AnaBritannica

12

Eup
Fri

Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. Jones

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Georffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald Gunn MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 12

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Buyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof.Dr.İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof.Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr.Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof Dr İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gurel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGI İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Klokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satılgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji

Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo

Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon

Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago,** ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum

Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi

Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)

Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
AG	Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age	adı geçen eserde
AM	Genlik Modülasyonu
AO	Anonim Ortaklık
AŞ	Anonim Şirket
ay	aynı yerde
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bak.	bakınız
bas.	baskı, basım
baş.	başlangıç tarihi
BG	Beygir Gücü
bit.	bitiş tarihi
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM	Birleşmiş Milletler
Bşk.	Başkan
C	Celsius
c.	cilt
Cia	Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie	Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co.	Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm	santimetre
çev.	çeviri, çeviren
çiz.	çizim için bakınız
d.	doğumu
da	dakika
D.C.	District of Columbia
dB	desibel
der.	derleyen, derleme
dev/da	dakikada devir
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
emk	elektromotor kuvveti
Ens.	Enstitü, Enstitüsü
eö	evlenmeden önce
es	evlendikten sonra
eV	elektron Volt
etk.	etkin olduğu yıllar
F	Fahrenheit
Fak.	Fakültesi
FM	Frekans Modülasyonu
ft	foot, feet
ft-lb	foot-libre
gal	galon
geç.	geçici sonuçlar
GmbH	Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr	gram
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
ha	hektar
har.	harita için bakınız
hd	hüküm sürdüğü dönem
Hz.	Hazreti
Inc.	Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy	ışık yılı
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
Jr.	Junior
K	Kelvin
karş.	karşılaştırınız
kg	kilogram
KG	Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz	kilohertz
KK	Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km	kilometre
km/saat	saatte kilometre
kol.	koleksiyon
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt.	Komandit Şirket(*i*)
Ktp.	Kütüphanesi
kW	kilowatt
kW-sa	kilowatt saat
Ltd.	Limited
lb	libre
lt	litre
m	metre
m.	madde
mbH	Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg	miligram
MHz	megahertz
MW	megawatt
Mij	Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
mi/sa	saatte mil
ml	mililitre
mm	milimetre
no.	numara
NV	Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op.	opus
oz	ons
ö.	ölümü
örn.	örnek, örneğin
ös	ölümünden sonra
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA	Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH	asitlik-alkalilik faktörü
PLC	Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof.	Profesör
Rev.	Reverend
res.	resim için bakınız
S.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s.	sayfa
sa	saat
SA	Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn	saniye
SpA	Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta.	Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste.	Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür.	sürüyor
Şb.	Şubesi
tab.	tablo için bakınız
tah.	tahmini
TAO	Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ	Türk Anonim Şirketi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
ty	tarihi yok
ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
v.	vaftizi
vb	ve benzeri
vd	ve devamı
vö	ve öbürleri
W	watt
y.	yaklaşık
Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
yay.	yayımlayan
yay.haz.	yayıma hazırlayan
yazm.	elyazması
yb	yenilenmiş basım
yık.	yıkılmıştır
yük.	yükseklik
yy	yüzyıl

Eupatorium, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, özellikle Amerika'nın tropik bölgelerinde dağılmış 500 kadar otsu bitki türünü içeren cins.

Anayurdu Kuzey Amerika olan *E. perfoliatum*, nemli yerlerde yetişen, 0,6-1,8 m yüksekliğinde, çokyıllık ve tüylü bir bitkidir. Mızrak biçimindeki, dişli ve kırışık yapraklarının tabanları gövdenin çevresinde birleşmiştir. Boru biçimindeki küçük beyaz çiçekleri düz ya da dallanmış kümeler biçiminde çok sayıda başçık oluşturur.

Koyunpıtrağının (*E. cannabinum*) çiçekli dalları idrar artırıcı, terletici ve kusturucudur. *E. purpureum*, *E. maculatum* ve *E. fistulosum*, türleri ABD'nin kuzey ve orta kesimlerindeki nemli çalılık ve çayırlarda yetişir. *E. rugosum*'u yiyen hayvanlarda titreme hastalığı, insanlarda da zehirlenme belirtileri görülür.

eupatrides (Yunancada "iyi bir soydan gelen"), Eski Atina'da soylulara verilen ad. İkinci ve üçüncü basamaklarında *demiourgoi* (zanaatkârlar) ve *geomoroi* (köylüler) zümrelerinin yer aldığı üç sınıflı bir toplumsal sistemin tepesinde yer alıyorlar ve büyük bir olasılıkla Yunan kent devletlerinin ilk egemen sınıfını meydana getiriyorlardı. İÖ 594 öncesinde hemen hemen bütün devlet görevlerini ellerinde tuttukları ve Arkaik dönemdeki Eski Yunan aristokrasisiyle karşılaştırılabilecek bir siyasal tekele sahip oldukları sanılmaktadır. Tipik biçimiyle Atina'da yaşanan bir gelişme sonucu, yükselen tüccar sınıfına zamanla yenik düştüler. Devlet görevleri için mülkiyet ölçüsü getiren Solon'un reformlarıyla kısıtlanan güçleri, İÖ 580'den sonra tamamen ortadan kalktı.

Klasik dönemde *prytaneion*'daki(*) mahkemeyi oluşturan kabile reisleri (*phylobasileis*), *eupatrides*'ler arasından seçilirdi. Roma döneminde yazılı hale getirilen kutsal yasalara ilişkin bilgileri babadan oğula aktaran dinsel tören "yorumcuları" olan *eksegetes*'lere de *eupatrides*'ler denirdi. Ama Atinalılar kamuyu ilgilendiren dinsel sorunlarda *eksegetes*'lerden çok profesyonel kâhinlere (*manteis*) danışırlardı. Daha sonra bazı soylu ailelerin siyasal alanda yeniden güç kazanmalarına karşın, *eupatrides*'ler sınıf olarak hiçbir zaman siyasal egemenliklerini geri alamadılar.

Eupen-et-Malmédy, Belçika'nın Liège ilinin (*province*) Verviers ilçesinde (*arrondissement*) bölge. Almanya sınırında bulunan ve *cantons rédimés* (bedeli ödenerek geri alınan kantonlar) denen Eupen, Malmédy ve Sankt Vith kantonlarını içine alır. Daha önce Limburg Düklüğü, Stavelot-Malmédy Kilise Prensliği ve Lüksemburg Düklüğü'nün bir bölümünü oluşturan bölge, Fransız yönetimi sırasında (1794-1814) Ourthe iline (bugünkü Liège ili) bağlı kaldı. Viyana Kongresi ve Antlaşması'yla (1814-15) büyük bölümü Prusya topraklarına katıldı. Çinko yatakları yüzünden büyük çekişmelere konu olan Moresnet, sonunda anlaşmayla üçe bölündü. Prusya ve Hollanda'ya bırakılan bölümler dışındaki topraklar Tarafsız Moresnet adıyla bir kondominyona dönüştürüldü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Eupen, Malmédy ve Sankt Vith ilçesi, Prusya Moresnet'si ve Tarafsız Moresnet, Versailles Antlaşması'yla (1919) Belçika'ya verildi. 1920'de plebisitle onaylanan yeni sınırlar, Almanya tarafından Locarno Paktı'yla (1925) tanındı.

1940'tan Belçika'nın kurtuluşuna (1944) değin Nazi Almanyası işgalinde kalan ve Ocak 1945'te II. Dünya Savaşı'nın en şiddetli çarpışmalarından birine sahne olan bölge, aynı zamanda Ardennes Savaşı'nın (1944-45) odak noktalarından biri oldu. Malmédy yakınlarında gerçekleşen "Malmédy Katliamı"nda, yaklaşık 100 ABD'li savaş tutsağı öldürüldü. Müttefik hatlarını yarmaya çalışan Nazi Albay Joachim Peiper'in zırhlı birlikleri sivil halkı da kıyımdan geçirdi. Savaş sonrasında 1949 ve 1958'de Belçika ile AFC arasında yapılan toprak değişimiyle bölgenin yüzölçümü yaklaşık 1.060 km²'ye çıktı.

Genellikle Almancanın konuşulduğu Eupen-et-Malmédy, 1963'te iki coğrafi birime ayrılmıştır. Eupen çevresindeki ilk birim, Eupen, Kelmis, Lontzen ve Raeren bucaklarından (*commune*), Sankt Vith çevresindeki ikinci birim de Amel, Büllingen, Bürg-Reuland, Bütgenbach ve Sankt Vith bucaklarından oluşur. Fransızca konuşulan ve Malmédy ile Waimes bucaklarından oluşan Malmédy kesiminde Almanca kullanımına da kolaylık sağlanır. Bölgenin büyük bölümü ormanlık ve kırlık olmakla birlikte, bazı yerlerde hayvan yemi yetiştirilir. Eupen'de kumaş, elektrik kablosu, metal tel, çikolata ve sabun üretilir. Malmédy'de kâğıt ve biracılık sanayileri gelişmiştir. Önemli bir sığır pazarı olan Sankt Vith'te mobilya da imal edilir.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Euphausiacea, *Crustacea* (kabuklular) sınıfından, 82 türü tanımlanmış omurgasızlar takımı. Bazı uzmanların alttakım düzeyinde sınıflandırdığı, karidese benzeyen bu deniz hayvanları, beslenme zincirinin önemli bir halkasıdır. Kril adı bazen bütün takımı, bazen yalnız *Euphausia* cinsini, bazen de tek bir türü, *E. superba*'yı tanımlamak için kullanılır. *Ayrıca bak.* kril.

Euphemites, *Gastropoda* (karındanayaklılar) sınıfının soyu tükenmiş cinsi. Pensilvaniyen Dönemde (y. 325-280 milyon yıl önce) Kuzey Amerika'nın orta kesimindeki sığ denizlerde çok bol bulunan bu küçük, yuvarlak kabuklu salyangozların kabuk açıklığı geniş ve yay biçimindedir.

euphonium, pistonlu bakır nefesli çalgı. Baritona benzediğinden bazen onunla karıştırılırsa da, ayrı bir çalgıdır. Sesi, *do* ya da trompetin bir oktav altındaki *si* bemol tonundadır. Askeri bandolarda tenor-bas ses alanının en önemli çalgısıdır. Weimarlı Sommer'in flügelhorn ve kornetten türetek 1843'te yaptığı *euphonium*'un, tubanınkine benzeyen geniş ve konik bir borusu vardır. Çalınırken kalağı ya da hunisi yukarıya gelecek biçimde dikine tutulur. ABD'de ise çoğu kez kalak öne getirilir. Üç ana pistona ek olarak bulunan dördüncü bir piston çalgının pes seslerinde de süreklilik sağlar. Bu dördüncü pistonun olmadığı durumda çıkarılabilen en pes iki ses arasında bir kopukluk olur. Çalgının toplam ses alanı orta *do*'nun üç aralık altındaki *si* bemolden bir oktav üstteki *do*'ya kadar uzanır. Askeri bandolarda genellikle bas (ya da *fa*) anahtarlı portede ve çalındığı ses alanında, nefesli çalgılar topluluğunda ise sol anahtarlı portede ve çalındığı sesin dokuz aralık yukarısından yazılır. Dubleks ya da bas *euphonium*'larda daha hafif ses vermek için, bir piston aracılığıyla devreye sokulan ikinci bir kalak ve boru vardır.

Euphonium biçim olarak tubaya benzer ve akrabasıdır, ona tenor eşliği yapar.

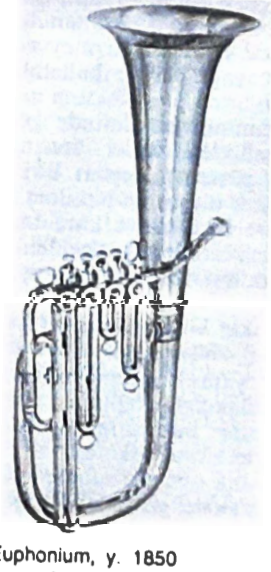

Euphonium, y. 1850
Boosey & Hawkes Ltd

Euphorbia *bak.* sütleğen

Euphorbiaceae (sütleğengiller), *Euphorbiales* takımından, yaklaşık 280 cinsi ve 1.600'ü aşkın bir ya da çokyıllık otsu ve odunsu bitki türünü içeren familya. Bu familyadaki bitkiler soğuk Alp tipi bölgeler ve kutup bölgeleri dışında dünyanın hemen her yerinde yetişebilirse de, türlerin çoğu ılıman ve tropik iklimlerde dağılmıştır. Bu bitkilerin pek çoğu besin olarak tüketilir, bazılarından mum ve yağ elde edilir; türlerden bir bölümünün meyveleri, yaprakları ya da özsuları zehirlidir; bazıları da rengârenk bürgüleri (çiçek kümelerinin altındaki yaprak benzeri yapılar) ya da alışılmamış biçimleriyle dikkati çeker.

Euphorbiaceae familyasında çiçekler tek eşeylidir; erkek ve dişi çiçekler genellikle aynı bitkide bulunur. Türlerden çoğunun taçyaprakları yoktur. *Euphorbia* cinsinin çiçekleri çanak biçiminde kümeler oluşturur; tek bir dişi çiçek gibi görünen bu kümelerden her birinde ortada bir dişiorgan ve onun çevresini saran tek erkekorganlı birkaç erkek çiçek bulunur. Her çiçek kümesi, taçyapraklardan oluşmuş bir çembere benzeyen renkli bürgülerle çevrilidir.

Öbür cinslerin erkek çiçeklerinde bir ya da daha çok sayıda serbest ya da birleşik erkekorgan bulunur. Üç tepeciği (çiçektozu yakalayan bölüm) olan dişi çiçeklerin yumurtalıkları üç odacıklı ve üstdurumludur (çiçeğin öbür bölümlerinin üstünde yer alır). Meyve de üç odacıklı bir kapsüldür. Yapraklar genellikle basit ve gövde boyunca almaşık (ender olarak karşılıklı ya da çevrel) dizilişlidir. Türlerden çoğunun gövdesinde sütümsü bir özsu bulunur.

Yaygın olarak sütleğen(*) adıyla bilinen *Euphorbia* cinsi familyanın en geniş cinsidir; pek çok yararlı bitki türünü ve atatürkçiçeği (*) (*E. pulcherrima*) gibi sevilen süs bitkilerini içerir. *Codiaeum*, *Hura*, *Acalypha*, *Phyllanthus*, *Pedilanthus* ve *Jatropha* cinslerinde de birçok tür süs bitkisi olarak yetiştirilir. Hintyağı bitkisi (*Ricinus communis*), kroton (*Croton tiglium*), manyok (*Manihot esculenta*), kauçukağacı (*Hevea*), tongağacı (*Aleurites*), *Omphalea* ve *Sapium* türleri ekonomik değeri olan bitkilerdir. *Hippomane mancinella*'nın meyveleri zehirlidir; yerfesleğeni (*Mercurialis*) ise birçok yörede kendiliğinden yetişir.

Euphorbiales, ikiçenekliler sınıfından, 7 familyayı, 315 cinsi ve 8.000'den fazla türü

içeren takım. Kutup bölgesi ve Alp kuşağı dışında bütün dünyaya dağılmış olan bu takımın bitkileri en çok tropik bölgelerde bulunur. Bu bitkilerden bazılarının kök ve meyveleri yenir, bazılarından kauçuk, ilaç hammadesi ve zehirli bileşikler elde edilir, bazı türleri de süs bitkisi olarak yetiştirilir.

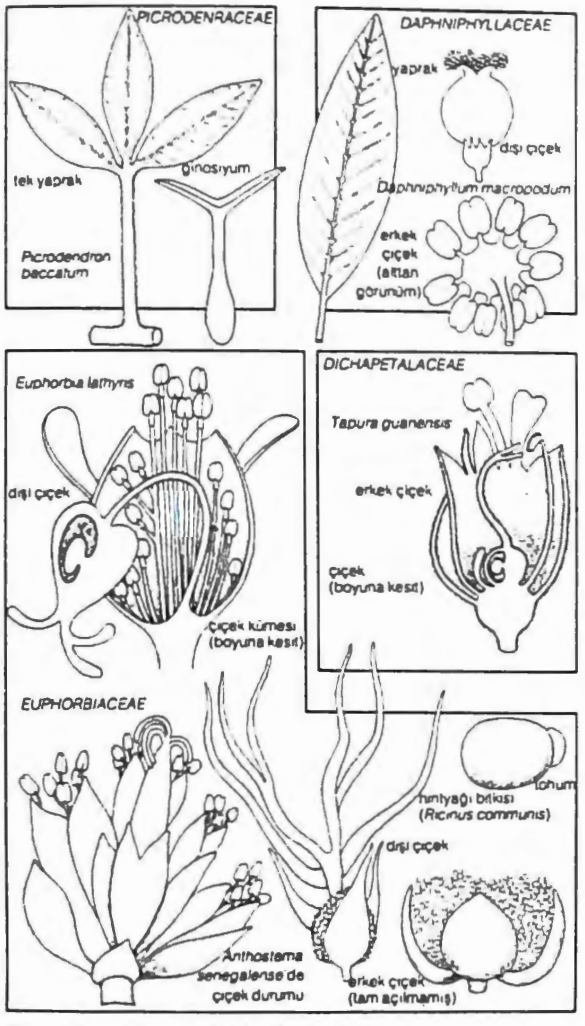

Euphorbiales takımının dört familyasında üreme organları ve çiçeğin bölümleri; Baillon'un *Natural History of Plants*'ine dayanarak (*Euphorbia lathyris, Anthostema senegalense, Tapura guanensis*) çizen M. Moran, Reave and Co. Ltd.

Euphorbiales takımındaki bitkilerin ortak özellikleri yaprakların genellikle basit, çiçeklerin küçük, yumurtalığın üst durumlu (çiçeğin öbür bölümlerinin üstünde) olması ve yumurtalığın her odacığında az sayıda tohumtaslağı bulunmasıdır. Bu ortak özellikler dışında, takımın bitkileri büyüme biçimi ve yaşam ortamları açısından büyük bir çeşitlilik gösterir.

Bitkiler âleminin en kalabalık familyalarından biri olan sütleğengiller (*Euphorbiaceae*) familyası yaklaşık 280 cinsi ve 1.600 kadar türü içerir. Dünyanın her yerine dağılmış olan bu bitkilerin birçok ülkenin ekonomisinde önemli payı vardır. Tropik kuşaktaki düzlük bölgelerde yaygın olarak yetiştirilen manyok (*Manihot esculenta*) bitkisinin köklerinden tapyoka denen nişastalı bir ürün, *Sapium sebiferm* türünden katı yağ, *Hevea* cinsinin üyelerinden kauçuk sütü, *Bischofia* türlerinden kereste, tongağacından (*Aleurites fordii*) tongyağı, *Ricinus communis*'ten hintyağı elde edilir. Bu familyada ayrıca, *Euphorbia* (sütleğen), *Codiaeum* ve *Acalypha* cinslerinden değerli süs bitkileri bulunur.

Euphorbiales'in ikinci büyük familyası olan şimşirgiller (*Buxaceae*) daha çok yaprakdökmeyen süs bitkilerini içerir; en tanınmış türü, yaygın olarak yetiştirilen ve familyaya adını veren şimşir ağacıdır.

Euphorbiales takımının öbür beş familyasındaki bitkilerin çoğu, herdemyeşil, basit yapraklı çalılardır. *Simmondiaceae* familyasındaki *Simmondsia chinensis*'in meyvelerinden ispermeçet yağı yerine kullanılan jojoba yağı elde edilir.

Euphorbiales takımının bitkilerinde gövdenin yapısal özellikleri türler arasında büyük bir çeşitlik gösterir. Boyları birkaç santimetreden (yastık oluşturan bitkiler) 30 m'ye kadar değişir. Bazı türler küre biçiminde, dikenli ve etli bitkilerdir; çiçeklenince kadar bu bitkileri kaktüslerden ayırt etmek çok güçtür.

Yaprakları genellikle bölünmemiş bir aya ve yaprak sapından oluşur (basit yaprak). Türlerin çoğunda, yaprak sapının dibinde iki yanda küçük kulakçıklar bulunur. *Euphorbiaceae* familyasının bazı türleri dışında, türlerin çoğu yapraklarını dökmez.

Takımın bazı ikiyıllık otsu türlerinde köksaplarla (yatay toprakaltı gövdeleri) çoğalmaya rastlanırsa da, bütün familyalarda daha çok tohumla üreme görülür.

Yaprakların koltuğundan tek olarak çıkan çiçekler enderdir; türlerin çoğunda çiçekler uzun başak, dallanmış salkım ya da sık başçıklar biçiminde kümeler oluşturur. Çiçekler genellikle tek eşeylidir; erkek ve dişi çiçekler bazı türlerde aynı, bazılarında ayrı bitkilerde bulunur. *Euphorbia* (sütleğen) türlerindeki çiçek kümeleri, bütün organları tam olan tek bir çiçeği andırır. Bu takımın bitkilerinde daha çok böcekler yardımıyla çapraz tozlaşma, birkaç türde de rüzgârla tozlaşma görülür. Tozlaşma ve döllenmenin ardından tohumtaslağı tohuma, yumurtalık ise meyveye döner.

Euphorion (d. İÖ y. 275?), Eski Yunanlı şair ve dilbilgisi uzmanı. Euboia (Eğriboz) Adasındaki Khalkís'te yaşamış, şiirleri Helenistik dönemde ve İÖ 1. yüzyılda, Catullus'un çağdaşı Romalı şairler arasında büyük ilgi görmüştür.

Atina'da felsefe okudu. İÖ 223'ten kısa bir süre sonra Suriye kralı III. Antiokhos (Büyük) tarafından Antiokheia'da (Antakya) kraliyet kütüphanesinin başına getirildi. Mitolojik temalara dayanan kısa epik şiirler (*epyllion*), şiirsel sövgüler, epigramlar ve incelemeler yazdı. Bu yapıtlardan günümüze kalan parçalar, Euphorion'un özellikle belirsiz ve abartılı bir üslup kullandığını ve başkalarının yapıtlarından bazı bölümleri kendisine mal ettiğini göstermektedir.

Euphronios, (ü. İÖ y. 520-470), Eski Yunan'da, döneminin en ünlü vazo ustası ve ressamlarından biri. Arkaik geleneğin kalıpları içinde yeni düşünceler, biçimler ve tasarımlar denemiştir. Üstünde imzası bulunan 17 vazo vardır. Bunlardan 12'sini vazoyu yapan, 5'ini de resimleyen olarak imzalamıştır. Genellikle, yaptıkları daha eski, resimledikleri ise daha sonraki tarihli vazolardır.

Euphronios'un resimledikleri arasında, Herakles'in Antaios'la yaptığı güreşin canlandırıldığı vazo (İÖ y. 510-500, Louvre Müzesi, Paris) son derece başarılı çizimiyle ünlüdür. Euphronios'un resimlediği başka bir yapıt da, bugün Münih'te (Devlet Eski Yapıtlar Koleksiyonu) bulunan bir *kyliks*'tir (yayvan içki kabı). Kabın iç yüzünde genç bir atlının resmi, dışındaysa Herakles'in üç başlı Geryoneus'la mücadelesini canlandıran bir sahne yer alır.

Vazo yapımcısı olarak Euphronios döneminin en başarılı ressamlarıyla çalışmıştır. Onun yaptığı üstündeki imzasından bilinen birçok vazonun resimlerini Doris, Makron, Hyakinthos ve Onesimos gibi ressamların çizdiği saptanmıştır. Ama Euphronios'un

"Herakles'le Antaios'un Güreşi", Euphronios'un bir vazo resmi, İÖ y. 510-500; Louvre Müzesi, Paris
Cliche Musees Nationaux, Paris

yaptığı vazoları en çok Panaitios Ressamı resimlemiştir. Bugün Louvre Müzesi'nde bulunan ve üstünde Theseus ile Amphitrite'nin deniz altında betimlendiği bir *kyliks* de Panaitios Ressamı'nın yapıtıdır.

Euphronios'un vazolarını resimleyen bir başka ressam da Pistoksenos Ressamı'dır. Bugün Berlin'de (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi) bulunan ve Pistoksenos Ressamı tarafından resimlenmiş olan beyaz zeminli kâse, Euphronios'un bilinen son imzalı yapıtıdır ve üslup açısından İÖ 470'ten daha erken tarihli olamaz.

Eupolis (d. Atina; ü. İÖ 5. yy'ın ikinci yarısı), Eski Komedya'nın önde gelen şairlerinden ve Aristophanes'in rakibi.

Atinalılar ile Ispartalılar arasında yapılan Peloponnesos Savaşları (İÖ 431-404) sırasında yetişti. İlk oyunu İÖ 429'da oynandı. Yapıtlarından günümüze 19 oyun ve 460 parça kalmıştır. Yergilerinin hedefini Kleon ve Hyperbolos adlı demagoglar, varlıklı Kallias ve Alkibiades ile onların kibar çevreleri oluşturur. Alkibiades'in Sicilya'ya yaptığı başarısız Atina seferinden (İÖ 412) hemen sonra yazdığı *Hoi demoi* adlı oyununda Atinalıların kaybolan servetinin yerine konması sorununu yurtsever bir coşkuyla ele almıştır. Genç yaşta (İÖ y. 410), Hellespontos'ta çarpışırken öldüğü sanılmaktadır.

Eupteleales, ikiçenekliler sınıfından, tek bir familyayı (*Eupteleaceae*) ve tek bir cinsi (*Euptelea*; 2 tür) içeren takım. Ağaç ya da büyük çalıların oluşturduğu *Euptelea* cinsinin kışın dökülen yaprakları almaşık dizilişli ve dişli kenarlıdır; 6 - 18 dişiorgan ve sayısız erkekorgan taşıyan erdişi çiçeklerinde çanak ve taçyapraklar bulunmaz; meyveleri, bir kenarında bir çentik bulunan, kuru kanatlı ve tek tohumlu birimlerden (samara) oluşur.

Bu takımın iki türünden *Euptelea polyandra*'nın anayurdu Japonya, *E. pleiosperma*'nınki Güneybatı Çin ve Assam'dır; her iki tür de önce kırmızı olan, olgunlaştıkça yeşile, sonbaharda yeniden kırmızı ya da sarıya dönen renkli yaprakları nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir

Euratom *bak.* Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

Eure, Fransa'nın kuzeydoğusundaki Yukarı Normandiya planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Tarihsel Normandiya bölgesinin doğu kesiminde 6.040 km²'lik bir alan kaplar. Paris Havzasından çıktıktan sonra ilin kuzeybatısından geçen Sen Irmağının ağzı, Eure'ün kuzeybatı sınırını oluşturur. İldeki yükseltilerin hiçbiri 270 m'yi geçmez. Eure ilinin ırmakları, ormanlık platoları birbirinden ayırır. Eure Irmağı, il topraklarında 71 km yol aldıktan sonra güneydoğuda Sen Irmağına karışır. İl merkezi Évreux, Eure'ün kolu Iton Irmağı kıyısında yer alır. İlde ılıman iklim egemendir; orta derecede yağış görülür. Fransa'nın en zengin tarımsal (sığır, at, tahıl, meyve, pancar kökü, patates) illerinden biri olan Eure sütü ve süt ürünleriyle de ünlüdür. Vadilerde çok sayıda hafif sanayi (dokuma, inşaat malzemesi, deri, kimyasal madde, gıda, un) kuruluşu vardır. Eure Vadisindeki taşocaklarının çok etkin biçimde işletilmesi sonucunda, ırmak boyunu izleyen sürekli projeler geliştirilmiştir. Tarihsel yapıların en görkemlisi, I. Richard'ın (Aslan Yürekli) yaptırdığı ve Sen Irmağı ile Les Andelys kasabasına bakan 12. yüzyıldan kalma Gaillard Şatosu'nun kalıntılarıdır. İlin üç ilçesi (*arrondissement*) Évreux, Bernay ve Les Andelys'tir. Eure, Rouen eğitim bölgesine (*académie*) bağlıdır. Nüfus (1990) 513.818.

Eure-et-Loir, Fransa'nın kuzeybatısındaki Centre planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Orléanais ve Normandiya tarihsel bölgelerinin belli kesimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. İlin büyük bölümü Paris Havzası içinde yer alır. 5.880 km²'lik alanının yarıdan çoğunu, tahıl (mısır ve buğday) yetiştirilen

Eure-et-Loir'ın Chartres ilçesindeki ünlü Chartres Katedrali, 13. yy, Fransa
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle, İstanbul

ve büyük köylerle tek tek çiftliklerin serpili olduğu ağaçsız Beauce Ovası kaplar. İlin kuzeybatısında ormanlık ve çimenli Thimerais bölgesi, kuzeydoğusunda dalgalı Hurepoix bölgesinin bir bölümü, güneybatısında da dağlık Perche bölgesi yer alır. İlin adı, il merkezi Chartres'dan geçerek kuzey yönünde akan Eure Irmağı ile Châteaudun'den geçerek güney yönünde akan Loir Irmağından gelir. Eure-et-Loir, Fransa'nın başlıca tahıl ambarlarından biridir. İl nüfusunun çoğunluğu tarımla uğraşır. İklim ılıman ve kurudur. Başlıca sanayi etkinlikleri, tarım makinesi yapımı, değirmencilik ve sepiciliktir.

Başlıca tarihsel alanlar, yapımına 12. yüzyıl sonlarında başlanan ve geç gotik mimarinin en iyi örneklerinden sayılan dünyaca ünlü katedraliyle Chartres, Orléans hanedanının mezarlarının bulunduğu Dreux, XIV. Louis'nin Madame de Maintenon'a armağan ettiği 14-16. yüzyıl şatosuyla Maintenon, II. Henri'nin metresi Diane de Poitiers'nin şatosuyla Anet'dir. Eure-et-Loir'ın dört ilçesi (*arrondissement*) Chartres, Dreux, Châteaudun ve Nogent-le-Rotrou'dur. Eure-et-Loir, Orléans eğitim bölgesine (*académie*) bağlıdır. Nüfus (1990) 396.073.

Eure Irmağı, Fransa'nın kuzeyinde akarsu. Sen Irmağının sol yaka kollarından olan Eure, toplam 225 km uzunluğundadır. Orne ilinde (*département*) yaklaşık 240 m yüksekliğindeki Perche Tepelerinden (*collines*) doğar. Kaynağından Rouen'ın yukarısındaki Pont de l'Arche'ta Sen Irmağıyla birleştiği noktaya kadar, tarımsal ve ormanlık bölgelerden geçer; bu arada Blaise, Avre ve Iton gibi çok sayıda kolun sularını toplar. Eure-et-Loir ilindeki Chartres'ın güneyindeki alana kadar güneydoğu yönünde aktıktan sonra, birden kuzeye dönerek bu kentin içinden ve sol yakasının yüksek yamacında kurulu olan katedralin eteklerinden akar. Ardından gene kuzey yönünde Maintenon ve Dreux'nün içinden ve Anet'nin çevresinden geçerek kuzeybatıya yönelir. Eure ilindeki Pacy-sur-Eure'ü aştıktan sonra yaklaşık 32 km boyunca Sen'e hemen hemen koşut olarak akar ve birkaç kola ayrılarak Pont de l'Arche'ın güneyindeki küçük sanayi kasabası Louviers'den geçer.

Eureka, İngilizce tam adı EUROPEAN RESEARCH AGENCY (Avrupa Araştırma Kurumu), 18 Avrupa ülkesinin Nisan 1985'te kurduğu işbirliği örgütü. 1986'da Brüksel'de örgütün bir sekreterliği kuruldu. Örgütün amacı Avrupa'da yüksek teknoloji gerektiren sanayileri geliştirmek için çeşitli şirketlerin çalışmalarını birleştirmek ve araştırmalarına parasal destek sağlamaktır. Örgütün kurucu üyeleri arasında Avrupa Topluluğu'na (AT) üye 12 ülke (Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Portekiz ve Yunanistan) ile Avusturya, Finlandiya, İsveç, İsviçre, Norveç ve Türkiye yer alır. 1986'da İzlanda da örgüte üye olmuştur.

İlk kez Fransa ve Batı Almanya tarafından kurulması önerilen örgütün amacı farklı ülkelerdeki şirketlerin çabalarını birleştirmelerine ve pazarlanabilir ürünlerini geliştirmelerine yardımcı olarak bu şirketlerin ileri elektronik, bilgisayar, laser, ulaşım sistemi, çevre koşullarının denetimi gibi stratejik araştırma alanlarında Avrupa çapında yürütülen çalışmalarını güçlendirmektir. Örgütün tüzüğüne göre projelerin desteklenebilmesi için birden fazla ülke tarafından hazırlanmış olması, belirgin bir yarar sağlaması, önemli teknolojik yenilikler içermesi ve projeye katılan şirketlerin yeterli parasal güçlerinin bulunması gibi koşullar aranır. Bir şirket (genelde olduğu gibi) bağlı olduğu devletten de araştırma desteği ve para yardımı alabilir. Örgütün Brüksel'deki sekreterliği araştırma projeleri için bir takas odası işlevi görür.

Eureka Ayaklanması, Avustralya tarihindeki en ünlü ayaklanma (3 Aralık 1854). Ballarat'taki (Victoria) altın arayıcılarının başlattığı olay, adını ayaklanmacıların Eureka altın madenlerinde alelacele kurdukları istihkâmdan almıştır.

Ayaklanma, maden arama ruhsatları için istenen harçların yüksekliğinden, bu harçları toplamak için polisin uyguladığı kaba davranışlardan, madencilere oy hakkı ile Yasama Meclisi'nde temsil olanağı tanınmamasından ve kraliyet arazilerinde maden aramaya yasak konmasından kaynaklanan sürekli yakınmaların birikmesiyle patlak verdi. Daha önce 1851'de ruhsat harcı uygulamasını koymuş olan Victoria eski vali yardımcısı Charles J. La Trobe, yakınma konusu olan bu noktalarda reforma gidilmesi için Yasama Meclisi'ne baskı yaparken, madenciler de polisin gittikçe artan kötü davranışına daha sert biçimde karşılık vermeye başladılar. Ekim 1854'te James Scobie adlı bir maden arayıcının öldürülmesi ve bir resmi soruşturma kurulunun cinayet sanıklarını beraat ettirmesi, gerginliği daha da artırdı. Bunu gösteriler ve polisle çatışmalar izledi. Madenciler, yakındıkları durumların düzeltilmesi için Vali Yardımcısı Charles Hotham'a başvurmak üzere 11

Kasım'da Ballarat Reform Birliği'ni kurdular. Hotham'ın yanıtı umut verici olmakla birlikte, 28 Kasım'da takviye askeri kuvvetlerin gelmesi yeni çatışmaların çıkmasına yol açtı.

30 Kasım'da madencilerin birçoğu askeri bölükler biçiminde örgütlenerek Reform Birliği'nin temsilcilerinden biri olan Peter Lalor'u başkomutan seçtiler. Bir tabya kurmaya girişen 150 kadar madenci 3 Aralık'ta askerler ve polis tarafından sarıldı. Tabyadan çıkmayı reddeden madenciler hükümet kuvvetleri üzerine ateş açtılar. Yalnızca 15 dakika süren çatışma madencilerin yenilgisiyle sona erdi. Yaklaşık 25 madenci ile beş asker ve polis öldürüldü. Lalor kaçtı ve af ilan edilene değin saklandı. Vatana ihanetle suçlanan isyancılardan hiçbiri mahkûm edilmedi. Eureka Ayaklanması, sonuçta 1855'teki reform yasalarının çıkarılmasını hızlandırdı.

Euric (d. 420 - ö. 484), Roma İmparatorluğu'nun batı kesiminde, genellikle Toulouse Krallığı olarak bilinen büyük Vizigot ülkesinin kralı. Ülke toprakları bugünkü Fransa'nın, Loire'ın güneyi ile Rhône'un batısında kalan güneybatı kesimini ve İspanya'nın büyük bölümünü kapsıyordu. Kral Euric, daha çok, kendi adıyla anılan yasayla (Euric Yasası) tanınır.

Vizigot başkenti Toulouse'da kardeşi Kral II. Thierry'yi öldürerek tahta çıktı. Ülkesini bir süre Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak yönettikten sonra, 475'te Roma'dan ayrıldı ve bağımsız bir kral oldu. Galya'da ve İber Yarımadasında sınırlarını genişleterek Roma otoritesine meydan okumayı sürdürdü. Roma İmparatorluğu'nun çeşitli kilit noktalarında müstahkem yerler yaptırdı. Fransa'nın güneybatısında, antik Carcassonne'daki Cité'de bulunan kalıntılar, ortaçağ surlarının en güzel örnekleri arasında yer alır.

Euric'in Romalı hukukçulara derlettiği yasaların önemi, Romalılar ile Gotların haklarına eşit ölçüde özen göstermesinden gelir. Yasaların *palimpsest*'i(*) Paris'te bir müzededir.

Euripides (d. İÖ y. 484, Atina - ö. İÖ 406, Makedonya), Eski Yunanlı tragedya şairi. Aiskhylos ve Sophokles'le birlikte Atina'nın yetiştirdiği üç büyük tragedya yazarının

Euripides (sağda), 1 yüzyılda yapılmış bir kabartmadan ayrıntı, İzmir
Ara Güler

en gencidir. Toplam 92 oyun yazmış, bunlardan (yazarı tartışmalı bir oyun dışta tutulursa) 18'i günümüze ulaşmıştır. Oyunlarının temel yapısal özellikleri, başta ve sonda birer monologa yer vermesi ile koroyu gittikçe daha az kullanmasıdır.

Yaşamı ve tragedya yazarlığı. Euripides'in yaşamı konusunda pek az bilgi vardır. Varlıklı bir ailenin oğluydu. Babasının adı Mnesarkhos (ya da Mnesarkhides), annesininki Kleito'ydu. Melito adlı bir kadınla evlendi; üç oğlu oldu. Oğullarından biri şairdi ve Euripides'in ölümünden sonra *Bakchai*'yi (İÖ y. 406; *Bakkhalar*, 1944) sahneye koymuş, bir olasılıkla da yarım kalan *İphigeneia en Aulidi*'yi (İÖ y. 406; *İphigeneia Aulis'te*, 1945) tamamlamıştı.

Euripides siyasetle hemen hiç ilgilenmedi. Bir kez Syrakusa'ya (bugün Siracusa) elçi olarak gitmenin dışında da hiç bir kamu görevi almadı. Zengin bir kütüphanesi vardı ve yeni düşüncelerle yakından ilgilenirdi. Çeşitli kaynaklara göre Anaksagoras'ın ve Protagoras'ın yanında başka sofistlerin ve düşünürlerin felsefelerini de incelemişti. Ama bu ilgisi herhangi bir görüşü benimsemesine yol açmadı. Tersine, her şeyi sorgulayan tutumuyla geleneksel Yunan dinine ve mitolojisine karşı çıktı. Oyunlarında tanrılara sık sık yer vermesinin nedeni, bu yolla seyirciye kolayca bilgi aktarabilmesiydi.

Euripides'in oyun kahramanları Aiskhylos ve Sophokles'inkilerden farklı olarak genellikle insani ölçülerde tutulmuştu. İnsana özgü bütün kusur ve zayıflıklara açıktılar; bu insanların trajedileri de gene kendi doğalarındaki kusurlardan ve karşı koyamadıkları tutkulardan kaynaklanıyordu. Özellikle kadın kahramanları öfke ve ihanet doluydu ve Euripides, oyunlarındaki betimlemeler yüzünden Atina'da kadın düşmanı olarak ünlendi (hatta Aristophanes'ın *Thesmophoriazousai* [Thesmophoria Bayramını Kutlayan Kadınlar] adlı oyununda alaya alındı). Son dönem tragedyaları gerçekte sonu iyi biten trajikomik oyunlardı. Bunlarda bir kahramanın gerçek kimliğinin anlaşılmasıyla durum tersine dönüyor ve mutlu sona varılıyordu. Dili genellikle ağır olmamakla birlikte hoş ve şiirseldi; İÖ 415'ten sonraki yapıtlarında ise daha duygusal bir dil kullandı. Koroyu çoğunlukla dramatik gelişmenin dışında tutan Euripides oyunlarının hemen hepsinin başındaki ve sonundaki açıklama bölümlerinde monologlardan yararlandı. Baştaki öndeyiş oyundan önceki olayların anlatılmasına, kahramanların tanıtılmasına ayrılmıştı. Oyunun sonunda ortaya çıkan tanrının (*deus ex machina*) sondeyişine ise kahramanların sonraki yazgılarını açıklamak, yeni bir denge oluşturmak için yer veriliyordu.

Euripides ilk kez İÖ 455'te Dionysos Şenlikleri'nde yarışmaya çağrıldı; ilk başarısını da İÖ 441'deki şenliklerde kazandı. Birincilik ödülünü yalnızca dört kez alması, Aiskhylos ve Sophokles kadar başarılı olamadığını, buna karşılık çok daha fazla oyununun günümüze ulaşması, halk arasında her ikisinden de çok tutulan bir şair olduğunu düşündürür. Aristophanes'in neredeyse düzenli bir biçimde ona parodiler yazması da, oyunlarının ilgi çektiğini gösterir. Gene de İÖ 408'de Kral Arkhelaos'un çağrısı üzerine Atina'yı bırakarak Makedonya'ya gitmesini şenliklerde uğradığı düşkırıklığına bağlayanlar vardır. Peloponnesos Savaşı'nın (İÖ 431-404) yaşandığı bu çalkantılı dönemde Euripides Atina'dan ayrılmak için başka nedenler de görmüş olabilir.

Oyunları. Euripides'in günümüze ulaşan en eski oyunu olan *Alkestis* (İÖ 438; *Alkestis*, 1943, 1964), eceli gelen Kral Admetos ile onun yerine ölmeye razı olan karısı Alkestis'in öyküsüdür. Tragedya biçiminde yazılmışsa da, genellikle üç tragedyanın ardından gelen satir oyununun yerini almıştır. Oynanma tarihi bilinmemekle birlikte ilk yapıtlarından olduğu sanılan *Kyklops* ise Euripides'in günümüze eksiksiz ulaşan tek satir oyunudur.

En ünlü ve en güçlü tragedyalarından biri olan *Medeia*'da (İÖ 431; *Medeia*, 1943) haksızlığa ve hakarete uğrayan bir kadının acımasızca öç alışı anlatılır. Oyunda Kolkhis prensesi Medeia, kocası İason ve iki oğluyla Korinthos'ta birkaç yıl mutlu bir yaşam sürer. Ama İason Medeia'yı terk ederek Korinthos prensesi ile evlenmeyi seçer. Öç alma tutkusu içindeki Medeia, kendine karşı korkunç bir mücadeleden sonra çocuklarını ve Korinthos prensesini öldürerek, İason'u yaşlılığında mutlak bir yalnızlıkla cezalandırmaya karar verir. Euripides öz çocuklarına kıyan Medeia'yı, kadının ezilmişliğini dile getirmek ve toplumdaki kadın erkek eşitsizliğine meydan okumak için kullanır; izleyicinin de Medeia'ya yakınlık duymasını sağlamayı başarır.

Gene bir kadın sorununu, ama bu kez bir başka açıdan ele alan *Hippolytos* (İÖ 428; *Hippolytos*, 1949) adlı tragedyasında Euripides, üvey annesi Phaidra'nın aşkından tiksinen Hippolytos'un kadınları aşağılayan uzun bir konuşmasına yer verir. Aşkından utanan, ama reddedilmeye dayanamayan Phaidra intihar etmeden önce Hippolytos'un kendisine sarkıntılık ettiğini söyler ve onun babasının lanetine uğrayarak sürgün edilmesine yol açar.

Andromakhe (İÖ y. 426), *Hekabe* (İÖ y. 425; *Hekabe*, 1943) ve *Troades* (İÖ y. 415; Troyalı Kadınlar) Troya Savaşı sonrasında geçer. Troya'nın yenilgisi yalnızca erkeklerinin ölmesine değil, kadın ve çocuklarının da zulüm görmesine, köle edilmesine yol açmıştır. Kent yanarken Troyalı kadınlar da gemilere bindirilerek Atina'ya doğru yola çıkarılır. Savaşın yol açtığı vahşet ve yıkımı gözler önüne seren bu tragedyalardan *Troades*, Atinalıların Melos'u ele geçirmesinden ve erkekleri öldürerek kadınları köle edinmesinden bir yıl sonra yazılmıştır.

İon (İÖ y. 413), *İphigeneia en Taurois* (İÖ y. 413; *İphigeneia Tauris'te*, 1963) ve *Helena* (İÖ 412; *Helena*, 1945) Euripides'in mutlu sona varan trajikomik oyunlarındandır. *İphigeneia Aulis'te* ise İphigeneia ikilisinin daha sonra yazılmış, ama daha önceki bir olaya ilişkin bölümüdür. Oyunda Agamemnon, Akhaların denize açılabilmesi için, kızı İphigeneia'yı kandırarak kurban edilmek üzere Aulis'e getirir. Önce canının bağışlanması için yalvaran İphigeneia, daha sonra Akhalar uğruna ölmeyi kabul eder. Ama Artemis tarafından kurtarılır ve ikilinin öbür bölümünde tanrıçanın Tauris'teki tapınağında yaşar. Euripides'in benzer yapıdaki oyunlarından *Helena* ise Yunan mitolojisinin temel "olgu"larından birinin, Helena'nın Paris'le birlikte Troya'ya kaçışının asılsızlığına dayalıdır. Oyunda Paris'le kaçan yalnızca bir hayalettir; Menelaos'un karısı gerçek Helena ise Mısır'dadır. Euripides *Orestes* (İÖ 408) adlı oyununda da olayı bir duruşma biçiminde sunarak Orestes'in annesi Klytemnestra'yı öldürmesine ilişkin öykünün saçma görünmesini sağlar.

Euripides'in günümüze ulaşan öbür oyunları *Herakleidai* (İÖ 430; Herakles'in Çocukları), *Hiketides* (İÖ y. 423; Yalvarıcı Kadınlar), *Elektra* (İÖ y. 418; *Elektra*, 1943), *Herakles mainomenos* (İÖ y. 416; *Herakles*, 1943), *Phoinissai* (İÖ y. 409; Fenikeli Kadınlar) ve *Bakkhalar*'dır. Ölümünden sonra sahnelenen bu son oyun birçoklarınca Euripides'in başyapıtı olarak kabul edilir. Adını Dionysos'a tapınan ka-

dınlar korosundan alan *Bakkhalar*'da, Tanrı Dionysos ile ona tapınmayı reddeden Thebai'nın genç kralı Pentheus arasındaki çatışma anlatılır. Oyunda bir yandan Dionysos dininin özgürleştirici, coşturucu yanı ortaya konurken, bir yandan da törenlerin yol açtığı sorumsuzluk ve bilinçsizliğin tehlikelerine dikkat çekilir.

Euripos, bugün EURIPOS, EVRÍPOS ya da PORTHMÓS EVRÍPOU. Ege Denizinde Yunanistan'a ait Évvoia (Eğriboz) Adasıyla Orta Yunanistan anakarası arasında kalan dar boğaz. Uzunluğu 8 km'dir; genişliği, 40 m-1.600 m arasında değişir. Günde en az yedi kez yön değiştiren ve sık sık 12 deniz mili hıza ulaşan güçlü gelgit akıntılarına sahne olur. Halk arasında yaygın bir söylentiye göre, filozof Aristoteles, bu akıntıların nedenini bulamamanın umutsuzluğu içinde burada boğulmuştur. Akıntıların nedeni günümüzde de tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Boğazın en önemli limanı, Eski Yunan'dan bu yana önemli bir ticaret merkezi olan Khalkís'tir. Yapımı İÖ 411'e değin inen çeşitli köprülerin yerini, boğazın iki kıyısını Khalkís'te birleştiren 40 m uzunluğunda portatif bir köprü almıştır.

euritmik, uyumlu vücut hareketlerinin bir sanatsal anlatım biçimi olarak kullanılması; dar anlamda ise müziğin ritminin vücut hareketleriyle temsil edilmesine dayanan Dalcroze müzik eğitim sistemine verilen ad. Sistemi yaklaşık 1905'te Cenevre Konservatuvarı armoni öğretmeni Émile Jaques-Dalcroze geliştirmiştir.

Jaques-Dalcroze profesyonel müzikçi yetiştirmekte yararlanılan geleneksel sistemin temelden yanlış olduğuna inanıyordu. Öğrencilerin müzik becerisini, özellikle ritim duyarlılığını artırıp geliştirmeye çaba gösterdi. Kullandığı yöntem ritmik vücut hareketlerine, kulak eğitimine, ses ya da çalgıyla yapılan doğaçlamaya dayanır. Konsantrasyonu ve hızlı fiziksel tepkileri geliştirmeyi amaçlayan euritmik eğitim sisteminde zamanı kol hareketleriyle, notaların değerleriniyse (süreleri) ayak ve vücut hareketleriyle göstermek gerekir. Örneğin çeyrek nota, tek bir adımla temsil edilir. Kuralları iyice belirlenmiş hareketlerden oluşan bu sistem, ileri düzeydeki öğrenciler için bir dereceye kadar çeşitlendirilebilir. Öğretmen egzersiz sırasında müziğin bir ya da iki ölçülük bölümünü çalar, öğrenci bunları uygularken öbür ölçüler çalınır; böylelikle öğrenci önce dinlediği bölümün ritim hareketini yaparken, bir yandan da yeni bir ritmi dinler. Bu hem konsantrasyon gerektiren, hem de onu geliştiren bir egzersizdir.

Jaques-Dalcroze, yöntemini ilk önce ilkokul çocuklarına uyguladı; 1910'da da Almanya'da Dresden yakınındaki Hellerau-Rähnitz'te bir enstitü kurdu. Daha sonra Cenova'da bir merkez oluşturuldu, Hellerau okulu da Viyana yakınlarındaki Laxenburg'a taşındı. Londra, Paris, Berlin, Stockholm ve New York kentinde başka euritmik enstitüleri kuruldu; Dalcroze yöntemi Avrupa ve Amerika'daki bütün okullarda uygulanmaya başladı.

Jaques-Dalcroze'a göre euritmikte yer verilen ritmik hareketler kendi başlarına bir anlam taşımadığı gibi, herhangi bir dans biçimi de değildir; yalnızca müzik eğitimi için bir araç olarak düşünülmüştür. Gene de Dalcroze sisteminin 20. yüzyılda teatral dans, özellikle de Orta Avrupa ve ABD'de modern dans üzerinde önemli etkisi oldu. Euritmik ilk modern dansçılar için bir seçenek, bale dışı koreografik bir teknik yerine geçti ve dansın biçim ve yapısı üzerinde müziğin etkisini açıkça gözler önüne serdi. Ruth St. Denis ve Michio Ito gibi bazı dansçılar euritmik ilkelerini benimseyip çalışmalarında kullandılar. Mary Wigman ve Doris Humphrey gibi başka dansçılar ise, müzikten etkilenen koreografiye karşı çıkarak, saf yeni dans biçimleri geliştirdiler. Balede Dalcroze sistemiyle ilk ilgilenenlerden biri Sergey Diaghilev oldu. Nijinsky'nin 1913'te Diaghilev'in topluluğu için koreografisini yaptığı çığır açıcı *Bahar Ayini* balesinde euritmikin güçlü etkileri vardı.

Euritmik, Jaques-Dalcroze'un Marie Rambert, Hanya Holm ve pantomimci Étienne Decroux gibi öğrencileri aracılığıyla çağdaş baleyi ve tiyatro dansını da etkilemiştir.

Eurodolar (Avrupa Doları), çekildiğinde ABD Doları olarak ödenmesi zorunlu olan, yabancı bankalardaki her türlü ABD Doları mevduatı. Bu mevduatları da içeren ve genellikle Euro-döviz olarak bilinen nakit türlerinin en büyük bölümünü ABD Doları oluşturur. Eurodolar terimi 1960'ların başında ABD dışında dolar mevduatı bulundurmak isteyen Doğu Avrupa ülkelerinin dolarlarını Avrupa bankalarına yatırmalarıyla ortaya çıktı. Piyasa daha sonra Avrupa dışındaki birçok ülkeyi de içine aldı.

Bir banka, Eurodolar mevduatı kabul etmekle, gerçekte bir ABD bankasında dolar fonu kazanmış olur. Bu durumda da müşterilerine dolar olarak kredi verebilir. Bu tür kredilerin çoğu ticaret finansmanında kullanılır, ama birçok merkez bankası piyasada da işlemler yapar.

Euromos, Söke-Milas karayolu üzerinde, Milas'a (eskiden Mylasa) 12 km uzaklıkta antik yerleşme. Yolun doğusunda yer alan tepelerin batı eteklerinde uzanır. Buradaki kazı ve onarım çalışmaları Ümit Serdaroğlu başkanlığında bir ekipçe yürütülmüştür.

Kentin tarihçesi İÖ 6. yüzyıla değin uzanır. Bunun kanıtı mimari bezeme levhaları ile kazı ve araştırmalardan ele geçen çanak çömlek kalıntılarıdır. Attika *tributum* (vergi) listelerinde Hyromos-Kyromos olarak geçen kentin Euromos olduğu sanılır. İÖ 201-196 arasında Makedonya kralı V. Philippos'un yönetimi altında kalan kent, İÖ 167'de Mylasa'nın saldırısına uğradı. Daha önce Apameia Antlaşması'yla (İÖ 188) bütün Karya yöresinde egemenlik kurmuş olan Rodosluların müdahalesi sonucunda bu saldırıdan kurtuldu. Ama kuzey komşusu Herakleia'nın saldırısına karşı koyamadığından, kült eşyalarını ve mallarının büyük bir bölümünü Herakleialılara kaptırdı. İÖ 2. ve 1. yüzyıllara ait sikkeler, kentin bu dönemde hâlâ bağımsız olduğunu gösterir.

Euromos çok büyük taş bloklardan yapılmış (bugün 4-5 sırası hâlâ ayaktadır) surlarla çevrilidir. Helenistik dönemde yapılan ve Roma döneminde onarımdan geçen surlar, yer yer kare ya da daire biçimli kulelerle desteklenmiştir. Karayolunun hemen yanında Dor düzeninde dört stoa ile çevrili bir agora bulunur. Agoranın batısında ise başka bir stoanın izleri seçilir. Kentin tiyatrosu ise Çevrek diye anılan kesimde yer alır.

İmparator Hadrianus döneminde (İS 117-138) yapıldığı sanılan ve bugün ayakta olan Zeus Tapınağı, Euromos'un en görkemli yapısıdır. 14,40 m × 26,80 m boyutlarında, uzun yüzünde 11, kısa yüzünde 6 tane Korent düzeninde sütunu bulunan bir *peripteros*'tur. Kare biçimli çerçeve içindeki yazıtlarından, her sütununu farklı kişilerin yaptırıp diktirdiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da en iyi korunmuş tapınaklardan biri olan Zeus Tapınağı'nın ayakta kalmış 16 sütunundan 13'ü yivli ve baştabanlıdır; üçünün ise yivleri işlenmemiştir.

Kentin nekropolü surların dışındadır. Karayolunun kenarında, Maltepe diye anılan kesimde tümülüs olduğu sanılan bir yükselti yer alır. Bu kesimde çeşitli dönemlere ait mezarlar da görülür.

Europa, Yunan mitolojisinde, Fenike kralı Agenor'un ya da Phoiniks'in kızı. Europa'nın güzelliğine dayanamayan Zeus beyaz bir boğa kılığına girerek Europa'ya yaklaşır ve onu Fenike'den Girit'e kaçırır. Europa Girit'te, Kyklad Adaları kralı Rhadamanthys, Girit kralı Minos ve bazı efsanelere göre de Likya prensi Sarpedon'u doğurur. Daha sonra, oğullarını evlat olarak kabul eden Girit kralıyla evlenir.

Euromos'ta Hadrianus döneminde (117-138) yapıldığı sanılan Zeus Tapınağı kalıntıları, Muğla
Gün Kut

Europa'nın, boğa kılığına girmiş Zeus tarafından kaçırılması, bir Attika vazo resminden ayrıntı, 5. yy
Museo Nazionale Archeologico Tarquinia İtalya. fotoğraf Hirmer Fotoarchiv Münih

Girit'te Hellotis adıyla tapınılmış ve onuruna Hellatia Şenliği düzenlenmiştir.

Europa, JÜPİTER II olarak da bilinir, Jüpiter'in dördüncü büyük uydusu. 1610'da Galilei tarafından keşfedildikten kısa bir süre sonra Alman astronom Simon Marius tarafından adlandırılmıştır. Çapı 3.100 km olan Europa, Jüpiter'den yaklaşık 670,9 km uzaklıktaki bir yörüngede döner. Yoğunluğunun 3,03 gr/cm³ olması, çoğunlukla az miktarda buz ya da su içeren kayaçlardan oluştuğuna işaret eder.

1979'da ABD'nin "Voyager 1" ve "Voyager 2" uzay araçlarınca yakından gözlemlenen Europa'nın yüzeyinin büyük bölümü düzgün ve çok parlak buzla kaplıdır. Ekvatoruna yakın bazı bölgelerin daha koyu ve benekli bir görünümü vardır. Europa'daki göktaşı kraterlerinin yoğunluğu, Güneş sistemindeki çoğu gökcisminde olduğundan daha düşüktür.

Europa'nın en çarpıcı özelliği, yüzeyinde çapraz, koyu renkli, karmaşık çizgilerin bulunmasıdır. Bunlar onlarca kilometre genişlikte ve bazen binlerce kilometre uzunluktadır. Bu oluşumların uydunun yüzey topografyasıyla fazlaca bağıntılı olmadığı düşünülmektedir. Kaynakları bilinmemekle birlikte, görünüşleri, bunların Europa'nın kabuğundaki uzunlamasına gerilmelerin yarattığı çatlaklar olduğunu düşündürmektedir. Uydu yüzeyinin pürüzsüzlüğü, erken tarihinin en azından önemli bir bölümünde buzlu kabuğun görece ılık, yumuşak ve hareketli olduğuna işaret etmektedir.

Eurotunnel *bak.* Manş Tüneli

Eurydike, Yunan mitolojisinde Orpheus'un karısı. Orpheus'un, Eurydike'yı Hades'ten kurtarma girişimi en yaygın Yunan efsanelerinden birinin öyküsünü oluşturur. *Bak.* Orpheus.

Eurypterida, GİGANTOSTRACA olarak da bilinir, *Merostomata* sınıfından, tanımlanmış 200 kadar fosil türü içeren soyu tükenmiş eklembacaklılar takımı. Suda yaşayan ve akrebe benzeyen bu omurgasız hayvanlar ilk kez Ordovisiyen Dönemin (y. 500-430 milyon yıl önce) başlarında ortaya çıkmış, Silüriyen Dönemde (y. 430-395 milyon yıl önce) iyice çoğalmış ve Permiyen Dönemin (y. 280-225 milyon yıl önce) sonlarına doğru bilinmeyen bir nedenle ortadan kalkmıştır. Dört familya içinde sınıflandırılan bu hayvanların çoğu küçük yapılıdır; bununla birlikte, *Pterygotus buffaloenis* 3 m'ye ulaşan uzunluğuyla bilinen en iri eklembacaklıdır. Çok bölütlü gövdelerinin önündeki kürek biçimi uzantılarıyla yüzen bu hayvanların fosillerine genellikle acı ve tatlı su çökellerinde rastlanırsa da, daha çok sığ kıyı bölgelerinde yaşadıkları ve iyi yüzebilen birkaç yırtıcı tür dışında kalanların dipte dolaşarak organik artıklarla beslendikleri sanılmaktadır.

Eusébio, tam adı EUSÉBIO FERREIRA DA SILVA (d. 24 Ocak 1942, Manfalala, Mozambik), Portekizli futbolcu. Dünyanın en büyük sağiçlerinden biridir. Aniden hızlanma ve yönünü değiştirme yeteneği ve kıvraklığıyla tanınmıştır.

Afrika'da oynadığı sırada ünlendi. Portekiz'in Benfica takımına transfer olarak, bu takımın 1960-61 ve 1961-62 sezonlarında Avrupa Kupası'nı kazanan kadrosunda yer aldı. On dokuz yaşındayken Portekiz milli takımında ilk uluslararası maçına çıktı. 1966'da İngiltere'de yapılan Dünya Kupası (Jules Rimet Kupası) finallerinde dokuz golle gol kralı oldu.

Eusebios (CAESAREALI), EUSEBIOS PAMPHILI olarak da bilinir (ö. 4. yy, Caesarea, Filistin), piskopos, kutsal metin yorumcusu ve tarihçi. Hıristiyanlığın ilk dört yüzyılını kapsayan yazılarıyla bu dönemin olaylarına ve önemli kişilerinin rollerine ışık tutmuş, *Ekklesiastike historia*'sı (Kilise Tarihi), Hıristiyan tarih yazıcılığında bir dönüm noktası olmuştur.

İlk dönemi. Eusebios vaftiz edildiği, Caesarea'da (bugün Horbat Kesari, İsrail) papazlığa atandı. Caesarea, İskenderiye Kateşizm okulunun başkanı Origenes'in uzun yıllar (y. 232-254) burada yaşaması yüzünden Hıristiyanlığın eğitim ve bilim merkezi haline gelmiş, Eusebios da Origenes'ten kaynaklanan İskenderiye öğretisini ve ilahiyat yöntemlerini ünlü din bilgini Pamphilos'tan öğrenmişti. "Eusebios Pamphili" (Pamphilos'un oğlu ya da hizmetkârı) adı da sevgi ve saygıyla bağlandığı Pamphilos'tan geliyordu.

303'te Diocletianus'un (hd 284-305) başlattığı Hıristiyan kıyımı, sonraki imparatorlar döneminde de sürdü. Böylesine geniş çaplı bir kıyımdan, Caesarea gibi bir merkezde yaşayan Hıristiyanların da etkilenmesi doğaldı. Eusebios onların anısına Filistin Şehitleri'ni yazdı. Kitaptaki en dokunaklı olaylardan biri uzun bir süre hapiste kaldıktan sonra 310'da din şehidi olan Pamphilos'un öyküsüydü. Bir olasılıkla Eusebios da Caesarea'da ya da daha sonra Mısır'da hapse atıldı. Sonradan Eusebios'un döneklik ederek serbest kalmayı başardığı söylenmişse de, o sıralarda bu tür suçlamalar çok yaygındı; üstelik böyle birinin Hıristiyanlara yöneltilen saldırılar son bulur bulmaz Caesarea piskoposu olabilmesi de güçtü.

Caesarea'daki bilginlerin çalışmaları Hıristiyanlığın bütün alanlarını kapsıyordu. Bu bilginler kutsal metinlerin el yazmalarını düzeltme çalışmasını Pamphilos'un hapiste bulunduğu dönemde bile sürdürdüler. Çeşitli saldırılara hedef olan Origenes için ilahiyat konusundaki yeni eğilimleri de dikkate alarak bir savunma yazdılar. Eusebios'un yazdıkları arasında iki uzun reddiye vardı. Bunlardan biri Yeni-Platoncu filozof Porphyrios'un 271'den sonra Hıristiyanlığa yönelttiği saldırılarına, öbürü ise Hıristiyan kıyımlarıyla ünlü Bitinya valisi Nikomedeialı (İzmit) Hierokles'in, İsa'yı Tyana'lı Apollonios'a (1. yy) benzeten görüşlerine karşı yazılmıştı. Eusebios ayrıca Kitabı Mukaddes yorumları yazdı ve İnciller'deki benzerlikleri ve çelişmeleri gösterdi. Eleştirel yorumlarında bazen doğrudan doğruya metne bağlı kaldı; bazen de alegorik anlamlar üzerinde durarak mesihçi açıklamalara yer verdi.

Eusebios'un *Ekklesiastike historia* adlı ünlü yapıtına kıyım sırasında başladığı ve 312-324 arasında birkaç kez gözden geçirdiği sanılır. Yapıt Eusebios'un farkında olduğu gibi öncü bir çalışmaydı. Yerleşik bir düzen ancak 3. yüzyıl sonunda sağlanabilmiş, daha önce belli bir yerde yeterli bir kitaplığın oluşturulamaması kilise tarihi yazımını çok güçleştirmişti. Bu nedenle Eusebios'un yapıtı günümüzde o döneme ilişkin kaynaktır. Eusebios, daha önce yazdığı *Kronikoi kanones*'teki (sonradan gözden geçirilmiş ve Hieronymus tarafından genişletilmiş Roma ile Yunan tarihleri kronolojisi) yöntemini burada da uyguladı; anlatımını sık sık keserek, tahta çıkan Roma imparatorlarıyla dört büyük piskoposluğa (İskenderiye, Antiokheia [Antakya], Kudüs ve Roma) atananların adlarını verdi. Daha sonra genişlettiği yapıtına Nikaia (İznik) Konsili'nden bir yıl öncesine (324) değin geçen olayları da aldı. Gene de Eusebios büyük bir tarihçi değildi. Heretikliği yeterince incelememişti; Batı Kilisesi üzerine de neredeyse hiç bilgisi yoktu. Tarih yazıları aslında kilisenin heretiklere ve putperestlere karşı kendini nasıl koruduğunu gösteren birer apolojetikti(*). Doğrudan apolojetik sayılabilecek yazıları ise *Euangelike proparaskeu* (İncil'in Hazırlanışı) ve *Euangelike apodeiksis*'ti (İncil'in Kanıtları). Bunlardan birincisinde putperest mitolojiyi, kehaneti ve astrolojiyi reddetti; Yahudi kutsal metinlerini açıklayarak Yunan düşüncesindeki her tutarlı görüşün ya Yahudi düşüncesinde aynen yer aldığını ya da ondan kaynaklandığını ileri sürdü. Gene bu yapıtta, Platon'dan 250'den fazla alıntı yaptı ve bazı Yeni-Platoncu metinlere başvurdu. İkincisinde ise Yahudi kehanetinin İsa ile nasıl gerçekleştiğini ele aldı.

Piskoposluk dönemi. Eusebios, y. 313'te Filistin metropol piskoposluğuna getirildikten sonra daha az yazmaya başladı. 313'te sona eren kıyımların sonrasına denk düşen bu yıllar, aynı zamanda büyük kitlelerin kiliseye akın ettiği bir yeniden kuruluş dönemi oldu. Eusebios 316'da yeni bir kilisenin açılışında vaaz vermek için Tyros'a (Sur) gitti. Tyroslu Paulinus en yakın arkadaşlarından biriydi. *Proparaskeu* ve *Apodeiksis*'i adadığı yakın dostu Theodotos da Suriye'de Laodikeia (bugün Lazkiye) piskoposuydu.

Yaklaşık 318'de İskenderiyeli Hıristiyan rahiplerden Arius'un, Baba'nın Oğul'dan önce geldiğini ileri sürmesiyle ortaya çıkan tartışmalara Eusebios da katıldı. Heretik görüşleri nedeniyle İskenderiye'den sürülen Arius Caesarea'ya sığındı; orada hoşgörü ile karşılandı ve Eusebios'un kendisini desteklediğini açıkladı. Bu sorunları daha önce *Apodeiksis*'te ve başka yazılarında ele alan Eusebios gerçek tümüyle ne Arius'u, ne de 313-328 arasında İskenderiye piskoposu olan ve Tanrı'nın kendini Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak dışavurduğunu kabul eden Sabelliusçuluğun savunucusu Aleksandros'u destekliyordu. Eusebios, Aleksandros'a, Arius'un yanlış anlaşıldığını yazdı; Arius'u da piskoposunun yanına dönmeye çağırdı. Ama olaylar hızla gelişti ve Ocak 325'te Antiokheia'da toplanan Ariusçuluğa karşı bir sinodda Eusebios ile iki arkadaşı (Laodikeialı Theodotos ve Kilikya'dan Neroniaslı Narkissos) Ariusçu görüşleri savundukları gerekçesiyle geçici olarak aforoz

edildiler. Aynı yıl I. Constantinus'un (Büyük) çağrısıyla toplanan I. Nikaia Konsili'nde ifade veren Eusebios, Caesarea Kilisesi'nin vaftiz konusundaki ilkesini temel alarak kendisini savundu ve imparatorun onayıyla aklandı. Önceleri Nikaia Amentüsü'ndeki *homoousion* (aynı tözden) terimine karşı çıkan Eusebios, belki de bu yargılamanın ve imparatorun etkisiyle ya da barışı bozmamak düşüncesiyle bu görüşü benimsemek zorunda kaldı.

Eusebios ile Constantinus 325'te Nikaia'da karşılaşmalarından sonra yalnızca bir kez daha, 335'te Constantinus'un tahta çıkışının 30. yıldönümü törenlerinde buluştular. Nikaia Konsili'ni izleyen yıllarda imparatorun birliği sağlama konusundaki kararlılığı ortaya çıktı ve konsilin gerçek savunucuları bir süre sonra kendilerini muhalefette buldular. Eusebios Antiokheialı Eustathios'un (y. 337), İskenderiyeli Athanasios'un (335) ve Ankyralı (Ankara) Markellos'un (y. 336) sürülmelerinde rol oynadı. Ama Antiokheia piskoposluğunu kabul etmedi ve bu tutumu nedeniyle Constantinus'un övgüsünü kazandı. Athanasios'un suçlandığı Tyros Sinodu'nda (335) da büyük olasılıkla başkan olarak yer aldı. Athanasios kararın yeniden incelenmesi için imparatora başvurunca, Eusebios da Konstantinopolis'e (İstanbul) çağrıldı. İmparatoru destekleme çizgisini sürdüren Eusebios, Constantinus'un 30. yıldönümü kutlamalarında verdiği söylevde, yeni çağın değişen koşullarına uygun bir Hıristiyan imparatorluk kuramı geliştirdi. Tanrı, imparatorluk ve kilise arasındaki ilişkiler konusundaki görüşleri daha önceki tanrı-krallar anlayışında olduğu gibi, imparatorun halkı Tanrı kayrasıyla yönetmesine dayalıydı. Bu görüş imparatorun oğlu II. Constantius döneminde (337-361), imparatorla kilise arasında ortaya çıkan çatışmayla geçerliliğini yitirecekti. Eusebios'un I. Constantinus'un ölümünden (337) sonra yazdığı *Eiston bion tu makariu Konstantinu* (Constantinus'un Yaşamı), birincil kaynaklara dayandığı için belli bir tarihsel değer taşıyan övgü dolu bir yapıttı.

Yaklaşık 336'da Nikaia kararlarının önde gelen destekçilerinden Ankyralı Markellos, Sabelliusçu olduğu gerekçesiyle sürüldü. Eusebios, Markellos'a Karşı ve Kilisenin İlahiyat Görüşleri Üzerine adlı yazılarını uzun süreden beri düşmanı olan Markellos'u suçlamak ve kendi arkadaşlarını savunmak için yazdı. Bu yapıtlar Eusebios'un Nikaia öğretisini hâlâ savunmamakla birlikte bu görüşe çok yaklaştığını gösteriyordu.

Eusebios'tan sonra Caesarea piskoposluğuna getirilen öğrencisi Akakios'un yazdığı Eusebios'un yaşamöyküsü günümüze ulaşmamıştır. Ama Eusebios'un ilahiyat görüşünün Akakios ile bir başka öğrencisi olan Emesalı Eusebios tarafından yansıtıldığı kabul edilirse, bunun yarı-Ariusçu olduğu söylenebilir. Daha sonraki kuşaklar onun, Hıristiyan bilimine hizmet ile Ariusçu eğilimleri nasıl bağdaştırdığını anlayamamışlar, onu gerçekten ve içtenlikle destekleyen tek kişi, kilise tarihçisi Sokrates (y. 380-y. 445) olmuştur. II. Nikaia Konsili'nde (787), Eusebios her bakımdan tutarsız ve ikiyüzlü olmakla suçlanmıştır.

Eusebios (DORYLAİONLU) (ö. 5. yy), Dorylaion (bugün Eskişehir) piskoposu ve Nasturilerin ateşli karşıtı. Ekumenik Khalkedon (Kadıköy) Konsili (451) kararlarının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Eusebios kiliseye katılmadan önce Konstantinopolis (İstanbul) patriği Nestorios'un öğretisine açıkça meydan okuyarak (429) bütün kente dağıttığı ünlü yapıtı *Contestatio* (Tanıklığa Çağrı) ile müminleri Nestorios'a karşı ayaklanmaya çağırdı. Bu girişimi, Ephesos (Efes) Konsili'nde (431) Nestorios'un lanetlenmesiyle sonuçlandı. Dorylaion piskoposu olduktan sonra Konstantinopolis'te yüksek rütbeli bir papaz olan arkadaşı Eutykhes'i, sonraları Monofizitlik adıyla anılan görüşleri yüzünden heretiklikle suçladı (448). Monofizit öğretiye bu ilk karşı çıkış Konstantinopolis piskoposu Flavianos'un topladığı bir sinodla Eutykhes'i görevden almasına yol açtı. Eutykhes daha sonra Papa I. Leo tarafından aforoz edildiyse de 449'da Ephesos'ta toplanan konsilin kararıyla göreve iade edildi. Olaydaki rolü nedeniyle görevden alınan Eusebios hemen papaya başvurdu ve Roma'ya sığındı. 451'de de Khalkedon Konsili tarafından itibarı iade edildi. Konsil Eusebios'un Hz. İsa'nın kişiliğine ve doğasına ilişkin tanımını benimsedi ve Eutykhes'i de sürgüne gönderdi.

Eusebios (EMESALI) (d. y. 300, Edessa, Makedonya - ö. y. 359, Antiokheia [Antakya]), Emesa piskoposu ve Yarı-Ariusçuluk öğretisinin önde gelen yazarlarından.

Roma imparatoru II. Constantius'un arkadaşı olan Eusebios, Pers seferlerinde imparatora eşlik etti ve yaklaşık 339'da Emesa piskoposluğuna atandı. Öğreti konusundaki gevşek tutumu yüzünden Emesalılarca kentten uzaklaştırıldıysa da bir süre (Ariusçu tartışmaların içinde yer alan) Laodikeia (bugün Lazkiye) piskoposu Georgios'a sığındıktan sonra görevine döndü. Eusebios'un Georgios tarafından yazılan yaşamöyküsünün bazı bölümleri 5. yüzyıl kilise tarihçilerinden Sokrates ve Sozomenos'un yazılarında günümüze ulaşmıştır. Eusebios'u "Ariusçuların önderlerinden biri" olarak değerlendiren Aziz Hieronymus yazılarını hitabet sanatı açısından aşırı gösterişli bulur. Çağdaş araştırmalar 29 vaazın Eusebios'a ait olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Eusebios (LAODİKEİALI) (d. İskenderiye, Mısır - ö. y. 269, Laodikeia, [bugün Lazkiye], Suriye), İskenderiye diyakozu. Ünlü ilahiyatçı Origenes'in öğrencisiydi. Roma imparatorları Decius (250) ve Valerianus (257) dönemlerindeki kıyımda Hıristiyan şehitlerine yardım ederek yaşamını tehlikeye atmasından sonra Laodikeia piskoposu oldu.

Valerianus'un oğlu ve ardılı Gallienus'un birlikleri 262'de İskenderiye'yi kuşattığı zaman, Eusebios ve arkadaşı Aziz Anatolios görüşmeler yaparak, zulüm gören Hıristiyanlarla imparatorluk askerlerinin tuzağa düşürdüğü sivillerin serbest bırakılmasını sağladılar. Eusebios daha sonra bunları koruması altına aldı. İskenderiye piskoposu Aziz Dionysios, 264'te Eusebios'u gizli görevle Antiokheia'da (Antakya) toplanan bir sinoda gönderdi. Bu tarihte Antiokheia piskoposu Paulos heretiklikle suçlanıyordu. Eusebios geri dönüşünde bir aziz gibi saygı görmeye başladı ve Laodikeia piskoposluğunu üstlenmesi istendi. Ölümünden sonra yerine Anatolios geçti.

Eusebios (NİKOMEDİALI) (d. Suriye? - ö. y. 342), 4. yüzyılda Doğu Kilisesi'nin önemli piskoposlarından biri ve Ariusçuluğun önde gelen savunucusu. Eusebiosçular adıyla bilinen Ariusçu gruba önderlik etmiştir.

Eusebios, Ariusçuluğun kurucusu İskenderiyeli rahip Arius'u bir olasılıkla Antiokheia'da (Antakya) ilahiyatçı ve din şehidi Aziz Lukianos'un derslerinde tanıdı. Daha sonra sırasıyla, Berytos piskoposu ve yaklaşık 318'de Nikomedeia (İzmit) piskoposu oldu. Ağustos 323'te, öğretisi Piskopos Aleksandros tarafından soruşturma konusu yapılan Arius, Eusebios'a yazarak yardım istedi. Eusebios da Arius'u desteklemeleri için öteki piskoposlara çağrıda bulundu. Arius İskenderiye'de bir sinodda mahkûm edilince (Eylül 323), Eusebios onu korumasına aldı ve Bitinya'da Arius'un aforoz edilme kararını fesheden bir başka sinod topladı (Ekim 323).

Eusebios İsa'nın Baba ile "aynı tözden" (*homoousion*) olduğunu reddetti ve I. Nikaia (İznik) Konsili'nde (325) bu görüşü savunanlara karşı çıktı. Konsil sonunda muhalefetin ifadesini kabul edince, Eusebios da amentüyü imzaladı. Ama Arius'a atfedilenlerin doğruluğundan kuşku duyduğu için, Ariusçuları mahkûm eden aforozu imzalamayı reddetti. Konsilden hemen sonra Arius ile ittifakını yenileyen Eusebios Roma imparatoru I. Constantinus (Büyük) tarafından Galya'ya sürüldü 328'de itikatnamesini sununcaya değin Galya'da kaldı. İmparatorun son yıllarında ortaya çıkan güçlü Ariusçu tepkiler, onun imparatorun kız kardeşi Constantia ile olan arkadaşlığına bağlanabilir. *Homoousion*'u savunanların önderlerini sürekli rahatsız eden Eusebios, Constantinus'un 335'te Tyros'da (Sur) bir sinodda İskenderiye piskoposu Aziz Athanasios'u görevden alarak sürgüne yollamasında ve aynı yıl Kudüs'te toplanan bir sinodda Arius'u eski görevine getirmesinde de etkili oldu. Constantinus'un oğlu ve ardılı Ariusçu II. Constantius'un da gözdesi olan Eusebios 339'da Konstantinopolis (İstanbul) piskoposluğuna getirildi. 341'de Antiokheia'da toplanan ve *homoousion*(aynı tözden) ifadesini kaldıran bir kararın kabul edildiği bir sinoda başkanlık etti; kısa süre sonra da öldü.

Eusebios (SAMOSATALI AZİZ) (ö. y. 379, Dolikhe [bugün Dülük, Gaziantep], Anadolu?, Doğu Kilisesi'nde yortu günü, 22 Haziran; Batı Kilisesi'nde yortu günü, 21 Haziran), Hıristiyan şehidi ve Ariusçuluğun ateşli bir karşıtı.

361'de Samosata (bugün Samsat, Adıyaman) piskoposu oldu. Ariusçu piskoposların, davalarını savunduğunu düşünerek destekledikleri Antiokheia (Antakya) piskoposu Aziz Meletios'un seçimine (360) ilişkin resmi kayıtlar Eusebios'a emanet edilmişti. Meletios'un kendilerini desteklemediğini gören piskoposlar sadık bir Ariusçu olan Roma imparatoru II. Constantius'u belgeyi Eusebios'tan geri alıp, imha etmesi için ikna ettiler. Belgeyi teslim etmeyi reddeden Eusebios'u sağ elini kesmekle tehdit eden Constantius, Eusebios'un iki elini de vermeye hazır olduğunu açıklaması üzerine tehdidini geri aldı.

Gene bir Ariusçu olan Doğu Roma imparatoru Valens'in öğretiye bağlı kalan Hıristiyanlara karşı sürdürdüğü kıyım sırasında Eusebios kılık değiştirerek Suriye ve Filistin'i dolaştı; Ariusçuların görevden aldığı piskoposları ve papazları görevlerine iade etti. 374'te Valens, Eusebios'u Trakya'ya sürdü. Ama 378'de imparatorun ölümünden sonra Eusebios Samosata piskoposluğuna iade edildi. Bir piskoposu kutsamak için gittiği Dolikhe'de Ariusçu bir kadın tarafından öldürüldü.

Eusebios (VERCELLİLİ AZİZ) (d. 4. yy başları, Sardinya - ö. 1 Ağustos 370/371, Vercelli, İtalya; yortu günü, 16 Aralık), manastır yaşamını papazlık kurumu ile bağdaştıran ilk Batılı piskopos. İskenderiye piskoposu Aziz Athanasios'u desteklemiş, 325'te Nikaia (İznik) Konsili'nde kabul edilen Nikaia Amentüsü'nü geçerli saymıştır.

Eusebios 345'te Vercelli'nin ilk piskoposu oldu. Papazlarıyla birlikte bir cemaat halinde yaşadı. Papa Aziz Liberius'un temsilcisi olarak katıldığı Milano Konsili'nde (355) Ariusçuluğa karşı çıkan Athanasios'u mahkûm eden kararı imzalamayı reddetti. Athanasios'u desteklediği için Doğu'ya sürüldü. Roma imparatoru Iulianus'un affetmesinden sonra İskenderiye Sinodu'na katıldı (362). Burada Nikaia Amentüsü'nü yürürlüğe koyarak bütün imparatorlukta öğretiye bağlılığın ve birliğin yeniden kurulmasına yardımcı oldu. İtalya'ya döndüğünde Fransa'nın Poitiers başpiskoposu Aziz Hilarius ile birlikte Ariusçuluğa karşı çalışmalar yaptı.

Eusebios'un sürgün döneminde yazdığı üç mektup günümüze ulaşmıştır. Yeni araştırmalar, uzun süre Athanasios'un ya da Thapsuslu Piskopos Vigilius'un yazdığı düşünülen *De Trinitate*'nin (Üçleme Üzerine) ilk yedi kitabının da Eusebios'a ait olduğunu göstermiştir.

Eusebius (AZİZ) (d. Yunanistan - ö. 309/310, Sicilya; yortu günü, 17 Ağustos), 18 Nisan 309 - 17 Ağustos 310 arasında papa. Papa Aziz I. Damasus'un Eusebius için yazdırdığı mezar taşında, İmparator Diocletianus dönemindeki Hıristiyan kıyımı sırasında dinden dönenlerin kiliseye kabul edilmesi dolayısıyla Roma'da sert bir tartışma çıktığı anlatılır. Dinden dönenlerin, hiçbir nedamet cezası ödemeden kiliseye kabul edilmesini isteyen bir grup Eusebius'a cephe alır. İmparator Maxentius hem Eusebius'u, hem de karşıtlarını Roma'dan sürer. Sicilya'ya gönderilen Eusebius buraya ulaşır ulaşmaz ölür. Cesedi Roma'ya götürülür ve Calixtus (Callistus) Katakombu'na gömülür.

Euskara dili *bak.* Bask dili

Eustachius (AZİZ) (ö. 2. yy başları ?; yortu günü, Batı'da 2 Eylül; Doğu'da 2 Kasım), gerek Doğu, gerek Batı kiliselerince yüceltilen en ünlü ilk Hıristiyan şehitlerinden. Ortaçağda özellikle Almanya'da hep birlikte büyük saygı gören 14 Kutsal Yardımcı'dan biri ve avcıların koruyucu azizidir.

İnanışa göre Roma imparatoru Traianus'un ordusunda Placidas (Placidus) adıyla komutanlık eden Eustachius İtalya'da Tivoli yakınlarındaki bir av gezisi sırasında, boynuzları arasında kor halinde bir haç taşıyan bir erkek geyikle karşılaşır. O sırada tanrısal bir ses, Placidas'ın Hz. İsa uğruna acı çekeceğini bildirir (aziz bu nedenle avcıların koruyucusu sayılır). Placidas bir anda ve mucizevi biçimde Hıristiyanlığı benimser; karısı Theoistis (Teopista) ile oğulları Agapitus (Agapius) ve Theopistus'la birlikte vaftiz olur ve Eustachius adını alır.

Hıristiyan olduktan sonra ailenin başına türlü felaketler gelir. Eustachius bütün mallarını yitirir, karısı ve çocukları imparatorluğa sadık Romalılarca kaçırılır. Sonunda eski görevine getirilen Eustachius ailesiyle yeniden birleşir. Ama tanrılara kurban sunmayı reddetmesi üzerine gene tutuklanır, ailesiyle birlikte yakılarak öldürülür. Eustachius'un yaşamı ortaçağ romansının ortak öykülerinden biridir.

Büyük olasılıkla önce Doğu Kilisesi'nce yüceltilen Eustachius 8. yüzyıldan sonra Batı'da da önem kazanmıştır. Roma'daki Sant' Eustachio Kilisesi ile Paris'teki St. Denis ve St. Eustache kiliseleri Eustachius'un kemiklerinin kendilerinde olduğunu öne sürerler. Yortu günü 1969'da kilise takviminden çıkartılmış, böylece bütün kiliselerce kutlanması zorunluluğu kaldırılmıştır. Eustachius Madrid'in de koruyucu azizlerindendir. Simgesi haç, erkek geyik ya da fırındır.

Eustathios (d. y. 300 - ö. 377 / 380), aşırı görüşleriyle ünlü Samiriye (bugünkü Sebastiye yakınları, Urdün) piskoposu ve Roma'ya bağlı Ermeni metropoliti.

Gene Samiriye piskoposu olduğu sanılan Eulalios'un oğluydu. İskenderiye'de ünlü heretik Arius'un yanında öğrenim gördü. Gençliğinde Ariusçulukla ilişki kurması, daha sonra kilisenin Kutsal Ruh kuramını yadsımasında etkili oldu. Çok daha önceleri, evliliği ve aile sorumluluklarını yasaklamayı savunan aşırı bir dindarlığı savunduğu için eleştirilmişti. 343'te Gangra Konsili'nce mahkûm edilmesine ve öğretisinin bölücü etkisine karşın 357'ye değin Samiriye piskoposluğunu yürüttü. Daha sonra Roma'ya gitti. Nikaia (İznik) Amentüsü'nü (325) imzaladı ve Papa Liberius (hd 352-366) tarafından dostça ağırlandı. 371'den sonra Yarı-Ariusçuluğu benimsedi. Bu nedenle eskiden koruması altında bulunan Aziz Basileios'la arası açıldı.

Eustathios (ANTİOKHEİALI AZİZ), BÜYÜK EUSTATHİOS olarak da bilinir (d. Side - ö. y. 337, Trakya?; yortu günü, Batı'da 16 Temmuz; Doğu'da 21 Şubat), I. Nikaia (İznik) Konsili'nde (325) Ariusçu öğretiye karşı mücadele eden Antiokheia (Antakya) piskoposu.

Eustathios, Beroia piskoposu (y. 320) iken I. Nikaia Konsili'nden kısa süre önce Antiokheia piskoposu oldu. Arius yanlısı Caesarea (bugün Horbat Kesari, İsrail) piskoposu Eusebios'un entrikaları, Eustathios'un Antiokheia'da toplanan bir sinodda görevden alınmasıyla (327/330) ve Roma imparatoru I. Constantinus (Büyük) tarafından Trakya'ya sürülmesiyle sonuçlandı. Ama Antiokheia'daki yandaşlarının direnişi, yaklaşık 485'e değin varlığını koruyan Eustathiosçu bir hizbin doğmasına yol açtı. Bu gelişme, Doğu Kilisesi'nde Üçleme öğretisi dolayısıyla ortaya çıkan Meletios Bölünmesi'yle noktalandı.

Eustathios (THESSALONİKELİ) (d. 12. yy başları, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. y. 1194, Thessalonike [Selanik], Yunanistan), y. 1175-94 arasında Selanik metropoliti (başpiskoposu), hümanist araştırmacı ve kilise reformcusu. Vakayınameleri, söylevleri ve eğitim felsefesiyle Bizans'ın ortaçağdaki en seçkin bilginleri arasında yer alır.

Konstantinopolis'teki Ayios Floros Manastırı'nda keşişlik yaptıktan sonra, Ayasofya'ya diyakoz olarak atandı. Patrikhane okulunda da retorik öğretmeni oldu. Ayrıca imparatorluk sarayında dilekçe işlerinden sorumlu olan Eustathios Yunan klasikleri üzerine yazılar yazdı. 1175'te Selanik piskoposluğuna atandı, ama daha görevine başlamadan metropolitliğe yükseltildi.

Selanik'in, Sicilya'nın son Norman kralı II. Guglielmo'nun ordularınca 1185'te işgal edilip yağmalanması sırasında Eustathios halkın güvenliği için işgalcilerle pazarlığa oturdu. Bu olayları *De Thessalonica urbe a Normannis capta*'da (Normanların Selanik'i Fethi Üzerine) anlattı. Doğu Kilisesi'ni donduran biçimciliğe karşı çıkan Eustathios İki Yüzlülük adlı incelemesinde din adamlarının umursamazlığını eleştirdi. Manastır Yaşamı Üzerine İnceleme adlı ünlü yapıtında manastır sisteminin ahlak ve kültür bakımından canlandırılması gerektiğini savundu. Sağlam eğitim ilkeleri getirmesi, kitapları koruması ve ahlak açısından örnek bir yaşam sürmesiyle ünlü olan Eustathios halk arasında Ortodoks Kilisesi'nin azizlerinden sayılır.

Eustathius *bak.* Evostatevos

Eusthenopteron, *Crossopterygii* (saçak-yüzgeçliler) takımından soyu tükenmiş balık cinsi. Fosillerine Geç Devoniyen Dönem (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl

Eusthenopteron'un, S. M. Andrews'un bilimsel denetimi altında J. S. Collard (H. R. Allen Studios) tarafından yapılmış modeli
Royal Scottish Museum, Edinburgh fotoğraf: Natural History Photographic Agency

önce) kayaçlarında rastlanır. İlk kara omurgalıları olan ilkel amfibyumların atası sayılan bu balıklar 1,5-2 m uzunluğunda, ince yapılı ve çok yırtıcıydı. *Eusthenopteron* cinsinin anatomik özellikleri, özellikle kafatası kemiklerinin genel yapısı bu hayvanları ilk amfibyumlara yaklaştırır. Omurga yapısı ise balıklar ile amfibyumlar arasında bir geçiş özelliği gösterir. Çift olan yüzgeçleri karada yaşayan omurgalılardaki bacakların öncülüdür. Akciğer solunumu yapan bu balıkların, yaşadıkları akarsu ve göllerde suyun yüzüne ancak kısa bir süre için çıktıkları sanılmaktadır.

Euterpe, Yunan mitolojisinde, esin perileri olan dokuz Musa'dan biri; trajediyi ya da flüt çalmayı esinler. Bazı kaynaklarda, Trakya ırmak tanrısı Strymon'un (Strymo) oğlu olduğu söylenen ve Troya Savaşı'nda öldürülen Trakya kralı Rhesos'un annesi olarak geçer.

Eutheria *bak.* eteneli memeliler

Euthydemos (ö. İÖ 3. yy sonları), Baktriane kralı. Önceleri bir satrap olduğu sanılır. Kral II. Diodotos'u öldürerek tahtı ele geçirdi. Baktriane'ye saldıran Selevkos kralı

Euthydemos, sikke, İÖ 3. yy
British Museum, Londra fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd

III. Antiokhos'la Euthydemos yıllarca süren bir savaşa girişti. Arius (Harirud) Irmağı hattını savunmayı başaramayınca, başkenti Baktra'ya (büyük bir olasılıkla Afganistan'ın kuzeyindeki Belh) çekildi ve orada iki yıl süren bir kuşatmaya direndi. Sonunda barış antlaşmasıyla krallığını koruduysa da Selevkosların üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra Partlardan bir miktar toprak aldı. Bazı tarihçiler, doğudaki Sogdiana, Arakhosia, Drangiana ve Areia illerini de ele geçirdiğini öne sürerler.

Euthymides (ü. İÖ 6. yy sonu - 5. yy başı), Euphronios'un çağdaşı ve belki de rakibi olan Atinalı kırmızı figürlü vazo ressamı. Arkaik üslup geleneklerinden ayrılarak giriştiği kısaltım (rakursi) denemeleriyle ve hareketi vermek için yaptığı çalışmalarla övgü toplamıştır.

Ressam olarak Euthymides'in imzasına altı vazoda rastlanmıştır. Bir amforanın üstündeki "Eğlenenler" adlı resimde Euthymides

"Hektor Zırhını Kuşanıyor", Euthymides'in resimlediği bir amfora, İÖ y. 500; Devlet Eski Yapıtlar Koleksiyonu ve Gliptoteki, Münih
Hirmer Fotoarchiv, Münih

kısaltımı kullanmış ve figürleri Arkaik dönem (İÖ y. 8. yy sonu - İÖ 480) üslubundaki gibi tam cepheden ya da profilden vermek yerine, hafifçe yan dönmüş (üç çeyrek profil) olarak çizmiştir. Münih'teki Devlet Eski Yapıtlar Koleksiyonu'nda bulunan bu amfora İÖ y. 510-500'e tarihlenir.

Atina Akropolisi için yapılmış küçük bir kil levha da Euthymides'in elinden çıkmış olabilir. Üstündeki "Savaşçı" resmi kısmen siyah figür tekniğiyle boyanmış, kısmen de yalnızca dış çizgilerle verilmiştir.

Kısaltım, hareket, biçim ve mekân gibi Euthymides'in de ilgisini çeken konular, daha sonra Klasik dönem (İÖ 480-323) ustalarının da uğraştığı alanlar oldu.

Euthymios I (d. y. 834, Seleukeia [Silifke], Kilikya, Anadolu - ö. 5 Ağustos 917, Konstantinopolis [İstanbul]), İstanbul patriği ve ilahiyatçı. Bizans imparatoru VI. Leon'un (Bilge) dördüncü kez evlenmesiyle ortaya çıkan anlaşmazlığın başlıca taraflarındandır.

Olympos Dağındaki bir manastırda keşiş olan Euthymios, daha sonra Konstantinopolis'teki Azize Theodora Manastırı'nın başkeşişliğine ve VI. Leon'un günah çıkarma papazlığına atandı. İmparator üzerindeki nüfuzunu kullanarak, Roma'ya karşı polemikleriyle ünlü ilahiyatçılardan Patrik Photios'un yandaşlarını korudu.

Leon'un, üçüncü karısının ölümünden sonra hâlâ bir erkek vâris sahibi olma umuduyla Zoe adında bir kadınla yaşamaya başlaması üzerine Euthymios imparatorluk sarayına ayak basmayı reddetti. Ama kendisi için saraya yakın bir yerde bir manastır yapılmasına razı oldu. Zoe 905'te bir erkek çocuk doğurdu. Ama Zoe'yle evlenebilmek için Patrik I. Nikolaos Mystikos'tan gerekli onay belgesini alamayan imparator, konuyu Roma (Papa III. Sergius), Konstantinopolis, Kudüs, İskenderiye ve Antiokheia (Antakya) patriklerinden oluşan beşli patrik kuruluna götürdü. Kurul, devletin çıkarları için evliliğe izin verdi. Öteki dört patriğin yargısına katılmadığı için görevinden çekilen Nikolaos'un yerine Leon 907'de Euthymios'u atadı. Yeni patrik, ancak dört patrik temsilcisinin evlilikle ilgili kararı kendi önünde yinelemesinden ve Nikolaos'un istifası doğrulandıktan sonra görevi kabul etti. Euthymios, göreve başladıktan sonra nikâhı kıyan Thomas adlı papazı görevden aldı; Zoe'ye kilisede taç giydirmeyi de, onu ayinlerde zikredilecek adlar arasına almayı da reddetti. İmparatorun, evliliği meşru kılacak yeni bir yasanın çıkarılması talebine de karşı çıktı. İmparator, Euthymios'çu gruba karşı olan Nikolaosçuları öldürtmeye başlayınca mücadele sertleşti. 912'de Leon'un ölümü üzerine tahta çıkan kardeşi Aleksanderos, Euthymios'u görevden uzaklaştırdı ve Nikolaos'u yeniden patrik ilan etti. Nikolaos, Euthymios'u ve yandaşlarını mahkûm ederek sürgüne gönderdi. Euthymios'un ölümünden kısa süre önce iki rakip patrik barıştılar. Euthymios, 913'te İmparatoriçe Zoe'nin yeniden patrikliğe dönmesi yönündeki teklifini geri çevirerek manastırda inziva yaşamını seçti.

Euthymios'un bir çağdaşının yazdığı *Vita S. Euthymii* (Aziz Euthymios'un Yaşamı) Bizans tarihi üzerine değerli bir kaynaktır. Euthymios'un, Meryem Ana gibi konulardaki vaazları, ilahiyat ve hitabet alanındaki yetkinliğini kanıtlar.

Euthymios, Gürcü dilinde EKVTHIME MTHATZMIDELI (Kutsal Dağ'lı Euthymios) (d. y. 955, Gürcistan - ö. 13 Mayıs 1028, Aynaroz Dağı, Yunanistan), Gürcü halkının eğitim ve yazın yaşamında altın çağı başlatan manastır yöneticisi ve bilgin.

Sarayda görevli soylu bir Gürcünün oğluydu. Önce Olympos, ardından da Aynaroz Dağında inzivaya çekilen babasına eşlik etti. 998'de Aynaroz'daki Gürcü manastırı İvıron'da babasının ardından başkeşiş oldu. Gürcü kiliselerinin kütüphanelerinde kullanılmak üzere Kitabı Mukaddes ve ibadet metinlerinin çevirisi ve düzenlenmesiyle uğraşmaya başladı (1012). İvıron manastırı ve akademisi böylece hem bir Bizans kültür merkezi, hem de Gürcü halkının gelecekteki kilise ve devlet önderlerinin yetiştirildiği bir okul durumuna geldi. 10. yüzyıldan önce Gürcü dilinde, çok sayıda farklı Kitabı Mukaddes metni vardı. İvıron'lu keşişlerin Euthymios'un denetimi altında İbranice, Yunanca ve Süryanice kaynaklardan yararlanarak yaptığı çeviri bugün de kullanılan temel metni oluşturdu. Euthymios'un, Aziz Basileios ile Aziz Khrysostomos'un düzenlediği Bizans ayin metinlerinden Gürcü diline yaptığı çeviri de o güne değin Gürcü kiliselerinde kullanılan Kudüs'ün Aziz Yakub ayin kitabının yerine geçti. Euthymios bazı azizlerin yaşamöykülerini kaleme aldı. Ayrıca genellikle Doğu Kilisesi'nin en büyük ilahiyatçısı sayılan Nazianzoslu Aziz Gregorios'un 4. yüzyıldan kalma çeşitli yapıtlarından çoğunu içeren Gürcü dilinde bir metin hazırladı. Bu çalışmalar Euthymios'a, 4. yüzyılda yaşamış Konstantinopolis (İstanbul) patriği Khrysostomos'un anısına "Gürcü Khrysostomos" lakabını kazandırdı.

Euthymios (BÜYÜK AZİZ) (d. 377, Melitene [Malatya] - ö. 20 Ocak 473, Kudüs'ün kuzeydoğusu; yortu günü 20 Ocak), Ortodoks manastır hareketinin en büyük önderlerinden. Filistin'de pek çok manastır kurmuştur.

Genç yaşta öksüz kalan Euthymios'u Melitene piskoposu Otreus eğitti. Euthymios papazlığa atandıktan sonra kentteki manastırlara ve çilecilere ruhani kılavuzlukla görevlendirildi. 406'da inzivaya çekilmek için Filistin'e gitti, Kudüs yakınlarındaki Pharan Manastırı'na girdi. Orada Aziz Theoktistos'la dostluk kurdu. Yaklaşık 411'de onunla birlikte Kudüs'ün dışında, çölün ortasında bir mağaraya çekildi. Başkalarının da katılmasıyla, tefekkür ve duaya dayalı bir yaşamla öteki ibadetleri ve zihinsel çabayı birleştiren ortaklaşa çalışmayı temel alan bir manastır kurdu.

Manastırı Theoktistos'a emanet ettikten sonra yanına küçük bir grup alarak yeniden yola çıktı ve benzeri topluluklar kurmaya başladı. Lût Gölünün batı yakasında ve Zif Çölünün batı ucunda birer cemaat kurdu. Kudüs'ün kuzeydoğusunda, Eriha yakınlarında kurduğu daha büyük bir manastıra Euthymios'un adı verildi ve manastırın kilisesi de 429'da Kudüs piskoposu Iuvenalis tarafından ona adandı.

Euthymios'un ahlaklı kişiliğini örnek alan pek çok göçebe Arap, Hıristiyanlığı seçti. Euthymios, göçebelerin konaklama yerlerinde ruhbanlık işlevlerinin yerine getirilebilmesi için *parembolai* (Yunancada "refakatçi papazlık") kurumunu oluşturdu. Doğu piskoposları ilahiyat konularında da çoğunlukla Euthymios'a danışırlardı. Euthymios, Ephesos (Efes) Konsili'nin (431) İsa'nın tanrısal ve insani doğalarını birbirinden bağımsız sayan Nasturiliğe karşı aldığı kararların hazırlanmasına da katıldı. Ayrıca İsa'nın tanrısal tek bir doğası olduğunu savunan Monofizitlerin mahkûm edildiği Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin (451) çalışmalarına katıldı. Kilisenin İsa'nın kişiliğine ve misyonuna ilişkin öğretisini Filistin'deki bütün manastırlara yaydı. Bizans imparatoriçesi Eudokia, Euthymios'un etkisiyle Monofizit öğretinin yanlışlığına inanarak bu öğretinin baş savunucularından Konstantinopolis (İstanbul) başkeşişi Euthykhes'ten desteğini çekti.

Euthymios (TIRNOVOLU) (d. y. 1317 - ö. y. 1402), Tırnovo (Bulgaristan) Ortodoks patriği ve dil bilgini. Geniş kapsamlı araştırma ve yazılarıyla Bulgaristan'da ortaçağ sonlarındaki kültürel canlanmaya öncülük etmiş, Doğu Avrupa'daki Ortodoks kiliselerinin düşünsel ve örgütsel temellerini atmıştır.

Doğrudan Bulgar kökenli olan Euthymios, bugünkü Burgaz yakınlarındaki Kilifarevo Manastırı'na girerek Theodosios'un en seçkin müridi oldu. Theodosios'un ardından, tanrısal dinginliğe (*hesykhia*) ulaşmayı amaçlayan Bizans'a özgü çileci tefekkür hareketinin sözcülüğünü üstlendi. Bu akımın geleneğine uyarak Konstantinopolis'te (İstanbul) ve Yunanistan'daki Aynaroz Dağında bulunan çeşitli manastır cemaatlerini dolaştı. Bizans-Slav özelliklerinin ağır bastığı bir kültür çevresinde çileci yaşam biçimini yaydı, el yazmalarını çoğalttı ve çeşitli yazılar yazdı. 1371'de Bulgaristan'a döndü. 1375'te Tırnovo patrikliğine ve Bulgar Ortodoks Kilisesi başpiskoposluğuna seçildi. Tırnovo'nun 1393'te Osmanlıların eline geçmesi üzerine sürgüne gönderildi.

Euthymios patrikliği sırasında pek çok metin kaleme aldı, Ortodoks Kilisesi'nin ibadet ve yargı kurallarını derleyen metinleri yeniden düzenleyerek Eski Slavcaya çevirdi. Böylece özgün bir kültüre ve ilahiyat ilkelerine dayalı, sağlam yapılı, tutarlı bir dil programının kurumlaşmasını sağladı. 9. yüzyılda Slavlar arasında Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış Bizanslı din adamları Kyrillos ve Methodios'tan mirras kalan Eski Slavca artık gününü doldurmuştu. Başlangıçtaki tek Slav dili ayrı dil ve lehçelere bölünmüştü. Ama kilisede kullanılan Eski Slavca her şeye karşın 9. yüzyıldaki dilbilgisi ile sözdizimine bağlı kalmış, öteki Slav dillerinden gitgide daha çok uzaklaştığı için sonunda ölü bir dil durumuna gelmişti.

Ayrıca Kitabı Mukaddes ve ibadet metinleri de özensiz ve kaba düzenlemeler yüzünden anlam kaymalarına uğramış, heretik tarikatların yayılmasına yol açmıştı. Bu tarikatlar arasında, görünür maddi dünyayı şeytanın yarattığını savunan dualist Bogomiller başı çekiyordu.

Euthymios'un reform çabaları, kamu ahlakının ve ilahiyatta doğru yolu izlemenin, kutsal metinlerin tutarlılığıyla ve edebi niteliğiyle yakından ilişkili olduğu inancından kaynaklanıyordu. Bu nedenle Euthymios, Kiril dilbilgisini ve yazı biçimini olduğu gibi korumakla birlikte, Eski Slavcanın, Yunancanın retoriğe dayalı vurgulu üslubuyla daha çok iç içe geçmiş biçimini canlandırdı. Bu dil aracı, Euthymios'un, Slavların Bizans'ın dinsel, kültürel ve siyasal mirasçısı olduğu inancını da güçlendirdi.

Hesykhia birikiminden de yararlanan Euthymios, bu manastır kültürünü ilahiyat ve yazın alanındaki reformların güç kaynağı olarak kullandı. İbadet ve öğreti sorunlarında Bizans kökenli tutuculuğu vurguladı, dinsel deyimde Kutsal Ruh'un rolü üzerinde özellikle durdu. Gene *hesykhia* geleneği doğrultusunda, ilahiyat düşüncesini öykülerle kaynaştırarak doğru öğretiyi ve çileci yaşam biçimini yayabilmek için, büyük Ortodoks azizlerinin ve ilk kilise babalarının yaşamöykülerini dramatik biçimde sunma yöntemine başvurdu. Bulgar manastır merkezleri Paroria ve Kilifarevo ile gerek Slavlardan, gerek Bizanslı mültecilerden oluşan misyoner keşişler Euthymios'un reformunu bütün Doğu Avrupa'ya yaydılar.

Eutresis, Yunanistan'ın orta kesimindeki Boiotia'da ören yeri. En eski katları Orta ve Son Neolitik Çağa (İÖ 4800-3500) tarihlenmiştir. En önemli bölümü ise yaklaşık İÖ 3450'de başlayan ve üç evreye ayrılan İlk Heladik Çağ (İÖ 3450-2000) yerleşmesidir.

Eutychianus (AZİZ) (d. Toscana - ö. 7 Aralık 283, Roma; yortu günü, 7 Aralık), 275-283 arasında papa. Papa Aziz I. Felix'in ardından papa oldu. Yaşamıyla ilgili tek bilgi kaynağı, Roma'daki Calixtus (Callistus) Katakombu'nda bulunan Yunanca yazılmış mezartaşıdır.

Eutykhes (d. y. 375 - ö. 454), heretik Monofizit öğretinin aşırı türü Eutykhesçiliği kuran Konstantinopolisli (İstanbul) başkeşiş (*arkhimandrites*).

Eutykhes, Patrik Aziz Kyrillos'un (ö. 444) yanında, İskenderiye Okulu'nun geleneği içinde yetişti. İsa'nın tanrısal tek bir doğası olduğunu savunurken, gerçekte Doğu'daki manastır hareketinin eğilimini yansıtıyordu. Bu nedenle, 428'de Konstantinopolis patriği olan Nestorios'un adıyla Nasturilik biçiminde anılan akımın sözcüsü Antakya (Antiokheia) Okulu'na karşı çıktı. Nasturi öğretisine göre, Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olarak tanrısal, Meryem Ana'nın oğlu olarak da insani iki ayrı doğası vardı. Dolayısıyla Meryem Ana, Tanrı'nın annesi olamazdı.

Eutykhes'in Nasturilere karşı çıkması Dorylaion (Eskişehir) piskoposu Eusebios'un onu heretiklikle suçlamasına yol açtı (448). Bunun üzerine, Monofizitliğe karşı olan Konstantinopolis patriği Flavianos, Kasım 448'de Eutykhes'i Konstantinopolis'teki sürekli sinodun bir toplantısına çağırdı. Burada İsa'nın doğasına ilişkin sorunları tartışmayı reddeden Eutykhes, İsa'nın tanrılığını ve Üçleme içindeki eşit konumunu vurgulayan I. Nikaia (İznik) Konsili'nde (325) Kilise Babaları'nın savunduğu görüşü benimsediğini öne sürdü. Eutykhes'in, İsa'nın "önce iki, bedenleşmeden sonra bir doğası" olduğu görüşü onun Monofizit öğretiye getirdiği özel bir yorumdu. Bedenleşme ile İsa'nın insani doğasının tanrılaşarak tek bir tözde özümsendiğini ve İsa'nın insani doğasının öteki insanlardan farklı olduğunu öne süren bu görüş, bazı araştırmacılara Monofizit öğretinin gerçek anlatımı olarak görülür. Ama sinod, Eutykhes'in yaklaşımını ilahiyat açısından yetersiz buldu ve görevden alınarak aforoz edilmesine karar verdi.

Flavianos, Eutykhes'in heretik görüşlerini Papa Aziz I. Leo'ya (Büyük) bildirdi. Papa da 13 Haziran 449'da ünlü *Tomus*'unda (Kitap) Eutykhesçiliği mahkûm etti. Bunun üzerine Eutykhes, kendi öğretisini destekleyen İskenderiye patriği Dioskoros'a başvurdu. Dioskoros, Doğu Roma imparatoru II. Theodosius'u ağustosta Ephesos'ta (Efes) bir konsil toplamaya ikna etti. Sonradan kararları ne Doğu, ne de Batı kiliselerince tanınan bu konsil Eutykhes'i eski görevine atadı; Flavianos'u, Eusebios'u ve "iki doğa" öğretisini savunanları azletti.

450'de İmparator II. Theodosius'un yerine geçen Markianos, 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nı topladı. Burada Eutykhes heretiklikle suçlandı ve sürgüne gönderilmesine karar verildi. Doğu'da ve Batı'da resmi Hıristiyan öğretisinin temelini oluşturacak ortayolcu bir öğreti benimseyen bu konsile göre İsa'nın biri insani, öteki tanrısal olmak üzere yetkin ve bölünmez, ama birbirinden ayrı iki doğası vardı. Bu karardan sonra Eutykhes ortadan kayboldu, ama Monofizit görüş Doğu'da yayıldıkça onun da etkisi arttı.

Monofizit öğretinin Doğu Kilisesi içinde bundan sonra izlediği yol, belirli bir dinsel öndere duyulan saygının ya da Bizans ve Roma kiliselerinin üstünlüğüne yönelik tepkinin sonucunda ayrı varlıklarını koruyan ulusal ve bağımsız kiliselerin (örn. Süryani Kadim Kilisesi) tarihiyle iç içe geçmiştir.

Eutykhides (SIKYONLU) (ü. İÖ 3. yy başları), Lysippos'un öğrencisi olan Yunanlı heykelci. En tanınmış yapıtı İÖ 300'de kurulan Antiokheia (Antakya) kenti için yaptığı "Antiokheia'nın Kaderi" (Roma kopyası Vatikan Müzeleri'nde) adlı heykeldir. Yapıtta, kenti temsil eden tanrıça bir kayaya oturmuş, bir ayağını Orontes Irmağında yüzen ve ırmağı simgeleyen bir gencin omzuna koymuştur. Aynı kompozisyon düzeninin daha sonraları Dikran'ın Suriye sikkelerinde (İÖ 83) ve günümüze ulaşan başka heykellerde de yinelendiği görülür.

Euwe, Max, asıl adı MACHGIELIS EUWE (d. 20 Mayıs 1901, Watergrafsmeer, Amsterdam yakınları - ö. 26 Kasım 1981, Amsterdam), Hollandalı satranç ustası. 1935'te Aleksandr Alehin'i yenerek elde ettiği dünya satranç şampiyonu unvanını 1937'deki rövanş karşılaşmasında yeniden Alehin'e kaptırmıştır.

On yaşındayken küçük çaplı bir turnuvada ilk birinciliğini kazandı. 1926'da Amsterdam Üniversitesi'ndeki eğitimini bitirene değin satrançla fazla ilgilenmedi. Daha sonra aynı üniversitede matematik profesörü oldu. Satrançta açılış kuramları konusundaki derin bilgisi, satranç üzerine yazdığı çeşitli kitap ve makaleleri, gösterişsiz, ama tutarlı oyun tarzıyla tanınan Euwe, 1956'ya değin en üst düzeydeki bireysel yarışmalara katılmaya devam etti. 1956'dan sonra Hollanda satranç takımının birinci oyuncusu oldu. 1959'da Hollanda Otomatik Bilgi İşlem Araştırma Merkezi'nin yöneticiliğine getirildi. 1961-63 arasında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'na (Euratom) bağlı olan ve bilgisayarlar için satranç oyunları programlama konusunda çalışan komitenin başkanlığını yaptı. 1970'ten 1978'e değin Uluslararası Satranç Federasyonu başkanlığını yürüttü.

ev hizmetleri, ücret karşılığında yerine getirilen temizlik, çamaşır, yemek pişirme, çocuk bakımı, bahçe düzenlemesi gibi günlük ev işleri. Yönetim, denetim ve eğitimle ilgili sekreterlik, özel öğretmenlik, hastabakıcılık gibi işleri de kapsar.

Eski Yunan, Roma ve öteki eski uygarlıklarda ev hizmetleri genellikle kölelere gördürülürken, ortaçağda ev işlerinin çoğunda serflerden yararlanılırdı. Sonraki dönemlerde de Siyah köle çalıştırma ve ömür boyu hizmetçi tutma gibi yöntemlerle bağımlılık ilişkisi temelinde sürdürülen ev hizmetleri, 1870'lere doğru ücretli iş niteliği kazandı. Bir meslek olarak ev hizmeti, en yüksek noktasına Kraliçe Victoria döneminde İngiltere'de ulaştı. Bu dönemde İngiltere'de kral ailesine ve soylulara ait büyük evlerde çok sayıda kadın ve erkek çalıştırılırdı. Ev hizmetlerini düzenleyen sıkı hiyerarşik yapı, kişilerin zamanla yükselmesine elverişliydi. Seyis olarak çalışan bir kişi, uşaklığa, kilerciliğe ve hatta kâhyalığa kadar yükselebilirdi. Bir kadın da aşçı yamaklığından aşçılığa ya da oda hizmetçiliğinden ev hizmetlerinin yöneticiliğine geçebilirdi. Büyük evlerde kadın ve erkek kâhyaların kendi hizmetçileri olurdu. Daha düşük varlıklı ailelerin çalıştırdığı hizmetçi sayısı bile altıyı geçerdi.

19. yüzyıl sonlarında birçok Avrupa ülkesinde ücretli ev hizmetlerinde çalışanların sayısı büyük bir hızla arttı. ABD'de de 1900'lerin başlarına değin benzer bir gelişme yaşandı. Bu gelişme ev hizmetlerinde yardıma gereksinme duyan ve bunun için gerekli giderleri karşılayabilecek durumda olan orta ve yüksek sınıf ailelerinin sayıca artmasının bir sonucuydu. Öte yandan iş olanağı sınırlı, çok sayıda niteliksiz göçmenin ülkeye gelmesi de önemli bir etkendi.

1920'lerden sonra ABD ile birçok Batı Avrupa ülkesinde ev hizmetlerinde çalışanların sayısında bir düşüş başladı. Bu eğilim toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun daralması, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi ve ticarette kadınlar için iş olanaklarının genişlemesi, ev işlerini kolaylaştırıcı alet ve makinelerin çoğalması, çeşitli hizmetleri ev dışında daha ucuz bir biçimde yerine getiren kuruluşların ortaya çıkması gibi etkenlere bağlanabilir.

Çoğu ülkede ev hizmetlerinde çalışanlar iş yasaları kapsamına girmedikleri gibi asgari ücret uygulamasından da yararlanamazlar. Buna karşılık sürekli çalışma ve ücretli olma koşuluyla sosyal sigorta hakkından yararlanırlar.

ev işçisi, ev içinde, aile üyeleri ya da hısımları arasında ve dışarıdan başka biri katılmaksızın görülen bir işte çalışan kişi. Bu işler genellikle el emeğinin ağır bastığı halıcılık, kilimcilik, dokumacılık gibi el sanatlarını kapsar. Evin atölye biçimine dönüştürülmesi durumunda ev işçisinden söz edilemez.

Ev işçilerinin çalışma koşullarını ve sürelerini etkin biçimde denetleme güçlüğü, öteden beri önemli bir toplumsal sorun oluşturmuştur. Avrupa'da ve özellikle Almanya'da ev işçilerinin yararına çıkarılan yasalarla uygun bir iş güvenliği ortamı sağlama ve ev işçilerini ücret yönünden koruma yoluna gidilmiştir. Türkiye'de ise ev işçileri özel bir yasayla korunmadığı gibi İş Kanunu kapsamına da alınmamıştır. Sosyal Sigortalar Kanunu ise "aynı konutta birlikte yaşayan ve üçüncü dereceye kadar (üçüncü derece dahil) olan hısımlar arasında ve

aralarına dışardan başka kimse katılmayarak bu konut içinde yapılan işlerde çalışanları" sigortalı saymamıştır.

ev reisi, aynı konutta ve bir arada yaşayan kimselerin oluşturduğu birliğin bir düzen içinde sürdürülmesinden ve bu kimselerin iyiliğinin sağlanmasından sorumlu kişi. Türk Medeni Kanunu'nda (TMK) düzenlenmiş olan en geniş ailenin başı sayılan ev reisinin yetkileri, hısım olarak ya da hizmetçi, çırak ve işçide olduğu gibi bir sözleşmeye dayanarak birlikte yaşayanların tümünü kapsar. Yatılı okullar, yurtlar, pansiyonlar da aile toplulukları olarak düşünülebilir.

TMK'ya göre, evlilik birliğinin başkanı kocadır. Ev reisi ise, yasada kesin olarak belirtilmemekle birlikte, örf ve âdete göre ailenin en yaşlı erkeğidir. Ev birliği içinde yaşayanların bir reisinin bulunması zorunlu değildir. Ev reisi, TMK'nın 31. maddesinde açıklanan, ev düzeninin kurallarını belirleme ve bu kuralları uygulama yetkilerinin yanı sıra şu görevleri yerine getirir: Evde düzeni sağlamak; aile topluluğunun üyelerine adaletli ve iyilikle davranmak; akıl hastalığı ya da akıl zayıflığıyla malul aile üyeleri varsa, bunların kendilerine ve başkalarına zarar vermemesi için gerekli önlemleri almak, gerekirse zabıtaya başvurmak; aile topluluğu üyelerinin evdeki eşyasını korumak ve güven altında bulundurmak.

Aile topluluğu üyeleri de birbirlerine karşı saygı ve dayanışma göstermek ve ev reisinin uyarılarına uymak zorundadır.

Ev reisi, başkanlığı altında bulunan küçük, kısıtlı ya da akıl zayıflığıyla malul kişilerin yol açtığı zararlardan sorumludur. Bu, kusursuz sorumluluk durumudur. Ev reisi sorumluluktan kurtulabilmek için durumun gerektirdiği özenle gözetimde bulunduğunu kanıtlamak zorundadır (TMK m. 320/I.).

ev sineği *bak.* karasinek

ev yılanı, *Colubridae* familyasından, genellikle ev, ahır gibi insanların ve evcil hayvanların yaşadığı yerlere kadar sokulan çeşitli yılan türlerinin ortak adı. Türkiye'de, ayrıca İtalya, Balkan ülkeleri ve Kafkasya'da görülen *Elaphe situla* ortalama 80-90 cm uzunluğundadır. Boz ya da sarımsı kahverengi sırtında lekeler ya da uzunlamasına çizgiler bulunur. Karnı genellikle kirli beyaz, bazen kara ya da koyu renktedir. Küçük kemiricilerle beslenen bu yılanlar insana hiçbir zarar vermez.

Afrika'da *Boaedon* cinsinin üyeleri, Amerika'da kral yılanının bazı türleri insanların yaşadığı yerlere en çok yaklaşan yılanlar arasındadır.

Evagoras, EVAGORAS olarak da bilinir (ö. İÖ 374), Kıbrıs'taki Salamis Krallığı'nın hükümdarı (İÖ y. 410-375). Atina'yla dostça ilişkiler kurarak Kıbrıs'ta Helenizmi güçlendirmeye çalışmış, ama sonunda Pers egemenliği altına girmiştir.

Evagoras hakkındaki bilgilerin çoğu, Isokrates'in "Evagoras" adlı övgüsünden (*panegyrikos*) alınmıştır. Bu yapıtta ülkesine Yunan inceliğini ve uygarlığını yerleştirerek halkının refahını artırmayı amaçlayan örnek bir hükümdar olarak anlatılır. Atina'ya hizmetlerinden dolayı Atina yurttaşlığıyla ödüllendirilen Evagoras bir süre Pers Ahameniş hanedanıyla da dostça ilişkiler kurdu ve Korinthos Savaşı'nın (İÖ 395-387) ilk yıllarında Sparta'ya karşı Atina'yı desteklemesini sağladı. Ardından Pers donanmasıyla birlikte, Knidos açıklarında Sparta'ya karşı kazanılan deniz zaferine (İÖ 394) katıldı. Ama İÖ 391'den sonra Persliler ile çatışmaya girdi. Başlangıçta Atinalılar ile Mısırlılardan destek görerek, yönetimini Kıbrıs'ın büyük bir kesimine ve Anadolu'nun çeşitli kentlerine kadar genişletti. Atina'nın Antalkidas Barışı'ndan (İÖ 387) sonra desteğini çekmesiyle yalnız kaldı. İÖ 381'de Kition'da (Larnaka, Kıbrıs) yenilgiye uğradı ve Salamis'e kaçtı. Salamis kralı olarak kalmasını sağlayan bir barış antlaşması yapmayı başardıysa da, gerçekte Ahameniş kralının vasalı durumuna geldi. Bir saray görevlisi tarafından öldürüldü.

Evandros, klasik mitolojide, Arkadia'dan (Peloponnesos'un orta bölgeleri) gelip İtalya'ya yerleşerek yeni bir kent kuran ve ona doğduğu kent olan Pallantion'un adını veren kahraman. Roma kenti içinde, bu kentin kurulduğu yere, Evandros'un kızı Pallantea'dan esinlenilerek Palatium Tepesi dendi. Evandros, Tanrıça Carmentis'le Hermes'in oğluydu. Her yıl 15 Şubat'ta kutlanan Luperci Şenlikleri'ni (Lupercalia) başlattığına ve okuma yazma gibi uygarlığın bazı nimetlerini insanlara tanıttığına inanılır. Herakles ve Aineias'ı dostça ağırlamıştır.

Evaniidae, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımından, küçük ve oval karınlarını bir bayrak ya da flama gibi havaya kaldıran

Evania appendigaster
Grace Thompson-The National Audubon Society Collection/ Photo Researchers

yabanarılarını içeren böcek familyası. Geniş bir dağılım gösteren bu familyanın birkaç yüz türü tanımlanmıştır.

Örümceği andıran bu koyu renkli böceklerin uzunluğu 1-1,5 cm'dir. Bütün türleri hamamböceklerinin asalağı olduğundan insanlara yararlı sayılır. Dişiler yumurtalarını hamamböceklerinin yumurta kılıflarına bırakır.

Evanjelik kiliseler (Yunanca *evangelion*: "İncil", "müjde"), geniş anlamda, Reform döneminde kurulmuş Protestan kiliseleri ya da onların uzantıları; dar anlamda, dine bağlanmanın kişiselliğini, kilise ayinleri yerine İncil'in vaaz edilmesini, atılımcı bir misyonerliği temel alan ve kutsal metinleri tek yetki kaynağı sayan kiliseler.

İnsanın ancak iman yoluyla aklanabileceğini vurgulayan Martin Luther ve yandaşları, o dönemde "Evanjelik" adını benimsediler ve bu adla anıldılar. Reform dönemi boyunca "Evanjelik" terimi, Luther'i izleyenleri, Jean Calvin'in önderliğinde "Reform kiliseleri" adıyla gelişen akımdan ayırma işlevini gördü. Kara Avrupa'sı, İngiltere ve Amerika'da 18. yüzyılda yaşanan dinsel uyanış da genellikle "Evanjelik canlanma" biçiminde adlandırıldı. Avrupa'da Almanya'dan kaynaklanan Pietizm(*), İngiltere'de John Wesley'nin önderliğinde yayılan Metodizm(*) ve Amerika'daki Büyük Uyanış(*) Evanjelik canlanmanın başlıca kollarıydı. Gene Evanjelik canlanma döneminde İngiltere Kilisesi'nde, Metodistler gibi bu kiliseden ayrılma yolunu seçmeyen ve Anglikan Kiliseler Topluluğu'na bağlı kalan Evanjelik bir kanat doğdu.

Protestan mezhepleri arasında Evanjelik eğilimin giderek güçlenmesi sonucunda 1846'da Londra'da, Avrupa ve Amerika'daki 50 kadar mezhepten 800 delegenin katılmasıyla Evanjelik Ittifak (sonradan Dünya Evanjelik Ittifakı) kuruldu. Toplantıda benimsenen başlıca inanç ilkeleri şunlardı: 1) Tanrısal esine dayalı kutsal metinler tek ve yeterli yetki kaynağıdır; 2) kutsal metinleri yorumlarken kişisel yargısını kullanmak herkesin hakkı ve ödevidir; 3) Tanrı'nın birliği, üç ayrı kişilikte gerçekleşir (Üçleme); 4) insan doğası olçusüz bir bozulma içindedir; 5) Tanrı'nın Oğlu insan bedenine bürünmüş ve bütün insanların günahlarının kefaretini ödemek üzere can vermiştir; 6) insan ancak iman yoluyla aklanabilir; 7) insanları kutluluğa erdiren Kutsal Ruh'tur; 8) ruh ölümsüzdür, insan kıyamette bedeniyle dirilecek ve son yargıyı İsa gerçekleştirecektir; 9) din adamlığı kurumu Tanrı iradesiyle kurulmuştur. Evanjelik Ittifak'ın kuruluş toplantısında ayrıca, her ocak ayının ilk tam haftası evrensel ibadet haftası olarak belirlendi. 19. yüzyıl boyunca din özgürlüğünün geliştirilmesine ağırlık veren kuruluş 20. yüzyılda giderek zayıfladı ve etkinlikleri İngiltere'yle sınırlı kaldı. 1867'de kurulan ABD kolu 1908'de Federal Kiliseler Konseyi adını aldı. Evanjelik Ittifak 1958'de dünya ölçeğinde misyonerlik etkinliklerini desteklemek amacıyla Evanjelik Misyoner Ittifakı'nı kurdu. Evanjelik Ittifak, 1951'de kurulan Dünya Evanjelik Dayanışması aracılığıyla günümüzde de pek çok ülkedeki benzer kuruluşla ilişkisini sürdürmektedir.

20. yüzyıl başlarında ABD'de çeşitli Protestan mezhepleri içinde liberaller ile fundamentalistler arasındaki anlaşmazlıklar derinleşti. Fundamentalistler zamanla "Evanjelik" adını benimsediler. 1942'de 40 kadar mezhep ile bağımsız dinsel kuruluşları ve yerel kiliseleri içine alan Ulusal Evanjelikler Birliği kuruldu. Kutsal metinlerin ve Hıristiyan öğretisinin tutucu yorumunu sürdüren bu kuruluş da Dünya Evanjelik Dayanışması'yla yakın ilişki içindedir. Alman asıllı din adamlarınca 1840'ta kurulan Kuzey Amerika Evanjelik Sinodu ise 1934'te ABD Reform Kilisesi'yle birleşmiş, 1957'de de Kongregasyonel Hıristiyan Kiliseleri Genel Konseyi'yle birleşerek Birleşik İsa Kilisesi'ni oluşturmuştur. 1948'de kurulan Almanya Evanjelik Kilisesi (EKD) de Lutherci kiliseler ile Reform kiliselerini birleştirmektedir.

Evans, Sir Arthur (John) (d. 8 Temmuz 1851, Nash Mills, Hertfordshire - ö. 11 Temmuz 1941, Youlbury, Oxford yakınları, İngiltere), İngiliz arkeolog. Girit'te Antik Çağa ait Knossos kenti kalıntılarını ortaya çıkarmış ve Minos adını verdiği ileri bir Tunç Çağı uygarlığının varlığını kanıtlamıştır. Arkeolojinin en büyük başarılarından biri olarak nitelenen bu keşif, Avrupa'nın ve Doğu Akdeniz'in Tarihöncesine ait araştırmalarda büyük bir ilerleme sağlamıştır.

Seçkin bir bilim adamı olan Evans, 1884'ten 1908'e değin Oxford Üniversitesi'nde Ashmolean Müzesi'nin yöneticiliğini yaptı; 1909'da kendisine aynı üniversitede Tarihöncesi arkeolojisi dalında profesörlük kadrosu verildi. Eski madeni paralara ve Girit'te bulunan taş mühürler üstündeki yazılara duyduğu ilgi, onun ilk kez 1894'te bu adaya gitmesine yol açtı. Ertesi yıl, *Cretan Pictographs and Prae-Phoenician Script* (Girit Piktografları ve Fenike Öncesi Yazı) adlı yapıtını yayımladı. 1896'daki bir

konuşmasında, Yunan anakarasındaki Miken uygarlığının kökenlerinin Girit'te bulunduğunu ileri sürdü. Üç yıl sonra, Knossos'un olduğu yeri de kapsayan arazi parçasını satın aldı. Bir yıl süren kazı sonucunda, yirmi dönümden fazla bir alana yayılmış olan

Sir Arthur Evans, Sir William Richmond'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1907; Ashmolean Müzesi, Oxford
Ashmolean Museum, Oxford

saray kalıntılarını gün ışığına çıkardı (*bak.* Knossos Sarayı). Buluntuların boyut ve görkemi, Knossos'un eski bir kültürün merkezi olduğunu gösteriyordu. Sarayın karmaşık zemin kat planı, efsanevi Kral Minos'un ünlü labirentini çağrıştırdığı için, Evans bu uygarlığa Minos adını verdi.

Sonraki 25 yıl boyunca Evans araştırmalarını sürdürdü. Tunç Çağı kalıntılarından daha derinlere yaptığı kazılarda bir Neolitik Çağ uygarlığına ait izlere rastladı. Böylece, Miken uygarlığının tarihsel yerinin belirlenmesine yardımcı oldu. Bilinen tarih dönemlerine ait Mısır sanatı ürünleri ele geçirmesi, Minos uygarlığının evrelerini saptayabilmesini sağladı. Ama daha sonra yapılan tarihlemeler, onunkilerden farklı oldu.

Knossos'ta ayrıca, Minos yazı biçimlerinden biri olan ve Lineer B (Çizgisel B) adı verilen yazıyla yazılmış 3 bine yakın kil tablet bulundu. Evans hem bu yazıyı, hem de Lineer A (Çizgisel A) ve resimyazılarını çözmek istediyse de, başarılı olamadı. Ama onun 1936'da yaptığı bir konuşmadan etkilenen Michael Ventris, bu yazıyı okumada başarı sağladı. Evans, *Scripta Minoa* (1909, 1. cilt; 1952, 2. cilt, der. J. L. Myres; Minos Yazıları) adlı yapıtında her üç yazı biçimini de ele aldı. *The Palace of Minos* (1921-36, 4 cilt; Minos Sarayı) adlı kitabında ise kendi çalışmalarını anlattı. Keşifleri nedeniyle çeşitli nişanlarla onurlandırılan Evans'a 1911'de "sir" unvanı verildi.

Evans, Bill, asıl adı WILLIAM JOHN EVANS (d. 16 Ağustos 1929, Plainfield, New Jersey - ö. 26 Ağustos 1981, New York kenti), ABD'li caz piyanisti ve orkestra şefi. Akor seslendirmesi ve doğaçlama konusundaki tutumu 1960'lar ve 1970'lerde Herbie Hancock, Chick Corea, Keith Jarrett ve birçok başka piyanisti büyük ölçüde etkilemiş, kendisinden 10 yıl önceki Bud Powell'ın üslubundan sonra en etkili üslup olmuştur.

Evans, 1950'lerde Tony Scott ve George Russell'la kayıt çalışmaları yaptı. Piyanist, besteci ve düzenlemeci olarak, Miles Davis'in *Kind of Blue* (1959) adlı albümünün bir dönüm noktası oluşturduğu, modlara dayalı caz doğaçlamasının gelişmesinde önemli rol oynadı. 1960-61 yıllarında basçı Scott LaFaro ve davulcu Paul Motian'la yaptığı kayıtlar, piyano-bas-davul doğaçlamaları için temel bir model oluşturdu. Üçü de bu doğaçlamalarda sürekli bir tempo tutturmakla birlikte, zaman saymaya dayanan alışılmış ritimlerden uzaklaştılar. Evans'a, *Conversations with Myself* (1963), *Live at Montreux* (1968) ve *Alone* (1970) adlı albümleri için birer, *The Bill Evans Album* (1971) adlı çalışması için de iki Grammy ödülü verildi.

Evans, Caradoc, asıl adı DAVID EVANS (d. 31 Aralık 1878, Llanfihangel ar Arth, Carmarthenshire - ö. 11 Ocak 1945, Aberystwyth, Cardiganshire, Galler), Galli yazar. Galler'in din ve eğitim kurumlarını, halkın sığlığını ve dar görüşlülüğünü sert bir dille eleştirmesiyle ülkesinde büyük tepki görmüştür.

Çok az öğrenim gördü ve kendi kendini yetiştirdi. Edebi İngilizceyi Kitabı Mukaddes'in Kral James çevirisinden öğrendi. İlk yazdığı öyküler, *My People: Stories of the Peansantry of West Wales* (1915; Halkım: Batı Galler Köylülerinin Öyküleri), *Capel Sion* (1916), *My Neighbours: Stories of the London Welsh* (1919; Komşularım: Londra'daki Gallilerin Öyküleri) ve romanlar *Nothing to Pay* (1930; Ödenecek Hiçbir Şey Yok) ile *Wasps* (1934; Yabanarıları) en ufak bir anlayış ve sevecenlik taşımayan, yakıcı, acımasız eleştiriler içeriyordu. Evans, 1880'lerin sonunda Londra'ya giderek bir ressamın asistanı olmuştu; sonradan gazeteciliğe geçerek yazı işlerinde çalıştı. 1940'larda Galler'e döndüğünde, önceki tutumunu değiştirdi ve Galler'i yücelten öyküler yazmaya başladı.

Evans, Dame Edith (Mary) (d. 8 Şubat 1888, Londra - ö. 14 Ekim 1976, Cranbrook, Kent, İngiltere), 20. yüzyıl İngiliz tiyatrosunun önemli oyuncularından.

Profesyonel oyunculuğa 1912'de Shakespeare'in *Troilus and Cressida* (*Troilos ile Kressida*) oyununda Cressida rolüyle başladı. Oyunu sahneye koyan William Poel ona

Dame Edith Evans *The Whisperers* filminde Mrs. Ross rolünde, 1967
Seven Pines Productions Ltd / fotoğraf, Pictoral Parade-EB Inc

"canlandırdığı karakterin ruhunu yakalamak" için sezgileriyle oynaması yönünde yol göstermişti. Başroller yerine ilginç ve zor rolleri yeğleyen Evans, örneğin 1923'te, Somerset Maugham'ın *Our Betters* (Bizden İyi Olanlar) oyunundaki başrolü geri çevirerek George Bernard Shaw'un *Back to Methuselah* (Metuşelah'a Dönüş) adlı oyununda küçük bir rol aldı. 1925'te Old Vic topluluğuna katıldı ve yıllarca bu toplulukla çalıştı.

Evans, uzun sahne yaşamında çizdiği değişik kompozisyonların yanı sıra çeşitli oyunlar da sahnelemiştir. En önemli rolleri arasında Noël Coward'ın *Hay Fever* (Saman Nezlesi) oyunundaki Judith Bliss, William Congreve'in *The Way of the World* (Dünyanın Hali) adlı yapıtındaki Mrs. Millamant, Christopher Fry'ın kendisi için yazdığı *The Dark Is Light Enough* (Karanlık Yeterince Aydınlıktır) oyunundaki kontes, *Hamlet*'teki Gertrude, *Romeo ve Juliet*'teki dadı ve Oscar Wilde'ın *The Importance of Being Earnest* (*Ciddi Olmanın Önemi Üzerine*) oyunundaki Lady Bracknell sayılabilir. Sahneye son olarak 1974'te tek kişilik bir gösteriyle çıkan Evans, arada rol aldığı filmlerde de büyük başarı kazanmıştır. Unutulmaz filmleri arasında *The Importance of Being Earnest* (1952; Ciddi Olmanın Önemi), *Look Back in Anger* (1959; *Öfke*), *The Nun's Story* (1959; *İnsanlık Uğruna*), *Tom Jones* (1963), *The Chalk Garden* (1964; *Şımarık Kız/Kireçli Bahçe*), *Young Cassidy* (1965; *Bitmeyen Kavga*), Berlin Film Şenliği'nde en iyi kadın oyuncu seçildiği *The Whisperers* (1967; Dedikoducular) ve *Crooks and Coronets* (1969) sayılabilir.

1946'da D.B.E. (Dame of the British Empire) unvanı verilen Evans'ın yaşamöyküsü, *The Whisperers* filminin senaryo yazarı ve yönetmeni olan Bryan Forbes'ın 1978'de yayımlanan *Dame Edith Evans: Ned's Girl* adlı kitabında anlatılmıştır.

Evans, Evan (d. 20 Mayıs 1731, Cynhawdref, Cardiganshire - ö. 4 Ağustos 1788, Cynhawdref, Galler), Galli şair ve eski çağlar uzmanı. 18. yüzyıl ortalarında klasik Gal şiirinin canlanışında önemli rol oynamıştır.

Oxford'da öğrenimini yarıda bıraktı ve çeşitli bölge kiliselerinde papaz yardımcılığı yaptı. Tarihsel notlar ekleyerek Gal şiirlerini İngilizceye çevirdiği ilk kitabı *Some Specimens of the Poetry of the Antient Welsh Bards* (1764; Eski Galli Ozanların Şiirlerinden Örnekler), araştırmacı ve eleştirmen olarak ün kazanmasını sağladı. Galce yazdığı şiirlerin çoğu, *Dyddanwch Teuluaidd* adlı derlemede toplanmıştır. Şiirlerinde Ieuan Brydydd Hir (Uzun Boylu Ozan Evan) ve Ieuan Fardd adlarını kullandı. Gal Kilisesi'nin bilime karşı olumsuz tavrı ve emeklilik gelirinin kesilmesi yüzünden yaşamının son 10 yılını küskünlük içinde geçirdi.

Evans, Frederick Henry (d. 26 Haziran 1853, İngiltere - ö. 24 Haziran 1943, Londra), İngiliz fotoğraf sanatçısı. İngiltere ve Fransa'daki katedralleri görüntüleyen çalışmaları, dünyanın en iyi mimari fotoğraflarından sayılır.

"Basamaklar Denizi", Frederick H. Evans'ın Wells Katedrali'nde çektiği bir fotoğrafı, 1903
Evan Evans, fotoğraf, George Eastman House Collection

Gençlik yıllarına ilişkin bilgi azdır. İlk kez Londra'da işlettiği kitapçı dükkânıyla ilgi topladı. Burada, müşterilerinin çoğunluğunu oluşturan küçük tüccar ve memurlara yönelik bir tür eğitim etkinliği de üstlenmişti. Alışverişin yanında yürüttüğü aydınlatıcı ve yüreklendirici söyleşilerden ötürü dükkânı, "memurların üniversitesi" olarak tanınmaya başladı. Bu dönem içinde, sürekli müşterilerinden oyun yazarı George Bernard Shaw ve ressam Aubrey Beardsley'nin çalışmalarını destekledi; Beardsley'ye ilk işini o buldu.

1898'de kitapçılığı bıraktıktan sonra bütün zamanını İngiltere ve Fransa'daki katedrallerin fotoğraflarını çekmeye verdi. Kusursuz fotoğrafı amaçlayan titiz bir sanatçıydı. Aradığı etkiyi tam olarak yakalayabilmek için haftalar boyu, bir katedraldeki ışığı günün değişik zamanlarında incelemekle uğraşırdı. Katedraldeki geniş mekânları, sonsuz ışık ve doku çeşitliliğini öne çıkaran üslubunun doruk noktalarından biri, Wells Katedrali'nde çektiği "Basamaklar Denizi" (1903) adlı yapıtıdır.

Birçok konuda sağlam görüşleri olan Evans, sürekli bir tartışma ortamı içindeydi. En sert tartışmalarının odağını kendi fotoğrafçılık anlayışı oluşturuyordu. Evans, çekim yapıldıktan sonra görüntünün hiçbir biçimde değiştirilmemesi gerektiğine inanıyordu. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan, modern yaşamın hızla akan, geçici durumlarını görüntüleme eğilimi de ona aynı derecede ters geliyordu. Evans, yalnızca ideal güzelliği yansıtan kalıcı görünümleri fotoğrafa konu olmaya değer buluyordu. Ama görüşleri genç fotoğrafçılarca pek benimsenmedi. Yaşamının son yıllarında neredeyse unutulan Evans, bu dönemde, çizim koleksiyonunu görüntüleyen fotoğraf çalışmalarını da kendi çabalarıyla yayımladı.

Evans, George Henry (d. 25 Mart 1805, Bromyard, Herefordshire, İngiltere - ö. 2 Şubat 1856, Granville, New Jersey, ABD), gazete yayın yönetmeni ve toplumsal reformcu.

İşçi kökenli bir aileden geliyordu. 1820'de babası ve kardeşiyle ABD'ye göç ettikten sonra Ithaca'da (New York) bir basımcının yanına çırak olarak girdi. 1820'lerin sonunda *Working Man's Advocate* (İşçinin Sözcüsü) adıyla kendi gazetesini çıkarmaya başladı. 1829'da Robert Dale Owen ve Frances Wright'la birlikte İşçilerin Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı.

Gazetesinde ve daha sonra yayımladığı *History of the Origin and Progress of the Working Men's Party* (1840; İşçilerin Partisi'nin Kökeni ve Gelişimi) adlı kitabında, başta Fourier'cilik olmak üzere öteki reform felsefelerini eleştirerek kendi reform programını ortaya koydu. İşçi fazlasını çekecek bir "güvenlik supabı" (yani ucuz çiftlikler) olduğu sürece ücretlerin yüksek olacağını ileri sürdü. Tarımda Jefferson'cu bireycilik geleneğine bağlı olduğundan Fourier'cilik gibi dışarıdan ithal edilmiş kolektivist girişimlerin Amerika'daki işçi sorunlarını çözemeyeceğini savundu.

Toprak düzeninin siyasal eylem yoluyla değiştirilebileceği inancıyla Ulusal Reform Derneği'ni kuran Evans, bu örgütün şubelerini harekete geçirerek Batı'da parasız çiftlik dağıtımı için baskılara girişti. Grubun sloganı "Kendi çiftliğiniz için oy verin"di. Sonunda Kongre'den Çiftlik Yasası çıktı (1862).

Evans ayrıca köleliğe, borçluların hapsedilmesine ve her türlü tekele karşı mücadele etti. Dönemindeki çoğu erkek reformcunun tersine, kadınlara eşit haklar verilmesini de savundu.

Evans, George William (d. 5 Ocak 1780, Londra, İngiltere - ö. 16 Ekim 1852, Hobart, Tasmanya, Avustralya), Van Diemen Toprakları'nın (bugün Tasmanya) keşfine öncülük eden İngiliz topograf ve kâşif.

Önceleri bir mühendisin, ardından da bir mimarın yanında çırak olarak çalışan Evans, bu dönemde yerölçümünü öğrendi. 1798'de bir deniz albayının kızı olan Jennett Melville ile evlendi ve Ümit Burnuna yerleşti. 1802'de İngiliz kuvvetleri buradan çekilinceye değin deniz kuvvetlerinde ambar memuru olarak çalıştı. Daha sonra aynı görevle Yeni Güney Galler'e gitti ve 1802-03 yıllarında yerölçümcüsü olarak çalıştı.

1804'te Warramba Irmağını ve çevresini keşfetti. 1805'te Vali Phillip King tarafından görevden alınan Evans, önceleri kendisine bağışlanan arazide çiftçilik yaptı, ama başarılı olamadı ve 1809'da Port Dalrymple'de arazi ölçümcüsü yardımcılığına atandı. 1812'de Jervis Koyuna karadan ulaştı ve bölgenin haritasını çıkardı; daha sonra burada Illawara ilçesi kuruldu. 1812'de Yeni Güney Galler'in iç kesimlerini keşfetti ve Van Diemen Toprakları'na arazi ölçümcüsü yardımcısı olarak atandı. 1813'te bölgenin iç kesimlerine yedi hafta süren bir keşif gezisi düzenledi ve Avustralya Cordillerası'nı ilk kez geçmeyi başararak 100 sterlin ve 400 ha toprakla ödüllendirildi. 1815'te bölgeye yapılan bir geziye rehberlik yaptıktan sonra Mandagery Çayının uzun bir bölümünü izleyerek Lachlan Irmağını keşfetti.

1815-17 arasında Lachlan Irmağının çevresini keşfetmek, 1818'de de Macquarie Irmağının kaynağını araştırmak için yapılan seferlerde yerölçümcü John Oxley'nin yardımcılığını yapan Evans, 1822'de Macquarie limanının keşif gezisine katıldı. Vali yardımcısı William Sorell'e karşı yöneltilen yolsuzluk suçlamalarına adının karışması üzerine 1825'te görevinden istifa ederek emekliye ayrıldı. Ardından Londra'ya yerleşerek sanat dersleri vermeye başladı. 1828'de Oxley'nin ölümü üzerine, onun yerini almak istedi ama başaramadı.

Evans, Gil, asıl adı IAN ERNEST GILMORE GREEN (d. 13 Mayıs 1912, Toronto, Ontario, Kanada - ö. 20 Mart 1988 Cuernavaca, Meksika), caz müziğinde en başarılı orkestra düzenlemecilerinden biri olan Kanadalı besteci.

Müziği kendi kendine öğrenen Evans 1933'te ilk grubunu kurdu; 1941'den 1948'e değin Claude Thornhill'in grubunda düzenlemeci olarak çalıştı. 1948-50 arasında caz trompetçisi Miles Davis'le birlikte verimli bir çalışma sürdürdü; Davis'in orkestrası için "Moondreams" ve "Boplicity" gibi *cool jazz* klasiklerinin düzenlemelerini hazırladı. Evans daha sonraları da Davis'le birlikte çalıştı; onun *Miles Ahead* (1957), *Porgy and Bess* (1958) ve *Sketches of Spain* (1959) gibi albümleri için beste ve düzenlemeler yaptı. Evans'ın kendi albümleri arasında *Out of the Cool* da (1961) yer alır.

Evans dokusu parlak, tonları zengin, bir kalıptan başka bir yapıya ustaca geçişlerle süslü, izlenimci düzenlemeler yarattı. Son yıllarında kendi orkestrasını kurdu, *rock* ritimlerini elektronik seslerle birleştirerek *rock* müziği çaldı.

Evans, John (d. 9 Mart 1814, Waynesville, Ohio - ö. 3 Temmuz 1897, Denver, Colorado, ABD), 1862-65 arasında Colorado Toprakları'nın valisi, Evanston'daki (Illinois) Kuzeybatı Üniversitesi'nin kurucusu, hekim ve demiryolu girişimcisi.

Cincinnati'deki (Ohio) Lynn Tıp Okulu'nu 1838'de bitirdikten sonra Indiana'da doktorluğa başladı. Indianapolis'te akıl hastaları için bir eyalet hastanesi kurulmasına ön ayak olarak hastanenin ilk yöneticiliğini üstlendi (1845-48). Ardından Chicago'daki Rush Tıp Okulu'nda kadın-doğum hastalıkları profesörü oldu. 1851'de Orrington Lunt ile birlikte Kuzeybatı Üniversitesi'ni kurdu. 1862'de Colorado Toprakları'nın ikinci valisi oldu. 1864'te, sonradan Denver Üniversitesi'ne dönüştürülen Colorado İlahiyat Okulu'nu (Metodist) kurdu. Denver Pasifik, South Park ve Denver-New Orleans demiryollarını kurma çalışmalarını yönetti ve finansmanın bir bölümünü karşıladı. Illinois ve Wyoming'deki Evanston yerleşim yerleri ile Colorado'daki Evans Dağı (4.360 m) adlarını John Evans'dan almıştır.

Evans, Sir John (d. 17 Kasım 1823, Burnham, Buckinghamshire - ö. 31 Mayıs 1908, Berkhamsted, Hertfordshire, İngiltere), eski yapıtlar uzmanı, nümizmat ve Tarihöncesi arkeolojisinin kurucularından.

1850-85 arasında, kâğıt üreten bir şirketin ortaklarındandı. 1860'larda zamanının çoğunu İngiltere'deki ilk insanların izlerini bulmaya ayırdı. Tarihöncesine ait taş ve tunç aletler toplayarak önemli bir koleksiyon oluşturdu. Ayrıca Roma İmparatorluğu, Anglosakson ve İngiliz sikkeleri de topladı. Başlıca yapıtları arasında *The Coins of the Ancient Britons* (1864; Eski Briton Sikkeleri), *The Ancient Stone Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain* (1872; 2. bas. 1897; Büyük Britanya'da Eski Taş Aletler, Silahlar ve Bezemeler) ve *The Ancient Bronze Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain and Ireland* (1881; Büyük Britanya ve İrlanda'da Eski Tunç Aletler, Silahlar ve Bezemeler) sayılabilir. 1892'de "sir unvanı verilen Evans'ın oğlu Sir Arthur (John) da ünlü bir arkeologdu.

Evans, Oliver (d. 13 Eylül 1755, New Port yakınları, Delaware - ö. 15 Nisan 1819, New York kenti, ABD), 1790'da yüksek basınçlı buhar makinesini geliştiren ve 1784'te ilk kesintisiz üretim hattını kuran ABD'li mucit.

On altı yaşında bir araba yapımcısının yanında çırak olarak çalışmaya başlayan Evans, oyun oynayan bir çocuktan esinlenerek, buharın itme gücünü bir tabancaya uyguladı ve buhardan itici güç olarak yararlanmanın yollarını aramaya koyuldu. Ama bu araştırmalarını sonuçlandıramadan birçok başka sanayi sorunuyla karşılaştı. O dönemde iplik elyafının eğirme işlemine hazırlanmak üzere taranması oldukça güç bir işlemdi ve bu yeni makineleşmekte olan dokumacılığın başlıca sorunlarından biriydi. Bu işlemi hızlandırmak amacıyla Evans,

Oliver Evans, W. G. Jackman'ın portre çalışması, 19. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York

Metropolitan Museum of Art, New York

deri taraklar üzerinde dakikada 1.000 diş açabilen yeni bir makine geliştirdi.

1784'te, bir başka önemli sanayi üretim sorunu olan, artık eskimiş ve yetersiz kalmış tahıl öğütme işlemine el attı. Philadelphia dışında bir fabrika açtı ve burada kantar, taşıyıcı ve kaldırıcı gibi bir dizi makineden oluşan ve fabrikadaki tüm işlemlerin otomatik olarak gerçekleştirildiği bir üretim bandı oluşturdu. Yeni sistemde işgücünden yalnızca değirmenin harekete geçirilmesinde yararlanılıyor, öteki işlemlerde gerekli olan güç ise su çarklarından sağlanıyordu; bir uçtan beslenen tahıl, taşıyıcıların ve olukların yardımıyla bir yerden başka bir yere aktarılarak öğütme ve temizleme işlemlerinden geçiriliyor ve öteki uçtan un olarak çıkıyordu. Evans'ın hesaplarına göre maliyeti yüzde 50 azaltan bu sistem çok sonraları ABD un fabrikaları tarafından geniş çapta taklit edildi.

1787'de üretim bandının patent hakkı için eyalet yönetimine, 1790'da da ABD Patent Dairesi'ne başvuran Evans, aynı yıl üçüncü buluşu olan yüksek basınçlı buhar makinesini de geliştirdi. Daha sonraları buluşu üzerindeki çalışmalarını sürdürerek makinenin sanayi ile kara ve deniz taşımacılığında kullanılabilecek türlerini geliştirmeye yöneldi. 1801'de Philadelphia'da, tarımda kullanılan kireçtaşı tozu üreten buharlı bir kırıcı yaptı. Silindir ile krank milini eskiden yapıldığı gibi biyelin karşıt uçlarına değil, aynı ucuna yerleştiren Evans, böylece biyelin ağırlığını da büyük ölçüde azaltmış oldu. Evans böyle bir makinenin karayolu taşımacılığında sağlayabileceği olanakları gördü ama bu tür bir aracın atları korkutabileceğinden endişelenen yetkililerden trafiğe çıkmak için gerekli izni alamadı. Bunu izleyen birkaç yıl içinde, tohum ekme makinesi, bıçkı ve delgi tezgâhı, Philadelphia kıyılarını temizlemek üzere dip tarağı gibi bir dizi makine geliştirdi. Haziran 1805'te buhar gücüyle çalışan 9 m uzunluğunda ve 3,7 m genişliğinde bir tarak gemisi yaptı. Aygıt, Evans'ın otomatik un değirmeninde uyguladığı kepçeler zinciri ilkesine dayalı bir sistemle çalışıyordu ve suda olduğu kadar karada da hareket ediyordu. Bu aygıt ABD'de geliştirilen ilk motorlu kara taşıtı oldu.

1806'da Mars Works işletmesini kuran Evans, bunu izleyen 10 yıl boyunca pamuk, tütün ve kâğıt işleyen preslerde kullanılmak üzere 100'den çok buhar makinesi üretti. Evans, 1812 Savaşı patlak verdiğinde, deniz kuvvetlerine, pruvasında büyük bir top taşıyan güçlü bir buharlı savaş gemisi yapmayı önerdi, ama teklifi kabul edilmedi; benzer bir gemiyi 50 yıl sonra John Ericson yapacak ve "Monitor"u inşa edecekti.

1817'de, son büyük çalışması olan ve su şebekesinde kullanılan 24 BG'lik yüksek basınçlı buhar makinesini geliştiren Evans, çıraklarından birinin neden olduğu yangında fabrikasını ve içindeki son derece değerli aygıtlarını ve kalıplarını yitirdikten kısa bir süre sonra öldü.

Evans, Walker (d. 3 Kasım 1903, Saint Louis, Missouri - ö. 10 Nisan 1975, New Haven, Connecticut), fotoğraf sanatının büyük ABD'li ustalarından. Özellikle Büyük Bunalım'ın Güney eyaletlerindeki etkilerini belgeleyen ve ABD halk mimarlığına fotografik bir yorum getiren yapıtlarıyla tanınmıştır. Fotoğraf anlayışı büyük ölçüde Fransız fotoğraf sanatçısı Eugène Atget'nin belgesel çizgisinde gelişmiştir. 1930'da çekmeye başladığı ve 1934'te sergilenen New England'daki 19. yüzyıl mimarlığı üzerine bir dizi fotoğrafında Atget etkisi açıkça görülür. Bu sergi New York Modern Sanat Müzesi'nde bir fotoğrafçı için düzenlenen ilk kişisel sergi olmuştur.

Evans 1935'te, federal hükümetin tarımsal destek programları çerçevesinde, Büyük Bunalım'ın kırsal kesimdeki kurbanlarını fotoğraflamaya başladı. Büyük boy fotoğraf makinesiyle bu insanların yaşamlarını hemen hemen bütün yönleriyle belgeledi. Onların gururunu ve kişiliklerini yalnız yüzlerinde değil, ürettikleri elişlerinden yaşadıkları mekânlara kadar her alanda yakalamayı başardı. Bu yalın fotoğraflar *American Photographs* (1938, 1975; Amerika Fotoğrafları) adlı kitapta toplandı.

Evans 1936'da *Fortune* dergisi için yazar James Agee ile birlikte, ortakçıların yaşamını belgelemek üzere Alabama'ya gitti. Derginin basmadığı bu çalışmayı iki sanatçı, *Let Us Now Praise Famous Men* (1941, 1966; Şimdi de Ünlüleri Onurlandıralım) başlığıyla kitap olarak yayımladılar. Evans'ın fotoğraflarının Agee'nin metninden ayrı bir bölümde, altyazısız ve yorumsuz olarak yer aldığı bu yapıt, bir yazarla bir fotoğrafçının yaptığı en iyi ortak çalışmalardan biridir.

Evans, 1945'ten 1965'e değin *Fortune* dergisinin yardımcı yayın yönetmenliğini yaptı. Mimarlık fotoğrafçılığını, özellikle de kırsal kesimdeki kiliseleri görüntülemeyi sürdürdü. Ama bu yıllardaki en önemli çalışması, New York kenti metrolarında çektiği insan fotoğraflarından oluşan diziydi. Bütün açıklığıyla gözler önüne serdiği insanlara saygısından ötürü uzun süre yayımlamayı ertelediği bu fotoğrafları, sonunda *Many are Called* (1966) adıyla kitaplaştırdı. 1965'ten 1974'e değin Yale Üniversitesi'nde grafik tasarım konusunda ders veren Evans, 1974'te emekli olduktan sonra da bu işini sürdürdü.

Evans-Pritchard, Sir Edward (Evan) (d. 1902, Crowborough, Sussex, İngiltere - ö. 11 Eylül 1973), İngiliz sosyal antropolog. Özellikle Afrika kültürlerine ilişkin araştırmalarıyla tanınır.

Oxford Üniversitesi'nde modern çağ tarihi öğrenimi gördükten sonra London School of Economics'te antropoloji dalında doktora yaptı. Güney Sudan'da Azande ve Nuerler arasında yaşayarak alan araştırmaları gerçekleştirdi. Bu halklar üzerine yazdığı *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* (1937; Azandelerde Büyücülük, Kâhinler ve Sihir) ve Nuerler üzerine üçlemesinin ilk cildi olan *The Nuer* (1940; Nuerler) adlı iki kitabıyla ünlendi. 1940'ta, Meyer Fortes'le birlikte ilkel yönetim biçimleri üzerindeki araştırmalarda yeni bir çığır açan *African Political Systems*'ı (Afrika Siyasal Sistemleri) yayıma hazırladı. 1951'de *Kinship and Marriage Among the Nuer* (Nuerlerde Akrabalık ve Evlilik) ve *Social Anthropology*'yi (Sosyal Antropoloji), 1956'da da *Nuer Religion*'ı (Nuer Dini) yayımladı.

Yaşamı boyunca özellikle akrabalık, din ve antropoloji tarihi konularında çok sayıda yapıt vermesine karşın, ilk yapıtlarının başarı düzeyine ulaşamadı. Çoğunlukla antropolojiyle öteki toplumsal bilimler arasındaki ilişkiler üzerine kuramsal denemeleri ve konferansları içeren son yapıtları, derin bilgisini yansıtmakla birlikte, oldukça tartışmalı yönler de taşır. Son yıllarda saygın bir öğretim üyesi olarak Oxford'un sosyal antropoloji bölümünü dünyanın hemen her yerinden öğrenci çeken önemli bir merkeze dönüştürdü. Sömürgeler Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu'nun üyesi olarak, Afrika ve başka yerlerdeki alan araştırmalarını destekledi.

Çok sayıda akademik görevde bulunan Evans-Pritchard Oxford'da sosyal antropoloji profesörlüğünün yanı sıra All Souls College'da öğretim üyeliği (1946-70) ve müdür yardımcılığı (1963-65) yaptı. 1971'de "sir" unvanı aldı.

Evanston, ABD'de, Illinois eyaletinin kuzeydoğusunda, Cook ilinde kent. Michigan Gölü kıyısında, Chicago'nun hemen kuzeyinde yer alır. Bir grup Chicago'lu işadamının 1851 tarihli özel eyalet izniyle 1853'te göl kıyısında satın aldığı arazide kurulan ve

Evanston'da Kuzeybatı Üniversitesi Kütüphanesi, Illinois
Philip A. Turner

gölün doldurulmasıyla kazanılan topraklar üzerinde yayılan Kuzeybatı Üniversitesi'nin çevresinde gelişmiştir. Adını, üniversitenin kurucularından John Evans'tan almıştır.

Evanston bir eğitim ve din merkezi olarak önem taşır. Dünya Kiliseler Konseyi'nin ikinci toplantısı 1954'te burada yapılmış, 1958'de Ekumenik Enstitü kurulmuştur. Kuzeybatı Üniversitesi Teknoloji Enstitüsü'nün yapımı 1942'de tamamlanmıştır. Öteki önemli yükseköğrenim kurumları Garrett-Evanjelik İlahiyat Okulu (1855), Kendall College (1934), Ulusal Eğitim Yüksekokulu (1886'da Chicago'da kuruldu, 1926'da Evanston'a taşındı) ve Seabury-Batı İlahiyat Okulu'dur (Episkopal, 1933).

Kent, ırksal ve ekonomik açıdan karışık bir nüfusu barındıran bir yerleşme banliyösü niteliğindedir. Sanayi kâğıt ve çelik ürünleri, hastane gereçleri, boya ve kimyasal madde üretimi ile kitap basımcılığını kapsar. Nüfus (1990) 73.233.

Evansville, ABD'de, Indiana eyaletinin güneybatısında, Vanderburgh ilinin (*county*) merkezi (1818) kent. Ohio Irmağı kıyısında yer alır ve Kentucky eyaletindeki Henderson'a köprüyle bağlanır. Indianapolis'in 261 km güneybatısına düşer. Hugh McGary, Jr. tarafından 1812'de kurulan kent, adını milis albayı ve bölgesel yasama meclisi üyesi Robert M. Evans'tan almıştır. Yöresindeki verimli tarım alanlarında kömür madenleri ve petrol yatakları da bulunur. Hidroelektrik enerji olanakları ve bir ulaşım merkezi olması, Indiana'nın güneybatısı ile Kentucky ve Illinois'un bitişik bölgelerinin metropolü olarak gelişmesini sağlamıştır. İmalat sanayisi ilaç, soğutma ve havalandırma aygıtları ile aluminyum, plastik ve kauçuk eşya gibi değişik ürünlere dayanır. 1853'te Evansville'e kadar getirilen Wabash ve Erie Kanalı, Erie Gölünü Ohio Irmağına bağlar. Evansville'in modern liman tesisleri mavna, demiryolu ve kamyon trafiği arasında akışı sağlar. Kentte modern bir bilim ve sanat müzesinin yanı sıra Evansville Üniversitesi (1854) ve Indiana Eyalet Üniversitesi Evansville Kampusu (1965) vardır. 11 km doğuda, büyük bir tarihöncesi Yerli arkeolojik siti olan Angel

Mounds Eyalet Anıtı bulunur. Nüfus (1990) kent, 126.272; metropoliten alan, 278.990.

evaporatör *bak.* buharlaştırıcı

evaporit, TUZTAŞI olarak da bilinir, su buharlaşmasıyla ortaya çıkan çözünür tortul tuz çökeli. Bu tür çökellerin içinde bulunan minerallere de evaporit denir.

Evaporit çökellerine en sık, buharlaşmanın iç bölümlere kadar uzandığı kapalı deniz havzalarında rastlanır. Çökellerdeki mineraller genellikle yinelenen diziler biçiminde bulunur. Bu olgu, minerallerin çözünürlük özelliklerine göre, çevrimsel koşullarda oluşmasından kaynaklanır. En önemli mineraller, oluşum dizilerine göre kalsit, jips, anhidrit, halit ve polihalit ile son olarak silvit, karnalit, kainit ve kiserit gibi potasyum ve magnezyum tuzlarıdır; anhidrit ve halit en bol bulunan minerallerdir. Bu diziler laboratuvar deneyleriyle yeniden üretilmiştir. Bu nedenle evaporitin oluşumu için gerekli olan fiziksel ve kimyasal koşullar iyi bilinmektedir.

Havza çökellerinden farklı olarak yaygın ve ince sahanlık çökellerinin, sığ denizlerin gerilemesi sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Denizle ilgili olmayan evaporitler, kapalı çöküntü alanlarına akan akarsular tarafından oluşturulur. Özellikle kurak bölgelerde görülen borat, nitrat ve sodyum karbonat çökelleri bu yolla ortaya çıkmıştır. Bu tür çökellere ABD'deki Utah'ta ve Güney California'da rastlanır.

Evaristus (AZİZ) (d. Antiokheia [Antakya]? - ö. y. 107, Roma; yortu günü, 6 Ekim), Roma imparatoru Traianus döneminde y. 97-y. 107 arasında papa. Aziz I. Clemens'in ardılıdır. Genellikle din şehidi sayılırsa da bu varsayım kanıtlanamamıştır.

Evarts, William Maxwell (d. 6 Şubat 1818, Boston - ö. 28 Şubat 1901, New York kenti, ABD), ABD'li avukat ve devlet adamı. Döneminin üç büyük kamu davasındaki başarılı savunmalarıyla tanınır. ABD Senatosu önünde sorguya çekilen Başkan Andrew Johnson'ın avukatlığını üstlenmiş, Alabama anlaşmazlığını çözmek için Cenevre'de toplanan hakem kurulunda (1872) ABD'yi temsil etmiş, Hayes ve Tilden'ın aday olduğu tartışmalı başkanlık seçimlerinde (1876) Cumhuriyetçi Parti'nin avukatlığını yapmıştır.

Yale ve Harvard üniversitelerinde öğrenim gördü. Avukatlık mesleğinde hızla yükseldi. Öte yandan önce Whig, sonra da Cumhuriyetçi olarak siyasetle ilgilenmeye başladı.

Evarts, William Morris Hunt'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1871; Yale Üniversitesi Sanat Galerisi
Yale University Art Gallery

Başkan Johnson döneminde başsavcı (Temmuz 1868-Mart 1869), Başkan Rutherford B. Hayes döneminde de dışişleri bakanı olarak görev yaptı (1877-81). 1885-89 arasında New York temsilcisi olarak Senato üyeliğinde bulundu.

1891'de, sağlığının bozulması nedeniyle hem siyasetten, hem de avukatlıktan ayrılarak köşesine çekildi.

Evatt, Herbert Vere (d. 30 Nisan 1894, East Maitland, Yeni Güney Galler - ö. 2 Kasım 1965, Canberra, Avustralya Federal Başkent Toprakları), Avustralyalı devlet adamı, yargıç ve hukuk yazarı. 1941-49 arasındaki İşçi Partisi hükümetlerinde kilit görevler üstlenmiş, 1951-60 arasında da

Evatt
Australian Information Service

parti başkanlığı yapmıştır. Avustralya Komünist Partisi'nin (CPA) yasallığını tanımayı, İngiltere'ye bağımlılığı azaltmayı ve özellikle Asya'daki küçük devletlerle yakınlaşmayı savunan aykırı görüşleriyle geniş tartışmalara yol açmıştır.

Sidney Üniversitesi'nde yaptığı parlak akademik çalışmanın ardından, 1925'ten 1930'a değin Yeni Güney Galler yasama meclisinde yer aldı. 1930-40 arasında Avustralya Yüksek Mahkemesi'nde yargıçlık yaptıktan sonra Temsilciler Meclisi üyesi olarak tekrar siyasete döndü. İşçi Partisi'nin yeniden iktidara geldiği 1941'de başsavcı ve dışişleri bakanı oldu. Müttefiklerin Pasifik bölgesindeki askeri kararlarında Avustralya'nın daha çok söz sahibi olması için çalıştı. Avustralya'nın güvenliği açısından Birleşmiş Milletler'in (BM) önemini savunarak, BM Antlaşması'nın kaleme alınmasında görev aldı. Avustralya'nın Genel Kurul'a yolladığı delegasyona başkanlık etti (1946-48); Genel Kurul başkanlığını üstlendi (1948-49). BM'de bulunduğu süre içinde küçük devletlerin haklarının ateşli bir savunucusu oldu.

Joseph Chifley'nin ölümü üzerine 1951'de İşçi Partisi'nin başına geçti. Başbakan Robert Gordon Menzies'in CPA'yı yasadışı ilan etme girişimine başarıyla karşı koydu. 1954'te bir Sovyet casusluk olayı iddiası üzerine hükümete karşı yürüttüğü muhalefet, İşçi Partisi'nin antikomünist kanadının ayrılmasına ve böylece partinin ulusal çapta gücünü yitirme tehlikesiyle karşı karşıya gelmesine yol açtı. 1960'ta siyasetten çekilerek Yeni Güney Galler başyargıcı (1960-62) oldu.

evcârâ, Türk müziğinde bir şed (göçürülmüş) makam. III. Selim'in bulduğu makamlardandır. Zengûle makamına ırak

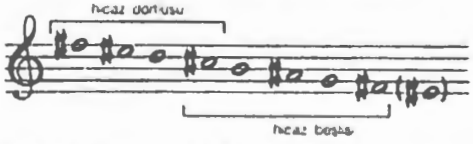

Evcârâ makamının dizisi

(*fa #*) perdesi üzerinde yeni seyir özellikleri kazandırılmasıyla oluşmuştur. Gene III. Selim'in buluşu olan şevkefza ile birlikte, son 200 yılda bulunmuş makamların en sevilenlerindendir.

evcil hayvanlar, insanın, gücünden, ürünlerinden ve özel niteliklerinden yararlanmak amacıyla evcilleştirdiği ya da can yoldaşı ve zevk kaynağı olarak besleyip eğittiği hizmet ve süs hayvanları. İnsanın bakımı altında ve insanla birlikte yaşamaya alıştırılmış olan evcil hayvanlar, bir yanda yarar amacıyla beslenen çiftlik ve hizmet hayvanları, öbür yanda insanın beğeni ya da hoşlanma güdüsüyle en yakın çevresinde besleyip, daha yakın bir dostluk ve sevgi ilişkisi kurduğu ev hayvanları olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ama bu ayrımın sınırları hiçbir zaman böylesine kesin değildir; örneğin hizmet hayvanı olarak evcilleştirilen at ile insan arasındaki özel dostluk bağı neredeyse efsaneleşmişken, insan evinde beslediği bazı hayvanlarla bu denli yakınlık kuramaz; üstelik ev hayvanlarının hepsi yalnızca insanı eğlendiren ya da göz beğenisini okşayan süs hayvanları değil, bir bölümü özel yetenekleriyle insanın en yararlı dostlarıdır.

İnsanın tarımda ve taşımacılıkta gücünden ya da et, süt, yumurta, yapağı, kıl, deri, boynuz, bal, ipek gibi ürünlerinden yararlandığı evcil hayvanların başlıcaları, sığır, manda, koyun, keçi, domuz gibi büyük ve küçükbaş hayvanlar; at, katır, eşek, deve gibi koşum hayvanları (binek, çeki ya da yük hayvanları); tavuk, hindi, ördek, kaz gibi kümes hayvanları ile balarısı ve ipekböceğidir. İnsanoğlu çevresindeki hayvanları evcilleştirmeye her şeyden önce kendisine sürekli ve yeterli et sağlayabilecek sığır, keçi, koyun gibi hayvanlarla başlamış, avcılık ve toplayıcılıkla geçindiği göçebe düzenden tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığı yerleşik düzene geçtikten çok sonra et, süt, yumurta ya da yapağı verimi en yüksek hayvan ırklarını yetiştirmek üzere ıslah çalışmalarına girişmiştir.

Evcil hayvanların insan ve yük taşımacılığında ya da çiftlik işlerinde kullanılması motorlu araçların yaygınlaşmasından sonra eski önemini yitirmişse de, yeterince makineleşmemiş ülkelerde ya da sarp dağ geçitleri ve çöl gibi ulaşımın güçlükle sağlanabildiği yörelerde binek ve yük hayvanları bugün de önemini korumaktadır. Önceleri eti için avlanırken sonradan binek hayvanı olarak evcilleştirilen atın özel konumu ise yüzyıllardan beri hiç değişmemiştir.

İnsanın, sağladığı yarardan çok, hoşlandığı ya da ilgisini çektiği için beslediği ev hayvanlarının başında kuşkusuz kedi ve köpek gelir. Kuş, tavşan, evcil kobay gibi kafes hayvanları, balık gibi akvaryum hayvanları bu sıralamada kedi ve köpeği izlerken, maymun, kakırca gibi eğitilebilen yabanıl hayvanların, özel camlı bölmelerde beslenen kurbağa, yılan, kertenkele ve kaplumbağaların, hatta aslan, kaplan, jaguar, timsah gibi yırtıcı ve ilginç hayvanların da bu gruba katılmasıyla ev hayvanlarının çeşitlilik sınırı giderek genişlemiştir.

Ev hayvanlarını insanlar genellikle sevdikleri ve hoşlandıkları için beslerse de, özellikle kedi, köpek gibi birçok hayvanın insanla aynı duyguyu paylaştığı görülür. Bu açıdan bakıldığında, evde hayvan beslemek her iki tarafın da yararlandığı bir ortak yaşama ilişkisi olarak tanımlanabilir. Evde hayvan besleme alışkanlığının tarihöncesi çağlara değin uzanması ve o çağlardan bugüne değin hemen hemen bütün kültür ve toplumlarda benimsenmesi, bu alışkanlığın evrensel bir insan gereksiniminden doğduğunun göstergesidir.

Ev hayvanlarının tarihi evcilleştirme süreciyle iç içe geçmiş ve büyük olasılıkla yakalanan yabanıl hayvan yavrularının insana alıştırılmasıyla başlamıştır. İlk evcilleştirilen hayvanlardan biri olan köpek, belki de insanın birlikte yaşamayı seçtiği ilk gerçek ev hayvanıdır. Köpeğin, evcilleştirildikten kısa süre sonra insanın yaşamında önemli bir yer edinmesinde karşılıklı yarar ilişkisinin büyük payı olmuştur. İnsandan daha çevik ve avını izlemekte daha becerikli olan köpek insanın hem avlanmada en büyük yardımcısı, hem de güçlü çeneleriyle koruyucusu olmuş, buna karşılık insan da köpeğe barınak ve beslenme güvencesi vermiştir. Eski insan yerleşmelerinde ve mezarlarında bulunan resim ve kabartmalardan, köpeklerin Mezolitik Çağda evcilleştirilip ev hayvanı olarak kullanıldığı, bugünün mastılarına çok benzeyen köpeklerin Mezopotamya'da aslan avına katıldığı anlaşılmaktadır. Eski Mısır aile yaşamını gösteren resimlerde ev hayvanları hemen hiç eksik değildir; bu resimlerde tazı ya da saluki tipi köpekler avda sahiplerinin yanında, süs köpekleri ise sahiplerinin ayakları dibinde gösterilmiştir.

Günümüzde, chihuahualar gibi bazen 1 kg'den hafif, mastılar ve senbernarlar gibi 100 kg'den ağır, huy ve davranışları son derece değişik, kimisi süs köpeği, kimisi av, bekçi, çoban, ordu ve sirk köpeği olarak ya da körlere kılavuzluk etmek için eğitilmiş 100'ü aşkın köpek soyu sayılabilir.

Atlar ve kediler de köpekler kadar insana yakın olan hayvanlardır; bununla birlikte her iki hayvan da köpeklerden çok daha sonra evcilleştirilmiştir. Mısır'da aslan, sırtlan, maymun, Nil kazı gibi birçok hayvanın Eski Krallık döneminde eğitilmesine karşın, kedilerin Yeni Krallık döneminden (İÖ. 1750-1085) önce evcilleştirildiğini gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Kedi soyları köpekten çok daha azdır, boyutları da köpeklerdeki kadar büyük bir çeşitlilik göstermez. Soylar arasındaki en büyük ayrım tüylerin uzunluğu ve renkleridir; özellikle uzun tüylü kedi soyları yalnız evlerde ve iyi bakım altında yaşayabilir.

İnsanların evcilleştirdiği bilinen ilk kuş güvercindir. İÖ 4500'lerden kalma para ve mozaiklerde güvercin resimleri, ayrıca aynı döneme ait güvercin heykelcikleri bulunmuştur. Eğitilen doğan, şahin gibi yırtıcı kuşlar Asurlulardan başlayarak avda kullanılmıştır. Günümüzün en gözde ötücü kuşlarından olan kanaryaların Avrupa'da yaygınlaşması 16. yüzyıla rastlar. Muhabbetkuşu ve papağan gibi gösterişli kafes kuşları genellikle iyi ötücü olmadıkları halde, görünümleri ya da insan sesini taklit etme yetenekleriyle ev hayvanları arasına girmiştir. Ötücü kuşların ya da süs kuşlarının çoğunu, evlerdeki küçük kafesler yerine kuşhane denilen özel bölmelerde ya da uçabilecekleri kadar geniş yerlerde beslemek genellikle daha uygundur.

Sürüngen ve amfibyumları evde beslemenin en uygun yolu ise, bu hayvanları gereksinim duyduğu özel ısı ve nem koşullarının yaratılabileceği, *vivarium* denen camlı bölmelerde tutmaktır. Ilıman iklim türleri oda sıcaklığında yaşayabilir; ama kış uykusuna yatabilmeleri için humuslu ya da kumlu toprak sağlanması ve çevre sıcaklığının iyice düşürülmesi gerekir. Yırtıcı hayvanları evde besleme alışkanlığı giderek yaygınlaşmaktaysa da, bunlardan pek azı yaşamı boyunca ev hayvanı olarak kalabilir; genellikle yavruyken eve alınan bu hayvanlar ya koşullara ve tutsaklığa uyum sağlayamadığı için ölür, ya da bir süre sonra hayvanat bahçesine göndermekten başka çare kalmaz.

Akvaryum balıklarının yakalanması, üretilmesi ve evlerde beslenebilmesi için uluslararası bir sanayi kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan önce amatör akvaryumcular daha çok havuz balıklarıyla ilgilenirken, o tarihten sonra akvaryumları tropik balıklar süslemeye başlamıştır. Amazon Irmağı ve çevresi, Hindistan Yarımadası ve Asya'nın güneydoğusu gibi doğal yaşam ortamlarındaki tropik balıklardan plati, kılıçkuyruk, lepistes ve beta gibi gözde akvaryum balıkları türetilmiş, ama bunlardan hiçbiri havuz balıkları kadar doğal tiplerden ayrılmamıştır.

Bazı evcil hayvanların gösteri yeteneğini sergilemek, bu hayvanlarla ilgili spor etkinlikleri ya da yarışmalar düzenlemek ve özel yemlerini üretmek de, giderek evcil hayvanların çevresinde yeni sanayi dallarının ve ev hayvanlarının bakımı için hizmet veren kuruluşların doğmasıyla sonuçlanmıştır. *Ayrıca bak.* evcilleştirme; hayvancılık.

evcil kobay (*Cavia porcellus*), *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Caviidae* familyasından evcilleştirilmiş memeli türü. Anayurdu Güney Amerika olan bu hayvanlar, İnka uygarlığından önceki zamanlarda evcilleştirilmiş, Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya da götürülmüştür; o günden bu yana

Evcil kobay (*Cavia porcellus*)
Joe B Blossom-EB Inc

yalnızca sevilen bir ev hayvanı değil, araştırmalarda kullanılan laboratuvar hayvanlarının en değerlilerinden biri olmuştur. Öbür kobay(*) türlerinin çoğu gibi, evcil kobay da tombul gövdeli, kısa bacaklı, küçük kulaklı, kuyruksuz ve yaklaşık 25 cm uzunluğundadır. Postu kara, pas ya da çikolata rengi, kızıl kahverengi, krem ya da beyaz, bazen de bütün bu renklerle alacalanmıştır. Tüyleri Peru çeşidinde uzun ve ipeksi, Habeş çeşidinde kaba ve kıvırcık, İngiliz ya da Bolivya çeşidinde kısa ve parlaktır.

Evcil kobay, alışık olduğu gibi taze ot ve yeşil bitkilerle beslendiğinde su içmeden de yaşayabilir; buna karşılık tavşan ve kemeler gibi kuru yemle beslendiğinde su da vermek gerekir. Evcil kobay yabanıl akrabalarından daha doğurgandır; dişiler yılda üç kez ve her batında sekiz yavru doğurabilir. Gebelik süresi 58-72 gündür. Gelişimlerini büyük ölçüde tamamlamış olarak doğan yavrular iki hafta içinde sütten kesilir. Dişiler iki ya da üç haftalıkken cinsel olgunluğa erişirse de, en uygunu dokuz aylık olmadan önce çiftleştirmemektir. Ortalama ömrü iki yıl olan evcil kobaylar arasında altı yıl ya da daha uzun süre yaşayanlarına da rastlanmıştır.

Evciler, topraklarının yarısı Akdeniz Bölgesi, öbür yarısı da Ege Bölgesi sınırları içinde kalan, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Dazkırı'nın Merkez bucağına bağlı olan yedi köy, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca merkezi Evciler kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Evciler Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.375; kasaba, 5.576

evcilleştirme, yabanıl hayvanları, insanların yararlanabileceği evcil formlara kalıtsal olarak dönüştürme süreci. İnsanın yabanıl doğa karşısında egemen duruma gelmesinin ilk adımı olan evcilleştirme, insanlığın ve yarattığı maddesel kültürlerin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamış, bugün de insanoğlunun temel geçim kaynaklarından biri olan tarım ve hayvancılığın doğuşuyla sonuçlanmıştır.

İlk evcilleştirme denemelerinin Mezolitik Çağ insanlarınca yapıldığı sanılmaktadır. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını sürdüren bu göçebe topluluklar İÖ 9000'de köpek, keçi ve bir olasılıkla koyunları evcilleştirmeye başlamıştır. Ama ilkel tarımın toplumsal bir etkinlik olarak ortaya çıkışı ve evcilleştirmenin bilinçli bir sürece dönüşmesi Neolitik Çağa rastlar. Bugün de insanın hizmetinde olan evcil hayvanların çoğu Neolitik Çağda seçilip geliştirildiği halde, bazı hayvanların evcilleştirilmesi oldukça gecikmiş, örneğin tavşan IS 6. ve 10. yüzyıllar arasında Fransız keşişlerince evcilleştirilinceye kadar yabanıl yaşamını sürdürmüştür.

İnsan bütün yabanıl hayvanları tarımda yararlanmak amacıyla evcilleştirmemiştir. Örneğin köpek büyük olasılıkla yabanıl hayvan avında insana yardımcı oluyor, koruyuculuk ve bekçilik görevini üstleniyordu. İlk insanların köpek eti yemesi de bu hayvanların bu kadar erken evcilleştirilmesinde kuşkusuz önemli bir etkendi. Koyun ve keçi de başlangıçta yalnızca eti için evcilleştirilmiş, süt ve yün gibi ürünleri çok daha sonraları değerlendirilebilmiştir.

Sığırların evcilleştirilmesinde insanın amacı yalnız etinden ve derisinden değil, tarımın gelişmesinde çok büyük payı olan kas gücünden de yararlanabilmekti. İlk evcilleştirilen ineklerin sütü ancak buzağılarına yetecek kadar azdı. Çaprazlama ve ıslah çalışmalarıyla süt verimi yüksek ineklerin geliştirilmesi çok daha sonraki dönemlere rastlar.

Atlar da önceleri eti ve derisi için evcilleştirilmiş, sonradan binek hayvanı olarak eğitildiğinde savaşlarda insanın ayrılmaz bir parçası olmuştur. İÖ 2. binyılda Ortadoğu'da yaşayan halkların savaş arabalarına koştukları atlar o tarihten sonra ulaşımın bütün yükünü taşımıştır; eyer, üzengi gibi koşum takımlarının kullanılması İskitlere kadar uzanır. Atlardan çok daha önce evcilleştirilen eşek ise, etinin lezzetsiz olması nedeniyle yalnızca yük ve binek hayvanı olarak kullanılmıştır.

İlk tavukların eti ya da yumurtası için değil, horozların kavgacı yapısı nedeniyle evcilleştirildiği sanılmaktadır; seçme ve çaprazlamayla en iri horoz ırklarını elde etmeye yönelik ilk ıslah çalışmalarında horoz dövüşü yönlendirici bir etken olmuştur. Sonradan horoz dinsel bir anlam kazanmış, Zerdüşt dininde ışığın simgesi olarak kötülüğe karşı iyiliğin koruyucusu sayılmıştır. İlk evcilleştirilen tavukların yumurta verimi büyük olasılıkla yılda 5-10'u geçmiyordu; yumurta verimini ve et kalitesini artırmaya yönelik ıslah çalışmalarına çok daha sonraları başlanmıştır.

İnsanı kedileri evcilleştirmeye iten dürtü, büyük olasılıkla bu hayvanların güzelliğinden ve davranışlarından hoşlanmasıdır; evde kedi beslemeye başlamasında da kedilerin fare, sıçan gibi zararlı kemiricileri avlamadaki ustalığı ayrıca rol oynamış olabilir.

Eski Mısır'da kediler kutsal hayvanlar arasında sayılırdı.

Neolitik Çağın sonunda balarısının evcilleştirilmesi, 200 yıl öncesine değin tek tatlandırıcı olarak insan beslenmesinde büyük önem taşıyan balı insanın yararına sunmuştur. Ayrıca arılardan balmumu elde eden ve arı zehirinden ilaç yapan insanlar, düşman birliklerini gizlendikleri yerden çıkarmak için zaman zaman savaşta yanlarında arı kovanları da taşırlardı.

İpekböceği en az İÖ 3000'lerde Çin'de evcilleştirilmiş, İÖ 1000'de bu ülkede gelişmiş bir ipekböceği teknolojisi kurulmuştur.

Bazı halkların toplumsal ve ekonomik yapısını, hatta yaşam biçimini büyük ölçüde etkileyen çobanlığın ve göçebe hayvancılığın başlangıcı, evcil hayvan sürülerinin artmasından sonraki geç dönemlere rastlar. Avrasya'da göçebe hayvancılığın İÖ 1000'lerde, hayvanların evcilleştirilmesinden çok sonra başladığı bilinmektedir.

Eskiden evcil hayvanlar ile yabanıl ataları arasındaki akrabalık ilişkilerini ortaya çıkarmanın tek ölçütü yapı ve işlev benzerlikleriydi. Oysa günümüzde, özellikle kromozomların karşılaştırılmasına dayanan genetik incelemeleri ve kan gruplarının belirlenmesi gibi biyokimyasal araştırmalarla, evcil hayvanların kökenine ilişkin daha sağlıklı bilgiler edinilmektedir.

Evcilleştirmenin başlangıcından bu yana geçen 10 ya da 11 bin yıl içinde, insanların yararlanmak üzere seçtiği hayvanlar büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Aynı türden üretilmiş hayvan soyları arasında, doğadaki değişik türler arasında gözlenenlerden daha fazla farklılık olması, evcilleştirmenin kalıtsal sonuçlarının en çarpıcı örneğidir.

Bu etki özellikle, evcilleştirilen hayvanların mevsime bağlı biyolojik özelliklerinde somutlaşır. Evcil hayvanların yabanıl ataları kesinlikle belirli mevsimlerde ürer ve deri ya da tüy değiştirir; oysa evcil hayvanların çoğu yılın hemen her mevsiminde üreyebilir ve tüylerini döküp dökmemesi mevsime değil, kalıtsal özelliklerine bağlıdır.

Doğal türün yabanıl genotip içinde bastırılmış olan çekinik genlerin dışavurmasını sağlayan temel genetik mekanizma, evcilleştirmeye bağlı ilk değişikliklerin ortaya çıkmasında ve yabanıl bir türün değişik soylar verecek biçimde farklılaşmaya başlamasında da rol oynar. Gerçekte, doğadaki her yabanıl hayvan topluluğunda çekinik değşinimler (mutasyon) biçiminde gizlenmiş olan çok zengin bir tip ve form birikimi vardır. İnsan ancak bu birikimdeki çekinik değşinimlerden yararlanarak yeni hayvan soyları üretebilir. İnsanın değişik gereksinimlerine uygun yeni soyların neredeyse sınırsız olarak ortaya çıkışı, yapay seçme denen bu sürecin sonucudur.

Yapay seçme doğal seçmeden oldukça farklıdır. Doğal seçme ancak normal ya da yabanıl bir fenotipin, yani çok değişik çevre koşullarına önceden kendini hazırlayıp uyarlanarak türünün sürekliliğini sağlayan bir canlının gelişmesine izin vererek, kararlı biyolojik sistemler yaratır; yapay seçme ise bu kararlı sistemleri yıkarak, doğada yaşamını sürdürme şansı olmayan gen bileşimleri yaratır ve yeni bir olasılıklar yelpazesi sağlar.

evç, EVC ya da EVİÇ olarak da yazılır, Türk müziğinde bir bileşik makam. Bileşimi, kuramsal olarak açıklanamayan makamlardandır. Edvar kitaplarında genellikle "Evç (*fa #*) perdesi üzerinde segâhlı olarak başlayıp uşşak makanını gösterdikten sonra ırak (*fa #*) perdesinde segâhlı olarak sona erer" biçiminde tanımlanır. Irak makamının, tiz durak dolaylarından seyre başlayan biçimi

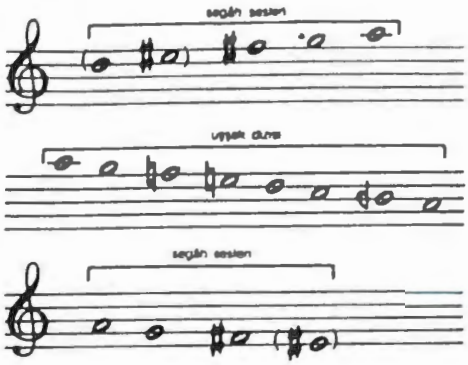

Evç makamının bileşimi

olarak da tanımlanabilir. Evç makamında bestelenmiş halk türküleri de vardır.

Evdir Han, Antalya-Korkuteli karayolu üzerinde, Antalya'nın yaklaşık 13 km kuzeyindeki Uzunkuyu'da I. İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı Selçuklu kervansarayı. Yazıtı bugün yerinde değildir. 1210/11-1219 arasındaki bir tarihte yapılmış olduğu kabul

Evdir Han'ın taçkapısı, y. 1210/11-1219, Uzunkuyu, Antalya
Anadolu Yayıncılık Arşivi

edilir. Büyük bir dikdörtgen biçimindeki avlusu, basık sivri tonozlarla örtülü hücrelerle çevrilidir. Tonozların oturduğu duvarların hepsi ikişer tane basık sivri kemerle delinmiş olduğu için bu hücrelerin her birinden öbürüne geçilebilir. Oldukça harap durumdaki yapının kesme taştan yapılmış, 1,5 m kalınlığındaki dış duvarı sağır ve çok yalın görünümlüdür; uzun kenarlarında üç, kısa kenarlarda iki tane kare planlı ve içi dolu payanda kulesi vardır. Dışa doğru taşan, sivri kemerli taçkapısı, kısa kenarlardan birinin ortasında yer alır. Kemerin kavsarası mukarnas dolguludur; çevresini yıldız geçmelerden, düğümlenmiş daire ve baklava örgelerinden oluşan bir bordür sarar. Nişin içinde yer alan giriş kapısının üzeri, renkli taşlarla yapılmış bir basık kemerle geçilmiştir. Hanın ayrı bir kapalı bölümünün bulunmaması iklimin sıcaklığına bağlanır.

eve iş verme, kapitalist gelişme sürecinde 17. yüzyılda Batı Avrupa'da yaygınlaşan bir üretim sistemi (Almanca "verlagssystem"; İngilizce "putting-out system). Ticaret sermayesinin dağınık küçük üreticiler üzerinde egemenlik kuruşunu ifade eden bu sistemde, köylerde oturan üreticiler, tüccar-işverenlerden aldıkları malzemeleri genellikle evlerinde, kimi zaman da atölyelerde işler ya da işi başkalarına yaptırırlardı. İşveren, tamamlanmış ürünü parça başına ödeme yaparak ya da üreticiye önceden belirlenmiş bir ücret ödeyerek geri alırdı. Eve iş verme sistemi, doğrudan doğruya çalışanların kendilerinin malzemeleri satın almaması ve ürünlerini pazarda satmaması bakımından, evde sürdürülen tamamen bağımsız zanaatçı üretiminden farklıydı. Çünkü burada üretici ile gerek girdi, gerekse çıktı pazarları arasına tüccar giriyordu. Eve iş verme sistemi, üretimi kırsal alanlara taşımak suretiyle kent loncalarının sınırlayıcı düzenlemelerini zayıflattı; kadınların ve çocukların sanayide ilk kez yaygın biçimde istihdam edilmesine yol açtı. Ücret maliyetlerinin düşüklüğü ve işbölümünün yaygınlaşması sonucunda verimliliğin artması, sistemin tüccar-işverenlere sağladığı en önemli avantajlardı.

Sanayi Devrimi süresince eve iş verme sisteminin yerini üreticilerin fabrikalarda istihdamı aldı. Ama 20. yüzyılda da özellikle İsviçre'de saat, Almanya'da oyuncak işkolunda ve Hindistan ile Çin'deki bazı sanayi dallarında bu sistemden yararlanılmaya devam etti.

Eveler, Gana'nın güneydoğusu, Benin'in güneyi ve Togo'nun güney yarısında yaşayan, Nijer-Kongo ailesinin Kua koluna bağlı Eve dilinin çeşitli lehçelerini konuşan halk. Birlikleri ortak dil ve ortak geleneklere dayanan Evelerin ilk yurdunun Nijerya'nın batısındaki Oyo olduğu belirlenmiştir.

Evlerin çoğu mısır ve tatlıpatatese dayalı tarımla uğraşır. Deniz balıkçılığı bazı kıyı bölgelerinde temel geçim kaynağıdır. Yün eğirme, dokumacılık, çömlekçilik, demircilik ve ticaret de önemlidir.

Köyler, toprak mülkiyetini ve belirli siyasal yetkileri elinde tutan babayanlı soylardan oluşur. Soy üyeleri aynı kutsal ruhlara ve tanrılara inanır. Soy başkanı genellikle en yaşlı üyedir; soyun mal varlığını yönetir, anlaşmazlıkları çözer, köydeki işlerde soyunu temsil eder, yaşayan üyelerle atalar arasında ilişki kuran bir rahip görevi yapar. Eveler arasında en geniş ve önemli akrabalık birimi genellikle babayanlı soydur. Gana kıyılarındaki Anlolarda soylar, daha geniş ve dağınık klanların bir parçasıdır. Klan üyeliği, karşılıklı yardım ve dostluk, ortak adlar, tabu yiyecekler ve bir klan kültü ile tanımlanır. Para ekonomisinin, okulların, Hıristiyanlığın ve devlet mahkemelerinin topluma girişi soyun bütünsel yapısını zayıflatmıştır. Hiçbir zaman merkezi bir devlet kurmayan Eveler, savaş zamanlarında geçici ittifaklar yapan bağımsız topluluklar olarak kalmışlardır.

Eve dini, yaratıcı bir tanrı olan Mawa (Benin'deki Fonlar Nana Buluku diye adlandırır) ve daha önemsiz birçok tanrı çevresinde oluşmuştur. Geçimde, alışverişte ve savaşta yardımcı olmaları için küçük tanrılara tapılması, günlük yaşamda önemli yer tutar. Ata ruhlarının doğaüstü güçlerinin yaşayanlara yardım ettiğine ya da zarar verdiğine olan inanç, toplumsal davranış kalıplarını ve soy üyeleri arasındaki dayanışma duygusunu güçlendirir. Günümüzde Evelerin çoğu Hıristiyanlığı benimsemiştir.

Evelyn, John (d. 31 Ekim 1620, Wotton, Surrey - ö. 27 Şubat 1706, Wotton, Surrey, İngiltere), güzel sanatlar, ormancılık ve dinsel konular üzerine 30'a yakın kitabı bulunan İngiliz taşra beyi. Yaşamı boyunca tuttuğu günlük (*Diary*) 17. yüzyıl İngiltere'sinin toplumsal, kültürel, dinsel ve siyasal yaşamına ilişkin çok değerli bir bilgi kaynağı sayılır.

Varlıklı bir toprak sahibinin oğluydu. Londra'da Middle Temple'da, daha sonra da Oxford'da Balliol College'da öğrenim gördü. Ağabeyinin Wotton'daki malikânesi o sırada Parlamento güçlerinin elindeki top-

raklarda bulunduğundan Evelyn, İngiltere İç Savaşı sırasında malikâne tehlikeye girer korkusuyla kralcıların yanında yer almadı. Aynı nedenle 1643'te yurt dışına gitti. Once Fransa'da, daha sonra Roma, Venedik ve Padova'da bulundu. 1646'da Paris'e döndü. 1647'de I. Charles'ın Fransa'daki diplomatik temsilcisi olan Sir Richard Browne'ın kızı Mary ile evlendi. 1652'de, Cromwell

Evelyn, Robert Walker'ın yağlıboya çalışması, 1648
J H C Evelyn

Cumhuriyeti döneminde İngiltere'ye dönerek kayınpederinin Deptford'daki malikânesi Sayes Court'un sahibi oldu. 1659'da kral yanlısı iki risale yayımladı.

1660'ta başlayan Restorasyon döneminde Evelyn yeni kral II. Charles'dan destek gördü. Londra sokaklarının iyileştirilmesi (1662), Kraliyet Darphanesi (1663) ve St. Paul Katedrali'nin onarılması (1666) gibi işlerle ilgili komisyonlarda görev aldı. II. ve III. İngiliz-Felemenk savaşları (1665-67, 1672-74) sırasında hastalanan ve yaralanan denizcilerle savaş tutsaklarına yardım komisyonundaki görevi ise bunlardan çok daha önemliydi. Her an vebaya yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ve girdiği kişisel masrafların devlet tarafından ödenmesinin sürekli ertelendiği bir dönem geçirdi. O sırada yardımını gördüğü deniz subayı ve kendisi gibi günlük yazarı olan Samuel Pepys'le kurduğu dostluk ömrü boyunca sürdü.

Evelyn 1671-74 arasında sömürge sorunlarıyla ilgili bir kurulda görev aldı. 1662'de Royal Society'ye atandı ve yaşamı boyunca kurumun üyesi olarak kaldı. Royal Society üyesi sıfatıyla donanmanın satın alma komisyonu görevlileri için çeşitli ağaç türlerini, yetiştirilmelerini ve kullanımlarını inceleyen *Sylva, or a Discourse of Forest-trees, and the Propagation of Timber*'ı (1664; Orman ya da Orman Ağaçlarının İlerlemesi ve Kereste Ormanlarının Yayılması) yazdı. (Yapıtın çeşitli düzeltmelerle 1825'e değin 10 baskısı yapıldı.) 1662'de yayımladığı oymabaskı ve aside yedirme konusundaki *Sculptura* adlı kitapçığında mezzotint(*) adlı yeni bir tekniği tanıttı.

Yaklaşık 1670'te Evelyn saray nedimesi Margaret Blagge'e babaca bir sevgiyle bağlandı ve geleceğin hazine bakanı Sidney Godolphin'le gizlice evlenen, 1678'de de doğum sonrasında ölen Margaret'in yaşamöyküsünü yazdı. *Life of Mrs. Godolphin* (1847; der. H. Sampson, 1939; Bayan Godolphin'in Yaşamı), türünün 17. yüzyılda yazılmış en duygulu örneklerinden biridir.

II. James'in tahta çıkmasından birkaç ay sonra, üç hükümdardan biri olarak atanan Evelyn 15 ay bu görevde kaldı. Son önemli kitabı *Numismata* (Para Bilimi Üzerine) 1697'de yayımlandı.

On bir yaşındayken başladığı *Diary*'yi (1818; der. E. S. de Beer, 1955, 6 cilt; Günlük) yayımlamak amacıyla yazmamıştı. Kendisinden çok az söz ettiği bu kitapta süssüz, yalın notlardan, kuralına uygun edebi yazılara kadar çeşitli yazı türleri yer alır. Yer, olay ve çağdaş kişiliklerin anlatıldığı, çok sayıda vaazın özetlendiği kitap, 50 yılı aşkın bir dönem boyunca İngiliz yaşamına tanıklık etmesi açısından büyük tarihsel değer taşır.

Evenki özerk ili, eskiden (1977'ye değin) EVENKİ ULUSAL İLİ, Rusya Federasyonu'nun ortakuzey kesiminde, Krasnoyarsk bölgesine (*kray*) bağlı il (*okrug*).

Orta Sibirya Platosunda yer alır. Yüzölçümü 767.600 km²'dir. Kuzeybatısındaki Putoran Dağları Kamen Dağında 1.701 m'ye ulaşır. Yüksek kesimlerdeki tundra bitki örtüsü dışında kara çam ormanlarıyla kaplıdır. Verimsiz toprakların altında bir permafrost (donmuş toprak) tabakası bulunur. Çok geniş bir alanı kaplamasına karşın, kışların soğuk ve uzun geçtiği sert bir iklime sahip olan ilin 1982'de yönetim merkezi Tura kenti dışında yalnızca 17 köyü vardı. Bu yerleşmelerde çoğunluğu oluşturan Rusların dışında ren geyiği sürüleri güden, avcılık ve balıkçılıkla yaşamlarını sağlayan Evenkler oturur. Geyikleriyle birlikte yer değiştiren çobanlar dışında, nüfusun büyük bölümü yerleşiktir. Ormanlardan ve maden yataklarından çok az yararlanılır. Ulaşımda yazın suyolları, kışın patikalar ve Tura uçak pisti kullanılır. Nüfus (1989 geç.) 24.000.

Evenkler, eskiden TUNGUZLAR, Kuzey Sibirya'da yaşayan en kalabalık ve en geniş alana yayılmış halk. 1990'ların başlarında Evenk nüfusu 50 bin dolayındadır.

Evenkler, Rusya Federasyonu'nun Sibirya ve Uzakdoğu topraklarının dörtte birine yayılmışlardır. Evenk toprakları, Obi-İrtiş su bölümü çizgisinden doğuda Ohotsk kıyısı ile Sahalin'e, güneyde Amur Havzasından kuzeyde Kuzey Buz Denizine kadar uzanan tayga bölgesini içine alır. Evenkler, gerek yaşadıkları bölge, gerek ekonomik etkinlikleri açısından iki büyük gruba ayrılır: Avcı ve ren geyiği yetiştiricisi Evenkler, kuzey tayga kuşağında geniş bir alana yayılmışlardır. At ve sığır yetiştiren ya da yerleşik tarım yapanlar ise, Baykal'ın ötesinde Kuzeydoğu Çin ve Moğolistan'da yaşarlar. Her iki grup da Mançu-Tunguz dil ailesine bağlı bir dil konuşur.

Geçmişte Evenkler, soylarını babayanlı sürdüren klanlar biçiminde örgütlenmişlerdi ve klan dışından evlenirlerdi. Her klanın ortak bir ateşi vardı ve klan üyeleri ortak ata ruhlarına taparlardı. Tunguz dinindeki en önemli kişi hem şarkıcı, hem kâhin, hem de sağaltıcı olan klan şamanıydı.

1917 Devrimi'nden sonra Evenkler kolektif çiftliklerde toplandılar. 1930'da Evenki ulusal (bugün özerk) ilinin (*okrug*) oluşturulmasından sonra göçebeler yerleşik düzene geçtiler. Geçimlik ekonominin yerini de kürk işçiliği ile tarımsal, sınai ve yönetsel uğraşlar aldı.

Evenler, LAMUTLAR olarak da bilinir, Kuzey Sibirya'da yaşayan bir halk. 1979 sayımında Even nüfusu yaklaşık 12 bin olarak belirlenmiştir. Evenler kültür, dil ve köken bakımından Evenklerle(*) yakından ilişkilidir. Buna karşılık Evenki özerk ilinin (*okrug*) kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde yaşayan Evenler, komşu halklarla öteden beri karşılıklı etkileşim içindedir. Kamçatka'ya yerleşen Evenler, Çukçi özelliklerini benimserken, Yukagirlerle karışanlar iki dilli Even-Yukagir halkını oluşturmuşlardır. Evenlerle benzeri bağları bulunan öteki halklar arasında, ren geyiği yetiştiren göçebe Dolganlar ile temelde balıkçılık ve avcılıkla geçinen Negidaller sayılabilir.

Everdingen, Allart van (d. 1621, Alkmaar - ö. 1675, Amsterdam, Felemenk), İskandinav manzaralarını anımsatan resimleriyle ün kazanmış Felemenkli ressam ve oymabaskı ustası.

Felemenkli oymabaskı portre ustası A. Houbraken'in (1660-1719) belirttiğine göre Everdingen, Utrecht'te Roelant Sayery'nin ve Haarlem'de Pieter de Molijn'in yanında çalıştı. Daha sonra Amsterdam'a yerleşti. İlk dönem yapıtları arasında çeşitli deniz manzaraları bulunmakla birlikte, en tipik resimleri dağları, ormanları, ahşap kulübeleri ve çağlayanları konu aldığı Kuzey'e özgü manzaralardır. Everdingen'in, yaptığı bir İsveç gezisinden (1640'lar) sonra gerçekleştirdiği bu resimler Jacob van Ruisdael'in manzaralarının da temel kaynaklarından olmuştur. Everdingen ayrıca Hendrick van Alcmar'ın bir kitabı için, aside yedirme baskıyla 57 hayvan resmi yapmıştır.

Everest, Sir George (d. 4 Temmuz 1790, Gwernvale, Brecknockshire, Galler - ö. 1 Aralık 1866, Londra, İngiltere), Hindistan'ın açısal üçgenlemesini gerçekleştirerek yarımadanın ayrıntılı haritasının çıkarılmasını olanaklı kılan İngiliz jeodezi uzmanı.

İngiltere'de askeri okullarda eğitim gördüğü yıllarda mühendislik alanındaki başarılarıyla dikkati çeken Everest, 1806'da İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na girdi ve yedi yıl süreyle Bengal'de çalıştı. İngilizlerin Felemenk Doğu Hint Adalarını işgal altında bulundurduğu dönemde, 1814-16 arasında Cava'nın haritasının çıkartılması çalışmalarına katıldı ve ardından Hindistan'a döndü. 1818-43 arasında da Hindistan'ın haritasının çıkartılmasında çalışan Everest, 1830'da projenin yöneticiliğine getirildi. Bu dönemde arazi ölçüm aygıtları üzerinde geliştirmeler yaptı ve çalışma grubuyla birlikte Himalayalar'dan Hindistan'ın güney ucundaki Komorin Burnuna kadar uzanan 11½ derecelik meridyen yayını ölçtü. 1827'de Royal Society'nin üyeliğine seçilen Everest 1861'de de "sir" unvanı aldı. 1865'te, dünyanın en yüksek doruğuna onun adı verildi.

Everest Dağı, Tibet dilinde ÇOMOLUNGMA, Asya'daki Himalayalar'da bulunan, dünyanın en yüksek noktasını oluşturan doruk. Yaklaşık 28° kuzey enlemi ile 87° doğu boylamında, belirlenmemiş Nepal-Tibet (Çin) sınırı üzerinde yer alır. Çıplak Güneydoğu, Kuzeydoğu ve Batı sırtları, en yüksek noktalara Everest (8.848 m) ile Güney Doruğunda (8.748 m) ulaşır. Everest Dağı kuzeydoğudaki Tibet Platosundan (yaklaşık 5.000 m) tam olarak görülebilir. Eteklerinden yükselen Çangtse (kuzey; 7.553 m), Khumbutse (kuzeybatı; 6.640 m), Nuptse (güneybatı; 7.855 m) ve Lhotse (güney; 8.516 m) gibi doruklar, Nepal'den görülmesine engel olur.

Büyük Himalayalar'ın oluşumu, Miyosen Bölümde (y. 26-7 milyon yıl önce), Hindistan Yarımadasıyla Tibet Yaylalarının birbirine yaklaşmasının yol açtığı, jeolojik tortul havzalardaki sıkışmayla başladı. Bunu izleyen evrelerde Katmandu ve Khumbu naplarını (kırık ve devrik kayaç kıvrımları), sıkışıp yukarı doğru çıkarak birbirlerinin üzerine

kıvrıldılar ve ilkel bir dağ sırası oluşturdular. Kuzeydeki arazi kütlesinin toptan yükselmesi, bölgenin yüksekliğini artırdı. Napların yeniden kıvrılmasıyla bölgenin tümü yeni bir tabakayla örtüldü ve Pleyistosen Bölümün (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) Mahabarat Evresinde Everest Dağı ortaya çıktı. Karbonifer Dönemin (y. 345-280 milyon yıl önce) sonu ile Permiyen Dönemin (y. 280-225 milyon yıl önce) başından kalan ve başka yarı-kristalleşmiş tortullarla ayrılmış olan kireçtaşı katmanları, senklinal katmanlaşma yoluyla biçimlendi. Günümüzde de süren bu biçimlenmenin yol açtığı sürekli yükselme, aşınımla dengelenmektedir.

Everest Dağı, dünya atmosferinin üçte ikisini geçerek oksijenin kıt olduğu üst katmanlara ulaşır. Oksijen eksikliği, sert rüzgârlar ve aşırı soğuklar yukarı yamaçlarda herhangi bir hayvan ya da bitkinin yaşamasına olanak vermez. Yaz musonları sırasında yağan kar, rüzgârla ufalanarak yığılır. Bu kar yığıntıları buharlaşma çizgisinin üzerinde olduğundan, genellikle buzulları besleyen büyük buzkar çanakları oluşmaz. Bu nedenle Everest'in buzulları yalnızca sık sık düşen çığlarla beslenir. Ana sırtlarla birbirinden ayrılan dağ yamaçlarındaki buz katmanları dağın eteklerine kadar bütün yamacı kaplamakla birlikte, zaman içinde iklimin değişmesiyle ağır ağır çekilmektedir. Kış aylarında kuzeybatıdan gelen güçlü rüzgârlar karları süpürerek doruğun daha çıplak bir görünüm kazanmasına yol açar.

Everest Dağındaki başlıca buzullar Kangşang Buzulu (doğu), Doğu ve Batı Rongbuk buzulları (kuzey ve kuzeybatı), Pumori Buzulu (kuzeybatı), Khumbu Buzulu (batı ve güney) ve Everest'le Lhotse-Nuptse Sırtı arasında kapalı bir buz vadisi olan Batı Buzyalağıdır.

Dağdan çıkan sular birbirinden ayrılan kollarla güneybatı, kuzey ve doğu yönünde akar. Khumbu Buzulu eriyerek Nepal'de Lobucya Khola Irmağına karışır; İmca Khola adını alarak güneye doğru akan bu ırmak, Dudh Kosi Irmağıyla birleşir. Tibet'teki Rong Çu Irmağı Everest'in yamaçlarında Pumori ve Rongbuk buzullarından, Karma Çu Irmağı ise Kangşang Buzulundan doğar. Rong Çu ve Dudh Kosi ırmaklarının vadileri, doruğa çıkan kuzey ve güney yollarını oluşturur.

Tibetlilerin görkemli yapısı ve yüksekliği nedeniyle "Dünyanın Ana Tanrıçası" anlamında Çomolungma adını verdiği dağın dünya üzerindeki en yüksek nokta olduğu, ancak 1852'de Hindistan Kadastro İdaresi'nin yaptığı ölçümlerle belirlendi. Daha sonra kullanılan XV. Doruk adı, 1830-43 arasında Hindistan'da kadastro işlerini yöneten Sir George Everest'in anısına 1865'te değiştirildi. Kar kalınlığı, yerçekimi sapması ve ışın kırılmasına bağlı olarak ortaya çıkan değişik ölçümler, doruğun tam yüksekliği konusunda tartışmalara yol açtı. Günümüzde kabul edilen yükseklik (küçük bir yanılma payıyla 8.848 m), 1952-55 arasında Hindistan Kadastro İdaresi'nce saptandı.

Everest'e tırmanma girişimleri, 1920'de Tibet yolunun açılmasıyla başladı. Kuzeydoğu Sırtından art arda girişilen yedi sefer (1921-38) ve Güneydoğu Sırtından girişilen üç sefer (1951-52), soğuk ve kuru hava, sert rüzgârlar, sarp arazi ve yükseklik gibi etkenler yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Sonunda Kraliyet Coğrafya Derneği ile Dağcılık Kulübü Birleşik Himalaya Komitesi'nin desteklediği bir ekip 1953'te doruğa ulaştı. Dağcılar bu tırmanış sırasında açık ve kapalı devre oksijen sistemleri, özel olarak yalıtılmış ayakkabı ve giysiler ile elde taşınır telsiz aygıtları kullandılar. Khumbu Buz Çağlayanı ve buzulu, Batı Buzyalağı ve Lhotse yamacı üzerinden 7.986 m yükseklikteki kayalık bir sırt olan Güney Geçidine giden yol boyunca sekiz kez kamp kuruldu. Buradan 29 Mayıs 1953'te yola çıkan Yeni Zelandalı Edmund (sonradan Sir Edmund) Hillary ve Nepalli Tenzing Norgay, Güneydoğu Sırtına tırmanarak Güney Doruğundan geçip doruğa vardılar. Bu tarihten sonra çeşitli ülkelerin desteklediği çok sayıda dağcı ekibi doruğa ulaşmayı başardı. 1963'te iki Amerikalı daha önce hiç tırmanılmamış olan Batı Sırtından doruğa çıktıktan sonra Güney Geçidinden geri dönerek doruğu aşma başarısını gösterdiler. Japon Cunko Tabei, Nepalli Ang Tsering eşliğinde 16 Mayıs 1975'te tırmanışı başarıyla tamamlayarak doruğa ulaşan ilk kadın unvanını kazandı. Everest'e ilk kez güneybatı yamacından tırmananlar 25 Eylül 1975'te doruğa ulaşan iki İngiliz dağcı, Tibet tarafındaki Kuzey Duvarından ilk kez çıkanlar da 11 Mayıs 1980'de doruğa ulaşan iki Japon oldu.

Everett, ABD'de, Washington eyaletinin kuzeybatısında, Snohomish ilinin (*county*) merkezi olan kent. Snohomish Irmağının ağzında, Puget Boğazında, Seattle'ın 45 km kuzeyindeki Whidbey Adasının karşısında yer alır. 1862'de yerleşime açılan kent, 1890'da düzenlendi ve 1893'te Kuzey Pasifik Demiryolu'nun batıdaki son istasyonu oldu. Everett Land Company yatırımcılarından C. L. Colby'nin oğlunun adı verilen kent, doğu eyaletlerinden gelen sermaye sayesinde bir imalat merkezine dönüştü. Gelişmesi zaman zaman kesintiye uğradı; bu arada kent yöredeki kerestedeki ve tarımsal kaynaklardan yararlandı. Denize çıkışı olmayan Port Gardner adlı limanı taşımacılık ve ticari balıkçılık açısından önem kazandı. Kentin hemen güneyinde büyük bir Boeing uçak montaj tesisi, doğuda ise Baker Dağı-Snoqualmie Ulusal Ormanı yer alır. 1893'te kent olarak tüzel kimlik kazanmış. Everett College 1941'de kurulmuştur. Nüfus (1990) kent, 69.961.

Everglades, ABD'de, Florida'nın güney kesiminde bataklık bölge. Yaklaşık 10.000 km²'lik bir alanı kaplar. Okeechobee Gölünden sızan sular bölgenin içinden yavaşça akarak, batıda Meksika Körfezi ve Florida Koyunu çevreleyen mangrov bataklıklarına yönelir. Doğuda Miami metropoliten alanını da içine alan dar kum şeridine, güneyde Everglades Ulusal Parkı'yla yarımadanın tabanındaki Florida Koyuna ulaşır. Bataklık havzasının kireçtaşı oluşumlu sığ tabanı güneye doğru hafif bir eğimle alçalır. Bataklığın büyük bölümü otsu bir bitki olan ve 3-5 m yüksekliğe ulaşabilen *Cladium jamaicensis* ile kaplıdır. *Hammorck* denen çok sayıda alçak adacıkta palmiye, çam, yaprakdökmeyen meşe, servi gibi çeşitli ağaç ve funda cinsleri yetişir. Zengin bitki örtüsünün çürümesi sonucu oluşan organik topraklar, küçük sığ arazi parçalarından, Okeechobee Gölü kıyısında bulunan 2-4,5 m kalınlıktaki turbalık ve bataklık çamuru birikintilerine kadar değişik biçimler alır.

Bölgenin tropik savan iklimi güneydoğu alize rüzgârlarından çok etkilenir. Kışın seyrek don olayları görülmekle birlikte, aylık sıcaklık ortalaması 17,2°C-27,8°C arasında değişir. Yıllık yağış ortalaması 1.400 mm'dir; bunun yüzde 75'i haziran-ekim arasında yağar. Kış ve bahar aylarında bataklığın kurumasıyla sular dipteki gözenekli kayaçların içine kadar çekilir.

Ilıman iklim ve bol su çeşitli balıkçıl türleri, yılan, kaplumbağa ve en ünlüleri alligator olan sürüngenler için elverişli bir ortam sağlar. Adacıklar da geyik, puma, ayı, daha küçük memeliler ile çeşitli sürüngenleri barındırır. Ayrıca çok sayıda böcek bulunur.

Bölgedeki Yerliler "otsu su" anlamına gelen Pa-May-Okee adını verdikleri bataklıktan kütük kanolar için geçit yeri, avlanma ve balık tutma alanı olarak yararlanırlar, bazı adacıkları da bahçe olarak kullanırlardı. Belle Glade çevresindeki höyükler bölgedeki yerleşimin çok eskiye dayandığını gösterir. Körfez Bölgesinden gelen Kalusa halkları burada az sayıda yerleşme kurdularsa da Avrupalılarla çatışmalar sonunda giderek ortadan kalktılar ve bir olasılıkla 19. yüzyıl başlarında bölgeye sığınan çeşitli Yerli grupları içinde eridiler. Seminole denen bu Yerliler, yükseltilmiş bir platform üstünde kütüklerden bir iskelet ile saz ve yapraklarla örtülü bir çatıdan oluşan bir konut biçimi (*chikee*) geliştirdiler. Bataklıktaki yüksek arazilerde mısır, fasulye, kavun ve kabak yetiştirdiler; fındık, yaprak sebze ve bazı ağaç meyveleri topladılar. Yöreye özgü kuru bitkilerin soğan köklerinden nişastalı bir cins un elde ettiler. Başlıca geçim kaynakları balık ve öteki av hayvan-

Everest Dağı
ABC Ajansı

larıydı. Günümüzde Florida'da kalan Seminolelerin çok azı Everglades'de yaşar.

1817'den 1858'e değin aralıklarla süren Seminole savaşlarından sonra, yabanıl hayvanlardan yararlanma olanakları bölgeye karşı bir ilgi doğurdu. Yabanıl hayvan sayısındaki büyük düşüş nedeniyle, 1920'den sonra süs tüyleri için avlanan kuşları koruma altına almaya yönelik yasalar çıkarıldı. Alligator avı da benzer gerekçelerle kısıtlandı. Bu arada Okeechobee Gölünün denetimi için inşa edilen kanallar ve hendekler bataklığın beşte birini tarıma elverişli duruma getirdi. Kuzeydeki pazarlara sebze sağlayan Everglades çiftçilik bölgesi, zamanla "Sebze Krallığı" olarak tanındı. 1950'lerde ekonomiye dengeli bir yapı kazandırmak ve şeker üretiminde ortaya çıkan artıkları değerlendirmek amacıyla sığır besiciliğine de önem verildi. Yeni karayollarının yapılmasıyla spor amaçlı balıkçılık gelişti. Yabanıl yaşamı korumak için 1947'de kurulan Everglades Ulusal Parkı giderek daha çok sayıda turist çekmeye başladı. Bölgede çıkan petrolde tuzlu su miktarının çok oluşu nedeniyle aramalardan vazgeçildi ve bölge böylece geniş çaplı bir yıkımdan kurtuldu.

Everglades günümüzde buradaki zengin kaynaklardan yararlanmak isteyenlerle doğayı korumak isteyenler arasında anlaşmazlık konusu olan bir bölgedir.

Evers, Medgar (Wiley) (d. 2 Temmuz 1925, Decatur, Mississippi - ö. 12 Haziran 1963, Philadelphia, Mississippi, ABD), ABD'de Siyahların medeni hakları için yürütülen mücadelenin militanlarından. Öldürülmesi bütün ülkede yankı uyandırmış ve medeni haklar hareketinin bir şehidi olarak kabul edilmiştir.

Decatur'da (Mississippi) büyüdü ve lise öğrenimini yakın bir kent olan Newton'da gördü. II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'daki ABD Kara Kuvvetleri'nde görev yaptı. 1950'de büyük kardeşi Charles Evers'la (d. 1923) birlikte Alcorn Tarım ve Makine Yüksekokulu'nu bitirdi. Daha sonra Philadelphia'ya (Mississippi) yerleşen iki kardeşten Medgar sigortacılık yaparken, Charles da lokanta ve benzin istasyonu işletmeciliği işine ve başka işlere girdi. Aynı zamanda Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği'nin (NAACP) yerel örgütlenmesini yürüten iki kardeş, sessiz ve sabırlı bir çalışmayla bir taban oluşturdular. 1954'te Jackson'a taşınan Medgar, NAACP'nin Mississippi'deki ilk taşra sekreteri oldu. Arkasından bütün eyaleti dolaşarak yeni üyeler kaydetti; seçmen yazım kampanyaları ve ekonomik boykotlar düzenledi.

1960'ların başlarında Güney'de daha hızlı bir gelişme sürecine giren medeni haklar hareketi, şiddetli ve sürekli gerginliklere yol açtı. Mississippi'de olaylar patlama noktasına ulaştı. 12 Haziran 1963'te, Başkan John F. Kennedy'nin medeni haklar konusunda radyodan bütün ülkeye hitaben yaptığı konuşmadan birkaç saat sonra evinin önünde tuzağa düşürülen Medgar Evers vurularak öldürüldü. Bu cinayet, o zamana değin sıkı ve etkin çalışmalarına karşın Mississippi dışında pek tanınmayan Evers'ın bütün ülkede ün kazanmasına yol açtı. Evers, askeri törenle Arlington Ulusal Mezarlığı'na gömüldü ve kendisine NAACP'nin 1963 Spingarn Nişanı verildi.

Charles Evers, olayın hemen ardından NAACP'ye başvurarak kardeşinin Mississippi'deki görevini devraldı ve eyaletin önde gelen siyaset adamlarından biri oldu. Cinayetle suçlanan beyaz ırkçı Byron de La Beckwith, jürinin bir karara varamaması yüzünden iki yargılamadan sonra serbest bırakıldı.

Evershed, John (d. 26 Şubat 1864, Gomshall, Surrey - ö. 17 Kasım 1956, Ewhurst, Surrey, İngiltere), İngiliz astronom. 1909'da, Güneş lekelerinin merkezinden çevreye doğru yayılan yatay gaz hareketlerini keşfetmiştir. Bu olay kimi zaman Evershed etkisi olarak da adlandırılır.

1906'da, Kodaikänal ve Madras gözlemevlerine yönetici yardımcısı olarak atanan Evershed, bir süre sonra bu kuruluşların yönetimini üstlendi. 1915'te Keşmir'e yaptığı bilimsel bir gezi sırasında Einstein'ın, büyük kütleli bir cisim tarafından (bu durumda Güneş) yayılan ışığın dalgaboyunun, bölgesel kütleçekimi alanının yoğunluğuyla orantılı bir biçimde artması gerektiği yolundaki savını destekleyen ilk ölçümleri yaptı. Evershed 1923'te emekliye ayrılarak İngiltere'ye döndü ve 1925'te Ewhurst'te kendi güneş gözlemevini kurdu.

Evershed, tam Güneş tutulmasını incelemek amacıyla Norveç (1896), Hindistan (1898), Cezayir (1900), İspanya (1905), Avustralya (1922) ve Yorkshire'da (1927) yapılan altı bilimsel geziye katıldı.

Evert, Chris, CHRIS EVERT LLOYD (1979-87) olarak da bilinir, asıl adı CHRISTINE MARIE EVERT (d. 21 Aralık 1954, Ft. Lauderdale, Florida, ABD), ABD'li bayan tenisçi. 1970'lerin ikinci yarısında bayanlarda tenis

Chris Evert Lloyd
ABC Ajansı

dünyasının bir numaralı oyuncusu olan Evert, 1980'lerde de önde gelen tenisçiler arasında yer aldı.

Güçlü voleleri ve özellikle de küçük yaştayken, tenis öğretmeni babasının ters yöndeki öğütlerine karşın öğrendiği çift el *backhand*'leriyle (ters vuruş) ünlendi. On beş yaşındayken küçük bir turnuvada, tenis klasmanında bir numara olan ve o yıl granşilemi kazanan Margaret Court'u yendi. 1971'de ABD Açık Tenis Turnuvası'nda yarıfinale yükselen en genç tenisçi oldu, ama Billie Jean King'e yenilerek elendi. 1972'de profesyonelliğe geçti ve 1980'lerin sonlarına değin tenisten 7 milyon ABD Doları'ndan fazla para kazandı.

1975'ten 1978'e değin ABD Açık Tenis Turnuvası'nda tek bayanlar birincisi olarak, Helen Jacobs'tan sonra bu turnuvayı art arda dört kez kazanan ikinci bayan tenisçi oldu. Ayrıca 1980 ve 1982'de de ABD Açık Tenis Turnuvası'nı kazandı. 1974, 1976 ve 1981'de Wimbledon, 1974, 1975, 1979, 1980, 1983, 1984 ve 1986'da Fransa Açık Tenis Turnuvası, 1982 ve 1984'te de Avustralya Açık Tenis Turnuvası tek bayanlar birinciliğini aldı. 1979'dan 1987'ye değin profesyonel tenisçi John Lloyd ile evli kaldı. 1989'da ABD Açık Tenis Turnuvası'nın çeyrek finalindeki yenilgisinden sonra tenisi bıraktı.

Everyman, 15. yüzyıl İngiliz edebiyatının ünlü ibret oyunu. Yazarı bilinmemektedir; ilk basımı 1509'da yapılmıştır. Bir olasılıkla 1495'te basılan *Elckerlyc* adlı Felemenkçe oyunun çevirisidir. Ölüm ve insan ruhunun geleceği temaları oyunun kahramanı Everyman'in (İngilizcede "her insan", "herkes") kişiliğinde, alegorik bir biçimde, yalın ve etkileyici bir çizgide ele alınmıştır. Genelde başka ibret oyunlarının, Kitabı Mukaddes'e dayanan ortaçağ oyunlarının sağlam gerçekçiliğine erişememesine karşın, 900 dizelik *Everyman*, tiplerinin canlılığından kaynaklanan dramatik gücüyle, yalnızca alegorik bir vaaz olmanın ötesine geçmişti. İbret oyunlarının en iyisi olarak kabul edilen ve konusu 16. yüzyıl boyunca çeşitli Avrupalı yazarlarca ele alınıp işlenen *Everyman*, 20. yüzyılda ilk kez 1901'de Londra'da William Poel tarafından sahneye konmuştur. Avusturyalı yazar Hugo von Hofmannsthal'ın uyarlaması olan *Jedermann* da (1911) çağdaş tiyatro repertuvarının temel yapıtları arasına girmiş, 1920'den beri Salzburg Festivali'nde her yıl tekrarlanan bir oyun olmuştur.

evfer, Türk müziğinde 9 zamanlı, 6 vuruşlu bir küçük usul. Aksak usulündeki son iki vuruşun yeri değiştirilerek yapılır. Ağır mertebesiyle Mevlevi ayinlerinin ikinci ve dördüncü selamları ölçülmüştür. Orta mertebesi ise hemen hemen yalnızca şarkı ve ilahi formlarında kullanılmıştır. Aksaksemai usulündeki son iki vuruşun yeri değiştirilerek yapılan usule de aksaksemai evferi denir.

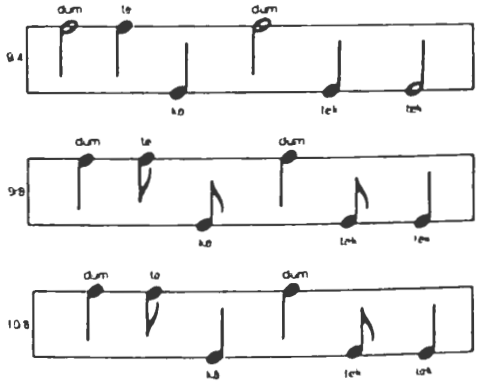

Evfer usulünün ağır mertebesi (üstte), orta mertebesi (ortada) ve aksaksemai evferinin vuruşları (altta)

Évian-les-Bains, Fransa'nın doğusunda, Rhône-Alpes planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Haute-Savoie ilinde (*département*) kaplıca ve turistik dinlenme yeri. Cenevre Gölü üzerinde, İsviçre kıyısındaki Lozan'ın karşısında yer alır. Alp Dağlarının en alçak sırasının eteğinde kuruludur. Ilıman bir iklimi vardır. Kaplıca binaları, yeni belediye sarayı (*hôtel de ville*) ve kumarhane kasaba merkezini oluşturur. Ulusal ve uluslararası kongrelerin toplandığı bir merkezin dışında çok sayıda büyük otel vardır. Göl kıyısındaki kaplıcaların idrar yolları ve böbrek hastalıklarına iyi geldiğine inanılır. 19. yüzyıla değin Aquianum, Vian, Les Vians ve Évians gibi adlarla anılırdı. Şişelenerek bütün dünyaya ihraç edilen madensuları 18. yüzyılın başlarında ün kazanmaya başladı. İlk kaplıcası 1839'da açıldı. 1962'de Fransız hükümeti ile Cezayir geçici hükümeti arasındaki ateşkes anlaşması burada imzalandı. Nüfus (1982) 5.919.

Evinrude, Ole (d. 19 Nisan 1877, Norveç - ö. 12 Temmuz 1934, Milwaukee, ABD), Norveç asıllı ABD'li mucit. Teknelere dıştan takmalı ilk başarılı içten yanmalı deniz motorunu geliştirmiştir.

1906'dan başlayarak bu tür bir motorun tasarım çalışmalarına girişen Evinrude, 1909'da 1,5 BG'lik tek silindirli bir motor geliştirdi. Evinrude'un bu motora bağlı olarak geliştirdiği ve temel olarak konik (mahruti) dişlilerle donatılmış dikey bir tahrik milinden oluşan transmisyon (aktarma) sistemi, daha sonraları yapılan hemen tüm dıştan takmalı motorlarda kullanılmaya başladı. Evinrude'un 1910'da Milwaukee'de kurduğu Evinrude Motors şirketi daha sonra Outboard Motor Corporation adını aldı ve 1936'da Johnson Motor Company ile birleşerek Outboard Marine Corporation'a dönüştü.

Yeni şirketin önde gelen kurucularından ve Evinrude'un oğlu olan Ralph Evinrude (d. 1907) şirketin ilk başkanı oldu.

evirme, tasım mantığında ya da geleneksel mantıkta, bir özne-yükem önermesinde özne ile yüklemin birbirinin yerine geçirilmesi. Bu yolla elde edilen önermeye evrik denir. Yalnızca simgeleri E ve İ olan tümel olumsuz ve tikel olumlu önermeler ile yapılan bir evirme eşdeğerde bir önermeye ve dolayısıyla, geçerli bir çıkarıma dönüşür. Örneğin, "Hiçbir insan ölümsüz değildir," önermesinin (E) evriği, "Hiçbir ölümsüz insan değildir," önermesidir. "Bazı İnsanlar ölümlüdür," önermesinin (İ) evriği de, "Bazı ölümlüler insandır" biçimindedir.

Matematikte evrik terimi, "AB,C'yi içerir" önermesinin "AC,B'yi içerir" biçimine (simgelerle gösterilirse, "AB⊃C"nin, "AC⊃B"ye) dönüştürülmesiyle elde edilen önerme için kullanılır. Bu işlem bazı durumlarda, geleneksel mantık açısından, (tümel olumlu) bir A önermesinin basit evriğine indirgenebilir: Örneğin, "her eşkenar üçken eşaçılıdır" ve onun evriği "her eşaçılı üçgen eşkenarlıdır." Ama böyle bir indirgeme çoğu zaman ya olanaksızdır ya da zorlamayla olur. Evirme bakımından, bir önermeden o önermenin evriğine geçmek, her zaman geçerli bir çıkarım değildir. Çoğunlukla bir matematiksel önermenin hem kendisi, hem de evriği geçerli olabilirse de her durum için ayrı tanıtlar getirmek gerekir.

evirmece, ANAGRAM olarak da bilinir, bir sözcükteki ya da sözcük kümesindeki harflerin yerlerini değiştirerek anlamlı başka sözcükler yapma. Yapılan sözcüklerin, asıl sözcükle mantıksal bir ilişkisi olması yeğlenir. Evirmecenin tarihi çok eskiye uzanır. Kesin kanıtlara dayanmasa da, ilk evirmece örneklerini Yahudilerin verdiği kabul edilir. Bu kanının nedeni, büyük olasılıkla sonraki İbrani yazarların, özellikle de "harflerin sayısında kutsal gizemlerin saklı" olduğunu düşünen Kabalacıların evirmeceye çok önem vermiş olmalarıdır. Eski Yunanlılar ve Romalılar evirmece örnekleri vermişlerse de, günümüze kalan birden çok heceli Latince örneklerin hemen hiçbiri tam bir evirmece sayılamaz. Evirmece ortaçağ ve sonrasında bütün Avrupa'da, özellikle Fransa'da büyük ilgi görmüş ve Thomas Billon adlı bir Fransız, "kralın evirmece ustası" unvanını almıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda, dinsel tarikatlar arasında da evirmece yaygındı. Örneğin *Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum* (Selam sana inayetli Meryem, Tanrı seninle olsun) dini deyişinin, *Virgo serana, pia, munda et immaculata* (Işık saçan, kutsal, saf ve lekesiz Bakire) gibi yüzlerce çeşitlemesi yapılmıştı. 17. yüzyılda Galilei, Christiaan Huygens ve Robert Hooke gibi bilim adamları araştırma evresinde başkalarının eline geçmesini önlemek için, buluşlarını evirmece biçiminde ifade ediyorlardı.

Yazarların edindikleri takma adların birçoğu birer evirmecedir. 20. yüzyılda, çapraz bulmacaların soru ve çözüm bölümlerinde de sık sık evirmecelere yer verilmiştir.

evirtim, kimyada, bakışımlı olmayan bir moleküldeki atomların ya da atom gruplarının uzamsal yerleşimini, ilk molekülün ayna görüntüsünde yeni bir ürün oluşturacak biçimde yeniden düzenleme.

Evirtim genellikle moleküldeki bir atomun ya da atom grubunun yerine başka bir atom ya da atom grubunun geçtiği bir ornatma tepkimesidir. Evirtim olgusunu 1895'te Alman kimyacı Paul Walden bulmuş, İngiliz kimyacılar Sir Christopher Ingold ile E. D. Hughes ise bu olguyu, moleküldeki nükleofil (artıcıl) grupların yer değiştirme tepkimesinin stereokimyasal sonucu olarak açıklamışlardır. *Ayrıca bak.* ornatma tepkimesi.

Evkaf Nezareti, Osmanlı Devleti'nde 1826-1922 arasında vakıflarla ilgili işleri yürüten örgüt.

19. yüzyıla değin Osmanlı Devleti'nde padişah, sultan, paşa ve saray görevlilerinin vakıfları, sadrazam, şeyhülislam, kapı ağası, bâbü's-saade ağası gibi devlet görevlilerinin denetimindeki nazırlarca yönetildi. I. Abdülhamid 1774'te kendi vakıfları için ayrı bir örgüt kurdu. Daha sonra Evkaf-ı Hamidiye Mülhakatı adını alan bu örgüt, Evkaf Nezareti'nin çekirdeğini oluşturdu. Hamidiye vakıflarının mütevelliliği de genellikle Darphane-i Âmire nazırlarına bırakıldı. II. Mahmud 1809'da kendi vakıfları ile babasının vakıflarını birleştirerek örgütün adını Evkaf-ı Hamidiye ve Mahmudiye olarak değiştirdi. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca yeniçeri ağalarının ve sekbanbaşılarının gözetimindeki vakıflar da buraya bağlandı. Kısa bir süre sonra vakıfların yönetimi Darphane-i Âmire nazırlarından alınarak 14 Ekim 1826'da kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne verildi. Nezaret, kesedarlık, zimmet halifeliği ve sergi halifeliği olmak üzere üç daireden oluşuyordu. 1830'dan sonra kapı ağası, kadı, defterdar ve çavuşbaşı gibi yüksek devlet görevlilerinin yönetimindeki birçok vakfın da Evkaf Nezareti'ne bağlanmasıyla örgütün sorumluluk ve etkinlik alanı oldukça genişledi. Ayrıca mülhak vakıfların gözetim ve denetimi de bu nezaretin görevlerinden sayıldı. 1838'de Tophane Nezareti'yle birleştirilen nezarete, aynı yıl Evkaf-ı Haremeyn Nezareti de katıldı.

Evkaf Nezareti başlangıçta temessük (vakıf yerleri tasarruf belgesi) verilmesi, mazbut vakıfların işletilmesi, gelirlerin toplanması, vakıf câbilerinin atanması gibi işlerle uğraşıyordu. 1856'da Senedat Odası ve Evkaf-ı Hümayun Hazinesi kuruldu. II. Abdülhamid döneminde Surre-i Hümayun'un gönderilmesi görevi de Evkaf Nezareti'ne verildi. Evkaf nazırları 1838'den başlayarak Meclis-i Vükela üyesi olmuşlardı. II. Meşrutiyet Döneminde ise evkaf nazırlığı, şeyhülislama verilerek şeyhülislamın da bir bakan gibi kabineye girmesi amaçlandı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereği TBMM İcra Vekilleri Heyeti'nde şeriye ve evkaf vekili yer alınca, İstanbul'daki nezaretin fazla bir işlevi kalmadı. İllerdeki muaccelat müdürlükleri de evkaf müdürlüğüne dönüştürüldü. Evkaf Nezareti, Kasım 1922'de saltanatla birlikte, Şeriye ve Evkaf Vekâleti de 3 Mart 1924'te halifelikle birlikte kaldırıldı. Bundan sonra Vakıfların yönetimi, Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bırakıldı.

Evkaristiya (Yunanca *eukharistia*: "şükran"), AŞAI RABBANI (Arapçada "Rabbin Akşam Yemeği") olarak da bilinir, Hıristiyanlıkta, İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde(*) şükran duası ettikten sonra ekmek ve şarabı kendi bedeni ve kanı olarak havarilere sunuşunu anmak amacıyla düzenlenen ayın. Özellikle Katolik Kilisesi'nde, İsa'nın bütün insanlığın kefaretini kendi kanı ve bedeniyle ödeyerek Tanrı ile insan arasında gerçekleştirdiği Yeni Ahit'i sürekli kılan temel ayin sayılır. Ayin sırasında ekmek ve şarabın kutsanarak paylaşılmasını belirten Komünyon (Latince *communio*: "paylaşma") adı genellikle Evkaristiya ile eşanlamlı sayılır. Katolik Kilisesi'nde, Evkaristiya ayininı oluşturan ibadet ve törenlerin bütünü Missa(*) olarak adlandırılır, Komünyon adı da Missa'nın son bölümü için kullanılır. *Ayrıca bak.* Komünyon.

evlad-ı fatihan, Osmanlı Devleti'nde Rumeli fatihlerinin çocuklarına ve Rumeli'ye sonradan yerleştirilenlere verilen ad. Çoğu Konya-Karaman dolaylarından olduğu için bunlara Konyar da denirdi.

14. yüzyılda Rumeli fetihlerinde komutan ve asker olarak görev alan kişilere ayrıcalıklar tanındığı gibi, çocuklarına ve torunlarına da benzeri ayrıcalıklar verildi. Bu dönemde evlad-ı fatihan genellikle Rumeli'deki sınır bölgelerinde göçebe olarak yaşıyordu. Bir tür yurtluk konumunda, tekâlif-i örfiyeden bağışık olarak ve devletten aylık alarak geçimini sürdüren bu topluluk, özel bir yasal düzenlemeyle örgütlenmişti. İstanbul'da Defterhane'de bunlar için özel bir evlad-ı fatihan defteri tutuluyordu. Her yöredeki topluluğun İstanbul'da oturan, kapıcıbaşı rütbesinde bir zabiti, bölgelerde ise çeribaşıları vardı. Topluluğun başkentle ilişkilerini, aylık bağlanması işlerini kapıcıbaşılar yürütür, bunlar, boşalan çeribaşılıklar için de öneride bulunurlardı. Çeribaşılar, kendi bölgelerinin güvenlik komutanlığını ve kaza müdürlüğünü yaparlardı. Evlad-ı fatihan gençlerinden oluşturulan eşkincileri eğitmek ve savaşa götürmek de çeribaşıların göreviydi. 17. yüzyılın sonlarına doğru eski düzenleri bozulan evlad-ı fatihan için 1691'de bir fermanla yeni bir düzen getirilmeye çalışıldı. Ama çoğu yerleşik yaşama geçmiş olduğu için yeniden askeri bir güç durumuna gelmeleri sağlanamadı. Bunların yaşadıkları yerler "yörük eyaleti" olarak adlandırıldı ve atanan yöneticiye de "yörük hâkimi" dendi. 1697'deki yoklamada evlad-ı fatihanın 1.116 hane ve 16.582 kişi olduğu saptandı. Bu sayılara göre her altı kişiden birinin çeribaşı buyruğunda sefere katılması, öbürlerinin ise her sefer sırasında 50'şer kuruş bac ödemesi öngörüldü.

19. yüzyılın başlarına değin örgütlerini ve konumlarını koruyabilen evlad-ı fatihan, 1820'lerde ancak dört taburluk bir güç çıkarmaktaydı. Tanzimat'tan sonra eski ayrıcalıkların korunması olanaksızlaşınca 1845'te yayınlanan bir fermanla evlad-ı fatihanın 500 yıllık özel konumuna son verildi.

evlat edinme, bir kimsenin doğal ya da yasal ilişki bakımından çocuğu sayılmayan başka bir kimseye anne ya da baba olmasını sağlayan hukuksal işlem. Tarihsel kökleri Antik Çağa değin inen ve dünyanın hemen her yanında resmen benimsenmiş bir kurumdur.

Eski uygarlıkların çoğunda ve daha sonraki bazı toplumlarda evlat edinmenin temelinde yatan amaçlar, günümüzde ön planda tutulan amaçlardan son derece farklıydı. Bu dönemdeki evlat edinmelerde gözetilen temel hedef belirli bir aile içinde erkek soyunun sürmesini sağlamaktı. Erkek vârise

verilen bu önem, kültürel özelliklere göre siyasal, dinsel ya da ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu. Evlat edinilen kişiler genellikle yetişkin olmak üzere hemen her zaman erkek olurdu. Öte yandan evlat edinmede üzerinde durulan asıl nokta evlat edinen kişinin maddi ve manevi açıdan sağlayacağı kazançtı; evlat edinilen kişinin gereksinimlerine pek az önem verilirdi.

Evlat edinilen çocuğun yaşam koşullarını iyileştirme amacına yönelik olan çağdaş yasalar ve uygulamalar, devletin gençleri korumak için izlediği genel programın bir parçası olarak kabul edilir. Aile soyunu sürdürme isteği ya da miras haklarını koruma düşüncesi hâlâ evlat edinmeyi etkileyen kişisel güdüler arasında yer almakla birlikte, günümüzde toplumun bu konuya gösterdiği ilginin temelinde evli bir çift ile küçük bir çocuk arasında ebeveyn-çocuk ilişkisinin kurulmasını sağlama amacı yatmaktadır. Bu tutum değişikliği özellikle çok sayıda çocuğun yetim ya da öksüz kaldığı ve evlilik dışı çocukların sayısında büyük bir artışın görüldüğü I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde ortaya çıktı. Psikolojik ve sosyolojik araştırmaların çocukların gelişiminde kararlı bir aile yaşamının önemini gözler önüne sermesi, evlat edinmeye daha büyük bir ilgi gösterilmesini sağladı. 20. yüzyılın ikinci yarısında yasal evlat edinmeye uygun çocuk sayısındaki düşüş, evlat edinme için gerekli yaş farkı, gelir düzeyi, annenin ev dışında bir işte çalışması, dinsel ve etnik özelliklerin uygun olmasıyla ilgili geleneksel kısıtlamaların değiştirilmesini hızlandırdı. Hukuk düzenlerinin çoğu yalnız yaşayan erkek ya da kadınların da evlat edinmesini kabul etmeye başladı.

Birçok ülkede yetişkinlerin evlat edinilmesine izin verilmekle birlikte, yasal hükümler genellikle küçük çocuklar göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Evlat edinen kişinin kural olarak yetişkin olması gerekir. Evlat edinmeyle ilgili yasalar genelde yaşça biraz büyük (çoğunlukla 12-14 yaş üzerindeki) çocukların onayının alınmasını, çocuğun gelecekteki aile ortamının yürürlükteki yönetmeliklerde belirtilen ölçütlere uygunluğunun araştırılmasını, çocuğun kendisini evlat edinmek isteyen ailenin yanında bir deneme süresi geçirmesini öngörür.

Evlat edinmede miras konusu çeşitli ülke hukuklarında önemli farklılıklar gösterir. Genel kural olarak çocuk kendisini evlat edinen anne babanın mirasçısı olabilir; aynı ilişkinin tersi de geçerlidir. Bir zamanlar olağan bir uygulama olan evlat edinilmiş çocuğun öz anne ya da babasının da mirasçısı olması biçimindeki uygulama, üvey anne ya da babanın çocuğu ayrıca evlat edinmesi durumu dışında, günümüzde giderek ortadan kalkmaktadır. Ayrıca evlat edinilen çocuğun evlat edinen kişilerin akrabalarının da mirasçısı olma hakkını genişletme yönünde bir eğilim vardır. Ama bu noktada yasalar arasında büyük farklılıklar görülmektedir.

Türk Medeni Kanunu (TMK) evlat edinmeyi sıkı koşullara bağlamıştır. Buna göre en az 35 yaşında olan ve nesebi düzgün çocukları bulunmayanlar evlat edinebilir. Evlat edinenin evlat edinilenden en az 18 yaş büyük olması gereklidir. Sezgin kişi kendi rızası olmadıkça evlat edinilemez (m. 254). Ehliyeti kısıtlı kişilerle, küçükler sezgin olsalar bile ancak yargıcın onayıyla evlat edinilebilirler. Eşlerden birinin evlat edinmesi ya da evlatlık alması ötekinin rızasına bağlıdır (m. 255). Evlat edinme yargıcın izni üzerine yapılacak bir resmi senetle olur ve durum doğum kütüğüne yazılır. Yargıç, tarafların belirttikleri evlat edinme nedenini haklı bulmadıkça evlat edinmeye izin vermez. Evlat edinilen kimse kendisini evlat edinenin soyadını taşır ve onun mirasçısı olur (m. 257).

evlatlık, bir kımsenin küçük yaşta evlat hakkı tanıdığı ya da hukuksal hiçbir hak tanımadan yetiştirmek ve hizmetinden yararlanmak amacıyla evine aldığı kız ya da erkek çocuk.

Kökeni çok eskiye dayanan evlatlık kurumu, İslam öncesi Arap ve Orta Asya Türk toplumlarında özgün geleneklerle yaşamaktaydı. İslamın ilk yıllarında da bir süre eski biçimiyle varlığını sürdürmesine karşın, Kur'an'da açıkça ortadan kaldırılarak hiçbir hukuksal değeri olmadığı vurgulanmış (Ahzab: 4-5), daha sonraları da evlatlığın miras ya da evlenme konularında bağlayıcı bir yanı bulunmadığı kabul edilmiştir.

Orta Asya göçebe Türk topluluklarında bir aile çocuğunu evlatlık olarak verdikten sonra geri alamazdı. Öz evlada tanınan bütün haklardan yararlanan evlatlık, öz babasının ve babalığının yakınlarıyla evlenemezdi. Babalığının erkek çocuğu dünyaya geldikten sonra, ana babası isterse ailesinin yanına dönebilirdi. Evlat edinme sırasında birtakım törenler yapılması ve kurban kesilmesi gelenektendi. Kız çocukları için böyle bir tören yapılmadığı gibi kurban da kesilmezdi. Bu topluluklarda evlatlık almanın amacı soyu güçlendirmek, işgücünü artırmaktı.

Osmanlı toplumunda evlatlık kurumu özellikle son dönemlerde önem kazandı. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli kentlerinde evlatlık olarak alınan yoksul aile çocukları ve kimsesizler uşak ya da hizmetçi olarak kullanılmakla birlikte, belli ölçüde yetişmeleri ve eğitimleriyle de ilgilenilirdi. Besleme olarak da adlandırılan kız evlatlıklara daha çok özen gösterilir, iyi bir kimseyle evlenmeleri sağlanır ve evlenirken çeyiz verilirdi. Erkek evlatlıklara da evlenme, meslek edinme ya da kendi başına iş yapma gibi konularda yardım edilirdi.

Günümüzde de evlatlık kurumu geleneksel biçimiyle yer yer yaşamaktadır. Ayrıca Türk Medeni Kanunu'nda belirlenmiş koşullarla evlat edinme olanağı da bulunmaktadır. *Ayrıca bak.* evlat edinme.

evlek, eski bir alan ölçüsü birimi. Dönümün dörtte biri büyüklüğündedir.

Dönüm, ülkelere ve bölgelere göre değiştiği gibi, şeri dönüm ile örfi dönüm de farklıydı. Evlek de dönüme bağlı olarak değişirdi. II. Meşrutiyet döneminde ölçü birimleri yeniden saptanırken 1 evlek 400 mimar arşını kare (229,21 m²), 4 evlek de 1 dönüm (916,84 m²) sayıldı. Halk arasında ise 1 evlek yaklaşık 225 m²'lik bir alan ölçüsü birimiydi.

Tarla ve bahçe tarımında, toprak evleklere ayrılır, ekim ya da dikim işlemleri de evlek hesabına göre yapılırdı. Evlek ayrımı, toprağı işleme kolaylığının yanı sıra, atılan tohumun ve alınacak ürünün hesabı açısından da önemliydi. Bu nedenle eski vergilendirme yöntemlerinde evlek, bir birim olarak kabul edilmişti. Bununla birlikte Osmanlı toprak hukukunda en küçük toprak birimi dönüm sayıldığından, evlek ölçeğindeki küçük tarım alanları vergi dışı bırakılmıştı. Osmanlı kent ve kasabalarında ise küçük bir bahçe ile avluyu kapsayacak büyüklükteki, asgari bir evlik arsaya da evlek denmiştir.

evlendirme ve vesayet hakları, Avrupa feodal hukukunda, bir *fief*'i elinde tutan feodal beyin, vasallarının kişisel yaşamlarını düzenleme konusunda sahip olduğu haklar. Evlendirme hakkı uyarınca, bir vasalın kızı ya da dul karısıyla evlenecek kişi konusunda feodal beyin görüşüne başvurmak gerekirdi. Vesayet hakkı ise, ölen bir vasalın küçük yaştaki mirasçısının erginlik çağına ulaşmasına değin, feodal beye bu mirasçının ve ona geçen *fief*'in yönetimini üstlenme olanağını sağlardı. Her iki hak da feodal beye önemli miktarda gelir sağlardı. Örneğin bir kadın evlenmek istediği erkeği feodal beye kabul ettirmek ya da feodal beyin seçtiği bir kimseyle evlenmekten kurtulmak için genellikle feodal beye bir karşılık ödeme yoluna giderdi. Söz konusu uygulama, özellikle, bu hakların giderek ticari bir araç niteliği kazandığı ve çoğu kez para karşılığında satıldığı ortaçağ İngiltere'sinde geçerliydi. Genellikle askeri hizmet karşılığında edinilen *fief*'lerde uygulanan bu haklara bazen tarımsal hizmet karşılığında edinilen *fief*'lerde de yer verilirdi.

Evlendirme ve vesayet haklarının temelinde, küçük yaştaki mirasçıyı ya da dul kadını mülklerinin denetimini ele geçirmeye çalışabilecek, vicdani duygudan yoksun akrabalardan koruma gerekçesi yatıyordu. Örneğin Fransa'da küçük yaştaki mirasçılara ait toprakların yönetimi sonradan mirasçı olarak bu toprakları devralabilecek kişilere verilirdi. Buna karşılık çocuğun gözetimiyle, bu toprakları devralamayacağı için ona zarar vermesi söz konusu olmayacak kişiler görevlendirilirdi. Avrupa'nın başka yerlerinde de yakın akrabaların koruyuculuğuna dayalı bir sistem egemendi. Zamanla başta Normandiya ve İngiltere olmak üzere birçok yerde vesayet sistemi geçerli olmaya başladı. Bu sistemin dayanak noktası, küçük bir mirasçının askeri hizmet sunamayacağı, feodal beyin de bunu karşılamak üzere *fief*'in gelirlerini kullanması gerekeceği düşüncesiydi.

Feodal bey, kiracı çiftçilerinin kızları ve dul karılarının yanı sıra vesayeti altındaki kız ve erkek çocukların evliliği konusunda da söz hakkına sahipti. Feodal beyin onayı olmadan yapılan evlilikler geçersiz sayılmazdı; ama bu durumda mülk üzerindeki bazı yasal hakların düşmesi söz konusu olabilirdi. Genelde bir kiracı çiftçi, kızını evlendirmek istediğinde, bağlı olduğu feodal beyin ya da kralın onayını almak zorundaydı. Bununla birlikte dul bir kadın isteğine aykırı olarak evlenmeye zorlanamazdı. Fransa'nın genelinde 16. yüzyılla birlikte geçerliliğini yitiren evlendirme ve vesayet hakları, Normandiya'da ancak Fransız Devrimi sırasında kalktı. İngiltere'de ise 16. yüzyılda yalnız krala tanınan bir hak olarak sınırlandırıldıktan sonra, 17. yüzyıl sonunda bütünüyle kaldırıldı.

evlenme sözleşmesi, eşlerin evlenmeden önce, evlilik ilişkisini kurarken ya da sürdürürken mal ilişkilerini düzenlemek için yaptıkları mal rejimi sözleşmesi. Üçüncü kişilere karşı hüküm taşıyabilmesi için noterlikçe tutulan "mal rejimi sicili"ne kaydedilmesi ve ilan edilmesi gerekir. Eşler bu sözleşmeyle Türk Medeni Kanunu'na (TMK) göre mal birliği ya da mal ortaklığı rejimlerini seçebilirler. Evlenmenin kurulması sırasında mal ayrılığı rejimi benimsenmişse, eşlerin evlilik birliği sırasında bunu değiştirmek için yaptıkları sözleşmenin yargıç tarafından onaylanması gerekir. Evlilik sırasında yapılan sözleşme, eşlerin malları üzerinde başkalarının önceden var olan haklarını etkilemez.

Sözleşmeyle kararlaştırılan mal birliği rejimi, eşlerden birinin iflası dolayısıyla, müflisin ya da öteki tarafın alacaklılarının zarar

görmeleri durumunda (TMK m. 174), ayrıca karının, kocanın ya da alacaklılarının istemi üzerine (TMK m. 175, 176, 177) yargıç kararıyla mal ayrılığına dönüşür.

evlilik, bir ya da birden çok erkek ile bir ya da birden çok kadın arasında hukuksal ve toplumsal açıdan geçerli sayılan ve doğacak çocuklara belli bir statü sağlayan kurumsal birlik. Eşlerin hak ve yükümlülüklerini belirleyen yasalar, kurallar, gelenekler, inançlar ve tutumlarla düzenlenir. Evlilik olgusuna birbirinden çok farklı kültürlerde evrensel düzeyde rastlanması, evliliğin çeşitli işlevlerine dayandırılmaktadır. Bu işlevler arasında cinsel yaşamın düzenlenmesi, çocukların bakımının, eğitiminin ve toplumsallaşmasının sağlanması, soy çizgisinin belirlenmesi, cinsiyetler arasında iş bölümü, ekonomik üretim ve tüketim sayılabilir.

Bu işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla toplumların geliştirdiği çeşitli kurum ve gelenekler, toplumun sayısal büyüklüğü ve yapısal karmaşıklığı, ekonomik gelişme düzeyi, akrabalık sistemleri, siyasal ve dinsel kurumları gibi değişkenlere bağlıdır. Örneğin, çoğu durumda, kadının toplumsal konumu kocaların kadınlar üzerindeki otoritesini etkiler; boşanmaya ve yeniden evlenmeye ilişkin tutumlar dinsel inançlarla bağlantılıdır; ekonomik sistem evlenme yaşını ve kadınların ekonomik rollerini büyük ölçüde etkiler; eş seçimindeki uygunluk sınırını da genellikle toplumsal sınıf ayrımları çizmektedir.

Evliliğin kökeni. Biyolojik evrim açısından türün gelişkinlik düzeyi ne kadar yüksekse, yavrunun doğumundan olgunlaşmasına değin geçen süre de o kadar uzundur. Evrimin en üst basamağında yer alan insanda bu sürenin öteki canlılardan daha uzun olması, yavrunun bakımı ve yetiştirilmesi konusunda anne ve babanın yükünü artırmıştır. Böylece evlilik, toplumun kendini yeniden üreterek sürekliliğini güvenceye almasını sağlayan bir birlik olarak gelişmiştir.

Evlilik eski ve yeni bütün toplumlarda çeşitli biçimlerde var olmuştur. Evliliği kuşatan ayrıntılı ve karmaşık yasalarla dinsel törenler bu kuruma verilen önemin göstergeleridir. Bu yasa ve gelenekler insan toplulukları ve kültürel örgütlenmeleri kadar çeşitli olmakla birlikte bazı genellemeler yapılabilir. Evliliğin başlıca hukuksal işlevi belirli bir toplumdaki çocukların, toplumun öteki üyeleriyle ilişkilerini tanımlamak ve haklarını güvenceye almaktır. Bütün toplumlarda evlilik çocuklara meşruluk kazandırır ve onlara, gelenekler ve yasalarla belirlenen, bazı durumlarda miras hakkını da kapsayan çeşitli ayrıcalıkların yanı sıra gelecekteki eş seçimini de içeren ilişkiler kurmalarını sağlar.

Kadınların mülk edinme ve yönetme konusunda yasalarca ehliyetsiz kabul edilmesi durumlarında olduğu gibi yasal ya da ekonomik açıdan erkeklere bağımlı olmaları evlilik kurumu ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin Babil hukukunda kadını "yasal eş" kılan bir koşul da, yeni ailesine kendi mülküyle gelmesiydi. Mülkiyetin evlilik içindeki önemi bakireliğin de değer kazanmasına yol açtı. Erkeğin mülkünü kendisinden olmayan çocuğa miras bırakmama kaygısı, geçmişinin sunduğu güvenceyle gelecekte de kocasına sadık kalacağı düşünülen bakire gelinin değerini artırdı.

Kadının yasal ve ekonomik açıdan kocasına bağımlı olduğu toplumlarda evliliğin hukuksal özü, kadının kendi ailesinin denetiminden çıkıp kocasının denetimine girmesidir. Bazı hukuk sistemlerindeki evlilik kavramı da aileler arasında bir alışverişe dayanmaktadır. Pek çok toplumda ve kültürde çeşitli evlilik gelenekleri biçiminde ortaya çıkan bu olgu varlığını günümüze değin sürdürmüştür.

Evlilik türleri. Pek çok toplumda evlilik tekeşlidir; yani bir erkek aynı anda yalnızca bir kadınla, bir kadın da aynı anda yalnızca bir erkekle evlidir. Tekeşlilik(*), boşanmayı ve dul kadınların yeniden evlenmelerini yasaklayan Hint kültüründeki gibi sürekli olabilir. Çokeşlilik(*) ise bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evli olması (çokkarılılık) ya da bir kadının aynı anda birden çok erkekle evli olmasıdır (çokkocalılık). Daha az yaygın olan çokkocalılıkta, genellikle birkaç erkek kardeşle evlenen tek kadın söz konusudur. Aynı toplumda hem çokkocalılık, hem çokkarılılık görülebilir. Birden çok kadın ile birden çok erkek arasındaki evliliğe ise grup evliliği(*) denir, ama bu gerek geçmişte, gerek günümüzde çok ender rastlanan bir uygulamadır.

Bazı kültürlerde bir erkeğin aynı anda evli olduğu kadınlara eşit konum tanınırken, bazılarında kadınlardan biri erkeğin mirasçısının annesi olarak belirlenmiştir. Orta Afrika'nın güney kesiminde yaşayan Angonilerde topluluğun önde gelenlerinden bir erkek, birkaç kadın grubuyla aynı anda evli olabilir. Bu gruplardan her birinde kadınlar kıdeme göre sıralanırlar. Aynı gruptaki kadınlar (genellikle kız kardeşler) arasında özel bir yakınlık vardır ve alt sıradaki bir kadının doğurduğu çocuğa en kıdemli kadın tarafından doğurulmuş gibi davranılır.

Bazı toplumlarda ise karılar ile odalıklar (kapatma ya da cariye) biçiminde daha kesin ayrımlar görülür. Eski Ahit döneminde Yahudiler arasında, evli erkekler aynı zamanda cariye de alabilirdi. Cariyenin çocuğu ise erkeğin asıl karısından olan öteki çocuklarla eşit sayılırdı. Benzer biçimde Çin'de de cariyelerden olma çocukların ötekilerle eşitliği kabul edilirdi.

Dıştan evlenme ve içten evlenme. Dıştan evlenme (egzogami) farklı akraba gruplarından kişiler arasında gerçekleştirilen evliliktir. Ensest(*) tabusuyla bağlantılı olduğu düşünülürse de, ikisi tam anlamıyla örtüşmez. Dıştan evlenmeye dayalı topluluklar, üyelerinin topluluk dışından evlenmelerini zorunlu kılabilirler, hatta evlenilebilecek topluluğu da belirtebilirler. İçten evlenmeye (endogami) dayalı bir topluluk ise yabancı bir topluluk üyesiyle evlenmeyi yasaklar. İçten evlenme, evlilikle ilgili en eski dinsel ya da toplumsal düzenlemedir. Yazısız toplumlarda enderdir; modern toplumlarda daha çok aristokraside ve dinsel ya da etnik azınlıklarda yaygındır. Öte yandan içten evlenme Hindistan'daki kast sisteminin belirgin özelliğidir; Doğu Afrika'da Masailer gibi hiyerarşik yaş gruplarına ayrılmış topluluklarda da görülür.

Sanayileşmemiş toplumlarda yaygın olan dıştan evlenme genellikle akraba, klan ya da yarım (*bak.* ikili örgütlenme) denen toplumsal birim içindeki ilişkilere dayalıdır. Dıştan evlenme kuralları daha çok tekyanlı (babayanlı ya da anayanlı) soy gruplarının özelliği olduğundan evlenme yasağı ailenin bir yanına uygulanır. Böylece bazı akraba evlilikleri kaçınılmaz olur.

Bazı topluluklarda, dıştan evlenme ya da içten evlenme kurallarını çiğneyenler ölüm gibi çok şiddetli cezalara çarptırılırken, bazılarında bu kuralların çiğnenmesi yalnızca hoşnutsuzluk yaratır.

Bazı toplumlarda evlilik, ancak akrabaların işbirliğiyle ya da devletin onayıyla gerçekleşebilir. Ensest tabusunun amacı bazı evlilikleri engellemektir. Dıştan evlenme kuralları ise kişileri eş seçiminde yakın akrabaları hesaba katmamaya yöneltir. Bu nedenle bu iki kuralın kapsamı ve uygulama alanı değişiktir. Örneğin, Gana'da yaşayan Tallensilerde bir erkeğin, oğlunun karısıyla cinsel ilişkide bulunması, kendi annesiyle ilişkide bulunması kadar korkunç bir olaydır. Tallensilerde "anne" ve "gelin" anlamında kullanılan terimler aynıdır, örneğin bir erkek olen oğlunun dul karısıyla evlenemez. Aynı biçimde, kendi klanından olan ve "abla ya da kız kardeş" dediği çeşitli uzak yeğenleriyle evlenmesi de tabudur. Buna karşılık yeğenleriyle cinsel ilişkide bulunmasına pek karşı çıkılmaz.

Ensest tabusu ve dıştan evlenme kuralı kişileri, gerek cinsel ilişki, gerek evlilik için kendi aileleri dışından eş aramaya yöneltir. Claude Lévi-Strauss gibi bazı antropologlar, ensest tabusunun yerleşmesinin insan kültürünün başlangıcı olduğunu savunmuşlardır.

Akrabalar arasında evlilik. Bazı akrabalık sistemlerinde her türden akrabayla evlilik yasaktır, ama bazılarında belirli akrabalarla evlilik, istenen ya da özendirilen bir durumdur. Örneğin, çapraz kuzenlerle (dayı-hala ya da teyze-amca çocukları ile) ya da baba yanından paralel kuzenlerle (amca çocuğu ile) evlilik, çoğu zaman tercih edilen bir durumdur. Lévi-Strauss ve öteki antropologlar bu durumu karşılıklılık (alışveriş) ilkesiyle açıklamışlardır. Sınırlı bir değişim sisteminde iki topluluk, kadınlarını birbirlerine eş olarak verir. Genelleşmiş değişim sistemindeyse A topluluğu kadınları B topluluğuna eş olarak giderken, B topluluğu kadınlarını C topluluğuna eş olarak verir. Böylece bazı toplumlar "eş veren" ve "eş alan" gruplara bölünür.

İkincil (kan bağına dayanmayan) akraba evlilikleri kişiler arasındaki hak ve yükümlülükler sonucunda ortaya çıkar. Bazı toplumlarda kocası ölmüş olsa da kadının kocasıyla evlilik bağı sürer, ama kadın, aynı zamanda kayınbiraderiyle ya da kocasının bir başka yakınıyla da evlenir (*bak.* levirat). Bu durumda doğan çocuklar ölmüş kocanın çocukları kabul edilir. Orta Afrika'nın bazı yörelerinde de kocanın ölümünden sonra kadının evlilik bağı sürer. Kadın, kocasının ölümünden ötürü kirlenmiş sayıldığından, kocanın yakın akrabalarından biriyle cinsel ilişkide bulunarak temizlenmesi gerekir; ancak bundan sonra boşanmış sayılır ve yeniden evlenebilir. Sudan'ın güneyinde yaşayan Nuerler arasında daha karmaşık bir kayın alma uygulaması vardır: Eğer erkek evlenmeden ölmüşse, kardeşlerinden biri ya da kardeşlerinin erkek çocuklarından biri onun adına bir kadınla evlenir ve doğan çocuklar ölü adamın çocukları sayılır. "Hayalet evlilik" denen bu uygulama, Nuerler arasında öteki evlilikler kadar olağan ve yaygındır. Daha az yaygın olmakla birlikte bazen de, hayvan sahibi ama kısır bir Nuer kadını başka bir kadınla ya da başka kadınlarla evlenir. Bu evliliklerde, çocuk doğurtması ya da işlerde yardımcı olması için bir de erkek alınır, ama çocuklar kadına "baba" derler ve kadının soyundan sayılırlar.

Bazı toplumlarda evlilik ve nikâhsız birlik(*) dışında cinsel ilişki kurulması, koca ile kadınla ilişkide bulunan arasındaki yakınlığa göre değişik biçimlerde değerlendirilir. Örneğin Gana'daki Tallensiler arasında erkek kardeşin karısıyla ilişki ensest olarak görülürken, aynı klandan uzak bir kişinin karısıyla ilişki kınanır, ama ensest kabul edilmez. Başka bir klandan bir kadınla zina yapılması durumunda, zina yapanın klanın-

dan evli bir kadının, aldatılmış erkeğin klanından bir erkekle zina yapması gerekir.

Bazen de kadının kocası, karısının bir başkasıyla ilişkide bulunmasını isteyebilir. Kuzey Alaska Eskimoları arasında, iş ortağı olan erkekler bazen karılarını birkaç günlüğüne değişirler. Bu değiş tokuşun iki çiftin çocukları arasında bir dayanışma yarattığı gözlenmiştir. Daha yaygın bir gelenekse evli olan adamın, küçük erkek kardeşleriyle karısının ilişkisine izin vermesidir; bu durumda doğan çocuklar evli adamın kendi çocukları sayılır.

Eş seçimi ve evlilik öncesi. Günümüzde, özellikle sanayileşmiş toplumlarda evlilikle sonuçlanan ilişkiler çiftlerin kendi girişimiyle gelişir. Buna karşılık pek çok geleneksel toplumda eş seçiminin ve evliliğin önceden belirlenmiş aşamaları vardır. Ama söz kesme ve nişanlanma gibi gelenekler modern toplumlarda da yaygınlığını korumaktadır. Aileler, kendi evlilik deneyimlerinden yola çıkarak çocuklarının evliliklerini de her bakımdan denetlemeye ve düzenlemeye çaba gösterirler. Modern toplumda eş seçimi hâlâ yaşamın en önemli kararlarından biri olarak görülmektedir. Eş seçimi genellikle yakından tanınan çevrelerle sınırlıdır. Ayrıca insanlarda genel olarak aynı toplumsal sınıf ve niteliklerden kişilerle evlenme eğilimi vardır; buna homogami denir. Bu arada siyasal evliliklerin ya da "hanedan" evliliklerinin tarihte önemli roller oynadığı da bilinmektedir.

Temelde tekeşliliğin egemen olduğu modern toplumlarda evlenecek kişilerin birbirlerine "âşık olmaları" beklenir. Geleneksel toplumlarda ise evlilikte genellikle ekonomik kaygılar ön plana çıkar ve evin geçimini üstlenecek olan erkeğin yeterli ekonomik kaynaklara sahip olması istenir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde ve kentlerde kadınların da iş yaşamında yaygın biçimde yer alması, geleneksel beklentileri ortadan kaldırmaktadır. Ama bu ülkelerde de eş seçiminde çoğu zaman "toplumsal değerler" ağır basar.

İnsan ve toplum yaşamının önemli boyutlarından biri olan evlilik, modern toplumda gitgide daha yaygın biçimde tartışılmaktadır. Bir klana, aileye ya da yaş grubuna bağımlılıkları azaldıkça, bireyler aile dışında bazı gruplar içinde yaşama deneyimleri edinmeye yönelmektedir. İleri düzeyde sanayileşmiş Batı toplumlarında görece çok sayıda bireyin tek başına yaşamayı seçmesi, gene birçok çiftin evliliklerini çocuksuz olarak sürdürmesi, boşanma oranındaki artış, evliliği yaşam boyu sürecek mutlak bir birliktelik, boşanmayı da insan yaşamındaki önemli bir "felaket" olarak kabul eden anlayışın değişmesi, öte yandan bazı ülkelerde eşcinsel çiftlerin de resmî nikâh yapabilmesi, yerleşik evlilik tanımını önemli ölçüde sarsmıştır. Evlilik kurumunun kendisinin de genel olarak hızlı bir değişim içinde olduğu açıktır, ama geçirdiği değişimle birlikte, toplumsal yaşamdaki önemini ve ağırlığını korumaktadır. *Ayrıca bak.* evlilik hukuku.

evlilik hukuku, evlilik ilişkisinin kuruluşunu, geçerliliğini ve sürdürülmesini düzenleyen hukuksal kurallar bütünü. Evlilik bir kadın ile bir erkek arasında yasalarla onaylanmış bir birlik olarak tanımlanır ve sözleşme niteliğini taşır. Dolayısıyla da tarafların birbirlerine karşı belirli haklar kazanması ve belirli yükümlülükler altına girmesi sonucunu doğurur. Bu hak ve yükümlülükler genelde ortak yaşam, mülkiyet ve miras gibi konularla ilgilidir. Evlilik hukuku eski ve yeni bütün toplumlarda bu genel çerçeve içinde bazı farklılıklar gösterir. Toplumların çoğu evlilik konusundaki kültürel değer yargılarını ve beklentileri yansıtan yasalar geliştirmişlerdir.

Eski Roma hukuku üç evlilik biçimi öngörüyordu. *Confarreatio* birçok tanığın katıldığı ve hayvanların adak olarak sunulduğu son derece resmî bir törenle gerçekleştirilirdi; bu evlilik biçimi genellikle patrici aileler için geçerliydi. Birçok plebin başvurduğu evlilik biçimi olan *coemptio*, uygulamada kadının satın alınmasına dayanırdı. En az resmî nitelik taşıyan yöntem *usus* idi; bu evlilik biçimi için karşılıklı rıza ve uzun süre birlikte yaşamış olmak yeterliydi. Roma hukuku genelde evli kadını kocasının egemenliğini tanımaya zorlar ve kendi çocuklarıyla aynı konumda tutardı. Roma yasalarına göre bir köle başka bir köleyle ya da özgür bir kışıyle evlilik sözleşmesi yapamazdı. Bununla birlikte çeşitli nedenlerle erkek ve kadın kölelerin birlikte yaşamasına izin verilirdi.

Batı Avrupa'nın Hıristiyan toplumlarında evlilik ilişkileri, Reform hareketine değin yalnızca Katolik kilise hukukunca düzenlenirdi. Kilisenin bu alandaki yetkileri bazı Katolik ülkelerde günümüzde de büyük ölçüde sürmektedir. Hıristiyanlığın etkisiyle evlilik kurumu, Roma hukukunun öngördüğü gibi istendiğinde sona erdirilebilen hukuksal bir sözleşme olmaktan çıkarak, ruh ve bedenin hiçbir zaman ayrılmamak üzere bir araya gelmesini sağlayan kutsal ve mistik bir birlik niteliğini kazandı. Kilise hukukuna göre evliliğin temel koşulu tarafların özgür ve karşılıklı rızasıydı. Vaftiz edilmiş kişilerin rızalarını belirtmeleri ve gerdeğe girmeleriyle evlilik tamamlanmış sayılırdı. Kilise hukuku eşler arasında sınırları belirtilmiş yakın kan akrabalığının ya da hısımlığın bulunması durumunda evliliği yapılmamış ve geçersiz sayardı. Hükümdar ve prens soyundan ya da soylu bir aileden gelen bir erkeğin daha düşük tabakadan bir kadınla evlenmesi, ancak kadına kocasıyla aynı payenin verilmemesi ve doğacak çocuklara kalıtsal unvan, *fief*(*) ve aile mallarının geçmemesi koşuluyla geçerli kabul edilirdi. Ortaçağ Avrupa'sında resmî bir tören olmaksızın, göreneklere dayanarak yapılan evlilikler, Trento Konsili'nden (1545-63) sonra, Katolik ülkelerde yasaklandı. Buna karşılık Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde 18. yüzyıl ortalarına değin sürdü. Bu arada hukuk düzenlerinin gelişmesiyle çıkarılan evlilik yasaları, kilisenin bu alandaki etkisini önemli ölçüde sınırladı.

İngiltere'de uzun bir evrim içinde gelişmiş olan evlilik hukukunun yasal bir evlenme için öngördüğü zorunlu koşullar şunlardır: Eşlerin belirli bir yaşa gelmiş olması, cinsel ve zihinsel ehliyete sahip olması; evlenme konusunda hiçbir baskı altında bulunmaması; evlenmek için rıza göstermesi; eşler arasında yasanın yasakladığı kan akrabalığı ya da hısımlık ilişkisinin bulunmaması; evlilik töreninin yasaların öngördüğü formalitelere uygun olarak yapılması. Çoğu Batı Avrupa ülkesinde ve İngiltere'yi örnek almış olan ABD'de geçerli evlilik hukuku, Katolik kilise hukukuna dayanmakla birlikte, modern sanayileşme ve kentleşmenin yarattığı yeni kültürel ve toplumsal koşullara uygun olarak yapılmış önemli değişiklikler içerir. Modern evlilik yasaları evliliği hukuksal bir işlem olarak ele alır ve yalnızca tekeşli evliliğe izin verir. Batı dünyasında evlenmek için kişide aranan hukuksal koşullar genelde aynıdır. Evlenme ehliyeti yalnızca kan akrabalığı ve hısımlık gibi nedenlerden doğan engellerle, bazen de zihinsel ehliyetsizliğe bağlı kısıtlamalarla sınırlandırılmıştır. Geçmişte 12 yaşındaki gençlerin ve hatta daha küçük yaştakilerin evlenmesine olanak sağlayan evlilik için gerekli yaş sınırı, modern çağda önemli ölçüde yükseltilmiştir. Bu sınır günümüzde ülkelere göre 15-21 yaş arasında değişir. Boşanma(*) hemen hemen bütün ülkelerde kabul edilmiş bir kurumdur; Katolik ülkelerde boşanmaya konmuş kısıtlamalar giderek yumuşatılmaktadır. Evlilikte eşlerin 18 yaşını geçmiş olması ve özgürce karar vermesi gerekir.

Ortadoğu, Asya ve Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerde geçerli olan İslam hukuku evliliği, "cinsel ilişkiyi ve çocuk doğurmayı yasallaştıran" bir sözleşme olarak ele alır. Bu sözleşmenin koşulları evliliğe rıza gösteren taraflarca belirlenir. Evliliğin kurulması için herhangi bir tören gerekmez. Evlilik için gerekli olan temel koşul, kız isteme için yapılan ziyarette karşı tarafın rızasının alınmasıdır. İslam hukuku geleneksel olarak çokkarılılığa izin vermekle birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bu uygulama Müslüman ülkelerin çoğunda ortadan kalkma sürecine girmiştir.

Birçok Afrika toplumunda da göreneklere dayalı olarak çokkarılılığa izin verilir. Ama tekeşlilik yönündeki eğilim güçlenmektedir. Gelişme yolundaki Afrika ülkelerinin çoğunda ve dünyanın bazı başka yerlerinde, Batı dünyasının tersine tekörnek bir evlilik hukukuna rastlanmaz. Buralarda evlilik ilişkilerinin düzenlenmesi dine ya da göreneklere dayanır. Aynı ülke sınırları içinde değişik evlilik yasalarının uygulanması sonucunu doğuran bu durum, farklı kabilelerden, etnik ya da dinsel topluluklardan gelen kişilerin yaptığı evliliklerde karmaşık sorunlara yol açar.

Japonya'da çokkarılı evlilik yasaklanmıştır. Evlilik gerçekleşmeden önce erkeğin 18, kadının ise 16 yaş sınırını geçmiş olması koşulu aranır. Yakın kan akrabalığı olanlar evlenemez. Bütün evliliklerin yasalara uygun olarak resmî makamlara tescil ettirilmesi gerekir. Çin'de de çokkarılılık yasaktır. Evlilik törenine ilişkin eski formaliteler büyük ölçüde kaldırılmıştır. Ama hukuksal bir evliliğin geçerli olması için resmî makamların tescili gerekir.

Türk Medeni Kanunu'na (TMK) göre erkekler 17, kadınlar 15 yaşını tamamlamadıkça evlenemez. Olağanüstü durumlarda, çok önemli bir neden varsa yargıç, 15 yaşını bitiren erkeğe ya da 14 yaşını bitiren kadına evlenme izni verebilir. Evlenme yaşını dolduran sezgin küçük ve sezgin kısıtlılar için yasal temsilcilerinin izni aranır. Akıl hastalığı, kan hısımlığı, sıhrî hısımlık ve önceden evli bulunmak kesin evlenme engelidir. Yasalarda belirtilen bekleme süresi(*) ve bulaşıcı hastalıklar evliliğin yapılmasını geciktiren engelleri oluşturur. Evlenmenin bir sözleşme olması nedeniyle, eşlerin evlendirme memuru ve iki tanık önünde karşılıklı iradelerini açıklamaları zorunludur. Evlenmede temsil yürümez.

Evlenme işlemi öncesinde ya da sırasında var olan sakatlıklar nedeniyle bazı yaptırımlar öngörülmüştür. Bu yaptırımlar yokluk, butlan ve nisbi butlandır. Evlenmenin aynı cinsten kişiler arasında yapılması, evlendirme memuru önünde yapılmaması, tarafların evlenme iradelerini açıklamamış olması yokluk durumunu oluşturur. Bu durumda evlenme işlemi yapılmamış sayılır. Kesin evlenme engellerine karşın kurulmuş bir evlenme batıldır. Bunun bir dava ile ileri sürülmesi gerekir. Butlan ancak mahkeme kararının kesinleşmesiyle sonuç yaratır. Evlenme engellerine karşın kurulmuş evlilikteki sakatlık kamu düzenini bozmayacak

nitelikteyse nisbi butlan söz konusu olur. Burada hak sahibi geçersizliği dava yoluyla ileri sürmelidir. Dava açma süresi altı aydır. Nisbi butlan nedenleri sezginlikten geçici yoksunluk, irade bozuklukları (hata, hile, korkutma, tehdit) ve yasal temsilcinin izninin bulunmamasıdır. İptal kararı kesinleştiği andan başlayarak ileriye dönük sonuç yaratır.

Evlilik birliği içinde karı kocanın birbiriyle yaptığı alım satım, trampa, kira, ödünç ve bağışlama gibi hukuksal işlemler, mal ayrılığı sisteminde kendiliğinden geçerlidir. Mal birliği ve mal ortaklığı sistemlerinde ise karının evlilik birliğine getirdiği mallar ile ortaklık mallarına ilişkin hukuksal işlemler sulh yargıcının onayıyla geçerlik kazanır.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

---

evliya, tekil VELİ (Arapçada "sahip"), İslam dininde Tanrı'nın dostluğuna ve sevgisine sahip olan kullara verilen ad. Kuran'da bu sözcük hem Tanrı, hem de müminler için kullanılır. İlk mutasavvıflar bu iki anlamı birleştirerek veliyi, Tanrı'yı dost edinen ve onun tarafından dost edinilerek korunan kişi olarak tanımlamışlardır.

Tasavvuf düşüncesinin gelişmesiyle birlikte veli sözcüğüne yüklenen anlam da farklılaşmıştır. Gene de bu ilk tanımlamalarda Kuran'a bağlı kalmaya özen gösterilmiştir. Buna göre Tanrı velileri bütün kötülüklerden korumakla kalmaz, bütün dualarını kabul eder, onlara öbür müminlerde bulunmayan olağanüstü güç ve nitelikler de (keramet) bağışlar. Veli olabilmenin temel koşulu dinsel buyruklara kesin biçimde uymaktır. Bunun yanı sıra fazladan ibadet, sürekli zikir, açlık ve özdenetimle benliği eğitmek, arıtmak gerekir. Bu koşulları yerine getiren mümin, eğer Tanrı dilerse, velilik makamına ulaşır.

Tasavvuf ile felsefe arasındaki ilk ilişkileri başlatan Hakim Tirmizi'den (ö. 908) sonra velilik kavramı daha da büyük bir değişime uğramıştır. Tirmizi'ye göre Tanrı, âyetlerini ve peygamberliğin kanıtlarını kıyamete kadar ortaya koymaya devam edecektir ve bu iş için de velileri seçmiştir. Veliler, yalnız Tanrı âyetlerinin doğruluğunu kanıtlamakla kalmayacaktır; Tanrı'nın iradesi ve yasaları da gene bu kişiler aracılığı ile gerçekleşecektir. Başka bir deyişle veliler, Tanrı adına evrenin düzenini sağlayacak ve yönetecektir.

Tirmizi'nin getirdiği anlayışı Muhyiddin Arabi (ö. 1240) sistemleştirmiştir. Muhyiddin Arabi'ye göre veliliğin temel koşulu bilgidir (marifet). Tanrı ile bağlantısını anlamasını ve o tek gerçeklikle asal birliğini kavramasını sağlayacak bilgiye sahip olan herkes velidir. Bunlar tanınmaktan kaçınırlar, sıradan insanların ayıplamasına da, övgüsüne de önem vermezler; kalplerini yalnız Tanrı doldurur.

Tirmizi'nin getirdiği, Arabi'nin geliştirdiği ve mutasavvıfların büyük çoğunluğunun benimsediği bu yeni anlayış, dünyanın manevi yönetimini üstlenen bir evliya ağını da içermektedir. Ricalu'l-gayb, ricalullah, merdan-ı huda, gayb erenleri, hükümet-i sufiye gibi çeşitli adlarla anılan bu yönetici veliler, aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralanırlar: Ahyar (hayırlılar), abdal ya da büddala, ebrar (iyiler), evtad (direkler), nükeba (denetçiler) ve kutb ya da gavs. Sürekli olarak halkın işlerini gözetleyen ahyar 300; halka yardım eden, onun yükünü taşıyan abdal 40; dünyanın yedi kıtasını yöneten ebrar yedi; dünyanın doğu, batı, güney ve kuzeyinin yönetim sorumlusu evtad dört; ahyarı denetleyen nükeba üç veliden oluşur. Bunlar halk arasında üç yüzler, kırklar, yediler, dörtler ve üçler olarak anılır. Bütün velileri kutbun yönetiminde ve buyruğundadır; aralarında gizli bir iletişim olduğuna inanılır.

Velilerin kendi veliliklerini bilip bilemeyecekleri mutasavvıflar arasında tartışma konusu olmuş, genellikle bilebilecekleri kabul edilmiştir. Mutasavvıflar ayrıca 4 bin gizli (mektum) velinin varlığından söz ederler. Bunlar hiçbir şeyin ayrımında değildir, başka insanların ilgisini çekmeyecek kadar sıradandır, hatta varlıklarıyla yoklukları bile ayırt edilmez.

Velilerin başka insanlar tarafından tanınması sorunu da çok tartışılmıştır. Gerçi kerametin ayırt edici bir özellik olduğu kabul edilebilirse de, mümin olmayan insanların da keramet benzeri birtakım olağanüstü olaylar gerçekleştirmesi (istidrac) sorunun çözümünü güçleştirmiştir. Bu yüzden, genellikle kabul edilen görüşe göre veliliğin belirti ve göstergelerini, Tanrı'dan ve ruhunda bunları bulan kimseden başkası bilemez.

Mutasavvıflar ve halk arasında, velilerin öldükten sonra da tasarrufta bulunduklarına, kerametlerini sürdürdüklerine yaygın olarak inanılır. Bu nedenle veli olduğu kabul edilen kişilerin mezarları (yatır) ziyaret yeri durumuna gelir. Onlar için adaklar adanır, kurbanlar kesilir ve onlardan istekte bulunulur. Bunlarsa İslami bir kurum olan evliyalığa karışmış İslam dışı inançlardır.

Evliya Çelebi, tam adı EVLİYA ÇELEBİ BİN DERVİŞ MEHMED ZİLLİ (d. 1611, İstanbul - ö. 1682 ?, İstanbul ?), Türk gezgin. Elli yıla yakın bir süre Orta Avrupa, Balkanlar, Anadolu, Kafkasya, Kırım, Arabistan ve Mısır'ı dolaşmış, kaleme aldığı *Seyahatname*'si Türk gezi edebiyatının başyapıtı sayılmıştır.

Babası, sarayda kuyumcubaşı olan Derviş Mehmed Zilli'ydi. Ailesi Kütahya'dan gelip İstanbul'a yerleşmişti. Evliya Çelebi özel öğrenim gördükten sonra bir süre medresede okudu. Babasından tezhip, hat, nakış sanatlarını öğrendi; müzikle ilgilendi; Kuran'ı ezberleyerek hafız oldu. Enderun'a alındı, dayısı Melek Ahmed Paşa aracılığıyla IV. Murad'ın (hd 1623-40) hizmetine girdi.

Gezmeye duyduğu ilgi, çocukluğunda babasından ve yakınlarından dinlediği öyküler, söylenceler ve masallardan kaynaklanır. *Seyahatname*'sinin (1898-1938, 10 cilt) giriş bölümünde gezmeye duyduğu ilginin başlangıcını anlatırken, bir gece düşünde Peygamber'i gördüğünü, ona "şefaat ya Resulallah" diyecek yerde şaşırarak "seyahat ya Resulallah" dediğini, Peygamber'in de ona, gönlüne göre gezip görme izni verdiğini yazar.

1635'te öncelikle İstanbul'u ve çevresini gezip görerek duyduklarını yazmaya başladı. 1640'larda Bursa, İzmit ve Trabzon yörelerini gezdi. 1645'te Kırım'a Bahadır Giray'ın yanına gitti. Bazı devlet büyükleriyle yakın ilişki kurarak, onlarla birlikte uzak yolculuklara çıktı, savaşlarda ulaklık yaptı. 1645'te Yanya alınırken Yusuf Paşa'nın yanında görevliydi. 1646'da Erzurum beylerbeyi Defterdarzade Mehmed Paşa'nın musahibi oldu. Doğu illerini, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bazı yörelerini gezdi. Revan Hanı'na mektup getirip götürdüğü bir dönemde Gümüşhane ve Tortum yörelerini dolaştı. 1648'de İstanbul'a dönerek Mustafa Paşa ile Şam'a gitti. Üç yıl o yörede gezdi. 1651'den sonra Rumeli'yi dolaştı. 1655'te yeniden Doğu Anadolu'ya gitti. 1659-62 arasında Rumeli'de bulundu. 1664'te Uyvar seferine katıldı. Ardından elçi Kara Mehmed Paşa'yla birlikte Viyana'ya gitti. Bu arada bazı Avrupa ülkelerini de gördü. 1667-70 arasında Batı Trakya, Makedonya, Tesalya, Mora, Girit ve Adriyatik kıyılarını dolaştı. 1671'de uzun bir hac yolculuğuna çıktı.

Evliya Çelebi'nin, kaynaklara göre 50 yılı bulan gezilerini anlattığı *Seyahatname*'si, Osmanlı Devleti'nin komşularıyla ilişkilerini yansıtması ve uygarlık ürünlerini tanıtması bakımından önemlidir. Evliya Çelebi yapıtında, gözlemlerinin yanında, yazılı kaynaklardan aldığı bilgilerle yorum ve değerlendirmelere de yer verir. Her gezdiği yörenin yönetimini, eski ailelerini, ileri gelen ünlü kişilerini, şairlerini ve çeşitli düzeydeki görevlilerini ayrıntılarıyla anlatır. Halk şiiri, efsane, masal, mani, türkü, yöresel ağız özellikleri, halk oyunları, giyim kuşam, düğün dernek, eğlence, insan ilişkileri, komşuluk bağları, toplumsal davranışlar gibi çok çeşitli konularda ilginç bilgiler aktarır. Değişik yörelerin ev, camı, mescit, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, havra, kule, kale, sur, yol gibi yapılarından, bunların yapılış yıllarından, yapanından ve yaptıranından, onarımından ve onaranından söz eder. Yapının çevresinden, çevrenin havasından ve suyundan söz açarak konuya canlılık ve çevreyle bütünlük kazandırır.

Evliya Çelebi, uslubuyla divan edebiyatında yaygın olan resmi ve kalıpçı düzyazıya bağlı kalmamıştır. Daha çok günlük konuşma diline yakın akıcı, sürükleyici, yer yer eğlenceli ve alaycı bir dil kullanılır. Geçmişle geleceği, şimdiki zamanla geçmişi iç içe anlatır. Aynı zamanda geçmiş iki ayrı yerdeki olayı, kendisi yerinde görmüş gibi anlatarak zaman kavramını ortadan kaldırır. Yazılarında, gözlemlerinin yanında bazen muhayyilesinin yarattığı olayların da yer alması, kendi döneminin "eğlendirici" üslubunun bir ürünü sayılmalıdır.

Türk gezi edebiyatının kuşkusuz en büyük yazarı olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si yalnız 17. yüzyıl Osmanlı dünyası için değil, Kafkasya, Arap ülkeleri, Balkanlar ve Orta Avrupa bakımından da önemli bir tarihsel coğrafya ve kültür atlası niteliğindedir.

evliya tezkiresi, din ulularının gerçek ve efsaneleştirilmiş yaşamöyküleri ile kerametlerini anlatan yapıtlara verilen genel ad.

İçinde İslam velilerinin yaşamlarına ilişkin bilgilerin yanında, vaazların ve ahlaki öğütlerin de yer aldığı evliya tezkireleri, ilk yazıldıkları 10. yüzyıldan başlayarak İslam dünyasında büyük etkiler yapmış ve sürekli gelişme göstermiştir. Bu alandaki ilk büyük yapıt İbn Nuaym İsfahani'nin (ö. 1038) *Hilyetü'l-Evliya*'sıdır. Attar'ın (ö. y. 1220) *Tezkiretü'l-Evliya*'sı ve Cami'nin (ö. 1492) *Nefehatü'l-Üns*'ü evliya tezkiresi türünün klasiği niteliğinde iki önemli Farsça yapıtır ve çeşitli dönemlerde birçok kez Türkçeye çevrilmiştir. Türk edebiyatında velilerin yaşamöyküleri daha çok tek tek ele alınmış, tezkire niteliğindeki yapıtlara fazla yer verilmemiştir. Sinan Paşa'nın (ö. 1486) *Tezkiretü'l-Evliya*'sı (1987) ile Hocazade Ahmed Hilmi'nin (ö. 1916) son döneminde yazdığı *Ziyaret-i Evliya* (1909) adlı yapıtları bu türün Türk edebiyatındaki başlıca örnekleri sayılır.

Évora, Portekiz'in ortagüney kesiminde il, il merkezi kent ve belediye (*concelho*). Évora kenti Lizbon'un güneydoğusunda alçak tepelerle çevrili verimli bir vadide yer alır. İlk adı Ebora olan ve Romalı komutan

Évora'da Roma döneminden kalma Diana Tapınağı, Portekiz
Josef Muench

Quintus Sertorius'un İÖ 80-72 arasında karargâh olarak kullandığı yerleşme, uzun süre Romalıların önemli bir askeri merkezi olarak kaldı. Daha sonra Julius Caesar'ın tanıdığı bazı yönetsel ayrıcalıklar nedeniyle Liberalitas Iulia adını aldı. Yaklaşık 712'de Magriplilerce ele geçirildi ve adı Cebure olarak değiştirildi. Hıristiyanlarca 1166'da geri alındı. 5. yüzyılda kurulmuş olan piskoposluğu, Portekiz kraliyet ailesinin sık sık kentte oturduğu 16. yüzyılda başpiskoposluğa dönüştürüldü. 1663-65 arasında İspanyol yönetimi altında kaldı. Portekiz tahtında hak iddia eden Dom Miguel 1832'de I. Pedro (Dom) karşısında geri çekilirken buraya sığındı ve sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan Évora Sözleşmesi burada imzalandı. Uzun yıllar çekişmelere konu olan Évora'nın arması iki kesik insan başından oluşmaktadır.

Eskiden romanesk üslupta bir yapı olan katedral (1186-1204), yaklaşık 1400'de gotik üslupta onarılmıştır. São Francisco Kilisesi (1507-25) Magrip üslubuyla gotik üslubun karışımı olan Manuelino tarzına iyi bir örnek oluşturur. 1559'da Kutsal Ruh Yüksekokulu'nun (Cizvit; kuruluşu 1551) yerine kurulan ve 1759'da kapatılan eski üniversiteye ait binalar günümüzde okul olarak kullanılmaktadır. Devletçe işletilen modern bir han olan Pousada Dos Lóios, eski Lóios Manastırı'nın (15. yy) arazisi üzerine kurulmuştur. Hanın hemen dışında Roma döneminden kalma Diana Tapınağı vardır; tapınağın bu adı nereden aldığını gösteren hiçbir kaynak yoktur. Bölge müzesinde Roma dönemine ait bir koleksiyon ile bir sanat galerisi bulunmaktadır. Évora 1640'tan sonra katedral ve üniversiteyle bağlantılı olarak bir müzik eğitimi ve gösteri merkezi durumuna gelmiştir. Évora Üniversitesi Enstitüsü 1973'te kurulmuştur.

Daha çok mısır, elma, saman ve domuz gibi ürünlere dayalı bir tarım merkezi olan Évora'nın sanayisi demir döküm, mantar işleme ve kumaş imalatıyla sınırlıdır. Lizbon, Faro ve İspanya'ya kara ve demir yoluyla bağlanır. İç hatlara hizmet veren bir havalimanı vardır.

Yüzölçümü 7.393 km² olan ve katırlarıyla tanınan Évora ilinde çok miktarda mantar ağacı bulunur. Verimli bir tarım alanı olmanın yanı sıra demir cevheri, bakır ve amyant madenleri ile mermer ocakları bakımından da zengindir. Nüfus (1981) kent, 35.117; belediye, 51.665; (1990 tah.) il, 171.500.

Evostatevos, Latince EUSTATHIUS (ö. 1369), Etiyopyalı azız ve iki büyük Etiyopya manastır cemaatinden birinin kurucusu.

Evostatevos ve müridleri Etiyopya Kilisesi'nin benimsediği Sebt gününe ve temiz olmayan yiyeceklere ilişkin Yahudi geleneklerine saygılıydılar. Hz. İsa'nın ölümünden sonra yağlanmasının da onun insani ve tanrısal niteliklerini birleştirdiğini savunuyorlardı. Etiyopya Kilisesi'nin temelini oluşturan bu görüş, İsa'nın tek ve tanrısal bir doğası olduğunu kabul eden Monofizit öğretinin temel noktalarından biriydi. Kabile tapınaklarını ortadan kaldırma hareketine de katılan Evostatevos, Etiyopya Kilisesi'ndeki Hıristiyanlık öncesi uygulamaların bütün izlerini yok etmeye çalışıyordu. Coşkulu, gayretli bir hacıydı; İskenderiye'yi, Kudüs'ü ve Kıbrıs'ı ziyaret etti.

Evostatevos'un yaşadığı dönemde izleyicileri birçok manastır kurdu. Bunlardan en büyükleri Aksum'un kuzeyindeki Kesaçe ve bugünkü Asmara yakınlarında bulunan Bizan'dı. Kuzeydeki rahiplerin sorumluluğunu üstlenen Bizan manastırında Yahudi kurallarına, hatta bunların uygulama dışı kalmış olanlarına bağlı kalındı ve manastır hem imparatorların, hem de kilise yetkililerinin hışmına uğradı. 1404'e değin baskı altında tutulan Evostatevos manastırlarının öğretiye uygunluğu yaklaşık 1450'de Etiyopya Kilisesi tarafından onaylandı.

evre *bak.* faz

evre, gökcisimlerinin, Güneş tarafından aydınlatılmalarına bağlı olarak, Yer'den görünür disklerinin aldığı değişik biçimlerin ortak adı. Ay'ın başlıca dört evresi, yeniay, ilkdördün, dolunay ve sondördündür. Ay'dan gözlemlendiğinde Yer de aynı evrelerden, ama bu kez ters doğrultuda geçer. Örneğin, Ay yeniay konumundayken Yer tam dairesel bir disk olarak görünür. Güneş'e olan uzaklıkları Yer'e olan uzaklıklarından daha fazla olan gezegenlerin Yer'den görünümü her zaman tam bir disk biçiminde ya da buna yakın bir biçimdedir. Güneş'e Yer'den daha yakın gezegenler olan Merkür ve Venüs, Ay'a benzer biçimde tam evre çevrimlerinden geçer.

Evren, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Şereflikoçhisar'ın Merkez bucağına bağlı dokuz köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca merkezi Evren kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Evren Belediyesi 1963'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 6.928; kasaba, 3.810.

evren, KAİNAT ya da KOZMOS olarak da bilinir, gözlemlenen ya da var olduğu düşünülen maddenin ve enerjinin tümünü içeren fiziksel sistem. Evrenin başlıca bileşenleri, gökadalar, dev yıldız sistemleri, yıldız grupları ve bulutsulardır (yıldızlararası toz ve gaz bulutları). Bunları, daha küçük gökcisimleri olan yıldızlar ile bunların çevresinde dolanan gezegenler, uydular, kuyrukluyıldızlar ve göktaşları izler. Bu tür cisimlere ek olarak evrende kütleçekimi alanları ile çeşitli ışıma türleri bulunur.

Yeryüzünde kullanılan ölçekler, evrendeki uzaklık kavramını ifade etmekte yetersiz kalır. Bu nedenle, boşluktaki hızı değişmeyen ışığın, belirli bir zaman diliminde aldığı yol, uzaklık ölçeği olarak kullanılır. Işık saniyede 300.000 km yol alarak Yer çevresinin yedi katı kadar bir uzaklığı bir saniyede kateder. Yer'den gönderilen ışık ışınlarının Ay'a gidişi ise bir saniyeden biraz uzun sürer. Radyo dalgaları da ışığın uzun dalgaboylu ışınımı olduğundan, hızı ışık hızıyla aynıdır. Bu nedenle, Ay'da bulunan bir astronota sorulan bir sorunun yanıtını alabilmek için 3 saniye kadar beklemek gerekir. Yaklaşık 100 Güneş çapında olan Yer-Güneş uzaklığı 500 ışık saniyesidir. Bir başka deyişle, Yer'den, Güneş'in yaklaşık 8 dakika öncesi gözlenmektedir.

Günümüzde, Güneş'in uydusu olan dokuz gezegen bilinmektedir. Bunlardan Merkür ve Venüs, Güneş'e Yer'den daha yakın, ötekileri ise daha uzak eliptik yörüngelerde dolanır. Gezegenlerin en büyüğü olan Jüpiter'in Güneş'e olan ortalama uzaklığı, Yer-Güneş uzaklığının beş katıdır. Yer'in Güneş'e olan ortalama uzaklığına 1 gök birimi (g.b.) denir. Bu ölçeğe göre, en uzak ve en küçük gezegen olan Plüton (kimi zaman Neptün'den daha yakın olabilmektedir), 40 g.b. uzaklıktadır. Bu ise yaklaşık 5,5 ışık saatidir. Böylece, ışığın Yer ile gezegenler arasındaki yolculuğu, birkaç saniye ile birkaç saat arasında değişir.

Evrende Güneş'ten daha soğuk ve daha sıcak, sayılamayacak kadar çok yıldız vardır. Bunların Yer'e olan uzaklıkları, Yer-Güneş uzaklığına göre çok fazla olduğundan, bu yıldızlar Yer'den bakıldığında parıldayan noktalar gibi görülür.

Güneş'e en yakın yıldız olan Proxima Centauri (Alfa Erboğa'nın en sönük üçüncü bileşeni) yaklaşık 300.000 g.b. uzaklıktadır. Bu, ışık hızıyla dört yıldan fazla bir zaman alır. Işığın bir yılda aldığı yol olan ışık yılı, yıldızlararası uzayda, uzaklıkları ifade edebilecek iyi bir ölçektir. Proxima Centauri'yi de içine alan bir modelde, Güneş çevresinde dolanan Yer'in yörünge yarıçapı 2 mm olarak gösterilirse, Plüton'un yörünge yarıçapı 8 cm, en yakın yıldızın Güneş'e uzaklığı ise 600 m olacaktır.

Güneş çevresinde 10 ışık yılı yarıçaplı bir küre göz önüne alındığında, bunun içine 10 kadar yıldız girer. Bu uzaklık 10 kat artırıldığında, yıldız sayısı 10 bine çıkar. 100 bin ışık yılı çapındaki bir küre, içine 10^{11}'den fazla yıldız alır. Yer'in de içinde bulunduğu Samanyolu Gökadası bu tür bir yıldız topluluğundan oluşur. Evrende binlerce gökada vardır. Bunların yapıları temel olarak üç türe ayrılır. Samanyolu gibi sarmal gökadalar, çekirdek, disk, ayla ve sarmal kollardan oluşur. Samanyolu'nun çapı 100 bin ışık yılı, ortalama kalınlığı ise 10 bin ışık yılı kadardır. Güneş, gökada merkezinden yaklaşık 30 bin ışık yılı uzaklıktadır. Ayla, gökadayı bir küre biçiminde çevreler. Ayla ve çekirdek, Öbek II adı verilen daha yaşlı yıldızlar topluluğunu içerir. Genç yıldızlar topluluğu olan Öbek I yıldızları ise disk ve sarmal kollarda yer alır.

Eliptik gökadalar ise, elipsoit ya da küre biçimindeki yıldız topluluklarıdır. Parlaklık, kütle ve boyut olarak sarmal gökadalardan çok daha büyük olabilirler. Üçüncü tür gökada ise, belli bir bakışımı bulunmayan düzensiz gökadalardır. Samanyolu'na en yakın olan Küçük ve Büyük Magellan bulutları bu türdendir. Güney yarıküreden gözlenebilen Küçük ve Büyük Magellan bulutları, Samanyolu'ndan yaklaşık 200 bin ışık yılı uzaklıktadır ve 10° kadar yıldız içerir. Samanyolu ile boyut olarak karşılaştırıldığında en yakın gökada, sarmal Andromeda Gökadası'dır. 2 milyon ışık yılı uzaklıkta olan Andromeda Gökadası, Samanyolu ve 18 kadar başka gökadayla birlikte Yerel Küme'yi oluşturur. Yerel Küme yaklaşık 2 milyon ışık yılı uzunluğunda bir bölgeyi kapsar.

Yerel Küme'nin ötesinde, bunun çapının birkaç katı uzaklıkta, benzer biçimde bazı gökada grupları vardır. Daha büyük uzaklıklara gidildiğinde, yalnızca birçok gökadadan oluşan kümeler gözlenebilir. Bunlar-

dan Yer'e en yakın olanı, binlerce gökadanın oluşturduğu Başak (Virgo) kümesidir. Başak kümesi, çoğunlukla eliptik gökadalardan oluşmuştur. Bunlardan M 87, kümenin merkezinde bulunur, radyo ve X ışınlarının kaynağı olarak bilinir.

Uzaya hangi doğrultuda bakılırsa bakılsın, gökadalar ve yıldız kümeleri görülür. Uzağa gidildikçe, bunların ancak çok parlak ve büyük olanları görülebilir. Daha uzak mesafelerde kuvazarlar bulunur. Evrenin en uzak gökcisimleri oldukları kabul edilen kuvazarlar, ilk olarak 1960'ta, radyo kaynakları olarak bulunmuştu. 1963'te sayısı dört olarak bilinen bu gökcisimlerinin ne olduğu başlangıçta anlaşılamamış, ama yıldıza benzer bir görünümde olduklarından "yıldızımsı cisim" anlamına gelen kuvazar olarak adlandırılmışlardır. Kuvazarların uzaklaşma hızı çok büyük olduğundan, bunların görünür bölge tayflarında kırmızıya kayma (Doppler etkisi) olayı gelişir. Radyo kaynaklarının çoğunun bu tür gökcisimleri olduğu, günümüzde bilinmektedir. Bugün bilinen kuvazar sayısı binlerle ifade edilmektedir.

Evrenin incelenmesi. Evrenin yapısının anlaşılması için yapılan ilk çalışmalar Eski Yunanlılara değin uzanır. Eski Yunan astronomları, gökcisimlerinin görünen hareketlerini incelemişler ve bunlara uyan modeller geliştirmeye çalışmışlardır. Pythagoras (İÖ y. 580 - y. 500), evrenin dört temel madde olan toprak, su, hava ve ateşten oluştuğunu, Yer'in küresel yapıda olduğunu ve Ay'ın, yansıttığı ışık nedeniyle parlak görüldüğünü ileri sürdü. Zamanında bilinen yedi gökcisminin (Güneş, Ay ve beş gezegen) Yer'in çevresinde bağımsız olarak hareket eden küresel cisimler olduğu savını ortaya attı. Çinliler ve Mısırlılar gibi Yunanlılar da yıldızların oluşturduğu şekilleri adlandırarak, gökyuvarını takımyıldızlara bölduler. Günümüzde de, gökkürede konum belirlemek için hâlâ bu takımyıldızlardan yararlanılmaktadır. İÖ 384-322 arasında yaşayan Aristoteles, çalışmalarında Ay'ın evrelerinin nedenini açıkladı, ayrıca Güneş'in Ay'dan daha uzak olduğunu ve Güneş tutulmasına Ay'ın Güneş ile Yer arasına girmesinin neden olduğunu ortaya koydu.

Aristoteles, Ay tutulması sırasında Yer'in Ay üzerine düşen gölgesinden ve Yer yüzeyinde farklı enlemlerde bulunan kimselerin, kuzey ve güney ufuklarında aynı yıldızları görememelerinden hareketle, Yer'in küresel olduğu kanısına vardı. İÖ 160 - y. 127 arasında yaşayan astronom Hipparkhos, Rodos'ta bir gözlemevi kurdu ve 850 kadar yıldızın gökküredeki konumunu içeren bir katalog düzenledi. Ayrıca yıldızları parlaklıklarına göre altı sınıfa ayırdı ve her yıldızın görünen parlaklığını belirtti. Yaptığı önemli bir keşif de, gökkurenin dönme ekseninin hareketine ilişkindi. Gerçekte, Yer'in kendi ekseni çevresinde dönerken, Ay'ın ve Güneş'in kütleçekimi etkisiyle topaç hareketi yapmasından kaynaklanan bu yalpalama (presesyon) hareketi, bir turunu 26 bin yılda tamamlar.

İÖ 3. yüzyılda, İskenderiye Okulu'nun Yunanlı astronomları ve Sisamlı Aristarkhos (İÖ y. 310-230), Yer-Güneş uzaklığının Yer-Ay uzaklığına oranını 20 olarak hesapladı. Günümüzde bu oranın 400 olduğu bilinmektedir.

Yer'in çapını oldukça başarılı bir biçimde ilk kez hesaplayan, gene İskenderiye Okulu'ndan Kyreneli Eratosthenes (İÖ 276-y. 194) oldu. Eratosthenes'in bulduğu değer bugün bilinene göre yüzde 20 hatalıydı. Ama bu hatanın, o dönemde uzaklık ölçümünde kullanılan birimden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Eski Yunanda son büyük astronom Ptolemaios'tu (İS 2. yy). Ptolemaios'un 13 kitaptan oluşan *Almagest* adlı yapıtı başta Hipparkhos olmak üzere, kendinden önceki astronomların yaptıkları çalışmaları da içerir. Ptolemaios'un en önemli çalışması, 17. yüzyıla değin geçerliliğini koruyan yermerkezli evren modelidir. Buna göre evrenin merkezi Yer'di. Gezegenler ve Güneş, Yer'in çevresinde dolanıyordu. Bu sistemde, gezegenlerin ve Yer'in kendi ekseni çevresindeki hareketleri oldukça iyi bir biçimde verilmişti. Ama gerçekte gezegenlerin Güneş çevresinde dönmesi ve Güneş'e Yer'den daha yakın gezegenlerin bulunuşu bazı aksamalara yol açıyordu. Ptolemaios, bunları "geri hareket" biçiminde açıklamıştı. Yermerkezli evren sistemi, Yer'i evrenin en önemli gökcismi olarak kabul ettiği için, ortaçağ Avrupa'sının dini baskısı nedeniyle, üzerinde tartışma yapılmasına dahi izin verilmeksizin, yüzyıllar boyu doğru olarak kabul edildi. Bunun yerine, yalnızca astrolojiye izin verildiğinden, gökcisimlerinin görünen hareketleri konusundaki çalışmalar ancak bu çerçeveyle sınırlı kaldı. Rönesansın etkisiyle astronomi yeniden canlanmaya başladı. Kopernik (1473-1543) Güneş sistemi için, günmerkezli bir sistem geliştirdi. Evrenin küresel bir yapıda olduğunu ve gökcisimlerinin Güneş'in çevresindeki dairesel yörüngeler üzerinde düzgün bir biçimde hareket ettiğini ileri sürdü. Yer'in o zamana değin bilinen altı gezegenden biri olduğunu savundu ve Güneş sistemindeki gezegenlerin sırasını, Merkür'den Satürn'e kadar doğru bir biçimde verdi. Kopernik'in yaklaşık bir yüzyıl kadar kabul edilmeyen bu görüşleri, evrenin yapısının anlaşılması yolunda çok önemli bir adım oluşturdu.

Galilei'nin teleskopu keşfetmesi, Kopernik'in ortaya attığı sistemin, gözlemsel olarak desteklenmesini sağladı. Üzerine kuvvet etkimeyen cısımlerin doğrusal yorungede sabit hızla hareket ettiği ve özellikle, kütleçekiminin etkisiyle tüm cısımlerin aynı hızda düştüğü yolundaki duşunceleri, Einstein'in genel görelilik kuramının başlıca öğelerinden bırı olan eşdeğerlik ılkesinin temelini oluşturacaktı.

Kopernik'in sistemini destekleyen bır başka astronom da, Galilei'nin çağdaşı olan Kepler'dir. Alman astronom Kepler (1571-1630), Danimarkalı astronom Tycho Brahe'nin yaptığı gözlemleri değerlendirerek, gezegenlerin, odaklarından bırınde Güneş'in bulunduğu eliptik yörüngelerde hareket ettiklerini ileri sürdü ve konuya ılışkın üç yasa geliştirdi. 17. yüzyılda gezegenlerın herhangi bir andaki konumları oldukça duyarlı biçimde belirlenebiliyordu. Ama bu hareketlerin nedeni henüz açıklanamamıştı. Bu konuda en önemli adımı, İngiliz bılım adamı Newton (1643-1727) attı. Kütleçekimi ile dinamiğin üç temel yasası olan eylemsizlik, kuvvet ve etki-tepki ilkelerini geliştirerek gök mekaniğinin temellerini atan Newton, böylece, Güneş sisteminde yörüngelerin eliptik olma nedeninin anlaşılmasını sağladı.

1705'te İngiliz astronom Edmond Halley (1656-1742), daha sonra kendi adıyla anılacak olan kuyrukluyıldızın 76 yıl sonra tekrar geleceğini, Newton yasalarına dayanarak hesapladı. Halley'in hesaplarına uygun olarak, 25 Aralık 1758'de Halley kuyrukluyıldızı tekrar göründüğünde, Halley ve Newton çoktan ölmüşlerdi.

Modern evren modelleri. Evrenin yapısını ve oluşumunu modern anlamda araştıran ilk kozmolog Einstein'dır. 1916'da genel görelilik kuramına ilişkin makalesini yayımladıktan sonra, bunu uzayda madde dağılımı sorununa uyguladı. Daha sonra görelilikli genel kütleçekimi kuramının alan denklemlerini çözerek, evrenin statik durumunu koruması için, kütleçekimi kuvvetinin o zamana değin bilinmeyen bir itme kuvvetiyle dengelenmesi gerektiğini ileri sürdü. 1922'de Sovyet matematikçi A. Friedman, aynı denklemlerin dinamik çözümlerini de gösterdi. Onun çözümlerinde, Einstein'ın, evrensel sabit olarak adlandırdığı, fiziksel niteliği bilinmeyen itme kuvvetlerine gerek kalmıyordu. 1927'de Georges Lemaire, Friedman'ın çözümlerini kullanarak evrende tüm gökcisimlerinin birbirinden uzaklaştığını savunan genişleyen evren(*) modelini geliştirdi. Bu modele göre genişleme hızı, kütleçekimi kuvvetinin etkisiyle azalmaktaydı ve evrenin geçmişte, oluşumun başladığı belirli bir başlangıç anı vardı.

1929'da ABD'li astronom Edwin Hubble, Wilson Dağı Gözlemevi'nde yaptığı gözlemler sırasında, gökada tayflarında belirlediği kırmızıya kayma olayını, gökadaların birbirlerinden uzaklaşmakta olduklarının bir işareti olarak yorumladı ve böylece, genel görelilik kuramının ilk kanıtını sağladı. Hubble, Doppler bağıntısından yararlanarak hesapladığı gökadaların dikine uzaklaşma hızlarının, gökadaların birbirlerinden uzaklıklarıyla doğru orantılı olarak arttığını belirledi.

Daha uzaktaki gökadaların daha hızlı uzaklaşması, balon modeliyle açıklanabilir. Bir balonun üzerine eşit aralıklarla işaretlenen noktalar, balona hava üflendikçe birbir-

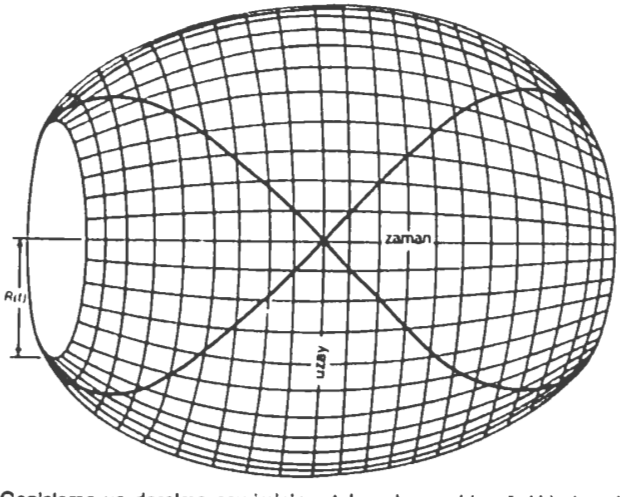

Genişleme ve daralma çevriminin ortalarında, madde ağırlıklı, kapalı bir evrenin uzay-zaman eğrisi. Zamanın her *t* anında uzay ekseni, gözlemlenemeyen bir dördüncü boyutta, *R* (*t*) yarıçapında (evrenin yarıçapı) bir kapalı halka oluşturur.
F. H. Shu, *The Physical Universe* (1982), University Science Books

lerinden uzaklaşır. Balon, noktaların arası iki birim olacak biçimde şişirildiğinde, aralarında bir birim uzaklık bulunan noktalar bir, iki birim bulunanlar ise iki birim uzaklaşacaktır. Böylece eşit zaman diliminde alınan yol iki kat fazla ve buna bağlı olarak hız da iki kat büyük olacaktır. Bu, Hubble'ın gökadaların tayflarında gözlediği kırmızıya kayma olayından çıkardığı sonuca benzer. Ayrıca, balon üzerinde hangi nokta başvuru noktası olarak alınırsa alınsın, olayın görünümü değişmez. Aynı biçimde, evrenin eşdağılımlı bir yapısı olduğu varsayılır. Evrende uzaya hangi noktadan bakılırsa bakılsın, evrenin tüm yapısının aynı biçimde görüleceği varsayımına kozmoloji ilkesi denir. Bu ilkeye göre uzayda evreni temsil eden herhangi iki nokta birbirine eşdeğerdir. Bu ilke, genişleyen evren modellerinin hemen tümünde kabul edilmektedir.

1948'de ABD'li fizikçi George Gamow, Hubble'ın gözlemlerini de göz önüne alarak, bugün kabul edilen modele benzer bir sistem geliştirdi. Ona göre, evren başlangıçta çok yoğun, olağanüstü sıcak ve tekil durumdaydı; daha sonra patlayarak genişlemeye başlamış ve gittikçe soğuyarak bugünkü durumuna gelmişti (*bak.* büyük patlama modeli). Gamow, büyük patlamayı kanıtlayacak izlerin uzayda gözlenmesi gerektiğini ileri sürdü. Yaptığı kuramsal hesaplara göre bugünkü evrenin, büyük patlamanın ilk anlarından kalma, yaklaşık 25 K sıcaklığındaki bir kara cismin ışımasına karşılık gelen bir ışınım içermesi gerekmekteydi. Gamow'dan sonra bu hesaplar daha ayrıntılı olarak Alpher ve Herman tarafından yinelendi ve eğer böyle kalıntı bir ışınım varsa bunun yaklaşık 5 K sıcaklığındaki kara cismin ışınımına eşdeğer olması gerektiği ileri sürüldü. Ama bu modeli destekleyecek gözlemsel kanıtlar çok daha sonra elde edilecekti. Aynı yıllarda, İngiliz astrofizikçiler Hermann Bondi, Thomas Gold ve onlardan ayrı olarak Fred Hoyle, büyük patlama modeline karşılık, durağan hal varsayımını(*) geliştirdiler. Bondi ve Gold'un soruna yaklaşım biçimi, yöntem olarak Hoyle'dan tümüyle farklıydı. Bondi ve Gold'un modelinde, kozmoloji ilkesinin yerini, zamana bağlı olarak değişmezlik özelliğini içeren "kusursuz kozmoloji ilkesi" aldı. Buna göre evrenin herhangi iki noktasından ne zaman bakılırsa bakılsın, evrenin görünümü aynı olacaktır. Başka bir deyişle bu, herhangi iki noktanın uzay-zaman geometrisi içinde birbirlerine eşdeğer oldukları haldir.

Bu model, evrenin bir başlangıcı olmasına, yani büyük patlamaya karşı olmakla birlikte, gökadaların tayflarındaki kırmızıya kayma olayını, gene evrenin genişlemesinin kanıtı olarak yorumlar. Ama bu kurama göre, gökadaların birbirlerinden uzaklaşması sonucunda boşalan uzay, evrene sürekli olarak katılan yeni maddeyle dolduğundan, evrenin ortalama yoğunluğu sabit kalır. Sürekli madde yaratılması düşüncesi, fiziğin temel yasalarından biri olan madde ve enerjinin korunumu ilkesine karşıdır. Buna karşılık, evrene uygulanabilecek temel fizik yasalarının, yeryüzündekinden farklı olabileceği düşüncesiyle, evrenin durağan hal varsayımı, daha duyarlı gözlemler yapıldıkça, elde edilen yeni bilgilere uydurulmaya ve düzeltilmeye çalışıldı.

Evrenin oluşumu ve yapısı. Genişleyen evren modelinde yer alan aşırı yoğun ve tekil başlangıç maddesinin nasıl oluştuğu ve hangi fiziksel süreç sonucunda patladığı henüz tam olarak açıklanamamıştır. Bununla birlikte, günümüzde evrenin oluşumunu ve evrimini temsil eden en geçerli modelin, genel görelilik kuramı ile büyük patlama modeline dayalı olan, genişleyen evren modeli olduğuna inanılmaktadır. Bu modelin dayandığı başlıca dört varsayım, kozmoloji ilkesinin geçerliliği, evrenin toplam kütlesinin sabit olması, Hubble yasasının evrenin genişlediğini kanıtlayacak biçimde yorumlanması ve genel görelilik kuramının evrensel geçerliliğidir.

Evrenin bir başlangıcı olduğunu ve bu başlangıcın büyük patlamayla başladığını kabul eden modern genişleyen evren modellerinin hemen hepsi, evrenin yaşam öyküsü üzerinde uyuşmaktadır. Ama ayrıntıda bazı ayrılıklar görülmektedir. Bu modellere, Standart Büyük Patlama Modelleri denir. Buna göre, başlangıçta evren, sıcaklığı 10^{16} K gibi olağanüstü yüksek proton, nötron, elektron, pozitron ve nötrino gibi temel parçacıklardan oluşmuş, sonsuz yoğun bir ortamdı. Bu ortama enerji egemendi; bu durumda, madde yoğunluğu yerine, bunun eşdeğeri olan enerji yoğunluğundan söz edilir. Patlamadan 100 saniye kadar sonra sıcaklık 10^9 K'e düşmüş ve temel parçacıklar daha ağır çekirdekleri oluşturmak üzere birleşmeye başlamıştır. Bu olay birkaç dakika sürmüş, bu arada nötronlar, protonlar tarafından kapılarak ağır bir hidrojen ya da döteryum çekirdeği oluşmuştur. Döteryum bir kez oluştuğunda, çok hızlı bir tepkimeler zinciri gerçekleşmiş, nötronlar ile döteryum çekirdeği protonlarla bir araya gelerek helyum çekirdeklerinin oluşumuna yol açmıştır. Nötronların bozunumu dikkate alınmazsa, bir helyum çekirdeği (iki proton artı iki nötron), 10 proton ile iki nötronun (her beş proton için bir nötron) biraraya gelmesiyle ve sekiz protonu (sekiz hidrojen çekirdeği) bırakmasıyla oluşmuştur. Böylece patlamadan birkaç saniye sonra yaklaşık yüzde 25 helyum, yüzde 75 hidrojen ve az miktarda döteryumdan oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bundan sonraki 1 milyon yıl boyunca evren, fotonların kurtulup uzaya yayılamadığı yıldız çekirdeği gibi sıcak ve mat bir yapıda kalmıştır. Bu zaman süresinde sıcaklık yavaş yavaş 3.000 K'e düşmüş, yoğunluk da 1.000 atom/cm³ olmuştur. Bu noktadan sonra ışınım uzaya kaçmaya başlamıştır. Artık enerjinin maddeye egemenliği sona ermekteydi. Uzaya yayılan madde, kütleçekimi kuvvetinin etkisiyle kümeler biçiminde toplanmaya başlamıştır. Böylece ışınım çağı sona ermiş ve yıldız çağı olarak adlandırılan yeni bir süreç başlamış, gökadaların ve yıldızların oluşumu gelişmiştir. Ateştopu, süper dev yıldız patlaması gibi yerel bir olay olarak düşünülmez. Patlama olmuştur ve hâlâ tüm evren içinde yaşanmaktadır. Bu modellerin kanıtlanmasına yönelik araştırmalar, evrenin en uzak geçmişine karşılık gelen en uzak bölgelerinin incelenmesiyle sürdürülmektedir. Bu amaçla gözlemlerin yoğunlaştırıldığı en uzak gökcisimlerinden biri de kuvazarlardır. Kuvazarların tayflarında, önemli oranda kırmızıya kayma olayı gözlenmektedir. Eğer kırmızıya kayma kozmolojik bir olaysa, hız-uzaklık bağıntısına göre, kuvazarların, ışık hızına çok yaklaşan büyük dikine uzaklaşma hızları, onların evrenin en uç noktalarında oluştuğunu gösterir. Oysa, durağan hal varsayımıyla tutarlı olabilmesi için, kuvazarların uzaydaki dağılımlarının düzgün olması gerekirdi. Kuvazarların oluşumunun, evrenin geçmişinde gerçekleşen bir olay olduğunu gösteren gözlemler, durağan hal modelinin dayandığı kusursuz kozmoloji ilkesine karşıdır.

Büyük patlamayı destekleyen bir başka kanıt, evrendeki helyum bolluğudur. Yıldızöncesi çağlarda helyum atomu oluşmamış olsaydı, yıldızlarda ve bulutsularda helyumun hidrojene oranının yüzde 5'i geçmeyeceği hesaplanmıştır. Oysa gözlemler, bu gibi gökcisimlerinde He/H oranının yüzde 25-30 olduğunu göstermektedir. Bu nedenle helyum, yıldızların ve gökadaların oluşumundan çok önce, ışınım çağında oluşmuş olmalıdır. Bu da büyük patlama modeli için, yeri ve zamanı belli bir olaydır.

Genel görelilik kuramının alan denklemlerinin çözümleri ile gözlemsel veriler, evrenin nasıl genişlediğini ve buna bağlı olarak, boyutunun ve yoğunluğunun nasıl değiştiğini tanımlamaktadır. Büyük patlama sonrasında gökadalara etkiyen kuvvet yalnızca kütleçekimi kuvveti olduğuna göre, evrenin genişleme hızı da Yer yüzeyinden düşey doğrultuda yukarı doğru atılan bir merminin çekim kuvvetinin etkisiyle giderek yavaşlamasına benzer bir biçimde yavaşlayacaktır. Merminin ilk hızı saniyede 11 km'den büyükse, yerçekiminden kurtulur, aksi takdirde tekrar yeryüzüne döner. Benzer biçimde, büyük patlama sonucu, gökadalar yeterince büyük bir hızla birbirlerinden uzaklaşıyorsa, bu durum sonsuza değin böyle sürecek demektir. Eğer kazandıkları hız gerekli kritik kurtulma hızından daha küçükse, yavaşlayacaklar ve taşın yeryüzüne tekrar dönmesi gibi, evrende, gökadaların birbirleri üzerine düşmesi biçiminde bir çökme olacaktır. Eğer evren boş olsaydı, kütleçekimi kuvveti de söz konusu olamayacağından, genişlemede bir yavaşlama düşünülemeyecekti.

Evrende var olan maddenin çekim etkileşimi, genişlemeyi yavaşlatacaktır. Bu etkileşim, evrende maddenin eşdağılımlı olduğu varsayılarak hesaplanan madde yoğunluğuna bağlıdır. Yeterince yüksek madde yoğunluğu varsa, bunun çekim etkileşimi, genişlemeyi bir zaman sonra durduracak ve evrende çökme başlayacaktır. Bu durum, evrenin başlangıcında bir tekilliğin olduğu görüşünü de açıklar. Çünkü bu, bir genişleme, bir çökme biçiminde salınım yapan bir evren modelidir. Böyle bir model için yapılan hesaplar, son büyük patlamadan sonra geçen zaman için $13{,}3\times10^9$ yıldan daha küçük bir değer verir. Ortalama yoğunluk çok küçükse, evren sonsuza kadar genişleyecektir. Bu yoğunluk göz önüne alındığında, hesaplanan yaş $13{,}3\times10^9$ yıldan daha büyük olacaktır. Bu iki çözüm arasında kritik yoğunluk olarak adlandırılan 5×10^{-30} gr/cm³ belirli bir değer için evrenin yaşı $13{,}3\times10^9$ yıl olarak bulunur.

Genel görelilik kuramının öngördüğü sonuçlardan biri de, fotonların, maddenin var olduğu ortamda, uzay-zaman eğrileri (jeodezikler) üzerinde hareket ettiğidir. Uzay-zaman eğriliği doğrudan maddeye bağlı olduğundan, kritik yoğunluk evrenin açık ya da kapalı olduğunu gösterir. Böylece, evrenin kritik kütle yoğunluğundan küçük yoğunluk için açık, büyük yoğunluk için kapalı, belki de salınım yapan bir evren olduğu sonucu çıkar.

Uzayda madde yoğunluğunu belirlemek için yapılan gözlemsel çalışmalar kesin sonuç vermemekle birlikte, kaba bir bilgi vermek açısından dikkate değerdir. Belli uzaklıktaki gökadaların ve gökada kümelerinin sayısından ortalama yoğunluk hesaplanabilir. Burada en önemli güçlük, gökada kümelerinin kütlelerindeki belirsizliklerdir. Bunun dışında gökadalararası madde hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. Bununla birlikte, yapılan hesaplar, ortalama yoğunluğun 10^{-30} gr/cm³'den daha düşük ve 10^{-31} gr/cm³'e yakın olduğunu göstermektedir.

Bu, kritik yoğunluk değerinden küçüktür ve evrenin açık olduğuna işaret eder. Ama hesaplardaki belirsizlik, bu sonucun kesin olarak kabul edilmesini çok güçleştirmektedir.

Genişleyen evren kuramına göre, madde yoğunluğunun zamanla azalması gerekir. Uzak gökadalar geçmişi temsil edeceklerinden birbirlerine daha yakın olmalıdır. Ama çok zayıf ve uzak gökadalar için uzaklık ölçümü yeterli duyarlıkta yapılamadığından, yoğunluğun zamanla değişimine ilişkin kesin bir şey söylemek zordur. Bununla birlikte, gözlenen radyo kaynaklarının sayısı ve bunlardaki kırmızıya kayma olayı, genişleyen evren kuramının bir kanıtı olabilir. Kırmızıya kayma miktarı ile radyo kaynağı sayımları birleştirildiğinde, bunların yoğunluğunun uzaklıkla arttığı gözlenmektedir. Bu durum, durağan hal varsayımının dayandığı kusursuz kozmoloji ilkesini bozmakta, buna karşılık, büyük patlamaya dayanan evrimci modeli desteklemektedir.

Modellerin kanıtlanmasına yönelik en önemli araştırma konularından biri de fon ışımasına ilişkindir. 1948'de Gamow, genişleyen ve soğuyan evrenin, başlangıçta olağanüstü yoğun ve sıcak olması gerektiğini varsayarak, o zaman geçerli koşullar altında evrenin yaydığı ışınımın bugün dahi gözlenebilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Buna göre, evren ateştopu durumundayken mat olduğundan, ancak sıcaklığı 3000 K dolayına düştüğünde, ışınım kendisine bir çıkış yolu bulabilmiş ve bu sıcaklıktaki bir kara cismin ışıması biçiminde gerçekleşmiştir.

Gamow'un bu öngörüsü, o dönemdeki koşulların böyle zayıf bir ışımayı gözlemeye olanak vermemesi nedeniyle unutulmuş ve bir kenara bırakılmıştır. 1965'te Princeton Üniversitesi fizikçilerinden R. H. Dicke ve grubu, böyle bir ışınımı gözleyebilmek için bir mikrodalga teleskopu kurulabileceğini ileri sürdüler. Bunun üzerine başlayan çalışmalar sürdürülürken, bundan bağımsız olarak başka bir amaçla A. Penzias ve R. Wilson, Samanyolu Gökadası'nın belli yönlerinden gelen radyo dalgalarını belirlemeye çalışıyorlardı. Ama bu çalışmada, amaç dışı bir gürültü algılanmaktaydı. İki bilim adamı, tüm önlemlere karşın kurtulamadıkları bu gürültünün sonunda, uzaydan alınan bir radyo yayını olduğuna karar verdiler. Çalışmalarından haberdar oldukları Dicke ile temasa geçtiklerinde, bunun büyük patlamadan kalan ışınım olduğu ortaya çıktı. Daha sonra yerden, balonlarla ve yakın zamanda atmosfer dışında yapılan gözlemler sonucunda, mikrodalga fon ışımasının 2,7 K sıcaklığındaki kara cismin ışımasına karşılık geldiği belirlendi. Bu ise, evrenin başlangıcında bir büyük patlama olayının gerçekleştiğini gösteren en önemli kanıttı.

Bütün bu gözlemsel kanıtlar, büyük patlamayla başlayan, genişleyen evren kuramını destekler niteliktedir. Evrenin başlangıçta nasıl tekil bir hal gösterdiği, patlamayı neyin tetiklediği gibi birçok olayın hâlâ bilinmemesine karşın, kozmologlar büyük patlamadan sonra evrenin yaşamöyküsünü anlatan senaryonun, gerçeği oldukça iyi bir biçimde temsil ettiği konusunda uyuşmaktadır. Son 10 yıl içinde, kuramsal modeller ile gözlemler arasında, yalnızca ayrıntıda bazı uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Artık kozmologlar, temel evren modelinin durağan hal varsayımına mı yoksa başlangıcında büyük patlamanın yer aldığı genişleyen evren modeline mi daha yakın olduğunu tartışmamakta, ikinci modelin ayrıntılarıyla ilgilenmektedirler. Nasıl ki, gök mekanininde, günberi kayması ve bunun gibi ayrıntılarla uğraşılıyorsa, büyük patlama kuramında da, gökadaların oluşumunda ne gibi tedirginliklerin etkili olduğu konusu tartışılmaktadır.

Evren, Kenan (d. 17 Temmuz 1917, Alaşehir, Manisa), asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanıdır.

İlkokulu Alaşehir'de, ortaokulu Manisa'da, liseyi İstanbul'da okudu. 1938'de Kara Harp Okulu'nu bitirerek topçu asteğmen, Şubat 1939'da teğmen oldu. 1940'ta Topçu

Kenan Evren
Ara Güler

Okulu'nu bitirdikten sonra çeşitli birliklerde görev yaptı. Ağustos 1942'de üsteğmenliğe yükseldi. 1949'da kurmay yüzbaşı olarak Kara Harp Akademisi'ni bitirdi. Daha sonra Genelkurmay Eğitim Şubesi kısım amirliği, 1. Ordu Harekât Dairesi başkan yardımcılığı yaptı, Kara Harp Akademisi'nde öğretmenlik etti. 1958-59 yıllarında Türk Tugayı'nda harekât ve eğitim şube müdürü ve kurmay başkanı olarak Kore'de bulundu. Türkiye'ye döndükten sonra 1959-61 arasında Ordu Donatım Okulu kurmay başkanlığı ve 2. Ordu harekât eğitim başkanlığı görevlerini üstlendi. 227. Piyade Alayı komutanlığı, 9. Kolordu kurmay başkanlığı, Kara Kuvvetleri Okullar Dairesi başkanlığı yaptı. 1964'te tuğgeneral, 1967'de tümgeneral oldu. 58. Er Eğitim Tümeni komutanlığı ve 2. Ordu kurmay başkanlığı görevlerine atandı. 1970'te korgeneralliğe yükseldi. 2. Kolordu komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Denetleme Kurulu başkanlığı görevlerinde bulundu. 1974'te orgeneral olarak Genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi. 1976-77 yıllarında Ege Ordusu komutanlığı, 1977-78 yıllarında da Kara Kuvvetleri komutanlığı yapan Evren, 6 Mart 1978'de genelkurmay başkanlığına atandı.

Evren 12 Eylül 1980'de, silahlı kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği harekâttan sonra Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri komutanları ile jandarma genel komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) başkanlığını ve devlet başkanlığını üstlendi. 23 Ekim 1981'de toplanan Danışma Meclisi ile MGK'dan oluşan Kurucu Meclis'in hazırladığı ve 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulan yeni anayasanın geçici 1. maddesi gereğince, yedi yıllık bir süre için Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanı oldu, 1 Temmuz 1983'te genelkurmay başkanlığı görevini Kara Kuvvetleri komutanı Orgeneral Nurettin Ersin'e devrederek askerlikten emekliye ayrıldı.

Kenan Evren devlet başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı sırasında yurt içinde ve dışında birçok geziye çıktı. 4. İslam Konferansı Teşkilatı zirvesine katıldı. İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi başkanlığını üstlendi. 5. İslam Konferansı Teşkilatı zirvesinde Kıbrıs konusuna ve Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunlarına üye ülkelerin dikkatini çekti.

9 Kasım 1989'da görev süresi sona eren Evren cumhurbaşkanlığından ayrıldı. Anıları altı cilt olarak yayımlandı (*Anılar*, 1990-92).

evren ışınları *bak.* kozmik ışınlar

evrenbilim *bak.* kozmoloji

evrendoğum *bak.* kozmogoni

Evrengâbad, Hindistan'ın batısındaki Maharashtra eyaletinde il ve il merkezi kent. Kaum Irmağı üzerinde yer alan kent, 1610'da Malik Ambar tarafından Khadki adıyla kuruldu. Kentin adını değiştiren Hint-Türk imparatoru Evrengzib burada Tac Mahal taklidi Bibika Makbara anıtmezarını yaptırdı. Evrengâbad bir süre bağımsız Nizam hanedanının merkezi oldu, ama başkentin Haydarâbad'a taşınması üzerine eski önemini yitirdi. Haydarâbad eyaletiyle birlikte Evrengâbad da 1947'de Hindistan Birliği'ne katıldı. Evrengâbad kenti sanat

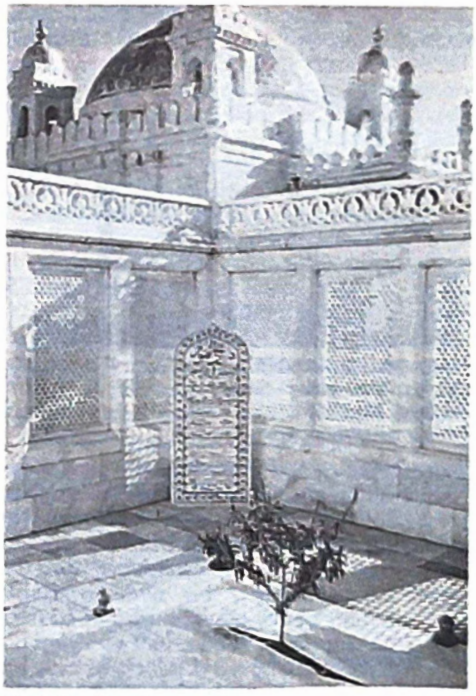

Khuldâbad'da Evrengzib'in anıtmezarı, Evrengâbad, Hindistan
Rapho/Photo Researchers

değeri taşıyan ipekli dokumaları ve özellikle şallarıyla ünlüdür. Seçkin bir öğrenim kurumu olan Marathvada Üniversitesi'nin (1958) merkezi ve ona bağlı birçok yüksekokul buradadır.

Evrengâbad ili, Godavari Irmağının yukarı havzasında 16.200 km²'lik bir alan kaplar. Kuzeyde Ajanta Tepeleri, güneyde ise Balaghat Sıradağlarıyla çevrilen ilin içinden Godavari Irmağı ile kolları Dudna ve Purna geçer. Verimli toprakları pamuk üretimine çok elverişlidir. Öteki önemli ürünler darı ve yerfıstığıdır. Sanayi az gelişmiştir; başlıca işkolları yünlü ve pamuklu dokuma ile petrol işlemedir. Evrengâbad'ın turistik önemi daha büyüktür. Ajanta ve Ellora'daki mağara tapınakları, Khuldâbad'daki Evrengzib anıtmezarı, Devletâbad'daki kale, Ghrishneshvar ve Paithan'daki tapınaklar, başlıca turistik noktalardır. Nüfus (1991) kent, 572.634; (1981) metropoliten alan, 316.421; il, 2.433.420.

Evrengzib, hükümdarlık unvanı I ALEMGIR, asıl adı MUHYİDDİN MUHAMMED (d. 3 Kasım 1618, Dhod, Malva - ö. 3 Mart 1707, Ahmednagar, Hindistan), son büyük Hint-Türk hükümdarı (1658-1707). Hükümdarlığı en geniş sınırlarına ulaştırmakla birlikte,

Evrengzib, bir Babürlü minyatürü, 17. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York

izlediği politikalarla kurduğu devletin dağılmaya başlamasında önemli rol oynamıştır.

Hükümdar Şah Cihan ile anısına Tac Mahal'in yapıldığı Begüm Mümtaz Mahal'in üçüncü oğludur. Ağırbaşlı ve sofu bir genç olarak yetişti; bu nedenle Babür hanedanının içki ve şehvet düşkünlüğü özelliklerini kapmadı. Askerlik ve yönetim alanındaki yeteneği ve iktidar tutkusu, babasının tahtın vârisi olarak ilan ettiği zeki, ama uçarı ağabeyi Dârâ Şükuh'la rekabete girmesine yol açtı. 1636'dan sonra birçok önemli görev aldı ve bunların tümünde başarılı oldu. Özbeklere ve Safevilere karşı savaşlarda (1646-47) orduya parlak bir biçimde komuta etti. Dekkan valiliği sırasında (1634-44, 1654-58) Dekkan'daki iki Müslüman hanedana bağımlılığa yakın bir konumu kabul ettirdi.

1657'de Şah Cihan ciddi bir hastalığa yakalanınca, iki kardeş arasındaki çatışma kaçınılmaz olarak bir taht kavgasına dönüşme yoluna girdi. Şah Cihan umulmadık biçimde iyileştiğinde gelişmeler her iki oğulun da geri dönemeyeceği bir boyuta ulaşmış bulunuyordu. Evrengzib, patlak veren iktidar mücadelesinde (1657-59) askeri alandaki taktik ve stratejik ustalığını, duygularını gizlemedeki başarısını ve acımasız kararlılığını gösterdi. Mayıs 1658'de Dârâ'yı Samugarh'da kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra babasını Agra'daki kendi sarayında göz hapsine aldı. İktidarını pekiştirmeye çalışırken, kardeşlerinden birinin ölümüne neden oldu; öteki iki kardeşini, bir oğlunu ve bir yeğenini idam ettirdi. İktidar savaşı, Avrupa'ya kadar ulaşan bir efsaneye dönüştü.

Evrengzib'in hükümdarlığı süre bakımından birbirine yakın iki döneme ayrılabilir. 1680'e değin süren birinci dönemde, acımasızlığından dolayı nefret toplamakla birlikte, enerji ve becerisiyle saygın bir konum kazandı. İmparatorluğun kuzeybatısını Safeviler ve Orta Asya Türklerine karşı savunmaya ağırlık vermenin yanı sıra büyük liman kenti Surat'ı iki kez yağmalayan (1664 ve 1670) Marathaların reisi Şivaci'yle de uğraşmak zorunda kaldı. Fetihlerinde, büyük dedesi Ekber'in yaptığı gibi, yendiği düşmanları yumuşatarak hizmetine alma yöntemini benimsedi. Bu nedenle yenilgiye uğrayan Şivaci'yi uzlaşma sağlamak üzere Agra'ya getirtti ve ona imparatorluk bünyesinde bir mevki verdi. Şivaci, kendine verilen unvanı kabul etmeyerek, hapsedilmesine karşın kaçmayı başardı. Dekkan'a sığınan Şivaci, bağımsız bir Maratha kralı olarak 1680'de öldü.

1680'den sonra Evrengzib'in tutumu ve izlediği politikalar değişmeye başladı. İmparatorluk içindeki çeşitli halkları bir arada tutan dengeli bir yönetimden uzaklaşarak, devletin İslami yanına ağırlık vermeye yöneldi. Hindular eşit konumlarını yitirip bağımlı bir halk durumuna düşerken, Marathalar üzerindeki dolaylı denetimin yerini ilhak politikası aldı. Bu değişimin ilk açık belirtisi, Ekber'in yürürlükten kaldırmış olduğu cizyenin 1679'da yeniden konmasıydı. Bu uygulamaya tepki olarak, Evrengzib'in üçüncü oğlu Ekber'in desteklediği bir Racput ayaklanması (1680-81) patlak verdi. Hindular imparatorluğa gene hizmet etmekle birlikte, bu bağlılık artık eskisi gibi içten değildi. Dekkan'daki Bicapur ve Golkonda'nın fethini (1686-87) izleyen güvensizlik ortamı, uzun bir süredir içten içe gelişen ekonomik bunalımı hızlandırdı; sonradan Marathalarla girişilen savaşlar bu bunalımı daha da derinleştirdi. 1689'da Şivaci'nin oğlu Sambhaci yakalanarak idam edildi ve başında bulunduğu devlet yıkıldı. Bunun üzerine vur-kaç taktiğini benimseyen Marathalar, yerel halkın kendilerine yakınlık gösterdiği bütün Güney Hindistan'da etkili bir mücadele başlattılar. Evrengzib'in geri kalan yaşamı, Marathaların yaşadığı dağlık bölgelerdeki kaleleri almak amacıyla giriştiği yıpratıcı, ama sonuçsuz kuşatmalarla geçti.

Evrengzib'in güneydeki savaşla uğraşması kuzey üzerindeki denetimini yitirmesine yol açtı. Yönetimde baş gösteren zayıflama, kendilerine verilen arazilerin geliri üzerinden maaş alan Hint-Türk yüksek tabakasının köylüler üzerindeki baskısıyla daha da hızlandı. Köylülerin hoşnutsuzluğu, Pencap'taki Satnamiler ve Sihlerde olduğu gibi sık sık dinsel hareketler biçimine büründü. Evrengzib, İslam dinini benimsemeyi reddeden Sih guru (tinsel önder) Tegh Bahadır'ı tutuklattı ve idam ettirdi (1675). Tegh Bahadır'ın yerine geçen guru, Evrengzib'e karşı açık bir ayaklanma başlattı. Günümüzde hâlâ sürmekte olan Sih-Müslüman çatışmasının kökeni bu olaylara dayanır. Catların ve öteki bazı halkların giriştiği köylü ayaklanmaları din dışı bir temelde gelişti.

Genelde İslami kurallara sıkı biçimde bağlı kalan Evrengzib'in bu doğrultuda çıkardığı katı fermanlar *muhtesib*'lerce sert biçimde uygulandı. Örneğin, imansızlarca kirletileceği düşüncesiyle bütün paralardan kelime-i şahadet kaldırıldı. Saray görevlilerinin Hindu geleneklerine göre selamlaşması yasaklandı. Ayrıca Hindu tapınakları ve kutsal yerleri sık sık yıkıma uğradı.

Evrengzib devleti hemen hemen yarım yüzyıl yönetti ve sınırlarını güneyde Tancor ve Triçinopoli'ye (Tiruççirappalli) kadar genişletti. Ama bu görkemli görüntünün altında ciddi zaaflar yatıyordu. Marathalara karşı girişilen seferler devletin mali kaynaklarını sürekli eritti. Sihlerin ve Catların güçlü direnişi kuzeyde ciddi sorunlar yarattı. İzlenen yeni İslamcı politika Hinduların yönetimden soğumasına ve Racputların da desteklerini çekmesine yol açtı. Köylüler üzerindeki ağır mali baskı, bütün yönetsel yapıyı güçlüklere sürükledi. Evrengzib'in geride bıraktığı ağır sorunların çözülememesi, devletin 18. yüzyıl ortalarında çökmesine yol açtı.

Evrenos Bey (ö. 1417, Vardar Yenicesi), Rumeli fetihlerinde önemli rol oynayan Osmanlı akıncı beyi.

Önce Karesioğullarının hizmetindeyken, Orhan (Gazi) Bey'in Karesi'yi (Balıkesir) almasından sonra Ece Bey'le birlikte Osmanlıların hizmetine girdi. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'ya bağlı güçlerle Rumeli'ye geçti. Gelibolu yakınlarındaki Konurhisar ve Burgaz'ı üs edindi ve 1359'da düzenlediği akınlarla İpsala, Malkara ve Dimetoka'yı aldı. Batı Trakya'dan gelen Sırp saldırılarını önleyerek Edirne'nin fethine (1361) yardımcı oldu.

Orhan Bey'in ölümü (y. 1360) üzerine yerine geçen I. Murad (Hüdavendigâr) döneminde de Rumeli'de fetihlerini sürdüren Evrenos Bey, Gümülcine'yi uç edindi. Daha sonra İskeçe, Kavala, Vardar Yenicesi, Serez ve Manastır'ı ele geçirdi. 1385'te Ergiri'nin Osmanlı topraklarına katılmasını sağladı. I. Kosova Savaşı'nın (1389) kazanılmasında önemli rol oynadı. I. Bayezid (Yıldırım) döneminde de akınlarını sürdürdü. 1396'da Niğbolu Savaşı'na, 1402'de Ankara Savaşı'na katıldı.

I. Bayezid'in ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgalarında önce Süleyman Çelebi'nin yanında yer alan Evrenos Bey, onun ölümünden (1411) sonra Musa Çelebi'nin yaptığı çağrıyı, hastalığını ve yaşlılığını ileri sürerek kabul etmedi. Daha sonra Çelebi Mehmed'e (sonradan I. Mehmed) yardım ederek tahtı ele geçirmesinde etkili oldu.

Evrenosoğulları, Osmanlıların Rumeli'yi fethetmesinde önemli rol oynayan, pek çok akıncı yetiştirmiş aile.

Ataları, 1350'lerde Rumeli fetihlerine katılan Prankı İsa Bey'di. Oğlu Evrenos Bey(*) Rumeli fetihlerinde önemli rol oynadı. Evrenos'un oğlu Ali Bey, 1421'de önce Mustafa Çelebi'yi (Düzmece Mustafa) desteklediyse de, sonra II. Murad'a katıldı. 1430'da Selanik'in alınışında bulundu. 1432'de Eflâk, 1437'de Macaristan akınlarını yönetti. 1447'de Mora'da Lakhedemonia'yı aldı. 1453'te İstanbul kuşatmasında gönüllü birliklere ve serdengeçti birliklerine komuta etti. 1455'te İskender Bey'in komutasındaki Arnavut ordusunu yendi.

Evrenos Bey'in öbür oğlu İsa Bey, 1434-43 arasında, Arnavutluk seferlerinde akıncı başbuğluğu yaptı. Yenilgiye giden 1443 Morava harekâtında II. Murad'a savunma savaşı önererek olası bir bozgunu önledi. Ali Bey'in oğulları Şemseddin Ahmed (ö. 1499) ve II. Evrenos beyler, 15. yüzyılın sonlarına değin akıncı başbuğuydular. Ahmed Bey'in oğulları Musa ve Süleyman beyler, 16. yüzyılın başlarında Rumeli'deki önemli sancakları yönettiler. Gene Evrenosoğullarından Hızırşah Bey'in torunu Yusuf

Bey, 1517'de ilk Kudüs sancakbeyi olarak atandı. II. Ahmed Bey ise, evlad-ı fatihan(*) komutanıydı. Uzun süre bu örgütün başında yer alan Evrenosoğulları, 16. yüzyıl sonlarından başlayarak akıncılığın tarihe karışmasına koşut olarak güçlerini yitirdiler. Bununla birlikte 19. yüzyıla değin varlıklarını korudular.

Evrensel Posta Birliği (Universal Postal Union-UPU), Birleşmiş Milletler'e bağlı uzmanlık kuruluşu. Dünya çapında posta hizmetlerini düzenleyip geliştirmeyi ve bu alanda uluslararası işbirliğini sağlamayı amaçlar. Evrensel Posta Sözleşmesi ve Genel Tüzük uyarınca örgütün çalışmalarını belirleyen ilkelerin başında, bütün üye ülkelerce posta iletişimini sağlamak amacıyla tek bir bölge oluşturulması ve posta ücretleriyle ağırlık birimlerinin standartlaştırılması gelir. 1875'te kabul edilen ilk anlaşma yalnızca mektuplarla ilgilidir. Paket postası ve uluslararası para havalesi gibi öteki posta hizmetleri, imza atan ülkeler için bağlayıcı olmak üzere sonradan yapılan ek anlaşmalarla düzenlenmiştir.

Uluslararası posta hizmetlerini denetleyici bazı genel ilkeleri oluşturma yolunda ilk adım 1863'te Paris'teki uluslararası bir konferansta atıldı. Daha önce uluslararası posta değişimi sayısız ikili anlaşmalarla düzenleniyordu. On bir yıl sonra toplanan ilk Uluslararası Posta Kongresi'ne katılan 22 ülkenin temsilcileri Genel Posta Birliği'ni kuran Bern Antlaşması'nı imzaladı. Çalışmalarına 1 Temmuz 1875'te başlayan birliğin adı 1878'deki ikinci kongrede Evrensel Posta Birliği olarak değiştirildi. 1948'de de Birleşmiş Milletler'e bağlı bir uzmanlık kuruluşu durumuna geldi.

UPU'nun yasama organı olan Evrensel Posta Kongresi, beş yılda bir toplanır. Kongre'nin seçtiği 40 temsilci ülkeden oluşan Yürütme Konseyi, UPU çalışmalarının sürekliliğini sağlar ve yılda bir kez toplanır. Bern'de bulunan Uluslararası Büro ise günlük işlerin yürütülmesinde bir sekreterya görevi görür.

Evrensel Zaman (İngilizce adından [Universal Time] UT olarak kısaltılmıştır), Greenwich'ten geçen meridyen yayı üzerindeki (0° boylam) ortalama güneş zamanı 1928'de, Greenwich Ortalama Zamanı tanımının yerini alan Evrensel Zaman günümüzde, bir saniye kadar bir duyarlığın yeterli olduğu durumlarda, güneş zamanını(*) belirtmek için kullanılır. 1955'te Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), giderek artan duyarlıkta bir dizi Evrensel Zaman kategorisi tanımladı. UT0, Evrensel Zamanın, yıldız geçişlerine ilişkin olarak çeşitli gözlemevlerinde yapılan optik gözlemlerden elde edilen ilk değerlerini gösterir. Kutup hareketinin etkisi nedeniyle, bu değerler birbirinden biraz farklıdır. Yer'in dönme ekseni çevresindeki kesin açısal koordinatını veren UT1, UT0'ın kutup hareketinin etkileri dikkate alınarak düzeltilmesiyle belirlenir. Son olarak, Yer'in dönme hızındaki yıllık değişimler göz önüne alınarak UT1'e deneysel bir düzeltmenin eklenmesiyle UT2 elde edildi. Uluslararası saat ayarının temelini oluşturan Eşgüdümlü Evrensel Zaman(*) UT1'le aynı olması için zaman zaman yeniden ayarlanan atom saatiyle belirlenir. Bu yolla, Evrensel Zaman olarak belirtilen güneş zamanı ile atom zamanı yakın bir eşgüdüm içinde tutulur.

Évreux, Fransa'nın kuzeybatısında Yukarı Normandiya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Eure ilinin (*département*) merkezi kent. Paris'in kuzeybatısına düşer. Eure Irmağının bir ayağı olan Iton'un kollarının aktığı güzel bir vadide kuruludur.

Évreux, Galya-Roma döneminde canlı bir kenttı. 4. yüzyılda piskoposluk merkezi oldu. 5. yüzyıldan 14. yüzyıl ortalarına değin beş kez yağma edildi ya da yakıldı. 1379'da gene savaş sırasında ağır bir yıkıma uğradı. 1940'ta Alman uçaklarınca bombalandı; kent merkezi bir haftaya yakın bir süre yandı. 1944'te istasyon çevresi Müttefik bombardımanıyla yerle bir oldu.

Fransa'nın en büyük katedralleri arasında yer alan katedralı, II. Dünya Savaşı'ndakı yıkım nedeniyle buyuk bir onarım geçirmiştir. Gotik koroyeri gibi 12. ve 14. yüzyıla ait bazı bölümler olduğu gibi korunmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda da yeni binalar eklenen katedralin 12-17. yüzyıllar arasında yapılmış vitrayları olağanüstü güzelliktedir. 15. yüzyıldan kalma gotik üslupta bir yapı olan, katedrale bitişik eski piskoposluk sarayı, günümüzde yöredeki arkeolojik buluntuların sergilendiği bir müzeye dönüştürülmüştür. Kentin sanayisi kauçuk, dokuma, ilaç ve elektrik donanımı üretimine dayalıdır. Nüfus (1982) 45.215.

evrim, biyolojide, çeşitli hayvan ve bitki tiplerinin daha önceki zamanlarda yaşamış atasal tiplerden türediğini ve bu tipler arasındaki belirgin farklılıkların kuşaklar boyunca geçirilen değişiklıklerden kaynaklandığını öne süren kuram.

İnsanın kendi kökeni, evrenin ve Yer'in oluşumu, öbür canlıların başlangıcı üzerinde düşünmeye başlaması herhalde insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanlar bütün varlıkları tanrıların yarattığına inandıklarından, bu konu yüzyıllar boyunca sorgulanmayan dogmalar olarak kaldı. Eski Yunan filozoflarından bazıları, spekülasyondan öteye gitmese bile evrim kuramına öncülük edebilecek bazı görüşler öne sürdüler. İÖ 6. yüzyılda yaşayan Anaksimandros insanın suda yaşayan bir hayvandan türemiş olduğunu ileri sürerken, yüz yıl sonra Empedokles bütün canlı ve cansız varlıkların sürekli dönüşüm içinde olduklarını ortaya attı. İÖ 4. yüzyılda Aristoteles *entelekheia* adını verdiği gücü içinde taşıyan cansız maddelerde yaşamın ortaya çıkabileceğini öne sürdü. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinler, Yer'in ve tüm canlıların bugünkü biçimleriyle Tanrı tarafından yaratıldığı inancı üzerine kuruludur. İnsanın, kendi kökeninin de bütün öbür canlılarınkine bağlı olduğunu, evrenin ve yaşamın temel kurallarının durağanlık değil değişkenlik olduğunu kabul etmesi kolay olmadı. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde Yaratılış'a ilişkin dogmalar yıkılmaya, bütün canlıların yeryüzünde yaşamın başlangıcından bu yana sürekli değişiklik geçirerek bugünkü biçimlerine ulaştığı görüşü benimsenmeye başlamıştı. Montesquieu ve Diderot gibi Fransız düşünürler, hayvanların ortak birkaç atadan türediğini ve sürekli değişiklikler sonucunda yeryüzünde yeni türlerin ortaya çıktığını öne sürerlerken, doğabilimci Georges Buffon at ile eşeğin çiftleşebilmesini, ortak bir atadan gelme akraba türler olduklarının kanıtı olarak görüyordu. Charles Darwin'in büyükbabası Erasmus Darwin, 18. yüzyılın sonlarında hayvanların gelişme evreleri, bitki ve hayvan ıslahı, çaprazlama ve karşılaştırmalı anatomi incelemeleri sonucunda, türler arasındaki farklılıkların ancak evrimle açıklanabileceği düşüncesine vardı. Çevre koşulları ile canlılardaki değişiklikler arasındaki bağlantıyı gözlemleyip araştıran ilk bilginlerden biri Lamarck'tır. Lamarck, koşullara uyum sağlayamayan organ ya da bölümlerin koreleceğini, yerini uyum gösterebilen yeni organlara bırakacağını ve canlının vücudundaki bu değişıklıklerin gelecek kuşaklara da aktarılacağını savunuyordu. Evrim sözcüğünü ilk kez gerçek anlamıyla kullanan Fransız doğabilimci Etienne Geoffroy-Saint-Hilaire ile aynı sözcüğü kullandığı halde evrimleşmeyi yadsıyan ve birorneklılık kuramıyla jeolojik süreçlerin zamandan bağımsız olduğunu savunan Sir Charles Lyell, Darwin'in organik evrim kuramına temel hazırladılar. 1831'de "Beagle" gemisiyle Büyük Okyanusa açılan Charles Darwin in özellikle Galápagos Adaları ile Güney Amerika'nın batı kıyılarındakı gözlemleri, değişik canlı turleri ve fosiller üzerindeki araştırmaları, türlerin sabit olduğu görüşünden evrim düşüncesine geçmesini sağladı. Darwin'i evrim düşüncesine goturen en önemli gözlemleri, bir anakaranın komşu bölgelerinde birbiriyle akraba olan değişik türlerin bulunması, aynı bolgedeki fosil ve yaşayan canlılar arasında yapısal benzerlikler olması, anakaradan uzaktakı adalarda yaşayan türlerin karaya yakın adalardakı türlere benzemesi ve Galápagos Takımadalarının birbirine çok yakın adalarındakı türler arasında yaşam biçimleri ve beslenme alışkanlıları açısından farklılıklar olmasıydı. Darwin bütün bu olguların ancak türlerin ayrı ayrı yaratılmadığını, ortak atasal türlerden çıkarak değişe değişe bugüne ulaştığını kabul etmekle açıklanabileceğine inandı. Aynı yıllarda Malay Takımadalarında benzer araştırmalar yapan ingiliz doğabilimci Alfred Russel Wallace da türlerin kökeni konusunda Darwin ile aynı sonuçlara varmıştı. Iki bilim adamının çalışmaları 1858'de ortak bir bildiriyle Londra'dakı Linne Derneği'ne sunuldu. 1859'da *On the Origin of Species* (*Türlerin Kökeni*, 1970) adlı kitabının yayımlanmasından sonra tutucu bilim ve kilise çevrelerinin bütün yıldırımlarını üstüne çeken Darwin, aslında hiçbir zaman evrime ya da türlerin kökenine ilişkin sağlam kanıtlar getirdiği savıyla ortaya çıkmamıştı; onun tek yaptığı, eğer evrim düşüncesiyle yaklaşılırsa, başka hıçbir yoldan açıklanamayan birçok olgunun kolayca açıklanabileceğini öne sürmekti.

EVRİMİN KANITLARI. Darwin'in gözlemleri kuşkusuz evrimin dolaylı göstergeleriydi; oysa 19. yüzyıldan bu yana evrimin doğrudan kanıtı olan birçok olgu gözlenmiştir:

1. *Yapısal benzerlikler.* Karşılaştırmalı anatomi incelemeleri, hayvanlar ve bitkiler âleminde temel yapısal benzerlikler bulunduğunu kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtlamıştır. Bir milyon değişik türü olan tohumlu bitkilerin dörtte biri kök, dallanan gövde, klorofilli yapraklar ve üreme organı olan çiçekler gibi ortak ve temel yapılardan oluşur. Türler arasında ayrıntı farklılıkları olmakla birlikte, bu bitkilerin tümünde yapılar aynı plana göre kurulmuştur ve hepsi kendi besinini fotosentezle üreterek aynı biçimde yaşamını sürdürür. 750 bini aşkın böcek türü de, aralarındaki onca farklılaşmaya karşın, üç bölümden oluşan bir gövde, üç çift bacak, ikı çift kanat ve ısırıcı ya da emici ağız parçalarıyla aynı yapısal özellikleri taşır. Omurgalılarda ise ön üyelerin (kol ya da ön bacak) iskeleti benzeşimin en çarpıcı örneğidir. Gerçekten de üstkolun, altkolun, bilek, el ve parmak kemiklerinin hepsi köpek, at, kuş, yarasa, köstebek, musur ve insan gibi çok değişik türlerde tek tek birbirine karşılık düşer; bu kemiklerin, canlının yaşam biçimine uyar-

lanmak üzere değişiklik geçirdiği halde ortak bir atadan aldığı aynı temel yapıyı koruması evrimin en önemli kanıtı sayılır.

2. *Embriyon ve gelişme benzerlikleri.* Alman embriyoloji bilgini Karl Ernst von Baer'in, üstüne etiket yapıştırmayı unuttuğu iki embriyon örneğinin kertenkele mi, kuş mu, yoksa memeli yavrusu mu olduğunu ayırt edemeyeceğini söylemesi, böylesine değişik türlerin embriyon evresindeyken birbirine çok benzediğinin en açık anlatımıdır. Karşılaştırmalı anatomi ve embriyoloji araştırmaları, evrim sürecinde yapı ve işlev değişikliğine uğramış organ ve yapıların yüzlerce örneğini ortaya koymuştur. Örneğin uçan böceklerin çoğunda iki çift kanat bulunduğu halde sineklerin bir çift kanadı vardır; çünkü arka kanat çifti, uçuşa yardımcı olmak üzere bir dengeleme organına dönüşmüştür. İşlevini yitiren organların köreldiği ve atasındaki işlevsel organın bir kalıntısı olarak varlığını sürdürdüğü de bilinen bir olgudur. Uçamayan devekuşunda bir uçma organı olan kanatların bulunması, ancak devekuşunun uçucu kuşlardan türediğini kabul etmekle açıklanabilir. İnsanın bugün artık işlevsiz olan apandisi de, otçul atalarının bitkilerdeki selülozu sindirmek gibi yaşamsal işlevi olan gelişmiş körbağırsağının bir kalıntısıdır. 100 milyon yıldır canlı yavru doğuran keseli memelilerin embriyonunda hâlâ yumurta dişleri kalıntılarının bulunması, bu hayvanların yumurtlayan bir atadan türediğini ve embriyonun yumurta kabuğunu kırarak dışarı çıkmasına yarayan bu dişlerin keselilerde bir kalıntı olarak sürüp gittiğini gösterir.

3. *Davranış benzerlikleri.* Hayvan davranışlarını inceleyen etoloji de, değişik türlerin ortak bir atadan geldiğini gösteren pek çok kanıt ortaya koymuştur. Örneğin arı, yabanarısı ve karınca gibi böceklerin toplu yaşama alışkanlıkları ya da ayrı kıtalarda yaşayan değişik türden kuşların aynı yöntem ve aynı gereçlerle yuva yapması ancak aynı atadan aldıkları ortak kalıtsal özelliklere bağlanabilir.

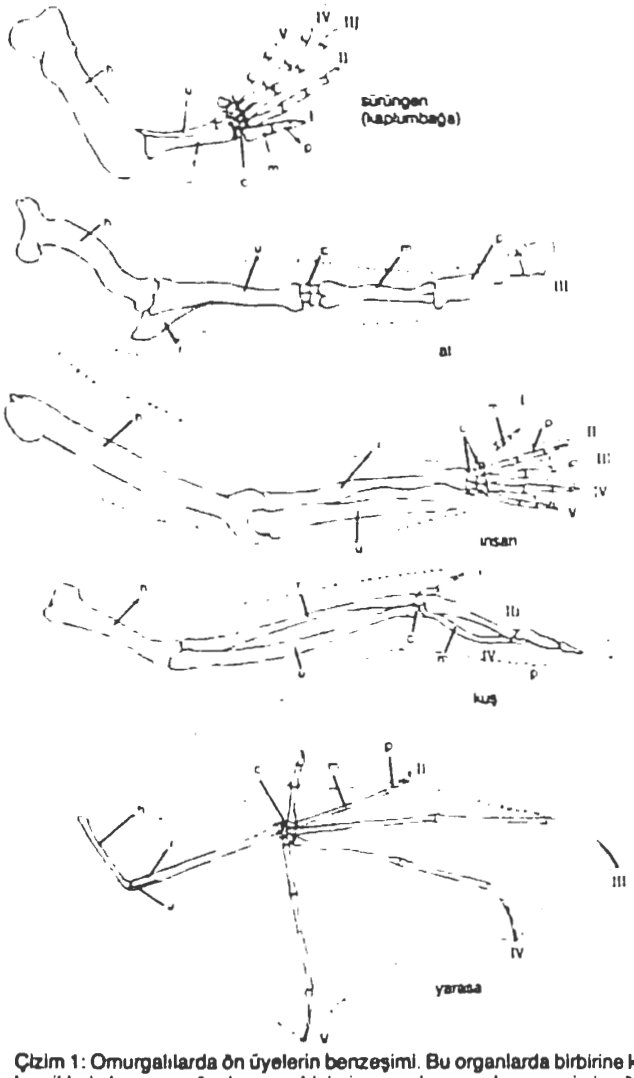

Çizim 1: Omurgalılarda ön üyelerin benzeşimi. Bu organlarda birbirine karşılık düşen kemiklerin hayvanın özel yaşam biçimine uyarlanmış olması evrimin göstergelerinden biridir. Kısaltmalarda h üstkol kemiği, r döner kemik, u dirsek kemiği, c bilek kemikleri, m tarak kemikleri, p parmak kemikleri için kullanılmıştır. Romen rakamları birbirine karşılık düşen parmakları gösterir.

4. *Karşılaştırmalı biyokimya bulguları.* Canlıların kimyasal özellikleri de, tıpkı yapıları, embriyon gelişmeleri ve davranışları gibi türe özgü değildir. Örneğin pankreastan salgılanan insülin hormonunun yapısındaki 51 aminoasitin dizilişi, bir iki yer değişikliği dışında, akraba memeli türlerinin çoğunda aynı kalıba uyar. Sığır, koyun, at ve domuz gibi değişik türlerde insülin molekülünün benzer yapıda olması, bu türlerin ortak bir atadan geldiğinin biyokimyasal kanıtıdır. Değişik türden hayvanların kan serumunda yapılan araştırmalar da, akraba türlerdeki serum tepkimelerinin birbirine çok benzediğini, buna karşılık hayvanlar arasındaki akrabalık ilişkileri azaldıkça kanlarının kimyasal bileşiminin giderek birbirinden uzaklaştığını gösteren sağlam kanıtlar ortaya koymuştur. İnsan kanı bir tavşana şırınga edildiğinde, tavşanın kanında, insan kanındaki antijenlere karşı etkili özgül antikorları içeren bir antiserum oluşur; bu antiserum insan kanıyla karıştırıldığı zaman, insanın kan proteinlerinin yüzde 100 çökelmesine yol açar. Aynı antiserum goril kanında yüzde 64, orangutanda yüzde 42, babuinde yüzde 29 çökelme yaparken, bu oran öküzde yüzde 10'a, geyikte yüzde 7'ye, atta yüzde 2'ye düşer, kanguruda ise hiçbir tepkime görülmez.

Hücrenin temel bileşenlerinden biri olan ve solunum sürecinde önemli rol oynayan sitokrom c proteinin kimyasal yapısı, bileşenlerinin yerleşimindeki bazı farklılıklar dışında, bakteriler, mantarlar, bitkiler ve hayvanlarda aynıdır. Bu farklılıkların derecesi, canlıları evrim tarihi içindeki konumlarına uygun olarak bir soyağacına yerleştirme ve sınıflandırma olanağı verir. Hatta evrim sürecinde bu değişikliğin gerçekleşebileceği sabit bir hız saptanarak, sitokrom c'nin değişik biçimlerinin ortak bir atadan ayrılarak farklılaşması için geçen zaman aralığı hesaplanabilir.

5. *Parazitoloji bulguları.* Asalak canlılardan çoğunun serbest yaşayan bir atadan türediğini, zamanla serbest yaşam için gerekli olan temel organlarını yitirerek başka canlıların içinde ya da üstünde ve bu konak canlıdan beslenecek biçimde asalak yaşama uyum sağladığını gösteren pek çok kanıt vardır. Biyologlar birbirinden değişik konakların asalakları arasındaki yakınlığı, konaklar arasındaki akrabalık ilişkilerinin göstergesi sayarlar. Örneğin piton türü yılanlar ile varanların bazı iç asalakları, güvercinlerin ve papağanların bitleri birbirine çok benzer; uçuktan sorumlu olan *Herpes simplex* virüsü yalnız insanda ve maymunlarda, *Pediculus* cinsinden bitler de yalnız insanda ve şempanzelerde asalak yaşar.

6. *Biyocoğrafya bulguları.* İlk kez bitki ve hayvanların coğrafi dağılımını inceleyen Buffon'un, Eskidünya ile Yenidünya'nın flora ve faunası arasında önemli farklılıklar olduğunu açıklaması, Darwin'in Yaradılış inancından evrim düşüncesine geçmesinde etkili olmuştur. Darwin, Cabo Verde Adalarında Afrika kıtasındakilerle, Galápagos Adalarında ise Güney Amerika'dakilerle aynı hayvanların bulunmasını, bu adalardaki türlerin ancak yakın kıtadaki türlerden evrimlenmiş olmasıyla açıklayabilmişti. Gerçekten de her türün yalnızca bir kez ve yalnız bir bölgede evrimlendiği bugün kesin olarak bilinmektedir.

7. *Paleontoloji bulguları.* Fosiller, canlıların soyağaçlarını ya da evrim tarihi boyunca hangi değişikliklerden geçtiklerini açıklayan nesnel kanıtlar olduğundan, evrim araştırmalarında paleontolojinin önemi yadsınamaz. Evrim kuramına şiddetle karşı çıkan Cuvier gibi, her birinin ayrı ayrı yaratıldığına ve büyük doğal afetlerle yok olduğuna inanılırsa, fosiller elbette evrimin "kanıt"ı olamaz; ama bu yaklaşım da ne aynı kayaç katmanlarında benzer fosillerin bulunmasını, ne de fosil atların ayak, diş ve gövde boyutlarının birbirini izleyen değişik çevre ve iklim koşullarıyla bu kadar bağlantılı olmasını açıklayabilir. Kayaç katmanlarında yapılan radyoaktif tarihleme çalışmalarıyla bugün fosillerin mutlak yaşı belirlenebilmekte ve çeşitli hayvan gruplarının evrimlenme hızı ölçülebilmektedir.

8. *Genetik bulguları.* Paleontoloji evrimin en nesnel kanıtlarını ortaya koyarken, bugün için evrimin en sağlam ve dolaysız kanıtları sayılan bulgular da ilk kez hücre genetiğiyle elde edilmiştir. Örneğin *Drosophila* cinsinden sirke sineklerinin uzun kromozomlarındaki genler, türlerden birinde ABCDEFGHI biçiminde dizilmişken, başka bir türde aynı genler AEDCBFGHI dizilişi gösterir; burada BCDE bölümü ters dönmüştür. Üçüncü bir türde bu kez ikinci türün gen dizilişindeki DCBFGH bölümü-

nün ters dönmesiyle AEHGFBCDI gibi bir gen düzeni ortaya çıkar. Bu bulgular üçüncü türün ikinciden, ikincinin de birinciden türediğini gösterir.

EVRİM SÜRECİNİN İŞLEYİŞİ. Darwin, evrimi doğadaki koşullara daha iyi uyum sağlayabilmenin sonucu olarak görmüş ve akraba türlerde bulunmayan özel uyum mekanizmalarıyla donatılmış türlerin çevre koşullarına en çok uyum sağlayacağını, dolayısıyla yaşamını sürdürme şansının daha yüksek olacağını fark etmişti. Darwin'in kuramının özü olan doğal seçme olgusu, bu düşünce sürecinin ürünüdür.

Doğal seçme. Doğal seçmenin temel ilkesi oldukça basittir: Canlıların büyük bölümü çok fazla sayıda döl (yumurta, tohum ya da yavru) verdiği halde, türlerin çoğunda birey sayısı hemen hemen sabittir; demek ki bireylerin çoğu embriyondan erişkin durumuna gelinceye değin, yaşamının bir aşamasında yok olmaktadır. Başka bir deyişle, yaşadığı ekolojik nişin koşullarına en iyi uyum sağlayan bireyler daha uzun yaşar, daha çok ve daha sağlıklı döller verir, ana-babalarının kalıtsal özellikleriyle donatılmış olan gelecek kuşaklar da doğanın aynı seçimine uğrayarak kendilerinden önceki kuşağın uyum yeteneğini korur ya da aşar. Burada en önemli nokta, Darwin'in ısrarla yinelediği gibi, bireydeki değişiklikler kalıtsal olmadığı, yani döllerine aktarılmadığı sürece ne doğal seçme mekanizması işleyebilir, ne de evrim olur. Gerçi Darwin'in kuramını açıkladığı yıllarda kalıtım ve genler konusunda hiçbir şey bilinmiyordu ama, Gregor Mendel'in çalışmaları Darwin'in kuramındaki bu önemli boşluğu doldurabildi.

Eğer yapısal ve işlevsel değişiklikler yalnız çevre koşulları değiştiğinde, örneğin canlı soğuk bir iklimden sıcak bir iklime göç ettiğinde ortaya çıkıyor ve yeniden ilk koşullara döndüğünde kayboluyorsa, bu değişiklikler kalıtsal değildir; canlının genotipine yansımaz ve ancak fenotip değişiklik olarak kalır. Oysa çevre koşullarında hiçbir değişiklik olmadığı halde kendiliğinden ortaya çıkan ve canlının yeni döllerinde de varlığını sürdüren kalıtsal değişiklikler genotipe yansır; evrimin temeli, değşinim (mutasyon) denen bu kalıcı değişikliklerdir.

Lamarck, canlıların yapısal özelliklerinin değişen koşullara uyum sağlamak üzere değiştiğini ve bu değişikliklerin gelecek kuşaklara aktarıldığını öne sürmüştü. Örneğin zürafaların eskiden kısa boyunlu iken zamanla uzun boyunlu hayvanlara dönüşmesini açıklamak için, başlangıçta bu hayvanların çayırlarda otladığını, besin kaynakları azaldıkça ağaçların yüksek dallarındaki yapraklara ulaşabilmek için boyunlarının uzadığını savunmuştu. Oysa Darwin zürafalardaki bu değişikliği doğal seçmeyle şöyle açıklar: Rastlantısal bir değşinimle zürafa topluluklarında bazı bireylerin boynu uzamış, bu bireyler yaprakları rahatça yiyebilirken yeni koşullara uyum sağlayamayan kısa boyunlu zürafaların sayısı giderek azalmış ve yaşamını sürdüren uzun boyunlu zürafalar bu değişikliği yeni döllere aktardığından bir süre sonra bütün topluluğunun genotipinde bu özellik belirmiştir.

EVRİMİN TEMEL BASAMAKLARI. Organik evrim kuramı bilinen bütün canlıların kökenini ve geçirdikleri değişiklikleri, anorganik evrim kuramı ise evrenin ve evrendeki bütün cansız maddelerin (yerkabuğundaki bütün madenler ve minerallerle birlikte yeryüzü, öbür gezegenler ve yıldızlar) oluşumunu açıklar. Anorganik evrim konusundaki çeşitli kuramlar, Yer'in yaklaşık 5 milyar yıl önce Güneş'ten kopan bir parçadan oluştuğu görüşünde birleşmektedir. İlk yaşam biçimleri ise 3 milyar yıl kadar önce, çevre koşullarındaki değişikliklerin ve morötesi ışınların etkisiyle, var olan çeşitli moleküllerin birbiriyle tepkimeye girmesi, birleşmesi ve yeni düzenlemelerin oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir araya gelen moleküllerin çevresinin bir zarla çevrilmesiyle ilk "hücreler" oluşmuş, bunu hücre çekirdeğinde DNA ve kromozomların düzenlenmesi ve hücre bölünmesi sırasında kalıtımla ilgili bilgileri taşıyan genlerin yavru hücrelere iletilmesi izlemiştir. Bulundukları ortamdan aldıkları besinleri değiştirmeden kullanan ve kendi besinlerini hücre içinde bireşimleyemedikleri için dışbeslek (heterotrof) denen bu hücreler, zamanla çevredeki organik besin kaynakları azalınca yerlerini kendibeslek (ototrof) olan ve ışık ya da kimyasal enerji yoluyla inorganik maddelerden besinlerini üreten tekhücrelilere bırakmıştır. Evrim basamaklarında bir sonraki aşama, çokhücreli yaşama geçiştir. 2,5 milyar yıl boyunca sularda yaşayan ve bu süre içinde bitki ve hayvan olarak farklılaşan ilk canlılar yaklaşık 500 milyon yıl önce karaya çıkmıştır. Beslenme özellikleri, bitki ve hayvanların karadaki farklılaşmalarını belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Karbon dioksit ve suyla beslenen bitkiler kökleriyle toprağa bağlanıp hareketsiz olarak yaşarken, besini arayıp bulmak için hareket etmek zorunda olan hayvanlarda duyu ve hareket organları ile sinir sistemleri gelişmiştir. Jeolojik zamanlar boyunca, atmosfer ve yeryüzü koşullarının değişmesine paralel olarak canlı türleri de değişmiş, yeni türler ortaya çıkmış, türler ile çevre arasındaki iletişim sürmüştür.

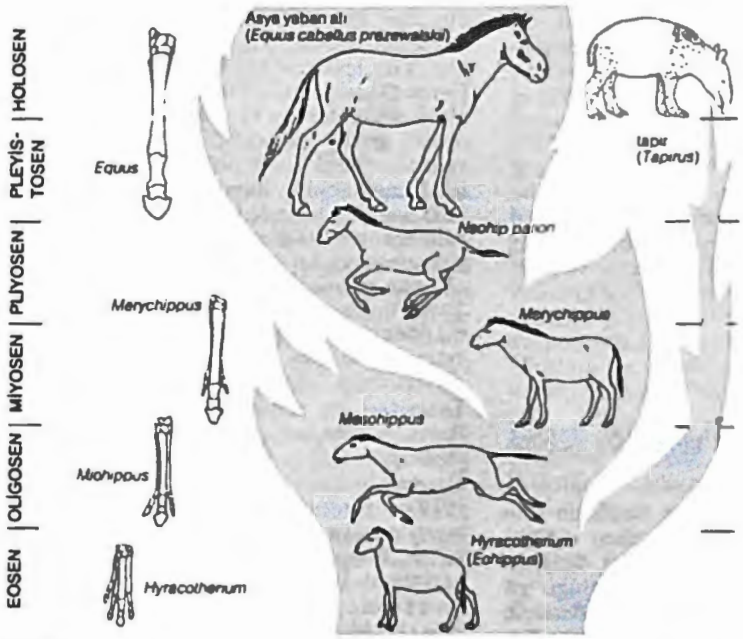

Çizim 2: Atın evrimi
M. Moran

EVRİM KALIPLARI. Uyumsal açılım. Uzun ve sürekli bir soy çizgisinin evriminde beş evre ayırt edilebilir. Birinci evrede, ilk ata ya da ilk kök denen topluluktan türler ayrılmaya başlar; bu ayrılma yeni bir evrim çizgisinin başlangıcıdır (kladogenez). İkinci evrede, ayrılan türler çevreye daha iyi uyum sağlayabilmek için çoğu kez ilk atadan daha farklı ve daha karmaşık bir yapı kazanır (anagenez). Eğer kazanılan uyum yeteneği yeni soyların ilk topluluktan tamamıyla uzaklaşıp yeni bir ortamda kolonileşmesini sağlayabilecek düzeye ulaşmışsa, genellikle henüz dolmamış çok sayıda ekolojik nişin bulunduğu bu yeni ortama yerleşen canlılar hızla çoğalır ve sürekli farklılaşarak çok yönde dallanır (uyumsal açılım). Bu üçüncü evreyi, artık değişmeyecek olan kalıcı tiplerin ya da "yaşayan fosiller"in belirdiği bir kararlılık evresi (stasigenez) izler. En son evrede, koşullar değişir ve topluluk yeni koşullara yeterince uyum sağlamayı başaramazsa doğal seçme mekanizması işler ve canlıların soyu tükenebilir. Tek bir ortak atadan, son derece değişik yaşam ortamlarına uyum sağlayarak olabildiğince farklılaşmış yeni türlerin, alttürlerin ve ırkların çıkması bu dallanarak açılan ya da uzaklaşan evrimin başarısına bağlıdır. Örneğin tüm eteneli hayvanlar ve insan, büyük olasılıkla ilkel bir böcekçil olan ağaçsıvrıfaresinden türemiş, bu ortak atadan ayrılan hayvanlar zamanla karada (köpek, ayı), havada (yarasa), suda (balina, yunus) ve toprak altında (köstebek) yaşamaya uyarlanmış, buna karşılık sincaplar ve maymunların büyük bölümü, ilk atası gibi ağaçta yaşamayı sürdürmüştür.

Pedomorfoz ve gizli evrim. 19. yüzyıl Alman biyoloji bilginlerinden Ernst Haeckel, bir canlının embriyon evresindeki gelişmesi sırasında, atalarının erişkin olarak yaşadıkları tüm evrim basamaklarından birer birer geçtiğini, embriyon evresinin ne kadar başlangıcındaysa erişkin atasına o kadar benzediğini öne sürmüştü. Haeckel, gerçeğin tam karşıtı olan bu kuramıyla, canlının evrimle gelen yeni özellikleri ancak en son gelişme evresinde kazandığını vurgulamak istemişti. Oysa çoğu kez, yeni dölün erişkini atasının çocukluk ve gençlik dönemi özelliklerini koruyup erişkin devredeki özelliklerini dışladığı ve kendine özgü yeni bir erişkin evre geliştirdiği için, atasının ilk gençlik dönemine benzer. Pedomorfoz denen bu süreç, geniş bir uyumsal açılım göstererek başarılı bir evrim süreci geçiren soy çizgilerinde görülür ve paleontoloji açısından özel bir önem taşır. Evrimsel değişiklikler canlının en erken gelişme evrelerinde ortaya çıktığı için, bu evrede genellikle sert iskelet yapısı gelişmemiş olan canlı, kayaçlarda fosilini bırakamaz. Eski kuşaktan erişkinler yerlerini yeni genç döllere bırakarak yok olduğunda, bu yeni canlılar yeryüzünde paleontolojik bir iz

bırakmaksızın gizli evrimle ortaya çıkmış olur. Başarıyla evrimlenmiş büyük canlı gruplarının fosil kayıtlarında neredeyse birdenbire belirmesinin ve bu yeni tiplerle ataları arasında bir boşluk olmasının nedeni çoğu kez gizli evrimdir.

Mozaik evrim. Omurgalıların beş sınıfından her birinin evriminde, kronolojik olarak birbirini izleyen iki sınıf arasındaki gelişme basamaklarında takılıp kalmış geçiş formlarının fosilleri bulunmuştur. Bu canlılardan en önemlisi, küçük beyin, uzun kuyruk, perdesiz parmaklar gibi sürüngen özellikleri ile tüy, kanat, çatal kemik (lades kemiği), içeri kıvrılmış dördüncü parmak gibi kuşlara özgü yapıları birlikte barındıran *Archaeopteryx*'ti. Sürüngenlerden kuşlara geçiş sırasında bütün yapıların aynı anda evrimlenmediğini, sürüngenlerdeki bazı yapıların olduğu gibi korunurken bazılarının tamamıyla kuşlardakine dönüştüğünü gösteren bu kalıba mozaik evrim denir.

Paralel ve daralan evrim. Ortak atadan ayrılarak farklılaşan bazı hayvan grupları, zamanla, benzerlikler gösteren soylar halinde evrimlenebilir; bunun en basit örneği paralel evrimdir. Mezozoyik (İkinci) Zamanda yeryüzüne egemen olan keseli memeliler, Tersiyer (Üçüncü) Zamanda eteneli memelilerin daha iyi evrimlenmesi sonucunda büyük ölçüde azalmış, yalnız Avustralya'da yaşayan keseliler aradaki su engeliyle etenelilerden korundukları için uyumsal açılımla çeşitlenebilmişlerdi. Bugün, etçil bir keseli olan tasmanyakurdu (*Thylacinus*) ile etenelilerden gerçek kurt (*Canis*) arasında gövde biçimi, diş yapısı ve davranış özellikleri açısından ilginç özellikler göze çarpar.

Bazen de, birbiriyle akraba olmayan ya da çok uzak akraba olan iki ya da daha çok atadan türemiş canlılar, benzer koşullara uyum sağlayabilmek için benzer yapısal ve işlevsel özellikler kazanır; daralan (ya da yaklaşan) evrim denen bu sürecin en çarpıcı örneği, sürüngen ve memelilerin su yaşamına geçtikten sonra balığa benzemeleridir.

Yaradan'ın varlığını kuşkuya düşürebileceği ve kilisenin konumunu sarsabileceği kaygısıyla din çevrelerinin ve bazı bilim adamlarının eleştirilerine hedef olan evrim kuramı, genetik bilgilerinin yetersizliğinden kaynaklanan tüm eksiklerine karşın yaygın olarak benimsendi. 20. yüzyılda, genler ve kalıtım konusundaki yeni bilgilerin ışığında, evrimlenmeyi yönlendiren etkinin tek bir değişinimin kısa sürede yaratacağı değişiklik değil, değişinimlerin birikimi olduğu anlaşıldı. İngiliz doğabilimci Sir Ronald Fisher, değişinimlerin çoğu kez bireyin zararına olabilecek özellikleri taşıyan çekinik genleri denetlediğini gözledi; yararlı değişinimlerin bireyin çevreye uyum yeteneğini artıracağını ve evrimlenmeyi yönlendiren doğal seçme mekanizmasının genlerdeki değişiklikler için de geçerli olduğunu saptayarak bireşimsel (sentetik) evrim kuramının öncülerinden oldu.

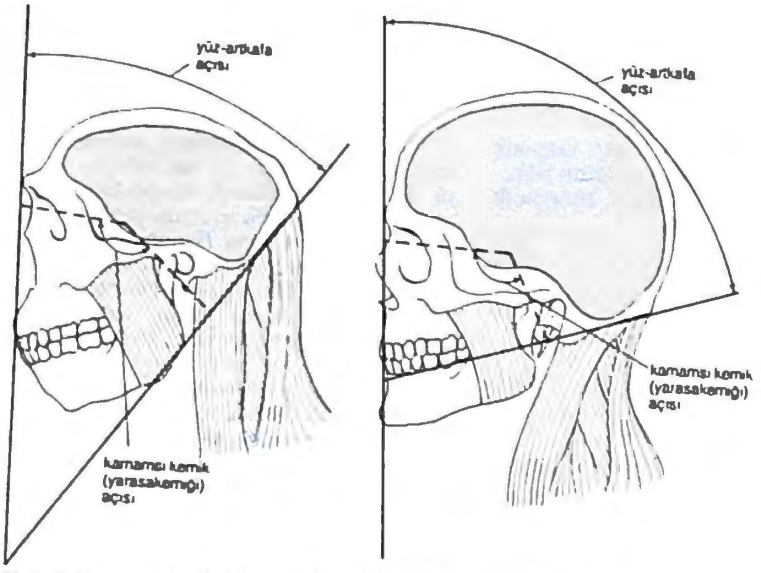

Çizim 3: *Homo erectus* ile *Homo sapiens*'in kafataslarının karşılaştırılması. (Solda) Küçük beyni, geniş kaşları ve basık kafatası kubbesiyle *Homo erectus*'un kafatası. (Sağda) Büyük beyni, incelmiş kaşları ve iyice yuvarlaklaşmış kafatası kubbesiyle *Homo sapiens*'in kafatası.

evropiyum (Eu), periyodik tablonun IIIb grubundaki azrak toprak metalleri dizisinden kimyasal element; lantanitler dizisinin en yumuşak, en uçucu ve yoğunluğu en düşük üyesidir. 1896'da Eugène-Anatole Demarçay tarafından keşfedilen ve adını Avrupa kıtasının Batı dillerindeki adından (Europe) alan bu element, en az bulunan azrak toprak metallerinden biridir; bastnaezit, monazit gibi azrak toprak minerallerinde ve çekirdek bölünmesi ürünlerinde çok az miktarda bulunur. Evropiyum bu kaynaklardan genellikle +2 yükseltgenme basamağına indirgenerek ve sülfat iyonlarıyla çöktürülerek ayrılır. Daha çok bilimsel araştırmalarda yararlanılan evropiyum, ısıl nötronları kolayca soğurduğundan nükleer reaktörlerdeki denetim çubuklarında, fosforun etkinleştirilmesinde, bazı elektronik gereçlerin yapımında ve flüorışı camların üretiminde kullanılabilir. Erimiş halojenürlerinin elektrolizi ya da oksitlerinin element halindeki lantanla indirgenip metal evropiyumun damıtılmasıyla elde edilen bu element, hava, oksijen ve suyla kolayca tepkimeye girer. Doğada bulunan iki izotopu da kararlıdır: Evropiyum-151 (yüzde 47,82) ve evropiyum-153 (yüzde 52,18).

Bileşiklerinde daha çok +3 değerlikli olan evropiyum, bu yükseltgenme durumundayken tipik bir azrak toprak elementi gibi davranarak genellikle uçuk pembe renkte bir dizi tuz oluşturur. Çiftleşmemiş elektronların varlığı nedeniyle, Eu^{+3} iyonu paramagnetiktir. Evropiyum, bütün azrak toprak metalleri içinde en kolay elde edileni ve +2 yükseltgenme durumundayken en kararlı olanıdır. Eu^{+3} iyonları içeren çözeltiler, çinko metali ve hidroklorik asitle indirgenerek, çözelti halindeki Eu^{+2} iyonlarına dönüştürülebilir; havanın oksijeni ortamdan uzaklaştırıldığı sürece, bu iyonlar seyreltik hidroklorik asit içinde kararlı haldedir. +2 değerlikli evropiyumun, rengi beyaz ile açık sarı ya da yeşil arasında değişen evropiyum (II) sülfat, klorür, hidroksit ve karbonat gibi bir dizi tuzu bilinmektedir. +2 değerlikli evropiyum halojenürleri de, +3 değerlikli susuz halojenürlerinin hidrojenle indirgenmesiyle elde edilebilir.

atom numarası	63
atom ağırlığı	151,96
erime noktası	822°C
kaynama noktası	1.597°C
özgül ağırlığı	5,253 (25°C'de)
birleşme değeri	2,3
elektronların yerleşimi	2-8-18-25-8-2 ya da (Xe) $4f^7 5d^0 6s^2$

Évros, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda il (*nomós*). Doğuda Türkiye, kuzeybatıda Bulgaristan, güneyde Ege Deniziyle çevrilidir. Ege Denizinin kuzey kesimindeki Samothráki (Semendirek) Adasını da içine alır. Yüzölçümü 4.242 km²'dir. Adını aldığı Évros (Meriç) Irmağı ile kollarının suladığı alçak düzlüklerden ve verimli topraklardan oluşan güney yarısında, başta tahıl, üzüm ve tütün olmak üzere nitelikli ürün yetiştirilir. Buna karşılık, Samothráki'nin kuzeyindeki dağlık araziyi kaplayan kıraç topraklar yalnızca zeytinlikler için elverişlidir. En yüksek yamaçlar meşe ağaçlarıyla kaplıdır.

Yunan mitolojisine göre Poseidon, Troya Savaşı'nı ilin en yüksek tepesi olan, Samothráki'deki Fengari Dağından (1.600 m) seyretmiştir. Bugün Paris'te Louvre Müzesi'nde bulunan "Samothrake Nikesi" (Zafer Tanrıçası) bu adada bulunmuştur; heykel Paros Adasından çıkan beyaz mermerden yapılmıştır (İÖ y. 190). İl merkezi, Osmanlılar tarafından Dedeağaç adıyla kurulan ve 1919'da yörenin Yunan egemenliğine geçmesiyle bugünkü adını alan Aleksandrúpolis'tir. Yörenin tütün ticareti merkezi olan ve Selanik-İstanbul Demiryolu üzerinde yer alan kentte bir de havalimanı vardır. Nüfus (1981) 148.486.

Evrótas Irmağı, eskiden EUROTAS, IRIS olarak da bilinir. Peloponnesos (Mora) Yarımadasının güneyindeki Taíyetos Dağlarından doğan, ulaşıma elverişsiz ırmak. Lakonia'nın en büyük akarsuyudur; Taíyetos ve Párnon dağları arasındaki tarıma elverişli Lakonia Ovasından güney-güneydoğu doğrultusunda 82 km aktıktan sonra Yíthion'un kuzeydoğusunda Lakonia Körfezine dökülür. Taíyetos'tan gelen küçük çaylarla da beslenen Evrótas'ın en önemli kolu, Sparta yakınında birleştiği Enunte'dir.

Évvola *bak.* Eğriboz Adası

Evzai, tam adı ABDURRAHMAN BİN AMR EL-EVZAİ (d. 707, Baalbek - ö. 774, Beyrut), ilk mezhep kurucularından Arap din bilgini.

Yaşamının büyük bölümü Şam ve Beyrut'ta geçti. Atâ bin Rebah, Zuhri ve Mekhul gibi ünlü bilginlerden ders aldı. Hanefiliğin kurucusu Ebu Hanife ve Malikiliğin kurucusu Malik bin Enes'le tartışmalar yaptı; Malik bin Enes'in hocası olduğu da söylenir; Suriye imamı olduğu dönemde büyük ün kazandı. Nevevi'ye göre dört büyük hadis imamından biridir.

Evzai hadis alanında olduğu kadar fıkıhta da ünlüydü. Fıkıhta Ebu Hanife gibi rey (kişisel görüş) yanlısı olmakla birlikte hadise de önem verirdi. Görüşleri özellikle Suriye, Magrip ve Endülüs'te yaygınlık kazanmış, ona uyanlar kendilerini ayrı bir

mezhepten saymışlardır. Ama 9. yüzyılda Suriye'de Hanefilik, Magrip ve Endülüs'te de Malikilik güçlenmeye başlayınca Evzai'nin görüşleri giderek unutulmuştur.

Ewald, Johannes (d. 18 Kasım 1743, Kopenhag - ö. 17 Mart 1781, Kopenhag), Danimarka'nın en büyük lirik şairlerinden. Eski İskandinav mit ve sagalarının temalarından yararlanan ilk şairdir.

Babası, bir düşkünlerevinin papazıydı. Onun ölümü üzerine öğrenim görmek üzere

Johannes Ewald, Johan Frederik Clemens'in oymabaskısı, 1779
Royal Museum of Fine Arts, Solvgade, Kopenhag

Schleswig'e gönderildi. Okulda Fielding'in *Tom Jones*'u ile Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunu okuduktan sonra serüven merakına kapıldı. 1758'de ilahiyat okumak üzere Kopenhag'a gitti; orada Arendse adlı bir kadına âşık oldu ve kısa sürede üne kavuşma umuduyla Yedi Yıl Savaşı'na (1756-63) katıldı. Bir süre sonra döndüğünde esin perisi olarak ölümsüzleştirdiği sevgili Arendse'sinin bir başkasıyla evlenmiş olduğunu gördü. Öğrenimini tamamladığında 19 yaşındaydı ve artık düzyazıları ve belli olaylar üzerine yazdığı şiirleriyle tanınıyordu. Fransız trajedilerinin üslubunu andıran *Adam og Eva* (1769) adlı dramatik şiirini bitirdiği sırada, Alman epik şair Friedrich Klopstock'la tanıştı. Yaklaşık aynı tarihlerde Shakespeare'in oyunlarını ve James Macpherson'ın *Ossian* adlı yapıtını okudu. Bunların etkisiyle, Danimarkalı tarihçi Saxo Grammaticus'un kaleme aldığı eski bir Danimarka efsanesinden yola çıkarak *Rolf Krage* (1770) adlı tarihsel oyunu yazdı.

Bir süre sonra düzensiz, alkole bağımlı bir yaşam sürmeye başladı. 1773 ilkbaharında annesinin ve J. S. Schönheyder adlı Pietist bir papazın yardımıyla, Kopenhag'a göre daha sakin bir yer olan Rungsted'e taşındı. Yüce bir üslupla yazılmış yeni od türündeki *Rungsteds lyksaligheder* (Rungsted'in Zevkleri) adlı lirik şiir, konusunu Saxo Grammaticus'tan ve eski İskandinav mitolojisinden alan *Balders død* (Balder'in Ölümü) adlı lirik oyun ile düş ve serüven tutkusunu dile getirdiği *Levnet og meninger* (Yaşam ve Düşünceler) adlı anı kitabının ilk bölümlerinden oluşan ilk olgun yapıtlarını burada verdi. 1775'te Elsinore yakınında daha ıssız bir yere taşındı. Burada, benlikten vazgeçmeyi öngören Pietist düşünceyle kabına sığmayan bağımsızlık duygusu arasındaki çatışmadan kaynaklanan bir bunalım geçirdi. Kopenhag'a 1777'de dönebildi. Daha sakin bir yaşam sürmeye başladığı bu dönemde, artık yetenekli bir şair olarak kabul ediliyordu. Ama sağlığı da giderek kötüleşiyordu. Ölüm döşeğinde, Pietist kahramanlık ilahisi "Udrust dig, helt fra Golgotha"yı (Hazırla Kendini, Golgota Kahramanı) yazdı.

Ewald, Danimarka şiirinin bütün türlerine yenilik getirmiştir. Günümüzde de sahnelenen tek sahne yapıtı *Fiskerne* (1779; Balıkçılar) adlı operettir. Düzyazı yapıtlarının en önemlisi, ölümünden sonra yayımlanan anılarıdır. Bu yazılarda, yitirdiği sevgilisi Arendse'yi anlattığı bölümlerin acıklı lirik anlatımı mizahla iç içe gelişir. Ewald daha çok lirik şiirleri, özellikle kişisel konuları işleyen odları, ulusal marş olarak benimsenen "Kong Kristian stod ved hø jen Mast"ı (Kral Kristian Uzun Gemi Direğinin Yanında Duruyordu) ve ilk Danimarka aşk destanı olan "Lille Gunver"i ile tanınır.

Ewald, Paul Peter (d. 23 Ocak 1888, Berlin, Almanya - ö. 22 Ağustos 1985, Ithaca, New York, ABD), kristallerdeki X ışını girişimi kuramını geliştiren Alman fizikçi ve kristalbilimci. Bu kuram, ilk olarak Ewald'ın çalışma arkadaşı fizikçi Max von Laue'nin 1912'de gözlemlediği kırınım etkilerinin ilk kapsamlı ve ayrıntılı açıklamasıdır.

Doktora çalışmasını Münih Üniversitesi'nde yapan Ewald'ın tezi, ışık dalgalarının kristal örgüsü içinden geçişi problemi üzerineydi. Bu çalışmadan etkilenen Laue, girişim etkilerinin kristal üzerine düşen ışının dalgaboyunun, kristallerdeki atomların arasındaki uzunluğa yaklaşmasıyla ortaya çıktığı görüşünü geliştirdi. X ışınları kristalografisinin gelişmesine katkıda bulunan Ewald, 1912'de Sir Lawrence Bragg'ın geliştirdiği, X ışınları saçılımına ilişkin temel bir denklemi çözmek için bir grafik yöntem geliştirdi; bu denklemin içerdiği geometrik yapı, bugün Ewald küresi olarak bilinmektedir. 1949-57 arasında Brooklyn'de New York Politeknik Enstitüsü'nün fizik bölümü yöneticiliğini yapan Ewald, 1957-59 arasında da aynı okulda fizik profesörlüğü yaptı. 1960'ta Uluslararası Kristalografi Birliği başkanlığına seçildi ve 1963'e değin bu görevi yürüttü.

Ewart, William (d. 1 Mayıs 1798, Liverpool - ö. 23 Ocak 1869, Devizes yakınları, Wiltshire, İngiltere), idam cezasının kısmen kaldırılmasını sağlayan İngiliz siyaset adamı.

Oxford'da Christ Church College'da (1821) öğrenim gördü. 1827'de baroya girdi. 1828-37 ve 1839-68 arasında Avam

William Ewart, E. V. Rippingille'in portre çalışmasından S. W. Reynolds'ın yaptığı oymabaskı
British Museum, Londra, fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd.

Kamarası'nda bulundu. Suçluları zincirle asma cezasının (1834), sığır hırsızlığı ile başka önemsiz suçlarda idamın (1837) kalkmasını sağladı. 1840'tan sonra idam cezasının tümüyle kaldırılması için mücadele etti. Avam Kamarası Ewart'ın verdiği bir önerge üzerine 1864'te konuyu incelemek üzere bir özel komite oluşturdu. İngiltere'de katillere verilen ölüm cezası ancak 1965'te kaldırılabildi.

Ewing, A(lfred) C(yril) (d. 11 Mayıs 1899, Leicester - ö. 14 Mayıs 1973, Manchester, İngiltere), yeni-gerçekçi düşünce okuluna bağlı İngiliz felsefeci ve eğitimci. Salt betimleyici etiğe karşı, genel bir kişisel ve normatif etik kuramı geliştirilmesi yönündeki önerileriyle tanınır. İyinin özüne ilişkin bir kavram ya da tanımın gerekli olmadığını savunarak, iyi ve ödev kavramlarının sezgisel bilgisine dayalı bir kuram önermiştir. Başlıca yapıtları arasında *Kant's Treatment of Casuality* (1924; Kant'ın Nedenselliği Ele Alışı), *Reason and Intuition* (1941; Us ve Sezgi), *The Fundamental Questions of Philosophy* (1951; Felsefenin Temel Soruları), *Ethics* (1953; Etik) ve *Non-Linguistic Philosophy* (1968; Dilbilimsel-Olmayan Felsefe) sayılabilir. Felsefe dergilerindeki denemelerinde gerçekçi bilgi kuramlarını vurgulamış, anlamlı bir metafiziğin geliştirilebileceğini savunmuştur.

Ewing, Sir (James) Alfred (d. 27 Mart 1855, Dundee, Angus, İskoçya - ö. 7 Ocak 1935, Cambridge, İngiltere), magnetik maddelerin magnetik kuvvet değişimlerine karşı gösterdiği dirence ilişkin histerezis olayını bulan ve adlandıran İngiliz fizikçi.

1878-83 arasında Tokyo Üniversitesi'nde makine mühendisliği profesörlüğü ve 1890-1903 arasında Cambridge'deki King's College'da uygulamalı mekanik profesörlüğü yaptı. Demir, çelik ve öteki metallerin magnetik özelliklerine ilişkin çalışmaları sırasında, Wilhelm E. Weber'in indüklenmiş magnetizma kuramının uyarlanmış bir biçimini geliştirdi ve kendi kuramına uygun varsayımsal bir model kurdu. 1890'da alternatif akım kullanan elektromıknatıslarda, metalin mıknatıslanmasının akım değişimlerinin gerisinde kaldığını gözlemledi. Ewing, magnetik maddelerdeki bu histerezis olayını, başka bir deyişle elektromıknatıslara alternatif akım uygulandığında, magnetik alanın etkisinden doğan indükleme alanının magnetik alanın şiddetindeki değişikliklere bağlı olarak anında değişmesi gerekirken gecikmesini, maddenin yapısındaki moleküllerin kendilerini dış etkiyle eşzamanlı olarak konumlandırıp yönlendirememesinin ve buna direnmesinin bir sonucu olarak açıkladı. Ewing, metallerin termoelektrik özellikleri, gerilimin ve mıknatıslandırmanın demir üzerindeki etkileri, metallerin kristal yapıları ve sismoloji üzerine pek çok makale yazdı. Estansometrenin (metallerin boyundaki küçük uzamaları ölçen aygıt) yanı sıra bir histerezis deney aygıtı ile çeşitli magnetik deney aygıtları geliştirdi.

1903-16 arasında İngiliz donanmasının teknik eğitiminde görev alan Ewing, I. Dünya Savaşı sırasında sorumlu şifre subayı olarak çalıştı, 1916-29 arasında da Edinburgh Üniversitesi'nde yöneticilik ve rektörlük yaptı. 1911'de "sir" unvanı aldı.

Ewing, (William) Maurice (d. 12 Mayıs 1906, Lockney, Texas - ö. 4 Mayıs 1974, Galveston, Texas, ABD), sismik yöntemler kullanarak deniz tortullarının ve okyanus havzalarının anlaşılmasına önemli katkılarda bulunan ABD'li jeofizikçi.

Yer kabuğunun ve Yer mantosunun yapısını inceleyen, Atlas Okyanusunda Orta Atlantik Sırtı boyunca uzanan havzalarda, Akdeniz'de ve Norveç Denizinde sismik kırılma ölçümleri yapan Ewing, 1935'te açık denizde gerçekleştirilen ilk sismik ölçümleri yaptı. Ewing depremlerin, okyanusların orta bölümlerinde yer alan ve Yer'i çevreleyen çöküntülerle ilişkili olduğunu, deniz dibi yayılmalarının dünya çapında olabileceğini ve belli aralıklarla gerçekleşebileceğini ileri süren ve ilk derin deniz fotoğraflarını çeken (1939) jeofizikçiler arasında yer aldı. 1959'dan başlayarak Columbia Üniversitesi'nde jeoloji profesörlüğü ve 1949'dan sonra da Lamont Jeoloji Gözlemevi'nin

yöneticiliğini yapan Ewing'in başka meslektaşları ile birlikte hazırladığı başlıca yapıtları, *Propagation of Sound in the Ocean* (1948; Okyanusta Sesin Yayılması), *Elastic Waves in Layered Media* (1957; Katmanlı Ortamda Esnek Dalgalar) ve *The Floors of the Oceans: I. The North Atlantic*'tir (1959; Okyanus Tabanları: I. Kuzey Atlas Okyanusu).

Ewing sarkomu, daha çok 30 yaşın altındaki kişilerde, genellikle kadınlardan çok erkeklerde görülen ve kemik iliğinde gelişen kötü huylu ur. Ewing sarkomu uzun kemiklerin gövdelerinde belirir, ama hiçbir zaman kemiğin büyüme kıkırdaklarını tutmaz. Başlıca belirtileri, urun bulunduğu bölgede giderek şiddetlenen ağrı, şişme ve duyarlılık, ateş ve akyuvar sayısının artmasıdır. Son iki belirtinin nedeni, kan akımının kesintiye uğramasıyla ur içindeki dokunun ölmesidir. Büyük çapta kemik yıkımına yol açan ve vücudun başka bölgelerine hızla yayılan Ewing sarkomunda ölüm oranı, etkin tedaviye karşın yüzde 95'i bulur.

Ewry, Ray C. (d. 14 Ekim 1873, Lafayette, Indiana - ö. 29 Eylül 1937, Douglaston, Long Island, New York, ABD), modern Olimpiyat Oyunları tarihinde, bireysel yarışmalarda sekiz altın madalya kazanan tek atlet.

Küçük yaşta çocuk felci geçirdiği için bir daha hiç yürüyemeyeceği sanılan Ewry, bacaklarını yeniden kullanabilmek için yaptığı çalışmalardan sonra atlama dalında atletizme başladı. West Lafayette'deki Purdue Üniversitesi'nde öğrenim görürken okulun atletizm ve futbol takımlarında yer aldı. Daha sonra New York Atletizm Kulübü'ne girdi. Kulübün ABD amatör atletizm şampiyonalarında 15 kez birinci gelmesine katkıda bulundu.

1900 Paris Olimpiyat Oyunları'nda ve ardından 1904 St. Louis Olimpiyat Oyunları'nda durarak uzun atlama, durarak yüksek atlama ve 1904'ten sonra kaldırılan, durarak üç adım atlama dallarında birinci oldu. 1908 Londra Olimpiyat Oyunları'nda durarak uzun atlama ve durarak yüksek atlama (her iki dal da 1912'den sonra kaldırıldı) dallarında gene altın madalya aldı.

Excalibur, Arthur efsanesinde(*) Kral Arthur'un kılıcı. Sir Thomas Malory'nin 15. yüzyıl sonlarında yazdığı düzyazı yapıtı *Le Morte Darthur*'da (*Arthur'un Ölümü*, 1948) kılıca ilişkin iki öykü anlatılır: Bir öyküye göre, Arthur çocuk denecek yaştayken kılıcı saplandığı taştan çekip çıkarmış, ötekine göre de Excalibur, kendisine Göl Kraliçesi tarafından verilmiştir. İkinci öyküde ayrıca, katıldığı son savaşta aldığı ölümcül bir yara sonucu ölmek üzere olan Arthur'un, kılıcı kendisine sadık Sir Bedivere'e vererek göle atmasını emrettiği, gölden çıkan bir kolun Excalibur'u üç kez havaya kaldırdıktan sonra sulara gömülüp kaybolduğu anlatılır.

İrlanda efsanelerinde de Caladbolg adlı bir kılıçtan söz edilir. Monmouth'lu Geoffrey'nin *Historia regum Britanniae*'sinde (y. 1136; Britanya Krallarının Tarihi) Arthur'un kılıcından Caliburn olarak söz edilmesi "Excalibur"un buradan kaynaklandığını göstermektedir. Malory'ye göre ise Excalibur, "kesme çelik" demektir

Excelsior elması, 1905'te Cullinan elması(*) bulunana değin dünyanın bilinen en büyük kesilmemiş elması. 30 Haziran 1893'te Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Oranj Bağımsız Devleti'nde Jagersfontain'deki De Beers madeninde el arabasını yükleyen bir işçinin bulduğu mavi-beyaz renkli taş yaklaşık 995 kırat ağırlığındaydı. 1904'te I. J. Asscher and Company of Amsterdam uzun bir inceleme süresinden sonra elması keserek 21 ayrı parçaya ayırdı. Bunların en küçüğü bir kırattan daha hafif, en büyüğü ise 70 kırattan ağırdı.

exceptio non adimpleti contractus, Roma hukukunda, tam iki taraflı sözleşmelerde kendi edimini yerine getirmeden alacağını istemek için dava açan tarafa karşı ileri sürülen defi. Davacının edimini yerine getirdiğini kanıtlayamaması durumunda davanın düşmesine karar verilirdi. Bu defi çağdaş hukuk sistemlerinde ve Türkiye'de de benimsenmiştir. Borçlar Kanunu'nun 81. maddesine göre "karşılıklı borçları içeren bir sözleşmenin yerine getirilmesini isteyen tarafın, sözleşmenin gereklerine ya da niteliğine uygun bir süreden yararlanma hakkı olmadıkça, kendi borcunu ödemiş ya da ödemeyi önermiş olması gerekir". Bu maddeye dayanarak ileri sürülen defiye öğretide ve uygulamada "ödemezlik defi"(*) de denir.

exemplum (Latincede "örnek"), çoğul EXEMPLA, ortaçağda vaizlerin bir ahlak dersini vurgulamak ya da dinsel öğretinin bir yönünü anlatmak için konuşmalarına kattıkları kısa öykü.

Jacques de Vitry'nin *Exempla*'sında (y. 1200) olduğu gibi vaizlerin yararlanması için bir araya toplanmış fabllar, halk öyküleri ve efsaneler vardır. Bu tür *exemplum*'lar, ortaçağın din dışı düzyazı ve manzum öykülerinden birçoğunun çekirdeğini ya da taslağını oluşturmuştur. *Exemplum*'ların etkisi Chaucer'ın *Canterbury Tales* (1387-1400; Canterbury Öyküleri) adlı yapıtında yer alan ünlü "The Pardoner's Tale"de de (Bağışlayıcının Öyküsü) görülür.

Exeter, ABD'de, New Hampshire eyaletinin güneydoğusunda Rockingham ilinin (*county*) merkezi kent. Exeter Irmağı kıyısında Squamscott Çavlanlarının bulunduğu yerde, Portsmouth'un güneybatısında yer alır. Rahip John Wheelwright ve Massachusetts Koyu Kolonisi'nden gelen sürgünler tarafından 1638'de kuruldu. Önceleri İngiliz kolonilerinden bağımsız bir yerleşme olmasına karşın, ekonomik koşulların ağırlaşması üzerine, 1643'te gönüllü olarak Massachusetts'e bağlandı. 17. yüzyılda New Hampshire kolonisine katıldı. 1675'ten 1725'e değin birçok Yerli saldırısına uğradığından, pek gelişemedi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda yurtseverlerin bir merkezi oldu. Sonraları gemi yapımı sanayisinin geliştiği kentte, günümüzde dokuma, deri eşya ve elektronik aletler üretilmektedir.

Üniversiteye hazırlık okulu olan Phillips Exeter Academy 1781'de kurulmuştur. Tarihsel yapılar arasında Kongregasyon Kilisesi (1798), George Washington ailesinin kişisel eşyalarının saklandığı Cincinnati Memorial Hall (1721) ve Gilman-Clifford (Garnizon) Binası (y. 1650) sayılabilir. ABD anayasasını imzalayanlardan Nicholas Gilman, James Buchanan'ın başkanlık döneminde dışişleri bakanlığı yapan Lewis Cass ve heykelci Daniel Chester French burada doğmuştur. Nüfus (1990) 12.481.

Exeter, İngiltere'de, Devon ilinde (*county*) kent ve ilçe. Exe Irmağının Manş Denizine döküldüğü yerin yaklaşık 16 km yukarısında yer alır. Yüzölçümü 45 km²'dir. İlk çağlardaki önemi, ırmağın geçit verdiği bir noktada kurulmuş olmasından gelir.

Eski Britanya kabilelerinden Dumnonilerin merkez yapmasından sonra Exeter'ı ele geçiren Romalılar ona Isca Dumnoniorum adını verdiler. Ortaçağda İngiltere'nin güneybatısındaki en önemli kent olan Exeter, bu nedenle birçok kez kuşatıldı. Büyük Alfred'in Danlara karşı iki kez savunduğu (877 ve y. 894) kent sonunda 1003'te düştü 1068'de de 18 gün süren bir kuşatmadan sonra I. William'ın (Fatih) eline geçti.

İngiliz İç Savaşı sırasında Exeter parlamentodan yanaydı, ama 1643'ten 1646'ya değin kralcıların elinde kaldı. Norman İstilası'ndan önce ilçe (*borough*) oldu, 1537'de il (*county*) kimliği kazandı ve 1974'te İngiliz yerel yönetimlerinin yeniden düzenlenmesine değin bu kimliğini korudu. İlki 1466'daki terziler loncası olmak üzere kentte birçok lonca kuruldu.

Aziz Petrus adına yapılan Norman katedrali 1133'te tamamlandı. Yaklaşık 1275'te yapımına başlanan bugünkü katedral bezemeli gotik üslupta, ikiz kuleleriyse Norman üslubundadır. Öteki önemli yapılar arasında 14. yüzyılda yapılıp 1468-70'lerde yeniden ele alınan lonca toplantı binası ve 1744'te büyük ölçüde tahrip olan Norman kalesi sayılabilir. 1942'deki bombardımanlar birçok kiliseyle tarihsel evin yıkılmasına ve ortaçağdan kalan surların bazı bölümlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kentteki University College (1922) 1955'te Exeter Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür.

Exeter'da St. Peter Katedrali, Devon
Colour Library International

Denize bir kanalla bağlı olan Exeter limanına ancak küçük tekneler girebilir. Kentteki hafif sanayi ürünleri arasında metal ve deri işleriyle tarım aletleri sayılabilir; ayrıca kâğıt üretimi de yapılmaktadır.

Exeter, tarihsel İngiliz kasabalarının en güzel örneklerinden biridir. Bir Roma üssüyken ortaçağda bir katedral kenti olmuş, bugün de geniş bir bölgenin yönetim ve hizmet merkezi haline gelmiştir. Nüfus (1984 tah.) 100.800.

Exeter Book (Exeter Kitabı), Eski İngiliz şiirinden günümüze kalan en geniş derleme. Yaklaşık 975'te kopya edilen elyazması, Piskopos Leofric (ö. 1072) tarafından Exeter Katedrali'ne verilmiştir. Kitabın başında uzun dinsel şiirler yer alır: Üç bölümden oluşan "Christ" (İsa), Aziz Guthlac üzerine iki şiir, "Azarius" adlı bir şiirden parçalar ve alegorik bir şiir olan "Phoenix" (Anka). Bunları izleyen daha kısa dinsel şiirler arasına, örnekleri yalnızca bu derlemede görülen türlerde yazılmış bazı şiirler de serpiştirilmiştir. Kitap ayrıca "The Wanderer" (Gezgin), "The Seafarer" (Gemici), "The Wife's Lament" (Kocası Ölen Kadının Ağıtı), "The Husband's Message" (Kocanın Mesajı) ve "The Ruin" (Yıkıntı) gibi Anglosakson edebiyatından günümüze kalan lirik şiirlerin ya da daha sık kullanılan adıyla elejilerin tümünü kapsar. Âşıkların ayrılması, sıla acısı, deniz yaşamının ürkütücü

ya da çekici yanları gibi konuları betimleyen bu dindışı şiirler, koyu bir yalnızlık ve kimsesizlik duygusu uyandırır. Ama "The Wanderer" ve "The Seafarer" gibi bazı örnekler dinsel alegorilerle yüklüdür. *Exeter Book*, 95 bilmeceye de yer vererek, bir ya da ikisi dışında hiç yazıya geçmemiş olan bu türün eski örneklerinin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Exeter Book'un geri kalan bölümünde, türünün tek örneği olan "The Rhyming Poem" (Uyaklı Şiir), özdeyişlerden oluşan şiirler, hayali bir ozanın kahramanlık öyküsü "Widsith" ile "Deor" ve "Wulf and Eadwacer" adlı iki nakaratlı şiir yer alır. Şiirlerin gelişigüzel sıralandığı ve kitabın daha önceki bir yazmadan kopya edildiği sanılmaktadır.

Exmouth Körfezi, Batı Avustralya eyaletinde, Hint Okyanusuna açılan körfez. Kuzeybatı Burnu ile anakara arasında yer alır. Uzunluğu kuzey-güney doğrultusunda 90 km, ağız genişliği 49 km, derinliği en fazla 22 m'dir. Yöredeki başlıca geçim kaynakları balık, inci ve karides avcılığı ile turizmdir; ayrıca petrol çıkarma amacıyla sondaj çalışmaları yapılmaktadır. Yakındaki Range Burnu Ulusal Parkı, Avustralya'ya özgü, soyu tükenmekte olan sarı ayaklı kaya valabisinin (*Petrogale* cinsi) korunması açısından önem taşır. Batı kıyılarının ilk haritası Felemenkli denizci Abel Tasman tarafından 1644'te yapıldı. 1818'de İngiliz kraliyet gemisi "HMS Mermaid"le yöreye gelip araştırmalar yapan Yüzbaşı Phillip Parker King, körfeze Amiral Vikont Exmouth'un adını verdi. Exmouth kenti 1967'de, Kuzeybatı Burnundaki ABD Deniz Haberleşme İstasyonu'nda çalışanlar için bir yerleşim ve hizmet merkezi olarak kuruldu.

Exogyra, soyu tükenmiş yumuşakça cinsi. Jura Dönemi ile Kretase (Tebeşir) Dönemi arasında (y. 190-65 milyon yıl önce) çökelmiş sığ deniz tortullarında pek çok fosili

Texas'taki Griffiths Ravine'de bulunmuş bir *Exogyra arietina* fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo, New York

bulunan bu yumuşakçaların kabuğu çok kalın ve büyüktür. Sol çenet ya da kabuk sarmal olarak kıvrılmış, sağ çenet oldukça düz ve çok daha küçüktür. Sol çenetin üstünde uzunlamasına kabarık çizgiler ve çukurluklar bulunur.

Explorer, ABD'de 1958-75 arasında uzaya fırlatılan 50'den çok bilimsel uydunun oluşturduğu insansız uzay araçları dizisinin ortak adı. ABD'nin yörüngeye oturttuğu ilk uydu olan "Explorer 1" (31 Ocak 1958'de fırlatıldı), Yer'i çevreleyen Van Allen ışınım kuşaklarından Yer'e en yakın olanını keşfetti. Bu dizinin öteki önemli araçları, uzayda laserle haberleşme olanaklarını deneyen "Explorer 36" (7 Mart 1968) ile Samanyolu Gökadası içinde ve dışında X ışınları kaynaklarını araştırmak amacıyla fırlatılan "Explorer 52"dir (7 Mayıs 1975).

Extremadura, İspanya'da özerk bölge (*comunidad autónoma*). Ülkenin güneybatısındaki Cáceres ve Badajoz illerini kapsar. Yüzölçümü 41.602 km²'dir.

Reconquista(*) sırasında Extremadura adı, savaş olmadığı dönemlerde Magrip toprakları dışında kalan bölgeler için kullanılırdı; birçok bölgeyi kapsayan Extremadura'nın sınırları İspanya'nın fetih durumuna göre değişirdi. 10. ve 11. yüzyıllarda sınırı doğuda Soria'dan başlar ve Duero (Douro) Irmağına yakın bir çizgiyi izleyerek Atlas Okyanusu kıyısındaki (bugün Portekiz'de bulunan) Coimbra yakınlarına uzanırdı. 1086 dolaylarında Extremadura adı güneyde Salamanca, Segovia ve Ávila'yı kapsayan ve yeni fethedilen bölgeye verildi. Bölge, eskisinden ayırt etmek için, önceleri "Duero ötesindeki Extremadura" olarak adlandırılmıştı.

1157-1230 arasında güneye doğru genişleyen Leon Krallığı'nda da Ciudad Rodrigo'dan, Badajoz'un ötesine doğru güneye uzanan, Extremadura adlı bir il vardı. Böylece 12. yüzyılda ve 13. yüzyıl başında, Leon ve Kastilya krallıklarında, iki ayrı Extremadura ili bulunuyordu. Daha sonra Kastilya ve Leon kralı III. Fernando döneminde bu ayrı yönetimler birleştirildi. Ortaçağ sonlarından başlayarak Extremadura, bu iki ilin bugünkü sınırından biraz daha büyük bir bölgenin adı oldu. 1790'da bölge, Extremadura *audiencia*'sının (kraliyet yasalarını uygulamakla görevli mahkeme) gözetimine verildi. 1833'te bugünkü iller kuruldu.

Extremadura'nın batıda Portekiz'e sınırı vardır. Meseta Central (Orta Plato), Salamanca ilinden güneydeki Cáceres iline uzanır ve giderek Cáceres peneplenlerine dönüşür. Cáceres'in kuzeybatısında Guadalupe Dağları ve Ávila ili yer alır. Toledo Dağları batıdaki Toledo ilini Extremadura'dan ayırır. Tajo (Tejo) ve Guadiana ırmakları, sırasıyla Cáceres ve Badajoz illerinin büyük bölümünü akaçlar. Guadiana'nın havzası Ciudad Real ilinden batıda Badajoz'daki düzlüklere uzanır.

Havzanın güneyindeki ovalarda toprak verimsizdir; ancak tahıl tarlaları bulunur ve bodur çalılar yetişir. Morena Dağları bölgenin güneyinde, Andalucia özerk yönetim bölgesindeki Córdoba, Sevilla ve Huelva illeriyle olan sınır boyunca yükselir. Yıllık yağış miktarı, Badajoz ilinin doğusundaki az yağışlı bölge dışında, 500 mm'yi biraz geçer. Meseta Central'ın kara iklimi Extremadura'yı da etkiler; ama Tajo Irmağından gelen Atlas Okyanusu etkisiyle iklim biraz yumuşar.

Badajoz'da, geniş bir alana yayılmış kalabalık kentlerden oluşan Andalucia tipi yerleşimler vardır. Cáceres ilinde ise nüfus, vadilerdeki küçük köylerde yoğunlaşmıştır. Extremadura'nın nüfusu Müslüman istilasından bu yana seyrektir. 1900'den sonra yarı işsiz olan çok sayıda tarım işçisi bölgeden göç etmiş, geride yaşlı ve gittikçe azalan bir nüfus kalmıştır. Kırsal bölgelerde topraksız tarım işçilerince işlenen büyük çiftlikler (*latifundia*) vardır. Extremadura, 13. yüzyıldan bu yana hayvanların mevsime göre ovadan dağa taşındığı önemli bir hayvancılık bölgesidir. Bugün de tarımsal üretimde hayvancılık büyük yer tutar. Özellikle koyun ve domuz keçinin yerini almıştır. 18. yüzyıl sonlarına değin önemli bir tarım reformu gerçekleşmedi. Hükümet 1779'da bağların ve zeytinliklerin çitlenmesine (*bak.* çitleme hareketi) izin verdi. 1788'de bu karar, tüm işlenebilir topraklara uygulandı. 19. yüzyılda buğday ekimi belirgin bir biçimde arttı. 1860'tan sonra üzüm ve zeytin önem kazandı. Bugün başlıca ürünü buğday olan kuru tarım yaygındır. İkinci Cumhuriyet döneminde (1931-36) girişilen toprak reformu, General Francisco Franco tarafından büyük ölçüde geçersiz kılındı. 1952'de yürürlüğe giren Badajoz planı, sulama tarımı yapılan alanların biraz genişlemesini sağladı. Ormancılığın önemi de giderek artmakla birlikte bölgedeki meşe, kestane ve kayın ağaçlarından henüz yeterince yararlanılamamaktadır.

Extremadura'da sanayi üretimi gelişmemiştir; çoğunlukla tarım, orman ve maden ürünleri işlenir. Bölgede un değirmenleri yaygındır; pamuk yetiştirilmesiyle birlikte gelişen küçük çaplı bir dokuma sanayisi vardır. 1868'de, Badajoz ve Ciudad Real arasında bir demiryolu inşa edildi; 1881'de Cáceres demiryolu Lizbon ve Madrid ile birleştirildi. Gene de Extremadura, ülkenin sanayi merkezleriyle ilişkisi zayıf, yalıtılmış bir kenar bölgedir. Başlıca ticaret merkezleri Cáceres, Badajoz, bölge merkezi Mérida ve Plasencia'dır. Bölgedeki dükkânların çoğu küçük aile işletmeleridir.

Extremadura mutfağı tavuk, koyun, yağ ve ekmeğe dayanır. İspanya'nın en iyi jambonu burada üretilir. Kültürel yaşamı, Salamanca ve Andalucia'nın yanı sıra Portekiz'den de etkilenmiştir. Geniş kenarlı şapka ve *zahones* denen deri pantolon, geleneksel erkek giysisidir ve tipik Andalucia özellikleri taşır. Montehermoso hareketli halk danslarıyla tanınır. Nüfus (1988 tah.) 1.097.801.

Exxon Corporation, eskiden (1972'ye değin) STANDARD OIL COMPANY (NEW JERSEY), satış düzeyi bakımından dünyada ilk sıralarda yer alan ABD şirketi. Petrol, doğal gaz, kömür, nükleer yakıt, kimyasal maddeler (hammaddeler, çözücüler, plastik ve başka ürünler) ile bakır, bitümlü kum, kurşun ve çinko gibi madenler ile ilgili yatırımları ve işletmeleri vardır. Boru hatlarının yanı sıra dünyanın en büyük tanker ve gemi filolarından birini işletir. Petrolle ilgili işletmeleri petrol aramadan servis istasyonlarına kadar uzanan bir zinciri kapsar. Merkezi New York kentindedir.

Standard Oil Trust tarafından (*bak.* Standard Oil Company and Trust) 1882'de kuruldu. 1899'da bu tröstteki bütün şirketleri içine alan bir holdinge dönüştürüldü. 1911'de ABD Yüksek Mahkemesi'nin kararıyla ABD'deki 33 yan şirkette bulunan hisselerini elden çıkarmak zorunda kaldı. Bu arada "çokuluslu" bir şirket niteliği kazanan Standard Oil Company (New Jersey), Britanya Adaları'nda petrol pazarlamak amacıyla 1888'de Anglo-American Oil Company'yi (Esso Petroleum Company'nin doğduğu şirket) kurdu. 1890'da da sonradan Esso AG adını alan bir Alman şirketine ait hisselerin önemli bir bölümünü satın aldı. 1898'de Kanada'nın başlıca petrol şirketi olan Imperial Oil Limited'ın denetimini ele geçirdi. Daha sonra tamamen ya da kısmen satın aldığı şirketler arasında Humble Oil and Refining Co. (1919), Tropical Oil Co. of Colombia (1920), Standard Oil Co. of Venezuela (1921), Creole Petroleum Co. of Venezuela (1928), Turkish (bugün Iraq) Petroleum Co. (1928) ve Arabian American Oil Co. (1948) sayılabilir.

Holding 1926'da ürünlerinin ve şirketlerinin birçoğunda Esso ticari adını kullanmaya başladı. Öteki Standard Oil şirketleri sonradan açtıkları davalarla bu adın bazı eyaletlerde kullanılmasını önlediler. Bunun üzeri-

ne şirketin adı 1972'de Exxon Corporation olarak değiştirildi. Birçok yan şirket ve bağlı ortaklık aynı adı benimserken, yabancı bağlı ortaklıkların çoğu Esso adını korudu.

Sekseni aşkın ülkede iş yapan Exxon'un Kuzey Amerika, Latin Amerika, Avrupa ve Afrika, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Pasifik'te yönettiği ya da ilgili olduğu rafinerilerin sayısı 70'i bulur. Varlıklarının yaklaşık yarısı ABD dışındadır.

Eyadema, (Etienne) Gnassingbe (d. 26 Aralık 1937, Pya, Togoland), Ocak 1967'de bir askeri darbeyle Togo devlet başkanı olan asker.

1953'te Fransız ordusuna girdi. 1961'e değin Çinhindi, Dahomey, Nijer ve Cezayir'de görev yaptı. 1962'de Togo'ya çavuş olarak döndü. Devlet Başkanı Sylvanus Olympio'nun Fransız savaşlarına katılmış 626 Togolu askeri Togo'nun küçük ordusuna almayı reddetmesi üzerine, aralarında Eyadema'nın da bulunduğu bir grup asker Ocak 1963'te bir askeri darbe gerçekleştirdi. Yalnızca devlet başkanını öldüren darbeciler, Nicolas Grunitzky adlı bir sivili başa geçirdi. Togo'nun güneyinde yaşayan Eve kabilesine mensup bir grubun Kasım 1966'daki başarısız darbe girişiminin ardından Ocak 1967'de yönetime el koyan ordu, nisanda Başkomutan Eyadema'yı devlet başkanlığına ve ulusal savunma bakanlığına getirdi. Eski siyasal sürgünleri ülkeye geri çağıran Eyadema, 1969'da Togo Halkı Birliği (RPT) adlı yeni bir parti kurarak başkanlığını üstlendi. 1979 ve 1985'teki başkanlık seçimlerini tek aday olarak kazandı.

Eyadema'nın yönetimi altında Togo'ya bir ölçüde istikrar geldi; 1974'te ülkedeki fosfat işletmelerinin ulusallaştırılması devlet gelirlerini artırarak kalkınmaya kaynak sağladı. Ama 1970'lerde elde edilen ekonomik kazanımlar 1980'lerde kötü yönetim ve yolsuzluklar nedeniyle tüketildi. Eyadema 1991'de bir ulusal konferans toplanmasını kabul etmek ve 1992'de çok partili seçimler yapılacağı sözünü vermek zorunda kaldı.

eyalet, Osmanlı Devleti'nin taşra örgütlenmesinde, beylerbeyi tarafından yönetilen, en büyük yönetsel birim.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıl başına değin Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki eyaletten oluşuyordu. Rumeli Eyaleti I. Murad (Hüdavendigâr) döneminde (1360-89), Anadolu Eyaleti ise I. Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402) kurulmuştu. Eyaletler, biri paşa sancağı (merkez) olmak üzere çok sayıda sancak(*) ve kazayı kapsamaktaydı. Fetihlerle yeni ülkeler Osmanlı topraklarına katılınca eyaletlerin sayısı da çoğaldı. Osmanlı Devleti, en geniş sınırlarına ulaştığı 17. yüzyılda 30'un üzerinde eyalete bölünmüştü.

Günün ulaşım ve haberleşme koşulları, para ekonomisinin geriliği vb maddi temeller üzerinde, ister istemez yönetsel, askeri ve mali bakımdan yarı bağımsız olan eyaletler, Osmanlı merkez örgütüne benzer bir biçimde örgütlenmişti. Padişahın mutlak yetkilerinin temsilcisi olan beylerbeyi, aynı zamanda eyaletin en yüksek karar organı olan eyalet divanının (paşa divanı) başkanıydı. Divanı oluşturan öteki üyeler kadı, kenar defterdarı, tımar defterdarı, hazine defterdarı, tezkireci, subaşı ve asesbaşıydı. Eyaletin yargı işlerine bakan eyalet kadısı beylerbeyine bağlı değildi. Divanda alınan kararlar, yerel yargı siciline işlendikten sonra yerine getirilirdi. Divan-ı Hümayun'a gelen ve doğrudan eyalet divanıyla ilgili olan dilek ve şikâyetler bu divana gönderilirdi. Beylerbeyi, eyalet tımar askerlerinin genel komutanı olarak sefere katıldığında yerine mütesellim denen bir vekil atardı. Kapı kethüdaları beylerbeyini İstanbul'da temsil eder; merkezle eyalet arasındaki yazışmaları, istekler ve yükümlülüklerle ilgili ilişkileri çabuklaştırırlardı. Beylerbeyinin emrinde, resmî, askeri ve özel işler için daire halkı; koruma, kolluk ve güvenlik hizmetleri için de kapı halkı denen çok sayıda görevli ve asker bulunurdu. Yeni atanan bir beylerbeyi kendi kapı halkını ve daire halkını oluşturur, başka bir eyalete atandığında da bu kadrolarla giderdi. Görevden uzaklaştırıldığında ise kapı halkını ve dairesini dağıtırdı. Bu uygulama sırasında açıkta kalan deli, levend ve sekbanlar, özellikle 16. yüzyıl sonunda patlak veren büyük toplumsal bunalım (*bak.* Celali Ayaklanmaları) sürecinde, kapısız levendat denen çeteler oluşturarak eyalet güvenliğini önemli ölçüde bozmuşlardır.

17. yüzyılda belirginleşen biçimiyle eyalet düzeni, toprak ve askerlik rejimleri bakımından üç ayrı sisteme bağlanmıştı: Dirlik düzeninin geçerli olduğu tımarlı eyaletler, salyaneli eyaletler ve eyalet-i mümtaze. Doğrudan merkeze bağlı tımarlı eyaletlerde, tımarlı sipahiler ve yerlikulu denen asker sınıfları bulunuyordu. Tımar düzeninin uygulanmadığı salyaneli eyaletlerde beylerbeyi yerel bütçeyi oluşturur, gelir fazlasını devlet hazinesine gönderirdi (*bak.* salyane). Genelde yarı özerk olan eyalet-i mümtazelerin konumları birbirinden farklıydı. 18. yüzyılda askeri ve ekonomik nedenlerle klasik denen eyalet düzeni bozuldu. Bazı eyaletler malikâne ve mukataa yoluyla âyanın yönetimine bırakıldı; iki eyaletin bir vezire, birbiriyle hiçbir yakınlığı bulunmayan birkaç sancağın vali sanı taşıyan vezirlere verilmesi yaygınlaştı. Bu dönemde fiili yönetim valilerden çok müteselimlerin elindeydi. Tanzimat dönemindeki bazı geçici düzenlemelerden sonra 1867 Vilayat Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle eyalet düzeni kaldırılarak vilayetler(*) oluşturuldu.

eyalet-i mümtaze, EYALET-İ MUHTARE olarak da bilinir, yükümlülükleri ve yönetsel konumları bakımından çeşitli ayrıcalıkları olan Osmanlı eyaletlerine verilen ad.

Yarı özerk olan eyalet-i mümtazenin vergi yükümlülüğü yıllık olarak belirlenirdi. Savaşlarda bu eyaletlerin belli sayıda asker göndermesi ve eyalet askerinin başında beylerbeyinin sefere katılması zorunluydu. Bu özelliklerinden dolayı eyalet-i mümtazeye, mirîli eyalet de denirdi. Eyalet-i mümtaze olan ilk Osmanlı eyaleti Mısır'dı. Mısır her yıl Haremeyn (Mekke ve Medine) halkına tahıl, padişah kileri için kahve ve pirinç, ceb-i hümayuna da 600 bin altın göndermekle yükümlüydü. Mısır beylerbeyi bölge kolluk kuvvetlerinin aylıklarını ve kamu harcamalarını özel hazinesinden karşılardı. Eflâk ve Boğdan ile Dobravenedik (Dubrovnik), halklarının Hıristiyan oluşu nedeniyle cizye bedeli gönderen mirili eyaletlerdi. Garp Ocakları, Hicaz Şerifliği, Kırım Hanlığı da ayrıcalıklı eyaletlerdi. Kırım Hanlığı'na, komşusu Hıristiyan devletlere savaş açma izni veriliyor, Kırım hanı protokolde hükümdar muamelesi görüyordu. Sefere çağrıldığında padişahın kendisine harcırah baha (bir tür yolluk) göndermesi ve hanlık başkentinde bin dolayında yeniçeri bulundurması bu eyalete tanınan ayrıcalıklardı. 18. yüzyılda Sisam (Sámos), 19. yüzyılda ise Sırbistan, Karadağ, Rumeli-i Şarkî Vilayeti, Kıbrıs, Bulgaristan Prensliği ve Aynaroz da eyalet-i mümtaze konumu kazandılar. Eyalet-i mümtazelerin giderek bağımsızlık çizgisine yaklaşması, büyük devletlerle Osmanlı yönetimi arasında sürekli sorunlara yol açtı. Bâbıâli bu eyaletlerin devletten kopmasını ödüncü politikalar izleyerek önlemeye çalıştı.

Eyalet-i Rum *bak.* Rum Eyaleti

Eyasi Gölü, Doğu Afrika'da, Tanzanya'nın kuzeyinde göl. Manyara Gölünün batısında, Arusha'nın yaklaşık 155 km güneybatısında yer alır. 1.040 m'lik bir yüksekliktebulunan gölün yüzölçümü yaklaşık 1.000 km²'dir. Suları, volkanik etkinliklerin sürdüğü bir bölgedeki çanak çöküntünün dibini kaplar.

Duvarları mor lavdan oluşmuştur; geniş bir alanda beyaz alkalik sığlıklar, 10 m'nin altındaki derinliklerde yer yer tatlı su bulunur. Dışa akışı bulunmayan göle boşalan en önemli akarsu güneybatıdaki Sibiti Irmağıdır. Göl yaklaşık 58.750 km²'lik bir alanın sularını toplar. Kıyısında, sürüler halinde büyük ve küçük flamingolar yaşar.

Eybeschütz, Jonathan (d. y. 1690, Kraków, Polonya - ö. 1764, Altona, Danimarka), haham ve din bilgini. Haham Yakob Emden ile giriştiği sert tartışma Avrupa Yahudileri arasında bölünmeye yol açmış ve Eybeschütz'ün sağlığında hahamların aforoz yetkisini yitirmeleriyle sonuçlanmıştır.

Çeşitli Avrupa kentlerinde hahamlık yapan Eybeschütz, Talmud (Yahudi şeriatı, geleneksel öğretisi ve yorumu) üzerine ünlü bir uzman oldu ve kendisine derinden bağlı çok sayıda yandaş topladı. Kabala olarak bilinen mistik Yahudi metinleri üzerinde de uzmanlaştı.

Eybeschütz Altona, Hamburg ve Wandsbek cemaatlerinin vaizliğini kabul ettiğinde, bölge kadınları onun gizemli güçlerinin çocuk doğururken ölmelerini engelleyeceğini ummuşlardı. Eybeschütz onlara çeşitli dualar yazılı muskalar verdi. İleri sürüldüğüne göre dualardan şifreyle yazılmış bir tanesi, Yahudi tarihindeki sahte mesihlerin en ünlüsü olan ve Talmud'u ortadan kaldırmaya çalışan Sabetay Sevi'ye (1626-76) yazılmıştı. Muskalardan biri, Talmud'un katı bir izleyicisi olan Haham Yakob Emden'in eline geçti. Emden, Eybeschütz'ün adını vermeden, muskayı hazırlayanın heretik olduğunu ilan etti.

Anlaşmazlıkta Polonya hahamlığı Eybeschütz'ün, Alman hahamlığı da Emden'in tarafını tuttu. Birbirini izleyen suçlama ve karşı suçlamalar, Danimarka kralına ve sivil mahkemelere yapılan başvurular, iki hahamın yandaşları arasında çıkan çatışmalar ve hasım hahamlarca aşırı aforoz uygulamaları ile şiddetlenen tartışma, aslında daha temel bir karşıtlığı gizlemekteydi. Taraflardan biri mesihlik hareketini Yahudilik için bir tehlike olarak görürken, öbürü bunu Yahudiliğin gereği kabul ediyordu. Eybeschütz, Emden'e karşı belirgin bir zafer kazanamadıysa da, hahamlık konumunu korumayı başardı. Hahamların halk üzerindeki yetkesini zayıflatan tartışmanın etkileri uzun bir dönem sürdü.

Eyck, Jan van (d. 1395 öncesi, Maaseik, Liège Piskoposluğu, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu - ö. 9 Temmuz 1441 öncesi, Brugge), 15. yüzyılda yeni gelişmekte olan yağlıboya tekniğini yetkinleştiren Flaman ressam. Çoğunluğu portre ve dinsel konulardan oluşan doğalcı pano resimlerinde sık sık gizli dinsel imgelere yer vermiştir. Başyapıtı "Gent Altar Panosu" olarak da bilinen "Kuzunun Tapınması" (1432, Saint-Bavon Katedrali) adlı altar resmidir. Bazı

uzmanlar Hubert van Eyck'ın kardeşi olduğu görüşündedir.

Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte, Ekim 1422 tarihli bir belgede Hollanda kontu Bavyeralı Johannes'in sarayında *varlet de chambre et peintre* (ressam ve oda teşrifatçısı) olarak adı geçer; buna göre 1395'ten önce doğmuş olması gerekir. Jan, kontun ölümüne (1425) değin Lahey'deki

"Meryem'e Müjde", Jan van Eyck'ın yağlıboya çalışması, y. 1434
Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C.

sarayda çalışmaya devam etti. Aynı yıl Burgonya dükü III. Philippe (İyi) onu Lille'e çağırdı. Jan, Felemenk'in en güçlü kişisi ve başlıca sanat koruyucusu olan dükün ölümüne değin hizmetinde kaldı. Onun en güvendiği kişi olarak 1427'de İspanya, 1428-29'da da Portekiz saraylarında dükün evlenmesine ilişkin görüşmeleri yürüttü.

1430'larda Brugge'da bir ev satın aldı, evlendi ve iki çocuk sahibi oldu. Bundan sonra hep Brugge'da oturdu, ölünce Saint-Donatian Kilisesi'ne gömüldü.

Jan van Eyck'ın elinden çıktığı kesin olan resimlerin hepsi, sanat yaşamının son 10 yılına aittir. Bu nedenle ilk dönemlerine ilişkin bilgiler, ancak olgunluk dönemi yapıtlarından çıkarılabilmektedir. Onun, Flaman resminin kurucusu olduğunu ileri sürmek gelenek olmuştur; uzmanlar sanatının köklerini ortaçağ tezhip sanatının son büyük döneminde arama eğilimindedirler. Son dönem resimlerindeki doğalcı tutumu ve zarif kompozisyon anlayışı, büyük bir olasılıkla, adı bilinmeyen Boucicaut Ustası ile Limburg Kardeşler (Pol, Herman, Jehanequin) gibi 15. yüzyıl başlarının tezhip ustalarından kaynaklanmaktadır. 1439 tarihli bir belgede, dük için hazırlanan bir yazmanın resimlenmesi işinde adının geçmesi, bir dönemde minyatür üstüne çalıştığı kanısını uyandırmışsa da, sonraki araştırmalarda bu savı zayıflatan ipuçları ele geçmiştir.

Jan van Eyck'ın sanatının gelişmesindeki en önemli etkenlerden biri, Flaman resmindeki yeri ancak yakın dönemlerde anlaşılan Doornıkli Robert Campin'in pano resimleridir. En azından bir kez (1427) Campin'le karşılaşmış olduğu saptanan van Eyck, atak gerçekçiliğiyle gizli simgeselciliğinin yanı sıra sonraları üslubunun en belirgin özelliği olan ışıltılı yağlıboya tekniğini de bir olasılıkla ondan öğrenmişti. Flaman resminde yapıtlarına ilk kez imza atan sanatçı oldu.

Jan van Eyck'tan kalan resimlerin dokuzunun imzalı, onunun da tarihli olmasına karşın, üslubunun belirlenmesinde ve yapıtlarının tarihsel bir sıraya sokulmasında bazı sorunlar vardır. Bunların en önemlisi, başyapıtı sayılan "Gent Altar Panosu"nun üstündeki yazıtta Hubert van Eyck'ın adının geçmesidir. Bu noktadan yola çıkan sanat tarihçileri, Jan'ın gelişmesini daha az iddialı, ama daha güvenilir yapıtlarına dayanarak belirlemeye çalıştılar. 1432-39 arasında yaptığı resimler üzerindeki araştırmalar onun, Campin etkisinde ağır ve heykelsi bir gerçekçilikten daha zarif ve duyarlı bir üsluba doğru düzenli bir gelişme gösterdiğini ortaya koydu. Bu gelişme göz önünde tutulduğunda "Gent Altar Panosu"nu, üstünde de belirtildiği (1432) gibi Jan'ın sanatının olgunluk dönemine tarihlemek pek zor değildi. Asıl sorun resmi kimin yaptığıydı.

Sanat tarihçileri yazıttaki "Bu yapıta, kendinden daha büyüğü bulunmayan ressam Hubert van Eyck başladı, ama onun ardından ikinci gelen kardeşi Jan tamamladı" ibaresine dayanarak Hubert'in katkısını saptamaya çalıştılar. Panoyu, özellikle Eyck üslubundaki daha erken tarihli yapıtlarla karşılaştırarak bazı bölümlerin Hubert'e ait olduğunu kabul ettiler. Yazıta ilişkin başka bir sorun da, yazının bir 16. yüzyıl kopyası olması ve resimle ilgili daha önceki kaynakların hiçbirinde Hubert'ten söz edilmemesiydi. Örneğin, Albrecht Dürer 1521'de Gent'e yaptığı bir gezi sırasında yalnızca Jan'dan övgüyle söz ediyordu. Flaman tarihçi Marcus van Vaernewyck de 1562 gibi geç bir tarihte bile, resmin yaratıcısı olarak yalnızca Jan'ı anıyordu. Ayrıca son zamanlarda yürütülen filolojik bir araştırma da, yazıtın güvenilirliği konusunda ciddi kuşkular yarattı. Dolayısıyla Hubert'in bu resme katkısı bir hayli kuşkulu olduğu gibi, sanatı konusundaki bilgiler de kesin değildir. En güvenilir bilgiler, adına bir ressam olarak Gent kenti arşivlerinde rastlanması ve mezar taşındaki ölüm tarihidir (18 Eylül 1426). Adı geçen Hubert van Eyck'ın Jan'la ilişkisinin olup olmadığı ve "Gent Altar Panosu"ndaki katkısı pek çözülememiştir. Bütün bu tartışmalara karşın Jan'ın usta bir ressam olduğu kesindir. Eski kaynakların ileri sürdüğü gibi yağlıboyayı ilk bulan ressam olmasa da, bu tekniği doku, ışık ve doğadaki mekân etkilerini yansıtabilecek düzeyde yetkinleştirdiği açıktır. Jan'ın resimlerinin gerçekçiliği hiçbir zaman aşılamadı. Campin gibi, Jan için de gerçekçilik bir hüner gösterisi değildi. Ona göre doğa, Tanrı'yı içeriyordu. Bu inancından dolayı resimlerini, sıradan günlük eşyanın görüntüsü içinde gizlediği dinsel simgelerle doldurdu. Manzaralarını ve iç mekân resimlerini aydınlatan doğal ışığı bile Kutsal Varlık'ı çağrıştırmak için kullandı.

Tekniğinin zarifliği ve simgelerinin anlaşılmazlığı yüzünden, izleyicileri Jan'ın üslubunun yalnızca belli özellikleri uyarlayabildiler. Campin'in öğrencisi olduğu sanılan Rogier van der Weyden, ustasının sıcak gerçekçiliğini Jan'a özgü bir incelik ve soylulukla daha denetimli bir duruma getirdi. Gerçekte Campin bile sanat yaşamının sonuna doğru Jan'ın üslubuna boyun eğmişti. Jan'ın atölyesinden yetiştiği sanılan ve onun ölümünden sonra "Meryem'le Çocuk İsa, Azizler ve Bağışçıyla Birlikte" (Frick Koleksiyonu, New York kenti) adlı yapıtını tamamlayan Petrus Christus ise van der Weyden'in etkisiyle Jan'ın üslubunun karmaşıklığından uzaklaştı. Yüzyılın son çeyreğinde Hugo van der Goes ve Justus van Gent gibi Felemenkli sanatçılar Eyck'dan devraldıkları mirası yeniden canlandırdılarsa da, Quentin Massys ve Jan Mabusse gibi 16. yüzyılın başlarında Jan'ın yapıtlarına yönelen Flaman ressamlar, kendi özgün yaratıları üzerinde çok az etkisi olan kopyalar yaptılar. Jan van Eyck'ın Almanya ve Fransa'daki etkisi, Campin ve Rogier'in daha kolay ulaşılabilen üsluplarının gölgesinde kalırken, iki kez gittiği İber Yarımadasında çok daha güçlü oldu. İtalya'da ise Jan'ı Rogier, Pisanello ve Gentile da Fabriano ile eşdeğerde tutan hümanist Bartolomeo Facio ve Cyriacus onun büyüklüğünü kabul etmişlerdi. Ama Rönesans sanatçıları da, bütün ressamlar gibi, Jan'a öykünmektense hayran olmayı daha kolay buldular.

Jan'ın resimleri her zaman ilgi gördü. Teknik konulardaki sayısız yeniliklerini herkes kabul etti. Yapıtlarının pek çok kopyası yapıldı, koleksiyoncular peşinde koştular. I. Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan Versailles Antlaşması'yla "Gent Altar Panosu" Belçika'ya geri verildi.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Genç Bir Adamın Portresi" (1432, Ulusal Galeri, Londra), "Turbanlı Adam" (1433, Ulusal Galeri, Londra), "Meryem'e Müjde" (y. 1434, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Arnolfi'nin Evlenmesi" (1434, Ulusal Galeri, Londra), "Kardinal Albergati" (y. 1435, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana), "Canon van der Paele Madonnası" (1434-36, Groeninge Müzesi, Brugge), "Azize Barbara" (1437, Kraliyet [Devlet] Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers), "Triptik" (1437, Resim Galerisi, Dresden), "Meryem'e Müjde" (y. 1438, Thyssen-Bornemizza Koleksiyonu, Castagnola), "Çeşmedeki Madonna" (1439, Kraliyet [Devlet] Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers), "Margaret van Eyck" (1439, Groeninge Müzesi, Brugge).

eyer, at sırtına konan oturmalık. Binek hayvanlarının sırtına rahatça oturabilmek için semer, kaltak, mahfe, çul, çultarı gibi oturmalıklar kullanılır. Bunlardan, yalnızca ata konanı "eyer" olarak adlandırılır. Atın binek hayvanı işlevi görmeye başlamasıyla birlikte eyer binişi kolaylaştıran bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Büyük olasılıkla üzengi ve hamut gibi Orta Asya kökenlidir. Deri eyer İÖ 3 - İS 1. yüzyıl arasında geliştirildi. Eyer yapım tekniği ortaçağda, özellikle Fransa'da büyük ilerleme gösterdi. Günümüz eyerleri kabaca iki türdür: Önünde ve arkasında yükseltiler bulunan Batı ya da Magrip eyeri ile daha çok spor ve at gezintisi amacıyla kullanılan, daha hafif, yayvan ve yastıklı İngiliz ya da Macar eyeri.

Eyerlerin çeşitli bölümleri vardır. Osmanlı eyerinde en önemli bölüm, birbirine bağlı iki tahtadan oluşan "kaltak"tır. Sağlam ve dayanıklı ağaç türlerinden yapılan kaltağın

üstüne yerleştirilen meşin "yastık" binicinin rahatça oturabilmesini sağlar. Yastık, hayvanın sırt yapısına ve binicinin vücut biçimine uygun, ortası çukur, ön ve arkası kalkık bir sele biçimindedir. Ahşapla pekiştirilen ön ve arka yükseltiler "kaş" adını alır. Özellikle ön kaş yüzünün metal süslemelerle işlenmesi gelenektir. Ön kaşın tepe noktasında yükselen "topuz", binicisiz hayvanın yularını bağlamak için kullanılır. "Kolan" ve "üzengi" kayışları kaltağa bağlanır. Kaltakla hayvanın sırtı arasına konan örtüye "sağrı örtüsü" denir. Bazı yörelerde, ayrı ayrı iki örtü kullanılmaktadır. Bu örtüler biniciye rahatlık sağladığı gibi, kayışları gizleyip eyeri süslemek amacıyla da kullanılır. Kaltakla at arasına konan iki örtüden alttakine "terlik", üsttekine "teğelti" denir. Kalın keçeden yapılmış dörtgen bir örtü biçimindeki terlik, atın terini alır; teğelti ise, üstü deri kaplanmış keçe bir örtüdür. Sırımla kaltağa bağlanan teğelti, terlik ile kaltak arasında bir kat oluşturarak hayvanın sırtını korur. Eyeri ata bağlayan kayışa "kolan" denir. Kolanlar iki ucundan kaltağa bağlıdır. En eski örnekleri şerit biçiminde örülmüştür. Bunlar, atın bir yanında binici tarafından düğümlenir; kemer kolanlar ise tokayla bağlanır. Eyerin at sırtına iyice bağlanmasına yaradığından, kolan en önemli öğedir. Ama eyerin iki yana kaymaması için önden ve arkadan da hayvana bağlanması gerekir. Kaltağın ön bölümüne geçirilen iki kayış, atın göğsünde birbirine bağlanarak eyerin geriye kaymasını önler. Ayrıca atın göğsüne takılan metal levhalar, hayvan dişleri, muskalar, nazar boncukları, ya da üstünde "maşallah" yazısı bulunan öteki süslemeler de bu kayışa bağlanır. Eyerin arka bölümüne bağlanan, benzer işlevli kayışlara ise "kuskun" denir. Eyerin öne kaymasını önleyen bu kayış, birer ucundan kaltağa bağlanarak hayvanın kuyruk altından geçirilir. Kolan, göğüslük ve kuskun, atın dörtnala koşarken, yokuş inerken ya da çıkarken eyeri yerinden oynatmasını önleyen bağlayıcı öğeler olarak işlev görürler. *Ayrıca bak.* semer.

eyersırt (*Creadion carunculatus*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Callaediae*(*) familyasından, az rastlanan kuş türü. Son örnekleri Yeni Zelanda açıklarındaki birkaç küçük adada yaşayan bu kuşlar 25 cm uzunluğunda, gövdeleri kara, yalnız sırtları (eyer) kızıl kahverengidir. Ağızlarının iki yanında sarı ya da turuncu renkte deri sarkıntıları bulunur.

Eyfel Kulesi *bak.* Eiffel Kulesi

Eyfeliyen Kat, Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan deniz kökenli kayaçların dünya çapında rastlanan bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Eyfeliyen Kat, genel olarak Orta Devoniyen Döneme karşılık gelen iki kattan altta yer alanıdır. Adını, Almanya'nın batısındaki Eifel yöresinde incelenen yüzey oluşumlarından alır. Fransız jeologlar Eyfeliyen Kat yerine çoğunlukla Kuveniyen Kat(*) terimini kullanırlar.

Eyfeliyen katmanlar *Anarcestes* cinsi ammonit kafadanayaklı içeren kayaçlarla ayırt edilir. Eyfeliyen Katın en önemli özelliklerinden biri, *Spirifer* ve *Calceola* ağırlıklı zengin fosil içerikli şeyllerden ve kireçtaşlarından oluşmasıdır. Almanya'daki oluşumlara ek olarak İngiltere'de de önemli Eyfeliyen bölümlere rastlanır. Fransa'da ve Avustralya'nın güneydoğusunda olduğu gibi burada da Calceola Şeylleri ve Torquay Kireçtaşları çok önemlidir. Eski Sovyetler Birliği'nde yer alan Eyfeliyen Katta, *Calceola* cinsi fosil içeren şeyller ve kireçtaşları egemendir. Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusunda Eyfeliyen Kat, özellikle New York yöresinde çok gelişmiş olan Onondaga Kireçtaşlarıyla başlar, daha sonra da şeyller gelir.

Eyice, Semavi (d. 21 Aralık 1924, İstanbul), sanat tarihçisi ve arkeolog. Özellikle Bizans sanatı üzerine incelemeleriyle tanınır.

1943'te Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Avrupa'ya gitti. 1943-44'te Viyana, 1944-45'te Berlin Üniversitesi'nde sanat

Eyice
İletişim Yayıncılık Arşivi

tarihi ve arkeoloji öğrenimi gördükten sonra Türkiye'ye dönerek 1948'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı fakültenin Sanat Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1950-53 arasında Arif Müfid Mansel başkanlığında Side'de yapılan arkeolojik kazılara katıldı ve burada incelediği Bizans yapılarını konu alan teziyle 1952'de doktor unvanını aldı. İstanbul'daki son Bizans dönemi yapıları üzerine hazırladığı tezle 1955'te doçent oldu. 1958-59 ders yılında kazandığı Humboldt Bursu'yla Münih Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1964'te *İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler* konulu teziyle profesör oldu ve Bizans Sanatı Tarihi Kürsüsü başkanlığına getirildi.

1971-74 arasında Hacettepe, 1974'te Bochum, 1976'da Sorbonne üniversitelerinde ve Collège de France'ta, 1983'te Paris'te Yüksek Araştırmalar Okulu'nda ders verdi. Ayrıca 1958-82 arasında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nda üye, 1983-87'de Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul Bölge Kurulu'nda başkan olarak görev yaptı. 1982'de İÜ Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü başkanlığına getirildi. Ayrıca 1957'de Türk Tıp Tarihi Enstitüsü'ne, 1968'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne ve Türk Tarih Kurumu'na üye seçildi; 1974'te Belçika Kraliyet Akademisi'nin muhabir üyesi oldu.

Çok verimli bir bilim adamı olarak dikkati çeken Eyice'nin yurt içi ve yurt dışındaki bilimsel toplantılara sunduğu bildirilerden ve yaklaşık 400 makalesinden başka *İstanbul, Petit guide à travers les monuments Byzantins et Turcs* (1955; İstanbul, Bizans ve Türk Anıtları Üstüne Küçük Rehber), *Son Devir Bizans Mimarisi* (1963, 1980), *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu* (1965), *Galata ve Kulesi, Galata and its Tower* (1969), *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler* (1971), *Bizans Devrinde Boğaziçi* (1976), *Türkiye'de Bizans Sanatı* (1982), *Ayasofya I* (1983), *Ayasofya II* (1984), *Topkapı Sarayı* (1985), *Ayasofya III* (1986), *Atatürk ve Pietro Canonica* (1986), *İznik* (1988) gibi kitapları da vardır.

Eylat *bak.* Elat

Eylau Çarpışması, Avrupa'da Napoléon'a karşı oluşturulan Üçüncü Koalisyon güçleri ile Fransa arasında geçen bir çarpışma (7-8 Şubat 1807). Napoléon'un savaş meydanında üstünlük sağlayamadığı ilk büyük çarpışmaydı. Doğu Prusya'da, Königsberg'in (Kaliningrad) 37 km güneyindeki Eylau kasabası (bugün Bagrationovsk, Rusya Federasyonu) çevresinde meydana geldi. Rusların beklenmedik bir kış saldırısı başlatmasından az sonra Leonti Leontieviç Bennigsen komutasındaki 76 bin Rus ve Prusyalı asker, Napoléon komutasındaki 74 bin askerle karşı karşıya geldi. 7 Şubat'taki ilk çarpışma planlanmamıştı ve iki tarafın da yaklaşık 4 bin kayıp vermesinden başka hiçbir sonuç doğurmadı. Ertesi sabah çarpışma başladığında Rusların 63 bin kişilik kuvvetine karşı Napoléon'un yalnızca 41 bin askeri vardı. Bu yüzden takviye gelinceye değin oyalama savaşını seçti; süvari saldırılarıyla, Rusların ilerlemesini engellemeye çalıştı. Bu saldırıların ilki şiddetli bir kar fırtınası içinde püskürtüldü ve ağır kayıplara yol açtı. Bu arada üç Rus askeri kolu Fransız hatlarına yönelerek zayıf noktaları tehdide başladı.

Napoléon, Joachim Murat komutasındaki 10.700 kişilik yedek süvariye, Rusların hem ilerleyen kollarına, hem de merkezine saldırma emri verdi. Tarihteki en büyük süvari hücumlarından biri olan bu saldırıda süvariler Rus saldırısını durdurdular; iki kol halinde Rus merkezini boydan boya yardılar; Rus mevzilerinin arkasında tek kol olarak birleştiler ve bir kez daha, toparlanan hatların arasına daldılar. Bu saldırı Napoléon'un kendi merkezini elde tutmasını ve krizi atlatmasını sağladı. Sonraki altı saat boyunca her iki taraf da takviye aldı ve kesin üstünlük sağlanamadı. Çarpışma, iki tarafın da bitkin düşmesiyle gece saat 22'de bitti. Taraflar 18-25 bin arasında asker kaybetti. Gece Bennigsen askerlerini geri çekti.

eylem, kuramsal fizikte, fiziksel bir sistemin tüm hareketini tanımlayan soyut nicelik. Hareket, dar ve geniş olmak üzere en az iki bakış açısından tanımlanabilir. Dar açıdan bakış bir nesnenin davranışının ardışık biçimde incelenmesini içerir. Geniş açıdan bakış ise bir nesnenin gerçekteki davranışının tam olarak betimlenişini içermenin yanı sıra, bir başlangıç durumunu bir son duruma bağlayan bütün olanaklı gelişme yollarını da sergiler. Geniş bakış açısından, bu iki durum arasındaki her yola, bu yolun belirleyici bir özelliği olan ve eylem olarak adlandırılan sayısal bir nicelik karşılık gelir. Eylem, sistemin ortalama kinetik enerjisinin iki katının, başlangıç ve son konumlar arasında geçen süreyle çarpımı olarak düşünülebileceği gibi, sistemin ortalama momentumunun, başlangıç ve son konumlar arasındaki uzaklıkla çarpımı olarak da alınabilir.

Bir sistemin iki durum arasındaki her gerçek hareketinde eylemin değeri ya maksimum ya da minimumdur. Sistemin davranışı, çoğu kez eylemin minimum olduğu (en küçük eylem) yolu izler. Bir optik sistemde, örneğin bir mikroskopta, ışık merceklerden kırılmalara uğrayarak geçerken en küçük eylemli yol boyunca gider. Işık için eylem gidilen yolda geçen zamanla orantılı olduğundan ışık, en kısa sürede alınabilecek olan yolu izler.

1900'de kuvantum kuramının ortaya konmasıyla eylem kavramı yeni bir önem kazandı. Molekül ya da atom düzeyindeki parçacıkların davranışlarının tanımlanmasında daha önce hiç akla gelmeyen bir kısıtlama koymak gerekti: Eylemin, ancak değeri çok küçük olan bir sabitin tamsayı

katlarına eşit olduğu hareket durumları olanaklıydı. Atomaltı boyutlardaki parçacıkların (temel parçacıklar) davranışlarının kesikli (kuvantalanmış) olması gerektiğini ilk kez öne süren Alman fizikçi Max Planck'ın adıyla anılan bu sabitin eylemin doğal birimi (kuvantumu) olduğu belirlendi. *Ayrıca bak.* Planck sabiti.

eylemsizlik, bir cismin, hareketsiz haldeyse kendisini harekete geçirmeye yönelik; hareket halindeyse hızının büyüklüğünü ya da doğrultusunu değiştirmeye yönelik herhangi bir etmene karşı koyma özelliği. Eylemsizlik, edilgen (pasif) bir özelliktir ve cisme kuvvet ve moment (tork) gibi etkilere karşı koymanın dışında bir nitelik kazandırmaz. Hareket eden bir cisim, eylemsizliği nedeniyle değil, ama onu yavaşlatacak, yönünü değiştirecek ya da hızlandıracak bir kuvvetin bulunmaması durumunda hareketini sürdürür.

Bir cismin eylemsizliğinin başlıca iki sayısal ölçüsü, o cismin bir kuvvetin etkisine direncini belirleyen kütlesi ile belirli bir eksen çevresindeki bir momentin etkisine karşı direncini belirleyen, aynı eksen çevresindeki eylemsizlik momentidir. *Ayrıca bak.* eylemsizlik momenti.

eylemsizlik kuvveti, dönen bir referans sisteminde(*) Newton'un ikinci hareket yasasının geçerli olabilmesi için var olduğu varsayılan kuvvetlerin ortak adı. Özel eylemsizlik kuvvetleri için *bak.* Coriolis kuvveti; d'Alembert ilkesi; merkezkaç kuvvet.

eylemsizlik momenti, bir cismin dönel eylemsizliğinin, bir başka deyişle, belirli bir eksen çevresinde dönmekte olan bir cismin, dönme hızını değiştirmeye yönelik bir momente (döndürme kuvveti) karşı koyma özelliğinin büyüklük ölçüsü. Dönme ekseni cismin içinde ya da dışında, sabit ya da hareketli olabilir. Ama eylemsizlik momenti (I), her zaman bu doğruya göre belirtilir

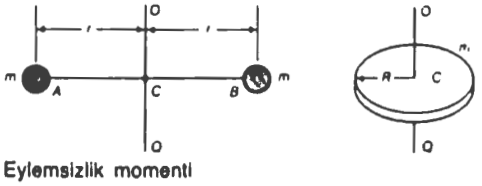

Eylemsizlik momenti

ve cismi oluşturan tüm parçacıklarının kütleleri ile bunların eksenden uzaklıklarının karelerinin çarpımının toplamı olarak tanımlanır. Çizimde görülen çelik küreler, OQ çubuğuna C noktasından yerleştirilen AB kolunun uçlarına eklenmiştir. AB kolunun kütlesinin dikkate alınmaması ve her iki kürenin kütlesini (m) oluşturan parçacıkların, OQ'dan r kadar bir uzaklıkta yoğunlaştığının varsayılması koşuluyla, eylemsizlik momenti $I=2mr^2$ olarak gösterilir. SI birimler sisteminde m kilogram ve I santimetre cinsinden verilir; bu durumda I'nın birimi kg-cm² olur. Biçimi ancak matematiksel bir formülle tanımlanan bir cismin eylemsizlik momenti, çoğunlukla integral hesabıyla bulunur. Çizimdeki diskin OQ çevresindeki eylemsizlik momenti diskin önce bir dizi eşmerkezli halkaya bölünmesi, ardından bunların kütlelerinin bulunarak, bu kütlelerin OQ'dan olan uzaklıklarının kareleriyle çarpılması ve sonunda bu çarpımların toplanması yoluyla, yani yaklaştırma yöntemiyle bulunur. Toplama işlemi, integral hesabıyla kolayca yapılabilir; böylece $I=(mR^2)/2$ eşitliği elde edilir.

Biçimi matematiksel olarak tanımlanamayan bir cismin eylemsizlik momenti deney yoluyla elde edilebilir. Buna ilişkin yöntemlerden birinde, bir burulma sarkacının salınım periyodu ile asılı kütlenin eylemsizlik momenti arasındaki ilişkiden yararlanılır. Çizimdeki disk, O noktasından tutturulmuş bir OC teline asılmış olsaydı, büküldükten sonra bırakıldığında OC'nin çevresinde salınım hareketi yapacaktı. Tam bir salınım periyodu, telin sertliğine ve diskin eylemsizlik momentine bağlı olacaktı, eylemsizlik büyüdükçe uzayacaktı.

eylemsizlikle güdüm sistemi, araçların, çoğunlukla da denizaltıların ve balistik füzelerin konumu ile ivmesini sürekli olarak hesaplayan, böylece usteki istasyonla haberleşmeye gerek kalmaksızın gerekli seyir verilerini sağlayarak araca kumanda eden elektronik sistem.

Eylemsizlikle güdüm sistemlerinin temel donanımları, cayroskoplar, ivmeölçerler ve bilgisayarlardır. Cayroskoplar araca sabit referans doğrultuları sağlar, ivmeölçerler ise sistemin hızındaki değişiklikleri ölçer. Bilgisayar aracın doğrultusundaki ve ivmesindeki değişikliklere ilişkin bilgileri işler ve sonuçları aracın seyir sistemine aktarır. Füzelerde kullanılan tipik bir eylemsizlikle güdüm sisteminde üç cayroskop ile üç ivmeölçer bulunur. Üç askılı cayroskoplar, aracın belirli bir başvuru doğrultusuna göre üç eksen üzerindeki doğrultu değişikliklerini ölçerek bilgileri aktarır. İvmeölçerler bu üç doğrultudaki hız değişimlerini ölçer. Bilgisayar ise, eylemsizlikle güdüm sisteminden aldığı verilere ilişkin olarak ayrı integral alma işlemi yapar. Önce ivme verilerinin integralini alarak aracın o andaki hızını hesaplar; ardından hesaplanan hızın integralini alarak aracın o andaki konumunu belirler. Bu bilgiler sürekli olarak istenen (önceden belirlenmiş ve programlanmış) rotayla karşılaştırılır.

İvmeölçerin duyarlıklarından ya da cayroskopların dengelerinden kaynaklanan çok küçük hatalar, eylemsizlikle güdüm sisteminin sağladığı bilgilerde büyük hatalara yol açabilir. Bu nedenle, bu aygıtlar son derece duyarlı bir biçimde yapılır ve kullanılır.

Eylül Katliamları, Fransızca MASSACRES DU SEPTEMBRE ya da JOURNÉES DU SEPTEMBRE (Eylül Günleri), Paris'te 2-6 Eylül 1792'de mahkûmların kitle halinde öldürülmesi. Kimi zaman Fransız Devrimi'ndeki "Birinci Terör" diye adlandırılan dönemin en önemli olayıdır.

Monarşinin devrilmesini (10 Ağustos 1792) izleyen günlerde Paris yaşamına egemen olan toplumsal hava, katliamlarda önemli bir etkendi. Halk, siyasal mahkûmların karşıdevrimci bir komploya katılmak üzere hapishanelerde isyan çıkarmayı planladığına inanıyordu.

Abbaye Hapishanesi'ne aktarılmakta olan bir grup mahkûmun 2 Eylül'de silahlı saldırıya uğramasıyla başlayan katliam, sonraki dört gün içinde kentin öteki hapishanelerine de yayıldı. Görevliler, olayları bastırmayı başaramadı ve toplam 1.200 dolayında mahkûm, yargılanmadan öldürüldü. İçlerinden 220'yi aşkın kişi, devrimin kiliseyi yeniden örgütlemesine karşı çıktıkları için hapishanede bulunan rahiplerdi; çoğunluğu ise çeşitli suçlardan tutuklanmış kişiler oluşturuyordu.

Eylül Katliamları Fransa dışında geniş yankılar uyandırdı ve kamuoyuna devrimin vahşetinin kanıtı olarak sunuldu. Katliamlardan kimin sorumlu olduğu ise, yasama organı Konvansiyon'daki siyasal mücadeleye konu oldu. Ilımlı kanadı oluşturan Girondenler, radikal rakiplerini, özellikle de Jean-Paul Marat ile Georges Danton'u suçladılar.

Eymeric, Nicholas, EYMERICH ya da EYMERIC olarak da yazılır (d. y. 1320, Gerona - ö. 4 Ocak 1399, Gerona, Aragon), Avignon'daki papalığı destekleyen Katolik ilahiyatçı ve Aragon başenkizitörü.

1334'te Dominiken tarikatına katıldıktan sonra ilahiyat ve felsefe yazıları yazdı. Yaklaşık 1357'de başenkizitör oldu. Görevini büyük bir şevkle yerine getirmesi sonucunda birçok düşman kazandı ve 1360'ta görevinden alındı. Ders vermeyi ve yazmayı sürdürdü. 1366'da yeniden enkizitör oldu. Katalan mistik ve şair Ramon Llull'un yazılarına karşı çıktı ve Papa XI. Gregorius'u etkileyerek Llull'un bazı yapıtlarının lanetlenmesini sağladı. Aragon kralı I. Juan 1387'de tahta çıkınca, Llull'un yapıtlarını savunmaya ve Eymeric'i sürgüne göndermeye ikna edildi. Eymeric, enkizitörlük görevini korumakla birlikte, Avignon'daki papalık sarayına çekilmek zorunda kaldı. 1376'da derlenen geniş kapsamlı tek yapıtı *Directorium inquisitorium* (Enkizisyon Kılavuzu) enkizitörler için rehber niteliğindeydi. 1503'te basılan yapıtın daha sonra da birçok baskısı yapıldı. Eymeric 1397'de Gerona Manastırı'na döndü.

Eymir Gölü *bak.* Emir Gölü

Eymür, EYMIR ya da IMIR olarak da bilinir. Oğuzların 24 boyundan biri. Üçokların Dağ Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu "uç kuş"tur. Bu boyla ilgili ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk* adlı sözlüğünde yer alır. Boy adının Reşideddin'in *Camiü't-Tevarih* adlı yapıtında "son derece iyi ve zengin", Yazıcıoğlu Ali'nin (16. yy) *Selçukname* (*Tarih-i Al-i Selçuk*) adlı yapıtında da "hadsiz eyu bay ol" anlamlarına geldiği yazılıdır.

Öteki Oğuz boyları gibi Eymürler de önceleri Seyhun (Sirderya) kıyılarında ve onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşarken 10. ve 11. yüzyıllarda Selçukluların İran, Anadolu, Irak ve Kuzey Suriye'deki fetihlerine katıldılar, o yöredeki birçok yerde yurt tuttular. Eymürlerin yoğun olarak bulundukları yerler Halep, Anadolu'da Kahramanmaraş, Kadirli, Sivas, Tokat ve İran'dı.

I. Süleyman (Kanuni) döneminin (1520-66) ilk yıllarında, Halep Türkmenleri arasında yaşayan Eymürler dört kola ayrıldı. 17. yüzyıl sonlarına doğru Humus sancağında iskân edilen Halep Eymürleri, 1713'te Amik Gölü yakınındaki Murad Paşa Köprüsü Derbendi'ne yerleştirilmek istendi; ama bu karar tam olarak uygulanmadığı için, eski yurtlarına döndüler. Dulkadırlı ulusu arasında yaşayan Eymürlerin büyük bölümü 1525'teki bir yazıma göre Kahramanmaraş, Kurupınar, Pazarcık ve Haruniye yörelerinde kışlamakta; Ahır ve Sandık dağlarında yaylaya çıkmaktaydı. Hayvancılığın yanı sıra çiftçilik de yapan bu Türkmen obaları 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yerleşik yaşama geçmişlerdi. Dulkadırlı ulusu arasında yaşayan Eymürlerden bazı küçük topluluklar Kadirli ve Bozok bölgesinde de bulunmaktaydı.

Anadolu'da Yeni İl, Adana, Söğüt ve Aydın bölgelerindeki çeşitli Türkmen toplulukları arasında da Eymür oymaklarının yaşadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bir Eymür kolu da İran'da Dulkadırlı ulusu arasında yaşamaktaydı. I. Tahmasp döneminde (1524-76) İran'daki Dulkadırlı ulusunun emirliğini yapan Şir Hüseyin Bey ile

I. Abbas döneminde (1588-1629) aynı görevde bulunan Kelb-i Ali Sultan ve Oğlu Halil Sultan'ın Eymürlerden olduğu bilinmektedir.

Bazı Oğuz boyları gibi Eymürlerden de büyük bir topluluk batıya göç etmeyerek Mangışlak'ta kalmış, daha sonra Mangıtların buraları istila etmesi üzerine güneye inmişlerdi. 16. yüzyıldan sonra Osmanlı belgelerinde bu topluluk, bir arada yaşadığı Göklen, Oklu ve Salur boylarıyla birlikte Yaka Türkmenleri olarak anılır. Gürgen ve Etrek ırmakları boylarında yaşayan Yaka Türkmenleri ve bunların arasındaki Eymür oymakları varlıklarını günümüze değin korumuşlardır.

16. yüzyıldan kalma Osmanlı belgelerinde Anadolu'da, çoğu Sivas ve Tokat bölgesinde bulunan, Eymür (Eymir ya da İmir) adlı 71 yerleşim yeri olduğu, bu sayının 20. yüzyıl ortalarında 28'e düştüğü saptanmıştır.

Eynan, AIN MALLAHA olarak da bilinir, Filistin'in kuzey kesiminde, Hula Gölü kıyısında, Natufiyen Kültüre (İÖ 14000-8000) tarihlenen köy. Yerleşmede, bir bölümü toprağa gömülü, 50 dolayında kulübe bulunmuştur; ama bunların tümü aynı çağa ait değildir. Ele geçen bulgulardan burada yaşayanların emmer (gernik) buğdayı ve arpa topladığı, avcılık (bulunan hayvan kemiklerinin yüzde 45'i ceylan kalıntısıdır) ve balıkçılık yaptığı anlaşılmaktadır.

Bulunan mezarlardan biri, daha özenli yapılmış olması ve içindeki buluntuların zenginliğiyle öbürlerinden ayrılır. Bu mezarın köyün yöneticisine ait olduğu sanılmaktadır.

Eynesil, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 51 km² olan Eynesil ilçesi doğuda Trabzon ili, güney ve batıda Görele ilçesi, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

Giresun ilinin en doğusunda yer alan ilçenin doğal yapısı, Karadeniz'in güneydoğu kıyısındaki öteki ilçelere benzer. Dar kıyı şeridinin hemen arkasında dağlar yükselir. Ama ilçe sınırları güneye doğru fazla uzanmadığından, dağlık alanlar öteki ilçelerdeki kadar yer tutmaz. İlçe topraklarının sularını, hızlı akışlı birkaç küçük dere toplar.

İlçe ekonomisi, doğal yapının elverişsizliğine karşın tarıma dayanır. Bitkisel üretim fındık ve çay ağırlıklıdır. Mısır, patates, lahana, elma ve armut üretimi yerel tüketime yöneliktir. Kıyıda balıkçılık yapılır. Dağlık yörelerde küçükbaş hayvanlar yetiştirilir. İlçe, toplam nüfusunun düşük olmasına karşın, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesimindeki nüfusu en yoğun ilçelerdendir.

Eynesil kasabası, Karadeniz kıyı yolu üzerinde yer alır. Karayoluyla il merkezi Giresun'a 69 km uzaklıktadır. Ekonomik ilişkileri, aynı karayoluyla 61 km uzaklıkta olduğu Trabzon kentine yönelmiş durumdadır. Eskiden Görele'ye bağlı bir bucak merkeziyken, 1960'ta ilçe merkezi durumuna getirilmiştir. Eski bir yerleşme olmakla birlikte, tarihsel yapıları çok değildir. Kasabanın doğusunda, Trabzon il sınırı yakınlarındaki kıyıda, Roma döneminden kaldığı sanılan bir kale yıkıntısı bulunmaktadır.

Eynesil Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.692; kasaba, 6.713.

Eynesil'den bir görünüm
Bekir B. Aksu / Ana Yayıncılık Arşivi

Eyre, Edward John (d. 5 Ağustos 1815, Hornsea, Yorkshire - ö. 30 Kasım 1901, Tavistock yakınları, Devon, İngiltere), Avustralya'nın güneyini keşfeden İngiliz sömürge yöneticisi. Eyre Gölüne ve Eyre Yarımadasına onun adı verilmiştir.

Edward John Eyre, Charles Mercier'ın portre çalışmasından Charles Tomkins'in yaptığı oymabaskı
British Museum, Londra, fotoğraf J. R. Freeman & Co. Ltd

İngiltere'den sağlık sorunları nedeniyle göç eden Eyre, Mart 1833'te Avustralya'ya ayak bastı. Burada çiftçilik yaparken koyun sürülerini Sidney'den Adelaide'e kadar güderek Avustralya'da hayvan sürülerinin uzak mesafelere taşınmasına öncülük etti. Adelaide'in kuzeybatısındaki çölde keşiflerde bulunduktan sonra Büyük Avustralya Körfezi çevresinde çok tehlikeli bir yolculuğa çıktı. Daha sonra Avustralya Yerlilerinden sorumlu devlet görevlisi oldu, bu görevi sürdürdüğü birkaç yıl içinde onların dillerini ve geleneklerini öğrendi.

Eyre 1845'te Avustralya'dan ayrıldıktan sonra, Yeni Zelanda'da (1846-53) ve Batı Hint Adalarındaki St. Vincent'te (1854-60) vali yardımcısı olarak görev yaptı. Rüzgâraltı Adalarında (Leeward Islands) (1860-61) ve Jamaika'da (1861-64) vali vekilliği yaptıktan sonra Jamaika valiliğine atandı. 11 Ekim 1865'te, Morant Koyunda Siyahların başlattığı ayaklanmayı bastırmak için alınan önlemler sırasında 400'ü aşkın Siyah idam edildi. Bunun üzerine Eyre, ada meclisinin kendini feshedip anayasayı yürürlükten kaldırmasını sağladı; Jamaika böylece bir kraliyet kolonisi oldu (17 Ocak 1866). Bir yandan ayaklanmayı bastırdığı için onu öven, öte yandan da şiddete başvurduğu için suçlayan İngiliz hükümeti, Temmuz 1866'da Eyre'i İngiltere'ye geri çağırdı. Eyre'in Jamaika'daki uygulamaları zamanın önde gelen aydınları arasında tartışmalara yol açtı: John Stuart Mill, Herbert Spenser ve Thomas Henry Huxley, Eyre'in cinayet suçuyla yargılanması gerektiğini savunurken, Thomas Carlyle, John Ruskin ve Lord Alfred Tennyson onu destekledi. Londra'daki büyük jüri Eyre'i cinayet suçundan yargılamayı reddetti (Haziran 1868). Eyre daha sonra bir Jamaikalının onun aleyhinde açtığı davadan da beraat etti.

Eyre Gölü, Güney Avustralya eyaletinin orta kesiminde büyük tuz gölü. Toplam yüzölçümü 9.300 km²'dir. Yaklaşık 1.295.000 km²'lik kapalı bir havza olan ve suları bazı kesintili ırmaklarca toplanan Büyük Artezyen Havzasının güneybatı ucunda yer alır. Genellikle kurudur, ama zaman zaman taşkınlara uğrar; Avustralya kıtasının en alçak bölgesidir. Faunası ve florasının yanı sıra oluşma koşulları da bilimsel araştırmalar açısından önem taşır.

En alçak kesimi deniz düzeyinden 14 m aşağıda olan göl iki bölümden oluşur: Kuzey Eyre (uzunluğu 144 km, genişliği 64 km) ve Güney Eyre (uzunluğu 64 km, genişliği 19 km). Bu iki bölüm dar Goyder Kanalıyla birbirine bağlanır. İki bölümünün toplam yüzölçümü göz önüne alındığında, Eyre dünyanın 16. büyük gölüdür. Adı 1840'ta gölü ilk gören Avrupalı olan Edward John Eyre'den gelir. 1872-73 yıllarında gölü ve doğusundaki ırmakları gösteren bir harita hazırlanmıştır.

Eyre Gölü bölgesinin bugünkü görünümü yüz milyonlarca yıl süren yerkabuğu hareketleri, aşınma, tortul çökelmesi ve iklim değişiklikleri sonucunda oluşmuştur. Gölün batısındaki oluşumlar, bugünkü tuz gölü çöküntüsünün, yaklaşık 30 bin yıl önce yerkabuğunda gerçekleşen ve denize çıkışı kapayan, aşağı doğru bir kırılma sonucunda ortaya çıktığını göstermektedir. Günümüzde, göle ulaşan su çok çabuk buharlaşır. Göl yatağının yüzeyinde, suyun buharlaşması sonucunda oluşan ince bir tuz katmanı vardır.

Göl normal olarak kurudur; her yüzyılda iki kez suyla dolduğu düşünülmekteyse de, bazı küçük bölümleri çok daha sık dolmaktadır. Yörede çok az miktarda ve aralıklı olarak görülen yağışla (yılda 125 mm'den az) ve yeraltı akarsularıyla yetersiz beslenen göl, olağanın üstündeki yağışlar sırasında, kıta çapındaki büyük akaçlama sisteminden beslenir. Yeraltı suları, gölün ortasına doğru akar; en önemli yeraltı suları Simpson Çölü bölgesinden gelir. Gölün hemen kuzeyindeki sığ yeraltı suları doymuş tuz katmanlarından oluşmaktadır.

Kuzey Eyre Gölünün tabanındaki ince tuz katmanının kalınlığı, güneye gittikçe 20 cm'ye kadar çıkar. Katman, bir kaba kristalin yığışım durumundadır, hemen hemen tümü sert sodyum klorürden oluşur ve ağır taşıtları bile çekebilecek güçtedir. Her yeri aynı ölçüde nemli olan katman, kayaç kökenli tuzla doymuştur.

Eyre Gölünün çevresinde genellikle çöl ortamına özgü bitkiler yaşar. Kumulların tepesinde *Glyceria* cinsinden, gövdeleri mum kaplı bitkiler, kumullar arasındaki kumlu koridorlarda kirpiotu (*Spinifex*); kumdaki çukurlarda *Hakea* cinsi iğneyapraklı bitkiler görülür. Kumullar arasındaki killi koridorlarda step tipi bitkiler yaşar. Ayrıca *Cruciferae* familyası üyeleri ve otlar gibi mevsimlik bitkilere rastlanır. Göl çevresindeki bitki varlığının büyük bölümü Avustralya'ya özgü türlerden oluşur.

Bölgedeki böcekler, yüksek sıcaklıkta ve çok kuru dönemlerde yaşamlarını sürdür-

melerini sağlayan mekanizmalar ve davranış kalıpları geliştirmiştir; sayılarında dönemsel olarak büyük, dalgalanmalar görülür. Çöle uyum sağlamış kelerler ve çok sayıda yılan türü yöredeki başlıca sürüngenlerdir. Sayıları belli yörelerde dönemsel artışlar göstermekle birlikte, memelilere az rastlanır.

Eyre Yarımadası, Güney Avustralya'da, Hint Okyanusuna uzanan yarımada. Batıda Büyük Avustralya Körfezi ile doğuda Spencer Körfezi arasında yer alır. Üçgen biçimindeki yarımadanın her kenarı yaklaşık 320 km'dir; üçgenin tabanı, Gawler Sıradağları boyunca uzanır. Genellikle kumlu ve kayalık olan yarımada düzensiz kıyı şeridinden yükselmeye başlar, Gawler Sıradağlarındaki Nukey Bluff'ta en yüksek noktasına (472 m) ulaşır. Yaz aylarında kuzey kesimlerinin çok sıcak olmasına karşılık, güneyde yılın büyük bölümünde iklim yumuşaktır. İlk kez 1802'de İngiliz kâşif Mathew Flinders'ın saptadığı yarımada, bölgeyi inceleyen (1838-41) Edward J. Eyre'in adını taşır. Eyre Yarımadasında en çok buğday, koyun ve arpa yetiştirilir; Middleback Sıradağlarında (kuzeydoğu) demir çıkartılır. Kıyı boyunca çok sayıda dinlence yeri ile balıkçı kasabaları yer alır.

Eyskens, Gaston (d. 1 Nisan 1905, Lier - ö. 3 Ocak 1988, Leuven, Belçika), Belçikalı iktisatçı ve devlet adamı. Başbakanlığı sırasında (1949-50, 1958-61 ve 1968-72) kilise okullarına yardım ve Belçika Kongosu'nda (bugün Zaire) hızlanan bağımsızlık hareketi sorunlarını çözüme ulaştırmıştır.

1931'de Leuven Üniversitesi'nde iktisat profesörü oldu. 1939'da Katolik (bugün Sosyal Hıristiyan) Parti'den Belçika Parlamentosu'na girdi. 1945-49 arasında maliye bakanlığı, 1949-50 yıllarında da Sosyal Hıristiyan-Liberal hükümette başbakanlık yaptı. Sürgündeki Kral III. Leopold'un ülkeye dönmesi söz konusu olduğunda Leopold'a karşı olan Liberaller hükümetten çekilince Eyskens de istifa etti.

1958'de yeni bir koalisyon hükümetinin başına getirilen Eyskens, resmi okullarla kilise okullarına eşit parasal yardımı öngören bir yasa çıkararak uzun zamandır süregelen anlaşmazlığa son verdi. 1960'ta, siyasal ve ekonomik sorunlarıyla Belçika'nın artık baş edemeyeceğini anladığı Belçika Kongosu'na bağımsızlık verilmesi için Parlamento'yu ikna etti. Ama, Kongo'nun bağımsızlığını izleyen kanlı iç savaş ve Belçika'nın iç ekonomik sorunları hükümetin Mart 1961'deki seçimlerden sonra iktidarı devretmesine yol açtı. Eyskens 1965-66 yıllarında yeniden maliye bakanı, Haziran 1968'de de üçüncü kez başbakan oldu. Yeni Belçika anayasasında yer alan ve ülkenin bölgelere ayrılmasını öngören hükmü uygulamaya koyamayınca Kasım 1972'de istifa etti. 1973'ten 1980'e değin Brüksel'deki Kredietbank NV yönetim kuruluna başkanlık etti.

Eyub Kitabı, Eski Ahit'in, dünya edebiyatının başyapıtları arasında sayılan kitabı. Tevrat'ın Ketuvim (Yazılar) adlı üçüncü bölümünde yer alan, Kitabı Makaddes'te ise şiir ve bilgelik kitaplarının ilki olarak tarih kitaplarından hemen sonra gelen metnin yazarı bilinmemektedir. Adını, çektiği acıları kavramaya çalışan başkişisinden alır.

Eyub Kitabı İÖ 6. ya da 5. yüzyılda yazılmıştır. Ama yazar, şiirlerini, İsrail dışında doğmuş eski bir efsanenin düzyazı metninin içine yerleştirir. Kitabın 32-37. bölümlerinin sonradan eklendiği sanılmaktadır. Kitaptaki gerçek şiirsel söylevler, üç konuşma dizisinden oluşur. Bunların her birinde Eyub üç arkadaşıyla tartışır ve Tanrı'yla konuşur. Bütün konuşmalarda, Eyub'un çektiği acıların anlamı, nedenleri ve bunlara nasıl tepki göstermesi gerektiği araştırılır.

Kitabın yarattığı etkinin başlıca kaynağı sanatsal kurgusudur. Eyub ile arkadaşları arasında geçen üç tartışma dizisinde Eyub günahsız olduğunu savunurken, arkadaşları kişisel günahları yüzünden acı çektiğini öne sürer. İmanından ve doğruluğundan kuşku duymayan Eyub bu açıklamayı doyurucu bulmaz. Eyub ile Tanrı arasında geçen konuşma, dramatik gerilimi çözerse de haksız yere acı çekme sorununa bir açıklama getirmez. Ama üç konuşma dizisi, Tanrı'nın insanlara ilişkin takdiri gizemli ve kavranamaz olsa da, dünya işlerini Tanrı'nın belirli bir amaç doğrultusunda yönlendirdiği konusunda Eyub'un inancını pekiştirir.

Eski Ahit'in öteki bilgelik kitapları Vaiz ve Süleyman'ın Meselleri gibi, Eyub Kitabı'ndaki edebi biçimlerin de çoğu Mısır ve Babil bilgelik yazınında rastlanan biçimlere büyük benzerlik gösterir.

Eyuboğlu, Bedri Rahmi (d. 1913, Görele, Trabzon - ö. 21 Eylül 1975, İstanbul), geleneksel süsleme sanatıyla halk sanatının zengin motiflerinden yola çıkarak özgün bir yoruma ulaşan ressam ve şair. Yazar Sabahattin Eyuboğlu'nun kardeşi, ressam Eren Eyuboğlu'nun kocasıdır.

"Vagon Restaurant", Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun yağlıboya çalışması, 1952; İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ortaöğrenimini Trabzon Lisesi'nde yaptı. Öğrencilik yıllarında resim öğretmeni Zeki Kocamemi'nin ilgisiyle resme yöneldi. 1929'da İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nün hazırlık sınıfına girdi, Nazmi Ziya Güran ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1931'de diplomasını almadan Akademi'den ayrılarak Fransa'ya gitti. Önce bir süre Dijon'da, sonra da Lyon'daki çeşitli özel atölyelerde çalıştı. 1932'de Paris'e geçti, bir ay kadar André Lhote'un atölyesinde çalıştı. 1933'te Londra'ya gitti, aynı yılın sonlarında Türkiye'ye döndü. 1934'te yurt dışında ve Türkiye'de gerçekleştirdiği 30 resmi ile D Grubu'nun sergisine katıldı. 1936'da daha önce yarım bıraktığı Güzel Sanatlar Akademisi'nin diploma sınavına girdi, "Hamam" adlı resmiyle birinci olarak diploma aldı. Aynı yılın sonlarında Akademi'nin Resim Bölümü'ne Leopold Lévy'nin asistanı olarak atandı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezisi programı kapsamında 1938'de Edirne'ye, 1942'de Çorum'a gitti. Daha sonra *Ses* dergisinde sanat ve estetik konularında düzenli yazılar yazdı. Şiir yazmaya lise yıllarında başlamıştı. İlk ürünleri 1932'den sonra *Varlık*, *Yeditepe*, *Ses*, *İnsan* gibi dergilerde çıktı. 1941'de *Yaradana Mektuplar*'la başlayarak *Karadut* (1948), *Tuz* (1952), *Üçü Birden* (1953), *Dördü Birden* (1956), *Karadut 69* (1969), *Dol Karabakır Dol* (1974, bütün şiirleri) gibi birçok şiir kitabı yayımladı. Şiirlerinde de resim çalışmalarına paralel bir anlayışla halk edebiyatının zengin motiflerinden esinlendi. 1939'daki 1. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde Arif Kaptan'la üçünculuk ödülünü paylaştı. 1942'de aynı sergide ikincilik, 1969'da São Paulo Bienali'nde onur, 1972'deki 33. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birincilik ödüllerini kazandı.

Bedri Rahmi Eyuboğlu öğrencilik yıllarında van Gogh'un renk ve biçim anlayışının etkisi altında kalmıştı. Fransa'da bulunduğu yıllarda ve Türkiye'ye döndükten sonra, o dönemde egemen olan kübist ve yapımcı akımlardan etkilenmedi, Duffy ve Matisse'in anlayışlarını kendisine daha yakın buldu. Türk halk sanatlarıyla Osmanlı sanatına bilinçli yönelişi bu yıllara rastlar. Özellikle Çorum'da inceleme fırsatını bulduğu geleneksel halk kültürü, bundan sonraki çalışmaları üzerinde etkili oldu. 1943'ten sonra bir süre renkçi anlayışta manzaralar, 1945-47 arasında da "Mari'nin Portresi", "Alis I" ve "Alis II" gibi bir dizi portre gerçekleştirdi. 1950'den sonra Türk süsleme ve Anadolu halk sanatlarından yola çıkarak kübizm etkili geometrik yarı soyut bir anlayışa yöneldi. 1950'deki Paris gezisinde Dekoratif Sanatlar Müzesi'ndeki zengin halk sanatı örneklerinden büyük ölçüde etkilendi ve dönüşünde yazma sanatına ağırlık verdi. Bu çalışmalarında halk sanatından esinlenerek, figürleri ritmik çizgilerle kaligrafik bir düzen içinde kullandı. 1950-52 arasında Bizans mozaikleriyle ilgilendi. "Mürşid'in Evi" (1950), "Güzel İstanbul" (1951) gibi guvaşla yaptığı resimlerle elek baskılarında bu tekniğe benzeyen bir çalışma uyguladı. 1961'de yaptığı bir ABD gezisinden sonra bir süre zengin renklere, soyut biçimlere yöneldi. 1970'lerdeyse yeniden eski konularına dönerek toplumsal içeriği ağır basan resimler gerçekleştirdi.

Eyuboğlu 1940'tan başlayarak bütün sanat yaşamı boyunca, resim çalışmalarına paralel bir anlayışla duvar resimleri, kabartmalar ve mozaik panolar yapmayı da sürdürdü. Ortaköy'de Lido Yüzme Havuzu'ndaki ve Harbiye'de Hilton Oteli'ndeki duvar resimleri, 1958'de Uluslararası Brüksel Fuarı için gerçekleştirdiği 272 m²'lik mozaik pano (fuarın büyük ödülünü kazandı), 1959'da Paris'teki NATO Merkezi için yaptığı bugün Brüksel'de bulunan 50 m²'lik mozaik pano ve İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'ndaki (E. Eyuboğlu ile birlikte) duvar kabartması bu çalışmalarından bazılarıdır.

Eyuboğlu'nun ayrıca *Cânım Anadolu* (1953), *Tezek* (1975), *Delifişek* (1975) adlı gezi, *Nazmi Ziya* (1937) adlı monografi kitapları; ölümünden sonra yayımlanmış *Yaşadım* (1977) adlı şiir ve *Resme Başlarken* (1977) adlı deneme kitapları vardır. Ayrıca çeşitli resim ve çizimleri *Binbir Bedros* (ös 1977), *Karadut* (ös 1979) ve *Babatomiler* adlı albümlerde toplanmıştır.

Eyuboğlu, Eren (d. 1912, Yaş [bugün Iaşi], Romanya - ö. 29 Ağustos 1988, İstanbul), geleneksel Anadolu yaşamını yansıttığı yapıtlarıyla tanınan ressam.

Resim çalışmalarına ortaöğrenimi sırasında, Romanya'da başladı. Bir süre Yaş Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra 1929'da Paris'e gitti. Önce Julian Akademisi'ne devam etti, ertesi yıl da André Lhote'un atölyesine geçerek 1934'e değin eğitim gördü. 1936'da Bedri Rahmi Eyuboğlu ile evlendi ve onunla birlikte Türkiye'ye gitti. İstanbul'da D Grubu'na katıldı. 1939'dan 1975'e değin hemen bütün Devlet Resim Heykel sergilerine, 1957'de Edinburgh Şenliği'ne, 1958'de Hamburg Türk Kadın Ressamları Sergisi'ne katıldı. 1973'teki 34. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü kazandı.

1930'ların başlarında inşacı (konstrüktif) bir biçimde çalışan Eyuboğlu, giderek yarı soyut ve dışavurumcu bir anlayışa yöneldi. Bedri Rahmi'yle birlikte çıktığı Anadolu gezileri sırasında, doğu insanının geleneksel yaşamının zengin motiflerinden etkilendi. Gitgide rengin önem kazanmaya başladığı bu dönem yapıtları, canlı ve parlak renklerle kompozisyon kaygısının ön planda olduğu resimlerdi. Süslemecilikten kaçınan Eyuboğlu, anıtsal biçim anlayışını folklorik özelliklerle birleştirerek, yöresel niteliklere estetik bir değer kazandırdı. 1950'lerde ayrıntıdan uzaklaşarak daha yalın bir biçim arayışına ve coşkulu renklere yöneldi. 1950'lerin sonlarına doğru gerçekleştirdiği lirik soyut çalışmaları 1970'e değin sürdü. Bu tarihten sonra yeniden figüratif anlayışa döndü. Bu dönemde Anadolu görünümlerinin yanı sıra, duyarlı bir ifade taşıyan kadın portreleri gerçekleştirdi.

Mozaik çalışmaları da yapan Eren Ebuboğlu'nun, bu tür yapıtları arasında İstanbul'da Dördüncü Levent Konut Sitesi'ndeki (1957), Manifaturacılar Çarşısı'ndaki (1963-65, B. R. Eyuboğlu ile birlikte) ve Cerrahpaşa Hastanesi'ndeki (1978) duvar panoları sayılabilir.

"Balıkçı Dükkânı", Eren Eyuboğlu'nun yağlıboya çalışması, y. 1980; Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, Modern Türk Resim Koleksiyonu, İstanbul
Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, fotoğraf, Şemsi Güner

Eyuboğlu, İsmet Zeki (d. 1925, Maçka, Trabzon), araştırmaları ve çevirileriyle tanınan yazar. Vefa Lisesi'ni (1948) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nü (1953) bitirdi. Bir süre edebiyat, tarih, felsefe öğretmenliği yaptıktan sonra yazar ve çevirmen olarak çalıştı. Başlangıçta mistisizmden etkilenirken, 1960'larda, yazılarında da açıkça görüldüğü gibi usçu bir yaklaşıma yöneldi. Karadeniz folkloru üzerine derlemelerden oluşan ilk yazıları 1949-59 arasında *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinde yayımlandı. Daha sonra *Cumhuriyet, Yeni Ufuklar, Yelken, Soyut, Aydınlık* gibi gazete ve dergilerde çıkan edebiyat, dil ve halk sanatlarına ilişkin yazılarıyla dikkati çekti. Türk kültürüyle Eski Anadolu uygarlıkları arasında

İsmet Zeki Eyuboğlu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

bağıntılar kuran araştırmalara ağırlık verdi. Dil devrimini savunmak amacıyla ayrıntılı araştırmalara yöneldi. Vergilius, Ovidius, Lucretius gibi Latin şairleriyle Alman düşünürlerinden çeviriler yaptı. *Divan Şiirinde Sapık Sevgi* (1968, 1991), *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar* (1968, 1992), *Baki* (1972), *Cinsel Büyüler* (1975, 2 cilt), *Anadolu Halk İlaçları* (1977, 1987), *İnsanın Boyutları* (1979), *Alevilik-Sünnilik, İslam Düşüncesi* (1979), *Şeyh Bedreddin ve Varlıdat* (1980), *Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Alevilik* (1980), *Geçmişin Yaşama Gücü* (1982), *Yedi Aşkı: Arap Şiirinin İlk Parlak Dönemi* (1985), *Günün Işığında Tasavvuf, Mezhepler, Tarikatlar Tarihi* (1986) *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (1988), *Sömürülen Alevilik* (1990) yapıtlarından bazılarıdır.

Eyuboğlu, Sabahattin (d. 1908, Akçaabat - ö. 13 Ocak 1973, İstanbul), deneme ve eleştiri yazarı, sanat tarihçisi, çevirmen. Türk kültürünün kökenlerine ve sorunlarına eğilen yazılarıyla çağdaşlarını ve kendisinden sonra gelen kuşakları etkilemiştir.

Ressam ve şair Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun ağabeyidir. Trabzon Lisesi'nin son sınıfındayken, üniversiteye öğretim üyesi yetiştirmek için açılan sınavı kazanarak Fransa'ya gönderildi (1928). İki yıl Dijon, bir yıl Lyon Üniversitesi'ne devam ettikten sonra bir yıl Paris'te kalıp Sorbonne'da dersleri izledi (1931). Ertesi yıl İngiltere'de İngiliz dili ve edebiyatı üzerine incelemeler yaptı. 1933'te Türkiye'ye dönünce, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doçent oldu. 1938'e değin Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliği, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği, Tercüme Bürosu başkan yardımcılığı gibi görevlerde bulundu. 1939-47 arasında Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde ders verdi. 1946'da çok partili rejime geçildikten sonra köy enstitülerine karşı yürütülen kampanya sırasında Tercüme Bürosu'ndaki ve Hasanoğlan'daki görevlerinden uzaklaştırıldı. 1947'de Paris'e gitti. Dönüşünde yeniden Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliğine atandı; İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde karşılaştırmalı Türk-Fransız edebiyatı, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ile İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda sanat tarihi dersleri verdi.

Sabahattin Eyuboğlu
Ara Güler

27 Mayıs hareketinden sonra üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi arasında o da vardı. Yeniden göreve çağrılınca İTÜ'deki işine döndü. Babeuf'ten Vedat Günyol'la birlikte çevirdiği *Devrim Yazıları* (1963) adlı kitaptan ötürü Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesi uyarınca yargılandı; 1966'da aklandı. 12 Mart döneminde gizli örgüt kurdukları savıyla Vedat Günyol ve Azra Erhat'la birlikte tutuklandı; yargılama sonunda aklandıktan kısa bir süre sonra öldü.

İlk yazısı 1930'da Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan Eyuboğlu, 1930'larda *Tan, Varlık, Ağaç, Kültür Haftası* gibi dergilerdeki deneme, eleştiri ve incelemeleriyle dikkati çekti. Bu sırada şiir ve müzik, öz şiir sorunu, yabancı dil ve kültür, sanatta içtenlik gibi daha çok genel sanat kavramları ve dil sorunları üzerinde durmuştu. Yazarlığının asıl etkili ve verimli dönemi 1940'larda başladı. *Tercüme, Yaprak, Yeni Ufuklar, Tanin, Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelerde yayımladığı yazılarıyla kültürün maddi temellerini araştıran, halk değerlerine yönelen hümanist bir düşüncenin öncülüğünü yaptı. *Yaprak* dergisinde, Yeni Şiir hareketinin toplumsal bir içerik kazanmasına katkıda bulundu. Orhan Veli, Cahit Külebi, Ceyhun Atuf Kansu, Mehmet Başaran, Halikarnas Balıkçısı gibi şairleri ele alarak tek tek değerlendirdi. Kültür yaşamına yeni bir edebiyat anlayışının ve dil devriminin yerleştiği bir dönem olan 1950'lerin sonlarında ise yazılarında emperyalizm ve kültür ilişkileri sorununa ağırlık verdi.

Sabahattin Eyuboğlu Türk kültürü konusunda Halikarnas Balıkçısı ve Azra Erhat'la birlikte yeni bir Anadoluculuk görüşü getirdi. Ona göre Türk kültürü Anadolu'da daha önce yaşamış eski toplumların kültürlerinin bir uzantısıydı. Böylece Türk kültürünün kökenini Orta Asya'da aramak, çağdaş Batı kültürüne dolaysızca bağlanmak kadar yanlıştı. Batı kültürünün kaynağı olan Yunan kültürü Anadolu'da doğup gelişmişti. Eyuboğlu ve arkadaşlarının Anadolu hümanizmi kavramı ilkçağ Anadolu toplumlarının kültürlerinden kaynaklanıyor, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini içine almıyordu. Böylece laik ve maddi içerikli bir kültür ortamı yaratılacaktı.

Eyuboğlu Eski Anadolu uygarlığı konusunda 11 tane de belgesel film yaptı. Bu dizinin ilk filmi olan *Hitit Güneşi* (Mazhar Şevket İpşiroğlu ve Aziz Albek'le birlikte) 1956'da Berlin Film Şenliği'nde ikinci oldu. Eyuboğlu 1966'da Sinematek'in kurucuları arasında yer aldı. Çeviri alanında ise Fransız, İngiliz, Rus, Yunan ve Latin edebiyatından birçok klasik yapıtı çevirerek önemli bir boşluğu doldurdu.

Mavi ile Kara (1960) adlı denemeler kitabıyla Ataç Armağanı'nı, M. Ali Cimcoz'la birlikte yaptığı Platon'un *Devlet*'inin çevirisiyle de 1959'da Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü kazandı.

Öbür önemli yapıtları arasında *Fransız Realizmi* (1940), *Avrupa Resminde Gerçek Duygusu* (1952, M. Ş. İpşiroğlu ile birlikte), *Yunus Emre'ye Selam* (1966), *Yunus Emre* (1971, 1988), *Pir Sultan Abdal* (ös 1977, 1988), *Köy Enstitüleri Üzerine* (ös 1979), *Gökyüzü Mavi Kaldı* (ös 1978, 1990, Yaşar Kemal ile birlikte, halk edebiyatından derlemeler), *Bütün Yazıları I* (ös 1981, der. Azra Erhat) vardır.

Eyüb Han, Muhammed (d. 14 Mayıs 1907, Hazara, Hindistan - ö. 19 Nisan 1974, İslamâbad yakınları, Pakistan), 1958-69 arasında Pakistan devlet başkanı. Yönetimi sırasında ülkenin kalkınması açısından önemli gelişmeler olmuştur.

Muhammed Eyüb, Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaletindeki Aligarh Müslüman Üniversitesi'nde ve İngiltere'de, Sandhurst'teki

Muhammed Eyüb Han
Pakistan Information Department

İngiliz Kraliyet Askeri Okulu'nda öğrenim gördü. 1928'de Hindistan Kara Kuvvetleri'nde subay oldu. II. Dünya Savaşı'nda Myanmar'da (Birmanya) bir tabura kumanda etti ve 1947'de İngiliz Hindistanı'nın bölünmesinden sonra Pakistan ordusunda önce tuğgeneral (1948), ardından başkomutan olarak (1951) hızla yükseldi. Bu arada kısa bir süre de savunma bakanlığı yaptı (1954).

Pakistan'da birkaç yıl süren siyasal kargaşadan sonra, 1958'de ordu desteğiyle anayasayı fesheden devlet başkanı İskender Mirza tarafından sıkıyönetim başkomutanlığına atandı. Muhammed Eyüb, kısa bir süre sonra kendini devlet başkanı ilan etti ve Mirza sürgüne gönderildi. Yönetimi yeniden düzenleyen Eyüb Han, tarım reformları yapıp sanayiyi canlandırarak ülke ekonomisini iyileştirmeye girişti. Ayrıca yabancı yatırımlar da teşvik edildi.

Eyüb Han, 1960'ta "temel demokrasiler" sistemini yürürlüğe koydu. Sistem yönetimle bireyler arasında bağlantı sağlamayı amaçlayan yerel özerk organlardan oluşuyordu. Üyeleri 800-1.000 kişilik seçmen gruplarınca seçilecek birincil yönetim birimleri, yerel işleri yürütecekti. Seçilen bu birimler arasında yapılan ulusal referandumla Eyüb Han'ın devlet başkanlığı onaylandı. Aynı sistemle Eyüb Han 1965'te, karşısında Muhammed Ali Cinnah'ın kızı Fatıma Cinnah önderliğinde birleşen güçlü bir muhalefet olmasına karşın yeniden seçildi.

1962'deki Çin-Hindistan anlaşmazlığı sırasında ABD Hindistan'ı yeniden silahlandırmaya başlayınca, Çin ile yakın ilişkiler kurdu; bu ülkeden önemli ölçüde askeri yardım aldı. Bu arada, Cemmu ve Keşmir konusunda Hindistan ile giderek kızışan anlaşmazlık, 1965'te savaşa yol açtı. İki hafta süren savaştan sonra taraflar Birleşmiş Milletler'in çağrısıyla ateşkes imzalayarak bir sınır anlaşmasına vardılar.

Oy hakkı kısıtlamaları üzerine çıkan öğrenci ayaklanmaları ve Keşmir'in alınamaması, ülke içindeki huzursuzluğu iyice artırdı. Bunun üzerine 1968 sonunda Eyüb Han, seçimlere katılmayacağını açıkladı. Karışıklıkların sürmesi üzerine 26 Mart 1969'da istifa ederek yerini ordu başkomutanı Yahya Han'a bıraktı.

Eyüb Sabri Paşa (d. ?, Armiro, Yunanistan - ö. 30 Eylül 1890, İstanbul), Osmanlı asker ve tarihçi.

Tersane'den yetişti. Uzun süre Hicaz ve Yemen'de görev yaptı. Bahriye mirlivalığına kadar yükseldi. Muhasebat-ı Bahriye başkanıyken öldü. En önemli yapıtları, Arabistan'daki Vehhabi hareketinin tarihine ilişkin *Tarih-i Vehhabiyan*'la (1879) Mekke, Medine ve Arabistan Yarımadasının tarihini, coğrafyasını, etnik ve toplumsal özelliklerini ele aldığı *Miratü'l-Haremeyn*'dir (1884-99, 3 cilt). Dinsel konularda da birçok kitabı vardır.

Eyüp, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Yüzölçümü 298 km² (1989) olan Eyüp ilçesi doğuda Sarıyer ve Kâğıthane, güneyde Fatih ve Bayrampaşa, batıda Gaziosmanpaşa, kuzeybatıda Çatalca ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

Eyüp, sur dışında kaldığından Bizans döneminde önemli bir yerleşme yeri değildi. II. Mehmed (Fatih) Konstantinopolis'i (İstanbul) aldıktan sonra Hz. Muhammed'in sancaktarı Ebu Eyyub el-Ensari'nin mezarı olarak bilinen yere önce bir türbe, sonra bir cami ve daha başka yapılar yaptırdı. Bu yapı topluluğu II. Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı ilk külliyedir. Külliyenin çevresi, kısa sürede bir Müslüman mahallesi olarak gelişti. Eyüp'ün bu dönemde başlayan dinsel merkez işlevi, sonradan da sürerek günümüze değin ulaşmıştır. Eyüp Sultan Türbesi, İstanbul'un en ünlü dinsel ziyaret yerlerindendir. Eyüp Sultan ziyareti, Türkiye'nin çeşitli yörelerinden gelen Müslümanlar için de Ramazan'ın, dinsel bayramların ve başka kutsal günlerin vazgeçilmez bir parçasıdır. Eyüp'ün Haliç kıyıları en parlak günlerini Lale Devri'nde yaşadı. Bu dönemde Haliç, yalıları, köşkleri, bahçeleriyle İstanbul'un en önemli mesire yeriydi.

18. yüzyılda sur içi semtlerinin önemli bir bölümünü yok eden yangınlar sonucunda

Eyüp'teki Piyer Loti Kahvesi'nden Haliç'in görünüşü, İstanbul
Dialek

sur dışında, bu arada Eyüp'te de yoğun bir yerleşme ortaya çıktı. II. Mahmud döneminde, orduyu yenileştirme girişimleri sırasında kurulan Rami Kışlası'nın çevresi kısa sürede yerleşmeye açıldı. 1877-88 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkan göçmenleri için kurulan Hamidiye (Ramı) köyü giderek büyüyen bir yerleşme yeri oldu. 19. yüzyılda Eyüp'teki yerleşme, bazı kesimlerde sanayi kuruluşlarıyla iç içe geçerek Haliç kıyısı boyunca kuzeybatıya uzanmaya başladı. Türkiye'deki sanayileşme sürecinin ilk girişimlerinden biri olan ve sonradan Sümerbank Defterdar Yünlü Sanayii Müessesesi olarak adlandırılan Feshane, 1835'te Haliç kıyısında kuruldu. Fabrika, kurulduğu dönemde orduya yönelik üretim yapıyordu.

1939'da uygulamaya konan Prost Planı'yla sanayiye açılan Haliç'te kurulan çok sayıdaki fabrika giderek önemli sorunlara yol açtı. Fabrikalar, kanalizasyon, tersane ve doklar ile öteki işyerlerinin atıklarıyla dolan ve kirlenerek doğal ortamı bozulan Haliç, pis kokulu bir bataklığa dönüştü ve bütün özelliğini yitirdi. Haliç'in kurtarılması ve temizlenmesi 1980'lerde Büyük İstanbul Kanalizasyon Master Planı kapsamı içinde yer alan Haliç Projesi doğrultusunda ele alındı. Kıyıdaki sanayi kuruluşları ve konutlar kaldırılarak yerlerine yeşil alanlar, spor alanları ve çocuk parkları yapıldı. Öte yandan İstanbul kanalizasyon şebekesinin ana bölümlerinden birini oluşturmak ve Haliç'in sularının temizlenmesini de sağlamak amacıyla Güney Haliç Kuşaklama Kolektörü ile bu kolektörün Yenikapı Ön Arıtma Tesisi arasında bağlantı kuracak tünellerin yapımına başlandı. Bu çalışmaların önemli bir parçasını oluşturan Eyüp Tüneli ile Haliç Tüneli'nin bir bölümü, ilçe sınırları içindedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği, 1960 sonrasında da Trakya ile Anadolu'nun çeşitli yörelerinden gelenlerin yerleştiği Eyüp çevresi, Haliç'teki sanayileşmeyle birlikte büyümeye başladı. Önceleri kırsal nitelikli bir yerleşme olan Alibeyköy, belediye sınırları dışındaydı. Arazi fiyatlarının ucuzluğu nedeniyle Alibeyköy'de hızlı bir sanayileşme ve buna paralel olarak hızlı bir gecekondulaşma gözlendi. Kısa sürede nüfusu artan Alibeyköy'de belediye 1967'de kuruldu. 1927'de Bulgaristan'dan gelen birkaç göçmen ailesinin yerleştirildiği Bayrampaşa (eskiden Sağmalcılar), 1950'lerde 22 haneli küçük bir köydü. Kırsal bir nitelik taşıyan Sağmalcılar, 1947'de sanayi alanı durumuna getirildi. Yörede art arda fabrikalar açılırken, 1955'te Vatan ve Millet caddelerinin yapımı sırasında konutları istimlak edilen bir bölüm nüfus da bu yeni sanayi bölgesine yerleşti. Açılan yeni fabrikaların çevresinde hızla bir işçi mahallesi oluştu. 1960'tan sonra ise Sağmalcılar, Türkiye'nin çeşitli yörelerinden İstanbul'a göç eden nüfusun yerleştiği önemli gecekondu mahalleriyle doldu. 1963'te belediye örgütü kurulan Sağmalcılar, 1978'de Bayrampaşa adını aldı. İstanbul'un bir bölüm ceza ve tutukevleri Bayrampaşa'dadır. 1980'lerde Eminönü kıyısında bulunan yaş sebze ve meyve hali, Bayrampaşa'da yapılan yeni hal binasına, gene Eminönü'nde bulunan kuru gıda toptancıları da geçici olarak Rami Kışlası'na taşındı. Alibeyköy'ün kuzeyinde yer alan Kemerburgaz, gelişmeye ve kentle bütünleşmeye başlayınca, 1984'teki düzenlemeyle Eyüp ilçe belediyesinin sınırları içine alındı.

Batı ve güneybatıda yer alan mahalleler 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla kurulan Bayrampaşa ilçesine bağlandı. Ağaçlı köyündeki ocaklardan çıkarılan düşük kalorili linyitler İstanbul'un yakıt gereksiniminin bir bölümünü karşılamaktadır. Karadeniz kıyısındaki küçük yerleşmeler günümüzde kırsal niteliklerini sürdürmektedir.

İstanbul'un önemli semtlerinden biri olan Eyüp'te Osmanlı taş işçiliğinin özgün örneklerini sergileyen mezarlıklar geniş yer kaplar. Haliç'e bakan sırtlardan bazı yerlerde kıyıya kadar inen bu mezarlıklar günümüzde gecekondu mahalleleriyle iç içe geçmiş durumdadır. Eyüpsultan Camisi(*) dışında Mimar Sinan'ın 16. yüzyıl ortalarında yaptığı Zal Mahmud Paşa Külliyesi(*) ile Sokollu Mehmed Paşa Türbesi, bunun karşısında 17. yüzyıl başında yapılmış Siyavuş Paşa Türbesi, her ikisi de 18. yüzyıl sonu yapısı olan Mihrişah Valide Sultan ve Şah Sultan külliyeleri ve Mimar Kemalettin'in 1911-12'de yaptığı V. Mehmed (Reşad) Türbesi, ilçedeki önemli tarihsel yapılardandır. Eyüp'ün Haliç'e bakan sırtlarındaki ünlü Piyer Loti Kahvesi, İstanbul'un en güzel manzaralı yerlerinden biridir.

İstanbul'un içme ve kullanma suyu gereksiniminin önemli bir bölümü Terkos (Durusu) Gölüyle bağlantılı olarak Alibeyköy Barajı'ndan sağlanmaktadır. Eyüp Belediyesi, 1984'e değin İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir şubeyken, yapılan bir düzenlemeyle İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Nüfus (1990) ilçe, 211.986; kent, 200.045. *Ayrıca bak.* İstanbul.

Eyüp oyuncağı, İstanbul'un Eyüp semtinde, el işçiliği ile yapılan geleneksel oyuncaklara verilen ad. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre 17. yüzyılın ortalarında Eyüp'te 100 oyuncakçı dükkânı ve bunlarda çalışan 105 usta vardı. Oyuncakçı dükkânları Eyüp Sultan Türbesi'ne giden İskele Caddesi üzerinde yer alırdı. Oyuncakçılar Çarşısı denen bu yerdeki dükkân sayısı 19. yüzyıl başlarında 25-30'a düşmüş, günümüzde ise başka şeyler de satan iki dükkân kalmıştır.

Eyüpsultan Camisi ve Türbesi gerek İstanbul halkının, gerek dışarıdan İstanbul'a gelenlerin sık sık uğradığı, çocukların sünnet öncesi özel giysiler giydirilerek ziyarete götürüldüğü başlıca yerlerden olduğu için, burada armağan eşyası satan birçok dükkân açılmış, gelen çocukların çokluğu da oyuncakçılığın gelişmesini etkilemiştir.

Eyüp oyuncaklarının bellibaşlıları kaynana zırıltısı, boyalı tahta kılıç, hacıyatmaz, aynalı beşik, kamış tüfek, teneke zilleri olan küçük def, davul, darbuka, döndürülerek uçurulan tenekeden çekirge ya da pervane, renkli kâğıt fırıldak, çamurdan boyalı testi, sürahi ve bardak, içine su konup üflenerek öttürülen ve kuş biçiminde de yapılan düdüklü testi, şişirilip havası bırakılarak öttürülen kursak düdük, tahtadan araba, şimşir topaç, şakşak, minik yayık, tek tekerlekli ve ince uzun saplı çın çın ve Hacivat-Karagöz tasvirleriydi.

Eyüp'te oyuncakçı dükkânları, İstanbul
Fikret Adanır

Eyüpsultan Camisi, İstanbul'da, Haliç'in sonunda, Eyüp semtinde Osmanlı barok dönemi camisi. 7. yüzyılda Arap ordusuyla İstanbul'a giden ve kuşatma sırasında hastalanarak ölen Hz. Muhammed'in sancaktarı Ebu Eyyub el-Ensari'nin surların hemen yakınına gömüldüğüne ve mezarının zamanla kaybolduğuna Müslümanlarca inanılagelmişti. 1453'te Osmanlıların kenti almasından sonra Akşemseddin'in bu mezarı bulduğu söylenir. II. Mehmed (Fatih) 1458/59'da burada bir türbe, daha sonra da bir cami yaptırdı. Zaman içinde bu caminin çok harap hale gelmesi üzerine, III. Selim, minareleri dışında yapının tümünü yıktırarak yerine bugünkü camiyi yaptırdı (1798-1800). İlk caminin iki yandan birer yarım kubbeyle desteklenen bir kubbeyle örtülü olduğu, avlusunun iki yanında beşer tane medrese hücresi bulunduğu sanılmaktadır. Bugünkü caminin sahnı, sekizgen bir kasnağa oturan 17,5 m çapındaki bir kubbeyle örtülüdür. Bu kasnak birbirlerine kemerlerle bağlanmış altı serbest sütuna ve mihrap duvarının içinde kalan iki ayağa oturur. Mihrap, yapı kütlesinden dışa taşan, yarım kubbeyle örtülü bir niş içindedir. Ana kubbe (mihrap nişininki de aralarında olmak üzere) kasnağın sekiz yanından birer yarım kubbeyle çevrilmiştir. Bu, Mimar Sinan'ın İstanbul'da, Azapkapı'daki yapısı Sokollu Camisi'nin sekiz yarım kubbeli örtü sistemi ile büyük benzerlik gösterir. Eyüpsultan Camisi'ndeki barok etki plan düzeninden çok, bazı yapı öğelerinde ve bezemelerde görülür. Kubbeyi taşıyan sütunların volütlü başlıkları, cümle kapısının dilimli kavsarasıyla ona benzer biçimde bezenmiş altın yaldızlı mihrap bunlardan bazısıdır.

Eyüpsultan Camisi, 1798-1800, Eyüp, İstanbul
Erkin Emroğlu

Caminin Eyüp Meydanı yönündeki (batı) dış avlusuna gene barok üslupta yapılmış batıda ve güneyde bulunan iki kapıdan girilir. Güneydeki kapının yanından hünkâr mahfeline çıkan rampa başlar. Dış avlunun kuzeyinde, içinde birçok ünlü kişinin mezarının bulunduğu hazire; ortasındaysa, üzeri sekiz sütuna oturan kubbeli bir saçakla örtülü mermer şadırvan yer alır. İç avlunun kuzeybatı köşesindeki kapı dış avluya açılır; bu avlunun kuzeydoğu köşesinde bir kapısı daha vardır. Ortadaki iki ulu çınarın, mezarı bulduğu sırada yerini belirtmek için Akşemseddin'in diktiği iki çınar dalından yetiştiğine inanılır. Bu ağaçların üstünde bulunduğu set alçak bir taş duvarla çevrilidir. Duvarın üstünde bir metal şebeke dolanır, dört köşesinde ise zarif birer barok çeşme yer alır. Caminin son cemaat yeri revakları avlunun doğu ve batı duvarları boyunca da devam eder; dördüncü (kuzey) duvarın hemen arkasında, tam ortada Eyüp Sultan Türbesi yer alır.

Türbe II. Mehmed zamanında yapılmışsa da, pek çok onarım geçirmiş, değişikliğe uğramıştır. Kefeki taşından, sekizgen planlı, kubbeyle örtülü bir yapıdır. Avluya bakan bir hacet penceresi, bunun yanında da kapısı vardır; bunların üzeri avluya doğru taşan bir saçakla örtülüdür. Türbenin aslı çok yalın olmakla birlikte, bugün hem içi, hem de avluya bakan duvarı 15. yüzyıldan 18. yüzyıla değin çeşitli dönemlere ait çinilerle bezelidir. Sandukanın ayak ucundaki kuyunun, mezarın keşfi sırasında bulunan pınar olduğuna inanılır. Eyüp Sultan Türbesi Müslümanlarca en kutsal yerlerden biri sayıldığı için, yapıldığından beri sürekli ziyaret edilegelmiştir. Osmanlı padişahları da gerek türbeye, gerekse camiye çok önem vermişler, sık sık onartmışlar ve değerli armağanlar sunmaya özen göstermişlerdir. Padişahların tahta çıkarken Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyarete gelerek burada kılıç kuşanmaları da V. Mehmed'e (Reşad) değin süren bir gelenek olmuştur. Türbe günümüzde de önemli bir ziyaret yeridir.

eyvan, mimarlıkta üç yanı kapalı, dördüncü yanı açık ya da örtülü bir avluya bakan, üzeri genellikle tonozla örtülü mekân. Sasaniler döneminde İran'da ortaya çıkan ve Tak-ı Kısrâ Sarayı gibi yapılarda anıtsal örnekleri bulunan eyvan, sonraki yüzyıllarda bütün Ortadoğu ülkelerine yayıldı. Büyük Selçuklular döneminde oluşan dört eyvanlı avlu düzeni, İran geleneğinin ulaştığı en üst nokta oldu. Dikdörtgen (ya da kare) planlı geniş bir avluyu çevreleyen duvarların ya da oda sıralarının tam ortasında yer alan dört eyvandan oluşan bu düzen, Mısır'da, hatta Anadolu'da da uygulandı. Anadolu Selçuklu mimarlığında özellikle medrese yapılarında kullanıldı. Osmanlı mimarlığında ise, erken dönem dışında, resmî mimarlıkta pek az görüldü.

Çifte Minareli Medrese avlusundaki kuzey ve batı eyvanları, Erzurum
Ara Güler

Anadolu Türk evinde iki oda arasında yer alan ve hayat ya da sofaya açılan, çevresi genellikle üç yönden sedirle çevrili mekâna da eyvan adı verilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kâgir konut geleneğinde görülen benzer mekânlar ise, eyvanın İran geleneğindeki özgün anlamına daha yakındır.

eyyam-ı bahur, ılıman kuzey enlemlerinde temmuz, ağustos ve eylül ayının başlarında görülen, aşırı sıcak ve nemli dönemler. Yılın bu dönemlerinde, Güneş'le aynı zamanda yükselen Akyıldız'ın (Alfa Büyük-

köpek) kendi ısısını Güneş'e kattığına ve havanın bu yüzden aşırı derecede ısındığına inanan Eski Yunanlılar, Romalılar ve Mısırlılar köpeklerin eyyam-ı bahurda çılgına döndüğü yolundaki inanışları sonucunda bu döneme "köpek günleri" adını verdiler. Bu dönemde insanlar gevşeme eğilimi gösterdiği için, Akyıldız'ın insan eylemleri üzerinde zararlı bir etkisi olduğu düşünülürdü.

Türkiye'de eyyam-ı bahur, 1-8 Ağustos'taki sıcak günlere denir. Daha çok Akdeniz Bölgesi'nde denizin yılın en yüksek sıcaklığına ulaştığı, havanın durgunlaşıp bunaltıcı duruma geldiği bu günlerde, açıkta çalışanların ve güneş altında uzun süre kalanların hastalandığı, hayvanların güçten kesildiği gözlenmiştir. Bu yüzden, bu günler için halk takviminde, "sıcak günler" anlamına gelen eyyam-ı bahur sözü kullanılmıştır.

Eyyubiler, 12. yüzyıl sonlarıyla 13. yüzyıl başlarında Irak'ın yukarı bölümlerinde, Suriye'nin büyük kesiminde, Mısır ve Yemen'de egemenlik kurmuş İslam devleti.

Hanedana adını veren Salaheddin'in babası Eyyub (tam adı Necmeddin Eyyub bin Şadi), erkekleri 12. yüzyılda Irak ve Suriye Selçuklu hükümdarlarının hizmetinde paralı askerlik yapmış bir Kürt ailesinden geliyordu. Eyyub, Şam valiliğine atanınca, kardeşi Şirkuh'un da yardımıyla Haçlılara karşı Suriye'nin birliğini sağladı. 1173'te Eyyub'un ölümünden sonra Salaheddin, Şii Fatımi hanedanını ülkeden attı, Haçlılara karşı birleşik cephe oluşturmak amacıyla Müslümanları harekete geçirdi. 1187'de Kudüs'ü Haçlılardan geri aldı ve yaşadığı dönemde Mısır'ı dünyanın en güçlü İslam ülkesi durumuna getirdi. Salaheddin döneminde sağlanan birlik, ölümünden (1193) hemen önce dağıldı. Topraklarını, iç işlerinde özerk melikler arasında bölüştürmesi Eyyubi yönetiminin yarı feodal bir aile federasyonuna dönüşmesine yol açtı. Salaheddin'in kardeşi el-Âdil (hd 1200-18) ve yeğeni el-Kâmil'in (hd 1218-38) dönemlerinde Eyyubilerin Franklarla ilişkileri yumuşadı. Kudüs Hıristiyanlara geri verildi ve ülkedeki hizipler susturuldu. Bununla birlikte el-Kâmil'in ölümünden sonra yeniden canlanan eski aile kavgalarıyla başlayan düşüş, Memlûklerin 1250'de Mısır'da iktidarı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Bir süre daha varlıklarını sürdüren kuzeydeki yerel Eyyubi melikliklerise İlhanlılar ve Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırıldı.

Şiileri ve Hıristiyanları kendi inançlarına döndürmeye çalışan Sünni Eyyubiler, Mısır ve Kudüs'e medreseyi getirdiler. Uygarlıkları, Fatımi uygarlığının daha gelişmiş ve yayılmış bir devamı niteliğindeydi. İnşa ettikleri Kahire Kulesi ve Halep kenti istihkâmları, askeri mühendislik alanındaki yüksek düzeylerini ortaya koyar.

ezan, İslam dininde namaz için yapılan çağrı.

Geleneksel kabule göre ezan, hicretten (622) sonra okunmaya başladı. Kentteki Müslümanların her namaz vaktinde kendiliğinden camide toplanması güçleşince Hz. Muhammed belirli bir çağrı biçimi saptanması için Müslümanlarla görüştü. Ateş yakmak, çan ya da boru çalmak, bayrak asmak gibi öneriler kabul görmedi. Sonunda ensardan (Hz. Muhammed'in Evs ve Hazrec kabilelerinden olan yardımcıları) Abdullah bin Zeyd kendisine düşünde öğretilen ezanı anlatınca, bu çağrı biçimi bütün Müslümanlarca benimsendi. Hz. Muhammed'in buyruğuyla ezanın sözleri Bilal-i Habeşi'ye(*) öğretildi. Bilal yüksek bir yerde bu sözleri okuyarak Müslümanları namaza çağırmaya başladı.

Ezan yedi temel cümleden oluşur. 1) Allahu ekber (Allah büyüktür), 2) Eşhedu en lâ ilahe illallah (Tanıklık ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur), 3) Eşhedu enne Muhammeden resulullah (Tanıklık ederim ki Muhammed Allah'ın elçisidir), 4) Hayya ale's-salat (Namaza gelin), 5) Hayya ale'l-felah (Mutluluğa ve kurtuluşa gelin), 6) Allahu ekber (Allah büyüktür), 7) La ilahe illallah (Allah'tan başka tanrı yoktur). Bu cümlelerden ilki dört (Malikilerde iki), öbürleri iki, son cümle bir kere okunur. Sabah ezanında, beşinci cümleden sonra "es-salatu hayrun mine'n-nevm" (Namaz uykudan hayırlıdır) cümlesi iki kez yinelenir. Şiiler ise beşinci cümleden sonra "Hayya ala hayru'l-amel" (Amellerin en hayırlısına gelin) cümlesine yer verirler. Safeviler döneminde ezana "Ali veliyullah" (Ali Allah'ın velisidir) sözleri de eklenmiştir.

Farz namazları için ezan okunması vacib sayılacak kadar güçlü bir sünnettir. Beden ve ruh sağlığı yerinde olan erişkin her mümin ezan okuyabilir. Ezan okuyan kişinin (müezzin) abdestli olması ve ezanı yüksek bir yerde okuması gerekir. Ezan genellikle tiz seslerle ve bir oktavı aşmayan bir aralıkta okunur. Ezan müziği İslam dünyasındaki geleneksel müziğin makamları içindedir. Türkiye'de en çok hicaz, saba, hüseyni, uşşak, rast, segah ve hüzzam makamlarında okunur. Bazı besteciler ezanı bestelemişlerse de bunların hiçbiri yaygınlık kazanmamış, ezanın doğaçtan ezgilerle okunması geleneği sürmüştür.

ezani saat, namaz vakitlerinin saptanmasında kullanılan zaman sistemi.

İslam dininde namazın farzları arasında vakit de vardır. Bu nedenle beş namaz vaktinin, gün doğuşu-gün batışı zamanlamasına göre belirlenmesi önemlidir. Şer'i namaz vakitleri dakikalarla sınırlı olduğundan, ezanın tam vaktinde okunması, cemaat namazlarının erken ya da geç kıldırılmaması gerekir. Ezanı saat bu zorunluluktan doğmuştur.

Bu sistemde başlıca kural, güneşin batış (zahiri gurub) vaktine belirli bir süre eklenmesi ve bu anın 12:00 kabul edilmesidir. Bu an aynı zamanda akşam namazı vaktidir. İslam hukukuna göre güneşin batışı, görünen ufuktan kayboluşu değil, bulunulan yerin en yüksek noktasının ufkundan kayboluşudur. Bu yüzden ezani saate temel olan Güneş'in batışıyla görünen Güneş'in batışı arasında zaman farkı vardır. Temkin müddeti denen bu süre, güneşin görünen ufuktan kayboluşunun üzerine eklenerek akşam namazının vakti saptanır. Öbür namaz vakitleri ise, gecenin başlaması (yatsı), günün ışıması (sabah), Güneş'in tepe noktaya ulaşması (öğle) ve öğle-akşam ortasıdır (ikindi). Eskiden bu belirlemeler, büyük camilerde muvakkithane denen ezani saat ayar merkezlerinde, güneş saatlerinden yararlanılarak yapılıyordu. Örneğin herhangi bir yerin temkin müddeti, oranın yerleşim alanı içindeki en yüksek noktasının deniz düzeyiyle olan yükseklik farkına göre hesaplanıyordu. Eğer yerleşim yeri deniz düzeyinde ise Güneş'in deniz ufkunda kaybolmasından 7 dakika sonra ezani saat 12:00'ye ayarlanmaktaydı. Ama bu süre mevsimlere göre 1-2 dakika fark ederdi. Cami saatleri, muvakkit denen camı görevlilerince, muvakkithanelerde günlük ve mevsimlik değişmelere uygun olarak (günün uzaması ve kısalması) tutulan takvim cetvellerine göre her gün ayarlanırdı.

Ezarika, 683/684'te Basra'da ayaklanan Harici önderlerden Nafi bin el-Ezrak'a uyanlara verilen ad. Harici grupların en kalabalığı ve güçlüsü olan Ezarika, Nafi'nın 684/685'te öldürülmesinden sonra 10 yıl daha varlığını sürdürebilmiş, son önderleri Katari bin el-Fucaa'nın 696/697'de öldürülmesinden sonra silinmiştir.

Ezarikanın dinsel ve siyasal görüşlerine göre Hz. Ali, Hz. Osman, Talha, Zubeyr, Abdullah bin Abbas, Hz. Ayşe ve bunların yandaşları kâfir olmuştur. Ezarikaya katılmayan ya da egemen olduğu bölgelere hicret etmeyenler kâfirdir; hem onların, hem de kadın ve çocuklarının öldürülmesi de mübahtır. Tanrı'ya ortak koşanların (müşrik) çocukları da babaları ile birlikte temelli Cehennem'de kalacaktır. Kuran'da belirtilmediği için, zina edenlerin taşlanarak öldürülmesi yanlış bir uygulamadır. Gerçek inancın gizlenmesi ve ona aykırı davranışta bulunulması (takıyye), hiçbir durumda caiz değildir. Tanrı'nın, kâfir olan bir kimseyi peygamber olarak görevlendirmesi de, daha sonra kâfir olacağını bildiği bir kimseyi peygamber olarak görevlendirmesi de caizdir. Büyük günahlardan (kebair) birini işleyen kişi dinden çıkmıştır, kâfirlerle birlikte temelli Cehennem'de kalacaktır. Çaldığı mal ister çok, ister az olsun, hırsızın eli kesilmelidir. Buyrukları doğru ya da yanlış olsun, imama (devlet başkanı) uymak farzdır. Onun buyruklarına karşı gelen dinden çıkmış sayılır ve bu nedenle idam edilmesi gerekir.

ezel (Arapçada "öncesiz"), İslam inancında, Tanrı'nın öncesizliğini, zaman içinde bir başlangıcı bulunmamasını belirten nitelik.

Ezel kavramı, Tanrı'nın varlığı konusundaki bilgiye ulaşma açısından olduğu kadar, Tanrı ile evren ve yaratıklar arasındaki ilişkinin belirlenmesi, varlığın Tanrı karşısındaki yerinin kavranması açısından da önem taşır.

Kelam bilginlerine göre, var olan nesneler zamanla bağıntıları açısından üç bölüme ayrılır: 1) Hem geçmiş, hem gelecek yönünde sonsuz (ezeli ve ebedi) olan varlık (bu nitelik yalnızca Tanrı'da vardır), 2) sonradan yaratılan ve bir sonu olan (ne ezeli, ne de ebedi) varlık (bütün evren böyledir), 3) sonradan yaratılmış olmakla birlikte sonu olmayan (ezeli olmayan, ama ebedi olan) varlık (örn. öbür dünya, ahiret). Kelamcılara göre bu üç bölümün dışında bir varlık düşünülemez.

İslam filozofları, her iki yönde sonsuz olan ve her iki yönde de sonsuz olmayan varlık kavramını kabul ederler; ayrıca bir varlık kavramı daha ortaya atarlar. İbn Rüşd, bu üçüncü tür varlığı "ara varlık" olarak adlandırır. Ona göre bir şeyden olmayan, kendinden önce zaman bulunmayan, varlığı maddi bir nedene değil ama etken bir nedene bağlı olan evren, bu tür bir varlıktır. Evren hem ezeli ve ebedi varlığa, hem de sonradan olan (hadis) sonlu varlığa benzer nitelikler taşır. Bu nedenle evreni bazıları ezeli ve edebi, bazıları da sonradan yaratılmış sonlu bir varlık saymışlardır. Oysa evren gerçek anlamda ne salt ezeli, ne de salt sonlu bir varlıktır.

Mutasavvıfların bir bölümü kelam bilginlerinin görüşünü benimsemezler; buna karşılık Muhyiddin Arabi'nin etkisinde kalanlar felsefecilerin görüşüne yaklaşırlar. Ama onların tanımında önemli bir farklılık vardır. Buna göre evren, hiçbir zaman yokken sonradan yaratılmış bir varlık değil, Tanrı bilgisindeki sabit gerçeklikler (ayan-ı sabite) ya da tecelli ederek dış dünyada varlık kazanmalarına neden olan Tanrı adları

açısından ezeli ve ebedi bir varlıktır. Buna karşılık, dış dünyada ortaya çıkışı açısından, sonradan olan bir varlıktır. Ama bu sonralık, Tanrı ile evren arasında bir zaman aralığı olduğunu değil, yalnızca nedenin sonuca olan mantıksal önceliğini dile getirir.

Ezeliler, 1863'teki bölünmeden sonra Bâb'ın öğretilerine ve Subh-i Ezel unvanı verilen ardılı Mirza Yahya'ya sadık kalan Bâbilik kolu. Bâb'ın idamından (1850) sonra müritleri, yaklaşık 13 yıl boyunca Subh-i Ezel'i meşru önderleri saydılar. Subh-i Ezel'in üvey kardeşi olan ve Bahaullah adıyla bilinen Mirza Hüseyin Ali 1867'de ya da 1863'te kendisini, geleceğini Bâb'ın önceden bildirdiği "Tanrı'nın kendisinde zuhur edeceği" (*Men Yuzhiruhullah*) kutsal ruh ilan edince, Bâbi topluluğunda ayrılıklar baş gösterdi. Ezeliler, dünyanın "Tanrı'nın kendisinde zuhur edeceği" kutsal ruha hazır olması için, önce Bâbiliğin yasalarını kabul etmesi gerektiğini öne sürdüler; böylece, erken olduğu gerekçesiyle Bahaullah'ın peygamberlik iddiasını reddettiler. Ama birçok Bâbi, Bahaullah'ın yanında yer aldı ve 1867'den sonra Bahailik yeni bir din olarak gelişmeye başladı.

Buna karşılık Ezeliler, Bâb'ın *Beyan*'ındaki özgün öğretiyi korudular ve buna Subh-i Ezel'in hadislerini eklediler. Ama sayıca Bahailerin çok gerisinde kaldılar.

ezerin *bak.* eserin

Ezgi, Muhlis Sabahattin (d. 1889, Adana - ö. 10 Şubat 1947, İstanbul), operet bestecisi. Abdülaziz'in başmabeyincisi Hurşid Bey'in oğludur. İlk müzik bilgilerini birçok müzik aleti çalabilen babasından aldı. İlk ve orta okulu Selanik'te bitirdikten

Muhlis Sabahattin Ezgi
Bekir S. Sezgin Arşivi

sonra 1904'te İstanbul'a giderek Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) girdi. Bu arada Batı müziğiyle ilgilendi, piyano dersleri aldı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra siyasete atıldı, gazetecilik yaptı. İttihat ve Terakki yönetimine karşı tutumundan dolayı kovuşturmaya uğrayınca Avrupa'ya kaçtı. Bir süre sonra İstanbul'da oturmamak koşuluyla Türkiye'ye dönmesine izin verildi. Ezgi bundan sonra yalnız müzikle ilgilendi, birçok operet ve revü parçası besteledi. Müzikli oyunlar yazdı ve yönetti. Orkestra yapıtları da vardır. Operetlerinde genellikle Türk müziği makam ve usullerini çoksesli müziğe uyguladı. Bazen de Batı müziğinin tampere sesleriyle geleneksel Türk perdelerini bir arada kullandı. En ünlü operetleri *Çaresaz*, *Ayşe* ve *Gülfatma*'dır. Ayrıca Türk müziği formlarında da besteler yapan Ezgi'nin en tanınmış şarkıları arasında "Bahar geldi gül açıldı" (hicazkâr), "Dün gece saz meclisine neden geç geldin" (nihavend), "Pencerenin perdesini aç bana göster yüzünü" (hicaz), "Hatırla ey peri o mesud geceyi" (nihavend), "Ey benim bahtı yarım" (kürdilihicazkâr) ve "Oturmuş testi elinde çeşme taşına" (hicazkâr) sayılabilir.

Ezgi, (Mehmed) Suphi (d. 1869, İstanbul - ö. 12 Nisan 1962, İstanbul), müzikolog ve besteci. Türk müziğinin ses sistemini bilimsel temellere oturtmaya çalışmıştır.

Küçük yaşta müzikle ilgilenmeye başladı. Kanuni Hacı Arif Bey, Medeni Aziz Efendi, Hüseyin Fahreddin Dede ve Zekâi Dede'den ders aldı. Neyzen Halim Efendi'den sinekemanı ve tambur çalmasını öğrendi. 1892'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi

Mehmed Suphi Ezgi
Bekir S. Sezgin Arşivi

(Askeri Tıbbiye) tabip yüzbaşı rütbesiyle bitirerek Bingazi'ye atandı. Yirmi bir yıl görev yaptığı bu yerde müzikle fazla ilgilenemedi. 1913'te İstanbul'a döndü. I. Dünya Savaşı'nda miralay rütbesiyle Beykoz Hastanesi'nde, Kurtuluş Savaşı'nda da başhekimi olduğu Ankara Merkez Hastanesi'nde çalıştı. 1923'te emekliye ayrıldı. Bundan sonraki yaşamında yalnız müzikle ilgilendi. 1932'de İstanbul Belediye Konservatuvarı Türk Musikisi Tetkik ve Tasnif Heyeti üyeliğine getirildi. 1947'ye değin süren bu görevi sırasında unutulmaya yüz tutmuş birçok Türk müziği klasiğinin notasını yayımladı.

Ezgi, en önemli yapıtı olan *Nazari ve Ameli Türk Musikisi*'nde (1933-53, 5 cilt) Türk müziğindeki makamları ve usulleri tanımlayıp sınıflandırmış, 650'ye yakın yapıtın notasını vermiş, bunlar üzerinde değerlendirmeler, çözümlemeler yapmıştır. Yakın arkadaşı Hüseyin Saadettin Arel'le birlikte ortaya koydukları ve Arel-Ezgi Sistemi(*) olarak anılan kuram, Türk müziği öğretiminde ve yorumunda yaygın bir kabul görmüştür. İyi bir besteci de olan Ezgi dinsel ve dindışı formlardaki 165 yapıtının notasını yayımlamıştır. Bunların en tanınmışları *Gerdaniye Peşrevi* ve *Saz Semaisi*'yle, "Baktıkça hüsn-i ânına hayran olur âşıkların" (uzzal nakış beste) ve "Birlikte bir akşam yine mey nûş edelim gel" (kürdilihicazkâr şarkı) mısralarıyla başlayan sözlü yapıtlardır.

Ezher Camisi, el-, Kahire'de Fatımilerin yaptırdığı ilk cami. 970-972 arasında tamamlanan yapı bugün el-Ezher Üniversitesi'ne aittir ve kuzeyde Taybars ve Akbuğa medreseleriyle, doğuda Gevheriye Zaviyesi'yle çevrilidir. Caminin planı yaklaşık 90 m × 30 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Uzun kenarlardan birinin ortasında yer alan mihrap dışarıya doğru yarım daire biçiminde bir çıkıntı yapar. Dört sütun dizisi, iç mekânı mihrap duvarına paralel beş sahına ayırır. Gene aynı yönde uzanarak sütunları birbirine bağlayan sivri kemerlere, mihrap duvarına dik yönde ahşap tavan kirişleri oturur. Enlemesine sahınlar, tam ortada dikine bir orta sahınla kesilir. Bu plan düzeni Şam'daki Emeviye Camisi'ninkine(*) çok benzer. Orta sahının iki yanındaki sütunlar çift olarak düzenlenmiştir. Mihrabın önünde sekizgen bir kasnak üstünde bir kubbe yükselir. Kubbeye geçiş, trompa benzeyen sivri kemerli nişlerle sağlanmıştır.

Cami avlusunun dört kenarını çepeçevre bir revak dolanır. Bu revakın güneyde, cami kütlesi önündeki bölümü aynı zamanda son cemaat yerini oluşturur. Son cemaat yerinin ortasında, caminin iç mekânına açılan cümle kapısının önünde, gene sekizgen bir kasnağa oturan ikinci bir kubbe vardır. Avlunun doğu ve batı cephelerindeki revakların arkasında birer yan bölüm yer alır. Bunlar da sütun sıralarıyla asıl sahınlara paralel 11 sahına bölünmüştür. Kuzeydeki revakın ortasında, ana eksen üzerinde yer alan cümle kapısı, avluya açılan tek giriştir. Doğu ve batı cephelerindeki ikişer kapının birer tanesinden yan bölümlere, öbürlerinden de doğrudan camiye girilir.

Cami zaman içinde yapılan eklerle değişikliğe uğramıştır. Örneğin avlu revaklarının sonradan eklendiği, iç mekânda mihrap duvarı boyunca uzanan birinci sahının iki ucunda eskiden birer kubbenin yer aldığı bilinir.

Yapının beden duvarları tuğladandır. Bunların üstü alçı sıvayla kaplanmış, oyma ve kabartma örgelerle zengin bir biçimde bezenmiştir.

Ezher Üniversitesi, el-, Arapça EL-CAMİ'Ü'L-EZHER, Kahire'de, İslam ve Arap ilimleri alanında dünyanın en önde gelen eğitim kurumu. 970'te Fatımiler tarafından kurulmuştur. Aynı adı taşıyan caminin çevresindeki üniversite 988'de örgütlenmesini tamamladı. Ders programının temel bölümlerini, bugün de olduğu gibi, fıkıh, kelam ve Arapça dalları oluşturuyordu. Ortaçağın sonlarında bunlara tıp ve felsefe eklendiyse de, el-Ezher çevresinde bağımsız ve yeni düşünce biçimlerine kuşkuyla bakılmasından dolayı çok geçmeden bu dersler programdan kaldırıldı. 19. yüzyıl sonlarındaki düzenlemede Muhammed Abduh'un çabalarıyla felsefe yeniden programa alındı. 20. yüzyılda da üniversitenin Nasr kentindeki kampusunda toplum bilimleri okutulmaya başladı.

El-Ezher Üniversitesi'ne bağlı başlıca 11 enstitüye, Çin ve Endonezya gibi uzak ülkelerden de öğrenciler gelmektedir. 1962'den bu yana kuruma kız öğrenciler de kabul edilmektedir.

Ezheri, İsmail el- (d. 30 Ekim 1900, Omdurman - ö. 26 Ağustos 1969, Hartum, Sudan), Sudanlı devlet adamı. 1954-56 arasında başbakanlık yapmış ve ülkesinin bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Hartum'daki Gordon Memorial College ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1940'ta Mezunlar Genel Kongresi adlı derneğin başkanlığına getirildi. Önceleri eğitsel ve toplumsal reformlarla ilgilenen bu dernek, daha sonra ülkedeki İngiliz yönetimine karşı çıktı ve Mısır'la birleşmeyi savunmaya başladı. Dernek içindeki bir bölünmeden sonra 1943'te Kardeşler Partisi'ni kuran el-Ezheri, Sudan'a özerklik verilmesi yolundaki İngiliz önerisine karşı çıktığı için Aralık 1948'de tutuklandı.

1952'de Ulusal Birlikçi Parti'nin başkanlığına seçildi. Partisi 1953 seçimlerinde büyük bir zafer kazandı ve el-Ezheri Ocak 1954'te başbakan oldu. Başbakanlığı sırasında Mısır'la birleşme isteğinin iç savaşa yol açabileceğini görünce, bu politikadan vazgeçti.

Mayıs 1955'te ülkesinin tam bağımsızlığı için mücadele edeceğini açıkladı. Ama Sudan'ın bağımsızlığını kazanmasından (1 Ocak 1956) kısa bir süre sonra, Ulusal Birlikçi Parti içindeki çekişmeler nedeniyle iktidardan düştü.

Sudan'da 1958'de askeri bir yönetim işbaşına geçti. 1964'te Ulusal Birlikçi Parti'nın başkanı olarak yeniden adını duyurmaya başlayan el-Ezheri, giderek artan muhalefet karşısında askeri yönetimin iktidardan çekilmesi üzerine 1965'te, devlet başkanlığına eş bir konum olan Yüksek Konsey başkanlığına getirildi. Ama 25 Mayıs 1969'da yeni bir askeri darbeyle devrildi.

ezik dokulu kayaç *bak.* kataklastit

Ezine, Marmara Bölgesi'nde, Çanakkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 474 km² olan Ezine ilçesi doğuda Bayramiç, güneyde Ayvacık ilçeleri, batıda Ege Denizi, kuzeyde Merkez ilçeyle çevrilidir.

Kabaca bir dikdörtgene benzeyen ilçe, Biga Yarımadasının(*) batı kesiminde yer alır. Toprakları Ege Denizi kıyısından içeriye doğru uzanan geniş ovalık alanla bu alanı kuzey ve güneyden sınırlayan dağlardan oluşur. İlçe topraklarının sularını Kaz Dağından kaynaklanan çok sayıda çayın birleşmesiyle oluşan ve Ezine yakınlarında Akçin Deresiyle birleşen Kara Menderes Çayı(*) toplar. Ezine Ovası Kara Menderes Çayının taşıdığı alüvyonlarla oluşmuştur. Ege kıyısındaki kumsallar, dağlık kesimlerdeki ormanlar ve yamaçlarla vadi tabanlarını kaplayan zeytinlikler ilçeye doğal bir güzellik verir. Ege kıyıları yakınında bulunan antik Aleksandreia Troas kentinin hemen doğusundaki Kestanbolu Kaplıcaları ilgi çeken bir yöredir. Kaplıcada konaklama ve kür tesisleri vardır.

Ezine, Çanakkale'nin sosyoekonomik bakımdan en gelişmiş ilçelerindendir. Halkın büyük bölümü bitkisel üretimle uğraşır. Ürün çeşitlenmiştir ve verim yüksektir. Buğday, arpa, bakla, fasulye, ayçiçeği ve pamuk başlıca tarla ürünleridir. Sebzecilik, meyvecilik ve özellikle zeytincilik gelişmiştir. İlde kurulan salça fabrikaları domates üretimini önemli ölçüde artırmıştır. Ezine, gerek zeytin ağacı sayısı, gerek zeytin üretimi bakımından Ayvacık'tan sonra Çanakkale ilinin en önemli merkezidir. Geyikli kıyıları yoğun zeytinliklerle kaplıdır. Bağcılık da yaygın bir uğraştır.

Hayvancılık oldukça gelişmiştir. Ovalık yerlerde sığır, dağlık ve yaylalık alanlarda koyun ve keçi yetiştirilir. Ege kıyılarında balıkçılık yapılır; avlanan balıklar daha çok İstanbul'a satılır.

Ezine'de çok sayıda mandıra, tabakhane, zeytinyağı ve şarap imalathanelerinin yanı sıra orta ve büyük ölçekli sanayi kuruluşları vardır. Bunlar bir plastik işleme tesisi, bir tuğla ve kiremit fabrikası ile Mahmudiye köyündeki çimento fabrikasıdır. Çimento fabrikası, kendi iskelesinden ihracat yapmaktadır. İlçe topraklarında seramik sanayisine hammadde sağlayan kaolin ocakları vardır.

Ezine kentinin güneybatısındaki Çığrı Dağında bulunan antik Neandreia kenti, ilçenin en eski yerleşmelerindendir. Aleksandreia Troas ve Kolonai yörede kurulmuş öteki önemli antik yerleşmelerdir. İÖ 5. yüzyılda Delos Birliği'ne katılan Neandreia, İÖ 399'da Spartalıların eline geçti, daha sonra Aleksandreia Troas'la birleşti. İÖ 310'da İskender'in komutanlarından Antigonos'un kurduğu ve önceleri Antigoneia adıyla bilinen Aleksandreia Troas, Roma döneminde bir liman kenti olarak büyük önem kazandı. Bizans döneminde güney kesimi siyasal tutukluları toplama yeri olarak kullanılan yöre, Orhan (Gazi) Bey'in komutanlarından, Emir Dursun Bey tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında bağımsız Biga sancağının kazası olarak yönetiliyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında, Temmuz 1920'de Yunan işgaline uğrayan Ezine, işgalden Eylül 1922'de kurtuldu.

Ezine kenti, Kara Menderes Çayının kollarından Akçin Deresi üzerinde, kendi adıyla anılan geniş ve verimli bir ovada yer alır. Çanakkale-İzmir karayolu hemen doğusundan geçer; bu yolla Çanakkale'ye 46 km uzaklıktadır. Başka bir karayoluyla bağlandığı Odunluk iskelesinden Bozcaada'ya düzenli feribot ve motor seferleri yapılır. Adanın şaraplık üzümleri Ezine üzerinden başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin çeşitli merkezlerine gönderilir.

Gerek Ezine kenti, gerek çevresi tarihsel yapılar açısından oldukça zengindir. Osmanlı camilerinin ilk örneklerinden biri olan Abdurrahman Camisi, I. Bayezid (Yıldırım) döneminde yapılan Sefer Şah Camisi, 14. yüzyıl yapısı Ahi Yunus Zaviye ve Türbesi kentteki başlıca tarihsel yapılardır. I. Murad zamanında yapılmış olan Asılhan Bey Külliyesi, kentin 12 km kuzeybatısındaki Kemallı köyündedir. Ezine'nin batısındaki antik Aleksandreia Troas kenti Dalyan köyünün altında kaldığından burada kazı yapılamamıştır. Kentin tapınağı, *stadion*'u, agorası, *gymnasion* ve tiyatrosu parça parça sökülüp götürüldüğünden, günümüzde yalnızca surlarının bir bölümüyle tiyatronun oturma bölümünün izi kalmıştır. Neandreia kentinde, 19. yüzyılda yabancı ekiplerce bazı kazı çalışmaları yapılmıştır. 3.200 m uzunluğundaki ve 3 m kalınlığındaki kent surları üzerinde 11 burç ve birçok kapı bulunmaktadır. İÖ 7. yüzyıl sonlarına ya da İÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlenen tapınağın sütun başlıkları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir.

Ezine Belediyesi 1886'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.234; kent, 11.167.

ezme cam *bak.* preslenmiş cam

Ezo Gelin, Güneydoğu Anadolu'dan çıkıp Türkiye'nin her yanına yayılmış halk öyküsü. Barak ağzıyla söylenen bir uzunhavaya da konu olmuştur. Asıl adı Zöhre (Zühre) olan Ezo Gelin 1909'da Gaziantep'in Uruş köyünde, Emir Dede'nin kızı olarak doğar. Yirmi yaşında evlendirilirse de kocasıyla geçinemez, ayrılır. Ardından Suriye'de Cerablus'un Kozbaş köyünde oturan teyzeoğlu Memey'le (Mehmet) evlendirilir. Bir süre sonra hastalanır, ama çok yoksul olduklarından kocası onu tedavi ettiremez. Ezo yakınlarının ve yurdunun özlemini çekerek ölür. Vasiyeti üzerine sınırdaki bir tepeye gömülür.

Ezop *bak.* Aisopos

Ezra (ö. İÖ 5 - 4. yy, Babil ve Kudüs), Babil Sürgünü'nden dönen Yahudi toplumunu Tora'ya(*) dayanarak yeniden düzenleyen dinsel önder ve reformcu. Yahudiliği şeriata dayalı bir dın durumuna getirerek, dört yana dağılmış olan Yahudilerin bir cemaat biçiminde varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Yahudiliğe Babil Sürgünü'nden sonra aldığı biçimi ve yüzyıllarca koruduğu özellikleri kazandıran Ezra, bu nedenle Yahudiliğin babası olarak görülmüş, halkının gözünde ikinci bir Musa sayılacak kadar önem kazanmıştır.

Ezra ile ilgili bilgilerin kaynağı Tevrat'ın Ezra ve Nehemya kitaplarıdır. Esdras'ın Birinci Kitabı(*) olarak adlandırılan apokrif (kaynağı belirsiz) metin de bunlara eklenebilir. Ezra'nın, o çağda bölgeye egemen olan Pers hanedanından Artakserkses'in krallığının yedinci yılında Kudüs'e geldiği söylenir. İlk kez İÖ 445-433 arasında, ardından da süresi belirsiz ikinci bir dönem boyunca Yahuda valiliği yapan Nehemya'dan önce Ezra'dan söz edildiği için, uzun süre bu tarihin I. Artakserkses'in hükümdarlığının yedinci yılı (İÖ 458) olduğu düşünülmüş, ama bu varsayımın yol açtığı güçlükler giderilememiştir. Günümüzde birçok araştırmacı, Tevrat'taki sıralamanın kronolojik olmadığı ve Ezra'nın Nehemya'dan sonra II. Artakserkses döneminin yedinci yılında (İÖ 397) Kudüs'e geldiği görüşündedir. Başka araştırmacılar ise Ezra ile Nehemya'nın aynı dönemde yaşadığı varsayımıyla "yedinci yıl" ifadesini bir yazım hatası saymakta ve Ezra'nın Nehemya'nın ikinci valilik döneminde Kudüs'e gelmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Ezra Kudüs'e vardığında Yahuda'da dinsel konularda tam bir umursamazlık egemendi. Tora hiçe sayılıyordu. Genel bir ahlak düşkünlüğü baş göstermişti. Yabancılarla evlilik, Yahudi toplumunun putperestlerle kaynaşıp kimliğini yitirmesi tehlikesini doğurmuştu.

Ezra, bir rahip ve "şeriat üzerinde uzmanlaşmış bir yazıcı" idi. Başıbozukluğa tepki gösteren ve düzenin geri gelmesini isteyen görece daha katı Babilli Yahudileri temsil ediyordu. Ezra'nın, Pers Devleti'nin görevlisi olarak resmî bir konumu da vardı. Yerel dinlere karşı hoşgörülü olan Persler gene de iç mücadelelerin önüne geçmek ve ayaklanma için bir bahane çıkmasını önlemek amacıyla bu dinlerin kendi görevlendirdikleri sorumlu kişilerce düzenlenmesinde ısrarlıydılar. "Irmağın öte tarafı"ndaki (Avar-nahara), yani Fırat Irmağının batısındaki Yahudi satraplığı üzerinde kralı temsil etme yetkisi de Ezra'ya verilmişti.

Ezra'nın, ona yakıştırılan reformları hangi sırayla gerçekleştirdiği bilinmemektedir. Tora'yı büyük olasılıkla Kudüs'e ulaştığı yılın sonbaharındaki Sukkot (Hayme Bayramı) sırasında halka sundu. Yabancılarla evlenmeyi önledi ve erkekleri, yabancı karılarını boşamaya ikna etti. Halkın, yabancılarla evliliğe son verileceğine, Sebt günü çalışılmayacağına, Tapınak için yıllık bir vergi ödeneceğine, ondalık vergilerin ve gönüllü takdimelerin düzenli olarak verileceğine, bunların yerine gelmemesi durumunda Tora'nın uygulanmasının kabul edildiği yönünde Tanrı huzurunda söz vermesiyle Ezra'nın çabaları doruk noktasına ulaştı.

Ezra hakkında, bu reformlardan sonrasına ilişkin hiçbir bilgi yoktur. 1. yüzyılda yaşamış Yahudi tarihçi Josephos (Yasef ben Mattias) *Antiquitates Iudaicae*'de (Yahudilerin Tarihi) Ezra'nın Kudüs'te öldüğünü ve orada gömüldüğünü belirtir. Bir başka inanış, Ezra'nın Babil'e geri dönüğü yönündedir. Orada Ezra'nın olduğu sanılan mezar kutsal ziyaret yeri durumuna gelmiştir.

Ezra ve Nehemya kitapları, Eski Ahit'te birbirini izleyen iki kitap. I. ve II. Tarihler kitaplarıyla birlikte, Hz. Âdem'den başlayarak İsrailoğullarının tarihini aktaran bütünsel bir metin oluşturur. Ezra ve Nehemya kitapları, Tevrat'ın Ketuvim (Yazılar) başlıklı bölümünde tek bir metin biçiminde yer alır. Katolikler de çok uzun süre iki kitabı birlikte ele alarak Vulgata metinlerinde Nehemya için "Esdras alias Nehe-

mias" (Esdras, öteki adıyla Nehemya) adını kullanmışlardır. Daha sonraki metinlerde, örneğin Kudüs Kitabı Mukaddesi'nde Ezra ve Nehemya'nın kimlikleri ayırt edilmiş, ama iki kitap gene de birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Protestanlar iki metni iki ayrı kitap olarak kabul ederler.

Ezra ve Nehemya kitaplarının I. ve II. Tarihler'le bağlantısı, II. Tarihler'in son dizelerinin, Ezra Kitabı'nın başında yinelenmesinden de açıkça anlaşılır. Ezra ve Nehemya kitaplarıyla Tarihler'in dil, üslup ve içerik açısından birliği, yapıtın bütününün "Tarihçi" olarak adlandırılan tek bir yazarın ürünü olduğunu gösterir.

Yazarın Babil Sürgünü'nden sonra, İÖ 350-300 arasında yaşadığı sanılır. Ezra Kitabı'nın 1-6. bölümleri, sürgündeki Yahudilerin dönüşünü ve Kudüs Tapınağı'nın yeniden inşasını anlatır. Ezra ve Nehemya'nın sürgün dönüşünde halkın yaşamının yeniden düzenlenmesine yönelik çabaları, Ezra 7 ile Nehemya 13 arasında anlatılır. Ama metindeki kaymalar, Ezra ve Nehemya'nın kronolojik sırası konusunda kesin yanıtları bulunamayan bazı sorulara yol açmıştır.

Ezra 7 ile Nehemya 13 arasında anlatılanlar, Tarihçi'nin, sürgün sonrası dönemde halkın yaşamını Musa'nın şeriatına uygun dinsel bir canlanmayla birlikte nasıl düzenlemesi gerektiği konusundaki görüşlerini ortaya koyar.

Ezra'nın Dördüncü Kitabı *bak.* Esdras'ın İkinci Kitabı

Ezzelino III DA ROMANO, ECCELINO olarak da yazılır (d. 25 Nisan 1194 - ö. 1 Ekim 1259, Soncino, Lombardiya), Verona (1226-30; 1232-59), Vicenza (1236-59) ve Padova (1237-57) *podestà*'lığı (feodal belediye başkanı) yapan İtalyan soylu ve asker. Papalık yanlısı Guelfo Partisi'ne karşı Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'i ve imparatorluk yanlısı Ghibellino Partisi'ni destekleyerek, hemen hemen bütün Kuzeydoğu İtalya'yı kapsayan bir nüfuz kurdu. Efsaneleşmiş zorbalığından Dante'nin *La Divina Commedia* (y. 1310-21; *İlahi Komedya*, 1956-64) adlı yapıtının "Inferno" (Cehennem) adlı bölümünde de söz edilir.

1223'te babasından Trevignano'nun yönetimini devraldı. Yörenin öteki soylularıyla ittifak kurdu ve iki yıl sonra Verona'yı ele geçirdi. 1226'da Verona *podestà*'sı oldu. Başlangıçta Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'e karşı Lombardiya Birliği'ni destekledi. Birliğin değişik grupları uzlaştırma girişimleri üzerine 1230'da *podestà*'lıktan ayrıldı. Siyasal hesaplar sonunda Friedrich'in safına katılınca, 1232'de bu görevi yeniden üstlendi. Komşu Mantova, Padova ve Brescia kentlerinin sürekli tehditleriyle karşı karşıya kaldı. Mayıs 1236'da imparatorluk birliklerinin ve ağustosta da Friedrich'in kente gelmesiyle konumunu pekiştirdi.

Kasım 1236'da Vicenza'nın ele geçirilmesinde imparatora yardımcı oldu. Birkaç ay sonra da Padova'yı aldı. Friedrich'in Cortenuova'da (1237) Lombardlara karşı kazandığı büyük zaferde önemli rol oynadı. Ertesi yıl Friedrich'in evlilik dışı kızı Selvaggia'yla evlendi. Ardından imparator adına davrandığını ileri sürerek, aralarında imparatora bağlı olanların da bulunduğu düşmanlarını ortadan kaldırmaya başladı.

Friedrich'in ölümünden (1250) önce kendi topraklarını elinde tutabilecek güce ulaştı. Heretik olduğu gerekçesiyle Ezzelino'yu aforoz eden Papa IV. Innocentius, ona karşı bir sefer başlattı. Venedik'ten destek gören papalık yanlısı Guelfolar 1256'da Padova'yı ele geçirdi. Ezzelino 1258'de Brescia'yı aldıysa da sonunda Guelfolar karşısında yenilgiye uğradı. Milano'yu ele geçirme girişimi boşa çıktı ve Eylül 1259'da Cassano Çarpışması'nda yaralanarak tutsak düştü. Tedavi görmeyi ve yemek yemeyi reddetti ve dört gün sonra da öldü.

F-4, PHANTOM II (Hayalet II) olarak da bilinir, iki kişilik, jet avcı ve saldırı bombardıman uçağı. Başlangıçta ABD Deniz Kuvvetleri için geliştirilmiş, ama daha sonraları ABD Hava Kuvvetleri ile 10 ülkenin hava kuvvetlerince kullanıma sokulmuştur. İlk "F-4", 1960'ta McDonnell-Douglas Corporation tarafından yapıldı ve 1970'lerin başlarına değin ABD Deniz ve Hava kuvvetlerinde etkin olarak kullanıldı. İlk modellerinde "F-4"lerin kanat açıklığı 11,7 m, boyu ise 17,7 m idi. İki adet General Electric J79 modeli, artyakıcılı türbojet motoruyla donatılmıştı ve en yüksek hızı saatte 2.413 km kadardı. "F-4"ler 20 mm'lik bir top ile uçağın burnundaki bir ateşleme denetim mekanizmasıyla denetlenen en çok altı tane havadan havaya füzeyle donatılmıştır. Bunların yerine, kanatlarının ve gövdesinin altındaki yedi bölmeye, sekiz ton ağırlığa kadar konvansiyonel ya da nükleer bomba ve roketin yerleştirilebileceği donanımlar eklenebilmektedir.

F-16, FIGHTING FALCON (Savaşan Şahin) olarak da bilinir, ABD Hava Kuvvetleri için geliştirilen hafif jet avcı uçağı. ABD'den başka Belçika, Danimarka, Hollanda, Norveç, İsrail, Pakistan ve Mısır tarafından da kullanılmaktadır. Türkiye de Mürted'de kurulu olan Tusaş tesislerinde "F-16" üretimine başlamıştır. Türkiye'deki montaj çalışmaları 15 Ocak 1987'de başlamış ve 9 Eylül 1987'de bütün montajı biten ilk uçak, motoru 29 Eylül'de çalıştırılıp denendikten sonra 11 Ekim 1987'de uçurulmuştur.

Kanat açıklığı 9,45 m, uzunluğu ise 14,5 m olan "F-16"lar çok amaçlı avcı uçaklarıdır. Kanatları omuzdan takmadır ve Pratt & Whitney F-100 modeli bir türbofan motoruyla donatılmıştır. Artyakıcıyla birlikte motorun itme gücü 11.343 kg'ye ulaşır. Hızı, 12.000 m yükseklikte 2 Mach'tır (ses hızının iki katı).

"F-16"lar, çok namlulu 20 mm'lik bir topun yanı sıra, çeşitli havadan havaya ve havadan karaya atılan füzelerle donatılmıştır. Ayrıca çeşitli türden bomba, roket ve yedek yakıt tankları da taşıyabilir. "F-16"larda son derece gelişkin nişan alma ve ateşleme sistemleri bulunmaktadır.

Türk "F-16"larına takılan General Electric F110 modeli motorların hizmet süresi 8 bin uçuş saatidir. Türk "F-16"ları 16.060 kg ağırlığındadır ve erimleri 3.700 km'nin üstündedir.

F-100, SUPER-SABRE olarak da bilinir, ABD Hava Kuvvetleri için geliştirilen savaş uçakları içinde, yatay uçuşta ses hızının üstüne çıkan ilk jet avcı uçağı. İlk olarak 1953'te McDonnell-Douglas Corporation tarafından üretilen "F-100"ler, 1973'e değin ABD Taktik Hava Komutanlığı'nın başlıca taktik avcı uçağı olarak kaldı, ayrıca çeşitli NATO ülkeleri tarafından da kullanıldı. Çeşitli kullanım amaçlarına (örn. karaya saldırı ya da keşif uçuşları) yönelik olarak değişik boyutlarda ve güçte modelleri üretilmiş olmakla birlikte çoğunun kanat açıklığı 11,58 m, boyu ise 14,33 m'dir. Tek kişilik "F-100"lerin kanatları düşüktür ve gövdeyle 45°'lik açı yapar. Pratt & Whitney J57-P21 modeli artyakıcılı türbojet motoruyla donatılmış olan "F-100"lerin, artyakıcıyla birlikte ulaşabildikleri en yüksek hız 11.000 m yükseklikte saatte 1.323 km ve en çok çıkabildikleri yükseklik 15.000 m'dir. "F-100"lerde dört tane 20 mm'lik top bulunur, ayrıca kanatlarının altına 2,7 ton bomba ya da çeşitli türden havadan-havaya, havadan-karaya roket ve füze yerleştirilebilir. "F-100"ler Vietnam Savaşı'nda geniş ölçüde kullanılmıştır.

F-104, STARFIGHTER (Yıldız Savaşçısı) olarak da bilinir, Lockheed Corporation'ın ABD Hava Kuvvetleri için geliştirdiği jet avcı uçağı. Ayrıca, başta NATO üyesi ülkeler olmak üzere 15 ülkede daha kullanılmaktadır. "F-104"ler genellikle avcı bombardıman uçağı olarak kullanılır. Kanat açıklığı 6,68 m, uzunluğu ise 16,7 m'dir. Tek kişilik ve tek motorlu olan "F-104"ler, General Electric J79 model türbojet motoruyla donatılmıştır. Artyakıcıyla birlikte motorunun itme gücü 7.200 kg'ye ulaşır. Normal hızı, 11.000 m yükseklikte 2,1 Mach'tır (ses hızının 2,1 katı).

İlk kez 1958-60 arasında ABD Hava Kuvvetleri'nce kullanılan "F-104"lerden bugüne değin 2.400 adetten fazla üretildi. 1970'lerin sonlarında "F-104"lerin yerini başka modeller almaya başladı. 20 mm'lik bir topun yanı sıra havadan havaya, havadan karaya atılabilen füzelerle donatılmış olan "F-104"lerin kanat altına, başka türden bombalar ve roketler de yerleştirilebilmektedir.

F katmanı, iyonosferin en üst bölümünü oluşturan bölge. Yer'den yükseklığı yaklaşık 160 km ve daha üstüdür. Serbest elektron yoğunluğunun en yüksek olduğu iyonosfer bölgesi olan F katmanındaki yüklü parçacıklar temel olarak, elektron ve artı yüklü atomlara ayrılmış nötr atomlardan oluşur. İyonlaşma derecesi geceleri fazla değişmemekle birlikte, iyon dağılımında belirli bir değişiklik ortaya çıkar. Gündüzleri iki farklı katman durumunu alır. Bunlar ince F_1 katmanı ile onun üstünde yer alan ve iyonlaşmanın daha gelişkin olduğu F_2 katmanıdır (Appleton katmanı). Geceleri her iki katman F_2 katmanı düzeyinde birleşir. Bu bölge, frekansı 30 mHz'ye kadar olan radyo dalgalarını yansıtır. F katmanının elektron yoğunluğu normal olarak cm³'te 10^6 elektron dolayındadır. Ama bu yoğunluk güneş lekeleri çevrimine bağlı olarak değişir, bu nedenle de katmanın yansıtabileceği frekans düzeyinde de değişiklikler ortaya çıkar.

Fa-hsiang *bak.* Faxiang

Fa-hsien *bak.* Faxian

Fa Ngum (d. 1316 - ö. 1374), ilk birleşik Lao devleti Lan Xang Krallığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı.

Yukarı Mekong Irmağı üzerinde yer alan ve sonradan Luang Prabang olarak adlandırılan Muang Swa Prensliği'nin son hükümdarı Souvanna Khamphong'un torunuydu. Yöredeki bir efsaneye göre Souvanna Khamphong, kendi metreslerinden biriyle ilişki kurduğu gerekçesiyle Fa Ngum'un babasını ülkeden kovmuştu. Ailenin bundan sonra Kamboçya'nın başkenti Angkor'a kaçtığı söylenir. Fa Ngum orada yetişti ve bir Khmer prensesi ile evlendi.

1350 dolayında babasıyla birlikte Kamboçya'da bir ordu toplayan Fa Ngum, Güney ve Orta Mekong Vadisindeki Lao prenslikleri ile savaşarak ülkenin içlerine doğru ilerledi; bu arada babası öldü. Ardından, Xieng Khouang'ı fethetti, 1353'te de Muang Swa'yı ele geçirdi. Souvanna Khamphong'u tahttan indirdikten sonra kendisini, yeni fethedilen toprakları da içine alan yeni Lan Xang (Bir Milyon Fil) Krallığı'nın hükümdarı ilan etti. Kuzeydeki küçük Lao prensliklerine üstünlüğünü kabul ettirdiyse de, güneydeki prenslikleri kendisine bağlamak için savaşmak zorunda kaldı. En önemli fethi 1356'da ele geçirdiği Vientiane Krallığı oldu. Fa Ngum'un imparatorluğu ölümünden önce, günümüzde Laos'un bulunduğu bolgenın hemen tümüne, Kara Irmak Vadisine (bugün Vietnam'ın kuzeyinde) ve günümüzde Tayland sınırları içinde kalan Khorat Platosunun kuzey ve doğu kesimlerine kadar yayılmıştı. Fa Ngum, böylesi geniş bir bolgeyi yalnızca sayısız yerel şef ve hükümdarla kışısel ilişkilerini kullanarak yönetebilirdi; düzenli yönetim kurumlarının yerleşmesiyse bırkaç kuşak sürecekti.

Fa Ngum'un hükümdarlığı sırasında Laos'ta Seylan (Sinhali) okulunun öğretisi olan Theravada (İhtiyar Yolu) oğretisi yaygınlaştı; krallığın güvencesi olarak kabul edilen ve Luang Prabang'a yeni adını veren Prabang Budası heykelinin Seylan'dan (bugun Sri Lanka) getirildiğine inanılır.

Fa Ngum, hükümdarlığının son yıllarında sürekli savaşların ve zorunlu hizmetlerin halk arasında yarattığı hoşnutsuzluk karşısında duyarsız kaldı. Sonuçta bakanları tarafından 1373'te tahttan indirildi ve bugün Tayland'ın bulunduğu topraklarda yer alan Nan Prensliği'ne sürgüne gönderildi. Fa Ngum orada öldü ve kulleri oraya gömüldü. Yerine Sam Saen Thai adıyla oğlu Un Heuan geçti.

Fa-tsang *bak.* Fazang

Fabaceae (baklagiller), LEGUMINOSAE olarak da bilinir, *Fabales* takımından, dünyanın her yerine dağılmış 500 kadar ağaç, çalı, tırmanıcı ve otsu bitki cinsini içeren familya. Odunsu türlerin çoğu tropik bölgelerde, otsu türler ise daha çok ılıman bölgelerde bulunur. Bu familyadaki bitkilerin genellikle tüysü, elsi ya da üç yaprakçıklı bileşik yaprakları vardır; yalnız birkaç türün yaprakları basit ya da pulsudur. Meyveleri, kuruduğu zaman açılarak tohumlarını dışa atan badıç (legümen) tipindedir.

Fabales, ikiçeneklilerin sınıfından, üç familyayı, 720 cinsi ve 20 binden fazla türü içeren takım. Üyelerinden çoğunun, olgunlaştığında iki kenarından açılarak tohumlarını dışarı atan badıç (legümen) tipi meyveler vermesiyle tanınan bu takım, ekonomik önemi açısından, tahılları içeren *Poales* takımından sonra ikinci sırayı alır.

Fabales takımındaki türlerden çoğunun köklerinde, bitkiyle ortak yaşam ilişkisi kuran azot bağlayıcı bakteriler bulunur; bu bakteriler havanın serbest azotunu suda çözünebilir nitratlara dönüştürerek bitkilerin protein bireşimine yardımcı olur. Bu özellikleriyle toprağı azotça zenginleştiren bütün baklagiller, dönüşümlü olarak ekilen öbür ürünlere de büyük yararlar sağlar. Yerfıstığı ve soyafasulyesi gibi ürünlerin tarımı yeryüzündeki protein kaynaklarına doğrudan, hayvan yemi olarak kullanılan yonca ve üçgül gibi yem bitkileri ise dolaylı olarak katkıda bulunur.

Fabales bitkileri bütün dünyaya dağılmıştır; cinslerinin çoğu tropik ya da astropik bölgelerde yetişmekle birlikte, ılıman bölgelerde de önemli bir dağılım gösterir. Bu takımın doğal gruplar oluşturan üç familyası birbirinden kolayca ayırt edilebilir. Yaprakları genellikle tüysü (yaprakçıklar eksenin iki yanından çıkar), bazen de ikilitüysüdür. Yaprak sapının dala bağlandığı yerde iki tane kulakçık (yapraksı yapılar) bulunur. Kulakçıklar, bezelyede olduğu gibi bazen yaprakçıklardan daha büyük, bazen de çöl bitkilerindeki gibi diken biçimindedir.

Çiçekleri çoğu zaman kümeler halinde, bazen tek tek, ama genellikle gösterişlidir. Küstümotugiller (*Mimosaceae*) familyasın-

da birbirine benzeyen taçyapraklar ışınsal olarak yerleşmiş, *Caesalpiniaceae* ve baklagiller (*Fabaceae*) familyalarında kelebek biçimindedir. Kelebeksi çiçeklerde beş taçyaprak bulunur. Bunlardan en içte yer alan ikisi genellikle birleşerek yumurtalık ve erkekorganları sarar; kayıkçık denen bu birleşmiş taçyaprakların iki kenarında birer kanatçık yer alır; en dışta da, öbürlerini

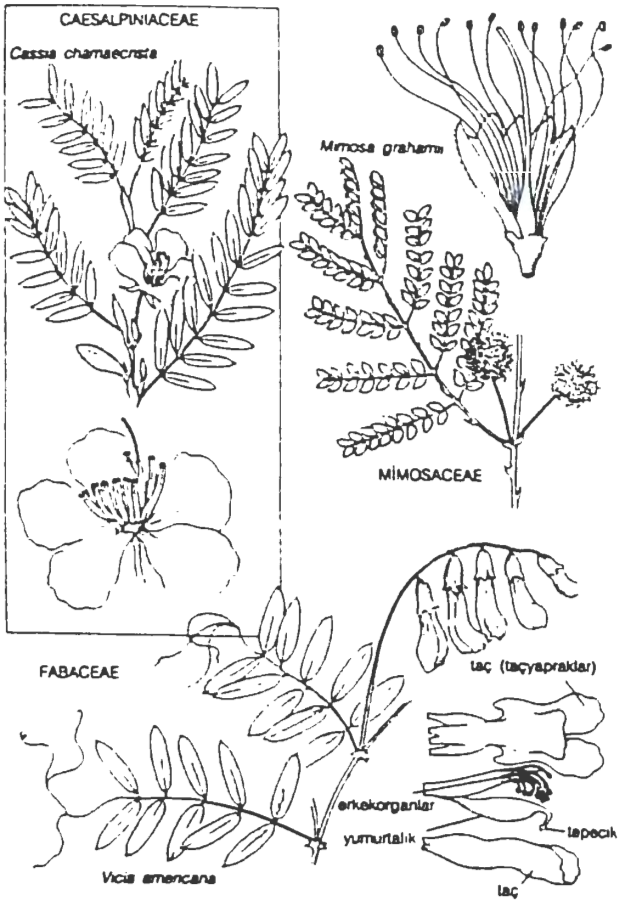

Fabales takımının üç familyasından bitki örnekleri
M. Pahl'in çizimi

saran ve çoğunlukla gösterişli olan bayrakçık bulunur. Çiçekleri kelebeksi olmayan türlerin bile badıç tipinde meyve vermesi takımın ortak özelliğini vurgular.

Mimosaceae familyası 60 cins ile 3 bin kadar ağaç ve çalı türünü kapsar. Bu türlerden çoğunun ikilitüysü yaprakları, oldukça gösterişli kümeler oluşturan küçük çiçekleri ve ışınsal bakışımlı taçyaprakları vardır; bazı türlerin meyvesi olgunlaştığı zaman açılmaz. Akasya (*Acacia*) ve mimoza (*Mimosa*) türleri genellikle çöllerde ve astropik bölgelerin savanlarında yaygındır.

Güzel kokulu, uçucu bir yağ elde edilen *A. farnesiana*, arapzamkı elde edilen *A. senegal* ve boya çıkarılan *A. catchu*, 800 türü içeren *Acacia* cinsinin ekonomik açıdan önemli türleridir.

Seralarda süs bitkisi olarak çok yetiştirilen küstümotunun (*Mimosa pudica*) yaprakları dokunmaya çok duyarlıdır, hemen sarkar. Her yaprakçığın tabanındaki şişkin bölgenin bir yanında öbür yanındakinden daha büyük bir iç boşluk vardır. Yapraklara dokunulduğunda, aralıklı yerleşmiş hücrelerdeki su boşalarak şişkin bölümdeki basıncın düşmesine yol açtığından yaprakçıklar katlanır ve yaprak sarkar. Bu özelliğe takımın başka bitkilerinde de rastlanır; ayrıca birçok türün yaprakları gece olduğunda katlanır.

Bütün dünyaya yayılmış olan *Caesalpiniaceae* familyası 160 cins ile 3 bin kadar ağaç ve çalı türünü içerir. Yaprakları tüysü ya da ikilitüysüdür; çiçek tomurcuklarında en büyük taçyaprak en içte yer alır ve kayıkçığı oluşturan taçyapraklar bitişik değildir. Olgunlaştığı zaman kuruyan meyveleri badıç ya da kanatlı meyve (samara) biçimindedir; seyrek olarak eriksi (drupa) meyveye de rastlanır.

Caesalpiniaceae familyasının bazı cinsleri, dayanıklı keresteleri nedeniyle değerli olan ağaçları içerir. Anayurdu Kuzey Amerika olan yabanikeçiboynuzu (*Gleditsia triacanthos*) ve boynuzağacı (*Gymnocladus dioica*) 30 m'yi aşan uzunluklarıyla değerli kereste ve gölge ağaçlarıdır. Ayrıca boynuzağacının tohumları kahve yerine de kullanılır. Akdeniz bölgesinde yetişen keçiboynuzu (*Ceratonia siliqua*) ağacının meyveleri yenir; çok gösterişli çiçekleri olan erguvan (*Cercis siliquastrum*) ağacı ise süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Kuzey Amerika'nın doğusunda, Afrika'nın kuzeydoğusunda ve Hindistan'da kendiliğinden yetişen *Cassia* cinsi 500 kadar türü içerir; bunlar tropiklerin en gösterişli ağaç ve çalılarındandır. Sinameki adı verilen bazı *Cassia* türlerinin (örn. *C. acutifolia*) yaprakları müshil olarak kullanılır.

Önemli tarım bitkilerini içeren ve bütün dünyaya dağılmış olan *Fabaceae* familyasında 500 cins ile 15 bin tür bulunur. Bu familya, *Mimosaceae*'den kelebeksi çiçekleriyle, *Caesalpiniaceae*'den ise kayıkçığı oluşturan taçyaprakların bitişik olmasıyla ayırt edilir. Türlerden çoğunun yaprakları tüysü ya da üç yaprakçıklı, meyve genellikle badıçtır.

Ilıman ve tropik bölgelerde yetişen yerfıstığı (*Arachis hypogaea*) ve soyafasulyesi (*Glycine max*), tohumlarındaki yüksek protein ve yağ nedeniyle pek çok ülke için ekonomik önem taşır. Yonca (*Medicago sativa*), üçgül (*Trifolium*), taşyoncası (*Melilotus* türleri), burçak (*Vicia ervilia*) ve börülce (*Vigna ungiuculata*) gibi bazı türler hayvan yemi olarak kullanılır. Anayurdu Kuzey Afrika ve Güneybatı Asya olan bakla (*Vicia faba*) çok eski zamanlardan beri bilinen ve serin havayı seven bir bitkidir; yaş ve kuru sebze olarak çok tüketildiği gibi, toprağı koruyucu, yeşil gübre ve yem bitkisi olarak da yetiştirilir. Gene çok tüketilen yaş ve kurı sebzelerden biri olan fasulyenin (*Phaseolus* türleri) anayurdu Orta Amerika'dır; başlıca türleri fasulye (*P. vulgaris*), lima fasulyesi (*P. limensis*) ve ateş fasulyesidir (*P. coccineus*). Fasulyenin ve öbür bazı bitkilerin tohumlarında, bazı insanların kanında pıhtılaşmaya yol açan büyük moleküllü bir protein bileşiği (*fitohemaglutinin*) vardır.

Anayurdu Kuzey Amerika olan yalancıçivit (*Amorpha fruticosa*), koyu kırmızımsı mavi çiçekleriyle sevilen, çalımsı bir süs bitkisidir. *Fabaceae* familyasının gösterişli çiçekler veren öbür süs çalıları arasında *Cytisus* ve *Genista*, otsu türleri arasında da *Canavalia*, *Lupinus* (acıbakla) ve *Dolichos* türleri sayılabilir.

Yaklaşık bin kadar türü içeren geven (*Astragalus*) cinsinin *A. gummifer*, *A. kurdicus* ve *A. microcephalus* gibi bazı türlerinden tekstil ve ilaç sanayisinde kullanılan kitre zamkı elde edilir. Bu familyanın ekonomik değer taşıyan türlerinden biri de, köklerinden meyanbalı elde edilen meyan (*Glycyrrhiza glabra*) bitkisidir.

Fabales takımının her üç familyasında da çiçekler daha çok toplu (çiçekdurumu) halde bulunur; çiçekdurumu uzun ya da dallı, sık başçık ya da seyrek demetler biçiminde olabilir. Çiçeklerin çanak ve taç bölümleri genellikle beş parçadan oluşur. Çanakyapraklar birleşerek, çan biçiminde ve loplu bir çanak oluşturur; taçyapraklar ya birbirine benzeyen ayrı birimler halinde ya da kelebek biçimindedir. Çiçeklerin rengi beyazdan mora kadar değişir. Sınıflandırmada önemli rol oynayan 10 erkekorgan, cinslere göre değişiklik gösteren ayrı ya da birleşik gruplar oluşturur. Tek bir meyveyaprağından (karpel) oluşan dişiorganın alt bölümünde yassı bir yumurtalık, üst bölümünde ise tepecikle (çiçektozlarının konduğu bölüm) sonlanan bir boyuncuk vardır.

Fabales takımının bitkileri böcekler, özellikle de arılar aracılığıyla tozlaşır; yalnız, tropik bir cins olan *Parkia*'da çiçektozlarını, yarasalar taşır. Tozlaşmadan sonra tohumtaslakları tohuma, yumurtalık da meyveye dönüşür. Yalnız yerfıstığında, tozlaşmadan sonra yumurtalık uzayarak toprağa girer ve meyve toprak altında olgunlaşır.

Faber, (Johann) Lothar von ve John Eberhard (sırasıyla, d. 1817 - ö. 1896; d. 6 Aralık 1822, Stein, Bavyera - ö. 2 Mart 1879, New York kenti), kalem imal eden küçük bir aile işletmesini, yazı ve sanat gereçleri üretiminde dünya çapında tanınmış bir şirkete dönüştüren Alman kardeşler.

Büyük dedesi Kaspar Faber'in (ö. 1784) Nürnberg yakınlarında kurduğu kalem imalathanesinin yönetimini üstlenen Lothar von Faber, Avrupa'nın her yerinde ve ABD'de şirketin şubelerini açtı. 1856'da Sibirya'nın doğusundaki yataklardan elde edilen bütün grafiti tekeline almasını sağlayan bir anlaşma yaptı. 1881'de Alman sanayisine olan hizmetlerinden dolayı soyluluk unvanı aldı ve devlet danışmanlığına atandı.

1849'da ABD'ye yerleşen John Eberhard, ağabeyinin Avrupa'daki fabrikasından yapılan ithalatın yerine piyasaya doğrudan mal sürmek üzere, ABD'nin ilk büyük kalem fabrikası olan Faber üretim tesisini kurdu (1861). Şirketin Almanya'daki şubesi 1903'te ailesinin elinden çıktıysa da, 1898'de anonim şirkete dönüştürülen ABD'deki Eberhard Faber Pencil Company ailenin denetiminde kaldı.

Fabergé, Peter Carl, asıl adı KARL GUSTAVOVIÇ FABERGÉ (d. 18 Mayıs 1846, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 1920, Lozan, İsviçre), dekoratif sanatlarda Batı dünyasının yetiştirdiği en önemli kuyumcu ve tasarımcılardan biri.

Bir Huguenot ailesinden gelen Fabergé, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'de

Fabergé'nin mineli bir altın sigara kutusu, 1913; Wernher Koleksiyonu, Luton Hoo, Bedfordshire
Lady Zia Wernher, Luton Hoo, İngiltere

öğrenim gördü. 1842'de artık Petersburg'da tanınmış bir kuyumcu olan babası bir yandan da değerli dekoratif eşya alım satımıyla uğraşıyordu. Peter Carl 1870'te aile işini devralarak bu geleneği sürdürdü. Çok geçmeden üretmeye başladığı dekoratif eşya ile 1882'de Moskova'da açılan Tüm Rusya Sergisi'ne katıldı. Ünü hızla yurt dışında da yayıldı. Başta çarlık ailesi olmak üzere Avrupa'nın bütün krallık aileleri tarafından korundu.

Fabergé, oğullarının ve başta İsveçli François Berbaum olmak üzere ortaklarının katkılarıyla altın ve gümüş gibi metallerden malakit, yeşim ve lapis lazuli gibi değerli ve yarı değerli taşlardan eşya yapmakta ustalaşmış yetkin bir tasarımcı olarak ünlendi. Tek parçalar olarak tasarlanıp üretilen alışılagelmiş mücevher biçimlerini terk ederek yepyeni, fantezi ürünü nesneler yarattı. Yapıtlarının büyük bölümünde XVI. Louis dönemi Fransız dekoratif sanatlarından esinlendi. Kısa sürede Moskova, Kiev ve Londra'da Fabergé'nin denetiminde bağımsız atölyeler açıldı; yanında çalışan zanaatçılar arasında Michael Perchin özellikle yetenekli bir ustaydı.

Fabergé'nin atölyesi kısa zamanda zarif ve üstün nitelikli yapıtlarıyla ün kazandı. Çiçekler, insan ve hayvan bibloları, özellikle de imparatorlar için yapılan ve Rusya'da olduğu kadar öbür Avrupa ve Asya saraylarında da çok tutulan Paskalya yumurtalarıyla tanındı. İlk Paskalya yumurtasını Çar III. Aleksandr 1884'te çariçe için ısmarlamıştı; III. Aleksandr'ın yerine tahta geçen II. Nikolay da bu geleneği sürdürdü. Fabergé atölyelerinde 1917 Sovyet Devrimi'ne değin çok zarif ve olağanüstü güzel parçalar yaratıldı. Devrimden sonra atölyesi kapatılan Fabergé ülkeden ayrıldı.

Fabian Derneği, Londra'da, demokratik sosyalist bir program temelinde kurulan (1883-84) ve sosyalizme devrim yoluyla değil, bir evrim süreci sonunda ulaşılacağını savunan dernek.

Adını, kendisinden daha güçlü kuvvetler karşısında meydan savaşına girişmekten kaçınarak sabırlı ve ustalıklı taktiklerle nihai zaferi kazanan Romalı komutan Fabius Maximus Cunctator'dan almıştır. İskoçyalı filozof Thomas Davidson'ın girişimiyle kurulduğu sanılan derneğin ilk üyeleri arasında George Bernard Shaw, Sidney Webb, Annie Besant, Edward Pease ve Graham Wallas bulunuyordu. Shaw, Webb ve sonradan kendilerine katılan Webb'in karısı Beatrice, yıllarca derneğin önde gelen liderleri oldular. Dernek 1889'da, Shaw'un yayıma hazırladığı *Fabian Essays in Socialism* (Sosyalizm Üzerine Fabian Denemeleri) adlı ünlü broşürünü yayımladı. Bunu, 1952'de Richard H. S. Crossman'in yayıma hazırladığı *New Fabian Essays* (Yeni Fabian Denemeleri) izledi.

Başlangıçta görüşleriyle Liberal ve Muhafazakâr partileri etkilemeye çalışan Fabianlar, daha sonra, bağımsız İşçi Temsil Komitesi'nin örgütlenmesine yardımcı oldular. Fabian Derneği ile bu komiteden doğan İşçi Partisi arasındaki yakın ilişki günümüze değin sürmüştür.

Bütün ülkede üye sayısı bugüne değin en çok 8.400 kişiye (1946) ulaşan Fabian Derneği, her zaman üye sayısının çok ötesinde bir toplumsal ağırlık taşımıştır. İşçi Partisi liderlerinin ve partinin Avam Kamarası'ndaki üyelerinin çoğu Fabian Derneği üyesidir. Londra'daki derneğin yanı sıra, aynı doğrultuda çalışan çok sayıda yerel Fabian derneği vardır.

Sosyalizme eğitim yoluyla ulaşmayı hedefleyen dernek, bu amaçla çeşitli konferans ve toplantılar düzenler, tartışma grupları oluşturur ve yaz okulları açar. Ayrıca, siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlar üzerine araştırmalar yapar, kitaplar, broşürler ve süreli yayınlar çıkarır. 1931'de bağımsız olarak kurulan Yeni Fabian Araştırma Bürosu 1938'de dernekle birleşmiştir. 1940'ta kurulan Fabian Derneği Sömürgeler Bürosu, sömürgecilik sorunu üzerine yoğun bir tartışma kampanyası başlatmıştır. Fabianların dış politika, savaş ve barış konularına giderek artan ilgisine bağlı olarak 1941'de de Fabian Uluslararası Bürosu açılmıştır.

Fabianus (AZİZ) (ö. 20 Ocak 250, Roma; yortu günü, 20 Ocak), 236-250 arasında papa. Aziz Anterus'un ardılıdır. Roma'yı, her biri bir diyakozun yönetiminde yedi bölgeye ayırdığı, Fransa'da da birçok kilise kurduğu söylenir. Papalığı sırasında Roma Kilisesi kayıt tutma konusunda ütiz davranmaya başlamış, şehitlerin yaşamındaki olayları belgelere geçirmek üzere özel yazıcılar görevlendirilmiştir. Fabianus Roma imparatoru Decius'un Hıristiyan kıyımı sırasında öldürülerek Calixtus Mezarlığı'na gömüldü. Daha sonra S. Sebastiano Bazilikası'na nakledilen mezarı 1915'te ortaya çıkarıldı.

Fabiola (AZİZE) (d. Roma - ö. y. 399, Roma; yortu günü, 27 Aralık), Batı Avrupa'da halka açık ilk hastaneyi kuran soylu bir Hıristiyan.

Hıristiyanlığı benimsedikten sonra Aziz Hieronymus'un yanında çalışan Fabiola, yaşamını ve servetini kiliseye adadı. Roma'da bir hastane, Porto'da da Aziz Pammachius ile birlikte, hacılar için türünün ilk örneği olan bir konukevi kurdu. İtalya ve Akdeniz adalarındaki manastırlara yardım etti. İbranice, Yunanca ve Latince bilen Fabiola, Hieronymus'un gözetiminde kutsal metinler üzerinde çalıştı. Hieronymus'un ardından Beytlehem'e giderek (395) bir süre Azize Paola ve Azize Eustochium ile yaşadı. Hunların Filistin'i işgal tehditleri üzerine Roma'ya döndü (396).

Fabius Maximus Cunctator, Quintus (ö. İÖ 203), Romalı komutan ve devlet adamı. II. Kartaca Savaşı'nın (İÖ 218-201) başlarında uyguladığı oyalama taktikleriyle, güç toplamak ve Hannibal komutasındaki Kartaca ordusuna karşı saldırıya geçmek için Roma'ya zaman kazandırmıştır. Cunctator (Latincede "oyalayıcı") soyadını bu olaydan sonra almıştır. Fabiusçuluk terimi de zamanla, aşamalı ya da temkinli gelişmeyi temel alan siyasal çizgi anlamında kullanılmıştır.

Fabius İÖ 233 ve 228'de konsül, İÖ 230'da da *censor* olarak görev yaptı. Hannibal'in İspanya'da Saguntum'u ele geçirmesinden sonra, İÖ 218'de tazminat istemek üzere elçi olarak Kartaca'ya gönderildiği sanılmaktadır. Roma'nın Trasimenus Gölünde Hannibal karşısında uğradığı yenilginin (İÖ 217) ardından *dictator*(*) seçildi ve bir yıpratma stratejisi uygulamaya başladı; süvarilerini etkisiz kılmak için Hannibal'i dağlar arasına çekti. İkmal yollarını kestiği Hannibal'in kuvvetlerini aralıksız saldırılarla tedirgin etmeye yöneldi. Uyguladığı taktikler Roma'da tartışmalara yol açtı. Bu arada süvari birliği komutanı Minucius Rufus'la anlaşmazlığa düştü. Roma halkı ordunun komutasını Fabius'la Minucius arasında

Bir Roma sikkesinde Quintus Fabius Maximus Cunctator'un portresi, İÖ y. 233; British Museum
Peter Clayton

paylaştırmayı kararlaştırdı. Düşmanı yıpratma stratejisine bağlı kalan Fabius, Hannibal'in Campania'yı yakıp yıkmasına fırsat verdi. *Dictator*'luğu sona erdikten sonra Romalılar yeniden düşmanı yok etme stratejisine yöneldi. Ama Cannae'de alınan ağır yenilgi (İÖ 216) üzerine, Fabius'un öngördüğü strateji yeniden benimsendi. Üçüncü ve dördüncü kez konsül seçilerek (İÖ 215 ve 214) Campania'da Roma birliklerine komuta eden Fabius, beşinci konsüllüğü sırasında (İÖ 209), üç yıldan beri Hannibal'in elinde olan Tarentum'u (bugün Taranto) aldı. Publius Cornelius Scipio'nun Afrika'yı istila etmeye yönelik hazırlıklarını engellemek için büyük çaba harcadıysa da başarılı olamadı (İÖ 205).

Fabius Pictor, Quintus (ö. İÖ y. 200), yapıtlarını düzyazıyla yazan ilk Romalı tarihçilerden.

Senato üyesi olan Fabius, II. Kartaca Savaşı'nda (İÖ 218-201) Kartacalılara karşı savaştı. Romalıların Cannae'de bozguna uğramasından (İÖ 216) sonra, Delphoi kâhinine gönderildi. Günümüze ulaşmamış olan tarih kitabında ilk dönemlerinden başlayarak Roma'nın gelişimini anlatır. Yapıtını Yunanca yazmasının bir nedeni Yunanlılara Roma politikasının haklı gerekçelere dayandığını göstermek istemesidir. Daha sonraki tarihçilerden Polybios, Dionysios ve Titus Livius'un da yararlandığı kitabı-

nın bazı bölümleri, Felix Jacoby'nin *Fragmente der griechischen Historiker* (1957; Eski Yunanlı Tarih Yazarlarından Parçalar) adlı yapıtında yayımlanmıştır.

fabl, insanların ahmaklık ve zayıflıklarını gözler önüne sermek amacıyla anlatılan, kahramanları genellikle insan gibi davranan ve konuşan hayvanlar olan alegorik masal. Fablda anlatılan öykü bir ahlak dersini içerir ve bu ders çoğu zaman öykünün sonunda açıkça dile getirilir.

Fablın kökeni çok eskiye uzanır. Eski Hint ve eski Akdeniz kültürlerinde birbirlerinden bağımsız olarak bu tür masallara rastlanır. Batı'da fabl geleneği Aisopos'la (İÖ 6. yy) başlatılırsa da Eski Yunanlı şair Hesiodos (İÖ 8. yy) atmaca ile bülbül fablını anlatmıştır. Ayrıca İÖ 7. yüzyılın savaşçı şairi Arkhilokhos'un benzer masallarına ait parçalar günümüze ulaşmıştır. Aisopos masallarının keşfedildiği yüzyılda türün adı Aisopos adıyla özdeşleştirilmiş, bu masalların halkın ortak ürününden çok bir yazarın ürünü olduğu düşünülmüştür.

Çağdaş derlemelerde yayımlanmış 200 kadar "Aisopos" fablı vardır, ama bunların yazarlarını ya da ilk biçimlerini bulmak olanaksızdır. Phaleronlu retorikçi Demetrios İÖ 4. yüzyılda bir Aisopos derlemesi hazırladığında, Aisopos çoktan bir efsaneye dönüşmüştü. Fablın manzum biçimleri ise daha sonra ve zamanla gelişti. Roma imparatoru Augustus'un sarayında azatlı bir köle olan şair Phaedrus manzum Latince fabllardan oluşan kitabında, kendi fabllarının yanı sıra inceden inceye işleyerek yeni bir biçim kazandırdığı eskinin sevilen fabllarına da yer verdi. İS 2. yüzyılda Babrios da hazırladığı derlemeye Eski Yunan fabllarını aldı. Aisopos tarzını geliştiren klasik yazar ve şairler arasında Romalı şair Horatius, Eski Yunanlı yaşamöyküsü yazarı Plutarkhos ve büyük yergici Samosatalı Lukianos sayılabilir.

Çeşitli alegori türleri gibi fabl da ortaçağda serpilip gelişti. 12. yüzyıl sonuna doğru Marie de France, hayvan fablları ile Yunan ve Roma'nın önde gelenlerine ilişkin öykülerden oluşan 100'ü aşkın masalı derledi. Bir başka derlemede ise Christine de 'Pisan'ın Othéa metni resimlemeleri öykülerin anlaşılmasını kolaylaştırıyor ve en sondaki ahlak öğüdünü güçlendiriyordu. Ortaçağda fablın yanı sıra bir hayvanın, bazen de bir bitki ya da taşın belirli özelliklerini betimleyen öykülerden oluşan bir edebiyat türü gelişti. Hıristiyan alegorileri yoluyla ahlak dersi, din eğitimi ve öğüt veren, genellikle de resimli olan bu kitaplar, 2. yüzyılın ortalarına doğru bilinmeyen bir yazar tarafından derlenen *Physiologos*(*) adlı metne dayanır. Ortaçağ başlarında Avrupa'da yaygınlıkla okunan *Physiologos* çeviri ve uyarlamaları fablın gelişimini etkiledi.

Fabl zamanla gelişerek birçok hayvan öyküsünden oluşan, toplumu yeren, kahraman, kötü karakter ve kurban tiplerine yer veren daha uzun bir türü doğurdu. Destanı andıran ve destanın görkemli havasını alaya alan bu popüler tür, hayvan destanı olarak adlandırılır. Tek tek olaylar fabllardan alınmış olsa da, hayvan destanları fabllardan yalnızca uzunluklarıyla değil, ahlak dersini öne çıkarmayışlarıyla da ayrılır. Avrupa'daki ilk örnekleri Latince olmakla birlikte, ortaçağ sonlarında Fransızca, Almanca ve Felemenkçe hayvan destanlarına rastlanır. Bunların en ünlüsü, kurnaz insanı simgeleyen Tilki Renart'ın kahramanı olduğu, birbiriyle bağlantılı yergili öykülerden oluşan *Roman de Renart*'dır. Bu derlemede yer alan Tilki Renart ile Horoz Chantecler masalının daha sonra Alman, Felemenk ve İngiliz uyarlamaları ortaya çıktı. Örneğin, Geoffrey Chaucer *Canterbury Tales*'deki (Canterbury Öyküleri) "Nun's Priest's Tale"de bu masalı temel aldı Rönesans şairi Edmund Spenser da 1591'de yayımlanan "Mother Hubberd's Tale"de (Hubberd Ana'nın Öyküsü) bu hayvan masallarından yararlandı. Spenser bu yapıtında, sarayı ziyaret edip buradaki yaşamın taşradakinden daha iyi olmadığını fark eden bir tilki ile maymunun öyküsüne yer verdi. John Dryden *The Hind and the Panther* (1687; Geyik ile Panter) adlı şiirinde hayvan destanlarından daha bilge ve ciddi bir yaklaşımla yararlandı; bu masalları ilahiyat tartışmasının alegorik çerçevesi olarak kullandı. Bernard de Mandeville *Fable of the Bees*'de (1714; Arıların Masalı) öteden beri kullanılan arılar krallığı eğretilemesiyle insanların açgözlülüklerinin toplumsal düzeyde ortaya çıkardığı yararı göstermeye çalıştı. Joel Chandler Harris'in *Uncle Remus: His Songs and His Sayings* (1880; Remus Amca: Şarkıları ve Deyişleri) adlı yapıtındaki birçok olayın esin kaynağı Afrikalı kölelerle birlikte Amerika'ya ulaşan hayvan masallarıydı. George Orwell'in karşı-ütopyacı yergisi *Animal Farm* da (1945; *Hayvan Çiftliği*, 1954) çağdaş bir hayvan masalı uyarlamasıdır.

Hayvan destanlarından genellikle daha kısa olan fabl ise doruğuna 17. yüzyılda Fransa'da XIV. Louis'nin sarayında, özellikle Jean de La Fontaine'in yapıtlarında ulaştı. Türkçede birçok bölümü *La Fontaine'in Masalları* (1948), *La Fontaine'den Seçmeler* (1983) ve daha birçok başka kitapta yayımlanan La Fontaine'in *Fables*'ının (1668, 1678-79, 1692-94) 1668 tarihli ilk bölümü Aisopos tarzındaydı. Sonrakilerde ise saray, saraydaki bürokratlar, kilise, gelişmekte olan burjuvazi ve kuşkusuz bütün insanlar yeriliyordu. La Fontaine temelde insanın kendini beğenmişliğini ele aldı. La Fontaine ile birlikte fabl türü bütün Avrupa'da bir canlanma yaşadı; romantizm döneminde Rusya'da İvan Andreyeviç Krilov La Fontaine'i izleyerek türün güzel örneklerini verdi.

19. yüzyılda çocuk edebiyatının gelişmesi fablın da yeni bir okur kitlesi bulmasına yol açtı. Lewis Carroll, Kenneth Grahame, Rudyard Kipling, Hilaire Belloc, Joel Chandler Harris, Beatrix Potter ve temelde çocuklar için yazmamış olsalar da, Hans Christian Andersen, Oscar Wilde, Antoine Saint-Exupéry, J. R. R. Tolkien ve James Thurber gibi tanınmış yazarlar bu türde ürün verdi.

Hindistan'da Batı'daki fabl türünün benzeri olan sözlü hayvan masalları geleneği İÖ 5. yüzyıla değin uzanır. *Pançatantra*, Sanskrit dilinde bir hayvan masalları derlemesidir ve masaldaki kral aslana danışmanlık eden iki çakalın adıyla *Kelile ve Dimne* olarak bilinen, 8. yüzyıldan kalma Arapça çevirisiyle günümüze ulaştı. Birçok dile çevrilen bu masalların İbranice çevirisini 13. yüzyılda Capualı Johannes Latinceye uyarladı.

Çin'de hayvanları insanlar gibi davranıp düşünürken göstermek geleneklere aykırı düştüğünden hayvan masalları tam anlamıyla gelişemedi. Gene de 4-6. yüzyıl arasında Çinli Budacılar, dinsel öğretilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla Hindistan'da ortaya çıkmış Budacı hayvan masallarını uyarladılar.

Japonya'da *Kociki* (Eski Konular Derlemesi) ve *Nihon şoki* (Japon Vakayinameleri) gibi 8. yüzyıla ait tarih kitapları fabl türü masallarla doludur. Bunların çoğunda küçük ama zeki hayvanlar, büyük ve aptal olanları alteder. Japonya'da bu tür Kamakura döneminde (1192-1333) doruğuna ulaştı. 16. yüzyılda Cizvit misyonerlerin Japonya'ya tanıttığı Aisopos fablları ise etkisini çağdaş dönemlere değin sürdürdü. *Ayrıca bak.* masal.

fabliau, ortaçağ Fransız edebiyatına özgü öykülü şiir. Eğlendirmeyi amaçlayan bu şiirler, canlı ayrıntıları ve gerçekçi gözlemleriyle dikkat çeker. Günümüze 150 kadar *fabliau* ulaşmıştır. Bunların çoğu basit şakalara ya da cinasa dayanır. Bazı şiirlerde ise kişinin içine düştüğü acıklı durumla alay edilir. Örneğin, adamın biri boğulmak üzereyken kendisine uzatılan bir kayıkçı kancasıyla kurtarılır, ama bu arada kanca adamın gözüne batar ve adam kör olur. *Fabliau*'ların çoğu erotiktir; verdikleri keyif, çoğu zaman ya edebe aykırı ya da açıktan açığa müstehcen durum ve serüvenlere dayanır. Boynuzlanmış koca ile karısı, becerikli ya da becerıksiz âşık ve ahlaksız papaz, çoğu şiirde rastlanan karakterlerdir. Aldatma teması sıkça işlenir; genellikle de aldatanın aldatılan durumuna düşmesi anlatılır.

Önceleri *fabliau* türünün burjuvazinin ve sıradan halkın edebiyatını temsil ettiği görüşü yaygındı. Ama bu görüş doğru görünmemektedir, çünkü *fabliau*'larda temel bir öğe olarak karşımıza çıkan bürleskin (ya da alay ve parodinin) anlaşılabilmesi saray çevresi, aşkı ve töresi hakkında epeyce bilgiyi gerektirmektedir. Ayrıca bu şiirlerde, kendilerinden daha üstün olanlara özenen alt tabakadan insanları küçük görme eğilimi görülür.

Fabliau'larda işlenen bazı konular, başka ülke ve zamanlarla koşutluk içinde olabilir. Olay örgülerinin çoğu halk masallarından ve öykülerinden alınmadır. Bazıları Eski Yunan ve Roma yapıtlarıyla yakınlık içindedir, küçük bir bölümü de Doğu kaynaklarından alınmadır. Öte yandan bu şiirlerde anlatılan öykülerin çoğu öylesine basittir ki, bunlar herhangi bir kaynaktan alınmadan kendiliğinden ortaya çıkmış da olabilir. Bilinen ilk *fabliau* olan *Richeut* yaklaşık 1175'ten kalmadır. Ama türün yaygın olduğu dönem, 13. yüzyıl ve 14. yüzyılın ilk yarısıdır. *Fabliau*'ların uzunluğu genellikle 200-400 dize arasında değişir, ama 20 dizeden az, 1.300 dizeden fazla olan örneklere de rastlanır. *Fabliau* yazarları arasında, Philippe de Beaumanoir gibi amatör şairlerin yanı sıra, Jehan Bodel ve Rutebeuf gibi profesyonel şairler de vardı. Öteki ülkelerin edebiyatlarında da *fabliau*'yu andıran manzum öykülere rastlanır. Örneğin Chaucer'in "Reeve's Tale"i (Taşra Memurunun Öyküsü) ünlü bir *fabliau*'dan esinlenmiştir. Aynı yazarın *Canterbury Tales*'de (Canterbury Öyküleri) yer alan öteki komik öykülerinin bazıları da *fabliau*'lardan alınmış olabilir.

Fabre, Émile (d. 24 Mart 1869, Metz - ö. 25 Eylül 1955, Paris), Fransız oyun yazarı. 1915-36 arasında yöneticiliğini yaptığı Comédie-Française'i, klasik ve çağdaş oyunlara açık bir sahne haline getirmiştir.

Bir sahne amirinin oğlu olan Fabre, 13 yaşında oyun yazmaya ve sahnelemeye başladı. İlk başarısını *Comme ils sont tous* (1894; Hep Oldukları Gibi) adlı oyunla kazandı. Bunu bir dizi popüler siyasal ve toplumsal yergi izledi. Bunlardan bazıları *L'Argent* (1895; Gümüş), *La Vie publique* (1905; Toplum Hayatı), *Les Ventres dorés* (1905; Altın Karınlar) ve koloni yönetimini eleştirdiği *Les Sauterelles*'dir (1911; Çekirgeler). Öteki oyunları arasında bir dizi aile trajedisiyle Honoré de Balzac'tan iki roman

uyarlaması vardır. *La Maison d'argile* (1907; *Çürük Temel*) 1916'da Darülbedayi'nin ilk oyunu olarak, *La Maison sous*

Émile Fabre, 1914
H. Roger - Viollet

l'orage (*Harap Yurt*) adlı oyunu da 1921'de Türkiye'de sahnelenmiştir.

Fabre, Jean Henri (d. 22 Aralık 1823, Saint-Léons - ö. 11 Ekim 1915, Sérignan-du-Comtat, Fransa), böceklerin anatomisine ve davranışlarına ilişkin araştırmalarıyla tanınan Fransız entomolog.

Büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmiş olan Fabre, Fransa'daki Carpentras (1842), Korsika'daki Ajaccio (1843-51) ve gene Fransa'daki Avignon (1853) liselerinde öğretmenlik yaptı.

Fabre'ın en önemli araştırmaları *Hymenoptera* (arılar, yabanarıları) ve *Coleoptera* (kabukböcekleri, uğurböcekleri) ve *Orthoptera* (cırcırböcekleri, çekirgeler) takımından böceklerle ilgilidir. Yabanarılarının, avlarının en zayıf bölgesini bularak zehiriyle felç etmesini gözleyen Fabre, böceklerin davranış kalıplarında içgüdülerin önemini ortaya koydu. 1866'da kökboya bitkisinden, sonradan alizarin adı verilen kırmızı boyarmaddeyi ayıran ve kitaplarıyla halkın ilgisini doğabilimlerine çeken Fabre, evrim kuramını hiçbir zaman kabul etmediği halde çalışmalarıyla Darwin'in beğenisini kazanmıştır.

Fabre d'Églantine, Philippe (-François-Nazaire) (d. 28 Temmuz 1750, Carcassonne - ö. 5 Nisan 1794, Paris), siyasal

Fabre d'Églantine, Jean-Baptiste Greuze'ün bir yağlıboya resminden ayrıntı; Louvre Müzesi, Paris
H. Roger Viollet

yergileriyle ünlü Fransız oyun yazarı. Fransız Devrimi'nin önde gelen adlarından biri olmuş, Konvansiyon'da yer alarak XVI. Louis'nin idamı yönünde oy kullanmıştır.

Eglantine (yabangülü) sözcüğünü, bir edebiyat yarışmasında kazandığını ileri sürdüğü ödülün adından esinlenerek soyadına ekledi. *Étude de la nature* (1783; Doğa Üzerine İnceleme) adlı şiirini yayımladıktan sonra çok sayıda komedi yazdı. Bunlar arasında en çok tutulanı, Molière'in *Misanthrope* (*İnsandan Kaçan*) oyununun devamı niteliğindeki *Le Philinte de Molière*'dir (1790). Oyundaki önemli karakterler, siyasal açıdan tehlikeli bir aristokrat ile erdemli bir Cumhuriyetçiydi.

Fabre, astronomi üzerine çok az bilgisi olmasına karşın Fransız Cumhuriyet Takvimi'ni hazırlayan kurulun başına getirilmişti. Görüşleri fazla ılımlı bulunduğundan Maximilien Robespierre'in düşmanlığını kazandı ve giyotinle idam edildi. En tanınmış yapıtı, günümüzde de Fransız çocuklarının söylediği "Il pleut, il pleut, bergère" şarkısıdır.

Fábri, Zoltán (d. 1917, Budapeşte), Macar sinemasının en tanınmış temsilcisi sayılan sinema yönetmeni.

Budapeşte Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim ve dekor öğrenimi gördü. Daha sonra Sinema ve Tiyatro Akademisi'ne geçerek Tiyatro Bölümü'nden mezun oldu. II. Dünya Savaşı sırasında, uzun süre Almanların elinde tutsak kaldı. Savaştan sonra sinemaya yöneldi. 1949'da Hunnia Stüdyoları'nın sanat yönetmenliğine getirildi. Çok sayıda filmin çevre düzenlemesini gerçekleştirdi. İlk filmi *A vihar*'ın (1952; Fırtına) ardından, 1955'te *Körhinta* (*Atlıkarınca*) ile dikkat çekti. 1956 Cannes Film Şenliği'nde gösterilen film, Macar sinemasındaki yeni canlanma hareketinin habercisi sayıldı. Fábri, 1956'da çektiği *Hannibál tanár úr*'la (*Profesör Hannibal*) Macar toplumunun bağrında faşist eğilimlerin gelişmesini eleştirel bir dille ve kara mizah havasında perdeye yansıttı. Savaş karşıtı bir başyapıt olan *Két félidő a pokolban*'da (1961; *Cehennemde İki Haftaym*), Macaristan'ın yakın tarihine ilişkin sorunlara değişik bir kurguyla yaklaştığı *Husz ora*'da (1964; *Yirmi Saat*), çocuk dünyasına ve duyarlılığına eğildiği *A Pál utcai fiúk*'ta (1968; *Pal Sokağı Çocukları*), Macar köylüsünün düşünüş tarzını ve ulusal kimlik arayışını yansıttığı *Magyarok*'ta (1978; *Macarlar*) yalın bir gerçekçiliği şiir ve duygu dolu bir anlatımla birleştirdi.

Filmlerinin bazılarının senaryolarının yazımına katılan ve çevre düzenlemesini de yapan Fábri, savaş sonrası Macar sinemasının en tanınmış yönetmenidir. Öteki filmleri arasında *Nappali sötétség* (1963; Güpegündüz Karanlık), *Hangyáboly* (1971; Karınca Yuvası), *Plusz-minusz egy nap* (1972; *Bir Gün Eksik ya da Fazla*), *Az ödedik pecset* (1976; Beşinci Mühür) ve *Requiem* (1981; *Ağıt*) sayılabilir.

Fabrici, Geronimo *bak.* Fabricius ab Aquapendente, Hieronymus

Fabricius, Johann Albert (d. 11 Kasım 1668, Leipzig - ö. 30 Nisan 1736), Eski Yunan ve Roma yazarları üzerine çalışmalarıyla tanınan Alman araştırmacı ve 18. yüzyılın en büyük bibliyografya uzmanı.

Leipzig Üniversitesi'nde iki yıl öğrenim gördü. 1689'da felsefe dalında yüksek lisans diplomasını aldı. Aynı yıl, aşırma ya da sahtekârlıkla suçlanan 100 yazara yer veren *Decas decadum, Sive plagiariorum et pseudonymorum centuria* (On Ciltte Onardan Yüz Yalancı ve Hırsız) adlı yapıtını imzasız olarak yayımladı. 1694'te Hamburg'da, Pietizme karşı çıkan ilahiyatçı J. F. Mayer'in kütüphanecisi oldu. 1699'dan ölümüne değin de Hamburg'daki *gymnasium*'da (lise) ahlak ve retorik dersleri verdi.

Sextus Empiricus (1718) ve Dio Cassius'un (damadı H.S. Reimar tarafından 1750-52 arasında tamamlanmıştır) yapıtlarını ve Kitabı Mukaddes'teki apokrif (kaynağı belirsiz) metinlerden oluşan bir kitap yayımlamasına karşın, Fabricius öncelikle bir bibliyografya uzmanı olarak tanınır. Bu alandaki ilk yapıtı *Bibliotheca Latina*'dır (1697; Latin Edebiyatı Dizisi). J. A. Ernesti tarafından gözden geçirilerek yeniden basılan (1773-74) yapıtın ilk üç kitabı, Plautus'tan Jordanes'e değin belli başlı klasık yazarlar üzerinedir. Kısa yaşamöyküleri, yazarların günümüze ulaşan ya da kaybolmuş yapıtları ile bunların çeşitli basım ve çevirileri üzerine bilgiler izler. Dördüncü kitap, Hıristiyanlığın ilk dönemine ait yazılar ve bazı önemsiz tarihçiler ile dil, retorik, hukuk ve tıp konularındaki risaleleri ele alır. Fabricius'un başyapıtı ise, Homeros öncesinden 1453'e uzanan bir tarih dilimini kapsayan *Bibliotheca Graeca*'dır (1705-28; Yunan Edebiyatı Dizisi). G. C. Harler tarafından gözden geçirilerek yeniden basılan (1790-1812) bu yapıtta tek tek yazarlar, *Bibliotheca Latina*'dakilerden daha geniş olarak ele alınmıştır. Örneğin, Homeros'un açıklamalarının yanı sıra Homeros'un Antik Çağdaki ve Bizanslı eleştirmenleri ve taklitçilerine de yer verilmiştir. Her cildin ekinde ilk kez yayımlanan bazı yapıtlar yer alır; bunların arasında Trakyalı Dionysios'un dilbilgisi kitabı, Porphryios'un yazdığı Plotinos'un yaşamöyküsü ve Libanios'un konuşmaları vardır. Fabricius ayrıca Antik Çağa ait İbrani, klasik ve Hıristiyan metinleri üzerine bilgiler içeren *Bibliotheca antiquaria* (1713; Antik Edebiyat Dizisi) ile Reform konusunu işlemiş 200 kadar yazarı ele alan *Centifolium Lutheranum* (1728-30; Lutherci Yüz Yaprak) adlı yapıtların da yazarıdır. Ek cildini 1746'da C. Shottgen'in hazırladığı, 1754'te J. D. Mansi'nin yayımladığı *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis* (1734-36) adlı yapıtı ise, ortaçağ Latincesinin yeni bir bakışla incelenmesine temel oluşturmuştur.

Fabricius, Johann Christian (d. 7 Ocak 1745, Tøndern - ö. 3 Mart 1808, Kiel, Danimarka), sınıflandırma çalışmalarıyla tanınan Danimarkalı entomolog. Böcekleri kanatlarına göre değil, ağız parçalarının

Johann Christian Fabricius, G.L. Lahde'nin bir oymabaskısı, 1805
Det Kongelige Bibliotek, Kopenhag

yapısal özelliklerine göre sınıflandıran Fabricius, melezleme sonucunda ya da yapısal ve işlevsel özelliklerinin çevresel etkenlerle değişmesiyle yeni böcek türlerinin ve çeşitlerinin ortaya çıkabileceği gibi, çağının oldukça ötesinde kuramsal görüşler öne sürmüştür.

Fabricius, Altona ve Kopenhag'da öğrenim gördükten sonra İsveç'e giderek, Uppsala Üniversitesi'nde Carolus Linnaeus'un öğrencisi oldu. Entomoloji çalışmalarıyla ünlenmesine karşın, 1775'te Kiel Christian Albrecht Üniversitesi'nde doğabiliminin yanı sıra ekonomi ve maliye profesörlüğüne de atandı. En önemli yapıtları *Systema entomologiae* (1775; Entomoloji Sistemleri), *Genera insectorum* (1776; Böcek Cinsleri), *Philosophia entomologica* (1778; Entomoloji Felsefesi), *Betrachtungen über die allgemeinen Einrichtungen in der Natur*

(1781; Doğadaki Evrensel Düzenlemeler Üzerine Düşünceler), *Species insectorum* (1781; Böcek Türleri), *Entomologia systematica* (1792-98; Sistematik Entomoloji) ve *Resultate natur-historischer Vorlesungen*'dir (1804; Doğabilim Derslerinin Sonuçları).

Fabricius, Johannes (d. 8 Ocak 1587, Resterhafe, Felemenk - ö. y. 1615), Güneş lekelerini gözlemleyen ilk kişi olduğu sanılan Felemenkli astronom. Gözlemlerine ilişkin bulgularını, *Narratio de maculis in sole observatis et apparente earum cum sole conversione* (1611; Güneş'te Gözlemlenen Lekeler ve Onların Güneş'le Birlikte Görünürdeki Dönüşleri Üzerine Anlatı) adlı yapıtında yayımladı. Astronom David Fabricius'un oğlu olan Johannes, Güneş'i incelerken teleskopun yanı sıra karanlık kutudan (*camera obscura*) da yararlanmıştır.

Fabricius ab Aquapendente, Hieronymus, İtalyanca GERONIMO ya da GIROLAMO FABRIZIO ya da FABRICI (d. 20 Mayıs 1537,

Fabricius ab Aquapendente, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması
Alinari - Art Resource / EB Inc

Acquapendente - ö. 21 Mayıs 1619, Padova, İtalya), çağdaş embriyolojinin kurulmasına öncülük eden İtalyan cerrah ve anatomi bilgini.

Fabricius, ünlü anatomi bilgini Gabriel Fallopius'un öğrencisi olarak Padova Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Meslek yaşamının büyük bölümünü adadığı bu üniversitede, hocasından sonra cerrahi ve anatomi kürsüsünün başına geçerek (1562-1613) Padova Üniversitesi'ni Avrupa'nın en ünlü tıp kurumu haline getirdi. 1603'te yayımlanan *De Venarum Ostiolis* (Toplardamar Kapakçıkları) adlı yapıtında, toplardamarlardaki yarımay biçimli kapakçıkları ilk kez ayrıntılı olarak tanımladı; bu bilgiler, öğrencisi olan Harvey'in kan dolaşımıyla ilgili araştırmalarının temeli oldu.

Fabricius'un, insanın ve bazı hayvanların doğum öncesi gelişimine ilişkin araştırmalarını özetlediği ve etenenin (plasenta) yapısını açıkladığı *De formato foetu* (1600; Dölüt Oluşumu Üzerine) adlı kitabı, karşılaştırmalı embriyolojinin başlangıcı sayılır. Ayrıca, bir ses organı olarak gırtlağın önemini açıklayan ve gözbebeğinin büyüyüp küçüldüğünü saptayan ilk anatomi bilgini de Fabricius'tur.

Fabricius kesesi, kuş yavrularında, sindirim, boşaltım ve üreme yollarının açıldığı dışkılığın çeperinde bulunan cep biçimindeki oluşum. Antikor üreten lenfosit türü akyuvarların kaynağı olduğu için hayvanın savunma sisteminde önemli bir işlevi olan bu kese erişkin kuşlarda önemini yitirerek küçülür.

Fabricius Luscinus, Gaius (ü. İÖ 3. yy), Romalı komutan ve devlet adamı. Dürüstlüğü ve sadeliği sık sık Romalıların başlangıçtaki erdemlerine örnek olarak gösterilmiştir.

Latium'daki (Lazio) Aletrium'dan gelen Fabricius Roma'ya yerleşerek, İÖ y. 285'te Romalılarla Tarentum (Taranto) halkı arasındaki bir anlaşmazlığa son verdi. İÖ 282 ve İÖ 278'de konsül, İÖ 275'te *censor*(*) olarak görev yaptı. İlk konsüllüğü sırasında Thurta (Thurii) kentini Güney İtalya halklarından Lukanlar ve Bruttiler karşısında bozguna uğramaktan kurtardı. Yunanistan'daki Epeiros (Epir) kralı Pyrrhos'un İtalya'ya saldırmasından ve İÖ 280'de Herakleia'da Romalıları yenmesinden sonra fidye ve tutsakların değişimi konusunu görüşmek üzere gönderildi. Anlatıldığına göre Fabricius rüşvet kabul etmeyişiyle Kral Pyrrhos'u öylesine etkiledi ki kral fidye almaksızın tutsakları serbest bıraktı. Gene anlatılanlara göre Pyrrhos'u zehirlemeye yönelik bir entrikayı da boşa çıkaracak kadar dürüsttü. Fabricius, İÖ 275'te Pyrrhos'la bir barış antlaşması yaptı ve daha sonraları da Samnitler, Lukanlar ve Bruttiler karşısında bir dizi zafer kazandı.

Fabritius, Barent (d. 1624, Middenbeemster - ö. 1673, Amsterdam, Felemenk), dinsel, mitolojik ve tarihsel konulu resimleri ve portreleriyle tanınan Felemenkli ressam.

Bir öğretmenin oğluydu. Önce marangozluk öğrendi; Latincedeki marangoz (*faber*) sözcüğünden gelen adını da bu yüzden aldı. 1650'lere tarihlenen ilk yapıtları temelde Rembrandt'ın 1640'lardaki üslubunun etkisindedir; renklerde olduğu gibi ışık-gölge kullanımında da derinlik vardır. Fabritius

"Van der Helm Ailesi",
Barent Fabritius'un bir yapıtı, 1655;
Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

kendinden daha ünlü bir ressam olan ağabeyi Carel'den de bir ölçüde etkilenmiştir. Sanat yaşamı boyunca Amsterdam, Leiden ve Londra'da çalışmıştır.

Fabritius, Carel (v. 27 Şubat 1622, Middenbeemster - ö. 12 Ekim 1654, Delft, Felemenk), portre ve tür resminin yanı sıra öyküsel konuları da işlemiş Felemenkli barok ressam. Işığa ve mekânsal kurguya karşı gösterdiği ilgiyle 17. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Delft okulunun üslubunun gelişmesini etkilemiştir.

Bir öğretmenin oğluydu. Ressam olmadan önce kardeşi Barent'le birlikte marangozluk yaptı. İki kardeş Latincedeki marangoz (*faber*) sözcüğünden gelen adlarını bu nedenle aldılar. Carel Fabritius 1640'ların başlarında Rembrandt'ın yanında çalıştı ve onun en yetenekli ve başarılı öğrencilerinden biri oldu. 1650'den sonra çalışmalarını Delft'te sürdürmeye başladı, 1652'de kentteki ressamlar loncasına girdi. Delft'teki

"Sakakuşu", Carel Fabritius'un yağlıboya çalışması, 1654;
Mauritshuis Kraliyet Resim Galerisi, Lahey
Mauritshuis, Lahey

cephaneliğin patlaması sırasında aldığı ağır yaralar sonucunda öldü. Yapıtlarının çoğunun da aynı patlamada yok olduğu sanılır.

Fabritius'un olduğuna kesinlikle inanılan en erken tarihli yapıt, Rembrandt'ın etkilerini yansıtan "Lazarus'un Dirilişi"dir (Ulusal Müze, Varşova). 1648'e tarihlenen "Çömlekçi Abraham'ın Portresi"ndeyse (Devlet Müzesi, Amsterdam) artık Rembrandt'tan bağımsız, özgün bir üsluba ulaşmış olduğu izlenir. Rembrandt'ın, karanlık bir fon içinde ışık aracılığıyla hacimlendirdiği figürleri, Fabritius tam tersine, aydınlık bir fon içinde, silüet olarak vermiş ve daha çok doğal gün ışığının etkilerini yakalamada ustalaşmıştır. Onun bu tutumu hem Pieter de Hooch'u, hem de öğrencisi olduğu sanılan Jan Vermeer'i oldukça etkilemiştir.

Fabritius ilk ününü yanılsamacı perspektifi kullandığı duvar resimleriyle sağladı. 1654'e tarihlenen ve bir *peep show*'da(*) gösterilmek üzere yapıldığı sanılan "Bir Delft Görünümü İçinde Müzik Aletleri Satıcısının Sergisi" (Ulusal Galeri, Londra) adlı resmi, büyük olasılıkla bu tür yapıtlarından biriydi. En tanınmış resimlerinden biri olan 1654 tarihli "Sakakuşu" (Mauritshuis Kraliyet Resim Galerisi, Lahey) ise 17. yüzyıl Felemenk geleneğinde yapılmış eşsiz bir kompozisyondur. Rotterdam'daki Boymans-van Beuningen Müzesi'nde bulunan erken tarihli bir portre ile Londra'daki Ulusal Galeri'de bulunan daha geç tarihli (1654) bir başka portrenin Fabritius'un kendi portreleri olduğuna inanılır.

Fabrizi, Nicola (d. 4 Nisan 1804, Modena, İtalya Cumhuriyeti - ö. 31 Mart 1885, Roma, İtalya), İtalya'nın birleşmesini amaçlayan Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinin militan önderlerinden.

Genç yaşta Avusturya egemenliğine karşı Milano ayaklanmasının (1831) hazırlanmasına ve yürütülmesine katıldı. Modena'daki ayaklanmayı canlandırma girişiminin başarısızlığa uğraması üzerine kaçmak zorunda kaldı; ama Avusturyalılar tarafından yakalanarak Venedik'te hapsedildi. Mayıs 1832'de serbest bırakıldıktan sonra Marsilya'ya giderek Giuseppe Mazzini'nin kurdu-

gu Yeni İtalya adlı devrimci gruba katıldı ve Mazzini'yle yakın bir dostluk kurdu.

Savoia'da başarısız bir ayaklanma girişiminin (Şubat 1834) ardından, İspanya tahtı üzerinde hak iddia eden Carlos María Isidro'nun tutucu yandaşlarına karşı savaşmak üzere İspanya'ya gitti. Daha sonra İtalyan devrimcilerinin sığınağı olan Malta'ya geçerek İtalyan Birliği adlı gizli örgütü kurdu.

1848'den sonra devrimci hareket içinde daha etkin bir rol aldı. Sicilya'daki 1848 ayaklanmasının örgütlenmesinde Francesco Crispi'ye yardımcı oldu; Venedik ve Roma kentlerinin savunulmasında çarpıştı. Malta'ya döndükten sonra Sicilya'da ikinci bir ayaklanmanın hazırlıklarına katıldı. 1860'ta patlak veren bu ayaklanmada devrimcilerin başarıya ulaşmasında önemli rol oynadı. Messina valiliğine atandı. Garibaldi'nin Palermo'da kurduğu hükümette savaş bakanı oldu. Ardından general rütbesi alarak, Güney İtalya'da Avellino ilindeki çetecilerin yenilgiye uğratılmasına yardımcı oldu.

1861'de İtalyan Parlamentosu'na seçilen Fabrizi, aşırı sol kanatta yer aldı. 1862'de Garibaldi'yi Roma üzerine yürümekten vazgeçirmeye giderken, Napoli'de İtalya kral vekili tarafından tutuklandı. 1866-77 arasında Garibaldi'nin kurmay başkanı olarak Avusturya'ya karşı savaştı. Sonraki yıllarda Parlamento'da birbiriyle çekişen sol kanat liderlerinin birleşmesi için çalıştı.

Fabrizio, Geronimo *bak.* Fabricius ab Aquapendente, Hieronymus

Fabry, Charles (d. 11 Haziran 1867, Marsilya - ö. 11 Aralık 1945, Paris, Fransa), atmosferin üst kesimlerinde yer alan ve Güneş'ten gelen morötesi ışınımın Yer'deki yaşam üzerindeki zararlı etkilerine karşı koruyucu bir perde işlevi gören ozon katmanını bulan Fransız fizikçi.

1894'te Marsilya Üniversitesi'nde dersler vermeye başlayan Fabry, önceleri çalışmalarını ışığın girişimi üzerinde yoğunlaştırdı ve 1896'da Alfred Pérot ile birlikte, bu alanda kullanılan başlıca araştırma aygıtı durumuna gelen Fabry-Pérot girişimölçerini geliştirdi. Bu aygıttan ayrıca, ışığın dalgaboylarının ölçülmesinde ve buna ilişkin öteki çalışmalarda yaygın olarak yararlanıldı. Buluşundan yararlanarak Güneş'in ve yıldızların ışık tayflarının incelenmesine yönelen Fabry, bu araştırmaları sırasında, Güneş'ten gelen morötesi ışınımın, atmosferin üst kesimlerinde yer alan bir ozon katmanınca süzüldüğünü buldu.

1921'de Sorbonne Üniversitesi'nde fizik profesörü olan Fabry, daha sonra Paris'teki Optik Enstitüsü'nün ilk yöneticiliğini üstlendi. Başlıca yapıtları, *Les applications des interférences lumineuses* (1923; Işığın Girişimi Üzerine Uygulamalar) ve *Physique et Astrophysique*'tir (1935; Fizik ve Astrofizik).

Fabry hastalığı, YAYGIN ANJİYOKERATOM olarak da bilinir, kan damarlarında aşırı miktarda glikosfingolipit (seramit trihekzosit) moleküllerinin birikmesiyle tanımlanan, eşeye bağlı kalıtsal hastalık. Alfa-galaktosidaz A enziminin eksikliği nedeniyle damarlarda biriken bu madde, kan dolaşımını engelleyerek kalp ve böbrek hastalıklarına yol açar. Hastaların karnında ve dizlerinde koyu kırmızı lekeler görüldüğü için önceleri bir deri hastalığı sanılmış, sonradan böbrek bozukluklarının ve damarlardaki lipit yığılmasının daha önemli bulgular olduğu anlaşılmıştır. Daha çok erkeklerde görülen Fabry hastalığı, çoğu kez böbrek yetmezliği nedeniyle 40 yaş dolayında ölümle sonuçlanır. Tedavinin amacı, hastalığa özgü olan şiddetli ve yakıcı ağrıları olabildiğince hafifletmektir.

fabula Atellana (Latincede "Atella oyunu"), ATELLA FARSI olarak da bilinir, ilk özgün İtalyan farslarına verilen ad. Kalıplaşmış maskeli tiplerin rol aldığı, doğaçlama kırsal yöre komedyaları olduğu sanılan ve adını İtalya'nın Campania bölgesindeki Atella kentinden alan oyunlar, bilindiği kadarıyla Osk dili konuşan İtalyanlar arasında ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet dönemiyle imparatorluk dönemininin başlarında Roma'da çok tutulan bu oyunlar Latince oynanıyor, ama büyük olasılıkla oyunlarda Osk dilinde sözcükler ve yer adları da kullanılıyordu. Oyunlar önceleri geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan senaryolara dayanıyordu. İÖ 1. yüzyılda *fabula Atellana* edebi bir tür haline geldiyse de Bononialı Lucianus Pomponius, Novius ve dönemin öteki yazarlarının yapıtlarının günümüze ancak birkaç parçası ulaşabildi. Başlıca *fabula Atellana* tipleri, palyaço Maccus, budala Bucco (tombul yanak), yaşlı soytarı Pappus, adı "kambur" anlamında kullanılan Dossennus ve adı bir olasılıkla "obur" anlamına gelen Manducus'tur. İS 1. yüzyıldan sonra bu farslara ilişkin bir kayda rastlanmamakla birlikte, 16. yüzyıl İtalyan *commedia dell'arte* tiplerinde etkileri görülür.

fabula palliata, Eski Yunan tiyatrosunun Yeni Komedya(*) dönemi oyunlarının çevirisi ya da uyarlaması olan Roma komedyalarına verilen ad. Yunanlıların sarındığı tek parça giysiye Romalıların verdiği *pallium* adından türetilen deyim, kabaca "Yunan giysileriyle oynanan oyun" anlamına gelir.

Fabula palliata'larda Yunan tiyatrosunun tiplerine yer verilerek aşk entrikalarına dayalı kalıplaşmış olay örgüleri kullanılıyor ve bu çerçeve içinde gündelik yaşam yerilliyordu. Plautus'un yapıtlarıyla bu komedyalar salt çeviri olmanın ötesinde bir nitelik kazandı. Kaba mizaha, hızlı ve akıcı diksiyona ve canlı bir anlatıma dayanan üslubuyla Plautus Yunan komedyalarına Roma gelenek ve göreneklerini, İtalya'daki yer adlarını ve Latince sözcük oyunlarını kattı. Özgün Yunan yapıtlarının ruhuna daha yakın olan Terentius ise, genellikle iki ayrı oyunun malzemesini birleştirerek bir oyun ortaya çıkarıyordu. Zarif ve kurallı üslubu Plautus'un üslubundan daha süslü olmakla birlikte onunki kadar canlı değildi; karakterlerinin çizgileri de daha kesindi. Duygusal etkileyiciliği ve olay örgülerinin sağlam yapısıyla ünlü Statius Caecilius ve Yunan tiyatrosu örneklerine daha yakın yapıtlar veren Sextus Turpilius, *fabula palliata*'nın öteki önemli temsilcileriydi. İÖ 2. yüzyıla gelindiğinde *fabula palliata*'nın yerini, adını Roma togasından alan *fabula togata* (Roma giysileriyle oynanan oyun) almıştı. Ama bu yerlileştirilmiş Roma komedyasının hiçbir örneği eksiksiz olarak günümüze ulaşamamıştır. Yunan Yeni Komedyası, Plautus ve Terentius'un *fabula palliata*'larıyla yok olmaktan kurtulmuş, Rönesans ve sonrasında Avrupa'da birbirini izleyerek gelişen komedi türlerini de bu yolla etkilemiştir.

Facta, Luigi (d. 16 Kasım 1861, Pinerolo - ö. 5 Kasım 1930, Roma, İtalya), İtalya'nın, faşist önder Benito Mussolini'nin iktidara gelişinden (31 Ekim 1922) önceki son başbakanı.

Hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1891'de milletvekili seçilinceye değin gazetecilik yaptı. Giovanni Giolitti'nin koalisyon hükümetinde (1903-05) önce adalet, sonra da içişleri bakanlığı müsteşarlığına getirildi. Daha sonra üst üste uç kez maliye bakanlığı, 1919'un ilk altı ayında da adalet bakanlığı yaptı.

Şubat 1922'de başbakan oldu. Mussolini önderliğindeki faşistlere karşı yeterince güçlü tavır alamadığı için antifaşist bir koalisyon tarafından temmuzda düşürüldü. Ama gerek sanayi işçilerinin ve sosyalistlerin huzursuzluğu, gerek faşist terörün ülke için büyük tehlike oluşturması yüzünden hiçbir siyasetçi hükümet kurmaya yanaşmıyordu. Bunun üzerine Facta, 1 Ağustos'ta yeniden bir hükümet kurdu. Bölünmüş bir kabineye başkanlık etmesi ve kişisel cesaret gösterememesi yüzünden, faşistlerin Roma'ya yürümelerine (28 Ekim) karşı bir önlem alamadı; oysa genelkurmay başkanı ve Roma ordu komutanı, yaklaşan ayaklanmayı bastırmak için hazır bekliyordu. Liberal önderlerin baskısı üzerine, Facta geç de olsa sıkıyönetim ilan etti ve orduya hükümeti koruma emri verdi (28 Ekim). Ama Kral III. Vittorio Emanuele karamameyi imzalamaya yanaşmadı. Facta istifa etmek zorunda kalınca faşistlere iktidar yolu açılmış oldu.

Fadeyev, Aleksandr Aleksandroviç, asıl adı ALEKSANDR ALEKSANDROVİÇ BULGYA (d. 24 Aralık 1901, Kimri, Kalinin yakınları, Rus Çarlığı - ö. 13 Mayıs 1956, Moskova, SSCB), Rus romancı, işçi sınıfı edebiyatının

Fadeyev
Novosti Press Agency

önde gelen temsilcisi ve kuramcısı. Komünist Parti'nin üst düzey görevlilerinden biri olarak edebiyat politikalarını etkilemiştir.

Fadeyev gençliğini Urallar'da ve Sibirya'nın doğusunda geçirdi; okula Vladivostok'ta gitti. 1918'de Komünist Parti'ye katıldı ve Sibirya'da hem Beyaz Ordu'ya, hem de Japonya'ya karşı savaştı. Bu deneyimlerinin sonucunda ilk önemli romanı *Razgrom*'u (1927, *Partizanlar*, 1968) yazdı. Roman, Beyaz Ordu'yla Japonlar arasında sıkışmış, çaresizlik içinde savaşan 19 Kızıl gerillayı ele alır ve her birini somut gerçeklik içinde işler. Özellikle disiplinli bir komünist olan önderleri Levinson dikkat çekicidir. Kendi korku ve zayıflıklarını gizleyen Levinson, çaresiz durumdaki birliğini başarılı bir kaçış planıyla kurtarır. Fadeyev'in Sibirya'da geçen bir başka romanı da birkaç cildini yazdığı, ama bitiremediği *Posledni iz Udege*'dir (1929-41; Udege'nin Sonuncusu).

Sovyet Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu'na üye olduktan sonra Fadeyev pek az roman yazdı. 1946'da Yazarlar Birliği Yürütme Kurulu genel sekreteri ve başkanı oldu. Bu görevleri 1954'e değin sürdürdü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman işgali altındaki Ukrayna'da genç gerilla savaşçılarını konu alan *Molodaya gvardiya*'yı (1946; yb 1951; Genç Muhafız) yayımladı. Kitap

önceleri çok övüldüyse de, direnişte parti üyelerinin rolünden söz etmediği için sonradan kınandı ve Fadeyev kitabı yeniden yazdı. 1930'larda ve 1940'larda yazarlar ve sanatçılar arasında yürütülen tetmızlık hareketinden Fadeyev'in ne derece sorumlu olduğu bilinmemektedir, ama Jdanov'un kültür politikasını (1946-48) canla başla desteklediği, Pasternak ve Zoşçenko'ya da doğrudan saldırıda bulunduğu kesindir. Stalin ölünce yazdığı ağıtta ondan "dünyanın bugüne değin tanıdığı en büyük hümanist" olarak söz etti. Stalin'in 1956'da resmen suçlanmasından sonra da uzun süren bir alkol krizinin sonunda intihar etti.

Fadeyev'in *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu* (1966) adlı yapıtı Türkçede yayımlanmıştır.

Faenza, Latince FAVENTIA, İtalya'nın ortakuzey kesimindeki Emilia-Romagna yönetim bölgesinde, Ravenna iline bağlı kent. Bologna'nın güneydoğusunda, Lamone Irmağı üzerinde yer alır. İÖ 2. yüzyılda Aemilia Yolu (Via Aemilia) üzerinde Faventia adlı bir Roma yerleşimiydi. Ama yörede yapılan kazılar, Faenza'nın çok daha önce kurulmuş olduğunu göstermektedir. Pek çok kez, Roma İmparatorluğu'na bağlı olmayan kabilelerin saldırısına uğradı; 12. yüzyılın başında bağımsız bir yerleşim oldu. 1240-41 yıllarında sekiz ay boyunca II. Friedrich'in kuşatmasına dayandı. 1313'te Francesco Manfredi ailesinin eline geçti ve 1501'de Cesare Borgia tarafından alınana değin onların denetiminde kaldı. Daha sonra, kısa süre Napoléon'un denetimine girmesi (1797-1814) dışında, Papalık Devletleri'nin bir parçası oldu. 1859'da Sardinya Krallığı'na, 1861'de de İtalya Krallığı'na bağlandı. Ortaçağda, özellikle de 15. ve 16. yüzyıllarda majolika (*bak.* Faenza majolikası) üretimiyle ünlüydü. 1908'de kurulan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra tümüyle yeniden inşa edilen Uluslararası Seramik Müzesi'nde her çağdan ve yöreden seramik örnekleri sergilenmektedir. Faenza, dikdörtgen planlı Roma *castrum*'unun izlerini hâlâ korumaktadır; eski Roma yerleşimi, 15. yüzyıldan kalma surlarla çevrilidir. Kentin görülmeye değer yerleri arasında, Vittorio Emanuele Meydanı; aynı meydanda yer alan, 1474'te Giuliano da Majano tarafından yapımına başlanmış ve bir cephesi bitmemiş olan katedral; ortaçağdan kalma Podestà ve Commune sarayları; kent müzesi ve sanat galerisi sayılabilir. Sanatsal değeri yüksek zanaat ürünleri (seramik, altın, dövme bakır, ahşap oyma) ve makine yapımı kentteki başlıca sanayi etkinlikleridir. Bunun yanı sıra meyve ve şarap ihraç edilir. Nüfus (1989 tah.) belediye, 54.259.

Faenza majolikası, 14. yüzyılın sonlarından beri İtalya'nın Emilia bölgesinde üretilen kalay sırlı seramiklere verilen ad. Erken Faenza ürünlerinin en tipik olanları gotik harfler ve aslanlı hanedan armalarıyla bezeli yeşil ve mor kavanozlar ile meşe yaprağı örgesiyle bezenmiş Toscana kavanozlarıdır. İlk önemli örnek 1475'e tarihlenmiş bir duvar levhasıdır. Koyu mavi, parlak turuncu ve bakır yeşili renklerin çoğunlukta olduğu 15. yüzyıl ürünlerinde Rönesans'a özgü bezeme örgeleri görülür. Küre biçimli, iki kulplu kavanozlar, tavus kuyruğu desenli ya da dalgalı çizgilerle bezeli vazolar da Faenza'ya özgü örneklerdir. Daha sonraları açık mavi (*berettino*) zeminli, 16. yüzyıl başlarında tarihsel, dinsel ve mitolojik sahnelerle bezeli ürünler yaygınlık kazandı. Faenza majolikalarının en zarif örnekleri 15. yüzyılın son çeyreğinden 16. yüzyılın ortalarına değin yapılanlardı. Fransızcadaki *faience* (kalay sırlı seramik) sözcüğünün,

Faenza majolikası tabak, y. 1490; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum Londra

büyük bir bölümü ihraç edilen Faenza majolikalarının adından kaynaklandığı sanılmaktadır.

Faesi, Robert (d. 10 Nisan 1883, Zürich - ö. 18 Eylül 1972, Zollikon, İsviçre), İsviçreli şair, oyun ve öykü yazarı, edebiyat eleştirmeni. Zürich yaşamını konu alan romanları ve ünlü edebiyatçılar üzerine bazı önemli eleştirel incelemeleriyle tanınır.

Edebiyat etkinliklerinin yanı sıra uzun yıllar (1922-53) Zürich Üniversitesi'nde Alman edebiyatı dersleri verdi. *Aus der Brandung* (1917; Kırılan Dalgaların İçinden) ve *Der brennende Busch* (1928; Tutuşan Çalılık) adlı kitaplarda topladığı şiirleri, I. Dünya Savaşı'nın ve savaş sonrası dışavurumculuğun toplumsal önemi olan ürünleridir. I. Dünya Savaşı'ndaki bir askerin öyküsü olan *Füsilier Wipf* (1917, yb 1938; Hafif Piyade Wipf) ünlü bir filme konu olmuştur. *Zürcher Idylle* (1908, yb 1950; Zürich İdili) ve destan tarzında bir saga olan en önemli yapıtı *Die Stadt der Väter, Stadt der Freiheit, Stadt des Friedens* (1941-52, 3 cilt; Babalar Kenti, Özgürlük Kenti, Barış Kenti), Fransız Devrimi yıllarını da kapsayarak 18. yüzyıl Zürich yaşamını ele alır. 1949'da Faesi, Willy Burkhard'ın *Die schwarze Spinne* (Kara Örümcek) operası için bir libretto yazdı. *Alles Korn meinet Weizen* (1961) adlı romanı II. Dünya Savaşı sırasında geçer. Faesi ayrıca Paul Ernst, Rainer Maria Rilke, Conrad Ferdinand Meyer, Carl Spitteler, Gottfried Keller ve Thomas Mann üzerine önemli eleştirel incelemeler yazdı. Thomas Mann ile yazışmaları 1962'de yayımlandı.

Fagaceae (kayıngiller), *Fagales* takımından, 10 kadar ağaç ve çalı cinsini içeren familya. Anayurdu ılıman ve astropik bölgeler olan bu familyanın en tanınmış cinsleri kayın (*Fagus*), kestane (*Castanea*), meşe (*Quercus*), yalancıkayın (*Nothofagus*), *Castanopsis* ve *Lithocarpus*'tur. Özellikle meyvelerinden ve kerestelerinden yararlanılan ayrıca süs bitkisi olarak yetiştirilen bu bitkilerin çiçekleri tekeşeylidir ve aynı bitki üstünde bulunur. Erkek çiçekler sarkık çiçek toplulukları (tırtıl) oluştururken, dişi çiçekler tek tek ya da kümeler biçimindedir ve tabanlarında dikenli ya da pullu, çanak benzeri bir yapı (kadeh ya da kapçık) vardır. Bu yapı ya meyveleri sararak bir kılıf oluşturur ya da meyvelerin tabanında yer alır. Kayın, yalancıkayın ve kestane ağaçlarında bir ya da birden çok meyve dikenli bir kılıfla tamamen sarılıdır; meşede ise meyvenin tabanını saran pullu bir kadeh bulunur.

Fagales, yalnız kayıngiller (*Fagaceae*) familyasını içeren takım. *Ayrıca bak* Fagaceae.

Făgăraş Dağları, Rumence MUNŢII FĂGĂRAŞ, Romanya'nın ortagüney kesiminde, Transilvanya Alpleri'nin (Güney Karpatlar) en yüksek kesimini oluşturan sıradağ. Kuzeyde 10 km kadar uzanan ve 2.450 m'yi aşan dik yamaçları Făgăraş Çöküntüsüne bakar. Olt Irmağı, Karpat eteklerinin güneyine düşen hafif bir eğimi izleyerek bu çöküntüden geçer. Göller, aşınmış doruklar, buzultaş (moren) çökelleri ve buzullarla kaplı olan dağların batı ucunu Olt kırılı, doğu ucunu ise Bran Geçidi belirler. Moldoveanu (2.544 m) ve Negoiu (2.535 m) en yüksek doruklardır. Kuzey yamaçtan dik bir biçimde inen çok sayıda küçük çay Olt'a dökülür. Güney yamaçtan ise en büyüğü Argeş olan çeşitli ırmaklar doğar. Toplam 48 km uzunluğunda olan sıradağ, Transilvanya Alpleri'nin öteki kesimlerine oranla daha ıssız ve erişilmesi güç bir yapı gösterir.

fagositoz, fagosit denen özelleşmiş hücrelerin başka hücreleri ya da parçacıkları yutarak sindirmesi. Fagosit, ya amip gibi serbest yaşayışlı bir tekhücrelidir ya da akyuvar gibi bir vücut hücresidir. Bu hücrelerin yuttuğu parçacıklar ise, genellikle bakteri, ölü doku hücresi, kanser hücresi, tekhücreli bir asalak, toz parçacığı, pigment gibi vücuda yabancı olan ya da istenmeyen küçük cisimlerdir. Amip ve sünger gibi basit yapılı hayvanlarda bir beslenme yöntemi olan fagositoz, üstün yapılı hayvanlarda vücudu mikroorganizmalara ve yabancı maddelere (antijen) karşı koruyan bir savunma yoludur.

İnsanda ve omurgalıların çoğunda en etkili fagositler, iri hücreler olan makrofajlar ile daha küçük olan granülositlerdir (tanecikli akyuvarlar). Özellikle karaciğer, akciğer, dalak ve lenf düğümlerinde bulunan makrofajların görevi kan ve lenf sıvısını bakterilerden ve öbür yabancı maddelerden arındırmaktır. Kandaki gezgin makrofajlar, bir tür akyuvar olan monositlerden türemiştir; ayrıca hemen hemen bütün dokularda histiyosit adı verilen sabit makrofajlar bulunur. Genellikle nötrofil türü akyuvarlar olan granülositler, kan dolaşımıyla vücuttaki iltihaplı bölgeye taşınır ve damarın duvarından geçerek dokuya yerleşir. Gerek makrofajlar, gerek granülositleri iltihap ya da enfeksiyon odağına doğru çeken, ya iltihaplı dokudan ve bakterilerden yayılan kimyasal maddeler ya da kan proteinlerinden kompleman ile bakteri arasındaki kimyasal etkileşimdir.

Fagositozun gerçekleşebilmesi için, fagosit ile yabancı cismin birbirine yapışması gerekir; bu da büyük ölçüde, cismin yüzeyinin kimyasal yapısına bağlıdır. Kan proteinleri, hastalık yapma gücü fazla olmayan bakterilerin yüzeyinde ince bir katman oluşturabildiği için, akyuvarlar bu tür bakterilere kolayca yapışabilir; oysa daha etkili bakterilerde fagositoz daha güçtür; bu durumda akyuvar bakteriye yapışmaz ve ancak ileriye doğru iterek, kaçamayacağı bir yere, örneğin damar duvarı gibi sert bir yüzeye sıkıştırdığında yutabilir. Hastalık yapma gücü yüksek olan bazı bakterilerde ise, vücudun bu bakteriye karşı oluşturduğu özel antikorlarla yüzeyi tamamen kaplanmadıkça fagositoz gerçekleşemez. Hastalıklara karşı bağışıklık oluşmasında bu antikorların büyük rolü vardır.

Fagositin etkinliği, yuttuğu parçacığın büyüklüğüne göre de değişebilir. Bakteri ya da kömür tozları gibi küçük parçacıklar hemen yutulur; oysa bakteri ya da doku

hücresi kümeleri gibi daha büyük cisimlerle karşılaşan akyuvarın bütün kümeyi içine alacak biçimde sarması uzun zaman alır.

Yutulan parçacık, fagositin içindeki zarla çevrili bir boşluğa (koful) alınır; bakteri bu kofulun içinde kaldığı sürece toksinleri fagosite zarar veremez. Daha sonra kofulun içine salgılanan fagositoz enzimlerinin yardımıyla yabancı parçacık sindirilir; eğer kömür tozu gibi sindirilemeyen maddeler söz konusuysa hücre dışına atılır. *Ayrıca bak.* retiküloendotelyal sistem.

fagot, Almanca FAGOTT, Fransızca BASSON, İngilizce BASSOON, tahta nefesli çalgılar ailesinin başlıca tenor ve bas çalgısı. Fagotun borusu, çift kamışlı ağızlığın yerleştirildiği eğik ve dar bir metal bölümden sonra kıvrılıp aşağıya doğru uzanır. Bu uzantının orta parçasında sol el için, onun altındaki dipçik parçasında da sağ el için perde delikleri yer alır. Dipçik parçasından çıkan

Fagot
Conn Corporation, Oak Brook, Illinois

ikinci bir boru, orta parçanın yanından yukarıya doğru yükselir, ağız bölümü hizasını da geçtikten sonra kalak bölümüyle biter. Buradaki perde delikleri sol başparmağa uyarlanmış bir anahtarla denetlenir. Fagot bir askıyla omza asılır ve biraz yana eğik tutularak çalınır. Klasik fagotta ses genişliği *fa* anahtarlı portenin altındaki *si♭*'den yukarıya doğru üç oktavdır. Melodi çalmak için en çok kullanılan ses alanı, tenor insan sesininkiyle örtüşür. 19. yüzyılın ortalarında ses alanının üst sınırı tiz (soprano) *mi*'ye kadar genişletilmiştir.

Parmak deliklerinin geleneksel olarak belirlenmiş yerleri bilimsel bakımdan uygun konumda bulunmadığı için fagotun çalınması özellikle zordur. Ama bu, Handel döneminden beri orkestranın bellibaşlı renklerinden birini oluşturan alışılmış tonun elde edilebilmesi için kaçınılmaz bir durumdur. Fagotun dili, bir kamışın çift katlı bükülmesiyle yapılır.

Fagot, İngiltere'de *curtal*, Almanya'da *Dulzian* adı verilen *fagotto*'nun geliştirilmesiyle 17. yy'da ortaya çıktı. İlk kez y. 1540'ta İtalya'da sözü edildiği bilinen fagot, akçaağaç ya da armut ağacından bir blok içinde biri aşağıya, öbürü yukarıya doğru açılmış iki kanaldan oluşuyordu. Brüksel, Berlin, Viyana ve daha başka yerlerdeki müzelerde günümüze kalmış eski fagot örnekleri vardır. Çalgının bugünkü dört ayrı parçadan oluşan biçiminin Fransa'da 1636 dolaylarında geliştirilmiş olduğu sanılır. Fagot, obuanın atası ve bir tür zurna olan *shawm*'un hemen ardından ortaya çıkmış ve bas çalgı olarak ona eşlik etmiştir. 18. yüzyılda ise hem (o zamandan beri genellikle yer aldığı) orkestrada özerk bir nitelik kazanmış, hem de konçertolarda solo çalgı olarak kullanılmaya başlamıştır. Mozart dönemine değin fagotta dört perdesinden başka herhangi bir düzeneğe gerek duyulmamıştı. Doğal do dizisi dışında kalan yarım seslerin çoğu fagotun gövdesinde bulunan deliklerin bir sıra izleyerek açılmasıyla değil, çapraz parmak hareketleriyle yani değişik düzenlerle açılmasıyla elde ediliyordu. 1780'lerde çalgıya yeni perdeler eklenmeye başladı ve sonunda Nicholas Savary'nin yaklaşık 1840 tarihli Paris modeli fagotları ortaya çıktı. Giderek boru biçimine ve perde düzeneğine getirilen yeniliklerle 20 perdeli Fransız fagotu biçimlendi. Ünlü Buffet-Crampon firmasınca imal edilen bu model Fransa, İtalya ve İspanya'da yaygınlık kazandı, bazı İngiliz fagotçular da bunu kullandılar.

Fransız fagotu klasik fagotun sevilen ses rengini korumuş ve geliştirmişti, ama çalınması kolay değildi, çünkü birçok notada tutarlı ve düzgün bir ses kalitesi sağlanamıyordu. Bu aksaklıkları en aza indirgemek için 1825'te Almanya'da Carl Almenräder birtakım değişikliklere girişti. Johann Adam Heckel'in firmasının hazırladığı yenilenmiş bir modelin giderek geliştirilmesiyle de, bugün Fransa, İtalya ve İspanya dışındaki bütün ülkelerde standart olarak kabul edilen Alman fagotu ortaya çıktı. Avrupa akçaağacından yapılan bu fagotta deliklerin yerleri ve büyüklükleri, ses alanının tümündeki notaların daha düzgün ve kaliteli çalınabilmesini sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Ayrıca Alman fagotu daha çabuk öğrenilir, kamış seçimi daha kolaydır ve birçok bakımdan büyük orkestraya daha uygundur. Eski fagotlar üzerinde yapılan araştırmalar (bazılarınca kullanışlılığın anlatım gücüne yeğ tutulduğu düşünülen) Alman fagotunun Fransız fagotundan farklı olan tınısının, aslında klasik tınıdan sanıldığı kadar büyük bir sapma yapmadığını göstermektedir.

Sesi fagota göre bir oktav aşağıda olan ve büyük orkestralarda sık sık yer verilen ilk kullanışlı kontrfagot Viyana'da geliştirilmiş ve zaman zaman klasik bestecilerin yapıtlarında yer almıştır. Çağdaş kontrfagot, dört kez geriye doğru kıvrılan ve aşağıya doğru bakan metal kalağıyla Heckel'in yaklaşık 1870'teki tasarımının benzeridir.

fagotto, Almanca DULZIAN, Fransızca COURTAUT, İngilizce CURTAL ya da CURTALL, fagotun atası olan Rönesans çalgısı. Tek parça ağaçtan oyulmuş olan *fagotto* arkaya dönen çift borulu bir nefesli çalgıydı. Tizden kontrbasa kadar çeşitli boylarda yapılırdı (İngiltere'de kontrbas boyda olana *double curtal*, Almanya'da *Choristfagott* adı verilirdi). *Fagotto*'nun 16. yüzyılda İtalya'da, o zamanki bakır nefesli çalgılardan daha az gürültülü ses çıkaran bir bas çalgı olarak korolarda kullanılmak üzere geliştirildiği sanılır.

Hem açık, hem de kapalı uçlu yapılan *fagotto*'larda bazen sesi yumuşatmak için delikli bir kapak kullanılırdı.

Faguet, Émile (d. 17 Aralık 1847, La Roche-sur-Yon - ö. 6 Haziran 1916, Paris, Fransa), Fransız edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni. Çağının ahlaki sorunlarına ağırlık veren geleneksel yaklaşımıyla, uyarıcı ve yönlendirici eleştirileriyle tanınmıştır.

1890'da Sorbonne Üniversitesi'nde kürsü sahibi oldu. 1900'de Académie Française'e seçildi. Fransa'nın önde gelen dergilerinde yazıları yayımlandı. Kendi ölçütlerine uymayan dönemlere ve yazarlara karşı önyargılı olan Faguet, çağın estetik değerleri ya da genel eğilimlerinden çok ahlaki ve manevi sorunlarıyla ilgilendi. Şiir değerlendirmeleri genellikle duyarlılıktan yoksundu.

16-19. yüzyıllar arasındaki dönemi kapsayan edebiyat incelemeleriyle tanınan Faguet'nın 40 kadar kitabı vardır. En önemli

Faguet
H. Roger-Viollet

yapıtlarından biri *Politiques et moralistes du dixneuvième siècle*'dir (1891-1900, 3 cilt; On Dokuzuncu Yüzyılın Siyasetçileri ve Ahlakçıları). Edebiyat dışı yapıtları arasında *L'Anticléricalisme* (1906; Antiklerikalizm), *Le Pacifisme* (1908; Barışçılık) ve *Le Féminisme* (1910; Feminizm) sayılabilir. Faguet'nin *Le Culte de l'incompétence* (1910) adlı yapıtı *Ehliyetsizliğe Tapış* (1945) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Fagunwa, D(aniel) O(lorunfemi) (d. 1903 ya da 1910 - ö. 9 Aralık 1963, Bida yakınları, Nijerya), fantastik romanlarıyla Nijerya'nın en sevilen yazarı olan Yoruba şefi.

İlk romanı *Igbo Olodumare* (1947; Tanrı'nın Ormanı) yapıtlarına tipik bir örnektir. Serbest anlatımlı pikaresk bir peri masalını andıran roman ruhlar, canavarlar, tanrılar, büyü ve cadılık gibi birçok folklorik öğe içerir. Fagunwa'nın çok canlı bir üslubu vardır: Üzgün bir adam "bir muz yaprağı gibi suratını asar"; bir yalancı "karnında kan olduğu halde beyaz salya tükürür"; bir tartışma "balık kılçığı gibi insanın boğazına yapışır." Her olaydan bir ahlak dersi çıkaran Fagunwa, Hıristiyanlıktaki kavramlar ile geleneksel ya da kendi uydurduğu atasözlerini de kullanarak yapıtlarındaki ahlaki yanı güçlendirmiştir. Romanlarındaki benzetmeler, mizah, söz oyunları ve retorik, klasik Yoruba dilini kullanmadaki ustalığını gösterir.

Bazı Yoruba aydınları Fagunwa'nın yapıtlarını eleştirerek onu gerçekçilikten uzak olmakla suçlamışlardır. Ama çağının toplumsal olaylarına ilgisiz kalmış olsa da, Yoruba zihniyetini yakından tanıması, kişilerinin tutumlarıyla kendilerine özgü davranışlarını dikkatle incelemesi ve usta anlatımı, Fagunwa'nın başarılı bir romancı olmasını sağlamıştır. Nijeryalı yazar Amos Tutuola'nın yapıtlarında onun etkisi görülür. Öteki yapıtları arasında *Ogboju Ode Ninu Igbo Irunmale* (1950; Bin Cinler Ormanı), *Ireke Onibudo* (1949; Nöbetçinin Değneği), *Irinkerindo Ninu Igbo Elegbeje* (1954; Elegbeje Ormanında Gezintiler) ve *Adiitu Olodumare* (1961; Tanrı'nın Sırrı) sayılabilir.

Fagus *bak.* kayın

Fahd bin Abdülaziz es-Suud (d. 1923, Riyad, Arabistan), 1982'de tahta geçen Suudi Arabistan kralı. Üvey kardeşi Kral Halid'in hükümdarlığı (1975-82) sırasında

da, taht vârisi ve etkin bir yönetici olarak ülkenin gerçek yönetimini elinde tutmuştur. Krallığın kurucusu II. Abdülaziz'in (İbn Suud) Hassa Sudeyri'den olan ilk oğludur. Gençliğinde tembel ve zevke düşkün bir kişi

Fahd bin Abdülaziz es-Suud, y. 1982
ABC Ajansı

olarak tanınmasına karşın, 1953'te eğitim bakanlığına atandı. Bu görevi sırasında resmî ilk ve orta öğretim sisteminin kurulmasını sağladı ve yetersiz eğitiminin yol açtığı eksiklikleri gidermek amacıyla kendisini sıkı bir biçimde yetiştirdi. 1962'de içişleri bakanlığına atandı; 1967'de de başbakan ikinci yardımcısı oldu. 1975'te tahta çıkan Kral Halid tarafından veliaht ilan edildi. Modernleşmenin kararlı bir savunucusu olarak, sanayiyi çeşitlendirme çalışmalarını yürütmek üzere Batı'da eğitim görmüş bir teknisyen kadrosu kurdu. Ayrıca 1970 ve 80'lerde Suudi Arabistan dış politikasının baş mimarı oldu. Ilımlı devletlere, özellikle de Mısır'a mali yardım sağlayarak, Ortadoğu'daki Sovyet nüfuzuna karşı denge oluşturmaya çalıştı. Radikal Arap rejimlerini daha da güçlendirdiğini öne sürerek, İsrail ile Mısır arasındaki Camp David anlaşmasına karşı çıktı. Temmuz 1980'de *Knesset*'in (İsrail Parlamentosu) Doğu Kudüs'ü ilhak kararı üzerine, İsrail'e karşı cihad ilan etti. Ortadoğu'da barışın sağlanması amacıyla 1981'de ortaya koyduğu sekiz maddelik plan, İsrail'in güvenilir sınırlar içinde var olma hakkını üstü kapalı olarak tanıdığı için geniş yankı uyandırdı. Ama Fahd planı olarak bilinen bu girişim, aynı yılın sonlarına doğru Fas'ın Fez kentinde toplanan Arap zirvesinde onaylanmadı. 1990'da Irak'ın komşu Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Fahd ülkesinin uzun süredir bağlı kaldığı bir ilkeden vazgeçerek Batılı ve Arap silahlı birliklerin Suudi kuvvetlerini desteklemek üzere Arabistan topraklarına konuşlandırılması çağrısında bulundu.

Fahreddin II, tam adı FAHREDDİN BİN KORKMAZ (d. y. 1572 - ö. 13 Nisan 1635, İstanbul), Lübnan Dağlarındaki Dürzi ve Maruni bölgelerini tarihte ilk kez birleştiren Lübnan emiri (1593-1633). Modern Lübnan'ın atası olarak kabul edilir.

Babası Korkmaz'ın ölümüyle (1585) birlikte, önde gelen iki dinsel-siyasal topluluk, Kaysiler ve Yamaniler arasında iç savaş baş gösterdi. Kendisini destekleyen Kaysilerin savaştan üstün çıkmasından (1591) sonra, sürekli çatışma içinde olan Marunileri ve Dürzileri birleştirmeye yöneldi; despot yöneticileri Yusuf Seyfa'ya tepki duyan Hıristiyan Marunilerin de desteğini kazandı. Lübnan'da egemen olan Osmanlılar, yedi yıl süren bu üstünlük mücadelesinde, bir süre sonra saf değiştirip Yusuf Seyfa'yı desteklemeye başladılar. Ama onun yenilmesi (1607) üzerine, Fahreddin'i Lübnan emiri olarak tanıdılar.

Osmanlı desteğine güven duymayan Fahreddin, 1608'de Toscana ile ittifak kurdu. Giderek gelişen bu ilişki Osmanlı yönetimini kuşkulandırdığından, 1614'te sürgün edildi. 1618'de sürgünden dönünce eski rakibi Yusuf Seyfa'yla barışarak, bunu iki aile arasında bir evlilikle pekiştirdi.

Sonraki yıllarda yeni topraklar ele geçirerek Suriye, Lübnan ve Filistin'in büyük bölümünü egemenlik altına aldı. Gücünün giderek artmasından tedirgin olan Osmanlıların 1633'te gönderdiği kuvvetler karşısında yenilgiye uğrayınca Lübnan Dağlarına kaçtı. Ama yakalandı (1634) ve İstanbul'da idam edildi. Ölümünden sonra egemenliğindeki topraklar parçalandıysa da, Dürzi ve Maruni birliği sürdü.

Fahreddin Acemi (d. İran - ö. 1460, Edirne), Osmanlı şeyhülislamı. Sarayda görevli Hurufilerin yakılması için fetva vermiştir.

İranlı olduğu için Acemi lakabıyla anılan Fahreddin, İran'da Seyyid Şerif Cürcani'den ders aldıktan sonra Bursa'ya gitti. Burada Şeyhülislam Molla Fenari'nin oğlu Mehmed Şah'ın hizmetine girdi. Bursa'daki çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1431'de şeyhülislam oldu ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Bazı kaynaklara göre II. Mehmed (Fatih) döneminde Hurufilik yaygınlık kazanmış ve padişah, Fazlullah Tebrizi ile bazı Hurufileri sarayına kabul etmişti. Bu kişilerin padişaha yakınlığından ve II. Mehmed'in Hurufilik eğiliminden rahatsız olan Sadrazam Mahmud Paşa, durumu şeyhülislama bildirdi. Sadrazamın tertibiyle bir araya gelen Hurufilerin konuşmalarını gizlice dinleyen Fahreddin Acemi, halk önünde Hurufilerle tartıştıktan sonra yakılmaları için fetva verdi.

Fahreddin Behramşah (ö. 1225, Erzincan), 1162-1225 arasında Mengücek beyi. Mengüceklerin Kemah-Erzincan kolu, onun yönetiminde en parlak dönemini yaşamıştır.

Mengüceklerin Kemah-Erzincan kolunun ilk beyi Davudşah'ın oğlu olan Fahreddin, Danişmendli beyi Yağıbasan'ın 1162'de Davudşah'ı öldürmesi üzerine beyliğin başına geçti. İlk iş olarak beyliğin merkezini Kemah'tan Erzincan'a taşıdı ve burasını önemli bir ticaret ve kültür merkezi durumuna getirdi. II. Kılıç Arslan'ın kızı İsmeti Hatun'la evlenerek Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlandı. Yönetimi sırasında dengeci bir politika izledi; komşu hanedanlarla akrabalık ilişkileri kurdu. 1188'de II. Kılıç Arslan ile oğlu Kutbeddin Melikşah arasında çıkan anlaşmazlıkta, uzlaştırıcı bir rol oynadı. 1201'de, Erzurum'daki Saltuklu egemenliğine son veren Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Süleymanşah'a bağlılığını yineledi ve kendisi için bir tehlike oluşturmasını önlemek amacıyla kızını onun kardeşi Tuğrulşah'la evlendirdi. 1202'de II. Süleymanşah'ın Gürcistan seferine katıldı. Anadolu Selçuklu ordusunun bozguna uğraması üzerine tutsak düştüyse de, fidye karşılığında serbest bırakıldı. 1216'da kızı Selçuk Hatun'u Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Keykâvus'la evlendirdi; böylece Anadolu Selçuklu Devleti ile akrabalık bağlarını güçlendirdi. Yönetimi oğlu II. Davudşah'a bıraktıktan kısa bir süre sonra öldü.

Fahreddin Behramşah, sanatçıları ve bilginleri koruyan bir hükümdardı. Genceli Nizamî, *Mahzen-i Esrar* adlı yapıtını ona ithaf etmiştir.

Fahreddin Dede *bak.* Hüseyin Fahreddin Dede (ŞEYH)

Fahreddin İraki, tam adı FAHREDDİN BİN İBRAHİM (d. 1213, Hemedan - ö. 23 Kasım 1289, Şam, Suriye), İranlı ünlü mutasavvıf ve şair. Hemedan'da öğrenim gördü. On sekiz yaşında Hindistan'a giderek Multan'da dönemin ünlü mutasavvıflarından Şeyh Bahaeddin Zekeriya'nın hizmetine girdi. Şeyhin ölümünden (1267) sonra dervişlerle geçinemediğinden Mekke'ye, oradan da Bağdat'a gitti. Konya'da Sadreddin Konevi ve Mevlânâ'nın sohbetlerine katıldı. Anadolu'da çevresinde çok sayıda mürit topladı. Bir süre sonra da Mısır ve Şam'a gitti.

Fahreddin İraki'nin en ünlü yapıtı *Lemaat*'ta (1891; *Parıltılar*, 1948, 1963) Muhyiddin Arabi'nin *Füsûsu'l-Hikem*'inin etkisi görülür. Nazım ve düzyazının birlikte kullanıldığı tasavvufi nitelikli bu yapıt, Arapça ve yer yer Farsça kaleme alınmıştır. Ayrıca çeşitli dillere çevrilerek, hakkında birçok şerh yazılmıştır. Magribi mahlasını kullanan Fahreddin İraki'nin *Divan*'ından (1909) başka *Uşşaknâme* (1937) ve *Istılahat-ı Sufiyye* adlı yapıtları vardır.

Fahreddin Mübarekşah, asıl adı MUHAMMED (d. 1126-35 - ö. 1206, Lahor), tarihçi. Yaşamı üzerine ayrıntılı bilgi yoktur. İyi bir öğrenim gördü, Arapça ve Farsça öğrendi. Gurlular sarayında devlet hizmetinde bulundu. En önemli yapıtları olan *Şecere-i Ensab* ve *Nesebnâme*'de Gurluların tarihi, Türk kabilelerin toplumsal örgütlenmesi ve Türk alfabeleri üzerine ayrıntılı bilgiler verir. Ayrıca *Rahikü't-Tahrik* ve henüz ortaya çıkarılamamış olan *Medhal-i Manzûm der İlm-i Nücûm* adlı yapıtları vardır.

Fahreddin Razi, tam adı EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN ÖMER BİN EL-HÜSEYİN FAHREDDİN RAZI (d. 1149, Rey - ö. 1209, Herat yakınları, Harezm, İran), İslam kelamcısı. İslam tarihinin en güvenilir Kuran tefsirlerinden birinin yazarıdır. *Mefatihü'l-Gayb* (1861) ya da *Kitabü't-Tefsirü'l-Kebir* ve *el-Muhassal Efkârü'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn* (1905; *Kelâm'a Giriş*, 1978) gibi yapıtlarında ortaya koyduğu dehasıyla yaygın bir ün kazanmıştır.

Bir vaizin oğluydu. Çeşitli konularda kapsamlı bir eğitim görerek kelam ve felsefe alanlarında uzmanlaştı. İran'ın kuzeybatı kesimleri ile Türkistan'da pek çok yer dolaştı ve sonunda Herat'a (bugün Afganistan'da) yerleşti. Gittiği her yerde ünlü bilginlerle tartışmalar yapar, yerel yöneticiler de onu korumaları altına alır ve kendisine danışırlardı. Razi, yazdığı 100 kadar kitapla ün ve servet kazandı. Her yolculuğunda 300 öğrencisinin yaya olarak kendisine eşlik ettiği, bir kentten ötekine giderken eşyasını bir katırın taşıdığı, sandıklar dolusu altını ve gümüşü olduğu söylenirdi.

Razi, Abbasi Devleti'nin dağılmakta olduğu ve sözde imparatorluğa bağlı pek çok yerel yöneticinin, fiilen bağımsız birer hükümdar durumuna geldiği bir siyasal ve dinsel kargaşa döneminde yaşadı. O yıllarda Moğollar bölgeyi işgal ederek imparatorluğa son darbeyi indirmek üzereydi. Dinsel birlik ise uzun süre önce bozulmuştu; İslam dini Sünnilik ve Şiilik olarak iki kola ayrılmış, çoğunlukla yerel hükümdarların desteğiyle sayısız küçük mezhep ortaya çıkmıştı. Bu arada tasavvuf da güç kazanmaktaydı. Kendisinden önceki yüzyılda yaşayan Gazali gibi Razi de, Aristoteles ve öteki Yunan filozoflarından aldığı kavramları Kuran'la bağdaştırarak kendine özgü uşçu bir kelam ve felsefe oluşturmaya çalışan bir "orta yolcu"ydu. Bu çabaları

sonucunda felsefe ve kelam alanındaki görüşlerinin bir özeti olan *el-Mebahisü'l-Maşrikiye*, İbn Sina üzerine birkaç yorum ve türünün en büyük yapıtları arasında sayılan Kuran tefsiri *Mefatihü'l-Gayb* ya da *Kitabü't-Tefsirü'l-Kebir* ortaya çıktı. İlk yazıldığı zamanlardan beri bir kelam klasiği kabul edilen *el-Muhassal Efkârü'l-Mütekaddimin ve'l-Müteahhirin* adlı yapıtı da aynı ölçüde önemlidir. Fahreddin Razi, bir genel kültür ansiklopedisinin yanı sıra tıp, astroloji, geometri, fizyonomi, mineraloji, dilbilgisi gibi çok çeşitli konularda da kitaplar yazdı.

İkna yeteneği güçlü bir vaiz ve büyük bir tartışma ustasıydı. Karşısındakilerin savlarını çürütme yeteneğinin yanı sıra saldırganlığı, kendine güveni, alınganlığı ve terslliğiyle pek çok düşman kazandı. Servet edinmedeki başarısı da kıskançlığa yol açıyordu. Razi, kimi zaman kötülük yapmaktan da kaçınmazdı. Başarılarına karşı duyduğu kızgınlığı açıkça gösteren ağabeyinin Harezmşahlar tarafından hapsedilmesine ve hapiste ölmesine göz yumdu. Çekiştiği ünlü bir vaiz hükümdarın buyruğuyla boğuldu. Bir olay yüzünden, Şiiliğin İsmailiye mezhebine yönelttiği saldırılara son verdiği anlatılır: Söylendiğine göre, inançlarının hiçbir geçerli kanıtı olmadığını belirterek İsmailiye mezhebine sataşması üzerine, bu mezhepten biri Razi'nin öğrencisiymiş gibi yanına sokulmuş ve göğsüne bir bıçak dayayarak "İşte kanıtımız!" demiştir. Ayrıca, Razi'nin eceliyle ölmediği, kendilerine yönelttiği saldırıların intikamını almak için Kerramiye mezhebinden kişilerce zehirlendiği de öne sürülmüştür.

Razi tartışmayı öyle severdi ki, sapkın dinsel görüşleri çürütmeden önce bunları olabildiğince eksiksiz anlatır ve savunur gibi konuşurdu. Bu alışkanlığı rakiplerine, kendisini dinsel sapkınlıkla suçlama fırsatı veriyordu. Razi için "Resmî dine düşman olanların görüşlerini en inandırıcı biçimde, resmî din görüşlerini de inandırıcı olmaktan en uzak biçimde sunar" denirdi. Resmî din dışındaki görüşleri ayrıntılı biçimde anlatmasıyla Razi'nin yapıtları, az bilinen İslam mezhepleri hakkında yararlı birer kaynak olmuştur. Razi'nin kendisi de, bir görüşü destekleyen yeterli sav bulamadığında, bu görüşü olabildiğince kapsamlı bir biçimde sunmaya çalıştığını belirtmiştir. Böylece Razi, yalnızca resmî din görüşlerini savunduğunu kesin olarak belirtmesine karşın, "şeytanın avukatlığı"nı da çok iyi yapmıştır.

Razi olgunluk çağında kendini tümüyle öğrenmeye verdi; yemek için harcanan zamanın bile boşa gittiğine inanıyordu. Ama yaşamının sonlarına doğru öğrenmeye ve tartışmaya fazla zaman ayırmış olmasından ötürü pişmanlık duydu. Vasiyetnamesinde şöyle demiştir:

"Kelam ve felsefe yöntemlerini inceledim ve onlardan Kuran'dan gördüğüm yararı göremedim. Çünkü Kuran, görkemi ve yüceliği Tanrı'ya atfeder, belirsizlikler ve çelişkilerle uğraşmayı yasaklar."

Razi ölmeden önce öğrencilerinden, düşmanlarının rahatsız etmemesi için cesedini gizlemelerini istedi. 1209'da öldüğünde, Herat yakınlarındaki bir köye bakan bir tepede akşam karanlığında gömüldü.

Bazı Müslümanlarca, imana yeniden büyük bir güç kazandırdığına inanılan Fahreddin Razi'nin çok yönlü bir dehası ve renkli bir kişiliği vardı. İnanca göre böyle dahiler yüzyılda bir çıkardı ve Razi, Gazali'den sonraki dahiydi. Kuşkusuz, Gazali gibi Razi'nin de amacı, İslamda bir canlanma ve uzlaşma sağlamaktı. Ama Razi, Gazali gibi özgün bir düşünür sayılmaz. Ayrıca okuyucularına, Gazali'nin tersine, kendi dinsel deneyimini çoğunlukla aktaramamıştır. Çözümlemeler yapmaya yatkın dehası da, kimi zaman onu uzun ve dolambaçlı tartışmalara sürüklemiştir. Ama Razi, dinsel yazılarında, pek çok bilim dalını da kapsayan çeşitli disiplinler üzerine engin bilgisiyle bu eksikliklerini dengelemiştir. Ölümünden sonraki yüzyıllarda da İslam düşünürleri ve kelamcıları sık sık Razi'nin kitaplarına başvurmuştur.

Fahrenheit, Daniel Gabriel (d. 24 Mayıs 1686, Gdańsk, Polonya - ö. 16 Eylül 1736, Lahey, Hollanda), 1709'da alkollü termometreyi, 1714'te de cıvalı termometreyi geliştiren Alman fizikçi. Günümüzde ABD'de ve Kanada'da yaygın olarak kullanılan Fahrenheit sıcaklık ölçeğini kurmuştur.

Yaşamının büyük bölümünü Hollanda'da geçiren Fahrenheit, çalışmalarını fizik alanında yoğunlaştırdı ve duyarlı meteoroloji aygıtları üretti. Suyun, donma noktasının altında da sıvı halde kalabileceğini ve sıvıların kaynama noktalarının atmosfer basıncına bağlı olarak değiştiğini buldu.

Fahrenheit sıcaklık ölçeği, suyun donma noktasını 32°, kaynama noktasını ise 212° olarak kabul eden ve bu iki sıcaklığın arasını 180 eşit aralığa bölen sıcaklık ölçeği. Ölçeği geliştiren Alman fizikçisi Daniel Fahrenheit başlangıçta, eşit miktarda buz ve tuz içeren bir karışımın sıcaklığını, ölçeğinin sıfır noktası olarak almış ve normal vücut sıcaklığını 96° olarak kabul etmişti; daha sonra bu değeri 98,6° olarak saptadı.

Fahrenheit ölçeği 1970'lere değin İngilizce konuşan ülkelerde ortak kullanımda kaldı, ama bu tarihten sonra birçok ülke resmî ölçeklerini değiştirerek Celsius ölçeğini kabul etti. Bugün çoğu ülkede ve bilimsel çalışmaların tümünde Celsius ölçeği kullanılmaktadır. Celsius (°C) ölçeğindeki bir sıcaklığı Fahrenheit ölçeğine çevirmek için $°F = (9/5 \times °C) + 32$ bağıntısından yararlanılır.

Fahri Kaptan (ü. 19. yy'ın ikinci yarısı), Türk resim tarihinde "primitifler" diye anılan ve kartpostal ya da fotoğraftan çalıştıkları sanılan grubun en önemli temsilcilerinden biri.

Yaşamıyla ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Kaynaklara göre Mekteb-i Bahriye'nin öğretmen sınıfından mezun oldu. 1887'de Askeri Bahriye Rüştiyesi'nde, 1903'te de Darüşşafaka'da resim öğretmenliği yaptı.

Fahri Kaptan'ın günümüze çok az resmi ulaşmıştır. Bu nedenle üslup özelliklerini ve gelişimini saptamak oldukça güçtür. Ayrıca "Yıldız Sarayı Bahçesinden" (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) ve "Arnavutköy Sırtlarından" gibi manzaralar ve Jean Brindisi'nin bir yapıtından gerçekleştirilen "Rumelihisarı Önünde Kayık" gibi resimlerle, "Fahri" imzasını taşımakla birlikte üslup açısından büyük farklılıklar içeren bir başka grup resmin de (örn. "Ortaköy Manzarası") onun olup olmadığı tartışmalıdır. Bütün bu belirsizliklere karşın Fahri Kaptan üstün teknik becerisiyle, Osman Nuri Paşa, Süleyman Seyyit ve Şeker Ahmet Paşa ile birlikte 19. yüzyıl yağlıboya manzara resminin Türk resim sanatındaki ilk uygulayıcılarından biri sayılır.

Fahri Paşa, tam adı MEHMED FAHRİ (d. 1860, İstanbul - ö. 1932, İstanbul), halk sağlığı alanındaki yapıtlarıyla tanınmış Osmanlı hekim. Şair Halit Fahri Ozansoy'un babasıdır. Özel eğitimle Farsça, Arapça ve Fransızca öğrendi. 1884'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi. Aynı okulda ameliyat-ı cerrahiye muallim muavini oldu. Daha sonra gönderildiği Almanya'da, Berlin Tıp Fakültesi'nde hıfzıssıhha ve müdavat-ı sıhhiye (hijyen) alanında uzmanlık eğitimi gördü. Dönüşünde Mekteb-i Tıbbiye'de hıfzıssıhha muallim muavinliğine getirildi. Daha sonra muallim oldu ve 20 yıl bu dersi okuttu. Bu arada rütbesi mirlivalığa (tümgeneral) yükseldiyse de II. Meşrutiyet'te miralaylığa (albay) indirildi ve kadro dışı bırakıldı. Bir süre

Fahri Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

sonra İşkodra Fırkası başhekimliğine atandı. Hijyen alanında *Müntehabat-ı Sıhhiye* (1891), *Hıfz-ı Sıhhat-ı İştigalat-ı Zihniye* (1892), *Hıfz-ı Sıhhat-ı Sıyam ve Erkân-ı Saire-i Din-i İslam* (1891), *Hıfz-ı Sıhhat-ı Melbusat* (1909) gibi yapıtları olan Fahri Paşa, *Manzum İşkodra Tarih-i Harbi* (1913) adlı bir de tarih kitabı kaleme almıştır. Tasavvufa da meraklı olan Fahri Paşa divan tarzında şiirler de yazmıştır.

fahriye, divan şairlerinin kendilerini övmek amacıyla yazdıkları şiirlere verilen ad. Özel olarak bağımsız biçimde yazılanları varsa da, daha çok kasidelerin içinde yer alır. Şairler fahriyelerde genellikle şiirdeki ustalıklarından söz eder ve çeşitli abartmalarla kendilerinin öbür şairlerden üstün olduklarını söylerler. Osmanlı edebiyatında en tanınmış fahriye yazarı, Hz. Muhammed için yazdığı 40 beyitlik medhiyesinin 31 beyitinde kendisini övmesiyle ün yapmış Nef'i'dir (1572-1635). Ayrıca Sünbülzade Vehbi de (ö. 1809) çok sayıda fahriye yazmış bir şair olarak bilinir.

Fahrüddin Ali Ahmed (d. 13 Mayıs 1905, Delhi - ö. 11 Şubat 1977, Yeni Delhi), 1974-77 arasında Hindistan cumhurbaşkanı.

Assamlı bir askeri doktorun oğlu olan Ahmed, Hindistan'da eğitim gördükten sonra Cambridge'de tarih okuyarak 1927'de mezun oldu. Hindistan'a döndükten sonra Assam yasama meclisine seçildi (1935). 1938'de eyaletin maliye ve gelirler bakanı olarak bazı radikal vergi önlemleri aldı. II. Dünya Savaşı'nın başlarında Hindistan Ulusal Kongresi'nin İngiliz yönetimiyle çatışmaya girmesi üzerine, bir yıl hapiste kaldı. Serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra yeniden tutuklandıysa da Nisan 1945'te serbest bırakıldı.

1946'da Assam başsavcılığına getirildi ve altı yıl bu görevde kaldı. Parlamento'da bir dönem görev aldıktan sonra, yeniden Assam'a döndü. Ocak 1966'da Başbakan İndra Gandhi'nin ilk kabinesinde yer aldı. Sulama ve enerji, eğitim, sınai kalkınma ve tarım gibi çeşitli bakanlıklarda bulundu. Sakin ve yumuşak kişiliğiyle tanınan Fahrüddin Ali Ahmed, 1974'te Hindistan'ın beşinci cumhurbaşkanı seçildi.

fahte, Türk müziğinde 20 zamanlı, 13 vuruşlu büyük usul. Daha çok peşrev formunda kullanılmıştır. Bu usulle ölçülmüş besteler ve ilahiler de vardır.

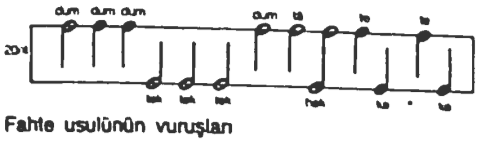

Fahte usulünün vuruşları
Ana Yayıncılık Arşivi

Faial Adası, eskiden FAYAL ADASI. Portekizce ILHA DO FAIAL. Atlas Okyanusunun kuzeyinde, Asor Adalarının bir bölümünü oluşturan Portekiz adası. 168 km² olan yüzölçümü, 1957-58 yıllarındaki yanardağ etkinliği sonucunda yaklaşık 2,5 km² artmıştır. Adanın ortasında düzgün biçimli bir yanardağ olan Gordo bulunur. "Kayın ormanı" anlamına gelen Faial adı, adada bir zamanlar çokça bulunan bir tür mersin ağacının burayı keşfedenlerce kayın sanılmasından gelmektedir. Adada, Faial'ı 16. yüzyılda kolonileştiren Flamanların anısına Flamengos adı verilen küçük bir vadi vardır.

Faial Adasında Guia Dağı ve eteklerindeki Horta kasabası, Asor Adaları
V Philips - Shostal / EB Inc

Faiallı kadınlar *Agave* liflerinden zarif danteller işler, incir ağacının kar beyazı özünden oymalar yapar, zarif sepetler örerler. Tahıl, meyve ve zeytin yetiştiriciliği dışındaki önemli uğraşlar sığır besiciliği, mandıracılık ve ispermeçet yağı elde etmeye yönelik balina avcılığıdır.

Horta iline bağlı olan adanın yönetim merkezi, aynı zamanda başlıca limanı olan Horta kasabasıdır. Öteki önemli kasabalar Cedros ve Feteira'dır. Nüfus (1986 tah.) 16.100.

Faidherbe, Louis(-Léon-César) (d. 3 Haziran 1818, Lille - ö. 29 Eylül 1889, Paris, Fransa), Fransız Senegali valisi (1854-61, 1863-65). Afrika'daki Fransız sömürge imparatorluğunun kuruluşunda önemli rol oynamış ve sonradan Fransız Batı Afrikası'nın başkenti olan Dakar'ı kurmuştur.

Politeknik Okul'u bitirdikten sonra 1840'ta istihkâm birliğine katıldı. 1843'ten 1846'ya değin Cezayir'de sıradan bir subay olarak kaldı. 1847'de Guadeloupe'a gönderildiyse de, köleliği kaldırmaya yönelik kampanyayı desteklediği için geri çağrıldı. 1849'da Cezayir'de bir birliğin komutanlığına atandıktan sonra, yöneticilik yeteneğini ortaya koyarak hızla yükselmeye başladı. Bir süre görev yaptığı Kabiliye'deki hizmetlerinden ötürü Légion d'honneur nişanının "chevalier" unvanını aldı.

1852'de gönderildiği Senegal'de yetenekli ve enerjik bir yönetici olarak kısa sürede kendini gösterdi. İki yıl sonra, 36 yaşında binbaşı rütbesine yükseltilerek valiliğe atandı. Fransız üstünlüğünün askeri yöntemlerle sağlanabileceğine inandığından, Senegal sınırlarında giderek güçlenen militan İslam önderi el-Hac Umar Tal'a karşı sert bir tutum izledi. Zaman zaman Paris'teki hükümeti dinlemeden yürüttüğü bir dizi askeri sefer sonunda kuzeydeki Magriplilere boyun eğdirdi, el-Hac Ömer kuvvetlerini Aşağı Sénégal Irmağının ötesine sürdü ve Fransız egemenlik alanını güneyde Gambia'ya doğru genişletti. 1861'e gelindiğinde, daha önce dağınık ticaret merkezlerinden oluşan Fransız Senegali'ni bölgenin en önemli siyasal ve askeri gücü durumuna getirmiş bulunuyordu.

Fransız hükümetinin 1858'de Batı Hint Adaları plantasyonlarına gönderilmek üzere Senegal'den sözleşmeli işçiler toplama girişimini istifa tehdidiyle önleyen Faidherbe, Siyahların geleneksel yapısını, onları sarsmadan dönüştürmeyi temel aldı. Bu amaçla kabile şeflerinin otoritelerini korurken, çocuklarını Fransız yönetiminin etkili adamları olacak biçimde eğitmeye önem verdi. Senegal'i İngiliz Hindistanı'yla boy ölçüşebilecek geniş bir Fransız Afrika İmparatorluğu'nun kilit taşı durumuna getirmek amacıyla, bölgenin ekonomik gelişme potansiyelini harekete geçirmeye çalıştı. Deneysel tarımcılığı özendirdi; Dakar'ı Yukarı Senegal kıyısında iç kesimlere yayılmayı sağlayacak bir üs olarak kullanarak Médina'yı kurdu.

Cezayir'de geçici bir görevin ardından, 1863'te yeniden Senegal'e döndü. Ama Fransız egemenliğini Nijer'e ve sonunda Timbuktu'ya kadar genişletme girişiminden pek sonuç alamadı. Fransız hükümeti el-Hac Ömer'in Yukarı Nijer kıyılarında kurduğu yeni imparatorluğa elçiler göndermesine izin vermekle birlikte, Fransız topraklarını genişletme önerilerini pahalıya mal olacağı gerekçesiyle reddetti.

1865'te Senegal'den ayrılarak Cezayir'e döndü. Fransız-Alman Savaşı'nın (1870-71) patlak vermesi üzerine Fransa'ya geri çağrılarak Aralık 1870'te Kuzey Ordusu başkomutanlığına atandı. Durumun umutsuz olduğunu görmekle birlikte, ulusal savunma hükümetine sadık kaldı; ustalık ve kararlılıkla çarpıştı. 1871'de kuzeydeki Pas-de-Calais, Somme ve Nord illerinin temsilcisi olarak Ulusal Meclis'e seçildi; ama meclisin cumhuriyet karşıtı tutumu nedeniyle hemen istifa etti. 1876'da senato seçimlerinde yenilgiye uğradıysa da 1879'da Nord ilinden Cumhuriyetçilerin senatör adayı olarak seçimleri kazandı ve 1888'e değin sandalyesini korudu. Yaptığı hizmetlerden ötürü 1880'de kendisine Légion d'honneur nişanının "grand chancelier" unvanı verildi.

Uzun yıllar güç koşullar altında yaşaması son yıllarında felç olmasına ve görme yeteneğini büyük ölçüde yitirmesine neden oldu. Etkin siyasetten çekilmekle birlikte Batı Afrika'daki olaylara karşı ilgisini sürdürdü ve bu konuda bir ölçüde etkili olmayı başardı.

Faik Reşad (d. 1851, İstanbul - ö. 26 Haziran 1914, İstanbul), Osmanlı gazeteci ve edebiyat tarihçisi.

Rüştiye öğrenimini yarıda bırakarak Bâb-ı Seraskeri'de ve Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi'nde çalıştı. Bu sırada özel öğretmenlerden Arapça ve Farsça öğrendi. *Takvim-i Vekayi* gazetesi başyazarlığında, Diyarbakır, Varna ve Yanya maarif müdürlüklerinde bulundu. İstanbul'a dönünce çeşitli gazetelerde çalıştı, öğretmenlik etti. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra *Takvim-i Vekayi* müdürlüğüne getirildi. Darülfünun-ı Osmani'de (sonradan İstanbul Üniversitesi) edebiyat tarihi okuttu. Tarih-i Osmani Encümeni muhabir üyeliğine seçildi. Edebiyat tarihi ve biyografi alanlarında *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (ty), *Eslâf* (1893-94, 2 cilt; *Eslâf*, 1975), *Teracim-i Ahvâl* (1895) gibi kitaplar yayımladı. Ayrıca *Mükemmel Osmanlı Lugatı* (1901, Ali Nazima ile birlikte) adlı bir sözlüğüyle, *Gencine-i Letaif* (1882) ve *Külliyat-ı Letaif* (1912) adlı fıkra derlemeleri ve birçok okul kitabı vardır. En önemli yapıtı *Matbuat-ı Osmaniye Tarihi*, yayımlanamadan bir yangında yok olmuştur.

Faik Bey (HACI) (d. İstanbul - ö. Ocak 1891, İstanbul), 19. yüzyılın ünlü şarkı bestecisi.

Yaşamına ilişkin bilgi azdır. Ünlü neyzen Salim Bey'in kardeşidir. Aksaray Kız Sanayi Mektebi ve Haseki Hastanesi müdürlüklerinde bulundu. Müzikte Dellalzade İsmail Efendi'nin öğrencisiydi. Mevlevi olan Faik Bey, neyzen ve hanende olarak da ün yaptı. Birçok öğrenci yetiştirdi. *Faiku'l-Asar* (1881) adlı bir de güfte derlemesi vardır.

Hiç saz eseri bestelememiş olan Faik Bey'in dinsel ve dindışı formlarda 130 dolayında yapıtı günümüze ulaşmıştır. Özellikle bir şarkı bestecisi olarak tanınır. Bu formdaki yapıtlarında Hacı Arif Bey'in etkisinde kaldığı açıkça görülür. En tanınmış şarkıları arasında "Levm eder tâ haşredek gönlüm sana" (rast), "Jaleler açsın nesim, gülzare dönsün cûybâr" (rast), "Gönlüm yine bir ateş-i hicrane dolaştı" (nihavend), "Zencir-i aşkın dil-bestesiyim" (segâh), "Nihansın dideden ey mest-i nazım" (rast), "Ateş-i suzan-ı fırkat yaktı cism-ü canımı" (hümayun), "Neyleyim biçare dil, encâmı kâr" (hüseyni) ve "Gör halimi cânâ bana çeşmin neler etti" (hüzzam) sayılabilir.

Faik Paşa, asıl adı FRANCESCO DELLA SUDA (d. 1814, Syra, Yunanistan - ö. 19 Kasım 1866, İstanbul), İtalyan asıllı Osmanlı eczacı. Eczacılığın Türkiye'deki öncülerindendir.

Syra Adasında yoksul bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. On iki yaşlarında geldiği İstanbul'da bir eczanede çırak olarak çalışmaya başladı. Bir süre sonra Maltepe Hastanesi'ne eczacı yardımcısı olarak girdi, 1844'te eczacı oldu. Daha sonra Osmanlı ordusunun Merkez Eczanesi müdürlüğüne getirildi. 1859'da mirlivalığa

(tümgeneral) yükseldi. 1862 Londra, 1855 1. Paris ve 1863 İstanbul Dünya sergilerine katılarak ilaç ve drog koleksiyonları ile madalyalar kazandı. 1850'de Beyoğlu'nda açtığı Büyük Eczane, İstanbul'un ilk eczanelerindendir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin kurucularından olan Faik Paşa, Kırım Savaşı (1853-56) sırasında da Osmanlı, Fransız ve İngiliz ordularının sağlık malzemesi gereksinimini sağlamak için büyük çaba harcadı.

Faik Paşa, asıl adı GIORGIO DELLA SUDA (d. 14 Aralık 1835, İstanbul - ö. 7 Ocak 1913, İstanbul), İtalyan asıllı Osmanlı eczacı. Modern eczacılığın Türkiye'deki öncülerindendir.

Faik Paşa'nın(*) (Francesco della Suda) oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da

Faik Paşa (Giorgio Della Suda), y. 1877
Ana Yayıncılık Arşivi

Bebek'teki Saint Benoit Fransız Okulu'nda yaptı. On altı yaşında yükseköğrenim için Fransa'ya gitti. 1855'te Paris Eczacılık Okulu'ndan mezun oldu. Bir süre Fransa'da özellikle kimyasal analiz üstüne çalışmalar yaptı. İstanbul'a dönünce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de (Askeri Tıbbiye) fenn-i ispençiyari (eczacılık) ve kimya öğretmenliğine getirildi ve bu görevi 40 yıl sürdürdü. 1887'de, o dönemde askeri eczacıların alabilecekleri en yüksek rütbe olan ferik (korgeneral) rütbesine yükseldi. Harbiye Nezareti Ecza Deposu müdürlüğü ve eczacılık müfettişliği görevlerine getirildi. 1867 2. Paris Dünya Sergisi'ne yolladığı drog ve afyon koleksiyonları nedeniyle Légion d'honneur nişanıyla onurlandırıldı. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, İstanbul Eczacılar Cemiyeti ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (sonradan Kızılay Derneği) kuruculardandır. Uzun yıllar bu örgütlerde yöneticilik yapmıştır.

fail, hukuksal sonuç yaratan bir eylemi gerçekleştiren kimse. Borçlar hukukunda başkasını kasıt ya da ihmal yoluyla ve hukuka aykırı olarak zarara uğratan kimse, ceza hukukunda ise ceza yasalarının suç saydığı bir eylemi yapan kimse anlamına gelir.

Ceza hukukunda üç fail türü sayılmıştır: 1) Birden fazla failin ortaklaşa işlediği suçlarda (iştirak), suçun maddi öğesini oluşturan hareketi yapan ya da eylemi doğrudan doğruya birlikte gerçekleştiren ya da başkasını suç işlemeye azmettiren kimse asli faildir. Türk Ceza Kanunu'na (TCK) göre, bir suçu ortaklaşa işleyen asli faillerden her birine o eyleme özgü ceza verilir (m. 64). 2) Suç işlemeye özendirerek, suçu işleme kararını pekiştirerek, suç işlendikten sonra yardım sözü vererek, suçun ne yolla işleneceğine ilişkin talimat vererek, suçun işlenmesine yarayacak araçları sağlayarak ya da suçun işlenmesini kolaylaştırarak suça katılan kimse feri faildir. Bu tür faillere, işlenen suçun ölüm ya da yaşam boyu ağır hapisi gerektirdiği durumlarda 10 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası verilir. Öteki durumlarda ise yasanın söz konusu suç için öngördüğü cezanın yarısı oranında indirim yapılır. Feri failin katılması olmaksızın suçun işlenemeyeceği kanıtlanırsa, ceza indirimi yapılmaz (TCK m. 65). 3) İştirakte suç işleyen asli faillerin birden çok olması durumunda bunlardan her biri ortak faildir. İştirak durumunda bir suçu ortaklaşa işleyen faillerden biri hakkında cezayı artırmayı gerektiren kişiye bağlı sürekli ya da geçici durumlar ve nitelikler, bunu bilerek eyleme katılan bütün suç ortaklarını kapsar (TCK m. 66). Eylemin cezasını artıran nesnel nedenler, eylemin işlendiği sırada bunu bilen suç ortakları hakkında da geçerli olur.

Fain, Agathon-Jean-François, Baron (d. 11 Ocak 1778, Paris - ö. 16 Eylül 1837, Paris), Napoléon'un özel kabinesinin (*cabinet particulier*) arşiv görevlisi olan Fransız tarihçi. Napoléon dönemine ait kişisel anılarıyla tanınır. Yapıtları, Fransız imparatorluk tarihini aydınlatan çok önemli bir kaynaktır.

1795'ten sonra çeşitli devlet arşivlerinde çalıştı. Napoléon'un özel kabinesinin hizmetine 1806'da girdi. 1809'da baron unvanı aldı, 1813'te de Napoléon'un özel sekreteri oldu. 1815'teki Yüz Gün dönemi sırasında da bu görevi yürüttükten sonra, devlet görevlerinden çekildi. 1830'da Kral Louis-Philippe tarafından saray harcamaları yöneticiliğine ve özel kabinenin baş sekreterliğine getirildi.

Tarihsel olaylara ilişkin anılarını içeren en ünlü yapıtı *Manuscrit de 1814, contenant l'histoire des six derniers mois du règne de Napoléon*'dur (1823; 1814 Yazıları, Napoléon Döneminin Son Altı Ayının Tarihi). Kişisel anıları ölümünden sonra 1908'de yayımlanmıştır.

Fairbairn, Sir William, 1. BARONET (d. 19 Şubat 1789, Kelso, Roxburghshire, İskoçya - ö. 18 Ağustos 1874, Moor Park, Surrey, İngiltere), geliştirdiği yeni köprü tasarımlarıyla tanınan İskoçyalı inşaat mühendisi ve mucit. Ayrıca, demir malzemenin denenmesine yönelik yeni teknikler geliştirmiş, birçok yeni alanda demir kullanımını başlatmıştır.

1817-32 arasında Manchester'da, James Lillie ile birlikte, değirmen yapımcısı olarak çalışan Fairbairn, 1835'te Londra'daki Millwall'da bir tersane kurdu ve burada yüzlerce tekne üretti.

1844'te çift borulu Lancashire buhar kazanını geliştirdi. Teknelerin gövdesinde, köprülerde, değirmen şaft düzeneklerinde ve inşaat çubuklarında dövme demir kullanımını başlattı. Demir üretiminde, sıcak ve soğuk halde üflenen havanın etkisini inceledi ve demir malzeme için çeşitli dayanıklılık deneyleri geliştirdi. 1845'te Robert Stephenson ile birlikte Galler'de, biri Menai Boğazı (Britannia Köprüsü), öteki Conwy Irmağı (Conwy Köprüsü) üzerinde kurulan tüp biçiminde iki demiryolu köprüsünün tasarımını yaptı. Britannia Köprüsü'nün yapımında kullandığı ve daha sonraları dünya çapında kullanılmaya başlayan levha kirişlerinin perçinlenmesinde gene kendi geliştirdiği hidrolik makinelerden yararlandı.

1869'da baronet unvanı alan Fairbairn'in küçük kardeşi Sir Peter (1799-1861) da, Leeds'de dokuma makineleri ve takım tezgâhları üreten bir fabrika kurdu ve 1858'de "sir" unvanı aldı.

Fairbanks, Douglas, asıl adı DOUGLAS ELTON ULMAN (d. 23 Mayıs 1883, Denver, Colorado - ö. 12 Aralık 1939, Santa Monica, California), ABD'li sinema oyuncusu ve yapımcısı. Beyazperdenin gösterişli, gözü pek kahramanlarının ilk ve en başarılı

Douglas Fairbanks *Kara Korsan* filminde
EB Inc.

örneklerinden biri olmuş, atletik yetenekleri, kibar romantizmi, doğal ve candan tavırlarıyla 1920'lerde "Hollywood'un Kralı" olarak adlandırılmıştır.

Kısa bir yükseköğrenim döneminin ardından küçük rollere çıkarak tiyatro yaşamına atıldı. 1914'te Broadway'in sevilen oyuncularından biri olmuştu. D. W. Griffith'in *The Lamb* (1915; Kuzu) adlı filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. İki yıl sonra da kendi yapım şirketinin başına geçti. Sevilen çok sayıda filmi arasında *The Mark of Zorro* (1920; *Zorro'nun İşareti*), *The Three Musketeers* (1921; *Üç Silahşörler*), *Robin Hood* (1922), *The Thief of Bagdad* (1924; *Bağdat Hırsızı*), *The Black Pirate* (1926; *Kara Korsan*), *The Iron Mask* (1929; *Demir Maske*) ve başrolünü 1920'den 1935'e değin evli kaldığı ünlü yıldız Mary Pickford'la paylaştığı *The Taming of the Shrew* (1929; *Hırçın Kız*) sayılabilir.

Fairbanks 1919'da Pickford, Charlie Chaplin ve Griffith'le birlikte United Artists'i kurdu. Şirketin amacı, bağımsız olarak gerçekleştirilen filmlerin dağıtımını sağlamaktı. 1936'da oyunculuğu bıraktığını resmen açıklayan Fairbanks, yapımcılığı ölümüne değin sürdürdü.

Fairbanks ile ilk eşi Anna Beth Sully'nin oğlu Douglas Fairbanks, Jr. da (d. 9 Aralık 1909, New York kenti) sinema oyuncusu oldu. Babasınınkilere benzer roller aldı ve kibar tavırlarıyla 1930 ve 1940'ların aranan başrol oyuncuları arasına girdi. Daha sonra İngiltere'de bağımsız televizyon yapımcısı olarak çalıştı ve uluslararası şirketlerde yöneticilik yaptı.

Fairfax, Ferdinando, 2. Baron Fairfax (Cameron) (d. 29 Mart 1584, Yorkshire - ö. 14 Mart 1648, Yorkshire, İngiltere), İngiliz İç Savaşları'nda Parlamento tarafında savaşan komutan. Parlamento ordusunun başkomutanı olan Fairfax 3. baronu Thomas'ın babasıdır.

1. Baron Fairfax'ın oğluydu. Felemenk'te askeri eğitim gördü. Piskoposlar Savaşları'nın ilkinde (1639) bir piyade bölüğüne komuta etti, ama 1640 seferine katılmadı. Krallığın askerlerin konaklamasına ve çeşit-

li başka hizmetlere ilişkin talepleri Yorkshire'ın öteki ileri gelenleri gibi onu da bezdirince, İç Savaş'ta ılımlı bir Parlamento yanlısı oldu. Parlamento'da yedi kez Boroughbridge'i, Uzun Parlamento'da da Yorkshire'ı temsil etti. I. Charles'a Büyük Uyarı'yı sunan (Kasım 1640) komitenin de üyesiydi.

1642-44 arasında Yorkshire'da birkaç çarpışmaya komuta etti. Temmuz 1644'te York valisi oldu. Aralıkta da Pontefract'ı aldı, ama ertesi yıl parlamenterlerin askeri ve sivil yönetim görevi almasını yasaklayan yasanın kabul edilmesi üzerine komutanlıktan istifa etti. 1648'de Yorkshire'da bir kaza sonucu öldü.

Fairfax, Thomas, 3. Baron Fairfax (Cameron) (d. 17 Ocak 1612, Denton, Yorkshire - ö. 12 Kasım 1671, Nun Appleton, Yorkshire, İngiltere), Kralcılarla Parlamento yanlıları arasındaki İngiliz İç Savaşları sırasında Parlamento ordusunun başkomutanı. Taktik konusundaki becerisi ve kişisel cesareti, Parlamento yanlılarının İngiltere'nin kuzeyinde ve güneybatısında kazandığı birçok zaferde belirleyici olmuştur.

Fairfax 2. baronu Ferdinando'nun oğluydu. Cambridge Üniversitesi'nde okudu. 1629'dan 1631'e değin İspanyollara karşı Felemenklilerle birlikte savaştı. İskoçlara karşı Piskoposlar Savaşları'na (1639, 1640) katıldı. Ocak 1640'ta "sir" unvanını, 1648'de babasının ölümü üzerine de onun baronluk unvanını aldı.

İç Savaş çıktığında babasıyla birlikte Parlamento saflarında yer alan Sir Thomas, doğum yeri Yorkshire'da süvari birliği komutanlığına atandı. Ocak 1643'te Leeds'i, mayısta Wakefield'ı aldı, ama 30 Haziran'da Adwalton Moor'da yenilince Yorkshire'ın neredeyse tümü Kralcıların eline geçti. Fairfax, Oliver Cromwell'in yardımıyla karşı saldırıya girişti ve Lincolnshire'daki Winceby (Ekim 1643) ile Yorkshire'daki Marston Moor'da (Temmuz 1644) kazandığı zaferlerle kuzeyi geri aldı. Yorkshire'daki Helmsley Şatosu kuşatmasında ağır yaralandı (Eylül 1644).

Şubat 1645'te Yeni Örnek Ordu'nun başkomutanlığına getirilen Fairfax bu etkin savaş gücünün örgütlenmesine ve eğitimine büyük katkıda bulundu. Northamptonshire'daki Naseby'de I. Charles'a karşı kazandığı kesin zaferde (14 Haziran 1645) ise pervasız cesaretini gösterdi. Oradan güneybatıya doğru ilerledi ve Kralcıların ayakta kalan tek ordusunu Somerset'teki Langport'ta yendi (Temmuz 1645).

Fairfax sınırlı bir monarşinin kurulabileceğini umut etmişti. Ama Kralcılar 1647'de yeniden silaha sarılınca onları Kent'teki Maidstone'da ezdi ve Essex'teki Colchester kentini aç bırakarak teslime zorladı. Fairfax, askerlerinin Aralık 1648'de Parlamento'da giriştiği temizlik hareketini onaylamadı. I. Charles'ı ölüme mahkûm eden komisyonda görev almayı reddetti ve böyle bir sonucu önlemeye çalıştı. Cumhuriyet kurulduğunda Devlet Konseyi üyeliğini kabul etti.

1650'de İskoçya'yı işgal önerisine karşı çıkarak başkomutanlıktan istifa etti; ardından da siyasetten çekildi. 1657'de artık *Lord Protector* (kral vekili) olan eski dostu Cromwell ile bozuştu. Cromwell'in Eylül 1658'de ölümü üzerine, ordunun muhalefetine karşın Parlamento yönetimini geri getirmek için General George Monck'a yardım etti. Fairfax, 1660'ta I. Charles'ın oğlunu II. Charles adıyla tahta çıkmak üzere İngiltere'ye dönmeye çağıran Parlamento'nun üyesiydi; ama II. Charles'ın Cromwell'in ölüsüne saygısızlık etmesine çok kızdı ve bir daha hiçbir kamu görevi almadı. M. A. Gibb'in *The Lord General: A Life of Thomas Fairfax* (1938) adlı yapıtı Fairfax'ın yaşamöyküsünü konu alır.

Fairfield, ABD'de California eyaletinin ortakuzey kesimindeki Solano ilinin (*county*) merkezi olan kent. Güneyde, San Francisco'nun 72 km kuzeydoğusundaki Suisun'la komşudur. Kıyı Sıradağlarının yamaçları ile Suisun Körfezi arasındaki bölgede yer alır. Fairfield'ı il merkezi olarak 1859'da kuran Kaptan Robert Waterman, Connecticut'ta doğduğu kasabanın anısına kente bu adı verdi. Kentin geleneksel meyve ve tahıl üretimi ile hayvan besiciliği, 1957'den sonra Monticello Barajı'nın sağladığı sulamayla daha verimli duruma geldi. Şarapçılık, küçük tekne yapımı, patlayıcı madde üretimi, dokumacılık ve Travis Hava Kuvvetleri Üssü de Fairfield ekonomisine katkıda bulunur. Solano College (1945) Suisun'dadır. Kent 1938'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 77.211; Vallejo-Fairfield-Napa metropoliten alanı, 451.186.

Fairweather Dağı, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası'nda yer alan en yüksek doruk (4.663 m). Alaska sınırında, St. Elias Dağlarının Fairweather sırası içinde, Buzullar Körfezi Ulusal Anıtı'nın güneybatı ucundadır. Dağa adını, 1778'de "güzel bir havada" (*fair weather*) körfezi geçerken doruğu gören Kaptan James Cook vermiştir.

Faithorne, William (d. y. 1616, Londra - ö. 13 Mayıs 1691, Londra), kusursuz çizgisel oymalarıyla ünlü İngiliz oymabaskı ve portre ustası.

Ressam Robert Peake (Yaşlı) ile oymabaskı ustası John Payne'in öğrencisiydi. İç Savaş sırasında tutuklandı, hapse atıldı ve sürgüne gönderildi. 1650'de Paris'ten Londra'ya geri dönünce baskı satıcısı, basımcı ve oymabaskı ustası olarak çalıştı. 1622'de *The Art of Graving and Etching* (Oyma ve Aside Yedirme Baskı Sanatı) adlı kitabı yayımladı. Portre çizimlerine ek olarak Londra (1658), Virginia ve Maryland'ın haritalarını hazırladı. Faithorne'un oğullarından William (1656-1710) mezzotint baskı üzerine çalışmıştır.

faiz, para ya da kredi kullanımı karşılığında ödenen kira. Borçlu ile alacaklı arasındaki anlaşmadan ya da yasalardan doğar. Belirli bir süre üzerinden, parasal bir miktar ya da oran olarak hesaplanır. Sermayenin geliri biçiminde ele alındığında, faiz sermayenin gayri safi büyüme oranı olarak da tanımlanabilir. Faiz oranı genelde piyasa koşullarınca belirlenmekle birlikte, para piyasasını yönetmek ve yönlendirmekle görevli kurumların müdahalelerine de konu olabilir.

Eskiçağ ve ortaçağda faiz daha çok ahlaki açıdan ele alınırdı. Faize yönelik tepkilerin temelinde, toprak sahiplerini paranın artan gücüne karşı koruma kaygısı yatıyordu. Faizi bir bölüşüm kategorisi olarak ele alan klasik iktisatçılar, daha çok faiz ve kâr oranları arasındaki ilişki üzerinde durdular ve denge faiz oranını belirleyen ekonomik etkenleri ortaya koymaya çalıştılar. Klasik iktisatçılar, kâr oranının borçlanmanın maliyetinden yüksek olmadığı bir durumda kimsenin borçlanmayacağı görüşündeydiler. Klasik iktisatçılardan Nassau Senior faizin, üretim araçlarına yatırılan sermaye dolayısıyla katlanılan özverinin karşılığı olduğunu ileri sürerek, "imsak" kuramını ortaya attı. Bu görüşü de eleştiren Karl Marx, değerin tümüyle emek tarafından yaratıldığını ve sermayenin maddeleşmiş emekten başka bir şey olmadığını ileri sürdü. Marx'a göre faiz ve kâr, emeğin sömürülmesinin sonucu olan artıdeğerin parçalarıydı ve bir hizmetin yerine getirilmesinden değil, kapitalistlerin gücünden kaynaklanıyordu.

Marjinalistlerin, kişilerin şimdiki ve gelecekteki tüketimleri arasındaki tercihlerini yansıtan zaman tercihi kuramına göre faiz, kapitalisti zaman alıcı ama daha verimli etkinliklere yönelten bir işlev görüyordu. Avusturya iktisat okulunun temsilcileri de kâr ve faizin, üretim sürecinin daha dolambaçlı hale getirilmesinin sağladığı marjinal verimlilikle ilişkili olduğunu ileri sürdüler. Alfred Marshall ise, insanların tasarruf ederek gelirlerini tüketmeyi geleceğe ertelediklerini, faizin bu "bekleme"nin karşılığı olduğunu savundu. Irving Fisher, denge faiz oranının tüketicilerin sabırsızlığı ile üretim sürecini uzatmanın getirdiği kârlılığa bağlı olduğunu öne sürdü.

Marjinalistlerin uzun dönemli yaklaşımına karşılık, Keynes'in likidite tercihi kuramı kısa dönemli piyasa faiz oranını açıklamaya yöneliktir. Faizi tümüyle parasal bir olgu olarak ele alan bu kurama göre, bir ekonomideki faiz oranı, faizle ters yönlü bir ilişki içinde olan para talebi ile o ekonomideki para arzı tarafından belirlenir. Keynes'in para talebinin faizdeki oynamalara karşı pek duyarlı olmadığını ileri sürmesine karşılık, günümüzde iktisatçıların önemli bir bölümü bir para politikası aracı olarak faize büyük önem vermektedir. Özellikle monetaristler, enflasyonu önlemek için yatırımları kısmak ve faiz oranlarını yükseltmek gerektiği görüşündedirler. Ama bunun büyüme üzerinde yaratacağı olumsuz etkilere bir çözüm getirilememiştir. *Ayrıca bak.* sermaye kuramı.

İslam hukukunda faiz kesin olarak yasaklanmıştır. Kuran'da faiz karşılığında, artma ve çoğalma anlamına gelen "riba" sözcüğü kullanılmıştır. Buna göre, faiz mal değişiminde karşılığı bulunmayan fazlalıktır. Aynı cinsten malların değişiminde faizin ortaya çıkmaması için değişimin eşit ölçülerde ve peşin olması gerekir. Değişimde bir tarafın aldığından fazla vermesi ya da veresiye bırakması durumunda faiz ortaya çıkar. Birinci durumda fazlalık faizi (riba-i fadl), ikinci durumda erteleme faizi (riba-i nesie) ortaya çıkar. Ödünç işleminde ise, alınan malın aynı ölçüde ödenmesi gerekir. Fazladan verilen her şey faizdir. Tartılan ya da ölçülen farklı cinsten malların değişiminde miktarlarda eşitlik aranmaz; yalnızca her ikisinin de peşin olarak verilmesi gerekir. Tartılan bir mal ile ölçülen bir malın değişiminde ise ne eşitlik, ne de peşinlik koşulu vardır. Buna göre altın, gümüş ya da para ile buğday ya da benzeri bir mal alınması durumunda, anlaşmaya bağlı olarak peşin ya da veresiye, eşit ya da farklı miktarlarda değişim olabilir. Bu tür değişimlerde faiz söz konusu değildir.

Türk borçlar hukukunun kabul ettiği esaslara göre faiz bir anaparanın varlığını zorunlu kılarsa da ondan ayrı ve bağımsız bir nitelik taşır. Bu nedenle anaparadan bağımsız olarak istenebilir, başkasına devredilebilir, dava edilebilir. Faiz anaparanın ödenmesiyle ortadan kalkmadığı gibi yapılan bu ödeme kısmi ödeme sayılmaz.

Borçlar Kanunu'nun (BK) 72. maddesine göre faiz yasadan, sözleşmeden ya da örf ve âdetten doğar. Yasal faiz, faiz vermek zorunda olan kişinin herhangi bir biçimde faizin kararlaştırılmamış olduğu durumlarda ödeyeceği faizdir. Örneğin Türk Medeni Kanunu'na (TMK) göre vasi vesayeti altında-

ki kimse için harcamaya gerekli görmediği paraları hemen sulh mahkemesince ya da hükümetçe belirlenmiş olan bir kuruma faiz karşılığında yatırmakla yükümlüdür. Bunu yapmazsa, bir aydan sonra işletilmeyen paraların faizini ödemek zorundadır (m. 385). Direnim(*) durumunda borçlu geçmiş günler için faiz ödemekle yükümlüdür (m. 103). Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 93. maddesine göre cari hesaplarda alacaklı ve borçlu kalemlerinin birbirinden çıkarılması sonucunda ortaya çıkan tutar için saptandığı günden başlayarak faiz işler.

Faiz sözleşmeyle de kararlaştırılabilir, akdi faiz denen bu faiz, ticari sözleşmelerin yanı sıra, devletçe yapılan iç ve dış borçlanmalarda da uygulanır. TMK'da düzenlenmiş olan taşınmaz rehninde iki taraf faiz oranını, serbestçe saptayabilir. TTK'nın 8. maddesine göre de ticari işlerde faiz oranı serbestçe belirlenebilir. Faiz ödenmesi gereken durumlarda, miktarı sözleşmeyle saptanamamış faiz ödemeleri yıllık yüzde 30 oranında yapılır. Faiz örf ve âdetten de doğabilir. Örneğin BK'ya göre ödünçte faiz verilmesi öngörülmesine karşın bir oran belirlenmemişse, ödüncün alındığı zamanda ve yerde o tür ödünçlerde ödenegelen faiz oranı kabul edilmiş sayılır (m. 308). Bankaların uygulayacakları yıllık faiz oranları, kararnamelerle saptanan sınırlar içinde kalmak koşuluyla Bankalar Birliği'nce düzenlenir.

Faizin anaparaya eklenerek birlikte yeniden faiz yürütülmesine bileşik faiz denir. TTK bileşik faizin üç aydan aşağı olmamak üzere yalnız cari hesaplar ile borçlu bakımından ticari iş niteliğini taşıyan ödünç sözleşmelerinde geçerli olacağını kabul etmiştir (m. 8).

Faizî (KAFZADE), asıl adı ABDÜLHAY (d. 1572, İstanbul - ö. Mayıs 1622, İstanbul), Osmanlı tezkire yazarı ve divan şairi. Kazasker Kafzade Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğludur. Ana tarafından soyu Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye dayanır. İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yaptı. 1618'de Selanik, ertesi yıl da Şam kadılığına atandı. Henüz göreve başlamadan kadılığa başkasının atandığını öğrenince bir süre memuriyetten uzaklaşarak İstanbul'da yaşadı. 1620'de kendisine arpalık olarak Midilli Adası geliri verildi ama padışah bütün arpalıkları kaldırınca geçim sıkıntısı içine düştü. II. Osman'ın (Genç) tahttan indirilişi sırasında sarayda bulunan Faizî, bu olaydan duyduğu korkuyla birkaç gün sonra öldü. En önemli yapıtı, daha çok bir antoloji niteliği taşıyan *Zübdetü'l-Eş'ar* adlı tezkiresidir. Faizî'nin ayrıca *Sakiname* adlı mesnevisi ile *Leyla vü Mecnun* adlı yarım kalmış bir yapıtı da vardır. *Divan*'ında gazeller önemli bir yer tutar.

faj *bak.* bakteriyofaj

Fajans, Kasimir (d. 27 Mayıs 1887, Varşova, Polonya - ö. 18 Mayıs 1975, Ann Arbor, Michigan, ABD), İngiliz kimyacı Frederick Soddy ile eşzamanlı olarak radyoaktif yer değiştirme yasasını bulan Polonya asıllı ABD'li fiziksel kimyacı. Bu yasaya göre radyoaktif bir atom, bir alfa parçacığı salarak bozunduğunda, sonuçta ortaya çıkan atomun atom numarası, başlangıç atomundan iki azdır; bir beta parçacığı salındığında ise atom numarası bir büyüktür.

Leipzig, Heidelberg, Zürich ve Manchester üniversitelerinde öğrenim gören Fajans, 1911-17 arasında Karlsruhe'deki Teknik Üniversite'de öğretim üyeliği yaptı. 1917'de Otto Gohring ile birlikte, bugün protaktinyum-234*m* olarak adlandırılan uranyum X_2'yi buldu. Daha sonra Münih'teki Fiziksel Kimya Enstitüsü'nde çalışmaya başladı ve bir süre sonra bu kurumun yöneticiliğine getirildi. 1936-57 arasında da Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde profesörlük yapan Fajans, 1942'de ABD vatandaşı oldu.

fakr (Arapçada "yoksulluk"), tasavvufta, kişinin dünyayla ilintili olan her şeyle ilgisini keserek Tanrı'ya yönelmesi.

Kuran Tanrı'yı zengin (gani), insanları da "Tanrı'nın fukarası" olarak niteler (Faatır 15). Dolayısıyla zenginlik peşinde koşmak Tanrı'ya ulaşma düşüncesiyle bağdaşmaz. Mutasavvıf, doğal olarak, Tanrı'ya zorunlu olduğu bilincini taşıyacak, bu bilinç onu başkalarına boyun eğmekten de kurtaracaktır. İlk mutasavvıflar bu yaklaşımla, sözcük anlamıyla fakrı dervişliğin temeli saymışlar, fakir ve derviş sözcüklerini eşanlamlı olarak kullanmışlardır.

Tasavvuf düşüncesinin gelişmesiyle fakr kavramı da yeni anlamlar kazanmıştır. Sülemi'ye (ö. 1021) göre fakr, Tanrı'yı görerek onun yarattığı bütün nedenlerden kurtulmaktır. Bu da Tanrı'dan başka hiçbir şeye gereksinim duymamakla olur. Fakir önlem almaz, bilinen hiçbir şeye başvurmaz; kendisini Tanrı'nın yönettiğini, gereksinimlerini onun giderdiğini, ondan başkasının hiçbir şeye güç yetiremeyeceğini bilir.

Hucvîri (ö. 1077) fakrı, biçimsel ve gerçek fakr olarak ikiye ayırır. Biçimsel fakr mutasavvıf için vazgeçilmez olan yoksulluğu seçiştir. Gerçek fakr ise, kendisini dünyadan uzaklaştıran mutasavvıfın Tanrı'ya yönelişidir.

Yoksulluğu seçiş bakımından "terk" kavramıyla çakışan fakr, bunun biraz daha ötesinde "fena" kavramıyla buluşur. Daha çok vahdet-i vücud (varlığın birliği) düşüncesiyle bağlantılı olan bu yoruma göre mutlak fakr, Tanrı dışındaki her şeyin terki ile Tanrı varlığında yok oluşu (fena fi'llah) dile getirir.

faksimile, fotoğraf, harita, resim ve benzer görsel malzemenin iletimi ile kopyasının yeniden elde edilmesi işlemi. Ana ilkeleri İskoçyalı saatçi ve kâşif Alexander Bain tarafından bulunmuştur. Bain'in 1843'te aldığı İngiliz patentinden günümüze değin çok çeşitli aygıt tasarımları geliştirilmiştir; bunların hemen tümü, özgün kopyanın temel alanlarının sırayla taranmasına ve her alanın koyuluk derecesinin belirli bir elektrik akımı değeriyle temsil edilmesine dayanır. Bu elektrik akımı, normal telefon hatları üzerinden ya da mikrodalgalar aracılığıyla alıcı tarafa iletilir ve alıcıda, özgün kopyadaki alana karşılık gelen konumda ve aynı koyulukta bir görüntü oluşturur. Özgün kopya optik olarak taranır ama alıcıdaki kayıt işleminde çeşitli yöntemler kullanılır.

Faksimilenin çok çeşitli uygulama alanları vardır. Örneğin meteoroloji istasyonları, yörüngeye oturtulmuş meteoroloji uydularından alınan sinyaller aracılığıyla, bulut örtüsü fotoğraflarının ve deniz yüzeyindeki sıcaklık değişimlerini gösteren kızılötesi görüntülerin elde edilmesinde faksimileden yararlanır.

Gazetecilikte yakın çevre dışından elde edilen fotoğrafların hemen tümü faksimile aracılığıyla sağlanır. Yerel klinikler ve hastaneler de, röntgen görüntülerini radyoloji merkezlerine iletmede faksimileden yararlanır.

faktoriyel, matematikte, verilen bir sayının kendisi ile kendisinden küçük bütün tamsayıların çarpımına eşit olan sayı. Bir sayının faktoriyeli, bu sayının yanına ünlem işareti konarak gösterilir. Buna göre, 7 faktoriyel, 7! olarak gösterilir ve $7\times6\times5\times4\times3\times2\times1$ anlamına gelir. Sıfır faktoriyel ve 1 faktoriyel, 1'e eşit olarak tanımlanmıştır.

Faktoriyellerle, genellikle, permütasyon ve kombinezonların hesaplanmasıyla ikiterimli açılımındaki terimlerin katsayılarında karşılaşılır. *Ayrıca bak.* ikiterimli teoremi, permütasyon ve kombinezon.

falaka, yaklaşık 1,5 m uzunluğundaki bir sopaya bağlı halka biçimindeki bir kayış ya da ipten oluşan ceza ve işkence aracı. Osmanlılarda dayak cezasının uygulanmasında kullanılmıştır.

Osmanlı kanunnamelerinde yer verilen falaka cezası, narha uymamak, kent asayişini bozmak gibi durumlarda, yargılamaya gerek duyulmadan uygulanırdı. Suçüstü ya da tanık ifadeleri üzerine yakalanan suçlu halkın arasında yere yatırılır, falaka ayak bileklerine geçirilip döndürülerek kayışı sıkıştırılırdı. Falakanın iki ucundan tutan iki kişi suçlunun ayaklarını havaya kaldırır, bir üçüncü kişi de tabanlarına yetkilinin uygun gördüğü sayıda değnek vururdu. Bu işlem için büyük kentlerde bir falakacıbaşı ve onun buyruğunda falakacı denen acemi oğlanları görev yapardı. Kent kadıları, yeniçeri ağası, ihtisab ağası, sekbanbaşı, subaşı gibi yargı görevlileri ve kent yöneticileri, çarşı ve pazar denetimlerine falakacı ekibiyle çıkarlardı. İstanbul kadısının teftişlerinde çok sayıda görevli arasında özel giyimli falakacılarla teraziciler de bulunurdu. Bazen sadrazamlar ve sadaret kaymakamları da falakacıbaşıyla yardımcılarını yanlarına alarak denetim yaparlardı.

Medreselerde bir disiplin cezası olan falaka, Tanzimat döneminde ilk ve orta dereceli okullarda da uygulanan bir ceza oldu. Bunun için Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, değneğin cinsi ve nitelikleri bile belirlenmişti. Aslında falaka, salt göz korkutucu bir ceza olarak düşünülmüştü. Sözü edilen tüzükte de falaka değneğinin acıtmadan vurulması öngörülmüştü. Oysa uygulamada ağır ve eğitimle bağdaşmayan bir ceza oldu. Okullarda falaka cezası, kalfa ya da mubassır (disiplin görevlisi) tarafından, müdürün ya da muallimin gözetiminde, bütün öğrencilerin ortasında uygulanırdı. II. Meşrutiyet'te yasaklanmasına karşın, taşra okullarında Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin sürdü. Suçun ağırlığına göre falakanın "hafif" (potin üstüne), "az ağır" (çorap üstüne), "ağır" (yalınayak) olmak üzere üç biçimi vardı. Yetişkinler için falaka cezası, falaka kayışının fazla sıkıştırılması, kayış yerine zincir kullanılması, taban derisini kaldıracak kadar çok sopa vurulması gibi daha ağır biçimlerde uygulanırdı.

Falaka, sanığın bir suçu üstlenmesi ya da suçunu itiraf etmesi için bir işkence aracı olarak da kullanılmıştır.

Falanj, tam adı FALANGE ESPAÑOLA (İspanyol Falanjı) ya da (1937-77) FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS JUNTAS DE OFENSIVA NACIONAL SINDICALISTA (Gelenekçi İspanyol Falanjı ve Milliyetçi Sendikalist Saldırı Cuntaları), 1933'te İspanya'da, ünlü diktatör Miguel Primo de Rivera'nın oğlu José Antonio Primo de Rivera tarafından kurulan siyasal topluluk. Hem gerici sağın, hem de devrimci solun düş kırıklığına uğrattığı gençlik kesimlerinden yandaş toplamıştır. Milliyetçi Sendikalist Saldırı Cuntaları adlı benzer bir toplulukla Şubat 1934'te güçbirliği yaparak 26 maddelik bir manifestoyla cumhuriyetçi anayasayı, partiler sistemini, kapitalizmi, Marksizmi ve sınıf savaşını reddetmiş, milliyetçi-sendika-

list bir devletin kurulması gerektiğini ilan etmiştir.

İlk Falanjistlerin bir bölümü saldırı yanlısıydı ve İç Savaş'tan önceki aylarda silahlı genç Falanjistler, komünist ya da sosyalist gruplarla karşı karşıya geldiler. Ama bütün yürüyüş, toplantı ve silahlı çatışmalara karşın ilk üç yıl boyunca çok az bir ilerleme gösterdiler. Halk Cephesi'ni iktidara getiren Şubat 1936 seçimlerinde, Falanj, Madrid'de toplam 180 bin sağ oydan ancak 5 binini alabildi. *Cortes*'deki (Parlamento) tek temsilcileri Primo de Rivera da seçimi kaybetti. Halk Cephesi'nin iktidara gelmesi ve ülkenin hızla devrimci ve karşıdevrimci kamplara bölünmesiyle, doğrudan eylemi savunan Falanjistlerin gücü arttı. Bu arada, Falanjistlerin sürekli kötüledikleri ılımlı merkez Katolikler gözden düştüler. Primo de Rivera herhangi bir "gerici hareket"e karşıydı, ama olaylar onun boyunu aştı: Askeri ayaklanma başladığında (Temmuz 1936) cumhuriyet hükümetinin tutuklusuydu ve 20 Kasım 1936'da idam edildi.

General Francisco Franco, faşizme yakın bir topluluk olan Falanj'da çekirdek halinde bir bürokrasi, siyasal bir yapı ve hatta oluşum halinde bir toplum kuramını hazır buldu. Milliyetçi hareket içinde Falanj'ın gelenekçi ve monarşist öğelerle bağdaştırılması gerekiyordu, ama bu 19 Nisan 1937 kararnamesi ile kolayca halledildi. Kararname aslında rakip olabilecek bu hizipleri Gelenekçi İspanyol Falanjı ve Milliyetçi Sendikalist Saldırı Cuntaları adı altında birleşmeye zorladı. General Franco topluluğun mutlak başkanı, kayınbiraderi Ramón Serrano Suñer de baş sözcüsü oldu.

Bundan sonra topluluğun yüce ilkeleri siyasal ve askeri zorunluklar karşısında önemini yitirmeye başladı; gücü de bir yönetim ağı aracılığıyla toplum ve kamu yaşamının her alanına ulaşmak için kullanıldı. Falanj üyeliği siyasette yükselmenin koşulu haline geldi; bu arada yavaş yavaş başlangıçtaki ideolojiden uzaklaşıldı.

Franco'nun ölümünden önce, 12 Ocak 1975'te komünist ve bölücü olmayan "siyasal birlik"lerin kurulmasına izin veren bir yasa çıkarıldı. Ardından, özellikle de Franco'nun kasım ayındaki ölümünden sonra çeşitli partiler ortaya çıktı. Falanj ise 1 Nisan 1977'de resmen feshedildi.

Falaşalar, Etiyopyalı (Siyah) Yahudiler. Kendilerine Beta İsrael (İsrail Ailesi) adını verirler ve Sebâ melikesi Belkıs'la Süleyman Peygamber'in oğlu I. Menelik'in soyundan geldiklerini ileri sürerler. Asıl atalarının ise Yahudiliği kabul eden Agaular olduğu sanılır. İmparator Susenyos tarafından Simen'den sürüldükleri 17. yüzyıla değin bağımsız bir ilde yaşadılar. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılda Falaşaların durumu görece iyileşti; bu dönemde yaklaşık 20 bin Falaşa Tana Gölünün kuzeyindeki bölgede yaşıyordu.

Erkekler genellikle demirci ya da dokumacıdır; bazıları ise satın almalarına izin verilmeyen topraklarda çiftçilik yapar. Falaşa kadınları ise çanak çömlekleriyle ünlüdür.

Falaşaların Geez dilinde yazılmış bir Tevrat'ı ve bir dua kitabı vardır. Talmud'u bilmemekle birlikte Yahudi geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Sebt günü ve sünnet uygulamaları vardır; sinagoglarda *kohen*'lerin yönettiği ayinlere katılırlar; Yahudiliğin beslenme ve temizlik kurallarına uyarlar; Yahudi dinsel takvimine göre birinci ayın 14'ünde kurban keserler ve büyük Yahudi bayramlarından çoğunu kutlarlar. 1970'lerin ortaları ile 1980'lerin ortaları arasında İsrail hükümeti kuraklıktan etkilenen 10 bini aşkın Falaşayı havayoluyla gizlice ülkelerinden alarak İsrail'e taşımış ve iskân etmiştir.

Falca Pietro *bak.* Longhi, Pietro

falcılık, genellikle ussal bir temele dayanmadığı düşünülen çeşitli yöntemlerle gelecekten ve bilinmeyenden haber verme ve kişilik okuma sanatı. Geleceğe ilişkin düşler ve kehanet, eski dinlerde ve hekimlikte önemli rol oynamıştır. Çin, Mısır, Kalde ve Babil'de bulunan falcılığa ilişkin kanıtlar İÖ 4000'e değin uzanır.

Şamanist Türklerin dininde ve günlük yaşamında da falın önemli yeri vardı. Orta Asya Türkçesinde bu kavram "ırk" sözcüğü ile karşılanıyordu. Kaşgarlı Mahmud da *Divanü Luğati't-Türk*'te ırk sözcüğünü "falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek" biçiminde açıklamaktadır. Bu sözcüğün ve bundan türeyen kimi sözcüklerin günümüzde de Batı Anadolu'da "fal, kader, talih, büyü" gibi anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Türklerde fal anlamına gelen sözcüklerden biri de "tölge"dir. Bu sözcüğü Müslüman Kırgızlar da kullanmıştır.

Falcılık, Anadolu toplumlarında da yaygın biçimde uygulanırdı. Gerek Orta Asya'dan getirilen ve biçimsel değişikliklere uğrayarak varlığını koruyan, gerek eski Anadolu, Arap ve İran kültürlerinden aktarılan bu türden gelenek ve inançlar günümüzde Anadolu'da falcılık, bakıcılık, cincilik gibi adlarla anılır.

Kişi kendi geleceğine, yakınlarından birinin sağlığına, uzakta olan birinin durumuna ilişkin bilgi almak, çalınan ya da yitirilen değerli bir şeyin yerini öğrenmek gibi nedenlerle falcıya başvurur. Fal, falcının kullandığı yöntemlere ve malzemeye ya da ilgilendiği konuya göre sınıflandırılabilir. Suya ve aynaya bakma; kurşun, köz ve tütsü; kürek kemiği, kahve, bakla falları Türklerde yaygın olan fal türlerindendir. Suya bakmada bakıcı, bir kabın içine koyduğu suya bakarak cinleri çağırır ve öğrenmek istediklerini sorar; sorularının karşılıklarını suda beliren çizgilerden ve görüntülerden elde ettiğini, bunların da çağırdığı cinlerce oluşturulduğunu ileri sürer. Niyet kuyusuna bakma da bu yöntemin değişik bir biçimidir. Aynaya bakmada, suya bakmada olduğu gibi çağrılan cinlere istenen kişi ve olayları aynada yansıtması buyurulur. Su üstündeki yansımalara, cilalanmış metale ya da değerli taşlara bakarak kehanette bulunma ilk insanlara değin uzanmaktadır. Şamanlar da kayıp kişilerden haber almak için ayna kullanmıştır. İS 5. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da yaygınlaşan kristal küreye bakma bu tür falcılığa bir başka örnektir. Ortaçağda, şeytanın işi olduğu gerekçesiyle kilise tarafından yasaklanan kristal küre falcılığı, Victoria döneminde popüler bir eğlence oldu.

Falcılıkla büyücülüğün iç içe geçtiği kurşun dökme, köz ve tütsü gibi uygulamalar Anadolu'da bugün de yaygındır. Bakıcının bu nesnelerden çıkaracağı yorumlara dayanan ve değişik biçimlerde uygulanan bu yöntemler çoğunlukla cinciliğin çeşitlerinden sayılır. Kurşun dökme aynı zamanda hastalığa ve nazara karşı da uygulanır. Eritildikten sonra suya atılan kurşunun bu sırada çıkardığı cızırtı ile su içinde aldığı biçim üzerine yorumlar yapılarak hastalığın nedeni ortaya çıkarılır ve hastalığa yol açan kötü varlıklar ürkütülür. Bu işlem, ya hastanın vücudu bir bezle örtüldükten sonra onun üzerinde ya da evin eşiğinde uygulanır. Kor halindeki köz de suya atılarak çıkardığı ses ve aldığı biçim üzerine yorum yapılır. Tütsü yöntemi pek çok kültürde yaygınlık kazanmıştır. Kişilerin yüzlerinin, vücutlarının, su ve aynada olduğu gibi tütsünün içinde de belirdiğine inanılır. Tütsü ile fal bakma, hastalıklara ve istenmeyen durumlara karşı önlem almak amacıyla bu alanda uzmanlaşmış kişilerce yapılır. Bu işler için Anadolu'da ana, baba ya da bir başkasından el alarak (*bak.* el alma) ocaklı olmak gerekir. Kürek kemiği ile fal bakma Asya'nın birçok bölgesinde yaygınlık kazanmıştır. Şamanist Orta Asya Türkleri, Moğollar, Araplar, Yunanlılar, Romalılar ve bazı Balkan halklarında, koyun ve keçi gibi hayvanların kürek kemiği ile fala bakma geleneği vardır. Türkler arasında İslamdan sonra da varlığını koruyan bu yöntem, günümüzde de Anadolu'nun hayvancılıkla geçinen bazı yörelerinde uygulanmaktadır. Üstündeki etler çiğken sıyrılan kürek kemiği ateşte kızdırılır ve bakıcı, kemikte oluşan çizgi ve biçimleri yorumlayarak sonuçlar çıkarır. Araplar da bu fal çeşidini çok benimsemişler ve *ilmü'l-ketf* (kürek kemiği bilgisi) adını vererek konuyla ilgili birçok risale yazmışlardır. Türklerde oyun aracı olarak kullanılan aşık kemiği ile de fal açma geleneği vardır. Günümüzde daha çok ev kadınlarının arkadaş toplantılarında yaygın olan kahve falı ise, kahve içildikten sonra ters çevrilerek kapatılan ve soğuyuncaya değin bekletilen fincanın dibindeki telvenin aldığı biçimin yorumlanmasına dayanır. Birçok çeşitlemesi olan iskambil falına oyun kâğıtlarıyla bakılır. Türklerde geçmişi eski değildir; 100 yıl kadar önce Batı'dan gelerek yaygınlık kazanmıştır. Bakla falının kökeni eski Ön Asya ve Orta Asya inançlarına uzanır. Kullanılan malzeme bakla ile sınırlı değildir. Orta Asya Kazak ve Kırgızlarında, Özbeklerde "kumalak" adıyla bilinen bu falda, kırk bir tane küçük taş, nohut, fasulye ya da koyun tezeği parçası kullanılır. Anadolu'da daha çok Çingenelerce kırk bir tane bakla kullanılarak açıldığı için bu adla anılmaktadır. Baklaların arasına birer tane kömür, şeker, kaya tuzu parçası ve bir bozuk para da katılır. Falcı, bunların tümünü üç kez yere serper ve her seferinde, yere düşünce aldıkları durumu bir kişi ya da olayla ilişkilendirerek yorumlar. Bakla yerine arpa ve nohut taneleri de kullanılabilir. Anadolu'nun kimi yörelerinde buna "Fadime Anamızın Falı" da denmektedir. Kitap falı, başta Kuran olmak üzere, manevi değeri olan bazı kitapların sayfalarını açıp çeşitli yorumlar yapmaya dayanır. Kuran, gözü kapalı açıldıktan sonra yedi sayfa geriye gidilir ve buradaki âyetin konusuna göre yorumlar yapılır. İslam dini kötülük amacıyla falcılık yapılmasını yasaklamakla birlikte, uğurlu işler için fal açılmasına hoşgörüyle bakar. İranlılar bu falı Kuran'ın yanı sıra *Hafız Divanı* ile; Türkler ise *Ahmediye, Muhammediye, Envârü'l-Âşıkin* ve *Mesnevi* ile de uygularlar. Ayrıca falname(*) adı verilen ve fal çeşitlerine göre düzenlenmiş kitaplar bulunmaktadır. Öteki falcılık çeşitleri arasında tespih falı; ateşe yağ atıp dumanından ve cızırtısından yorumlar çıkarma; gökcisimlerinin hareketlerinin, yeryüzündeki olaylara etkisini inceleyen astroloji(*) ya da kum ile açılan remil(*), sayıların gizemli etkilerini açıklayan nümeroloji(*) ve oyun kâğıtları, çay yaprakları, zar, ateş, su ve serpilmiş tuz kullanarak kehanette bulunma sayılabilir. Kişilik okumayı amaçlayan başlıca falcılık türleri ise el yazısının incelenmesi olan grafoloji(*), yüz hatlarının incelenmesine dayanan fizyonomi(*), kafatasındaki çizgileri inceleyen frenoloji(*) ve el ayasındaki çizgilerin incelenmesi olan el falıdır(*).

Falcón, Venezuela'nın kuzeybatısında eyalet. Kuzeyde Antil Denizi, kuzeybatıda

Venezuela Körfezi, batıda Zulia, güneyde Lara ve Yaracuy eyaletleriyle çevrilidir. Paraguaná Yarımadasını da içine alır. Yüzölçümü 24.800 km²'dir. Daha çok kıyı düzlüklerinden ve Kuzey Andlar'ın dış bölümlerinden oluşan toprakları kurak ve tarıma elverişsizdir. Mısır, hindistancevizi ve susama dayanan tarım, ırmak vadileri ve dağlardaki taraçalarla sınırlıdır. Keçi besiciliği yaygındır; yüksek kesimleri aşırı hayvan otlatma ve ağaç kesimi yüzünden çıplaklaşmıştır. Paraguaná Yarımadası ve eyalet merkezi Coro'nun çevresindeki bölge hızlı bir sanayileşmeye ve büyümeye sahne olmuştur. Yarımadanın güneybatı kıyısında dev petrol rafinerileri vardır. Venezuela'nın toplam petrol üretiminin hemen hemen üçte ikisi burada gerçekleşir ve tankerlerle ihraç edilir. Yarımadayı da içine alan kuzey kesiminde karayolu ağı gelişmiştir. Nüfus (1990) 632.513.

Falconet, Étienne-Maurice (d. 1 Aralık 1716, Paris - ö. 24 Ocak 1791, Paris), Fransız baroğunun klasik tavrını hoş ve sıcak bir rokoko üslubuyla birleştiren heykelci. Yapıtları XV. Louis döneminin beğenisini yansıtır.

Önceleri bir marangozun yanında çalıştı; daha sonra heykelci J.-B. Lemoyne'un öğrencisi oldu. 1757'de Sèvres'deki porselen

"Yıkanan Kadın", Étienne-Maurice Falconet'nin mermer heykeli, 1757; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource / EB Inc

fabrikasının müdürlüğüne getirildi. Bu fabrikada üretilen eşyanın pek çoğunun modellerini hazırladı. Hoş görünümleri ve abartılı zariflikleriyle Falconet'nin sanatındaki bir dönemin niteliklerini yansıtan bu modellerin bir tanesi de Louvre Müzesi'ndeki "Yıkanan Kadın"dır (1757). Rus çariçesi II. Yekaterina (Büyük), Diderot'nun salık vermesi üzerine Falconet'yi 1766'da ülkesine çağırdı. Falconet, Petersburg'ta I. Petro'yu (Büyük) at üstünde gösteren tunçtan bir heykel yaptı. (Bu etkileyici heykel daha sonra J.-L. David'in at üstündeki Napoléon heykellerine model oluşturmuştur.) 1781'de Paris'e dönen Falconet 1783'te felç oldu ve çalışamaz duruma geldi.

Falconetto, Giovanni Maria, GIAN MARIA FALCONETTO olarak da bilinir (d. y. 1458, Verona - ö. y. 1534, Padova), İtalyan ressam ve mimar. Babası Giacomo Falconetto, ağabeyi Giovanni Falconetto ve amcası Stefano de Verona da ressamdı.

Falconetto'nun yaşamına ilişkin bilgi azdır. Resim öğrenimi gördüğü, bir süre Roma'da kaldığı ve fresk ressamı Melozzo da Forlì'yle birlikte çalıştığı bilinir. Resim ve fresklerinde perspektifi ustaca kullanmasıyla dikkati çeker. En önemli yapıtları Verona'da SS. Nazaro ve Celso Kilisesi'ndeki S. Biagio Şapeli fresklerdir (1497-99).

Falconetto daha sonraları mimarlıkla ilgilenmiş ve daha çok Padova'da, Roma Rönesansı'nı Kuzey İtalya'ya getiren mimar Alvise Cornaro'nun hizmetinde çalışmıştır. Cornaro'nun yaptığı Giustiniani Sarayı'ndaki *odeon* ile *loggia* (1524), Padova'daki S. Giovanni (1528) ve Savonarola (1530) kapıları Falconetto'nun en önemli yapıtlarıdır. Üslubu geç Padova mimarlığını büyük ölçüde etkilemiştir.

Falconiformes, kartal, akbaba, şahin, çaylak, atmaca, tuygun, karakara, doğan, kâtipkuşu, balık kartalı gibi hızlı uçan ve gösterişli gündüz yırtıcılarını kapsayan kuş takımı. Çoğu küçük yabanıl kuşları, kemiricileri ve öbür küçük memeli hayvanları ya da leşleri yiyerek beslenir. Bazı türlerse doğancılık sporunda kullanılır.

Alacakaranlıkta avlanmaya çıkan birkaç atmaca ve doğan türünün dışında kalanlar, tüneklerinden yalnız gündüzleri ayrılır. Genellikle ağırlıkları 0,5-2 kg arasında değişmesine karşın bazı akbaba ve kartalların ağırlığı 14 kg, cüce doğanların (*Microhierax*) ağırlığı 35 gr dolayındadır. Birçok türün dişisi erkeklerden daha iri ve daha iyi avcıdır. Takım üyeleri Antarktika dışında hemen her yerde yaşar. Ama ender olarak gruplar halinde görülür. Bazen bir leşin üzerine çeşitli türden birçok kuş üşüşse bile bireyler arasında güç dengesine dayalı baskınlık hiyerarşisi belirgindir. Genellikle türlerin belli bir bölgedeki sayısını besin kaynakları olduğu kadar, bölgeyi savunma davranışı da sınırlar. İskoçya'da bir çift kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*) besin kaynaklarına bağlı kalmaksızın yaklaşık 4.500 hektarlık bölge gerektirirken, bazı akbabaların savunduğu bölge yuvalarının çevresindeki birkaç metreyle sınırlıdır. Türlerin çiftleşmek için gereksindiği bölgeyse çok daha geniştir.

Takım üyelerinin son derece güçlü pençelerindeki uzun tırnaklar avlarını öldürmeye, kanca biçimli gagaları avlarını parçalamaya yarar. Görme ve işitme duyuları güçlü, koku alma duyuları genellikle yetersizdir.

Falconiformes üyeleri en uzun ömürlü kuşlar arasındadır. Balık kartalı ve şahinler 8-10 yıl yaşamakla birlikte 20 yıldan çok yaşayanlara da rastlanmıştır. Küçük doğanlar ve atmacaların ömrü ortalama 3 yıldır. Ama bazıları 10-12 yıl yaşayabilir. Kartal gibi iri yırtıcıların ömrü doğal ortamlarında 18-24 yıl dolayındadır. Kafeste beslenen türler genellikle daha uzun yaşar.

Yaşam çevrimlerinde dört dönem ayırt edilebilir. Bu dönemlerin süresi kuşun türüne göre orantılı olarak değişir. Yumurta çıkışından ilk uçuşa kadar geçen palazlanma dönemi atmacalarda 23 gün, kondorlarda 150 gündür. İlk uçuştan bağımsızlığın kazanılmasına kadar geçen palazlanma sonrası dönemde yavru kuş yuvadan uzaklaşamaz ve ana babanın getirdiği yiyecekle beslenir. Kanatların yeterince güçlenmediği bu dönem 1-11 ay arasında tamamlanırken bazı iri türlerde çok kısa sürebilir. Gençlik döneminde kuş bağımsız, ama cinsel olgunluğa erişmemiştir. Tüyleri genellikle erişkinlere benzemez. Gençlik dönemi kerkenez ve atmaca gibi küçük türlerde yaklaşık 9 ay, bazı kartallarda 4 yıl, kondorlarda 7 yıl dolayındadır. Cinsel olgunluk dönemi ya da erişkin dönem çiftleşme, yuva kurma ve yavru yetiştirme gibi davranışları içerir.

Gündüzleri avlanan bu kuşlar avlanmadıkları zamanlar havada dönenir (sıcak hava burgaçlarına girer ve bu hava akımlarını kullanmaya uyarlanmış kanatlarını açarak güç harcamaksızın döne döne yükselir) ya da çeşitli yerlerde tüneyerek dinlenir ve akşama doğru genellikle asıl tüneklerine geri döner. Tümü de iyi uçucu olmakla

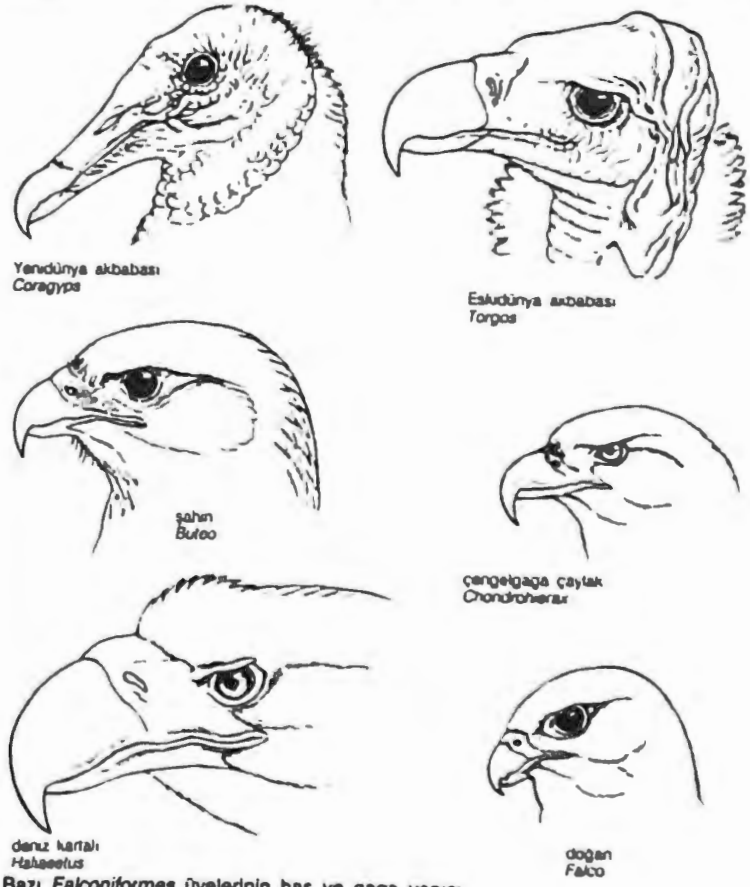

Bazı *Falconiformes* üyelerinin baş ve gaga yapısı
R. Keane'in çizimi

birlikte özellikle iri türler uzun uçuşlara elverişli, görece geniş ve uzun kuyruklar taşır. Atmaca ve çakırlar, doğanlar ve kâtipkuşu dönenebilme yeteneğine karşın etkin biçimde uçmayı yeğler. Bazı doğanlar avlarının üzerine dalışa geçtiğinde saatte 240 km'lik bir hıza ulaşabilmektedir. Karakuş (*Terathopius ecaudatus*) gibi bazı türler uzun süre hemen hemen hiç kanat çırpmaksızın süzülerek uçmaya uyarlanmıştır.

Birçok tür yaşamları boyunca tekeşli kalır. Her yıl yeni eş bulanlar daha çok göçmen türlerdir. Çiftleşme ve üreme birbirini izleyen kur yapma, yuva yapma, kuluçkaya yatma ve yavru yetiştirme dönemlerini kapsar. Çoğu türün kur yapma davranışı değişiktir. Kur yapma sırasında pençelerini kenetleyip yere doğru taklalar atarak inen bazı kartal ve çaylaklar özellikle dikkat çeker.

Birçok tür yuvalarını ağaçlar üzerine, kaya çıkıntılarına, uçurumlara ve ender olarak da yere kurar. Yuvaya genellikle tek, seyrek olarak dörtten fazla yumurta bırakılır. Yumurtalar genellikle oval, beyaz ya da yeşil, az çok beneklidir. Bazen kahverengi ya da kızıl kahverengi de olabilir. Kuluçkaya genellikle yalnız dişi yatar. Kuluçka süresi bazı küçük doğanlarda 28 günden başlayarak bazı akbabalarda 50 günü aşar. Yumurtadan çıkan civcivlerin vücudu hav tüyleriyle kaplıdır. Asıl tüyler palazlanma döneminde çıkar. Bu dönemde yavru kuş ana babanın getirdiği avları parçalamayı öğrenir ve palazlanma döneminin sonunda yardımsız uçar.

Takım üyeleri leşleri, zararlı birçok kemiriciyi ve kuşu yiyerek insanlara yararlı olmaktan öte doğal dengenin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Yalnız birkaç iri yırtıcı tür evcil hayvanlara saldırmasına karşın insanlar bu kuşları genellikle zarar verici ve av kuşlarını tüketen rakipler olarak görmüştür. Avlanmanın yanı sıra yaygınlaşan tarımsal etkinlik, ormanlar gibi doğal yaşama ortamlarının yok edilmesi, zehirli kimyasal maddelerin tarımda kullanılması, birçok türün soyunu tüketmek üzeredir. Bu hayvanların koruma altına alındığı çeşitli ülkelerde bile çoğalmalarını sağlayıcı önlemler yeterli düzeye ulaşmamıştır.

Falconiformes takımının başka bir kuş grubuyla açık evrimsel bağlantısı yoktur. Eldeki veriler 20 milyon yıl ya da daha önce ortaya çıktıklarını göstermektedir.

Falémé Irmağı, Batı Afrika'da akarsu. Fouta Djallon (Futa Jallon) Platosunun doğusunda, Gine'nin kuzeyindeki dağlık yörelerden doğar ve kabaca kuzeydoğu yönünde akarak Mali'ye girer. Daha sonra kuzeybatıya dönerek Mali-Senegal sınırını çizer ve Sénégal Irmağına ulaşır; yalnızca Senegal'in batı ucunu geçerken sınırdan biraz sapar. Yaklaşık 400 km uzunluğundaki Falémé, ivintilerle kesintiye uğramakla birlikte, temmuzdan eylüle değin bir bölümünde ulaşıma elverişlidir. Havzası bol yağış alır. Vadisi boyunca alüvyonlar arasında bir miktar altına rastlanır. Irmak kıyısındaki başlıca yerleşimler, Mali'deki Satadougou ile Senegal'deki Kidira'dır.

Faliero, Marino (d. 1274 - ö. 17 Nisan 1355, Venedik), 1354-55 yıllarında Venedik *doge*'si (dük). İktidardaki soylulara karşı bir komploya önderlik ettiği için idam edilmiştir. Trajik öyküsü, İngiliz şairi Lord Byron'ın *Marino Faliero: Doge of Venice* (1821; Marino Faliero: Venedik Dükü) adlı yapıtıyla birkaç önemli edebiyat ürününe esin kaynağı olmuştur.

Soylu bir aileden gelen Faliero yıllarca Venedik hükümetinde yüksek görevlerde bulundu. Venedik'in Cenova ve Macaristan'a karşı Adriyatik'te deniz üstünlüğünü elde etmek için giriştiği mücadele sırasında, Zara'da Macaristan'a karşı kazanılan bir zafere komuta etti (1348). Bu iki güçlü düşmana karşı Venedik'in çıkarlarını savundu; Cenova'ya karşı gönderilen donanmayı yönetti (1352) ve barış görüşmelerinde önemli rol oynadı.

Faliero, Avignon'da elçi olarak Papa VI. Innocentius'la (hd 1352-62) görüşerek Cenova'yla anlaşmazlığa çözüm aradığı sırada, Eylül 1354'te *doge* seçildi. Venedik donanmasının Porto Longe'de Cenevizlerce bozguna uğratılması (Kasım 1354) üzerine dört aylık bir ateşkes anlaşması yapmak zorunda kaldı. Bu acı yenilgi ve ardından gelen ateşkes, *doge* ile iktidar mücadelesine girişmiş olan soyluların düşmanlığını artırdı.

Faliero, bir soylunun kişisel olarak kışkırtması yüzünden ya da bütünüyle siyasal nedenlerle başka çaresi kalmadığı için, bütün soyluları öldürmeyi amaçlayan bir komplonun başına geçti. Komplo başarılı olursa soyluların yetkileri halka, özellikle de *doge*'ye geçecekti. Ama komplo ortaya çıkarılınca Faliero suç ortaklarıyla birlikte yargılandı ve idam edildi.

Faliler, Kamerun'un kuzeyindeki Adamawa Dağlarının en kuzeydeki doruklarıyla çevrili kayalık platolarda yaşayan halk. Fulani (Peul)' dilinde "tünemiş" anlamına gelen bir sözcükten gelen "Fali" adı, dağ eteklerindeki yerleşim birimlerinin görüntüsünü betimler.

Falilerin geleneksel bir merkezi siyasal örgütlenmesi yoktur. Babayanlı soy çizgisini izleyen Faliler arasında erkeğin egemen olduğu bir ev düzeni görülür. Gerek küçük, gerek büyük köylerde belirli bir soydan kişiler oturur; bu yerleşim yerleri köyün kurucusunun soyundan gelen bir başkan tarafından yönetilir.

Faliler çiftçilikle geçinirler. Başlıca ürünleri darı, nohut, yerfıstığı, kabak, tütün, bamya ve pazar için yetiştirilen pamuktur. Keçi, az sayıda koyun, biraz sığır, bazen de at beslerler. Fali kadınları, çömlekleri ve sukabağından şişelerin üzerine çizdikleri desenlerle ünlüdür; ayrıca pamuk ipliği eğirerek kumaş dokurlar.

Faliler, Fao adını verdikleri çok soyut bir yüce tanrıya inanırlar. Dinsel yaşam atalara tapınma üzerine kurulmuştur. Her soyun atası olan ilk karı kocayı ve o soyun en ünlü üyelerini temsil eden masklar aile içinde saklanır. Son zamanlarda maskların yerini çoğunlukla kutsal taşlar almıştır. Tahıl ambarları ve başka yapılar kozmolojik örgeleri betimleyen alçak kabartmalar ve resimlerle bezenmiştir. Kamerun'un kuzeyinde yaşayan öteki gruplar gibi Faliler de ağır çevre koşullarına uyum sağlamalarıyla ünlüdür. "Kabartmalı" evler, tahıl ambarları ve kümesler dağlık arazinin birer parçası görünümündedir.

Falisk dili, Latince ile yakın, Osk ve Umbria dilleri ile daha uzak ilişkisi olan İtalik dil. İtalya'nın iç kesimlerinde, Tiber Irmağının kuzeybatısındaki küçük bir bölgede yaşayan Faliskler tarafından konuşulmaktaydı. Falisklerin başkenti Falerii'nin İÖ 241'de Romalılar tarafından yıkılmasını izleyen yüzyılda, yerini tümüyle Latinceye bıraktığı sanılır. Falisk dili konusundaki çağdaş bilgiler, Etrüsk alfabesinden türemiş

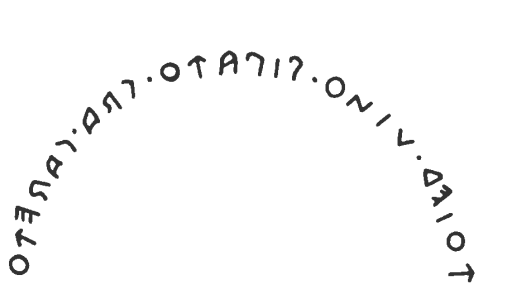

Eski bir tabak üstünde Falisk alfabesiyle yazılmış bir satır

Falisk alfabesiyle yazılı az sayıdaki yazıttan edinilmiştir.

Faliskler (Latince Falisci), ilkçağda İtalya'da, Etruria'nın güney kesiminde yaşamış halk. Etnik yapıları ve dilleri bakımından Latin kökenli olmalarına karşın kültürleri Etrüsklere daha yakındır. Tiber Irmağı ile Ciminus Dağı arasında yaşayan Falisklerin başkenti Falerii'ydi (bugün Civita Castellana). Falisk kabilesinin Romalılara karşı direnişi, Etrüsk ittifakı içindeki ortak düşmana karşı Veii halkıyla birleşmesiyle İÖ 437'de başladı ve Romalıların İÖ 241'de Falerii'yi yerle bir etmesiyle sona erdi. Erken dönem Falisk mezarlarında elde edilen buluntular, gene erken dönem Etrüsk buluntularından farksızdır. *Ayrıca bak.* Falisk dili.

Falk, (Paul Ludwig) Adalbert (d. 10 Ağustos 1827, Metschkau, Prusya - ö. 7 Temmuz 1900, Hamm, Almanya), 1870'lerde Prusya'nın kilise işlerinden sorumlu devlet bakanı. Alman şansölyesi Otto von Bismarck'ın Katolik Kilisesi'ne karşı giriştiği *Kulturkampf*'ı (kültür savaşı) saldırgan bir tutumla yönetmiştir.

Ocak 1872'de Prusya'nın kilise işleri ve eğitim bakanlığına atanan Falk, Bismarck tarafından "devletin kilise karşısındaki haklarını yeniden güvenceye almakla" görevlendirildi. Falk, Mayıs yasalarıyla (1873) doruğuna ulaşan yeni bir mevzuatla resmi nikâhı zorunlu kıldı, eğitimde kilisenin yetkisini sarstı ve Katoliklere çeşitli kısıtlamalar getirdi. Ama 1878'de *Kulturkampf*'ın en güçlü destekçisi Ulusal Liberal Parti ile Bismarck'ın arasının açılması ve Almanya'nın papalıkla ilişkilerindeki düzelme belirtileri, görevde kalmasını olanaksızlaştırdı. Falk Eylül 1879'da istifa etti. 1882'den sonra Hamm'da yargıtay başkanı olarak görev yaptı.

Falkberget, Johan Petter, asıl adı JOHAN PETTER LILLEBAKKEN (d. 30 Eylül 1879, Røros yakınları - ö. 5 Nisan 1967, Tyvol, Røros yakınları, Norveç), yapıtlarında Norveç'in ortadoğusundaki dağlık bölge halkının yaşamını anlatan romancı.

Bir madencinin oğluydu. Sekiz yaşından 27 yaşına değin bakır madenlerinde çalışmış, bu arada yazmayı öğrenmiş, kendi kendini yetiştirmişti. Dağ köylülerinin, madencilerin ve demiryolu işçilerinin zor yaşam koşullarını konu aldığı romanlarında bu insanların kendilerine özgü kültürlerini, daha rahat ve varlıklı vadi halkıyla aralarındaki düşmanlığı anlattı. Başlıca romanları geçmiş dönemlere ilişkindi. *Den fjerde nattevakt*'ta (1923; Dördüncü Gece Nöbeti) 1807 ile 1825 arasında Røros'taki yaşamı, konusu 18. yüzyılda geçen *Christianus Sextus* (1927-35) adlı üçlemesinde ise aynı adlı madenin tarihini öyküleştirerek anlattı. 1940'ta Almanlar Norveç'i işgal edince Falkberget yürüyerek İsveç'e kaçtı; daha sonra *Nattens brød* (1940-59; Gece Ekmeği) adıyla yayımlanan roman üçlemesinin tasla-

ğını da yanında götürdü. 1960'ta St. Olav Haçı'yla ödüllendirildi.

Falkenhayn, Erich (Georg Anton Sebastian) von (d. 11 Kasım 1861, Graudenz yakınları [bugün Grudziadz, Polonya], Batı Prusya - ö. 8 Nisan 1922, Potsdam yakınları, Almanya), I. Dünya Savaşı başlarında Prusya savaş bakanı ve Alman İmparatorluğu genelkurmay başkanı.

Falkenhayn, Çin ordusunda öğretmenlik yaparak ve 1900'de Çin'deki Boxer Ayaklanması'na karşı gönderilen uluslararası müfrezede Prusya genelkurmay üyesi olarak askeri deneyim kazandı. Haziran 1913-Ocak 1915 arasında Prusya savaş bakanlığı

Falkenhayn, 1916
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

yaptı. Bu görevi sırasında Alman ordusunun silahlandırılıp donatılmasıyla ilgilendi. Falkenhayn'ın, genelkurmay başkanı General Helmuth von Moltke'nin bazı önerilerini dikkate almaması, Moltke'nin onu 1914'te Fransa'daki yenilgiden sorumlu tutmasına yol açtı. 14 Eylül 1914'te Almanların Marne'dan çekilmesinden sonra II. Wilhelm onu Moltke'nin yerine getirdi.

Falkenhayn, Almanya'nın savunmada kalarak düşmanlarını yıpratması yoluyla savaşın Fransa'da kazanılacağına inanıyor, Rusya'yı yenik düşürmekle pek ilgilenmiyordu. Bu nedenle Feldmareşal Paul von Hindenburg ile General Erich Ludendorff'un doğu saldırısı planına karşı çıktı. 7 Şubat 1915'te imparatorun saldırının başlamasına izin vermesinden sonra da yeterli takviye sağlamaya yanaşmadı. Almanya içinde, demiryoluyla cephane ve asker nakli sistemini büyük ölçüde geliştirdi.

Fransız istihkâm kenti Verdun'a yapılan uzun ve başarısız bir saldırıdan sonra imparator 29 Ağustos 1916'da Falkenhayn'ı genelkurmay başkanlığından aldı, yerine daha saldırgan olan Hindenburg'u getirdi. Romanya'ya karşı bir Alman ordusuna 10 ay süreyle komuta eden Falkenhayn, Filistin'deki Osmanlı ordularından oluşan Yıldırım Orduları Grubu'nun komutanlığına getirildi (9 Temmuz 1917). Ama General Edmund Allenby komutasındaki İngilizlerin ilerleyişini durduramadı ve görevi General Otto Liman von Sanders'e bıraktı. Falkenhayn 4 Mart 1918'den savaşın sonuna değin Litvanya'da bir orduya komuta etti.

Falkirk, İskoçya'nın doğusunda Central iline (*region*) bağlı ilçe (*district*). 1975'teki yeniden düzenleme sırasında, eski Stirling ilinin en doğu kesimi ile eski West Lothian ilinin en batıdaki küçük kesiminin (Bo'ness) birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 291 km²'dir. Büyük bölümü, kuzeydoğu sınırını çizen Forth Irmağını çevreleyen ova içinde kalır. Yönetim merkezi Falkirk'tür. Aberdeen yakınlarındaki Cruden Koyundan boru hattıyla gelen Kuzey Denizi petrolü İskoçya'nın önde gelen limanlarından Grangemouth'a ulaşır; burada bir petrol rafinerisi vardır. Bir zamanlar önemli bir liman olan Bo'ness, günümüzde halkı imalatçılıkla uğraşan küçük bir kasabadır. Nüfus (1987 tah.) 143.229.

Falkirk, İskoçya'da, Central iline (*region*) bağlı Falkirk ilçesinde (*district*) kent. Edinburg ile Glasgow kentlerinin ortasında önemli bir sanayi merkezidir. Grangemouth adlı limanı, 5 km kuzeydoğuda, artık kullanılmayan Forth-Clyde Kanalının sonunda yer alır.

Roma döneminden kalma Antoninus Duvarı kasabanın güney kesiminden geçer. Camelon adlı banliyösü bir dizi Roma kalesinin üzerinde kurulmuştur. İskoçya'nın orta kesimindeki stratejik konumundan dolayı biri (1298) İngiltere'nin, öteki de (1746) İskoçya'nın zaferiyle biten iki önemli çarpışmaya sahne olmuştur. 1646'da kraliyet kasabası olduysa da 1715 Ayaklanması'ndan sonra bu ayrıcalığını yitirmiştir. 19. yüzyılda yörede bulunan kömür, demir cevheri ve ateşe dayanıklı kil, ağır sanayinin gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde İskoçya'nın hafif (demir) döküm ticareti ile alüminyum levha, vagon, hafif makine ve bira sanayilerinin merkezidir. Nüfus (1981) 36.881.

Falkland, Lucius Cary, 2. Vikont (d. 1610, Burford, Oxfordshire - ö. 20 Eylül 1643, Newbury, Berkshire, İngiltere), Kralcılarla Parlamento yanlıları arasındaki İngiliz İç Savaşları (1642-51) öncesinde gerginliği yumuşatmaya çalışan İngiliz Kralcı. Yakın dostu Clarendon 1. kontu Edward Hyde'ın *History of Rebellion and Civil Wars in England* (İngiltere'deki Ayaklanma ve İç Savaşlar'ın Tarihi) adlı yapıtında adından sıkça söz edilmesiyle bugün de anımsanır.

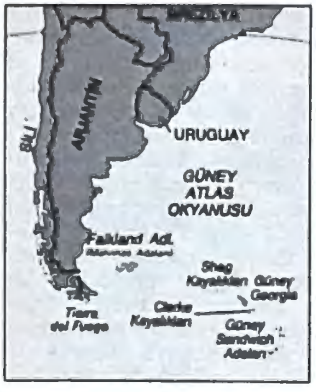

Falkland Adaları ve Bağımlı Topraklar

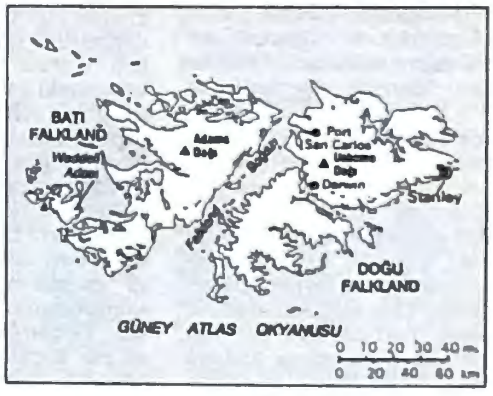

Falkland Adaları

1622-29 arasında İrlanda kral vekilliği yapan Sir Henry Cary'nin oğludur. 1633'te Falkland vikontu olarak babasının yerini aldı. Burford yakınlarındaki Great Tew'da bulunan malikânesine döneminin önde gelen aydınlarını topladı.

1640'ta toplanan Uzun Parlamento'nun üyesi olarak, önceleri Kral I. Charles'ın muhalifleri arasında etkin biçimde yer aldı. Kralın birinci bakanı Strafford kontu Thomas Wentworth'un görevden alınmasını destekledi. Bununla birlikte Parlamento'nun Anglikan ve Püriten kanatlarını uzlaştırmaya çalıştı. Püritenlerin Avam Kamarası'nı denetim altına alması üzerine, Parlamento ile ilişkisini kesti ve 1 Ocak 1642'de I. Charles'ın hizmetine girdi. Çatışmanın kısa sürede sona ermeyeceğini görünce umutsuzluğa kapıldı. Hyde'a göre, bu umutsuzluk onu savaş alanında ölümü aramaya yöneltti. Eylül 1643'te Newbury Çarpışması'nda öldürüldü.

Falkland Adaları, MALVINAS ADALARI olarak da bilinir, Atlas Okyanusunun güneyinde, içişlerinde özerk İngiliz sömürgesi. Güney Amerika'nın güney ucunun kuzeydoğusunda, kıtanın 480 km doğusunda yer alır. İki büyük ada ile 200'e yakın küçük adayı kapsar. Yüzölçümü yaklaşık 12.170 km²'dir. Bunun 11.130 km²'sini, en büyük iki ada olan Doğu Falkland ile Batı Falkland oluşturur. Başkenti, Doğu Falkland'daki Stanley'dir (Port Stanley). Falkland Adaları hükümeti, İngiltere'ye bağımlı Güney Georgia ve Güney Sandwich Adaları ile Stanley'nin doğu ve güneydoğusunda 1.300-3.700 km boyunca uzanan Shag ve Clerke Kayalıklarını da yönetir.

Falkland Adalarına ayak basan ilk denizci olarak bilinen İngiliz kaptan John Strong (1690) iki büyük adanın arasındaki boğaza, o dönemde İngiliz Donanması'nın hazinedarı olan Vikont Falkland'ın adını vermiş, zamanla bu ad bütün grup için geçerli olmuştur. Güney Amerika'da ise Malvinas adı kullanılır.

Doğal yapı. İki ana adanın kuzey kesimlerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan yükseltiler yer alır. Bu dağların yüksekliği Doğu Falkland'daki Usborne Dağında 705 m'ye ulaşır. Kıyılardaki korunaklı limanlar ırmak vadilerinin sular altında kalmasıyla oluşmuştur. Küçük ırmaklar turbo kaplı geniş vadilerden geçer.

Falkland Adalarının serin ve rüzgârlı bir iklimi vardır. Güçlü batı rüzgârlarının etkisi altındaki adalarda mevsimler arasındaki sıcaklık farkı çok azdır. Yıl boyunca ortalama sıcaklık 5°C, en yüksek sıcaklık ortalaması 9°C, en düşük sıcaklık ortalaması ise 3°C'dir. Ortalama yıllık yağış miktarı 635 mm'dir.

Adaların çorak arazisini kaplayan bitki örtüsü bodur, sık ve çalılıktır. Yaklaşık 160 bitki türünün hiçbiri adaya özgü değildir.

Falkland Adalarına özgü kara memelilerinin soyu tükenmiştir. Adalarda 65 değişik kuş türü görülür. Deniz memelileri arasında musur ve yunus sayılabilir.

Nüfus. Falklandlıların çoğu İngiliz kökenlidir ve İngilizce konuşur. Adaların nüfusu 1901'de 2.000'i geçmiş, 1931'de 2.400'e ulaşmış, ama daha sonra değişik işkollarında çalışmak üzere başka ülkelere göç başlayınca düşmüştür.

Falkland Adalarında küçük ve birbirinden uzak çiftliklerde sürdürülen koyun yetiştiriciliği ile Stanley'deki uğraş çeşitliliği arasında belirgin bir karşıtlık vardır. Nüfusun üçte ikisi Stanley'de yaşar. Başkent nüfusunun büyük bölümünü İngiliz bilim adamları, askeri personel ve devlet memurları oluşturur.

Fransız siyaset adamı. Falloux Yasası olarak bilinen önemli eğitim düzenlemeleriyle anımsanır.

Gençliğinde Avrupa'yı dolaşarak liberal Katolik akımlarla yakın ilişki kurdu. 1846'da Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Burada önde gelen monarşistlerden Pierre-Antoine Berryer'le işbirliği yaparak Bourbon hanedanının bir meşruti monarşi çerçevesi içinde yeniden tahta çıkarılması için çalıştı.

Falloux, Cumhurbaşkanı Louis-Napoléon Bonaparte'ın ilk eğitim bakanı oldu. Bu görevdeyken, eğitim özgürlüğü görünüşü altında, Katolik Kilisesi'nin geleneksel etkinliğini büyük ölçüde geri getiren Falloux Yasası'nın çıkarılmasını sağladı. Louis-Napoléon'un III. Napoléon adıyla imparator olması üzerine ona karşı tutum aldı, ama bir süre sonra sağlığının bozulması yüzünden aktif siyasal yaşamdan çekildi. Gene de monarşistleri ve liberal Katolikleri dışarıdan desteklemeyi sürdürdü.

Falloux 1840'ta XVI. Louis'nin biyografisini yazdı, ardından iki ciltlik *Histoire de saint Pie V* (1844; Aziz V. Pius'un Öyküsü), *Madame Swetchine* (1860) ve *Mémoires d'un royaliste* (1888; yb 1925-26, 3 cilt; Bir Kralcının Anıları) adlı yapıtları kaleme aldı. 1856'da Académie Française'e seçildi.

Falloux, 1871-73 arasında Chambord kontu Henri Dieudonné'yi Fransa tahtına çıkarmayı amaçlayan ve başarıya da çok yaklaşan girişimlerde önemli rol oynadı. Ama kontun, 1789'dan sonraki bütün Fransız rejimlerinin geleneksel simgesi olan üç renkli bayrağı reddetmesi üzerine Falloux onunla ilişkisini kesti.

fallusçuluk, FALLUSA TAPINMA olarak da bilinir (Yunanca *phallos*: "penis"), cinsel organlarla ya da cinsel ilişki eylemiyle simgelenen bereket ve doğurganlık ilkesine tapınma. Cinselliği ya da kadın ve erkek cinsel organlarına ilişkin simgeleri içeren dinsel etkinlikler kimi zaman "fallusçu kült" biçiminde nitelenirse de, özü fallusçu olan hiçbir kült bilinmemektedir.

Cinsellikle ilgili ayinlerin en önemlileri, bereketi artıracağı inancıyla doğrudan cinsel ilişkiye yer veren ayinlerdir. Bunlar, kısıtlamaları ortadan kaldırıp uygarlık öncesi kaosa geri dönüşü sağlayarak yaratıcı gücü serbest bırakır. Yeni yıl şenlikleri sırasındaki toplu sevişmeler buna örnektir. Simyada ya da Tantra Hinduizminde ise cinsel ilişki, karşıtların birliğini simgeler.

Bazı kültürlerde de tapınma nesnesi, çeşitli cinsel organ tasvirleridir; örneğin Eski Yunan ve Roma'daki Dionysos şenliklerinde dev bir fallus tasviri taşınırdı. Hindu dininde ise, tanrı Şiva ile karısı Şakti'nin cinsel organlarını simgeleyen *linga* (erkeklik) ve *yoni* (dişilik) tasvirlerine tapınılır. *Linga* ve *yoni* genellikle birleşmiş durumdadır; böylelikle dişi ve erkek ilkelerin sonsuza değin ayrılmaz olduğu ve birlikte, varoluşun bütünlüğünü temsil ettikleri anlatılır. Bazen de tapınma nesnesi, Eski Yunan'daki Priapos gibi, cinsel organı abartılı biçimde betimlenmiş bir tanrı ya da tanrıçadır; bu durumda tapınılan, cinsel organın kendisinden çok, temsil ettiği yaratıcılık ve bereket gücüdür.

FALN, tam adı FUERZAS ARMADAS DE LIBERACIÓN NACIONAL (İspanyolcada "Ulusal Kurtuluş Silahlı Kuvvetleri"), Porto Riko'nun ABD egemenliğinden kurtulmasını sağlamak amacıyla yaklaşık 1974'te kurulan militan milliyetçi örgüt.

FALN'nin kökleri, Pedro Albizu Campos önderliğindeki Milliyetçi Parti'nin ayaklanma, adam öldürme ve başka protesto eylemlerine giriştiği 1930'lara dayanır. Porto Rikolu milliyetçiler 1 Kasım 1950'de Washington, D.C.'de Başkan Harry S. Truman'ı öldürme girişiminde bulundular. Başka bir grup 1 Mart 1954'te ABD Temsilciler Meclisi'nin toplantı salonlarına kurşun yağdırarak beş kongre üyesini yaraladı. 1971'de San Juan ile başka Porto Riko kentlerinde bombalar patlatıldı. 1973'te de kendilerine Furia (Öfke) adını veren bir grup Porto Rikolu, New York kentinde bazı dükkânları kundakladı.

FALN adı ilk kez 26 Ekim 1974'te Manhattan'daki Wall Street bölgesinde, Rockfeller Merkezinde ve Park Caddesi'nde beş büyük bombanın patlamasıyla duyuldu. FALN, hem bu patlamaların, hem de daha sonra Porto Riko'da yinelenen benzer eylemlerin sorumluluğunu üstlendi. 24 Ocak 1975'te Wall Street'te üç kişinin ölmesi ve 40 kişinin yaralanması sonucunu doğuran patlamayla başlayan eylemler 27 Ekim'de New York kenti, Washington, D.C. ve Chicago'da hemen aynı anda gerçekleşen, ama yalnızca mal kaybına yol açan dokuz patlamayla doruğuna ulaştı. Bu eylemler aralıklarla daha sonra da sürdürüldü.

Nisan 1980'de 11 FALN militanı soygun, suikast ve silah taşıma suçlarından Evanston'da (Illinois) tutuklandı. Hem eyalet, hem de federal yargı organlarınca suçlu bulunan militanlar 50 yıla varan hapis cezalarına çarptırıldı.

falname, falla ilgili kitapların genel adı. Manzum ya da düzyazı biçiminde yazılır. Düzyazı biçiminde olanlarına genellikle "yıldızname" denir. Bu tür kitaplarda burçların durumlarına göre yorumlar yapılır. Ayrıca Kuran ve kur'a falıyla ilgili falnameler de yazılmıştır. Kuran'dan fal bakmak yaygın bir gelenektir. Kur'a falına ilişkin kitaplarda bazen kur'a taşları, bazen de bir kâğıt üzerine çizilmiş noktalar ve bu noktaların oluşturduğu biçimler konu edilir.

Bu alandaki en eski yapıt Cafer Sadık'a mal edilen *Falname-i Cafer-i Sadık*'tır (1854). Muhyiddin Arabi'nin (1165-1240) yazdığı söylenen *Tefeülname-i Muhyiddin Arabi* de (1912) ünlüdür. Falı çok önemsediği sanılan II. Mehmed (Fatih) *Risale-i Falname-i Cafer-i Sadık*'ı (tıpkıbasımı İsmail Hakkı Ertaylan tarafından *Falname* [1951] içinde yayımlandı) düzenletmiş, ayrıca Hamidi'ye de *Cam-ı Sühangûy* adlı Farsça bir falname hazırlatmıştır.

Falsen, Christian Magnus (d. 14 Eylül 1782, Christiania [bugün Oslo] - ö. 13 Ocak 1830, Christiania, Norveç), genellikle Norveç Anayasası'nın yazarı sayılan milliyetçi siyasal önder.

Danimarka'nın Norveç'i İsveç'e devretmesi sonucunu doğuran Kiel Antlaşması'nı (14 Ocak 1814) bozmak amacıyla 10 Nisan 1814'te Norveç'teki Eidsvold'da (bugün Eidsvoll) düzenlenen toplantıya Falsen de katıldı. Toplantının amacı bir bağımsızlık bildirgesi ile bir anayasa hazırlığını başlatmak ve İsveç'e karşı uygulanacak eylemleri saptamaktı. Falsen, Norveç'in tam bağımsızlığını amaçlayan ve İsveç'e silahla karşı koymayı savunan çoğunluktaki Bağımsız Parti'nin önderiydi. Azınlıktaki Birlik Partisi ise İsveç'in Norveç'le ikili bir monarşi altında birleşmesini istiyordu.

Falsen, toplantıdan önce bir arkadaşıyla oldukça liberal bir anayasa taslağı hazırlamıştı. Bu taslak, başkanlık ettiği anayasa komitesi için yol gösterici oldu. Görece daha radikal maddelerin son metne (günümüzdeki Norveç Anayasası) alınmamasına karşın, Falsen "anayasanın babası" olarak tanındı. Bağımsızlık bildirgesini de Falsen kaleme aldı. 1814 yazında partisinin İsveç'e karşı askeri bir direniş düzenleme girişimi başarısızlığa uğradı. Ama İsveçliler, Norveç'i ilhak etmek yerine Norveç'le ikili bir monarşi altında birleşmeyi (1814-1905) kabul ettiler ve bazı değişikliklerle Norveç Anayasası'nın korunmasına razı oldular. Falsen *Storting*'e (Parlamento) girdi ve daha tutucu bir çizgi izlemeye başladı. *Storting* 1824'te Falsen'in önerdiği ve seçmen haklarını büyük ölçüde kısıtlayan bir anayasa değişikliğini kabul etmeyince, Falsen'in siyasal yaşamı karalamalar arasında son buldu.

falsetto (İtalyancada "kadınsı erkek sesi"), insan ses alanının daha da üstünde olan tiz ses. Göğüs sesinin karşıtıdır. Bazen kafa sesiyle eşanlamlı sayılırsa da, geleneksel olarak yalnızca ergin erkeğin kafa sesini tanımlamak için kullanılır. *Falsetto* ses çıkaran bir kimsenin ses telleri normalden çok daha hızlı titreşir; ses tellerinin arasında da sürekli olarak oval bir açıklık bulunur. Özellikle İngiltere'deki erkek ve çocuk korolarında, erkek altoların *falsetto* söylemeleri öteden beri süregelen bir gelenektir.

falsobordone, mezmur melodilerini armonileme yöntemi. *Ayrıca bak.* foburdon.

Falstaff, Sir John, bütünüyle William Shakespeare tarafından yaratılan ve İngiliz edebiyatında türünün belki de en büyük ve en ünlü örneği olan komik kahraman. İki bölümden oluşan *Henry IV* adlı tarihsel oyununun en ilginç kahramanlarından biridir. Prens Hal'in dostu olan Falstaff kötülüğe saygınlık kazandıran bir serseriler kralı olarak gösterilir, ama aynı zamanda da kendisini iyi, dürüst ve yiğit bir insan olarak algılar. Prens Hal, Falstaff'ı eski ibret oyunlarının kahramanı *Vice*'a (Kötülük) benzetir; ona "Saygıdeğer Kötülük" diye hitap eder ve şişmanlığından ötürü "yatak ezen", "et dağı" gibi adlar takar. Falstaff'ın önemli bir özelliği de olanca bencilliği ve pervasızlığıyla oyunlardaki siyasal olaylar üzerine özgürce ve sağduyuyla yorum yapabilmesidir.

Shakespeare, *Henry IV*'ün birinci bölümünde yazarı belli olmayan *Famous Victories of Henry the Fifth* (V. Henry'nin Ünlü Zaferleri) adlı oyunu kaynak olarak kullanmıştı. Yapıtının ilk biçiminde de Prens Hal'in arkadaşına bu kaynaktaki gibi Sir John Oldcastle adını vermişti. Ama daha sonra bu adı değiştirerek Sir John Falstaff yaptı. Değişiklikte kuşkusuz 15. yüzyıl başlarında Lollard ayaklanmasına önderlik eden gerçek Sir John Oldcastle'ın torunlarının o sırada sarayda sözü geçen kişiler olmasının payı vardı. Falstaff adını seçmesinin bir nedeni de, bunun gene *Henry IV*'ün birinci bölümünde korkak bir şövalyeye verdiği Sir John Fastolf adını çağrıştırmasıydı. Gerçek Sir John Fastolf ise Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) ikinci evresinde ün kazanıp servet sahibi olmuş, kahramanlığıyla övünen bir askerdi; korkak olduğu yolunda bazı söylentiler vardı, ama gene de Shakespeare'in oyun kahramanı, gerçek Fastolf'u karalar nitelikteydi.

Henry V oyununda ölümü çok duygulu bir dille haber verilen Sir John Falstaff, Shakespeare'in daha sonra yazdığı *The Merry Wives of Windsor*'da (*Windsor'un Şen Kadınları*) yeniden ortaya çıkar. Söylentiye göre Shakespeare bu oyunu, Falstaff'ı âşık rolünde görmek isteyen Kraliçe I. Elizabeth'in buyruğu üzerine yazmıştı.

Falster, Baltık Denizinde, Danimarka'nın Storstrøms iline (*amtskommune*) bağlı ada

Yüzölçümü 514 km²'dir. Storstrøms Köprüsü ile Sjælland ve Lolland adalarına bağlanır. Güney ucu Gedser Odde, Danimarka'nın da en güneydeki noktasıdır. İç kesimleri ve doğu kıyısı ormanlık olan Falster'in düz bir yüzey yapısı vardır. Toplumsal ve tarımsal açıdan Sjælland ve Lolland ile yakından ilişkilidir. Verimli topraklarında şeker pancarı ve tahıl yetiştirilir. Başlıca yerleşim merkezleri Nykøbing Falster ve Stubbekøbing'dir. Nüfus (1981 tah.) 49.556.

Falun, İsveç'in orta kesiminde, Kopparberg ilinin (*län*) merkezi ve geleneksel Dalarna yönetim bölgesinin (*landskap*) başlıca kenti. Runn ve Varpan göllerini birbirine bağlayan Faluån Irmağı kıyısında yer alır. Eski bir bakır madeninin çevresinde gelişti. Dünyanın belki de ilk sanayi şirketi olan Stora Kopparberg Madencilik Kumpanyası'nın (1347) merkezi durumuna geldi. Kentin en zengin dönemini yaşadığı 17. yüzyılda Falun'daki maden ocağı İsveç'in ulusal gelirinin büyük bölümünü sağlıyordu. Falun 1624'te ve 1641'de iki kez berat aldı. Ama 1687'de madenin çökmesiyle bu zenginlik dönemi son buldu; 1761'de çıkan iki büyük yangınla da kent harap oldu. Demiryolunun gelişiyle yeni bir büyüme dönemi başlayıncaya değin 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca Falun daha da geriledi.

Günümüzde daha çok yan ürünleri için işletilen bakır madeninin yanı sıra, Falun'da makine tezgâhları, tuğla harmanları ve kimya tesisleri vardır. Kentte bir madencilik okulu, bir öğretmen okulu ve çeşitli hastaneler bulunur. Falun, Dalarna'nın hem garnizon kenti, hem de kültürel ve tıbbi merkezidir. Madencilik tarihine ilişkin kalıntılar eski yönetim binasında toplanmıştır. Bölge müzesinde yörenin eski ve yeni giysileriyle dokumaları sergilenir. Kentin başlıca yapıları arasında ortaçağ sonlarından kalma Stora Kopparberg Kilisesi (1450-71) ve 1904-05'te onarılan Rönesans üslubundaki Kristine Kilisesi (1642-60) sayılabilir. Nüfus (1984 tah.) belediye, 51.192.

Fama (Latince), Yunanca PHEME, Yunan-Roma mitolojisinde halkın sesini ve dedikoduyu simgeleyen tanrıça. Atina'da onuruna bir sunak bulunmasına karşın, tanrılaştırılmış bir soyutlama olmaktan çok, kişileştirilmiş bir şürsel öğedir. Hesiodos, Fama'yı, çok kolay öfkelenen ve bir daha yatıştırılamayan, kötülük kaynağı bir varlık olarak betimler. Atinalı hatip Aiskhines, Dedikodu (Pheme) ile İftira (Sykophantia) ve Garez (Diabole) arasında ayrım yapmıştır. Latin edebiyatında Fama bir düş ürünü olarak ortaya çıkar: Vergilius onu, tüyleri kadar çok gözü, ağzı, dili ve kulağı olan, başı bulutlara değen, çevik, kuşa benzer bir canavar biçiminde betimlenmiştir (*Aeneis*, 4. Kitap). Ovidius'un *Metamorphoses*'te (IS y. 1-8; *Değişişler*, 1935, 1. cilt) anlattığına göre de Fama, yankılı bir dağ tepesinde, pirinçten bir sarayda yaşardı.

Fameniyen Kat, Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan deniz kayaçlarının en üst bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Üst Devoniyen deniz kayaçlarının dünya çapındaki standardını oluşturan Fameniyen Kat, adını, Belçika'nın Famennes bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Fameniyen Kat, ammonit grubu kafadanbacaklıları içeren çeşitli altbölümlerle ya da kuşaklarla ayırt edilir. Bu fosilli kuşaklar, birbirinden çok uzak katmanlar arasındaki stratigrafik ilişkilerin belirlenmesini olanaklı kılar.

Fameniyen Kat kayaçları dünya çapında bir dağılım gösterir. Önemli bölümleri İngiltere'de bulunmaktadır. Burada yer alan Ostracod Arduvazlarının benzerlerine Almanya'da da rastlanır. İngiltere'deki Fameniyen Kat kayaçlarında kafadanayaklıları içeren kireçtaşları, Belçika'dakilerde ise şeyller egemendir. Buna karşılık Almanya'daki iyi gelişmiş Fameniyen Kat kayaçları şeyllerden, kumtaşlarından ve kireçtaşlarından oluşmuştur. Fameniyen Katın alt bölümlerinde yer alan fosil faunasına, kafadanayaklıların soyu tükenmiş, *Goniatitidae* familyası egemendir. Rusya'daki Fameniyen Kata kireçtaşları ve dolomitler egemendir. Moskova havzasında yer alan Fameniyen Kat kayaçları, belirgin bir ayrılma göstermeksizin yukarı doğru yükselerek Alt Karbonifer Dönem (Karbonifer Dönem y. 345-280 milyon yıl önce) katmanlarına ulaşır. Çin'in güneybatısında yer alan Fameniyen Katta, *Brachiopoda* filumundan *Sinospirifer* türleriyle belirlenen kireçtaşları yaygındır. Kuzey Amerika'nın doğusundaki Fameniyen Kat kayaçlarında ise, kumtaşları ve şeyller yaygındır; New York ve Pennsylvania'da, bu çökeltiler jeologlar tarafından uzun bir süreden beri incelenmektedir.

famille rose (Fransızcada "pembe aile"), Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12), özellikle Yongzheng'in (1722-35) egemenliği sırasında üretilmiş Çin porselenlerine verilen genel ad. Sır üstü tekniğinde bezenen bu porselenlerde kullanılmış, altını göstermeyen çeşitli pembe tonları ve kırmızı renkler, Çin'e ilk kez yaklaşık 1685'te Avrupa'dan geldiği için Çinliler arasında *yang cai* (yabancı renkler) olarak

Famille rose porselen vazo, Qing (Mançu) hanedanı, Yongzheng dönemi (1722-35), Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

anılırdı. *Famille rose*, daha önceleri sır üstü tekniğinde üretilmekte olan yarı saydam renklerle bezenmiş *famille verte*'in(*) yerini almıştı.

famille verte (Fransızcada "yeşil aile"), Qing (Mançu) hanedanından İmparator Kangxi döneminde (1661-1722) üretilmiş Çin porselenlerine verilen genel ad. Sarı, mavi, kırmızı, mor ve yeşil renklerle bezenen bu porselenlerde yeşil bazen zeminde de kullanılırdı. Bezemede yeşil tonlarının sarı zemin üstünde kullanıldığı porselenlere *famille jaune* (sarı aile), yeşilimsi siyah zemin üstünde kullanıldığı porselenlere de *famille noire* (siyah aile) adı verilmiştir.

fan, hava ya da gaz akımları oluşturmakta kullanılan aygıt. Odalar ve yapılarda hava dolanımı sağlamakta, motorların ve transmisyon düzeneklerinin soğutulmasında, malzemelerin soğutulmasında ve kurutulmasında, tozların ve zararlı dumanların atılmasında, hafif malzemelerin taşınmasında, ısıtma, havalandırma ve klima donanımlarında fanlardan yararlanılır.

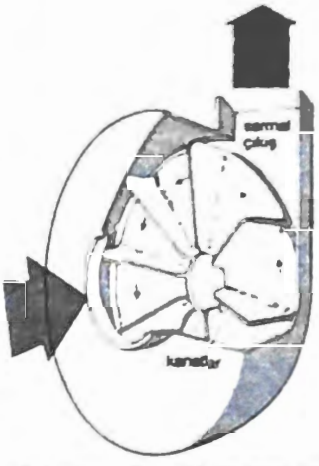

Merkezkaç düzenekli bir fanın kesit görünümü

Fanlar temel olarak, merkezdeki döner bir muyluya tutturulan bir dizi radyal kanattan oluşur. Döner kanat donanımı ile muyludan oluşan rotor bölümü, kimi zaman koruyucu bir gövde (karter) içine yerleştirilir. Fanların çalıştırılmasında, elektrik motoru, içten yanmalı motor, buhar türbini, gaz türbini ya da başka bir güç aygıtından yararlanılır.

Karterli fanlar, merkezkaç düzenekli ya da eksenel olabilir. Merkezkaç düzenekli fanlarda, rotorun merkezindeki bir giriş borusundan içeri emilen hava sarmal çıkıştan dışarı üflenir.

Eksenel fanlarda ise rotor ve kılavuz kanatlar, silindir biçimindeki bir kartere yerleştirilmiştir; bunlarda, rotordan geçen havanın, dönme ekseninden olan uzaklığında herhangi bir değişiklik olmaz. Bu tür fanlarda merkezkaç etkisi bulunmaz. Kılavuz (ya da stator) kanatlar, hava akışını düzgünleştirir ve aygıtın etkinliğini artırır.

Eksenel fanlarda üflenen havanın akış hızı, merkezkaç düzenekli fanlara oranla daha fazla, ama basıncı daha azdır. Gerçekte, fanların oluşturduğu basınç, kompresörlerinkine oranla oldukça düşüktür. Fanların sığası, dakikada 3 ile 14 bin m³ arasında değişir.

Fan Kuan (ö. 990-1026), Song döneminin (960-1279) en önemli Kuzey manzara okulu ressamlarından biri.

Manzara ressamı Li Cheng'in öğrencisiydi. Doğadaki gerçeğe ustasının eğitime öncelik tanıyan eğilimiyle varamayacağını, doğanın

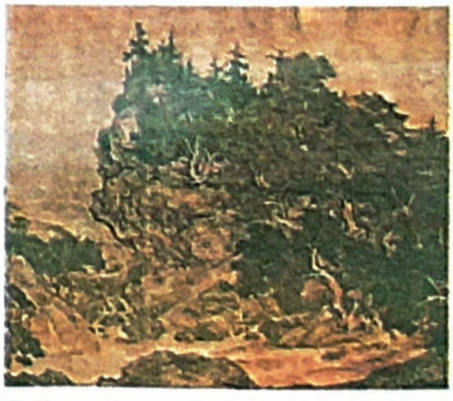

"Dağlar ve Dereler Arasında Bir Gezinti", Fan Kuan'ın bir duvar rulosu, 11. yy başları; Ulusal Saray Müzesi, Taipei, Tayvan
Anadolu Yayıncılık Arşivi

içinde yaşaması gerektiğini anlayınca Shaanxi Dağlarına çekildi. Burada yaptığı "Dağlar ve Dereler Arasında Bir Gezinti" (Ulusal Saray Müzesi, Taipei, Tayvan) adlı duvar rulosunda kayalıkları ve ağaçları olağanüstü bir canlılıkla betimledi. Köşeli çizgilerle verdiği görkemli kayalıkları buğulu bir atmosfer içinde sunarak daha da ulu görünmelerini sağladı. *Cun*(*) tekniğinin "yağmur damlaları" yöntemini ustaca kullanarak resim yüzeyine dokusal bir nitelik kazandırdı.

Dönemin eleştirmenleri Fan Kuan'ın fırçasıyla canlanan doğanın bezemesel niteliklerden uzak, derin bir ruhsal dinginlik ve uyumu yansıttığını belirtmişlerdir.

Fan Si Pan, PHANG XI PANG olarak da yazılır, HOANG LIEN SON olarak da bilinir, Vietnam'ın Hoang Lien Son ilinde (*tinh*), ülkenin en yüksek doruğu (3.142 m). Kızıl Irmak (Song Hong) ve Kara Irmak (Song Da) arasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 30 km uzanan Fan Si Pan-Sa Phin dizisinin parçasıdır. Bu dizinin büyük bölümünde batıdaki eğim doğudakinden daha diktir. Lao-Cai'nin 38 km kuzeybatısındaki Chapa köyü, Fransız egemenliği sırasında ünlü bir yazlık dinlence yeriydi. Dağa tırmananlar da hareket üssü olarak bu köyü kullanırlardı.

Fan Wencheng (d. 1597, Fushun, Çin - ö. 31 Ağustos 1666), Çin'in fethi ve Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) kuruluşu sırasında Mançulara danışmanlık eden Çinli devlet adamı.

Ünlü bir Çinli aileden geliyordu. Köyünün Mançularca yağmalanması sırasında tutsak düştü. Daha sonra, Mançu Devleti'nin kurucusu Nurhaçi'nin (1559-1626) güvenini kazanarak danışmanı oldu, Nurhaçi'ye ve ondan sonraki hükümdarlara Çin sistemine benzer bir yönetim düzeni oluşturmalarında yardım etti. Mançular 1636'da Mançurya'nın Mukden (bugün Shenyang) kentinde merkezî bir yönetim kurduklarında, Fan başlıca hükümet görevlerinden biri olan başkâtipliğe getirildi.

Çin'de Li Zicheng (1605 ?-45) önderliğindeki ayaklanmacıların Ming hanedanının (1368-1644) başkenti Pekin'i ele geçirmesi, Mançulara Çin'in fethi için fırsat yarattı. Çinlilerin yardıma çağırdığı Mançular, başkente girdikten sonra tahta el koyup Qing hanedanının kurulduğunu ilan ettiler. Ardından, Fan'ın çabaları sayesinde yağmaya son verip yüksek vergileri indirerek ve son Ming imparatoruna bir cenaze töreni düzenleyerek halkın desteğini kazandılar. Fan, devlet memurluğu sisteminde bazı düzenlemeler yaparak hükümet görevlerini yetenekli Çinliler için çekici duruma getirdi ve yönetim kademelerindeki hareketliliği artırdı. Dört ayrı hükümdara danışmanlık ettikten sonra 1654'te köşesine çekildi.

Fan Zhongyan (d. 989, Wu, Jiangsu - ö. 1052, Çin), Çinli bilgin ve reformcu. Song hanedanından İmparator Ren Zong'un (hd 1022/23-1063/64) bakanı olarak görev yaptığı dönemde gerçekleştirdiği düzenlemeler, daha sonra Wang Anshi'nin (hd 1021-86) yürürlüğe koyduğu büyük yeniliklerin öncüsü olmuştur.

Fan'ın 10 maddelik reform programının amacı akraba kayırmayı ve yolsuzlukları ortadan kaldırmak, kullanılmayan toprakları tarıma elverişli duruma getirmek, toprak sahiplerinin az çok eşit büyüklükte topraklar edinmelerini sağlamak, güçlü bir yerel milis sistemi oluşturmak, zorunlu hizmet sürelerini kısaltmak ve devlet memurluğu sınav sistemini düzeltmekti. Fan'ın sınav sisteminde karşı çıktığı başlıca nokta, adayların iktisat ve siyaset konularındaki bilgilerinden çok, tavırlarındaki zarafetin sınanmasıydı. Fan, sınavlarda tarih ve siyasete önem verilmesini ve devlet memurlarını bu konuda yetiştirecek okullar kurulmasını önerdi. İmparator bu öneriyi 1044'te kabul etti ve her bölgede bir okul açılmasını emretti.

Budacılığın koyu bir düşmanı olan Fan, Konfüçyüsçü bir bilgin olarak saygı gördü. Konfüçyüsçülüğün daha önce önem verilmemiş iki klasik metni olan *Yi Jing* (Dönüşümler Klasiği) ile *Zhong Yong*'un (Ortalamanın Kuramı) ilgi görmesini sağladı. Yeni-Konfüçyüsçü öğretinin özel önem verdiği ana babaya saygı kavramının güçlendirilmesine ve klanın devletin resmî desteğine dayalı önemli bir kurum durumuna gelmesine yardımcı oldu.

Fana, Norveç'in güneybatı kesiminde, Hordaland iline (*fylke*) bağlı Bergen(*) kentinin bir bölümü. Store Sotra Adasının karşısında yer alır. Raune Fiyordu ile küçük kolları, özellikle de Fana Fiyordu, Fana'nın girintili çıkıntılı kıyısını çizer. Yerleşimlerin çoğu, bu bölgenin Bergen'in tarımsal hinterlandı olduğu ortaçağ başlarından kalmadır. Bununla birlikte 20. yüzyılda Fana bir banliyö özelliği kazanmıştır. 1973'e değin belediye (*herredskommune*) konumunda olan Fana'nın belli başlı yapıları arasında kent merkezindeki eski kilise, Fantoft'daki 12. yüzyıl yapısı ahşap Norveç kilisesi(*) ve besteci Edvard Grieg'in yaşadığı Troldhaugen sayılabilir.

Fanconi sendromu *bak.* de Toni-Fanconi sendromu

fandango, eşlerin birbirine kur yaptığı coşkulu bir İspanyol dansı ve bir halk şarkısı türü. Magrip kökenli olduğu sanılan dans, 18. yüzyılda Avrupa'da çok yaygındı. 20. yüzyılda da halk dansı biçiminde İspanya, Portekiz, Güney Fransa ve Latin Amerika'da oynanmaktadır. Dans yavaş başlar; çiftler kastanyetlerin, şaklatılan parmakların ve yere vurulan ayakların ritmine uyarak gittikçe hızlanırlar. Müzik ¾'lük ya da ⅜'liktir; arada bir kesilir ve yeniden başlayıncaya değin dansçılar hareketsiz dururlar. *Fandango* tutkuyu dile getirir; dans boyunca eşler karşılıklı sataşır, meydan okur ve birbirlerinin peşine düşerler. Dansın iki erkek arasında bir ustalık yarışması olarak yapılan biçiminde birinci dansçı ritmi ve adımları verir; ikinci dansçı ise bu adımları geliştirir.

Fandango şarkılarında aşk ve din üzerine ya da yergi amacıyla söylenen dizeler (*coplas*) belli kurallara göre doğaçlanan melodilerle seslendirilir. Şarkı dansa eşlik amacıyla söylenebildiği gibi, solo da olabilir. Bir dans ve şarkı türü olarak *fandango*, flamenko geleneğinin hem içinde, hem de dışında varlık gösterir.

Fanerozoyik Üstzaman, Proterozoyik Çağdan (y. 4,6 milyar-570 milyon yıl önce) sonra başlayarak günümüze değin süren jeolojik zaman dilimi. Gözle görülebilen canlılar dönemi olan Fanerozoyik Üstzaman, tanıtıcı canlı topluluklarına göre Paleozoyik (Birinci), Mezozoyik (İkinci) ve Senozoyik (Yakın) Zaman olmak üzere üç büyük döneme ayrılır. Canlıların Proterozoyik Çağın bir evresinde, büyük bir olasılıkla da oldukça erken bir evresinde ortaya çıkmasına karşın, hızla yayılmaları ve evrim geçirerek çeşitli yaşama ortamlarını doldurmaları Fanerozoyik Üstzamana rastlar. Bu büyük Fanerozoyik yayılmayı sağlayan başlıca unsurun, fotosentez işlemini başarabilen ve böylece serbest oksijenin atmosfere geçmesini olanaklı kılan bitkilerin gelişmesi olduğu sanılmaktadır. Bundan önceki zamanda yer atmosferindeki oksijen miktarı önemsiz denecek kadar azdı. Bu nedenle solunum süreciyle enerji değişimi yapan hayvanların bu ortamda gelişmesi son derece zordu. Fanerozoyik Üstzaman sırasında, kıtaların kayması, dağların oluşumu ve kıtasal buzullanma gibi süreçler sonucunda yer yavaş yavaş bugünkü yüzey biçimini ve fiziksel özelliklerini kazandı. Bu nedenle, Fanerozoyik Üstzaman, yerkabuğunun oluşmasından bu yana geçen zamanın yaklaşık yalnızca son sekizde birini kapsamasına karşın, görece kısa süresiyle kıyaslanamayacak ölçüde büyük önem taşımaktadır.

Fanfani, Amintore (d. 6 Şubat 1908, Pieve Santo Stefano, İtalya), 1950'lerde ve 1960'larda İtalyan siyasal yaşamına egemen olan merkez-sol koalisyonu kurup yöneterek beş dönem başbakanlık yapan siyaset adamı.

İktisat tarihi profesörü olan Fanfani 1946'da Kurucu Meclis'e seçildi. Ertesi yıl çalışma ve güvenlik bakanı oldu. Bu görevi sürdürdüğü üç yıl boyunca kentsel ve kırsal alanlarda yeni bir inşa programı uyguladı.

Fanfani
Publifoto

İşçiler için konut yapımı ve komünist olmayan işçi sendikalarının örgütlenmesi gibi çalışmaları da destekledi. Ardından tarım (1951) ve içişleri bakanlıklarında (1953) bulunduktan sonra, 12 Ocak 1954'te kendi kabinesini kurdu. Güvenoyu alamayan bu kabine 30 Ocak'ta düştü.

Hıristiyan Demokrat Parti'nin (DC) sol kanadına önderlik eden Fanfani, Temmuz 1954'te genel sekreterliğe seçildi. Partisinin 1958 genel seçimlerinde elde ettiği zafer, Fanfani'nin yeniden başbakan olmasını sağladı. Yeni kabinenin politikası ılımlı toplumsal reformlar ile büyük eğitim harcamaları üzerinde yoğunlaşıyordu. Fanfani, 8 Ekim 1958'de İtalya'nın BM Güvenlik Konseyi'ne seçilmesini sağladı. DC'nin sağ kanadından gelen eleştiriler sonucunda 26 Ocak 1959'da iktidardan düşen Fanfani 1 Şubat'ta parti önderliğinden çekildi.

Yeni-faşist etkinliklerin gittikçe artması karşısında yaygın bir tepkinin oluşması üzerine Fanfani yeniden başbakan oldu (Temmuz 1960-Nisan 1963). 1962'de hükümetin bileşiminde sol ağırlıklı bir değişikliğe giderek elektrik işletmelerinin devletleştirilmesi, yerel yönetimin yetkilerinin artırılması ve ekonomik planlama gibi hedeflere yönelik bir program uygulamaya koydu.

Mart 1965'te dışişleri bakanı olan Fanfani, Papa VI. Paulus un ziyaretine hazırlık amacıyla 21 Eylül 1965'te BM Genel Kurulu başkanı oldu. Vietnamlı önder Ho Şi Minh'in ABD'ye iletmek istediği barış öne-

rilerini zamanından önce açıklaması üzerine Aralık 1965'te dışişleri bakanlığından istifa etmek zorunda kaldı. Ama hemen ardından dönerek Şubat 1966-Mayıs 1968 arasında aynı görevi sürdürdü. Fanfani 10 Mart 1972'de, anayasanın öngördüğü beş ömürboyu senatörlükten birine atandı. 1968-73 ve 1976-79 dönemleri ile 1985'ten sonra Senato başkanlığı yaptı. 1971'de cumhurbaşkanlığına adaylığını koyduysa da kazanamadı. Cumhurbaşkanı Giovanni Leone'nin istifasından sonra 1978'de bu göreve vekâlet etti. Kasım 1982-Ağustos 1983 arasında dördüncü kez, Nisan-Mayıs 1987'de de beşinci kez başbakanlık yaptı.

fanfar, başlangıçta savaşlarda, av partilerinde ve saray törenlerinde trompet, korno ya da benzeri "doğal" çalgılarla işaret vermek üzere çalınan kısa, kalıp ezgi. Terimin nereden türediği belli değildir. Arapça (tekil *nefir*: "boru") sözcüğünden *fanfarronada* (böbürlenme, çalım satma) biçiminde İspanyolcaya geçmiş ya da çıkan sesi taklit eden bir sözcük olarak ortaya çıkmış olabilir.

Fanfarın askeri ve törensel amaçlarla kullanıldığı çok eski yazılı kaynaklardan bilinmekle birlikte günümüze ulaşan en erken müzik örneklerine 14. yüzyıl Fransız av risalelerinde rastlanır. Bu dönemin av borularının yetersizliği, fanfarın da biçim olarak fazla gelişememesine yol açtı. 1600'lere gelindiğinde Danimarka kralı IV. Christian'ın saray müzikçilerinden Magnus Thomsen ile Hendrich Lübeck adlı Sakson trompetçilerin derlediği örneklerini taşıyordu; kesin ve açık ritimler, yinelenen notalar ile tek bir üçlü akor (triad) kullanılıyordu.

Fanfar taklitlerine çok çeşitli müzik türlerinde rastlanır. Ghirardello da Firenze'nin *Tosto che l'alba* adlı *caccia*'sında (*bak.* kanon) *suo corno sonava* (borusunu çaldı) sözlerinin hemen ardından fanfarı andıran gösterişli bir vokal bölüme geçilir. Guillaume Dufay'ın (y. 1400-74) *Gloria and modum tubae* (Trompet Tarzında Gloria) adlı yapıtında, kanon yapan sözlü iki ses partisinin altında kısa kısa kalıplar biçiminde fanfar motiflerinin dönüşümlü olarak söylendiği sözsüz iki ses partisine yer verilir. Clément Janequin, Girolamo Frescobaldi ve William Byrd gibi 16. yüzyıl bestecilerinin askeri olayları betimledikleri müzik parçalarında da benzer örneklere rastlanır. 18. yüzyıl Fransız av fanfarları (*sonneries*) çok sayıda çalgısal beste için esin kaynağı olmuştur. Romantik dönemde fanfarın operalarda, örneğin Beethoven'in *Fidelio*'sunda, Bizet'nin *Carmen*'inde ve Wagner'in *Tristan und Isolde*'sinde kullanıldığı görülür. ABD'li besteci Aaron Copland'ın *Üçüncü Senfoni*'sinin (1946) son bölümünde de yer alan "Fanfare for the Common Man"i (Sıradan İnsan İçin Fanfar), bu türün 20. yüzyıldaki örneklerindendir.

fang-i *bak.* fangyi

Fang Lizhi (d. 12 Şubat 1936, Pekin, Çin), Çinli astrofizikçi ve rejim karşıtı. Çin yönetimi tarafından, 1989'da Tiananmen Meydanı'nda düzenlenen öğrenci gösterilerinin sorumlularından biri olarak suçlanmıştır.

1952-56 arasında Pekin Üniversitesi'nde öğrenim gören Fang, daha sonra Çin Bilimler Akademisi Modern Fizik Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Fizikte Marksist yaklaşımı eleştiren ve eğitim düzeninde reform yapılmasını öneren bir rapor yazdığı için kamuoyunda karalandı ve Çin Komünist Partisi'nden (ÇKP) çıkarıldı. Pekin'de, KEDA diye bilinen Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin fizik bölümünün kuruluşuna katkıda bulundu. Katılar ve laser fiziği alanlarında araştırmalarını sürdürürken bir yandan da elektromagnetik ve kuvantum mekaniği konularında ders verdi. 1966'da bir yıl süreyle hapsedildi, sonra "yeniden eğitim" için bir komün çiftliğine sürüldü. Bu dönemde bilimsel çevreden kopan Fang, çalışmalarını astronomi üzerinde yoğunlaştırdı. 1969'da ders verme yasağı kaldırıldı, ama kitaplarını takma adla yayımlamak zorunda kaldı.

Mao sonrası dönemde Fang'ın parti üyeliği yenilendi, konferanslar vermek üzere yurtdışına gitmesine ilk kez izin verildi. Fang astrofizik dalında birçok araştırmaya katkıda bulundu, başarılı çalışmalar yaptı. 1985'te KEDA'nın Hefei'deki şubesine başkan yardımcısı atandı. Üniversiteyi yeniden örgütlemeye, eğitim politikasında reform yapmaya girişti. Sözünü sakınmadan yaptığı eleştiriler bu dönemde gösteriler düzenlemeye başlayan öğrencileri de bir ölçüde cesaretlendirdi. Bu gösterilerin sorumlularından biri olarak görülen Fang, Pekin Gözlemevi'ne atandı. 1987'de ÇKP'den bir kez daha çıkarıldı; 1988'den sonra yurtdışına çıkışı gene yasaklandı. ABD başkanı George Bush Şubat 1989'da Çin'i resmen ziyaret ederken verdiği resepsiyona Fang'ı da davet etti, ama Çin polisi Fang ve kendisi gibi fizikçi olan eşi Li Shuxian'ın davete katılmasını engelledi. İki ay sonra Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci gösterileri uluslararası kamuoyunun ilgisini çekince Fang gene sorumlu görüldü ve bunun üzerine kaçarak ABD büyükelçiliğine sığındı. Haziran 1990'da yurtdışına çıkmalarına izin verilinceye değin Fang ve eşi büyükelçilikte kaldı.

Fangio, Juan Manuel (d. 24 Haziran 1911, Buenos Aires), 1950'lerin en büyük otomobil yarışçılarından biri. 1951, 1954, 1955, 1956 ve 1957'de Dünya Otomobil Sürücüleri Şampiyonası'nı kazanmıştır. 1958'de otomobil yarışlarını bıraktığında, dünya ölçeğindeki 16 büyük yarışı, dört Almanya birinciliğini kazanmıştı. Dünya şampiyonluklarını kazandığı yarışlarda kullandığı otomobiller Alfa Romeo, Mercedes-Benz, Ferrari ve Maserati'ydi. Yumuşak ve güvenli bir sürücü olarak bilinirdi. Otomobil yarışçılığını bıraktıktan sonra Arjantin'deki Mercedes-Benz'de çalıştı.

Fanglar, FANLAR olarak da bilinir, Ekvator Ginesi'nin anakara bölümünde, Gabon'un kuzey yarısındaki ormanlarda ve Kamerun'un güney ucundaki bölgelerde yaşayan halk. 1990'ların başlarında nüfuslarının 2.700.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

Nijer-Kongo dil ailesinin Bantu öbeğine bağlı diller konuşan Fanglar, üç dil grubuna ayrılabilir: 1) Kuzeydeki Betiler. Başlıca kabileler Eton, Yaunde ve Bene'dir; 2) Asıl Buluları, Fongları, Zamanları ve Yelindaları içine alan Bulular; 3) Asıl Fangları, Ntumuları ve Mvaeleri içine alan ve güneyde yaşayan Fanglar (*bak.* Bulular).

Rivayete göre Fanglar, 19. yüzyılın başlarında Sanaga Irmağının sağ kıyısındaki savan platolarından ormana göç ettiler. İyi birer savaşçı ve avcı olarak ün salan Fanglar, sömürge yönetimi sırasında fildişi ticaretine, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da geniş ölçekli kakao üretimine yöneldiler.

Geniş, ataerkil aileler ve dıştan evlenmeye dayalı klanlar biçiminde örgütlenmiş olan Fanglarda, babayanlı akrabalık sistemi geçerlidir. Güneyde yaşayan Fanglarda gevşek bir siyasal örgütlenme vardır; buna karşılık kuzeydeki bazı Beti gruplarında şeflere rastlanır. 1939'da, bütün Fang nüfusunun Hıristiyan olduğu sanılıyordu. Ama 1945'ten sonra, animist ve Hıristiyan inanışları bir kargo kültünün(*) öğeleriyle birleştiren mezhepler hızla yayıldı. Ahşap oymacılık ve Fangların bir zamanlar usta olduğu demir ve sabuntaşı işleme gibi yerel zanaatlar, Batı etkisiyle yok olup gitmiştir. Fanglar eğitimleri ve göreli ekonomik zenginlikleriyle özellikle Gabon'da siyasal açıdan etkili durumdadır.

fangyi, Wade-Giles yazımında FANG-I Çin'de Shang (İÖ 18-12. yy) ve erken Zhou (İÖ 1111-y. 900) dönemlerinde üretilmiş bir tür tunç kap. Çoğu zaman küp ya da dikdörtgen prizma biçimli küçük bir kulübeye

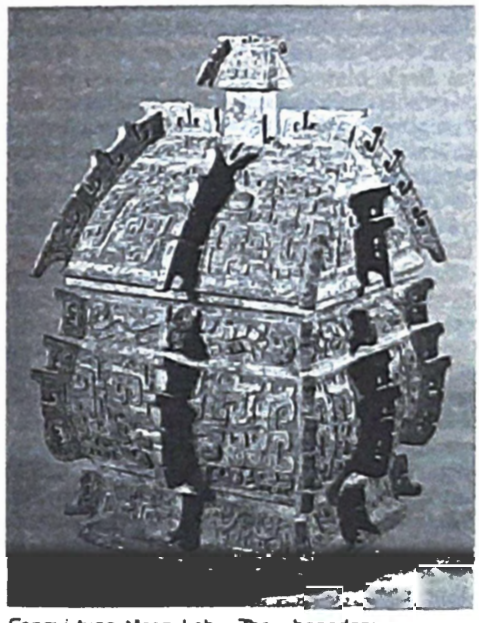

Fangyi tunç tören kabı, Zhou hanedanı dönemi, İÖ 11. yy sonu - 10. yy başı; Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution Freer Gallery of Art, Washington D.C.

benzer, kapağı da tonoz çatı görünümündedir. Tepesinde gene kapağın küçük bir modeli biçiminde bir tutamağı vardır. Yüzeyi, kanat gibi kabarık dikine bantlarla bölmelere ayrılmış, bunların içi başta *taotie* (canavar maskesi) olmak üzere, Shang ve erken Zhou dönemlerine özgü örgelerle bezenmiştir.

Fanlar *bak.* Fanglar

Fano, İtalya'nın orta kesimindeki Marche yönetim bölgesinde, Pesaro e Urbino iline bağlı kent ve piskoposluk bölgesi. Pesaro'nun hemen güneydoğusunda, Adriyatik kıyısında Metauro Irmağının ağzındadır. Fanum Fortunae'nin (Talih Tapınağı) bulunduğu yerde kurulmuştur. Bu tapınağın, İÖ 3. ya da 2. yüzyılda Augustus'un gönderdiği eski askerlerce yapıldığı, bir bölümü günümüze ulaşan surları da gene Augustus'un inşa ettirdiği sanılır. Ravenna'dakı Bizans *eksarkhos*'luğunun (askeri genel valilik) yönettiği beş kentten biri olan Fano 1304'ten sonra Riminili Malatesta ailesinin yönetiminde zenginleşti. 1463'te papalığın doğrudan yönetimine girdi. Fano limanı 17. yüzyıl başlarında Papa V. Paulus döneminde onarıldı. Kent 1860'ta İtalya Krallığı'nın parçası oldu.

Kentin bellibaşlı yapıları arasında Augustus Kemeri, zengin kent müzesinin bulunduğu Malatesta Sarayı (1413-21), Adalet Sarayı (1299) ve Sta. Maria Nuova (Perugi-

no'nun iki tablosu buradadır) ile S. Michele (1475-95) kiliseleri sayılabilir.

Fano, Milan-Bari ana demiryolu üzerinde gözde bir yazlık dinlence yeridir. Tarım (özellikle sebze ve şeker pancarı) ve balıkçılık kentteki başlıca uğraşlardır. Nüfus (1989 tah.) belediye, 52.674.

Fanon, Frantz (Omar) (d. 1925, Martinik - ö. 6 Aralık 1961, Washington, D.C., ABD), Martinikli psikanalist ve toplum felsefecisi. Bazı nevrozların toplumsal kökenli olduğu yönündeki kuramıyla ve sömürge halklarının ulusal kurtuluş mücadelesini destekleyen yapıtlarıyla ünlüdür.

Martinik ve Fransa'da öğrenim gördükten sonra II. Dünya Savaşı sırasında Fransız ordusunda görev aldı. Daha sonra, Lyon Üniversitesi'nde psikiyatri eğitimini tamamladı. 1953-56 arasında, o dönemde Fransa'ya bağlı olan Cezayir'deki Blida-Joinville Hastanesi'nde psikiyatri bölüm başkanı olarak görev yaptı. 1954'te Cezayir'in kurtuluş mücadelesine katıldı. 1956'da Tunus'ta yayımlanan *El Mücahid* gazetesinin yönetmeni oldu. 1960'ta bağımsızlık mücadelesini yürüten geçici hükümet tarafından Gana elçiliğine atandı.

Fanon'un *Peau noire, masques blancs* (1952; Kara Deri, Beyaz Maskeler) adlı yapıtı, ırkçılığın kişisel yaşamında yol açtığı sorunları dile getiriyordu. Ölümünden kısa süre önce yayımlanan *Les Damnés de la terre* (1961; *Dünyanın Lanetlileri*, 1965/ *Yeryüzünün Lanetlileri*, 1984) Fanon'un neredeyse peygamber gibi görülmesine yol açtı. Bu kitapta sömürge halklarını, kendilerini ezen Avrupalılara karşı, zora başvurarak elde edecekleri bir "toplu arınma" ile aşağılanmadan kurtulmaya çağırıyordu. *Pour la révolution africaine* (Afrika Devrimi İçin) adlı kitabı ölümünden sonra 1964'te yayımlandı. Fanon'un Türkçe'de yayımlanan bir başka yapıtı, *Sociologie d'une révolution*'un çevirisi olan *Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nın Anatomisi*'dir (1983).

fantezi, DÜŞLEM olarak da bilinir, genellikle nesnel gerçeklik içinde doyurulamayan istek ve özlemleri doyurmaya yönelik düş gücü ürünlerinin tümü.

Kişi, daha çok nesnel gerçeklik ve ussal düşünme süreçleriyle bağlarını koparmaya en yatkın olduğu anlarda fanteziye yönelir. Fanteziler büyük ölçüde benmerkezlidir ve zengin düşsel imgelerle doludur; önlenmeksizin özgürce gelişir ve kişiye haz verir. Tümüyle bilinçli gelişen düşüncelerden, görme, işitme, dokunma duyularına ilişkin varsanı (halusinasyon) benzeri yaşantılara kadar değişik biçimlerde olabilir.

Psikanaliz kuramı, fantezilerde bilinçli öğelerin yerini kabul etmekle birlikte, fantezinin temelini bilinçdışında görür. Bilinçdışı dürtü ve istekleri gerçek dünyada doyurma olanağı bulunamadığında fanteziye yönelinir. Çocukluk ve ergenlik çağlarında bu kaçış çok daha belirgindir: Çocuğun oyun dünyası fantezilerle doludur; ergenlik çağında da sevme ve sevilme, güçlü olma, üstünlük sağlama üzerine sık sık fanteziler kurulur. Yetişkinliğe doğru kişi doyum kaynaklarını daha çok nesnel gerçeklikte aramaya başlar. İçekapanık kişilik türlerinde ise fantezi, tüm yaşam boyunca başlıca doyum aracı olarak kalabilir. Yetişkinlikte fantezi, özellikle cinsel yaşamda önemli bir uyarım ve doyum yoludur. Bununla birlikte kişiler, fantezi dünyalarında sıkça yer verdikleri yaşantılardan gerçek yaşamda kaçınabilirler.

Psikanalizde, fantezilerin de rüyalar gibi bir açık içerikleri, bir de buna denk düşen örtük içerikleri vardır. Açık içerik, bilinçte yer alan söze dökülebilir öğelerden oluşur. Örtük içerik ise, fantezideki öğelerin altında yatan dürtülerdir. Rüyada olduğu gibi simgeleştirme, yoğunlaştırma, kılık değiştirme, yer değiştirme gibi bilinçdışı düzenekler çözümlenerek örtük içerik açık içeriğe dönüştürülebilir. Fanteziler, bilinçdışında yer alan isteklerin gerçekliğe uydurulması çabasıyla gelişir ve bu yönüyle dürtü ve çatışmalara boşalma olanağı sağlar.

fantezi, FANTAZYA olarak da bilinir, Batı müziğinde, genelde bir çalgıyla solo olarak çalınmak üzere yazılan, biçim ve esin bakımından özgür kompozisyon. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de bu terim, yaylı ya da nefesli çalgı toplulukları için bestelenen, özellikle melodik taklide dayanan besteler için kullanılırdı. 16. yüzyıl başlarında lavta ya da klavyeli çalgılar için yazılmış daha eski fanteziler, bir ya da birden çok müzik motifine dayanan kısa bölümlerden oluşuyordu. İngiltere'de klavyeli çalgı, lavta ya da viyola için bestelenmiş fanteziler ya da *fancy*'ler Henry Purcell (1659-95) zamanında gelişti.

17. yüzyıl ile 18. yüzyıl başlarında Almanya'da org için yazılan fanteziler, çoğunlukla kendilerini izleyen, iyice belli bir yapı kazanmış füglerin tam bir karşıtı olarak bu doğaçlamalı özelliği taşıyordu. Biçim ve yorumda özgürlük C. P. E. Bach, Mozart, Beethoven ve Schubert'in fantezilerinde de sürdü. Schumann Opus 17 *Do Majör Fantezi*'sinde (1836), Chopin de Opus 49 *Fa Minör Fantezi*'sinde (1840-41), en azından görünüşte geleneğe uyarak kendi içinde bir bütün olan tek bir bölümle yetindiler. Ama örneğin Arnold Schoenberg'in Opus 47 *Fantezi*'si (1949) gibi daha sonraki yapıtlarda, Rönesans ve erken barok dönemlerinde yaygın olarak kullanılan bölümler halindeki düzenleme daha çok uygulandı. Öte yandan, J. S. Bach'ın kontrpuan bakımından karmaşık org fantezileri Franz Liszt, Max Reger ve Feruccio Busoni'nin benzer yapıtları için esin kaynağı oldu. Bazı besteciler fanteziyi programcı ya da betimleyici nitelikleri nedeniyle kullandılar. Hava üzerine bir fantezi yazan John Mundy (ö. 1630) ve Opus 32 *Francesca da Rimini* (1876) adlı senfonik bir fantezi besteleyen Çaykovski bu besteciler arasındadır. Romantik imgelem bakımından özellikle çekici olan fantezi, başından beri ses müziğinden çalgı müziğine yapılan uyarlamalarda da kullanışlı bir araç olmuştur. Schubert'in kendi şarkılarından birinden uyarladığı "Der Wanderer" (Gezgin) adlı piyano fantezisi böyle bir yapıttır.

fantezi, Türk müziğinde 20. yüzyılda ortaya çıkmış sözlü bir form. Fantezilerin sözlerini çoğunlukla birkaç kıtalı ve hece ölçüsüyle yazılmış şiirler ya da manzumeler oluşturur. (Münir Nurettin Selçuk, Yahya Kemal'in "Rindlerin Akşamı", "Rindlerin Ölümü" gibi aruzla yazılmış şiirlerini de bu formda bestelemiştir.) Bazı fantezilerin sözleriyse serbest şiirlerdir. Kıtaların arasındaki aranağmeler genellikle baştakinden farklıdır. Başta Sadettin Kaynak olmak üzere, bazı besteciler fantezilerinde her kıtayı başka bir usulle ölçmüştür. Bu formun en güzel örneklerini Sadettin Kaynak ("Leyla acep nerede", "Bir esmer dilberin vuruldum hüsnüne", N'ideyim bilmem senin elinden", "Söyleyin nerde o göz nuru"), Münir Nurettin Selçuk ("Endülüs'te Raks", "Sen şarkı söylediğin zaman", "Söyle sevgili") ve Yesari Asım Arsoy ("Sonbaharı bir genç kızla Hisarlar'da geçirdim", "Yeniköy'de bir kız gördüm adı Sarı Zambak' mış", "Bir kış gecesi Şişli'de kaldım") vermişlerdir.

Fanti, Manfredo (d. 23 Şubat 1808, Carpi, İtalya Krallığı - ö. 5 Nisan 1865, Floransa), İtalya'da 19. yüzyıl ortalarındaki bağımsızlık savaşlarının en yetenekli komutanlarından biri. Kuzey İtalya'daki Sardinya-Piemonte Krallığı'nın İtalya'yı kendi önderliği altında birleştirmesine yardımcı olmuştur.

Savoia'da cumhuriyetçi bir ayaklanmaya (1831) katıldığı için sürgüne gönderilen Fanti, Fransa ve İspanya'da liberallerin safında çarpışarak kendini gösterdi. 1848'de, Avusturyalılara karşı savaşmak üzere Milano'ya döndü. Ama Sardinya-Piemonte kuvvetleri, Fanti'nin üstün taktiklerine karşın yenilgiye uğradılar. Sardinya kralı Carlo Alberto, bir süre sonra ateşkesi bozup Avusturyalılara karşı yeniden savaş ilan etti, ama Novara'da kesin yenilgiye uğratıldı (Mart 1849). Aşırı devrimci eğilimleri yüzünden Piemonteli üstlerinin kuşkusunu çeken Fanti komutanlıktan alındıysa da bir süre sonra aklandı.

Fanti, 1859'da Avusturya'ya karşı Palestro, Magenta ve San Martino'da parlak zaferler kazandı. Villafranca Barışı'ndan sonra Toscana, Modena, Parma ve Romagna'yı içine alan Merkezî İtalyan Birliği ordusunu örgütledi. Piemonte Orta İtalya'yı ilhak edince Fanti savaş bakanı oldu (Ocak 1860). Giuseppe Garibaldi'ye bağlı devrimci kuvvetlerin Sicilya'yı istila etmesinden (Mayıs 1860) sonra, Sardinya-Piemonte kralı II. Vittorio Emanuele, Fanti'yi güneye gönderdi. Papalık topraklarında etkileyici zaferler kazanan Fanti, İtalyanların Napoli'ye girmesinden sonra da başarılarını o bölgede, kralın komutası altında sürdürdü. İtalyan ordusunun yeniden düzenlenmesi sırasında Garibaldi ve gönüllülerine ödün verilmesine karşı çıktı. Bu tutumuyla halkın desteğini yitiren Fanti, Haziran 1861'de istifa etmek zorunda kaldı. Nisan 1862'de Floransa'daki bir kolordunun komutanlığına getirildi.

Fanti Konfederasyonu, bugünkü Gana'nın güney kesiminde kurulmuş tarihsel devletler grubu. Bu devletler, 17. yüzyıl sonlarında Cape Coast'un kuzeydoğusundaki yoğun nüfuslu Mankessim'den göç eden Fantilerin yöredeki boş alanlara yerleşmesiyle ortaya çıktı. Fanti krallıkları, yüksek bir kral (*brafo*) ile yüksek bir rahibin başkanlık ettiği bir konfederasyon oluşturdular. Konfederasyon batıda Pra Irmağından doğuda Ga bölgesine (Accra çevresi) kadar yayılıyordu. Güneyinde Felemenk ve İngiliz ticaret kalelerinin sıralandığı Atlas Okyanusu kıyısı, kuzeyinde ise o dönemde genişlemekte olan Asanti İmparatorluğu bulunuyordu. Asantiler ile Avrupalılar arasındaki ticarete aracılık eden Fantiler, İngilizler ile Felemenklilere satmadan önce Asanti altınının ayarını düşürüyorlar ve Avrupa'da Asantilere yönelik ateşli silah akışını denetim altında tutuyorlardı.

Yıllarca süren düşmanlıktan sonra Asanti kralı Osei Bonsu, Fanti Konfederasyonu'nu ele geçirdi (1806-24) ve kıyıya doğrudan ulaşma olanağını elde etti. Ama Bonsu'nun ölümünden sonra Asantiler zayıfladı. 1831'de Cape Coast'un İngiliz yöneticisi George Maclean, Fantilere bağımsızlık veren ve Asantilerin kıyıya ulaşan ticaret yollarını kullanmasını sağlayan bir anlaşma düzenledi. Böylece İngiltere güneyde gayri resmî bir protektora kurmuş oldu.

İngilizler ile Hollandalılar 1867'de hiçbir Afrikalı yöneticiye danışmadan ellerindeki bazı kaleleri değiş tokuş edince direniş iyice belirginleşti. Fanti krallıklarının, Denkyera'nın ve güneydeki öteki devletlerin kralları 1868'in başlarında Mankessim'de buluştular ve Avrupa'dan bağımsız, kendi kendini yöneten bir devlet kurdular. Vergi koyma yetkisi ve yazılı bir anayasası bulunan yeni Fanti Konfederasyonu'nun bir yürütme kurulu, bir yargı organı ve ayrı bir ordusu vardı. Kısa ömürlü olmasına karşın Hollandalıların kıyıyı terk etmesine yol açacak kadar güçlü olan bu konfederasyonun üyeleri arasındaki rekabeti İngilizler başarıyla kullandılar. Konfederasyon 1873'te dağıldı. Ertesi yıl İngiltere, Asanti İmparatorluğu'nun güneyindeki bölgenin tümünü Altın Kıyısı adıyla kraliyet kolonisi olarak ilhak etti.

Fantiler, Gana'nın güney kıyısında, Accra ile Sekondi-Takoradi arasında yaşayan halk. Nijer-Kongo dil ailesinin Kua koluna bağlı Akan dilinin bir lehçesini konuşurlar. Sözlü kaynaklara göre Fantiler 17. yüzyılda, günümüzdeki Asanti bölgesinin kuzeybatısındaki Techiman'dan (Tekyiman) bugünkü yurtlarına göç ettiler. Burada, sonradan Fanti Konfederasyonu çatısı altında birleşen özerk krallıklar kurdular.

Fantilerin yetiştirdiği ürünler arasında yam, manyok, gölevez ve muz sayılabilir. Ticari amaçla kakao, palmiye yağı ve kereste üretirler. Fanti ekonomisinde balıkçılık da önemli yer tutar. Fantiler duvarla çevrili bir avluya bakan, birbirine bitişik odalarda yaşarlar. Haneler, erkek ya da kadın tarafından akraba olan topluluklardan oluşur; evlenen erkek ve kadının evlendikten sonra da kendi evinde ayrı yaşaması olağandır.

Fantilerin soy sistemi ikilidir. Klanlara ve bunların yerel kollarına üyelik anayanlılık ilkesiyle belirlenir. Her soyun, içinde önemli ata ruhlarını barındıran bir tören kütüğü vardır; bu ruhlara tapınma Fanti dininin önemli bir özelliğidir. Hem ruhani niteliklerin kime geçeceğini saptayan, hem de askeri bir örgüt olan *asafo* üyeliği ise babayanlılık ilkesiyle belirlenir. Bu örgüte sadakat anasoyluluk ilkesinden önce gelir. *Asafo*'nun siyasal, toplumsal, dinsel ve askeri olmak üzere dört ayrı işlevi vardır. Birincisi, halktan kişilerin siyasal düşüncelerini ve şefe eleştirilerini dile getirebilmelerini sağlar. İkincisi, eskiden işbirliğine dayalı bir çalışma birimi olan *asafo* bugün de üyelerinin haklarını korur. Üçüncüsü, cenaze ve devlet törenlerinde örgütün önemli yeri vardır. Dördüncüsü *asafo* devletin başlıca savunma birimidir.

Fanti devletlerinin başında, kral soyundan seçilen bir büyük şef bulunur; onun altında her bölümün küçük şefleri yer alır. Şefler ve *asafo*'nun temsilcileri, büyük şefin danışmanları olarak görev yapar. Fanti devletleri, hiçbir zaman tek bir şefin buyruğu altında birleşmemiştir; her devlet özerk kalmış ve ancak savaş zamanında ittifaklar kurmuştur.

Geleneksel Fanti dininde, yüce bir yaratıcı tanrı ile güçlerini yüce tanrıdan alan daha küçük tanrılara inanılır. Fantilerin çoğu bugün artık Hıristiyandır.

Fantin-Latour, Henri, tam adı IGNACE-HENRI-JEAN-THÉODORE FANTIN-LATOUR (d. 14 Ocak 1836, Grenoble - ö. 25 Ağustos 1904, Buré, Fransa), çiçekli ölüdoğalarıyla ve dönemin ünlü kişilerini işlediği grup portreleriyle tanınmış Fransız ressam, oymabaskı ustası ve ilüstratör.

İlk öğretmeni, tanınmış bir portre ressamı olan babasıydı. Daha sonra Lecoq de Boisbaudran okulunda ve Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. Genellikle resmî Salon sergilerine kabul edilen bir sanatçı olmakla birlikte, 1863'te Salon des Refusés (Reddedilenler Salonu) sergisine de katıldı.

Temelde akademik bir ressam olmasına karşın bağımsız bir üslubu vardı. Hepsi de yakın dostları olan Ingres, Delacroix, Corot, Manet ve Courbet gibi ressamlarla Zola, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Chabrier ve D'Indy gibi önde gelen edebiyatçı ve müzikçileri betimlediği grup portreleri belgesel niteliktedir. Her bir figürün kendi başına bir portre niteliği taşıdığı bu yapıtlarda başlar ve figürler 17. yüzyıl Felemenk lonca ressamlarının yapıtlarını anımsatır biçimde sıralar halinde düzenlenmiştir.

Fantin-Latour, yaptığı çiçek resimlerinin özellikle beğenildiği İngiltere'de, Whistler ve Millais'in aracılığıyla kendine bir koruyucu buldu. Zengin bir insan ve amatör bir oymabaskı ustası olan Edwin Edwards,

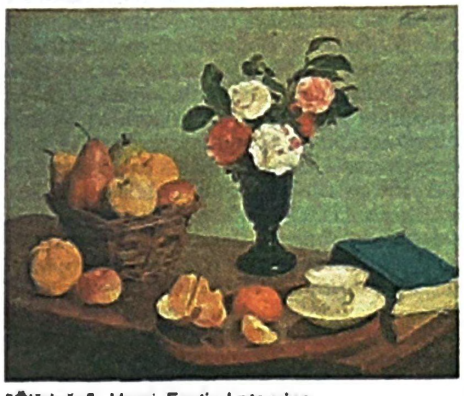

"Ölüdoğa", Henri Fantin-Latour'un yağlıboya çalışması, 1866; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C.

Fantin-Latour'un ölüdoğalarını satın alarak onu yıllarca destekledi.

Fantin-Latour yaşamının son döneminde taş baskıya yöneldi. 1876 Salon Sergisi'nde Berlioz'un anısına "Yıldönümü" adlı yapıtını sergiledikten sonra, taş baskıları düzenli olarak sergilere kabul edildi. En tipik taş baskı çalışmaları zarif portreler ile Wagner, Berlioz ve başka bestecilerin müziklerinden esinlenerek gerçekleştirdiği düşsel çizimlerdir. Fantin-Latour, Adolphe Julien'in yazdığı *Wagner* (1886) ve *Berlioz* (1888) adlı kitapları da resimlemiştir.

FAO *bak.* Gıda ve Tarım Örgütü

Far Eastern Economic Review, Doğu ve Güneydoğu Asya'ya ilişkin genel, siyasal, ekonomik ve mali haberlere yer veren haftalık haber dergisi. Uzakdoğu'nun en saygın ve etkili haber dergisidir. Kurulduğu 1946'dan bu yana Hong Kong'da yayımlanmaktadır. Bölgedeki başlıca gelişmeler ile bunları etkileyen dış gelişmeleri kapsamlı biçimde ele alan makalelere yer verir. *Far Eastern Economic Review* yansızlığı ve haberlerinin doğruluğuyla ünlüdür. Derginin açıkça serbest piyasa ekonomisinden yana olan yayın politikası Londra'da yayımlanan *The Economist*'in ya da ABD'de Dow Jones & Company'nin yayımladığı *The Wall Street Journal*'ın çizgisine yakındır. *Far Eastern Economic Review* da 1974'te Dow Jones & Company tarafından satın alınmıştır.

Farabi, tam adı MUHAMMED BİN MUHAMMED BİN TARHAN BİN UZLUG EL-FARABİ, Latince ALPHARABIUS ya da AVENNASAR (d. 870?, Farab, Maveraünnehir - ö. Aralık 950, Şam), ortaçağın en büyük İslam düşünürlerinden biri. Aristoteles'in felsefesini yeniden yorumlayarak İslam düşüncesiyle bağdaştırmaya çalışmıştır. İslam felsefe geleneğinde, "ilk öğretmen" sayılan Aristoteles'ten sonra "ikinci öğretmen" (el-muallimü'ssani) olarak anılır.

Farabi, Türk asıllı İranlı bir kale komutanının oğluydu. Önce anayurdunda, daha sonra Bağdat'ta öğrenim gördü. Harran'da Yuhanna bin Haylan'dan felsefe ve mantık dersleri aldı. Sabit bin Kurra'nın (ö. 901) Eski Yunan yazarlarından yaptığı çevirilerden ve öteki yapıtlarından etkilendi; özellikle Aristoteles'in yapıtlarını inceledi. Daha önce el-Kindi'nin (796-870) İslam dünyasına aktardığı, Aristoteles'e dayalı Meşşai (gezimci) felsefe geleneğini benimsedi. Çalışmalarını Hamdani hükümdarı Seyfü'd-Devle Ali'nin koruması altında Halep ve Şam'da sürdürdü.

Farabi'ye göre felsefenin amacı, varlıkları var olma özelliği bakımından bilebilmek ve varlığın ilk nedenlerine (illet-i ulâ) ulaşmaktı. Felsefe yoluyla bütün varlıkların bilgisine ulaşan insan böylece bir ölçüde Tanrı'ya benzemiş olurdu. Bilimin üç kaynağı duyu, us (akl) ve düşünmeydi (nazar); ama her türlü araştırma mantığa dayanmalıydı.

Farabi'ye göre mantığın özü olan kanıtlama (burhan), yalnızca gerçeği bulmak için bir yol değil, aynı zamanda gerçeğin kendisiydi. Gerçek bilgi ancak zorunluluk ilkesine dayalı bir kanıtlamanın ürünü olabilirdi.

Eski Yunan felsefe geleneğini İslam inanışıyla bağdaştırmaya çalışan Farabi, o dönemde Aristoteles'in sanılan, oysa Plotinos'un yazılarından Porphyrios'un derlediği *Enneades*'ten (Dokuzluk) bu amaçla özellikle yararlandı. Farabi'ye göre bütün varlıklar, varlığının zorunlu (vacibü'l-vücud) ya da olanaklı (mümkünü'l-vücud) olması bakımından ikiye ayrılıyordu. Tanrı'nın varlığı özünde zorunluydu; Tanrı özünü ve varlığını başka hiçbir varlığa ya da nedene (illet) borçlu değildi. Tanrı sonsuz yetkin olduğuna göre, bu öz ve varlık başka hiçbir varlıkla paylaşılamazdı.

Farabi, Tanrı ile varlıklar arasındaki bu uçurumu bir yandan tasavvuf yoluyla, bir yandan da taşma (feyz) kuramıyla gidermeye çalıştı. Bu kurama göre, Tanrı'nın kendi özünü bilmesinden birinci us (akl-ı evvel)

Farabi, Süheyl Ünver'in temsili bir minyatürü
Ana Yayıncılık Arşivi

doğmuştu (*bak.* akl); bu usun Tanrı'yı bilmesinden de ikinci us türemişti. Böylece sırasıyla 10 us ortaya çıkmıştı; onuncu us etkin ustu (akl-ı faal). Birinci usun varlığı, Tanrı dolayısıyla zorunlu, ama kendi özünde olanaklıydı; birinci us kendini bu niteliğiyle bildiği için, maddesinden (heyula) ilk gök katı (felekü'l-evvel), biçiminden (suret) de o gök katının ruhu (nefs) çıkmıştı. Böylece 10 ustan her birinin karşılığı olarak bir gök katı türemişti. Etkin ustan çıkan ilk maddenin, biçimlenme yeteneği vardı; evrenin dört kurucu öğesinin (toprak, ateş, yel ve su) ortak ilkesi de buydu. Bütün cisimler bu öğelerin birleşip dağılmasından oluşuyor, hepsi ayrı ayrı etkin ustan aldıkları biçimle belirleniyordu. Böylece Pythagoras ile Demokritos'un doğa felsefesini yadsıyan Farabi, atom ve boşluk kuramlarına da karşı çıkıyordu.

Etkin us, insan ruhunun da nedeniydi. Farabi'ye göre bedenin yetkinliği ruhtan, ruhun yetkinliği ise ustan geliyordu. Ruhun başlıca görevleri eylem, anlama ve algılamaydı. Eylem bitkisel, hayvansal ve insansı, anlama ve algılama ise yalnızca hayvansal ve insansı olabilirdi. Bitkisel ruhun görevi bireyin yetişme ve gelişmesi ile soyun sürdürülmesi, hayvansal ruhun görevi iyinin alınıp kötüden uzak durulması, insansı ruhun görevi ise güzelin ve yararlının seçilmesiydi. Anlama ve algılama dış (beş duyu) ve iç yetilerin etkileşimiyle gerçekleşiyordu; iç yetiler (düşünme gücü) dış yetilerden gelen verileri topluyor, bilim ve sanat bu etkileşimden doğuyordu. Çocukta gizilgüç durumunda (bi'l-kuvve) bulunan us da ancak duyu verilerini alarak eylemli (bi'l-fiil) us durumuna geçebilirdi. Ama bu geçiş kendiliğinden değil, etkin usun ürünü olarak gerçekleşiyordu. Eylemli us, dış dünyaya gereksinim olmadan kendini düşünebilirdi. Bir üst aşamada yer alan edinilmiş (müstefad) us soyut biçimleri algılayabiliyor, bu da sezgi (hads) yoluyla gerçekleşiyordu. Edinilmiş us, Tanrı ile insan arasındaki köprüyü kuran etkin usun uyarmasıyla oluşmuştu.

Böylece Farabi'ye göre varlığın altı ilkesi, yetkinliklerine ve etkilerine göre yukarıdan aşağıya şöyle diziliyordu: İlk ilke tanrısal oluş ilkesiydi. Onu ikinci ilke, gök katlarını oluşturan uslar izliyordu. Üçüncüsü etkin us, yaratıcı eylemi sağlayan ilkeydi. Dördüncü ilke nefs, varlık türünün özünü biçimlendiriyordu. Nesnenin görünüş alanındaki niteliğini oluşturan biçim, beşinci ilkeydi. Altıncı ilke soyut madde, nesnenin cisim olmasını sağlıyordu. Cisimlerin de altı aşaması vardı: Göksel varlıklar, insan, hayvan, bitki, maden ve dört kurucu öğe.

Farabi'nin ahlak kuramının temel ilkesi, iyi ile kötünün, us aracılığıyla ayırt edilebileceğiydi. En yüksek erdem bilgi olduğuna göre, bilgi sağlayan us, insan davranışları konusunda da yargıda bulunma gücü taşımalıydı. İstenç, ruhun arzulama ve algılama yetilerinin ürünüydü; istencin ussal düşünceler üzerine kurulduğunu bilen insan özgürlüğe ulaşırdı. Ama bu özgürlük zorunluluğa bağlıydı; Tanrı'nın ussal niteliğiyle belirlenmişti. Öte yandan madde her zaman usa direnebileceğinden, insan özgürlüğü asla olgun ve yetkin olamazdı; yetkin özgürlük ancak usun yanlışlardan arındığı ruhlar evreninde olanaklıydı. Farabi'ye göre yalnızca iyi olduğu için iyiye ulaşmaya çalışmak en büyük mutluluktu. Bu, insandaki ruhun kendi üstündekine yönelmesiydi ve gök katlarındaki ruhların Tanrı'ya yöneldikçe mutluluğa erişmelerine koşuttu.

Farabi'nin yapıtlarının ağırlıklı bir bölümü devlet yönetimiyle ilgiliydi. Bu alanda özellikle Platon'dan etkilenen Farabi'ye göre insanlar, doğal gereksinmelerinin yönlendirmesiyle, iyi ya da kötü bir kişinin başkanlığında toplanarak kentleri (medine) oluştururlardı. Başkan kötü ise devlet de kötü (medinetü'l-cahile), başkan iyi ise devlet de iyi ve erdemli (medinetü'l-fazıla) olurdu. İyi başkan, peygamber ile filozofun bütün olumlu niteliklerini kendisinde toplamalıydı. Farabi, devlet başkanlığına aday olan kişilerde görevin gerektirdiği bütün nitelikler yoksa, birkaç kişinin birbirlerini bütünleyecek biçimde birlikte başkanlığa getirilmesini öneriyordu. İyi bir devlette bütün bireyler uzmanlaştıkları işleri yapmalı, hepsi tam bir bütün oluşturmalıydı. Ahlak, ancak böylece dinsel bir topluluk niteliğini kazanan devlette yetkinliğe ulaşabilirdi.

Farabi bütün bilimleri beş başlık altında topluyordu: Dil bilimi, mantık bilimi, öğretme (talim) bilimleri, ilahiyat ve medeni bilimler (yönetim bilimleri, fıkıh, kelam). Aristoteles'in sınıflamasına bağlı kalarak ayrıca şu sıralamayı öneriyordu: Kuramsal bilimler (mantık, doğa bilimleri, metafizik), uygulamalı bilimler (ahlak, siyaset), bütünleyici bilimler (matematik, müzik).

Küçüklü büyüklü 100'e yakın kitap yazmış olan Farabi'nin yapıtlarının bir bölümü İbranice ve Latinceyle başlamak üzere birçok dile çevrildi. Önemli risalelerini ilk kez F. Dieterici 1890'da *Alfarabis philosophische Abhandlungen* (Farabi'nin Felsefe Yazıları) adıyla yayımladı. Öbür yapıtlarının en önemlileri *İhsau'l-Ulum* (1931; *İlimlerin Sayımı*, 1955, 1990), *es-Siyasetü'l-Medeniye* (1927), *Kitabı fi Mabadi Ârâu Ehli'l-Medineti'l-Fazıla* (1895; *el-Medinetü'l-Fazıla*, 1956), *Risale fi İsbati'l-Müfarekat* (1926), *Telhisi Nevamisi Eflatun* (1952; *Eflatun Kanunlarının Özeti*, 1985) ile *Kitabu Musiki'l-Kebir*'dir (1930).

farad, metre-kilogram-saniye sisteminde elektrik sığası birimi. Adını, İngiliz fizikçi Michael Faraday'dan alan ve F simgesiyle gösterilen farad, üzerine bir coulomb değerinde bir elektrik yükü uygulandığında levhaları arasında bir voltluk potansiyel farkı oluşan bir sığacın sığası olarak tanımlanır. Günlük yaşamda kullanılan elektrik aygıtları ve elektronik donanımları açısından farad çok büyük bir elektrik sığası olduğundan, sığaçlar çoğunlukla mikrofarad ($\mu F = 10^{-6}$ farad) ve pikofarad ($pF = 10^{-12}$ farad) cinsinden tanımlanır.

Farad, Wali *bak.* Fard, Wallace D.

faraday, elektrokimyasal tepkimelerin incelenmesinde kullanılan elektrik birimi. Adını İngiliz fizikçi Michael Faraday'dan alır. Bir elektrolitten bir gram eşdeğerinde herhangi bir iyon koparmak için gerekli olan elektrik miktarı olarak tanımlanan faraday, $9{,}648456 \times 10^4$ coulomba ya da $6{,}023 \times 10^{23}$ elektrona eşittir. *Ayrıca bak.* Avogadro yasası.

Faraday, Michael (d. 22 Eylül 1791, Newington, Surrey - ö. 25 Ağustos 1867, Hampton Court, Surrey, İngiltere), İngiliz fizikçi ve kimyacı. 19. yüzyılın en büyük bilim adamlarından biri olan Faraday, elektromagnetik indüklemeyi, diyamagnetizmayı ve magnetik alanın ışığın kutuplanma düzlemini döndürdüğünü bulmuş, elektrolizin temel yasalarını ortaya koymuş, klor gazını ilk kez sıvılaştırmayı başarmış, elektrik motorunu ve dinamoyu icat etmiştir. Faraday'ın deneysel ve kuramsal bulguları James Clerk Maxwell'in ortaya koyduğu elektromagnetizma kuramına temel oluşturmuştur.

Gençliği. Faraday'ın babası İngiltere'nin kuzeyinden 1791 başında Newington köyüne (bugün Güney Londra'nın bir bölümü) iş aramak amacıyla gelmiş bir demirci idi. Annesi, Faraday'ın zorluklarla dolu çocukluk döneminde ona duygusal yönden büyük destek olmuş sakin ve akıllı bir köylü kadındı. Babaları çoğu zaman hasta olan ve sürekli bir iş bulmakta güçlük çeken Faraday ve üç kardeşinin çocukluğu yarı aç yarı tok geçti. Aile, Sandemancılar adlı küçük bir Hıristiyan tarikatının üyesiydi. Faraday yaşamı boyunca bu inançtan güç almış, doğayı algılama ve yorumlamada bu inancın etkisi altında kalmıştır.

Faraday çok yetersiz bir eğitim gördü; bütün eğitimi kilisenin Pazar Okulu'nda öğrendiği okuma yazma ve biraz hesaptan ibaretti. Küçük yaşta gazete dağıtıcısı olarak çalışmaya başladı, 14 yaşında ciltçi çırağı oldu. Ciltlenmek üzere getirilen kitapları okuyarak bilgisini genişletmeye başladı. *Encyclopædia Britannica*'nın üçüncü baskısındaki elektrik maddesinden özellikle etkilendi. Eski şişeler ve hurda parçalardan yaptığı basit bir elektrostatik üreteçten yararlanarak deneyler yapmaya başladı. Gene kendi yaptığı zayıf bir volta pilini kullanarak elektrokimya deneyleri gerçekleştirdi.

Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde Sir Humphry Davy tarafından verilen kimya konferansları için bir bilet elde etmesi Faraday'ın yaşamında dönüm noktası oldu. Konferanslarda tuttuğu notları ciltleyerek iş isteyen bir mektupla birlikte Davy'ye gönderdi. Bir süre sonra laboratuvara yardımcı olarak giren Faraday, kimyayı çağının en büyük deneysel kimyacılarından biri olan Davy'nin yanında öğrenmek fırsatını elde etmiş oldu.

Faraday 1812'de Davy'nin yanında çalışmaya başladı. O dönemde Davy araştırmalarını hidroklorik asit üzerinde yoğunlaştırmış ve bu maddenin asit özelliğinin, asit molekülünün fiziksel yapısından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştı. Davy, 18. yüzyılda Dalmaçyalı bilim adamı Boscovich'in atomların, çekme ve itme kuvvetlerinden oluşan alanlarla çevrelenmiş birer matematiksel nokta olduğu yolundaki kuramından da etkilenerek, elementlerin ve bileşiklerin kimyasal özelliklerinin, noktasal atom kümelerini çevreleyen kuvvet örüntüsünün bir sonucu olduğu görüşünü geliştirdi. Bu atom ve moleküllerin bir özelliği de, bunları bir arada tutan "bağ"ların kırılması sağlanıncaya kadar önemli ölçüde gerilme altında kalabilmeleriydi. Bu atom kuramının yanı sıra gerilme kavramı da, Faraday'ın kimya-

Faraday, T. Phillips'in yağlıboya çalışması, 1842; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

ya ve elektriğe ilişkin görüşlerinin biçimlenmesinde önemli bir yer tutacaktı.

Faraday 1820'de Davy'nin yanındaki yardımcılık görevinden ayrıldığında kimyaya tümüyle egemendi. Ayrıca kimyasal çözümlemede ve laboratuvar tekniklerinde büyük ustalık kazanmıştı; kuramsal bilgi ve görüşleri de bağımsız bilimsel araştırmalar yürütebilecek bir düzeyde idi.

Kimyaya katkıları. Faraday önceleri kimyacı olarak ünlendi. Analitik kimya alanındaki ünü nedeniyle mahkemelere bilirkişi olarak çağrılmaya başladı, ayrıca onu izlemek için gelen geniş dinleyici topluluklarının ödediği ücretler Kraliyet Kurumuna önemli mali destek sağladı. 1820'de karbonla klorun iki bileşiğini (C_2Cl_6 ve C_2Cl_4) ilk kez elde etti; bu bileşikleri etilendeki hidrojenin yerine klor koyarak oluşturan Faraday, böylece ornatma (yer değiştirme) tepkimesini laboratuvarda ilk kez gerçekleştirmiş oluyordu (bu tür tepkimeler, daha sonraları, Jöns Jacob Berzelius'un kimyasal bileşim kuramına karşı çıkılmasında rol oynayacaktır). 1825'te aydınlatmada kullanılan gazlar üzerindeki araştırmaları sırasında benzeni ilk kez elde etti ve tanımladı. 1820'lerde çelik alaşımları üzerindeki araştırmaları bilimsel metalurji ve metalografinin temellerinin oluşturulmasına yardımcı oldu. Teleskoplarda kullanılan optik camın niteliğini yükseltmek amacıyla Londra'daki Royal Society için yaptığı bir araştırmada çok yüksek kırma indisli bir cam elde etmeyi başardı, bu araştırmanın sonucu olarak da 1845'te diyamagnetizmayı keşfetti. 1821'de Sarah Barnard'la evlenen Faraday, Kraliyet Enstitüsü'nün dairelerinden birine yerleşerek fizikte devrim yaratacak olan elektrik ve magnetizma üzerindeki deneysel çalışmalarına başladı.

Elektromagnetik dönme hareketi. Hans Christian Ørsted 1820'de bir telden geçen elektrik akımının tel çevresinde bir magnetik alan oluşturduğunu bulmuştu. Fransız fizikçi André-Marie Ampère, tel çevresinde oluşan magnetik kuvvetin dairesel olduğunu, gerçekte de tel çevresinde bir magnetik silindir oluştuğunu gösterdi. Dairesel bir kuvvetle o zamana değin hiç karşılaşılmış değildi ve bu buluşun önemini ilk kavrayan Faraday oldu. Soyutlanmış bir magnetik kutup elde edilebilir ve akım taşıyan bir telin yakınına konursa, telin çevresinde sürekli olarak bir dönme hareketi yapması gerekecekti. Faraday üstün yeteneği ve deneysel çalışmadaki ustalığıyla bu görüşü doğrulayan bir aygıt yapmayı başardı (*bak.* çizim). Elektrik enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren bu aygıt, ilk elektrik motoru idi.

Bu buluş, Faraday'ı elektriğin doğası üzerinde düşünmeye yöneltti. Elektriğin, tel içinde suyun borudan akmasına benzer biçimde akan maddesel bir akışkan olduğu görüşüne katılmıyordu; tersine, elektriğin, iletken içinde oluşan gerilmeler aracılığıyla iletilen bir titreşim ya da kuvvet olduğu görüşündeydi. Elektromagnetik dönme hareketini bulduktan sonraki ilk deneyleri, içinde elektrokimyasal ayrışma oluşturulan bir çözeltiden kutuplanmış ışık geçirerek, moleküller arasında elektrik akımının yol açtığına inandığı gerilmeleri gözlemeye yönelikti. 1820'ler boyunca üzerinde çalıştığı bu konuda bir sonuç elde etmeyi başaramadı.

Elektromagnetik indükleme. 1831'de Charles Wheatstone ile birlikte, bir başka titreşim olgusu olan sesin incelenmesi konusu üzerinde çalışmaya başladı. Keman yayı sürtülerek titreştirilen bir demir levha üzerine serpilmiş ince toz parçacıklarının oluşturduğu örüntüler (Chladni şekilleri) özellikle ilgisini çekiyordu. Bu olgu dinamik bir etkinin statik bir sonuç doğurabileceğini ortaya koyuyordu; Faraday içinden elektrik akımı geçen bir telde de benzer bir olayın oluştuğu kanısındaydı. Bir demir levha üzerine serpilmiş tozların, bu levhanın yakınındaki bir başka levhaya keman yayı sürtüldüğünde de benzer örüntüler oluşturması Faraday'ı özellikle etkiledi. En önemli buluşu olan elektromagnetik indüklemeye bu akustik indükleme olayını incelemekle ulaştığı sanılmaktadır. Bu buluş 29 Ağustos 1831'de gerçekleşti. Kalın bir demir halkanın bir tarafına yalıtılmış telden bir sargı saran Faraday, bu sargının uçlarını bir bataryaya; demir halkanın öteki tarafına sardığı sargının uçlarını da bir galvanometreye bağladı. Batarya devresinin kapatılması anında bir "dalga" oluşacağını ve bunun da ikinci devredeki galvanometrede bir sapmaya yol açacağını düşünüyordu. Birincil (primer) devreyi kapattığında gerçekten de galvanometre ibresinin sıçradığını gözlemledi. Birincil devredeki akım, ikincil devrede bir akım indüklemişti. Birincil devreyi açtığında ise, galvanometre ibresinin bu kez aksi yönde saptığını gördü. Elektrik akımının kesilmesi de, ikincil devrede eşit değerde ama ters yönde bir akım indüklüyordu. Faraday, bu olayı, tel içindeki parçacıkların, bir tür gerilme olarak düşündüğü ve "elektrotonik" durum adını verdiği durumlarına bağladı. Bir elektrik akımının ortaya çıkması, böyle bir gerilme durumunun oluşmasının ya da yok olmasının sonucuydu. Elektrotonik durum varsayımını doğrulayacak deneysel bir kanıt ortaya koyamamasına karşın Faraday, bu görüşe hep bağlı kaldı ve bu görüş sonraki çalışmalarında belirleyici rol oynadı.

1831 güzünde Faraday indükleme akımının nasıl oluştuğunu araştırmaya başladı. İlk deneylerinde birincil devreden geçen akımla ortaya çıkan bir elektromıknatıs söz konusuydu. Bu kez bir sabit mıknatıs kullanarak elektrik akımı oluşturmayı denedi ve bir bobin (tel sargı) içine bir sabit mıknatısın sokulması ya da çıkarılması durumunda bobinde bir akım indüklendiğini gözledi. Bir mıknatısın çevresinde, mıknatısın üzerinde tutulan bir kartona serpilmiş demir tozları aracılığıyla görülür kılınabilen kuvvetlerin varlığını göz önüne alan Faraday, bu "kuvvet çizgileri"nin mıknatısı çevreleyen ortamdaki (bir başka deyişle havadaki) gerilme çizgileri olduğunu düşündü ve mıknatısların oluşturduğu elektrik akımına ilişkin yasayı buldu: Akımın şiddeti, iletkeni birim zamanda kesen kuvvet çizgilerinin sayısıyla orantılıydı. Güçlü bir mıknatısın kutupları arasında döndürülen bir bakır diskin merkezine ve çevresine değdirilen iki tel arasında sürekli bir elektrik akımı elde edilebileceğini, çünkü diskin dış tarafının ortasına göre daha çok sayıda kuvvet çizgisi tarafından kesileceğini gören Faraday, böylece ilk dinamoyu gerçekleştirmiş oldu. Bu aygıt, elektrik motorunun da ilk örneği sayılabilir, çünkü diske değen tellere elektrik akımı verilerek diskin dönmesi sağlanabilir.

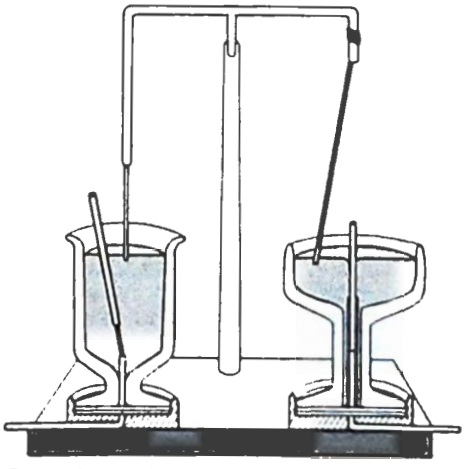

Faraday'ın, içinden akım geçen bir iletken çevresinde oluşan dairesel magnetik kuvvet alanını göstermek amacıyla geliştirdiği düzenek. İçlerinde cıva bulunan iki cam kaptan elektrik akımı geçirilmektedir. Her iki kapta da birer mıknatıs çubuğu bulunmaktadır. Sol kaptaki çubuğun alt ucu, çubuğun dönmesine izin verecek biçimde tespit edilmiştir; akım geçirilince çubuk telin çevresinde döner. Sağdaki çubuk sabit bir biçimde tutturulmuştur; serbestçe dönebilecek biçimde bağlanmış olan tel ise akım geçirilince çubuğun çevresinde döner.
Charles Scribner's Sons

Elektroliz yasaları. Faraday bu deneyleri gerçekleştirip sonuçlarını bilim dünyasına sunarken, elektriğin farklı biçimlerde ortaya çıkan türlerinin niteliği konusunda kuşkular belirdi. Elektrikli yılanbalığının ve öteki elektrikli balıkların saldığı, bir elektrostatik üretecin verdiği, bir pilden ya da bu yeni elektromagnetik üreteçten elde edilen elektrik "akışkan"ları birbirlerinin aynı mıydı? Yoksa bunlar farklı yasalara uyan farklı akışkanlar mıydı? Faraday bunların akışkan olmadıkları ama aynı kuvvetin değişik biçimleri olduğu inancındaydı, ne var ki bu özdeşlik deneysel olarak gösterilememişti. Bu düşünce, onu, bütün elektrik türlerinin nitelikleri bakımından tümüyle özdeş olduğunu ve kesinlikle özdeş etkiler ortaya çıkardığını kanıtlamaya yöneltti. Bu amaçla 1832'de uzun ve yorucu bir deneyler dizisine başladı. Bu deneyler elektrokimyasal ayrışım olgusunda odaklanıyordu. Pilden elde edilen ve elektromagnetik indüklemeyle ortaya çıkan elektriğin incelenmesinde bir sorun yoktu, ama statik elektrik için durum böyle değildi. Faraday araştırmalarını derinleştirince iki önemli buluş gerçekleştirdi. Elektriksel kuvvet kimyasal molekülleri, o güne değin sanıldığı gibi, uzaktan etkileyerek ayrıştırmıyordu. Moleküllerin ayrışması, iletken bir sıvı ortamdan akım geçmesiyle ortaya çıkıyordu; bu, akım bir pilin kutuplarından gelse de, ya da örneğin havaya boşalıyor olsa da, böyleydi. İkinci olarak, ayrışan madde miktarı çözeltiden geçen elektrik miktarına doğrudan bağımlıydı. Bu bulgular Faraday'ı yeni bir elektrokimya kuramı oluşturmaya yöneltti. Buna göre, elektriksel kuvvet, molekülleri bir gerilme durumuna (elektrotonik durum) sokuyordu. Bu kuvvet, molekülleri bir arada tutan kuvvet alanlarını bozacak ve böylece bu alanların komşu parçacıklarla etkileşime girmesine yol açacak kadar güçlü ise, mevcut gerilme, parçacıkların gerilme çizgileri boyunca hareketleriyle giderilmiş oluyordu. Bu süreçte, değişik atom türleri birbirine zıt yönde hareket ediyordu. Geçen elektrik miktarı çözeltideki maddelerin kimyasal ilgilerine bağımlıydı. Bu deneyler Faraday elektroliz yasaları olarak bilinen iki yasanın belirlenmesiyle sonuçlandı: 1) Bir elektroliz kabında elektrotlarda biriken madde miktarı kaptan geçen elektrik miktarı ile doğru orantılıdır, 2) belirli bir elektrik miktarının açığa çıkardığı farklı elementlerin miktarları bunların kimyasal eşdeğer ağırlıkları ile orantılıdır.

Faraday'ın elektrokimya alanındaki araştırmaları elektrostatik indükleme konusuna da ışık tuttu. Bir elektroliz kabında elektrotlarda biriken madde miktarını kaptan geçen elektrik miktarı belirlediğine göre bir yalıtkanda indüklenen elektrik miktarı yalıtkanın yapıldığı maddenin türüne neden

bağımlı olmasındı? Başka bir deyişle, her maddenin kendine özgü bir indüklenme sığası olması gerekmez miydi? Faraday, bunun gerçekten de böyle olduğunu bulacaktı.

1839'da elektriğe ilişkin yeni ve genel bir kuram geliştirdi. Buna göre, elektrik (niteliği tam olarak bilinmese de) madde içinde gerilmeler oluşmasına yol açar. Bu gerilmeler hızla ortadan kalkabiliyorsa (maddenin parçacıkları fazla zorlanmaya dayanamayıp "koparak" eski yerlerine dönebiliyorsa) gerilmenin art arda ve periyodik bir biçimde hızla oluşması, ortadan kalkması, yeniden oluşması, bir dalga hareketi gibi madde içinde ilerler. Böyle maddelere iletken adı verilir. Elektrokimyasal süreçlerde gerilmenin oluşup ortadan kalkma hızı sürece giren maddelerin kimyasal ilgileri ile orantılıdır; bu süreçlerde de elektrik akımı bir madde akışı değil, oluşan ve ortadan kalkan gerilmelerin dalga hareketidir. Yalıtkanlar ise, parçacıklarını yerlerinden koparmak için çok yüksek değerde gerilmeler gereken maddelerdir. Yalıtılmış bir yalıtkanda biriken elektrostatik yük, bu gerilmenin ölçülebilen sonucundan ibarettir. Kısacası, bütün elektriksel olaylar, madde içinde oluşan zorlanmaların sonucudur.

Sekiz yıl boyunca aralıksız süren deneysel ve kuramsal çalışmaların sonunda 1839'da sağlığı bozulan Faraday, bunu izleyen altı yıl boyunca yaratıcı bir etkinlik gösteremedi. Araştırmalarına ancak 1845'te yeniden başlayabildi.

Yaşamının sonraki yılları. Faraday, bilimsel çalışmalarının başlangıcından beri, doğadaki kuvvetlerin birliğine inanmıştı. Onun görüşüne göre doğadaki bütün kuvvetler tek bir evrensel kuvvetin değişik görünümlerinden başka bir şey değildi ve bu nedenle de bu kuvvetler birbirlerine dönüştürülebilmeliydiler. Bu görüşten kaynaklanan kimi düşüncelerini 1846'da Kraliyet Enstitüsü'ndeki "Thoughts on Ray Vibrations" (Işın Titreşimleri Üzerine Düşünceler) konferansında açıklamıştı. Özellikle noktasal atomlar ve bunların sonsuza uzanan kuvvet alanları üzerinde durmuş, atomlara eşlik eden elektriksel ve magnetik kuvvet çizgilerinin ışık dalgalarının yayılması için gerekli ortamı oluşturabileceğini belirtmişti. Yıllar sonra Maxwell, elektromagnetizma kuramını Faraday'ın bu düşüncelerine dayanarak kuracaktı.

Faraday 1845'te araştırmalarına yeniden başlayınca uzun yıllar boyu kafasından atamadığı konuyu, elektrotonik durum varsayımını ele aldı. Bu olgunun varlığına kesinlikle inanıyor, ama bunu ortaya çıkaracak deneysel yöntemi bulmayı başaramadığını düşünüyordu. İçinden elektriksel kuvvet çizgileri geçen bir maddedeki moleküller arasında oluştuğuna inandığı gerilmeleri belirlemek amacıyla giriştiği deneyler yine başarısızlıkla sonuçlandı. Bu sırada genç bir İskoçyalı bilim adamı, William Thomson (sonradan Lord Kelvin), Faraday'a, onun elektrik ve magnetizma üzerindeki makalelerini okuduğunu, kendisinin de böyle bir gerilmenin var olduğu görüşünde olduğunu belirten bir mektup yazdı ve ona, magnetik alanların elektrik alanlarına oranla çok daha güçlü bir biçimde elde edilmesinin olanaklı olduğundan, deneylerinde magnetik kuvvet çizgilerini kullanmasını salık verdi.

Faraday bu görüşü benimsedi. 1820'lerde geliştirmiş olduğu yüksek kırma indisli optik camdan düzlemsel olarak kutuplanmış bir ışık demeti geçirdi, camı da magnetik kuvvet çizgileri ışık demetine paralel olacak biçimde, güçlü bir elektromıknatısın kutupları arasına yerleştirdi. Deney bu kez başarılı oldu. Işığın kutuplanma düzlemi, magnetik alanın etkisiyle dönme gösteriyor, bu da cam moleküllerinin bir zorlanmaya uğradığı anlamına geliyordu. Deneyi sürdüren Faraday bir kez daha umulmadık bir sonuçla karşılaştı: Işık demetinin doğrultusu değiştirildiğinde kutuplanma düzleminin dönme yönü aynı kalıyordu. Faraday bu olayı gerçeğe uygun bir biçimde yorumlamayı başardı: Zorlanma cam moleküllerinde değil, magnetik kuvvet çizgilerinde oluşuyordu. Kutuplanma düzleminin dönme yönü yalnızca kuvvet çizgilerinin yönüne bağlıydı; camın bu olaydaki rolü ise yalnızca bu etkinin sezilmesine aracı olmaktan ibaretti.

Bu buluş Faraday'ın kuvvetlerin birliğine olan inancını pekiştirdi. Bütün maddelerin magnetik alandan etkilenmesi gerektiği görüşüyle yeni deneylere girişti. Bu görüş gerçekten de doğrulandı. Demir, nikel, kobalt ve oksijen gibi maddelerde kristal ya da molekül yapıları, uzun eksenleri magnetik alan doğrultusunu alacak biçimde yönleniyor, başka kimi maddelerde ise bu yönlenme magnetik alana dik olacak biçimde gerçekleşiyordu. Faraday, birinci türden olan maddeleri paramagnetik, ikinci türden olanları da diyamagnetik olarak adlandırdı. Paramagnetik maddeler magnetik alanın daha yoğun olduğu, diyamagnetik maddeler ise daha zayıf olduğu bölgelere doğru hareket ediyordu. Araştırmalarını sürdüren Faraday, paramagnetik maddelerin magnetik kuvvet çizgilerini çevrelerindeki ortama oranla daha iyi, diyamagnetik maddelerin ise daha kötü geçiren maddeler olduğu sonucuna vardı. 1850'de uzay ve kuvvet konusunda tümüyle değişik ve yeni bir görüş ortaya koydu. Uzay, içinde yalnızca nesnelerin ve kuvvetlerin yer aldığı bir boşluktan ibaret değildi, tersine, elektriksel ve magnetik gerilmeleri taşıyabilen bir ortam niteliğindeydi. Enerji, kuvvetlerin kaynaklandığı parçacıklarda konumlanmış değildi, tersine bu parçacıkları çevreleyen uzayda yer alıyordu. Faraday'ın bu görüşleriyle alan kuramı doğmuş oluyordu. Maxwell'in sonradan belirttiği gibi, kendisinin elektriksel ve magnetik alanlara ilişkin matematiksel kuramının temelleri Faraday'ın bu düşüncelerinden kaynaklanmıştı; onun bu konudaki katkısı Faraday'ın düşüncelerini, klasik alan denklemleri biçiminde matematiksel bir yapıya kavuşturmak olmuştu.

1855'ten sonra Faraday'ın zihinsel gücü azalmaya başladı. Ara sıra deneysel çalışmalar yaptığı oluyordu. Kütleçekiminin de magnetizma gibi başka bir kuvvete, büyük olasılıkla elektriksel kuvvete dönüştürülebileceği kanısını taşıdığından, ağır bir cismi yükseğe kaldırarak bunun bir elektriksel etkiye yol açıp açmadığını araştırdı. Sonuç olumsuz oldu. Royal Society bu sonuçları yayımlamayı reddetti. Sonraki yıllarda zihinsel gücünde, ilerleyen yaşının etkisi iyice belirginleşti. Kraliçe Victoria, bilime büyük katkılarını göz önüne alarak Faraday'a, Hampton Court'ta bir ev bağışladı, ayrıca kendisine "sir" unvanı vermek istedi. Faraday, yaşamının sonuna değin sade bir vatandaş olarak kalmak istediği gerekçesiyle "sir" unvanını kabul etmedi. 1867'de ölen Faraday, Londra'daki Highgate Mezarlığı'na gömüldü.

Faraday'ın yapıtları arasında *Chemical Manipulation* (1827; Kimyasal Yöntemler), *Experimental Researches in Electricity* (1839-55, 3 cilt; yb 1965, 2 cilt; Deneysel Elektrik Araştırmaları), *Experimental Researches in Chemistry and Physics* (1859; Kimya ve Fizikte Deneysel Araştırmalar) ve *On the Various Forces in Nature* (1873; Doğadaki Çeşitli Kuvvetler Üzerine) anılabilir. Tutmuş olduğu günlükler 1932-36 arasında sekiz cilt olarak *Faraday's Diary* (der. T. Martin; Faraday'ın Günlüğü) adıyla yayımlanmıştır.

Faraday elektroliz yasaları, kimyada, elektrolitik etkilerin büyüklüklerini belirleyen nicel yasalar. İlk olarak 1833'te Michael Faraday tarafından geliştirilmiştir. Bu yasalara göre, 1) elektrik akımının bir elektrot-elektrolit sınırında oluşturduğu kimyasal değişiklik miktarı akımdan geçen elektrik miktarıyla orantılıdır, 2) aynı miktarda elektriğin farklı maddelerde oluşturduğu kimyasal değişikliklerin miktarı bu maddelerin eşdeğer ağırlıkları ile orantılıdır. Elektrolitik tepkimelerde bir maddenin eşdeğer ağırlığı, maddenin bir elektron kazanmasına ya da yitirmesine karşılık gelen gram formül ağırlığıdır. (Bir element için bu, atom ağırlığının değerliğe[*] bölünmesiyle elde edilen ve gram olarak ifade edilen sayıdır.) Birim eşdeğer ağırlıkta kimyasal değişmeye yol açan elektrik miktarı 1 faraday olarak adlandırılır. Bu da 96.489±2 coulomba eşdeğerdir. Bu nedenle, örneğin erimiş magnezyum klorürün ($MgCl_2$) elektrolizinde, 1 faradaylık elektrik miktarı, eksi elektrotta 24,312/2 gram magnezyum biriktirir, artı elektrotta da 35,453 gram klor gazı açığa çıkartır.

Faraday etkisi, fizikte, bir ışık demetinin kutuplanma (polarılma) düzleminin (titreşim düzleminin), bir magnetik alanın etkisiyle dönmesi. 1845'te İngiliz fizikçi Michael Faraday bu olayı, bir magnetik alanın, blok haldeki bir camdan geçerken düzlemsel kutuplanmaya uğrayan ışık dalgaları üzerindeki etkisini incelerken gözlemiştir. (Işık dalgaları birbirine dik iki düzlemde titreşir; adi ışık bazı maddelerden geçerken düzlemlerden birindeki titreşim ortadan kalkabilir, böylece düzlemsel kutuplanmış dalga ortaya çıkar.) Faraday ışığın izlediği yol ile uygulanan magnetik alanın doğrultusunun birbirine paralel olması durumunda, titreşim düzleminin döndüğünü buldu. Faraday etkisi, pek çok katı, sıvı ve gazda görülür ve magnetik alanın şiddeti, maddenin kalınlığı ve malzemeye göre değişen Verdet sabiti ile orantılıdır. Kutuplanma düzleminin dönme yönü, elektromıknatısın tellerindeki akımın yönü ile aynı olduğundan, bir ışık demetinin madde içinde ileri geri yansıtılması durumunda, düzlemin dönüşü her seferinde artar.

Faraday indükleme yasası, fizikte, değişen bir magnetik alan ile bu değişimin ortaya çıkardığı elektrik alanı arasındaki nicel ilişki. Michael Faraday'ın 1831'de gerçekleştirdiği deneysel gözlemlere dayanılarak ortaya konmuştur. Faraday'ın bulduğu ve incelediği olgu elektromagnetik indükleme olgusudur; indükleme yasası ise bunun nicel ifadesidir. Faraday bir elektromıknatısın elektrik devresine akım verilerek ya da bu akım kesilerek, elektromıknatıs çevresinde bir magnetik alan oluşturulması ya da bu alanın ortadan kaldırılması sırasında, yakında bulunan bir iletkende elektrik akımı ortaya çıktığını belirledi. Bir bobin (tel sargı) içine bir sabit mıknatıs sokulup çıkarıldığında da, mıknatıs harekette olduğu sürece, bobinde bir akım indükleniyordu. Sabit durumdaki bir mıknatısın yakınında bir iletken hareket ettirilirse, iletkende, hareket ettiği sürece bir akım oluşuyordu.

Faraday bir magnetik alanın birçok magnetik kuvvet çizgisinden oluştuğunu düşünmüştü (magnetik alan içine konan küçük bir pusula bu çizgilerin doğrultusunu gösterir).

Belirli bir alandan geçen çizgilerin toplamına magnetik akı denir. Faraday, değişen bir magnetik alanın elektriksel etkilerini magnetik akının değişimine bağladı. Sonraki yıllarda, James Clerk Maxwell, değişen magnetik akının yalnızca iletkenlerde değil (bu durumda oluşan elektrik alanı elektrik yüklerini harekete geçirebilir), uzayda elektrik yüklerinin bulunmadığı bir ortamda bile bir elektrik alanı yaratacağını öne sürdü ve indüklenen elektromotor kuvvet (emk) ile magnetik akı değişiminin ilişkisini belirleyen matematiksel ifadeyi ortaya koydu. Faraday indükleme yasası olarak bilinen bu yasaya göre, bir devrede indüklenen emk'nin değeri, devreyi kesen magnetik akının değişme hızı ile orantılıdır. Magnetik akının değişme hızı saniyede weber (Wb/sn) birimiyle ifade edilirse, indüklenen emk'nin birimi de volt (V) olur.

Farah, Nuruddin (d. 1945, Baidoa, İtalyan Somalisi [bugün Somali]), Somali'nin ilk romancısı ve İngilizce yazan ilk yazarı. Etiyopya'da ve Mogadişu'da öğrenim gördü; hem İtalyanca, hem de İngilizce öğrendi. Bağımsızlıktan (1960) sonra bir süre Eğitim Bakanlığı'nda çalıştı. Ardından Hindistan'a gitti ve Çhandigarh'daki Pencap Üniversitesi'nde edebiyat ve felsefe öğrenimi gördü. İlk romanı *From a Crooked Rib*'i (1970; Eğri Bir Kaburga Kemiğinden) orada yazdı. Roman, "Tanrı eğri bir kaburga kemiğinden Kadını yarattı; kim o kemiği düzeltmeye çalışırsa, onu kırar" düşüncesinin egemen olduğu bir toplumda bir kadının onurunu korumak için verdiği mücadeleyi konu alır.

İkinci romanı *Naked Needle*'ın (1976; Çıplak İğne) konusu, ayrı ırktan kişiler arasında gelişen bir aşktır. Ama roman aynı zamanda insafsız bir alaycılığı, öfkeyi ve idealizmi kişiliğinde birleştiren kahramanın gözünden, 1970'lerin ortasındaki Somali'nin ürkütücü bir tablosunu çizer. Farah'ın öteki yapıtları arasında *Sweet and Sour Milk* (1979; Tatlı ve Ekşi Süt), *Sardines* (1981; Sardalyeler) ve *Close Sesame*'dan (1983) oluşan roman üçlemesi sayılabilir. Üçleme, diktatörlükle yönetilen bir Afrika ülkesini konu alır; burada, ideolojik sloganların ardında neredeyse gerçeküstü bir toplum kendini belli eder; korku ve dehşet yüzünden insanlar arasındaki tüm bağlar kopmuştur. Romanlarında kolay genellemelere gitmekle eleştirildiyse de, Farah zengin düş gücü ve İngiliz dilindeki ustalığıyla herhangi bir Avrupa dilinde yazan en önemli Somalili yazar sayılır. Yapıtlarının siyasal içeriği yüzünden ülkesini terk etmek zorunda kalan Farah Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve bazı Afrika ülkelerinde ders vermiştir.

Faranah, Batı Afrika'da, Gine'nin orta kesiminde kent. Nijer Irmağının kıyısında yer alır. 1890'larda, Malinke savaşçılarının önderi Samory Touré'ye karşı yürütülen harekâtta bir Fransız ileri karakolu olarak kuruldu. Dabola ve Kissidougou'ya karayoluyla bağlanır. Pirinç, sığır, palmiye yağı ve tahıl gibi ürünlerin başlıca ticaret merkezi olan kentte bir hastane ve bir Katolik misyonevi (1948) vardır. Yörede Dialonkeler oturur. Gine Platosunun kahve ve palmiye yağı üretilen kesimi kentin güneybatısındadır. Yörede Dioliba olarak bilinen Nijer Irmağının kaynağı da buradadır. Nüfus (1983) il, 142.923

farandola, Provence ve Katalonya'ya özgü, el ele tutuşarak yapılan canlı bir zincir dansı. Farandola adına rastlanan en eski kaynaklar 14. yüzyıla aittir. İnanışa göre bu dansı Yunanistan'dan Marsilya'ya Fenikeli gemiciler getirmiştir. Yortu ve şenlik günlerinde yapılan dansta, kadınlar ve erkekler el ele tutuşur; baştaki dansçının figürlerini izleyen grup kaval ve davul eşliğinde sokaklardan geçer. Müziği 8'lik tempoda olan farandola Akdeniz, Balkanlar ve Ortadoğu bölgesine özgü zincir danslarından (örn. Rumen *hora*'sı, Yunan *syrtos*'u) biridir. Ortaçağ dansı *carole* ile ilişkilidir. Fransız Devrimi'ni simgeleyen *carmagnole*, farandolanın bir türüydü.

Fard, Wallace D., WALI FARAD, FARRAD MOHAMMED, F. MOHAMMED ALİ ya da WALLACE FARD MUHAMMED olarak da bilinir (d. y. 1877, Mekke - ö. 1934), Siyah Müslüman Hareketi olarak da bilinen Amerikan İslam Misyonu'nun kurucusu.

1930'da ABD'ye göç eden Fard, bir yıl sonra Detroit'te bir cami ile bu camiye bağlı İslam Üniversitesi'ni kurdu. Ayrıca İslam Nimetleri olarak adlandırılan bir muhafız birliği oluşturdu. Fard, Siyahların kaçınılmaz ırk savaşına hazırlanması gerektiğini ve Hıristiyanlığın köle sahiplerinin dini olduğunu savunuyordu. Bu yüzden de, yandaşlarının kölelik döneminden kalma adlarını Arap adlarıyla değiştirdi. Baskıcı beyazlara karşı Siyahlara ahlaki ve kültürel üstünlük kazandırmaya çalışan Fard 1934'te esrarengiz biçimde ortadan kayboldu. Amerikan İslam Misyonu'nun üyeleri Allah'ın Fard'ın kişiliğinde vücut bulduğuna inanırlar ve Fard'ın doğum günü olan 26 Şubat'ı Kurtarıcı Günü olarak kutlarlar.

fare, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Myomorpha* alttakımından, başta ev faresi (*Mus musculus*) olmak üzere çok sayıda küçük memelinin ortak adı. Belirli bir taksonomik gruba karşılık gelmeyen fare adı, bilimsel adlandırmada özellikle *Muridae* familyasının üyeleri ile *Cricetidae* familyasının *Hesperomyini* oymağı (Yenidünya fareleri) için kullanılır. Bununla birlikte, *Muridae* familyasının *Rattus* cinsini oluşturan ve halk arasında sıçan olarak da bilinen kemiricilere keme(*), *Cricetidae* familyasının *Microtus* cinsini oluşturan ve tarla faresi olarak da bilinen kemiricilere ise sıçan(*) denir. Öte yandan, kemirici olmayan bazı hayvanlar da yalnızca benzerlikleri nedeniyle fare olarak bilinir; örneğin keselifare,

Ev faresi (*Mus musculus*)
Ingmar Holmasen

Marsupialia (keseliler) üsttakımı içinde sınıflandırılan ve kangurulların akrabası olan bir keseli memeli, sivrifare ise *Insectivora* (böcekçiller) takımı içinde sınıflandırılan, köstebekler ve kirpiler gibi bir böcekçildir.

Çok hızlı kaçabilen ve çok hızlı üreyen fareler yeryüzünün bütün karalarına dağılmıştır. Tahıl, kök, meyve, ot, böcek gibi çok çeşitli yiyeceklerle beslenir; tarlalara, ambarlara ve evlere dadanarak insanın besin kaynaklarına ortak olurlar. İnsan eliyle yapılmış korunaklı yapılarda yaşamayı yeğleyen birçok tür, depolanmış yiyecekleri tüketen, her çeşit gereci kemiren, hatta tifüs, veba gibi salgın hastalıkları taşıyabilen önemli zararlılardır. Doğada yaşayan türler de kalabalık sürüler halinde bulunduklarında zaman zaman tarım ürünlerine büyük zararlar verebilir. Buna karşılık, yiyecek bulamadıklarında evcil hayvanlara saldıran birçok yabanıl hayvanın en önemli besinlerinden biri olan fareler bu yönleriyle insana yararlı ve doğal dengeyi koruyan hayvanlar olarak kabul edilir.

Bütün fareler arasında insanın yaşadığı yerlere en çok sokulan tür olan ev faresi, Avrasya'dan dünyanın hemen her yanına insanlar aracılığıyla taşınarak dağılmıştır. Evlerde barınıp yiyecek arayan bu tür, her çeşit yiyeceği, hatta sabun, macun, tutkal gibi maddeleri bile yiyebilir. Kahverengi ya da boz renkli olan ev faresinin uzunluğu, 10 cm'lik kuyruğuyla birlikte 20 cm'yi bulur. Yavrular doğumdan iki-üç ay gibi kısa bir süre sonra cinsel olgunluğa erişir ve dişiler yaklaşık üç haftalık bir gebelik döneminin ardından 12 kadar yavru doğurabilir. Sıcak ülkelerde ya da ısıtılan ortamlarda ev farelerinin üremesi mevsimlere bağlı değildir.

Ev faresinin evcil bir formu olan beyaz laboratuvar faresi, tıp deneylerinde çok kullanıldığı gibi ev hayvanı olarak kafeslerde de beslenir. *Ayrıca bak.* ak ayaklı fare; avurdu keseli fare; bandikut faresi; çekirge faresi; çeltik faresi; dikenli fare; fırça kuyruklu fare; hasat faresi; huş faresi; kanguru faresi; orman faresi; pamuk faresi; sıçrayan fare; yeleli fare.

fare çinçillası, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Abrocomidae* familyasının *Abrocoma* cinsini oluşturan küçük kemiricilerin ortak adı. Güney Amerika'da, And Dağlarının genellikle ulaşılması son derece güç sarp kesimlerindeki oyuklarda ya da kaya çatlakları arasında küçük topluluklar halinde yaşar. Bitkiyle beslenen ve ağaçlara kolayca tırmanabilen fare çinçillasının uzunluğu, fareninkini andıran kuyruğu dışında 15-25 cm kadardır. Burnu sivri, gözleri ve kulakları iri, çinçillanınkini andıran yumuşak kürkünün üst bölümü boz, karın, kuyruk ve bacak bölümleri daha soluk renktedir.

fare ısırığı humması, FARE ISIRIĞI HASTALIĞI olarak da bilinir, farelerin taşıdığı iki ayrı bakteri türünden ileri gelen ve farelerin ısırmasıyla insana bulaşan benzer iki hastalığın ortak adı. Bu hastalıklar, etkeni *Spirillum minus* olan sodoku(*) ile etkeni *Streptobacillus moniliformis* olan streptobasilli humma(*) ya da Haverhill hummasıdır. Bu ikinci hastalık yalnız fare ısırığıyla değil yiyeceklerle de bulaştığından, fare ısırığı humması terimi bazen yalnızca sodoku için kullanılır.

fare kangurusu, *Macropodidae* (kangurugiller) familyasının *Potoroinae* altfamilyasını oluşturan, yalnızca Avustralya ve

Pas rengi fare kangurusu (*Aepyprymnus rufescens*)
Graham Pizzey, Bruce Coleman Inc

Tasmanya'da dağılmış dokuz keseli memeli türünün ortak adı. Bazı uzmanlar bu küçük kanguruları *Potoroidae* adıyla ayrı bir familya olarak sınıflandırır. Fare kanguruları, kafataslarının, üreme ve boşaltım organlarının anatomisi ve köpekdişlerinin daha iri olmasıyla öbür kangurulardan ayrılır. Tavşan büyüklüğünde ya da daha küçük olan bu hayvanlar yeraltında yaşar ve geceleri beslenmeye çıkarak daha çok ot, yumru, mantar gibi bitkisel besinleri, bazıları ayrıca tırtıl ve solucanları yer.

Küt burunlu fare kangurularının ya da budilerin (*Bettongia* cinsini oluşturan dört tür) burunları pembe, kulakları kısa; uzun burunlu fare kangurularının ya da potoruların (*Potorous* cinsini oluşturan iki tür) kuyrukları daha kısa, burunları da daha sivridir.

Pas rengi fare kangurusu (*Aepyprymnus rufescens*) altfamilyanın en iri türüdür; kuyruk uzunluğu 35 cm'yi aşabilen bu türün kalçasında belli belirsiz, ak bir çizgi bulunur.

Misk kokulu fare kangurusu (*Hypsiprymnodon moschatus*), yalnız fare kanguruları arasında değil bütün kangurular arasında kuyruğu tüysüz ve arka ayakları beş parmaklı olan tek türdür; bu ayrıksı özellikleri nedeniyle bazı uzmanlarca *Hypsiprymnodontinae* adıyla ayrı bir altfamilya olarak sınıflandırılır. *Ayrıca bak.* kanguru.

fare kuyruklu yarasa, *Rhinopomatidae* familyasının *Rhinopoma* cinsini oluşturan ve Afrika'nın kuzeydoğusu ile Asya'nın güneybatısında yaşayan üç yarasa türünün ortak adı. Dört ayaklarıyla birden yüzeylere sıkıca tutunan bu uzun kuyruklu yarasalar, genellikle kurak bölgelerdeki mağaralarda, kaya çatlaklarında ya da binalarda yaşar.

fare opossumu, *Caenolestidae* familyasını oluşturan, yalnızca Güney Amerika'da dağılmış yedi keseli memeli türünün ortak adı. Fare opossumları, *Didelphidae* familyasını

Fare opossumu (*Caenolestidae*)
Don Meighan'ın çizimi

oluşturan opossumlarla birlikte *Marsupialia* (keseliler) üsttakımının Yenidünya'daki tek örnekleridir. Görünümleri ve boyutlarıyla fareye benzeyen bu hayvanların dişleri 46-48 tane, leğen kemiğiyle bağlantılı olan çatı kemikleri uzundur. Erişkinlerinde kese bulunmaz. Kalın ve yumuşak kürkleri bozumsu kahverengidir. Yaşama alışkanlıkları ve davranışları konusunda pek az bilgi olan fare opossumlarının beş türü (*Caaenolestes* cinsi) Ekvador ve Bolivya'nın, bir türü (*Lestoros*, ya da *Orolestes, inca*) Peru'nun sık ormanları ile yüksek vadilerinde, bir türü de (*Rhyncholestes raphanurus*) Şili'nin kıyı ormanlarında yaşar.

fare zehiri, fare, sıçan, keme gibi zararlı kemiricileri öldürmek için kullanılan zehirli maddelerin ortak adı. Warfarin 1080 ticari adıyla üretilen sodyum flüoroasetat ve ANTU kısa adıyla tanınan alfa-naftiltiyoüre gibi çok kullanılan kimyasal zehirler ile adasoğanının kırmızı çeşidinin soğanları, kan pıhtılaşmasını önleyerek iç kanamaya yol açtıkları için öldürücüdür. Kükürt dioksit, karbon monoksit, hidrojen siyanür ve metil bromür gibi gaz halindeki bileşikler de fare zehiri olarak çok kullanılır. Fosfor bileşikleri, baryum karbonat tuzları ve çinko fosfür, beyaz arsenik, talyum sülfat, striknin, striknin sülfat, kalsiyum siyanür gibi toz halindeki bileşikler ise çeşitli yemlere karıştırılarak kemiricilerin kolayca bulabilecekleri yerlere bırakılır. Özellikle sinir sistemini yıkıma uğratarak ölüme yol açan bu bileşiklerin tümü öbür hayvanlar için aynı derecede zehirlidir. Oysa adasoğanının fare zehiri olarak kullanılan etkin maddesi etkisini çok daha yavaş gösterir. Bu nedenle kusma refleksi olmayan kemiricilerde öldürücü olduğu halde, öbür hayvanlarda daha kana karışmadan mideden atıldığı için etkisi daha az olur.

farekulağı, çuhaçiçeğigiller (*Primulaceae*) familyasının *Anagallis* cinsini oluşturan, özellikle Avrupa'nın batısında dağılmış 30 kadar küçük, otsu bitki türünün ortak adı.

Çoğu sürünücü olan bu bitkilerin karşılıklı ya da çevrel dizilişli yaprakları, kısa saplı ve çan biçiminde küçük çiçekleri vardır. Çiçeklerin, taçyaprakların birleşmesiyle oluşmuş beş parçalı taç bölümü kırmızı, pembe ya da mavidir. Bağırsakotu ya da sülükotu olarak da bilinen *A. arvensis*, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da doğal olarak yetişen biryıllık bir bitkidir. Uzunluğu 6-30 cm arasında değişen bu bitkinin çiçekli dalları balgam söktürücü ve idrar artırıcı olarak kullanılır.

farekulak yarasa (*Myotis myotis*), *Vespertilionidae* familyasından, fareninkine benzer büyük kulaklarıyla ayırt edilen yarasa türü. İri yarasa olan bu türün gövde uzunluğu 6,5-8 cm, kanat uzunluğu 5,5-7 cm'dir. Seyrek ağaçlı yörelerde ve yerleşim bölgelerinde bulunur, mağara ve binalarda tüneyerek toplu halde yaşar; böceklerle beslenen gececi bir hayvandır. Avrasya'nın ılıman bölgelerinde geniş bir dağılım gösteren ve Türkiye'nin her bölgesinde rastlanan bu türün daha kuzeyde yaşayan toplulukları göçücüdür.

farekuşu, *Coliiformes* takımının *Coliidae* familyasının *Colius* cinsini oluşturan, Afrika'da dağılmış altı kuş türünün ortak adı. *Coliidae* familyasının başka cinsi olmadığı için, farekuşları familyanın da tek temsilcisidir. Uzun ve sarkık kuyruklarıyla daldan dala sıçrarken fareye benzetildikleri için bu adla anılan farekuşlarının gövdesi serçe iriliğindedir, ama kuyruklarıyla birlikte toplam uzunlukları 30-35 cm'yi bulur. Bazen kıvrık gagalarıyla ince dallara tutunarak

Farekuşu (*Colius*)
A. W. Ambler - The National Audubon Society Collection / Photo Researchers

papağanlar gibi tırmanabilen, bazen de dışa ve içe tam olarak dönebilen parmaklarıyla dalları sıkıca kavrayıp yelyutanlar gibi kendilerini dallardan aşağıya sallandırabilen bu kuşların boz ya da kahverengimsi tüyleri yumuşak, kabarık ve seyrektir. Başlarında dikleşebilen kısa bir tepelik, türlerden çoğunun ensesinde mavi bir leke, bazılarında gözlerin çevresinde kırmızı ya da mavi renkte tüysüz bir deri bulunur. Erkek ve dişi arasında görünüm farkı yoktur.

Yuvalarını ağaçlarda çalı çırpıyla kurup, içine ot döşeyen farekuşlarının dişisi her üreme mevsiminde beyaz üstüne kahverengi desenli 2-7 arası yumurta bırakır; kuluçkaya erkek ve dişi nöbetleşe yatar.

Tüylerini düzeltmek ya da uyumak için birbirlerine sokulan, küçük gruplar halinde ağaçtan ağaca geçerek meyve ve tomurcuklarla beslenen bu kuşlar bazı yörelerde meyve ağaçlarının zararlısıdır.

Farel, Guillaume (d. 1489, Gap, Dauphine, Fransa - ö. 13 Eylül 1565, Neuchâtel, İsviçre), İsviçre'nin Fransızca konuşulan kesiminde Reform hareketine öncülük eden vaiz. Onun çabaları sonucunda Jean Calvin, Cenevre'de Reform Kilisesi'ni kurmuştur.

Farel, Paris Üniversitesi'nde Jacques Lefèvre d'Etaples'ın (y. 1455-1536) hem öğrencisi, hem de arkadaşı oldu. D'Etaples'ın yardımıyla Paris'teki Collège Cardinal Lemoine'da dilbilgisi ve felsefe profesörlüğüne getirildi, kısa süre sonra okulun yönetim kuruluna girdi. Reform yanlısı Meaux piskoposu Guillaume Briçonnet tarafından piskoposluk bölgesinin vaizliğine atandığı 1521'den bir süre önce Protestanlığı benimsemişti.

Reformun yavaş gelişmesi sabırsız kişiliğine aykırı düştüğü için 1523'te Paris'e döndü. Ama oradaki Reformculara yönelik kıyım yüzünden İsviçre'nin Basel kentine kaçmak zorunda kaldı. Bu kez de ünlü hümanist Desiderius Erasmus'la girdiği tartışma sürgüne gönderilmesine yol açtı. İki yıl boyunca Montbéliard, Strasbourg, Basel ve Bern'de vaaz veren Farel, sonunda İsviçre'nin Valais bölgesindeki Aigle'e yerleşti, orada 1526'dan 1530'a değin vaizlik yaptı. 1530'da Neuchâtel'e, 1532'de de Cenevre'ye gitti. Cenevre 1536'da Reform'u desteklediğini ilan etti. Fransız Reformcuların önderi durumuna gelen Farel, Ekim 1536'da Cenevre'den geçen Jean Calvin'i orada kalması ve ona yardımcı olması için ikna etti. Calvin de kısa sürede Farel kadar güçlendi, ama 1538'de iki arkadaş Cenevre'den çıkarıldı. Farel, Neuchâtel'e gitti; bir süre başka yerlerde dolaştıktan sonra 1543'te Neuchâtel'e döndü ve yaşamının sonuna değin etkinliklerini orada sürdürdü.

Gittikçe daha çok Calvin'in etkisi altına giren Farel çağdaşlarından büyük saygı gördü. Bunların arasında, Farel'in sözlerini gökgürültüsüne benzeten ve Cenevre'de Calvin'in ardılı olan Fransız Reformcu Théodore de Bèze de vardı.

Farel'in hiçbir vaazı günümüze ulaşmamıştır. Ahlaki umursamazlığı hedef alan bir polemik metni ile ibadette azizlerin eşyalarını ve tasvirlerini kullanma konusunda Katolikliğe yönelik bir eleştiri kitabı, bugüne kalmış Fransızca yapıtları arasındadır.

farenjit, BOĞAZ ya da YUTAK İLTİHABI olarak da bilinir, yutağın genellikle bakteri ya da virüs enfeksiyonları sonucunda iltihaplanması. Soğuk algınlığı ya da nezleden sonra boğazda genellikle streptokok türü bakterilerden ya da çeşitli virüslerden ileri gelen ve hemen hemen aynı belirtileri veren enfeksiyonların görülmesi olağandır. Streptokoklardan ileri gelen farenjitin başlıca belirtileri yutağın şişmesi, kızarması, ba-

demciklerin irinli bir sıvıyla kaplanması, ağızdan balgam gelmesi, yutkunma sırasında duyulan şiddetli boğaz ağrısı, lenf düğümlerinin şişmesi ve ateşin hafifçe yükselmesidir; çocuklarda bazen bu belirtilere karın ağrısı, bulantı, baş ağrısı ve huzursuzluk da eşlik eder. Ortalama üç gün içinde ateş düştüğü halde öbür belirtiler iki üç gün daha sürer. Tedavide çeşitli antibiyotikler kullanılır.

Virüs kökenli farenjitlerde ise yutakta, çevresi kırmızı, ortası sarımsı beyaz kabartılar oluşur. Ateş, baş ve boğaz ağrısı gibi belirtiler 4-14 gün kadar sürer ve enfeksiyon yutaktaki lenf dokusuna da yayılabilir.

Bu iki grubun dışında verem, frengi, difteri ve menenjit gibi bazı bulaşıcı hastalıklar da farenjite yol açabilir.

farenks *bak.* yutak

Farès, Nabile (d. 1941, Collo, Cezayir), Kabiliyeli romancı ve şair. Anlaşılması güç şiirsel ve düşsel bir üslupla yazmış, yapıtlarında yerleşik dinsel geleneklere olduğu kadar Cezayir'in bağımsızlıktan sonra geliştirdiği yeni toplumsal kurallara da başkaldırmıştır.

Farès, *Yahia, pas de chance* (1970; Yahya, Hiç Şans Yok) adlı ilk romanında ele aldığı kendini arayış temasını sonraki romanlarında da işledi. Bu arayışı çocukluğuna, hatta daha da gerilere, İslam öncesine dönerek sürdürdü. İlk romanını 1971'de *Un Passager de l'Occident* (Batılı Bir Gezgin) ile *Le Champs des oliviers* (1972; Zeytinlikler), *Mémoire de l'absent* (1974; Olmayanın Anısı) ve *L'Exil et le désarroi* (1976; Sürgün ve Kargaşa) adlı romanlarından oluşan "La Découverte du nouveau monde" (Yeni Dünya'nın Keşfi) üçlemesi izledi. Farès üst üste yazdığı bu romanlarda dağınık bir üslupla, yitirilmiş masumluk ve çılgınlık temalarını geliştirdi. Geçmişi Berberi, Müslüman ve Fransız etkilerinin karışımına dayandırarak yarı gizemli kraliçe Kahena, Bedevi istilacı ve Avrupalı sömürgeci tiplerini "kültürel karışım" ya da "karma kimlik" anlamına gelen *métissage*'ın kaynağı olarak gösterdi. Gerçekten yeni bir dünyanın oluşturulabilmesi için bu kimliğin yok edilmesi ve (bağımsızlık sonrası Cezayir'i simgeleyen) Yeni Kent'in havaya uçması gerektiğini ileri sürdü.

Farès romanlarında tıpkı temaları gibi her an patlamaya hazır bir üslup geliştirmeye çalıştı. Biçime ve düzyazıya şiirsel ve dramatik bir özellik katarak, keskin ve canlı diliyle somut şiir etkisi yaratan bir üsluba ulaştı. Gerçekten de sözcüklerdeki patlamanın şiddeti bazı bölümleri güçlükle birleştirilebilen parçalanmış harflere dönüştürmüştü.

Farès'in, *Le Chant d'Akli* (1971; Akli'nin Şarkısı) ve *Chants d'histoire et de vie pour des roses de sable* (1978; Kum Güllerine Hayat ve Tarih Şarkıları) adıyla yayımlanan iki de şiir kitabı vardır. İspanyolca ve Fransızca yazılan ikinci yapıt Sahra halkının İspanyol Sahrası'nın parçalanmasına ve "eski Magrip sömürgeciliğinin yeniden doğuşu" na karşı mücadelesini konu alır.

Fargo, ABD'de, Kuzey Dakota eyaletinin en büyük kenti ve Cass ilinin (*county*) merkezi (1873). Red Irmağı kıyısında, Minnesota eyaletindeki Moorhead'in karşısında yer alır. 1871'de Northern Pacific Railway şirketi tarafından kurulduktan sonra tren, buharlı gemi ve posta arabalarının uğradığı ve göçmenlerin gereksinimlerini karşıladığı bir merkez oldu. Adını, ekspres mal taşımacılığına öncülük eden, Wells, Fargo & Company'nin kurucularından William George Fargo'dan aldı. Yörede buğday tarımının başlaması, kentin taşımacılık, pazarlama ve dağıtım işlevlerini daha da geliştirdi. Önde gelen bir tarımsal araştırma merkezi olan Kuzey Dakota Eyalet Üniversitesi, 1890'da bir tarım yüksekokulu olarak

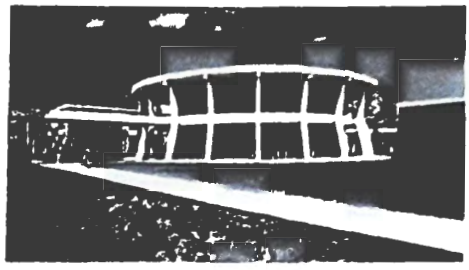

Fargo'daki Kuzey Dakota Eyalet Üniversitesi'nin bir bölümü, Kuzey Dakota
Mitt ve Joan Mann Camera/Mann

burada kuruldu. Aynı zamanda yörenin bankacılık ve sağlık merkezi olan kentin başlıca sanayi ürünleri tarım aletleri, otomobil, otomobil aksesuvarı ve yapay gübredir. West Fargo banliyösündeki et paketleme fabrikaları ve kesimlik hayvan toplama merkezi bu alandaki kuruluşların en büyükleri arasında yer alır. Cass İli Tarih Derneği Müzesi'nde ve Forsberg Evi'nde ülkeye ilk ayak basanlardan kalmış eşyalar sergilenir. West Fargo yakınlarında kurulmuş olan Bonanzaville, 19. yüzyıldaki tarım patlaması sırasında yörenin yaşam biçimini yansıtır. Nüfus (1990) kent, 74.111; Fargo-Moorhead metropoliten alanı, 153.296.

Fargue, Léon-Paul (d. 4 Mart 1876, Paris - ö. 25 Kasım 1947, Paris), çeşitli edebiyat akımlarından etkilenen Fransız şair ve deneme yazarı.

Daha 20 yaşına varmadan *Pan* dergisinde *Tancrède* (1895; kitap olarak 1911'de yayımlandı) adlı ilk önemli şiirini yayımladı ve *Mercure de France* dergisinde yazan simgecilerin çevresine katıldı. *Poèmes* (1912, yb 1918; Şiirler) adıyla yayımladığı ilk toplu şiirlerini *Pour la musique* (1919; Müzik İçin), *Espaces* (1929; Mekânlar) ve *Sous la lampe* (1929; Lambanın Altında) gibi yapıtları izledi.

1930'dan sonra Fargue neredeyse bütün zamanını gazeteciliğe ayırdı; köşe yazılarının yanında Paris yaşamına ilişkin uzun lirik denemeler de yazdı. Asıl ününü de bu yazılarla ve *Le Piéton de Paris* (1939; Parisli Yaya) başlığı altında topladığı düzyazı şiir biçimindeki anılarıyla kazandı.

Fargue'nin yapıtları imge düzeni bakımından dadacılığa, sözcüklerin yerlerinin değiştirilmesi ve biçimlerinin bozulması açısından kübizme, düşselliklerinden ötürü de gerçeküstücülüğe yakın bulunmuştur. Fargue 1912'de *La Nouvelle Revue Française*'in kuruluşuna katılmış, 1919'da gerçeküstücü dergi *Littérature*'ün ilk sayısına yazı vermiş, 1920'lerde *Commerce* adlı dergiyi yönetenler arasında yer almıştı. İçlerinde Pablo Picasso ve Igor Stravinsky'nin de bulunduğu pek çok yazar, ressam ve bestecinin dostuydu.

Faria, Tel el-, Filistin'in kuzeyinde antik yerleşme. İsrail işgali altındaki Ürdün topraklarında bulunan Nablus'un kuzeydoğusunda ve el-Faria Vadisi girişinin yakınlarında yer alır. 1946'dan sonra Kudüs'teki Dominiken St. Étienne Kitabı Mukaddes Okulu'nun desteğiyle yürütülen kazılarla yöredeki yerleşimin Kalkolitik Çağda başladığı (İÖ y. 4000-3000) ortaya çıkarılmışsa da, İlk Tunç Çağının (İÖ y. 3500-2000) başlangıcından öncesine ait yapı bulunamamıştır. Büyük çapta tahkim edilmiş olmasına karşın İÖ y. 2950 - y. 1900 arasında terk edildiği anlaşılan yerleşme, zamanla yeniden önem kazanmıştır. Bunu izleyen yapı evreleri, buranın İÖ 9. yüzyılda Kuzey İsrail'in başkentlerinden Tirza ile aynı yer olduğu yolundaki savı doğrular niteliktedir. İÖ 722'de Asurların yıktığı yerleşmenin İÖ 600'lerde bütünüyle terk edildiği sanılmaktadır.

Farina, Giuseppe, takma adı NINO (d. 1906, Torino, İtalya - ö. 30 Haziran 1966, Chambéry yakınları, Fransa), modern puanlama sistemine göre yapılan ilk dünya otomobil şampiyonasını kazanan İtalyan otomobil yarışçısı.

Mühendislik dalında doktora yaptı. 1937, 1938 ve 1939'da İtalya otomobil yarışları birincisi oldu. 1950'de Alfa Romeo ile katıldığı Dünya Şampiyonası'nı kazandı. Bir trafik kazasında öldü.

Farinacci, Prospero, Latince FARINACCIUS (d. 30 Ekim 1544, Roma - ö. 30 Ekim 1618, Roma), İtalyan hukukçu. Özellikle işkencenin hukuktaki yerini irdelemesi açısından değer taşıyan *Praxis et theorica criminalis* (1616; Ceza Hukukunun Teori ve Pratiği) adlı yapıtı, Roma hukukunu temel alan ülkelerde, kriminoloji uzmanı ve iktisatçı Cesare Beccaria'nın (1738-94) reformlarına değin cezabilimin en etkili kaynağı olmuştur.

Padova'da öğrenimini tamamladıktan sonra avukat olarak ünlendi. VIII. Clemens döneminde papalığın hizmetine girdi ve V. Paulus'un mali sorumlusu oldu. Kiliseye son derece bağlı olan Farinacci, devletin çıkarını öne süren bütün kuramlara karşı çıkarak, günah çıkarma sırasında söylenenlerin gizliliğini savundu.

Farinacci, Roberto (d. 16 Ekim 1892, Isernia - ö. 28 Nisan 1945, Vimercate, İtalya), İtalyan faşist siyaset adamı ve yerel parti şefi (*ras*). Benito Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesine yardımcı olmuş, faşist yönetimin önde gelen kişileri arasında yer almıştır.

Okulu bırakıp Cremona'da demiryollarında çalışmaya başladıktan (1909) sonra ateşli bir sosyalist oldu. I. Dünya Savaşı çıktığında İtalya'nın savaşa katılmasını savundu. Savaştan sonra Mussolini'ye hayranlık duymaya başladı. *Cremona nuova* adlı faşist eğilimli günlük gazeteyi kurarak Faşist Parti'nin Cremona'da örgütlenmesine ön ayak oldu. Farinacci'nin yönetimindeki *Squadre d'Azione*'nin (Eylem Mangaları) halka yönelik baskı ve şiddet eylemleri, özellikle de Cremona'nın zor yoluyla teslim alınması (Temmuz 1922), Mussolini'nin bile tepkisini çekti.

Mussolini'yi fazla temkinli ve ılımlı olmakla eleştiren Farinacci, çok sayıda yandaş kazandı ve böylelikle belki de faşistlerin iktidara gelişini hızlandırdı. Şubat 1925'te parti genel sekreterliğine getirildikten sonra da Mussolini'ye muhalefetini sürdürdü. Mart 1926'da istifa etti ve istifası kabul edildi.

Yönetimde yeniden görev aldığı 1935'e değin avukatlık yapan Farinacci, Mussolini'yle Almanlar arasındaki bağlantıyı sağladı ve İtalya'yı felakete sürükleyen II. Dünya Savaşı'na girilmesi konusunda ısrarlı davrandı. Mussolini devrildiğinde (Temmuz 1943) Almanlar tarafından korunan Farinacci tutuklanmaktan kurtuldu. Sonra Cremona'ya döndü; Müttefikler kuzeye doğru ilerleyince kaçmaya çalıştıysa da İtalyan partizanlar tarafından tanınarak yakalandı ve yargılandıktan sonra kurşuna dizildi.

Farinelli, asıl adı CARLO BROSCHI (d. 24 Ocak 1705, Andria, Napoli Krallığı - ö. 15 Temmuz 1782, Bologna), 18. yüzyılın ünlü İtalyan kastrato şarkıcısı ve opera tarihinin en büyük şarkıcılarından biri. Adını velinimeti olan Farina kardeşlerden almıştır.

Napoli'de, 18. yüzyılın önde gelen bestecilerinden seçkin şan öğretmeni Nicola Porpora'nın yanında eğitim gördü. İlk kez 16 yaşındayken Roma'da, Porpora'nın *Eomene*'siyle sahneye çıktı. Daha sonra librettosunu arkadaşı Pietro Metastasio'nun yazdığı, Porpora'nın *Angelico e Medoro*'sunda söyledi. Bütün İtalya'ya yayılan ünü Viyana ve Londra'ya da ulaştı. Temiz, güçlü sesi, teknik becerisi, zengin süslemeleri ve müziksel anlatımıyla büyük hayranlık topladı. Venedik'te tanınmış opera bestecisi Johann Adolf Hasse ile birlikte çalıştı. 1734'te Londra'da Porpora'ya katıldı, onun operalarında ve kastrato Senesino ile birlikte Hasse'nin *Artaserse* operasında sahneye çıktı.

Farinelli 1737'de İspanya'ya gitti. Sesinin V. Felipe'nin şiddetli melankolisini hafifletmesi üzerine 10 yıl süreyle her gece Felipe'ye dört şarkıdan oluşan aynı repertuarı sundu. 1759'a değin kaldığı bu ülkede emprezaryo olarak sivrildi; ayrıca toplum yaşamında da etkin rol aldı. Siyasal ayrılıklar yüzünden III. Carlos tarafından saraydaki görevinden uzaklaştırıldıysa da İspanya'dan büyük bir servetle ayrıldı. Yaşamının kalan bölümünü İtalya'da huzur içinde geçirdi.

Farini, Luigi Carlo (d. 22 Ekim 1812, Russi, İtalya Krallığı - ö. 1 Ağustos 1866, Quarto, İtalya), Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketi döneminde yaşamış İtalyan hekim, tarihçi ve devlet adamı. Orta İtalya'yı kuzeyle birleştirmek için büyük çaba göstermiştir.

Genç yaşta 1831'deki devrimci ayaklanmalara katıldı. Bologna'da tıp öğrenimini tamamladıktan sonra hekim olarak çalışmaya başladı. Papalık Devletleri'nden ve Toscana'dan sürüldü. 1845'te papalığı reformlar yapmaya çağıran Rimini hareketinin bildirisini kaleme aldı. Bu hareket başarıya ulaşamayınca, Prens Jérôme Bonaparte'ın özel hekimi oldu ve çeşitli Avrupa ülkelerini dolaştı.

Yeni Papa IX. Pius'un çıkardığı af üzerine İtalya'ya döndü. Bir süre hekimlik yaptıktan ve çeşitli resmî görevlerde bulunduktan sonra, papalık politikasını protesto etmek için Roma'dan ayrıldı. 1849-65 arasında Torino'da çeşitli gazetelere yazılar yazdı ve Piemonte Yasama Meclisi üyeliğinde bulundu. 1850'de devrim karşıtı görüşler içeren *Storia della stato romano dal 1815 al 1850* (Roma Devleti'nin 1815-50 Arasındaki Tarihi) adlı kitabını yazdı. Bu dönemde, liberal monarşist Kont Camillo Cavour'u destekledi ve onun da yer aldığı Massimo Taparelli Azeglio başkanlığındaki hükümette eğitim bakanı (Ekim 1851-Mayıs 1852) olarak görev yaptı. Cavour'la birlikte, merkez sağ ve merkez sol partiler arasında *connubio* (evlilik) olarak adlandırılan ittifakın (5 Şubat 1852) gerçekleşmesine ön ayak oldu. Bu ittifak Cavour'un başbakanlığa geçmesini sağladı.

1859'da Avusturya ile savaşın patlak vermesi üzerine Modena valiliğine atanan Farini, Modena, Toscana, Romagna ve Parma arasında karşılıklı yardımı öngören bir birlik oluşturdu. Bu birliğin Piemonte'ye katılma yönünde oy kullanmasını sağladı. Roma'nın ilhak edilmeyeceği yolunda güvence vererek Piemonte'nin müttefiki Fransa imparatoru III. Napoléon'un onayını aldı (Ağustos 1860).

Cavour, Giuseppe Garibaldi'nin Sardinya-Piemonte kralı II. Vittorio Emanuele adına ele geçirdiği Napoli'yi yönetmek üzere Farini'yi görevlendirdi. Ama sağlığının bozulması nedeniyle iyi bir yönetim gösteremeyen Farini, Garibaldi yanlılarıyla ilişkileri bozulunca, istifa ederek Torino'ya döndü ve yeniden içişleri bakanlığı görevini üstlendi. Aralık 1862'de İtalya Krallığı başbakanı oldu, ama sağlığının daha da kötüleşmesi üzerine dört ay sonra istifa etti.

farinks *bak.* yutak

Farisu'ş-Şidyak, tam adı AHMED FARİS BİN YUSUF EŞ-ŞİDYAK (d. 1801, Aşkut, Lübnan - ö. 20 Eylül 1887, İstanbul), Arap şair, yazar ve gazeteci. Dilbilgisi çalışmalarıyla da tanınmıştır.

Maruni ailelerden birinin çocuğuydu. Öğrenimini Kahire Maruniye Medresesi'nde tamamladı. Mısır'ın resmî gazetesi *Vekayi-i Mısriye*'nin yazı kurulunda görev aldı. Daha sonra Malta'ya giderek 1834-38 arasında Arapça öğretmenliği yaptı. 1848'de Fransa'ya, oradan da İngiltere'ye geçti. 1855'te Tunus beyinin çağrısı üzerine gittiği Tunus'ta *er-Râidü't-Tunisî* gazetesini yayımladı. Orada Müslüman oldu. 1857'de Abdülmecid'in çağrısına uyarak İstanbul'a gitti. 1861'de orada haftalık Arapça *el-Cevaib*(*) gazetesini kurdu.

Farisu'ş-Şidyak dil alanındaki çalışmalarını *Sırru'l-leyâl fi'l-kalbi ve'l-ebdâl* (1867) ve *Gunyetü't-Tâlib ve Munyetü'r-Ragıb fi'n-Nahv ve's-Sarf ve Hurufü'l-Meanî* (1871) adlı kitaplarında toplamıştır. Ayrıca 22 beyitlik bir *Divan*'ı ile *Kenzü'l-Luga* (1876) adlı Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlüğü ve Firuzâbadi'nin *Kamus*'unu eleştiren *el-Casus ale'l-Kamus* (1882) adlı bir kitabı vardır. Malta yıllarını *Kitabü'r-Rıhle* (1866), öbür gezilerini de *Kitabü's-Sak* (1855) adlı kitaplarında anlatmıştır.

Farjeon, Eleanor (d. 13 Şubat 1881, Londra - ö. 5 Haziran 1965, Hampstead, Londra, İngiltere), İngiliz çocuk edebiyatı yazarı. Duygusallıktan uzak, ama büyülü bir hava taşıyan öykülerinde, çoğu kez yetişkinlerin davranışlarını alaya almıştır.

Bir İngiliz romancının kızı ve ABD'li bir oyuncunun torunuydu. Londra'nın bohem edebiyat ve tiyatro çevrelerinde yetişti. Dört yaşında opera ve tiyatrolara gitmeye, yedi yaşında da yazmaya başladı. On altı yaşında, erkek kardeşi Harry'nin bestelediği ve Kraliyet Müzik Akademisi tarafından seslendirilen bir operanın libretto yazarı olarak adını duyurdu.

Yetişkinler için yazdığı *Nursery Rhymes of London Town*'ın (1916; Londra Çocuk Tekerlemeleri) çocuklar için uyarlanıp İngiltere'deki bütün okullarda söylenmesi onu yeni yapıtlar hazırlamaya yöneltti. *Martin Pippin in the Apple Orchard* (1921; Martin Pippin Elma Bahçesinde) ve Carnegie Madalyası ile ilk Hans Christian Andersen Ödülü'nü kazanan *The Little Bookroom* (1955; Küçük Kitap Odası) gibi çok tutulan kitaplarından başka birçok yapıt verdi. Bunlar arasında *Kings and Queens* (1932, Herbert Farjeon ile birlikte; Krallar ve Kraliçeler) gibi çocuk eğitimi kitapları ile yetişkinlere yönelik kitaplar ve en ünlüsü *A Nursery in the Nineties* (1935, yb 1960; Doksanlı Yıllarda Bir Çocuk Yuvası) olan anı kitapları sayılabilir.

fark denklemi, matematikte, kesikli bir değişkenin bir fonksiyonunun ardışık değerleri arasındaki farkları içeren denklem. Kesikli bir değişken, değeri belirli aralıklarla tanımlanmış olan ya da önem taşıyan bir değişkendir; bu aralıklar genellikle sabit, çoğu kez de 1'e eşittir. Örneğin x kesikli değişkeni, $x_0=a$, $x_1=a+1$, $x_2=a+2,\ldots,x_n=a+n$ değerlerini alabilir; y fonksiyonunun bu değerlere karşılık gelen değerleri $y_0, y_1, y_2,\ldots,y_n$'dir ve buradan

$$\Delta y_0=y_1-y_0$$
$$\Delta y_1=y_2-y_1$$
$$\cdots$$
$$\Delta y_n=y_{n+1}-y_n$$

farkları bulunur. y_i değerlerini birbirleriyle ya da x_i değerleriyle ilişkilendiren herhangi bir denklem, bir fark denklemidir. Böyle bir denklem, genel olarak,

$$y_i-a_iy_{i-1}=b_i$$

biçimindedir. Bu tür denklemlerin ve örneğin ikinci basamaktan farklar içeren denklemlerin çözümü için sistematik yöntemler geliştirilmiştir. İkinci basamaktan fark,

$$\begin{aligned}\Delta^2y_i &= \Delta(\Delta y_i)=\Delta\ y_{i+1}-\Delta y_i\\ &=(y_{i+2}-y_{i+1})-(y_{i+1}-y_i)\\ &=y_{i+2}-2\,y_{i+1}+y_i\end{aligned}$$

biçiminde tanımlanır.

farklar psikolojisi *bak.* ayrımlar psikolojisi

farklılaşma, canlıların gelişmesi sırasında, döllenmiş yumurtadaki ya da tohumdaki ana hücrelerden, özel işlevler üstlenebilecek değişik yapıdaki hücre, doku ve organların oluşması. Farklılaşma, canlının türüne özgü yapısal özellikleri kazandığı biçimlenme(*) sürecinin temelidir; bütün doku ve organlar, başlangıçta aynı yapıda olan embriyon hücrelerinin farklılaşmasıyla oluşur. Örneğin, homogen bir kütle olan mezodermin bazı hücreleri zamanla farklılaşarak kas hücresine, bir süre sonra belli bir bölgede toplanarak ve farklılaşmasını sürdürerek kas dokusuna (doku oluşumu), bu dokunun farklılaşmasıyla da kalbe dönüşür (organ oluşumu).

Farley, James A(loysius) (d. 30 Mayıs 1888, Grassy Point, New York - ö. 9 Haziran 1976, New York kenti, ABD), Franklin D. Roosevelt'in başarılı seçim kampanyalarını yöneten ABD'li siyaset adamı.

1905'te New York kentine taşındı. Muhasebecilik eğitimi görerek bir şirkette çalışmaya başladı. Daha sonra doğduğu kentin yakınlarındaki Stony Point'e döndü. Çeşitli yerel yönetim görevlerinin yanı sıra siyaset-le de ilgilendi ve propaganda çalışmalarındaki ustalığıyla hızla yükseldi. 1920'lerde Demokrat Parti Rockland İli Komitesi başkanı olarak görev yaptı ve bir dönem (1923-24) eyalet meclisi üyeliğinde bulundu. 1928'de New York Eyaleti Komitesi sekreteri oldu. Franklin Roosevelt'in valilik seçimi kampanyasını başarıyla yürüttü. 1930'da Roosevelt'in yeniden seçilmesini sağlayan kampanyayı yönetti. Aynı yıl eyalet komitesi başkanı oldu. Roosevelt'in 1932'de partinin başkan adayı gösterilmesi için, onun adına bütün ülkeyi dolaştı. Parti kongresinde Texaslı John N. Garner'in başkan yardımcılığına aday gösterilmesine karşılık olarak, Texas ile California delegelerinin Roosevelt'i desteklemelerini sağladı.

Demokrat Parti Ulusal Komitesi başkanlığına atanan Farley, 1932 seçim kampanyasındaki başarısından dolayı posta ve haberleşme bakanlığına getirildi. 1936 seçim kampanyasında da aynı başarıyı gösterdi, ama bir süre sonra Başkan Roosevelt'le

arası açıldı. 1940'ta istifa ederek Roosevelt'e karşı adaylığını koydu. 1944'te New York Eyaleti Komitesi başkanı olarak, Roosevelt'in adaylığına karşı çıktı. Daha sonra şirketinin işleriyle ilgilenebilmek için siyasetten çekildi.

Farloviyen Kat, Avrupa'nın batı kesimlerinde Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) oluşmuş Eski Kırmızı Kumtaşlarının bir bölümü. Brekoniyen Katın altında yer alan Farloviyen Kat, adını, İngiltere'de Midlands bölgesindeki Farlow yakınlarında bulunan yüzey oluşumlarından alır. Farloviyen kayaçlar, gri ve sarı kumtaşları ile Üst Devoniyen'in *Bothriolepis* ve *Holoptychius* cinsi soyu tükenmiş balıksı omurgalılarını içeren şeyllerden oluşur. Farloviyen kayaçlar, hızla akan akarsular tarafından oluşturulmuştur.

farmakoloji, ilaçlar ile biyolojik sistemler arasındaki etkileşimleri inceleyen ve eczacılığın temeli olan bilim dalı. Farmakoloji, laboratuvar deneyleri ve canlılar üzerindeki araştırmalardan klinik uygulamaya değin uzanan bu karmaşık süreci birçok altdal ve yan bilim dallarıyla yakından bağlantılı olarak yürütür: İlaçların etkileri ile etki mekanizmalarını araştıran ve kimi zaman farmakolojiye eş anlamlı olarak kullanılan farmakodinamik; ilaçların vücuttaki emilimini, dağılımını, dönüşümünü ve vücuttan atılmasını inceleyen farmakokinetik; akut ve kronik zehirlenmeler ile ilaçların yan etkilerini araştıran toksikoloji; hastalıkların tedavisinde ilaçların uygulanmasını konu alan farmakoterapi ya da uygulamalı farmakoloji. *Ayrıca bak.* eczacılık.

farmakope, KODEKS olarak da bilinir, bir ülkede ilaçlara ilişkin uygulamaları standartlaştırmak üzere, ilaç üretiminde kullanılabilecek hammaddelerin yapısına, niteliğine, özütlenmesine, arılığına, miktar tayinine, tanıma tepkimelerine ve dozuna ilişkin bilgileri içeren, devlet eliyle ya da devletin denetimi altında bastırılmış resmi kitap. Farmakopeler genellikle eczacılık, tıp ve kimya alanındaki uzmanlarca hazırlanır. Her ülkenin, ilaç üretim ve dağıtımıyla ilgili kişilerin uymak zorunda oldukları ulusal farmakopesi vardır. Ulusal farmakopeleri olmayan ülkeler başka ülkelerin farmakopesini ya da 1951'de Dünya Sağlık Örgütü'nce (WHO) hazırlanan ve ulusal farmakopeler arasındaki farklılıkları azaltmayı amaçlayan *Pharmacopoeia Internationalis*'i (Uluslararası Farmakope) kullanırlar.

Türkiye'nin ilk farmakopesi, 1844'te *Pharmacopoea Castrensis Ottomana* adıyla yayımlanan, Latince ve Fransızca olarak yazılmış askeri farmakopeydi. Cumhuriyet'ten sonra 1930'da ilk Türk Kodeksi yayımlandı; 1940'ta yenilenmiş 2. basımı yapılan, 1948'de eklemelerle genişletilen bu kitabın son ve yenilenmiş baskısı 1974'te Türk Farmakopesi adıyla yeniden hazırlandı.

farmakosiderit, hidratlı demir arsenat [$Fe_3(AsO_4)_2(OH)_3.5H_2O$] yapısında arsenat minerali. Sarımsı kahverengi ve kahverengi ile zeytin yeşili-balrengi arasında değişen renklerde, saydam ile yarısaydam arası, çizgili küpler halinde bulunur. Çoğunlukla arsenik bakımından zengin minerallerin ufalanmasıyla oluşan farmakosideritin en yaygın görüldüğü yerler, İngiltere'deki Cornwall, Almanya'daki Saksonya ve ABD'deki Utah'tır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* arsenat mineralleri (tablo).

Farman, Henri ve Maurice (sırasıyla d. 1874, Paris - ö. 18 Temmuz 1958, Paris, Fransa; d. 21 Mart 1877, Paris - ö. 25 Şubat 1964, Paris, Fransa), havacılığa önemli katkılarda bulunan İngiliz asıllı Fransız uçak tasarımcısı ve yapımcısı kardeşler.

Birçok kez şampiyonluk elde eden bir bisikletçi olan Maurice Farman, aynı zamanda ünlü bir otomobil yarışçısıydı. Henri Farman ise önceleri ressamlık yapıyordu. Daha sonraları iki kardeş havacılığa yöneldiler ve kıçtan pervaneli, "Voisin" modeli bir biplan (çift kanatlı) geliştirdiler. Henri Farman bu uçakla Ocak 1908'de 1 km'lik dairesel bir yolu tek başına katederek 2 bin sterlinlik ödülü kazandı. Maurice Farman ise 1909'da uçak yapımcılığına girişti ve kıçtan pervaneli "Voisin" modelleri üretti. Aynı yıl Henri, çeşitli uçaklarla dünya dayanıklılık ve hız rekorlarını kırdı.

Farman kardeşler 1912'de Boulogne-sur-Seine üzerinde bir fabrika kurdular ve bir dizi kıçtan pervaneli, askeri ve eğitim amaçlı biplan ürettiler. Bunlardan "Longhorn" modeli, I. Dünya Savaşı'na değin Fransa'da ve İngiltere'de kullanılan standart eğitim uçaklarından biri oldu. 1914'te geliştirdikleri bir model ise, savaştan sonra klasik topçu keşif uçağı durumuna geldi.

Maurice Farman, 1909
H. Roger - Viollet

1917'de Farman kardeşler, ilk uzun erimli yolcu uçağı olan "Goliath"ı ürettiler. 1919'da Paris-Londra arasında düzenli seferlere başlayan "Goliath", Fransa ile öteki Avrupa ülkeleri arasında ticari havacılığın yaygınlaşmasını sağladı. Maurice Farman ayrıca, havacılıkta telsiz kullanımına yönelik ilk denemeleri başlatmıştır.

farmasonluk *bak.* masonluk

Farmer, Henry George (d. 1882, Birr, İrlanda - ö. 1966, Law, Lanarkshire, İskoçya), Ortadoğu, özellikle de Arap müziği üzerinde araştırmalar yapmış İrlandalı müzikolog. İskoçya müziği ile askeri müzik üzerine de yazıları vardır.

Glasgow Üniversitesi'nde öğrenim gördü. İskoç üniversitelerinde müzikoloji dersleri verdi. Gençlik yıllarında çeşitli orkestralarda keman ya da korno çaldı. Orkestra şefliği de yaptı. 1911'de Londra'da İrlanda Orkestrası'nı kurdu. 1918'de Glasgow Senfoni Orkestrası'nın şefliğine atandı.

Arap müziği tarihinin en büyük otoritelerinden biri olan Farmer'ın başlıca yapıtları arasında *The Arabian Influence on Musical Theory* (1925; Müzik Kuramı Alanında Arap Etkisi), *A History of Arabian Music to the XIIIth Century* (1929; 13. Yüzyıla Değin Arap Müziği Tarihi), *Studies in Oriental Musical Instruments* (1931-39, 2 cilt; Doğu Çalgıları Üzerine) ve *The Sources of Arabian Music* (1940; Arap Müziğinin Kaynakları) sayılabilir. Bazı kitapları Türk müziği araştırmaları açısından da önem taşıyan Farmer'ın *Turkish Instruments of Music in XVIIth Century* (1936; 17. Yüzyılda Türk Çalgıları) adlı yapıtı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'ndeki "Sazlar" bölümünün açıklamalı çevirisidir.

Farmington Irmağı, Batı Afrika'da, Liberya'nın güneyinde ırmak. Liberya'nın ticari önemi olan tek ırmağıdır. Bong Sıradağlarından doğar ve güneybatı yönünde 120 km akarak Marshall'da Atlas Okyanusuna dökülür. Buradaki halicinde Gbage ve Junk ırmaklarıyla birleşir. Aşağı çığın Montserrado ve Grand Bassa illeri arasındaki sınırı çizer. Firestone Tire & Rubber Company'ye ait plantasyonlardan elde edilen kauçuğun ihraç edilmek üzere ırmak ağzının 48 km kuzeybatısındaki Monrovia'ya taşındığı Harbel limanından sonra ulaşıma elverişli olan kesimi 16 km'dır.

Farnaby, Giles (d. y. 1560, Truro, Cornwall - ö. 1640, Londra, İngiltere), *virginal*(*) müziğiyle ve madrigalleriyle tanınan İngiliz besteci. Döneminin en büyük klavyeli çalgı müziği bestecilerindendir.

Trurolu öğretmen ve araştırmacı Thomas Farnaby'nin ailesinden olduğu söylenir. 1592'de Oxford Üniversitesi'nde müzik lisans öğrenimini tamamladı. Kuzeni Nicholas'ın *virginal* yapımcısı olması yüzünden önce bu çalgıyla ilgilenmiş olabilir. O dönemin yaygın yazılı kontrpuan geleneğini önemsememesi, kilisede eğitilmiş bir orgcudan çok, bir *virginal* yorumcusuna uygun düşen bir tutumdur. 17. yüzyıl başlarına ait bir derleme olan Fitzwilliam Virginal Kitabı'na alınan 52 parçası içinde en özgünleri "His Dream" (Onun Düşü) ve "His Rest" (Onun Sükûnu) gibi kısa, içten yapıtlarıdır. Daha büyük ölçekli çeşitlemelerindeki virtüözlük denemeleri bu konuda en az ünlü çağdaşı John Bull kadar usta olduğunu gösterir. Farnaby fazla önem taşımayan bir dizi *canzonetta*'nın (1598) yanında mezmurlar da bestelemiştir.

Fitzwilliam derlemesinde Farnaby'nin oğlu Richard'ın da dört parçası yer alır.

Farnese AİLESİ, 1545-1731 arasında Parma düklüklerinde hüküm süren İtalyan ailesi. Kökleri Yukarı Lazio'da olan aile, özellikle 14. ve 15. yüzyılda yetiştirdiği ünlü devlet adamları ve askerlerle ünlüdür.

Ailenin ilk ünlü üyesi, sonradan III. Paulus adıyla papa olan Alessandro'ydu (1468-1529). Geniş kültürünün yanı sıra, kız kardeşi Giulia ile Papa VI. Alexander arasındaki gönül ilişkisi de Alessandro'nun papalık sarayında hızla yükselmesini sağladı. Yirmi beş yaşında kardinal olan Alessandro, Fransızlar ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndaki değişik hizipler arasında uzlaşmaya varılmasından sonra 13 Ekim 1534'te papa seçildi. Akraba kayırmanın kural olduğu ortama uyan III. Paulus, 19 Ağustos 1545'teki kilise meclisi toplantısında Parma ile Piacenza'yı papalık yönetiminden ayırarak birer düklük durumuna getirdi.

Paulus'un, kimliği bilinmeyen bir kadından olan oğlu Piero Luigi (1503-47) ailenin dük unvanını taşıyan ilk üyesiydi. Piero Luigi, bir yüksek yargı konseyi ile bir düklük meclisi oluşturdu, nüfus sayımı yaptırdı, Valtarese ailesine boyun eğdirdi ve feodal beylerin nüfuzunu kırdı. Piero Luigi'nin ikinci oğlu ve ardılı Ottavio (1524-86), Piacenza yerine Parma'yı başkent yaptı, babasının düklüğü güçlendirmeye yönelik çabalarını ve feodal beylerle mücadeleyi sürdürdü. 1582'de kendisine karşı düzenlenen bir komployu acımasızca bastırdı ve Valtarese ailesine bir kez daha boyun eğdirdi. Piero Luigi'nin en büyük oğlu Alessandro (1520-89) 14 yaşında kardinal oldu. Bilim adamlarının ve sanatçıların koruyucusu olan Alessandro, Roma ile Caprarola'daki görkemli sarayların yapımını tamamladı.

Ottavio'nun oğlu olan üçüncü dük Alessandro (1545-92) Farnese ailesinin (*bak.* Farnese, Alessandro) en ünlü kişisiydi. Gent Uzlaşması'nın bir maddesi uyarınca rehin olarak gönderildiği Madrid sarayında eğitilen Alessandro daha sonra orduya katıldı. Ottovio'nun ölümünden sonra II. Felipe Parma'ya dönmesine izin vermeyince, Alessandro Flandre'daki İspanyol kuvvetlerinin komutanı olarak görev yapmayı sürdürdü.

1592'de Alessandro'nun yerine, 1586'dan beri naip sıfatıyla düklüğü yöneten oğlu I. Ranuccio (1569-1622) geçti. Ranuccio, ayrıcalıkları kısıtlanan feodal beylerin Mantova'nın Gonzaga dükleri ile belki Savoia hanedanının da desteğiyle düzenlediği komploya 1612'de acımasızca bastırdı.

Ranuccio'nun oğlu ve ardılı I. Odoardo (1612-46) ihtiraslı ve atak bir kişiydi. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında sonuç getirmeyen seferler düzenledi, diplomatik girişimlerde bulundu. 1646'da onun yerine geçen en büyük oğlu II. Ranuccio (1630-94), ciddi mali ve diplomatik sorunlarla karşı karşıya olan bir düklük devraldı. Papa X. İnnocentius 1649'da Ranuccio'yu bir din adamını öldürmekle suçladı ve topraklarına el koydu. Papalığa savaş ilan eden Ranuccio Bologna'da kesin bir yenilgiye uğradı (13 Ağustos). Düklük bundan sonra da varlığını sürdürmekle birlikte sürekli parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bunun bir nedeni de, Büyük İttifak Savaşı (1689-97) sırasında askeri birliklerin geçtiği yol üzerinde bulunmasıydı.

Düklüğün başına 1694'te Odoardo'nun kardeşi Francesco (1678-1727) geçti. Francesco, düklüğü ve artık kesin çöküş içinde bulunan hanedanı kurtarmak için bazı ekonomik düzenlemelere girişti, diplomatik girişimlerde bulundu. Ama tek önemli başarısı, 1714'te yeğeni Elisabetta'nın İspanya kralı V. Felipe ile evlenmesini sağlamak oldu. Bu evlilik, Francesco'ya, İtalya'da Avusturya'ya karşı bir birlik oluşturma planını yürürlüğe koyma olanağı verdi. Farnese soyunun son erkek üyesi Antonio (1679-1731) 1727'de dük oldu. Antonio'nun ölümünden sonra Parma ile Piacenza, V. Felipe'nin Elisabetta'dan olan büyük oğlu Don Carlos'un (sonradan İspanya kralı III. Carlos) eline geçti.

Farnese, Alessandro, PARMA VE PIACENZA DÜKÜ (d. 27 Ağustos 1545, Roma - ö. 3 Aralık 1592, Arras, Fransa), 1578-92 arasında Felemenk kral naibi. Habsburg hanedanından İspanya kralı II. Felipe adına yürüttüğü bu görevi sırasında, Felemenk'te İspanyol denetiminin sürdürülmesini, güney eyaletlerinde de (bugün Belçika) Katolikliğin korunmasını sağlamıştır. 1586'da babasının ardından Parma ve Piacenza dükü unvanını almış, ama hüküm sürmek üzere İtalya'ya dönmemiştir.

Gençliği. Farnese ailesi, papalığa hizmetleri ve gelenekleştirdiği siyasal evlilikler sonucunda 15. yüzyılda güç kazanmıştı. Ailenin dük unvanı taşıyan ilk üyesi Piero Luigi'nin oğullarından Ottavio (1547-86 arasında Parma dükü), Habsburg hanedanından İmparator V. Karl'ın (Şarlken) gayri meşru kızı Avusturyalı (Parmalı) Margarita ile evlendi. Bu evlilikten doğan Alessandro'nun yazgısını, bir yandan Habsburglarla olan akrabalığı, bir yandan da babasının imparatorla çekişmeleri belirledi. Alessandro daha çocuk yaşta, Ottavio'nun Habsburglara bağlılığının güvencesi olarak, Habsburg hanedanından İspanya kralı II. Felipe'nin sarayına gönderildi. O sırada Felipe, Felemenk'e bağlı Brüksel'de bulunuyordu. Alessandro 1556-59 arasında Brüksel'de kaldı; kısa süre sonra Felemenk'in parçalanmasına yol açacak dinsel ve siyasal çatışmada taraf olan başlıca kişilerle tanıştı. 1559'da Madrid'e gitti, orada kraliyet ailesinin dostu oldu. 1565'te, annesinin altı yıldır kral naipliği yaptığı Felemenk'e döndü. Aynı yıl, uzun süren pazarlıklardan sonra Portekiz prensesi Maria ile evlendi.

Farnese'nin harekete geçmek için uzun süredir beklediği fırsat 1571'de hiç beklenmedik biçimde doğdu: Farnese, II. Felipe'nin üvey kardeşi Don Juan ve Austria'nın yardımcılığına atanarak, İnebahtı Deniz

Alessandro Farnese, Frans Pourbus'un (Yaşlı) yağlıboya çalışması
Ulusal Galeri, Parma, İtalya
Soprintendenza alle Gallerie di Parma, İtalya

Savaşı'nda (1571) Osmanlılara karşı başarıyla savaştı. Ama ertesi yıl, biraz da gücenmiş olarak Parma'ya döndü. Felemenk'teki dinsel karışıklıklar, kısa süre sonra onu eylemsizlikten kurtardı. 1577'de, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen ve bu kez İspanyol genel valisi sıfatını taşıyan Don Juan, Farnese'nin yardımını istedi. Farnese 1578'de Gembloux Çarpışması'nda canla başla savaştı. Ayaklanan Felemenk kuvvetleri bozguna uğratıldı ve birçok kent, Farnese'nin sonraki tutumuyla bağdaşmayan bir sertlikle cezalandırıldı.

Genel valilik. Don Juan 1 Ekim 1578'de öldü. Birkaç gün sonra II. Felipe, Farnese'yi Felemenk genel valiliğine atadı. Farnese'nin düşünsel esnekliği, Felemenk'in önceki İspanyol valilerinin sertliği ve bağnazlığıyla tam bir karşıtlık içindeydi. Ayrıca Farnese, mesleğinin temel bilgileriyle donanmış üstün bir askerdi; her türlü fanatikliğin de karşısındaydı. Birçok bakımdan, onun kişiliğinde kendi çapında bir rakiple ilk kez karşılaşan Oranje hanedanından I. Willem'i (Sessiz) andırıyordu.

Böylece Farnese'nin yaşamında, ölünceye değin sürecek çok parlak bir dönem başladı. Dirayetini hemen göstererek, bir yandan Katoliklerin çoğunlukta olduğu Felemenk devletleriyle diplomatik uzlaşmaya girişirken, bir yandan da I. Willem'in yönetiminde çoğunlukla Protestanların oluşturduğu isyancı eyaletleri bir araya getiren Utrecht Birliği'ne karşı askeri harekâtları sürdürdü. Çok hasta olduğu halde Maastricht Kuşatması'nı bizzat yönetti, 29 Haziran 1579'da kenti ele geçirerek Willem'in saygınlığına ağır bir darbe indirdi. Bu arada Katoliklerin çoğunlukta olduğu güney eyaletleriyle sürdürdüğü görüşmeler, Mayıs 1579'da Arras Antlaşması'yla sonuçlandı. Farnese'nin en büyük başarılarından biri, güney eyaletlerinde barışı yeniden sağlayan bu antlaşmaydı. Anlaşmaya varabilmek için İspanyolların da bazı ödünler vermesi gerekmişti. Yabancı birliklerin ülkeden çekilmesiyle Farnese'nin altı ay içinde ayrılması da bunlar arasındaydı. Ama usta siyaset adamı Farnese, komutan ve kral naibi olarak Felemenk'te kalmayı başardı. Amacına ulaşabilmek için, kralın başlangıçta bu göreve getirdiği kendi annesiyle çatışmaya girecek kadar ileri gitti.

Yabancı birliklerin çekilmesi ve "ulusal" bir kuvvetin örgütlenmesi, Farnese'nin elinde yalnızca 15 bin eğitimsiz asker kalması sonucunu doğurmuştu. Bunların da çoğu düşman askerleriyle aynı milliyettendi. İki yıl boyunca Farnese, kuşatmalarını bu birlikle sürdürdü. Kuşatmaları uzatamayacağını bildiği için, görüşmeleri olabildiğince süratle tamamladı ve düşmanlarının onurlu biçimde teslim olmasını sağladı. Kasım 1581'de Tournai kentini ele geçirerek orada sürekli bir yönetim kurdu. Ertesi yıl bir kenti daha ele geçirdi. Ama ordusu gücünün sonuna gelmişti. Artık I. Willem'in önderliğindeki Utrecht Birliği'ne karşı geniş harekâtlar düzenleyecek durumda değildi.

Bu kez de ikna yeteneğini kullanan Farnese, kralı ve İspanyol denetimindeki eyaletleri, İspanyol birliklerinin geri çağrılmasına ve Felemenk'e İtalyan birliklerinin gönderilmesine razı etmeyi başardı. Yeterince takviye aldıktan sonra da 1582'nin sonunda saldırılara başladı. 60 bin kişilik bir orduya tam yetkiyle ve kusursuz bir stratejiyle komuta etti.

Farnese 1583'ün ortalarına doğru Diest ve Westerlo kentlerini ele geçirerek Anvers ile Brüksel arasındaki ulaşımı tehlikeye soktu. Bazı kıyı kentlerine boyun eğdirdi; ayrıca Zutphen kontluğunu ele geçirerek Birleşik Eyaletler'i kuşatmayı tasarladı. 1584'ün ilk yarısında, üç stratejik mevkiyi daha ele geçirerek Anvers'in denizle ilişkisini kesti. Ypres ile Bruges birbiri ardına teslim oldu.

Farnese, daha fazla gecikmeksizin Anvers Kuşatması'na başladı. Kenti tecrit etmek için, küçük kalelerin yanı sıra, Scheldt Irmağının aşağı kesiminde dubalar üzerinde bir de köprü inşa ettirdi. Kuşatma altındaki kuvvetlerin kenti terk etme girişimlerinin tümünü boşa çıkarmayı başardı. Askerlik tarihinin en ünlü kuşatmalarından biri olan Anvers Kuşatması 13. ayın sonunda 17 Ağustos 1585'te kentin teslim olmasıyla sona erdi.

Anvers'in ele geçirilmesi, Farnese'nin yaşamının doruk noktası oldu. Birleşik Eyaletler'e karşı sağlam bir savunma hattının kurulması, Katolik Felemenk'te (sonradan Belçika) birlik kavramını güçlendirdi. I. Willem'in 10 Temmuz 1584'te Delft'te bir suikast sonucunda öldürülmesi de Farnese'yi tehlikeli bir düşmandan kurtardı. Farnese 1586'da babasının ölümü üzerine Parma dükü unvanını aldı.

Son yılları. II. Felipe onu İngiltere'yi ele geçirme planına katılmaya zorlamak için kuvvetlerini Manş kıyısında toplamakla görevlendirmeseydi, kuşkusuz Farnese savaşı kuzeye doğru genişletecekti. Ama 1588'de İspanyol donanması Armada'nın(*) yenilgiye uğraması bu düşü sona erdirdi. Bu yenilginin sorumluluğu İspanya'da bir ölçüde Farnese'ye yüklendi ve dükün saygınlığı ciddi bir yara aldı.

Farnese bu sırada hastalanarak Spa'da tedavi görmeye başladı. Yardımcıları, Nassaulu Maurits'in yeniden oluşturduğu Felemenk ordusuna elden geldiğince karşı koymaya çalışıyorlardı. Farnese, II. Felipe'nin

gözünden düştüğünü öğrenemeden Arras'ta öldü.

Farnese Sarayı, Roma'da yüksek Rönesans dönemi mimarlığının önemli örneklerinden biri. Antonio da Sangallo tarafından tasarlanmış ve yapımı 1517'den 1589'a değin sürmüştür. Sangallo 1546'da ölünce Farnese ailesinin bir üyesi olan Papa III. Paulus sarayın tamamlanmasıyla Michelangelo'yu görevlendirdi. Yapının balkonu, büyük arması, üst kat pencereleri, ana cephesindeki korniş ile avluya bakan ve yüksek Rönesans üslubundan çok maniyerist özellikler gösteren üst kat Michelangelo'nun elinden çıkmıştır. İçi Annibale Carracci'nin freskleriyle bezeli olan saray bugün Fransız Büyükelçiliği olarak kullanılmaktadır.

Farnese Tiyatrosu, İtalya'da, Parma kentinde bulunan İtalyan baroğu üslubundaki tiyatro yapısı. Daha sonraki tiyatro yapılarının prototipidir ve sabit bir sahne ağzı (portal) olan tiyatroların günümüze ulaşmış en eski örneğidir. Giovanni Battista Aleotti'nin, Farnese ailesinden I. Ranuccio için 1618'de yapımına başladığı tiyatro, resmen 1628'de açıldı. Dikdörtgen planlı büyük ahşap yapının bir ucunda, derinlik etkisi verecek dekorlar ve ilginç görsel düzenlemeler yapmaya elverişli biçimde tasarlanmış bir sahne bölümü vardı. Çok derin olan sahnede birbiri arkasına yerleştirilmiş yan ve arka kanatlardan oluşan bir düzen kurulmuştu. Bu kanatların kaydırılmasıyla dekor istendiği gibi değiştirilebiliyordu. Sahne ağzının çevresi resimlerle ve nişler içine yerleştirilmiş heykellerle bezenmişti. Sahnenin önünde "U" biçiminde büyük ve düz bir alan olan parter yer alıyordu. Burası danslar, saray törenleri ve eğlenceleri için de kullanılırdı; hatta içi suyla doldurulup su gösterileri düzenlendiği bile olurdu. Parterin çevresini basamaklar halinde arkaya doğru yükselen oturma sıraları sarıyordu. Bu sıraların sonunda, heykellerle bezeli, kemerli küçük bir galeri vardı. 1700'lerin başlarında Filippo Juvarra'nın yenilediği Farnese Tiyatrosu, II. Dünya Savaşı'nda yıkıldı, savaştan sonra yeniden yapıldı.

Farnsworth, Philo Taylor (d. 19 Ağustos 1906, Beaver, Utah - ö. 11 Mart 1971, Salt Lake kenti, Utah, ABD), televizyonun gelişmesine öncülük eden ABD'li mucit.

Lise yıllarında televizyonla ilgilenmeye başlayan Farnsworth, iki yıl kadar Utah'taki Brigham Young Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra görüntü iletimi sistemleri üzerinde araştırmalara girişti. 1926'da Crocker Araştırma Laboratuvarları'nın kurucuları arasında yer aldı. Bu kuruluş, 1929'da Farnsworth Television, Inc., 1938'de de Farnsworth Radio and Television Corporation durumuna geldi. 1927'de Farnsworth, 60 yatay çizgiden oluşan bir görüntüyü (bir dolar işareti) iletmeyi başararak televizyonla ilgili ilk patentini aldı. Daha sonraları, optik görüntüyü elektrik sinyallerine dönüştüren bir aygıt, yükselteç lambaları, katot ışınlı lambalar, elektrikli tarayıcılar, elektron çoğaltıcıları, fotoelektrik malzemeler ve bir dizi başka aygıt geliştirdi. Farnsworth ayrıca, radar sistemlerinin, elektron lambalarının ve termonükleer yöntemle elektrik enerjisi üretimi sistemlerinin geliştirilmesine de katkıda bulundu.

Faro, Portekiz'in güneyinde il, il merkezi kent ve belediye (*concelho*). Faro kenti, Santa Maria Burnu (*cabo*) yakınında, Atlas Okyanusu kıyısında yer alır. 8. yüzyıl başlarında Magrip yönetimine girdi. Portekiz'deki son Magrip kalesi olarak 1249'da III. Afonso tarafından geri alındı. 1596'da İngilizlerce yağmalandı; 1722 ve 1755 depremlerinde büyük ölçüde yıkıldı. Ayakta kalan binaların en önemlisi, 18. yüzyılda onarılan Rönesans katedralidir. Meryem'e Müjde (Nossa Senhora da Anunciação) Manastırı (1513) yıkıntı durumundadır. Essex kontunun 1526'da eski piskoposluk sarayı kütüphanesinden aldığı yapıtlar, Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.

Ekonominin temeli tarımdır. Başlıca ihraç ürünleri balık, şarap, tabaklamada kullanılan somak ve meyvedir. Basımcılığın geçmişi, Yahudilerin 1489'da kurduğu ilk matbaalara değin iner. Avustralya'dan getirilen okaliptus ağaçları kâğıt sanayisinde kullanılan kâğıt hamurunun başlıca kaynağıdır. 1970'lerde doğal çevreyi ve geleneksel mimariyi yaşatmak için Faro yakınlarında bir koruma bölgesi oluşturulmuştur. Kıyıdaki kara ve demir yolu üzerinde bulunan kent, kuzeye, Setúbal'a ulaşan bir başka kara ve demir yoluyla bağlanır.

Yüzölçümü 4.960 km² olan Faro ili, tarihsel Algarve iliyle aynı alan içinde yer alır. İl sınırları içindeki kalay, kurşun, antimon ve altınlı kuvars gibi maden kaynaklarının pek azı işletilmektedir. Ilıman iklimi, güzel plajları ve Magrip üslubunu yansıtan kasabalarıyla gözde bir turizm merkezidir. Henrique o Navegador burayı üs olarak seçmiş ve Keşifler Çağı'nın (15. yy) ilk keşif seferleri Faro yakınındaki limanlardan başlatılmıştır. Nüfus (1981) kent, 28.622; belediye, 45.692; (1985 tah.) il, 334.598.

Faroe Adaları, FAEROE ADALARI olarak da yazılır, Danca FAERØERNE, Faroe dilinde FØROYAR, Atlas Okyanusunun kuzeyinde, İzlanda ile Shetland Adaları arasında ada grubu. Danimarka Krallığı'na bağlı özerk bir bölgedir. Üzerinde yerleşimler bulunan 17 ada ile çok sayıda adacık ve resiften oluşur. Toplam yüzölçümü 1.399 km²'dir. Başlıca adalar Strømø (Streymoy), Østerø (Eysturoy), Vägø (Vágar), Suderø (Sudhuroy), Sandø (Sandoy) ve Bordø'dur (Bordhoy). Yönetim merkezi Strømø'daki Thorshavn (Tórshavn) olan Faroe Adalarının nüfusu (1991 tah.) 48.100'dür.

Doğal yapı. Adalar, üstü ince bir buzultaş (moren) ve turbalı toprak katmanıyla kaplı volkanik kayaçlardan oluşur. En yükseği Østerø Adasındaki Slaettaratindur (882 m) olan dik yarlar ve dar koyaklarla birbirinden ayrılmış yassı doruklar, adalara yüksek ve engebeli bir görünüm kazandırır. Kıyılar fiyortlarla derin biçimde oyulmuştur. Adalar arasındaki dar boğazlar güçlü gelgit akıntılarının etkisi altındadır.

Adalara ılıman okyanus iklimi egemendir. Sıcaklıkta yıl boyu çok az değişiklik olur. Sık sık sis ve yağmur (yılda yaklaşık 1.500 mm) görülür. Tavşan, keme ve farelerin gemilerle geldiği adalarda kurbağalara, sürüngenlere ya da yöreye özgü memeli hayvanlara rastlanmaz; buna karşılık çok sayıda deniz kuşu vardır. Bunlar önemli bir ekonomik kaynak oluşturur; denizpapağanının etinden, pufla ördeğinin ise tüylerinden yararlanılır. Doğal bitki örtüsünü karayosunları, çim bitkileri ve sazlar oluşturur.

Faroe Adaları

Nüfus. İskandinav kökenli olan Faroe halkı İS y. 800'de adalara yerleşen Vikinglerin soyundan gelir. Bugün, hemen hemen tümü kıyıda kurulu küçük yerleşim bölgelerinde yaşar. Yönetim merkezi Thorshavn'ın nüfusu (1982 tah.) 14.000'dir. Adada konuşulan başlıca dil, İzlanda dili ve Norveç'in batısındaki lehçelerle yakın akraba olan Faroe dilidir, ama bütün okullarda Danca öğretilir. Halkın büyük çoğunluğu Evanjelik Luthercidir. 1801-1901 arasında üç katına çıkan nüfus, o tarihten beri iki kattan fazla artmıştır. Nüfusun yaklaşık dörtte biri 14 yaşın altındadır.

Ekonomi. Adaların ekonomisi, 1900'e değin tarıma dayanıyordu ve halk, temelde koyun yetiştirerek geçinen bir köylü topluluğu niteliğindeydi. Bu tarihten sonra, balıkçılığa ve balıkçılığa bağlı yan sanayilere, özellikle de kurutulmuş morina ihracatına dayanan modern bir ekonomi gelişmeye başladı. Suderø'da kömür madenciliği yapılır. Adalarda toprağın yalnızca yüzde 6'sı ekime elverişlidir. Ana liman kenti Thorshavn'dır; Vägø'da da bir havalimanı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Faroe Adaları, Danimarka Krallığı'na bağlı özerk bir bölgedir. Danimarka *Folketing*'ine (Parlamento), her dört yılda bir seçilen iki milletvekili gönderir. Faroe Adaları Parlamentosu'nun (*Lagting*) seçimle gelen 32 üyesi vardır. Bir başkanı bulunan Yönetici Konsey'i (*Landsstyre*) bu üyeler seçer. Dış politika, savunma, para ve yargı sistemleri *Folketing*'in denetimindedir. Adalarda, Danimarka Krallığı'nın bir temsilcisi bulunur. Eğitimde, Danimarka'da uygulanan sistem temel alınmıştır. Adalarda iyi hizmet veren birkaç hastane vardır.

Tarih. Adaların adına tarihte ilk kez Faereyiar (koyun adaları) olarak 1225 dolayında rastlandı. Ülkenin ulusal simgesi olan koçun da buradan kaynaklandığı sanılır. İlk olarak İrlandalı keşişlerin geldiği (y. 700) adalar, daha sonra bir Viking yerleşimi oldu. Yaklaşık 1000'de Norveç kralı tarafından Hıristiyanlaştırıldı. Kirkjubøur'da (Kirkebø), Piskopos Erlend (1269-1308) tarafından yapımı başlatılan, ama tamamlanamayan gotik katedralin kalıntıları bulunur. 1035'te Norveç'in bir ili olan Faroe Adaları, 1380'de ülkenin geri kalan bölümüyle birlikte Danimarka'ya geçti. 1709'da yönetsel olarak Norveç'ten ayrıldıktan sonra Sjælland piskoposluk bölgesine bağlandı ve Danimarka Krallığı'nın ticari tekeline girdi. Bu durum ekonomik gelişmeyi engelledi.

Faroe Adalarında küçük bir balıkçı köyü, Danimarka
ABC Ajansı

Erken Faroe sözlü edebiyatı, 19. yüzyılda milliyetçiliğin temelini oluşturdu; halkbilimci Venceslaus Ulricus Hammershaimb, Faroe dilini bu temele dayanarak yazıya geçirdi. Milliyetçi hareketin etkisiyle 1852'de, eski Faroe *Lagting*'i yeniden kuruldu ve 1856'da ticari tekel kaldırıldı. 1906'da Özerk Yönetim Partisi kuruldu. 1912'de okul ve kiliselerde kullanılmasına izin verilen Faroe dili 1938'de de öğretmenin istemesi koşuluyla eğitimdeki tek dil durumuna geldi. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar Danimarka'yı işgal edince Faroe Adaları Büyük Britanya'nın denetimine girdi. Bu durum özerklik isteklerine güç kazandırdı. Bu arada bir halkoylaması yapılmış ve çoğunluk bağımsızlıktan yana oy kullanmıştı. Ama 1946'daki *Lagting* seçimlerinde bu sonuç değişince, Kopenhag'da görüşmeler yeniden başladı. 1948'de Danimarka'ya bağlı kalmak koşuluyla adalara özerklik tanındı. Faroe halkı Danimarkalılarla eşit statü kazandı. 1965'te Thorshavn'da Faroe dilinde ve Faroe kültürünü temel alarak eğitim veren Faroe Akademisi kuruldu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYİLLIK.

Faroe dili, FARO DİLİ olarak da bilinir, Faroe Adalarında konuşulan dil. Kuzey Germen dillerinin Batı İskandinav öbeğine bağlıdır. Yakın akrabası olan çağdaş İzlanda dili dışında, Eski İzlanda dilinin özelliklerini en çok koruyan dildir. Faroe'lu dilbilimci ve halkbilimci Venceslaus Ulricus Hammershaimb'in 1846'da geliştirdiği yazı dili, 1912'de bazı okullarda ve kiliselerde kullanılmaya başlamıştır. 1938'de okullarda Faroe dili Dancanın yerini almış ve öğretmenlerin yeğlediği durumlarda tek eğitim dili olarak kullanılmıştır. Öbür İskandinav halkların anlamadığı Faroe dili, eski yalın ünlülerden türemiş çok sayıda ikili ünlü ile dikkati çeker. Faroe edebiyat geleneğinin büyük bölümünü baladlar oluşturur. *Ayrıca bak.* Eski İzlanda dili.

Faroqhi, Suraiya (d. 2 Ekim 1941, Berlin, Almanya), Osmanlı tarihinin çok çeşitli alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan tarihçi. Hintli bir baba ile Alman bir annenin kızı olan ve çocukluğunun bir bölümü Güneydoğu Asya'da geçen Faroqhi uzun yıllar Türkiye'de yaşayıp çalıştı. Faroqhi'nin tarihçiliği, ulusal ve ulusçu tarih yaklaşımlarının üzerinde, *Annales* okulu(*) gibi çağdaş tarih akımları ile sosyoloji ve antropoloji gibi başka bilim dallarından da beslenen, evrenselci ve disiplinlerarası bir nitelik kazanmıştır.

Ortaöğrenimini 1959'da Bonn'da tamamladıktan sonra 1959-62'de Hamburg Üniversitesi'ne devam etti. İstanbul Üniversitesi'nde geçirdiği 1962-63'te Ömer Lütfi Barkan'ın öğrencisi oldu. "Die Vorlagen des Grosswesirs Sinan Paşa an Sultan Murad III" (1967; Veziriazam Sinan Paşa'nın Sultan III. Murad'a Telhisleri) başlıklı teziyle Hamburg Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1968-70'te ABD'de Indiana Üniversitesi'nde İngilizce öğretimi konusundaki lisansüstü çalışmasını tamamladı. Aynı üniversitede Türkçe dersleri (1969-71), Minnesota Üniversitesi'nde (1970-71) Türkçe ve Türk uygarlığı dersleri verdikten sonra, Türkiye'deki Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) İngilizce öğretmeni olarak çalışmaya başladı (1971). 1972-87 arasında aynı üniversitede tarih dalında öğretim üyesi olarak görev yaptı. Bu dönemde Almanya'da Bochum'daki Ruhr Üniversitesi'nde de aralıklarla ders verdi. 1983-84'te Harvard Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde ders verdikten sonra, 1986'da ODTÜ'de profesör oldu. Faroqhi 1988'den bu yana Münih'teki Ludwig Maximilian Üniversitesi'nin Yakın Doğu Tarihi ve Kültürü ile Türkoloji Enstitüsü'nde profesör olarak görev yapmaktadır.

Faroqhi'nin pek çok uluslararası dergide Almanca, İngilizce ve Türkçe olarak yayımlanan 70'i aşkın makalesinden bir bölümü, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire* (1986; Osmanlı İmparatorluğu'nda Köylüler, Dervişler ve Tüccarlar) başlığı altında derlenmiştir. Ayrıca, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts, and Food Production in an Urban Setting 1520-1659* (1984; Osmanlı Anadolusu'nda Kentler ve Kentliler. 1520-1659 Arasında Kentsel Bir Ortamda Ticaret, Zanaatlar ve Yiyecek Üretimi), *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in 17th Century Ankara and Kayseri* (1987; Orta Halli İnsanlar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Ev Mülkiyeti) ve *Herrscher über Mekka. Die Geschichte der Pilgerfahrt* (1990; Mekke'nin Efendileri. Hac Yolculuğunun Tarihi) gibi yapıtları yayımlanmıştır.

Farquhar, George (d. 1678, Londonderry, İrlanda - ö. 29 Nisan 1707, Londra, İngiltere), 18. yüzyıl başlarında İngiliz tiyatrosuna kazandırdığı komedilerle ün kazanmış İrlandalı oyun yazarı. Özgün diyalogları ve kendi oyunculuk deneyiminden kaynaklanan gelişmiş sahne duygusu, onu çağdaşlarından ayıran en belirgin özellikleridir.

Bir din adamının oğluydu. Öğrenciliğin yanı sıra çeşitli ayak işleri de görmek koşuluyla Dublin'deki Trinity College'a kabul edildi. Ama bir süre sonra tiyatroyu seçti. Kendini bütünüyle tiyatro çalışmalarına vermesine karşın başarılı bir oyuncu olamadı. Dublin'deki Smock Alley Tiyatrosu'nda, John Dryden'ın *The Indian Emperour* (Hindistan Kralı) oyununda, aksesuvarla gerçek kılıcı karıştırıp karşısındaki oyuncuyu ağır biçimde yaralayınca oyunculuğu bıraktı. Daha önce birlikte sahneye çıktıkları ünlü oyuncu Robert Wilks'in de yüreklendirmesiyle oyun yazarlığını denemeye karar verdi. Londra'ya yerleşti ve komediler yazmaya başladı. İlk oyunlarında genellikle, tek bir temayı çeşitlendirerek işliyordu. Dört perde boyunca çılgınca bir yaşam süren gençler, beşinci perdede, pek de inandırıcı olmayan bir biçimde kendilerine çekidüzen veriyorlardı. Gene de bu oyunlarda yeni bir hava, zekice bir yan ve canlı bir insan sevgisi vardı. Farquhar, yarattığı budalaları aşağılamaktan çok, onlara yakınlık duyuyordu.

İlk oyunu *Love and a Bottle* (Aşk ve Bir Şişe) 1699'da Londra'da Drury Lane Tiyatrosu'nda sahnelendi ve beğenildi. Aynı yıl ikinci oyunu *The Constant Couple* (Sadık Çift), 1701'de de bu oyunun devamı olan *Sir Harry Wildair* sahnelendi. Farquhar 1702 ile 1704 arasında John Fletcher'ın *The Wild-Goose Chase* (Yabankazı Avı) oyunundan *The Inconstant* (Sadakatsiz) adlı uyarlamayı yaptı, *The Twin-Rivals*'ı (İkiz Rakipler) yazdı ve Fransızcadan *The Stage-Coach* (Posta Arabası) adlı farsı çevirdi. 1706'ya değin başka yapıt vermedi. Bu dönemde bir süre askerlik yaptığı sanılmakta, 1703'te varlıklı olduğunu sandığı (ve yanıldığı) Yorkshire'lı bir kadınla evlendiği bilinmektedir. Farquhar'ın İngiliz tiyatrosuna asıl önemli katkısı, 1706'da yazdığı *The Recruiting Officer* (Askere Alma Görevlisi) ve ertesi yıl kaleme aldığı *The Beaux Stratagem* (Çapkının Fendi) adlı oyunlarıyla oldu. Bunlarda, daha çok Elizabeth dönemi oyunlarında görülen yoğun bir dil kullanmış ve karakterleri öne çıkarmıştı. *The Beaux Stratagem*'i ölüm döşeğinde tamamladı ve oyunun Haymarket Tiyatrosu'nda başarıyla sahnelenmesinden birkaç gün sonra öldü.

Farragut, David (Glasgow) (d. 5 Temmuz 1801, Knoxville yakınları, Tennessee - ö. 14 Ağustos 1870, Portsmouth, New Hampshire, ABD), Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında, Birlik (Kuzey) adına kazandığı büyük deniz zaferleriyle ünlenen ABD'li amiral.

New Orleans'ta kendisini evlat edinen ABD Deniz Kuvvetleri albaylarından (sonradan tuğamiral) David Dixon Porter'ın yanında yetişti. Küçük yaşta 1812 Savaşı'na katıldı. Yirmi yaşında yetkin bir gemi subayı oldu. Uzun yıllar çeşitli kademelerde görev yaptıktan sonra, Aralık 1861'de Meksika Körfezindeki kuşatma filosunun komutanlığına atandı ve Mississippi Deltasından New Orleans'a doğru ilerleyerek, Güney'e gelen savaş malzemelerinin aktarma noktası olan bu kenti ele geçirmekle görevlendirildi. Savaş Bakanlığı'nın, önce kentin aşağısındaki kaleleri top ateşine tutarak etkisiz hale getirmeyi öngören planına uymayarak, karanlıkta bu kalelerin önünden geçmeyi başardı (24 Nisan 1862). Böylece bataryalarının koruması altında Kuzey'e bağlı ulaştırma birliklerinin karaya çıkmasını sağlayarak hem kalelerin, hem de kentin teslim alınmasında önemli rol oynadı.

Ertesi yıl, Red Irmağının aşağı çığrında yer alan Hudson limanındaki güçlü savunma hattını aşıp Konfederasyon (Güney) gemilerinin yolunu keserek, General Ulysses S. Grant'ın Mississippi'deki Vicksburg'a doğru ilerleyişini kolaylaştırdı. Böylece Temmuz 1863'te Vicksburg'un düşmesiyle, Mississippi Irmağı Birlik denetimi altına girdi.

Farragut daha sonra bir dizi kaleyle savunulan Alabama'daki Mobile Koyunu ele geçirmek amacıyla, 5 Ağustos 1864'te iki koldan koya girdi. Önde giden zırhlı savaş gemilerini ağaç gövdeli firkateynlerden oluşan bir filo izliyordu. Öndeki savaş gemisi "Tecumseh" bir mayına çarpınca arkadaki "Brooklyn" adlı gemi durdu ve öteki gemiler kargaşa içinde kıyıya sürüklenmeye başladı. Farragut, gemisi Hartford'u kurtararak mayınlar arasından geçmeyi başardı. Öteki gemiler de onu izledi ve sonunda bütün kaleler tek tek ele geçirildi.

Bu tarihten sonra sağlığının bozulması nedeniyle etkin görevler üstlenemeyen Farragut, 1866'da amiral yapıldı.

Farrar, Geraldine (d. 28 Şubat 1882, Melrose, Massachusetts - ö. 11 Mart 1967, Ridgefield, Connecticut, ABD), güzelliği, rol yapma yeteneği ve etkileyici sesiyle ünlü ABD'li soprano.

Müzik çalışmalarına beş yaşındayken Boston'da başladı; 14 yaşına geldiğinde resitaller veriyordu. Daha sonra New York kentinde Emma Thursby'yle, Berlin'de de Francesco Graziani'yle çalıştı. İlk kez 1901'de Charles François Gounod'nun *Faust*'u ile Berlin'deki Kraliyet Operası'nda sahneye çıktı ve olağanüstü ilgi topladı. Üç yıl kaldığı bu toplulukta Lilli Lehmann'la çalıştı.

Farrar üç yıl Monte Carlo Operası'nda çalıştıktan sonra Gounod'nun *Roméo et Juliette*'indeki Juliette rolüyle New York Metropolitan Operası'nda sahneye çıktı. İzleyen 15 yıl boyunca da burada yaklaşık 30 değişik rolde yüzlerce kez sahneye çıktı; en ünlü rolleri Madam Butterfly, Carmen, Thaïs, Gilda, Zerlina, Cherubino, Manon, Mignon ve Tosca'ydı. 1922'de Ruggero Leoncavallo'nun *Zaza*'sında başrolü oynayarak sahneye veda ettikten sonra da resi-

taller vermeyi sürdürdü ve bir sezon Metropolitan Operası'nın radyo yayınlarında yorumculuk yaptı. Aralarında *Carmen*'in de bulunduğu bir dizi sessiz filmde oynayan Farrar'ın otobiyografisi *Such Sweet Compulsion* (1938; Böylesine Tatlı Zorunluluk) adıyla yayımlandı.

Farrell, James T(homas) (d. 27 Şubat 1904, Chicago - ö. 22 Ağustos 1979, New York kenti, ABD), romancı ve öykü yazarı. Kendi deneyimlerinden yola çıkarak, aşağı orta sınıftan gelen Chicago'lu İrlandalıları anlattığı gerçekçi yapıtlarıyla tanınmıştır.

1925-29 arasında Chicago Üniversitesi'ne devam etti. 1925'te yazarlığa başladı. Yapıtlarında, insanın yazgısının çevresi tarafından belirlendiği görüşünü savundu. 1932'de New York kentine yerleşti. Aynı yıl ünlü üçlemesi *Studs Lonigan*'ın ilk kitabı *Young Lonigan*'ı (Genç Lonigan) yayımladı. Bunu 1934'te *The Young Manhood of Studs Lonigan* (Studs Lonigan'ın Delikanlılığı), 1935'te de *Judgment Day* (Hüküm Günü) izledi. Bu üçlemede Farrell, 1900'lerin başında, çürüyen sanayi toplumunun ruhsal çöküntüye uğrattığı bir adamın kendini yok edişini anlatıyordu. İlk kez *Studs Lonigan* üçlemesinde geliştirdiği Danny O'Neill tipi, 1936-53 arasında yazdığı ve insanın çevresiyle başa çıkabilme gücüne olan inancını dile getirdiği bir başka roman dizisinin de kahramanı oldu. *The Face of Time* da (1953; Zamanın Yüzü) Farrell'ın en iyi yapıtlarından biri sayılır.

Romanlarındaki kesin ve açık üslup, bazı eleştirmenlerin, Farrell'ın yapıtlarını belirli kişi ve olaylar üzerine yazılmış çarpıcı öyküler olarak değerlendirmesine yol açmıştır. Gene de Farrell'ın roman ve öyküleri doğalcı edebiyatın en kalıcı ürünleri arasında sayılır.

1958'den sonra Farrell, 25 cilt olarak tasarladığı *A Universe of Time* (Bir Zaman Evreni) üzerinde çalışmaya başladıysa da ancak on cilt yazabildi. Farrell'ın bütün yapıtları, 25 roman ve 17 öykü kitabından oluşur. Roman ve öyküleri dışında, Marksist edebiyat üzerine bir tartışma olan *A Note on Literary Criticism* (1936; Edebiyat Eleştirisi Üzerine Bir Değinme) ve kişisel denemelerini topladığı *Reflections at Fifty* (1954; Ellisinde Düşünceler) adlı yapıtları vardır.

Farrell, Suzanne (d. 16 Ağustos 1945, Cincinnati, Ohio, ABD), özellikle New York Kent Balesi'ndeki gösterileriyle tanınan dansçı.

Dansa Cincinnati'de başladı. Eğitimini Ford Vakfı'nın bursuyla New York'taki Amerikan Bale Okulu'nda sürdürdü. On altı yaşındayken New York Kent Balesi'ne katıldı ve 1963'te bu toplulukta solo dansçılığa yükseldi. İki yıl sonra George Balanchine'in kendisi için yarattığı *Don Quixote* balesindeki Dulsinea rolüne çıktı.

Farrell, 1969'da Maurice Béjart'ın Yirminci Yüzyıl Balesi adlı topluluğuna katıldı. En iyi dansçılarından birini yitirmek istemeyen Balanchine'in ısrarıyla 1975'te geri döndü. Bu tarihten sonra Balanchine'in özellikle onun için tasarladığı pek çok yapıtta rol aldı; *Union Jack* (1976; İngiliz Bayrağı) ve *Vienna Waltzes* (1977; Viyana Valsleri) bunlar arasındaydı.

Fars, FARSİSTAN olarak da bilinir, İran'ın güneybatısında il (*ostan*). Yüzölçümü 133.298 km²'dir. Güneybatıda Buşehr, güneyde Hürmüzgân, kuzeybatıda Boyer Ahmedi-i Kohkiluye, kuzeyde Isfahan, kuzeydoğuda Yezd ve doğuda Kirman illeriyle çevrilidir. Eskiden Pars ya da Persis(*) olarak bilinen yöre, II. Kyros'un (Büyük) kurduğu Ahameniş İmparatorluğu'nun (İÖ 559-330) merkeziydi. I. Dareios (Büyük) Pasargad'da bulunan başkenti İÖ 6. yüzyıl sonlarında ya da 5. yüzyıl başlarında yakınlardaki Persepolis'e taşıdı. Büyük İskender Ahameniş ordusunu İÖ 331'de Gaugamela'da bozguna uğrattı ve Persepolis'i yaktı. Persis (Fars) İskender'in ölümünden sonra 312'de Selevkos Krallığı'nın bir parçası durumuna geldi. İÖ 170-138 arasında Part İmparatorluğu'nun (İÖ 247-İS 224) yönetimi altında kaldı. Sasani İmparatorluğu'nun (İS 224-651) başkenti İstahr'daydı. Zend hanedanı (1750-94) dönemine değin arka planda kalan Fars, 18. yüzyılda başkent Şiraz'la birlikte yeniden bir imparatorluk merkezi durumuna geldi. 20. yüzyılda yörenin dışından geçen Trans-İran Demiryolu'nun yapımı ve Huzistan ilinde petrol bulunmasıyla önemini büyük ölçüde yitirdi.

İl topraklarının büyük bölümünü güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan ve ovalarla kesilen Zagros Dağlarının uzantısı sırtlar oluşturur. İklim açısından iki bölgeye ayrılır. Seyrek yerleşimli *germsir* (ılıman ya da tropik iklim) bölgesinde yükseklik 750 m'ye kadar çıkar. Kıyıda ve batıdaki dağ eteklerinde nemli, Lûristan'da kurak olan bölge meyve, tahıl (pirinç, mısır), sebze ve tütün tarımına elverişlidir. *Serdsir* (soğuk ıklım) bölgesi, Kur ve öteki ırmakların suladığı tarım merkezlerini barındıran ovalardan oluşur. Tuzlu göllerin bulunduğu kapalı havzalar biçiminde olan bu ovalar, iç kesimlerdeki çöllerle birleşir. *Serdsir* ve geçiş kuşağındaki dağların (750-1.400 m) çoğunda eskiden meşe ormanları vardı. Daha yükseklerde yaz otlakları uzanır.

En önemli etnik gruplar köken ve dil bakımından Türk olan Kaşkaylar, Arap ve Türk kökenli Hamseler ve Doğu Kafkas dili konuşan Laklardır. Pehlevi yönetiminin toprak reformu, deneysel tarım istasyonları ve makine satış temsilcilikleri yoluyla modernleştirmeye çalıştığı tarımın yanı sıra hayvan besiciliği de önem taşır. Halıcılık hâlâ canlıdır. Yörede petrol ve doğal gaz alanlarının bulunması sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Devletçe işletilen başlıca sanayi kuruluşları soğuk hava depoları, petrokimya tesisleri, telefon donanımı ve pastörize süt fabrikalarıdır. Öteki sanayi ürünleri arasında gıda, ilaç, çimento, dokuma, şeker ve meşrubat sayılabilir. İl merkezi ve en önemli kent olan Şiraz'da besi, kesim ve paketleme işlemlerini kapsayan bir et kombinası vardır. Öteki merkezler *germsir* bölgesinde Kazerun, Lar ve Darab; *serdsir* bölgesi ve geçiş kuşağında ise Neyriz, Fesa, Abade, Erdekan ve Firuzâbad'dır. Şiraz ve Abade, Buşehr'den Tahran'a giden ana karayolu üzerindedir. Şiraz'da ayrıca bir havaalanı vardır. Nüfus (1984 tah.) 2.814.740.

fars, kaba bir mizah anlayışına dayanan ve kalıplaşmış karakterlere, olmayacak durumlara, gereğinden fazla abartıya yer veren oyun türü. Kaba tiplemeleri ve inandırıcılıktan uzak olay örgülerinden ötürü, entelektüel ve estetik açıdan komediye göre daha zayıf bir tür olarak değerlendirilir. Ama izleyiciden büyük ilgi görmesi nedeniyle, çağlar boyu varlığını korumuş ve günümüze değin canlılığını yitirmemiştir.

Farsın kökenleri Eski Yunan ve Roma tiyatrosuna, Aristophanes ile Plautus'un komedilerine ve kalıplaşmış belli tiplerle abartılı durumların ele alındığı *fabula Atellana*(*) adlı ilk İtalyan oyunlarına dayanır.

Fars terimi ilk kez 15. yüzyılda Fransa'da, tek bir eğlence biçimi içinde yer verilen palyaçoluk, akrobasi, gülünçleştirerek taklit etme, kaba saba şakalar gibi öğeleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştı. Bunlar önceleri, dinsel oyunların arasına sıkıştırılan doğaçlama bölümlerdi (Eski Fransızca *farce*: "doldurma", "sıkıştırma") Sonraları bağımsız oyunlar olarak yazılmaya başlayan bu yapıtların günümüze ulaşan en eğlenceli örneği *Maistre Pierre Pathelin*'dir (*Pierre Patheline*). Fars, Fransa'dan bütün Avrupa'ya hızla yayıldı. 16. yüzyılda İngiltere'de John Heywood'un yazdığı ara oyunlar, bu türün dikkat çekici örnekleriydi. Shakespeare ve Molière de komedilerinde fars öğeleri kullandılar.

Fars, 18. ve 19. yüzyıllarda gelişmesini sürdürdü. Fransa'da, Eugène Labiche *Le Chapeau de paille d'Italie* (1851; *Hasır Şapka*), Georges Feydeau ise *La Puce à l'oreille* (1907; Türkçe uyarlaması: *1+1=1*) adlı oyunlarıyla türün başarılı örneklerini verdiler. Fars ayrıca müzikhollerde, vodvillerde ve bulvar tiyatrolarında da yer alıyordu. 20. yüzyılda fars, Brandon Thomas'ın *Charley's Aunt*'u (1892; *Teyze Hanım/Teyzesi/Teyzeler Karıştı*) gibi oyunlarla varlığını sürdürdü. Sinemada ise başta Charlie Chaplin, Keystone Kops ve Marx Kardeşler'in komedi filmleri olmak üzere geniş çapta kullanıldı. Fars öğeleri Türk tiyatrosunda da, özellikle Molière uyarlamalarından başlayarak etkili oldu.

Fars edebiyatı, 9. yüzyılda özellikle İran'ın kuzeydoğusunda ortaya çıkan Yeni ya da Çağdaş Farsça ile yazılmış, Arapçadan alınma birçok sözcük içeren edebiyat yapıtlarının tümü. Fars edebiyatı, İran'ın yanı sıra Hindistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da Çağdaş Farsça ile yazılmış yapıtları da içerir. Afganistan'da Farsçanın Dari lehçesiyle yazılmış yapıtlar da Fars edebiyatı içinde ele alınır. *Ayrıca bak.* İran edebiyatı.

Farsça, Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolu olan Hint-İran dillerinin İran öbeğine bağlı dil. Üç bin yıllık bir geçmişi vardır. Zamanla Fırat Irmağından Orta Asya, Çin ve Hindistan'a kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılmıştır. İran'ın resmî dili, Dari lehçesi ise Afganistan'ın iki resmî dilinden biridir (öteki Peştuca). Günümüzde Pakistan, Hindistan, Irak, Tacikistan ve Kafkasya'nın bazı yörelerinde de konuşulmaktadır.

İÖ 3. yüzyıla değin İran'da konuşulan diller, Eski İran dilleri olarak adlandırılır. Bu tarihe değin İran'da konuşulan Eski Farsça (Pârsî-yi bâstân) "Furs-i kadîm" ve "Furs-i Hahemenişî" olarak da bilinir. Bu dil, İran'ın kuzeybatısında Azerbaycan, Kürdistan, Hemedan, Rey ve çevresindeki bölgede yaşayan, İÖ 9. yüzyılda da ilk büyük İran devletini kuran Medlerin dili ve İran'ın doğu ve kuzeydoğusunda konuşulan Avesta diliyle birlikte Eski İran dilleri içinde ele alınır. Ahamenişler döneminde Perslerin resmî dili olan, Sanskrit ve Avesta dillerine yakınlığı bulunan Eski Farsça ile yazılmış yapıtlar arasında günümüze ulaşan en eski yazıt, Ahameniş hanedanının ilk yıllarında tahta çıkan Kral Ariaramnes (hd İÖ y. 640-y. 615) dönemine aittir. Ahameniş yazıtlarının en önemlisi, Kral I. Dareios'un (hd İÖ 522-486) emriyle Hemedan-Kirmanşah yolu üzerindeki Bisûtun kayasına yazılan ve aynı adla anılan Bisûtun(*) yazıtıdır. Çiviyazısıyla Eski Farsça, Elam ve Akad dillerinde yazılmış bu yazıtta yaklaşık 500 Eski Farsça sözcük saptanmıştır. Kazılarda bulunan mühür ve kapların üstündeki yazılar ile Yunanlı tarihçilerin kendi dillerine çevirdikleri bazı özel ad ve sözcükler bu dile ait bilinen sözcük sayısını artırmıştır.

Orta Farsça (Pârsî-yi miyâne) olarak adlandırılan dil, Part dili (Pârtî) ya da Eşkânî Pehlevisi, Mani dili, Sogd dili (Parsîg-Parsîk), Huten ve Harezm dilleriyle birlikte Orta İran dilleri içinde ele alınır. İÖ 3. yüzyıldan İS 9. yüzyıla değin konuşulan Orta Farsça, Sasaniler döneminde İran'ın resmî dili olmuştur ve Pehlevi dili olarak bilinir. Bu dönemden günümüze birçok yapıt ulaşmıştır. Genellikle deri üstüne yazılmış bu belgelerde, Arami alfabesinden alınma bir yazı kullanılmıştır. Çoğu Zerdüşt'ün yapıtlarından oluşan Pehlevi kitapları, Avesta'nın bazı parçalarının yorumu olan *Zend-Avesta*, *Kârnâme-i Ardeşîr-i Pâpekân* ve *Dirahî-i Asûrî* gibi kitaplar da Orta Farsça ile kaleme alınmıştır. Orta Farsçadan Yeni Farsçaya birçok sözcük girmiştir; bunların çoğu Zerdüşt diniyle ilgilidir.

Yeni ya da Çağdaş Farsça (Fârsî-yi nev), Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde konuşulan Oset (Assî) dili, Afganistan'ın doğusunda ve Pakistan'ın kuzeyinde konuşulan Peştu (Pehtu) dili, Belucistan yöresinde yaygın olan Kuzey ve Güney Beluci dilleri, Maveraünnehir'deki Zerefşan Irmağının Yağnub kolu civarında konuşulan Yağnub dili ile birlikte Yeni İran dilleri içinde ele alınır. Bu dillerin en önemlisi olan Çağdaş Farsça, Eski Farsça ve Orta Farsçanın bir uzantısıdır. Daha çok İran'ın güneybatısında yaygın olan Çağdaş Farsça, İslam döneminde sarayların kurulmaya başlamasından sonra "Derî", "Pârsî-yi derî", "Pârsî" ve "Fârsî" adlarını almış, eski alfabe yerini Arap alfabesine bırakmış, saray ve yönetim dili olmanın yanı sıra zamanla düzyazı ve şiir dili haline gelmiştir. Öte yandan, İran'da İslam dininin egemen olmasından sonra Farsçaya giren Arapça sözcüklerin sayısı da hızla artmıştır. Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, İlhanlılar gibi Türk asıllı hanedanların İran'a egemen olmaları ile Türkçe; Moğolların İran'ı istilaları ile Moğolca; Safeviler dönemiyle birlikte Avrupa ile ilişkilerin başlaması sonucunda da başta Fransızca olmak üzere, sırasıyla İngilizce, Rusça, Almanca ve İtalyanca sözcükler Farsçaya girmiştir.

Çağdaş Farsçanın dilbilgisi, Eski ve Orta Farsçaya göre çok daha basittir. Eski bükün sistemlerinin çoğu ortadan kalkmıştır. Çağdaş Farsçada, ad ve adılların dolaysız tümleç olduğunu gösteren biçimbirimlerin dışında, durum belirten bükün sistemine rastlanmaz. İyelik durumu, adın sonuna *izafe* denen iyelik sonekinin getirilmesiyle belirtilir. Eylemler, öteki Hint-Avrupa dillerindekilerle benzerlik gösteren kişi ekleri alırlar. Ama Çağdaş Farsçada zaman, kip, çatı ve olumsuzluğu belirtmek için tek ve karmaşık bir bükün sistemi yerine bir dizi önek ve içekler ile yardımcı eylemler kullanılır. *Ayrıca bak.* İran dilleri.

Farsistan *bak.* Fars

farthingale sandalyesi, iyi cins kumaşla kaplı yumuşak ve geniş bir oturma yeri olan kolsuz sandalye. Sırtı da kumaş kaplı, ama serttir, ayakları düz ve dikdörtgen kesitlidir. 16. yüzyıl sonlarında kadınlar için düşünülüp yapılmıştır. 19. yüzyılda İngiltere'de kadınlar arasında moda olan ve İngilizcede *farthingale* denen kabarık iç eteklerle oturmaya olanak verdiği için bu adla anıldığı sanılır. Oturma yeri rahat biçimde döşenmiş ilk sandalyelerden biri olan *farthingale* sandalyesi Avrupa'da pek çok ülkede kullanılmıştır.

17. yüzyıl ortalarında, Püritenler döneminde İngiltere'de ortaya çıkan bu sandalyenin daha yalın ve dayanıklı bir çeşidine Cromwell'in adı verilmiştir. Kübik görünümlü bu sandalyenin oturma yeri ve arkalığı, pirinç başlı çivilerle tutturulmuş deriyle kaplıdır.

Meşe ağacından İngiliz yapımı bir farthingale sandalyesi, y. 1645; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

O dönemde İngiltere'de egemen olan aşırılıktan kaçınma havası içinde hemen her tür lüks ve bezemeden sakınıldığı için, Cromwell sandalyesinin tek süsü parlak çivi başlarının oluşturduğu desenlerle, özellikle ayaklarda ve yatay bağlantı kayıtlarında bulunan tornayla yapılmış küçük boğumlardır.

Faruk I, Arapça FARUKÜ'L-EVVEL (d. 11 Şubat 1920, Kahire - ö. 18 Mart 1965, Roma), 1936-52 arasında Mısır kralı. İç çekişmelere sahne olan yönetimi sırasında orduya karşı izlediği tutum tahttan düşürülmesine ve cumhuriyetin kurulmasına yol açmıştır.

Kral I. Fuad'ın oğludur. Mısır ve İngiltere'de eğitim gördü. 1936'da babasının yerine tahta geçti. Babasının halktan geniş destek gören Vafd Partisi'ni hedef alma politikasını sürdürerek, bu partiyle yönetim işleri, atamalar ve taç giyme töreni gibi birçok konuda çatıştı. Genellikle Vafd'ı yönetimden uzak tutmayı başardı.

II. Dünya Savaşı patlak verince, Mısır'daki İngiliz askerlerinin varlığına karşın tarafsız kalmaya çalıştı. 1942'de, İngilizlerin baskısıyla Vafd lideri Mustafa en-Nahhas Paşa'yı başbakanlığa atadı. Ekim 1944'te en-Nahhas'ın ön ayak olduğu İskenderiye Protokolü'yle gelişen Arap Birliği akımının başına geçmek için, İngilizlerin desteğini yitirmiş olan en-Nahhas'ı görevden aldı.

Yeni kurulan İsrail Devleti (1948) karşısında alınan ağır yenilgi ve İngiliz işgalinin kaldırılamaması, milliyetçiliğin güçlenmesine yol açtı. Bu arada askeri yenilgiyi Faruk'un kötü ve yetersiz yönetimine bağlayan subaylar arasında da tepkiler gelişti. 1952'de Subaylar Derneği'nin başkanlığı ve

Faruk I
İsa Çelik Arşivi

savunma bakanlığı için orduda tutulmayan adayları destekleyerek gerginliği daha da artıran Faruk, Cemal Nasır yönetimindeki Hür Subaylar'ın giriştiği darbeyle tahttan çekilmek zorunda kaldı. Yerine çocuk yaştaki oğlu II. Fuad geçtiyse de, bir yıla varmadan Mısır'da cumhuriyet kuruldu.

Farukiler, HANDEŞ DEVLETİ olarak da bilinir, Hindistan'da Malva'nın güneyindeki Handeş'te (Tapti Vadisi) 1399-1601 arasında hüküm süren yerli Müslüman hanedan.

Soyun atası Behmenilerin kuruluşuna hizmet eden ve el-Faruk adıyla da anılan ikinci halife Hz. Ömer'in (ö. 644) torunlarından olduğu iddiasıyla Faruki sanını alan Hancihan Faruki'dir. Delhi Sultanlığı'nın Handeş valisi olan oğlu Melik Raca, III. Firuz Şah Tuğluk'un (hd 1351-88) ölümünden sonra bağımsızlığını ilan etti. Yerine geçen oğlu Nasır Han (hd 1399-1437) Asirgarh'ı aldı ve buranın yakınında Burhanpur adıyla yeni bir başkent kurdu. 1437'de Behmenilerle yaptığı savaşı yitirince, Handeş yakılıp yıkıldı. Ölümünden sonra yerine geçen I. Âdil Han (hd 1437-41), I. Miran Mübarek Han (hd 1441-57) dönemleri sönük ve Gucerat Sultanlığı'na bağımlılıkla geçti.

Farukiler en parlak dönemlerini II. Âdil Han'ın (Melik Ayna) (hd 1457-1503) hükümdarlığı sırasında yaşadılar. Ama bu dönemde de Gucerat baskısından kurtulamadılar ve onlara vergi ödemek zorunda kaldılar. Melik Ayna doğuda Gondvana ve Çarkand'ı aldı, ülkede refahı sağladı. Hint racalarına üstünlük kurarak Şah-ı Çarkund (Orman hükümdarı) sanını kazandı. Ölümünden sonra Handeş Devleti, Gucerat ile Nizamşahların müdahaleleri yüzünden sıkıntılı bir dönem geçirdi. Davud Han (hd 1503-10), Gazni (hd 1510) ve Alem Han'ın (hd 1510) ardından tahta geçen ve ana tarafından Gucerat hükümdarı I. Mahmud'un torunu olan III. Âdil Han'la (hd 1510-20) Gucerat'a bağımlılık daha da arttı. I. Miran Muhammed Han (hd 1520-37), Ahmed Şah (hd 1537), II. Mübarek Şah (hd 1537-66), II. Miran Muhammed Şah (hd 1566-76) ve Hasan Şah (hd 1576-77) ülke bağımsızlığını korumada başarılı olamadılar. Farukiler 1555'ten sonra Babürlülerin nüfuzuna girdi. Raca Ali Han (hd 1577-96) Ekber Şah'ın izniyle Burhanpur'a girerek yeğeni Hasan Şah'ı tahttan indirdi ve yerine geçti. Kendisine IV. Âdil Şah denmesine karşın, şah sanını kullanmadı ve 1585'te Ekber'e bağımlılığını ilan etti. Oğlu Bahadır Şah (hd 1596-1601) güçsüz ve kişiliksiz tavrıyla Ekber'in Handeş'i istilasına fırsat verdi. Bahadır Şah 1624'te sürgünde öldü.

farz, İslamda, Kuran'ın ve Hz. Muhammed'in kesin biçimde buyurduğu görevler. Haram(*) kılınan şeyleri yapmamak da bunlar arasına girer.

Bir buyruğun farz sayılabilmesi için Kuran'daki ilgili ayetin hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açık ve kesin olması, hadisin de, yalan üzerinde birleşmeleri düşünülemeyecek kadar çok sayıda kişi tarafından aktarılmış olması gerekir. Farzların yerine getirilmesi sevaptır; yerine getirilmemesi ise günahtır ve cezayı doğurur. İslam hukukuna göre farzları bilerek ve kasıtlı olarak terk eden kimse, yapması için zorlanır, gerekirse ceza uygulamasına (tazir) gidilir. Bir farzı inkâr etmek Kuran'ı ya da Hz. Muhammed'i inkâr anlamına gelir. Namaz, oruç, hac, zekât, cihad, *emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker*(*) (tanınanı buyurmak, tanınmayandan alıkoymak) başlıca farzlardandır.

Farzlar yükümlüler açısından ayni farzlar ve kifai farzlar olarak ikiye ayrılır. Ayni farzlar, tek tek bütün yükümlülerin ye-

rine getirmesi gereken buyruklardır. Namaz, oruç, zekât, sözleşmelere bağlılık bu tür farzlardandır. Kifai farzlar ise, bazı Müslümanların yerine getirmesi durumunda öbürlerini yükümlülükten kurtaran buyruklardır. Ama bu görevlerin hiç kimse tarafından yerine getirilmemesi durumunda bütün toplum eşit oranda sorumludur. Cenaze namazı ve cihad bu tür farzlardandır. Sünni bilginlerin çoğu *emr-i bi'l-maruf nehyi ani'l-münker*'i de kifai farzlar arasında sayarlar. Buna karşılık Şiiliğin çoğunluk kolu İmamiyeye göre bu da ayni farzdır.

Farzlar zamana bağlı olup olmamaları bakımından ikiye ayrılır. Bazı farzların yerine getirilmesi belirli bir zamana bağlı değildir; istenildiği zaman yerine getirilebilir. Örneğin hac görevi bütün Müslümanlara farzdır, ama bunun hangi hac mevsiminde yerine getirileceği yükümlüye bırakılmıştır. Yemin kefaretleri, oruç kazaları da böyledir. Bazı farzlar ise kesin biçimde belirli bir zamana bağlanmıştır. Örneğin Ramazan ayında oruç bütün yükümlüler için farzdır. Vakit de namazın koşuludur; vakti girdiği zaman namazın kılınması zorunludur.

Farzlar, yapılması gereken şeyin belirlenmiş olup olmaması açısından ikiye ayrılır. Belirlenmiş farzlarda yapılması gereken tek şey vardır, yükümlünün seçim hakkı yoktur: Zekât vermek, borcunu ödemek, yapılan sözleşmeye bağlı kalmak gibi. Seçimli farzlarda ise yükümlü birden çok seçenekten birini yeğleyebilir. Örneğin yeminini bozan kişi, bir köleye özgürlüğünü bağışlamak, 10 yoksulu doyurup giydirmek ya da üç gün oruç tutmak seçeneklerinden birini yerine getirirse kefaret yükümlülüğünden kurtulmuş olur.

Farzlar ölçü ve sınırları bakımından ikiye ayrılır. Farzların hemen tümünün ölçü ve sınırları belirlenmiştir, ama az da olsa ölçüsü ve sınırları belirlenmemiş farzlar vardır. Örneğin abdest alırken başı meshetmek farzdır, ama başın ne kadarının meshedileceği belirlenmemiştir. Namaz kılarken rüku ve secdede bekleme süresi de böyledir. Kişinin yakınlarına vereceği nafakanın miktarı da belirlenmemiş, yükümlünün durumuna göre verilecek karara bırakılmıştır.

Fas, resmî adı FAS KRALLIĞI, Arapça EL-MEMLEKETÜ'L-MAGRİBİYE, Afrika'nın kuzeybatısında ülke. Yüzölçümü 458.730 km²'dir. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 1.328 km uzanır; doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri 765 km'yi bulur. Doğu ve güneydoğuda Cezayir, güneyde Batı Sahra, batıda Büyük Okyanus, kuzeyde de Akdeniz'le çevrilidir. Başkenti Rabat'tır. 1991 tahmini nüfusu 25.721.000'dir.

Doğal yapı. Genelde dağlık bir ülke olan Fas'ın ortalama yüksekliği 800 m'dir. Atlas dağ sıraları ülkenin doğu kesimini Atlas Okyanusuna bakan kıyı kesiminden ayıran bir set oluşturur. Jeolojik açıdan İber Yarımadasından güneye uzanan dağ sisteminin bir parçası olan ve bir yarımay biçiminde Akdeniz kıyılarını çevreleyen Rif Dağlarının kireçtaşı oluşumlu dorukları Tidirhine Dağında 2.456 m'ye ulaşır. Atlas Okyanusu kıyısında küçük tepeler biçiminde başlayan Yukarı Atlaslar, ülkenin orta kesiminde kuzeydoğu yönünde 740 km boyunca uzanır. Ülkenin en yüksek doruğu Tubkal Dağı (4.165 m) buradadır. Birer kol biçiminde kuzeye yönelen Orta Atlaslar ile güneybatıya yönelen Anti Atlaslar genelde daha alçaktır. Çöküntülerin dolmasıyla oluşmuş kayalık platolar ülke topraklarının yarısını kaplar. Bunların başlıcaları doğudaki Yukarı Platolar, kıyıdaki Rabat Platosu ve yarı kıraç Sahra Platosudur. Düzlük alanların ülke toprakları içindeki oranı beşte biri bulur. Alüvyonlarla kaplı kuzeydoğudaki Muluya, kuzeybatıdaki Garb ve güneybatıdaki Sus ovaları dışında, Yukarı Atlaslar'da dağlar arasına sıkışmış küçük ovalar vardır. Sus Ovasının güneyinde Sahra başlar.

Hızlı akışlı akarsular, kuzeyde Akdeniz'e yönelen Muluya dışında, genellikle Atlas Okyanusuna dökülür ya da Sahra'da kaybolur. Sahra'ya doğru akan Dra ve Ziz gibi ırmaklar dağlardan geçerken derin boğazlar oluşturur. Atlas Okyanusuna dökülen en önemli ırmaklar, menderesler oluşturarak ilerleyen Sebu ile ülkenin en düzenli akarsuyu Ümmü'r-Rabia'dır. Dünyanın en şiddetli deprem kuşaklarından birinde bulunan Fas'ta sık sık yıkıcı yer sarsıntıları görülür.

Ülkenin kuzey ve orta kesiminin büyük bölümünde, denizden gelen rüzgâr ve akıntıların etkilediği bir Akdeniz iklimi egemendir. Başlıca özelliği ılık ve yağışlı kışlar ile sıcak ve kurak yazlar olan bu iklim, iç kesimlerde yerini kara özellikleri taşıyan bir iklime bırakır. Daha güneyde yarı çöl özellikleri görülmeye başlar. Yıllık ortalama sıcaklık kıyılarda 17°C-23°C, iç kesimde ise 10°C-27°C arasında değişir. Yağış mevsimi genellikle kasımdan ocağa değin sürer. Kuzeyde 1.000 mm'yi bulan yıllık yağış miktarı, güneye doğru azalarak Sus Ovasında 250 mm'ye, Sahra'yı çevreleyen bölgede bunun yarısına kadar iner.

Fas topraklarının yaklaşık onda biri ormanlarla kaplıdır. Dağlık kesimindeki başlıca ağaç türleri sedir, göknar ve ardıçtır. Daha alçak kesimlerde yabani zeytin ve bodur hurma ağaçlarına rastlanır. Hayvan varlığı ceylan, çöl tilkisi ve Berberi şebeği gibi türleri kapsar.

Nüfus. Fas nüfusunun büyük bölümünü genellikle hem Arapça, hem de Berberi dilini konuşan Araplaşmış Berberiler oluşturur. Özelliklerini ve dillerini korumuş olan Berberilerin sayısı nüfusun ancak üçte birini bulur. Üç gruba ayrılan Berberi topluluklardan Rifler Rif Dağlarında, Tamasaytlar Orta Atlaslar'da, Şelhelerse (Şlöler) Yukarı Atlaslar ile Sus Ovasında yaşarlar. Fransız ve İspanyol azınlıklar bağımsızlık sonrasında önemli ölçüde azalmıştır. Öteki önemli azınlıklar Bedeviler, Siyahlar ve Yahudilerdir. Resmî dil Arapça, halkın çoğunluğu Maliki Müslümandır.

Fas, yerleşme dokusu bakımından beş önemli bölgeye ayrılır. Yerleşik çiftçilerin oturduğu Rif bölgesinde klan bağları son derece güçlüdür. Garb bölgesinde, Berberi çobanlarla Arap tahıl üreticileri ve sığır besicileri ağırlıktadır. Yoğun nüfuslu Sus'ta karmaşık bir toplumsal yapı görülür. Merkezi Kazablanka olan Havz bölgesinde hem yerleşik, hem yarı göçebe topluluklar bulunur. Çöl koşullarının etkisini duyurduğu Doğu Fas'ta göçebelik hâlâ sürmektedir. Rif ve Atlaslar'da tepelerde kurulu küçük köyler tipik yerleşme biçimini oluşturur. Fez ve Marakeş gibi geleneksel kentler, Rabat ve Tanca gibi liman kentleri ve iç kesimdeki küçük kasabalar birbirinden farklı yerleşme özellikleri gösterir. Sanayi ve yönetim hizmetlerinin toplandığı kentler yoksul kenar mahallelerle çevrilidir.

Yukarı Atlaslar'da tipik yüzey şekilleri, Fas
Victor Englebert - Photo Researchers

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 56 kişidir. En sık nüfuslu alanlar ülkenin batısındaki kentsel merkezlerdir. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1988) yüzde 45'tir. Kırsal kesimden yoğun göçler, kentlerdeki nüfus şişkinliğini daha da artırmıştır. Batı Avrupa'ya yönelik işgücü akını, bu ülkelerin 1980'lerin başında getirdikleri kısıtlamalarla hızını yitirmiştir. 1950'lerden beri yüzde 3'e yakın bir düzeyde giden yıllık nüfus artış hızını düşürmek için yürütülen aile planlaması programları, kültürel değerler nedeniyle pek başarılı olamamıştır. Doğum ve ölüm oranları (1985-90) sırasıyla binde 35,3 ve binde 9,7'dir. Toplam nüfusun (1990) yüzde 40,5'i 15 yaşın altındadır; bu durum işsizlik sorununu daha da ağırlaştırmaktadır.

Ekonomi. Fas'ta büyük ölçüde hizmet sektörüne, tarıma ve madenciliğe dayanan karma bir ekonomi yürürlüktedir. Hızlı nüfus artışı nedeniyle ekonomik büyüme oranı düşüktür. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 22 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 900 ABD Doları'dır.

Fas, tarımsal potansiyel açısından kendine yeterli birkaç Arap ülkesinden biridir. Ama

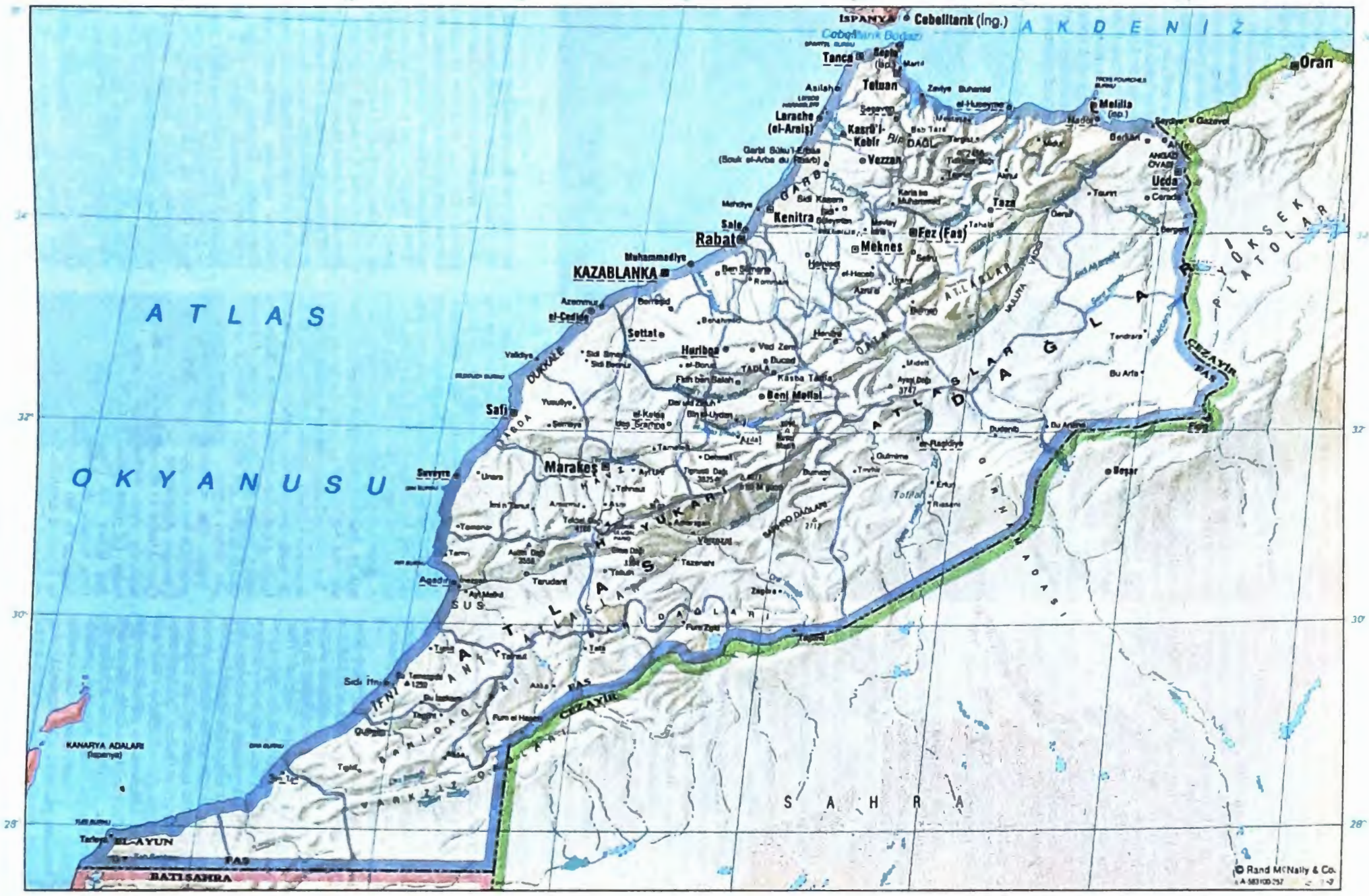

FAS İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir

Yükseklikler metre cinsindendir

0 50 100 200 300 km

0 50 100 200 m

bu potansiyel tam anlamıyla değerlendirilememektedir. Gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yaklaşık yüzde 18'ini karşılayan tarım sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 40'ı çalışır. 1963'te başlatılan toprak reformundan sınırlı sayıda köylü yararlanabilmiştir. Çiftliklerin çoğu küçük aile işletmesi niteliğindedir. Miktar olarak yıldan yıla önemli farklılıklar gösteren tahıl üretimi buğday, arpa ve mısıra dayanır. Devletçe desteklenen sulama tesisli çiftliklerde ihracata dönük turunçgil ve sebze yetiştirilir; şarapçılık oldukça gelişmiştir. Son yıllarda pamuk, şekerkamışı ve ayçiçeği gibi sanayi bitkilerinin üretimi giderek artmıştır. Koyun ve sığır besiciliği önemli bir yer tutmakla birlikte, verimlilik düzeyi oldukça düşüktür; süt gereksiniminin önemli bir bölümü dışarıdan karşılanır. Ülkede balıkçılığı geliştirme programları da uygulanmaktadır.

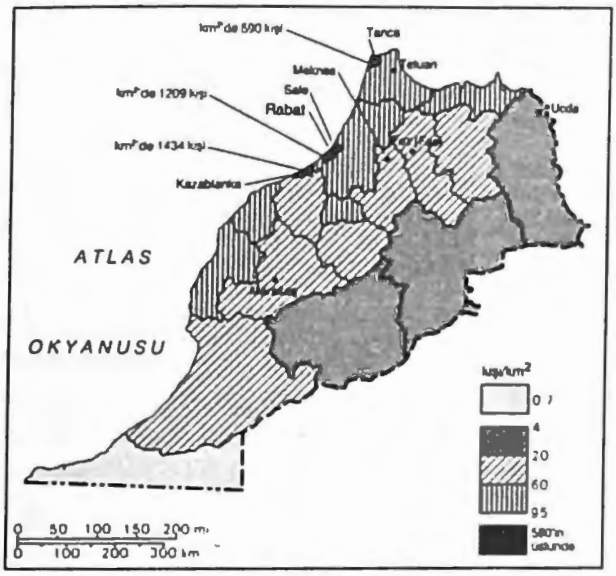

Fas'ta nüfus yoğunluğu

Fas'ta dünyanın en zengin fosfat rezervleri bulunur. Ülkenin ortabatı kesiminde, Huribga ve Yusufiye yakınlarındaki yataklar yaklaşık 59 milyar tonluk bir potansiyele sahiptir. Öteki önemli madenler demir cevheri, çinko, kurşun, kayatuzu, kömür, bakır ve uranyumdur. Ayrıca kobalt, manganez ve gümüş de çıkarılır. Fosfat üretimi devletçe yürütülür. Petrol üretimi iç talebin yalnızca küçük bir bölümünü karşılar. Ödemeler dengesi üzerinde büyük bir yük oluşturan yakıt ithalatının finansmanı İslam Kalkınma Bankası'nın katkısıyla sağlanmaktadır. Suveyre'de doğal gaz bulunmuştur. Yaklaşık 9 milyar kW-sa olan elektrik üretiminin (1989) büyük bölümü ithal petrole dayanır; hidroelektrik santralların üretimdeki payı ancak üçte biri bulur. Kişi başına düşen elektrik tüketimi çoğu Afrika ülkesinin gerisindedir.

İmalat sektöründe devlet altyapı hizmetleri ve ağır sanayi yatırımlarında öncü bir rol oynar. Yabancı sermayeyi çekmek için özendirici önlemler alınmıştır. Bununla birlikte çoğu alanlarda yerel sermayenin ağırlıkta olması öngörülmüştür. İşgücünün büyük bölümü hafif tüketim malları üreten küçük çaplı sanayi kuruluşlarında çalışır. Ücretler son derece düşüktür. Başlıca sanayi dalları gıda işleme, dokumacılık, deri eşya yapımı, kimyasal maddeler, oto lastiği ve motorlu araç üretimidir. Son yıllarda eşitli montaj ve yan sanayi kuruluşları açılmıştır. En önemli sanayi merkezi Kazablanka'dır.

Büyük ölçüde fosfat ve gıda ürünlerine dayanan ihracat, petrol, yatırım ve tüketim malları ile yarı mamul ürünlerin ağırlıkta olduğu ithalat giderlerini karşılamaktan uzaktır. Giderek büyüyen dış ticaret açığını azaltmak amacıyla ithalata sınırlamalar getirilmiştir. Ayrıca 1978'de AET ile varılan anlaşmayla Fas'ın ihraç ürünlerinden alınan gümrük vergileri indirilmiştir. Dış ticarette önde gelen ülkeler Fransa, İspanya, Almanya, İtalya, Suudi Arabistan ve ABD'dir.

Gelişmiş karayolu ağı ülkenin 20 kadar limanını özellikle batı ve kuzeydeki kentlere bağlar. Demiryolları devletçe işletilir. Ülkede dokuz büyük havaalanı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Fas'ın yönetim biçimi meşruti monarşidir. Yürütmenin başı olan ve başbakanı atayan kralın yasaları veto etme ve referanduma gitme gibi yetkileri de vardır. Temsilciler Meclisi üyeleri altı yılda bir doğrudan seçimle belirlenir. Hükümet hem krala, hem de meclise karşı sorumludur. Yargı sisteminin başında üyeleri kralca atanan Yüksek Mahkeme bulunur.

Sosyal sigorta sistemi işgücünün küçük bir bölümünü kapsar. İşsizler için geçici iş ve gıda yardımı gibi çeşitli sosyal hizmet programları vardır. Sağlık hizmetleri genelde yetersiz, sağlık kurumlarının ve personelinin bölgelere dağılımı dengesizdir. Beslenme yetersizliği kırsal kesimde ve kentlerin yoksul mahallelerinde yaygındır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 82'dir. Ortalama ömür (1985-90) kadınlarda 62,5 yıl, erkeklerde 59 yıldır. Özellikle büyük kentlerin kenar mahallelerinde belirgin olan konut açığı giderek büyümektedir. Devlet, konut yapımına çeşitli yardımlar sağlamaktadır. Yakın dönemde ağırlık verilmeye başlayan eğitimin bütçe içindeki payı dörtte biri bulur. İlköğretim 7-13 yaşlar arasında zorunludur. Beş yıllık ilköğretimden sonra orta ve teknik öğretim veren üç ya da dört yıllık okullar vardır. Yükseköğretimde fen ve teknik dallara daha çok önem verilmektedir. Genellikle yönetimin ve siyasal partilerin görüşlerini dile getiren basının etkisi sınırlıdır. Düşük okuryazarlık oranı nedeniyle daha geniş bir kitleye seslenen devlet yönetimindeki radyo ve televizyonda, eğitim ve din ağırlıklı programlar önemli yer tutar.

Kültürel yaşam. Arapça edebi yapıtlarda sürekli bir artış görülmektedir. Şiir, deneme ve tarih yazımı gibi geleneksel türlerin yanı sıra, Ortadoğu ve Batı edebiyatlarından esinlenen yeni türler de gelişmektedir. Bağımsızlık sonrasında resim, heykel ve amatör tiyatroda canlı bir gelişme görülmüştür. Resim çalışmalarının merkezi, Kazablanka ve Tetuan'daki güzel sanatlar eğitimi veren okullardır. Arap ve Berberi özelliklerini taşıyan Fas müziği klasik biçimlerin yanı sıra halk müziği türlerini de kapsar. Turizmi desteklemek amacıyla çeşitli müzik ve sanat şenlikleri düzenlenir. Kültür Bakanlığı'na bağlı çeşitli kütüphane, müze ve arşivler vardır. Arap ve Berberi kültürlerini geliştirmek için bir enstitü açılmıştır.

Tarih. Berberiler bugünkü Fas topraklarına İÖ 2000 dolaylarında girdiler. İÖ 12. yüzyılda Fenikeli tüccarlar bölgenin Akdeniz kıyıları boyunca çeşitli ticari merkezler oluşturdular. İÖ 5. yüzyılda da Kartacalılar Atlas Okyanusu kıyılarında yerleşmeler kurdular. Kartacanın yıkılmasından sonra Berberi kökenli Maurilerin egemenlik kurduğu bölge, Kral II. Iuba döneminde (İÖ 25-İS 24) Roma'nın nüfuzu altına girdi. İS 46'da da Roma'ya bağlı Mauretania Eyaletinin bir parçası durumuna geldi. Hıristiyanlığın büyük ölçüde benimsenmesine karşın, Roma kültürünün etkisi sınırlı bir düzeyde kaldı. 5. yüzyıldaki Vandal istilasıyla birlikte, dağlık kesimlerde küçük krallıklar ortaya çıktı.

7. yüzyıl sonlarında bölgeye giren Araplar kısa sürede yerel direnişleri kırarak İslamı yaymaya başladılar. 740'ta Emevi yönetimine karşı Kuzey Afrika'nın büyük bölümünde etkili olan ayaklanmanın ardından, hareketi yöneten Harici gruplar arasında çekişmeler baş gösterdi. Abbasilere bağlı Aglebilerin egemenlik alanı dışında kalan Fas topraklarında İdrisi hanedanı kuruldu. Arap ve Berberilerden destek alan İdrisiler güçlü bir merkezî yönetim oluşturdu. 10. yüzyıl başlarında Aglebilerin yerini alan Fatımilerin Tunus'u Ziirilere bırakmasından sonra yoğun ve toplu Bedevi istilaları başladı. 11. yüzyılda Batı Sahra çöllerinden gelen Berberi kökenli Murabıtlar, kısa sürede Fas'ı denetim altına aldılar ve Cebelitarık'ı da aşarak İspanya'ya geçtiler. Atlas Dağlarında Murabıtlara karşı baş gösteren ayaklanma sonunda yönetimi ele geçiren Muvahhidler, ilk kez bütün Magrip'i birleştirmeyi başardılar (1159). Muvahhidlerin İspanya'da Hıristiyanların ilerleyişini durdurma çabaları, 1212'de uğranan ağır yenilgiyle boşa çıktı. Gerilemeye başlayan ve iç çekişmelerle zayıflayan Muvahhidler, Doğu Fas'ta egemenlik kuran Merinilerin saldırıları karşısında 1269'da yıkıldılar.

Merinilerin öteki Berberi hükümdarlıklara boyun eğdirme girişimleri sonuçsuz kaldı. 15. yüzyılda Magrip'te askeri üstünlük Hafsilerin eline geçerken, Sufi tarikatların etkisi de artmaya başladı. 1459'da Merini yönetimine son veren Vattasilerin kıyılara yönelik Portekiz saldırısı karşısında uzlaşıcı bir tutum takınması, dağlık kesimde Sufi önderlerin başını çektiği yerel bir direnişe yol açtı. Bu direniş sırasında güç kazanan Sadi şerifleri 1548'de Fas kentini ele geçirerek 1659'a değin başta kaldılar. Sadi sultanlarının son yıllarında yönetimde başlayan bölünme ve kargaşaya bir başka şerif ailesi olan Filali (Alevi) hanedanı son verdi. Ama Filali sultanları da Batılı devletlerin sızma girişimlerinin ve dağlık kesimlerdeki yerel ayaklanmaların üstesinden gelemediler. Cezayir ve Tunus'un tersine Osmanlı egemenliğine girmeyen Fas'ın, Batı karşısında izlediği dışa kapalılık politikası 19. yüzyıl başlarında çözülmeye yüz tuttu.

Batılı devletlerin Kuzey Afrika'daki nüfuz mücadelesi, Fransa'nın 1830'da Cezayir'de giriştiği işgalle daha da şiddetlendi. Başlangıçta Cezayir halkının direnişine önderlik

eden Abdülkadir'i destekleyen Fas sultanı Mevlay Abdurrahman, yoğun bir Fransız baskısıyla karşılaştı. Fas ordusunun 1844'te uğradığı ağır yenilginin ardından, Abdülkadir'in yakalanması (1846) için Fransızlarla işbirliği yaptı. 1856'da da İngilizlere geniş ticari ayrıcalıklar verdi. Onun ölümünden hemen sonra İspanya ile baş gösteren bir çatışma, bu ülkenin kıyılardaki topraklarını daha da genişletmesiyle sonuçlandı. Daha sonraki sultanların orduyu ve yönetimi modernleştirme girişimleri başarılı olamadı. 1901'de yönetimi üstlenen genç Abdülaziz'in, reform çabaları yüzünden yerel ayaklanmalarla karşılaşması, Avrupalıların nüfuzlarını daha da genişletmeleri için elverişli bir fırsat yarattı. Bölgedeki özel çıkarlarının tanınması karşılığında İngiltere, İtalya ve İspanya'ya başka yerlerde ödünler veren Fransa, Fas üzerindeki planlarını uygulamaya girişti. Almanya'nın bu anlaşmaya karşı çıkmasından sonra, sorunu görüşmek üzere Algeciras'ta uluslararası bir konferans düzenlendi (1906). Konferans sonunda imzalanan sözleşmeyle sultanın bağımsızlığı ve devletlerin ticari eşitliği kabul edilmekle birlikte, Fransa ve İspanya'ya liman ve gümrüklerin yönetimine ilişkin geniş haklar tanındı. Bir süre ayaklanarak yönetime el koyan ve Batılı devletlerce sultan olarak tanınan Abdülhafid, denetimi sağlayamayınca, Fas'ı Fransa'nın protektorası durumuna getiren Fez Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (30 Mart 1912). Aynı antlaşmayla ülkenin kuzey kesimi ve güneybatıdaki Tarfaya, İspanya'nın denetimine bırakıldı

Antlaşmadan birkaç ay sonra, işbirliğine daha yakın olan Mevlay Yusuf'un sultan olması sağlandı. Fransız genel valiye bağlı ayrı bir yönetim sistemi oluşturulurken, Berberi kabile reislerinin yarı özerk kalmalarına izin verildi. Yeni kentlerin kurulmasına koşut olarak ülke çapında sömürgeci uygulamalar başlatıldı. Mevlay Yusuf'un ölümü (1927) üzerine, küçük oğlu Sidi Muhammed (V. Muhammed) sultanlığa getirildi. Fransızların Arap-Berberi çelişkilerinden yararlanma politikasına tepki olarak 1930'larda gelişen milliyetçi hareket, II. Dünya Savaşı sırasında daha da güçlendi.

İngiliz-ABD kuvvetlerinin 1942'de Fas'a yaptığı çıkarmadan sonra, milliyetçilerin kurduğu İstiklal Partisi, Ocak 1944'te bağımsızlık isteğini gündeme getirdi. Parti önderlerinin tutuklanmasına yol açan yaygın gösteriler, Sultan Muhammed'i de Fransız yönetimine karşı tavır almaya yöneltti. Savaş sonrasında bağımsızlık hareketinin başına geçerek Fransızların sınırlı reform programını reddeden Muhammed, Berberi kabileleri kışkırtan Fransızların baskısıyla İstiklal Partisi ile ilişkilerini kesmeyi kabul etti. Ama Fransız karşıtı gösteriler, Aralık 1952'de polisle çatışma noktasına vardı. Fransız yönetimine güçlük çıkarmaya devam eden Muhammed, 1953'te önce yasamayla ilgili yetkilerini bir kurula bırakmaya, ardından tahtı daha uysal olan Mevlay Ben Arafa'ya bırakmaya zorlandı. Bu önlemler milliyetçi hareketi durdurmaya yetmedi. Fransız hükümeti, Kasım 1954'te Cezayir'de başlayan ayaklanma üzerine Faslı milliyetçilerle uzlaşma yollarını aramaya başladı. Görüşmeler sonunda Muhammed'in yeniden başa geçmesine izin verildi. 2 Mart 1956'da bağımsızlık ilân edildikten sonra çeşitli toplumsal grupları temsil eden bir hükümet oluşturuldu.

Fas'ın İspanya denetimine bırakılan kuzey kesiminde, protektora dönemi boyunca görülen en önemli direniş hareketi 1921'de Abdülkerim'in önderlik ettiği ayaklanmaydı. Bu hareket sonunda kurulan Rif Cumhuriyeti, 1926'da Fransız askeri desteğiyle yıkıldı. İspanya İç Savaşı sırasında General Franco'nun ilk saldırı noktası olarak kullandığı bu bölge, daha sonraları Faslı milliyetçilerin sığınağı durumuna geldi. Fas'ın bağımsızlığa kavuşmasından bir ay kadar sonra buradaki İspanyol denetimi de sona erdi. Sonraki yıllarda Tarfeya (1958) ve İfni (1970) Fas'a katılırken, Septe ve Melilla İspanya'nın elinde kaldı.

Ağustos 1957'de kral unvanı alan Muhammed, çok geçmeden yetkilerin çoğunu elinde topladı. Cezayir sorunu nedeniyle ortaya çıkan gerginliklere karşın, Fransa ile var olan ekonomik ilişkileri sürdürdü. 1959'da İstiklal Partisi'nin tutucu ve ilerici kanatlarının ayrışmasıyla konumunu daha da güçlendirdi. Onun ölümü (1961) üzerine, yerine oğlu II. Hasan geçti. 1963'teki ilk seçimler sonunda hiçbir partinin çoğunluğu elde edemediği meclisi bir yıl sonra dağıtan II. Hasan, 1970'e değin kişisel bir yönetim sürdürdü. 1970'ten sonra parlamenter sisteme geçiş çabaları, çeşitli darbe girişimleriyle karşılaştı. 1977 seçimlerinde kral yandaşları büyük bir çoğunluk kazandı. Siyasal muhalefet üzerindeki ağır baskılara karşın, 1980'lerin başında ekonomide görülen bozukluklar yer yer karışıklıklara yol açtı. 1993'te yapılan parlamento seçimlerinde başta Halk Güçleri Sosyalist Birliği (USFP) olmak üzere muhalefet partileri üstünlük sağladı.

Dış politikada genelde Batılı ülkelerin yanında yer alan Fas, Ortadoğu sorununda Arap dünyasına yakın bir tutum benimsedi. Zengin demir cevheri yataklarının bulunduğu sınır bölgesi nedeniyle Cezayir'le arasında çıkan sorunlar 1970'te varılan anlaşmayla çözüldü. Bununla birlikte Fas'ın Batı Sahra üzerindeki hak iddiaları, iki ülke arasında yeniden gerginlik doğmasına neden oldu. 1975'te 350 bin kadar Faslı bölgeye yerleşti. 1976 başlarında İspanya'nın bölgeden çekilmesinden sonra, Fas kuvvetlerinin, Batı Sahra'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Saquia el Hamra ve Río de Oro'nun Kurtuluşu İçin Halk Cephesi'ni (Polisario) bastırma çabaları askeri ve diplomatik sorunlara yol açtı. Kral II. Hasan 1981'de Batı Sahra için halkoylamasına gidilmesini önerdiyse de bu önerisi Polisario tarafından reddedildi. 1986'ya gelindiğinde Batı Sahra'nın üçte ikisi Fas'ın denetimi altına girmiş, ama bu arada birçok ülke Polisario'nun kurduğu sürgündeki Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti'ni tanıdığını açıklamıştı. 1990'da Birleşmiş Milletler'in (BM) Batı Sahra'da barışı sağlamaya yönelik girişimlerinde önemli ilerlemeler sağlandı. Fas hükümeti Ocak 1991'de Batı Sahra'da halkoylaması yapılmasını öngören barış planını kabul etti. Eylülde de taraflar arasında bir ateşkes antlaşması imzalandı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Kuzey Afrika'daki ilk camilerden Karaviyin Camisi, Fez, Fas
ABC Ajansı

Fas bunalımları, Fransa'nın Fas'ı denetim altına alma çabaları, buna karşılık Almanya'nın Fransa'nın gücünü kırmaya yönelik girişimleri nedeniyle patlak veren iki uluslararası bunalım (1905-06, 1911).

Fransa Fas'ı paylaşmak amacıyla 1904'te İspanya ile bir antlaşma imzalamıştı; antlaşma Fransa ve İspanya'nın Fas'ta serbestçe hareket edebilmesi karşılığında İngiltere'nin Mısır'daki girişimlerine göz yumulmasını öngörüyordu. Almanya ise bölgede "açık kapı" politikasının izlenmesinde ısrarlıydı. Bir güç gösterisinde bulunmak amacıyla Tanca'yı ziyaret eden Alman imparatoru II. Wilhelm, 31 Mart 1905'te yatından Fas'ın bölünmezliğini ve bağımsızlığını desteklediğini ilan etti. Bunun üzerine patlak veren I. Fas Bunalımı, 16 Ocak-7 Nisan 1906 arasında düzenlenen Algeciras Konferansı'nda(*) çözüme bağlandı. Buna göre Almanya ve öteki devletlerin bölgedeki ekonomik hakları korunurken, Fransa ile İspanya'ya Fas'ın iç güvenliğini sağlama görevi verildi.

Fransa ile Almanya arasında 8 Şubat 1908'de Fas'ın bağımsızlığını onaylamanın yanı sıra Almanya'nın Kuzey Afrika'daki ekonomik çıkarlarını ve Fransa'nın "özel siyasal çıkarlarını" tanıyan yeni bir anlaşma imzalandı.

Almanya'nın 1 Temmuz 1911'de Fas'ın Agadir limanına "Panther" gambotunu göndermesi, II. Fas Bunalımı'na yol açtı. Fas'taki yerel bir ayaklanma sırasında Almanya'nın haklarını koruma gerekçesine dayandırılan bu davranışın asıl amacı, Fransa'ya gözdağı vermekti. "Agadir Olayı"(*) yaz ve sonbahar ayları boyunca savaş söylentilerinin dolaşmasına neden oldu; hatta İngilizler olası bir savaş için hazırlıklara girişti. Ama sürdürülen uluslararası görüşmeler sonunda 4 Kasım 1911'de imzalanan sözleşmeyle bunalım yatıştırıldı. Sözleşme uyarınca, Fas Fransa'nın protektorası olurken, Fransız Kongosu topraklarının bir bölümü Almanya'ya bırakıldı. İspanya başlangıçta buna karşı çıktıysa da, İngiltere'nin araya girmesiyle, Fransa ile İspanya arasında 27 Kasım 1911'de Fas'taki Fransız-

İspanyol sınırında küçük değişiklikler yapan bir antlaşma imzalandı. Büyük güçler arasında 1911-12 yıllarında sürdürülen görüşmeler sonunda, Tanca ve çevresi uluslararası bölge ilan edildi.

Fas Şerifleri, 1548'den bu yana Fas'ı yöneten Sadi ve Filali hanedanlarına verilen ortak ad. Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın (Fatıma) soyundan geldikleri için "Şerifi" olarak anılmışlardır. *Ayrıca bak.* Filaliler; Sadiler.

fasces (Latince *fascis*: "demet"), Eski Roma'da devlet otoritesinin simgesi. Kırmızı bir şeritle demet yapılmış karaağaç ya da huşağacı dallarının arasından yükselen bir baltadan oluşurdu. *Lictor* denen resmî görevlilerce taşınır ve cezalandırma yetkisini simgelerdi. İmparatorların önceleri 12 *fasces*'i vardı, ama Domitianus'tan (hd İS 81-96) sonra bu sayı 24'e çıktı. *Dictator*'ların 24, konsüllerin 12, *praetor*'ların(*) 6, *legatus*'ların(*) 5, rahiplerinse 1 *fasces*'i olurdu. Görevliler, üstleriyle karşılaşınca, onu selamlamak için ellerindeki *fasces*'i indirirdi. Halkın egemenliğini tanımanın bir belirtisi olarak, kent içinde *fasces*'in baltası çıkarılırdı.

İtalya'da, Benito Mussolini önderliğindeki Faşist Parti adını *fasces*'ten aldı. Böylece, 1919'da parti amblemi olarak kabul edilen *fasces*, faşizm sözcüğüne de kaynaklık etti.

fascio siciliano, çoğul FASCI SICILIANI. Sicilya'da 1890'ların başlarında işçilerin ve köylülerin kurdukları örgütlere verilen ad. Bu örgütler, alt sınıfların giderek artan toplumsal bilinçlenmesinin bir ürünüydü.

İşçilerin daha iyi ücret sözleşmeleri yapmalarını sağlamak ve köylülerin topraklarına el konmasını engellemek amacına yönelik ilkel sendikalar ve karşılıklı yardımlaşma dernekleri niteliğini taşıyan *fascio*'ların taleplerine yönelik tutucu tepkiler çeşitli şiddet olaylarına yol açtı. 1893 başlarında Caltavuturo köylülerinin kendilerine ait olduğunu öne sürdükleri arazileri işgal etmesiyle patlak veren olaylar sırasında, yerel yetkililer bazı köylüleri öldürdü. Karışıklıklar yıl boyunca sürdü; bazı *fascio* üyeleri kamu binalarına yönelik saldırı ve kundaklama eylemlerine giriştiler. Kolluk kuvvetleri ve yerel nüfuz sahipleri bu eylemleri bastırmak için şiddete başvurdular.

Başbakan Francesco Crispi, Sicilya'da düzeni sağlamak için 1894'te bölgeye askeri birlikler yolladı. Ardından sıkıyönetim ilan edildi ve birçok *fascio* önderi tutuklandı. Daha sonra Mart 1896'da bu tutuklular için af çıkarıldı.

faseta, işlenmiş bir değerli taşın üstünde bulunan, çoğu zaman üç ya da dört kenarlı, düz ve cilalı yüzeylerin her biri. Fasetalı bir taşın en geniş bölümü "kemer"dir. Kemer, taşın "tabla tacı" adı verilen üst bölümüyle "külah" adı verilen alt bölümünü birbirinden ayırır. Taşın üst bölümünde, kemere paralel durumda bulunan büyük fasetaya "tabla" denir. Alt bölümde bulunan ve gene kemere paralel konumda oluşturulan taşın en küçük fasetası da "dip fasetası" ya da "külas" diye anılır. Hint kesimli (simetri ya da parlaklık göz önünde tutulmadan fasetalanmış yumurta kesimi elmas) ya da damla kesimi bazı belirli taşlarda kemer, tabla ve külah bulunmaz. Bazı taşlarda ise alt bölümle üst bölüm aynı biçimdedir (örn. baget kesimi).

fasıl, Türk müziğinde, aynı makamda bestelenmiş yapıtların belli bir düzen içinde, çeşitli çalgılardan ve korodan oluşan topluluk tarafından seslendirilmesi.

19. yüzyıla değin sarayda ya da konaklarda yapılan klasik fasıllar peşrevle ya da baş taksimle başlar, ardından sırasıyla kâr ya da birinci beste (bazen her ikisi birden), ikinci beste, ağırsemai, çeşitli usullerden (gittikçe yürükleşen) şarkılar ve yürüksemai okunur, sazsemaisi ya da oyunhavasıyla tamamlanırdı. Bu fasıllarda, arada en az iki kez solo doğaçlamaya (bir taksim, bir gazel) yer verilirdi.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da açılmaya başlayan çalgılı gazinolardaki en gözde program, dönemin en ünlü sazendeleriyle hanendelerini bir araya getiren fasıllardı. Şarkının en sevilen form olmaya başladığı bu dönemde, beste ve semai gibi klasik formlardaki yapıtlar yavaş yavaş bırakıldı. Fasıllar, peşrevden sonra bir dizi şarkının okunduğu, bunların aranağmelerle birbirine bağlandığı programlara dönüştü. Günümüzde, gazinolarda olduğu gibi radyo ve televizyonda da, sözlü yapıt olarak yalnızca şarkılara (çok seyrek olarak da türkülere) yer verilen fasıllar yapılmaktadır.

Ayrıca, aynı makamdan iki besteyle (birinci ve ikinci besteler) iki semaiden (ağırsemai ve yürüksemai) oluşan takıma da fasıl denir.

Fasi, tam adı YUSUF BİN MUHAMMAD BİN YUSUF EL-FASI (d. 1530/31 ?, Kasrü'l-Kebir - ö. 14 Ağustos 1604, Fez, Fas), Kuzeybatı Afrika'nın düşünce yaşamında önde gelen Müslüman eğitimci ve mutasavvıf.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Ailesi İspanya'dan göç etmişti. Fasi 1580'de Fez'e yerleşti. Eğitimci ve bilgin olarak ün kazandı. Kısa sürede birçok öğrencisi oldu. Dindarlığıyla tanınan Fasi'nin kurduğu zaviye gezginlerin sık sık uğradığı bir yer oldu. Fasi'nin çalışmalarını ölümünden sonra oğlu ve onun soyundan gelenler sürdürdü. Fasi ailesinin üyeleri 17. yüzyılda Fas'ın düşünce alanındaki önderleri oldu.

Fasih Dede (ö. 1699, İstanbul), 17. yüzyılın ünlü divan şairi. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın hazine kâtipliğini yaptı. Mevlevi tarikatına girerek Galata Mevlevihanesi'nde Gavsî Dede'ye bağlandı. Fennî Dede'den resim dersleri aldı, minyatür yaptı. Talik yazıdaki ustalığıyla dönemin ünlü hattatları arasına girdi. Geçimini kitap kopya ederek (istinsah) sağladı. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdı. *Divan*'ından başka mesnevi türünde *Münazara-i Rûz ü Şeb* (1861), *Münazara-i Gül ü Mül* (1868), *Hüsrev ü Şirin* ve *Mahmud u Ayaz* ile *Behiştâbad* ve *Tenbakunâme* adlı yapıtları vardır.

Fasilides, FASİLİDAS, FASİLADAS ya da BASİLİDE olarak da bilinir (ö. 1667), 1632-67 arasında Etiyopya imparatoru. Başlattığı dışa kapalılık politikası ülkesiyle Avrupa arasındaki ilişkiyi sona erdirmiş ve 200 yıldan fazla devam etmiştir.

Fasilides, Etiyopya'da İspanyol ve Katolik nüfuzunun artmasına izin vermiş olan Susenyos'un tahttan çekilmesi (1632) üzerine hükümdar oldu. Etiyopya Kopt Hıristiyan Kilisesi ile imparatorluk ailesi arasında yeniden sıkı bir ittifak kurdu, Cizvit misyonerleri ülkesinden kovdu ve bütün Avrupalıların ülkeden çıkarılması için kıyı devletlerindeki Müslüman hükümdarların yardımını sağladı. Ayrıca, tahtı güneydeki Galla halklarının istilasının yaratacağı tehlikeden korumak için Gonder adıyla yeni bir başkent kurdu.

fasiyes haritası, değişik nitelikteki tortul kayaç birimlerinin tüm yanal değişimlerini gösteren harita. Bu tür haritalar, çoğunlukla eski kıyı hattının durumu hakkında ya da farklı tortul çökelti ortamları arasındaki sınırlar üzerine bilgi verir. Bu nedenle fasiyes haritaları, stratigrafik çözümlemelerde ve petrol araştırmalarında yaygın olarak kullanılır. *Ayrıca bak.* tortul fasiyesi.

Faslî takvim (Farsça *faslî*: "hasat"), Hint-Türk hükümdarı Ekber'in geliştirdiği kronoloji sistemi. Ay takviminin Hindistan'ın kuzeyinde toprak vergisi toplama işine uygun gelmemesi nedeniyle düzenlenmiştir. Ekber'in tahta çıktığı yıl başlar (H. 963; 1555/56). Bu yıl, Hindu Samvat takviminde 1612'dir. Ekber, 963 yılına ulaşabilmek için Samvat takviminden 649 yıl çıkarmıştır. Faslî takvim bundan sonra Samvat takvimine göre ilerlemiştir. Faslî yılı miladi yıla çevirmek için üstüne 592/593 yıl eklenir. Şah Cihan 1630'larda Dekkan sultanlıklarında Faslî takvimin kullanılmasını sağlamıştır.

Fassbinder, Rainer Werner (d. 31 Mayıs 1946, Bad Wörishofen - ö. 10 Haziran 1982, Münih), Alman sinema ve tiyatro yönetmeni, yazar ve oyuncu. Savaş sonrası Alman sinemasının en önemli adlarındandır. Toplumsal ve siyasal bilinç ürünü olan filmlerinde çoklukla baskı ve umutsuzluk temalarını işlemiştir.

Öğrenimini 16 yaşındayken yarıda bıraktı. Münih'teki yenilikçi bir tiyatro topluluğunun çalışmalarına katıldı. 1967'de arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Antitheater adlı toplulukla hem özgün yapıtlar sahneledi, hem de Goethe ve Sophokles gibi yazarların yapıtlarının alışılmışın dışında yorumlamalarına girişti. Bu topluluktaki oyuncuların çoğu daha sonra Fassbinder'in filmlerinde de oynadılar.

Üretken bir sanatçı olan Fassbinder ilk uzun metrajlı filmi *Liebe ist kälter als der Tod*'u (Aşk Ölümden Soğuktur) 1969'da çekmişti. Sanat yaşamı boyunca toplam 41 uzun metrajlı film ve çok sayıda tiyatro yapıtı verdi. Filmleri genellikle orta sınıf değerlerinin ve davranış biçimlerinin eleştirisi niteliğindeydi. Bunlar arasında, Alman burjuvazisini şaşkınlığa uğratan bir Yunanlı işçinin öyküsü olan *Katzelmacher* (1969; Yabancı İşçi), insan ilişkilerindeki iktidar mücadelelerini ele alan *Die bitteren Tränen der Petra von Kant* (1972; *Petra von Kant'ın Acı Gözyaşları*) ve cinsiyet değiştirdiğine pişman olan bir transseksüelin çevresinde gelişen siyasal bir alegori biçimindeki *In einem Jahr mit 13 Monden* (1979; 13 Aylı Bir Yılda) sayılabilir. Ünlü üçlemesinin ilk filmi *Die Ehe der Maria Braun*'da (1979; *Maria Braun'un Evliliği*), Alman tarihinin II. Dünya Savaşı'ndan 1950'lerin "ekonomik mucize"sine kadar olan kesitini yansıtan bir evlilik, ironik biçimde işleniyordu. *Lola* (1981), Fassbinder'in Mavi Melek efsanesine getirdiği bir yorumdu. Üçlemenin son filmi *Die Sehnsucht der Veronika Voss* ise (1982; *Veronika Voss'un Tutkusu*) Alman oyuncu Sybille Schmitz'in yaşamına dayanıyordu. Üçleme, büyük bir coşkuyla karşılandı. Fassbinder, Alfred Döblin'in ünlü romanından televizyon için uyarladığı *Berlin Alexanderplatz*'ı (*Berlin Alexander Meydanı*) 1980'de tamamladı.

Fassbinder, 1960'larda gelişen ve II. Dünya Savaşı sonrası Alman sinemasında ilk kez bir canlılık yaratan Genç Alman Sineması(*) hareketinin önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur. Başlangıçta daha çok eleştirmenler tarafından başarılı bulunan sineması, giderek izleyiciden de büyük ilgi

görmüştür. Öteki filmlerinden bazıları *Der Händler der vier Jahreszeiten* (1971; *Dört Mevsim Satıcısı*), *Angst essen Seele auf / Ali* (1974; *Korku Ruhu Yer Bitirir*), *Bolwieser* (1976; *İstasyon Şefinin Karısı*), *Despair* (1978; *Ümitsizlik*), *Lili Marleen* (1980; *Lili Marleen*) ve son yapıtı *Querelle*'dir (1982).

fasti, Eski Roma'da yasal işlerin görülmesine izin verilen günleri (*dies fasti*) gösteren kutsal takvim. Çeşitli ad ya da olayların kaydedildiği kütükler için de kullanılan terimin Latince *fas* (ilahi hukuk) sözcüğünden geldiği sanılır. İlk kez İÖ 304'te Forum'da sergilenmiş ve daha sonra bu tür listeler yaygınlaşmıştır. *Fasti*'de yalnızca yılın ay ve günleriyle çeşitli şenliklere değil, askeri zaferlerin tarihleriyle tapınakların adanma günleri gibi değişik bilgilere de yer verilmiştir. Genellikle taş ya da mermere kazınmış olmakla birlikte yazma biçiminde günümüze ulaşanları da vardır.

Fasti terimi tarih kayıtlarını içeren kütükler için de kullanılırdı. Örneğin, konsüllerin listelerinin (*fasti consulares*) yanında zafer günlerinin de (*fasti triumphales*) kayıtları bulunurdu. İmparator Augustus'un (hd İÖ 27-İS 14) zafer takında yer alan Capitolium *fasti*'den günümüze ulaşan parçalar bu tür bir listeden kalmadır. Bu kütükler Roma tarihine ilişkin önemli belgelerdir, ama sonraki kopyalara temel oluşturan ilk kayıtların güvenilir bir kronolojik sırada korunup korunmadıkları bilinememektedir.

Fastnachtsspiel, 15. yüzyılda, Reform'dan önceki dönemde Almanya'da dindışı bir tiyatro türü olarak ortaya çıkan karnaval oyunlarına verilen ad. Terim, Küllenme Çarşambası'nın öncesindeki Tövbe Salısı'nın Almancadaki adı olan *Fastnacht*'la (perhiz gecesi) *Spiel* (oyun) sözcüklerinin birleştirilmesinden türemiştir. Büyük ölçüde, popüler ve dinsel öğelerin birbirine karıştığı, kentli izleyicilerin beğenisini yansıtan, hoşgörü sınırları oldukça geniş farslardan ve kısa ibret oyunlarından oluşan *Fastnachtsspiel*'ler genellikle açık havada, geçici olarak kurulan sahnelerde, öğrenciler, zanaatçılar vb amatör oyuncular tarafından oynanırdı. Çoğunlukla, açgözlü rahip türünden halkın hoşlanmadığı kişileri hicveden bu oyunların, biraz uzaktan da olsa, Soytarılar Bayramı ve Fransız *sottie*'siyle (kısa yergi oyunu) akrabalığı vardır. Birçok bilim adamına göre *Fastnachtsspiel*, dinsel tiyatrodan gelen özelliklerinden ve gezginci halk şairlerinin türe kattığı çeşitli komedi öğelerinden başka, Hıristiyanlık öncesi Alman edebiyatının etkilerini de taşır ve ondan alınmış temaları kullanır.

Nürnbergli Hans Rosenplüt ve onun gene Nürnberg'te oturan genç çağdaşı Wormslu berber Hans Folz, 15. yüzyıl ortalarının en önde gelen *Fastnachtsspiel* düzenleyicileriydi. 16. yüzyılda bu oyunlar çok yaygın bir duruma geldi. Hans Sachs'ın toplam 208 oyunu arasında pek çok *Fastnachtsspiel* örneği vardı. Onun aynı zamanda bu oyunlarında rol aldığı ve yönetmenlik yaptığı da söylenir. *Ayrıca bak.* Büyük Perhiz; Faşing.

Fastolf, Sir John (d. y. 1378, Caister, Norfolk - ö. 5 Kasım 1459, Caister, İngiltere), İngiltere ile Fransa arasındaki Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) ikinci aşamasına katılan ve bu savaş sırasında büyük servet edinen İngiliz asker. Shakespeare'in *IV. Henry* (1. ve 2. bölümler) ile *The Merry Wives of Windsor*'da (*Windsor'un Şen Kadınları*) Sir John Falstaff adıyla korkak, ahlaksız ve soytarı bir tip olarak çizdiği Fastolf gerçekte cesur bir kişiydi. Fransızlara karşı Agincourt'ta (1415), Verneuil'de (1424) ve birliklerini korumak için ringa balığı fıçılarını kullandığı Rouvay'deki Ringalar Çarpışması'nda (1429) üstün yararlıklar gösterdi. Haziran 1429'da Patay'daki yenilgiden dolayı korkaklıkla suçlandıysa da sonradan aklandı.

1440'larda askerliği bıraktı. Norfolklu komşusu ve dostu John Paston, günümüze kalan mektuplarında Fastolf'u yaşlılığı sırasında, iş ilişkilerinde son derece acımasız, huysuz ve açgözlü bir kişi olarak anlatır. Çocuğu olmadığından dinsel kurumlara bırakmak istediği servetinin büyük bölümüne Paston ailesi el koydu. Winchester piskoposu servetin bir bölümünün Oxford Üniversitesi bünyesinde kurduğu Magdalen College'a bağışlanmasını sağladı.

fasulye, baklagiller (*Fabaceae*) familyasının *Phaseolus* cinsinden bitkilere, özellikle *Phaseolus vulgaris* türüne ve bu bitkinin yenebilen badıç biçimindeki meyveleri ile nişastalı tohumlarına (tane) verilen ad.

Fasulye (*Phaseolus vulgaris*)
Art Link

Orta ve Güney Amerika kökenli olduğu kabul edilen fasulye (*P. vulgaris*) yaygın olarak tarımı yapılan bir bitkidir.

Fasulye bitkisinin, dik çalı (yüksekliği 30-75 cm) biçiminde ya da sarılıcı (yüksekliği 1,2-2 m) özellikte iki ayrı formu vardır. Her iki tipte de gövde boğumlu olmakla birlikte, sarılıcı fasulyelerde boğum sayısı daha fazladır ve gövde üstünde sülükler (sarılgan uzantılar) bulunur. Üstü sık ya da seyrek tüylerle kaplı, yeşil renkli üç yaprakçıktan oluşan bileşik yaprakları, beyaz, pembe ya da mor renkli kelebeksi çiçekleri vardır; çiçekler yaprakların koltuğunda salkımlar oluşturur. Yassı, yuvarlak, düz ya da kıvrık olabilen meyvelerinin uzunluğu 5-25 cm arasında değişir; genellikle yeşil renkte, bazen de mor ya da kırmızı lekelidir. Tohumları ise, fasulyenin çeşidine göre yeşil, sarı, pembe, kırmızı, kahverengi, mor ya da siyah renkte küremsi, yassı, silindirimsi ya da böbrek biçiminde olabilir. Soğuğa duyarlı bir bitki olan fasulye, fazla taşlı ve çakıllı topraklar dışında hemen her toprakta yetişir. Pas, yanıklık, solgunluk ve kök çürüklüğü gibi hastalıklardan etkilenen bitki, ayrıca kırmızı örümcek, yaprakbitleri ve tohum böcekleri gibi çeşitli zararlılara karşı da duyarlıdır.

Fasulye, taze ve kuru olarak tüketilen önemli bir besin maddesidir; bol karbonhidrat ve protein, ayrıca demir, B_1 ve B_2 vitaminlerini içerir.

Dünyanın en önemli kuru fasulye üreticileri, dünyadaki toplam üretimin üçte birinden fazlasını sağlayan Brezilya, Çin ve ABD'dir.

Anayurdu Orta Amerika olan lima fasulyesi (*P. limensis*) Amerika kıtasında ticari önemi olan bir türdür. Kuru olarak tüketilen bu fasulye ABD'nin tüm kuru fasulye üretiminin yüzde 2,5'ini oluşturur. Doğal ortamında çokyıllık olan bu bitki, tarımı yapıldığında biryıllık olarak yetiştirilir. Meyveleri genellikle geniş, yassı ve hafif kıvrık olan lima fasulyesi, tohumlarının göbeğindeki ince çıkıntılar ile öbürlerinden kolaylıkla ayırt edilir.

Amerika'nın tropik bölgelerine özgü bir tür olan ateş fasulyesi de (*P. coccineus*) çokyıllık olmasına karşın ılıman iklimlerde biryıllık olarak yetiştirilir. Sarılıcı çeşitlerinin kırmızı çiçek salkımları, büyük meyveleri ve iri tohumları vardır. Ateş fasulyesi özellikle İngiltere ve ABD'de gösterişli çiçekleri ve taze meyveleri için yetiştirilir.

Anayurdu Hindistan olan *mung* fasulyesinin (*P. aureus*) meyve ve tohumları öbür fasulye türlerinden daha küçüktür; 7,5-10 cm uzunluğundaki meyvelerden her birinin içinde, 3 mm çapında yuvarlak ya da oval biçimli 10-14 kadar tohum bulunur. Özellikle Doğu ülkelerinde, ayrıca Avrupa ve Amerika'da C vitaminince zengin filizleri sebze olarak tüketilir.

Türkiye'de yetiştirilen başlıca fasulye çeşitleri arasında, bodur fasulye ya da yer fasulyesi tipinin horoz ve dermason, sarılıcı ya da sırık fasulye tipinin şeker, ayşekadın, ferasetsiz ve barbunya çeşitleri sayılabilir. Bursa - İnegöl kökenli olan horoz fasulyesinin meyvesi kılçıklı, sert kabuklu, tanesi beyazdır. Özellikle Marmara Bölgesi'nde kuru fasulye üretimi için yetiştirilir. Dermason fasulyesi kılçıksız, iri, yassı ve beyaz tanelidir. Yumuşak kabuklu, kılçıksız, beyaz ve yuvarlak taneli olan şeker fasulyesi birçok bölgede özellikle taze sebze olarak tüketilmek üzere yetiştirilir. Badıcı kılçıksız, taneleri sarımsı renkte olan ayşekadın da gene taze fasulye olarak tüketilir. Bursa'nın yüksek yörelerinde yetiştirilen ferasetsiz fasulye, küçük taneli kılçıksız badıcının lezzetiyle tanınan bir çeşittir. Kılçıklı badıcında ve tombul tohumlarında kırmızımsı lekeler olan barbunya fasulyesinin de daha çok kurutulmuş taneleri tüketilir.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre, 1988'de taze fasulye üretimi 400 bin tonu (35 bin tonu barbunya fasulyesi), kuru fasulye üretimi 200 bin tonu aşmıştır.

Fasulyeciyan, Tomas (d. 1843, İstanbul - ö. 1901, İskenderiye, Mısır), Tanzimat tiyatrosunun önde gelen sanatçılarından Ermeni asıllı oyuncu ve yönetmen.

İlkokulu yarıda bıraktı. İlk kez 15 yaşındayken sahneye çıktığı Hasköy'deki amatör bir toplulukta dikkati çekti ve Ermenice oyunların sahnelendiği Şark Tiyatrosu'na girerek profesyonel oldu (1861). Bir süre sonra Şark Tiyatrosu kapanınca, Fasulyeciyan, arkadaşlarından İstepan Ekşiyan'la (1834-1901) birlikte bir İzmir turnesine çıkarak (1862) Ermenice oyunlar oynadı. Turnede evlendiği oyuncu arkadaşlarından Madam Bayzar'la birlikte 1863'te Trabzon'a gitti. Orada amatör gençlerle gene Ermenice oyunlar sahneledi. İki yıl Kafkasya'da yaşadı. Geri dönüp birkaç yıl Mınakyan'la çalıştıktan sonra 1869'da yeniden Kafkasya'ya gitti. İstanbul'a dönüşünde önce Üsküdar'daki Aziziye Tiyatrosu'nda oynadı. Daha sonra Güllü Agop'un çağrısını kabul ederek Gedikpaşa Tiyatrosu'na katıldı, oyunculuk, yönetmen yardımcılığı ve yönetmenlik yaptı.

1879-80 mevsiminde Ahmed Vefik Paşa'nın(*) çağrısı üzerine Bursa'ya gitti. Orada beş yıl kaldı ve onun Molière'den uyarladığı oyunlarda oyunculuk ve yönetmenlik yaptı. Oyunculuk yeteneğiyle hem Ahmed Vefik Paşa'nın, hem Bursa izleyicisinin övgüsünü kazandı. İstanbul'a dönüşünde topluluğu

dağılınca Bulgaristan'a gitti (1885). Sekiz yıl sonra Türkiye'ye dönerek Samsun'da ve Tekirdağ'da oyunlar sahneledi. İstanbul'da da Ermenice oyunlar oynamak istedi ama, izleyici bulamadığı için 1894'te yurtdışına çıktı ve bir daha dönmedi. Romanya ve Bulgaristan'da oynarken hastalanınca dostlarının yardımıyla tedavi için Paris'e gönderildi. Fransa dönüşü gittiği İskenderiye'de birkaç oyun sahneye koydu. Ama ilerleyen hastalığı yüzünden sonunda sahneye çıkamaz hale geldi ve yoksulluk içinde öldü.

Döneminin Batı tarzı oyunlarında yakışıklılığıyla dikkati çeken ve gerek Ermenice, gerek Türkçe oyunlardaki başarılarıyla övgü toplayan Fasulyeciyan'ın Kılavuz Kadın adlı bir de basılmamış oyunu vardır.

Faşing, Almanca FASCHING, Almanca konuşulan ülkelerde Büyük Perhiz'den önce Katoliklerce düzenlenen karnaval. Adı, süresi ve kutlanma biçimi yöreden yöreye değişir. Bavyera ile Avusturya'da *Fasching*, Franken'de *Fosnat*, Schwaben'de *Fasnet*, Mainz ve çevresinde *Fastnacht*, Köln ve Ren bölgesindeyse *Karneval* olarak bilinir. Büyük Perhiz öncesi döneminin başlangıcı genellikle 6 Ocak (Epifanya Yortusu) olarak kabul edilir, ama karnavalın büyük bir özenle düzenlendiği Köln'de resmen 11. ayın 11. günü saat 11'de başlar. Karnaval Büyük Perhiz'den önceki perşembe günü başlasa da, asıl eğlenceler genellikle Paskalya arifesindeki Küllenme Çarşambası'ndan önceki üç gün içinde yapılır ve Tövbe Salısı'nda doruğuna ulaşır. Bitiş günlerinin adları da bölgelere göre değişir.

Faşing'in tarihsel kökenleri tam olarak bilinmiyorsa da, Wolfram von Eschenbach *Parzival*'inde (13. yy başları) ona ilişkin dinsel törenlerden söz etmişti. Kentlere özgü (örn. Mainz ve Speyer) bir karnaval olarak daha 1234'te Köln'de düzenlenmişti. Faşing yalnızca Büyük Perhiz'den önce kutlanan bir bayram değil, aynı zamanda kuralların ve günlük yaşam düzeninin alt üst olduğu bir zaman dilimi sayılırdı. Bu da kentin anahtarlarının budalalardan oluşan bir meclise ya da kadınlar yönetimine teslim edilmesi gibi töreleri ortaya çıkardı. Ayrıca, görkemli giysilerle yapılan geçitler, maskeli balolar, yergi oyunları ve aşırı davranışlar gelenek haline geldi. Bütün bunlar bugün de Faşing kutlamalarının yaygın öğeleridir. *Ayrıca bak.* Fastnachtsspiel; karnaval.

Faşir, el-, Sudan'ın kuzeybatısında, Darfur bölgesinin ve Darfurü'ş-Şimaliye (Kuzey Darfur) ilinin (*müdiriye*) merkezi kent. Nyala'nın 195 km kuzeydoğusundadır. Tarihsel bir kervan merkezi olan el-Faşir, deniz düzeyinden yaklaşık 700 m yüksektedir. Yörede yetişen tahıl ve meyvelerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Cuneyne ve Umm Keddade'yle karayolu bağlantısı vardır. 18. yüzyıl sonlarında Darfur'daki Fur sultanı Abdurrahman er-Reşid, el-Faşir'i başkent yaptıktan sonra kent sultanın sarayı çevresinde gelişmiştir. Nüfus (1973) 51.932.

faşizm, I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın güney, orta ve ortadoğu kesimlerinde güçlenerek II. Dünya Savaşı sonlarına değin toplumsal yaşama ve yönetime egemen olan siyasal akım. Değişik zaman dilimlerinde Avrupa dışında da ortaya çıkmış, her türlü milliyetçi totaliter rejimi ve hareketi kapsayan genel bir terim olarak kullanılmıştır. İtalyanca *fascismo* sözcüğü, Eski Roma'da otoriteyi simgeleyen Latince *fasces*'ten(*) türetilmiş, terimi 1919'da ilk kez kullanan Benito Mussolini bu simgeyi İtalyan Faşist Hareketi'nin amblemi olarak benimsemiştir.

Uygulamada bazı biçimsel farklılıklar görülmekle birlikte faşizmin belli tanımlayıcı özellikleri vardır. Bunların birincisi devletin (ulusun ya da ırkın) mutlak üstünlüğüdür. Devletin halkın birleşik iradesini ifade ettiği ve (genellikle karizmatik) önderin kişiliğinde somutlaştığı kabul edildiğinden bireyden kendi iradesini yok sayması, kurallara ve emirlere eksiksiz ve sorgulamaksızın uyması beklenir. Kişilerin siyasal ve düşünsel bütün etkinliklerinin eşgüdümü amaçlanır. Disiplin, göreve adanmışlık, savaşkanlık ve eylem yüceltilir. Kararlılığı sarsıcı ve güçsüzleştirici etkide bulunduğu gerekçesiyle her türlü ahlaki kaygıya karşı çıkılır. Liberal demokrasinin bireysel özgürlük, insanların ve ırkların eşitliği ilkeleri ise tümüyle reddedilir. Faşizmin sık rastlanan bir özelliği de hareketi saran bir gizem öğesine, devletin ya da ulusun yazgısında bulunduğu ileri sürülen bir ulu amaca yer vermesidir. İtalyan faşizminin "Roma İmparatorluğu'nun yeniden doğuşu" biçiminde sunulması buna bir örnektir.

Felsefi temelleri. Başlangıç aşamasında faşizm ne bir öğretiydi, ne de açıkça tanımlanmış bir programı vardı. İktidarı ele geçirmek ve korumak için şiddete dayanan bir yöntemdi. Her türlü program sorunu da şaşılacak bir esneklik içinde bu tek amaç uğruna erteleniyordu. Gene de faşizm belli bir tarihsel ve düşünsel gelişme sonucunda ortaya çıkmıştı.

Siyasete ahlaki değerleri dışta bırakarak yalnızca iktidar açısından yaklaşan ilk önemli düşünür Niccolò Machiavelli'ydi(*). İzleyen yüzyıllarda Fransa'da Jean Bodin(*) ve İngiltere'de Thomas Hobbes(*) gibi düşünürler devleti dinsel otoriteden bağımsız bir güç, hatta dinsel ve toplumsal anlaşmazlıkların üstünde bir merkezî otorite olarak gördüler. Fransız Devrimi'nden sonra, özellikle de Johann Gottlieb Fichte(*) ve G. W. F. Hegel(*) gibi romantik Alman düşünürlerin katkısıyla devlet hem korkulu bir saygı uyandıran, hem de duygusal bağ kurulan, neredeyse kutsal bir nesneye dönüşerek başlı başına bir amaç haline geldi. Öte yandan Fransa'da Action Française'e(*) önderlik eden Charles Maurras(*) parlamenter demokrasinin ulusun parçalanmasına ve gereksiz tartışmalara yol açtığını öne sürerek krallığa dönülmesini savundu. Dreyfus Davası dolayısıyla Fransa'nın çıkarlarının adaletten bile önce geldiğini düşünenlerin ortaya çıktığı bu dönemde Maurice Barrès(*) "köksüz" aydınların uşçu kozmopolitliğine karşı atalarının kanını taşıyan ve toprağında yaşayan (Hitler'de *Blut*: "kan" ve *Boden*: "toprak") ulusun bütünlüğünü savundu; çözümü de kitlelerin duygu ve düşüncelerini eyleme dönüştürecek bir önderde gördü. Sıradan insanlardan olduğu kadar demokrasiden de nefret eden Friedrich W. Nietzsche(*) Alman milliyetçiliğini ve devletin üstünlüğünü onaylamıyorsa da üstün insanların ayrıcalıklı haklarından söz ediyor, artık rastlanmayan büyük kahramanlıkları ve savaşçı cesaretini övüyordu. İtalya'da da Vilfredo Pareto(*) ve Gaetano Mosca(*) gibi düşünürler I. Dünya Savaşı öncesinde seçkinler yönetiminin sözcüsü oldular. Scipio Sighele (1868-1913) ve Gustave Le Bon'un(*) topluluk psikolojisine ilişkin görüşleri ise bilinçaltı topluluk duygularıyla davranan kitlelerin, önderin istediği yönde sürüklenebileceğine dayanıyordu.

Siyasal, toplumsal ve ekonomik önkoşulları. Faşizm sanayileşme-modernleşme süreçlerini 19. yüzyılda tamamlayan Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinde dirençle karşılaştı ve çoğunlukla başat hareketlere dönüşemedi. Toplumsal ve siyasal gelişmişlik açısından onların gerisinde kalmış ya da I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ülkelerde ise elverişli bir yeşerme ortamı buldu. Liberal demokrasinin sağlam temellere oturmadığı, toplumsal reformların çok geciktiği, üretkenliğin sınırlı kaldığı ya da Almanya gibi sanayileşmiş olsa bile yarıfeodal devlet yapısının öteki ülkelere yetişmeyi engelleyen bir ayak bağına dönüştüğü bu ülkelerde faşizm çeşitli bunalımları aşmak için bir umut olarak belirdi. Örneğin Hitler 1923'ün durdurulamayan enflasyonuyla 1930'ların yaygın işsizlik sorununu kullanarak kitleleri peşinden sürükleyebildi. Bunun gibi gelir düzeyinin İngiltere'dekinin yarısına bile ulaşmadığı, kuzeyi sanayileşmiş olmakla birlikte güneyi açlık ve cehalet içinde bulunan İtalya'da da bireyselliğe karşı çıkan otoriter bir rejim, modernleşmenin koşulu olarak görüldü. Milliyetçi duyguların yenilgi ya da geri kalmışlık yüzünden incinmesi de faşizmi körüklemeye yaradı; içinde bulunulan durumdan iç ve dış düşmanları sorumlu tutan saldırgan bir milliyetçilik şiddet ve savaşı haklı göstermekte kullanıldı. Geleceğin çatışmasını işçilerle kapitalistler arasında değil, proleter ve

Mussolini İspanya İç Savaşı'nda ölen İtalyan gönüllülerinin yakınlarına madalya verme töreninde, 1937, Roma
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

plutokratik (zenginlerin yönettiği) uluslar arasında gören Enrico Corradini (1865-1931) gibi saldırgan milliyetçiler, zaman geçirmeden arayı kapatma gereğini vurguladılar. Dolayısıyla Arturo Labriola'nın (1873-1959) "plutokratik Avrupa"nın sömürgesi dediği İtalya'da faşizm bütün bu sorunların hızla üstesinden gelebilecek bir seçenek olarak belirebildi.

İtalyan örneği. Benito Mussolini(*) kitlelere hitap edebilen, faşizm öncesi İtalya'sındaki toplumsal huzursuzluğu tek bir düşünce çevresinde toplayabilen bir önderdi. 1902 ile 1914 arasında radikal Marksist görüşleri savundu. Ama daha çok 20. yüzyılın başlarında önem kazanan vitalizmden etkilenmişti: Nietzsche, Sorel ve Marx'ın görüşlerinin bireşiminden oluşan bir düşünce sistemi kurmaya çalışıyordu. Kahramanlığa ve eyleme dayalı bir biyolojik güç kavramını benimsemesi onu, Gabriele D'Annunzio(*) ile birlikte İtalya'nın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesi doğrultusunda ateşli bir propaganda kampanyasına yöneltti. Bu noktada İtalyan Sosyalist Partisi'yle (PSI) bağını kopardı ve kendi gazetesini, *Il Popolo d'Italia*'yı kurdu.

Mussolini Berlin'den ayrılırken onur birliğini selamlıyor, 1937
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Mussolini'nin faşist düşüncesi iktidar için mücadele ettiği yıllarda yavaş yavaş gelişti. Ona göre basit bir programları vardı: İtalya'ya hükmetmek. Önemli olan programlar ve bu programlar üzerinde bitmez tükenmez tartışmalar değil, insanlar ve irade gücüydü. Mussolini'ye göre gerçek durumun "tükenmez dinamiği" bütün kuramsal değerlendirmelerden daha üstündü. Önderin rolü bu dinamik sürece egemen olmasında yatardı. "Doğanın demirden mantığı" güçlünün zayıfı alt edeceğini gösteriyordu. 1932'ye gelindiğinde ise vitalizmine, Giovanni Gentile'nin(*) devleti her türlü etiğin ve bireysel yaşamın kaynağı olarak gören Yeni-Hegelciliğinde geleneksel felsefeye dayalı bir kılıf buldu.

Mussolini'nin iktidara ilk adımını atışı 28 Ekim 1922'de kara gömlekli izleyicileriyle birlikte Roma'ya yürüyüşü gerçekleştirmesiyle oldu. Faşistlere boyun eğen kral ertesi gün Mussolini'yi başbakanlığa atadı. Bundan sonra silahlı faşist çeteler ülke çapında özellikle sola yönelik bir terör ve sindirme harekâtına giriştiler. Ocak 1923'te Faşist Parti dışındaki bütün siyasal partiler kapatıldı. 1922 ile 1927 arasında Mussolini adım adım diktatörlüğünü pekiştirdi ve bu dönemde faşist devlet biçimlendi. Devlet ve parti Mussolini'nin kişiliğinde birleşti. Önde gelen faşist hukukçu Alfredo Rocco'nun hazırladığı faşist yasalar uygulamada yasama ve yürütmeyi birleştirerek parlamentoyu bir parti kurultayına dönüştürdü. Yüksek Faşist Konsey de bütünüyle "Il Duce"nin (önder) denetimine girmişti.

Bu dönemde kazandığı başarıdan sonra Mussolini gözlerini geleceğe çevirdi. 1930'a değin daha çok geri kalmış bir ülkeyi modernleştirecek güçlü bir yönetimden ve bütün halka canlılık, yiğitlik ve enerji aşılayacak yeni bir seçkinler tabakasından söz etmişti. Ama 25 Ekim 1932'de Milano'da yaptığı bir konuşmada ilk kez faşist İtalya'nın dünyanın önderliğine talip olduğunu dile getirdi. 1934'te ise, 1922'de yalnızca bir İtalyan hareketi olan faşizmin 1929'dan sonra artık bütün dünyayı saran bir süreç haline geldiğini iddia etti. Amaçlarına ulaşabilmesi için İtalya'nın militarist bir savaş devleti olması gerekiyordu.

İlk dönemlerinde Mussolini, faşizmi Batı uygarlığı içinde bir gelişme olarak görüyor ve Almanya'ya, özellikle de Nasyonal Sosyalizm'e(*) karşı güvensizlik besliyordu. Ona göre Nasyonal Sosyalizm gelecekte bütün uygarlığa karşı bir tutum benimseyebilecek "yüzde yüz ırkçı" bir hareketti. Ama Mussolini'nin emperyalist siyaseti ve faşizmin gücünü olduğundan büyük sanması, sonunda Nasyonal Sosyalist Almanya'nın kucağına düşmesine yol açtı.

Etiyopya'nın 1935'te işgal edilmesi İtalya'nın Batı'dan ve Milletler Cemiyeti'nden kopmasına neden oldu. Sonraki yıl, Alman başarısından başı dönen Mussolini, Roma-Berlin mihverinden söz etmeye başladı. Faşizmin İspanya İç Savaşı'na müdahalesi ve Eylül 1938'de İngiltere'yle yapılan Münih Antlaşması Mussolini'nin yürüttüğü siyasetin başarıları olarak göründü. Gerçekte bu gelişmeler İtalya'nın, Yahudi aleyhtarı Alman yasalarını da kabul etmesiyle, Almanya'nın uydusu durumuna düşmesini gözlerden gizliyordu. Haziran 1940'ta İtalya savaşa girdi. Savaş İtalya'nın geri kalmışlığını ve güçsüzlüğünü ortaya çıkardı; üç yıl sonra Mussolini ve partisi çöktü.

Avrupa'daki öbür faşist hareketler. Avrupa'daki faşist hareketler Batı liberalizmine ve çoğu kez abartılan Bolşevik dış tehdide karşı otoriter, yarı-feodal bir yapı ile ittifak içinde gelişti. Faşizmin modernleşme yönündeki eğilimleri ise bu yapıyla çelişiyordu. Birçok Avrupa ülkesinde güçlü bir önderden yoksun küçük faşist partiler vardı. Bunların bir bölümü Nasyonal Sosyalizmin güçlenmesiyle birlikte iktidara geldiler. Birleşik Krallık, İsviçre, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde parlamenter güçler faşizmi belli sınırlar içinde tutmayı başardılar. Bazı ülkelerde ise gerici güçler faşizmi kendi amaçları doğrultusunda kullandılar. Örneğin İspanya'da muhafazakâr oligarşi Falanj'ı(*) kendi bünyesinde eritti. Benzer bir süreç António de Oliveira Salazar(*) yönetimindeki Portekiz'de yaşandı.

İki dünya savaşı arasında Hırvatistan, Romanya ve Macaristan'da da faşist hareketler doğdu. Hırvatistan'da Ante [Pavelic]'in önderliğindeki Ustaša(*) hareketi 1941-45 arasında iktidara gelerek yoğun bir şiddet uyguladı. Corneliu Codreanu(*) önderliğinde gelişen Romanya faşizmi ise ülke yaşamında 1920'lerden 1940'lara değin etkisini sürdürdü. 1938'de Codreanu'nun öldürülmesinden sonra 1941'de Ion Antonescu(*) duruma egemen oldu ve 1941'de ülkeyi Almanya saflarında SSCB'ye karşı savaşa soktu. Macaristan'da da Miklós Horthy(*) rejimi uzun süre faşistlerle işbirliği yaptı. Ülke savaşa girdikten sonra 1944'te Almanya'nın işgaline uğradı; Horthy etkisiz hale getirildi. Faşist Ferenc Szálasi(*) hükümeti ise çok kısa ömürlü oldu.

Kuzey Avrupa'da dikkate değer bir faşist hareket yalnızca Norveç'te görüldü. Yazar Knut Hamsun(*) ve Vidkun Quisling(*) Nazi yanlısı bir tutum aldılar. Bu yazarlar Batılı "plutokrasi"ye karşı köylü kökenlere dayanmayı, kent uygarlığının "yoz"luğuna karşı "doğal" taşrayı savunuyorlardı. Almanya Norveç'i işgal edince Quisling başbakan oldu, ama halktan fazla ilgi görmedi.

Belçika'daki faşist eğilimli hareketler Kuzey Avrupa örneklerinden daha güçlüydü. Ayrılıkçı Flamanların örgütleri ve Fransızca konuşulan bölgede Léon Degrelle'in(*) örgütlediği Kralcı Hareket gene de Belçika üst orta sınıflarının parlamenter eğilimlerini aşamadı. Sir Oswald Mosley'nin(*) önderliğindeki İngiliz faşist hareketi de çok uzun ömürlü olmadı. Fransa'da birçok dağınık faşist örgütlenme ortaya çıktı. Charles Maurras'ın izleyicilerinden George Valois, Maurras'nın toplumsal reformları önemsememesinden duyduğu düş kırıklığıyla 1925'te Faisceau'yu kurdu. Fransız faşizminin bir özelliği Marcel Déat ve Jacques Doriot gibi eski sosyalist ve komünistlerin önderliğindeki "proleter" antikomünistlerin hareket içinde yer almasıydı.

Milliyetçilik, sosyalizm ve komünizm gibi faşizm de Avrupa kökenli bir hareketti. Ama 1930'larda ekonomik ve toplumsal bunalım liberal geleneğe karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına yol açınca faşizm de Asya'ya ve Güney Amerika'ya yayıldı. Buralarda, ortaya çıktığı ülkelerin toplumsal koşullarına uydurularak farklı uygulama alanları buldu. Özellikle Japonya ve Arjantin'de belli ölçülerde faşizmden etkilenen rejimler kuruldu.

Faşoda Olayı, İngiltere ile Fransa arasında Afrika'ya ilişkin bir dizi toprak anlaşmazlığının doruğunu oluşturan bunalım (18 Eylül 1898).

Olaya Afrika'nın çeşitli yerlerindeki sömürgelerini birbirine bağlamak amacıyla ayrı ayrı harekete geçen iki ülkenin askeri birliklerinin, Sudan'da Nil kıyısındaki Faşoda'da (bugün Kodok) karşı karşıya gelmeleri yol açtı. İngiltere'nin amacı Kap Kolonisi'yle Kahire arasında bir demiryolu inşa ederek Uganda'yı 1882'den beri işgal altında tuttuğu Mısır'a bağlamaktı. Afrika'nın batı kıyısından doğuya doğru ilerleyen Fransa ise Orta Afrika ve Sudan'ı ele geçirmeyi umuyordu.

Fransız dışişleri bakanı Gabriel Hanotaux 1896'da, Jean-Baptiste Marchand komutasındaki 150 kişilik bir birliği Dakar-Cibuti

bağlantısını gerçekleştirmek üzere Gabon'dan doğuya sevk etti. Sudan'ı yeniden ele geçirmeye kararlı olan İngilizler de aynı günlerde Sir Herbert Kitchener komutasında bir kuvveti Mısır'dan Nil boyunca güneye ilerlemek üzere yola çıkardılar. Marchand 10 Temmuz 1898'de Faşoda'ya ulaştı ve kaleyi işgal etti. Önce Omdurman ve Hartum'u ele geçiren Kitchener ise 18 Eylül'de Faşoda'ya ulaşabildi. İki taraf da kale üzerinde hak iddiasından vazgeçmemekle birlikte askeri çatışmadan kaçınmak amacıyla kalede Mısır, İngiliz ve Fransız bayraklarının birlikte dalgalanmasını kabul etti.

Hanotaux kalenin boşaltılması yolundaki İngiliz talebini reddetmişti; olayın uluslararası etkilerini hesaba katan ve Almanya'ya karşı İngilizlerin desteğini kazanmak isteyen Fransa'nın yeni dışişleri bakanı Théophile Delcassé ise 4 Kasım'da Marchand'a Faşoda'dan çekilme emrini verdi. Bununla birlikte Fransızlara Beyaz Nil'e kadar bir koridor sağlayacak bir dizi küçük karakol üzerindeki taleplerini sürdürdü. İngiliz başbakanı ve dışişleri bakanı Lord Salisbury bu öneriyi reddettiyse de sonunda İngiliz ve Fransız hükümetleri, Nil ve Kongo havzaları arasındaki su bölümü çizgisini iki ülkenin etki alanlarının sınırı olarak kabul ettiler (21 Mart 1899).

Fransızlar sonradan su bölümü çizgisinin batısında elde ettikleri toprakları birleştirerek denetimleri altına aldılar. İngilizlerin de Mısır'daki konumu güçlendi. Bunalımın çözüme ulaşması 1904'te İngiltere'yle Fransa arasında Entente Cordiale'in(*) imzalanmasına yol açtı.

Fateh Singh, Sant (d. 27 Ekim 1911, Pencap - ö. 30 Ekim 1972, Amritsar, Pencap, Hindistan), Hindu ve Müslüman cemaatlerine karşı Sihlerin hakları için sürdürülen mücadelenin önderlerinden.

Fateh Singh gençliğinin büyük bölümünü kuralcı Sih öğretisini yorumlamakla ve Racasthan eyaletindeki Sri Ganganagar (bugün Ganganagar) kenti dolaylarında eğitim çalışmalarıyla geçirdi. 1940'larda, Hindu önderlerin yanı sıra Tara Singh ve öteki Sih önderleriyle birlikte, İngilizleri Hindistan'dan çıkarmaya çalışan Hintlilerin oluşturduğu bir konfederasyon olan "Hindistan'ı Terket" hareketine katıldı. Hindistan 1947'de bağımsızlığını kazandı. Fateh Singh, 1955'ten sonra Tara Singh'le birlikte hem din, kültür ve dil bakımından Sihlerin bütünlüğünün korunacağı, hem de Pencap dilinin konuşulacağı özerk bir eyalet kurulmasını savundu.

1960'larda, Pencap'a özerklik verilmesi için mücadele eden Sih hareketinin önderliği konusunda Fateh Singh ile Tara Singh arasında anlaşmazlık çıktı. 1962'de Fateh Singh, Akali Dinci Partisi'nden (Shiromani Akali Dal/SAD) çekildi ve aynı adla rakip bir parti kurdu. Tara Singh'i, 30 yıl boyunca Sih hareketi üzerinde tekel kurmak ve kentli (Catlar dışındaki) Sihleri Catlar'dan üstün tutmakla suçladı. Fateh Singh kısa sürede Catların önderi durumuna geldi, ardından da SAD'ın başkanlığına seçilerek bütün Sih toplumunun önderi oldu. Beş yıl sonra, 1 Kasım 1966'da Hindistan'da Pencap dili konuşulan ayrı bir eyalet (Pencap) kuruldu.

Fatıma *bak.* Fatma, Hz.

Fatımiler, 909-1171 arasında önce Kuzey Afrika'da, ardından da Ortadoğu'da hüküm süren Müslüman hanedan. İslam dünyasının önderliğini ele geçirmek için Abbasi hanedanını devirmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın (Fatıma) soyundan geldiğini öne süren Fatımilerin adı da buradan kaynaklanır.

Fatımilerden önce de Kuzey Afrika ve Mısır'da, Bağdat'taki Abbasi halifelerinden bağımsız kalmayı başarmış başka hanedanlar vardı. Ama bu Sünni hanedanlar İslam dünyasının başı olarak halifenin simgesel egemenliğini tanıyorlardı. Oysa Şiiliğin İsmailiye mezhebine önderlik eden Fatımilerin amacı tüm İslam dünyasındaki yerleşik dinsel ve siyasal düzeni yıkmaktı. Fatımiler, önceki hanedanların tersine, hilafeti gaspetmekle suçladıkları Abbasi halifelerini kâğıt üzerinde bile tanımaya yanaşmıyorlardı. Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma ile damadı Hz. Ali yoluyla peygamber soyundan gelen imamlar sıfatıyla hilafetin gerçek sahibi, yani hem soy, hem de tanrısal seçim bakımından, gerçek imanın koruyucuları ve evrensel İslam devleti ile toplumunun meşru önderleri olduklarını öne sürüyorlardı. Fatımilerin amacı, bölgesel nitelikte başka bir devlet kurmak değil, Abbasilerin yerine geçmek ve yeni bir halifelik oluşturmaktı.

Genişleme dönemi. 9. yüzyılda İslam dünyasının birçok yerinde güçlenen İsmailiye daileri (*bak.* dai) Sünni düzenine ve Abbasi devletine karşı bir tür devrim öğretisi yaymaya başladılar. Sonuçsuz kalan birkaç ayaklanmadan sonra İsmailiye mezhebi Yemen'de tutunmayı başardı. Yemen'den Kuzey Afrika'ya özel temsilciler gönderen Fatımiler, en önemli başarılarını burada kazandılar. 909'a gelindiğinde, o güne değin gizlenmekte olan imamlarının "Mehdi" (son imam ve kurtarıcı) sıfatıyla ortaya çıkıp kendisini halife ilan etmesine olanak verecek kadar güçlenmişlerdi. Bu olay, yeni bir devletin ve hanedanın başlangıcı oldu.

İlk 50 yılda Fatımi halifeleri yalnızca Kuzey Afrika ve Sicilya'da egemen oldular. Ama buralarda pek çok sorunla karşılaştılar. Uyruklarının çoğu Maliki mezhebine bağlı Sünnilerdi. Hariciler de önemli bir azınlık oluşturuyordu. İsmailiye öğretisine hiç de yakınlık duymayan bu iki grup yeni yöneticilere inatla direndi. İsmailiye mezhebi içinde de Halife Mehdi (hd 909-934) ile onu iktidara getiren dailer arasında anlaşmazlık çıktı. Yöredeki Berberi kabileleri ve komşu Müslüman hükümdarlarla da siyasal sorunlar doğdu. Sicilya ve İtalya'daki Bizanslılara karşı Fatımilerden önce başlamış olan savaş da sürüyordu.

Mısır'ın fethi. Fatımiler bu zorluklarla uğraşırken, Abbasilerin asıl güç merkezi olan Doğu'ya doğru yayılma hedefini de unutmadılar. İlk adım Mısır'ın fethiydi. İlk halife Mehdi, Tunus'un doğu kıyısında 920'de kurulan Mehdiye'yi başkent yapmıştı. Kaim (hd 934-946), Mansur (hd 946-953) ve Muizz (hd 953-975) devleti buradan yönettiler. 913-915, 919-921 ve 925'te Mısır'a düzenlenen seferler başarısız oldu. Ama Muizz döneminde, 969'da Doğu'ya ilerlemenin ilk aşaması tamamlandı. Fatımi birlikleri Nil Vadisini fethettiler ve Sina'yı aşarak Filistin ile Güney Suriye'ye doğru ilerlediler. Müslüman Mısır'ın eski yönetim merkezi olan Fustat yakınında Kahire'yi inşa ettiler. İmparatorluğun merkezi haline dönüşen bu kentteki büyük cami ve eğitim kurumuna, Fatımatü'z-Zehra'yı (Arapça *Zehra*: "beyaz ve parlak yüzlü") anmak amacıyla el-Ezher adını verdiler.

Kahire'deki Fatımi hükümdarları yüzyılı aşkın bir süre boyunca İsmailiye imamlığını bütün Müslümanlara kabul ettirmeye çalıştılar. Sınır savaşları, Akdeniz'deki sorunlar, ülke içindeki ve eyaletlerdeki huzursuzluklar Fatımileri Sünnilerle bazı uzlaşmalara zorladıysa da bu tür anlaşmalar hep geçici oldu.

Fatımi halifeliği hem bir imparatorluk, hem de bir devrim rejimiydi. Halife, ülke içinde bir hükümdardı; geniş bir imparatorluğu yönetiyor, olağan askeri ve siyasal yöntemlerle bu imparatorluğu genişletmeye çalışıyordu. İmparatorluğun merkezi Mısır'dı; en güçlü döneminde eyaletleri arasında Kuzey Afrika, Sicilya, Afrika'nın Kızıldeniz kıyısı, Suriye, Filistin, Yemen ve Hicaz da yer alıyordu. Mekke ve Medine'nin denetimi Müslüman bir hükümdar için çok önemliydi. Çünkü böylece hem büyük dinsel saygınlık kazanıyor, hem de her yıl hac dolayısıyla büyük zenginlik elde ediyordu.

Ama halife yalnızca bir hükümdar değil, aynı zamanda bir imamdı. Bütün İsmaililerin tek dinsel önderi olan imam, Tanrı'nın yanılmaz kılavuzluğunun cisimleşmesi sayılıyordu. Bu niteliğiyle imam, Sünni Abbasi düzeninin baş düşmanı, bu düzeni yıkmak isteyenlerin umudu ve sığınağıydı. Henüz Abbasi etkisi altında bulunan topraklarda imam, geniş bir dai ağını yönetiyordu. Dailerin görevi hem İsmailiye inancını yaymak, hem de olanak buldukça Sünni düzenine ve bu düzeni destekleyen rejimlere karşı yıkıcı etkinliklerde bulunmaktı. Dai ağı, Kahire'deki dai-i ekberin (en büyük davetçi) yönetiminde inceden inceye ve

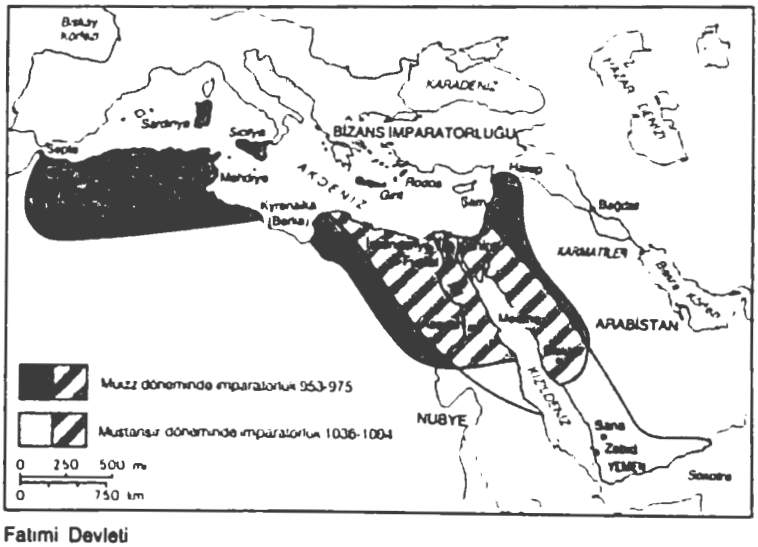

Fatımi Devleti
Abbas Hamdani, *The Fatimids* (1962) Pakistan Publishing House

büyük bir gizlilik içinde örgütlenmişti. Fatımi devletinde bu örgüt geleneksel askeri ve bürokratik örgütlenmenin yanı sıra yönetimin üçüncü bir kolu durumuna geldi. Böylece, ortaçağdaki İslam dünyasının başka kesimlerinde görülmeyen kurumlaşmış bir devlet dini ortaya çıktı.

İsmailiye öğretisi Fatımilerin halifelikle ilgili savlarını destekleyen kanıtları sağladığı için, hanedana güçlü bir silah kazandırıyordu. Önce Tunus'ta, sonra da Mısır'da bazı seçkin ilahiyatçılar İsmailiye öğretisinin klasikleri durumuna gelen yapıtlar kaleme aldılar. Fatımiler ayrıca büyük kitaplıklar ve medreseler de kurdular. Bunların işlevi, dailer göreve çıkmadan önce eğitmek, Sünnilikten İsmailiye mezhebine geçip de Kahire'ye gönderilenlerin eğitimlerini tamamlamaktı.

Dai örgütünün çalışmaları önemliydi ama Fatımilerin Sünni dünyasına karşı izlediği genel stratejinin yalnızca bir parçasıydı. Bu stratejide İsmailiye inancının evrensel amaçları ile Fatımilerin yayılmacı hedefleri çakışıyor ve bütünleşiyordu. Fatımiler, Sünni devletlerin denetimindeki Basra Körfezi yoluna almaşık olarak, Asya ile Yakındoğu arasındaki Kızıldeniz ticaretini geliştirmeye yönelik bir ticari yayılma politikası da izliyorlardı. Böylece Kızıldeniz'in iki kıyısı boyunca, Hint Okyanusuna doğru egemenliklerini genişlettiler; Yemen'de üstünlük kurdular; Arabistan'ın doğusuna, Orta Asya ve Hindistan'a dailer yolladılar.

Gerilemenin başlangıcı. Fatımilerin Doğu'ya doğru yayılması, Irak'taki bir komutanın taraf değiştirerek önce Musul'da, sonra da bir yıl süreyle Bağdat'ta, Fatımi halifeliğini tanıdığını ilan etmesiyle 1057-59 arasında doruk noktasına ulaştı. Ama Fatımiler destek sağlayabilecek durumda olmadığı için Büyük Selçuklular bu komutanı Bağdat'tan sürdüler. Gerek Fatımilerin gücü, gerek İsmailiye mezhebinin etkisi bu tarihten sonra azalmaya başladı.

Fatımilerin İslam dünyasının önderliğini ele geçirememesi birkaç nedenle açıklanabilir. Bunlardan biri, Sünni çoğunluğun kesinlikle benimşevemeyeceği bir öğretiyi savunmalarıdır. İsmailiye mezhebi, kelam anlayışıyla İslamın ortak temel ilkelerinin uzağına düşmüş, 11-12. yüzyıllarda Sünni ideolojisinin yeniden canlanışıyla İsmailiyenin reddedilmesi kaçınılmaz olmuştur. Haçlı seferleri de İsmailiye mezhebinin kaderini dolaylı olarak etkilemiştir. Çünkü 12. yüzyılda İslam ile Hıristiyanlık arasında patlak veren büyük mücadelenin koşullarında İslam'ın kendi içinde bir bölünmeye tahammülü kalmamıştı.

Ülke dışında girişilen seferlerde Fatımiler pek çok başarı kazandılar; bunların en önemlisi kuşkusuz Mısır'ın fethiydi. Ama Fatımi devleti art arda birçok yenilgiye de uğradı. Yerel sorunların dışında Filistin ve Suriye'de Bizanslıların, Selçukluların ve Haçlıların saldırılarını da göğüslemek zorunda kaldı. Nitekim, Fatımilerin Doğu'ya doğru büyük ilerleyişi Suriye'de durdurulduğu; bir süre sonra Fatımileri yıkacak yeni bir güç (Eyyubiler) gene Suriye'de ortaya çıktı.

Dışarıdaki bu sorunlar ve Mısır'da Fatımilere karşı gelişen hoşnutsuzluk birbirlerini karşılıklı olarak besledi. Fatımi halifeleri önceleri devletin tam denetimini tek başına ellerinde tutuyorlar, sivil ağırlıklı bir yönetimin başında bulunuyorlardı. Ama zamanla ordunun önemi arttı ve Berberi, Türk, Sudanlı ve Nübyeli askerler arasında ayrılıklar ortaya çıktı. Bu gruplar arasındaki çatışmalar ilk kez Halife Hâkim döneminde (996-1021) ciddileşti. Ayrıca Hâkim'in aykırı davranışları halifeliğin kişisel otoritesinin ve saygınlığının azalmasına yol açtı. Hakim'in ardılları da vezirlerinin ve komutanlarının elinde birer kukla durumuna geldiler. Mustansır döneminde (1036-94) hizip çekişmeleri Mısır'ı kargaşa ve despotluk kısır döngüsüne soktu. Üst üste gelen kıtlık ve veba salgınları durumu daha da kötüleştirdi. Doğuda ve batıda birtakım eyaletler yerel hanedanlara ya da istilacılara terk edildi.

Yetenekli bir komutan olan Bedr Cemali 1073'te halifenin çağrısı üzerine Kahire'ye geldi ve iktidarı ele geçirdi. Bedr Cemali'nın adamları, bir gece içinde önde gelen komutan ve memurların tümünü öldürdüler. Cemali, askeri, dinsel ve bürokratik kurumların denetimini elinde tuttuğunu vurgulamak üzere başkomutan, dai-i ekber ve vezir unvanlarının üçünü de üstlendi, ama genellikle başkomutan unvanıyla tanındı. Bedr Cemali ülkede düzeni yeniden kurdu, hatta bir süre için zenginleşme de sağladı. Mısır, başkomutanın yönetiminde ve ordunun korumasında bir askeri rejim oldu, başkomutanlık makamı süreklilik kazandı. Yerine önce oğlu Efdal bin Bedr Cemali, sonra da Fatımi halifelerini vesayet altında tutan bir dizi askeri önder geçti. Cemali'den sonraki komutanların mezhepleri bile İsmailiye değildi.

Fatımi devletinin sonu. Bedr Cemali ve ardılları, devleti dağılmaktan kurtardılar ve kaçınılmaz sonunu neredeyse bir yüzyıl kadar geciktirdiler. Bedr Cemali doğudan gelen Selçuklu tehdidi karşısında Suriye, Arabistan ve başka yerlerde, hem dinsel yöntemlerle, hem de öteki araçlarla etkili bir siyaset izledi. Ama Suriye'de Fatımi orduları art arda yenilgiye uğradı. Arabistan'da Fatımileri destekleyenlerin sayısı iyice azaldı. Bedr Cemali'nin oğlu ve ardılı Efdal bin Bedr Cemali, Mısır Fatımi hanedanının evrensel halifelik iddiasından zaten vazgeçmişti.

Mustansır'ın 1094'te ölümü üzerine yeni halifeyi Efdal seçti. Mustansır, İsmailiye önderlerince kabul edilen büyük oğlu Nizar'ı veliaht yapmıştı. Oysa küçük oğlu Ahmed, hiç yandaşı olmadığı için bütünüyle koruyucusuna bağımlı kalacak bir gençti. Bu yüzden, Efdal kız kardeşini Ahmed'le evlendirdi ve Mustansır'ın ölümü üzerine kayınbiraderini Müstali (hd 1094-1101) sanıyla halife ilan etti. Böylece İsmailiye mezhebi baştan aşağı bölünmüş oldu.

Fatımiler Mısır'da bile bir ölçüde muhalefetle karşılaştı. İran, Irak ve Orta Asya'da İsmailiye dailerinin önderi olan Hasan Sabbah yeni halifeyi tanımayı reddetti ve Kahire'deki Fatımi yetkilileriyle bağlarını kopardı. Hasan Sabbah'ın başlattığı yeni İsmailiye hareketi Sabbahiye adını aldı. Sabbahiye, Nizar'ı ve ardıllarını gerçek imam olarak ilan etti ve Kahire'deki halifeleri gaspla suçladı. Çoğunlukla Yemen'de yaşayan ve Mustali'yi halife sayan İsmailiye üyeleri bile 1130'da Mustali'nin oğlu Âmir'in (hd 1101-30) Sabbahilerce öldürülmesi ve yerine yeğeni Hafız'ın (hd 1130-49) geçmesi üzerine ayrıldılar. Âmir'in bir erkek evlat bıraktığını ve bu çocuğun gizli imam olduğunu iddia eden Yemenliler, Hafız ve ardıllarını halife olarak tanımayı reddettiler.

Fatımi hanedanı 1171'de sona erdi. Son dört Fatımi halifesi güçsüz ve etkisiz, yerel bir Mısır hanedanından ibaretti. 1171'de son halife öldü. Görünüşte yalnızca vezir olan Salaheddin Eyyubi, Mısır'ın gerçek hükümdarı durumuna geldikten sonra siyasal ve dinsel bir güç olarak çoktan çökmüş bulunan Fatımi halifeliğini resmen sona erdirdi.

Fatih, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Yüzölçümü 13 km² olan Fatih ilçesi doğuda Haliç, güneyde Eminönü ve Zeytinburnu, batıda Bayrampaşa, kuzeyde de Eyüp ilçeleriyle çevrelidir. İlçenin tümü İstanbul kentinin tarihsel çekirdeği olan suriçinde yer alır.

Byzantion'da (İstanbul) nüfusun hızla artması, kentin surlarının birkaç kez batıya doğru genişletilmesine yol açmıştı. Doğuda bugünkü Unkapanı-Yenikapı çizgisiyle batıda bugünkü Ayvansaray-Yedikule çizgisi arasında kalan alanda 4. ve 5. yüzyıllarda yoğun bir yerleşme vardı. 5. yüzyılda kentin (Konstantinopolis) nüfusu Roma kentinin nüfusunu aşmış, eski surların dışında yeni mahalleler oluşmuştu. Bunun üzerine İmparator II. Theodosius yeni yerleşmeleri içine almak üzere 412'de Yedikule'yle Ayvansaray arasına yeni kent surlarını yaptırdı. Bu surların ana kapısı, bugünkü Topkapı'nın güneyinde, Yedikule yakınındaki Altınkapı'ydı. Haliç üzerindeki ilk köprü de Ayvansaray'la Kasımpaşa arasına, Justinianos döneminde yapıldı.

Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından alınmasından sonra izlenen iskân politikasına göre Haliç kıyılarında bugünkü Cibali'yle Balat arasında kalan kesime Rumlar, Balat'a Yahudiler, Marmara kıyılarında Kumkapı'yla Samatya arasına da Ermeniler yerleştirildi. İstanbul'da II. Mehmed'in (Fatih) ilk uygulamalarından biri de gayrimüslim nüfusun dinsel etkinliklerini düzenlemek oldu. Ayasofya'nın yanındaki Ortodoks Patrikhanesi 1453'te bugünkü Fatih Camisi'nin yerinde bulunan Havariyyun Kilisesi'ne, daha sonra da Fener'e taşındı ve böylelikle İstanbul, bütün Ortodoksların merkezi olmayı sürdürdü. (*Bak.* Fener Rum Patrikhanesi). Bu arada II. Mehmed Topkapı Sarayı(*) ve İç Bedesten'in yapımını başlatırken, Fatih'te de Fatih Külliyesi'ni(*) inşa ettirdi. Cami, medreseler, darüşşifa, tabhane, imaret, kervansaray, sıbyan mektebi, kitaplık, hamam vb yapılardan oluşan bu külliye, dinsel işlevin yanında ticaret, eğitim ve sağlık işlevlerini de yerine getirerek Fatih'teki Müslüman yerleşmesinin çekirdeğini oluşturmaktaydı.

16. ve 18. yüzyıllarda İstanbul'un yayılmasında ortaya çıkan gelişme eksenlerinden biri, Fatih'ten başlayıp Edirnekapı'ya uzanıyor ve Haliç boyunca devam ediyordu. Kentin kara yönündeki ilk gümrüğü de Edirnekapı yakınında Karagümrük'te kuruldu. Fatih'in Haliç kıyısında çok sayıda küçük ve orta ölçekli imalathaneler, depolar ve ticarethaneler oluştu. Cibali çevresinde gemi kalafat yerleri yoğunlaştı. İstanbul tarihinin büyük yangınları da Cibali ve Balat yöresinde çıkmıştı. Kalafatlamada kullanılan yanıcı maddeler nedeniyle yangınlar genellikle Cibali'de başlar, Unkapanı'na kadar yayıldıktan sonra Fatih'e sıçrardı. Özellikle 18. yüzyıldaki yangınlar İstanbul'da büyük bölgeleri bütünüyle yok etmiş, toplumsal ve ekonomik yaşamı önemli ölçüde sarsmıştır. 1718'deki Cibali ve 1729'daki Balat yangınları kente büyük zarar veren felaketlerdi.

Cumhuriyet sonrasında Fatih'teki en önemli gelişmeler, 1950 öncesinde alınan kararlarla Haliç kıyılarının sanayi alanı durumuna getirilmesi (*bak.* Prost Planı) 1950'lerde Aksaray'dan başlayıp batıya doğru yönelen Vatan ve Millet caddelerinin açılması, sonra da Sirkeci-Florya sahil yolunun yapılması oldu. Haliç kıyılarındaki Balat ve Cibali orta yoğunlukta, Fener ve Unkapanı'nın bir bölümü de hafif yoğunlukta sanayi bölgeleri olarak gelişti. 1984 sonrasında başlatılan Haliç kıyılarını temizleme çalışmalarıyla buralardaki sanayi kuruluşları ve başka işyerleri kaldırıldı; yerleri

açık ve yeşil alan olarak düzenlendi. Haliç'te yürütülen ve Büyük İstanbul Kanalizasyon Master Planı'nın bir parçası olan bu çalışmaların önemli parçalarından biri, bir bölümü Fatih ilçesi sınırları içinde kalan Güney Haliç Kuşaklama Kolektörü'nün yapımıdır.

1950'lerde yapılan Vatan ve Millet caddeleri kısa sürede suriçinin batıya açılan en önemli eksenleri haline geldi. 1960'larda Kat Mülkiyeti Kanunu'nun çıkmasından sonra 2-3 katlı yapılar hızla yıkılarak yerlerine çok katlı apartmanlar yapıldı. 1980'lere gelindiğinde Fatih son derece yoğun konut alanlarıyla dolmuştu. Bugün Millet Caddesi'nin güneyinde Marmara kıyısına kadar uzanan kesimde sağlık ve eğitim hizmeti veren kurumlar yoğunlaşmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin İstanbul Tıp Fakültesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ile Cerrahpaşa ve Çapa araştırma hastaneleri, Diş Hekimliği Fakültesi, Marmara Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi ilçede bulunan başlıca eğitim ve sağlık kuruluşlarıdır. Vakıf Gureba Hastanesi, Haseki Hastanesi, Çapa Kan Merkezi, SSK İstanbul (Samatya) Hastanesi, azınlıklara ait bazı hastanelerle özel hastaneler öteki önemli sağlık kurumlarıdır. Bunlardan kamuya ait olanlar yalnızca İstanbul'a değil, bütün Türkiye'ye hizmet veren sağlık merkezleridir. Yetim ve yoksul çocukların eğitimini sağlama amacıyla 1873'te öğretime başlayan Darüşşafaka Lisesi de Fatih'tedir. İstanbul'un en büyük ve en ünlü pazarlarından biri olan Çarşamba Pazarı, Fatih'te adını aldığı semtte kurulur. Kent itfaiye teşkilatının bir bölümü olan İstanbul İtfaiyesi de Fatih'tedir.

Fatih'in en eski tarihsel yapıtları ilçeyi batıdan kuşatan surlar ve kapılardır. Kara surlarının onarılması ve çevresinin temizlenerek yeşil bir kuşak oluşturulması çalışmaları sürmektedir. Bir başka önemli tarihsel yapıt da İmparator Valens'in 368'de yaptırdığı ve yüzyıllarca İstanbul'a su taşıyan sukemeridir. Edirnekapı'daki Tekfur Sarayı(*) Blakhernai Sarayı'ndan günümüze ulaşan tek kalıntıdır. Surların Marmara ucu yakınındaki Altınkapının arkasına II. Mehmed'in 1458/59'da yaptırdığı iç kale (Yedikule) yüzyıllarca zindan olarak kullanılmıştır. Sonradan camiye çevrilen Bizans kiliselerinden bazıları İmrahor Camisi(*), Fenari İsa Camisi(*), Fethiye Camisi(*), Koca Mustafa Paşa Camisi(*), Gül Camisi(*), Zeyrek (Kilise) Camisi(*), Eski İmaret Camisi ve Kariye Camisi'dir(*). Osmanlı dönemine ait Davud Paşa Külliyesi ile Fatih Külliyesi 15. yüzyıldan, Sultan Selim Külliyesi(*), Haseki Hurrem Sultan Külliyesi(*), Hadım Ibrahim Paşa Camisi(*), Kara Ahmed Paşa Külliyesi(*), Mihrimah Sultan Külliyesi(*), İvaz Efendi Camisi, Mesih Mehmed Paşa Camisi(*), Nişancı Mehmed Paşa Camisi(*) ve Cerrahpaşa Camisi(*) 16. yüzyıldan, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi 18. yüzyıldan, Hırka-i Şerif Camisi(*) 19. yüzyıldan kalmış öteki bazı önemli tarihsel yapılardır.

Fatih Belediyesi 1984'e değin İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir şubeyken, yapılan bir düzenlemeyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Nüfus (1990) 462.464. *Ayrıca bak.* İstanbul.

Fatih'te İmparator Valens'in yaptırdığı Bozdoğan (Valens) Sukemeri, 368, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Fatih Kanunnamesi, KANUNNAME-I MEHMEDİ ve KANUN-I KADİM-I SULTAN MEHMED GAZİ olarak da bilinir, Osmanlı padişahı II. Mehmed'in (Fatih) (hd 1451-81) yönetim, maliye ve hukuk alanlarında koyduğu, sonraki dönemlerde de yürürlükte kalan yasalar.

İslamda, şeriat dışında kalan alanlar için "örf-i maruf ve âdet" (töre ve gelenek) yolu açıktı. Osmanlı Devleti de kuruluşundan başlayarak örfi hukuka(*) geniş yer verdi. Siyaset-i sultani, yasağ-ı padişahi, örf-i Osmani, kanunname-i sultani adları altında, padişahların iradesine dayanan ve yalnızca var olan gelenek ve görenekleri sistemleştirmekle kalmayıp, bu görüntü altında yeni uygulamalar da getiren yasalar zaman zaman yürürlüğe kondu. Bu tür girişimlerin en önemli ve kapsamlılarından birinde, artık İstanbul'u almış bulunan II. Mehmed, kendi dönemine değin hareketli ve biraz derme-çatma bir ordu örgütü niteliği gösteren devlete düzenli ve sürekli bir yapı kazandırmak amacıyla, büyük bir olasılıkla bilginleri görevlendirerek, kamu yönetiminin dört ana hizmet alanıyla (vezirlik, kazaskerlik, defterdarlık ve nişancılık) saray, ordu, ilmiye ve eğitim-öğretim kurumlarını düzenleyen yasa tasarıları hazırlattı. Bunları yayımladığı fermanlarla yürürlüğe koydu. Kanunname, kamu görevleri ve yetkiler, gelenek ve teşrifat ile idari cezalar olmak üzere genelde üç ana bölümü içeriyordu. Hanedandan tahta çıkanların devletin geleceği için kardeşlerini öldürebilmesi, mühr-i hümayunun sadrazamda durması ve hazinenin her zaman defterdarın emriyle onun huzurunda açılıp kapanması, bayramlarda divan önüne taht kurulup bayramlaşmanın burada yapılması gibi konular bu kanunnameyle hükme bağlanmıştı. Sadrazama tanınan geniş yetki, şeyhülislam ve kazaskerlik hizmetleri, defterdarların ve nişancıların sorumluluğu, Divan-ı Hümayun'un işlevi ve çalışma düzeni, kanunnamenin belirlediği esaslara göre yüzyıllarca korundu. Şeri vergilendirme dışındaki tekâlif-i örfiye türü vergilerin bölgelere göre saptanmasıyla, cezalandırma ve infaz konularına ilişkin çok sayıda kural da gene bu kanunnameyle belirlenmişti.

Fatih Kanunnamesi'nin bilinen en eski nüshası Viyana'da bulunan metni ilk kez 1914'te *Tarih-i Osmani Mecmuası*'nın eki olarak yayımlanmış, daha sonra bazı tarihçiler 1620 tarihli bu nüshanın II. Mehmed döneminin özelliklerini yansıtmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak 15. ve 16. yüzyıl tarihçilerinin yapıtlarındaki bilgilerle 17. yüzyıl tarihçisi Koca Hüseyin'in *Bedayiü'l-Vekayi* (1961) adlı kitabında yer alan kanunname metni ve kendisinin kanunnameye ilişkin olarak söyledikleri, bu yöndeki kuşkuları büyük ölçüde gidermiştir. Abdülkadir Özcan, kanunname metnini karşılaştırmalı olarak yeniden yayımlamıştır (*İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı 33, 1982).

Fatih Külliyesi, İstanbul'da, Fatih semtinde, bugünkü Fevzi Paşa Caddesi ile ona dik Aslanhane Sokağı ve İslambol Caddesi arasında, cami, 16 medrese, darüşşifa, tabhane, imaret, kervansaray, mektep, kütüphane ve hamamdan oluşan külliye. Bu yapılardan bazısı günümüze ulaşmamıştır.

İmparator Constantinus'un (hd 324-337) aynı yerde yaptırdığı ve içinde kendi mezarının da bulunduğu Havariyyun Kilisesi Osmanlıların kenti almasından sonra bir süre Rum Patrikhanesi olarak kullanıldı (1453-56); daha sonra II. Mehmed (Fatih) bu yapıyı yıktırarak yerine büyük bir külliye kurdurdu. 1463'te başlayan inşaat 1470'te bitti. Mimarı çeşitli kaynaklara göre Atik Sinan'dır ve yakındaki Kumrulu Mescit'in haziresinde gömülüdür. Külliyenin camisi Mayıs 1766'daki şiddetli depremde büyük zarar görüp kubbesi de yıkılınca, III. Mustafa döneminde yerine bugünkü cami yapılmıştır (1767-71).

Eski cami, çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilere göre, bir büyük kubbe ve mihrap yönünde (aynı çapta) bir yarım kubbe ile örtülüydü. Yarım kubbe ile kubbe, iki büyük fil ayağına oturuyor, büyük kubbeyi ayrıca yanlarda iki tane sütun taşıyordu. Kare planlı iç mekânın örtü sistemi, iki yandaki üçer tane küçük kubbeyle tamamlanıyordu. Bugünkü yapının iç avlusunun üç duvarı, son cemaat yeri duvarı ve cümle kapısıyla minarelerin alt şerefe hizasına kadar gövdeleri ilk yapıdan kalmıştır.

Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın yaptığı yeni cami, bir büyük kubbeyi dört yandan destekleyen dört yarım kubbe ve köşelere yerleştirilmiş dört küçük kubbeyle örtülü, kare planlı bir yapıdır. Merkezi kubbe, dört fil ayağına basan kemerlerin üstünde yükselir. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmış,

Fatih Camisi (yeni yapı), 1767-71, İstanbul
Ertun Emiroğlu

yarım kubbeler de tromplarla desteklenmiştir. Fil ayakları, aynı plan şemasındaki ve yaklaşık aynı büyüklükteki Sultanahmet ve Yeni Valide camilerininkilere göre daha küçük tutulmuştur. Böylece, bütünlüğü çok iyi sağlanmış, ferah bir iç mekân elde edilmiştir. Beden duvarlarında açılan çok sayıdaki pencere de bol ışık sağlayarak bu ferahlık duygusunu güçlendirmektedir. Mihrap duvarının kuzey köşesindeki hünkâr mahfiline çıkan rampa, caminin yenilenmesi sırasında eklenmiştir.

İç avlu üç yandan, 15 kubbeyle örtülü bir revakla çevrilidir. Son cemaat yeri duvarının iki ucundaki pencerelerin aynasındaki çiniler özgün yapıdan kalmıştır. Ortada sekiz sütuna oturan, kenarları saçaklı bir külahla örtülü şadırvan yer alır. İç avlunun cümle kapısı dışında, hemen sağdaki yangın havuzunu (1825/26) ve Börekçiler Kapısı yakınındaki (bugün müftülük olarak kullanılan) karakol yapısını (1838/39) II. Mahmud yaptırmıştır.

Osmanlı baroğu üslubunun önemli örneklerinden Laleli Camisi'nin de mimarı olan Tahir Ağa, Fatih Camisi'nin gerek plan şemasında, gerek ayrıntılarında, gerekse bezemelerinde, genellikle klasik dönem mimarlık ilkelerine bağlı kalmıştır. Minarelerin külah ve şerefelerinin hemen altında bütün gövdeyi dolanan kabartma askı çelenk örgeleri ve dilimli şerefe korkulukları yapıda göze çarpan başlıca barok öğelerdir.

Cami, yaklaşık 11 ha'lık bir alan kaplayan külliyenin merkezinde, büyük bir avlunun ortasında yer alır. Bu avlunun doğu ve batı kenarları medrese yapılarıyla, kuzey ve güney kenarları da duvarlarla çevrilidir. Avluya kuzeyden Börekçiler ve Boyacılar, güneyden ise Çorba ve Türbe kapılarından girilir. (Çorba Kapısı günümüze özgün haliyle kalmıştır.) Yanlardaki medreselerin arasında ikişer tane daha giriş vardır. Avlunun kuzey duvarına dışardan bitişik olduğu ve iki kapının arasında yer aldığı sanılan mektep ile kütüphane günümüze ulaşmamıştır.

Dış avlunun Haliç yönünde bulunan medreseler Karadeniz, Marmara yönündekilerse Akdeniz medreseleri diye anılmıştır. Her iki grup da paralel iki sıra üzerinde düzenlenmiş dörder yapıdan oluşur. İç sıradakiler, bugünkü yükseköğrenime karşılık eğitim veren semaniye (sahn-ı seman) medreseleridir. Her sıranın iki başındakiler ayrı, ortadakiler bitişik olarak yapılmış, böylece aralarda dışarıdan cami avlusuna ulaşan yollar oluşturulmuştur. Kıble yönünden başlamak üzere Baş Kurşunlu, Baş Çift Kurşunlu, Ayak Çift Kurşunlu ve Ayak Kurşunlu diye adlandırılan bu medreselerin girişleri avludandır. Planları hemen hemen aynıdır; dikdörtgen bir avluyu üç yandan çevreleyen kubbeli revakların arkasında gene kubbeli hücreler yer alır. Revaksız düzenlenmiş kısa kenarın ortasında daha büyük bir kubbeyle örtülü dershane vardır. Semaniye medreselerinin bazısı bugün boştur, bazısı da öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır. Eskiden bu yapıların dış yüzü boyunca birer yol uzanmakta, yolun öbür yanında da, her semaniye medresesinin karşısında bir tane olmak üzere, tetimme (musıla-ı sahn) medreseleri yer almaktaydı. Gene kıbleden başlamak üzere Akdeniz yönündekiler Ula, Saniye, Salise, Rabia, Karadeniz yönündekiler ise Hamise, Sadise, Sabia ve Semaniye adıyla anılırlardı. Bugün hiçbiri ayakta değildir; Akdeniz yönündekiler Fevzi Paşa Caddesi yapılırken yıkılmış, Karadeniz yönündekilerin yerine ise aynı sınırlar içinde kalan iki ilkokul yapılmıştır.

Caminin haziresi, mihrap duvarı ile dış avlunun güney duvarı arasında kalır. II. Mehmed'in ve karısı Gülbahar Sultan'ın türbeleri buradadır. Her ikisi de 1765'teki depremden sonra yeniden yapılmıştır. Caminin tam mihrap duvarı önünde yer alan II. Mehmed Türbesi sekizgen planlı, tek kubbeli, Osmanlı baroğu üslubunda bir yapıdır. İki sütun üstüne oturan geniş ve dalgalı bir saçağı vardır. Türbenin batısındaki fevkani yapı I. Mahmud Kütüphanesi'dir (1741/42). Bu hazirede Gazi Osman Paşa'nın (20. yy başında Kemaleddin Bey tarafından yapılmış) türbesi ile, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Midhat Efendi gibi ünlü kişilerin mezarları bulunmaktadır. Ünlü hattat Yesari Mehmed Esad Efendi ile oğlu Mustafa İzzet Efendi'nin mezar yazıtları da, 1925'lerde bir yol yapımı nedeniyle bulundukları yerlerden kaldırılarak bu hazireye getirilmiştir.

Dikdörtgen planlı, revaklı bir avlu çevresinde dizili hücrelerden oluşan tabhane, külliyenin güneybatı köşesinde, avlu duvarının dışındadır. Bugün Kuran okulu olarak kullanılmaktadır. Tabhanenin daha batısında, Akdeniz semaniye medreselerinin uzantısında yer alan imaret ile tabhanede kalanların hayvanlarını koyması için düşünülmüş, bir sıra tonozdan oluşan kervansaraydan (Deve Hanı) yalnızca yıkık duvar parçaları ve bir tek sütun kalmıştır. Bunların yerine bugün (1988) belediye, Fevzi Paşa Caddesi'ne bakan bir sıra dükkân inşa etmektedir.

Dürüşşifadan da günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Kare planlı revaklı bir avlunun çevresindeki hücrelerden oluşan bu yapının, külliyenin güneydoğu ucunda, gene avlu duvarı dışında bulunan bugünkü yapı adalarının yerinde olduğu bilinmektedir. Avlunun kuzeybatısında kalan Şekerci Hanı'nın yanında bulunan ve külliyenin ilk yapısı olan Irgatlar Hamamı ya da Karaman Hamamı da 1928'de yıkılmıştır.

Tabhane ile darüşşifa arasında, II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın türbesiyle bir mektep, sebil ve çeşmeden oluşan küçük bir külliye (1817/18) daha yer alır. Gerek Nakşidil Sultan Türbesi(*), gerek aynı avluda bulunan Münire Sultan Türbesi, Osmanlı baroğu üslubundadır.

Fatih Külliyesi, zaman içinde geçirdiği değişikliklere ve bazı bölümlerinin yok olmasına karşın, Osmanlı klasik dönem mimarlığının hemen öncesindeki en önemli yapı grubudur. Nitelik ve nicelik bakımından tek benzeri, Mimar Sinan'ın 16. yüzyılın ortalarında yaptığı Süleymaniye Külliyesidir.

Fatih Paşa Camisi, KURŞUNLU CAMİ olarak da bilinir, Diyarbakır'da sur içinde, İçkale yakınında, kentin ilk Osmanlı valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 1516-20 arasında yaptırdığı cami. Mimarı belli değildir. Planı, kenar uzunluğu yaklaşık 25 m olan bir kare biçimindedir. Çatı örtüsü, kare kesitli dört büyük ayağa oturan ve çapı 10 m'yi bulan merkezi bir kubbe ve onu dört yönden destekleyen dört yarım kubbeden oluşur. Köşelerde kalan boşluklar da küçük birer kubbeyle örtülmüştür. Ayakları birbirine bağlayan penci kemerlerden merkezi kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yarım kubbeler ikişer trompla genişletilmiştir; her trompun arkasında daha küçük ikinci bir tromp yer alır. Pandantiflerin eğik yüzeyleri çatı örtüsünün dışına da yansıtılmıştır. Bunların üstü kurşun kaplı olduğu için yarım kubbelerle aralarındaki sınır silikleşmekte ve yapının örtü sistemi belirginliğini yitirmektedir. Fatih Paşa Camisi gene de, kendinden biraz daha eski tarihli Elbistan Ulucamisi'yle(*) birlikte dört yarım kubbeli merkezi plan şemalı Osmanlı klasik dönem camilerinin Anadolu'daki er-

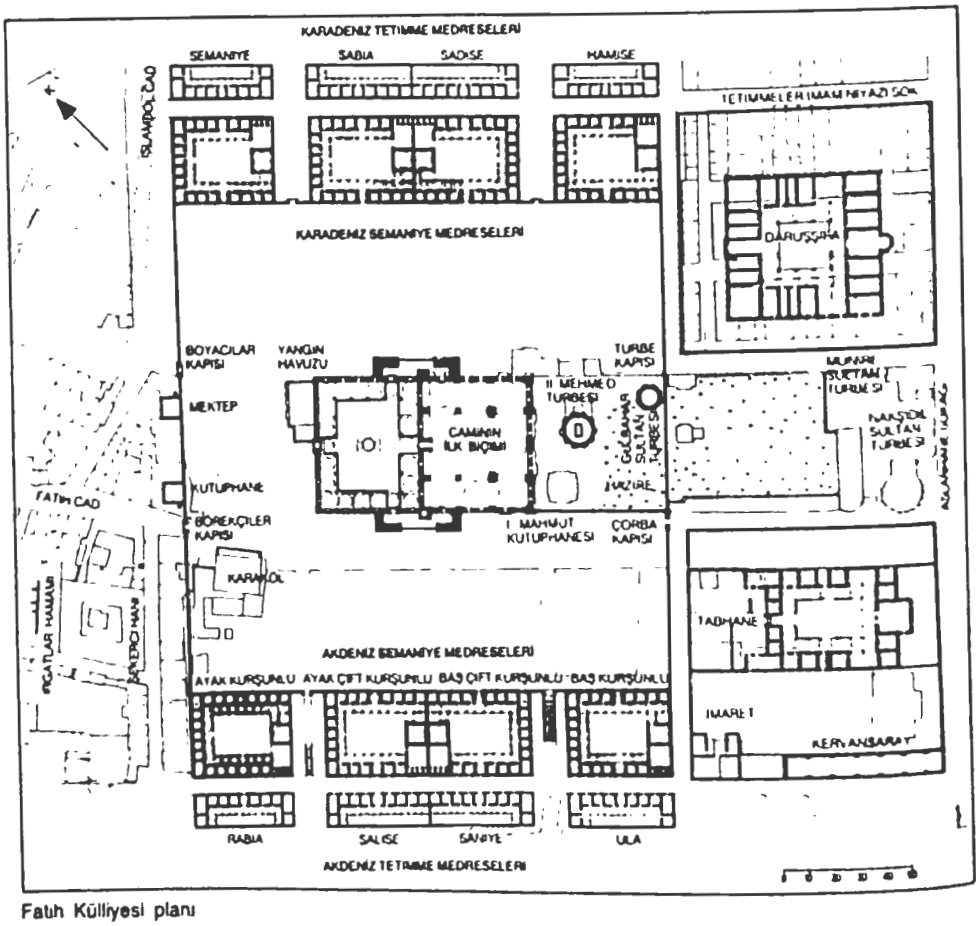

Fatih Külliyesi planı

ken uygulamalarından biri olarak önem taşır.

Yedi kubbeli son cemaat yerinin siyah ve beyaz taş sıralarıyla almaşık olarak örülmüş kemerleri ve kemerlerin arasında kalan duvar parçaları yöre mimarlığının etkisindedir. İki baştaki birer kubbe, cami kütlesinden yanlara doğru taşar. Bunların arkasında yer alan ve birer kapıyla cami iç mekânına, birer kapı ve pencereyle de son cemaat yerine açılan, kubbeyle örtülü iki küçük kanat, Osmanlı erken dönem mimarlığında çok yaygın olan iki yanı tabhaneli cami plan şemasının izini taşır. Caminin tek şerefeli, yalın görünümlü minaresi son cemaat yerinin sağ ucundadır.

Fatih Sultan Mehmed *bak.* Mehmed II

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, İstanbul'da, Kavacık ile Hisarüstü arasında, Asya ile Avrupa'yı Boğaziçi Köprüsü'nden sonra ikinci kez bağlayan asma köprü. Yapımına 4 Aralık 1985'te başlanan ve ankraj blokları arasındaki uzunluğu 1.510 m, orta açıklığı 1.090 m, genişliği 39,4 m, denizden yüksekliği 64 m olan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü 3 Temmuz 1988'de trafiğe açıldı. Köprünün proje hizmetleri İngiliz Freeman, Fox and Partners firması tarafından yerine getirilmiş, inşaatını ise Japon Ishikawajima Harima Heavy Industries Co. Ltd., Mitsubishi Heavy Industries Ltd. ve Nippon Kokan K. K. adlı şirketlerin oluşturduğu konsorsiyum 125 milyon dolar karşılığında üstlenmiştir.

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü projesinin temel özellikleri, taşıyıcı kule temellerinin Boğaz'ın iki yakasındaki yamaçlara oturması, kulelerin tabliye mesnet düzeyinden başlaması ve tabliyesinin Boğaziçi Köprüsü'ndeki gibi ortotropik, berkitmeli panellerden oluşan aerodinamik enkesitli kapalı kutu biçiminde olmasıdır. Boğaziçi Köprüsü'nden farklı olarak, bu köprünün askı kabloları dikey olarak düzenlenmiştir (*bak.* Boğaziçi Köprüsü). Bu kablolar çiftli tertiplenmiş olup gerektiğinde bunlardan biri kolayca değiştirilebilecektir.

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün kule temelleri 14 m × 18 m boyutunda ve ortalama 6 m yüksekliğindedir. Ama zemin durumuna göre yer yer kademeli olarak proje kotundan 20 m daha derine inilmiştir.

Temellerin üzerinde yüksekliği 14 m'ye varan betonarme kaideler yer almakta ve çelik kuleler bu kaidelerin içine 5 m kadar ankre edilmiş bulunmaktadır.

Köprünün ana bloklarına mesnet oluşturan bu kulelerin yüksekliği, temel betonu üst kotundan başlamak üzere 102,1 m'dir. Kuleler yüksek mukavemetli berkitmeli çelik panellerin birbirlerine bulonlanarak birleştirilmesiyle 8 kademe halinde monte edilmiştir. Boyutları tabanda 5 m × 4 m, tepede ise 3 m × 4 m'dir Düşey kuleler birbirlerine ikişer adet yatay kirişle bağlanmış olup, her birinin içinde bakım hizmetleri için bir asansör yerleştirilmiştir.

Taşıyıcı ana kablolar, her kulenin tepesinde yer alan kablo semeri üzerinden geçmektedir. Bunlar git-gel çekim yöntemi ile yapılmış, her seferinde ve bir doğrultuda 4 tel taşıyan kasnağın özel düzenlemelerle 4 m/sn gibi çok yüksek bir hızda çalışması sağlanmıştır. Her ana kablo, bir ankraj blokundan öbürüne uzanan 32 tane büklüm grubundan, ayrıca tepedeki semerlerle ankraj blokları arasında yer alan 4 tane ek gergi büklümünden oluşmaktadır. Her bir büklümde 504 tane, ek bükümlerde ise 288 ve 264 tane çelik tel vardır. Galvanizli yüksek mukavemetli çelikten olan tellerin çapı 5,38 mm'dir. Ana kablo çapı orta açıklıkta 0,77 m, kenar açıklıklarında ise 0,80 m'dir.

Köprünün her iki ucunda, taşıyıcı ana kablolardan gelen çekme yuklerini kaya zemine aktaran, 50 m × 60 m boyutunda ve 35 m kadar derinlikte birer masif betonarme ankraj bloku yer almaktadır. Ankraj bloklarının içinde kabloların tesbit edildiği birer oda vardır.

Kutu kesitli tabliye 33,8 m genişliğinde ve 3 m yüksekliğinde olup, her iki yanında konsol olarak dışa taşan 2,80 m eninde birer yaya yolu bulunmaktadır. Dört gidiş, dört de geliş olmak üzere toplam sekiz şeritli tabliyenin aerodinamik biçimi rüzgâr yükünü azaltmaktadır. Tabliye 62 üniteden oluşmaktadır. Çeşitli uzunluktaki bu üniteler birbirlerine kaynakla birleştirilmiştir Ağırlıkları 115-230 ton arasında değişen tabliye üniteleri, denizden palangalar ile yukarı çekilerek yerlerine yerleştirilmiştir.

Fatiha suresi (Arapça *fatiha*: "açan"). Kuran'ın ilk suresi. Tamamlanan ilk surelerdendir ve yedi âyetten oluşur. Mekke'de inmiş olmakla birlikte, bir kez de Medine'de indiği yolunda rivayet vardır. Yorumcular tarafından Kuran'ın özü, özeti olarak nitelenir. Namazın vazgeçilmez koşullarındandır; günde en az 17 kez, yani farz namazların rekât sayısı kadar okunur.

Fátima, Portekiz'in orta kesiminde, Santarém iline bağlı Vila Nova de Ourém belediyesinde köy ve kutsal yer. Leiria'nın 29 km güneydoğusundaki Cova da Iria Platosu üzerindedir. Adını 12. yüzyılda yaşamış Magripli bir prensesten alır. 1917'den bu yana dünyada Meryem Ana'ya adanmış en önemli ibadet ve hac yerlerinden biridir. İnanışa göre 13 Mayıs 1917'de üç köylü çocuğu (Lucia dos Santos ile kuzenleri Francisco ve Jacinta Marto) kendisini "Tespihli Kadın" olarak tanıtan bir kadınla karşılaşırlar. Bu karşılaşma ekime değin her ayın 13'ünde yinelenir. 13 Ekim'de Fátima'da toplanan büyük bir kalabalık (yaklaşık 70 bin kişi) "Tespihli Kadın"ın üç çocuğa görünmesinin hemen ardından "mucizevi bir güneş olayına" tanık olur.

Başlangıçta bu öyküye inanmayan Leiria piskoposu 13 Ekim 1930'da, Meryem Ana'nın çocuklara gerçekten göründüğünü kabul etti. Aynı yıl papa, burayı ziyaret eden hacıların günahlarının bağışlanacağını açıkladı. Fátima'ya ülke çapında ilk hac seferi 1927'de gerçekleşti. Yapımına 1928'de başlanan Bazilika da 1953'te ibadete açıldı. 65 m yükseklikteki kulesinin üstünde büyük tunç bir taç ile kristal bir haç bulunan ve yanında hastaneler ile şifa evleri yer alan bazilika, küçük bir şapelin bulunduğu geniş bir alana bakar. Burada birçok kimsenin şifa bulduğu söylenir. "Tespihli Kadın"ın ilk görünüşünün 50. yıldönümü olan 13 Mayıs 1967'de yaklaşık bir milyon hacıdan oluşan bir topluluk Papa VI. Paulus'un yönettiği Missa ayininde katılmak ve barış duasını dinlemek için Fátima'da toplanmıştır. Nüfus (1981) köy, 525; köy ve kilise bölgesi (*freguesia*), 7.298.

Fatin Efendi, tam adı DAVUD FATİN EFENDİ (d. 1814, Drama - ö. 22 Haziran 1866, İstanbul), Osmanlı tezkire yazarı ve divan şairi.

İlköğrenimini Drama'da yaptı. 1827'de Mısır'da defterdarlık yapan amcası Mehmed Hüsrev Bey'in yanına gitti. Öğrenimini sekiz yıl orada sürdürdü. 1836'da İstanbul'a döndü. Fatin mahlasını Divan-ı Hümayun kalemine girdikten sonra aldı. Ardından Sadaret Mektubi Kalemi'ne geçti. 1848'de Ticarethane-i Âmire İlâmat Odası'nda mukabeleci oldu, bu görevdeyken öldü.

Şairliğinden çok tezkirecilikiyle öne çıkan Fatin Efendi'nin *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'ar* (1855) adlı yapıtı son şairler tezkiresi olup, Salim ve Safayi tezkirelerinin sona erdiği 1722 ile 1852 arasındaki 627 şairin yaşamöyküleriyle şiirlerinden örnekleri içerir. *Divan*'ını (1871) ölümünden sonra oğlu yayımlamıştır.

Fatinoğlu, Abidin Nesimi (d. 1911, Kığı - ö. 17 Ekim 1991, İstanbul), siyaset adamı ve yayımcı. Siyasal, ekonomik ve toplumsal konulara ilişkin yazı ve yapıtları vardır.

1935'te İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'ni (sonradan İstanbul Teknik Üniversitesi) bitirdi. Öğrenciliği sırasında Yüksek Mühendis Mektebi Talebe Cemiyeti başkanlığı ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) genel sekreterliği yaptı. Kemal Tahir ve Şahap Ahıskal'la birlikte, insan haklarını ve özgürlükleri savunan *Yeni Gidiş* (1935) dergisini çıkardı. Türkçülük tartışmalarının yoğunlaştığı yıllarda *Türkiye'nin Tekâmul Hamlesinde Ziya Gökalp* (1939) adlı kitabını yayımladı. 1942'de *Yeni Yol* ve *Yeni Ses* adlı dergilerdeki yazıları dolayısıyla kovuşturmaya uğradı, sürgüne gönderildi. Sürgün dönüşü 1949-60 arasında Bayındırlık Bakanlığı'nda çalıştı.

1961'de bir süre Sosyalist Partı İstanbul Kurucular Kurulu başkanlığında bulundu. 1970'ten sonra *Katkı* ve kendisinin çıkardığı *Yeni Yolda* dergilerinde sosyalizmin sorunlarına ilişkin görüşlerini dile getirdi. Daha sonra kitap yazımına ağırlık vererek *Marksçı Açıdan Kapitalizmin Analizi* (1974), *Türkiye'de Sosyalizmin Teorik Sorunları* (1976), *Nazım Hikmet mi, Benerci mi?* (1977), *Yılların İçinden* (1977), *Devletin Politikası* (1978), *TKP'den Anılar ve Değerlendirmeler* (1979) adlı yapıtlarını yayımladı.

Fatma, Hz. FATIMATU'Z-ZEHRA olarak da bilinir (d. 609 ?, Mekke - ö. 633, Medine), Hz. Muhammed'in, ilk eşi Hz. Hatice'den olan kızı ve Hz. Ali'nin eşi. Sonraki yüzyıllarda özellikle Şiilerin büyük saygı duydukları bir kişi olmuştur.

Çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile Peygamber'in soyunu sürdüren Hz. Fatma, yaşamı boyunca yanından ayrılmadığı Hz. Muhammed'le birlikte Uhud Savaşı'na (625) da katıldı. Kocası Hz. Ali'den büyük saygı gördü. İslamda birden çok kadınla evliliğin serbest olmasına karşın, Hz. Ali onun sağlığında başka kadınla evlenmedi. Babasının ölümüne dayanamayarak erken yaşta ölen Hz. Fatma, tabutunun bir kadına mı, bir erkeğe mi ait olduğu belli olmayacak biçimde hurma yapraklarıyla örtülmesini vasiyet etti. Hz. Fatma bu biçimde gömülen ilk Müslüman olmuş, İslam dininde tabutun üstünün örtülmesi geleneği de böyle ortaya çıkmıştır.

Hz. Fatma ilk halife Hz. Ebubekir'e biat etmemiş ve Hz. Muhammed'in mirası üzerinde hak iddia etmiştir. İsteklerini geri çevirmesi üzerine de Hz. Ebubekir'le ölünceye değin dargın kalmıştır. Hz. Ali'nin eşi olduğundan, Şiiler onu bütün kadınlardan üstün tutmuşlardır.

Fatma Aliye (d. 9 Ekim 1862, İstanbul - ö. 13 Temmuz 1936, İstanbul), Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak tanınan yazar. Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın kızıdır. Özel öğrenim görerek yetişti. Fransızca ve Arapça dersleri aldı; matematik, hukuk, Arap tarihi ve felsefesi okudu. 1879'da Faik Paşa ile evlendi.

Edebiyat yaşamına George Ohnet'nin (1848-1918) *Volonté* (1889; *Meram*) adlı romanını "Bir Hanım" imzasıyla çevirerek başladı. Edebiyatın kadınlara göre bir uğraş sayılmadığı bir dönemde Fatma Aliye'nin çabasını Ahmed Midhat *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki bir yazısıyla övdü. Daha sonra felsefe, yaşamöyküsü ve roman türündeki yapıtlarında "Mütercime-i Meram" takma adını kullanan Fatma Aliye, ilk ve en başarılı romanı *Muhâdarât*'ta (1892) bir kadının ilk aşkını unutamayacağı inancını çürütmeye çalışır. Çoğunlukla duygusal aşk temalarını işlediği romanlarında, günümüzün eleştirmenlerinin değerlendirmelerine göre, ortalama okurun beğeni düzeyini aşamamıştır.

Meşrutiyet sonrası siyasal yaşamın içyüzünü ortaya koymayı amaçlayan *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (1914) Fatma Aliye'nin yayımlanan son yapıtıdır. Öbür önemli romanları arasında *Ref'et* (1898), *Ûdi* (1899) ve *Enin* (1910) sayılabilir. Yaşamöyküsü ve tarih alanında önemli yapıtlarıysa *Namdaran-ı Zenan-ı İslâmıyân* (1892; Ünlü İslam Kadınları) ve *Teracüm-i Ahval-ı Felâsife*'dir (1900; Felsefecilerin Yaşamları).

Fatma Aliye üzerine Ahmed Midhat'ın, *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* (1893) adlı bir incelemesi vardır.

Fatsa, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 570 km² (1986) olan Fatsa ilçesi doğuda Perşembe ilçesi, güneydoğuda Merkez ilçe ve Gürgentepe ilçesi, güneyde Çamaş, Çatalpınar ve Korgan, güneybatıda Kumru, batıda Ünye ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

İlçe toprakları, Karadeniz kıyısında uzanan ovalık kesimle güneydeki dağlık alandan oluşur. Dağlar, Canik Dağlarının Karadeniz'e doğru alçalan, orta yükseklikteki uzantılarıdır. Yüksek kesimlerinde yaylaların yer aldığı dağlar, bitki örtüsü bakımından çok zengindir. İlçe sınırları içinde Canik Dağlarından doğan çok sayıda küçük akarsu vardır. Bunlardan en önemlisi Fatsa kentinin hemen doğusunda Karadeniz'e akan Bolaman Çayıdır. Dağların kıyıya fazla yakın olmaması nedeniyle Fatsa'nın kıyı alanı, öteki Karadeniz kıyı ilçelerine göre daha geniştir. Bolaman Çayı, eskiden çok girintili olan koyu doldurarak küçük bir ova oluşturmuştur. Doğal plajların yer aldığı kıyılar yer yer dik ve hafif eğimlidir. Konaklama tesislerinin bulunduğu Ilıca'daki kaplıca, ilçenin ilgi gören yerlerindendir.

Fatsa tarım, sanayi ve ticaret açısından Ordu'nun en gelişmiş ilçeleri arasındadır. Doğal yapının bitkisel üretime elverişliliği ve yüzey şekillerinin ulaşımı engelleyecek kadar engebeli olmaması sonucunda tümüyle pazara yönelik üretim yapan önemli bir ilçe durumuna gelmiştir. Fatsa denince akla fındık gelir. İlçe nüfusunun geçimi, fındığın üretimi, işlenmesi ve ticaretine dayanır. Fatsa, Ünye ile birlikte Türkiye fındık ihracatında ön sıralarda yer almaktadır. Fındık işlenmesi ve ticaretiyle ilgili işletmeler kentte yoğunlaşmıştır. İlçenin birçok kıyı köyünde, daha I. Dünya Savaşı öncesinde fındık üretiminin başladığı bilinmektedir. 1984'te, 6 milyonu aşkın meyve veren fındık ağacından 17.588 ton ürün alınmıştı ve bu miktar il toplam fındık üretiminin yaklaşık yüzde 22'sini oluşturuyordu. İlçede pazara yönelik ikinci önemli ürün çaydır. Gerek çay, gerek fındık tümüyle kıyı kesiminin ürünleridir. Hem kıyıdaki vadi oluklarında, hem fındık bahçeleri arasında, hem de yüksek kesimlerdeki düzlüklerde yetiştirilen mısır ise yerel tüketime yöneliktir. Elma ve armut üretimi de oldukça önemlidir.

Hayvancılık, ikincil bir gelir kaynağı olarak önem kazanmıştır. En çok sığır ve koyun yetiştirilir. Yaz aylarında yaylaya çıkarılan, kış aylarında ise fındık bahçelerinde ve tarlalarda otlamaya bırakılan hayvanlar, kurutulmuş mısır saplarıyla beslenir. Balıkçılık, kıyı kesimindeki nüfusun başlıca gelir kaynaklarındandır. En çok hamsi ve yunus avlanır. Et ve Balık Kurumu'nun (EBK) Fatsa'daki Balıkçılık Müessesesi'ne ait olan ve balık konservesi, donmuş balık, balık yağı üreten kombinanın (1982) yanı sıra bir balıkçı barınağı ile betonarme iskelenin yapılması da balıkçılığın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Pontus, Roma ve Bizans egemenliklerinin ardından, 13. yüzyıl başlarında Trabzon'da Komnenosların kurduğu devletin yönetimine giren Fatsa, 14. yüzyılda da Hacı Emiroğulları Beyliği'ne bağlandı. II. Mehmed (Fatih) döneminde, 1461'de Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetinin Canik sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1921'de Ordu il yapılınca, Fatsa da Ordu'ya bağlı bir ilçe merkezi durumuna getirildi.

Fatsa kentinin Pontus kralı Pharnakes tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Pharnakes, kızı Fanizan için burada bir kale yaptırdığından kent Fanizan adıyla anılmış, daha sonra adı Fadisane, Fatisan, Façe biçimlerinde söylenerek zamanla Fatsa'ya dönmüştür. İlin Ordu ve Ünye'den sonra üçüncü büyük yerleşimi olan Fatsa kenti, Karadeniz kıyı yolu üzerinde yer alır. Ordu'nun Kumru, Korgan ve Aybastı ile Tokat'ın Reşadiye ilçelerini kapsayan geniş bir hinterlandın ürünlerini toplayıp dağıtan bir merkezdir. Ticaretin bu kadar gelişkin olmasına karşın, kent nüfusunun asıl geçim kaynağı fındık yetiştiriciliğidir. Yerleşme alanının bitiminde fındık, mısır, meyve ve sebze yetiştirilen tarım alanları başlar. Çok sayıdaki fındık kırma atölyelerine, kentin her kesiminde rastlanır.

Fatsa'nın nüfusu, 1960'larda yoğunlaşan kırdan kente göç hareketi sırasında büyük ölçüde artmış, 1960'ta 6.841 iken 1990'da 40 bine yaklaşmıştır. Nüfusun büyük bölümü kıyı şeridinde yerleşmiştir. Kent, kıyıya koşut olarak büyümektedir. Bir devlet hastanesi bulunan kent, il merkezi Ordu'ya karayoluyla 56 km uzaklıktadır.

Fatsa Belediyesi 1876'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 94.789; kent, 39.467.

fatsiya (*Fatsia japonica*), sarmaşıkgiller (*Araliaceae*) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen çalı ya da küçük ağaç.

Fatsiya (*Fatsia japonica*)
W H Hodge

Fatsiyanın anayurdu Japonya'dır; ama, yaprakları gösterişli, bakımı kolay olduğu için, dünyanın pek çok yerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Doğada 6 m'ye kadar boylanabilen bu bitkinin 45 cm eninde, 7-11 loplu, parlak koyu yeşil renkte, parçalı yaprakları vardır. Bazı çeşitlerde yapraklar alacalıdır. Kapalı ortamlarda ve uygun koşullar altında yetiştirildiğinde, sonradan parlak siyah renkli meyvelere dönüşen beyaz çiçekler açar.

Fatsiyanın sarmaşıkla (*Hedera helix*) çaprazlanmasından elde edilen *Fatshedera lizei* türü de gösterişli yapraklarıyla sevilen bir salon bitkisidir.

fatura, satılan mal ya da yapılan iş karşılığında müşterinin borçlandığı para tutarını göstermek üzere malı satan ya da işi yapan tüccar tarafından müşteriye verilen ticari belge. Vergi Usul Kanunu'nun 230. maddesine göre, bir faturada düzenleme tarihi, seri ve sıra numarası, düzenleyenin adı, varsa ticaret unvanı, iş adresi, bağlı olduğu vergi dairesi ve hesap numarası, malın ya da işin türü, miktarı, fiyatı ve tutarı, teslim tarihi ve (bazı durumlarda) irsaliye numarası bulunmalıdır. Faturalar sıra numarasıyla birbirini izler, en az bir asıl ve bir örnek düzenlenir, baş tarafında iş sahibinin ya da namına imzaya yetkili olanların imzası bulunur. Fatura, malın tesliminden ya da hizmetin yapıldığı tarihten itibaren en geç 10 gün içinde düzenlenir. Türk Ticaret Kanunu'nun 23. maddesine göre, gönderildiği tarihten başlayarak 8 gün içinde içeriğine itiraz edilmeyen fatura kabul edilmiş sayılır. Fatura ticari davalarda özel kanıt sayılır.

Faulhaber, Michael von (d. 5 Mart 1869, Heidenfeld, Prusya - ö. 12 Haziran 1952, Münih), Nazilerin ünlü karşıtlarından olan Münih başpiskoposu ve kardinal.

Roma'da öğrenim gören Faulhaber 1892'de papazlığa atandı. Würzburg (1899-1903) ve Strasbourg (1903-11) üniversitelerinde ders verdi. Önce Speyer piskoposu (1911-17), ardından da Münih ve Freising (1917-52) başpiskoposu olarak görev yaptı. 1921'de kardinalliğe atandı.

Totaliter Nazi politikasına ve ırkçılığa karşı çıkan Faulhaber, Hitler'in Birahane Darbesi'nin (1923) başarısızlığa uğramasında etkili oldu. Nazi rejimi sırasında verdiği vaazlarda Hıristiyanlığın Yahudilikten gelen köklerini vurguladı. Yeni Ahit öğretilerinin Eski Ahit öğretilerinin mantıksal uzantısı olduğunu belirtti. Germen kabilelerinin ancak Hıristiyanlaştıktan sonra uygarlaştığı üzerinde durdu, Hıristiyanlığın değerlerinin Alman kültürü için vazgeçilmez olduğunu savundu. Faulhaber, Üçüncü Reich'ın yıkılışına değin (1945) verdiği bütün vaazlarda, hükümetin tepkisine karşın, var gücüyle Nazizmi eleştirdi. 1934 ve 1938'de Faulhaber'e karşı suikast girişimleri oldu. ABD işgal güçleriyle de işbirliği yapan Faulhaber, Batı Almanya'nın Büyük Liyakat Nişanı'nı aldı.

Yayımlanmış yapıtları arasında *Die Sittenlehre des Evangeliums* (1936; İncillerin Ahlak Öğretileri) sayılabilir.

Faulkner, William (Cuthbert), asıl soyadı (1924'e değin) FALKNER (d. 25 Eylül 1897, New Albany, Mississippi - ö. 6 Temmuz 1962, Oxford yakınları, Mississippi, ABD), ABD'li romancı. Düşsel bir yer olan Yoknapatawpha yöresinde geçen ve buradaki kişi ve olaylar aracılığıyla Güney'in, aynı zamanda da bütün insanlığın yazgısını anlatan romanlarıyla tanınmıştır. 1949'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

Gençliği ve ilk yapıtları. Faulkner, dört erkek kardeşin en büyüğüydü. Ailesi önce komşu ilçedeki Ripley'ye, sonra da Faulkner'ın yaşamının büyük bölümünü geçirdiği daha güneydeki Oxford'a taşındı. Babası Oxford'da at kiralayarak geçimini sağlamaya çalıştı ve bir nalbur dükkânı açtı; ama iflas etti, daha sonra eyalet üniversitesinde işletme müdürü oldu. Aile, Güneyli olmaktan büyük bir gurur duyuyordu. Faulkner, İç Savaş'ta büyük yararlıklar göstermiş ve 36 baskı yapacak kadar popüler olan *The White Rose of Memphis* (1881; Memphis'in Beyaz Gülü) adlı bir roman yazmış olan büyük dedesi William C. Falkner'ın anılarıyla dolu bir ortamda büyüdü.

William, düş gücü geniş, yaratıcı bir çocuktu. Evleri, başta Dickens ve İngiliz edebiyatı klasikleri olmak üzere birçok kitapla dolu olduğundan, düş gücü rasgele okuduğu kitaplarla daha da zenginleşti. Resmî öğrenime ilgi duymadığı için lise ikinci sınıfta okuldan ayrıldı. Komşuları Philip Stone, genç Faulkner'ın eğitimiyle ilgilendi. Onu, Oxford'da henüz tanınmayan Charles Baudelaire, Paul Verlaine ve Stéphane Mallarmé gibi, çoğu simgeci ya da modernist edebiyatçıların yapıtlarıyla tanıştırdı. Bu yazarların yanı sıra Oscar Wilde, James Joyce, T. S. Eliot ve Conrad Aiken'i de okuyan Faulkner ayrıca kendi kendine Fransızca öğrendi. 1918'de Kanada Krallıyet Hava Kuvvetleri'ne yazıldı ve pilotluk eğitimi görmek üzere Toronto'ya gönderildi. Ama temel eğitimini tamamlayamadan savaş sona erdi. Oxford'a döndüğünde terhis edilmiş askerler için çıkarılan özel izinden yararlanarak Mississippi Üniversitesi'ne yazıldı. Burada kısa süren öğrenciliği sırasında bir öğrenci birliğinde çalıştı ve bir edebiyat dergisinde şiirlerini yayımladı. Bunu izleyen yıllarda bir yandan yazdı, bir yandan da "kâğıt, tütün, yiyecek ve biraz da viski parası" kazanabilmek için çeşitli işlere girip çıktı. 1921 sonbaharında New York'ta bir kitapçıda tezgâhtar olarak çalıştı. Daha sonra Oxford'un hemen dışında üç yıl postane müdürlüğü yaptı. Pastoral şiirlerden oluşan ilk kitabı *The Marble Faun*'u (1924; Mermer Faun) Phil Stone'un yaptığı para yardımıyla yayımlayabildi.

1925'in ilk yarısını New Orleans'ta geçirdi; orada, belki de yaşamında ilk ve son kez bir edebiyat çevresine girdi. Ağır yaralı bir pilotun Georgia'ya dönüşünü anlatan ilk romanı *Soldier's Pay*'i (Askerin Ödülü) bu sırada yazdı. O dönemde New Orleans edebiyat çevresinin en önemli adı olan roman ve öykü yazarı Sherwood Anderson, Faulkner'ın romanını kendi yayımcısına salık verdi. Aynı yılın temmuz ayında Faulkner bir şileple İtalya'ya gitti. Oradan geçtiği Paris'te romanının yayımlanacağını öğrendi. Geri döndükten sonra birkaç yıl Oxford'da ve yazları Mississippi'nin Körfez Bölgesindeki Pascagoula'da çeşitli işlere girip çıkarak geçimini sağladı. Boyacılık, marangozluk, profesyonel golf oyunculuğundan başka karides avcılığı yapan bir teknede çalıştı ve kendi anlattıklarına göre Louisiana'nın bataklık kanallarında çalışan bir sürat motorunda rom kaçakçılığı yaptı. Bir yandan da durmadan yazıyordu.

İkinci romanı *Mosquitoes* (1927; Sivrisinekler) New Orleans edebiyat çevresine yöneltilen ağır bir taşlamaydı. Bu romanıyla Faulkner, böyle çevreleri reddetmiş, kendini bu tür ilişkilerin dışına itmiş oldu. Roman ve şiirlerinin yanı sıra öykülerini de Phil Stone aracılığıyla çeşitli dergilere yolladı. Ama öyküleri, hiçbiri yayımlanmadan geri gönderildi. 1927'de bitirdiği üçüncü romanı *Flags in the Dust* da (Tozlu Bayraklar) önceki iki romanının yayımcısı tarafından geri çevrildi. Bunun üzerine Faulkner yapıtlarının yayımlanmasından umudunu kesti ve yazdıklarını yayımcılara beğendirme kaygısını taşımaksızın yeni romanı *The Sound and the Fury*'yi (1929; *Ses ve Öfke*, 1965) yazmaya koyuldu.

Bir süre sonra başka bir yayımcı *Flags in the Dust*'ı, Ocak 1929'da *Sartoris* (*Sartoris*, 1985) adıyla yayımladı. Ama özgün metinde bilinmeyen biri tarafından bazı değişiklikler yapılmıştı. Yer yer dengesiz bir biçimde işlenmiş ve aşırı duygusal bölümlerin bulunduğu çıraklık döneminin bu son ürününde Faulkner aynı zamanda, düşsel Yoknapatawpha yöresini ve daha sonra geliştireceği temaları ilk kez ele almıştı. Bir başka yayımcının aynı yılın ekim ayında yayımladığı *Ses ve Öfke*'de ise, soylu Compson ailesi aracılığıyla bütün toplum düzeninin yozlaşmasını ve çöküşünü anlattı. Olağanüstü bir tekniği ve psikolojik derinliği yansıtan, dört ayrı kahramanın bakış açısından kaleme alınmış bu roman, Faulkner'ın ilk başyapıtıydı.

Faulkner, Haziran 1929'da gençlik aşkı Estelle Oldham ile evlendi. Bu arada "düşleyebildiğim en korkunç öykü" diye tanımladığı yapıtı *Sanctuary*'yi (1931; *Kutsal Sığınak*, 1962, 1986) yayımcı Harrison Smith'e gönderdi, ama Smith romanı sakıncalı bularak yayımlamadı. Sonbaharın sonlarına doğru Faulkner, geceleri itfaiyeci olarak çalışırken, bir yandan da *As I Lay Dying*'i (1930; *Döşeğimde Ölürken*, 1965, 1990) yazdı. Bu arada *Ses ve Öfke* üzerine yazılan eleştiriler, yayımcıları Faulkner'ın öykülerini yeniden gözden geçirmeye yöneltti. Yerel olmayan, büyük bir dergide yayımlanan ilk öyküsü "A Rose for Emily"ydi (1930; Emily İçin Bir Gül). Çok geçmeden bunu başka öyküler izledi. Bu arada Faulkner, İç Savaş'tan kısa süre önce yapılmış büyük ve harap bir ev satın aldı ve buna Rowanoak adını verdi.

Olgunluk dönemi. Faulkner, 1930-1942 arasında bir yandan Hollywood'da film senaryoları üzerinde çalışırken, bir yandan da iki öykü kitabı, *A Green Bough* (1933; Yeşil Bir Dal) adlı bir şiir kitabı ve dokuz roman yayımladı. Bu romanlardan *Döşeğimde Ölürken*'de yoksul bir beyaz aileyi, bu ailenin bireylerinin, ölen annelerini Yoknapatawpha'daki Jefferson'a gömebilmek için göze aldıkları zorlu yolculuğu anlatıyordu. Yayımcısının kitapla ilgili görüşlerini değiştirmesi üzerine, Faulkner'ın, "korkunç" yönlerine dokunmadan yeniden yazdığı *Kutsal Sığınak*, geniş bir okur kitlesince tutulan tek yapıtı oldu. *Light in August*'ta (1932; *Ağustos Işığı*, 1968, 1990) melez olup olmadığı belli olmayan, ama ne beyazların, ne de Siyahların dünyasında yaşayabilen Joe Christmas'ın portresini çizdi. Pilotları konu alan *Pylon* (1935, İşaret Kulesi), üç kardeşinin en küçüğü olan Dean'ın bir uçak kazasında, *Sartoris*'in kahramanının ölümüne benzer biçimde olduğu yıl yayımlandı. Düşsel Yoknapatawpha aracılığıyla ABD'nin eski Güney eyaletlerini yansıtan *Absalom, Absalom!* (1936) Faulkner'ın en iyi kitaplarından biri olmasına karşın, okuyucu kaybetmesine yol açacak kadar sert eleştiriler aldı. *The Unvanquished* (1938; Yenilmeyenler), *Sartoris*'teki kişilerin İç Savaş'ta ve savaş sonrasındaki öykülerini anlatıyordu. *The Wild Palms* (1939; Yaban Palmiyeleri), dönüşümlü olarak birbirini izleyen iki ayrı öyküydü. *The Hamlet* (1940; Küçük Köy), vicdansız Snopes ailesinin yükselişini anlatan bir üçlemenin ilk cildi olarak çıktı. *Go Down, Moses* ise (1942) Mississippi'nin el değmemiş topraklarını ve bu toprakların kıyısında yaşayan bir büyük çiftlik sahibinin soyundan gelen Siyah ve beyazları konu ediyordu. *Pylon* dışında bu romanların tümü de Yoknapatawpha dizisi içinde yer alıyordu.

Yoknapatawpha romanları, Émile Zola'nın *Les Rougon-Macquart* dizisi gibi önceden tasarlanmış değildir. Faulkner bu yapıtlarda doğup büyüdüğü yöreyi, oradaki insanları anlatmış, çocukluğundaki hizmetçileri Caroline Barr'ın (Callie Ana) kölelik günlerine ilişkin olarak anlattığı öykülerin ya da Oxford'da kent meydanında kulak misafiri olduğu öykülerin bıraktığı izlenimlerden yola çıkmıştır. Ama bütün bu öyküleri imgeleminde geliştirmiş, kendi deyişiyle "gerçekleri apokrifaya" dönüştürmüştür. Bir olayı ele alışı ya da bir karakter üzerine yargısı romandan romana farklılık gösterse de, sonuçta bir çeşitliliği, daha da önemlisi bir bütünlük duygusunu yakalayabilmiştir. Onun bu romanlarında, daha önceki Amerikan romanlarında az rastlanan üç özellik göze çarpar: Olayların büyük ölçüde doğal çevrelerince belirlenmesinden kaynaklanan bir mekân duygusu, yaşayan geçmişi ileten bir tarih duygusu ve öyküyü anlatanın genellikle bir topluluğun düşsel sesi olmasından kaynaklanan bir topluluk duygusu.

Romanları, konuları bakımından bir bütünlük gösterse de, Faulkner'ın konuya yaklaşımı her yapıtında değişiktir. Her romanında, ortaya attığı sorunun çözümü için yeni yöntemler benimser. Bazen bir romanın zihinsel bir görüntüyle başladığı olur. Örneğin kendisi, *Ağustos Işığı*'na tozlu bir yolda yalınayak yürüyen gebe bir kadın görüntüsüyle başladığını, asıl sorunun o kadının oraya nasıl geldiğini ve daha sonra neler olacağını açıklamak olduğunu söylemiştir. Bu sorunun yanıtlarını, ilk bölümü yazarken kendisi de bilmemektedir. *Döşeğimde Ölürken*'de ise farklı bir yazma yöntemi benimsemiştir. Kendi anlattığına göre, ters çevrilmiş bir el arabasının üstünde büyük bir hızla kaleme aldığı bu yapıtı daha önce zihninde bütünüyle canlandırmıştır. *The Unvanquished*, *The Hamlet* ve *Go Down, Moses*'ı ise, daha önce çeşitli dergilerde yayımlanan öykülerinden yola çıkarak romanlaştırmıştır. Faulkner simgeci ve modernist yazarların yapıtlarından öğrendiği (orn. J. Joyce) iç monolog türünden teknikleri de denemiştir. Ama aynı zamanda her yazarın kendi tekniğini ortaya koyması ve bunu her yeni yapıtında daha da geliştirmesi ilkesini benimsemiş ve uygulamıştır. Örneğin bazı yapıtlarında aptal ya da deliliğin

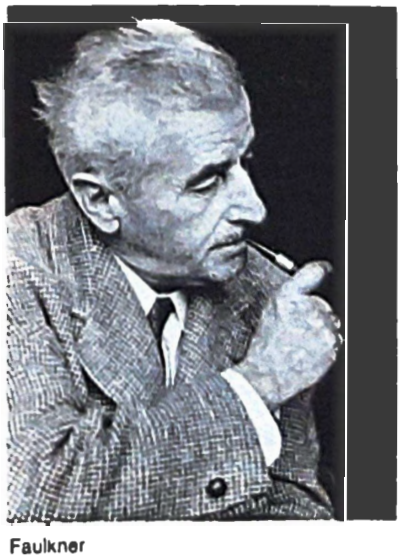

Faulkner
Robert Capa Magnum

eşiğine gelmiş insanların iç monologlarına yer vermiştir. Kendine mal ettiği bir başka teknik de, anlamı ertelemektir. Öyle ki Faulkner, bir romanın konusunun çevresinde, bir cangılın içindeki gizli bir kenti ararcasına dolaşır. Üslup olarak, gelenekselin karşısına çağdaş olanı, karmaşıklığın ya da gereksiz belirsizliğin karşısına yalınlığı koymuş, Shakespeare'i andıran yüce bir uslubu Güneyli mizahıyla kaynaştırmıştır.

Faulkner geniş okur kitlesine, yapıtlarının yayımlanmasından çok sonra ulaştı. 1940'ların başında, kitaplarının iyi yapılmış çevirileriyle Fransa'da tanınıyordu. Ama kendi ülkesinde unutulmaya yüz tutmuştu; ona büyük bir hayranlık besleyen ABD'li romancılar dışında neredeyse hiç kimse tarafından okunmuyordu. *The Hamlet* ve *Go Down, Moses*, "The Bear" (*Ayı*, 1967, 1991) adlı olağanüstü öyküsü gibi en iyi yapıtlarından bazılarını içermekle birlikte, hemen hemen hiç yankı uyandırmamıştı. 1945'te, ilk yayımcısının deposunda kalmış birkaç *Mosquitoes* nüshası dışında romanları piyasadan kalkmıştı. Geçimini roman ve öyküleriyle sağlayamayan Faulkner, Hollywood'da çok az bir ücret karşılığında senaryo yazmak üzere uzun süreli bir anlaşma imzaladı.

1946'da *The Portable Faulkner*'ın (Faulkner Cep Kitabı) yayımlanmasıyla Faulkner ikinci kez ve daha büyük bir üne kavuştu. Bu kitapta okur, tarih sırasına göre düzenlenmiş birçok yapıttan seçilen parçalar aracılığıyla Yoknapatawpha efsanesini bir bütün olarak okuma olanağını bulabiliyordu. Yapıtlarına hayranlık duyan bazı romancılar, bu kitabın piyasaya çıkmasının ardından Faulkner üzerine çeşitli denemeler yazdılar. Yeniden canlanan ilgi karşısında Random House yayınevi onun yapıtlarını birbiri ardına yayımlamaya başladı. 1948'de çıkan ve gururlu bir Siyahı linç edilmekten kurtaran bir beyaz çocuğu anlattığı *Intruder in the Dust* (Tozun İçine Giren) adlı yeni romanı, *Kutsal Sığınak*'tan sonra halk tarafından tutulan ilk yapıtı oldu. 1949'un başında yayımlanan *Collected Stories*'e (Toplu Öyküler) Ulusal Kitap Ödülü verildi. Aynı yılın sonunda Faulkner Nobel Ödülü'nü kazandı. Ödül töreninde, insanlığın gelecekte, kendi kendini yok etmenin eşiğindeki bir dünyada yaşayacağını ileri süren ünlü konuşmasını yaptı.

Faulkner, Dışişleri Bakanlığı adına 1954'te Peru ve Brezilya'ya, 1955'te Japonya'ya, Filipinler'e ve Batı Avrupa'ya, 1957'de Yunanistan'a, 1961'de Venezuela'ya gitti. 1957-58 yıllarında konuk yazar olarak Virginia Üniversitesi'nde bulundu. Siyahlara büyük yakınlık duymakla birlikte, Güney milliyetçiliğinin güçlü kalıntılarını taşıyor, Güney'in, kendi birliğini, Kuzey'in müdahalesi olmaksızın kurması gerektiğine inanıyordu. Görüşleri birçok Siyahı ve beyazı rahatsız ettiği gibi, hem liberallerin, hem de muhafazakârların tepkilerine yol açtı.

Faulkner zaman zaman kendini içkiye verse de, yazmayı sürdürdü. 1951'de *Kutsal Sığınak*'ın devamı niteliğindeki üç perdelik oyunu *Requiem for a Nun*'ı (Bir Rahibenin Ruhu İçin Dua) yayımladı; her perdede bir öyküyü anlatan öndeyişler, oyuna bir roman havası veriyordu. 1954'te, üzerinde yaklaşık 10 yıldır çalıştığı en uzun romanı *A Fable* (Bir Masal) çıktı. Romanın kahramanı, I. Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda onbaşı olarak yeniden dünyaya gelen İsa'ydı. Faulkner son dönem romanlarında, imgeleminde zenginleşerek süren Yoknapatawpha öyküsünü tamamlamaya çalıştı. Ama bu kez Yoknapatawpha'nın olumlu özelliklerini öne çıkarıyor, insan doğasına daha hoşgörülü bir biçimde yaklaşıyordu; önceki yapıtlarında bulunan kötümser hava, artık zayıflamıştı. *The Town* (1957; Kasaba) ve *The Mansion*'la (1959; Malikâne) Snopes ailesini anlatan üçlemesini tamamlayan Faulkner, çocukluğa özlemle bakan bir güldürü niteliğindeki son kitabı *The Reivers*'ın (1962; Yağmacılar) yayımlanmasından bir ay sonra öldü. Bir yıl arayla Hemingway'i izleyen ölümü, ABD romanına yeni bir biçim kazandırmış olan bir kuşağın sonunu işaret ediyordu. Faulkner'ın Türkçede yayımlanan öteki yapıtları arasında *Kırmızı Yapraklar* (1959), *Güneş Batınca* (1960), *Aşk ve Ölüm* (1968), *Dilek Ağacı* (1983), *Mayday-Bir Mayıs Günü* (1989) yer alır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Öykü. *These 13* (1931; Bu On Üçü), *Dr. Martino and Other Stories* (1934; *Dr. Martino*, 1956), *Knight's Gambit* (1949; *Duman*, 1952, 1991), *Big Woods* (1955; Büyük Ormanlar).

Fauna, Eski Roma dininde, ormanların, tarlaların ve sürülerin bereket tanrıçası. Faunus'un karısı, kız kardeşi ya da kızı olarak değişik biçimlerde betimlenir.

fauna ardışım yasası, fosil hayvan (ve bitki) topluluklarının, zaman içinde belirli bir sırayla birbirini izlediğini ya da birbirinin yerini aldığını belirten jeoloji yasası. Üst üste çökelmiş ardışık katman dizileri ve bu katmanlarda bulunan fosil faunaları, özellikle Kambriyen Dönemin (y. 570-500 milyon yıl önce) başlangıcından bu yana Yer'in tarihini oldukça ayrıntılı biçimde inceleme olanağı verir. Faunaların birbirini izlemesi, evrimin genellikle basitten karmaşığa doğru düzenli biçimde ve kendini yinelemeksizin gelişen bir süreç olmasının sonucudur. Canlılar yeryüzünün coğrafi bölgelerinde geniş bir dağılım gösterdiği ve bir bölgenin faunasını oluşturan hayvanlar zamanla birbirinden farklılaştığı için, ayrı bölgelerdeki katmanlar arasında ilişki kurulabilir ve bu katmanların oluşum tarihleri saptanabilir. Fauna ardışımı hem stratigrafinin en önemli yol göstericisi, hem de jeolojik zaman cetvelinin temelidir. Jeolojik katmanlarda birbirini izleyen bitki ve hayvan grupları çevre koşullarının da göstergesi olduğundan, tarihi boyunca Yer'e egemen olan iklim ve çevre koşulları bu fosiller aracılığıyla incelenebilir.

fauna kuşağı *bak.* faunazon

faunazon, FAUNA KUŞAĞI olarak da bilinir, stratigrafide, belirli bir zamana ya da çevreye özgü bir faunayı içeren katman birimi. Biyozondan(*) farklılığı, belirli bir cins ya da türden çok, bir fosil topluluğu temelinde tanımlanmasıdır. Faunazona karşılık gelen jeolojik zamana faunakron denir.

Faunus, Eski Roma'da nitelikleri Eski Yunan tanrısı Pan'la özdeşleştirilen kır tanrısı. Faunus'a önceleri kırsal bölgelerde, tarlalara ve sürülere bereket verdiği için tapınılırdı. Zamanla yalnızca orman tanrısı olarak görülmeye başladı; ormandan gelen sesler onun sesi sayılırdı. Onun birçok özelliğini paylaşan dişisi Fauna'nın adı, Batı dillerinde, belirli bir bölgeye ya da döneme özgü hayvan varlığını belirtmek için kullanılır oldu.

Saturnus'un torunu olan Faunus, Fauns olarak bilinen benzeri yaratıkların eşliğinde, Yunan Satyrleri gibi yarı insan yarı keçi biçiminde betimlenirdi. Pan gibi Faunus da eğlence ve şenliklerle ilişkiliydi. Faunus adına yılda iki kez düzenlenen şenliklerin başlıca özelliği sefahattı. Hıristiyanlığın yayılmasına değin Roma'da her şubat ayında aynı zamanda Faunus'un onuruna düzenlenen bereket töreni Lupercalia'da (Luperci Şenlikleri) gençler kısırlığı kovmak, toprağa verimlilik getirmek ve halkı kötü güçlerin etkisinden kurtarmak için keçi kılığında sokaklarda koşardı.

Faure, Edgar (-Jean), takma adı EDGAR SANDAY (d. 18 Ağustos 1908, Béziers - ö. 30 Mart 1988, Paris, Fransa), Fransız hukukçu, siyaset adamı, başbakan (1952, 1955-56) ve Beşinci Cumhuriyet'in önde gelen de Gaulle'cülerinden.

Faure, Paris Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda Rusça öğrenimi gördü; ardından Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirdi ve avukatlığa başladı. Daha sonra siyasete atılarak Radikal Parti'ye girdi. II. Dünya Savaşı sırasında Paris'te kaldı ve General Charles de Gaulle'ün Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi'ne katılarak Direniş Hareketi'nde görev aldı (1943-44).

1946'da Ulusal Meclis üyeliğine seçilen Faure, 1952'de altı hafta, 1955'te ise bir yıl süreyle başbakanlık yaptı. Dördüncü Cumhuriyet'in 1958'de sona ermesi ve de Gaulle'ün iktidara gelmesiyle bir süre yönetimin dışında tutulmasına karşın, 1962'den sonra yurt dışında önemli görevler aldı; 1966'da tarım bakanlığına getirildi. Mayıs-Haziran 1968 öğrenci olaylarının ardından eğitim bakanı oldu ve bir yıl içinde üniversite sistemini değiştirdi.

De Gaulle'ün 1969'da istifa etmesi, giriştiği reformlar yeni başkan George Pompidou tarafından onaylanmayan Faure için ikinci bir düşüşe yol açtı. Bununla birlikte 1973'te Ulusal Meclis başkanlığına geldi ve 1978'e değin bu görevde kaldı. 1979-81 arasında Avrupa Parlamentosu üyeliğine seçildi.

Faure, 1978'de Académie Française'e seçildi. Çeşitli siyasal ve toplumsal yapıtlarının dışında, Edgar Sanday takma adıyla yazdığı polisiye romanları da vardır.

Faure, (François-) Félix (d. 30 Ocak 1841, Paris - ö. 16 Şubat 1899, Paris), Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in altıncı cumhurbaşkanı (15 Ocak 1895-16 Şubat 1899). Cumhurbaşkanlığı sırasında ülkesiyle İngiltere arasında diplomatik çatışmalar çıkmış, Rusya ile ilişkiler yumuşamış, Dreyfus Olayı'nın yankıları sürmüştür.

Le Havre'da sanayicilik yaptıktan sonra kentin vali yardımcılığına getirildi. 1881'de, Seine-Inférieure (bugün Seine-Maritime) ilinden (*département*) Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Mecliste Léon Gambetta'nın cumhuriyetçi yandaşlarıyla birlikte oturdu.

Sömürgeler bakanı (1883-85) ve iki kez denizcilik bakanı (1895'e değin) olarak görev yaptıktan sonra cumhurbaşkanlığına seçildi. Faure'un bu beklenmedik zaferi sola ve onların adayı Henri Brisson'a indirilmiş bir darbe oldu. Cumhurbaşkanlığı sırasında Fransa'nın Madagaskar'ı işgalini onayladı; 1896 ve 1897'de Rus çarı II. Nikolay ile karşılıklı ziyaretlerde bulundu. Sudan'da İngilizlerle Fransızlar arasında çıkan Faşoda Olayı'nda (1898) uğradığı başarısızlık saygınlığının azalmasına yol açtıysa da, Faure'un 1890'larda karşı karşıya kaldığı en önemli sorun Dreyfus Olayı idi. Kanıtların yetersizliğine karşın vatana ihanetle suçlanan Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un davasının yeniden açılmasına karşı çıkması hem sağdan, hem de soldan tepki gördü. Bu arada birdenbire ölen Faure'un cenaze töreni de Dreyfus yanlısı gruplarla karşı gruplar arasında çatışmaya sahne oldu.

Fauré, Gabriel (-Urbain) (d. 12 Mayıs 1845, Pamiers, Ariège - ö. 4 Kasım 1924,

Paris, Fransa), zarif ve yumuşak müziğiyle çağdaş Fransız müziğinin gelişim yönünü etkileyen besteci.

Fauré'nin müzik yetenekleri küçük yaşta ortaya çıktı; İsviçreli besteci ve öğretmen Louis Niedermayer küçük Fauré'yi dinler dinlemez öğrenci olarak kabul etti. Camille Saint-Saëns ile piyano çalışan Fauré, onun aracılığıyla Liszt ve Wagner'in müziğiyle tanıştı. İlk bestesi olan *Trois romances sans paroles* (*Üç Sözsüz Şarkı*) adlı piyano parçasını daha öğrenciyken yayımladı. 1896'da Paris'te Madeleine Kilisesi orgculuğuna ve Paris Konservatuvarı kompozisyon öğretmenliğine atandı. 1905'te Théodore Dubois'dan boşalan konservatuvar yöneticiliğine getirildi; sağlığının bozulması ve sağırlığı yüzünden çekilmek zorunda kaldığı 1920'ye değin bu görevde kaldı. Maurice Ravel, George Enesco, Jean Roger-Ducasse, Florent Schmitt ve Nadia Boulanger öğrencileri arasındaydı.

Fauré zarif ve duyarlı şarkılarıyla olduğu kadar her türden oda müziği yapıtlarıyla da öne çıkan bir besteciydi. Aralarında "Après un rêve" (y. 1865) ve "Les Roses d'Ispahan"ın da (1884) bulunduğu 100'den fazla şarkıdan başka Paul Verlaine'in dokuz aşk şiirini temel alan *La Bonne Chanson* (1891-92) ve *L'Horizon chimérique* (1922) gibi şarkı çevrimleri yazdı. Piyano repertuvarını zenginleştiren çok özgün ve inceden inceye işlenmiş yapıtları içinde yer alan 13 noktürn, 13 barkarol ve 5 *impromtu* belki de en tipik, en tanınmış besteleriydi. İlk biçimini solo piyano için yazdığı piyano ve orkestra için *Balad*'ı (1881), keman ve piyano için iki sonatı ve keman ve piyano için *Berceuse*'ü de (1880; *Ninni*) popüler piyano parçaları arasında yer aldı. Viyolonsel ve piyano için yazıp daha sonra orkestra düzenlemesini yaptığı *Élégie*, viyolonsel ve piyano için iki sonat ve çok sayıdaki oda müziği yapıtı da sık sık çalınan ve kaydı yapılan besteleri oldu.

Fauré'nin tiyatroya özel bir eğilimi olmamakla birlikte, Maurice Maeterlinck'in *Pelléas et Mélisande*'ı (1898; *Pelleas ve Melisande*, 1944) dışında *Prométhée* (1900) ve *Pénélope* (1903) gibi lirik oyunların da fon müziğini yazdı. *Masques et bergamasques* (1919) ise yalnızca orkestra için yazdığı birkaç yapıttan biriydi. Solo sesler, koro, orkestra ve org için *Requiem Missa*'sı (1887) hemen başarıya ulaşmadıysa da sonradan Fauré'nin en sık seslendirilen yapıtları arasına katıldı.

Geleneksel müzik biçimlerine büyük saygı duymakla birlikte bunlara cesur armonikler ve yeni buluşlar katmaktan hoşlanıyordu. Fauré'nin bu sessiz ve gösterişsiz devrimi, çağdaş Fransız okulunun gerçekleştireceği daha çarpıcı yeniliklerin yolunu hazırladı. Üslubunun en çarpıcı özelliklerinden biri de, her defasında olağanüstü bir incelik ve aldatıcı bir basitlik havasıyla gerçekleştirdiği cüretkâr armoni yürüyüşlerine ve ani modülasyonlara olan düşkünlüğüydü.

Fauresmith kültürü, Üst Pleyistosen Bölümün başlarında (y. 100-75 bin yıl önce), Afrika'da Sahra'nın güneyinde görülen taş alet kültürü. Gene aynı bölgedeki Sangoan kültürle(*) aynı zamana tarihlenmekle birlikte, iki kültürün geliştiği doğal çevreler farklıdır. Fauresmith kültürü açık bozkır yerleşmelerinde görülürken, Sangoan kültür ormanlık bölgelere özgüdür. Bu farklılıklar, bölgede biri ova halkı, öbürü orman halkı olmak üzere iki farklı kültürel grubun varlığını düşündürür.

Adını Güney Afrika'da Oranje Vrystaat'taki Fauresmith kentinden alan bu kültürün özelliği küçük el baltaları, satırlar ve klasik Levalloisien kulturun uçgen mızrak uçlarının da içinde bulunduğu sayısız yonga aletlerdir. Fauresmith kulturunu, *Homo sapiens rhodesiensis* olduğu duşunulen Saldanha insanı oluşturmuştur

Fauriel, Claude (-Charles) (d. 21 Ekim 1772, Saint-Étienne - ö. 15 Temmuz 1844, Paris, Fransa), Fransız bilim adamı ve yazar. Edebi tarih incelemelerine ilginin canlanmasındaki önemli rolü ve karşılaştırmalı edebiyat alanındaki incelemeleriyle tanınmıştır.

Öğrenimini Tournon ve Lyons Oratoryen yüksekokullarında tamamladı. Fransız Devrimi sırasında Cumhuriyetçilerin yanında yer aldı. Orduda görev yaptı ve 1799'da polis şefi Joseph Fouché'nin özel sekreteri oldu. Üç yıl sonra, Napoléon'a duyduğu tepki sonucu görevinden ayrıldı

Bu dönemde *Décade Philosophique*'te yayımladığı makaleleri Mme de Staël'in ilgisini çekti. 1830'da Temmuz Devrimi'nden sonra Sorbonne Üniversitesi'nde Yabancı Edebiyat Kürsüsü'nün başına geldi. Fauriel, 1836'da Edebiyat ve Yazıtlar Akademisi'ne seçildi.

Yunan bağımsızlık hareketinin amacına uygun düşen *Chants populaires de la Grèce moderne*'deki (1824-25, 2 cilt; Çağdaş Yunan Halk Şarkıları) şiirleriyle adını geniş bir okur kitlesine duyurdu. Öbür yapıtları arasında *Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants Germains*, (1836, 4 cilt; Germen Fatihlerin Yönetimi Altındaki Güney Galya Tarihi), Albi Haçlı Seferi üzerine Provans dilinde yazılmış bir şiirin çevirisi olan *Histoire de la croisade contre les hérétiques albigeois* (1837; Albi Heretiklerine Karşı Düzenlenen Haçlı Seferinin Tarihi), ölümünden sonra yayımlanan *Histoire de la poésie Provençale* (1846, 3 cilt; Provans Şiirinin Tarihi) ve *Dante et les origines de la langue et de la littérature Italiennes* (1854, 2 cilt; Dante ve İtalyan Dili ve Edebiyatının Kökeni) yer alır. Fauriel'in anıları, ilişkisi olduğu Madame de Condorcet'nin belgeleri arasında bulunmuş, L. Lalanne tarafından *Les Derniers jours du consulat* (1886; Konsolosluğun Son Günü) adı altında yayımlanmıştır.

Faust, FAUSTUS ya da DOKTOR FAUSTUS olarak da bilinir, Batı halk kültürü ve edebiyatındaki en kalıcı efsanelerden birinin kahramanı. Efsaneye göre, bir Alman astrologu olan Faust, bilgi ve güç elde etme karşılığında ruhunu şeytana satar. Gerçekte Faust adlı bir, hatta iki kişinin yaşadığı, bunlardan birinin şeytandan, yakını ya da dostu olarak söz ettiği bilinmektedir. Bu kişinin (ya da kişilerin) yaklaşık 1540'taki ölümünden sonra büyücülük, simya, astroloji, bilicilik, ruh çağırıcılığı ve hatta sodomiye ilişkin, ilahiyat ve şeytan üzerine bazı incelemeler de içeren karmakarışık bir Faust efsanesi doğmuştur. O dönemin yapıtlarından elde edilen bilgiler Faust'un çok yer gezmiş ve oldukça tanınmış bir kişi olduğunu gösterir, ama kötü bir ün yaptığı da anlaşılmaktadır. Dönemin humanist bilginleri Faust'un büyücülük öykülerini düzmece olarak görüp küçümsemişlerse de aralarında Martin Luther ve Philippe Melanchthon'un da bulunduğu Lutherci din adamları onu ciddiye almışlardır. Sonuçta Paracelcus, Nostradamus, Agrippa von Nettesheim gibi ünlü gizlicilik uzmanları ve bilicilerin ortaya çıktığı bir çağda, hakkında neredeyse hiçbir kesin bilgi bulunmayan Faust, büyücülük simgesi olarak efsaneleşmiştir.

Faust, ölümünden sonraki bu ünlenişini *Faustbuch* (1587; Faust Kitabı) adlı, yazarı bilinmeyen kitaba borçludur. Kitap, Ortaçağda Merlin, Albertus Magnus, Roger Bacon gibi ünlü ortaçağ büyücülerine de uyarlanmış Antik Çağ büyücü öykülerini içeriyordu. Bu öyküler Faust'un başından geçmiş gibi ve kaba bir anlatımla yazılmıştı. Faust'un büyücülük numaraları da kaba bir mizaha yer verilerek anlatılmıştı. Gerçekçi bir uslupla canlandırılan Cehennem'in, acımasız ve korkutucu Faust tipinin yanı sıra, vicdan azabı çeken hiddet dolu Mephistopheles tipi de büyük bir inandırıcılık taşıyordu. Sonradan Thomas Mann, *Doktor Faustus* (1947) romanında bu kitabın bazı bölümlerini hiç değiştirmeden kullandı.

Faustbuch kısa sürede çeşitli dillere çevrilerek bütün Avrupa'da okundu. 1592 tarihli manzum İngilizce çevirisinden esinlenen Christopher Marlowe *The Tragicall History of D. Faustus* (1604; *Doktor Faustus*, 1943, 1965) adlı oyununu yazdı. Yapıtta Faust efsanesi ilk kez trajik bir soylulukla ele alınmıştı. Marlowe, Troyalı Helena'nın Faust'un lanetlenişini onaylamak üzere yeraltından çağrılışını özgün yapıttan daha etkileyici bir biçimde canlandırmıştı. *Faustbuch*'taki kaba bir anlatımla yazılmış ve kaba bir mizah içeren bölümler, bu yapıtta da yer alıyordu. Marlowe'un oyununun Almanca uyarlamalarında, kaba bölümler daha da çoğaltıldı. Trajediyle kaba güldürünün bu karışımı, 200 yıl boyunca çok tutulan Faust oyunlarının ve kukla oyunlarının ayrılmaz bir parçası oldu.

Faust, Christopher Marlowe'un *The Tragicall History of D. Faustus* adlı kitabının 1616 basımındaki kapak sayfasından ayrıntı
British Library, Londra, fotoğraf: R.B. Fleming

Faust'un adını taşıyan büyü elkitaplarının yayımı, giderek büyük bir kazanç kaynağı oldu. Bu kitaplarda, şeytanla anlaşma yapmaktan kaçınma ve gerektiğinde bu anlaşmayı bozma yolları ayrıntılarıyla anlatılıyordu. Bunlar arasında en klasik olanı *Magia naturalis et innaturalis* (Doğal ve Doğal Olmayan Büyüler) Almanya'nın Weimar kentinde bir grandükün kitaplığında bulunuyordu ve Goethe de bu kitabı biliyordu.

Alman yazar Gotthold E. Lessing, bir oyununda (1784) Faust'un kurtuluşunu ele aldı. Aydınlanma çağının usçu yazarlarından biri olarak Lessing, Faust'un bilgi edinme tutkusunu soylu bir tutum olarak görüyor ve oyunun sonunda kahramanını Tanrı'yla uzlaştırıyordu. Ama oyunu bitiremedi. Faust efsanesini büyük bir başarıyla işleyen J. W. von Goethe de Lessing'inkine benzer bir yaklaşımı benimsedi. Goethe'nin *Faust*'unda (1. Bölüm, 1808; 2. Bölüm, 1832; *Faust*, 1926, 1983) Faust mitti, Batı kültür mirasının varabileceği değişik nokta-

ların çok ciddi, aynı zamanda oldukça ironik bir yorumuna dönüştü. Epik, lirik, dramatik özelliklerle, opera ve baleye özgü öğelerle dolu olan bu manzum yapıt, değişik ölçü ve üsluplarda ilahiyat, mitoloji, felsefe, siyasal iktisat, bilim, estetik, müzik ve edebiyat gibi çok çeşitli alanlarda yorumlar getirir. Yapıtın sonunda Goethe, Faust'u günahlarından arındırarak lanetlenmekten kurtarır.

Hector Berlioz, Goethe'nin dramatik şiirini Fransızcaya uyarlayan Gerard de Nerval'in metninden yola çıkarak *La Damnation de Faust* (1846; *Faust'un Lanetlenişi*) adlı sahne kantatını besteledi. İlk kez 1846'da sahnelenen bu yapıt, opera olarak da oynandı. Charles Gounod da Goethe'nin yapıtının birinci bölümünden yola çıkarak *Faust* operasını yazdı. Librettosunu Jules Barbier ve Michel Carré'nin hazırladığı bu opera ilk kez 1859'da Paris'te sahnelendi.

19. ve 20. yüzyıllarda Goethe'ye öykünerek Faust'u lanetlenmekten kurtarmaya çalışan yazarlardan hiçbiri, onun kadar başarılı olamadı. Goethe'nin tersine, oyunu kötü bir sonla bitirenler de vardı. Bu tür uyarlamalar arasında Adelbert von Chamisso'nun *Faust, Ein Versuch*'u (1804; Faust, Bir Deneme), Christian Grabbe'nin *Don Juan und Faust*'u (1829; Don Juan ve Faust), Nikolaus Lenau'nun *Faust: Ein Gedicht*'i (1836; Faust: Bir Şiir), Woldemar Nürnberger'in *Josephus Faust*'u (1847), Heinrich Heine'nin *Doktor Faust: Ein Tanzpoem*'i (1851; Doktor Faust: Bir Dans Şiiri), Paul Valéry'nin *Mon Faust*'u (1946; Benim Faust'um) sayılabilir. Özellikle Lenau ve Valéry, mutlak bilgiyi aramanın tehlikelerini vurguladılar ve bu arayışın mutlak güçle ilişkisini ele aldılar. Onlara göre, Goethe'nin Faust mitini işlerken geliştirdiği bozulmamışlık teması, bütün insanlarda görülen ve *Faustbuch*'taki öykülerde de rastlanan yıkıcı dürtüye ters düşüyordu. Bu yazarlar, Faust'a atfedilen doymak bilmez bilgi tutkusunu ise daha sonraki yazarların çağdaş yorumlarının bir ürünü olarak değerlendirdiler.

Faustina, Annia Galeria, lakabı GENÇ ANNIA GALERIA FAUSTINA (d. y. 125 - ö. 176), Roma imparatoru Marcus Aurelius'un (hd 161-180) kuzeni ve karısı. Bazı askeri seferlerde Marcus Aurelius'a eşlik etmiştir.

İmparator Antoninus Pius'la (hd 138-160) Yaşlı Annia Galeria Faustina'nın kızıydı. 145'te Marcus Aurelius'la evlendi. Marcus Aurelius ertesi yıl sınırlı yetkilerle Antoninus Pius'la hükümdarlığı paylaştığında Senato, Faustina'ya "augusta" unvanını verdi. 170-174'te Tuna Irmağı boyundaki kabilelere karşı yürütülen savaşlarda kocasına eşlik etmesi Faustina'ya *mater castrorum* (ordugâhın annesi) lakabını kazandırdı. Marcus, ayaklanan komutan Avidius Cassius'la savaşmak üzere Doğu seferine (175-176) çıktığında, Faustina gene yanındaydı. Yolculuk sırasında birdenbire ölünce, kutsal nişanlarla onurlandırıldı. Anısına, yoksul kız çocuklarının eğitilmesi için bir okul yapıldı. Miletos'taki kendi adını taşıyan ünlü hamamı da Faustina inşa ettirmişti.

Annia Galeria Faustina'nın mermer büstü; Uffizi Galerisi, Floransa
Alinari-Art Resource/EB Inc

Faustus (RIEZ'LI AZİZ) (d. y. 400, Britanya - ö. y. 490; Güney Fransa'da yortu günü, 28 Eylül), Yarı-Pelagiusçuluğun başlıca temsilcilerinden olan Riez (Fransa) piskoposu.

5. yüzyıl başlarında Galya'nın güneyine gelen Faustus, yeni kurulan İles de Lérins (Fransa'nın güneydoğu kıyısı açıklarında ada) manastır topluluğuna katıldı ve y. 433'te manastırın üçüncü başkeşişi oldu. Riez piskoposu seçildikten (y. 458) sonra 5. yüzyıl boyunca Galya'nın kilise yaşamında önemli rol oynadı.

Faustus'un *De gratia*'sı (Kayra Üzerine) Yarı-Pelagiusçuluğa sonul biçimini kazandırdı. Faustus bu yapıtta Tanrı'nın insanın özgürlüğüne, ne Hıristiyan olmadan önce ne de olduktan sonra karışabileceğini, her türlü imanın kayradan kaynaklandığını ve insan özgürlüğünün de bir tür kayra olduğunu ileri sürdü. Ama bu öğreti 529'da II. Orange Konsili'nce (Fransa) reddedildi. Faustus'un tartışmalı öğretisi, bütün kilislerce aziz sayılmasını engellemiştir.

fauxbourdon *bak.* foburdon

fava, BAKLA EZMESİ olarak da bilinir, iç bakladan yapılan bulamaç kıvamında yemek.

Kuru bakla içi bir tencerede rendelenmiş soğan, kıyılmış dereotu, biraz toz şeker, tuz ve yeterince suyla iyice pişirilir. Bakla, kabuğundan ayrılacak ölçüde piştikten sonra tel süzgeçten geçirilip bir kez daha kaynatılır. Tabağa dökülüp soğutulduktan sonra, üstüne zeytinyağı ve limonla hazırlanan sos gezdirilip yenir. İstenirse toz kırmızı biber, kıyılmış dereotu ya da kuru nane de serpilebilir. Favanın değişik hazırlanış biçimleri de vardır. Ayrıca bezelye ve nohuttan da benzer yiyecekler hazırlanmaktadır.

Favart, Charles-Simon (d. 13 Kasım 1710, Paris - ö. 12 Mayıs 1792, Belleville, Fransa), Fransız oyun yazarı ve tiyatro yönetmeni. *Opéra-comique*(*) türünün yaratıcılarındandır.

Babasının ölümünden sonra hem baba mesleği olan pastacılığı sürdürdü, hem de hafif operalar için librettolar yazdı. 1743'te Opéra-Comique adlı topluluğun sahne amiri oldu; 1758'de de topluluğun yönetmenliğini üstlendi. Oyunlarda karakterlerin çağdaş giysiler yerine, tarihsel yönden kişilik ve konumlarına uygun düşen kostümler giymesi gerektiğini savundu. Bu yeniliği başka yönetmenler de kısa sürede benimsediler.

Favart'ın en iyi oyunu sayılan ve aşk üçgeni üstüne kurulu bir komedi olan *Les Trois Sultanes*'da (1761; Üç Sultan) şarkı ve dans, *La Chercheuse d'esprit* (1741) gibi öteki oyunlarında olduğundan daha az yer tutar. Pastoral oyunlarda özellikle başarılı olan Favart'ın *Bastien et Bastienne* (1753) adlı bu tür bir oyunu, daha sonra Mozart'ın aynı adlı operasına temel oluşturmuştur.

favizm, bakla bitkisine karşı alerji tepkileriyle ortaya çıkan kalıtsal bozukluk. Duyarlı kişilerin bakla yemesi, hatta çiçeklenme döneminde bakla tarlasından geçmesi, alyuvarların parçalanmasından kaynaklanan ağır bir kansızlığa yol açar.

Favizmi daha çok İspanyollar, Yunanlılar İtalyanlar gibi Akdeniz kökenli toplumlarda görülür. Eşeye bağlı kalıtımla aktarılan bu duyarlılık, glikoz-6-fosfat dehidrogenaz eksikliğiyle(*) yakından ilişkilidir.

favor testamenti, vasiyetin geçerliğinin üstün tutulması ilkesi. Vasiyette güdülen asıl amacın olabildiğince gerçekleştirilmesini öngörür. Roma hukukunda koşula ya da vadeye bağlı vasiyetler kural olarak geçerli olmamasına karşın, bazı durumlarda vasiyet eden lehine yapılan bir yorumla koşul ya da vade yazılmamış sayılır ve vasiyet geçerli kabul edilirdi. Bu ilke özellikle askerlerin yaptıkları vasiyetnamelerde (*testamentum militum*) uygulanırdı.

20. yüzyılda da geçerliğini koruyan bu ilkeye Türk Medeni Kanunu'nda (TMK) dolaylı bir biçimde yer verilmiştir. TMK'nın 519. maddesine göre, vasiyetin geçerli sayılması için lehine vasiyette bulunulan kimsenin medeni haklardan yararlanma ehliyetinin olması gerekir. Bu nedenle, örneğin tüzel kişiliği olmayan topluluklar lehine yapılmış bir vasiyetin geçersiz sayılması gerekir. Ama *favor testamenti* ilkesi doğrultusunda düzenlenen aynı maddenin 2. fıkrası, tüzel kişiliği olmayan bir topluluğa belirli bir amaçla yapılan vasiyet yoluyla bağışın, o amacın gerçekleştirilmesi koşuluyla topluluğu oluşturan kimselere ait olacağı belirtilmiştir. Bir ev hayvanı lehine vasiyette bulunulması durumunda da bu vasiyeti hayvanın bakımı konusunda mirasçılara yüklenmiş bir yükümlülük sayarak vasiyette bulunanın isteğini yerine getirme yoluna gidilebilir. Vasiyet eden anlamsız, yararsız ya da sırf başkasını rahatsız etme amacına yönelik koşullar ya da yükümler öngörmüşse, söz konusu vasiyet bunların geçersiz sayılması yoluyla yerine getirilir.

Favorinus (ü. 2. yy), Romalı şüpheci filozof ve hatip.

Roma dışında Atina, Korinthos ve Ephesos'ta da (Efes) bulundu. Herodes Atticus ile Gellius ve Fronto'nun öğretmeni, Plutarkhos'un da arkadaşıydı. İmparator Hadrianus döneminde Roma'da yüksek görevlere getirildi, ama daha sonra gözden düşerek Khios'a (Sakız) sürüldü. Hadrianus döneminin sonuna (İS 138) değin sürgünde kaldı. Daha sonra Roma'ya dönerek eski konumuna yükseldi.

Favorinus, felsefe konuşmaları, söylevler, bir tarih derlemesi ve anılar kaleme aldı. Bir konuşması (Sürgün Üzerine) Vatikan'daki Yunanca bir papirüsten alınarak 1931'de basıldı. Öteki yapıtlarının ancak bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır.

Favosites, Fosillerine Ordovisiyen Dönem ile Permiyen Dönem arasında (y. 500-225 milyon yıl önce) çökelmiş deniz kayaçlarında rastlanan soyu tükenmiş mercan cinsi. Kendine özgü biçimiyle kolayca tanınan bu hayvanlar koloni halinde yaşar; her koloni, tek bir mercanı barındıran, birbirine sıkıca bağlanmış uzun, dar borucuklardan oluşur ve kesiti bal peteğini andırır.

Favre, (Gabriel-Claude-) Jules (d. 21 Mart 1809, Lyon - ö. 19 Ocak 1880, Versailles, Fransa), III. Napoléon'un önde gelen muhaliflerinden. Fransız-Alman Savaşı'nı (1870-71) sona erdiren Frankfurt Antlaşması'nın görüşmelerine katılmıştır.

1830 Devrimi'nden sonra cumhuriyetçi oldu. 1849'da Rhône ilinden (*département*) Yasama Meclisi'ne seçilmesinin ardından Victor Hugo ve başkalarıyla birlikte 2 Aralık 1851 hükümet darbesine karşı Paris sokaklarında silahlı bir direniş örgütlemeye

çalıştı. Bundan sonra bir süre siyasetten çekildi.

Favre 1857'de Paris'ten milletvekili seçildikten sonra, imparatorluk rejimine karşı cumhuriyetçi bir muhalefetin doğuşunu haber veren "beşler" arasında yer aldı. 1858'de, III. Napoléon'a suikast girişiminde bulunan Felice Orsini'yi savunarak sivrildi. 1863'te cumhuriyetçilerin önderi oldu, Meksika'yla ilgili planlara ve Roma'nın işgaline şiddetle karşı çıkmaya başladı. Etkili ve kapsamlı konuşmaları 1867'de Académie Française'e seçilmesini sağladı.

4 Eylül 1870'te Ulusal Savunma Hükümeti'nde General L.-J. Trochu yönetiminde başkan yardımcısı ve dışişleri bakanı olan Favre, Fransa'ya karşı zafer kazanmış olan Almanya ile yürütülecek barış görüşmelerinde ülkesini temsil etmek gibi ağır bir görev üstlendi. Favre'ın 6 Eylül 1870'te "Almanya'ya ne bir karış toprak, ne de kalelerimizin tek bir taşını veririm" biçimindeki iddialı sözlerine karşılık Bismarck, 19 Eylül'deki Ferrières buluşmasında, Alsace-Lorraine'in Almanya'ya verilmesinin barışın vazgeçilmez koşulu olduğunu bildirdi. Favre, orduların durumunu bilmeksizin ve Bordeaux'daki hükümete danışmaksızın 28 Ocak 1871'de ateşkesi imzaladı.

Ateşkes görüşmelerindeki işlevinin henüz bilinmediği bir sırada, 8 Şubat 1871'de altı değişik seçim bölgesinden Ulusal Meclis'e seçilen Favre, Thiers tarafından Almanlarla kesin barışı imzalamakla görevlendirildi. 2 Ağustos 1871'de gözden düşmüş bir durumda bakanlıktan istifa eden Favre bu tarihten sonra köşesine çekildi.

Fawcett, Dame Millicent Garrett (d. 11 Haziran 1847, Aldeburgh, Suffolk - ö. 5 Ağustos 1929, Londra, İngiltere), İngiltere'de kadınlara oy hakkı mücadelesinin önderlerinden.

Radikal görüşlü bir ailenin 10 çocuğundan yedincisiydi. Gemi sahibi olan babası Newson Garrett, İngiltere'nin ilk kadın hekimlerinden olan ablası Elizabeth Garrett

Dame Millicent Garrett Fawcett
British Museum, Londra, fotoğraf.
J.R. Freeman & Co. Ltd

Anderson'ın mesleğe kabul edilme mücadelesini yıllar boyunca desteklemişti. Millicent 23 Nisan 1867'de, Cambridge Üniversitesi'nde siyasal iktisat profesörü olan radikal eğilimli siyaset adamı Henry Fawcett ile evlendi. Kadınlara oy hakkıyla ilgili ilk konuşmasını 1868'de yaptı. Kör olan kocasını her türlü engel karşısında desteklerken, kocası da onun mücadelesine güç verdi.

Fawcett, 1871'de İngiltere'de kadınların öğrenim gördüğü ilk yüksekokullardan biri olan Cambridge'deki Newnham College'ın kuruluşuna önemli katkılarda bulundu. 1897'de Kadınlara Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği'nin (NUWSS) başkanı seçildi. Emmeline Pankhurst ile kızı Chistabel'ın şiddete dayalı mücadele önerilerine karşı çıktı, yasal sınırlar içinde kalınmasını savundu. 1905'ten sonra şiddet eylemleri nedeniyle kamuoyunda kadınların oy hakkına karşı oluşan tepkiyi yumuşatmaya çalıştı. Sonunda 1918'de yaklaşık 6 milyon kadına oy hakkı tanıyan Halk Temsil Yasası kabul edildi. (10 yıl sonra da kadınlar erkeklerle eşit oy hakkını elde ettiler.) Fawcett, 1919'da Eşit Yurttaşlık Hakları Ulusal Birliği adını alan derneğin başkanlığından çekildi.

Ulusal siyasette muhafazakâr görüşler taşıyan Fawcett, Güney Afrika Savaşı (1899-1902) sırasında, Temmuz 1901'de, Boerlerin kapatıldığı İngiliz toplama kamplarını denetlemesi için hükümet tarafından Güney Afrika'ya gönderildi. Bu ziyaret sonunda çeşitli iddialara karşı kamp yönetimlerini temize çıkaran bir rapor verdi. I. Dünya Savaşı sırasında örgütünü "ulusu yaşatan güçlerin desteklenmesi" için seferber etti. Bu çabaları nedeniyle savaştan sonra kendisine "dame" unvanı verildi.

Fawcett'in başlıca yapıtları uzun yıllar bir başvuru kaynağı olarak kullanılan *Political Economy for Beginners* (1870; Yeni Başlayanlar İçin Siyasal İktisat), *Janet Doncaster* (1875) adlı romanı, *The Women's Victory—and After* (1920; Kadınların Zaferi ve Sonrası) ve *What I Remember*'dır (1924; Anımsadıklarım).

Fawkes, Guy (d. 1570, York - ö. 31 Ocak 1606, Londra, İngiltere), İngiliz Katoliklerinin, artan baskılara misilleme olarak Parlamento'yu havaya uçurup Kral I. James ile önde gelen bakanları öldürmek amacıyla düzenledikleri Barut Komplosu'nun(*) elebaşlarından.

Yorkshire'ın önde gelen ailelerinden birinden gelen Fawkes, sonradan koyu bir Katolik oldu. Serüvenci ruhunun da etkisiyle 1593'te İngiltere'yi terk ederek Felemenk'teki İspanyol ordusuna katıldı. Cesareti ve serinkanlılığıyla ün yaptı. Barut Komplosu'nu planlayan Robert Catesby ile bir grup Katolik, pek fazla tanınmayan bir askerin yardımına gereksinim duyunca, Fawkes'u yanlarına çekmek için Nisan 1604'te bir arkadaşlarını Felemenk'e gönderdiler. Fawkes, komplonun ayrıntılarını bilmeksizin İngiltere'ye döndü ve gruba katıldı.

Komplocular, planlarını gerçekleştirmek için ilk olarak Parlamento'nun altına kadar uzanan bir mahzen kiraladılar. Fawkes, bu mahzene en az 20 fıçı barut yerleştirerek, üzerlerini kömür ve çalılarla kapattı. Ama komplo açığa çıkarıldı ve 4 Kasım gecesi mahzende yakalanan Fawkes gördüğü işkence sırasında suç ortaklarının adını açıkladı. Özel bir komisyon önünde yargılandıktan (27 Ocak 1606) sonra, Parlamento binasının karşısında idam edildi.

Ocak 1606'da Parlamento, 5 Kasım'ı şükran günü ilan etti. Guy Fawkes günü olarak bilinen 5 Kasım kutlamalarında havai fişekler atılır, maskeli çocuklar "garibe bir penny" diye dilenir ve komploculari temsil eden kuklalar yakılır.

Faxa Koyu, İzlanda dilinde FAXAFLÓI, İzlanda'nın güneybatı kıyısında, Atlas Okyanusunun kuzey kesiminin oluşturduğu girinti. Kıyıdan 50 km içeri girer; kuzeydeki Snæfellsnes ile güneydeki Reykjanes yarımadaları arasında 80 km uzanır. İzlanda'nın en büyük koyudur; kıyıları balık avcılığı açısından son derece verimlidir. Başlıca limanlar Akranes ve Reykjavík'tir. İzlanda'nın başkenti olan Reykjavík, ringa dışında, İzlanda'da avlanan balıkların yaklaşık üçte birinin getirildiği limandır. Güney kıyısındaki Keflavík'te bir ABD hava üssü vardır.

Faxa Koyunun doğuda Hval Fiyordu (*fjörotur*) ve Borgar Fiyordu adlı iki kolu vardır. Gemiler için güvenli bir barınak olan ve II. Dünya Savaşı sırasında Müttefik deniz konvoylarının demirleme yeri olarak kullanılan Hval Fiyordu, günümüzde bir balına avcılığı merkezidir.

Faxian, Wade-Giles yazımında FA HSIEN, asıl adı SEHI (ö. 399-414), Çinli Budacı keşiş. 402'de Hindistan'a yaptığı hac yolculuğu iki ülke arasındaki ilişkileri başlatmış, Hindistan'dan dönerken yanında getirdiği Sanskrit dilindeki Budacı metinleri Çinceye çevirmiştir. Yazıları Budacılığın ilk dönemine ilişkin önemli bilgiler içerir.

Shanxi'de doğan Sehi, sonraları Faxian (Dinsel Hukukun Görkemi) ruhani adını aldı. Qin imparatoru Wenhuan Di'nin hükümdarlığı sırasında yaşadı. Saray, o dönemde Budacılığı, Çin tarihinde görülmemiş ölçüde destekliyordu. Bu inancı benimseyen Faxian Buda'nın yaşadığı yerleri ziyaret etmek ve Çin'de daha tanınmayan Budacı metinleri getirmek için Budacılığın "Kutsal Ülke"si Hindistan'a gitti. Gezileri sırasında tuttuğu notlar (*Fo Guo Ji* [Budacı Krallıklar Üzerine Kayıtlar]) İsa'dan sonra ilk yüzyıllardaki Hint Budacılığına ilişkin, başka bir yerde bulunmayan, değerli bilgiler içerir. Oldukça ayrıntılı betimlemeleri Hindu karşı reformları ve Müslüman istilası öncesindeki Budacı Hindistan'ın tanınmasına olanak verir.

Orta Asya'nın ıssız çöllerini aşan Faxian sonradan bu yolculuğunu dehşetle anmıştır. Notlarına göre, kervanların konakladığı Hotan Vahasına vardıktan sonra aştığı Pamir Dağlarında kar fırtınalarını göğüslemek zorunda kaldı. 402'de ayak bastığı Kuzeybatı Hindistan'da, Budacı öğretinin en önemli merkezleri olan Udyana, Gandhara, Peşaver ve Takshaşila'yı ziyaret etti. Ama en çok Buda'nın yaşadığı ve öğretisini yaydığı Doğu Hindistan'ın çekiciliğine kapıldı. Buda'nın doğduğu Kapilavastu, Aydınlanma'ya eriştiği Buddh Gaya, ilk vaazını verdiği Benares (Varanasi) ve Buda'nın Nirvana'ya ulaştığı Kusinara (Kuşinagara) gibi kutsal yerleri ziyaret ederek hac yolculuğunu tamamladı. Budacı inancın her yerde gösterdiği olağanüstü gelişmeyi şaşkınlıkla izledi.

Faxian daha sonra uzun bir süre Pataliputra'da kaldı; Budacı keşişlerle konuştu, Budacı bilginlerle Sanskrit metinleri inceledi. Hinayana (Küçük Taşıyıcı) okuluna karşı çıkan ve daha sonraki Mahayana (Büyük Taşıyıcı) mezhebinin habercisi olan Mahasanghika (Büyük Cemaat) okulunun, keşişlerin eğitimine ilişkin *Vinaya* (Kurallar) metninin çevriyazımına katıldı. Bu arada başka Budacı metinler de edindi. Metinlerden biri geçmişin, bugünün ve geleceğin zihinde aynı ölçüde gerçek olduğuna inanan ilk dönem Budacı gruplardan Sarvastivada okulunun *Vinaya*'sı, bir başkası ise Nirvana'nın ölümsüzlüğünü, kişiselliğini ve saflığını yücelten ve sonradan Çin'deki Nirvana okuluna temel oluşturan ünlü *Mahaparinirvana-sutra*'ydı (Büyük Nirvana Sutrası). Faxian Budacılığı iyice öğrenip Çinceye çevrilmemiş kutsal metinleri de edinince ülkesine dönmeye karar verdi. Bu kez denizyolunu seçerek önce Budacı araştırmaların o dönemdeki en canlı merkezlerinden biri olan Seylan'a gitti. Orada da Hinayana *Vinaya*'nın en doğru kabul edilen nüshası Mahişasaka *Vinaya* ile bir Sarvastivada seçmeleri kitabını ele geçirdi.

İki yıl da Seylan'da kaldıktan sonra gemiyle Çin'e doğru yola koyuldu. Denizyoluyla dönüşü en az Hindistan'a gelişindeki kara yolculuğu kadar zor oldu. Korkunç bir fırtına bindiği gemiyi Cava olduğu sanılan bir adaya sürükledi. Oradan Guangzhou'ya (Kanton) gitmek için başka bir gemiye bindi. Gemisi gene bir fırtına yüzünden rotasından çıktı ve Güney Çin'e varacak yerde, sonunda Shandong Yarımadasında bir limana ulaştı. Denizde 200 gün geçirdikten sonra yurduna dönen Faxian getirmek için bunca zahmete katlandığı Budacı metinleri Çinceye çevirdi.

Faxiang, Wade-Giles yazımında FA-HSIANG, Çin Budacılığında, Hint Yogaçara öğretisinden türetilen öğreti (*bak.* Yogaçara).

Fay, Sidney Bradshaw (d. 13 Nisan 1876, Washington, D.C. - ö. 29 Ağustos 1967, Lexington, Massachusetts, ABD), I. Dünya Savaşı'na yol açan nedenleri yeniden incelemesiyle tanınan, ABD'li tarihçi.

Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan (1900) sonra Sorbonne ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. ABD'ye döndükten sonra, Hanover'deki (New Hampshire) Dartmouth College'da, Northampton'daki (Massachusetts) Smith College'da, Harvard ve Yale üniversitelerinde tarih dersleri verdi. 1946'da emekli oldu.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasında bütün sorumluluğun Almanya'ya ait olduğu yolundaki yerleşik görüşe karşı çıkan ilk ABD'li tarihçi oldu. 1928'de, daha önce araştırılmamış belge ve arşivlerin taranmasına dayanan yorucu bir çalışmadan sonra *Origins of the World War* (Dünya Savaşı'nın Kökenleri) adlı iki ciltlik kitabını yayımladı. Kitabında, savaşın başlamasında yalnızca Almanya'nın değil, öteki ülkelerin de sorumluluğu olduğunu öne sürdü: Sırbistan'ı Arşidük Franz Ferdinand'ın öldürülmesindeki (28 Haziran 1914) rolü, Avusturya'yı ileri sürdüğü talepler, Almanya'yı Avusturya-Macaristan'ı desteklediği, Rusya'yı seferberlik ilan ettiği, Fransa ve İngiltere'yi de Rusya'ya boyun eğdikleri için suçluyordu. Fay'ın kitabının savaş sonrasında Almanya'ya karşı takınılan tutumun değişmesinde önemli etkisi oldu.

Fay ayrıca Almanya tarihi, özellikle de Prusya Devleti'nin yükselişi konusunda önde gelen ABD'li araştırmacılardan biri olarak kabul edilir. Öteki yapıtlarının başlıcaları *The Hohenzollern Household and Administration in the Sixteenth Century* (1816; Hohenzollern Hanedanı ve 16. Yüzyılda Yönetim) ile *The Rise of Brandenburg-Prussia to 1786*'dır (1937; 1786'ya Değin Brandenburg Prusyası'nın Yükselişi). Fay, ayrıca Friedrich Meineke'nin *Die deutsche Katastrophe* (Alman Felaketi) adlı kitabını 1950'de *The German Catastrophe* adıyla İngilizceye çevirmiştir.

fay *bak.* kırık

fayalit, olivinlerin forsterit-fayalit dizisinden(*) silikat minerali.

fayans (Fransızca FAÏENCE), Fransa, Almanya, İspanya ve İskandinav ülkelerinde kalay sırlı seramiğe verilen ad. Aynı tür seramiğin İtalya'da üretileni Faenza majolikası(*), Hollanda ve İngiltere'de üretileniyse Delft seramiği(*) diye anılır. Kalay sırlı seramikler ilk kez İspanya'da Arap döneminde, İtalya'da da 15. yüzyılda yapıldı. Fayans sözcüğü ise büyük bir olasılıkla, Rönesans'ta İtalya'nın majolika üretim merkezi olan Faenza'dan gelir. 17. yüzyıl sonlarına değin kaplar hamken kalay sırla kaplanıyor, sonra yüksek ısıda fırınlanıyordu. Bu nedenle, düşük ısının yeterli olduğu sırüstü tekniğinin uygulanmaya başladığı 18. yüzyıla değin bezemelerde ancak yüksek ısıya dayanıklı birkaç renk kullanılabiliyordu. 19. yüzyıl başlarında yaygınlaşan

(Üstte) Çin tarzında mavi ve beyaz boyalı Alman fayansı tabak, Frankfurt am Main, y. 1690; (ortada) Fransız *faïence parlante* kâsesi, Nevers, y. 1790; (altta) üstünde "ya özgürlük ya ölüm" yazılı Fransız *faïence patriotique* tabağı, Nevers, y. 1793; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra, fotoğraflar, EB Inc

krem sırlı seramiğin ve porselenin daha dayanıklı olması, fayanstan gündelik eşya üretiminin iyice azalmasına yol açtı.

Yaklaşık 1570'lerde ortaya çıkan az bezeli bir Faenza majolikası türü olan *bianchi di Faenza*'nın örnek alındığı *faïence blanche* (beyaz fayans), ilk kez 16. yüzyıl sonlarında ya da 17. yüzyıl başlarında Fransa'da üretildi. Beyaz zeminin büyük bölümünün boş bırakıldığı daha basit örneklerde, bezeme yalnızca tek bir figür ya da hanedan armasıyla, bunları çevreleyen geleneksel çelenk örgeli bir kenar suyundan oluşuyordu. Faenzalı Domenico Tardessir'in 1574'te çömlekçi olarak çalışmaya başladığı Nevers ve Lyon kentleri, kısa sürede beyaz kalay sırlı seramiklerin merkezi oldu. Gündelik eşya olarak yapılan yalın ve işlevsel *faïence blanche*'lar Fransa'da 19. yüzyıla değin varlığını sürdüren yaygın bir sanayinin temeli oldu.

18. yüzyılda çoğunluğunu tabak, kavanoz ve kâselerin oluşturduğu *faïence parlante* (konuşan fayans) denen bir tür çok yaygındı. Bu kapların üstünde, günlük yaşamdan canlı renklerle çizilmiş resimler bulunuyordu. Konular, eşya sahibinin adından nükteli cümlelere, masonik ya da ticari amblemlerden şarkı ya da atasözlerine, kent manzaralarından "Aşk Ağacı" gibi alegorik desenlere, Montgolfier kardeşlerin 1783'teki ilk balonlu uçuşunu canlandıran sahnelere kadar çok çeşitliydi. Fransa'da bu fayansların üretildiği en önemli merkez Nevers kentiydi.

Faïence parlante'ın bir başka türü de, üstünde Fransız Devrimi'nin ya da ulusal politik olayların canlandırıldığı resimler bulunan *faïence patriotique*'ti (yurt sevgisi konulu fayans). Bunların ilk örneği 1745'teki Fontenoy Çarpışması'nı konu alan bir Moustier tabağıdır. Önceleri krallığın simgesi zambak (*fleur-de-lis*) örgesi yaygın olarak kullanılırken, bu, yerini giderek cumhuriyet yanlılarının özgürlük, toprak ve insan hakları içerikli sloganlarına ve Eski Galya horozu, Frig külahı, saban, meşe ağacı, bayrak gibi simgelerine bıraktı. Başta Nevers, Rouen, Paris, Beauvais, Vendée, Auxerre, Artois ve Midi olmak üzere, neredeyse bütün Fransa'da üretilen bu fayansların çok sayıda sahtesi ve kopyası da yapılmıştır.

Türkiye'de fayans sözcüğü daha çok kare (15 cm × 15 cm) ve dikdörtgen (5 cm × 15 cm) levhalar biçimindeki ince (5,5 mm), ön yüzü kalay sırlı, arka yüzü sırsız ve gözenekli bir yapı malzemesi olan karo fayans için kullanılır. Karo fayans genellikle mutfak, banyo gibi ıslak mekânlarda duvar kaplaması olarak değerlendirilir. Kil, kaolin, kuvars, feldispat gibi seramik hammaddelerinin belirli oranlarda karıştırılmasıyla hazırlanan çamurun kalıpta preslenerek biçimlendirilmesinden sonra 900°C'nin üstünde bir sıcaklıkta fırınlanmasıyla üretilir. Fırınlama önce sırsız, sonra sırlı olmak üzere iki kez yapılır. Fayansın beyaz, renkli ve desenli çeşitleri vardır.

Fayetteville, ABD'de, Arkansas eyaletinin kuzeybatısındaki Washington ilinin (*county*) merkezi. Ozark Platosunda, White Irmağı kıyısında yer alır. Kuzeyde Springdale'e bitişiktir. Kara Posta Yolu üzerindeki bu alan 1828'de il merkezi olarak seçildiğinde bölgede başka yerleşim yoktu. Önce Wash-

Fayetteville'deki Arkansas Üniversitesi'nde Yönetim Binası, Arkansas
University of Arkansas News Service

ington Court House adını alan kente daha sonra Tennessee eyaletindeki Fayetteville'in adı verildi.

İlk kez 1836'da tüzel kimlik kazanan Fayetteville İç Savaş'tan büyük ölçüde etkilendi. Pea Ridge (7-8 Mart 1862) ve Prairie Grove (7 Aralık 1862) çarpışmaları bu kentin yakınında yapıldı. Fayetteville Çarpışması'ndan (18 Nisan 1863) sonra burayı işgal eden federal ordunun denetimi İç Savaş'ın sonuna değin sürdü.

Bir tarım ve dinlence yöresi olan Fayetteville'de tarıma dayalı sanayiler gelişmiştir. Eski okullarıyla bir eğitim merkezi olarak ün kazanan Fayetteville'de özellikle Fayetteville Sophia Sawyer Kız İlahiyat Okulu (1839) ve eyaletin diploma veren ilk yüksekokulu Arkansas College (1852; İç Savaş sırasında yıkıldı) tanınmıştır. Arkansas Üniversitesi de 1871'de Arkansas Sanayi Üniversitesi adıyla burada kurulmuştur. Nüfus (1990) 42.099; Fayetteville-Springdale metropoliten alanı, 113.409.

Fayetteville, ABD'de, Kuzey Carolina eyaletinin güneybatı kesimindeki Cumberland ilinin (*county*) merkezi. Cape Fear Irmağının kıyısında, su ulaşımının başlangıç noktasında kurulmuştur. Bölgenin ilk yerleşim birimleri Cambelltown (1739) ile Cross Creek (1746) 1783'te birleşerek tüzel kimlik kazandı ve Marquis de Lafayette'in anısına bu adı aldı. 1789-93 arasında eyalet merkezi olan Fayetteville, ABD Anayasası'nı onaylamak üzere toplanan ikinci eyalet kongresine (Anayasa daha önce Hillsboro'da reddedilmişti) sahne oldu. 1831'de bir yangın sonucunda 600'ü aşkın yapı yok oldu. Kent, Mart 1865'te General William Sherman'ın birliklerince işgal edildi. Dokuma sanayisi ve ağaç ürünleri kentin başlıca geçim kaynağını oluşturur. Yakınlardaki Bragg Kalesi ve Pope Hava Kuvvetleri Üssü de Fayetteville için ekonomik bakımdan önemlidir. Fayetteville Eyalet Üniversitesi 1867'de, Metodist Yüksekokulu 1960'ta, Fayetteville Teknik Enstitüsü de 1961'de kurulmuştur. Nüfus (1990) kent, 75.695; metropoliten alan, 274.566.

Fayrfax, Robert (d. 23 Nisan 1464, Deeping Gate, Lincolnshire - ö. 24 Ekim 1521, St. Albans, Hertfordshire, İngiltere), Erken Tudor dönemi İngiliz bestecilerinin en önemlisi. Kendinden öncekilere göre daha süslü ve karmaşık tarzdaki missa ve motetleriyle tanınmıştır. Taklitli kontrpuana daha sık başvurması ve tek bir yapıt boyunca kullandığı seslerin sayısını özgürce değiştirmesiyle, çağdaşı İngiliz bestecilerinden ayrılır.

1497'ye kadarki meslek yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Bu tarihte, şarkıcı ve besteci olarak hizmetlerinden dolayı ilk ödülünü elde etti. Ölümüne değin Kraliyet Şapeli üyesi olarak kaldı. 1520'de Fransa kralı I. François ile Altın Vadi'de buluşan VIII. Henry'nin maiyetinde yer alan Kraliyet Şapeli müzikçilerinin başına getirilmesi en büyük başarısı oldu.

Fayrfax'e 1504'te Cambridge'den, 1511'de de Oxford'dan müzik doktoru unvanı verildi (ikincisi, Oxford'un verdiği bilinen ilk müzik doktoru unvanıdır). Cambridge'den doktorluk alması dolayısıyla bestelediği *O quam glorifica*, bugüne kalmış beş missasından biridir. Bunların tümü de dinsel dizeler üzerine beş ses için bestelenmiştir. Bugüne kalan başka yapıtları arasında, enstrümantal *jig* ve *hornpipe* danslarının çalgı düzenlemeleri gibi dindışı müziğin başarılı örnekleri de bulunmaktadır.

Faysal I (d. 20 Mayıs 1885, Mekke - ö. 8 Eylül 1933, Bern), 1921-33 arasında Irak kralı. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gelişen Arap milliyetçiliğinin önderlerindendir.

Faysal, 1916-24 arasında Hicaz'ı yöneten Mekke emiri ve büyük şerifi Hüseyin'in oğluydu. I. Dünya Savaşı, Osmanlı yönetimine tepki duyan birçok Arap önderi için bir başkaldırı fırsatı yaratmıştı. Aralarında bazı Suriyeli Arapların da bulunduğu bu önderler, doğrudan Osmanlı yönetimine bağlı olmadığı için Hüseyin'e önder gözüyle bakıyordu. Faysal, babasının yöneteceği bir Arap ayaklanmasının hangi koşullarla des-

Faysal I, 1919
BBC Hulton Picture Library

tekleneceği konusunu Arap milliyetçisi gizli örgütlerle görüşmek için 1915'te Şam'a gitti. Faysal'ın, önceden tanımadığı çeşitli gruplarla görüşerek Hüseyin'i bir Arap önderi olarak kabul etmelerini sağlayabilmesi, Arap milliyetçiliğinin doğuşunun belirtisiydi.

Ertesi yıl Arap ayaklanması patlak verdiğinde Osmanlılara karşı sürdürülen askeri harekâtta Faysal önemli rol oynadı. Bir Arap birliği Eylül 1918'de Şam'ı işgal etti ve İngilizlerle varılan anlaşma çerçevesinde Faysal Suriye kralı ilan edildi. Buna göre Araplar, İngilizlerin askeri amaçlarını destekleyecek, İngilizler de Suriye'nin büyük bölümünü içine alan bir Arap devletinin kurulmasına yardımcı olacaktı. Ama Faysal barış konferansına katılmak üzere 1919'da Paris'e gittiğinde, Fransızların Lübnan ve Suriye'de bir nüfuz alanı elde etmekte kararlı olduğunu açıkça gördü. Bunun üzerine ödün vermek zorunda olduğunu anlayarak, Lübnan ve Suriye'nin İskenderun'a kadar olan kıyı bölgelerini Fransa'nın işgal etmesine razı oldu. Ocak 1920'de Şam'a döndü. Fransız isteklerine ilişkin haberlerin burada yol açtığı şiddetli tepkiyi yatıştıramadı. Fransız askeri gücüne karşı direnmenin yararsızlığını ve Faysal'ın Paris'te karşılaştığı baskıları çoğu Arap önderi anlayamadı. Kısa süre sonra Fransızlar bir bahane bularak Faysal'ın topraklarına saldırıp Şam'ı işgal edince (Temmuz 1920), Faysal ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Sonunda İngiliz hükümetinin daveti üzerine Londra'ya gitti.

Bu arada İngilizler Irak'ta bir nüfuz alanı oluşturmuşlardı. Karşılaştığı direnişi hafifletmek isteyen İngiltere, Mart 1921'de Faysal'ı Irak'ta İngiliz mandası altında kurulacak yönetimin kralı olarak desteklemeye karar verdi. İngiltere bu hükümetle, ileri bir tarihte bağımsızlık öngören bir antlaşma yapacaktı. Faysal bu planı kabul etti ve Irak'ta coşkuyla karşılanarak Ağustos 1921'de tahta çıktı. Onun Suriye'de olduğu kadar Irak'ta da yaygın destek görmesi, Bereketli Hilal'in tümünde Araplar arasındaki milliyetçi duyguların canlılığını gösteriyordu. Gerçekte Panarap hareketinin önderi olarak Faysal'ın Irak'ta özgül bir siyasal desteği yoktu. Gücünü, çatışan çeşitli unsurları ılımlı davranmaya yöneltmesinden alıyordu. Bir yandan ateşli Arap milliyetçilerinin güvenini korurken, bir yandan da İngiliz dostluğuna önem veriyordu. Bu nüfuzu sayesinde İngiltere'yle bir dizi antlaşma gerçekleştirerek 1930'da Irak'ın tam bağımsızlığını elde etmesini, 1932'de de Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını sağladı.

Faysal bin Abdülaziz (d. y. 1906, Riyad - ö. 25 Mart 1975, Riyad, Arabistan), 1964-75 arasında Suudi Arabistan kralı. Ortadoğu'da İsrail'e olduğu kadar Sovyet nüfuzuna da karşı çıkmıştır.

Kral II. Abdülaziz'in oğlu, Kral Suud bin Abdülaziz'in ise kardeşiydi. Babası, Mekke'nin bulunduğu Hicaz eyaletini ele geçirdikten sonra Faysal 1926'da Hicaz dışişleri bakanı ve genel valisi oldu. 1934'te Yemen'e karşı başarılı bir sefer düzenledi. 1945'te BM'nin San Francisco Konferansı'nda Suudi Arabistan'ı temsil etti; daha sonra BM Genel Kurulu'na büyükelçi olarak gönderildi.

1953'te Suud'un tahta çıkmasından sonra, Faysal veliaht ve dışişleri bakanı oldu. 1958'deki ekonomik bunalım sırasında Suud bütün yürütme yetkilerini ona verdi. 1960'ta istifa eden Faysal 1962'de görevine geri döndü. Mart 1964'te genel vali olarak

Faysal bin Abdülaziz
Lichfield

tüm yetkileri ele aldı. Kraliyet ailesinin yaşlı üyeleri, dinsel önderler ve Bakanlar Kurulu Kasım 1964'te Suud'u tahttan indirince Faysal kral oldu.

Faysal ülke içinde, ekonomi ve eğitim programları konusunda öncellerinden çok daha etkili oldu. Yemen'de cumhuriyetçilere karşı kralcı güçleri desteklemesine karşın, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap devletlerinin yanında yer aldı. Sağlığı bozulduğu halde, yeğeni Prens Faysal bin Musad Abdülaziz tarafından kurşunlanarak öldürülünceye değin görevinde etkinliğini sürdürdü. Yerine erkek kardeşi Veliaht Halid bin Abdülaziz geçti.

Faysalâbad, eskiden (1979'a değin) LYALLPUR, Pakistan'ın Pencap eyaletine bağlı Sargodha ilinde ilçe ve ilçe merkezi kent. Rechna Doab Platosunda yer alır. Faysalâbad kenti, Pencap Ovasının ortasında kurulmuş bir dağıtım merkezidir. Kara, demir ve hava yoluyla Multan ve Lahor'a, havayoluyla da Lahor ve Karaçi'ye bağlanır. 1890'da kurulduğunda Pencap vali vekili Sir Charles James Lyall'ın adını alan kent, Aşağı Çhenab kolonisinin yönetim merkezi olmuş ve 1898'de belediye olarak tüzel kimlik kazanmıştır. Başlıca sanayi ürünleri arasında yapay gübre, sentetik elyaf, ilaç ve ecza maddeleri, konserve, *ghi* (sade yağ), petrol, sabun, dokuma, çorap, şeker ve un sayılabilir. Kent ayrıca kumaş ve tahıl pazarlanan bir toptan ticaret merkezidir.

Faysalâbad'da iki büyük park, çeşitli okullar, Batı Pakistan Tarım Üniversitesi (1961) ve Pencap Üniversitesi'ne bağlı bazı yüksekokullar bulunur.

Faysalâbad ilçesinin yüzölçümü 9.106 km²'dir. 1904'te kurulan ilçe, Çhenab ve Ravi ırmakları arasında, Aşağı Çhenab Kanalının suladığı verimli ova üzerinde yer alır. Eskiden Multan ilinin parçası olan bu bölge, komşu Cihang Mahiyana, Şehupura, Multan ve Sahival ilçelerinin bazı kesimlerinden oluşmuştur. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk ve şekerkamışıdır. Nüfus (1981 geç.) kent, 1.092.000; ilçe, 4.656.000.

fayton, dört tekerlekli, üstü körüklü, kapısız at arabası. 18. ve 19. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılırdı. Ayrı bir sürücü yeri yoktu, içine binen tarafından kullanılırdı. En gösterişli faytonlardan biri İngiltere'deki dört tekerlekli *high-flyer*'dı. Bu, çift yay üzerine yerleştirilmiş iki kişilik bir oturma yeri bulunan ve yüksek olduğu için basamaklarla çıkılan bir arabaydı.

Spider (örümcek) ve posta faytonu, konstrüksiyonları daha işlevsel tasarlanmış, daha

Adalar'da kullanılan bir fayton, İstanbul
Art Link

zarif görünümlü arabalardı. Esas olarak bagajlı yolcuları taşımada ve posta götürmede kullanılan posta faytonuna bu ad, yapımında ilkin posta arabaları için tasarlanmış olan yayların kullanılması nedeniyle verilmişti. ABD'de çıkan *spider* ise kibar sürücüler için yapılmış, hafif bir araçtı. At gösterilerinde kullanılan Stanhope ve Tilbury faytonları da çok gözde arabalardı.

Üstü açık, tek kişilik ve dört tekerlekli hafif bir fayton olan *sulky*'yi 19. yüzyıl başında bir İngiliz doktorun icat ettiği sanılır. *Sulky* daha sonra iki tekerlekli yapıldı ve ABD'de, genellikle hastalarına giden doktorların bindiği bir araba oldu. Günümüzdeyse arabalı at yarışlarında kullanılmaktadır.

Fransa, İngiltere ve Amerika'da yaygın olan hafif, üstü körüklü, iki tekerlekli ve tek atlı bir fayton türü olan *gig*, 17. yüzyılda Paris'te ortaya çıkmıştı ve *cabriolet*'nin daha eski bir çeşidiydi. Fitzroy Stanhope'un tasarladığı Tilbury ve Stanhope *gig*'leri de çok tutulmuştu. Zarif bir araba olan Stanhope *gig*'inin tekerlekleri alçaktı ve bu nedenle oku, atın koşumuna erişmek için yukarıya doğru ters bir kıvrım yapıyordu. Tilbury *gig*'inin Stanhope *gig*'inden farkı yay düzeniydi. *Gig*'ler, bir noktadan sonra oldukça dengesizdi. Atın kapaklanması durumunda, gövdenin altındaki çapraz yaylar birden boşalarak biniciyi fırlatıyordu. 19. yüzyılda İngiltere ve ABD'de yaygın olan *gig*'ler günümüzde hâlâ at gösterilerinde kullanılmaktadır.

Fayton, Osmanlı kent yaşamına 19. yüzyılın ikinci yarısında bir Avrupa modası olarak girdi. Tek ya da çift atlıydı, tekerlekleri lastik kaplamaydı. Asıl oturma yeri iki kişilikti, bunun karşısında açılıp kapanabilen iki kişilik bir oturma yeri daha vardı. "İspir" adı verilen sürücü, içeridekilere arkası dönük olarak ön taraftaki yüksek bir bankoda oturup atları yönetirdi. İlk faytonlar İstanbul'da ve vilayet merkezlerinde resmî binek arabası olarak kullanıldı. Abdülaziz'den (hd 1861-76) başlayarak padişahlar, sadrazamlar, nâzırlar ve valiler törenlere at yerine özel faytonlarla katıldılar. Padişahın dört at koşulu görkemli faytonu, "saltanat arabası" adıyla daha önceki "gerdune-i saltanat"ın yerini aldı. Kira arabası da denen halkın bindiği fayton 19. yüzyılın sonlarında yaygınlaştı. Bu arabalar, hem kolay inilip binildiği, hem de çevreyi kolayca görmeye olanak verdiği için kapalı "landon"a yeğleniyordu. Moda ve gereksinimler sonucu kısa sürede çeşitli fayton türleri ortaya çıktı. Fayton yakın kent ve kasabalar arasında da bir yolcu taşıma aracı oldu. Dönemin kültür, sanat ve sosyal ilişkilerini önemli ölçüde etkiledi. Tanzimat sonrasında edebiyata bile girdi. Ama 20. yüzyılın ortalarında kent içi ulaşım aracı olarak önemini hızla yitirdi. Oturma yerlerinin dört köşesinden çıkan çubukların taşıdığı yatay bir gölgeliği bulunan bir fayton türü bugün motorlu taşıt yasağı uygulanan yerlerde (örn. İstanbul'da Adalar'da) ve turistik yörelerde bir gezinti aracı olarak kullanılmaktadır. *Ayrıca bak.* araba.

faz, EVRE olarak da bilinir, mekanikte bir noktanın, referans noktasını (sıfır noktası) en son geçişinden sonra geçen sürenin periyoda (tam bir salınım için gereken süre) oranı. Örneğin, saatin referans noktası 12, yelkovanın hareketinin periyodu da 1 saattir. Çeyrek geçelerde 90°'lik ($\pi/2$ radyan) faz açısı kadar yol almış olan yelkovanın fazı periyodun dörtte birine eşittir. Bu örnekteki yelkovan düzgün dairesel bir hareket yapmaktadır. Ama faz kavramı, dalgaların ve titreşen cisimlerin yaptığı basit harmonik hareketler için de geçerlidir.

Basit harmonik hareket yapan bir noktanın ya da parçacığın t zamanındaki konumu

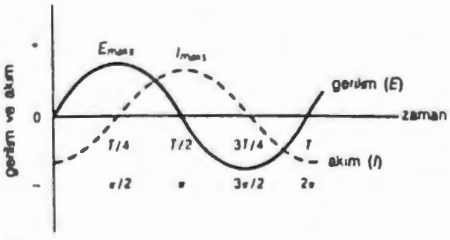

Faz

$y=r \sin(\omega t+\varepsilon)$ eşitliği ile belirlenir; bu eşitlikte sinüs yerine kosinüs fonksiyonu da kullanılabilir. Bu eşitlikte, r genlik (parçacığın eksene olan uzaklığının en büyük değeri), ω parçacığın açısal hızı, t zaman ve ε de başlangıç açısıdır. $(\omega t+\varepsilon)$ açısına t anındaki faz açısı denir. $t=0$ anında faz açısı ε'a eşit olur. Evre, t zamanının T periyoduna oranına, yani t/T'ye eşittir, bu da faz açısının tam bir salınıma karşılık gelen 360°'lik (2π radyanlık) açıya oranına eşittir. Buna göre düzgün dairesel ya da harmonik hareketlerde fazın değeri $(\omega t+\varepsilon)/2\pi$ olarak belirlenir. Yukarda verilen saat örneğinde, ε açısı sıfır (zaman sıfıra eşitken yelkovanın faz açısı da sıfıra eşittir), açısal hız saatte 2π radyan ve t zamanı da 1/4 saate eşittir; buradan fazın 1/4'e eşit olduğu bulunur.

İki ya da daha fazla periyodik hareketin fazları karşılaştırılırken, bunların birbirine karşılık gelen noktaları en yüksek ya da en düşük uzanımlara aynı anda ulaşıyorsa, bu hareketler aynı fazdadır (eşfazlı) denir. İki dalganın tepe noktaları bir çizgi ya da noktadan aynı anda geçiyorsa bu iki dalga o noktada aynı fazdadır. Bir dalganın tepesiyle öteki dalganın çukuru belirli bir noktadan aynı anda geçiyorsa bu iki dalganın faz açıları arasında 180°'lik (π radyanlık) bir fark vardır ve bu iki dalga karşıt fazdadır denir. $y_1=r_1\sin(\omega_1 t+\varepsilon_1)$ ve $y_2=r_2\sin(\omega_2 t+\varepsilon_2)$ denklemleri ile tanımlanan iki periyodik hareketin faz açıları arasında değeri $(\omega_2 t+\varepsilon_2)-(\omega_1 t+\varepsilon_1)$'a ya da $(\omega_2-\omega_1)\ t+(\varepsilon_2-\varepsilon_1)$'e eşit olan bir fark vardır. Sıfır anında ($t=0$), ya da ω_1 ve ω_2 açısal hızları birbirine eşitse, faz açıları arasındaki fark $(\varepsilon_2-\varepsilon_1)$'e, faz farkı da $(\varepsilon_2-\varepsilon_1)/2\pi$'ye eşit olur.

Alternatif akım teknolojisinde faz farkı ve bu farkın ölçülmesi büyük önem taşır. Çizimde yalnızca indüktans içeren bir alternatif akım devresindeki gerilim (E) ve akım (I) eğrileri gösterilmiştir. Bu iki dalganın faz açıları arasındaki $(\varepsilon_E-\varepsilon_I)$ farkı 90°'ye eşittir, dolayısıyla faz farkı da 90°/360°=¼'e eşittir; bu durumda akım, gerilime göre çeyrek periyot geridedir denir. Bu ilişki çizimde de görülmektedir: Akımın değeri sıfıra eriştiğinde gerilim çeyrek periyodunu tamamlamış durumdadır. Alternatif akımla enerji iletiminde aralarında faz farkı bulunan akımlar kullanılır ve böyle sistemler çokfazlı sistemler olarak adlandırılır. İki fazlı sistemlerde aralarında 90°'lik faz farkı bulunan iki akım; üç fazlı (trifaze) sistemlerde ise aralarında 120°'lik faz farkı bulunan üç akım vardır.

faz, EVRE olarak da bilinir, termodinamikte, homojen olmayan bir karışımdan mekanik yolla ayrılabilen, kimyasal ve fiziksel bakımdan homojen madde ya da karışım. Maddelerin üç temel fazı katı, sıvı ve gaz (buhar) halidir; bunların yanı sıra kristal, koloit, camsı, amorf ve plazma halleri de faz olarak kabul edilir.

Atom ya da molekül dağılımı düzenli olan bir madde, tek bir homojen faz oluşturur; örneğin, çözünmüş tuz, şeker, sodyum bikarbonat ve boya içeren bir bardak su yalnızca tek bir sıvı faz oluşturur. Eğer buna bir avuç kum eklenirse, kum taneleri hep birlikte yalnızca tek bir eklenti (katı) faz oluşturur.

Katışkısız bir maddenin değişik fazları, basınç ve sıcaklık bakımından karşılıklı olarak sabit bir ilişki içindedir. Bu nedenle örneğin, bazı sıvılar, üzerlerindeki basınç artırıldığında daha yüksek bir sıcaklıkta donar. Bu bağıntı, bilimsel çalışmalarda olduğu kadar sanayide de son derece önemlidir. *Ayrıca bak.* faz diyagramı.

faz diyagramı, bir maddenin ya da karışımın katı, sıvı ve gaz hallerinin, basınç ve sıcaklık ya da çözünürlük ve sıcaklık gibi çeşitli termodinamik parametrelere bağlı karşılıklı denge konumlarını gösteren grafik. Çizimde, tek bileşenli (tek bir katışkısız maddeden oluşan) bir sistemin tipik bir faz diyagramı görülmektedir. Eğriler, değişik basınç ve sıcaklıklarda yapılan ölçümlerden elde edilmiştir. Bu eğrilerle ayrılan alanlar içinde kalan basınç ve sıcaklık koşullarında yalnızca tek bir faz (katı, sıvı ya da gaz) bulunur. Sıcaklık ve basınç değişimleri eğrilerin üzerindeki noktalara ulaşmadıkça bu faz değişmez. Eğrilerin üzerinde yer alan herhangi bir basınç ve sıcaklık noktasında, katı-sıvı, katı-buhar ya da sıvı-buhar gibi iki

farklı faz denge halinde bulunur. Örneğin, sıvının buhar basıncının sıcaklıkla değişimini gösteren eğri, sıvı ve buhar fazları arasında bir sınır oluşturur. Düşük sıcaklık ve yüksek basınç tarafında sıvı olan madde, eğrinin ancak yüksek sıcaklık ve düşük basınç tarafında buhar olarak bulunabilir.

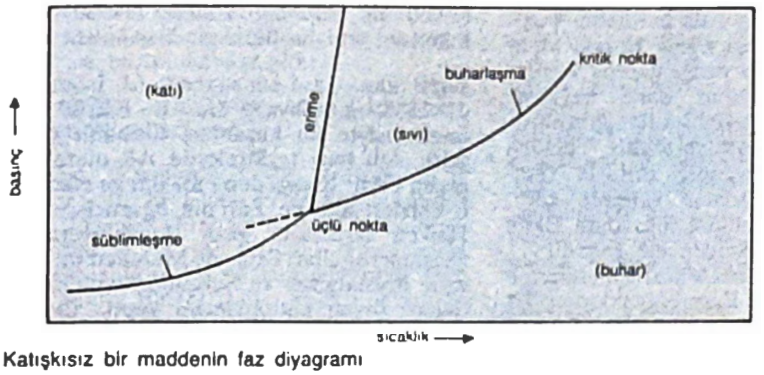

Katışkısız bir maddenin faz diyagramı

Eğrinin üzerindeki noktalara denk düşen basınç ve sıcaklıklarda, sıvı ve buhar fazları birlikte bulunur; bu eğrinin yok olduğu kritik noktada, sıvı ve buhar birbirinden ayırt edilemez duruma gelir. Sıvı ve katı arasındaki eğri boyunca farklı basınçlar için erime sıcaklıkları bulunabilir. Üç eğrinin kesiştiği üçlü nokta üç fazın da dengede bulunduğu tek durumdur. İki bileşenli bir alaşımın faz diyagramı, çoğunlukla sıcaklık-bileşen diyagramı üzerindeki erime eğrilerini gösterir.

Her maddenin ve karışımın kendine özgü bir faz diyagramı vardır. Karmaşıklar, üç boyutlu faz diyagramların, gereksinim gösterebilir; bu durumda, bu diyagramlar perspektif yardımıyla iki boyutta gösterilir. Minerallerin ve kayaçların Yer içindeki oluşum koşullarına bağlı olarak mineral dengelerinin incelenmesinde faz diyagramlarından yararlanılır. Bu diyagramlar ayrıca, sanayi donanımlarının tasarımında, üretim işlemlerinin optimum koşullarının araştırılmasında ve maddelerin arılıklarının belirlenmesinde de büyük önem taşır.

faz kuralı, termodinamik denge durumundaki bir sistemin değişkenleri arasındaki bağıntıyı tanımlayan yasa. 1875-78 arasında ABD'li fizikçi J. Willard Gibbs tarafından geliştirilmiştir. Termodinamik dengedeki sistemler genellikle, bir tür kapalı bir kap içinde çevrelerinden yalıtılmış olarak kabul edilir. Bununla birlikte pek çok jeolojik sistemin de faz kuralına uyduğu düşünülebilir. Değişkenler, faz sayısı (P), kimyasal bileşenlerin sayısı (C) ve sıcaklık, basınç ve yüzde oranlarının durumu gibi etkin değişkenlerin serbestlik dereceleridir (F). Faz kuralı, $F=C-P+2$ eşitliğiyle gösterilir. Bu nedenle, tek fazlı tek bileşenli bir sistemin serbestlik derecesi ikidir ve sınır değerleri arasında herhangi bir sıcaklık ve basınç noktasına ulaşılabilir. Eğer bileşen sayısı bir ve faz sayısı iki ise (örn. sıvı ve buhar), bu durumda serbestlik derecesi yalnızca birdir ve her sıcaklık için bir basınç değeri vardır. Bir bileşen ve üç faz için (örn. kapalı bir kap içinde suda yüzen ve üzerinde su buharı bulunan buz) serbestlik derecesi yoktur ve sıcaklık ile basıncın her ikisi de üçlü noktada sabit bir değer kazanır (*bak.* faz diyagramı).

Çok bileşenli sistemlerde, bileşenlerden bazıları karşılıklı kimyasal denge durumundaysa, bileşen sayısının toplam bileşen sayısından daha az olduğu düşünülebilir. Örneğin, kendi dimeri (kimyasal olarak bağlanmış iki molekül) ile dengede olan bir monomer (basit molekül) tek bir bileşen olarak alınır.

Fazang, Wade-Giles yazımında FA-TSANG, asıl adı XIANSHOU (Wade-Giles yazımında HSIEN-SHOU) (d. 643, Chang'an - ö. 712, Chang'an, Çin), Çin'de öğretilerini sistemli hale getirdiği için Budacı Huayen okulunun kurucusu olarak kabul edilen Budacı keşiş. Huayen okulunun temel öğretisine göre bütün olgular birbiriyle ilişkiliydi; her canlı varlık, Buda'nın doğasını içinde taşır ve böylece yaşamın evrenselliği sağlanırdı.

Anlatıldığına göre Fazang, Hindistan'dan yanında getirdiği kutsal metinlerin bazılarını çevirmesi için, büyük Budacı düşünür Xuanzang'a yardım etti. Ama Xuanzang duyumsayabilen her varlığın Buda'nın doğasını taşımadığını ileri sürdüğünden ondan ayrıldı. Daha sonra *Hua-yen jing* (Buda'nın Büyülü ve Engin Güldestesi Üzerine Özdeyişler; Sanskrit *Avatamsaka-sutra*) üzerinde çalışarak bu metinde uzmanlaştı; birçok kez imparatorluk sarayına çağrılarak metni açıklayıcı konferanslar verdi. Uzmanlığı dört hükümdara öğretmenlik etmesine ve özellikle İmparatoriçe Wu Hou (hd 690-705) tarafından desteklenmesine yol açtı. Daha sonra Japonya'da da yandaş bulan Huayen okulu burada Kegon adını aldı. Okulun felsefi görüşleri Japonya'da Yeni-Konfüçyüsçü düşüncenin gelişimini önemli ölçüde etkiledi.

fazenda, Brezilya'da, Antiller ile ABD'deki köle plantasyonlarını andıran büyük plantasyonlara verilen ad. Sömürge döneminde (16-18. yy) plantasyon sahipleri (*fazendeiro*) mülklerini ve çalıştırdıkları Siyah kölelerle özgür işçileri sömürge yöneticilerinin müdahalesiyle karşılaşmadan yönetirdi. Çoğunlukla Brezilya'da doğmuş olan Portekiz kökenlilerden oluşan *fazendeiro*'lar genellikle plantasyonlarına yakın bir kentte otururlardı. Brezilya'nın bütün bölgelerinde bulunan *fazenda*'lar sömürge döneminde öncelikle şeker üretiminin gerçekleştirildiği kuzeybatı ve orta bölgelerde yoğunlaştı. 19. yüzyılda orta ve güney bölgelerde kahve üretimine geçildi. *Ayrıca bak.* encomienda; estancia; hacienda.

Fazıl (ENDERUNLU), asıl adı HÜSEYİN (d. 1757 ?, Akkâ - ö. 30 Aralık 1810, İstanbul), 18. yüzyılın ünlü divan şairi.

I. Abdülhamid (hd 1774-89) döneminde Akkâ'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıkları için öldürülen Tahir Ömer'in torunu ve Ali Tahir Bey'in oğludur. 1775'te kardeşi ve amcasıyla birlikte İstanbul'a gitti ve enderun mektebinde öğrenim gördü. Bu nedenle Enderunlu (Enderuni) Fazıl diye anılır.

Yaşamı aşk serüvenleriyle geçen Fazıl, uygunsuz davranışları yüzünden 1784'te saraydan çıkarıldı. On iki yıl başıboş dolaştı ve büyük geçim sıkıntısı çekti. III. Selim'e sunduğu bir kaside sayesinde Rodos vakıflarının yönetimi görevini elde etti. Halep ve Erzurum'da memurluk yaptı. İstanbul'da bulunduğu sırada yazdığı yergiler nedeniyle hakkında şikâyet olunca, 1799'da Rodos'a sürüldü. Orada kör oldu. III. Selim'e sunduğu "iki gözüm" redifli kasidesi üzerine İstanbul'a dönmesine izin verildi. Yaşamı bundan sonra hastalık ve yokluk içinde geçti.

Nedim, Nâbi, Nef'î ve Sâbit'in etkisinde kalan Fazıl'ın *Divan*'ındaki (ös 1842) şiirlerin büyük bölümü Türkçedir; az sayıda Arapça ve Farsça şiir de vardır. Fazıl, obür yapıtları olan *Defter-i Aşk*'ta (ös 1837), yaşadığı aşk serüvenlerini, *Hubanname*'de (ös 1837) çeşitli kavimlerin erkek güzellerini, *Zenanname*'de (ös 1837) kadın güzellerini, *Rakkasname*'de (ös 1839) dönemin gelenek ve göreneklerini anlatmıştır.

Fazıl Ahmed Paşa, KÖPRULUZADE FAZIL AHMED PAŞA olarak da bilinir (d. 1635, Vezirköprü, Samsun - ö. 3 Kasım 1676, Karabiber Çiftliği, Çorlu), 1661-76 arasında Osmanlı sadrazamı. Yönetimde bulunduğu 15 yıl Osmanlı tarihinin parlak dönemlerinden biri olmuştur.

Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri'nde yetişti. İlmiye sınıfına girdi. 1657'de sahn-ı seman müderrisi oldu. Ulema arasındaki huzursuzluk ve dedikodular nedeniyle görevinden

Fazıl Ahmed Paşa
Ara Güler Arşivi

ayrıldı (1659). Babasının isteğiyle yöneticiliğe geçti. Vezir rütbesiyle Erzurum, daha sonra Şam beylerbeyi oldu. Suriye ve Lübnan'da başkaldıran Dürzi Şihaboğullarıyla Maanoğullarına boyun eğdirdi. 1660'ta Halep'e atandıysa da göreve başlamadan İstanbul'a çağrılarak sadaret kaymakamlığına getirildi. Köprülü Mehmed Paşa ölünce (1661) onun vasiyetini yerine getiren IV. Mehmed (Avcı), oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı sadrazamlığa atadı.

Fazıl Ahmed Paşa sadrazam olur olmaz, başta Şeyhülislam Bursalı Esiri Mehmed Efendi olmak üzere birçok görevliyi değiştirdi. Taşra yönetimine güvendiği kişileri atadı. Eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadaret kaymakamı seçti. 1663'te Avusturya seferine çıktı ve 13 Eylül'de Uyvar Kalesi'ni aldı. Ertesi yıl ilkbaharda yeni bir sefer açmak üzere kışlak olarak seçtiği Belgrad'a gitti. Budapeşte-Viyana arasındaki kaleleri aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya üstünlüğünü gösteren son belge olan Vasvar Antlaşması'nı (10 Ağustos 1664) imzaladı. 1665'te Girit sorununu ele alan Fazıl Ahmed Paşa, Mayıs 1667'de Kandiye Kalesi'ni kuşattı. Ama altı ay süren bu kuşatmadan sonuç alınamadı. 30 Haziran 1668'de yeniden kuşatılan Kan-

diye, Papalık ve Fransa'nın yardımlarına karşın 5 Eylül 1669'da ele geçirildi. Girit'in alınmasıyla 24 yıl süren Osmanlı-Venedik Savaşı da (1643-69) sona erdi. 1670'te Avusturya'ya karşı ayaklanan Macarları yatıştırmak ve Kazak hetmanı Doroşenko'yu korumak amacıyla açılan Lehistan (Polonya) seferine padişahın yanında başkomutan olarak katılan Fazıl Ahmed Paşa, Ukrayna içlerine girerek Kamaniçe Kalesi'ni aldı. Podolya ve Galiçya'nın fethedildiği bu sefer sonunda Osmanlılar en geniş sınırlarına ulaştı. 18 Ekim 1672'de imzalanan Bucaş Barışı'nın koşullarını ağır bulan Polonya Yasama Meclisi'nin (*Sejm*) antlaşmaya uymaması üzerine başlatılan ikinci Lehistan seferiyle (1673) Fazıl Ahmed Paşa Podolya ve Ukrayna'yı bir kez daha istila etti. Hotin Kalesi alındı. Leh kralı III. Jan Sobieski barış isteyince ordu geri döndü.

Sağlığı gittikçe bozulan Fazıl Ahmed Paşa son iki yılını İstanbul'da geçirdi. 1676 sonbaharında padişahla birlikte Edirne'ye giderken yolda öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Çemberlitaş'taki Köprülüler Türbesi'ne gömüldü.

Fazıl Ahmed Paşa fıkıh, kelam ve hattatlıkta büyük bir yetenek olduğunu göstermiş, yetişmeleri için olanak sağladığı birçok sanatçı ve bilim adamını koruması altına almıştı.

Fazıl Mustafa Paşa, KÖPRÜLÜZADE FAZIL MUSTAFA PAŞA olarak da bilinir (d. 1637, Vezirköprü, Samsun - ö. 19 Ağustos 1691, Salankamen [bugün Yugoslavya'da]), 1689-91 arasında Osmanlı sadrazamı. Devleti ve orduyu yeniden düzenlemeye çalışmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu, Fazıl Ahmed Paşa'nın kardeşidir. Dört yaşında gittiği İstanbul'da iyi bir medrese öğrenimi gördü ve ilmiye sınıfına girdi. Babasının sadrazamlığı sırasında padişahın müteferrikaları arasında yer aldı. Vezirliğe getirilinceye değin zeametle geçindi. Enıştesi Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın salık vermesi üzerine yedinci vezir olarak Divan-ı Hümayun'a alındı (1680). Ertesi yıl altıncı vezir oldu ve Edirne'de kalan Şehzade Ahmed'le Süleyman'ın korunmasıyla görevlendirildi. 1683'te Niğbolu sancakbeyi, aynı zamanda Silistre (Özi) beylerbeyi ve Lehistan serdarı oldu.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen Kara İbrahim Paşa'yla anlaşamayınca 1684'te devlet görevlerinden affını istedi. Önce kendisine Azaz ve Kilis sancakları arpalık olarak verilip isteği kabul edildiyse de, Akdeniz'de Venedik baskısı artınca 1684 sonlarında Sakız muhafızlığına atandı. Mart 1686'da Seddülbahir (Çanakkale'de) muhafızı oldu. Enıştesi Sadrazam Siyavuş Paşa'nın çağrısı üzerine, kapıkulu askerlerinin Rumeli'de çıkardıkları karışıklıkları önlemek görevıyle Ekim 1687'de ikinci vezir olarak İstanbul'a gitti.

Ayaklanmaları bastırmasına karşın, daha önce kendisine hakaret ettiği için yakınlık duymadığı IV. Mehmed'e (Avcı) (hd 1648-87) karşı gelişmeleri önleme çabasına girmedi. Kasım 1687'de IV. Mehmed'in tahttan indirilerek yerine II. Süleyman'ın (hd 1687-91) geçirilmesinde önemli rol oynadı. Ama kendisinden çekinen yeniçerilerin baskısıyla 1688'de İstanbul'dan uzaklaştırılarak, şubatta Çanakkale, martta Hanya, haziranda Kandiye ve aralıkta da Sakız muhafızlığına atandı.

Bu sırada Mora Osmanlıların elinden çıkmış, Arnavutluk ve Sırbistan'daki ayaklanmalar genişlemiş, devlet Rumeli'de oldukça zor duruma düşmüştü. II. Süleyman, böyle bir dönemde Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi'nin önerisiyle Fazıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi (25 Ekim 1689). Fazıl Mustafa Paşa ilk iş olarak, özellikle Rumeli'de halkın şikâyetlerine, zaman zaman da ayaklanmalarına yol açan ağır savaş vergilerinin bir bölümünü kaldırdı, bir bölümünü de hafifletti. Yeniçeri ağalığına getirdiği Eğinli Haseki Mehmed Ağa aracılığıyla ocağı düzene koydu. Sadrazamlık kurumunu daha bağımsız kılmak amacıyla güçlerini sınırladığı Kubbealtı vezirlerinin sayısını da azalttı. Yeniden düzenleyerek güçlendirdiği orduyla Temmuz 1690'da Macaristan seferine çıktı. Vidin, Niş ve Semendire'den sonra Ekim 1690'da Belgrad'ı yeniden ele geçirdi.

Haziran 1691'de ikinci Macaristan seferine çıkan Fazıl Mustafa Paşa Sofya'dayken II. Süleyman öldü ve yerine II. Ahmed geçti (hd 1691-95). Bu sırada geri çekilmekte olan Avusturya ordusu üzerine saldırıya geçen Fazıl Mustafa Paşa ihtiyatsız davranarak Kırım güçlerinin bulunmadığı bir sırada çarpışmak zorunda kaldı ve Salankamen Savaşı'nda öldü. Fazıl Mustafa Paşa ileri görüşlü bir sadrazamdı. Merkezi yönetimde ve orduda yaptığı düzenlemelerin yanı sıra, ülke içindeki Hıristiyanların yaşam koşullarını iyileştirmek için büyük çaba harcamış, taşrada âyanların güçlenmesini önlemek amacıyla her bölgede Divan-ı Hümayun benzeri meclis-i âyanlar oluşturmuştur.

fazla çalışma, ülkenin genel yararları, işin niteliği ya da üretimin artırılması gibi nedenlerle, yasada belirtilen günlük çalışma süresinin dışında yapılan çalışma. Fazla çalışma yaptırmak için bölge çalışma müdürlüğünden izin ve işçiden onay alınmış olması zorunludur. Fazla çalışma süresi günde üç saati, fazla çalışma yapılan günlerin toplamı da bir yılda 90 işgününü geçemez. Hafta tatilinde yapılan çalışma da fazla çalışma sayılır.

Günde en çok 7,5 saat ya da daha az çalışılacak işler ile gece çalışmalarında ve madenocakları işleri, kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel yapımı gibi yer ya da sualtında yapılan işlerde, fazla çalışma yaptırılamaz. Arıza sırasında, arıza olasılığı durumunda ya da makine ve araçlar açısından hemen yapılması gereken acele işlerde, zorunlu nedenle fazla çalışma yapılabilir. Ayrıca bakanlar kurulu seferberlik sırasında ve bu süreyle bağlı kalmak koşuluyla, ülke savunmasının gereksinimlerini karşılayan işyerlerinde fazla çalışma yapılmasına karar verebilir.

İşveren, fazla çalışma yaptırdığı işçisine, normal saat ücretini en az yüzde 50 yükselterek ödemek zorundadır. Gazetecilerin fazla çalışmalarının saat 24:00'ten sonraki bölümünde fazla çalışma ücreti yüzde 100 yükseltilerek ödenir.

Fazlı Necib (d. 1863, Selanik - ö. 19 Haziran 1932, İstanbul), gazeteci ve yazar. Selanik İdadisi'ni bitirdi. Sınavla davavekili ve avukat oldu. Selanik'te avukatlık yaparken İstanbul gazetelerine gönderdiği "Selanik Mektupları" ile gazeteciliğe başladı. 1 Eylül 1895'te Selanik'te, Abdurrahman Nafiz'le birlikte *Asır* gazetesini kurdu. 1908'de *Yeni Asır* adını alan bu gazeteyi Ekim 1909'a değin yönetti. 1909-12 arasında matbuat müdürlüğü görevinde bulundu. Emekliliğinden sonra bir süre Reji İdaresi'nde şube müdürü olarak çalıştı. 1 Mart 1925-15 Mart 1926 arasında 26 sayı çıkan *Türk Hayatı* adlı bir dergi yayımladı. Çok sayıda çeviri de yapan Fazlı Necib'in okullar için yazdığı dilbilgisi ve coğrafya kitapları, öğretici yapıtları ve birçok öykü ve romanı da vardır. Bunların başlıcaları *Tebessüm* (1888), *Cani mi Masum mu* (1899), *Dilâver* (1900), *Dehşetler İçinde* (1909, 3 cilt), *Menfi* (1909), *Küçük Hanım* (1910) ve *Türk Kızı*'dır (1925). *Saraylarda Mecnunlar* (1929) ile *Külhanî Edibler* (1930) adlı kitapları yeni harflerle de basılmıştır.

Fazlî (KARA), asıl adı MEHMED (d. İstanbul - ö. 1563, Kütahya), *Gül ü Bülbül* adlı mesnevisiyle ün kazanmış Osmanlı divan şairi. Adı bazı tezkirelerde Ali olarak da geçen Fazlî, Riyazi'den Fars dili ve edebiyatı dersleri aldı ve Zâti'nin öğrencisi oldu. Halveti tarikatına girdi. I. Süleyman'ın (Kanuni) oğulları Şehzade Mehmed'in, Şehzade Mustafa'nın ve Şehzade Selim'in (II. Selim) divan kâtipliklerini yaptı. 1562'de reisülküttaplığa getirildi.

Âşık Çelebi tezkiresinde belirtildiğine göre *Hüma ve Hümayun* ve *Lehçetü'l-Esrar* adlı mesnevileriyle *Nahlistan* adlı bir hikâyeler derlemesi bulunan Fazlî çok sayıda gazel, kaside, musammat yazmıştır. 1553'te Şehzade Mustafa'ya sunduğu 2.450 beyitlik simgesel aşk hikâyesi *Gül ü Bülbül*'ü, J. von Hammer Almanca çevirisiyle birlikte 1834'te yayımlamıştır.

Fazlullah Hurufi, tam adı ŞIHABEDDİN FAZLULLAH (d. 1339-40, Esterâbad - ö. 2 Eylül 1394, Şirvan), Hurufilik tarikatını kuran İranlı mutasavvıf.

Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Bilinenlerin çoğu, tarikatına bağlananların aktardığı söylencelere dayanır. Bir söylentiye göre gençliğinde, batıni inançları savunan Şeyh Hasan'ın yanında tasavvuf öğrendi. İran'ı dolaşarak düşüncelerini yaymaya çalıştı. Yeni bir tarikat kurması yönünde tanrısal bir görev aldığını bildirerek 1386'da Tebriz'de Hurufiliği kurdu. Bir süre sonra İsfahan'a giderek pek çok kişiyi kendisine bağladı. Çevresinde toplananlar arasında Vezir Zekeriya, Şeyh Hace, Sahib Sadr, Sultan Üveys gibi ileri gelen kişiler de vardı. Bakû ve Samahı'ya giderek, tarikatın ilkelerini açıklamak üzere toplantılar düzenlendi. Onun bu girişimlerinden ürken Timur'un oğlu Miran Şah'ın buyruğuyla tutuklandı. Düşüncelerinin İslam inançlarına aykırı olduğu, müridlerinin toplum düzenini sarstığı suçlamasıyla idam edildi. Ölümünden sonra halifelerinden Mir Şerif Anadolu'ya geçerek Hurufiliği burada yaymaya çalışmıştır.

Fazlullah Hurufi, *Cavidanname, Nevmname, Arşname, Muhabbetname* gibi kitaplarında öğretisini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. *Ayrıca bak.* Hurufilik.

FBI *bak.* Federal Soruşturma Bürosu

Feather, Victor (Grayson Hardie), BARON FEATHER OF THE CITY OF BRADFORD (d. 10 Nisan 1908, Gainsborough, Lincolnshire - ö. 28 Temmuz 1976, Londra, İngiltere), işçi-işveren ilişkileriyle ilgili yasalar konusunda 1969-73 arasındaki hükümetlerle baş gösteren çatışmada İşçi Sendikaları Kongresi'ni (TUC) yöneten İngiliz sendikacı.

Yorkshire'daki sanayi kenti Bradford'da büyüdü. On beş yaşında yerel sendikanın işçi temsilcisi, 21 yaşında da şube komitesinin başkanı oldu. 1937'de TUC yönetiminde görev aldı. Sekreter yardımcılığı (1947-60) ve genel sekreter yardımcılığının (1960-69) ardından genel sekreterliğe getirildi. İşçi Partisi hükümetinin 1969'da çalışma yaşamıyla ilgili olarak hazırladığı raporda yer alan yasa önerilerine karşı etkili bir mücadele yürüttü. Muhafazakâr hükümetin 1971 tarihli İş İlişkileri Yasası'na karşı

Feather'ın öncülüğünde yürütülen muhalefet, hükümetin düşmesine ve Edward Heath'in parti liderliğinden çekilmesine yol açtı.

1973'te emekliye ayrıldıktan sonra Avrupa Sendikalar Konfederasyonu başkanı seçildi. Ayrıca British Broadcasting Corporation (BBC) ile Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Ulusal Enstitüsü yönetim kurullarına girdi. 1974'te Sanat Konseyi üyesi oldu. Aynı yıl baron unvanı aldı.

Febronius, Justinus *bak.* Hontheim, Johann Nikolaus von

Febvre, Lucien (d. 22 Haziran 1878, Nancy - ö. 25 Eylül 1956, Saint-Amour, Jura, Fransa), Fransız tarihçi. İnsan-doğa etkileşimine ve 16. yüzyılın dinsel inanç âlemine ilişkin kişisel çalışmalarının yanı sıra, Marc Bloch(*) ile birlikte kurduğu *Annales d'histoire économique et sociale* dergisinin derin ve kalıcı etkisi nedeniyle de, günümüz tarihçiliğinin geniş, disiplinlerarası ufuklarının oluşmasına en büyük katkıda bulunmuş iki kişiden biri olarak tanınır.

Başlangıçta, öğretmen olan babasının yolundan giden Febvre, École Normale Supérieure'de (1898-1902) Gabriel Monod'dan tarih dersleri aldı. Lise öğretmenliği yaptığı dönemde Franche-Comté eyaletinin tarihi üzerinde çalışmaya başladı. 1911'de yayımlanan *Philippe II et la Franche-Comté* (II. Philippe ve Franche-Comté) başlıklı doktora tezıyle döneminin önde gelen tarihçileri arasına katıldı. Kitap II. Philippe'in politikalarının klasik bir anlatımından çok, bir toplumsal tarih panoramasıydı. Bu çalışma gelecekteki Annales okulunun programının habercisiydi.

I. Dünya Savaşı yıllarında bir makineli tüfek takımına komuta eden Febvre, 1919'da Strasbourg Üniversitesi'nde yeniçağ tarihi profesörlüğüne atandı. Bu üniversitede, ertesi yıl tanıştığı Marc Bloch ile birlikte, daha özgür, deneysel ve yaratıcı bir ortam buldu. Febvre ikinci önemli yapıtı *La terre et l'évolution humaine*'de (1922; Yeryüzü ve İnsanın Evrimi), tarihçilere coğrafyanın önemini anlatmak ile coğrafyacılara basit bir coğrafi determinizmden uzak durmanın gereğini anlatmak gibi ikili bir işlevi üstlendi. İnsan ile çevresi arasındaki ilişkide, "zorunlulukların değil, ama her yerde olanakların var olduğunu," doğanın insan toplulukları üzerinde dolaylı, toplumsal yapıların ve ideolojinin aracılığından geçen bir etkisinin olduğunu vurguladı.

1933'te Collège de France'da, yeni kurulan yeniçağ uygarlığı tarihi kürsüsünün başına getirilen Febvre, 1936-40 arasında yeni *Encyclopédie française*'in yayın kurulu başkanlığını da üstlendi. II. Dünya Savaşı ve Alman işgaliyle birlikte, Bloch yeraltına geçerken, Febvre Franche-Comté'deki evine çekildi ve tüm zamanını yazmaya ayırdı. Ekonomik ve sosyal tarih alanını bilinçli bir işbölümüyle uzun süredir Marc Bloch'a bırakmış olduğundan, çalışmalarını eskiden beri tutkun olduğu Reform dönemi üzerinde yoğunlaştırdı. Daha 1928'de yayımlanan *Un destin: Martin Luther*'de (Bir Yazgı: Martin Luther) birey ile sosyal grup(lar), kişisel inisiyatif ile toplumsal zorunluluk arasındaki karmaşık ilişkiye dikkat çeken Febvre, 1940'larda 16. yüzyılın dinsel inanış dünyası hakkında bir dizi büyük yapıt ortaya koydu. Bunların en önemlisi olan *Le problème de l'incroyance au XVI. siècle: La religion de Rabelais*'de (1942; 16. Yüzyılda İnançsızlık Sorunu: Rabelais'nin İmanı), geçmişin tinsel âleminin içine nüfuz ederek, Tanrı'ya inanmamanın olanaksız olduğu, nedensellik, düzenlilik, somut ve soyut gibi en temel çağdaş bilim kavramlarının henüz ortaya çıkmadığı, kültürün göze değil kulağa dayandığı bir ortamı canlandırmaya çalıştı.

1944'te Naziler tarafından öldürülen Bloch'tan farklı olarak, Febvre savaş sonrasında ortak düşüncelerinin zaferini görünceye değin yaşadı. 1946'da Braudel'i *Annales* dergisinin yayın kuruluna almakla bir sürekliliği perçinledi. 1948'de, École Pratique des Hautes Études'ün, tarih dahil bütün sosyal bilimleri kucaklayacak biçimde kurulan ünlü Altıncı Bölüm'ünün başına getirildi. Tarih biliminin konusunun sınırsız çeşitliliğini ve olgun bir tarihsel kavrayışın sosyolojiden dilbilime değin bütün toplumsal bilimlere aşina olmayı zorunlu kıldığını vurgulayan Bloch ile Febvre'in anlayışları çağdaş tarihçiliğe damgasını vurdu.

Fécamp, Fransa'nın kuzeyinde, Yukarı Normandiya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Seine-Maritime ilinde (*département*) kıyı sayfiyesi ve balıkçı limanı. Le Havre'ın kuzeydoğusunda yer alır. Valmont Irmağı vadisinin girişinde, yüksek kayalıklar arasında kurulmuştur. Mont-Saint-Michel'den önce Normandiya'nın en önemli hac merkezi olan Benedikten manastırı, daha 11. yüzyılda ünlenmesini sağlamıştır. Yıldırım düşmesi sonucu yıkılan Trinity Manastırı 12. ve 13. yüzyıllar arasında yeniden inşa edilmiş, 15. ve 18. yüzyıllarda da onarımdan geçmiştir; 84 m yüksekliğindeki aydınlık feneriyle görkemli bir yapıdır. Kasabada eskiden yöre keşişlerinin ürettiği Benedikten likörünün yapımını sürdüren bir içki imalathanesi vardır. İmalathanenin içindeki müze halka açıktır. Kasabanın gelişmesini sağlayan Atlas Okyanusunun kuzeyindeki marina avcılığı günümüzde Le Havre'a kaymıştır. 1920'lerden beri gözde bir kıyı sayfiyesi olan Fécamp'da bir kumarhane, spor tesisleri ve güzel bir plaj bulunur. Nüfus (1982) 21.212.

Fechner, Gustav Theodor (d. 19 Nisan 1801, Gross Särchen, Muskau yakınları, Lusatia - ö. 18 Kasım 1887, Leipzig), Alman fizikçi ve felsefeci. Duyumlarla onları yaratan uyaranlar arasındaki nicel ilişkileri inceleyen psikofizik biliminin kurucusudur.

Biyoloji dalında öğrenim gördüyse de sonradan matematik ve fiziğe yöneldi. 1834'te Leipzig Üniversitesi'nde fizik dersleri vermeye başladı. Birkaç yıl sonra sağlığı bozuldu; kısmi körlüğünün ve ışığa karşı aşırı duyarlılığın nedeni büyük olasılıkla, 1839-40 yıllarında art imge oluşumu üzerine yaptığı çalışmaları sırasında süreklı Güneş'i gözlemesiydi.

Fechner, 1844'te küçük bir maaşla üniversiteden emekli olduktan sonra felsefeyi bilimsel bir temele oturtmak amacıyla bu konuda daha derinlemesine çalışmalara girişti. Ruhunu Tanrı'nın oluşturduğu canlı bir evren düşüncesini benimsedi. Psikofizik sistemini de içeren *Zend-Avesta: oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits* (1851; Zend-Avesta ya da Cennet ve Ötesine İlişkin Nesneler Üzerine) adlı çalışmasında evrensel bilinçlilik düşüncesini kapsamlı biçimde ele aldı.

Psikolojideki önemi, *Elemente der Psychophysik* (1860, 2 cilt; Psikofiziğin Öğeleri) adlı yapıtına dayanır. Bu çalışmasında Fechner, ayrı birimler biçiminde görünen zihin ve bedenin aslında tek bir gerçekliğin farklı yüzleri olduğunu ileri sürdü. Ayrıca duyuların, uyaranların fiziksel büyüklüğü ile bağlantılı olarak ölçülebilmesi için, deneysel psikolojide hâlâ kullanılan bazı deneysel yöntemler geliştirdi. En önemlisi, daha önce Ernst Heinrich Weber tarafından öne sürülmüş olan, benzer iki uyaran arasındaki algılanabilen en küçük farka ilişkin "en küçük fark" kuramını dile getiren bir denklem kurdu. Bu kuram, iki uyaranın (örn. iki ağırlık) birbirinden en küçük farkla ayırt edilmesini sağlayan duyumsal yeteneği inceler. Ama daha sonraki araştırmalar, Fecher'in denkleminin ancak orta yoğunluktaki uyaranlara uygulanabildiğini ve yalnızca yaklaşık bir doğruyu yakalayabildiğini göstermiştir.

Fechner, 1865'ten başlayarak çalışmalarını deneysel estetik üzerine yoğunlaştırdı ve en fazla estetik zevk veren biçim ve boyutları gerçek ölçümlerle belirlemeye çalıştı.

Fecr-i Âti, Edebiyat-ı Cedide'ye(*) tepki olarak kurulan edebi topluluk (1910-12). Batı'ya açılan yeni bir edebiyat oluşturma çabasını başlatan Edebiyat-ı Cedide'nin karşılaştığı dil, Batı sanatı, ulusal kültür gibi sorunlara çözüm bulmak savıyla ortaya çıktı. 20 Mart 1909'da Hilâl Matbaası'nda toplanan ve çok sonraları ünlü yazarlar arasında yer alacak olan Ahmed Haşim, Emin Bülend (Serdaroğlu), Lâmi, Tahsin Nahid, Cemil Süleyman (Alyanakoğlu), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Refik Halid (Karay), Şahabeddin Süleyman, Abdülhak Hayri, İzzet Melih (Devrim), Ali Canıp (Yöntem), Ali Süha (Delibaşı), Fazıl Ahmed (Aykaç), Mehmet Behçet (Yazar), Mehmed Fuad (Köprülü), Mehmed Rüştü, Müfid Ratib, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi gençlere, Edebiyat-ı Cedide yazarlarından Faik Âli (Ozansoy), Celâl Sahir (Erozan) ve Ahmed Samim de katıldı. Faik Âli'nin önerisi üzerine topluluk Fecr-i Âti adını aldı. *Servet-i Fünun* dergisinin, topluluğun yazılarını yayımlamayı kabul etmesi üzerine ayrı bir dergi çıkarılmadı. 24 Şubat 1910'da Fecr-i Âti encümen-i edebisi (edebi kurulu) *Servet-i Fünun*'da yayımlanan bir bildiriyle (cilt 38, No 977) topluluğun edebiyat ve sanat konusundaki görüşlerini ortaya koydu. Türk edebiyatında yazar ve şairlerin ortak bir görüş çevresinde toplanmaları ve bunu kamuya duyurmaları ilk kez bu olayla görülüyordu. Topluluk, genç yetenekleri bir araya getirmek, edebiyat ve sanatın gelişmesine katkıda bulunmak, tartışma yoluyla halkı aydınlatmak, değerli yabancı yapıtları Türkçeye kazandırmak, Batı'daki benzer edebiyat topluluklarıyla ilişki kurmak gibi hedefler benimsemişti. Bildirinin yayımlanmasından sonra Edebiyat-ı Cedide'nin önde gelen yazarlarıyla Fecr-i Âti'ciler arasında tartışmalar başladı. Yakup Kadri, Celâl Sahir, Ahmed Haşim, Müfid Ratib, Mehmed Fuad, Ali Canıp *Resimli Kitab*'da (1908-14) Fecr-i Ati'nin görüşlerini savundular, Tevfik Fikret, Halit Ziya (Uşaklıgil), Cenab Şahabeddin ve Mehmed Rauf'u şiddetle eleştirdiler. Mehmed Rauf, Hüseyin Suad (Yalçın), Raif Necdet (Kestelli) onlara *Servet-i Fünun*'da cevap verdiler. Öte yandan *Rebâb* dergisinde Fecr-i Âti topluluğu hiçbir şey yapmamakla suçlandı. Selanik'te çıkan, Türkçülük ve Yeni Lisan akımlarının organı olan *Genç Kalemler* dergisinde (1911-12) Fecr-i Ati'yi yapay bir dil ve üslup benimsemekle, bireyci bir dünya görüşünü savunmakla suçlayan eleştiriler yer aldı. Bunun üzerine Hamdullah Suphi ve Celâl Sahir topluluktan ayrılarak *Genç Kalemler*'e katıldılar. Fecr-i Âti topluluğu bir akım ya da okul niteliği kazanmadan 1912'de dağıldı, üyelerinin çoğu Millî Edebiyat(*) akımını benimsediler

Fecr-i Âti'nin kurulduğu tarihte Yakup Kadri, Ahmed Haşim, Refik Halid henüz ünlenmemiş, 20 yaşlarında gençlerdi. Gerçek edebi kişiliklerini daha sonra kazandılar. Cemil Süleyman ve İzzet Melih Fecr-i Âti estetiğine bağlı kaldılar; Şahabeddin Süleyman ile Müfid Ratib ise başka hiçbir topluluğa katılmadılar. Fecr-i Âti'nin yazarlarının çoğu eleştiri dalında yazmışlardır. Ayrıca topluluğun etkin olduğu dönemde tiyatronun yeniden canlanması Şahabeddin Süleyman, Tahsin Nahid, Müfid Ratib gibi yazarların telif ve uyarlama oyunlara yönelmesini sağlamıştır.

fedakârlığın denkleştirilmesi, bir çıkarın daha üstün bir çıkara feda edilmesi yoluyla uğranan zararın, üstün sayılan çıkar sahibi tarafından karşılanması ilkesi.

Hukukta sorumluluk anlayışının gelişmesinin bir ürünü olan bu ilkenin medeni hukuktaki uygulama alanı, zorunluluk durumlarını ve komşuluk hukukunu kapsar. Zorunluluk durumundan söz edilebilmesi için, tehlikenin ya da zararın tehdit edici nitelik taşıması, bu tehlike karşısında girişilen müdahalenin kaçınılmaz olması ve tehlikenin bir başkasının malına zarar vermek dışında geçiştirilmesi olanağının bulunmaması gerekir. Komşuluk hukukunda mülkiyet hakkının doğrudan ya da dolaylı sınırlanmasında katlanma yükümü altına giren taşınmaz malikinin, bu katlanmadan doğan zararının karşılanması gerekir.

Fedakârlığın denkleştirilmesi ilkesi kamu hukukunda da büyük önem taşır. 1982 Anayasası'nın 125. maddesinin son fıkrasına göre, "idare kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür." İdari sorumluluğun temel esasları öğreti ve uygulamaya bırakılmıştır. 1960'tan sonra kusursuz sorumluluğun uygulanmaya başlamasıyla, fedakârlığın denkleştirilmesi ilkesi kamu hukukunda da yer almıştır.

Fedçenko Buzulu, Rusça LEDNIK FEDÇENKO. Tacikistan'da vadi buzulu. Pamirler'de yer alan 77 km uzunluğundaki Fedçenko Buzulu, dünyadaki en uzun vadi buzullarından biridir. Yaklaşık 900 km²'lik bir alanı kaplar. Devrim Doruğunun (6.974 m) buz örtüsünden başlar ve 127 buzul kolundan beslenerek kuzeye yönelir. Ortalama hızı, orta çığırında günde 67 cm'dir. Buzulun erime suları, Surhob ve Ceyhun (Amu Derya) ırmaklarının kaynak sularını oluşturur.

feddan, Ortadoğu ülkelerinde, en başta da Mısır'da kullanılan bir alan ölçüsü birimi. Yaklaşık olarak 4 dönüme eşittir. Arami dilinden gelen ve "çift öküzlük yer" anlamında bir sözcük olan feddan, Eski Mısır'da bir çift öküzle bir günde sürülebilen alanı belirtmek için kullanılırdı. Suriye ve Mezopotamya'da ise bir feddan bir öküzlük ekim alanıydı. Dolayısıyla bu terim, pek çok geleneksel tarım toplumunda görülen tipik küçük köylü işletmelerine ilişkin, çok yaygın bir kavramsal yaklaşımın, ilkçağ Ortadoğu uygarlıklarında uç verişini yansıtır. (*Ayrıca bak.* çift). Sonraki dönemlerde de bir alan ölçüsü olarak kullanılan feddan, bölgelere ve yörelere göre farklılık gösterirdi. Mısır'daki yaygın kullanımı ise, vakıflarda değişmez alan ölçüsü birimi olmasındandı. Fatımi halifesi Hâkim dönemindeki (996-1021) tarım ıslah çalışmalarında 400 hakimi kasaba bir feddan (4.200,833 m²) sayıldı. Bununla birlikte eski feddan önemini korudu. 19. yüzyılın başlarında Mısır'da bir feddan 1,1 akr kabul edildi. Bazı İslam ülkelerinde ise 333,3 kasaba kare, bir feddan sayıldı. Mısır'daki Fransız işgali sırasında (1799-1802) feddan, Nil Vadisindeki toprakların verimliliği ile ters orantılı olarak belirlendi. Buna göre Nil'e yakın yerlerde 1 feddan 1,336 arpent (4.579 m²), sulanamayan kesimlerde 2,375 arpent (8.140 m²), Dimyat çevresinde ise 2,012 arpent (6.896 m²) kabul edildi.

Fedeli Kumpanyası, 17. yüzyıl başlarındaki İtalyan *commedia dell'arte*(*) topluluklarından. Bu alanda ilk ve en ünlü topluluklardan Gelosi Kumpanyası'nın geleneğini sürdüren ve oyuncularıyla sahne malzemesinin bir bölümünü bu topluluktan devralmış olan Fedeli Kumpanyası'nın adı da "sadık kalanlar", "inanmışlar" anlamına gelir.

Fedeli Kumpanyası'nı, Gelosi Kumpanyası'nın ünlü başoyuncuları Francesco ve Isabella Andreini'nin oğulları Giovambattista Andreini yönetiyordu. Toplulukta dönemin en büyük kadın oyuncularından biri olarak kabul edilen Flaminia da yer alıyordu. Fransa kraliçesi Marie de Médicis, Fedeli Kumpanyası'na özellikle düşkündü ve topluluğun birkaç Fransa turnesine de o aracı olmuştu. Topluluk, Hôtel de Bourgogne'da ve sarayda, Fransız oyuncularla dönüşümlü olarak sahneye çıkıyordu. Fedeli Kumpanyası ayrıca Prag ve Viyana turnelerine de çıkmıştı.

Feder, Gottfried (d. 27 Ocak 1883, Würzburg - ö. 24 Eylül 1941, Murnau, Almanya), Alman Nazizminin önde gelen iktisat kuramcısı.

Bir inşaat mühendisi olan Feder, 1919'da bazı sosyalist öğeler de içeren *Manifest zur Brechung der Zinsknechtschaft* (Faiz Boyunduruğunu Kırmak İçin Manifesto) adlı yapıtıyla tanındı. Feder'in aynı yılın eylül ayında Münih'te, Alman İşçi Partisi'nin bir toplantısında yaptığı konuşma, Adolf Hitler'e, siyasete atılma kararı vermesinde esin kaynağı oldu. Düşünceleri daha sonra, Hitler'in Mart 1920'de açıkladığı Nazi Partisi'nin (NSDAP; Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) 25 maddelik programında ve "Nazi hareketinin ilmihali" olarak değerlendirdiği, *Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage* (1923; Alman Devletinin Ulusal ve Toplumsal Temelleri) adlı yapıtında da yer aldı. Feder 1924-36 arasında *Reichstag* (Parlamento) üyesi, Nazi Partisi'nin Ekonomi Konseyi başkanı (1931), Alman Ekonomi Bakanlığı müşteşarı (1933) ve Devlet Konut Dairesi başkanı (1934) olarak görev yaptı. Nazi politikasının yürürlükteki ekonomik sisteme uyum sağlamasından sonra parti işlerindeki etkinliği azaldı ve 1936'dan sonra adı anılmaz oldu.

Federal Anayasa Mahkemesi, Almanca BUNDESVERFASSUNGSGERICHT. Almanya'da mahkeme kararlarının, idari kararların ve yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen özel mahkeme. 1951'de kurulmuştur. Federal devlet ve eyalet düzeyindeki bütün mahkemelerin resmî işlemlerinin anayasaya uygunluğunu inceleme yetkisi bulunmakla birlikte, Temel Yasa (*Grundgesetz*) uyarınca yasaların anayasaya aykırılıklarına karar verebilen tek organ Federal Anayasa Mahkemesi'dir. Her eyaletin (*Land*) kendi anayasa mahkemesi vardır. Alman anayasa tarihinde yasaların yeniden gözden geçirilmesinin bazı örneklerine rastlanırsa da, Federal Anayasa Mahkemesi'nin geniş yapı yetkisi, daha çok ABD Yüksek Mahkemesi ve Avusturya Anayasa Mahkemesi örneklerinden yola çıkarak belirlenmiştir.

Karlsruhe'de bulunan Federal Anayasa Mahkemesi'nin, her biri sekizer üyeden oluşan ve anayasanın farklı alanlarıyla ilgili davalara bakan iki ayrı kurulu vardır. Mahkeme yargıçları, baro üyeleri, hukuk fakültesi öğretim üyeleri, kamu görevlileri ve politikacılar arasından 12 yıllık bir dönem için seçilirler. Görev süresi sona eren yargıç yeniden aynı göreve seçilemez. Yargıçların yarısı Federal Konsey (*Bundesrat*), yarısı da Federal Meclis'e (*Bundestag*) bağlı özel bir komite tarafından seçilir. Büyük partiler arasında var olan üstü kapalı bir anlaşmadan dolayı hiçbir parti ya da koalisyon mahkemenin bileşimini tek başına belirleme yoluna gitmez.

Mahkemenin kararları, eyalet ve federal yasama meclisleri ile bütün öteki mahkemeleri bağlayıcı niteliktedir. Kişiler temel haklarına yönelik saldırılarla ilgili şikâyetlerini Federal Anayasa Mahkemesi'ne getirebilir. Bir yasanın anayasaya uygunluğu konusunda kuşkunun doğduğu durumlarda, mahkemeler davayı erteleyerek sorunu Anayasa Mahkemesi'ne götürmek zorundadır. Federal hükümet, eyalet hükümetleri ve Federal Meclis üyelerinin üçte biri bir yasanın anayasaya uygun olup olmadığının belirlenmesi için mahkemeye başvurabilir. Federal Anayasa Mahkemesi, anayasaya uygunluk ve kişi hakları davaları dışında eyalet hükümetleri ile federal hükümet arasındaki uyuşmazlıkları çözer, cumhurbaşkanı ve yargıçların görevden alınması için açılan davalara bakar ve partilerin, demokratik düzenle bağdaşmayan amaç ve yöntemler izleyip izlemediklerine karar verir. Mahkeme yılda ortalama 1.700'ü aşkın davaya bakar. Bunun büyük bölümünü anayasal konulardaki kişisel şikâyetler oluşturur; bu tür davalarda, mahkeme masrafı ödenmediği gibi avukat tutmak da zorunlu değildir.

Alman yönetim sisteminde önemli bir yer tutan Federal Anayasa Mahkemesi, anayasal düzenin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Sorumluluktan kaçınmaması nedeniyle, zaman zaman yargı denetiminde aşırılığa kaçmakla eleştirilir.

Federal Mevduat Sigorta Şirketi (Federal Deposit Insurance Corporation-FDIC), bankalardaki mevduatı, bankaların iflası durumunda ortaya çıkabilecek kayıplara karşı sigortalamak ve bazı bankacılık uygulamalarını düzenlemek amacıyla kurulmuş, bağımsız ABD kamu şirketi. FDIC, bankacılık sisteminin 1933 başlarında uğradığı büyük çöküntünün ve geçmişte mevduat sahiplerini güvence altına almak için hazırlanan devlet planlarının başarısızlığa uğramasının ardından, 1933 tarihli Federal Merkez Bankası Yasası'nın (Federal Reserve Act) verdiği yetkiyle kuruldu. FDIC'nin gelirini sigortalı bankaların ödedikleri primler ve yatırımlar oluşturur. Sigortalı bankalar ortalama mevduatlarına göre prim öderler. Son zamanlarda bankalara, zararlar ve FDIC harcamaları çıkarıldıktan sonra kalan yıllık prim tutarlarının üçte ikisi oranında kredi alabilme olanağı tanınmıştır. FDIC'nin, sigortalanma için gerekli koşulları yerine getiren bankalardaki her mevduatı belirli bir miktara kadar sigortalama yetkisi vardır. FDIC, ABD Hazinesi'nden 3 milyar dolara kadar borç alabilme ayrıcalığını bugüne değin hiç kullanmamıştır.

1933'ten bu yana, Federal Rezerv Sistemi üyesi tüm bankalar mevduatlarını sigortalatmak zorundadır. ABD bankalarının yaklaşık yarısını oluşturan üye olmayan bankalar da, FDIC standartlarına uymaları koşuluyla mevduatlarını sigortalatabilirler. ABD'deki ticari bankaların hemen hemen tümü bu uygulamaya katılmaktadır. FDIC

nin üç kişilik yönetim kurulunun iki üyesi altı yıllık dönemler için ABD başkanı tarafından seçilir, üçüncü üye ise hazine görevlisidir.

Federal Rezerv Sistemi, ABD'de merkez bankası işlevini gören kurum. Federal yönetimin mali konulardaki temsilcisi olarak görev yapar, ticari bankaların karşılık hesaplarını koruma altında tutar ve onlara kredi açar. Ayrıca banknot çıkarma yetkisini kullanarak ülkedeki bütün kâğıt para arzını denetler.

ABD'de Bağımsızlık Savaşı'ndan kalma borçlara kaynak bulmak ve istikrarlı bir para arzı sağlamak amacıyla 20 yıl süreli bir beratla 1791'de kurulan Bank of the United States, zamanla özel bankalar üzerinde denetim kurarak bankacılık piyasasında yönlendirici bir güç durumuna geldi. Ama uyguladığı kısıtlayıcı önlemlerin yol açtığı tepkiler nedeniyle 1811'de beratı yenilenmedi. Bankacılık alanındaki kargaşa üzerine 1816'da aynı adla ikinci kez kurulan banka, elde ettiği geniş yetkilerle bir merkez bankası işlevi kazandı. Bankaya yönelik tepkilerin siyasal bir düzeye çıkmasıyla patlak veren Banka Savaşı, beratın 1836'da yenilenmemesiyle noktalandı.

Bankacılık piyasasında uzun yıllar süren denetim boşluğunu kapatmak için 1913 tarihli Federal Merkez Bankası Yasası'yla (Federal Reserve Act) kurulan Federal Rezerv Sistemini oluşturan kurumlar, Federal Rezerv Sistemi Guvernörler Kurulu, 12 Federal Rezerv bankası, Federal Açık Piyasa Komitesi, Federal Danışma Konseyi ve 1976'da kurulan Tüketici Danışma Konseyi'dir. Sisteme üye olan bankaların sayısı birkaç bini bulur.

Federal Rezerv Sistemi Guvernörler Kurulu, üye bankaların yasal sınırlar çerçevesinde tutmakla yükümlü olduğu rezervlerle Federal Rezerv bankalarının uyguladığı reeskont oranlarını belirler ve bu bankaların bütçelerini denetler. Federal Rezerv bankaları Federal Merkez Bankası Yasası'nda belirtildiği biçimde kamu yararına çalışmak üzere kurulan özel şirketlerdir. Bu bankalar altısı üye bankalarca seçilen, üçü de Federal Rezerv Sistemi Guvernörler Kurulu'nca atanan dokuz üyeli yönetim kurulları tarafından yönetilir. Guvernörler Kurulu'nun yedi üyesi ile Federal Rezerv bankalarınca seçilen beş üyeden oluşan Federal Açık Piyasa Komitesi ise, açık piyasa tahvil alım satımlarında Federal Rezerv bankalarının izleyeceği politikayı belirlemekle görevlidir. Yalnızca bir danışma organı niteliğinde olan, 12 üyeli Federal Danışma Konseyi'nde, her federal Rezerv bölgesi, yönetim kurulunun seçtiği birer üyeyle temsil edilir. Bütün ulusal bankalar Federal Rezerv Sistemi'ne üye olmak zorundadır; eyalet bankaları ise gerekli nitelikleri taşıma koşuluyla üye olabilirler.

Federal Rezerv Sistemi'nin düzenleyici yetkilerini kullanırken başvurduğu başlıca yöntemler dolaylı ya da dolaysız denetim araçları biçiminde ikiye ayrılabilir. Dolaysız denetim biçimlerinden biri, üye bir bankanın karşılık hesabında mevduatının ne kadarını tutması gerektiğini gösteren yasal karşılık oranının ayarlanmasıyla gerçekleştirilir. Bu yoldan ticari bankaların verebilecekleri yeni kredilerin miktarı artırılmış ya da azaltılmış olur. Verilen krediler yeni mevduat yaratacağından, bu yolla gizli para arzı artırılır ya da azaltılır. Bu politika aracı, son yıllarda çok sık kullanılmamıştır.

Para arzı, iskonto (reeskont) oranlarındaki değişikliklerle de etkilenebilir. İskonto oranı, Federal Rezerv bankalarının üye bankalara verdikleri kısa dönemli, teminatlı krediler için uyguladıkları faiz oranıdır. Bankalar bu tür borçlanmalara genellikle rezervleri istenen düzeyde tutabilmek amacıyla giderler. Bu nedenle, bu tür kredilerin maliyetinin yükseltilmesi, bankaların tutmakla yükümlü olduğu rezervlerin artırılmasına benzer bir etki yaratır.

Açık piyasa işlemleri dolaylı denetimin klasik yöntemidir. Yaygın biçimde ilk kez 1920'lerde uygulanan yöntemden bugün piyasada küçük ayarlamaların gerçekleştirilmesi amacıyla gündelik olarak yararlanılır. Federal Rezerv bankalarının açık piyasada gerçekleştirdiği tahvil alım satımı, ticari banka rezervlerinin yükselmesi ya da düşmesi sonucunu doğurur. Örneğin, bu bankaların tahvil satması durumunda alıcılar, ödemeyi mevduat karşılığı çeklerle yapar ve böylece söz konusu çekleri veren bankaların rezervleri azalmış olur.

Ekonominin canlı olduğu dönemlerde enflasyonu önlemede iyi sonuç veren bu üç denetim aracının, bir bunalım dönemi sonrasında ekonomiye canlılık kazandırmada aynı ölçüde etkili olmadığı belirlenmiştir. Federal Rezerv Kurulu'nun bazen başvurduğu ek bir denetim yöntemi de, tahvil alımında yatırılması gereken ihtiyat paylarını değiştirmektir.

Federal Sanat Projesi, İngilizce FEDERAL ART PROJECT (FAP), 1930'larda ABD'de Çalışma Projeleri İdaresi (WPA) tarafından yürütülen ilk büyük görsel sanatlar projesi. 1929'daki Büyük Bunalım sonrasında Başkan Franklin D. Roosevelt yönetiminin ele aldığı en geniş kapsamlı ve etkili görsel sanatlar projesidir. Çoğu kez Hazine Bakanlığı'nın yürüttüğü sanat projeleriyle karıştırılır. Hazine Bakanlığı'nın girişimlerinin tersine WPA-FAP, yaşantı ve üslupları birbirinden farklı birçok sanatçıya iş vermiş, değişik ve deneysel sanat topluluklarını korumuştu; Amerika'da sonra gelen sanat akımları üzerindeki etkisi de çok daha fazla oldu. Bütün bunlar büyük ölçüde projenin yöneticisi Holger Cahill'den kaynaklanıyordu. Eski bir müze müdürü olan ve Amerikan halk sanatıyla yakından ilgilenen Cahill, aslında sanatçılar için bir iş-yardım programı biçimindeki bu projenin kültürel gelişime büyük bir katkısı olacağına inanmıştı. Cahill ve yardımcıları 1933-34 yıllarında Hazine Bakanlığı'nın, yetenekleri göz önünde tutulmadan işsiz bütün sanatçılara destek olma biçiminde yürüttüğü yardım programlarında, nitelikli yapıt üretilmesi sorunuyla karşılaşmanın kaçınılmaz olduğunu öğrendiler. 1935 sonbaharında sanatsal yaratıyı, eğitimi, araştırmayı ve hizmet vermeyi hedefleyen bir dizi program oluşturuldu. Bu programlar kapsamında profesyonel sanatçılara resim, heykel ve grafik alanlarında iş verildi, piyasada çalışan sanatçılar çeşitli afişlerin hazırlanması ve Amerikan Tasarımcıları Dizini'nin oluşturulması gibi işlerde kullanıldı, daha az deneyimli olanlardan da sanat eğitiminde ve teknik konularda yararlanıldı. Ülkede sanatın ve sanatçının hemen hiç bilinmediği yörelerde 100'den fazla galeri ve halk sanat merkezi açılarak geniş bir izleyici kitlesi oluşturuldu. 1936'da Cahill projenin, sanatı her kültürel olgunun canlı ve işlevsel bir bileşeni yapan şeyin yalnızca deha değil, sağduyulu genel bir tutum olduğu ilkesinden yola çıkılarak düzenlendiğini belirtmişti. Sanatın sırf ender rastlanan başyapıtlardan oluştuğunu düşünmek yanlıştı. Bu görüş Hazine Bakanlığı projelerinin sanatçıya yardım etmekten çok, üstün nitelikli başyapıtlar yaratılmasına olanak sağlamak doğrultusundaki amacının tam tersiydi.

WPA-FAP genellikle yardım fonlarından yararlanan sanatçılara iş verdi, bu fonlardan yararlanmayan sanatçılardan bazılarını da proje içinde yöneticilik görevlerine getirdi. Sanatçılar haftada 23,50 ABD Doları ücret alıyor, bunun karşılığında da belirli bir süre içinde bir yapıt teslim ediyor ya da yürütülmekte olan bir projede duvar resmi yapmak, kabartma hazırlamak gibi bir işte görevlendirilliyordu. Çoğu ressam, heykelcı ve grafik sanatçısı evlerinde, duvar ve afiş sanatçılarıysa alanlarda ya da proje kapsamında açılmış atölyelerde çalışıyordu. Projenin en büyük sorunu, yaratma eylemine bağlı değişken ve düzensiz çalışma saatlerini WPA kurallarının katı ve düzenli takvimine uydurabilmekti. Bir başka temel sorun da bütçe indirimleri söz konusu olduğunda WPA'nın bazı sanatçıları yardım fonundan çıkarmak istemesiydi. Yollanan işe son verme belgeleri çoğaldıkça sanatçılar gösteri ve oturma eylemleri düzenliyordu. Bu arada, güvenceli olmayan işlerini korumak ve iş koşullarını iyileştirmek amacıyla ulusal düzeyde örgütlenerek Sanatçılar Sendikası'nı kurdular. Sendikanın liderleri WPA-FAP yöneticileriyle birlikte çalışarak genel işçi hareketlerini örnek aldılar ve 1937'de Sanayi Örgütleri Kongresi'nin (CIO) bir kolu olan Birleşmiş Profesyonel Büro İşçileri'ne bağlandılar.

En etkin olduğu 1936'da proje kapsamında toplam 5 bin sanatçı çalışıyordu. Sekiz yıl içinde yaklaşık 10 bin sanatçıya iş olanağı sağlandı. 2.566 duvar resmi, 100 binden fazla tuval resmi, 17.700 kadar heykel, yaklaşık 300 bin özgün baskı ve Amerikan Tasarımcılar Dizini için 22 bin kadar levha, sayısız afiş ve el sanatları ürünleri gerçekleştirildi. Federal hükümetin projeye yaptığı yatırımın tümü 35 milyon dolardı. *Ayrıca bak.* Çalışma Projeleri İdaresi.

Federal Soruşturma Bürosu (Federal Bureau of Investigation-FBI), ABD'de federal yönetime bağlı en büyük soruşturma kuruluşu. Federal hükümete bağlı başka bir kuruluşun yasayla ya da yönetsel kararla özel olarak görevlendirildiği durumlar dışında, federal yönetimi ilgilendiren her alanda soruşturma yürütmekle görevlidir. Çalışmaları sırasında topladığı bilgilerden çıkan sonuçları Washington, D.C.'deki ABD adalet bakanına, yardımcılarına ve federal yargı bölgelerinde görevli savcılara bildirir.

FBI, Adalet Bakanlığı'nın bir bölümü olarak, adalet bakanına bağlı ve ona karşı sorumludur. Washington, D.C.'deki merkezinin yanı sıra ABD ve Porto Riko'daki büyük kentlerde şubeleri vardır. Ayrıca uluslararası suçlar ve suçlularla ilgili konularda yabancı kuruluşlarla bilgi alışverişini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli büyük yabancı kentlerde irtibat büroları bulunur. Önceleri adalet bakanının elinde olan FBI direktörünü atama yetkisi, 1968'de çıkarılan yasa uyarınca Senato'nun tavsiyesi ve onayı koşuluyla ABD başkanına verilmiştir. Kuruluşun, soruşturma işlerini yürüten 6-7 bin özel ajan da içinde olmak üzere, geniş bir personel kadrosu bulunur. Büyük çoğunluğu FBI içinde 10 yıl ya da daha fazla çalışmış kişilerden seçilen özel ajanlarda genellikle hukuk ya da muhasebe öğrenimi görmüş olma koşulu da aranır.

FBI'nin tarihi 1908'de ABD adalet bakanı Charles J. Bonaparte'ın bir federal soruşturma organına duyulan gereksinimi karşılamak üzere kurduğu Soruşturma Bürosu'na değin iner. 1924'te Adalet Bakanı Harlan Fiske Stone (sonradan ABD başyargıcı) Büro'nun direktörlüğüne J. Edgar Hoover'ı (1895-1972) atadı ve örgütün yeniden dü-

zenlenmesini istedi. Daha sonraki bakanlarca da görevde tutulan Hoover, Büro'nun gelişmesinde ve mesleki standartları kazanmasında önemli rol oynadı.

ABD'de yasaların uygulanması temelde eyalet ve yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Ama merkezileşme yönündeki eğilimler, federal düzeyde çıkarılan çeşitli yasa ve yönetmelikler, yerel güvenlik örgütlerinin parmak izi arşivleri ve laboratuvar tesisleri gibi yardımcı hizmetlere başvurmak zorunda kalması FBI'nin sorumluluk ve görevlerini artırmıştır.

FBI federal ceza yasasının öngördüğü ve ABD'nin ilgili olduğu ya da olabileceği konularda soruşturma yapmaya yetkilidir. Bu yetki uçak korsanlığından, çocuk kaçırma yoluyla şantaja ve beyaz köle ticaretine kadar değişen 180 kadar ceza hukuku konusunun yanı sıra ABD'nin taraf olduğu ya da olabileceği hukuk davalarıyla ilgili kanıt toplamayı da kapsar. FBI'nin soruşturma yetkisi dışında kalan başlıca uzmanlık konuları uyuşturucu suçları ve göç sorunları; vergi, gümrük ve mali işlemlerle ilgili suçlar; menkul kıymet sahtekârlıkları ve haberleşme özgürlüğünün çiğnenmesiyle ilgili suçlardır. Bu konularda sorumlu olan kuruluşlar sırasıyla Adalet Bakanlığı'na bağlı Uyuşturucu Denetleme Dairesi ile Göç ve Yurttaşlığa Kabul Dairesi; Hazine Bakanlığı'na bağlı olan İç Gelirler Dairesi, Gümrük Bürosu ve Gizli Servis; Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu ve ABD Posta Dairesi'dir.

ABD Kongresi, 1961-68 arasında seçim sistemi, kamu kuruluşları, eğitim ve işe almada ayrımcılık gibi konularda medeni hakları korumaya yönelik önemli yasalar çıkardı. Aynı dönemde büyük suç örgütlerinin ortaya çıkarılması, bunları denetim altına almaya yönelik federal önlemleri gündeme getirdi. Adalet Bakanlığı'nın bu amaçla hazırladığı yasa ve programlar, FBI'nin soruşturma görevini önemli ölçüde genişletti.

FBI'nin iç güvenlik alanındaki sorumlulukları casusluk, karşı casusluk, sabotaj, ihanet, isyana teşvik ve bunlarla ilgili iç güvenlik sorunlarını içerir. Bunlara bağlı bir görev de iç güvenlik sorunlarıyla ilgili bilgileri bütünleştirmek ve elde edilen verileri öteki ilgili federal kuruluşlara bildirmektir. Başkana bağlı Ulusal Güvenlik Konseyi'nin oluşturduğu ABD İstihbarat Kurulu'nda FBI de yer alır. Önemli makamlarda bulunan federal görevliler ile bu makamlara getirilmesi düşünülen kişilere ilişkin soruşturmalar da FBI tarafından yürütülür.

Federal Tiyatro Projesi, İngilizce FEDERAL THEATRE PROJECT, 1935-39 arasında ABD hükümeti tarafından Çalışma Projeleri İdaresi (WPA) kapsamında geliştirilip desteklenen ulusal tiyatro projesi. Amacı, 1929'daki Büyük Bunalım sırasında işsiz kalan tiyatroculara iş olanağı yaratmaktı.

Proje çerçevesinde, tiyatronun bütün alanlarında toplam 10 bin profesyonel tiyatro sanatçısı çalıştırıldı. Sahnelenen yapıtlar arasında klasik ve çağdaş tiyatro oyunları, çocuk oyunları, kukla gösterileri ve müzikal komediler yer alıyordu. Ayrıca danslı tiyatro gösterileri hazırlanıyor, bu arada sinemadan esinlenerek gazete tiyatrosu(*) tekniği geliştiriliyordu. Genç ve tanınmayan ABD'li oyun yazarlarının yapıtlarının sahnelenmesi, Siyah ABD tiyatrosunun desteklenmesi, tiyatro oyunlarının radyoya uyarlanıp yayınlanması, proje kapsamındaki öteki etkinliklerden bazılarıydı. Projenin uygulanması sırasında toplumsal ve ekonomik konularda doğrudan yorumlar yapılması, Amerika'ya Karşı Etkinlikleri Soruşturma Komitesi ile ödeneklerle ilgili alt komitenin devreye girmesine yol açtı. Bir dizi tartışmalı soruşturmanın ardından Federal Tiyatro Projesi 1939'da Kongre kararıyla durduruldu. *Ayrıca bak.* Çalışma Projeleri İdaresi.

federal üslup, ABD'de, özellikle Thomas Jefferson ve Benjamin Latrobe'un yapılarında görülen, Roma mimarlığına yönelik canlandırmacı üslup. 1785-1820 arasında yayılmasını tamamladıktan sonra resmî yapılarda kullanıldı. Felsefi temeli, yeni kurulmakta olan Amerikan devletinde Eski Roma'daki cumhuriyet kavramının yansıtılmasına dayandırılıyordu.

Kamu yapıları için Fransa'da Nîmes kentindeki İÖ 1. yüzyıla ait Roma tapınağı

Thomas Jefferson'ın tasarımını yaptığı Virginia Üniversitesi Kütüphanesi, 1817-26, Charlottesville, Virginia
Arthur Griffin-EB Inc.

Maison-Carrée'nin örnek alınmasını öneren Jefferson, bu düşüncesini Virginia eyaletindeki Richmond Eyalet Meclisi Binası'nda gerçekleştirdi. Kullanımın gerektirdiği bazı değişiklikler yapılmışsa da, yapının temel biçimi ve dış görünümü, örnek alındığı tapınağın aynısıydı. Virginia Üniversitesi (1817-26) Jefferson'ın federal üslupta gerçekleştirdiği en önemli proje oldu. Üniversitenin yuvarlak kütüphanesi Roma'daki Pantheon'dan esinlenerek yapılmıştı. Jefferson, gerçekleştirdiği yapılarla federal üsluba yön verdiği gibi, ABD başkanı olarak da bu üslupta yeni bir başkent kurulması projesini başlattı.

William Thornton'un geç dönem yapılarında Jefferson'ın katı klasikçi tutumunun etkisi görülür. Doğrudan Jefferson'ın etkisi altında kalan başka önemli bir mimar da, federal üslubun ABD'deki en çarpıcı örneklerinden biri olan Baltimore'daki Kutsal Bakire Meryem'in Göğe Çıkışı Bazilikası'nı inşa eden Benjamin Latrobe'dur. Latrobe daha sonra Capitol'un yapımında danışmanlık etmek üzere Washington'a çağrılmış ve böylece federal üslupta gerçekleştirilen en büyük projeyi üstlenmiştir.

Federal Yazarlar Projesi, İngilizce FEDERAL WRITERS' PROJECT, 1935'te ABD'de Çalışma Projeleri İdaresi (WPA) tarafından Büyük Bunalım'la mücadelede New Deal'ın (Yeni Düzen) parçası olarak uygulanmaya başlayan proje. Amacı işsiz yazar, yayımcı ve araştırmacılara iş olanakları yaratmaktı. Henry G. Alsberg'in yönetiminde bütün eyaletlerde sürdürülen proje kapsamında bir ara 6.600 kadın ve erkek çalışıyordu. En büyük başarısı Amerika Rehberleri dizisi oldu. Dizide Hawaii dışındaki bütün eyaletler ve bağlı topraklar, Washington, D.C., New York, Los Angeles, San Francisco, New Orleans ve Philadelphia gibi kentler ve belli başlı karayolları dışında pek çok kasaba, köy ve il için rehberler yer alıyordu. Proje kapsamında ayrıca etnik incelemeler, folklor araştırmaları, bölgesel tarih ve doğayla ilgili çalışmaları içeren 1.000'i aşkın kitap ve broşür de yayımlandı.

WPA tüzüğüne uygun olarak, proje personelinin büyük bölümü, yardım listelerinde kayıtlı kişilerden seçiliyordu. Bunlar arasında Conrad Aiken, Maxwell Bodenheim ve Claude McKay gibi 1930'ların ünlü yazarları ile Richard Wright, Ralph Ellison, Nelson Algren, Frank Yerby, Saul Bellow, Loren Eiseley ve Weldon Kees gibi daha sonra ünlenen yazarlar bulunuyordu. ABD Kongresi 1939'da projeye yapılan federal yardımı kestiyse de, projenin 1943'e değin eyalet yönetiminin koruması altında sürdürülmesine izin verdi. *Ayrıca bak.* Çalışma Projeleri İdaresi.

Federalist Parti, ABD'de 1789-1801 arasında iktidarda bulunan, güçlü merkezî yönetim yanlısı siyasal parti. "Federalist" terimi ilk kez 1787'de, kurulacak Birlik için yeni hazırlanan anayasanın federal niteliğini vurgulayan görüşleri belirtmek için kullanıldı. O dönemde siyasal partiler cumhuriyetçi yönetim biçimi için genellikle sakıncalı görülüyordu. Başkan George Washington da 1789'da başlayan yeni yönetimin ilk birkaç yılında partilerüstü bir siyaset izlemeyi başardı. Ama ülke yöneticileri arasında Hazine Bakanı Alexander Hamilton'ın maliye programı konusunda derin ayrılıklar baş gösterince Washington bakanı destekledi. Fransız Devrimi'ne yönelik ideolojik tutumlar da bu çatışmayı şiddetlendirdi. 1795'e değin düzenli bir parti niteliğini kazanan hükümet yanlıları 1796'da da John Adams'ı başkan seçtirmeyi başardılar.

1790'larda Federalistler, Bağımsızlık Savaşı sırasındaki eski savaş borçlarının ödenmesi ve devlet borçlarının kabulü, meclisten çeşitli vergiler geçirilmesi, bir merkez bankası kurulması, gümrük sisteminin sürdürülmesi ve ABD deniz ticaret filosunun kayırılması doğrultusunda bir iktisat politikası izlediler. 1793'te Fransa ile İngiltere arasında patlak veren savaşta tarafsız kaldılar; İngiltere ile ABD arasındaki sorunları sona erdiren 1794 Jay Antlaşması'nı onayladılar; Fransız taleplerinin neredeyse savaşı gündeme getirdiği 1798-99 bunalımında güçlü savunma ve iç güvenlik yasalarının çıkmasını sağladılar (*bak.* Yabancılar ve Bozgunculuk yasaları). Bu politikalara özellikle Güney'den tepki geldi. 1791'den sonra James Madison ile Thomas Jefferson'ın örgütlediği muhalefet, Cumhuriyetçi Parti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu parti daha sonra Demokratik Cumhuriyetçi Parti ve günümüzde de Demokrat Parti adını aldı.

Federalistler, 1801'den sonra bir daha iktidara gelemediler. Bu başarısızlık, Cumhuriyetçilerin siyasal ustalığından olduğu kadar, aynı zamanda Federalistlerin kendi yetersizliğinden, bölünmüş olmalarından (özellikle Adams ve Hamilton'ın yandaşları arasındaki bölünmeden) ve seçimleri kazanmak amacıyla hiçbir uzlaşmaya yanaşmamalarından da kaynaklanıyordu. Dahası, New England Federalistleri bölgeci bir politika benimseyerek 1808'de neredeyse Birlik'ten ayrılmaya kalktılar ve 1812 savaşına şiddetle karşı çıktılar (*bak.* Hartford Konvansiyonu). 1817'ye gelindiğinde muhalefetteki Cumhuriyetçiler artık silinmek üzere olan Federalist Parti'nin milliyet ilkeleri ile ekonomik görüşlerinden çoğunu benimsemişti.

Federalistlerin iktidardayken gerçekleştirdikleri, ülke tarihi için çok önemliydi. O dönemde ABD'de kalıcı bir ulusal yönetim

mekanizması kuruldu; anayasanın liberal yönde yorumlanması uygulaması yerleşti; federal yönetim mali güvenilirliğini kanıtladı; dış politikada da tarafsızlık ilkesi benimsenerek genç devletin bir yüzyıl boyunca barış içinde gelişmesi sağlandı.

federalizm, birden çok eyaletin ya da başka siyasal birimin, her biri kendi temel siyasal bütünlüğünü koruyarak, tek bir merkez altında birleştiği siyasal örgütlenme biçimi. Federal sistemlerde bu bütünlük temel politikaların görüşmeler yoluyla oluşturulması, yürütülmesi ve böylece bütün üyelerin kararların alınması ve uygulanmasında söz sahibi olmasıyla sağlanır.

Federalizm ya bir bütünleşme ya da ayrılma sonucu oluşur. ABD ve İsviçre gibi kimi federal devletler, daha önce birbirinden bağımsız ve ayrı ayrı egemen olan devletlerin yakınlaşmalarından, birleşmelerinden doğmuştur. Kendi içlerinde olduğu gibi, uluslararası alanda da yetkilerini daha önceleri serbestçe kullanabilen devletler, belli bir dönemin zorlamaları ve başka nedenlerle belirli yetkilerin kullanılmasını daha üst düzeydeki bir kuruluşa, federal bir örgüte bırakmayı uygun bulurlar. Devletlerin belirli yetkilerini üst düzeydeki federal örgüte terk etmesine yol açan değişik etkenler vardır. Bunlar genellikle, bir askeri tehdidin varlığı, daha geniş bir ekonomik pazarın oluşturulması, iç kargaşayı giderme ya da devletlerin bir sosyal düzeni ortaklaşa gerçekleştirme isteğidir.

Federal devletlerin bir bölümü, bazı bölge ya da eyaletlerin, daha önce yer aldıkları devlet yapısı içinden ayrılmaları ile oluşmuştur. Kendi içindeki bölge ya da eyaletlerin tek yapılı devleti bölmesi etnik, kültürel ve dinsel etkenlerin baskısı ile ortaya çıkar. Tek yapılı devlette uygulanan politikanın bu farklılıkları ezdiği gerekçesiyle, bölgeler ya da eyaletler, bağımsız bir devlete dönüşmeksizin, belli bir özerkliğe sahip olma isteğinde bulunurlar. Böylece merkezi tek yapılı devletin çöküşü, yeni örgütlenme biçimi olan federal yapı ile frenlenerek dağılma önlenmiş olur. Bu yolla oluşan federalizme örnek olarak eski SSCB gösterilebilir.

Kendilerini "federal" olarak niteleyen çeşitli siyasal sistemler birçok bakımdan farklılık gösterir. Ama gerçek federal sistemlerin belirli ortak özellikleri ve ilkeleri vardır.

Yazılı anayasa. İlk olarak, federal ilişki sürekli bir birlik sözleşmesiyle kurulur ya da onaylanır. Bu sözleşme iktidarın bölünmesi ya da paylaşılması koşullarını ortaya koyan, genellikle yazılı bir anayasada somutlaşır; anayasa ancak olağanüstü yöntemlerle değiştirilebilir. Federal anayasalar, yalnızca yönetenlerle yönetilenler arasındaki basit bir sözleşme olarak görülemez; bunlar her şeyden önce ulusa, federal hükümete ve federal birliği oluşturan federe devletlere ya da eyaletlere ilişkin hükümleriyle öteki anayasalardan ayrılırlar. Üstelik kurucu birimler kendi anayasalarını yapma yetkisini korurlar.

Merkeziyetçi olmama. İkinci olarak, siyasal sistem iktidarın anayasaya uygun olarak büyük ölçüde kendi kendine yeterli birçok merkez arasında bölündüğü merkeziyetçi olmayan bir nitelik taşımalıdır. Böylece uygulamada, siyasal gücün kullanılmasına katılma yetkisinin herkesin onayı olmaksızın federal hükümet ya da eyalet hükümetlerinden geri alınamayacağı güvenceye bağlanır. İktidarın bu biçimde dağılması ademimerkeziyetçilikten(*) farklıdır. Ademimerkeziyetçilik, merkezi yönetimin belirli yetkileri koşullu olarak yerel yönetimlere dağıtmasıdır ve bu yetkiler tek yanlı kararlarla geri alınabilir. Federal bir devlette görülen durum, merkezi hükümetin ulusal alt birimlere, genellikle geri alınmayan yetkileri tek taraflı olarak vermesinden de farklıdır.

Federal birliği oluşturan eyaletlerin federal anayasa hükümleri çerçevesinde sahip oldukları yönetsel hak ve yetkiler eyalet hakları olarak bilinir. ABD, İsviçre ve Avustralya'da bu yetkiler, merkezi devlete ait yetkilerin dışında kalanlardır. Buna karşılık Kanada ve Almanya'da her iki düzeyin yetkileri özel anayasa hükümleriyle tanımlanmıştır.

Federal birliğe üye federe devletlerin elinde fiilen ne ölçüde yetki kaldığı, bir federal sistemden ötekine büyük farklılık gösterir. Bu yetkiler belki de ABD'de en üst düzeydeyken, yetkilerin çoğunun federal hükümette toplandığı ve eyaletlerin yerel yönetim temsilcilikleri olmanın ötesine pek az geçebildikleri Meksika ve Brezilya'da ise en alt düzeydedir. Eyaletlerin elindeki yetkiler 1900'den sonra ABD'de de hızla azalmıştır. Kanada ve Avustralya'da da benzer bir gelişme gözlenmektedir. ABD'deki bu eğilimin başlıca nedenleri arasında Kongre'nin yetkilerinden yararlanan merkezi hükümetin eyaletler arasındaki ticareti denetlemek için etkinliğini artırması, eyalet yönetimlerine ya da onların alt birimlerine federal bütçeden yapılan mali yardımlar, ekonomik bunalıma karşı ulusal ölçekli önlemlerin gündeme gelmesi ve ülkenin I. ve II. Dünya savaşlarına katılması sayılabilir.

Genelde ABD gibi ülkelerde eyalet hakları, eyaletler arasındaki ticareti düzenleyen yasal hükümlerden çok federal hükümetin mali yardımlarından darbe yemektedir. Kimi durumlarda bu mali yardımlar merkezi denetimi, federal hükümetin anayasada belirlenmiş yetkileri dışında kalan alanlara da taşırmaktadır. Eyalet yönetimi yardımı reddetmekle kendi bölgesine ekonomik açıdan zarar verebilir. ABD'de 20. yüzyılın ikinci yarısında, söz konusu yardım sürecinin bir sonucu olarak federal hükümet eyaletler üzerinde değişen ölçülerde etkili olmuştur. Bu durum, anayasaya göre açıkça "eyalet hakları" olarak görünen mesleki eğitim, toplu konut, havaalanı, kanalizasyon, yerel ya da eyalet karayolları yapımı ile balıkçılık ve av alanlarının korunması gibi etkinliklerde ortaya çıkmıştır. Kanada ve Avustralya'nın 20. yüzyıldaki deneyimleri de benzer nitelik taşımakta, merkezi hükümet mali yardım yoluyla eyalet ya da yerel etkinlik alanlarına girmiş bulunmaktadır. Buna karşılık, eyalet haklarının daha uzun süre ayakta kalabileceği söylenebilir. ABD, Avustralya ve Kanada'da kurulan araştırma komisyonları, eyalet ya da bölge yönetimlerinin özerk yetkilerini korumalarının yerinde olacağı sonucuna varmışlardır. Federe ya da yerel yönetimler aracılığıyla yurttaşların kendilerini demokratik süreç için daha iyi yetiştirebilecekleri, hükümet politikalarının belirli bölgelerin gereksinimlerine daha iyi uyarlanabileceği ve federal sistemde iktidarın tek merkezde toplanmasının böylece engellenebileceği, gösterilen gerekçeler arasında yer almaktadır. Bu üç ülkede çok sayıda kişinin bu nedenlerle eyalet haklarına sahip çıktıkları gözlemlenmektedir.

İktidarın bölgesel bölünüşü. Federal sistemin bir başka temel öğesi bölgesel demokrasidir. Bölgesel bölünmeler, çeşitli grup ve çıkarların hükümette temsil edilmesinde tarafsızlık ve eşitliği güvence altına almak ve aynı sivil toplumdaki farklı gruplar için yerel özerklik ve temsil olanağı sağlamak için kullanılır. Görünüşte birbiriyle çelişen bu iki ilke, federalizmin amacıyla yakından ilişkilidir ve sık sık aynı federal sistemin içinde bir arada yer alır. Bölgesel tarafsızlığın değişmekte olan toplumlarda oldukça yararlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sistemde, görece eşit bölgesel birimlerde yapılan seçimlerde yeni çıkarların güçleriyle orantılı olarak temsil edilmesine olanak sağlanır. Aynı zamanda, aralarında temelli farklılıklar olan değişik gruplara kendilerine ait bölgesel iktidar alanları sağlayarak, bir yandan demokratik yönetim korunurken öte yandan federal sistemin siyasal bütünleşmenin aracı olarak işleyebilmesi sağlanır. İktidarın bölgesel bölünümünün örnekleri arasında, her bir üye cumhuriyetin farklı bir ulusal grubun çevresinde örgütlendiği Yugoslavya ve Fransız asıllıların çoğunlukta olduğu Québec eyaletinin bulunduğu Kanada sayılabilir.

Birliği koruyan öğeler. Çağdaş federal sistemler genellikle ülkenin yurttaş kitlesiyle federal hükümet ve eyalet hükümetleri arasında doğrudan iletişim kanalları yaratır. Halk genellikle her iki düzeydeki hükümet organlarına temsilciler seçebilir ve bu iki düzeydeki hükümetler de yurttaşlara doğrudan hizmet veren yönetsel çalışmaları yürütürler.

Bu tür doğrudan iletişim kanallarının varlığı, federasyonları birlik ya da konfederasyonlardan ayıran özelliklerden biridir. Federasyonlar genel olarak üye devletleri ve halkları bir araya getiren ortak ulus bilincine dayanır. Almanya gibi bazı ülkelerde bu ulus bilinci geçmişten gelen bir miras üzerine gelişirken, ABD, Arjantin ve Avustralya'da bir ölçüde yoktan yaratılmak zorundaydı. Kanada ve İsviçre ise çok farklı ulusal grupları bir arada tutmak için bu bilincin bir evrim sonucunda oluşacağı varsayımını temel almışlardır. Aynı yolu izleyen Yugoslavya'da bu varsayım gerçekleşmemiş ve federasyon bir iç savaşın sonunda parçalanmıştır. Hindistan, Malezya ve Nijerya'da yeni oluşturulan federal sistemlerde de federalizmin geleceği böyle bir ortak ulus bilincinin var olmaması nedeniyle tehdit altındadır.

Coğrafi koşulların yol açtığı zorunlu gereksinimler federal sistemler içinde birliğin korunmasını kolaylaştırıcı önemli bir rol oynamaktadır. ABD'de Mississippi Vadisi, İsviçre'de Alp Dağları, Avustralya'nın bir ada ülkesi olması ve Brezilya'yı çevreleyen dağ ve ormanlar federal sistemlerde birliğin sağlanmasında rol oynayan etkenler olmuşlardır. Benzer biçimde, Kanada'nın ABD'nin kuzey sınırında oluştu, Alman eyaletleri üzerinde doğu ve batı komşularının baskısı bu tür bir birliğin ortaya çıkmasında etken olmuştur. Bu bağlamda, ortak düşmanlara karşı ortak savunma gereksinimi federal birliği önce özendirir, sonra da korunmasında rol oynar.

Merkeziyetçi olmayan yapının sürmesini sağlayan öğeler. Federal bir sistemde federe devletlerin nüfus ve zenginliği az çok eşit olmalı, varsa eşitsizlikler coğrafi ya da sayısal olarak dengelenmelidir. ABD'de her coğrafi bölgede hem küçük, hem de büyük eyaletler bulunur. Kanada'da, en büyük ve en zengin iki eyalet arasındaki etnik farklılıklar bunların öteki eyaletlere karşı birleşmesini engellemiştir. İsviçre federalizmi, farklı büyüklükte ve farklı din ve dil kökenlerinden kanton gruplarının varlığı ile ayakta durur. Öteki başarılı federal sistemlerde de benzer dağılımlar gözlenir.

Federal rejimlerin zayıflamasının önemli bir nedeni federe devletler arasında bir dengenin var olmamasıdır. 19. yüzyıl sonlarında Alman İmparatorluğu'nda Prusya öy-

lesine egemen bir durumdaydı ki öteki devletlerin ulusal önderlik ya da kral ve hükümetin politikasına karşı etkili seçenekler geliştirme konusunda çok az olanakları vardı. Eski Yugoslavya'da federe cumhuriyetlerin gelişmişlik düzeyi arasındaki farklar görece varlıklı olanların federasyondan kopma eğilimini güçlendiren önemli bir etken olmuştur. Eski SSCB'de Rusya'nın ülke topraklarının dörtte üçünü, toplam nüfusun da beşte üçünü kapsamasının doğurduğu dengesizlik birlik içinde gerçek federal ilişkilerin kurulmasını önlemiştir.

Başarılı federal rejimlerin ayırt edici özelliklerinden biri de bu ülkelerin iç sınırlarının sürekliliğidir. Sınır değişiklikleri olabilir, ama bu tür değişiklikler ancak konuyla ilgili federe devletlerin onayıyla gerçekleştirilir ve olağanüstü durumlar dışında bu tür değişikliklerden kaçınılır. ABD'de İç Savaş sırasında Virginia bölünmüş, Kanada'da eyaletlerin sınırları genişletilmiş, İsviçre'de kantonlar bölünmüştür. Ama bunlar yaygın örnekler olmadığı gibi, her durumda ilgili federe devletlerin onayı da alınmıştır. Latin Amerika'da bile federe devlet sınırları oldukça değişmez bir yapıya sahiptir. Latin Amerika federalizminin en önemli koruyucu öğelerinden biri, sınırların başlıca toplumsal ve ekonomik çıkarlar ya da etnik-kültürel gruplarla çakışmasıdır.

Birkaç önemli örnekte merkeziyetçi olmama ilkesi, federe devletlerin farklı hukuk sistemlerinin anayasal güvence altına alınmasıyla güçlendirilmiştir. ABD'de her eyaletin hukuk sistemi doğrudan ve bir ölçüye kadar yalnızca İngiliz (bir eyalette Fransız) hukuk sisteminden kaynaklanırken, eyaletlerarası nitelikteki federal yasa, yalnızca 50 eyaletin yasalarını birbirine bağlama işlevi görür. Bunun sonucunda ortaya çıkan yasalar karışımı, adalet işlerinin yönetiminin, hatta federal mahkemelerin bile büyük ölçüde birbirinden ayrı olmasını sağlar. Kanada'da gelenek hukuku ile yazılı hukuk sistemlerinin yan yana var olması, Fransız-Kanada kültür geleneğinin yaşamasına katkıda bulunmuştur. Bağımsız hukuk sistemleri, geleneksel hukuku temel alan tipik Angloamerikan buluşlardır. İsviçre'de olduğu gibi, bazı federal sistemler genellikle ulusal yasaların özel yerel gereksinmeleri karşılamak amacıyla eyalet hükümetlerince değiştirilmesine olanak sağlar.

Gerçek anlamda federal olan bir sistemde federe devletlerin, anayasa oluşturma ve değiştirme süreci üzerinde önemli etkileri olması gerektiği öne sürülmüştür. Anayasa değişiklikleri genellikle resmî anayasal düzenlemeler olmadan yapıldığı için, federe devletlerin konumu, siyasal düzendeki ciddi değişikliklerin yalnızca iktidarın bölgesel bölünmesini yansıtan dağınık çoğunlukların kararıyla yapılmasını sağlayacak biçimde olmalıdır. Federalizm kuramcıları, bunun federalizm için olduğu kadar demokrasi için de önemli olduğunu savunmuşlardır.

Federe devletlere ulusal yasama meclisinde temsil edilme ve ulusal politika sürecinde bir rol oynama güvencesinin verilmesiyle de merkeziyetçi olmayan yapı güçlendirilir. Bu ikinci nokta ABD ve İsviçre'nin yazılı anayasalarında güvence altına alınmıştır. Kanada ve kimi federal Latin Amerika ülkelerinde federe devletler belirli katılım yetkileri elde etmiş ve bu yetkiler yazılı olmayan anayasanın bir parçası olmuştur.

Merkeziyetçi olmayan federal yapının korunmasında tek başına en önemli öğe, bu esasa uygun bir parti sisteminin varlığıdır. Merkeziyetçi olmayan partiler başlangıçta, birliği kuran sözleşmedeki anayasal düzenlemelerden kaynaklanır; daha sonra da ademimerkeziyetçi bir rol oynarlar. ABD'deki iki parti sisteminde, partiler gerçekte eyalet partilerinin bir koalisyonudur. Bu ulusal partiler belirli yerel parti örgütlerinin egemenliği altında olabilirler ve yalnızca dört yılda bir yapılan başkanlık seçimleri ve ülke ölçeğinde kongreler örgütleme amacıyla ulusal birimler olarak çalışırlar. Partinin parasal desteği ve karar mekanizması eyalet örgütleri arasında ya da ülke ölçeğinde, oldukça farklı hizipler arasında dağılmıştır.

Öte yandan Kanada'da, parti sorumluluğunu gerektiren parlamenter yönetim biçimi, ulusal düzeyde iktidarı ele geçirmek ve elde tutmak için parti içi bütünlüğün daha çok korunmasını zorunlu kılar. Burada partilerin bölge ya da eyaletlere göre bölünmesi söz konusudur. Ülke ölçeğinde etkinlik gösteren bir ya da iki partinin halktan aldığı destek her seçimde büyük farklılıklar gösterir. Bu partiler kendi içlerinde eyaletler düzeyinde bölünmüşlerdir; her eyalet örgütü de az çok özerktir. Kimi eyaletlerde ise ulusal yasama meclisine yalnızca birkaç temsilci sokabilen partiler egemendir. Ulusal seçimleri kazanan parti, genellikle eyalet seçmen tabanını geçici olarak ulusal boyutlara çıkarabilmiş partidir.

Daha az gelişmiş parti sistemlerine sahip federal ülkelerde parti sisteminin merkeziyetçi olmayan yapısı genellikle, Latin Amerikalıların *caudillismo* olarak adlandırdıkları, yetkinin güçlü yerel liderler arasında dağıtılmasıyla sağlanır. Bu tür uygulamaya Nijerya ve Malezya'da da rastlanır.

Federalizm ilkesini koruyan öğeler. Federalizmin sürdürülmesi, ülke ve üye devletlerin her birinin büyük ölçüde kendilerine ait yönetim kurumlarına sahip olmalarını ve federal birliğin sınırları içinde bu kurumlarda tek yanlı değişiklik yapabilmelerini gerektirir. Ayrı yasama ve yürütme kurumlarının varlığı zorunludur. Bu, bütün yönetim etkinliklerinin her düzeyde ayrı kurumlarca yürütülmesini gerektirmez. Bir düzeydeki hükümetin organları, karşılıklı anlaşmayla bir başka düzeydeki hükümetin organları olarak görev yapabilirler. Ama her hükümetin, kendisinin yetkili olduğu bölgelerde öteki hükümete bağlı olmadan işleri yürütebilecek ve öteki hükümetin benzer organlarıyla serbestçe işbirliği yapabilecek kendi kurumları olmalıdır.

Kamu sorumluluklarının birlik sözleşmesine dayalı olarak hükümetler arasında paylaşımı federalizmin temel özelliğidir. Geniş anlamıyla paylaşım karar almada, mali sorunlarda ve yönetimde ortak katılımı içerir. Paylaşım resmî ya da gayriresmî olabilir; ama federal sistemlerde bu genellikle sözleşmeyle belirlenmiştir. Sözleşme farklı düzeylerdeki hükümetlerin, bir yandan bağımsız birer yapı olarak kalırken öbür yandan ortak hareket edebilmelerini sağlayan hukuksal bir araçtır.

Genellikle her federal sistemde federal hükümetle federe hükümetler arasında, farklı zamanlarda farklı dengeler kurulmasına yol açan belli ölçüde sürekli bir gerginlik vardır. Bu gerginliğin varlığı federal ilişkinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunun yarattığı sorunlar tüm ulusu ilgilendirir. Çünkü bunlar hemen her siyasal soruna, özellikle de doğrudan toplumun yapısına ilişkin alanlara yansır. Örneğin ABD'deki ırk, Kanada'daki kültür ve Hindistan'daki dil sorunu federal hükümet-eyalet ilişkileri ile yakından ilgilidir.

Federal sistemler ya da federal ilkelerden önemli ölçüde etkilenmiş öteki sistemler en istikrarlı ve süreklı devletler arasında yer almışlardır. Ama federal sistemlerin başarıyla işleyebilmesi için özel bir siyasal ortam gerekir. Bu siyasal ortam demokrasiye uygun ve kendi kendini sınırlama ve siyasal işbirliği geleneklerine sahip olmalıdır. Bunun ötesinde federalizm, temel çıkarlar arasında, yerel hükümete büyük bir serbestlik tanıyacak ve gönüllü işbirliğine olanak verecek biçimde bir uyum sağlayabilen toplumlarda başarılı olur. Federal sistemlerin başarıyla yürütülmesi için gerekli olan, düzeni sağlamak amacıyla güç kullanımı öteki sistemlerde olduğundan daha zordur. Federal sistemler, çeşitli düzeylerdeki çok sayıda devlet kuruluşunu dolduracak yetenekli insan kaynağının ve özgürlüğün bedeli olarak ortaya çıkan ekonomik israfı bir ölçüde kaldırabilecek maddi kaynakların bulunduğu toplumlarda en iyi biçimde işler.

Federasyon Kupası, teniste, dünya amatör bayanlar takım şampiyonluğu kupası. Kuruluşunun 50. yılı dolayısıyla Uluslararası Çim Kort Tenis Federasyonu'nca 1963'te başlatılmıştır. Londra'da Queen's Club'da, üçer oyunculu takımlar arasında eleme usulüne göre düzenlenen ilk turnuvaya 16 ülke katıldı. Ülke takımları birbiriyle iki tekler, bir de çiftler maçı yapıyor ve yenilen takım eleniyordu.

Federasyon Kupası, Türkiye'de, Birinci Lig takımları ile İkinci ve Üçüncü liglerden belirli sayıda takımın katıldığı futbol şampiyonası. 1962'de Türkiye Kupası adıyla başlatılan şampiyonada eleme usulü uygulanır. Kupayı kazanan takım Birinci Lig şampiyonuyla Cumhurbaşkanlığı Kupası(*) için karşılaşır ve Avrupa Kupa Galipleri Turnuvası'nda Türkiye'yi temsil eder. Ayrıca bir sonraki kupaya 3. kademeden katılır.

Fédération des Bourses du Travail (FBT), 1892'de kurulan Fransız işçi örgütleri (*bourse*) federasyonu. Hem iş bulma kurumu, hem de işçiler için bir kulüp ve kültür merkezi olarak çalışan merkezi bir birlikti. Federasyon, işçiyi özgürleştirecek eşitlikçi bir ekonomik sisteme ulaşabilmek için doğrudan eylemi (örn. genel grev) savunuyordu. Anarşizm ve sendikalizm yanlısı Fernand Pelloutier 1895'te federasyonun sekreteri oldu. Sendikalistlerin yanı sıra bazı sosyalistlerin de desteklediği FBT, 1902'de Genel İş Konfederasyonu'na (CGT) katıldı.

Federer, Heinrich (d. 6/7 Ekim 1866, Brienz - ö. 29 Nisan 1928, Zürich, İsviçre), İsviçre'deki Hıristiyan edebiyatına yeni bir güç katan romancı.

Yaşamı boyunca kurtulamadığı astım yüzünden 1899'da rahipliği bırakarak yazarlığa başladı. Dağlık Sarner bölgesinin köylüleri arasında, Katolik geleneklere göre yetiştirilmişti. Çocukluk döneminin izlenimleri, bazı yerel çeşitlemelerle yapıtlarının ana temasını oluşturdu. Federer'in tutucu olmayan, içten dinsel yaklaşımının esin kaynağı, Assisili Aziz Francesco'ydu. Federer, onun ülkesi İtalya'ya da sık sık giderdi. Çeşitli konularda, çok sayıda yapıt okuması onun, Heimatkunst (Yurt Sanatı) olarak bilinen İsviçre yerel renk akımının dar görüşlülüğünden kurtulmasını ve canlı, gerçekçi bir üslup geliştirmesini sağladı. Federer'in başlıca yapıtları *Der heilige Franz von Assisi* (1908; Assisili Aziz Francesco), *Lachweiler Geschichten* (1911; Lachweil Öyküleri), *Berge und Menschen* (1911; Dağlar ve İnsanlar), *Sisto e Sesto* (1913; Sixtus ve Sesto), *Umbrische Reisegeschichtlein* (1921; Umbria Gezisi Öykücülüğü), *Papst und Kaiser im Dorfe* (1925; Papa ile İmparator

Köyde) adlı romanları ve otobiyografik yapıtı *Am Fenster*'dir (1927; Pencerede). Toplu yapıtları, 1931-38 arasında 12 cilt olarak yayımlanmıştır.

Federico III (ya da II) (d. 1272 - ö. 25 Haziran 1337, Paterno, Sicilya), 1296-1337 arasında Sicilya kralı.

1291'de kardeşi Aragon kralı II. Jaime tarafından Sicilya kral naipliğine getirildi. Adanın Napoli kralı II. Carlo'nun eline geçmesini istemeyen Sicilya Parlamentosu'nun kararıyla 11 Aralık 1295'te kral seçildi. 25 Mart 1296'da taç giydi. Federico adıyla Sicilya tahtına geçen ikinci hükümdar olmasına karşın, Kutsal Roma-Germen imparatorları I. ve II. Friedrich'in Ghibellino geleneğini sürdürmek için, III. Federico adını aldı. Ardından Napoli ve Papalık Devletleri'yle savaşa girişti. Caltabellotta Barışı'yla (31 Ağustos 1302), "Trinacria kralı" unvanıyla ölünceye değin Sicilya'yı yönetmesi ve daha sonra adanın Anjou hanedanına bırakılması kararlaştırıldı.

1310'da yeniden anlaşmazlık çıkınca, bir kez daha "Sicilya kralı" unvanını aldı ve oğlu Pedro'yu ardılı ilan ederek Sicilya'da Aragon egemenliğinin sürmesini güvence altına aldı.

Fedin, Konstantin Aleksandroviç (d. 24 Şubat 1892, Saratov, Rus Çarlığı - ö. 15 Temmuz 1977, Moskova, SSCB), Ruz yazar. Devletle çelişkiye düşen Sovyet aydınlarını ele aldığı ilk romanlarıyla tanınmıştır.

Fedin
Anadolu Yayıncılık Arşivi

1920'lerde, Serapion Kardeşler adıyla bilinen edebiyat topluluğu içinde yer aldı; topluluk devrimi destekliyor, ama sanatta özgürlüğü savunuyordu. Fedin'in ilk romanı *Goroda i Godi* (1924; Kentler ve Yıllar), aydınların Sovyet Devrimi'ne gösterdiği tepkinin sosyopsikolojik bir incelemesiydi. Ama zamanla Fedin, resmî Sovyet politikasına uyum göstererek Sovyet Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu birinci sekreteri oldu ve bu görevi 1971'e değin sürdürdü. Bu tarihte Yürütme Kurulu başkanlığına seçildi.

Perviye Radosti (1945; İlk Sevinçler), *Neobiknovennoye Leto* (1947-48; Olağandışı Bir Yaz) ve *Kostior* (1961-65; Ateş) adlı romanlarından oluşan üçleme genellikle en iyi yapıtı sayılır. Fedin'in romanları, toplumcu gerçekçi anlayışla yazılmış olmalarına karşın canlı ve pek çok Sovyet romanında görülen basit psikolojik betimlemelerden uzak yapıtlardır.

feedback *bak.* geribesleme

Fehim, tam adı SÜLEYMAN FEHİM (d. 1789, İstanbul - ö. 13 Mart 1846, İstanbul), Osmanlı şair ve bilgin.

İsmail Ferruh Efendi'nin yanında yetişti. Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi'nde ve Darphane-i Âmire'de çalıştı. Rumeli'de voyvodalık ve mütesellimlik yaptı. İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında kurulan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nin üyesiydi. Memuriyetten ayrıldıktan sonra Karagümrük'teki konağına çekildi; dönemin tanınmış edebiyat ve siyaset adamlarının uğrak yeri durumuna gelen konakta Farsça dersleri de verdi. Sevdiği İran şairlerinin gazellerine de yer verdiği *Divançe*'si (1846) ve Devletşah tezkiresinin eklemelerle genişletilmiş çevirisi olan *Sefinetü'ş-Şuara* (1843) basılmış yapıtlarıdır.

Fehim-i Kadim, asıl adı MUSTAFA (d. 1627, İstanbul - ö. 1648, Ilgın, Konya), 17. yüzyılın ünlü divan şairi.

Babası Tahtakale'de unculuk yaptığı için Uncuzade diye de tanınan Fehim-i Kadim'in öğrenim yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Mısır valisi Eyüb Paşa'nın yanında kâtiplik yaptı. Kudüs, Mekke ve Medine'de bulundu. Eyüb Paşa'nın gözünden düşüp yanından uzaklaştırılınca zor durumda kaldı. Mısır hazinesini götüren kervanla İstanbul'a giderken yolda öldü. Divan şiirini ve İran edebiyatını iyi bildiği, özellikle Şirazlı Örfî'ye hayran olduğu, şiirlerinden anlaşılmaktadır. Lirik bir dili olan ve yeni sözcükler kullanan Fehim-i Kadim'in 17-18 yaşlarındayken düzenlediği sanılan *Divan*'ında (*Fehim-i Kadim Divanı*, 1934) 285 gazel, 54 rubai ve 15 kasideyle bir sakiname bulunmaktadır.

Fehrenbach, Konstantin (d. 11 Ocak 1852, Wellendingen, Baden - ö. 26 Mart 1926, Freiburg, Almanya), Weimar Cumhuriyeti'nde şansölyelik (1920-21) yapmış olan Alman devlet adamı.

Ünlü bir ceza avukatı olan Fehrenbach, 1885'te Katolik Merkez Partisi'nden Baden *Landtag*'ına (eyalet meclisi) seçildiyse de, parti önderleriyle ters düştüğü için 1887'de istifa etmek zorunda kaldı. 1901'de yeniden seçilerek 1913'e değin üyeliğini sürdürdü; 1907-09 arasında meclis başkanı olarak görev yaptı. Fehrenbach 1903'te *Reichstag*'a (Parlamento) girdi ve kısa sürede parlamentonun en parlak konuşmacılarından biri olarak kendini gösterdi. 1917'de ana parlamento komisyonuna başkanlık etti. 1918'de imparatorluk Almanya'sının son *Reichstag*'ına başkan oldu. Cumhuriyetçi hükümetin kurulmasından sonra Weimar Ulusal Meclisi'ne başkanlık etti (1919). Weimar döneminin sosyalist olmayan ilk şansölyesi (Haziran 1920) olmasına karşın, Fehrenbach genel sosyalizasyon programını devam ettireceğine söz verdi. Ama, Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatları konusunda Müttefiklerin kolaylık göstermesini sağlayamayınca istifa etti (Mayıs 1921). 1923'te Katolik Merkez Partisi başkanlığına seçildi.

Fei Xiaotong, Wade-Giles yazımında FEI HSIAO-TUNG (d. Kasım 1910, Wujiang bölgesi, Jiangsu eyaleti, Çin), Çin'deki köy yaşamı konusunda araştırmalarıyla ünlü Çinli antropolog.

1933'te Pekin'deki Yanqing Üniversitesi'ni bitirdikten sonra gene Pekin'deki Qinghua Üniversitesi'nde, London School of Economics'de ve Londra Üniversitesi'nde doktora çalışmaları yaptı. 1945'te Qinghua Üniversitesi'nde antropoloji profesörlüğüne yükseldi. 1949'da dekan yardımcılığına getirildi. 1967'de Kültür Devrimi kurbanı olduysa da 1972'de saygınlığı geri verildi. Pekin Üniversitesi'nde Sosyoloji Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Çin Demokratik Birliği'nin başkanlığını yaptı.

Fei'nin İngilizce yazdığı kitaplar arasında *Peasant Life in China* (1939; Çin'de Köylü Yaşamı), *China's Gentry* (1953; Çin'de Eşraf), *Chinese Village Close-up* (1983; Yakından Çin Köyü) ve *Small Towns in China* (1986; Çin'de Kasabalar) sayılabilir.

Feininger, Andreas (Bernhard Lyonel) (d. 27 Aralık 1906, Paris), ABD'li fotoğraf sanatçısı. Özellikle doğa ve kent fotoğraflarıyla ve fotoğraf tekniği üzerine yazılarıyla tanınmıştır.

Ünlü ressam Lyonel Feininger'ın(*) en büyük oğludur. Almanya'nın Weimar kentindeki tasarım okulu Bauhaus'ta(*) eğitim görerek 1925'te mezun oldu. Magdeburg yakınındaki Zerbst kentinde yaptığı mimarlık öğrenimini de 1928'de tamamladı. 1933'te İsveç'e gitti. Orada sanayi ve mimarlık fotoğrafçılığında uzmanlaşmak üzere bir iş kurdu. 1939'da II. Dünya Savaşı başlayınca, ailesiyle birlikte ABD'ye gitti ve New York kentine yerleşti. 1943'te *Life* dergisinin kadrolu fotoğrafçıları arasına girdi. 1962'ye değin sürdürdüğü bu işinde genellikle deneysel tekniklere yer veren çalışmalar yaptı.

Fotoğraf tekniği konusunda da üretken bir yazar olan Feininger'ın kitapları arasında *Feininger on Photography* (1949; Fotoğrafçılık Üzerine), *Advanced Photography* (1952; İleri Fotoğrafçılık), *Successful Color Photography* (1954; Başarılı Renkli Fotoğrafçılık), *The Complete Photographer* (1965; Komple Fotoğrafçı), *The Color Photo Book* (1969; Renkli Fotoğraf Kitabı) ve iki ciltlik *Darkroom Techniques* (1974; Karanlık Oda Teknikleri) sayılabilir. Feininger'ın ayrıca çeşitli fotoğraf dergilerinde birçok yazısı yayımlanmıştır. Fotoğraf albümlerinden bazıları da *The Anatomy of Nature* (1956; Doğanın Anatomisi), *The World Through My Eyes: 30 Years of Photography* (1963; Benim Gözümden Dünya: Fotoğrafçılıkla Geçen 30 Yıl), metnini Kate Simon'ın yazdığı *New York* (1964), *Forms of Nature and Life* (1966; Doğanın ve Yaşamın Biçimleri), *Trees* (1968; Ağaçlar), *Shells* (1972; Deniz Kabukları) ve *The Mountains of the Mind*'dır (1977; Zihnin Dorukları).

Feininger, Lyonel (Charles Adrian) (d. 17 Temmuz 1871, New York kenti - ö. 13 Ocak 1956, New York kenti), ABD'li ressam. Resimleri ve ilerici tasarım okulu Bauhaus'ta öğretmen olarak yaptığı çalışmalarla dışavurumcu Alman sanatına yeni bir kompozisyon disiplininin ve lirik renk kullanımının girmesinde etkili olmuştur.

Lyonel Feininger'ın yağlıboya "Kendi Portresi", 1915; Sarah Campbell Blaffer Galerisi, Houston Üniversitesi, Texas
University of Houston, Blaffer Collections, Texas

1887'de ABD'den ayrılarak müzik öğrenimi görmek üzere Almanya'ya gitti; ama daha sonra ressam olmaya karar verdi. Gene de, yaşamı ve sanatı üzerinde müziğin her zaman güçlü bir etkisi oldu. 1893'e değin Hamburg, Berlin ve Paris'te resim öğrenimi gördü. Daha sonra Alman mizah dergileriyle *Chicago Tribune* için karikatür çizdi. Kübist ressamların, özellikle de Robert Delaunay'ın etkisi altında, 1910 dolaylarında resim yapmaya başladı ve kısa sürede birbiri içine geçen prizmatik renk düzlemleriyle özgün bir üslup geliştirdi. Kesişen ışınlardan oluşan bu yapıtlarından son derece etkilenen *avant-garde* Der Blaue Reiter(*) grubu ressamları onu 1913'te Berlin'de açacakları sergiye katılmaya çağırdılar.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ünlü Bauhaus tasarım okulunun öğretim kadrosuna katılan Feininger, kısa bir süre sonra kendini Almanya'nın en ilerici ressam, heykelci ve mimarlarının arasında buldu. O da Bauhaus'la hemen hemen aynı düşünceyi paylaşıyor, sanat, bilim ve teknolojiyi bir bireşime vardırmayı amaçlıyordu. Feininger, Nazilerin başa geçmesi üzerine 1936'da ülkesine geri döndü. Bundan sonra hem yağlıboya, hem suluboya resimlerinde düşsel ve duru dünyasına en duyarlı ve saf anlatımı kazandırmak için uğraştı.

Feira de Santana, Brezilya'nın kuzeydoğusunda, Bahia eyaletinin kuzeydoğu kesiminde kent. Jacuípe ile Pojuca ırmaklarının arasında, deniz düzeyinden 250 m yükseklikte yer alır. Eskiden Feira de Sant' Anna (St. Anna Panayırı) olan adı burada düzenlenen ünlü sığır panayırlarından gelir. 1873'te kent statüsü kazanmıştır. Bahia'nın çiftlik hayvanı yetiştirilen çorak iç bölgesinin (*sertão*) başlıca ticaret merkezlerinden biridir. Kesilen hayvanlardan elde edilen kurutulmuş sığır eti (*xarque*) ve deri dışarıya satılır. Tarımsal hinterlandında tütün, manyok, fasulye (*feijão*) ve mısır yetiştirilir. Başlıca sanayi ürünleri seramik, mobilya, bisiklet ve hintyağıdır. Rio de Janeiro'ya, 108 km güneydoğusundaki eyalet merkezi Salvador'a ve öteki kent merkezlerine karayollarıyla bağlanır. Nüfus (1980) 225.003.

Fejér, Macaristan'ın orta kesiminde il (*megye*). Yüzölçümü 4.374 km²'dir. Ülkenin en önemli mısır üretim bölgesidir. Güney yarısı engebeli, lös topraklarla kaplı, verimli bir arazi olan Mezőföld içinde kalır. Burada buğday, arpa, şeker pancarı, patates ve bezelyenin yanı sıra yağından yararlanılan ayçiçeği yetiştirilir. Tuna Irmağı ile öteki akarsu kenarlarında meyve bahçeleri uzanır. İlin kuzey yarısında, Budapeşte pazarının sebze, meyve ve et talebinin artması nedeniyle hayvan yemi üretimi düşmektedir. Yönetim merkezi Székesfehérvár bazı hafif sanayilerin de bulunduğu geleneksel bir pazar merkezidir. En önemli sanayi kenti olan Dunaújváros Tuna üzerinde, ilin doğu bölümünde yer alır. Sığ Velence Gölü gözde bir balık tutma ve sayfiye yeridir. Nüfus (1986 tah.) 426.000.

Feke, Akdeniz Bölgesi'nde, Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.335 km² olan Feke ilçesi kuzey ve doğuda Saimbeyli, güneydoğu ve güneyde Kozan, güneybatıda Aladağ ilçeleri, batı ve kuzeybatıda da Kayseri iliyle çevrilidir.

Adana ilinin kuzey kesiminde, Orta Toroslar'ın sık ve yüksek sıralarının kapladığı engebeli alanda yer alır. Büyük bölümü Tahtalı Dağlar tarafından engebelendirilen ilçenin kuzey kesiminde Feke Dağı (1.838 m) bulunur. Bu dağlar yoğun orman örtüsünün yanı sıra su kaynakları bakımından da zengindir. Dar ve dik vadiler içinde akan akarsular, ilçe alanında geniş düzlükler oluşturmaz. İlçenin en önemli akarsuyu, Seyhan Irmağının bir kolu olan Göksu Irmağıdır. Tarıma elverişli alanlar Göksu Irmağı boyunca uzanır.

Yerel tüketime dönük olan bitkisel üretimde verim düşük, ürün çeşitleri de azdır. Başlıca ürünler buğday ve üzümdür. Az miktarda arpa, fasulye ve mısır da yetiştirilir. Hayvancılık ve ormancılık başlıca geçim kaynaklarıdır. Tahtalı Dağlardaki yaylalarda çok sayıda küçükbaş hayvan beslenir. Hayvancılığa bağlı olarak süt ürünleri, yapağı ve kıl üretimi ile dokumacılık da gelişmiştir. Gelir kaynaklarının azlığı nedeniyle nüfusun büyük bölümü hasat zamanında Çukurova'ya inerek pamuk toplama işinde çalışır.

Bizans döneminde yerleşime açılan ve 16. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katılan Feke, 19. yüzyıl sonlarında Kozan sancağına bağlı bir kazaydı. Kurtuluş Savaşı öncesinde Fransız işgaline uğradı; 1921'e değin işgal altında kaldı. Göksu Irmağının batısında, Saimbeyli-Kozan karayolu üzerinde yer alan Feke kasabasının il merkezi Adana'ya uzaklığı 122 km'dir. Feke kasabasının kuzeydoğusundaki bir tepede bulunan ve 12. yüzyıldan kaldığı sanılan Feke Kalesi, geçmişte bir ikmal ve gözetleme üssüydü. 19. yüzyılda Lamprin adıyla anılan, sekiz burcu ve bir gözetleme kulesi bulunan dörtgen biçimli kalenin içinde çok sayıda yapı kalıntısı vardır.

Feke Belediyesi 1895'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.751; kasaba, 4.669.

Fekete, Lajos (d. 1891 - ö. 1969, Budapeşte), Macar tarihçi. Derlediği Osmanlı belgeleriyle, Balkan tarihindeki Osmanlı egemenliği döneminin olaylarına açıklık getirmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndaki tutsaklık yıllarında Türkçe öğrendi. Savaştan sonra, Macaristan'daki ve çeşitli Avrupa ülkelerindeki arşivlerde çalışarak çok sayıda Osmanlı belgesini inceledi. Budapeşte Üniversitesi'nde Türk tarihi profesörü oldu. 1935'te arşiv uzmanı olarak Türkiye'ye çağrıldı. İstanbul Başbakanlık Arşivi'ndeki belgelerle ilgili düzenleme çalışmaları yaptı. Başlıca yapıtları *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmassigkeit in Ungarn* (1926; Macaristan'da Türk Egemenliği Döneminde Osmanlı-Türk Diplomatiğine Giriş), *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645* (1932; Miklos Esterházy'nin Arşivindeki Türkçe Belgeler, 1606-1645), *Az estergomi szandzsák 1570 evi adóösszeírása* (1943; Estergon Sancağı'nın 1570 Tarihli Tahrir Defteri), *A Balkán Népei a török állam életében* (1943; Türk Devleti'nin Yaşamında Balkan Ulusları), *Budapest a törökkorban* (1944; Türk Döneminde Budapeşte), *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung* (1955, 2 cilt; Türk Mali Yönetiminde Siyaka Yazısı), *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda, 1550-1580*'dir (1962, G. Káldy-Nagy ile birlikte; Buda'daki Türk Maliye Örgütünün Hesap Defterleri, 1550-1580).

Felah-ı Vatan Grubu, son Osmanlı Heyet-i Mebusanı'nda, Mondros Mütarekesi (1918) koşullarına karşı direnme yanlılarının oluşturduğu grup.

168 üyeli son Osmanlı Heyet-i Mebusanı, 12 Ocak 1920'de toplandı. Sayıları 70'e varan direnme yanlısı milletvekillerinin ağırlığı, daha meclis toplanmadan kendisini duyurmuştu. Bu durumu değerlendiren Mustafa Kemal, İstanbul'a giderken Ankara'ya uğrayan milletvekilleriyle teker teker görüşmüş ve mecliste bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu oluşturmalarını istemişti.

Heyet-i Temsiliye üyeleri Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf beyler, İstanbul'a geldikleri günden başlayarak yoğun bir çaba harcadılar ve Mustafa Kemal'in oluşturulmasını istediği grubu kurmayı başardılar. Ama gruba önceden kararlaştırıldığı gibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu değil, Felah-ı Vatan (Vatanın Kurtuluşu) adı verildi.

Felah-ı Vatan Grubu'nun en önemli etkinliği, Heyet-i Mebusan'a uğrunda mücadele edilecek bir program benimsetmek oldu. Önce Ahd-ı Millî (Ulusal And) adı verilen ve daha sonra Misak-ı Millî(*) adını alan bu program, meclisin 28 Ocak tarihli gizli oturumunda görüşülerek kabul edildi.

İtilaf Devletleri'nin 16 Mart'ta İstanbul'u işgal etmelerinden sonra Heyet-i Mebusan çalışamaz duruma geldi. Bunun üzerine, milletvekilleri meclis başkanlığına bir önerge vererek yasama görevinin yapılmasına elverişli yeni bir durumun doğmasına değin çalışmalara ara verilmesini istediler. Bu önerge 18 Mart 1920'de kabul edildi. Padişah da 11 Nisan tarihli iradesiyle Heyet-i Mebusan'ı kapattığını açıkladı.

Felâhiye, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 490 km² (1989) olan Felâhiye ilçesi doğuda Özvatan ilçesi, güneydoğu, güney ve güneybatıda Merkez ilçe, batı ve kuzeyde de Yozgat iliyle çevrilidir.

Kuzey ve kuzeydoğuda Akdağ sırtlarının engebelendirdiği dalgalı düzlükler biçiminde uzanan ilçe toprakları güneyde Kızılırmak'la sınırlanır. Küçük bir bölümü ilçe sınırları içine giren Kızılırmak'a dökülen birkaç küçük dere, ilçenin başlıca su kaynaklarını oluşturur. Roma Pınarı olarak da bilinen Sıtma Pınarı, ilgi çeken bir mesire yeridir.

İlçe ekonomisi durağan, gelişmemiş bir yapı gösterir. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, arpa, çavdar, elma ve vişnedir. Az miktarda fasulye, nohut ve soğan yetiştirilir; ayrıca bağcılık yapılır. Hayvancılık da önemli geçim kaynaklarından biridir. Halı ve kilim dokumacılığı bir başka uğraştır.

Eski adı Rumdiğin olan Felâhiye kasabası küçük, kırsal nitelikli bir yerleşmedir. Akdağ'ın güneybatı eteklerinden kaynaklanan ve Delice Irmağının kollarından biri olan Akdere'nin (Felâhiye Deresi) kıyısında yer alır. İl merkezi Kayseri'ye 66 km uzaklıktadır.

Felâhiye Belediyesi 1951'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 12.559; kasaba, 6.603.

felç, PARALİZİ olarak da bilinir, çizgili kaslardaki güç yitimi. İnme terimi çoğu kez felç ile eşanlamlı olarak kullanılırsa da, felç, beyindeki kan akımının azalmasından ileri gelen inmenin yalnızca sonuçlarından biridir (*bak.* apopleksi).

Felçle sonuçlanan hastalıkların çoğunda felcin nedeni genellikle sinir ya da kas dokusundaki yapısal değişiklikler ya da sinir ve kas sisteminin işlevini engelleyen metabolizma bozukluklarıdır. Bu hastalıklardan bazıları vücudun hareket sistemindeki üç temel öğeden (merkez ve çevrel sinir sisteminin hareket sinirleri ve kaslar) birini etkiler; çoğu kez bu üç öğeden birbirine komşu olan ikisinin tutulmasıyla bölgesel felç görülür.

Yarım felç ya da hemipleji olarak bilinen tek yanlı felçte, beyin yarımkürelerinden birinin örselenmesi sonucunda, vücudun bu

yarımküre tarafından denetlenen öbür yarısındaki (örn. sol yarımküre örselenmişse vücudun sağ yanındaki) kol, bacak ve yüzün alt kasları işlevini yitirir. Bu tip felcin en sık rastlanan nedeni, beyindeki büyük atardamarlardan birinin tıkanması (tromboz) ya da yırtılması (beyin kanaması) sonucunda istemli hareketleri denetleyen piramidal sinir demetlerinin yıkıma uğramasıdır. Beyindeki urlar da, damar tıkanıklığı ya da beyin kanaması kadar sık olmamakla birlikte yarım felce yol açabilir; bu durumda uyuşma ve hareket bozukluklarıyla başlayan felç, urun büyümesiyle giderek ağırlaşır. Sol beyin yarımküresi baskın olduğu için sağ elini kullanan kişilerde bu yarımkürenin örselenmesi, vücudun sağ yanını tutan yarım felçle birlikte çoğu kez konuşma, yazma ya da okuma yitimine de yol açar.

Beynin her iki yarımküresini de etkileyen ileri derecede damar sertliği ya da üçüncü devre frengi gibi ağır hastalıklarda, beyin kabuğundan soğaniliğe giden piramidal sinirlerin örselenmesi sonucunda vücudun iki yanında da felç görülür (yalancı soğanilik felci). Dölüt evresindeyken beynin kusurlu gelişmesine ya da doğum sırasında beynin örselenmesine bağlı olarak ortaya çıkan iki yanlı felç için beyin felci ve spazmlı dipleji terimleri kullanılır. Çoğu kez omuriliğin örselenmesine bağlı olarak vücudun alt bölümünü ve bacakları etkileyen felce ise parapleji ya da kötürümlük denir. Omurilikteki piramidal sinir demetlerinin örselenmesine yol açan başlıca nedenler, omurganın kemik ve eklem hastalıklarına ya da yaralanmalara bağlı biçim bozuklukları, omurilik urları ve öldürücü kansızlığa bağlı olarak doku yıkımıyla sonuçlanan bir dizi iltihaplı hastalıktır; buna karşılık omurilikteki damar tıkanıklığından ya da kanamadan ileri gelen kötürümlüğe ender rastlanır. Orta yaşın üstündeki kişilerde görülen ilerleyici spazmlı paraplejinin başlıca nedenlerinden biri, boyun omurları arasındaki diskin omurga kanalının içine doğru fıtıklaşarak omuriliğe baskı yapmasıdır.

Omurilikten vücuda dağılan sinirleri tutan çocuk felci ve polinevritte, aşırı kas zayıflığıyla birlikte gelişen gevşek felç söz konusudur; çocuk felci soğanilik ve omurilikteki hareket siniri hücrelerini, polinevrit ise bu hücrelerden çıkan çevrel sinirleri etkiler. Yüz sinirini tutan Bell felci (yüz felci) ise, tek bir sinir kordonunu tutan nevritlerin tipik örneklerinden biridir: Yüzün bir yarısındaki tüm kaslar felce uğrar, yüz çizgileri silinir, ağız kenarı sarkar, hasta o taraftaki gözünü kapayamaz ya da alnını kırıştıramaz. Yüz felci olgularının çoğu iyileşmeyle sonuçlanır.

Doğrudan kas dokusunu örseleyerek felce yol açan hastalıkların sayısı daha azdır. Bu gruptan olan ilerleyici kas distrofisi, etkisi kaslarla sınırlı olan tek hastalıktır. Bakışımlı (simetrik) kaslarda ilerleyici bir kas zayıflığı ve güçsüzlüğüyle ortaya çıkan bu hastalık kalıtsaldır ve aynı ailenin bireylerinde görülme sıklığı yüksektir. Ergenlik çağından önce başlayan ve erkek çocuklarda daha sık rastlanan psödohipertrofik kas distrofisi, birkaç yıl içinde ileri derecede sakatlığa yol açar ve olguların çoğu ergenlik çağında ölümle sonuçlanır. Genellikle ergenlik ya da genç erişkinlik çağında ortaya çıkan öbür distrofilerin erkeklerde ve kızlarda görülme sıklığı eşittir; yavaş gelişen bu hastalıklar çoğu kez ağır sakatlıklara ve genç yaşta ölüme yol açmaz.

Sinir ya da kas dokusundaki yapısal değişikliklere bağlı olmayan kas güçsüzlüğü, vücuttaki metabolizma işlevlerinin bozulmasıyla ortaya çıkabilir. Bu bozukluklar arasında iç salgıbezlerinin hastalıkları, zehirlenmeler ve vücudun sıvı-elektrolit dengesindeki değişiklikler sayılabilir.

Nedeni bilinmeyen sinir ve kas metabolizması bozukluklarının en iyi örneği miyastenidir(*). Bu hastalıkta, yalnızca bir grup kasla sınırlı kalan ya da bütün kasları etkileyen hafif ya da ağır kas güçsüzlüğü söz konusudur; ama kas atrofisi görülmez. Hemen her olguda, beyinden çıkan başlıca sinirlerin uyardığı kaslardan birkaçı tutulmuştur ve kas güçsüzlüğü, hareket sinirlerinin uçlarından kas liflerine geçen uyarıların iletisindeki bir bozukluktan kaynaklanır.

Zaman zaman yinelenen, oldukça kısa süreli kas güçsüzlüğü nöbetleriyle tanımlanan ailevi periyodik felç, aynı ailenin bireylerinde görülen ve kural olarak değilse bile çoğu kez kalıtsal olan bir hastalıktır; eşeye bağlı kalıtımla aktarıldığı henüz saptanmamış olmakla birlikte, erkeklerde görülme sıklığı kadınlardan üç kat fazladır. Hastalık genellikle kandaki potasyum miktarının aşırı yüksek (hiperkalemik tip) ya da aşırı düşük (hipokalemik tip) olmasından ileri gelir ve her iki tipte de hemen hemen aynı belirtileri verir. Öbür tipten çok daha ağır bir hastalık olan hipokalemik felç, genellikle çocukluk döneminin sonlarına doğru ya da ergenlikte başlar. Daha çok geceleri, uyku sırasında tutan felç nöbetleri 24 saatten fazla sürebilir. Erişkinlik çağındaki Japon ve Çin erkeklerinde görülen bu tip felçlerin tiroit hormonunun aşırı salgısıyla bağlantılı olduğu düşünülmüş ve iç salgı bozukluğunun tedavisiyle felç nöbetlerinin ortadan kalktığı görülmüştür. Bebeklik çağında başlayan hiperkalemik felçte nöbetler daha sık, ama daha hafiftir ve süresi birkaç dakika ile birkaç saat arasında değişir; bazen kaslarda, örneğin dil kaslarında spazm biçiminde hafif kasılmalar da görülür. Ailevi periyodik felcin değişik bir tipi olan normokalemide kandaki potasyum düzeyi normal sınırlardadır, ama hiperkalemidekinden daha ağır bir felç gelişir.

Ailevi periyodik felcin ilk belirtileri önce bacak, sonra kol kaslarının güçsüz düşmesidir. Baş kaslarının ve kalp kasının tutulması çok ender görülür; bu nedenle hasta rahatça konuşup soluk alabilir. İki nöbet arası dönem günler, aylar hatta yıllar sürebilir. Yıllar ilerledikçe çoğu kez kas lifleri de yozlaşmaya başlar. Kandaki potasyum eksikliğinden kaynaklanan periyodik felcin tedavisinde potas-

Feldispatlar

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
albit $NaAlSi_3O_8$	renksiz ya da beyaz, sarı, pembe, yeşil, siyah	camsı	6-6½	2,6	saydam ile yarısaydam arası, kırılgan, yassı kristaller	bir kusursuz, bir 94°'lik iyi dilinim	$\alpha = 1,527$ $\beta = 1,531$ $\gamma = 1,538$	triklinal $C\bar{1}$	feldispat üçlü sisteminin son üyelerinden biri, anortite ve mikroklin ve ortoklazın her üçü ile birlikte katı çözeltiler dizisi oluşturur; yüksek sıcaklıkta çokbiçimlilik özelliği gösterir
anortit $CaAl_2Si_2O_8$	beyaz ile grimsi ya da kırmızımsı arasında değişen renklerde	camsı	6-6½	2,75	saydam ile yarısaydam arası, kırılgan, prizma biçimi kristaller	bir kusursuz, bir 94°'lik iyi dilinim	$\alpha = 1,577$ $\beta = 1,585$ $\gamma = 1,590$	triklinal $P\bar{1}$	feldispat üçlü sisteminin son üyelerinden biri, albit ile birlikte Na'nın Ca'nın yerini aldığı çözeltiler dizisi (plajyoklazlar) oluşturur
hiyalofan (K,Ba) $AlSi_3O_8$ (çoğunlukla yüzde 5-30 $BaAl_2Si_2O_8$ ile birlikte)	renksiz beyaz ya da sarı	camsı	6-6½	2,6-2,8	ikizlenmiş kristaller; prizma biçimi kristaller, kütleler	bir kusursuz, bir iyi dilinim	$\alpha = 1,520-1,542$ $\beta = 1,524-1,545$ $\gamma = 1,526-1,547$	monoklinal	
mikroklin $KAlSi_3O_8$	beyaz ile krem sarısı arasında değişen renklerde; kırmızı, yeşil (amazonit)	camsı	6-6½	2,6	kırılgan, ikizlenmiş kristaller	90°'lik iki kusursuz dilinim	$\alpha = 1,514$ $\beta = 1,518$ $\gamma = 1,521$	triklinal $C\bar{1}$	albit ile birlikte Na'nın K'nın yerini aldığı katı çözeltiler dizisi oluşturur
ortoklaz $KAlSi_3O_8$	kırmızı; beyaz ile açık sarı arasında değişen renklerde, kırmızı, yeşil	camsı	6-6½	2,6	ikizlenmiş kristaller	90°'lik iki iyi dilinim	$\alpha = 1,518$ $\beta = 1,522$ $\gamma = 1,522$	monoklinal $C\frac{2}{m}$	feldispat üçlü sisteminin son üyelerinden biri, albit ile birlikte Na'nın K'nın yerine geçtiği katı çözeltiler dizisi (alkali feldispatlar) oluşturur
sanidin $KAlSi_3O_8$	renksiz ya da beyaz	camsı	6	2,6	saydam kristaller	90°'lik iki iyi dilinim	$\alpha = 1,518$ $\beta = 1,522$ $\gamma = 1,522$	monoklinal $C\frac{2}{m}$	yüksek albit ile birlikte Na'nın K'nın yerini aldığı katı çözeltiler dizisi oluşturur; yüksek sıcaklıkta çokbiçimlilik özelliği gösterir
selsiyan $BaAl_2Si_2O_8$ (yüzde 10'dan az katışkı)	renksiz, beyaz ya da sarı	camsı	6-6½	3,1-3,4	dilinebilir kütleler; kısa, kalın, ikizlenmiş prizma biçimi kristaller; ikiz, iğne biçimi prizmalar	bir kusursuz, bir iyi dilinim	$\alpha = 1,579-1,587$ $\beta = 1,583-1,593$ $\gamma = 1,588-1,600$	monoklinal $I\frac{2_1}{C}$	

yum klorür, potasyum artışında ise genellikle glikoz ve insülin verilir.

Feld, Eliot (d. 5 Temmuz 1942, New York kenti), ABD'li dansçı, koreograf ve bale yönetmeni.

Klasik bale öğrenimine Amerikan Bale Okulu'nda başladı. New York Kent Balesi'nin 1954'te sahnelediği *Fındıkkıran*'da Küçük Prens'i oynadı. Gösteri Sanatları Okulu'nda, ayrıca Donald Mekayle ve Pearl Lang'ın yanında modern dans çalıştı. *West Side Story*'nin (*Batı Yakasının Hikâyesi*) ilk sahnelenişinde ve filme çekilmesinde rol aldı. Daha sonra Richard Thomas'la bale çalıştı. 1963'te Amerikan Bale Tiyatrosu'na kabul edildi ve koreografi çalışmalarına başladı. İlk yapıtı *Harbinger*'da (1963; Muştucu) başarılı oldu. 1968'de Amerikan Bale Tiyatrosu'ndan ayrılarak kendi topluluğunu oluşturdu. Üç yıl sonra dağılan bu topluluk, 1973'te Eliot Feld Balesi adıyla yeniden kurulduktan sonra uluslararası üne kavuştu. Feld'in en tanınmış yapıtları arasında *Intermezzo* (1969; Ara Oyun), *Jive* (1973), *Mazurka* (1975) ve *Papillon* (1979; Kelebek) vardır.

feldispat, kalsiyum, sodyum ya da potasyum içeren alüminosilikat minerallerinin ortak adı. Yerkabuğunda en yaygın rastlanan mineral türüdür.

Feldispatlar, Yer ve Ay'daki korkayaçlar ile göktaşlarının en önemli bileşenini oluşturur. Ayrıca, başkalaşım kayaçlarında ve klastik tortul kayaçlarda bol miktarda bulunur. Kimyasal ve yapısal özellikleri son derece karmaşık olduğundan feldispatlardan, kayaçların kökenlerinin saptanmasında yararlanılır.

Feldispat minerallerinin temel yapı birimi, bir silisyum ya da bir alüminyum atomunu çevreleyen dört oksijen atomundan oluşan bir dörtyüzlüdür. Her dörtyüzlü, başka dörtyüzlüyle bir oksijen atomunu paylaşarak üçboyutlu bir çatkı oluşturur. Dörtyüzlülerin tümünün silisyum içermesi durumunda, çatkı nötr bir yapıda olur. Ama gerçekte bunların dörtte biri ile yarısı arasında değişen bir bölümü, alüminyum içerir, bu nedenle de sonuçta ortaya çıkan yapı eksi yüklüdür. Bu yükü dengelemek için boşluklarda tek değerlikli sodyum (Na) ve potasyum (K) ya da iki değerlikli kalsiyum (Ca) yer alır.

Başlıca doğal feldispatlar, alkali feldispatlar ile plajiyoklaz feldispatlardır. Alkali feldispatlar(*), ortoklaz ($KAlSi_3O_8$) ile albit ($NaAlSi_3O_8$) arasında, plajiyoklaz(*) dizisi ise, albit ile anortit ($CaAl_2Si_2O_8$) arasında kesintisiz bir dizi oluşturur. Potasyum ve kalsiyum bakımından zengin üyeler arasında ancak sınırlı bir ornatma gerçekleşir. Potasyumun yerini baryumun almasıyla dizinin son üyesi olan selsiyan oluşabilir. Feldispatlarda stronsiyum, rubidyum ve kurşuna ender olarak ve az miktarlarda rastlanır.

Feldispatların önemli bir özelliği de, silisyum ve alüminyum atomlarının eşdeğer olmayan tetrahedral bölgelerdeki karmaşık düzenidir. Yüksek sıcaklıklarda atomların dağılımı rasgele ya da düzensizdir. Ama sıcaklığın azalmasıyla alüminyum ve silisyum atomları belirli bölgelerde düzen kazanmaya başlar. Feldispatların düzenli bir yapı kazandıkları sıcaklık derecesinin yardımıyla, bu minerallerin ısıl geçmişi tanımlanabilir. Belirli birleşimlerdeki feldispatların başka bir karmaşık özelliği de, yüksek sıcaklıklarda homojen olan bazı feldispat türlerinin düşük sıcaklıklarda iki ya da daha çok birleşim halinde ayrışmasıdır. Birbiriyle karışmayan bu feldispatlar, başlangıçtaki birleşimlerine ve ısıl geçmişlerine bağlı olarak, mikroskop altında görülemeyecek kadar küçük boyutlarla milimetreyle ölçülebilir boyutlarda birbirine kaynamış oluşumlar halinde ortaya çıkabilir. (Feldispatlar tablosu için *bak.* s. 123.)

feldispatoit, kimyasal bileşimi feldispatlarınkine benzeyen, ama silis-alkali oranı daha düşük olan ya da klorür, sülfür, sülfat ya da karbonat içeren alkali alüminosilikat minerallerinin ortak adı.

Doğada en bol bulunan feldispatoit türleri nefelin ile lösittir. Bunları kalsilit, sodalit, nozelit ve hoynit izler. Feldispatoitlerin fiziksel ve kimyasal özellikleri, feldispat ve zeolit grupları arasında yer alır. Feldispatoitlerin kristal yapısı, merkezinde silisyum ya da alüminyum atomu bulunan oksijen dörtyüzlülerinden oluşur. Her oksijen atomu SiO_4 ve AlO_4 dörtyüzlüleri tarafından paylaşılır ve böylece ortaya tektosilikatlara özgü üç boyutlu bir çatkı çıkar. Oksijen atomlarının arasındaki boşlukları, alkali iyonlar ile karbonat, sülfat ve klorür iyonları doldurur. Bununla birlikte, feldispatoit türleri arasında önemli yapısal farklılıklar da görülür.

Feldispatoitlere özellikle ak korkayaçlar ile başkalaşım kayaçları içinde rastlanır. Çoğunlukla alkali bakımından zengin ve silis bakımından fakir kayaçlarda feldispatların yerine bulunurlar. Bazı feldispatoit türleri şap, cam ve seramik üretiminde hammadde olarak kullanılır.

Feldkirch, Avusturya'nın batısındaki Vorarlberg federal eyaletinde (*Bundesland*) kent. Ill Irmağı üzerinde, Liechtenstein sınırı yakınında, Zürich'in (İsviçre) 77 km doğu-güneydoğusunda yer alır. Tarih kayıtlarında ilk kez (830) Veldkirchae (Veldkirichum) adıyla geçen yerleşim, 1190'dan sonra Montfort kontlarının malı oldu. 1218'de berat aldı ve 1375'te Avusturya'ya satıldı. 1925'te, çevresindeki bucaklar da Feldkirch'e katıldı. Montfortların yaşadığı Schattenburg Şatosu bugün bir bölge müzesini barındırır. Öteki tarihsel yapılar arasında gotik üsluptaki St. Nikolaus Kilisesi (1478), belediye binası (1493) ve St. Johannes Kilisesi (1218) sayılabilir. Eski kent surundan kalmış çok sayıdaki kapı ve burçların en önemlisi Katzenturm'dur (1491-1507). Feldkirch kenti okullarıyla, özellikle de 1648'de kurulmuş bir Cizvit yüksekokulu olan eski Stella Matutina ile tanınır. Başlıca sanayi kuruluşları tekstil ve bira fabrikalarıdır. Kent yaz ve kış sporlarına yönelik tesisleriyle aynı zamanda bir turizm merkezidir. Nüfus (1981) 23.876.

Feldman, Morton (d. 12 Ocak 1926, New York kenti - ö. 3 Eylül 1987, Buffalo, New York, ABD), John Cage'in önderlik ettiği New York grubuna bağlı ABD'li besteci.

Wallingford Riegger ve Stefan Wolpe ile kompozisyon çalıştı. Soyut dışavurumcu ressamlardan etkilenerek 1950'lerde grafik bir nota yazım yöntemi uygulamaya başladı. Bu yöntemde bir notanın uzunluğu partisyona çizilen yatay bir çizgiyle, bir bölümde

Feldispatoit Mineralleri

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	Özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
analsim $NaAlSi_2O_6 \cdot H_2O$	renksiz, beyaz, gri, pembe	camsı	5-5½	2,2-2,3	saydam ile mat arası, kırılgan, iyi gelişmiş kristaller ya da ışınımlı agregalar	çok zayıf dilinim	n=1,479-1,493	izometrik Ia3d	Na'nın yerini Cs aldığında polüsit ile katı çözelti oluşturur, lösit yapısı gösterir
kankrinit $Na_6Ca_2Al_6Si_6O_{24}(CO_3)_2 \cdot 3H_2O$	değişken	yarı-camsı	5-6	2,3-2,5	saydam ya da yarısaydam, kütlesel	bir kusursuz prizma biçimli dilinim	ε=1,495-1,503 ω=1,507-1,528	heksagonal $P6_3$	karbonatın yerini sülfat aldığında vişnevit ile katı çözelti oluşturur
lösit $KAlSi_2O_6$	beyaz, gri ya da pembe	camsı	5½-6	2,5	küp benzeri kristaller	çok zayıf dilinim	n=1,508-1,511	tetragonal $I\frac{4_1}{a}$	
								izometrik 625°C'nin üzerinde Ia3d	
nefelin $Na_3KAl_4Si_4O_{16}$	açık renkli, kimi zaman kırmızımsı, yeşilimsi ya da kahverengi	camsı ile yağ parlaklığı arası	5½-6	2,6-2,7	küçük, camsı kristaller ya da taneler	zayıf dilinim	ε=1,526-1,542 ω=1,529-1,546	heksagonal $P6_3$	Na'nın yerini K aldığında kalsit ile katı çözelti oluşturur
polüsit $Cs_4Al_4Si_9O_{26} \cdot H_2O$	renksiz	camsı	6½	2,9	küpler, kütlesel		n=1,525	izometrik	Cs'nin yerini Na aldığında analsim ile katı çözelti oluşturur, lösit yapısı gösterir
skapolit (grup adı)				2,5-2,6		iki iyi dilinim	ε=1,540-1,541 ω=1,546-1,550	tetragonal $I\frac{4}{m}$	son üyeler olan maryalit ve meyonitin karışımı: morötesi ışık altında sarı renkte parıldar
maryalit $Na_4Al_3Si_9O_{24}Cl$	çoğunlukla beyaz ama değişken	camsı	5-6	2,6-2,8	camsı prizmalar		ε=1,556-1,562 ω=1,590-1,600		
meyonit $Ca_4Al_6Si_6O_{24}CO_3$									
sodalit $Na_4Al_3Si_3O_{12}Cl$	değişken	camsı	5½-6	2,3-2,5	onikiyüzlü, gömülmüş taneler; eşmerkezli yumrular	zayıf dilinim	n=1,483-1,487	izometrik $P\bar{4}3n$	morötesi ışık altında genellikle sarı ya da portakal renginde parıldar

kaç nota çalınacağı da bir sayıyla belirtiliyordu. Perde ve ritim çok genel terimlerle gösterilmekteydi. Asıl önemsenen, çoğunlukla oldukça yumuşak bir biçimde çalınan karşıt ses yoğunlukluk ve tınılarının yönlendirilmesiydi. 1960'larda da denemelerini sürdüren Feldman, daha sonra bestelerinde yeniden geleneksel nota yazımına döndü.

Feldmuehle Nobel AG, 1985'e değin FLICK GRUPPE, Alman şirketi. Çok çeşitli sanayi ve imalat dallarında etkinlik gösterir. Flick Gruppe'yi 1920'lerin başlarında kuran Friedrich Flick kısa sürede dev bir çelik ve kömür imparatorluğunun denetimini eline geçirdi. Flick Gruppe II. Dünya Savaşı sonunda, işletmelerinin dörtte üçünü, Sovyet işgal bölgesinde kaldığı için yitirdi. Almanya'daki Müttefik işgal kuvvetlerinin, kartelleri dağıtma yönündeki politikası şirketi çelik ya da kömür işletmelerinden birini elden çıkarmaya zorladı. Bunun üzerine Flick kömür yataklarını satmayı yeğledi. Friedrich Flick, Rusları maden ve fabrikalarında köle olarak çalıştırdığı için Nürnberg Mahkemesi'nce 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Savaş sırasında oluşan kayıplarını önemli ölçüde karşılayan Flick Gruppe, 1980'lerin başlarında Almanya'nın en büyük kâğıt üreticisiydi; ayrıca kimyasal madde ve çelik üretiyordu ve büyük bir Avrupa sigorta şirketinin de sahibiydi. ABD'deki kimyasal madde üreticisi W. R. Grace Company'nin de önemli bir bölümünü elinde bulunduran grubun birçok yabancı ülkede yatırımı vardı. 1980'lerde Flick Gruppe'nin bir üst düzey yöneticisinin, şirketin 1970'lerdeki sermaye kazançlarının vergi dışı kalması için bir yüksek hükümet görevlisine rüşvet verdiğinin ortaya çıkması büyük bir skandala neden oldu.

Uzun yıllar boyunca Almanya'nın en büyük aile şirketi olan Flick Gruppe, 1985'te, tek sahibi olan Friedrich Karl Flick tarafından Deutsche Bank AG'ye satıldı. Şirketin adı değiştirildi ve yabancı ülkelerdeki ortaklıkları elden çıkarıldı.

Felek, Burhan (d. 11 Mayıs 1889, İstanbul - ö. 4 Kasım 1982, İstanbul), Türk basınının en uzun süre hizmet etmiş fıkra yazarlarından. 1910'da İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Öğretmenlik, avukatlık, hukuk müşavirliği yaptı. İlk yazısı 1910'da *Donanma* dergisinde çıktı. 1918'de spor ve foto muhabiri olarak *Tasvir-i Efkâr*'da gazeteciliğe başladı. *Vakit, Vatan, Millet, Yeni Ses, Milliyet* (1926) *Tan, Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde çalıştı. Uzun yıllar günlük fıkralar ve haftalık söyleşiler yazdı. Bunların bir bölümünü sağlığında *Felek I* (1946), *Felek II* (1947), *Vatandaş Ahmet Efendi* (1957), *Eski İstanbul Hikâyeleri* (1971), *Yaşadığımız Günler* (1974) adlı kitaplarda topladı. Ayrıca spor yöneticiliği, futbol hakemliği, Milli Olimpiyat Komitesi başkanlığı da yaptı, 1954'ten ölümüne değin İstanbul Gazeteciler Cemiyeti başkanlığında bulundu. Mizah öğesine yer veren, söyleşi havasındaki fıkralarıyla geniş bir okur kesimine seslendi.

Felek, y. 1950
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Felemenk Cumhuriyeti, resmî adı FELEMENK BİRLEŞİK EYALETLERİ, yaklaşık olarak bugünkü Hollanda Krallığı topraklarını kapsayan ve 17. yüzyılda dünya çapında bir önem kazanan devlet (1579-1795).

İspanya'ya karşı bağımsızlık savaşı sırasında (1568-1609) ayaklanan Felemenk eyaletlerinin askeri güçlerini artırmak amacıyla oluşturdukları Utrecht Birliği'nden (1579) doğdu. Güney eyaletlerinin (bugün Belçika ve Lüksemburg) yeniden İspanyol egemenliğine girmesi üzerine, Utrecht Birliği içinde kalan yedi kuzey eyaleti yeni bir bağımsız devlet olarak ortaya çıktı. Ademimerkeziyetçi bir yapıya dayanan cumhuriyetin siyasal denetimi, sonraki iki yüzyıl boyunca, *stadhouder* (vali) makamını ellerinde tutan ve merkeziyetçilik yönünde bir eğilim taşıyan Oranje prensleri ile Holland eyaleti arasında sürekli el değiştirdi. İç siyasal gerginliğe karşın 17. yüzyılda gücünü sürekli olarak artıran Felemenk Cumhuriyeti, "Altın Çağ" olarak nitelendirilen bu dönemde kaynaklarının elverdiğinden daha büyük bir sömürge imparatorluğu kurdu ve Fransa kralı XIV. Louis'ye karşı girişilen koalisyon savaşlarında önemli bir rol oynadı. Ayrıca bir uluslararası mali merkez durumuna geldi ve sanatçı, yazar, bilim adamı ve filozofların toplandığı bir kültür odağı oldu.

Felemenk Cumhuriyeti 18. yüzyılda ise yükselişi kadar çarpıcı olan bir gerileme süreci yaşadı. Uzun süren kara savaşlarında kaynakları tükendi; filosu bakımsız kaldı ve sömürgecilik alanında İngiltere'nin gerisine düştü. Gelişen demokratik devrimci hareket ve Fransız ordularının saldırısı karşısında 1795'te çöktü.

Felemenk Doğu Hindistan Kumpanyası *bak.* Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası

Felemenk edebiyatı, Hollanda'da (eskiden Felemenk) Felemenkçe ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. Belçika'nın Flamanca konuşulan kuzey bölgeleri, 16. yüzyıl sonlarına değin siyasal ve kültürel olarak Felemenk'in bir parçası olduğundan, bu tarihe değin Flaman edebiyatı Felemenk edebiyatının ayrılmaz bir parçası olarak ele alınır (*bak.* Belçika edebiyatı).

Başlangıç yılları. Felemenk'in ilk halklarından yalnızca Frizler kendi dillerini koruyarak 8. yüzyıldan bu yana ayrı bir edebiyat geliştirdiler. Felemenk'in, geri kalan bölümünde 3-9. yüzyıllar arasında Saksonlar ve Franklar koloniler kurdular. Bunun sonucunda güneyde Frank kültürü, öbür bölgelerde ise Sakson ya da Sakson-Frank karışımı bir dil ve kültür egemen oldu. Güney bölgeler, daha yerleşik olan Frankların yönetiminde, kuzeyden daha fazla gelişti; bir edebiyat dili de ilk kez burada ortaya çıktı. Doğu (Almanca özellikleri taşıyan Limburg), orta (Brabant) ve batı (kıyı lehçelerini Eski İngilizce ile birleştiren özellikleriyle Flandre) lehçeleri arasındaki belirgin farklılıklar yüzünden edebiyatın gelişimi yavaş ve aşamalı oldu. Ortaçağ başlarında, eğitim görmüş kesim Latinceyi ve daha sonra da Fransızcayı benimsediğinden, yerel dildeki edebiyat genellikle yazıya geçirilmemiş efsane ve halk şarkılarıyla sınırlı kaldı. Eski Felemenkçeden örnekler içeren en eski metin, 10. yüzyıl başlarından kalma "Wachtendonck Mezmur Parçaları"ydı.

Bilindiği kadarıyla, Felemenkçenin herhangi bir lehçesini kullanan ilk şair, 12. yüzyılda *Eneit* adlı saray destanının ve bir azizin yaşamını konu alan, Limburg lehçesiyle kaleme alınmış *Servatius* adlı yapıtın yazarı Heinrich von Veldeke'ydi. 13. ve 14 yüzyıllarda Felemenkçe ürünler daha çok, ticari ilişkiler nedeniyle Fransız etkisinin egemen olduğu Flandre ve Brabant'ta yazıldı. Haçlı seferlerinin etkisiyle bütün Avrupa'da şövalye romansları moda olunca, Felemenk'te de Fransız romanslarını örnek alan romanslar ortaya çıktı; Segher Diergotgaf'ın *Paerlement van Troyen*'i (Troya Meclisi) bunlar arasındadır. 1260'lara gelindiğinde şövalyelik gerilemeye yüz tutmuştu; buna bağlı olarak 13. yüzyıl sonunda romansa karşı bir tepki başladı. Jacob van Maerlant'ın *Der naturen bloeme* (Doğa Çiçeği) ve *Spieghel historiael* (Tarih Aynası) adlı yapıtları, uzun süre Felemenk edebiyatına damgasını vuran eğitsel bir türün örnekleridir. Büyük olasılıkla 12. ya da 13. yüzyıla ait bir *chanson de geste*'e dayanan *Karel ende Elegast* (Karel ile Elegast) ve Flaman şair Willem'in Fransızca bir yapıttan uyarladığı *Van den vos Reinaerdesi* (y. 1240; Tilki Reinaerde) gibi epik öyküler de bu dönemde toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimleri yansıtır.

Mistik edebiyat, 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başında Brabantlı halktan bir kadın olan Hadewijch'in şiirleri ve öğütsel düzyazılarıyla olağanüstü bir lirik yoğunluğa ulaştı. Hadewijch'in yapıtları, ortaçağ Felemenk edebiyatının en büyük düzyazı ustası sayılan Jan van Ruysbroeck'i ve başka mistik yazarları da etkiledi. Bu dönemde ayrıca, konularını Kitabı Mukaddes'ten alan öyküler, efsaneler ve didaktik öyküler de yaygınlaştı. Bunların en önemlisi, 14. yüzyılda Flamanca yazılmış *Beatrijs*'dir.

Felemenk edebiyatının günümüze ulaşan ilk oyunları, 14. yüzyıldan kalmadır. *Abele spelen* (uygun oyunlar) adıyla bilinen bu yapıtlar, aşk temasını işleyen, tümüyle dindışı oyunlardı. Erken dönemde dinsel tiyatronun tek örneği, 14. yüzyılda Latince kaleme alınmış *Officium stellae*'ydi. 15. yüzyılda yaygınlaşan mucize ve ibret oyunlarının en önemlileri ise *Mariken van Nieumeghen* (Nijmegen Meryemi) ve *Elckerlyc*'di. Her iki yapıt da 15. yüzyılda Fransız etkisiyle kurulan *rederijkerskamer*(*) üyelerince yazılmıştı. Edebiyatçıları bir araya getiren, dinsel ve dindışı şenlikleri düzenleyen bu lonca türü örgütler, 16. yüzyıl sonuna değin Felemenk edebiyat ve kültürüne egemen oldular.

Rönesans ve Reform dönemi. Flandre ve Hollanda'da gelişen edebiyat başlangıçta bir bütün oluşturuyordu. Bu durum kuzeydeki Protestan illerin, güneydeki Katolik bölgeden ayrılmasına değin sürdü. Felemenk edebiyatında Rönesans, dinsel nedenlerle güneydeki Katolik bölgeden kuzeye kaçan Lucas de Heere gibi yazarların etkisiyle başladı. Bu dönemde ortaya çıkan ilk sone örnekleri, güneydeki İspanyol egemenliğine karşı çıkan popüler siyasal şarkılar (*Geuzenliederen*), *rederijkers* (retorikçiler) adıyla bilinen yazarların şiirleri, ortaçağ romans ve halk şarkılarının manzum uyarlamaları, Reform hareketini savunan yapıtlar ve ilk Felemenkçe dilbilgisi kitapları, bu büyük değişim çağının hareketliliğini yansıtır. Dönemin en önemli yazarları arasında od, sone ve çevirileriyle Antik Çağın etkilerini yansıtan Jan Babtista van der Noot ve Jan van Hout ile bağnaz olmayan bir Hıristiyan etiğini benimseyen Henric Laurenszoon Spieghel ve Dirk Volkertszoon Coornhert gibi hümanistler yer alır. Coornhert ve ardılları (özellikle de Kitabı Mukaddes'in resmî kabul gören 1633'teki Felemenkçe

çevirisini yapanlar) standart Felemenkçenin temellerini atan kişilerdir.

Seksen Yıl Savaşı (1568-1648) sırasında ve savaş sonrasında güneydeki Katolik bölgenin İspanyol egemenliğine girmesiyle, Brabant ve Flandre'da edebiyat gerilemeye başladı. Öte yandan, sanatçıların, aydınların ve sanatı destekleyen kişilerin İspanyol ordularından kaçarak sığındıkları Hollanda ise parlak bir döneme girdi. Felemenk Cumhuriyeti, Avrupa'da ve denizaşırı ülkelerde önemli bir siyasal ve ekonomik güç durumuna geldi. 17. yüzyıldaki bu "Altın Çağ", kültür alanında da birçok yeteneğin yetiştiği, olağanüstü zengin bir dönemdi. Hem eskiyi, hem de yeniyi kucaklayan kuşağın en büyük yazarı Spieghel, *Twespraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584; Felemenk Edebiyatı Üzerine Diyalog) adlı yapıtıyla ulusal dili yaygınlaştırmayı amaçladı. Tanınmış hümanist Daniël Heinsius, Latince kaleme aldığı oyunların yanı sıra *Hymnus oft lof-sanck van Bacchus*'u (1614; Bacchus'a Övgü İlahisi) ve *Lof-sanck van Jesus Christus*'u (1615; İsa Mesih'e Övgü) ile yerel dilin gelişmesine katkıda bulundu. Şair, oyun yazarı ve ressam Gerbrand Adriaenszoon Bredero, duygulu lirik şiirler ve ortaçağ fars türünün doruk noktasını temsil eden üç yapıt yazdı. Başyapıtı, o dönemde Amsterdam'daki yaşamı konu alan *Spaanschen Brabander* (1617; Brabantlı İspanyol) adlı komediydi. Konusunu Kitabı Mukaddes'ten alan *Jephta* (1659), barok bir trajedi olan *Lucifer* (1654) ve *Adam in ballingschap* (1664; Adem Sürgünde) adlı yapıtıyla tanınan Amsterdamlı şair ve oyun yazarı Joost van den Vondel de, Bredero gibi kendi kendini eğitmişti. Çağdaşı Flaman ressam Peter Paul Rubens gibi o da Karşı-Reform hareketinin büyük bir sanatçısıydı. İtalyan edebiyatının etkisinde süslü sone ve oyunlar yazan Pieter Corneliszoon Hooft'un Muyden'deki şatosu bir sanat, edebiyat, müzik ve bilim merkeziydi. Burada toplanan yazarlar arasında Anna ve Maria Roemer Visscher kardeşler üstün yetenekleriyle dikkati çektiler. Dönemin öteki yazarları arasında, didaktik yapıtlar veren Jacop Cats ve geniş bir bilgi birikimini yansıtan incelikli ve çok yönlü şiirleriyle ünlü, koyu Kalvenci şair Constantijn Huygens yer alır. Dinsel şiirin en önemli temsilcileri ise, Katolik Joannes Stalpaert van der Wiele, sone ustası koyu Kalvenci Jacobus Revius, daha kişisel şiirleriyle Dirk Rafaëlszoon Camphuysen ve içe dönük, gizemli şiirler yazan Jan Luyken'dir.

18. ve 19. yüzyıllar. 1669'da kurulan ilk edebiyat derneği (*dichtgenootschap*) 18. yüzyıl boyunca Felemenk edebiyatında sürecek bir gerilemenin başlangıcıydı. Bu dönemde Fransız klasik yazarlarına duyulan hayranlık, edebiyatı olumsuz bir biçimde etkiledi. İncelikli ve yalın bir üsluba ulaşabilen yetenekli şair Hubert Poot bile rokoko süslerden ve kalıplaşmış bir şiir anlayışından kendisini bütünüyle kurtaramadı. *De Holandsche spectator* (1731-35) dergisinin kurucusu Justus van Effen, ahlaki denemelerindeki yalın üslubuyla dönemin öbür yazarlarından ayrıldı. Uşçulukla romantizmi kaynaştıran denemeci ve şair Betje Wolff'le (Elizabeth Wolff-Bekker) Aagje Deken'in (Agatha Deken) birlikte yazdıkları, "Felemenkli genç bayanlara adanmış" bir mektup roman olan *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782, 2 cilt; Bayan Sara Burgerhart'ın Öyküsü) ve gene ikisine ait sekiz ciltlik didaktik bir yapıt olan *De Historie van den heer Willem Leevend* (1784-85, 8 cilt; Bay Willem Leevend'in Öyküsü) dönemin öteki önemli yapıtları arasındaydı. Yüzyılın sonunda yeni-klasik üsluba tepki gösteren şairler Alphen, Rhijnvis Feith, Jacobus Bellamy ve Antony Staring'in yanı sıra, o dönemin en beğenilen ve en etkili şairi Willem Bilderdijk romantizmi haber veren yapıtlar verdiler. Bilderdijk, 1830'ların edebi uyanışına hız kazandıran Kalvenci ve sıkı sıkıya kurallara bağlı Réveil (canlanma) hareketi üzerinde de etkili oldu.

19. yüzyılda, Jacop Geel'in denemeleri filolojik ve felsefi eleştiriye yeni bir boyut kazandırdıysa da, yükselen romantizm dalgası Geel'in uşçuluğunun etkilerini sildi. Bir yandan da Aydınlanma hareketinin getirdiği özgün düşünceler, konumlarının sarsıldığını gören Kalvencileri daha militan bir tavra yöneltti. Bilderdijk ve öğrencisi Isaac da Costa, ulusun ilahi görevi üzerinde durdular. Özellikle Chateaubriand ve Sir Walter Scott'ın etkisiyle ulusal tarihsel romanlar ortaya çıktı. Jacop van Lennep'in *De pleegzoon*'u (1833; Manevi Oğul) ve Aernout Drost'un *Hermingard van de Eikenterpen*'i (1832; Meşe Mezarlığı Hermingard) bunlar arasındaydı. Drost'un kurduğu, Réveil ruhuna bağlı *De muzen* (1834) adlı derginin yazarları arasında tarihçi R. C. Bakhuizen van den Brink ile *De gids* adlı dergide eleştiriye yeni bir boyut getiren ve tarihsel roman tanımına açıklık kazandıran Everhardus Johannes Potgieter vardı. Anna Bosboon-Toussaint'in ünlü kitabı *Majoor Frans* (1874; Yüzbaşı Frans) ise, liberal politikaların ve kadın kurtuluş hareketinin önem kazandığı bir dönemin ürünüdür. Dönemin öteki yazarları arasında yetkin bir üslubu ve Dickens'ı andıran bir ayrıntı gözlemciliğini yansıtan *Camera obscura*'yla (1839; Karanlık Kutu) ünlü Nicolaas Beets, *Het land van Rembrand* (1882-84; Rembrandt'ın Ülkesi) adlı yapıtın yazarı eleştirmen Conrad Busken Huet, Doğu Hint Adalarındaki Felemenk sömürüsünü yeren *Max Havelaar*'la (1860) ünlü yenilikçi yazar Multatuli (Eduard Douwes Dekker) sayılabilir.

1885'te yayına başlayan *De nieuwe gids* dergisi, Hollanda'nın kuzeyinde bir edebi canlanmanın başlangıcını oluşturdu. Yalnızca estetik ideallere bağlı kalan hareketin önde gelen adları arasında Willem Kloos, Albert Verwey, Herman Gorter, Cornelis Boutens ve Jan Hendrik Leopold gibi şairler ve Lodewijk van Deyssel, Frederik Willem van Eeden gibi düzyazı ustaları vardı.

20. yüzyıl. 1880'lerdeki canlanma hareketinin yazarlarında daha çok bireyci bir yaklaşım egemendi. Sonraki kuşağın yazarları ise felsefi ve toplumsal sorunlara yeni bir duyarlıkla eğildiler. Bunlar arasında sosyalist şair ve yazar Hanriëtte Roland Holst-van der Schalk ve oyunlarıyla uluslararası ün kazanan sosyalist yazar Herman Heijermans yer alır. Ayrıca doğalcı-gerçekçi romanlarıyla Frans Coenen ve Marcellus Emants, yeni-romantik romanlarıyla adını duyuran Arthur van Schendel, Lahey'deki yaşamdan kesitler veren Louis Marie Anne Couperus sayılabilir. 20. yüzyıl başlarının önemli şairleri arasında ise A. Roland Holst, J. C. Bloem ve denemeleriyle de tanınan P. N. van Eyck vardır. Serbest nazmın savunucularından Hendrik Marsman ve kötümser şiirleriyle tanınan Jan Jacob Slauerhoff, I. Dünya Savaşı'nın hemen ardındaki dönemin önemli şairlerindendir.

1932'de yayımlanmaya başlayan edebiyat dergisi *Forum*'u, edebiyata içten bir anlatım kazandırmaya çalışan Menno ter Braak ve Edgar du Perron kurdular. 20. yüzyıl ortalarının en önemli yazarı romancı Simon Vestdijk de önceleri *Forum* çevresindendi. Dönemin başka adları arasında yazar Ferdinand Bordewijk ve o yılların en özgün şairi sayılan Gerrit Achterberg vardı.

Nazi işgali sırasında özgür edebiyat ya kesintiye uğradı ya da gizlice yayımlandı. *Vijftigers* (Ellililer) olarak bilinen şairler, dadacılık ve gerçeküstücülük gibi akımların yanı sıra, ilkel sanattan ya da çocuklara yönelik sanattan yola çıkarak deneyci tarzı yeğlediler. Lucebert (Lubertus Jacobus Swaanswijk) şiirlerinde noktalama işaretlerini en aza indirdi; uydurma sözcükler, ürkünç çağrışımları olan imgeler kullandı. Bu dönemde ayrıca şair Gerrit Kouwenaar önem kazandı. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan ve aralarında J. Bernlef'in de (Hendrik Jan Marsman) bulunduğu şairler düzyazıyı andıran daha iddiasız bir tarza yöneldiler. Hans Cornelis ten Berge, zengin anıştırmalarla dolu şiirler yazdı. 1970'lerde Gerrit Komrij ve başka şairlerle birlikte yeniden uyaklı şiire ve sone gibi geleneksel biçimlere dönüldü.

Savaş sonrasının romancılarında, birçok açıdan Nazi işgalinin etkileri görülür. Anna Blaman insanın kendini içinde bulduğu yalnızlığı verir. Willem Frederik Hermans'ın klasik bir yapısı olan öykü ve romanları, özellikle de *De donkere kamer van Damokles* (1958; Damokles'in Karanlık Odası) ve *Nooit meer slapen* (1966; Uyumak Yok) gibi yapıtları, anlaşılmaz ve düşman bir ortamı yansıtır. Gerard (Kornelis van het) Reve de *Nader tot U* (1966; Sana Daha Yakın) adlı romanıyla dikkati çeker. Harry Mulisch'in *Het stenen bruidsbed*'i (1959; Taştan Gelin Yatağı) ve işgalin kötü etkilerini anlatan *De aanslag*'ı (1982; Saldırı) yaratıcı ve canlı bir anlatım ve felsefi düşüncelerle işlenmiş yapıtlardır. 1960'larda yazmaya başlayan Jan Wolkers'ın öykü ve romanlarında görsel bir duyarlılık dikkati çeker. Beb Vuyk (Elizabeth Vuyk), Maria Dermoût, Albert Alberts gibi yazarların yapıtlarında, Doğu Hint Adalarıyla birlikte imparatorluğun yitirilmesine duyulan çeşitli tepkilerin izleri görülür. Maarten 't Hart *De aansprekers* (1979; Kötü Haberci) adlı yapıtında 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan, kasvetli gerçekçiliği büyük bir başarıyla sürdürür. 1973'te yayımlanmaya başlayan *De Revisor* dergisi yazarlarının oluşturduğu "akademik" okul ise, daha çok incelikle işlenmiş çözümleyici öykü ve romanları yeğlemiştir. Bu yaklaşım Anton Koolhaas, Simon Carmiggelt, F. B. Hotz gibi yazarların öykülerinde daha da zenginleşerek sürmüştür.

Felemenk Reform Kilisesi, Afrikaner dilinde NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK (NGK), Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kökeni 17. yüzyıl başlarında Felemenk'ten Güney Afrika'ya gelen ilk beyazların Reform geleneğine dayandırılan mezhep. Günümüzde Güney Afrika Cumhuriyeti beyaz nüfusunun yüzde 40 kadarı bu kiliseye bağlıdır.

Felemenk Reform Kilisesi'nin çalkantılı tarihi ülke tarihiyle iç içedir. Mezhebin 1857'de toplanan sinodu "dinsizler" arasından kiliseye katılacakların cemaate alınmalarının Kitabı Mukaddes'e uygun olduğunu karara bağladıysa da daha sonraki kararlar sonucunda bazı kardeş kiliseler ortaya çıktı. Bunların en önemlileri 1859'da kurulan ve Bantu Kilisesi olarak da bilinen Afrika Felemenk Reform Kilisesi, 1881'de Renkli (karışık ırktan) halklar için kurulan Felemenk Reform Misyoner Kilisesi ve 1947'de Hintliler için kurulan Afrika Reform Kilisesi'dir. Pretoria yönetiminin *apartheid*(*) po-

litikasını 1986'ya değin destekleyen NGK *apartheid*'ı ilahiyat açısından haklı gösterecek çeşitli araştırmalara girişti. Ama bu çalışmaların sonuçları Avrupa ile ABD'deki Reform kiliselerince reddedildi ve Dünya Reform Kiliseleri Birliği (WARC) Ağustos 1982'de Ottawa'da NGK'yi üyelikten çıkardı. WARC aynı zamanda *apartheid*'ın kutsal metinlere aykırı heretik bir görüş olduğunu ilan etti. NGK 1961'de Dünya Kiliseler Konseyi'nden çekilmiş, 1978'de de kurtuluş hareketlerini destekleyen, Hollanda'daki Hollanda Reform Kilisesi'yle ilişkilerini askıya almıştı. Ama 1986'da, *apartheid*'ı kutsal metinlere dayandırma yönündeki eski çabalarını açıkça mahkûm ederek ırk ayrımcılığının bir günah olduğunu bildirdi.

NGK, dört yılda bir toplanan bir genel sinod tarafından yönetilir. Merkezi Cape Town'dadır.

Felemenk Savaşı, FRANSA-FELEMENK SAVAŞI olarak da bilinir, Fransa kralı XIV. Louis'nin fetih savaşlarından ikincisi (1672-78). III. İngiliz-Felemenk Savaşı (1672-74) bu savaşın bir parçası olarak kabul edilir.

İngiltere'den deniz desteği gören Fransa ile Alman prenslikleri Münster ve Köln, Mayıs 1672'de Felemenk Cumhuriyeti'ne saldırarak, kısa sürede yedi eyaletten üçünü işgal ettiler. Felemenkliler, Amsterdam'ın çevresindeki bentleri açarak geniş bir bölgeyi su altında bıraktılar. Orange prensi III. Willem'in (sonradan İngiltere kralı III. William) komutasındaki Felemenk ordusu "Su Hattı"nın arkasında toparlanmayı başardı. Willem sonbahara doğru istilacılara karşı askeri harekâta girişti. Amiral M. A. de Ruyter'in komutasındaki Felemenk donanması, İngilizleri 1672'de Sole Körfezi, 1673'te de Östend ve Kijkduin açıklarında yenerek bir çıkarma harekâtını önledi. İngiltere, Şubat 1674'te Westminster Antlaşması'nı imzalayarak Felemenklilerle barış yaptı. Başlangıçta Felemenk'le ittifaka giren Brandenburg, Temmuz 1673'te Fransa ile barış imzaladıysa da, ertesi yıl yeniden Fransa'ya karşı savaşa girdi. Bu arada İspanya, Kutsal Roma-Germen imparatoru ve Lorraine Felemenk'in yanında yer aldı. Fransız kuvvetleri 1673 sonunda Felemenk topraklarından püskürtülünce, Münster ve Köln savaşı bırakmak zorunda kaldı.

1674-78 arasında tek etkili müttefikleri İsveçliler ile birlikte Felemenk'in güneyinde ve Ren Irmağı boyunca ağır, ama düzenli bir biçimde ilerleyen Fransızlar eşgüdümden yoksun Büyük İttifak kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Savaşı sona erdiren Nijmegen Antlaşmaları'yla (1678-79) Felemenk Cumhuriyeti eski sınırlarını korurken, Fransa İspanyol Felemenki'ndeki topraklarını büyük ölçüde genişletti.

Felemenk savaşları *bak.* İngiliz-Felemenk savaşları

Felemenkçe *bak.* Hollanda dili

felfelek *bak.* arekcevizi

Félibrige (Provans dilinde *félibre*: "din öğretmeni"), 19. yüzyılda Provence bölgesinin geleneklerini ve dilini korumak amacıyla kurulan ve Fransa'nın güneyindeki bütün bölgelerde edebiyat, dil ve geleneklerde bir canlanmaya yol açan edebiyat okulu. 1854'te yedi şair tarafından kurulmuştur: Joseph Roumanille, Frédéric Mistral, Théodore Aubanel, Anselme Mathieu, Jean Brunet, Alphonse Tavan ve Paul Giéra. İsa'nın tapınakta "yedi din öğretmeni"yle (*li sét felibre de la léi*) tartışmasını anlatan bir Provans öyküsünden esinlenen bu şairler, Roumanille'in önderliğinde, Avignon yakınlarında toplanıyorlardı. Roumanille, 1840'ların ortalarından başlayarak anadili olan Provans dilinde dindışı şiirlerle çok hoş bir mizaha yer veren düzyazı yapıtlar ortaya koymuş, 1852'de Provans şairlerinin yapıtlarından oluşan *Li Prouvençalo* adlı antolojiyi derleyip yayımlamıştı. Ayrıca *La Part dou bon Dieu* (1853; Allah Babanın Payı) adlı oyununun giriş yazısında da, Provans dilinin yazım kurallarını düzenleme yolundaki ilk çabayı göstermişti. Roumanille'den etkilenen Mistral, bütün gücüyle Provence bölgesine eski parlaklığını yeniden kazandırmaya çalışarak canlanma hareketinin en etkin kişisi oldu. Roumanille ile birlikte Provans dilinin dilbilgisi kurallarını standartlaştırmak için çalıştı. 1855'te gene Roumanille ile birlikte, 80 yıl boyunca o dönem Provans edebiyatının en seçkin örneklerine yer veren yıllık *Armana Prouvençau*'yu (Provans Almanağı) yayımlamaya başladı. Mistral daha sonra çok kapsamlı bir Provans dili sözlüğü olan *Lou Tresor dóu Félibrige*'yi (1878; Félibrige Hazinesi) hazırladı. 1905'te de Fransa'nın Arles kentinde, günümüzde de etkinliklerini sürdüren bir Provans kültürü müzesi kurdu. Félibrige grubunun ilk üyelerinden yalnızca Théodore Aubanel, Mistral ve Roumanille'in düzeyine ulaşabildi.

Mistral'den sonraki dönemde Félibrige okulu yalnızca Provence bölgesinden değil, Gaskonya, Languedoc, Limousin, Akitanya gibi öteki güney illerinden ve İspanya'daki Katalonya'dan da izleyiciler toplayarak iyice büyüdü. Sonuçta ortaya çıkan güçlü bölgesel hareket, etkinliğini 20. yüzyıl ortalarına değin sürdürdü.

Felicitas, Roma dininde iyi talih tanrıçası. İlk tapınağı İÖ 2. yüzyıl ortasında yapılan Felicitas, başarılı komutanların özel koruyucusu da sayılıyordu. Caesar'ın yaptırmayı tasarladığı ikinci tapınağını, triumvir M. Aemilius Lepidus yaptırdı. İmparatorluğun nimetlerini simgelediği düşüncesiyle, imparatorlardan özel bir önem gördü.

Felidae *bak.* kedigiller

Felipe I, lakabı YAKIŞIKLI FELİPE, İspanyolca FELIPE EL HERMOSO (d. 22 Temmuz 1478, Brugge - ö. 25 Eylül 1506, Burgos, İspanya), Kastilya kralı ve İspanya'daki Habsburg hanedanının kurucusu. Kastilya tahtına ölümünden bir ay önce geçmiştir.

Sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru olan Habsburg prensi I. Maximilian ile Burgonya prensesi Marie'nin oğludur. 1482'de ölen annesinden kalan Felemenk'teki toprakların yönetimini babasının naipliği altında yürüttü. Erginlik yaşına geldiğinde, İspanya tahtına geçme umudu Felemenk'teki topraklarına duyduğu ilgiyi ikinci plana itti. 1496'da Aragon kralı Fernando ile Kastilya kraliçesi I. Isabel'in kızı Deli Juana ile evlendi. Felipe ve Juana Ocak 1502'den Mart 1503'e değin kaldıkları İspanya'da geleceğin Aragon ve Kastilya hükümdarları olarak kabul edildiler. İsabel 1504'te Kastilya tahtını Juana'ya bıraktı; Felipe de kraliçe eşi sıfatını kazandı. Bu sırada Juana Felemenk'te bulunduğundan, İsabel'in vasiyeti uyarınca naipliği Fernando üstlendi.

Felipe çok geçmeden Kastilya üzerindeki denetimini elden bırakmaya yanaşmayan kayınpederine karşı çıkmaya başladı ve 1506'da karısının mirasına sahip çıkmak üzere denizyoluyla İspanya'ya hareket etti. Yolculuk sırasında gemileri İngiltere'ye sığınmak zorunda kalınca, İngiltere kralı VII. Henry'nin baskısıyla iki antlaşma imzaladı. Bunlardan birincisi Felipe'nin Kastilya üzerindeki haklarının desteklenmesini öngörüyordu. *Intercursus Malus* (Kötü Arabulucu) (30 Nisan 1506) olarak bilinen ikincisi ise Felemenk aleyhine bir ticaret antlaşmasıydı. Kastilya'ya çıktıktan sonra soyluların desteğiyle kısa sürede güçlü bir ordu toplayan Felipe, Fernando'nun 27 Haziran 1506'da naiplikten çekilmesini sağladı. Juana'nın ruh sağlığının iyice bozulmasından yararlanarak tahtın denetimini ele geçirdi. Ama yönetimi örgütleme çalışmaları sırasında hastalanarak öldü. Oğlu Carlos (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl, [Şarlken]), Fernando'nun ölümü (1516) üzerine Aragon ve Kastilya tahtına geçti. Felipe'nin kurduğu hanedan İspanya'yı yaklaşık 200 yıl yönetti.

Felipe II (d. 21 Mayıs 1527, Valladolid - ö. 13 Eylül 1598, El Escorial, İspanya), Katolik Karşı-Reform hareketinin önde gelen destekçilerinden olan İspanya (1556-98) ve Portekiz (I. Filipe adıyla, 1580-98) kralı. İspanyol Felemenki'nde başlayan ayaklanmayı (1566) bastıramamasına ve İngiltere'yi istila girişimi (1588) sırasında, yenilmez denen Armada'yı kaybetmesine karşın, hükümdarlığı sırasında İspanya İmparatorluğu en geniş sınırlarına ve gücünün doruğuna ulaşmıştır.

Gençliği ve evlilikleri. Felipe, Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) ile Portekiz kraliçesi Isabel'in oğluydu. İmparator, zaman zaman Felipe'ye gizli notlar göndererek Tanrı'nın ona verdiği yüce görevleri anımsatır ve danışmanlarına fazla güvenmemesi için onu uyarırdı. Son derece itaatkâr bir çocuk olan Felipe babasının öğütlerini içtenlikle benimsedi. İmparator, 1543'ten sonra kendisi yurt dışındayken ülkenin yönetimini Felipe'ye bırakmaya başladı. Felipe, 1548-51 arasında İtalya, Almanya ve Felemenk'i kapsayan bir geziye çıktı; ama çekingen kişiliği ve Kastilya lehçesinden başka bir dilde akıcı biçimde konuşamaması yüzünden Alman ve Felemenk soyluları onu benimseyemedi.

Felipe dört evlilik yaptı. 1543'te kuzeni Portekizli Maria ile evlendi. Maria, talihsiz bir çocuk olan Don Carlos'u (Carlos de Austria) doğurduktan sonra 1545'te öldü. İkinci evliliğini 1554'te İngiltere kraliçesi I. Mary ile yapan Felipe, Mary'nin 1558'deki ölümüne değin İngiliz tahtına ortak oldu.

Felipe II, Tiziano'nun yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Corsini Galerisi, Roma
Alinari - Art Resource / EB Inc

Felipe'nin Mary'den hiç çocuğu olmadı. Üçüncü karısı ise Fransa kralı II. Henri'nin kızı Valois'lı Élisabeth idi. Bu evlilik, Fransa ile İspanya arasındaki savaşı bir süre için sona erdiren Cateau-Cambrésis Barışı'nın (1559) sonucunda gerçekleşti. Felipe'nin Élisabeth'ten iki kızı oldu: Isabella Klara (1566-1633) ve Caterina Micaela (1567-97). Élisabeth

1568'de ölünce Felipe 1570'te, kuzeni Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Maximilian'ın kızı Anna ile evlendi. Anna, 1580'de öldü ve hayatta kalan tek oğulları daha sonra III. Felipe adıyla tahta çıktı.

Krallığı. 1540'ta babası V. Karl'dan Milano Düklüğü'nü alan Felipe, 1554'te de İngiltere kraliçesi Mary ile evlenince Napoli ve Sicilya krallıklarına sahip olmuştu. V. Karl, 25 Ekim 1555'te Felemenk, 16 Ocak 1556'da da İspanya ve ülkenin denizaşırı toprakları üzerindeki haklarını Felipe'ye bıraktı. Kısa süre sonra Felipe, Franche-Comté'yi de aldı. Almanya'daki Habsburg toprakları ve imparatorluk unvanı ise amcası I. Ferdinand'a kaldı. Bu sırada Felipe Felemenk'te bulunuyordu. St. Quentin'de Fransa'ya karşı kazandığı zaferden sonra (1557) savaş alanının görüntüsü onda savaş konusunda sürekli bir tiksinti yarattı, ama gerekli olduğunu düşündüğünde savaşa girmekten hiç çekinmedi.

Felipe, çok sıkı bir çalışma düzeniyle yönetim sistemindeki aksaklıkların üstesinden gelmeye çalıştı ve yönetsel uygulamalarıyla ün kazandı. Bütün işleri bakanlarının sunduğu mektup, rapor ve önerilere dayanarak kâğıt üzerinde sonuçlandırıyordu. Madrid'de ya da Sierra de Guadarrama'nın eteklerinde inşa ettirdiği (1563-84) yarı manastır, yarı saray biçimindeki El Escorial'ın kasvetli görkemi içinde küçük odasında çalışır, kararlarını burada verir ya da sık sık olduğu gibi karar vermeyi daha ileri tarihlere ertelerdi.

Ayrıca, en yetenekli ve en sadık hizmetkârlarından bile neredeyse hastalıklı biçimde kuşku duymaya başlamıştı. Resmî saray tarihçisi Cabrera de Córdoba onun hakkında şöyle yazmıştı: "Gülümsemesi ve hançeri birbirine çok yakındı." Bununla birlikte Protestan ülkelerde gelişen ve II. Felipe'yi bağnaz, hırslı, şehvet düşkünü ve zalim bir canavar olarak gösteren "kara efsane" kesinlikle yanlıştır. Tiziano ve Anthonis Mor'un (Sir Anthony More) yaptığı ünlü portrelerinden, onun ince yapılı, zarif bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Felipe, resme ve kitaba düşkün birisiydi; İspanyol edebiyatındaki Altın Çağ onun hükümdarlık döneminde başladı. Kızlarına karşı müşfik bir baba olan Felipe, çok sade bir yaşam süren, kendini Tanrı'ya adamış biriydi. Uyruklarının Katolik dinine bağlılıklarını korumanın kendi görevi olduğuna inanıyordu; bu nedenle de gerektiğinde Felemenk'te yaptığı gibi krallık gücünü en acımasız biçimde kullanmaktan çekinmedi. Papalar bile zaman zaman, Felipe'nin neyi Tanrı'ya, neyi İspanyol monarşisine hizmet için yaptığını ayırt etmekte güçlük çekiyorlardı.

Dış politikası. Felipe, hükümdarlığının ilk 20 yılında komşularıyla barış içinde yaşamaya çalıştı. Akdeniz'de ise Osmanlı Devleti'ne karşı bir deniz savaşı yürüttü ve 1568'den sonra Felemenk'teki ayaklanma ve savaşla karşı karşıya kaldı. 1570'lerin sonundan başlayarak dış politikası yavaş yavaş değişti. Yeğeni Portekiz kralı Sebastião'nun tahta vâris bırakmadan ölmesi üzerine, Portekiz tahtına geçme umuduna kapıldı. Hakkı olduğunu düşündüğü bu mirası sonunda zorla ele geçirmesi (1580) Avrupa ülkelerinin İspanya'nın giderek artan gücü karşısında kaygılanmaya başlamalarına neden oldu.

Öte yandan İngiltere ve Fransa, İspanyol yönetimine karşı ayaklanan Felemenk eyaletlerine giderek artan ölçüde destek veriyorlardı. 1580'lerde Felipe yavaş yavaş Felemenk'teki İspanyol egemenliğinin ve Batı Avrupa'daki Katolikliğin, ancak İngiltere ve Fransa'ya doğrudan müdahale ederek korunabileceğine inanmaya başladı. 1588'de, Felemenk'teki İspanyol ordusunun yardımıyla İngiltere'yi istila etmek amacıyla Armada'yı donattı ve bölgeye yolladı. Navarre kralı Henri ve Huguenot'lara karşı Fransa'daki aşırı Katolik gruba para ve asker yardımı yaptı. Fransa kralı III. Henri'nin 1589'da öldürülmesi üzerine Fransa tahtı üzerinde kızı Isabella Klara Eugenie adına hak öne sürdü. Ama sonunda, Felipe planlarını gerçekleştiremedi ve 1598'de imzalanan Vervins Antlaşması'yla, artık Katolik olan (1593) Henri'nin, IV. Henri adıyla Fransa tahtına geçmesini kabul etmek zorunda kaldı.

Bir bütün olarak ele alındığında Felipe'nin hükümdarlık dönemi başarısız diye nitelenemez. Felipe, Akdeniz'de büyük bir saldırıya geçen Osmanlıları, İnebahtı Deniz Savaşı'nda (1571) yenilgiye uğrattı. Katolik hükümdarlar Fernando ve Isabel'in başlattıkları İber Yarımadasını birleştirme hareketini tamamladı. Kendisinin en çok değer verdiği zaferleri ise Katolik Kilisesi adına kazandıklarıydı. İngiltere ve İskoçya'yı ele geçirme planlarını gerçekleştiremeyip Felemenk'in kuzey eyaletlerini (bugün Hollanda) yitirdiyse de, güney eyaletlerini (bugün Belçika) elinde tutmayı başardı. Ayrıca İspanya ve İtalya'da heretikliğin yayılmasını önledi ve Fransa'ya müdahalesiyle IV. Henri'nin Katolikliği benimsemesinde önemli rol oynadı.

Felipe, 1598'de El Escorial'da öldüğünde, İspanya hâlâ gücünün doruğundaydı. Karşı-Reform hareketinin önemli bir gelişme sağlayamayacağı ise ancak 50 yıl sonra anlaşılacaktı.

Felipe'nin yaşamına ilişkin en ayrıntılı kaynak saray tarihçisi L. Cabrera de Córdoba'nın *Felipe Segundo, rey de España* (1876-77, 4 cilt; II. Felipe, İspanya Kralı) adlı yapıtıdır.

Felipe III (d. 14 Nisan 1578, Madrid - ö. 31 Mart 1621, Madrid, İspanya), İspanya ve Portekiz (II. Filipe adıyla) kralı (1598-1621).

İspanya kralı II. Felipe ile Habsburg hanedanından Avusturya prensesi Anna'nın oğludur. Dindar, iyiliksever ve kişisel ilişkilerinde son derece dürüst bir kişi olmasına karşın, tahta geçtikten (13 Eylül 1598) sonra sorumsuz ve gevşek bir yönetim gösterdi. Devlet işlerini gözdelerinden (*valido*) Denia markisi Gómez de Sandoval y Rojas'a (sonradan Lerma dükü) bıraktı. Nisan 1599'da Habsburg hanedanından kuzeni, Avusturya arşidüşesi Margarete'yle evlendi.

Felipe döneminde Osmanlılara karşı düşmanlık politikasını sürdüren ve İtalya'da Venedik Cumhuriyeti ve Savoia Düklüğü'yle çekişme içine giren İspanya, Avrupa'nın geri kalan bölümünde uzlaşmacı bir politika izledi. Bu barış ortamı yönetime Hıristiyanlaşmış Endülüs Müslümanlarının (*morisco*'lar) üstesinden gelme olanağını verdi. 9 Nisan 1609'da Endülüs Müslümanlarının ülkeden sürülmesi kararı alındı; bu uygulama belirli bölgelerde ciddi ekonomik ve demografik sorunlara yol açtı. 1618'de Otuz Yıl Savaşları'nın patlak vermesiyle batıdaki barış dönemi sona erdi; Felipe bu savaş sırasında Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Ferdinand ve Katolik Alman prenslerine tam bir destek verdi.

Halktan uzak bir yaşam süren ve pahalı saray eğlencelerine düşkün olan Felipe, giderek büyüyen ekonomik sorunlarla ilgilenmeyerek, bu sorunların sonraki hükümdarların döneminde bir bunalıma dönüşmesinde önemli rol oynadı. Hükümdarlığının ilk yıllarında Valladolid'de otururken, daha sonra sarayını Madrid'e taşıdı. 1619'da Portekiz'e yaptığı bir gezinin ardından hastalandı ve iki yıl sonra da öldü.

Felipe IV (d. 8 Nisan 1605, Valladolid - ö. 17 Eylül 1665, Madrid, İspanya), İspanya (1621-65) ve Portekiz (II. Filipe adıyla, 1621-40) kralı. İspanya'nın gerilemeye başladığı bir dönemde hüküm sürmüştür.

1621'de babası III. Felipe'nin yerine tahta çıktı. Ülke yönetimini başbakanı (*valido*) Olivares kontu ve dükü Gaspar de Guzman y Pimental'e bıraktı. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) Avrupa'ya yayılmasından yararlanmaya çalışan Olivares, 12 yıllık ateşkes süresinin sona ermesi üzerine Felemenk'e yeniden savaş açtı ve Habsburgların imparatorluk koluyla ittifak içinde Avrupa üzerindeki İspanyol egemenliğini yeniden kurmaya çalıştı. İspanyol orduları Breda'yı Felemenk'ten alarak (1626) ve Nördlingen'de İsveçlileri ve Weimarlıları yenilgiye uğratarak (1634) çarpıcı zaferler kazandı. Ama Fransa'nın 1635'te İspanya'ya savaş ilan etmesinin ardından, Katalonya ve Portekiz'de ayrılıkçı ayaklanmaların da başlamasıyla İspanyol ilerleyişi durdu. (Portekiz 1640'ta, Bragança hanedanından IV. João'nun yönetimi altında bağımsızlığını kazandı.)

Felipe 1643'te Olivares'i görevden aldı ve yerine, Don Luis Méndez de Haro'yu getirdi. Luis Méndez'in ölümünden (1661) sonra bir başbakan atamadı. Kendisine dinsel ve yönetsel konularda mektuplar yazan rahibe Maria de Agreda'nın görüşlerine sık sık başvurdu. Askeri yenilgiler, ekonomik ve toplumsal sorunlar nedeniyle zayıflayan İspanya, Felipe'nin hükümdarlığının sonuna doğru dünyanın önde gelen devletlerinden biri olma özelliğini yitirdi.

Felipe ilk evliliğini Fransa kralı IV. Henri'nin kızı Elizabeth ile yaptı. Elizabeth'in ölümünden (1644) sonra Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Ferdinand'ın kızı Maria Anna (Mariana) ile evlendi. Şiirle uğraşan ve sanatçıları korumasıyla tanınan Felipe'nin aynı zamanda yakın bir dostluk kurduğu Velázquez, kendisinin ve saray mensuplarının çok sayıda portresini yapmıştır.

Felipe V, ANJOU DÜKÜ PHILIPPE (1700'e değin) olarak da bilinir (d. 19 Aralık 1683, Versailles, Fransa - ö. 9 Temmuz 1746, Madrid, İspanya), İspanya kralı (1700-46)

Felipe V, Louis-Michel Van Loo'nun portre çalışmasından ayrıntı; Prado Müzesi, Madrid
Museo del Prado, Madrid

ve İspanya'da Bourbon hanedanının kurucusu.

Dauphin(*) Louis (Fransa kralı XIV. Louis'nin oğlu) ile Bavyera elektörü Ferdinand'ın kızı Maria Anne'nin oğludur. Aynı zamanda İspanya kralı IV. Felipe'nin soyundan geldiği için, İspanya'nın son Habsburg

kralı olan ve hiç çocuğu bulunmayan II. Carlos tarafından İspanyol tahtına bağlı bütün toprakların (İspanya, İspanyol Amerikası, İspanyol Felemenki ve İtalya'nın bazı bölgeleri) vârisi ilan edildi (1700). Ama Fransa'nın iki tahtı birleştirmesinden çekinen öteki büyük Avrupa devletlerinin bu düzenlemeye karşı çıkmasıyla İspanya Veraset Savaşı (1701-14) patlak verdi. Savaşın sonunda imzalanan Utrecht Antlaşması'yla İspanyol Felemenki ve İtalya'daki topraklar Felipe'den alındı.

Felipe'nin hükümdarlığının ilk 13 yılında, İspanya sarayı Fransa'nın nüfuzu altında kaldı; Fransa'nın Madrid büyükelçisi devlet konseyine doğrudan karışabilecek bir konum elde etti. Ama daha sonraları Felipe ilk karısı Savoia'lı María Luisa'nın ölümünden (1714) sonra evlendiği Parma dükünün yeğeni ve üvey kızı Prenses Elisabetta Farnese'nin (Isabel de Farnesio) nüfuzu altına girdi. Elisabetta'nın İtalya'daki toprakları kendi oğullarına bağlama tutkusu, İspanya'nın Avusturya, İngiltere, Fransa ve Felemenk Cumhuriyeti ile çatışmaya girmesine neden oldu; ama sonunda Felipe ile Elisabetta'nın büyük oğlu Don Carlos'un (sonradan İspanya kralı III. Carlos) Parma Düklüğü'nün vârisi olması sağlandı. Felipe, Ocak 1724'te büyük oğlu Luis lehine tahttan çekildiyse de, Luis'in Ağustos 1724'te çiçek hastalığından ölmesi üzerine yeniden başa geçti. Felipe döneminin önemli gelişmelerinden biri de Fransız ve İtalyan danışmanlarca gerçekleştirilen yönetsel ve ekonomik reformlar oldu.

Yakın dost çevresi çok dar olan Felipe'nin ilgi duyduğu başlıca konular din, av ve müzikti. Hükümdarlığının son yıllarında sık sık sinir nöbetleri geçirdiğinden, devlet işleri büyük ölçüde karısının yönetimi altına girdi.

Felix I (AZİZ) (ö. 30 Aralık 274, Roma; yortu günü, 30 Mayıs), 269-274 arasında papa. Aziz Dionysius'un ardılı olarak papa seçilen Felix, İsa'nın kişiliğinin birliği konusunda geleneksel öğretiyi savunan önemli bir mektup kaleme aldı. Üçleme öğretisine karşı olan ve görevden el çektirilen Antiokheia (Antakya) piskoposu Samosatalı Paulos ile ardılı Domnos arasında çıkan dinsel tartışmayı çözümlemek için İmparator Aurelianus'un desteğini aldı. Calixtus Mezarlığı'na gömüldü.

Felix (II) (d. 22 Kasım 365, Porto, Roma yakınları), 355-358 arasında karşı-papa. Başdiyakoz olan Felix, 355'te İmparator II. Constantius'un Papa Liberius'u sürgüne göndermesi üzerine, yasal olmayan bir biçimde papalığa getirildi. Liberius'a sadık kalan Roma halkı, Mayıs 357'de II. Constantius'tan gerçek papayı geri çağırmasını istedi. İmparator, Felix ile Liberius'un birlikte görev yapmalarını sağlamaya çalıştı. Ama Liberius'un geri dönmesinden sonra Felix Porto'ya çekilmek zorunda kaldı.

Sahte belgelere dayanan Roma şehitler listesindeki bir hatadan dolayı aziz olarak adlandırılan ve yortu günü 29 Temmuz olarak kabul edilen Felix, günümüzde *Annuario Pontificio*'da (Papalık Yıllığı) karşıpapa olarak yer almaktadır.

Felix III (ya da II) (AZİZ) (ö. 1 Mart 492, Roma; yortu günü, 1 Mart), 483-492 arasında papa. 13 Mart'ta Aziz Simplicius'un ardılı olarak seçildi. Monofizit öğretiyi savunduğu için, Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde (451) reddedilmiş olan *Henotikon* (Yunancada "Birlik Bildirgesi") adlı metni İmparator Zenon'la birlikte kaleme alan Konstantinopolis (İstanbul) patriği Akakios'u aforoz etti. Bu aforoz, 35 yıl süren Akakios Bölünmesi'ni başlatan olay oldu. Mart 487'de Felix'in topladığı Laterano Konsili, Vandallar tarafından tekrar vaftız edilenlerin Afrika Kilisesi'ne yeniden kabul edilmesini kararlaştırdı.

Felix IV (ya da III) (AZİZ) (ö. 22 Eylül 530, Roma; yortu günü, 30 Ocak), 526-530 arasında papa. 12 Temmuzda Aziz I. Johannes'i hapse attıran Ostrogot kralı Büyük Theoderich'in desteğiyle papa seçildi. II. Orange Konsili'nde (529) Yarı-Pelagiusçuluğun mahkûm edilmesini sağlayarak kayra konusundaki tartışmalara son verdi. Roma'daki bir pagan tapınağını SS Kosmas ve Damianos Kilisesi'ne dönüştürdü. Yerine kimin geçeceği konusunda tartışma çıkmasını engelemek amacıyla, ardılı olarak Başdiyakoz Bonifatius'u (Papa II. Bonifatius) gösterdi.

Felix (VALOIS'LI AZİZ) (d. y. 1127 - ö. 1212, Cerfroid, Fransa; yortu günü, 20 Kasım), Aziz Jean de Matha ile birlikte Mathurinlerin kurucusu sayılan efsanevi münzevi. Felix'in yaşadığını gösteren bilgiler, mezhebin 15. yüzyılda derlediği düzmece tarihe dayanır.

Efsaneye göre, Soissons piskoposluk bölgesinde bulunan Cerfroid yakınlarındaki bir ormanda çileci bir yaşam süren Felix, izleyicisi Jean de Matha'nın Müslümanların elinde tutsak olan Hıristiyanları kurtarmak amacıyla bir mezhep kurma düşüncesi üzerine, 70 yaşında Fransa ve İtalya'da mezhebi kurma çalışmalarını yürütür. Daha sonra Cerfroid'a dönerek, mezhep merkezinin yönetimini üstlenir. Bu arada Jean de Matha da mezhebi yaymak için İspanya ve Berberi ülkelerini dolaşır.

Mezhep geleneği içinde Felix ve Jean'ın 1262'de Papa IV. Urbanus tarafından azizler listesine kabul edildikleri söylenirse de, bunu belgeleyecek hiçbir kanıta rastlanmamıştır. Bununla birlikte VII. Alexander 1666'da kültlerini resmen kabul etmiştir.

Felix (ö. 818), İspanya'da Adopsiyonizmin(*) başlıca savunucularından olan Urgel piskoposu.

Toledo başpiskoposu Elipand Adopsiyonizm öğretisini açıkladığında, Papa I. Hadrianus buna karşı çıktı. Elipand, Adopsiyonizmi benimsediğini belirten Felix'in kendisini desteklemesini istedi. Bunun üzerine 792'de Charlemagne tarafından Bavyera'daki Ratisbon (Regensburg) Konsili'ne çağrılan Felix, burada Adopsiyonizmi desteklemekten caymaya ikna edildi.

İspanyol kilisesi Felix ve Elipand'ın temel dinsel görüşlere bağlı olduğunu belirten bir açık mektup gönderdiyse de, 794'te Frankfurt am Main'de toplanan bir başka konsilde ikisi de mahkûm edildi. Roma'ya gönderilmiş olan Felix, Urgel'e döndü ve Aachen'da Charlemagne'ın saray okuluna katılan (781) Yorklu Alcuin'le öğretiler üzerine sert bir tartışmaya girdi.

798'de yeni papa III. Leo'nun Roma'da topladığı konsilde Felix'in Adopsiyonizmi lanetlendi ve Felix aforoz edildi. Lyons başpiskoposu Leidrad başkanlığındaki bir komisyonca 799'da Aachen Konsili'ne çağrılan Felix, burada Alcuin'le yaptığı altı günlük bir tartışmadan sonra bir kez daha görüşünden vazgeçti. Gene de temel dinsel görüşlere bağlılığından hâlâ kuşku duyulduğu için, Leidrad'ın gözetimine verildi.

Fell, John (d. 23 Haziran 1625, Longworth, Berkshire - ö. 10 Temmuz 1686, Oxford, İngiltere), İngiliz Anglikan rahibi, yazar ve yayımcı. Oxford Üniversitesi'nin ve üniversite matbaasının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. 1647'de papazlığa atandı. İç Savaş sırasında Kralcıların safında çarpıştığı için 1648'de Oxford'dan uzaklaştırıldı. Cromwellci Cumhuriyet'in Anglikanlara karşı izlediği baskı ortamında, dinsel hizmetlerini sürdürdü. 1660'ta monarşinin yeniden kurulmasıyla Kral II. Charles'ın saray vaizi, ayrıca Oxford'a bağlı Christ Church'te öğretim görevlisi ve ardından yönetici oldu. Oxford'da 1666'dan 1669'a değin piskopos yardımcılığı yaptıktan sonra 1676'da piskopos oldu.

Bu dönemdeki çalışmalarıyla Oxford'un Cromwell döneminde yitirdiği ününü yeniden kazanmasını sağladı. Christ Church ve daha birçok binayı onardı. Christ Church'te bir çan kulesi inşa ettirerek, günümüzde de her gece saat 9'da çalan ünlü "Büyük Tom" çanını astırdı. Sheldon Tiyatrosu'nun yapımını başlattı ve üniversite matbaasını buraya yerleştirdi. Bir hurufat dökme atölyesi açtı; çevrede bir kâğıt fabrikasının kurulmasına yardımcı oldu. Yurt dışından getirttiği tipo hurufatın yanı sıra, kendi adıyla anılan bir hurufat geliştirdi. Theokritos, Aratos, Athenagoras, Antiokheialı (Antakya) Theophilos, Eratosthenes, İskenderiyeli Aziz Clemens ve Aziz Cyprianos'un yapıtlarını yayıma hazırlayarak matbaada bastırdı. Kendi yapıtları arasında *Interest of England Stated* (1650; İngiltere'nin Çıkarı) ve *The Vanity of Scoffing* (1674; Alay Etmenin Boşluğu) sayılabilir.

Fellenberg, Philipp Emanuel von (d. 27 Haziran 1771, Bern - ö. 21 Kasım 1844, Hofwil, Bern yakınları, İsviçre), İsviçreli eğitim reformcusu.

1799'da Hofwil Malikânesi'ni satın alarak, akademik ve tarımsal eğitim ile pratik uygulamayı birleştiren bir okul kurdu. Fellenberg'in amacı, eğitim yoluyla yoksulların yaşam koşullarını yükselterek üst sınıflarla kaynaşmalarını sağlamaktı. Başlangıçta J. H. Pestalozzi ile yaptığı işbirliği, kişisel görüş ayrılıkları nedeniyle sona erdi. Tasarısı önceleri alay konusu olduysa da, zamanla kurduğu okula Avrupa'nın her yanından öğrenciler gelmeye başladı.

Fellini, Federico (d. 20 Ocak 1920, Rimini - ö. 31 Ekim 1993, Roma, İtalya), İtalyan sinema yönetmeni. Önceleri yeni gerçekçilik akımı içinde yer almış, daha sonra imge ve fantezi dolu bir

Fellini, 1965
Paris Match - Pictorial Parade

anlatım biçimine yönelmiş, *La strada* (1954; *Sonsuz Sokaklar*), *La dolce vita* (1960; *Tatlı Hayat*), *Otto e mezzo* (1963; *Sekiz Buçuk*) ve *Amarcord* (1974; *Amarcord*) gibi filmleriyle dünya çapında ün kazanmıştır.

Ailesinin ve çocukluk döneminin etkileri. Fellini, Adriya Denizi kıyısında bir tatil kenti olan Rimini'de doğdu. Filmlerinin

hemen hepsinde, orada geçen çocukluk ve gençliğine ilişkin insanlar, sahneler ve olaylara yer verir. Kendi halinde, orta sınıftan gezgin bir satıcı olan ve 1956'da ölen babasından *Tatlı Hayat* ve *Sekiz Buçuk*'ta özlemle söz eder. *Amarcord* gibi bazı filmlerinde göndermeler yaptığı çocukluk yıllarında annesi, büyükannesi ve teyzelerinin büyük yeri vardır. Fano'da devam ettiği yatılı Katolik okulu, *Sekiz Buçuk*'ta bir cimrilik ve gösteriş anıtı olarak canlandırılır. Fellini'nin çocukluğunu etkileyen öteki kurumlar arasında tiyatro, özellikle de, 1970'te televizyon için yaptığı *I clowns* (Palyaçolar) adlı filmde etkisi göz kamaştırıcı biçimde görülen sirk sayılabilir. Okul arkadaşlarıyla birlikte yaşadığı serüvenlerde çoğu kez elebaşılığı üstlendiği ergenlik dönemini de *I vitelloni* (1953; Aylaklar) adlı filminde anlatır.

Rimini'deki amaçsız yaşantısından sıkılan Fellini, 1938'de Floransa'ya gitti. Yetenekli bir çizer olduğu için haftalık bir mizah dergisinde ve bilimkurgu çizgi romanlarında çalışma olanağı buldu. 1939'da, gazeteci olmak umuduyla Roma'ya gitti. Yaşamını lokantalarda karikatür satarak kazandığı bu dönemde oyuncu Aldo Fabrizi'yle tanıştı. 1940'ta haftalık bir popüler hiciv dergisi olan *Marc'Aurelio*'nun yayın kuruluna girdi. 1943'te, kendi yazdığı bir radyo dizisinde rol alan oyuncu Giulietta Masina ile evlendi. 1944'te Müttefikler'in Roma'yı ele geçirmesinden sonra açtığı "neşeli yüzler dükkânı"nda, gelip geçen askerlerin karikatürlerini çizdi ve seslerini kaydetti.

Rosellini ve Lattuada ile ilişkileri. Yönetmen Roberto Rossellini'yle dostluk kuran Fellini, onun, başrolünde Fabrizi'nin oynadığı *Roma città aperta* (1945; Roma, Açık Şehir) adlı filminde çalışmaya başladı. Bu film, sinema tarihinde İtalyan yeni gerçekçiliğinin en ünlü örneği olacaktı. Rossellini'nin bir sonraki filmi *Paisà*'ya (1946; Köylü) Fellini daha büyük katkıda bulundu. Artık sinema sevgisi bir tutku halini almıştı; birçok yeni gerçekçi filmin senaryosunun yazımına katıldı. Bunlar arasında Rossellini'nin *L'Amore*'sinin (Aşk) ikinci bölümünü oluşturan ve çeşitli tartışmalara yol açan *Il miracolo* da (1948; Mucize) vardı.

Daha önce bazı filmlerinin senaryosunu yazdığı ünlü İtalyan yönetmeni Alberto Lattuada'yla birlikte *Luci del varietà*'nın (1950; Varyete Işıkları) yönetmenliğini ve yapımcılığını üstlenmesi, Fellini'nin meslek yaşamının dönüm noktası oldu. Fellini iki yıl sonra, tek başına yönettiği ilk filmi *Lo sceicco bianco*'yu (1952; Beyaz Şeyh) gerçekleştirdi. Balayını geçirdiği sırada bir fotoroman kahramanına aşık olan bir kadının öyküsünü anlattığı *Lo sceicco bianco*'da bir önceki filminde de olduğu gibi, karısına küçük bir rol verdi. İki filmi de ticari bakımdan başarısız olmuştu; ama Fellini ertesi yıl üçüncü filmini, aylak dolaşan taşralı hanım evlatlarını acı bir alayla anlattığı *I vitelloni*'yi çekti. Venedik Film Şenliği'nde ödül kazanan film, bazı eleştirmenlerce Fellini'nin başyapıtı olarak kabul edilir.

Olgunluk yılları. Fellini 1954'te eski projesi *Sonsuz Sokaklar*'ı yeniden ele aldı. İki gezgin ve yoksul sokak göstericisinin öyküsünü anlatan filmin başrollerini G. Masina ve Anthony Quinn paylaşıyordu. Film Viterbo'yla Abruzzo arasındaki ıssız kırlarda çekilmiş, bu uçsuz bucaksız mekânlar iki kahramanın arasındaki neredeyse hiçbir insani yanı kalmamış ilişkiyi yansıtmada kullanılmıştı. İtalya'da sol basının eleştirmesine karşın dış ülkelerde çok övülen film, ABD'de 1956'nın en iyi yabancı filmi olarak Oscar ve New York Film Eleştirmenleri ödüllerini kazandı.

Fellini'nin sonraki filmi *Il bidone* (1955; *Kalpazanlar Çetesi*) küçük dolandırıcıları konu alıyordu. Başrolünü gene Masina'nın oynadığı *Le notti di Cabiria* (1956; Cabiria Geceleri) daha başarılı oldu. Masina'nın, geleceğe duyduğu güveni hiç yitirmeyen bir fahişeyi canlandırdığı film, 1957'de Fellini'ye bir Oscar daha kazandırdı. Bununla birlikte Fellini sonraki filmi *Tatlı Hayat*'a başlamakta epeyce zorluk çekti; senaryo çok düzensizdi ve başrol oyuncusu (Marcello Mastroianni) hemen hiç tanınmamış bir sanatçıydı. Filmin yapımcılığını sonraki yedi yıl boyunca uyumlu bir işbirliği oluşturacakları yayımcı Angelo Rizzoli üstlendi. Fellini çekim için Roma'nın ana caddesi Via Veneto'yu film seti olarak düzenledi. Acımasız gazetecilerle boyalı basının ilkesiz fotoğrafçılarını (*paparazzi*), televizyonu, film yıldızı fetişizmini ve yoz aristokratlarla entelektüelleri suçlayan bir dönem panoraması olarak değerlendirilen yapıt, gösterime girer girmez o güne değin yapılan en önemli filmlerden biri olarak nitelendi ve 1961 Cannes Film Şenliği'nde Altın Palmiye Ödülü'nü kazandı.

Fellini'nin sonraki filmi de, *Tatlı Hayat* gibi, sonu olmayan, ama alışılmış kalıpları kıran bir öykü anlatıyordu. Adını Fellini'nin o güne değin yaptığı filmlerin sayısından alan *Sekiz Buçuk*, yaratıcılığının felce uğramasıyla film yapamaz duruma gelen ünlü bir yönetmenin sıkıntılarını konu ediyordu. Simgecilikle gerçekçilik arasında kusursuz bir denge sağlamayı başaran yapıt, olumlu olduğu kadar olumsuz eleştiriler de aldı ve Fellini'ye 1963'te üçüncü Oscar'ını getirdi.

Fellini, başrolünü gene Masina'ya oynattığı ilk uzun metrajlı renkli filmi *Giulietta degli spiriti*'de (1965; Ruhların Giulietta'sı) yeniden fantezi dünyasını keşfe çıktı. Filmin pek başarı kazanamaması ve bir dizi yanlış anlama, Rizzoli'yle Fellini'nin ilişkisinin sonunu getirdi. Fellini sonraki birkaç yılı yeni düşünceler üreterek ve yeni bir yapımcı arayarak geçirdi. Bundan sonraki en önemli filmi, başta Petronius olmak üzere Latin yazarların yapıtlarından esinlenerek yarattığı *Fellini Satyricon* (1969) oldu. Film, bir grup amaçsız genç adamın Eski Roma'da yaptığı gezileri konu alıyordu. Fellini bu filminde tarihi gerçeklere uyma kaygısı taşımadan Hıristiyanlık öncesi dönemde insanlığın durumunu ve ilk günah kavramını araştırmayı denemişti. Göz alıcı renkli görüntüleriyle izleyiciyi büyüleyen *Fellini Satyricon*, bir yandan da şaşırtıcı sahnelerle doluydu. Fellini, masraflarını İtalyan, Fransız ve Alman televizyonlarının karşıladığı bir sonraki filmi *I clowns*'da, kendi yaşamöyküsüne geri döndü. Yalınlığı ve bütünselliğiyle *Sonsuz Sokaklar*'daki şiirsel büyüyü çağrıştıran film, sirk dünyasına duygusal bir biçimde yaklaşıyordu.

Roma (1972; *Roma*), Ebedi Kent'in izlenimci bir tablosuydu. Fellini, Roma'ya ilk geldiği 1930'ların sonlarındaki kendi halini de nostaljik bir biçimde filme katmıştı. Film, rahiplerin moda defilesi ve motosikletlilerin boş sokaklardaki ürkütücü gece balesi gibi sahnelerle doruğuna ulaşıyordu. 1930'ların başlarından, kendi gençlik yıllarından anımsadığı taşra yaşamını zengin imgelerle dolu bir gösteri halinde perdeye getirdiği *Amarcord*, 1974'te Fellini'ye dördüncü Oscar'ını kazandırdı.

Fellini'nin *Casanova* (1976), *Prova d'orchestra* (1979; *Orkestra Provası*) ve *La città delle donne* (1980; *Kadınlar Kenti*) gibi daha sonraki filmleri eleştirmenlerin çoğunu düş kırıklığına uğrattı. 1983 yapımı *E la nave va* (*Ve Gemi Gidiyor*) 1914'te Adriya Denizi'nde yol alan lüks bir yolcu gemisinde geçiyordu. Filmde, opera sanatçıları ve zenginlerden oluşan bir grup, ünlü bir primadonnanın küllerini Adriya Denizi'ne dökerek vasiyetini yerine getirmek üzere gemide bir araya gelmişlerdi. Film, sanatçıların gösterişli tavırları ile bir karabasan gibi yaklaşan dünya savaşının dehşeti arasındaki karşıtlığı çarpıcı bir biçimde vurguluyordu. Fellini 1986'da yaptığı *Ginger e Fred*'de (*Ginger ve Fred*), gençliklerinde yaşamlarını Ginger Rogers'la Fred Astaire'i taklit ederek kazanan iki dansçının (Masina ve Mastroianni) yıllar sonra bir televizyon gösterisi için yeniden bir araya gelişini anlattı. Film, bir yandan televizyon dünyasını eleştirirken, yaşlı kahramanlarına da yoğun bir duygusallıkla yaklaşıyordu. Fellini 1987'de gerçekleştirdiği ve Moskova Film Şenliği'nde büyük ödülü kazanan *Intervista*'da ise (Röportaj) bu kez sinema dünyasını ve ünlü Cinecittà stüdyolarını konu aldı.

Değerlendirme. Fellini 30 yıllık bir dönem boyunca imzasını attığı bir dizi benzersiz filmle sinema tarihinde kendisine çok önemli bir yer edinmiştir. Hepsinin senaryo yazımına da katıldığı en iyi filmleri, düşle gerçeğin, otobiyografiyle fantezinin bir simgeler dünyasında iç içe geçtiği, belirli kalıplara sıkıştırılmamış öykülerden oluşur. Film yapımcılığında geleneksel tekniklerden ayrılmış, sinemayı çok kişisel bir anlatım aracına dönüştürmüştür. Aynı zamanda insanın modern dünyadaki çarpıcı yalnızlığını vurgulayarak bu sanata yeni bir canlılık getirmiştir.

Fellows, Sir Charles (d. Ağustos 1799, Nottingham yakınları, Nottinghamshire - ö. 8 Kasım 1860, Londra, İngiltere), İngiliz arkeolog. Likya'daki antik kent kalıntılarını bularak çok sayıda mermer heykeli İngiltere'ye götürmüştür.

1832'de başladığı İtalya, Yunanistan ve Ortadoğu gezilerinde birçok çizim yaptı. Bu

Fellows, W. Brockedon'ın kurşun kalem ve tebeşir çizimi; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

çizimlerin çoğu, Lord Byron'ın *Childe Harold's Pilgrimage* (1812-18; Childe Harold'ın Kutsal Yolculuğu) adlı yapıtının resimlenmesinde kullanıldı. 1838'de Likya bölgesine ulaştı ve Ksanthos Irmağının (bugün Eşen Çayı) 14,4 km yukarısında, antik Likya'nın başkenti Knasthos'un (bugün Kınık) kalıntılarını buldu. Bulgularını *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor* (1839; Anadolu'da Bir Yolculuk Sırasında Yazılmış Bir Günlük) adlı kitapta yayımladı. Kısa süre sonra Likya yöresine dönerek 13 antik kentin yerini saptadı ve 1841'de *An Account of Discoveries in Lycia, Being a Journal Kept During a Second Excursion in Asia Minor* (Likya'daki Keşifler, Anadolu'da İkinci Bir Yolculuk Sırasında Tutulan Bir Günlük) adlı kitabını

yayımladı. 1842'de, 78 sandık dolusu Likya heykelini ve mimari parçayı gemiyle İngiltere'ye götürme izni aldı. Gene Ksanthos'ta bulduğu ve en ünlüleri İÖ 6. ve 5. yüzyıllardan kalma 27 sandık dolusu Yunan mezar heykelini Londra'daki British Museum'a götürdü. Ertesi yıl kendisine "sir" unvanı verildi.

felsefe, varlık, anlam ve öz sorunlarının eleştirel bir yaklaşımla araştırılmasına ve varılan sonuçların sistemli bir biçimde ortaya konmasına yönelik düşünsel etkinlik. Eski Yunan kültüründen doğmuş, uygarlık tarihinde merkezî bir yer tutmuştur. Yunanca *philosophia* (*philia*, "sevgi" ve *sophia* "bilgelik") sözcüğünden gelir. Filozof (*philisophos*) sözcüğünü, "şeylerin yapısını araştıran kişi" anlamında ilk kullanan Herakleitos'tur. Platon'un öğrencilerinden Herakleides Pontikos bu sözcüğü ilk kez Pythagoras'ın kendisi için kullandığını söylemişse de bu bilgi fazla güvenilir değildir.

Kökeni. İÖ 6. yüzyılda İonya adı verilen bölgede (bugünkü İzmir ve Aydın illeri ile karşılarındaki adalar) "fizikçiler" ya da doğa filozofları diye bilinen Sokrates öncesi filozoflar, evrenin ve maddenin yapısını araştırmış, bu yapıyı oluşturan ilk öğe ya da temel ilkeyi (*arkhe*) bulmaya çalışmış, maddenin özü üzerine sordukları soruları da ilk kez, içindeki öğelerle yanıtlamışlardır.

Batılı anlamda ilk filozof sayılan Thales'e göre bütün varlıkların ilk öğesi suydu. Onu izleyen Anaksimandros *apeiron* (sınırsız) denen tözü, Anaksimenes ise *aer*'i (hava) ilk ilke olarak kabul etti. Aynı geleneği sürdüren Herakleitos bir adım daha atarak evrendeki oluşumları dört temel madde (hava, ateş, su, toprak) arasındaki dönüşümlerle açıklamaya çalıştı. Empedokles ise, bir yandan değişmeyen, bütünlüklü bir evren kuramı getiren Parmenides'in etkisinde kaldı; bir yandan da eski geleneği sürdürerek maddenin dört temel öğe ya da herşeyin "kökü" (*risomata*) olan ateş, hava, su ve topraktan oluştuğunu ileri sürdü. Bu geleneğin vurguladığı başlangıç kavramı Platon'da zamansal öncelik anlamı taşımaktan çıkıp varlığın öyle olmasını sağlayan ilk biçimlere ya da *idea*'lara dönüştü.

Felsefi düşüncenin temelini oluşturan bu tür soru ve yanıtlara farklı düşünce sistemleri içinde de rastlanır. Önceleri mitoslarda, daha sonra hem Doğu, hem de Batı dinlerinde evrenin ve maddenin yapısı üzerine sorular sorulmuştur. Ama getirilen yanıtlar her zaman doğaüstü güçlerden kaynaklanan bazı kalıplaşmış inanç sistemlerine dayanmış, araştırılmadan benimsenmiştir. Felsefi düşünce biçiminin özelliği ise bu tür inanç sistemleri yerine *theoria* (kuram) üzerine kurulu bilgiye yönelmesidir.

Oluşumunu ve gelişimini izleyen yüzyıllar içinde felsefe bilimsel düşünce biçiminin ve bilimin yolunu açmış, zaman zaman da bilimin yanında yer almıştır. Ama son bir iki yüzyılda bilimler özelleşmiş, uzmanlaşmış ve felsefeden kopmuştur. Felsefe ve bilim öncelikle konuları ve yöntemleri bakımından farklılaşmıştır. Bilimler daha çok duyuma ve deneye öncelik verirken felsefe bunlardan da yararlanarak tikel deneyimlerden bağımsız düşünce biçimine ve *a priori* bilgiye ağırlık vermiştir. Bilim kesin sonuçlar içeren, kanıtlanabilir bilgiler verirken felsefe neyin, nasıl bilinebileceğini araştırmış, bilimin ve bilimsel bilginin yapısı üzerine de soru sormuş ve yanıt getirmiştir.

Gelişimi. Eski Yunan'da dinsel hayranlığın zamanla evrenin ilkelerine ve öğelerine ilişkin bir meraka dönüşmesi, felsefi düşünce biçiminin temelini oluşturdu. Önce içinde yaşadıkları evreni anlamaya çalışanlar, daha sonra içinde yaşadıkları toplumun ve birlikte yaşadıkları insanların yapısını anlamaya çalıştılar. Toplumsal ilişkilerden doğan sorunlar ve bunların çözümü öncelik kazandı. Kozmolojik spekülasyonların yerini ahlaki ve siyasi kuramlar aldı. Sokrates'in insanlara ne olduklarını göstermek için sorduğu sorular Platon ve Aristoteles'te felsefe sistemleri haline geldi.

Hıristiyanlık felsefeye yeni bir görev yükledi. Augustinus ve Kilise Babaları Platon ve Aristoteles'i kendi amaçları doğrultusunda yorumlayarak yaratılış, inanç, us ve gerçek gibi konuları açıklamada kullandılar. 12. yüzyılda yapılan Aristoteles çevirileri, 13. yüzyılın Skolastik felsefesine yolu açtı ve Albertus Magnus, Aquino'lu Tommaso, Roger Bacon ve Duns Scotus gibi filozofların düşünce sistemlerini etkiledi. Ortaçağın sonlarına doğru, tümellerin bir gerçeklik olarak varlığını reddeden adcı Ockham'lı William ve mistik deneyimlerinden yola çıkarak Tanrı'nın Tanrı olarak varlığını insanların ona yakarıları ile bağımlı kılan Üstat Eckhart, yeni bir düşünce biçimine yol açtılar.

Rönesans'la birlikte felsefe laikleşti ve "ilahiyatın hizmetçisi" olmaktan çıktı. Bu kez doğal dünyanın gizleri ve derinliği gibi konulara eğilmeye başladı. 17. yüzyılın önde gelen filozofları doğabilimlerinin temellerini araştırmaya koyuldu. Onların başarıları da Aydınlanma çağı filozoflarını bilgi felsefesine ve zihnin yapısını incelemeye yöneltti. Deneycilik ve usçuluk arasındaki uçurum gittikçe açıldı ve bilginin kaynağı sorunu uzun süre birincil araştırma konusu oldu. 19. yüzyılda Alman idealizmi doruğuna ulaşırken, olguculuk ve maddecilik onun karşısında yer aldı. Bu sistemlerin dışında kalan bağımsız düşünce biçimlerinin örnekleri de (Schopenhauer ve Nietzsche gibi) gene bu yüzyılda ön plana çıktı.

20. yüzyılda bir yandan Marksizm hem düşünce sistemlerini, hem de toplum yapısını etkilerken bir yandan da kara Avrupa'sında ortaya çıkan varoluşçuluk ile Anglosakson geleneğinin ürünü olan analitik felsefe yüzyıla damgalarını bastı.

Temel ayrımlar. Felsefenin genel bir tanımının yapılmasının zorluğu, filozofların ilgi alanlarının olduğu kadar bu alanlar içinde araştırılmaya değer gördükleri konuların da farklılığından kaynaklanır.

13. yüzyıl Dominiken papazlarından Aquino'lu Tommaso ve 18. yüzyıl İrlanda Kilisesi piskoposlarından George Berkeley gibi düşünürler felsefeyi dinin gerçeklerini ispat etme yolu olarak görmüş, maddeci ve usçu yönlerinden arındırmaya çalışmıştı. İÖ 6. yüzyılda Pythagoras, Rönesans'ın sonlarına doğru René Descartes, 20. yüzyılda da Bertrand Russell birer felsefeci oldukları kadar matematikçiydiler; onlara göre evren ile insan bilgisi üzerine görüşleri de büyük ölçüde, sayı kavramı ve tümdengelim yöntemi ile belirlenmişti. Platon, Thomas Hobbes ya da John Stuart Mill gibi filozoflar ise siyasal düzen ve toplum yaşamı ile ilgilenmiş, felsefi görüşlerinin hepsi insanın toplumsal ve siyasal davranışlarını değiştirmeye yönelik olmuştu. İlk doğa filozofları gibi Roger Bacon ve 20. yüzyılda Alfred North Whitehead doğal dünyanın fiziki bileşimini araştırmaya girişmiş, daha çok doğabilimlerine eğilmişti.

Bütün bu farklı yaklaşım biçimlerinden, felsefe tarihi içinde monist, dualist ve çokçu görüşler; maddeci ve idealist görüşler; adcı ve gerçekçi görüşler; usçu ve deneyci görüşler; yararcı ve etik görüşler ortaya çıktı. Bunlara bağlı olarak da bilgi felsefesi, etik, bilim felsefesi, hukuk felsefesi, devlet felsefesi, sanat felsefesi gibi felsefe disiplinleri doğdu. Karşıt görüşler temelde eleştirel ve kurgusal olarak adlandırılabilecek iki yaklaşım biçiminden kaynaklanıyordu. Bu iki yaklaşım biçimi de iki farklı yöntemle açığa çıkıyordu: Analiz ve sentez. G. E. Moore'un *Principia Ethica* (1903; Etiğin İlkeleri) adlı yapıtı birincisine örnektir. Yapıtta "İyi nedir?" gibi genel bir sorudan yola çıkılarak bir dizi alt soruya geçilir; anlamlar tek tek ele alınır ve giderek daraltılır. Platon'un *Politeia*'sı (*Devlet*, 1958, 1980) ise ikinciye örnektir. Adalet ile ilgili yalın bir sorudan yola çıkılarak gittikçe daha fazla kavram ele alınır; önce etik, sonra politika, eğitim kuramı ve bilgi kuramı bu temel üzerine kurulur.

Analitik ya da eleştirel yaklaşımda herhangi bir konu açık seçiklik ilkelerine göre ayrıştırılır. Aristoteles, Petrus Abaelardus, David Hume, Rudolf Carnap, Russell ve Moore bu yöntemi kullanan başlıca filozoflardır. Sentetik ya da kurgusal yaklaşımda ise bütünün anlaşılmasına çalışılır; tek tek parçalar bir araya getirilir. Bu yöntemi kullanan başlıca filozoflar arasında Parmenides, Platon, Aquino'lu Tommaso, Spinoza, G. W. F. Hegel ve Whitehead sayılabilir. Bu tutumlara ek olarak, Descartes, Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche ve Karl Marx gibi düşünürler de sistemlerine kendi özgün damgalarını vurmuşlardır.

felsefe tarihi, düşüncelerin ya da filozofların zihinsel ürünlerinin gelişimini inceleyen tarih dalı. Konuya düşünce tarihi yönüyle yaklaşıldığında belirli düşüncelere ve kavramlara (örn. madde ya da zihin) öncelik verilerek düşüncenin akışı belirli okulların ortaya çıkışıyla koşutluk içinde ele alınır. Friedrich Lange'nin *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*'ı (1866; *Maddeciliğin Tarihi ve Bugünkü Anlamının Eleştirisi*, 1982), A. C. Ewing'in *The Idealist Tradition. From Berkeley to Blanshard*'ı (1957; Berkeley'den Blanshard'a İdealist Gelenek) ya da Richard H. Popkin'in *History of Scepticism from Erasmus to Descartes*'ı (1960; Erasmus'tan Descartes'a Şüpheciliğin Tarihi) bu yaklaşıma örnektir. İkinci yaklaşımda düşünceler kadar düşünceleri yaratanlardan da etkilenen felsefe tarihçisi, ussal edimleri yansıtan bir filozoflar tarihi yazar. Bu yaklaşıma da Émile Bréhier'in *Histoire de la philosophie*'si (1926-32; *Felsefe Tarihi*, 1958), Bertrand Russell'ın *History of Western Philosophy*'si (1945; *Batı Felsefesi Tarihi*, 1972, 3 cilt) ve Karl Jaspers'in *Die grossen Philosophen*'ı (1957; Büyük Filozoflar) örnek olarak gösterilebilir.

Bu iki yaklaşım toplumsal ve kültürel koşulların da etkisini taşır. Plutarkhos, Sekstos Empeirikos, Philostratos ve İskenderiyeli Clemens gibi biyografi yazarları, yaşadıkları dönemin dinsel çoğulculuğundan etkilenerek filozofları da belirli mezheplere ayırmışlar ve sofistlerin, şüphecilerin, Epikurosçuların tarihini yazmışlardır. Onlardan neredeyse 2 bin yıl sonra Hegel, tarihi yapan büyük kişiler görüşünün egemen olduğu bir romantik tarih yazıcılığı döneminde felsefe tarihini "soylu zihinlerin geçit töreni, düşünce kahramanlarının galerisi" olarak tanımlamıştır.

Her iki yaklaşımın da beraberinde getirdiği yöntem sorunu felsefe tarihi yazımında başlıca üç etkenin göz önünde tutulmasını gerektirir. Birincisi, felsefe tarihçisi, bir

filozofun öğretisinin kendinden öncekilerden ne ölçüde etkilendiğini anlamalıdır. İkincisi, bir felsefe görüşünün belirli bir tarih noktasında ortaya çıktığını unutmadan toplumsal ve kültürel koşullardan ne ölçüde etkilendiğini bilmelidir. Son olarak da, bir felsefe görüşünün ne ölçüde o filozofun kişiliğini yansıttığını anlamaya çalışmalıdır. Bir felsefe tarihinin düşünceler, kültürel bağlam ve o düşünceleri üreten kişiler arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koyması gerekir.

İlk etken "mantıksal" olarak adlandırılabilir, çünkü her felsefe görüşü, bir ölçüde kendinden önceki görüşlere düşünsel bir tepkidir; filozof da önce ortaya konmuş sorunları temel alarak kendi yeni görüşünü geliştirir. Örneğin, Aristoteles'in etik, politik ve metafizik görüşleri, Platon'un bu alanlardaki görüşlerine karşı kanıtlamaları içerir. İkinci etken "sosyolojik" olarak adlandırılabilir, çünkü her felsefi görüş belirli bir tarihsel dönemde ve yerde ortaya çıkar; içinde yer aldığı toplumun sorunlarını yansıtır. Örneğin Platon'un felsefesi, aristokratik elitizmin, demokrasiye tepkisi olarak görülebilir. Üçüncü etken "biyografik" ya da "bireysel" olarak adlandırılabilir, çünkü felsefe görüşlerinin olağandışı bazı özgür zihinler tarafından üretildiği ve onların kişiliklerinin izlerini taşıdığı kabul edilir. Örneğin, Spinoza'nın geometrik bir düzen içinde bilgelik arayışı, Hegel'in dinmeyen bütünlük arayışı, Moore'un küçük anlam arayışları bireysel ve özgündür.

Felsefe tarihi, genel bir anlayış içinde eski çağ felsefesi, ortaçağ felsefesi ve modern felsefe olarak üç bölüme ayrılır. Bu ayrım ilk kez Leidenli tarihçi Georg Horn tarafından *Arca Noae: Sive historia imperiorum et regnorum a condito orbe ad nostra tempora*'da (1666; Nuh'un Gemisi ya da Dünyanın Başlangıcından Günümüze Değin İmparatorluklar ve Krallıklar Tarihi) Avrupa tarihinin yazımında yapılmıştır. Alman tarihçi Christophorus Cellarius'un 1696'da yazdığı felsefe tarihi ise Hegel'in ilk kez Jena'da, daha sonra Heidelberg'de ve 1805-30 arasında Berlin'de verdiği *Philosophiegeschichte* (Felsefe Tarihi) derslerini etkilemiştir.

felsefi antropoloji, INSAN FELSEFESİ olarak da bilinir, insanı hem yaşadığı çevrenin üyesi, hem de kendi değerlerinin yaratıcısı olarak anlamaya yönelik felsefe disiplini. Almanya'da Wilhelm Dilthey, Helmuth Plessner ve Max Scheler gibi düşünürlerin çalışmalarıyla 1920'lerde bağımsız bir disiplin haline geldi. Ama insan, İÖ 5. yüzyıldan beri Batı felsefesinin bellibaşlı araştırma alanlarından biriydi. Sofist Protagoras, "İnsan her şeyin ölçüsüdür" cümlesiyle felsefi antropolojinin özünü dile getirmişti. Ondan kısa bir süre sonra Sokrates Delphoi bilicilik merkezinin "Kendini bil" deyişini, felsefesine temel ilke edindi. 16. yüzyılın sonlarında Alman üniversitelerinde insanın fiziksel ve ahlaksal bir varlık olarak incelenmesine antropoloji dendi. 18. yüzyılda ise fiziksel ve kültürel antropoloji ayrımı ortaya çıktı. Ama bu ayrım insanın biricikliğinin ön plana çıkmasına, düşünce sistemi içinde ayrıcalıklı bir konuma yükselmesine yetmedi. Daha sonra dünya ve Tanrı karşısında insanın özerkliğinden yola çıkan felsefi antropoloji, insana ilişkin belirleyici bütün kavramların ayıklanması gereğini vurguladı.

Felsefi antropolojinin çıkış noktası olarak insanın kendisini bir yandan ilahi otoriteden, bir yandan da evrenmerkezlilikten kurtarması gösterilebilir. İnsan bu bağlardan sıyrılarak kendi gözünde bir ilgi odağı haline geldi. Rönesans insanmerkezli ve dünyamerkezli düşünceye yol açtı. 16. yüzyılda antropolojik düşünce biçiminin ilk örneği kabul edilen Montaigne, insanı merkeze alarak onun bütün dogmalardan bağımsız bir varlık olduğunu kabul etti. Böylelikle de insanın kendisi üzerine düşünebileceği ve *homo humanus*'un (insani insan) niteliklerini tanımlayabileceği yeni bir dünyanın habercisi oldu. Daha sonra John Locke, David Hume gibi İngiliz ve Condillac gibi Fransız düşünürleri felsefi antropolojinin gelişimine katkıda bulundu.

18. yüzyılda Aydınlanma, felsefi antropoloji ile öteki insan bilimleri arasında bağ kurulmasına yol açtı. Bu dönemin düşünürleri insanın yalnızca doğal değil, aynı zamanda kültürel bir varlık olduğunu kabul ettiler. Toplumsal yaşamın insanın ürünü olduğunu ileri süren Giambattista Vico tarihsel, hukuksal ve siyasal antropolojinin öncülüğünü yapan Montesquieu, Voltaire, Herder, Kant ve G. W. F. Hegel'in izlediği yolu açtı. İnsanın kendi içinde bir amaç olarak ele alınması gerektiğini ileri süren Kant ise çağdaş felsefi antropolojide dönüm noktası oldu.

İnsanın geçmişini ve tür olarak geleceğini de araştırma zorunluluğu, 19. yüzyılın felsefi araştırmalarının yönünü belirledi. 18. yüzyılda biçimlenen dönüşüm ve evrim kavramları Lamarck ve Darwin'in kuramlarının temelini oluşturmuştu. Felsefi antropolojinin özgün yanı, insanın bedensel varoluşuyla toplumsal varoluşunun zorunlu bileşimini vurgulamasıydı. Bu ikili varoluş, insan türünün özelliği ve onun biricikliğinin göstergesi kabul edildi. 20. yüzyılda insanı kültürel bir varlık olarak ele alan görüşler ağırlık kazandı. Tarihsel antropoloji kültürel antropolojinin bir parçası haline geldi. İnsanı simgeler üreten bir varlık (*animal symbolicum*) olarak niteleyen Ernst Cassirer insanın bir simgeler dünyasında yaşadığını, günlük yaşamını da belirli bir topluma ve zamana özgü simgelerle sürdürdüğünü savundu.

Felsefi antropoloji, toplumun simgeleriyle kendini ifade etmeye çalışan insanın oluşumu sürecini araştırıyor, dolayısıyla da kültür sistemlerinin dökümünü yapan kültürel antropolojiden ayrılıyordu. Arnold Gehlen, özellikle de Max Scheler kişiyi ön plana çıkardı, ama bu kişi artık bütün insan değerlerini kendinde topluyor ve toplum içinde uzlaştırıcı bir rol üstleniyordu. Max Scheler ile fenomenolojinin kurucusu olan hocası Edmund Husserl somut gerçekliğin kökeni ve hedefi arasında bağ kuran kişi bilincine ağırlık verdi. Karl Jaspers, Nikolay Berdyayev, Martin Heidegger, Gabriel Marcel, Maurice Marleau-Ponty ve Jean-Paul Sartre'ın varoluşçuluğu ise bütün somut ilişkilerde bireysel bilince öncelik tanıdı. Öte yandan William James'in pragmatizminde olduğu gibi, John Dewey'nin araççılık görüşünde de antropoloji önemli bir yer tuttu. Sonuç olarak felsefi antropoloji, bir yandan insan bilincini önemsemeyen usçuluğa karşı hümanist düşüncenin çağdaş biçimi, bir yandan da doğabilimlerinin belirleyici kavramlarının yok olma tehlikesiyle yüz yüze bıraktığı kişiliğin koruyucusu olarak kabul edilebilir.

felsik kayaç, açık renkli, silisyum ve alüminyum bakımından zengin feldispat(*) ve kuvars(*) mineralleri içeren korkayaç. Felsik kayaçlara kendilerine özgü açık gri rengi bu mineraller kazandırır. Bu kayaçların silis (SiO_2) bileşeni, ağırlık bakımından yaklaşık yüzde 60'ın üzerindedir. Öte yandan az miktarlarda bulunan mafik mineraller (örn. magnezyum ve demir bakımından zengin koyu renkli mineraller) felsik kayaçların renginin kimi zaman değişmesine yol açar. Koyu renkli minerallerin renk indislerinden ya da hacim yüzdelerinden, felsik (ya da mafik) özelliğin makroskopik nicel ölçüsü olarak yararlanılır. Granit ve onun ince tanecikli volkanik eşdeğeri olan riyolit, tipik felsik kayaç türleridir. *Ayrıca bak.* mafik kayaç.

Felsina, İtalya Yarımadasında, bugün Bologna'nın bulunduğu yerde, İÖ y. 510'da Etrüsklerce kurulmuş kent. Erken Demir Çağına ait zengin Villanoven kültür(*) kalıntılarının bulunduğu bir bölgede yer alır. İÖ 4. yüzyıl ortalarında Boiler denen Galya kabilesinin işgaline uğradı. İÖ 196'da Roma yönetimine girdi ve yedi yıl sonra da kolonileştirildi.

Etrüsklerden önce Bologna yöresi, Orta Avrupa Urne (ölü külü kabı) tipi Villanoven kültürlerin bulunduğu bir merkezdi. Urne kültürleri, Po Irmağından Campania'nın kuzeyine kadar, İtalya'nın kuzey ve ortabatı kesimlerine yayılmıştı. Toscana ile Lazio'daki (Latium) Urne kültürleriyse, Etrüsk uygarlığının etnik dayanağını oluşturuyordu. Villanoven kalıntılarının bulunduğu yer Bologna'nın 8 km kuzeybatısına düşer. Bologna'nın batısındaki mezarlıklarda ele geçen buluntular, Villanoven kültüre ait yapıtları tarihlendirmede temel alınmıştır. Bu yapıtlar Benacci I. dönem (İÖ y. 1050-900), Benacci II. dönem (İÖ y. 900-700) ve Arnoaldi (İÖ y. 700-450) olmak üzere üç evreye ayrılır. Son evre, Etrüsk dönemiyle örtüşmesine karşın, farklı bir kültürü temsil eder. Bologna'ya 1,5 km uzaklıktaki Certosa Manastırı'nda bulunan mezarlar da bu evreden kalmıştır.

Femgericht (Almancada "ceza mahkemesi"), Alman ortaçağ ceza mahkemesi. Başlangıçta Vestfalya ile sınırlı olan yargı yetkisi, zamanla bütün Almanya'yı kapsamıştır.

Vestfalya düklük haklarının Köln başpiskoposuna geçtiği 1180'den sonra, bölgenin Karolenj döneminden kalma özellikler taşıyan yargı sistemi olduğu gibi korundu. Bu sisteme göre her kontlukta *(*Grafschaft*) önemsiz davalara kontun atadığı bir görevli bakıyor ve üç yılda bir kontun kendisi önemli davalara bakmak üzere özgür kişilerden oluşan mahkemelere başkanlık ediyordu. 13. yüzyılda kontların sürekli temsilcilerinin (*Freigraf*) sayısı artınca, bu sayı sınırlanarak her kontlukta iki ya da üç yargı merkezi (*Freistuhl*) oluşturma yoluna gidildi. 1300'lerden sonra Vestfalya'da uygulanan yargı sistemi büyük bir saygınlık kazandı. Bunun nedeni, bu mahkemelerin yetkilerini, ayrıcalıkları giderek azalan kontlardan çok, doğrudan imparatordan almasıydı. Böylece Almanya'nın her yanındaki davalar bu mahkemelerde görülmeye başladı. Duruşmalar iki biçimde yapılıyordu. Bütün özgür kişilerin katılabildiği açık duruşmada (*offenes Ding*), mülkiyetle ilgili suçlar ile hafif suçlara bakılıyordu. Gizli duruşmaya ise (*Stillding*) yalnızca yargıç, mahkeme üyeleri (*Schöffe*) ve davayla ilgili taraflar katılabiliyordu. 1500'lere doğru bütün davalar gizli duruşmalarda ele alınmaya başladı. 1422'den sonra imparatorluğu temsil yetkisi resmen Köln başpiskoposlarına geçtiyse de, *Femgericht*'ler imparatorluk kurumları olarak varlıklarını sürdürdüler. Bununla birlikte duruşmaların gizliliği ve sertliği, belirli hukuk kurallarına dayanmaması ve geniş yargı yetkisinin prenslerle çatışmalara yol

açması gibi etkenler, mahkemelerin giderek tepki görmesine neden oldu. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde Vestfalya'da yalnızca birkaç tane *Femgericht* ayakta kalabilmişti; bunların bazıları Napoléon dönemine değin görev yapmaya devam etti.

feminizm, cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkarak cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan görüş. Fransız Devrimi'nin ardından kadın özgürlüğünün, kadınların seçme, seçilme ve mülkiyet haklarının savunulması biçiminde ortaya çıkmış, çeşitli eylem ve reformlar sonucunda bazı hakların elde edilmesinden sonra ise erkeğin kültürel egemenliğiyle mücadeleye yönelik bir harekete dönüşmüştür. Tarihi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına değin ve 1968 sonrasında olmak üzere iki döneme ayrılır. Her iki dönemde de öncelikle iyi eğitimli genç kadınlar arasında yandaş bulmuş, ama 1968 sonrasında daha geniş bir tabana yayılma eğilimi göstermiştir. Günümüzde feminizm bazı vurgu farklılıklarıyla değişik ülkelerdeki çeşitli kadın gruplarınca benimsenmektedir.

İlk kadın hareketlerinin II. Meşrutiyet döneminde, Batı'da olduğu gibi eşit hak talebiyle ortaya çıktığı Türkiye'de çağdaş feminizm de 1980'lerin ilk yıllarından başlayarak, Batı'da 1968 sonrasında yaşanan sürece benzer bir gelişme göstermiştir. Günümüzde Türkiye'de kadınlar arasında dayanışmayı amaçlayan, kadınların bilinçlenmesine yönelik çalışmalarda bulunan ve kampanyalar yürüten gruplar vardır ve bu doğrultuda yayınlar yapılmaktadır. *Ayrıca bak.* kadınlara oy hakkı; kadınların özgürlüğü hareketi.

femur *bak.* uyluk kemiği

Fen Irmağı, Çince FEN HE. Wade-Giles yazımında FEN HO. Çin'in Shanxi eyaletinde ırmak. Huang Irmağının doğudaki kollarından biridir. Shanxi'nin kuzeybatısındaki Guancen Dağlarından doğar. Taiyuan Havzasının içlerine kadar güneydoğu yönünde aktıktan sonra güneybatıya dönerek Shanxi Vadisinin iç kesimlerinden geçer ve Hejin yakınlarında Huang Irmağına karışır. Toplam uzunluğu yaklaşık 550 km'dir.

Shanxi'nin iç kesimlerini tümüyle Fen Irmağı ve kolları akaçlar. Irmağın havzaları değişik yörelerde yer alır: Kaynağa yakın kesimi, Lüliang ve Luya dağlarının doğusuna düşen yüksek ve engebeli platoyu akaçlar; bunun arkasından, geniş ve yoğun tarım yapılan Taiyuan Havzası gelir; üçüncü bölge Linfen ve Quwu yakınlarındaki küçük havzalara açılan ve iç kesimde yer alan dar vadidir; son olarak da Fen Irmağının batıya doğru sert bir dönüş yaparak Huang Irmağına karıştığı yerde bulunan düzlük alanlar gelir.

Sert iniş çıkışlarıyla burgaçlar ve ivinti yerleri oluşturarak akan Fen Irmağı, aşağı kesimleri dışında ulaşıma elverişli değildir. Bir çeşit yelkenli gemi olan çunkelerle(*) Houma yakınlarındaki Quwu'ya kadar gidilir; buradan sonrası Linfen'e kadar küçük taşıtlarla ulaşıma uygundur. Taiyuan yakınlarındaki ovada yaygın sulama kanalları bulunur; içlerinde en önemlisi Guanghui Kanalıdır. Fen Irmağı vadisi eski zamanlardan bu yana bir uygarlık merkezi olmuştur. Vadi, Pekin bölgesini stratejik önem taşıyan Shanxi eyaletine bağlayan bir yol ve Gansu eyaletinden geçerek Orta Asya'ya uzanan ana karayollarının kavşağı olarak eski önemini korumaktadır.

fena (Arapçada "yokluk"), tasavvufta insanın kendi varlığından geçmesi, ben bilincinin ortadan kalkması ve Tanrı'nın varlığında yok olunması. Fena tasavvufta Tanrı'yla birleşmeye yönelik adımlardan biridir. Fenaya, Tanrı'nın sıfatları üzerinde sürekli tefekküre dalarak ve beşeri niteliklerden sıyrılarak ulaşılır. Mutasavvıf, kendisini dünya yaşamından bütünüyle arındırabildiği ve Tanrı sevgisinde kaybolduğu zaman, bireysel iradesini "yok etmiş" ve kendi varlığına, yalnızca Tanrı'da ve Tanrı'yla yaşamak için "son vermiş" olur.

Dünya isteklerinden kendini kurtarmak ve beşeri kusurlarını kabul etmek her mümin için zorunludur, ama mutasavvıflar bu erdemleri tasavvuf yolunu seçenler için yetersiz görürler. Dolayısıyla tek başına fenayı olumsuz bir durum sayarlar. Ancak fenau'l-fena (yok oluşun yok oluşu) yoluyla mutasavvıf beşeri niteliklerinden arınmayı başarır, dünya varlığına ilişkin bilincini bütünüyle yitirir; bunun ardından Tanrı'nın lütfuyla canlanır ve Tanrı'nın sıfatları onun için bir giz olmaktan çıkar. Mutasavvıf, ancak tüm bilincini yeniden kazandıktan sonra, en yüksek düzey olan bekâya(*) ulaşabilir, sonunda Tanrı'yı doğrudan görebilmeye hazır duruma gelir.

Tasavvufta asıl amaç Tanrı'nın varlığında yok olmaktır (fena fi'llah). Ama tarikatlarla birlikte fenanın da çeşitli türleri ortaya çıkmıştır. Bunların başlıcaları şeyhin varlığında yok olmak (fena fi'ş-şeyh), pirin varlığında yok olmak (fena fi'l-pir), peygamberin varlığında yok olmaktır (fena fi'r-resûl).

Bazı tasavvuf araştırmacıları fenayı Budacılıktaki Nirvana kavramına benzetirler. Ama Nirvana'nın Tanrı düşüncesiyle zorunlu bir ilgisi yoktur; buna karşılık bütün tasavvuf öğretilerinde, her şeye gücü yeten ve her yerde var olan bir Tanrı kavramı egemendir. Hıristiyanlığın, tasavvufun fena öğretisi üzerindeki etkisi de tartışmalıdır. Gerek Hıristiyanlıkta, gerek İslamda mistisizm, tanrısal varlıkla birleşebilmek için beşeri nitelikleri "yok etme" ilkesine dayanır. Ama birçok İslam bilgini, öteki tasavvuf öğretileri gibi fenanın da bütünüyle İslama dayandığını ısrarla savunur. Bu bilginler fena kavramının doğrudan kaynağı olarak genellikle Rahmân suresinin iki âyetini (26-27) gösterirler: "Yeryüzünde bulunan her şey fânidir. Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bâkidir".

fenakit, berilyum silikat ($BeSiO_4$) yapısında, ender rastlanan bir berilyum minerali. Değerli taş olarak kuyumculukta kullanılan fenakit, ilk olarak Rusya Federasyonu'nda Urallar'daki Sverdlovsk yakınlarında, Tadağlarında ve ABD'deki Colorado'nun Pikes Doruğu bölgesinde yer alan granitlerin içinde de rastanır. Elde edildiği öteki önemli bölgeler, Norveç'teki Kragerø ve Brezilya'daki San Miguel de Pırıcıcaba'dır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak* silikat mineralleri (tablo).

Feldispat üstünde büyümüş bir fenakit örneği, Minas Gerais, Brezilya
Field Museum of Natural History, Chicago, fotoğraf John H. Gerard - EB Inc

Değerli taş olarak kullanıldığında bu taşa çok sayıda faseta oluşturacak biçimde pırlanta kesim uygulanır. Genellikle renksiz ve camsı olan fenakit kahverengi, şarap sarısı ya da açık pembe renklerde de olabilir. Kırma indisleri kuvars, beril ve topazınkinden daha yüksektir. Bu nedenle oldukça parlak bir taş olan fenakit bazen elmasla karıştırılabilmektedir. Bununla birlikte kullanımı yaygın değildir ve en iyi örnekleri özel koleksiyonlarda ya da müzelerde bulunur.

Fenari (MOLLA), asıl adı ŞEMSEDDİN MEHMED (d. 1350, Fener, Yenişehir, Bursa - ö. Mart 1431, Bursa), ilk Osmanlı şeyhülislamı.

Fener'de doğduğu için ya da babasının fenerci olması nedeniyle Fenari diye anılan Şemseddin Mehmed, dönemin ünlü bilginlerinden Alaeddin Esved ve Cemaleddin Aksarayi'nin öğrencisi oldu. Daha sonra Mısır'a giderek şair Ahmedî ve hekim Hacı Paşa ile birlikte Kahire'de Şeyh Molla Ekmeleddin'in derslerini izledi. İslami ilimlerin yanı sıra astronomi ve matematik öğrendi. 1384'te Anadolu'ya döndükten sonra Bursa'da müderrislik ve kadılık yaptı. I. Bayezid'in (Yıldırım) yakın çevresine girdi. Bu arada birkaç kez Mısır ve Suriye'ye gitti. I. Mehmed (Çelebi) döneminde (1413-21) bir ara padişaha gücenip Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına gittiyse de, kısa bir süre sonra yeniden Bursa kadılığına atandı. 1424'te, Bursa kadılığı ve Manastır Medresesi müderrisliğine ek olarak müftü'l-en'am (şeyhülislam) sanıyla fetva makamına getirildi. Altı yıl şeyhülislamlık, kadılık ve müderrislik görevlerini birlikte yürüttü.

Molla Fenari tasavvufla da ilgilenerek Muhyiddin Arabi'nin görüşlerine bağlanmıştır. Vahdet-i vücud (varlığın birliği) düşüncesini Davud Kayseri'den sonra Osmanlı ülkesinde yayan ilk kişi olmuştur. Öte yandan birçok öğrenci yetiştirdiği için Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının kurucusu sayılır. Tefsir, tasavvuf, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, mantık ve belagat alanlarında yüzü aşkın çalışması vardır. En önemli yapıtları *Şerhi İsâgûci* (1820), *Uveysatü'l-Efkâr fi İhtiyari Uli'l-Ebsar* (1886), *Aynü'l-Ayan fi Tefsiri'l-Kuran* (1907) ve *Tefsirü'l-Fatiha*'dır.

Fenari İsa Camisi, eskiden KONSTANTİN LİPS MANASTIR KİLİSESİ, II. Bayezid döneminde camiye dönüştürülen Bizans yapısı.

İstanbul'da Yenibahçe semtinde, Halıcılar Caddesi'nin Vatan Caddesi'yle birleştiği yerdedir. Ayrı zamanlarda yapılmış iki kiliseden oluşur. Kuzeydeki kiliseyi 10. yüzyılın başında, Bizans imparatorluk donanmasının amirali Konstantin Lips yaptırdı (907). Aynı yerde daha önce, 6. yüzyılda yapılmış bir kilisenin temelleri vardı. Yaklaşık 1304'te, VIII. Mikhail Palaiologos'un karısı Theodora kuzey kilisesinin güney duvarını kaldırtarak bitişiğine ikinci bir kilise yaptırdı. Ayrıca bunun yanına bir *parekklesion* (yan kilise), her iki yapının önüne de boydan boya bir dış narteks ekletti. Bu kilise imparatorluk ailesi için mezar şapeli olarak düşünülmüştü; gerçekten de zaman içinde Palaiologos hanedanının birçok üyesi buraya gömüldü. Bazı parçaları günümüze ulaşmış olan kuruluş belgesinden, kiliselerin

çevresinde bir de manastırın yer aldığı, burada 50 rahibenin görev yaptığı ve 15 yataklı bir hastanenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kentin Osmanlılarca alınmasından sonra yapılar bir süre daha kilise olarak kaldı. 15. yüzyılın sonuna doğru Şemseddin Fenari'nin torunu olan Rumeli kazaskeri Alaeddin Ali bin Yusuf Fenari (ö. 1497) güney kilisesini camiye çevirterek bir mihrapla bir minare ekletti. 1633'teki yangından zarar gören yapı onarılırken kuzey kilisesi de tekke haline getirildi. Bu arada kubbeyi

Fenari İsa Camisi, kuzey kilisesinden güneye bakış, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

taşıyan dört mermer sütun kaldırıldı; yerlerine kesme taştan iki büyük kemer yapıldı. 1782'deki yangında da yanan yapı, 1847/48'de yeniden onarıldı. Bu onarım sırasında güney kilisesindeki kubbe ayaklarının arasında bulunan sütun çiftleri kaldırıldı. Cami 1918'de geçirdiği yangının ardından uzun süre kullanılmadı. 1947'de Ayasofya Müzesi'ne bağlandı; bir kez daha onarılarak 1967'den sonra cami olarak kullanılmaya başladı.

Yapının iki bölümünden biri olan kuzey kilisesi kapalı Yunan haçı planındadır. Ortasında (eskiden dört sütunun taşıdığı), yüksek kasnaklı bir kubbe yükselir. Bema bölümü doğuya doğru uzanarak yarım altıgen planlı bir apsisle son bulur. Apsisin iki yanındaki küçük odaların da (*pastophori*) aynı biçimli, ama daha küçük apsisleri vardır. Güney kilisesinin ortası, kuzey kilisesindekinin benzeri bir kubbeyle örtülüdür. Ama burada Yunan haçı plan uygulanmamış, kubbeli mekân üç yandan (kuzey, batı ve güney) bir çevre koridoruyla sarılmıştır. Doğudaki apsisle bunun iki yanındaki odalar da gene kuzey kilisesinde olduğu gibi dışarıya doğru çıkıntı yapar. Kiliselerin ikisinin de batı yüzünde birer iç narteks yer alır. Güney kilisesinin güney duvarı boyunca uzanan *parekklesion*'un apsisi yoktur, doğu ucu düz bir duvarla biter. Gerek *parekklesion*, gerekse yapı kütlesinin bütün batı cephesini boydan boya kaplayan dış narteks çapraz tonozlarla örtülüdür. Minare, *parekklesion*'la dış narteksin köşesinde, beden duvarının üstünde, mihrap ise güney kilisesi apsisinin içindedir. Varlığı bilinen iç duvar bezemelerinden bugün iz kalmamıştır. Dış duvarlar taş ve tuğlayla almaşık olarak örülmüştür. Batı ve güney cephelerinde sağır arkadlar oluşturulmuştur. Dördü küçük, ikisi büyük apsis çıkıntısının hareketlendirdiği doğu duvarı tuğla örgüleriyle yapılmış çeşitli desenlerle kaplıdır.

fenasetin, ASETOFENETİDİN olarak da bilinir, ağrı kesici ve ateş düşürücü olarak kullanılan anilin türevi. Ağrı kesici ve ateş düşürücü etkisi çok güçlü olmayan fenasetin bazen tek başına, bazen de aspirin ve kafein ya da aspirin ve kodeinle birlikte kullanılır. Yüksek dozlarda ve uzun süreli fenasetin kullanımı böbreklerde yıkıma yol açtığı için çoğu kez sindirim sistemine verebileceği zararlar göze alınarak fenasetin yerine aspirin önerilir.

fenazosin, bireşim (sentez) yoluyla hazırlanan uyuşturucu ilaç. 1960'larda kullanıma sunulan yeni tipteki ağrı kesicilerin ik örneğidir. Fenazosin, hem morfine, hem de uyuşturucuların etkisini engelleyen bileşiklere benzer özellikler taşıyan benzomorfan grubundan organik bileşiklerin bir üyesidir. Bağımlılık yaratmayan güçlü bir ağrı kesici bulmak amacıyla yapılan araştırmalar sırasında bulunan fenazosin, morfinden yaklaşık dört kat daha güçlü bir uyuşturucu ve ağrı kesicidir; üstelik fenazosin bağımlılığı morfin bağımlılığından çok daha yavaş gelişir.

Tıpta bu bileşiğin hidrobromür tuzu kas içine şırınga edilerek kullanılır; ayrıca çözelti halinde de kullanıma sunulmuştur.

fenbenzamin, DİMETİLAMİNOETİLBENZANİLİT olarak da bilinir, alerji olaylarındaki histamin tepkilerinin tedavisinde kullanılan ilk özgün antihistaminik ilaç. İlk kez 1942'de Fransa'da üretilerek kullanıma sunulan fenbenzaminin yerini sonradan daha etkili ve daha az zehirli olan yeni ilaçlar almıştır.

Fénelon, François de Salignac de la Mothe- (d. 6 Ağustos 1651, Fénelon Şatosu, Périgord - ö. 7 Ocak 1715, Cambrai, Fransa), Fransız başpiskopos, ilahiyatçı ve edebiyatçı. Siyaset ve eğitim konularındaki liberal görüşleri ve dinginciliğ üzerine bir

Fénelon, J. Vivien'ın bir resminden B. Audran'ın yaptığı oymabaskı, 1714
Bibliothèque Nationale Paris

tartışmaya karışması, kilise ve devletin ortak tepkisini çekmiş, ama pedagojik görüşleri ve edebi yapıtları Fransız kültürü üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.

Eski bir soylu aileden gelen Fénelon, yükseköğrenimine y. 1672'de Paris'te Saint-Sulpice İlahiyat Okulu'nda başladı. 1676'da papazlığa atandıktan sonra, Katolikliği benimseyen Fransız Protestan kadınların eğitimine yönelik Yeni Katolikler adlı okulun yöneticisi oldu. Kral XIV. Louis 1685'te Nantes Fermanı'nı feshederek Huguenot'lar (Fransız Protestanları) üzerindeki baskıyı artırınca, Fénelon, Katolik hoşgörüsüzlüğü yumuşatmak için Protestanlara açık toplantılar düzenledi (1686-87) ve Katolik öğretiyi akla uygun bir yorumla sunmaya çalıştı. Protestan inancına yakınlık duymamakla birlikte, zorla Katolikleştirmeye de karşı çıktı.

Fénelon Yeni Katolikler'den edindiği pedagojik deneyimlerinden yola çıkarak *Traité de l'éducation des filles* (1687; *Kızların Eğitimi*, 1967) adlı ilk önemli kitabını yazdı. Bütününde tutucu bir görüşü yansıtmakla birlikte kitapta, kadınların eğitimi konusunda yeni ve ilerici kavramlara ve dönemin zorba yöntemlerine karşı eleştirilere yer verdi.

1689'da ünlü piskopos Jacques-Bénigne Bossuet'nin yardımıyla XIV. Louis'nin torunu ve vârisi Burgonya dükü Louis'nin özel öğretmeni olarak görevlendirildi. Prensin eğitimi için, en tanınmış yapıtı olan *Les Aventures de Télémaque*'ı (1699; *Telemakhos'un Başından Geçenler*, 1967) yazdı. Babası Odysseus'u arayan Telemakhos'un serüvenleri, simgesel olarak Fénelon'un temel siyasi görüşlerini dile getiriyordu. Resmî çevrelerde gözde olduğu dönemde Fénelon Académie Française'e seçildi (1693); 1695'te de Cambrai başpiskoposluğuna getirildi.

Tinsel yaşamına önem veren Fénelon, sorularına dinginci görüşte yanıt bulmaya çalıştı. Ekim 1688'de dinginciliğin önde gelen temsilcisi Madame de Guyon ile tanıştı. Guyon'dan, varlığını zihinsel olarak kanıtlayabildiği Tanrı'yı doğrudan yaşayabilmenin araçlarını öğrenmek istedi. Ama tinsel huzur arayışı fazla uzun sürmedi. Bossuet ve saraydaki öteki etkili kişiler Madame de Guyon'un görüşlerine saldırdılar. Dinginciliğin öğretiye uygunluğunu sorgulayan bir belgeyi Fénelon bile imzaladı. Ama Bossuet, Madame de Guyon'a karşı kişisel bir saldırı başlatınca Fénelon buna *Explication des maximes des saints sur la vie intérieure* (1697; Azizlerin Tinsel Yaşam Konusundaki Deyişlerinin Açıklaması) ile yanıt verdi. Madame de Guyon'un dürüstlüğünü savunması hem Bossuet'nin dostluğunu yitirmesine, hem de Bossuet tarafından suçlanmasına yol açtı. Sonunda papa *Maximes des saints*'i lanetledi; Fénelon da kendi piskoposluk bölgesine sürgün edildi. Türkçede birçok kez yayımlanan *Télémaque* çevirileri arasında, ilk roman çevirisi sayılan Yusuf Kâmil Paşa'nın *Terceme-i Telemak*'ı (1862) ve Ahmed Vefik Paşa'nın *Telemak Tercümesi* (1881) sayılabilir.

fenelzin, ruhsal çöküntü tedavisinde kullanılan ve monoaminoksidazı ketleyerek etki gösteren bireşimsel ilaç. Monoaminoksidazı ketleyen bütün öbür ilaçlar gibi fenelzin de sinir sisteminde duyusal uyarıların iletilmesinden sorumlu olan noradrenalinin enzimlerce yıkılmasını önleyerek etki yapar. İlaç ağız yoluyla alınır; etkisi geç başlarsa da tedavinin ilk iki haftası içinde aşamalı olarak artar. Benzeri ilaçlarda olduğu gibi, beklenebilecek en önemli yan etki karaciğer yıkımına yol açma olasılığıdır.

fener, genellikle madenden bir iskeletle bunun içine yerleştirilen saydam ya da yarı saydam yüzeylerden oluşan ve içine konan ışık kaynağını korumak için kullanılan kapalı mahfaza.

Pompei, Herculaneum ve daha başka antik kentlerde ele geçen demir, gümüş, altın ve tenekeden yapılmış fenerlerin yan yüzleri boynuz, deri, yağlı kâğıt ya da cam gibi

malzemelerden yapılmıştır. Yüzüne çiviyle delikler açılmış kaba saba kutulardan, Doğu tarzı tunç kafes işlerine, Rönesans ve barok dönemlerin çok zarif el sanatı örneklerine kadar pek çok fener çeşidi vardır.

Boğa gözü fener adı verilen ve kenarlarından biri ya da birkaçı bombeli camdan yapılan fenerler 18. yüzyıl başlarında çok yaygınlaştı. Aslında bu tür fenerler 13. yüzyıldan beri üretilmekteydi. Kapakları açıldığında yanmaya başlayan bu fenerler bir ölçüde ışığı odakladıklarından, günümüzdeki el fenerlerinin işlevini görürlerdi.

Türkiye'de elektriğin yaygınlık kazanmadığı dönemlerde, özellikle gece fenersiz sokağa çıkma yasağının da konmasıyla el fenerleri yaygın olarak kullanılmıştır. İçinde mum yanan dört yanı camlı bu fenerlerin bir yanı kapak olurdu. Dip tablasına lehimlenmiş kısa bir borucuğa mum oturtulurdu. Üst bölümde silindir biçiminde kısa bir hava borusu bulunurdu. Rüzgârın içeri girip mumu söndürmesini önlemek için hava borusunun üstüne tenekeden küçük bir külah tutturulurdu. Feneri taşımada kullanılan halka da bu hava borusuna bağlanırdı. Haliç'te ve Boğaziçi'nde iki kıyı arasında işleyen kayıkların baş taraflarına da el fenerleri asılırdı. Ayrıca kıyılardaki iskelelerde sırıklara asılmış olarak bu fenerler bulunurdu.

Gece kent içinde uzakça bir yere gidilirken silindir biçiminde muşambadan bir körüğü bulunan ve işi bitince katlanabilen işkembe fener kullanılırdı. Fanus ya da muşamba fener de denen bu fenerlerin yuvarlak alt ve üst tablaları, başta pirinç olmak üzere değişik metallerden yapılırdı. Bu fenerlerin mumları da daha kalın ve uzun olurdu. Üst tablanın ortasında hava deliği bulunur, yarım çember biçimindeki sap da bu üst tablaya takılırdı. Muşamba yerine kâğıttan yapılan ve üstlerinde Karagöz, Hacivat, çiçek resimleri bulunan fenerler eğlencelerde, belli günlerde düzenlenen fener alaylarında ve donanmalarda kullanılırdı.

Elde taşınan bir başka fener de, gaz lambasının gelişmesiyle ortaya çıkan gemici feneridir. Altında küçük bir gaz deposuyla fitili yukarı aşağı oynatan bir düzenek bulunur. Metal bir kafesin içinde duran şişesi lamba şişesine benzer, yalnız ince uzun üst bölümü yoktur. Dip tarafındaki bir mandalla biraz yukarı kaldırılıp fitil yakıldıktan sonra yeniden yerine oturtulur. En şiddetli rüzgârda bile sönmeyen bu fener yalnız balıkçılar ve denizciler arasında değil, halk arasında da uzun yıllar kullanılmıştır. Günümüzdeyse el feneri olarak pilli fenerler yaygındır.

Araba, kapı, bahçe, sokak fenerleri el fenerlerine göre daha büyük ve süslü olurdu. Kullanıldıkları yere göre çeşitli biçimlerde takılır ve buna göre asma fener, ayaklı fener, dikme fener, kollu fener, saplı fener gibi adlarla anılırlardı.

fener gemisi, deniz fenerinin yapılamadığı yerlerde kullanılan seyir ve ikaz biykını. İlk fener gemisi "Nore", 1732'de Thames Halicine yerleştirildi. Çelik gövdeli modern küçük fener gemileri sis sinyalleri, radyo biykınları ve kötü havalarda fener ışığının yatay doğrultuda kalmasını sağlayan aygıtlarla donatılmıştır. Fener gemilerinin adları gündüz kolay tanınabilmesi için büyük yazılır.

Oldukça pahalıya mal olan fener gemileri, ayrıca fırtına ve buzlanma koşullarında önemli güçlükler çıkartmaktadır. Daha önceleri deniz feneri yapılamayan yerlerde bugün fener şamandıraları ve fenerler yerleştirilebildiğinden fener gemisi kullanımı giderek azalmaktadır. *Ayrıca bak.* deniz feneri.

fener kulesi *bak.* deniz feneri

Fener Rum Okulu, İstanbul'un en eski Rum okulu. Adını bulunduğu semtten alan okulda Rumca ve Türkçe öğretim yapılmaktadır.

İstanbul'un fethinden önce Ortodoks Patrikhanesi'nin koruması altında öğretim yapan okul, 1454'te Matheos Kamaryotis tarafından yeniden düzenlenerek Fener Rum Mektebi adı altında öğretime başladı. Özellikle zengin Rumların öğretim için ayırdığı taşınır ve taşınmaz malların geliri ile varlığını sürdüren Fener Rum Mektebi, İstanbul'un en eski Rum okulu olduğu gibi,

Fener Rum Okulu
Datek

kendisinden sonra açılan okullardan daha üstün olan öğretim ve eğitim düzeyini de hep korudu. Rum Ortodoks Patrikhanesi kurallarına göre bütün Rum okulları patrik ve metropolitlere bağlı idiyse de, Fener Rum Mektebi'yle patrikhane arasında öteki okullardan daha farklı ve yakın bir ilişki vardı. Bu nedenle okulun adına patriarhiki (patrikliğe ait) sıfatı ekleniyordu. Okul, Rum cemaati arasında Mekteb-i Kebir (Büyük Mektep) adıyla biliniyordu. Bazı Batılı araştırmacılar da yürütülen öğretim programından dolayı akademi düzeyinde olduğunu vurguladıkları kurumu Patrikhane Akademisi olarak anıyorlardı.

Bugünkü yerine 1883'te taşınan Fener Rum Mektebi'nde Türkçe, tarih, temel ilahiyat ve kilise tarihi, Yunan edebiyatı, felsefe, hitabet, riyazi ilimler, Latince ve Fransızca dersleri okutuluyordu. Daha sonra bunlara kimya, fizik, iktisat, ticaret ve muhasebe dersleri de eklendi. 1888'de okulda öğretmen yetiştirmek üzere bir de ilköğretmen okulu şubesi açıldı; bu program 1919'a değin sürdürüldü.

1856 Islahat Fermanı'ndan önce patrikhanenin seçtiği ve beş metropolitten oluşan bir kurulun yönettiği okul, bu tarihten sonra, patrikhanenin Sen Sinod'u (Meclis) üyelerinden bir metropolitin başkanlığında, Rumların ileri gelenleri arasından seçilen beş kişilik bir kurulca yönetilmeye başladı. 1923 Lozan Antlaşması sonrasında patrikhanenin dolaysız yönetiminden çıkarak Rum cemaati arasından seçilen bir mütevelli kurulunun yönetimine giren okulun bütçesi, devletin genel bütçesinden azınlık okullarındaki eğitim için ayrılan paydan, cemaat yardımından, taşınmaz mal kiralarından ve öğrenci ücretlerinden oluşuyordu.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ile birlikte Fener Rum Erkek Lisesi olarak yeniden düzenlenen okul, ilkokulun son iki sınıfı, ortaokulun üç sınıfı ve lisenin üç sınıfı olmak üzere, sekiz sınıflıydı. 1949-50 öğretim yılında buna fen kolu eklendi. 1969'da öğrenci yokluğu nedeniyle ilkokul sınıfları kapandı. Fener Rum Erkek Lisesi'nde bugün Türkçe ve Türk kültürü dersleri dışında öğretim Rumca yapılmakta, yabancı dil olarak Fransızca, İngilizce ve Latince okutulmaktadır. Rum asıllı Türk öğrenciler ilkokul diplomalarıyla okulun orta bölümüne, ortaokul diplomalarıyla da lise bölümüne Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı öteki okullardaki koşullarla kaydolmakta, okulu bitirenler Türkiye'deki üniversitelere girebilmektedir.

Öğretim düzeyinin yüksekliği nedeniyle uzun yüzyıllar Rum cemaatinin en gözde öğretim kurumu olarak tanınan Fener Rum Okulu, Rumların tüm dünyevi ve dinsel kurumlarının yönetiminde görev yapan mezunlar vermiştir. Özellikle 16. yüzyıl sonrasında, Fener Rum ailelerinden gelen Osmanlı tercüman ve baştercümanlarının çoğu bu okuldan yetişmiştir. 1711'den sonra Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına getirilen Fenerlilerin büyük bölümü de gene bu okulda öğrenim görmüştür.

Fener Rum Patrikhanesi, RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ ya da EKUMENİK PATRİKLİK olarak da bilinir, Ortodoks Kilisesi'nin, tarihsel bakımdan en üstün sayılan başpiskoposluğu. Merkezi İstanbul'da, Fener semtindeki Aya Yorgi (Hagios Georgios) Kilisesi'nde bulunduğu için Türkiye'de Fener Rum Patrikhanesi olarak anılır.

4. yüzyıl sonlarından günümüze ulaşan inanışa göre, Bizans (Byzantion) piskoposluğunu Hz. İsa'nın havarilerinden Azız Andreas kurdu; Andreas'ın müritlerinden Stakhys, Bizans kentinin ilk piskoposuydu (38-54). I. Constantinus'un (Büyük) Roma İmparatorluğu'nun başkentini Roma'dan Bizans'a taşımasından ve kente Konstantinopolis (ve Yeni Roma) adının verilmesinden sonra buradaki kilise başpiskoposluk düzeyine yükseltildi. Bizans'ın daha önce bağlı bulunduğu Herakleia Perinthos metropolitliği de Konstantinopolis'in (İstanbul) yetki alanına girdi. 381'de I. Konstantinopolis Konsili, Konstantinopolis piskoposunun Roma piskoposuyla eşit haklar taşıdığını karara bağladı. 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsili, Konstantinopolis piskoposunun bu konumunu onaylayarak Balkanlar ve Anadolu'daki geniş bir bölgeyi de onun yetki alanına soktu. 6. yüzyılda piskoposun resmî unvanı "Konstantinopolis ya da Yeni Roma başpiskoposu ve ekumenik patrik" oldu. 7. yüzyılda başlayan Müslüman fetihleri ekumenik patrikliğin ruhani üstünlüğünün pekişmesini kolaylaştırdı. Müslümanların eline geçen topraklardaki patrikler genellikle Konstantinopolis'e sürüldü; bu patriklerin ardıllarını çok uzun süre ekumenik patrik seçti.

Hıristiyanlık Doğu Avrupa'nın büyük bölümüne (Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Rusya) Konstantinopolis'ten yayıldı. Doğu kiliselerinin önderi olarak patrik, Roma'nın evrensel egemenlik savı karşısında çok önemli bir engeldi. 867'de Patrik Photios, Papa I. Nicolaus'u Bulgaristan Kilisesi üzerindeki yetkiyi zorla ele geçirmekle suçladı. Ama Nicolaus'un ardılı VIII. Johannes döneminde 879-880'de anlaşma sağlandı. Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki siyasal ve dinsel çekişme 1054'te iki kilisenin sırasıyla Ortodoks ve Katolik adlarıyla birbirinden kesin biçimde ayrılmasıyla sonuçlandı.

1204'deki IV. Haçlı Seferi sırasında Konstantinopolis'in Latinlerin eline geçmesi üzerine ekumenik patriklik Nikaia'ya (İznik) taşındı. Ama 1261'de Konstantinopolis'i geri alan İmparator VIII. Mikhail Palaiologos patrikliği gene başkente getirdi. Patrikliğin, siyasal amaçlarla Doğu ve Batı kiliselerini birleştirmeye çalışan bazı Bizans imparatorlarına karşı mücadele etmesi, karışıklıkları ve ayaklanmaları desteklemesi,

imparatorluğun gitgide artan Osmanlı baskısı karşısında zayıflamasına yol açan etkenlerden biri oldu. İstanbul Osmanlılarca fethedildiğinde, son patrik II. Athanasios, iki kilisenin birleşmesine karşı çıktığı için görevi bırakmış ve yerine atama yapılmamıştı. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed (Fatih) Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasındaki çatışmayı canlı tutarak Hıristiyan dünyasındaki bölünmeden yararlanmaya çalıştı. Ortodoks Rum cemaatının yeniden düzenlenmesini ve yeni bir patrik atanmasını emretti. Patriğin yetki alanını, Doğu patrikliklerini ve Balkan ülkelerini içine alacak biçimde genişletti, onu Osmanlı Devleti sınırları içindeki bütün Ortodoksların temsilcisi olarak tanıdı. 1454'te Georgios Kortesios Skholariosk, II. Gennadios unvanıyla patrik seçildi. II. Mehmed'in bir beratıyla geleceği güvence altına alınan patrik, devlet törenlerinde vezirlere eşit tutuldu. Bu karara göre, Gennadios'tan sonra patrik seçilecek olanlar da aynı ayrıcalıklardan yararlanacak, vergi vermeyecek, yeniçeri çorbacılarından kurulu bir muhafız birliğince korunacaktı. Patriklik için 1453-56 arasında Fatih semtinde bugün Fatih Camisi'nin bulunduğu yerdeki Havariyyun Kilisesi, 1456-1587 arasında ise Çarşamba semtindeki Theotokos Pammakaristos Manastır Kilisesi (Fethiye Camisi) ayrıldı. 1587-97 arasında belirli bir merkezi olmadan çeşitli yerlerde (bu arada birkaç ay da Fener'deki Aya Vlaherna ya da Eflâk Konağı Kilisesi'nde) etkinlik gösterdikten sonra 1597'de Ayvansaray'daki Hagios Demetrios Kanabes Kilisesi'ne, 17. yüzyılın hemen başında da Fener'in merkezindeki bugünkü yerine, Aya Yorgi Kilisesi'ne taşındı. Her yıl Hazine-i Hassa'ya 100 bin, Dış Hazine'ye 140 bin, sadrazama 500 ve sadaret kethüdasına 250 akçe hediye vermekle yükümlü olan patrikhane, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların durumuna ve devletle ilişkilerine bağlı olarak zaman zaman güç kaybetti, bazen de çok etkili oldu. Patrik II. Yeremios 1593'te Moskova Patrikliği'nin bağımsızlığını tanıdı. 1833'te Yunanistan Kilisesi bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile yeni haklar elde etmesiyle birlikte patrikhane önemli güç kazandı, Batılı devletlerin önem verdiği bir odak durumuna geldi. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Ortodoks halklar arasında hızla gelişmeye başlayan milliyetçilik akımı patrikhaneyi olumsuz biçimde etkiledi. Rumların ağırlıkta olduğu patrikhane, öteki Ortodoks azınlıkların milliyetçi etkinliklerine şiddetle karşı çıktı, özellikle Balkanlar'da Rum olmayan Ortodokslar üzerinde önemli bir baskı gücüne dönüştü. 1865'te Romanya, 1870'te Bulgaristan, 1879'da Sırbistan kiliseleri bağımsızlaştı. Fener Rum Patrikhanesi I. Dünya Savaşı'nın ardından işgalci güçlerle işbirliğine girdi. Lozan Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nden elde ettiği bütün ayrıcalıkları yitirerek yalnızca dinsel bir kuruma dönüştü (1924). Ahali Mübadelesi(*) sırasında Türkiye'deki çok sayıda Rum'un Yunanistan'a göç etmesi Fener Patrikhanesi'ne bağlı cemaatı büyük ölçüde azalttı.

Türk vatandaşı olması gereken patrik, Türk hükümetinin onayıyla Sen Sinod tarafından seçilir. Fener Patrikhanesi ile sinodunun yetki alanı İstanbul başpiskoposluk bölgesiyle sınırlıdır. Bu bölge Kadıköy, Terkos, Büyükada ve İmroz Adası ile Bozcaada olmak üzere dört metropolitliğe ayrılmıştır. Patriğin, Yunanistan'da Aynaroz Dağındaki manastır topluluğu, Patmos'taki Aziz Yuhanna Manastırı, Yunanistan'ın kuzeyindeki birkaç piskoposluk, Oniki Adalar'daki dört piskoposluk ve Girit'teki özerk kilise üzerinde de yargı yetkisi vardır. Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki Ortodoks başpiskoposluklar ve metropolitlikler ile Finlandiya özerk kilisesi de Fener patriğine bağlıdır. Bugün Ekumenik Patriklik dünyadaki Ortodoks kiliselerinin tümünün düşünce, görüş ve kararlarını temsil ve ifade eden makamdır. Bu nedenle bütün Ortodoks kiliselerinin temsil edildiği toplantılarla ekumenik konsilleri düzenler.

Fenerbahçe Spor Kulübü (FB), Türk spor kulübü. Fenerbahçe Futbol Kulübü adıyla 1907 ilkbaharında Nurizade Ziya (Songülen), Ayetulluh, Necip (Okaner), Hasan Sami (Kocamemi) ve Asaf (Beşpınar) beyler tarafından kuruldu. İlk amblemi Fenerbahçe Burnundaki "Işık Saçan Fener", ilk renkleri de sarı beyaz olan kulübün kuruluşu resmen 1908'de tescil edildi. 1910-11 sezonunda adı Fenerbahçe Spor Kulübü, renkleri de sarı lacivert olarak değiştirildi. FB günümüzde futbol dışında atletizm, basketbol, boks, eskrim, güreş, jimnastik, kürek, masa tenisi, su topu, tenis, voleybol, yüzme ve yelken gibi spor dallarında da etkinlik göstermektedir.

FB futbol takımı, kuruluşundan kısa süre sonra, 1911-12 ve 1913-14 İstanbul Pazar Ligi şampiyonluklarını kazandı. 1914-15'te İstanbul Şampiyonluğu Ligi birinciliğini, 1920-21, 1922-23'te de İstanbul Cuma Ligi şampiyonluğunu elde ederek başarılarını sürdürdü. Cumhuriyet döneminde İstanbul Ligi'nde dokuz kez (1929-30, 1932-33, 1933-34, 1934-35, 1935-36, 1936-37, 1943-44, 1946-47, 1947-48), İstanbul Profesyonel Ligi'nde üç kez (1952-53, 1956-57, 1958-59), Türkiye Birinci Ligi'nde 11 kez (1960-61, 1963-64, 1964-65, 1967-68, 1969-70, 1973-74, 1974-75, 1977-78, 1982-83, 1984-85, 1988-89) birinci oldu. Türkiye (Federasyon) Kupası'nı dört kez (1967-68, 1973-74, 1978-79, 1982-83), Başbakanlık Kupası'nı altı kez (1945-46, 1946-47, 1950-51, 1973-74, 1980-81, 1988-89), Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı da altı kez (1968-69, 1973-74, 1975-76, 1980-81, 1984-85, 1989-90) aldı. Türk futbol tarihinde uluslararası alanda ilk şampiyonluğu 1967'de Balkan İkincileri Kupası'nı (*bak.* Balkan Kupası) kazanan FB elde etti.

FB'nin 1913'te bireysel, 1920'lerde de takım olarak etkinlik göstermeye başladığı atletizm dalında önemli uluslararası başarıları vardır. FB'li atlet Ruhi Sarıalp'in 1948 Londra Olimpiyat Oyunları'nda üç adım atlamada 15.02,5'lik derecesiyle elde ettiği bronz madalya, Olimpiyat Oyunları'nda Türkiye'nin atletizm dalında aldığı ilk (ve tek) madalyadır. Barselona'daki 1955 Akdeniz Olimpiyatları'nda gene FB'li atlet Ekrem Koçak 800 m ve 1500 m'de birinci olmuştur. Kürek dalında da FB'li Tonguç Tursan 1954'te Almanya'da düzenlenen uluslararası nitelikteki Altın Skif yarışmasında birinci, Barselona'daki 1955 Akdeniz Oyunları'nda ikinci olmuştur. 1944'te kurulan FB Basketbol takımı ilki 1954-55'te olmak üzere yedi kez İstanbul Basketbol Ligi; ilki 1956-57'de olmak üzere dört kez Türkiye Basketbol Ligi, 1966-67'de Türkiye Basketbol Kupası şampiyonu olmuş ve iki kez (1989-90, 1990-91) Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı kazanmıştır.

Fenerbahçe'nin spor tesisleri arasında Kadıköy'deki 35 bin kişilik Fenerbahçe Stadyumu, Kalamış Denizcilik Lokali, Dereağzı'ndaki kapalı spor salonu ve çim antrenman sahası bulunmaktadır.

fenerbalığı, *Lophiiformes* takımının *Lophiidae* familyasını oluşturan 12 kadar balık türünün ortak adı. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan bu balıkların kemikleri son derece yumuşak, kuyruğa doğru incelen gövdeye oranla çok geniş olan başları iyice yassılaşmıştır. En büyük türlerin uzunluğu 1,8 m'yi, ağırlığı 35 kg'yi bulabilir. Yukarıya doğru

Amerikan fenerbalığı (*Lophius americanus*)
Douglas Faulkner

açılan ağızları çok geniş, dişleri iri ve keskindir. Gövdenin üst bölümleri boz ya da koyu kahverengi, karın bölümü kirli beyazdır. Başlarının üstünde sırt yüzgecinden ayrılmış üç diken bulunur; bu dikenlerden ilkinin ucunda olta yemine benzeyen etli bir bölüm vardır ve hayvan küçük balıkları avlamak için bu organı olta gibi kullanır.

Fenerbalıkları genellikle 300-350 m'yi geçmeyen derinliklerde, yosunla kaplı taşların arasında yaşar, yavaş hareketlerle yer değiştirir ve hiç kımıldamadan avını bekler. Ağzın hemen gerisindeki dikeni olta gibi sallayarak balıkların ilgisini çeker ve bu oltanın ucundaki "yem"e kanan av yeterince yaklaştığında ağzını açarak suyla birlikte yutar. Besin olarak hemen hiçbir seçim yapmayan fenerbalıklarının neredeyse kendileri kadar iri balıkları ve karabatak gibi dalıcı kuşları bile yedikleri bilinmektedir. Üreme dönemi ilkbaharda başlar, yaz ortasına değin sürer. Yumurtadan çıkan yavrular önceleri su yüzeyine yakın kesimlerde yaşar, yaklaşık 6 cm uzunluğa eriştiğinde dibe iner. Görünüşleri itici olmakla birlikte özellikle kuyruğa yakın bölümleri lezzetli bir yiyecektir. Amerikan fenerbalığı (*Lophius americanus*) Atlas Okyanusunun Amerika kıyılarında, Japonların *ankō* dedikleri *Lophiomus setigerus* türü Oryantal bölgede yaşar. Akdeniz'de yaşayan iki türünden *Lophius piscatorius*'un uzunluğu ortalama 1,3-1,5 m, *L. budegassa* türününki 70 cm kadardır.

fenerböceği (*Lanternaria phosphorea*) *Homoptera* (eşkanatlılar) takımından, Güney Amerika'ya özgü bir tür parlak ağustosböceği. Canlı renklerle bezenmiş olan bu iri ve oldukça az rastlanan böcekler ağaçlarda yaşar. Fenerböceklerinin en belirgin özelliği, başın önündeki boru ya da hortum gibi uzamış olan bölümdür. Sindirim kanalının bir uzantısı olan bu organın zaman zaman ışık saçmasının çiftleşme davranışıyla ilgili olduğu sanılmaktadır. Amazon Yerlilerinin inanışına göre fenerböceğinin ısırığı öldürücüdür.

fenergözbalığı, *Beryciformes* takımının *Anomalopidae* familyasını oluşturan ve gözlerinin hemen altındaki ışık organlarıyla ayırt edilen üç balık türünün ortak adı.

Fenergöz balıkları, derin sularda yaşamadıkları halde ışık organı bulunan ender balıklardandır. Bu organların içindeki ışıldayan bakteriler sürekli bir ışık yayar, ama fenergöz balıklarının üç türü de ışığı kesintili olarak vermek için ayrı bir yöntem geliştirmiştir; örneğin bazıları yüzerken ışığı bir verip bir keserek sakar deniz fenerleri gibi belirli aralarla ışık saçar.

Her üçü de familyanın ayrı bir cinsi içinde sınıflandırılan fenergöz balıklarının hepsi en çok 30 cm'ye kadar uzayabilen küçük balıklardır. *Anomalops katoptron* ve *Photoblepharon palpebratus* türleri Doğu Hint Adaları çevresi başta olmak üzere Oryantal Bölgede yaşarken, Antil Denizinde yaşayan *Kryptophanaron* cinsine daha az rastlanır.

Fenerliler, İstanbul'da Fener semtindeki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olup Osmanlı Devleti'ne tercüman ve voyvoda olarak hizmet eden, bir bölümü de sarraflık ve bankerlikle uğraşan soylu Rumlar.

İstanbul'un fethinden (1453) sonra Akdeniz adalarına ve İtalya'ya göç eden Bizans soylularının bir bölümü, Osmanlıların Hıristiyan nüfusa baskıcı davranmadığını görünce İstanbul'a geri dönmek istediler. II. Mehmed (Fatih) kentin ekonomik ve kültürel canlılığını sürdürmek açısından bu isteği olumlu karşıladı. Geri dönen soylulara bir patrik seçme izni de verdi. Kurulan İstanbul Ortodoks Patrikhanesi birkaç kez yer değiştirdikten sonra 17. yüzyıl başında Haliç'in güney kıyısında, Fener'deki son yerine yerleşti. Rum soylular da patrikhane çevresindeki Fener ve Cibali gibi semtlerde görkemli yalılar ve konaklar yaptırdılar. Böylece halk ve yabancılar burada oturanlara "Fenerli" adını verdi. Fenerli Rumlar, çocuklarını İtalya'daki üniversitelere göndererek çeşitli bilimlerin yanı sıra Latince, İtalyanca ve Fransızca öğrenmelerini ve geniş bir kültür edinmelerini sağladılar. Bu uygulama zamanla geleneksleşti. Türkçeyi ve Osmanlı geleneklerini de iyi bilen bu aydın kuşaklar, Fener Patrikhanesi'nin manevi desteğini de alarak Osmanlı yönetiminin başlıca yardımcıları olma ayrıcalığını elde ettiler. Dış ilişkilerin gittikçe yoğunlaşmasıyla, 16. yüzyıldan başlayarak Fenerlilere duyulan gereksinme de arttı. Daha 15. yüzyılın ikinci yarısında Divan tercümanlığı yapma ayrıcalığını kazanan İskerletzadelerden (Skarlatos) sonra Yanaki, Drako, Kalmaki, İpsilanti, Mihal, Sarıbey gibi aileler de Divan-ı Hümayun, Bâbıâli, Tersane kalemlerinde tercümanlık görevleri üstlendiler. Fenerlilerin Osmanlı diplomasisindeki ağırlıkları ise 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülüler döneminde başladı. Divan-ı Hümayun tercümanı Panayotaki'nin Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya siyasal danışmanlık yapması bu alanda önemli bir gelişme oldu. Panayotaki, Girit ve Batı sorunlarında Osmanlıların kazançlı çıkmasını sağlayan yoğun girişimleriyle tanındı. 1670'e doğru İstanbul'da reisülküttabın bürosunda ve Divan-ı Hümayun bünyesinde tercümanlık birimleri oluşturuldu. Dış ilişkilerde bir girişimden önce bu birimlerden görüş alınması bir kural haline geldi. Daha sonra bütün tercümanlık görevleri Fenerlilerin tekeline geçti. Fenerliler özellikle Tersane tercümanlığı aracılığıyla Osmanlı dış siyasetini yönlendirmeye başladı. Rumen kökenli Boğdan voyvodası Kantemiroğlu'nun (Dimitrie Cantemir) Rusların tarafına geçmesinden sonra, İskerletzadelerden Nikola Mavrokordatos 1711'de Boğdan hospodarlığına, ardından Stefan Kantakuzenos da Eflak voyvodalığına atandılar. Eflak-Boğdan yöneticiliklerine atananlara "Fener beyleri", bunların oğullarına "beyzade", kızlarına "donnıça", eşlerine "donna", torunlarına "çelebi", kız torunlarına ise "kokonaça" sanları verildi. 1711-1821 arasında Eflak'ı 40, Boğdan'ı 36 Fener beyi yönetti. Beyler bölgenin ekonomik ve toplumsal gelişmesine öncülük etmekle birlikte, Batı etkisi ve çevresel kapitalizmin uç vermesi sonucu milliyetçiliğin de baş göstermesine bağlı olarak, ikili ve geçişsel bir kimliğe büründüler; Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla zaman zaman gizli ya da açık anlaşmalara yönelerek, Rumları bölgeye yerleştirmek ve yerli halkı Rumlaştırmak için yoğun çaba gösterdiler. Son yıllarda da Yunanistan'ın bağımsızlığı için çalışan Philikí Hetaireía örgütünü desteklemeye başladılar. Bu gelişmeler Rumen boyarlarının tepkisine yol açtı. 1821'den sonra Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına yeniden yerli beylerin atanması yoluna gidildi.

Bazı Divan ve Bâbıâli tercümanlarının 18. yüzyıl ortalarında Rusya ve Avusturya lehine casusluk yaptıkları gerekçesiyle idam edilmesinden sonra Fenerlilere duyulan güven giderek sarsıldı. II. Mahmud (1808-39) Avrupa'da öğrenim gören Türk gençlerini devlet tercümanlıklarına atayarak 1833'te Fenerlilerin bütün ayrıcalıklarına ve görevlerine son verdi.

1833'e değin özel birer beratla tercümanlığa atanan Fenerliler, her türlü vergi ve yükümlülükten bağışık tutulmakta, ailelerine, diloğlanlarına ve hizmetçilerine de birçok ayrıcalıklar tanınmaktaydı. Fenerlilerin ileri gelenleri, yalnızca sadrazamın başkanlık ettiği divanda yargılanmak, Bâbıâli'ye süslü atla ve resmi giysiyle gitmek, Türk tarzı sakal bırakmak, samur kürk giymek, Çerkes cariye satın almak, arza girmek gibi gerçek ve simgesel ayrıcalıklardan yararlanırdı. 1821'de başlayan Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın, Osmanlı Devleti açısından güvenilmez sayılmalarına yol açtığı Fenerlilerin nüfusunda, 1830'lardan başlayarak büyük bir gerileme gözlendi ve bir tek Mavrokordatos soyu kısmen bunun dışında kalabildi. Tanzimat döneminde yabancı girişimcilerle ticari ortaklıklar kurarak bankerlik yoluyla Osmanlı ekonomisine egemen olmaya başlayan kesimde, Fenerlilerden çok, yeni zengin bir Levanten-Rum zümresinin ağır basmış olması olasıdır. Bu dönemde eski Fenerliler ise Fener'den ayrılarak Boğaziçi'ne, Arnavutköy ve Tarabya'ya, Beyoğlu'na taşındılar. Birçok Fenerli de Yunanistan'a ve Avrupa'ya göç etti ve 19. yüzyılın ikinci yarısında sahneden silindiler.

Fenestella (d. İÖ 52 - ö. İS 19 ya da d. İÖ 35 - ö. İS 36), Romalı şair ve tarihçi. Bugün kayıp olan yapıtı *Annales*'ın (Yıllıklar) Antik Çağ üzerine verdiği değerli bilgiler yanında, Roma'da Cumhuriyet döneminin son yüzyılı konusunda da çok değerli tarihsel bilgiler içerdiği sanılır. 1. yüzyıl tarihçisi Plinius (Yaşlı), 2. yüzyıl biyografi yazarı Suetonius ve 4. yüzyıl dilbilgisi uzmanı Diomedes, Fenestella'yı kaynak olarak kullanmışlardır.

En az 22 kitaptan oluşan *Annales*'in İÖ 59 yılını da içine aldığı kesinse de, kapsadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Günümüze kalan ve Fenestella'nın olduğu sanılan birkaç tamamlanmamış metinde, halkoyuna başvurmanın (*provocatio*) kökeninden oyunlarda fillerin kullanılmasına, altın yüzük takma geleneğinden togaların hangi kumaştan yapıldığına ve Terentius'la Cicero'nun yaşamlarına ilişkin ayrıntılara kadar çok değişik konulardan söz edilmiştir.

Fenestella, yosunhayvanlarınının soyu tükenmiş cinsi. Koloni halinde yaşayan bu

New York'un batısındaki Moscow şeylinden alınmış, Devoniyen Dönemden kalmış bir *Fenestella* fosili
Buffalo Museum of Science, Buffalo, New York

küçük su omurgasızlarının fosillerine özellikle Misisipiyen Dönemden (y. 345-325 milyon yıl önce) kalma deniz çökellerinde rastlanır. *Fenestella* kolonilerine yakından bakıldığında, dallanmış ağsı bir yapı içinde görece iri oval açıklıklar ve koloni bireylerinin barındığı daha küçük küresel gözenekler ayırt edilir.

Feng Dao, Wade-Giles yazımında FENG TAO (d. 881, Yingzhou, Hebei - ö. 954, Çin), Konfüçyüsçü Çinli devlet adamı. Çoğu kaynakta 923'te Konfüçyüs Klasikleri'nin ilk basımına ön ayak olduğu belirtilirse de, bu girişimde başlıca rolü oynayıp oynamadığı konusunda bazı kuşkular vardır. Konfüçyüsçü metinlerin bu yoldan daha geniş bir kesime ulaşması ülke çapında edebiyat ve bilgi düzeyinin yükselmesini ve devlet memurluğu sınavlarına başvuranların iki katına çıkmasını sağlamıştır.

Beş Hanedan döneminde (907-960) yaşayan Feng, en az 10 imparatora ve beş değişik hanedana hizmet etmiştir. Döneminde en büyük Konfüçyüsçülerden biri sayılmasına karşın, sonraki Konfüçyüsçü tarihçilerce ikiyüzlü ve fırsatçı bir kişi olarak alaya alınmıştır. İyi ahlakın temel koşulunun bağlılık olduğuna inanan sonraki Konfüçyüsçüler, Feng'in hizmet ettiği imparatorları terk etmesini utanç verici olarak nitelemişlerdir.

Feng-fa-yao *bak.* Fengfayao

Feng Guifen, Wade-Giles yazımında FENG KUEI-FEN (d. 1809, Suzhou, Jiangsu - ö. 28 Mayıs 1874, Suzhou, Çin), görüşleriyle Öz Güçlenme Hareketi'nin (1861-95) temellerini atan Çinli bilim adamı ve devlet görevlisi. Bu hareket, Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) mali, diplomatik, eğitsel ve askeri politikaları yenileştirmek amacıyla Batı teknolojisi ve yöntemlerinden yararlanmaya çalıştığı dönemi kapsar.

Güney Çin doğumlu olan Feng, Kuzey Çin'in büyük ticaret kenti Şanghay'da kalarak Batılılarla yakın ilişkiler kurdu. Bu sırada bir İngiliz gemisine el konması üzerine harekete geçen İngiliz-Fransız kuvvetleri başkent Pekin'i işgal ederek imparatoru ticari ayrıcalıklar vermeye zorlamıştı (1860). Feng bu gelişmeler üzerine kaleme aldığı *Jiaobinlu kangyi*'de (Jiaobin Salonundan Protesto) eski Konfüçyüsçü yaşam biçimi ile Çin'e Batı'nın güç ve teknolojisinin girmesiyle ortaya çıkan yeni yaşam biçimi arasındaki farklılığa işaret ederek, Batı'dan gelen tehdide karşı koyma yolunun bu

teknolojiyi öğrenmekten geçtiğini savundu.

Feng-huang bak. fenghuang

Feng Kuei-fen *bak.* Feng Guifen

Feng-man Barajı *bak.* Fèngman Barajı

Feng-shan, eskiden KAO-HSIUNG İLÇESİ, Tayvan'ın güneybatısındaki Kao-hsiung ilçesinin (*hsien*) merkezi belediye (*shih*). Tayvan'ın batı kıyısındaki ovalarda kurulu Kao-hsiung belediyesinin 8 km kadar doğusunda yer alır. 17. yüzyılda, siyasal karışıklıklarla geçen ve yöreye korsan Zheng Zhilong'un (1604-61) egemen olduğu bir ara dönemde gelişmeye başladı. Kentte bugün, Budacı ve Konfüçyüsçülere ait çok sayıda kalıntı vardır. Başlıca sanayiler pirinç ve şeker işleme, ananas konserveleme, kimyasal madde ve hafif makine imalatıdır. Kent, Tayvan'daki Batı Demiryolu Hattı'nın güney bölümünde önemli bir kavşak durumundadır. Kao-p'ing Irmağı üzerinde yer alan 1.525 m uzunluktaki demiryolu köprüsüyle güneydeki yerleşimlere bağlanır. Kent, 378 km kuzeydeki Chi-lung (Keelung) kentine uzanan Sun Yat-sen Otoyolu'nun da (Kuzey-Güney Otoyolu) güneydeki son durağıdır. Yaklaşık 6,5 km kuzeyinde Ta-pei (Ch'eng Ch'ing) Gölü yer alır. Nüfus (1982 tah.) 227.310.

Feng Tao *bak.* Feng Dao

Feng Youlan, Wade-Giles yazımında FENG YU-LAN (d. 4 Aralık 1895, Henan - ö. 26 Kasım 1990, Pekin), 20. yüzyılın tanınmış Çinli filozofu.

Pekin Üniversitesi'nde ve Columbia Üniversitesi'nde eğitim gördü, 1928'de Pekin'de Qinghua Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. Batı'nın tarih yazım yöntemlerini kullandığı Çin Felsefesi Tarihi (1934, 2 cilt; yb 1952-53) adlı çalışmasıyla ünlendi. 1939'da *Xin lixue*'de (Yeni Ussal Felsefe) kendi felsefi sistemini ortaya koydu. 12. yüzyıl Yeni-Konfüçyüsçülüğünün maddi dünyaya ilişkin bazı savlarını formel mantık kavramlarına dönüştürdü. Bunları geçmişte genellikle sav ve eğretilemelere başvuran Çin felsefesi için yeni sayılabilecek sistematik bir yaklaşımla ele aldı. Çin'de komünistlerin yönetime gelmesinden kısa bir süre sonra, kendi felsefesini tarihsel ve pratik gerçeklerle bağdaşmayan, idealist ve soyut bir çizgi olarak değerlendirdi ve reddetti. Bununla birlikte 1957-63 arasında idealist felsefesini savunmayı sürdürdüğü gerekçesiyle Marksist-Leninist eleştirmenlerin sert eleştirilerine hedef oldu.

Feng Yunshan (d. 1822, Huaxian, Guangdong - ö. Haziran 1852, Quanzhou, Guangxi, Çin), Çinli misyoner ve toplumsal reformcu. Taiping Ayaklanması'nın(*) önderi Hong Xiuquan'ın yaydığı özgün Hıristiyanlık inancını ilk kabul edenlerden biri olarak ayaklanmanın başlatılmasında önemli rol oynamıştır.

1844'te Hong ile birlikte Hıristiyanlığı yaymak üzere güneydeki komşu eyaletlerden Guangxi'ye gitti. Hong'un birkaç ay sonra geri dönmesine karşın, orada kalarak onun dinsel düşüncelerini bir toplumsal reform programıyla birleştiren Bai Shangdi Hui (Tanrıya Tapanlar Birliği) adlı örgütü kurdu. 1847'de yeniden Feng'e katılan Hong örgütün önderi olarak kabul edildi.

Hükümet kuvvetlerinin Temmuz 1850'de örgüt üyelerine karşı giriştiği saldırının ardından Taiping Ayaklanması patlak verdi. 25 Eylül 1851'de Taiping Tianguo'nun (Tanrısal Büyük Barış Krallığı) kurulduğu ilan edildi. Hong, Tian-wang (Tanrısal Kral), Feng de Nan-wang (Güney Kralı) unvanını aldı. Öncü birliklerin komutanlığına getirilen Feng, kısa bir süre sonra bir çarpışma sırasında yaralanarak öldü.

Feng Yuxiang, Wade-Giles yazımında FENG YÜ-SHIANG (d. 26 Eylül 1882, Xingjizhen, Boltai, bugünkü Hebei eyaleti - ö. 1 Eylül 1948, Çin), 1918-30 arasında Kuzey Çin'in bazı bölümlerine hükmeden ve "Hıristiyan General" olarak tanınan savaş ağası

On bir yaşında asker olan Feng kendi kendini eğitmişti. Ordu içinde yükselerek disiplinli birlikleri komutası altında topladı. Askerlerini Protestan olmaya, toplumsal reformlarla ilgilenmeye ve kendi kendilerini eğitmeye yöneltti. 1924'te birliklerini Kuominchün (Halk Ordusu) adı altında yeniden örgütledikten sonra, Pekin'i ele geçirerek görünürde parlamenter olan hükümeti devirdi. Ardından Mançuryalı savaş ağası Zhang Zuolin karşısında yenilgiye uğradı, ama Sovyetler Birliği'nden aldığı yardımla ordusunu yeniden düzenledi. 1927'de Çan Kay-şek ülkeyi birleştirmek amacıyla ordusuyla kuzeye doğru ilerlediğinde Feng, Kuomintang'ı destekledi. O yılın sonlarına doğru Komünistlere ve Kuomintang'ın sol kanadına karşı Çan Kay-şek'i destekleyerek Sovyetler Birliği'ni düş kırıklığına uğrattı. Feng, 1928'de Shanxi eyaletinin savaş ağası Yang Xishan ile birlikte Pekin'i yeniden işgal etti. Feng ve Yang 1929'da Kuomintang'tan koparak bağımsızlıklarını ilan ettiler, ama 1930'da yenilerek sürgüne gönderildiler. Feng, 1933'te halkın desteğini yeniden kazanmak amacıyla gönüllülerden oluşan bir ordunun başına geçerek işgalci Japonlara karşı bir saldırı düzenlediyse de başarılı olamadı. 1947'de ABD'ye giden Feng, orada Çan Kay-şek'in politikasını eleştirdi. Bir Sovyet gemisiyle geri dönerken, gemide çıkan bir yangın sonucunda öldü.

Feng-yüan, Tayvan'ın ortabatı kesimindeki T'ai-chung ilçesinin (*hsien*) merkezi belediye (*shih*). T'ai-chung kentinin 11 km kuzeyinde, batıdaki yaylalarda yer alır. Qing (Mançu) hanedanının dördüncü imparatoru Qianlong döneminde (1735-96) gelişen kent, o sıralarda Hulutun adıyla biliniyordu. Ta-chia Irmağı kıyısındaki verimli ovalarda yetişen pirinç, şekerkamışı, muz ve tütün gibi ürünlerin pazarlandığı bir merkez olarak gelişti. Bıçkı fabrikaları, pirinç işleme tesisleri, başta ananas olmak üzere çeşitli gıda maddelerinin konserve-lendiği fabrikalar, kenevir işlenen ve çuval üretilen işletmeler bellibaşlı sanayi kuruluşlarıdır. Feng-yüan yüksek nitelikli tütün ve pirinç ürünleriyle tanınır. Kent Tayvan'ın Batı Demiryolu Hattı üzerinde önemli bir kavşak durumundadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Chungshan Otoyolu da buradan geçer. P'i-lu Tapınağı Feng-yüan'ın 5 km kuzeydoğusuna düşer. Nüfus (1982 tah.) 128.944.

Feng Yün-shan bak. Feng Yunshan

Fengfayao, Wade-Giles yazımında FENG-FA-YAO (Çincede "Dharma'nın İlkeleri"), Taocu olmasına karşın, Budacılığa büyük bir hayranlık duyan Xi Chao'nun Budacı kurallar üzerine İS 4. yüzyılda yazdığı inceleme. Budacı olmayan bir kişinin bu konuda yazdığı en eski metinlerden biri olarak Budacı düşüncenin Çin'deki gelişiminde dönüm noktası olarak kabul edilir. Budacılığa ilişkin bazı yanlış yorumlara karşın, içerdiği bilgilerin doğruluğu açısından Çinli Budacıların benzer yapıtlarıyla karşılaştırılacak düzeydedir.

fenghuang, Wade-Giles yazımında FENG HUANG (Çincede "anka kuşu"), Çin mitolojisinde, ender olarak görünmesinin bazı büyük olayların habercisi ya da bir yöneticinin büyüklüğünün kanıtı olduğuna inanılan yaratık. İÖ 27. yüzyılda Çin'i yöneten efsanevi Huang Di'nin (Sarı İmparator) ölümünden önce göründüğüne ilişkin söylenceler vardır. Son kez Ming hanedanının kurucusu Hongwu'nun babasının Anhui ilindeki mezarında göründüğü söylenir. Sesinin olağanüstü güzel ve etkileyici olduğu, insan müziğini ayırt edebildiği anlatılır. *Shuowen* sözlüğünde (İS 1. ya da 2. yy) kaz göğüslü, geyik butlu, yılan boyunlu, balık kuyruklu, tavuk alınlı, ördek tüylü, ejderha izli, kaplumbağa sırtlı, kırlangıç yüzlü ve horoz gagalı olarak betimlenir. Yaklaşık 2,7 m boyunda olduğu söylenir. Mitolojide, *fenghuang* erkek ejderhanın dişi karşılığıdır.

Fengman Barajı, Çince FENGMAN SHUIBA, Wade-Giles yazımında FENG-MAN SHUI-PA, Çin'de, Jilin yönetim bölgesinde taşkın denetiminde ve elektrik üretiminde kullanılan baraj. Jilin kentinin 24 km güneydoğusunda, Songhua Irmağı üzerinde yer alır. 1937-42 arasında, Mançurya'daki kukla Manzhu Guo (Mançukoku) devletindeki sanayi kuruluşlarına hidroelektrik enerji sağlamak için, Liaoning yönetim bölgesindeki Supung Barajı'yla birlikte Japonlarca inşa edildi. Projede 91 m yüksekliğinde ve 1.080 m uzunluğunda bir barajın yanı sıra Yukarı Songhua Irmağı vadisinde 72 km uzunluğunda büyük bir baraj gölü oluşturulması ve sekiz türboüreteç kurulması öngörülmüştü. 1943'te elektrik üretmeye başlayan santral hiçbir zaman tam kapasiteyle çalışmadı; projenin tamamı da gerçekleştirilemedi.

Baraj, II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru yıkım ve bakımsızlık nedeniyle ciddi biçimde su sızdırmaya başladı. 1945'te Sovyet kuvvetleri hidroelektrik santralın hemen tümünü ve baraj yapımı sırasında gerekli çimentoyu üretmek için kurulan çimento tesislerini SSCB'ye götürdüler. 1949'dan sonra barajı onarma çalışmalarına girişildi. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1953-57) çerçevesinde SSCB'den alınan yardımın da katkısıyla baraj genişletilerek sağlamlaştırıldı, elektrik üreten birimi yenilendi. 1954'te Mançurya'nın sanayi merkezlerine bağlanan yüksek gerilim hattının kurulmasıyla barajın önemi daha da arttı.

Fengman Barajı düzensiz bir ırmak olan Songhua'nın taşkınlarını denetim altında tutmakta da önemli bir rol oynar. Yüksek su toplama kapasitesine ve 1950'lerin başlarındaki genişletme çalışmalarına karşın yetersiz kalan barajın yükünü hafifletmek amacıyla sonradan iki ek baraj daha yapılmıştır.

Fenian, İrlanda, ABD ve İngiltere'de özellikle 1860'larda etkin olan İrlandalı milliyetçi gizli örgüt üyelerine verilen ad. ABD'de John O'Mahony, İrlanda'da James Stephens tarafından kurulan (1858) örgüt, adını Finn MacCumhaill (MaçCool) önderliğindeki efsanevi Fianna Éireann'dan (*bak.* Fenian efsaneleri) alır. Fenianların İrlanda'daki İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanma başlatma girişimi başarıya ulaşmadı. Bununla birlikte ABD'li Fenianların 1866, 1870 ve 1871'de sınırı geçerek İngiliz yönetimi altındaki Kanada'ya düzenledikleri başarısız saldırılar, ABD ve İngiltere arasında sürtüşmelere neden oldu.

Fenianların İrlanda kolu İrlanda Cumhuriyetçi (Devrimci) Birliği olarak da bilinirdi. 1870'lerin başında Fenian hareketi ortadan kalktıktan sonra bile bu ad kullanıldı. Birlik

üyelerinden Arthur Griffith, 1905'te milliyetçi İrlanda örgütü Sinn Fein'i kurdu.

Fenian efsaneleri, İrlanda Gael edebiyatında, efsanevi Finn MacCumhaill ile (MacCool) onun Fianna Éireann (İrlanda Savaşçıları) adlı seçkin savaşçılarının serüvenlerini konu alan öykü ve baladlar. İrlanda folklorunun en önemli parçasını oluşturur ve ülkenin en sevilen halk öykülerini kapsar. Fenian sözcüğü, İrlanda'nın eski halkı için kullanılan Feni ve Gaelce *band*(*) anlamına gelen *fiann*'dan (çoğul *fianna, feinne*) türemiştir.

Gönüllü bir avcı ve savaşçılar grubu olan Fianna Éireann İS 3. yüzyılda Cormac mac Art'ın yönetimi sırasında ünlenmeye başladı. Efsanelerin önde gelen öyküsü *Agallamh na senanozach*'ın (Yaşlı Adamların Sorgulanması) yazıya geçirildiği 1200'de eski Fenian geleneği yaygınlığının doruğuna ulaştı. İlk öykülerin bazıları da daha önce *Leabhar Na H-Uidhre* (y. 1100; Boz İnek Kitabı) ve *The Book of the Leinster* (y. 1160; Leinster Kitabı) gibi yazmalara alınmıştı.

İlk öykülerden *Macgnímartha Finn*'de Fianna'nın şefi Cumhaill'in (Cool) öldürülüşü, onun ölümünden sonra doğan ve bir ormanda gizlice büyütülen oğlunun da başından geçen serüvenler sonucu Finn adını alışı anlatılır. Finn, daha sonra babasının katili Goll MacMorna'yı yenerek Fianna'nın başına geçer. Sonraları bu topluluğa oğlu ozan Oisín (Ossian), torunu Oscar, yakışıklı Diarmaid (Dermot) ve klan içindeki eski düşmanı Goll MacMorna da katılır. *Druid*(*) soyundan geldiği ve doğaya karşı duyarlı bilge bir kişiliği olduğu söylenen Finn, 7. yüzyılın krallarını andıran bir halk kahramanı olarak ünlendi. Öbür öykülerin konusu Fianna'nın yükselişi ve düşüşüdür. Topluluğun dağılması Finn'in yaşlılığında evlenmek istediği kral kızı Gráinne'i (Grace) Diarmaid'in kaçırmasıyla başlar. Daha sonra Diarmaid yaralandığında, Finn onun susuzluktan ölmesine seyirci kalır. Sonunda kral ve halk Fianna'nın zorbalıklarından bıkar ve Gabhra Çarpışması'nda Fianna yok edilir. Savaşta Oscar öldürülür; Oisín kurtulur, ama peri prenses onu kandırarak Tír na nÓg'a (Gençlik Ülkesi) götürür.

Cormac mac Art, büyükbabası Yüz Çarpışmanın Conn'u ve oğlu Liffey'li Cairbré üzerine bir dizi öykü de Fenian destanlarıyla bağlantılıdır.

Fenik, Mümtaz Faik (d. 1904, İstanbul - ö. 22 Temmuz 1974, İstanbul), gazeteci. İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ni (1929) ve Brüksel Bağımsız Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni (1934) bitirdi. Gazeteciliğe *Vakit*'te başladı. Daha sonra *Vatan, Tan, Cumhuriyet, Milliyet* ve *Ulus* gazetelerinde çalıştı. 1939'dan başlayarak Ankara Radyosu için "Radyo Gazetesi" programını hazırlayanlar arasındaydı. 1949'da Demokrat Parti'nin (DP) yayın organı *Zafer* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı; bir süre bu gazetede başyazarlık yaptı. 1950 ve 1954 seçimlerinde DP listesinden Ankara milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 27 Mayıs hareketinden sonra tutuklandı, Yassıada'da yargılanarak mahkûm oldu. 1963 affıyla cezaevinden çıktıktan sonra ölümüne değin *Son Havadis* gazetesinde başyazarlık yaptı. *1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu* (1941) adlı bir incelemesi vardır.

Fenike, günümüzdeki Lübnan'ı ve Suriye ile İsrail'e ait bitişik toprakların bir bölümünü kapsayan tarihsel bölge. Koloniler dışında başlıca kentleri Gebal (Yunanca Byblos; bugün el-Cubeyl), Sidon (bugün Sayda), Tsor (Yunanca Tyros, bugün Sur) ve Beerot'tu (Yunanca Berytos; bugün Beyrut).

Fenikelilerin kendi dillerinde kendilerine ne ad verdikleri tam bilinmemekle birlikte, Kenaani (Akad dilinde Kinahna), yani "Kenanlılar" demiş oldukları sanılmaktadır. İbranicede *kenaani*'nin ikinci anlamı "tüccar"dır ve bu da Fenikelileri iyi betimleyen bir sözcüktür. Fenikeliler bölgeye büyük olasılıkla İÖ 3000 dolayında gelmişlerdir. Bazı kaynaklarda Basra Körfezinden geldikleri belirtilse de, anavatanları hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.

Gebal'deki bulgular, 4. sülale zamanından (İÖ 2613-2494) başlayarak Mısır ile ticari ve dinsel ilişkiler kurduklarını göstermektedir. İÖ 16. yüzyılda iki toplum arasında artık

Camirus'ta (solda) ve Tharros'ta (sağda) bulunmuş, renkli işlemelerle bezeli Fenike cam kapları; British Museum, Londra
British Museum, Londra

yoğun ticaret ilişkileri vardı; kısa süre sonra da Mısırlılar Fenike'nin büyük bölümü üzerinde egemenlik kurdular. İÖ 14. yüzyıl ise siyasal karışıklıklarla geçti ve sonunda bölge, Mısır'ın denetiminden çıktı. İÖ 9. yüzyılda Asur, Fenike'nin bağımsızlığı için gittikçe büyüyen bir tehdit oluşturmaya başladı. Asur kralları Fenike'yi birkaç kez vergiye bağladılar ve zaman zaman ülkenin bazı bölgelerinde ya da tümü üzerinde denetim kurdular. İÖ 538'de Fenike, Pers egemenliğine girdi. Daha sonra Büyük İskender tarafından fethedildi ve İÖ 64'te Roma'nın Suriye Eyaleti'ne bağlandı. Bununla birlikte Aradus, Sidon ve Tsor özerk bölgeler olarak kaldı. Fenike'deki en eski yönetim biçiminin krallık olduğu anlaşılmaktadır; ama varlıklı tüccar aileleri kralın gücü üzerinde belli bir denetim kurmuştu. Geniş ölçekli bir kentler federasyonu ise hiç gerçekleşmedi.

Fenikeliler, deniz ticaretindeki ünlerinin yanı sıra çağdaşlarınca kolonici olarak da

Gebal kralı Ahiram'ın Fenike kabartmalarıyla bezenmiş kireçtaşı lahdi, İÖ 11. yy sonları; Ulusal Müze, Beyrut
National Museum of Lebanon, Beyrut

tanınırlardı. Ioppe (bugün Yafa), Dor, Akko (bugün Akkâ) ve Ugarit gibi bir dizi yerleşim merkezi yoluyla, etkileri İÖ 2000'lere değin Doğu Akdeniz kıyıları boyunca yayıldı. Kuzey Afrika (örn. Kartaca), Anadolu ve Kıbrıs'ta ise çok daha eskiden koloniler kurmuşlardı. Fenikelileri İspanya'ya ve mineral zenginliklerine ulaştıracak yol boyunca da basamak olarak birkaç küçük yerleşim kuruldu. Başlıca ihraç malları sedir ve çam kerestesi, Tsor, Gebal ve Beerot'ta yapılan ince keten, erguvan-mor tonlarının tek kaynağı olan ünlü Sur firfirıyle boyanmış kumaşlar, Sıdon nakış işleri, şarap, metal eşya, cam, sırlı seramik, tuz ve kurutulmuş balıktı. Fenikeliler aynı zamanda gelişkin bir transit ticareti yürütüyorlardı.

Sanat yapıtlarında ise Mısır örge ve etkileriyle Mezopotamya, Ege, Suriye örge ve etkilerinin iç içe geçtiği görülür. Fenikelilerden az sayıda tam heykel kalmış olmasına karşın, pek çok kabartma heykel bulunmaktadır. Bunların günümüze kalan en eski örneği, Gebal kralı Ahiram'ın (İÖ 11. yy sonu), kireçtaşından yapılmış lahdindeki kabartmalardır.

Fildişi ve ahşap oymacılığı da çok gelişmiş. Fenikeli kuyumcularla metal işleme ustalarının ürünleri büyük ün kazanmıştı. Cam üfleme ise büyük olasılıkla İÖ 1. yüzyılda ya da daha önce, Fenike'nin kıyı yöresinde geliştirildi.

Fenikeliler Mezopotamya'daki çiviyazısını kullanmakla birlikte, kendilerine özgü bir yazı biçimi de geliştirmişlerdi. Yirmi iki harften oluşan Fenike alfabesi, Gebal'de daha İÖ 15. yüzyılda kullanılıyordu. Sonradan Yunanlılarca da benimsenen ve günümüz Batı dillerinde kullanılan alfabenin atası olan bu yazı biçimi, Fenikelilerin uygarlığa yaptığı en önemli katkıdır.

Fenike dini, doğadaki güçler ve olaylardan esinlenmişti. Ama tanrılarının birçoğu yöreye özgü olarak kaldı. Bunlar, günümüzde de yalnızca yerel adlarıyla bilinirler. En büyük tanrı, tanrıların babası El idi; onun karısı olan Deniz Tanrıçası Aşera tanrıların anasıydı. Bu ailenin en önemli üyelerinden biri de Tanrıça Astarte idi.

Fenike alfabesi, Kuzey Sami alfabesinden türeyen yazı sistemi. Fenikeli tüccarlar aracılığıyla Akdeniz bölgesinde yayılmıştır. Yunan alfabesinin (dolayısıyla da bütün Batı alfabelerinin) Fenike alfabesinden türediği sanılmaktadır. Günümüze ulaşan en eski Fenike yazıtı, Fenike'nin Gebal (Yunanca Byblos; bugün el-Cubeyl) kentinde bulunan ve 11. yüzyılda Kuzey Sami alfabesiyle yazılmış Ahiram mezar yazıtıdır. Fenike alfabesi, bu ilk Kuzey Sami yazısının zamanla gelişmesiyle oluşmuş ve koloniler dışında kalan Fenike topraklarında İÖ 1. yüzyıla değin kullanılmıştır. Fenike alfabesinin Fenike kolonilerinde gelişen farklı biçimleri, Kıbrıs-Fenike (İÖ 10-2. yy) ve Sardinya (İÖ y. 9. yy) türleri olarak sınıflandırılır. Kolonilerde kullanılan Fenike yazısının üçüncü bir türü de, Kartaca'da İS 3. yüzyıla değin kullanılan Pön ve Yeni-Pön alfabeleridir. Pön alfabesi anıtlarda, Yeni-Pön alfabesiyse el yazısında kullanılmıştır.

Bütün çeşitleriyle Fenike alfabesi, Kuzey Sami alfabesinden yalnızca dışsal özellikleri bakımından farklılaşmıştır. Harflerin biçimleri, Fenike'de kullanılan alfabede çok az, Pön ve Yeni-Pön alfabelerinde ise oldukça değişmiştir. Bunun dışında Fenike alfabesi, yalnızca ünsüzlerin gösterildiği ve sağdan sola yazılan 22 harfli bir Sami alfabesi olma özelliğini korumuştur. Harflerin ses değerleri de, Kuzey Sami alfabesindekilerin aynısıdır. *Ayrıca bak.* Kuzey Sami alfabesi.

Fenike dili, Sami dillerinin Kuzey Merkez (ya da Kuzeybatı) öbeğine bağlı dil. Antik Çağda Suriye ve Filistin kıyılarında, Tsor (Yunanca Tyros; bugün Sur), Sidon (bugün Sayda), Gebal (Yunanca Byblos; bugün el-Cubeyl) ve komşu kentlerle Akdeniz'deki Fenike kolonilerinde konuşulmaktaydı.

İbraniceye ve Moabi diline yakındır. Bu dillerle birlikte Sami dillerinin Kuzey Merkez öbeği içinde Kenan alt öbeğini oluşturur. Fenike dilindeki çözülebilmiş en eski yazıtın İÖ 11. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. Fenike'den kalma en yeni yazıt ise, Aramcanın Fenike dilinin yerini almaya başladığı İÖ 1. yüzyıla aittir.

Fenike dili, Fenike'nin yanı sıra kolonilerin birçoğuna da yayıldı. Kuzey Afrika'daki Kartaca kentinde Fenike dilinin gelişmesiyle oluşan Pön dili, Kartaca İmparatorluğu'nun dili durumuna geldi. Gelişimi boyunca Berberilerin konuştuğu dilden etkilenen Pön dili, Kuzey Afrikalı köylülerce İS 6. yüzyıla değin kullanıldı.

Eski Yunan ve Latin edebiyatının yanı sıra Mısır, Akad ve İbrani dillerinde yazılmış metinlerde de Fenike dilinde sözcüklere rastlanır. Fenike dili, hepsi ünsüz 22 harften oluşan bir alfabeyle yazılır.

fenilalanin, en yaygın proteinlerin hidroliziyle elde edilen karışımlarda bulunan bir aminoasit. Ağırlıkça yüzde 9,6 oranda fenilalanin içeren insan hemoglobini bu bileşikçe en zengin kaynaklardan biridir. İlk kez 1881'de acıbakla fidelerinden elde edilen fenilalanin, kuşların ve memelilerin vücutlarında bireşimleyemedikleri, bu nedenle yiyeceklerden almak zorunda oldukları temel aminoasitlerden biridir. Buna karşılık mikroorganizmalar glikoz ve pirüvik asitten (karbonhidratların yıkım ürünleri) fenilalanini bireşimleyebilir.

fenilketonüri, FENİLPİRÜVİK OLİGOFRENİ olarak da bilinir, enzim eksikliği nedeniyle vücudun normal fenilalanin metabolizmasını yerine getiremediği kalıtsal hastalık. Bir aminoasit olan fenilalanin, sağlıklı bir vücutta, fenilalalin hidroksilaz denen özel bir enzimin katalizleyici etkisiyle başka bir aminoasit olan tirozine dönüştürülür. Fenilketonürili hastalarda bu enzimin iş görememesi nedeniyle, kan plazmasındaki beyin omurilik sıvısındaki ve idrardaki fenilalanin düzeyi yükselir; bazen idrara fenilalaninin normal olarak bulunmaması gereken metabolizma ürünleri de karışabilir. Dokularda biriken fenilalanin ve bu maddenin olağandışı metabolizma ürünleri çeşitli metabolizma süreçlerine karışarak, özellikle merkez sinir sistemini büyük ölçüde etkiler; bu etki mekanizması tam olarak bilinmemekle birlikte, sonuçta zekâ geriliği, sara nöbetleri ve elektroensefalogramda anormal beyin dalgalarıyla tanımlanan sinir sistemi bozukluklarına yol açar. Fenilketonürili çocuklarda sinir dokusunun yıkıma uğradığını gösteren ilk belirtiler genellikle çocuk dört-altı aylıkken ortaya çıkar. Dokularda fenilalanin birikmesi tirozin metabolizmasının normal işleyişini de engellediği için, bu metabolizmanın ürünü olan ve saç, göz, deri dokusuna rengini veren melanin pigmentinin oluşması azalır. Fenilketonürili hastaların genellikle sarı saçlı, mavi gözlü ve açık tenli olmalarının nedeni budur. Fenilketonüri, çekinik otozom bir genle aktarılır; bu çekinik genleri taşıyan ama hasta olmayan bir kadın ile bir erkeğin dört çocukları olursa, çocuklardan birinin fenilketonürili, ikisinin sağlam ama taşıyıcı, birinin de tümüyle sağlıklı olması beklenebilir. Yalnız fenilketonürili bebekleri değil, taşıyıcıları da saptama olanağı veren çok güvenilir testler geliştirilmiştir. Yeni doğan bebeklerin yaklaşık 10 binde birinin kanındaki fenilalanin miktarı normalin üstündedir; bunlardan yaklaşık üçte ikisinde klasik fenilketonüri tablosu gelişir ve tedavi edilmediğinde ağır zekâ geriliğine yol açar. Hastanın yaşam boyunca çok az miktarda fenilalanin içeren yiyeceklerle beslenmesi, bu aminoasidin vücuttaki düzeyini denetlemekte etkili olmaktadır.

fenilmetanol *bak.* benzil alkol

fenilpirüvik oligofreni *bak.* fenilketonüri

feniltiyokarbamit testi, PTC TESTİ olarak da bilinir, tiroit hormonuyla ters etkı yapan feniltiyokarbamit (PTC) ve benzeri maddelerin tadını algılayabilen kişileri saptamaya yarayan duyarlık testi. PTC'nin tadını algılayabilme yeteneği, bir çift alel genle denetlenen basit bir kalıtsal özelliktir; başat *T* geni bu tadı ayırt edebilme özelliğini, çekinik *t* geni ise ayırt edememe özelliğini aktardığından, genotipi *TT* ve *Tt* olan kişiler PTC'nin tadına duyarlı, genotipi *tt* olan kişiler duyarsızdır. Bununla birlikte kadınlardaki duyarlılık oranı daha yüksek olduğu için, bu özelliğin hormonlarca da denetlendiği sanılmaktadır. PTC duyarlılığının, tükürükteki ditiyotirozin düzeyini belirleyen kalıtım mekanizmasıyla da ilişki olabileceği ileri sürülmüştür.

Normal olarak yiyeceklerde PTC bulunmadığı, yalnız bazı besinlerde PTC ile aynı gruptan maddelere rastlandığı için, PTC'nin tadını alabilme yeteneğinin özel bir anlam taşımadığı düşünülebilir. Bununla birlikte, PTC'nin tadına duyarsız olan kişilerde, genellikle iyot eksikliğine bağlı bir tiroit bezi hastalığı olan guatra daha sık rastlanması, bu yeteneğin özel işlevini açıklayabilir; PTC ve aynı gruptan bileşikler de iyot bulunduğu için, bu tadı alabilme yeteneği değişik koşullarda bazen duyarlı, bazen duyarsız kişilere bir tür seçici üstünlük sağlayabilir. Hatta PTC'ye duyarlı kişilerin bu tadı veren birçok besini yemekten kaçınacağı, böylece kıtlık baş gösterdiğinde ya da ikisinin yiyecek seçme şansı olmadığı durumlarda PTC duyarlılığının bir dezavantaj olabileceği ileri sürülmüştür.

PTC testi uygulamaları özellikle, değişik toplumlarda ve değişik ırklarda PTC'ye duyarlı kişi sayısının büyük bir değişkenlik göstermesi nedeniyle önem taşır. Bu değişkenlik, tıpkı kan gruplarının dağılımı ve beta-aminoizobütirik asit atımındaki değişkenliklerde olduğu gibi, çeşitli insan toplulukları ve ırklar arasındaki ilişkileri belirlemek açısından fiziksel antropologlara yardımcı olur.

Fenland *bak.* Fens

Fenmen, Beatrice, eö APPLEYARD (d. 1913, Londra), İngiliz asıllı Türk bale dansçısı, koreograf. Türk balesinin gelişmesine eğitimci olarak önemli katkılarda bulunmuştur.

Ailesi 1915'te Maidenhead'e yerleşti. İlk dans derslerini buradaki La Roche dans okulunda alan Fenmen 1927'de Koreografi Sanatı Akademisi'ne girdi. 1930'da Vic-Wells Balesi'nin (bugün Kraliyet Balesi) kurucuları arasında yer aldı. 1931'de Association of Operatic Dancing'i (bugün Kraliyet Dans Akademisi) yüksek dereceyle bitirdi. 1931-36 arasında birçok ünlü balede solo rollere çıktı. 1936'da Markova-Dolin Topluluğu'na, 1939'da da Windmill Tiyatrosu'na başdansçı ve koreograf olarak katıldı. 1943'te katıldığı bir Ortadoğu turnesinde birçok kentte sahneye çıktıktan sonra 1945'te İngiltere'ye dönerek çeşitli müzikallerin ve revülerin koreografilerini hazırladı. 1948-51 arasında Roma'da Michele Galdieri'nin yanında başkoreograf olarak çalıştı. Bu çalışmalarıyla Maschero d'Argento Ödülü'nü kazandı. Türk hükümetinin 1948'de İstanbul'da Yeşilköy'de Dame Ninette de Valois'ya açtırdığı bale okulu 1950'de Ankara'ya taşınarak Devlet Konservatuvarı'nın bünyesine katılmıştı. Ertesi yıl Türkiye'ye giden Beatrice Appleyard bu bölümün başına getirildi. 1954'te Mithat Fenmen'le evlendi. Aynı yıl kocasıyla birlikte Fenmen Bale Stüdyosu'nu kurdu. 1963'te yeniden Devlet Konservatuvarı öğretim kadrosuna katıldı; 1975-76 arasında Bale Bölümü'nün başkanı olarak görev yaptı. Daha sonra emekliye ayrıldı. İngiltere ile Türkiye arasında bale alanında kültürel ilişkileri geliştirmesi ve Türk balesinin gelişmesindeki hizmetlerinden ötürü Fenmen'e M. B. E. (Member of the Order of the British Empire) nişanı verilmiştir. Fenmen, eğitimci olarak Türk balesine yaptığı büyük katkıların yanı sıra, Türkçe bir bale tarihi derlemesi de hazırlamıştır.

Fenmen, Mithat (d. 24 Ocak 1916, İstanbul - ö. 19 Ekim 1982, İstanbul), piyanist, besteci ve müzik öğretmeni. Beste çalışmalarından çok, piyanistliğe ve öğretmenliğe ağırlık vermiş, yerli ve yabancı pek çok

Fenmen
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

soliste eşlik etmiş, birçok Türk piyanistinin yetişmesinde emeği geçmiştir.

Midhat Paşa'nın büyük torunuydu. Müziksever bir aile içinde yetişti. Dokuz yaşında Inna d'Antonioni ile piyano çalışmaya başladı. 1929'da İstanbul Belediye Konservatuvarı'na girerek Cemal Reşit Rey'in öğrencisi oldu. 1932-35 arasında Adnan Hilmi Bozcalı'dan ders aldı. İlköğrenimini evde, özel derslerle yapan Fenmen, 1935'te Feyziati Lisesi'ni bitirdi. Öğrenciliği sırasında İstanbul'a gelen ünlü solistleri izlerken, bir yandan da yazışma yoluyla eğitim veren bir Fransız okulunun derslerini izleyerek armoni öğrendi. İlk konserini 19 yaşında Ankara Halkevi'nde verdi. 1935 sonlarında Paris'teki Müzik Öğretmen Okulu'nda Robert Casadesus'ün öğrencisi oldu, ertesi yıl Alfred Cortot'dan piyano ve Nadia Boulanger'den kontrpuan ve kompozisyon dersleri aldı. Bu okulu bitirdikten sonra Münih Devlet Konservatuvarı'nın kompozisyon sınıfına girdiyse de II. Dünya Savaşı başlayınca Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı. Ankara Devlet Konservatuvarı'na öğretmen oldu, 1951'de müdürlüğe atandı. 1954'te balerin ve koreograf Beatrice Appleyard ile evlenip bu görevinden ayrıldı. Eşiyle birlikte Fenmen Bale Stüdyosu'nu kurdu. 1957'de yeniden Devlet Konservatuvarı piyano öğretmenliğine ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (CSO) üyeliğine getirildi. Son konserini 1982'de verdi. 1949-53 arasında *Müzik Görüşleri* adlı dergiyi çıkaran Fenmen'in *Piyanistin Kitabı* (1947) ve *Nota Okuma Kitabı* (1953) başlıklı iki de kitabı vardır.

ÖNEMLİ YAPITLARI. Opus 1 *Soprano ile Klarnet İçin Üçlü* (1938, Paris), Opus 2 *Üfleme Çalgılar Dörtlüsü* (1938), *Piyano İçin İki Parça* (1940), Opus 3 *Orkestra İçin Bir Bölüm* (1943; Tevfik Fikret'in "Balıkçılar"ı üzerine), Opus 4 *Piyano ve Orkestra İçin Konçertino* (1944), Opus 5 *Tembel Ahmet* (1951; bale).

Fennoman hareketi, 19. yüzyıl Finlandiya tarihinde Fin dili ve edebiyatının gelişmesine katkıda bulunan ve Fincenin egemen azınlığın dili olan İsveççe ile resmen eşit konuma gelmesini sağlayan milliyetçi hareket.

Hareketin ilk yıllarında Fin dili ve edebiyatıyla uğraşmak üzere Cumartesi Derneği (1830) ve Finlandiya Edebiyat Derneği (1831) kuruldu. Daha sonra Elias Lönnrot'un *Kalevala* (1835) adlı destanıyla Fince çeşitli sanat ve bilim yapıtlarının yayımlanması, İsveççe yanlısı karşı harekete (Svecoman) Fin dilinin kültürel gelişme aracı olarak kullanılabileceğini kanıtladı.

Finlandiya'nın Rus Çarlığı'na bağlı olduğu bu dönemde Rus yetkililerinin Fennoman davasına yakınlık duyması, hareketin yüzyıl boyunca, özellikle de II. Aleksandr döneminde (1855-81) gelişmesine yardımcı oldu. 1863'te hareketin önde gelen temsilcilerinden Johan Vilhelm Snellman'ın ısrarıyla II. Aleksandr Fince konuşan halkın çıkarlarına ilişkin konularda Finceyi resmî dil ilan etti; 1883'e değin de yönetim ve hukuk dili olarak İsveççeyle eşit hale gelmesini buyurdu. 1902'de Rusların çıkardığı bir kararnameyle Fince konuşanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde Fince resmî dil ilan edildi.

fenobarbital, 1912'de kullanıma sunulan barbitürat grubundan ilaç. Tıpta sakinleştirici ve uyuşturucu olarak, özellikle de saradaki çırpınma nöbetlerini denetim altına almak için kullanılır. *Ayrıca bak.* barbitürat.

fenol, benzenin ya da başka bir aromatik bileşiğin halkasındaki karbon atomlarına bağlanmış bir ya da daha çok hidroksil grubunun (OH) varlığıyla nitelenen organik bileşiklerin ortak adı. Fenol terimi hem bu organik bileşikler sınıfının genel adı, hem de fenollerin en basit üyesi olan monohidroksibenzenin (C_6H_5OH) özel adıdır.

Fenoller, oda sıcaklığında ya renksiz bir sıvı ya da beyaz bir katı halinde bulunur. Tek hidroksil grubu içeren fenollerin (monofenol) kendine özgü yakıcı bir tadı vardır. Karbolik ya da fenik asit olarak da bilinen monohidroksibenzenin hoş ve tatlımsı bir kokusu olduğu halde, rezorsinol ve hidrokinon gibi iki hidroksilli fenoller (difenol) hafif kokulu, üç ya da daha çok hidroksil grubu içeren fenoller (polifenol) tümüyle kokusuzdur. Fenollerin erime ve kaynama noktaları ile yoğunlukları, türedikleri hidrokarbonlarınkinden oldukça yüksektir.

Fenoller yapısal olarak alkollere benzer; ama fenollerdeki hidroksil grubu alkollerdekinden daha güçlü biçimde kutuplanmış olduğundan, fenoller hidrojenle daha sıkı bağlar oluşturur. Bu nedenle fenollerin sudaki çözünürlüğü alkollerinkinden daha fazla, kaynama noktaları da daha yüksektir. Suda çözünme özelliği moleküldeki hidroksil sayısıyla birlikte artar. Fenollerin çoğu, oksijen içeren organik çözücülerde oldukça kolay, alifatik hidrokarbonlar gibi kutupsal olmayan çözücülerde ise güç çözünür. Fenollerin mikrop öldürücü ve antiseptik özelliği vardır. Monohidroksibenzen fenoller sınıfının en zehirli ve yakıcı üyesidir; hidroksil gruplarının sayısı arttıkça bileşik zehirleyici etkisini koruduğu halde yakıcılığını büyük ölçüde yitirir.

"Doğal" fenol ya da monohidroksibenzen kömürden, ağaç katranından, petrolden ya da bitkisel organik maddelerden damıtmayla elde edilir. Bu bileşiği ilk kez 1834'te Alman kimyacı Friedlieb Ferdinand Runge kömür katranından elde etmiş ve karbolik asit olarak adlandırmıştı. 1841'de Fransız kimyacı Auguste Laurent gene kömür katranından katışkısız fenolü damıtarak fenik asit adını verdi. I. Dünya Savaşı'na değin fenolün birincil kaynağı olarak önemini koruyan kömür katranı, giderek plastik sanayisinin en önemli hammaddesi durumuna gelen fenol gereksinimini karşılamaya yetmediğinden yerini bireşimsel üretim yöntemlerine bıraktı. 1960'ların ortalarında üretilen fenolün yüzde 95'i bireşimsel kökenliydi. Günümüzde, hepsinin başlangıç maddesi benzen olan üç temel bireşim yöntemi uygulanmaktadır: Benzenin sülfolanması, klorlanması ve propilenle alkillenmesi. En yaygın yöntem olan alkillemede ilk ara ürün olarak kumen (izopropilbenzen) oluşur. Daha sonra bu ara ürün bir baz eşliğinde kumen hidroperoksite yükseltgenir; bu bileşik bir asit yardımıyla parçalandığında fenol ve aseton elde edilir:

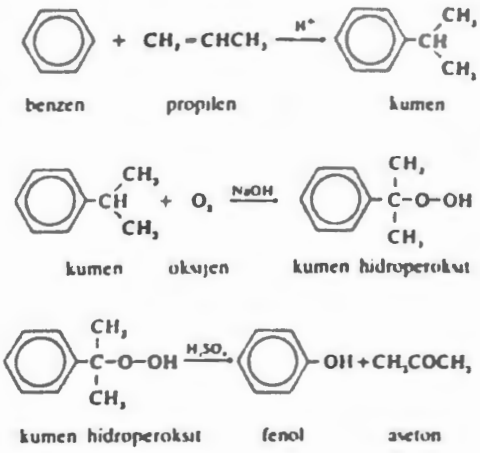

Fenoller ile alkoller arasındaki temel kimyasal farklılıklar fenollerin asit özelliği taşımasından ileri gelir. Nitekim fenoller bu özellikleri nedeniyle kuvvetli bazlarla tepkimeye girerek fenoksit, fenolat ya da fenat denen alkali metal tuzları oluştururlar. Fenoller, özellikle *orto* ve *para* konumlarında olmak üzere, kolayca alkillenirler. Benzenin basit bir türevi olan fenol oldukça kolay klorlanır, nitratlanır ve sülfolanır; iki ya da üç hidroksilli fenollere dönüştürmek üzere kolayca yükseltgenebilir. Bir katalizör eşliğinde hidrojenlendiğinde sikloheksanol ve sikloheksan verir. Fenolün en önemli tepkimesi, formaldehit ile yoğunlaşarak, fenolformaldehit reçineleri denen ve plastik gereçlerin yapımında çok kullanılan bireşimsel polimerleri oluşturmasıdır.

Fenolün yüzde 1 ya da yüzde 2'lik seyreltik çözeltileri tıpta kaşıntıya karşı ilaç olarak kullanılır. Derişikliği arttığında deri ve mukozayı çok tahriş ettiği, üstelik sinir sistemini etkileyen çok zehirli bir madde olduğu için, fenolün antiseptik olarak kullanımı

Tablo: Fenollerin Fiziksel Özellikleri

	formülü	erime noktası (°C)	kaynama noktası (°C)	yoğunluğu		formülü	erime noktası (°C)	kaynama noktası (°C)	yoğunluğu
Fenol	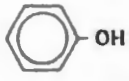	43	181,75	1,0576	Pirokateşol	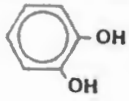	105	245*	1,1493 (21°)
o-Krezol	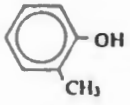	30,94	190,95	1,0273	Rezorsinol	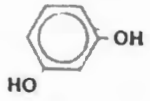	111	280	1,2717
m-Krezol	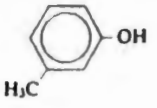	11,5	202,2	1,0336	Hidrokinon		173–174	285–287	1,328 (15°)
p-Krezol		34,8	201,9	1,0178	Pirogallol	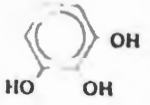	133	309	1,453 (4°)
2,3-Dimetilfenol	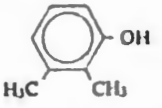	75	218	1,16	2-Naftol	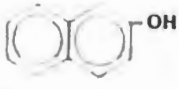	123	295	1,28

* 750 mm civa basıncında

büyük ölçüde azalmıştır. Deriden emilen, ağızdan alınan ya da buharları solunan fenolün düşük dozlarda bile olsa sürekli alınması kronik zehirlenmeye yol açar; ağızdan alındığında 10-15 gr fenolün yetişkinler için öldürücü doz olduğu saptanmıştır. 19. yüzyılda en çok kullanılan antiseptiklerden biri olan, hatta bütün dezenfektan maddelerin mikrop öldürücü gücü fenolünküyle karşılaştırılarak "fenol katsayısı" biçiminde saptanan bu bileşik, bugün mikrop öldürücü olarak yerini daha yüksek molekül ağırlıklı homologlarına ve türevlerine bırakmıştır.

Fenolün sanayideki kullanımı ise I. Dünya Savaşı yıllarında patlayıcı olarak kullanılan trinitrolu türevinin (pikrik asit) üretiminde başlangıç maddesi olduğu için önem kazanmıştır. 1930'larda bakalit gibi fenol-formaldehit reçinelerinin üretiminde fenol, sanayinin en önemli hammaddelerinden biri durumuna gelmiştir. Günümüzde de kimya ve ilaç sanayilerinde fenolden büyük çapta yararlanılır. Aspirin ve boyarmadde üretiminin hammaddesi olan salisilatlar (karboksifenol) fenolden elde edilir. Klorofenol ve türevleri mantarlar, bakteri ve zararlı otları yok etmek için kullanılır. Alkil fenoller deterjanların önemli bir grubunu oluşturur. Üretilen fenolün büyük bölümü naylon üretiminde kullanılan sikloheksanole ve epoksi reçinelerinin hammaddesi olan bifenol-A'ya dönüştürülür.

fenol-formaldehit reçinesi *bak.* bakalit

fenolftalein, asit-baz belirteci ve müshil olarak çok kullanılan, ftalein grubundan organik bileşik.

Asitli çözeltilerde renksiz olan fenolftalein, ortama bir alkali katıldığında, gene renksiz olan −1 değerli anyonlara dönüşür; alkali miktarı artırıldığında bu kez −2 değerli anyonlar oluşur ve çözelti mavimsi kırmızı bir renk alır. Çok kuvvetli alkali çözeltilerinde ise −3 değerli renksiz anyonlar oluştuğu için renk oluşumu bozulur.

Trifenilmetan boyarmaddeleri sınıfından olan fenolftaleini ilk kez 1871'de Alman kimyacı Adolf von Baeyer bireşimlemiştir. Bu bileşiği, fenol ve ftalik anhidritin sülfürik asit ya da çinko klorür eşliğinde tepkimesiyle elde eden Baeyer'in yönetimi bugün de uygulanmaktadır.

Fenollosa, Ernest F(rancisco) (d. 18 Şubat 1853, Salem, Massachusetts, ABD - ö. 21 Eylül 1908, Londra), ABD'li Doğubilimci ve eğitimci. Japonya'da geleneksel sanatların korunmasına önemli katkıları olmuştur.

Harvard Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji eğitimi gören Fenollosa, okulu 1874'te bitirdi. 1878'de, Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde ders vermekte olan ABD'li zoolog ve Doğubilimci Edward Sylvester Morse'un çağrısı üzerine Japonya'ya giderek siyaset bilimi, felsefe ve ekonomi dersleri vermeye başladı. Meici Restorasyonu'nun ilk dönemlerine rastlayan bu yıllarda, Japonya'daki modernleşme çabaları, geleneksel sanatların göz ardı edilmesine yol açmıştı. Harvard'daki öğrencilik yıllarında resme ilgi duyan Fenollosa burada geleneksel Japon sanatlarının konularını ve tekniklerini öğrendi; çok geçmeden de bu sanatların korunması için çalışmalara başladı.

1881'de Tokyo'da Japon sanatından bir kesitin sunulduğu bir sergi için parasal kaynak sağladı; ertesi yıl da "Bicutsu şinsetsu" (Gerçek Sanat Kuramı) adlı ünlü konferansını verdi. Japon sanatına yaklaşımı Kano Hogai ve Haşimoto Gaho gibi ressamların ilgisini çekti; büyük ölçüde Fenollosa'dan esinlenen bu iki ressam, Japon resim okulunun yeniden canlandırılmasına öncülük ettiler. Bu dönemde Japon *No* tiyatrosu konusunda da çalışmaya başlayan Fenollosa, kısa süre içinde 50'ye yakın metni İngilizceye çevirdi ve bu geleneksel sanat dalının modernleşme hareketlerinden korunmasında önemli rol oynadı. Çalışmaları, gezileri ve önce Japonca daha sonra Çincede kazandığı akıcı konuşma yeteneği sayesinde Budacı rahipler ve öğretmenlerle ilişki kurdu. 1880'lerde Budacı oldu.

Japon hükümeti, Fenollosa ile sanat eleştirmeni arkadaşı Okakura Kakuzo'yu güzel sanatların öğretilmesi ve sanat yapıtlarının korunması konusunda çalışmalar yapmak üzere 1886'da Avrupa'ya gönderdi. Fenollosa daha sonra, bir süre kalmak üzere ABD'ye gitti. Bu yolculuğa çıkmadan önce, Fenollosa'ya "Halkıma kendi sanatını tanımasını öğrettin" diyen İmparator Meici, onu bu sanatı Amerikalılara da öğretmekle görevlendirdi. Fenollosa, Tokyo'ya döndükten sonra Tokyo Güzel Sanatlar Okulu'nun kurulmasına (1887) katkıda bulundu. Ayrıca, tapınakların ve kutsal mekânların barındırdıkları sanat hazineleriyle birlikte korunması için bir yasa tasarısı hazırlanmasına yardımcı oldu. Bir süre sonra ABD'ye döndü ve 1890'dan başlayarak beş yıl boyunca Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nin Doğu sanatları bölümünü yönetti; müzede, önceleri Fenollosa'ya aitken daha sonra sattığı yaklaşık bin resimden oluşan büyük bir koleksiyon da bulunuyordu. Fenollosa bu görevi sırasında imparatorun isteklerini dikkate alarak Doğu sanatlarının ABD'de tanınması için çalıştı. 1893'te *East and West: The Discovery of America and Other Poems* (Doğu ve Batı: Amerika'nın Keşfi ve Öteki Şiirler) adlı yapıtını yayımladı. 1896'da kısa bir süre için, 1897'de ise daha uzun süre kalmak üzere iki kez Japonya'ya gitti. Ama geçen zaman içinde, pek çok Japon araştırmacı Japon sanat mirasının kendi denetimleri altında korunması gerektiğini savunmaya başlamıştı. Bu yüzden Fenollosa, Japon akademik kuruluşları tarafından biraz soğuk karşılandı ve ona yalnızca İmparatorluk Öğretmen Okulu'nda İngilizce öğretmenliği önerildi. Bu durumdan rahatsız olan Fenollosa, 1900'de ABD'ye döndü ve Columbia Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

1908'de dördüncü kez Japonya'ya gitmek üzere yola çıktı; ama daha yoldayken, Londra'da öldü. Külleri Japonya'ya götürülerek Kyoto'daki Miidera Tapınağı'na gömüldü; bir dağın yamacında yer alan bu güzel manzaralı tapınak, Fenollosa'nın Japonya'da en sevdiği yerlerden biriydi. Fenollosa, ölümünden önce iki ciltlik başyapıtı *Epochs of Chinese and Japanese Art*'ın (Çin ve Japon Sanatında Dönemler) ilk taslağını tamamlamış, ama pek çok ressam ve tapınak adı eksik kalmıştı. Karısı, kitaptaki hataların düzeltilip eksik bırakılmış konuların tamamlanmasını üstlendi ve kitabı 1912'de yayımladı. Fenollosa'nın erken dönem Çin şiiri ve Japon *No* tiyatrosu ile ilgili çevirilerinin büyük bölümü ise karısı tarafından Ezra Pound'a verilmişti. Pound'un İngiliz şiir biçimine göre yeniden düzenledikten sonra, 1915-17 arasında yayımladığı bu çalışmalar büyük övgü topladı. Fenollosa üzerine başlıca yapıtlar, Van Wyck Brooks tarafından yazılan ve Fenollosa'nın Japonya'da geçirdiği yılları kapsayan *Fenollosa and His Circle* (1962; Fenollosa ve Çevresi) ile Lawrence W. Chisholm'un, kapsamlı bir yaşamöyküsü çalışması olan *Fenollosa: the Far East and American Culture* (1963; Fenollosa: Uzakdoğu ve Amerikan Kültürü) adlı yapıtıdır.

fenolsülfoftalein testi, PSP TESTİ olarak da bilinir, böbreklerden geçen toplam kan akımını saptayarak böbreklerin çalışmasını değerlendirmeye yarayan klinik inceleme ve tanı yöntemi. Kırmızı bir boyarmadde olan fenolsülfoftaleinden (PSP) belirli bir miktar damar içine şırınga edildikten sonra, belirli zaman aralıklarıyla idrardaki PSP miktarı ölçülür. Tanı açısından en önemli ölçüm, boyanın verilmesinden 15 dakika sonra idrarla atılan PSP miktarıdır (normal olarak, verilen ölçünün yaklaşık yüzde 35'i); çünkü hastalıklı bir böbrek bile daha uzun sürede kandaki PSP'yi süzerek vücuttan atabilir. Kronik böbrek hastalıklarının çoğunda PSP atımı azalırken, bazı karaciğer bozukluklarında artabilir. *Ayrıca bak.* böbrek testleri.

fenomen (Yunanca *phainomenon*: "görünüş"), GÖRÜNGÜ olarak da bilinir, felsefede, algılanan ya da gözlenen herhangi bir nesne, olgu ya da olay. Genellikle zihinsel kavrayışın değil, görme, işitme vb duyuların konusu olan nesneler fenomen olarak adlandırılır. Yunanca *phainesthai* (benzemek ya da görünmek) fiili, algılanan nesnenin göründüğünden farklı olup olmadığına işaret etmez. Örneğin, Aristoteles etiğinde yer alan "görünen iyi", gerçekte iyi olsa da, olmasa da insana iyi görünendir. Daha sonraki Yunanlı filozoflar gözlenmiş olgular (fenomenler) ile bunları açıklamaya yönelen kuramları birbirinden ayırmışlardır. 17. yüzyılda doğal fenomenleri (örn. magnetizm) açıklamaya çalışan bilim adamlarının benimsediği bu tutum, günümüzde de sürdürülmektedir.

Ortaçağ Hint düşüncesinde, özellikle de Şankara'nın (ü. 700-750) Advaita (Sanskrit dilinde "tekçilik") felsefesinde sonlu fenomen dünyası, değişmeyen sonsuz gerçekliğin (Brahman) bir yanılsaması, hayali görünüşü (*maya*) olarak kabul edilir. Çağdaş felsefe görüşlerinde ise herhangi bir yargıya varmadan duyular tarafından anında kavranan nesnelere zaman zaman fenomen denir. Ama, filozoflar daha çok duyu verisi ya da benzer başka ifadeleri tercih ettiklerinden fenomen genellikle teknik bir terim olarak kullanılmaz. Buna karşılık aynı kökten gelen fenomenalizm ve fenomenoloji gibi terimler benimsenmiştir. Sözcüğe özel bir anlam yükleyen Kant, *Erscheinung* (görünüş) ile *phainomenon* terimlerini zaman zaman eşanlamlı kullanmıştır. Kant'a göre fenomen, algılanabilir dünyanın sınırları içinde, töz ve nedensellik kategorilerinin aracılığıyla bir nesne haline gelen yalın duyu verisidir. Bunun karşısında ise, kavranabilir dünyanın sınırları içinde, kategorilerin uygulanamadığı "kendinde şey" (Almanca *Ding an sich*) yani *noumenon*(*) vardır.

fenomenalizm, GÖRÜNGÜCÜLÜK olarak da bilinir, felsefede, maddi nesnelere ilişkin önermelerin, gerçek ya da olanaklı duyumlara, duyu verilerine ve fenomenlere indirgenebileceğini ileri süren görüş. Bu görüşe göre, maddi nesneler, insanların duyumla algıladıkları görüntülerin ardında yatan gizemli şeyler değildir. Yoksa maddi dünya bilinemez, madde terimi de duyu deneyimlerine atıfta bulunularak tanımlanmadıkça kavranamazdı. Dolayısıyla maddi bir nesneden ancak çok geniş bir duyum olanakları sistemine atıfta bulunarak söz edilebilir. Nesne gözlendiğinde, bu olanaklardan bir bölümü gerçekleşir, ama hepsi gerçekleşmez. Gözlenmeyen maddi nesnelerde ise hiçbiri gerçekleşmez. Fenomenalistlere göre böylelikle, duyular aracılığıyla çözümlenen madde kavramına bir "deneysel ön değer" verilebilir.

Fenomenalizme karşı çıkan bazı filozoflar, bütün maddi nesne ifadelerinin gerçek ve olanaklı deneyimler açısından çözümlenmesinde hipotetik önermeler bu kadar önemli bir rol oynarsa, bu tür ifadeleri, bir çözümlemeyi döngüsel hale getiren "eğer...ise" cümlelerinde kullanmaktan kaçınmanın zorlaşacağını ileri sürer. Daha da önemli ikinci bir itiraz ise, maddi nesneler ile ilgili kategorik önermelerin (örn. "Yan odada yangın var") "eğer ... ise" biçimindeki hipotetik önermelerle eksiksiz çözümlenebileceğine inanmanın zor olduğu yolundadır; bir başka deyişle, gerçekte olan şeylere ilişkin bir önermenin, belirli (var olmayan) koşullar gerçekleştiğinde ne olacağı ile ilgili önerme kümelerine indirgenebileceğine inanmak zordur.

fenomenoloji, GÖRÜNGÜBİLİM olarak da bilinir, felsefede, bilinç verilerinin doğrudan incelenmesiyle elde edilmiş ve somut deneyim konusu olmuş fenomenlere, nedensel açıklamalara ilişkin kuramlardan ve incelenmemiş önkabullerden bağımsız yaklaşma yöntemi. 20. yüzyılın başlarında, fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'in çalışmaları sonucunda, gözleme ağırlık veren deneycilik ile us ve kurama ağırlık veren usçuluk arasındaki karşıtlık bir ölçüde giderilmiş, Immanuel Kant'ın transandantal felsefeyle bu iki akım arasında kurduğu bağ yenilenmiştir.

Husserl'in biçimlendirdiği fenomenolojik yöntemin ilk adımı fenomenolojik indirgeme ya da *epokhe*'dir(*). *Epokhe*, zihinsel edimlerin, bu edimlerle ya da dünyadaki nesnelerin varoluşuyla ilgili kuram ve önkabullerden bağımsız betimlenmesini olanaklı kılar. Fenomenoloji, psikolojinin tersine, zihinsel edimlerin nedenlerini, sonuçlarını ve bu edimlere eşlik eden fiziksel unsurları dikkate almaz. Ama bu süreçte nesneler bütünüyle de ortadan kalkmaz; çünkü Husserl, Franz Brentano'nun, her zihinsel edimin bir nesneyle ilgili olduğunu belirtmek amacıyla kullandığı "yönelmişlik" (*intentionalität*) kavramını geliştirir. Yönelinen nesne, her zaman gerçek bir varlık olmayabilir; ejderhaların varlığına inanılabilir ya da pembe fareler düşlenebilir; nesne, "gerçekdışı" olabilir. Dolayısıyla zihinsel edimlerin betimlenmesi, nesnelerinin betimlenmesini de içerir ama bu nesneler, var oldukları varsayılmaksızın yalnızca birer fenomen olarak betimlenir.

Fenomenolojik yöntemin ikinci adımı, eidetik indirgemedir(*). Bu adım, bir nesnenin *eidos*'unu (Yunancada "biçim") sezebilmeye, o nesneyi olasılıklar ve rastlantılar dışındaki değişmez özyapısı içinde kavramaya olanak verir; böylece yalnızca belirli bir zihinsel edimin değil, onunla karşılaştırılabilir her türlü edimin *eidos*'u sezilebilir. Örneğin, görülen her nesnenin bir rengi, uzamı ve biçimi olmalıdır. Eidetik indirgeme yalnızca duyusal algının ve nesnelerinin incelenmesinde değil, matematiksel nesnelerin, değerlerin, ruhsal durumların ve arzuların incelenmesinde de kullanılabilir.

Fenomenolojik yöntem, nesnelerin bilinişi sırasında bu nesnelerin kurulduğu ya da inşa edildiği süreçleri de dikkate alır. Örneğin bir ağacın görülmesi sırasında, ağacın değişik zamanlarda, değişik açılardan ve değişik uzaklıklardan görülmesiyle çok çeşitli görsel deneyimler edinilir, ama görülen şey gene de tek bir kalıcı nesne olarak algılanır.

Husserl, ilk yazılarında, nesnelerin zihinsel edimlerden bağımsız var olduğu konusunda ciddi bir kuşku duymuyordu. İndirgeme yalnızca, nesneler üzerinde fenomenler olarak odaklaşmanın bir aracıydı. Ama Husserl daha sonra "transandantal fenomenolojik indirgeme" kavramını ortaya attı. Bu indirgemenin amacı, sıradan bilinçliliği belirleyen fenomenal benlikten (ego) farklı olan transandantal benliği (ego) bulup çıkarmaktı. Husserl bu aşamada ilk dönemlerindeki gerçekçilik eğiliminden uzaklaşarak bir tür Kantçı idealizme yöneldi. Benlik nesnelere yalnızca erişebilmekle kalmıyor, nesnelerin algılanan niteliklerini de oluşturuyordu; dolayısıyla nesneler benliğe bağımlıydı. Husserl, bu yaklaşımın, nesnelerin insan bilincinden bağımsız biçimde var olduğu ve eşit konumda çok sayıda ayrı "ben" bulunduğu yönündeki (kendisi de bir fenomen olan) yaygın inanç dolayısıyla yol açtığı sorunlarla sürekli uğraştı. Bu çalışmaları sonucunda, dünyanın tek bir benlik için değil, bir benlikler topluluğu için var olduğu görüşüne ulaştı. Öyleyse fenomenolojinin görevi, bu ortak deneyimi ve özsel yapılarını araştırıp betimlemek oluyordu. Husserl'in başlangıçta bilimsel bilgiye duyduğu ilgi, yaşanmış deneyimler dünyasını belirten *Lebenswelt* (yaşam evreni) kavramında kendini gösterdi; bilim dünyasının sonul kaynağı *Lebenswelt*'ti.

Husserl'in kuramı ve yorumları bugün de tartışmalı olmakla birlikte, özellikle kara Avrupa'sında yaygın ve çok yönlü etkide bulunmuş, felsefecilerin yanı sıra psikolog ve sosyologları da etkilemiştir. Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre ve Maurice Merleau-Ponty gibi varoluşçular, felsefenin bir bilim olarak görülmesi, bilgi felsefesine ağırlık verilmesi, *epokhe*, transandantal benlik gibi yaklaşımları benimsememekle birlikte, kendilerini fenomenoloji akımı içinde saymışlardır. Bu felsefeciler, *Lebenswelt* kavramı dolayısıyla Husserl'e yaklaşmakla birlikte, genellikle bilgiden çok eylemle ilgilenmişlerdir.

fenotip, bir canlının ana babasından aldığı bütün kalıtsal özellikleri (genotip) ile çevre koşullarının etkisinden kaynaklanan biçim, büyüklük, renk ve davranış gibi görünür özelliklerinin tümü. Dış görünümü birbirine benzeyen bir canlı grubunun ortak fiziksel özellikleri de bazen fenotip olarak adlandırılır. Çevre koşulları, bütün bireylerde gizil olarak var olan bazı özelliklerin dışavurumunu kolaylaştırabilir. Bir canlının yaşamı boyunca değişen çevre koşullarına ve yaşlanma sonucunda ortaya çıkan fizyolojik ve yapısal değişikliklere bağlı olarak bireyin fenotipi sürekli değişebilir.

Değişik biyolojik ve fiziksel koşullar kalıtsal özelliklerin gelişmesini etkilediği gibi (örn. canlının boyutlarının beslenmeye bağlı olarak değişmesi) benzer genotiplerin dışavurumunu da değiştirir (örn. ikizlerin ayrı aile ortamlarında yetişmesi). Bazı kalıtsal özellikler gizil, çekinik ya da baskılanmış genlerle aktarıldığı için, bireyin genotipinde var olan tüm kalıtsal özellikler fenotipte ortaya çıkmaz. *Ayrıca bak.* genotip.

fenotiyazin, veteriner hekimlikte yaygın olarak kullanılan solucan düşürücü ilaç. Fenotiyazin, sığır, at, kümes hayvanları, koyun ve domuzlardaki asalakların çoğuna karşı etkili olan organik bir bileşiktir. Son derece zehirli olan ve insanlarda kullanımına izin verilmeyen bu ilaç kedi ve köpekler üzerinde etkisizdir. Fenotiyazinden yatıştırıcı etkili pek çok ilaç üretilir.

Fenrir, FENRISULFR olarak da bilinir, İskandinav mitolojisinde canavar kurt. Şeytani tanrı Loki ile dişi bir dev olan Angerboda'nın oğludur. Fenrir'in gücünden korkan ve ondan yalnızca kötülük beklenebileceğini bilen tanrılar, onu bir kedinin adımlarının sesinden, bir kadının sakalından, balık nefesinden ve başka bazı gizli unsurlardan yapılmış sihirli bir zincirle bağlarlar. Fenrir, zincirin bağlanması sırasında tanrı Tyr'in elini ısırır. Bunun üzerine ağzına bir kılıç tıkılır ve bir kayaya bağlanır. Efsaneye göre Ragnarök'e (Tanrıların Sonu) ulaşıldığında, Fenrir zincirlerini kırarak tanrılara saldıracaktır. Efsanenin bir başka biçimine göre de güneşi yok edecek ve Ragnarök'te tanrı Odin'le savaşarak onu yutacaktır. Bunun üzerine Odin'in oğlu Vıdar bir anlatıma göre kurdun kalbine hançer saplayarak, bir başka anlatıma göre de ağzını parçalayarak babasının öcünü alacaktır. 10. ve 11. yüzyıl Norveç ve İzlanda şiirinde Fenrir önemli bir yer tutar ve serbest kalacağı günden kaygıyla söz edilir.

Fens, FENLAND (İngilizcede "turbalık arazi"), olarak da bilinir, İngiltere'nin doğusunda, ıslah edilmiş bataklık bölge. Yüzölçümü yaklaşık 40.100 km²'dir. Lincoln ve Cambridge arasında, kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Bölgede akan Witham, Welland, Nen ve Ouse ırmakları, Linconshire'la Norfolk arasında bulunan ve Kuzey Denizinin girintisi olan Wash Koyuna dökülür. Ama doğal akaçlama, büyük ölçüde yerini yapay kanallara bırakmıştır. Bölge eskiden, büyük bölümü sular altında bulunan bir kıl ovasıydı ve üstünde en önemlisi Ely olan adacık biçiminde hafif yükseltiler vardı. Havzanın giderek tortullarla dolması sonucunda, Wash da daha geniş bir girintı olarak bugünkü görünümünü aldı. Wash'un çevresinde denizin taşıdığı millerden ve kilden oluşan bir kuşak bulunur. Kuşağın güneyindeki bölgenin büyük bölümü kara turba ile kaplıdır. Bölgenin kurutulmasına başlanmadan önce çok daha kalın olan turba katmanının kalınlığı, bugün birkaç cm'den 3 m'ye kadar değişir.

Romalılar hem bölgedeki adacıklarda, hem de milli topraklarda tarım yapardı. Daha sonraki Anglosakson döneminde ise Fens, pek az nüfus barındıran bir ölü bölge durumuna geldi. Ortaçağ boyunca yer yer yerleşime rastlanmakla birlikte, 17. yüzyıl ortalarına değin turbalıklara dokunulmadı. Bu tarihte Bedford 4. kontu, güney turba alanının kurutulması için Felemenkli mühendis Cornelius Vermuyden'i görevlendirdi; alan sonradan Bedford Düzlüğü olarak anıldı. Bu dönemde yapılan kanalların en önemlisi Eski Bedford Irmağıdır. Kanallarla akaçlama yerine pompalama yoluyla akaçlama sağlayan yel değirmenlerinin kullanılmaya başlamasıyla kurutulmuş bataklıkların çoğunun yeniden taşkına uğraması önlendi. 1810'dan başlayarak yel değirmenlerinin yerini buharlı pompalama istasyonları aldı. Yörede bugün, o dönemden kalma birkaç yel değirmeni bulunmaktadır. Pompalama artık dizel motorlarıyla yapılmaktadır; ama yıllardır, kurutulmuş olan alçak toprakların daha yüksekten akan ırmağın sularıyla taşkına uğramasının önüne geçilememiştir. Mart 1947'de bazı setlerin yıkılması, çevreye zarar veren taşkınlara yol açmıştır.

Fens bugün artık İngiltere'nin en verimli ekilebilir alanlarındandır. Yalnızca buğday gibi geleneksel ürünler değil patates, çiçek, meyve ve sebze de yetiştirilmektedir. Birkaç turbalık alan günümüze değin gelmiştir. Bunlardan ikisi, az bulunur bitki ve böcekleri barındırmasıyla önem taşıyan doğal parklardır. Bölgenin doğu sınırındaki Wicken Fen'in yüzeyi hâlâ bitişik turbalıklardan yaklaşık 1 m yukarıda bulunan sularla kaplıdır; burası, Fens'in Vermuyden'den önceki durumuna benzemektedir.

fensiklidin, PCP ya da MELEK TOZU olarak da bilinir, anestezik özelliği de olan varsanı (halüsinasyon) yaratıcı madde. Kimyasal adı 1-(1-fensikloheksil) piperidin olan bu bileşik ilk kez 1956'da Detroit'teki Parke Davis Laboratuvarları'nda, anestezik olarak üretildi. 1960'ların başında insanlar üzerinde yapılan klinik deneyler sonucunda, kişide kendini algılama ve yönelme bozukluklarından, önceden kestirilemeyen çeşitli ruhsal bozukluklara varıncaya kadar ağır yan etkiler yaptığı anlaşılınca, insanlarda anestezik olarak kullanımına izin verilmedi. Bugün veteriner hekimlikte kullanılan bu maddenin üretimi oldukça kolay, maliyeti de düşük olduğundan, 1960'ların ortalarında yasadışı fensiklidin ticareti başladı ve 1970'lerin ikinci yarısında bu bileşiğin kullanımına bağlı intihar, cinayet ve şiddet olayları ürkütücü boyutlara ulaştı.

Öbür varsanı yaratıcı ilaçlar gibi fensiklidin de kişide fiziksel bağımlılık yaratmaz. Düşük dozlarda kullanıldığında toksik etkileri LSD'ninkine benzerse de, şiddete yönelik psikoz tabloları fensiklidine özgüdür. Fensiklidin kullananlarda duygusal değişkenlik, taşkın bir sarhoşluk hali, hareketlerde eşgüdüm bozukluğu ve çoğu kez ağrıya duyarsızlık görülür; ayrıca kan basıncı ve derin kiriş-kas refleksleri artar. Yüksek dozlarda alındığında çok zehirli olan fensiklidin çırpınmalara (konvülsiyon) ve komaya yol açabilir.

İlaç, toz haline getirildikten sonra maydanoz, nane, tütün ya da esrarla karıştırılarak sigara gibi içilir; bir sıvıda eritildikten sonra maydanoz ya da nane yapraklarına püskürtülerek yendiği de olur, ama damardan şırıngayla kullanımı çok enderdir. Fensiklidinin etkileri bireyin duyarlılığı, ruh hali, ilacın dozu ve bulunulan ortam gibi çeşitli değişkenlere bağlıdır. İlacın alınmasından 1-2 saat sonra başlayan belirtiler genellikle 4-6 saat kadar sürer. Sürekli kullananlarda yönelme, bellek, görme ve konuşma bozuklukları gözlenmiştir.

fentanil, N-(1-FENETİL-4-PİPERİDİL) PROPİONANİLİT olarak da bilinir, tıpta uyuşturucu ve ağrı kesici olarak kullanılan bireşimsel ilaç. Uyuşturucu etkisi morfininkinden 50-100 kat daha güçlü olan fentanilin sitrat tuzu (fentanil sitrat) bazen güçlü bir yatıştırıcıyla karıştırılarak damar ya da kas içine şırıngayla verilir. İlacın ağrı kesici etkisi kısa sürelidir.

Fenton, Roger (d. 1819, Heywood, Rochdale yakınları, Lancashire - ö. 8 Ağustos 1869, Londra), özellikle Kırım Savaşı'nı (1853-56) görüntüleyen fotoğraflarıyla ünlü İngiliz fotoğraf sanatçısı. Daha önce, Victoria döneminin en gözde türleri olan ölüdoğa ve manzara alanlarındaki üstün nitelikli fotoğraflarıyla tanınmış olan Fenton'ın Kırım Savaşı fotoğrafları, o zamana değin yapılmış, bir savaşı belgeleyen geniş kapsamlı ilk fotoğraf çalışmasıdır.

Fenton, Kırım'a 1855 kışında İngiliz hükümetinin resmî fotoğrafçısı olarak gönderildi. Bu görevi almasında, Londra'daki Fotoğraf Derneği'nin (sonradan Kraliyet Fotoğraf Derneği) kurucusu (1853) ve ilk onursal sekreteri olarak hükümet çevreleriyle kurduğu ilişkilerin de etkisi vardı. "Hecla" adlı gemiyle Kırım'a giden Fenton ve yardımcısı Marcus Sparling, karanlık odalarını bir at arabasında kurdular. O dönemde geçerli olan yaş kolodyum yöntemini kullanarak aşağı yukarı 360 savaş fotoğrafı çektiler. Ama hükümeti temsil etmeleri nedeniyle, bakışları da savaşın yalnızca "kabul edilebilir" yönlerini görmekle sınırlı, yanlı bir bakıştı. Örneğin, olumlu bir havada aktardıkları Hafif Süvari Tugayı'nın hücumu, aslında büyük bir başarısızlıktı. Bu nedenle fotoğrafları savaşın gerçek yüzünü yansıtmaktan uzaktı.

İngiltere'ye döndükten sonra Fenton'ın fotoğrafları hem Londra'da, hem de Paris'te sergilendi ve ilgiyle karşılandı. Bazı unutulmaz fotoğraflarının ağaç baskıları *Illustrated London News*'ta yayımlandı.

feodal mahkeme *bak.* derebeylik mahkemesi

feodalizm, özgün, sınırlı ve bazı tarihçilerce hâlâ kullanılan anlamıyla doğrudan doğruya ortaçağ Avrupa'sının siyasal rejimi ve toprak tasarrufu sistemi; daha yeni bir yoruma göre, bağımlı küçük köylü üretiminden artırürünün piyasa dışı mekanizmalarla bir toprak beyliği sınıfına ve/ya da devletine aktarılmasına dayalı bir kapitalizm öncesi üretim tarzı ve bu temelde yükselen sosyal düzen. Marksizmin etkisini taşıyan ikinci yorum, feodalizmin, yaşam tarzı yiyecek toplayıcılık tarafından belirlenen kabile toplumu ile temelleri 19. yüzyılda atılan çağdaş sanayi toplumu arasında yer alan çok yaygın, neredeyse evrensel bir aşama olarak görülmesine yol açar. Feodalizm konusundaki tartışmaların ana ekseni ve örgüsünü, bu evrenselci yorum ile Avrupa-merkezli ilk yorum arasındaki farklılıklar belirler.

Kavramın tarihçesi. İki yorum arasındaki farklılaşmanın kaynağında, çağdaş tarih biliminin 16-19. yüzyıllar arasında Avrupa'da, Avrupalı düşünürler elinde biçimlenmiş olması yatar. Bu nedenle, tarih biliminin avadanlığındaki pek çok terim Avrupa dillerinden seçilmiş ve oluşturulan kategoriler Avrupa'nın kendi tarihsel deneyimine dayalı malzemeler ile doldurulmuştur. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa dışındaki bölgelerin ve halkların tarihinin dünya tarihine entegrasyonu sonucu, bu kategoriler giderek zorlanmış ve yetersiz hale gelmiştir. Bir başka önemli nokta da, devlet, egemen sınıf, kamu kurumları ve bunların hukuksal biçimleri ile başlayan tarihçiliğin, çok sonraları sosyoekonomik süreç ve gerçekliklere, tabandaki kitlelere ve doğrudan üreticilere yönelmiş olmasıdır.

Feodalizm kavramının ilk kez 16. yüzyılda Fransız hukuk ve kurum tarihçilerinin, kendi dönemlerinin hukuk yapısının temelindeki ortaçağ katmanını açıklamak için ortaya attıkları *ius feodale* (feodal hukuk) deyiminden başlayıp biraz daha geniş kapsamlı, ama hâlâ siyasal nitelikteki *feodalite* deyiminden geçerek Fransızca *feodalisme* ya da İngilizce *feudalism* biçimine ulaşması, bu ikili evrimi yansıtır. Nitekim, sözcüğün kökeninde, eski Yüksek Almancada "büyükbaş hayvan", giderek "servet", "mülk", "geçimlik" ya da "dirlik" anlamlarını yüklendiği kabul edilen *fihu* ya da *fehu*'dan hareketle, ortaçağ Latincesinde "hizmet karşılığı bağışlanmış mülk" anlamında kullanılan *feodum* ya da *feudum* (Fransızca *fief* ya da *fe*) yatar. Senyörlerce *fief*(*) olarak bağışlanan toprağın (ve bazen öteki gelir kaynaklarının) belirli bir hizmet yükümlülüğü ve kişisel bağlılık karşılığında vasallar tarafından tasarruf edildiği bir toprak tevcihleri, mevkiler ve mertebeler hiyerarşisinin yanı sıra, bu merdivenin basamakları arasındaki ilişkilerin bağıtsal niteliği de, anlatılmak istenen gerçekliğin başlıca özelliği olarak vurgulanır. Başka bir deyişle, senyör ile vasalı arasındaki bağın karşılıklı bir sözleşmeye dayalı niteliğinin netleşmesiyle belirlenen bu "feodo-vasalitik" ilişkiler feodalizmin özü ve esası sayılır. Dolayısıyla, kavramı hemen tümüyle Batı Avrupa ile sınırlamak, hatta "klasik tip" olarak yalnızca Frank devletlerinin Karolenj hanedanı evresini kabul etmek eğilimi doğar. Bu aşamada Batı Avrupa'da askeri ya da sivil resmî işlevler soyut bir devlet ya da kamu hizmeti kavramıyla davranan görevlilerce değil, süzerenlerine özgürce benimsedikleri kişisel bir yükümlülükle bağlanmış *fief* sahiplerince yerine getirilirdi. Bu toprak beyleri kolluk, yargı, vergilendirme gibi konularda, kendi malikânelerinde yaşayan köylüler üzerinde çok geniş yetkilerle donatılmıştı. Bu nedenle, ademimerkeziyet ya da egemenliğin ve erkin bölünmesi, feodal bir yönetim tarzının vazgeçilmez nitelikleri arasında sayılır. (Feodalitenin Türkçede derebeylik deyim ya da kavramı ile karşılanmak istenmesi de bu anlayışın ürünüdür.) Başka *fief* dağıtım sistemleri ve içerdikleri toplumsal ilişkiler, bu "mükemmel" modelden ayrıldıkları ölçüde, en iyi olasılıkla türevsel sayılır. Karolenj feodalitesinden doğdukları kesinlikle gösterilemeyenler ise hemen tümüyle feodalite kategorisinin dışına atılır. Feodal kurumların açıklanmasında genel ve ortak maddi belirlenimlerden çok, hukuksal soykütüklerinin öne çıkarılması bu yaklaşımın bir başka boyutudur. Bu, feodaliteyi siyasal düzlemde tanımlayan vasallık ilişkilerine göre ikinci plana itilen manor(*) ve serflik(*) gibi kurumlar için de geçerlidir. Bu yaklaşımda, ortaçağ manoru Roma *latifundium*'undan kesintisiz bir evrimle türemiş olarak görüldüğü gibi, ortaçağ serfi de Roma kölesinin soyundan sayılır ve serfin kişiliğinde bir çeşit köle öne çıkarılır. Bu, genel olarak feodalizm gibi serfin ve serfliğin de başka kapitalizm öncesi toplumlarda görülen toprağa bağlı köylü tiplerinden ve onları saran bağımlılık ilişkilerinden kategorik olarak ayrıştırılması demektir.

Bu yaklaşımın temelinde yatan formalist (biçimci) metodolojiye karşı önce 19. yüzyılda tarihsel maddecilik(*) genel kuramı, dikkati siyasal kurumlardan üretim ilişkilerine, hukuksal biçim ve kalıplardan sosyoekonomik içeriğe kaydırmak alternatifini getirdi. 1930'lardan başlayarak da, *Annales* okulu(*), özellikle de Marc Bloch(*), bütün bir uygarlık biçimi olarak "feodal toplum"un bağımlı köylülük ile toprak beyliği (senyörlük ya da lordluk) arasındaki karşıtlık üzerine oturduğu düşüncesini profesyonel ortaçağ tarihçiliğine kazandırdı. Bir başka deyişle, serflik ve manor sistemi, feodo-vasalitik ilişkilere oranla feodalizmin ikincil ve rastlantısal özellikleri olarak algılanmaktan çıkıp, feodal ortaçağ ekonomisinin vazgeçilmez öğeleri, hatta organik bütünlüğünün temeli haline getirildi. Köylülük eksenli bu bakış, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa dışı toplumların sosyolojisi, antropolojisi, tarihi ve ekonomisine ilişkin bilgi ve araştırmalardaki patlama ile birleştiğinde ise, yeryüzünün çok geniş alanlarını kaplayan geleneksel bağımlı köylü toplumları arasındaki benzerlik ve örtüşmelerin yakalanması sonucunu doğurdu. Bu çerçevede Batı Avrupa feodalizmi, artık daha büyük bir feodalizm ailesinin bir türü ya da varyantı olarak, yeniden düşünülmelidir. Küçük köylü tarımı üzerine askeri-siyasal erk sahibi ve rant(*) toplayıcı karakterde bir egemen sınıfın oturduğu bu tür toplumsal örgütlenmeler, birinin öbüründen türemiş olmasıyla açıklanamayacak kadar yaygın maddi gereksinimler ve belirlenimler üzerinde yükselen ortak kurumsal çözümleri barındırmaktadır. Örneğin hemen hepsi *fief* ya da dirlik(*) dağıtım sistemlerine yer vermiştir. Bunun nedeni,

ilkçağ ve ortaçağ boyunca hüküm süren ulaşım teknolojisinin ve para ekonomisinin geriliği gibi koşullarda, görece geniş bölgelerin tamamını nakdi vergilerden beslenen maaşlı bir bürokrasi ve orduya dayanarak yönetmenin mümkün olmaması, bunun yerine, silahı tekeline sahip egemen sınıfı irili ufaklı bir *fief* sahipleri zümresi halinde ülke sathına ve köylülüğün tepesine yayarak o köylülüğün artırününü yerinde toplayıp kullanabilecek yetkilerle donatmanın, evrensel bir çözüm olarak belirmesidir. Ama böyle bir çözüm ve maddi dayanağı somut durumda çok çeşitli yollardan geçerek tarih sahnesine çıkabilir. Bu farklı yollar, söz konusu türden (geleneksel askeri-tarımsal ya da feodal) toplumların somut çehresini ve ikincil özelliklerini çok derinden etkileyebilir. Başka bir deyişle, feodalizm öncesinden feodalizme geçişin genel morfolojisi ile tek tek feodal toplumların özgül biçimleri birbirine karıştırılmamalıdır. Avrupa feodalizminin doğuşu, bu olası varyantlardan yalnızca biridir. Kapitalizm öncesi dünyanın büyük bölümünde, toplumun egemen ve rant-toplayıcı bir askeri aristokrasi ile toprağa bağlı ve bağımlı bir köylülük arasında ikiye bölünmesi, doğrudan doğruya kabile toplumunun çözülüşü sürecinde ortaya çıkmış ve binyıllar boyu sürüp gitmiştir. Buna karşılık, yalnızca Akdeniz havzasında, kabile toplumunun dağılmasını önce bir köleci uygarlık aşaması (Eski Yunan ve Roma) izlemiş; daha sonra bu bölgede feodalizm, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Germen istilalarının yarattığı keşmekeş ortamında, maddi uygarlık refah ve kültür açısından bir geri çekiliş ve düşüş zemininde filizlenmiştir. Bu da, Batı Avrupa feodalizminin özellikle erken ortaçağdaki çehresine damgasını vurmuştur.

Feodal kurumların Roma'daki ve Germen kabilelerindeki başlangıçları. Günümüzde, Batı'da feodalizmin köklerini yalnız Roma ya da Germen kurumlarına bağlayan anlayışlar eskimiş sayılmaktadır. Daha dengeli bir kavrayış olarak bir Roma-Germen sentezinden söz etmek ve özellikle feodal ekonominin temelini oluşturan serflik ilişkisinin gerek Roma içindeki, gerekse Roma dışındaki başlangıçlarına dikkat çekmek yaygın kabul görmektedir. Buna göre, daha İS 2. yüzyılda, varlığı büyük ölçekli pazar ekonomisine, dolayısıyla da Akdeniz kıyıları ile ticaret yollarının Roma lejyonları ve donanmasınca sağlanan güvenliğine bağlı olan köleci plantasyon (*latifundium*) üretiminde, bir yandan ihraç pazarlarının daralması, öte yandan ucuz köle kaynaklarının kuruması sonucu bir kriz patlak vermişti. Bunun sonucu olarak büyük çiftlik arazisinin ikiye bölünmesi ve bir kısmından yaratılan küçük küçük çiftlere, azat edilen eski kölelerin "kulübeli köle" (Latince *servus casatus*; çoğul *servi casati*) adı verilen yeni bir statüde yerleştirilmesi, kölelikten serfliğe doğru bir geçişin ortaya çıkması anlamına geliyordu. Öte yandan, imparatorluğun son yüzyıllarında giderek artan kargaşa ve tarımsal bunalım koşullarında, bağımsız küçük çiftçilerin de büyük toprak sahiplerinin himayesi altına girmeleri ve onlara "teslim" ettikleri topraklarını artık onların kiracısı sıfatıyla işlemeye koyulmaları, bir sonraki aşamada ise devlet kararnameleriyle toprağa sımsıkı bağlanmaları, bu kez özgür Roma köylülüğü ile serflik arasında bir geçişi ifade eden ve zaman içinde *servi casati* ile de kaynaşan kolonluğu ortaya çıkardı. Ama Roma'da, söz konusu yeni bağımlı köylü kitlesi üzerinde yükselen büyük toprak sahipleri, malikânelerinde ne kadar büyük bir ekonomik ve sosyal güce kavuşmuş olurlarsa olsunlar, merkezî devlet ile aralarındaki siyasal ilişkilerin feodo-vasalitik bir nitelik kazanması, son ana değin görülmedi. Başka bir deyişle, Roma Devleti'nin kendisi, sözcüğün özgün ve sınırlı anlamıyla "feodalleşme"nin alanı haline gelmedi, erk merkezi belirleyici kamu yetkilerini özel ellere devretmeksizin elinde tuttu.

Buna karşılık, özgür köylülükten serfliğe doğru üçüncü bir geçiş ile birlikte feodo-vasalitik ilişkilerin de gelişmesi ve serpilmesi, Germen kabilelerinin bağrındaki bir toplumsal dönüşümün ürünü oldu. Bu kabilelerde, daha Julius Caesar zamanında uç veren, Tacitus döneminde ise Roma ile sürekli temas ve ticaretin de etkisiyle ilerleyen bir örgütlenme, servet birikimi ve katmanlaşma, Germenlerin İS 4. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak imparatorluk topraklarını istila ve işgal etmeleri sürecinde iyice derinlik kazandı. Kabilelerin tabanında yer alan özgür çiftçi kitleleri aşağı itilirken, geçici askeri şefler önderlik ettikleri fetihler sonucu güçlenerek sürekli kral-lara dönüştüler ve bunların çevresindeki öbür savaşçı soylular da yiğitlik ve sadakatlerinin eskiden taşınabilir ganimetler biçiminde aldıkları karşılığını şimdi büyük toprak tevcihleri biçiminde talep ve elde etmeye başladılar. Öte yandan, imparatorluk düzeninin yıkılması ve birkaç yüzyıl devam eden istilalar ortamı, her yerde ticaretin sönmesi, pazar için üretimin durması, küçülen kentlerin çekildikleri yüksek duvarların ardında birer garnizon ve yönetim merkezinden ibaret kalması, sosyoekonomik dokunun çok büyük ölçüde yeniden kırsallaşması ve yerelleşmesi sonucunu doğurdu. İşte bu gerileme ve dağılma koşullarında, Germen kralları ile soylu maiyetlerinin önde gelenleri arasında kurulan toprak tevcihi ve vasallık ilişkileri, devlet ve kamu alanını da fethetmek olanağını buldu. Böylece biçimlenen rejim, devlete yeni sıçrayan Germenler açısından gene de daha merkezi bir örgütlenmeyi ifade etmekle birlikte, Roma'nın imparatorluk yönetimiyle karşılaştırıldığında çok daha ademimerkeziyetçi bir düzeyde kaldı. Uzun süre Batı Avrupa feodalizmiyle özdeşleştirilen feodalizmin, başlıca özelliğinin de ademimerkeziyet olarak gösterilmesinin temelinde, işte bu çelişkinin zihinlerdeki etkisi yatmaktadır.

Erken ortaçağda feodalizmin olgunlaşması. Avrupa feodalizminde, bir yanda *fief* kurumu ile öbür yanda senyör-vasal ilişkilerinin kendine özgü bağıtsal karakterinin iç içe geçmesi, 8. yüzyılda Frank Krallığı'nın ilk dönemlerine değin götürülebilir. Önceki yüzyıllarda da hükümdarlar ya da büyük toprak sahipleri özgür kişilere *beneficium* (Latince *in beneficium*: "yararına") adıyla ömür boyu tasarruf hakkı sağlayan toprak bağışlarında bulunurlardı. Ama bu bağışların vasallık ilişkisiyle birleşmesi ancak 8. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Önceleri, örneğin Merovenj döneminde, hiçbir devlet geleneği devamlılığının olmaması nedeniyle, bağışlanan toprağın mülkiyeti bütünüyle devredilirken, bunun kendilerini yoksullaştırıcı ve taşra aristokrasisini aşırı güçlendirici sonuçları hakkında giderek belirli bir tecrübe edinen krallar, zamanla mülkiyeti kendilerine saklayarak yalnızca geniş bir kullanım ve tasarruf hakkıyla toprak bağışlamaya başladılar. Öteki büyük toprak sahipleri de çok geçmeden bu uygulamayı benimsedi. Böylece *beneficium*'un *fief*'e, senyör-vasal ilişkisinin de toprak üzerinde bir tasarruf biçimine dönüşmesi tamamlandı. Senyör-vasal ilişkisi, senyörün (Latince *senior*: "yaşça büyük") vasalı (Latince *vassalus*: "erkek hizmetçi", "uşak") koruma altına alması ve ona maiyetinde (Latince *curtis*) hakça davranması karşılığında, vasalın da senyöre askeri, yargısal ve yönetsel hizmetleri tam bir bağlılıkla sunmasını, ona belirli bir gelir sağlamasını ve senyöre zarar verebilecek her türlü hareketten kaçınmasını öngörüyordu. Belirli sayıda serfin toprağa bağlı ve efendiye bağımlı olarak üzerinde yaşadığı *fief*, vasalın geçimini sağlamaya ve senyöre sunacağı hizmeti karşılamaya yetecek büyüklükte olmalıydı.

Vasallık ilişkisi, egemen sınıf içindeki bir ilişkiydi: Vasalın *fief* üzerindeki tasarrufu, senyör karşısındaki bağlılık ve yükümlülüğün, özgür bir kiracı olarak üstlenilmiş olmasına dayanıyordu. Bu tasarruf biçiminin en yaygın türü, feodal yükümlülüğün şövalyelik(*) hizmetiyle ödenmesiydi. Şövalyelik (Fransızca *cheval* "at"; *chevalier* "atlı") yükümlülüğü krala ya da senyöre belirli askeri hizmetler sunarak yerine getirilebileceği gibi, doğrudan senyörü onurlandırıcı ve genellikle kişisel hizmetler üstlenerek de uygulanabilirdi (*bak.* sergentie). Özgür tasarrufun bir başka türü, *fief* sahibinin her yıl belirli bir süre senyörün topraklarında çalışması ya da parasal bir rant ödemesiydi (İngiltere'de *socage*). Ayrıca vasalın senyöre veraset bedeli ödemesi (*relief*), vâris bırakmadan ölen vasalın *fief*inin senyöre dönmesi (*escheat*) gibi düzenlemeler de vardı.

Buna karşılık toprağa bağlı serflerin (Latince *servus*'tan: "köle", "uşak") ya da bir başka yaygın terimle *vilain* (Latince *villa*'dan: "malikâne") olarak anılan toprak emekçilerinin toprak üzerindeki tasarrufu özgür bir sözleşmeye değil, büyük toprak sahibi ile aralarındaki eşitsiz iktidar ve tahakküm ilişkisine dayalıydı. Serf işlediği toprağı terk edemez, ama toprağıyla birlikte her an başka bir beye satılabilirdi. Dolayısıyla toprak beyinin serf üzerinde belirli bir kişisel egemenliği vardı; bununla birlikte serf, etimolojisinin uyandırdığı yanlış anlamlara karşın, köle değildi: Toprak üzerinde geleneksel bir tasarruf hakkına sahipti ve bundan genel olarak, kalıcı biçimde ve sınıf halinde dışlanamazdı. Serflerin toprak beyleri karşısındaki ekonomik yükümlülüğünün başlıca biçimleri, feodalizmin evrim sürecinde genellikle izlenen sırayla, feodal beyin bütünüyle kendine ayırdığı topraklarda (Latince *terra indominicata*: "mülk toprak"; Fransızca *domain*; İngilizce *demesne*) zorunlu çalışma (angarya), serfin kendine ayrılmış toprak dilimlerinden (Latince *mansum, mansa*: "ev", "barınak"; Eski Fransızca *manse*; İngilizce *virgate*) elde ettiği ürün fazlasını aynı olarak toprak beyine sunması (ayni rant) ve çok sonraları bu ürün fazlasını pazarda paraya dönüştürerek elde ettiği bir geliri kıra biçiminde feodal beye ödemesiydi (parasal rant). Olanca yetkileriyle birlikte senyörün, bu yükümlülükleri rasgele ve dilediği zaman artırması genellikle mümkün değildi: Toprak beyi, küçük köylü ekonomisini aşırı sömürü yoluyla bıtkin düşürmemenin yanı sıra, köylülerin açık-örtük direnme potansiyelini de hesaba katmak ve fazla tahrik etmemek zorundaydı. Dolayısıyla lord ya da senyörün köylüden alabileceği ortalama artırün, derebeylik mahkemesi nezdinde taşıyıcılık ve tanıklığını bütün köy topluluğunun yaptığı âdet ve teamüllerle sınırlıydı. Pratikte bu, her serfin, egemenliği altında bulunduğu toprak beyi için bazı angaryaları yerine getirmenin yanı sıra, daha çok kendi küçük çifti üzerinde çalışarak elde ettiği ürünün yalnızca belirli ve çoğu zaman sabit bir oranını toprak beyine teslim etmesi; kalanını ise alıkoyması, bununla geçinmesi,

yerine göre refah düzeyini az da olsa artırabilmesi ve tarlası, kulübesi, iş araçlarıyla birlikte yaşamı süresince edindiği başka malları da çocuklarına devredebilmesi demekti. Aile kurmak ve miras bırakabilmek suretiyle nesilden nesile süreklilik sağlayan serfler, böylece üretimi geliştirmede çıkar sahibi de oluyorlardı. Dolayısıyla serflik, köleliğe oranla, uzun vadede üretim artışlarının önünü daha fazla açan bir kurumdu.

Karolenj hanedanı (750-887) fazlasıyla genişlemiş olan Frank Krallığı üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırabilmek için en güçlü uyruklarını kısa sürede vasal biçiminde kendisine bağladı. Kamu görevleri krala bağlı vasallara *fief* biçiminde verilmeye başladı. Özellikle Charlemagne'ın(*) hükümdarlık döneminde, büyük askeri zaferlerin sağladığı otoriteye yaslanan kral, merkeziyeti pekiştirmeye çalıştı ve taşraya kont denen valiler atandı; yerel soylu grupları da benzer biçimde kontlara bağlandı. Feodo-vasalitik ilişkiler kısa sürede kilise topraklarının örgütlenmesinde de etkisini gösterdi. Eskiden bu toprakların yönetimi bütünüyle piskoposların elinde toplanmıştı; belirli kilise makamlarıyla bağlantılı toprak bağışları da yoktu. Ama zamanla, din adamı olmayan toprak sahiplerinin köylerde kurduğu kiliselerin başına gene onların papaz atamasına izin verildi. Böylece köylerde, biri piskoposlarca, öteki senyörlerce kurulup yönetilen iki kilise türü ortaya çıktı. Sonunda gerek piskoposlar, gerek senyörler her kiliseyi ve bağlı toprakları başkalarına kiralanabilir birer mülk gibi görmeye başladılar. Senyörler, atadıkları papazlara kiliseyi ve bağlı toprakları, bağlılık yemini edilmesi, ruhani görevlerin yerine getirilmesi, genellikle belirli bir kira ödenmesi, hatta askeri yükümlülükler üstlenilmesi karşılığında birer mülk olarak devrediyorlardı. Sözleşmede belirli bir süre belirtilmemişse, her papaz kilisenin tasarrufunu ömür boyu elinde tutuyordu. *Fief* dağıtan piskoposlar ve papazlar da tıpkı öteki senyörler gibi vasallarına bağlılık yemini ettiriyor, çevrelerinde feodal bir maiyet oluşturuyor, hatta bazen vasallarının oluşturduğu silahlı birliklerin başına geçiyorlardı.

Avrupa'da feodalizmin yayılması ve evrimi. Avrupa'da toprağa bağlı köylüler ile askeri karakterdeki bir soyluluk arasındaki tipik feodal katmanlaşma, Germen istilalarının kapladığı alanın hemen her yerinde, 5-8. yüzyıllar arasında uç vermiş, hatta yer yer *fief* dağıtım ve vasallık ilişkileri belirmeye başlamıştı; ama bu zemin üzerinde, gelişmiş Karolenj kurumlarının Frank fetihleriyle birlikte önce İtalya'nın kuzeyine, sonra İspanya ve Almanya'ya, ardından da Slav topraklarına yayılması, hızlandırıcı ve ilerletici bir rol oynadı. Normanlar, Fransa'da evrilmiş biçimiyle feodo-vasalitik ilişkileri 1066'da Anglosakson toplumunun feodal bir sınıflaşma geçirmekte olduğu İngiltere'ye, birkaç yıl sonra da İtalya'nın güneyi ile Sicilya'ya taşıdılar. Frank-Norman feodalizmi İngiltere yoluyla da İskoçya ve İrlanda'ya ulaştı. Haçlıların ele geçirdiği Ortadoğu toprakları da gene Avrupa tipi feodal kurumlar çerçevesinde örgütlendi ve bu, İslam ve Türk feodalizmine belirli bir etki yapmaktan geri durmadı. Bu arada 9. yüzyıl boyunca feodal ilişkiler önemli bir evrim geçirdi. *Fief* dağıtan merkez ile *fief* alan çevre (taşra) arasındaki güç dengesi, yeniden ikinci kutba doğru salındı: Önce *fief*'ler üzerindeki tasarruf hakkı kalıtsal nitelik kazandı ve bir mülkiyet biçimine dönüştü. Toplumsal ilişkilerin en güçlü dayanağını oluşturan kan bağları, gerek makam, gerek toprak olarak sağlanan her ayrıcalığı kısa sürede kalıtsallaştırdı. Böylece, başlangıçta bir süre için kamusal yükümlülükleri güçlendiren feodal ilişkiler zamanla krallık otoritesinin zayıflamasına ve yerel hanedanların bağımsızlaşmasına yol açtı. Uyruklarının krala, kralın elindeki mutlak iktidarın gereği olarak değil, bazı koşullarda çiğnenebilecek kişisel bir sözleşme temelinde hizmet ettiği düşüncesi yerleşti.

Siyasal çözülme önce tepede, geniş ülke topraklarındaki askeri etkinliklerin eşgüdümünden sorumlu bulunan, erkin başlıca ortağı dükler ve markiler düzeyinde kendini gösterdi. Bunlar, yükümlülükleri karşılığında kendilerine bağışlanmış taşınmaz malları kendi ayrılmaz mülkleri saymaya başladılar. Böylece makama dayalı hanedanlar ortaya çıktı. Yerel savunmadan sorumlu olanlar da bu görevlerini hakkıyla yerine getirdikleri ölçüde yerel soyluları kendilerine bağlı birer topluluk biçiminde örgütlemeyi başardılar. Kontlar giderek düklerden uzaklaştı; ardından da kontluklar daha küçük birimlere bölündü. Büyük kalelerin beyleri de çevre köylerin halkı üzerindeki egemenlik yetkisine el koyarak kendi hanedanlarını kurdular. Öte yandan 9. yüzyıldan sonra savaş tekniğindeki gelişme toplumdaki sınıfsal bölünmeye yeni bir içerik kazandırdı: Askerlik, at ve zırh gibi çok pahalı savaş gereçlerinin sahibi varlıklı şövalyelerin ayrıcalığıydı. Egemen ideolojiye göre savaşta işe yaramayan silahsız köylülerin ve yoksulların görevi, onları koruyan zenginleri, güçlüleri, şövalyeleri beslemekti. İnsanlar, aralarında iletişim bulunmayan, değişmez ve kalıtsal iki kategoriye, iki sınıfa bölünmüştü.

Bu düzen, iletişim güçlüğünün yerel önderin yetkesini pekiştirdiği, para dolaşımının cılızlığı nedeniyle hizmet karşılığının ancak taşınmaz ya da taşınır malla ödenebildiği, pazara dönük üretimin kural dışı olduğu kırsal ve kapalı bir ekonominin koşullarına uygun düşüyordu. Manor sistemi, üretim etkinliğinden doğan artığın büyük bölümünün toprak sahiplerine doğrudan aktarılmasını sağlıyordu. En zengin toprak sahipleri, hem kamu yetkesinin kalıntılarını, hem de yargı, yönetim ve yaptırım yetkilerini elinde tutuyordu. Feodal toplumda yargı, egemenliği elinde tutanların ve erkin başlıca işleviydi; feodal yükümlülüklerin yerleşik kurallara uygun biçimde yerine getirildiğinin denetlenmesi manor sisteminin başlıca güvencesiydi. Eskiden yerel soylulardan oluşan mahkemelerin yerini zamanla ortak bir senyöre bağlı vasalların oluşturduğu kurullar aldı (*bak.* derebeylik mahkemesi). Bu kurulların zamanla bölünüp çoğalması sonucunda yargı örgütü de olağanüstü karmaşıklaştı ve feodal hukukun içerik dağınıklığına benzer bir karakter kazandı.

Feodalizm öncelikle kırsal bir temele dayanmakla birlikte, ortaçağ kentleri de feodal toplumun bütünleyici bir öğesiydi; çünkü bu kentler gerçekte feodalizmin egemenliği parçalama eğiliminin ürünü olarak özerklik kazanmışlardı. Feodalizmden önceki yüzyıllarda Avrupa'da kentler soylu toprak sahiplerinin egemenliği altındaydı; kent örgütlenmesi toprak sahipliğine ve tarıma dayalıydı. Kentlerde pazara dönük üretim kuşkusuz feodalizmden önce doğmuştu; ama kentlerin tarımsal bir ekonominin genel çerçevesi içinde bağımsız ve özerk gelişmesinin koşullarını feodalizm yarattı. Zanaat ve imalat etkinliklerinde uzmanlaşmış ortaçağ kentleri, feodal üretim tarzının tarım dışı sektörlerini barındırmak ve böylece ticaret ağlarında çok önemli bir yer tutmakla birlikte, soyluluk ve kilise karşısında siyasal ve askeri bakımdan özerk, kendi kendini yöneten, üyelerinin birbirini karşılıklı korumasına ve yardımlaşmaya dayalı korporatif nitelikte birer komündü(*). Loncalarda örgütlenmiş zanaatçıların denetimindeki meta üretimine dayalı kentsel ekonomi ile soyluların denetiminde, ürünlerin doğal değişimine dayalı kırsal ekonomi arasındaki karşıtlık ancak feodal toplumun bağrında gelişebilirdi.

Feodal gelenekler. Avrupa feodalizmi, toprak sahipleri sınıfı içinde bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine ve çatışmaların önlenmesine yönelik özgün gelenekler yarattı. Bunların en önemlisi, senyör ile vasal arasındaki karşılıklı yükümlülüğü simgeleştiren bağlılık yeminiydi (Latince *hominicatum*; Fransızca *hommage*; İngilizce *homage*). Bu tören sırasında vasal, senyörün önünde tam bir teslimiyetle diz çöker, ellerini bitiştirerek senyöre uzatırdı; senyor de vasalın ellerini kendi elleri arasına alır ve onu ayağa kaldırırdı. Bağlılık yemininden sonra senyör vasala *fief*'i simgeleyen bir nesne verirdi. Bu törenle iki insan birbirine ömür boyu bağlanırdı.

Senyörün, vasalın kişisel yaşamı üzerinde de bazı hakları vardı. Senyör, ölen vasalın küçük yaştaki vârisini ve *fief*'ini, vâris gerekli yaşa ulaşıncaya değin elinde tutabilirdi. Senyör, vasalın kızlarının ya da dul bıraktığı eşinin kimlerle evlenebileceği konusunda da söz sahibiydi. Senyörün rızası olmadan yapılan evlilikler geçersiz sayılmasa bile, bu durumda vasalın *fief* üzerindeki bazı hakları tehlikeye girerdi. Ama dulların kendi rızalarına aykırı biçimde evlendirilmesi söz konusu değildi.

Bu haklar, kuramsal olarak, küçük vârisleri ya da vasalların dullarını *fief*'i ele geçirmek isteyebilecek akrabalardan korumayı amaçlıyordu. Ama gerçekte bunlar da senyör için bir gelir kaynağıydı. Senyörün damat adayını onaylaması ya da uygun gördüğü damattan vazgeçmesi için genellikle senyöre bir ödeme yapmak gerekirdi. Küçük yaştaki vârisin askerlik hizmetlerini yerine getiremeyeceği süre içinde senyörün *fief*'in gelirlerini bizzat kullanabilme hakkı da zamanla yerleşti. Ayrıca senyör, vasalın ölümü üzerine onun en iyi hayvanına ya da taşınabilir başka bir malına el koyabilirdi. Bu geleneğin kaynağında, savaşa giden vasallara at ve zırhlarını başlangıçta senyörlerin ödünç vermesi, savaştan sonra da geri alması (eski İngilizce *heregeatwe*'den "savaş aracı", İngilizce *heriot*) yatıyordu. Vasallar kendi savaş gereçlerini sağlamakla yükümlü olduktan sonra da senyörler *heriot* talebinde bulundular; *heriot* zamanla bir rant biçimini aldı.

Öte yandan *fief*'lerin kalıtsallaşması ve topraklarını genişletmek isteyen vasalların çabaları, zamanla bir vasalın birden çok senyöre bağlılık yemini etmesine yol açtı. Bunun üzerine, bağlılık yeminlerinden birinin ötekilerden üstün sayılması yoluna gidildi. Birden çok senyörden *fief* alan bir vasal, senyörlerden birine, genellikle en büyük *fief*'inin senyörüne koşulsuz (Latince *ligius*: "eksiksiz", "sınırsız"; Fransızca *lige*; İngilizce *liege*) bağlılık yemini ediyor, senyörler arasında bir çatışma ya da anlaşmazlık çıktığında koşulsuz yemin geçerli sayılıyordu. Ama kimi yerlerde bu düzenleme de zamanla işlemez oldu; çünkü bazı vasallar birden çok senyöre koşulsuz bağlılık yemini ediyordu. Buna karşılık kral genellikle her uyruğun koşulsuz senyörü (İngilizce *liege lord*) sayılıyor, bütün feodal sözleşmelerde krala koşulsuz bağlılığı vurgulayan hükümler yer alıyordu.

Feodal toplumda birbirine en fazla bağlı vasal grupları, bir şato beyinin çevresinde,

şatoya bağlı bütün şövalyeleri bir araya getiren topluluklardı. Fiziksel yakınlık, askeri seferlerde ya da kurul toplantılarında sık sık bir araya gelinmesi, vasalların oğullarının senyörün maiyetinde eğitim görmesi, grubun bireyleri arasında gerçek bir dayanışma yaratıyordu. Krallar ya da büyük senyörler, bazı vasallarla şatoların korunması amacıyla özel anlaşmalar da yapıyorlardı. Ama bu yükümlülüğü genellikle vasalların vasalları, yani bu tür hizmetler karşılığında *fief* sahibi olan şövalyeler üstleniyordu. Korunması gereken şato vasalın *fief*'inin çok uzağındaysa, yükümlülük paraya çevrilebiliyordu.

Merkezî feodal krallık. Krallık erkinin zayıflaması feodo-vasalitik ilişkilerin serpilmesine olanak vermiş, ama feodalizm krallık kurumunu ortadan kaldırmamıştı. 12. yüzyılla birlikte Avrupa'nın ekonomik gelişmesi, üretim ve değişimdeki atılım, iletişimin kolaylaşması, para dolaşımının giderek yerleşmesi, egemenliğin parçalanmasına ortam hazırlayan koşulları da giderek ortadan kaldırdı. Toprak bağışı, hizmet karşılığının ödenmesinin tek biçimi olmaktan çıktı. Bir yanda şövalyelik hizmeti artık genellikle parasal yükümlülüğe çevrilirken (*bak.* bedel), öbür yandan da ücretli memurlara ve paralı askerlere dayalı merkezî bir devlet örgütlenmesini Romalıların egemenlik ve düzen kavramları temelinde yeniden kurmak olanaklı duruma geliyordu. Artık hükümdar-uyruk ilişkisi, senyör-vasal ilişkisinin yerini alabilirdi.

Ama merkezî krallıkların örgütlenmesi gene de uzun süre feodal temeller üzerinde gelişti. Bu evrim, feodalizmin merkeziyet ile bağdaşmadığı görüşünün yanlışlığını ortaya koyar. Krallar, ülkelerinin bütün bölgesel güçlerini vasal konumunda kendilerine bağlamaya çalıştılar. Süzerenliklerini öncelikle baronlarına, daha sonra alt vasallara kabul ettirdiler. Böylece bir krallıktaki tüm *fief* sahiplerini krala bağlayan hiyerarşik bir bağımlılıklar zinciri oluştu. 13. yüzyıl boyunca krallar ve bölgesel prensler soyluların mali güçlüklerinden de yararlanarak çok sayıda şövalyenin bağlılığını satın almayı başardılar. Bu arada feodo-vasalitik ilişkiler hukukunu da kendi yararlarına kullanarak, vasallık yükümlülükleriyle ilgili her davayı krallık mahkemelerine ya da temsilcilerinin yerel düzeyde oluşturduğu mahkemelere getirdiler. *Fief*'lerin kalıtsal karakteri kırması geriledi: Vasallık yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi durumunda *fief*'e el koyma yetkisini (*escheat*) krallar artık etkin biçimde kullanabiliyordu.

Bütün bunlara karşın krallık, özünde feodo-vasalitik örgütlenmenin dışında kalıyordu. Çünkü kral yalnızca süzeren değil, aynı zamanda kutsal bir hükümdardı; bütün krallığın üzerindeki tanrısal gücü temsil ediyordu. Kutsallığın sağladığı yetke, senyörün vasalları üzerindeki koruma gücünden çok farklıydı; kral bütün halkı kollamak ve tinsel yetkinliğe ulaştırmakla görevliydi. Krallığın, Avrupa tipi feodal hiyerarşinin en yüksek süzerenliği konumunu aşan bir erk kazanması, *fief* dağıtım sisteminin, egemenliğin parçalanması yönündeki kaçınılmaz eğilimine karşın, sistemin kararlılığını ve sürekliliğini korumanın, ideolojik alanı düzenlemenin, soyluluğa sınıf birliği kazandırmanın gereğiydi. Egemenliğin dağılması eğilimi ile sonul bir yetke kaynağının zorunluluğu arasındaki çelişki, Avrupa'da feodal sistemin evrimini yönlendiren dinamiklerden biri oldu.

12. yüzyılla birlikte kilise topraklarının dağılımı da yeniden düzenlendi. Papa VII. Gregorius'un (hd 1073-85) öngördüğü kurallar doğrultusunda, din adamı olmayan senyörlerin papazlara bir kilise makamını doğrudan bağışlaması ya da bunun karşılığında kira alması yasaklandı. Senyör artık yalnızca kilisenin koruyucusuydu: Papazı seçebiliyor, ama kiliseyi ve bağlı toprakları ona kiralayamıyordu. Kiliseyi papaza bağışlama ya da kiralama yetkisi yalnızca piskoposundu. Papaz, bağışlanan toprağı ömür boyu elinde tutuyor, istifa ettiğinde de bunun piskoposluk kurallarına göre kabul edilmesi gerekiyordu. Din adamlarını, gelirleri ve makamlarının sürekliliği bakımından senyörlere bağımlılıktan kurtaran bu sistem onlara aristokratik hiyerarşi karşısında önemli bir güç kazandırdı.

Avrupa'da bir siyasal rejim olarak feodo-vasalitik ilişkiler, 13. yüzyıldan sonra toplumsal ve siyasal gücünü yitirmeye başladı. Bir yandan merkezî krallıkların güçlenmesi ve erkin artık gerçekten hükümdarda toplanması, bir yandan da kentlerin kendi milislerini oluşturacak ölçüde zenginleşmesi, erken ortaçağda biçimlenen düzenin temellerini iyice sarstı. 12. ve 13. yüzyıllarda manor sisteminin girdiği derin ekonomik bunalım da bu süreci özellikle hızlandırdı. Bu ve bundan sonraki yüzyıllarda önce ticaret, sonra sanayi sermayesinde gerçekleşen birikim kentlerde güçlü bir burjuvazi(*) yaratarak feodalizmin yerini kapitalizmin almasının koşullarını hazırladı. Kırlarda toprağa, kentlerde lonca örgütlenmesine ve doğrudan iş araçlarına bağımlı olan emeğin, pazarda serbestçe değişim konusu olabilen bir mala dönüşmesi kapitalizmin serpilip gelişmesini sağladı. Ama feodal ayrıcalıklar, toprak ilişkilerinde çok yaygın bir düzenleme olarak varlığını sürdürdü; bu ayrıcalıklar çerçevesinde bütünsel bir hukuk sistemi gelişti. Kapitalizmin ilk yükselişi de köylülük üzerindeki feodal sömürünün işleyişini hemen hiç değiştirmedi. Bu nedenle ekonomi ve hukuk alanında feodal düzenlemenin kalıntıları çok uzun süre toplumsal ayrımcılığın ve bütün öteki ayrıcalıkların başlıca göstergesi sayıldı. Feodal "hakların" ortadan kaldırılması yeniçağ sonrasındaki siyasal ve toplumsal devrimlerin başlıca ülküleri arasında yer aldı. *Ayrıca bak.* Osmanlı Devleti; rakabe; reaya; senyör; sipahi; tımar.

Feodosiya, Ukrayna'da Kırım yönetim birimine (*oblast*) bağlı kent. Kırım Yarımadasının güney kıyısındaki geniş bir körfezde yer alır. İÖ 7-6. yüzyıllarda Miletoslu Yunanlıların Theodosia adıyla kurduğu ilk yerleşme, daha sonra Bosporos Krallığı'na bağlandı. 13. yüzyılda Cenevizler burada Kaffa adıyla bir ticaret merkezi oluşturdu. Osmanlıların 1475'te ele geçirerek Kefe adını verdiği kent 1783'te Rus yönetimine girdi. Feodosiya günümüzde büyük bir tatil merkezi olduğu gibi, kıyı ve balıkçı limanı olarak da önem taşır. Nüfus (1987 tah.) 83.000.

feokromositom, KROMAFİNOM olarak da bilinir, daha çok böbreküstü bezinin iç bölümünde gelişen ve genellikle kanserleşme eğilimi göstermeyen ur. Adrenalin ve noradrenalin(*) hormonlarının aşırı salgılanmasını uyararak kan basıncının çok fazla yükselmesine yol açan bu urlar ender olarak sinir sisteminin gangliyonlarındaki kromafin dokularda da gelişebilir.

Feokromasitomun etkisiyle kan basıncı ya sürekli olarak yüksektir ya da zaman zaman yükselir. Kan basıncının sürekli yüksek olduğu hastalar zayıf ve sinirlidir, kandaki glikoz düzeyi ve bazal metabolizma hızı yükselmiştir, genellikle inatçı bir baş ağrısından yakınırlar. Kan basıncının zaman zaman yükseldiği hastalarda 30-45 dakika süren nöbetler sırasında şiddetli baş ağrısı, terleme, deride solma ve özellikle ellerde titreme görülür. İlaç tedavisi hastalığın her iki tipinde de iyi sonuç verir.

Feoktistov, Konstantin Petroviç (d. 7 Şubat 1926, Voronej, Rusya Federasyonu), 1964'te Vladimir M. Komarov ve Boris B. Yegorov ile birlikte ilk çok insanlı uzay uçuşuna katılan Sovyet kozmonot ve uzay aracı tasarımcısı.

II. Dünya Savaşı sırasında Voronej işgal edildiğinde henüz 16 yaşında olan Feoktistov, Sovyet ordusuna katılarak gözcü ve keşif eri olarak çalışmaya başladı. Bir ara Almanlar tarafından tutuklandı ve kurşuna dizilerek idamına karar verildi. Ama boynundan vurulunca ölü numarası yapan Feoktistov atıldığı hendekten kaçmayı başardı.

Daha sonra Moskova'daki Bauman Yüksek Teknik Okulu'nda öğrenim gördü ve bir süre bir fabrikada mühendis olarak çalıştı. 1955'te doktora çalışmasını tamamladıktan sonra uzay aracı ve donanım tasarımcısı olarak Sovyet uzay programında çalışmaya başladı.

4 Ekim 1957'de ilk yapay uydu olan "Sputnik 1"in uzaya fırlatılmasından sonra Kızıl Emek Nişanı'yla ödüllendirilen Feoktistov, 12 Nisan 1961'de Yuri Gagarin'in ilk insanlı uzay uçuşunu gerçekleştirmesinden sonra da aynı nişanı ikinci kez aldı. 12-13 Ekim 1964'te "Voskhod 1"le ilk çok insanlı uzay uçuşuna katılan Feoktistov, kendinden önceki birçok kozmonotun başaramadığı deneyleri ve gözlemleri gerçekleştirdi. Meslekten uzay adamı olmayan uzmanların da (bir mühendis ve bir hekim) katıldığı ilk uzay uçuşunu gerçekleştiren "Voskhod 1", ayrıca karaya yumuşak iniş yapmayı başaran ilk uzay aracı oldu. Bu uçuştan sonra Feoktistov mühendisliğe döndü ve Salyut uzay istasyonlarının tasarım çalışmalarına katıldı.

ferace, Osmanlılarda kadınların ev dışında, ilmiye sınıfından olanların da törenlerde giydiği bol ve uzun bir tür üstlük. Kadın feracesi ayaklara kadar uzanan uzun kollu ve omuzlardan dönerek inen büyük yakalı bir mantoya benziyordu. Erkeklerin kullandığı ferace ise kolları oldukça bol, önü açık, zaman zaman da yaka kenarları kürklü bir cübbe biçimindeydi.

Osmanlı kadınlarının 19. yüzyılda çarşaf yaygınlaşmadan önce kullandığı feracenin

Feracelı kadınlar, Giovanni Brindesi'nin bir oymabaskısı, 19. yy ortaları
Ana Yayıncılık Arşivi

en önemli özelliği omuzların üzerinden geçecek biçimde boynu dolaşarak çene altında birleşen ve yere kadar uzanan geniş yakasıydı. Arka tarafı düz olarak inen ferace, başı ve yüzün bir bölümünü kapayan yaşmakla birlikte kullanılırdı. İlk dönemlerde çuha ya da softan yapılır, koyu renkler yeğlenirdi. Düz ve sade olanlarının yanı sıra hafif sırma işlemeli ve dantelle süslenmiş olanlarına da rastlanırdı. Yaka 18. yüzyıldan başlayarak omuzları da saracak biçimde genişlerken, süslemelerde de belirgin bir artış oldu. Bu yüzyılda yakanın bir karıştan daha geniş ve süs şeritlerinin bir parmaktan daha kalın olması yasaklandıysa da modaya bağlı olarak değişen feraceler giderek şıklaştı. Çuha ve sofun yerine kırmızı ve gülkurusu gibi canlı renklerde fantezi ipekli kumaşlar kullanılmaya başladı. Yaka büyüyerek yere kadar uzanan bir pelerin biçimini aldı. Kullananın varlık düzeyine bağlı olarak simli, sırmalı ve oyalı süslemelerle aşırı derecede bezenen feraceler, salt bir örtünme aracı olmaktan çıkarak dikkatleri üzerinde toplayan bir giysi durumuna geldi. Bu nedenle yaşmakla birlikte 1881'de yasaklanarak yerini çarşafa bıraktı.

Önceleri yalnızca saray ileri gelenlerinin kullandığı erkek feracesinin ilmiye sınıfı arasında yaygınlaşması, 1848'de rütbelerde yapılan düzenlemelerle birlikte başladı. Daha çok bir tören giysisi olarak kabul edilen feracenin gündelik kullanımı sınırlıydı. Kadın feracesinden farklı olarak kolları bol, yaka kenarları daha dar ve önü açıktı. Genellikle çuhadan yapılan erkek feraceleri, kullanan kişinin yaş ve rütbesine bağlı olarak bazen sırmalarla süslenir ve yaka kenarlarına kürk geçirilirdi. Gençler arasında ise daha çok diz altına kadar inen kısa, yarım kollu ve devrik yakalı türler tutuluyordu. Erkeklerde ferace kullanımı Cumhuriyet dönemine değin sürdü.

Ferah, Afganistan'ın güneybatısında, Ferah ilinin (*vilayet*) merkezi kent. Ferah Irmağı üzerinde yer alır. Genellikle eski Phrada kentinin toprakları üstünde yer aldığı kabul edilir. 1221'de Moğollarca yakılıp yıkılana değin, bir tarım ve ticaret merkeziydi. Sonradan yeniden canlanan Ferah'ı 1837'de de İranlılar yağmaladı. 1930'larda yapılan Kandehar-Herat Karayolu'nun kentten geçmesi ve 1958'de ırmağın üzerine bir köprü yapılmasıyla, kent eski önemini bir ölçüde yeniden kazandı. Ferah kenti korunmasız bir bölgede kurulmuştur; güneyinde yer alan çöl nedeniyle, yazlar sıcak ve tozlu geçer. Halkın çoğunluğu Tacik kökenlidir. Nüfus (1984 tah.) 20.605.

Ferah Irmağı, Peştuca DERYA-YI FERAH RUD. Afganistan'ın batısında ırmak (*rud*). 560 km uzunluğundaki ırmak, Gar ilinde (*vilayet*) Bend-i Bayan Sıradağlarının güney yamaçlarından doğar. Güneybatı yönünde akarak Ferah iliyle il merkezi Ferah kentinden ve kuzeybatıdaki Nimruz ilinden geçtikten sonra İran sınırındaki Hilmend (Sistan) Bataklığına boşalır. Irmağın akışı mevsimlere göre büyük ölçüde değişir. İlkbahardaki taşkınlar sırasında ırmağı geçmek olanaksızdır. Çığırının büyük bölümü boyunca, Ferah'dan sulama amacıyla yararlanılır.

Ferah Tiyatrosu, İstanbul'da, Şehzadebaşı'nda 1924'te kurulan tiyatro. Çok kısa ömürlü olmasına karşın Türk tiyatro tarihinde Ferah Dönemi ya da Ferah Sezonu olarak bilinen en verimli dönemlerden birinin yaşanmasına yol açmış ve kalıcı bir etki yaratmıştır.

Direklerarası'ndaki Ferah Sineması, uzun süre tiyatro ve sinema salonu olarak kullanılmıştı. Muhsin Ertuğrul İsveç'ten döndükten sonra Behzat Butak ve İ. Galip Arcan'la birlikte bir topluluk kurarak burada gösterime başladı. Topluluğun tam adı Sabık Darülbedayi Sanatkârları Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşlan'ydı ve kısaca Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları diye anılıyordu. Kurucuların yanında, M. Kemal (Küçük), Hâzım (Körmükçü), Vasfi Rıza (Zobu), Neyyire Neyir (Ertuğrul), Kınar Hanım (Sıvacıyan), Emin Beliğ, Prenses Mevhibe, Neclâ (Sertel), heykelci Zühtü (Müritoğlu), Muammer (Karaca), Celâl Tahsin, Bedia Muvahhit gibi çeşitli sorunlar yüzünden Darülbedayi'den ayrılmış, dönemin güçlü oyuncuları vardı.

Ferah Tiyatrosu 27 Aralık 1924 gecesi, Muhsin Ertuğrul'un Hans Müller'den uyarladığı *Renkli Fener*'le perdelerini açtı. Daha sonra Leonid Andreyev'den *İhtilal*, Tolstoy'un *Kreutzer Sonatı*'ndan uyarlanan *Bir Mumya*, Ahmed Vefik Paşa'nın Molière'den uyarladığı *Azarya* ile *Yorgaki Dandini*, Strindberg'den *Cehennem*, Dumas'dan (Oğul) *Kamelyalı Kadın*, Charles Méré'den *Humma*, Henry Kistemaekers'den *Kasırga*, ayrıca Shakespeare ve Ibsen'den çeşitli oyunlar sahnelendi. Topluluk, Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Canavar*, Vedat Nedim Tör'ün *Işsizler*, Vedat Örfi Bengü'nün *Vefa en Ferağ*, Sermet Muhtar Alus'un *Duvar Aslanı* ve Osman Cemal Kaygılı'nın *İstanbul Revüsü* adlı oyunlarını da sahneleyerek yerli yazarlara verdiği önemi ortaya koydu.

Çok kısa bir sürede bu kadar çok oyunu sahneleyen Ferah Tiyatrosu, öğrenciler için ilk kez indirimli özel gösteriler düzenlemiş, izleyicilerin tiyatro beğenisini yüksetmiş, disiplinli, sanat düzeyi yüksek ve ekip çalışmasına önem veren bir tiyatroculuk anlayışı ortaya koymuştu. Sanatçılar amatörce bir heyecanla çalışmış, bütün olanaksızlıklara karşın dekorları elbirliğiyle hazırlamış, başlarda da ücret almadan sahneye çıkmışlardı. Topluluk Mayıs 1925'te Ramazan ayının ardından çıkılan bir Karadeniz turnesinden sonra mali sorunlar nedeniyle dağıldı; Ferah Tiyatrosu binası da, 1940'taki yangından sonra Yeni Ferah adını alıncaya değin, ikinci sınıf bir sinema salonu olarak çalıştırıldı.

Ferahan halısı, İran'ın batı kesiminde, Erak'ın kuzeydoğusundaki Ferahan ilçesinde, 19. yüzyılla 20. yüzyılın başlarında dokunan döşeme yaygısı. Ferahan halıları, Sereband halıları gibi dayanıklılıkları ve bütün yüzeyini kaplayan sade desenleriyle ünlüdür. Bu desenler çoğu zaman koyu mavi zemin üstünde yinelenen sonsuz baklava örgeleriyle içlerindeki girift gül goncaları ve yapraklardan (*herati*) oluşur. Desenin rengi, bu yinelenme sırasında genellikle ton değiştirerek sürer. Bazı halılarda yinelenen desen olarak kına çiçeği görülür; her iki kına çiçeği arasına da altı goncalı bir demet işlenmiştir. Bazen madalyonlu örneklere de rastlanır. En yaygın olan bordür deseni, yeşil zemin üzerine "kaplumbağa" (ikiye ayrılan çiçekli dallar) desenidir. Yeşil renk, yünün bakır tuzuyla boyanmasıyla elde edilir. Bakır tuzunun yıpranmayı hızlandırmasıyla bu desenler halının öteki renklerle dokunmuş yerlerinden daha çabuk aşınır ve ortaya kabartmalı bir yüzey çıkar.

Ferahan halıları Sine düğümüyle yapılır, çözgüleri genellikle pamuk ipliğindendir. Desenleri, renkleri ve bazen çok büyük olan boyutlarıyla başka dokuma merkezlerinde de taklitleri yapılmıştır. Bugün Ferahan halıları yerine aynı ilçede daha dü-

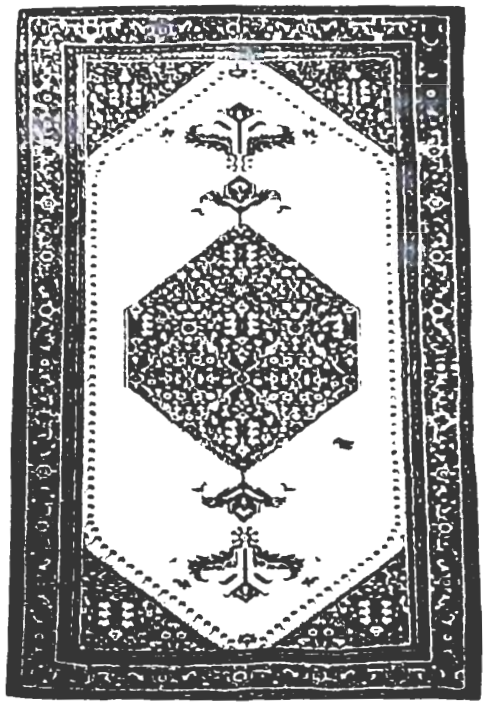

Bir Ferahan halısı örneği, 19. yy sonları; özel koleksiyon, New York
Private collection, New York, fotoğraf, Otto E. Nelson - EB Inc

şük nitelikli Muskabat halıları dokunmaktadır.

ferahfeza, Türk müziğindeki bileşik makamlardan biri. Vardakosta Ahmed Ağa (ö. 1794) tarafından, acem makamına, yegâh (pest re) perdesi üzerinde buselik

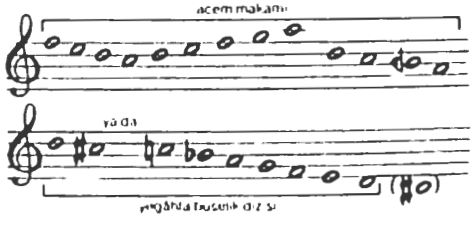

Ferahfeza makamının bileşimi

makamının eklenmesiyle oluşturulmuştur. Ses alanı iki oktavı aşan ender makamlardandır.

ferahnak, Türk müziğindeki bileşik makamlardan biri. Gerçekte çok eski bir makam olmakla birlikte, 18. yüzyıla hiçbir örneği ulaşamamıştı. Tanımını eski bir ed-

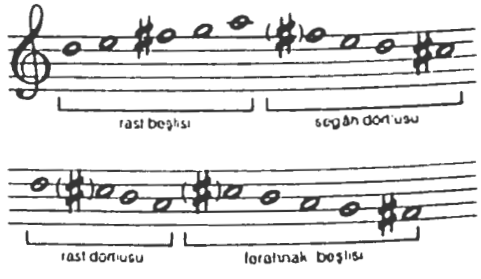

Ferahnak makamının bileşimi

varda okuduğu sanılan Şakir Ağa (1779-1840), ferahnak makamının yeniden kullanılmaya başlamasını sağladı. Şakir Ağa ve çağdaşı Hammamizade İsmail Dede Efendi'nin bu makamdan besteledikleri yapıtlar,

klasik repertuvarın en seçkin parçaları arasındadır. Bileşimi son derece karmaşık olan ferahnak, evç makamına çok benzemekle birlikte, ondan daha az hüzünlüdür. Bileşimi genellikle portede gösterildiği gibidir.

feraiz, İslam hukukunun mirasın paylaştırılmasını düzenleyen bölümü.

Kuran'ın ana hatlarıyla ortaya koyduğu miras hukuku, oldukça karmaşık ve çözümlenmesi güç bir konu olduğu için başlıbaşına bir ilim dalı durumuna gelmiştir. Bütün miras hukuklarında olduğu gibi feraizde de üç temel öğe vardır: Mirası bırakan (muris), bırakılan mal ya da mallar (tereke) ve mirasa hak kazananlar (vâris). Mirasçı olabilmek için de soy birliği (neseb), nikâh ya da kölenin efendisine yakınlığı (velâ) koşullarından birini taşımak gerekir. Sünni miras hukukuna göre mirasçılar üç ana bölüme ayrılır:

1) Ashabu'l-feraiz şu mirasçılardan oluşur: Karı, koca, baba, ana, sahih ced (babanın babası, babanın babasının babası...), sahih cedde (babanın anası, babanın babasının anası...), ana bir erkek kardeş, ana-baba bir kız kardeş, ana bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, kız (ve oğlun kızı, oğlun oğlunun kızı...). Bu mirasçıların terekeden payları, çeşitli durumlar göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Her birinin yalnız başlarına ya da öbürleriyle birlikte mirasçı olabilmelerine ilişkin 40 olası durum (ahval-i erbain) vardır ve her durumda paylarının ne olacağı saptanmıştır.

2) Asabe, mirası bırakan kişiye erkek taraf yoluyla bağlanan erkek akrabaları kapsar. Bunlar da kendi aralarında soya bağlı olanlar (asabe-i nesebiye) ve başka nedene bağlı olanlar (asabe-i sebebiye) olmak üzere ikiye ayrılır. Soya bağlı olan asabeyi şu akrabalar oluşturur: a) Füruğ: Oğul, oğlun oğlu ve torunları. b) Usul: Baba, babanın babası ve onun babası. c) Aslın füruğu: Baba tarafından erkek kardeşler ve bunların erkek çocukları. d) Dedenin füruğu: Amcalar ve erkek çocukları. Asabe-i sebebiye denen mirasçılar ise, azat edilmiş köle ve cariyenin mirasında söz konusu olur. Köle ve cariyenin ölümünde asabe-i nesebiyesi yoksa mirasçısı onu azat eden ya da azat edenin soya bağlı asabesidir. Bugün kölelik kurumu ortadan kalkmış olduğu için asabe-i sebebiyenin uygulamada önemi kalmamıştır. Asabe türünden mirasçılar, farz sahipleri paylarını aldıktan sonra terekeden kalanı paylaşırlar. Bu bölümdeki mirasçılardan birisinin varlığı, öbürünü mirastan uzaklaştırabilir. Sözgelimi sayılan dört sınıftan birincisi ikincisine tercih edileceği gibi, aynı sınıftan en yakın olan kimse öbürünü mirastan mahrum bırakabilir. Bazı durumlarda asabe mirasçılarının sınırlarının genişletildiği, bazen kadınların da asabe olarak değerlendirildiği görülür.

3) Zevi'l-erham, farz sahiplerinden ve asabeden olmayan akrabaları kapsar. Ölen kişinin farz sahibi ve asabeden mirasçısı yoksa tereke zevi'l-erhama geçer. Bunlar da kendi içlerinde dört sınıfa ayrılır: a) Kız çocukların çocukları, erkek çocuğun kızının çocukları gibi ölen kişi ile arasında bir kadın bulunan füruğ. b) Ananın babası, ananın babasının babası, ananın babasının anası gibi sahih olmayan usul. c) Baba ve ananın ashabu'l-feraiz ve asabe olmayan çocukları: Kız kardeşlerin çocukları, ana-baba ya da baba bir erkek kardeşlerin ve oğullarının kızları gibi. d) Büyükbaba ve büyükananın ashabu'l-feraiz ve asabe olmayan çocukları: Halalar, ana bir amcalar, dayılar, teyzeler, dayı ve teyze çocukları, ana-baba bir ya da baba bir amcaların oğulları, torunları gibi.

Şii İmamiye mezhebinin fıkhı, miras hükümleri bakımından Sünni mezheplerin fıkhından ayrılır. İmamiye fıkhına göre akrabalıkları nedeniyle ölene mirasçı olanlar üç bölüme ayrılır. Birinci bölümde ölenin babası, anası, çocukları ve onların füruğu yer alır. Bir önceki tabakadan mirasçı yoksa onun yerini füruğu alır. Bu bölümden bir mirasçının bulunması durumunda, öbür bölümlerdeki mirasçılar terekeden pay alamazlar. İkinci bölümde ced ve cedde ile kız ve erkek kardeş yer alır. Üçüncü bölüm de amca, hala, dayı ve teyzeden oluşur. Bunlardan hiçbirisinin bulunmaması durumunda çocukları mirasçı olur.

İslam miras hukukunun önemli bir özelliği, kadına erkeğin yarısı kadar pay vermeyi öngörmesidir. Ayrıca miras ölenin borçları ödenip vasiyetleri yerine getirildikten sonra paylaşılır. Mirasçısı olan kişi mallarının üçte birinden fazlasını başkalarına vasiyet edemez.

Feraizcizade Mehmed Şakir *bak.* Mehmed Şakir (FERAİZCİZADE)

Feraiziye, 19. yüzyıl başlarında Hindistan'ın Feridpur yöresinde Feraizi Şeriatullah'ın öncülük ettiği radikal İslamcı hareket.

Hac için Mekke'ye giden Şeriatullah, orada kalarak 20 yıl İslam ilimleri öğrenimi gördü. Daha sonra ülkesine dönerek Şafii fıkhının verilerini temel alan görüşlerini yaymaya başladı. Bu arada tasavvuf terimlerinden ve yöntemlerinden de yararlandı. Etkileyici kişiliği ve yoksul halkın sorunlarına eğilen yaklaşımıyla dinsel ve siyasal bir hareketin başlamasına neden oldu.

Feraiziye hareketi dinsel alanda yerel inançların etkisiyle saflığını yitiren İslamı yabancı öğelerden arındırmayı ve saf biçimiyle yaşama geçirmeyi amaçlıyor, siyasal alanda ise İngiliz egemenliğine karşı çıkıyordu. Şeriatullah'a göre İngiliz yönetimindeki Hindistan İslam hukuku açısından bir savaş ülkesiydi (darü'l-harp). Bu nedenle Müslümanlar yürürlükteki yasaları ve yargı organlarını tanımamalı, cuma ve bayram namazlarını kılmamalıydı. Feraiziye hareketi toprak sahiplerinin şiddetli tepkisiyle karşılaştıysa da, Feridpur'un dışına taşarak yayılmasını sürdürdü. Hareket, Şeriatullah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Dudhu Miyan'ın (1819-60) önderliğinde gücünün doruğuna çıktı. Dudhu Miyan, Doğu Bengal'i kendi içinde küçük birimlere ayırarak her birine bir halife gönderdi. Bu halifeler hareketin merkeziyle sıkı bağlar kurulmasını sağladı. Her birimde yardım sandıkları oluşturularak toplanan paralar merkeze aktarılmaya başladı.

Dudhu Miyan, hareketin temel düşüncelerine ek olarak bütün insanların eşitliği, yoksulların da insanca yaşama hakkına sahip olduğu, toprağın Tanrı'nın mülkü olduğu gibi düşünceleri de işledi. Bütün Müslümanların zor durumdaki kardeşlerine yardımla yükümlü olduklarını, bir kişiye yapılan haksızlığı elbirliği ile ortadan kaldırmaları gerektiğini vurguladı. Ayrıca Müslümanların resmî yargı makamlarına başvurmalarını yasaklayarak, anlaşmazlıkları kendisi çözdü. Toprak sahiplerinin köylülerin haklarını çiğnediği durumlarda, bu hakların gerektiğinde zor kullanılarak geri alınmasını sağladı. Bu tür hareketler genel bir başkaldırıya dönüşmemekle birlikte, toprak sahiplerini daha sert önlemler almaya itti. Miyan birçok kez yargı önüne çıkarıldı; ama Müslümanların ona karşı tanıklık yapmaması nedeniyle hep serbest bırakıldı. Dudhu Miyan'ın ölümünden sonra güçlü bir önderden yoksun kalan Feraiziye hareketi kendiliğinden çözülmeye başladı ve etkisini yavaş yavaş yitirdi.

Feraoun, Mouloud (d. 1913, Tizi-Hibel - ö. 1962, el-Biar, Cezayir), yapıtlarında

Berberi yaşam biçimini ve değerlerini canlı bir dille anlatan romancı ve öğretmen.

Bir çiftçinin oğlu olan Feraoun'un gençliği dağlık Kabiliye bölgesinde geçti. Cezayir Öğretmen Okulu'na girmeyi başararak öğretmen oldu. Doğrudan silahlı direnişe katılmamakla birlikte, Cezayir bağımsızlık mücadelesinin yanında yer aldı. Bu tutumu yüzünden Fransız sömürgecilerinin düşmanlığını kazandı ve teroristlerce öldürüldü.

Feraoun, bütün yapıtlarında Kabiliye köylülerinin yaşamını anlatır. *Le Fils du pauvre* (1950; Yoksul Adamın Oğlu) bir Berberi gencin öğrenim görme ve kendini geliştirme uğruna güçlüklere ve yoksulluğa göğüs gerişini anlatan yarı otobiyografik bir öyküdür. Feraoun'un dağlardaki yalın yaşam biçimine ilişkin betimlemeleri insanlara karşı sevecenlik, aile ve toprağa bağlılık ve soyluluk gibi duygularla yüklüdür. *La Terre et le Sang* (1953; Toprak ve Kan) adlı yapıtında Fransa'daki bir Cezayirli göçmenin yaşamını konu alarak geleneksel değer yargılarının kaynağı olan onur (*nif*) anlayışını işler. *Les Chemins qui montent*'te (1957; Yukarı Giden Yollar) ise sömürgeciliğin gerçekleriyle karşı karşıya gelen köylülerin tevekkülünü, direnişini ve güçlüklere katlanışını acılı bir dille ortaya koyar. Ayrıca çeşitli baskılar altında bulunan gençlerin önündeki çıkış yollarının kısıtlılığına değinir. Feraoun'un Kabiliye kültürüne düşkünlüğü, 19. yüzyıl Kabiliye şiirinden yaptığı çevirilerde, çizdiği portre ve karalamalarda, tuttuğu güncelerde açıkça görülür. Yapıtları boyun eğmeyen bir halkın sesini başarıyla yansıtır.

ferberit, volframit mineralinin zengin demir içerikli bir türü. *Ayrıca bak.* volframit.

Ferdinand (I), lakabı MÜŞFİK FERDİNAND Almanca FERDINAND DER GÜTIGE (d. 19 Nisan 1793, Viyana - ö. 29 Haziran 1875, Prag, Avusturya-Macaristan), 1835'ten tahtını terk ettiği 1848'e değin Avusturya imparatoru.

Ferdinand, Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Franz (sonradan Avusturya imparatoru I. Franz) ile Napoli-Sicilyalı Maria Theresia'nın en büyük oğullarıydı. Ferdinand'ın geri zekâlı ve saralı olmasına karşın tahtın veraseti konusundaki ilkeleri korumakta kararlı olan Franz, onun vârisliği konusunda diretti. Ferdinand 1830'da Macaristan kralı olarak taç giydi. 2 Mart 1835'te de Avusturya tahtına çıktı. İmparatorun yeteneklerinin sınırlı olması nedeniyle, hükümet "devlet konseyi" olarak bilinen ve Şansölye Metternich'in denetimi altında bulunan bir danışmanlar kurulu tarafından yönetiliyordu. Ferdinand, 1836'da Bohemya kralı, 1838'de ise Lombardiya ve Venedik kralı olarak taç giydi. 1848 Devrimi sırasında ayaklanmacıların tepkisi Ferdinand'a değil, büyük ölçüde onun her türlü reformu katı bir biçimde reddetmiş olan danışmalarına yöneldi. Bununla birlikte 2 Aralık 1848'de Ferdinand, Olmütz'de tahtını yeğeni Franz Joseph'e bırakarak hükümdarlıktan çekildi.

Ferdinand, tam adı FERDINAND KARL LEOPOLD MARIA (d. 26 Şubat 1861, Viyana - ö. 10 Eylül 1948, Coburg, Almanya), Bulgaristan prensi (1887-1908) ve bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı (1908-18).

Saksonya-Coburg-Gotha prensi I. August'un (Augustus) en küçük oğlu ve Fransa kralı Louis-Philippe'in torunuydu. 7 Temmuz 1887'de, özerk Bulgaristan'ın bir yıl önce tahttan çekilmiş olan ilk prensi

I. Aleksandır'ın yerine seçildi. Prensliğinin ilk yıllarında Başbakan Stefan Nikolov Stambolov tarafından yönetilen Ferdinand, başbakanın gözden düşerek istifa etmesinden (1894) sonra ülkenin tek hâkimi haline geldi. Hükümdarlığının büyük devletlerce tanınmamasının yarattığı sorunlar, Ferdinand'ın Bourbon prensesi Parmalı Maria Louisa ile evlenmesi (Nisan 1893) ve daha sonra da oğlu Veliaht Prens Boris'i Rum Ortodoks Kilisesi'nde Rus çarı II. Nikolay'ın vaftiz babalığıyla vaftiz ettirmesiyle (Şubat 1896) azaldı. Ferdinand bundan sonra bir hükümdar olarak konumunu güçlendirdi. Bulgaristan tahtının vârisinin Ortodoks bir prens olması, Rusya'nın Bulgaristan'la diplomatik uzlaşma yolları aramaya başlamasına yol açtı. Sonunda Ferdinand uluslararası planda tanınmayı başardı. Mart 1896'da Osmanlı Devleti'nden Bulgaristan prensi ve Doğu Rumeli valisi unvanını aldı.

Bunu izleyen yıllarda, önemli devlet görevlerine kendi yakınlarını getirerek iç politikada tam bir denetim kurdu. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakının arifesinde, bu fırsattan yararlanarak Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını ilan etti (5 Ekim 1908); kendisi de çar unvanını aldı. Yayılmacı emelleri olan Ferdinand, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan oluşan Balkan İttifakı'nın kurulmasına (1912) öncülük etti; ittifak, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarını paylaşmayı amaçlıyordu. İttifak üyelerinin Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmalarıyla Mayıs 1913'e değin sürecek olan I. Balkan Savaşı başlamış oldu. Savaştan galip çıkan müttefikler, ele geçirilen Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda aralarında anlaşamayınca ittifak dağıldı; Sırbistan ile Yunanistan'ın Bulgaristan'a karşı bir ittifak kurmaları Ferdinand'ın toprak özlemlerini boşa çıkardı. Bulgaristan, kısa bir süre sonra Sırbistan ve Yunanistan'a saldırdı. Ama ittifaka Osmanlılar ile Rumenlerin de katılması sonucu, Bulgarlar yenilgiye uğratıldı (II. Balkan Savaşı, Haziran-Temmuz 1913). Bu yenilgi, Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın saflarında katılma (1915-18) kararı almasında etkili oldu. Ferdinand, Bulgaristan'ın 1918'deki askeri yenilgisini izleyen günlerde oğlu III. Boris lehine tahttan çekilmek zorunda kaldı (3 Ekim 1918). Ardından ülkesini terk etti ve yaşamının geri kalan bölümünü Coburg'da geçirdi.

Ferdinand I (d. 10 Mart 1503, Alcalá de Henares, İspanya - ö. 25 Temmuz 1564, Viyana), 1558-64 arasında Kutsal Roma-Germen imparatoru ve 1526'dan sonra Bohemya ve Macaristan kralı. Almanya'daki dinsel çatışma dönemini sona erdiren Augsburg Barışı'nı (1555) gerçekleştirmiş ve o güne değin kralları seçimle belirlenen Bohemya ve Macaristan'ı Habsburg Hanedanı'nın denetimi altına sokmuştur.

Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) küçük kardeşi olan Ferdinand'a Avusturya'nın yönetimiyle Habsburg Alman toprakları ve Württemberg'in naipliği verilmişti. Ferdinand 30 yıldan uzun bir süre imparatorluk meclislerinde (*diet*) Almanya'yla ilgili konularda Karl'ı temsil etti ve *Reichsregiment*'in (yürütme konseyi) başkanı olarak görev yaptı. Başlangıçta bütünüyle Karl'ın politikalarını izledi. Protestanlığa düşmanca yaklaşımı yüzünden Luthercilerin Speyer Meclisi'nden ayrılmasından (1529) bir ölçüde sorumluydu; Württemberg'i de Lutherci kont Hessenli Philipp'e (Alicenap) kaptırdı (1534). 1546-47'de Karl'ın Protestan Schmalkalden Birliği'ni yenilgiye uğratmasına yardımcı oldu. Bununla birlikte, imparatorun yeniden ele geçirilen Württemberg'i Ferdinand'a geri vermeyi reddetmesine ve oğlu Philipp'i (sonradan İspanya kralı II. Felipe) tahtın vârisi yapmak istemesine gücenen Ferdinand, daha bağımsız bir tutum takınmaya başladı. 1531'de imparatorluğun vârisi ilan edilmiş olan Ferdinand, Karl'ın 1553'te Philipp'in ardıllığı projesinden vazgeçmesi üzerine yatıştı. Böylece Kutsal Roma-Germen tahtının Karl'dan sonra Ferdinand'a, ardından da onun oğlu Maximilian'a geçmesi kesinleşti. Protestanlık konusunda ise Ferdinand, Karl'ın tersine, sonuçta bir uzlaşmanın gerekli olduğuna inanıyordu. 1552'de, imparatorla savaş halinde olan Lutherci elektör Saksonya dükü Moritz ile Passau Antlaşması'nı yaptı; 1555'te ise yerel prenslere kendi uyruklarının dinini belirleme hakkını tanıyan Augsburg Barışı'nı imzaladı. Böylece, Almanya'da Lutherciliğin yayılmasıyla başlayan dinsel mücadele yatışarak birkaç kısa aralık dışında yarım yüzyıl süren bir barış dönemine geçildi.

Kayınbiraderi olan Bohemya ve Macaristan kralı II. Lajos'un 1526'da ölümü üzerine Ferdinand her iki bölge üzerinde de hak iddia etti. Bohemya'yı büyük bir güçlükle karşılaşmaksızın elde etmesine karşın, Macaristan krallığı seçiminde rakibi Erdel voyvodası (özel vali) János Zápolya ile karşı karşıya geldi. Zápolya'yı destekleyen I. Süleyman'ın (Kanuni) 1529'da Viyana'yı kuşatması üzerine emelleri gerçekleşemedi; Macaristan Ferdinand, Zápolya ve Osmanlılar arasında bölünmüş olarak kaldı. 1538'de Nagyvárad (Grosswardein) Antlaşması ile Ferdinand, Zápolya'nın ardıllığını elde ettiyse de anlaşmayı yürürlüğe koyamadı. Ferdinand'ın hükümdarlığı sırasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa üzerindeki baskısı sürdü. 1529'daki I. Viyana Kuşatması başarısızlıkla sonuçlandıysa da 1532 ve 1541'de Osmanlı orduları Avusturya'yı yeniden tehdit ettiler. Alman prenslerinden art arda, çoğunlukla da boşa çıkan yardım isteklerinde bulunan Ferdinand, 1562'de Osmanlılarla barış imzalamak zorunda kaldı ve Macaristan'ın Avusturya'ya kalan bölümü için padişaha vergi ödemeyi kabul etti.

Ferdinand 1555'te Karl'ın imparatorluk görevlerini fiilen devraldı; 1558'de kardeşinin tahtı terk etmesinden sonra da imparator seçildi. Ferdinand'ın tahta çıkmasıyla birlikte, Habsburg hanedanı Avusturya ve İspanya kolları biçiminde ikiye ayrıldı; İspanya II. Felipe'ye, Almanya'daki Habsburg toprakları ise Ferdinand'a kaldı. Yeni imparator yönetimi merkezileştirdi ve kendi topraklarında Katolikliği yeniden canlandırma girişiminde bulundu. 1564'te yerine büyük oğlu Maximilian geçti. Ferdinand sürekli olarak kardeşi V. Karl'ın gölgesinde kalmakla birlikte, Avusturya'nın denetimindeki toprakları genişleterek ve barışı yeniden sağlayarak 16. yüzyıldaki en başarılı Habsburg yöneticilerinden biri olmuştur.

Ferdinand II (d. 9 Temmuz 1578, Graz, Steiermark - ö. 15 Şubat 1637, Viyana), Kutsal Roma-Germen imparatoru (1619-37), Avusturya arşidükü, Bohemya kralı (1617-19, 1620-27) ve Macaristan kralı (1618-25). Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında Katolik Karşı-Reform hareketinin ve mutlakıyetçi yönetimin önde gelen savunucusu olmuştur.

Ferdinand, İç Avusturya eyaletlerinin hükümdarı arşidük Karl ile Bavyera dükü V. Albrecht'in kızı Maria'nın en büyük oğullarıydı. 1590-95 arasında Ingolstadt Üniversitesi'nde katı bir Cizvit eğitimi gördü. 1596'da, miras aldığı toprakların başına geçti; Loreto ve Roma'ya yaptığı hac yolculuğundan sonra, uyruklarının büyük bir çoğunluğunu Katolik inancını benimsemeye zorlayarak Protestanlığı ezmeye girişti. 1600'de Bavyeralı Maria Anna ile evlendi. Kendisinden önce sırayla imparator olan kuzenleri II. Rudolf ile onun yerine geçen kardeşi Matthias arasındaki çatışmaya karışmaktan kaçındı. Daha sonra, çocuksuz olan Matthias'ın ardından tahta çıkması konusunda İspanya Habsburglarının onayını aldı; karşılığında gizli bir antlaşmayla (1617) Alsace ile İtalya'daki imparatorluk topraklarını onlara bırakmaya söz verdi. Aynı yıl

Ferdinand II, bir oymabaskı
Bild-Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Bohemya Meclisi (*Diet*) Ferdinand'ı Bohemya kralı ilan etti. 1618'de ise Macaristan kralı seçildi. Ama 1619'da, Protestanların çoğunlukta olduğu Bohemya Meclisi Ferdinand'ı tahttan indirerek Pfalz elektörü V. Friedrich'i kral seçti. Protestan prenslerle Ferdinand arasındaki çatışma, Otuz Yıl Savaşları'nın başlangıcı sayılır. Ferdinand, 28 Ağustos 1619'da Kutsal Roma-Germen imparatoru seçilmekle birlikte iktidarını ancak İspanya, Polonya ve çeşitli Alman prenslerinin desteğiyle koruyabildi. 8 Kasım 1620'de Prag yakınlarında yapılan Beyaz Dağ (Bilà Hora) Çarpışması'nda, Bavyera dükü I. Maximilian'ın yardımıyla Friedrich ve onu destekleyen Yukarı Avusturya soylularını yenilgiye uğratarak topraklarına el koydu; meclisi etkisiz kılarak yeni bir anayasa ilan etti (1627) ve zor yoluyla Bohemya'yı Katolikleştirdi. Yukarı ve Aşağı Avusturyalı Protestanlar da mezhep değiştirmek zorunda bırakıldılar.

Ferdinand Otuz Yıl Savaşları'nın ilk 10 yılı boyunca, Pfalz elektörünün yetkilerini Bavyeralı Maximilian'a devrederek kendi konumunu güçlendirdi. Ayrıca, İspanya ve Katolik Alman prensleri birliğinin yardımı ve ünlü komutanı Albrecht von Wallenstein'ın(*) zaferleri gerek Alman muhaliflerine, gerek Danimarka kralına karşı önemli başarılar elde etmesini sağladı. Bu tarihe değin büyük ölçüde Almanya ile sınırlı kalan savaş, İsveç ve ardından Fransa'nın müdahalesiyle genel bir Avrupa çatışmasına dönüştü. Ferdinand'ın, Protestanları 1552'den beri ele geçirdikleri bütün mülkleri Katolik Kilisesi'ne geri vermeye zorlayan Eskiye Dönüş Fermanı (1629) imparatorun mutlak yönetiminin Alman prensleri üzerindeki tehdidini açığa çıkardı. Bunların muhalefeti 1630'da Ferdinand'ı iktidarının başlıca dayanağı olan Wallenstein'ı görevden almak zorunda bıraktı. Bununla birlikte, İsveç ordusunun başarılı ilerleyişi imparatorun Wallenstein'ı tekrar göreve çağırmasına

yol açtı. Sonunda Ferdinand, istemeyerek de olsa, düşmanla ilişkiye girmiş olan Wallenstein'ın ikinci kez görevden alınıp öldürülmesini onayladı (1634). Nördlingen'de İsveçlilere karşı kazandığı zaferden (Eylül 1634) sonra, Protestan prensleriyle uzlaşmaya vararak Prag Barışı'nı (Mayıs 1635) imzalayan Ferdinand, 1636'da oğlu Ferdinand'ı imparator adayı seçtirmeyi başardı.

İmparatorluk tacının görkemine ve hanedanının büyüklüğüne ilişkin sarsılmaz bir inanç taşıyan Ferdinand iyi huylu, yardımsever ve nazik bir hükümdardı. Almancanın yanı sıra İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca konuşuyor, müzikten hoşlanıyor ve dinsel kitaplar okumayı seviyordu; avlanmak en büyük tutkusuydu. Sarayında tutumlu olmakla birlikte, el koyduğu toprakların büyük bölümünü sadık yandaşlarına cömertçe dağıtması nedeniyle mali yönetiminin kötülüğüyle tanındı. Koyu bir Katolik olan Ferdinand, Cizvitlere özellikle yakınlık duyuyordu. Temelde dinsel ilkelere dayalı bir siyaset izlemesi, devletin çıkarlarına ilişkin çağdaş ilkeler ile onun dinsel amaçları arasında uyuşmazlıklara yol açtı. Kararsız bir kişiliğe sahip olduğu için danışmanları ile Cizvit papazlarının düşüncelerine büyük ölçüde bağımlı kaldı.

II. Ferdinand, Katolik Karşı-Reform hareketini geliştirerek Avusturya Habsburglarının sonraki yüzyılda izlediği politikaların yolunu çizdi. Avusturya sarayında bağımsız bir yönetim mekanizması oluşturması ve Avusturya'nın bölünmezliği ile ardıllıkta büyük çocuğun hakkına ilişkin olarak belirlediği ilkeler ülkesinin bütünlüğüne önemli katkıda bulundu. Bununla birlikte, ele geçirilen toprakların tarihsel yönetim bölümlerini koruyarak Avusturya'da federalizm ilkesinin de devamını sağladı. Ferdinand'ın Katolik çağdaşları onu azizler düzeyinde bir hükümdar sayarken, Protestan muhalifleri korkulu bir tiran olarak görmüşlerdir.

Ferdinand III (d. 13 Temmuz 1608, Graz, Steiermark - ö. 2 Nisan 1657, Viyana), 1637-57 arasında Kutsal Roma-Germen imparatoru. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında Habsburg sarayında barış yanlılarına önderlik etmiş ve 1648'de Vestfalya Barışı'yla savaşı sona erdirmiştir.

İmparator II. Ferdinand ile Bavyeralı Maria Anna'nın en büyük oğulları olan Ferdinand, 1626'dan başlayarak bakanlık konseylerinde ve başka devlet işlerinde görev aldı. 1621'de Avusturya arşidükü, 1625'te Macaristan, 1627'de ise Bohemya kralı ilan edildi. İmparatorluk ordularına komuta etmesini engelleyen Albrecht von Wallenstein'ın 1634'te öldürülmesine yol açan komploya katıldı. Ferdinand'ın komutası altındaki Habsburg orduları 1634'te Regensburg'u ele geçirdi; aynı yıl birinci Nördlingen Çarpışması'nda İsveçlileri yenilgiye uğrattı. Avusturya sarayında barış yanlılarının önderi olarak, İmparator II. Ferdinand'ın merkeziyetçi ve mutlakıyetçi planlarını terk edip 1627'deki duruma dönülmesine yol açan ve Prag Barışı'yla (Mayıs 1635) sonuçlanan görüşmeleri destekledi.

1636'da imparatorluk veliahtlığına seçilen Ferdinand, ertesi yıl babasının ölümü üzerine imparator oldu. Kendi topraklarında dinsel özgürlüğe izin vermeyi reddetmesine ve Protestan prenslerinin el konan mülklerini geri vermemesine karşın, Avrupa'nın Protestan devletleriyle uzlaşmakta tereddüt etmedi; Orta Avrupa'da 30 yıldır süren dinsel çekişmeyi sona erdiren ve Macaristan'da Protestanlığa daha büyük özgürlükler sağlayan Vestfalya Barışı'nı imzaladı. Ferdinand'ın düzenli bir ordu kurması ve imparatorluk konseyine ilişkin reformu, onun yöneticilik yeteneğini kanıtlamıştır. Ölümünden sonra yerine ikinci oğlu I. Leopold geçmiştir.

Ferdinand IV (d. 8 Eylül 1633 - ö. 9 Temmuz 1654), Bohemya (1646-54), Macaristan (1647-54) ve imparatorluk veliahtı (1653-54).

Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Ferdinand ile İspanya kralı III. Felipe'nin kızı Maria Anna'nın en büyük oğluydu. İmparatorluk tahtına geçmek üzere yetiştirilen Ferdinand, babasının ısrarıyla 31 Mayıs 1653'te Augsburg'da Romalıların kralı (tahtın vârisi) seçildi; 18 Haziran'da da Ratisbon'da taç giydi. Ama ertesi yıl, 21 yaşındayken öldü. 1657'de babası ölünce, tahta dinsel görevler için yetiştirilmiş olan daha ılımlı bir kişiliğe sahip küçük kardeşi I. Leopold geçti.

Ferdinand I (d. 24 Ağustos 1865, Sigmaringen, Prusya - ö. 20 Temmuz 1927, Bükreş), 1914-27 arasında Romanya kralı. Hohenzollernli olmasına ve Alman gücüne inanmasına karşın, I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin safında katılmıştır.

Hohenzollern-Sigmaringen prensi Leopold'un oğluydu. Amcası Kral I. Carol, 1889'da Ferdinand'ı evlat edinerek veliaht ilan etti. Ferdinand, 1893'te Kraliçe Victoria ile Rus çarı II. Aleksandr'ın torunu olan, Edinburgh dükünün kızı Lady Marie ile evlendi. Çekingen bir kişi olmasına ve zaman zaman kararsız davranışlar göstermesine karşın, Romanya'nın askerlik sorunlarına büyük ilgi gösterdi ve II. Balkan Savaşı'nda (1913) Rumen ordusuna komuta etti. Amcasının ölümü üzerine Ekim 1914'te tahta geçti. I. Dünya Savaşı'nın başlarında olayları gözlemekle yetinen Ferdinand, sonunda savaşa İtilaf Devletleri'nin safında katıldı (Ağustos 1916). 1916'nın sonuna doğru Almanların Bükreş'i işgali üzerine hükümetini Iaşi'ye (Yaş) taşıdı. Nisan 1917'de Rumen birliklerinin önünde toprak reformu konusunda söz vermesi, olası bir devrimi önledi. Ama Ferdinand'ın bu sözü savaş sonrası hükümetlerin hıçbir zaman tam olarak çözemediği bir sorun yarattı.

Romanya Mart 1918'de İttifak Devletleri'ne teslim olmak zorunda kaldıysa da, Kasım 1918'de yeniden savaşa katıldı; daha sonra Erdel, Bukovina, Banat'ın bir bölümü ve Besarabya'yı Büyük Romanya devleti içinde birleştirdi. Böylece, krallığın sınırlarını genişleterek topraklarını iki katına çıkardı. 1920'de düzenlediği bir saray darbesiyle General Alexandru Averescu'yu başbakanlığa getirtti. Ferdinand'ın uzun süre önce söz verdiği toprak reformunu sınırlı bir biçimde de olsa gerçekleştiren yönetim (1921) Averescu hükümeti oldu. Ekim 1922'de Alba Iulia'da görkemli bir törenle bütün Rumenlerin kralı olarak taç giyen Ferdinand, 1925'te eğlence düşkünü oğlu veliaht Carol'u veraset hakkından vazgeçmeye zorladı. Vasiyetinde tahtı küçük torunu Prens Mihai'ye bıraktı.

Ferdinand (d. 12 Ocak 1721, Wolfenbüttel, Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel - ö. 3 Temmuz 1792, Vechelde, Braunschweig, Almanya), Braunschweig-Lüneburg dükü ve Prusya mareşali. Yedi Yıl Savaşı (1756-63) sırasında, kayınbiraderi II. Friedrich (Büyük) Avusturyalılara karşı çarpışırken, Batı Almanya'yı Fransız saldırılarına karşı savunmuştur.

1740'ta Prusya ordusuna girdi. Avusturya ile Prusya arasındaki Silezya savaşları sırasında Prusya'nın başarısıyla sonuçlanan Mollwitz (1741), Chotusitz (1742) ve Sohr (1745) çarpışmalarına katıldı. Yedi Yıl Savaşı'nda Prusya kralı II. Friedrich'in komutası altında Saksonya ve Bohemya'da çarpıştı. Ardından, Batı Almanya'daki Prusya ve İngiliz birliklerinin komutanlığına getirildi (1757). Bu görevi sırasında, komutasındaki birliklerden sayıca daha üstün durumdaki Fransızları, Krefeld (1758) ve Minden'de (1759) yenilgiye uğrattı.

1766'da Friedrich'le arası açılınca, Prusya'nın hizmetinden çekilen Ferdinand, aynı yıl mareşal rütbesiyle Avusturya ordusunda görev almayı kabul etti; ama Habsburglara hıçbir zaman etkin bir hizmet vermedi. İngiltere ile Kuzey Amerika'daki sömürgeleri arasında savaş patlak verdiğinde, İngilizlerden başkomutanlık önerisi aldıysa da bu görevi kabul etmedi. Emekliye ayrıldıktan sonra II. Friedrich'le olan ilişkileri düzeldi ve 1772 ile 1782 arasında kralı birkaç kez ziyaret etti.

Ferdinando I (d. 2/12 Ocak 1751, Napoli - ö. 4 Ocak 1825, Napoli), İki Sicilya Krallığı'nın hükümdarı (1816-25). IV. Ferdinando adıyla Napoli kralı (1759-1806) olarak hüküm sürdüğü dönemde, Fransız Devrimi'ne ve onun yaydığı liberal görüşlere karşı savaşmıştır. Oldukça zayıf ve becerıksiz bir hükümdar olan Ferdinando, İngiliz danışmanı Sir John Acton'ın önerilerine göre davranan karısı Avusturyalı Maria Carolina'nın etkisi altındaydı.

Babası VII. Carlo 1759'da III. Carlos adıyla İspanya tahtına çıkınca Ferdinando küçük yaşta Napoli kralı oldu. Ferdinando reşit oluncaya değin ülkeyi yöneten naipler konseyi, VII. Carlo'nun başlattığı liberal reformları sürdürdü. 1767'de yönetimi devralan Ferdinando'nun ertesi yıl Avusturyalı Maria Carolina ile evlenmesi bu politikanın tersine çevrileceğini gösteren ilk işaret oldu. Maria Carolina bir erkek çocuk doğurunca, evlilik antlaşması uyarınca, devlet konseyine girme hakkını kazandı (1777). Eski naip Bernardo Tanucci'nin görevden alınmasını sağlayan Maria, Napoli'yi 1793'te, Avusturya ve İngiltere'nin Fransız Devrimi'ne karşı oluşturdukları ittifaka soktu.

Amiral Horatio Nelson komutasındaki İngiliz donanmasının bölgeye gelişinden cesaretlenen Ferdinando, 1798'de Fransa desteğindeki Roma Cumhuriyeti'ne saldırdı. Ama aynı yıl 21 Aralık'ta Fransızlar Napoli'yi işgal ederek, Partenopea Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Ferdinando bunun üzerine Sicilya'ya kaçtı. Cumhuriyet yönetiminin Haziran 1799'da devrilmesi üzerine Napoli'ye dönen Ferdinando, cumhuriyetçiler teslim olurken varılan anlaşmayı hiçe sayarak çok sayıda cumhuriyetçiyi öldürttü.

Napoléon'un ordusunun 1806'da Napoli'yi işgal etmesi üzerine Ferdinando Sicilya'ya kaçmak zorunda kaldı. Orada, mutlakıyetçi yönetimini yumuşatması için baskıda bulunan İngiltere'ye boyun eğerek, Maria Carolina'yı yönetimden uzaklaştırdı, oğlu Francesco'yu naipliğe atadı ve Sicilya'da bir anayasa yürürlüğe koydu. Napoléon'un iktidardan düşüşünden sonra, I. Ferdinando adıyla birleşik İki Sicilya Krallığı'nın hükümdarı olarak Napoli'ye döndü (Aralık 1816). Ferdinando'nun mutlakıyetçi yönetimi yeniden canlandırması, anayasa yanlılarının 1820'de bir ayaklanma başlatmasına neden oldu. Ferdinando bu gelişmeler karşısında bir anayasa yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Yönetimi yeniden oğlu Francesco'ya bıraktıktan sonra, yeni anayasayı savunma gerekçesiyle 1821 başlarında

Ljubljana Kongresi'ne katılmak için parlamentonun iznini aldı. Bu kongre sırasında desteğini sağladığı Avusturya mart ayında Napoli'deki anayasal hükümeti devirdi. Ardından anayasa yanlılarına karşı misillemeye girişen Ferdinando, beklenmedik bir biçimde aniden öldü.

Ferdinando II (d. 12 Ocak 1810, Palermo - ö. 22 Mayıs 1859, Caserta), İki Sicilya Krallığı'nın hükümdarı (1830-59). Önceki kral Francesco'yla İspanya prensesi María Isabel'in oğludur. Isabel 1734'ten sonra Napoli ve Sicilya'yı yöneten Bourbon hanedanının üyesiydi.

Ferdinando, tahta geçtikten (8 Kasım 1830) hemen sonraki uygulamalarıyla liberalleri umutlandırdı. Siyasal tutuklulara genel af ilan etti, cumhuriyetçi oldukları gerekçesiyle ordudan atılan subayları eski görevlerine getirdi ve kendisini reformlardan yana bir hükümdar gibi gösterdi. Ama yavaş yavaş reformcu çizgiden uzaklaşarak baskıcı bir politika izlemeye başladı. Bir dizi liberal ve ulusal ayaklanmayı acımasızca bastırdı (bunların arasında Bandiera kardeşlerin 1844'te başlattıkları ayaklanma da bulunuyordu). İlk karısı Piemonteli (Sardinyalı) Maria Cristina'nın ölümünden sonra, Avusturya arşidüşesi Theresia ile evlenmesi (1837), giderek artan muhafazakârlığının bir işareti olarak görüldü.

Palermo'daki başarılı devrim (12 Ocak 1848) ve Napolili liberallerin bunu izleyen propagandası karşısında, Ferdinando 29 Ocak'ta bir anayasa yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Ordusu 15 Mayıs 1848'de bir grup Napolili ayaklanmacıyı yenince eski gücünü yeniden kazanan Ferdinando anayasayı yürürlükten kaldırdı, liberal bakanlar tarafından Avusturyalıları Kuzey İtalya'dan atmak için gönderilen birlikleri geri çağırdı ve Sicilya'nın denetimini yeniden ele geçirdi. Sicilya kentlerini yoğun biçimde bombalaması ona "Bombacı Kral" lakabının verilmesine yol açtı. Ferdinando, ayaklanmacılara karşı acımasız tutumuyla birçok Avrupalının nefretini kazandı; hatta geleceğin İngiltere başbakanı Ewart Gladstone, Ferdinando yönetimini "Tanrı inkârının hükümet sistemine dönüşmüş bir biçimi" olarak tanımladı.

Yaşamının son yıllarında halkından iyice kopan Ferdinando sürekli suikast korkusuyla yaşadı. Yönetiminin giderek mutlakıyetçi bir biçim alması İki Sicilya Krallığı'nın İtalya'nın birliğini sağlamaya yönelik Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketine katılmasini engelledi ve krallığın çöküşünü hızlandırdı. Krallık 1860'ta, Ferdinando'nun ölümünden kısa bir süre sonra İtalya'ya bağlandı.

Ferdinando I, FERRANTE olarak da bilinir (d. 1423, Valencia, İspanya - ö. 25 Ocak 1494), 1458-94 arasında Napoli kralı.

Aragon kralı V. Alfonso'nun gayri meşru çocuğuydu. Alfonso 1442'de kendini Napoli kralı ilan ettikten sonra, Ferdinando'yu yasal vârisi olarak kabul etti. Alfonso'nun ölümü üzerine 1458'de tahta çıkan Ferdinando, çok geçmeden ülkedeki soyluların taht üzerinde hak iddia eden Anjou'lu René'yi (I. René) başa geçirmek için başlattıkları ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Ayaklanmayı 1464'te bastırmayı başardıysa da Osmanlı genişlemesi, öteki İtalyan devletlerinin yayılmacılığı ve soyluların muhalefeti hükümdarlığını tehdit etmeyi sürdürdü. Ferdinando bu yüzden oportünist bir politika izledi. İtalya'nın güneyindeki Otranto limanını Ağustos 1480'de ele geçiren Osmanlıları Floransa'nın yardımıyla ertesi yıl bölgeden çıkardı. Ardından, Floransa'yla ittifak kurdu ve bu iki güç Ferrara Savaşı'nda (1482-84) Venedik'e karşı birlikte çarpıştı.

Ferdinando'nun soyluların gücünü kırma girişimleri bir başka ayaklanmaya (1485-87) yol açtı; soylular bu kez tahta Lorraine'li II. René'yi ya da Ferdinando'nun ikinci oğlu Aragonlu Federico'yu çıkarmak istiyorlardı. Bu arada Papa VIII. Innocentius da Ferdinando'ya savaş ilan etti, ama 1486'da onunla özel bir barış yaptı. Ferdinando sonunda tutuklamalar, mahkemeler, el koymalar ve idamlarla soyluları sindirdi.

Ferdinando II (d. 26 Haziran 1467, Napoli - ö. 5 Ekim 1496, Napoli), krallığını Fransızların işgalinden kurtaran Capua prensi, Calabria dükü ve Napoli kralı (1495-96).

Yetenekli bir hümanist olan Ferdinando, babasının tersine, halkın sevdiği bir hükümdardı. Babası II. Alfonso 1494'te kral olunca, Ferdinando, Fransa kralı VIII. Charles'ın Kuzey İtalya'daki ilerleyişine karşı duran Napoli kuvvetlerinin komutanlığını üstlendi; Fransızları durdurmayı başaramayınca Napoli'ye döndü. 23 Ocak 1495'te babasının tahttan çekilmesi üzerine kral oldu. Ama ertesi ay Fransızlar Napoli'yi ele geçirdiler ve Ferdinando Sicilya'ya çekildi. Napoli, İspanyol ordusunun ve Venedik donanmasının yardımıyla 1496 yazına değin bütün topraklarını kurtaran Ferdinando'yu muzaffer bir komutan olarak karşıladı. Ani ölümü İspanya'nın Napoli tahtına el koymasına yol açtı.

Ferdinando I, asıl adı FERDINANDO DE' MEDICI (d. 30 Temmuz 1549 - ö. 7 Şubat 1609), Toscana'nın üçüncü grandükü (1587-1609). Ülkesinin gücünü ve refahını büyük ölçüde artırmıştır.

I. Cosimo'nun küçük oğlu olan Ferdinando, 14 yaşında kardinal oldu ve Roma'ya yerleşti. Kardeşi Francesco ardında bir erkek vâris bırakmadan ölünce, grandük unvanını aldı (1587). 1589'da Lorraine'li Christine'le evleninceye değin kardinalliği sürdürdü. Christine, Lorraine'li III. Charles'ın kızı ve annesi Claude de France tarafından Catherine de Médicis'nin torunuydu. Bu evlilik aynı zamanda, Ferdinando'nun İspanya'nın İtalya üzerindeki etkisini azaltmak için izlediği Fransa'yla uzlaşma siyasetinin de bir simgesiydi. Ferdinando, büyük devletleri birbirlerine karşı kullanarak, Toscana'nın bağımsızlığını ve refahını güvence altına aldı. Dini bir eğitim almış olmasına karşın, Cosimo'nun başlattığı politikayı sürdürme konusunda kardeşi Francesco'dan daha başarılı oldu.

Ferdinando o dönemde henüz Katolikliği benimsememiş olan Navarre'lı Henri'ye gizlice maddi yardımlarda bulunarak IV. Henri adıyla Fransa tahtına geçme mücadelesinde ona yardım etti. Bu sırada If Şatosu'nun Toscana birlikleri tarafından işgali (1591) İspanyolların Marsilya üzerindeki tasarılarını engelledi. Ferdinando birliklerini If Şatosu'ndan çekmeden önce (1598) Henri'yle arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı, ama Henri'nin 1600'de Ferdinando'nun yeğeni Maria'yla (Marie de Médicis) evlenmesi dostluklarını perçinledi. Öte yandan, Ferdinando Avusturya'daki Habsburg hanedanıyla iyi ilişkilerini korumak için oğlu Cosimo'yu 1608'de imparator II. Rudolf'un kuzeni Arşidüşes Maria Magdalena'yla evlendirdi; Toscana birlikleri Osmanlılara karşı sürdürülen savaşlarda Avusturya'ya yardım etti. Aziz Stephanus Şövalyeleri İon ve Ege denizlerinde (1605-09) ve Afrika kıyılarında (1607) Osmanlıları yenilgiye uğrattılar.

Ülkeyi ustalıkla yöneten Ferdinando, ticareti geliştirici uygulamalarının yanı sıra, kendinden önceki hükümdarların başlattıkları bataklıkları kurutma ve Livorno kentiyle limanını geliştirme planlarını sürdürerek Toscana'nın refah düzeyini yükseltti. Ferdinando henüz Roma'da kardinallik yaptığı dönemlerde sanatsever biri olarak tanınmış ve Medici Villası'nı yaptırmıştı. Hükümdarlığı sırasında Toscana'da koruması altına aldığı ressam ve mimarların en ünlüleri Giovanni da Bologna ve Bernardo Buontalenti'ydi. Ferdinando ayrıca, Giulio Caccini ve Jacobo Corsi gibi çalışmalarıyla Floransa'da operanın doğuşunu sağlayan Camerata de' Bardi topluluğuna bağlı müzikçileri destekledi.

Ferdinando II, asıl adı FERDINANDO DE' MEDICI (d. 14 Temmuz 1610 - ö. 24 Mayıs 1670), Toscana'nın beşinci grandükü. Roma'ya bağımlı bir yönetim kurmuş ve bilimin koruyucusu olmuştur.

Babası II. Cosimo 1621'de öldüğünde Ferdinando henüz 10 yaşında olduğundan ülkenin yönetimini naip sıfatıyla büyükannesi Lorraine'li Christine ile annesi Avusturyalı Maria Magdalena üstlendi. Genç Ferdinando eğitimini tamamlamak üzere Roma'ya ve Viyana'ya gönderilince, Toscana'nın yönetimi bu iki kıskanç ve kavgacı kadının eline kaldı. Bunun sonucu olarak adalet ve maliye işleri hızla kötüye gitti; kendilerine aşırı ayrıcalıklar tanınan yeni Toscana soyluları giderek küstahlaştı. Ayrıca, Medici ailesinin daha önce sürdürdüğü ticari etkinlikler yeniden başlatıldı; ama bu uygulama Medicilere kâr getirmekten çok, özel girişimciliği baltaladı.

Ferdinando 1627'de, 17 yaşındayken İtalya'ya döndü ve yönetimi üstlendi. Ama çok yumuşak huylu olduğundan, iktidarı naipler ve kardeşleriyle paylaşmaya karar verdi ve herkesin birbirinden hemen hemen bağımsız olacağı bir işbölümü yaptı. İyiliğiyle uyruklarının sevgisini kazanan Ferdinando, 1630'da Floransa ile Toscana'yı kırıp geçiren veba salgını sırasında, övgüyle karşılanan bir cesaret gösterdi ve yararlı önlemler aldı. Ama bir devlet adamı olarak gerekli enerjiden yoksundu. Mantova Veraset Savaşı'nda (1628-31) ve daha sonraki Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasındaki Fransız-İspanyol çatışmasında, İspanyolların baskılarına karşın tarafsız kalmayı güçlükle başardı. Öte yandan, Ferdinando'nun papalıkla olan ilişkileri de iyi değildi. Bu anlaşmazlığın temelinde Papa VIII. Urbanus'un Urbino'yu ilhakı (1626) yatıyordu. Ferdinando 1634'te Urbino ailesinin vârisi Vittoria della Rovere ile evlendiğinde, bu olay nedeniyle eski Urbino düklerinin özel mülklerinden fazlasını elde edememişti. Castro Savaşı (1642-44) sırasında Urbanus'a karşı kayınbiraderi Parma dükü Odoardo Farnese'yi desteklemek üzere Venedik ve Modena'yla ittifak kuran Ferdinando, 1643'te Perugia yakınlarındaki Mongiovino'da zafer kazanmasına karşın, savaşın sonunda imzalanan barış antlaşmasından hiçbir yarar sağlayamadı.

Dindar ve sofu bir kişi olan Ferdinando'nun koruması altındaki öğretmeni Galilei'nin Enkizisyon'da gördüğü muameleyi (1633) kabullenmesi sert suçlamalara yol açtı. Buna karşılık bilime ilgi göstermeyi sürdürdü. Daha sonra kardinal olan kardeşi Leopoldo'yu Floransa'daki Cimento Akademisi'ni kurması (1657) için özendirdi ve yabancı bilim adamlarına konukseverlik gösterdi.

Ferdinando III (d. 6 Mayıs 1769, Floransa - ö. 18 Haziran 1824, Floransa), ılımlı ve

aydın yönetimiyle çağının ötekı İtalyan prenslerinden ayrılan Toscana grandükü.

21 Temmuz 1790'da, Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak taç giyen babası II. Leopold'un yerine grandük oldu. Babasının liberal reformlarını sürdürerek Fransız Devrimi'ne karşı tarafsız tutum içine girdi. 1793'te Fransız Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kurduktan sonra, İngiltere'nin zorlamasıyla Fransa'ya karşı bir koalisyona katıldı. 1799'da Fransızlar tarafından ülkesinden sürüldükten sonra, Avusturya ordusunda komutanlık görevi üstlenen Ferdinando çok geçmeden Floransa'ya döndü. Lunéville Antlaşması'yla (9 Şubat 1801) Toscana Fransızlara bırakıldı; Ferdinando'ya da tazminat olarak Salzburg Prensliği ve elektör (seçici prens) unvanı verildi. Ferdinando bu prensliği 26 Aralık 1805'te Würzburg Düklüğü'yle değiştirdi ve 1806'da Ren Konfederasyonu'na katıldı.

Napoléon'un yenilgisinden sonra Toscana'yı geri alan Ferdinando, İtalya'da prenslik iktidarının yeniden kurulması sırasında gerici şiddetten kaçındı ve ülkesini ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan kalkındırmak için çalıştı. Halkının güvenini kazanarak, ülkesinin bir ölçüde de olsa Avusturya'dan bağımsız kalmasını sağladı.

Fere, Tel el-, Filistin'in güneybatısında antik yerleşme. Bugün İsrail'de, Tel el-Acul yakınlarındaki Gazze Vadisinde yer alır. Yöredeki ilk kazılar, Mısır'da bulunan bir grup İngiliz arkeolog tarafından, Sir Flinders Petrie yönetiminde, 1928-30 arasında yapıldı. Petrie, yerleşimin Bet-pelet olduğuna inanıyordu. Ama başka uzmanlar, burasının, İÖ 17. yüzyıl sonları ile İÖ 16. yüzyıl başlarında önem taşıyan Mısır (Hyksos) kalesi Şaruhen olduğunu savundular. Bu ikinci görüş, daha çok yandaş bulmuştur. Mısır kaynaklarına göre, ülkede Hyksosların egemenliği sona erince Şaruhen, Hyksos karşıtı Mısırlıların kuşatmasına üç yıl boyunca dayanmıştır. Kazılarda bulunan yerleşim katları ve mezarlar, İÖ y. 1900-y. 1200'ler arasına tarihlenmiştir. Ayrıca yörede Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) ait değerli çanak çömlek ve taş buluntuların ortaya çıkarıldığı bir dizi yerleşme alanı da vardır.

Ferec, tam adı EL-MELİKÜN-NASIR ZEYNEDDİN EBUS-SA'ADAT FEREC (d. 1389, Kahire - ö. 1412, Şam), 26. Memlûk hükümdarı. Onun döneminde Memlûk Devleti'nde iç denetim zayıflamıştır. Ferec, yabancı istilası ve ülke içindeki kan davaları gibi, kendi yaratmadığı ve denetleyemediği olayların kurbanı olmuştur.

Babası Berkuk'un 1399'da ölmesi üzerine, rakip Türk ve Çerkes hiziplerini temsil eden iki vasi, Ferec adına yönetime geçti. Bu hizipler arasında sürüp giden mücadele sonucunda Ferec 20 Eylül 1405'te tahttan indirildi ve yerine kardeşi el-Melikü'l-Mansur Abdülaziz geçti. Ama bunu izleyen kasım ayında Ferec yeniden tahta çıkarıldı.

Berkuk'un hükümdarlığı sırasında (1382-99) Osmanlılarla Memlûkler arasında Timur'a karşı bir savunma ittifakı kurulmuştu. Ferec'in vasileri bu ittifakın zayıflamasına göz yumdular. Bu dargörüşlü politika yüzünden birleşik bir güç oluşturulamayınca da, Timur'un orduları hem Osmanlıları, hem de Memlûkleri bozguna uğrattı. Timur 1400'de Şam ve Halep'i ele geçirdikten sonra Ferec beş yıl boyunca ona bağımlı kaldı.

Ülke gelirlerinin azalması anlamına gelen Suriye'nin istilası Ferec'e ağır bir darbe indirdi. Sonuçta paranın değeri düştü ve yeni vergiler getirildi. Suriye'de bağımsızlığını ilan eden Halep valisi Çakam (el-Melikü'l-Adıl) ve ardıllarına karşı birkaç sefer düzenlendiyse de Ferec Suriye'yi geri alamadı. Bu seferlerden birinde yenilerek tutsak düştü. Şam'da hapsedildi ve 1412'de öldürüldü.

ferec bade'ş-şidde (Arapçada "sıkıntıdan sonraki ferahlama"), Doğu edebiyatlarında didaktik amaçlı masal ve öykülerden oluşan derlemelere verilen genel ad. İlk kez Arap edebiyatında ortaya çıkan ve 10. yüzyıldan sonra büyük gelişme gösteren bu türde ilk kitabı Medaini (ö. 839) derlemiştir. Günümüze ulaşmayan bu yapıttan yaklaşık 150 yıl sonra derlenen başka bir örnek de Tenuhi'ninkidir (940-994). Her birinde 10 öykü bulunan 14 bölümden oluşan bu yapıtın İslam edebiyatlarında birçok çeviri ve uyarlaması yapılmıştır; ayrıca İbraniceye çevrildiği de bilinmektedir. Arapça ferec bade'ş-şidde yazarları arasında Ebi'd-Dünya (ö. 894) ve Kadı Ebü'l-Hüseyin de (ö. 938) vardır. Farsça ferec bade'ş-şiddeler Tenuhi'nin yapıtının çeviri ve uyarlamalarından oluşturulmuş, oradan Türkçeye aktarılmıştır. Çevirilerin Neşet Efendi, Kasım bin Mehmed, Lamiî Çelebi(*) ve Molla Lutfî(*) tarafından yapıldığı ileri sürülmüşse de bu kesin değildir. Türkçe nüshalarda Arapça ve Farsçadaki konu ve yazar çeşitliliği görülmez.

Arapça nüshalar daha çok Emevilerden Abbasilere geçiş döneminin izlerini taşırsa da, Farsça ve Türkçe nüshalarda daha çok Abbasiler dönemine ilişkin kişi ve olaylardan söz edilir. Eldeki Türkçe nüshalar 16. yüzyıldan kalmadır. Çeviri olmakla birlikte, destan ve masallardan halk öykücülüğüne geçiş döneminde yazıldıkları için Türk edebiyatının sözlü geleneğinden de etkilenmiş olan bu nüshalarda yalın bir dil göze çarpar. Anlatım yer yer konuşma dili rahatlığına yaklaşır. Öykülerin içine kahramanların ağzından söylenmiş dörtlükler de serpiştirilmiştir. Genelde *Binbir Gece Masalları*(*), *Binbir Gün Masalları*(*) ve *Tutıname*'yi(*) anımsatan Türkçe metinlerdeki öykülerde sıkıntıların bittiği bölümlerin sonuna türlü öğütler yerleştirilmiştir. Çoğunluğu Harun Reşid ve Gazneli Mahmud zamanında geçmiş gibi gösterilen öykülerin başkişileriyle insanlar ya da cin, peri ve dev gibi doğaüstü varlıklar arasında geçen olaylarda, her zaman iyilik kötülüğe, hak zulme, namus ahlaksızlığa, dürüstlük hileye üstün gelir.

Ferec bade'ş-şiddeyi oluşturan öyküler, konularını gerçek yaşamdan alanlar, insanlarla doğaüstü varlıklar arasında geçenler ve dinsel inançların etkisiyle yazılanlar olmak üzere üç kümeye ayrılır. Bu ayrım dikkate alındığında, metinlerden bir bölümünün öykü, bir bölümünün de masal nitelikleri taşıdığı görülür.

Ferec bade'ş-şiddedeki metinler arasında yer alan, Keşmir sultanı Ferahnaz'a âşık olmasının ardından bir büyüyle geyiğe dönüşüp bir süre öyle yaşadıktan sonra muradına eren İran şehzadesi Ferahşad'ın başına gelenleri işleyen masal, *Binbir Gün Masalları*'nın da ana konusunu oluşturmaktadır.

Ferenc (Macaristan kralı) *bak.* Franz II

Ferenczi, Sándor (d. 1873, Miskolc, Avusturya-Macaristan - ö. 1933, Budapeşte, Macaristan), temel psikanaliz kuramına katkıları ve geliştirdiği yeni tedavi yöntemleriyle tanınan Macar psikanalist.

Tıp öğrenimini Viyana Üniversitesi'nde tamamlayan (1894) Ferenczi, orduda hekimlik yaptıktan sonra nöroloji ve nöropatoloji dallarında uzmanlaştı ve hipnoz uygulamayı öğrendi. 1908'de tanıştığı ve Viyana Psikanaliz Derneği'ne üye olarak yakın çevresine girdiği Freud ile Ferenczi arasındaki dostluk ve işbirliği uzun yıllar sürmüştür.

Ferenczi 1913'te bireyin gerçeklik duygusunun gelişimindeki dört evreyi ve bebeklerdeki tümgüçlülük (*omnipotence*) duygusunu tanımladı. Klasik psikanaliz uygulamalarından yola çıkarak tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi için yeni olasılıklar bulmaya çalıştı. Hastalık belirtilerinin geçmişini anlamanın, gerekli kişilik değişikliklerini sağlamak için yeterli olmadığına inanıyordu. Psikoterapi sırasında hastanın duygusal yaşantılarını yoğunlaştırarak bilinçdışındaki gerilimleri bilinç düzeyine çıkarmaya çalışıyordu. Hastanın, bilinçdışında simgesel anlamlar yükleyerek yapmaktan kaçındığı hareketleri yapmasını da destekliyordu.

Ferenczi, psikoterapi üzerine görüşlerinin çoğunu tanınmış psikanalist Otto Rank ile birlikte yazdığı *The Development of Psychoanalysis* (1924; Psikanalizin Gelişimi) adlı yapıtta topladı. Psikanaliz çevrelerinde tartışma konusu olan bu kitapta, nevrozlu davranışların değişmesi için sorunlarla bağdaştırılan anıları yeniden canlandırıp hatırlamanın gerekli olmadığını öne sürdü. 1924'te yayımlanan *Thalassa: A Theory of Genitality*'de (Thalassa: Üreme İşlevi Üzerine Bir Kuram) cinselliğin insanın denizde yaşayan ilk atalarıyla ilgisini açıklamaya çalıştı; ana rahmine dönüp amniyon sıvısının rahatlığına gömülme isteğini yaşamın kaynağına, denize dönme özlemi olarak yorumladı.

Ferenczi, Freud ile ilişkisini hiçbir zaman tam olarak koparmadı ama yaşamının son yıllarında ondan giderek uzaklaştı. Önceleri duyguların açığa çıkmasını zorlayan yöntemler üzerinde duran Ferenczi, 1929'dan sonra edilgen ve yansız çözümleyici rolü yerine hastaya sevecenlik ve yakınlıkla yaklaşmayı önerdi. Hastanın egosuna yabancı eğilimlerin, rahat ve hoşgörülü bir ortamda kolayca açığa çıkabileceğini savundu; bu "esnek yaklaşımın" hastanın kişiliği ile özel sorunlarını uzlaştıracağına inanıyordu.

Ferezdak, el- (Arapçada "ırı somun"), asıl adı TEMMAM İBN GALİB EBU FİRAS (d. y. 641, Yemame bölgesi, Arabistan - ö. y. 728 ya da 730), şiirin siyasal amaçlarla yazıldığı bir dönemde yergileriyle tanınan Arap şair. Rakibi Cerir(*) ile birlikte geleneksel Bedevi kültüründen yeni Müslüman toplumuna geçişi temsil eder.

Basra'da yaşayan el-Ferezdak, Benu Neşel ve Benu Fukeym kabilelerini yeren şiirler yazdı. Benu Fukeym kabilesinden Ziyad bin Abihi 669'da Irak valisi olunca, Medine'ye kaçmak zorunda kaldı ve burada birkaç yıl geçirdi. Ziyad'ın ölümü üzerine Basra'ya dönerek onun oğlu Ubeydullah'ın korumasına girdi. Haccac vali olunca (694), ona ve ailesine adadığı övgü şiirlerine karşın gene gözden düştü. Bunun nedeni büyük olasılıkla, valinin güvenini kazanmış olan Cerir'in düşmanlığıydı. El-Ferezdak, daha sonra Halife Velid'in (hd 705-715) resmî şairi sıfatıyla ona birçok kaside yazdı. Sonra da Halife Süleyman'ın (hd 715-717) korumasına girdi, ama 717'de II. Ömer'in halife olmasıyla gözden düştü. II. Yezid'in halifeliği sırasında (720-724) çıkan bir ayaklanmanın önderini suçlayan şiirler yazınca yeniden destek görmeye başladı.

Çok özgün bir kişiliği olan el-Ferezdak'ın serüvenleri, şiirleri ve Cerir'le karşılıklı yergileri kuşaklar boyu aydınlar arasında tartışma konusu olmuştur. Cerir'le 40 yıl sürdüğü söylenen atışmaları *Nakaid* (1905-09, 3 cilt) adlı kitapta toplanmıştır. El-

Ferezdak'ın şiirlerini topladığı *Divan*'ı (1870, 1. cilt, 1. bölüm; 1875, 2. cilt; 1900, 1 cilt, 2. bölüm; 1901, 2. cılt) kaside, yergi ve mersiye türündeki birkaç bin şiirini içerir. Bazı yergileri kimilerince müstehcen bulunan el-Ferezdak'ın şiirleri göçebe şiirinin en önemli örnekleri sayılmaktadır.

ferfene, SIRA GEZME olarak da bilinir, uzun kış gecelerinde dost, ahbap, komşu ve akrabaların birlikte yedikleri akşam yemeği ve o gece yapılan eğlenceye verilen ad. Topluca düzenlendiği gibi, kadınlar, erkekler, kızlar ve delikanlılarca ayrı ayrı düzenlendiği de olur.

Kadınların ferfenesinde herkes kendi payına düşen yemeği gündüzden hazırlar. Akşam bu yemekler hep birlikte yenir. Sonra kahve içilir, fala bakılır, türküler ve karşılıklı maniler söylenir. Yaşlıların masal anlattığı da olur. Çeşitli oyunlar çıkarılır, halaylar çekilir.

Erkekler ferfeneye ayrı ayrı yemek götürmezler, o gün sıra kimdeyse, bütün yemekler onun evinde hazırlanır. Kaz ya da hindi kesilmesi gelenektendir. Yemekten sonra tavla ve kâğıt oyunları başlar; yüzük oyunu da ferfenenin değişmez eğlencelerindendir. Bazı geceler tel helvası da çekilir. Konuklar evlerine dağılmadan önce yalnız bu geceye özgü olan tekerlemeli bir türkü söylenir ve ferfene sırasının kime geldiği o türküyle açıklanır.

Bazı yörelerde yalnız genç kızların yaptığı eğlenceye ferfene denir. Günü ve kimin evinde yapılacağı, kimin hangi yemeği ya da yiyeceği getireceği küçük kâğıtlara yazılıp kura ile saptanır.

Bazı yörelerde de ferfeneye yalnız evli olmayan delikanlılar katılır. Önce aralarından bir "delikanlı başı" seçilir. Herkes evinden çeşitli yiyecekler getirip delikanlı başına teslim eder, o da bunları satıp parasıyla bir koyun ya da keçi alır. Ferfene günü pişen bütün yemeklere bu hayvanın eti konur. Anadolu'nun birçok yerinde bunlara benzer geleneksel toplantılar düzenlenmekte ve bunlar yörelere göre değişik adlarla anılmaktadır.

Fergan, Eşref Edib (d. 1882, Serez [bugün Yunanistan'da] - ö. 15 Aralık 1971, İstanbul), II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde İslamcı basının önde gelen adlarından. 1912'de İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi, hukuk doktorası yaptı. 1908'de Mehmed Âkif (Ersoy) ve Ebulûla (Mardin) ile *Sırat-ı Müstakim* dergisini kurdu. 1912'de *Sırat-ı Müstakim*'i devraldı ve adını *Sebilü'r-Reşad* olarak değiştirdi. Kurtuluş Savaşı sırasında Mehmed Akif'le birlikte Anadolu'ya geçti; yayımını burada sürdürdüğü *Sebilü'r-Reşad*'da halkı mücadeleye çağıran yazılar kaleme aldı. 1925'te Şeyh Said Ayaklanması nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'yla *Sebilü'r-Reşad*'ın yayınına son verilmesi üzerine, bir süre Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi adlı yayınevini yönetti. 1941'de *İslam-Türk Ansiklopedisi*'ni yayımlamaya başladı. Ansiklopediyi sürdüremeyince 1948-66 arasında *Sebilü'r-Reşad*'ı yeniden çıkardı. 1953'te Malatya'da Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikast girişimi nedeniyle tutuklandı, iki ay cezaevinde kaldı. Dinsel konularda birçok kitap yayımlayan Eşref Edib, son yıllarında *Yeni İstiklâl* ve *Bugün* gazetelerinde yazılar yazdı.

Fergana, Özbekistan'ın doğu kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Fergana Vadisinin güneybatısında 7.100 km²'lik bir alanı kaplar. Yazların sıcak, kışların orta derecede soğuk geçtiği bir kara iklimi vardır. Güney kesimi Alay Dağlarından inen akarsular, Büyük (Bolşoy) Fergana ve Güney (Yujni) Fergana kanallarıyla sulanır. Kuzey kesimi çöl, yarı çöl ve bataklıklardan oluşmuştur. Ekonomide pamuk tarımı ve ipekböcekçiliğinin yanı sıra pamuk yağı ve dokuma sanayileri de önemli bir yer tutar. Kuvasay'da çimento ve kireç fabrikaları, Çimion ve Severni (Kuzey) Soh'da petrol yatakları, Şorsu'da ise kükürt ve ozokerit (yermumu) madenleri vardır. Sanayi, yönetim merkezi Fergana kentinde, Hokand'da ve ipek üretim merkezi Merginan'da (bugün Margilan) yoğunlaşmıştır. 1982'de nüfusun üçte biri kentlerde yaşıyordu. Halkın yüzde 90'ı Özbektir. Nüfus (1983 tah.) 1.858.000.

Fergana, eskiden (1910'a değin) NOVI MARGELAN, (1910-24 arası) SKOBELEV, Özbekistan'da Fergana yönetim biriminin (*oblast*) yönetim merkezi kent. Alay Dağlarının eteğinde, Fergana Vadisinin güneyinde yer alır. 1877'de yeni fethedilen Hokand Hanlığı topraklarından oluşturulan Fergana'nın askeri ve yönetsel merkezi olarak kuruldu. 1918'de Türkistan ÖSSC'nin, 1924'te de Özbekistan SSC'nin bir parçası oldu. İpekli ve pamuklu dokuma fabrikaları, petrol rafinerisi, gübre ve sentetik iplik tesislerini kapsayan sanayisinin yanı sıra geniş, ağaçlıklı caddeleri ve büyük parklarıyla tanınır. Kent sınırları 1977'de kimyasal madde fabrikaları ve petrol rafinerisinin bulunduğu Kirgili banliyösünü de içine alacak biçimde genişletilmiştir. Bir yüksek öğretmen okulu, tiyatrosu ve müzesi vardır. Kentin yaklaşık 30 km kuzeyindeki eski Merginan (bugün Margilan) kasabası günümüzde de önemli bir ipek üretim merkezidir. Nüfus (1983 tah.) 187.000.

Fergana Vadisi, Rusça FERGANSKAYA DOLINA, Tian Shan (Tanrı Dağları) ve Gissar-Alay dağ sistemleri arasında yer alan büyük çöküntü alanı. Büyük bölümü Özbekistan'ın doğu kesiminde, bir bölümü de Tacikistan ve Kırgızıstan'dadır. Kabaca üçgene benzeyen vadinin yüzölçümü 22.000 km²'dir. Kuzeybatıda Çatkal ve Kurama dağları, kuzeydoğuda Fergana Dağları, güneyde de yükseklikleri 5.000 m'yi aşan Alay ve Türkistan sıradağları bulunur. Batıda, Golodnaya (Açlık) Steplerine dar Leninâbad Geçidiyle bağlanır.

Milyonlarca yıl önce oluşan Fergana Vadisinin tabanı, 1.000 m'nin üzerine çıktığı doğudan başlayarak yumuşak bir eğimle alçalır ve Leninâbad'da 320 m'ye kadar iner. Çevredeki dağlardan inen kalın bir çökel katmanıyla kaplıdır. Dağların eteğinde ve yer yer çöküntülerle dağlardan ayrılan kesimlerde *adir* denen alçak ve çorak tepelerin oluşturduğu bir kuşak uzanır. Dağlardan inen çok sayıda ırmak, *adir* kuşağını yararak, neredeyse kesintisiz bir zincir oluşturan verimli vahaları sular. Bu vaha zinciri, vadinin alt bölümünde tuzlu bataklıklar ile kum tepeciklerinin yer aldığı Yazyavan Steplerini çevreler. Vadide karasal bir iklim görülür; kışlar orta derecede soğuk, yazlar sıcak geçer. Yağış, özellikle vadinin batısında azdır. En önemli ırmak, vadinin kuzey kenarından akan Seyhun'dur (Sirderya). Öteki ırmakların çoğundan sulama için yararlanılır. Çok sayıdaki sulama kanallarının başlıcaları Büyük (Bolşoy), Güney (Yujni) ve Kuzey (Severni) Fergana kanallarıdır.

Orta Asya'da en yoğun nüfuslu bölgelerden biri olan Fergana Vadisi, önemli bir pamuk, meyve ve ham ipek merkezidir. İşletilen başlıca madenler kömür, petrol, cıva, antimon ve ozokerittir (yermumu). En önemli kentler Leninâbad, Hokand, Fergana, Margilan, Andijan (Endican) ve Nemengân'dır. Çin'e giden büyük ticaret yollarından birinin üzerinde yer alan Fergana Vadisinde yüzyıllardan beri yerleşik tarım yapılır. 8. yüzyılda Arapların, 13. yüzyılda Cengiz Han'ın, 14. yüzyılda da Timur'un istilasına uğrayan bölge, 18. yüzyıl sonlarında Hokand hanlarınca yönetilmeye başlamış, 1876'da da Rusya'nın eline geçmiştir.

Ferguson, Adam (d. 20 Haziran 1723, Logierait, Perthshire - ö. 22 Şubat 1816, St. Andrews, Fife, İskoçya), İskoç "sağduyu" felsefe okulunun temsilcilerinden olan tarihçi. Bireysel ve toplumsal etkileşimi vurgulaması nedeniyle çağdaş sosyolojinin öncülerinden sayılır.

St. Andrews Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1745'te İskoç Black Watch Alayı'nın papazlığına atandı, Flandre'daki çarpışmalara katıldı. 1757'de, Edinburgh'daki Baro Kütüphanesi'nde dostu David Hume'un görevini devralmak üzere papazlıktan ayrıldı. Edinburgh Üniversitesi'nde 1759'da doğa felsefesi, 1764'te de ahlak felsefesi profesörü oldu. Başlıca yapıtları arasında *The Morality of Stage Plays Seriously Considered* (1757; Sahne Oyunlarının Ahlaki Yönü Üzerine Ciddi Bir İnceleme), *Essay on the History of Civil Society* (1767; Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Deneme), *Institutes of Moral Philosophy* (1769; Ahlak Felsefesinin İlkeleri) ve *Remarks* (1776, Notlar) sayılabilir. *Remarks*, Richard Price'ın *Observations on the nature of Civil Liberty...* (1776; Sivil Özgürlüğün Niteliği Üzerine Gözlemler) adlı yapıtı üzerine kaleme alınmıştır. Ferguson burada, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılan Kuzey Amerikalılar için barış koşulları önerir.

1774'te Ferguson, genç Chesterfield kontuna Avrupa gezisinde eşlik etmek üzere profesörlük görevini bıraktı. 1778'de, Amerikalı devrimcilerle görüşmelerde bulunmak için gönderilen bir İngiliz heyetiyle birlikte Philadelphia'ya gitti. 1793'te Almanya ve İtalya'da birkaç ay geçirdikten sonra, ölünceye değin St. Andrews'da emekli yaşamı sürdü. Ferguson'un öteki yapıtları arasında *The History of the Progress and Termination of the Roman Republic* (1873, 3 cilt; Roma Cumhuriyetinin Gelişmesinin ve Yıkılışının Tarihi) ve *Principles of Moral and Political Science* (1792, 2 cilt; Ahlak ve Siyaset Biliminin İlkeleri) sayılabilir.

Ferguson, Harry George (d. 4 Kasım 1884, Dromore, Down ili, Irlanda - ö. 25 Ekim 1960, Stow-on-the-Wold, Gloucestershire, İngiltere), çeşitli tarım makineleri, bu arada kendi adıyla anılan traktörü geliştiren İngiliz sanayici.

1900'de otomobil ve motosiklet satıcılığına ve onarımcılığına başlayan Ferguson, 1909'da tasarımını ve üretimini kendisinin gerçekleştirdiği bir uçakla İrlanda'yı havadan katetmeyi başardı. I. Dünya Savaşı sırasında İrlanda'da, tarım makineleri kullanımını yönlendirdi. Bu dönemde, sağlam ve ucuz traktörlere duyulan gereksinimi dikkate alarak çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırdı ve 1930'ların sonlarında traktör ile onun çektiği tarım aletini tek bir birim durumuna getiren Ferguson sistemini geliştirdi. Bu sistemde traktör ile çektiği alet, çeşitli kavrama ve bağlantı düzeneklerinin yardımıyla sürücü koltuğundan denetlenebiliyordu.

1938'de Henry Ford, Ferguson traktörünü ABD'de üretmek için bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma II. Dünya Savaşı'na değin sürdü ve daha sonra Ferguson kendi donanımlarını İngiltere ve ABD'de üretmeye başladı.

Ferguson, Patrick (d. 1744, Pitfours, Aberdeenshire, İskoçya - ö. 7 Ekim 1780, Kings Dağı, Güney Carolina, ABD), kendi adıyla anılan çakmaklı tüfeği geliştiren İngiliz asker.

On dört yaşında İngiliz ordusuna katılan Ferguson, 1777'de binbaşı olarak katıldığı Pennsylvania'daki Brandywine Çarpışması'nda sağ kolundan yaralanarak sakat kaldı. Ertesi yıl görevine döndü ve Kings Dağı Çarpışması'nda (1780) öldü.

Ferguson'un 1776'da patentini aldığı tüfek ilk kama düzenekli (kuyruktan dolma) silahlardan biriydi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda yaygın olarak kullanıldı. Ferguson, kama düzeneğinin ateşleme sırasında barutla sıkışmasını önlemek için, düzeneğin yuvasına yivler açmıştı. Bu silahla dakikada altı atış yapılabiliyordu.

Fergusson, Robert (d. 5 Eylül 1750, Edinburgh - ö. 16 Ekim 1774, Edinburgh), İskoçyalı şair. 18. yüzyılda edebiyat alanında İskoç lehçesinin yerleşmesine öncülük etmiş ve Robert Burns'ün habercisi olarak tanınmıştır.

St. Andrews Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra Edinburgh'da bir avukatın yanında çalışmaya başladı. İlk şiirleri 1771'de Ruddiman'ın *Weekly Magazine* adlı dergisinde yayımlandı. Şiirlerinin canlı bir ruh durumunu yansıtmasına karşın, 1773'ten sonra sık sık ruhsal çöküntü geçirmeye ve dinsel konularda yoğun bir suçluluk duygusu yaşamaya başladı. Böyle bir döneminde başından ağır biçimde yaralandıktan sonra ruhsal dengesini tümüyle yitirdi ve 24 yaşında Edinburgh Akıl Hastanesi'nde öldü.

Şiirleri daha ilk yayımlandığında büyük ilgi gördü ve 1773'te tümü bir kitapta toplandı. Fergusson, hem İngilizce, hem İskoç lehçesinde yazdıysa da İngilizce şiirlerinde pek başarılı olamadı. İskoç lehçesinde yazdığı ve canlı, gerçekçi, nükteli betimlemelere yer verdiği mizahi şiirlerinin Burns üzerinde önemli etkisi olmuştur. Burns'ün "The Holy Fair" (Kutsal Panayır) ve "The Cotter's Saturday Night" (Rençperin Cumartesi Gecesi) adlı şiirleri Fergusson'ın "Leith Races" (Leith Yarışları) ve "The Farmer's Ingle" (Çiftçinin Ocağı) şiirlerinden esinlenerek yazılmıştır. "The Daft Days" (Deli Günler), "Address to the Tron Kirk Bell" (Tron Kilisesi Çanına Sesleniş) ve ünlü "Auld Reekie" (Yaşlı Reekie) gibi etkileyici şiirler Fergusson'ın şair olarak değerini ortaya koyar.

Fergusson Adası, Büyük Okyanusun güneybatısında, Solomon Denizinde bulunan D'Entrecasteaux Adalarının en büyüğü. Papua Yeni Gine'nin Milne Bay iline bağlıdır. Yeni Gine'nin doğu ucundan yaklaşık 50 km genişliğindeki Ward Hunt Boğazıyla, kuzeybatısındaki Goodenough Adasından Moresby Boğazıyla, güneydoğusundaki Normanby Adasından da Dawson Boğazıyla ayrılır. Uzunluğu 64 km, genişliği 48 km olan volkanik adanın yüzölçümü 1.342 km²'dir. En yüksek noktası (1.525 m) Euagwaba Dağındadır. Adanın sularını toplayan çok sayıda kısa ırmağın bir bölümü hidroelektrik santral kurulmasına elverişlidir. Adanın ortasındaki yanardağ sönmüş olmakla birlikte, gayzer ve fümerol gibi belirtiler daha önce etkin olduğunu gösterir. Adanın batı kıyısında Seymour Körfezi, doğusunda Sebutuia Körfezi, kuzeyinde de Hughes Körfezi bulunur. Başlıca yerleşme merkezleri güney kıyısındaki Salamo ile Mapamoiwa'dır. Nüfus (1983 tah.) 14.939.

Ferhad (Part kralları) *bak.* Phraates

Ferhad ile Şirin, konusunu İran kaynaklı *Hüsrev ü Şirin*(*) öyküsünden alan halk öyküsü. Anadolu, Balkanlar, İran, Ermenistan ve Azerbaycan'dan Türkistan'a kadar yayılmıştır.

Öykünün konusu Horasan diyarındaki Erzen kentinin kadın hükümdarı Mehmene Bânu'nun kardeşi Şirin ile nakkaş Behzad'ın oğlu Ferhad'ın aşkıdır. Anadolu'da, 19. yüzyıl ortalarından başlayarak taş baskı örnekleri de görülen bir çeşidine göre, Mehmene Bânu kardeşi Şirin için bir köşk yaptırmıştır. Bu köşkü süslemeye gelen Ferhad Şirin'i görür. Birbirine âşık olan gençleri Mehmene Bânu engeller. Ferhad, Şirin'e kavuşmak için bir dağı delerek ardındaki suyu köşkün yakınlarına akıtırsa da, iki genç kavuşamaz. Ferhad zindana atılır. Ama Amasya kenti hükümdarı Hürmüz Şah onu kurtarır ve hizmetine alır. Sonra Şirin'i Ferhad için Mehmene Bânu'dan isterse de reddedilir, bunun üzerine iki hükümdar arasında savaş çıkar. Savaş sırasında Hürmüz Şah'ın oğlu Hüsrev de Şirin'e âşık olur. Sonunda Mehmene Bânu yenilip her şeyi bırakarak kaçar ve Şirin Hürmüz Şah'ın sarayına götürülür. Oğlunun Şirin'e âşık olduğunu öğrenen Hürmüz Şah, Ferhad'a güç bir iş buyurarak iki sevgilinin evlenmesini engellemek ister. Ferhad 40 gün içerisinde büyük bir dağı delerek suyu kente akıtacaktır. Ferhad'ın bu işi başaracağını anlayan saray kadınları, ona Şirin'in öldüğü yalanını söylerler. Bunun üzerine Ferhad, kendini öldürür; onu bu durumda gören Şirin de koynunda sakladığı bir hançerle intihar eder. İki sevgili yan yana gömülür. Ferhad'ın üzerinde bir kırmızı gül, Şirin'in üzerinde bir beyaz gül fidanı biter.

Ferhad ile Şirin öyküsü Karagöz oyunu olarak da işlenmiştir. Ama bu oyunlarda iki sevgili, başlarından geçen birçok olaydan sonra birbirine kavuşur. Konusu divan edebiyatından kaynaklandığı için, "hikâyeci âşıklar" tarafından anlatılmayan, yazma ve basma kitaplardan okunan halk öyküleri arasına girer. Kitabın bazı bölümlerinde aruzla yazılmış şiirler bulunması da bunu ortaya koymaktadır.

Öykünün bilinen en eski Türkçe baskısı 1854 tarihli bir taş baskıdır. Yeni harflerle ilk basımını ise Süleyman Tevfik Özzorluoğlu yapmıştır (1930). Sonraki yıllarda pek çok baskısı yapılan öykü, Nazım Hikmet'in *Ferhad ile Şirin* (1965) adlı oyununa da konu olmuştur.

Ferhad Paşa (d. 1526, İstanbul - ö. 6 Şubat 1575, İstanbul), 16. yüzyılın ünlü hattatlarından.

Mustafa Paşa'nın oğluydu. Enderun'da yetişti. 1553'te yeniçeri ağası oldu; 1558'de Kastamonu sancakbeyliğine atandı. 1565'te üçüncü vezirliğe getirildikten sonra 1566'da I. Süleyman'ın (Kanuni) torunu Hümaşah Sultan'la evlendi.

Gençliğinde ünlü hattat Ahmed Karahisari'nin öğrencisi olmuş, özellikle nesih yazıyla uğraşmış, yazdığı Kuran'larla tanınmıştır. Önceleri Ahmed Karahisari okuluna bağlıyken, onun ölümünden sonra Şeyh Hamdullah okulunu izlemiştir.

Feriae Latinae, Roma dininde, her yıl ilkbahar ve sonbaharda Roma yakınlarındaki Albanus Dağında (Cavo Dağı) düzenlenen Jüpiter Latiaris (Latialis) Şenliği. Geçmişi Roma'nın kurulmasından önceye dayanan şenlik, zamanla Latin Birliği'ne bağlı bütün kabilelerce kutlanmaya başlamıştır.

Töreni düzenleme sorumluluğu, yeni seçilen iki Roma konsülüne aitti. Konsüller içecek olarak süt ikram ederdi; öteki kentler de peynir ve koyun gönderirdi. Daha sonra boyunduruğa koşulmamış beyaz bir düve kurban edilirdi. Kurbanın etı, birliğe bağlı kabileler adına, onların gönderdiği temsilcilerce yenirdi.

feribot, ARABA VAPURU olarak da bilinir, çoğunlukla korunaklı sularda ve kısa hatlarda, yolcu ve taşıt taşımacılığında kullanılan gemi. Feribotların ilk örnekleri, akarsuların

İstanbul Boğazında kullanılan bir feribot
Isa Çelik

iki yakası arasında yolcu ve araba aktarmakta yararlanılan sal türleriydi; bu sallar insan ya da hayvan gücüyle ve halatların yardımıyla çekiliyordu. Daha sonraları, römorkörlerin yedeğinde çekilen mavnalar kullanılmaya başladı. Günümüzde kullanılan feribotların uzunluğu, 30-60 m arasındadır ve boylarına göre enleri öteki gemilere oranla daha geniştir. Güvertelerine iki-dört sıra taşıt yerleştirilebilir ve çoğunlukla baş ve kıç bölümlerinde taşıtların her iki yönde de girip çıkabilmesi için iki kapak bulunur. Geminin altı oldukça düzdür. Her iki uçta bulunan pervanelere ve dümenlere ayrı ayrı kumanda edilebilir. Gemi yanaştığında, kapağın iskele ile aynı düzeyde olması için tekneye safra suyu çekilir ya da boşaltılır. Daha açık sularda ve uzun hatlarda seyreden feribotlarda, taşıtlar kış bölümündeki tek kapaktan girip çıkar; bunların tasarımı çoğunlukla öteki gemilerinkine benzer.

Türkiye'de sefere sokulan ilk feribotlar, Şirket-i Hayriye uzmanlarınca bugünkü biçimiyle tasarlanmış ve 1869'da İngiltere'ye ısmarlanmıştı. Buhar makineli ilk araba vapuru "Sühulet"in İstanbul'da Kabataş-Üsküdar arasında hizmete sokulmasından sonra 1870'te bu gemilerin sayısı üçe çıkarılmış, ardından da yeni iskeleler kurulmuştur.

Bugün örneğin Manş Denizinin iki yakası arasında, trenleri aktarmak için çok büyük ve dayanıklı feribotlardan yararlanılmaktadır. Ama II. Dünya Savaşı'ndan sonra köprü yapım teknolojisinde kaydedilen gelişmelerin sonucunda kısa hatlarda feribot kullanımı giderek terk edilmiştir.

Ferid Bey, tam adı MUSTAFA FERİD (d. Ocak 1858, İstanbul - ö. ?), divani ve celi divanı yazıda ünlü hattat.

Divan-ı Hümayun Mühimme Odası kâtiplerinden ve Şabaniye tarikatı şeyhlerinden Ali Necib Efendi'nin oğludur. İlköğreniminden sonra özel olarak Arapça ve Farsça öğrendi, hat dersleri aldı. 1870'te Divan-ı Hümayun Kalemi'ne girdi. Sonra Mühimme Odası'na geçti. 1886'da namenüvis oldu. Mühimme Kalemi ve Evamir kalemlerinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Mü-

himme Kalemi müdürlüğüne getirildi. 1909'da emekliye ayrıldı. Bir süre Medresetü'l-Hattatin'de celi divani ve sülüs yazı dersleri verdi. Ne zaman öldüğü bilinmemektedir.

Küçük yaşta hat sanatıyla ilgilenmeye başlayan Ferid Bey'in asıl ünlendiği yazı türü olan divani ve celi divani yazılarındaki yeteneğini görev yaptığı Divan-ı Hümayun kalemlerinde ilerlettiği sanılmaktadır. Ünlü hattat Halim Özyazıcı'nın hocası olmuştur.

Ferid Paşa (DAMAT), tam adı MEHMED FERİD PAŞA (d. 1853, İstanbul - ö. 6 Ekim 1923, Nice, Fransa), son Osmanlı sadrazamlarından. Kurtuluş Savaşı'na karşı takındığı düşmanca tutumla tanınmıştır.

Şûra-yı Devlet (Danıştay) üyesi, Arnavut asıllı Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçiliklerinde kâtiplik yaptı. Sultan Abdülmecid'in kızı ve VI. Mehmed'in kız kardeşi Mediha Sultan'la evlenerek saraya damat oldu. Bir ara İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurduysa da kısa süre sonra cemiyete karşı tavır aldı. 11 Kasım 1911'de oluşturulan, İttihat ve Terakki karşıtı Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucuları arasında yer aldı, fırkanın ilk başkanı oldu (25 Kasım). Bu görevi Haziran 1912'ye değin sürdürdü.

İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde (1913-18) siyasal yaşamda pek etkin olmayan Ferid Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıktığını belgeleyen Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra farklı tarihlerde beş kez sadrazamlığa getirildi (4 Mart, 19 Mayıs 21 Temmuz 1919, 5 Nisan ve 31 Temmuz 1920). Sadrazamlığı sırasında Osmanlı delegasyonu başkanı olarak Paris Barış Konferansı'na (1919) katıldı. İtilâf devletlerinin Osmanlı topraklarında giriştiği işgali durdurmak amacıyla başlatılan ulusal direnişe karşı çıktı. Bu amaçla toplanan Sivas Kongresi'ni engellemeye çalıştı. Ulusal direnişin askeri gücü olan Kuva-yı Milliye'ye karşı Kuva-yı İnzibatiye'yi örgütledi. Nemrut Mustafa Paşa divanından Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında idam kararları çıkarttı. Ülkenin paylaşılmasını öngören Sèvres Antlaşması'nın (1920) hazırlıklarına katıldı. Kuva-yı Milliye'nin gücünü görerek Mustafa Kemal'le anlaşmaya çalışan, bu nedenle Ankara ve İstanbul hükümetlerinin uzlaşmasını isteyen İtilâf devletlerinin baskıları sonucunda, beşinci kez getirildiği sadrazamlıktan, 17 Ekim 1920'de ayrılmak zorunda kaldı. Kurduğu bütün hükümetlerde harici-

Damat Ferid Paşa
İletişim Yayıncılık Arşivi

ye nazırlığını, son iki hükümette de buna ek olarak harbiye nazırlığını üstlenen Ferid Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başarısının kesinleştiği günlerde, 21 Eylül 1922'de ailesiyle birlikte yurtdışına çıkarak Fransa'ya yerleşti.

Feridâbad, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Haryana eyaletinde il ve il merkezi kent. Feridâbad kenti karayoluyla kuzeyde Delhi'ye, güneydoğuda Mathura'ya bağlanır. Buğday, şekerkamışı ve pamuk ticareti yapılan yerel bir pazardır. 1607'de, İmparator Cihangir'in hazinedarı Şeyh Ferid tarafından, Delhi-Agra yolunu korumak amacıyla kuruldu. 1867'de belediye oldu. 1950'de kentte, Pakistanlı göçmenleri yerleştirmek ve hafif sanayiyi geliştirmek için bir proje başlatıldı.

Yaklaşık 2.200 km²'lik bir alanı kaplayan Feridâbad ili, Pencap ovalarının güney kesiminin bir bölümünde kuruludur. Yamuna Irmağı ilin doğu sınırını oluşturur. *Covar* (kocadarı) ve *bacra* (hintdarısı) yetiştirilen bölgede tarım kadar sanayi de önemlidir. Nüfus (1981) kent, 330.864; il, 1.000.859.

Ferideddin Attar *bak.* Attar

Feridkot, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Pencap eyaletinde il ve il merkezi kent. Feridkot kenti, Ludhiana kentinin 116 km güneybatısında yer alır. 16. yüzyılda, Hint-Türk imparatoru Ekber döneminde Hindistan'ın kuzeyindeki savaşçı bir toplum olan Burai Catlardan Bhallan tarafından kuruldu. Sonradan İngiliz egemenliğine girdi. 1803'te eski Pencap bölgesinin Sih hükümdarı Rancit Singh tarafından ele geçirildiyse de, 1809'daki Amritsar Antlaşması ile yeniden İngilizlerin eline geçti. İlin pamuk yetiştirilen yöresinde bulunan kentteki başlıca sanayiler çırçır ve pamuk balyalama, dokuma, çelik haddeleme ve metal dökümcülüğüdür. Ayrıca tarım araçları, imalat makineleri, bisiklet ve dikiş makinesi üretilir.

Yüzölçümü 5.746 km² olan Feridkot ili kuzeybatıda Firuzpur, güneyde Bhatinda, kuzeydoğuda Ludhiana illeriyle çevrilidir. Pencap Ovasının kuzeybatısında yer alır; Satlec ve Beas ırmaklarının kollarıyla akaçlanır. Ekonomisi tarıma dayalıdır; ürünleri arasında buğday, nohut, *bacra* (hintdarısı), mısır, *covar* (kocadarı), pamuk, şekerkamışı, kolza tohumu ve hardal tohumu sayılabilir. Sanayi ürünleri ise dokuma, imalat makineleri, tarım araçları, spor malzemeleri, reçine ve ciladır. Görülmeye değer yerler arasında 700 yıllık bir kale ile Davies Tarım Çiftliği ve Çiftçi Evi sayılabilir. İlde kara ve demir yollarından oluşan bir ulaşım ağı vardır. Nüfus (1981) kent, 42.423; il, 1.436.228.

Feridpur, Bangladeş'te Dakka iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Feridpur kenti, Padma Irmağının kollarından Mara (Ölü) Padma Çayının batı yakasında kurulmuştur. Goalundo Ghat'ı Kalkûta'ya bağlayan ikincil demiryolu hattının son durağıdır. Ayrıca karayoluyla Kushtia, Mihirpur, Khulna, Barisal ve Cesor'a bağlanır. Adını, türbesi burada bulunan evliya Ferideddin Mesud'dan alır. 1869'da belediye olan Feridpur'da bir termik santral, jüt fabrikaları ve Dakka Üniversitesi'ne bağlı beş yüksekokul vardır.

Yüzölçümü 6.913 km² olan Feridpur ilçesi, Padma ırmak sistemine bağlı birçok akarsuyla parçalanmış, delta biçiminde bir taşkın ovasında kuruludur. Ova güneye doğru alçalır; buradaki bataklık kurutularak ıslah edilen topraklar tarıma açılmaktadır. İlçenin büyük bölümü yağmurlar sırasında taşkına uğrar; bu yüzden köyler yapay tepeler üstünde ya da ırmak kenarlarındaki yüksek setlerde kurulmuştur. İlçenin başlıca ürünleri pirinç, jüt, buğday, baklagiller, yağlı tohumlar ve şekerkamışıdır. Yörede ayrıca geniş turbalıklar vardır. Nüfus (1981 geç.) kent, 66.911; ilçe, 4.768.222.

Feridun Bey, tam adı FERİDUN AHMED BEY (ö. 16 Mart 1583, İstanbul), Osmanlı tarihçi. Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan *Münşeatü's-Selatin*'in (1848-49; 2 cilt) yazarıdır.

Defterdar Çivizade Abdullah Çelebi'nin yanında yetişti. 1552'de kâtip olarak Sokollu Mehmed Paşa'nın hizmetine girdi. Daha sonra divan kâtipliğine yükselerek I. Süleyman'ın (Kanuni) birçok seferine katıldı. Haziran 1570'te reisülküttablığa, Aralık 1573'te de nişancılığa getirildi. Aralık 1574'te *Münşeatü's-Selatin* adlı yapıtını III. Murad'a sundu. Ertesi yıl padişahın gözünden düşünce Nisan 1576'da görevden alındı. Ağustos 1577'de Semendire (bugün Smederevo, Yugoslavya), 1580'de de Köstendil sancakbeyliğine atandı. Şubat 1581'de yeniden nişancılığa getirildi. Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan'la evlendikten bir yıl sonra öldü.

Hat sanatında da usta olan Feridun Bey'in *Münşeatü's-Selatin* adlı yapıtı, III. Murad'ın tahta çıkışına değin geçen döneme ilişkin çok sayıda belgeyi kapsar. Osmanlı tarihçisi Selanikli Mustafa Efendi'ye göre yapıtta 1.880 adet belge bulunmaktaydı. Basılmış nüshalar daha az sayıda belge içermektedir. Osmanlı tarihinin özellikle ilk dönemlerine ilişkin belgelerden bazılarının uydurma olduğu anlaşılmıştır. Feridun Bey'in öbür yapıtı, Zigetvar seferini anlatan *Nüzhetü'l-Ahbar der Sefer-i Zigetvar*'dır.

Feridun Bey (KÖÇERLİ) (d. 1863, Şuşa - ö. 1920, Gence), Azeri edebiyat tarihçisi.

Gürcistan'da Gori Öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1885'te Revan (Erivan) Lisesi'ne, 1895'te Gori Öğretmen Okulu'na öğretmen olarak atandı. Bu sırada Azeri edebiyatı üzerine çalışmaya başladı. Bazı Rus klasiklerini Azericeye çevirdi. 1918'de Kazak Öğretmen Okulu müdürlüğüne getirildi.

Ahundzade Feth Ali'den sonra Azeri edebiyatında gerçekçiliğin en önemli temsilcisi olan Feridun Bey, çağdaş Azeri edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuştur. En önemli yapıtı *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri*'dir (ös 1925-26, 2 cilt). *Mirza Feth Ali Ahundzade* (1911) ve *Balalara Hediye* de (1912) önemli çalışmaları arasında sayılır.

ferik, Osmanlı ordusunda bugünkü korgeneral derecesinde askeri rütbe.

Feriklik, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasından bir süre sonra, 1830'da kondu. Orduda paşalık (general) sayılan üç rütbeden ikincisiydi ve müşir ile mirliva arasında yer alıyordu. Deniz kuvvetlerindeki karşılığı ise "bahriye feriki"ydi (koramiral). Hassa ordusunda fırkaya (tümen) komuta eden bu rütbedeki subaya "hassa feriki", Asakir-i Mansure-i Muhammediye'deki fırka komutanına da "mansure feriki" denirdi. 1835'te sivil (mülki) rütbelerden mütemayiz ile ilmiye rütbelerinden Anadolu kazaskerliğine eşit sayılan ferikliğin teşrifattaki yeri, 1838'de ûlâ ve Rumeli kazaskerliği derecesine yükseltildi. 1847'de de ûlâ evveli, İstanbul payesi ve Rumeli beylerbeyliği derecesinde kabul edildi. 1903'te müşir ile ferik arasına birinci ferik (orgeneral) rütbesi kondu ve sivil rütbelerden bâlâya eşit sayıldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kullanılan bu rütbe daha sonra bugünkü karşılığıyla değiştirildi.

Ferisiler, İbranice PERUŞİM (Aramca *perişa*: "ayrı", "ayrılmış"), İkinci Tapınak döneminin (İÖ 515-İS 70) sonlarında Filistin'de Yahudiler arasında ortaya çıkan dinsel grup. Sözlü geleneğin bağlayıcılığı, Ferisilerin Yahudi ilahiyatına kattığı ve günümüzde de geçerli olan temel ilkelerden biridir. Talmud'un birinci bölümünü oluşturan ve İS 200 dolayında derlenen Mişna, Ferisilerin Yahudi şeriatıyla ilgili öğretilerini bir araya getirir.

Ferisiler siyasal bir hizip olmaktan çok, din bilginlerinden ve inananlardan oluşan bir topluluktu. Yüksek ruhban zümresini bir araya getiren Sadukilerin tersine, Ferisiler sıradan halk ve yazıcılar arasından ortaya çıktı. Makabi ayaklanmasından kısa süre sonra İÖ 165-160 dolayında ayrı bir grup olarak beliren Ferisiler, Hasidlerin(*) dine içten bağlılık, ağırbaşlı ibadet, Tanrı buyruklarını ve Sebt günü kurallarını özenle izleme gibi geleneklerini sürdürdüler. Tapınak'taki ibadete ağırlık veren Sadukiler Tora'yı (Tevrat'ın Hz. Musa'ya atfedilen ilk beş kitabı) tek vahiy kaynağı sayarken, Ferisiler Tanrı'ya her yerde ibadet edilebileceğini ve Hz. Musa'ya verilen yasaların Tora'nın yanı sıra sözlü geleneği de içerdiğini vurguladılar.

Ferisilerin Tapınak dışında sinagoglarda da ibadeti yaygınlaştırmaları, Yahudiliği yüksek ruhban zümresinin denetiminden çıkararak demokratikleştirme yönünde bir adım oldu. Sözlü geleneğin vurgulanması ise, Yahudi şeriatının günlük yaşama uygulanmadan önce bir yorum süzgecinden geçmesinin yollarını açtı. Ferisilerin yazılı ve sözlü şeriatı değişen koşullarda yeni yorumlarla zenginleştirmeleri, onların Tora tefsirlerinin çok uzun ömürlü olmasını sağladı. Ama böylece yaşamın hemen her ayrıntısı için açık seçik kurallar getirilmesi de Ferisilerin, biçimsel bir kuralcılıkla şeriatın sözünü korurken özünü öldürmekle suçlanmalarına yol açtı. Yeni Ahit'te de anlatımını bulan bu suçlamalara karşın Ferisiler ödünsüz dindarlıkları ve ruhani derinlikleriyle, Romalı putperest yöneticelere karşı büyük düşmanlık besleyen sıradan halk arasında geniş destek buldular. Öte yandan ruhun ölümsüzlüğü, ölümden sonra bedensel dirilme, günahların Tanrı katında cezalandırılacağı, özgür iradenin kaderle bağdaşabileceği ve meleklerin varlığı gibi öğretileri, Ferisiler ile Hıristiyanlar arasında Sadukilere karşı bazı ortak noktaların oluşmasını sağladı.

Kudüs'ün İS 70'te Romalılarca yıkılmasıyla birlikte Ferisiler de tarih sahnesinden silindi, ama onların geliştirdiği ilahiyat varlığını korudu. Ferisiler, değişen tarihsel koşullar karşısında Yahudiliğe esneklik kazandırarak onun sonraki yüzyıllara aktarılmasını sağladılar.

Ferizli, Marmara Bölgesi'nde, Sakarya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı Söğütlü bucağının 15 köyü 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca bir araya getirilmiş ve merkezi Ferizli kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Ferizli Belediyesi 1973'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.086; kasaba, 5.058.

Ferkéssédougou, Fildişi Kıyısı'nın kuzey kesiminde il (*département*) ve il merkezi (1969) kent. Ferkéssédougou kenti, Ouagadougou'dan (bugün Burkina Faso'da) Abidjan'a giden kara ve demir yolu üzerinde yer alır. Savan bölgesinde yaşayan Senufolar ile Dyulaların pirinç, darı, mısır, yam ve pamuk ticareti yaptığı bir merkezdir. Devlete ait bir tarımsal araştırma istasyonu ile bir pirinç fabrikasının bulunduğu kentte 1974'te büyük bir şeker fabrikası kurulmuştur. Ferkéssédougou ayrıca önemli bir demiryolu merkezidir. Müslüman Dyula halkı hayvancılıkla uğraşır. Ferkéssédougou'da Sudan üslubundan inşa edilmiş bir camiden başka bir hastane, bir meslek okulu (1963), bir meteoroloji istasyonu ve bir Katolik kilisesi vardır. İlin yüzölçümü 17.728 km²'dir. Nüfus (1975) kent, 25.307; il, 91.516.

Ferlinghetti, Lawrence (d. 24 Mart 1920, Yonkers, New York, ABD), 1950'lerin ortalarında San Francisco'da Beat hareketini başlatan Amerikalı şairlerden. Ferlinghetti'nin City Lights Kitabevi Beat'lerin ilk toplanma yerlerinden biri, aynı adı taşıyan yayınevi de Beat şairlerinin kitaplarını ilk kez yayımlayan kuruluştu.

Babası o doğmadan önce ölen, annesi de akıl hastanesinde yatan Ferlinghetti, bir kadın akrabasıyla birlikte Fransa'ya gitti ve çocukluğunun büyük bölümünü orada geçirdi. Daha sonra, New York eyaletindeki Long Island'da, aynı akrabasının mürebbiye olarak çalıştığı bir malikânede yaşadı. II. Dünya Savaşı'nda deniz subayı olarak görev yaptı. Kuzey Carolina Üniversitesi'ni bitirdikten sonra lisansüstü çalışmasını Columbia Üniversitesi'nde, doktorasını da Sorbonne Üniversitesi'nde tamamladı (1951). Ferlinghetti, çoğu yüksek sesle okunmak üzere düşündüğü şiirlerini, zaman zaman teybe okuyarak yaratırdı. Kahvelerde ve üniversitelerin toplantı salonlarında düzenlenen şiir okuma günlerinde sevgisiz gençliğin duyarlı bir yanına sesleniyordu. En sevilen yapıtları *Pictures of the Gone World* (1955; Yitik Dünyanın Resimleri), *A Coney Island of the Mind* (1958; Hayaldeki Coney Island), özellikle de "Autobiography" ve *Tentative Description of a Dinner Given to Promote the Impeachment of President Eisenhower* (1958; Başkan Eisenhower'ın Görevden Alınmasını Desteklemek İçin Verilen Ziyafeti Betimleme Denemesi) adlı şiirlerdi. Daha sonra yazdığı *One Thousand Fearful Words for Fidel Castro* (1961; "Fidel Castro İçin Korku Dolu Bir Sözcük"), *Where Is Vietnam* (1965; Vietnam Nerede), *Tyrannus Nix?* (1969) ve *Who Are We Now?* (1976; Biz Şimdi Kimiz?) adlı şiirleri de öbürleri gibi siyasal içerikliydi. Seçme şiirleri *Endless Love* (1981; Sonsuz Aşk) adlı kitapta toplandı; Nancy J. Peters ile birlikte yazdığı *Literary San Francisco* (1980; Edebi San Francisco) canlı bir tarihçedir. Şiirlerinin bazısı, Allen Ginsberg'in şiirleriyle birlikte *Amerika* (1976) adı altında Türkçede de yayımlanmıştır.

ferman, İslam devletlerinde ve Osmanlılarda hükümdarın yazılı emirlerine ve emir metinlerine verilen ad.

Emevi ve Abbasi halifeliklerinde atama, cezalandırma ve görevlendirme için çıkarılan yazılı emirler fermana benzer özellikler taşıyordu. Özel bir biçime bağlı fermanın asıl gelişimi İlhanlılarda başladı. Yarlığ denen İlhanlı fermanları sonraki devletlere de örnek oldu. Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Memlûklerde fermanın karşılığı olarak tevki, menşur, pervane sözcükleri kullanıldı. Osmanlılarda fermanın türleri ve kullanım alanları II. Mehmed döneminde (1451-81) belirlendi. Tanzimat'a değin yaygın biçimde kullanılan ferman sözcüğünün yerini daha sonra irade sözcüğü aldı.

Önceki devletlerde fermanların baş tarafına hükümdarlık damgaları ve "sözümüz", "sözüm" deyimi, Osmanlılarda ise tuğra konurdu. Tuğra, özel bir istifleme tekniğiyle sultanın adını, soyunu ve sultanlığını içeren bir cümleydi. Fermanlar konularına göre hüküm, bıtık, mısal, tevki, nişan, berat, ferman, menşur gibi adlar alırdı. Tevcihler beratla, atamalar menşurla, cezalandırmalar ferman ya da hükümle yapılırdı.

Osmanlı fermanları Divan-ı Hümayun kalemlerindeki hattatlarca divani denilen yazıyla hazırlanır, başına tuğrakeş tarafından tuğra çekilirdi. Bazı fermanlarda ise tuğra ve metin çerçevesi süslenirdi. Tanzimat döneminde yalnızca tevcihler ve onursal rütbelendirmeler için verilen fermanlar basılı evrak biçimindeydi; boş bölümleri gene hattatlarca doldurulmaktaydı. Çıkarılan her fermanın özeti, ilgili olduğu Divan-ı Hümayun defterine yazılır, en son nişancının denetiminden geçtikten sonra elden verilir ya da yerine gönderilirdi. Bir fermanın işlem görebilmesi için kadı tarafından incelenip gerçekliği saptandıktan sonra sicile geçirilmesi gerekirdi.

Eyalet valilerine gönderilen fermanlar çoğunlukla yedi bölümden oluşurdu: Ferman, hüküm, bitik, yarlığ vb sözcüğünün geçtiği ilk cümle; gönderilenin adı ve görevi; işin konusu; bu konudaki hükümdarlık buyruğu; buyruğun yinelenerek vurgulanması; olumlu sonuç için dua ve dilek; tarih ve yazılan yer. Bazı durumlarda padişah, fermanın yukarısına kendi el yazısı ile onurlandırıcı ya da korkutucu bir iki cümleyi doğrudan yazardı. Buna "hatt-ı hümayunla muvaşşah ferman" denirdi. Kanunnameler de ferman niteliği taşıyan belgelerdi.

Yakın döneme değin İran'da şahın çıkardığı genelgelere de ferman denirdi.

ferman anayasa, hükümdarın tek yanlı iradesinin ürünü olan monarşik anayasa türü. Ferman anayasalar tarihsel bakımdan zorlayıcı bazı etkenler sonucunda ortaya çıkmış olmakla birlikte, temsili meclis gibi başka bir iradeyle uzlaşmanın ürünü olan misak anayasalardan farklıdır. Hükümdar egemenlik hakkını kendi isteğiyle sınırlayarak uyruklarına bazı hak ve özgürlükler tanıdığından, ferman anayasayı her zaman ortadan kaldırabilir ya da değiştirebilir.

Daha çok mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişi yansıtan ferman anayasalara örnek olarak Sardinya-Piemonte kralı Carlo Alberto'nun 1848'de çıkardığı Alberto Yasası (Statuto Albertino), 1911 Monako, 1889 Japonya ve 1931 Etiyopya anayasaları gösterilebilir. XVIII. Louis'nin 1814'te tahta çıkarken yayımladığı Ferman Anayasa da (Charte Constitutionnelle) bir ferman anayasadır. Bir anayasadan çok insan hakları bildirisi niteliği taşıyan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve biçim bakımından modern bir anayasayı andıran 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, tek taraflı iradeye dayandıklarından ferman anayasa sayılır.

Fermanagh, İrlanda dilinde FEAR MANACH (Keşişler Diyarı), Kuzey İrlanda'nın güneybatı ucunda ilçe. Daha önce il konumunda olan Fermanagh, 1973'te aynı sınırlarla ilçe düzeyine indirilmiştir. Kuzeydoğuda Dungannon ve Omagh ilçeleri, batı, güney ve doğuda ise İrlanda Cumhuriyeti'yle çevrilidir. Toplam yüzölçümü (su alanları dahil) 1.876 km²'dir. İlçenin büyük bölümü, görülmeye değer tepelerle kaplı Erne Havzasındadır. Havza, ilçeyi yaklaşık eşit genişlikte iki bölgeye ayırır. Tepelik arazi en yüksek noktasına güney sınırındaki Cuilcagh'da (667 m) ulaşır. İlçeye İrlanda Cumhuriyeti'ndeki Cavan ilinden giren Erne Irmağının genişlemesiyle oluşmuş Yukarı ve Aşağı Erne gölleri (*lough*) güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanır. Batıda gnays,

Omagh ilçesinde de başkalaşım kayaçları Fermanagh'ın kuzeyine kadar uzanır, ama en çok rastlanan oluşum kireçtaşıdır.

İlçeye dağılmış megalitik (büyük taş) anıtlar ve höyükler bölgede tarihöncesinden beri yerleşim olduğunu gösterir. Özellikle göllerdeki adalarda, Hıristiyan Keltlere ait çok sayıda eski kalıntıya rastlanır. Aşağı Erne Gölü üzerindeki Devenish Adasında bulunan eski manastırın 25 m yüksekliğinde yuvarlak bir kulesi ve büyük bir haçı vardır. I. James dönemindeki (1603-25), Ulster yerleşim projesi çerçevesinde çok sayıda İngiliz Anglikan buraya yerleşmiştir. 1689'da Enniskillen Protestanları Newtownbutler'da (bugün İrlanda Cumhuriyeti sınırı yakınlarında) II. James'in Katolik ordusunu yenilgiye uğratmıştır.

Fermanagh, Kuzey İrlanda'nın en önemli turistik merkezlerinden biridir. Halkın çoğu ya hizmet sektöründe çalışır ya da eti ve sütü için büyükbaş hayvan yetiştirir. Fermanagh ilçesinin merkezi Enniskillen'de ve Lisnaskea'da örme konfeksiyon yapılır. Batıda, İrlanda Cumhuriyeti sınırındaki Belleek köyü, öteden beri el işi porselenleriyle ünlüdür. Eskiden ilçede çıkarılan feldispatı işleyen porselen sanayisi, günümüzde İngiltere'deki Cornwall ile Norveç'ten ithal edilen kile bağımlıdır. 1950'lerin ortalarında İrlanda Cumhuriyeti'yle Kuzey İrlanda arasında varılan anlaşma sonucunda Erne Irmağından hidroelektrik enerji elde edilmeye başlamıştır. Belleek'in güneyindeki büyük elektrik santralı İrlanda Cumhuriyeti'ne elektrik sağlamanın yanı sıra Kuzey İrlanda'da su taşkınlarının denetlenmesine ve akaçlamaya da yardımcı olur. Nüfus (1988 tah.) 50.000.

fermantasyon *bak.* mayalanma

Fermat, Pierre de (d. 17 Ağustos 1601, Beaumont-de-Lomagne - ö. 12 Ocak 1665, Castres, Fransa), modern sayılar kuramının kurucusu olarak kabul edilen Fransız matematikçi. Fermat, René Descartes ile birlikte 17. yüzyılın ilk yarısının en önde gelen iki matematikçisinden birisidir. Descartes'tan bağımsız olarak, analitik geometrinin temel ilkesini bulmuştur. Bir eğrinin teğetlerinin bulunması ile maksimum ve minimum noktalarının saptanması için öne sürdüğü yöntemler nedeniyle kendisine diferansiyel hesabın kurucusu gözüyle de bakılır. Blaise

Fermat, Roland Lefèvre'in portre çalışması; Narbonne Kenti Müzesi, Fransa
Musées de la Ville de Narbonne, Fransa

Pascal ile mektuplaşmalarından, olasılık kuramının temellerini birlikte oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Yaşamı ve ilk çalışmaları. Yaşamının ilk yıllarına ve öğrenimine ilişkin bilgiler oldukça azdır. Bask kökenli olan Fermat, temel eğitimini yöresel bir Fransisken okulundan aldı. Büyük olasılıkla Toulouse ve Bordeaux'da hukuk öğrenimi gördü. Yabancı diller, klasik edebiyat, ilkçağ bilimi ve matematiği gibi konulara büyük ilgi duyan Fermat, zamanının geleneğine uyarak ilkçağa ait kayıp yapıtları tahmine dayalı bir kurguyla yeniden derleme konusunda çalıştı. 1629'da Eski Yunanlı geometrici Pergeli Apollonios'un *Plane loci* (Düzlemsel Geometrik Yerler) adlı kayıp yapıtını yeniden düzenledi ve geometrik yerlerin (belirli bir niteliği olan noktalar kümesi), cebirin bir koordinat sistemi aracılığıyla geometriye uygulanması yoluyla kolayca incelenebileceğini buldu. Descartes da aynı yıllarda, analitik geometrinin, iki değişkenli denklemler düzlemsel eğrileri tanımlar biçimindeki temel ilkesini bulmuştu. Fermat'nın *Ad locos planos et solidos isagoge* (Düzlemlerin ve Katıların Geometrik Yerlerine Giriş) adlı kitabı ölümünden sonra 1679'da yayımlandığından, 1637'de Descartes'ın *Géométrie* (Geometri) adlı yapıtında ele alınan bu buluşa dayalı geometri, Descartes'çı geometri (kartezyen geometri) olarak anılagelmiştir.

1631'de Orléans Üniversitesi'nden hukuk diploması alan Fermat, Toulouse yerel parlamentosuna ve 1634'te belediye meclisine girdi. Bir süre sonra, Pierre de Fermat adıyla anılmaya başlayan, ama bu unvanının geçerliğine ilişkin bazı belirsizlikler bulunan Fermat 1638'de ceza mahkemesine atandı.

Eğrilerin analizi. Fermat, eğriler ve denklemler üzerinde yaptığı çalışmaların ışığında, $ay = x^2$ biçimindeki adi parabol ve $xy = a^2$ dik hiperbol denklemlerini $a^{n-1}y = x^n$ olarak genelleştirdi. Bu eşitlikle belirlenen eğriler n'nin pozitif ya da negatif oluşuna göre Fermat parabolleri ve hiperbolleri olarak adlandırılır. Fermat ayrıca $r=a\theta$ eşitliğiyle belirlenen Arkhimedes (Arşimed) sarmalını genelleştirdi. Bu eğrilere ilişkin çalışmaların sonucunda 1630'ların ortasında, türev almaya eşdeğer bir algoritma (matematiksel işlem kuralı) ortaya koydu. Bu işlem sayesinde bağımsız değişkenin kuvvetlerinin doğrusal kombinezonu olan çokterimlilere ilişkin eğrilerin teğetlerinin denklemlerini bulabiliyor, maksimum, minimum ve bükülme noktalarını saptayabiliyordu. Gene aynı yıllarda bu eğrilerin sınırladığı alanları bir toplama işlemi yoluyla hesaplamayı başardı. Kullandığı yöntem günümüzde integral hesapta kullanılan formüllere eşdeğerdir. Böyle bir formül,

$$A = \int_0^a x^n dx = a^{n+1}/(n+1)$$

biçiminde yazılabilir. Fermat'nın x^n'e uygulanan ve na^{n-1} sonucunu veren türev alma işleminin, x^n'in integralini alma işleminin tersi olduğunu fark edip etmediği belli değildir.

Ustaca matematiksel dönüşümler aracılığıyla daha genel cebirsel eğrileri içeren kimi problemleri de çözdü ve geliştirmiş olduğu sonsuzküçükler analizini ağırlık merkezlerinin hesabı ve eğri uzunluklarının bulunması gibi birçok probleme uyguladı. Descartes, *Géométrie* adlı kitabında Aristoteles'ten kaynaklanan cebirsel eğrilerin uzunluklarının duyarlı biçimde ölçülebilmesi ve doğrultulabilmesinin olanaklı olmadığı yolundaki yaygın görüşü yinelerken, Fermat buna karşı çıkan birkaç matematikçiden biri oldu ve 1657-59 arasında bu dogmayı çürütmeyi başardı. "De linearum curvarum cum lineis rectis comparatione" (Eğrilerle Doğruların Karşılaştırması Üstüne) başlıklı makalesinde Fermat, yarı kübik parabolün ve başka bazı cebirsel eğrilerin doğrultulabilir olduklarını gösterdi. Bununla ilgili olarak, bir dönel parabolit parçasının alanını hesapladı. Bu makale matematikçi Antoine de La Loubère'in *Veterum geometria promota* adlı yapıtının eki olarak 1660'ta yayımlandı. Fermat'nın yaşamı boyunca yayımlanan tek matematiksel çalışması budur.

Descartes'çı görüşlerle başka ayrılıkları. Fermat, kırılma yasası (bir ortamdan yoğunluğu başka bir ortama geçerken kırılan ışığın gelme ve kırılma açılarının sinüslerinin oranı sabittir) ile ilgili olarak Descartes'ın 1637'de *La Dioptrique*'te (Işık Kırılması) öne sürdüğü görüşlere karşı çıktı. Descartes, sinüs yasasını, yoğunluğu farklı iki ortam arasında kırılmaya uğrayan ışığın daha yoğun ortamda daha hızlı yayıldığını öne sürerek açıklamaya çalışmıştı. Bu açıklamadan 20 yıl sonra Fermat, bu görüşün Aristotelesçilerin benimsemiş olduğu "doğa her zaman en kısa yolu seçer" görüşüyle çeliştiğini vurguladı. Kırılma olayına kendi maksimum ve minimumlar yöntemini uygulayan Fermat, ışığın daha yoğun ortamda daha yavaş yayıldığı varsayımını yaparak sonuçta kırılma yasasının kendi "en kısa zaman ilkesi" ile uyuşum içinde olduğunu gösterdi. Fermat'nın ışığın hızına ilişkin bu görüşü daha sonra Christiaan Huygens'in ortaya koyduğu ışığın dalga kuramıyla uyuşuyordu ve A.-H.-L. Fizeau tarafından 1849'da deneysel olarak kanıtlandı.

Eğrilerin teğetlerinin bulunmasına ilişkin olarak Fermat'nın ve Descartes'ın geliştirdiği yöntemlerden hangisinin geçerli olduğu 1638'de bu iki matematikçi arasında tartışma konusu oldu. Bu tartışma, Descartes'ın arkadaşı olan ve onunla öteki araştırmacılar arasında iletişim sağlayan matematikçi ve ilahiyatçı Marin Mersenne aracılığıyla sürdürüldü. Fermat'nın bu konudaki görüşleri 30 yıl kadar sonra Newton'ın diferansiyel ve integral hesabı geliştirmesi sonucunda tümüyle doğrulandı. Fermat'nın analiz konusundaki çalışmalarının öneminin anlaşılması uzun zaman aldı. Bunun nedenlerinden biri, François Viète'in ortaya koymuş olduğu ve Descartes'ın *Géométrie*'sinin yayımlanmasıyla modası geçmiş duruma gelen matematiksel simgeleri kullanmış olmasıdır. Bu kullanışsız simgelerin yol açtığı olumsuzluğun Fermat'nın en sevdiği çalışma alanı olan sayılar kuramı üzerindeki etkisi o kadar büyük olmadı. Ama ne yazık ki, bu konuda çabalarını ve coşkusunu paylaşacak kimse bulamadı. 1654'te Blaise Pascal ile şans oyunlarına ilişkin olasılık problemleri üzerindeki yazışmalarından çıkan sonuçlar Huygens tarafından *De ratiociniis in ludo aleae* (1657; Şans Oyunlarının İncelenmesi Üzerine) adlı yapıtında genişletilerek yayımlandı.

Sayılar kuramına ilişkin çalışmaları. Fermat'nın Pascal'ı sayılar kuramı üzerinde birlikte çalışmaya ikna etme çabaları başarısız kaldı. İS 3. yüzyılda yaşamış olan Eski Yunanlı matematikçi Diophantos'un *Arithmetika* adlı yapıtının 1621'de yayımlanan çevirisinden etkilenen Fermat, yüksek aritmetik olarak adlandırılan bu alanda yeni sonuçlar ortaya koydu. Bunlardan çoğu asal sayılar (kendisinden ve 1'den başka böleni olmayan doğal sayı) üzerinedir. $4n+1$ biçimindeki her asal sayının, iki sayının karelerinin toplamı olarak tek bir biçimde ifade edilebileceğine ilişkin teoremi bu sonuçların en çarpıcılarından biridir. Daha önemli bir sonuç "p bir asal sayı, a da bir pozitif tamsayı ise, (a^p-a) niceliği p'ye bölünebilir" biçiminde ifade edilen ve günümüzde Fermat'nın küçük teoremi olarak anılan teoremdir. Fermat bulduğu sonuçların kanıtlarını genellikle vermemiştir. Bu teoremin kanıtı da W. Gottfried Leibniz ve Leonhard

Euler tarafından ortaya konmuştur. Fermat, teoremlerinin kanıtını verdiği durumlarda, kanıtlarında kendisinin geliştirdiği ve "sonsuz iniş" olarak adlandırdığı, yinelemeye dayanan ve matematiksel indüksiyonda izlenen akıl yürütmenin tersi bir yol izleyen bir yöntemden yararlanmıştır. Fermat'nın kanıtsız olarak öne sürdüğü savlardan bir tanesinin yanlış olduğu sonradan anlaşılmıştır. 1640'ta matematikçilere ve aralarında Blaise Pascal'ın da bulunduğu tanınmış düşünürlere birer mektup yazarak $2^{2^n}+1$ biçimindeki sayıların asal sayı olması gerektiği kanısında olduğunu belirtmişti. Matematiğe "Fermat sayıları" adıyla geçen bu sayılardan $2^{2^5}+1$ sayısının 641'e bölündüğünü, dolayısıyla asal olmadığını 100 yıl kadar sonra Euler gösterdi. $n>5$ için Fermat sayıları arasında asal sayı bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. 1796'da Carl Friedrich Gauss, Fermat sayılarının beklenmedik bir uygulamasını buldu: N kenarlı bir düzgün çokgen, ancak N bir Fermat asal sayısı ise ya da farklı iki Fermat asalının çarpımına eşitse, Eukleides'çi anlamda (yalnızca cetvel ve pergel kullanılarak) çizilebilir. Fermat'nın pek çok teoremi vardır, bunların içinde en ünlüsü "Fermat'nın büyük teoremi" ya da "Fermat'nın son teoremi" olarak bilinen ve günümüze değin çözülememiş olarak kalan problemdir. Bu, Diophantos'un *Arithmetika* adlı yapıtının kendisindeki kopyasında Fermat'nın sayfa kenarına yazdığı bir notla günümüze gelmiştir: "x, y, z ve n pozitif tamsayılar ve $n>2$ olmak koşuluyla, $x^n+y^n = z^n$ denkleminin çözümü yoktur".

Fermat, çağının en üretken matematikçisiydi. Ama çalışmalarını yayımlamakta gösterdiği isteksizlik, etkisinin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Fermat'nın çalışmalarının büyük bir bölümü, oğlunun yayıma hazırladığı *Opera mathematica*'da (1679, 2 cilt; Matematik Yapıtları) yayımlanmıştır. Yapıtlarının Latince ve Fransızca olarak eksiksiz bir derlemesi ise beş bölüm halinde *Oeuvres de Fermat* (der. Paul Tannery ve Charles Henry, 1891-1922; Fermat'nın Yapıtları) adıyla yayımlanmıştır.

Fermat asal sayısı, n bir tamsayı olmak üzere, $2^{2^n}+1$ biçimindeki asal (kendisinden ve 1'den başka böleni olmayan) sayı. 17. yüzyıl matematikçilerinden Pierre Fermat, bu yapıdaki sayıların n'nin 1'den 4'e kadar değerleri için asal olduğunu görerek, bu yapıdaki bütün sayıların asal olacağını ileri sürmüştü. 18. yüzyılda İsviçreli matematikçi Leonhard Euler $2^{2^5}+1$ sayısının asal olmadığını göstererek Fermat'nın bu sanısının yanlışlığını ortaya koydu. Gerçekten de, n'nin 5 ile 6 arasındaki değerleri için bu yapıdaki sayıların asal olmadığı bugün bilinmektedir; bu da, bu yapıdaki sayıların n'nin 16'dan büyük değerleri için asal olabileceği konusunda kuşku duyulmasına yol açmıştır.

Fermat ilkesi, optikte, iki nokta arasında yol alan ışığın, dalga sayısı (noktalar arasındaki optik uzaklık), komşu yollardaki dalga sayısına eşit olacak biçimde bir yol seçeceğini belirten ilke. Bu ilke, "iki nokta arasında yol alan ışık ya minimum ya da maksimum zamanda alınacak yolu seçer" biçiminde de ifade edilebilir. Uzaktaki bir ışık kaynağından açılarak (birbirinden uzaklaşarak) çıkan ve bir mercek aracılığıyla görüntü noktasında bir araya getirilen iki ışık ışınının aldıkları optik yol uzunlukları birbirine eşittir. Fermat ilkesi, Fransız matematikçi Pierre Fermat tarafından 1658'de ortaya konmuştur. Bu ilke özellikle optik aygıtların incelenmesinde yararlıdır.

Fermat'nın büyük teoremi, FERMAT'NIN SON TEOREMİ olarak da bilinir, x, y, z, ve n birer doğal sayı ve $n>2$ olmak üzere, $x^n+y^n=z^n$ eşitliğinin sağlanamayacağını belirten ifade. 17. yüzyıl matematikçilerinden Pierre Fermat, Claude-Gaspard Bachet tarafından çevrilen Diophantos'un *Arithmetika* adlı yapıtının kendindeki kopyasına bu konuda 1637'de şöyle yazmıştı: "Ben bunun son derece güzel bir kanıtını buldum, ama bu kanıtı bu kenar boşluğuna sığdırmak olanaksız". Haziran 1993'te Princeton Üniversitesi'nden Andrew Wiles teoremi kanıtladığını açıkladı. 1994 başında Wiles'ın kanıtının denetlenmesi sürmekteydi.

fermene, FERMANİ ya da FERMELE olarak da bilinir (Latince *paramentum*: "giysilerin önüne dikilen süs"), daha çok halk ve esnafın giydiği, kaytanla ya da çeşitli nakışlarla işlenmiş bir tür yelek. Genellikle çuha ve abadan dikilirdi. Vücuda sımsıkı yapışır, önü çaprazlama kavuşurdu.

19. yüzyılda İstanbul tulumbacıları arasında büyük ilgi gören fermene, dizlik ve kuşağın üstünde giysiyi tamamlardı. Anadolu ve Rumeli'de kadınlar da fermene adı verilen bir tür yelek kullanırdı. Bir dönem, atlas türünden kumaşlardan kalın ve aralıklı parmak dikişle dikilmiş, kenarları işli gelin cepkenlerine de fermene adı verilmişti.

Ayrıca salta, ceket, şalvar ve poturun uygun yerlerine kaytandan yapılan süslemelere de fermene denirdi. 19. yüzyılda İstanbul'da fermene yapmak ayrı bir sanattı. Bunu yapıp satan esnafın bulunduğu Galata'daki bir sokağın adı bugün de Fermeneciler Sokağı'dır. Kapalıçarşı'da da Fermeneciler adlı bir bölüm bulunmaktadır.

fermentleşme *bak.* mayalanma

Fermi, Enrico (d. 29 Eylül 1901, Roma, İtalya - ö. 28 Kasım 1954, Chicago, ABD), nükleer çağın en büyük fizikçilerinden biri olan İtalyan asıllı ABD'li bilim adamı. Temel (atomaltı) parçacıklara ilişkin birçok olgunun açıklanmasını olanaklı kılan matematiksel istatistiği geliştirmiş, nötron etkisiyle oluşan radyoaktifliği bulmuş ve ilk

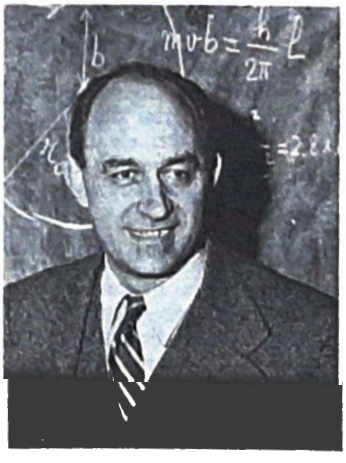

Fermi
University of Chicago

denetimli zincirleme çekirdek tepkimesinin gerçekleştirilmesinde öncü rol oynamıştır. 1938'de Nobel Fizik Ödülü'nü alan Fermi'nin onuruna ABD Enerji Bakanlığı tarafından Enrico Fermi Ödülü oluşturulmuştur.

Öğrenimi ve ilk çalışma yılları. Bir demiryolu görevlisi olan Alberto Fermi ile Ida de Gattis'in üç çocuğundan en küçüğü olan Fermi, çalışkanlığı ve üstün yetenekleriyle harika çocuk olarak nitelendirildiği lise yıllarında fizikçi olmaya karar verdi. On yedi yaşında, Piza Üniversitesi'ne bağlı Kraliyet Yüksek Öğretmen Okulu'na girdi. Bu okulda X ışınları üzerine yaptığı doktora çalışmasını 21 yaşında tamamladı.

Kısa bir süre Roma'da kaldıktan sonra İtalyan Eğitim Bakanlığı'nın bursuyla Göttingen Üniversitesi'ne geçti ve burada fizikçi Max Born'un yanında çalıştı. Sonraki yıllarda gerçekleştireceği çalışmalarda Born'un kuvantum mekaniğine katkılarından yararlanacaktı. Daha sonra İtalya'ya dönen Fermi, Floransa Üniversitesi'nde matematik dersleri vermeye başladı.

İdeal gazların davranışı üzerindeki bir makalesinin dikkatleri çekmesi üzerine 1926'da Roma Üniversitesi Fizik Bölümü'nde kuramsal fizik profesörlüğüne getirildi. Burada yaşları 20 dolayında bir grup genç fizikçiyle çalışmaya başladı. 1926'da elektronların özelliklerini, Pauli dışlama ilkesine dayalı olarak belirleyen istatistiksel bir yöntem geliştirdi. 1928'de Laura Capon ile evlendi, bu evlilikten iki çocuğu oldu. 1929'da İtalya Kraliyet Akademisi üyeliğine seçildiğinde akademinin en genç üyesiydi.

Roma Üniversitesi'ndeki kuramsal çalışmaları çok önemli olmakla birlikte, fizikte gerçekleştirilen yeni buluşlar, Fermi'yi deneysel araştırmalara yöneltti. 1932'de Cambridge Üniversitesi'nden Sir James Chadwick, nötron adını verdiği, elektriksel yükü olmayan bir parçacık bulmuştu. 1934'te Fransa'da Frédéric ve Irène Joliot-Curie, çeşitli elementleri polonyum atomundan salınan alfa parçacıkları (artı yüklü helyum çekirdekleri) bombardımanına tutarak ilk yapay radyoaktifliği elde etmişlerdi. Bu buluşlardan etkilenen Fermi, yapay radyoaktifliği başka bir yöntemle, radyoaktif berilyumdan elde ettiği nötronlardan yararlanarak gerçekleştirmeyi düşündü. Parafinden geçirilerek yavaşlatılan nötronların, radyoaktif parçacıkların salınmasını gerçekleştirme açısından özellikle etkili olduğunu bulan Fermi, bu yöntemi bir dizi element üzerinde başarıyla denedi. Ama, atom ağırlığı 92 olan uranyumu yavaşlatılmış nötronlarla bombardımana tuttuğunda, ne olduğunu anlayamadığı şaşırtıcı radyoaktif maddelerin ortaya çıktığını gördü.

Fermi'nin çalışma arkadaşları, bu deneyde, bombardıman sırasında uranyum çekirdeğinin bir nötron kaptığı ve böylece atom ağırlığının yükseldiği, bunun sonucunda da 93 atom ağırlıklı yeni bir elementin oluştuğu görüşündeydiler. Fermi, olayı tam olarak belirleyemediğinden, böyle bir savda bulunmamıştı; aslında dünyayı sarsacak bir buluşun eşiğine gelmiş olduğunun farkında değildi. Bu gelişmeleri, yıllar sonra, büyük bir alçakgönüllülükle şöyle anlatacaktı: "Uranyumda öteki elementlerde karşılaşılmayan değişik bir bozunum sürecinin oluşacağını fark edecek düş gücünden yoksunduk, üstelik kimya bilgimiz de ortaya çıkan ürünleri ayırt etmemize yetmiyordu". Fermi'nin yardımcılarından biri de bu konuda şöyle demişti: "Tanrı, ancak kendisinin bileceği nedenlerle, hepimizin sanki gözünü bağlamış, ortadaki olgunun çekirdek bölünmesi olduğunu görmemizi engellemişti".

Fermi, "nötron bombardımanı yoluyla yeni radyoaktif elementler belirlemesi ve yavaşlatılmış nötronların yol açtığı çekirdek tepkimesini bulması" nedeniyle 1938 sonlarında Nobel Fizik Ödülü'nü kazandı. Faşist Mussolini hükümeti ödülü almak üzere Fermi'nin İsveç'e gitmesine izin verdi. Faşizme karşı olan Fermi, bu fırsattan yararlanarak, ailesi ile birlikte İtalya'yı terk etti ve bir daha İtalya'ya dönmedi.

Fermi'nin deneylerini 1938'de yineleyen üç Alman bilim adamı, Otto Hahn, Lise Meitner ve Fritz Strassmann, uranyumun yavaş-

latılmış nötron bombardımanına tutulmasıyla ortaya çıkan ürünleri titiz bir kimyasal çözümlemeden geçirdiler ve 6 Ocak 1939'da, uranyum çekirdeğinin birkaç parçaya bölündüğünü belirlediklerini açıkladılar. Bu sırada Almanya'dan gizlice Stockholm'a kaçmak zorunda kalan Lise Meitner, orada yeğeni Otto Frisch ile birlikte uranyum çekirdeğinin bölünerek baryum, kripton ve az miktarda başka bozunum ürünlerine dönüşmesinin açıklamasını yaptı. Meitner ve Frisch'in bu konudaki yazısı *Nature* adlı bilimsel dergide 16 Ocak 1939'da yayımlandı.

Meitner, bu çekirdek bölünmesi olayında inanılmaz derecede büyük miktarlarda enerji açığa çıkacağını belirlemişti. Bu enerji, uranyum kütlesinin küçük bir bölümünün Einstein kütle-enerji denklemi ($E=mc^2$) uyarınca enerjiye dönüşmesiyle açığa çıkıyordu.

ABD'deki çalışmaları. Bu gelişmeleri New York'a varışından hemen sonra öğrenen Fermi, gerçekleştirilen buluşun önemini kavradı ve o sırada New York'a gelen Niels Bohr'u karşılamaya koştu. Hahn, Meitner ve Strassmann'ın deneyi Columbia Üniversitesi'nde yinelendi; deneyin sonuçları üzerinde düşünen Bohr, zincirleme çekirdek tepkimesinin olanaklı olduğunu öne sürdü. Zincirleme tepkime için en uygun atomun uranyum-235 izotopu olduğu konusunda görüş birliğine varıldı.

Hitler'in emrindeki bilim adamlarının zincirleme tepkime ilkesinden atom bombası yapımı amacıyla yararlanmaları durumunda ortaya çıkacak büyük tehlikeyi sezerek kaygıya kapılan Fermi, Leo Szilard ve Eugene Wigner, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'e verilmek üzere bir mektup kaleme aldılar. Einstein'ın imzaladığı ve 11 Ekim 1939'da Roosevelt'e ulaştırdığı mektup, bu tehlike konusunda başkanı uyarma amacını taşıyordu. Roosevelt bu mektup üzerine harekete geçti ve 1942'de ilk atom bombasının yapımını amaçlayan Manhattan Projesi örgütlendi. Projede denetimli ve kendi kendine sürebilen zincirleme çekirdek tepkimesini gerçekleştirme görevi Fermi'ye verildi. Gerekli donanımın tasarımını yapan Fermi, atom pili adını verdiği bu aygıtın gerçekleştirilmesinde çalışan bilim adamları grubunu yönetti. Chicago Üniversitesi'nde kurulu bu aygıtta 2 Aralık 1942'deki ilk denetimli zincirleme çekirdek tepkimesi gerçekleştirildi. İlk nükleer aygıtın denemesi 16 Temmuz 1945'te New Mexico'daki Alamogordo Holloman Hava Kuvvetleri Üssü'nde yapıldı, bundan birkaç hafta sonra da Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atıldı.

Fermi ve ailesi 1944'te ABD vatandaşlığına geçti. 1946'da Chicago Üniversitesi'nde Çekirdek Fiziği Araştırmaları Seçkin Hizmet Profesörü olan Fermi'ye Kongre'nin Liyakat Madalyası verildi. Chicago Üniversitesi Metalurji Laboratuvarı'nda temel parçacıklar üzerindeki araştırmalarını sürdüren Fermi, çekirdekteki parçacıkları bir arada tutan kuvvetin kuvantalanmış biçimi olan mezonların incelenmesine yöneldi. Ayrıca Chicago Üniversitesi'nde kurulan senkrosiklotronun (büyük parçacık hızlandırıcısı) yapımında danışman olarak görev aldı. 1950'de Londra'daki Royal Society'nin yabancı üyeliğine seçildi.

Fermi kuramsal fiziğe, özellikle temel parçacıklar matematiği konusunda, önemli katkılarda bulundu. Nötron bombardımanı yoluyla radyoaktiflik oluşturulmasına yönelik deneysel çalışmaları, hem çekirdek enerjisinin, hem de atom bombasının temeli olan çekirdek bölünmesinin ilk kez başarılı bir biçimde uygulanmasını sağladı. 1942'de Chicago Üniversitesi'nde gerçekleştirilen atom piliyle, kaynağı Güneş olmayan denetimli bir enerji akışı ilk kez elde edilmiş oluyordu. Bu atom pili çekirdek enerjisinden barışçıl amaçlar için yararlanan günümüz nükleer reaktörlerinin öncüsüydü. 100 atom sayılı element Fermi'nin anısına fermiyum olarak adlandırılmıştır. Onuruna Enrico Fermi Ödülü kurulmuş ve 25.000 dolarlık bu ödül ilk kez 1954'te Fermi'ye verilmiştir.

Fermi-Dirac istatistiği, kuvantum mekaniğinde çok sayıda özdeş parçacığın, bir dizi kesikli (ayrık) enerji düzeyine dağılmasına ilişkin iki istatistiksel davranış biçiminden biri; öbürü Bose-Einstein istatistiğidir(*). Fermi-Dirac istatistiğine göre, her kesikli enerji düzeyine yalnızca bir tek parçacık yerleşebilir. Bu özellik, atomlarda elektronların ortak bir enerji durumuna yığışmak yerine ayrı enerji durumlarında bulunması biçiminde ortaya çıkan elektron yerleşimini ve elektriksel iletkenliğin kimi yönlerini açıklar. Bu istatistiksel davranış kuramı Enrico Fermi ve P.A.M. Dirac tarafından 1926-27'de geliştirilmiştir.

Fermi-Dirac istatistiğine uyan parçacıklar fermiyon(*) olarak adlandırılır. Bose-Einstein istatistiğine uyan ve bozon adı verilen parçacıkların tersine, fermiyonların davranışı Pauli dışlama ilkesiyle(*) sınırlıdır. Fermi-Dirac istatistiğine uyan parçacıklar arasında elektronlar, protonlar ve nötronlar bulunur.

Fermi düzeyi, bir katıda en gevşek bağlı elektronların enerji düzeyinin ölçüsü. Adını, bu kavramı ilk kez ortaya koyan fizikçi Enrico Fermi'den alır. Mutlak sıfırdaki Fermi düzeyinin değeri Fermi enerjisi olarak adlandırılır; bu enerji her katı cisim için belirli ve sabittir. Katı cisim ısıtıldığında, cisme elektron eklendiğinde ya da cisimden elektron çıkarıldığında Fermi düzeyi değişikliğe uğrar. Bir katı cisimde bir elektronun bulunabildiği farklı enerji değerlerine enerji düzeyleri denir. Kuvantum mekaniği yasalarına göre bu enerji düzeylerinin her birinde sınırlı sayıda elektron bulunabilir. Fermi düzeyi, tamı tamına yarısının elektronlarla doldurulması olasılığına karşılık gelen enerji düzeyidir. Fermi düzeyinden daha düşük enerji düzeyleri elektronlarla tümüyle doldurulmaya eğilimlidir, Fermi düzeyinden daha yüksek enerji düzeyleri ise boş kalmaya eğilimlidir.

Fermi düzeyleri farklı iki madde birbirine değdirildiğinde Fermi düzeyi daha yüksek olan maddeden öbürüne bir miktar elektron akar. Bu elektron aktarımı, düşük Fermi düzeyini yükseltir, yüksek Fermi düzeyini ise alçaltır. Elektron aktarımı sona erdiğinde iki maddenin Fermi düzeyleri eşitlenmiş olur.

Fermi yüzeyi, katılar fiziğinde, metallerin, yarı metallerin ve yarıiletkenlerin ısıl, elektriksel, magnetik ve optik özelliklerinin belirtilmesinde ve tahmin edilmesinde yararlanılan kuramsal arayüzey ya da sınır. Fermi yüzeyi, kristallerin temel niteliği olan periyodik örgü yapısıyla ve bu tür maddelerdeki elektron enerji bantlarının doluluk durumuyla ilişkilidir.

Elektron bandı kuramına(*) göre her elektronun bir enerji düzeyi vardır ve bu enerji düzeyine göre elektron, değerlik (valans) ya da iletkenlik bandında bulunur. Belirli bir bantta bulunan elektronların momentum uzayında bir hacim kapladıkları düşünülebilir. Enerji değeri ile momentum klasik anlamda birbirine bağlı olduğundan, momentum uzayı kavramı elektron enerji düzeylerinin en uygun biçimde nitelendirilmesini sağlayan bir kavramdır. Momentumun değiştirilmiş bir biçimi olan dalga vektörü (k) kavramından yararlanılması daha da elverişli olmaktadır. Sodyum ve lityum gibi basit metaller için dolu enerji durumlarının k uzayında kapladıkları hacim, Fermi küresi olarak adlandırılan bir küredir. Fermi küresinin yüzeyi (Fermi yüzeyi) sabit bir enerji değerine karşılık gelir. Mutlak sıfırda (-274,15°C)|Fermi yüzeyi, k uzayında, dolu elektron enerji düzeylerini Fermi küresinin dışındaki boş düzeylerden ayıran yüzeydir. Buna karşılık, daha karmaşık metallerin çoğunda, dolu enerji düzeyleri k uzayında bir grup oluşturmazlar. Bu nedenle, böyle metallerde Fermi yüzeyleri oldukça büyük çukurlar ve çıkıntılar içerir. Bununla birlikte tam küre yüzeyinden bu sapmalar, kristaldeki temel bakışımla aynı bakışımı içermek zorundadır. Gerçekten de Fermi yüzeyinin belirli bir metale özgü biçimi o metalin elektron yapısını yansıtır. Fermi yüzeyi üzerinde ya da bu yüzeyin yakınında bulunan elektronların enerjisindeki değişmeler metalin elektriksel iletkenliğini, magnetik özelliklerini ve başka bazı özelliklerini önemli ölçüde etkiler.

fermiyon, açısal momentumları 1/2'nin tek katı (spin değerleri 1/2, 3/2) olan temel parçacıkların ortak adı. Fermiyonlar, Fermi-Dirac istatistiğine(*) uyar ve adlarını bu istatistikten alırlar. Fermiyonlar arasında lepton türü parçacıklar (örn. elektron, müon), baryon türü parçacıklar (örn. nötron, proton, lambda parçacığı) ve kütle sayısı tek sayı olan atom çekirdekleri (örn. trityum, helyum-3, uranyum-233) vardır. Fermiyonlar enerjinin maddeye dönüşmesiyle ortaya çıkarlar ve parçacık-karşıt parçacık çifti halinde yok olarak enerjiye dönüşürler.

fermiyum (Fm), periyodik tablonun IIIb grubundaki aktinitler dizisinden, atom numarası 100 olan yapay element. Doğada bulunmayan, ancak uranyum-238'in nötronlarla yoğun biçimde bombardıman edilmesiyle oluşan fermiyumu (fermiyum-255 izotopu halinde) ilk kez Albert Ghiorso ve arkadaşları Güney Pasifik'teki ilk termonükleer bombanın patlamasından (Kasım 1952) geriye kalan artıklar içinden kesin olarak tanımladılar. Fermiyumun bütün izotopları radyoaktiftir. Fermiyum-254 (yarı ömrü 3,24 saat), fermiyum-255 (yarı ömrü 20,1 saat), fermiyum-256 (yarı ömrü 2,7 saat) ve fermiyum-257 (yarı ömrü 80 gün) izotoplarının karışımları, plütonyum gibi daha düşük atom numaralı elementlerin yavaşlatılmış nötronlarla yoğun bombardımanından elde edilebilir.

Fermiyum-257 izotopunun kararlı olması, ölçülebilir ağırlıklardaki fermiyumla çalışma olanağı sağlar. Nobelyumun alfa bozunumu ürünü olan fermiyum-250 (yarı ömrü 30 dakika), nobelyum-254'ün saptanmasına yardımcı olmuştur. Hemen her zaman +2 değerlikli olduğu da sanılmaktadır.

atom numarası	100
en kararlı izotopu	257
birleşme değeri	2,3
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-30-8-2 ya da (Rn) $5f^{12}7s^2$

Fermo, Latince FIRMUM, İtalya'nın Marche yönetim bölgesine bağlı Ascoli Piceno ilinde kasaba ve başpiskoposluk bölgesi. Adriya Denizi yakınlarında, Tenna Irmağına bakan bir tepenin üzerinde yer alır. Eski

çağlarda deniz kıyısında yaşayan Pikenlerin kalesi (Firmum Picenum) olan Fermo, İÖ 264'te Romalıların eline geçti ve İÖ 42'de tüm haklara sahip bir Roma kolonisi haline geldi. Sırasıyla Gotların, Bizanslıların (553-570), Lombardların ve Frankların egemenliği altına girdikten sonra, 8. yüzyılda papalık topraklarına katıldı. Önce Fermo düklüğünün, daha sonra da Fermo sınır bölgesinin merkezi olan kasaba, 9. yüzyıldan 12. yüzyıla değin büyük bir bölgenin merkeziydi. 12. yüzyılda Ancona sınır bölgesiyle birleştirildi. 1549'da bir kez daha doğrudan papalık yönetimine bağlanan Fermo, 1860'ta İtalya devletinin bir parçası oluncaya değin papalığa bağlı kaldı. Tepenin doruğundaki Il Girone adlı alanda 1446'da yıkılan eski Sforza Şatosu'nun kalıntıları vardır. Alanın bir ucunda yükselen katedralin (1227; 1789'da yeniden yapıldı) yerinde eskiden ilk Hıristiyan kiliselerinden biri bulunuyordu. 5. yüzyıldan kalma bir mozaik tabanı olan bu kiliseden de önce, aynı yerde putperest kavimlerin bir tapınağı vardı. Kasabadaki öteki kalıntılar arasında bir Roma tiyatrosu, Roma sarnıçları ve hem Roma döneminden hem de daha önceki dönemlerden kalma sur parçaları sayılabilir. Verimli tarım bölgesi Fermana'nın merkezi olan Fermo'da çanlarıyla ünlü bir tunç dökümevi vardır. Kasabada ayrıca pamuklu dokuma üretilir. Nüfus (1989 tah.) belediye, 35.223.

fermuar, giysilerin ya da çanta gibi eşyanın açık uçlarını birleştirmekte kullanılan düzenek. Kenarlarında metal ya da plastik dişler bulunan iki şerit ile bir yönde hareket ettirildiğinde dişleri birbirine kilitleyen, ters yönde hareket ettirildiğinde ise dişleri ayıran kayıcı bir parçadan oluşur.

İlk fermuar örneğini Whitcomb L. Judson 1893'te Chicago'da düzenlenen Kolomb Dünya Fuarı'nda sergiledi. Judson'ın fermuarı bir dizi kanca ve gözcükten oluşan bir zincir biçimindeydi. Kancalar ortadaki bir kapatıcının yardımıyla gözcüklere geçiriliyordu. 1912'de İsveç asıllı ABD'li mühendis Gideon Sundback, kancaların ve gözcüklerin yerine birbirine geçen dişlerden oluşan fermuar türünü geliştirdi. Aynı yıl Avrupa'da Catharina Kuhn-Moos, benzer bir fermuarın patentini aldı.

1917'de ABD Deniz Kuvvetleri'nde kullanılan rüzgâr geçirmez uçuş tulumlarına fermuar takıldı. 1920'lerin sonlarında ve 1930'ların başlarında erkek ve kadın giysilerinde fermuar kullanımı hızla yaygınlaştı.

Fern, Fanny *bak.* Parton, Sara Payson Willis

Fernandel, asıl adı FERNAND-JOSEPH-DÉSIRÉ CONTANDIN (d. 8 Mayıs 1903, Marsilya - ö. 26 Şubat 1971, Paris), Fransız sinemasının en ünlü komedyenlerinden. Biçimden biçime soktuğu yüzü, iri dişlerini ortaya çıkaran gülüşü ve özellikle yarattığı başarılı Don Camillo tipiyle anımsanır.

Fernandel
Culver Pictures

Kısa bir süre bankacılık yaptıktan sonra Fransa'nın Nice kentinde müzikhol şarkıcısı olarak çalışmaya başladı. Bir vodvil gösterisiyle turneye çıktı ve Paris müzikhollerindeki revülerde pantomim komedyeni olarak çalıştı. *Le Blanc et le noir* (1930; Beyaz ve Siyah) adlı filmdeki rolü, 40 yıl sürecek sinema yaşamının başlangıcı oldu. Bu süre içinde, yedisini Fransız tiyatrosunun komedi ustası Marcel Pagnol'un yönettiği 100'den fazla filmde oynadı. Filmlerinden birkaçı *La Fille du puisatier* (1940; Kuyucunun Kızı), Giovanni Guareschi'nin yapıtlarından perdeye aktarılan ve Fernandel'in küçük bir kasabanın komünist belediye başkanıyla çekişen papazı Don Camillo'yu canlandırdığı Don Camillo dizisinin ilk filmi *Le Petit monde de Don Camillo* (1952; Don Camillo'nun Küçük Dünyası), *Le Mouton à cinq pattes* (1954; Beş Ayaklı Koyun), *La Vache et le prisonnier* (1959; *İnek ve Ben*) ve *Le Voyage du père*'dir (1966; Pederin Yolculuğu). Fernandel ayrıca hem komedilerle, hem de ciddi dramatik rollerle yer aldığı tiyatroda da başarı göstermiştir.

Fernandes, Álvaro (ü. 15. yy ortaları), Portekizli kaptan. Henrique o Navegador'un Batı Afrika'ya yolladığı kâşiflerden biridir.

1445'te, onun gibi bir kâşif olan amcası João Gonçalves Zarco, kendini keşiflere adaması koşuluyla Fernandes'e küçük bir yelkenli gemi verdi. Fernandes, günümüzde Moritanya'ya bağlı bulunan Arguin Adasına doğru gitmekte olan Henrique'nin donanmasına katıldı, ama daha da ileri giderek Sénégal Irmağının ağzına ulaştı. Cabo Verde'yi döndükten sonra yüz mil daha yol alarak, adını çok sayıdaki çıplak palmiye ağacından alan "Direkler Burnu"na kadar gitti. 1447'de Batı Afrika'ya geri dönen Fernandes bugün Conakry'nin (Gine) bulunduğu yere ulaştı.

Fernandes, António (d. 1570, Lizbon - ö. 13 Kasım 1642, Goa, Hindistan), Portekizli Cizvit, kâşif ve tarihçi. Hazine kenti Mwene Matapa'yı aramak için Afrika kıtasını geçmeye çalıştığı sırada, bugün Zimbabve'nin bulunduğu topraklara giren büyük olasılıkla ilk Avrupalı oldu. 1602'de Habeşistan'dayken (bugün Etiyopya) Hindistan'ın batı kıyısındaki Goa'ya gönderildi. 1604'te bu bölgeye gelen Fernandes zamanla, 1607'de tahta geçen Prens Susenyos'un güvenini kazandı.

Ölene değin Goa'da kalan Fernandes bu arada Afrika'ya yolculuklar yaptı. Habeşistan ve başka ülkelerdeki sayısız maceralarını *Voyage a Gingiro* (Gingiro'ya Yolculuk) adlı kitabında anlattı.

Fernandes, João (ü. 15. yy ortaları), Batı Afrika'yı dolaşan Portekizli gezgin. Río de Oro (bugün Batı Sahra'da) göçebeleri arasında geçirdiği yedi ay boyunca edindiği bilgilerle, Henrique o Navegador'un Portekiz köle ticaretini geliştirmesine yardımcı olmuştur.

1445'te bir Portekiz ticaret gemisiyle Río de Oro'ya gitti. Magripli bir tüccarın, ticaret olanaklarını araştırmak amacıyla gemiyle Portekiz'e dönmek istemesi üzerine onun ailesinin yanında rehine olarak kalmaya gönüllü oldu. Bölgede yaşayan göçebe çobanlardan sıcak bir yakınlık gördü. Çölün öbür ucunda oturan yaşlı bir din adamını ziyaret etmek üzere götürüldüğü güneyde, göçebelerin kölelerini başka kabilelere baskınlar düzenleyen Siyah krallardan sağladıklarını öğrendi. Portekiz'e geri döndüğünde, Henrique'ye 15° kuzey enlemi ile 15° güney enlemi arasında kalan Gine kıyısındaki ticaret olanakları ve Sahra'nın batı kesimi hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Böylece Portekizliler köle edinmek için tehlikeleri göze alarak giriştikleri kıyı saldırılarından vazgeçtiler ve 1448'den sonra Magripli ve Siyah reislerle köle ticaretine ilişkin kârlı anlaşmalar yaptılar. Fernandes ticaret anlaşmaları yapmak için iki kez (1446 ve 1447) daha Río de Oro'ya gitti.

Fernandez, Emilio (d. 26 Mart 1904, El Seco, Coahuila - ö. 6 Ağustos 1986, México, Meksika), Meksikalı sinema yönetmeni ve oyuncusu. Meksika sinemasına önemli katkıları olmuş, ülkesinin sinemasını uluslararası alanda uzun süre tek başına temsil etmiştir.

Fernandez'in babası İspanyol-Meksikalı, annesi ise Meksika Yerlisiydi. Bu nedenle "El Indio" (Yerli) lakabıyla anılan Fernandez 19 yaşındayken Adolfo de la Huerta'nın ordusunun saflarında Meksika Devrimi'ne katıldı. 1923'te yakalanarak 20 yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Aynı yıl ABD'ye kaçmayı başardı ve Hollywood filmlerinde küçük roller almaya başladı. 1933'te af ilan edilince ülkesine döndü ve Meksika yapımı filmlerde rol aldı. Adını ilk kez *Janitzio* (1934) adlı filmle duyurdu. *La Isla de la Pasión* (1941; Tutku Adası) ile yönetmenliğe başladı. *María Candelaria* (1943) adlı filmiyle Cannes Film Şenliği'nde en iyi filme verilen birincilik ödülünü kazandı (1946). Yönettiği 42 filmin 16'sı uluslararası şenliklerde çeşitli ödüllere değer görüldü. Öteki önemli filmleri arasında *Pepita Jiménez* (1945), *La perla* (1946; İnci), *Enamorada* (1946; Aşık), *Río Escondido* (1947; Gizli Irmak) ve *La Red* (1953; *Ağa Düşen Kadın*) sayılabilir. Fernandez'in filmlerinin temaları Meksika'nın sosyoekonomik koşullarını ve kendi özgeçmişini yansıtır. Yönetmenlikte başarısını sürdüremeyen Fernandez 1958'de ABD'ye giderek yeniden oyunculuğa başladı. Bu arada seyrek de olsa ülkesine dönerek film yönetti. Fernandez'in rol aldığı filmler arasında Sam Peckinpah'ın yönettiği *The Wild Bunch* (1969; *Vahşi Belde*) ve *Bring Me The Head of Alfredo Garcia* (1974; *Bana Onun Kellesini Getirin*) ile John Huston'un yönettiği *Under The Volcano* (1984; *Volkanın Altında*) sayılabilir. 1976'da bir tarım işçisini öldürme suçundan 4,5 yıl hapis cezasına çarptırılan Fernandez, 6 ay sonra bir daha suç işlememesi koşuluyla tahliye edildi.

Fernández, Gregorio *bak.* Hernández, Gregorio

Fernández, Juan (d. y. 1536 - ö. y. 1604), İspanya'nın hizmetinde çalışmış denizci. 1563'te Peru'daki Callao'dan Şili'deki Valparaíso'ya 30 günde gitmiş ve bu büyük başarısından dolayı *brujo* (büyücü) unvanını kazanmıştır. Valparaíso'nun batısındaki Juan Fernández Adalarını, büyük olasılıkla 1563-74 arasında keşfetti. İspanyol hükümetinden aldığı bağışı kullanarak adaları keçi ve domuzlarla doldurdu. 1580'e değin burada yaşadı; sonra yeniden denizciliğe döndü. Büyük Okyanus adalarından San Félix'i ve San Ambrosio'yu da Fernández bulmuştur (1574).

Fernández de Avellaneda, Alonso, Miguel de Cervantes'in ünlü yapıtı *Don Quijote*'nin (*Don Kişot*) sahte ikinci cildinin yazarı. *Segundo tomo del ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (1614; Marifetli Şövalye Mancha'lı Don Kişot'un İkinci Kitabı) adıyla yayımlanan bu kitap dışında

yapıtı ve kimliği bilinmemektedir. Fernández de Avellaneda büyük olasılıkla takma adıdır. Bu kişinin aslında, İspanya kralı III. Felipe'nin günah çıkardığı papaz Luis de Aliaga, Lope de Vega, hatta Cervantes'in kendisi olduğu öne sürülmüştür. Cervantes, *Don Kişot*'un ikinci cildinin 59. bölümünde sahte kitabı alaya alır.

Fernández de Córdoba, Gonzalo, lakabı BÜYÜK KOMUTAN, İspanyolca EL GRAN CAPITÁN (d. 1 Eylül 1453, Córdoba, Andalucia - ö. 1/2 Aralık 1515, Granada, İspanya), Güney İtalya'daki kahramanlıklarıyla ün kazanan İspanyol asker.

On üç yaşında Kastilya sarayına gönderilen Fernández, I. Isabel'in tahta çıkışını (1474) izleyen savaşta kendini gösterdi. Ardından, Gırnata'da (Granada) hüküm süren Nasrilere (Benü'l-Ahmer) karşı sürdürülen savaşta önemli bir rol oynadı. Gırnata'nın teslimi (1492) için yapılan son görüşmeleri sürdüren iki görevliden biri de Fernández'di.

Kraliçe, Fernández'ı 1495'te, İtalya'daki Fransızlara karşı Napoli'nin Aragonlu kralına yardım için gönderilen birliğin komutanlığına getirdi. Napoli adına önemli zaferler kazanan Fernández, Papa VI. Alexander'in isteği üzerine, bölgeyi terk etmekte geciken Fransız garnizonuna saldırarak onları Ostia'da yenilgiye uğrattı. Bu başarısı için Roma'da tören düzenlenerek kendisine Altın Gül verildi (Mart 1497). 1500'de Osmanlılara karşı Fransa kralı XII. Louis ile işbirliği yapmak üzere daha büyük bir birliğin başında İtalya'ya gönderildi; İtalya'ya yollanmasının bir başka nedeni de Fransızların Napoli'yi ele geçirme yolundaki olası bir girişimine karşı hazırlıklı bulunmaktı. Fernández, Aralık 1500'de Venediklilerin yardımıyla, güçlü bir biçimde korunan Kefalonya (Kefallinia) Adasını ele geçirdi.

Osmanlı tehdidi ortadan kaldırıldıktan sonra, Fransa kralı ile Fernando gizli bir antlaşmayla Napoli Krallığı'nı aralarında bölüştüler. Ama Fransızlar antlaşmanın koşullarına uymayıp üzerinde anlaşılan sınırı geçince, 1502'de Fernández'in komutasındaki İspanyollar ile Fransızlar arasında çarpışmalar başladı. Fernández, Cerignola, Monte Cassino ve Garigliano'da büyük zaferler kazandı. Garigliano'daki çarpışmada, İtalya'da bilinen en şiddetli kışlarından birinde, ırmak sularının toplandığı koyu dubalarla geçerek 27 Aralık 1503'te düzenlediği beklenmedik bir gece saldırısıyla, sayıca üstün ve çok daha iyi donatılmış olan kuvvetleri teslim aldı. Bu olay, artık "el Gran Capitán" lakabını taşıyan Fernández'in askeri dehasının tipik bir örneğiydi.

Fernando, 1507'de Fernández'ı Napoli genel valiliğinden aldı; ama Ravenna Çarpışması'ndan (1512) sonra Fransızlar bölgeyi tehdit etmeye başlayınca ona yeniden eski görevini verdi.

Fernández de Lizardi, José Joaquín (d. 15 Kasım 1776, México - ö. 21 Haziran 1827), Meksikalı yayımcı, risale yazarı ve romancı. Meksika'daki ulusal kurtuluş hareketinin de önde gelen kişilerindendir.

Büyük ölçüde kendi kendini eğitti. 1812'de *El pensador mexicano* adında radikal bir gazete çıkarmaya başladı. Gazetenin, "Meksikalı Düşünür" anlamına gelen adını, kendi yazılarında da takma ad olarak kullandı. Krallık ve papalıkla alay ettiği için hapse atılıp aforoz edildi. İspanyol Amerikası'ndaki ilk pikaresk roman(*) olan *El periquillo sarniento* (1816; Kaşınan Papağan) adlı yapıtı, 19. yüzyıl başındaki Meksika toplumunu canlı biçimde anlatır. Roman, Fransız Aydınlanma hareketinin ve Rousseau'nun eğitim üzerine görüşlerini de yansıtmaktadır. *La Quijotita y su prima* (1819; Bayan Kişot ve Kuzeni) ile *Las noches tristes y días alegres* (1823; Hüzünlü Geceler ve Mutlu Günler) Fernández'in öteki önemli yapıtlarıdır.

Fernández de Moratín, Leandro (d. 10 Mart 1760, Madrid - ö. 21 Temmuz 1828, Paris), şair ve oyun yazarı. İspanyol Aydınlanma hareketinin en etkili yeni-klasik edebiyatçısıdır.

Şair ve oyun yazarı Nicholás Fernández de Moratín'in oğluydu. Zamanının toplumunu acımasızca alaya alan Leandro Fernández de Moratín, *Encyclopédistes*'ı (Ansiklopediciler) savundu; Molière ve Shakespeare'i İspanyolcaya çevirdi. Oyunlarında başlıca iki temayı işledi. Birinci grupta tiyatro eleştirilerine yer verdi ve örneğin *La comedia nueva*'da (1792; Yeni Komedi) zamanının popüler oyunlarındaki saçma sapan karakterleri ve olay örgülerini alaya aldı. *El sí de las niñas*'ında (1806; Bakirenin Rızası) örneği görülen ikinci tema ise ailede anne babanın aşırı otoritesine ve para için yapılan evliliklere saldırıydı. Fransa'ya duyduğu yakınlık yüzünden İspanyol politikacılarının ve kilisenin muhalefetiyle karşılaşınca 1814'ten sonra Fransa'da yaşamaya başladı. Paris'te öldü ve örnek aldığı Molière ile La Fontaine'in mezarları arasına gömüldü. Kemikleri daha sonra Madrid'e taşındı.

Fernández Retamar, Roberto (d. 9 Haziran 1930, Havana), Kübalı şair, deneme yazarı, edebiyat eleştirmeni ve Küba Devrimi'nin kültür sözcüsü.

Güzel sanatlar ve mimarlık öğrenimi gördükten sonra Havana, Paris ve Londra'da edebiyat okudu. 1961-65 arasında Küba Ulusal Yazarlar ve Sanatçılar Birliği'nin koordinasyon sekreterliği görevini yürüttü. 1955'ten sonra Havana Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı ve 1965'ten başlayarak devlet yayınevi Casa de las Américas'ın dergisini yönetti. Ayrıca başta Yale (1957-58) olmak üzere ABD'deki birçok üniversitede ders verdi.

Şiir yazmaya, José Lezama Lima'nın ve *Orígenes* adlı edebiyat dergisinin çevresinde toplanan edebiyatçıların etkisiyle başladı. Küba Devrimi'nden sonra ise, devrime etkin olarak katılmayan *Orígenes* şairlerini suçlayarak, devrimin en etkili sözcülerinden biri oldu.

1948-65 arasında yazdığı şiirlerini topladığı *Poesía reunida* (1966; Yeniden Birleşen Şiir) ve *A quien pueda interesar*'da (1970; İlgili Kişiye) ideoloji ve sanatsal anlatım arasında bir denge vardır. Öbür şiirleri, *Buena suerte viviende* (1967; Yaşarken İyi Şanslar), *Qué veremos arder* (1970; Yanarken Göreceklerimiz), *Cuaderno paralelo* (1973; Koşut Çerçeve) ve *Revolución nuestra, amor nuestro* (1976; Bizim Devrimimiz, Bizim Aşkımız) adlı kitaplarda toplanmıştır.

Fernández Retamar'ın en büyük etkisi, deneme alanında oldu. *Ensayo de otro mundo* (1967; Bir Başka Dünyanın İncelenmesi) adlı kitabında *modernismo*(*) akımını yeniden tanımlayarak ideolojik içeriğini vurguladı ve Küba Bağımsızlık Hareketi sırasında İspanya'da gelişen '98 Kuşağı(*) akımıyla ilişkisini ön plana çıkardı. Çoğu zaman *modernismo*, özellikle isyancı niteliktekı düzyazılarıyla, ABD emperyalizminin teşhir edilmesi olarak yorumlanmıştır.

Fernández Retamar'ın en ünlü yapıtı, Latin Amerika kültürü üzerine bir inceleme olan *Calibán*'dır (1971); yapıtta, Uruguaylı yazar José Enrique Rodó'nun görüşleri de eleştirilmektedir. Fernández Retamar'ın ayrıca, *La Poesía contemporánea en Cuba (1927-53)* (1954; Çağdaş Küba Şiiri, 1927-1953) ve *Para una teoría de la literatura hispanoamericana y otras aproximaciones* (1975; Bir İspanyol-Amerikan Edebiyatı Kuramına Doğru ve Başka Yaklaşımlar) adlı eleştiri kitapları vardır.

Fernandina Adası, İspanyolca ISLA FERNANDINA, eskiden NARBOROUGH ADASI, Ekvador'a bağlı Galápagos Adalarından biri. Büyük Okyanusun doğusunda, Ekvador'un yaklaşık 965 km batısında yer alır. 635 km²'lik yüzölçümüyle Galápagoslar'ın üçüncü büyük adasıdır. Bolívar Boğazıyla Isabela Adasından ayrılır. Adadaki başlıca yükselti, hâlâ güçlü biçimde etkin olan 1.134 m yüksekliğindeki volkanik kraterdir. Adada yerleşim bulunmamaktadır.

Fernando I, lakabı EL DE ANTEQUERA (Antequera'lı) ya da EL INFANTE DE ANTEQUERA (Antequera Prensi) (d. 1379 ? - ö. 2 Nisan 1416, Igualada, Katalonya), 1412-16 arasında Aragon kralı.

Kastilya kralı I. Juan ile Aragon kralı IV. Pedro'nun kızı Eleanor'un ikinci oğullarıydı. Kastilya kralı olan ağabeyi III. Enrique hastalıklı olduğu için, Nasrilere (Benü'l-Ahmer) karşı Fernando savaştı. 1406'da III. Enrique öldüğünde, oğlu II. Juan reşit olmadığından Enrique'nin dul karısı Kraliçe Lancaster'li Catherine ve kraliyet meclisinde kendi oğulları için hak iddia eden Fernando birlikte naip ilan edildiler. Fernando 1410'da Granada'nın Antequera'daki kalesini ele geçirdi. Bu başarısı, 1412'de Kral Martín'in ölümüyle boşalan Aragon tahtına seçilmesini sağladı. Katalanlar rakibini destekledilerse de, Caspe Uzlaşması (1412) ile Fernando Aragon tahtına geçti. Fernando'nun seçilmesinde, Aragonlu karşı-papa XIII. Benedictus ile Aziz Vincente Ferrer'in çabaları bir ölçüde rol oynadı. Ama Fernando kral olduktan sonra Benedictus'u desteklemekten vazgeçti ve böylelikle Büyük Bölünme'nin (*skhisma*) sona ermesine yardımcı oldu.

Fernando, Aragon'a dönerken Granada sınır bölgesinin ve Kastilya'da oğullarının elinde bulunan mevkilerin denetimini bırakmadı. Fernando'nun tahta geçmesi, Katalanların Aragon devleti üzerindeki egemenliğini sona erdirdi; Aragon sonradan, Fernando'nun yeğeni II. Juan tarafından Kastilya nüfuz bölgesi içine sokuldu. Fernando'nun oğulları için, "Aragon prensleri" olarak bilindikleri Kastilya'da sağladığı olanaklar daha sonra Kastilya kralı olan II. Juan'ın hükümdarlık döneminde önemli bir rol oynadı.

Fernando II (KATOLİK), İspanyolca FERNANDO EL CATÓLICO (d. 10 Mart 1452, Sos, Aragon - ö. 23 Ocak 1516, Madrigalejo, İspanya), 1479-1516 arasında Aragon ve Kastilya (V. Fernando adıyla) kralı. Aragon ve Kastilya tahtına Kraliçe I. Isabel ile birlikte çıkmış, ayrıca III. Ferdinando adıyla Napoli, II. Ferdinando adıyla da Sicilya kralı olarak hüküm sürmüştür. İspanyol krallıklarını tek bir İspanyol ülkesi halinde birleştirerek güçlü bir imparatorluğun temellerini atmıştır.

Her ikisi de Kastilya kökenli olan Aragon kralı II. Juan ile Juana Enríquez'in oğluydu. II. Juan, amansız taht kavgalarının

sürdüğü bir dönemde Fernando'yu veliaht ve bütün krallıklarla toprakların valisi ilan etti (1461). Fernando 1468'de reşit olduğunda, babasının başına geçmesini istediği Kastilya sarayını etkilemek için Sicilya kralı yapıldı. Böylece saraya adımını atan genç prens, Katalonya'daki savaşlara da katıldı.

Fernando siyasal nedenlerle, Ekim 1469'da Valladolid'de Kastilya prensesi Isabel ile evlendi. Aragon sarayı bu evlilik

Fernando II (sağda), kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Prado Müzesi, Madrid
Museo del Prado, Madrid

yoluyla Kastilya'yı geri almayı umuyor, Isabel de tahta geçebilmek için Aragon'un desteğine gereksinim duyuyordu. Bu evlilikle birlikte zor günler yaşamaya başlayan Fernando, yönetime egemen olan soylulara karşı üstünlüğünü kabul ettirebilmek için, bazen Kastilya'dan, bazen Aragon'dan destek alarak iki cephede de mücadele etti. 1470'te kızı Isabel, 1478'de de Veliaht Prens Juan doğdu; bunları Juana (Deli Juana), Catalina (İngiltere kralı VIII. Henry'yle evlendikten sonra Aragonlu Catherine) ve Maria'nın doğumları izledi. Çoğu zaman sarayından uzakta yaşamak zorunda kalan Fernando'nun 20 yıl içinde başka kadınlardan en az iki kızı daha oldu.

Kastilya kralı IV. Enrique 11 Aralık 1474'te ardında vâris bırakmadan ölünce taht kavgaları başladı. Isabel'in 13 Aralık'ta Segovia'da kendisini kraliçe ilan etmesi üzerine Fernando hemen Zaragoza'dan Segovia'ya geçti. Isabel'in Portekiz kralı V. Afonso'ya karşı sürdürdüğü taht mücadelesini kazandığı 1479'a değin geri planda kaldıysa da, bu tarihten sonra tam anlamıyla bir kral olarak kabul gördü. Aynı yıl II. Juan'ın ölümü üzerine Aragon tahtına çıkan Fernando, bir krallıklar konfederasyonu kurarak modern İspanya'nın temellerini attı.

Fernando, 1475-79 arasında Kastilya'da kral olarak konumunu güçlendirmeye ve Aragon'dan örnek aldığı düzenlemelerle Kastilya'nın siyasal yapısını değiştirmeye çalıştı. Bu dönemde Katoliklik dışındaki bütün dinler yasaklandı, İspanyol Enkizisyonu kuruldu (1478) ve Yahudiler ülkeden sürüldü (1492). Amaç, kiliseyi güçlendirmek ve böylelikle tahta destek sağlamaktı.

1482 ilkbaharında Granada'ya karşı bir sefere girişen Fernando, uzun yıllar boyunca krallığı adım adım ele geçirdikten sonra 2 Ocak 1492'de tümüyle teslim aldı. Granada'nın fethi Kristof Kolomb'un Atlas Okyanusu ötesindeki keşiflerinin desteklenmesini sağladı. Fernando'nun Kolomb hakkındaki düşünceleri ve onun planlarını nasıl değerlendirdiği tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca Kolomb'un ilk gezisinin masraflarının Aragon tarafından karşılandığı da söylenemez; yolculuk için sağlanan 1.157.000 maravedi Kutsal Kardeşlik (Santa Hermandad) örgütü fonlarından gelmişti. Ama Fernando, Kolomb'un sefere çıkmasından önce yapılan görüşmelere katılmış, sefer için papanın desteğini sağlamış ve Amerika'nın keşfinden sonra kolonilerin örgütlenmesine yardımcı olmuştur.

Papa VI. Alexander, çeşitli girişimleri, özellikle de İtalya'daki müdahalesi nedeniyle Fernando'ya 2 Aralık 1496'da "Katolik" onursal unvanını verdi. Bu dönemde Fernando'nun özel yaşamında olumsuzluklar birbirini izledi: Veliaht prens ve en büyük kızı öldü, öteki kızı Juana'da ilk delilik belirtileri görülmeye başladı. Fernando 1493'te Barselona'da yaralandı, 1504'te de karısı Isabel öldü.

Ferdinando, Kastilya'daki konumunu korumak için 19 Ekim 1505'te Fransa kralının yeğeni Germaine de Foix ile evlendi. 1506'da kızı ve tahtın vârisi Juana ile kocası Felipe'nin Kastilya tahtı üzerindeki iddialarını kabul etmek zorunda kaldı, kendisi de kral naibi oldu. Ama aynı yıl Felipe'nin ölmesiyle Kastilya krallığını yeniden denetimi altına aldı. Ardından, Akdeniz ve Afrika'da toprak kazanmasını sağlayacak bir Avrupa siyaseti izlemeye başladı. Navarra krallarının da rol oynadığı kilise bölünmesinden hemen sonra, Navarra'yı işgal ederek Kastilya'ya kattı (1512).

Fernando'nun 1513'te sağlığı bozulmaya başladı. Bununla birlikte hâlâ dış politikayı yönlendirebiliyor ve V. Carlos adıyla yerini alacak olan torununu tahta hazırlıyordu. 1516 başlarında Granada'ya yaptığı bir yolculuk sırasında Madrigalejo'da öldü.

Birçok tarihçi Fernando'yu İspanya'nın birliğini sağlayan, krallıklarını kurtaran bir hükümdar olarak görürken, bazıları da onu baskıcı bir kral olarak nitelendirmişlerdir. Machiavelli onda bir Rönesans prensinin olumsuz niteliklerini bulmuş, Fernando'yu yakından tanıyan Alman gezgin Thomas Müntzer ve İtalyan diplomat Francesco Guicciardini ise onu en az Kutsal Roma-Germen imparatoru Charlemagne kadar büyük bir imparator olarak görmüşlerdir.

Fernando VI (d. 23 Eylül 1713, Madrid - ö. 10 Ağustos 1759, Villaviciosa de Odón, İspanya), İspanya'nın Bourbon hanedanından gelen ikinci kralı (1746-59). Tarafsız bir politika izlemiş ve bazı reformlar gerçekleştirmiştir.

V. Felipe ile ilk karısı Maria-Luisa'nın ikinci oğullarıydı. Babası, ikinci karısı Parmalı Elisabetta'nın etkisi altında kaldığından Fernando'yu siyasetten uzak tuttu. Temmuz 1746'da babasının ölümü üzerine tahta geçen Fernando, karışıklıkları önlemeye karar verdi ve hükümdarlığı boyunca çatışmalardan kaçındı. Bu konuda kendisine en çok yardım eden kişi, babasının hükümdarlığı sırasında da başbakan olan yetenekli devlet adamı, Ensenada markisi Zenón de Somodevilla y Bengoechea oldu. Fernando'nun hükümdarlığı sırasında da görevini sürdüren Ensenada, çeşitli yönetsel ve mali reformlar gerçekleştirdi.

Sanatın ve bilimin koruyucusu olan Fernando, botanik bahçeleri ve bir gözlemevinin yanı sıra San Fernando Güzel Sanatlar Akademisi'ni (1752) kurdu. Ekonomik amaçlarla kurulmuş olan Ülkenin Dostları Dernekleri aracılığıyla tarımsal ve teknik gelişmeleri hızlandırdı. Derin bir bağlılık duyduğu Kraliçe Bragançalı Maria Bárbara da Fernando'nun müzik sevgisini paylaştı ve operayı korudu.

Fernando, 1753'te papalık ile bir antlaşma imzalayarak son Habsburglu hükümdar II. Carlos döneminde yitirilen piskoposları atama ve ruhban sınıfını vergilendirme yetkilerini geri aldı. Maria Bárbara'nın 1758'de ölmesi üzerine melankolik olan Fernando da kısa bir süre sonra öldü. Çocuğu olmadığından, tahta Napoli kralı olan üvey kardeşi III. Carlos geçti.

Fernando VII, lakabı ISTENEN FERNANDO, İspanyolca FERNANDO EL DESEADO (d. 14 Ekim 1784, El Escorial - ö. 29 Eylül 1833, Madrid, İspanya), 1808-33 arasında İspanya kralı. Napoléon Savaşları sırasında Fransa'da tutuklu kalmıştır.

IV. Carlos ile Parmalı Maria Luisa'nın oğluydu. Gençlik yıllarında yönetime annesinin ve babasının güvenini kazanmış olan Başbakan Manuel de Godoy egemendi;

Fernando VII, Francisco de Goya'nın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1814-15; Prado Müzesi, Madrid
Museo del Prado, Madrid

Fernando'nun özel öğretmeni, onun Godoy'a duyduğu kıskançlığı körükleyerek, Napoléon'dan destek istemesi yönünde cesaretlendirdi. Bu gelişmeler karşısında kaygılanan IV. Carlos, Fernando'yu tutuklattı, daha sonra da bağışladı. Godoy'un Fransız birliklerinin İspanya'ya girmesine izin vermesi üzerine patlak veren Aranjuez Ayaklanması'yla (17 Mart 1808) Carlos tahtı oğlu Fernando'ya bırakmak zorunda kaldı. Ama çok geçmeden Napoléon Madrid'i işgal ettı ve Fernando'yu sınır bölgesine çağırarak krallık tacını IV. Carlos'a geri vermeye zorladı. Ardından, erkek kardeşi Joseph'i İspanya kralı yaptı ve Fernando'yu savaş süresince Fransa'da tuttu.

Bunun üzerine, İspanyol halkı Fernando adına Fransız istilacılara karşı ayaklandı. 1812'de İspanya'nın bağımsızlığını kazanmış kesiminde, kralın yetkilerini sınırlayan liberal Cádiz Anayasası yürürlüğe kondu. Napoléon, bu anayasayı yürürlükten kaldırması için Fernando'yu Aralık 1813'te serbest bıraktı. Fernando ülkesine döndükten sonra krallık yetkilerini geri alarak artık kısmen bağımsız olan İspanyol Amerikası'nda denetimini yeniden kurmaya çalıştı. Ama bakanları, Amerika'daki ordularına destek birlikler gönderemedikleri gibi, İngiliz hükümetini de Amerika'nın yeniden fethi için işbirliğine ikna edemediklerinden herhangi bir sonuç elde edemedi. 1820'deki liberal

devrimle, Fernando 1812 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konmasını kabul etmek zorunda kaldı. Ama Fransa kralı XVIII. Louis, Fernando'yu radikal bakanlarından kurtarmak için 1823'te Angoulême dükü Louis-Antoine de Bourbon komutasındaki büyük bir orduyu İspanya'ya gönderdi. Fransızların yardımıyla yeni bir hükümet kuran Fernando radikalleri tutukladı ya da sürgüne gönderdi. 1826'ya gelindiğinde İspanyolların Amerika'daki tüm sömürgeleri bağımsızlıklarını kazanmış durumdaydı. Fernando'nun hükümetiyse artık Kralcı Gönüllüler milisine ve Fransız işgal kuvvetlerine dayanıyordu.

Fernando'nun ilk evliliğinden hiç çocuğu olmamıştı. Mutlakıyetçi yandaşları, yerine kendisinden daha mutlakıyetçi olan ve Don Carlos olarak bilinen erkek kardeşi Carlos María Isidro de Borbón'u(*) geçirmek istiyorlardı. Fernando, üçüncü karısı María Josefa Amalia'nın ölümü üzerine, İki Sicilya Krallığı prensesi I. María Cristina ile evlendi (1828). 1830'da kızı Isabel'in doğuşu karmaşık sorunlar yarattı. Eski Kastilya ve Leon'da kadınlar tahta çıkabiliyorlardı. Ama 1713'te İspanya ve Fransa arasında herhangi bir birleşmeyi engellemek için çıkarılan "Lex Salica" adlı veraset yasasıyla bu hak geri alınmıştı. IV. Carlos, 1789'da kadınların tahta geçme hakkını yeniden yürürlüğe koymuş, ama bu karar yasa olarak yayınlanmadığı için geçerliliği tartışma konusu olarak kalmıştı. Fernando, "Lex Salica"ya dayanarak kızı Isabel'in tahtın vârisi olarak tanınmasını istiyor, Carlos María Isidro ise bu yasanın geçersiz olduğunu ve veraset hakkının kendisinde olduğunu ileri sürüyordu. İspanya tarihinde yarım yüzyıldan fazla sürecek olan Carlismo(*) hareketi böylece doğdu. Fernando 28 Eylül 1833'te ölünce tahta II. Isabel adıyla kızı geçti. Ama o sırada Portekiz'de bulunan Carlos María Isidro'nun taht üzerinde hak iddia etmeye başlaması I. Carlismo Savaşı'nın (1833-39) başlamasına neden oldu.

Fernando I, lakabı BÜYÜK FERNANDO, İspanyolca FERNANDO EL MAGNO (d. 1016/18 - ö. 27 Aralık 1065, León, Leon), Kastilya'nın kral unvanını alan ilk hükümdarı. Ayrıca Leon imparatoru olarak taç giymiştir.

Kastilya'yı ele geçiren ve Hıristiyan devletler üzerinde egemenlik kuran Navarra kralı III. Sancho'nun oğluydu. 1035'te ölen Sancho, Navarra'yı en büyük oğlu III. García'ya, Kastilya'yı ise ikinci oğlu Fernando'ya bıraktı. Fernando, Leon kralı III. Bermudo'nun kız kardeşi ve mirasçısı Sancha ile evlendi. Daha sonra Fernando ile Bermudo arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Bermudo'nun Tamarón'da yenilgiye uğratılıp öldürülmesinden (1037) sonra, Fernando León'da imparator olarak taç giydi (1039). Kastilya birlikleri 1054'te Fernando'nun ağabeyi III. García'yı Atapuerca'da yenilgiye uğratarak öldürdüler; böylece Fernando, Navarra'yı da kendi topraklarına kattı. 1062'de Toledo'nun Müslüman hükümdarını kendisine vergi vermeye zorladı ve Zaragoza ile Sevilla'yı zorla vasal durumuna getirdi. Ardından Orta Portekiz'deki Coimbra'yı fethetti; Valencia'yı kuşattıysa da ele geçirmeyi başaramadı.

Fernando, topraklarını oğulları arasında bölüştürme geleneğini sürdürerek Kastilya'yı en büyük oğlu II. Sancho'ya, Leon'u ikinci oğlu VI. Alfonso'ya, Galicia'yı ise en küçük oğlu Garcia'ya bıraktı. Daha sonra iki oğlu küçük kardeşlerinin topraklarına el koydular. Sancho'nun ölümü üzerine, VI. Alfonso toprakların tümünü ele geçirerek imparator oldu.

Fernando II (d. 1137 - ö. 22 Ağustos 1188, Benavente, Leon), Leon kralı (1157-88). VII. Alfonso'nun ikinci oğludur.

Fernando'nun, yönetimine karşı çeşitli ayaklanmaların yer aldığı hükümdarlık döneminin en dikkate değer olayları, Leon Extremadurası'nın yeniden iskân edilmesi ve hükümdarlığının son 20 yılında güneyde Muvahhidlere karşı kazanılan zaferler oldu. Fernando ayrıca, Alcántara (1166) ile Badajoz'u (1169) ele geçirdi ve 1170'te kendi onayıyla kurulmuş olan Santiago askeri tarikatına önemli ölçüde destek verdi. Kendisini *rex hispanorum* (İspanyolların kralı) olarak adlandıran Fernando, yeğeni VIII. Alfonso'nun henüz reşit olmadığı dönemde Kastilya'yı geçici olarak vesayeti altına aldı, Segovia ile Toledo'yu işgal eti (1162-66). Ama Alfonso, sonradan Fernando'ya karşı şiddetle tepki gösterdi. Fernando, yeni kurulmakta olan Portekiz Krallığı ile sık sık savaşa girdi, ama Muhavvidler önemli bir kent olan Santarém'i kuşattığında (1184) Portekizlilerin yardımına koşarak kentin kurtulmasını sağladı.

Fernando III (AZİZ), İspanyolca SAN FERNANDO (d. 1201 ? - ö. 30 Mayıs 1252, Sevilla; azizler listesine kabulü, 4 Şubat 1671; yortu günü, 30 Mayıs), Kastilya (1217-52) ve Leon (1230-52) kralı. Müslüman kentlerinden Kurtuba'yı (Córdoba) 1236'da, Jaén'i 1246'da, İşbiliye'yi de (Sevilla) 1248'de fethetmiştir. Seferleri sırasında Murcia, oğlu Alfonso'ya (sonradan X. Alfonso) boyun eğmiş ve Gırnata'daki (Granada) Müslüman Nasriler (Benü'l-Ahmer) onun vasalı olmuştur.

Fernando, Leon kralı IX. Alfonso ile Kastilya kralı VIII. Alfonso'nun kızı Berenguela'nın oğluydu. Doğduğunda Leon tahtının vârisi olan Fernando'ya, genç yaşta ölen dayısı Kastilya kralı I. Enrique'den Kastilya tahtı miras kaldı. Birçok Leonlu gibi IX. Alfonso da Leon ile Kastilya'nın birleşmesine karşı çıkınca, baba oğul arasında savaş patlak verdi. IX. Alfonso, vasiyetine koyduğu bir maddeyle oğlunu tahta geçme hakkından yoksun bırakmaya çalıştı. Ama 1230'da bu vasiyet bir kenara bırakılarak Kastilya ile Leon birleştirildi.

Fernando, Kutsal Roma-Germen imparatorunun kızı Schwabenli Beatrice ile evlendi; daha sonraki yıllarda da oğlu X. Alfonso Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu üzerinde hak iddia etti. Fernando, Muvahhid Devleti'nin parçalanması sonucu Aşağı Andalucia'yı fethetti. Kastilyalılar ve öteki fatihler, Müslümanları bölgeden sürerek onların geniş malikânelerine el koydular.

Fernando ikinci evliliğini 1237'de Ponthieu'lü Juana ile yaptı. Kızları Eleanor 1254'te, geleceğin İngiltere kralı I. Edward ile evlendi. Fernando daha sonra yerleştiği Sevilla'da öldü ve orada gömüldü.

Fernando IV (d. 6 Aralık 1285, Sevilla - ö. 7 Eylül 1312, Jaén, Andalucia), 1295'te babası IV. Sancho'nun yerine geçen Kastilya ve Leon kralı.

Çocuk yaşta tahta geçen Fernando, cesur ve yetenekli bir kişi olan annesi María de Molina'nın naipliği altında hüküm sürdü. Kastilyalı soyluların krala yönelik komploları ve ayaklanmaları sırasında sığındığı Ávila halkından büyük destek gördü. Fernando, reşit olduğunda annesinin yol göstericiliğini reddetti, ama çok geçmeden güçsüz bir kral olduğu ortaya çıktı. Tek önemli başarısı 1309'da Cebelitarık'ı Magriplilerden geri almak oldu.

Fernando I, lakabı YAKIŞIKLI ya da KAYPAK FERNANDO, Portekizce FERNANDO O FORMOSA ya da INCONSTANTE (d. 31 Ekim 1345, Lizbon - ö. 22 Ekim 1383), Portekiz'in dokuzuncu kralı (1367-83). Hükümdarlığı sırasında Kastilya ile üç kez savaşılmış ve ülke ekonomisinde belirgin bir gelişme görülmüştür.

Portekiz kralı I. Pedro'nun oğlu olan Fernando, Kastilya kralı Zalim Pedro'nun öldürülmesinden (1369) sonra Kastilya tahtı üzerinde hak iddia etmeye başladı ve böylece Kastilya ile sürdürülen başarısız savaşlardan birincisini (1369-71) başlattı. 1372'de Lancaster dükü John of Gaunt'la ittifaka girmesi üzerine Kastilya ile ikinci savaş (1372-73) patlak verdi; bu savaş sırasında Kastilya birlikleri Portekiz'i istila etti, Lizbon'u kuşattı (1373) ve Fernando'yu İngiliz ittifakını reddederek Kastilya kralı II. Enrique'nin koşullarını kabul etmek zorunda bıraktı.

Bundan sonraki barış döneminde İngiltere, Kastilya, Aragon ve Fransa ile birbirini izleyen ve kimi zaman da çekişmeli geçen diplomatik görüşmeler yapıldı. Ama İngiltere ile Portekiz arasında 16 Haziran 1373'te imzalanan antlaşma iki ülke arasındaki ittifakın temelini oluşturmayı sürdürdü. 1380'de İngiliz antlaşmalarının onaylanması, Kastilya ile üçüncü savaşın (1381-82) çıkmasına yol açtı; İngiltere'den Langley'li Edmund komutasında yardım gönderilmesine karşın, bu savaş da öncekiler gibi Portekiz'in yenilgisiyle sonuçlandı. Bir kez daha barış antlaşması imzalamak (Ağustos 1382) ve İngiltere'yle ittifakı bozmak zorunda kalan Fernando, Kastilya kralından sağladığı gemilerle İngiliz birlikleri ülkelerine gönderdi.

Hükümdarlık döneminin büyük bölümünde savaşla uğraşmasına karşın, Fernando tarımı, dış ticareti, ticaret filosunu ve orduyu güçlendiren yasalar çıkardı. 1372'de ahlaki açıdan kuşkuyla bakılan Leonor Teles ile evlenmesi hoşnutsuzluk yarattı. Tek meşru çocuğu Beatriz'in 30 Nisan 1383'te Kastilya kralı I. Juan ile evlenmesi ise huzursuzluğa yol açtı. Bu evlilik Fernando'nun ölümünden sonra I. João'nun Portekiz tahtına çıkmasına ve böylece Aviz hanedanının kurulmasına yol açarak Portekiz tarihinin en ciddi hanedan bunalımlarından birine neden oldu.

Fernando II, asıl adı FERDINAND AUGUST FRANZ ANTON, SAKSONYA-COBURG-GOTHA PRENSİ (d. 29 Ekim 1816, Viyana - ö. 15 Aralık 1885, Lizbon, Portekiz), Portekiz kraliçesi II. Maria'nın ikinci kocası. 1837'de ilk erkek çocuklarının (sonradan V. Pedro) doğumu üzerine kraliçe tarafından II. Fernando adıyla kraliçe eşi ilan edilmiştir.

Saksonya-Coburg-Saalfeld prensi Ferdinand'ın oğlu ve Büyük Britanya kraliçesinin eşi Prens Albert'in yeğeniydi. İlk kocası, evlendikten iki ay sonra öldü; Maria bundan 10 ay sonra Fernando ile evlendi (Ocak 1836). 1853'te Maria doğum yaparken ölünce Fernando, V. Pedro reşit oluncaya değin iki yıl boyunca naip sıfatıyla ülkeyi yönetti.

Müzik ve sanat konularında bilgili ve iyi eğitim görmüş olan Fernando, ülkesinde sanatın gelişmesi için büyük çaba gösterdi. Ayrıca bütün çocuklarına katı ama kapsamlı bir eğitim vermeye çalıştı.

Fernando de Noronha Adası, Portekizce ILHA FERNANDO DE NORONHA, Atlas Okyanusunun güneyinde, São Roque Burnunun (*cabo*) 360 km kuzeydoğusunda ada. Bitişiğindeki adacıklarla birlikte Brezilya'nın Pernambuco eyaletinin (*estado*) parçasını

oluşturur. En yüksek noktası 332 m olan ana adanın yüzölçümü 26 km²'dir. Adalar grubu volkanik kökenlidir.

1504'te burayı keşfeden Portekizli Fernando de Noronha'ya verilen ada, daha sonra Brezilya'nın Pernambuco eyaletine bağlandı. Brezilya'nın denize uzanan topraklarına yakınlığı nedeniyle stratejik bakımdan önemli olan ada, 17. ve 18. yüzyıllarda birkaç kez saldırıya uğradıysa da, Portekizliler tarafından başarıyla savunuldu. 18. yüzyılda ceza kolonisi olarak kullanıldı; günümüzde de kimi hükümlüler adaya gönderilir. 1957-62 arasında Cape Canaveral'dan (Florida) fırlatılan güdümlü füzeleri izleme istasyonu olarak kullanıldı. Başlıca ürünleri olan tuz ve guano(*) ekonomik açıdan önem taşımaz. Nüfus (1980 geç.) 1.323.

Fernando Po *bak.* Bioko

feromon, aynı türden hayvanlar arasında iletişimi sağlayan kimyasal maddelerin ortak adı. Böcekler, balıklar ve memelilerde çok yaygın olmasına karşın kuşlarda rastlanmayan bu maddeler ya özel bezler aracılığıyla salgılanır ya da vücuttan dışarı atılan idrar, ter gibi sıvılara karışmış olarak bulunur. Salgılarını suya boşaltan balıklar ile öbür su hayvanlarında ya da karşı cinsi çekmek için çiftleşmeye çağrı niteliğindeki feromonlarını havaya püskürten gündüz kelebeklerinde olduğu gibi, bazı hayvanlar feromonlarını doğrudan doğruya ve serbestçe çevreye yayarlar. Kara hayvanları ise bu kimyasal maddeleri çoğu kez özel olarak seçilmiş yerlere bırakırlar; örneğin karıncaların geçtikleri yerleri, memelilerin ise seçtikleri yaşama bölgesinin sınırlarını işaretlemek için bıraktıkları koku izleri bu tür feromonlardır. Özellikle karıncalar gibi örgütlenmiş topluluklar halinde yaşayan hayvanlarda feromonların işlevi ayrıntılı biçimde incelenmiş, değişik bezlerden salgılanan değişik feromonların ayrı ayrı anlamlar taşıdığı anlaşılmıştır. Örneğin besin kaynağının yerini belli eden işaret feromonları ile tehlikeyi haber veren alarm feromonlarının kimyasal yapısı da, kalıcılığı da birbirinden farklıdır.

Memelilerden çoğunun, hatta insanın cinsel davranışında feromonlar önemli bir rol oynar. Maymunlarda cinsel uyarıcı feromon olarak salgılandığı bilinen bazı yağ asitleriyle aynı bileşimdeki maddeler kadınların dölyolu salgılarında da saptanmıştır. Üstelik kadınların yumurtlama döneminde vücut kokularına son derece duyarlı olmasını bazı araştırmacılar evrim tarihinin başlangıcında erkeklerin misk kokusunda feromonlar salgıladığının bir göstergesi olarak yorumlarlar.

Ferranti, Sebastian Ziani de (d. 9 Nisan 1864, Liverpool, İngiltere - ö. 13 Ocak 1930, Zürich, İsviçre), İngiltere'de ilk büyük elektrik santrallarının ve alternatif akım dağıtım şebekelerinin kurulmasına öncülük eden elektrik mühendisi.

Ramsgate'deki St. Augustin's College'da ve Londra'daki University College'da öğrenim gören Ferranti, daha sonra William Siemens'in elektrikli fırınlarla ve üreteçlerle ilgili deneylerine katıldı. 1882'de bir alternatör geliştirerek patentini aldı (daha sonraları bu aygıtın tasarımının Sir William Thomson [sonradan Lord Kelvin] tarafından gerçekleştirildiği belirlenmiştir). O dönemdeki alternatif akım üreteçlerine oranla çok daha az yer işgal eden ve daha sağlam olan Ferranti'nin bu alternatörü aynı zamanda kendi boyutlarındaki öteki makinelere oranla beş kat daha fazla güç üretebiliyordu.

1886'da Grosvenor Gallery Electric Supply Corporation'da çalışmaya başlayan Ferranti, kısa sürede bu şirketi dünyanın en büyük elektrik santralı durumuna getirdi. Ferranti, elektrik santrallarının kentlerin dışında kurulması gerektiğini savunuyordu; 1887'de Londra dışında kurduğu Deptford Elektrik Santralı, yerleşim bölgelerinin dışında kurulan ilk elektrik üretim merkezi oldu. Döneminin en büyüğü olan bu santral, o güne değin elde edilebilenlerin dört katı kadar bir enerji (10.000 volt) üretim sığasına ulaştı. Daha sonra, Deptford'daki London Electric Supply Corporation'ın baş mühendisliğini üstlenen Ferranti, alternatif akım kullanımının yaygınlaşması yolunda çaba harcadı.

Ferrar, Nicholas (d. 22 Şubat 1592, Londra - ö. 4 Aralık 1637, Little Gidding, Huntington yakınları, Huntingdonshire, İngiltere), kurduğu cemaatle tanınan Anglikan din adamı. İngiliz dinsel şairi George Herbert'in yakın arkadaşı olan Ferrar onun şiirlerini de tanıtmıştır.

Kara Avrupa'sında tıp öğrenimi gördükten sonra İngiltere'ye döndü ve Parlamento'ya seçildi (1624). Kısa süre sonra buradaki çekişmelerden yorularak, kendine dinsel bir görev seçti. 1626'da İngiltere Kilisesi'nde diyakozluğa atandı. Tanrı'ya hizmet etme arzusuyla ailesiyle birlikte Little Gidding'deki uzak bir malikâneye taşındı; 30 kişilik cemaatinin ve komşu ailelerin çocukları için bir okul açtı. Cemaat nakışçılık, ciltçilik gibi çeşitli zanaatlarla uğraşıyordu. Günün her saatinin yararlı ve örnek bir biçimde geçirilmesi gerektiğine inanan Ferrar, cemaatin dinsel eğitimi için bir dizi kurallar koydu.

George Herbert ölüm döşeğindeyken, Ferrar'dan el yazması şiirlerini ya yok etmesini ya da yayımlamasını istedi. Ferrar, şiirleri yayımlamaya karar vererek *The Temple*'ın (1633; Tapınak) başına bir önsöz yazdı. Ayrıca İncil'ler arasında uyum kurmaya çalışan bir dizi kitap kaleme aldı. Ferrar'ın ölümünden sonra, cemaat 20 yıl daha "Little Gidding tüzüğü"ne uygun yaşadı.

Ferrara, İtalya'nın kuzeyinde, Emilia-Romagna yönetim bölgesine bağlı Ferrara ilinin merkezi kent. Bologna'nın kuzeydoğusunda, Po Irmağının kolu Po di Volano'nun kıyısında yer alır. İlkçağda, kente adını

Ferrara'da S. Giorgio Katedrali, İtalya
SCALA-Art Resource/EB Inc.

veren Forum Alieni'nin burada kurulduğu sanılır. Ama Ferrara'dan ilk kez, kentin Lombardlarca Ravenna eksarhlığından alındığı İS 753 tarihli kayıtlarda söz edilir. 774'te papalığın yönetimine giren Ferrara, 10. yüzyılda bağımsız bir komün oldu. Sırasıyla Tedaldo di Canossa (988), Toscana kontesi Matilda (1101) ve I. Friedrich'in (Barbarossa) (1158) işgaline uğradı. Rakip Salinguerra ve Adelardi aileleri arasındaki çatışma 12. yüzyıl boyunca sürüp gitti. Adelardilerin hakları 1184'te evlilik yoluyla Este hanedanına geçti. 1240'tan sonra bu hanedan kent üzerinde tartışmasız bir egemenlik kurdu.

Ferrara çok geçmeden güçlü bir prensliğin merkezi ve bir kültür odağı durumuna geldi. Ama 1598'de Papalık Devletleri'ne katıldıktan sonra ticari ve siyasal bakımdan geriledi. 1832'den sonra bir Avusturya garnizonu kente yerleşti. Ferrara 1860'ta İtalya Krallığı'na katıldı. Kentin ortaçağdan kalma önemli yapıları arasında heybetli Este Şatosu (1385-1570) ile 1185'te ibadete açılarak sonradan çeşitli ekler yapılan S. Giorgio Katedrali sayılabilir.

Halk Sarayı ile Adalet Sarayı, büyük ölçüde onarılmıştır. 1391'de kurulan Ferrara Üniversitesi bir Rönesans yapısı içinde yer alır. Üniversitenin kitaplığında, Ludovico Ariosto ile Torquato Tasso'nun şiirlerini de içeren değerli bir el yazması koleksiyonu vardır. Ariosto'nun 1533'te öldüğü ev de olduğu gibi korunmuştur. Ferrara'nın başlıca sanat hazinesi 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyılda inşa edilmiş görkemli saraylar dizisidir. Bunlardan Diamanti'de belediye galerisi ile başka müzeler, Schifanoia'da kent müzesi bulunur; Ludovico il Moro'da eski Etrüsk limanı Spina'nın kalıntılarını sergileyen ulusal arkeoloji müzesi yer alır. Başpiskoposluk merkezi olan Ferrara'daki S. Francesco ve Corpus Domini ile Vado'daki Sta. Maria ve Certosa (S. Cristoforo) kiliseleri de Rönesans yapılarıdır.

Bologna, Padova, Venedik, Ravenna ve Comacchio ile demiryolu bağlantısı olan Ferrara gelişmekte olan bir tarım (meyvecilik) merkezidir. Tarım arazisinin büyük bölümü bataklıkların kurutulmasıyla elde edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde sanayi etkinlikleri büyük gelişme göstermiş, Ferrara ile Pontelagoscuro arasında 16 km²'lik bir sanayi bölgesi kurulmuştur. En çok kenevir ürünleri, kimyasal maddeler, şeker, alkol ve ayakkabı üretilir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 141.404.

Ferrara-Floransa Konsili, Katolik Kilisesi'nin 1438-45 arasında toplanan ekumenik konsili. Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki öğreti farklılıkları üzerinde bir uzlaşma sağlamak ve bölünmeye son vermek amacıyla toplanan konsil, Basel Konsili'nin (1431-37) devamı olarak Papa IV. Eugenius önderliğinde, 8 Ocak 1438'de Ferrara'da çalışmalarına başladı. Yaklaşık 700 kişiden oluşan Bizans heyetinde Konstantinopolis (İstanbul) patriği II. İosephos, 20 metropolit ve imparator VIII. İoannes Palaiologos da vardı.

Konsilde Kutsal Ruh'un, Baba'nın yanı sıra Oğul'dan da çıktığını belirten Nikaia (İznik) Amentüsü'ndeki *filioque* (ve Oğul'dan) deyişi ve araf üzerine tartışmalar yapıldı. Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan çıktığını savunan Bizanslılar bu konsile değin *filioque*'u kabul etmiyorlardı.

Konsil, Ferrara'da veba salgınının başgöstermesi üzerine 10 Ocak 1439'da Floransa'ya taşındı. Uzun tartışmalardan sonra Bizanslılar, *filioque*'un yanı sıra araf, Komünyon ve papanın önceliği ile ilgili Roma önerilerini de kabul ettiler. İki taraf arasındaki birlik kararı (*Laetentur Caeli*) 6 Temmuz 1439'da imzalandı. Ama Ortodoks delegeler Konstantinopolis'e döndükten sonra, Bizanslıların çoğu yeniden birleşmeyi reddettiler. Bu arada Roma, öteki bazı Doğu kiliseleriyle birlik anlaşmaları yapmıştı. Günümüze ulaşan kayıtlarda, Eylül 1443'te Roma'ya taşınan konsilin kapanışına ilişkin bilgi yoktur.

Papanın önceliğiyle mutlak yetkilerine ve arafa ilişkin Katolik öğretilerini içeren

Laetentur Caeli'den ötürü konsil, öğreti açısından önem taşır. Ermenilerle birlik kararında da ayine ilişkin uzun bir ilahiyat yorumu vardır.

Ferrari, Enzo (d. 18 Şubat 1898, Modena - ö. 14 Ağustos 1988, Modena, İtalya), İtalyan otomobil tasarımcısı, üreticisi ve yarışçısı. Ürettiği Ferrari marka otomobiller, 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya yarışlarında üstünlüğünü kanıtlamıştır.

Ferrari, I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Milano'daki küçük bir şirketin yarış arabalarında deneme sürücülüğü yaptı. 1920'de Alfa Romeo Company adına yarışlara katıldı. 1929'da da kendi takımını kurdu. Scuderia Ferrari adlı bu takım, Enzo Ferrari 1932'de yarışlardan çekildikten sonra da Alfa Romeo'nun resmî yarış takımı olarak kaldı. Tümüyle Ferrari'nin tasarımı olan ilk yarış arabası 1937'de Alfa Romeo şirketi için üretildi. Ferrari, 1939'da takımının Alfa Romeo ile ilişkisini keserek Ferrari SpA şirketini kurdu. Firma ilk yarış arabalarının üretimine ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1946'da başlayabildi. El yapımı otomobiller kısa sürede hız ve kalitesiyle ün kazandı. Ferrari'nin Formula One sürücüleri ve otomobilleri 1950'den sonra pek çok yarış kazandı, zaman zaman pistlere egemen oldu. Şirketin ürettiği lüks spor arabalar da hız ve özenli yapımlarıyla, yarış arabaları gibi çok beğenildi.

Enzo Ferrari 1969'da şirketinin yüzde 50 hissesini Fiat SpA'ya sattı, ama 1977'ye değin firmanın başkanı olarak kaldı. Ferrari ölümüne değin yarış takımının denetimini sürdürdü.

Ferrari, Giuseppe (d. 7 Mart 1811, Milano - ö. 2 Haziran 1876, Roma), İtalyan tarihçi ve siyasal düşünür. İtalyan devrimleri konusundaki çalışmalarıyla tanınır.

1831'de Pavia Üniversitesi'nde hukuk doktorasını tamamladıktan sonra, siyasal düşünce konusunda iki kitap yazdı; bunlardan biri Giambattista Vico'nun yapıtlarının bir derlemesi niteliğindeki *La Mente di G.B. Vico*'ydu (1835; G.B. Vico'nun Düşüncesi). Üç yıl sonra Fransa'ya gitti ve 1840'ta Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat dalında doktorasını tamamladı. Bu arada *Vico et l'Italie* (1839; Vico ve İtalya) adlı bir kitap daha yazdı. İlk olarak Rochefort'daki okulun felsefe kürsüsünde görev aldı; 1842'de Strasbourg Üniversitesi'nde yardımcı felsefe profesörü oldu. Strasbourg'dayken, geleneksel din görüşlerine karşı tutumuyla buradaki din adamlarının tepkisini çekti. Kısa süre sonra Paris'e dönerek burada etkili olan çeşitli dergilerde İtalya'daki edebi ve siyasal gelişmeler üzerine makaleler yazdı. 1843'te *Essai sur le principe et les limites de la philosophie de l'historie* (Tarih Felsefesinin İlkesi ve Sınırları Üzerine Deneme) adlı yapıtı yayımlandı. Aynı yıl kendisine Strasbourg'da başka bir kürsü verildi. Ama Ferrari, görüşleri ve yazdığı yergili bir risale yüzünden bu kez de akademik çevrelerin tepkisini çekti ve 1849'da geçici olarak görevinden uzaklaştırıldı.

1850'lerde yazdığı yapıtlar arasında *Filosofia della rivoluzione* (1851, 2 cilt; Devrim Felsefesi) ve *Histoire des révolutions d'Italie* (1858, 4 cilt; İtalya'daki Devrimlerin Tarihi) de yer alıyordu. Bu ikinci yapıtta Roma döneminden, Floransa Cumhuriyeti'nin çöktüğü 1530'a değin İtalyan Yarımadasındaki devrimci mücadeleleri inceleyen Ferrari, devrimi, ulusal yaratıcılığın itici gücü ve daha geniş siyasal özgürlüğe doğru bir ilerleme olarak yüceltiyordu. Vico'dan etkilenerek yazdığı *Teoria dei periodi politici*'de (1874; Siyasal Dönemler Kuramı), kendi tarih görüşünü kapsamlı olarak ortaya koymuştur.

1859'da ülkesindeki siyasal yaşama katılmak amacıyla İtalya'ya dönen ve Luino milletvekili seçilen Ferrari, İtalya için federal demokratik cumhuriyeti benimsedi. Milano ve öteki üniversitelerde görev aldı. Bu arada üretken bir yazar olmayı sürdürdü. Ölümünden önceki günlerde tarihin hem yönelim, hem de zaman açısından mekanik olarak belirlendiği görüşünü savunan *L'aritmetica della storia*'yı (Tarihin Aritmetiği) yazmaktaydı.

Ferrari, Lodovico, FERRARO olarak da yazılır (d. 2 Şubat 1522, Bologna - ö. 5 Ekim 1565, Bologna, Papalık Devletleri), dördüncü dereceden denklemlerin cebirsel çözümünü bulan İtalyan matematikçi.

Yoksul bir aileden gelen Ferrari 15 yaşındayken, ayak işlerinde çalışmak üzere, ünlü İtalyan matematikçi Gerolamo Cardano'nun hizmetine girdi. Cardano'nun derslerine devam ederek Latince, Yunanca ve matematik öğrendi. 1540'ta Cardano'nun ardılı olarak Milano'da matematik dalında öğretim üyeliğine getirildi, aynı yıl dördüncü dereceden denklemlerin çözümünü buldu. Bu çözüm yöntemi Cardano'nun *Ars magna* (1545; Büyük Sanat) adlı kitabında yayımlandı. *Ars magna*'nın yayımlanması, Ferrari ile tanınmış İtalyan matematikçi Niccolò Tartaglia arasında üçüncü dereceden denklemlerin çözümüne ilişkin ünlü tartışmayı başlattı. Meydan okuma biçiminde alınıp verilen karşılıklı altı yazıdan sonra iki matematikçi 10 Ağustos 1548'de Milano'da halka açık olarak yapılan bir yarışmada karşı karşıya geldiler. Bu yarışmanın galibi ilan edilen Ferrari birden büyük bir üne kavuştu ve kendisine çeşitli görevler önerildi. Mantova kral naibi Kardinal Ercole Gonzaga'nın önerdiği vergi müfettişliği görevini kabul eden Ferrari kısa sürede zengin oldu. Daha sonra bozulan sağlık durumu ve kardınalle kavga etmesi nedeniyle bu kârlı işten ayrılmak zorunda kaldı ve Bologna Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu, bu göreve başladıktan kısa bir süre sonra öldü.

Ferraris, Galileo (d. 31 Ekim 1847, Livorno Vercellese, Sardinya Krallığı - ö. 7 Şubat 1897, Torino, İtalya), elektromagnetizma alanında ve alternatif akımlardaki faz farklarına ilişkin önemli buluşlar yapan İtalyan fizikçi.

Bir eczacının oğlu olan Ferraris, 10 yaşında Torino'ya, hekim olan amcasının yanına gönderildi ve eğitimini onun yanında sürdürdü. Torino Üniversitesi'ni ve Torino Uygulamalı Bilimler Okulu'nu bitirdi. Fizik dalında öğretim üyesi olarak çalışırken ışık ve optik alanlarında araştırmalar yaptı. Işık dalgaları arasındaki faz farkları üzerindeki çalışmaları onu, başka ışınım türlerindeki ve magnetizmadaki benzer olguları incelemeye yöneltti.

Birbirine dik olacak biçimde yerleştirilmiş ve aralarında 90°'lik faz farkı olan alternatif akımlarla beslenen elektromıknatısların oluşturduğu döner magnetik alanı ve bundan yararlanarak çalışan elektrik motorunu buldu. Kutupları değiştirilerek dönme yönü değiştirilebilen bu motor, alternatif akım motorları konusundaki son önemli sorunun da çözülmesini sağladı. Döner alan ilkesi günümüzde de kullanılan kendinden başlamalı asenkron motorların geliştirilmesine olanak sağladı.

Yeni buluşların bilimsel ve düşünsel değerlerinin maddi değerlerinin kat kat üstünde olduğu inancında olan Ferraris patent alma girişiminde bulunmadığı buluşunu laboratuvarında bütün ziyaretçilerin incelemesine açtı. Bu arada başka fizikçiler de, bağımsız olarak aynı ilkeyi buldular. Bunlardan biri olan Nikola Tesla, buluşun patentini aldı. Ferraris elektrik enerjisi dağıtımında alternatif akım kullanılmasının ilk savunucularından biriydi. Ferraris'in özgün modelleri 1935'te Torino'da kurulmuş olan Galileo Ferraris Ulusal Elektroteknik Enstitüsü'nde saklanmaktadır.

Ferraro, Geraldine A(nne), evlilik adı GERALDINE A. ZACCARO (d. 26 Ağustos 1935, Newburgh, New York, ABD), ABD'nin önde gelen siyasal partilerinden biri tarafından başkan yardımcılığı için aday gösterilen ilk kadın politikacı.

İtalyan göçmeni bir ana babanın kızı olan Ferraro, burslu olarak Marymount College'da okudu. 1956'da mezun olduktan sonra bir yandan New York kentinde ders verirken, geceleri de Fordham Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini sürdürdü. 1960'ta hukuk diploması aldı, 1961'de baroya kabul edildi. 1974'e değin avukatlık yaptı. Aynı yıl New York eyaletindeki Queens ili savcı yardımcılığına atandı. Bu yıpratıcı görev dönemi tutuculuktan liberalliğe geçişinde önemli rol oynadı.

1978'de başarılı bir kampanya yürüterek Demokrat Parti'den Temsilciler Meclisi'ne girdi. Kısa sürede etkili ve çalışkan bir politikacı olarak ün kazandı. 1984'te başkanlık kampanyasında işlenecek konuları saptamakla görevlendirilen Seçim Bildirgesi Komitesi'ne başkanlık etti. Parti içindeki çeşitli gruplarla iyi ilişkiler kurması, başkan adayı Walter F. Mondale tarafından başkan yardımcısı adayı olarak seçilmesini sağladı. Ama Mondale-Ferraro ikilisi Cumhuriyetçiler karşısında başarılı olamadı.

Ferré, Charles-Théophile (d. 1845, Paris - ö. 28 Kasım 1871, Bois de Satory, Versailles yakınları, Fransa), Paris Komünü'nün (1871) devrimci polis müdürü.

Ferré'nin yaşamının ilk dönemiyle ilgili bilgiler oldukça belirsizdir. Bir süre mahkeme kâtipliği yaptığı sanılır. Temmuz 1870'te III. Napoléon'a karşı planlanan bir suikast girişimine adı karışmış, ama kanıt yetersizliği dolayısıyla aklanmıştır.

Ferré, Paris'in Almanlarca kuşatılması sırasında Montmartre Teyakkuz Komitesi'ne seçildi. Ardından da Komün yönetimine girdi (26 Mart 1871). Kamu Güvenliği Komitesi'nde görev aldı; kısa bir süre devrimci polis kuvvetini yönetti. Yeni hükümetin başındaki Adolphe Thiers'in cezaevindeki Blanqui'yi serbest bırakmayı reddetmesi üzerine Paris başpiskoposu Georges Darboy'ın ve onunla birlikte rehin tutulan öteki dört rahibin idam emrini veren kişi Ferré olabilir. 7 Ağustos 1871'de yakalanan Ferré yargılandıktan sonra idam edilmiştir.

Ferreira, António (d. 1528, Lizbon - ö. 1569, Lizbon), Portekizli şair. Yeni gelişen Rönesans üslubunun yetkinleşmesinde önemli rol oynamış ve edebiyat dili olarak İspanyolca ya da Latince yerine Portekizcenin kullanılmasını savunmuştur. Hümanizmin estetik ve ahlaksal ilkelerinden esinlenerek yazdığı manzum mektuplar, açık ve canlı üslubunun yanı sıra toplumsal sorunlara yaklaşımındaki tutarlığını da yansıtır. Yaklaşık 1558'de yazdığı *Castro* adlı trajedisi modern Avrupa edebiyatında ortaya konulan ilk yapıtların en iyilerinden biridir. Yapıt, devleti koruma gerekçesiyle, sevgilisi Dom Pedro'nun babası Kral IV. Afonso tarafından öldürülen Portekizli ulusal kadın

kahraman Galicia'lı Inês de Castro'nun yaşamını konu alır.

Ferreiara, yaşamının sonuna değin yargıçlık yaptığı Lizbon'da kendini hümanizm davasına adayarak sakin bir yaşam geçirdi.

Ferreira, Manuel (d. 1917, Gândara dos Olivais, Leiria, Portekiz), Portekiz doğumlu romancı ve edebiyat araştırmacısı. Yapıtlarında Afrika temalarını ele almıştır. Lizbon Teknik Üniversitesi Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi'ni bitirdikten sonra, 1941-47 arasında Cabo Verde'de askerlik yaptı. Daha sonra iki yıl Angola'da kaldı. Afrika'da geçirdiği yıllar hem Afrika'nın bağımsızlığı ülküsüne bağlanmasını, hem de Afrika kültürleriyle geleneklerini tanıyıp değerlendirmesini sağladı.

Cabo Verde'deyken, edebiyat dergisi *Claridade*'nin önemli yazarlarıyla tanıştı. Bunun sonucunda Cabo Verde'ye özgü temalardan esinlenerek iki öykü kitabı yazdı: *Morna* (1948) ve *Morabeza* (1958). Cabo Verde'yle ilgili romanları *Hora di Bai* (1962; Bai'nin Zamanı) ve *Voz de Prisão* (1971; Hapishanenin Sesi) uluslararası düzeyde ilgi gördü.

Ferreira'nın birçok eleştiri kitabı ve denemesi, Afrika kültürü üzerine yapılan çalışmalara önemli bir katkı niteliğindedir. Cabo Verde kültürüyle edebiyatının incelendiği *A Aventura Crioula* (1967; Kreol Serüveni) bu konuda o güne değin yazılmış en eksiksiz yapıttır. Portekizce yazılan Afrika şiirlerinden oluşan üç ciltlik antolojisi *No Reino de Caliban* (1975-81; Caliban'ın Krallığında) 1.000 sayfayı aşkın biyografik ve tarihsel bilgi içerir. Ferreira'nın ayrıca, *Literaturas Africanas de Expressão Portuguesa* (1977; Portekizce Afrika Edebiyatı) adlı iki ciltlik bir yapıtı vardır. Lizbon'daki edebiyat fakültesinde Afrika edebiyatı dersleri veren Ferreira, çeşitli akademik dergilerde de pek çok yazı yayımlamıştır.

Ferreira, Virgílio, VERGÍLIO olarak da yazılır (d. 28 Ocak 1916, Melo, Portekiz), Portekizli öğretmen ve romancı. Yeni gerçekçiliğin ilk dönemlerinde bu akımı benimsemiş, sonradan daha deneysel ve içedönük biçimlere yönelmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında yazmaya başladı. 1940'lardaki romanları, yaklaşık 1930'dan beri Portekiz romanına egemen olan yeni gerçekçi üslupta yazılmıştı. *Onde Tudo Foi Morrendo* (1944; Her Şeyin Öldüğü Yer) ve *Vagão J* (1946; J Vagonu) bu dönem romanlarındandır. Ama *Mudança* (1949; Değişim) adlı romanından sonra Ferreira, önceki sosyoekonomik bakış açısından uzaklaşarak gittikçe daha içedönük ve varoluşçu bir yaklaşımı benimsedi.

1950'den sonra yayımlanan psikolojik romanlarında, neredeyse varoluşçu bir bakışla anlam arayışına ve kendini bulma sürecine yönelerek insanlık durumunun gizli yönlerini araştırdı. Bu dönem yapıtları arasında *Manhã Submersa* (1954; Batık Sabah), *Aparição* (1959; Görüntü), *Cântico Final* (1959; Son Şarkı), *Estrela polar* (1962; Kutup Yıldızı) ve *Alegria Breve* (1965; Kısa Mutluluk) sayılabilir. İçlerinde en ünlüsü olan *Aparição*'da, bir öğretmenle öğrencileri arasındaki ilişki, deneme denebilecek bir tarzda ele alınır. Çağdaş Portekiz romanını derinden etkileyen bu yarı varoluşçu yapıta temel özelliğini veren öğe, uzun felsefi monologlar ve diyaloglardır.

Ferreira de Castro, José Maria (d. 24 Mayıs 1898, Salgueiros - ö. 29 Haziran 1974, Porto, Portekiz), Portekizli gazeteci ve romancı. Yeni gerçekçi çağdaş Portekiz edebiyatının kurucularından sayılır.

Dokuz yıl (1911-19) Brezilya'nın Amazon cangıllarında yaşadı ve bu deneyim büyük ölçüde yapıtlarına yansıdı. Ülkenin yağmur ormanlarını, bölgesindeki öncü yerleşimlerde Portekizli göçmenlerin yaşantılarını, çeşitli bölgelerde çalışan ve farklı toplumsal sınıflardan gelen kauçuk emekçileri arasındaki ilişkileri canlı bir biçimde betimledi. Birçok yabancı dile çevrilen *Emigrantes* (1928; Göçmenler) ve *A Selva* (1930; Vahşi Orman) adlı romanlarıyla edebiyat yaşamında önemli bir adım attı. İki roman da egzotik bir bölgeyi, bölge insanları arasındaki gerilimleri ve duygusallığı neredeyse bir fotoğraf gerçekliğiyle yansıtıyordu. Ferreira de Castro sonraki yapıtlarında temalarını daha çok Portekiz'in kırsal yörelerinden seçti. *Terra Fria* (1934; Soğuk Toprak), *A Lã e a Neve* (1947; Yün ve Kar) ve *A Curva da Estrada* (1950; Yoldaki Kavis) bu dönemin tipik örnekleriydi.

Ferreira de Castro'nun uzun ve hareketli bir gazetecilik yaşamı oldu. Ona göre romanları belgesel gazeteciliğin bir uzantısıydı. En çok yerel renkleri ve insan sıcaklığını aktarabilmeye önem verdi, "toplumsal gerçekçilik" dediği anlayışa bağlı kalmaya özen gösterdi. Brezilya'da Pará'da ve Portekiz'de gazeteler kurdu; yaşamı boyunca da bu iki ülkeyle yakın ilişkilerini sürdürdü.

Ferrel, William (d. 29 Ocak 1817, Fulton ili, Pennsylvania - ö. 18 Eylül 1891, Maywood, Kansas, ABD), Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönüşünün etkisiyle hava akımlarında ortaya çıkan sapma olayına ilişkin olarak geliştirdiği yasayla tanınan ABD'li meteorolog.

Çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Ferrel, 1857'de Massachusetts'teki Cambridge'de yayımlanmakta olan *The American Ephemeris and Nautical Almanac*'ın (Amerikan Gökgünlüğü ve Havacılık Yıllığı) yazı kuruluna katıldı. 1867-82 arasında ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu'nda çalıştıktan sonra İşaret Birliği'ne katıldı. 1886'da da emekliye ayrıldı.

Gelgitler, akıntılar ve fırtınalar üzerinde araştırmalar yapan Ferrel, gelgitlerin en yüksek kabarma ve en düşük çekilme düzeylerinin tahmininde kullanılmak üzere bir aygıt geliştirdi. Başlıca yapıtları, üç ciltlik *Meteorological Researches* (1877-82; Meteoroloji Araştırmaları), *Popular Essays on the Movements of the Atmosphere* (1882; Atmosfer Hareketleri Üzerine Makaleler), *Temperature of the Atmosphere and the Earth's Surface* (1884; Atmosferin ve Yer Yüzeyinin Sıcaklığı), *Recent Advances in Meteorology* (1886; Meteorolojide Son Gelişmeler) ve *A Popular Treatise on the Winds*'dir (1889; Rüzgârlar Üzerine İnceleme).

Ferrel odası, FERREL GÖZESİ olarak da bilinir, orta enlemlerdeki rüzgâr dolanımlarını gösteren model. 1856'da ABD'li meteorolog William Ferrel tarafından geliştirilmiştir. Ferrel odasında, hava, yüzeye yakın bölümlerde kutuplara ve doğuya doğru, daha yükseklerde ise Ekvator'a ve batıya doğru akar. Bu hava akımlarının doğrultusu, Hadley odasındaki(*) devinime ters yöndedir. Ferrel odası, her iki yarıkürede de 35° ve 60° enlemler arasında batıya doğru esen rüzgârları tanıtan ilk modeldir. Ama günümüzde bu model geçerliğini yitirmiştir; çünkü Ferrel odasında, orta enlemlerde, yükseklerde rüzgârın batıya doğru esmesi gerekmektedir. Ama gerçekte yüzeye yakın bölgelerde doğuya doğru esen rüzgârların hızı yükseklikle birlikte artmakta ve Yer'den 10 km kadar yüksekte en yüksek hızına ulaşarak bir jet akımına dönüşmektedir. *Ayrıca bak.* uçoda kuramı.

Ferri, Ciro (d. 1634, Roma - ö. 13 Eylül 1689, Roma), Roma okuluna bağlı İtalyan barok ressamı ve baskı ustası. Ressam ve mimar Pietro da Cortona'nın önde gelen öğrencisi ve yardımcısıydı. Yaklaşık 1665'te yapımına Cortona'nın başladığı Pitti Sarayı (Floransa) tavan resimlerini ve başka iç mekân bezemelerini tamamladı. Floransa ve Roma'daki birçok başka yapıtta da ustasıyla birlikte çalıştı ve onun bitiremediklerini tamamladı. Bağımsız çalışmalarının en önemlisi Bergamo'da Sta. Maria Maggiore Kilisesi'ndeki kutsal metinleri konu aldığı fresk dizisidir. Roma'daki S. Ambrogio Kilisesi'ndeki altar panosu ise başyapıtı sayılır. Ana altarda yer alan bu resimde Aziz Ambrosius bir kötürümü iyileştirirken betimlenmiştir. Ferri'nin ayrıca çok sayıda kitap kapağı resmi ve aside yedirme baskısı vardır.

Ferrié, Gustave-Auguste (d. 19 Kasım 1868, St. Michel-de-Maurienne, Savoie - ö. 16 Şubat 1932, Paris, Fransa), ülkesinde telsiz telgraf haberleşmesinin gelişmesine önemli katkılarda bulunan Fransız bilim adamı ve general.

1889'da Paris'teki Politeknik Okul'dan mezun olan Ferrié, aynı yıl istihkâm subayı olarak orduya katıldı. 1893-98 arasında telgraf bölümünde, daha sonra da görsel haberleşme alanında çalıştı.

Fransa ve İngiltere arasında telsiz telgraf haberleşmesi kurulmasına yönelik çalışmalar yapan bir komitede görevlendirilen Ferrié, daha sonra bilimsel çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırdı. 1899'da, Guglielmo Marconi ile birlikte Fransa ile İngiltere arasında telsiz telgraf görüşmeleri deneylerini başlattı. Çeşitli anten türlerinin radyo sinyallerinin iletimi üzerindeki etkilerini inceledi ve 1901'de Côte d'Azur ile Korsika arasındaki askeri haberleşmenin başına getirildi. Ertesi yıl Martinik'teki Pelee Dağının püskürmesi sonucunda, Guadeloupe'a çekilmiş olan denizaltı kablosu koptu. Fransız genelkurmayı telsiz telgraf konusunda kuşkulu olmakla birlikte, Ferrié'yi adaların arasında radyo haberleşmesinin kurulup kurulamayacağını araştırmakla görevlendirdi.

Ferrié, haberleşme bağıntısını yeniden kurmayı başardı, ama elde ettiği radyo sinyalleri çok zayıf olduğundan çalışmalarını bir kez daha antenler üzerinde yoğunlaştırdı. Buna yönelik olarak balonlarla çeşitli deneyler yaptı ve 1903'te, uzun erimli telsiz haberleşmesi için Eiffel Kulesi'nin üstüne anten yerleştirilmesini önerdi. Önerisinin kabul edilmesi üzerine kulenin tepesine bir verici anten kurdu ve antenin erimini önce 400 km'ye, 1908'de de 6.000 km'ye çıkarmayı başardı. Daha sonra, askeri birliklerin Paris ile radyo bağlantılarını sürekli kılmak amacıyla, gezici verici sistemleri üzerinde çalışmaya başladı. Ayrıca, ilkel vericilerin, gücü ve erimi daha yüksek olan ve kesintisiz dalga üreten verici türleriyle değiştirilmesini sağladı.

Ferrié, Gif sur Yvette'deki Elektrik Yüksekokulu'nda bir radyo bölümü kurdu ve çeşitli uluslararası haberleşme çalışmalarına katıldı. Topçu haberleşmesi için keşif uçaklarında verici kullanımına yönelik çalışmalar yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında albaylı-

ğa yükseltilen Ferrié, Fransız radyotelgraf sisteminin yöneticiliğine getirildi. Savaş sırasında Manş Denizinden Jura'ya kadar uzanan bölgenin yön bulucu radyo aygıtları ağıyla donatılmasını sağladı. Savaştan sonra Bilimler Akademisi'ne alındı ve 1925'te generalliğe yükseltildi.

Ferrier, Kathleen (d. 22 Nisan 1912, Higher Walton, Lancashire - ö. 8 Ekim 1953, Londra, İngiltere), zamanının en sevilen İngiliz şarkıcısı olan kontralto.

On beş yaşındayken ulusal bir piyano yarışmasını kazandı. Ertesi yıl piyano öğretmenliği sertifikası aldı. Yerel bir şarkı yarışmasını kazandığı 1940'a değin telefon santral memurluğu yaptı. Daha sonra şan çalışmaya başladı ve savaş için üretim yapan fabrikalarda işçilere konserler verdi. Şarkılarının çoğunun düzenlemesini de kendi yaptı.

1943'te Handel'in *Messiah*'ında (Mesih), birinci sınıf bir oratoryo şarkıcısı olarak kendisini kabul ettirdi. Benjamin Britten'ın isteği üzerine 1946'da Glyndebourne Şenliği'nde *The Rape of Lucretia* (Lucretia'ya Tecavüz) operasında başrolü oynadı. Ayrıca Gluck'un *Orfeo ed Euridice* operasındaki Orpheus rolüyle özdeşleşti. 1947'de İngiltere'de, 1948'de de ABD'de Bruno Walter yönetiminde Mahler'in *Das Lied von der Erde*'sini (Yeryüzü Şarkısı) seslendirmesi Mahler'in müziğinde uzmanlaşmasına ve Walter ile birlikte *Lied* (şarkı) resitalleri vermesine yol açtı. Britten'ın *Bahar Senfonisi*'nin kontralto partileri ile *Abraham and Isaac* (İbrahim ve İshak) ilahisi, Sir Arthur Bliss'in de *The Enchantress* (Büyücü Kadın) adlı opera sahnesi onun için yazılmıştı. Ferrier sanat yaşamının doruğundayken kanserden öldü.

ferrikret, toprak zemin üzerinde ya da toprağın içinde yer alan, demir bakımından zengin katı ya da sert kabuk katmanı. Toprak parçacıkları, yeraltı sularından çökelen demir oksitleriyle (örn. Fe_2O_3) çimentolanarak aşınmaya (erozyon) dirençli bir katman oluşturur. Çoğu kez ferrikret katmanının üzerinde yer alan toprak örtüsü yüzeyden aşınır ve ferrikret yapı bir kayaç yüzeyi biçiminde açığa çıkar. Batı Afrika'da ve Batı Avustralya'da yaygın olarak rastlanan ferrikret oluşukları zengin limonit ya da hematit çökelleri ve demir cevheri içerir. Ferrikret yerine çoğu kez laterit terimi kullanılır; ama lateritler, temel olarak demir oksitleri ve alüminyum bakımından zengin oluşukları tanımlar.

ferrimagnetizma, katı cisimlerde, atomlara ilişkin magnetik alanlardan bir bölümünün ferromagnetizmada olduğu gibi aynı yönde (paralel), bir bölümünün de antiferromagnetizma olduğu gibi ters yönde çiftler halinde (ters paralel) kendiliğinden yönlenmesi sonucunda ortaya çıkan sürekli mıknatıslık türü. Ferrimagnetik maddelerin tek kristallerinin magnetik davranışı paralel yönlenmeye bağlanabilir; ters paralel yönlenme durumundaki atomların zayıflatıcı etkisi nedeniyle ferrimagnetik maddelerdeki mıknatıslanma, demir metali gibi arı ferromagnetik maddelere oranla genellikle daha zayıftır.

Ferrimagnetizma özelliği, en çok, ferrit olarak adlandırılan magnetik oksitlerde görülür. İÖ 6. yüzyıldan beri bilinen mıknatıstaşının doğal mıknatıslığı bir ferrit olan magnetit mineralinden kaynaklanır. Magnetit eksi yüklü oksijen iyonları (O^{-2}) ile artı yüklü demir II (Fe^{+2}) ve demir III (Fe^{+3}) iyonları içeren bir bileşiktir. Oksijen iyonları magnetik özellik göstermez, ama demir iyonları magnetiktir. Kimyasal formülü Fe_3O_4 olan magnetit kristallerinde her dört oksijen iyonu için iki tane demir III iyonu, bir tane de demir II iyonu bulunur. Demir III iyonları ters yönlü çiftler halindedir, bu nedenle dış magnetik alan oluşturmazlar. Ama demir II iyonları aynı yönde yönlenmişlerdir ve mıknatıslık bunlardan ötürü ortaya çıkar.

Ferrimagnetizmayı oluşturan kendiliğinden yönlenme durumu Curie noktasının(*) üzerindeki sıcaklıklarda tümüyle ortadan kalkar. Her ferrimagnetik maddenin kendine özgü bir Curie noktası vardır. Sıcaklığı Curie noktasının altına düşürülen madde, ferrimagnetizma özelliğini yeniden kazanır.

ferrit, magnetik özelliklere sahip seramik benzeri madde. Çeşitli türden elektronik aygıt yapımında yaygın olarak kullanılır. Sert ve gevrek yapılı olan ferritler, önemli oranda demir içerir; renkleri çoğunlukla gri ya da siyahtır, kristal yapıları ise çok sayıda küçük kristalden (polikristalin) oluşur. Ferritlerin kimyasal yapısı, demir oksit ile bir ya da daha çok sayıdaki başka metalden oluşur.

Ferrit, demir (III) oksitin (pas), magnezyum, alüminyum, baryum, manganez, bakır, nikel, kobalt ya da demir içeren mineral türlerinden biriyle tepkimeye girmesi sonucunda oluşur. Ferritler genel olarak $M(Fe_2O_4)$ formülüyle tanımlanır; burada M, iki değerli bağ kuran yukarıdaki metallerden herhangi birini simgeler. Örneğin, nikel ferrit $NiFe_2O_4$, manganez ferrit ise $MnFe_2O_4$ olarak gösterilir; bunların her ikisi de spinel mineralleridir. Azrak toprak elementi itriyum içeren itriyum demir oksit ($Y_3Fe_5O_{12}$) ise bir grena mineralidir ve mikrodalga devrelerinde kullanılır. Çok eski dönemlerden beri tanınan ve mıknatıstaşı olarak da adlandırılan ferrit türü magnetittir $Fe(Fe_2O_4)$. Ferritler demir, bakır, nikel ve benzeri maddeler gibi ferromagnetik değil, ferrimagnetiktir (*bak.* ferrimagnetizma). Ferritleri oluşturan atomların magnetik momentleri, iki ya da üç değişik doğrultuda sıralanır. Magnetik momentlerin bir bölümü birbirini götürür ve bunun sonucunda, ferromagnetik bir maddeninkinden daha zayıf bir magnetik alan ortaya çıkar.

Atomların yönelimindeki bu bakışımsızlık, değişik türden iki ya da daha çok magnetik iyonun bulunmasından, özgün bir kristal yapısından ya da bunların her ikisinin birlikte etkisinden kaynaklanabilir. Ferrimagnetizma terimini, ferritleri ilk kez atom düzeyinde sistemli olarak inceleyen Fransız fizikçi Louis Néel geliştirmiştir. Birkaç tür ferrimagnetizma vardır. Eşdoğrusal (kolineer) ferrimagnetizmada alanlar birbirlerine karşıt yönlerde, üçgensel ferrimagnetizmada ise birbirleriyle değişik açılar yaparak sıralanır. Ferritlerin kristal yapısı, spinel, grena ve perovskit gibi minerallerin yapısına benzer bir düzende ya da heksagonal yapıda olabilir.

Ferritlerin en önemli özelliği, yüksek magnetik geçirgenliğe ve yüksek elektriksel dirence sahip olmalarıdır. Magnetik alan geçirgenliğinin yüksek olması özellikle anten gibi aygıtların yapımında aranan bir özelliktir. Ayrıca elektriğe karşı yüksek direnç özelliğinden ötürü Foucault akımlarının şiddetini azaltmak amacıyla transforma-

Başlıca ferrit türleri, özellikleri ve uygulama alanları

türü	kristal yapısı	tipik bileşimi	tipik özellikleri	tipik frekansı	uygulamaları
Yumuşak	spinel	$Ni_{1-x}Zn_xFe_2O_4$ $Mn_{1-x}Zn_xFe_2O_4$	yüksek geçirgenlik μ=15–10 000 düşük kayıp, artık mıknatıslanma ve gideren alan kararlı sıcaklık	15 kHz-100 MHz	taşıyıcı telefon induktörleri, televizyon induktörleri ve transformatörler, radyo antenleri
Çerçeve biçimli	spinel	Mg-Mn-Zn ferritleri, Li-Ni ferritleri	dikdörtgen histerezis halkası, düşük gideren alan, kararlı sıcaklık	darbeli çalışma 1 MHz	iki ve üç boyutlu bilgisayar belleek sistemleri, bilgisayarlar için mantık aygıtları
Sert	heksagonal	$BaFe_{12}O_{19}$ $SrFe_{12}O_{19}$	yüksek gidergenlik 2 000–10 000 oersted		hoparlörlerde kalıcı mıknatıslar, küçük motorlar ve ureleçler, ölçüm aygıtları, tuhafiye, oyuncak
Mikrodalga	grena	$Y_3Fe_5O_{12}$ Gd Yb Ho ve Ga Al ornatmaları	magnetik indükleme M=200–800 gauss, düşük dielektrik ve magnetik kayıplar	1-5 GHz	karşılıklı ve karşılıklı olmayan faz değiştiriciler, açma-kapama ve iletme anahtarları, yalıtıcılar, 3 ve 4 delikli dolaştırıcılar, ayarlanabilir aygıtlar, sürgüleyici aygıtlar
	spinel	$MeFe_2O_4$ Me=Ni Co Mn Al Cu Zn	magnetik indükleme M=1 000–5 000 gauss, düşük dielektrik ve magnetik kayıplar	2–30 GHz	
	heksagonal	$BaFe_{12}O_{19}$ Sr Ni Co Al ornatmaları	kutuplanma alanları gibi davranan yüksek yönseme alanları	3–100 GHz	
Tek kristalli	spinel, grena	$Y_3Fe_5O_{12}$ azrak toprak elementleri ornatmaları	optik olarak saydam (grenalar), çok çizgiler, yüksek yönseme, güçlü sinyallere doğrusal olmayan yanıt verme		hi-fi sistemiyle çalışan teypler için bant kafaları, bilgisayar belleği ve mantık işlemleri için magnetik kabarcıklı aygıtlar, mikrodalga filtreleri, mikrodalga güç sınırlandırıcıları, magneto-optik aygıtlar

törlerin çekirdeğinde ferritlerden yararlanılır. Çerçeve biçimli ferritler, bir elektrik akımıyla her iki doğrultuda da mıknatıslanabilir. Bu özellikleri nedeniyle ferritler sayısal (dijital) bilgisayarların bellek gözelerinde kullanılır; çok küçük ferrit halkaları, bitler (ikil) halindeki bilgileri kolayca depolayabilir. Magnetik kabarcıklı bellek yapımında da tek kristalli ferritlerden yararlanılır; magnetik alan etkisiyle bunların içinde çok küçük magnetik bölgeler (kabarcıklar) oluşturulabilir, yok edilebilir ya da hareket ettirilebilir. Mikrodalga enerjisini yalnızca bir doğrultuda soğuran bazı ferritler ise, mikrodalga dalga kılavuzu olarak kullanılır.

ferriyerit, zeolit grubundan hidratlı alüminyum silikat minerali. Tortul kayaçlarda rastlanan ferriyeritin kimyasal bileşimi yaklaşık olarak $(Na,K)_2(Ca,Mg)_2Al_6Si_{30}O_{72}.18H_2O$'dur. Ortorombik bakışımlı, renksiz, yassı kristaller oluşturur. İlk olarak İngiliz Kolumbiyası'nda elde edilmiştir. Nevada'nın orta kesimlerinde rastlanan, değişim geçirmiş volkanik kül çökellerinin temel bileşeni ferriyerittir.

ferroelektrik etki, bazı yalıtkan kristallerde (dielektriklerde) gözlenen kendiliğinden elektriksel kutuplanma (artı ve eksi elektrik yük merkezlerinin birbirinden ayrılması nedeniyle kristalin bir tarafının artı, karşı tarafının da eksi yüklü duruma gelmesi) olayı. Uygun bir dış elektrik alanı uygulanarak bu kutuplanmanın yönü tersine çevrilebilir. Ferroelektrik etki, demir ve benzeri maddelerde gözlenen ferromagnetizma olgusuna benzetilerek adlandırılmıştır. Demir atomları, çok küçük birer mıknatıs olarak düşünülebilir: Bunlar, ferromagnetik bölgeler (domen) olarak adlandırılan kümeler halinde kendiliğinden yönlenmiş durumdadır; bu bölgeler de bir dış magnetik alanın etkisiyle belirli bir yöne döndürülebilir.

Ferroelektrik maddelerde, örneğin baryum titanat ($BaTiO_3$) ve Rochelle tuzunda kristallerin yapısı çok küçük elektrik dipollerinden oluşur; bir başka deyişle yapıyı oluşturan birimlerde artı ve eksi elektrik yüklerinin merkezleri birbirlerinden hafifçe ayrılmıştır. Bazı kristallerde bu dipoller kümeler halinde kendiliklerinden yönlenmiş durumdadır. Ferroelektrik kristallerde bu bölgelerin çoğunluğu güçlü bir dış elektrik alanının etkisiyle belirli bir yöne döndürülebilir. Dış elektrik alanının yönü tersine çevrilirse ferroelektrik bölgelerin çoğunlukla dönmüş olduğu yönde tersine döner; ama bu dönüş, uygulanan alanın dönüşüne göre bir miktar gecikmeli olarak gerçekleşir. Uygulanan elektrik alanına göre elektriksel kutuplanmada ortaya çıkan bu gecikmeye (ferromagnetik histerezis terimine benzetilerek) ferroelektrik histerezis denir.

Ferroelektrik etki, Curie noktasının üzerinde bir sıcaklığa çıkıldığında ortadan kalkar. Her malzemenin kendine özgü bir Curie sıcaklığı vardır. Bu olayın nedeni, ısı enerjisinin, dipolleri, onları kendiliğinden yönlenmiş durumda tutan kuvvetleri alt edecek kadar hareketlendirmesidir.

ferrohipersten, ortopiroksen dizisinden bir silikat minerali. *Ayrıca bak.* ortopiroksen.

ferrohortonolit, olivinlerin forsterit-fayalit dizisinden bir silikat minerali. *Ayrıca bak.* forsterit-fayalit dizisi.

ferrokrom, çeliklere krom katılmasında ve özellikle paslanmaz çelik yapımında kullanılan demir kromalaşımı. Yüzde 30-50 arasında demir içerir. Krom cevheri, demir ya da demir cevheri ve kömürden (çoğunlukla antrasit), elektrikli fırınlarda üretilir. Yoğun ısı altında karbon, metal oksiti sıvı alaşım haline getirir, ardından ürün kütükler biçiminde dökülür.

ferromagnetizma, bazı maddelerin, elektrik yükleri bulunmamasına karşın, başka maddeleri kuvvetle çekmesi biçiminde ortaya çıkan fiziksel olgu. Doğada bulunan iki maddenin, mıknatıstaşı (magnetit, bileşimi Fe_3O_4 olan demir oksit) ile demirin bu tür çekme gücü vardır. Doğal ferromıknatıs olarak adlandırılan bu maddeler 2 bin yılı aşkın bir süreden beri bilinmektedir ve

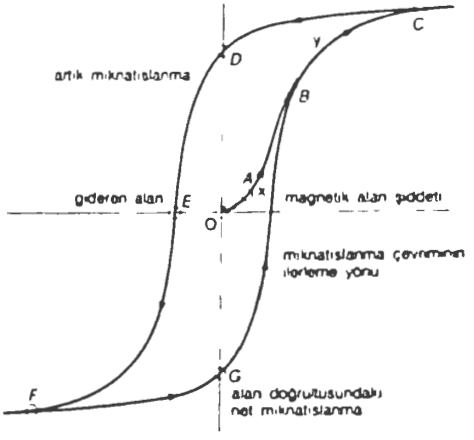

Bir ferromıknatıs örneğinin mıknatıslanma eğrisi (*OABC*) ve histerezis halkası (*CDEFGC*)
A. Morrish *The Physical Principles of Magnetism* (1965) John Wiley & Sons Inc

magnetizma üzerindeki ilk bilimsel araştırmalar bunların üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Bazı atom ve iyonların, elektron yapılarına bağlı olarak, sürekli bir magnetik momente sahip oldukları bilinmektedir. Bu magnetik moment, birbirinden ayrı bir artı (kuzey) kutup ile bir eksi (güney) kutuptan oluşan bir dipol (çiftkutup) biçiminde düşünülebilir. Ferromıknatıslarda ("ferro" önekinin "demir" anlamına gelmesine karşın ferromagnetik maddeler demir içermeyebilir) atomların magnetik momentleri arasındaki bağlaşım, dipollerin bir dereceye kadar aynı doğrultuda yönlenmesi, böylece de cisimde net bir mıknatıslanma oluşması sonucunu doğurur. Böyle kendiliğinden bir mıknatıslanmanın varlığı ve bunun neden olduğu çekme kuvveti, ferromıknatısları tanımlamak için uzun süre yeterli görülmüştü. Ama, özellikle 1950'den bu yana ferromagnetik metaller, alaşımlar, yarıiletkenler ve yalıtkanlar üzerinde yürütülen araştırmalar, atomlara ilişkin magnetik momentlerin çok çeşitli düzenler içinde bulunabileceğini ortaya koymuş, böylece de değişik türden ferromıknatıslara ilişkin yeni sınıflamalar yapılması gerekmiştir.

Ferromıknatıslara ilişkin klasik görüşte, dipol momentlerin güçlü bağlaşımlar sonucunda birbirlerine paralel olarak dizildikleri kabul edilir. Demir (Fe), nikel (Ni) ve kobalt (Co) metalleri ile bunların birbirleriyle ya da başka bazı elementlerle oluşturdukları alaşımlar için durum gerçekten de böyledir. Bu maddeler, yaygın biçimde kullanılan ferromıknatısların büyük bir bölümünü oluşturur. Benzer diziliş biçimi gösteren öteki elementler, azrak toprak metalleri olan gadolinyum (Gd), terbiyum (Tb) ve disprosyumdur (Dy); ama bunlardan son ikisi, ancak oda sıcaklığının oldukça altındaki sıcaklıklarda ferromıknatıslık özelliği gösterir. Yukarıda sayılan elementleri içermeyen bazı alaşımlar da paralel moment dizilişi gösterir. Heusler alaşımı ($CuAlMn_3$) bunlara örnek olarak verilebilir; manganez (Mn) metalı kendi başına ferromagnetik olmamakla birlikte, bu alaşımdaki manganez atomlarının magnetik momentleri vardır.

1950'den, özellikle 1960'tan bu yana yürütülen araştırmalarda iyon bağı içeren bazı bileşiklerin de ferromagnetik özellik taşıdığı anlaşılmıştır. Bunların bir bölümü elektriksel açıdan yalıtkandır, bir bölümünün iletkenliği ise yarıiletkenler düzeyindedir. Böyle bileşikler arasında kalkojenler (oksijen, kükürt, selenyum ya da tellür bileşikleri) ve halojenürler (flüor, klor, brom ya da iyot bileşikleri) ile bunlardan oluşan bileşimler sayılabilir (örn. $CuCr_2Se_4$, $La_{0.7}Pb_{0.3}MnO_3$, $CdCr_2S_4$, $CrBr_3$, EuO, EuS ve EuSe; bunlar arasında yalnızca $CrBr_3$ yalıtkandır). Bu maddelerde sürekli dipol momentine sahip elementler manganez (Mn), krom (Cr) ve evropiyumdur (Eu); öteki elementler diyamagnetiktir.

Azrak toprak metalleri holmiyum (Ho) ve erbiyum (Er), düşük sıcaklıklarda, paralel olmayan bir moment dizilişi içerir ve önemli ölçüde kendiliğinden mıknatıslık özelliği gösterir. Spinel kristal yapısına sahip bazı iyon bileşikleri de (örn. $HgCr_2S_4$ ve bir olasılıkla $CdCr_2S_4$) ferromagnetik diziliş biçimi gösterir. Tulyum (Tm), başka bir yapısal özellik nedeniyle, 32 K'den düşük sıcaklıklarda kendiliğinden mıknatıslanma gösterir.

Bazı katılarda atomların momentleri arasındaki sıkı etkileşim, bunların antiparalel (ters paralel) biçimde dizilmesine yol açar. İlk kez L. Néel'in ortaya koyduğu gibi, bu tür maddeler iki altörgüden oluşur. Bunlardan birinde atomların momentleri birbirlerine göre antiparalel olacak biçimde dizilmişlerdir. İki altörgünün magnetik momentleri birbirine eşitse, maddenin net momenti sıfıra eşit olur. Böyle maddelere antiferromagnetik maddeler adı verilir. Birçok katının böyle yalın antiparalel diziliş içerdiği saptanmıştır. Bunlar arasında manganez oksit (MnO), kobalt oksit (CoO), nikel oksit (NiO), manganez flüorür (MnF_2), krom oksit (Cr_2O_3), demir sülfür (FeS), demir klorür ($FeCl_2$) ve hidratlı bakır klorür ($CuCl_2.2H_2O$) sayılabilir. İki altörgünün mıknatıslanmaları birbirine eşit değilse, bu durumda kendiliğinden mıknatıslanma ortaya çıkar. Bu olgu, ferrimagnetizma(*) olarak anılır. Mıknatıstaşı aslında bir ferrimıknatıstır. Ferrimıknatıslara örnek olarak, genellikle ferrit(*) olarak adlandırılan $NiFe_2O_4$, $MnFe_2O_4$, $CoFe_2O_4$ ve $Y_3Fe_5O_{12}$ gibi maddeler sayılabilir. Ferrimagnetik maddelerin çoğunda elektriksel iletkenlik genellikle düşük ve mıknatıslanma oldukça yüksektir; bu nedenle bu tür maddeler yüksek frekans devrelerinde geniş uygulama alanı bulurlar. Ferrimagnetizma kavramı, ikiden çok altörgü içeren maddeleri de kapsar (azrak toprak-demir grenaları).

Ferromagnetizmanın kaynakları. Atomların ya da iyonların sürekli magnetik momentleri iki olgudan kaynaklanabilir: Elektronların atom çekirdeği çevresindeki devinimi (yörünge açısal momentumu) ve elektronun kendi ekseni çevresindeki dönüşü (spin açısal momentumu). Elektronun yörünge düzlemi ancak belirli yönelimler alabilir, bunun sonucu olarak da belirli bir doğrultudaki (genellikle bir dış magnetik alanın doğrultusundaki) magnetik moment birimi olan ve Bohr magnetonu olarak adlandırılan birimin tam katları kadar olabi-

lir. μ_B simgesiyle gösterilen Bohr magnetonu, $\mu_B = eh/2mc = 9{,}274 + 10^{-21}$ erg/gaussa eşittir; burada e elektron yükü, h = Planck sabiti/2π, m elektron kütlesi, c ise ışık hızıdır. Magnetik momentin elektronun spinine ilişkin alanın doğrultusundaki bileşeni hemen hemen 1 Bohr magnetonuna eşittir. Yalnızca tam dolmamış bir elektron kabuğu içeren atom ya da iyonlarda elektronların toplam açısal momentumu sıfırdan farklı olduğundan yalnızca bu tür atom ya da iyonların magnetik momenti vardır. Ferromagnetizma bakımından önem taşıyan elementler, kısmen dolu $3d$ kabuğu içeren demir grubundan ve kısmen dolu $4f$ kabuğu içeren azrak toprak grubundan bazı elementlerdir. Demir grubundan atom ya da iyonlarda katı içindeki elektrostatik alanlar yörüngesel momentumun toplam momentteki katkısını azaltır ya da ortadan kaldırır; azrak toprak elementlerinde ise momenti, yörünge ve spin açısal momentumları birlikte oluşturur.

Bölge yapısı. Ferromıknatıslarda daha büyük boyutlu bir magnetik düzenleniş biçimi vardır; varlığını ilkin Pierre-Ernest Weiss'ın ileri sürdüğü bu yapı, bölge (domen) yapısı olarak adlandırılır. Bir ferromagnetik katı çok sayıda küçük bölgeden (eşdoğrultulu atomik mıknatıs kümecikleri) oluşur. Bu bölgelerin her birindeki bütün atom ya da iyonların magnetik momentleri aynı yöneliş-te bulunur. Bölgelerin bileşke momentleri rasgele yönlenmiş durumda ise katı cisim bir bütün olarak mıknatıs özelliği göstermez. Ama böyle bir cisim bir dış magnetik alanın etkisi altına konacak olursa, dış magnetik alan, şiddetine bağlı olarak, bu bölgeleri birer birer kendi doğrultusunda yönlendirir; bunun sonucunda yönlenmiş bölgelerin sayısı giderek artar, yönlenmemiş bölge sayısı da azalır. Sonunda doyma durumuna ulaşılır ve cismin tümü tek bir bölge haline gelir. Bölgeler arasındaki geçiş yöresi bölge duvarı olarak adlandırılır; bölge duvarının varlığı bir enerji gerektirir. Cisim için kararlı durum, toplam serbest enerjinin en küçük değerine karşılık gelir. Bölge yapısını çeşitli yöntemlerle deneysel olarak belirlemek olanaklıdır.

Ferromıknatısların bir dış magnetik alanda davranışı. Bir dış magnetik alanın etkisini incelemek üzere, önce bölge yapısının, cismin net mıknatıslanması sıfır olacak biçimde olduğunu düşünelim (çizimde O noktası). Bir magnetik alan uygulandığında, mıknatıslanma doğrultusu alan doğrultusuna paralel olan bölgedeki enerji en küçük değerdedir. Bunun sonucu olarak bölge duvarları, alan doğrultusunda yönlenmiş bölgeler genişleyecek biçimde yer değiştirir. Alan yönündeki net mıknatıslanma (M_H) çizimdeki OAB eğrisi boyunca artar. Eğrinin OA bölümü boyunca duvar hareketleri tersinir niteliktedir, bir başka deyişle, alan ortadan kaldırılırsa bölge duvarları ilk konumlarına geri döner. Alan şiddeti artırılırsa (A noktasıyla eğrinin B'deki dirseği arasında) bölge duvarları iç enerji engellerinin ötesine geçecek biçimde yer değiştirir ve bundan sonra alan şiddeti azaltılsa da eski konumlarına geri dönemez, yani durum tersinir olmaktan çıkar. Daha da yüksek alan şiddetlerinde (eğrinin BC bölümü) bölge duvarları hemen tümüyle ortadan kalkmış durumdadır, bundan sonra M_H'daki artış, bölgedeki mıknatıslanmanın alan doğrultusuna yönlenmesiyle gerçekleşir. C noktasında cisim, H alanına paralel yönlenmiş tek bir bölge durumundadır. Mıknatıslanma doyuma ulaşmıştır ve temel olarak bölgenin kendiliğinden mıknatıslanmasına eşittir. Alan şiddeti azaltılıp sıfıra düşürülür, sonra ters yönde artırılır, yeniden azaltılıp sıfıra düşürülür ve tekrar artırılırsa, çizimde $CDEFGC$ ile gösterilen ve histerezis eğrisi ya da histerezis halkası olarak adlandırılan eğri elde edilir. Ferromıknatısı bu eğri boyunca bir kez dolaştırmak için yapılması gereken iş, eğri içinde kalan alana eşittir.

Ferromagnetik malzemelerin nitelikleri, histerezis eğrilerine ilişkin bazı büyüklüklerle belirlenir. D noktasındaki mıknatıslanma değerine artık mıknatıslanma (M_r) adı verilir; E noktasındaki alan şiddeti ise gideren alan (H_c) olarak anılır. Alan doğrultusundaki mıknatıslanmanın magnetik alan şiddetine oranı (M_H/H) magnetik etkilenirlik olarak adlandırılır ve χ simgesiyle gösterilir. Magnetik etkilenirliğin başlangıç değeri çizimdeki $\dot{O}_x$ doğrusunun eğimine, en büyük değeri de $\dot{O}_y$ doğrusunun eğimine eşittir.

Yönlenmiş parçacıklardan oluşan bir malzeme çok iyi bir sürekli mıknatıs oluşturur. Bir alaşım olan alnikonun sürekli mıknatıs olarak yüksek nitelikte olma nedeninin, yönlenmiş çubuk biçimli ferromagnetik çökeltilerden kaynaklandığına inanılmaktadır. Son zamanlarda geliştirilen ve çok yüksek nitelikli sürekli mıknatıs yapımında kullanılan malzemeler kobaltın platin ve samaryumla oluşturduğu bileşiklerdir (PtCo ve $SmCo_5$).

Ferromagnetizmanın sıcaklığa bağımlılığı. Curie noktası(*) ya da Curie sıcaklığı (T_f) olarak adlandırılan bir kritik sıcaklığın üstüne çıkıldığında kendiliğinden mıknatıslanma ortadan kalkar. Isıl enerjinin Curie noktasındaki değeri (Boltzmann sabiti ile Curie sıcaklığının çarpımı, kT_f), madde içindeki yönlenme kuvvetlerini alt etmeye yeterli olmaktadır. Bazı önemli ferromıknatısların Curie sıcaklıkları şöyledir: demir (Fe) 1.043 K, kobalt (Co) 1.388 K, nikel (Ni) 631 K, gadolinyum (Gd) 289 K, disprosyum (Dy) 85 K. Ferromagnetik malzeme Curie sıcaklığının üzerindeki sıcaklıklarda paramagnetik duruma geçer.

ferroojit, ojit mineralinin demir bakımından zengin bir türü. *Ayrıca bak.* ojit.

ferrosalit, kimyasal bileşimi, hedenberjit ile diyopsit arasında olan bir silikat minerali. *Ayrıca bak.* diyopsit.

ferrosen, molekül formülü $(C_5H_5)_2Fe$ olan demir bileşiği. Geçiş grubu elementlerinin türevi olan ve bir metal atomuna bakışımlı olarak bağlanmış iki organik halka içerdiği için "sandviç bileşikler" denen grubun ilk ve en iyi bilinen örneğidir.

İlk kez 1951'de, siklopentadienin sodyum tuzu ile demir (II) klorürün tepkimesinden elde edilen ferrosen, 174°C'de eriyen, çok kararlı turuncu kristaller biçiminde bulunur. Kimyasal olarak benzen ve öbür aromatik bileşikler gibi davranarak ornatma tepkimeleri verir. Ferrosen molekülünden bir elektronun ayrılmasıyla demir atomu bir sonraki yükseltgenme basamağına (+2'den +3'e) çıkar ve sonuçta mavi renkli ferrisinyum katyonu $[(C_5H_5)_2Fe^+]$ içeren tuzlar oluşur.

ferrosilit, ortopiroksen dizisinden bir silikat minerali. *Ayrıca bak.* ortopiroksen.

ferrotip *bak.* tintip

ferrotremolit, silikat minerali aktinolitin demir bakımından zengin bir türü. *Ayrıca bak.* aktinolit.

Ferrovie Italiane *bak.* İtalyan Demiryolları

Ferruh Beg (ö. 16. ve 17. yy, Hindistan), Hint-Türk hükümdarı Cihangir tarafından "döneminin rakipsiz ressamı" olarak nitelendirilen Babürlü minyatürcü.

Kalmuk kökenli olan Ferruh Beg önceleri Kâbil'de Hint-Türk hükümdarı Ekber'in üvey kardeşi Mirza Muhammed Hakim'in yanında çalıştı, onun ölümünden sonra da Ekber'in hizmetine girdi (1585). İlk yapıtlarında büyük ölçüde İran üslubu egemendi. Geleneklere bağlı bir kişi olduğu için sonraki yapıtlarında da yaşadığı yeni çevreden fazla etkilenmediği görülür. Geç dönem yapıtlarında yer alan büyük bitkiler, kumaş kıvrımları ve renk düzeni, onun Dekkan'da birkaç yıl yaşadığının işaretidir. Cihangir'in anılarında Ferruh Beg'e 2 bin rupi armağan verildiği belirtilir. Bu bilgi onun 1609'da Delhi'de bulunduğunu göstermektedir.

Ferruh Doğan, tam adı FERRUH DOĞAN AKDİLEK (d. 4 Mayıs 1932, İstanbul), yapıtlarında geometrik çizgiye ağırlık vererek kendine özgü bir üslup yaratmış karikatürcü.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. İlk karikatürü 1945'te *Şaka* mizah dergisinde yayımlandı. *Doğan Kardeş, Hafta, Yeditepe, 41 Buçuk, Dolmuş, Taş, Taş-Karikatür, Kim, Akbaba, Ant, Pazar Postası, Cumhuriyet, Milliyet, Yeni İstanbul, Akşam, Dünya, Politika* gibi dergi ve gazetelerde çizdi. Çizgi film çalışmaları yaparak bu alanda adını duyurdu. Kitap kapakları hazırladı, çocuk kitapları resimledi. Başta İtalya'da Bordighera Senato Ödülü (1962) ve Marostica Özel Ödülü (1970), gene Bordighera'da Altın Palmiye (1973) olmak üzere, yurt içinde ve dışında 14 ödül kazandı.

Karikatürde yazıya olabildiğince az yer verme tutumunu benimseyen Ferruh Doğan, bu anlayışın öncülerinden oldu. Ayrıntısız, yalın çizgilerle karikatürünün içeriğini daha da güçlendirdi. Toplumsal sorunları irdeleyen, karikatürde güldürmek yerine düşündürmeyi amaçlayan bir çizgi izledi.

Yurt içinde ve dışında çeşitli sergilere katıldı. *Asrileşen Köy* (1956), *Çizgili Dünya* (1969), *Sergi* (1974), *Politika* (1979), *Bir Çizgide* (1985) ve *Paramani* (1990) adlı albümleri yayımlandı.

Ferruhâbad-Fetihgarh, Hindistan'ın kuzeyindeki Uttar Pradesh eyaletine bağlı Ferruhâbad ilinde iki kentin birleşmesiyle oluşmuş belediye. Ganj Irmağının batısında yer alır. Ferruhâbad, Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlı bağımsız bir vali olan Muhammed Han Bangaş tarafından 1714'te kurulmuştur. Yakınında, eski hükümdarlara ait, yıkıntı durumunda mezarlar bulunur. Önemli bir kara ve demir yolu kavşağında yer alan Ferruhâbad, bir imalat merkezi ve tarım ürünleri pazarıdır.

Fetihgarh, 1714 dolayında, bir Ferruhâbad hükümdarının yörede bir kale inşa ettirmesiyle kuruldu. 1857 Hint Ayaklanması sırasında bir katliama sahne oldu. Bugün, Ferruhâbad ilinin yönetim merkezidir.

Yüzölçümü 4.379 km² olan Ferruhâbad ili, Ganj'ın iki yanında uzanan taşkın ovasının bir bölümünü kaplar. Aşağı Ganj Kanalıyla sulanan topraklarında yetişen başlıca ürünler patates, tütün ve karpuzdur. Bu ürünler lavanta, güherçile ve basmayla birlikte ilin temel ihraç mallarını oluşturur.

Ferruhâbad ilinde çok sayıda tarihsel kalıntıya rastlanır. Ferruhâbad-Fetihgarh'ın kuzeybatısındaki Kampil kentinin adı İÖ 2. yüzyıl ile daha öncesine ait eski destanlarda geçmektedir. Kampil'de çok sayıda eski tapınak bulunur. Batıda Sankisa (eskiden Samkaşya) Budacılar için kutsal bir hac

yeridir. Nüfus (1991) kent, 193.624; (1981) metropoliten alan, 160.796; il, 1.949.137.

Ferruhî, tam adı EBU'L-HASAN ALİ BİN CULUĞ FERRUHÎ (ö. 1038, Sistan), kaside ve mersiyeleriyle tanınmış İranlı şair.

Sistan hükümdarı Halef bin Ahmed'in kölelerinden birinin oğludur. Bir süre geçim sıkıntısı çektikten sonra Gazneli Mahmud'un sarayına girerek sarayın en ünlü kasidecisi oldu. Mahmud'un hizmetinde bulunduğu 13 yıl boyunca hükümdarın içki şölenlerinde şiir okudu ve seferlere katılarak gördüklerini manzum olarak kaleme aldı. Gazneli Mahmud'un çocukları, kardeşi Yusuf, veziri Meymendi ve gözdesi Ayaz-ı Oymak için yazdığı kasideler ile Gazneli Mahmud'un ölümü (1030) üzerine yazdığı mersiye dönemin İran edebiyatının en güçlü örnekleri kabul edilir. Ferruhî'nin yalın bir dili ve yetkin bir anlatımı vardır. Şiirlerinde doğa betimlemeleri, yüce duygular ağır basar. 9.504 beyitten oluşan bir *Divan*'ı (1932) vardır.

Ferry, Jules (-François-Camille) (d. 5 Nisan 1832, Saint-Dié - ö. 17 Mart 1893, Paris), Fransız devlet adamı. Üçüncü Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yürüttüğü kilise karşıtı eğitim politikasıyla ve Fransız sömürge imparatorluğunu genişletmedeki başarısıyla ünlüdür.

Baba mesleği hukukçuluğu sürdüren Ferry 1855'te Paris barosuna girdi. Kısa süre içinde, özellikle *Le Temps*'da Seine valisi Baron Haussmann'ın Paris'i yönetim biçimini eleştiren makaleleriyle (1867-68) İkinci İmparatorluk rejiminin en sert muhaliflerinden biri olarak tanındı. Kasım 1870'te Paris belediye başkanlığına atanan ve polis şefinin yetkilerini üstlenen Ferry, Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında Seine ilini (*département*) yönetti. Kuşatma altında açlıkla karşı karşıya kalan Paris'in başında olması, "Ferry-la-Famine" (Kıtlık Ferry) lakabıyla anılmasına yol açtı; siyasal yaşamının sonuna değin bu addan kurtulamadı.

Ferry, 1872-73 arasında elçi olarak Yunanistan'da bulundu. Sonraki altı yıl boyunca da tutucu hükümetlere ve Patrice Mac-Mahon'un cumhurbaşkanlığına karşı cumhuriyetçi muhalefet içinde yer aldı.

1869'dan sonra çeşitli görevlerde bulunan Ferry, iki dönem başbakanlık yaptı (1880-81, 1883-85). En ünlü uygulamaları 1882'de bir yasayla parasız, zorunlu ve laik eğitim sistemini yürürlüğe koyması, kiliseye bazı kısıtlamalar getirmesiydi. Kilise karşıtı düzenlemeleri arasında en önemlileri, Cizvit Tarikatı'nı ve yetkilerini papalıkla imzalanmış bir anlaşmadan almayan öbür bütün dinsel örgütleri dağıtan, bu örgütlerin üyelerinin herhangi bir eğitim kurumunda yöneticilik ya da öğretmenlik yapmasını yasaklayan kararnamelerdi.

Fransa'nın sömürge topraklarının büyük ölçüde genişlemesinde de Ferry'nin önemli payı oldu. Tunus (1881), Tonkin (1885), Madagaskar (1885) ve Fransız Kongosu'nun (1884-85) Fransa'ya geçmesini Ferry ve birkaç ateşli sömürgeci sağladı. Ferry, Tonkin'de uyguladığı politika yüzünden halkın tepkisini çekince Mart 1885'te görevini bırakmak zorunda kaldı. Halkın gözünden düşmesine karşın 1891'de Vosges'dan Senato'ya seçildi ve 1893'te Senato başkanı oldu. Bu dönemde kendisine çok sert eleştiriler yöneltilen Ferry bir akıl hastasının silahlı saldırısı sonucunda öldü.

fersah (Farsça: *ferseng*), bir uzaklık ölçüsü birimi. Eskiden kervanların iki konak arasında aldıkları yol fersahla tanımlanırdı. Fersah, atın adi yürüyüşüyle bir saatte gittiği uzaklıktı. Bu ölçünün çıktığı İran'da 1 fersah 6.000 ziraya (6.232,2 m), Arap ülkelerindeyse 5.548 ziraya (5.762,8 m) eşitti.

Galyalıların geliştirdiği *leuga* ya da *leuca* da fersaha karşılık gelen bir uzaklık ölçüsü birimiydi. İngiltere'ye Normanlar'la girdi. Romalılar bu ölçüyü 1.500 adıma (*passus*) eşdeğer olarak belirlemişlerdi; bir adım da Roma ölçü biriminde yaklaşık 1,5 m'ye eşitti. ABD'nin güneybatı bölgelerinde İspanyolların yaptığı ilk topografya çalışmalarında kullanılan kara fersahı ölçüsü yaklaşık 2,63 mile karşılıktı. Fersah, bir dönem alan ölçüsü birimi olarak da kullanıldı. Eski California kadastro haritalarından, bir fersah karenin 1,8 hektara karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

Yer küresi ölçümlerinde, Ekvator çemberi üstündeki 1°'lik yayın 1/20'si 1 deniz fersahı ya da 3 deniz mili kabul edilmiştir. Metrik ölçüyle 1 fersah 4 km, posta fersahı 3.898 km, adi kara fersahı, 4.445 km'dir.

Fersan, Refik (d. 1893, İstanbul - ö. 13 Haziran 1965, İstanbul), özellikle peşrev ve sazsemaileriyle tanınan besteci ve tambur sanatçısı.

Düyun-ı Müteferrika Kalemi müdürü Mehmed Şemseddin Bey'in oğludur. İlk müzik bilgilerini babasından aldı. Onun

Fersan
İletişim Yayıncılık Arşivi

ölümünden sonra eniştesinin yanında yetişti. 1905'ten başlayarak yedi yıl Tamburi Cemil Bey'in öğrencisi oldu. Bu arada Mekteb-i Sultanî'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdi. 1912'de ailesiyle birlikte Mısır'a, 1914'te de kimya okumak için İsviçre'ye gitti. 1917'de öğrenimini bitiremeden İstanbul'a döndü. Aynı yıl Darülelhan'da tambur öğretmeni oldu. 1919'da yüzbaşı rütbesiyle Muzıka-yı Hümayun'un Türk müziği bölümüne geçti. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'te Riyaseticumhur İncesaz Heyeti şefliğine getirildi. 1927'de binbaşı rütbesindeyken bu görevden ayrıldı. Bir süre serbest çalıştıktan sonra 1938'de Ankara Radyosu Türk müziği yayınları şefi oldu. 1949'da İstanbul Radyosu'nda ve İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'nde görev aldı. 1950'de getirildiği Konservatuvar Tasnif Heyeti başkanlığını ölümüne değin sürdürdü.

Tambur ve lavtayı büyük ustalıkla çalan ve Türk müziğinin dinsel ve dindışı alanlardaki hemen her formunda beste yapan Refik Fersan, özellikle yaratıcı bir çalgı yapıtları bestecisi olarak öne çıkmıştır. Çalgı yapıtlarının ezgilerindeki özgünlük, kuruluşlarındaki sağlamlık hemen dikkati çeker. Sözlü yapıtlarında da güfte-beste uyumuna büyük özen göstermiştir. Aruz kalıplarının Türk müziği usullerine uygulanışı konusunda da çalışmalar yapmıştır. En tanınmış çalgı yapıtları olarak rast makamındaki medhali, şedd-i araban, sultaniyegâh, acemaşiran, nihavend ve hicaz makamlarındaki peşrevleri, nikriz, nihavend, arazbarbuselik, mahur, acemaşiran, selmek ve sultaniyegâh makamlarındaki sazsemaileri sayılabilir. Sözlü yapıtları arasında "Rüzgâr uyumuş ay dalıyor her taraf ıssız" (acemkürdî), "Bir neşe yarat hasta gönül sen de biraz gül" (mahur), "Dün yine günümüz geçti berber" (mahur), "Gözlerin mavi mine vuruldum perçemine" (kürdilihicazkâr), "Bekliyorum günlerdir gelmiyorsun sen a güzel" (uşşak), "Kirpiğine sürme çek" (zavil) ve "Düştü enginlere bir ince hüzün" (segâh) çok sevilmiştir.

Fersen, Frederik Axel von (d. 5 Nisan 1719, Stockholm - ö. 24 Nisan 1794, Stockholm, İsveç), İsveçli asker ve siyaset adamı. Özgürlük Çağı olarak adlandırılan 52 yıllık (1720-72) parlamenter yönetim sırasında uzun süre Şapka Partisi'ne önderlik etmiştir.

İsveç'te ve yurt dışında öğrenim gördükten sonra 1737'de İsveç ordusuna girdi. 1739'da İsveç hükümetinin izniyle Fransız ordusuna katıldı. Avusturya Veraset Savaşları'nda (1740-48) üstün başarı göstererek sivrildi. İsveç'e döndükten sonra *Riksdag*'a (Parlamento) girerek iktidardaki Şapka Partisi'ne katıldı (o dönemde İsveç'teki iki parti Şapka ve Kep adlarıyla anılıyordu). Babası da Şapka Partisi'nin kurucularındandı. Fersen, Şapka Partisi'ni destekleyen önde gelen ailelerden De la Gardie'lerin kızıyla evlenerek (1752) parti içindeki konumunu iyice güçlendirdi. 1756'da *Riksdag*'ın soylular meclisinin sözcülüğüne seçildi. Bulunduğu etkili konumdan yararlanarak, kralın 1720'de parlamentoya kaptırdığı yetkileri geri alma çabalarını engelledi.

Fersen Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) büyük başarı gösterdi. Bunun ardından, Şapka Partisi'nin giderek güçlenen yeni muhaliflerine karşı, kral ile parti arasında bir ittifak kurulmasına çalıştı ama başarılı olamadı.

Kral III. Gustaf 1772'de *Riksdag*'ı kapatınca Fersen önce kralı destekledi. Ama Rus-İsveç Savaşı'nın (1788-90) başlaması üzerine, gene mutlakıyet karşıtı bir grubun önderliğini üstlendi. 1789'da siyasetten ayrılarak köşesine çekildi.

Fersen, Hans Axel von (d. 4 Eylül 1755, Stockholm - ö. 20 Haziran 1810, Stockholm, İsveç), İsveçli asker, diplomat ve devlet adamı. Uzun yıllar Fransa'da görev yapmış, 1789 Devrimi'nden sonraki karşıdevrimci etkinliklerde ve Napoléon'un yükselişinde önemli rol oynamıştır.

Frederik Axel von Fersen'in oğluydu. Babası gibi İsveç ordusundan Fransız ordusuna geçti. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında koloni güçlerine yardım eden Rochambeau kontu Jean-Baptiste-Donatien de Vimeur'un komutasında çarpıştı. Savaşın gidişini etkileyen Yorktown Kuşatması'nda (1781) üstün başarı gösterdi.

1780'lerin başlarında Fransa kraliçesi Marie-Antoinette'le yakın dostluk kurdu. Daha sonra diplomatik görev almak üzere İsveç'e döndü. Rus-İsveç Savaşı (1788-90) başlayınca diplomatik bir görevle Paris'e gönderildi. Fransız Devrimi'nden sonra kral ve kraliçenin kaçışına (1791) yardımcı olan Fersen, arabacı kılığına girerek onları Paris'ten çıkardı. Daha sonra Viyana ve Brüksel'de, Fransız Devrimi'ne karşı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin katıldığı bir koalisyon kurmaya çalıştı. 1801'de İsveç kraliyet mareşali (*riksmarskalk*) unvanını alan Fersen, 1805'te Fransa'yla yapılan savaş sırasında Kral IV. Gustaf'ın danışmanlığını yaptı. Kralın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 1809 Devrimi'nde yer almadı. Ama halkın

başa geçirmek istediği Augustenburglu Kristian August'a karşı, sonradan XIII. Karl adıyla tahta çıkan kralın oğlunun adaylığını destekledi. Veliaht prens seçilen Kristian August 1810'da ansızın ölünce, bu ölüme onun neden olduğu söylentisi yayıldı. Fersen öfkeli bir kalabalık tarafından linç edildi.

Ferula, maydonozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyasından, 133 kadar çokyıllık bitki türünü içeren cins. En önemli türlerinden biri olan *F. feotida*'nın köklerinden elde edilen ve şeytantersi(*) adıyla anılan bir çeşit zamklı reçine ilaç ve baharat olarak kullanılır. *F. galbaniflua, F. persica* gibi bazı *Ferula* türlerinden elde edilen ve aynı amaçla kullanılan reçineye de "kasnı" denir.

Anadolu'da yaklaşık 17 *Ferula* türü yetişir. Bunlardan çakşırotu(*) (*F. elaeochytris*) halk arasında afrodizyak olarak kullanılır; *F. communis, F. orientalis* ve *F. rigidula* gibi bazı türlerin yaprakları haşlandıktan sonra sebze olarak tüketilir; *F. rigidula* ayrıca Van yöresinde yapılan otlu peynire katılır; bazı türler de hayvan yemi olarak değerlendirilir.

Feryadi, DELİ DERVİŞ ya da KUL YUSUF olarak da bilinir, asıl adı MEHMED (d. 1824 ?, Zoğallı köyü, Zara - ö. 1904, Soğukpınar köyü, Kangal, Sivas), Alevi-Bektaşi geleneğine uygun coşkulu şiirleriyle tanınmış âşık.

Geçim sıkıntısı yüzünden Divriği'den Zara'ya göç etmiş bir ailenin çocuğudur. Gençlik yıllarına ilişkin bilgi yoktur. Yalnız Alevi dedesi olduğu, Divriği'den Kars'a kadar pek çok Alevi köyünde müritleri bulunduğu ve bu yörelerde gezilere çıktığı bilinmektedir. Güzel saz çalmasıyla da ün yapan Feryadi, "Sarı Turna" adını verdiği sazına "Deli Derviş perdesi" denen bir de yeni perde eklemiştir. "Deli Derviş" lakabı, saz çalarken sık sık kendinden geçtiği ve yaşamının uzun bir dönemini cezbeli bir durumda köyden köye dolaşarak geçirdiği için verilmiştir.

Tarikat konularına ilişkin şiirlerin yanı sıra bazısı bugün de halk türküsü olarak yaşayan ve radyo programlarında okunan içli, coşkulu şiirler de söylemiştir. Bunlardan "Çekemem bu derdi bölek seninle" nakaratlı olanı çok ünlüdür. Feryadi'nin bazı deyişleri çeşitli dergi ve antolojilerde yayımlanmıştır.

fes, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Osmanlılarda yaygın olarak kullanılan, kesik koni biçiminde, siperliksiz başlık. Keçe ya da çuhadan yapılırdı. Tepesindeki daire biçimli düz bölüme tabla denirdi. Tablanın ortasındaki deliğe 2-2.5 cm uzunluğunda ince bir boruya benzeyen ibik eklenir, bunun ucuna da ipek ya da ibrişimden püskül bağlanırdı. Yaygınlaşmasından yasaklanmasına değin geçen yaklaşık 100 yıllık dönemde fes renk, biçim ve kullanılış bakımından birçok değişikliklere uğradı. Asıl rengi kırmızıysa da, hünnabi, nar çiçeği, vişne çürüğü, güvez ve siyah renkle fesler de giyildi. Biçimleri çeşitli Osmanlı padişahlarının kullandığı feslerden kaynaklanan, bu nedenle de Mahmudiye, Aziziye, Mecidiye, Hamidiye gibi adlarla anılan değişik fesler vardı. Fesin başa konuş biçimi de kişinin toplumsal durumu ya da resmî göreviyle yakından ilgili olurdu. Din adamları feslerinin üstüne sarık sarar, halktan kimselerle memurlar "dal fes" adı verilen çıplak fes giyer, esnaf ise fes üstüne yemeni, yazma tülbent, abani gibi şeyler sarmaya özen gösterirlerdi.

Türkler fesi 16. yüzyılda Cezayirli gemiciler aracılığı ile tanıdılar. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Osmanlı donanmasında bazı denizcilerin fes giydiğini yazar. İstanbullu kadınlar da 16. yüzyıldan sonra fesi kullanmışlardır. Fesin Osmanlı başkentine yarı resmî girişi II. Mahmud dönemine (1808-39) rastlar. Serasker ve Kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa 1827'de donanmasıyla İstanbul'a gittiğinde, fesli gemicileri büyük ilgi uyandırdı. Fesi beğenen II. Mahmud bir süre sonra askerlerin bu başlığı kullanmasını zorunlu kıldı (1832). Fes giymek siviller arasında da yayıldı. Tanzimat'tan sonra sivil memurlar ve İstanbul'da yaşayan bütün erkekler fes giymeye başladı. Kadınların giydiği fesler erkeklerinkinden daha gösterişli olurdu. 19. yüzyılın ikinci yarısında yerini hotoza bırakıncaya değin başörtüsü altına fes giyilmesi, kadınlar arasında yaygın olarak sürdü.

Fes başlangıçta Tunus'tan ithal edilmişti. Artan gereksinimi karşılamak için fes üretmek üzere önce İzmit'te, 1835'te de İstanbul'da birer fabrika açıldı (*bak.* feshane). Bu da yetmeyince Fransa ve Avusturya'dan fes satın alınmaya başladı. Cumhuriyet'ten sonra 1925'te çıkarılan bir yasayla fes giymek yasaklandı. Günümüzde fesi bazı kırsal yörelerde yalnızca kadınlar başörtüsünün altında giymeyi sürdürmektedir.

fesahat, eski edebiyatta dilin anlam, uyum ve dizim açısından kusursuz olmasını, sözcüklerin doğru, düzgün ve yerinde kullanılmasını gösteren bilgi dalı.

Fesahatin öngördüğü başlıca kurallar şunlardır: Bazı sözcükleri söyleyişi güçleştirecek biçimde yan yana getirmekten (tenafür-i kelimat) kaçınmak; bazı harfleri, söyleyişi güçleştirecek biçimde yan yana getirmekten (tenafür-i huruf) kaçınmak; zincirleme tamlamalar (tetabu-i izafet) yapmamak; cümle kuruluşunda özensizlikten (za'f-i telif) kaçınmak; anlatılmak istenen şeyi anlaşılmaz bir biçimde anlatmaktan (ta'kid) kaçınmak; yaygın olmayan sözcükleri kullanmaktan (garabet) kaçınmak; dilbilgisi yanlışı yapmaktan (kıyasa muhalefet) kaçınmak.

Fescennina şarkıları, eski İtalya'da şaka ve alay öğelerine yer veren, diyalog biçimindeki yerel Latince şarkılar. Latin şiirinin eski biçimlerinden olan bu şarkılar, bağbozumu ve hasat şenlikleri gibi kırsal şenliklerde maskeli dansçılarca söylenir ve açık saçık düğün şarkılarıyla benzerlikler gösterirdi. Catullus'un (İÖ 84-54) bu şarkıları taklit ederek yazdığı *epithalamium*'lardan da (*bak.* epithalamion) anlaşılabileceği gibi, bunların çok serbest, hatta müstehcen bir dili vardı. Horatius'un (İÖ 65-8) belirttiğine göre, insanları baştan çıkardığı düşünülen bu açık saçık "kötü şarkı"ları (*malum carmen*) yasaklayan bir yasa çıkarılmıştı.

Şarkıların insanları nazara karşı koruduğuna inanılırdı; bazı eski tarihçilerin, bu şarkıların adını aldığı *fescennina* sözcüğüyle *fascinum* (büyüleyici) sözcüğü arasında bağlantı kurmaları buna dayanır. Ama şarkıların adı büyük olasılıkla bir Etrüsk kenti olan Fescennia'dan gelmektedir. Ağzı bozukluk, maskaralık ve müstehcenliğin bereketi artırıp şans getirdiğine inanıldığı düşünülürse başlangıçta bu şarkıların büyüyle ilgili dinsel bir amaç taşıdıkları söylenebilir. Bu şarkıların, alay ve kaba güldürü öğelerine ve şarkılara yer veren, dramatik özellikleriyle Latin tiyatrosunun habercisi sayılan *satura*'ların kaynağı olup olmadığı, çağdaş araştırmacıların üzerinde durduğu bir konudur.

feshane, 1835 ve 1839'da İstanbul'da açılan fes ve yünlü dokuma fabrikaları. Türkiye'deki dokuma sanayisinin ilk kuruluşları arasında yer alır.

1829'da Fes Nizamnamesi yayımlanınca, önce Tunus'tan ordu için 50 bin dolayında fes ithal edildi. Daha sonra II. Mahmud bir fermanla İzmit'te "dinkhane" adı altında bir fes yapım atölyesi açılmasına izin verdi. 1833'te üretime geçen ve su gücüyle çalışan İzmit Dinkhanesi'nde dövme yöntemiyle keçe türünden fes yapılıyordu. 1835'te de İstanbul'da Kadırga semtinde Hazine-i Hassa'ya bağlı bir fes darüssınaası (fes yapım atölyesi) açıldı. Burada yapılan fesler Osmanlı kara ve deniz askerlerince kullanılıyordu. Fes kullanımının giderek yaygınlaşması nedeniyle artan talep yerli üretimle karşılanamadığından, bu kez Avusturya ve Fransa'dan ithalata gidildi. Avrupa fesleri, feshanede üretilenlerden daha kaliteli, ama pahalıydı. Abdülmecid (hd 1839-61), yeterli ve kaliteli fes üretimi için Haliç'te Defterdar semtinde özel bir fabrika kurulmasını istedi. Defterdar Feshanesi, 1839'da Haliç'teki Hatice Sultan Sarayı'nda üretime başladı. Burada katır gücüyle dinkleme ve örme tezgâhları bulunuyordu. İzmit Dinkhanesi ise aba fabrikasına dönüştürülerek 1906'ya değin çalışmasını sürdürdü. 1843-51 arasında teknolojik yeniliklerle daha da geliştirilen ve bir süre Darphane-i Âmire'ye bağlı kalan Defterdar Feshanesi, 1849'da yeniden Hazine-i Hassa'ya devredildi. Aba ve halı dokuma bölümleri de bu dönemde eklendi. 1851'de buhar gücüne geçilirken iplik dokuma ve apre makineleri alındı. Üretilen fesler ve öbür dokumalar, Vezneciler, Çarşıçı, Tophane ve Beşiktaş'taki özel satış mağazalarında satılıyordu. Bütün çabalara karşın Avrupa kalitesi tutturulamadığından fes ithalatı artarak sürdü.

1866'da yanan Defterdar Feshanesi iki yıl sonra yenilendi. 1877'de son kez genişletildi. 1878'de Bâb-ı Seraskeri'nin yönetimine verildikten sonra, çalışmalarını askeri bir kuruluş olarak sürdürdü. 1925'te Şapka Kanunu'yla fes kullanımının yasaklanması üzerine, çuha ve yünlü dokuma fabrikasına dönüştürüldü. 1937'de Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası, daha sonra da Defterdar Yünlü Sanayi Müessesesi adını aldı.

fesih, sürmekte olan bir hukuki ilişkinin ileriye dönük olarak kendiliğinden sona ermesi, irade beyanı ya da yargıç kararıyla ortadan kaldırılması. Bozucu yenilik doğuran bir karardır.

Sözleşmeler, sürenin bitmesi, öngörülen amacın gerçekleşmesi ya da bu amacın gerçekleşmesinin olanaksız hale gelmesiyle kendiliğinden fesh olur ya da tarafların anlaşmasıyla feshedilir. Bazı durumlarda sözleşmenin feshi için yargıç kararı gerekir. Borçlar Kanunu yalnızca iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde borçlunun direnimi durumunda alacaklıya sözleşmeyi feshetme hakkı tanımıştır. Bunun dışında fesih hakları borç ilişkisinin özel türlerine göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Derneklere ilişkin fesih hükümleri Türk Medeni Kanunu ve Dernekler Kanunu'nda yer almıştır. Türk Ticaret Kanunu da ticaret ortaklıkları tipleri için ayrı ayrı fesih hükümleri öngörmüştür.

İdari sözleşmelerin feshi daha değişiktir. İdare, karşı tarafın ağır kusuruna bir yaptırım olarak ya da karşı taraf kusursuz da olsa, kamu yararı gerektirdiğinde birel ya da düzenleyici genel işlemlerle sözleşmeyi sona erdirebilir. Bunların yanı sıra idarenin ağır kusuru ya da tek yanlı değiştirmelerin belirli ölçüyü aşması dolayısıyla ya da zorunlu nedenlerle, karşı tarafın başvurusu üzerine ya da tek yanlı kararla sözleşmeyi fesh ettirmek amacıyla idarenin başvurusu üzerine mahkeme de fesih kararı verir.

fesleğen (*Ocimum basilicum*), REYHAN olarak da bilinir, ballıbabagiller (*Lamiaceae* ya da *Labiatae*) familyasından, çiçekli ve yapraklı dalları baharat olarak kullanılan biryıllık otsu bitki. Anayurdu Hindistan ve İran olan fesleğen, Akdeniz ülkelerinde ve Türkiye'de de (Güney Anadolu'da) yetiştirilir. Yüksekliği 10-40 cm arasında değişen bitkinin beyaz ya da pembe renkli çiçekleri, 2-6 cm uzunluğunda oval yaprakları vardır. Hoş bir kokusu ve baharlı bir tadı olan fesleğen yapraklarında, temel bileşenleri metil kavikol (estragol) ve *d*-linalol olan yüzde 0,1 oranında uçucu yağ (fesleğen esansı) bulunur. Yatıştırıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, idrar ve gaz söktürücü etkileri olan fesleğenin taze ya da kuru yaprakları özellikle et, balık, salata ve soslarda baharat olarak, tohumları da öksürük kesici olarak kullanılır. Küçük yapraklarıyla öbür türden ayrılan saksı fesleğeni (*O. minimum*) ise pencerelerde saksı içinde yetiştirilen ve çok sevilen bir süs bitkisidir.

Fessenden, Reginald Aubrey (d. 6 Ekim 1866, Milton, Québec, Kanada - ö. 22 Temmuz 1932, Hamilton, Bermuda), radyo teknolojisinin öncülerinden olan Kanada asıllı ABD'li mucit. Uzun erimli ilk radyo yayınını gerçekleştirmiştir.

Ontario'da Port Hope'taki Trinity College School'da ve Québec'te Lennoxville'deki Bishop's Üniversitesi'nde öğrenim gören Fessenden, daha sonra Bermuda'daki Whitney Enstitüsü'nün yöneticiliğine atandı. Burada bilimsel konularla ilgilenmeye başladı ve bir süre sonra enstitüden ayrılarak New York'a geçti. Burada Thomas Edison'un makine imalathanesinde araştırmacı olarak çalışmaya başlayan Fessenden, bir süre sonra Thomas Edison ile tanıştı ve 1887'de New Jersey'de Orange'daki Edison Laboratuvarı'nın baş kimyagerliğine getirildi. 1890'da baş elektrikçi olarak Pittsfield'deki Westinghouse fabrikasına geçti. 1892'de de akademik yaşama döndü. Önce Indiana'da West Lafayette'teki Purdue Üniversitesi'nde, daha sonra da Pennsylvania'daki Batı Üniversitesi'nde (bugün Pittsburgh Üniversitesi) elektrik profesörlüğü yaptı ve çalışmalarını telsiz haberleşme sorunları üzerinde yoğunlaştırdı.

Fessenden, 1900'de üniversiteden ayrılarak, hava tahminlerinde telsiz telgraftan yararlanmak isteyen ABD Hava Tahmin Bürosu için telsiz telgraf deneyleri yapmaya başladı. Daha sonra ses iletimi konusuna eğildi ve radyo dalgalarının genliğini ses dalgaları biçiminde modüle etmek için, ses dalgalarıyla aynı frekansta titreşen elektrik dalgalarını sabit radyo frekansları üzerine yükleme düşüncesini geliştirdi (genlik modülasyonunun [AM] temel ilkesi). Fessenden ayrıca telsiz telefonlarda kullanılmak üzere duyarlı bir elektrolitik radyo detektörü de geliştirdi.

1902'de buluşlarını ürüne dönüştürmek için iki ortağı ile birlikte, National Electric Signalling Company'yi kurdu. 1906'da General Electric Company'den Ernst Alexanderson'ı, telsiz telefonun gerçekleşmesini olanaklı kılan yüksek frekanslı (50.000 hertz) bir alternatör yapmaya yöneltti ve kendisi de hemen Massachusetts'teki Brant Rock'ta bir verici istasyonu kurdu. 24 Aralık 1906'da Virginia, Norfolk gibi uzak yerlerdeki telsiz operatörleri, Brant Rock'tan gelen müzik ve haber yayınını alıcılarında duyduklarında şaşkına döndüler. Aynı yıl Fessenden, Brant Rock ile İskoçya arasında, iki yönlü ilk okyanusaşırı telsiz telgraf haberleşmesini gerçekleştirdi.

1902'de, yüksek frekanslı telsiz sinyallerini, daha kolay bir biçimde denetlenebilen ve güçlendirilebilen düşük frekanslı sinyallere dönüştürmeyi başardı. Ayrıca radyopusula, yankılı iskandil denizaltı sinyal aygıtları ve savaş gemileri için turboelektrik yönlendirici gibi bir dizi başka aygıt da geliştirmiştir.

Fessenden, William Pitt (d. 16 Ekim 1806, Boscawen, New Hampshire - ö. 8 Eylül 1869, Portland, Maine, ABD), ABD'de Cumhuriyetçi Parti'nin kuruluşunda etkili olan siyaset adamı.

1827'de baroya kabul edilen Fessenden, 1841-43 arasında ABD Temsilciler Meclisi'ndeki Whig grubunda Portland bölgesini temsil etti. Kongre çevresindeki yaşam biçimine tepki göstererek başkentten ayrıldıysa da 1854'te Maine senatörü olarak Washington, D.C.'ye döndü. Lincoln'ın kabinesinde görev aldığı birkaç ay dışında, yaşamının sonuna değin senatörlüğü sürdürdü. Bir grup Kuzeyli senatörle birlikte, köleliğin bütün ülkeye yayılmasına karşı çıktı. Cumhuriyetçi Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanan hareketin önderleri arasında yer aldı. İç Savaş sırasında (1861-65) Senato Mali Komitesi'ne başkanlık etti. Salmon P. Chase'in 1864'teki istifasıyla boşalan hazine bakanlığı görevini sekiz ay sürdürdü. Mart 1865'te Senato'ya döndü ve Yeniden İnşa Birleşik Komitesi'nin başkanı oldu. Radikal Cumhuriyetçilerin bazı önerilerini aşırı bularak karşı çıktıysa da Komite'nin 1866'daki raporunu büyük ölçüde Fessenden kaleme aldı. Ama Başkan Andrew Johnson'a karşı olduğu halde, 1868'de başkanın meclis tarafından suçlanması konusundaki bir oylamada sonucu belirleyen oyunu suçlama aleyhine kullandı; böylece Cumhuriyetçilerden uzaklaştı.

Festuca *bak.* yumak

Festus, Sextus Pompeius (ü. İS 2-3. yy, Narbo, Galya), Latince dilbilgisi uzmanı. Marcus Verrius Flaccus'un günümüze ulaşamayan *De significatu verborum* (Sözcüklerin Anlamı Üzerine) adlı yapıtının 20 bölümlük bir özetini hazırlamıştır. Başka yazarların da günümüze ulaşmamış yapıtlarından alıntılar içeren yapıt, ilkçağda yapılmış çalışmalar üzerine bir kaynak niteliğini taşır. Festus'un yapıtının ilk yarısının da kaybolmasına karşın, Paulus Diaconus'un 8. yüzyılda yaptığı bir özet günümüze kalmıştır. Festus, yapıta bazı eklemeler yapmış ve artık kullanılmayan Latince sözcükleri ayıklamıştır. Bu sözcükleri ayrı bir kitapta toplamayı amaçlamışsa da bunu gerçekleştiremediği sanılmaktadır. Yapıtın günümüze ulaşan bölümleri, *Codex Festi Farnesianus* (Festus'un Farnesianus Yazması) adlı tek bir yazma içinde Napoli'de bulunmaktadır. Josephus Justus Scaliger'in yapıt üzerine açıklamaları (1565), modern klasik dil araştırmalarının ilk örnekleri arasındadır.

Fet, Afanasi Afanasieviç, resmî adı AFANASİ AFANASİEVİÇ ŞENŞİN (d. 5 Aralık 1820, Novosyolki, Mtsensk yakınları, Orlov - ö. 3 Aralık 1892, Moskova, Rus Çarlığı), Rus şair ve çevirmen. İçten ve tutkulu lirik

Fet, İlya Repin'in portre çalışması
Novosti Press Agency

şiirleri kendisinden sonraki Rus şairlerini, özellikle simgeci Aleksandr Blok'u derinden etkilemiştir.

Fet (ya da Foeth) adlı bir Alman kadınla Şenşin adlı bir Rus toprak sahibinin evlilik dışı oğluydu. 1876'da resmen babasının adını aldı. 1842'de *Moskvityanin* adlı edebiyat dergisinde, hayranlık uyandıran lirik şiirleri yayımlandığında henüz Moskova Üniversitesi'nde öğrenciydi. 1850'de ilk şiir kitabı yayımlandı; bunu 1856'da ikincisi izledi. Birkaç yıl orduda hizmet ettikten sonra, 1856'da yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrıldı. 1860'ta, Stepanovka'daki malikânesine çekildi ve burada sık sık, yakın dostları Turgenyev ve Tolstoy'la görüştü.

Anlık duyguları aktarmayı amaçlayan kısa ve yoğun lirik şiirleri, daha sonra simgecileri önemli ölçüde etkilediyse de Fet, gerici siyasal görüşleri ve itici kişiliği yüzünden yaşadığı dönemde olumlu tepkiler almadı. 1863'ten sonra çok az şiir yayımladı, ama doğa ve aşk şiirleri yazmayı sürdürdü. Bu şiirleri ölümünden sonra, 1894'te dört ciltte toplanmıştır. Fet ayrıca Ovidius ve Vergilius'tan çeviriler yaptı; Goethe'nin *Faust*'unu ve Schopenhauer'in *Die Welt als Wille und Vorstellung* (İstenç ve Tasarım Olarak Dünya) adlı yapıtını Rusçaya çevirdi.

fête champêtre (Fransızcada "kır şenliği"), kır şenliklerinin ya da açık hava eğlenceleri-

"Kırda Konser", Giorgione'nin olduğu sanılan yağlıboya bir *fête champêtre*, y. 1510; Louvre Müzesi, Paris
SCALA - Art Resource / EB Inc.

nin konu edildiği resimlere verilen ad. *Fête champêtre* terimiyle eşanlamlı olarak bazen *fête galante* (kır sefası) terimi de kullanılır. Ama gerçekte *fête galante*, kırlarda rahat ve gevşek bir havada sereserpe oturmuş, iyi giyimli figürlerin yer aldığı, daha zarif ve aristokratik sahneleri anlatan bir terimdir.

18. yüzyılda çok gelişen Fransız *fête champêtre* resimlerinin öncüsü sayılabilecek örnekler 16. yüzyıl Venedik sanatında görülür. Bazı uzmanlarca Giorgione'nin yapıtı olduğu ileri sürülen "Kırda Konser" (Louvre Müzesi, Paris) bunlardan biridir.

Antoine Watteau (ö. 1721) *fête champêtre*'i doruğa ulaştıran ressam sayılır. Park gibi kırsal mekânlarda zarif bir biçimde eğlenen, birbirlerine kur yapan şık giyimli insanlara yer verdiği kompozisyonlarında gizemli, melankolik, düşsel bir dünya yaratmıştır. Kırsal mekân, şenliğe katılanların özde var olan doğallığını ve saflığını simgeler. Bu insanlar biçimselliğe düşkün toplumun katı kurallarının yarattığı baskıdan sıyrılmışlardır. *Fête champêtre*'de erotizm ise, Watteau'nun öğrencileri Nicolas Lancret ve Jean-Baptiste Pater'in bazı resimlerinde de görüldüğü gibi, açıkça değil, üstü örtülü bir biçimde, ustaca ifade edilmiştir. Rokoko döneminin sona ermesinden sonra *fête champêtre* ve *fête galante* da gözden düşmüştür.

Feth Ali (AHUNDZADE) (d. 1812, Nuha, Azerbaycan - ö. 28 Şubat 1878, Tiflis, Gürcistan), Azeri tiyatrosunun kurucusu sayılan oyun ve öykü yazarı. Komedileriyle yeni Azeri edebiyatının da temellerini atmıştır. Cedidcilik(*) hareketinin Azerbaycan'daki öncülerindendir.

Yedi yaşında Arapça ve Farsça öğrenmeye başladı. 1835'ten sonra Gence'de Molla Hüseyin'den mantık ve fıkıh dersleri aldı. Şeki'de yeni açılan Rus okulunda Rus dili ve edebiyatı okudu. Rusçasını ilerletmek için gittiği (1834) Tiflis'te Doğu dilleri çevirmenliği görevine başladı ve bunu yaşamının sonuna değin sürdürdü. Daha sonra Fransızca da öğrenerek Batı edebiyatını inceledi. Felsefe, ekonomi ve politika konusundaki bilgilerini derinleştirdi. Batı yanlısı Rus aydınlarının düşüncelerini benimsedi ve geniş bir tiyatro kültürü edindi.

Doğu dünyasının hızla Batı uygarlığını benimsemesi için Arap alfabesinin sadeleştirilmesi ve giderek yerini Latin alfabesine bırakması gerektiğini savunuyordu. 1863'te İstanbul'a giderek sadrazam Fuad Paşa'ya bu konuyla ilgili bir tasarı sundu. Ama Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye bu tasarıyı benimsemedi. Feth Ali daha sonra gene bu konuyla ilgili olarak Tahran'a ve bir kez daha İstanbul'a gittiyse de amacına ulaşamadı.

Feth Ali tiyatro oyunları ve yazılarıyla Azerbaycan'daki kültürel yenileşme hareketinde önemli rol oynamış, hemen her alandaki aşırı Batı yanlısı görüşleriyle Cedidcilik hareketinin en radikal kişilerinden biri olmuştur.

1850-56 arasında oynanan dörder perdelik komedileri *Hikâye-i Molla İbrahim Halil-i Kimyager* (1859), *Mösyö Jurdan Hekim-i Nebatat ve Derviş Mest Ali Şah Caduger-i Meşhur* (1859), *Sergüzeşt-i Vezir-i Han-ı Lenkeran* (1859); üçer perdelik komedileri *Hikâyet-i Hırs-ı Guldurbasan* (1852), *Murafaa Vekillerinin Hikâyesi* (1855); ilk kez 1873'te Bakû'da sahnelenen gene dört perdelik bir komedi olan ve Hacı Kara adıyla da tanınan *Sergüzeşt-i Merd-i Hasis* (1852) başlıca oyunlarıdır. Feth Ali'nin *Aldanmış Kevakib yahut Hikâyet-i Yusuf Şah* (1857) adlı yapıtı Azeri edebiyatında ilk modern öykü kitabıdır. Feth Ali reformcu görüşlerini ise *Kemalü'd-Devle'nin Cemalü'd-Devle ile Mükatebesi* (ös 1924) adlı yapıtında toplamıştır.

Feth Ali Şah (d. 1771 - ö. 20 Ekim 1834, Isfahan), 1797-1834 arasında İran şahı. Ülkesini Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Doğu'da yoğun rekabete giriştikleri bir dönemde yönetmiştir.

Kaçar ailesinden Hüseyin Kuli Han'ın oğludur. Hanedanın kurucusu amcası Ağa Muhammed Han'ın 1797'deki ölümü üzerine tahta geçti. İktidarının ilk yıllarında, ordularını İran üzerinden İngiltere denetimindeki Hindistan'a geçirmeyi amaçlayan Fransız-Rus ittifakı 1801'de Çar I. Pavel'in öldürülmesiyle bozulmuştu. Ama, Rusların İran konusundaki emelleri sürüyordu. Bu tehlike karşısında dış destek arayan Feth Ali Şah, Avrupa devletleriyle diplomatik ve askeri ilişkilere girdi. İlk olarak İran ordusunu modernleştirmek amacıyla Fransa'dan askeri danışmanlar getirtti. Bir yandan da Napoléon'un Asya'yı ele geçirme olasılığına karşı İngiltere'nin desteğini sağladı.

Saltanat süresinin büyük bölümünü Rusya ile savaşarak geçiren Feth Ali Şah, bu savaşlarda İran ordusunun yönetimini genellikle oğlu Abbas Mirza'ya vermişti. İran'ın yenilgisiyle sonuçlanan uzun bir savaştan sonra 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması'yla Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba, Bakû ve Taliş Rusya'ya bırakıldı. Feth Ali Şah, aynı yıl Horasan'da Afganistan hükümdarı Şah Mahmud'un kışkırtmasıyla başlayan ayaklanma sırasında Herat'ı ele geçirdiyse de koruyamadı. Abbas Mirza komutasındaki bir ordu 1821'de Doğu Anadolu'ya girerek Doğubeyazıt ve Bitlis'i ele geçirdi; ama savaş koşullarının ağırlaşması üzerine barış istemek zorunda kaldı. 1823'te imzalanan Erzurum Antlaşması'yla sona eren bu savaş, son Osmanlı-İran savaşı oldu.

Rus çarı I. Aleksandr ölünce, Abbas Mirza bundan yararlanarak Gürcistan'ı geri alması için babasını kışkırttı. Feth Ali Şah, Eylül 1826'da Gence'de, Temmuz 1827'de Abbasâbad'da Ruslara yenildi. 22 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla da Erivan ve Nahçıvan'ı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Rusya ayrıca bu antlaşmayla Hazar Denizinde savaş filosu bulunduran tek ülke olma ve İran'ın içişlerine karışma hakkını elde etti. Feth Ali Şah, 1833'te Abbas Mirza'nın ölümü üzerine tahtı küçük oğlu Muhammed Şah'a bıraktı, kısa bir süre sonra da öldü. Feth Ali Şah şiir de yazmış ve Hakanî mahlasını kullanmıştır.

Fethi Naci, asıl adı İSMAİL NACİ KALPAKÇIOĞLU (d. 3 Nisan 1927, Giresun), eleştirmen ve yazar.

Giresun'da başladığı ortaöğrenimini, parasız yatılı olarak okuduğu Erzurum Lisesi'nde 1945'te tamamladı. 1949'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Yöneticileri arasında bulunduğu İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ndeki etkinliklerinden ötürü Nisan 1951'de tutuklandı; 1,5 ay sonra salıverildi. 1951-65 arasında İstanbul'da çeşitli işlerde çalıştı. 1965'te siyasal düşüncelerinden ötürü işten çıkarıldı. Bundan sonra Gerçek Yayınevi'ni kurarak "100 soruda" adlı diziyi çıkardı.

Edebiyata şiir ve öykü yazarak başlayan Fethi Naci'nin ilk yazıları *Yeşil Giresun* gazetesinde, halkevi dergisi *Aksu*'da, zaman zaman da İstanbul dergilerinde yayımlandı. Yönetimine de katıldığı *Yeryüzü* ve *Beraber* dergilerinde Oktay Deniz takma adıyla yayımladığı başyazılarla dikkati çekti (1951-52). Bu dergilerin siyasal baskı ortamında kapanmak zorunda kalması üzerine *Kaynak* ve *Yeni Ufuklar*'da yazdı. Bu dönemin çalışmalarını *İnsan Tükenmez*

Fethi Naci
Ara Güler

(1956, 1982) adlı ilk kitabında topladı. Daha iyi bir dünyanın kurulması için yazarın olumlu tip yaratması gereğini vurgulayarak toplumsal gerçekçi eleştiri anlayışına yaklaşan Fethi Naci, Türk edebiyatını da bu görüş açısından değerlendirdi. Daha sonra özeleştiri yaparak *Pazar Postası, Dost, Yeni Dergi, Papirüs, Yazko-Somut* dergilerindeki yazılarında edebiyatın ölçütlerini daha geniş bir alanda aradı.

Vatan gazetesinde, *Sosyal Adalet, Yön* ve kurucularından olduğu *Ant* gibi dergilerde siyasal yazılar, makaleler, köşe yazıları yayımladı. *Hürriyet, Gösteri* ve *Yeni Düşün* dergilerinde sürdürdüğü "Eleştiri Günlüğü" başlıklı yazılarında sanat türleri arasındaki ayrımları ve geçiş noktalarını yakalamaya çalıştı.

Öbür önemli yapıtları arasında *Gerçek Saygısı* (1959), *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* (1965), *Emperyalizm Nedir?* (1965), *Az Gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi* (1967), *Atatürk'ün Temel Görüşleri* (1968, 1984), *On Türk Romanı* (1971), *Edebiyat Yazıları* (1976), *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme* (1981, 1990), *Eleştiri Günlüğü* (1986), *Gücünü Yitiren Edebiyat* (1990), 1991'de Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü alan *Sait Faik-Yaşar Kemal* (1990), *Roman ve Yaşam* (1992) sayılabilir.

Fethiye, Akdeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Muğla iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 3.059 km² olan Fethiye ilçesi kuzeyde Denizli ve Burdur, doğu ve güneydoğuda Antalya illeri, güney ve batıda Akdeniz, kuzeybatıda da Dalaman ilçesiyle çevrilidir.

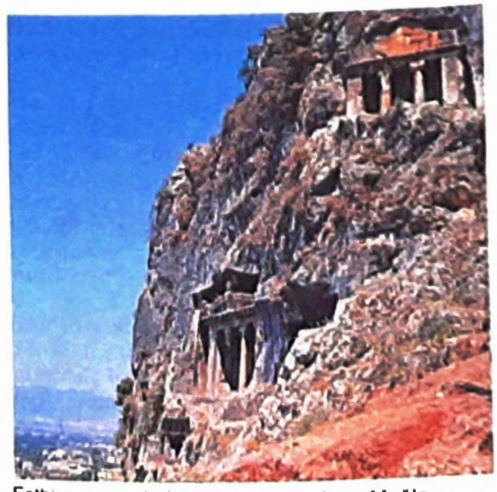

Fethiye çevresindeki kaya mezarları, Muğla
Isa Çolak

Fethiye, Akdeniz Bölgesi'nin Ege Bölgesi'ne komşu olduğu çok engebeli bir alanda yer alır. Batıda Fethiye Körfeziyle sınırlanan ilçe topraklarının güneyinde Baba Dağı (1.969 m) yükselir. Kuzeyinde ise, Denizli ve Burdur illeriyle doğal sınırını da çizen Boncuk Dağı bulunur. Yüksekliği 2.000 m'yi aşan Boncuk Dağının alçak kesimleri geniş yapraklı, yüksek kesimleriyse iğneyapraklı ağaçların oluşturduğu ormanlarla kaplıdır. Batı Toroslar'a bağlı Akdağ, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanarak ilçenin Antalya iliyle olan doğal sınırını oluşturur. Akdağ gür bir orman örtüsüyle kaplıdır. Boncuk Dağı ve Akdağ'ın Eşen Vadisine doğru alçalan kesimlerinde yaylalar vardır. İlçenin en önemli akarsuyu kuzeydoğuda, ilçe sınırları dışındaki Kızılcadağ'dan doğan Eşen Çayıdır. Doğu ve batıdaki dağlardan inen bol kaynaklı derelerle beslenen çay, Eşen kasabasının doğusunda kuzey-güney doğrultulu tektonik çukurda akarken yığdığı alüvyonlarla verimli bir tarım alanı oluşturmuştur.

İlçede temel ekonomik etkinlikler tarım, ormancılık, madencilik ve turizmdir. 1950'lerden sonra sulama çalışmalarının geliştirilmesi verimin ve ürün çeşitlerinin artmasını sağlamış, karayolu bağlantılarının kurulmasıyla üretim pazara açılmıştır. Ekonomik değeri yüksek ürünlerin yetiştirildiği ilçe, günümüzde Muğla'nın önemli bitkisel üretim alanlarındandır. İlçenin başlıca sanayi bitkileri tütün, şeker pancarı, pamuk, anason, susam ve yerfıstığıdır. Zeytin ve turunçgiller ilçede yetiştirilen başlıca meyvelerdir. Açıkta yapılan turfanda tarla sebzeciliğinin yanı sıra seracılık da yaygınlaşmıştır. Çok miktarda domates üretilir.

Ormancılık oldukça gelişkin ve canlı bir ekonomik etkinliktir. İlçe ormanlarındaki kızıl çamlardan reçine elde edilir. Fethiye'deki kıyı ormanlarının bir özelliği de dünyada ender rastlanan sığla ağaçlarıyla kaplı olmasıdır. Sığla ormanlarından eczacılık ve parfümeri alanında kullanılan sığla yağı elde edilir. Fethiye'de yıllık üretimi 400 kg (1982) olan sığla yağı, değerli bir ihraç ürünüdür. Geleneksel bir uğraş olan dokumacılık, Fethiye köylerinde günümüzde de sürdürülmektedir. El tezgâhlarında kilim ve dastar dokumacılığı yapılır.

İlçede zengin krom yatakları vardır. 1879'da ilk krom damarını bulan İngiliz J. D. Paterson'a bu yatakların işletme hakkı da verildi. Bu dönemde Fethiye'den ve ilin başka yerlerinden çıkarılan krom, Fethiye limanından yabancı ülkelere gönderiliyordu. Günümüzde ilçedeki krom yatakları Göcek'teki Etibank Üçköprü Maden İşletmesi Müessesesi tarafından işletilmektedir. Ocaklar, Göcek ve Karagedik yöresindedir. Fethiye kentine 9 km uzaklıktaki Karagedik'te, Etibank'ın Fransız Fethiye Maden Şirketi'nden (Fetmaş) devraldığı bir cevher zenginleştirme tesisi vardır.

Fethiye doğal güzellikleri ve tarihsel zenginlikleriyle Türkiye'nin önde gelen turizm merkezlerinden biridir. Yakın dönemde hızlanan turistik yatırımlarla tesis bakımından Marmaris, Bodrum ve Datça'ya yakın bir düzeye ulaşmıştır. İlçenin en çok turist çeken yörelerinin başında Belceğiz'deki Ölüdeniz(*) gelir. Dar bir boğazla Akdeniz'e bağlanan Ölüdeniz, durgun bir göl görünümündedir. Kıyılarını kaplayan kumsalların hemen bitiminden orman başlar. Çevresinde motel, kamping, lokanta gibi tesisler vardır. Deniz ve çevre kirlenmesi nedeniyle teknelerin girişine kapatıldığından, daha önce canlı olan yat turizmi sona ermiştir. Fethiye'nin ilgi çekici yerlerinden biri de Fethiye kentinin karşısında yer alan, plajıyla ünlü Şövalye (Meğri) Adasıdır. Kıyıyla ada arasında batık bir kentin kalıntıları vardır. Türkiye'nin en uzun kumsallarından olan, Eşen Çayının ağzındaki Patara kumsalının(*) batı kesimi ilçe sınırları içinde kalır. Çalış Burnu, Muğla yolu kenarındaki Katrancı ve Göcek koyları ilçenin öteki önemli turistik yörelerdir.

Bugünkü Fethiye kenti yakınlarındaki Belen'de, İÖ 3000'lerde kurulduğu sanılan antik Telmessos kenti, Likya'nın Karya sınırında yer alıyordu. Uzun bir süre Likya'ya karşı bağımsızlığını koruduktan sonra, İÖ 6. yüzyıl ortalarında Pers egemenliğine girdi. İÖ 5. yüzyılda Delos Birliği'ne, İÖ 362'de de Likya'ya katıldı. Ardından Karya kralı Mausolos'un eline geçti. İÖ 333'te yöreye gelen İskender'in egemenliğini Selevkosların yönetimi izledi. İÖ 3. yüzyıl sonlarında Mısır'daki Lagos hanedanına bağlandı. İÖ 188'de Pergamon (Bergama) Krallığı'nın egemenliğine girdi. Pergamon Krallığı'nın İÖ 133'te yıkılmasından sonra kısa bir süre bağımsız kaldı ve Rodos'la işbirliği yaparak Pontus kralı Mithradates'e karşı koydu. Daha sonraları Roma ve Bizans yönetiminde yaşadı. İS 8. yüzyılda Anastasiuopolis, 9. yüzyıldan sonra da Makri adıyla anılmaya başladı. 1284'te Menteşeoğullarının yönetimine girdi; 1424'te Osmanlı topraklarına katıldı. Zamanla Meğri'ye dönüşen adı, 1913'te uçağı düşen ilk hava şehitlerinden Fethi Bey'in anısına Fethiye olarak değiştirildi. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin Menteşe sancağına bağlı bir kaza olan Fethiye, 1919'dan 1921'e değin İtalyan işgali altında kaldı.

İlçe merkezi Fethiye kenti, Fethiye Körfezinin doğusunda, Fethiye Ovasının güneybatısında yer alır. İzmir-Muğla üzerinden gelerek Antalya'ya ulaşan kıyı yolu kentin hemen doğusundan geçer. Bu yolla il merkezi Muğla'ya uzaklığı yaklaşık 130 km'dir. Zengin bir tarım bölgesinin merkezi olan kentin ekonomik yaşamında özellikle tarımsal ürünlere dayanan ticaret de önemli yer tutar. İmalat sanayisi gelişmemiştir. Evlerde sürdürülen dokumacılığın yanı sıra orman ürünlerini işleyen atölyeler ve tarım araçlarına yönelik küçük ölçekli bakım ve onarım işyerleri vardır. Devlet ve SSK hastaneleri çevreye de sağlık hizmeti verir. Fethiye pek çok önemli deprem geçirmiştir. 1856'daki depremde kent tümüyle yıkılmış, halk bir süre için Kayaköy'e taşınmıştır. 24 Nisan 1957 günü saat 21.10'da başlayıp sabaha değin süren son depremde 1.600 evden 1.500'ü yıkılmış, ilçe halkından 19 kişi yaşamını yitirmiştir.

Günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmayan antik Telmessos kentinin depremlerle yıkıldığı ve kalıntılarının sonraki yerleşmelerin yapımında kullanıldığı sanılmaktadır. Kent çevresinde görülen genellikle ev biçimindeki kaya mezarları, Likya sanatının özgün ürünleridir. Ahşap konut mimarisinin izlerini taşıyan taş lahitlere kentin çeşitli yerlerinde rastlanır. Tanrıça Leto için yapılmış tapınakla İÖ 4. ve İÖ 2. yüzyıllara tarihlenen öteki iki tapınağın ve İS 4. yüzyılda yapıldığı sanılan kilisenin bulunduğu antik Letoon kenti Kumluova köyündedir. Minare köyündeki kazılarda agora, *odeion*, tiyatro, tapınaklar, Likya lahitleri gibi kalıntıların bulunduğu antik Pınara kenti ortaya çıkarılmıştır. Düğer köyündeki Tlos, Dodurga köyü yakınındaki Sidyma, Yeşilüzümlü bucak merkezi yakınındaki Kadyanda antik kentleri ve 14. yüzyılda kurulduğu sanılan Kayaköy (Karmylessos) ilçenin zengin tarihsel yapı kalıntılarıyla ilgi gören öteki yöreleridir. Geçici bir binada 1965'te kurulan Fethiye Müzesi'nde yörede bulunan değerli tarihsel yapıtlar sergilenmektedir.

Fethiye Belediyesi 1875'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe 127.620, kent, 25.783.

Fethiye Camisi, eskiden THEOTOKOS PAMMAKRISTOS MANASTIR KİLİSESİ 16. yüzyılın sonunda camiye çevrilen Bizans yapısı. İstanbul'da, Çarşamba semtinde, Haliç'i gören bir düzlükte, Fethiye (eski Fethiye Kapısı) Sokağı üzerinde yer alır.

Bugünkü yapı kutlesinin en önemli bölümü olan asıl kiliseyi 12. yüzyılın başında

Fethiye Camisi, mezar şapelinin güney cephesi, İstanbul
Ara Güler

İoannes Komnenos ile karısı yaptırdılar. Yapının altındaki sarnıcın, daha eski bir kilisenin kriptası olduğu sanılır. İmparator VIII. Mikael Palaiologos'un yeğeni Mikael Glabas 1290-1305 arasında buradaki manastırla birlikte kiliseyi de onarttı. Glabas'ın ölümünden sonra dul karısı, 1310-15 arasında, mezar şapeli olarak kullanılmak üzere ana yapının güneydoğu köşesine bir *parekklesion* (yan kilise) yaptırdı. 14. yüzyılın ikinci çeyreği içinde ana kilisenin kuzey cephesine bir dış narteks eklendi ve bunun iki ucu kuzey ve güney cephelerini saran birer galeri halinde uzatıldı. Kentin fethedilmesinden sonra manastırla kiliseye dokunulmadı. 1456'da yapıya Rum Patrikhanesi taşındı. Bazı kaynaklar II. Mehmed'in (Fatih) burada patriği ziyarete geldiğini yazar.

III. Murad'ın Gürcistan ve Azerbaycan'ı fethetmesinden sonra yapı 1587'de camiye çevrildi ve kazanılan zaferin anısına Fethiye Camisi olarak adlandırıldı. Bu arada ana kilisenin apsisi ile bunun iki yanındaki odacıklardan (*pastophori*) güneydeki yıkılıp yerlerine üzeri kubbeli bir mihrap çıkıntısı yapıldı. Kıble yönüne denk gelebilmesi için, mihrap çıkıntısı yapının ekseninden yaklaşık 45° güneye dönüktü. Güneybatı köşesine de bir minare eklendi. Bugün minare gövdesinin bir-iki metreden yukarısı yıkıktır. 1846'da büyük bir onarım gören yapının mezar şapeli Cumhuriyet'ten sonra müze haline getirilmiştir.

Plan şeması bakımından çevre koridorlu tipe giren asıl kilisenin, ortada dört ayağa oturan, yüksek kasnaklı bir kubbesi vardır. Bu ayakların arasında kuzey, batı ve güneyde ikişer sütun yer alır. Güneydeki mezar şapeli de ortada dört mermer sütuna oturan bir kubbeyle örtülüdür. Ama burada kapalı Yunan haçı şeması uygulanmış, kubbe dört yana doğru birer çapraz tonozla genişletilmiştir. Şapelin narteksi iki katlı olarak düzenlenmiş, üzeri yan yana iki küçük kubbeyle kapatılmıştır. Yapının duvarları tuğla ve taşla almaşık olarak örülmüş, özellikle apsis çıkıntılarının hareketlendirdiği doğu cephesinde daha yoğun olmak

üzere, tuğla örgüsüyle çeşitli zengin bezemeler oluşturulmuştur.

Fethiye Camisi, son dönem Bizans mozaiklerinin en güzel örneklerinin bazısını da barındırır. Bunların sayısı Kariye Camisi'ndeki (Khora Manastır Kilisesi) benzerleri kadar çok değilse de, sanat değerleri aynı üstün düzeydedir. Yapının cami olarak kullanıldığı sırada üstleri örtülmüş olan bu mozaikler, Amerikan Bizans Enstitüsü'nce yeniden ortaya çıkarılmış, temizlenip onarılmıştır. Mezar şapelinin kubbesinin ortasında Hz. İsa'nın, Pantokrator (Evrenin Efendisi) olarak canlandırıldığı yuvarlak bir madalyon yer alır. Kubbenin 12 diliminin içine 12 peygamberin boy resimleri yerleştirilmiştir. Apsis nişindeki Deisis (Yakarış) sahnesinde İsa yarım kubbenin içinde tahtta oturmaktadır; Meryem ve Vaftizci Yahya'nın yan duvarlardaki tam boy figürleriyle sahne tamamlanmaktadır. Kemerlerde, kemer alınlarında ve apsisin iki yandaki odacıkların kubbelerinde daha başka mozaikler de vardır. Hz. İsa'nın vaftizi ve dört baş melek figürü bunlardan bazısıdır.

Fethiye depremi, 24-25 Nisan 1957'de Fethiye'de oluşan şiddetli yer sarsıntısı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 7.1 olan bu depremde Fethiye'deki binaların yüzde 90'ı yıkılmış, Ovacık tamamen tahrip olmuştur. Dalyan, Marmaris, Datça, Eskişehir (Muğla), Çameli (Denizli) ve civar köylerde de etkili olan deprem sonucunda yöre halkından toplam 67 kişi ölmüştür.

Konumu 36° 5′ doğu boylamı olan bu depremde açığa çıkan enerji 33×10^{21} ergdir. 24 Nisan gecesi hissedilen ilk sarsıntıdan sonra bölge halkı konutlarını terk etmişti. Bu nedenle asıl deprem sırasında ölü sayısı görece az olmuştur.

Fethiye depreminin oluştuğu alan Türkiye'nin ikinci derecede tehlikeli deprem bölgesindedir. Kasaba batıda Kerme Körfezinden, doğuda Kocaçayı Vadisine kadar uzanan ve Akdeniz kıyısına paralel olan bir tektonik çukurluk sistemin içindedir. Bu çukurlukta sık sık yerel depremler oluşmaktadır. Ayrıca İstankoy (Kos), Meis ve Rodos adaları deprem merkezlerinin etki alanı içindedir. Geçmişte de Fethiye'de önemli depremler oluşmuştur. Bölge zemininin genç alüvyonlardan oluşması ve yeraltı suyunun da yüksekte bulunması, depremlerde şiddet artırıcı rol oynayabilmektedir.

Fethiye halısı *bak.* Mekri halısı

Fethiye Körfezi, Akdeniz Bölgesi'nin batısında körfez. Teke Yarımadasının(*) batısında kabaca bir dikdörtgen biçiminde uzanır. Adını doğu kıyılarındaki bir koyda yer alan Fethiye kentinden alır.

Doğal güzellikleriyle kıyı turizmi bakımından büyük önem taşıyan Fethiye Körfezinin son derece girintili çıkıntılı kıyılarında deniz suyu sıcaklığı nisandan aralık sonuna değin 18°C'nin altına düşmez. Körfezde "on iki adalar" olarak bilinen çeşitli büyüklükte adalar bulunur. Tersane Adasının yüzölçümü 4 km²'ye yakındır. Domuz ve Göcek adalarının yüzölçümleri ise 1 km²'yi aşar. Kızılada, Yassıcaadalar, Meğri adıyla da bilinen Şövalye Adası ve Hacıhalil Adasının yüzölçümleri 1 km²'den azdır. Körfezde gerçekte 12'den çok ada vardır. Şövalye Adasındaki yerleşme Fethiye kentinin bir mahallesidir. Öteki adalardan bazısında birkaç yazlık ev, bazısında da yaz boyunca yapılan tekne turlarının gereksinimini karşılayan lokanta gibi tesisler bulunur. Kıyılardaki küçük koylar da günlük tekne turlarının ve Mavi Yolculuk'a çıkan teknelerin uğrak yeridir.

Fethiye Körfezi kıyılarındaki Katrancı Koyu, 1965'te orman içi dinlenme yeri olarak ayrılmıştır. Bu koyda ve öteki koylarda kızıl çamlar kıyıya kadar inerek güzel bir görüntü yaratır. Bazı kesimlerde kızıl çamlar sığla (günlük) ağaçlarıyla karışık olarak bulunur. Günlük (Küçük Kargı), Kargı, Atbükü, Boynuzbükü ve İnlice, sığla topluluklarıyla eşsiz güzellikteki koylardır. İzmir-Antalya karayolu körfezin kuzey ve doğu kıyılarından geçer.

Feti, Domenico *bak.* Fetti, Domenico

fetialis, çoğul FETIALES. Eski Roma'da 20 din yetkilisinden oluşan ve antlaşma, savaş, barış gibi konularla uğraşan danışma kurulunun üyelerine verilen ad. *Fetialis*'ler önceleri önde gelen soylu ailelerden seçilirler ve yaşam boyu görevde kalırlardı. Ama bütün din adamları gibi, yalnızca tavsiyede bulunabilir, bağlayıcı kararlar alamazlardı.

Romalı tarihçi Titus Livius'a göre, başka bir devlet Roma'ya zarar verdiğinde, dört *fetialis*, zararın giderilmesini istemek üzere o ülkeye gönderilirdi. Grubun *verbenarius* denen üyesi Capitolino (Capitolium) Tepesindeki Arx'tan (Kale) toplanmış otlar taşır, *pater patratus* denen üyesi ise sözcülüğü üstlenirdi. Saldırgan devletin sınırına varıldığında, *pater patratus* görevini açıklar ve Jüpiter'e yakararak haklı bir amaçla yola çıktığını anlatırdı. Sınırı geçtikten sonra da bunu birkaç kez yineleyen *pater patratus* 30 (bazı kaynaklara göre 33) gün içinde olumlu bir yanıt alamazsa, saldırgan devleti sert biçimde kınar ve Roma'ya dönerek, durumu Senato'ya bildirirdi. Eğer Roma savaş ilan etmeye karar verirse, *pater patratus* yeniden sınıra döner, savaş ilanını açıklar ve sınırdan içeri sıradan bir mızrağı ya da ucu sivriltilmiş ve ateşte sertleştirilmiş özel bir kazığı fırlatırdı. Bu dinsel törenin Roma'yı haksız ya da saldırgan bir savaş başlatan taraf durumuna düşürmekten kurtardığına inanılırdı. Zamanla, düşmanın ülkenin çok uzağında olduğu durumlarda, mızrağı Roma'daki Bellona Tapınağı'nın önünde bulunan küçük bir alana fırlatma yoluna gidildi. Dinsel törenin, öngördüğü koşulların benzeri hukuksal hilelerle yerine getirilmesi, devletin çıkarına görünen herhangi bir savaşa girme olanağını sağlıyordu.

Yabancı bir ülkeyle antlaşma yapıldığında, *verbenarius* ve *pater patratus* söz konusu ülkeye gönderilirdi. Bu ikisi antlaşmayı yüksek sesle okuduktan sonra, Roma'nın antlaşmayı bozan ilk devlet olması durumunda lanetlenmesini dileyen bir dua okurlardı. Tören bir domuzun çakmaktaşından yapılmış bir aletle öldürülmesiyle sona ererdi. Cumhuriyetin son dönemlerinde *fetialis*'ler ortadan kalktıysa da eski Roma geleneklerini canlandırmak isteyen İmparator Augustus (İÖ 63-İS 14) törensel düzeyde de olsa kurumu yeniden oluşturdu, kendisi de *fetialis* oldu.

fetih, geleneksel uluslararası hukukta, bir savaşta kazanan devletin yenik devletin topraklarını ele geçirmesi. İlhak edilen toprak üzerinde egemenlik hakkının kurulmasıyla gerçekleşir.

Fetih kavramı egemen devletlerin istedikleri zaman savaş açmalarını ve askeri zafer yoluyla toprak ve başka kazançlar elde etmelerini meşru sayan eski anlayışa dayanır. Bu fetih anlayışı ve ondan kaynaklanan kuralların geçerliliği, 20. yüzyılda saldırı savaşını uluslararası hukuka aykırı gören ilkenin yerleşmesiyle büyük ölçüde sarsılmıştır. Bu değişikliği sağlayan adımlar Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, 1928 Kellogg-Briand Paktı, II. Dünya Savaşı sonunda Mihver Devletleri'ne bağlı savaş suçlularını yargılamak üzere oluşturulan uluslararası askeri mahkemelerin kuruluş yönetmeliği ve kararları, BM Antlaşması ile çok taraflı antlaşma, deklarasyon ve kararlar olmuştur. Saldırı savaşının hukuka aykırı sayılması, bu tür savaşların sonuçlarının yasal geçerliliğini de ortadan kaldırır. ABD dışişleri bakanı Henry L. Stimson'ın Ocak 1932'de ortaya koyduğu bu ilke (Stimson Doktrini), daha sonra Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nca ve Amerikan cumhuriyetlerinin katıldığı çeşitli konferanslarca onaylandı. 1949'da BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca hazırlanan Devletlerin Hakları ve Görevlerine İlişkin Deklarasyon Tasarısı'nda devletlerin, saldırı savaşı yoluyla elde edilmiş toprak kazanımlarını tanımamakla yükümlü olduğu kuralına yer verildi (m. 11).

Günümüzde fetih hukuka aykırı bir işlem sayılmakla birlikte, ülkelerin uygulamada çoğu kez bu ilkeyi dikkate almadığı söylenebilir.

Fetih, el-, tam adı HAREKETÜ'T-TAHRİRÜ'L-VATANİ'L-FİLİSTİNİ (Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi), Filistin direniş örgütü. "Fetih" adı, Hareket Tahrir Filistin sözcüklerinin baş harflerinin Arapçada tersten okunmasıyla elde edilmiştir.

Örgüt Yaser Arafat, Ebu İyad (Salah Halef) ve Ebu Cihad'la (Halil el-Vezir), 1948 ve 1956 Arap-İsrail savaşlarına katılmış öteki savaşçılar tarafından 1950'lerin sonlarında kuruldu. Suriye'nin desteklediği örgütün merkezi Şam'daydı.

1963'e gelindiğinde el-Fetih bir tür gerilla örgütlenmesi geliştirmişti. 31 Aralık 1964'te İsrail'de bir su pompalama tesisini havaya uçurarak ilk askeri harekâtını gerçekleştirdi; ertesi gün de el-Fetih'in ilk askeri bildirisi yayımlandı. 1968'de Filistinlilerin başlıca örgütlü gücü durumundaydı. Mart 1968'de İsrail, Ürdün'ün Karame kasabasına özellikle el-Fetih'i güçsüz düşürmek için saldırdı. İsrail birliklerinin Ürdün tanklarınca püskürtülmesiyle sonuçlanan bu saldırıda 150 gerilla ile 29 İsrail askeri öldü. Arap ülkelerinin yenilgiye uğradığı 1967 Altı Gün Savaşı'nı izleyen Karame direnişi, el-Fetih'in moral ve siyasal gücünü artırdı. 1960'ların sonunda mali kaynakları en geniş ve en büyük Filistin örgütü durumuna gelen el-Fetih, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) üzerinde etkin bir denetim kurdu.

Ürdün'deki iç savaş (16-27 Eylül 1969) sırasında Ürdün ordusu el-Fetih ile başka örgütlere bağlı Filistinli direnişçileri yenilgiye uğrattı ve onları Ürdün'den çıkarak Lübnan'a yerleşmek zorunda bıraktı. Ürdün yönetimi Temmuz 1971'de Ebu İyad'ı öldürttü. Bunun sonucuda, el-Fetih içinden, Kara Eylül (Eylülü'l-Esved) olarak bilinen aşırı eylemci bir grup doğdu. Kuruluşu Kasım 1971'de ilan edilen bu örgüt ilk kez Eylül 1972'de Münih Olimpiyat Oyunları sırasında İsrailli 11 sporcuyu öldürerek uluslararası alanda adını duyurdu. Bu tarihten sonra hem Kara Eylül, hem düzenli el-Fetih kuvvetleri öncelikle İsrail'e karşı bir dizi silahlı eylem düzenlediler.

1982'de İsrail'in, el-Fetih merkezinin bulunduğu Lübnan'ı işgal etmesi, örgütte yeni bir bunalıma yol açtı. FKÖ ve el-Fetih, Suriye denetimi dışındaki bölgelerden çıkarıldılar. 1983'te el-Fetih içinde birbirleriyle savaşan hizipler doğdu. Arafat'ı uzlaşmacılıkla suçlayarak onun yönetimine karşı ayaklanan FKÖ örgütleriyle birlikte el-Fetih'ten kopan bir grup, Arafat'a bağlı birlikleri Lübnan'ın kuzeyindeki Trablus kentine sıkıştırdı. Nisan 1987'de Cezayir'de

yapılan Filistin Ulusal Konseyi toplantısında örgüt içindeki bölünmeler büyük ölçüde giderildi ve Arafat'ın önderliği yeniden sağlamlaştı. 16 Nisan 1988'de örgütün kurucularından Ebu Cihad Tunus'taki evinde uğradığı silahlı saldırıda öldürüldü. 1990'ların başlarında el-Fetih gene FKÖ içindeki en büyük kanat durumundaydı.

fetihname, İslam ve Türk devletlerinde, kazanılan savaşlar sonunda alınan yerleri, komşu ülke hükümdarlarına, ülke içinde de şehzade ve valilere bildirmek amacıyla hazırlanan belgelere verilen ad. İslamın ilk dönemlerinde başlayan fetihname geleneği Emeviler, Abbasiler, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmşahlar, Anadolu Selçukluları, İlhanlılarda da sürmüş ve Osmanlı döneminde geniş bir işlerlik kazanmıştır.

Fetihnameler, ülke içinde halkın moralini ve devlete olan güvenini canlı tutmak, dışarda ise düşmanların umutlarını kırmak ve asılsız söylentileri önlemek amacıyla gösterişli bir üslupla yazılır, dosta müjde, düşmana uyarı niteliği taşırdı. Gönderildiği ülkenin dilinde de kaleme alınabilen fetihnamenin üstünde padişahın tuğrası, giriş bölümünden sonra da yer ve zamana uygun olarak bir âyet, hadis ya da veciz bir cümle bulunurdu. Son bölümünde, halkın coşkusunu artıracak şenlikler düzenlenmesi ferman buyurulur ve ülke sınırları içinde çeşitli yerlere ganimetlerle birlikte gönderilirdi.

Resmî görevli olmayanlarca ve klasik geleneğin dışına çıkılarak da fetihname yazılmıştır. 15. yüzyıldan başlayarak edebi bir tür olma özelliği de kazanan bu fetihnamelerin manzum olarak kaleme alınanları kaside ya da küçük mesnevi biçimindedir. Düzyazı olarak yazılanlarsa daha uzun ve bağımsız yapıtlardır. Bazı yönleriyle gazavatname(*) ve zafernamelere(*) benzeyen ve zaferle sonuçlanan savaşları ve kahramanlıkları ayrıntılı biçimde anlatan bu tür fetihnameler savaşın hemen ardından kaleme alındığından güvenilir tarih kaynaklarından sayılır.

Kıvamî'nin *Fetihname-i Sultan Mehmed*'i (yb 1955), Tacizade Cafer Çelebi'nin *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi* (1915, yb 1953), Sa'yî'nin *Feth-i Kal'a-i Belgrad*'ı, Bahari'nin *Fetihname-i Ungurus*'u, Celalzade Salih Çelebi'nin *Budin Fetihnamesi*, Matrakçı Nasuh'un *Fetihname-i Karaboğdan*'ı, Muradi'nin *Feth-i Kal'a-i Nova*'sı, Âgehî Mansur Çelebi'nin *Fetihname-i Kal'a-i Sigetvar*'ı, Zekeriyazade'nin *Fetihname-i Cerbe*'si (yb 1975), Şerifi'nin *Fetihname-i Kıbrıs*'ı, Nâmî'nin *Fetihname-i der Hakk-ı Gürcistan*'ı, Hasan Beyzade Ahmed'in *Kanije Fetihnamesi*, Nâbî'nin *Tarih-i Kamaniçe*'si (1864) Türk edebiyatındaki başlıca fetihnamelerdir.

Fetihpur, Hindistan'ın kuzeyindeki Uttar Pradesh eyaletinde il ve il merkezi kent. Fetihpur kenti, Kanpur'un güneydoğusunda, Allahâbad'a giden ana kara ve demir yolu hattı üzerinde yer alır. 15. yüzyılda Peştular tarafından kuruldu. Art arda birçok hanedanın yönetimine girdi. 1801'de Ayodhya *nevab*'ı (mülki âmir) tarafından İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na bırakıldı. Sanayinin fazla gelişmediği bir tarımsal ticaret merkezi olan kentte bir cami ile tarihsel önem taşıyan türbeler vardır. Batısından geçen yol üzerinde 19. yüzyılda aralıklarla dikilmiş dört büyük taş sütun yer alır.

Yüzölçümü 4.168 km² olan Fetihpur ili, kuzeydeki Ganj Irmağı ile güneydeki Yamuna Irmağı arasında kalan toprakları kaplar. Irmak kıyılarındaki topraklar, *khadar* denen, ekime elverişsiz, engebeli araziler dışında genellikle düzdür. Muson ikliminin egemen olduğu yöre bol yağış alır. Toprakların yüzde 60'tan çoğunda tarım yapılır. Güherçile bulunan bazı alanlarsa tarıma elverişli değildir. Başlıca ürünler tahıl, pamuk, şekerkamışı ve yağlı tohumlardır. Nüfus (1981) kent, 84.831; il, 1.572.421.

Fetihpur Sikri, Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletine bağlı Agra ilinde kent. 1569'da, büyük Babürlü hükümdarı Ekber tarafından, Şeyh Selim Çiştî kendisine üç erkek çocuk sahibi olacağı kehanetinde bulununca başkent olarak kuruldu. Kehanetten çok memnun kalan imparator burada bir mescid-i cuma ile Çiştî için gösterişli bir de türbe inşa ettirdi (1571). Caminin güney girişi olan görkemli Bülend Dervaze (Zafer Kapısı), Hindistan'ın en büyük mimari yapıtlarından biridir. Fetihpur Sikri'de, İslam ve Hindu mimari etkilerini taşıyan başka erken Babürlü yapıları da vardır. Bunların arasında Ekber'in karısı Codha Bai'nin sarayı, bir özel toplantı salonu ve çeşitli evler sayılabilir. Fetihpur Sikri'de su kaynakları yetersiz olduğu için Babür başkenti 1586'da Delhi'ye taşınmıştır. Nüfus (1981) 17.908.

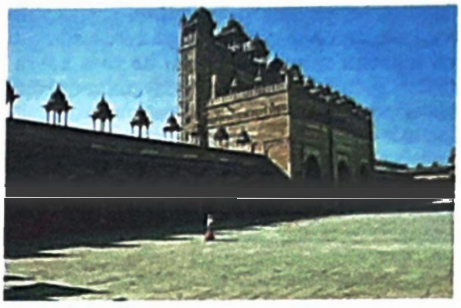

Fetihpur Sikri'deki Mescid-i Cuma'da Bülend Dervaze (Zafer Kapısı), Uttar Pradesh, Hindistan
Shostal Associates - EB Inc

Fétis, François-Joseph (d. 25 Mart 1784, Mons, Avusturya Felemenki - ö. 26 Mart 1871, Brüksel), müzik tarihine ve kuramına ilişkin bilimsel çalışmalara öncülük eden araştırmacı. Aynı zamanda orgcu ve besteciydi.

Çocukluğunda keman, piyano ve org çalan Fétis, dokuz yaşındayken bir keman konçertosu besteledi. 1800'de Paris Konservatuvarı'na girdi; 1803'te müzik öğrenimini sürdürmek için Viyana'ya gitti. 1806'da varlıklı bir ailenin kızıyla evlendikten sonra Katolik dinsel ezgisi ve ayinleri üzerinde çalışmaya başladı. 1811'de aile servetini yitirince kendini kuramsal araştırmalara ve beste çalışmalarına verdi. 1821'de Paris Konservatuvarı'nda ders vermeye başladı ve bu tarihten sonra bir dizi araştırma yazısıyla metot kitabı yayımladı. Bunların en önemlileri *Traité du contrepoint et de la fugue* (1825; Kontrpuan ve Füg Üzerine İnceleme) adlı klasik yapıtı ile kurduğu ve başyazarlığını yaptığı *La Revue Musicale* dergisindeki yazılardı. 1827'de konservatuvar kütüphaneciliğine getirildi. 1832'de eski müzik üzerine bir dinletili konferans dizisi başlattı. 1833'te Belçika kralı I. Leopold'un müzik yönetmeni ve Brüksel Konservatuvarı yönetmeni oldu. 1845'te Belçika Kraliyet Akademisi üyeliğine seçildi. Zengin kitaplığı ölümünden sonra devredildiği Brüksel'deki Kraliyet Kütüphanesi'ndedir.

Operaları, kilise ve oda müziği, orkestra ve piyano yapıtları artık çalınmayan Fétis, günümüzde yazılarıyla tanınır. Sekiz ciltlik *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique* (1834-44; Dünya Müzikçilerinin Yaşamöyküsü ve Genel Müzik Bibliyografyası) adlı yapıtı pek çok yanlış içermesine karşın hâlâ çok değerli bir kaynaktır. Ayrıca çalgılar, müzik tarihi ve müzik kuramı konusunda da çok sayıda yazı yazmış, yer yer kanıtlanmamış olgu ve düşüncelere yer vermekle birlikte bilimsel yaklaşımı sonraki araştırmacı kuşaklarını önemli ölçüde etkilemiştir.

fetişizm, psikolojide, bireyin cinsel ilgi ve isteğinin cansız bir nesneye ya da insan bedeninin cinsellik dışı bölgelerine yöneldiği cinsel sapma biçimi.

Latince *facticius* (yapay, yapma) sözcüğünden türetilen "fetiş" terimi, önceleri büyülü olduğuna ya da doğaüstü güçler taşıdığına inanılan tılsımları belirtmek için yalnızca antropolojide kullanılıyordu. Sigmund Freud *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905; *Cinsiyet Üzerine Üç Deneme*, 1962) adlı yapıtında bir fetişistin cinsel nesnesi ile "uygarlaşmamış insanın tanrısını cisimleşmiş olarak gördüğü fetiş" arasında bağlantı kurarak bu terimi psikolojiye kazandırdı.

Fetişizmin cinsel sapma olarak nitelenebilmesi için bir fantezi ya da eğilim olmaktan çıkıp zorunlu ve yineleyici bir tutkuya dönüşmesi, bireyin fetiş nesneyi tek cinsel uyarım ve doyum yolu olarak görmesi gerekir. Bu nesne çoğu zaman iç çamaşırı, çorap, ayakkabı gibi bir giyim eşyası, kimi zaman bedenin cinsellikle ilgili olmayan bir bölümü, ender olarak da cinselliği ya da insan bedenini hiçbir biçimde simgelemeyen herhangi bir kullanım eşyasıdır. Freud'un iğdişlik bunaltısına dayandırarak açıkladığı fetişizm hemen hemen yalnızca erkeklerde görülür; bu nedenle, seçilen fetişlerin çoğu ya kadın eşyasıdır ya da uzun saç, küçük ayak gibi doğrudan kadın vücuduyla ilgilidir. Cinsel uyarım için belli bir saç rengini ya da belli bir bedensel özrü saplantı biçiminde zorunlu gören kişiler de fetişist olarak kabul edilebilir.

Fetret Devri, FASILA-I SALTANAT olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde 1402-13 arasında yaşanan şehzade kavgaları ve iktidar boşluğu dönemi. I. Bayezid'in (Yıldırım) Ankara Savaşı'nda (1402) Timur'a yenilmesiyle başlayan bu döneme, yönetimi ele geçirerek devletin birliğini yeniden sağlayan Çelebi Mehmed (I. Mehmed) son vermiştir.

I. Bayezid'in Ankara Savaşı'na katılan oğullarından Süleyman Çelebi (Emir Süleyman) savaşın kötüye gittiğini görünce Sadrazam Çandarlı Ali Paşa, Murad Paşa, yeniçeri ağası Hasan Ağa ve kendine bağlı güçlerle meydandan çekilip Edirne'ye geçti ve orada saltanat sürmeye başladı. Savaşa katılan öteki şehzadelerden İsa Çelebi Karesi (Balıkesir), Çelebi Mehmed de Amasya dolaylarına çekildi. Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece Mustafa) ise I. Bayezid'le birlikte tutsak düştü. Timur, Ankara zaferinden sonra sekiz ay kadar Anadolu'da kalarak Osmanlı topraklarını yağmaladı. I. Bayezid'in fethettiği toprakları Anadolu beyliklerine geri vererek bunları yeniden canlandırdı. Geriye kalan Osmanlı topraklarını da dört Osmanlı şehzadesi arasında bölüştürdü. Böylece I. Bayezid'den önceki topraklar Osmanlıların elinde kalmakla birlikte, yönetim bölünmüş oldu.

Şehzadeler arasındaki kavga bundan sonra, bölünmüş bulunan egemen sınıfı, özellikle de devletin ilk kurucu zümresini meydana getiren seçkin Türk soylularını kimin kazanacağı etrafında döndü. Bu yüzden mücadelenin seyri içinde eski Türk soyluları I. Bayezid döneminde yitirdikleri bir kısım mevzi ve ayrıcalıkları yeniden elde ettiler ve

rakip şehzadelerle aralarındaki ilişkilere de bir ölçüde bu açıdan yaklaştılar. Örneğin devşirmelerin geriletilmesini, yeniçeri ocağının geliştirilmemesini, saray kültür ve protokolünde Hıristiyan etkilerinin bertaraf edilmesini dayattılar. Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra ilk olarak 1404'te Çelebi Mehmed harekete geçti ve Orta Anadolu'daki Türkmen beylerini saf dışı bırakarak, tarafsızlaştırarak ya da kendi yanına çekerek güçlü bir Türkmen ordusu kurdu. Şehzadeler arasındaki ilk çarpışma ise, Musa Çelebi ile İsa Çelebi arasında meydana geldi. Musa Çelebi Bursa'yı alarak hükümdarlığını ilan etti, ama bir süre sonra İsa Çelebi Bursa'yı yeniden ele geçirdi. Musa Çelebi, önce Germiyanoğullarına, sonra da Karamanlılara sığındı. Bu çatışma şehzadeler arasındaki mücadelenin kızışmasına yol açtı. Çelebi Mehmed, Ulubat'ta İsa Çelebi'yi yenerek Bursa'ya girdi (1404) ve hükümdarlığını ilan etti. Hıristiyanların da desteğiyle Edirne'de hüküm süren Süleyman Çelebi, Ulubat yenilgisinden sonra Edirne'ye sığınan İsa Çelebi'ye yardım ederek onu yeniden Anadolu'ya gönderdi. Ama İsa Çelebi, Çelebi Mehmed'e bir kez daha yenilince İsfendiyar Bey'e sığınmak zorunda kaldı; bir süre sonra da Çelebi Mehmed'in adamlarınca yakalanarak öldürüldü.

Çelebi Mehmed'in giderek güçlenmesinden tedirgin olan Süleyman Çelebi, 1406'da Anadolu'ya geçerek önce Bursa'yı, sonra Ankara'yı aldı. Amasya'ya çekilen Çelebi Mehmed, Musa Çelebi ile anlaşarak onu Rumeli'ye gönderdi. Musa Çelebi'nin çok sayıda yandaş bulmasından endişelenen Süleyman Çelebi, Edirne'ye döndü. Musa Çelebi'yi önce yenmesine karşın, daha sonra bozguna uğradı ve 1411'de öldürüldü.

Edirne'de tahta çıkan Musa Çelebi, Çandarlı İbrahim Paşa'yı sadrazamlığa atayarak Osmanlı saray geleneğini yeniden kurdu. Bir süre sonra da Mihaloğulları önderliğinde Rumeli'de akınlar başlattı. Şeyh Bedreddin'i kazaskerliğe getirerek, geniş kitleleri kazanmaya çalıştı. Kendisine karşı Süleyman Çelebi'yi desteklemiş olan Sırbistan üzerine yürüyerek büyük bölümünü ele geçirdi. Sonra Bizans'a yöneldi ve Karadeniz kıyılarındaki bazı kentlerle Tesalya'yı aldı. 1411'de İstanbul'u kuşattı. Bunun üzerine Bizans imparatoru II. Manuel, Çelebi Mehmed'i destekleyerek onun Bizans gemileriyle Rumeli'ye geçmesini sağladı. Ama Çelebi Mehmed İnceğiz'de Musa Çelebi'ye yenildi ve yaralı olarak İstanbul'a sığındı. Sonra da Bizans gemileriyle Anadolu'ya döndü.

1412'de yeniden Rumeli'ye geçen Çelebi Mehmed, kardeşine bir kez daha yenilince Musa Çelebi'nin maiyetindeki Rumeli beyleriyle ilişki kurarak onları yanına çekmeye çalıştı. Bunda adım adım başarı sağladı. Evrenos Bey'le anlaştıktan sonra, kayınpederi Nasıreddin Bey'den de yardım alarak 30 bin kişilik bir orduyla Musa Çelebi'nin üzerine yürüdü ve kardeşini Selanik'in güneyinde Samako'da yenerek öldürttü (5 Temmuz 1413). Böylece Çelebi Mehmed, Osmanlı Devleti'nin tek hükümdarı oldu ve Fetret Devri son buldu.

Fetter, Frank Albert (d. 8 Mart 1863, Peru, Indiana - ö. 21 Mart 1949, Princeton, New Jersey, ABD), ABD'li iktisatçı. Çağdaş iktisadın ABD'deki öncülerindendir.

Aile işleriyle ilgilenmek için öğrenimine bir süre ara vermek zorunda kaldı. 1891'de Indiana Üniversitesi'nden, 1892'de Cornell Üniversitesi'nden mezun oldu. Öğrenimini Fransa ve Almanya'da sürdürdü ve 1894'te Halle Üniversitesi'nde nüfus üzerine yaptığı doktora çalışmasını tamamladı. Ardından Cornell, Indiana ve Stanford üniversitelerinde görev aldı ve 1911'de Princeton Üniversitesi'nde profesör oldu.

Başta Avusturyalı Eugen von Böhm-Bawerk ve Friedrich von Wieser olmak üzere, Avrupalı iktisatçılarla ilişkilerini sürdüren Fetter, Avusturya iktisat okulunun(*) ABD'deki en önemli temsilcisi sayılır. Daha çok sanayide tekelleşme konusunda yaptığı kuramsal ve uygulamalı çalışmalarla tanınmasına karşın, en önemli katkıları, değerin belirlenmesinde fiziksel üretkenlikten çok, zamana göre değişen tercih ilkesini vurgulayan sermaye kuramı ile rant kavramının genelleştirilmesine dayanan dağılım kuramıdır. Sosyal hizmet çalışmalarına etkin olarak katılan ve akademik özgürlüğü hararetle savunan Fetter, iktisat tarihi alanındaki çalışmalarıyla da tanınır. Oğlu Frank Whitson Fetter seçkin iktisat tarihçileri arasında yer almıştır.

Fetti, Domenico, FETI olarak da yazılır (d. 1588/89, Roma - ö. 1623, Venedik), İtalyan barok ressam. Kitabı Mukaddes'teki eğitici öyküleri, günlük yaşam sahneleri olarak sunduğu küçük boyutlu yapıtlarıyla (örn. "İyiliksever Samiriyeli", Metropolitan Sanat Müzesi, New York) tanınır. 1618-22 arasında yaptığı ve zengin renklerle ışık-gölge oyunlarına yer verdiği bu resimler küçük ölçekli figürlerle doğayı atmosferik bir bütün içinde kaynaştıran yönüyle barok manzara resminin gelişimini etkilemiştir.

Fetti, Roma'da Ludovico Cigoli'nin öğrencisiydi, ama daha çok Caravaggio'nun izleyicileri ile Adam Elsheimer'den etkilendi. Cigoli aracılığıyla Kardinal Ferdinando Gonzaga'nın dikkatini çekti. 1613'ün sonuna doğru kardinal Mantova dükü (II. Ferdinando), Fetti de onun saray ressamı oldu. Mantova'da Rubens ve Giulio Romano'nun yapıtlarını gördükten sonra üslubu önemli ölçüde değişti. Daha sonra ise Venedik sanatının etkileri belirginleşti. Oysa Fetti Venedik'e ilk kez 1621'de koruyucusu için sanat yapıtları almaya gitmişti. 1622'de ise bu kente yerleşti.

fetüs *bak.* dölüt

fetva, İslamda, fıkıh bilginlerinin kendilerine sorulan soruya verdikleri yanıt. Fetva, sorunun biçimine bağlı olarak uzun bir açıklama olabileceği gibi, "olur" ya da "olmaz" biçiminde tek sözcükten de oluşabilir. Fetva verme "ifta" olarak adlandırılır; soru sorana "müstefti", yanıt verene "müfti" denir.

İfta, belli bir kurumu ya da görevlendirilmiş bir kişiyi gerektirmez. Gerekli koşulları taşıyan her Müslüman fetva verebilir. Fıkıh bilginlerinin fetva vermek için saptadıkları koşullar şunlardır: 1) İyi niyet. Bütün işler niyetlere göre olduğu için fetva verecek kişi her şeyden önce iyi niyetli olmalıdır. 2) Bilgi, iyi ahlak, ağırbaşlılık ve ciddiyet. İslamın temel kaynaklarını iyi bilmeyen kişi fetva veremez. Bu nitelikleri taşımayan kişiye bilgin de olsa fetva için başvurulamaz, fetva verse bile geçerli sayılamaz. 3) Fetva konusunun iyi bilinmesi. 4) Bağımsızlık ve saygınlık. Fetva verecek kişinin, kararını etkileyebilecek her türlü bağımlılıktan kurtulmuş olması gerekir. 5) Doğru ile yanlışı ayırabilme gücü.

İftada İslam bilginlerinin temel dayanakları Kuran ve sünnettir. Sorunun çözümü Kuran ve sünnette bulunuyorsa, müftinin görevi yanıtını buna göre vermektir. Bu iki temel kaynakta açık bir çözüm yoksa, bilgin Kuran ve sünnetteki kanıtlara dayanarak ictihad etmek zorundadır. Bu anlamda fetva ile ictihad, müfti ile müctehid arasında fark yoktur.

Hz. Muhammed, karşılaşılan sorunları kendisi çözümler, sorulara yanıt verirdi. Hz. Muhammed'den sonra ise bilgin arkadaşlarına başvuruldu, onlardan fetva istendi. Başta Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah ibn Mes'ud, Zeyd bin Sabit ve Hz. Ayşe olmak üzere birçok sahabi fetva verdi.

İfta uygulaması 7. yüzyıl boyunca hiç değişime uğramadan başlangıçtaki canlılığıyla sürdü. 8. yüzyılın ortalarına doğru İslam hukukunun sistemleşmesi ve mezheplerin ortaya çıkması üzerine taklit (din işlerinde yetkili sayılan kişiye uyma) anlayışı da kendini gösterdi. İslam bilginleri bundan sonra mezhep kurucusu bilginlere bağlı kaldılar; mezhebin kuralları, yargıları doğrultusunda ve onların yöntemleriyle fetva verdiler. Bu tutum zamanla iftayı, önceki mezhep bilginlerinin verdiği fetvaları bulma, onları yineleme biçimine dönüştürdü, temel kaynaklara yönelme bırakıldı. İslam dünyasının büyük bölümünde yaygınlaşan bu tutumun dışındaki tek örnek Şiiliğin İmamiye mezhebidir. Bu mezhep, her dönemde yaşayan bir müçtehide uymayı temel ilke kabul ettiği için, müçtehit adı verilen İslam bilginleri fetva vermekte yetkili sayılmakta ve bu bilginler değişen koşullarda ortaya çıkan sorunlara yeni çözümler getirmektedir.

Osmanlı Döneminde fetva verme işini Şeyhülislamlık yürüttü. Osmanlı padişahları, gerek gördüklerinde uygulamalarının şeriata uygunluğunu onaylatmak için şeyhülislamdan fetva alırlardı. Şeyhülislamlık, vilayet, sancak ve kazalarda fetva işlerini yürütmesi için Hanefi mezhebine göre fetva verecek müftiler atardı. Mekke, Medine, Kudüs ve Kahire gibi, öbür Sünni mezheplerinin yaygın olduğu yerlere Hanefi müfti ile birlikte Şafii, Maliki ve Hanbeli müftiler de gönderilirdi. Bütün fetvalar aynı formüle uygun biçimde yazılırdı. Yalnızca şeyhülislam kaynak göstermek zorunda değildi; müftiler ise verdikleri her fetvayı hangi fetva kitabından aldıklarını belirtmek zorundaydılar. Fetvalarda önce soru metni, onun altında da "el-cevap" ibaresinden sonra çoğu zaman "olur" ya da "olmaz" biçiminde tek sözcüklük yanıt yazılırdı. Somut bir olay hakkında fetva istenmiş olsa bile, fetvada gerçek kişilerin adları anılmaz, erkekler için Amr, Zeyd, kadınlar için Hind ve Zeynep gibi kalıplaşmış adlar kullanılırdı.

Fetva, dinin bir konudaki görüşünü bildirir. Bu nedenle bir hüküm, bir mahkeme kararı gibi bağlayıcı değildir. Hatta fetvayı isteyen kişi bile buna uymaya zorlanamaz. Bununla birlikte, bir kişi için verilmiş olsa bile fetva bütün toplum için geçerlidir. Fetva için bir konu sınırlaması da yoktur. İnsanı ilgilendiren her şey için fetva istenebilir.

fetva emini, Osmanlı Devleti'nde şeri sorunlarda şeyhülislam adına fetva hazırlamak ve mahkeme ilamlarını incelemekle görevli kişi.

Şeyhülislamlığın kurumlaşmaya başladığı 16. yüzyılda şeyhülislamın emrine çuhadar, telhisçi, kethüda gibi görevlilerin yanı sıra bir de fetva emini atandı. İlmiye sınıfından seçilen fetva emini, şeyhülislamın buyruğu doğrultusunda herhangi bir konuyu fetva kitaplarından araştırmakla görevliydi. 17. ve 18. yüzyıllarda fetva emininin yetkileri arttı, örgütü genişledi. Fetva emininin yönetiminde önce bir Fetva Kalemi, 19. yüzyılda da Pusula, İlamat ve Fetva odalarından oluşan Fetvahane-i Âli adlı bir daire

kuruldu. Şeyhülislamlığa gelen sorular için burada hazırlanan fetvalar, fetva eminince incelendikten sonra şeyhülislamın imzası konularak ilgililere ulaştırılırdı. Ama fetvaların sorumluluğu doğrudan şeyhülislamındı. Fetva emini ilmiye teşrifatında şeyhülislam ve ders vekilinden sonra üçüncü sırada yer alırdı. II. Meşrutiyet'ten sonra 1908'de fetva eminliği yeniden örgütlendi ve bir Fetva Odası Heyeti oluşturuldu.

Feuchères (Baronesi), Sophie Dawes (d. 1795, St. Helens, Wight Adası - ö. 15 Aralık 1840, Londra, İngiltere), sonuncu Condé prensinin serüvenci gözdesi.

Ayyaş bir balıkçının kızı olan Sophie, düşkünler evinde büyüdü. Hizmetçi olarak gittiği Londra'da Bourbon dükü Louis-Henri-Joseph'in (sonradan Condé 9. prensi) gözdesi oldu. İyi bir eğitimden geçen Sophie'yi Paris'e götüren Condé prensi, bir skandalı önlemek ve sarayda kabul edilebilmesini sağlamak için 1818'de onu kraliyet muhafızlarından Binbaşı Adrien-Victor de Feuchères'le evlendirdi. Kocasını yaveri ve baron yaptı. Akıllı ve güzel barones, çok geçmeden XVIII. Louis'nin sarayında önemli bir yer edindi.

Sonunda karısıyla Condé prensi arasındaki ilişkiyi öğrenen Feuchères, karısını terk etti ve durumu krala anlattı. Bunun üzerine kral Sophie Feuchères'in sarayda bulunmasını yasakladı. 1827'de resmen boşanan Feuchères, 1829'da Condé prensinin kendisine 10 milyon frank, Louis-Philippe'in dördüncü oğlu Aumale dükü Henri d'Orleans'a da servetinin kalan bölümünü (66 milyon franktan fazla) bırakan bir vasiyetname imzalamasını sağlayarak konumunu yeniden güçlendirdi. X. Charles'ın konukları arasına girdi ve Taleyrand'la sıkı bir yakınlık kurdu. Bu arada yeğenlerinden birini bir markiyle evlendirdi, bir başka yeğeninin de baron unvanı almasını sağladı. Gözdesinin isteklerinden usanan ve Temmuz Devrimi'nin getirdiği sonuçlardan pek hoşnut olmayan Condé prensi, Fransa'dan gizlice ayrılmaya karar verdi. Ama 27 Ağustos 1830'da ölmüş olarak yatak odasının penceresinde asılı bulundu. Ölümün bir cinayet olduğuna ilişkin yeterli delil bulunamayınca, kuşkuları üzerine çeken barones hakkında bir dava açılamadı. Hem Bourbon yanlısı Lejitimistlerin, hem de cumhuriyetçilerin nefretini kazanan barones Paris'te daha fazla kalamadı. Londra'ya döndü ve 10 yıl sonra orada öldü.

Feuchtwanger, Lion (d. 7 Temmuz 1884, Münih, Almanya - ö. 21 Aralık 1958, Los Angeles, ABD), tarihsel serüven romanlarıyla tanınmış Alman romancı ve oyun yazarı.

Yahudi bir aileden geliyordu. Berlin ve Münih'te filoloji ve edebiyat öğrenimi gördükten sonra, 1918'de doktora çalışmasını tamamladı. Aynı yıl *Der Spiegel* adlı bir edebiyat gazetesi kurdu. İlk tarihsel romanı, Tirol düşesi Margarete Maultasch'ı anlatan *Die hässliche Herzogin*'di (1923; Çirkin Düşes). 1921'de yazdığı ve 1925'te yayımlanan *Jud Süss* (Yahudi Süss) adlı romanı, 18. yüzyıl Almanya'sında geçiyordu. Feuchtwanger bu romanındaki derin psikolojik çözümlemeleri, sonraki başarılı yapıtlarında da sürdürdü. Bunlar arasında *Der jüdische Krieg* (1932; Yahudi Savaşı), *Die Söhne* (1935; Oğullar), *Der Tag wird kommen* (1945; Gün Gelir) adlı yapıtlardan oluşan *Josephus-Trilogie* (Josephus Üçlemesi), çağdaş yaşamı ele aldığı *Die Geschwister Oppenheim* (1933; Oppenheim Kardeşler) ve *Der falsche Nero* (1936; Sahte Nero) vardır.

1933'te Nazilerin iktidara gelmesi üzerine ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Feuchtwanger, önce Fransa'ya gitti. Birkaç ay bir toplama kampında kaldıktan sonra 1940'ta ABD'ye kaçtı. *Der Teufel in Frankreich* (1941; Şeytan Fransa'da) adlı romanında, toplama kampındaki günlerini anlattı. Daha sonraki yapıtları arasında en ünlüleri *Goya oder der arge Weg der Erkenntnis* (1951; Goya ya da Algının Kötü Yolu) ve *Jepta und seine Tochter*'dir (1957; Jepta ile Kızı). Bertolt Brecht'le birlikte Marlowe'un *II. Edward* adlı oyununu Almancaya çeviren Feuchtwanger ayrıca Aıskhylos ve Aristophanes'ten de önemli çeviriler yapmıştır.

Feuerbach, Anselm (d. 12 Eylül 1829, Speyer, Bavyera - ö. 4 Ocak 1880, Viyana), 19. yüzyıl ortalarının önde gelen Alman ressamlarından biri. Romantik klasikçi üslubuyla tanınır.

Klasik dönem araştırmaları yapan bir arkeologun oğlu ve felsefeci Ludwig Feuerbach'ın yeğeniydi. Düsseldorf Akademisi'nde ve Münih'te sanat öğrenimi gördükten sonra iki kez Paris'e gitti. Orada Thomas Couture'ün atölyesinde çalıştı ve Courbet ile Delacroix'nın etkisinde kaldı.

Feuerbach 1855-73 arasında İtalya'da yaşadı; en iyi yapıtlarını da bu dönemde verdi. Antik Yunan ve Roman sanatlarının ve İtalyan yüksek Rönesans resminin etkisiyle idealize figürlere yer veren lirik ve hüzünlü kompozisyon anlayışını geliştirdi. 1860-65 arasında yaptığı heykelsi Nanna Risi portreleriyle ("Nanna", 1861, Devlet Galerisi, Stuttgart) Raffaello'nun tiplerini anımsatan üvey annesi Henriette Feuerbach'ın portreleri en önemli yapıtları sayılır.

"Nanna", Anselm Feuerbach'ın yağlıboya çalışması, 1861; Devlet Galerisi, Stuttgart, Almanya
Staatsgalerie, Stuttgart, Almanya

Feuerbach 1873'te Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör oldu ve Akademi binası için "Titanların Düşüşü" adlı resmi yaptı. Genellikle en zayıf yapıtı sayılan bu resmin acımasızca eleştirilmesi zaten hasta olan Feuerbach'ın cesaretinin kırılmasına ve 1876'da Viyana'dan ayrılarak İtalya'ya dönmesine yol açtı.

Feuerbach, Ludwig (Andreas) (d. 28 Temmuz 1804, Landshut, Bavyera - ö. 13 Eylül 1872, Rechenberg, Almanya), Alman filozof ve ahlakçı. Karl Marx üzerindeki etkisiyle ve hümanist ilahiyat görüşleriyle ünlenmiştir.

Hukukçu Paul von Feuerbach'ın dördüncü oğlu olan Ludwig Feuerbach Berlin'de iki yıl süreyle G. W. F. Hegel'in yanında felsefe öğrenimi yapabilmek için ilahiyat çalışmalarını bıraktı. 1828'de doğabilimi öğrenimi için Erlangen'e gitti; ıkı yıl sonra da *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* (Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler) adlı ilk kitabı imzasız olarak yayımlandı. Feuerbach bu yapıtında kişisel ölümsüzlük kavramına karşı çıktı ve insanı nitelikleri

Ludwig Feuerbach
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

yeniden doğayla kaynaşmasını temel alan bir ölümsüzlük anlayışını savundu. *Abälard und Héloïse* (1834; Abaelardus ve Héloïse) ve *Pierre Bayle*'ı (1838) izleyen *Über Philosophie und Christentum* (1839; Felsefe ve Hıristiyanlık Üzerine) adlı yapıtında, Hıristiyanlığın çok uzun süreden beri yalnızca insanın usundan değil, yaşamından da silinmiş olduğunu ve bir saplantıdan öteye geçmediğini ileri sürdü. Bu görüşünü en önemli yapıtı olan *Das Wesen des Christentums*'da da (1841; Hıristiyanlığın Özü) sürdürerek, insanın düşüncesinin nesnesinin gene kendisi olduğunu ileri sürdü ve dini bir tür sonsuzluk bilincine indirgedi. Yani din, "bilincin sonsuzluğunun bilincinden başka bir şey değildi; ya da sonsuzun bilincindeki bilinçli öznenin nesnesi kendi doğasının sonsuzluğuydu". Bu görüşün ürünü olarak Tanrı insanın içedönük doğasının dışadönük bir izdüşümü haline geliyordu. Kitabının Karl Marx'ı önemli ölçüde etkileyen ilk bölümünde Feuerbach dinin "gerçek ya da antropolojik özünü" çözümledi. Tanrı'ya yüklenen çeşitli nitelikleri tartışarak, bunların insan doğasının farklı gereksinmelerinin karşılığı olduğunu ileri sürdü. İkinci bölümde dinin sahte ya da ilahiyata ilişkin özünü ele alarak Tanrı'nın insandan bağımsız bir varlığı olduğu görüşünün, vahye ve kutsama ayinlerine inanmaya yol açtığını, bunların da istenmeyen bir dinsel maddeciliğin parçaları olduğunu ileri sürdü.

Feuerbach ateist olmadığını söylemekle birlikte, Hıristiyanlıktaki Tanrı'nın bir yanılsama olduğunu iddia etti. Din görüşlerini felsefe ve öteki disiplinlerle birlikte ele alması Hegel'in ilkelerini yarı-dinsel olarak görmesine ve Marx'ın daha sonra "Thesen über Feuerbach"da (1845; "Feuerbach Üzerine Tezler", 1976) eleştireceği bir tür maddeciliği benimsemesine yol açtı. 1848-49 yıllarının siyasal çalkantıları sırasında dinsel tutuculuğa saldırıları yüzünden birçok devrimci tarafından kahraman olarak görüldü. Feuerbach en çok Hıristiyanlığa karşı olan yazarları etkiledi. *Das Leben Jesu kritisch bearbeitet* (1835-36, 2 cilt; İsa'nın Yaşamı Üzerine Eleştirel İnceleme) adlı şüpheci yapıtın yazarı David Friedrich Strauss ve Feuerbach gibi Hegelciliği terk ederek doğalcılığı benimseyen Bruno Bauer bunların başlıcalarıydı. Bazı görüşleri de daha sonraları Almanya'da kilise ile devlet arasındaki mücadelede aşırı ucun temsilcileri ve kapitalizme karşı mücadelenin önderleri tarafından benimsendi. Feuerbach'ın öteki yapıtları arasında *Theogonie* (1857) ve *Gottheit*,

Freiheit und Unsterblichkeit (1866; Tanrı, Özgürlük ve Ölümsüzlük) sayılabilir. Bütün yapıtlarının toplandığı *Werke* (1846-66, (1903-11) 10 cilt halinde yayımlanmıştır. Feuerbach'ın *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (1843) adlı yapıtı ile önceki kitaplarından seçmeler *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri* (1991) başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Feuerbach (Şövalyesi), Paul (Johann Anselm) (d. 14 Kasım 1775, Hainichen, Jena yakınları, Thüringen - ö. 29 Mayıs 1833, Frankfurt am Main), Alman hukukçu. Alman ceza hukukunu yeniden düzenlemiş, özellikle yargıçların yetkilerini sınırlayan *nullum crimen, nulla poena sine lege* (kanunsuz, suç ve ceza olmaz) ilkesinin resmen tanınmasını sağlamıştır. Kısasa dayanan cezaya karşı çıkmış, ama "psikolojik-zorlayıcı" ya da yıldırıcı bir ceza hukuku

Paul von Feuerbach, bir oymabaskı, 1830
Staatsbibliothek, Berlin

kuramı geliştirerek cezanın, suç işleyebilecekleri caydıracak ağırlıkta olmasını savunmuştur.

1805'te Bavyera Adalet Bakanlığı'na atanan Paul von Feuerbach, Bavyera Krallığı için bir ceza yasası hazırlamakla görevlendirildi. 1813'te yürürlüğe giren ve suçları kesin olarak tanımlayıp sınıflandırmasıyla tanınan bu yasa, Napoléon döneminin Fransız Ceza Yasası'yla (1810) birlikte uzun yıllar öteki Avrupa devletlerinin ceza yasalarına örnek oldu. Feuerbach 1806'da Bavyera ceza soruşturmalarında işkencenin kaldırılmasını sağladı. Daha sonra Bamberg Temyiz Mahkemesi ikinci başkanı (1814-17) ve Ansbach Temyiz Mahkemesi başkanı (1817-33) oldu.

Feuerbach'ın *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*'i (1801; Almanya'da Genel Olarak Uygulanan Ceza Hukuku Ders Kitabı) Almanya'da yarım yüzyıl boyunca ülkenin bu alandaki en yetkin kaynağı olarak kaldı. Öteki yapıtlarında jüri sistemini eleştiren Feuerbach, gizliliğin adalete ters düştüğü inancıyla mahkemelerin tüm aşamalarının halka açık olmasını savundu.

Feuillade, Louis (d. 1873, Lunel - ö. 1925, Paris, Fransa), I. Dünya Savaşı döneminin en önemli Fransız sinema yönetmeni. Çektiği dizi filmlerle dünya çapında ün kazanmıştır.

1906'da senaryo yazarı olarak sinemaya başlayana değin gazetecilik yaptı. Sonra kısa metrajlı macera filmleri yönetmeye başladı. *Fantômas* (1913-14) dizisiyle, Fransa ve ABD'de büyük bir ün kazandı. Filmin hızlı değişen karmaşık olay örgüsü, entrikalar, adam kaçırmalar, kıl payı kaçışlar ve damlarda geçen kovalamacalarla dolu heyecanlı sahnelerden oluşuyordu. Bu dizinin ardından *Les Vampires* (1915; Vampirler), *Judex* (1916) ve *La Nouvelle mission de Judex*'i (1917-18; Judex'in Yeni Görevi) gerçekleştirdi. Sonuncu filmin kahramanı, Feuillade'ın daha sonraki pek çok filminde de yer alacak olan kötülerin düşmanı, uzun, siyah pelerinli, cesur dedektif Cresté'ydi. Bu filmlerin kazandığı büyük başarı, Fransız film piyasasını tümüyle yabancı filmlerin egemenliği altına girme tehlikesinden kurtardı.

Feuillant'lar Kulübü *bak*. Club des Feuillants

Feuillet, Raoul-Auger (d. y. 1675 - ö. y. 1710), Fransız dansçı, dans eğitimcisi ve koreograf. Geliştirdiği dansyazım sistemi *Chorégraphie, ou l'art de décrire la danse* (1700; Koreografi ya da Dans Tanımlama Sanatı) adlı yapıtında yayımlanmıştır. Paris'te, sonradan Müzik Akademisi'yle birleşerek Paris Operası adıyla anılan Kraliyet Dans Akademisi orkestra şefi André Lorin ile çalıştı. *Recueil de danses* (1704; Danslar Derlemesi) adlı kitabında da Paris Operası'nda sahnelenen dansları anlattı.

Fevaid-i Osmaniye, İstanbul'da kurulan ilk Osmanlı deniz ulaştırma işletmesi. İstanbul Boğazı'nda deniz taşımacılığı 1840'lara değin İngiliz ve Rus gemileriyle yapılıyordu. 1843'te Abdülmecid'in Hazine-i Hassa'dan sağladığı fonla Osmanlı liman ve iskeleleri arasında yolcu ve yük taşımacılığı yapan Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi kuruldu. İşletme 1864'te yeni bir düzenlemeyle Fevaid-i Osmaniye adını aldı. İşletmenin başında nazır sanını taşıyan bir yönetici bulunuyordu. Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi'nden 20 vapur devralan Fevaid-i Osmaniye önce yalnızca Boğaziçi, Adalar, Gemlik ve İzmit Körfezine sefer yaparken, gemilerini daha sonra Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına da göndermeye başladı. İşletmenin adı 1870'te İdare-i Aziziye, 1878'de de İdare-i Mahsusa olarak değiştirildi. Bu tarihte 79 vapurla hizmet veren kuruluş, 1908'de 16 vapurla İstanbul'dan yalnızca yakın iskelelere sefer yapan bir işletmeye dönüşmüştü. 1910'da Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi adını alan işletme, ad değişikliklerıyle Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürdü. 1938'de Denizbank, 1939'da Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü ve 1952'de de Denizcilik Bankası Türk AŞ Şehir Hatları İşletmesi adını aldı. Şehir Hatları İşletmesi, 1983'te Türkiye Denizcilik Kurumu'na, 1984'te de bu kurumun adının değiştirilmesiyle oluşturulan Türkiye Denizcilik İşletmeleri'ne (TDİ) bağlandı.

fevatih (Arapçada "başlangıçlar"), HAVAMİM (*ha* ve *mim* harfleri) ya da HURUFÜ'L-MUKATTA'A ("ayrık harfler") olarak da bilinir, Kuran'ın 29 suresinin başındaki harfler. Kendi başlarına ya da ikili, üçlü, dörtlü ve beşli bileşimler biçiminde surelerin başında yer alan 14 harf, bu özellikleriyle öteki harflerden ayrılır. Bu harfler hep ayrık (*mukatta'a*) durumda bulunduklarından sözcük oluşturmaz ve alfabedeki adlarıyla, *ha mim, elif lam mim, ta sin mim* biçiminde okunurlar.

Daha çok Mekke dönemi sonlarında (622'den önce) vahyolunan surelerde görülen *fevatih*'in özgün anlam ve işlevi bilinmemektedir. İslam bilginleri *fevatih* üzerine değişik açıklamalar yapmışlardır. Bunlara göre, harfler gizemli sayısal değerler taşıyabileceği gibi, bir tümce içindeki tek tek sözcüklerin kısalmış biçimleri de olabilirler. Başlarında aynı harf bileşimleri bulunan surelerin Kuran'da bir araya toplanmış olmasından hareket eden bir üçüncü açıklama daha vardır: Buna göre, bu sure kümeleri, Hz. Muhammed'in kâtibi Zeyd bin Sabit tarafından güvenilir bir nüsha halinde toplanmadan önce, Mekke'de çeşitli kişilerin elinde bulunan yazmalardır ve *fevatih* de, bu yazmaların Mekke'deki sahiplerinin adlarının ilk harflerinden oluşmaktadır.

fevcdar, Hint-Türk İmparatorluğu döneminde Hindistan'daki il (*serkâr*) yöneticilerine verilen san. Hukuk ve asayişten sorumlu olan *fevcdar*'lar polis yetkisini kullanır, cezai yargı hakkını elinde tutar, asayişin korunması için emirle toplanmış düzensiz birliklere kumanda ederlerdi.

Pergene adı verilen ilçelerin üst düzey yöneticileri olan *âmil*'ler ve İngiliz yönetimi sırasında il polis şefleri için de bu san kullanılmıştır.

Feversham (2. Kontu), Louis de Durfort (d. 1641 - ö. 28 Nisan 1709), Fransız asıllı İngiliz asker. II. Charles ve II. James'in krallıkları döneminde İngiltere'de askerlik ve diplomasi konularında önemli rol oynamıştır.

1650'de, daha sonra kral olacak York dükü James'le tanıştı ve 1665'te İngiltere'ye yerleşti. Burada İngiliz uyruğuna geçti, çeşitli unvanlar aldı ve aynı zamanda kraliyet danışmanı olarak çalışmaya başladı. 1677'de özel bir izinle kayınpederinin ardından Feversham kontu oldu.

York dükü 1685'te II. James adıyla tahta çıktıktan sonra Feversham, albay rütbesiyle 1. Atlı Muhafız Birliği'nin komutanlığına getirildi. Monmouth dükünün isyanı haber alınınca, kraliyet kuvvetlerine komuta etmesi için ülkenin batısına gönderildi ve Sedgemoor'da isyancıları yenilgiye uğrattı (6 Temmuz 1685). Kralın gözünde önemli bir yerinin olmasına karşın koyu bir Protestandı; James'in, sonunda tahtını kaybetmesine yol açan Katolik yanlısı politikalarıyla hiçbir zaman ilgisi olmadı. 1688 Devrimi'nde Oranje prensi William'a (sonradan III. William) karşı batıdaki kuvvetlere komuta ettiyse de, bir sefere girişmesine olanak tanınmadı. Bunun nedenlerinden biri de Feversham'ın, askeri güce başvurmadan önce II. James'in, Londra'daki siyasal desteğini sağlamlaştırması gerektiğini savunmasıydı. Yeni krala bağlılık yemini etmeyi reddeden Feversham, sürgüne gönderilen James yararına entrikaya da girişmedi. Yaşamının geri kalan bölümünde kendi köşesine çekildi.

fey, Müslümanların Müslüman olmayanlardan barış ve anlaşmalar yoluyla ele geçirdikleri mal ve toprağa verilen ad.

Hz. Muhammed'le yaptıkları anlaşma gereği yurtlarını Müslümanlara bırakarak göçen Nadiroğullarından kalan mal ve topraklar nedeniyle Kuran'da fey kavramına yer verilmiştir. Haşr suresinin bu olaya değinen ilk âyetlerinden sonra 6. âyette geride bırakılan mal ve topraklar "fey" olarak tanımlanır. Bu tanıma göre fey, "Tanrı'nın onların ellerinden alarak Resulüne verdiği" bir maldır ve Müslümanlar bunu kazanmak için "ne at, ne de deve koşturmuşlar", yani savaşmamışlardır.

Aynı surenin sonraki dört âyetinde de feyin kullanım biçimi belirlenmiştir. Buna göre fey, Tanrı ve peygamberi ile onun yakınları, yetimler, yoksullar, yolda kalmış kimseler, yoksul muhacir ve ensar ile bunların soyları içindir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifeler, Tanrı'nın ve peygamberin feydeki payını, Müslümanların toplumsal yararları doğrultusunda harcanmak üzere beytülmala aktardılar. Peygamberin yakınlarına verilecek pay ise, bütün

yoksul Müslümanlar gibi onların sorumluluğunun da devlete ait olduğu gerekçesiyle iptal edildi. Yalnız Hz. Ali'nin, uygulamayı onaylamadığı, ama önceki halifelere muhalefetle ve yakınlarını kayırmakla suçlanmaktan çekindiği için bir değişiklik yapamadığı söylenir.

Fey kavramı, Hz. Ömer döneminde (634-644) yeni bir boyut kazandı. Bu dönemde Müslümanların egemenliği altına giren geniş ülkelerin durumu tartışmaya yol açtı. Uzun tartışmalardan sonra fethedilen ülkelerin bütün toprak ve taşınmazları ile savaştan sonra ele geçirilen mallarının fey kapsamına alınmasına karar verildi. Hz. Ömer, Haşr suresinin 10. âyetinden yola çıkarak bütün ümmetin malı kabul ettiği bu toprakları, eski sahiplerine bırakıp onlardan belirli bir vergi alınmasını kararlaştırdı. Sonraki dönemlerde benzeri olaylar ve zorunluluklar nedeniyle feyin kapsamı daha da genişledi. Bütün bu değişikliklerden sonra İslam hukukçuları fey kapsamına giren mal ve toprakları şöyle saptadılar: 1) Barış ve anlaşma yoluyla İslam devletinin eline geçen topraklar; 2) savaşılmaksızın verilen eman karşılığında bir ülkeden alınan harac, cizye ve fidyeler; 3) sahiplerinin kaçarak terk ettiği bütün mülk ve topraklar; 4) vârisi olmayan kişilerin ölümünden sonra kalan bütün mallar; 5) daha önceden kimsenin sahip olmadığı topraklar; 6) sahibinden cizye ve haraç alınan topraklar; 7) önceki hükümdarların bütün mal ve mülkleri; 8) önceki devletlerin bütün mal ve mülkleri.

İslam hukukçuları, Kuran'da belirtilenler dışında kalan mal ve toprakların fey kapsamına alınmasında birleşmiş, ama bunların kullanımı konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Şafii hukukçular, fey kapsamına alındığı gerekçesiyle, fethedilen ülkelerin bütün taşınmazlarının Kuran'da belirtilen kişiler arasında paylaştırılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Hanefi hukukçulara göre ise, bu topraklar hakkında tam yetki imamdadır. İsterse beşte birini beytülmal için ayırarak geriye kalanı askerlere dağıtır; isterse sahiplerinin elinde bırakarak onlardan cizye ve haraç alır. İmamın ikinci yolu seçmesi durumunda bu mülk Müslümanların ortak vakfı sayılır. Malikilerle Şii İmamiye hukukçuları da bu mülkün Müslümanların vakfı olduğu görüşündedir. Malikiler ayrıca bu ülkelerdeki binaların da vakıf olduğunu, ama bunlardan kira alınamayacağını söylerler. Hanbeli bilginleri ise, toprak konusunda imamın yetkili olduğu konusunda Hanefilerle, binaların vakıf olduğu konusunda da Malikilerle aynı görüşü paylaşırlar.

Feydeau, Georges (-Léon-Jules-Marie) (d. 8 Aralık 1862, Paris - ö. 5 Haziran 1921, Paris), Fransız oyun yazarı. I. Dünya Savaşı öncesinde Paris'te büyük ilgi görmüştür. Farsları günümüzde de düzenli olarak sahnelenir. Aynı zamanda yetenekli bir oyuncu ve yönetmen olan Feydeau, 1881-1916 arasında 40'a yakın oyun yazmış, 19. yüzyıl Fransız tiyatrosunun ünlü komedi yazarı Eugène-Marin Labiche'in geleneğini sürdürerek farsa yeni boyutlar kazandırmıştır. Yapıtları ciddi birer toplumsal eleştiri olmasa da, Feydeau bir yandan aldatılan kocalar, aptal ev kadınları, yabancılar, yaşlılar ve özürlüler gibi, hafif komedilerin geleneksel tiplerinden sonuna kadar yararlanmış, bir yandan da her yeni modadan kendisine bir yergi payı çıkarmıştır.

Feydeau, Lucien Dautrey'in taş baskısı
H. Roger-Viollet

Karmaşık mekanik aksesuar kullanımına ve özenle hazırlanmış dekorlara, kendisinden önceki fars yazarlarına oranla daha çok önem vermiştir. Ama farslarının asıl başarısı olay örgülerine dayanır. Bunlar, genellikle birini başka biriyle karıştırmaya dayalı zorlama olaylar üzerine kurulmuş, ayrıntılı biçimde işlenmiş, temposu hiç düşmeyen, beklenmedik gelişmelerle örülü yapıtlardır. Feydeau'nun oyunlarından başlıcaları, *La Dame de chez Maxim* (1889; Maxim'in Yerindeki Kadın), *La Puce à l'oreille* (1907; Türkçe uyarlaması: *1+1 = 1*) ve *Occupe-toi d'Amélie*'dir (1908; *Evdeki Pazar / Döner Yataklar / Sevgilime Göz Kulak Ol*). Feydeau'nun farsları Comédie-Française'in repertuvarındaki yerini korumuş, birçok ülkede de sık sık sahnelenmiştir.

Feyder, Jacques, asıl adı JACQUES FRÉDÉRIX (d. 21 Temmuz 1888, Brüksel, Belçika - ö. 25 Mayıs 1948, Cenevre, İsviçre), 1920'lerle 1930'ların ünlü Fransız sinema yönetmeni. Sıradan insanı sevecenlikle ele aldığı filmlerinde karakterlerin psikolojik yorumlarını yapmaya çalışmıştır. Tutkulu ve genellikle acı çeken insanları anlatan filmlerinin arka planını, Fransa'daki toplumsal ve siyasal akımlara karşı yönelttiği keskin eleştiri oluşturur.

Feyder
Brown Brothers

1912'de Paris'e gelen Feyder, bir süre oyuncu olarak çalıştıktan sonra ertesi yıl ilk filmini yönetti. Pierre Benoît'nın romanından yaptığı *L'Atlantide* (1921; Atlantis), ticari açıdan başarılı ilk filmiydi. Ama asıl ününü Anatole France'ın Paris'in günlük yaşamını anlatan romanından uyarladığı *Crainquebille*'le (1922) kazandı. 1928'de Fransız uyruğuna geçti. Aynı yıl Almanya'da Émile Zola'nın romanından uyarladığı *Thérèse Raquin*'i çektikten sonra Fransa'ya dönerek *Les Nouveaux messieurs*'yü (1928; *Yeni Efendiler*) yaptı. Fransız Parlamentosu'nun hafif bir yergiyle ele alındığı bu filmi hükümet yasakladı. Daha sonra ABD'ye giden ve beş yıl kalan Feyder'in Hollywood'da yönettiği filmler arasında başrolünü Greta Garbo'nun oynadığı *The Kiss* (1929; *Buse*), *Daybreak* (1931; Şafak) ve *Son of India* (1931; Hindistan'ın Oğlu) sayılabilir.

Feyder, Fransa'ya döndükten sonra, senaryolarını Charles Spaak'ın yazdığı ve başrolünde karısı Françoise Rosay'nin oynadığı *Le Grand jeu* (1934; *Yanık Kalpler/ Büyük Oyun*), *Pension Mimosas* (1934; *Mimoza Pansiyonu*) ve *La Kermesse héroïque* (1935; *Kahramanlar Panayırı*) adlı filmleri yönetti. Başka filmleri arasında, İngiltere'de çektiği *Knight Without Armour* (1937; *Zırhsız Şövalye*), Fransa ve Norveç'te çektiği *La Loi du nord* (1942; *Kuzey Kanunu*) ve Fransa'nın Alman işgaline uğramasından sonra göç etmek zorunda kaldığı İsviçre'de çektiği *Une femme disparaît* (1942; *Bir Kadın Kayboldu*) sayılabilir. Fransız filmlerinde Feyder'in karmaşık tipleri ve inandırıcı yazgıcılığı ile belirmeye başlayan canlılık, eski asistanı Marcel Carné öncülüğünde 1930'ların sonunda artarak sürmüştür.

Feyerabend, Paul Karl (d. 13 Ocak 1924 Viyana), Avusturya asıllı ABD'li filozof. Bilimsel gelişmenin ancak yeni kurumların eskilerini yadsımasıyla sağlanabileceğini ileri sürmüş, bu bağlamda "anarşist" olarak nitelediği bir metodoloji geliştirmiştir.

Viyana Müzik Akademisi'nde öğrenimini tamamlayarak 1951'de buradan doktor unvanını aldı. 1951-56 arasında Viyana Bilimler ve Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde, ardından 1958'e değin Bristol Üniversitesi'nde ders verdi. 1958'de ABD'ye göç etti. 1959'dan bu yana Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir.

Feyerabend çalışmalarını bilim felsefesi üzerinde yoğunlaştırdı. Göreci ve adcı bir tutumu benimsedi; bu alanda özellikle Karl Popper'ın da etkisiyle eleştirel görüşler öne sürdü. Bilimsel bir açıklamada kullanılan terimlerin anlamlarının yeni açıklamalarla zamanla değişebileceğini ileri sürerek, açıkladığı olguyu değişmez ve evrensel kabul eden varsayımsal tümdengelimli yönetimin geçersizliğini göstermeye çalıştı. Thomas S. Kuhn'un(*) paradigmatik değişime ilişkin görüşlerine koşut bir yaklaşımla, her yeni kuramın, açıklanan olguyu belli bir ölçüde değiştirdiğini savundu; eski kuramdan yeni kurama geçiş döneminin uzun sürdüğünü, bunun da düşünce sistemlerinde dogmatik bir tutuma yol açtığını ileri sürdü. Eski kuramların bilim alanında kalıcı izler bıraktığı gibi, günlük dilin terimlerine de belirli anlamlar yüklediğini belirtti. Bu bağlamda anlama yetisini ele aldı ve bu yeti üzerindeki günlük söylemi, sara nöbetlerini "cin tutma"ya bağlayan ortaçağ açıklamalarına benzetti. "Cin tutma" günümüzde beynin belli bir durumuyla özdeşleştiriliyorsa, bu "cin tutma" gibi bir durumun olmadığı anlamına gelirdi; böylece ortaçağa özgü bakış açısı yadsınıyordu. Feyerabend bu yolla zihin ile beyni özdeşleştirerek alışılmış kuramların dışına çıktı, zihin kavramı üzerine kurulu anlayışı yıkmaya çalıştı.

Feyerabend'in, bilim kuramına ilişkin ilk yapıtları arasında *Explanation, Reduction and Empiricism* (1962; Açıklama, İndirgeme ve Deneycilik), *Problems of Microphysics* (1962; Mikrofiziğin Sorunları), *Problems of Empiricism* (1965-70; Deneyciliğin Sorunları) sayılabilir. Son dönemdeki başlıca yapıtları ise *Against Method* (1975; *Yönteme Karşı*, 1990), *Science in a Free Society* (1978; *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 1991) ve *Philosophical Papers* (1981; Felsefe Yazıları) ve *Farewell to Reason*'dır (1987; Usa Veda).

Feyleke Adası, Kuveyt'e bağlı ada. Basra Körfezinde, Kuveyt Koyu girişi yakınlarında yer alır. Yüzölçümü 39 km²'dir. İnsanların tarihöncesi dönemlerden beri yaşadığı, arkeolojik açıdan önemli bir adadır; üzerinde İÖ 2500'e değin uzanan insan barınağı kalıntıları bulunmuştur. Adadaki Yunan

tapınağının kalıntıları yanında bir müze inşa edilmiştir. Nüfusun çoğu, adanın kuzeybatı ucundaki ez-Zevr köyünde yaşar. Başlıca geçim kaynakları balıkçılık, arkeolojik kazı işçiliği ve son yıllarda gelişen turizmdir. Nüfus (1980) 4.845.

Feynman, Richard Phillips (d. 11 Mayıs 1918, New York kenti - ö. 18 Şubat 1988, New York kenti, ABD), ABD'li kuramsal fizikçi. Işınım, elektronlar ve pozitronlar (karşıt elektronlar) arasındaki etkileşimi

Feynman
Harvey of Pasadena

açıklayan kuvantum elektrodinamiği alanındaki çalışmaları nedeniyle 1965'te Nobel Fizik Ödülü'nü ABD'li Julian S. Schwinger ve Japon Tomonaga Şiniçiro ile paylaşmıştır. Karşılıklı etkileşim içindeki parçacıkların oluşturduğu sistemlerin davranışını açıklamak için gerekli olan karmaşık matematiksel ifadelerin grafik gösterimini olanaklı kılan Feynman diyagramlarını geliştirmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında önce Princeton Üniversitesi'nde (1941-42), sonra da New Mexico'daki Los Alamos'ta (1942-45) atom bombası projesinde çalıştı. 1945-56 arasında Cornell Üniversitesi'nde yardımcı fizik profesörlüğü yaptı. Kuvantum mekaniği ve elektrodinamik kuramlar üzerinde yaptığı düzeltme çalışmalarını 1948'de tamamladı ve eski kuvantum elektrodinamik kuramının kimi zaman anlamsız sonuçlara yol açan yanlarını çözüme kavuşturdu. 1951'de California Teknoloji Enstitüsü'nde kuramsal fizik profesörü oldu. 1958'de, Murray Gell-Mann ile birlikte, temel parçacıkların zayıf etkileşimi sırasında ortaya çıkan bir dizi olgunun nedenlerini açıklayan bir kuram geliştirdi. Feynman'ın yayınları arasında *Lectures in Physics* (1963-65, 3 cilt; Fizik Dersleri) de bulunmaktadır.

Feyruz Sabur *bak.* Enbar

Feyyum, el-, Yukarı Mısır'da il (*muhafaza*). Kahire'nin güneybatısına düşen Batı Çölündeki büyük bir çöküntüde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 80 km, kuzey-güney doğrultusunda ise 56 km boyunca uzanır. Daha küçük ve kurak bir çöküntü olan er-Ruveyan Vadisi ile birlikte tüm toprakları deniz düzeyinin altındadır (en çok 45 m). İlin batısında, kuzeyde el-Gize, güneyde Beni Suveyf ile çevrili, üçgen biçiminde bir çöl parçası yer alır. Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) Nil bugünkü durumundan 18 m daha yüksekteyken, suları, asıl Nil Vadisini el-Feyyum'dan ayıran çakıllı sırtları aşarak eski zamanların Karun Gölünü(*) oluşturmuştur. Feyyum adının da, Kopt dilinde "deniz" anlamına gelen ve Karun Gölünden esinlenmiş olan P-yom'dan (ya da Phiom) kaynaklandığı sanılır.

Çöküntünün güneydoğusunda, eskiden Medinetü'l-Feyyum (Feyyum Kenti) olarak anılan il merkezi el-Feyyum bulunur. Çöküntüde yer alan bugünkü Karun Gölü, Nil'in bir bölümünün Bahr Yusuf (İbrahimiye) Kanalına yöneltilmesiyle beslenir. Kanal, Nil'in eski yatağını izleyerek Feyyum'a kadar uzanır ve burada kollara ayrılarak sulamada kullanılır. 220 km²'lik bir alanı kaplayan tuzlu su gölünde gelişkin bir ticari balıkçılık etkinliği yürütülmektedir.

Doğal olarak korunaklı el-Feyyum'un elverişli bir coğrafi yapısı vardır. Mısır'daki 12. sülale döneminde (İÖ 1991-1786), önemli bir bölgeydi. Bölgede Yahudilerin yaşadığına dair yazılı belgeler (İÖ 3. yy) vardır. II. Ptolemaios döneminde (İÖ 285-246) göl düzeyi bugünkü durumuna indirilerek toprakların büyük bölümü tarıma uygun hale getirildi. Yöreye yerleştirilen Yunanlılar burada zengin Helenistik topluluklar oluşturdular. Bu topluluklardan günümüze ulaşan kalıntılarda Yunan, demotik ve Kopt yazıları kullanılarak yazılmış binlerce papirüs bulunmuştur. Bölge, İS 640 dolaylarında Araplarca işgal edildiğinde, başlıca ürünleri pirinç ve keten olan zengin bir tarım bölgesiydi. Yüzyıllar boyunca Koptların merkezi olmayı sürdürdüyse de, Berberi akıncıların sürekli saldırısı sonucunda giderek geriledi.

El-Feyyum ili 1.827 km²'lik bir alanda kurulmuştur. 1874'te demiryoluyla Nil Vadisine bağlandıktan sonra, öteki bölgelerle ilişki kuruldu ve Nil'in yığdığı verimli toprakların kullanılması olanağı doğdu. Bugün ilin büyük bölümünde yerleşim vardır ve tarım yapılmaktadır; tahıl, pirinç, fasulye, üzüm, zeytin, incir, hurma, bal, pamuk ve şekerkamışı başlıca ürünlerdir. Yetiştirilen güvercinler iç pazarda satılır. 1970'lerin başlarında, yaklaşık 4.000 hektarlık çöl alanı ıslah edilerek tarıma uygun duruma getirilmiştir. Buradan elde edilen gülyağı, parfüm sanayisinde kullanılır. Öteki sanayi etkinlikleri arasında yünlü ve keten kumaş imalatı, deri tabaklama ve tütün işleme sayılabilir. 1980'de Karun Gölü yakınlarında, güneş enerjisiyle buharlaştırma yöntemiyle sodyum klorür, sülfür, klorat ve magnezyum oksit elde edilecek bir kimyasal tesisin inşasına başlanmıştır. İl topraklarında ayrıca, kömür ve demir cevheri yatakları bulunmuştur.

Bölgede pek çok tarihsel yerleşim vardır. Bunlardan, el-Feyyum kentinin yakınında bulunan Setje (sonradan Krokodeilonpolis), timsah tanrı Sebek'e tapınılan başlıca merkezdi (Yunanca *krokodeilon*: "timsah"). Ptolemaioslar zamanında Setje'ye, II. Ptolemaios'un (Philadelphos) karısı onuruna Arsinoe adı verilmişti. Firavunlar döneminden beri el-Feyyum'a hayat getiren sulama suyu, Bahr Yusuf Kanalının öte yanında yer alan el-Lahun'daki savaklarla düzenlenir. Büyük vahadaki öteki yeni merkezler arasında Sinnuris, İtsa ve İbşavay sayılabilir. Il, karayoluyla el-Gize'ye, daha küçük yollarla da Beni Suveyf'e bağlanır. Ayrıca Kahire-Assuan demiryolundan ayrılan bir kol da ile ulaşmaktadır. Dar hatlar ise il merkezinden çıkarak ilin pek çok bölgesine dağılır. Nüfus (1990 tah.) 1.720.000.

Feyyum, el-, eskiden MEDİNETÜ'L-FEYYUM, Mısır'da el-Feyyum ilinin (*muhafaza*) merkezi kasaba. İlin güneydoğu bölümünde, yörenin eski merkezinin olduğu yerde kuruluydu. Burası Firavunlar döneminde Şedet, Ptolemaios ve Roma dönemlerindeyse önce Krokodeilonpolis, daha sonra Arsinoe adlarıyla anılmıştı. Kuzeybatısına doğru uzanan örenlerin geçmişi en azından 12. sülaleye (İÖ 1991-1786) dayanır. Yapılan kazılarda, üstlerinde demotik, Yunan ve Kopt yazıları olan papirüs parçaları bulunmuştur. Ortaçağda zengin bir kasabanın yer aldığı bu bölgede, yapım tarihi Memlûk dönemine değin inen bir cami vardır. Bahr Yusuf, kasabanın içinden akar. Bir dizi kanala bölünmüş olan Bahr Yusuf'tan sulamada yararlanılır; Mısır'da başka örneği bulunmayan, büyük bir kovalı su çarkı sistemi, sulama kanallarına su çıkarır.

Feyyum, ilin pazar ve dağıtım merkezidir. Nil Vadısindeki Beni Suveyf'e demiryoluyla, Kahire'ye de çöl boyunca kuzeye ilerleyen bir karayoluyla bağlanmıştır. Kasabadan çıkan dar hatlı demiryolları, ilin tarımla uğraşan topluluklarına hizmet götürür. Nüfus (1986 tah.) 227.300.

Feyyum portreleri, Mısır'da özellikle el-Feyyum Vahasındaki mezarlarda bulunan, Roma dönemine (1. yy - 4. yy) ait mezar portrelerine verilen ad. Ölünün başı ya ahşap bir levhaya (yaklaşık 40 cm × 20 cm) çizilerek mumyanın yüzünü saran şeritlerin altına yerleştirilir ya da doğrudan doğruya keten kefenin üstüne çizilmiştir. Bu iş için tempera ya da sıvı balmumu ile karıştırılmış doğal boyalar kullanılmıştır.

feyz (Arapçada "taşma", "çıkma"), İslam düşüncesinde, yaratılan şeylerin Tanrı'dan çıkışı. Bu görüş, evrenin Tanrı tarafından yaratıldığı düşüncesine karşılık, evrenin Tanrı'dan çıktığı varsayımı üzerine kuruludur. Sudur, huruc ve zuhur sözcükleriyle de karşılanan feyz kavramı eski Yunan felsefesinden alınarak felsefeciler ve mutasavvıflarca farklı biçimlerde yorumlanmıştır. İslam felsefecilerine göre Tanrı bütün varlıkların kaynağıdır; bütün varlıklar ondan taşarak var olmuştur. Ama bu taşma, doğma ya da çıkma birdenbire olmamış, aşamalarla ve yukarıdan aşağıya, en yetkinden en az yetkine doğru sıralanan bir varlıklar zincirinde gerçekleşmiştir.

İslam felsefesinde feyz kavramına son biçimini kazandıran İbn Sina'ya göre, birden ancak bir çıkar ilkesi gereğince, zorunlu varlık olan Tanrı'dan önce birinci us (akl-ı evvel) çıkar. Bu çıkış, Tanrı'nın kendi özünü düşünmesiyle oluşan bilgiden kaynaklanır. Birinci us, özü bakımından olanaklı, Tanrı'yla bağıntısı, onun bilgisindeki yeri bakımından ise zorunludur. Birinci us, üç yönlü bir düşünce içindedir ve üç tür bilgiye ulaşır: Öncelikle kendisinin varlık nedeni olan Tanrı'yı düşünür; bu konudaki bilgisinden kendisinin hemen altında yer alacak olan ikinci us (akl-ı sani) çıkar. İkinci olarak, zorunluluğu bakımından ilk varlığa göre kendisini düşünür; bu konudaki bilgisinden son gök katının (felek) nefsi (ruh) çıkar. Son olarak, zorunluluğu bakımından kendisini düşünür ve bu konudaki bilgisinden de son gök katının maddesi çıkar. İkinci usun da aynı biçimde düşünmesi sonucunda üçüncü us, bu usa ilişkin feleğin nefsi ve maddesi oluşur. Bu düşünme ve çıkışlar, etkin us (akl-ı faal) olarak adlandırılan onuncu usa kadar sürer. Etkin usla birlikte dokuzuncu felek de nefsi ve maddesiyle oluşmuştur. Etkin ustan, insanla ilgili evreni, yani dünyayı oluşturan nesneler çıkar. Böylece bütün evren aşamalı olarak ve her katman bir öncekinden çıkarak oluşur. Tanrı'nın kendisi üzerindeki bilgisinden kaynaklanan bu oluşum, neden-sonuç ilişkisi içinde zorunlu olarak gerçekleşir. Bu nedenle evrenin oluşumunda belirli bir amaç söz konusu değildir. Gazali ise Tanrı'nın yaratıştaki rolünü doğal nedenselliğe indirgediği gerekçesiyle feyz kavramını red-

detmiştir. Gazali'ye göre Tanrı mutlak irade ve özgürlükle yaratır, oysa yaratış için zorunlu görülen "taşma", mantıksal olarak, Tanrı'nın mutlak iradesinin yadsınmasına yol açar.

İslam felsefecilerinin daha çok Aristoteles'ten etkilenmelerine karşılık, feyz kavramında mutasavvıfların esin kaynağı Platon ve Yeni-Platonculardır. Tasavvuftaki feyz görüşünün temelini sabit gerçeklikler (ayan-ı sabite) düşüncesi oluşturur. Buna göre evren, nesnelerin Tanrı bilgisinde bulunan değişmez gerçekliklerinin zuhurundan, dış dünyada gerçeklik kazanmasından oluşur. Bu oluşumun temelinde ise iki feyz olayı vardır. Tanrı'nın özünün (zat) ilk tecellisinde (feyz-i akdes) Tanrı bilgisinde varlıkların sabit gerçeklikleri ve bunların yetenekleri belirlenir. İkinci tecelli (feyz-i mukaddes) ise, Tanrı bilgisindeki sabit gerçekliklerin biçimlerine dış dünyada varlık kazandırır. Ayrıca, felsefecilerin varlığın Tanrı'dan çıkış sürecini belirleyen silsile anlayışına karşılık mutasavvıflar, Tanrı'nın evreni oluşturan belirme (taayyün) aşamalarından (hazarat) söz etmişlerdir.

Feyzâbad, Afganistan'ın kuzeydoğusunda, Bedehşan ilinin (*vilayet*) merkezi kent. Kokça Irmağı kıyısında denizden 1.200 m yükseklikte yer alır. Kış aylarında bazen kar yüzünden başka yerlerle bağlantısı kesilirse de, yaz aylarında iklim oldukça yumuşaktır. Yörede geçim tarıma dayanır; kentte de pirinç ve un üretilen tesisler vardır. Feyzâbad karayoluyla batıda Hanâbad ve Kunduz'a, oradan da 314 km güneybatısındaki başkent Kâbil'e bağlanır.

Feyzâbad, 1821'de Kunduzlu Murad Bey'e bağlı kuvvetlerce yakılıp yıkıldı ve burada yaşayanlar da Kunduz'a yerleştirildi. Afgan hükümdarı Abdurrahman Han'ın (hd 1880-1901) Bedehşan'ı ele geçirmesinin ardından bir ölçüde eski önemini yeniden kazandı. 1955'te bir depremle yıkılan kentte uygulanmaya başlayan modernleştirme programı, merkezî bir su şebekesiyle kanalizasyon sistemlerinin inşasını da kapsıyordu. 1979'daki Sovyet askerî müdahalesinden sonra Afgan mücahitleri kenti ele geçirdi. Aralıklarla süren çatışmaların ardından 1980'de Feyzâbad'da bir Sovyet karargâhı kuruldu. Nüfus (1982 tah.) 9.564.

Feyzâbad, Hindistan'ın kuzeyindeki Uttar Pradesh eyaletinde il (*district*) ve il merkezi kasaba. Feyzâbad kenti, Lucknow'un doğusunda, Ghaghara (Gogra) Irmağı kıyısında kuruludur. 1730'da, Ayodhya'nın ilk Müslüman *nevab*'ı (mülki amir) Sâdat Ali Han, Feyzâbad'ı inşa ettirerek başkent haline getirdi, ama burada fazla kalmadı. Üçüncü *nevab* Şücaü'd-Devle kasabaya yerleşerek ırmağın üzerine 1764'te bir kale inşa ettirdi; kendisi ve karısı için yapılmış anıtmezarlar kasabanın içindedir. 1775'te başkent Lucknow'a taşındı ve 19. yüzyılda Feyzâbad gerilemeye başladı.

Feyzâbad'ın Kuzey Hindistan'ın öteki bölümleriyle gelişmiş kara ve demir yolu bağlantıları vardır. Kasabadaki sanayiler arasında yağ ve şeker fabrikaları sayılabilir. Tarım ürünleri için bir ticaret merkezi işlevi gören Feyzâbad'da bir veteriner fakültesi ve birkaç müze vardır. Doğudaki Ayodhya kasabası Feyzâbad'ın bir banliyösüdür.

4.427 km²'lik bir alan kaplayan Feyzâbad ili, Ghaghara Irmağının güney yakası boyunca uzanan verimli, dar bir alüvyon ovasının üzerindedir. Pirinç, şekerkamışı, buğday ve yağlı tohumlar başlıca ürünlerini oluşturur. Feyzâbad'ın güneydoğusunda yer alan Tanda kasabasında ihracata yönelik olarak, el dokuması pamuklu kumaş üretilir. Sohval yakınlarında bir hidroelektrik santral bulunmaktadır. Nüfus (1981) kasaba, 101.873; metropoliten alan, 143.167; il, 2.382.515.

Feyzî-i Hindi, asıl adı EBU'L-FEYZ (d. 1547, Agra - ö. 5 Ekim 1595, Agra), Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu döneminin ünlü şairlerinden.

Şeyh Mübarek Nagari'nin oğlu, tarihçi ve devlet adamı Ebu'l-Fazl Allami'nin kardeşidir. İyi bir öğrenim gördü. Kısa bir süre Agra'da müderrislik yaptıktan sonra 1566'da Ekber'in sarayına girdi, oğlu Şehzade Murad'a öğretmen oldu. Ekber'in yenilikçi hareketlerini öven kasideler yazdı, onun yeni bir dın kurma hareketini destekledi. Bu yüzden Müslümanların sert tepkilerine hedef oldu.

İran'ın ünlü şairlerinden Nizamî ile Enveri'nin etkisinde kalan Feyzi-i Hindi'nin gazelleri, söz oyunlarıyla süslü kasidelerinden daha çok beğenilmiştir. En ünlü yapıtı eski bir Hint öyküsünden esinlenerek yazdığı *Nal ü Dâmân*'dır (1831). Ayrıca noktasız Arap harfleriyle kaleme aldığı *Levâmiu'l-İlham* adlı bir Kuran tefsiri ve Sanskrit'ten Farsçaya çevirileri vardır.

Feyzi Mustafa Efendi (HAYATİZADE), asıl adı MOCHE BEN RAPHAEL (ö. 1692, İstanbul), Yahudi asıllı Osmanlı hekim. Dönemine değin bilinmeyen hastalıkları konu edinen yapıtlarıyla tanınmıştır. Torunu da kendisi gibi Mustafa Feyzi adını taşıdığı ve gene dedesi gibi hekimbaşılık yaptığı için, kendisi "Büyük", torunu da "Küçük" lakabıyla anılır.

Feyzi Mustafa Efendi, Süleymaniye Tıp Medresesi müderrislerindendi. Burada Şaban Şifai gibi değerli hekimler yetiştirmişti. Hassa hekimi iken, Eylül 1667'de IV. Mehmed tarafından hekimbaşılığa getirildi. II. Süleyman döneminde de (1687-91) sürdürdüğü bu görevden Mayıs 1692'de II. Ahmed tarafından uzaklaştırıldı. Feyzi Mustafa Efendi'nin *Hamse-i Hayatizade* olarak tanınan ama asıl adı *Resailü'l-Müşfiye li'l-Emrazi'l-Müşkile* olan beş ciltlik bir yapıtı vardır. Yapıtta frengi gibi, o güne değin bilinmeyen cinsel organ hastalıklarına ve bazı deri hastalıklarına ilişkin yeni bilgiler yer alır.

Hayatizade Şakirdi olarak tanınan Mustafa bin Mehmed bin Ahmed et-Tabib'in, hocası Feyzi Mustafa Efendi adına yazdığı *Risale-i Feyziyye fi Lugati Müfredati't-Tıbbiye* (Yabani Bitkiler Sözlüğü, 1974, 2 cilt) adlı yapıt, adından ötürü Feyzi Mustafa Efendi'ye ait sanılmıştır. Bitki, mineral ve hayvan kökenli ilaçlarla ilgili bilgilere yer verilen bu sözlüğün Feyzi Mustafa Efendi'yle bir ilgisi yoktur.

Feyzi Paşa, asıl adı FEYZULLAH İZMİDİ (d. 1842, İzmit - ö. 24 Ekim 1923, İstanbul),

Feyzi Paşa
Ana Yayıncılık Arşivi

salgın hastalıklara karşı yürüttüğü mücadeleyle tanınan hekim.

1871'de, yüzbaşı rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den (Askeri Tıbbiye) mezun oldu. 1872'de uzmanlık eğitimi için gittiği Paris'te dönemin ünlü hekimlerinden Béhier'nin yanında çalıştı. 1875'te İstanbul'a döndü ve Mekteb-i Tıbbiye'de emraz-ı dahiliye (iç hastalıkları) dersi vermeye başladı. 1880'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de (Sivil Tıbbiye) aynı dersin hocası oldu. 1887'de, Koch'un bulduğu tüberkülinle verem tedavi yöntemini öğrenmek üzere Berlin'e gönderildi. 1894-95 ve 1903'teki kolera, 1900'deki veba salgınlarına karşı etkin bir mücadele yürüttü, başarılı sonuçlar aldı. II. Meşrutiyet sonrasında Darülfünun bünyesinde yeniden düzenlenen tıp fakültesinde, iç hastalıkları kliniği öğretim üyesi olarak görev aldı. 1913'te, ferik (korgeneral) rütbesindeyken kendi isteği ile görevden ayrıldı. *Usul-i Teşhis-i Marazı* (1889), *İlm-i Emraz-ı Dahiliye* (1890), *Emraz-ı A'za-yı Hazmiye* (1893) gibi, çeviriye dayalı ders kitapları kaleme aldı. Sıtma hastalığı konusundaki ders notları *Maraz-ı Merzagi: Sıtma* (1913) adıyla yayımlandı.

Feyzioğlu, Turhan (d. 1922, Kayseri - ö. 24 Mart 1988, Ankara), Türk siyaset adamı. Kurucusu olduğu Güven Partisi'nin (GP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin(*) genel başkanlığını yapmış, bakanlık ve başbakan yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.

1941'de Galatasaray Lisesi'ni, 1945'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1946'da Siyasal Bilgiler Okulu idare

Feyzioğlu
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

hukuku asistanı oldu. 1949'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1951'de doçentliğe, 1955'te profesörlüğe yükseldi. Mayıs 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) dekanı oldu. *Forum* dergisinde Demokrat Parti iktidarını eleştiren yazılarından dolayı bakanlık emrine alınınca Aralık 1956'da üniversiteden ayrılarak siyasete atıldı. 1957 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) Sivas milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 27 Mayıs Hareketi sonrasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi rektörlüğüne getirildi. Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu'nun başkanı oldu. 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılması üzerine rektörlükten istifa etti. 5 Ocak 1961'de kurulan II. Cemal Gürsel hükümetinde milli eğitim bakanı olarak yer aldı. 147 ler sorununa çözüm getirilmemesi üzerine hükümetten ayrıldı. Ekim 1961'de Kayseri'den CHP milletvekili seçildi, partinin grup başkan vekilliğine getirildi. İsmet İnönü başkanlığında kurulan ilk iki koalisyon hükümetinde devlet bakanlığı (Kasım 1961 - Haziran 1962) ile devlet

bakanlığı ve başbakan yardımcılığı (Haziran 1962 - Aralık 1963) görevlerinde bulundu. 1964-66 arasında Avrupa Konseyi'nde Türkiye temsilciliği yapan Feyzioğlu, CHP içinde güçlenen "ortanın solu" görüşüne karşı çıkarak 30 Nisan 1967'de 47 milletvekili ve senatörle birlikte partiden ayrıldı. 12 Mayıs 1967'de kurucularından olduğu Güven Partisi'nin genel başkanlığına seçildi. Partiye daha sonra, mecliste grup kuramayan Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nden toplu katılmalar oldu ve adı Milli Güven Partisi (MGP) olarak değiştirildi. MGP, 3 Mart 1973'te, İnönü'nün istifası üzerine CHP'den ayrılan Kemal Satır ve arkadaşlarının kurduğu Cumhuriyetçi Parti ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı.

Feyzioğlu, 12 Mart Müdahalesi sonrasında kurulan hükümetleri, partisinden üye vererek destekledi. Mart 1975'te, Süleyman Demirel başkanlığında kurulan I. Milliyetçi Cephe hükümetinde devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlendi. Haziran 1977'de partisi ancak üç milletvekili çıkarabildi. 5 Ocak 1978'de kurulan Bülent Ecevit hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. Görüş ayrılıkları yüzünden Eylül 1978'de hükümetten ayrıldı. Demirel'in Ekim 1979'da kurduğu azınlık hükümetini dışardan destekledi. 12 Eylül Harekâtı sonrasında siyasal yaşamdan çekildi.

Turhan Feyzioğlu'nun *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi* (1951), *Amme Hürriyetleri* (1956), *Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair* (1957) ve *Devlet Adamı Atatürk* (1963) adlı yapıtları bulunmaktadır.

Feyzullah Efendi, tam adı SEYYİD MEHMED FEYZULLAH EFENDİ (d. 1638, Erzurum - ö. 2 Eylül 1703, Edirne), II. Mustafa döneminde devlet yönetiminde de etkili olan şeyhülislam.

Şems Tebrizi soyundan geldiği söylenen Erzurum müftüsü Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin oğluydu. İlköğrenimini babasının gözetimi altında tamamladı. 1664'te Vanî Mehmed Efendi'nin çağrısına uyarak İstanbul'a gitti ve onun aracılığıyla IV. Mehmed'in (Avcı) hizmetine girdi. 1667'de hacca giderek bir süre Hicaz'da kaldı. Dönüşünde Selanik'te, IV. Mehmed'in oğlu şehzade Mustafa'nın (II. Mustafa) hocalığına atandı (1669) ve "hace-i sultanî" unvanı aldı. 1670'te İstanbul'a dönerek sırasıyla Haydarpaşa, Mihrimah Sultan, Fatih ve Ayasofya medreselerinde ders verdi. İstanbul payesiyle Süleymaniye Darülhadisi, Anadolu payesiyle de Sultan Ahmed Medresesi müderrisliğine getirildi. 1678'de Rumeli payesiyle şehzade Ahmed'in (III. Ahmed) hocalığına, 1686'da da nakibü'l-eşraflığa atandı.

14 Şubat 1688'de II. Süleyman tarafından şeyhülislamlığa getirildi, ama 17 gün sonra bu görevden alınarak Erzurum'a sürüldü. Yedi yıl orada kaldıktan sonra 1695'te tahta çıkan II. Mustafa tarafından Edirne'ye çağrılarak yeniden şeyhülislamlığa atandı (25 Mayıs 1695) ve hace-i sultanî payesini taşıdığından "camiü'r-riyaseteyn" sanı aldı. Şehzadeliği sırasında hocası olduğu II. Mustafa'dan büyük bir saygı ve yakınlık gören Feyzullah Efendi, padişahın kendisine olan güveninden yararlanarak kısa sürede büyük nüfuz kazandı. Sonraları devlet işlerine de karışmaya başladı ve padişahın buyruğuyla sadrazamın bile üstünde bir yetkiye sahip oldu. Sekiz yılı aşkın şeyhülislamlığı sırasında, fetva makamının kendisinden sonra oğlu nakibü'l-eşraf Fethullah Efendi'ye geçmesinin koşullarını hazırlayarak ona "paye-i fetva" (şeyhülislam adayı) sanını verdirdi; öbür oğullarının ve yakınlarının da kazaskerlik, kadılık gibi görevlere getirilmesini ya da aday olmalarını sağladı. Yönetim üzerindeki etkisinin devlet ileri gelenleri ve ilmiye sınıfı arasında yarattığı huzursuzluk, ağır vergiler, ulûfelerin ödenmemesi gibi ekonomik sorunlarla birleşerek askerlere ve halka da yayıldı. 1703'te çıkan ve Edirne Olayı(*) olarak bilinen asker-sivil ayaklanması sırasında, II. Mustafa Feyzullah Efendi'yi görevden uzaklaştırarak (27 Temmuz) Erzurum'a gönderilmesini emretti. Ama ayaklanma II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve Feyzullah Efendi'nin de öldürülmesiyle son buldu.

Nesih yazı türünde başarılı bir hattat olan ve Arapça şiirler yazan Feyzullah Efendi'nin en önemli yapıtı, fetvalarını topladığı *Fetava-i Feyziye*'dir (1850).

Fez, Arapça FAS, Fas'ın ortakuzey bölgesinde il ve il merkezi kent. Fez Irmağı kıyısında, ırmağın Sebu ile birleştiği noktanın biraz yukarısında kuruludur. Fas'ın dört imparatorluk kentinden en eskisidir. Irmağın sağ kıyısındaki bölümü I. İdris tarafından yaklaşık 789'da, sol kıyısındaki bölümü ise II. İdris tarafından yaklaşık 809'da kuruldu. Murabıtlar II. yüzyılda bu iki bölümü birleştirerek büyük bir İslam kenti haline getirdiler. Fez, gelişmesinin doruğuna Meriniler döneminde, 14. yüzyılın ortalarında ulaşarak bir eğitim ve ticaret merkezi oldu; din alanındaki üstünlüğünü çağlar boyunca korudu. Fas'ta Fransız protektorasının kurulmasını sağlayan Fez Antlaşması (30 Mart 1912) burada imzalandı.

Zeytinlikler ve meyve bahçeleriyle kaplı alçak tepelerin çevrelediği kentte, eski siperler ve taş burçlar günümüzde de Eski Fez'in (Fezü'l-Bali) bir bölümünü içine alır. Eski kentte, Kuzey Afrika'daki en eski cami olan Karaviyin Camisi, 859'da kurulan ünlü üniversiteyle Muhammed ibn Abdullah Üniversitesi'nin (kuruluşu 1973) merkezleri ve II. İdris'in mezarını da barındıran I. İdris Türbesi bulunmaktadır. 13. yüzyılda Merinilerce kurulan Yeni Fez'deki (Fezü'l-Cedid) başlıca tarihsel yapılar, renkli minaresiyle ünlü Büyük Cami ve bitişiğindeki Kraliyet Sarayı'dır. Çağdaş kent (Ville Nouvelle) Fransız mareşal L.-H.-G. Lyautey tarafından 1916'da, güneybatıdaki platoda kurulmuştur. Bu kesimde, demiryolu istasyonunun yakınında kentin sanayi bölgesi yer alır. Fez, bir ticaret ve geleneksel el sanatları merkezidir. 19. yüzyıla değin dünyada fes üretilen tek yer olmuştur.

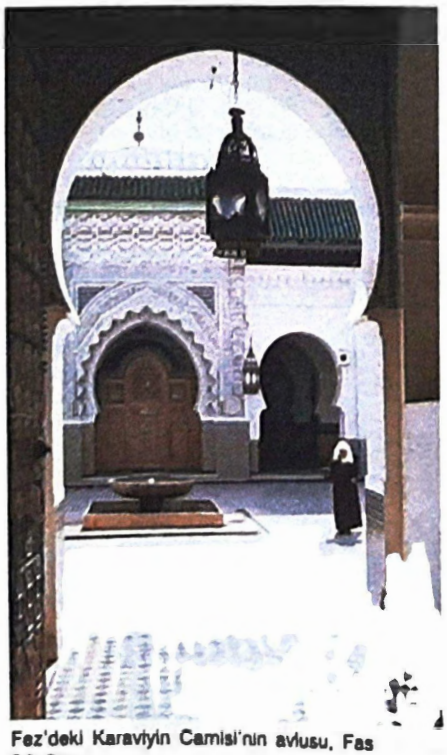

Fez'deki Karaviyin Camisi'nin avlusu, Fas
E-S Ross

Fez ilinin yüzölçümü 5.400 km²'dir. Kuzeyde Taunat, doğuda Taza, güneyde Bulman, batıda Meknes, İfran ve Kenitra illerine komşudur. İlde tahıl (özellikle buğday), baklagiller, zeytin ve üzüm üretilir; keçi ve sığır yetiştirilir. Ued Nja kentinde kömür madenleri bulunmaktadır. Nüfus (1982) belediye, 448.823; (1988 tah.) il, 960.000.

fezleke, ceza kovuşturmasında araştırmayla görevli makamların düzenlediği, araştırma sonuçlarını içeren rapor. Fezleke, ceza yargılamasında çoğunlukla kolluk makamlarının yaptığı araştırma ve soruşturmalara ilişkin tutanakların bir özeti niteliğini taşır. 1913 tarihli Memurin Muhakematı Kanunu'na göre memurların yargılanması usulünde ilk soruşturmayı yapmakla görevli kılınmış olan soruşturmacının düzenlediği, kovuşturma konusu olan olayın özetiyle soruşturmacının kişisel kanısını içeren rapora da fezleke denir. Disiplin kovuşturmalarında da soruşturmacı, disiplin suçunu oluşturan eylemin failî hakkında son kararı verecek olan disiplin kuruluna soruşturmanın sonuçlarını ve kendi kanısını içeren bir fezleke sunar.

fıçı, enli ağaç şeritlerin (fıçı tahtası) ağaç ya da metal çemberlerle tutturulması yoluyla yapılan, büyük, silindir biçimindeki dayanıklı kap. 1. yüzyıl tarihçilerinden Romalı Plinius'a (Yaşlı) göre, fıçıcılık zanaatı, ilk olarak Alp bölgesinde yaşayan köylüler arasında gelişmiştir.

Kuru ürünlerin korunmasında kullanılan fıçılar, çam ya da başka yumuşak ağaç türlerinden hazırlanan fıçı tahtalarının gevşek bir biçimde tutturulması yoluyla yapılır. Ama içine sıvı konulan fıçılar, ak meşe gibi daha dayanıklı ağaç malzemeden üretilir. Bunların yapımı daha dikkatli bir işçilik gerektirir.

Fıçı tahtaları ile kapakların (ayna) yapıldığı ağaç malzeme en az bir yıl havda kurutulduktan sonra, 10-20 gün kadar da ocakta kurutulur, ardından istenilen boyutlarda, şeritler halinde kesilerek çeşitli bitirme işlemlerinden geçirilir. Fıçı yapımında en fazla dikkat isteyen işlem, fıçı tahtalarını, aralarında boşluk kalmayacak ve fıçıya düzgün oval bir yapı kazandıracak biçimde birleştirmektir. Karın bölümünün şişkin olması, fıçıyı iç basınca karşı dayanıklı kılar.

Fıçı tahtaları önce alt ve üst bölümlerinden, bir çemberle tutturularak geçici olarak birleştirilir. Bundan sonra bir buhar tünelinden geçirilerek yumuşatılır ve son biçimini alması sağlanır, ardından da kurutulur. Dinlenmeye bırakılacak viskiler için hazırlanan fıçıların içi bu aşamada ayrıca kavrulur. Bu işlemlerden sonra, fıçıların ağız bölümleri yeniden düzleştirilir ve geçici çemberler çıkartılarak asıl metal çemberler takılır.

Günümüzde çoğu uygulama alanında ağaç fıçıların yerini, yapımı daha kolay olan ve daha ucuza mal edilen metal variller, kontrplak ya da sert kartondan kutular almıştır.

fıkıh (Arapçada "anlayış", "kavrayış"), İslam hukukuna verilen ad. İslam bilginle-

rince, şeriatın uygulamaya dönük yasa ve hükümlerini kanıtlarıyla bildiren bilim olarak tanımlanır. Sözcük Kuran'da ve hadislerde dini derinlemesine kavrama, bilme anlamında kullanılmıştır. İslam hukukunun sistemleşmeye başladığı dönemde de yaklaşık bu anlamda kullanılmıştır. Zamanla buna "edimler yönüyle" (min ciheti'l-amel) eklemesi yapılarak günümüzdeki anlamıyla fıkhın tanımı ve alanı belirlenmiştir.

Fıkhın iki temel kaynağı Kuran ve sünnettir; Hz. Muhammed sonrası dönemde yasa koyma (teşri) değil, ana kaynaklara uygun hükmü araştırma, ortaya koyma (tefri) söz konusudur. Bu dönemde İslam hukukunun kimi ikincil kaynaklarından da söz edilmiştir. Kuran ve sünnete uygun yargıya (hüküm) ulaşma çabası içinde başvurulan ikincil kaynaklar şunlardır: İcma (İslam bilginlerinin bir konudaki görüş birliği), kıyas (bir yargıyı benzerliği nedeniyle başka bir konuya uygulama), istihsan (nedenin etkisini göz önüne alarak açık kıyası bırakıp gizli kıyasa başvurmak ya da bir kanıt nedeniyle bir konuyu genel kuraldan ayrı tutmak), mesalih-i mürsele (ilgili bir nasın bulunmadığı konularda kişi ve toplum yararlarını gözetmek), sedd-i zerayi (kötülüğe götüren yolları kapatmak), gelenek ve görenekler, sahabenin söz ve davranışları, önceki dinlerin Kuran ve sünnet tarafından iptal edilmemiş yargıları ve istishab (bir şeyin değiştiğini gösterir bir kanıt getirilene değin onun geçmişteki durumunun sürdüğünü kabul etmek). Ana kaynakların kesinliğine ve değişmezliğine karşın bu ikincil kaynaklar her zaman tartışmaya açıktır. Bu yollardan ulaşılan yargılar ancak ana kaynaklara uygun olduğu, aykırı düşmediği durumlarda geçerlidir.

Fıkıh, dindışı çağdaş hukuk sistemlerinden çok daha kapsamlıdır. Çünkü çağdaş hukukun ele aldığı bütün konuların yanı sıra ibadet ve ahlaka ilişkin konuları da içerir. Fıkıh, konuları bakımından yedi ana dala ayrılır: 1) İbadet temizlik, namaz, oruç, hac, zekât ve kurban gibi ibadetlere ilişkin sorunları inceler. 2) Muamelat alışveriş, ortaklıklar (şirket), borçlar, mülkiyet ve miras gibi konuları ele alır. 3) Ahval-i şahsiye evlenme, boşanma gibi kişi ve aile haklarıyla ilgili sorunları inceler.4) Siyaset-i şer'iye (ya da ahkamu's-sultaniye) kamu hukukunu, özellikle anayasa ve idare hukukunu içerir; devlet-kişi ilişkilerini, karşılıklı hak ve görevlerini düzenler. 5) Ukûbat ceza hukukudur; ceza gerektiren suçları ve bunlara uygulanacak cezaları belirler, toplumsal düzeni sağlayıcı yargıları ele alır. 6) Siyer devletler hukukudur; İslam devletinin öbür devletlerle ilişkilerini düzenler. 7) Adab ahlak ve görgü kuralları üzerinde durur.

Dört halife döneminden sonra İslam topraklarının genişlemesi, olayların çoğalması, hukuksal sorunların da artmasına neden oldu. Bu durum bir yandan hadis rivayetinin hız kazanmasına, bir yandan da kıyas gibi yöntemlerin gelişmesine yol açtı. Bilginler arasında belirginleşen farklı eğilim ve yaklaşımlar da fıkıh okullarının ortaya çıkması sonucunu doğurdu. İslam hukukunun kuruluş ve sistemleşme aşamasında saptanan ilk farklı oluşumları bilginlerin kıyas konusundaki tutumları belirledi. Hicaz bölgesi bilginleri, karşılaştıkları yeni bir sorunun çözümü için zorunlu olmadıkça kıyasa başvurmayarak, bir hadis bulunamazsa çözümü sahabenin görüşlerinde arama yolunu benimsediler. Buna karşılık Kûfe bölgesi bilginleri, kimi zaman hadisler ve sahabenin görüşleri kendilerine ulaşmadığı, kimi zaman da ulaşan bilgilerin sağlığından kuşku duydukları için kıyasa ve içtihada öncelik verdiler. Böylece İslam hukukunda önce "ehlu'l-hadis" ve "ehlu'r-rey" olarak anılan iki farklı oluşum ortaya çıktı. Bunlar zamanla çevrenin, siyasal ve ekonomik koşulların etkisiyle daha da ayrışarak büyük bilginlerin görüş ve ictihadları çevresinde çeşitli hukuk okullarının, mezheplerin doğmasına yol açtı. Ama bu okulların büyük bölümü izleyici bulamadığı için kalıcı olamadı. Bugün İslam dünyasında varlığını ve etkinliklerini sürdüren ve bağımsız hukuk sistemleri olan başlıca mezhepler Hanefilik, Malikilik, Şafiilik, Hanbelilik, İmamiye (Caferiye), Zeydiye ve İbadiye ile izleyicisi kalmamışsa da temsilcilerinin yapıtlarıyla etkinliğini sürdüren Zahiriliktir. Bütün bu mezhepler temelde Kuran ve sünnete dayanır; farklılıkları ancak içtihat konusu olan ayrıntılar (furu) alanında kalır.

Fıkıh, kaçınılmaz olarak yan bilimlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bunlardan en önemlisi fıkıh usulüdür (usulü'l-fıkıh). Fıkhın kuramsal yönü ile kavramlarını inceleyen fıkıh usulü, Kuran ve sünnetten hüküm çıkarma, bunları yorumlama, naslar arasında seçim yapabilme yol ve yöntemlerini inceler. Öteki iki önemli dal "hilaf" ve "cedel"dir. Bu bilim dalları, mezhepler arasındaki farkları, farkların doğuş nedenlerini, hangisinin doğruya daha yakın olduğunu, bilginler arasındaki tartışma ve savunma yöntemlerini konu edinir.

fındık, huşgiller (*Betulaceae*) familyasının *Corylus* cinsini oluşturan 15 kadar çalı ve ağaç türünün ve bu bitkilerin sert kabuklu meyvelerinin ortak adı. Bu yaprakdöken bitkilerin doğal yetişme ortamı Kuzey ılıman kuşaktır; ayrıca, değerli meyveleri nedeniyle birçok türünün çeşitli yörelerde yaygın olarak tarımı yapılır, bazı türleri de park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yükseklikleri 3-36 m arasında değişen fındık ağaçlarının almaşık olarak dizilmiş, sivri uçlu, kenarları dişli oval ya da yürek biçiminde tüylü yaprakları ve birevcikli çiçekleri vardır. Kış sonuna doğru yapraklardan önce beliren erkek çiçekler sarı renkte sarkık başaklar (tırtıl), dişi çiçekler ise ortası kırmızı kümeler oluşturur. Yeşil bir kılıfla sarılı olan yuvarlak ya da yumurta biçimindeki meyvelerinin uzunluğu genellikle 1-4 cm arasında değişir. Köklerini derine salan fındık ağaçları iyi akaçlanmış, gübreli ve killi-kumlu toprakları sever; meyvelerinin olgunlaşma döneminde güneşli ve yağışsız hava ister.

Lambert fındığının (*Corylus maxima*) yapraklı ve meyveli dalı (üstte) ve erkek çiçekleri (altta)
Turhan Baytop Koleksiyonu

Ekonomik bakımdan en önemli türler adi fındık (*C. avellana*) ve Lambert fındığıdır (*C. maxima*). Bir Avrasya bitkisi olan ve geniş bir dağılım gösteren adi fındık 1,5 m'ye kadar boylanabilen bir çalıdır; yuvarlak ya da oval yapraklarının kenarları dişli, meve boyunu biraz aşan üç parçalı bir kılıfla çevrili meyveleri yuvarlaktır. Gene bir Avrasya bitkisi olan Lambert fındığı, 6-9 m'ye kadar boylanabilen bir çalıdır; kenarları dişli oval yaprakları, geniş dip bölümü uca doğru daralan boru biçiminde meyve kılıfları ve uzun meyveleri vardır. Bu türün kırmızı yapraklı ve kırmızı meyveli çeşitleri de bilinir. Anayurdunun Karadeniz kıyıları, Trakya ve Makedonya olduğu sanılan, ilk kez 1582'de İstanbul'dan Avusturya'ya, oradan da Orta Avrupa'ya götürüldüğü için bu adla anılan Türk fındığı (*C. colurna*) ise genellikle 22 m'ye kadar boylanabilen bir ağaçtır; yaprakları yuvarlak-oval biçimli, bazen hafif loplu, meyveleri geniş, oval ve hafifçe basık, uzun meyve kılıflarının kenarları ince şeritler halinde yırtılmıştır. *C. americana* gibi bazı türler ile *C. avellana*'nın sarı yapraklı *C. a. aurea* ve donuk kırmızı yapraklı *A. a. fusco-rubra* gibi bazı çeşitleri değerli süs bitkileridir. Bazı türlerin odunundan baston, sepet, sandalye ve el aletleri yapılır; ayrıca, sert meyve kabukları yakacak olarak değerlendirilir.

Fındık meyvesinin yağ, karbonhidrat ve proteince zengin olan tohumları (fındık içi) fosfor ve kalsiyum gibi minerallerin yanı sıra B_1; B_2 ve E vitaminlerini de içerir. Çiğ ya da kavrulmuş halde çerez olarak yenen, ayrıca pasta, çikolata ve şekerleme sanayisinde de yaygın olarak kullanılan fındıktan çıkarılan yağ da (fındık yağı) gıda, parfümeri ve sabun sanayisinde kullanılır.

Türkiye'de yetiştirilen en önemli fındık çeşitleri adi fındık ile Lambert fındığının melezleridir. Başlıca yerli fındık çeşitleri tombul fındık, sivri fındık, badem fındık, kan fındığı ve foşa fındığıdır. Bunların içinde en lezzetlisi tombul fındıktır. Özellikle İzmit yöresinde yaygın bir fındık çeşidi olan Değirmendere fındığı ise iri, kalın kabuklu ve çok lezzetli bir badem fındık çeşididir.

Türkiye, dünyada en çok fındık üreten ülkedir. Öbür fındık üreticileri arasında İtalya 1948'den başlayarak ikinci sıraya yükselirken, İspanya üçüncü sıraya inmiştir.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) verilerine göre 1988 Türkiye'de 400 bin ton dolayında fındık üretilmiştir. Sayıları 260 milyon adeti bulan fındık ağaçlarının yaklaşık yüzde 83'ü Karadeniz Bölgesi'nde, yüzde 8,5'i Marmara Bölgesi'nde, geri kalanı öbür bölgelerdedir. Yalnız Ordu ve Giresun illerindeki fındık üretimi toplam Türkiye üretiminin yaklaşık yarısını karşılar; bu iki ili Sakarya, Bolu, Trabzon ve Samsun izler.

Fındık, pamuk ve pamuklu eşyadan sonra Türkiye'nin en önemli ihraç ürünüdür. Yazılı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla fındık ihracatı 19. yüzyıl sonlarında başlamış, 1938'de Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin kurulmasıyla da gelişme göstermiştir.

fındık altını, FINDIKI olarak da bilinir. III. Ahmed döneminde (1703-30) çıkarılan altın Osmanlı parası. İlk fındık altını, Haziran 1715'te, duka altınına denk olarak, 23

ayar ve yaklaşık 3,5 gram olarak kesildi. Buna çevresindeki tırtıklarından dolayı zincirli de deniyordu. Başka bir ölçümle 100 fındık altını 110 dirhemdi. Ön yüzünde III. Ahmed'in tuğrası, arka yüzünde de "duribe fi İslambol" yazısı vardı. Değeri 3 kuruş olan bu paraya, önceleri "cedid İslambol" ya da "zer-i İslambol" deniyordu. Anadolu'da ise bazı bezemelerinin fındığa benzemesinden dolayı "fındıkî" olarak adlandırıldı; daha sonra kesilen altın paralar da bu adla anıldı. I. Mahmud'un (hd 1730-54) yaklaşık 4,8 gram ağırlığındaki Mahmudiye altınlarını çıkarmasından sonra da, Darphane-i Âmire'nin en çok kestiği asıl altın para olarak kaldı. Ayrıca çifte fındık, bunun iki buçuk katı olarak da beşlik altınları basıldı. Bunlar daha çok takı altını değerindeydi. 1758'de tam ölçüde kesilen fındık altını, Osmanlı Devleti'nin başlıca resmî parası oldu. Bu altın para, duka altını ile aynı değerde olmasına karşın, Yahudi sarraflar ucuza topladıkları fındık altınlarını Venedik'te duka altınına çevirtip yeniden ülkeye sokmayı kazanç yolu edindiler. III. Mustafa'nın tuğrasını taşıyan fındık altınlarının ikilik ve üçlüklerine halk arasında "aynalı" deniyordu. I. Abdülhamid döneminde (1774-89) rubiye adıyla fındık çeyrekleri çıkarıldı. 18. yüzyıl sonlarında 1 fındık, 1 Macar altınına eşitti. Her ikisi de 5 kuruş değerindeyken, 1 "zer-i mahbub" (eski İstanbul altını) 3,5 kuruştu. IV. Mustafa (hd 1807-08) adına kesilen fındık altınının ağırlığı ve ayarı düşük tutuldu. II. Mahmud'dan (hd 1808-39) sonra fındık altını çıkarılmayarak mecidiye sistemine geçildi. Fındık altınları takı altını olarak satılmaya başladı.

fındıkbiti, *Curculionidae* (hortumlu kınkanatlılar) familyasının *Balaninus* cinsini oluşturan böceklerin ortak adı. Fındıkbitlerinin son derece uzun ve ince olan hortumları, dişilerde vücut uzunluğunun iki katına ulaşabilir. Dişi fındıkbiti özellikle fındık, meşe palamudu gibi sert kabuklu meyveleri hortumuyla delerek yumurtalarını meyvenin içine bırakır; yumurtadan çıkan larvalar da (*bak.* fındıkkurdu) meyvenin çürüyüp dökülmesine yol açar. Türkiye'de yaygın olan fındıkbitinin (*B. nucum*) larvaları fındık ağaçlarının en büyük zararlılarındandır.

Fındıkbiti (*Balaninus nucum*)
Jacques Sir

fındıkkurdu, fındıkbitinin larvası. İçinde geliştiği fındık meyvesinin dökülmesine ve değerini yitirmesine yol açar. *Ayrıca bak.* fındıkbiti.

Fındıklı, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, Rize iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 409 km² olan Fındıklı ilçesi doğu ve güneydoğuda Artvin ili, güney ve batıda Ardeşen ilçesi, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

Rize ilinin doğu ucunda yer alan Fındıklı toprakları, çok dar bir kıyı şeridiyle bu şeridin hemen ardında yükselerek güneydoğuda 2.500-3.000 m'ye ulaşan dağlardan oluşur. İlçenin büyük bölümünü Doğu Karadeniz Sıradağlarına bağlı Rize Dağları engebelendirir. Dağlardan inen kısa ve hızlı akışlı akarsuların en önemlileri Fındıklı kasabasının kuzeydoğusunda ve güneybatısında Karadeniz'e dökülen Çağlayan Deresi ile Yeşildere'dir. Dağların yüksek kesimlerinde yaylalar, kuzey yamaçlarında ise buzulların yol açtığı oluşumlar bulunur. Kıyılardaki doğal kumsallar ve gür ormanlarla kaplı yalçın dağlar ilçeye güzel bir görünüm kazandırır.

İlçe nüfusunun ana geçim kaynağı çay üretimi ve balıkçılıktır. Ekilebilir alanların azlığı ve iklim koşulları bitkisel üretimi sınırlar. Kıyı kuşağında fındık bahçeleri uzanır. Az miktarda üretilen mısır yerinde tüketilir. İlçenin bir başka ürünü de armuttur. Balıkçılık, kıyı balıkçılığı niteliğindedir. Dağlık kesimlerde küçük çaplı hayvan yetiştiriciliği yapılır. Porselen ve fayans sanayisinde kullanılan kaolin yatakları işletilmektedir. Ekonomik olanaklarının yetersizliği nedeniyle ilçe dışına göçler yoğundur.

Fındıklı yöresi, Pontus ve Bizans egemenliklerinden sonra 11. yüzyılda Selçukluların yönetimine girdi. Daha sonra Trabzon İmparatorluğu'na bağlandı. 1509'da Osmanlı topraklarına katıldı. Eski adı Viçe olan yerleşme, Osmanlı döneminde Batum sancağının Hopa kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. Cumhuriyet döneminde Çoruh ilinin Hopa ilçesine bağlı bir bucak merkezi oldu. 1948'de adı Fındıklı olarak değiştirildi. Artvin iline bağlandı. Fındıklı, 1953'te yapılan yönetsel değişiklikle Rize'nin ilçesi durumuna getirildi.

Fındıklı kasabası, Karadeniz kıyı yolu üzerinde yer alan küçük ve kırsal nitelikli bir yerleşmedir. Bu yolla il merkezi Rize'ye 63 km uzaklıktadır. Kasabada küçük ticari işletmeler dışında, bir de çay atölyesi vardır.

Fındıklı Belediyesi 1948'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.129; kasaba, 7.022.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (d. 1902, Tortum - ö. 16 Kasım 1974, İstanbul), Türk sosyolog. Durkheim'cı sosyolojinin izleyicilerindendir.

1918'de Kayseri'de Gelenbevi Sultanisi'ni, 1922'de Posta Telgraf Mekteb-i Âlisi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1925). Çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. 1927'de Türk Halk Bilgisi Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı ve genel sekreterliğini üstlendi. Folklor ve halk edebiyatı araştırmalarının bilimsel temellere oturtulmasına çalıştı. Bu alanda *Bayburtlu Zihni* (1928), *Erzurum Şairleri* (1927) gibi yapıtlar kaleme aldı. Derneğin yayın organı *Halk Bilgisi Mecmuası*'nı (1928) yayımladı. 1930'da Fransa'ya giderek Strasbourg Üniversitesi'nde felsefe okudu. 1934'te Türkiye'ye döndü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İçtimaiyat ve Ahlak Kürsüsü'ne doçent olarak atandı. Kısa bir süre sonra yeniden Fransa'ya giderek Strasbourg Üniversitesi'nde Ziya Gökalp konulu doktorasını tamamladı. 1936'da Edebiyat Fakültesi'ndeki görevine döndü. Ertesi yıl İktisat Fakültesi'ne geçti. 1938'de sosyoloji doçenti, 1942'de profesör, 1958'de de ordinaryüs profesör oldu. 1947-49 arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı; 1973'te emekliye ayrıldı.

Durkheim ve Ziya Gökalp'ten etkilenen, mesleki dayanışma temelinde özel ve toplumsal mülkiyeti uzlaştıracak bir sosyoekonomik model öngören Fındıkoğlu, uzun yıllar çıkardığı *İş ve Düşünce* (1934-70) adlı dergide sosyal siyaset ve kooperatifçiliğin geliştirilip yaygınlaştırılması yolundaki görüşlerini savunmuştur. En önemli yapıtları *İçtimaiyat* (1958), *Hukuk Sosyolojisi* (1958), *Metodoloji Nazariyeleri* (1961), *Kuruluşunun XXV. Yılında Karabük, (1937-1962)* (1962), *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin* (1962), *Karabük Sanayileşmesi ve İçtimai Tesirleri* (1963), *İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm* (1965), *Türk Aile Hukukunda Sosyal Değişmeler* (1966), *Kooperasyon Sosyolojisi* (1967), *Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleler* (1970) ve *İçtimaiyat Dersleri*'dir (1971).

Fındıkpınarı Yaylası, Mersin kentinin yaklaşık 35 km kuzeybatısında yayla. Orta Toroslar'daki kalker yapılı Bolkar Dağları kütlesinin Akdeniz'e bakan yamaçlarındaki Ziyarettepe'nin (1.546 m) doğu eteğinde yer alır. Yüksekliği 1.250 m'dir. Güneyinde 1.220 m yüksekliğindeki Küçükfındıkpınarı Yaylası bulunur.

Kızıl çam ormanlarının kuşattığı Fındıkpınarı'nın çevresinde Fetillipınar, Kocapınar, Kırkgöz, Tavşanalanı, Tülühacı, Köseler pınarları gibi karstik kaynaklar vardır. Kıyı kesiminin bunaltıcı sıcaklarından kaçan yöre halkı yazın Fındıkpınarı Yaylasına çıkar. Bu nedenle Fındıkpınarı köyünün 2.328 (1990) olan nüfusu yazın dört kat artar. Fındıkpınarı Yaylası ve çevresinde bağlar vardır. Ayrıca çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilir.

fındıksı meyve, NUKS olarak da bilinir, olgunlaştığında açılmayan kuru ve sert meyve. Genel yapısı aken tipi meyveye benzerse de ondan farklı olarak birden çok sayıda meyveyaprağından oluşur. Fındıksı meyvelerin en yaygın örnekleri arasında başlıca fındık, kestane ve meşe palamudu sayılabilir. Bu tip meyveler başlıca insan ve hayvan yiyeceği olarak değerlendirilir; ayrıca, bunlardan gaz maskeleri ve sanayi filtreleri için gaz tutucu kömür hazırlanır.

FIR (Flight Information Region), sivil ve askeri uçakların uçuş güvenliğinin sağlanması için Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nce (ICAO) saptanan hava kontrol sahası. Bu hava sahasının sınırlarının (FIR hattı) belirlenmesi, saha üzerinde ilgili devlete egemenlik hakkı kazandırmaz; yalnızca hava kontrol sahasına giren uçaklara sorumlu merkeze bilgi vermek, merkezin bağlı olduğu ülkeye de bir kaza ya da tehlike durumunda yardım sağlamak yükümünü doğurur.

FIR hattı uygulamasının yol açtığı sorunların yakın bir örneği, Ege hava kontrol sahası üzerindeki anlaşmazlıktır. ICAO, Türkiye ve Yunanistan'ın da katılmasıyla 1952'de yaptığı bölge toplantısında, Ege üzerinde uçan bütün uçakların uçuş bilgilerini Atina kontrol merkezine vermesine ve ancak Türk karasularına girerken bu bilgileri İstanbul kontrol merkezine bildirmesine karar verdi. Böylece Ege'de FIR hattı denetimi Yunanistan'a bırakıldı. 1974'te iki ülke arasında doğan siyasal bunalım savaş tehlikesi yaratacak boyutlara vardığı zaman, Türkiye ciddi bir sorunla karşılaştı. 1952 anlaşmasına göre Ege üzerinde uçan uçaklar ancak Türk karasularına girerken İstanbul'a bilgi verecekleri için, bu durum Türkiye'yi sürpriz hava baskını tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu. Türkiye böyle bir tehlikenin doğmasına engel olmak için, Ege hava sahasını kuzey-güney doğrultusunda bir çizgiyle ortadan ikiye ayırdı ve 6 Ağus-

tos 1974 günü açıkladığı "Tüm Havacılara Bildiri"yle (Notice To All Airman-NOTAM) söz konusu çizgiye gelen uçakların uçuş bilgilerini İstanbul'a vermesi gerektiğini bildirdi. Yunanistan da 13 Eylül 1974 tarihli notamla Ege hava sahasının tehlikeli duruma geldiğini öne sürerek Ege üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapattığını bildirdi. Böylece bu bölgede her türlü hava trafiği durdu. Bundan sonra Türkiye ile Yunanistan arasında 1975'ten 1978'in sonuna değin bu konuda birçok görüşme yapıldıysa da bunların hiçbirinden sonuç alınamadı. Haziran 1979'da NATO başkomutanlığına getirilen General Rogers'ın hazırladığı bir plan, yapılan görüşmeler sonunda iki tarafça da benimsendi. Şubat 1980'de Türkiye'nin ve ardından Yunanistan'ın yaptığı açıklamalarla notamlar karşılıklı olarak kaldırıldı ve Ege hava sahası yeniden sivil trafiğe açıldı. Bu anlaşma aynı zamanda Yunanistan'ın 20 Ekim 1980'de NATO'nun askeri kanadına dönmesini sağlayan bir adım oldu.

Fırat Irmağı, Doğu Anadolu ve Mezopotamya'nın en büyük akarsuyu. Karasu ve Murat adlı iki büyük kolun birleşmesiyle oluşan Fırat'ın toplam yatak uzunluğu 2.800 km'dir. Karasu Irmağının(*) kaynağından

Fırat Irmağı
Diafek

Suriye sınırına kadar uzunluğu 971 km, Murat Irmağının(*) kaynağından uzunluğu ise 1.263 km'dir. Kollarıyla birlikte Türkiye yüzeyinin yedide biri kadar bir kesimin sularını toplar.

İki ana kolun Keban'ın yaklaşık 12 km kuzeyinde birleşmesiyle büyüyen Fırat Irmağı, önce güneybatıya, sonra güneye doğru akar. Günümüzde bu birleşme noktası Keban Baraj Gölünün altında kalmıştır. Daha sonra önemli bir büklüm yaparak güneydoğuya yönelir. Bu büklümü yapmasına Keban'la Baskil arasındaki Hasan Dağı kütlesi neden olur. Bu sırada batıdan (sağdan) Kuruçay ve Tohma Suyunu alır. Daha sonra yeni Kömürhan Köprüsü'nün altından geçerek, Güneydoğu Toroslar arasındaki dar ve derin boğaza dalar. Cumhuriyet döneminin ilk bayındırlık yapıtlarından olan ve yapıldığında İsmetpaşa Köprüsü adıyla anılan Kömürhan Köprüsü, günümüzde Karakaya Baraj Gölünün altında kalmıştır. Yaklaşık 50 km uzunluğundaki boğazdan geçerken bazı küçük akarsularla beslenen Fırat, keskin dirsekler yaparak ilerler ve tarihsel Gerger Kalesi önünde boğazdan çıkar. Daha sonra Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne girer ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akar. Bu bölgede Gaziantep ve Şanlıurfa platolarını birbirinden ayırır. Kuzeyden (sağdan) Kâhta Çayı, Göksu, batıdan (sağdan) Nizip Çayını alır. Bozova yakınlarından Çüngüş'ün batısına kadar olan bölümü günümüzde Atatürk Baraj Gölü suları altındadır. Halfeti önlerinden başlayarak güneye yönelir. Yapımı 1956'da tamamlanan 720 m uzunluğundaki Birecik Köprüsü'nün altından geçtikten sonra, Kargamış'ın hemen doğusunda Türkiye topraklarından çıkarak Suriye'ye girer. Gaziantep Platosunun sularını toplayan Sacır Suyu, Akçakoyunlu yakınlarında Türkiye topraklarından çıkarak batıdan (sağdan) ırmağa katılır.

Suriye'de genelde güneydoğu yönününde akan Fırat, Rakka yakınlarında Şanlıurfa yöresinden gelen Belih (Belh) Suyunu alır. Deyrü'z-Zor kentini geçtikten sonra Mardin yöresinden gelen Habur Çayıyla birleşir. Ebukemal'den sonra Suriye topraklarından çıkarak Irak'a girer. Irak topraklarında Kerbela, Hille, Necef ve Nasıriye kentlerinin yakınlarından geçer ve sık sık yatağını değiştirir. Dicle'yle birleşmeden önce birçok kola ayrılarak bataklık gölleri oluşturur. El-Kurna'da Dicle ile birleşerek Şattü'l-Arap adını alır ve Basra Körfezine dökülür.

Fırat üzerinde eskiden Birecik'le Basra arasında ulaşım yapılmaktaydı. 16. yüzyıl başlarında Birecik'te tekne yapılan bir tersanenin bulunduğu tarihsel kayıtlardan anlaşılmaktadır. İngilizler bu yolla Hindistan'a ulaşmanın kolaylığını kanıtlama amacıyla 1840'ta Fırat üzerinde iki buharlı gemiyi sefere koydular, ama olumlu bir sonuç alamayınca bu girişimden vazgeçtiler.

Fırat'ın suları mart başında karların erimesiyle yükselmeye başlar ve nisanda en yüksek düzeyine ulaşır. Mayıstan sonra alçalmaya başlayarak eylülde en düşük düzeye iner. Türkiye'nin Suriye sınırı yakınlarında yapılan ölçümlere göre Fırat'ın ortalama debisi 909 m^3/sn'dir. Gene bu noktadaki ölçümlere göre en düşük debisi 113 m^3/sn, en yüksek debisi de 5.374 m^3/sn'dir.

Tarım alanlarını sulamada Fırat Irmağından yararlanmanın geçmişi çok eskiye dayanır. İÖ 3000'lerde ırmağın aşağı çığırında sulama kanalları açıldığı bilinmektedir. Bu kanallar Moğol akınları sırasında yıkılmıştır. Fırat ve Dicle ırmaklarının Türkiye sınırları içindeki havzalarında sulama ve enerji üretimi amacıyla tasarlanan Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) gerçekleştirme çalışmaları sürdürülmektedir. On üç projeden oluşan GAP'ın altı projesi Fırat Havzasıyla ilgilidir. Bunlar Atatürk Barajı, Şanlıurfa Tüneli gibi altı alt projesi bulunan Aşağı Fırat projesi ile Karakaya Barajı, Sınır Fırat, Suruç-Baziki, Adıyaman-Kâhta, Gaziantep-Araban ve Gaziantep projeleridir.

Fırat Üniversitesi, 11 Nisan 1975'te Elazığ'da kurulan yükseköğretim kurumu. Çekirdeği, 1970'te Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Elazığ Veteriner Fakültesi'ydi. Üniversite 1975'te Fen ve Edebiyat fakültelerinin de kurulmasıyla oluştu. 20 Temmuz 1982'de yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (YÖK) ile yeniden düzenlenen ve 28 Mart 1983'te

Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Elazığ
Anadolu Yayıncılık Arşivi

çıkarılan 2809 sayılı yasayla örgütlenmesi tamamlanan Fırat Üniversitesi bugün Tıp ve Veteriner fakültelerini, Edebiyat ve Fen fakültelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Fen-Edebiyat Fakültesi'ni, Elazığ Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nin fakülteye dönüştürülmesiyle kurulan Mühendislik Fakültesi'yle Teknik Eğitim Fakültesi'ni içermektedir. Üniversitede ayrıca Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri enstitüleri, Su Ürünleri ve Hayvan Sağlığı yüksekokulları ile Elazığ, Muş, Tunceli ve Bingöl meslek yüksekokulları vardır. *Ayrıca bak.* üniversite.

Fıratlı, Nezih (d. 1921, İstanbul - ö. 21 Mart 1979, İstanbul), arkeolog ve müzeci. Müzeciliğe otuz yıldan fazla emek vererek pek çok yapıtın müzelere kazandırılmasını sağlamıştır.

Ortaöğrenimini Afyonkarahisar Lisesi'nde yaptı. 1944'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nü bitirdi. 1945'te Ankara Arkeoloji Müzesi'nde asistan oldu. Ertesi yıl İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne atandı, 1978'de bu müzenin müdürlüğüne getirildi.

Fıratlı, 1945'te Ankara'da Anıtkabir tümülüsleri kazısına katıldı. 1954'te İstanbul'da Ömerli tümülüslerinde kazı ve araştırmalar yaptı. 1962'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1962-63 yıllarında ABD'de kalarak araştırmalar yaptı. 1963'te Kırklareli Karakoç Tümülüsü kazısını gerçekleştirdi. 1964-68 arasında İstanbul'da Saraçhanebaşı'ndaki Hagios Polyeuktos Kilisesi kazısına katıldı.

1966'da Uşak'ta Selçikler yöresinden kaçırılan Bizans yapıtlarının kaynağını araştırmak ve kaçak kazıları durdurmak üzere bölgeye giden Fıratlı, 1978'e değin Selçikler Höyüğü ile Tümülüsü'nde kazı yaparak Sebaste (Sivaslı) kentini ortaya çıkardı. Ayrıca yörenin koruma altına alınmasını, yöre halkının tarihsel yapıtlar konusunda bilinçlendirilmesini ve bulunan yapıtların köyde kurulan bir müzede değerlendirilmesini sağladı.

1968-73 arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri ek yapısının temel kazısında ortaya çıkan hamamın kurtarma kazısını yürüttü. 1970-76 arasında, kendisinden sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürlüğüne getirilen arkeolog Nuşin Asgari'yle (d. 1931) birlikte Marmara Adası'nda mermer ocakları araştırmalarını ve İstanbul Kadıköy'deki nekropol kazılarını sürdürdü.

Fıratlı'nın makalelerinden başka *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Rehberi* (1955), *İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber* (1959), *İzmit Rehberi* (1959), *Erdek Kyzikos Harabeleri Rehberi* (1961), *Bozcaada ve İmroz* (1964) gibi çeşitli yayınları da vardır.

fırça, hayvan kıllarının ya da yapay liflerin bir tutam halinde ya da tek tek bir sapa ya da sırta takılmasıyla yapılan ve temizlik, cila, boya ve resim yapmak ya da yazı yazmak için kullanılan araç. Diş fırçası, elbise fırçası, ayakkabı fırçası, kuyumcu fırçası, yağlıboya fırçası, suluboya fırçası, badana fırçası, yazı fırçası vb çeşitleri vardır. İlk kez İspanya'daki Altamira ve Fransa'daki Perigord mağaralarında, günümüzden yaklaşık 10-40 bin yıl önceki Üst Paleolitik Çağa ait resimlerde kullanıldığı bilinir. Eski Mısırlılar incelikli mezar resimlerini fırçayla yarattılar; Çinliler çeşitli karmaşık yazı karakterlerini (Doğu'da bugün de yapılageldiği gibi) uzun kıllı fırçayla uyguladılar. Hint, İran, Selçuklu ve

Osmanlı minyatürleri de fırçayla yapılan çok ayrıntılı resimlerdi.

Fırçanın malzemesi ve biçimi, kullanım amacına göre belirlenir. Örneğin yağlıboya fırçası yassı ve ucu düz kesilmiş, suluboya fırçası ise yuvarlak ve ucu sivri bitecek biçimde tasarımlanır. Boya ve resim fırçalarında çok eskiden beri domuz kılı kullanılmaktadır, çünkü bu tür hayvan kılları hem esnektir, hem de boyayı çok iyi tutar. Kıl dipleri kalın ve dayanıklıdır, uçları ise birkaç ince life ayrılarak incelir. En kaliteli suluboya fırçası samur kılından yapılanıdır. Minyatür için de üç aylık kedi yavrusunun tüylerinden yapılma fırçalar kullanılmıştır. At, öküz, sincap ve porsuk gibi başka hayvanların kıllarından ya da çeşitli bitki liflerinden ev işlerinde kullanılan fırçalar ve tuvalet fırçaları yapılır. Bitki liflerinin en önemlileri Afrika ve Sri Lanka palmiyelerinden ve bir tür Brezilya palmiyesinden elde edilenlerdir. Bu lifler ıslatılır, dövülür ve kurutularak fırça malzemesi haline getirilir. Pamuk lifi de fırça kılı olarak kullanılabilir. Bunlar asetik asitle işlendikten sonra aseton içinde çözülmeye bırakılır. Elde edilen çözelti karıştırılır ve döner bir tamburun küçük deliklerinden fışkırtılarak katılaşmaya bırakılır. Yapay fırça lifleri çoğunlukla naylon ve polietilenden yapılırsa da, belirli kullanım alanları için vinil ve çelik tellerden de yararlanılır. Naylon lifler ya boya fırçalarında kullanılan domuz kılları gibi uçlara doğru inceltilir ve daha ince liflere ayrılır ya da inceltilmeden bırakılarak temizlik, saç ve diş fırçaları yapımında kullanılır. Kısa ve kalın polietilen kılları da masaj fırçaları için uygundur.

Fırça kılları, onları bir arada tutan saplara ya da ahşap, plastik ve metal sırt bölümlerine çeşitli biçimlerde yerleştirilir. Boya ve resim fırçası yapmak için kıllar, istenen biçimdeki metal bir kalıba konur, boyları eşitlenerek bağlanır ve içine kauçuk ya da benzeri bağlayıcı bir madde dökülen metal bir yuvaya yerleştirilir. Yapıştırıcı sertleştikten sonra bu metal yuva sapa takılır. Temizlik ve süs amacıyla kullanılan fırçaların çoğu, fırça sırtlarına açılan deliklere lif demetlerinin yerleştirilmesiyle üretilir.

fırça çizim, görsel sanatlarda kullanılan bir çizim tekniği. Bu teknikte (kılları aynı boyda kesilmiş yassı yağlıboya fırçasının tersine) sivri uçlu yuvarlak fırça kullanılır. Fırça çizim genellikle mürekkep ve suluboyayla uygulanırsa da, Degas gibi bazı ressamlar terebentinle inceltilmiş yağlıboya da kullanmışlardır. Fırçalar samur olarak bilinen Sibirya mink ya da sincap tüyünden yapılır. Daha önceleri, kakım denen bir cins hayvanın tüyü de kullanılmıştır.

Paleolitik Çağ sanatçıları resimlerinin kabataslak biçimini kuştüyü, yaprak ya da çeşitli hayvanların kıllarından yaptıkları fırçalarla çizerlerdi. Kuzey İspanya'daki Altamira Mağarasında bu teknikle yapılmış bazı resimler günümüze değin ulaşmıştır. Antik Çağda fırça, resim ve çizim için ideal bir araç olarak görülmüştür. Eski Yunanlı ressamlar Protogenes(*) ve Apelles'in(*), fırçayla en ince çizgiyi hangisinin çizebileceğini belirlemek amacıyla yarıştıkları da bilinmektedir. Fırça çizim tekniğinden hem resimli yazma kitaplardaki figürleri çizmede, hem de fresk ve tuval resminde boyanacak alanları belirlemede ortaçağda da yararlanıldı. Rönesans döneminde, Tintoretto, Rembrandt ve Delacroix gibi sanatçıların yapıtlarında yumuşak ve izlenimci bir etki verecek biçimde kullanıldı. Ama bu dönemden kalma resimler arasında keskin ve sert dış çizgilerin görüldüğü örnekler de vardır. Albrecht Dürer'in "Dua Eden Eller"i (1508, Albertina, Viyana) bu türe bir örnektir. Fırça çizim başta Picasso, Matisse

"Saçını Yapan Kadın", Katsuşika Hokusai'nin fırça ve mürekkep çizimi; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York

ve Kokoschka olmak üzere 20. yüzyıl ressamlarının da sevdiği bir tekniktir.

Çinli, Koreli ve Japon ressamlar fırça çizim tekniğinde en yüksek düzeye ulaşan sanatçılardır. Bu teknik Çin'de en azından İÖ 3. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Doğu Asya'da bambu bir sapa tutturulan nitelikli fırça, kaynatılmış çam ağacı isinden yapılmış bir mürekkeple ya da suluboyayla kullanılır.

Türklerde de hem minyatür, hem de tezhip fırçayla yapılırdı. Bu iş için kedi yavrusu tüyünden yapılan ve tüykalem denen fırçalar kullanılırdı. Bunların tek bir tüyden oluşanları bile bulunurdu.

fırça kuyruklu fare, *Muridae* familyasının *Phloeomys* ve *Crateromys* cinslerinden, Filipinler'de dağılmış, uzun tüylü üç kemirici memeli türünün ortak adı. Ağaçlarda yaşayan bu iri farelerin uzunluğu, bol tüylü uzun kuyruklarının dışında 35-50 cm'yi bulur. *Phloeomys* cinsini oluşturan iki türden *P. cumingi*'nin tüyleri kirli beyaz üstüne koyu renk lekeli, *P. pallidus*'un gövdesi kahverengimsi, kuyruğu, kulakları ve yanakları daha koyu renktedir. Deniz düzeyinden başlayarak yüksek dağlık bölgelere kadar yayılmış olan bu hayvanların yaşam biçimleri ve alışkanlıkları üstüne bilinenler pek azdır. Kuyruğu öbür iki türünkinden daha kabarık olan *Crateromys schadenbergi* ya siyah ya da siyah ve beyaz tüylüdür; dağlık yörelerdeki ormanlarda yaşar ve geceleri ağaçlar arasında dolaşarak bitkiyle beslenir.

Fırça kuyruklu fare
(*Crateromys schadenbergi*)
Don Meghan'ın çizimi

fırçaotu *bak.* tarakotu

fırıldakböceği *bak.* dönerböcek

fırıldakçiçeği *bak.* çarkıfelek

fırın, içinde, yakma yoluyla ya da başka yöntemlerle ısı üretilebilen yapı. Isıtmaya elverişli kömürün çıkarılmaya başlamasından sonra ocak ve soba gibi aygıtlar geliştirilerek fırın yapımı yaygınlaşmıştır. Bir kömür fırınının başlıca bölümleri, üzerinde yakma işleminin gerçekleştirilmesini ve küllerin aşağıya dökülmesini sağlayan bir ızgaranın bulunduğu yanma odası, dumanı dışarı atan ve hava dolanımı sağlayan baca, uçucu gazları ve hidrokarbonları yakmak için gerekli olan ek havayı sağlayan donanım ve üzerinde sıcak gazların dolandığı ve ısıyı çevreye ileten metal yüzeyden oluşur.

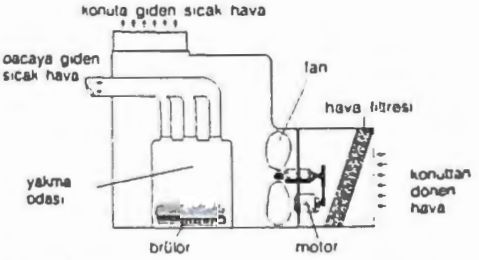

Üflemeli sıcak hava fırını

Çoğunlukla mekanik kepçelerle donatılmış kömür fırınları günümüzde sanayide yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kömür, odun, akaryakıt ve hidrokarbon gazlarının yakılmasıyla kimyasal enerji ısıya dönüştürülür. Elektrik enerjisi ise elektrik fırınlarında ya da elektrikli brulörlerde ısıya dönüştürülür (*bak.* elektrikli fırın). Güneş ışınımından yararlanılan güneş fırınlarında, büyük miktarlardaki güneş enerjisi dar bir alanda yoğunlaştırılarak ısı elde edilir. Çekirdek enerjisinin ısı enerjisine dönüştürüldüğü atom reaktörleri nükleer enerji santrallarında fırın işlevi görür. Fırınlardan elde edilen ısı buhar kazanı, ocak ya da kurutma fırını gibi aygıtlara iletilebildiği gibi, doğrudan işlenen malzemeye de uygulanabilir (örn. çelik üretimi).

Fırka-i Islahiye, Çukurova'nın dağlık yörelerindeki ayaklanmalarla eşkıyalık hareketlerini bastırmak ve konar-göçer aşiretleri toprağa yerleştirerek Osmanlı merkezî yönetimine bağlamak amacıyla 1865'te kurulan özel askeri birlik.

Osmanlı yönetimi, göçebe toplulukların 16. yüzyıldan beri çoğunlukta olduğu Kozan Dağları, Adıyaman, Akçadağ ve Dersim gibi yörelerde tam bir denetim sağlayamamıştı. Özellikle, Çukurova ve çevresinin Mısır valisi İbrahim Paşa'nın işgali altında olduğu 19. yüzyıl ortalarında, Kozanoğulları ve Küçükalioğulları gibi aşiretler güçlerini büyük ölçüde artırmış, bazı ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Bu aşiretlerin etkin olduğu yörelerde vergi ve asker toplanamadığı gibi,

merkezî denetimin zayıflığı nedeniyle eşkıyalık ve yağmacılık hareketleri de artıyordu.

Bu gelişmeler Bâbıâli'yi, yöreyi askeri güçle denetim altına almaya yöneltti. Bir yandan da Rumeli vilayetlerindeki ıslahat çalışmalarına koşut bir ıslah projesi hazırlandı. Pilot bölge olarak Çukurova'nın dağlık kesimleri seçildi. Öncelikle, Müşir Derviş Paşa komutasında Fırka-i Islahiye adlı bir askeri birlik oluşturuldu. Islahat çalışmalarının yürütülmesi görevi, Müşir Derviş Paşa ile Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu, Heyet-i Islahiye adlı bir kurula verildi. 1865'te 15 piyade taburu, iki süvari alayı ve çok sayıda dağ topundan oluşan gücüyle Çukurova'ya gelen Derviş Paşa, Kozan ve Gâvur dağlarındaki ayaklanmaları bastırma işine girişti. Kozanoğullarının talanlarına, hac yolunu kesen Küçükalioğullarının tehditlerine son verdi. 1866 sonuna doğru yörede düzeni büyük ölçüde sağladı.

Heyet-i Islahiye de bu arada Cevdet Paşa'nın başkanlığında, yöre aşiretlerinin ileri gelenleriyle toplantılar, görüşmeler yapıyor, göçebe halkı yerleşik düzene geçmeye ikna etmeye çalışıyordu. Heyet bu çalışmaları sırasında bir beyanname yayımlayarak padişaha bağlılıkta kusur gösterilmesine izin verilmeyeceğini, buna karşılık kişi hukukunun korunacağını, o güne değin işlenen suçların bağışlanacağını duyurdu. İbrahim Paşa'nın yaptırdığı eski tahrir çalışmalarından yararlanılarak yeni bir sayımla askerlik çağındaki nüfus belirlendi. Bu arada aşiret önde gelenlerine sivil yönetimde ve ordu içinde görevler, sanlar verildi. Bunlar İstanbul, Kütahya ve Rumeli'de iskân edildi. Yöredeki Hassa ve Payas gibi stratejik noktalara kışlalar yapılırken, Islahiye ve Reyhanlı gibi modern kasabalar kuruldu; ticaretin buralarda merkezileştirilmesine çalışıldı. Çukurova'nın idari yapısı yeniden düzenlendi.

Fırka, harekâtını sürdürmek üzere Kozan'a yöneldiğinde, Çukurova'da görülen kolera salgını asker arasında da yayıldı. Bunun üzerine birliklerin önemli bölümü yöreden uzaklaştırılarak Feke'ye çekildi. Sürgüne gitmekteyken kaçan Kozanoğlu Yusuf Ağa geri dönerek Fırka-i Islahiye'nin zayıflamasını fırsat bilip yeni bir ayaklanma başlattı. Ayaklanma bastırıldıysa da, gerek bu olay sırasında, gerek salgın nedeniyle fırka ağır kayıplara uğradığı için harekâtın daha geniş bir alana yayılmasından vazgeçilip İstanbul'a geri dönüldü.

Fırka-i Islahiye ve Heyet-i Islahiye'nin etkinlikleri, merkezî denetimin sağlanmasıyla asker ve vergi toplama düzeninin kurulmasından başka, kalıcı ekonomik sonuçlar da yaratmıştır. Mısır valisi İbrahim Paşa'nın tarım düzenleme çalışmalarının bir devamı olarak, göçebe halkın yerleşik düzene geçirilip toprağa bağlanması Çukurova'da tarımsal verimliliği artırmıştır. Özellikle pamuk üretiminde bu düzenlemeden sonra büyük artış görümüştür.

fırlatma aracı, uzay araçlarının Yer'in yörüngesine oturtulmasında ya da Yer'in kütleçekimi alanının dışına çıkartılmasında kullanılan roket sistemi. Sovyetler Birliği ve ABD, birkaç kilogramdan dev "Skylab" ve "Soyuz" uzay laboratuvarlarına kadar değişen ağırlıklardaki yükleri fırlatmak için çeşitli araçlar geliştirmiştir.

ABD'nin "Mercury"(*) uzay uçuşları dizisi için geliştirdiği Atlas roketi ya da "Gemini"(*) programı için uyarladığı titan roketi gibi ilk fırlatma araçlarının çoğu kıtalararası balistik füze biçimindeydi. Ağır uzay gemilerini taşıyan fırlatma araçları genellikle üst üste yerleştirilmiş iki ya da üç roket sisteminden oluşur. "Apollo" uzay aracını Ay'a taşıyan "Satürn V", ilk ikisi tek motorlu üç bölmeden oluşuyordu. Bu tür bir sistemde, her bölmedeki yakıt tükenince yükün hafiflemesi amacıyla bölmeler boşluğa bırakılır. 1981'de yürürlüğe sokulan ABD uzay mekiği(*) programında kullanılan fırlatma araçları, öncekilere oranla çok daha gelişkindir. Bunların temel donanımları yenilenebilir olduğundan, birden çok uçuşta kullanılmaları olanaklı duruma gelmiştir. Bu nedenle uzay mekikleriyle gerçekleştirilen uçuşların maliyeti daha az olmakta ve uçuşlar arasındaki üretim ve hazırlık süresi kısalmaktadır.

fırtına, basıncın düşmesi ve gökyüzünün bulutlarla kaplanmasıyla birlikte, yağış, sert rüzgârlar, yıldırım ve gök gürültüsü eşliğinde gelişen atmosfer çalkantısı.

Sağanak yağmur ve kar fırtınasından, boran, tropik siklon ve kum fırtınasına kadar çok çeşitli atmosfer olayı fırtına olarak tanımlanabilmektedir. Buna karşılık meteorolojide fırtına terimi, sağanak yağmur ve kimi zaman yıldırım ve gök gürültüsü eşliğinde, saatte 103-117 km hızla esen sert rüzgârlar için kullanılır.

En önemli fırtına türlerinden olan boran, kümülonimbus bulutları (çok kalın ve yoğun yağmur bulutları) eşliğinde, yıldırım ve gök gürültüsüyle birlikte gelişen kısa süreli atmosfer çalkantısıdır. Çoğu durumda bu tür fırtınalar, şiddetli yağışlara, darbeli rüzgârlara ve tornadolara yol açar.

Boran, derin ve nemli bir hava katmanının ve şiddetli bölgesel çalkantıların gelişmesine elverişli bir düşey sıcaklık dağılımının bulunduğu durumlarda oluşur. Hava sıcaklığının yüksekliğe bağlı olarak hızla azalması, belirli bir hava bölümünün çevresinden daha sıcak duruma gelerek kaldırma kuvvetlerinin etkisiyle atmosfer içinde yükselmesine yol açtığından, boran oluşumu için son derece elverişli bir ortam yaratır.

Ortalama bir boran, oluşumu sırasında başlıca üç aşamadan geçer. İlk aşamada, bulutların alt bölümlerinden üst kesimlerine doğru güçlü hava hareketleri gelişir. Bu yükselen hava akımlarının ortalama hızı saniyede yaklaşık 4-8 m'dir. İkinci aşamada, boran olgunlaşır ve elektrik yükü merkezleri oluşur. Her zaman boranlara eşlik eden yıldırımlar, artı yüklü bir üst merkez ile eksi yüklü bir alt merkez ya da bunlardan biri ile toprak arasında gürültülü bir boşalma olarak ortaya çıkar. Her yıldırım çakması genellikle saniyenin birkaç yüzde biri kadar bir zaman aralığı içinde birbirini izleyen birkaç darbe içerir. Gök gürültüsü, yıldırımın izlediği aşırı ısınmış yol boyunca oluşan bir sıkışma dalgasından kaynaklanır. Borunun olgunluk aşamasında, yukarı ve aşağı doğru hareket eden çeşitli hava akımları gelişir. Şiddetli yağmurların başlaması, olgunluk aşamasının başlangıcına işaret eder. Son aşamada ise hava yavaşça çöker ve yağış hafifler.

Boranların süresi oldukça değişkendir, ama ilk iki gelişim aşaması yaklaşık 30-40 dakika sürer. Bu aşamalar sırasında, bulutların yüksekliği 11.000-20.000 m'ye, yatay uzunlukları ise birkaç kilometreye ulaşır. Boranın son aşamasının süresi ise daha değişkendir. Bazı boranlar birdenbire sona ererken, diğerleri büyük ve biçimsiz bir bulut kütlesinden yağan hafif bir yağmur biçiminde birkaç saat sürebilir. Bu farklılıklar, bulutların oluştuğu hava bölümünün farklı koşullarından kaynaklanır.

Boranlar, dünyanın hemen her yöresinde oluşabilir. Bununla birlikte, kutup bölgelerinde ve 50° kuzey ve 50° güney enlemleri ile kutuplar arasında kalan bölgelerde ender olarak gelişir. Boranların en etkili olduğu bölgeler, ABD'deki Florida Yarımadası, Meksika Körfezi kıyıları (yılda 70-80 gün) ve New Mexico Dağlarıdır (50-60 gün). Orta Avrupa'da ve Asya'da boranlar yılda ortalama 20-60 gün etkin olur. Herhangi bir anda dünyada yaklaşık 1.800 boranın oluştuğu sanılmaktadır. *Ayrıca bak* tornado, tropik sıklonlar.

Fısıh *bak.* Pesah

fış fış kayıkçı, kayıkçıların kürek çekişini taklit ederek oynanan çocuk oyunu. Daha çok dört beş yaşlarındaki çocuklar arasında oynanır. İki çocuk karşılıklı yere oturur, ayaklarını birbirine değecek biçimde ileri uzatırlar. Kollarını öne doğru uzatıp parmaklarını birbirinin arasından geçirerek ellerini kenetlerler. Kollarını çapraz olarak hızla ileri geri iterken bir yandan da "Fış fış kayıkçı/Kayıkçının küreği..." diye başlayan tekerlemeyi kendine özgü ezgisiyle ve oyunun ritmine uygun olarak söylerler. Bu itme ve çekme sırasında gövde de kayık çeker gibi öne doğru eğilir.

fışkırma, GÜNEŞ FIŞKIRMASI olarak da bilinir, Güneş'in renkküre (kromosfer) katmanının kimi zaman binlerce kilometre üstüne kadar uzanan ve aylarca sürebilen, akkor haldeki iyonlaşmış gaz bulutu püskürmesi. Olayın nedeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, magnetik kuvvetlerin etkili olduğu sanılmaktadır.

Büyüklük, biçim ve devinim bakımından çok değişik türden fışkırmalar gözlemlenmiştir. Güneş lekeleriyle bağıntılı olarak gelişen etkin fışkırmaların sayısı ve etkisi de, gene Güneş lekeleri gibi Güneş çevrimiyle ilişkilidir. Güneş diski tam olarak örtüldüğünde, fışkırmalar alev renkli görüntüler biçiminde izlenebilir.

Fışkırma olayını ilk tanımlayan (1733) astronomun İsveçli Birger Vassenius olduğu sanılmaktadır. 1868'de P. J. C. Jannsen ve J. N. Lockyer, birbirlerinden ayrı olarak, tutulma olmadan da fışkırmaların spektroskopla gözlenebilmesini olanaklı kılan bir yöntem geliştirdiler.

FITA Turnuvası, okçulukta, Uluslararası Okçuluk Federasyonu'nun (FITA) düzenlediği Dünya şampiyonluğu karşılaşmalarında yer alan bir hedef vurma yarışması. Dünya şampiyonluğu iki FITA turnuvasında elde edilen puanlara göre belirlenir. Erkekler 90, 70, 50 ve 30 m'lik, bayanlarsa 70, 60, 50 ve 30 m'lik mesafelerin her birinde 36'şar ok atarlar. 50 ve 30 m'lerde 122 cm çaplı standart hedef yerine 80 cm çaplı hedefler kullanılır. Hedef, bütün mesafelerde, vuruşları 1'den 10'a kadar puanlamak amacıyla her biri iki kuşağa ayrılmış, beş ayrı renkli halkadan oluşur.

fıtık, bir organ ya da dokunun, normal olarak içinde bulunduğu boşluktan dışarı çıkması. Fıtıklar vücudun çeşitli yerlerinde görülebilir ve fıtık yapan organ vücudun dışına doğru taşabileceği gibi, vücut içindeki bir boşluktan öbürüne, örneğin diyaframı delerek karın boşluğundan göğüs boşluğuna da geçebilir. Ama, fıtıkların en sık görüldüğü yer karın bölgesidir ve fıtık dendiğinde genellikle organ ya da dokuların karın duvarından vücut dışına doğru taşması anlaşılır. Bunun nedeni, dokuların karın duvarındaki herhangi bir zayıf noktayı zorlamasıdır; bu zayıf noktaların en çok bulunduğu yerler kasık, uyluğun kasıkla birleştiği yer ve göbek çevresidir. Fıtıklar doğuştan olabileceği gibi sonradan da ortaya çıkabilir ve

bulunduğu bölgeye göre kasık fıtığı, uyluk fıtığı, göbek fıtığı olarak adlandırılır.

Kasık fıtığı, bağırsakların bir bölümünün erkekte sperma kordonunu, kadında ise dölyatağının yuvarlak bağını taşıyan kasık kanalının içine doğru kaymasından ileri gelir. Uyluk fıtığı, büyük uyluk damarlarının geçtiği uyluk kanalının içe bakan yanından, göbek fıtığı ise göbek çukurundan dışarı çıkar.

Doğuştan fıtıkların nedeni, dölütte karın duvarının yeterince gelişemeyip zayıf kalmasıdır. Sonradan oluşan fıtıklar genellikle ağır yük kaldırma, yüksekten atlama, şiddetli öksürük gibi aşırı zorlamalardan ya da karın duvarını etkileyen yaralanmalardan sonra görülür. Hem vücutlarını daha çok zorladıkları, hem de sperma kordonunun geçtiği kanal, kadınlardaki yuvarlak bağın geçtiği kanaldan daha geniş olduğu için, erkeklerde fıtık daha sık görülür. Cerrahi girişimlerden sonra, kesi yapılan yerdeki dokuların kendini yenileyemeyerek zayıf düşmesi de fıtığa yol açabilir.

Bazı fıtıklarda, dışarıya taşan doku elle itilerek karın içindeki yerine yerleştirilebilir ve bir fıtık bağıyla yeniden çıkması önlenebilir. Yerine yerleştirilemeyen fıtıklarda, dışarı taşan doku zamanla büyüdüğü ya da çevre dokulara yapıştığı için, çıktığı delikten içeri giremez (sıkışmış fıtık). Bazen, fıtık yapan doku, içinden geçtiği kanalın en dar yerinde sıkışıp kaldığı için kanla beslenemez. Boğulmuş fıtık denen bu tip fıtıklarda, kan dolaşımının engellenmesi dokunun iltihaplanmasına ve kangrene yol açar. Sıkışma ne kadar fazlaysa bu tehlike de o kadar büyüktür ve hemen tedavi edilmediğinde birkaç saat ya da birkaç gün içinde ölümle sonuçlanabilir. Yerine yerleştirilebilen fıtıkların yinelememesi için çoğu kez gerekli olan cerrahi girişim, sıkışmış ya da boğulmuş fıtıklar için tek tedavi yoludur.

Fıtnat Hanım, asıl adı ZÜBEYDE (d. İstanbul - ö. 1780, İstanbul), 18. yüzyılın ünlü divan şairi. I. Mahmud dönemi şeyhülislamlarından Esad Efendi'nin (ö. 1753) kızıdır. Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin torunlarından Rumeli kazaskeri Mehmed Efendi ile evlendi. Bazı kaynaklarda çok uzun yaşadığı belirtilir. *Divan*'ındaki (ös 1848) tarihi belli en eski şiiri 1747 yılına aittir. Şiirlerinde hemen her türü denemiş, ama kullandığı mazmun sayısı sınırlı kalmıştır. Halk deyimlerine de yer verdiği dili oldukça yalın, üslubu akıcıdır. Padişahların tahta çıkışı, şehzade ve sultanların doğumu ile cami, çeşme, imaret gibi yapıların bitişi için tarihler düşürmüştür.

Fianarantsoa, Madagaskar'ın güneydoğusunda il (*faritany*) ve il merkezi kent. Fianarantsoa kenti, 1830'da, "iyinin öğrenildiği yer" anlamına gelen bugünkü adıyla kurulmuştur. Ormanlarla kaplı bir dikliğin doğu kenarında, deniz düzeyinden 1.200 m yükseklikte yer alır. Yukarı ve aşağı kent olmak üzere iki bölümden oluşur ve ağaçlık alanlarla çevrilidir. Madagaskar Üniversitesi'nin (1977) bölge merkezi buradadır. Kent, ülkenin başkenti Antananarivo (290 km kuzeyde) ve Toliary'yi (güneybatı) birbirine bağlayan kuzey-güney doğrultusundaki ana karayolu üzerindedir; demiryolu ile yaklaşık 110 km güneydoğudaki Manakara limanına bağlanır.

Fianarantsoa ili (102.373 km²), eskiden Betsileo Krallığı'nın kurulu olduğu topraklarda yer alır. Doğuda verimli kıyı ovası, batıda ormanlarla kaplı dağlardan oluşur. Temel ekonomik etkinlik tarımdır; başlıca ürün olan pirincin yanı sıra fasulye, yerfıstığı, mısır, manyok, patates ve yam da

Fianarantsoa'nın yukarı bölümü, Madagaskar
Agence Hoa-Qui

yetiştirilir. Kıyıdaki Nosy-Varika, Mananjary, Farafangana ve Vangaindrano kahve üreten önemli merkezlerdir; ayrıca biber, tarçın ve karanfil ihraç edilir. Ekonomide sığır besiciliği de önem taşır. Nüfus (1990) kent, 124.500; (1990 tah.) il, 2.539.000.

Fianna Fáil (İrlanda dilinde "İrlanda Savaşçıları"), CUMHURİYETÇİ PARTİ olarak da bilinir, İrlanda'nın başlıca siyasal partilerinden biri.

İngiltere'yle 1921'de imzalanan ve Serbest İrlanda Devleti'nin doğuşuna yol açan Londra Antlaşması'na karşı çıkan bir grup, 1925'ten sonra Fianna Fáil adıyla anılmaya başladı. Bu grup, antlaşmaya karşı çıkan cumhuriyetçilerin silahlı direnişini desteklemekten ötürü 1923'te tutuklanan Eamon De Valera'nın önderliğinde Mayıs 1926'da resmen partileşti. Fianna Fáil üyeleri 1927'de, başlangıçta reddettikleri *Dáil*'e (İrlanda Meclisi) girmeyi kabul ettiler. Fianna Fáil 1932'de milletvekilliklerinin yüzde 47'sini kazandı, De Valera da başbakan oldu. Parti, 1930 ve 40'larda yapılan seçimlerde art arda başarı sağladı. Ama 1948'de ana muhalefet partisi Fine Gael (Birleşik İrlanda Partisi) öteki küçük partilerin desteğiyle bir azınlık hükümeti kurmayı başardı.

1957'de yeniden güçlü bir çoğunluk sağlayan Fianna Fáil 1973'e değin iktidarda kaldı. Ama 1961'den sonra ancak parlamentodaki öteki grupların ve özellikle İrlanda İşçi Partisi'nin desteğiyle iktidar olabildi. 1973'te Fine Gael ve İşçi Partisi koalisyonu karşısında yenilen Fianna Fáil, 1977-81 arasında yeniden iktidara geldi. 1981'de kısa süre iktidardan uzak kalan parti Mart 1982'de dokuz ay süren bir azınlık hükümeti kurdu. Kasım 1982 seçimlerinin ardından Fine Gael ve İşçi Partisi yeniden bir koalisyon hükümeti kurdular. Fianna Fáil Nisan 1987 seçimlerinde oyların yüzde 44,1'ini alarak 81 milletvekiliyle *Dáil*'de en büyük parti durumuna geldi ve bir azınlık hükümeti kurdu. Haziran 1989 seçimlerinde oy oranı yüzde 43,7'ye milletvekili sayısı 77'ye düştü. Bunun üzerine parti lideri Charles Haughey, daha önce Fianna Fáil'den ayrılanların oluşturduğu İlerici Demokrat Parti'yle bir koalisyon hükümeti kurmak zorunda kaldı.

Başlangıçta asıl desteğini küçük çiftçilerden ve işçilerden sağlayan Fianna Fáil, iktidar olduktan sonra izlediği tutucu çizgi ve koruyucu gümrük politikasıyla küçük iş çevrelerinin de desteğini elde etti.

Fianna Fáil, De Valera'nın aşırı milliyetçi ve bağımsız, ekonomik açıdan kendine yeterli, birleşik bir İrlanda görüşü doğrultusunda bir politika izledi. Bu politika De Valera'nın 1975'te 92 yaşında ölümünden sonra da küçük değişikliklerle sürdürüldü. İrlanda dilinin yeniden canlandırılmasına başından beri büyük önem veren parti, İrlanda'nın Avrupa Topluluğu (AT) üyeliğine ilişkin ekonomik sorunlarıyla, ülke içindeki ekonomik gelişme ve refah politikalarını öncelikle ele aldı.

Fiat SpA, eskiden FABRICA ITALIANA AUTOMOBILI TORINO, uluslararası holding ve İtalya'nın en büyük otomobil, kamyon, sanayi araçları ve yedek parça imalatçısı. Bu ülkedeki en büyük aile şirketidir. Merkezi Torino'dadır.

1906'da kurulan Fiat, Giovanni Agnelli'nin 1899'da kurduğu bir şirketin devamı niteliğindeydi. Torino'da çok sayıda becerili işçinin bulunması ve yerel bir mühendislik okulunun varlığı, şirketin kısa zamanda rakiplerinin önüne geçmesini sağladı.

Fiat'ın başarısı büyük ölçüde iki insanın çabasına dayanıyordu. Şirketi kuran ve ilk yıllarında yöneten Giovanni Agnelli'nin ailesi bugün de şirkette büyük pay sahibidir. Entelektüel bir sosyalist olan Agnelli, otomotiv sanayisini, kitle taşımacılığının ve işçilere istihdam olanağı yaratmanın bir aracı olarak görüyordu. Agnelli'nin sosyalizm ve sanayileşme yanlısı düşüncelerinin oluşturduğu etkili bileşim, Fiat'ı 1910'da İtalya'nın en büyük şirketi konumuna getirdi. Şirket bu konumunu bugün de korumaktadır. Şirketin gelişmesinde büyük rol oynayan öteki kişi, olağanüstü becerikli bir yönetici olan ve genel müdür olarak günlük işlerin yürütülmesini yönlendiren Vittorio Valletta'ydı.

1979'da holdingleşmeye gidilerek, farklı işler yapan çeşitli bölümler özerk şirketlere dönüştürüldü. Şirket, 1986'da Alfa Romeo SpA'yı satın aldı. Fiat bugün, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok Avrupa ülkesinde ve denizaşırı ülkede ortak yatırımlar, montaj tesisleri ve lisans anlaşmaları yoluyla üretimde bulunan dev bir çokuluslu şirkettir. Ferrari ve Lancia da şirketin ürettiği otomobil markaları arasındadır. Şirket tarım araçları, ağır iş makineleri, takım tezgâhları, motorlar, uçak motorları ve yedek parçalarıyla demiryolu donanımı imalatına ek olarak nükleer enerji ve biomühendislik ile de ilgilidir. Ürünlerini pek çok ülkede pazarlayan Fiat, Latin Amerika'da özellikle güçlüdür.

fiberglas *bak.* cam yünü

Fibiger, Johannes (Andreas Grib) (d. 23 Nisan 1867, Silkeborg - ö. 30 Ocak 1928, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı patoloji bilgini. Deney hayvanlarında ilk kez

Fibiger
H. Roger-Viollet

yapay yolla kanser oluşturmayı başarmış ve kanser araştırmalarında önemli bir adım sayılan bu çalışmalarıyla 1926 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Berlin'deki Robert Koch Sağlık Enstitüsü'nde ünlü bakteriyoloji bilginleri Robert Koch ve Emil von Behring'in yanında eğitim gören Fibiger 1900'de Kopenhag Üniversitesi'nde patolojik anatomi profesörü oldu. 1907'de, veremli fareler üzerinde çalışırken hayvanlardan bazılarının midesinde kanserleşme eğilimindeki urlara rastladı. Uzun araştırmalardan sonra bu urların, farelerin yediği hamamböceklerinde asalak yaşayan *Gongylonema neoplasticum* türü bir ipliksolucanının larvalarının farelerin midesine yerleşerek iltihaplanmaya yol açmasından ileri geldiğini saptadı.

1913'te, bu solucanı taşıyan hamamböcekleriyle beslediği farelerde habis mide urları oluşturmayı başaran Fibiger, urların metastaz yaptığını (ur oluşumunun asalak ya da mikroorganizmaların ulaşamadığı organlara da sıçradığını) bildirerek, kanserin doku tahrişinden kaynaklandığı yolundaki yaygın görüşe önemli bir destek sağladı. Fibiger'in bu çalışmalarından kısa bir süre sonra Japon patoloji uzmanı Yamagiva Katsusaburo, derilerini kömür katranı türevleriyle boyadığı deney hayvanlarında kanser oluşturmayı başardı; daha sonra Fibiger de aynı yöntemi deneyerek aynı sonuçlara vardı.

Sonraki yıllarda, Fibiger'in hayvanlarındaki urların temel olarak A vitamini eksikliğinden kaynaklandığı, asalakların kanser oluşumunda önemli bir rol oynamadığı ve doku tahrişinin kanserin dolaysız nedenlerinden yalnızca biri olduğu anlaşılmışsa da, Fibiger'in bulguları, çağdaş kanser araştırmalarında çok önemli bir aşama olan kanser yapıcı kimyasal maddelerin üretimine öncülük etmiştir.

Fibonacci, Leonardo *bak.* Leonardo PISANO

Fibonacci sayıları, her biri kendinden önceki iki sayının toplamı olan 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, ..., biçimindeki sayılar dizisinin öğeleri. Bu sayıların ilginç özelliklerini ilk olarak ortaçağ İtalyan matematikçisi Leonardo Pisano(*) ortaya koymuştur.

fibrilasyon, kalp kası liflerinin, birbiriyle uyum içinde olmayan düzensiz ve hızlı kasılmaları. Bu kasılmalar kalbin üst odacıklarında olduğunda kulakçık fibrilasyonu, alt odacıklarında olduğunda karıncık fibrilasyonu söz konusudur. Her iki durumda da kalbin dakikadaki atım sayısı artmıştır, ama odacıkların kasılmaları birbirinden bağımsız ve güçsüz olduğundan bu atımlar etkisiz kalır.

Kulakçık fibrilasyonu, kalbin en sık görülen ritim bozukluklarından biridir; kalp ameliyatlarından sonra, akciğer damarlarının kan pıhtısı ya da başka nedenlerle tıkanmasıyla, tiroit hormonunun aşırı salgılanması (hipertiroidi) sonucunda, dijitalin zehirlenmesinde, ağır bulaşıcı hastalıklar ve yüksek ateş nedeniyle, bazen de kalpteki yapı bozukluklarına ya da hastalıklara bağlı olarak ortaya çıkar. Sol kalpte karıncık ile kulakçık arasında bulunan mitral kapakçığın yapı bozuklukları, doğuştan kalp yetmezliğinde olduğu gibi kalbin vücuda yeterince kan pompalamasını engelliyorsa kulakçık fibrilasyonuyla sonuçlanabilir. Kulakçık fibrilasyonunda kulakçıkların dakikadaki atım sayısı 200'ün üstündedir, ne var ki, kalpteki ileti yollarında da bozukluk olduğu için, karıncıkların kulakçıklarla uyum içinde kasılmasını sağlayan uyarıların ancak bir bölümü karıncıklara ulaşabilir.

Uzun süren kulakçık fibrilasyonunun yol açtığı en önemli komplikasyonlardan biri, kulakçıkların içinde pıhtı oluşmasıdır. Bu pıhtılar bulundukları yerden koparak dolaşıma karışırsa, vücudun özellikle uç bölgelerindeki damarları tıkayarak doku ölümüne yol açabilir.

Karıncık taşıkardisiyle birlikte görülen kulakçık fibrilasyonunda, kalbin çalışmasını yavaşlatan dijitalin tedavisi uygulanır; fibrilasyonu durdurmak için elektrik şoku da yararlı olabilir.

Kalbin pompalama görevini bütünüyle kesintiye uğratan karıncık fibrilasyonu kulakçık fibrilasyonundan çok daha ağır ve ciddi bir bozukluktur. Karıncıklar dakikada 300 kez, bazen daha fazla kasılır, ama bu kasılmalar kalbin dokulara temiz kanı pompalamasına yetecek şiddette olmadığından, hızla tedavi edilmediğinde ölümle sonuçlanır. Karıncık fibrilasyonunun nedeni genellikle miyokart enfarktüsü, elektrik çarpması, vücudun oksijensiz kalması, kandaki ağır elektrolit dengesizlikleri (örn. potasyum düzeyinin çok yüksek, kalsiyum düzeyinin çok düşük olması), dijitalin ya da adrenalin zehirlenmeleridir. Acil tedavide karıncığa göğüs duvarının üstünden elektrik şoku uygulanır ve dıştan kalp masajı yapılır; elektrik şoku fibrilasyonu durdururken, masaj da kalbi uyararak kalp kasında birikmiş olan potasyum iyonları ile metabolizma artıklarının atılmasını kolaylaştırır.

fibrin, kanın pıhtılaşma sürecinin son ürünü olan ve kanama sırasında trombositleri birbirine bağlayarak pıhtı oluşumunu sağlayan, çözünmez, beyaz, lifsi protein. Uzun zincirlerden oluşmuş katı bir protein olan fibrinin kaynağı, karaciğerde biçimlenerek kan plazmasına geçen ve çözünebilir bir protein olan fibrinojendir. Örselenen dokularda bir kanama olduğunda, bu dokulardaki fibrinojen, pıhtılaşmayı kolaylaştırıcı bir enzim olan trombinin etkisiyle fibrine dönüşür. Fibrin de trombositlere yapışarak süngersi bir kütlenin oluşmasına yol açar; bu kütle, fibrin sabitleştirici etken XIII adıyla bilinen bir enzimin yardımıyla sertleşip büzüşerek kan pıhtısına dönüşür.

Ender görülen bazı kalıtsal hastalıklar, fibrin oluşumunu engelleyerek kanda pıhtılaşma yetersizliğine yol açabilir. Doğuştan fibrinojen yetersizliği ya da fibrinojen yapısında bir bozukluk olanlarda, kanama sırasında pıhtı oluşumunu sağlamaya yetecek kadar fibrin üretilemez. Ender görülen kalıtsal bir bozukluğa bağlı olarak fibrin sabitleştirici etken XIII'ün yokluğu da kanamanın durdurulmasını son derece güçleştirir.

fibroblast, kalıcı ve temel bağdoku hücresi. Fibroblastlar, uçlarında çıkıntılar olan büyük, yassı, iğ biçiminde hücrelerdir; çekirdekleri de yassı ve ovaldir. Bağdokunun ara maddesinin ve kollajenin öncülü olan tropokollajen fibroblastlardan oluşur.

fibroin, ipek elyafının, örümcek ağlarının ve böcek kozalarının ana maddesi olan, ipek görünümünde ve sarı renkte protein. Bu madde, glisin ve alanin aminoasitlerini içeren bir skleroproteindir.

fibrokistik hastalık, biri memede, öbürü pankreasta gelişen ve birbiriyle ilişkisi olmayan iki hastalığın ortak adı. Pankreasın fibrokistik hastalığı için *bak.* kistik fibroz.

Kronik mastit ya da meme displazisi olarak da bilinen memenin fibrokistik hastalığı, genellikle 30-50 yaş arasındaki kadınlarda görülür. Hastalığın başlıca belirtisi, meme dokularına sızmış sıvıyla dolu olan ve kanserleşme eğilimi göstermeyen, iyi huylu kistlerdir; bu şişkinlikler genellikle âdet kanamasından önce büyüyerek ağrı yapar. Hastaya verdiği rahatsızlık dışında memedeki fibrokistlerin en büyük sakıncası daha ciddi meme hastalıklarına tanı koymayı güçleştirmesidir. Buna karşın, fibrokistik hastalığı olan kadınlarda yaş ilerledikçe meme kanserinin ortaya çıkma olasılığının fibrokistik hastalığı olmayan kadınlardan üç kat daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu nedenle, hastaların düzenli olarak kendi kendilerini kontrol etmesi ve bir hekim tarafından izlenmesi gerekir.

Hastalığa tanı koyarken kanser olasılığı üzerinde de durulmalıdır. bazı hekimler fibrokistik hastalık teriminin yeterince anlamlı olmadığını ve daha ayırt edici tanımlamalar yapmak gerektiğini savunurlar.

fibrolit *bak.* silimanit

fibrom, lifsi bağdokuda gelişen iyi huylu ur. En çok kemiklerde, ayrıca kalp kasında ve endokartta görülen fibromlar, geliştikleri dokunun türüne göre sınıflandırılır. Kıkırdak ve mukus benzeri bir dokudan kaynaklananlar, lifsi kollajen yapıda olanlar (kemikleşmeyen fibrom) ve kollajen lifli fibroblastlardan oluşanlar (kemikleşen fibrom).

Kemikleşmeyen fibromlar daha çok çocuklarda ve gençlerde, uzun kemiklerin lifsi dokularında görülür. Bazen yaşamı boyunca hiçbir belirti vermeyen bu urların varlığı, ancak kemiğin incelmesine ve kırılmasına yol açtığında röntgen filmiyle saptanabilir.

Fibroz displazi ya da McCune-Albright sendromu olarak da bilinen kemikleşen fibrom, çocukluk çağında ortaya çıkan ve ender görülen, doğuştan gelme bir gelişme bozukluğudur. Genellikle vücudun bir yarısında, uzun kemiklerdeki ya da leğen kemiğindeki sert, kireçleşmiş kemik dokusunun yerini lifsi bağdokunun almasıyla oluşur. Başlıca belirtileri, kafatasının bir yanındaki yüz kemiklerinin ve kafatası tabanının aşırı büyümesi, deride açık kahverengi lekelerin belirmesi ve özellikle kız çocuklarda erken ergenlik belirtileri veren içsalgı bozukluklarıdır.

Her iki tip fibromda da, kemikteki yapı değişiklikleri kırıklara ve sakatlıklara yol açabilir. Tedavide, büyüyen dokunun alınması ve gerekiyorsa doku naklı yaparak kemiğin bütünlüğünün sağlanması yoluna gidilir.

fibrosarkom, lifsi bağdokuda gelişen kötü huylu ur. Ender bir hastalık olan fibrosarkom daha çok genç erişkinlerde, özellikle de uyluk, üstkol kemiği ve çenede görülür. Ağrılar başlamadan önce, büyümüş olan ur dışardan ele gelebilir. Yavaş büyüyen ve öbür dokulara yayılma eğilimi göstermeyen fibrosarkom cerrahi girişimle alınabilirse de, aynı bölgede yeniden belirme olasılığı oldukça yüksektir. Tedaviye en çok direnen tipi çene fibrosarkomudur.

fibula *bak.* kamış kemiği

fibula, Eski Yunan ve Roma giysilerinde kumaşı tutturmak için kullanılan broş ya da iğne. Çok değişik biçimleri varsa da, temelde hepsi bir çeşit çengellüğnedir.

Marsiliana'da bulunmuş bir Etrüsk fibulası, İÖ 8. yy sonları. Arkeoloji Müzesi, Floransa
Museo Archeologico, Firenze

İÖ 7. yüzyıldan kalma Eski Yunan fibulaları ördek, aslan, sfenks gibi hayvan figürlerinden dizilerle bezenmişti. Bunlar fibulanın üstüne ya lehimle tutturulmuş ya da kabartma olarak işlenmişti. Antik Çağda fibulanın çok yaygın bir kullanım alanı vardı. İran'da bulunmuş İÖ. 7. yüzyıla ait bir fibula insan eli biçimindeki iki parçayla tutturuluyor ve üstünde sırt sırta iki aslan figürü taşıyordu. Etrüskler de fibulayı çok kullanmışlardı; onların fibulalarının bazısı çok büyük olur, üstünde özenle işlenmiş kabartma hayvan dizileri bulunurdu. Romalıların fethettikleri ülkelerde de yaygınlaşan fibuladan gittikçe daha karmaşık broşlar yapıldı. Çengelliiğne benzeri Roma fibulası ortaçağda ortadan kalktı.

Fichte, Johann Gottlieb (d. 19 Mayıs 1762, Rammenau, Yukarı Lausitz, Saksonya - ö. 27 Ocak 1814, Berlin), Alman filozof. Transandantal idealizmin önde gelen temsilcilerindendir.

Gençlik dönemi. Bir dokumacının oğluydu. Schulpforta manastır okulunda (1774-80), Jena (1780) ve Leipzig (1781-84) üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra

Fichte, H.A. Daehling'in bir resminden F.A. Zimmermann'ın yaptığı taş baskı
Deutsche Fotothek, Dresden, Almanya

özel öğretmenlik yapmaya başladı. 1788'de Zürich'e ve 1791'de Varşova'ya öğretmen olarak gitti, ama iki haftalık bir denemeden sonra ayrıldı.

Fichte bu dönemde en çok Kant'ın düşüncesinden etkilendi. Kant'ın, insanın kendi içinde bir ahlaki değer olduğu yolundaki öğretisini kendi kişiliğine uygun bularak benimsedi ve pratik ilkeler (maksim) üzerine kurulu gerçek bir felsefe geliştirmeye karar verdi. Kant'ı görmek için Varşova'dan Königsberg'e gitti, ama bu ilk görüşmede düş kırıklığına uğradı. Daha sonra ona *Versuch einer Kritik aller Offenbarung* (Bütün Vahiyleri Eleştirme Denemesi) adlı yapıtını sundu; Kant bu çalışmadan çok etkilendi ve bir yayımcı bulmasına yardım etti (1792). İlk baskıda, yanlışlıkla Fichte'nin adı ve önsözü yer almamış, ilk okurlar *Versuch*'u Kant'ın yapıtı sanmıştı. Kant'ın yanlışı düzeltip bu arada denemeyi övmesi Fichte'nin ünlenmesine yol açtı.

Fichte *Versuch*'da vahye dayanan dinin gerektirdiği koşulları açıklamaya çalıştı ve açıklaması sırasında ahlaki yasanın mutlak gereklerine değindi. Din, bu ahlaki yasanın ilahi olduğuna inanmaktı ve böyle bir inanç, yasanın güç kazanması için gerekli pratik bir koşuldu. Ahlakın bu ilahi niteliği ancak daha aşağı düzeyden güdüleri yasaya duyduğu saygıya üstün gelen birine açıklanabilirdi. Bu durumda da açıklamanın ya da vahyin amacının ahlaki yasaya güç katmak olduğu düşünülebilirdi. Dolayısıyla din, pratik usa dayanıyor ve ahlaki yasa geçerli olduğu sürece insanın gereksinimlerini karşılıyordu. Vardığı bu sonuç Fichte'nin pratik öğeye verdiği önemi ve gerçekliğe ilişkin bütün yargıları benliğin ahlaki gereklerine dayandırma eğilimini ortaya koyuyordu.

Fichte 1793'te Zürich'te tanıştığı Johanna Maria Rahn ile evlendi. Aynı yıl dikkat çekici iki siyasal çalışmasını yayımladı. Bunlardan *Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution* (Halkın Fransız Devrimi'ne İlişkin Yargılarının Düzeltilmesine Katkı) daha önemliydi; yapıt Fransız Devrimi'nin asıl yapısını açıklamaya, özgürlük hakkı ile insanın ussal bir varlık olmasının ayrılmaz bütünlüğünü kanıtlamaya ve ilericiliğin devletin yapısında bulunduğunu, bunun da reform ve düzeltmeler gerektirdiğini göstermeye yönelikti. *Versuch*'da olduğu gibi burada da insanın ussal doğası ve bunun gerçekleşmesi için gerekli koşullar siyasal felsefeye ölçüt alınmıştı.

Fichte'nin düşüncesinde, Jena'da (1793-98) ve Berlin'de (1799-1806) kaldığı yıllara denk düşen, temel felsefi kavramları farklı iki dönem vardır. İlkinde ahlaki vurgu belirgindir; ikincisinde ise gizemci ve ilahiyatçı bir "Varlık" kuramı ortaya çıkar. Fichte'nin dinsel imanın ahlaki usu aştığını anlamasından kaynaklanan bu değişiklik, ayrıca dönemin genel romantizm eğiliminden de etkilenmiştir.

Jena yılları. 1793'te Jena Üniversitesi'ndeki boş felsefe kadrosunun önerilmesiyle Fichte'nin en önemli felsefi yapıtlarını verdiği bir dönem açıldı. Bu dönemin başlıca ürünleri *Einige Vorlesungen über die bestimmung des Gelehrten* (1794; Bilgini Belirleyen Nitelikler Üzerine Dersler) ile ömrü boyunca uğraştığı bilim öğretisi (*Wissenschaftslehre*) konusunda bir dizi çalışmaydı. İlki 1794'te yayımlanan bu yapıtlarından *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre*'de (1796; Bilim Öğretisinin İlkeleri Açısından Doğal Hukukun Temeli) pratik bir yaklaşım göze çarparken *Das System der Sittenlehre nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre*'de (1798; Bilim Öğretisinin İlkeleri Açısından Ahlak Öğretisi Sistemi) Fichte'nin görev kavramına dayalı ahlak felsefesi çok çarpıcı bir biçimde ifade ediliyordu.

1794'te başladığı dizi Fichte'nin en özgün, en tipik yapıtıydı. Kant'ın eleştirel felsefesini ve özellikle *Kritik der praktischen Vernunft*'u (1788; *Pratik Aklın Eleştirisi*, 1980) çıkış noktası olarak almıştı. Yapıt, bilim öğretisi ile etiği birleştiren kendi içinde yeterli bir öğreti ortaya koymayı amaçladığından daha sistematik, daha az eleştireldi. Fichte pratik (ahlaki) usun (Kant'ın yalnızca ima ettiği gibi) aslında bütün usun kaynağı olduğunu, insanlığın olduğu kadar bilginin de mutlak temelini oluşturduğunu kanıtlamak istiyordu. Bunu yapabilmek için, bağımsız ve egemen olduğu varsayılan, dolayısıyla da bütün öteki bilgilerin kendisinden çıkarsanabileceği bir yüksek ilkeden, yani benlikten yola çıktı. Ama benliğin, kanıt gerektirmediğini, apaçık ortada olduğunu ileri sürmek yerine saf usun bir kabulü olması gerektiğini söyledi. Bu noktadan sonra Kant'ın saf, pratik usun Tanrı'nın varlığını öngördüğünü ileri süren öğretisini izledi, ama Kant'taki ussal imanın yerine hem bilim, hem etik kuramını temellendireceği kurgusal bilgiyi koymaya çalıştı.

Fichte 1795'te *Philosophisches Journal* adlı derginin yayımcıları arasına katıldı. 1798'de genç, tanınmamış bir filozof olan arkadaşı F. K. Forberg, ona din kavramının gelişimi üzerine bir denemesini gönderdi. Fichte de yanlış anlaşılmasını engellemek için denemeyi kısa bir önsözle yayımladı. Tanrı'nın, evrenin ahlaki düzeni, insanın tüm varlığının temeli olan ölümsüz hak yasası olarak tanımlandığı bu önsöz Fichte'nin ateizmle suçlanmasına yol açtı. Saksonya ve onun ardından Prusya dışındaki bütün Alman devletleri derginin kapatılmasını, Fichte'nin de Jena'dan çıkartılmasını istediler. Fichte iki savunma yazısı yayımladı ve saldırıların sürmesi durumunda istifa edeceği tehdidinde bulundu. Ama tehdidi ayrılma isteği olarak yorumlandı ve istifası kabul edildi.

Berlin yılları. Fichte 1799'dan 1806'ya değin Berlin'de oturdu. Bu arada yalnızca 1805 yazını, 1794 konferanslarını genişleterek sunduğu Erlangen'de geçirdi. August Wilhelm ve Friedrich Schlegel ile Friedrich Schleiermacher gibi Alman romantizminin önderleri ile dostluk kurdu. 1800'de yayımladığı *Die Bestimmung des Menschen*'de (İnsanı Belirleyen Nitelikler) Tanrı'yı, evrenin bireylerde kendi bilincine varan sonsuz ahlaki iradesi olarak tanımladı. Aynı yıl yayımladığı *Der geschlossene Handelsstaat*'ta (Dışa Kapalı Ekonomi) gümrük vergilerini ve korumacılığı savundu. 1804 tarihli iki yeni *Wissenschaftslehre* çalışması bu öğretiye getirdiği büyük değişiklik açısından önemliydi. 1804-05 yıllarında verdiği konferanslardan oluşan *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*'de (1806; Yaşadığımız Çağın Temel Özellikleri) Aydınlanma'yı inceledi; Aydınlanma'nın insan bilincinin tarihsel evrimindeki yerini, ayrıca yetersizliklerini belirtti ve usçu yaşamın en yüce yanı olarak evrenin tanrısal düzenine inanmayı öngördü. *Die Anweisung zum seligen leben, oder auch die Religions-lehre* (1806; Kutlu Yaşama Giden Yol ya da Aynı Zamanda Din Öğretisi) adlı yapıtında ise sonlu öz-bilinçlilik ile sonsuz benliğin ya da Tanrı'nın birliğini Yuhanna İncili'ni çağrıştıran derin bir dinsellik içinde ele aldı. Buna göre yaşamın amacı Tanrı'yı bilmek ve sevmekti; Tanrı her şeydi; bağımsız nesneler dünyasını ortaya çıkaran, düşünme ya da öz-bilinçlenme sonucunda sonsuz birliğin yıkılmasıydı. Dolayısıyla Tanrı özne nesne ayrımının üstündeydi; insan bilgisi ise sonsuz özün yalnızca bir yansıması ya da resmiydi.

Son yılları. 1806'da Fransızların Prusyalılar karşısında kazandığı zaferler üzerine Fichte, Berlin'den önce Königsberg'e giderek bir süre konferans verdi; oradan da Kopenhag'a geçti. Ağustos 1807'de Berlin'e döndü. Bu dönemde yayımlanan yapıtlarında pratik bir yaklaşım egemendi; *Nachgelassene Werke* (Ölümünden Sonra Yayımlanan Yapıtları) ve *Sämmtliche Werke*'nin (Tüm Yapıtları) yayımlanmasına değin de son dönemlerdeki düşünceleri kesin olarak bilinmiyordu. 1807'de tasarı halindeki Friedrich-Wilhelm Üniversitesi (bugün Berlin Üniversitesi) için bir plan hazırladı. 1807-08 yıllarında Berlin'de verdiği *Reden an die deutsche Nation* (Alman Ulusuna Söylevler) adlı dizi konferanslarında ulusun yaralarının sarılması ve onuruna kavuşması için pratik önerilerde bulundu. 1810'dan 1812'ye değin Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nin rektörlüğünü yaptı. Almanya'nın 1813'teki büyük ulusal bağımsızlık çabası sırasında "Über den Begriff des wahrhaften Krieges" (Gerçek Bir Savaş Düşüncesi Üzerine) adlı konferansını verdi.

1814 başında, gönüllü hemşirelik yapan karısından bulaşan öldürücü bir hastalık Fichte'nin ölümüne yol açtı.

Fichtel Dağları, Almanca FICHTELGEBIRGE, Çekçe SMRČINY, Almanya'nın doğusunda, Bavyera eyaletinin (*Land*) kuzeydoğusunda dağ sırası. Çek Cumhuriyeti sınırında uzanan dağların kuzeybatısında Franken Ormanı

(Frankenwald), kuzeydoğusunda Erzgebirge (Çekçe Krušné Hory) ve güneyinde Bohemya Ormanının (Almanca Böhmer Wald; Çekçe Šumava) bir bölümü olan Yukarı Pfalz Ormanı (Almanca Oberpfalzer Wald; Çekçe Český les) vardır. Fichtel Dağlarının oluşturduğu su bölümü çizgisinin kuzey ve doğusunda kalan kesimin suları Saale ve Eger (Çekçe Ohře) ırmaklarıyla Elbe (Çekçe Labe), güney bölümünün suları Naab ile Tuna, batı kesimin suları da Weisser Main aracılığıyla Ren yönünde toplanır. Dağların en yüksek noktası Schneeberg'dir (1.051 m). Yüksek kesimlerin belirgin özellikleri granit kayaçlar, yöreye adını veren ladin (Almanca *Fichte*) ormanları ve bataklıklardır. İç kesimlerde tarım alanları ve meralar yer alır. Ormanın büyük bölümü ortaçağda yok edilmiştir. Yörede gelişen pamuklu dokuma sanayisi, kerestecilik ve granit madenciliği sonucunda nüfus artmıştır. Yörenin başlıca kenti, porselen yapım merkezi olan Selb'dir. Görülmeye değer yerler arasında Alexandersbad, bir kayaç müzesini barındıran Wunsiedel ve Luisenburg granit labirenti sayılabilir. Fichtel Dağları Doğal Yaşamı Koruma Alanı'nın merkezi Wunsiedel'dedir.

Ficino, Marsilio (d. 19 Ekim 1433, Figline, Floransa Cumhuriyeti - ö. 1 Ekim 1499, Careggi, Floransa yakınları), İtalyan filozof, ilahiyatçı ve dilbilgini. Platon ve öteki

Ficino, tunç madalyon, y. 1499; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington D.C.

Eski Yunan yazarlarından yaptığı çeviri ve yorumlar, iki yüzyıl boyunca Avrupa düşüncesini etkileyen Floransa Platonculuğuna yol açmıştır.

Latin dili ve edebiyatı eğitiminin ardından Floransa'da Aristotelesçi felsefe ve tıp eğitimi gördü. Hippolu Augustinus (5. yy) ve ortaçağın önde gelen skolastik filozofu Aquino'lu Tommaso gibi Batılı yazarların Latince çevirilerinden Platon'un ve Yeni-Platoncuların yapıtlarını okudu. Daha sonra özgün metinleri okuyup yorumlamak amacıyla Yunanca öğrenmeye başladı. Geri kalan ömrünü, Platon'un ve sonraki Platoncu filozofların yapıtlarını çevirmeye ve yorumlamaya adadı; Platonculuğu Hıristiyan ilahiyatı ile bütünleştirmeye çalıştı.

Floransa'nın kültürel etkinlikleri destekleyen yöneticisi Cosimo de' Medici ve ardıllarından destek gören Ficino, Platoncu düşünceyi yaydı; 1462'de de Floransa Platon Akademisi'nin başına getirildi. Floransa'nın hemen dışında, Careggi'deki Medici malikânesinde bulunan akademi, Yunan el yazmaları koleksiyonuyla Avrupa'nın önde gelen kültür merkezlerinden biri haline geldi. Ficino ilk Hıristiyan yazarlarının birçok yapıtını Yunancadan Latinceye çevirdi. Daha sonra Platon'un ve Yeni-Platoncu filozof Plotinus'un yapıtlarının yeni Latince çevirilerini hazırladı. Yaklaşık 1470'te tamamlanan, ama ancak 1484'te basılan bu çeviriler, Platon'un herhangi bir Batı dilindeki ilk eksiksiz çevirisiydi ve 18. yüzyıla değin de kullanıldı.

Ficino 1473'te papazlığa atandı ve daha sonra Floransa Katedrali'nde görevlendirildi. Koruyucusu Medici ailesinin 1494'te kentten kovulmasından sonra Toscana'nın kırsal bölgelerine çekildi.

Ficino'nun en önemli yorumları Platon'un *De Amora* (Sevgi Üstüne) alt başlığını taşıyan *Symposion*'u (*Şölen*, 1958, 1972) ve Plotinus'un çeşitli incelemeleri üzerinedir. Başlıca özgün yapıtları ise ruh üzerine felsefi bir araştırma olan *Theologia Platonica* (1482; Platoncu İlahiyat) ve *Liber de Christiana religione*'dir (1474; Hıristiyan Dini Üzerine Kitap). Ayrıca özgün düşüncelerini yansıtan bir mektup derlemesi ile tıp ve astroloji konularında bir dizi incelemeden oluşan *De vita libri tres* (1489; Yaşam Üzerine Üç Kitap) gibi yazıları da vardır.

Platonculuğu, 15. yüzyılın yoz ve din karşıtı Aristotelesçiliğinden korunmanın bir yolu olarak değerlendiren Ficino, Platon'un felsefesine Rönesans'ın bakış açısını kattı. Platon'un düşüncesini ruhun en soylu ifadelerinden biri olarak gördü ve bunu yalnızca Hıristiyanlığın aşabildiğini ileri sürdü. Platon'daki ve Hıristiyanlıktaki sevgi kavramlarının benzerliğine dikkat çekerek insan sevgisinin ve dostluğunun en yüksek biçimini, ruhun Tanrı'ya olan sevgisi üzerine kurulu bir paylaşma duygusundan kaynaklandığını ileri sürdü. Bu tinsel ya da "Platonik" sevgi kuramı 16. yüzyıldan başlayarak şiir ve edebiyata egemen oldu.

Ficino'nun Platonculuk yorumu daha sonraki Avrupa düşüncesini büyük ölçüde etkiledi. Örneğin daha aşağı hayvanlardan ayrılan insanın dine doğal bir eğilimi olduğuna ve bütün dinlerde bir doğruluk payı bulunduğuna ilişkin öğretisi, Baron Edward Herbert'in temsil ettiği 17. yüzyılın yaradancı düşüncesinin esin kaynağı oldu. 17. yüzyıl Cambridge Platoncuları gibi Fransa ve İtalya'da da benzer hareketler, Ficino'nun Platonculuğu canlandırma girişiminin izlerini taşıyordu.

Fick, August (d. 5 Mayıs 1833, Petershagen, Prusya - ö. 24 Mart 1916, Hildesheim, Almanya), Hint-Avrupa dilleriyle ilgili etimolojik araştırmalara öncülük eden Alman dilbilimci. Hint-Avrupa dillerinin ortak sözcük dağarcığı üzerine ilk kapsamlı çalışmayı yapmış, bu dillere kaynak oluşturan ilkörneği saptamaya çalışmıştır.

Hint-Avrupa dillerinin türemiş olduğu, Tarihöncesi dönemlere ait bir kök dili yeniden kurma çalışmalarına, ilk basımı 1868'de yapılan en önemli yapıtıyla başladı. Sonradan *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* (Karşılaştırmalı Hint-Avrupa Dilleri Sözlüğü) başlığını alan bu yapıtında, yazıya geçmiş eski dillerin sözcük dağarcığı bakımından gösterdiği benzerlikleri vurguladı. *Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt...* (1874; Oluşumları Açısından Yunanca Özel Adlar...) adlı yapıtında ise Yunancadaki adlar ile Latince dışındaki Hint-Avrupa dillerindeki adların oluşumları arasındaki benzerlikleri gösterdi. Buradan yola çıkarak Yunan, Hindu, İran, Kelt, Germen ve öteki önemli Antik Çağ uygarlıklarının güçlü bir aristokrasiye dayanan bir Hint-Avrupa toplumundan geliştiği varsayımını ortaya attı.

1876'da Göttingen Üniversitesi'nde, 1888-91 arasında da Breslau (bugün Wrocław) Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Hastalığı yüzünden üniversiteden ayrılmak zorunda kaldıysa da araştırmalarını sürdürdü. Çok sayıda olguyu sistemli bir biçimde ele alan ve açık seçik sunan çalışmaları bir kuşak sonrasında da yararlı olmuş, araştırmaları uzun süre geçerliliğini ve kaynak niteliğini korumuştur.

Ficus, dutgiller (*Moraceae*) familyasından, 800 kadar ağaç, çalı ya da tırmanıcı bitki türünü içeren cins. Anayurdu Asya'nın doğusundaki tropik bölgelerdir. Bu cinsin üyelerinin çoğu, geniş ve yayılmış kökleri olan yüksek orman ağaçlarıdır; bazıları da süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Ficus* cinsinin en çok bilinen türü, meyveleri nedeniyle yaygın olarak yetiştirilen incir(*) (*Ficus carica*) bitkisidir; incir meyvelerinin ortası boş olan etli çiçek tablalarında yüzlerce erkek ve dişi çiçek bulunur.

Başka bitkilerin üstüne tırmanarak aşağıya doğru kökler salan bazı *Ficus* türlerine de rastlanır; bunlar yumak oluşturan kökleriyle konak bitkiye zarar verebilir. Banyan(*) (*F. benghalensis*) gibi bazı türler ise giderek genişleyen ve ana gövdeden uzağa yayılan hava kökleri salar; bu kökler, ağaçların ıtaç bölümünü destekleyen yardımcı bir gövde görevini üstlenir. Bir zamanlar önemli bir kauçuk kaynağı olan kauçuk (*F. elastica*) bitkisi bugün yalnızca süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. *F. sycomorus* duta benzer yaprakları, sert odunu ve yenebilen meyveleri olan bir türdür. *F. lyrata*, *F. benjamina* ve *F. pumila* sevilen süs bitkileridir. Hindistan'da kutsal bir ağaç olarak kabul edilen *F. religiosa*'nın üzerinde yaşayan lak böceğinin salgısından bir çeşit reçine (gomalak) elde edilir.

Fidan Hanı, Bursa'da, Orhan Gazi Camisi yakınında, Koza Hanı'nın hemen kuzeydoğu köşesinde, 15. yüzyılın sonlarında II. Mehmed'in (Fatih) vezir Mahmud Paşa'nın (ö. 1474) yaptırdığı han. Kareye yakın dikdörtgen (42 m × 46 m) planlı bir avluyu çevreleyen iki katlı revaklarla, bunların arkasındaki odalardan oluşur. Odalar alt katta cephelere dik, üst katta paralel beşik tonozlarla; revaklarsa alt katta beşik tonoz, üst katta kubbelerle örtülüdür. Yapının doğu duvarına bitişik ve ortası avlulu olduğu bilinen ahır bölümünün yerine bugün dükkânlar yapılmıştır. Hanın kapısı güney cephesinin ortasında, çarşı tarafındadır. Buradan girilince sağlı sollu iki merdiven üst katla bağlantıyı sağlar. Avlunun ortasında 12 köşeli mermer bir şadırvan havuzu vardır. Bunun köşelerinden yükselen sütunlar fevkani bir mescidi taşır.

Hanın beden duvarları moloz taştandır. Revak ayakları ve kemer yüzleriyse iki sıra tuğla, bir sıra moloz taşla almaşık olarak örülmüştür.

fidanlık, sonradan başka yerlere dikilmek üzere fidan yetiştirilmeye yarayan alan. Karma fidanlıklarda her çeşit fidan yetiştirilirken, belli bir amaca yönelik fidanlıklar, orman fidanlığı, meyve fidanlığı ve süs bitkileri fidanlığı olmak üzere üç ana grupta toplanabilir. Süs bitkileri fidanlığında parkbahçe ağaçları, yol ve alle (iki yanı ağaçlıklı yol) ağaçları, çit bitkileri ve gül çeşitlerini de kapsayacak biçimde tüm süs bitkilerinin fidanları yetiştirilir. Ayrıca Almanya, İngiltere, ABD gibi çeşitli ülkelerde, örneğin yalnızca yaşlı fidan ve ağaç üreten, böylece yeni düzenlenen park ve bahçelerin hemen ağaçlandırılmasını sağlayan özel amaçlı fidanlıklar da vardır.

Bazı fidanlıklar yetiştirilen fidanların kullanım yerine göre adlandırılır (örn. erozyon fidanlığı, karayolları fidanlığı, Noel ağacı fidanlığı), bazıları da yetiştirilen bitki türü-

nün ya da grubunun adıyla anılır (örn. gül fidanlığı, turunçgil fidanlığı, zeytin fidanlığı). İklim ya da toprak koşullarına karşı aşırı duyarlı olan ve ayrı bir yetiştirme tekniğini gerektiren kavak, okaliptüs gibi bazı türler için ayrı fidanlıkların ya da ayrı bölmelerin açılması zorunludur.

Özellikle orman fidanlıkları sürekli ve geçici fidanlıklar olarak iki gruba ayrılır. Geçici fidanlıklar, ağaçlandırma alanlarının çevresinde kurulan ve o yörenin gereksinimini karşılayan küçük fidanlıklardır. Bazen bu tür fidanlıklar, doğrudan anaç ağaçların tohumlarının filizlendiği doğal fidanlık özelliği taşır.

Fidanlıklarda yalnız tohumdan yetiştirilen bitkilerin ekim yastıkları, seyreltilerek dikildikleri şaşırtma yastıkları ya da her ikisi birden bulunabilir. Bazen ekim fidanlıklarından sökülen fideler şaşırtma yastıklarına alınmadan asıl dikim yerlerine taşınır; ama çevre koşullarına dirençli bireyleri yetiştirmek için genellikle şaşırtma yapmak zorunludur.

Fidanlıkların yeri iklim, toprak, yüzey biçimleri, denizden yükseklik, ulaşım ve işgücü gibi etkenler göz önünde bulundurularak seçilir. Toprak işlendikten sonra, yetiştirilecek türün gereksinimine göre bazen seralar ve gölge çardakları hazırlanır, sulama tesisleri kurulur. Fidanlık bitkileri ya tohumdan ya da özellikle meyve fidanlıklarında olduğu gibi daldırma ve çelikleme yoluyla üretilir. Fidanlık işletmesi ekim, dikim, bakım, gübreleme, hastalık ve zararlılarla savaş, fidan sökümü, ambalajlama ve taşıma gibi iç içe geçmiş bir dizi işlemle uğraşır.

Türkiye'de Orman Genel Müdürlüğü, 1987 verilerine göre, sürekli ve geçici toplam 153 fidanlığında 600 milyon fidan üretip ağaçlandırma alanlarına göndermiştir. Resmi kurumlara bağlı fidanlıklarda üretilen meyve fidanlarının sayısı 2 milyonu bulur; meyve fidanı üreten özel fidanlık işletmelerinin kapasitesi ise çok daha yüksektir. Özellikle Bursa yöresinde yoğunlaşan meyve fidanlıklarından bazılarının yıllık üretimi birkaç milyon fidan dolayındadır.

fidayda, HÜDAYDA olarak da bilinir, Ankara ve yöresine özgü iki kişiyle oynanan ağır ritimli halk oyunu. Türküsüyle ünlüdür. Çoğu zaman erkeklerce oynanırsa da, düğünlerde ve kına gecelerinde kadınların oynadığı da olur. Oyuna türküyle birlikte bağlama, kaşık, tef, zil gibi çalgılar eşlik eder. Yalnız türküyle de oynanabilir.

fide baygınlığı *bak.* çökerten

fide kök çürüklüğü *bak.* çökerten

fidei commissum, Roma hukukunda ve bu hukuku temel alan sistemlerde, yasal açıdan bir malı tümüyle ya da istenen ölçüde alması olanaksız bir kişiye sonradan devredilmek koşuluyla, başka bir kişiye, genellikle vasiyet biçiminde yapılan mal bağışı. Bu yönteme mirasla ilgili kısıtlayıcı hükümlerden kurtulmak için başvurulurdu.

İlk imparatorluk döneminde ortaya çıkan *fidei commissum* önceleri bir hukuki yükümlülük yaratmakla birlikte, sonradan düzen dışı usulde (*cognitio extra ordinem*) özel bir davayla (*persecutio fidei commissaria*) izlenen bir sözleşme benzeri olarak kabul edilmeye başladı. Böylece biçim koşullarına bağlı tutulmamış olan bazı mal vasiyetlerini bu yoldan yapma olanağı doğmuş oldu. *Fidei commissum*'un birçok türü vardı. Mirasçının ölümünden sonra terekenin tamamının kimlere geçeceğinin ilk vasiyetçi tarafından bir vasiyetnameyle belirlenmesine *fidei commissum familiaria* denirdi. Bu vasiyetnamenin yerine getirilebilmesi için mirasçı, kendi vasiyetnamesinde o kişiyi ya da kişileri mirasçı yapardı. (Ortaçağ feodal yönetiminde ve aristokraside önemli rol oynayan bu vasiyet biçimi, Fransız Devrimi'yle ortadan kaldırıldı.) Bir başka yöntem olan *fidei commissum hereditatis*, vasiyetçinin terekenin tamamını ya da bir hissesini mirasçıdan başka birisine vasiyet etmesine olanak verirdi. Vasiyetçi, *fidei commissum libertatis* yoluyla kendi kölesini azat edebilir ya da lehine mal vasiyet ettiği kimsenin kölesinin azat edilmesini sağlayabilirdi.

fidei defensor (Latincede "inancın savunucusu"), Birleşik Krallık hükümdarının unvanlarından biri. Fransa krallarının taşıdığı *Christianissimus* (en inançlı Hıristiyan) unvanına denk düşer. İlk kez 11 Ekim 1521'de Papa X. Leo tarafından, *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum* (1521; Martin Luther'e Karşı Yedi Sav) adlı kitapçığından dolayı VIII. Henry'ye verildi. Henry'nin papalıkla arasının bozulması üzerine Papa III. Paulus unvanı geri aldıysa da, 1544'te Parlamento Henry'yi yeniden *fidei defensor* ilan etti. Birleşik Krallık hükümdarlarının günümüzde de kullandıkları unvanın Fid. Def. biçimindeki kısaltması ya da F. D. harfleri, I. George döneminden beri İngiliz paralarının üzerinde yer almaktadır.

fideizm (Latincede *fides*: "inanç"), dinsel inancı doğruluğun sonul ölçütü haline getirerek yücelten ve dinsel doğruları bilme sürecinde usun rolünü en aza indirgeyen felsefe görüşü. Katı fideistler, dinin temel ilkelerini anlama sürecinde usa hiç yer vermezler. Onlara göre doğruya ve kurtuluşa ulaşmanın tek yolu körü körüne inanmaktır. Fideistler bu tür bir inancı mistik deneyim, vahiy, insanın öznel gereksinimleri ve sağduyu gibi olgulara dayanarak savunurlar. İnancın gerçek nesnesinin saçma, us ve olanak dışı, hatta usla doğrudan çatışma içinde olduğunu ileri sürerler. Bu tür bir yaklaşıma 2. yüzyılda Hıristiyan ilahiyatçı Tertullianus'un, ortaçağda İngiliz filozof Ockham'lı William'ın, 17. yüzyılda Fransız filozof Pierre Bayle'ın, 18. yüzyılda Alman filozof Johann Georg Hamann'ın, 19. yüzyılda Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard'ın düşüncesinde rastlanır. Yakın zamanlarda da görülen bu tutum çoğu zaman insanın, dünya sorunlarına ussal çözüm bulamamasından kaynaklanır.

Öte yandan ılımlı fideistler Tanrı'nın varlığı ve ahlak ilkeleri gibi bazı doğruların usla bilinebileceğini, inancın yeniden bilgilendirici ve aydınlatıcı olduğunu, usun dinsel doğruların araştırılmasında rol oynayabileceğini ya da oynaması gerektiğini öne sürerler. Dinsel doğrular açıklandıktan sonra bazen usun bunları bir ölçüde kavrayabildiğini ya da en azından bunların bir çelişki içermediklerini gösterdiğini, usun hiçbir biçimde kavrayamayacağı, inanca dayalı doğruları kabul etmek için de ussal bir temel olduğunu ileri sürerler. Ilımlı fideizmde de inanç önde gelir, ama us yadsınmaz. Örneğin 17. yüzyıl Fransız yazarı Blaise Pascal, doğal yetilerin dinsel doğrulara ulaşmada yetersiz kaldığını, ama başka bir bilme yolunun bulunmadığı konularda dinsel inancı haklı göstermeye yettiğini iddia etmiştir.

Fides, iyi niyet ve dürüstlüğü simgeleyen Roma tanrıçası. Honos ve Libertas gibi eski Roma tanrılarının çoğu, yüksek ideallerin cisimleşmiş haliydi. Fides'in görevi de Romalıların dürüstlüğünü denetlemekti. Jüpiter ile yakından ilişkili olan Fides, İÖ 254'te, Capitolium (Capitolino) Tepesinde, Jüpiter'in tapınağının yanında yaptırılan bir tapınakla onurlandırıldı. Ölümlülerle tanrılar arasındaki güven ve sırrın simgesel ifadesi olarak rahipler, Fides'e kurban sunarken sağ ellerine beyaz bir sargı sararlardı. Tanrıça, daha sonraki dönemlerde Fides Publica (Devletin Koruyucusu) olarak adlandırıldı ve tapınağına konan antlaşmalarla öteki devlet belgelerinin koruyucusu kabul edildi. Ayrıca devlet için önemini belirtmek amacıyla, Senato toplantıları sık sık Fides'in tapınağında yapılırdı.

fiducia, Roma hukukunda, üzerinde anlaşmaya varılan sonuç elde edildikten sonra geri verilmek üzere bir malın mülkiyetinin başkasına devredilmesine ilişkin sözleşme. Sıkı bir biçime bağlı olan bu sözleşmelere rehin, ariyet, emanet ve köle azat etme inancası gibi işlemler için başvurulurdu. Malın geri verilmemesi durumunda, malı veren taraf *actio fiduciae directa* denen bir dava açabilirdi. Malını geri almasına karşın, öteki tarafın malı korumak için yaptığı giderleri ve maldan gördüğü zararları karşılamaması durumunda açılan davaya *actio fiduciae contraria* denirdi. Justinianus döneminde bir sözleşme türü olmaktan çıkan *fiducia*, inanca anlamında varlığını sürdürdü.

fidye (Arapçada "bedel"), yerine getirilemeyen bir yükümlülüğün sorumluluğundan kurtulmak için ödenen karşılık ya da tutsak alınan ya da rehin tutulan bir kişinin serbest bırakılması için verilen kurtulmalık.

İslam hukukunda fidyenin söz konusu olduğu alanlardan biri ibadettir. Kuran, oruç tutmaya güç yetiremeyen kişinin tutamadığı her gün karşılığında bir yoksulu doyurmasını buyurur ve bu karşılığı fidye olarak adlandırır (Bakara 184). Ödenecek bu fidye, ortalama, bir insanın bir günlük yiyeceğidir. Hac görevini yerine getirirken herhangi bir nedenle saçlarını zamanından önce tıraş eden yükümlü de fidye vermek zorundadır (Bakara 196). Bu fidye bir kurban, sadaka (hadise göre altı yoksulu doyuracak ölçüde) ya da 10 gün oruç olarak belirlenmiştir.

Kuran, savaş tutsaklarının özgürlükleri karşılığında alınan para ya da malı da fidye olarak adlandırır (Muhammed 4). Bu bedel, düşman elindeki bir Müslüman olabileceği gibi başka bir karşılık da olabilir. Hz. Muhammed durum ve koşullara göre değişik uygulamalarda bulunmuş, fidye olarak bazen para, bazen de savaş malzemesi almıştır. Bedir Savaşı'nda alınan tutsaklardan bir bölümü fidye olarak, Müslümanların çocuklarına okuma yazma öğretmişlerdir. Kuran, devlet gelirlerinin harcama alanlarını belirlerken, tutsak düşmüş Müslümanların kurtarılması için ödenecek fidyeden de söz eder.

Deniz ticaret hukukunda, gemi ve yükün düşman ve korsanlardan kurtarılması için ödenen paraya fidye adı verilir. Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 1194. maddesine göre, düşman ya da deniz haydutlarının durdurduğu ya da kaçırdığı bir geminin ve yükün fidye verilerek kurtarılması durumunda rehinelerin geçim ve kurtarılma giderleriyle birlikte verilen fidye de müşterek avarya içinde sayılır. Buna karşılık düşman ya da deniz haydutlarının zor kullanarak aldığı para ve mallarla geminin bekleme giderleri müşterek avarya dışında kalır. Fidye para olabileceği gibi mal da olabilir. TTK'nın temel kaynağını oluşturan Alman Ticaret Kanunu'nda yer alan bu düzenleme, İngiliz ve ABD hukukunda benimsenmemiştir. Bu

hukuk sistemlerine egemen olan düşünceye göre, gemi adamlarının düşmana ve deniz haydutlarına direnerek gemiyi, yükü ve kendilerini korumaları doğal bir yükümlülüktür. Bunda başarılı olamadıkları için düşmana ya da korsanlara fidye ödenmesi zorunluğu doğmuşsa, müşterek avarya hükümleri uygulanarak fidyenin gemi, yük ve navlun arasında paylaştırılması söz konusu olmaz.

Fiedler, Arthur (d. 17 Aralık 1894, Boston - ö. 10 Temmuz 1979, Brookline, Massachusetts, ABD), Boston Pops Orkestrası'nı 50 sezon boyunca yöneten şef. Pops Orkestrası ile yaptığı plakların satışı 50 milyonu bulmuştur. Pops Orkestrası, Boston Senfoni Orkestrası'nın başta gelen yo-

Fiedler
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

rumcularının dışındaki üyelerinden oluşur. Başlıca amacı "dinleyiciye iyi vakit geçirtmek" olan Fiedler, bu topluluğa halk ezgilerinden şov müziklerine ve klasik yapıtlara kadar çok çeşitli parçalar çaldırmıştır.

1911-15 arasında Londra'daki Kraliyet Müzik Akademisi'nde keman, piyano ve şeflik öğrenimi gördü. Daha sonra ikinci kemancı olarak Boston Senfoni Orkestrası'na katıldı. Viyola, çelesta, piyano ve orgda da usta bir yorumcuydu. Pops'un şefliği için yaptığı başvurunun kabul edilmemesi üzerine 1924'te, Arthur Fiedler Sinfonietta adlı topluluğu kurdu; 1929'da Boston'da açık hava Esplanade konserlerini düzenledi. 1930'da da Pops'un şefliğine getirildi.

Fiedler, Boston Pops'un şefi olarak zengin, serbest ve hafif bir repertuar oluşturarak kamuoyunda geniş bir ilgi ve yankı uyandırmayı başarmıştır. Popüler dans müziğini ve başka şarkıları senfoni orkestrasıyla çalınabilecek biçimde uyarlamıştır. Bununla birlikte birçok eleştirmen onu birinci sınıf bir klasik müzik yorumcusu olmaktan çok, tekniği son derece yüksek bir düzenlemeci ve olağanüstü bir gösterici olarak kabul eder.

fief, Osmanlı Devleti'ndeki dirlik(*) kurumunun Batı'daki karşılığı; ortaçağ Avrupa feodalizminde bir vasala kuramsal olarak hizmet karşılığında verilen düzenli gelir kaynağı. Feodal toplumun temel kurumuydu. Toprağın yanı sıra rütbe, memuriyet ve kira geliri de *fief* olarak verilebilmekle birlikte, genellikle *fief*, serf denen bağlı köylüleriyle birlikte verilmiş bir toprak parçasıydı. Toprak vasalın geçimini sağlayacak ve efendisine karşı askeri yükümlülüklerini yerine getirmesine yetecek büyüklükte olmalıydı. Toprak büyüklüğü, getirebileceği gelire bağlı olarak önemli farklılıklar gösterirdi. Yapılan hesaplara göre bir şövalye ailesinin geçinebilmesi için, 15-30 köylü ailesini barındıracak büyüklükte bir *fief* gerekliydi. İngilizcede *knight's fee*, Fransızcada *fée de chevalier* olarak bilinen bu en küçük birim, bir bakıma Osmanlılardaki sipahi tımarına ya da onun kılıç(*) olarak bilinen temel, bölünmez çekirdeğine denk düşüyordu. Öte yandan, birkaç dönüm topraktan büyük çiftliklere ve bütün bir eyalete kadar değişen büyüklükte *fief*ler vardı ki, bunların da en üstteki baronlara değin sıralanışı, Osmanlı dirlik sisteminde görülen tımar(*), zeamet(*) ve has(*) kademelenmesinin o denli düzgün ve düzenli olmayan bir ön örneğini oluşturuyordu. Bu gibi benzerliklerin ardında, evrensel nitelikteki maddi belirlenimlerin yattığı savunulmuştur. Kapitalizm öncesi çağlarda, ulaşım teknolojisinin ve para ekonomisinin gelişmemişliği, bütün ülke çapında parasal vergi toplamayı ve gene kapsamlı bir merkezi ordu ve bürokrasiye parasal maaş ödemeyi hemen hemen olanaksız hale getiriyordu. Bu koşullarda, egemen sınıfın esasını oluşturan askeri aristokrasiyi bağımlı köylülerin üzerindeki yönetim ve denetim katmanı olarak irili ufaklı *fief* sahipleri zümresi halinde ülkeye yaymak, kanun ve düzeni korumanın ve artık aktarımını güvence altına almasını olduğu kadar, ordu beslemenin ve savaş zamanında kolayca toplayıp sevk etmenin de en çok benimsenen usulüydü. Bu ortak yanlarına karşılık *fief* ya da dirlik sistemleri, toprak dağıtım merkezi ile dağıtımdan yararlananlar arasında daha sonra beliren çelişmelerin gelişme yönü ve derecesine göre, kendi aralarında farklılık göstermişlerdir. Bu bağlamda, Batı Avrupa'da ortaçağda görülen *fief* dağıtım sistemlerinin özgüllüğünü, Merovenjler döneminden başlayarak *fief* alan soyluların krallık iktidarı merkezinden özerklik kazanmada gösterdikleri başarı oluşturur. Avrupa feodalizmini özellikle ortaçağın erken ve orta dönemlerinde görece ademimerkeziyetçi bir yapıya kavuşturan bu gelişmenin ardında ise, Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra para ekonomisinin ortaçağ ölçüleri içinde bile olağanüstü boğulmuş bulunması; Germen krallarının devlet yönetme deneyiminden yoksun kalmaları; ateşli silahların henüz icat edilmemiş olması gibi etmenler yatar. *Ayrıca bak.* feodalizm; iltizam; malikâne; manor; mukataa; senyör; serflik.

Field, David Dudley (d. 13 Şubat 1805, Haddam, Connecticut - ö. 13 Nisan 1894, New York, ABD), hukuk kurallarının yasalaştırılmasındaki çalışmalarıyla tanınan ABD'li hukukçu. 1848'de New York eyalet meclisince kabul edilen, hukuk yargılaması usulüne ilişkin "Field Yasası" daha sonra birçok ABD eyaletinde, federal mahkemelerde, İngiltere ve İrlanda (1873) ile Hindistan gibi denizaşırı İngiliz sömürgelerinde tümüyle ya da kısmen benimsenmiştir.

Banker Cyrus W. Field'ın ve yargıç Stephen J. Field'ın kardeşi olan David Dudley Field, Williamstown'daki (Massachusetts) Williams College'dan mezun olduktan sonra 1828'de baroya kabul edildi ve New York kentinde avukatlığa başladı. 1837'de New York eyaletinde yargı sistemi reformu için bir kampanya başlattı; 10 yıl sonra eyalet yasama meclisince dava usulü komisyonuna atandı. Komisyonun hukuk ve ceza yargılamaları için iki ayrı usul yasası hazırlamasına öncülük etti. Ardından esas ve usule ilişkin hukuk kurallarının yasalaştırılması için kurulan bir komisyonun başkanlığına getirildi. Bu çalışmaların ürünü olan ve kendi adıyla anılan beş yasa California'da tümüyle, New York'ta da kısmen kabul edildi. Ayrıca *Draft Outlines of an International Code* (1872; Uluslararası Bir Yasaya İlişkin Taslak Anahatlar) adlı bir yapıt yazdı.

Field, avukatlığı sırasında müvekkillerinden dolayı zaman zaman karanlık işlere de karıştı. 1860'ların sonlarında Erie Railroad şirketinin denetimi için Cornelius Vanderbilt'le çekişen Jay Gould ve James Fisk adlı bankerlerin avukatı olarak girıştiği etkinlikler yüzünden barodan ihraç edilmenin eşiğine geldi. 1873-78 arasında da adı kötüye çıkmış bir New Yorklu politikacı olan William Marcy (Boss) Tweed'in hukuk danışmanlığını yaptı.

Field, John (d. 26 Temmuz 1782, Dublin - ö. 23 Ocak 1837, Moskova), İrlandalı piyanist ve besteci. Piyano için yazdığı noktürnleri Chopin tarafından örnek alınmıştı.

Müzik çalışmalarına önce babası ve dedesi ile evde başladı, daha sonra Londra'da Muzio Clementi ile sürdürdü. Clementi'den, piyanolarını tanıtarak ve satıcılığını yaparak gördüğü hizmetlerin karşılığı olarak ders alan Field, hızlı bir gelişme gösterdi. Clementi, Field'ı 1802'de Paris'e, daha sonra da Almanya ve Rusya'ya götürdü. Piyanist ve besteci olarak kendini çabucak kabul ettiren Field, 1803'te Rusya'ya yerleşti ve bir dönem herkesçe aranan bir öğretmen oldu. İzleyen 30 yıl boyunca Avrupa'da pek çok konser verdi. 1832'de Londra'da bir Filarmoni Derneği konserinde piyano konçertolarından biriyle büyük başarı kazandı. Meslektaşlarının yazdıklarına göre özgün ve usta bir piyanistti. Piyanodaki ses uzatma pedalını hem bestelerinde, hem de yorumlarında kullarak geliştiren ilk müzikçilerden biriydi.

Field yalnız piyanoda uzmanlaşan ilk virtüözlerden biriydi. Üslubu ve tekniği çok çarpıcı bir biçimde Chopin'in habercisiydi. En çok melodilerinin ve armonilerinin öne çıktığı kısa parçalarda başarılı oldu. Yedi piyano konçertosu ve dört sonat yazdı. Bestelerinde, sürekli olmamakla birlikte üstün bir nitelik göze çarpar. Büyük yapıtlarından daha özlü ve içten olan çeşitli noktürnlerinde ise seçkin bir üslup ve renkli bir ruh hali görülür.

Field, Nathan(iel), lakabı NAT FIELD (v. 17 Ekim 1587, Londra - ö. Haziran / Ağustos 1619 ?), Elizabeth döneminin önde gelen İngiliz tiyatro oyuncularından.

Londra'da St. Paul Okulu'nda öğrenim gördü. Yaklaşık 1600'de, Kraliçenin Şenlik Çocukları adlı topluluğa katıldı. Uzun süre, çeşitli ad ve kadro değişikliklerine uğrayan bu toplulukta çalıştı. 1616-17 sezonunda (bir olasılıkla da oyuncu olarak Shakespeare'in yerine) Kralın Oyuncuları topluluğuna girdi. Shakespeare'in oyunlarından oluşan Birinci Folio'daki (1623) oyuncular listesinde adı bulunmaktadır. Olağanüstü bir oyuncu olarak tanınıyordu. Fırtınalı yaşamıyla dillere düştü ve 1619'da adının karıştığı bir skandaldan ötürü tiyatrodan uzaklaşmak zorunda kaldı. İki komedi yazmış, Francis Beaumont, John Fletcher ve Philip Massinger gibi dönemin önemli oyun yazarlarıyla da ortak çalışmalar yapmıştır. İlk oyunu, 1609'da sahnelendiği sanılan ve 1612'de yayımlanan *A Woman Is a Weathercock* (Kadın Uçarıdır), ikincisi de 1611'de sahneye konan ve 1618'de basılan *Amends for Ladies*'dir (Kadınlara Tazminat).

Fielden, John (d. 17 Ocak 1784, Todmorden, Yorkshire - ö. 29 Mayıs 1849, Skegness, Lincolnshire, İngiltere), radikal İngiliz reformcu. Fabrika işçilerinin çalışma koşullarını düzeltmeyi amaçlayan yasaların çıkarılmasında öncü rol oynamıştır.

1811'de babasının ölümü üzerine, erkek kardeşleriyle birlikte ailenin Todmorden'deki pamuk eğirme işinin başına geçti. Bu fabrikayı ülkenin en büyük işletmelerinden

biri durumuna getirdi. Birçok işverenin tersine fabrika işçilerini koruyucu yasaların çıkarılmasını destekledi. Reform Yasası'nın kabulünden (7 Haziran 1832) sonra yapılan ilk genel seçimlerde Avam Kamarası'na seçildi. Bütün radikal yasa önerilerinin yanında yer aldı. 1834'te çıkarılan yeni Yoksullara Yardım Yasası'na şiddetle karşı çıktı. Günlük çalışma süresinin kısaltılması konusunda Lancashire'lıların önde gelen sözcüsü oldu. 1835, 1837 ve 1841'de yeniden Parlamento'ya seçilmeyi başardı. Çalışmalarını, Yoksullara Yardım Yasası'nın

Fielden, John Bostock'un bir resminden Henry Cousins'ın yaptığı oymabaskı, 19. yy
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd.

uygulanmasını engelleme ve 10 saatlik işgünü tasarısını kabul ettirme konularında yoğunlaştırdı. On Saatlik İşgünü Yasası'nın Parlamento'dan geçtiği 1847'de yapılan genel seçimleri kaybederek siyasetten çekildi.

Fielding, Henry (d. 22 Nisan 1707, Sharpham Park, Somerset, İngiltere - ö. 8 Ekim 1754, Lizbon, Portekiz), İngiliz roman ve oyun yazarı. İngiliz romanının Samuel Richardson ve en önemli yapıtları arasında *Joseph Andrews* (1742; *Kader Yolu*, 1976)

Henry Fielding, Fielding'in *Works* (1762) adlı kitabının kapak sayfası, William Hogarth'ın bir çiziminden James Basire'ın yaptığı oymabaskı
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd.

ile *Tom Jones*'un (1749; *Tom Jones*, 1964, 1990, 2 cilt) sayılabileceği Fielding'le başladığı kabul edilir.

Gençliği. Habsburg soyundan bir subayın oğluydu. Gene soylu bir aileden gelen annesi öldüğünde Fielding 10 yaşındaydı. Babası yeniden evlendikten sonra Eton College'a gönderildi. Edebiyat sevgisinin ve klasik eğitiminin temelleri de burada atıldı.

On yedi yaşında okulu bıraktı. Yakışıklı, paralı ve soylu bir delikanlı olarak, rahat bir yaşam sürmeye başladı. Dört yıl sonra Londra'da Drury Lane Tiyatrosu'nda bir oyunu sahnelendikten ve varlıklı bir kızla kaçma tasarısı başarısızlığa uğradıktan sonra, Hollanda'ya giderek Leiden Üniversitesi'nde klasik dil eğitimini sürdürdü. Babası para yardımı yapamadığı için 18 ay sonra geri döndü. Kendi deyişiyle "ısmarlama araba sürmekle ısmarlama yazı yazmaktan başka seçeneği kalmayan" Fielding, ikincisini seçti ve toplam 25 oyun yazdı. Sahnede çok başarılı olmamakla birlikte zekice yazılmış birer yergi olan bu oyunlarda, siyasal yozlaşmayı eleştirdi. 1737'de Hay'deki Little Theatre'da (sonradan Haymarket Tiyatrosu) oynanan *Historical Register, For the Year 1736*'da (1736 Yılı Tarih Kayıtları) Başbakan Sir Robert Walpole'u açıkça ve acımasızca alaya aldı. Çoktandır Fielding'in kalemiyle başı dertte olan Walpole, oyunların başmabeyincinin izni alınmadan sahnelenmesini yasaklayan bir yasa çıkardı. Yasa Fielding'in oyun yazarlığını sona erdirdi.

Hiçbir geliri olmayan 30 yaşındaki yazar, eşine ve iki çocuğuna bakmak zorundaydı. 1734'te evlendiği Charlotte Cradock'a duyduğu sevgi, onun özelliklerini taşıyan iki roman kahramanına yansıyacaktı: *Tom Jones*'daki güzel, soylu bir ruha ve sevgi dolu bir yüreğe sahip Sophia Western ve *Amelia* (1751) romanındaki, eşine ve ailesine bağlı, özverili, çalışkan, dertli Amelia. Fielding ailesini geçindirebilmek için avukatlık öğrenimine başladı ve altı-yedi yıllık bu eğitimi üç yıldan az zamanda tamamladı. Bu sırada bir yandan da üç haftada bir çıkan *Champion; or, British Mercury* (1739-41) dergisini yayımladı.

Olgunluk dönemi. 1740'ta Samuel Richardson'ın *Pamela: or, Virtue Rewarded* (Pamela ya da Ödüllendirilen Erdem) romanı yayımlandı. Efendisinin baştan çıkarma çabalarına karşı direnen yoksul bir hizmetçi kızın, bu erdemli tutumundan dolayı efendisinin sevgisini kazanıp onunla evlenişinin anlatıldığı roman görülmemiş bir başarı kazanınca, herkes bu yeni türü denemeye, *Pamela* benzeri romanlar yazmaya başladı. 1741'de Richardson'ın duygusallığını ve aşırı kuralcı ahlak anlayışını yeren *An Apology for the Life of Mrs. Shamela Andrews* (Bayan Shamela Andrews İçin Bir Savunma) yayımlandı. İmzasız yayımlanan bu roman konusunda Fielding hiçbir açıklama yapmadı ama, *Shamela* gerek üslubu, gerekse *Joseph Andrews* romanına olan benzerliği yüzünden Fielding'in yapıtı olarak kabul edildi.

İç kapağında "Don Quijote yazarı Cervantes'e öykünerek yazılmıştır," sözlerinin yer aldığı *Joseph Andrews*'un ilk sayfaları *Pamela* romanına taşlamadır: Pamela'nın erdemli kardeşi Joseph, uşaklık yaptığı evde, soylu bir kadının baştan çıkarma çabalarına direnir. Ama roman, ilerledikçe alaycılığını hep koruyan bir toplumsal eleştiri başyapıtına dönüşür. Romanın merkezinde Parson Adams adlı bir din adamı vardır. İngiliz edebiyatındaki en komik karakterlerden biri olan Parson Adams, Dostoyevski'nin, romandaki iyi adamın ancak biraz komik olursa inandırıcı olabileceği görüşünü çarpıcı bir biçimde doğrular. Fielding kahramanlık çağına özgü destan türünün yüce üslubunu yergi amacıyla taklit ederek çağdaş yaşantıları aktardığı romanının önsözünde, "Düzyazı tarzında komik bir epik şiir" yazdığını söylüyor, böylece yeni bir kurmaca türünü de başlatmış oluyordu.

Joseph Andrews'u, kızı ölüm döşeğinde, eşi ve kendisi de ağır hastayken yazdı. Aynı zamanda büyük para sıkıntısı içindeydi. O sırada kendisine yardım eden arkadaşı Ralph Allen'i *Tom Jones* romanında Mr. Allworthy olarak ölümsüzleştirdi. 1743'te eski ve yeni bazı yazılarını *Miscellanies* (Çeşitli Yapıtlar) adıyla yayımladı. Üç ciltlik *Miscellanies* içinde yer alan *The Life of Mr. Jonathan Wild the Great*'te (Büyük Jonathan Wild'ın Yaşamı), o günlerde korku saçan bir suçlunun yaşamını anlattı; büyüklüğü, daha doğrusu başkalarına egemen olmayı ya da baskı yapmayı büyüklük sayan anlayışı yerdi. Güncelliğini sürekli koruyan bu acımasız alay, Fielding'den biraz daha yaşlı olan İrlandalı yergi yazarı Jonathan Swift'in bazı yazıları dışarıda tutulursa, İngiliz edebiyatındaki en acı yergi olarak değerlendirilebilir.

Miscellanies'den sonra Fielding, biraz aradığını bulamadığı, biraz da hukukla uğraşmak istediği için, yazılarına iki yıldan uzun bir süre ara verdi. Kendisi gibi sağlığı bozuk olan eşinin 1744'te ölümü onun için ağır bir darbe oldu. 18. yüzyılın ünlü mektup yazarlarından kuzeni Lady Mary Montagu'ya göre acısı çılgınlık derecesine varmıştı. Yaklaşık bir yılda kendini toplayarak Londra'da Strand'da kızı, kız kardeşi ve ölen eşinin hizmetçisi Mary Daniel'le birlikte yaşamaya başladı. 1747'de Mary ile evlendi.

1745'te Kral II. James'in soyundan gelen Stuartları tahta çıkarmak için başlatılan ayaklanma, Fielding'in yurtseverlik konusunda halkı uyarmak ve ayaklanmacılarla mücadele etmek amacıyla bir risale yazmasına ve çeşitli haftalık gazeteler yayımlamasına yol açtı. Hükümeti desteklemeye başladıktan sonra 1748'de Westminster ve Middlesex bölgelerine hukuk mahkemesi yargıcı olarak atandı. Rüşvet yoluyla zengin olan daha önceki yargıçların tersine, Fielding çok dürüst çalışıyordu. 20. yüzyıl İngiliz tarihçilerinden G. M. Travelyan, 18. yüzyılda Londra'da görev yapan en iyi iki yargıçtan birinin Henry Fielding, ötekinin de onun görevini devralan üvey kardeşi Sir John Fielding olduğunu söyler. İki kardeş, kötüye kullanılan bu göreve saygınlık ve önem kazandırdıktan başka, Londra'da suçların ortadan kaldırılması yolunda yeni bir adalet geleneği de yarattılar. Fielding, hırsızlarla savaşmak üzere özel bir polis ekibi kurdu. Polisle halk arasında yakınlık kurmak için *The Covent Garden Journal* gazetesini çıkardı.

Son dönemi. The History of Tom Jones, a Foundling (Bulunan Çocuk Tom Jones'un Öyküsü) 28 Şubat 1749'da yayımlandı. Çok çeşitli karakterlerin, Londra ve taşradaki aşağı ve yüksek tabaka yaşamının yer aldığı bu komik roman, Fielding'in en sevilen yapıtı oldu. Romanda olaylar *Joseph Andrews*'daki gibi bir aşk öyküsü çevresinde gelişir. Gerçek kimliği yapıtın sonunda anlaşılan Tom Jones, güzel Sophia Western'i sever ve birçok engeli aştıktan sonra onunla evlenir. Olay örgüsüne karışan ve toplumun hemen hemen bütün kesimlerini temsil eden karakterlerin çeşitliliği 18. yüzyıl ortalarının İngiltere'sini canlı bir biçimde yansıtır. Her bölümün başında yer alan giriş yazıları Fielding'in bir roman tasarlama sorununa ne kadar dikkatle yaklaştığını gösterir. Fielding romanın ne olması gerektiği konusunda açık ve anlaşılır düşünceler ortaya koyan ilk yazardı. Dolayısıyla *Tom Jones* da edebiyatta kusursuz bir mühendislik örneği oldu. Romanda çeşitli kişilik grupları yer alır: Âşıklar, kötü karakterler, Jonson'ın tipleri gibi çeşitli zayıflıkları ve kötü huyları olanlar, aşağı tabakadan komik kişiler ve arka planda kalmakla birlik-

te, mutlu sonu gerçekleştiren erdemli aristokrat Allworthy. Roman, güldürüyle aşk öyküsü arasında ustaca gidip gelişi, tiyatroya özgü tekniklerden yararlanışı ve özellikle akıcı konuşmaları açısından da çok başarılıdır. *Tom Jones*, hem 18. yüzyıl İngiltere'sini, hem de Fielding'in insanlığı ele alışındaki sevgi, iyi niyet ve anlayışı gösteren çok önemli bir kitaptır. *Tom Jones*'dan iki yıl sonra yayımlanan *Amelia*, daha ağır başlı bir yapıttı ve *Tom Jones*'la *Joseph Andrews*'un başarısına ulaşamadı. Yargıç olarak edindiği deneyimler ve eşinin ölümü, Fielding'in dünyaya bakışını değiştirmiş ve onu "düzyazı tarzında komik epik şiir" türünden uzaklaştırmıştı. Bir evlilik ilişkisini konu alan ve Amelia'nın kişiliğinde kadına özgü erdemleri dile getiren *Amelia*, daha çok Victoria dönemi aile romanlarının habercisidir. Fielding bu romanında içinde yaşadığı ve artık hiç gülünç bulmadığı toplumun kötülüklerini uzlaşmaz bir biçimde sergiler.

Fielding, şiddetlenen gut hastalığı yüzünden 1753'te Bath'a, kaplıcalara gitmek üzereyken, Londra'da artan çete suçlarını önleyecek bir tasarı hazırlamaya çağrıldı ve yıl sonuna kadar Londra'da kalarak cinayet ve soygunların önünü almayı başardı. 1754'te dinlenmek için Portekiz'e doğru yola çıktı. *The Journal of a Voyage to Lisbon* (Lizbon Yolculuğu) adlı yapıtında, hastalıktan yürüyemediği sırada bile yitirmediği cesareti ve neşesiyle, 18. yüzyıl deniz gezilerinin çıldırtıcı yavaşlığını, tıbbın korkunç uygulamalarını, küçük görevlilerle gümrük memurlarının keyfi davranışlarını dile getirdi. 7 Ağustos 1754'te Lizbon'a varan Fielding, aynı yılın ekim ayında öldü ve Lizbon'daki İngiliz mezarlığına gömüldü.

Değerlendirme. 19. yüzyıl İngiliz romancısı Sir Walter Scott'ın, Henry Fielding için kullandığı "İngiliz romanının babası" nitelemesi onun edebiyat tarihindeki yerini belirler. İlk İngiliz roman yazarı değilse de, bir roman kuramı geliştiren ilk yazardır. Çağdaş bir eleştirmenin sırasıyla komik destan, destansı komedi ve aile destanı olarak nitelediği *Joseph Andrews*, *Tom Jones* ve *Amelia* ile gerçekçilik geleneğinin kurucusu olmuştur. 19. yüzyıl sonuna değin İngiliz romanını belirleyen bu gerçekçilik, çağdaş toplumun her yönüyle gözlenmesine dayanır. Yaşamı boyunca çeşitli sorunları eleştirici bir gözle ele alan Fielding, Victoria döneminde genellikle "nezaketi hiçe sayan" bir yazar olarak değerlendirildi. Dizginlenemez bir komedi öğesinin yanı sıra herkese karşı sevgiyle dolu yüreği, ahlak sorunlarına duyduğu ilgi ve insanın zayıf yanlarını anlayışla ele alışı, bugünkü okuru da etkileyen yönleridir. Fielding'in yaşamını inceleyen başlıca kaynak, Wilber L. Cross'un *The History of Henry Fielding* (1918; 3 cilt; yb 1963; Henry Fielding'in Tarihi) adlı yapıtıdır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Oyun. *Love in Several Masques* (1728; Birkaç Oyunda Aşk), *Tom Thumb* (1730), *The Temple Beau* (1730), *The Modern Husband* (1732; Modern Koca), *The Mock Doctor; or, the Dumb Lady Cur'd* (1732; Sahte Doktor ya da İyileştirilen Dilsiz Kadın), *The Miser* (1733; Cimri), *An Old Man Taught Wisdom; or, the Virgin Unmasked* (1735; Akıllanan Yaşlı Adam ya da Maskesi Düşen Bakire), *Pasquin: A Dramatic Satire on the Times* (1736; Pasquin: Yaşadığımız Çağa Bir Taşlama).

Fields, Dame Gracie, asıl adı GRACE STANSFIELD (d. 9 Ocak 1898, Rochdale, Lancashire, İngiltere - ö. 27 Eylül 1979, Capri, İtalya), İngiliz müzikhol komedyeni.

Çocukluğunda müzikhollerde çalışmaya başladı. 1918-25 arasında *Mr. Tower of London* adlı gezici revüde canlandırdığı Sally Perkins rolüyle ün kazandı. "The Biggest Aspidistra in the World" gibi hafif komedi şarkıları ve "My Blue Heaven" gibi duygulu baladlardan oluşan gösterisiyle İngiltere'de çok sevilen bir sanatçı oldu. 1928 ile 1964 arasında sarayın isteği üzerine dokuz gösteri yaptı. Plakları, radyo programları, sinema ve televizyondaki çalışmalarıyla bütün dünyada tanındı. Anılarını topladığı *Sing As We Go* (Şarkı Söyle Biz Giderken) adlı kitabı 1960'ta yayımladı. 1979'da D. B. E. (Dame of the British Empire) unvanıyla onurlandırıldı.

Fields, W.C., asıl adı WILLIAM CLAUDE DUKENFIELD (d. 29 Ocak 1880, Philadelphia - ö. 25 Aralık 1946, Pasadena, California, ABD), tiyatro ve sinema oyuncusu. Duygusuz yüz ifadesi, yumuşak, genizden gelen sesiyle ABD'nin en büyük komedyenleri arasında yer almıştır. Kaşını kaldırışı ve purosunun külünü silkişindeki benzersiz zamanlamasıyla akıllarda yer etmiştir.

On bir yaşında evden kaçan Fields üç yıl sonra vodvillerde hokkabazlık yaparak mesleğe adımını attı. Kısa zamanda üne kavuştu. 1915-21 arasında Broodway'de *Ziegfeld Follies* adlı revüde hokkabaz olarak rol aldı. Dürüstlük ve çalışkanlık gibi yerleşik değerlerle alay eden bir dolandırıcıyı canlandırdığı *Poppy* (1923; Haşhaş) adlı oyunla komedyenliğe geçti. İlk önemli filmi *Sally of the Sawdust*'tı (1925). 1931'de Hollywood'a giden Fields, kısa sürede filmlerini kendisi yönetmeye ve senaryolarını yazmaya başladı. *David Copperfield*'de (1935) oynadığı Mr. Micawber rolüyle çok beğenildi, daha sonra *The Bank Dick* (1940; Banka Dedektifi), *My Little Chickadee* (1940; *Benim Küçük Pilicim*) ve *Never Give a Sucker an Even Break* (1941; Enayilere Hiçbir Zaman Eşit Şans Tanıma) gibi ünlü komedilerde oynadı ve bunların senaryolarını yazdı. Beyazperdede genellikle gururlu, ama temiz kalpli, çocuklardan hoşlanmayan, karısının dırdırı altında bunalan, geveze bir tipi canlandırdı.

W.C. Fields by Himself: His Intended Autobiography (1973; Kendi Ağzından W.C. Fields: Tasarladığı Otobiyografisi) adlı yapıt torunu Ronald J. Fields tarafından derlenmiş ve bir yorumla birlikte yayımlanmıştır.

Fields Madalyası, 40 yaşın altındaki matematikçiler için konulmuş, özgün ve yeni matematik araştırmaları ödülü. Nobel Ödülü kadar saygın olan madalya, dört yılda bir toplanan Uluslararası Matematikçiler Kongresi tarafından, en az iki ve en çok dört genç matematikçiye verilmektedir. Fields Madalyası 1936'da verilmeye başlamıştır.

Uluslararası Matematikçiler Kongresi'nce verilen bir başka benzer ödül de Rolf Nevanlinna Ödülü'dür. Bu ödül 1928'den bu yana, bilişim (enformatik) biliminin matematiğe ilişkin yanlarıyla ilgili çalışmalar yapan genç matematikçilere verilmektedir. Her kongrede yalnızca bir Nevanlinna Ödülü verilir.

Fieschi AİLESİ. Sicilya'nın Anjou sülalesinden gelen krallarıyla, sonra da Fransa krallarıyla güç birliği yaparak Guelfo-Ghibellino çatışmasında önemli rol oynayan Cenovalı soylu aile. İki papa, 72 kardinal, pek çok general, amiral ve büyükelçi yetiştirmiştir.

Fieschi adını ilk kez Lavagna kontunun oğlu Ugo aldı. Ugo'nun oğlu Sinibaldo'nun 1243'te IV. Innocentius adıyla papa olması aileyi Kutsal Roma-Germen imparatoruna karşı Guelfo partisinin önderi konumuna getirdi. 1257'de aristokratik yönetime karşı başlatılan halk ayaklanmasıyla iktidardan uzaklaştırılan Fieschi'ler *capitano del popolo* (halk önderi) olan Guglielmo Boccanegra'ya yönelik komploya karıştıkları için sürgüne gönderildiler. 1262'de iktidarı yeniden ele geçirmek amacıyla başka bir Guelfo ailesi olan Grimaldilerle (*bak.* Grimaldi AİLESİ) birlikte Cenova'ya geri dönduler. Kenti ele geçiren Fieschi ve Grimaldi aileleri, Napoli ve Sicilya kralı Anjou'lu Carlo ile ittifak yaparak onun koruması altına girdiler. Bu harekete karşı doğan tepki, 1270'te aileleri iktidardan uzaklaştırdı ve Ghibellino önderleri Oberto Doria ve Oberto Spinola *capitano del popolo* ilan edildiler.

Fieschi'ler 14. yüzyıl başlarında Dorialarla Spinolaları birbirine düşürerek yeniden iktidara geldiler (1317). Carlo Fieschi ile Gaspare Grimaldi *capitano del popolo* oldu. Bu darbenin ardından Cenova, iki rakip grup arasında öbür kentlerin Guelfolarıyla Ghibellinolarının da zaman zaman karıştığı uzun süreli bir mücadeleye sahne oldu. Bu çatışma Napoli kralı Anjou'lu I. Roberto'nun 1331'de Cenova'yı ele geçirmesi ve ardından 1339 halk ayaklanması ve halktan bir kişinin yönetici seçilmesiyle sona erdi. Fieschi'ler öteki soylu aileler gibi yönetimin dışında bırakıldılarsa da, büyükelçi ve asker olarak görev yaptılar. Yüzyılın sonlarına doğru Savoie kontları ve Fransa krallarıyla ittifaka giren Fieschi'ler yeniden eski güçlerini kazandılar. Milanolu Filippo Maria Visconti'nin 1422'de Cenova'yı ele geçirmesinden sonra, kararlı bir muhalefet yürüterek 1436'da bir ayaklanmayla Visconti'nin ailesinin egemenliğine son verdiler.

15. yüzyıl boyunca hizip çatışmalarından geri durmayan Fieschi'ler önceleri Milanolu Sforza'nın yanında, sonra da karşısında yer aldılar. Cenovalı Andrea Doria'nın 1528'de İmparator V. Karl (Şarlken) adına kenti ele geçirmesinden sonra, Gian Luigi Fieschi(*) Doria'yı öldürmek ve Cenova'yı yeniden Fransız koruması altına sokarak Fieschi egemenliğini kurmak amacıyla bir komplo düzenledi. Ama komplonun başarısızlığa uğraması, Fieschi'lerin sonu oldu. Bununla birlikte öbür kolları varlıklarını sürdürerek resmî görevliler ve diplomatlar yetiştirdi. Cenovalı Azize Caterina da (1447-1510) Fieschi ailesindendir.

Fieschi, Gian Luigi, lakabı GENÇ, İtalyanca IL GIOVANNE (d. y. 1522 - ö. 2 Ocak 1547, Cenova), Doria ailesine karşı giriştiği komplo pek çok edebiyat yapıtına konu olmuş Cenovalı soylu. Cenova'nın ünlü Fieschi ailesindendir.

Babası Sinibaldo Fieschi, Andrea Doria'nın(*) yakın arkadaşıydı ve Cenova Cumhuriyeti'ne önemli hizmetlerde bulunmuştu. Babasının ölümünden (1532) sonra dokuz yaşındaki Gian Luigi, ailenin başı ve geniş mülklerin sahibi oldu. 1540'ta Massa markizi Eleanora Cibo'yla evlendi.

Andrea Doria, Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) hizmetine girerken, Fieschi'ler Cenova'daki Fransız yanlılarına bağlı kaldılar. İki aile arasında karşıt siyasal geleneklerden kaynaklanan düşmanlık, söylentilere göre, Andrea Doria'nın oğlu Giannettino ile Eleanora arasındaki gönül ilişkisiyle daha da şiddetlendi. Fieschi, Doria'ya karşı giriştiği komploda başta Parma dükü Pier Luigi Farnese ve Fransa kralı I. François olmak üzere çeşitli çevrelerden destek gördü. Cenova'daki yandaşları arasında kardeşleri Girolamo ve Ottobuono'nun yanı sıra Giovanni Verrina ve R. Sacco da bulunmaktaydı. Fieschi

topraklarından birçok silahlı kişiyi gizlice Cenova'ya getirten komplocular yeni Cenova dükünün (*doge*) seçilmesinden önceki iktidar boşluğundan yararlanarak 2 ocak 1547'de limandaki kadırgaları ele geçirmeyi ve kent kapılarını tutmayı kararlaştırdılar. Planın ilk bölümü kolaylıkla uygulandı ve Giannettino Doria öldürüldü. Ama Andrea Doria kentten kaçmayı başardı. Gian Luigi Fieschi ise kadırgalardan birine çıkarken denize düşerek boğuldu.

Bu gelişmeler Fieschi grubu arasında korku ve şaşkınlığa yol açtı ve Girolamo'nun destekçileri bir anda azaldı. Daha sonra senatoyla uzlaşan Fieschi'ler için bir genel af çıkarıldı. Ama 4 Ocak'ta Cenova'ya dönen Doria, affa karşın Fieschi mülklerine el koydu. Girolamo Fieschi ve Verrina tutuklanarak yargılandılar ve işkenceden geçirildikten sonra idam edildiler. Kaçmayı başaran Ottobuono Fieschi sekiz yıl sonra yakalandı ve Doria'nın emriyle idam edildi.

Komployu konu alan şiir ve tiyatro yapıtlarının en ünlüsü Friedrich von Schiller'in *Die Verschwörung des Fiesko Zu Genua*'sıdır (1783; Fieschi ya da Cenova Komplosu). Agostino Mascardi'nin *La Congiura del conte Giovanni Luigi de' Fieschi* (1629; Fieschi'lerin Genç Kontu Luigi Komplosu) adlı öyküsü, sonradan Retz kardinali olan J. F. P. de Gondi'nin *La Conjuration de Fiesque*'i (Fieschi Komplosu) adlı incelemesine esin kaynağı olmuştur.

Fiesole, Latince FAESULAE, İtalya'nın ortakuzey kesiminde, Toscana yönetim bölgesine bağlı Floransa ilinde kasaba ve piskoposluk. Yamaçları Floransa'nın hemen kuzeydoğusundaki Arno ve Mugnone vadilerine bakan bir tepede yer alır. İÖ 9-8. yüzyılda kurulduğu ve Etrüsk Konfederasyonu'nun önde gelen kentlerinden biri olduğu sanılmaktadır. Tarihte adı ilk kez, Romalılarca ele geçirildiği İÖ 283'te Faesulae olarak geçer. İÖ 80'de diktatör Lucius Cornelius Sulla'nın ordularınca işgal edildikten sonra hızla gelişti. İS 405'te Roma egemenliğinden çıktı. Zamanla gerileyerek yerini Floransa'ya bıraktı.

Etrüsk surlarının bazı bölümleri hâlâ ayaktadır; Belediye Müzesi'nde Etrüsk döneminden ortaçağa değin uzanan kalıntılar sergilenir. 1809'da keşfedilen ve 1873'te kazılarak ortaya çıkarılan Roma hamamları ve tiyatro İÖ 1. yüzyıla tarihlenir. Ortaçağdan kalan önemli yapılar Roma ve Etrüsk kaleleri içindeki S. Francesco kilisesi manastırı (y. 1330), bugün onarılmış olan romanesk katedral (1028) ve 1502-1808 arasındaki *podesta*'ların(*) armalarının bulunduğu 14. yüzyıl yapısı Kent Yönetim Binası'dır. Bandini Müzesi'nde Della Robbia ailesinin yaptığı *terra-cotta* (pişmiş toprak) çalışmaları da içeren sanat ve mobilya koleksiyonları sergilenir. Sanat eleştirmeni ve tarihçi Bernard Berenson'un I Tatti adlı villası İtalyan Rönesans Kültürü Merkezi olarak kullanılmak üzere Harvard Üniversitesi'ne bağlanmıştır.

Halkın başlıca geçim kaynakları hasır örme ve taş ocakçılığıdır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 15.226.

Fife, İskoçya'nın doğu kesiminde, 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında kurulan il (*region*). Yüzölçümü 1.319 km² olan il, eski Fife ilini (*county*) içine alır; Kirkcaldy, North East Fife ve Dunfermline ilçelerinden oluşur.

Buzul ırmaklarının biriktirdiği çökeller ve sürüntü kiliyle örtülü bir düzlükte yer alır; düzlük kuzeyde Ochil Tepelerinin doğu uzantılarına, güneyde Lomand Tepelerine doğru uzanır. Eden Irmağı verimli Fife Vadisi içinde doğu yönünde akar ve St. Andrews yakınlarında denize dökülür. Kıyıda, hafifçe yükselen verimli kumsallar vardır. Midloth ve Lanark kömür damarları Fife'ın güneyinde ve batısında uzanır. İklim kuru (yağış ortalaması 625-900 mm) ve güneşlidir.

Fife, İskoçya'nın öbür kesimlerinden çok uzakta olmasına karşın, ortaçağda, krallığa bağlı 66 kentten 14'ü burada bulunuyordu. Stuartlar döneminde (16. yy) Dunfermline, St. Andrews ve Falkland başlıca merkezlerdi; St Andrews önemli bir kilise ve üniversite kenti, Falkland da gözde bir kraliyet yerleşimiydi. Bugünkü Fife'ın kuzeyi tarım, güneyi sanayi bölgesidir. Balıkçılık azalmış ve bugün Fife'ın doğu kıyılarındaki Pittenweem (alabalık merkezi), Crail, Anstruther ve St. Monance limanlarında yoğunlaşmıştır. Tay, Britanya'nın en önemli sombalığı ırmağıdır.

Sanayisi uzun süre kömür madenciliğine bağımlı olan ilde 20. yüzyılın sonlarına doğru kömür üretimi eski önemini yitirmiştir. Kirkcaldy, Dunfermline ve ilin güney ve batı kesimindeki öteki sanayi kentleri birçok ürünün yanı sıra önemli birer keten, kâğıt, linolyum, viski üretim ve gemi yapım merkezi durumuna gelmiştir. Günümüzde ekonominin temelini elektronik alet, metal eşya ve kimyasal madde üretimi ile gıda sanayisi oluşturmaktadır. Birleşik Krallık'ın en büyük yeni kentlerinden olan Glenrothes'da da yeni sanayiler kurulmuştur. Nüfus (1987 tah.) 344.600.

fifre, silindir biçimli dar borusunun üstünde altı ses deliği bulunan, yandan üflenerek çalınan, tiz ve keskin sesli çalgı. Orta *do* üstündeki *la* bemol seste yapılan ve yaklaşık

Anahtarsız bir fifre, y. 1800; Horniman Müzesi, Londra
Horniman Museum Londra

39 cm uzunluğunda olan çağdaş fifrede, üstü bir anahtarla kapalı bir *mi* bemol deliği vardır. Ses genişliği iki oktav kadardır. 19. yüzyıldan bu yana konik borulu fifreler de yapılmıştır.

Orkestrada kullanılan yan flütten daha eski bir çalgı olan fifre, Avrupa'da ilk kez 12. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Haçlılar döneminden bu yana, özellikle İsviçre ve Almanya'da trampetle birlikte çalınan bir piyade çalgısı olarak kullanılmıştır. İspanya'da, Alp ve Karpat dağlarında yaygın bir halk çalgısıdır.

Fig Tree Dizisi, Güney Afrika'da Prekambriyen Zamanın (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) erken dönemlerinde oluşan kayaç dizisi ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi Onverwacht Dizisinin üzerinde yer alan ve yaklaşık 2.300 m kalınlığında olan Fig Tree Dizisi, ince ve kaba taneli arduvaz ve şistli kumtaşları ile çakmaktaşı, killi demirtaşı ve jasptan oluşur. Fig Tree Dizisi kayaçları içinde, ekonomik bakımdan önem taşıyan altın çökelleri ve sülfür mineralleri bulunur. Grafit halindeki karbon bu şistli alanlara yaygın olarak dağılmıştır. Fig Tree'nin çakmaktaşı ve şeyl yataklarında, mavi-yeşil alglere, kamçılı tekhücrelilere ve bakteri benzeri organizmalara rastlanır. Bazı mavi-yeşil alglerin, sudan madeni tuzları çökeltmiş olduğu sanılmaktadır. Swaziland'ın kuzeybatı kesimlerinde yer alan Fig Tree kayaçlarının bazı bölümlerinde, hemen hemen saf demir oksit derişikleri içeren killi demirtaşı yatakları bulunmaktadır. Ekonomik bakımdan büyük önem taşıyan bu yataklar günümüzde Bomvu Sırtı bölgesinde yaygın olarak işletilmektedir.

Fig Tree mikrofosilleri, Güney Afrika'daki Fig Tree Oluşuğunda bulunan mikroskopik canlılar topluluğu. En az 3 milyar yaşında olduğu sanılan bu kayaç katmanındaki mikrofosillerin en yaşlıları *Eobacterium isolatum* türü çomak bakteriler ve mavi-yeşil alglere benzeyen, *Archaeosphaeroides barbertonensis* türü küresel canlılardır. 1960'larda bulunan bu iki mikrofosil, canlıların en az 3, belki de 4 milyar yıl önce kimyasal maddelerden oluştuğunu göstermektedir.

Figanî, asıl adı RAMAZAN (d. 1505?, Trabzon - ö. 1532, İstanbul), Osmanlı divan şairi. Özgün buluşları, parlak düş gücü ve ince duygularıyla ünlenmiştir.

Gençliğinde tıp öğrenimi için Kazvin'e gittiyse de öğrenimini bitirmediği sanılır. Belirsiz bir tarihte İstanbul'a gelerek edebiyat çevrelerine girdi. Genç yaşta içkiye kapıldı. Başıboş bir yaşam sürdü. Bir süre mukataa kâtipliği yaptı. Daha sonra bu görevinden ayrılarak geçimini devlet büyüklerine yazdığı kasidelerden elde ettiği bağışlarla sağladı. Ama geçim sıkıntısından ve yokluktan hiçbir zaman kurtulamadı.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın (Makbul) 1526'da Budin'den getirip Sultanahmet'teki sarayının önüne diktirdiği üç heykelle ilgili olarak yazılan ve Figanî'nin de bulunduğu bir toplantıda okunan "Dünyaya iki İbrahim geldi. Biri putları kırdı, öteki put dikti" anlamında Farsça beyit ona mal edildi. Kendisini çekemeyenlerin sadrazama haber vermeleri yüzünden Figanî evinden alınıp kırbaçlandı, bir eşeğe ters bindirilip dolaştırıldı ve asıldı.

Önceleri Hüseyni mahlasıyla yazan Figanî'nin kendi düzenlediği bir divanı ya da divançesi yoktur. Necatî'nin (ö. 1509) başlattığı atasözleri ve halk deyimleri kullanma geleneğine bağlı kalmış, ayrıca İranlı kaside yazarlarından da etkilenmiştir. Şiirleri A. Karahan tarafından *Figanî ve Divançesi* adıyla 1966'da yayımlanmıştır.

Figanî (SİLLELİ), asıl adı OSMAN (d. 1878, Sille - ö. 1928, Sille, Konya), hem aruz, hem de hece ölçüsüyle yazdığı şiirleriyle tanınmış âşık. Sille'nin Cincioğulları diye bilinen ailesindendir. Fazla eğitim görmedi. Gençliğinde baba mesleği olan çömlekçilikle uğraştı. Hemşerisi Âşık Merdanî'nin etkisiyle şiir söylemeye başladı. Oğlu Âşık Mansur'la birlikte gezilere çıkar, başka âşıklarla atışmalar yapar, saz çalardı. Şiirlerinde, yoksulluk içinde geçen yaşamının izlerine rastlanır.

Figaro, Le, Fransa'nın ve dünyanın en büyük gazetelerinden biri. Paris'te günlük sabah gazetesi olarak yayımlanır.

Adını Seville Berberi'nden alan ve sanat üzerine alaycı ve nükteli bir dedikodu bülteni olarak 1826'da kurulan *Le Figaro*, 40 yıl içinde Fransa'nın en ünlü yazarlarının katkıda bulunduğu günlük siyasal bir gazeteye dönüştü. Değişik haber türlerini birbirinden ayırma, sayfaları haber türlerine göre düzenleme ve ünlü kişilerle röportajlar yayımlama konusunda öncü oldu. 1922'de kozmetik üreticisi François Coty tarafından satın alındı. Kısa süre içinde Coty'nin siyasal amaçları için kullandığı bir araca dönüşen *Le Figaro* eski saygınlığını yitirmeye başladı. Coty'nin 1934'te ölümünden sonra Pierre Brisson'un editörlüğünde *Le Figaro* hızla yeniden Fransız gazeteleri arasındaki seçkin konumuna kavuştu.

II. Dünya Savaşı başladığı sırada *Le Figaro* Fransa'nın en önemli günlük gazetesiydi. Naziler Paris'i işgal ettiği zaman gazete Vichy Fransası'na taşındı, ama kısa süre sonra Pétain Hükümeti'nin sansürüne boyun eğmemek için yayınını kesmeyi yeğledi. 1944'te, Almanların kenti boşaltmalarından önce gazete Paris'e taşınarak yeniden yayımlanmaya başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bağımsız bir çizgi izledi ve Fransız orta sınıfının üst kesimlerinin sesi haline geldi.

Savaş sonrası yıllarda *Le Figaro* tıp ve öteki bilim dallarına, eğlence ve sanat dünyasına, edebiyat alanındaki gelişmelere giderek daha çok yer verirken, dış haberlerdeki üstünlüğünü de korudu. Brisson'un ölümünden sonra 1960'lar ve 1970'lerde, savaş döneminde Naziler ya da Vichy Hükümeti'yle işbirliği yapmış olmakla suçlanan kişilerin yönetime gelmesi, *Le Figaro*'nun sahipliği ve yönetimi konusunda çeşitli gerilim ve çatışmalara neden oldu.

Figg, James (d. y. 1695, Thame, Oxfordshire - ö. 8 Aralık 1734, Londra, İngiltere), yumrukla (eldivensiz) dövüşte İngiltere'nin ilk resmî şampiyonu. Güreş, kılıç oyunu ve sopayla dövüşteki ustalığıyla da tanınmış, 1719'da elde ettiği yumruk oyunu şampiyonluğunu 15 yıl elinde tutmuştur.

180 cm boyunda ve 84 kg ağırlığındaki Figg, dövüş için yapılan her meydan okumayı kabul etmeye hazır, cesur bir kişiydi. Dövüş yaşamı boyunca yalnızca hasta olarak çıktığı bir maçta yenildiği söylenir. Londra'da Figg'in Amfitiyatrosu adıyla açtığı dövüş sporları akademisi 18. yüzyılın öteki birkaç boks okuluna örnek olmuştur. Yaşadığı dönemde henüz siklet ayrımının bulunmamasına karşın, ilk dünya ağır siklet boks şampiyonu olarak kabul edilir.

Figig, Fas'ın kuzeydoğusunda il (kuruluşu 1974) ve il merkezi kent. Yüksek Platolarla Büyük Sahra'nın kuzeybatı ucunun birleştiği kesimde kurulu ve üç yandan Cezayir sınırıyla çevrili bir vaha kenti olan Figig, ilin güneydoğu ucunda yer alır. Deniz düzeyinden 900 m yüksekteki Zousfana Vadisi'ne yayılmış yedi *ksar*'dan (kale içi yerleşmesi) oluşur.

Fransa'nın Cezayir'i işgali sırasında, 1845'te Fas nüfuz alanı içinde kalması kararlaştırıldı. 1904'te Fransız kuvvetlerince ele geçirildi, 1912'de Fransız Fas Protektorası'na bağlandı. Köken olarak karışık bir nüfusun yaşadığı köylerde hem yerel bir Berberi dili, hem de Arapça konuşulur. Yaygın olarak bulunan hurma ağaçları, bitkinin hastalıklı, vahanın da yüksekte olması nedeniyle ticari açıdan önem taşımaz. Meyve ve sebze çoğunlukla yerel tüketim için yetiştirilir. Sulama için gerekli olan su, yeraltındaki su tabakasından kanallarla (kanat) sağlanır.

Yüzölçümü 55.990 km² olan Figig ili kuzeyde Ucda, kuzeybatıda Bulman, güneybatıda er-Raşidiye illeri, doğu ve güneyde ise Cezayir'le çevrilidir. Kuzeyde 1.150 m'ye ulaşan Cezayir Yüksek Platolarının batı uzantılarıyla Sahra Atlasları'na bağlı olan güneydeki tekil sıradağları kapsar. Topraklarının büyük bölümü, yerel tüketim için koyun ve keçi yetiştirmeye elverişli olan kuzeydeki yarı kıraç otlaklar ile hurma ağacı vahalarının yer aldığı güneydeki çöllerden oluşur. Başlıca ekonomik etkinlikler çömlekçilik, keçi derisi sepileme, deri eşya imalatı ve dokumacılıktır. İlin en önemli hurma ağacı vahası batıdaki Bu Anane'dir. Orta kesimde yer alan Bu Arfa'nın yüksek tenörlü manganez yatakları tükenmiştir. Nüfus (1982) kent, 14.542; (1988 tah.) il, 110.000.

Figner, Vera Nikolayevna (d. 7 Temmuz 1852, Hristoforovka, Kazan eyaleti - ö. 15 Haziran 1942, Moskova, Rusya), Çarlık Rusyası'nda Narodnik hareketin önderlerinden olan devrimci.

Yaşamını devrimci mücadeleye adayabilmek için tıp öğrenimini bıraktı, kocasından da ayrıldı. Köylüleri eğitmek amacıyla Rusya'nın kırsal kesimlerinde çalıştı. Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) adlı partiye girdi. 1879'daki parti içi bölünmede, yeni Narodnaya Volya (Halkın İradesi) örgütünü oluşturan şiddet yanlısı kanada katıldı. Yürütme komitesi üyesi olarak, başta Çar II. Aleksandr olmak üzere önemli devlet adamlarına karşı suikast planlarının hazırlanmasında görev aldı.

Aleksandr'ın Mart 1881'de öldürülmesinden sonra, Rusya'nın güneyinde şiddet eylemleri örgütlemek üzere Petersburg'dan ayrıldı. Çarın öldürülmesinden sorumlu olan ama üyeleri yakalanmayan Narodnaya Volya örgütünün önderliğini üstlendi. 10 Şubat 1883'te yakalandı; Eylül 1884'te askeri mahkemece ölüme mahkûm edildiyse de cezası ömür boyu hapse çevrildi. Bundan sonraki 20 yıl boyunca Şlisselburg Kalesi'nde hücre hapsinde kaldı. 1904'te Arhangelsk'e sürüldü, 1906'da yurtdışına çıkmasına izin verildi. Figner yurtdışında, Narodnik geleneği sürdüren Sosyalist Devrimci Parti'ye girdi. Ama 1915'te Rusya'ya döndükten sonra toplumsal çalışmalara ve edebiyata yöneldi.

Figueira da Foz, Portekiz'in ortakuzey kesiminde, Coimbra iline bağlı liman ve belediye (*concelho*). Atlas Okyanusu kıyısında, Mondego Irmağının ağzında kuruludur. Coimbra kentinin batısında yer alır. Geçmişine ilişkin bilgi azdır; yalnızca 1882'de kent statüsü ve ayrıcalıkları kazandığı bilinmektedir. Ekonomide turizm büyük önem taşır; plajlarının Portekiz'deki en güzel plajlar olduğu kabul edilir. Dr. Santos Rocha Belediye Müzesi'nde 50 bin cildi aşkın kitabın yanı sıra çevrede bulunmuş arkeolojik kalıntılar sergilenmektedir. Limanın girişini koruyan Santa Catarina Kalesi de görülmeye değer yerler arasındadır. Figueira da Foz, önemli bir balıkçılık merkezi olmasının yanı sıra, kıyı yoluyla yapılan tahıl, meyve, şarap, zeytinyağı, tıpa mantarı ve kömür ticaretinin de odak noktasıdır. Yörede linyit çıkartılır ve gene burada işlenen tuz da ihraç edilir. Çimento ve cam başlıca sanayi ürünleridir. Nüfus (1981) kent, 13.397; belediye, 59.400.

Figueiredo, João Baptista de Oliveira (d. 15 Ocak 1918, Rio de Janeiro, Brezilya), 1979-85 arasında Brezilya devlet başkanı, orgeneral Brezilya'da 21 yıl süren askeri yönetimin son devlet başkanıdır.

1964'teki askeri darbeyi hazırlayanlar arasında yer alan Figueiredo, Brezilya silahlı kuvvetlerinde istihbarat uzmanıydı. 1974'te dönemin devlet başkanı Ernesto Geisel tarafından ulusal istihbarat örgütünün başına atanarak mesleğinde doruk noktasına ulaştı. Bu görevinde, herkesten uzak durması ve erişilmezliği ile "sessizlik bakanı" olarak ünlendi. Giesel, kendisinden sonra devlet başkanlığı için Figueiredo'yu seçti. Figueiredo göreve geldiğinde önemli ulusal ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. Enflasyon oranının yüzde 43 olduğu ülkede gelir dağılımı da aşırı dengesizdi. Ekonomik büyümeden yalnızca zenginler yararlanıyor, yoksulların yaşam düzeyinde bir iyileşme görülmüyordu. Figueiredo ücretlerin enflasyona bağlı olarak artışını sağlayan bir düzenleme getirdi; 1964'teki askeri darbeden sonra ilk kez toplu pazarlığa izin verdi; Brezilya parasını devalüe etti ve sabit faiz oranı uygulamasına geçti. Siyasal alanda, sözünü tutarak, siyasal suçlular için af çıkardı (ama Uluslararası Af Örgütü ülkede polis baskısının sürdüğünü örneklerle göstermeye devam etti); aşırı sağcıların tepkisini göze alarak yeni siyasal partilerin kurulmasına izin verdi. Servet dağılımını yeniden düzenleme konusunda verdiği sözü uygulamak amacıyla 1980'de, Mato Grosso do Sul'daki büyük çiftliklerden 11.000 hektarlık arazinin kamulaştırılarak 1.000 topraksız çiftçiye dağıtılmasını sağladı. Ayrıca basın üzerindeki sansürü de hafifleten Figueiredo, önceki tutumunun tersine devlet başkanı olduktan sonra dışa dönük bir tavır benimseyerek sık sık halkın arasında gözüktü. 1985'te devlet başkanlığı görevini, 1964'ten sonra ilk kez seçimle bu göreve gelen José Sarney'e bıraktı.

Figueres Ferrer, José (d. 25 Eylül 1906, San Ramón, Kosta Rika - ö. 8 Haziran 1990, San José), Kosta Rikalı sosyalist devlet adamı. 1948-49, 1953-58 ve 1970-74 dönemlerinde üç kez devlet başkanlığı yapmıştır.

Kosta Rika ve Meksika üniversitelerinde öğrenim gördü. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne (MIT) devam etti. Ülkesine döndükten sonra 1942'ye değin kahve ve kenevir plantasyonlarını yönetti. Temmuz 1942'de hükümeti sert bir dille eleştirmesi nedeniyle Meksika'ya kaçmak zorunda kaldı.

Figueres Ferrer, 1953
Organization of American States

1948'de Ulusal Kurtuluş Partisi'nin adayı Otilio Ulate başkan seçildi. Yasama meclisinde bir grubun Ulate'nin göreve başlamasını önlemek istemesi üzerine Figueres bir

ayaklanma başlatarak 8 Mayıs 1948-8 Kasım 1949 arasında askeri bir cuntanın başında ülkeyi yönetti. Cunta yeni bir anayasa hazırladı, orduyu dağıttı, kadınlara oy hakkı tanıdı ve 1949'da yönetimi Ulate'ye devretti.

1953'teki seçimlerde Ulusal Kurtuluş Partisi adayı olarak başkan seçilen Figueres antikomünist bir sosyal demokrat olarak birçok toplumsal reform gerçekleştirdi. 1958'de başkanlık görevi sona erdikten sonra, BM'nin çeşitli kuruluşlarında çalıştı. Kosta Rika ile Antiller'deki öteki ülkelerin siyasal yaşamı üzerine çok sayıda makale yazdı. 1963-64 arasında Harvard Üniversitesi'nde, 1967'de de New York Eyalet Üniversitesi'nde (SUNY) konuk profesör olarak bulundu. 1970'te yeniden başkan seçildi. Bu dönemde, 1972'de Kosta Rika'ya kaçmış olan ABD'li banker Robert Vesco'dan mali destek aldığı yönünde suçlamalarla karşılaştı.

Figulus, Publius Nigidius (ö. İÖ 98-45'ten önce), Romalı bilgin ve yazar. Marcus Terentius Varro'dan sonra döneminin en aydın kişisi kabul edilmiştir.

Figulus, Cicero'nun dostuydu ve Catilina komplosu sırasında onu destekledi. İÖ 58'de *praetor* (yüksek yönetici) oldu. İç Savaş'ta Pompeius'un yanında yer aldığı için Roma'dan uzaklaştırıldı ve sürgünde öldü. Pythagoras'ın öğretilerini yeniden canlandırarak bunları Etrüsk ve özellikle astroloji alanında Doğu inançlarıyla birleştirmeye çalıştı ve bazı yandaşlar kazandı. Suetonius ve Apuleius, Figulus'un doğaüstü güçlerinden söz eder; Hieronymus da onu "Pythagorasçı ve büyücü" olarak niteler. Romalıların güç anlaşılır ve mistik konulara kayıtsızlığı nedeniyle kısa sürede unutulmaya yüz tutan Figulus'un başlıca yapıtları Roma dini üzerine ilk kapsamlı çalışma olan ve en az 19 kitaptan oluşan *De dis* (Tanrılar Üzerine), eşanlamlı sözcükler, bükün, yazım kuralları, sözcük oluşumu, sözdizim ve etimoloji gibi konularla ilgili notları içeren ve en az 29 kitaptan oluşan *Commentarii grammatici* (Dilbilgisi Üzerine Görüşler), *De extis* (Kurban Etleri Üzerine), *Augurium privatum* (Özel Kehanet), en az dört kitaptan oluşan *De ventis* (Rüzgârlar Üzerine), gene en az dört kitaptan oluşan *De hominum natura* (İnsan Doğası Üzerine), *Sphaera graecanica et sphaera barbarica* (Yunan Dünyası ve Barbar Dünyası) ve retorik üzerine bir inceleme olan *De gestu*'dur (Konuşmadaki Hareketler Üzerine).

figür, görsel sanat yapıtlarında betimlenmiş, doğada rastlanan ya da düşsel her tür varlık; dar anlamında insan figürü. Çıplak(*), ekorşe figür(*) ve portre(*) gibi farklı türleri vardır. İnsan vücudu tarih boyunca, doğaya uygun gerçekçi bir anlatımla betimlendiği kadar, stilize edilerek, soyutlanarak, hatta hayvan ve bitki biçimlerine dönüştürülüp fantastik boyutlar kazandırılarak da betimlenmiştir. Figürde anatomik doğrulukla doğalcılık her zaman ilişkili olmamış, anatomik bilgilerin eksik kaldığı dönemlerde bile doğalcı figürler gerçekleştirilebilmiştir. İnsan, hayvan ve bütün başka canlı varlıkların, doğada olduğu gibi betimlenmesine "figüratif anlatım" denir. "Figüratif soyutlama" terimi figürün seçilebildiği, "non-figüratif" ise figürün hiçbir bağlamda yer almadığı soyut yapıtlar için kullanılır.

Eski çağlarda figür oldukça şematik ve geometrik bir yaklaşımla ele alınmış, genel olarak ya cepheden ya da profilden ve durağan olarak verilmiştir. Vücudun cepheden, baş ve ayakların da profilden verildiği örnekler de oldukça fazladır.

Gerek heykelde, gerek resimde en sık rastlanan poz, ayakta duran figürdür. Dizlerin dik durduğu bu örneklerde yük, iki ayağa da eşit olarak biner (*bak.* kore; kuros). İÖ 5. yüzyılda, Yunan sanatının klasik döneminde ilk kez figürün bir bacağı dizden hafifçe kırılarak arkaya atılmış ve yük yalnızca bir ayağın üstüne bindirilmiştir. Kontrapost(*) adı verilen bu duruşla figür bir anlamda simetriden uzaklaşmaya ve hareket kazanmaya başlamıştır.

Bağdaş kurma (örn. Buda heykelleri) ya da diz çökme de (Mısır duvar resimleri) yaygın bir pozdur. Uzakdoğu'da ise insanla evren arasındaki ilişki çoğu kez dansla ilgili pozlarla dile getirilir.

Eski çağlarda figür, insanı betimlemeden çok, bir tanrıyı ya da kutsal kişiyi simgeler. Çoğu kez dinsel bir amacı vardır. Dolayısıyla belli bir idealizasyonu içerir. İdealizasyonun ilk uygulamalarında vücudun bir bölümü ya da bir organ, olduğundan daha büyük ya da daha fazla sayıda verilmiştir. Örneğin Ephesos'taki (Efes) "Artemis" heykelinin bereketi simgeleyen memeleri, Hindistan'daki çok kollu kutsal figürler ve Bizans sanatındaki "ruhun pencereleri" olarak nitelenen iri ve sabit bakışlı gözler bu tür bir idealizasyonun örnekleridir.

Yunan sanatında görülen bir başka idealizasyon eğilimi de, bütün bireysel özellikleri matematiksel oranlarla ifade edilen bir ideal figür yaratmaktı. Polykleitos'tan (İÖ 5. yy) Piero della Francesca'ya (15. yy) değin, Pythagoras'ın ortaya koyduğu matematik kurallarından yola çıkan bütün sanatçılar bu doğrultuda çalıştı ve figür, makrokosmosu yansıtan bir mikrokosmosa dönüşerek, her şeyden önce bir simge durumuna geldi. Yunanlılar bu yolla bir yandan insanı kutsallaştırırken, kutsal imgeyi de insanlaştırdılar. Bu dönemde ve onu izleyen Roma döneminde insanla Tanrı farkının neredeyse yok olduğu figürler yapıldı. Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Hıristiyanlığın güç kazanmaya başlamasıyla tinsellik yeniden ağırlık kazandı ve insani değerlerden ayrılmaya başladı. Önce aşırı bir klasikçilik, ardından da aşırı bir stilizasyon eğilimi baş gösterdi. Doğadan uzaklaşma ve kutsal imgenin vurgulanması önem kazandı. Bu dönemde Hıristiyanlığa ilişkin temalar, Hz. İsa ve başka dinsel figürler aracılığıyla anlatıldı (*bak.* erken Hıristiyan sanatı).

Yunan sanatında üç boyutlu betimlenen figür Bizans sanatında yüzeyselleştirilerek gerçek vücut çağrışımları yok edildi ve yalnızca epifanyaya (Yunanca *epiphaneia*: "görünüş") dönüşerek bir tapınma aracı oldu.

Figürü bir ayaklık üstüne yerleştirerek yüceltmek, gerçek insan boyutlarından büyük (*gigante*) işlemek, grup içinde önemli olanı öbürlerinden daha büyük betimlemek ya da fildişi ve altın gibi değerli malzemelerden yapmak da farklı idealizasyon eğilimlerinin yansımalarıydı.

Eski çağlarda figür çoğu kez mimarlıkla bütünleşmişti. Yapı cephelerindeki kabartmalarda ve iç mekânlardaki duvar resimlerinde betimlenmiş, yer yer de mimari bir öğe olmuştu. Karyatidler(*), atlaslar(*) ve insan başı biçimindeki sütun başlıkları bu tür kullanımın tipik örnekleridir.

Klasik dönemde Yunanlı sanatçılar figüre hareketlilik kazandırırken, bir yandan da hareket halindeki vücudun kas yapısını incelemeye başladılar. Parthenon frizleri gibi savaş sahnelerinde, Myron'un "Diskobolos" ve Polykleitos'un "Diadumenos" gibi atlet figürlerinde görülen hareket öğesi, Helenistik dönemde en üst noktaya ulaştı. Bu dönemde figür, abartılı burkulmalarla ("Laokoon ve Oğulları") neredeyse barok bir nitelik kazandı.

Avrupa'da Hıristiyanlığın getirdiği dinsel idealizasyon içinde durağan olarak betimlenen figür, Romanesk dönemde yazmaların bezenmesi dışında en çok mimarlığa bağlı olarak kullanıldı. Yüksek kabartma olarak yapılan ince uzun ve stilize figürler özellikle yapıların giriş cephesinde, portal çevresinde toplanıyordu. Gotik dönemde giderek hacim kazanan ve yapıya bağımlı olmaktan kurtulmaya başlayan figür belli bir hareket de içeriyordu. Aynı dönemde Giotto, hacimlendirme kaygılarıyla, resimde figürü ortaçağın yüzeyselliğinden ve durağanlığından kurtarmaya çalıştı. Hareket kavramı, Rönesans'tan başlamak üzere, Michelangelo'nun Sistine Şapeli freskleri ve Tintoretto'nun resimleriyle sanatta ağırlıklı hale gelmişti. Maniyerizmin(*) burulup kıvrılmış figürleri (*figura serpentinata*) barok dönemde Bernini'nin heykelleri ve Rubens'in resimleriyle doruk noktasına ulaştı.

18. ve 19. yüzyıllarda figürlerin el kol hareketleri neredeyse baroğu anımsatan biçimde vurgulanıyordu. Delacroix bu dönemde hareketi en yoğun işleyen sanatçı oldu. Romantizm anlayışının güçlenmesiyle manzara ve mekân içinde geri plana itilen figür, yeni-klasik ve gerçekçilik akımlarıyla yeniden önem kazandı. 19. yüzyılın sonlarında izlenimcilik, figürü bir kez daha, manzara içinde ikincil konumda kalan ve durağan bir öğeye dönüştürdü.

20. yüzyılda özellikle dışavurumculuk(*) anlayışı içinde figür önem kazandı. Bu eğilimi benimseyen sanatçılar figürün biçimini bozmaya giriştiler. Kübizm(*) ve ondan etkilenen başka eğilimlerde figür soyutlama anlayışıyla biçimleniyor, gerçeküstücülükte(*) ise fantastik boyutlar kazanıyordu. Figür 1950'lerle birlikte pop sanatta(*), 1960'lardan sonra da foto gerçekçilikte(*) grafik bir anlatım kazandı. 1970'lerden sonraki yeni-figürasyon anlayışı içindeyse bir kez daha dışavurumcu öğeler ağır basmaya başladı.

Batı'da figür, dinsel bir içerikle yüklü olmasına ve özellikle Hıristiyanlığın yaygınlaştırılmasında bir araç olarak kullanılmasına karşın, dinsel kısıtlamalardan ötürü İslam sanatında benzer bir işlev yüklenemedi. Bu nedenle yazmalarda yer verilen ve metinlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan minyatürlerin dışında figüre pek rastlanmaz. 19. yüzyılda başlayan Batılılaşma eğilimi içinde Türk resim sanatında figür ilk kez Osman Hamdi Bey ve Halil Paşa tarafından uygulandı.

1914 Kuşağı ya da Çallı Kuşağı olarak tanınan İbrahim Çallı, Avni Lifij, Namık İsmail ve Feyhaman Duran figürü konu alan sanatçıların en başta gelenleriydi. 1920'lerin sonlarındaysa Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği içinde Şeref Akdik, Ali Avni Çelebi, Zeki Kocamemi ve Edip Hakkı Köseoğlu figüre ağırlık veren ressamlar oldu. 1930'larda D Grubu'nun kübist-yapımcı eğilimi içinde Nurullah Berk, Cemal Tollu ve B. R. Eyuboğlu figürü soyutlayarak birlikte işlediler.

Turgut Zaim, yöresel bir eğilim içinde, Neşet Günal, Nuri İyem, İbrahim Balaban, Nedim Günsür ve Cihat Burak toplumsal konulara yönelerek, Fikret Muallâ ise dışavurumcu bir tutumla kendilerine özgü birer figür anlayışı geliştirdiler.

1970'lerden sonraysa figür farklı anlatımlarla işlendi. Ömer Uluç soyutlamacı bir yaklaşımı yansıtırken, Mehmet Güleryüz,

Komet, Alaattin Aksoy, Utku Varlık, Burhan Uygur, Neşe Erdok, Nur Koçak, Balkan Naci İslimyeli anlatımcı, düşsel, fantastik, gerçekçi ya da foto gerçekçi eğilimler gösterdiler.

Heykel sanatında ise Ali H. Bara, Ratip A. Acudoğu, Zühtü Müritoğlu ve İlhan Koman gibi sanatçılarla başlayan figürlü heykel geleneği, daha sonraki yıllarda da sürdü ve Saim Bugay, Gürdal Duyar ve Mehmet Aksoy gibi sanatçılar figür üstünde yoğunlaştılar.

figürlü bas *bak.* şifreli bas

fiğ, baklagiller (*Fabaceae*) familyasının *Vicia* cinsini oluşturan 150 kadar otsu bitki türünün ortak adı. Dünyanın hemen her yanına dağılmış olan bu türlerin çoğu Türkiye'de de doğal olarak yetişir. Yem bitkisi olarak büyük önem taşıyan, ayrıca toprağı azotça zenginleştirdikleri için yeşil gübre ve nadas bitkisi olarak yararlanılan birkaç türünün ise yaygın biçimde tarımı yapılır.

Uzunlukları 30-120 cm arasında değişen bu bitkilerin sürünücü ya da sarılıcı gövdeleri, uçlarında genellikle sarılıcı sülükler bulunan bileşik yaprakları ve tek tek ya da salkımlar halinde açan eflatun, mavimsi beyaz, beyaz ya da sarı çiçekleri vardır. Badıç biçimindeki meyvelerin içinde 2-10 arası tohum bulunur.

Yaklaşık 1 m yüksekliğinde, eflatun çiçekli bir bitki olan adi fiğ (*V. sativa*) dünyada en fazla tarımı yapılan fiğ türüdür. En çok hayvan yemi ve yeşil gübre olarak, ayrıca tahıl tarımında nadas bitkisi olarak kullanılır. Soğuğa ve kurağa çok dayanıklı bir tür olan tüylü fiğ (*V. villosa*) genellikle hayvan yemi olarak yetiştirilir. Başlıca doğal yetişme ortamları Güney Avrupa, Romanya, Macaristan ve Kuzey Afrika olan koca fiğ (*V. narbonensis*) sağlam gövdeli, dik olarak gelişebilen bir türdür. Yem ve yeşil gübre olarak kullanılır. Gene yem bitkisi olarak tarımı yapılan bir başka tür ise Macar fiğidir (*V. pannonica*). *Vicia* cinsinin ekonomik açıdan önem taşıyan öbür türlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için *bak.* bakla; burçak.

fiili organ, hukuka uygun biçimde seçilmemiş ya da atanmamış olmasına karşın, yasal organ ve makamların yetkilerini fiilen kullanarak işlem ve eylem yapan yönetim organı ya da görevlisi.

Fiili organın işlem ve eylemleri kural olarak yönetim adına yapılmış sayılmaz ve geçerlik kazanamaz. Uluslararası hukukta da ihtilal ya da hükümet darbesi yoluyla kamu gücünü ele geçirmiş olan kimselerin yaptıkları işlemler, sonradan asıl yetkili organlarca onaylanıncaya değin tutuk ya da topal işlem niteliği taşır. Fiili organın işlemlerinin geçerlik taşımaması devlet açısından doğru ve yerinde olmakla birlikte, bu işlemlere muhatap olan ya da bu işlemlerin hukuka uygunluğuna güvenerek hak ve çıkarlar elde etmiş olan iyi niyetli üçüncü kişiler bakımından hukuksal sorunlar doğurur. İngiliz ve ABD hukukunda fiili organların yönetim adına yaptığı işlemler üçüncü kişilerin iyi niyetinin korunması amacıyla geçerli sayılır. Fransız kamu hukuku da aynı ilkeyi kabul etmiştir. Türk hukukunda bu sorun ilk kez Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkmıştır. Ankara'da TBMM Hükümeti kurulduktan sonra, İstanbul'daki hükümet ve öteki kamu görevlileri fiili organ durumuna düştü. Bunun üzerine 7 Haziran 1920'de çıkarılan bir yasayla devlet tüzel kişisini ilgilendiren anlaşma ve sözleşmelerle doğrudan ya da dolaylı biçimde yabancılara verilen maden imtiyazı ve ruhsatları yok sayıldı. Böylece bunların dışında kalan kişisel durumlara ilişkin yönetsel işlemler, mahkeme ilamları ve yalnızca birel nitelikte hukuki ilişkileri ilgilendiren işlemler geçerli kabul edildi. Lozan Antlaşması'nın 77. maddesinde İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul'daki hükümetçe yapılmış olan ve Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin yetki alanına giren sözleşmelerin geçerliliği TBMM'nın onaylaması koşuluna bağlandı. TBMM'nin bu sözleşmeleri onaylamaması durumunda tazminat verilmesi de kabul edildi.

Danıştay 1937 tarihli bir kararında, kadro dışı kalmış olmasına karşın, durum kendisine bildirilmemiş olan memuru fiili görevli sayarak ona yapılan maaş ve benzeri ödemelerin geçerli olduğunu kabul etmiştir.

Fiji, Fiji dilinde VITI, resmî adı FIJI CUMHURİYETİ, Büyük Okyanusun güney kesiminde takımada ve ülke. Yeni Zelanda'ya bağlı Auckland Adasının 2.100 km kuzeyinde yer alır. Melanezya adalar grubunun bir bölümünü oluşturan Fiji 100'ünde yerleşme bulunan yaklaşık 840 adayı kapsar. En büyük adalar Viti Levu, Vanua Levu, Taveuni ve Kandavu'dur. Ülkenin başkenti Suva'dır. Yüzölçümü 18.274 km², 1991 tahmini nüfusu 738.000'dir.

Doğal yapı. Fiji'nin en büyük iki adası olan Viti Levu ve Vanua Levu dağlık ve volkanik kökenlidir. Sık nüfuslu kıyı şeridinden sonra birdenbire yükselen ıssız dağlar, 1.300-1.400 m'ye ulaşır. Küçük adaların çoğu kıyı ya da set resiflerinden oluşmuştur. Viti Levu'daki Tomanivi Dağı (Victoria Dağı, 1.323 m) ülkenin en yüksek noktasıdır. Ekilebilir verimli alanların büyük bölümünü Singatoga, Rewa, Ba ve Ndreketi (Drekiti) gibi önemli akarsuların deltaları oluşturur.

Güneydoğu alizelerinden etkilenen tropik okyanus ikliminin başlıca özellikleri, büyük değişiklikler göstermeyen yüksek sıcaklık, yüksek nem oranı, bol yağış ve zaman zaman görülen harikanlardır. Yıllık ortalama sıcaklık 27°C'dir; yaz (aralık-nisan) sıcaklık ortalaması 35°C, kış (haziran-eylül) sıcaklık ortalaması 15,6°C'yi bulur. Büyük adaların rüzgâraltı (kuzeydoğu) yamaçlarında 1.780 mm olan yıllık yağış miktarı, rüzgârüstü (güneydoğu) yamaçlarında 3.600 mm'ye kadar çıkar. Bu nedenle adaların güneydoğu yamaçları sık tropik ormanlarla, kuzeybatı yamaçları ise kuru otlar ve çalılıklarla kaplıdır. Tarıma elverişli alanların beşte üçe yakın bölümü çayır ve otlaklardan oluşur. Viti Levu'nun kuzeyindeki Yangarra et, güneyindeki Navua ise süt hayvancılığı bakımından önemli bölgelerdir. Yerel tüketime dönük ürünler pirinç, mısır, tütün, yem, kakao ve ananas; ticari ürünler ise şekerkamışı, kopra ve zencefildir. Kıyılarda geniş hindistancevizi plantasyonları bulunur.

Fiji'nin başlıca maden kaynakları Viti Levu'nun kuzeyindeki Vatukoula yakınlarında çıkarılan altın ve gümüştür. 1980'lerin başında altın rezervleri 997.900 tona ulaşmaktaydı. Ayrıca küçük ölçekli bakır, boksit ve manganez yatakları vardır.

Nüfus. 1950'lerin sonunda yüzde 3,4 olan yıllık nüfus artış hızı, aile planlaması programlarının da etkisiyle son yıllarda önemli ölçüde düşmüştür. 1988 verilerine göre ölüm ve doğum oranları sırasıyla binde 26,8 ve binde 5'tir. Toplam nüfusun (1989) üçte birden fazlası 15 yaşın altındadır. Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 40,4 kişidir. Kentlerde oturanların oranı (1986) yüzde 38,7'dir.

1879'da şeker plantasyonlarında çalışmak üzere Fiji'ye göç etmiş işçilerin torunları olan Hintliler, adaların yerli halkı Fijililerden sayıca biraz daha kalabalıktır. Son yıllarda mesleki, teknik ve ticari becerileri olan çok sayıda Hintli Fiji'ye göç etmiştir. Ayrıca Banaban ve Tuvalu gibi Büyük Okyanus adalarından ve Çin'den gelen küçük topluluklar vardır.

Fiji halkı Melanezya-Polinezya kökenlidir. Fiji dilinin pek çok lehçesi vardır. Fijililerin büyük çoğunluğu Metodisttir. Genelde Hindu olan Hintliler arasında az sayıda Müslüman da bulunur. Hintlilerle Fijililer arasında evlilik ender görülür. Küçük bir Avrupalı azınlığın yaşadığı Fiji'de resmi dil

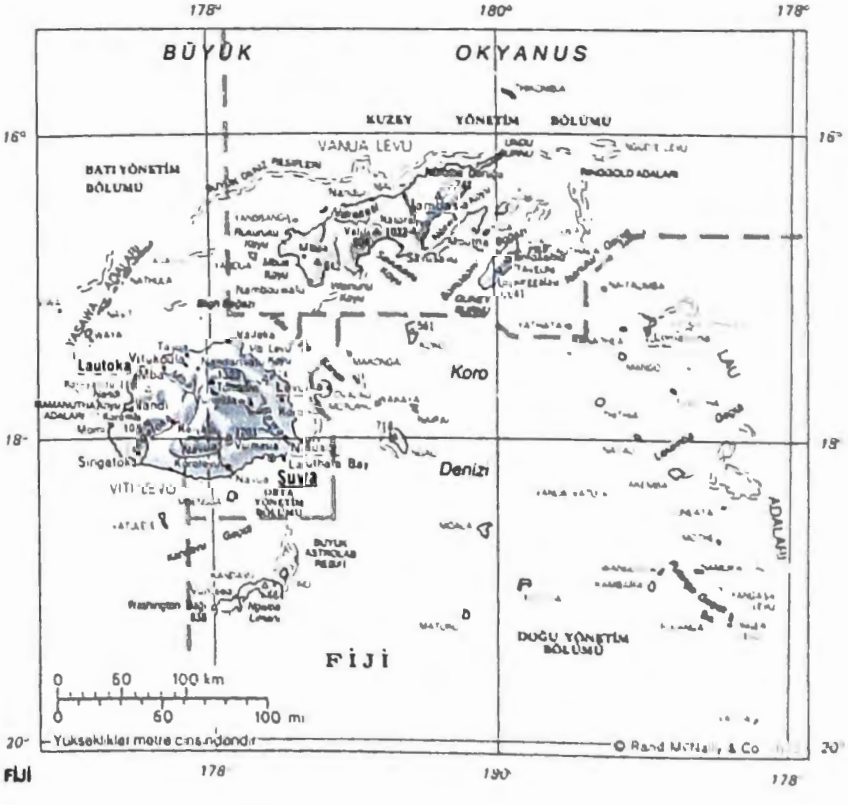

İngilizcedir. Çinliler ile 1881'de Fiji'ye bağlanmış olan Rotumalılar öteki azınlık toplulukları oluşturur.

Ekonomi. Fiji'de büyük ölçüde tarım, şeker üretimi, hizmet sektörü ve hafif sanayiye dayalı bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Yalnızca bir bölümü turizm gelirleriyle kapatılabilen dış ticaret açığının büyümesi, ekonomik gelişmeyi engellemektedir. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 1,218 milyar ABD Doları, kişi başına milli gelir ise 1.640 ABD Doları'dır.

GSMH'nin yaklaşık beşte birini yaratan tarım sektöründe işgücünün beşte ikisi çalışır. Arazilerin büyük bölümü yerli toprak sahipleri adına Yerli Arazileri Vesayet İdaresi'nce işletilmektedir. Yasayla kurulmuş olan Fiji Şeker Şirketi bağımsız çiftçilerden satın aldığı şekerkamışını işleyerek İngiltere, Yeni Zelanda, Malezya ve öteki ülkelere şeker ihraç eder. Hindistancevizi, manyok ve yeşil zencefil de önemli ticari ürünlerdir. Yönetim, Çin Halk Cumhuriyeti'nden getirtilen danışmanların da yardımıyla pirinç üretiminde kendine yeterliliği sağlamıştır.

Fiji'de önemli miktarda altın, gümüş ve kireçtaşı çıkarılır. Sıvı yakıt gereksinimi ithalat yoluyla karşılanır; 1980'lerin başında denizde petrol arama çalışmalarına başlanmıştır.

Toplam işgücünün yaklaşık yüzde 7,5'inin çalıştığı imalat sanayisi GSMH'nin yaklaşık yüzde 10'unu yaratır. 1980'de oluşturulan Ekonomik Kalkınma Kurulu, dış sermayeyi yerel sanayiye çekmeye yönelik önlemler almıştır. Fiji'de sanayinin ağırlığı hafif sanayidedir. Başlıca sanayi ürünleri işlenmiş gıda, meşrubat, kereste ve çimentodur. 1989'da toplam 430 milyon kW-sa olan elektrik üretiminin tümü ithal petrole dayalı santrallardan elde edilir. Viti Levu'da kurulmakta olan hidroelektrik santralın 1985'te Fiji'nin elektrik enerjisi gereksiniminin büyük bölümünü karşılaması beklenmekteydi.

Fiji'nin ithalatında en önemli yeri petrol ve yatırım mallarıyla tüketim ve gıda maddeleri tutar. Şeker ve öteki tarım ürünlerinden oluşan ihracat gelirleri, ithalat giderlerinin çok gerisinde kalır. Son yıllarda dış ticaret açığını kapatmak amacıyla Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) kredi alma yoluna gidilmiştir. Avustralya, Yeni Zelanda ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Güney Pasifik Bölgesel İşbirliği ve Ticaret Anlaşması ve Lome Sözleşmesi'yle Fiji'nin ihraç ürünleri üzerindeki gümrük vergisi oranlarını indirmişlerdir. Fiji'nin ticaret yaptığı başlıca ülkeler, Avustralya'nın yanı sıra Japonya ve Yeni Zelanda'dır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Daha önce Uluslar Topluluğu içinde parlamenter sistemle yönetilen bir dominyon olan Fiji'de, 1987'deki darbenin ardından cumhuriyet kurulmuştur. Temmuz 1990'da yerli halkın parlamentoda çoğunluğu, hükümette de kilit mevkileri elde etmelerini güvence altına alan yeni bir anayasa kabul edildi.

Fiji'de sağlık koşulları genelde iyidir. Ortalama ömür (1988) erkeklerde 68,3 yıl, kadınlarda 72,8 yıldır. Bebek ölüm oranı (1988) binde 27 düzeyindedir. Sosyal sigorta hizmetleri sınırlı olmakla birlikte, kapsamlı bir sağlık sistemi oluşturulmuştur; herkes çok düşük bir ücret karşılığında tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanmaktadır. Bulaşıcı hastalıklardan ölüm oranı düşüktür.

Okul çağındaki hemen hemen bütün çocuklar parasız devlet okullarında ya da kiliselerce yönetilen okullarda öğrenim görebilmektedir. Ortaöğretim, teknik, meslek ve yüksek öğretmen okullarının aldıkları harçlar çok düşüktür. Başkent Suva'da Fiji Teknoloji Enstitüsü, Denizciler İçin Deniz Araştırmaları Okulu ile Otelcilik ve Mutfak Hizmetleri Okulu'nun yanı sıra öteki ada devletlerinde de bağlı fakülteleri bulunan Güney Pasifik Üniversitesi'nin ana kampusu vardır. Bu üniversiteye çeşitli devletler mali yardımda bulunur.

Kültürel yaşam. Fiji'nin Polinezya-Melanezya kökenli kültürünün odağında halk sanatı ve gelenekleri yatar. Beqa Adasında düzenlenen, uzun ve son derece ayrıntılı karşılama törenleri ile ateş üzerinde yürüme töreni özellikle ünlüdür. Suva'daki Thirston Bahçeleri'nde bulunan Fiji Müzesi'nde güzel bir savaş kanoları koleksiyonunun yanı sıra Fiji'ye ve öteki adalara ait el sanatları koleksiyonu sergilenir. Geleneksel el sanatları arasında vidaağacı liflerinden hasır örme, ağaç oymacılığı, çömlek yapımı ile ağaç kabuğundan yapılan bir tür kumaş olan ve yerel dilde *masi* denen tapa bezi(*) imalatı yer alır. Geleneksel dans ve törenler hâlâ canlılığını korumaktadır. Devlet geleneksel kültür etkinliklerinin korunmasını ve yaşatılmasını desteklemektedir. Günümüzde nüfusun büyük çoğunluğu Hıristiyan, Hindu ya da Müslüman olduğundan dinsel önemini yitiren özgün yerli törenleri daha çok kültürel ya da turistik amaçlarla sürdürülmektedir.

Tarih. Arkeolojik bulgular Fiji'ye İÖ 2000'den sonra yerleşen ve Malezya-Polinezya dilleri konuşan halkların İÖ y. 1300'de çömlek yapımını geliştirdiğini göstermektedir. Felemenkli denizci Abel Tasman 1643'te Vanua Levu ile Taveuni adalarını, İngiliz kâşifler de 18. yüzyılda bölgedeki öteki bazı adaları keşfetti. Bu kâşiflerin karşılaştığı topluluklardan Polinezya kökenliler daha çok adaların kıyı, Melanezya kökenliler ise iç kesimlerinde yaşıyordu. Adalarda reislerin yönetiminde karmaşık bir toplumsal yapı gözleniyordu. Lau Adaları, 1840'ta buraya gelen ABD'li bir keşif grubunca Kâşif Adaları olarak adlandırıldı.

19. yüzyıl başlarında santal ticareti ABD gemilerinin bölgeye gelmesine yol açtı. Bu arada batık gemilerden kurtarılan ateşli silahlar Mbau reislerince yerel savaşlarda kullanılmaya başladı. Tüccarlar ve ilk misyonerler bölgeye 1835'te ulaştı. 1854'te en etkili yerli reislerinden Cakobau Hıristiyanlığı kabul ederek misyonerleri destekledi ve bir süre sonra Batı Fiji kralı (*Tui Viti*) unvanını aldı. 1857'de Levuka'da bir İngiliz konsolosluğu açıldı. 1874'te İngilizlerle Cakobau arasında yapılan anlaşmayla Fiji bir İngiliz taht kolonisi oldu.

Rotuma koloniye 1881'de bağlandı. 1880'lerde büyük ölçekli şekerkamışı üretimi başladı. 1900'de gündeme gelen Yeni Zelanda'yla bir federasyon içinde birleşme planı reddedildi. 1970'te İngiliz egemenliğinin sona ermesiyle Uluslar Topluluğu içinde bağımsızlığını kazanan Fiji, Birleşmiş Milletler'in üyesi oldu.

1970'lerde şeker sanayisinde karşılaşılan zorluklar, 1975'te Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla imzalanan şeker pazarlama anlaşmasıyla önemli ölçüde giderildi. 1975'te "Fiji, Fijililerindir" sloganı altında Hintlileri hedef alan bir hareket başladı. Bir İngiliz kraliyet komisyonu parlamento seçimlerinde reform önerisinde bulunduysa da, İttifak Partisi hükümeti bunu reddetti. 1980'lerin başında Viti Levu'da bakır bulunması ve kıyıdaki petrol araştırmalarının olumlu sonuç vermesiyle ekonomide bir iyileşme başladı.

Nisan 1987'deki seçimlerde çoğunluğu kazanan Ulusal Federasyon Partisi (NFP) ve İşçi Partisi koalisyonunun kurduğu Hintli ağırlıklı hükümet, Fijililerin yoğun gösterileriyle karşılaştı. Ardından Yarbay Sitiveni Rabuka önderliğindeki askeri darbeyle hükümet devrildi (14 Mayıs). Bunu izleyen görüşmelerde uzlaşmaya varılmasına karşın, 25 Eylül'deki ikinci darbeyle Rabuka yeniden yönetime el koydu. 6-7 Ekim'de cumhuriyet ilan edildi. 1990'da demokrasiye geçiş yolunda önemli adımlar atıldı ve yeni bir anayasa yürürlüğe girdi. Mayıs 1992'deki seçimlerin ardından Fiji Siyasal Partisi başkanı Rabuka başbakanlığa getirildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Fiji dili, Fiji dilinde VITI. Malezya-Polinezya dil ailesinin Doğu ya da Okyanusya koluna bağlı dil. Fiji Adalarında 330 bini aşkın kişi tarafından konuşulur. Bunların bir bölümünün anadilidir, öbürleri tarafından da ikinci dil olarak benimsenmiştir.

Fiji dilinin, Doğu ve Batı öbekleri olarak sınıflandırılan birkaç lehçesi vardır. Doğu (Bau ya da Mbau) lehçesine dayanan ve Mbau Fiji dili olarak adlandırılan standart dili, Fiji Adalarının bütün yerli halkı bilir. Günümüzde okuma yazma oranının yüksek olduğu Fiji'de, yazı dili olarak ve radyo-televizyon yayınlarında yaygın biçimde Fiji dili kullanılmaktadır.

Fika, Nijerya'nın kuzeydoğusunda, Borno eyaletinde kasaba ve geleneksel emirlik. Kasaba, Gongola Irmağındaki ulaşımın başlangıç noktasında ve Nafada'nın karşısında bulunan Ngala'dan Potiskum'a giden karayolunun üzerinde yer alır.

1440'larda Daniski tepelerine yerleşen Boleva (Fika, Bole) halkı, Ngamolara (Gamava) erken bir tarihte boyun eğdirdi. Önce Lafiya Moi, daha sonra Fika adı verilen surla çevrili kent, Kral (*moi*) Buraimah döneminde yaklaşık 1805'te kuruldu. Boleva krallığı 19. yüzyıl boyunca bağımsızlığını korudu ve Bornu krallığını yenilgiye uğratan Sudanlı savaşçı Rebeh Zübeyr'in (Rabihü'z-Zübeyr) 1890'lardaki saldırılarına başarıyla karşı koydu. İngilizler 1913'te Potiskum şefliğini Fika emiri Disa'ya (İdrissa) bağladılar. 1924'te emirliğin merkezi Fika'dan 53 km kuzeybatıdaki Potiskum'a taşındı.

Günümüzde bölgede yaşayan Ngizim, Boleva, Ngamo, Karekare ve Bedde (Bede) halkları sığır ve at beslemenin yanı sıra yerfıstığı (ihraç edilen tek önemli ürün), hurma, pamuk, kocadarı, darı, börülce ve indigo yetiştirirler. Fika kentinde bir sağlık merkezi ve dispanser bulunmasına karşın, Potiskum daha büyüktür ve bölgedeki ana ticaret merkezidir. Nüfus (1972 tah.) kent, 10.830.

Fikir Hareketleri, İstanbul'da yayımlanan (29 Ekim 1933-14 Kasım 1940) haftalık siyasal dergi. Hüseyin Cahit Yalçın yönetiminde 364 sayı çıkan dergi, Kemalizmin ideolojik çerçevesini temellendirmeye çalışan *Kadro* dergisi çevresine ve devletçiliğe yönelttiği eleştirilerle dikkati çekti. Demokrasinin Türkiye'de yerleşmesi sorunu üzerinde de duran *Fikir Hareketleri*, bu konuda, o dönemde Avrupa'da yayılan totaliter görüşlerden etkilendi. Başta Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere, derginin yazarları demokrasinin iki temel koşulu olduğunu ileri sürüyorlardı. Bunlardan biri demokrasi geleneği idi ve Türk toplumu, soylular sınıfının hiç var olmaması nedeniyle, temelde bu geleneğe sahipti. İkinci koşul, demokrasiyi hem zenginlerin, hem de yoksul halk sınıfla-

nın yıkıcılığına karşı savunacak orta sınıfın güçlendirilmesiydi. Bu görüş temelinde sosyalizme şiddetle karşı çıkan Hüseyin Cahit, bir yandan da tek parti yönetimine etkili eleştiriler yöneltti. Yayımını büyük ölçüde Hüseyin Cahit'in yazı ve çevirileriyle yürüten *Fikir Hareketleri* dergisinde Ahmet Cevat Emre, Osman Ergin, Cemil Bilsel, Samet Ağaoğlu, Server İskit gibi yazarlar da yazdılar. Dergide kitap tanıtma ve değerlendirmeleri ile anı ve roman tefrikalarına da yer verildi.

Fikirler, İzmir'de yayımlanan (1 Temmuz 1927-1 Haziran 1950) aylık kültür, sanat ve düşün dergisi. Birbirini izleyen iki dönemde, 334 ve 36 sayı olarak yayımlanmıştır. Önce Ahmed Hikmet ve Mehmed Midhat'ın, sonra M. Rahmi Balaban'ın yönetiminde İzmir Halkevi'nin yayın organı olarak çıktığı dönemde (133-334. sayılar) Kemalizmi savunan, Millî Edebiyat akımını benimseyen bir çizgi izledi. Edebiyat ağırlıklı olmakla birlikte, eğitim, pedagoji, felsefe, tarih ve dil konularını da işledi. 1 Temmuz 1947-1 Haziran 1950 arasında "yeni dizi" olarak ve 36 sayı yayımlandığı ikinci dönemindeyse Vedide Baha Pars ve Emin Aktuna tarafından yönetildi. Sonraki yıllarda ünlenecek birçok şair ve yazarın ilk ürünlerine yer veren *Fikirler* yalnız İzmir'de değil, ülke çapında adından söz ettiren bir dergi oldu. Bu yeni dönemde derginin sayfalarını açtığı şair ve yazarlar arasında Şükran Kurdakul, Samim Kocagöz, Edip Cansever, Ceyhun Atuf Kansu, Necati Cumalı, Özdemir Asaf, Fakir Baykurt, Orhan Hançerlioğlu, Kemal Bilbaşar ve Berin Taşan gibi adlar sayılabilir.

Fikirtepe, İstanbul'un Kadıköy yakasında bugün de aynı adla anılan semtte Geç Kalkolitik Çağ yerleşmesi.

1952-54 arasında A. M. Mansel, K. Bittel ve H. Çambel tarafından yapılan kazılarda tek bir kültür evresi saptanmıştır. K. Bittel'e göre yaklaşık 140 kulübeden oluşan yerleşme kabaca 50 × 200 m'lik bir alanı kaplar. Kulübeler yuvarlak ya da oval planlıdır. Duvarlar saz ve dallarla örülmüş ve çamurla sıvanmıştır. Ateşle sertleşmiş tabanların bulunması gündelik işlerin ev içinde yapıldığını göstermektedir. Bulunan birkaç iskeletten mezarların yerleşim alanı içinde yer aldığı, ölülerin hoker (dizleri karına doğru çekilmiş) durumda gömüldüğü ve mezara ölü armağanları konmadığı anlaşılmıştır.

Evcil hayvanların av hayvanlarının kemikleriyle midye ve istiridye kabuklarının bulunması Fikirtepe kültürü insanlarının geçimlerini avcılık, hayvancılık ve deniz ürünlerinden sağladığını kanıtlamaktadır.

Fikirtepe'de metal buluntuya rastlanmamıştır. Kemikten kaşıklar, parlatma ve açkılama işi için araç gereçler yapılmıştır. Kazılarda ele geçen buluntuların en büyük bölümünü çanak çömlek oluşturur.

Bunlar el yapımı, taş ve saman katkılı, çok iyi pişirilmemiş, yüzeyleri açkılı, çoğunlukla koyu gri, bazen de açık gri, kahverengi ve soluk kırmızıdır. İnce, siyah astarlı çanak çömlek sayıca azdır. "S" kıvrımlı profil gösteren kaplar, dik ağızlı kaplar, fincan tipi kaplar ve kâseler sık rastlanan biçimlerdir. Dar ağızlı çömleklerle dikdörtgen biçimli ayaklı kutular ve bunların yuvarlatılmış çeşitlemeleri Fikirtepe'nin tipik çanak çömleğini oluşturur. Bir merkezden yayılan çizgiler, üçgen, dörtgen, zigzag ve noktalarla basit meandrlar gibi geometrik bezeklere rastlanır.

Fikirtepe'nin Anadolu kültürü içindeki yerini saptamak zordur. Buluntuları Anadolu'nun başka merkezlerinde ele geçen buluntularla pek benzerlik göstermez. Yalnız dikdörtgen biçimli ayaklı kutulara Demircihöyük'te de rastlanmıştır. Demircihöyük buluntularına dayanılarak Fikirtepe Kalkolitik kültürünün daha çok Anadolu kökenli ve Orta Anadolu ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Tek bir kültür evresi bulunmasından ve karşılaştırma olanaklarının kısıtlılığından ötürü Fikirtepe'nin tarihlendirilmesi kesinlik kazanamamıştır. Buluntulara göre buranın Troya I öncesine ait bir kültür olduğu saptanmış ve İÖ 4. binden 3. bine geçiş evresi yerleşmesi olduğu sonucuna varılmıştır.

fikoloji *bak.* algoloji

Fikret Muallâ, tam adı FİKRET MUALLÂ SAYGI (d. 1903, İstanbul - ö. 20 Temmuz 1967, Nice, Fransa), fovist ve dışavurumcu ressam.

"Restoranda", Fikret Muallâ'nın guvaş çalışması; Petit Palais Müzesi, Cenevre
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Küçük yaşta geçirdiği bir kaza sonucu ayağından sakatlanması ve 1914'te annesini kaybetmesi Fikret Muallâ'nın sorunlu bir çocukluk dönemi geçirmesine yol açtı. Bir süre Saint Joseph Fransız okulunda, ardından da Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) okudu.

Ailesinin isteği üzerine mühendislik öğrenimi görmek üzere Almanya'ya gitti. Ama kısa sürede resme olan yatkınlığını fark ederek okuldan ayrıldı. Bir süre Almanya'nın çeşitli kentlerinde dolaştı. İleride kendisi için zaman zaman büyük sorunlar yaratacak olan alkol bağımlılığı bu yıllarda başladı. Almanya'dan İsviçre'ye, oradan da İtalya'ya geçti; müze ve galerileri dolaştı. Bu arada başarılı ilüstrasyonlar ve moda çizimleri gerçekleştiriyordu. 1928'de bir süre alkol tedavisi gördü. Adının bu nedenle polis kayıtlarına geçmesi, onda ölümüne değin süren bir polis korkusuna neden oldu.

Daha sonra Paris'e giden Fikret Muallâ, Montparnasse ve Saint Germain gibi, sanatçıların toplandığı çevrelerde yaşadı. İçinde bulunduğu maddi sıkıntılardan ötürü 1930'ların başlarında Türkiye'ye döndü. 1934'te bir süre Ayvalık Ortaokulu'nda resim öğretmenliği yaptı, ardından İstanbul'a giderek Şehir Tiyatrosu'nda oynanan *Deli Dolu, Lüküs Hayat, Saz Caz* gibi operetler için kostümler çizdi, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı *Yeni Adam* dergisine desenler hazırladı, Nazım Hikmet'in *Varan 3* adlı şiir kitabını resimledi. 1936-37 yıllarında Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesi'nde tedavi gördü. Hastaneden çıktıktan sonra Abidin Dino'nun(*) isteği üzerine, 1939 New York Fuarı'ndaki Türk Pavyonu'nda sergilenmek üzere 30 kadar İstanbul manzarası yaptı. Ayrıca *Ses* dergisi için de desenler çizdi. Bu desenlerden bazısı müstehcen bulunarak hakkında dava açıldı. Fikret Muallâ bu davadan beraat ettikten sonra, 1939'da Paris'e gitti. Bu arada *Ses*'te "Masal" ve "Üsera Karargâhı" adlı iki öyküsü yayımlandı. Yurt özlemi, içki sorunu ve polis korkusu gün geçtikçe artıyor, dengesinin iyice bozulmasına yol açıyor, ama Fikret Muallâ resim çalışmalarını sürdürüyordu. Bu yıllarda yaptığı birçok resmine kısa sürede alıcı buldu. Paris'te bir kez daha hastaneye yatmak zorunda kaldı. Dina Vierny ona yardımcı olarak hastaneden çıkmasını, 1954'te de ilk kişisel sergisini açmasını sağladı. Bunu 1955'teki ikinci sergisi izledi. Adı artık Paris sanat çevrelerinde duyulmuştu. Bu sıralarda, kendisine büyük destek olacak olan Madame Angles'yle tanıştı. Madame Angles, Fikret Muallâ 1962'de felç olduktan sonra da yardımını sürdürerek onun bakımını üstlendi. Fikret Muallâ'nın cenazesi, ölümünden yedi yıl sonra Türkiye'ye getirilerek Karacaahmet Mezarlığı'na gömüldü.

Kendine özgü bir kişiliği ve özgün bir sanat anlayışı olan Fikret Muallâ, yaşamının büyük bir bölümünü Fransa'da geçirmiştir. Yapıtlarında trajik yaşam öyküsünün etkileri egemendir. Çoğu kez Paris kahvelerini, sokaklarını, sirklerini ve metrolarını konu almıştır. Renkçi ve dışavurumcu bir anlayışla biçimlendirilmiş figürleri kalın dış çizgilerle çevrilmiştir. Fovist etkili düz renk kullanımı, biçimlerini iki boyutlu bir hale dönüştürür. Fikret Muallâ guvaş, yağlıboya ve suluboya tekniklerinin hepsiyle çalışmış, resmin temel sorunlarıyla ilgilenmemiştir. Hiçbir akım ve düşünceden bilinçli olarak etkilenmemiş, kendine özgü, çoşkulu, lirik bir anlatım geliştirmiştir.

fikri hukuk, fikir ve sanat eserleri üzerindeki hakları düzenleyen hukuk dalı. Fikri hukukun konusu, sahibinin özelliğini taşıyan ve bilim, edebiyat, müzik, güzel sanatlar ya da sinema eseri sayılan her türlü fikir ve sanat ürününü kapsar.

Eski Yunan ve Roma'da eser sahibinin haklarını düzenleyen bir hukuk kuralı bulunmamakla birlikte, bir eserin izinsiz alınması ya da kopya edilmesi hırsızlık sayılırdı.

Matbaanın bulunması fikri hukuk açısından yeni bir dönem açtı. Matbaacıların eser basma ayrıcalığının ardından eser sahiplerinin hakları gündeme geldi. Daha sonra eser sahibinin hakları yasal düzenlemelerle korunmaya başladı. Bu koruma, 1886'da kabul edilen Bern Sözleşmesi'yle(*) uluslararası düzeye ulaştı.

fil, *Proboscidea* takımının *Elaphantidae* familyasından Hindistan ya da Asya fili (*Elephas maximus*) ve Afrika fili (*Loxodonta africana*) olarak anılan iki türün ortak adı. Her iki türün ayırt edici özellikleri gövdelerinin çok iri, burunlarının hortum biçiminde uzamış, bacaklarının kalın ve sütun biçiminde, kulaklarının geniş (özellikle Afrika filinde), kafalarının çok iri ve sürekli uzayan üst kesicidişlerinin (fildişi)

(Üstte) Hindistan fili (*Elephas maximus*), (altta) Afrika fili (*Loxodonta africans*)
(Üst) E. S. Ross, (alt) Anthony Mercieca, Root Resources-EB Inc

savunma dişlerine dönüşmüş olmasıdır. Ama Hindistan filinin dişisinde genellikle bu savunma dişleri bulunmaz. Ayrıca Sri Lanka'da yaşayan alttürün erkekleri de yüzde 30 oranında fildişinden yoksundur. Renkleri bozdan kahverengiye kadar değişen fillerin derileri kalın, kılları seyrek ve kabadır. Burun delikleri, uzun hortumlarının ucunda yer alır; kaslı ve çok amaçlı bir organ olan hortumun ucundaki parmaksı uzantı, hayvanın küçük nesneleri tutabilmesini sağlar. Bu uzantı Afrika filinde çift, Asya filinde tektir. Filler su içmek için önce suyu hortumlarına çeker, sonra ağızlarına boşaltırlar. Erkeklerde erbezleri gövdenin içinde korunduğundan erbezi torbaları yoktur.

Afrika fili, yaşayan kara hayvanlarının en irisidir; ağırlığı 7,5 tonu, omuz yüksekliği 3-4 m'yi bulur. Hindistan filinin ağırlığı 5 ton, omuz yüksekliği 2,5-3 m dolayında, kulakları da Afrika filininkinden çok daha küçüktür. Fillerin bütün azıdişleri aynı anda çıkmadığı için ağızlarında işlevsel olan tek bir azıdişi bulunur; bu diş yıprandıkça yerini yenisi alır. Afrika fili 60 yaşına geldiğinde altıncı ve sonuncu azıdişini de yitirir; fillerin ortalama yaşam süresi 60-80 yıldır.

Hindistan filinin anayurdu Hindistan Yarımadası ile Asya'nın güneydoğusu, Afrika filininki de Sahra'nın güneyindeki bölgelerdir. Eskiden cüce fil adıyla ayrı bir tür olarak kabul edilen hayvanların Afrika filinin yavruları olduğu anlaşılmıştır. Filler, çok yoğun bir bitki örtüsüyle kaplı olan cangıllardan çıplak savanlara kadar değişik yaşam ortamlarında görülebilir. Yaşlı dişilerin önderliğinde yaşayan küçük topluluklar, yiyeceğin bol olduğu yerlerde daha geniş sürüler oluştururken erkekler genellikle dişilerden ayrı sürüler halinde yaşar. Belirli mevsimlerde, besin ve su kaynaklarının daha bol olduğu yerlere göç eden ve zamanlarının büyük bölümünü beslenerek geçiren bu hayvanlar günde 225 kg'den fazla ot yiyebilir. Gebelik süresi Hindistan filinde ortalama 610 gün, Afrika filinde yaklaşık iki ay daha uzundur. Hindistan fili 8-12 yaşında cinsel olgunluğa erişerek döl verebildiği halde, Afrika filinde bu süre 14 yılı bulur.

Hindistan fili yüzyıllar boyunca savaş, tören ve yük hayvanı olarak önemini korumuş, bakıcılarının yönetiminde ormandan tomrukların taşınmasında kullanılmıştır. Afrika fillerinin yük hayvanı olarak kullanımı çok daha kısıtlıdır. Filler ancak 20 yaşından sonra iş yapabilecek güce ulaştığından, bu hayvanlar hiçbir zaman tam anlamıyla evcilleştirilmemiştir.

Doğal yaşam ortamlarının yok edilmesi ve fildişi nedeniyle avlanmaları sonucunda fillerin soyları tükenmeye yüz tutmuştur. Özellikle fildişi ticareti için yasak avlanmalar Afrika fillerinin sayısını azaltırken, bazı koruma bölgelerindeki sınırlı alanlarda giderek artan fil sayısı da çevreye zarar verecek boyutlara ulaşmaktadır.

Fil Adam, asıl adı JOSEPH CAREY MERRICK (d. 5 Ağustos 1862, Leicester - ö. 11 Nisan 1890, Londra, İngiltere), doğuştan biçim bozukluklarının en çarpıcı örneği olarak tanınan kişi. Bir süre sirklerde sakatlığını sergileyerek yaşamını kazandıktan sonra, 1886'da, ölümüne değin kalacağı Londra Hastanesi'ne yattı. Bazı kaynaklarda adı yanlışlıkla John Merrick olarak geçer.

Merrick'in annesinin vücudunda hafif bir sakatlık vardı, ama erkek kardeşi ve bütün öbür akrabaları sağlıklı kişilerdi. Beş yaşına değin hiçbir hastalık belirtisi vermeksizin normal gelişmesini tamamlayan Merrick'te o yaştan sonra, akut nörofibromatoz olduğu sanılan hastalık belirtileri görülmeye başladı; oldukça seyrek rastlanan bu hastalıkta deri ve kemiklerin yüzeyi çok sayıda urumsu oluşumlarla kaplanır. Hastalığının ileri aşamalarında Merrick'in başının çevresi yaklaşık bir metreyi bulmuş, ensesinden ve yüzünden aşağıya doğru sarkan koyu renkte, iri ve süngersi deri kıvrımları oluşmuştu. Çene kemiklerindeki yapı bozukluğu nedeniyle yüz ifadesi kaybolmuştu ve ancak çok güç anlaşılır biçimde, tükürükler saçarak konuşabiliyordu. Sol kolu normal geliştiği halde, sağ kolunun rengi değişmiş, bileğinin kalınlığı 30 cm'yi aşmış ve eli yüzgeç biçimini almıştı. Bacaklarında da sağ kolundaki gibi biçim bozuklukları vardı ve kalçasındaki sakatlık nedeniyle koltuk değneği olmaksızın yürüyemiyordu.

On yedi yaşındayken bir kimsesizler yurduna verilen Merrick, dört yıl sonra buradan kaçarak bir ucubeler sirkine katıldı (1883). Üç yıl sonra, gösteriyi izleyen Londralı hekim Frederick Treves (1853-1923) Merrick'i Londra Hastanesi'ne yatırdı. Yaklaşık dört yıl bu hastanede yaşayan Merrick, 27 yaşındayken uykusunda soluksuz kalıp boğularak öldü.

Bernard Pomerance'ın, Joseph Merrick'in yaşamını konu alan dokunaklı oyunu *The Elephant Man* (1979; Fil Adam) büyük başarı kazandı; bu oyunla ilişkisi olmayan aynı adlı film de 1980'de gösterime girdi.

Fil Dağları (Hindistan) *bak.* Anaimalai Dağları

Fil Dağları (Kamboçya) *bak.* Dâmrei Dağları

fil foku, DENİZFİLİ olarak da bilinir, *Pinnipedia* (yüzgeçayaklılar) takımının *Phocidae* familyasının *Cystophorinae* altfamilyasından, çok iri yapılı iki memeli türünün ortak adı: Bugün özellikle California ve Baja California açıklarındaki adalarda yaşayan kuzey fil foku (*Mirounga angustirostris*) ile Antarktika çevresinde dağılmış olan güney fil foku (*M. leonina*). Adlarını iri

Kuzey fil fokunun (*Mirounga angustirostris*) erkeği
Anthony Mercieca - Root Resources

gövdelerinden ve erkeklerin hortum gibi uzamış burunlarından alan fil fokları çok kalabalık topluluklar halinde yaşar. Kuzey fil foku sarımsı ya da boz kahverengi, güney fil foku mavimsi boz renklidir. Takımın en iri üyeleri olan fil foklarının her iki türünde de erkeklerin uzunluğu yaklaşık 6,5 m'yi, ağırlığı 3.550 kg'yi bulur; daha küçük yapılı olan dişilerin uzunluğu, 3,5 m, ağırlığı 900 kg kadardır. Fil foklarının başlıca besini balık, kalamar ve benzeri kafadanayaklılardır. Kuzey fil foku göçücü değildir; güney fil foku da kuzeyde yaşayan akrabası gibi karada ürer, ama denizde kışlar. Üreme mevsiminde türdeşlerine karşı saldırgan olan fil foklarının erkekleri, seçtikleri bölgeyi ve 13-30 dişiden oluşan haremlerini savunmak için kıyasıya dövüşürler. Dişiler her yıl, rengi karaya çalan tek bir yavru doğurur. Üreme döneminde birkaç ay sonra erişkinlerin kaba tüylü derileri parça parça dökülmeye başlar ve gövdeleri yamalı bir görünüm alır. Yağları için avlanan bu hayvanlardan kuzey fil fokunun soyu tükenme tehlikesi göstermişse de koruma altına alındıktan sonra sayıları artmaya başlamıştır.

fil hastalığı, ELEFANTİYAZİS olarak da bilinir, filaryoz genel adıyla bilinen asalak hastalıklarının, özellikle bacakların fil bacağı gibi kalınlaşmasına ve üreme organlarının

şişerek büyümesine yol açtığı için bu adla anılan tipi. *Ayrıca bak.* filaryoz.

fil sivrifaresi, FİL SOREKSİ olarak da bilinir, *Insectivora* (böcekçiller) takımının *Macroscelididae* familyasını oluşturan, Afrika'da dağılmış 28 memeli türünün ortak adı. Bazı uzmanlar fil sivrifarelerini *Macroscelidae* adıyla ayrı bir takımda toplarken, bazıları da ağaçsivrifareleriyle birlikte *Menotyphla* takımı içinde sınıflandırırlar. Adlarını uzun ve esnek burunlarından alan fil sivrifarelerinin uzunluğu kuyruklarıyla birlikte 17-57 cm'dir. Arka bacakları uzun, kulakları ve gözleri iri, kuyrukları ince uzundur. Yumuşak tüylerinin rengi sarı ile kara tonları arasında değişir ve türlerden çoğunun gözünün çevresinde soluk renkte bir halka bulunur.

Bu çok hareketli ve hızlı hayvanlar kurak ve taşlık bölgelerde yaşar, böceklerle beslenir. Dişiler oldukça iri bir ya da iki yavru doğurur; yavrular tüylü ve genellikle gözleri açık olarak doğar.

Kara kulaklı ya da bayağı fil sivrifaresi (*Macroscelides proboscideus*) çok uzun burunludur. Geniş bir dağılım gösteren başlıca

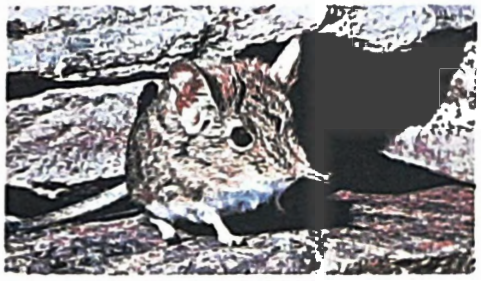

Orman fil sivrifaresi (*Petrodromus tetradactylus*)
Russ Kinne - Photo Researchers

cinsleri, 12 türü içeren kayalık ya da uzun kulaklı fil sivrifareleri (*Elephantulus*) ile 10 türü içeren orman fil sivrifareleridir (*Petrodromus*). Kuyruğuyla birlikte uzunluğu 43-58 cm'yi bulan *Rhynchocyon cirnei* fil sivrifarelerinin en irisidir.

Filaliler, Sadilerden sonra 1659-1830 arasında Fas'ı yöneten İslam hanedanı. Sadiler(*) ile birlikte Fas Şerifleri olarak bilinir.

1631'den başlayarak Tafilalt'ta hüküm süren Filaliler, Sadilerin zayıflamasıyla bölgenin siyasal önderi durumuna geldiler. Mevlay er-Reşid, 1666'da Fez'i aldıktan sonra birbiriyle çekişen yerel yöneticileri bastırarak siyasal birliği sağladı. Ama 1672'de bir kaza sonucunda ölmesiyle karışıklıklar yeniden baş gösterdi. Kardeşi Mevlay İsmail (hd 1672-1727), denetimi sağlayabilmek için Siyah kölelerden ve Araplardan oluşan askeri birlikler kurdu. Dağlık kesimdeki halklara boyun eğdirememesine ve Tlimsen'e yönelik akınlarda başarısızlığa uğramasına karşın, Hıristiyanların elindeki Mamure, Tanca ve Larache (el-Araiş) gibi kıyı bölgelerini geri almayı başardı. Askeri seferlerin ve Meknes'te yaptırdığı büyük sarayların yol açtığı mali sorunları çözmek için koyduğu ağır vergiler, birçok kabilenin ayaklanmasına yol açtı. Ölümünden sonra Fas 30 yıl süren kanlı bir karışıklık dönemine girdi.

Ülkede düzeni yeniden sağlayan Muhammed bin Abdullah döneminde (1757-90), Filaliler yayılma politikasından vazgeçerek, Avrupa, öbür Kuzey Afrika ülkeleri ve Doğu'yla olan ticari ve diplomatik ilişkilerini en aza indirdiler. Öte yandan Orta Atlaslar'daki Berberilerin saldırılarını durdurma çabaları sonuç vermedi. Ayaklanmalar denetimleri altındaki bölgelerde bile yaygınlaştığından, vergi toplamak için sık sık asker göndermek zorunda kaldılar.

Filali hükümdarlarının 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında uygulamaya çalıştıkları reformlar, ileriye dönük bir gelişme sağlayamadı. 1830'da Fransızların, daha sonra da İspanyolların işgaline uğrayan Fas, 1912'de de Fransa'nın korumasına girdi. 1956'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra, yeniden Filali soyundan gelenlerce yönetilmeye başladı.

Filangieri, Carlo, SATRIANO PRENSİ, TAORMINA DÜKÜ (d. 10 Mayıs 1784, Cava de' Tirenni, Napoli Krallığı - ö. 16 Kasım 1867, Napoli), 1848'de Sicilya'daki ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastıran İki Sicilya kuvvetlerinin komutanı. 1859'da kısa süre için İki Sicilya Krallığı'nın başbakanlığını yapmıştır.

1799'da daha 15 yaşındayken kralcıların baskı politikasından kaçarak, o sırada İtalya'dan geçmekte olan Napoléon'un cumhuriyetçi ordusuna sığındı. Paris'teki askeri akademide öğrenim gördükten sonra 1803'te Fransız ordusuna girdi. Austerlitz Savaşı (1805) sırasında yüzbaşılığa yükseltildi. Ardından, İspanya'da Napoli ordusu saflarında çarpışan Filangieri, kişisel çatışmaları ve askeri başarılarıyla kendini gösterdi. Bonaparte'çı General Joachim Murat'nın 1815'te Avusturya'ya düzenlediği başarısız seferde önemli rol oynadı, Panaro'da ağır yaralandı. Napoli'de 1820'de patlak veren ayaklanma sırasında meşrutiyetçileri destekledi ve devrimci hükümeti devirip krallığı geri getiren Avusturyalılara karşı savaştı (Mart 1821). Daha sonra görevden alınan Filangieri, Calabria'ya yerleşti ve 1819'da kendisine miras kalan Satriano Prensliği'ni devraldı.

İki Sicilya Krallığı hükümdarı II. Ferdinando 1831'de Filangieri'yi yeniden göreve getirerek ordu komutanlığına atadı. 1848'de Sicilya'daki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Filangieri eylülde Messina'yı bombalayarak ele geçirdi; bunun ardından aldığı Catania'da askerleri halka acımasız bir şiddet uyguladı. Mayıs 1849'a gelindiğinde Filangieri bütün adayı ele geçirmiş durumdaydı. Daha sonra Taormina dükü yapılan Filangieri 1855'e değin Sicilya'yı yönetti.

1859'da Napoli savaş bakanlığına ve II. Francesco'nun yönetimindeki konseyin baş-

Filangieri, N. Carta'nın portre çalışmasından ayrıntı; Filangieri Belediye Müzesi, Napoli
Brogi Alinari, Art Resource EB Inc

kanlığına getirildi. Ama bir anayasanın yürürlüğe konması ve Avusturya'ya karşı Fransa ve Piemonte'yle ittifak kurulması önerisini Francesco'nun kabul etmemesi üzerine çok geçmeden istifa etti. 1860'ta Sicilya'da devrimci önder Giuseppe Garibaldi'ye karşı savaşmayı reddederek köşesine çekildi.

Filarete, asıl adı ANTONIO DI PIETRO AVERLINO ya da AVERULINO (d. y. 1400, Floransa ? - ö. y. 1469, Roma), özellikle, ideal bir Rönesans kenti için plan önerilerinin bulunduğu *Trattato d'architettura* (Mimarlık Üzerine İnceleme) adlı yapıtıyla ünlü mimar, heykelcı ve yazar. Yunanca *philaretos*'tan (erdem sever) gelen Filarete adını büyük olasılıkla Milano'da yaşadığı dönemde benimsemiştir.

Floransa'da, Lorenzo Ghiberti'nin yanında yetişmiş olduğu sanılır. Papa IV. Eugenius'un görevlendirmesiyle 1433'ten 1445'e değin Roma'daki Eski San Pietro Bazilikası'nın tunçtan kapı kanatlarını yapmakla uğraştı. (Bu kanatlar 1619'da yeni San Pietro Bazilikası'na yerleştirildi.) Filarete'nin yaptığı kapılar, o yıllarda Ghiberti ve Donatello'nun Floransa'da gerçekleştirdikleriyle karşılaştırıldığında, düzenleme ve teknik açısından çok başarılı değildir. Ama konuları klasik örneklerdeki gibi cepheden işleyen uslubuyla önem taşır. Bütünüyle Roma üslubundaki ilk Rönesans anıtı olan bu yapıt Isaia da Pisa ile 15. yüzyılın Romalı heykelcilerinin çalışmalarını etkiledi. 1448'de Floransa'ya dönen Filarete, 1451'de Milano dükü Francesco Sforza'nın hizmetine girdi. Milano'da özellikle mimar olarak

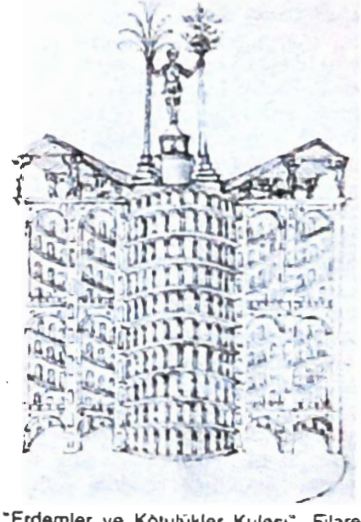

"Erdemler ve Kötülükler Kulesi", Filarete'nin *Trattato d'architettura* adlı yapıtındaki bir mürekkepli kalem çizimi, 1460-64; Ulusal Merkez Kütüphanesi, Floransa
Biblioteca Nazionale Centrale Floransa

çalıştı ve 1457-65 arasında Lombardia'daki ilk Rönesans yapılarından biri olan ve ancak 18. yüzyılda tamamlanan Ospedale Maggiore'yi tasarladı.

Filarete 1460-64 arasında ünlü *Trattato*'sunu yazdı. Leon Battista Alberti'nin *De re aedificatoria* (Mimarlık Üzerine) adlı incelemesinden esinlendiği bu çalışmada, Sforzinda adını verdiği örnek bir kenti anlatıyordu. Bu ideal Rönesans kenti için öngördüğü tasarılar arasında, birinci katında genelev, 10. katında gözlemevi bulunan 10 katlı bir Erdemler ve Kötülükler Kulesi de vardı.

Filarmoni Derneği, Cemal Reşit Rey'in Türkiye'de Batı müziğini sevdirmek ve bu yolda etkinlikler düzenlemek amacıyla 1946'da İstanbul'da kurduğu dernek. Derneğin başarı kazanması, Ankara, İzmir ve daha başka kentlerde de aynı adlı derneklerin kurulmasına yol açtı. Ankara'da 1953'te kurulan Ankara Filarmoni Derneği 1958'de kamu yararına çalışan kurum niteliği kazandı ve adı Ankara Türk Filarmoni Derneği oldu.

filarya, LİFSİKURT olarak da bilinir, *Aschelminthes* (yuvarlaksolucanlar) filumunun *Ne-*

matoda (ipliksolucanları) sınıfının *Filariida* takımından, balıklar dışındaki bütün omurgalılarda asalak yaşayan iplik gibi ince uzun solucanların ortak adı. Yaşam çevrimlerini genellikle biri eklembacaklı (ara konak), öbürü bir omurgalı (son konak) olmak üzere iki ayrı konakta tamamlayan filaryaların larva evresi kan emici bir böceğin vücudunda, olgunlaşma evresi de bu böceklerin ısırdığı hayvan ya da insanların vücudunda geçer.

Dişi solucanın içinde ya da dış ortamda açılan çok sayıdaki yumurtadan, mikrofilarya denen mikroskopik ve hareketli embriyonlar çıkar. Son konağın kan dolaşımına karışan bu mikrofilaryalar, konağın kanını emen bir böceğin, genellikle de sivrisineklerin vücuduna geçer ve kaslarına yerleşerek larvalaşır. Larvaların, bu böceğin ısırdığı yeni bir omurgalıya geçmesiyle yaşam çevrimi yinelenir. Özellikle *Filarioidea* üstfamilyasından filaryalar memelilerde, filaryoz(*) adı altında toplanan çeşitli hastalıklara yol açar.

filaryoz, FILARYAZ olarak da bilinir, memelilerde derialtı dokusuna ve lenf sistemine yerleşen *Filarioidea* üstfamilyasından ipliksolucanlarının (filarya) yol açtığı çeşitli asalak hastalıklarının ortak adı. Yüreksolucanı adıyla bilinen filarya türü (*Dirofilaria* ya da *Filaria immitis*) başta köpekler olmak üzere bazı etçil memelilerin kalp dokularına yerleşerek ölümcül enfeksiyonlara yol açabilir.

İnsanın asalağı olan en önemli filarya türleri Bankroft kurdu ya da filaryası (*Wuchereria bancrofti*), *Brugia malayi*, *Onchocerca volvulus* ve göz kurdudur (*Loa loa*). Bu dört türün yaşam çevrimi temel özellikleriyle birbirine benzer. Bir sineğin ısırmasıyla insan vücuduna giren dişi filaryanın yumurtalarından çıkan, gözle seçilemeyecek kadar küçük ve hareketli embriyonlar (mikrofilarya), deri yüzeyine yakın olan kan ve lenf damarlarına girer. Arakonak olan uygun bir eklembacaklı (*W. bancrofti* ve *B.malayi* için sivrisinekler, *O.volvulus* için *Simuliidae* familyasından iri sinekler, *L.lao* için sığır sinekleri) insanın kanını emerek bu mikrofilaryaları almadıkça embriyonlar gelişemez ve insanın savunma sisteminde yok edilir. Eğer mikrofilaryalar kan emici böceğin vücuduna geçebilirse larva evresini tamamlar ve böceğin soktuğu yeni bir insana bulaşarak yaklaşık bir yılda cinsel olgunluğa erişir.

Filaryoz dendiğinde genellikle, Bankroft kurdundan ileri gelen Bankroft filaryozu ya da fil hastalığı anlaşılır. Bütün tropik ve astropik bölgelerde yaygın olan bu asalak solucanın taşıyıcısı özellikle *Culex fatigans* türü sivrisineklerdir. İnsanın vücudunda daha çok bacaklardaki ve üreme organlarındaki lenf damarlarına ve düğümlerine yerleşen erişkin asalak, lenf dolaşımını engeller ve duyarlı dokularda alerji tepkilerine yol açar.

Başlangıçtaki iltihaplı dönemde yumru biçiminde oluşumlar, dokularda şişme ve dolaşım bozukluğu görülür; zamanla lenf düğümleri büyür, lenf damarları genişler ve birkaç yıl içinde bu damarlar lifsi bağdokuyla dolarak iyice sertleşir ve tıkanır. Zamanında tedavi uygulanmayan olgularda erbezi torbasının ve bacakların aşırı derecede kalınlaşmasına yol açtığı için bu filaryoz tipine fil hastalığı adı verilmiştir. Tedavide, erişkin solucanları ve mikrofilaryaları öldüren dietilkarbamazin sitrat ve sodyum kaparsolat gibi ilaçlar etkilidir.

Malaya filaryozu olarak bilinen ikinci bir filaryoz hastalığının belirtileri ve dokularda yol açtığı değişiklikler Bankroft filaryozundakilere çok benzer; bu hastalığın etkeni, Uzakdoğu'da çok yaygın olan *Brugia malayi*'dir. Hızlı akışlı ırmakların kıyılarında üreyen *Simulium* cinsinden sineklerin taşıdığı *Onchocerca volvulus* türü filaryadan ileri gelen onkoserkoz ya da onkoserkiyaz hastalığı (ırmak körlüğü) ise en çok Meksika, Guatemala ve Orta Afrika'da yaygındır. Bu hastalığın başlıca belirtisi, özellikle kafa derisinin altında beliren yumrulardır; asalaklar göz dokularına da yerleşerek, olguların yüzde 5'inde körlüğe yol açabilir. Yumruların cerrahi girişimle alınması ve ilaç tedavisi etkilidir. Batı ve Orta Afrika'da, özellikle Kongo Irmağı çevresinde çok yaygın bir filaryoz tipi olan loazın etkeni, *Chrysops* cinsinden sineklerin taşıdığı *Loa loa*'dır. Derialtı dokularda alerjiye bağlı geçici iltihaplanmalar yapan bu solucanın erişkinleri, bazen gözkapaklarının içini döşeyen konjunktiva tabakasının altında kolayca görülebilir. Dokulara kalıcı bir zarar vermeyen, yalnızca tahriş eden bu hastalığın tedavisinde konjunktivanın altındaki gözkurtlarının temizlenmesi ve etkili ilaçlarla asalakların öldürülmesi yoluna gidilir. *Acanthocheilonema perstans* ve *Mansonella ozzardi* türü filaryalardan ileri gelen filaryozlar hem daha az görülür, hem de özel belirtiler vermez. Bütün bu hastalıklarla savaşmanın en etkili yolu, filaryaları taşıyan sinekleri yok etmek için etkili böcek ilaçlarının yaygın biçimde kullanılmasıdır.

filateli *bak.* pulculuk

filayağı, PILPAYE olarak da bilinir, mimarlıkta, büyük boyutlu kâgir yığma yapılarda kubbe, yarım kubbe ya da tonozları taşıyan, daire, çokgen, dikdörtgen ya da kare planlı büyük ayakların her biri. Daha çok büyük Osmanlı camilerindeki ayaklar için kullanılır. *Ayrıca bak.* ayak.

filbahri (*Philadelphus coronarius*) YALANCI YASEMİN olarak da bilinir, *Hydrangeaceae* familyasından, güzel çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilen sık dallı çalı. Yüksekliği 2-3 m arasında değişen bitkinin 4-8 cm uzunluğunda sivri uçlu oval yaprakları, salkım oluşturan güzel kokulu beyaz çiçekleri ve kapsül biçiminde meyveleri vardır. Çiçeklerinin hoş kokusu nedeniyle bitkiye bazen halk arasında "yasemin" dendiği de olur.

Filbahri (*Philadelphus coronarius*)
Turhan Baytop Koleksiyonu

Filchner, Wilhelm (d. 13 Eylül 1877, Münih - ö. 7 Mayıs 1957, Zürich), 1911-12 yıllarındaki Antarktika keşif gezisini yöneten Alman bilim adamı ve kâşif.

1900'de Orta Asya'daki Pamir Dağlık Bölgesini (büyük bölümü bugün Tacikistan sınırları içinde) geçti. 1903-05 arasında Tibet'e bir keşif gezisi düzenledi. 1911'de "Deutschland" adlı gemiyle 77°50' güney enlemine kadar inerek 1912 başlarında Weddell Denizine ulaştı. 29° ve 37° batı boylamları arasında yer alan ve Bavyera prensinin adını taşıyan Leopold Kıyısının haritasını çıkardı. Gemisi mart ayında buz parçaları arasına sıkışıp 63°37' güney enlemi ve 36°34' batı boylamına düşen noktaya kadar sürüklendikten sonra 26 Kasım 1912'de kurtarılabildi. Filchner 1926-28 arasında Tibet'te harita çalışmaları ve magnetik gözlemler yaptı. 1939-40 yıllarında Nepal'in magnetiklik haritasının çıkartılması çalışmalarını yürüttü. Yayınları arasında *Das Rätsel des Matschu* (1907; Matschu Bilmecesi), *Zum sechsten Erdteil* (1923; Altıncı Kıtaya Doğru) ve *Ein Forscherleben* (1950; Bir Kâşifin Yaşamı) bulunmaktadır.

Filchner Buzlası, Antarktika'da Weddell Denizinin girişinde yer alan büyük, yüzer buz kütlesi. Kalınlığı 200 m'nin üzerinde olan buzların yüzölçümü 260.000 km²'dir. Ronne Buzlasının karşısındaki Berkner Adasının doğusunda, Pensacola Dağları yönünde karanın içine doğru 400 km'den çok girer. Alman kâşif Wilhelm Filchner'in adını taşıyan buzla üzerinde, İngiltere (1908) ve Arjantin (1942) hak talep etmişlerdir. Arjantin, İngiltere ve ABD, buzlanın kuzey kıyısında araştırma merkezleri kurmuşlardır.

fildişi, filin üst kesicidişi. Güzel, sağlam ve yontmaya elverişli olması nedeniyle oyma işlerinde çok tutulan bir malzemedir. Afrika filinin dişi ve erkeğiyle Asya filinin erkeğinin büyük üst dişlerinin büyümesi yaşamları boyunca sürer. Dişi Asya filinin ise büyük dişleri ya yoktur ya da çok küçüktür. Suaygırı, mors, deniz gergedanı, kaşalot ve yaban domuzunun dişleri de fildişi özelliği taşır ve bu adla anılır, ama boyları küçük olduğundan ticari değerleri düşüktür. Afrika filinin dişlerinin boyu ortalama 2 m, bir çiftinin ağırlığı 45 kg'dır; Asya filinin dişleri biraz daha küçük olur. Sert (Batı Afrika) ve yumuşak olmak üzere iki tür fildişi vardır. Sert fildişi daha koyu renklidir.

Fildişi, eski çağlardan beri lüks eşya sayılmıştır. İnce damarlı, açık renkli ve pürüzsüz yüzeyli bir malzeme olarak genellikle altın, değerli taşlar, mine ve çeşitli boyalarla birlikte kullanılmıştır. Mısır, Çin ve Hindistan'da yaygın olarak işlendiği görülür. Batı'daysa fildişi kullanımı Eski Roma'dan günümüze değin aralıksız sürmüştür. Karolenj ve Bizans dönemleriyle gotik dönem el sanatlarında fildişinden üstün güzellikte pek çok eşya yapılmıştır.

Nitelikleri nedeniyle fildişinden yalnız kabartma yapımında değil, tam heykellerde, süs eşyalarında, tarak vb tuvalet eşyasında ve mobilyacılıkta da yararlanılmıştır. Fildişi oymalar dönemlerinde genellikle en yüce dinsel ve dindışı amaçlar için kullanılmıştır. Örneğin, Eski Yunanlı heykelci Phidias'ın fildişi ve altından (krizelefantin) yaptığı birçok heykel vardır; ama bunlar günümüze ulaşamamıştır.

Ortaçağın sonlarına doğru fildişi dinsel ve siyasal alandaki önemini yitirdi. 16. yüzyıl-

dan 18. yüzyıla değin fildişi oymalara yalnızca ilginç ve değişik süs eşyası gözüyle bakıldı. Ama 19. yüzyılda fildişi yeniden önem kazanmaya başladı; eski ve değerli fildişi eşyanın taklitleri yapıldı. 20. yüzyılda ise motorlu testereler ve dişçi matkaplarının kullanılmasıyla fildişi oymacılığı daha kolay

Adem Cennet Bahçesi'nde, 4. yüzyıla tarihlenen bir fildişi kabartma; Bargello, Floransa
Alinari

ve hızlı uygulanan bir el sanatı haline geldi.

Eskimolarda da fildişi yerine mors dişlerinin kullanıldığı çok eski bir oymacılık geleneği vardır.

Fildişi Kıyısı, resmî adı FİLDİŞİ KIYISI CUMHURİYETİ, Fransızca RÉPUBLIQUE DE CÔTE D'IVOIRE, Batı Afrika'da kıyı ülkesi. Güneybatıda Liberya, kuzeybatıda Gine, kuzeyde Mali ile Burkina Faso, doğuda Gana, güneyde Gine Körfeziyle çevrilidir. Fiili başkenti Abidjan'dır. 1983'te Yamoussoukro'nun yeni başkent olması kararlaştırılmış, ama yönetim henüz tümüyle oraya taşınmamıştır. Yüzölçümü 320.763 km², 1991 tahmini nüfusu 12.464.000'dir.

Doğal Yapı. Fildişi Kıyısı coğrafi açıdan üç ana bölgeye ayrılır: Dar kıyı bölgesi, Ekvator ormanları bölgesi ve savan bölgesi. Genişliği hiçbir yerde 64 km'yi geçmeyen düz kıyı şeridinin doğusunda kum oluşumları ve lagünler, batısındaysa sarp uçurumlar ve kayalık yükseltiler bulunur.

Ekvator ormanları 19. yüzyıldaki kesimler sonucunda büyük ölçüde seyrelmiş ve yerini geniş kahve, kakao ve palmiye plantasyonlarına bırakmıştır. Kuzeydeki savan bölgesi seyrek nüfuslu ve hayvancılık için elverişli otlakların bulunduğu bir platodan oluşur. Batıya doğru yükselen plato Gine, Liberya ve Fildişi Kıyısı sınırlarının kesiştiği yerde, ülkenin en yüksek doruğu olan Nimba Dağında 1.752 m'ye ulaşır.

Fildişi Kıyısı'nda 8° kuzey enleminin kuzeyinde ve güneyinde farklı iki iklim kuşağı görülür. Her iki kuşakta da yıllık ortalama sıcaklık 26°-28°C arasında değişir. İklimin daha kuru olduğu kuzeyde yıllık yağış miktarı 1.400 mm'dir; aralıktan şubata değin süren kurak mevsimde düşen yağış, yıllık yağışın ancak yüzde 2'si kadardır. Güneyde yıllık yağış miktarı 1.500-2.000 mm arasında değişir; kurak mevsim pek belirgin değildir.

Yağmur ormanları afrikamaunu ve tikağacı (*iroko*) gibi ticari açıdan değerli ağaç türlerini kapsar. Bu kesimde dev orman domuzu, bongo ve manati gibi alışılmadık yabanıl hayvan türleri görülür. Kuzeydeki savan ormanlarında aslan ile yer yer rastlanan fil sürülerinin yanı sıra yaklaşık 10 tür antilop yaşar. 11.520 km²'lik bir alanı kaplayan Komoé Ulusal Parkı yöreye özgü yabanıl hayvanları barındırır.

Elmas yataklarının işlenmeye elverişli önemli bir kaynak oluşturduğu Fildişi Kıyısı'nda uranyum, bakır, kurşun ve çinko için yapılan araştırmalardan umut verici sonuçlar alınmıştır. Kıyı açıklarındaki petrol ve doğal gaz rezervlerini değerlendirme çalışmaları ilerlemektedir.

Nüfus. Fildişi Kıyısı'nda geleneksel olarak birbirinden kopuk 60'ı aşkın kabile yaşar. Bunların başlıcaları Boleler (Bauleler) Beteler, Krular ve Mandelerdir. Volta dilleri konuşan halklar, Senufoların yanı sıra Lobiler ve Bobolar gibi altgrupları kapsar. Bu halkların ülke dışındaki daha kalabalık topluluklarla kabile bağları vardır. Geleneksel animist inançlar hâlâ sürdürülmektedir; son yıllarda Müslümanların sayısı büyük bir artış göstererek nüfusun yüzde 24'üne ulaşmıştır (1989). Afrika başpiskoposluğuna bağlı Katolikler nüfusun yaklaşık yüzde 18'ini oluşturur. Siyah olmayan nüfus içinde Fransız, Lübnanlı ve öteki Arap kökenli topluluklar ağırlıktadır.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 38,9 kişidir. Kentlerde oturanların nüfus içindeki oranı (1988) yüzde 44,8'dir. On beş yaşın altındakilerin oluşturduğu yaş grubu, toplam nüfusun yüzde 45'ini oluşturur. Doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 48 ve binde 13'tür. Yönetim sağlık hizmetlerini geliştirme, kadın ve çocuk hastalıkları ile ölümlerine karşı mücadeleye önem vermektedir. Dışarıdan göçler bir artış eğilimi göstermektedir.

Ekonomi. Fildişi Kıyısı'nda büyük ölçüde tarıma dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Bağımsızlıktan sonra düzenli bir büyüme gösteren ekonomisi, Siyah Afrika'nın en gelişkin ekonomilerinden biridir. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 9,3 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 790 ABD Doları'dır.

Toplam işgücünün yaklaşık yüzde 60'ının (1985) çalıştığı tarım sektörünün gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı yüzde 36'yı (1990) geçer. Fildişi Kıyısı dünyanın en büyük kakao üreticisidir; kahve üretiminde de üçüncü sırada yer almaktadır. En değerli ihraç ürünü olan kahveyi kakao ve kereste izler. Bu üç ürün toplam ihracat gelirlerinin dörtte üçünü sağlar; muz, pamuk, kauçuk ve palmiye ürünlerindeki artış sayesinde ülkenin bu sınırlı ihraç mallarına bağımlılığı azalmıştır. İç tüketime dönük başlıca ürünler yam, muz, manyok, pirinç, mısır ve darıdır.

Kıyı açıklarındaki yataklarda 1980'de başlayan petrol üretimi giderek artmaktadır. Yönetim, kırsal kesimden geniş çaplı bir işgücü akınından ve tarım sektöründeki gelişmenin durmasından çekindiği için, petrol kaynaklarının işlenmesinde hızlı bir gelişmeden kaçınmaktadır.

Sanayi sektörü GSYİH'nin altıda birine yakın bir bölümünü yaratmakla birlikte işgücünün ancak yüzde 8'ine iş sağlar. İkmal mallarına dayalı hafif sanayilerin üretim hacmi, bağımsızlıktan sonra olağanüstü bir gelişme göstermiştir; ama yeterli özel sermaye ve iş deneyiminin bulunmaması nedeniyle sanayiye yerli bir nitelik kazandırmaya yönelik çabalarda pek ilerleme sağlanamamıştır. Başlıca sanayi kuruluşları arasında dört un fabrikası, bir petrol rafinerisi, konserve, sigara, dokuma ve plastik fabrikalarının yanı sıra bıçkıhaneler ve araç montaj tesisleri sayılabilir. 1989'da 2,3 milyar kW-sa olan elektrik enerjisi üretiminin büyük bölümü hidroelektrik santrallardan elde edilir. Hizmet sektörü oldukça gelişmiştir.

Hızlı büyüme hedefleri öngören kalkınma programları devlet borçlarının artmasına, iktisadi devlet kuruluşları ile tarım işletmelerinin ağır bir dış borç yükü altına girmesine yol açmıştır. Ayrıca enflasyon hızla yükselirken, nüfus artışına bağlı olarak işsizlik de ciddi bir boyuta ulaşmıştır.

Bağımsızlıktan sonra ilk kez 1980'de, petrol fiyatlarının büyük ölçüde yükselmesi, buna karşılık kahve ile kakao fiyatlarının düşmesinden ötürü, dış ticarette açık verilmiştir. Dış ticarette en önemli yeri tutan, Fransa'yı Almanya ve ABD izler.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Fildişi Kıyısı 1990'a değin ılımlı Fildişi Kıyısı Demokrat Partisi (PDCI) tarafından yönetilen tek partili bir cumhuriyetti. 1990'da çok partili sisteme geçildi. 1960 Anayasası, genel oyla beş yıllık bir süre için seçilen başkana geniş siyasal yetkiler tanımıştır. Başkan, hem devletin, hem hükümetin başıdır. Bakanları atama ve Ulusal Meclis'te kabul edilen yasaları veto etme yetkisi vardır. Yasama yetkisini genel oyla beş yıl için seçilen, 175 üyeli Ulusal Meclis kullanır. Ulusal Meclis seçimleri hepsi PDCI üyesi olan adaylar arasında yapılır.

Sosyal sigorta sistemi çalışanlar için yaşlılık, sakatlık, dul ve yetim aylığı dışında iş kazası tazminatı ve doğum yardımı gibi hizmetleri kapsar.

Sağlık koşulları genelde kötüdür. Sıtma, dizanteri, frambezi, verem ve zührevi hastalıklar oldukça yaygındır. Modern tıbba güvensizlik nedeniyle hastaların çoğu hastanelere gitmez. Bebek ölüm oranı (1990) binde 100 gibi yüksek bir düzeydedir. Ortalama ömür (1990) kadınlarda 56 yıl, erkeklerde 52 yıldır.

İlköğretim zorunlu olmakla birlikte, ilkokul çağındaki çocukların ancak yüzde 75'i okula gitmektedir. Eğitim sisteminin başlıca sorunları aşırı kalabalık sınıflar ve yerli öğretmen sıkıntısıdır. Ortaöğretimde dersleri genellikle Fransız uyruklu öğretmenler verir. Basın genel siyasal yapıyı hedef almamak koşuluyla yönetimi eleştirebilir.

Kültürel yaşam. Geleneksel sanatlar canlılığını korumaktadır. Senufolar hayvan başı biçiminde maskeler yapar, kapılarını yalnızca kendilerinin bildiği işaretlerle süsler ve silofonların eşliğinde davulların güçlü ve ağır ritmiyle büyük gruplar halinde dans ederler. Man ilindeki ormanlarda yaşayan dağlılar korkunç görünümlü maskeler ta-

karlar. Sınıklar üstünde yürüyen bir grupça yönetilen ve davul ritmi eşliğinde hızlı ayak hareketlerine dayanan ilginç bir dansları vardır. Çok yönlü yetenekleri olan Boleli sanatçılar zarif işlemeli altın mücevherler ve Kraliçe Pokou gibi kadın kahramanlar ile erkek kahramanların anısını canlı tutmaya yarayan, her türden ağaç heykelcikler yaparlar. Boleler ayrıca başlı başına birer sanat yapıtı olan makaralı dokuma tezgâhlarında kumaş dokurlar. Abidjan Müzesi'nde yerel sanatın binlerce örneği sergilenir.

Tarih. Fildişi Kıyısı'ndaki ilk yerli yerleşmeleri siyasal ve toplumsal bakımdan birbirinden kopuktu. Bu nedenle fildişi ve köle ticareti peşinde olan Avrupalılar 15. yüzyıldan sonra iç kesimlere kolayca sızdılar. 17. yüzyıl sonunda Assini ve Grand-Bassam'da ticaret merkezleri kuran Fransızlar, 19. yüzyılda yerel kabile reisleriyle antlaşmalar yaparak, 1893'te Fildişi Kıyısı sömürgesini oluşturdular. Sömürgenin askeri işgali 1908-18 arasında tamamlandı. Yapımına 1903'te başlanan ve kıyıdan iç kesimlere doğru ilerleyen demiryolu 1935'te Bobo Dioulasso'ya (bugün Burkina Faso'da) ulaştı. Abidjan'daki liman 1950-54 arasında inşa edildi.

Fildişi Kıyısı II. Dünya Savaşı sırasında 1940'tan 1942'ye değin Vichy Fransası'nın yönetimi altında kaldı. 1946'da Fransız Birliği'ne bağlandı. 1958'de Félix Houphouët-Boigny'nin önderliğinde barışçı yollardan özerk bir yapı kazandı. 1960'ta bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra başkan seçilen Houphouët-Boigny, zaman zaman görülen şiddet olayları ve birkaç darbe girişimine karşın, yönetimi elinde tutmayı başardı.

1980'lerin başındaki ekonomik sorunlar ve Houphouët-Boigny'nin bir ardıl belirleyememesinden kaynaklanan siyasal istikrarsızlık 1982'de bir dizi gösteriye neden oldu. Houphouët-Boigny 1990'da muhalefet partilerine yasallık tanımak zorunda kaldı. Aynı yıl yapılan başkanlık seçimlerini gene Houphouët-Boigny kazandı. Kasım 1990'da yapılan ilk çok partili Ulusal Meclis seçimlerinde de en çok oyu iktidardaki PDCI aldı. Bir yanda Houphouët-Boigny'nin baskıcı yönetimi, öte yanda ekonomik güçlükler ülkede karışıklıklara yol açtı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak*. ANAYILLIK.

file dantel *bak*. ağ dantel

fili (Eski Gaelcede "kâhin"), çoğul FILID. bazı rahiplik işlevleri de olan yarı kutsal eski Gallı şairlere verilen ad. Resmî görevleri masalları ve soy kütüklerini bilip korumak, yönetici sınıfın geçmişteki ve o günkü görkemini dile getiren şiirler yazmaktı. Çok masraflı, geniş bir aristokrat sınıf oluşturmaları ve koruyucularından aşırı isteklerde bulunmaları nedeniyle daha Druim Cetta meclisinin toplandığı 575'te sert biçimde suçlanmışlardı. Ama güçlerini denetlemek olanaksızdı; çünkü çok yaygın eski bir inanca göre *fili*'ler, isteklerini kabul ettirmek için, şair laneti denen korkunç yergileriyle (*áer*) bir insanın adını lekeleyebilir, fiziksel zarara, hatta ölüme yol açabilirlerdi. Yasalara göre, yergiyi kötüye kullanan bir *fili* cezalandırılabilirdi, ama güçlerine duyulan inanç çoğu zaman bunu engelledi. Bu inanç, günümüze değin geçerliliğini korumuştur.

5. yüzyılda Irlanda'nın Hıristiyanlaşmasından ve pagan Keltler arasında güçlü bir sınıf oluşturan *druid*'lerin(*) yasadışı ilan edilmesinden sonra onların işlevini *fili*'ler üstlendi. Çoğu zaman *fili*'lerin, öğrenim merkezleri olan manastırlarla da ilişkileri vardı.

Fili'ler kendi içlerinde yedi sınıfa ayrılmıştı. Daha az bilgili olanların bulunduğu alt sınıflardan birinde kabile ozanları *bard*'lar(*) bulunuyordu. En üst sınıf ise *ollamh*'lıktı. *Ollamh* olabilmek için en az 12 yıl eğitim görüp 300'ü aşkın güç ölçü, 250 tane çok önemli, 100 tane de ikinci derecede önemli öyküyü iyice öğrenmek gerekiyordu. Bu aşamadan sonra şair kırmızı kuştüylerinden bir pelerin giymeye ve elinde

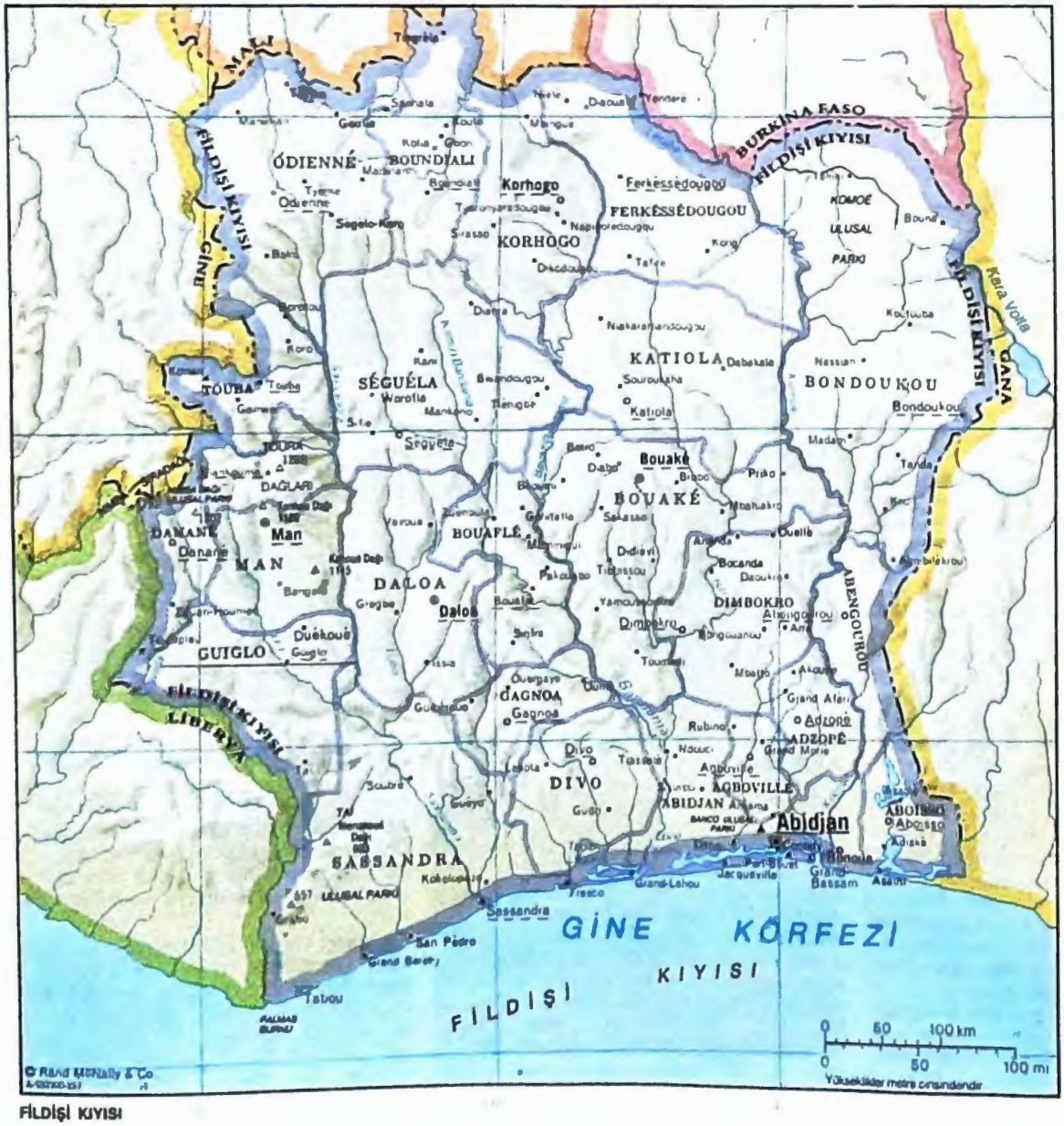

FİLDİŞİ KIYISI

sınıfını gösteren bir asa taşımaya hak kazanırdı. *Fili*'ler başlangıçta Germen dillerindekine benzer bir nazım biçimi (aliterasyonla bağlanan iki yarım dize) kullandılarsa da, sonradan çok ayrıntılı prozodi kuralları ve katı, karmaşık nazım biçimleri geliştirdiler. Bunlardan en yaygın olan *debide* (çağdaş İrlanda dilinde *deibide*: "ikiye bölünmüş"), bir vurgulu, bir vurgusuz hecenin yaptığı uyakla birbirine bağlanan iki beyitten oluşan bir dörtlüktü.

6. yüzyıldan sonra *fili*'lere toprak bağışlandı ve resmî şiir yazmak dışında, bulundukları bölge halkına hukuk, edebiyat, ulusal tarih gibi konularda ders vermekle görevlendirildiler. Ders verdikleri merkezler, sonradan yükseköğrenim kurumlarına dönüştü.

12. yüzyılda *fili*'ler, eskiden olduğu gibi koruyucularının ya da atalarının kahramanlıklarını anlatan şiirler yerine onların insani niteliklerini, özellikle de cömertliklerini öven şiirler ve lirik doğa şiirleri yazmaya başladılar. Artık prozodinin katı kurallarına da tam olarak uymuyorlardı. *Fili* ile *bard* arasındaki ayrım giderek azaldı; 13. yüzyıla gelindiğinde *fili*'lerin yerini *bard*'lar almıştı.

Filibe *bak*. Plovdiv

filibuster (İspanyolca *filibustero*: "korsan, haydut"), ABD tarihinde, özel kişilerin parasal desteğiyle askeri harekâtlar düzenleyerek Latin Amerika'dan toprak kazanma girişimleri. Terim günümüzde, ABD Senatosu'nda uygulanan oyalama taktiklerini belirtmek için de kullanılır.

Bir yandan toprak kazanma hırsı, öte yandan ABD'ye köleliğin geçerli olduğu yeni eyaletler katma hevesindeki Güneylilerin yüreklendirmesiyle 1850'lerde doruğuna ulaşan *filibuster* eylemleri, Amerikan İç Savaşı'na (1861-65) değin yaygınlığını korudu. Birçok önde gelen Güneyliyi, Küba'nın İspanya'ya karşı ayaklanmaya hazırlandığına inandıran Narcisso López, 1849'dan başlayarak Küba'ya üç sefer düzenledi; ama hiçbirinde başarıya ulaşamadı. 1851'deki son seferinde, bir grup gönüllü Güneyliyle Havana'ya çıkartma yaptı. Beklenen ayaklanma gerçekleşmeyince, 50 kadar adamıyla birlikte, İspanyol askeri yetkililerince idam edildi.

Filibuster girişimleri en büyük gücüne Californialı William Walker döneminde ulaştı. Önceleri Walker, Meksika'ya ait olan Aşağı California'yı almaya çalışıyordu; sonradan Nikaragua'yla ilgilenmeye başladı. 1855'te Nikaragua'daki iç savaşı fırsat bilip ülkenin denetimini ele geçirdi ve kendini diktatör ilan etti. Mayıs 1856'da ABD başkanı Franklin Pierce, Walker rejimini tanıdı. Bununla birlikte Walker, Nikaragua'daki bir ABD taşımacılık şirketi olan Accessory Transit Company'nin yönetimini Cornelius Vanderbilt'in elinden almaya kalkışınca hızla etkisini yitirdi. Vanderbilt, Orta Amerika devletlerinin Walker'a karşı birleşmesini sağladı ve diktatör teslim olmak zorunda kaldı (1 Mayıs 1857). Sonradan Walker, iki kez daha Nikaragua'yı almaya çalıştı. 1860'taki son girişiminde, Honduras kıyılarında ele geçirilerek kurşuna dizildi.

ABD'de İç Savaş'ın başlamasıyla *filibuster* olayları da ortadan kalktı. Ülke tarımdan sanayiye yöneldikçe toprak kazanmak eski önemini yitirdi ve köleliğin kaldırılmasıyla Güneylilerin istilacılara sağladığı destek kesildi.

Bugün de, düzenli bir orduya bağlı olmaksızın girişilen askeri harekâtlara zaman zaman *filibuster* denir. Ama terim günümüzde daha çok, 19. yüzyıl ortalarından başlayarak girdiği siyaset alanında geçerliliğini korumaktadır. ABD Senatosu'nda bir yasa tasarısı oylanmadan önce, yasayı engellemek ya da tasarıda değişiklik yapılmasını sağlamak isteyen bir azınlığın kullandığı oyalama taktikleri bu adla anılır. Bazen tek bir senatörden oluşan bu azınlık, çok uzun konuşmalar yaparak yasadan yana olan çoğunluğu, tasarıyı geri almaya ya da değiştirmeye zorlayabilir.

Konuşma süresinin kısıtlı olduğu Temsilciler Meclisi'nden farklı olarak Senato'da, bir yasa tasarısının görüşülmesinde zaman sınırı yoktur. Kürsüdeki konuşmacı yasa tasarısıyla hiç ilgisi olmayan konularda saatlerce konuşabilir. Kayıtlara geçen en uzun *filibuster*, 1957'de Güney Carolina senatörü Strom Thurmond'ın yaptığı konuşmadır. Güneyli senatörlerin, yurttaşlık haklarıyla ilgili bir yasayı engellemek için giriştiği başarısız çabanın bir parçası olarak Thurmond, 24 saati aşkın süre konuştu.

Filibuster'ı engellemek için de yeterlik önergesi vermek ve konuşmacının yorulmasını sağlamak için oturumu gece gündüz aralıksız sürdürmek gibi taktikler geliştirilmiştir.

filigran, kâğıt yapımında, kâğıt yaprağı ıslakken liflerin kalınlığını değiştirerek oluşturulan desen ya da işaret. Böyle bir kâğıt ışığa tutulduğunda desen belirgin olarak görülür.

İlk olarak 13. yüzyılın sonlarında İtalya'da geliştirilen filigran, kâğıt hamuru kalıbının üzerine yerleştirilen bir pirinç telin, hamura basılmasıyla elde edilirdi. Böylece, basılan bölümdeki lifler yoğunlaşır ve kâğıt ışığa tutulduğunda bu bölge gölgeli ya da daha koyu görünürdü. Filigranlar çoğunlukla üreticinin ya da kâğıt kalitesinin belirtilmesi amacıyla kullanılır. Kalpazanlığın ve sahteciliğin saptanması ve önlenmesi amacıyla da filigranlardan yararlanılır.

Filiki Eterya *bak*. Philikí Hetaireía

Filip Efendi (ö. 1900, İstanbul), Osmanlı gazeteci. Tanzimat Dönemi'nin önemli gazetelerinden *Muhbir*, *Terakki* ve *Vakit*'i yönetmiştir.

Gazetecilikten önceki yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Kaynaklarda Ermeni ve Rum asıllı olduğu yolunda farklı görüşlere rastlanır. *Ceride-i Havadis* gazetesinde hamallık yaptığı ve bir ara bu gazetenin başyazarı Siret Efendi'nin özel işlerine baktığı da öne sürülmüştür. 2 Ocak 1867'de *Muhbir* gazetesini yayımlamaya başladı. Toplam 55 sayı çıkan gazeteyi aynı yılın mayıs ayında kapatmak zorunda kaldı. Daha sonra Arapça *el-Cevaib* gazetesinin Türkçe baskısı olan *Veledü'l-Cevaib*'i yönetti. 13 Mart 1868'de *Mecmua-i Maarif*'i yayımladı. 23 Kasım 1868'de *Terakki* gazetesini çıkardı. Gazetenin bir özelliği, kadın hak ve özgürlüklerini savunan yazılara yer vermesi ve haftada bir kadın eki yayımlamasıydı. *Terakki*, yayınlarının sarayı rahatsız etmesi üzerine 1870'te kapatılınca, Filip Efendi 1873'e değin *Hakayiku'l-Vekayi*'nin yöneticiliğini üstlendi. 1875-83 arasında, dönemin önemli gazetelerinden *Vakit*'i çıkardı. Bu dönemde jurnaller verdiği için sarayla iyi geçindi.

Filipe I-III (Portekiz kralları) *bak*. Felipe II-IV

Filipin Ayaklanması, ABD ile Filipin devrimcileri arasındaki savaş (1899-1902). İspanyol yönetimine karşı yapılan Filipin Devrimi'nin(*) bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Paris Antlaşması'yla (1898) Filipinler'in yönetimi İspanya'dan ABD'ye geçti, ama başkent Manila dışında bütün ülkeyi denetimleri altında tutan Filipinli önderler antlaşmayı tanımadı. 1902'de ayaklanmanın sona erdiği ilan edildiyse de, çarpışmalar yer yer birkaç yıl daha sürdü.

1 Mayıs 1898 sabahı ABD'li Tuğamiral George Dewey İspanyol donanmasını Manila Körfezinde yenilgiye uğrattı, ama üç ay sonra süvari birlikleri yardıma gelene değin Manila'yı ele geçiremedi. 13 Ağustos'ta Manila, kan dökülmeden teslim oldu. İspanyol vali Fermín Jáudenes, gururunu kurtarmak için göstermelik bir direnişten sonra teslim olmayı gizlice ayarlamıştı. Manila ABD birliklerinin, ülkenin geri kalanı ise Filipinli isyancıların denetiminde olduğu için, şimdi de Amerikalılarla Filipinliler arasında bir savaş kaçınılmazdı (*Ayrıca bak*. Manila Körfezi Savaşı).

4 Şubat 1899'da Manila çevresinde patlak veren çarpışmalarla yeni bir savaş başladı. ABD birlikleri 1899 baharı boyunca kuzeye doğru ilerleyerek Luzon Ovasının iç kesimlerine ulaştılar. Filipinli general Emilio Aguinaldo 1899 sonlarında kuzeydeki sarp dağlara çekildi. Düzenli ordular arasındaki savaşın bitmesine karşın, gerilla savaşı bütün şiddetiyle sürüyordu.

1901'de Samar Adasında daha da şiddetli çarpışmalar başladı. ABD birliklerinin gerillalarca yok edilmesi üzerine, General Jacob F. Smith misillemeye girişti, ama yarattığı vahşet, sonunda askeri mahkemede yargılanarak emekliye ayrılmasına neden oldu.

Çatışmaların 1902'den sonra da sürmesine karşın Filipinler'deki sivil ABD yönetimi gerillaları eşkıya olarak kabul etti. Simeón Ola önderliğindeki 1.000 dolayında gerilla 1903'e değin; Manila'nın güneyindeki Batangas ilinde bulunan, Macario Sakay önderliğindeki birliklerse 1906'ya değin direndiler.

ABD egemenliğine karşı son örgütlü direniş 1904-06 arasında Samar'da gerçekleşti. İsyancıların sindirilmiş köyleri yakmaları kendi yenilgilerine yol açtı. Filipinler'i bütünüyle denetimi altına alan ABD'nin adalar üzerindeki egemenliği 1946'ya değin sürdü.

Filipin Bağımsız Kilisesi, İspanyolca IGLESIA FILIPINA INDEPENDIENTE AGLIPAYAN KILISESI olarak da bilinir, 1896-98 Filipin Devrimi'nden sonra İspanyol din adamlarının Katolik Kilisesi üzerindeki denetimine tepki olarak 1902'de kurulan bağımsız kilise. Kurucuları, ülkedeki İspanyol din adamlarını ve hükümet görevlilerini eleştirdiği için devrim sırasında hapsedilen yazar, işçi önderi ve senatör Isabelo de los Reyes y Florentino ile devrim yanlısı etkinliklerinden ötürü 1899'da aforoz edilen Filipinli Katolik papaz Gregorio Aglipay y Labayan'dı. De los Reyes'in önerisi üzerine Aglipay, 1903'te yeni kilisenin başpiskoposu oldu ve bu görevi ölümüne değin sürdürdü (1940).

Kilise, Katolik ibadet biçimlerine bağlı kaldıysa da uzun yıllar Üniteryanizm'den etkilendi. 1946'da ortaya çıkan bölünmenin ardından da Üniteryenler kiliseden ayrıldı. 1946'da Isabelo de los Reyes'in aynı adı taşıyan oğlu piskoposluğa seçildi; kilise onun yönetiminde 1947'de Üçleme'ye ağırlık veren Triniterlerin öğretisini benimsedi. 1948'de ABD'deki Protestan Episkopal Kilisesi'nin Filipin Bağımsız Kilisesi'nden üç piskoposu kutsaması iki kilise arasında yakın ilişkiye yol açtı. 1961'de İngiltere

Kilisesi ve Eski Katolik kiliseleriyle Filipin Bağımsız Kilisesi arasında tam bir ortaklık kuruldu. 1970'te kilisenin üye sayısı 1.437.000'di.

Filipin Çukuru, MINDANAO ÇUKURU olarak da bilinir, Büyük Okyanusun kuzey bölümünün batısında, Filipin Denizinin tabanında bulunan denizaltı çukuru. Mindanao Adasının doğu kıyısına bitişiktir. Okyanuslarda bilinen ikinci en derin yer olan Filipin Çukurunun derinliği ilk kez 1927'de Alman gemisi "Emden" tarafından ölçüldü. O zaman elde edilen ölçüm, rekora yaklaşan gerçek derinliğin ilk göstergesi oldu. 1945'te "Cape Johnson" adlı Amerikan gemisinin kaydettiği 10.497 m'lik sondajdan sonra, Danimarka gemisi "Galathea" 1951'de 10.574 m'lik bir ölçüm yaptı. Daha sonra bu derinlikleri aştığı bildirilen ölçümler yapıldıysa da, bunların araç hatalarından kaynaklandığı anlaşıldı.

Filipin Denizi, Büyük Okyanusun kuzey bölümünün batısında yer alan deniz. Filipinler'in doğu ve kuzeyine düşer. Okyanusun bu bölümünün tabanı, su yüzeyinin üzerinde ada yayları oluşturan bir dizi jeolojik kıvrım ve fayın çevrelediği bir havzadır. Filipin Adalarından Luzon, Samar ve Mindanao güneybatıda; Caroline Adalarından Palau, Yap ve Ulithi güneydoğuda; Mariana Adalarından Guam, Saipan ve Tinian doğuda; Bonin ve Kazan adaları kuzeydoğuda; Japon Adaları Honşu, Şikoku ve Küşü kuzeyde; Ryukyu Adaları (Okinava) kuzeybatıda; Tayvan (Formoza) ise en batıda yer alır. Adaların çevrelediği alan kuzey-güney doğrultusunda 2.900 km, doğu-batı doğrultusunda ise 2.413 km boyunca uzanır; toplam yüzölçümü 1.000.000 km²'dir. Bu alan tüm Pasifik bölgesinin yaklaşık yüzde 3'ünü kaplar. Genel olarak 6.000 m olan havzanın derinliği, ada yaylarının doğusunda artar. Buradaki en derin nokta 10.574 m'lik Filipin Çukurudur. Havzanın tabanından yükselen çok sayıdaki denizaltı dağlarının bazıları volkaniktir; denizaltı masa dağı ya da guyot olarak adlandırılan ve genellikle düz olan dorukları mercanla kaplıdır. Ilık Pasifik Kuzey Ekvator Akıntısı denizin güney bölümünü geçerek batıya doğru akar. Filipinler'e geldiğinde ikiye ayrılır. Bir bölümü Luzon yakınlarında kuzeye döner ve Kuroşio'yu(*) oluşturur. Öteki bölümü ise Pasifik Ekvator Karşı Akıntısı olarak güneye döner. Kuroşio'nun bir bölümü de Filipin Denizine geri dönerek Kuroşio Karşı Akıntısını meydana getirir. Bu akıntılar, denizdeki kayalıklar, yamaçlar ve dağlarla birlikte balıkçılık için elverişli bölgeler oluşturur. Özellikle eylül aylarında kuvvetlenen kasırga ve tayfunlar Filipin Denizinden kaynaklanır.

Filipin Denizi Çarpışması, II. Dünya Savaşı sırasında, Filipin Denizinde Japonya Birleşik Filosu ile ABD 5. Filosu arasında meydana gelen çarpışma (19-21 Haziran 1944). Saipan'a Amerikan askerlerinin çıkmasıyla aynı zamana rastlamış ve ABD'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın en büyük uçak gemisi çarpışması olarak kabul edilir.

Çarpışma 19 Haziran sabahı Amiral Ozava Cisaburo'nun, Amiral Raymond Spruance komutasındaki ABD filosu üzerine dört koldan 430 uçak göndermesiyle başladı. Çarpışmanın ilk gününde 300'den fazla uçağın düşürülmesi ve iki uçak gemisinin batırılmasıyla bozguna uğrayan Japonya Birleşik Filosu, kuzeye doğru güvenli Okinava limanına doğru çekilirken, bir uçak gemisi ve yaklaşık 100 uçak daha yitirdi. Bazı gemileri yara alan ABD 5. Filosu'nun çarpışmanın ilk iki gününde yitirdiği uçak sayısı ise 130 oldu.

Japonların ağır yenilgisine yol açan en önemli etken, insan gücü ve savaş gereçleri bakımından geri olmalarıydı. Çoğu iki yıllık bir eğitimden geçen ABD'li pilotlara karşılık, üç ay gibi kısa bir eğitimden sonra çarpışmaya katılan Japon pilotlar vardı. Japon uçakları, daha yüksek manevra yeteneği ve daha uzun menzilli olma gibi özelliklerine karşın, birçok açıdan yetersizdi. Ayrıca ABD denizaltıları da düşmanın hareketleri konusunda ABD'li komutanları bilgilendirerek Japon gemilerinin batırılmasında önemli bir rol oynadılar.

Filipin Devrimi, Filipinler'de, 300 yıldan fazla süren İspanyol egemenliğine karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi (1896-98). Mücadele sonucunda İspanyol yönetiminin zayıflığı ortaya konmuşsa da, adalardaki İspanyol varlığı sona ermemiştir. Ardından çıkan İspanyol-Amerikan Savaşı (1898) Filipinler'deki İspanyol egemenliğini büyük ölçüde sona erdirmekle birlikte, bu kez de ABD'ye karşı Filipin Ayaklanması'na(*) yol açmıştır.

Filipinler'deki uzun süreli İspanyol egemenliği sırasında yarı dinsel nitelikli sayısız küçük ayaklanma olduysa da, hiçbiri Avrupalıları adalardan çıkarmaya yetecek güce ulaşamadı. Ama 19. yüzyılda, eğitim görmüş bir orta sınıfla birlikte bağımsızlık düşüncesi de gelişmeye başladı. 1872 öncesinde muhalefet, adalardaki Katolik Kilisesi içinde tekelci İspanyol gücünü kırmaya çalışan Filipinli ruhban sınıfıyla sınırlıydı. 1872'de girişilen başarısız Cavite Ayaklanması(*), İspanyol baskısının canlanması için bahane oldu. José Burgos, Mariano Gómez ve Jacinto Zamora adlı üç Filipinli papazın isyancılarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla idam edilmesiyse halkın İspanyol karşıtı duygularının güçlenmesine yol açtı.

Avrupa ülkelerine sığınan reform yanlısı Filipinliler, edebiyat aracılığıyla, Propaganda Hareketi olarak bilinen bir kampanya başlattılar. Kısa zamanda hareketin önderi olarak sivrilen Dr. José Rizal *Noli me tangere* (1886; Toplumsal Kanser) adlı siyasal romanında, Manila'daki İspanyol toplumunun çöküşünü ve yozlaşmasını gözler önüne sererek bağımsızlık hareketini hızlandırdı.

1892'ye gelindiğinde İspanya'nın sömürge yönetiminde reform yapma niyetinde olmadığı artık açıkça anlaşılmıştı. Kendi kendini yetiştirmiş bir depo bekçisi olan Andres Bonifacio, Manila'da Katipunan adlı gizli devrimci örgütü kurdu. Ağustos 1896'da İspanyollar varlığını öğrendiğinde, Katipunan'ın üye sayısı 100 bin olarak tahmin ediliyordu. Bu tarihte Bonifacio, hemen silahlı ayaklanma çağrısında bulundu. Bunun üzerine İspanyollar Rizal'ı tutukladı. Reformu savunmakla birlikte hiçbir zaman devrim yanlısı olmayan Rizal'ın, Aralık 1896'da halk önünde idam edilmesi ülkede büyük tepki topladı; Filipinliler, İspanyol egemenliğinin artık son bulması gerektiği konusunda birleşti.

Bonifacio'nun üst üste askeri başarısızlıklara uğraması üzerine Mart 1897'de devrimin önderliğini genç general Emilio Aguinaldo üstlendi. Aguinaldo'nun önderliğini tanımayı reddeden Bonifacio ise vatana ihanet suçlamasıyla kurşuna dizildi. Ama Aguinaldo da paralı Filipinli askerlerle güçlendirilmiş İspanyol birlikleri karşısında yenilgiye uğradı. 1897 sonlarında Aguinaldo komutasındaki devrimci kuvvetler, Manila'nın güneydoğusundaki dağlara çekilmek zorunda kaldı.

15 Aralık 1897'de Biak-na-Bato (Biacna Bató) Paktı ilan edildi. Başlangıcından beri ateşli tartışmalara yol açan pakt, devrim mücadelesine geçici olarak son verdi. Önemli yönetim reformları yapılacağına ilişkin söze ek olarak 400 bin peso alan Aguinaldo ve öteki devrimci önderler, Hong Kong'a sürgüne gitmeyi ve silahlarını bırakmayı kabul ettiler. Ama her iki taraf da pakta uymadı. Aguinaldo parayı Hong Kong'da silah almak için kullanırken, İspanyollar da söz verdikleri reformları yapmadılar.

1 Mayıs 1898'de, Tuğamiral George Dewey önderliğindeki ABD Deniz Kuvvetleri askerlerinin Manila Körfezinde İspanyol donanmasını bozguna uğratmasının hemen ardından, Aguinaldo Filipinler'e geri döndü. Bu kez de İspanyolları yenerek Filipinler'e egemen olmaya çalışan ABD'ye karşı yeni bir devrim başlattı. Ama 1901'de yakalanınca Filipinlilere savaşı durdurmaları ve ABD egemenliğini kabul etmeleri çağrısında bulundu.

Filipin dili, PILIPINO olarak da bilinir, Tagalog dilinin standart bir yapıya kavuşturulmuş biçimi. Filipinler'in iki resmi dilinden biridir (öteki İngilizce). Malezya-Polinezya dil ailesi içinde yer alır.

Tagalog Filipinler halkının yaklaşık yüzde 25'inin anadili, yarısından çoğunun da ilk ya da ikinci dilidir. Filipin dilinin 1973'ten bu yana zorunlu eğitim dili olması ve Tagalog dilinde çok sayıda edebiyat ürünü verilmesi, bu dilin basın yayın organlarında da giderek daha yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır.

Filipin dilleri, Filipin Adalarındaki yerli halkın konuştuğu diller. Sayıları yaklaşık 70-75 arasında olan Filipin dilleri, Malezya-Polinezya dil ailesinin Endonezya koluna bağlıdır ve orta kesimde konuşulan Mezofilipin dilleriyle kuzeyde konuşulan Cordillera dilleri olmak üzere iki ana alt öbeğe ayrılır. Bunların dışındaki diller, ya daha küçük öbekler oluşturur ya da herhangi bir öbek içinde sınıflandırılmaz.

Orta kesimdeki en önemli diller Tagalog ve Sebu dilleridir. Tagalog dilinin standart biçimi olan Filipin dili (Pilipino) ülkenin iki resmi dilinden biridir. Kuzeydeki en önemli dil ise İlokan dilidir.

Filipinler, resmi adı FILIPINLER CUMHURIYETI, Pilipino dilinde REPUBLIKA NG PILIPINAS, İngilizce REPUBLIC OF THE PHILIPPINES. Büyük Okyanusta ada ülkesi. Asya kıtasının güneydoğu kıyılarından yaklaşık 800 km açıkta yer alan 7.100 dolayında ada ve adacıktan oluşur. Toplam kara alanı 300.000 km²'dir. Başkenti Manila'dır. Kuzey-güney doğrultusunda 1.760 km, doğu-batı doğrultusunda 1.040 km uzanır. Doğuda Filipin, güneyde Selebes, güneybatıda Sulu, batıda Güney Çin denizleriyle çevrilidir. Adalar başlıca üç gruba ayrılabilir: Luzon, Visaya ve Mindanao. Luzon grubu, ülkenin kuzey ve batı kesimlerindeki Luzon, Mindoro ve Palawan adalarından oluşur. Visaya grubu, orta kesimdeki Bohol, Cebu, Leyte, Masbate, Negros, Panay ve Samar'ı kapsar. Mindanao Adası ise ülkenin güney kesimini oluşturur. Adaların en büyükleri kuzeydeki Luzon (yüzölçümü 103.000 km²'den fazla) ile güneydeki Mindanao'dur (yüzölçümü 92.700 km²'den fazla). Filipinler'in 1991 tahmini nüfusu 62.354.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Takımadanın düzensiz biçimi, toplam uzunluğu 35 bin kilometreye yaklaşan kıyı şeridi, dağlık bölgelerin büyük alan kaplaması, dar ve

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösteri

Yükseklikler metre cinsindendir

0 100 200 400 600 km

0 100 200 400 mi

FİLİPİNLER

kesintili kıyı düzlükleri, genellikle kuzey doğrultulu akarsu sistemleri ve göller. Filipinler'deki yüzey yapısının çarpıcı özellikleridir. Adaların oluşumunda volkanik kayaçlara, mercanlara ve bellibaşlı tüm kayaç türlerine rastlanır. Adalar gibi dağların çoğu da kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Luzon'daki Orta Cordillera takımadaların en önemli dağ zinciridir; Orta Cordillera ortalama yüksekliklerı 1.800 m olan birbirine koşut iki sınırdan oluşur. Gene Luzon'daki Sierra Madre ise en uzun sıradağdır; Büyük Okyanus kıyısı boyunca, kuzeydeki

Başkent Manila'nın modern kesiminden bir görünüm, Filipinler
Ersin Alok

Cagayan yönetim bölgesinden güneyde Quezon'a kadar uzanır. Nueva Vizcaya'da Orta Cordillera ile birleşerek Caraballo Dağlarını oluşturur. Bu dağların kuzeyinde ve iki sıranın arasında verimli Cagayan Vadisi yer alır. Batı kıyısı yakınlarındaki dar Ilocos Sıradağlarının yüksekliği bazı yerlerde 1.500 m'yi aşar, dağlar büyük ölçüde volkanik oluşumludur. Luzon'un kuzey kesimindeki Zambales Dağları ise yer yer volkanik kayaçlardan oluşur.

Luzon'un orta kesimindeki platonun ortalama uzunluğu 240 km, ortalama genişliği 80 km'dir ve plato, orta bölümü dışında deniz düzeyinden yüksekliği ancak 30 m'dir. Luzon'un güneyinin büyük bölümü tek tek yanardağlar ve düzensiz kütlelerden oluşur; en yüksek doruk Mayon Yanardağıdır (2.421 m).

Yaklaşık 15 km genişliğindeki Palawan Adasında bulunan dağ sırasının ortalama yüksekliği 1.200 ile 1.525 m arasında değişir. Samar ve Bohol dışında Visaya grubundaki adaların tümü boylamasına sıradağlarla kesilir. Panay'da, yüksekliği 1.800 m'yi aşan birkaç doruk vardır; Negros'taki Canlaon Dağı ise 2.500 m'ye yaklaşır.

Mindanao'da da başta Diuata Dağları olmak üzere birkaç önemli dağ sırası vardır. Diuatalar'ın batısında verimli Agusan Vadisi yer alır. Daha batıda ve güneybatıda ise Cotabato Irmağı yer alır; adanın en büyük akarsu sistemini oluşturan ırmağın havzasının güney sınırında, Filipinler'in en yüksek doruğu olan Apo Yanardağı (2.954 m) vardır. Lanao Gölünün çevresinde de bir dizi yanardağ bulunur. Luzon'da olduğu gibi, dağlar arasında uzanan ovalar nüfusun en büyük yoğunluğa ulaştığı yerlerdir; yalnızca Cebu'da, iç kesimler çok dağlık olduğundan halkın çoğu kıyı ovalarında yaşar. Ülkedeki en önemli ırmaklar Luzon'daki Cagayan, Agno, Pampanga, Pasig ve Bicol ile Mindanao'daki Mindanao ve Agusan'dır; Manila kentinden geçen Pasig ticari açıdan önemlidir. Manila'nın güneyinde yer alan Bay Lagünü ise en büyük göldür.

Adada çok sayıda yanardağ olmasına karşın, yanardağ etkinliğine az rastlanır; yaklaşık 50 yanardağdan 10'unun etkin olduğu bilinmektedir. Kusursuz bir koni oluşturan ve Japonya'daki Fujı Dağıyla karşılaştırılan Mayon'dan, eski ve aşınmış yanardağ konilerine kadar çok çeşitli dağlara rastlanır.

İklim. Takımadaya tropik iklim egemendir. Güney Çin Denizine bakan batı kıyılarında her yıl bir kuru, bir de yağmurlu mevsim yaşanır; kuru mevsim aralık-mayıs arası dönemi, yağmurlu mevsim de yılın geri kalan bölümünü kapsar. Doğu kıyılarına gidildikçe kuru mevsimin süresi kısalır. Yağmurlu mevsimde yağışların en yoğun olduğu yer de Büyük Okyanusa bakan doğu kıyılarıdır. Haziran-aralık arasında sık sık tayfun olur ve bazı yıllarda 30'u aşkın tayfun yaşanır. Mindanao'da genellikle tayfun görülmezken, Samar, Leyte, Quezon ilinin doğu kesimi ve Batan Adalarında can ve mal kaybına yol açabilen tayfunlara rastlanır. Havanın en iyi olduğu dönem aralık-şubat arasıdır. En soğuk zamanlarda sıcaklık pek çok yerde 6°C'ye kadar düşer; en sıcak zamanlarda ise 38°C'ye çıktığı olur.

Bitki ve hayvan varlığı. Adaların kara alanının büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Luzon'un kuzeyindeki başlıca ağaç çamdır. Ormanların yakıldığı birçok yerde zamanla kogon (*Imperata*) bitkileri büyümüştür. Adalarda bilinen 10 bin çiçekli bitki ve eğreltiotu türü vardır. Bitki örtüsü büyük ölçüde Malezya'yı andırır ve özellikle kıyı bölgelerindeki mangrov bataklıkları Malakka Yarımadasında görülenlerle aynıdır. Luzon'un kuzeyindeki dağlarda Himalaya tipi, çeşitli yüksekliklerde de Avustralya tipi bitkilere rastlanır. Başta orman bitkileri olmak üzere, bitki türlerinin çoğu yerlidir. Filipin maunu çoğunlukla ormanların önemli bir bölümünü kaplar. Ayrıca, bazıları çok ender bulunan 800 kadar orkide türü yetişir.

Adalarda yaklaşık 220 türü bulunan memelilerin en önemlileri maymun, sincap, maki, fare, pangolin, cücegeyik, kuyruksüren, miskkedisi ve geyiktir. Çok küçük bir yabanıl sığır türü olan tamarau yalnızca Mindoro'da yaşar. Ayrıca birçoğu Filipinler'e özgü olan en az 56 yarasa türü vardır. Fosil kalıntılardan, adalarda bir zamanlar fillerin de yaşadığı anlaşılmaktadır.

Bazıları göçmen olan ve sayısı 500'ü bulan kuş türlerinin başlıcaları ormantavuğu, güvercin, tavuskuşu, sülün, kumru, papağan, boynuzgaga, balıkçıl, terzikuşu, dokumacıkuşu ve bıldırcındır. Bazı türler Palawan'a özgüdür; ender bir tür olan maymun yiyen kartala ise yalnızca Mindanao'da rastlanır.

Yerleşme dokusu. 16. yüzyıldaki İspanyol istilasından önce halk, *barangay* denen küçük bağımsız köylerde yaşıyordu. Bunların her biri *datu* adı verilen şeflerce yönetilirdi. Günümüzde ise kırsal yerleşim İspanyollarca kurulan, *poblacion* adlı küçük kasabalarda yoğunlaşmıştır. Bu *poblacion*'ları birbirine bağlayan yolların üzerinde *barrio*'lar, onların içinde de daha küçük yerleşimler olan *sitio*'lar gelişmiştir. Bugün kırsal nüfusun büyük bölümü, bin dolayında evi barındıran *barrio*'larda yaşar. Başlıca

Filipinler'de Nüfus Yoğunluğu

geçimlik uğraşlar pirinç ve mısır ekimi ile balıkçılıktır.

Manila, Cebu, Jaro, Vigan, ve Nueva Caceres (bugün Naga) İspanyollarca kurulan kentlerdi. ABD yönetimi sırasında ise daha fazla sayıda kent kuruldu. 1939'da kurulan Quezon kenti, bağımsızlıktan iki yıl sonra, 1948'de başkent yapıldı. 1975'te ise Manila, Pasay, Caloocan ve Quezon kentleri, bitişiklerindeki 13 belediyenin birleştirilmesiyle Manila metropoliten alanı oluşturuldu. Manila 1976'da başkent yapıldı ve metropoliten alanı da Ulusal Başkent Bölgesi ilan edildi.

NÜFUS. Filipinlilerin Malay ırkından olan ataları, takımadaya kara Asya'sının güneydoğusundan ve bugün Endonezya'nın bulunduğu bölgeden geldiler. 10. yüzyılda Çin ile girilen ilişkiler sonucunda Filipinli-Çinli karışımı bir topluluk gelişti; bu topluluk bugün de nüfusun küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca ülkede küçük bir azınlık durumundaki Çinliler, İspanyollar ve Hint kökenliler yaşar.

Selebes Denizinde küçük bir balıkçı teknesi, Filipinler
ABC Ajansı

Filipinler'de konuşulan dil ve lehçelerin sayısına ilişkin tahminler değişiklik gösterir; son akademik çalışmalara göre bunların sayısı 70-75 dolayındadır. Geleneksel olarak başlıca sekiz dil öbeği kabul edilir: Manila, Luzon'un orta ve ortagüney kesimi, Mindoro ve Marinduque'de yoğunlaşmış Tagalog öbeği, Cebu, Bohol, Negros'un doğusu, Leyte'nin batısı ve Mindanao'nun bazı kesimlerinde konuşulan Sebu, Luzon'un kuzey bölgelerinde ağırlıkta olan Ilokan, Panay'da ve Negros'un batısında konuşulan Hiligaynon (Ilongo), Luzon'un güneyinde ve Catanduanes'te konuşulan Bikol, Samar ve Leyte'de konuşulan Samar, Luzon'un orta kesimindeki bazı yerlerde konuşulan Pampanga ve Luzon'un orta kesiminde konuşulan Pangasin dilleri. Öteki önemli diller de Mindanao'da konuşulan Magindan ve Maran dilleri ile Panay'da konuşulan Aklanon dilidir. Filipinler'de en yaygın olan ulusal dil, Tagalogu temel alan Filipin dilidir (Pilipino); İngilizce ve Filipin dili ülkenin resmî dilleridir Filipinler'deki diller içinde en zengin olanı da Tagalogdur.

Filipinler'de nüfusun yüzde 84'ü Katoliktir. Bağımsız Filipin Kilisesi'ne bağlı Aglipaycılar nüfusun yaklaşık yüzde 6,2'sini, Protestanlar ise yüzde 3,9'unu oluşturur. Ülkede az sayıda Budacı ve animist de yaşar.

EKONOMİ. Kaynaklar. Filipinler mineral kaynaklar açısından zengindir. Luzon'da altın, demir cevheri, bakır ve yüksek nitelikli krom, Mindanao'da demir cevheri, kurşun, çinko ve yüksek nitelikli krom, Visayalar'da bakır, Palawan'da yüksek niteliklı krom çıkartılır. Başka pek çok yerde de gümüş, nikel, cıva, molibden, kadmiyum ve manganez yatakları vardır. Metal dışı mineraller arasında da çimento yapımında kullanılan kireçtaşı, tuz, asbest, mermer, asfalt, madensuyu, jips, kükürt, guano, fosfat kayacı, kömür ve silis sayılabilir.

Ülkenin toplam kara alanının yaklaşık yarısı ormanlarla kaplıdır ve bunun büyük bölümünü de ticari değer taşıyan ağaçlar oluşturur. *Shorea* (salağacı) ve *Parashorea* cinsi ağaçlar, mobilya yapımında kullanılan ve filipinmaunu denen *Pterocarpus* cinsi ağaçlar, dayanıklı odunundan ötürü çok tutulan çam benzeri *Intsia bijuga*, sert, sarı odunlu *Vitex littoralis* bunların başlıcalarıdır.

Denizler ve iç sulardaki balık çeşitlerinin sayısı ise en az 2 bindir. Ticari önem taşıyan başlıca balıklar sütbalığı (*Chanos chanos*), hamsi, ringa, sardunya, uskumru, hani, *Lutjanidae* familyasından balıklar, barbunya balığı ve barakudadır. Luzon ve Panay'ın bazı yörelerindeki göletlerde balık yetiştirilir. Güneydeki Sulu Takımadalarından elde edilen inci ve sedef Çin, Hong Kong gibi ülkelere, su kaplumbağası kabuğu ve deniz kabukları da Singapur, Malezya gibi yerlere satılır.

Geçmişte hidroelektrik santrallar ülkede üretilen elektriğin yalnızca küçük bir yüzdesini karşılıyordu. Luzon'da dört tane termik santral yapılması, Mindanao'daki Maria Cristina Projesi'nin de genişletilmesiyle ülkenin geniş hidroelektrik potansiyelinden yararlanılmaya başlandı. Yukarı Pampanga Irmağı Projesi'nin kapsamında sulama ve taşkın denetimi de bulunur; Luzon'da bir de jeotermal santral yapılmaktadır.

Tarım. Verimli topraklarıyla Filipinler temelde bir tarım ülkesidir. Başlıca ürünler pirinç, hindistancevizi, abaka, tütün, mısır, maguey ve ananastır. Ayrıca muz, mango, portakal, papaya, avokado, greyfurt, guava, durian gibi birçok tropik meyve yetiştirilir. Başlıca sebzelerse fasulye, domates, patlıcan, Çin lahanası, lahana, hardal, marul, tatlıpatates, şeker, manyok ve kabaktır. Manyok ve şeker benzinle karıştırılarak mazot elde edilir.

Ekim alanlarının büyük bölümü pirinç üretimine ayrılmıştır. Filipinler 1968'de ilk kez pirinç üretiminde kendi kendine yeterli duruma gelmiş ve o tarihten bu yana da çeşitli sulama kanallarının yapılması, gübreleme ve böcek öldürücülerin kullanılması sonucunda ihraç edilen pirinç miktarı yıldan yıla artmıştır. İkinci ürün, büyük bölümü ABD'ye ihraç edilen şekerdir. Ayrıca Filipinler, dünya kopra üretiminin yaklaşık yarısını karşılar.

Sanayi, finans, ticaret. Ülkede altın, gümüş, demir, bakır, manganez, çinko, kurşun, kömür ve kromıt madenciliği yapılır. Sanayi ürünleri arasında çimento, kontrplak, kimyasal madde, elektronik aygıtlar, tıp gereçleri, radyo, müzik aleti, plastik, kauçuk, çelik eşya ve giysi sayılabilir.

Filipinler Merkez Bankası dışında ülkede bulunan çok sayıda bankanın en önemlileri Posta Tasarruf Bankası, Tarımsal Kredi Kurumu ve Filipinler Kalkınma Bankası'dır.

Başlıca ihraç malları hindistancevizi ve hindistancevizi ürünleri, bakır konsantreleri, giysi, şeker, kereste ve abaka; başlıca ithal ürünleri de yakıt, makine, ulaştırma donanımı ve elektronik aygıtlardır. ABD, Japonya, Hollanda, Almanya, Avustralya ve İngiltere en çok ticaret yapılan ülkelerdir.

Ekonominin yönetimi. Ekonomi serbest girişime dayanır. Devlet bir dönem belli sektörlere vergi bağışıklığı uygulayarak özel girişimi desteklemiştir. Bu sektörlerden çok küçük oranda vergi alınır. Ötekilere de uygun vadelerle kredi ve borç sağlanır. Ticaret, tarım ve sanayiyi özendirmek ve desteklemek için çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Örneğin Ulusal Ekonomi ve Kalkınma Kurumu (NEDA) ve Yatırımlar Komisyonu, hem özel sektöre, hem kamu sektörüne destek sağlar.

Devlet ticareti büyük ölçüde özel sektöre bırakmışsa da, kamu sektörüne ait bazı şirketler de vardır. Örneğin limanlar ve demiryolları devletin yönetimindedir; ayrıca devlete ait demir-çelik ve tarım şirketleri vardır.

Sendikalar başta Manila olmak üzere kentlerde iyi örgütlenmiş durumdadır. Ayrıca çiftçiler, kiracı çiftçiler, öğretmenler ve devlet memurları da sendikalıdır. Ulusal Çalışma Komisyonu, işçi ve işveren arasındaki sorunları çözer. Devlet, NEDA aracılığıyla ekonomiyi planlar; geçmişte Filipinler'den çok ABD ekonomisinin işine yarayacak sektörler ortaya çıktığından, planlamadaki amaç ekonomik bağımsızlığı geliştirmektir. Bugün ABD dışında yeni pazarlar bulunmuş, sosyalist ülkelerle, Japonya, Hollanda, Endonezya, Kanada ve Tayvan'la ticaret gelişmiştir.

Ulaştırma. Ülkedeki en büyük ulaştırma sistemlerinden biri, asfalt yollar, köprüler ve arabalı vapurlarla Luzon, Samar, Leyte ve Mindanao adalarını birbirine bağlayan Pan-Filipin (ya da Maharlika) Karayolu'dur. Filipinler, Asya'nın en çok motorlu taşıt kullanılan ülkelerindendir.

Luzon ve Panay'da iki önemli demiryolu hattı vardır. En önemli limanlar ise Manila'dakilerdir. Manila Kuzey limanından iç ticaret, Manila Güney limanından dış ticaret yürütülür. Cebu, Iloilo, Davao, Zamboanga, Cagayan de Oro ve Legazpi'de de önemli limanlar vardır. Manila'daki uluslararası havaalanı Hong Kong ve Singapur'dakilerle kıyaslanabilecek durumdadır. Cebu yakınlarındaki Mactan da dış hatlara sefer yapılan büyük bir havalimanıdır. Ülkede iç ve dış hatlara sefer yapan daha birçok havalimanı vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Yönetim. 1973 tarihli anayasanın yerini alan 1987 Anayasası'na göre yürütmenin başında altı yıllık bir dönem için doğrudan halk tarafından seçilen başkan bulunur. Yasama yetkisi iki meclisli Kongre'nin elindedir.

Kongre 250 üyeli Temsilciler Meclisi ile 24 üyeli Senato'dan oluşur.

1972'ye değin başlıca siyasal partiler Milliyetçi Parti ve Liberal Parti'ydi. Aynı yıl sıkıyönetimin ilanından sonra parti etkinlikleri kısıtlandı ve Marcos önderliğinde, eski Milliyetçi Parti'deki siyasetçileri de içine alan Yeni Toplum Hareketi kuruldu. 1978'den başlayarak örgütlü siyasal hareketler canlandı.

Marcos'un 1986'da devrilmesinden bir ay sonra, yeni başkan Corazon C. Aquino önderliğinde yeni bir anayasa hazırlandı.

Manila yakınlarında Japonlar tarafından işletilen demir - çelik tesisleri, Filipinler
ABC Ajansı

Yargı. Marcos döneminde yargı sisteminin saygınlığı önemli ölçüde azalmışsa da, Yüksek Mahkeme 1900'den beri halkın güvenini korumaktadır. *Barangay*'larda, küçük davalara bakmak için halktan seçilen, Lupon Tagapayapa (Barıştırma Komitesi) adlı yerel komiteler vardır; bu komitelerin her birinde de Pangkat Tagapagkasundo (Uzlaştırma Organı) adlı birimler bulunur. Bunların cezalandırma yetkisi yoktur, ama kararları bağlayıcıdır.

Silahlı kuvvetler. Filipinler Silahlı Kuvvetleri'nde dört örgütlenme vardır: Kara kuvvetleri, deniz kuvvetleri, hava kuvvetleri ve ulusal polis örgütü. Bunların her birine rütbesi en az tuğgeneral (deniz kuvvetlerinde tuğamiral) olan bir subay komuta eder. Silahlı Kuvvetler, Luzon'daki ayaklanmaları ve Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (MNLF) güney bölgelerinde yürüttüğü ayrılıkçı Müslüman hareketi bastırmak, kaçakçılığı önlemek ve düzeni korumakla görevlidir. Silahlı Kuvvetler başkomutanı ve ulusal savunma bakanı sividir.

1947'de yapılan antlaşmalarla ülkede bir dizi ABD üssü kuruldu. 1978'de antlaşmalarda yapılan yeni düzenlemeyle Filipinler'in üsler üzerindeki egemenliği tanındı. Bugün üslere Filipinli subaylar komuta eder ve Filipin bayrağı asılır. Ülkedeki polis gücü ve tüm benzeri örgütler Ulusal Polis Komisyonu'na bağlıdır.

Eğitim. En büyük bakanlık olan Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ulusal Dil Kurumu, Ulusal Kütüphane, Filipinler Ulusal Müzesi ve Ulusal Tarih Kurumu'nu yönetir.

İlköğrenim altı, ortaöğrenim dört yıldır; yükseköğretim süresi ise dört ile dokuz yıl arasında değişir. Ayrıca bir-iki yıllık programlar uygulayan meslek okulları vardır. Lise mezunlarının sayısı görece azdır. Eğitim acil bir sorun olduğundan, okul dışı eğitim sağlamak için de çeşitli programlar uygulanmaktadır. 1980 verilerine göre okuryazarlık oranı yüzde 88,7'dir.

Ülkede, yaklaşık üçte biri Manila metropoliten alanında toplanmış olan 40 dolayında üniversite vardır. Santo Tomas Üniversitesi daha 1611'de kurulmuştur. Taşrada da birçok yükseköğretim kurumu bulunmasına ve hükümetin getirdiği kısıtlayıcı önlemlere karşın, öğrenciler çoğunlukla Manila'ya gitme eğilimindedir.

İngilizce okutulan fen ve matematik dışında öğrenim dili Pilipinodur. Ders kitabı eksikliğini gidermek için 1976'da bir kampanya başlatılmış, ayrıca çok sayıda prefabrike derslik yapılmıştır.

Sağlık ve sosyal hizmetler. Sağlık ve sosyal hizmetlerden Sağlık Bakanlığı ile Sosyal Hizmetler ve Kalkınma Bakanlığı sorumludur. Devlete ve özel kişilere ait çok sayıda hastane ve kırsal yörelerde sağlık kurumları vardır. Doğum öncesi bakım ve daha iyi eğitim görmüş ebe, doktor ve hemşirelerin katkısıyla özellikle yeni doğan bebekler ve doğum yapan kadınlar arasında ölüm oranı düşürülmüştür. Ayrıca konutlarda daha iyi sağlık koşulları sağlanması, çevre kirliliğini denetleme, tıp ve sağlık okullarının sayısını artırma ve yeni mezun doktorlara kırsal bölgelerde zorunlu hizmet koyma gibi önlemler uygulanmaktadır. Hükümete bağlı olmayan çeşitli kurumlar da buna katkıda bulunmaktadır. Ülkede önemli bir konut sorunu vardır. Pek çok kişi kendi evini yapmakta, ama bunlar da çeşitli hizmetlerden yararlanamadığı için sağlık koşullarına tam uymamaktadır. Bu yüzden Manila'daki birçok gecekondu sakini yeni yerleşim alanlarına yerleştirilmiştir. Ülkede toplu konut projeleri uygulanmaktadır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Filipinler 333 yıl İspanya'nın, 48 yıl da ABD'nin yönetiminde kaldığından Batı kültüründen geniş biçimde etkilenmiştir. Bununla birlikte gelenekler de önemli ölçüde korunmaktadır. 20. yüzyıldaki kültürel canlanma, uzun süredir gölgede kalan Asya ve Afrika sanatlarının yeniden keşfedilmesini sağlamaktadır.

Eski İspanyol vakayinameleri, Filipinlilerin, *anito*'ları (tanrı ve tanrıçalar) ile atalarının ahşap oyma tasvirlerini yaptıklarını, flüt, burunla çalınan flüt, gitar gibi birçok müzik aleti çaldıklarını, evlilik, hasat gibi olayları dans ve müzik eşliğinde kutladıklarını ortaya koymaktadır. Bu danslar ve şarkıların birçoğu bugüne değin korunmuştur. Bazıları da, Bayanihan, Filipinescas, Baranggay, Hariraya gibi topluluklarca günümüzde yeniden yorumlanarak yaşatılmaktadır. Tümü de Manila'da bulunan Filipinler Kültür Merkezi, Halk Sanatları Tiyatrosu ve yeniden kurulan Manila Metropoliten Tiyatrosu'nun sahne sanatlarının gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Modern resim ve heykelin yanı sıra geleneksel ahşap oymacılığı da sürdürülmektedir. Ülkenin en ünlü ahşap oymacılarından biri Fred Baldemor'dur. Romblon ili de mermer heykelleriyle ünlüdür.

Filipinler'in zengin bir folklor geleneği vardır. Mit ve efsanelerde yeryüzünün kökeni, yeryüzündeki ilk erkek ve kadın, neden gökyüzünün yüksek, denizin tuzlu olduğu ve neden yeryüzünde farklı ırklar bulunduğu gibi konular işlenir. Müslüman Filipinlilerin *Darangen*, İlokanlıların *Biag ni Lamang* adlı destanları ünlüdür.

Geleneksel kültürün ürünlerini araştırmak ve korumak amacıyla Bilim Bürosu, Ulusal Müze, Filipinler Kültür Merkezi gibi kurumlar oluşturulmuş, ayrıca pek çok üniversite kampusunda müzeler açılmıştır.

TARİH. İspanyol egemenliği öncesi dönem. Bugün Filipinler'in bulunduğu topraklarda eskiden, çeşitli göç dalgalarıyla kara Asya'sından gelen ve birbiriyle çok az ilişkisi olan topluluklar yaşıyordu. Bölge Güneydoğu Asya'da, kendi içinde bir merkezi yönetim oluşturmadan yabancı etkisine giren tek yer oldu. Burada İS 1000'lerden başlayarak Çinli tüccarların yerleştiğine ilişkin kanıtlar vardır. Endonezya'daki Şrivicaya ve Macapahit imparatorlukları da bölgeye, Sanskrit'i temel alan bir yazı sistemi getirmişti. Ama takımadadaki Çin ve Hint etkisi fazla yayılmadı ve Filipinliler, öteki Güneydoğu Asya halklarının tersine hiçbir zaman Hindu dinini ya da Budacılığı benimsemediler.

Elde edilen bilgiler, 15. yüzyılda takımadada yaşayanların avcılık, balıkçılık ve göçebe tarımcılıkla geçindiğini göstermektedir.

Teraslanmış pirinç tarlalarından anlaşıldığına göre, yerleşik tarım yalnızca bugünkü Luzon'un kuzeyinde vardı. Burada yaşayanlar *barangay* denen, birkaç yüz kişilik akraba grupları içinde örgütlenmişti ve *datu* adlı şeflerce yönetiliyorlardı. Toplumsal katmanlaşma çok katı olmamakla birlikte beş sınıf vardı: *Datu* ve ailesi, soylular, toprak sahipleri, ortakçı çiftçiler ve en altta da toprak sahibine borcunu ödeyebilmek için boğaz tokluğuna çalışan köleler. Ama sınıflar arası evlilik ve soy çizgisinin hem anaya, hem babaya göre belirlenmesi dikey hareketliliğe olanak tanıyordu. Bu dönemde en yaygın dinsel inanç animizmdi.

15. yüzyılda Brunei'den gelerek yayılmaya başlayan İslam dini, yeni siyasal ve toplumsal örgütlenmeleri de beraberinde getirdi. 16. yüzyıl ortalarında ülkede iki sultanlık kurulmuş ve pek çok *barangay* da bunlara bağlanmıştı. Ama İspanyolların gelişi İslam'ın güçlü biçimde kurumsallaşmasını önledi.

İspanyol egemenliği dönemi. İspanyollar takımadaya ilk kez Portekizli denizci Fernão de Magalhães (Macellan) önderliğinde bir keşif heyeti gönderdiler. Mart 1521'de Cebu'da karaya çıkan Magalhães burada öldürüldü. Üç başarısız sefer daha yapıldıktan sonra "Katolik kral" II. Felipe'nin gönderdiği Miguel López de Legazpi, adaları İspanyol denetimine sokmayı başardı; Filipinler adı da II. Felipe onuruna verildi. 1571'de Manila kenti kuruldu. 16. yüzyıl sonlarına değin Luzon'un kıyı düzlüklerinden Mindanao'nun kuzeyine kadar Filipinler'in büyük bölümü İspanyol tahtına bağlandı ve Katolikleştirildi. Ama Mindanao ve Sulu'daki Müslümanlar hiçbir zaman tam olarak İspanyol denetimine girmediler; İspanyollar onlara Moro derdi.

17. yüzyıl sonlarına değin İspanyollar takımadada Amerika kıtasındaki *encomienda*(*) sistemini uyguladılar. Ama sistemin kötüye kullanılması bu tarihte terk edilmesine yol açtı ve genel vali kendi atadığı

görevliler aracılığıyla ülkeyi doğrudan yönetmeye başladı. 19. yüzyıl sonlarına değin Manila'da oldukça güçlü bir merkezî yönetim vardı; genel vali hem *audiencia*'ya (kraliyet yasalarını uygulamakla görevli mahkeme) hükmeder, hem askeri vali (*capitán general*) sıfatıyla silahlı kuvvetlerin komutanlığını yürütür, hem de kendisi ticaret yaparak kâr elde ederdi. Manila üzerinden Meksika'ya Çin ipeği satılıp karşılığında gümüş getirilmesiyle kent hızla gelişip zenginleşti. Ama bu ticaret İspanyolları olduğu kadar Çinlileri de bölgeye çekti ve İspanyolların bütün baskılarına karşın Çinliler ticarete egemen oldular.

17. ve 18. yüzyıllarda kilise de önemli bir güç kazandı ve çoğu zaman sivil yönetimle rekabet etti. İspanyolların kültürel hedefi adaları tümüyle Hıristiyanlaştırmak ve İspanyollaştırmaktı. Bu hedefe önceleri büyük ölçüde yaklaşıldıysa da, İspanyol egemenliği öncesi dinsel inanışlar ve kültür tam anlamıyla ortadan kaldırılamadı. Papazlar tüm halkı, bir kilise çevresinde kurulmuş köylere (*pueblo*) yerleştirmek istiyordu. Uzak bölgelerde *barangay*'lar büyük ölçüde korunduysa da, eskiden babadan oğula geçen *datu*'luk İspanyolların ataması koşuluna bağlandı. 18. yüzyıl sonlarında yerleşik tarımın ağırlık kazanmasıyla sınıf farklılıkları da iyice belirginleşti ve *datu*'larla onların temsilcisi olan soylular, Avrupa'daki feodal beyler gibi, kendilerine bağlı toprakların mutlak sahibi durumuna geldiler. *Principalia* denen bu sınıf yerel yönetimde de söz sahibi oldu.

18. yüzyıl sonlarında Avrupa'daki siyasal ve ekonomik değişimler, İspanya aracılığıyla Filipinler'i de etkilemeye başladı. Ticaretin yalnızca Meksika'yla yapılabilmesi biçimindeki kısıtlama giderek kalktı ve Manila bütün ülkelerden tüccarlara açılmaya başladı. 1869'da Süveyş Kanalının tamamlanması da bu durumu pekiştirdi. Tarımsal ticaretin büyümesiyle yeni bir sınıf gelişmeye başladı. Kiliseye ve soylulara ait toprakların yanı sıra, Çinli-Filipinli Mestizolara ait kahve, kenevir ve şeker *hacienda*'ları(*) ortaya çıktı. 19. yüzyılın nüfuzlu ailelerinden bazıları günümüzde de Filipinler'in ekonomik ve siyasal yaşamında rol oynamaktadır.

19. yüzyıl sonlarına değin Filipinler'deki eğitim tümüyle kilisenin denetimindeydi. Ama 1880'lerde birçok zengin aile çocuklarını eğitim için Avrupa'ya yollamaya başladı. Bu genç kuşak, Avrupa'nın özgürlükçü ortamından milliyetçi eğilimler ve reform istekleriyle döndü. *Noli me tangere* (1886; Toplumsal Kanser) adlı siyasal romanıyla tanınan yazar José Rizal önderliğindeki Propaganda Hareketi'nin o dönemde Filipinler'de büyük etkisi oldu. Ama grup, İspanya'ya bağlıydı, bağımsızlıktan söz etmiyor, yalnızca reform istiyordu. Gene de İspanyolları ürküttü ve Rizal, 1896'da idam edildi. Rizal'ın idamı ülkede büyük tepki yarattı ve Andres Bonifacio önderliğinde kurulan Katipunan adlı silahlı örgüt bu kez bağımsızlık için savaşmaya başladı.

Filipin Devrimi ve ABD egemenliği. 1896 sonlarında bütün ülkede ayaklanmalar başladı. Aylar süren çatışmalardan sonra, Aralık 1897'de ayaklanma önderi Emilio Aguinaldo, İspanyolların reform vaatlerine karşılık ateşkes imzalamayı ve Hong Kong'a sürgüne gitmeyi kabul etti. Ama reformların gerçekleştirilmemesi üzerine ayaklanmalar yeniden başladı.

Bu arada İspanyol-Amerikan Savaşı çıkmıştı. Mayıs 1898'de ABD'nin Manila Körfezinde kazandığı zaferden sonra, Aguinaldo ülkeye geri döndü. ABD'nin desteğine güvenerek Manila'nın güneyindeki birçok kenti ele geçirdi ve 12 Haziran'da bağımsızlık ilan etti; bu tarih günümüzde de Filipinler'de Bağımsızlık Günü olarak kutlanır. Eylülde, Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri örnek alınarak bir anayasa hazırlandı; Ocak 1899'da bir hükümet kuruldu ve Aguinaldo devlet başkanı oldu. Yeni kurulan devlete Malolos Cumhuriyeti adı verildi. Ama ABD'nin Filipinler'in bağımsızlığını tanımaması üzerine çatışmalar yeniden başladı. İki yıl boyunca süren direnişten sonra Mart 1901'de yakalanan Aguinaldo, yurttaşlarına ABD egemenliğini kabul etme çağrısı yaptı (*bak.* Filipin Devrimi).

1899'da ABD başkanı McKinley'nın ülkeye gönderdiği heyetin de dönüşünde belirttiği gibi, Filipinler halkı tam bağımsızlık istiyordu. Bu ülkedeki egemenliğini çok uzun süre koruyamayacağını bilen ABD, Filipinler'deki sömürge politikasını "tam bağımsızlığı ve kendi kendini yönetmeyi gerçekleştirebilecek düzeye gelinceye değin Filipinlileri eğitmek" biçiminde akılcılaştırmaya yöneldi. 1907'de hem yasama organı, hem de genel valinin kabinesi işlevini görecek olan Filipin Komisyonu oluşturuldu. 1913'te, genel vali Harrison, Filipinlilerin çoğunlukta olduğu bir komisyonu göreve getirdi. 1916'da ABD Kongresi'nde çıkarılan Jones Yasası da, "ABD halkının amacının, burada istikrarlı bir hükümet kurulur kurulmaz" Filipinler'in bağımsızlığını tanımak olduğunu belirtiyordu. Gene aynı yasayla komisyon dağıtılarak çoğu seçimle gelen 24 üyeli bir senato kuruldu. Ülkedeki devlet görevlileri içinde ABD'lilerin oranı 1903'te yüzde 51'iken, 1923'te yüzde 6'ya düştü. Bununla birlikte savunma ve dış politika tümüyle ABD'nin denetiminde kaldı. Filipinler'in ilk siyasal partisi ABD destekli Federal Parti'ydi. Ama 1907 seçimlerini bağımsızlığı savunan Milliyetçi Parti kazandı. Federaller daha sonra İlerlemeciler, 1920'lerde de Demokratlar adını aldılar ve toplumsal reformlar yapıldıktan sonra bağımsızlığa geçilmesini savunmaya başladılar. Ama hiçbir zaman iktidar olamadılar; 1907'den bağımsızlığa değin Sergio Osmeña ve Manuel Quezon önderliğindeki Milliyetçiler, Filipinler siyasal yaşamına egemen oldu. 1933'te Kongre'den geçirilen Hare-Hawes-Cutting Yasası, bağımsızlık için bir tarih saptıyordu. Büyük Bunalım yıllarına denk gelen yasaya ABD'li çiftçilerin Filipinler'den gelen tarım ürünlerinin rekabetini engelleme istekleri de yansımıştı. Buna göre, Filipinler'in bağımsızlığıyla birlikte, ABD'ye satılan tarım ürünleri için gümrük ödenecekti. Ancak Filipin yasama organı, ülkedeki ABD üslerinin durumuna ilişkin hükümlerin belirsiz olduğunu öne sürerek yasayı reddetti. Daha sonra çıkarılan ve hemen hemen öncekiyle aynı olan Tydings-McDuffie Yasası ise 10 yıl boyunca uluslar topluluğu benzeri bir düzenlemeye gidilmesini öngörüyordu; bu süre içinde savunma ve dış politika ABD denetiminde olacaktı. 1935'te bu tasarı uygulamaya kondu ve Quezon başkan, Osmeña başkan yardımcısı seçildi.

II. Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın Çin'e saldırması üzerine Filipinler devlet başkanı Quezon, General Douglas MacArthur'ı ülkeye çağırdı. Bu arada köylük alanlarda solcu gerillalar giderek güçlenmeye başlamıştı. ABD askeri hazırlıkları henüz başlamışken, 8 Aralık 1941'de ülke Japon saldırısına uğradı. Manila "açık kent" ilan edildi, martta Quezon ile Osmeña ülkeden ayrıldı ve mayısta Filipin-ABD kuvvetleri Japonlara teslim oldu. Ocaktan beri Japonlarla işbirliği yapan Filipinli seçkinlerin oluşturduğu Yürütme Komitesi yönetime geldi, ama eylülde, cumhurbaşkanlığını Japonlar tarafından seçilen José Laurel'ın yaptığı "bağımsız Filipin Cumhuriyeti", Komite'nin yerini aldı. Bu arada bütün ülkede gerilla grupları ortaya çıkmıştı. Bunların önderliğini, çoğunlukla, orta sınıftan, Amerikan yanlısı subaylar yürütüyordu. Ama komünistlerin yönetimindeki Hukbalahap, geçmişten gelen köylü huzursuzluğundan yararlanarak, Orta Luzon'da önemli bir güç oluşturuyordu. Savaşın sonuna doğru, Ekim 1944'ten başlayarak ülke General MacArthur komutasındaki ABD birliklerince ele geçirildi. Bu arada ABD'nin desteklediği yeni bir siyasal önder, Manuel A. Roxas öne çıkmıştı. Milliyetçi Parti'nin liberal kanadı tarafından aday gösterilen Roxas, son uluslar topluluğu başkanı ve 4 Haziran 1946'da ilan edilen bağımsızlıktan sonra da ilk devlet başkanı oldu.

Cumhuriyet dönemi. Roxas, beklendiği gibi bütün Japon işbirlikçileri için genel af çıkardı. Özellikle Manila ve çevresi savaşta büyük bir yıkım yaşamış, ekonomi çöküşün eşiğine gelmişti. ABD'de çıkarılan Filipinler Ticaret Yasası'yla(*) Filipinler'le serbest ticaret sekiz yıl daha uzatıldı; bu arada ABD üsleri için 99 yıllık bir kira antlaşması yapıldı ve ABD yurttaşlarına ülkenin doğal kaynaklarından yararlanmada Filipinlilerle eşit haklar tanındı.

Bunun sonucu olarak gelişen ABD karşıtı eğilim 1950'ler ve 60'larda doruk noktasına ulaştı. 1965'te üslerin sayısı azaltıldı, 1966'da kira süresi 25 yıla indirildi. Bu arada gittikçe artan toplumsal eşitsizlik 1946'da Hukbalahap (Huk) Ayaklanması'nın başlamasında başlıca etken olmuştu. Ayaklanma, ABD desteğiyle dört yıl içinde bastırıldıysa da, gerilla hareketi güçlenmeyi sürdürdü. 1953'te başkan seçilen Ramon Magsaysay'ın toplumsal ve ekonomik reform çabaları ise tutucu yasama organı ve bürokrasi tarafından engellendi.

Kasım 1965'te Ferdinand E. Marcos başkan seçildi. Marcos dönemindeki vergi kaçırma, yolsuzluk ve kaçakçılık eylemleri ekonomiyi daha da kötüleştirdi. Bu arada ülkede milliyetçilik ve Asyalı kimliğini canlandırma hareketleri gelişti; özellikle sanatta başlıca esin kaynağı İspanyol egemenliğinden önceki temalar oldu; İngilizce, eğitim ve resmî yazışma dili olarak kalmakla birlikte Filipin dili yaygınlaşmaya başladı.

Bu arada, görev süresinin sonuna yaklaşan Marcos, geniş bir siyasal temsile olanak tanıyan meclisi dağıtmanın yollarını arıyordu. Eylül 1972'de, şiddetli öğrenci gösterilerini öne sürerek sıkıyönetim ilan etti. Birçok muhalif politikacı tutuklandı, grev yasağı kondu ve yabancı yatırımcılara çeşitli ayrıcalıklar tanındı. Ocak 1973'te ilan edilen yeni anayasayla Marcos hem devlet başkanı, hem başbakan oldu. Aynı yıl, süregiden komünist gerilla savaşının yanı sıra, Müslüman güney bölgelerinde de MNLF ayrılıkçı bir ayaklanma başlattı.

1978'de yapılan Ulusal Meclis seçimlerinde Benigno S. Aquino, Jr. önderliğindeki muhalefet büyük güç kazanmasına karşın yenilgiye uğradı; ama yaygın inanca göre Marcos seçimlerde hile yapmıştı. 1980'de ABD'ye sürgüne giden Aquino'nun 1983'te ülkeye döner dönmez öldürülmesiyle muhalif hareketler doruğuna ulaştı. Marcos 1986'da seçim yapmak zorunda kaldı ve Aquino'nun dul karısı Corazon Aquino karşısında resmî sonuçlara göre zafer kazandı. Ama seçimlerde hile yapıldığı ortadaydı. Aquino'nun sivil itaatsizlik çağrısına uyan Filipinlilerin protestosu ve ABD'nin de desteğini çekmesiyle, Marcos ülkeden ayrılmak zorunda kaldı ve Aquino başkan oldu.

2 Şubat 1987'de yapılan halkoylamasında seçmenler yeni anayasayı ve Aquino'nun 1992'ye kadar başkan olmasını kabul ettiler. Aquino bir yandan hapisteki komünist önderler için af çıkartırken, bir yandan da kırsal bölgelerdeki güçlü komünist etkisini kırmak için geniş tarım reformları tasarladı. Ama gerek komünist gerillalar, gerek ayrılıkçı Müslümanlar hükümete karşı eylemlerini sürdürdüler. Bu arada orduda ayaklanma girişimleri oldu ve Hawaii'de sürgünde bulunan Marcos'un ülkeye dönme çabası son anda ABD tarafından önlendi. Aquino yönetimine yönelik darbe girişimleri sürerken, Marcos Eylül 1989'da Hawaii'de öldü. 1991'de 600 yıldır uykuda olan Pinatubo Yanardağı'nın püskürmesi en az 350 kişinin ölümüne yol açtı ve Filipinler ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. Aynı yıl Marcos'un dul eşi Imelda Marcos rüşvet ve yolsuzluk suçlarını yanıtlamak için ülkesine döndü. Mayıs 1992'de yapılan başkanlık seçimlerini eski savunma bakanı Fidel Ramos kazandı. Ferdinand Marcos'un cenazesi Eylül 1993'te Filipinler'e getirilerek Luzon'un kuzeyindeki Batac'ta toprağa verildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Filipinler Ticaret Yasası, BELL TİCARET YASASI olarak da bilinir, Filipinler Cumhuriyeti'nin ABD egemenliğinden kurtulmasına ilişkin ekonomik koşulları belirlemek amacıyla ABD Kongresi tarafından çıkarılan yasa (1946). Filipinler'i ekonomik açıdan ABD'ye bağımlı kılan bazı maddeleri tartışmalara yol açmıştır.

Filipinler 4 Temmuz 1946'da bağımsızlığını kazandığında, II. Dünya Savaşı yüzünden ekonomisi çok kötü durumdaydı. ABD hükümetinin savaş tazminatı ödemesi ve ülkeye sermaye akışının sağlanması gerekiyordu. Yasa, Filipinler'in ABD'ye yaptığı ihracata kota uygulaması getiriyor, Filipin Pezosu'nu ABD Doları karşısında 2:1 oranında sabitleştiriyor ve iki ülke arasında sekiz yıl boyunca serbest ticaret ilişkileri öngörüyordu. Yasaya göre bundan sonraki 20 yıl içinde gümrük vergisi dereceli olarak uygulanacaktı. Birçok Filipinli, doğal kaynakların kullanımı ve kamu hizmetlerinin işletilmesi konusunda ABD yurttaşlarına Filipinlilerle eşit haklar sağlayan bir maddenin Filipinler anayasasına eklenmesini gerektiren Eşitlik Ek Maddesi'ne karşı çıktı. Gene de görüşmelere katılan bazı nüfuzlu Filipinliler bu maddenin getirdiği düzenlemelerden kişisel çıkar sağladı.

Filipinler'in bu düzenlemeyi kabul etmesinin önemli nedenlerinden biri de, ABD'nin ödeyeceği 800 milyon dolarlık savaş tazminatının, bu yasanın onaylanması koşuluna bağlı olmasıydı. Filipinler'de büyük tepki yaratan yasa daha sonra yerini Filipin çıkarlarına daha uygun olan ve 1956'da uygulamaya konan Laurel-Langley Anlaşması'na bıraktı.

Filipos *bak.* Philippos

Filippoi, eskiden PHILIPPI, Yunanistan'da, Kavála iline (*nomos*) bağlı kasaba. Bir kıyı ovasına ve Kavála'daki körfeze bakan bir tepede kuruludur. İÖ 356'ya değin Thásos'a (Taşoz) bağlı bir yerleşmeydi. Bu tarihte, çevredeki altın madenlerini denetimi altına almak isteyen Makedonya kralı II. Philippos tarafından tahkim edildi.

Marcus Antoninus ve Octavianus'un (sonradan İmparator Augustus), Julius Caesar'a karşı düzenlenen suikastın önderlerinden Brutus ile Cassius'u yenilgiye uğrattığı savaş, İÖ 42'de burada yapıldı. Güçleri karşı tarafla aşağı yukarı eşit olan Brutus ve Cassius, birliklerini, kentin batısındaki Egnatia Yolu (Via Egnatia) boyunca dizmişti. Yöredeki bataklık da onlara bir ölçüde korunma sağlıyordu. Antoninus, Cassius'un karargâhına saldırdığında, Brutus'un kuvvetleri Octavianus'un karargâhını çoktan ele geçirmişti; ama bundan habersiz olan Cassius saldırı üzerine intihar etti. Yaklaşık üç hafta sonra 23 Ekim'de Brutus, girdiği ikinci çarpışmada bozguna uğrayınca, cumhuriyetin yeniden kurulmasından umudunu kesti ve o da intihar etti. Savaştan sonra, Roma ordusuna uzun süre hizmet vermiş askerler için Philippi'de kurulan koloni, sonradan Augustus tarafından güçlendirildi.

Paulus'un Philippililere Mektup'u, Hıristiyanlığı yeni kabul etmiş olan ve Paulus'un ikinci ve üçüncü misyonerlik gezilerinde ziyaret ettiği Philippi halkına gönderilmişti. Yörede, özellikle Roma İmparatorluğu döneminden kalma çok sayıda kalıntı bulunmaktadır. Nüfus (1981) 728.

filipsit, hidratlı kalsiyum, sodyum ve potasyum alüminosilikat [$(Ca,Na_2K_2)_3Al_6Si_{10}O_{32}.12H_2O$] yapısında zeolit minerali. Bazaltlı ve fonolitli lavların içindeki boşluklarda ve yarıklarda, kırılgan beyaz kristaller halinde bulunur. Elde edildiği başlıca bölgeler, İtalya'da Roma yakınları ve Sicilya, Avustralya'daki Victoria ve Almanya'dır. Filipsitin molekül yapısı, birbirine bağlı dört ya da sekiz silikat ya da alüminat dörtyüzlü halkalarından (dörtyüzlünün her biri merkezdeki bir silikon ya da alüminyum atomunun çevresindeki üçgen piramidin uçlarında yer alan dört oksijen atomu içerir) oluşan kafesler biçimindedir. Bu yapının açık olması ve alüminyum atomları içermesi (her biri negatif yüklü bir bölge oluşturur) nedeniyle, filipsitin katyon değiştirme özelliği vardır (çözünmüş sodyum, potasyum, kalsiyum ve magnezyum bu yapı içinde kolayca birbirinin yerini alır); bu nedenle de su yumuşatıcılarında kullanılır. *Karş.* harmotom. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* zeolit (tablo).

Filipus (HAVARİ AZİZ) (d. Beytsayda, Celile - ö. inanışa göre Hierapolis [Pamukkale]; ü. 1. yy; yortu günü, Katolik Kilisesi'nde 1 Mayıs, Ortodoks Kilisesi'nde 4 Kasım), Hz. İsa'nın On İki Havarisi'nden biri. Matta, Markos ve Luka İncil'lerinin Havari listelerinde yalnızca adı geçen Filipus'tan Yuhanna İncili'nde sık sık söz edilir. Bu metinde Filipus'un Beytsaydalı olduğu, Hz. İsa'nın "Ardımca gel" çağrısına uyduğu, Havari Aziz Bartolomeus ile özdeşleştirilen Aziz Natanael'in Hz. İsa'yla karşılaşmasını sağladığı anlatılır (Yuhanna 1:43-51).

Hz. İsa'nın çağrısıyla karşılaştığı sırada Filipus'un, Vaftizci Aziz Yahya'nın etkisindeki bir grubun üyesi olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İsa'nın arpa ekmeği ve balık (Yuhanna 6:5-9) mucizesinde onun yanında olduğu için, Filipus ortaçağda bu mucizeyi işleyen sanat yapıtlarında sık sık yer almıştır. Havari Aziz Andreas ile birlikte Hz. İsa'ya, bazı Yunanlıların onu görmek istediği haberini getirmiştir (Yuhanna 12:21-22). Filipus, Hz. İsa'nın Tanrı'yı göstermesini istediğinde ondan şu yanıtı alır: "Bu kadar zaman sizin ile beraberim de, beni tanımadın mı, ey Filipus? Beni görmüş olan, Baba'yı görmüş olur; sen nasıl: Baba'yı bize göster, diyorsun?" (Yuhanna 14:-9).

Yeni Ahit'te Filipus'la ilgili başka bilgi yoktur. Daha sonraki efsanelerde, ilk kilisenin yedi diyakozundan biri olan İncil Vaizi Aziz Filipus'la sık sık karıştırılmıştır (Resullerin İşleri 6:5). Filipus'un havariliğinin İskit yöresiyle (Skythia) sınırlı olduğu sanılır. Eceliyle öldüğü söylenirse de çarmıha gerildiği yönünde bir inanış da vardır. Bu nedenle ortaçağda Filipus için kullanılan bir başka simge de uzun bir haçtır. Filipus'un İşleri adlı apokrif (kaynağı belirsiz) metnin 3-4. yüzyılda kaleme alındığı sanılır.

Filipus (İNCİL VAİZİ AZİZ) DİYAKOZ FİLİPUS olarak da bilinir (d. Caesarea ?, Filistin; ü. 1. yy; yortu günü, 6 Haziran), Hıristiyanlığın ilk yıllarında, Havarilerin Kudüslü Hıristiyanları gözetmekle görevlendirdiği yedi diyakozdan biri. Yedi diyakozun görevlendirilmesi havarilerin İncil'i yaymak amacıyla dağılmasına olanak verdi. Ama Filipus da büyük bir çabayla misyonerliğe giriştiği için İncil Vaizi lakabını kazandı. Samiriye'de başarıyla görev yaptı, orada pek çok kişinin yanı sıra ünlü sihirbaz Simun'u da (Magus) Hıristiyanlaştırdı (Resullerin İşleri 8:9-13). Daha sonra, Kudüs-Gazze yolunda Etiyopyalı bir saray görevlisini vaftiz ettiği anlatılır.

Filipus'un misyonerlik gezisi Caesarea'da (bugün Horbat Kesari, İsrail) sona erdi (Resullerin İşleri 8). Burada, daha sonra peygamber olarak ünlenen dört kızını büyüttü. Yaklaşık İS 58'de, Havari Aziz Paulus ile yoldaşlarını son Kudüs ziyaretlerinde ağırladı (Resullerin İşleri 21:8). Rum geleneğinde Filipus'un Tralles (bugün Aydın) piskoposu olduğu kabul edilir.

Filistîler, İsrailoğullarının gelişinden kısa bir süre önce, İÖ 12. yüzyılda Filistin'in güney kıyılarına yerleşen Ege kökenli halklardan biri. Kitabı Mukaddes'te (Tesniye 2:23; Yeremya 47:4) Kaftor'dan (bir olasılıkla Girit) geldikleri belirtilir. Anadolu, Kıbrıs ve Suriye'yi yakıp yıktıktan sonra, İÖ 1190'da Mısır'a saldıran Deniz Halkları'ndan biri olarak söz edildikleri Mısır kayıtlarında, geri püskürtülünce İoppe'den (bugün Tel Aviv-Yafa) Gazze Şeridi'ne kadar olan kıyı düzlüğüne yerleştikleri anlatılır. Filistin konfederasyonunu oluşturan beş kenti (Gazze, Aşkelon, Aşdod, Gat ve Ekron) kapsayan bu bölgeye verilen Filistiya (Filistî Ülkesi) adı, daha sonra bütün ülke için kullanılan Filistin adına kaynaklık etmiştir.

Zamanla komşu bölgelere yayılan Filistîler, çok geçmeden İsrailoğullarıyla çatışmaya girdiler. Şimşon (Samson) öyküsünde (Hâkimler 14-16) anlatılan bu savaşların sonunda, üstün silah güçleri ve askeri örgütlenmeleri sayesinde Yahuda'nın tepelik bölgelerini işgal ettiler (İÖ y. 1050). Ama İsrailoğullarının kralı Davud karşısında aldıkları ağır yenilgiden (İÖ 10. yy) sonra kentlerine çekilmek zorunda kaldılar. İÖ 7. yüzyılın ilk yarısında Asur hükümdarlarına bağlı olan Gazze, Aşkelon, Ekron, Aşdod ve bir olasılıkla Gat, aynı yüzyılın ikinci yarısında Mısır egemenliğine girdi. İÖ 605-562 arasında hüküm süren Babil kralı II. Nabukadnezar'ın (Nabukadonosor) Suriye ve Filistin'i işgal etmesinin ardından Yeni Babil İmparatorluğu'na bağlanan bu kentler, daha sonra sırasıyla Pers, Yunan ve Roma denetimi altında kaldılar.

Günümüze yazılı biçimde ulaşmamış olan Filistî dilinin yerini zamanla Kenan dilleri, Aramca ve ardından Yunancaya bıraktığı sanılmaktadır. Filistîlerin dini konusunda da pek bilgi yoktur. Kitabı Mukaddes'te ve öteki kaynaklarda sözü edilen tanrıları Samı dilinde adlar taşır ve Kenanlıların tanrılarına benzerlik gösterir. Davud karşısında alınan yenilgiye değin Filistî kentlerinin yönetimi *seranim* adlı yöneticilerin elindeydi. Halk adına toplanarak kararlar alan bu meclisin yerini daha sonraları krallar aldı. Filistîler, büyük olasılıkla Anadolu'da öğ-

rendikleri demirciliği uzun süre bölgenin öteki halklarına karşı bir üstünlük aracı olarak kullandılar. Filistilerin ilk yerleşme merkezlerinde İÖ 13. yüzyıl Miken üslubunun değişik bir türünü sergileyen çanak çömlekler bulunmuştur.

Filistin, KUTSAL TOPRAKLAR olarak da bilinir, Akdeniz'in doğu kıyısında, kuzeyde Aşağı Litani Irmağından güneyde Gazze Vadisine, batıda da Arabistan Çölüne kadar uzanan bölge. Bugünkü İsrail'i, Ürdün'ü ve Mısır topraklarının bir bölümünü içine alır. Filistin adı, İÖ 12. yüzyılda bölgenin güneydeki kıyı kesimlerine yerleşen Filistilerden gelir. İbranicede "Filistiler Ülkesi" anlamına gelen Pleşet adı ilkçağda Yunancaya Palaistina biçiminde geçmiş, Romalılar İÖ 2. yüzyılda Syria (Suriye) eyaletinin en güneydeki kesimini, Yahuda'yı da içine almak üzere Syria Palaestina olarak adlandırmıştır. Halife Hz. Ömer Suriye'yi dört yönetim bölgesine ayırarak Emek Yizreel'in (Esdrailon Ovası) güneyinde kalan kesime Filistin adını vermiştir. Filistin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz mandasına giren Şeria Irmağının batısındaki bölgenin resmî adı olarak kullanılmıştır.

Kuzeyden güneye 240 km, doğudan batıya 130 km boyunca uzanan Filistin bu küçük alanda coğrafi bakımdan çok çeşitli bölgeleri içine alır. Batıda kuzeyden güneye doğru Akkâ, Şaron ve Filisti ovaları birbirini izler. Akkâ Ovasının güneydoğusundan Şeria Irmağına ve Taberiye Gölüne (Celile Denizi) kadar uzanan Emek Yizreel, Celile'nin güneyindeki tepeleri Samiriye Tepelerinden ayırır. Celile Tepelerinden taşınmış bazaltlı zengin topraklarla kaplı Emek Yizreel, hem bitekliği, hem de Akdeniz'den Şeria'nın ötesine uzanan büyük karayolunun buradan geçmesi bakımından önem taşır. Kuzeyde Romallah'tan güneyde Beer-Şeba'ya kadar inen Yahuda, kireçtaşı oluşumlu kayalık bir çöl niteliğindedir ve doğudaki ovadan, tebeşirli kireçtaşından oluşmuş alçak Şefela Tepeleriyle ayrılır. Kuzeyden güneye 2,5-22 km genişliğinde bir şerit biçiminde uzanan Şeria Vadisi deniz düzeyinin 400 m altına kadar iner; bu çökuntü üzerindeki Lût Gölü, Yer yüzeyindeki en alçak noktada yer alır. Çok kıraç ve sıcak olan bu bölgede ancak birkaç vahada ekim yapılabilir. Ama Şeria Vadisinin doğusunda, Arabistan Platosunun yüksek sırtları bol miktarda yağış alır. Kireçtaşı kayaçların gözenekli yapısı Filistin'deki genel su kıtlığını daha da ağırlaştırır.

Filistin toprakları tektanrılı üç büyük din tarafından kutsal sayılır. Kutsal yerlerin çoğu Kudus bölgesinde toplanmıştır. Celile Musevîler ve Hıristiyanlar, Hebron da Musevîler ve Müslümanlar için önem taşır. Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra gömüldüğü Kutsal Kabir(*), Hz. Muhammed'in göğe yükseldiği (Mirac) yer olduğuna inanılan Kubbetü'ş-Sahra(*) ile Mescid-i Aksa'nın(*) bulunduğu Haremü'ş-Şerif ve Harem'in bir duvarının parçası olan Ağlama Duvarı, Kudus'ün ortaçağ surları içindedir. Hz. İbrahim ile karısı Sara ve oğulları İshak ile Yakub'un Hebron'da gömülü olduğuna inanılır. Hz. İsa hakkında Yeni Ahit'te anlatılan öykülerin çoğu Celile'de gerçekleşmiştir. Hz. İsa'nın doğum yeri sayılan Beytlehem, Kudus'ün 8 km güneyindedir.

Tarihöncesi çağlar Karmel Dağının yamaçlarındaki mağaralarda elde edilen bulgular Filistin'in daha Paleolitik Çağda kültürel bakımdan Avrupa'yla bağlantısı olduğunu göstermektedir. Gene arkeolojik bulgulardan anlaşıldığına göre Filistin'le Avrupa arasındaki kültürel bağlantı Mezolitik Çağda da sürmüştür. Bu bulgulara göre Filistin'de tarımsal etkinlik Mezolitik dönemde başlamış olabilir. Ceriko höyüğünün temelinde İÖ y. 7800'de yapılmış bir kutağın kalıntıları yer alır; bu tarihten sonra Ceriko'da, göçebe yaşamına da elverişli barınaklarda sürekli yerleşimin başladığını gösteren bulgular vardır. Filistin'de sürekli yerleşime geçiş Neolitik Çağda tamamlanmıştır. Bu dönemde tarımda sulamadan yararlanılması toplumsal örgütlenmenin oldukça geliştiğini gösterir. Ceriko'da kalıntılarına rastlanan savunma sistemi de bunu kanıtlar.

Yerleşik yaşamın bu aşamasında Asya'nın batısındaki bütün bölgelerden daha yüksek bir gelişme aşamasında olan Filistin'e gelen bazı ilkel toplulukların yerleşim özelliklerini geriye götürdüğü anlaşılmaktadır. İÖ 5-4. binyıllarda Neolitik kültürden Kalkolitik kültüre geçen bölgede, birbirinden bağımsız köy toplulukları ya da kandaş grupları yarı-yerleşik bir yaşam sürmüş olmalıdır. İlk kez Şeria Vadisindeki Tuleylatü'l-Gassul'da elde edilen, ama daha sonra özellikle kıyı ovalarında yoğunlaştığı saptanan bulgular, İÖ 4. binyılda Filistin'de büyük olasılıkla Sina'dan gelen bakırın işlendiğini, ayrıca fildişi işçiliğinin de yapıldığını göstermektedir. İÖ 4. binyıl boyunca bu yöreye göç eden toplulukların yerli halkla karışması sonucunda, İÖ 3. binyılda İlk Tunç Çağının yerleşik kentsel toplumu ortaya çıkmıştır.

İlkçağın bugün bilinen kentlerinin çoğu İlk Tunç Çağında, özellikle Filistin'in orta ve kuzey kesimlerinde ortaya çıktı. 3. binyıl boyunca bütün Filistin'de surlarla çevrili kentler kuruldu. Bunlar büyük olasılıkla bağımsız birer kent-devletiydi. Büyük ölçekli orman kesimi de bir olasılıkla ilk kez bu aşamada gerçekleşti ve bir süre sonra kentsel gelişmenin durmasına yol açtı. Bu nedenle İÖ y. 2300'den sonra kuzeydoğudan gelen göçebe kabilelerin (Amorler) istilası Filistin'de uygarlığın çökmesine yol açtı. İlk Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı arasında Filistin, yarı göçebe otlatıcı kabilelerin yaşadığı bir ülke durumundaydı.

İÖ 14-13. yüzyıllarda Filistin'e gelmeye başlayan İsrailoğullarının Kenan ülkesinde bulduğu kültür ortamı Orta Tunç Çağında olgunlaştı. İÖ y. 2000'den sonra Filistin'e giren yeni bir halk bir kez daha tarıma dayalı kentsel bir uygarlık kurdu. İÖ y. 1730'da Mısır'ın kuzeyini ele geçiren Asyalı Hyksoslar, Filistin'de askeri bir aristokrasi

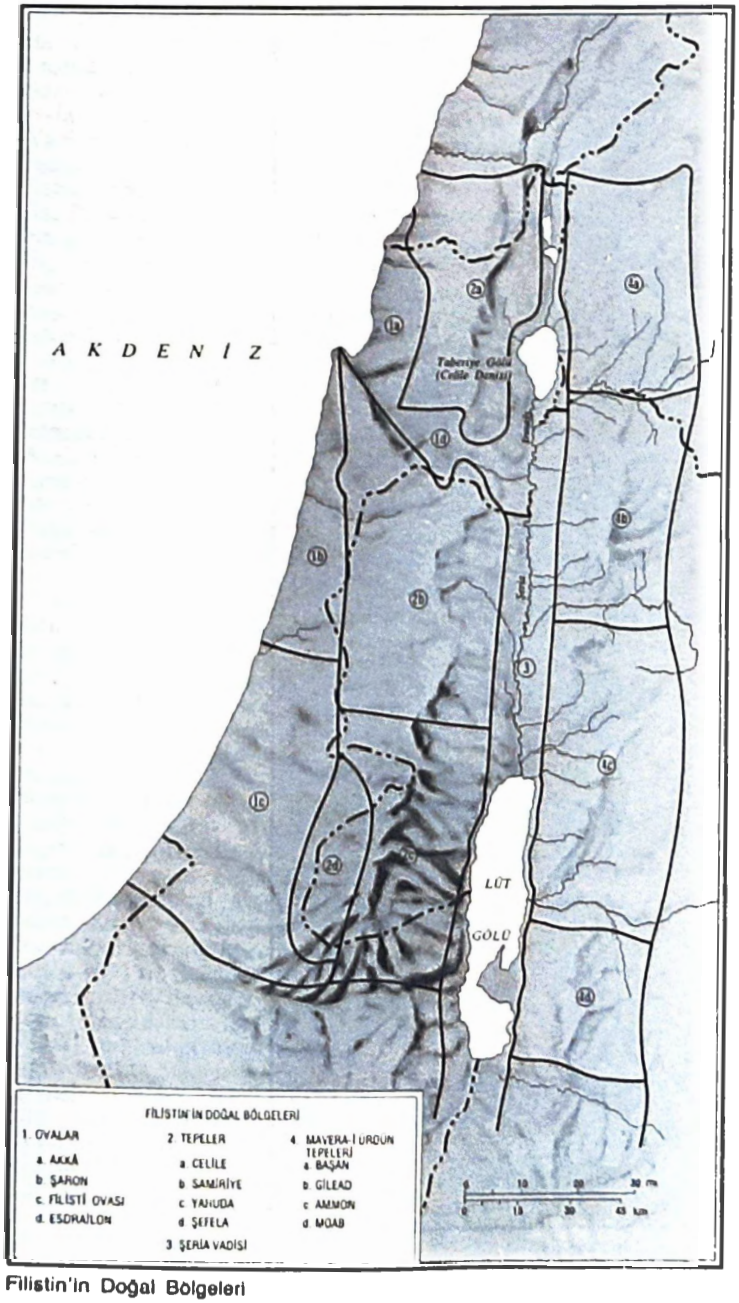

Filistin'in Doğal Bölgeleri

kurdular ve yeni savunma sistemleri geliştirdiler. İÖ 1550'de Firavun I. Ahmose'nin ölümünden kısa süre önce Mısır orduları Filistin'i ele geçirmeye başladılar. Mısır egemenliği Filistin'de Son Tunç Çağına damgasını vurdu. Fenike ile Suriye'nin güneyinin savunulmasında Filistin'in taşıdığı önem Firavunların bölgeye büyük ilgi göstermesine yol açtı. Ama bir yandan yabancı bürokratların aşırı haraçları, bir yandan da iç yozlaşma Kenanlı vasal prensleri gitgide zayıflattı. İsrailli kabileler bu sayede hem Şeria'nın doğusunu, hem de Batı Filistin'i İÖ 13. yüzyılın sonlarında kolayca istila edebildiler.

İsrail ve Yahuda krallıkları. Emek Yizreel'den sürülen Kenanlıların ayaklanarak dağınık ve örgütsüz İsrail boylarının üstesinden gelmesini, İÖ 12. yüzyılın başlarında Deniz Halkları'nın (Filistiler, İdumaialılar, Ammonoğulları) bölgeyi istila etmesi önledi. İsrailoğullarının, kendileri gibi İbrani saydığı bu halklar onlardan önce yerleşik yaşama geçtiler. İsrailoğullarının tektanrıcı inancı ve katı ahlak yasaları, bu halkı komşularından ayırdığı gibi, güçlü bir merkezileşme eğilimi de yaratıyordu; ama kabileler arasındaki çekişmeler bütünleşmeyi engelliyordu. İsrailoğulları arasındaki siyasal dayanışma ancak komşu halkların saldırıları sonucunda güçlenebildi. Saul İÖ y. 1020'de ilk İsrail kralı oldu. Onu izleyen Hz. Davud İÖ y. 990'da Filistileri yok etti, Mısır'ı örnek alarak ülke içinde kararlı bir yönetim kurdu. Hz. Süleyman döneminde (İÖ 10. yy ortaları) ülkenin ekonomik yaşamı olağanüstü bir başarıyla örgütlendi. Doğu Afrika ile Hindistan'dan altın, tavuskuşu, santal gibi değerli ürünler getirildi. Kudüs Tapınağı ve saray bu dönemde inşa edildi. Ama Hz. Süleyman, Hz. Davud'un ele geçirdiği geniş topraklar üzerinde denetimi hızla yitirdi. Bir yandan devlet zenginleşirken, zorla çalıştırılan ve ağır vergiler altında ezilen halk gitgide yoksullaştı. Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra kuzeydeki İsrailoğullarının ayaklanmasıyla krallık kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda olmak üzere ikiye bölündü. İÖ 721'in ilk aylarında başkent Samiriye'nin Asurluların eline geçmesiyle İsrail Krallığı tarihe karıştı.

Asurlulara haraç ödeyerek varlığını koruyan güneydeki Yahuda, Yoşiya'nın krallığı döneminde (İÖ y. 640 - y. 609) yeniden güçlendi, birleşik krallığın eski topraklarının büyük bölümü geri alındı. Bu arada hızla güç yitiren Asurluların başkenti Ninive İÖ 612'de Medlerin yıkımına uğradı. Ardından Filistin'deki yerel hanedanlar teker teker Babillilerce yıkıldı. İÖ 587'de Kudüs'ün yerle bir edilmesiyle Yahuda Krallığı da son buldu, toprakları neredeyse bütünüyle boşaldı. Ama İÖ 539'da Lidya ve Babil'i ele geçiren Pers kralı II. Kyros (Büyük) İsrailoğullarının Yahuda'ya dönmesini ve Tapınak'ın yeniden yapılmasını buyurdu (İÖ 538). İÖ 5. yüzyıl ortalarında Ezra ve Nehemya adlı iki önder Yahuda'nın dinsel özerklik kazanmasını sağladılar. Yahuda'yı yöneten başrahipler bir yüzyıl boyunca kendi adlarına sikke bastırdılar; Samiriye ve Ammon eyaletleri de Yahudi valilerce yönetildi. Ama İÖ 332'de Büyük İskender, Fenike'den sonra Filistin'i de ele geçirdi.

Ptolemaios, Selevkos ve Roma egemenliği. Filistin'de yalnızca kıyı kentlerine boyun eğdirmekle yetinen İskender'in ölümünden (İÖ 323) sonra Filistin Mısır'daki Ptolemaios hanedanının egemenliğine girdi. Gene de Suriye ve Fenike'nin tersine Filistin'de yerel hanedanlar sürekliliğini korudu. Bu dönemde bölgede köle ticaretinin yanı sıra Mısır'a tahıl, yağ ve şarap satışı gelişti. Ama bu ekonomik etkinlikler Mısır'ın denetimindeydi; yerel vergilerin toplanması için kesimciler görevlendiriliyordu. Bölge nüfusu, kıyılarda Yunanlılaşmış kentler (*poleis*) ile köyler (*komai*) arasında bölünmüştü. Ptolemaiosların İÖ 200'de Celile'nin kuzeyinde Selevkoslara yenik düşmesiyle Filistin'in egemenliği el değiştirdi. Selevkoslar, Filistin'deki yerel halkları baskı altına almak yerine, onları Yunanlıların kentsel yaşam biçimiyle ilişkiye sokarak zenginleşmelerine katkıda bulundular. Ama IV. Antiokhos Epiphanes'in (hd İÖ 175-164) Yahudilerin başına Yunanlılardan yana bir başrahip ataması, Tapınak'taki hazineye el koyması, halka ağır vergiler yüklemesi, İÖ 168'de de Tapınak'a bir Zeus sunağının yerleştirilmesi, İsrailoğullarının Yahuda Makabe önderliğinde ayaklanmasıyla sonuçlandı. İÖ 163'te Selevkos kral naibi Lysias'la yapılan bir anlaşmayla Yahudiler dinsel özgürlüğe kavuştular.

Selevkoslar arasında patlak veren taht kavgası, Yahuda'nın oğlu Yonatan'ın hem başrahipliğe atanmasını, hem de Selevkos sarayından unvan almasını sağladı. Onun oğlu Simon döneminde Yahuda'daki rahip-prens yönetimi laik bir hanedana dönüştü. Simon'un ardılları I. İoannes Hyrkanos ve Aleksandros İannaios, Yahuda topraklarını genişlettiler. İÖ 67'den sonra başlayan ardıllık çekişmesi, Selevkos topraklarını ele geçirdikten sonra Filistin'deki yönetimi de yeniden düzenleyen Pompeius'un II. Hyrkanos'u başrahipliğe atamasıyla bir süre duruldu. Ama Pompeius'un ölümünden sonra İdumaia valisinin oğlu Antipatros, Julius Caesar'dan Yahuda valisi unvanını aldı (İÖ 47); oğulları Phasailos ile Herodes ise sırasıyla Kudüs ve Celile valileri oldular. İÖ 40'ta Partlar beklenmedik biçimde Filistin'i istila edince Aleksandros İannaios'un torunu Antigonos, Kudüs valisi ve başrahibi unvanını aldı, Herodes Roma'ya kaçtı. Ama Romalılar İÖ 39'da Partları buradan sürünce ülkesine dönerek Yahuda kralı oldu.

İÖ 31-20 arasında imparator Augustus'un öteki Yahudi topraklarını da ele geçirme-

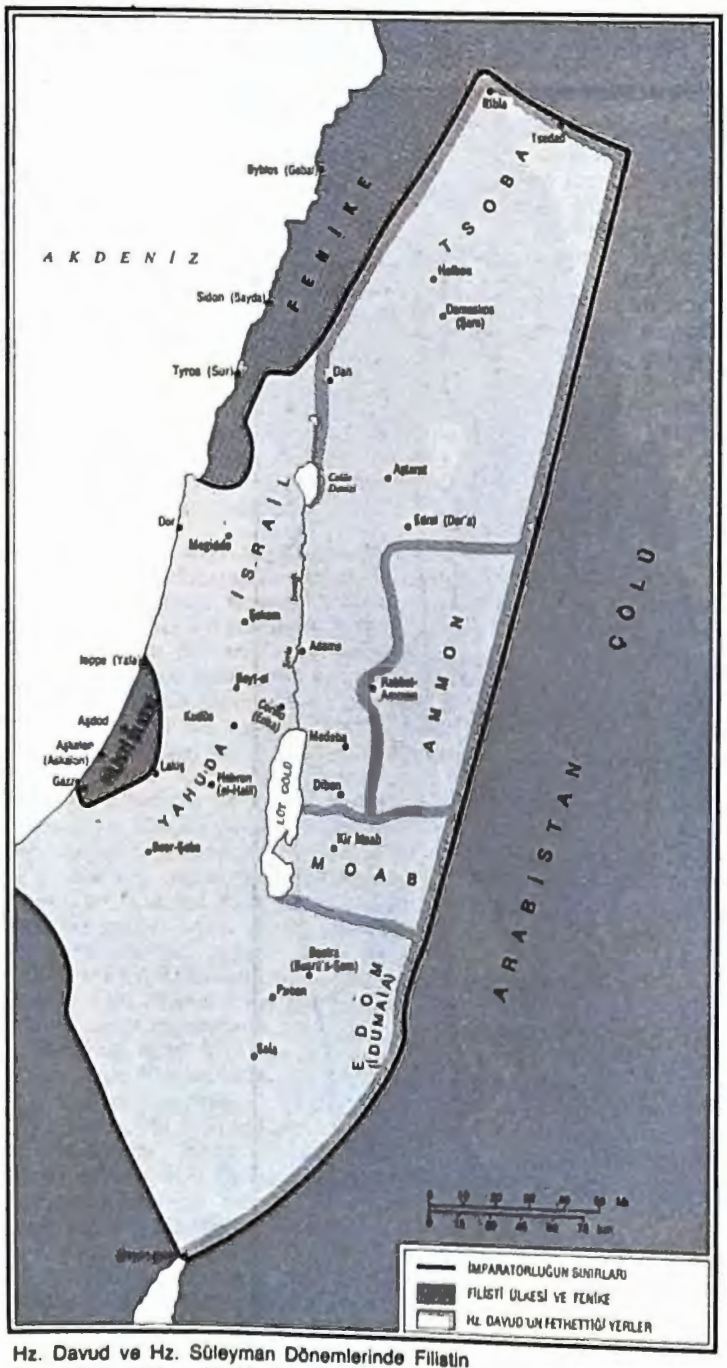

Hz. Davud ve Hz. Süleyman Dönemlerinde Filistin

George Ernest Wright ve Floyd V. Filson, *The Westminster Historical Atlas to the Bible* (1945) Westminster Press, W. L. Jenkins

sinden sonra Herodes, Helenistik temellere dayalı güçlü bir yönetim sistemi kurdu. Onun ölümü üzerine Augustus İÖ 4'te Filistin'i üç bölgeye ayırdı: Herodes'in üç oğlundan Arkhelaos'a Yahuda, Samiriye ve İdumaia'nın (Orta ve Güney Filistin), Antipas'a Celile ile Peraea'nın (Şeria'nın doğusu), Philippos'a da Trakhonitis, Batanaea ve Auranitis'in yönetimi verildi. Philippos İS 34'e, Antipas 39'a, Arkhelaos ise 14'e değin hüküm sürebildi. Güneyde vali olarak görev yapan ve Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini onaylayan Pontius Pilatus'un ölümünden sonra Filistin, I. Herodes Agrippa'nın yönetiminde yeniden birleştirildi. Agrippa'nın 44'te ölmesinden sonra bölge bir eyalet olarak bütünüyle Roma egemenliğine girdi. Yahudilerin Roma yönetimine karşı giriştiği eylemleri, sonradan imparator olan Vespasianus, oğlu Titus'la birlikte 67'de kanlı biçimde bastırdı, Tapınak yıkıldı. Bütün Filistin, Yahuda eyaleti adıyla Roma'ya bağlandı. Hadrianus'un 132'de Kudüs'te Aelia Capitolina adıyla bir Roma kolonisi kurma kararı, Bar Kohba önderliğinde çok daha ciddi bir ayaklanmaya yol açtı. Gaius Iulius Severus yaklaşık bin köyü yıkıp yarım milyonu aşkın insanı öldürerek bu ayaklanmayı da bastırdı.

İmparator I. Constantinus'un (Büyük) Hıristiyanlığı benimsemesi Filistin'de yeni bir gelişme dönemi başlattı. 4. yüzyıl sonlarında Filistin, başkentleri Caesarea (bugün Horbat Kesari) ve Skythopolis (bugün Bet Şean) olmak üzere Prima ve Secunda adlarıyla iki eyalete bölündü. 352'de Celile'de Yahudilerin, Markianos (hd 450-457) ve I. Iustinianos (hd 527-565) dönemlerinde de Samiriyelilerin giriştiği ayaklanmalar dışında, Pers kralı II. Hüsrev'in 611'de Filistin'i ele geçirmesine değin bölge barış ve zenginlik içinde yaşadı. 628'de Herakleios Filistin'i Perslerden geri aldı. Ama 10 yıl sonra Kudüs bu kez ikinci halife Hz. Ömer'in önderliğindeki Arapların eline geçti.

Müslüman egemenliğinde Filistin. Emeviler döneminde (661-750) Suriye'yle birlikte Filistin, İslam devletinin dokuz büyük eyaletinden birini oluşturuyordu. Karşı halife Abdullah bin Zübeyr'ın tehdidi karşısında, Emevilerin beşinci halifesi Abdülmelik bin Mervan hac yerini, Zübeyr'in 11 yıl savunduğu Mekke'den Kudüs'e aktarabilmek için eskiden Tapınak'ın bulunduğu yerde Kubbetü's-Sahra'yı yaptırdı. Ardından da gene o ya da oğlu I. Velid, Mescid-i Aksa'yı inşa ettirdi. Ömer bin Abdülaziz, (717-720), bölgenin Müslümanlaşma sürecini hızlandırdı, Müslüman olmayanlara önemli kısıtlamalar getirdi. Böylece eskiden Hıristiyanların çoğunlukta bulunduğu Filistin'de Müslümanlar çoğunluğa geçti. Abbasiler döneminde (750-1258) bu süreç daha da hızlandı. Ama önce Mısır, ardından da Suriye ve Filistin Abbasi egemenliğinden koptu. Bu dönemde Karmatilerin elinde de yıkıma uğrayan Filistin 935-969 arasında İhşidi egemenliği altında kaldı. İhşidileri Mısır, Suriye ve Filistin'den çıkararak geniş bir imparatorluk kuran Fatımiler ise Kudüs'ü 1071'de Selçuklulara kaptırdılar. Fatımilerin 1098'de geri aldığı Kudüs bir yıl sonra Haçlıların eline geçti.

1100'ün Noel gününde Kudüs'te Latin Krallığı kuruldu. Bölgede Latin egemenliğinin genişlemesini Musul atabegi İmadeddin Zengi 1144'te Urfa'yı (Edessa) ele geçirerek durdurdu. 1187'de Salaheddin Eyyubi Hittin'de Haçlıları ağır bir yenilgiye uğrattı ve Kudüs'ü alarak Filistin'de yeniden Müslüman egemenliğini kurdu. Kudüs'ü geri almaya yönelik başarısız Haçlı seferlerinden sonra II. Friedrich, müzakereler yoluyla 1229'da Kudüs, Nasıra ve Beytlehem'i 10 yıl süreyle Hıristiyanlara devreden bir antlaşma gerçekleştirdi. Ama Eyyubi sultanı Salih 1244'te Kudüs'ü yeniden Müslümanlara kazandırdı. Bahri Memlûklerin sekizinci hükümdarı Eşref 1291'de son Haçlıları da Filistin'den çıkardı. 14. ve 15. yüzyıllar Filistin için bir tür "karanlık çağ" oldu. Memlûk yönetiminin zayıflığı, veba ve öteki salgın hastalıklar ile Moğol akınları ağır bir yıkıma yol açtı.

I. Selim'in 24 Ağustos 1516'da Memlûk sultanı Kansu Gavri'yi yenik düşürmesiyle Filistin'de dört yüzyıllık Osmanlı egemenliği başladı. Bu dönemin ilk üç yüzyılında Osmanlılar Filistin'i hemen her türlü dış etkiden uzak tutmayı başardılar. Ama Napoléon'un Ortadoğu'da yayılma girişiminin (1798-1801) başarısızlığa uğramasından sonra Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı topraklarında genişlemeye yönelmesi 1831'de Filistin'in Mısır ordularınca işgaliyle sonuçlandı. İngilizlerin, Avusturyalıların ve Rusların yardımıyla Osmanlılar 1840'ta Filistin'de yeniden egemenliği sağladılar. Avrupa devletlerinin Kudüs'e ilgisinin artması, Osmanlı Devleti sınırları içindeki azınlıklara tanınan haklar, Filistin'de Fransızların, Rusların ve Almanların yeni yerleşimler kurması, bölgenin geleceği bakımından önemli sonuçlar doğurdu. Siyonistlerin Filistin'deki ilk tarımsal yerleşmesi 1882'de Rus Yahudilerince kuruldu. Siyonizmin babası Theodor Herzl Filistin'de bir Yahudi devleti kurma olanaklarını inceleyebilmek için 1898'de Filistin'e geldi. 1900'de 22 olan Siyonist yerleşme sayısı 1918'de 47'ye ulaştı.

Filistin'de İngiliz mandası. Filistin I. Dünya Savaşı'ndan çok ağır etkilendi. Savaşın yıkımına açlık ve salgın hastalıklar da eklendi. Aralık 1917'de Kudüs, Ekim 1918'de de Filistin'in bütünü İngiliz Kuvvetlerinin eline geçti. Önceleri Filistin'i bağımsızlık tanınacak Arap ulusal topraklarının parçası sayan İngiltere daha Mayıs 1916'da Fransa ve Rusya'yla Filistin'in uluslararasılaştırılması konusunda anlaşmaya varmıştı İngiliz dışişleri bakanı Arthur James Balfour da Kasım 1917'de Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt oluşturulmasını İngiltere'nin destekleyeceğini bildirmişti (*bak.* Balfour Bildirisi). Buna karşılık Haziran 1919'da imzalanan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesi, İngiliz mandası çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin eski Arap vilayetlerine geçici bağımsızlık tanınmasını öngörüyordu.

Temmuz 1919'da Filistinli delegelerin de katılımıyla Şam'da toplanan Suriye Kongresi, Hicaz kralı Hüseyin bin Ali'nin oğlu Faysal'ı, Filistin'i de içine alan birleşik Suriye'nin krallığına seçerek Balfour Bildirisi'ni reddetti. 1920'de Filistin'de Siyonist yayılma politikasına karşı ayaklanmalar patlak verdi. Ama Fransızlar Temmuz 1920'de Kral Faysal'ı devirdiler. Gene temmuzda Filistin'deki İngiliz askeri yönetimi sona erdi, sivil manda yönetiminin ilk yüksek komiseri göreve başladı.

Milletler Cemiyeti'nin İngiliz manda yönetimini Temmuz 1922'ye değin onaylamamasına karşın, İngilizler Balfour Bildirisi doğrultusunda Filistin'e Yahudi göçünü düzenleyen bir programı uygulamaya koydular. Milletler Cemiyeti'nin Temmuz 1922'de onayladığı manda belgesinde de Balfour Bildirisi yer aldı, Yahudilerin Filistin'le tarihsel bağları vurgulandı. İngiliz mandası sınırları içinde yer alan Mavera-i Ürdün (Şeria Irmağının doğusu) Eylül 1922'de Balfour Bildirisi kapsamından çıkarıldı (1927'de İngiliz mandası altında bağımsız meşruti bir devlete dönüşen Mavera-i Ürdün 1946'da İngiltere'den tam bağımsızlığını elde ettikten sonra Ürdün Haşimi Krallığı adını aldı). İngiliz mandası altında Filistin'de Yahudi varlığı ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımdan hızla gelişti. Yahudi yerleşmelerinde kentleşme ve sanayileşme hızlandı. 1933'te Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi Filistin'e Yahudi göçüne yeni bir ivme kazandırdı

Kasım 1935'te Arap siyasal partileri, Yahudi göçünün durdurulması, Yahudilere toprak devrinin yasaklanması ve ülkede demokratik kurumların oluşturulması talepleriyle bir araya geldiler. Nisan 1936'da aynı partiler, Kudüs müftüsü Emin el-Huseyni başkanlığında bir Arap Yüksek Komitesi kurarak genel grev çağrısında bulundular Genel grev yıl sonuna doğru ulusal bir ayaklanmaya dönüştü. Temmuz 1937'de, İngiltere'nin Yahudiler ve Araplar karşısındaki yükümlülüklerinin bağdaşmaz olduğunu ve manda yönetiminin işlerliğinin kalmadığını öne süren, Filistin'in Araplar ile Yahudiler arasında iki ayrı devlet biçiminde taksim edilmesini öneren Peel Raporu yayımlandı. Bunun üzerine 1937 ve 1938'de Filistin'deki Arap ayaklanması daha da şiddetlendi.

İngiltere Mayıs 1939'da, Balfour Bildirisi'yle Yahudilere karşı üstlendiği yükümlülüklerin o tarihe değin büyük ölçüde yerine getirildiğini, Arap topraklarının Yahudilere devrini ve Yahudi göçünü sınırsız biçimde sürdürmenin, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. Maddesi gereğince Araplara karşı üstlendiği yükümlülüklerle bağdaşmadığını bildirdi. Böylece Siyonistler ile İngiltere arasındaki ittifak sona ermiş oldu. Ama 1918'den 1939'a değin Siyonist yerleşmelerin sayısı 47'den 200'e, Yahudilerin mülk edindiği toprakların alanı 60 bin hektardan 151 bin hektara, Yahudi nüfusu da 83.790'dan 445.457'ye çıkmıştı. II. Dünya Savaşı süresince Siyonist yeraltı örgütleri Filistin'de Araplara karşı şiddet eylemlerini yoğunlaştırdılar. Yahudilerin elindeki mühimmat sanayisi de büyük gelişme gösterdi. 1943'te, İngilizlerin Ortadoğu'daki askeri tesislerinden silah çalmak amacıyla oluşturulmuş geniş bir Yahudi şebekesinin varlığı saptandı. Siyonistler bu arada ABD'nin giderek artan desteğini kazandılar

Savaştan sonra Haziran-Temmuz 1946'da Londra'da İngiltere ve ABD yetkililerinin katıldığı bir konferansta Filistin'de Araplar ve Yahudiler için bölgesel özerklik öngören bir plan hazırlandı. Ama Londra'da Arap ve Siyonist temsilcilerin de katılımıyla sürdürülen görüşmeler Siyonist yeraltı örgütlerinin şiddet eylemlerinin olağanüstü yoğunlaşması yüzünden Şubat 1947'de başarısızlıkla noktalandı. Bunun üzerine İngiltere sorunu doğrudan Birleşmiş Milletler'e (BM) götürmeye karar verdi. 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu, Filistin'in Araplar ve Yahudilerce kurulacak iki devlet arasında bölüştürülmesini, Kudüs ve çevresine de uluslararası statü verilmesini öngören bir planı onayladı. Arapların, Filistin'de 678 bin Yahudiye karşılık 1.269.000 Arap'ın yaşadığı ve bu koşullarda BM Genel Kurulu'nun bu çoğunluğun isteğine aykırı olarak ülkeyi bölme kararı vermeye yetkili olmadığı yolundaki başvurusu Uluslararası Adalet Divanı'nca reddedildi.

BM kararının hemen ertesinde Filistin'de iç savaş patlak verdi. Son İngiliz yüksek komiserinin de Filistin'i terk ettiği 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edildi. Yeni devlet birkaç saat sonra ABD başkanı Truman tarafından fiilen tanındı. Ertesi gün Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır

orduları Filistin sınırlarını geçti. 1949 yazına değin süren savaş sonunda İsrail, 1947 Planı'nda öngörülenin bir buçuk katı bir alanda egemenliğini kurdu; Celile, kıyı kesimleri, Gazze Şeridi'nin güney bölümü, Necef'in (Negev) tümü ve Kudüs'ün kuzeyi İsrail topraklarına katıldı. Gazze Şeridi'nin kuzey bölümü Mısır'ın eline geçti; Batı Şeria'yı da Ürdün 1950'de topraklarına kattı.

İsrail'in doğuşundan sonra Filistin. İsrail Devleti'nin şiddet yoluyla kurulması Filistin'den kitlesel bir Arap göçüne yol açtı. Aralık 1947-Ocak 1949 arasında 700 bin Filistinli komşu Arap ülkelerine sığındı; mülteciler "ev sahibi" ülkelerde genellikle ucuz emek kaynağı oldu. Filistinlilerin yurtlarına dönme ülküsü uzun süre Arap ülkelerince dile getirildikten sonra, 1964'te düzenlenen bir Arap doruğu Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) doğmasıyla sonuçlandı. 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sonunda İsrail, Mısır'ın Sina Yarımadası ile Suriye'nin Golan Tepelerinin yanı sıra Gazze Şeridi ile Batı Şeria'yı da işgal etti. Böylece, daha önce İsrail topraklarında yaşayan 350 bin Arap'ın dışında, bir milyonu aşkın Arap daha İsrail egemenliği altına girdi.

Bundan sonra Filistin direniş örgütlerinin etkinliği hızla arttı. Ama Filistinli direnişçilerin, etkinliklerini komşu Arap ülkelerinde bağımsız olarak sürdürme çabası özellikle Ürdün'de Filistinliler ile hükümet arasında sürekli bir gerginliğe yol açtı. Eylül 1970'teki 10 günlük iç savaş sonunda sağlanan ateşkesle direnişçiler bazı üslerini korumayı başardıysa da 1971 sonuna değin Ürdün hükümeti İsrail işgali dışındaki topraklarda tam denetimi sağlayarak Filistin direniş hareketini sindirdi. Bunun üzerine direniş örgütleri eylemlerini Lübnan'da yoğunlaştırdılar. Nisan 1973'te bu kez İsrail komandoları Beyrut'a saldırarak üç Filistinli önderi öldürdüler; saldırıdan hemen sonra Lübnan ordusu direniş üslerine ve mülteci kamplarına bir saldırıya girişti. Çatışmaların sonunda, Filistin direniş örgütleri ile Lübnan hükümeti arasında, eylem hazırlıklarının İsrail yakınındaki sınır bölgeleri ve kent merkezlerine yakın mülteci kamplarıyla sınırlı tutulmasını öngören bir anlaşma yapıldı.

1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, Ortadoğu barış sürecine ilişkin uluslararası görüşmelerde Filistinlilerin de temsil edilmesi sorunu Filistin direniş hareketi içinde anlaşmazlığa yol açtı. İsrail'in varlığına bütünüyle karşı çıkan bazı direniş örgütleri, barış görüşmelerine hiçbir biçimde katılmamak üzere "red cephesi"ni oluşturdular. Barış görüşmeleri yolunu benimseyen FKÖ ise 1974'te önemli diplomatik başarılar kazandı. Temmuzda Ürdün ve Mısır da FKÖ'yü, Ürdün dışında yaşayan Filistinlilerin meşru temsilcisi olarak tanıdı. BM Genel Kurulu 14 Ekim'deki kararıyla FKÖ'yü kuruluşun Filistin konusundaki tartışmalarına katılmaya çağırdı. Bunun üzerine Ürdün, kurtarılacak bütün Filistin topraklarında FKÖ'nün Filistinlileri temsil hakkını tanımak zorunda kaldı.

Lübnan'da süren iç savaş 1975'te bu ülkedeki Filistin direniş örgütlerini, özellikle "red cephesi"ne bağlı grupları içine alacak biçimde gelişti. Ocak 1976'da Falanjistlerin Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarını kuşatması üzerine Suriye, kendi denetimindeki Filistin Kurtuluş Ordusu aracılığıyla müdahalede bulundu. Solcuların duruma egemen olmasından ve ülkenin Filistinlilerin denetimine girmesinden çekinen Lübnan ise nisanda Filistinlilere karşı Falanjistleri desteklemeye başladı. Haziranda Falanjistlerin kuşatması altında kalan Tel ez-Zaatar mülteci kampı Filistin direnişinin simgesi oldu. Kamp 12-13 Ağustos'ta ağır can kaybından sonra Falanjistlere teslim oldu; Lübnan'nın öteki kesimlerindeki çatışmalar ekime değin sürdü. Filistin direnişçileri, Lübnan İç Savaşı'nda büyük güç yitirmelerine karşın İsrail'e karşı yıpratma savaşını sürdürdüler. Gene Lübnan'dan yöneltilen Filistin eylemlerine İsrail sürekli baskınlarla karşılık verdi. İsrail Mart 1978'de Güney Lübnan'ı işgal ettiyse de, Filistinli direnişçileri ortadan kaldırma amacına ulaşamadan haziran ortalarında geri çekildi.

1970'lerin sonlarında Ortadoğu sorunuyla ilgili diplomatik gelişmeler hızlandı. 1977'de

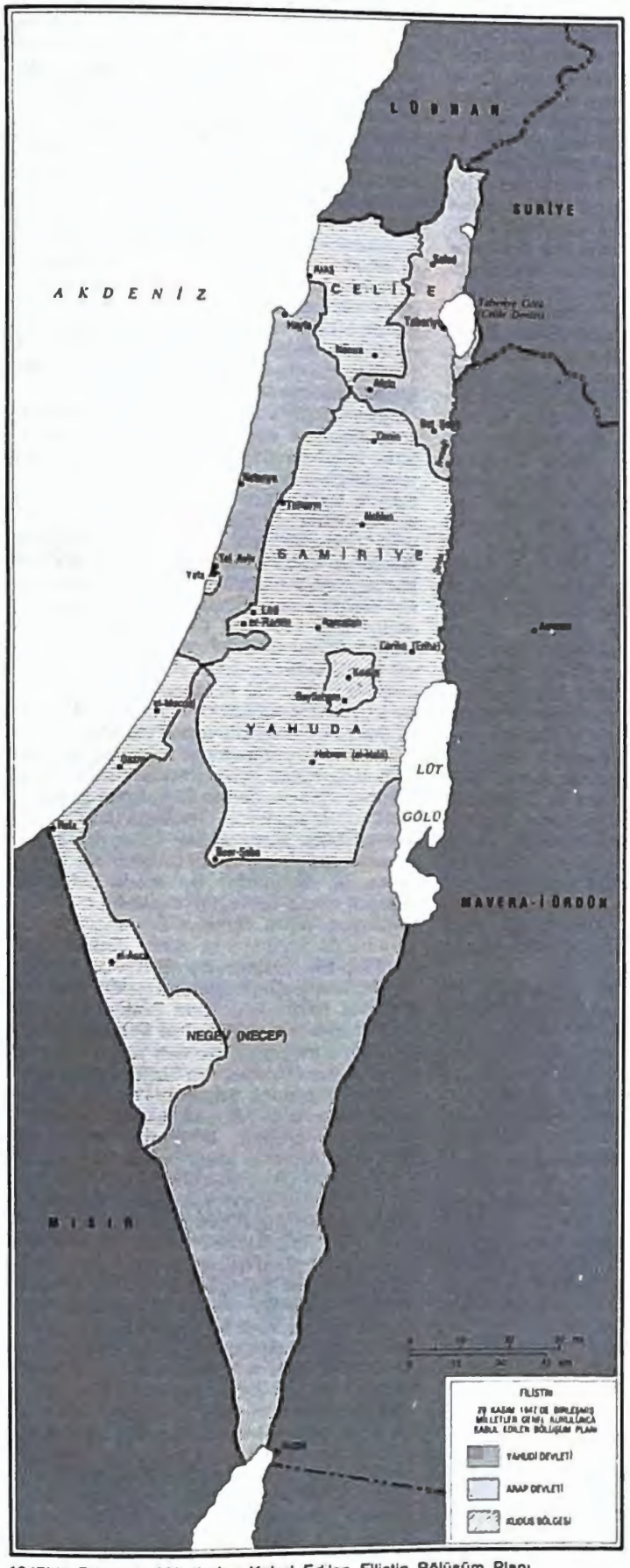

1947'de Birleşmiş Milletler'ce Kabul Edilen Filistin Bölüşüm Planı

BM genel sekreteri Kurt Waldheim, Filistinlilerin, Filistin'in bütününde başlangıçta amaçlanan tek ve laik bir Arap-Yahudi devleti yerine, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'yle sınırlı bir Filistin devletini benimseme eğiliminde olduğunu bildirdi. Aynı yıl ABD de Filistinlilerin Ortadoğu barış görüşmelerinde temsil edilebileceği görüşüne yaklaştı. Ekim 1977'de bir ABD-Sovyet ortak açıklamasında ABD ilk kez "Filistin halkının meşru hakları"ndan söz etti. 1978 Camp David anlaşmalarının ardından 26 Mart 1979'da imzalanan Mısır-İsrail barış antlaşması, Batı Şeria ile Gazze Şeridi'nde bir özyönetim kurulmasını, beş yıldan uzun sürmeyecek bir geçiş döneminden sonra iki bölge halkının özerkliğinin sağlanmasını, geçiş sürecinin ilk üç yılı içinde iki bölgenin statüsü konusunda görüşmelere başlanarak İsrail ile Ürdün arasında bir barış antlaşması düzenlenmesini öngörüyordu. Bu hükümleri bütünüyle reddeden FKÖ 1979'da Avrupa'da diplomatik tanınma yönünde önemli başarılar elde etti. Avrupa Topluluğu 1980'de FKÖ'nün barış görüşmelerine doğrudan katılmasını desteklediğini açıkladı. Temmuz 1980'de İsrail'in, Doğu Kudüs dahil bütün Kudüs'ü İsrail'in bölünmez başkenti ilan etmesi bütün dünyada tepkiyle karşılandı.

1980'lerde Filistin. Ağustos 1981'de Suudi Arabistan, İsrail'in varlık hakkını dolaylı biçimde kabul eden ve Doğu Kudüs başkent olmak üzere bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını öngören bir barış planı ortaya attı. Irak ve Libya gibi Arap ülkelerinin yanı sıra "red cephesi"nin de karşı çıktığı planı FKÖ yönetimi koşullu olarak destekledi. İsrail, planı bütünüyle reddetti; ABD de başkenti Doğu Kudüs olan bir Arap devletinin kabul edilemeyeceğini bildirdi.

Haziran 1982'de İsrail, İngiltere'deki İsrail büyükelçisinin öldürülmesini gerekçe göstererek Lübnan'ı bir kez daha işgal etti. Lübnan'ın güneyinden bütün Filistin direnişçilerini temizlemeyi amaçlayan işgal sırasında, İsrail askerlerinin koruması altındaki Lübnanlı Falanjistler Sabra ve Şatila kamplarında kadın ve çocukların da bulunduğu yüzlerce Filistinli mülteciyi öldürdüler. 6.000 Filistinli direnişçi Beyrut'tan çekildi.

Eylül 1982'de ABD, işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilerin barış görüşmelerinde Ürdün tarafından temsil edilmesi ve Gazze Şeridi ile Batı Şeria'da oluşturulacak özerk bir siyasal birimin Ürdün'e bağlanması önerisini ortaya attı. Aynı ay Fas'ın Fez kentinde toplanan Arap zirvesi ABD önerisini yeni bir barış planıyla yanıtladı. Bir yıl önceki Suudi planının unsurlarını yineleyen Fez Planı, BM Güvenlik Konseyi'nin Ortadoğu'daki bütün devletler (bağımsız bir Filistin devleti dahil) arasında barışı garanti etmesini öngörüyor ve FKÖ'nün Filistin halkının tek meşru temsilcisi olduğunu vurguluyordu. Fez Planı ABD ve İsrail tarafından reddedilirken, FKÖ'nün diplomatik başarılarına yenileri eklendi; FKÖ Başkanı Yaser Arafat eylül sonlarında Vatikan'da Papa II. Johannes Paulus'la görüştü.

Ocak 1983'te, Arafat önderliğindeki FKÖ yönetimini uzlaşmacılıkla suçlayan beş örgüt (Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlık, Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi, Halk Mücadele Cephesi ve es-Saika) Libya'da bir araya gelerek Fez Planı'na karşı çıktılar. Aynı yıl, Lübnan'daki İsrail işgali sürerken, Lübnan'ın Bekaa Vadisinde üstlenmiş Arafat karşıtları Arafat yönetimine karşı ayaklandı. Arafat'ın başlıca desteğini oluşturan el-Fetih örgütünden bir grup da ayaklanmacılara katıldı. Suriye'nin desteğini alan Arafat karşıtları, Arafat'a bağlı birlikleri Lübnan'ın kuzeyindeki Trablusşam kenti yakınında iki mülteci kampına sıkıştırmayı başardı. Arafat ve askerleri 20 Aralık'ta BM bayrağı taşıyan gemilerle Trablusşam'ı terk ettiler.

1984'te Ürdün kralı Hüseyin'in Filistin sorunuyla ilgili gelişmelerdeki ağırlığı arttı. Öte yandan Ortadoğu sorununun uluslararası bir konferansta çözülmesi eğilimi hem Arap dünyasında, hem de Avrupa'da destek bulmaya başladı. Şubat 1985'te Kral Hüseyin ile Yaser Arafat, İsrail karşısında barış girişimlerini ortaklaşa sürdürme konusunda anlaşmaya vardılar. Ama bir yıl sonra Şubat 1986'da Kral Hüseyin, FKÖ'nün, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkı ABD tarafından tanınmadıkça görüşmelere oturmamakta ısrar etmesi yüzünden ortak girişimin sona erdiğini açıkladı. Hüseyin'in temmuzda el-Fetih'in Ürdün'deki bürolarını kapatması üzerine FKÖ, güçlerini yeniden Lübnan'da toplamak zorunda kaldı.

1987'de Ortadoğu'da etkinliğini artıran Sovyetler Birliği, FKÖ'nün Arafat önderliğinde yeniden birleşmesinde önemli rol oynadı. 20 Nisan'da Cezayir'de yapılan Filistin Ulusal Konseyi toplantısında, Arafat'ın 1985'te Kral Hüseyin'le vardığı mutabakatı feshetmesi üzerine örgüt içinde birlik yeniden sağlandı. Yıl sonuna doğru Amman'da toplanan Arap Birliği doruğunda, kapsamlı bir barışın "işgal altındaki tüm Arap topraklarının, özellikle Kudüs'ün kurtarılması" anlamına geldiği yinelendi. Öte yandan İsrail'de ve işgal altındaki topraklarda yaşayan 2 milyon Arap arasındaki huzursuzluk 1987'nin son günlerinde genel bir ayaklanmaya dönüştü. Sivil halkın, FKÖ'nün genel yönlendirmesi altında silaha başvurmaksızın sürdürdüğü ayaklanma karşısında İsrail ordusunun kullandığı dayak ve işkence yöntemlerinin yanı sıra Mayıs 1988'e değin 200'e yakın sivilin öldürülmesi Filistin halkıyla geniş bir uluslararası dayanışmaya yol açarken, İsrail hükümeti ile kamuoyunda da ciddi görüş ayrılıkları doğurdu.

Filistin Ulusal Konseyi Kasım 1988'de İsrail işgali altındaki Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ni kapsayacak bağımsız bir Filistin devletinin kurulduğunu ilan etti. Ayrıca terörizmi kınayarak BM'nin İsrail'in var olma hakkını tanıyan kararlarını kabul etti. Buna karşılık ABD de FKÖ ile görüşmeme kararından vazgeçti. Başkentinin Kudüs olması öngörülen bu yeni devletin başkanlığına Nisan 1989'da FKÖ lideri Yaser Arafat seçildi. Bu arada aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülke bu yeni devleti tanıdı. Ekim 1991'de İspanya'nın başkenti Madrid'de başlayıp Moskova ve Washington'da sürdürülen Ortadoğu Barış Konferansı'nda Filistin sorununa öncelik verildi. Eylül 1993'te İsrail ile FKÖ arasında imzalanan anlaşmayla Gazze Şeridi ile Batı Şeria'daki Eriha kentine özerklik tanındı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANA YAZI

Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDHKC). Arapça EL-CEBHETÜ'Ş-ŞA'BİYETÜ D-DEMOKRATİYE LİT-TAHRİRİ FİLİSTİN. Filistin Kurtuluş Örgütü'ne(*) bağlı örgütlerden biri. Siyonizm ve emperyalizmden bağımsız, demokratik bir Yahudi-Arap devleti kurmak amacıyla köylülerin ve çalışan sınıfların sosyalizm doğrultusunda birleştirilmesini öngören Marksist-Leninist bir örgüttür.

Filistin hareketinin sola kaydığı 1960'ların sonunda, Ürdünlü Ortodoks bir aileden gelen Nayif Havatme tarafından kuruldu (1969). Değişik gruplar arasında ortak bir cephe oluşturmak amacıyla kurulan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nden(*) farklı, ideolojik açıdan da FHKC'nin daha solunda bir siyasal hareket biçiminde gelişti. Düşmanlarını üst sınıf siyonist emperyalistler olarak tanımlamasına karşın, 1974'te Maalot ve Bet Şean'daki silahlı saldırıların sorumluluğunu da üstlenmiştir. Arap hükümetlerinden uzak duran örgüt, öteki Filistin yanlısı grupları da Arap dünyası içindeki "gerici" güçleri göz ardı etmekle suçlamaktadır.

Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC). Arapça EL-CEBHETÜ'Ş-ŞA'BİYE LİT-TAHRİRİ FİLİSTİN. Filistin Kurtuluş Örgütü'ne bağlı direniş gruplarını bir araya getiren örgüt.

Kudüslü Ortodoks bir aileden gelen George Habash tarafından 1950'lerin başlarında Arap Milliyetçi Hareketi adıyla kuruldu. Bu sırada Yaser Arafat da arkadaşlarıyla birlikte el-Fetih'in kuruluşunu gerçekleştiriyordu. FHKC'yi oluşturan grupların tümü militan nitelik taşımakla birlikte, amaç farklılıklarını uzlaştırma olanağı çok sınırlıydı. 1970'lerin sonlarında, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlık (FHKC-GK) gibi bazı grupların uluslararası eylemleri Libya ve Suriye tarafından desteklenirken, FHKC ilerici İsrailliler ile Yahudilerin Araplarla birleştiği bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını amaçlayan Marksist-Leninist çizgisini sürdürdü.

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ). Arapça MÜNEZZEMETÜ'T-TAHRİR FİLİSTİNİYE. demokratik, laik ve ulusal bir Filistin devleti kurmayı amaçlayan siyasal kuruluş. Çeşitli ulusal örgütleri bir araya getirir. 1964'te Kudüs'te kurulduktan sonra, Filistin halkının temsilcisi olarak 100'ü aşkın ülke tarafından tanınmıştır. 15 Kasım 1988'de bir sürgün hükümeti niteliğindeki Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş, örgütün yönetim organı Filistin Ulusal Konseyi de 2 Nisan 1989'da FKÖ lideri Yaser Arafat'ı devlet başkanlığına seçmiştir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülke Filistin Devleti'ni tanımıştır.

1948'de İsrail'in kurulmasından sonra yurtlarından göç etmek zorunda kalan ya da İsrail sınırları içinde yaşayan Filistinlilerin siyasal sözcülüğünü uzun süre komşu Arap ülkeleri üstlendi. Ama Arap dünyasındaki ayrılık ve çatışmaların da etkisiyle 1960'larda bu durum değişti. Filistin ulusal hareketi içinde yer alan çok sayıda örgütü bir çatı altında toplamak amacıyla 1964'te kurulan FKÖ, özellikle 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan sonra Filistin halkının öncülüğünü etkin biçimde üstlendi. FKÖ içindeki en büyük ve en etkin örgüt olan el-Fetih'in önderi Yaser Arafat 1969'da FKÖ'nün Yürütme Kurulu başkanlığına getirildi.

1960'ların sonlarında FKÖ Ürdün'deki üslerinden İsrail'e karşı askeri harekâtlar düzenledi. FKÖ ile Ürdün'deki Kral Hüseyin yönetimi arasında 1970'te derinleşen anlaşmazlıklar sonucunda 1971'de Ürdün ordusu örgütü ülkeden zorla çıkardı. FKÖ üslerini Lübnan'a kaydıran Arafat yönetimi, 1973'ten sonra diplomatik etkinliğe ağırlık vererek FKÖ'nün bir sürgün hükümeti niteliği taşıdığını vurguladı. 1974'te Arap Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı, Afrika Birliği Örgütü (OAU), ardından 22 Kasım 1974'te de BM Genel Kurulu FKÖ'yü 4,5 milyon Filistinlinin tek meşru temsilcisi olarak tanıdı. Aynı tarihte FKÖ, BM Genel Kurulu'nda konuşma yapan hükümet dışı ilk örgüt oldu. Eylül 1976'da Arap Birliği'ne tam üye olan FKÖ, öbür birlik üyeleri gibi 1979'da Mısır ve İsrail arasında bir barış antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan Camp David görüşmelerinin dışında kaldı. Antlaşma işgal altındaki Sina Yarımadası'nı Mısır'a geri

vermekle birlikte, Batı Şeria ile Gazze Şeridi'nde bir Filistin devleti kurulması konusunda İsrail'in onayını sağlayamadı.

6 Haziran 1982'de İsrail, Suriye denetimindeki Lübnan topraklarının FKÖ saldırılarında üs olarak kullanıldığı gerekçesiyle bu ülkeyi işgale başladı. Haftalarca süren çarpışmalardan sonra İsrail birlikleri FKÖ karargâhının bulunduğu Beyrut'u kuşattı. ABD'nin aracılığıyla İsrail, Lübnan ve FKÖ temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda Filistinlilerin çoğu Beyrut'u terk ederek dost Arap ülkelerine dağıldı. FKÖ'nün merkezi de Tunus'a taşındı.

Bundan sonra FKÖ içindeki çeşitli direniş örgütlerinin gittikçe artan eleştirileri karşısında Arafat yönetiminin konumu sarsılmaya başladı. Arafat karşıtı Filistin Kurtuluş Ordusu kuvvetleri ile "red cephesi"ni oluşturan öteki örgütler Suriye birliklerinin desteğiyle Kasım 1983'te Lübnan'ın kuzeyindeki Trablusşam kentinde Arafat ile 5 bin yandaşını kuşattılar. Arafat ve ona bağlı birlikler kenti terk etmek zorunda kaldı. Ama bu yenilgiden sonra da Arafat başka Arap liderlerinin desteğiyle FKÖ'deki liderlik konumunu sağlamlaştırmayı başardı.

Nisan 1987'de Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi'nde FKÖ'nün birliği yeniden sağlandı. 1987'nin sonunda işgal altındaki Filistin topraklarında başlayan ayaklanma (*intifada*) FKÖ'nün genel yönlendirmesi altında gelişti. 1973'ten sonra çeşitli suikastler sonucunda öldürülen FKÖ önderlerinin ardından Arafat'ın en yakın mücadele arkadaşı ve Filistin Devrim Kuvvetleri Başkomutan Yardımcısı Ebu Cihad (Halil el-Vezir), 16 Nisan 1988'de Tunus'taki evinde bir grup terörist tarafından öldürüldü.

Filistin Devleti'nin ilan edilmesinden sonra FKÖ İsrail'in var olma hakkını tanıyan bir çizgi benimseyerek bu ülkeyi ortadan kaldırma amacından vazgeçti ve Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ni kaplayan bir Filistin devletinin İsrail'le yan yana yaşayabileceğini kabul etti. Ama bir yandan İsrail'in 1986'da FKÖ'yle temas kurmasını yasaklamış olması, bir yandan da *intifada*'nın sürmesi karşılıklı görüşme sürecinin başlamasını geciktirdi. 30 Ekim 1991'de Madrid'de toplanan Ortadoğu barış konferansının öncesinde Filistin Ulusal Kongresi Filistinlilerin konferansa katılmasını kabul etti. İsrail'in, FKÖ'nün resmen temsil edildiği bir görüşme masasına oturmamakta diretmesi üzerine, konferanstaki Filistin temsilcilerinin bir Filistin-Ürdün ortak heyetinde yer alması konusunda uzlaşmaya varıldı.

FKÖ üyesi başlıca örgütler el-Fetih(*), Filistin Halk Kurtuluş Cephesi(*) ve Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi'dir(*). Ayrıca el-Fetih'e bağlı Kara Eylül (Eylülü'l Esved) ile Filistin Halk Kurtuluş Cephesi-Genel Komutanlık geçmişte özellikle şiddet eylemleriyle adını duyurmuştur.

filiz (madencilikte) *bak.* cevher

fillit, çamurtaşı ya da şeyl gibi ince taneli ana tortul kayacın yeniden oluşmasıyla gelişen ince taneli başkalaşım kayacı. Kayacın içindeki mineraller paralel levhalar biçiminde dizildiğinden, fillit katmanlar ya da yapraklar halinde kolayca yarılabilir. Kimi zaman kayacın yüzeyinde görülen parlaklık, ince mika levhacıklarından kaynaklanır. Fillitin tane boyutları, arduvazınkinden büyük, şistinkinden küçüktür.

Fillit, yeşilşist fasiyesinin alt bölümlerinde, görece düşük dereceli başkalaşım koşulları altında oluşur. Ana kayaçlar kısmen yeniden oluşmuş, bu nedenle de özgün mineral yapı ve tortul yatak kısmen korunmuş olabilir. Başkalaşım sırasında oluşan gerilimlerin doğrultusuna bağlı olarak, fillit yaprakları özgün yatağa paralel ya da çapraz uzanabilir. Bazı kayaçlarda, kayacın yüzeyindeki iki ayrı yönelime bağlı olarak, kristalleşme öncesi ve kristalleşme sonrası olmak üzere iki biçim değiştirme (deformasyon) aşaması ayırt edilebilir. Kristalleşme öncesi yüzeylerin arduvaz benzeri, ama akma dilinimleri vardır; buna karşılık kristalleşme sonrası yüzey dilinimleri çatlamış ya da gerinim kaymasına uğramıştır. Bu tur terimler ancak biçim değiştirme tipinin ve süresinin saptanabildiği durumlarda kullanılabilir.

Fillmore, Millard (d. 7 Ocak 1800, Locke, New York - ö 8 Mart 1874, Buffalo, New York, ABD), ABD'nin 13. başkanı (1850-53). 1850 tarihli Kaçak Köle Yasası'nın federal hükümetçe uygulanmasını savunduğu için Kuzey'in desteğini yitirmiş ve Whig Partisi'nin dağılmasına yol açmıştır. 1848'de başkan yardımcısı seçilmiş, Başkan Zachary Taylor'ın ölümüyle de (Temmuz 1850) ABD başkanı olmuştur.

Avukat olan Fillmore, 1828-34 arasında demokrat ve özgürlükçü Anti-Mason Partisi üyesiydi. 1834'te siyasal yaşamında kendine örnek aldığı Thurlow Weed'in ardından Whig Partisi'ne girdi ve kısa zamanda partinin Kuzey kanadının önderi oldu. Eyalet meclisinde üç dönem görev yaptı (1829-32), daha sonra iki dönem Kongre'ye seçildi (1833-35, 1837-43). Burada Senatör Henry Clay'in sadık bir izleyicisi oldu. 1844'te New York valilik seçimini kaybetti. Üç yıl sonra ilk eyalet murakıbı seçildi. Partinin 1848'deki ulusal kongresinde, Meksika Savaşı kahramanı Virginialı Zachary Taylor başkan adayı seçilirken, dürüst, deneyimli, onurlu bir Kuzeyli olan Millard Fillmore da, büyük ölçüde Clay'in desteğiyle başkan yardımcısı adayı seçildi.

Fillmore, Whig Partisi'nin seçimlerdeki başarısının, kölelik konusunda gittikçe büyüyen Kuzey-Güney anlaşmazlığında, her iki taraf içindeki aşırı uçlar arasında bir orta yol izleyecek gerçek bir ulusal partinin yükselişini haber verdiğine inanıyordu. Bu görüş Clay'in, iki tarafı da yatıştırmaya çalışan 1850 Uzlaşması'nın temelini oluşturdu. Başkan Taylor bu tartışmalar sonuca bağlanmadan ölünce yerine geçen Fillmore, köleliği onaylamamasına karşın, bu kurumun, Birlik'e zarar vermeden ortadan kaldırılana değin sürmesi ve anayasal güvence altına alınması gerektiğine karar verdi. Böylece, federal hükümetin, kaçak kölelerin yakalanıp eski sahiplerine geri verilmesine yardımcı olmasını öngören yasayı destekledi ve gerekirse bu yasanın uygulanması için ordunun yardımına başvurabileceğini açıkladı. Bu yönüyle Uzlaşma, Güney'i yatıştırarak İç Savaş'ın 10 yıl ertelenmesini sağladıysa da, Kuzey'de yarattığı büyük hoşnutsuzluk, Fillmore'un siyasal yaşamının sonu oldu.

Fillmore, siyasal yaşamı boyunca hep ABD'nin gelişmesini savundu. Aynı zamanda, ABD'nin Pasifik'e açılmasını destekleyen ilk kişilerden biriydi; 1853'te, Tuğamiral Matthew C. Perry komutasında bir ABD filosunu Japonya'ya göndererek bu ülkeyi, izlediği geleneksel içe kapanma politikasını değiştirmeye ve Batı ile ticari ve diplomatik ilişkilere girmeye zorladı.

1852'de Fillmore bölünmüş Whig Partisi'nin katıldığı son ulusal seçimlerdeki üç başkan adayından biriydi, ama parti seçimleri kaybetti. Böylece Fillmore'un başkanlık dönemi 1853'ün başında son buldu. 1856'da kölelik konusunda netleşmiş politikaları olmayan Know-Nothing Party'den (Amerikan Partisi) başkan adayı gösterilmeyi kabul etti. Büyük farkla yenildikten sonra Buffalo'ya yerleşti ve bir daha hiçbir seçime katılmadı. Bununla birlikte Buffalo'nun yönetim ve kültür yaşamının önde gelen kişilerinden biri olarak kaldı.

fillosilikat *bak.* filosilikat

film şenliği, başarılı filmlerin değerlendirilmesi amacıyla genellikle yılda bir düzenlenen şenlik. Ulusal hükümetler ya da yerel yönetimler, film sanayisiyle ilgili şirketler, hizmet kuruluşları, deneysel sinema grupları ya da bireyler tarafından düzenlenebilen şenlikler, yönetmenlere, dağıtımcılara, eleştirmenlere ve ilgili başka kişilere yeni filmler görme ve sinemayla ilgili yeni gelişmeleri tartışma olanağı sağlar. Dağıtımcılar şenliklerde, kendi ülkelerinde pazarlamak üzere film satın alma olanağını bulurlar.

İlk film şenliği 1932'de Venedik'te düzenlendi. Birçok ülkenin sinema sanayisinin gelişmesinde, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana film şenliklerinin önemli katkısı oldu. İtalyan filmlerinin, Cannes Film Şenliği(*) ve Venedik Film Şenliği'nde(*) kazandığı başarılar İtalyan film sanayisinin canlanmasında ve yeni-gerçekçilik akımının yaygınlık kazanmasında önemli rol oynadı. 1951'de Akira Kurosava'nın *Rashomon* adlı filminin Venedik Film Şenliği'nde Büyük Ödül'ü kazanması dikkatleri Japon sineması üzerine çekti. Aynı yıl New York'un Woodstock kasabasında düzenlenen Amerikan Sanat Filmleri Şenliği, ABD'deki sanat filmleri akımının gelişimini hızlandırdı. 1955'te Venedik'te birincilik ödülünü iki genç Danimarkalı belgesel film yönetmeninin paylaşması ve Büyük Ödül'ü Danimarkalı Carl Dreyer'in yönettiği *Ordet*'in (1955; Söz) kazanması İskandinav filmlerine yönelik ilgiyi artırdı.

Yüzlerce film şenliği içinde en tanınmış ve önemli olanı 1947'den bu yana her ilkbaharda Fransa'nın Cannes kentinde düzenlenen Cannes Film Şenliği'dir. Burada resmî ve özel birçok film gösterilir. Berlin Film Şenliği(*) ve Moskova Film Şenliği'nin(*) yanı sıra Karlovy Vary (Çekoslovakya), Londra, San Francisco, New York ve Chicago kentlerinde de önemli şenlikler düzenlenmektedir. Belgeseller ve kısa metrajlı filmler Edinburgh (İskoçya'da), Mannheim ve Oberhausen (ikisi de Almanya'da) ve Tours (Fransa) şenliklerinde özel ilgi görmektedir. Güneydoğu Asya Film Şenliği, Asya dışında az tanınan filmlere önem vermektedir. Bazı şenliklerde de yalnız bir ülkenin filmleri gösterilmektedir. 1960'ların sonlarından bu yana sinema okulu öğrencilerinin filmlerine yer veren özel şenlikler düzenlenmektedir. Yalnızca sualtında çekilmiş ya da dağcılık ve izcilik gibi belirli konulardaki filmleri kabul eden şenlikler de bulunmaktadır.

Türkiye'de çeşitli kuruluşlar ve yayın organları değişik zamanlarda film şenliği ve film yarışmaları düzenlemiştir. 1948'de Yerli Film Yapanlar Cemiyeti'nin Yerli Film Yarışması ve 1953'te Türk Film Dostları Derneği'nin Türk Film Şenliği gibi kısa ömürlü şenliklerin dışında, üzerinde durulabilecek önemli düzenlemeler Adana Altın Koza Film Şenliği(*), Antalya Altın Portakal Film Şenliği(*) ve Uluslararası İstanbul Film Festivali'dir(*). 1969'da başlayan Adana Altın Koza Film Şenliği 1973'te son kez düzenlenmiştir. 19 yıl aradan sonra şenlik 1992'de yeniden başlatılmıştır. Balkan Film Şenliği'nin dördüncüsü de 1979'da İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. 1964'te başlatılan ve ulusal düzeyde ödüllerin dağıtıldığı Antalya

Altın Portakal Film Şenliği ile 1982'de Uluslararası İstanbul Festivali çerçevesinde bir film haftası biçiminde başlatılan ve 1989'da ayrı bir şenlik statüsü kazanan Uluslararası İstanbul Film Festivali de devam etmektedir. Kısa metrajlı film alanında 1967-70 arasında gerçekleştirilen Hisar Kısa Film Yarışması ile İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği'nin (İFSAK) düzenlediği kısa film yarışması sayılabilir. 1988'de ilk kez düzenlenen Ankara Uluslararası Film Festivali de sürmektedir.

Filmer, Sir Robert (d. y. 1588 - ö. 26 Mayıs 1653, East Sutton, Middlestone yakınları, Kent, İngiltere), İngiliz siyaset kuramcısı. Gücünü Tanrı'dan alan bir mutlak monarşi kuramının ilk savunucularındandır.

Cambridge Üniversitesi'nde Trinity College'da ve Lincoln's Inn'de eğitim gördü. Erkek kardeşi ve oğlu, Filmer'a "sir" unvanı veren I. Charles'ın maiyetindeydi. İngiliz iç savaşları sırasında East Sutton'daki evi talan edildi; kral için savaşmamış olmasına karşın hapsedildi.

1679-80'deki Whig-Tory çatışması sırasında, Filmer'ın daha önce 1648-53 arasında yayımlanmış siyasal yazıları yeniden basılırken (1679), büyük yapıtı *Patriarcha* da ilk kez yayımlandı (1680). Gene o dönemde siyaset yazıları yazan John Locke'un, Filmer'ın yazılarını başıboş saçmalıklar olarak nitelemesine karşılık 20. yüzyıl bilim adamları onu kendi başına önemli ve ilginç bir yazar olarak değerlendirmişlerdir. *Patriarcha* İngiliz iç savaşlarından ve Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ının yayımlanmasından uzun bir süre önce yazılmış olduğu için, Filmer mutlak monarşiyi savunan ilk İngiliz siyaset yazarı sayılmaktadır.

Devleti bir aile ve ilk kralı ailenin babası olarak gören Filmer, baba otoritesine boyun eğmenin siyasal yükümlülüğün anahtarı olduğunu savunuyordu. Zamanının birçok düşünürü gibi o da görüşlerini Kitabı Mukaddes'e dayandırma çabasındaydı. Kitabı Mukaddes'in iyice zorlanmış bir yorumunu yaparak, Âdem'in ilk kral olduğunu ve I. Charles'ın ülkeyi onun İngiltere'deki en büyük mirasçısı sıfatıyla yönettiğini öne sürdü. Filmer, Sanayi Devrimi'ne değin Avrupa'ya egemen olan ataerkil toplumsal yapının temsilcisi sayılır.

filodendron (*Philodendron*), yılanyastığıgiller (*Araceae*) familyasından, çoğu tırmanıcı olan 200 kadar bitki türünü içeren cins. Anayurdu Amerika'nın tropik bölgeleri olan bu cinsin bazı türleri gösterişli yaprakları nedeniyle soğuk bölgelerde salon bitkisi, bazıları ise ılıman bölgelerde park ve bahçe bitkisi olarak yetiştirilir.

Yaprakları genellikle büyük, düz kenarlı ya da lopludur. Çiçek durumu, çok sayıda küçük çiçeği taşıyan kalın bir çomak (spadiks) ile bunu çevreleyen yeşil, beyaz ya da kırmızı renkli bir çiçekyaprağından (spata) oluşur. Kültüre alınan salon çeşitleri ender olarak çiçek açar.

Süs bitkisi olarak yetiştirilen filodendronların en yaygın olanı, yürek biçiminde yaprakları olan *Philodendron scandens oxycardium*'dur; *P. scandens micans*'ın üst yüzü yeşilimsi, alt yüzü kırmızımsı renkte küçük yaprakları vardır. *P. bipenniflorium*'un kemana benzeyen parlak yeşil renkli ve büyük yaprakları 15-25 cm eninde, 45 cm uzunluğundadır. Yaklaşık 60 cm uzunluğunda üçgen yaprakları olan *P. domesticum* (ya da *P. hastatum*) ile uzunluğu 1 m'ye varan derin parçalı yapraklı *P. selloum* türleri, ancak çok geniş kapalı mekânlarda yetiştirilebilen büyük ve gösterişli bitkilerdir.

filogenez *bak.* soyoluş

filoksera *bak.* asmabitı

filoloji, dil ve edebiyat incelemelerini kapsayan bilim dalı. Edebiyat ve dilbilim araştırmalarının genellikle birbirinden ayrı ele alındığı günümüzde, filoloji terimi dilbilim anlamında kullanılmaktadır. Karşılaştırmalı filoloji, günümüzde karşılaştırmalı dilbilim olarak bilinen dalın eski adıdır. *Ayrıca bak.* dilbilim.

filon (jeolojide) *bak.* damar

filori FİLORİ olarak da bilinir (İtalyanca *florin*), ilk kez 1252'de Floransa'da çıkarılan altın para. Osmanlılar, daha sonra Avrupa ülkelerinde ve Osmanlı Devleti'nde kesilen çeşitli altın paralar için de bu adı kullanmışlardır.

Floransa Filorisi'nin bir yüzünde zambak örgesi, öteki yüzünde Vaftizci Yahya'nın portresi vardır. 3,5 gr ağırlığındaki bu ilk filori, dünya piyasasında genel kabul gören tek altın para oldu. Daha sonraki yıllarda öteki Avrupa ülkelerinde de benzer altın paralar çıkarıldı. 1504'te ise çift filori piyasaya sürüldü. 15. yüzyılın sonlarında filori dünya piyasasındaki yerini, ilk kez 1284'te çıkarılan Venedik Dukası'na bıraktı. Filori, II. Mehmed (Fatih) dönemine (1451-81) değin Osmanlı Devleti'nde de en çok kullanılan altın paraydı. Bu nedenle filori sözcüğü "altın para" anlamında da kullanıldı. 1430'larda bir Venedik Filorisi 35 Osmanlı akçesiydi. 1477'de çıkarılan 3,5 gr ve 23 ayar ilk Osmanlı altınına Osmanlı Filorisi dendi Venedik altınına da yaldız altını denmeye başladı. 16. yüzyılda Osmanlı Filorisi'nın yanı sıra yabancı altınlar da dolaşımdaydı. 16. ve 17. yüzyıllarda gümüş akçenin ayarının gittikçe düşürülmesi karşısında yabancı ve yerli filoriler 200 akçeye, 18. yüzyılda ise Frengi yaldızlısı denen filorinin değeri 375 akçeye çıktı.

filosilikat, FİLLOSİLİKAT olarak da bilinir, eski adı DİSİLİKAT. talk ve mika gibi yapraksı katmanlar halinde dizilmiş silikat dörtyüzlülerinden oluşan bileşiklerin ortak adı. Silikat dörtyüzlülerinde, ortadaki bir silisyum atomunu dörtyüzlünün köşelerine yerleşmiş dört oksijen atomu çevreler. İki dörtyüzlünün birden fazla ortak oksijen atomu olmamak koşuluyla, her dörtyüzlüdeki üç oksijen atomu başka dörtyüzlülerle bölüşülmüştür; bu nedenle, dörtyüzlülerden her biri üç ayrı dörtyüzlüye bağlanmış durumdadır. Bu genel yapı içinde, silisyum atomlarının yer aldığı altıgenler oluşur ve başka dörtyüzlülerle bölüşülmemiş olan oksijen atomlarının hepsi genellikle yapraksı katmanın aynı yanına yönelir. Bu atomlar başka metal atomlarıyla kimyasal bağlar kurabilecek durumda olduğundan, silikat yapraklarının arasına başka element katmanları girebilir. Çeşitli katmanlar, bölüşülmemiş oksijen atomlarıyla bir grup oluşturmak üzere merkeze doğru yığılmıştır, bu grupların zayıf bağlarla birbirine bağlanmış olması, filosilikatlara, katmanlarına paralel olarak yarılma özelliğini kazandırır. Filosilikatların kimyasal formülündeki silisyum (Si) ve oksijen (O) atomlarının sayısı Si_2O_5'in katları biçiminde artar.

filozoflar, Fransa'da 18. yüzyılda, farklı görüşleri benimsemekle birlikte, usun üstünlüğüne ve etkisine duydukları inançla bir araya gelen edebiyatçı, bilim adamı ve düşünürler. René Descartes'ın felsefi düşüncelerinden, Libertinlerin şüphecilliğinden ve halkın anlaması için bilim dilini sadeleştiren Bernard de Fontenelle'in yaklaşımından esinlenen "filozoflar", kilise içindeki bölünmeler, mutlak monarşinin zayıflaması ve XIV. Louis döneminin sonlarındaki savaşların yol açtığı yıkım gibi nedenlerle gündeme gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal reformları destekledler. 18. yüzyıl başlarında Voltaire ve Montesquieu'nün yönlendirdiği hareket, yüzyılın ikinci yarısında daha gevşek bir yapı kazandı. Yüzyılın en büyük düşünsel ürünlerinden biri olan *L'Encyclopédie*'nin (Ansiklopedi) yazımına katkıda bulunan "filozoflar" arasında Diderot, Rousseau, Georges-Louis Leclerc de Buffon, Étienne Bonnot de Condillac, Anne-Robert-Jacques Turgot ve Marquis de Condorcet sayılabilir.

filtre, SÜZGEÇ olarak da bilinir, elektrikte, bir sinyalin farklı frekanslı bileşenlerini ya da frekansları farklı sinyalleri birbirinden ayırmaya yarayan devre. Bir filtre, geçirmesi istenen frekanslardaki sinyalleri olabildiğince az, geçirmemesi istenenleri ise belirli bir ölçünün üzerinde zayıflatır. Elektrik ve elektronik devrelerinde çok değişik kullanım alanları olan filtreler geçirilen ve geçirilmeyen frekans aralıklarının birbirlerine göre konumu açısından sınıflandırılır. Alçakgeçiren filtreler kesim frekansı olarak adlandırılan bir frekansın altındaki frekansları geçirir, üstündekileri ise söndürür. Bir doğrultucunun çıkışına bağlanan ve yüke seri bağlı bir indüktans (bobin) ile paralel bağlı bir sığaçtan oluşan bir alçakgeçiren filtre, doğrultucudan çıkan dalgalı akımdaki doğru akım bileşenini hemen hemen kayıpsız olarak geçirir, alternatif bileşenleri ise zayıflatır, böylece doğru akıma yakın bir akım elde edilir. Yüksekgeçiren filtreler kesim frekansının üstündeki frekansları ge-

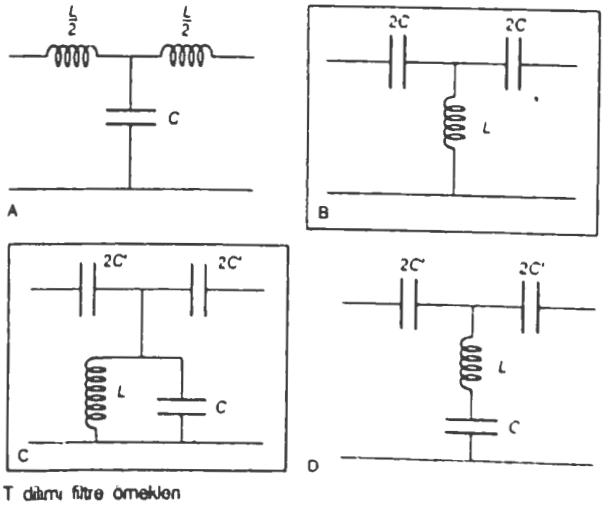

T dizini filtre örnekleri

çirir, bunun altındaki frekansları ise söndürür. Bantgeçiren filtre f_1 ve f_2 gibi iki frekans arasındaki frekans aralığını (bandını) geçirirken, f_1'den alçak ve f_2'den yüksek frekansları söndürür. Radyo ve TV alıcılarında değişik verici istasyonlardan alıcıya ulaşan farklı frekanslı sinyallerden yalnızca birinin geçirilip ötekilerin söndürülmesini sağlayan devre, bir bantgeçiren filtredir. Bantgeçiren filtrelerin, geçirilen frekans bandındaki zayıflatma değerlerini belirli biçimlerde denetim altında tutmak amacıyla Butterworth ve Çebişev filtreleri gibi özel tasarımlanmış türleri vardır. Bantsöndüren filtreler bir frekans aralığındaki frekansları söndürürken bu aralığın dışındaki frekansları geçirir. Ses frekanslı yükselteçlerde kullanılan "ton kontrolu" devreleri genellikle alçak ve yüksek geçiren filtrelerden, dengeleyici (ekolayzer) devreleri de bantgeçiren ve bantsöndüren filtrelerden oluşur. Tümgeçiren filtreler ise belirli bir frekans bölgesinde giriş sinyalinin fazını kaydırmak ya da sinyalde gecikme oluşturmak amacıyla kullanılır.

Yalnızca indüktans, sığaç, direnç ve transformatör gibi pasif devre öğeleri içeren filtreler pasif filtre; bu tür öğelerin yanı sıra transistor, tümleşik devre, elektron (vakum) lambası gibi aktif öğeler içeren filtreler ise aktif filtre olarak adlandırılır. Filtrelerde ayrıca piezoelektrik devre öğeleri (örn. kuvars kristali) ve elektromekanik öğeler de kullanılabilir. Özellikle pasif filtreler art arda bağlanmış özdeş devrelerden kurulur, bu devrelerden her biri hücre ya da dilim olarak adlandırılır. Çizimde devre öğelerinin bağlanış biçiminden ötürü "T dilimi" olarak adlandırılan türden temel dilim örnekleri görülmektedir. A devresi $f_0=1/\pi\sqrt{LC}$ ile belirlenen kesim frekansının altındaki frekansları geçiren bir alçakgeçiren filtredir. B devresi ise yalnızca $f_0=1/\pi\sqrt{LC}$ kesim frekansının üstündeki frekansları geçiren bir yüksekgeçiren filtredir. C ve D devreleri de sırasıyla, bantgeçiren ve bantsöndüren filtre dilimleridir.

filtre, fotoğrafçılıkta, karışık (örn. beyaz) ışığın dalgaboyu bileşenlerinin filme ulaşmadan önce uyarlanmasında kullanılan aygıt. Filtreler renkli camdan, plastikten ve jelatinden yapılabilir, bazen de camdan bir göze içindeki renkli sıvı biçiminde olabilir. Çoğunlukla fotoğraf makinesinin objektifinin önüne konur, aynı etkiyi yaratmak üzere ışık kaynağının önüne yerleştirilen filtreler de vardır.

Siyah-beyaz filmlerin renge karşı duyarlılığı yetersiz olduğundan, ışığın uyarlanmasında ve cismin, insan gözünün seçebildiği çeşitli gri tonlarından oluşan görüntüsünün elde edilmesinde renkli filtrelerden yararlanılır. Renkli filtreler ayrıca, poz verme sırasında bölgesel kontrast denetimi sağlayarak, görüntünün koyulaştırılmasına ya da aydınlatılmasına olanak verir. Renkli fotoğrafçılıkta ise renkli filtreler, ışığın renk niteliğinin değiştirilmesi yoluyla filmin renk duyarlılığının artırılmasında kullanılır.

Bazı filtreler hem renkli, hem siyah-beyaz filmlerle kullanılabilir. Nötr yoğunluklu filtreler, rengini etkilemeden ışığın yoğunluğunu azaltır ve çekim sırasında ışık yoğunluğunun yüksek olduğu durumlarda kullanılır. Polarize filtreler, su ve cam gibi maddelerin yüzeyinden yansıyan parıltıyı azaltarak, rengin canlılığını artırır. Renkli filtrelerden ayrıca baskı işlemi sırasında renklerin düzeltilmesinde ve klişelerin kontrastının ya da renk geriveriminin değiştirilmesinde de yararlanılır.

Filtreler, içlerinden geçen ışığın bir bölümünü soğurduğundan, çekim sırasında poz verme süresi, filtre faktörüne bağlı olarak çoğunlukla bir miktar artırılır. Modern pozometreli fotoğraf makineleri, ışığı filtreden geçtikten sonra ölçerek, yoğunluğundaki azalmayı da hesaba katar.

Filyos Çayı, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde akarsu. Uzunluğu 228 km'dir. Farklı doğrultularda akan, farklı yerinden oynama çizgilerine (dislokasyon hattı) uymuş olan, farklı adlardaki akarsuların birleşmesiyle oluşur. Kolları gibi kendisi de çeşitli kesimlerinde farklı adlarla anılır. Akarsuyun tümüne verilen Filyos adı, genellikle denize yakın kesimleri için kullanılır. En önemli kolu Soğanlı Çayı, Köroğlu Dağlarından ve Dörtdivan ile Gerede yörelerinden gelen akarsuların birleşmesiyle oluşur. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki akarsu, çığırının ilk bölümlerinde Gerede Çayı adıyla bilinir. İsmetpaşa'ya yaklaştığında Uluçay adıyla da anılır. İsmetpaşa tren istasyonu yakınlarında, ters yönden gelen ve Kuzey Anadolu Kırık Kuşağının bir bölümünde akan Çerkeş Suyuyla birleşerek, düzgün bir çizgi boyunca batı, güneybatı-doğu, kuzeydoğu doğrultusunda akar. Çerkeş Suyuyla birleştikten sonra Soğanlı Çayı adını alır. Daha sonra, güneyinde yer alan ve Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) oluşmuş dayanıklı kütleyle kuzeyinde bulunan Neojen Bölümden (y. 26-2,5 milyon yıl önce) kalma dayanıksız araziyi ayıran kırık hattı boyunca, yalçın bir boğaz görünümündeki vadide akar. Boyalı yakınlarında kuzeye doğru bir yay çizerek kuzeybatıya yönelir. Bu kesimde Melan Çayı adıyla da bilinen akarsu, Çankırı-Kastamonu il sınırının bir bölümünü çizer. Karabük kentindeki Kayabaşı Köprüsü'nün önünde Ilgaz Dağından çıkan ve doğudan gelen Araç Çayıyla birleşir. Vadisi, Irmak-Zonguldak demiryolu tarafından başlayarak izlenebilen akarsu, bu kesimde Yenice Irmağı adıyla bilinir. Bu ad, Yenice kasabasından kaynaklanır. Demiryolu hattı üzerindeki Tefen (bugün Gökçebey) istasyonu yakınlarında güneybatıdan gelen Devrek Çayıyla(*) birleşen akarsu, güney-kuzey doğrultusunda yemyeşil bir alanda akmaya başlar. Filyos Çayı, Hisarönü (eskiden Filyos) bucak merkezinin hemen doğusundaki Filyosağzı'nda Karadeniz'e boşalır.

Genellikle ormanlık ve yağışı yeterli yörelerden geçen Filyos Çayının rejimi oldukça düzenlidir. Suları kış ve ilkbahar aylarında artıp yaz sonuna doğru azalır.

Fin kavimleri, Fin-Ugor dil öbeğinden birbirine çok yakın diller konuşan ve İS 400'den önce göçler yoluyla bugünkü Baltık'ın doğu kesimine, Finlandiya'ya ve Karelya'ya (Fince Karjala) yerleşen kabilelerin soyundan gelen halklar. Göçler, büyük olasılıkla İÖ 100-İS 100 arasında gerçekleşmiştir; bununla birlikte bazı uzmanlar, bu tarihlerden yüzlerce yıl önce bölgeye göç edildiğini kabul ederler. Bu halkların günümüzdeki başlıca temsilcileri, dillerini korumuş olan Finler ve Estonyalılardır. Öteki halklarsa günümüzde, özgün kültürlerinden uzaklaşarak büyük ölçüde Ruslaşmış durumdadır. Bunlar arasında Karelya özerk cumhuriyetinde yaşayan Karelyalılar; Finlandiya Körfezi ile Onega ve Ladoga gölleri çevresinde dağılmış olan İngililer (Fince Inkeri), Votlar ve Vepsler; Estonya-Letonya sınırındaki Livler ya da Livonyalılar sayılabilir. Bu topluluklar içinde anadilini konuşanların sayısı hızla azalmaktadır. Örneğin 1970'lerde, Livonya dilini konuşanların sayısı büyük olasılıkla 1.000'in, Vot dilini konuşanlarınki de 250'nin altındaydı. Bilinen öteki topluluklar ise uzun zaman önce yok olmuştur.

Fin kavimlerinin, tarihöncesi dönemlerde Orta Asya'dan göç ettiği bilinmektedir; tahıl tarımını da büyük olasılıkla bölgeye onlar getirmiştir. Bugün Estonya'nın bulunduğu bölgeye girenlerin Balt ve Germen kökenli kalabalık bir toplulukla karşılaştığı sanılır. Bugünkü Finlandiya'ya kadar ilerleyenlerse, hemen hemen hiç yerleşim bulunmayan bir ülkeye girdiler; burada yaşayan küçük bir göçebe Lap topluluğu daha kuzeye çekildi. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda Estonyalılar, güney ve batıdaki bölgelerle ileri ticaret ilişkileri geliştirmişti. Roma'nın çöküşünden ve büyük göçlerden olumsuz etkilenmekle birlikte, gerek doğu-batı ticaretindeki elverişli konumları, gerekse dokumacılık ve demircilikteki becerileri sayesinde, İS y. 800-1200 arasında Fin kavimleri içinde ticarette en başarılı ve en ileri topluluk durumuna geldiler. Öte yandan kuzeyde, Finlandiya'yla Karelya'da nüfus seyrek kaldı ve hiçbir devlet kurulmadı. Ama, gevşek biçimde örgütlenmiş üç birlik ayırt edilebiliyordu: Asıl Finler, Hämeliler ve Karelyalılar. Bunların her birinin kendi şefi vardı ve sık sık birbirlerine savaş açarlardı. Karelyalıların bir kolu olan Kvaenler, İsveç'le Norveç'in en kuzeyindeki bölgelere göç ettiler ve ortaçağda, vahşi yağmacılar olarak kötü bir ün kazandılar.

Estonyalılar, Finler, Karelyalılar ve öteki topluluklar, 11. ve 12. yüzyıllarda başlayan Hıristiyanlaşma ve yabancı istilaları sonucunda bağımsızlıklarını yitirdiler. Estonyalılar sırasıyla, Danlar ve Töton Şövalyeleri, İsveçliler, Ruslar tarafından yönetildiler ve bağımsızlığı yalnızca 1918-40 arasında tadabildiler. Önce İsveç, sonra da Rusya'nın egemenliğine giren Finlerse, 1917'de bağımsızlıklarını kazandılar. Karelya, 1323'te Rusya ile İsveç arasında bölüşüldü ve 1721'de, Rusya'nın yönetimindeki Finlandiya'ya bağlandı. Batı kesimi 1920-40 arasında bağımsız Finlandiya'nın bir parçası oldu. Günümüzde ise Karelya'nın tümü Rusya Federasyonu'nun sınırları içindedir.

Günümüzde Finler, İskandinavya ekonomisine sıkı biçimde bağlıdır. Finlandiya eskiden bir tarım ülkesiyken, bugün nüfusun yalnızca üçte biri geçimini tarım ve ormancılıktan sağlar. İskandinav ülkelerinde olduğu gibi, Finlandiya'da da konutlar, ticari işletmeler, dinlenme tesisi gibi kuruluşlar kooperatiflerin elindedir. Estonya'da, hızlı sanayileşme ve kentleşmeye karşın, tarım hâlâ en büyük iş alanıdır. Günümüzde pek çok özel çiftlik yerini devlet çiftliklerine ya da kolektif çiftliklere bırakmıştır.

Finler zengin bir folklor geleneğine sahiptir. Geleneksel el sanatları ve beceriler, ahşap, taş, cam ve seramik işçiliği gibi uğraşlardaki özgün tasarımlarda yaşatılmaktadır. Karelya folkloru, Finlerinkine çok benzemekle birlikte, genç kuşaklar daha çok Sovyet kültüründen de etkilenmiştir. Kültürel olarak Almanlardan güçlü biçimde etkilenen Estonyalılar, özgün Fin kültürünün bazı izlerini ancak folklor aracılığıyla koruyabilmişlerdir. Estonya, eski SSCB'nin siyasal ve kültürel egemenliğinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Reform hareketinden beri, Fin kavimleri arasında ağırlıkta olan din Lutherciliktir.

Fin-Ugor dilleri, Ural dil ailesinin iki kolundan genişini oluşturan dil öbeği. Norveç'ten doğuda Sibirya'nın Obi Irmağı bölgesine ve güneyde aşağı Tuna'ya kadar

uzanan bir alana dağılmış milyonlarca kişi tarafından konuşulur. Bu geniş topraklarda Fin-Ugor dillerini konuşanlar, Germen, Slav ve Türk dilleri ile Rumence konuşanlarca kuşatılmış öbekler oluşturur.

Fin-Ugor dillerinin Ugor kolu, Macarca ile Obi-Ugor dillerinden Mansi (Vogul) ve Hantı'yı (Ostyak) kapsar. Fin-Ugor dillerinin Fin kolu ise beş öbekten oluşur. Bunlardan Baltık-Fin öbeği Fince, Estonca, Livonca ile Karelya (Olonets lehçesiyle birlikte), Lud, Veps (Fince Vepsä), İngri (Fince Inkeri) ve Vot dillerini içerir. Perm öbeği, Komi (Ziryan) ve Udmurt (Votyak) dillerinden oluşur. Laponca, Mari (Çeremiş) ve Mordvin (Mordov) dillerinin her biri de Fin dillerinin öteki üç öbeğinden birini oluşturur. Ama Mari ve Mordvin dilleri, genellikle Volga-Fin öbeği olarak birlikte sınıflandırılır. Laponca lehçelerini konuşanlar birbirlerini anlayamadığı için, bu lehçeler de çoğu kez ayrı diller olarak sınıflandırılır.

Fin-Ugor dillerinin sözcük dağarcığı, bu dilleri konuşan halkların başka dilleri konuşan komşu halklarla değişik tarihsel dönemlerde bir dizi ilişki kurduğunu gösterir. Fin-Ugor dillerindeki en eski yabancı sözcüklerin Hint-İran dillerinden alınmış olduğu sanılmaktadır. Fince çok eski çağlarda Baltık dillerinden, daha sonra da Germen dillerinden ve Rusçadan sözcükler almıştır. Mari ve Udmurt dili ile Obi-Ugor dillerine Türk dillerinden çok sayıda sözcük girmiştir. Macarca da değişik dönemlerde İran ve Slav dillerinden, Almanca, Latince ve Roman dillerinden, ayrıca bazı Türk kaynaklarından sözcükler almıştır.

Çağdaş Fin-Ugor dillerinin ses sistemleri değişik biçimler gösterir; hatta bu öbeğe bağlı dillerin hepsinde ortak olan hiçbir özelliğe rastlanmaz. Örneğin, bazen Fin-Ugor dillerinin temel özelliği olarak düşünülen ünlü uyumu (ünlüler art, ön ya da yansız ünlüler olmak üzere iki ya da üç sınıfa ayrılır ve değişik sınıflardan ünlüler genellikle aynı sözcük içinde yer almaz) Laponca, Hantı ya da Perm dillerinde görülmez. Ünsüz almaşmasına (sözcüğün gövdesindeki iki tür ünsüzün düzenli ve birbirine bağlı olarak değişim göstermesi) ise Laponca ve Baltık-Fin dillerinde rastlanır. Fin-Ugor dillerinde dilbilgisi kategorileri, genellikle sonekler yoluyla belirtilir. Öbeğe bağlı dillerin bazılarında (örn. Fince ve Macarca) gelişmiş bir durum sistemi vardır. Laponca ve Obi-Ugor dilleri, tekil ve çoğulun yanı sıra ikil sayıya da yer verir.

Fin-Ugor dini, Kuzey İskandinavya, Sibirya, Baltık yöresi ve Orta Avrupa'da yaşayan Fin-Ugor halklarının Hıristiyanlık yayılmadan önceki dini inanç ve ibadetleri.

Tarihsel ve arkeolojik veriler az olduğu için Fin-Ugor halklarının coğrafi dağılımı ancak dilbilimsel ölçütler yardımıyla anlaşılabilir. Fin-Ugor halkları ilkçağda İÖ 5000-İÖ 4000 yıllarında Ural Dağları ile Volga Irmağı arasında bulunan anayurtlarından kuzeye yayılmaya başladılar. Bu çeşitli gruplar arasında varlığını koruyabilenlerin en önemlileri Kuzey Kutup Bölgesi'nde yaşayan Laponlar, Baltık yöresindeki Finler ve Estler, Orta Avrupa'daki Macarlar, orta ve güney Rusya'da Permliler ve Volga Finleri'dir.

Bu kadar geniş alana yayılan yerleşme ve iklimin çeşitliliği Fin-Ugor halkları arasında ekonomi ve toplumsal örgütlenmede olduğu gibi, geleneksel dinde de farklılıklara yol açtı. Ayrıca pek çok yabancı kültürün de etkisi oldu. Türdeş yapıdan yoksunluk Fin-Ugor dinlerinin tümünü kapsayan tek bir tanımlamayı güçleştirdiğinden, bir dönem ortak tarihsel geleneğin araştırılmasıyla uğraşan araştırmacılar, daha sonra farklılık ve benzerlikleri tarihsel olmayan bir biçimde ele almışlardır. Bu araştırmalar Kuzey Kutup Bölgesi'nde avcılık, balıkçılık yapanlarla güneydeki çiftçiler arasındaki geniş farklılıkları ortaya koymuştur.

Mitoloji. En yaygın Fin-Ugor yaratılış söylentisi, Kuzey Amerika ve Sibirya'da da rastlanan, dalgıç efsanesidir. Bu efsaneye göre Tanrı bir varlığa (bu varlık efsanelerde genellikle şeytandır) ilksel denize dalıp kum çıkarmasını emreder. Çıkan kumla dünyayı biçimlendirir. Ekvator bölgelerinde çok yaygın olan Yer'in yumurtadan yaratıldığı efsanesi de kuzeyde Finlandiya ve Estonya'ya kadar yayılmıştır.

Fin-Ugorlar evreni çok bilinen konuların yardımıyla tanımlarlar. Evreni oluşturan ana parçalar gök, yer ve yeraltıdır. Bir akarsu ya da denizin tepsi gibi yuvarlak olan Yer'i kuşattığı, gök katlarının Kutup Yıldızı ekseni çevresinde döndüğü, Yer'den uzanan bir sırığın gökyüzüne destek olduğu, hayvanların dünyayı taşıdığı, denizde gemileri yutan çukurlar bulunduğu vb bu anlatımın öğeleridir. Ayinlerde bu konulara yapılan göndermeler, örneğin büyüler ve kutsal alanların sınırlarının belirlenmesi, tatmin edici bir açıklama getirmez, ama dünyanın kalıcı düzenini kurduğuna inanılan ilksel olaylarla ilişkilerinin kopmamasını sağlar.

Gök tanrısı geleneği Fin-Ugor halkları arasında sık sık aktarılan ve kültürel ilişkiler, çevre etkisi gibi etmenlerle değişen eski anlayışı yansıtır. Örneğin güneydoğuda yaygın olan, gök tanrısıyla dünyadaki varlıklar arasında hizmetkârların arabuluculuk ettiği tanrısal saray efsanesinde Türk etkisi belirgindir. Gene güneyde gök tanrı, "toprak ana" yanında "doğurtan, baba" olarak kabul edilir. Tarım toplumlarının uyum sağlamalarında yardımcı olurken, Kuzey Kutup Bölgesi'nde balık avını, avcılığı ve sürüleri koruyan bir tanrı olarak görülür. Büyük tanrılar tipik olarak uzak ve görünmezdir; onlara ancak belirli ayinler yardımıyla ulaşılabilir.

İnançlar ve ayinler. Daha özel bir düzeyde, günlük yaşamın alışkanlıkları koruyucu ruhlar ve ölülerin ruhlarını içeren düzenle yakından ilişkilidir. Koruyucu ruhlar bazı olaylarda, özellikle kendilerine itaatsizlik edildiğinde ya da, uygulanan toplumsal kurallar çiğnendiğinde ortaya çıkan, görünen, doğaüstü ruhlar, işitilen seslerdir. Bu ruhların belli alanların, örneğin mekânların (konutlar), doğal bölgelerin (bir orman ya da göl) ya da doğal bir olayın, öğenin (ateş, rüzgâr) sahibi, nedeni olduğuna, bunları yönettiğine inanılırdı. Genelde dünyanın koruyucularının sevgisini kazanmaya çalışan her aile, aileyi koruduklarına inanılan atalarının ruhlarına da tapınırdı. Fin-Ugor dininin en eski biçimine bir örnek oluşturan bu uygulama ölüm anında, cenaze hazırlıkları ve cesedin gömülmesi sırasında ya da birinin anısına düzenlenen törenleri, yıllık toplu anma törenlerini, ölülere adaklar, armağanlar sunmayı, dua sırasında yapılan ayinleri, ayrıca belirsiz zamanlarda düzenlenen ayinleri de (örneğin, hastalık sırasında ya da yer değiştirme nedeniyle düzenlenen ayinler) kapsardı. Bazı gruplar olağanüstü önderlerin, savaşçıların anısına, kültlere uyan biçimde tapınırdı. Bir yeraltı köyü gibi görülen mezarlıklar ile kuzeyde çok uzaklarda, yanan bir ırmağın ardındaki hades ölülerin ülkesi sayılırdı.

Ev ve aileye ilişkin dinsel törenleri ailenin erkek başkanı yönetirdi. Fin-Ugor topluluklarında şamanlar, kâhinler, kurban töreni rahipleri, tapınak bekçileri, profesyonel ağlayıcı kadınlar ve düğün töreni düzenleyicileri dini yetkililer arasındaydı. Evlerin yakınında bulunan bir tahta kulubeden oluşan ev tapınaklarından, orman içinde çitle çevrili ortak tapınma alanlarına kadar çeşitli tapınma merkezleri vardı. Kızaklara yerleştirilmiş "seyyar tapınak"lardan da yararlanırlardı.

final (İtalyanca *finale*: "son"), müzikte, çok bölümlü bir çalgı yapıtının son (ve genellikle canlı) bölümü. Operada bir sahnenin ya da perdenin genellikle tek bir şarkıcıdan çok, koronun katılmasıyla doruğa yükselen bölümüne de final denir. Müzikte Viyana klasikçiliğinin ağır bastığı dönemde (1770-1820) solo konçertolar daha çok rondo biçimindeki bölümlerle sona eriyordu. Buna karşılık senfoni ya da oda müziği yapıtlarının ve daha sonra da solo sonatların finalleri, sonat-allegrosu ilkesine giderek daha uygun duruma geldi. Final bölümüne, önceleri giriş bölümünün yapısına gösterildiği gibi önem verilmeye başladı. Mozart'ın son senfonisi olan K. 551 *Do Majör Kırk Birinci Senfoni*'den (*Jüpiter*, 1788) başlamak üzere finale verilen bu önemin Beethoven'ın birçok yapıtında en yüksek anlatım gücüne ulaştığı görülür.

Bazı durumlarda final biçimsel olarak klasik sonat-allegrosununkinden farklı oluyordu. Örneğin Beethoven'ın Opus 55 *Mi Bemol Majör Üçüncü Senfoni*'si (*Eroica*) ve Brahms'ın Opus 98 *Mi Minör Dördüncü Senfoni*'si dizi çeşitlemelerle, Beethoven'ın Opus 106 *Piyano Sonatı* ise anıtsal bir füge sona erer. Beethoven'ın, Schiller'in "An die Freude"sine (Neşeye Od) dayanan ve bir koro, bir solocular dörtlüsü ile birlikte, büyütülmüş bir orkestrayı gereklı kılan Opus 125 *Re Minör Dokuzuncu Senfoni*'sinin (*Koral Senfoni*) finalinde, Fransız Devrimi sırasında yazılmış coşkulu operaların korolu finallerinden esinlendiği kuşkusuzdur. Mendelssohn, Liszt ve Mahler, bazı finallerine kazandırdıkları yapısal önem kadar, bestelerinde sık sık edebiyat yapıtlarından yararlanmaları ve güçlü vokal bölümler kullanmaları bakımından da Beethoven'ın ortaya koyduğu örnekle yarışan 19. yüzyıl bestecileri arasında yer alırlar.

Financial Corporation of America, ABD'de mali hizmetler veren büyük holding. En önemli bağlı kuruluşu ABD'nin en büyük tasarruf kurumu (*thrift institution*) olan American Savings and Loan Association'dır. Merkezi Los Angeles'tadır.

1968'de Budget Industries, Inc. adıyla kuruldu ve 1978'de bugünkü adını aldı. 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başları arasında hızla büyüdü. Bu atılımda, bağlı kuruluşların kredi portfoylerindeki genişleme önemli bir rol oynadı. 1983'te finansman ve emlak alanlarında etkinlik gösteren bir holding ve üretim şirketi olan First Charter Financial Corporation'ın (kuruluşu 1955) satın alınmasıyla büyümeye yeni bir halka eklendi. Bu katılım holdinge, kendi tasarruf ve kredi kuruluşu State Savings and Loan Association'ı, First Charter Financial Corporation'ın başlıca bağlı kuruluşu American Savings and Loan Association ile birleştirme olanağını verdi. ABD tasarruf kurumları tarihinin bu en büyük birleşmesiyle American Savings and Loan Association adı altında ABD'nin en büyük tasarruf ve kredi kuruluşu oluşturuldu. Tasarruf ve kredi kuruluşları ile ticari finansman ve bankacılık alanlarında çeşitli hisseleri olan holdingin sunduğu birçok hizmet arasında

mevduat sertifikaları satışı, taşınmaz ve ipotek finansmanı, kişisel tasarruf hesapları, kredi kartı işlemleri ve emlak komisyonculuğu sayılabilir.

Financial Times, Londra'da yayımlanan günlük sabah gazetesi. İngiliz hükümetinin mali politikaları üzerinde büyük etkisi olmuştur.

1888'de Parlamento üyesi ve banker Horatio Bottomly tarafından kurulan *Financial Times*, uzun yıllar mali haberlere ağırlık veren öteki dört gazete ile rekabet etti. Bunlardan ayakta kalabilen *Financial News*'u (kuruluşu 1884) 1945'te bünyesine kattı. İş dünyası ve mali haberler alanında uzmanlaşan *Financial Times* bağımsız bakış açısını korumuş ve zaman zaman İngiliz hükümetinin mali politikalarını eleştirmiştir. *The Wall Street Journal*'dan sonra dünyanın en çok satan mali haber gazetesi ve Londra Menkul Kıymetler Borsası'ndaki değerleri her gün tam liste veren tek İngiliz gazetesidir.

finansal kiralama, LEASING olarak da bilinir, yatırımcının ihtiyaç duyduğu makine ve ekipmanın tümünün ya da bir bölümünün, bir kiralama kuruluşu (*lessor*) tarafından piyasadan satın alınarak yatırımcıya (*lessee*) kiralanması.

Finansal kiralama işlemi, yatırımcı ve finansal kiralama şirketi arasında bir sözleşme ile gerçekleştirilir. Sözleşmede kiralanan malın tanımı yapılır; kira dönemi, toplam kira bedeli, kira taksitlerinin ödenme dönemleri ve taksit tutarları belirtilir. Kira dönemi boyunca malın mülkiyeti finansal kiralama şirketine, kullanım hakkı kiralayana aittir. Kira ödemeleri tamamlanıp kira dönemi sona erdiğinde ise, mülkiyet genellikle sembolik bir bedel karşılığında yatırımcıya devredilir.

Finansal kiralama, uzun vadeli bir yatırım finansman biçimidir. Yurt içi kiralama (*domestic leasing*), uluslararası kiralama (*cross-burder leasing*), satış ve geri kiralama (*sale and lease back*) ve satışa yardımcı kiralama (*sales aid leasing*) gibi türleri vardır. Yurt içi kiralamada yatırım malı, yabancı bir finansal kiralama şirketinin aracılığı olmaksızın kiralanır. Uluslararası kiralama, yabancı bir finansal kiralama şirketinin de aracılık etmesiyle dış finansman sağlayarak gerçekleştirilir. Satış ve geri kiralama, yatırımcının nakit ihtiyacını gidermek amacıyla kendi mülkiyetindeki malı finansal kiralama şirketine satması, sonra uzun dönemli olarak geri kiralamasıdır. Satışa yardımcı kiralamada yatırımcı şirket, pazarlama faaliyetleri sırasında müşterilerine kendi malını kiralama yoluyla almalarını öneren bir paket sunar.

1950 başlarında ABD'de uygulanmaya başlayan bu finansman yöntemi, başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere pek çok ülkede kullanılmakta ve giderek yaygınlaşmaktadır. Türkiye'de finansal kiralama, 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle (1985) başlamıştır. Kira sözleşme süresi, istisnalar dışında en az 4 yıldır. Kiracı isterse kira ödemelerini daha kısa sürede tamamlayabilir; ama malın mülkiyeti sözleşme süresinin bitimine değin finansal kiralama şirketinde kalır. Türkiye'de alternatif bir finansman tekniği olarak finansal kiralama son yıllarda gelişme göstermiştir.

finansman şirketi, tüccarların vadeli satış sözleşmelerini satın alarak ya da doğrudan tüketicilere küçük krediler açarak, tüketim malları ve hizmetlerinin satın alınmasını sağlayan uzman finans kuruluşu. Tüketicileri finanse eden uzman kuruluşlar bugün bütün Batı Avrupa'yla, Kanada, ABD, Avustralya ve Japonya'da ve bazı Latin Amerika ülkelerinde etkinlik göstermektedir. 1900'lerin başından bu yana var olmalarına karşın, finansman şirketlerinin büyük ölçüde gelişmesi, birçok ülkede II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.

Vadesi dolmamış tüketici hesaplarını belirli bir indirimle tüccarlardan satın aldıktan sonra vadesi gelen ödemeleri tüketicilerden toplayarak büyük satışları finanse eden şirketler, 1900'lerin başında, otomobil alımlarının taksitle finansmanına yönelik çabaların bir ürünü olarak ortaya çıktı. Örneğin General Motors Acceptance Corporation vadeli alımları kendi güçleriyle finanse edemeyen otomobil satıcılarından tahsili olanaklı otomobil hesaplarını satın almak amacıyla 1919'da kuruldu. Avrupa ve Amerika'daki birçok şirket günümüzde çalışmalarını uzmanlaştıkları belirli mallarla sınırlı tutmakta ve belirli imalatçılarla gelişen yakın bağı sürdürmektedir. Bazı şirketler aynı zamanda perakende satıcıların toptan alımlarının finansmanı için kredi sağlamaktadır.

1900'lerin başlarında tüketici finansmanı ya da küçük krediler alanında da finansman şirketleri gelişti. Daha önceleri düşük faiz oranlarıyla küçük kredi vermek bankalar için kazançlı olmadığından, tüketici kredilerine yönelik gereksinim daha çok yasadışı tefeci etkinlikleriyle karşılanıyordu. 1911'de ABD'de birçok eyalet tüketici kredilerinin faiz düzeyini yükselterek tüketici kredisi uygulamasını mali bakımdan olanaklı duruma getiren küçük kredi yasalarını benimsedi. Bugün birçok şirket satış finansmanıyla tüketicilere doğrudan kredi açmayı birlikte sürdürmektedir.

Aralarında Belçika, Danimarka ve Norveç'in de bulunduğu bazı ülkelerde, ticari bankalar doğrudan tüketici kredisi sağlama uygulamasını başlatmışlardır. Öteki ülkelerin çoğunda ticari bankalar uzman finansman şirketlerinin sermaye kaynağı olarak önem taşır. Örneğin İngiltere, Avustralya ve Hollanda'da birçok finansman şirketi sermaye taahhüt edici rollerinden dolayı ticari bankalarla yakın ilişki içine girmişlerdir. Ticari bankalar finansman şirketlerine kredi sağlamada başka durumlarda da önemli bir rol oynarlar.

fincan, kahve, çay, süt gibi sıcak içecekleri içmek için kullanılan, genellikle yuvarlak tabanlı, silindir biçimli ya da yukarı doğru genişleyen gövdeli, kulplu ya da kulpsuz küçük kap. Çini, seramik, porselen, cam, boynuz vb çeşitli malzemeden yapılır. Kullanış amacı, biçimi ve malzemesi ülkelere ve kültürlere göre değişir. Türkiye'de daha çok küçük boyutlu kahve fincanı yaygındır. Kulplu kahve fincanının küçük bir de tabağı vardır. Kulpsuz fincan ise "fincan zarfı" denen, gümüş ya da altın gibi metallerden yapılmış oymalı bir mahfazanın içine konarak kullanılır. Fincan zarfı kulp görevi yaparak, kahve içenin elini yanmaktan korur ve fincana ayrı bir güzellik katar. Zarflı fincan kullanma geleneği günümüzde hemen hemen kalmamıştır.

Gümüş zarflı bir fincan, 19. yy; özel koleksiyon, İstanbul
Ersun Akok

Bilinen en eski Türk fincanları İznik ve Kütahya'da, çiniden yapılmış olanlardır. Daha sonraki yıllarda İstanbul'da Beykoz ve Yıldız'da kurulan porselen fabrikalarında da hem sıradan, hem de özel ve değerli fincanlar üretilmiştir.

Osmanlılarda özellikle sarayda ve zengin çevrelerde dışarıdan ithal edilen fincanlar da kullanılmıştır. Hatta Çin, Saksonya ve Sèvres porseleninden, saray için özel olarak imal edilmiş fincanlar da vardır. Bunlar üstün nitelikleri ve üstlerindeki çeşitli desen ve tuğralar ile dikkati çeker.

fincan oyunu, baş aşağı çevrilmiş fincanlardan birinin içine saklanmış yüzüğü bulmaya dayanan ve karşılıklı iki küme arasında oynanan geleneksel yüzük oyunlarından biri. *Ayrıca bak.* yüzük oyunları.

Fince, Fince SUOMI, Finlandiya'da konuşulan, Ural dil ailesinin Fin-Ugor öbeğine bağlı dil. 19. yüzyılın ilk yarısında Finlandiya da Fince resmî bir nitelik taşımıyor, eğitim, yönetim ve edebiyatta İsveç dili kullanılıyordu. Finlandiya halk kültürüne dayanan *Kalevala* (1835) destanının yayımlanmasının etkisiyle ulusal duygularda bir canlanma yaşandı; bunu izleyen yüzyılda Fince zamanla egemen yönetim ve edebiyat dili durumuna geldi. 1863'te de resmî dil olarak kabul edildi.

Fin-Ugor dillerinin Baltık-Fin öbeğine bağlı olan Fince, gene bu kola giren Estonca ve Livonca ile Vot, Karelya (Fince Karjala) Veps (Fince Vepsä) ve İngri (Fince İnkeri) dillerine çok yakındır. Sesbilgisi sisteminin önemli bir özelliği, ünlü uyumuna yer vermesidir; yani ünlüler iki karşıt sınıfa ayrılır ve farklı sınıflardan ünlüler genellikle aynı sözcük içinde yer almaz. Bir başka sesbilgisel özellikse ünsüz almaşmasıdır; *p, t, k* gibi kapantılılar, kapalı hecelerin önüne geldiklerinde değişim geçirirler; örneğin *p*'nin yerini *v*, *pp*'nin yerini *p* alır. Ayrıca ünlüler ve ünsüzler, sesin kapladığı süre açısından ikiye ayrılır. Fincede Hint-Avrupa dillerinden, özellikle Baltık dillerinden, Almanca ve Rusçadan alınma birçok sözcük vardır.

Fincenin Lutherci piskopos Mikael Agricola'nın Yeni Ahit'i Fınceye çevirdiği 1548'den başlayan bir yazılı edebiyat geleneği vardır. *Ayrıca bak.* Fin-Ugor dilleri.

Findlay Kemeri, Cincinnati Kemerinin(*) Ontario'ya ve Kanada Kalkanına kadar ulaşan kuzeydoğu uzantısı. Boyutları ve düzeni bakımından Kankakee Kemerine benzer. Ayrıca, ilk yerkabuğu yükselmelerinin gerçekleştiği Alt Ordovisiyen Dönem (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce) sonrası oluşumlarla benzerlikler taşır.

Fine Gael (İrlanda dilinde "Gael Ulusu"), BIRLEŞİK İRLANDA PARTİSİ olarak da bilinir, İrlanda'nın önde gelen siyasal partilerinden biri.

Eylül 1933'te, William Thomas Cosgrave'in partisi Cumann na nGaedheal (Gael Birliği) ile Merkez Partisi (eski Çiftçi Partisi) ve Ulusal Muhafızlar (eski Ordu Yoldaşları Birliği) adlı küçük partilerin birleşmesiyle kuruldu. Cumann na nGaedheal, bazı ödünlerle Serbest İrlanda Devleti'nin ku-

rulmasını sağlayan Londra Antlaşması'nı (1921) destekleyen *Dáil Éireann* (İrlanda Meclisi) üyelerince kurulmuştu. Barış ve istikrara yönelik bir program benimseyen Cumann na nGaedheal, 1923'teki ilk seçimlerde milletvekilliklerinin yüzde 41'ini kazanarak Cosgrave'in başkanlığında bir azınlık hükümeti oluşturdu ve ana muhalefet partisi Fianna Fáil karşısında yenilgiye uğradığı 1932'ye değin iktidarda kaldı. Cosgrave'in yeniden iktidara dönmek amacıyla kurduğu Fine Gael, ancak 1948'de John A. Costello başkanlığında bir azınlık hükümeti kurabildi. Geleneksel olarak İngiltere ile uyum ve uzlaşma yanlısı bir parti olarak tanınmasına karşın, Fine Gael'in kurduğu koalisyon hükümeti Aralık 1948'de cumhuriyet ilan ederek ve Uluslar Topluluğu'ndan çekilerek kimilerini şaşırttı. Bu tarihten sonra aralarındaki çizgi farklılıkları önemli ölçüde ortadan kalkan Fianna Fáil ve Fine Gael, aynı bir görüntü oluşturmaya çalışarak iktidar mücadelesini sürdürdüler. Asıl desteğini yukarı orta sınıftan alan Fine Gael, Fianna Fáil'den daha tutucu olmakla birlikte, 1973-77 ve 1981-87 arasında (1982'de dokuz aylık Fianna Fáil hükümeti dönemi dışında) İşçi Partisi'yle aynı koalisyon hükümetleri içinde yer almıştır.

Finger Gölleri, ABD'de, New York'un ortabatı kesimindeki dar buzul gölleri grubu. Doğuda Syracuse çevresi ile batıda Geneseo arasında kalan kuzey-güney doğrultulu vadilerde yer alırlar. Güzel manzaralarıyla tanınan bölgede 20'yi aşkın eyalet parkı ve pek çok dinlenme tesisi bulunur; başta üzüm olmak üzere meyve ve sebze yetiştirilir. Bölge, Ontario Gölü akaçlama sistemine bağlı Oswego Irmağı boşaltma sisteminin bir bölümünü içine alır. Doğudan batıya doğru başlıca göller Canandaigua, Keuka, Seneca, Cayuga, Owasco, Skaneateles ve Otisco'dur. Ayrıca, batıdaki Conesus, Hemlock, Honeoye ile Candice adlarındaki dört göl de bu grup içinde kabul edilebilir. Grupta bulunan başlıca göllerin uzunlukları 10 km'den 640 km'ye kadar değişir; genişlikleriyse 5,4 km'ye kadar çıkar. En büyük (174 km²) ve en derin (en çok 188 m) göl Seneca'dır.

Finger Gölleri Katı, Kuzey Amerika'da Üst Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizisi ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Orta Devoniyen Dönemin son katı olan Taghanik Katın üstünde ve Şemungiyen Katın altında yer alır. Kuzeydoğuda, Finger Gölleri Katı kayaçları, doğuda kırmızı yataklar biçimindedir; bunlar batıya gittikçe şeyllere dönüşür ve burada Catskill Deltasıyla birleşerek, batı kıyısı boyunca uzanır. Kıtanın orta kesimlerinde ve Kordileryen bölgede egemen olan kireçtaşları, buraların eskiden denizle kaplı olduğunu gösterir.

Fingolar, MFENGULAR olarak da bilinir, Güney Afrika'nın Transkei ve Ciskei bölgelerinde yaşayan ve geleneksel olarak Bantu dillerinden Zosa (Xhosa) dilini konuşan halk.

Natal'deki Difakane savaşlarından kaçan, çoğu Zizi, Hlubi (Bahlubi) ve Bhele kökenli mültecilerin soyundan gelen Fingolar, Kap Kolonisi'nin doğu kesimine yönelerek yerel şeflerin koruması altına girdiler. 1835, 1846 ve 1851-53 savaşlarında İngilizlerin yanında çarpıştılar. İngilizler, Zosa saldırılarına karşı tampon olarak kullanmak istedikleri Fingolara Transkei ve Ciskei sınır bölgelerinde Zosalardan aldıkları toprakları verdiler. Difakane savaşları sırasında kabile yapıları parçalanmış olan Fingolar, Hıristiyanlığı ve Batı eğitimini erken bir dönemde benimsediler. 19. yüzyılda çoğu varlıklı çiftçi düzeyine geldi. Kap Kolonisi'nde ilk Batı tipi Afrikalı siyasal önderlerin bir bölümü Fingolar arasından çıktı.

Geleneksel yaşam biçimini sürdüren Fingo topluluklarında erkekler sığır güder, kadınlar da toprağı işler. Öteki Fingolar büyük kentlerde işadamı, kamu görevlisi, hukukçu ve öğretmen olarak çalışırlar.

Finiguerra, Maso, asıl adı TOMMASO FINIGUERRA (d. 1426, Floransa - ö. 1464, Floransa), erken Rönesans kuyumcusu, çizim ve oymabaskı ustası, tasarımcı. Niello tekniğinde (*bak.* savat) dekoratif metal işleriyle ve ilk önemli İtalyan baskı ustalarından olmasıyla tanınmıştır.

Gençliğinde Lorenzo Ghiberti'yle çalıştığı sanılır. Sonraları Floransalı sanatçı Antonio Pollaiuolo'yla işbirliği yapmıştır. Üslubu her iki sanatçıdan da izler taşır. Birlikte çalıştıkları sanılan 1459-64 arasında Pollaiuolo'nun birçok deseninin oymasını Finiguerra'nın yaptığı kabul edilir. Kuyumculuğundan günümüze ulaşmış hiçbir örnek yoktur, ama "Thewalt Haçı"nın (1464, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) niello tekniğiyle yapılmış levhalarının tasarımının ona ait olduğu sanılır. Niello çalışmalarına 1450'den önce başlamış olan Finiguerra tasarımlarını, sonradan kullanmak üzere genellikle oyulmuş gümüş yüzeylerin kükürtten dökümünü yaparak saklardı. Ayrıca gümüş kabartmaların kâğıda basılması yoluyla hazırlanan niello baskılar da yapardı. Kükürt kalıpları ve niello baskılarının örnekleri günümüze değin korunmuştur.

1460'tan hemen sonra niellodan bakır levhaya geçen Finiguerra bakır oymanın bulucusu değildi; ama bu yeni malzemeyi İtalya'da yaygınlaştıran büyük sanatçı o oldu.

Finike, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 655 km² olan Finike ilçesi doğuda Kumluca ilçesi, güneyde Akdeniz, güneybatıda Kale, batıda Kaş, kuzeyde Elmalı ilçeleriyle çevrilidir.

Antalya ilinin batı kesiminde yer alır. İlçe topraklarının kuzey kesimini Kohu Dağı (2.409 m), kuzeydoğu ve doğuda Beydağları'nın güney uzantıları, orta kesimi de Alacadağ (2.336 m) engebelendirir. Etekleri ormanlarla kaplı Alacadağ, kıyıya dik olarak uzanır. Kohu Dağıyla Beydağları'nı birbirinden ayıran Avlanbeli Geçidi (1.090 m), Elmalı-Finike bağlantısını sağlar. Finike Körfezi kıyılarında yaklaşık 80 km²'lik bir alanı kaplayan ve ilçenin başlıca bitkisel üretim alanı olan Finike Ovası küçük akarsuların yığdığı alüvyonların Finike Körfezini doldurmasıyla oluşmuştur. Ova, Kohu Dağı eteklerinden kaynaklanan Başgöz Çayı (Karasu) ve Beydağları'nın kuzeydoğusundan çıkan Alakır Çayıyla sulanır. Başgöz Çayı Finike'nin doğusunda, Alakır Çayı ise Finike ilçesinin sınırları dışında, Kumluca'nın güneybatısında Akdeniz'e dökülür. Finike Ovasının batısında yer alan ve birkaç köyün birleştirilmesiyle kurulan Turunçova kasabasının nüfusu (1990'da 7.371) ilçe merkezinden daha fazladır.

İlçede temel ekonomik etkinlik olan bitkisel üretim, turunçgiller ve sebze yetiştiriciliği üzerinde yoğunlaşmıştır. İlçe, Finike çeşidi portakalıyla ünlüdür. Seracılık çok yaygın ve gelişkindir. Eskiden ilçe tarımında önemli yer tutan pamuk üretimi, 1970'li yıllarda seracılığın ve turunçgiller üretiminin gelişmesi sonucunda gerilemiştir. Az miktarda buğday, arpa ve elma da yetiştirilir. Finike Körfezi kıyıları günümüzde turizme açılmaktadır.

Finike'nin, Fenikelilerin önemli ticaret merkezlerinden olduğu ve adının da buradan kaynaklandığı sanılır. Yöre sırasıyla Likya, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı egemenlikleri altına girdi. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Teke sancağında, Elmalı kazasına bağlı bir nahiye olan Finike, 1917'de kaza yapıldı.

İlçe merkezi Finike kasabası küçük bir kıyı yerleşmesidir. Antalya-Fethiye kıyı yolu kasabadan geçer. Kasabanın bu yolla il merkezi Antalya'ya uzaklığı 111 km'dir. Korkuteli ve Elmalı ilçelerinin kıyıyla bağlantısını sağlayan yol da Finike'de kıyı yoluyla birleşir. Kasabada un, gıda, meyve mumlama ve paketleme tesisleri gibi tarıma dayalı imalathaneler bulunmaktadır. Ayrıca bir devlet hastanesi vardır.

İlçede birçok antik kent kalıntısı bulunmuştur. Bunlardan başlıcaları Limyra(*) ve Arifköy yakınlarındaki Arykanda'dır(*).

Finike Belediyesi 1918'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.576; kasaba, 6.700.

Finistère, Fransa'nın kuzeybatısında, Bretanya planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Tarihi Bretanya eyaletinin batı bölümünden oluşturulmuştur. Adı, Latince *finis terrae* (toprağın sonu) deyiminden gelir. Yüzölçümü 6.733 km² olan Finistère batı ve güneyden Atlas Okyanusu, kuzeyden de Manş Deniziyle çevrilidir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kuzeydeki Arée Dağları (Monts d'Arée; 384 m) ve güneydeki Kara Dağlar (Montagnes Noires; 325 m) birbirinden Aulne

Finike limanı, Antalya
Diatek

Havzasıyla ayrılır. Batı kıyısı açıklarında Ouessant (Ushant) Adası yer alır. Batı kıyısındaki Iroise Körfezine doğru giren Crozen Yarımadası (*presqu'île*), Brest açık limanını (*rade*) Douarnenez Koyundan (*baie*) ayırır. Güneyde alçak kıyı şeridi Biskay Körfezinin en kuzey ucunu oluşturur.

Finistère'nin bol yağışlı ve istikrarlı okyanus iklimi, özellikle kuzeydoğuda meyve, sebze ve tahıl üretimi ile sığır yetiştirilmesi için uygundur. Finistère topraklarının üçte birinden fazlasını ormanlık, fundalık ve yararsız alanlar oluşturur. Aileler, küçük topraklarını işlemenin yanı sıra mevsimlik olarak ticari balıkçılık da yaparlar. Çok sayıdaki balıkçı limanlarının en önemlileri Douarnenez ve Fransa'nın ikinci büyük balıkçı limanı olan Concarneau'dur. Tarım makineleri, deniz ve ırmak tekneleri yapımı, dökümhaneler ve makine tezgâhları üretimi gibi öteki ekonomik etkinlikler fazla bir önem taşımaz.

Büyük bir deniz üssü olan Brest'te önemli bir denizcilik okulu ve liman vardır. Perros-Guirec, Tregastel-Plage ve Roscoff kuzey kıyılarının sayfiye merkezleri arasındadır. Güneyde yer alan il merkezi Quimper aynı zamanda bir turizm merkezidir. İÖ 5. yüzyılda Keltlerin gelip yerleştiği, İÖ 56'da Romalıların fethettiği, İS 5. yüzyılda ise Anglosaksonların istila ettiği bu bölge kendine özgü Breton karakterini ve kırsal kesimde bugün bile konuşulan Breton dilini korumuştur. Quimper, Brest, Châteaulin ve Morlaix adlı dört ilçeye (*arrondissement*) ayrılan Finistère ili Rennes eğitim dairesine (*académie*) bağlıdır. Nüfus (1990) 838.627.

Finisterre Sıradağları, Papua Yeni Gine'nin kuzeydoğusunda, Huon Yarımadasının anakarayla birleştiği yerde sıradağ. Morobe ve Madang illeri arasındaki sınırda yer alır. Büyük Merkez Çöküntüsünün kuzey sınırının bir bölümünü içine alır. Sıradağlardan doğan akarsular, çöküntünün içinden karşıt yönlerde akan Markham ve Ramu ırmaklarını besler. Finisterre Sıradağlarının en yüksek noktası Sarawaket Dağıdır (4.101 m).

Fink, Albert (d. 27 Ekim 1827, Darmstadt, Hessen-Darmstadt, Almanya - ö. 3 Nisan 1897, Ossining, New York, ABD), Alman asıllı ABD'li demiryolu mühendisi ve yöneticisi. Demiryolu işletmeciliğine ilişkin ilk sistemli ekonomik araştırmaları gerçekleştirmiş, ayrıca köprülerin ve bina çatılarının desteklenmesinde kullanılan Fink makasını geliştirmiştir.

Almanya'da öğrenim gören Fink 1849'da ABD'ye göç ederek Baltimore and Ohio Railroad Company'de teknik ressam olarak çalışmaya başladı. Kısa sürede işinde yetkinleşerek birçok demiryolu köprüsü ve istasyonunun tasarımını ve yapımını üstlendi. Bu dönemde geliştirdiği Fink makası, ilk olarak 1852'de Virginia'daki (bugün Batı Virginia) Fairmont'ta Monongahela Irmağı üzerinde kurulan, dönemin en uzun demir demiryolu köprüsünün desteklenmesinde kullanıldı. 1857'de Louisville and Nashville Railroad şirketi için, Kentucky'de Green Irmağı üzerinde ABD'nin en büyük demir köprüsünü inşa etti. Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında demiryolu yöneticisi olarak önemli görevler aldı. Savaştan sonra Kentucky'deki, Louisville'de Ohio Irmağı üzerinde kurulan 1.600 m uzunluğundaki dönemin en uzun makaslı köprüsünün tasarımını ve yapımını gerçekleştirdi.

1869'da Louisville and Nashville Railroad şirketinin başkan yardımcısı olan Fink, bu hattaki maliyetleri ve kârlılık oranlarını araştırmaya girişti ve beş yıl sonra, ABD'deki ilk demiryolu ekonomik araştırması olan *The Fink Report on Costs of Transportations*'ı (Taşıma Maliyetleri Hakkında Fink Raporu) yayımladı. 1875'te Atlanta'da (Georgia) Güney Demiryolu ve Buharlı Gemi Birliği'nin yöneticiliğini üstlendi, birbiriyle rekabet eden 25 demiryolunun taşıma ücretlerini istikrara kavuşturarak navlun savaşını sona erdirdi.

Fink, Mike, ABD'de sınır bölgelerinin abartılı masal geleneğinde, 1770'de Pennsylvania'da Fort Pitt'te doğan ve 1823'te Yellowstone Irmağı kıyısındaki Fort Henry'de ölen aynı adlı gerçek bir kişiye dayanarak yaratılan efsanevi kahraman. Gençliğinde Fort Pitt dolaylarında iyi bir nişancı ve iz sürücü olarak ün kazandı. Ohio ve Mississippi ırmaklarında mavnaların başlıca ulaşım aracı durumuna gelmesinden sonra, Batı'nın en kaba topluluğunu oluşturan mavnacılar arasında nişancı, gürültücü, şakacı ve kavgacı kişiliğiyle sivrildi. Ashley-Henry avcı grubunun 1822'de Kayalık Dağlara düzenlediği sefere katıldı; ertesi yıl bir kavga sırasında öldürüldü. Öyküleri sözlü masal geleneğinin yanı sıra çok sayıda kitaba da konu olan Mike Fink, İç Savaş sonrasında giderek unutuldu. Ama masal, öykü, oyun ve şiir gibi edebi türlerde övüngen, şakacı ve şiddete tutkun sınır adamlarının simgesi olarak yaşadı.

Finke Irmağı, Avustralya'da ırmak. Kesintili akışına karşın, kıtanın orta kesimindeki en önemli akarsudur. Kuzey Toprakları'nın ortagüney kesiminden, MacDonnell Sıradağlarındaki Ziel Dağının güneyinden doğar. Glen Helen Boğazından ve Palm Vadisinden (eski *cycad* palmiyesi *Livisfon mariae*'nın yetiştiği tek yer; İngilizce *palm*: "palmiye") geçtikten sonra genellikle güneydoğu yönünde akarak Missionary Ovası boyunca menderesler oluşturur. Krichauff ve James sıradağları arasındaki 65 km'lik koyağa giren ırmak, çamur ve kum düzlüklerinde ortaya çıkarak Palmer ve Hugh ırmaklarını sularına katar. Kıyılarından taşıp yüzlerce kilometre karelik alanlara yayıldığı taşkın dönemlerinde, Treuer üzerinden Güney Avustralya eyaletindeki Eyre Gölüne ulaşabilir. Akışı çok kesintili olduğundan ırmak üzerinde ölçüm yapılamamaktadır; ama su toplama havzası 115.000 km²'dir. Irmak, 640 km'lik çığırı boyunca çok sayıda pınar ve yeraltı kaynağı oluşturur. 1860'ta buraya gelen kâşif John McDouall Stuart, ırmağa koruyucusu William Finke'in adını vermiştir. Irmağın vadisindeki başlıca yerleşimler Hermannsburg Mission ve Finke'dir.

Finlandiya, resmi adı FINLANDİYA CUMHURİYETİ, Fince SUOMI ya da SUOMEN TASAVALTA, İsveçce FINLAND ya da REPUBLIKEN FINLAND, Kuzey Avrupa'da ülke. Topraklarının üçte biri Kuzey Kutup Dairesi içinde kalır. Kuzeyde Norveç, kuzeybatıda İsveç, batıda Botni Körfezi, güneyde Finlandiya Körfezi, doğuda da Rusya Federasyonu'yla çevrilidir. Yüzölçümü 338.145 km², başkenti Helsinki'dir. 1991 tahmini nüfusu ise 5.001.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Finlandiya, iğne yapraklı ağaçların ağırlıkta olduğu sık ormanlar, geniş bataklıklar, 55 bin dolayında göl ve sayısız ırmakla kaplıdır. Büyük bölümü, Prekambriyen Zamandan (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) kalma granit ve benzeri yaşlı kayaçlardan oluşur. Güneyi daha alçak olan ülke, orta kesimlere ve kuzeye gidildikçe yükselir. Kuzeybatısında aralarında ülkenin en yüksek noktası olan Haltia Doruğunun da (1.328 m) bulunduğu birkaç dağ vardır. Ülkenin geri kalan bölümünün yüksekliği 180 m'yi aşmaz. Jeolojik bakımdan anakaranın bir parçasını oluşturan güneybatı kıyısı açıklarındaki Åland Adaları da (Fince Ahvenanmaa) anakara gibi sık ormanlarla kaplıdır.

İç sular, ülke alanının yaklaşık yüzde 10'unu oluşturur. En büyük göl Saimaa'dır (4.400 km²). Kıyı bölgeleri dışında birçok ırmak göllere boşalır. Göller genellikle sığdır; yalnızca üçünün derinliği 90 m'yi geçer. Vuoksi Irmağı Saimaa Gölünün fazla sularını Rusya'daki Ladoga Gölüne boşaltır. Ülkedeki öteki önemli ırmaklar kuzeye doğru akan Paatsjoki Irmağı, Botni Körfezine dökülen ülkenin en uzun ırmağı Kemi (552 km) ve Finlandiya-İsveç sınırının bir bölümünü çizen Tornio'dur.

İklim. Kuzey Kutup Dairesi'nin yukarısında kalan bölgede çok büyük sıcaklık farklılıkları görülür. Hava sıcaklığı kışın −30°C'ye kadar düşerken, Laponya'da gece güneşinin görüldüğü 73 günlük mayıs-haziran döneminde 27°C'ye kadar çıkabilir. Gulf Stream ile Baltık Denizinin sıcak akıntıları ve ülkenin alçak yüzey şekilleri sayesinde 60°C kuzey enlemine kadar tarıma elverişli bir ılıman kuşak bulunmaktadır; dünyanın başka hiçbir yerinde böyle bir doğal ortama rastlanmaz. Helsinki'de ortalama yıllık sıcaklık 5°C, en düşük sıcaklık −5,3°C, en yüksek sıcaklık 12°C'dir. Yıllık toplam yağış miktarı 588 mm'dir; bunun üçte biri kar ya da sulusepken biçiminde düşer.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Finlandiya'nın dörtte üçten fazlası ormanlarla kaplıdır. Başlıca yaprakdöken ağaçlar, huşağacı, titrek kavak, akçaağaç, karaağaç, ıhlamur ve kızılağaç; iğneyapraklılar ise çam ve ladindir. Kuzeye gittikçe likenler sıklaşır, ama en kuzeydeki bölgelerde bile çama rastlanır. Sonbaharda ağaçlarda yenebilen mantarlar görülür. Ayrıca 1.000'i aşkın çiçekli bitki türü saptanmıştır. Ülkenin en kuzeyindeki bölgeler geniş turbalıklar, tundralar ve otlu bataklıklarla kaplıdır.

Finlandiya, yabanıl yaşam açısından zengin sayılabilir. Ülkede çok çeşitli deniz kuşları yaşar; kıyıya yakın adalarda martılar ve sumrular, iç göllerde de su kuşları yuva yapar. Öteki kuş türleri alakarga, kuyruksallayan ve kartaldır. Başlıca memeli türleri ayı, kurt, volverin, vaşak ve yaşayan en büyük geyik türü olan sığındır. Ren geyiği neredeyse yok olmuş, kuzeydekiler de evcilleşmiştir. Ülkede en çok bulunan tatlı su balıkları sombalğı, alabalık ve sigibalığıdır. En bol bulunan deniz balığı ise ringadır.

Yerleşme dokusu. Finlandiya'da başlıca üç yerleşim bölgesi vardır: Kıyı düzlükleri, iç kesimdeki göller bölgesi ve gene iç kesimlerdeki dağlık alanlar (*tunturi*). Kıyıdaki düzlükler yerleşimin en yoğun ve kesintisiz olduğu bölgedir. En büyük tarımsal alanların yanı sıra kent merkezleri de burada bulunur. Güneybatıdaki Turku Yarımadası açıklarında yer alan adalar da kıyıya benzer özellikler gösterir.

İç kesimdeki göller bölgesi Finlandiya'nın candamarıdır. Kıyı bölgesine göre dış etkilere daha az açık olmakla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın sonundan beri nüfus hızla artmış ve bölge sanayileşmiştir. Kuzeydoğu ve kuzey ise pek çok ekonomik ve toplumsal çıkar çatışmasının yaşandığı, genişleme ve kalkınma aşamasında olan bir bölgedir. *Saamelaisalue* denen Lap toprakları da burada yer alır.

Åland Adaları yalnızca coğrafi konumuyla değil, toplumsal özellikleri bakımından da Finlandiya'nın geri kalan kesiminden çok farklıdır. Hemen tümüyle İsveçlilerin yaşa-

FİNLANDİYA İşaretlerin büyüklüğü kentlerin göreceli büyüklüğünü gösteriyor • ○ ● ◘ ■ ■

Yükseklikler metre cinsindendir

0 50 100 200 300 km

0 50 100 200 mi

dığı adalar özerk bir bölge oluşturur ve kendi bayrağ vardır. Tarım, balıkçılık ve meyvecilik adalardaki başlıca uğraşlardır. En büyük kent, aynı zamanda özerk Åland Adaları ilinin başkenti olan Mariehamn'dır.

Sanayileşme sonucunda Finlandiya'nın kent nüfusu önemli ölçüde artmıştır ve 20. yüzyıl sonlarında toplam nüfusun beşte üçü kentlerde yaşamaktadır. Tarım alanları ise güneybatıda yoğunlaşmıştır. Kuzeyde daha çok mandıracılık ve ormancılık yapılır. Laponya'da ise ren geyiği yetiştiriciliğine dayanan göçebe yaşam bir ölçüde sürdürülmektedir.

Başlıca kent yerleşmeleri ülkenin güneydeki üçte birlik bölümünde toplanmıştır. Büyük kent ve kasabaların çoğu güney kıyısında, ya başkent Helsinki gibi Finlandiya Körfezinde ya da Vaasa ve Oulu gibi Botni Körfezinde yer alır. Kuzeydeki başlıca kent ise Lappi ilinin (*lääni*) yönetim merkezi olan Rovaniemi'dir.

NÜFUS. Bulgular bugünkü Lapların atalarının İÖ 7000 dolaylarında Finlandiya'ya yerleştiğini göstermektedir. İÖ 3000 dolaylarında bölgeye başka topluluklar gelince Laplar kuzeye çekildi. Bölgeye Laplardan sonra yerleşenler bugün Rusya, İskandinavya ve Orta Avrupa ülkelerinin bulunduğu topraklardan gelmişlerdi. Bugünkü Finler, İskandinav ve Baltık ırkındandır.

Finlandiya'nın iki resmî dili vardır: Fince ve İsveçce. Sayısı giderek azalan ve nüfusun yüzde 6'sını oluşturan İsveçce konuşan topluluk, güney, güneybatı ve batı kıyıları ile Åland Adalarında yaşar. Kuzey sınırına yakın bölgelerde sayısı 2 bini bulan ve Lap dili konuşan küçük bir azınlık vardır. Ülkenin geri kalan bölümünde, önemli lehçe farklılıkları bulunmakla birlikte Fince konuşulur.

Nüfusun yüzde 90'ı Finlandiya Kilisesi'ne (Evanjelik Lutherci Kilise) bağlıdır. Piskoposlar devlet başkanı tarafından atanır ve başpiskoposluk merkezi Turku'dadır.

EKONOMİ. Önceleri bir tarım ülkesi olan Finlandiya'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağır sanayi hızla gelişmiştir. Bugün Batı ve Doğu Avrupa ülkeleriyle yoğun ticari ilişkiler yürütülmektedir. 1949'dan beri Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) kapsamında olan Finlandiya, Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin (EFTA) ve 1969'dan beri de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) üyesidir. 1973'te Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla (AET) bir ticaret anlaşması imzalamıştır. 1989 verilerine göre Finlandiya'nın gayri safi milli hasılası (GSMH) 109,7 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 22.060 ABD Doları'dır.

Kaynaklar. Mineral kaynakları yetersiz olan Finlandiya'da petrol ve kömür bulunmaz. Doğudaki Outokumpu'da bakır, çinko ve demir sülfür çıkartılır. Otanmäki'de sınırlı miktarda demir, vanadyum ve titanyum, kuzeybatıdaki Äkäslompolo'da ise demir cevheri bulunur. Granit madenciliğinin de yapıldığı bölgede çimento üretimi artmaktadır.

Finlandiya'nın güney kesiminde iğneyapraklı ağaçlardan oluşan sık ormanlar
H. Finstedt - Carl E. Ostman

Tarım, ormancılık ve balıkçılık. Tarımsal işgücü ve tarım alanları giderek azalmaktadır. Finlandiya'nın tahıl üretimi iç tüketimi karşılamakla birlikte bazen düşük hasat yüzünden dışarıdan çavdar ve buğday alınır. Ülkede hayvancılık genellikle mandıracılığa yönelik olmakla birlikte ihtiyaç fazlası üretim olduğu dönemlerde kesim yapılır. Irmaklardaki kirlenme ve hidroelektrik enerji elde etmek için barajlar yapılması balıkçılığa büyük darbeler indirmiştir. Balıkçılık daha çok sayısı 200'ü aşan üretme çiftlikleri aracılığıyla sürdürülmektedir. Ayrıca Baltık Denizinde trolle ringa avlanır.

Enerji. Finlandiya'da enerjinin büyük bölümü hidroelektrik santrallardan elde edilir. Hidroelektrik kaynaklar bulunan Karelya'nın 1944'te SSCB'ye geçmesi üzerine ülkenin kuzeyindeki Oulu ve Kemi ırmaklarında santrallar yapılmıştır. İsveç'ten de elektrik alınır. Devlete ait elektrik şirketi Imatran Voima, 1977'de Helsinki'nin doğusundaki Loviisa'da bir nükleer santral kurdu. 1979'da ve 1981'de de birer reaktör daha kuruldu.

Sanayi. Sanayi ağırlıkla yumuşak oduna dayanır. Başlıca ürünler kereste, kâğıt hamuru, kâğıt, duvar kaplaması ve kontrplaktır. İsveç, Almanya, ABD ve eski Sovyet cumhuriyetlerine mobilya satılır. Demir ve çelik sanayisi de özellikle 1960'lardan beri gelişme göstermiştir. Ayrıca makine, lokomotif ve gemi yapım sanayileri gelişmektedir; Turku ve Helsinki'de özellikle buzkıranlar ve lüks deniz taşıtları yapılır.

Ülkede ayrıca elektronik aygıt fabrikaları, petrol rafinerileri, kimyasal fabrikalar ve tekstil fabrikaları vardır. Helsinki, Avrupa'nın en büyük porselen fabrikasına sahiptir; RaKarhula, Iittala ve Nuutajärvi de cam yapımıyla ünlüdür.

Finans ve dış ticaret. II. Dünya Savaşı'ndan beri dönem dönem yüksek enflasyon görülen Finlandiya'da mali istikrarı sağlamaktan merkez bankası niteliğindeki Finlandiya Bankası (Suomen Pankki) sorumludur. 1811'de kurulan ve çalışmalarını 1968'den beri parlamentonun gözetiminde yürüten banka, para birimi markkanın dolaşımını denetler ve faiz oranlarını belirler.

Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye olan Finlandiya'nın başlıca ticaret ortakları İngiltere, İsveç, Almanya ve eski Sovyet cumhuriyetleridir. Norveç, Danimarka ve ABD de önemli dış pazarlardır. Önde gelen ihracat ürünleri ise başta odun ve orman ürünleri olmak üzere ağır makine ve mamul mallardır.

Ekonominin yönetimi. Devletin en önemli gelir kaynakları satış, tüketim, gelir ve emlak vergileridir. En önemli harcamalarsa eğitim ve sosyal hizmetler alanındadır. Birçok ticaret ve sanayi kuruluşu devletçe denetlenir. Bu sanayi kolları arasında kereste ve kâğıt işleme, ormancılık, makine imalatı, gemi yapımı, madencilik, çelik işleme, petrol arıtma, elektrik ve doğal gaz üretimi ile kimyasal madde ve gübre imalatı sayılabilir. Alkollü içki imalatı, dağıtımı ve satışı da devlet tekelindedir.

Ulaştırma. 20. yüzyılın ortalarına değin, elverişsiz arazi yapısı ve doğa koşullarından ötürü ülke içi ulaşım oldukça kısıtlıydı. Dış ülkelere ulaşım ise denizyoluyla gerçekleştiriliyordu. Bu yüzden Botni ve Finlandiya körfezlerinde önemli limanlar gelişti. Ülkedeki karayollarının toplam uzunluğu (1989) 76.000 km dolaylarındadır. Ama güneydoğuda çok sayıda göl bulunması yolların uzamasına neden olmaktadır ve kuzeyde hâlâ az yol vardır. Ayrıca göller bölgesinde ve Turku açıklarındaki adalarda araba vapuru seferleri düzenlenir. Demiryolları ise yetersizdir.

Ülkede ulaşıma elverişli suyollarının uzunluğu 6.500 km'ye yaklaşmaktadır. Kanallarda yılda 120 binden fazla gemi ve 19 bin dolayında sal seferi yapılır. 1963'te SSCB, Saimaa Gölü ile Finlandiya Körfezini birleştiren kanalın kendi topraklarında kalan bölümünü Finlandiya'ya kiralamıştır. Ülkenin denizaşırı yüklerinin büyük bölümü kendi gemilerince taşınır. Ayrıca Danimarka, İsveç ve Almanya'ya feribot seferleri vardır.

Helsinki'de ve başka birçok merkezde çeşitli havaalanları bulunur. Ulusal havayolu şirketi Finnair, iç hat seferlerinin yanı sıra Avrupa ve Kuzey Amerika'daki bellibaşlı havaalanlarına sefer düzenler.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Yönetim. Finlandiya 1919'dan beri anayasal bir cumhuriyettir. Yasama yetkisi tek meclisli parlamentoya (*Eduskunta*) ve cumhurbaşkanına aittir. 200 üyeli parlamento dört yıllık, cumhurbaşkanı ise altı yıllık süreler için seçilir. Yürütme yetkisi ise gene cumhurbaşkanına ve Devlet Konseyi adı verilen kabineye aittir. Ülkede cumhurbaşkanının konumu simgesel olmayıp önemli siyasal işlevleri vardır: Parlamentoyu dağıtabilir, kararname çıkartabilir; ayrıca dış politikadan sorumludur ve silahlı kuvvetlerin başıdır.

Finlandiya, biri özerk Åland Adaları olmak üzere 12 ile (*lääni*) bölünmüştür; bunların her biri, bir vali (*maaherra*) tarafından yönetilir. Åland Adalarında il meclisinin yanı sıra seçimle gelen bir yerel yönetim konseyi ve yürütme kurulu vardır. İller, kentsel ya da kırsal olabilen bucaklara bölünür. Dört yıllık süreler için seçilen bucak konseyleri sağlık, eğitim, sosyal hizmetler gibi konulardan sorumludur.

18 yaşını doldurmuş her Finlandiya yurttaşı 1972'den beri seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri dolay-

lıdır: Halk, 300 kişilik bir seçici kurulu, onlar da cumhurbaşkanını seçer. Parlamento üyeleri ise nispi temsil sistemiyle ve doğrudan halk tarafından seçilir. Önde gelen siyasal partiler Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi (SSDP), Fin Halkının Demokratik Birliği (SKDL), Ulusal Koalisyon Partisi (Kok) ve Merkez Parti'dir (KP).

Ülkedeki en büyük işveren örgütü Finlandiya İşverenler Konfederasyonu, en büyük işçi örgütü de Finlandiya Merkezi İşçi Sendikaları Örgütü'dür. Ayrıca birçok bağımsız sendika vardır.

Yargı. Yargı, yasama ve yürütmeden bağımsızdır. Helsinki'deki Yüksek Mahkeme bölge mahkemelerini atar. En yüksek adli yetkili olan hukuk şansölyesi (*oikeuskansleri*) aynı zamanda başsavcıdır.

Silahlı kuvvetler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Antlaşması'na (1947) göre Finlandiya, 34.500 kişilik bir kara kuvveti, 3 bin asker ve 60 uçaktan (bombardıman uçakları yasaklanmıştır) oluşan bir hava gücü ve 4.500 asker ile toplam gücü 10 bin tonu geçmeyen gemilerden oluşan bir deniz kuvveti bulundurabilmektedir. 19-60 yaş arasındaki bütün erkekler askeri hizmetle yükümlüdür.

Eğitim. Öğrenim, yedi yaşından başlayarak zorunlu ve parasızdır. 1970'lerde altı ve üç yıllık aşamalardan oluşan dokuz yıllık yeni bir ilköğretim sistemi getirilmiştir. Öğrenciler ahşap ve metal işçiliği, müzik, ev ekonomisi, bahçecilik gibi seçmeli dersler de görürler. Üçüncü yılda yabancı dil dersleri başlar. Dokuz yıllık öğrenimden sonra öğrenciler liseye ya da meslek okullarına gidebilir. En büyük yükseköğrenim kurumları Helsinki Üniversitesi (1640) ve Helsinki Teknoloji Üniversitesi'dir (1849). Başka kentlerde de çeşitli üniversiteler ve meslek yüksekokulları vardır. Turku'daki iki üniversitenin birinde Fince, ötekinde ise İsveçce öğretim yapılır. Yükseköğrenime ayrılan devlet yardımı giderek artmaktadır.

Sağlık ve sosyal hizmetler. Ülkede pek çok yaşlıya ve emekliye devlet yardımı yapılır; 65 yaşını dolduran herkese aylık bağlanmaktadır. Öteki sosyal harcamalar arasında işsizlik yardımı, iş kazalarına karşı tazminat, doğum yardımı ve 16 yaşın altındaki çocuklar için bütün ailelere yapılan çocuk yardımı sayılabilir. Sağlık giderlerinin yüzde 60'ını karşılayan devlet 1946'dan beri öğrenciler için kapsamlı bir sağlık ve sigorta programı uygulamaktadır.

Hızlı kentleşme sonucu, başta Helsinki olmak üzere büyük kentlerde konut sıkıntısı baş göstermiştir. Konut ve arsa fiyatları yüksek olmakla birlikte, gelire oranı öteki sanayileşmiş ülkelere göre düşüktür.

KÜLTÜREL YAŞAM. 19. yüzyılda Elias Lönnrot tarafından eski Fin baladları, lirikleri ve büyülü sözlerinden derlenen *Kalevala* (1835; *Kalevala*, 1965) adlı destan ülkede ulusal bilincin canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu canlanış bütün sanat dallarında, hatta sporda bile kendini göstermiştir. Bugün Finlandiya'da pek çok sanat şenliği düzenlenir, hemen her bucakta bir amatör tiyatro topluluğu vardır, ayrıca birçok müze ve sanat eğitimi veren okul bulunur. Özellikle tiyatro ülkede çok yaygın ve sevilen sanat dallarındandır. En önemli tiyatrolar Fin Ulusal Tiyatrosu (1872) ve Tampere'deki Pyynikki Yaz Tiyatrosu'dur. Bu alandaki en büyük meslek kuruluşu olan Fin Merkezi Tiyatro Örgütleri Federasyonu'na bağlı bir de tiyatro okulu vardır.

Opera da oldukça gelişmiştir. Her yıl düzenlenen Savonlinna Opera Festivali ve Helsinki'deki Fin Ulusal Operası'nın yanı sıra Taru Valjakka ve Martti Talvela gibi uluslararası ün kazanmış solistler de bu sanat dalına olan ilgiyi canlı tutmaktadır. Ülkenin en ünlü müzikçisi olan Jean Sibelius (1865-1957) adına Helsinki'de bir müzik akademisi vardır; ayrıca beş yılda bir Sibelius Keman Yarışması düzenlenir.

Kalevala'dan bu yana destan tarzındaki düzyazı yapıtlar yaygınlığını korumaktadır. Aleksis Kive'nin *Seitsemän veljesta* (1870; Yedi Kardeş) adlı yapıtı ilk Fin romanı sayılır. 1939'da Nobel Edebiyat Ödülü kazanan F. E. Sillanpää, tarihsel romanlarıyla ünlenen Mika Waltari ve savaş sonrası dönemin önemli yazarlarından Väinö Linna, önde gelen çağdaş edebiyatçılardır. İsveççe yazan şair ve yazarlar da Finlandıya edebiyatında önemli bir yer tutar (*bak*. Finlandiya edebiyatı)

Güzel sanatlarda ise daha çok üç boyutlu çalışmalar öne çıkmıştır. Fin mimarları, modern mimarinin en yaratıcı ürünlerini vermiştir. Her ikisi de dev granit bloklarıyla çalışan Eliel Saarinen ve Lars Sonck ulusal mimarinin önemli adlarındandır. 20. yüzyılda ise Fin mimarisi işlevselci bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemin en önemli mimarları, bir ölçüde Le Corbusier'den etkilenen Eric Bryggman ve Alvar Aalto'dur. Ayrıca cam, porselen ve tekstil tasarımı da çok gelişmiştir.

Finlandiya'nın ulusal sporu kayaktır. Ülkedeki ulusal canlanış spora da yansımış ve birçok yerde kayak yarışmaları düzenlenmeye başlamıştır. 1920, 1924 ve 1928 Olimpiyat oyunlarında atletizmin koşu dalındaki başarılarıyla ulusal kahraman ilan edilen "Uçan Finlandiyalı" Paavo Nurmi ve gene koşucu Lasse Virén ülkenin en ünlü sporcularıdır.

TARİH. *İlk yerleşmeler*. Bugünkü Finlerin ataları İÖ 100-İS 100 arasında Finlandiya Körfezinden bölgeye geldiler. Bu tarihe değin Finlandiya'da yalnızca göçebe Laplar yaşıyordu. Yeni gelenler karşısında Laplar daha kuzeye çekildiler. Güneyde yerleşim yaklaşık 800'e değin doğuda Karelya'ya kadar yayıldı. Bu arada Fin-Ugor kökenli başka halklar da bölgeye geldi. Gene de nüfus çok seyrekti ve sürekli birbiriyle savaşan gevşek örgütlenmiş üç birlik (Hämeliler, Karelyalılar ve Finler) dışında devlet kurulmadı (*bak*. Fin kavimleri).

İsveçliler, daha Vikingler döneminden önce ülkenin güneybatı kıyısına yerleşmişti. Vikingler döneminde, bu bölgede yaşayanlar Rusya ile ticaret yollarının üzerinde bulunduklarından kürk ticaretine katıldılar. Ama Finler, Viking seferlerinde yer alamadı.

Ortaçağ ve İsveç egemenliği. 12. yüzyılın sonunda, Germen halkları, Danlar, Ruslar ve İsveçliler arasında Finlandiya Körfezi ve çevresini ele geçirme mücadelesi doruğuna ulaşmıştı. 1227'de Dük Yaroslav, Finleri Rus Kilisesi'ne bağlamak için bir sefer düzenledi. Bunu izleyen çarpışmalarda Ruslar üstünlük sağladı ve ülkenin doğu bölümünü oluşturan Karelya, Rusya'nın dinsel ve siyasal etkisine girdi. 1245'te Finlandiya piskoposu Thomas'ın çekilmesiyle bölgede bir iktidar boşluğu ortaya çıktı. 1249'da ise Turku'da (Åbo) bir Dominiken manastırı kuruldu. İsveçliler de bu tarihten başlayarak, epeydir Hıristiyanlığı benimsemiş olan Hämelilere egemen olmaya çalıştılar. Kral naibi Birger Jare, Häme'de (Tavastehus) bir kale ve çeşitli istihkâmlar yaptırdı. 1293'te Torgils Knutsson Karelya'yı fethetmeye girişti; 1323'e değin süren savaşlardan sonra yapılan Nöteborg Antlaşması'yla Rusya-İsveç sınırı çizildi ve Finlandiya, İsveç Krallığı'nın bir parçası oldu.

Ortaçağ boyunca ülkede İsveç kurumları yerleşti. Bu dönemde Finlandiya, İsveç'e bağlı bir düklüktü. İsveç'e önceleri kürk ve tahıl olarak ödenen vergi, sonraları paraya dönüştü. Bu arada iki yeni sınıf ortaya çıkmıştı: Giderek artan sayıda İsveçliyi de barındıran soylular ve yerel öğelerin ağır bastığı ruhban sınıfı.

1362'de, İsveç kralı Håkon (Norveç kralı VI. Håkon) Finlandiya'ya, İsveç'in öteki bölgeleriyle eşit statü tanıdı. Onun ardından tahta çıkan Mecklenburglu Albrecht, Finler arasında tutulmadığından, Bo Jonsson Grip adlı bir İsveçli soylu Finlandıya'yı yönettı. Grip'in ölümünden (1386) kısa süre sonra Finlandiya Kalmar Birliği'nin bir parçası oldu. Bu arada ülkeye pek çok İsveçli yerleşmiş, soylular arasında İsveççe konuşulur olmuş, İsveç kültürü iyice yayılmış ve İskandinav kurumları yerleşmeye başlamıştı. 1581'de Finlandiya grandüklük oldu ve yarı bağımsız bir statü kazandı. Fince edebiyat dilinin yaratıcısı sayılan Mikael Agricola'nın (y. 1510-57) etkisiyle ülkede Luthercı inanç yaygınlaştı. Ülkenin doğu kesiminde yaşayan Rum Ortodoks topluluk Rusya'ya kaçmaya başladı.

II. Karl'ın krallığı sırasında İsveç büyük bir güç olarak önemini yitirdi. Büyük Kuzey Savaşı sırasında, Rusya sekiz yıl boyunca Finlandiya'yı işgal etti (1713-21). Nystad (Uusikaupunki) Antlaşması'yla da ülkenin güneydoğusu ve Baltık illeri Rusya'ya bırakıldı. Sonraki Rus-İsveç Savaşı (1741-43) sırasında Çariçe Yelizaveta, Finlandıya'yı Rusya'nın süzerenliğinde ayrı bir devlet yapmayı amaçladığını belirttiyse de, bu gerçekleşmedi ve Finlandiya'nın bir bölümü ilhak edildi. Çar I. Petro'nun (Büyük) Petersburg'u ve Kronstadt limanını kurmasıyla Rus tehlikesi daha da büyüdü ve 1721-43 arasında Rusya, Finlandıya'dan geniş topraklar kazandı. Çar I. Aleksandr döneminde ülke, Rusya'ya bağlı bir grandüklük oldu.

Rus egemenliği. Rus çarı I. Aleksandr, Finlandiya'nın dinine ve temel yasalarına müdahale edilmeyeceği vaadinde bulundu. 18. yüzyılda, yürütme gücü naibin elindeydi, ama yasalar ve vergiler için *Lantdag*'ın (Meclis) onayı gerekiyordu. Bununla birlikte *Lantdag*'ın hangi aralıklarla toplanacağı belirtilmediğinden 1863'e değin hiçbir toplantı yapılmadı ve bu dönemde Finlandıya çarın atadığı bürokratlar tarafından yönetildi.

Büyük ölçüde otoriter olan yönetime karşın, ülkede bir dizi reform gerçekleştirildi. İsveç'in Rusya'ya bırakmış olduğu topraklar 1812'de Finlandıya grandüklüğüne geri verildi. Aynı yıl Helsingfors (Helsinki) başkent oldu ve hızla gelişti. 1850'de, dinsel ve ekonomik nitelikli olanlar dışındaki Fince yayınların yasaklanmasıyla dil sorunu doruğuna ulaştı. Halkın büyük çoğunluğu Fince dışında dil bilmediği için, bu karar sınıf farklılıklarını pekiştirip bürokrasiyi güçlendirecek nitelikteydi. Dil yasağı 19. yüzyıl ortalarına değin sürdüğünden Fince edebiyat çok cılız kaldı. Fincenin yerleşmesini savunanların çabalarıyla Fin folklorunun ürünleri derlenmeye başladı; 1858'de Fince öğrenim veren ilk okul açıldı, ama Fince, ancak 1902'de İsveççe ile eşit statü kazandı.

İkinci reform dalgası, Rusya'nın 1905'te Japonya'ya yenilmesinden sonra geldi. 1906'da *Lantdag*'ın yerine *Edustkunta* kuruldu, bu organ halk tarafından seçiliyordu ve hem kadınlara, hem erkeklere oy hakkı tanınmıştı. Genel oy hakkı, büyük bir çoğunluk oluşturan çiftçilerle işçilerin siyasal yaşama geniş ölçüde katılması demekti. Bu da ülkenin bağımsızlığına giden yolu açtı.

Bağımsızlık mücadelesi. Rusya'daki milliyetçi hareket Finlandiya'nın özerkliğinin kaldırılmasını istiyordu. III. Aleksandr bu harekete karşı direndiyse de, Çar II. Nikolay döneminde Fin *Lantdag*'ı önemli ölçüde etkisizleştirildi; Rusça resmî dil oldu ve Finlerin Rus ordusunda zorunlu hizmet yapmasını öngören bir yasa çıkarıldı. Buna karşı Finlandiya'da gelişen Anayasacı hareket zorunlu askerliği uygulanamaz duruma getirdi. Eylemciler adıyla bilinen grup ise şiddet eylemleri düzenleyerek Rus genel valiyi öldürdüler.

1899'da kurulan İşçi Partisi sonradan adını Sosyal Demokrat Parti olarak değiştirdi ve Anayasacılarla birleşti. Ardından ülkede başlayan genel grev parlamentoda reform yapılmasını sağladı. *Lantdag* dağıtılarak tek meclisli yeni bir parlamento kuruldu; ama 1910'da yasama yetkisi tümüyle *Duma*'ya (Devlet Meclisi) geçti.

I. Dünya Savaşı sırasında bağımsızlık hareketi Almanlarla ittifak kurdu. Rusya'daki devrim sırasında ülke özerkliğini yeniden kazandı ve Ekim Devrimi'nden sonra, 6 Aralık 1917'de de bağımsızlık ilan edildi.

1918'de Sosyal Demokrat Parti'yi ele geçiren devrimciler Helsinki ve güneydeki büyük sanayi kentlerine egemen oldular. Ülkenin batı kesimine kaçan Muhafazakâr hükümet, Almanya'nın da yardımıyla Tampere (Tammerfors) Çarpışması'nı kazandı. Ardından açılan davalarda devrimciler sert biçimde cezalandırıldı.

İç savaştan sonra 1918'de Finlandiya'nın bir monarşi olmasına karar verildi ve Alman prens Friedrich Karl von Hessen kral oldu. Ama I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesi üzerine cumhuriyet ilan edildi. Bunun üzerine cumhurbaşkanlığı mücadelesi başladı: Liberal partiler iktidarın *Eduskunta*'da toplanmasını isterken iç savaşta zafer kazanan Muhafazakârlar da cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanınmasını istiyordu. Sonunda Muhafazakârlar üstünlük sağladı ve 17 Temmuz 1919'da ilan edilen yeni anayasayla Kaarlo Juho Ståhlberg ilk cumhurbaşkanı oldu.

Cumhuriyet dönemi. İki dünya savaşı arası dönemde Finlandiya hâlâ büyük ölçüde bir tarım ülkesiydi. 1922'de çıkarılan ve kiracı ya da topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmayı amaçlayan reformlardan sonra, tarım sektörü önemli bir güç oldu. Çiftçi Partisi (bugün Merkez Parti) siyasal yaşamda önemli bir rol oynamaya başladı.

Güçlenmekte olan Finlandiya Komünist Partisi'ne (SKP) karşı gelişen Lapua Hareketi 1929-32 arasında komünistlere karşı çeşitli saldırılar düzenledi. 1930'da Finlandiya Komünist Partisi'nin kapatılmasını sağlayan hareket daha sonra saldırılarını Sosyal Demokratlara yöneltti. 1932 Mäntsälä Ayaklanması'yla iktidarı ele geçirmeye çalıştı, ama ayaklanma bastırıldı.

Bağımsızlıktan sonra ülke iki önemli toprak sorunuyla karşılaştı. Doğu Karelya'daki etkili gruplar burayı ülkeye ilhak etmeye çalışıyordu. Ama Tartu (Dorpat) Antlaşması'yla (1920) var olan sınırlar tanındı ve Finlandiya Kuzey Kutup Denizine giden yolu ve Petsamo limanını kazandı. Öbür sorun ise Åland Adalarıyla ilgiliydi. İsveç'in bu konudaki toprak talebi reddedildi ve Milletler Cemiyeti sorunu Finlandiya lehine çözdü (*bak.* Åland Adaları).

II. Dünya Savaşı'nda, Polonya Alman işgaline uğrayınca (1939), SSCB, savunma amaçlarıyla Karelya Kıstağının bir bölümünü istedi. İsteğin reddedilmesi üzerine SSCB saldırıya geçti. Yenilen Finlandiya, Mart 1940'taki Moskova Antlaşması'yla güneydoğudaki büyük bir bölgeyi de SSCB'ye bıraktı ve 30 yıl için Hanko (Hangö) Yarımadasını kiraladı.

1941 baharında SSCB ile Almanya arasındaki gerilim tırmanırken Finlandiya Almanya'ya yakınlaştı ve Alman birliklerinin topraklarından geçmesine izin verdi. Böylece savaşa girmiş oldu. 1941-44 arasındaki çarpışmalarda Finlandiya önce saldırıya geçip Doğu Karelya'yı aldıysa da, 1942-43 yıllarında Almanya'nın yenilgiye uğraması ülke içindeki barış isteklerini güçlendirdi. 1944'te cumhurbaşkanı olan Mareşal Mannerheim, Alman birliklerinin ülkeden çıkmasını isteyince çeşitli çarpışmalar oldu. Bu arada SSCB ile antlaşmalar imzalandı ve bu ülkeye toprak verildi. Son ateşkes 1947'de Paris'te imzalandı.

Savaş sonrası. Savaş tazminatları ve SSCB'ye bırakılan topraklardan gelen 300 bin kadar göçmen ülke ekonomisi için önemli bir sorun oldu. Ama bu aynı zamanda sanayinin gelişmesini zorunlu kıldı ve Finlandiya hızla toparlandı.

1944'teki ateşkesin ardından Juho Kusti Paasiviki başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. 1946'da Mannerheim istifa edince Paasiviki onun yerine cumhurbaşkanı oldu. 1956'da cumhurbaşkanı seçilen Çiftçi Partisi lideri Urho Kekkonen 1981'e değin bu görevde kaldı. Onun yerine de 1988'de yeniden bu göreve seçilen Mauno Koivisto geçti.

Paasiviki ve Kekkonen'in cumhurbaşkanlığı sırasında 1961'deki Berlin bunalımının dışında SSCB'yle iyi ilişkiler kuruldu. 1948'de imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Yardımlaşma Antlaşması çerçevesinde SSCB'yle ticari ilişkiler de gelişti. Kuzey Konseyi'ne ve Birleşmiş Milletler'e katılan Finlandiya'nın, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (Comecon) ile de yakın ilişkileri vardı.

Finlandiya 1950'ler boyunca Çiftçi Partisi ya da Sosyal Demokratların önderliğindeki koalisyonlarca yönetildi. Ülkede çok sayıda siyasal parti olması ve hiçbirinin önemli bir üstünlük sağlayamaması nedeniyle tek bir partinin hükümet kurması her zaman çok güç oldu.

Finlandiya 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Sosyal Demokratlarla Merkez Partisi'nin ağırlıkta olduğu koalisyonlarca yönetildi. Yaklaşık 50 yıl boyunca bütün hükümetlerde kilit konumda bulunan Merkez Partisi 1987'de bu konumunu yitirdiyse de Mayıs 1991'deki seçimlerin ardından yeniden hükümete girdi. EFTA ile Avrupa Topluluğu arasında ortak Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) oluşturmayı öngören antlaşmayı Finlandiya 1992'de onayladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Finlandiya edebiyatı, Finlandiya'da Fince ve İsveç dilinde, ortaçağda da Latince ortaya konan edebiyat yapıtlarının tümü. Finlandiya'daki edebiyatın ilk örneklerini oluşturan Fince halk şiirleri sözlü olarak aktarılmış, ancak 18. yüzyılın sonunda yazıya geçirilmiştir. Finlandiya 12. yüzyıl ortalarından 1809'a değin İsveç'in egemenliğinde olduğundan İsveç dili 19. yüzyılın sonuna değin üst sınıfların dili olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra ulusal kültürle birlikte Finceyi de geliştirmek için güçlü bir hareket başlamıştır.

Halk şiiri. Fince halk şiiri, çok çeşitli biçimler içeren geniş bir dağarcığa sahipti. Bir vurgulu bir vurgusuz iki heceden oluşan dört ayaklı ölçü, hem Finceye çok uygundu, hem de uzun bölümlerin akılda kalmasını kolaylaştırıyordu. Şiirlerin çoğu, destan dizileri ya da kısa şarkılardı. Destanlar, efsanevi olayları ya da bir kahramanın yaptığı büyük işleri anlatıyordu. Bunlar arasında, dünyanın yaratılışını konu alan eski bir şiir ile cennetin üstünde yükseldiği efsanevi direk *sampo*'nun(*) aranışını, Lemminkäinen'in serüvenlerini ve trajik Kullervo efsanesini ele alan şiirler yer alıyordu. Şiirlerin çoğunun kahramanı, bazılarının efsanevi, bazılarınınsa tarihsel bir kişi olarak kabul ettikleri Väinämöinen'di. Bu öyküler, Fin ulusal destanı *Kalevala*'nın da (1835; *Kalevala*, 1965) bir bölümünü oluşturuyordu. Çoğu kadınların ürünü olan lirik şiirler, gündelik yaşamın sıkıntılarını ve sevinçlerini dile getiriyordu. Bunların birçoğu aşk şarkıları ya da yalnızlığı anlatan şiirlerdi. Arka planda hep kır yer alıyor, orman ve göl görüntüleriyle köy yaşamına değiniliyordu.

Sözlü olarak aktarılan bu şiirlerin çoğu zaman içinde değişmiş ya da birbirine karışmıştır. En eskileri putperestlik dönemine değin uzanan mitolojik şiirlerdir; bunların binlerce yıllık geçmişi olduğu sanılmaktadır. Çoğu ise, ortaçağda ortaya çıkmıştır ve tarihlendirilebilen olay ve kişilere yer verir.

Halk şiirlerinin sistemli olarak derlenmesine, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlandı. Tanınmış derlemeci Elias Lönnrot, epik şiirlerin sürekliliği olan tek bir halk destanı içinde bir araya getirilebileceği sonucuna vardı. Çok sayıda şiiri, tek bir olay örgüsü çevresinde birleştirdi; ayrı ayrı şiirleri birbirine bağlamak için de bazı bölümler ekledi. Sonuçta, halk şiirlerine dayanmakla birlikte kurgusu Lönnrot'ça yapılan ve son biçimini 1849'da kazanan *Kalevala* ortaya çıktı. Lönnrot ayrıca lirik şiirler de derleyerek *Kanteletar* adıyla yayımladı. *Kanteletar* ve *Kalevala* Finlandiya'da ulusal bilinç, sanat ve kültürü çok büyük ölçüde etkiledi.

İsveç dilindeki edebiyat. Finlandiya'da İsveç dilinde güçlü bir edebiyatın ortaya çıkışı, ancak 19. yüzyılda gerçekleşti. Daha önce de Jacob Frese, Gustaf Philip Creutz, Frans Mikael Franzén gibi yetkin şairler yetişmekle birlikte sürekli bir gelişme görülmemişti. Johan Ludvig Runeberg Finlandiya halkını ve görüntülerini edebiyatta ilk kez canlandırarak Finlandiya'nın ulusal şairi oldu. Zacharias Topelius, *Fältskärns berättelser* (1853-67; Cerrahın Öyküleri) gibi Sir Walter Scott tarzında tarihsel romanların yanı sıra şiirler ve çocuklar için öyküler yazdı. Alman filozof G. W. F. Hegel'in etkisinde kalan Johan Vilhelm Snellman yerel ve ulusal bir kültürün önemini vurguladı ve 1863'te Fincenin resmî ulusal dil kabul edilerek İsveç diliyle eşit bir konum kazanmasında belirleyici bir rol oynadı.

19. yüzyılın sonlarına doğru İsveç dilindeki Finlandiya edebiyatı, Fince yazılan edebiyata oranla bir canlanma dönemine girdi. Bu geçiş döneminin en önemli yazarları, Josef Julius Wecksell ve Karl August Tavaststjerna'ydı. 20. yüzyılın başlarında Dagdrivarna (Aylaklar) adıyla bilinen bir grup yazar düzyazı türünde canlı, kuşkucu ve çözümleyici yapıtlar ortaya koydu. İçlerinden Runar Schildt etik ve sanat sorunlarını ele alan öykü ve oyunlarıyla önem kazandı. Şiirde ise Arvid Mörne ve Bertel Gripenberg adını duyurdu. İsveç dilindeki edebiyat ikinci canlanma dönemine, şiirde modernizmin gelişmeye başladığı 1920'lerde girdi. Bu dönemin öncüsü, düşsel şiirler yazan Edith Södergran'dı. Onu, devrimci bir vurgu taşıyan, kasıtlı olarak kaba ve keskin bir üslupla yazılmış lirik şiirleriyle Elmer Diktonius, kopuk cümlelere dayanan bir anlatım tekniği geliştiren Gunnar Björling, izlenimci doğa şiirleriyle Rabbe Enckell ve şiirsel romanları ve modernizmi savunan

denemeleriyle Hagar Olsson izledi. Serbest ölçü, uyaksız dizeler ve güçlü imgeler, şiirin belirleyici özellikleri haline geldi. İkinci kuşak modernistlerden Solveig von Schoultz, Ralf Parland, Eva Wichman ve Bo Carpelan da benzer bir üslup benimsedi. 1960'larda, modernistlerin estetikçi ve bireyci tutumuna karşı çıkan bazı şairler, şiirde eleştirel ve toplumsal tartışmalara daha çok yer verdi. Bu toplumsal yönelişli edebiyatın en önemli savunucuları Lars Huldén ile Claes Andersson'du.

20. yüzyılda düzyazı ürünler veren yazarlar arasında Tito Colliander ile Göran Stenius'un yapıtları dinsel bir bakış açısını yansıtıyordu. Oyun yazarlarından Walentin Chorell, psikolojik roman türünde de Oscar Parland dönemin sivrilen yazarlarıydı. Tove Jansson, masalı andıran ve geniş bir düş gücünü yansıtan öyküleriyle uluslararası ün kazandı. Genç yazarlar arasında ise Christer Kihlman ve Anders Cleve dikkati çekti.

Fin edebiyatı. Fincenin bir edebiyat dili olarak gelişmesine öncülük eden, Reform hareketi yanlısı Mikael Agricola'ydı. Finlandiya'nın ilk Lutherci piskoposu olan Agricola, Yeni Ahit'in bir özetini (y. 1543) ve Yunancadan yaptığı çevirisini (1548) yayımladı. Kitabı Mukaddes'in tümünün ilk çevirisi ise 1642'de yayımlandı.

17. ve 18. yüzyıllarda bazı yetenekli şairler Fince ürünler verdiyse de, gerçek Fin edebiyatı Aleksis Kivi'yle ortaya çıktı. Kivi'nin *Seitsemän veljestä* (1870; Yedi Kardeş) adlı yapıtı, ilk Fin romanıydı. Finlandiya halkını mizahla süslü bir gerçekçilikle anlatan roman, konusu ve üslubuyla Fin edebiyat geleneğinin temellerini attı. Kivi, aynı zamanda şiirler de yazdı. Dönemin öteki şairleri arasında, August Ahlqvist-Oksanen, Suonio (Julius Krohn), ciddi ve güçlü üslubuyla tanınan şair Kaarlo Kramsu ve halk şarkılarının üslubundan esinlenen J. H. Erkko yer alır.

1872'de Kaarlo Bergbom Finlandiya Ulusal Tiyatrosu'nu kurdu. 1880'lerde Nuori Suomi (Genç Finlandiya) adıyla tanınan bir grup liberal yazar, *Päivälehti* (1904'ten sonra *Helsingen Sanomat*) adlı gazeteyi çıkardı. Norveçli ve Fransız yazarlardan etkilenen bu yazarlar, Finlandiya'da gerçekçiliğin ve toplumsal eleştirinin ilk örneklerini verdiler. Çetin eleştirileriyle tanınan oyun yazarı Minna Canth da benzer bir yaklaşımı benimsiyordu. Nuori Suomi grubunun yazarları arasında, lirik doğa romanı ustası Juhani Aho ve öğrencilerin yaşamını konu alan *Isänmaa* (1893; Anayurt) adlı romanıyla dikkati çeken Arvid Järnefelt yer alıyordu. Järnefelt, Tolstoy'un görüşlerini hem romanlarına, hem de kendi yaşamına uygulamaya çalıştı. *Vanhempieni romaani*'de (1928-30; Ana Babamın Romanı) Finlandiya'nın kültür yaşamında rol oynamış olan annesiyle babasının klasik bir portresini çizdi. Grubun daha genç üyeleri arasında ise, Finlandiya'nın en önemli şairlerinden Eino Leino vardı. Leino'nun sınırsız yeteneği, düşsel ve mistik yapıtı *Helkavirsiä*'nin (1903-16; Kutsal İlahiler) yanı sıra güncel konuları ele alan romanlar, broşürler, eleştirel gazete yazıları yazmasına olanak sağladı.

20. yüzyıl başının en önemli yazarları, çocukluğu konu alan öyküleri klasikleşen Teuvo Pakkala ile Finlandiyalı bir Don Juan'ın aşk serüvenlerini anlatan ve en çok satan kitaplar arasına giren *Laulu tulipunaisesta kukasta* (1905; Kan Kırmızısı Çiçeğin Şarkısı) ile köylülerin yaşamını konu alan sağlam kurgulu bir başka romanın yazarı Johannes Linnankoski'ydi. Aino Kallas yapıtlarında Estonya'yı arka plan olarak kullandı. En iyi yapıtları, *Barbara von Tisenhusen* (1923), *Reigin pappi* (1926) ve *Sudenmorsian* (1928) gibi yasak aşkı konu alan ve eski bir üslupla kaleme alınmış düzyazı baladlardı.

Birçok yazar halkın yaşamından kesitler vermeyi sürdürdüyse de, artık yaklaşımları daha eleştireldi. 1918'deki iç savaştan sonra içinde yaşanan topluma eleştirel bakış yaygınlaştı. Önde gelen yazarlardan Joel Lehtonen, *Putkinotko* (1919-20) adlı yapıtında yoksul köylülerin yaşamını renkli, mizah dolu ve acımasızca eleştirel bir bakışla işledi. Son romanı *Henkien taistelu*'da (1933, Ruhların Mücadelesi) gününün koşullarını sert bir üslupla yerdi. Volter Kilpi, önemli romanı *Alastalon salissa*'da (1933; Alastalo'da Salonda) iç monologlar, uzun geriye dönüş bölümleri ve ayrıntılı betimlemeler kullanarak altı saatin olaylarını 900'den fazla sayfada aktardı. Deneysel romanın temsilcilerinden olan Kilpi'nin geçmişin yeniden yaratılması ve zaman sorununa duyduğu ilgi, onu Marcel Proust ve James Joyce'a yaklaştırdı. Heikki Toppila, halkın yaşamını boşinançlardan oluşan bir arka plana yerleştiren acımasız öyküleriyle etki yarattı. F. E. Sillanpää, roman kahramanlarını bir biyolog gözüyle, içinde yaşadıkları çevrenin ayrılmaz bir parçası olarak gözlemledi; bu yaklaşımı, en önemli romanları *Hurskas kurjuus* (1919; *Mukaddes Sefalet*, 1943) ve *Nuorena nukkunut*'ta (1931; *Taşra Kızı: Silja*, 1967) özellikle belirgindir. Sillanpää 1939'da Nobel Ödülü'nü kazandı. Dönemin en önemli şairleri, düşünsel yönü ağır basan, geleneksel kurallara bağlı karamsar şiirler yazan Veikko Antero Koskenniemi ile yetkin çevirileriyle de tanınan özlü söyleyiş ustası Otto Manninen'di.

1920'lerin ortalarında Tulenkantajat (Meşale Taşıyanlar) adını alan bir grup genç yazar, "Pencereleri Avrupa'ya açalım!" sloganını benimsedi. Finlandiya edebiyatına serbest şiir, çeşitli yabancı temalar ve kent romantizmi bu yazarlarla girdi. Grubun savunduğu özgün görüşler Katri Vala'nın ilk şiirlerinde ifadesini buldu. Önceleri tensel hazzın savunucusu olan Vala, daha sonra toplumsal eleştiriye ve sosyalizme yöneldi. Tulenkantajat grubunun önderlerinden deneme yazarı Olavi Paavolainen de gezi kitapları ve dönemini çözümleyen yapıtlarıyla büyük başarı kazandı; 1930'larda yayımladığı kitaplarda Hitler Almanyası'nı eleştirdi. Paavolainen'in son kitabı *Synkkä yksinpuhelu* (1946; Hüzünlü Monolog) bir savaş güncesiydi. Mika Waltari ise Eski Mısır'da geçen ve savaş sonrasının düş kırıklığını dile getiren *Sinuhe, egyptiläinen* (1945; *Mısırlı Sinuhe*, 1955) adlı romanı ve öyküleriyle başarılı oldu.

İki dünya savaşı arasındaki dönemin en önemli şairleri Uuno Kailas ve Kaarlo Sarkia'ydı. Kailas katı ahlak ilkelerini savundu. Sarkia ise titiz bir üslupçuluğa ve duyarlı bir güzellik arayışına yöneldi. Her ikisi de sonraki yıllarda klasik şiir anlayışına ve geleneksel ölçülere döndüler. Aaro Hellaakoski ile P. Mustapää (Martti Haavio) ise ancak II. Dünya Savaşı sonrasında büyük şair sayıldılar ve özellikle ritim yönünden geleneksel üslubu zenginleştirdiler.

Düzyazının başlıca ustaları Pentti Haanpää ve Toivo Pekkanen'di. Yoksulların yaşamını anlattığı öyküleriyle Haanpää, kendine özgü bir ironi anlayışına sahip usta bir üslupçu olduğunu ortaya koydu. Pekkanen ise, sanayi işçilerinin yaşamını yansıttı. İçinde yetiştiği işçi ailesini konu alan romanı *Lapsuuteni* (1953; Çocukluğum), birçoklarınca bir başyapıt olarak nitelendirildi.

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda renkli bir romantizm, derin psikolojik çözümlemeler ve acımasız toplumsal eleştiriyle birlikte edebiyatta çok çeşitli eğilimler ortaya çıktı. 1936'da bazı solcu yazarlar, Kıila (Kama) grubunu oluşturdu. Bu yazarların en önemli yapıtları, savaştan sonra yayımlandı; Elvi Sinervo'nun *Viljami Vaihdokas* (1946) adlı romanı da bunlardan biriydi. Haanpää ve Bertolt Brecht'in 1948'de sahnelenen *Herr Puntila und sein Knecht Matti* (*Bay Puntila ile Uşağı Matti*) adlı oyunun yazımına 1940-41 yıllarında katkıda bulunan, dönemin en önemli oyun yazarı Hella Wuolijoki de yapıtlarında sol görüşleri dile getirdi.

II. Dünya Savaşı'yla birlikte edebiyatta bir geçiş dönemi başladı. Savaştan önce ya da savaş sırasında yazmaya başlayan kuşak ciddi bir bunalım yaşadı; savaştan sonra hâlâ yazmayı sürdüren yazarların sayısı oldukça azdı. Bunlar arasında Aaro Hellaakoski, P. Mustapää, Aale Tynni, Viljo Kajava ve Arvo Turtiainen gibi şairler vardı. Kısa bir süre sonra ortaya çıkan bir grup genç şair ise şairanelikten uzak temaları işleyen, simgesel imgelere yer veren, serbest ölçüyle yazılmış uyaksız şiirleriyle modernizmi benimsedi. Deneysel ve özgün oyunlarıyla da tanınan şair ve yazar Paavo Haavikko'nun da aralarında bulunduğu, bu grubun önde gelen edebiyatçıları siyasal ya da dinsel bir bağlanmadan kaçınarak ve genellikle kuşkucu bir bakış açısıyla lirik anlatımın sorunlarıyla ilgilendiler. 1950'lerde lirik şiir, Helvi Juvonen, Eeva-Liisa Manner, Tuomas Anhava, Pentti Holappa ve Lassi Nummi gibi şairlerle zengin ve yaratıcı bir döneme girdi.

Düzyazıda da, daha ağır adımlarla da olsa, benzer bir gelişme yaşandı. Öykü ve romanda Eila Pennanen ve Eeva Joenpelto'nun yapıtlarında en iyi örneklerini bulan ölçülü ve nesnel bir üslup yaygınlaştı. Bu anlatım tekniğiyle Antti Hyry'nin *Kevättä ja syksyä* (1958; İlkbahar ve Sonbahar) ve *Alakoulu* (1965; İlkokul) adlı yapıtlarında olduğu gibi, etkileyici düzyazı örnekleri de verildi. Hyry roman karakterlerini davranışçı psikoloji açısından ele aldı. Bazı başka yazarlar yeni arayışlar içine girdiler: Veijo Meri *Manillaköysi* (1957; Manila İpi) gibi Chaplin'i andıran grotesk savaş romanları yazdı; Marja-Liisa Vartio gerçekçilikle fanteziyi birleştiren bir üsluba yöneldi. *Tuntematon sotilas* (1954; Bilinmeyen Asker) adlı savaş romanıyla *Täällä Pohjantähden alla* (1959-62; Kutup Yıldızının Altında) adlı uzun toplumsal eleştiri romanının yazarı Väinö Linna ise daha geleneksel bir anlatım tarzına bağlı kaldı.

1960'ların başlarından bu yana birçok şair konuşmayı andıran açık sözlü ve incelikli bir üslubu benimseyerek toplumsal ve siyasal konularda kesin tavır aldılar. Bu şairlerden en çok dikkati çekenler Pentti Saarikoski ve Matti Rossi'ydi. Anselm Hollo ve Väino Kirstinä'nin şiirlerinde ise dilin deneysel kullanımı ağır bastı. Dönemin en önemli tiyatro yapıtlarından biri Arvo Salo'nun 1930'larda Finlandiya'daki faşist hareketi konu alan siyasal içerikli *Lapualaisoopera* (1966; Lapua Operası) müzikaliydi. Düzyazıda ise entelektüel deneyselik, cinsel romantizm, belgesel öğeler, geleneksel anlatı uslupları ve günlük yaşama doğalcı yaklaşım gibi özellikler öne çıktı.

Finlandiya Kilisesi, Fince tam adı SUOMEN EVANKELIS-LUTERILAINEN-KIRKKO (Evanjelik Lutherci Finlandiya Kilisesi), önceleri Katolikken 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında Luthercilliği benimseyen Finlandiya ulusal kilisesi. Hıristiyanlık Finlandiya'ya

11. yüzyılda ulaşmış, kilise örgütlenmesi 12. yüzyılda İsveç'in Uppsala piskoposu Henrik tarafından başlatılmıştı. Şehit edilen Henrik sonradan Finlandiya'nın koruyucu azizi oldu ve İsveç'in etkisiyle Hıristiyanlık yavaş yavaş ülkede yerleşti.

Lutherciliğin İsveç'te benimsenmesi Finlandiya'da da aynı yolun izlenmesine yol açtı. Luthercilik 1593'te ülkenin resmî dini oldu. Martin Luther'in yanında Wittenberg'de öğrenim gören Mikael Agricola, Finlandiya'da Reform hareketinin en önemli temsilcisiydi. 1554'te Turku'nun ilk Lutherci piskoposu olarak kutsanan Agricola Yeni Ahit'i Finceye çevirdi (1548) ve çeşitli dinsel yapıtlar verdi.

Almanya ve İskandinavya'daki öteki Lutherci kiliseler gibi Fin Kilisesi de 17. yüzyıl boyunca büyük ölçüde katı bir Lutherciliğin etkisinde kaldı. 18. yüzyılda ise Almanya'da ortaya çıkan ve kişisel dinsel deneyime ve reforma ağırlık veren Pietizm etkili olmaya başladı. 19. yüzyılda görülen üç ayrı canlanma hareketi pek çok Finlinin kiliseye daha derinden bağlanmasına yol açtı. 20. yüzyılda Finlandiya'da kilise etkinliklerine katılım öteki İskandinav ülkelerine oranla daha yüksekti.

Finlandiya Kilisesi her biri bir piskoposun yönetiminde bulunan piskoposluk bölgelerine ayrılır; Turku başpiskoposu kilisenin de başıdır. Beş yılda bir toplanan ve din adamları ile ruhban sınıfı dışındaki kilise üyelerinden oluşan kilise meclisi en yüksek yasama organıdır. Piskoposlarla her bölgeden gelen papaz ve halk temsilcilerinden oluşan piskoposlar meclisi, yılda iki kez toplanır. Helsinki Üniversitesi'nde ve Turku'daki İsveç Üniversitesi'nde ilahiyat eğitimi veren bölümler vardır.

Kilisenin devletle ilişkisi 1869'da çıkarılan bir kilise yasasıyla belirlenmiştir. Devlet kiliseye mali destek verir. Kilise meclisince önerilen kilise yasalarının parlamento ve cumhurbaşkanınca onaylanması gerekir. Piskoposlar, her piskoposluk bölgesinin önerdiği adaylar arasından cumhurbaşkanınca atanır.

1922'den bu yana Fin yurttaşlarına ulusal kiliseden ayrılma, başka bir kiliseye katılma ya da hiçbir kiliseye bağlanmama hakkı tanınmıştır. Gene de Finlilerin yüzde 90'ından çoğu Finlandiya Kilisesi'ne bağlıdır.

Finlandiya Körfezi, Fince SUOMEN LAHTI, Rusça FINSKI ZALIV, Baltık Denizinin doğu kolu. Finlandiya, Rusya ve Estonya arasında yer alır. Yaklaşık 30.000 km²'lik bir alanı kaplar. Doğudan batıya doğru 400 km boyunca uzanır; kuzey-güney doğrultusunda ise genişliği 19-128 km arasında değişir. 115 m'ye ulaşan en derin yeri batı ucundadır. Düşük tuzluluk oranı (binde 6) nedeniyle kışın birkaç ay donar. Neva ve Narva ırmaklarıyla Saimaa Kanalının sularını alır. Gogland (Sur-sari ya da Högland), Lavansari (Moşçnyiy) ve Kotlin (Kronştadt) adalarının bulunduğu körfez, Finlandiya'ya ait Porkkala, Helsinki ve Kotka, Rusya'ya ait Viborg, Petersburg (eskiden Leningrad) ve Kronştadt ile Estonya'nın Tallinn limanıyla önemli bir ulaşım yoludur.

Finlay, Carlos J(uan) (d. 3 Aralık 1833, Puerto Príncipe - ö. 20 Ağustos 1915, Havana, Küba), Kübalı hekim. Sarıhummanın sağlıklı insanlara bir tür sivrisinekle bulaştığını saptamış, bu gözlemine ilişkin deneysel kanıtları 1886'da yayımlamasına karşın, bulguları 20 yıl boyunca bilim çevrelerince benimsenmemiştir.

Finlay, 1855'te Philadelphia'daki Jefferson Tıp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Küba'ya dönerek Matanzas ve Havana'da serbest hekim olarak çalıştı. 1879'da, sarıhummanın nedenlerini araştıran Kuzey Amerika komisyonuyla birlikte çalışması için Küba hükümetince görevlendirildi. İki yıl sonra da Washington, D.C.'de yapılan V. Uluslararası Sağlık Konferansı'na katılmak üzere Küba temsilcisi seçildi. Finlay bu konferansta, öncelikle sarıhummanın taşıyıcısı olan ara hayvanların incelenmesi gerektiğini vurguladı ve kısa bir süre sonra, taşıyıcının *Culex fasciatus* (bugün *Aëdes aegypti*) adıyla bilinen bir tür sivrisinek (çizgili sinek) olduğunu açıkladı.

1900'de, Walter Reed adlı bir hekimin başkanlığındaki ABD Kara Kuvvetleri Sarıhumma Heyeti Küba'ya geldi; Finlay, hastalığın sivrisineklerle taşındığı yolundaki görüşüne Reed'i inandırarak konunun kapsamlı biçimde araştırılmasını sağladı. Finlay'ın deneysel yöntemlerini sürdüren Reed, aynı yıl içinde sarıhummanın bu sivrisinekle insanlara bulaştığını kanıtladı; bir süre sonra da William Gorgas Küba ve Panama'da hastalığı kökünden yok etmeyi başardı. Küba Sağlık Koruma Dairesi başkanlığına getirilen (1902-09) Finlay'ın ölümünden sonra Küba hükümeti, onun onuruna Finlay Tropik Hastalıklar Araştırma Enstitüsü'nü kurdu.

Finlay, Sulroca'nın yağlıboya çalışması; Carlos J. Finlay Tıp Bilimleri Tarihi Müzesi, Havana
Centro de Estudios de Historia y Organización de la Ciencia "Carlos J. Finlay", Havana

Finlay, George (d. 21 Aralık 1799, Faversham, Kent, İngiltere - ö. 26 Ocak 1875, Atina, Yunanistan), özellikle Yunan ve Bizans tarihi alanlarındaki yapıtlarıyla tanınan İngiliz tarihçi. Yunan Bağımsızlık Savaşı'na (1821-32) katılmıştır.

Bir süre Glasgow Üniversitesi'ne devam ettikten sonra Göttingen Üniversitesi'nde iki yıl Roma hukuku okudu. 1823'te Lord Byron ile Yunanistan'a gitmek için öğrenimini yarıda bıraktı. Medeni hukuk sınavını vermek üzere İskoçya'ya döndüyse de 1825'te yeniden Yunanistan'a gitti ve ölümüne değin orada yaşadı.

Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olmasına karşın, bağımsızlıktan sonra neredeyse servetinin tümünü yitirdi. Siyasal yaşamdan çekilerek çiftçilik yapmaya ve Yunan tarihini incelemeye başladı. Bağımsızlık sonrasını Yunanistan'ın yeniden çöküşü olarak nitelendirdi ve bu döneme kötümser bir gözle baktı.

Finlay yapıtlarında ortaçağ Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetsel yapısının eriştiği yüksek düzeyi över. Tarihsel değişimde sosyoekonomik etmenlerin ve halkların rolünü vurgulayan ilk tarihçilerdendir. Bizans İmparatorluğu'nun, Edward Gibbon'un pek ilgilenmediği bir dönemine ilişkin araştırmalarıyla Alman Yunan tarihi uzmanlarının ilgisini çekmiştir. Önemli yapıtları arasında *The Hellenic Kingdom and the Greek Nation* (1836; Helen Krallığı ve Yunan Ulusu), *Greece Under Romans* (1844, 2 cilt; Roma Egemenliğinde Yunanistan), *History of the Byzantine and Greek Empires* (1854, 2 cilt; Bizans ve Yunan İmparatorlukları Tarihi) ve *History of the Greek Revolution* (1861, 2 cilt; Yunan Devrimi Tarihi) adlı kitapları sayılabilir. Finlay 1856'da da Osmanlı ve Venedik dönemine ilişkin çalışmalar yapmıştır.

Finnmark, Norveç'in kuzey kesiminde il (*fylke*). Kuzey Kutup Dairesi'nin yukarısında yer alır. Güneyde Finlandiya, güneydoğuda Rusya, kuzeyde ve kuzeydoğuda Kuzey Buz Denizi ile çevrili olan Finnmark 48.637 km²'lik bir alanı kaplar. Uzun, geniş fiyortlar kıyının içlerine kadar uzanır. Bu fiyortlar batıda adalarla korunmuştur. Kuzey Buz Denizinde yer alan Barents Denizi kıyısındaki Kuzey Burnu, Avrupa anakarasının en kuzeydeki noktasıdır. İl merkezi Vadsø olmakla birlikte, turizm merkezi Avrupa'nın en kuzeydeki kasabası olan Hammerfest'tir. Alte Fiyordu (*fjorden*) ile Varanger Fiyordu boyunca uzanan bakır yataklarının yanı sıra önemli Sør-Varanger demir cevheri madenleri de Finnmark'tadır. Ürünler, yaklaşık 13 Mayıs'tan 29 Temmuz'a değin süren Norveç yazı boyunca yetişir. Bu dönemde güneş ışığı sürekli ve sıcaklık 9°C dolayındadır. Kıyı boyunca bütün yıl ticari balıkçılık yapılır. Finnmark, ren geyiği yetiştiren ve balıkçılıkla geçinen Lapların anayurdudur. Nüfus (1991 tah.) 74.631.

Finnmarksvidda, Norveç'in kuzey kesimindeki Finnmark ilinde (*fylke*) bataklık ova. Kesin doğal sınırları olmamakla birlikte, ovanın ana bölümü doğudan batıya yaklaşık 100 km ve kuzeyden güneye de 80 km boyunca uzanır. Eski kristalli kayaçlardan oluşan Finnmarksvidda'nın belirgin özelliği sayısız küçük göl ve bataklığın yanı sıra, Kuzey Buz Denizine doğru bölgeyi akaçlayan ırmak sistemleridir. Bunların arasında önemli olanları, batıda Alte, doğuda ise Finlandiya ile sınırı oluşturan Anarjåkka'dır (Fince Inari). Seyrek nüfuslu bölgede yaşayan nüfusun çoğunluğunu geçimini ren geyiği sürüleriyle sağlayan Laplar oluşturur.

Finsen, Niels Ryberg (d. 15 Aralık 1860, Tórshavn, Faroe Adaları - ö. 24 Eylül 1904, Kopenhag, Danimarka), çağdaş fototerapinin (ışık tedavisi) kurucusu olan Danimarkalı hekim. Deri hastalıklarının tedavisinde ışık ışınlarının etkili olduğunu kanıtlayan çalışmalarıyla 1903 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Kopenhag Üniversitesi'nde öğrenci olduğu yıllarda ışığın canlılar üzerindeki etkilerini araştıran Finsen, 1893'te çiçek hastalarını tayfın mor ucundaki ışınlardan (özellikle morötesi) uzakta tutup yalnızca kırmızı ışıkta bakıma alarak kabarcıklı deri döküntülerinin iltihaplanmadığını ve hastalığın yara izi bırakmadan geçtiğini saptadı. Güneş ışığının bakteri öldürücü etkisine dayanarak, bir çeşit deri veremi olan kabartılı lupusu morötesi ışınlarla tedavi etmesi Finsen'e büyük bir ün kazandırdı. Bugün fototerapinin yerini ışın ve ilaç tedavisi almış olsa da, Finsen'in çalışmaları radyoterapinin gelişmesine ve bakteriyoloji araştırmalarında morötesi ışınlarla sterilizasyon yönteminin kullanılmasına öncülük etmiştir. 1896'da Kopenhag'da kurulan Işık Tedavisi Enstitüsü'nün adı da sonradan Finsen Enstitüsü olarak değiştirilmiştir.

Finsteraar Doruğu, Almanca FINSTERAARHORN, İsviçre'nin ortagüney kesiminde,

Bern Alpleri'nin en yüksek tepesi (4.274 m). Bern ve Valais kantonları arasında, dağ sayfiyesi Grindelwald'ın güneydoğusunda

Finsteraar Doruğunun kuzey yamacı, İsviçre
Ersin Alok

yer alır. Buzullarla kaplı doruğuna ilk kez 1812'de üç İsviçreli dağ rehberi tırmanmıştır; ilk tırmanışın 1829'da yapıldığını öne süren çevreler de vardır. Günümüzde pek çok dağcının tırmanabildiği Finsteraar Doruğunun güneyinde 3.000 m yükseklikte bir dağcı kulübesi vardır. Finsteraar Geçidi (3.240 m) doruğun kuzeyine düşer.

Fiordland Ulusal Parkı, Yeni Zelanda'daki Güney Adasının en güney ucunda park. 1952'de kurulmuştur. 12.120 km²'lik alanıyla dünyadaki en büyük ulusal parklardan biridir. Southland ilinin batı yarısını içine alır. Fiyort, dağ, orman, çavlan ve göllerin oluşturduğu görkemli manzarasıyla ünlüdür. Tasman Denizi ve doğudaki Humboldt, Livingstone ve Takitimu dağlarıyla çevrilidir. Te Anau ve Manapouri göllerinden hidroelektrik enerji elde edilir. Kireçtaşı mağaralarının bulunduğu kesimde 580 m yüksekten dökülen, üç basamaklı Sutherland Çavlanı dünyanın en yüksek çavlanlarından biridir. Homer Tünelinden geçen yol Milford Boğazına açılır. Dağların aşağı yamaçları sık yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Parkta kırmızı kayın, gümüş kayın ve dağ kayını dışında rimu (*Dacrydium cupressinum*), miro (*Podocarpus ferruginea*), kahikatea (*Podocarpus dacrydioides*), totara (*Podocarpus totora*), kamahi (*Weinmannia racemosa*) gibi ağaçlara rastlanır. Kuş varlığı kızılgerdan, baştankara, muhabbetkuşu, ötleğen ve daha birçok türü kapsar. Dışarıdan getirilmiş olan sansargiller ve keselisıçanlar, günümüzde öteki yabanıl hayvanlara zarar vermektedir. Başlıca eğlence etkinlikleri çevre turları, kayık gezintileri, su kayağı, geyik avcılığı, dağcılık, kayalara tırmanma ve balık avıdır. Parkın yönetim merkezi Te Anau'dadır.

Fiore, Pasquale (d. 8 Nisan 1837, Terlizzi, Napoli Krallığı - ö. 17 Aralık 1914, Napoli, İtalya), uluslararası hukuk alanındaki çalışmalarıyla tanınan İtalyan hukukçu.

Urbino, Piza ve Torino üniversitelerinde öğrenim gördü. Cremona'da felsefe öğretmenliği yaparken *Elementi di diritto pubblico constituzionale e amministrativo* (1862; Anayasa Hukuku ve İdari Hukukun Temelleri) adlı yapıtını yayımladı. 1863'te Urbino Üniversitesi'nin anayasa ve uluslararası hukuk kürsüsüne atandı. Daha sonra Piza, Torino ve 1881'den başlayarak Napoli üniversitelerinde ders verdi.

Hukukun değişik alanlarında çok sayıda yapıt vermesine karşın, dünya çapındaki ününü uluslararası genel ve özel hukuk alanındaki yapıtlarıyla kazandı. Yazıldıkları dönemin havasını ve siyasal koşullarını yansıtan bu yapıtlar zamanla güncelliklerini yitirmişlerdir. Ama uluslararası hukuku yeni kategorilere ayıran *Traité de droit pénal international et de l'extradition* (1880; Uluslararası Ceza Hukuku ve Suçluların İadesi Üzerine Bir Deneme) ve uluslararası hukuka kesin bir tanım getiren *Il dritto internazionale codificato ela sua sanzione giuridica* (1890; Yasalar Halinde Toplanmış Uluslararası Hukuk ve Yasal Yaptırımları) gibi yapıtlarıyla kalıcı katkılarda bulunmuştur.

Fiore'nin *Elementi di diritto internazionale privato* (1901; Uluslararası Özel Hukukun Temelleri) adlı yapıtı, özellikle Latin ve Latin Amerika ülkelerinde derin etki yapan İtalyan ya da *neostatutist* (yeni yasacı) okulun öğretilerini ortaya koyan başlıca kaynaklardan biridir.

Fiorelli, Guiseppe (d. 8 Haziran 1823, Napoli - ö. 28 Ocak 1896, Napoli), İtalyan arkeolog. Pompei'de yaptığı sistematik kazılarla kentin büyük bölümünün olabildiğince bozulmadan korunmasını sağlamış ve çağdaş kazı yöntemlerine önemli katkılarda bulunmuştur.

Fiorelli Pompei'deki ilk çalışmasını 1848'de tamamladı. 1860'ta Napoli Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü ve Pompei kazıları yöneticisi olunca arkeolojik katların özenle incelenmesine dayanan ayrıntılı bir çalışma yöntemi geliştirdi. Gözlem, kayıt, koruma (gerekirse kazı yerinde bir müze kurma) ve raporla saptama, bu yöntemin temel özellikleriydi. Fiorelli en çok Pompei'de kullanılmış olan yapı malzemeleri ve yöntemleri üzerinde çalıştı. Yapıtları arasında *Descrizione di Pompei* (1875; Pompei'nin Tanımlanması) de bulunmaktadır. 1863'te Napoli Ulusal Müzesi müdürlüğüne getirilen Fiorelli, 1875-96 arasında da İtalyan eski yapıtlar ve güzel sanatlar genel müdürlüğü yaptı.

Fiorillo, Tiberio, FIORILLI ya da FIURELLI olarak da yazılır (d. 9 Kasım 1608?, Napoli - ö. 7 Aralık 1694, Paris), İtalyan *commedia dell'arte* oyuncusu. Scaramuccia(*) tipinin yaratıcısıdır.

Pulcinella rolünün ünlü oyuncusu Silvio Fiorillo'nun oğlu olduğu sanılan Tiberio Fiorillo, ünlenebilmek için, çalıştığı silik tiyatro topluluğundan ayrıldı. Geliştirdiği Scaramuccia tipi özellikle Fransa'da çok tutuldu. Maskesiz ve tipik Scaramuccia giysisi olan siyah kostümüyle ve sözden çok hareketlere dayanan etkileyici anlatımıyla Parislileri büyüledi. 1658'de Fiorillo'nun İtalyan topluluğu ile Molière'in oyuncuları Petit-Bourbon Tiyatrosu'nun sahnesini dönüşümlü olarak kullandı; benzer biçimde Palais Royal sahnesini de paylaştılar. Fiorillo 1670'lerde Scaramuccia tipini Londralılara tanıttı ve büyük ilgi gördü.

Fiorillo komedilerine nitelikli dans ve akrobasiye varan çeviklik kattı; uzun sanat yaşamı boyunca da bundan vazgeçmedi. Seksen yaşlarındayken bile ustalıkla, karşısındaki oyuncunun yüzüne tekme atarmış gibi yapabiliyordu. Angelo Constantini'nin yazdığı yaşamöyküsü ilk kez 1695'te yayımlandı.

Fipalar, UAFIPALAR olarak da bilinir, Tanzanya'nın güneybatısında, Tanganika ve Rukwa gölleri arasındaki Ufipa Platosunda yaşayan halk. Lungu, Pimbve ve Mambve dilleriyle yakınlık gösteren bir Bantu dili konuşurlar. Ufipa Platosu, Tarihöncesinden beri, Afrika'nın kuzeydoğusu ile güneyini birbirine bağlayan bir geçit olmuştur. Fipalar Tanganika Gölünün güney ve güneybatısından gelen uyruk halkları (örn. Tabvalar ve akraba halklar) ve babasoylu yönetici topluluk olan Batuaları kapsar; Batuaların Batusı kökenli olduğu ya da onların siyasal biçim ve yöntemlerini benimsemiş Fipalar olduğu sanılmaktadır.

Fipalar demir çubuk ve alet, pamuklu kumaş, tütün ve tütsülenmiş balık ticaretinin yanı sıra gübre kullanımını da başlatarak Ufipa Platosunda tarımın gelişmesini sağladılar. Sömürge dönemi öncesinde, yaklaşık 16. ve 17. yüzyıllarda çeşitli birimlerden oluşan bir devlet kurdular; devletin başında Milansi'de oturan ve otoritesi merkezden uzaklaştıkça azalan bir reis bulunuyordu. Yaklaşık 1700'de siyasal örgütlenmenin merkezi olmaktan çıkan Milansi'nin yerini Nkansi ile Lyangalile'deki iki devlet aldı. Batuaların öncülüğünde geliştirilen üretim ve alışveriş yöntemleri, bu iki devletin daha karmaşık bir yapı kazanmasını sağladı. Nkansi halkı, 19. yüzyıl ortalarında Angunilerin saldırısıyla sarsılmakla birlikte, 1860'ta Kral Kapuufi'nin yönetimi altında yeniden birleşmeyi ve Avrupalıların bölgeyi işgal ettiği 1880'e değin bağımsızlığını korumayı başardı.

Tanzanya'daki bütün reislikler gibi, Fipa reislikleri de 1970'lerin başında, sosyalist yönetim tarafından kaldırıldı ve planlı köyler (*ujamaa vijiji*) uygulaması başlatıldı. Fipalar günümüzde darı, buğday, kahve, meyve yetiştirir ve göl balıkçılığıyla uğraşırlar; sığır besiciliği Batua soyundan gelen Fipaların elindedir.

firavun (Mısır dilinde *per'aa*: "büyük ev"), Eski Mısır'da kral. Başlangıçta yalnızca krallık sarayı anlamına gelen sözcük, İÖ y. 1570'te 18. sülaleyle başlayan Yeni Krallık döneminde bugün bilinen anlamını kazanmış, İÖ y. 945'te başlayan 22. sülale dönemine doğru da saygı belirten bir sıfat olarak benimsenmiştir. Hiçbir zaman kralın resmî unvanı olarak kullanılmadığı halde, terim o dönemden sonra bütün Mısır kral-larını belirten genel bir ad durumuna gelmiştir.

Resmî belgelerde Mısır kral-larının tam anılış biçimi beş addan oluşuyor ve bu adların her birinden önce aşağıdaki unvanlardan biri konuluyordu: Horus, İki Hanımefendi, Altın Horus, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı ve İki Ülkenin Efendisi, Ra'nın Oğlu ve Taçların Efendisi. Beşinci ad krala doğumunda, ötekiler ise taç giyme töreninde verilirdi.

Firavunluk, *nomos*(*) olarak bilinen ilk klan yerleşimlerinin şefler zümresi içinden; büyüyen bu yerleşimlerin önce Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır krallıkları, sonra da tek bir Mısır devleti biçiminde birleşmesi ve dönüşmesi sürecinde yükseldi. Nil Irmağının yıllık taşkınlarını çığırının tümü boyunca düzenleme zorunluluğunun dayattığı bir birlik gereksiniminin simgesi olarak, çok otoriter ve kutsal bir nitelik kazandı. Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleşme süreci, firavunun tacında yansırdı (*bak.* Mısır taçları). Mısırlılar firavunlarının tanrı olduğuna inanırlar, onu Gök Tanrısı Horus ile Güneş tanrıları Ra, Amon ve Aton'la özdeş tutarlardı. Firavun kutsallığını öldükten sonra bile sürdürür, ölülerin tanrısı ve Horus'un babası olan Osiris'e dönüşür, kutsal gücü ve konumu yeni firavun olan oğluna geçerdi. Tanrısal konumu ona büyü gücü de verirdi. Firavunun *urueus*'u (tacının üzerindeki yılan) düşmanlarına alev püskürtürdü; savaş alanında binlerce düşman askerini tek başına ayaklarının altında ezebilirdi. Gücü sınırsızdı; her şeyi bilir, doğaya ve berekete söz geçirirdi.

Kutsal bir hükümdar olan Mısır kralı, *maat*'ın (tanrıların kurduğu düzen) koruyucusuydu. Ülke topraklarının büyük bölümü firavunun mülküydü; bu toprakların kullanımını da doğrudan o yönetiyordu. Kullarına adalet dağıtan firavunun iradesinin üzerinde başka bir irade yoktu. Kral ülkeyi

Firavun I. Sesostris'in krallık kartuşu, Karnak; Mısır Müzesi, Kahire
Hirmer Fotoarchiv, Münih

kararnamelerle yönetirdi ama adil bir yönetim sağlayabilmek için bazı sorumluluklarını devretmek zorundaydı. Firavunun başlıca yardımcısı vezirdi. Vezir, öteki görevlerinin yanı sıra başyargıçlık, hazinedarlık ve devlet kayıtlarının denetimi işlevlerini de üstlenmişti. Bu merkezî yönetimin altında eyalet ya da *nomos*'lar yer alıyordu.

Firavun bir tanrı sayıldığı için, öbür insanlardan ayrı yaşardı. Kulları, onu tanrısal kral olarak yücelten belirli törensel davranışlara uymak zorundaydı. Örneğin firavunun yanına gelen herkesin secde etmesi zorunluydu. Firavun ölünce, onun öbür dünyada da öteki insanlardan ayrı, bir tanrı olarak yaşayabilmesi için özel cenaze törenleri düzenlenirdi.

Bununla birlikte, Mısırlılar tanrısal hükümdarlarının, bütün yüceliğine karşın gene de bir insan olduğunu biliyorlardı. Firavunu yaptığı işlere göre değerlendirip eleştiriyor, hatta ona karşı komplolar düzenliyor, güçsüz olanları ya tahttan indiriyor ya da öldürüyorlardı. Ama her yeni firavun kendisini tanrısal hükümdar ilan eden ayin ve geleneklerin koruması altında tahta çıkıyordu.

firavun, iskambil kâğıtlarıyla oynanan en eski kumar oyunlarından biri. İngiltere'ye Fransa'dan gelen iskambil kâğıtlarının üstündeki firavun (İngilizce *pharoah*) resminden dolayı bu adı aldığı sanılmaktadır. İngiltere'de 1739'da özel bir yasayla yasaklanan oyun, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında Avrupa aristokrasisi içinde kumarbazların en gözde oyunu olmuştur. Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı romanında genç Kont Rostov servetini bu oyunda yitirir. İlk kez New Orleans'ta oynanmaya başladığı ABD'de önceleri çok tutulmasına karşın, 1925'ten sonra yalnızca Nevada'daki birkaç kumarhanede sürdürülmüştür.

Oyun masasında, öteki takımları da temsil eden 13 maça kâğıdının işlendiği ve oyuncu-

Bisbee'de firavun oynayanlar, Arizona, 1903
John Scarne, *Scarne's Complete Guide to Gambling* (1961)

ların kasaya karşı bahislerini koyduğu bir tablo bulunur. Oyuncular tablodan seçtikleri bir kâğıt üzerine, "kazanacak" ya da "kaybedecek" diye bahse girerler; kâğıdın kaybedeceğini belirtmek için bahis fişlerinin üstüne ayrıca bakır bir fiş konur. Fişleri tablo üstüne yerleştirme biçimine bağlı olarak birden fazla kâğıda da bahse girebilir. Daha sonra karıştırılmış bir deste kâğıt, dağıtıcı kutuya yüzleri üste gelecek biçimde yerleştirilir. *Soda* adı verilen en üstteki kâğıt kutudan çıkartılır ve kullanılmaz. Kutudan alınan ikinci kâğıt kaybeder; kasa, bu kâğıt üzerine "kaybedecek" diye oynayanlara bahislerini öder, "kazanacak" diye oynayanların ise bahislerini alır. Destenin en üstünde kalan bir sonraki kâğıt kazanır; kasa bu kâğıt üzerine "kazanacak" diye oynayanlara bahislerini öder. İki kâğıt bir tur oluşturur. Dağıtıcı yeni bahislerin konmasından sonra en üstte kalan kâğıdı kutudan çıkararak ikinci tura geçer. Oyun böylece bütün deste bitene değin sürer. "Hapiste" olarak adlandırılan son kâğıt hesaba katılmaz.

Bir turda aynı iki kâğıt çıkarsa (örn. arka arkaya iki 7'li), kasa bu kâğıt üzerine "kazanacak" ya da "kaybedecek" diye oynanan bütün bahislerin yarısını alır. Buna "bölüşme" denir. Oyun sırasında bir kasa görevlisi bütün oyunculara bilgi vermek üzere çıkan ve henüz çıkmamış olan kâğıtların dökümünü tutar.

Firavunun değişik bir türü olan *Stuss*'ta kâğıtlar kutu yerine desteyi kapalı olarak elinde tutan dağıtıcı tarafından dağıtılır. Bölüşme durumu ortaya çıktığında kasa, bu kâğıt üzerine oynanmış bahislerin yarısını değil, tamamını alır.

firavuninciri *bak.* frenkinciri

Firbank, (Arthur Annesley) Ronald (d. 17 Ocak 1886, Londra - ö. 21 Mayıs 1926, Roma), İngiliz romancı. 1890'ların edebiyatından büyük ölçüde yararlanmış ve edebiyata önemli sayılabilecek yenilikler getirmiştir. Fantastik, yadırgatıcı ve alışılmış ahlak anlayışlarının dışında, kendine özgü bir mizahı vardır. Nükteleri daha çok tümce kurgusuyla seslerin uyumuna ve garip, kişisel söz dağarcığına dayanır. Firbank, kendinden sonraki romancılardan Evelyn Waugh ile Ivy Compton-Burnett'ı da etkilemiştir.

Zayıf bünyeli bir çocuk olduğu için çoğunlukla özel öğretmenlerden ders aldı; ama iki yıl kadar da Cambridge'e devam etti. Bundan sonra sağlık nedenleriyle birçok yolculuk yaptı. Garip davranışları, içkiciliği ve nükteli sözleriyle kısa zamanda Londra'nın entelektüel ve bohem çevrelerinin tanınmış, hatta efsaneleşmiş kişilerinden biri oldu.

Firbank'in en önemli romanları *Vainglory* (1915; Boş Gurur), *Inclinations* (1916; Eğilimler), *Caprice* (1917; Kapris), *Valmouth* (1919), *The Flower Beneath the Foot* (1923; Ayağın Altındaki Çiçek), *Sorrow in Sunlight* (1924; Güneşte Hüzün; ABD bas. *Prancing Nigger*, 1924; Çakalı Zenci) ve *Concerning the Eccentricities of Cardinal Pirelli*'dir (1926; Kardinal Pirelli'nin Garipliklerî Üzerine).

Firbank hakkında, 1969'da M. K. Benkovitz'in yazdığı *Ronald Firbank: A Biography* (Ronald Firbank: Bir Yaşamöyküsü), 1977'de de Mervyn Horder'ın derlediği *Ronald Firbank: Memoires and Critiques* (Ronald Firbank: Anılar ve Eleştiriler) adlı iki kitap yayımlanmıştır.

Firdevsi, asıl adı EBU'L-KASIM MANSUR (d. y. 935, Tus yakınları - ö. y. 1020-26, Tus, İran), İran'ın ulusal destanı *Şehname* adlı manzum yapıtıyla ünlü şair.

Tarihsel Tus kentinin bir köyünde doğdu. Yüzyıllar boyunca anlatılan çeşitli efsanelere karşın yaşamına ilişkin çok az şey bilinmektedir. Şiirlerindeki kişisel göndermelerden bazı ipuçları elde edilmişse de, en güvenilir kaynak, bir 12. yüzyıl şairi olan Nizamî-i Aruzî'nin *Çehar Makale*'de verdiği

Firdevsi'nin *Şehname*'sinden Rüstem'in ejderhayı yenmesini gösteren bir minyatür; Windsor Şatosu, İngiltere
Anadolu Yayıncılık Arşivi

bilgilerdir. Nizamî-i Aruzî, Firdevsi'nin mezarını 1116/17'de ziyaret etmiş ve doğduğu bölgede onunla ilgili çeşitli söylentileri bir araya toplamıştır. Nizamî'ye göre, mülk sahibi olan Firdevsi'nin yüksek bir gelini vardı. Tek çocuğu olan kızının çeyizini yapmak için başladığı yapıtını 35 yılda tamamladı. 60 bin beyitten oluşan *Şehname* (1829, 4 cilt; *Şehname*, 1945-55, 4 cilt) aslında Firdevsi'nin gençliğinde aynı adı taşıyan bir düzyazı metinden yaptığı derlemeye dayanır. Daha çok Pehlevi (Orta Farsça) döneminde yazılan *Hudayname*'nin çevirisi olan bu metin, efsane dönemlerinden II. Hüsrev'in (hd 590-628) hükümdarlığına değin İran hükümdarlarının tarihini ele alır. Ayrıca Sasanilerin 7. yüzyılda Araplar'a yenilmesini konu eden ek bilgileri de içerir. İslam öncesi efsanevi İran döneminin tarihini şiire dönüştüren ilk şair Dakiki'ydi. Samaniler döneminde saray şairi olan ve katledilerek öldürülen Dakiki, ancak 1.000 beyit yazabilmişti. Zerdüşt'ün ortaya çıkışını anlatan bu dizeleri Firdevsi gerekli açıklamalar yaparak anonimleştirdi.

1010'da tamamlanan *Şehname*'yi Firdevsi anayurdu Horasan'da hükümdarlığını ilan

eden Gazneli Mahmud'a sundu. Şair ile hükümdar arasındaki ilişki konusunda söylentiler çeşitlidir. Nizamî-i Aruzî'ye göre, Firdevsi Gazne'ye gider ve Vezir Ahmed ibn Hasan Meymendi'nin yardımıyla Mahmud'un kendisini kabul etmesini sağlar. Ama Mahmud vezirin düşmanlarının etkisi altında kalarak Firdevsi'ye az bir ödül verir.

Bu olaydan duyduğu düş kırıklığıyla Herat'a giden Firdevsi orada altı ay kaldı. Daha sonra doğum yeri olan Tus üzerinden Mazanderan'a geçti ve Sıpahbâd Şehriyar'ın sarayına sığındı. *Şehname*'nin önsözünde yer alan ve Sultan Mahmud üstüne yazdığı 100 dizelik yergiyi Şehriyar'a okudu. Şiirini Mahmud yerine, İran'ın ilk krallarının soyundan geldiği için Şehriyar'a adamak istedi. Ama Şehriyar, Firdevsi'yi şiiri Mahmud'a adamaya razı etti, yergiyi de yüksek bir fiyatla satın alarak *Şehname*'den çıkarılmasını sağladı. Nizamî, Firdevsi'nin yergisinin metnini yok ettiğini, elde yalnızca altı dize kaldığını yazmıştır. Ama, özgün metin günümüze tam olarak ulaştığı için, bu açıklama gerçeğe uymamaktadır.

Firdevsi'nin yaşlılık döneminde uzun süre İran'ın batısında ya da Bağdat'ta Büveyhilerin koruması altında yaşadığı sanılmaktaydı. Bunun nedeni, *Yusuf ile Zeliha* adlı mesneviyi Firdevsi'nin yazdığı görüşünün yaygın oluşuydu. Ama daha sonra bu mesnevinin Firdevsi'nin ölümünden 100 yıl sonra yazıldığı ortaya çıkmıştır. Gene Nizamî-i Aruzî'nin yazdıklarına göre Sultan Mahmud, Hindistan'a yaptığı seferlerden birinden dönerken, veziri Ahmed ibn Hasan Meymendi ona *Şehname*'den uygun bir yer okuyarak Firdevsi'ye haksızlık ettiğini söyler. Bu haksızlığı düzeltmeye karar veren sultan, Gazne'ye döndüğünde 60 bin dinar değerindeki çivitin, saraya ait develerle Tus'a götürülmesini ve Firdevsi'ye verilmesini emreder. Ama çivit taşıyan develer kentin bir kapısından girerken, Firdevsi'nin tabutu da öbür kapıdan çıkmaktadır. Tutucu bir din adamı Müslüman mezarlığına gömülmesine karşı çıktığı için, cenazesi kent surunun dışındaki bir bahçeye gömülür. Firdevsi'nin tek kızı sultanın armağanını kabul etmez, çivitlerin geliri Tus'taki bir hanın onarımına harcanır. Nizamî, Firdevsi'nin ölüm tarihinden söz etmez. Daha sonraki uzmanların verdiği bilgilere göre, en erken 1020, en geç 1026'da ölen Firdevsi'nin 80 yıldan fazla yaşadığı kesindir.

Firdevsi (UZUN), FIRDEVSÎ-İ RUMÎ olarak da bilinir, asıl adı ŞERAFEDDİN MUSA (d. 1453, Edincik - ö. 1512'den sonra, İran ?), Osmanlı yazar ve şair. II. Bayezid adına yazdığı *Süleymanname* adlı yapıtıyla ünlüdür.

İstanbul'un fethinde bulunan Hacı Genek Bey'in oğludur. Öğrenimini Bursa'da tamamladı. Nakşibendi şeyhi Abdullah İlahî'nin müridi oldu (1469). Uzun süre Balıkesir'de yaşadı. Söylentiye göre II. Bayezid'in *Süleymanname*'yi çok uzun bulması ve beğenmemesi üzerine padişah aleyhinde hicviyeler yazarak İran'a kaçmış ve orada ölmüştür.

Kırk kadar yapıtı olduğunu öne süren Firdevsi'nin şiirleri yaşadığı dönemde de, daha sonraları da başarılı bulunmamıştır. Bunların başlıcaları Hz. Süleyman'ın menkıbelerini anlattığı *Süleymanname, Silahşorname, Şatrançname-i Kebir, Da'âvatname, Hayat u Memat, Münazara-i Seyf u Kalem, Firasetname* ve *Kutbname*'dir (1980). *Pendname-i Eflatun* ile *Tercüme-i Came-şuyname* de başlıca çevirileridir.

Firestone, Harvey S(amuel) (d. 20 Aralık 1868, Columbiana, Ohio - ö. 7 Şubat 1938, Miami Beach, Florida, ABD), 80 yıl boyunca ABD'nin en büyük otomobil lastiği üreticilerinden biri olan Firestone Tire & Rubber Company'nin kurucusu Amerikalı sanayici.

Firestone'un Detroit'te, amcasının iki kişilik araba imalathanesinde çalışırken ilk lastik tekerlekli arabayı kullandığı söylenir. İmalathane kapanınca Chicago'ya gitti (1896); orada ortaklarıyla perakende tekerlek lastiği ticaretine başladı. 1900'de arabaların tekerleğindeki yuvaya lastik tekerleği yerleştiren bir düzeneğin patentini alarak o dönemde tekerlek üretiminin merkezi durumunda olan Akron'a gitti. Akron'da yarı hissesine sahip olduğu bir şirket kurdu. Önceleri yalnızca başka imalathanelerin ürettiği tekerlek lastiklerini satan şirket 1902'de küçük bir fabrika satın alarak tekerlek lastiği yapmaya başladı. 1904'te otomobil lastiği üretimine geçti. Firestone T modeli Ford otomobilleri için şişirme lastik üretiminde öncü oldu. 1906'da Ford otomobillerine binlerce lastik satınca bir anda Amerikan tekerlek lastiği sanayisinde doruğa yükseldi. Şirket yeni tekerlek lastiği tasarımları ve imalat yöntemleri gerçekleştirerek tekerlek lastiği üretiminde öncü duruma geldi. Firestone yük taşımacılığında kamyonların yaygın biçimde kullanılması, geniş bir karayolları şebekesi kurulması için yoğun çaba gösterdi. İngiltere'nin Güneydoğu Asya'da kurduğu kauçuk üretimi tekeline karşı çıkarak Liberya'da kendi büyük kauçuk plantasyonlarını kurdu. 1932'de yerini oğluna bırakana değin Firestone Tire & Rubber Company'nin başkanlığını sürdürdü.

Firişte, asıl adı MUHAMMED KASIM HINDUŞAH (d. 1552, Esterâbad - ö. 1623?), İranlı tarihçi. Genç yaşta Ahmednagar'a giderek bir süre I. Murteza Nizam Şah'ın yanında çalıştı. Daha sonra Bicapur'a gitti ve II. İbrahim Adil Şah'ın hizmetine girdi (1590). Orada yazdığı tıpla ilgili yapıtı *İhtiyarat-ı Kasımî*'yi çok beğenen İbrahim Adil Şah, ona Hindistan'ın Müslüman hükümdarlarının tarihini yazma görevi verdi. Firişte, önemli bölümü günümüze ulaşmayan birçok kaynaktan yararlanarak *Gülşen-i İbrahimî* ya da *Tarih-i Firişte* adlı yapıtını oluşturdu. 1606'da başlayıp 1611'de tamamladığı bu kitap, Gazneli, Delhi, Dakkan, Gucerat, Malva, Handeş, Bengal, Multan, Sind, Keşmir ve Malabar hükümdarlarıyla Hindistan'daki İslam egemenliğinin tarihini toplu olarak ele almış olması bakımından önemlidir. *Tarih-i Firişte* Bombay (1831) ve Lucknow'da (1865) basılmıştır.

firkate, Osmanlı donanmasında çekdiri türünden, 10-17 oturaklı (çift kürekli) gemi. *Fregata* denen ve önceleri kürekle, daha sonra yelkenle yürütülen Venedik gemilerinden esinlenilerek yapılan firkate, hafif donanma gemilerinden olduğu için daha çok Tuna Irmağında kullanılırdı. Hızlı olması nedeniyle bundan başka keşif, karakol ve irtibat hizmetlerinde de yararlanılırdı. 18. yüzyılda, bir firkatede savaş sırasında reis, çavuş, marangoz, kalafatçı, topçubaşı, kılavuz ve altı sudagabo (topçu eri) dışında 12 gedikli nefer ile 58 taşralı nefer bulunurdu. Firkate, firkateynin(*) gelişmemiş biçimi olarak da nitelenebilir.

firkateyn, kalyondan daha küçük ve daha hızlı yelkenli gemi. Günümüzde, korvet ile kruvazör arasındaki savaş gemileri sınıfına firkateyn denir. İlk firkateynlerde yelken ve kürek kullanılıyordu. Osmanlı donanmasında da kullanılan bu tür gemilere firkate(*) deniyordu. 18. yüzyılda yalnızca üç direkli, tam donanımlı ve 24-50 arasında top taşıyabilen, tek top güverteli gemilerden oluşan sınıfa firkateyn adı verilmişti.

Yelkenli gemilerden buharlı gemilere geçilirken, firkateyn yerine kruvazör sözcüğü kullanılmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında ABD ve İngiliz donanmalarında konvoylara eşlik eden küçük ve hızlı refakat gemilerine de firkateyn deniyordu.

1812 Savaşı'nda İngiliz "Shannon" ve Amerikan "Chesapeake" firkateynleri arasındaki çarpışma. J. C. Schetky'nin bir taş baskısından ayrıntı
National Maritime Museum, London

Bugün ABD'de, kruvazörlerin yerini alan destroyerlerin büyük tipte olanlarına firkateyn denir. Çoğunlukla güdümlü uçaksavar ve denizaltısavar fuzeleriyle donatılmış olan firkateynlerin silah gücü, hızı ve refakat görevi destroyerlerinkiyle aynıdır. İngiltere'de ve birçok başka ülkede ise, daha küçük, daha yavaş ve daha hafif silahlarla donatılmış destroyerler firkateyn sınıfına girer. Türkiye'de, Almanya ile işbirliği içinde üretilen ilk firkateyn olan 2.995 tonluk "Yavuz" gemisi 1987'de suya indirilmiştir.

firkateynkuşu *bak.* fregatkuşu

First Bank System, Inc., ABD bankacılık holdingi. En önemli bağlı kuruluşu First National Bank of Minneapolis'tir. İkisinin de merkezi Minnesota'da, Minneapolis kentindedir.

1929'da First Bank Stock Corporation adıyla kurulan holding, 1968'de de bugünkü adını aldı. En önemli bağlı kuruluşu olan bankanın geçmişi ise 1864'te kurulan First National Bank of Minneapolis'e dayanır. Birbirini izleyen birkaç birleşmenin ve ad değişikliğinin ardından 1933'te First Minneapolis Trust Company'yle birleşti ve First National Bank and Trust Company of Minneapolis adını aldı. 1943'te bugün de kullandığı eski adına döndü.

Holdinge bağlı bankalar yatırım danışmanlığı, pazarlama, halkla ilişkiler, personel ve muhasebe gibi bir dizi hizmet karşılığında holdinge belirli bir ücret öderler. First National Bank of Minneapolis'in dışındaki bankalar Arizona, Minnesota, Montana, Kuzey Dakota, Güney Dakota ve Wisconsin'dedir. Holdinge bağlı öteki kuruluşlar arasında iki sigorta şirketi, bir bilgisayar hizmetleri şirketi ile bir finansal kiralama (*leasing*) ve ipotek bankası bulunur.

First Chicago Corporation, First National Bank of Chicago'nun denetimini üstlenmek için 1969'da kurulan ABD bankacılık holdingi. Her ikisinin de merkezi Chicago'dadır.

1863'te kurulan banka birçok ülkede uluslararası bankalar işletir. Şirketin bankacılık dışında, emlak alım satımlarını finanse eden, kişisel mülk kiralayan, öğrencilere kredi veren ve küçük ticari yatırımlar yapan

Chicago merkezli çeşitli bağlı kuruluşları vardır.

Şirket ABD'deki sanayici müşterilerine çeşitli kredi kanalları ve danışmanlık hizmetleri, dış ülkelerde de bağlı şirketler, muhabir bankalar ve kendi şubeleri aracılığıyla ticari bankacılık hizmetleri sunar. Banka ise mevduat ve kredi gibi geleneksel bankacılık hizmetleri verir. Ayrıca sermaye hareketleri ve ödeme alanında temsilcilik ve vakıf hizmetleri de yürütür. Tahvil bölümü Federal Rezerv Açık Piyasa Komitesi Ticaret Masası ile doğrudan ilişki içindedir. Şirket 1982'de Bankers Trust New York Corporation'ın kredi kartı işini devralmıştır.

Firth, Sir Charles (Harding) (d. 16 Mart 1857, Sheffield, Yorkshire - ö. 19 Şubat 1936, Oxford, İngiltere), 17. yüzyıl İngiliz tarihi konusundaki çalışmalarıyla tanınan İngiliz tarihçi.

Clifton'dan sonra Oxford'da New College ve Balliol College'da öğrenim gördü. 1883'te Oxford'a yerleşti ve ömrü boyunca orada yaşadı. Uzun yıllar S. R. Gardiner ile birlikte çalıştı. Cromwell Cumhuriyeti konusunda çok sayıda yapıt verdi. *Oliver Cromwell* (1900), *Cromwell's Army* (1902; Cromwell'in Ordusu) ve Gardiner'ın yapıtının devamı niteliğindeki *The Last Years of the Protectorate* (1909; Protektora'nın Son Yılları) gibi kitaplarıyla geniş bir okur kitlesine ulaştı. 1904'ten 1925'e değin modern tarih kürsüsü kraliyet profesörüydü. 1922'de "sir" unvanı aldı. Birçok alanda etkinlik gösteren Firth 1886'da *English Historical Review*'nun çıkarılmasına katkıda bulundu; 1913-17 arasında Kraliyet Tarih Derneği'nin, 1906-10 ve 1918-20 yıllarında da Tarih Kurumu'nun başkanlığını yaptı.

Ayrıca Lord Macaulay'nin *History of England* (1849-61, 5 cilt; İngiltere Tarihi) adlı yapıtını yayına hazırladı ve başka tarihçilere araştırmalarında yardımcı oldu.

Firth, John R(upert) (d. 17 Haziran 1890, Keighley, Yorkshire - ö. 14 Aralık 1960, Lindfield, Sussex, İngiltere), İngiliz dilbilimci. Anlamı bir bağlam içinde ele alan kuramsal çalışmaları ve dilde prozodiyi inceleyen yapıtlarıyla tanınır. Londra dilbilim okulu adıyla bilinen dilbilim yaklaşımının kurucusu olan Firth, dil çözümlemelerinde anlama yer vermeyen dilbilimcilere karşı çıkmış ve antropolog Bronisław Malinowski'den etkilenerek anlam çözümlemelerinin dilbilimin odağını oluşturması gerektiğini savunmuştur.

1913'te Leeds Üniversitesi'nde tarih dalında lisansüstü öğrenimini tamamladı. 1915'te Hindistan Eğitim Dairesi'ne girdi; çeşitli aralıklarla 1928'e değin burada çalıştı. 1916-19 arasında Afganistan, Afrika ve Hindistan'da askerlik yaptı. 1919-28 arasında Lahor'daki Pencap Üniversitesi'nde İngilizce dersleri, 1928'de Londra'daki University College'da sesbilgisi dersleri verdi. London School of Economics'te ve Oxford'daki Hindistan Enstitüsü'nde de ders veren Firth, 1944'te Londra Üniversitesi'nde genel dilbilim kürsüsünün başına getirildi; 1956'daki emekliliğine değin bu görevi sürdürdü. 1941'den başlayarak askeri personele yoğunlaştırılmış Japonca dersleri verdi ve bu hizmetinden dolayı 1946'da O.B.E. (Order of the British Empire) nişanını aldı. En önemli yazılarını kapsayan *Papers in Linguistics 1934-1951* (Dilbilim Çalışmaları 1934-1951) 1957'de yayımlandı.

Firth, Sir Raymond (William) (d. 25 Mart 1901, Auckland, Yeni Zelanda), Yeni Zelandalı sosyal antropolog. Maoriler ile öteki Okyanusya ve Güneydoğu Asya halkları üzerine araştırmalarıyla tanınır.

Öğrenimine Yeni Zelanda'daki Auckland University College'da başladı; daha sonra İngiltere'ye giderek, London School of Economics'te doktora yaptı. Daha sonra, Sidney Üniversitesi'nde görev yaptığı kısa bir dönem (1930-32) dışında, hep Londra Üniversitesi'nde çalıştı. 1944'te profesör oldu; 1968'de emekliye ayrılmasına karşın ders vermeyi sürdürdü. 1973'te "sir" unvanı aldı.

Bronisław Malinowski'den çok etkilenen Firth, bu önemli antropolog üzerine yazılmış incelemelerin en başarılılarından biri sayılan *Man and Culture: An Evaluation of Malinowski*'yi (1957; İnsan ve Kültür: Malinowski Üzerine Bir Değerlendirme) yayımladı. Firth'ün antropolojiye ilk önemli katkısı, *Primitive Economics of the New Zealand Maori* (1929; Yeni Zelanda'daki Maorilerin İlkel Ekonomisi) adlı kitabıdır. Malezya'daki kauri reçinesi yapımı ve balıkçılık üzerine çalışmalarından da açıkça görüldüğü gibi, "ilkel" diye adlandırdığı toplumların ekonomik örgütlenmesi her zaman Firth'ün başlıca ilgi alanlarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra, özellikle Solomon Adalarında yaşayan Tikopyaların toplumsal yapıları ve dinleriyle, ayrıca simgelerin antropolojideki yeri gibi konularla ilgilenmiştir.

Firth'ün en geniş kapsamlı yapıtı *Human Types: An Introduction to Social Anthropology*'dir (1958; İnsan Tipleri: Sosyal Antropolojiye Giriş). Öbür önemli yapıtları arasında, *We, the Tikopia* (1936; Biz, Tikopyalar), *Essays on Social Organizations and Values* (1964; Toplumsal Örgütlenmeler ve Değerler Üzerine Denemeler), *Malay Fishermen: Their Peasant Economy* (1966; Malay Balıkçılarının Köy Ekonomisi), *Rank and Religion in Tikopia* (1970; Tikopyalarda Toplumsal Konum ve Din) ile *Symbols Public and Private* (1973; Toplumsal ve Kişisel Simgeler) sayılabilir.

Firuz Ağa Camisi, İstanbul'da, Sultanahmet Meydanı ile Divanyolu Caddesi'nin birleştiği köşede, II. Bayezid'in haznedarbaşısı Firuz Ağa'nın yaptırdığı cami. Kapısının üstündeki Şeyh Hamdullah hattı yazıta göre 1490/91'de tamamlanmıştır. Tek bir kubbeyle örtülü, kenarları yaklaşık 13,5 m olan kare planlı bir yapıdır. Kubbe, mukarnas kaplı pandantiflere oturan sekizgen bir kasnak üstünde yükselir. Her cephesinde, ikisi aşağıda ikisi yukarıda olmak üzere dört penceresi vardır. Mihrap, duvarın içinde küçük bir niş biçimindedir.

Firuz Ağa Camisi, tamamlanışı 1490/91, İstanbul
Isa Çelik

Birkaç basamaklı çıkılan son cemaat yeri revakı, dört mermer sütun ve bunları birbirine bağlayan üç penci kemerle oluşturulmuştur. Üzeri gene sekizgen kasnaklı üç kubbeyle örtülüdür. Minare, az rastlanan bir biçimde caminin kuzeydoğu köşesinde yer alır.

19. yüzyıl ortalarında Divanyolu'nun genişletilmesi sırasında, Firuz Ağa'nın yolun karşı yanındaki türbesi yıkılmış, mezarı caminin doğu duvarı önüne, bugün bulunduğu setin üstüne getirilmiştir. Bu arada cami haziresi de kaldırılmıştır.

Firuz Bey Camisi, Muğla'ya bağlı Milas ilçesinde yörenin Osmanlıların eline geçmesinden (1391) sonra Menteşe sancakbeyi Firuz Bey'in 1396'da yaptırdığı cami. Ters "T" planlı ya da zaviyeli camilerin erken bir örneğidir. 22,5 m'yi bulan giriş cephesinde bir son cemaat yeri vardır. Burası yanlarda yapıya paralel birer basık sivri tonozla, ortada da bir kubbeyle örtülüdür. Tonozlarla kubbeyi, birbirine kemerlerle bağlanan kalın ayaklar taşır. Ayaklardan ortadaki iki tanesi, cami ön cephesine de birer kemerle bağlanmıştır. Bütün yapı gibi grimsi beyaz mermerle kaplı bu ayakların arası, zemin hizasında mermer şebekelerle kapatılmıştır. Her biri başka bir desenle oluşturulmuş bu şebekeler yüksek düzeyde taş işçiliği örnekleridir. Kemerlerin kenarları da zengin oymalarla bezenmiştir.

Cümle kapısının açıldığı orta mekân oldukça dar, üzeri çok basık bir bindirme tonozla örtülüdür. Sağdaki ve soldaki iki kapıdan, duvar kalınlığı içinde yer alan basamaklarla yanlardaki kubbeyle örtülü birer zaviye odasına geçilir. Orta mekân kıble yönünde büyük bir kemerle asıl cami sahnına açılır. Buraya da gene basamaklarla çıkılarak ulaşılır. Kenar boyu yaklaşık 8,5 m'lik kare planlı bu mekân, köşeleri tromplu tek bir kubbeyle örtülüdür; üç yanındaki altlı üstlü ikişer pencereden ışık alır. Caminin minaresi ilginç bir uygulamayla orta mekânın, sağ yan zaviye odası ve asıl sahınla birleştiği köşeye ve beden duvarının üstüne yerleştirilmiştir. Orta mekânla zaviyeyi ayıran kalın duvarın içindeki bir merdiven minareye kadar çıkar; bundan sonra minarenin içinde kendi döner merdiveni vardır.

Firuz Şah II, tam adı CELALEDDİN FİRUZ HALACI (d. 1220 ? - ö. 19 Temmuz 1296, Kara), Delhi sultanı (1290-96). Muizzilerin egemenliğine son vererek Delhi Sultanlığı'nı 1290'dan 1320'ye değin yöneten Halaci hanedanını kurdu.

Halac Türklerinden olan Celaleddin Firuz, Balaban'ın emirlerindendi. Balaban döneminde (1266-87) Moğollara karşı yapılan savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi, sercandarlık ve Samana naipliğine kadar yükseldi. Balaban'ın ölümünden sonra tahta geçen Muizeddin Keykubad tarafından en yüksek askeri mevki olan ârizi-i memalikliğe getirildi. Celaleddin Firuz, sağlığı gittikçe bozulan Keykubad'ın yerine 1290'da küçük oğlu Şemseddin Keyûmers'i tahta çıkardı. Kısa bir süre sonra da Keykubad Keyûmers'i öldüren Halaci emirleri Celaleddin Firuz'u tahta çıkardılar (13 Haziran 1290).

Firuz Şah, bir süre başkent Delhi'ye gidemedi ve Kilughari'de kaldı. Yeniden düzenleterek surlarla çevirttiği kentin adını Şehr-i Nev olarak değiştirdi. Merkezî yönetimde değişiklikler yaparak önemli mevkilere Halaci emirlerini getirdi. Halkın yeni yönetimi benimsemesinden sonra da Delhi'ye giderek Balaban'ın yeğeni Kara valisi Çahcu Küşlü Han'ın ayaklanmasını bastırdı ve bazı Hintli prenslere karşı başarılı seferler yaptı. Ama asıl önemli askeri başarıyı Moğollara karşı kazandı. 1292'de bir istila hareketine

girişen Moğollara ağır kayıplar verdirerek barış istemek zorunda bıraktı. Tutsakların çoğunu Delhi yöresine yerleştirdi. Büyük bir bölümü Müslümanlığı benimseyen bu tutsaklar daha sonra "Yeni Müslümanlar" olarak anıldı. Firuz Şah, Devagir seferinde elde ettiği ganimetleri sözde kendisine sunmak isteyen yeğeni Kara valisi Alaeddin'in ihanetine uğrayarak öldürüldü. Firuz Şah'ın ölümünden beş ay sonra Delhi'ye giren Alaeddin, Firuz Şah'ın iki oğlunu, damadını ve torununu da öldürerek tahtı ele geçirdi.

Firuz Şah dindar bir hükümdardı. Şairleri korumuş, kendisi de şiirler yazmıştır.

Firuz Şah III (d. 1309 - ö. Ekim 1388), 1351-88 arasında Delhi Sultanlığı'nı yöneten Tuğluklu hükümdarı.

Tuğluklu hanedanının kurucusu Gıyaseddin Tuğluk'un yeğeni, Sipehsalar Melik Receb'in oğluydu. Muhammed bin Tuğluk döneminde (1325-51) önemli devlet görevlerinde bulundu ve onun ölümünden sonra Tatta'da tahta çıktı (23 Nisan 1351). Bu sırada küçük bir çocuğu, Muhammed Tuğluk'un oğlu olduğunu ileri sürerek hükümdar ilan eden Cihan Ahmed Ayvaz'ı uzaklaştırmak için Delhi'ye girdi. 1353'te de Bengal'de bağımsızlığını ilan eden İlyas Hacı'ya karşı bir sefer düzenledi, ama sonuç alamadı. 1358'de gene başarısız bir Bengal seferi daha yaparak Delhi'ye döndü. Dönüşünde Cacnagar (bugün Orissa) racasını vergiye bağladı. 1360'ta Nagarkot Kalesi'ni kuşattı, ama altı ay süren kuşatma sonucunda kaleyi alamadı. Askeri açıdan en önemli seferini Sind hükümdarı Cem Babiniya'ya karşı gerçekleştirdi ve uzun süren çarpışmalardan sonra onu yenilgiye uğrattı (1372). Askeri açıdan genellikle başarısız bir hükümdar olan Firuz Şah, Delhi Sultanlığı'nın siyasal gücünü koruyamadı. Saltanatının son yılları kargaşa içinde geçti. Ölümünden kısa süre önce, III. Gıyaseddin Tuğluk Şah adıyla torununu tahta çıkardı.

Firuz Şah Çarpışması, Hindistan'ın kuzeyindeki Pencap'ta yer alan Firuz Şah'ta, Sihlerle İngilizler arasında çıkan çatışma (21-22 Aralık 1845). I. Sih Savaşı'nın (1845-46) sonucunu etkileyen iki önemli çarpışmanın ilkidir.

Sir Hugh Gough komutasındaki 18 bin kişilik bir İngiliz ordusu Lal Singh'in komuta ettiği 35 bin kişilik Sih ordusuna karşı 21 Aralık akşamı saldırıya geçti. Şiddetli çarpışmalarla geçen gecenin sabahında İngilizler, geri püskürtülmek üzereyken üstünlük sağladılar; Sihlerin 8 bin kaybına karşı 2.400 kayıpla çarpışmayı kazandılar. Gough, cepheden giriştiği saldırılar yüzünden ordunun kayıp vermesine yol açtığı için eleştirildiyse de, sonunda Sobraon'da kesin zaferi kazandı (10 Şubat 1846).

Firuzâbad, eskiden GUR (Farsçada "mezar"), İran'ın güneybatısında, Fars iline (*ostan*) bağlı kent. Şiraz'ın güneydoğusunda yer alır. Sasani hükümdarı I. Ardeşir (hd 224-241), Part hükümdarı Artabanos'a karşı kazandığı zaferden sonra burasını başkent yaptı. Sasaniler döneminde kentin planı daire biçimindeydi ve orta kesiminde bir ateşgede(*) vardı. I. Ardeşir'in, surların ön tarafında inşa edilmiş olan sarayının yıkıntıları, Sasani mimarisinin günümüzdeki en eski örneğidir. Gur sözcüğünün kötü çağrışımlarından ötürü, 10. yüzyılın ortalarında kentin adı değiştirilmiştir. Nüfus (1986) 34.433.

Firuzâbadi, asıl adı EBU'L-TAHİR MUHAMMED BİN YAKUB (d. Şubat / Nisan 1329, Kazerun, Şiraz yakınları - ö. 2 Ocak 1415, Zebid, Yemen), İslam dünyasında ve Batı'da büyük ün kazanmış Arap sözlük yazarı Şiraz, Vasıt ve Bağdat'ta öğrenim gördükten sonra 1349'da Şam'a giderek Takıyeddin es-Subki'nin derslerini izledi. Onunla birlikte Kudüs'e gitti ve 10 yıl müderrislik yaptı. Daha sonra Anadolu ve Mısır'ı dolaştı. 1368'de Mekke'ye, 1392'de Celayirli sultanı Ahmed bin Uveys'in çağrısı üzerine Bağdat'a gitti. 1394'te Hürmuz yoluyla Yemen'e geçti. Orada Sultan el-Melik el-Eşref'in kızıyla evlendi. 1395'te Yemen başkadılığına atandı. 1400'de hac ziyaretinden sonra Mekke'de üç kürsülü bir Malıkı medresesi kurdu. Kırk kadar yapıtı olduğu söylenen Firuzâbadi'nin kısaca *Kamus* ya da *Kamusü'l-Muhit* (1817) adıyla bilinen Arapça sözlüğü İslam dünyasında büyük ün kazanmış, birçok kez şerhedilmiş. Batı'da da Arapçanın klasik sözlüğü sayılmıştır. Yapıtı Asım Efendi *el-Okyanüsü'l-Basıt fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit* (1815-17, 3 cilt) adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Firuzanfer (BEDİÜZZAMAN) (d. 12 Temmuz 1904, Buşruye - ö. 8 Mayıs 1970, Tahran), İranlı edebiyat tarihçisi ve şair. Özellikle Ferideddin Attar ve Mevlânâ Celaleddin Rumi üzerine yaptığı çalışmalarla ünlüdür.

Şair Aka Şeyh Ali'nin oğludur. İlköğrenimini Buşruye'de tamamladıktan sonra 1920'de Meşhed'e gitti. Dönemin ünlü bilginlerinden mantık, fıkıh, usul dersleri aldı, şiirle ilgilendi. Öğrenimini 1923'te gittiği Tahran'da sürdürdü ve İslam edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalarla adını duyurdu. 1926'da Darülfünun, 1927'de Medrese-i Hukuk, 1928-29'da Darülmuallimin, 1931'de de Medrese-i Âli-i Sipehsalar'da Fars edebiyatı, Arap dili ve edebiyatı, mantık, fıkıh ve tefsir dersleri okuttu. 1935'te Mevlânâ üzerine yaptığı doktora çalışmasını tamamladı. 1944'te İlahiyat Fakültesi dekanlığına getirildi. 1949-52 arasında ikinci kurucu meclis ve senato üyeliklerinde bulundu. Birçok ülkeye araştırma gezileri yaptı, bilimsel kongre ve konferanslara katıldı.

Firuzanfer'in başlıca yapıtları *Risale der Tahkik-i Ahval ü Zindegâni-i Mevlânâ Celaleddin Muhammed Meşhur be-Mevlevi* (1936; *Mevlânâ Celaleddin*, 1963), *Mesnevi*'de geçen öyküleri inceleyen *Meahiz-i Kısas ü Temsilat-ı Mesnevi* (1954), *Mesnevi*'deki hadisleri ele alan *Ehadis-i Mesnevi* (1955), Attar'ın yaşamını ve yapıtlarını ele alan *Şerh-i Ahval ü Nakd ü Tahlil-i Âsar-i Feridüddin Attar-ı Nişaburi* (1960), *Şerh-i Mesnevi-i Şerif* (1967-69, 3 cilt) ve 8-12. yüzyıllar arasında Horasan ve Maveraünnehir'de yetişmiş şairlerin incelendiği *Suhan ü Suhanveran*'dır (ös 1971).

firuze *bak.* turkuvaz

Firuzpur, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Pencap eyaletinde il ve il merkezi kent. Firuzpur kenti, Pakistan sınırından 8 km uzaklıkta yer alır. 14. yüzyılda III. Firuz Şah Tuğluk tarafından kuruldu. 1835'te İngiliz yönetimine girdi. I. Sih Savaşı'nda (1845-46) bir İngiliz karakolu işlevi gördü. Hindistan ve Pakistan demiryollarının kesiştiği önemli bir kavşakta yer alan kent, bir ticaret merkezi ve tarım pazarıdır. Surlarla ve daire biçiminde bir yolla çevrilidir; kent içinde ulaşımı sağlayan geniş caddeler vardır. Sanayi tarımsal ürünlerin işlenmesine dayanır; ayrıca imalat, dokuma ve şekerleme sanayileri vardır. Kentte üç yüksekokul bulunur. 3,5 km güneyindeki askeri bölgede il yönetimine ait resmi daireler, işyerleri ve bir havaalanı vardır.

Yüzölçümü 5.923 km² olan Firuzpur ili, alüvyonlu düzlükler üzerinde kurulmuştur. Yarı kurak iklimindeki ürünlerin ve topraklarında pek çok sulama kanalı açılmıştır. Başlıca ürünler buğday, pamuk, nohut, yağlı tohumlar ve akdarıdır. İlin, Firuzpur dışındaki önemli kentleri Zira, Celalâbad ve Mamdot'tur. Nüfus (1981) kent, 61.162, il, 1.307.804.

Fischart, Johann (d. 1546/47, Strasbourg - ö. 1590, Forbach, Lorraine), Alman yergi yazarı. Karşı-Reform hareketinin önde gelen muhaliflerindendir.

Paris, Strasbourg ve İtalya'nın Siena kentinde iyi bir öğrenim gören Fischart 1570'e değin birçok ülkeyi dolaştı. Felemenk ve İngiltere'ye gitti. Hukuk doktoru unvanını 1574'te Basel'de almakla birlikte 1570-80 arasını çoğunlukla Strasbourg'da geçirdi. Başlıca yapıtlarını da bu 10 yıl içinde verdi. Speyer'de *Reichskammergericht*'de (yüksek mahkeme) üç yıl avukatlık yaptıktan sonra 1583'te Forbach'a sulh yargıcı olarak atandı.

Yapıtlarında önceleri papalığa, Fransiskenlere ve Dominikenlere saldıran Fischart'ın son dönem yapıtlarından ikisi de Katolik Kilisesi'ne ve özellikle Cizvitlere karşı polemik tarzında yergiydi. Başlangıçta bir Lutherciyken zamanla Kalvencilliği savunmaya başladı ve bu tutumu benimseyen tek önemli Alman yazar oldu. Yapıtlarında çağının moda eğilimleriyle alay etti.

Fischart'ın başlıca yapıtı olan *Affentheuerliche und ungeheuerliche Geschichtsschrift* (1575; 1582 ve 1590'da yapılan basımlarında *Geschichtsklitterung*), Rabelais'nın *Gargantua* (1534) adlı yapıtının genişletilmiş duzyazı uyarlamasıdır. 16. yüzyılın en özenli manzum öykülerinden biri olan *Das glückhafft Schiff von Zürich* (1576; Zürich'in Talihli Gemisi) adlı yapıtında ise bir gemi dolusu Zürich'linin bir günlük yolculuktan sonra ellerinde hâlâ sıcak bir taş lapayla Strasbourg'a varışı anılır.

Fischer, Bobby, asıl adı ROBERT JAMES FISCHER (d. 9 Mart 1943, Chicago), ABD'li satranç ustası. 1958'de, o güne değin büyükusta unvanını kazanan en genç satranç oyuncusu oldu.

Taşların nasıl hareket ettiğini altı yaşında öğrendi. On altı yaşında, kendini tümüyle

Bobby Fischer, 1971
AP Wide World Photos

satranca adayabilmek için okuldan ayrıldı. 1958'de ilk kez ABD şampiyonluğunu kazandı. 1970-71'deki Dünya Şampiyonluğu adaylık maçlarında art arda 20 oyun kazandı. Final maçında eski dünya şampiyonu Tigran Petrosyan (SSCB) karşısında bir oyun kaybetti, beş oyun kazandı (üç oyun berabere sonuçlandı). 1972'de İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te Boris Spasski'yi (SSCB) yenerek Dünya Satranç Şampiyonu unvanını resmen kazanan ilk ABD'li oyuncu oldu. Bu karşılaşma sonunda Fischer

toplam 250 bin dolarlık ödülün 156 bin dolarını aldı.

Beyazları aldığı zaman oyunu hep 1.e4 oynayarak açmıştır. Oyun sırasında küçük avantajlardan yararlanmak yerine, genellikle sürpriz saldırı ya da karşı saldırılarla sonuca gitmiştir. Bununla birlikte pozisyonel olarak sağlam bir oyun tarzı vardır. 1975'te Dünya Şampiyonluğu için Anatoli Karpov'la (SSCB) karşılaşmayı reddedince, Uluslararası Satranç Federasyonu (FIDE) Fischer'ın unvanını geri aldı ve Karpov'u hükmen galip sayarak dünya şampiyonu ilan etti. Fischer bundan sonra inzivaya çekildi ve yıllarca hiçbir satranç turnuvasına katılmadı. 1992'de Yugoslav bir işadamının girişimiyle düzenlenen, Fischer ile bu arada Fransız uyruğuna geçmiş olan Spasski arasındaki karşılaşmayı gene Fischer kazandı.

Fischer, Emil (Hermann) (d. 9 Ekim 1852, Euskirchen, Prusya - ö. 15 Temmuz 1919, Berlin, Almanya), şekerler ve purin grubu içeren maddeler üzerindeki araştırmalarıyla 1902 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Alman kimyacı.

1881'de purinler üzerinde çalışmaya başlayan Fischer, ürik asit, ksantin, kafein, teobromin ve öbür azotlu bileşiklerin purinle ilişkisini açıkladı. 1883'te ilgisini şekerlere yönelterek, organik kimya alanındaki en önemli çalışmalarını yaptı; bu bileşiklerin stereokimyasal yapılarının birbirine çok benzemesinden kaynaklanan büyük güçlüklere karşın früktoz, glikoz ve öbür şekerlerin molekül yapılarını belirledi ve bu bileşikleri bireşimleyerek bulgularını doğruladı. Ayrıca, başta enzimler olmak üzere protein kimyasına çok büyük katkılarda bulundu.

Bonn ve Strasbourg üniversitelerinde öğrenim gören Fischer 1892'de Berlin Üniversitesi'nde kimya profesörü oldu. 1890'da Londra'daki Royal Society'nin Davy Madalyası ile ödüllendirilen ve 1899'da bu kuruluşunun yabancı üyeliğine seçilen Fischer'in otobiyografisi 1922'de *Aus meinen Leben* (Yaşamımdan) adıyla yayımlandı.

Fischer, Ernst Otto (d. 10 Kasım 1918, Münih), bazı metaller ile organik maddelerin nasıl birleştiğini açıklayan çalışmaları nedeniyle 1973 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Alman kuramsal kimyacı ve eğitimci. Fischer bu ödülü, organometalik sandviç bileşikler konusunda bağımsız çalışmalar yapan İngiliz kimyacı Geoffrey Wilkinson ile paylaşmıştır.

II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Alman ordusunda görev yapan Fischer, 1952'de Münih Teknik Üniversitesi'nden fen bilimleri doktorası aldı. 1954-57 arasında aynı üniversitede ders verdi; 1964'te de İnorganik Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine ve inorganik kimya profesörlüğüne getirildi. Münih Üniversitesi'nde (1957-64), Jena'da (1959) ve Marburg'da (1960 ve 1964) da öğretim üyeliği yapan Fischer, ayrıca çeşitli ABD üniversitelerinde ders vermiş ve konuk profesör olarak görev almıştır.

Fischer, Hans (d. 27 Temmuz 1881, Höchst, Frankfurt am Main yakınları - ö. 31 Mart 1945, Münih, Almanya), klorofilin ve kırmızı renkli bir kan pigmenti olan heminin yapısına ışık tutan araştırmalarıyla 1930 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Alman biyokimyacı.

Marburg Üniversitesi'nde kimya doktorasını (1904), Münih Üniversitesi'nde tıp doktorasını (1908) tamamladıktan sonra hekim olarak çalışan ve tıbbi kimya araştırmalarına başlayan Fischer, Avusturya'daki Innsbruck Üniversitesi'nde tıbbi kimya profesörü oldu. 1921'de Münih'e döndükten sonra hemin ile klorofil arasında çok yakın bir ilişki olduğunu kanıtlayarak heminin bireşimini (sentezini) gerçekleştirdi; klorofilin bireşimini de büyük ölçüde tamamladı. Ayrıca A vitamininin öncülü olan karoten ile porfirinleri inceledi.

Fischer, Johann Michael (d. 1692, Burglengenfeld, Bavyera - ö. 6 Mayıs 1766, Münih), Almanya'da geç barok ve rokoko üslubunda birçok kilise yapmış mimar.

Duvarcı ustası olan babasının yanında yetişti. 1713'ten sonra Bohemya ve Moravya'da çıraklık ederken, Dientzenhofer ailesinden mimarların yaptığı kiliseleri yakından tanıdı. 1718'de Münih'e döndü ve kentin mimarlık işlerinin başına getirildi. İlk uygulamalarından biri Osterhofen'deki Premontre tarikatı manastır kilisesinin yenilenmesiydi (1726-29). İlk kez 1730-32 arasında Ünering bölge kilisesinde uyguladığı uzatılmış sekizgen biçimindeki planı daha sonraki kiliselerinde de kullandı. Verimliliği insanı şaşırtacak ölçüdeydi. Örneğin Berg-am-Laim'deki St. Michael Kilisesi'nin, Aufhausen'deki hac kilisesinin ve Ingolstadt'taki Fransisken tarikatı kilisesinin üçünü de aynı yıl içinde (1735) tasarlamıştı.

Ottobeuren'deki Benedikten tarikatına ait manastır kilisesi (1744-66) genellikle Fischer'in en önemli yapıtı kabul edilir. Bu, kasnaksız bir kubbeyle örtülü, heykeller, alçı işleri ve resimlerle gösterişli, ama zarif biçimde dekore edilmiş, rokoko üslubunda büyük bir yapıdır. Ama oldukça yalın görünümüyle yeni-klasik üslubu haber veren Rott am Inn'deki St. Marius ve St. Arianus Manastır Kilisesi (1759-62) üslup açısından daha önemli sayılabilir.

Fischer, Kuno, asıl adı ERNST KUNO BERTHOLD (d. 23 Temmuz 1824, Sandewalde, Prusya - ö. 5 Temmuz 1907, Heidelberg, Almanya), Alman filozof ve eğitimci. *System der Logik und Metaphysik oder Wissenschaftslehre* (1852; Mantığın ve Metafiziğin Sistemi ya da Bilim Öğretisi) adlı yapıtıyla Yeni-Kantçı düşüncenin öncülüğünü yaptı. Gotthold Lessing, Friedrich Schiller ve Goethe üzerine yazılarıyla estetiğe katkıda bulundu. Sonunda Hegelci düşünceyi benimseyerek *Geschichte der neueren Philosophie* (1852-93; Yakın Dönem Felsefe Tarihi) adlı 10 ciltlik yapıtında René Descartes'tan (17. yy) Arthur Schopenhauer'a (19. yy) kadar uzanan dönemdeki felsefe akımlarına yeni yorumlar getirdi.

Fischer, (Johann Ignaz) Ludwig (d. 18 Ağustos 1745, Mainz, Mainz Başpiskoposluğu - ö. 10 Temmuz 1825, Berlin), Alman opera bası; sesinin 2 ½ oktavlık bir alanı kapsamasıyla ünlüdür.

Keman ve viyolonsel öğrenimi gördüğü sırada, 18 yaşındayken, katıldığı kilise korosunda ve bir öğrenci operetinde yeteneğinin dikkati çekmesi üzerine sarayda görevlendirildi. Elektör Karl Theodor'un yardımıyla şan çalışmalarını Mannheim'da tenor Anton Raaff'ın yanında sürdürdü. 1775'ten önce şan öğretmenliğine başladı. 1778'de Münih'e gitti ve orada büyük başarı kazandı. Şarkıcı Barbara Strasser ile evlendi. 1780'de Viyana'ya taşındı. Fischer'i çok beğenen Mozart, *Die Entführung aus dem Serail*'daki (1782; *Saraydan Kız Kaçırma*) Osmin rolü için onu seçti. Fischer 1783'te Paris'teki Concert Spirituel'de verdiği konserde gene önemli bir başarı elde etti. Daha sonra İtalya turnesine çıktı. 1785'te Dresden, Viyana ve Prag'da konserler verdi. 1789'da Berlin'deki saray operasının sürekli üyesi oldu, konuk sanatçı olarak Londra, Leipzig ve Hamburg'ta dinleyici karşısına çıktı. 1812'de sahneden çekildi.

Aynı zamanda beste de yapan Fischer'in *Der Kritikaster und der Trinker* (*Ukala Dümbeleğiyle Ayyaş*) adlı *Singspiel*'indeki "Im kühlen Keller sitz' ich hier" (İşte Burada, Serin Kilerde Oturuyorum) adlı şarkısı günümüzde de tanınır. Berlin'deki Devlet Kütüphanesi'nde kendi yazdığı ve 1790'a değin gelen bir yaşamöyküsü bulunmaktadır. Oğlu ile iki kızı da seçkin şarkıcılar olarak tanınmıştır.

Fischer-Dieskau, Dietrich (d. 28 Mayıs 1925, Berlin), lirik sesi, etkileyici ve üstün sanatçı kişiliğiyle tanınan bariton ve *Lied* şarkıcısı.

Georg Walter'den ders aldı. II. Dünya Savaşı'na katıldı. Daha sonra Hermann Weissenborn ile şan çalıştı. 1947'de Johannes Brahms'ın *Ein deutsches requiem*'iyle (*Bir Alman Requiemi*) Freiburg'da ilk konserini verdi. Ertesi yıl Berlin Kent Operası'nda Giuseppe Verdi'nin *Don Carlos*'unda Posa rolüyle ilk kez opera sahnesine çıktı. Kısa sürede önde gelen baritonlardan biri oldu.

Birçok önemli opera ve şenlikte Mozart'ın Almaviva ve Don Giovanni'sinden, Richard Strauss'un Vaftizci Yahya'sına kadar çok sayıda klasık ve modern rolü canlandırdı. Wagner operalarındaki ünlü rolleri arasında *Lohengrin*'deki Herald, *Das Rheingold*'daki Wotan ve *Tannhäuser*'deki Wolfram vardır. İngiltere'de 1951'de Frederick Delius'un *A Mass for Life* (*Bir Yaşam Missası*), 1952'de de Franz Schubert'in *Die schöne Müllerin* (*Değirmenci Güzeli*) ve *Winterreise* (*Kış Yolculuğu*) adlı şarkı dizilerini seslendirdiği konserleriyle ün kazandı. ABD'de de ilk kez 1955'te Cincinnati'de Johann Sebastian Bach'ın bir kantatı ve Johannes Brahms'ın *Bir Alman Requiemi*'yle dinleyici önüne çıktı. 1962'de Warwickshire'daki Coventry'de Benjamin Britten'ın *War Requiem*'ini (*Savaş Requiemi*) ilk kez seslendirdi. 1965'te Suffolk'taki Aldeburgh'ta Britten'ın onun için bestelemiş olduğu *Song and Proverbs of William Blake*'i (*William Blake'in Şarkı ve Deyişleri*) sundu.

En başarılı *Lied* yorumcularından biri olan Fischer-Dieskau'nun geniş bir repertuvarı vardır. Ayrıca 1970'lerden bu yana orkestra yöneticiliği yapmış, Schubert ve Wagner üzerine kitaplar yazmış ve bir *Lied*'ler derlemesi yayımlamıştır.

Fischer-Tropsch tepkimesi, temel olarak karbon monoksit ile hidrojenden oluşan bireşim gazının, magnetik bir demir oksit katalizörünün eşliğinde, yüksek sıcaklık ve normal ya da yüksek basınç etkisiyle hidrokarbonlara dönüştürülmesi.

1940'larda Alman kimyacılar Fransız Fischer ve Hans Tropsch tarafından geliştirilen bu işlem, benzin ya da gazyağı gibi sıvı ve gaz hidrokarbon yakıt üretiminde kullanıldı.

Fischer von Erlach, Johann Bernhard (v. 20 Temmuz 1656, Graz, Avusturya - ö. 5 Nisan 1723, Viyana), Avusturyalı mimar, heykelci ve mimarlık tarihçisi. Klasik, Rönesans ve güney ülkelerine özgü barok öğelerin bir bireşimi niteliğindeki yapıtlarıyla, ülkesindeki genel beğeninin biçimlenmesinde etkili olmuştur.

İtalya ve Avusturya'daki ilk çalışmaları. Taşralı bir heykelci ve tornacının oğlu olan Fischer babasının atölyesinde yetişti. Yaklaşık 16 yaşındayken Roma'ya gitti ve

büyük barok heykelci ve mimar Gian Lorenzo Bernini'nin atölyesine girdi. Tasarım sanatını da, madalya yapımını da bu atölyede öğrendi. Roma'da, Katolikliği benimsedikten sonra tahtından vazgeçerek buraya yerleşen İsveç kraliçesi Kristina'nın çevresindeki arkeologlar ve antika meraklıları ile tanıştı. Bu çevrede, eski dönemlerin sanatı ve o dönemde arkeolojide kullanılmaya başlayan bilimsel yöntemler gibi konularda ayrıntılı bilgi edindi. Ayrıca Roma ve Rönesans dönemleriyle barok dönem sanat ve mimarlık yapıtlarını inceledi. 1684 dolaylarında, o dönemde İspanyol yönetiminde olan Napoli'ye gitti. Orada, İspanya kralının atadığı valinin hizmetinde çalıştığı, hırslı kişiliğiyle büyük bir servet edindiği sanılmaktadır.

İtalya'da 16 yıl mesleğini başarıyla yürüttükten sonra ülkesine döndü. O yıllarda Avusturya, Osmanlıları yenerek Avrupa'da büyük bir güç durumuna gelmişti. İmparator I. Leopold, Fransa kralı XIV. Louis'yi taklit ederek monarşi yönetimini görkemli yapılarla somutlaştırıyordu. Onu örnek alan soylular kendilerine konaklar ısmarlıyor, Katolik din adamları Kilise'nin inançsızlar ve Reform hareketi karşısında kazandığı zaferleri somutlaştıracak dinsel yapılar yaptırıyorlardı. Ayrıca II. Viyana Kuşatması (1683) sırasında kentin banliyöleri ve soyluların buralardaki malikânelerinin çoğu tahrip edilmişti. Hem yeni yapılara olan gereksinim, hem de ekonominin kısa sürede toparlanması, yapı etkinliklerinde büyük bir artışa, dolayısıyla da sanat ve mimarlıkta önemli gelişmelere yol açtı. Fischer 1687'de böyle bir ortamda ülkesinde mimarlık yapmaya başladı. 1689'da I. Leopold onu, büyük oğlu Josef'e perspektif ve mimarlık öğretmekle görevlendirdi. Fischer 1690'da, Josef'in kral ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun gelecekteki yöneticisi olarak Frankfurt am Main'da taç giydikten sonra Viyana kentine girişinin kutlanması nedeniyle iki zafer takı yaptı. Daha sonraki 10 yıl içinde yalnız Viyana ve Salzburg'da değil, bütün ülkede aranan bir mimar oldu. Yalnızca 1693 yılında 14 önemli yapının tasarımıyla görevlendirilmişti. Bir yandan da heykeller yapıyor, dekoratif sanat ürünleri tasarlıyordu.

Bu yıllarda, Fransız baroğunun birbiriyle bağlı pavyonlardan oluşan taşra saraylarıyla (daha çok Andrea Palladio'nun uyguladığı) alçak pavyonlarla çevrili Rönesans villalarının özelliklerini birleştirerek yeni bir taşra malikânesi türü yarattı. Roma'daki barok mimarlardan, özellikle Bernini'den aldığı güçlü, eğrisel çizgilerle bu villalara daha dinamik bir görünüm kazandırdı. Viyana yakınında Neuwaldegg Sarayı'yla (1692-97) Aşağı Avusturya'da Niederweiden'daki Engelhartstetten Sarayı'nda (y. 1693) görüldüğü gibi, planın ortasında yer alan oval biçimli salon, bu villaların en dikkat çeken özelliğiydi.

Fischer, Salzburg başpiskoposu Kont Johann Ernst'in mimarı olarak çalıştığı yıllarda kilise yapıları ve kent planlaması alanlarında da yeteneğini ortaya koydu. Yaptığı kiliselerin kubbe ve kuleleriyle Salzburg kentinin silueti yeni bir görünüm kazandı. Fischer bu yapılarının oranlarını incelikle dengelediği görkemli iç mekânlarında, Michelangelo'nun Roma'daki San Pietro Bazilikası tasarımından beri kilise yapan bütün büyük mimarları uğraştıran bir soruna, merkezî ve uzunlamasına plan şemalarını kaynaştırma sorununa bir çözüm bulmayı denedi. Aslında dinamik eğriler ve zarif bezemelerle vurgulanmış, iki kuleli cepheleriyle yaptığı bütün kiliseler birbirine benziyordu. Ama gene de, her biri işlevinden ve konumundan kaynaklanan özel bir nitelik gösteriyordu. Örneğin, Dreifaltigkeitskirche'nin (Kutsal Üçleme Kilisesi) zarif içbükey cephesi, bitişik olduğu ilahiyat okulu yapılarının ağırbaşlı görünümünün etkisini artırırken, bir yandan da onlarla bir karşıtlık oluşturuyordu. Kollegienkirche'nin (Üniversite Kilisesi) kulelerinin dalgalı yüzeyleriyle bütünlenen geometrik kütlesi, üniversite yapılarını taçlandırırken, daha önce katedralin ağır görünümünün egemen olduğu Salzburg kentinin siluetine yeni bir mimari ve simgesel hava getirmişti.

Yurtdışı gezileri ve üslubundaki değişiklik. 18. yüzyılın başında Fischer meslek yaşamının doruğuna ulaşmıştı. Saray mimarı olarak kazandığı başarı nedeniyle 1696'da kendisine soyluluk unvanı verildi. 'Avusturya'nın, İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sırasında Prusya, Felemenk ve İngiltere ile yaptığı anlaşma Fischer'e 1704'te bu ülkeleri gezme ve mimarlıklarını (özellikle Palladio'nun etkisi açısından) inceleme olanağını verdi. Bu geziler onun üslubunda belirgin bir değişime yol açtı. 1707'de Palladio üslubunu kaynağında incelemek üzere Venedik'e gitti. Gördüklerinin etkisiyle, oranları bakımından klasik görünümlü, ama heykellerle zenginleştirilmiş, yeni bir tür Palladiocu saray cephesi geliştirdi. Bu cephe çok büyük boyutlarda öğelerle vurgulanmış bir orta bölüm ve bunun üstündeki üçgen bir alınlıkla oldukça yalın yan bölümlerden oluşuyordu. Fischer'in başvurduğu örnekler, Palladio üslubunun İngiliz ve Kuzey Alman baroğu yorumlarıyla Palladio'nun ve onu izleyen İtalyan mimarların uygulamalarıydı. Viyana'daki Trautson Sarayı'yla (1710-16) yapımına 1713'te başlanan Prag'daki Clam-Gallas Sarayı'nın bu doğrultudaki cepheleri Avusturya'nın her yerinde mimarlarca taklit edildi.

18. yüzyılın ilk 10 yılında Fischer eskisine oranla daha az yapı tasarladı. Zamanını daha çok, saray yapıları baş denetçisi olarak yönetime ilişkin işleri ve mimarlık tarihi konusundaki büyük çalışması *Entwurf einer historischen Architektur*'un (1721; Tarihsel Bir Mimarlık Tasarısı) hazırlanması alıyordu. Fischer'in geniş bilgi birikimini ortaya koyan bu kitap, bütün dönemlerin ve ülkelerin mimarlıklarını karşılaştıran ilk yapıttı. İçinde Mısır, Pers, Yunan, Roma, İslam, Hint ve Çin gibi çeşitli uygarlıklardan önemli yapıların oymabaskı resimleriyle, bunlar üzerine açıklamalar yer alıyordu. Fischer kitabın sonuna, Roma mimarlık geleneğinin doğal bir devamı olarak gördüğü kendi uygulamalarını koymuştu.

Son uygulamaları. İmparator I. Josef 1711'de ölünce, Fischer'in de Viyana sarayındaki durumu sarsıldı. Onun görkemli mimarlık anlayışı yerine, rakibi Johann Lucas von Hildebrandt'ın daha alçakgönüllü ve sıcak mimarlığını yeğleyenlerin sayısı çoktu. Fischer gene de VI. Karl'ın kendisini desteklemesini sağlayarak imparatorluk sarayının yenilenmesi ve Karlskirche'nin yapılması gibi Viyana'daki iki büyük siparişi almayı başardı.

VI. Karl, Viyana'nın veba salgınından kurtulması karşılığında adak olarak kentin koruyucu azizine bir kilise yaptırtmaya karar vermişti. Fischer tasarladığı görkemli yapıda hem geçmişin, hem de o dönemin en önemli dinsel yapılarının içerdikleri ana düşünceyi uyumlu bir biçimde bir araya getirmeye çalıştı ve yalnızca koruyucu azizi değil, imparatorun kendisini de yücelten bir anıt yarattı. Yapının, yüksek kasnaklı oval kubbe, bir Roma tapınağını çağrıştıran ön cephe, bunun önündeki bir çift Roma zafer sütunu, alçak kuleler, transept ve presbiteryum gibi birbirinden oldukça bağımsız çeşitli parçaları, hangi açıdan bakılırsa bakılsın görsel bir bütünlük sağlayacak biçimde, uyumla düzenlenmişti.

Fischer bu başyapıtının tamamlanmasını görebilecek kadar yaşayamadı. Ama oğlu Joseph Emanuel Fischer von Erlach kilisesi bazı değişikliklerle bitirdiği gibi, dönemin en etkileyici okuma salonunun bulunduğu İmparatorluk Kütüphanesi'ni de (bugün Ulusal Kütüphane) babasının tasarımına göre inşa ettı (1723-37).

Değerlendirme. Fischer'in mimarlığında işlev, biçimi belirlemiştir. Onun yapılarındaki her öğe, yalnızca estetik bir değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda bir simgesel anlam içerir. Fischer gerçekleştireceği her tasarımından önce yeni, hatta benzersiz bir çözüm bulmak ve olabileceğin en iyisine ulaşmak için, o güne değin yapılmış bütün benzer yapıları incelemiştir. Onun yapılarının hepsi de hem uyumlu bir bütün oluşturan, hem de doğal ve sanatsal çevreleriyle ilişki kuran, birbirinden farklı öğelerden ya da karşıt özelliklerden oluşur.

Fischer'in çağdaşları, yeni bir sanat döneminin başlatıcısı olarak ona hayranlık beslemişlerdir. Ama yoğun bir bireyselliğin izlerini taşıyan mimari çözümlerini benimseyen ve onun yolundan giden olmamıştır. Döneminin mimarlığı üzerinde ancak, taşra evleri ve saraylar gibi yeni genel tipler ortaya koyduğu yapıtlarıyla doğrudan etkili olabilmiştir. Mimarlık anlayışının taşıdığı evrensel niteliğin farkına yakın zamanlarda varılabilmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Stratmann Sarayı (1692-93, Viyana), Hac Kilisesi ana altarı (1692-1704, Mariazell, Avusturya), Johannesspital ve Johanneskirche (1695 öncesi-1704, Salzburg, Vaftizci Yahya Kilise ve Hastanesi), Savoie prensi Eugen'in Kışlık Sarayı (1695-1700, Viyana), Schönbrunn Sarayı (1696-1711, Viyana), Ursulinenkirche (1699-1705, Salzburg, Ursula Tarikatı Kilisesi), Fransisken Kilisesi ana altarı (1708-09, Salzburg), Katedral Elektör Şapeli (1715-21, Wroclaw, Polonya).

Fischhof, Adolf (d. 8 Aralık 1816, Alt-Ofen, Macaristan - ö. 23 Mart 1893, Emmersdorf, Avusturya), 1848 Devrimi'nin başlıca önderlerinden biri olan Avusturyalı siyaset kuramcısı.

Genç bir asistan hekim olan Fischhof, 13 Mart 1848 sabahı Viyana'da meclis binası önünde toplanan kalabalığa ilk konuşmayı yaparak, kısa sürede öğrenci hareketinin önderi durumuna geldi. Daha sonra 1848 yazında Avusturya başkentini yöneten Güvenlik Yürütme Komitesi başkanlığına seçildi (Mayıs 1848). Kısa ömürlü Viyana ve Kremsier (bugün Kroměříž, Çekoslovakya) meclislerinin önde gelen bir üyesi olarak, Kremsier Anayasası'nın hazırlanmasında önemli bir rol oynadı. Devrimin kesin olarak bastırılmasından (Mart 1849) sonra tutuklanarak kısa süre hapis yattı. 1867'de çıkarılan siyasal afla bütün medeni hakları geri verilmesine karşın, kamu hizmetine dönmeyi reddederek, siyaset kuramı çalışmalarını yürüttüğü Emmersdorf'taki gönüllü sürgün yaşamını sürdürdü.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kurulmasını sağlayan *Ausgleich*'tan altı yıl önce ikili monarşi planını ortaya koyan Fischhof, sonraları imparatorluğun Avusturya bölümünde ulusal meclisler oluşturulmasını ve ulusal dillerin kullanılmasını öngören bir federalleşme planı önerdi. Bu görüşleri özellikle Çek ulusal çevrelerinde önemli bir etki yarattı.

fiscus (Latincede "sepet"), Roma'da imparatorluk hazinesi. Paraların sepetlerde sak-

lanması nedeniyle *fiscus* adı verilen imparatorluk hazinesinin başlıca kaynakları imparatorluk eyaletlerinden toplanan gelirler, ceza olarak alınan mülkler ve sahipsiz topraklardan elde edilen ürünlerdi. Ordu ve donanma giderleri, memur aylıkları ve posta hizmetleri için yapılan harcamalar, *fiscus*'tan karşılanırdı.

İmparator Vespasianus (İS 9-79), daha önce kamu hazinesi *aerarium*'a aktarılan Mısır ve Asya'nın gelirlerini alabilmek için *fiscus Alexandrinus* ve *fiscus Asiaticus*'u oluşturdu. Böylece *fiscus*, *aerarium*'dan ayrıldı ve imparatorluk gelirlerinin çoğunu kapsamaya başladı. Roma imparatorluk hazinesini devralan Franklar *fiscus* ile *aerarium*'u yeniden birleştirdi. 17. yüzyıldan sonra *fiscus* kamusal malvarlığının sahibi olarak devleti ve devlet hazinesini anlatan bir terim niteliğini kazandı.

Fish, Hamilton (d. 3 Ağustos 1808, New York kenti - ö. 6 Eylül 1893, New York kenti, ABD), İngiltere ve Latin Amerika'yla ortaya çıkan sorunların hakemlik yoluyla barışçıl bir biçimde çözülmesini sağlayan ABD dışişleri bakanı (1869-77).

New York'ta avukatlık yaptığı yıllarda Whig Partisi'nin saflarında siyasete atıldı. 1851-57 arasında ABD Senatosu'nda yer aldı. Ardından yeni kurulan Cumhuriyetçi Parti'ye girdi. İç Savaş (1861-65) sırasında, Birlik ordusunun araç ve gereç gereksinimini karşılayan Birlik (Kuzey) Savunma Komitesi başkanı oldu; daha sonra, Savaş Bakanlığı tarafından Güney'deki Kuzeyli tutukluların koşullarını araştırıp iyileştirmekle görevlendirildi.

Mart 1869'da Başkan Ulysses S. Grant tarafından dışişleri bakanlığına atandı. Bu göreve gelişi, İngiliz yapımı Konfederasyon kruvazörü "Alabama"nın İç Savaş'ta yol açtığı tahribat için istenen tazminat konusunda ortaya çıkan bunalımla aynı zamana rastladı. Fish, bir yandan Kongre'yi, bir yandan da İngiliz hükümetini incelikle idare ederek çatışmayı yatıştırdı. İngiliz diplomatları ile işbirliği yaparak Washington Antlaşması'nı (Mayıs 1871) kaleme alan konferansın toplanmasını sağladı; böylece yakın tarihte ilk kez önemli bir olay, uluslararası hakemlik yoluyla çözüme bağlanmış oldu.

Fish, Küba'da İspanyol yönetimini yıkmaya çalışan ayaklanmacılara yardım etmek amacıyla bu ülkeye asker çıkarılmasını isteyen müdahale yanlılarıyla da mücadeleye girişti. 1873'te İspanyol yetkililer New York'taki Küba Devrimci Komitesi'ne ait olan "Virginius" gemisini açık denizde ele geçirip 53 Amerikalı ve İngilizi öldürünce, müdahalecilerin baskıları daha da arttı. Bununla birlikte Fish barışı korumayı başardı; İspanyol hükümeti resmen özür dilediklen sonra, bir miktar tazminatla birlikte "Virginius"u geri verdi.

Grant yönetiminin en deneyimli ve saygın bakanı olan Fish, Grant'ı hile ve yolsuzluklara karşı uyanık tutmak ve Siyahların medeni haklarının ihlal edilmesini önlemek için çaba gösteren grubun önderliğini üstlendi. 1877'de siyasetten çekilerek New York'a yerleşti. Son yıllarında, başta Columbia Üniversitesi'nin geliştirilmesi olmak üzere halk yararına çeşitli etkinliklerde bulundu.

Fisher, Irving (d. 27 Şubat 1867, Saugerties, New York - ö. 29 Nisan 1947, New Haven, Connecticut, ABD), sermaye kuramı konusundaki çalışmalarıyla tanınan ABD'li iktisatçı. Modern para kuramının gelişimine de önemli katkıda bulunmuştur. Yale Üniversitesi'nden 1888'de mezun oldu. Doktorasını aynı üniversitede 1891'de tamamladı. Daha sonra gene aynı üniversitede matematik (1892-95) ve iktisat (1895-1935) dersleri verdi. *The Purchasing Power of Money* (1911; Paranın Satınalma Gücü) adlı yapıtında para miktarındaki değişimler ile fiyatların genel düzeyindeki değişimler

Irving Fisher
Yale University Archives, Yale University Library

arasındaki ilişkiyi bugün kavrandığı biçimiyle ortaya koydu. 1912-35 arasında çeşitli konuşmaları, gazetelere yazılmış mektupları, makaleleri, resmi kuruluşlara verilen raporları, genelgeleri ve yapıtları içeren 331 belge hazırlayarak bazen "meta dolar" olarak da adlandırılan, sabit bir alım gücüne dayalı "eşitlenmiş dolar" tasarısını açıkladı. Para birimini verili bir altın miktarı yerine, verili bir dizi mala dayalı eşya fiyatları endeks sayısıyla belirlenecek verili bir altın değerini ölçü alarak tanımlamayı önerdi.

Sağlık, öjenik bilimi, doğayı koruma, içki yasağı ve Milletler Cemiyeti gibi toplumsal konulara da ilgi gösteren Fisher, bulduğu bir kart dosyalama sistemini 1910'da piyasaya sürerek kazandığı servetle başarılı bir işadamı olduğunu da kanıtladı. Remington Rand, Inc.'in kuruluşunda (1926) önemli bir rol oynayan Fisher ölümüne değin bu şirketin yöneticileri arasında yer aldı.

Fisher'in öteki önemli yapıtları arasında *Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices* (1892; Değer ve Fiyatlar Kuramına İlişkin Matematiksel İncelemeler), *The Nature of Capital and Income* (1906; Sermaye ve Gelirin Niteliği), *The Making of Index Numbers* (1922; Endeks Sayılarının Hazırlanışı), *The Theory of Interest* (1930; Faiz Kuramı) ve *Booms and Depressions* (1932; Büyüme ve Bunalım Dönemleri) sayılabilir.

Fisher, John (AZİZ), lakabı ROCHESTER'LI JOHN (d. 1469, Beverley, Yorkshire - ö. 22 Haziran 1535, Londra, İngiltere; azizler listesine kabulü, 19 Mayıs 1935; yortu günü, 9 Temmuz), Katolik Kilisesi'ne bağlı kalarak papanın üstünlüğünü savunan İngiliz hümanist, piskopos ve din şehidi. Papanın İngiliz Kilisesi üzerindeki yargı yetkisinin kaldırılması konusunda VIII. Henry'ye karşı çıkmış, kralın kiliseye üstünlüğünü tanımayı reddetmiştir.

1491'de papazlığa atandı. Daha sonra Kral VII. Henry'nin annesi Lady Margaret Beaufort'un korumasına girdi ve 1497'de onun günah çıkarttığı özel papazı oldu. Lady Margaret'i Cambridge'de Christ's College'ı (1505) ve St. John's College'ı kurmaya ikna etti; onun ölümünden (1509) sonra St. John's College'ın işlerini üstlenerek okulun kuruluşunu tamamladı (1511). 1504'te Cambridge'e rektör ve Kent'teki Rochester'a piskopos olarak atandı.

1520'lerde doğan Luthercilik, Fisher'in de katıldığı tartışmalara yol açtı. Katolik Kilisesi'nin heretiklikle suçladığı Lutherciliğe ve benzer öğretilere karşı yazdığı Latince kitaplarla Avrupa çapında ünlü bir ilahiyatçı olarak tanındı. Lordlar Kamarası'nda devletin kilise işlerine karışmasına şiddetle karşı çıkarak kilisenin kendi kendini yenilemesi gerektiğini ileri sürdü. 1527'de Aragonlu Catherine'le olan evliliğinin geçerliliği ilk kez açıkça sorgulanmaya başlayan VIII. Henry ile Kardinal Wolsey, Fisher'a danıştılar. 1529'da Catherine'i savunarak kralın öfkesini üzerine çeken Fisher daha sonra savunmasını yayımladı ve Londra'da kraliçe adına vaazlar verdi. 1531'de Henry'ye "İngiltere Kilisesi'nin ve Din Adamlarının Yüce Başkanı" unvanının verilmesine şiddetle karşı çıktı. 1534'te çıkarılan Üstünlük Yasası'nı da tanımadı.

Mart 1534'te çıkarılan yasa, Henry'nin Catherine ile olan evliliğini geçersiz, Anne Boleyn ile olan evliliğini geçerli saydı. 13 Nisan'da Fisher ve Sir Thomas More, yasanın ardıllığa ilişkin bölümünün Parlamento'nun yetki alanına girdiğini kabul etmekle birlikte geri kalan bölümünde papalık otoritesinin tanınmaması yüzünden yasayı kabul edemeyeceklerini öne sürdüler ve öngörülen andı içmediler. Her ikisi de Londra Kulesi'ne hapsedildi; bu sırada Fisher ağır hastaydı.

Yıl sonunda kabul edilen Üstünlük ve İhanet yasalarıyla kraliyet ailesinden olanların unvanlarını tanımamak devlete ihanet sayıldı. 20 Mayıs 1535'te papa, Fisher'ı kardinalliğe yükseltti. Bu durum VIII. Henry'nin iyice öfkelenmesine ve Fisher için hiç ümit kalmamasına yol açtı. Fisher pek çok kez kurul önüne çıkartıldıysa da üstünlük konusunda konuşmayı reddetti. Kayıtlara göre, özel izinle sağlanmış ve gizli kalacakmış izlenimi verilen bir konuşma sırasında başsavcı Sir Richard Rich, Fisher'ı kandırarak, ona kralın İngiltere Kilisesi'nin yüce başkanı olmadığı ve olamayacağını söylettı. 17 Haziran'da ihanet suçuyla yargılanan ve mahkûm olan Fisher'a verilen ölüm cezası Londra Kulesi'nin bulunduğu tepede infaz edildi. Yaşamöyküsü Edward Surtz'un *The Works and Days of John Fisher* (1967) ve E. E. Reynolds'un *Saint John Fisher* (1956) adlı yapıtlarında ele alınmıştır.

Fisher, John Arbuthnot, 1. Baron Fisher (Kilverstone) (d. 25 Ocak 1841, Seylan - ö. 10 Temmuz 1920, Londra), İngiliz amirali ve Deniz Kuvvetleri birinci lordu. 1904-10 arasında yürürlüğe koyduğu reformlarla Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin I. Dünya Savaşı'na hazırlıklı girmesini sağlamıştır.

On üç yaşında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne girdi. Kırım Savaşı'nda (1853-56) ve Kanton'un ele geçirilmesine katıldığı Çin'de (1859-60) deniz asteğmeni rütbesiyle çarpıştı. 1874'te albaylığa yükselen Fisher, çeşitli gemilerde ve topçuluk okulunda komutanlık yaptı; İskenderiye'nin bombalanmasında (1882) önemli bir rol aldı.

Sonraki beş yıl boyunca Deniz Kuvvetleri'nde ordonat ve torpido işlerini yönetti. 2 Ağustos 1890'da amiral oldu. 1892'de Deniz Kuvvetleri üçüncü lordu ve denetçisi olarak Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yönetim Kurulu'na atandı ve donanmanın araç gereç sorumluluğunu üstlendi. 1894'te "sir" unvanı alan Fisher, 1902'de Deniz Kuvvetleri ikinci lordluğuna, 1904'te ise birinci lordluğuna getirildi. Görevde kaldığı süre içinde donanmanın örgütlenmesi, tersane yönetimi ve gemi yapımı konularında çeşitli düzenlemeler yaptı; denizaltıların ve topçuluğun geliştirilmesi için çalıştı. Ülke karasularında deniz kuvvetlerini güçlendirdi; modası geçmiş gemileri hurdaya çıkararak mürettebatlarını yedekteki gemilerde

görevlendirdi. Ünlü savaş gemisi "Dreadnought" Fisher'in sorumluluğu altında geliştirildi. Gemi yapımında devrim sayılan, tümüyle büyük toplarla donatılmış gemilerin ilk örneği olan "Dreadnought", Almanya tarafından hemen kopya edildi. Fisher'in sorumluluğu altında geliştirilen bir başka gemi de, ağır donanım taşımasına karşın bunların korunması için hızla hareket edebilen hafif zırhlı savaş kruvazörü "Invincible" oldu.

1909'da Kilverstone baronu yapılan Fisher, Ocak 1910'da emekliye ayrıldıysa da Ekim 1914'te Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill'in yönetiminde birinci deniz lordu olarak yeniden göreve çağrıldı. İngilizlerin, Şili kıyıları açıklarında yapılan Coronel Deniz Savaşı'nda (1914) Spee kontu Maximilian komutasındaki Almanlar karşısında yenilgiye uğramalarından sonra Fisher, "Invincible" ile "Inflexible" savaş kruvazörlerini oraya gönderdi; Falkland Adaları Savaşı'nda da Spee'nin filosu yok edildi (8 Aralık 1914).

Karaya asker çıkararak İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Çanakkale Boğazına bir deniz seferi düzenlemesi yolundaki Churchill'in desteklediği plana karşı çıkması Fisher'in meslek yaşamını sona erdirdi. Beklenen başarıya ulaşamayan saldırı, savaş alanında bulunan Amiral J. M. de Robeck'in emriyle durdurulduğunda hem Deniz Kuvvetleri'nin savaş grubu, hem de Başbakan H. H. Asquith, Churchill'i değil, Robeck'i destekledi. Churchill, bu olaydan sonra büyük ölçüde Fisher'in kışkırtmasıyla ağır bir siyasal saldırıya uğradı. Fisher, Churchill'in Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın başında bulunmasını protesto etmek için 15 Mayıs 1915'te istifa etti. Daha sonra, *Memoirs and Records* (1919, 2 cilt; Anılar ve Notlar) başlığıyla yayımlanan anılarını yazdı.

Fisher, Sir R(onald) A(ylmer) (d. 17 Şubat 1890, Londra - ö. 29 Temmuz 1962, Adelaide, Avustralya), İngiliz genetik bilgini. Klasik istatistiksel çözümlemenin de kurucularındandır.

İstatistiğin sınırlarını genişleten Fisher'in bu bilime en büyük katkıları deney tasarımı, değişkenlerin çözümlenmesi, küçük örnekleri doğru olarak yorumlama testleri ve en yakın olabilirlik çözümüdür. Biyoloji araştırmalarında karşılaşılan küçük örnekler, değişik gereçler, çevre koşullarının dalgalanması gibi sorunlara uygulanabilecek yeni istatistik yöntemleri geliştirdi; bu tür araştırmalarda olabildiğince çok bilgi derleyebilmek için deneylerin nasıl tasarlanacağını gösterdi.

1912'de Cambridge Üniversitesi'ni bitiren Fisher, 1919'da Hertfordshire'ın Harpenden yakınlarındaki Rothamsted Deney İstasyonu'na istatistikçi olarak atandı ve hayvan ıslahı konusunda deneylere başladı. Gene bu kurumda çalışırken, bir deneydeki etkenleri değiştirerek bu etkenlerin deneyi değişik sonuçlara götürme olasılığını saptamak amacıyla değişkenlerin çözümlenmesi yöntemini geliştirdi. *Statistical Methods for Research Workers* (1925; Araştırmacılar İçin İstatistik Yöntemleri) adlı yapıtı 50 yıl boyunca sürekli olarak yeniden basıldı. Hayvan ıslahı konusundaki deneyleri ise, *The Genetical Theory of Natural Selection* (1930; Doğal Seçmenin Genetik Kuramı) adlı yapıtında açıkladığı genlerin başatlığına ve uyumuna ilişkin kuramlarının doğuşunu hazırladı.

1933'te Londra Üniversitesi'nin Galton Kürsüsü'nde öjenik profesörü olan, 1943-57 arasında Cambridge Üniversitesi'nin Balfour Kürsüsü'nde genetik profesörü olarak görev alan Fisher, değişik özelliklerin kalıtımından sorumlu olan genler arasındaki bağlantıyı inceledi ve bu tür sorunlara uygulanabilecek çok değişkenli çözümleme yöntemleri geliştirdi.

İstatistik çalışmalarını *Statistical Methods and Scientific Inference* (1956; İstatistik Yöntemleri ve Bilimsel Çıkarım) adlı yapıtında derleyen Fisher, 1952'de "sir" unvanını aldı ve yaşamının son yıllarını Avustralya'da araştırmalar yaparak geçirdi.

Fiske, Bradley Allen (d. 13 Haziran 1854, Lyons, New York - ö. 6 Nisan 1942, New York kenti, ABD), geliştirdiği bir dizi aletle deniz savaşlarında yeni bir çığır açan ABD'li deniz subayı.

Fiske'in başlıca buluşları, elektrikli uzaklıkölçer, elektrikli cephane kaldırıcısı ve deniz teleskopu tareti ile nişan alma düzeneğidir. Ayrıca, gemiden havalanabilen bir torpil uçağı geliştirerek savaş gemilerinin denizdeki taktik erimini artırmıştır. Fiske, Mayıs 1915'te Deniz Bakanlığı'ndan ayrıldı; ama buluşlarının çoğu daha sonradan geliştirilerek I. ve II. Dünya savaşlarında kullanıldı. Fiske, *From Midshipman to Rear Admiral* (1919; Deniz Subayı Adayından Tümamirale) adlı bir kitap yazdı.

Fiske, John (d. 30 Mart 1842, Hartford, Connecticut - ö. 4 Temmuz 1901, East Gloucester, Massachusetts, ABD), ABD'li tarihçi ve felsefeci. Evrim kuramını ABD'de tanıtmış ve bunu zorunlu bir tarihsel ilerleme kuramına uygulamaya çalışmıştır. İnsanlık tarihinin "Amerika bölümü"nü insanlığın ilerlemesindeki son gelişme sayan düşüncesi, Amerikan inancının Darwin sonrasında görülen en iyimser ifadelerinden biridir.

Fiske 1865'te Harvard Hukuk Okulu'nu bitirdi. Kısa bir süre Boston'da avukatlık yaptıktan sonra yazarlığa yöneldi. 1860'ta, Charles Darwin'in evrim kuramını felsefeye uyarlayan Herbert Spencer'ın yazılarını okudu. Her ikisinin de görüşlerinden etkilenerek, bunları yazılarına katmaya çalıştı. Avrupa'ya yaptığı gezi sırasında (1873-74) Darwin, Spencer ve Thomas Henry Huxley ile tanışıp uzun uzun konuşma fırsatı buldu. 1874'te yayımlanan *Outlines of Cosmic Philosophy* (Kozmik Felsefenin Ana Çizgileri) adlı çalışmasında evrim kuramını açıkladı. 1880'lerde evrim kuramından yola çıkarak Amerikan tarihini yorumlamaya yöneldi. 1885'ten 1900'e değin ABD'nin koloni ve devrim dönemleri konusunda konferanslar verdi, kitaplar yayımladı.

Fiske'in düşünceleri çağdaşlarınca dindışı bulunmakla birlikte *Outlines of Cosmic Philosophy*'nin amacı, evrimci yorumu tinselleştirmek ve tarihsel evrimde deney dışı bir yön ve düzen olduğunu öne sürerek ilahiyatla bilimi uzlaştırmaktı. Evrim yoluyla ilerlemenin kaçınılmazlığına ilişkin görüşü, ABD tarihini yorumlamasında da egemendi. *The Critical Period of American History, 1783-1789* (1888; Amerikan Tarihinin Kritik Dönemi, 1783-1789) ilk dönem Amerikan tarihi üzerine en önemli kitaplarından biriydi.

John Fiske, 1878
Library of Congress, Washington, D.C.

Fiske, Minnie Maddern, asıl adı MARIE AUGUSTA DAVEY (d. 19. Aralık 1865, New Orleans - ö. 15 Şubat 1932, Hollis, New York, ABD), ABD'li oyuncu. Özellikle Ibsen'in oyunlarında gösterdiği başarıyla, Amerikan sahnelerinde gerçekçiliğin önde gelen temsilcilerinden olmuştur.

Beş yaşındayken New York'ta sahneye çıktı ve izleyen birkaç yıl boyunca çocuk rolleri oynadı; H. B. Stowe'un *Uncle Tom's Cabin* (*Tom Amcanın Kulübesi*, 1965) adlı romanından uyarlanan oyundaki Eva rolü bunlardan biriydi. 1882'de ilk kez yetişkin bir sanatçı olarak sahneye çıktı. 1890'da oyun yazarı ve tiyatro yöneticisi Harrison Grey Fiske'le evlendi ve 1893'te eşinin yazdığı *Hester Crewe*'de oldukça iyi bir oyun çıkardı. Thomas Hardy'nin *Tess of the D'Urbervilles* (*Hayat Bağları*, 1972 / *Tess*, 1982) adlı romanından Stoddard'ın uyarladığı ve 1897'de sahnelenen oyundaki Tess rolü ilk önemli başarısı oldu. Yaklaşık bu yıllarda Ibsen ve Shakespeare'in oyunlarında uzmanlaşmaya başladı; özellikle Ibsen'in kadın kahramanlarını canlandırmadaki başarısı büyük övgüyle karşılandı.

Eşinin New York'ta Manhattan Tiyatrosu'nu yönettiği dönemde Fiske'in rol aldığı en önemli oyunlar arasında Ibsen'in *Hedda Gabler*'i, (1903; *Hedda Gabler*) ve *Rosmersholm*'u (1907; *Rosmersholm*), Paul Heyse'in *Mary of Magdala*'sı (1904; Mecdelli Meryem), Langdon Mitchell'in *Becky Sharp*'ı (1904) ve *The New York Idea*'sı (1906; New York Düşüncesi) sayılabilir. 1908'de, Edward Sheldon'ın *Salvation Nell* adlı oyununun ilk kez sahnelenmesine ön ayak oldu ve eşinin yönettiği oyunda rol aldı. 1927'de Ibsen'in *Gengangere*'si (*Hortlaklar*) ve 1931'de de *Becky Sharp* oyunuyla turneye çıktı.

FİSKOBİRLİK, tam adı FINDIK TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİĞİ, ortaklarının ürünlerini değerlendirmek, fındık iç ve dış piyasalarında düzenleyici bir rol oynamak ve fındık üreticilerini desteklemek amacıyla kurulan tarım satış kooperatifleri birliği.

1938'de Giresun, Ordu, Trabzon, Bulancak ve Keşap fındık tarım satış kooperatiflerinin birleşmesiyle kuruldu. Merkezi Giresun'dadır. Zamanla artan bağlı kooperatif sayısı 1980'lerin sonlarında 50'yi aşmış, ortak sayısı ise 200 bine ulaşmıştır. Yurtiçinde 38 başbayiliği, yurtdışında da ABD, Japonya ve başlıca Avrupa ülkelerinde açılmış temsilcilikleri vardır. Karar organı, genel kurulca seçilen dört üye ile genel müdürden oluşan yönetim kuruludur; genel müdür aynı zamanda yönetim kurulu başkanıdır.

1962'den beri fındık destekleme alımlarını yürütmekle yetkili olan FİSKOBİRLİK, ortaklarından ve fındık üreticilerinden topladığı ürünlerin büyük bölümünü kendi tesislerinde işleyerek iç ve dış pazara satar. Fındık depolama kapasitesi yaklaşık 250 bin tondur. 1974-83 arasında dünya fındık ihracatının yüzde 42'sini gerçekleştiren FİSKOBİRLİK, toplam 53 ülkeye fındık ihraç etmektedir. En önemli alıcılar başta Almanya olmak üzere AET ülkeleri, eski Sovyet cumhuriyetleri, ABD ve Japonya'dır. 1981'de Giresun'da kurulan Entegre Fındık İşleme Tesisleri'nin yıllık iç fındık işleme kapasitesi 42 bin tondur.

fistül, normal olarak aralarında geçit bulunmaması gereken iki organın iç boşluğu ya da bir organ ile deri yüzeyi arasında doğuştan var olan ya da sonradan oluşan patolojik geçit. Hastalık, yaralanma ya da cerrahi girişim nedeniyle sonradan ortaya çıkan fistüller, gerekli bakım yapılır ve bakterilerin bulaşması engellenirse kendiliğinden iyileşip kapanabilir. Örneğin anüs ya da düzbağırsaktaki (rektum) ufak bir yaranın iltihaplanmasıyla bu organ ile vücut yüzeyi arasında oluşan geçit kısa sürede kapanır; ama dışkıyla sürekli temas halinde olan böyle bir fistül iltihaptan ve bulaşmış mikroorganizmalardan temizlenmeden önce kendiliğinden kapanırsa bir iltihap odağı olarak kalacaktır. Doğuştan fistüllerin en önemlileri soluk borusu-yemek borusu fistülü ile düzbağırsak-dölyolu fistülüdür. Yenidoğanın beslenme ve dışkılama işlevlerini engelleyecek olan bu tür yapı bozukluklarının hiç zaman yitirmeksizin cerrahi girişimle düzeltilmesi gerekir. Atardamar-toplardamar fistülü(*) ise doğuştan olabileceği gibi hastalık ya da yaralanma nedeniyle sonradan da olabilir.

fisyon *bak.* çekirdek bölünmesi

fişek, bir metal (çoğunlukla pirinç) kovan ile bunun içine yerleştirilen itici barut, kapsül ve mermi çekirdeğinden oluşan hafif silah cephanesi. 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ilk fişekler, yalnızca, kâğıda sarılmış barut hakkından oluşuyordu; çekirdek ise silaha ayrıca dolduruluyordu. 17. yüzyılda barut hakkı ile çekirdeğin tek birim halinde birleştirilmesine yönelik ilk uygulamalar başladı. Bu dönemde askerler alaybozan tüfeklerini ağızdan doldururken fişeğin ucunu kopararak barutun bir miktarını ağızotu tavasına, geri kalanını da namluya boşaltıyorlar, sonra mermi çekirdeğini namluya yerleştirerek bir harbiyle sıkıştırıyorlardı.

19. yüzyılda kama düzeneklı (kuyruktan dolma) tüfeklerin ve çeşitli seri atımlı silahların geliştirilmesi, fişeklerin silaha tek bir birim halinde doldurulmasını olanaklı kıldı. Bu dönemde kâğıt, keten, kollodyum, metal, kauçuk ve başka malzemelerden yapılmış birçok fişek türü geliştirildi. Bunların hepsinde, itici barutun tutuşturulması için bir kıvılcım gerekiyordu. 1847'de Parisli tüfek yapımcısı B. Houllier, tüfek çekicinin çarpma darbesiyle ateşlenebilen ilk fişeğin patentini aldı. Bu yöntemde çekiç ya bir iğnenin doğrudan fişeğin içine girmesini sağlıyor ya da sevk çemberine yerleştirilmiş cıvalı bir kapsül tutuşarak itici barutu ateşliyordu. Daha sonraları kapsüller de fişeklerin içine yerleştirildi. Bu tür fişekler büyük kalibreli silahlarda hızla yaygınlaşırken daha küçük ve hafif silahlarda (örn. 22 kalibreli silahlar) sevk çemberli fişeklerin kullanımı bir süre daha sürdü. 19. yüzyılın sonlarında, fişeklerde itici barut olarak kullanılan kara barutun yerini dumansız barut aldı.

19. yüzyıldaki bir başka gelişme de, yuvarlak mermi çekirdeklerinin (misket) yerini, Minie misketi olarak adlandırılan konik silindir biçimindeki çekirdeklerin alması oldu; bu çekirdeklerin dip bölümü oyuktu ve bu oyuk, barutun patlamasıyla çekirdeğin genleşerek tüfeğin namlusundaki yivlere oturmasını sağlıyordu. Av tüfeği fişekleri ise pirinç yerine kâğıt ya da plastikten yapılır.

fişek mermisi *bak.* çekirdek

fit *bak.* fut

Fitch, John (d. 21 Ocak 1743, Windsor, Connecticut - ö. 2 Temmuz 1798, Bardstown, Kentucky, ABD), Robert Fulton'dan önce birçok buharlı gemi türü geliştiren ve ABD'de buharlı gemi taşımacılığına öncülük eden mucit.

1775-88 arasında ABD Bağımsızlık Savaşı'na katılan Fitch, daha sonra Ohio Irmağı

John Fitch, Constantino Brumidi'nin bir duvar resminden ayrıntı, 1873; Capitol, Washington, D.C.
Library of Congress Washington, D.C.

boyunca topografya çalışmaları yaptı. 1785'te Pennsylvania'daki Bucks County'de yerleşerek buharlı gemi yapımcılığıyla ilgilenmeye başladı. Bu konuda Kıta Kongresi'nden mali destek talep ettiyse de başarılı olamadı. Ama sonradan New Jersey, Pennsylvania, New York ve Delaware eyaletlerinden, buralarda buharlı gemi yapımı ve işletme imtiyazları elde etti. Philadelphialı yatırımcıların desteğiyle yaptığı 14 m'lik gemiyi 22 Ağustos 1787'de Delaware Irmağı üzerinde yüzdürmeyi başardı. Daha sonra yolcu ve yük taşımacılığında kullanılmak amacıyla daha büyük bir gemi yaptı. Yandan çarklı olan bu gemi Philadelphia ile Burlington arasında ilk tarifeli seferleri başlattı. Patent hakları üzerinde James Rumsey ile bir süre çekişen Fitch, 26 Ağustos 1791'de buharlı geminin patentini elde etti ve aynı yıl benzer bir patenti Fransa'dan da aldı.

Fitch yeni bir gemi yapımına girişti ama bir fırtına sırasında geminin parçalanması üzerine yatırımcıların desteğini yitirdi. 1793'te Fransa'ya giderek bu ülke yönetiminden destek almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Umutsuz ve sağlığı bozulmuş olarak ABD'ye döndükten birkaç yıl sonra öldü. Yaptığı tekneler güvenlikli olmasına karşın Fitch, yapım ve işletme giderleri konusuna önem vermemiş ve buharlı gemilerin ekonomik önemini yeterince vurgulamamıştı. Bu nedenle onun ölümünden sonra buhar gücünden yararlanmaya yönelik pek bir girişim olmadı; buna karşılık buharlı gemi taşımacılığının öncüsü olarak daha çok, Fitch'in ölümüne değin herhangi bir gemi geliştirmemiş olan Robert Fulton tanındı.

Fitch, Ralph (d. y. 1550 - ö. y. 4 Ekim 1611, Londra), Hindistan ve Güneydoğu Asya gezilerinde edindiği bilgilerle Doğu Hindistan Kumpanyası'nın gelişmesine katkıda bulunan İngiliz tüccar.

Şubat 1583'te John Newberry, John Eldred, William Leedes ve James Story ile birlikte "Tiger" adlı gemiyle denize açıldı ve nisan sonlarında Suriye'ye vardı. (Shakespeare'in *Macbeth*'inin 1. perde, 3. sahnesi bu yolculuğa değinir.) Halep'ten yola çıkarak Fırat'a ulaşan ve ırmağı izleyerek el-Felluce'ye (bugün Irak'ta) inen grup, daha sonra Bağdat'a geçerek Dicle üzerinden Basra'ya indi (Mayıs-Temmuz 1583). Eldred burada kalırken, Fitch ve ötekiler Basra Körfezinden gemiyle Hürmüz ticaret merkezine geçti. Orada Venedikli tüccarların kışkırtmaları üzerine tutuklanarak Portekiz Hindistanı'ndaki Goa Adasına gönderildiler. İki Cizvitin kefaletiyle salıverilinceye değin hapiste kaldılar.

Story, Goa'da kalmayı yeğledi. Fitch, Newberry ve Leedes ise Nisan 1584'te kaçarak Hindistan'a geçti. Hindistan içlerinde yeni bir yolculuğa çıkan grup, Hindistan'ın ortakuzey kesimindeki Agra yakınlarında Fetihpur Sikri'de bulunan Hint-Türk hükümdarı Ekber'in sarayına vardı. Leedes saray kuyumcusu olarak Ekber'in hizmetine girdi. İngiltere'ye dönmek için yola çıkan Newberry ise, büyük olasılıkla Hindistan'da öldü.

Yamuna ve Ganj ırmaklarını izleyen Fitch, Varanasi (Benares) ve Patna'ya uğradı. Dağlar arasından geçen Tibet ticaret yolunu bulma umuduyla Himalayalar'ın eteğindeki Kuç Bihar'a gitti. Doğu Bengal'i aştıktan sonra Kasım 1586'da Myanmar'a (Birmanya) gitmek üzere denize açıldı. Rangoon bölgesini gezdi; Irrawaddy Irmağı yoluyla yukarılara çıktı; bir süre görkemiyle ünlü Pegu'da kaldı ve bugün Myanmar'da bulunan Shan topraklarını dolaştı (1586-87). 1588 başlarında Malakka Yarımadasına geçerek, bugün Malezya içinde kalan Malakka'ya gitti. Burada Çin ve Baharat Adalarıyla (bugün Maluku Adaları) yapılan ticaret hakkında geniş bilgiler edindi. 1591 baharında dönüş yolculuğuna başlayan Fitch, 29 Nisan'da Londra'ya vardı.

Fitch, Val Logsdon (d. 10 Mart 1923, Merriman, Nebraska, ABD), temel parçacıklar arasındaki etkileşimlerin zaman tersinimine göre bakışımlı olması gerektiği yolundaki kuramı, 1964'te gerçekleştirdiği deneyle çürüterek 1980'de Nobel Fizik Ödülü'nü James Watson Cronin ile paylaşan ABD'li nükleer fizikçi.

Önceleri kimya alanında çalışan Fitch, 1940'ların ortalarında ABD Kara Kuvvetleri tarafından atom bombası yapımına yönelik Manhattan Projesi'nde görevlendirilince, çalışmalarını nükleer fizik üzerinde yoğunlaştırdı. 1948'de Montreal'deki McGill Üniversitesi'nden elektrik mühendisliği diploması aldı, 1954'te ise Columbia Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. Daha sonra Princeton Üniversitesi'nde ders vermeye başladı ve 1976'da Cyrus Fogg Brackett Kürsüsü'nde fizik profesörlüğüne getirildi.

Fitchburg, ABD'de, Massachusetts eyaletinin kuzeyindeki Worcester iline (*county*) bağlı kent. Worcester kentiyle birlikte il merkezidir. Mohawk Yolu ile Nashua Irmağının bir kolu üzerinde yer alır ve Fitchburg-Leominster metropoliten alanının bir bölümünü oluşturur. İlk kez 1740'ta yerleşilen bölgenin adı, başlangıçta Turkey Hills'di. Kent sonradan, tüzel kimlik kazanması için büyük uğraş vermiş olan John Fitch'in onuruna bugünkü adını aldı. Kentte kurulan dokuma tezgâhları için gerekli enerji ilk dönemlerde ırmaktan sağlanıyordu. Boston-Fitchburg posta yolunun açılmasından sonra kent hızla büyüdü. 1840'larda Boston-Fitchburg ve Vermont-Massachusetts demiryolu hatlarının buraya kadar ulaşması da sanayinin gelişmesini hızlandırdı. Günümüzde başlıca imalat ürünleri makine, kâğıt ve metal eşya, çelik, plastik, deri eşya ve tekstildir. Fitchburg Eyalet Yüksekokulu 1894'te kuruldu. Kent olarak 1872'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 41.194; Fitchburg-Leominster metropoliten alanı, 102.797.

fitil, dokuma elyafından elde edilen gevşek, yumuşak, bükülmemiş iplik benzeri şerit. Ham elyafın taraklanarak ayrılmasından sonra eğirilmesi yoluyla hazırlanır.

Taraklama işlemi sırasında kısa lifler elyaftan temizlenir ve kalan fitil lifleri pararlel duruma getirilir. Birçok fitil birleştirilerek, çekme yoluyla uzatılabilir; bu işlem şeritleri incelttiği gibi dayanıklılığını da artırır. Fitiller kaba bükme yöntemiyle daha da incelttilebilir; bu işlem sırasında ayrıca fitiller bir miktar bükülür.

fitil, gaz lambalarındaki gazyağını ya da mumlardaki erimiş mumu kılcallık etkisiyle emerek bunların yanmasını sağlayan iplik, şerit ya da elyaf örgü. İÖ 1000'lerde, bitki liflerinden hazırlanan fitiller, içinde zeytinyağı ya da cevizyağı bulunan tabak biçimindeki kaplarda aydınlatma amacıyla kullanılıyordu. İÖ 500-400'lerde bu tür fitilli lambalar hemen bütün konutlarda kullanılmaya başladı.

fitilli ateşleme, 15. yüzyılda geliştirilen ve ateşli silah yapımcılığında yeni bir dönem başlatan ateşleme yöntemi. Fitilli ateşleme, ilk mekanik ateşleme düzeneğiydi. Düzenek, üzerine fitil yerleştirilmiş, Z ya da S biçimindeki bir horoz ile bunu hareketlendiren bir tetikten oluşuyordu; fitil yakılıp tetik çekildiğinde horoz düşerek, namlunun kenarındaki ağızotu tavasındaki (falya tavası) ateşleme barutunu (ağızotu) tutuşturuyordu. Tavadaki alev ise tüfeğin kama boşluğundaki asıl itici barutu ateşleyerek merminin fırlamasını sağlıyordu.

15. yüzyılda kullanılan arkebüzler ve alaybozan tüfekleri, fitilli ateşleme düzenekliydi. Ne var ki, bu tür silahlar yağmurlu ve rüzgârlı havalarda kullanılamıyordu ve alevli yanmaları düşman tarafından belirlenme tehlikesi yaratıyordu. Gene de fitilli tüfekler, çakmaklı ateşleme yöntemi geliştirilene değin yaygın olarak kullanıldı.

fitilli dokuma, katlı ipliklerle yüzeyinde yuvarlak kordon hatlar ya da fitiller oluşturulan sağlam ve dayanıklı kumaş. Kumaşın zemini tafta (düz) ya da dimi (çapraz) dokuma yöntemiyle hazırlanır. Fitilli kumaşlar, yün ya da pamuk iplikten, bir çözgü ve iki atkı örgüsüyle dokunur. Dokunduktan sonra kumaşın sırtı tutkallanır ve katlı iplik yüzmeleri ortalarından kesilir. Tutkal, kesim sırasında atkıların sökülmesini engeller. Daha sonra tutkalı alınan dokuma bir dizi fırçalama, mumlama ve yalazlama işleminden geçirilerek, yüzeyine kadife benzeri bir görünüm kazandırılır.

Fitilli dokumalar, külot pantolon, palto, avcılık ve tuhafiye malzemeleri, ceket ve pantolon yapımında kullanılır.

Fitne (Arapçada "geçimsizlik", "arabozuculuk"), İslamda dine karşı ayaklanma ve özellikle İslam toplumu içindeki ilk büyük iç çatışma (656-660). Bu çatışma iç savaşa ve Müslümanların Sünnilerle Şiiler olarak ikiye bölünmesine yol açmıştır.

Emevi ailesinden olan üçüncü halife Hz. Osman'ın (hd 644-656), devlet görevlerine yaptığı atamalarda ailesini kayırması Medineli Müslümanların tepkisine yol açmıştı. Hz. Osman Mısırlı askerler tarafından öldürülünce (17 Haziran 656) Mekkeliler intikam almak istediler. Medinelilerin dördüncü halife ilan ettiği Hz. Ali Mekkelilerle anlaşmaya yanaşmayınca, Hz. Ali'nin kuvvetleri Hz. Ayşe ve sahabilerden Talha ile Zübeyr'in kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Cemel Vakası(*) olarak anılan savaştan (Aralık 656) Hz. Ali durumunu güçlendirerek çıktıysa da, çok geçmeden iç savaş başladı. Mekkeli bir başka Emevi olan Suriye valisi Muaviye, Hz. Osman'ın ölümünün intikamının alınmasını isteyenlerin başına geçti ve Hz. Ali'nin halifeliğinin geçerlilliğinin tartışmalı olduğunu öne sürdü. Daha sonra Erzuh'ta hakemlere başvurularak çözülmeye çalışılan bu anlaşmazlık, sonunda iki tarafı Sıffin Savaşı'nda (657) karşı karşıya getirdi. Hz. Ali'nin kuvvetleri bölündü. Bazıları, yalnızca Tanrı'nın doğru karar verebileceği bir konuda insanın hakemliğini reddederek Hz. Ali'yi terk ettiler. Bunlara Hariciler(*) adı verilir. Halifeliği hakemlerce kabul edilmeyen Hz. Ali'nin durumu daha da zayıfladı. Sonuçta şiatı Ali'nin *şia*'sının (Arapçada "yandaş topluluğu, hizip") oluşmasıyla Müslümanlar ikiye ayrıldı. Daha sonra Şii olarak anılan Hz. Ali yandaşlarının istekleri, Hz Muhammed'in ardından halifelik hakkının Tanrı tarafından Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere verildiği biçiminde bir dinsel inanca dönüştü. Halife ilan edilen Muaviye Mısır'ı ele geçirdi ve Hz. Ali'nin kalesi Irak'a saldırılarda bulunmaya başladı. Hz. Ali'yle Muaviye arasındaki bu savaş 661'de Hz. Ali'nin öldürülmesi ve Muaviye'nin birinci Emevi halifesi olmasıyla sona erdi. Ama Sünnilerle Şiiler arasındaki bölünme ortadan kalkmadı.

fitoflagellat, *Protozoa* filumunun *Mastigophora* (kamçılılar) üstsınıfının *Phytomastigophorea* sınıfını oluşturan bitkiye benzer tekhücreli su canlılarının ortak adı. Fitoflagellatların çoğunda klorofil ve çeşitli pigmentler bulunur; klorofilsiz türler de biçimsel olarak klorofilli fitoflagellatlara benzer. Fotosentez yeteneği olan bu canlılar ayrıca suda erimiş besinleri vücut yüzeyinden emerek ya da yiyecek parçacıklarını hücre içine alarak da besinlerini sağlayabilirler. Bu sınıfın başlıca üyelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için *bak. Chlamydomonas; Chloromonadida; Chrysomonadida;* dinoflagellat; öglena; *Volvox*.

fitol, E ve K_1 vitaminlerinin bireşiminde (sentezinde) başlangıç maddesi olan organik bileşik. Fitolü ilk kez 1909'da Alman kimyacı Richard Wilstätter klorofilin hidroliziyle elde etti; yapısını da 1928'de Alman kimyacı F. G. Fischer belirledi. Bu bileşik, yoncadan klorofilin ayrıştırılması sırasında da elde edilebilir.

Fitolün, farelerde üreme için gerekli olan E vitaminlerinin en güçlü biçimi olan *a*-tokoferole dönüşümü, 1938'de üç ayrı laboratuvarda gerçekleştirildi ve aynı yıl bu bileşiğin ticari üretimine geçildi. Fitolden K_1 vitaminin bireşimi ise 1939'da gerçekleştirildi.

fitoplankton *bak.* bitkisel plankton

Fitrat, Abdürrauf (d. 1886, Buhara - ö. 1937/38), Türkistanlı yazar, şair ve siyaset adamı. Cedidcilik hareketinin Türkistan'daki öncülerindendir.

Buhara'da medrese öğrenimi gördü. 1910'da İstanbul'a giderek bir süre Medresetü'l-Vaizin'de okudu. Bu dönemde Farsça olarak yazdığı *Münazara* (1911; Özbekçesi 1912) ve *Seyyah-ı Hindi* adlı yapıtlarını yayımladı. 1914'te Buhara'ya döndükten sonra öğretmenlik yaptı. *Buhara-yı Şerif* gazetesinde yazılar yazdı. 1917'deki Şubat Devrimi'nden sonra Yaş Buharalılar (Genç Buharalılar) adlı devrimci bir örgüt kurdu. Örgütün Buhara emirine karşı başlattığı ayaklanma başarısızlığa uğrayınca, 1918'de Taşkent'e geçti ve orada Çağatay Gürünü adlı bir edebiyatçılar topluluğu oluşturdu. 1918-21 arasında yazdığı *Abu Müslim, Temir Saganağı, Çin Seviş, Hint İhtilalcileri, Abulfeyz Han, Arslan* ve *Oğuz Han* adlı oyunları Taşkent tiyatrolarında oynandı. 1919'da Buhara Komünist Partisi'ne girdi. 1920'de Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra dışişleri ve eğitim bakanlığı yaptı (1921-23). Cumhuriyetin kaldırılmasından (1924) sonra Taşkent ve Moskova'ya gitti. Daha sonra gene Taşkent'e dönerek 1928'de profesör oldu. Araştırma ve çalışmalarını sürdürdü, yüksekokullarda tarih ve edebiyat dersleri verdi. 1937'de tutuklandı. Ne zaman ve nerede öldüğü belli değildir. Öbür yapıtları arasında *Özbek Klasik Edebiyatı Numuneleri, Özbek Klasik Musikisi ve Onun Tarihi* (1925), *Divanü Lügati't Türk'te Eski Türk Edebiyatı Numuneleri* ve *Ömer Hayyam* sayılabilir.

Fitrat, yapıtlarıyla Türkistan'ın parlak tarihsel mirasını canlandırmaya, dil ve edebiyat üzerine çalışmalarıyla da ulusal bilinci uyandırmaya çalışmıştır.

fitre, SADAKA-I FITR olarak da bilinir. Hz Muhammed'in hicretin ikinci yılında (624) oruç ile birlikte zorunlu kıldığı sadaka.

Oruç açma, oruçtan çıkış (el-fitr) ya da insan olarak yaratılma (el-fitra) sadakası olarak tanımlanan fitre, zekât gibi mal üzerine değil, kişi başına yüklenmiştir.

Bir hadise göre Hz. Muhammed oruçtan çıkış sadakasını erkek, kadın, çocuk, özgür ve köle her Müslüman için farz kılmış, gıda maddesi olarak verilecek sadakayı da kişi başına bir sa' (2.176 gr) olarak belirlemiştir. Şii İmamiye ile Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri bu hadise dayanarak fitrenin farz olduğunu kabul etmişlerdir. Hanefi mezhebi ise, hadisin yol göstericiliğini kesin bulmadığı için fitrenin farz değil, vacib olduğunu savunur.

Hanefi bilginleri fitrenin zorunluluğu, veriliş biçimi ve ölçüsü konusunda öbür mezhep bilginlerinden farklı kimi görüşler öne sürmüşlerdir.

Ebu Hanife'ye göre fitre, kocası olsun olmasın kadının kendisi tarafından verilmelidir. Öbür mezheplere göre ise Hz. Muhammed "bakmakla yükümlü olduklarınız adına ödeyin" buyurduğu için, kadının yerine kocası öder. İmamiyeye göre ramazanın son günü gelen misafir de "bakmakla yükümlü" olunanlar arasına girdiğinden, ev sahibi onun sadakasını da ödemek zorundadır.

Hanefilere göre bu sadakanın zorunlu olabilmesi için kişinin nisaba, yanı 200 dirhem gümüş değerinde gereksinme fazlası mala sahip olması gerekir. Çünkü sadaka ancak zengin olanlar tarafından verilir. Öbür mezheplere göre, hadisler bu koşulu gereksiz kılmaktadır. Dolayısıyla, Ramazan Bayramı günü bir günlük yiyecekten fazlasına sahip olan aile, fazla olan bölümden sadakasını vermek zorundadır.

Hanefilere göre fitrenin, hadislerde geçen hurma, arpa gibi gıda maddeleri dışında kalan şeylerle verilmesi durumunda belirlenen ölçülere uyulması gerekmez. Örneğin buğday verilecekse, arpanın yarısı kadar verilmelidir. Çünkü eşitlik ancak bu biçimde sağlanabilir. Öbür mezhep bilginlerine göre ise, hadisler verilecek gıda maddelerini sınırlamamış, yalnızca örnek olarak anmıştır. Bu nedenle bütün gıda maddeleri aynı ölçüye göre verilmelidir.

Fitre yalnızca yoksul Müslümanlara verilir. Sözcük anlamına uygun olarak Ramazan Bayramı'nın ilk gününün erken saatlerinde verilmesi gerekmekle birlikte, ramazan ayı içinde de verilebilir.

Fitrenin zorunlu kılınma nedenlerinin en önemlileri, oruçlunun yapmış olabileceği kusurları gidermek ve bir sevinç günü olan bayramda yoksulları düşünerek onları günlük ihtiyaçların sıkıntısından kurtarmaktır.

Fittig, Rudolf (d. 6 Aralık 1835, Hamburg- ö. 19 Kasım 1910, Strassburg, Almanya), Alman organik kimyacı. Yapısal organik kimyanın 19. yüzyılın sonlarındaki hızlı gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Doktorasını Göttingen Üniversitesi'nde Friedrich Wöhler'in yanında tamamlayan (1856-58) Fittig, bir süre Wohler'in asistanlığını yaptıktan sonra 1869'da Tübingen Üniversitesi'nde profesör oldu; 1876'da da Strasbourg Üniversitesi'nde Adolf von Baeyer'in görevini devraldı. 1895-1910 arasında *Annalen der Chemie*'nin (Kimya Yıllıkları) çıkarılmasına katkıda bulundu.

Sodyum elementini başta pinakol, difenil ve tolüen olmak üzere birçok maddenin bireşiminde kullanan Fittig, bu elementin organik bileşikler üzerindeki etkisini araştıran ilk kimyacılardan biridir. Ayrıca kömür katranında bulunan birçok aromatik bileşiği saptamış, doymamış asitlerin tepkimelerini incelemiş ve kinonların yapısını ilk kez doğru olarak belirlemiştir.

FitzGerald, Edward (d. 31 Mart 1809, Bredfield, Woodbridge yakınları, Suffolk - ö. 14 Haziran 1883, Merton, Norfolk, İngiltere), Ömer Hayyam'dan yaptığı çevi-

Edward FitzGerald, 1873 tarihli bir fotoğraftan Eva Rivett-Carnac'ın yaptığı portre; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

rilerle tanınan İngiliz yazar. *Rubâiyât of Omar Khayyâm* (Ömer Hayyam'ın Rubaileri) adlı yapıtı, Ömer Hayyam'ın bazı şiirlerinden derlenmiş serbest bir uyarlama olmakla birlikte, İngiliz edebiyatının klasiklerinden sayılır. Yapıtta kullanılan birçok imge, gündelik İngilizceye de girmiştir. FitzGerald, Cambridge Trinity College'da okurken, yazar Thackeray'le yaşam boyu sürecek bir dostluk kurdu. 1830'da mezun olduktan sonra Woodbridge'de, kent dışında bir eve çekildi. Yaşamını inzivada geçirmesine karşın, birçok yakın dostu oldu. Bu arada Tennyson ve Carlyle gibi yazarlarla sık sık yazıştı.

Yavaş çalışan ve çekingen bir kişiliği olan FitzGerald, birkaç yapıtını imzasız yayımladı. Ardından, İspanyol yazar Calderón de la Barca'dan derlediği *Six Dramas of Calderón* (1853; Calderón'un Altı Oyunu) adlı çevirisini yayımladı. Daha sonra Doğu kültürüyle ilgilenmeye başladı ve Farsçada yetkinleşti. Ömer Hayyam'ın rubailerini çevirirken uyguladığı yöntem, şairin ruh durumunun ve düşüncesinin özünü, çoğu kez kendi bulduğu imgeleri kullanarak ve İngiliz okurunun anlayabileceği biçimde aktarmaya çalışmaktı.

Rubâiyât, Mart 1859'da, küçük, gösterişsiz bir kitapçık halinde, imzasız olarak yayımlandı. 1860'a değin dikkat çekmeyen rubailer, önce ressam D. G. Rossetti, sonra da şair ve eleştirmen Swinburne tarafından tanıtıldı. Kitapçığın, inanç kavramının önemini yitirmeye başladığı bir dönemde, Darwin'in *Origin of Species*'iyle (*Türlerin Kökeni*) aynı yılda yayımlanması, Hayyam'ın tümüyle hazcı bakışıyla yaşam ve ölümün gizemleri üzerine huzursuz düşüncelerini birleştiren felsefesine ayrıca dikkat çekilmesini sağladı.

Fitzgerald, Lord Edward (d. 15 Ekim 1763, Kildare, İrlanda - ö. 4 Haziran 1798, Londra, İngiltere), İngiliz yönetimine karşı

Lord Edward Fitzgerald, Hugh Douglas Hamilton'ın bir resminden ayrıntı; İrlanda Ulusal Galerisi, Dublin
National Gallery of Ireland, Dublin

1798 Ayaklanması'nı hazırlayan, cesareti ve yiğitliğiyle ünlü İrlandalı eylemci.

Leinster 1. dükü James Fitzgerald'ın oğluydu. İngiliz ordusuna katıldıktan sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında koloni kuvvetlerine karşı çarpıştı (1781). 1783'te İrlanda Parlamentosu'na seçildi. Fransız Devrimi'ni desteklediği için 1792'de ordudan atıldı ve İrlanda'yı İngiliz egemenliğinden kurtarmayı amaçlayan Birleşik İrlandalılar Derneği'ne girdi (1796). Daha sonra Fransa'daki devrimci yönetimden yardım sağlayarak bir ayaklanma başlatmak üzere oluşturulan askeri komitenin başkanlığına getirildi. Fransa'dan gelmesi beklenen asker ve silah yardımının gecikmesine karşın 23 Mayıs 1798'de ayaklanmayı başlatma kararı alındı. Mart ayında arkadaşları yakalanan Fitzgerald, 19 Mayıs'ta Dublin'de giriştiği silahlı bir çatışmadan sonra, kolundan vurularak yakalandıktan sonra tutuklandı. Aldığı yara nedeniyle birkaç hafta sonra hapiste öldü. Planlandığı tarihte patlak veren ayaklanma çok sert bir biçimde bastırıldı.

Fitzgerald, Ella (d. 25 Nisan 1918, Newport News, Virginia, ABD), ses alanının genişliği ve sesinin az rastlanan yumuşaklığıyla dünya çapında ün kazanmış şarkıcı. Geliştirdiği üslup 1950'ler ve 1960'larda çok taklit edilmiştir.

Ella Fitzgerald
Warner Brothers Records, Inc

1935'te Chick Webb Orkestrası'nda çalışmaya başlayan Fitzgerald, 1940'larda tek kişilik bir kabare gösterisi hazırladı. 1950'lerde menajerliğini üstlenen caz emprezaryosu Norman Granz'ın daha nitelikli şarkılar ve müzikçiler sağlaması / Fitzgerald'ın başarısını büyük ölçüde artırdı. Fitzgerald çok verimli bir sanatçıydı; uzun yıllar Granz'ın Jazz at the Philharmonic adlı topluluğunun yıldızı oldu. Aynı zamanda, plakların en çok satan şarkıcılardan biriydi. 1956-67 arasında doldurduğu 19 plaktan oluşan "şarkı kitapları" dizisiyle Richard Rodgers, Cole Porter, George Gershwin, Duke Ellington, Jerome Kern, Irving Berlin ve Johnny Mercer'ın beste lediği 250'ye yakın şarkıyı gelecek kuşaklara aktardı. Diksiyonunun yetkinliğine karşın, sözcükleri yorumlayışı ön çalışmalardan çok, sezgiye dayanır.

Fitzgerald'ın, şarkıcının anlamsız heceler söyleyerek bir trompet ya da saksofon gibi doğaçlama yaptığı *scat*(*) tekniğini kullanış biçimi, erkek ve kadın birçok caz şarkıcısı tarafından taklit edilmiştir. Fitzgerald'ın *Ella In Berlin* gibi başarılı konser kayıtlarında, modern bir caz kornocusunun *scat*'a dönüştürülmüş becerisi ve düş gücü görülür.

Fitzgerald, F(rancis) Scott (Key) (d. 24 Eylül 1896, St. Paul, Minnesota - ö. 21 Aralık 1940, Hollywood, ABD), "Caz Çağı" olarak bilinen 1920'leri anlattığı yapıtlarıyla ünlü ABD'li öykü ve roman yazarı. Yitik Kuşak(*) adıyla anılan yazarların önde gelenlerindendir. Karısı Zelda ile

F. Scott Fitzgerald
Charles Scribner's Sons

ABD ve Fransa'da sürdürdüğü yaşamı da, en az romanları kadar ilgi çekmiştir.

Fitzgerald, başarılı olamamış soylu bir baba ile İrlanda asıllı enerjik bir annenin tek oğluydu. Kendisini bazen babasının ailesinin mirasçısı olarak görüyor (ABD ulusal marşının yazarı Francis Scott Key de bu ailedendi ve Fitzgerald'ın küçük adı ondan geliyordu), bazen de "1850 patates kıtlığını yaşamış İrlandalı bir aileden gelme" olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Amerikan yaşam tarzına karşı karışık duygular taşıyordu. Bu yaşam onun için bir yandan kaba ve bayağı, bir yandan da göz kamaştıracak kadar umut vericiydi.

Fitzgerald, kendisinin "yaşamın vaatlerine yönelik yoğun bir duyarlılık" olarak tanımladığı, oldukça romantik bir düş gücüne sahipti ve bu vaatleri elde etmekte kararlı olarak yaşama atıldı. Gittiği St. Paul Academy (1908-10) ve Newman Okulu'nda (1911-13) adından söz ettiremediyse de,

Princeton Üniversitesi'nde parlak bir öğrenci olmayı başardı. Üniversitedeki edebiyat çevresinin önemli adlarından biri oldu; Edmund Wilson ve John Peale Bishop'la yaşam boyu sürecek arkadaşlıklar kurdu. Triangle Club (Üçgen Kulübü) adlı tiyatro derneğine katıldı ve üniversitenin en önemli kulüplerinden birine seçildi. Bu arada Ginevra King'e âşık oldu. Onunla ilişkisinin sona ermesi ve derslerinin kötü gitmesi üzerine Princeton'dan ayrıldı.

Bir süre sonra Princeton'a geri döndüyse de, eski başarılarını yineleyemedi. 1917'de okulu bırakarak orduya katıldı. 1918'de Alabama'da askerken, Alabama Yüksek Mahkemesi yargıçlarından birinin kızı olan Zelda Sayre ile tanıştı. Aralarında büyük bir aşk başladı. Fitzgerald, kısa zamanda para ve başarı kazanıp Zelda'yla evlenebilmek umuduyla New York'a gitti ve bir reklamcılık işine girdi. Ama bu arada Zelda nişanı bozdu, Fitzgerald önce kendini içkiye verdi, sonra St. Paul'a çekilip Princeton'da yazmaya başladığı romanını yeniden ele aldı. Roman 1920 ilkbaharında *This Side of Paradise* (Cennetin Bu Yakası) adıyla yayımlandı. Fitzgerald bir süre sonra Zelda'yla evlendi.

Bugün yeterince olgun bir yapıt sayılmamakla birlikte, o dönemde gençliğin yeni ahlak anlayışını ortaya koyması açısından önem taşıyan *This Side of Paradise* Fitzgerald'a büyük bir ün kazandırdı. Böylece Fitzgerald, *Scribner's Magazine* gibi edebiyat dünyasında saygın bir yeri olan bir dergiyle *The Saturday Evening Post* gibi çok para veren popüler bir dergide yazmaya başladı. Birdenbire para ve üne kavuşması, kendisinin ve Zelda'nın çok yatkın oldukları bir rolü oynamalarını sağladı. Yazar Ring Lardner onları, kuşaklarının prensi ve prensesi olarak anıyordu. Fitzgerald ile Zelda bir yandan oynadıkları rolü seviyorlar, bir yandan da, Fitzgerald'ın ikinci romanı *The Beautiful and Damned*'de (1922; Güzel ve Lanetli) olduğu gibi, bunun sonuçlarından korkuyorlardı. Büyük bir mirasa konmayı bekleyen yakışıklı ve genç bir adamla güzel karısını konu alan *The Beautiful and Damned*'de genç çift orta yaşa geldiklerinde beklentilerine ulaşıyor, ama bir yandan da yaşamlarının artık hiçbir değeri kalmadığını fark ediyorlardı.

Fitzgerald ile Zelda, 1924'te Fransız Rivierası'na yerleştiler ve orada, ülkelerini terk etmiş bir grup Amerikalıdan oluşan çevrenin içine girdiler. Fitzgerald bitirebildiği son romanı *Tender Is the Night*'ta (*Geceler Güzeldir*, 1962, 1973) bu çevreyi anlatır.

Fitzgerald, en parlak romanı *The Great Gatsby*'yi (1925; *Muhteşem Gatsby*, 1964, 1988/*Büyük Gatsby*, 1975) Fransa'ya gidişinden kısa bir süre sonra bitirdi. "Amerikan düşü"nün umutlarıyla dolu, Ortabatı kökenli saf biri olan romanın kahramanı Jay Gatsby ile Princeton'lı, iyi yürekli bir beyefendiyi temsil eden romanın anlatıcısı Nick Carraway'de, Fitzgerald kendi bölünmüş kişiliğini sergiler. *Muhteşem Gatsby* o dönem Amerikan romanının en üstün örneğidir. Yapıtın sonunda Fitzgerald, Gatsby'nin "kendi hakkındaki Platoncu düşünceleri" ile Amerika'yı keşfedenlerin düşleri arasında bağ kurar.

Fitzgerald'la Zelda bundan sonraki dönemde düzensiz ve mutsuz bir yaşam sürdüler. Fitzgerald çok içmeye başlamıştı. Zelda da 1930'da ve 1932'de geçirdiği ruhsal bunalımlardan sonra hiçbir zaman tam olarak iyileşemedi. Fitzgerald *Geceler Güzeldir*'i ancak 1934'te bitirebildi. Hastalarından biriyle evlenen ve onu iyileştirirken kendisi bir çöküşün içine sürüklenen bir psikiyatrın öyküsü çevresinde gelişen roman, tekniği kusurlu ve ticari açıdan başarısız da olsa, Fitzgerald'ın en etkileyici yapıtıdır.

Kitabın uğradığı başarısızlık ve Zelda'nın durumundan duyduğu üzüntüyle, Fitzgerald alkolik olmanın sınırına geldi. 1937'de ABD'ye dönerek Hollywood'da senaryo yazarlığına başladı. Orada tanınmış dedikodu yazarı Sheilah Graham'a âşık oldu ve ömrünün bundan sonrasını onunla birlikte geçirdi. Ekim 1934'te Hollywood'u konu alan *The Last Tycoon* (Son Patron) adlı romanına başladı. Romanın kahramanı Monroe Stahr tipini çizerken, Hollywood'lu film yapımcısı Irving Thalberg'den esinlenmişti. *The Last Tycoon*, Fitzgerald'ın "Amerikan düşü"ne ilişkin umutlarını dile getirmek ve bu düşü gerçekleştirecek bir kahraman yaratmak için giriştiği son çabaydı. Gerek yoğunluğu, gerek parlak anlatımıyla roman, Fitzgerald'ın o zamana değin yazdıklarının düzeyinden aşağıda değildi. Ama Fitzgerald romanını bitiremeden, 44 yaşında kalp krizinden öldü.

Fitzgerald, 1920'ler Amerika'sını en iyi yansıtan yazardır. Faulkner, Hemingway, Sinclair Lewis, John Dos Passos, Ezra Pound ve T. S. Eliot gibi çok yetenekli yazarların ortaya çıktığı bu dönem, Amerikan edebiyatında bir rönesans olarak nitelendirilebilir. 1920'ler yaygın bir düş kırıklığını yansıtsa da, gerçekte bir umut ve coşku ya da Fitzgerald'ın sonradan söylediği gibi "romantik bir şevk" dönemiydi. Fitzgerald, insanların geçmişi yıkıp dünyayı çok daha iyi bir biçimde yeniden kurabileceklerine inanmaya hazır oldukları o yılları, dönemin öteki yazarlarından çok daha iyi bir biçimde, en ayırt edici özellikleriyle dile getirebilmiştir. *The Last Tycoon*'u da yayıma hazırlayan eleştirmen Edmund Wilson 1948'de Fitzgerald'ın defterlerindeki yazıları *The Crack-up* (Ruhsal Çöküş) adıyla yayımladı. Andrew Turnbull'un hazırladığı *Letters* (Mektuplar) ise 1963'te yayımlandı. Fitzgerald'ın Türkçede yayımlanan öteki yapıtları *1 Mayıs* (1968, 1991) ve *Caz Çağı Öyküleri*'dir (1992).

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Öykü. *Flappers and Philosophers* (1920), *Tales of the Jazz Age* (1922; Caz Çağı Öyküleri), "The Rich Boy" (Zengin Çocuk) ve "Absolution" (Af) öykülerini de içeren *All the Sad Young Men* (1926; Bütün Hüzünlü Genç Adamlar), *Taps at Reveille* (1935).

FitzGerald, George Francis (d. 3 Ağustos 1851, Dublin - ö. 22 Şubat 1901, Dublin, İrlanda), elektromagnetik dalgaların üretilebileceğini ilk olarak ileri süren ve böylece telsiz telgrafların geliştirilebilmesini olanaklı kılan İrlandalı fizikçi. Ayrıca, Einstein'ın özel görelilik kuramını geliştirirken yararlandığı, Lorentz-FitzGerald kısalma (büzüşme) kuramını geliştirmiştir.

1877'de Dublin'deki Trinity College'da dersler vermeye başlayan FitzGerald, 1881'de doğal ve deneysel felsefe profesörü oldu. Işınıma ilişkin çalışmaları sonucunda, salınımlı elektrik akımının elektromagnetik dalga oluşturduğunu buldu. Bu buluşu daha sonraları Alman R. Hertz tarafından deneysel olarak doğrulanarak telsiz telgrafın geliştirilmesinde kullanıldı.

Hollandalı Hendrik A. Lorentz'den bağımsız olarak Michelson-Morley deneyinin sonuçlarını inceleyen FitzGerald, Lorentz'le aynı sonuca ulaştı. ABD'li fizikçiler A. Michelson ve E. Morley 1887'de, Yer'in esire (uzayı doldurarak ışık dalgalarının ilerlemesini olanaklı kıldığı varsayılan madde) göre hızını ölçmeye çalışmışlar ama deney sonucunda bu tür harekete ilişkin herhangi bir kanıt elde edememişlerdi. 1892'de FitzGerald, hareket halindeki cisimlerin boyunun hareket doğrultusunda kısaldığını ve bu kısalmanın ya da büzüşmenin deneyde kullanılan araçları etkilediğini ileri sürdü. Lorentz de 1895'te aynı sonuca ulaştı ve bu kuramı daha da geliştirdi. FitzGerald'ın çalışmalarını içeren *The Scientific Writings of the Late George Francis FitzGerald* (George Francis FitzGerald'ın Bilimsel Yazıları) adlı kitap 1902'de yayımlandı.

Fitzgerald, James Fitzmaurice (ö. 18 Ağustos 1579, Munster, İrlanda), İrlanda'nın güneybatısındaki Munster ilinde, İngiliz yönetimine karşı iki başarısız ayaklanmaya önderlik eden İrlandalı Katolik soylu.

Kuzeni 14. Desmond kontu Gerald Fitzgerald'ın İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'ın otoritesine karşı çıktığı gerekçesiyle tutuklanarak hapsedilmesi üzerine Munster'lı Fitzgerald'ların önderi ilan edildi (1568). Ertesi yıl, ailesinin geleneksel rakipleri olan Butler'larla ittifak yaparak İngilizlere karşı bir ayaklanma başlattı; ama 1573'te, bağışlanması karşılığında mücadeleye son vermeyi kabul etti.

1575'te İrlandalı Katoliklerin davasına destek sağlamak amacıyla Avrupa'da bir geziye çıktı. İspanya kralı II. Felipe ve Papa XIII. Gregorius, Fitzgerald'ın İrlanda'nın Katolikler tarafından istila edilmesi planını destekledilerse de hemen hemen hiçbir maddi yardımda bulunmadılar. 18 Temmuz 1579'da İtalyan ve İspanyollardan oluşan küçük bir birlik ve papalık elçisi Nicholas Sanders ile birlikte Munster ilindeki Dingle'a çıkan Fitzgerald, bir ay içinde birçok yandaşının İngiliz manevralarıyla kendisini terk etmesinden sonra, bir çatışma sırasında öldürüldü. Fitzgerald'ın başlattığı ayaklanma tam anlamıyla ancak 1583'te bastırılabildi.

FitzOsbern, William, HEREFORD 1 KONTU, BRÉTEUIL SENYÖRÜ, Fransızca GUILLAUME D'OBBERN (ö. 20 Şubat 1071, Cassel, Flandre), İngiltere kralı I. William'ın (Fatih) yakın çevresi içinde yer alan Norman asker ve soylu.

Babası Osbern (ya da Obbern) de Crépon'un ardından Normandiya vekilharcı (*seneschal*) olan FitzOsbern, 1060'ta Bréteuil Şatosu'nun başına getirildi. Normanların İngiltere'yi istila etme hazırlıklarında ve Hastings Çarpışması'nda (1066) önemli rol oynadı. Bu hizmetlerinin karşılığında İngiltere'nin savunması açısından son derece önemli olan Wight Adası ile Hereford Kontluğu'nu aldı.

İstiladan sonra saray yönetiminde en üst konuma yükseldi. 1067'de I. William'ın yokluğunda ordulara komuta etti, Norwich'teki yeni şatonun yönetimini üstlendi ve kralın kuzeydeki özel temsilcisi yapıldı. Norman yönetimine karşı İngiliz ayaklanması sırasında (1068-69) York bölgesini yönetti. 1071'de Kraliçe Matilda'ya yardım etmek üzere Normandiya'ya gönderildi. Flaman taht mücadelesine karıştı ve 1071'de Flandre'daki Cassel Çarpışması'nda öldürüldü.

Cormeilles ve Lire manastırlarını kuran ve Hereford'da uyguladığı "Bréteuil Yasaları"yla daha sonra Batı İngiltere, Galler ve İrlanda'da birçok ilçenin örnek aldığı bir yönetim biçimi oluşturan FitzOsbern'in ölümü üzerine, mülkleri iki oğlu arasında bölüştürüldü. Büyük oğlu William'a (Guillaume) Normandiya'daki *fief*'ler, küçük oğlu Roger Fitzwilliam'a ise Hereford Kontluğu ile İngiltere'deki mülkler bırakıldı. Kral

I. William'a karşı bir komplo düzenlediği için 1075'te bütün mülkleri elinden alınan Roger, yaşam boyu hapse mahkûm edildi.

FitzOsbert, William, lakabı UZUN SAKAL (ö. 6 Nisan 1196, Smithfield, Londra), Londra'nın yoksul kesimlerinin çıkarları için mücadele eden halk önderi.

Londra'nın iyi ailelerinden birinden gelen FitzOsbert, 1190'da Portekiz'deki Magriplilere karşı düzenlenen sefere katıldı. Ülkesine döndükten sonra belediye başkanına ve meclis üyelerine karşı yoksul kesimlerin sözcülüğünü üstlenen FitzOsbert, St. Paul Katedrali'nde ateşli konuşmalar yaparak ve özellikle de I. Richard'ın fidyesinin ödenmesi için toplanan "yardımlara" karşı çıkarak halkı ayaklanma için kışkırtmaya başladı (1194).

FitzOsbert, bir süre kent konseyi üyeliğinde bulunmuş olmasına ve kralı tanıdığını iddia etmesine karşın, devlet görevlileri tarafından tehlikeli bir demagog olarak görülüyordu. Bu kişiler Başyargıç Hubert Walter'ı, FitzOsbert'in kentte silahlı bir ayaklanma çıkarmadan önce tutuklanması konusunda ikna ettiler. Cheapside'daki St. Mary-le-Bow Kilisesi'nden alınarak Londra Kulesi'ne getirilen FitzOsbert ölüme mahkûm edildi ve dokuz yandaşıyla birlikte Smithfield'de, zincirlenmiş olarak asıldı. Ölümünden sonra, kendileri için canını vermiş biri olarak yoksul kesimlerden büyük saygı gördü.

Fitzroy, Robert (d. 5 Haziran 1805, Ampton Hall, Bury St. Edmunds yakınları, Suffolk - ö. 30 Nisan 1865, Norwood, Surrey, İngiltere), İngiliz deniz subayı, hidrografi uzmanı ve meteorolog. Charles Darwin'in de katıldığı, "HMS Beagle" gemisinin dünya turunu yönetmiştir. Bu yolculuk Darwin'in, evrim kuramına temel olacak pek çok bilgiyi toplamasını sağlamıştır.

1819'da Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. Akdeniz ve Güney Amerika sularında görev yaptıktan sonra 1828'de yaklaşık 240 tonluk bir brik olan "Beagle"ın komutanlığına getirildi. Güney Amerika kıyıları boyunca Patagonya ve Tierra del Fuego'da araştırmalar yaptıktan sonra 1830'da İngiltere'ye döndü.

Fitzroy, 27 Aralık 1831'de gene "Beagle" gemisiyle Portsmouth'dan yola çıktı. Bu geziye Darwin de katılıyordu. Cabo Verde Adaları, Güney Amerika kıyıları, Macellan Boğazı, Galápagos Adaları, Tahiti, Yeni Zelanda, Avustralya, Maldive Adaları ve Mauritus'a uğrayan gemi 2 Ekim 1836'da İngiltere'ye geri döndü. 1839'da iki ciltlik *Narrative of the Surveying Voyages of His Majesty's Ships Adventure and Beagle Between the Years 1826 and 1836, Describing Their Examination of the Southern Shores of South America and the Beagle's Circumnavigation of the Globe*'u (Kraliyet Donanmasına Ait Adventure ve Beagle Gemilerinin 1826 ile 1836 Yılları Arasında Çıktıkları Keşif Gezilerinin Öyküsü; Güney Amerika'nın Güney Kıyılarındaki İncelemeler ve Beagle'ın Dünya Turu) yayımladı. Bunu Darwin'in yazdığı *Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries Visited by H.M.S. Beagle, 1832-36* (1839; yb 1845; Beagle Gemisinin Uğradığı Çeşitli Ülkelerin Jeolojisi ve Doğa Tarihi Üzerine Yapılan Araştırmaların Günlüğü, 1832-36) izledi.

Durham milletvekili olarak Parlamento'ya giren (1841) Fitzroy 1843'te Yeni Zelanda genel valisi oldu. Arazi çatışmalarında Maoriler ile beyaz göçmenler arasında ayrım yapmadığı için 1845'te geri çağrıldı. 1850'de emekliye ayrıldı. 1854'ten sonra kendini meteoroloji çalışmalarına verdi. Günlük hava tahminlerinin öncüsü olan bir fırtına uyarı sistemi geliştirdi; bir barometre icat etti ve *The Weather Book*'u (1863, Hava Durumu Kitabı) yayımladı. Bir ruhsal bunalım anında intihar ederek yaşamına son verdi.

Fitzroy Irmağı, Avustralya'da, Queensland'in doğusunda ırmak. Avustralya Cordillerası'nın (Doğu Dağları) yamaçlarında, Dawson ve Mackenzie ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. 480 km'lik bir yol izleyen ırmak, Broadsound Sıradağlarını aşarak kuzeydoğuya, sonra da yan kollarla güneydoğuya doğru akarak Büyük Okyanusta yer alan Mercan Denizindeki Keppel Körfezine boşalır. Ana kolu olan 160 km'lik Margaret Irmağıyla birlikte ırmak havzası 142 bin km²'dir. Ağzında bulunan Port Alma ile 56 km yukarıdaki Rockhampton arasında ulaşım yapılabilir. Adını Yeni Güney Galler valisi (1845-55) Sir Charles Fitz Roy'dan alan ırmak boyundaki öbür kentler Morgan, Clermont, Springsure ve Emerald'dır. Aşağı taşkın ovasında meracılık ve çeltik ekimi yapılmaktadır.

Fitzroy Irmağı, Batı Avustralya'nın kuzeyinde akarsu. Kimberley'nin doğusunda Durack Sıradağlarından doğar. Güneybatıya doğru ilerleyerek Kral Leopold Sıradağlarından ve çok sayıda tatlı su timsahının yaşadığı Geikie Boğazından geçer. Daha sonra kuzeybatıya yönelerek engebeli kırsal ve ovalık bölgelerden akar. Toplam 525 km'lik çığırının sonunda King Koyunda Hint Okyanusuna dökülür. Genişliği 10 km'ye yaklaşan ağzında sık sık görülen gelgit yükseltisi 8 m'ye ulaşır. Başlıca kolları Hann ve Margeret ırmakları ile Christmas Çayıdır. Sığır ve koyun yetiştirilen kırlardan geçen Fitzroy Irmağının aşağı bölümlerindeki taşkın ovalarında çeltik ekimi yapılır. Camballin'de yapılmış olan baraj, sulama sistemini düzenler. Sığ bölgeler ve su dibindeki kökler yüzünden ırmak üzerinde yapılan ulaşım çok kısıtlıdır. Yukarı çığırında bir yerleşme merkezi olan Fitzroy Crossing'de yabanıl yaşama olanak veren büyük, sürekli su çukurları bulunur. Bu yerleşmenin hemen yukarısında Geikie Boğazı Ulusal Parkı vardır. "HMS Beagle" adlı İngiliz gemisinin subaylarından John Lort Stokes, 1838'de keşfettiği ırmağa geminin eski kaptanı Robert Fitzroy'un adını vermiştir.

Fitzroya, servigiller (*Cupressaceae*) familyasından, tek bir türü (*Fitzroya cupressoides*) içeren cins. Güney Amerika'nın güneyinde kendiliğinden yetişen bu iğneyapraklı orman ağacı doğada 45 m'ye kadar boylanıp 3 m çapına ulaşırsa da, insan eliyle yetiştirildiğinde genellikle çalı özellikleri gösterir. Yuvarlak kozalakları ve oldukça dayanıklı, hafif kırmızımsı, kahverengi bir odunu vardır.

Fitzsimmons, Robert, lakabı BOB FITZSIMMONS ya da RUBY ROBERT FITZSIMMONS (d. 26 Mayıs 1863, Helston, Cornwall, İngiltere - ö. 22 Ekim 1917, Chicago), ağır sıkletle birlikte toplam üç sıklette dünya şampiyonluğu kazanmış boksör.

Gençliğini Yeni Zelanda'da geçirdi. Boksör olarak ün yaptıktan sonra 1890'da ABD'ye gitti. 14 Ocak 1891'de New Orleans'ta Eşsiz ("Nonpareil") Jack Dempsey'i 13. rauntta nakavtla yenerek dünya orta sıklet boks şampiyonu unvanını kazandı. Bu unvanını, 17 Mart 1897'de Nevada'daki Carson City'de Kibar Jim Corbett'i 14. rauntta nakavtla yenerek ağır sıklet şampiyonluğunu ele geçirince bıraktı. Bu maçta ilk kez karın boşluğu yumruğunu kullandı. 9 Haziran 1899'da New York kentindeki Coney Island'da yapılan maçta James J. Jeffries'e 11. rauntta nakavt olarak ağır sıklet şampiyonluğunu kaptırdı. 25 Kasım 1903'te, San Francisco'da George Gardner'ı 20 rauntta yenerek yarı ağır sıklet şampiyonluğunu ele geçirdi. Bu unvanını 20 Aralık 1905'te San Francisco'da Philadelphialı Jack O'Brien karşısında 13. rauntta nakavt olarak yitirdi. Boksu 1914'te bırakan Fitzsimmons'ın ağırlığı yalnızca 76,5 kg'ydi; ama çok daha yapılı bir adamınki gibi gelişmiş göğüs ve omuzları vardı.

Fitzwilliam Müzesi, İngiltere'de, Cambridge'de bulunan sanat galerileri. Vikont Fitzwilliam'ın Cambridge Üniversitesi'ne bağışladığı koleksiyonunu barındırmak amacıyla 1816'da kuruldu. Ana yapı 1875'te tamamlandı, ek bölümler 1924'ten sonra yapıldı. Müzede Mısır, Eski Yunan ve Roma yapıtları, Henderson silah koleksiyonu, aralarında fildişi ve mine işi parçaların da bulunduğu ortaçağ ve Rönesans ürünleri, bilimsel aletler, İngiliz, Fransız, İtalyan, Felemenk ve Flaman sanatçılarının önemli resimleri yer alır. Ayrıca yazma notalarla edebi otograflardan oluşan bir de kütüphane vardır.

Fiume *bak.* Rijeka

Fiume sorunu, Adriyatik'teki Fiume (Yugoslavya'da Rijeka) limanının denetimi konusunda I. Dünya Savaşı sonrasında İtalya ile Yugoslavya arasında çıkan anlaşmazlık.

Fiume'nin gizli Londra Antlaşması'yla (26 Nisan 1915) Yugoslavya'ya verilmiş olmasına karşın, İtalyanlar Paris Barış Konferansı'nda self determinasyon ilkesi uyarınca Fiume üzerinde hak iddia ettiler. 11 bin Yugoslav ile 1.500 İtalyanın yaşadığı Susak banliyösünü görmezlikten gelen İtalyanlar, Fiume'nin geri kalan kesiminde 13.351 Yugoslav ve başka ulusal kökenli nüfusa karşılık 22.488 İtalyanın bulunduğunu öne sürdüler. Milliyetçi İtalyan şairi Gabriele D'Annunzio, Trieste yakınlarında topladığı yandaşlarıyla 12 Eylül 1919'da Fiume'yi işgal ederek kendisini diktatör ilan etti. İtalya'nın Yugoslavya ile Rapallo Antlaşması'nı (12 Kasım 1920) imzalamasından sonra, Başbakan Giovanni Giolitti, "Andrea Doria" savaş gemisiyle, D'Annunzio'nun sarayını bombalatarak işgale son verdi. Başbakan Riccardo Zanella döneminde Kont Carlo Sforza, limanın İtalya-Fiume-Yugoslavya konsorsiyumunun yönetiminde olacağı özgür bir Fiume-Rijeka devleti planını ortaya attı. 24 Nisan 1921'de Fiumelilerce de onaylanan plan, İtalya'da Faşistlerin iktidarı ele geçirmesiyle işlerliğini yitirdi. Benito Mussolini'nin baskısıyla 27 Ocak 1924'te Roma'da imzalanan yeni bir İtalyan-Yugoslav antlaşması çerçevesinde Fiume İtalya'ya, Susak da Yugoslavya'ya bağlandı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Antlaşması'yla (10 Şubat 1947) Fiume'nin tümü Yugoslavya'ya verildi.

five hundred (İngilizcede "beş yüz"), 1904'te ABD'de geliştirilen üç kişilik kâğıt oyunu. Astan yediliye kadar olan kâğıtlardan oluşmuş 32'lik bir deste ve bir jokerle oynanır. En büyük kâğıt as, en küçük ise yedilidir. Joker koz valesinden, koz valesi de aynı renkli öteki valeden üstündür. Kozsuz oyunda valeler her zamanki ağırlıktadır. Kâğıtlar değer bakımından kupa, karo, sinek ve maça biçiminde sıralanır

Oyunculara sırayla üçer, dörder ve gene üçer olmak üzere toplam 10'ar kâğıt dağıtılır. Kalan üç kâğıt ortaya konur. Adından da anlaşılacağı gibi, oyunun amacı 500 puan almaktır. En fazla el (en az altı el) alacağını söyleyen oyuncu kozu belirler. Sonra yerdeki kâğıtlardan eline uygun olanları alır ve elinden aynı sayıda kâğıdı atar. Oyuncu hiç el alamayacağını söylerse (*misére*) elindeki kâğıtları masaya açarak oynar. Oyunun başındaki konuşma bölümünde, oyunu almak isteyen konuşmacı kendinden önce konuşandan daha fazla el ya da puan alacağını söylemek zorundadır. Normal el alma kuralları geçerlidir. Fazla eller için ek puan verilmez. Söylediği sayıda el yapamayan oyuncudan o oranda puan düşülür; öteki oyuncular da yapılamamış her el başına 10 puan alır. Toplam 500 puana ulaşan, oyunu kazanır. Oyunun iki ile altı kişi arasında oynanan türleri de vardır.

five-hundred rum, PINOCHLE RUMMY olarak da bilinir, 2-8 kişi arasında oynanabilen kâğıt oyunu. Beş ya da daha çok oyuncu olduğunda 52'lik iki deste karıştırılarak dağıtılır. İki kişi oynuyorsa 13'er, üç ya da daha çok kişi oynuyorsa 7'şer kâğıt dağıtılır. Kalan kâğıtlar ortaya konur. Oyuncular öteki oyuncularca atılmış kâğıt ya da kâğıtları beğenmediklerinde ortadan çekerler.

Oyunda amaç, aynı renkten birbirini izleyen kâğıtlarla ya da aynı kâğıdın (as, 10'lu vb) değişik renkleriyle en az üçlü bir dizi yapmaktır. Sırası gelen oyuncu yerdeki kâğıtların en üsttekini çeker. Bu oyuncu başkalarının attığı kâğıtlardan da alabilir. Yalnız bu durumda aldığı kâğıtla ya hemen bir dizi yapmak ya da (hemen dizi yapmayacaksa) o kâğıdın altında bulunan bütün kâğıtları çekmek zorundadır. Kâğıt çekerek bir dizi oluşturabilen oyuncu bir kâğıdını açık olarak ortaya atar.

Oyuncular ellerindeki kâğıtları önceden açılmış herhangi bir diziye ekleyebilirler. Herkes açtığı kâğıtları önünde bulundurur. El bittiğinde, açılan kâğıtların puanından, elde kalan kâğıtların puanı çıkarılır. Elde kalan ya da dizi olarak açılan aslar 15 puan değerindedir; ikili ve üçlüyle oluşturulan dizilerde as 1 puan sayılır. Vale, kız ve papaz 10, öteki kâğıtlar taşıdıkları sayı değerindedir.

Herhangi bir oyuncu 500 puana ulaştığında oyun sona erer. Oyunu kazanana fazladan puan verilmez.

fiyart, çoğunlukla alçak kıyılarda rastlanan kayalık girinti. Buzul vadilerinin su altında kalmasıyla oluşan fiyartların fiyortlardan başlıca farkı biçimlerinin daha düzensiz olmasıdır. Fiyortlar gibi fiyartlar da oldukça sarp olabilir ve ağız bölümlerinde eşikler bulunabilir. Fiyortlar genellikle kanallarla birbirlerine bağlanmış olsalar da haliç olarak tanımlanmaz; çünkü haliçler temel olarak akarsularca beslenir.

fiyat, bir malı satın almak için ödenmesi gereken para miktarı. Kişilerin bir mal için ödemeye hazır oldukları bedel, onların bu mala verdikleri değeri yansıttığı ölçüde, fiyat öznel değerin bir ölçüsü olarak da alınabilir.

Klasik iktisatçılar bir ülke ekonomisinde zenginliklerin nasıl yaratıldığı ve bölüşüldüğü konusuyla ilgileniyor, ekonominin uzun dönemli gelişme eğilimlerini ortaya çıkarmayı amaçlıyorlardı. Bu nedenle, arz ve talepteki anlık değişmelerden etkilenen kısa dönemli fiyatların değil, bu fiyatların arkasında yatan uzun dönemli değerlerin nasıl belirlendiğini ve değiştiğini araştırdılar. Ortaya koydukları emek değer kuramı, herhangi bir malın arz ve talep koşullarının belirlediği fiyatı değil, bu fiyatın çevresinde dalgalanacağı, uzun dönemdeki trendi açıklamayı amaçlıyordu. Bu kuramda, malların içerdikleri emek miktarlarıyla belirlenen değerler ve dolayısıyla uzun dönemli fiyatlar nesnel bir temele dayandırılıyordu. Gerek klasik iktisatçıların, gerek Karl Marx'ın bölüşüm ve kapitalizmin uzun dönemdeki gelişme eğilimleri konularındaki çalışmalarının temelini emek değer kuramı oluşturmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan marjinalist okula bağlı iktisatçıların araştırmalarının odak noktasını ise fiyat oluşturuyordu. Bir mala olan talebi açıklamak için marjinal fayda kavramını kullanan marjinalistler, arzı açıklamak için de marjinal maliyet kavramından yararlandılar. Böylece, nesnel değer kavramının yerini öznel değer, kapitalizmin uzun dönemli gelişme eğilimlerinin araştırılmasının yerini ise kısa dönemli piyasa olgularının çözümlenmesi aldı. Bölüşüm kuramı da fiyatlara dayandırıldı. Günümüzde büyük yaygınlık kazanan ve neo-klasik iktisat olarak adlandırılan marjinalist görüşe göre, piyasa ekonomilerinde fiyatlar iktisadi etkinlikleri düzenleme ve örgütleme aracıdır. Bu tür ekonomilerde fiyatlar, herhangi bir biçimde denetim altında tutulmadıkları sürece, mal ve hizmetlerin onları talep eden çok sayıda kişi arasında dağıtımını gerçekleştiren bir iktisadi mekanizma oluşturur. Ayrıca, farklı mallara olan talebin gücünü ortaya koyan göstergeler olarak üreticilerin bu taleplere uygun biçimde davranmasını sağlar. Fiyat mekanizması olarak adlandırılan bu sistem, ancak fiyatların piyasa koşulları tarafından serbestçe belirlenmesi durumunda herhangi bir malın arzının talebine eşitlenebileceği görüşüne dayanır. Bir malın piyasaya arz edilen miktarı talep edilenden fazla olduğunda, fiyatın düşmesi arz edilen miktarın azalmasına, buna karşılık talep edilen miktarın artmasına yol açar ve yeni bir fiyat düzeyinde arz ve talep edilen miktarlar birbirine eşitlenir. Benzer bir biçimde, talep edilen miktar arz edilenden fazla ise, yükselen fiyat arz edilen miktarın artmasına, buna karşılık talep edilen miktarın azalmasına yol açarak, arz talep dengesinin kurulmasını sağlar. Fiyatlar, çeşitli mallara olan talebin tüketiciler ve üreticiler tarafından karşılaştırılmasına ve değerlendirilmesine olanak veren bir ölçü sistemi oluşturur. Tüketim malları, hizmetler, emek ve alım-satıma konu olan bütün öteki malların üretim ve dağıtımı fiyatlar aracılığıyla gerçekleşir. Bunların her biri için, talepteki bir artış fiyatı yukarı doğru çekerek üreticileri daha fazla mal arz etmeye yöneltir, talepteki bir azalma ise ters yönde bir etki yaratır.

İktisadi etkinlikleri düzenleme aracı olarak fiyatlar hangi malların, ne miktarlarda ve nasıl üretileceğini, üretilen malların kişiler arasında nasıl dağıtılacağını belirler. Neo-klasik iktisat kuramında, fiyat mekanizması serbestçe çalıştığında, kıt olan kaynakların farklı kullanımlar arasında en iyi biçimde dağıtımının sağlanacağı ileri sürülür. Fiyatların bu işlevleri yerine getirebilmesi ve en iyi kaynak dağıtımını sağlaması belirli varsayımların gerçekleşmesine bağlıdır. Mal ve hizmet piyasalarında serbest rekabetin hüküm sürmesi bu varsayımlardan en önemlisidir. Mallar serbest rekabet koşullarında değil de tekelci ya da oligopolcü firmalar tarafından üretildiğinde, talepteki bir artış her zaman üretim artışına neden olmayabilir. Tüketicilerin ve üreticilerin mal ve hizmetler ile piyasa koşullarına ilişkin bilgilerinin tam olduğu varsayımı gerçekleşmediğinde de, kişilerin çıkarlarına en uygun biçimde davranmaları ve fiyat mekanizmasının kaynakların en iyi kullanımını sağlaması mümkün olmayacaktır. Üretim birimlerinin ölçeği büyürken birim maliyetlerin aynı kalması ya da artması bir başka varsayımdır. Ölçek büyürken birim maliyetler azalıyorsa, fiyat mekanizması üretimin toplumsal yarar açısından en uygun noktaya kadar genişlemesini sağlamayacaktır. Fiyat mekanizmasının kuramda öngörülduğu gibi işlemesi için, bir malın üretim ya da tüketiminin başkaları üzerine yarattığı ve fiyat mekanizmasının hesaba katmadığı etkiler olarak tanımlanabilecek dışsallıkların olmaması gerekir. Bu tür dışsallıklar var olduğunda, en iyi kaynak dağılımı fiyat mekanizmasıyla sağlanamaz. Örneğin, bir ekonomide otomobil üretim ve tüketiminin artması, bunun sonucu olarak ortaya çıkacak trafik tıkanıklığı ve hava kirlenmesi gibi etkileri, bunlar piyasada fiyatlandırılmadığı için hesaba katmadığından, kaynakların en iyi biçimde kullanılması gerçekleşmeyecek, otomobil kullanımı toplumsal yararın gerekli kıldığı düzeyi aşacaktır. Dışsal etkilerin olumlu olması durumunda ise, üretim en iyi kaynak kullanımının gerektireceği düzeyin altında kalacaktır.

Uygulamada, her türlü müdahaleden arınmış, tümüyle serbest bir fiyat sistemi yoktur. Piyasaların göreli olarak serbest olduğu gelişmiş kapitalist ekonomilerde bile çok çeşitli sapmalar görülür. Tekelci ve oligopolcü piyasa yapılarından, maliyet koşullarından, devlet müdahalesinden ve başka nedenlerden kaynaklanan bu sapmalar, fiyatların arz ve talebi belirleme, dengeleme ve kaynak dağıtım işlevlerini iktisat kuramında ortaya konduğu biçimiyle yerine getirmesini engeller. Merkezi planlı sosyalist ekonomilerde ise, siyasal ve toplumsal nedenlerle, fiyat mekanizmasının işlemesi devlet denetimine ve planlamaya bağımlı kılınmıştı. 1980'lerin sonlarında SSCB'de ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist rejimlerin çökmesi sonucunda bu ülkelerde de fiyat mekanizmasına dayalı serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır.

fiyat endeksi, göreli fiyat değişikliklerinin sayısal ölçüsü. Fiyat endeksi belirli bir biçimde düzenlenmiş bir dizi sayıdan oluşur. Herhangi iki döneme ya da yere ilişkin endeks değerleri karşılaştırılarak, fiyatların bir dönemden ötekine değişme oranı ya da iki yer arasındaki fiyatlar ortalama düzeyi farklılığı bulunabilir. Fiyat endeksleri ilk kez hayat pahalılığındaki değişmelerin ölçülmesi amacıyla geliştirildi. Böylece hayat standardının aynı düzeyde tutulabilmesi için gereken ücret artışları belirlenebiliyordu. Bugün de, fiyatların zaman içindeki değişmesine ilişkin tahminlerde ve bölgeler ya da ülkeler arasındaki maliyet farklarını ölçmede fiyat endekslerinden yaygın biçimde yararlanılır.

Veri toplama. Fiyatlara ilişkin veri toplamanın ana sorunu, incelenen malların her biri için değişik piyasa fiyatlarını temsil eden bir fiyatın belirlenmesidir. Bunun için örneklemeye başvurulması gerekir. Endeksin kapsadığı mal grubunun büyüklüğü ve karmaşıklığı arttığı ölçüde örnekleme çalışması da karmaşıklaşır. Örneğin coğrafi çeşitlilikler içeren büyük bir ülkede, tüketicilerin ödediği fiyatların endeksi, kapsanan malların değişik kent ve bölgeler ile değişik satış yerlerindeki (supermarketler, büyük mağazalar, bakkallar vb) fiyatlarının değişmesini temsil eden bir örneklemeye dayandırılmalıdır. Her tür kent (ya da metropoliten alan) ve satış yeri ile mal kategorisini temsil etmek için seçilen fiyatların sayısı, bunların

ulusal harcamalar içindeki göreli önemiyle orantılı olmalıdır. Fiyat endekslerinin çoğu böyle bir örnekleme planına dayanır.

Örneklemedeki mallar seçildikten sonra fiyat verilerinin toplanması, yalnızca herhangi iki tarih arasındaki fiyat değişmelerini yansıtacak biçimde planlanmalıdır. İdeal olan, her tarihte, nitelikleri değişmeyen malların fiyat verilerinin toplanmasıdır. Bu amaçla, hangi bilgilerin toplanacağı, bazen fiyat, mal ve yer ayrıntılı bir biçimde tanımlanarak belirlenir. Eğer tüm mallar standart olsaydı fiyat endeksleri çok kolay hazırlanabilirdi. Gerçekten de, asıl olarak temel ürünlerden oluşan sınırlı sayıdaki mal grubu dışında kalan herhangi bir malı eksiksiz bir biçimde betimlemek ve o malın fiyatını belirlemek çok zordur. Bu zorluk karşısında, fiyatları derleyen kurumlar bazen ticari kuruluşlardan, belirli bir malın aynı çeşidinin (örn. erkek ayakkabıları) birbirini izleyen dönemlerdeki fiyatlarını bildirmelerini isterler. Her kuruluşun seçtiği çeşit farklı olabilir, ama her biri başlangıçta seçtiği çeşide ilişkin fiyatları gönderdiği sürece sağlıklı veri elde edilebilir. Aynı genel özellikleri korumasına karşın, bir malın niteliği her gözlemde değişebileceği için genellikle her tarih ve her mal için gözlemlenen ortalama fiyatın hesaplanmasından kaçınılır. Bunun yerine, değişik kaynaklardan derlenen her fiyat, aynı kaynağın bir önceki dönem için bildirdiği fiyatın bir yüzdesi olarak ifade edilir; bu yüzdelere "fiyat oranları" denir.

Ağırlıklandırma. Sonraki aşama fiyat oranlarını, bir dönemden ötekine bütün fiyatların hareketini doğru olarak betimleyecek biçimde bir araya getirmektir. Genellikle, ilk olarak aynı tanım içindeki malların (örn. erkek iş ayakkabıları, üstü deri, altı kösele, 40-43 numara arası) değişik kaynaklardan edinilen fiyat oranlarının ortalaması alınır. Bazen, her malın her kentteki fiyatının ortalaması hesaplanır, daha sonra kent ortalamaları bir araya getirilir.

Daha büyük bir sorun, değişik malların fiyat oranlarının bir araya getirilmesinde ortaya çıkar. Fiyat oranları elde edilen mallara, eşit önemde olmadıkları için değişik ağırlıklar verilmesi gerekir. Örneğin, toptan eşya fiyatları endeksinde buğday fiyatı, biber fiyatından daha büyük ağırlık taşımalıdır. Burada zorluk, malların göreli önemlerinin zaman içinde değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı mallar kullanımdan tümüyle kalkarken, yenileri ortaya çıkar ve çoğunlukla bir malın bileşim ve tasarımı o kadar değişir ki onun aynı mal olup olmadığını belirlemek güçleşir. Bu koşullarda, seçilen ağırlık yöntemi endeks sayılarının hesaplandığı dönemlerin yalnızca biri için doğru olabilir. Endeksteki belirli bir dönemle öteki dönemler arasındaki zaman farkı büyüdükçe fiyat karşılaştırmalarının anlamı da azalır. Bu nedenle fiyat endeksleri yalnızca birbirine yakın dönemlerdeki fiyat değişikliklerini doğru olarak gösterebilir.

Hataların düzeltilmesi. Fiyat endekslerinin hesaplanmasında karşılaşılan ve tümüyle çözülemeyen bir başka sorun da nitelik değişmesidir. Dinamik bir dünyada malların niteliği de sürekli değişmektedir (renkli televizyon, çelik kuşaklı radyal lastik, kendi kendini temizleyen fırın vb). Öyle ki, sanayileşmiş bir toplumda yaşayan bir kişinin, büyükbabasının satın aldığı mallarla aynı teknik ve fiziksel özelliklere sahip çok sayıda mal satın aldığı düşünülemez. Nitelik değişikliğini ölçmenin tam anlamıyla doyurucu bir yolu yoktur. İki dönem arasındaki fiyat karşılaştırmasında, yalnızca iki dönemde de özdeş olan malları temel almak bir yol olabilir. Niteliği değişen mallar dikkate alınmadığında, eğer nitelik ortalama olarak iyileşmekteyse fiyat endeksi fiyat değişmelerini olduğundan fazla, eğer nitelik geriliyorsa olduğundan az gösterme eğilimindedir. Daha iyi bir yaklaşım, piyasa fiyatında gözlemlenen değişikliğin ne ölçüde nitelikteki değişmeyi yansıttığının ölçülmesidir. Örneğin, bir modelden ötekine geçerken otomobillerde görülen ana değişikliklerin üretimin maliyetinde doğurduğu artış ya da düşüşe ilişkin hesaplar yapımcılardan elde edilebilir. Değişiklikler sonucunda maliyette ortaya çıkan artış ya da azalış nitelik değişiminin ölçüsü olarak alınabilir; piyasa fiyatında bu yolla açıklanamayan herhangi bir değişme yalnızca fiyat değişmesi olarak değerlendirilir. Bu yöntemin zayıf yanı, maliyetlerde artışa yol açmayan nitelik gelişmelerini dikkate almamasıdır.

Birçok fiyat endeksinin fiyat artışlarını olduğundan çok göstermesinin nedeni olarak malların niteliğindeki gelişmelerin yeterince dikkate alınmaması gösterilmektedir. ABD hükümetinin fiyat istatistiklerini incelemekle görevlendirilen Stigler Komitesi 1961'de, birçok iktisatçının ABD fiyat endekslerinin fiyat hareketlerini sistemli bir biçimde olduğundan fazla gösterdiğine inandığını açıkladı. Bu görüş başka birçok ülkenin endeksleri için de geçerli olabilir. ABD İş İstatistikleri Dairesi ise, nitelik değişikliğine bağlı hataların, en azından geçinme endeksinde birbirlerini dengeleme eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür.

Fiyat endekslerindeki bir başka hata kaynağı da endekslerin gerçek alışveriş fiyatları yerine liste fiyatlarına dayanmasıdır. Genellikle malların alınıp satıldığı gerçek fiyatlardan daha seyrek değişen liste fiyatları yalnızca alışveriş için bir temel oluşturabilir ve gerçek fiyattan çok, satıcının talep ettiği fiyatı gösterir. Fiyatlar, genellikle toptan eşya fiyatları endekslerinde olduğu gibi postayla toplanırsa kuruluşlar yalnızca liste fiyatlarını gönderebilirler. Bunun sonucunda endeksler kısa dönemde, gerçekte olduğundan daha fazla istikrar gösterirler. Bir çalışma, devlet kurumlarının satın alma bölümlerince ödenen gerçek fiyatların, aynı mallar için fiyat endeksinde gösterilen fiyatlardan daha düşük olduğunu ve daha sık ve geniş çaplı değişimlere uğradığını göstermiştir. *Ayrıca bak.* geçinme endeksi; toptan eşya fiyatları endeksi.

fiyat farklılaştırması, satış maliyetinin aynı olmasına karşın bir malın değişik alıcılara farklı fiyatlardan satılması. Alıcılar arasındaki farklılaştırma gelir, ırk, yaş gibi kişisel özelliklere ya da coğrafi bölgelere dayandırılabilir. Fiyat farklılaştırmasının başarılı olması için, malın yüksek fiyatla satıldığı pazardaki tüketicilerin öbür pazardan mal satın almasının ve öteki girişimcilerin malları düşük fiyattan alıp daha yüksek bir fiyatla satışının engellenmesi gerekir. Elektrik enerjisi satışında işyerleri ve konutlar için farklı fiyat uygulanması, fiyat farklılaştırmasının bir örneğidir. Fiyat farklılaştırmasına karşı çıkarılan yasalar genellikle, kendi pazarlarında yüksek fiyatla satış yapan satıcıların, rakiplerinin pazarlarında fiyat kırarak pazarı tek başına ele geçirmelerini önlemeye yöneliktir.

Fiyat farklılaştırmasının en belirgin örneklerinden biri 19. yüzyılın sonlarında ABD demiryolu şirketlerinin kısa mesafeler için, uzun mesafelere oranla daha yüksek fiyat belirlemesi ve ayrıcalıklı müşterilere düşük tarife uygulamaları olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan önce Alman sanayisi iç fiyatları gümrük vergileri aracılığıyla yüksek tutarken, yurt dışına zararına satış yaparak dış pazarları ele geçirmiştir. 20. yüzyılın sonlarında ABD'de bazı perakendeci firmaların yoksul semtlerde başka yerlerdekinden daha yüksek fiyatlar uygulayarak ya da düşük nitelikli malları yüksek niteliklilerin fiyatından satarak fiyat farklılaştırmasına yöneldiği görülmüştür.

fiyonk, geçici bağlama işleminde uygulanan eğreti düğüm. İpin sabit bölümünde bir halka oluşturduktan sonra öteki ucunun bu halkanın içinden ve yukarıya doğru geçirilerek düğümlenmesi yoluyla atılır. İpin serbest ucu çekildiğinde fiyonk kolayca çözülür.

Şamandıralara atılan voltalı dülger bağlarında ve hayvanların geçici olarak bağlanmasında fiyonktan yararlanılır. Ayakkabılar ve paketler de genellikle çift fiyonkla bağlanır.

fiyort, Fince FJORDEN, denizin buzul vadilerini basması sonucunda oluşan ve çoğunlukla iç kesimlere kadar sokulan ince uzun deniz kolu. Çoğu fiyort şaşılacak ölçüde derindir; Norveç'teki Sognefjord'un derinliği 1.234 m, Şili'deki Messier Kanalının

Fiordland'de Bradshaw Sound Fiyordu, Güney Adasının batı kıyısı, Yeni Zelanda
New Zealand Geological Survey; fotoğraf, T. Ulyatt

derinliği ise 1.270 m'dir. Suya gömülü bu vadilerin bu kadar derin olması, buzul kökenli olmalarıyla açıklanır. Bu vadilerde oluşan çok iri, kalın ve ağır buzulların, okyanus sularına karışmadan önce vadi tabanını deniz düzeyinin altına inecek kadar aşındırdığı sanılmaktadır. Buzullar eridikten sonra bu vadileri deniz suyu kaplamıştır.

Fiyortların orta ve üst kesimleri, denize açılan kesimlerinden genellikle daha sarptır. Bu durum, buzulların kaynaklarına yakın bölgelerde daha hızlı hareket etmesinden ve bu nedenle aşındırma etkisinin daha fazla olmasından ileri gelir. Fiyortların eşik bölgeleri oldukça sığdır, bu nedenle de çoğunun dibinde, durgun su ve hidrojen sülfür içeren siyah çamur bulunur.

Buzul aşındırması U biçiminde vadiler oluşturduğundan fiyortlar çoğunlukla bu biçimdedir. U'nun alt kesimi su altında kaldığından, fiyortların duvarları su kıyısından dikey olarak yüzlerce metre yükseğe çıkabilir ve kıyı yakınlarında da su derinliği birkaç yüz metreyi bulabilir. Dünyanın en büyük çavlanlarından bazıları, bu tür fiyortların üstünden dökülen küçük akarsularca oluşturulur. Fiyortların genellikle kıvrımlı kanalları ve bazen de keskin köşeleri vardır. Tabanı buzul döküntüleriyle kaplı olan vadi çoğu durumda içerilerdeki dağlara kadar

uzanır. Kimi zaman vadinin tepesinde küçük bir buzul kalıntısı bulunur. Özgün vadiyi oluşturmuş olan akarsu, buzun ortadan kalkmasından sonra çoğunlukla üst vadinin tabanında yeniden ortaya çıkar ve fiyordun ağzında bir delta yaratmaya başlar. Fiyortlarda yerleşime elverişli bölgeler yalnızca bu deltalardır.

fiyu *bak.* ıslıkçın

fizalya, *Cnidaria* (knidliler) filumunun *Hydrozoa* sınıfının *Physalia* cinsini oluşturan omurgasız deniz hayvanlarının tümüne, özellikle *Physalia physalis*'e verilen ad. Denizanası gibi peltemsi gövdeleriyle suyun üstünde yüzen ve güçlü zehirleriyle tanınan bu hayvanlara bütün sıcak ve ılıman denizlerde rastlanırsa da en yaygın oldukları yer Atlas Okyanusunun kuzeyindeki Gulf Stream ile Hint Okyanusu ve Büyük Okyanusun tropik ve astropik bölgeleridir; bu

Yakaladığı balığı yemek üzere olan bir fizalya (*Physalia physalis*)
Douglas P. Wilson

bölgelerde bazen binlerce fizalyanın suyun üstünde öbekler halinde yüzdüğü görülür. Yeryüzünün bütün denizlerine dağılmış olan tek tür, Akdeniz'de de bulunan *Physalia physalis*'tir. *P. utriculus* Hint Okyanusu ile Büyük Okyanusta yaşar.

Fizalyaların, içi gazla dolu olan 9-30 cm uzunluğundaki gövdeleri bir balon gibi suya batmadan yüzer, hatta bazen 15 cm kadar suyun dışına taşar. Uçuk pembe, mavi ya da mor renkteki yarısaydam gövdenin altında, aşağıya doğru sarkan 50 m uzunluğunda dokunaçlar ve salkım gibi kümelenmiş polipler bulunur. Bu poliplerin bir bölümü avı yakalamaya, bir bölümü beslenmeye, kimisi de üremeye uyarlanmıştır. Yakalayıcı polipler, dokunaçlarındaki yakıcı kapsüllerle küçük balıkları ve su hayvanlarını sersemletirken, beslenme polipleri de hareketsiz kalan avın üstüne saldırır ve bütün yüzeyini sararak sindirir. Buna karşılık fizalyalar da çeşitli deniz hayvanlarının özellikle *Caretta caretta* türünden deniz kaplumbağalarının başlıca besinlerinden biridir. Yaklaşık 8 cm uzunluğundaki *Nomeus gronovii* türünden bir balık, yakıcı kapsüllerin zehirinden hiç etkilenmeksizin fizalyanın dokunaçları arasında yaşar ve sürekli uzayan bu dokunaçları yiyerek beslenir; bazen de fizalyaya yem olur.

Fizalyanın yakıcı zehiri insan için de çok ağrı vericidir; üstelik ateş, şok, kalp ve akciğerde işlev bozuklukları yapabilir.

Sırtındaki yelkene benzer oluşumla kendini yönlendirerek yüzen fizalyanın üreme davranışları henüz tam olarak anlaşılamamıştır.

Fizan, Latince PHAZANIA. Kuzey Afrika'da tarihsel bölge ve 1963'e değin Birleşik Libya Krallığı'na bağlı il. Yunanlı tarihçi Herodotos, Fizan'dan Garamantların ülkesinin bir bölümü olarak söz eder. Romalılar İÖ 19'da ülkeyi istila ederek imparatorluğa bağladılar ve buraya Phazania adını verdiler. İS 5. yüzyıldaki Vandal istilasından sonra Phazania, büyük olasılıkla Berauna hanedanı döneminde bağımsızlığını yeniden kazandı. 666'da Araplarca fethedilerek Müslümanlaştırıldı. Bu tarihten sonra Phazania art arda Arap ve yerel hanedanlarca yönetildi. 1842'de Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

1843'te komşu bölge Berka'da kurulan Senusiye tarikatından dailer(*) Fizan'da tekkeler oluşturarak bölgede en etkili güç durumuna geldiler. Ama Afrika'nın ekvator bölgesinden yayılan Fransız denetimi, 20. yüzyıl başlarında Senusiye egemenliğini sarsmaya başladı. 1911'de İtalyanların Trablusgarp'ı ve Berka'yı işgal etmeleriyle de Senusiye tarikatı etkisini tümüyle yitirdi. 1912'de Osmanlı-İtalyan savaşını sona erdiren Uşi (Ouchy) Antlaşması'nın hemen ardından Fizan işgal edildi ve İtalyan egemenliğindeki Trablusgarp ve Berka ile birleşti. Birleşik Libya Krallığı ilan edildikten (1951) sonra birer eyalet durumuna gelen bu üç bölge, 1963'te üniter Libya Devleti'nin kurulmasına değin bu konumlarını korudular.

Fizeau, Armand-Hippolyte-Louis (d. 23 Eylül 1819, Paris - ö. 18 Eylül 1896, Nanteuille-Haudouin, Fransa), ışık hızını deneysel olarak ölçen Fransız fizikçi.

Jean-Bernard-Léon Foucault ile birlikte Güneş tayfının kızılötesi bölgesini inceleyen Fizeau, ayrıca ısı ve ışıkla ilgili gözlemler yaptı. Doppler'in 1842'de yayımladığı çalışmalarından habersiz olan Fizeau, yıldızlardan gelen ışığın dalgaboyundaki kaymaların nedenini açıkladı ve aynı doğrultudaki yıldızların göreli hızlarının hesaplanmasında bundan nasıl yararlanılacağını gösterdi. 1849'da Fizeau, astronomi yöntemleri kullanmadan, ışık hızını oldukça yaklaşık bir değerde ölçtü.

1851'de, uzayda ışık dalgalarının yayılması için gerekli ortamı oluşturduğu varsayılan esirin varlığını saptamaya çalışan Fizeau, başarısızlığa uğradı. Onun bu çalışmaları, 20. yüzyılın başlarında esir kuramının terk edilmesine yol açtı.

1860'ta Académie Français'e üye olan Fizeau, 1863'te Paris'teki Politeknik Okulu'nun fizik bölümünün yöneticiliğine atandı.

fizik, gözlenebilir evrenin temel bileşenleri arasındaki etkileşmelere ve maddenin yapısına ilişkin temel sorunlarla ilgilenen bilim. Fizik sözcüğü, Eski Yunancada "doğa" anlamına gelen *physis*'ten türemiştir. Uzun süre doğa felsefesi olarak anılan fizik, doğanın makroskopik ve mikroskopik tüm görünümlerini inceleme konusu olarak seçmiştir. Fiziğin amacı, farklı olayları olanaklı en genel yollarla toparlayıp matematik diliyle verilmiş duyarlı ifadelerle açıklayan doğa yasalarını ya da kapsayıcı ilkeleri ortaya çıkarmaktır. Bilimsel bilginin gelişmesiyle fiziğin içeriği sürekli değişmekteyse de, gözlenebilir temel fiziksel olayların açıklanmasına yönelik hedefi değişmemiştir. Kimyasal fizik, astrofizik, jeofizik, biyofizik gibi komşu alanlar, fiziğin ilke ve tekniklerinin uygulanmasıyla doğmuştur.

Kesinlikle denetlenen koşullar altında, olayların duyarlıklı nicel ifadelerle gözlenmesi olan deney ve birleştirilmiş kavramsal bir taslağın matematik terimlerle kurulması olan kuram, fiziğin gelişmesinde temel ve tamamlayıcı bir rol oynarlar. Tüm fiziksel soruşturmalar önünde sonunda uzay ve zamandaki maddeyi içeren olguların incelenmesine indirgenebilir; ölçülebilir fiziksel nicelikler de uzunluk, zaman ve kütlenin temel birimleri cinsinden ifade edilebilir.

Fiziğin belki de son amacı, doğanın temel bileşenlerinin özelliklerini ve bunların karşılıklı etkileşmelerini tek bir plan içinde toplayarak, bu plandan makroskopik olaylar ile parçacık yığışımlarının tüm özelliklerini çıkarsayabilmektir. Çağdaş fiziğin önünde, böyle büyük bir şema için yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Sonuca henüz ulaşılmamışsa da, bugün temel kabul edilen fizik yasalarının sayısı oldukça azaltılabilmiştir.

FİZİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ. Doğa olaylarının sorgulanmaya başlaması, yani fiziğin doğuşu, ilk uygarlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte oldu. Mezopotamya'da İÖ 3000'lerde, Sümer ve Akad uygarlıklarında su değirmenleri kullanılıyor, ağır heykeller dikiliyor, piramitler yapılıyor, zaman, uzaklık ve hız ölçümleri gerçekleştirilebiliyordu. İÖ 2500'den sonra Mısır'daki uygarlıklar da, pratik kaygıları ağır basan mühendislik sorunlarının çözümünde fizik kurallarından yararlanmışlardı.

Ama bu pratik gereksinmelerden doğan tekniklerin ortak temellerini oluşturan ilkelerin aranışı, İÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Ege kıyılarında yaşayan filozofların soyutlamalarla doğayı sorgulama yöntemlerinde ortaya çıktı: Bu dünya, kaostan nasıl doğdu? Çokluğun ve çeşitliliğin kökenleri nedir? Hareket ve değişim nasıl hesaplanabilir? Bazı temel kabullerden mantıksal olarak sistematik fizik kuramları çıkarsamanın ilk örneği. Thales'in (İÖ 6. yy) suyu tüm varlıkların temel maddesi saymasıdır. Thales, iki temel kuvvet olarak, büzülmeye yol açan merkezcil kuvvet ile genişlemeye yol açan merkezkaç kuvveti tanımladı.

Antik Çağ filozoflarından Herakleitos (İÖ y. 540 - y. 480), bütün nesnelerin sürekli hareket halinde olduğunu ve toplam madde miktarının sabit olduğunu öne sürerken, Empedokles (İÖ y. 490 - 430), evrenin toprak, hava, ateş ve su dörtlüsünden oluştuğu görüşünü ortaya attı. Atom kavramının babası ise Anaksagoras (İÖ y. 500 - y. 428) oldu. Anaksagoras, tüm maddenin, "yaşamın tohumları" olarak adlandırdığı atomlardan oluştuğunu, bunların sürekli hareket ettiğini, havanın bir ağırlığı olduğunu belirtti. Demokritos (İÖ y. 460 - y. 370), atom kuramına "zorunluluk" ilkesini katarken, Leukippos (İÖ 5. yy) ve Epikuros (İÖ 341-270) atomcu okulun izleyicileri oldular.

Platon'un öğrencisi Aristoteles, atom görüşünü yadsıyarak nicel madde kuramı yerine oldukça yalınkat ve nitel bir yaklaşımı yeğledi. Aristoteles, ilkel maddeyi sıcak ve soğuk, ıslak ve kuru gibi niteliklere indirgedi. Dirençli bir ortamda bir cismin hareketinin, harekete yol açan kuvvetle orantılı, ortamın direnciyle ters orantılı olduğunu belirleyerek bu bağıntıyı boşluğun varoluşuna karşı bir kanıt olarak kullandı. Aristoteles'in fiziği tüm ortaçağı etkiledi ve hatta Aquino'lu Tommaso tarafından Hıristiyan skolastiğinde kullanıldı.

Syrakusa'lı Arkhimedes (İÖ y. 290/280 - y. 212/211), İskenderiyeli Heron (u. İS 62), Ktesibios (u. İÖ y. 270) gibi araştırıcılar ise deneysel araştırmalarıyla hidrostatik, mekanik gibi fizik dallarına önemli katkılarda bulundular.

İlkçağ filozoflarından Aristoteles'in düşünceleri, ortaçağdaki dünya görüşlerinin tümü

üzerinde etkinliğini sürdürdü. Bilimin, felsefe ve dinin etkilerinden sıyrılıp kendine özgü bir araştırma disiplinine dönüşmesi eski çağdan hemen hemen 2 bin yıl sonra başladı. Rönesans'ın ve Reform hareketinin etkileriyle "niçin" sorusunun yerine "nasıl" sorusunun geçmesi, 16. yüzyıl içinde gündeme geldi.

Galilei'nin mekaniğe katkıları, Kopernikusçuluğun savunulmasıyla doğrudan ilişkiliydi. Düşen cisimlerin hızlanmalarıyla ilgilenen Galilei, serbest düşme yasasını, yani düşmede alınan yolun cismin kütlesiyle değil, geçen sürenin karesiyle orantılı olduğunu ortaya çıkardı. Bunu, eylemsizlik ilkesiyle birleştirerek, bir merminin yörüngesinin paraboli biçiminde olacağını belirledi. 17. yüzyılda René Descartes, özellikle madde kavramı üzerinde durarak doğadaki tüm olayları maddeye ve harekete indirgeyen mekanikçi felsefeyi kurdu. Ayrıca çarpma ve dairesel hareket üzerine çalışmalar da yaptı.

17. yüzyılın sonunda Isaac Newton, *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687; Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) adlı yapıtında, mekaniğin temel sorunlarını çözen üç yasasını yayımladı. Bu yüzyılda hızla gelişen bir fizik dalı da optikti. Roger Bacon gibi 13. yüzyıl bilginlerinin yapıtlarını tarayan Kepler, teleskopların matematiksel incelemesini yaptı, mercekler için bir geometri kuramı geliştirdi, ışığın kırılma özelliğini açıkladı. Newton'ın beyaz ışığın bileşik ışık olduğunu ortaya çıkardığı renk kuramı ve ışığın parçacık özellikli olduğunu belirten korpüskül kuramı ile Huygens'in dalga özellikli ışık kuramı optiğe en önemli katkılar oldu. Boyle, Torricelli, Pascal, Von Guericke gibi bilginler, gazların basınç ve hacim ilişkilerine nicel yasalar getirdiler.

18. ve 19. yüzyıllar bilimsel çalışmaların altın çağı olarak nitelenir. Değişen sosyoekonomik yapı var olan kuramlar içinde doğa biliminin en büyük atılımı yaparak bağımsız bir kurum halinde gelişmesine olanak sağladı.

Elektriğe ilişkin çalışmalar, Leyden şişesinde yük birikimi sağlanmasından sonra deneysel araştırma alanına kaydı. 1733'te du Fay ve Nollet, "reçinemsi" ve "camsı" olarak adlandırdıkları iki tür elektriklik olduğunu buldular, 1787'de de Coulomb, elektrostatiğin temel yasalarını yayımladı. Galvanik ve voltaik elektriğin bulunuşuyla elektrik üreteçlerinin doğuşu, bu alandaki araştırmaların hızla gelişmesini sağladı. 1819'da Ørsted, elektrik akımına eşlik eden magnetik etkiyi buldu, 1827'de Ampère elektrodinamiğin yasalarını geliştirdi. 1831'de ise Faraday elektromagnetik indüksiyonu ortaya çıkardı. 1855'ten başlayarak J. C. Maxwell'in çalışmalarıyla klasik elektromagnetizma kuramı ortaya çıktı.

Sanayi devriminin bilim üzerindeki en açık etkisi, ısının mekanik işe dönüştürülmesine yönelik çabalardır. Carnot, Clausius, Kelvin, Helmholtz gibi bilginler, termodinamik bilim dalının gelişmesinde önemli katkılarda bulundular. Maxwell ve Boltzmann gazların kinetik kuramını geliştirerek, maddenin atom yapısının tanımlanmasına yönelik çok önemli bir adım attılar. Işığın özellikleri ve esirin varlığına ilişkin olarak 19. yüzyıl sonunda gerçekleştirilen araştırmalar ise 20. yüzyılın devrimci kuramlarına temel oluşturdu.

20. yüzyılda fiziğin yapısını temelinden sarsan iki kuram, Max Planck'ın 1900'de öne sürdüğü kuvantum kuramı ile Albert Einstein'ın 1905'te yayımladığı görelilik kuramıdır. Atomun, çekirdeğin ve temel parçacıkların bulunması, plazma fiziği ve elektroniğin hızla gelişmesi gibi deneysel ve uygulamalı atılımlar, kuramsal ve deneysel bilgilerin olağanüstü artmasının yanı sıra, fiziğin çeşitli alanlarında gerçekleştirilen eşgüdümlü araştırmalarla sağlanmaktadır.

FİZİĞİN DALLARI. Mekanik. Cisimlerin hareketleri ve etkileşmelerinin temel fizik ilkeleriyle kavranmasına yönelik olarak incelenmesi mekaniğin kapsamına girer. Bu anlamda tüm fizik, mekanik olarak görülebilir. Klasik mekanik ya da Newton mekaniği, atomlarla karşılaştırıldığında, oldukça büyük cisimlerle ve ışık hızından çok daha düşük hızlarla ilgilidir.

Klasik mekanik içinde, kinematik(*) yalnızca bir parçacığın hareketinin tanımlanmasıyla ilgilenirken, dinamik(*) parçacığın hareketi ile buna etkiyen kuvvet arasındaki bağıntıları inceler. Statik(*), denge konumundaki nesnelerle ilgilenir. Esneklik(*), biçimi bozulabilen katıların mekaniğidir. Hidrostatik(*) ve hidrodinamik ise sırasıyla durgun ve hareketli akışkanları araştırır.

Klasik mekaniğin temellerini, Isaac Newton'ın üç hareket yasası oluşturur. Birinci yasa, bir cismin, bir etki altında kalmadığı sürece düz bir çizgi boyunca sabit hızla hareket edeceğini öngörür. İkinci yasa, bir cisme etkiyen net kuvvetle cismin momentumunun değişim hızı arasındaki bağıntıyı

Bazı temel fiziksel sabitler

nicelik	simge	sayısal değer *	belirsizlik **	birimler SI†	birimler cgs‡
Işığın vakumdaki hızı	c	299792458(1.2)	0.004	$m\ s^{-1}$	$10^2\ cm\ s^{-1}$
Vakumun geçirgenliği	μ_0	4π $=12.5663706144$		$10^{-7} H\ m^{-1}$ $10^{-7} H\ m^{-1}$	
İnce yapı sabiti, $[\mu_0 c^2/4\pi]\ (e^2/\hbar c)$	a a^{-1}	7.2973506(60) 137.03604(11)	0.82 0.82	10^{-8}	10^{-3}
Temel yük	e	1.6021892(46) 4.803242(14)	2.9 2.9	10^{-19} C	10^{-20}emu 10^{-10}esu
Planck sabiti	h $\hbar=h/2\pi$	6.626176(36) 1.0545887(57)	5.4 5.4	10^{-34} J s 10^{-34} J s	10^{-27} erg s 10^{-27} erg s
Avogadro sabiti	N_A	6.022045(31)	5.1	$10^{23}\ mol^{-1}$	$10^{23}\ mol^{-1}$
Atom kütlesi birimi, $10^{-3}\ kg\ mol^{-1} N_A^{-1}$	u	1.6605655(86)	5.1	10^{-27} kg	10^{-24} g
Elektron durgun kütlesi	m_e	9.109534(47) 5.4858026(21)	5.1 0.38	10^{-31} kg 10^{-4} u	10^{-28} g 10^{-4} u
Proton durgun kütlesi	m_p	1.6726485(86) 1.007276470(11)	5.1 0.011	10^{-27} kg u	10^{-24} g u
Nötron durgun kütlesi	m_n	1.6749543(86) 1.008665012(37)	5.1 0.037	10^{-27} kg u	10^{-24} g u
Elektron yükünün kütlesine oranı	e/m_e	1.7588047(49) 5.272764(15)	2.8 2.8	10^{11} C kg^{-1}	10^7 emu g^{-1} 10^{17} esu g^{-1}
Magnetik akı kuvantumu, $[c]^{-1}(hc/2e)$	Φ_0 h/e	2.0678506(54) 4.135701(11) 1.3795215(36)	2.6 2.6 2.6	10^{-15} Wb 10^{-15} J s C^{-1}	10^{-7} G cm^2 10^{-7} erg s emu^{-1} 10^{-17} erg s esu^{-1}
Faraday sabiti, $N_A e$	F	9.648456(27) 2.8925342(82)	2.8 2.8	10^4C mol^{-1}	10^3 emu mol^{-1} 10^{14} esu mol^{-1}
Rydberg sabiti, $[\mu_0 c^2/4\pi]^2(m_e e^4/4\pi\hbar^3 c)$	R_∞	1.097373177(83)	0.075	$10^7\ m^{-1}$	$10^5\ cm^{-1}$
Bohr yarıçapı, $[\mu_0 c^2/4\pi]^{-1}(\hbar^2/m_e e^2)=a/4\pi R_\infty$	a_0	5.2917706(44)	0.82	10^{-11} m	10^{-8} cm
Klasik elektron yarıçapı, $[\mu_0 c^2/4\pi]\ (e^2/m_e c^2)=a^3/4\pi R_\infty$	$r_0=a\lambda_C$	2.8179380(70)	2.5	10^{-15} m	10^{-12} cm
Bohr magnetonu, $[c]\ (e\hbar/2m_e c)$	μ_B	9.274078(36)	3.9	10^{-24} J T^{-1}	10^{-21} erg G^{-1}
Elektron magnetik momenti	μ_e	9.284832(36)	3.9	10^{-24} J T^{-1}	10^{-21} erg G^{-1}
Proton magnetik momenti	μ_p	1.4106171(55)	3.9	10^{-26} J T^{-1}	10^{-23} erg G^{-1}
Çekirdek magnetonu $[c]\ (e\hbar/2m_p c)$	μ_N	5.050824(20)	3.9	10^{-27} J T^{-1}	10^{-24} erg G^{-1}
Müon magnetik momenti	μ_μ	4.490474(18)	3.9	10^{-26} J T^{-1}	10^{-23} erg G^{-1}
Müon durgun kütlesi	m_μ	1.883566(11) 0.11342920(26)	5.6 2.3	10^{-28} kg u	10^{-25} g u
Elektron Compton dalgaboyu, $h/m_e c=a^2/2R_\infty$	λ_C $\lambda_C=\lambda_C/2\pi a^2{}_0$	2.4263089(40) 3.8615905(64)	1.6 1.6	10^{-12} m 10^{-13} m	10^{-10} cm 10^{-11} cm
Protonun Compton dalgaboyu, $h/m_p c$	$\lambda_{C,p}$ $\lambda_{C,p}=\lambda_{C,p}/2\pi$	1.3214099(22) 2.1030892(36)	1.7 1.7	10^{-15} m 10^{-16} m	10^{-13} cm 10^{-14} cm
Nötronun Compton dalgaboyu, $h/m_n c$	$\lambda_{C,n}$ $\lambda_{C,n}=\lambda_{C,n}/2\pi$	1.3195909(22) 2.1001941(35)	1.7 1.7	10^{-15} m 10^{-16} m	10^{-13} cm 10^{-14} cm
Standart koşullarda ideal gazın molar hacmi	V_m	22.41383(70)	31	$10^{-3}\ m^3\ mol^{-1}$	$10^3\ cm^3\ mol^{-1}$
Molar gaz sabiti, $V_m p_0/T_0$ ($T_0=273,15$ K, $p_0=101325$ $P_a=1$ atm)	R	8.31441(26) 8.20568(26)	31 31	J mol^{-1} K^{-1} $10^{-5}\ m^3$ atm mol^{-1} K^{-1}	10^{-7} erg mol^{-1} K^{-1} 10 cm^3 atm mol^{-1} K^{-1}
Boltzmann sabiti, R/N_A	k	1.380662(44)	32	10^{-23} J K^{-1}	10^{-10} erg K^{-1}
Stefan-Boltzmann Sabiti, $\pi^2 k^4/60\hbar^3 c^2$	σ	5.67032(71)	125	10^{-8} W m^{-2} K^{-4}	10^{-5} erg s^{-1} cm^{-2} K^{-4}
Birinci ışınım sabiti, $2\pi hc^2$	c_1	3.741832(20)	5.4	10^{-16} W m^2	10^{-5} erg cm^2 s^{-1}
İkinci ışınım sabiti, hc/k	c_2	1.438786(45)	31	10^{-2} m K	cm K
Kütleçekim sabiti	G	6.6720(41)	615	$10^{-11}\ m^3\ s^{-2}\ kg^{-1}$	$10^{-8}\ cm^3\ s^{-2}\ g^{-1}$

*Ayraç içindeki sayılar kullanılan ^{12}C bileşik atomsal kütle ölçeğinin iç tutarlık temelinde hesaplanmış değerlerin son basamaklarındaki belirsizliklerin standart sapmalarıdır. u=atomsal kütle birimi, C=coulomb G=gauss, H=henry J=joule K=kelvin T=tesla, Wb=weber, W=watt. Örneğin R_∞ gibi sabitler için denklemler verildiğinde bağıntılı çarpanın çarpımı olarak verilmiştir. Ayraç içinde gösterilen ikinci çarpan elektron yükü elektrostatik birimlerde ve oburtüm nicelikler cgs birimleriyle ifade edildiklerinde kullanılmalıdır. Köşeli ayraç içinde gösterilen birinci çarpan, tüm nicelikler SI birimlerinde verildiklerinde hesaba katılmalıdır. **Milyonda bir kısım. †u ve atm olarak verilen nicelikler, bu birimler Uluslararası Birimler Sistemi (SI) içinde olmadıkları halde okura kolaylık amacıyla konmuştur. ‡"Elektromagnetik" ve "elektrostatik" birimler "cgs birimleri" içindedir.

verir. Etki-tepki yasası olarak bilinen üçüncü yasa, eşit büyüklükte ama zıt yönlü kuvvetlerin etkisiyle çarpışan iki cisim söz konusu olduğunda, gene eşit büyüklükte ve zıt yönlü kuvvetlerin ortaya çıkacağını belirtir.

Kütleçekimi(*), momentum(*), açısal momentum(*), enerji(*) ve korunum yasaları(*) mekaniğin belli başlı kavramları olarak sayılabilir.

Termodinamik ve ısı. Termodinamik, fiziksel olayların oluşum koşullarını ve ara etkileşimlerini, enerji ve entropi(*) değişimleriyle inceleyen bilim dalıdır. Dört temel yasa üzerine kuruludur ve tümdengelim yöntemiyle çeşitli sonuçlara ulaşır. Birinci yasa, yalıtılmış bir sistem içindeki tüm değişimler sonunda enerji içeriğinin sabit kalacağını ortaya koyan, enerjinin korunumu yasasıdır; ikinci yasa, yalıtılmış bir sistemde entropinin sürekli olarak artacağını belirtir; üçüncü yasa, mutlak sıfır sıcaklığında yetkin kristallerin entropisinin sıfır olacağını ortaya koyar. Sonuncusu, sıfırıncı yasa olarak bilinen bir aksiyomdur; buna göre, üçüncü bir sistemle ayrı ayrı ısıl dengede olan iki sistem, birbiriyle de ısıl dengededir.

Özellikle Maxwell ve Boltzmann'ın katkılarıyla geliştirilen istatistiksel mekanik, çok sayıdaki parçacıkların toplu davranışlarını olasılık yasalarına dayanarak açıklayan bir yöntem kullanır. İstatistiksel mekaniğe göre bir sistemin düzensizlik derecesi, sistemin entropisinin bir fonksiyonudur. Isı olarak aktarılan enerji, düzensiz hallerde bulunan parçacıkların enerjisidir. Sıcaklık ise, enerjinin parçacıklar arasında nasıl paylaşıldığının nicel bir ölçüsüdür.

Elektrik ve magnetizma. İlkin farklı olaylar olarak görülen, sonra elektromagnetizma adı altında birleştirilen bu bilim dalı, elektrik yükü özelliği taşıyan parçacıkların etkileşmelerini inceler. Yüklü parçacıklar durgun olduklarında bir elektrik kuvvetiyle etkileşirler. Hareketli olduklarında ise buna ek olarak magnetik kuvvet ortaya çıkar.

Elektromagnetizmada alan kavramı önemli rol oynar. Elektrik yüklü bir parçacığın, kendisini çevreleyen uzaydaki tüm bölgelerde bir elektrik alanı yarattığı ve bu alan içinde bulunan bir başka yüklü parçacığın buna bir elektriksel kuvvetle karşılık vereceği düşünülür. Klasik elektromagnetizmanın tümü, 19. yüzyılda J. C. Maxwell'in ortaya koyduğu dört denklemle özetlenebilir. Bu bağıntılar, yüklü parçacıklar arasındaki etkileşmeleri kapsar.

Optik. Işık elektromagnetik dalgalardan oluştuğundan, ışığın yayılmasını inceleyen optiğin konusu, uygulamalı elektromagnetizma olarak görülebilir. Bununla birlikte, bu fizik dalını, ışık ışınlarının yalnızca izlediği yollarla ilgilenen geometrik optik ve ışığın ayırt edici dalga olaylarını inceleyen fiziksel optik olarak iki bölüme ayırmak, alışılmış bir sınıflandırmadır.

Temel dalga olayı, uzayda bir noktada karşılaşan iki dalganın birleşerek farklı bir bileşke dalga vermesi olan girişimdir(*). Benzer bir olay da, çok sayıda dalga kaynağının yol açtığı girişim olarak bilinen kırınımdır(*). Işığın dalga özellikleri, interferometre ve kırınım ağı(*) gibi düzeneklerle araştırılır.

Atom fiziği. Klasik mekanik ve klasik elektromagnetizma, atom fiziğindeki problemlere uygulandığında kökten yanlışlıklara yol açmaktadır. Atomlar, çok küçük Güneş sistemleri olarak düşünülemez. Atomun yapısı, ancak kuvantum mekaniği temelinde kavranabilir. Daha ince ayrıntılar ise, görelilik kuvantum mekaniğini gerektirir.

Atomlar çok küçük olduğundan, bunların özellikleri ancak dolaylı deney teknikleriyle anlaşılabilir. Bunların başında, maddenin saldığı ya da soğurduğu elektromagnetik ışınımların ölçülmesi ve yorumlanmasıyla uğraşan spektroskopi(*) gelir. Tüm kimyasal elementler, özgün dalgaboylarında ışınımlar veren tayflar gösterir. Dalga mekaniği kullanılarak ve elektron kutlesi ve yükü, ışık hızı, Planck sabiti(*) gibi bazı atom sabitlerinin yardımıyla belirtici dalgaboyları ve atomun enerjileri hesaplanabilir.

Katı hal fiziği. Yoğun haldeki maddelerin, elektriksel, magnetik, optik ve esneklik özelliklerini araştıran katı hal fiziği, öncelikli olarak kristallerle ilgilenir; bunun nedeni, bu maddelerin basit geometrik düzenlenişlerinin, kuvantum kuramının çok cisimli sistemlere uygulanmasında kuramsal kolaylıklar sağlamasıdır.

Nükleer fizik. Atomdan yaklaşık on bin kez küçük olan atom çekirdeğinin yapısını ve kararsız çekirdeklerin ışımalarını araştıran bilim dalı nükleer fiziktir. Kararsız radyoaktif çekirdekler, alfa parçacığı, beta parçacığı, kütlesiz nötrinolar, pozitronlar gibi parçacıklar da salarlar (*bak.* radyoaktiflik). Çekirdek özellikleri, saçılım deneyleriyle saptanır. Çok yüksek hızlara çıkarılan yüksek enerjili parçacıklarla bombalanan (dövülen) hedef çekirdeklerin bu çarpışmalardan sonraki dönüşümleri, çekirdek tepkimeleri olarak adlandırılır. Çekirdek bölünmesi(*) ve çekirdek kaynaşması(*) yeni elementlerin oluşmasına yol açan tepkimelerdir.

Parçacık fiziği. Çağdaş fiziğin en yoğun ilgi alanı, temel parçacıklar üzerine yapılan araştırmalardır. Parçacık fiziği ya da yüksek enerji fiziği olarak bilinen bu dal çok sayıdaki temel parçacık arasındaki ilişkilerin aydınlatılmasıyla uğraşır. Kararlı elektron ve protondan, 10^{-21} saniyelik ömrü olan çok kararsızlarına kadar geniş çeşitlilik gösteren bu parçacıklar, kabarcık odası gibi düzenekler aracılığıyla incelenir.

Çağdaş fiziğin kuramsal temellerini, kuvantum(*) ve görelilik(*) kuramları oluşturmaktadır. Fiziğin çeşitli dallarının konuları, deneysel yöntemleri ve kuramsal teknikleri ne kadar farklı olsa da, bu iki kuramın uyarlamalarına, birçok araştırma alanında rastlanmaktadır. Kuvantum mekaniği, elektromagnetik ışınımın sürekli dalgalardan değil, enerji ve momentumları, frekansları ile orantılı olan parçacığa benzer fotonlardan oluştuğunu ileri sürer. Klasik mekanik, bir olası değerler aralığında sürekli değişebilen fiziksel niceliklerle belirlenirken, kuvantum kuramının belirleyici özelliği kesikli (ayrık) değerler taşıması ve içkin olarak belirsizlik ilkesine(*) yer vermesidir.

A. Einstein'ın ortaya koyduğu görelilik kuramı iki temel postula üzerine kurulmuştur: 1) Bir ışık kaynağına göre hareket durumları ne olursa olsun tüm gözlemciler, ışık hızı için aynı değeri ölçerler. 2) Tüm eylemsiz koordinat sistemlerinde fizik yasaları aynıdır. Birinci postuladaki ışık hızının değişmezliği, deneysel olarak kanıtlanmıştır. İkinci postula ise, klasik mekanik için de geçerlidir.

FİZİĞİN KAVRAM VE İLKELERİ. Fizik biliminin yapısına temel oluşturan üç düşünce ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

Korunum yasaları ve bakışım. Fizikteki korunum yasaları(*), yalıtılmış bir fiziksel sistemdeki kimi ölçülebilir niceliklerin zaman içinde değişmeyeceği kuralını koyar. Korunum yasalarının varlığı, doğanın bakışım(*) yasalarıyla, yani uzaysal ve zamansal koordinatların döndürme, ötelenme, yansıma gibi çeşitli bakışım işlemleriyle değişmezliği kurallıyla doğrudan ilişkilidir.

En yaygın korunum yasası, maddeyle ilgili olanıdır. Yasa, bilimsel olarak ilk kez 18. yüzyıl sonunda Fransız kimyacı A. Lavoisier tarafından ifade edildi. Buna göre, evrendeki madde toplamı değişmez, yani madde ne yaratılabilir ne de yok edilebilir. Enerjinin korunumu yasası, 19. yüzyılda matematik formülasyonuna kavuştu. Bu yasa da, evrendeki toplam enerji niceliğinin sabit kaldığını bildirir. Einstein'ın kütle ile enerjinin eşdeğerliğini veren denkleminden sonra iki yasa birleştirilmiştir.

Newton mekaniğinde, bir sistemin üzerine bir dış kuvvet etkimediği durumlarda toplam doğrusal momentumun sabit olduğunu belirleyen bir korunum yasası vardır. Bu yasa, geometrik uzayın ötelenme bakışımıyla ilişkilidir. Benzer olarak, boş uzayın her bölgesinin birbiriyle özdeş olduğunun kabulü, tam bir döngüsel bakışım bulunduğu anlamını taşır. Bu da, bir cismin kütlesine ve açısal hızına ilişkin olan ve açısal momentum denilen fiziksel niceliğin korunumu yasasıyla ilgilidir.

Temel parçacıklar düzeyinde kuvantum mekaniği ve özel görelilik kuramı önem kazanmaktadır. Korunumun yasaları ve bunlara ilişkin bakışımlar da birincil rollerde bulunur. Kuvantum kuramı, kristaller, atomlar, çekirdekler ve temel parçacıklar gibi görece daha basit sistemlere uygulanır. Bunlarda dinamik ve içkin bakışımları gözlemek daha kolaydır. Kuvantum mekaniğinin ortaya koyduğu bakışımlardan biri uzamsal bakışımdır (*p* bakışımı). Uzay evirtim işlemcisine (operatör) parite (eşlem) işlemcisi denir. Bir parçacığın üç boyutlu koordinat sistemindeki durumunu belirleyen dalga denkleminde x, y ve z yerine $-x$, $-y$ ve $-z$ değerleri konduğunda dalga fonksiyonu değişmiyorsa, paritesi $+1$, değişiyorsa -1 kabul edilir. Paritenin korunumu yasası doğanın sağ vida ya da sol vida referans sistemleri arasında bir ayrım yapmayacağını öngörür. Zamansal bakışım (*T* bakışımı), hareketin zaman içinde geri döndürülüşüyle ilgilidir. Fizik yasalarının bir hareketin oluşumuna izin verdiği kabul edilirse ters hareket de izinli olmalıdır. Zamanın tersinirliği şöyle anlatılabilir: Bir sistemin hareketi, özgül koordinat ve hızlarla belirtilen durumlar dizisi olarak betimlendiğinde, tüm hareket doğrultuları, yani tüm hızlar, karşıt değerleriyle değiştirilirse sistem ters doğrultuda gene aynı durumlardan geçer. Geriye oynatılan bir sinema filminde herhangi bir resmin gene görülmesi bu bakışıma örnek olabilir. Uzay ve zamanın evirtim bakışımları yük eşlenimi adı verilen bir başka bakışımla birleşmiştir. Yük eşlenimi, her yüklü temel parçacığın karşıt parçacık olarak adlandırılan zıt yüklü bir eşleniği olacağını öngörür. Karşıt elektron ya da pozitron, karşıt proton, karşıt notron, karşıt hidrojen gibi parçacıkların varlığı deneysel olarak kanıtlanmıştır.

Bu bakışımların birleştirildiği *CPT* bakışımı gibi değişmezlikler, ayrı ayrı yük ve parite korunumlarının söz konusu olmadığı zayıf etkileşimler durumunda geçerli olmaktadır. Bunlardan başka iç bakışımlar grubu içinde kimi mutlak, kimi yaklaşık bakışımlar da bulunmaktadır. Kesinlikle korunumlu yükler, izospın bakışımı, $SU(3)$ bakışımı bunlara örnek olarak verilebilir.

Alan kuramı. Fizikte bir alan, uzay ve zamanda gözlenebilir bir niceliğin sürekli dağılımı olarak tanımlanabilir. Ölçülebilir olması gereken bu gözlenebilir nicelik, bir sıvının rengi, atmosferdeki toz yoğunluğu, Yer'i çevreleyen magnetik alan gibi olaylar

çeşitlemesinden herhangi biri olabilir. Gözlenen nicelik, uzayda değişim gösterip zaman içinde değişmiyorsa statik alandan, aksi halde ise zaman değişimli alandan söz edilir. Bir alanın matematiksel tanımı, onun uzayın bir fonksiyonu olduğu kabulüne dayanır. Alandaki herhangi bir nokta, uzayda öbür noktalara göre konumu cinsinden belirlenir. Ölçülen özellik, doğrultudan bağımsızsa skaler niceliktir, doğrultuya bağlıysa vektördür.

Alanları sınıflandırmanın çeşitli yolları vardır; ama başlangıçta bunları maddesel olan ve maddesel olmayan alanlar olarak ikiye ayırmak gerekir. Maddesel alanlarda gözlenebilir nicelik, bir gazın sıcaklığı, bir sıvının hızı ya da yoğunluğu gibi, maddenin bir özelliğini gösterir. Maddesel olmayan alan ise herhangi maddesel bir özelliği betimlemez; belli koşullar altında uzayın bir noktasında ortaya çıkacak bazı gizli etkileri betimler. Örneğin, elektrik alanı böyledir. "Gözlenebilir" alan, alan fonksiyonuyla verilen ve uzayın x, y, z koordinatlarıyla tanımlanan bir noktasındaki değeri bulunabilen elektrostatik alandır. O noktada gerçekten var olan herhangi bir şey yoktur. Eğer bir elektrik yükü, x, y, z koordinatlarıyla tanımlanan noktaya yerleştirilirse, alan fonksiyonuyla orantılı bir kuvvetin etkisinde kalacaktır. Magnetik alan, kütleçekimi alanı ve olasılık alanları bu türden alanlara örnektir.

Alanlar, gözlenebilir fonksiyonlarının skaler, vektör ya da tensor oluşlarına göre de sınıflandırılabilir. Bir skaler nicelik, büyüklüğü olan, ancak yönü olmayan niceliktir. Kütle, yoğunluk, sıcaklık skaler niceliklerdir. Vektör, uzayda yönlenmiş niceliktir. Kuvvet, elektrik ve magnetik alan şiddetleri vektör niceliklerine örnek verilebilir. Alanın ölçülebilir niceliği yalnızca skaler ya da vektörel niceliklerle ifade edilemiyorsa ve böylesi birçok niceliğin bir arada ele alınması gerekiyorsa bir tensor kurulması gerekir.

Atmosferde herhangi bir noktadaki basınç, gaz molekülleri ile Yer arasındaki kütleçekimi etkisinden doğar. Bir yandan yeryüzüne doğru gaz moleküllerinin hızlanmasına yol açan bu çekim etkisinden, öbür yandan yüklendikleri ısıl enerji yüzünden birbirleriyle çarpışan moleküllerin atmosferin genişlemesini sağlayan etkisinden kaynaklanan iki karşıt eğilim arasında bir kararlı durum oluşur. Böylece atmosfer basıncı, yeryüzünden yüksekliğin azalan bir fonksiyonu olur. Bu durum skaler alanlar için en basit örneklerdendir. Sıcaklık alanı, kütleçekimi alanı, hareketli akışkanların yoğunlukları gibi alanlar da benzer skaler alanlardır.

Elektromagnetik alan fizikteki en önemli vektör alanı sayılabilir. Her ikisi de vektör alanı olan elektrik ve magnetik alanlar, durgun olmadıklarında karakteristik bir biçimde etkileşir.

Tensor alanlarına örnek, bir hidrodinamik sistemdeki basınç alanıdır. Bu durum, akışkan içindeki farklı noktaların farklı sıcaklıklarda olduğu karmaşık hareketler sistemine karşılık olur.

Fiziksel sabitler. Fiziğin temel kuramlarının formülleştirilmesinde ve bunların gerçek dünyaya uygulanmasında temel fiziksel sabitler denilen kimi değişmez nicelikler ortaya çıkar. Bu temel sabitler arasında ışığın vakumdaki (boşluk) hızı (c), temel yük (e), elektronun kütlesi (m_e), Planck sabiti (h) ve ince yapı sabiti (α) sayılabilir.

Temel sabitlerin sayısal değerlerinin kesin doğrulukla bilinmesi iki nedenle önem taşır. Fiziğin temel kuramlarının nicel öngörüleri, kuramlardaki sabitlerin sayısal değerlerine bağlıdır. Ayrıca, bu sabitlerin fiziğin farklı alanlarındaki çeşitli deneylerden sağlanan sayısal değerlerinin dikkatle incelenmesi, fizik kuramlarının doğruluğunu ve genel tutarlığını denetleyebilme olanağını verir.

Temel sabitler, genellikle milyonda birkaç kısımlık doğrulukla ölçülmüştür. Doğruluk niceliğine yüklenen anlam; kuram ya da deneyin sınırlılığı nedeniyle, herhangi bir niceliğin sayısal değerinin, gerçek değerden ne kadar uzak olduğunu gösteren belirsizliğin bağıl boyutudur. Doğruluk ya da belirsizlik, uygulamada milyonda kısım (ppm) olarak gösterilir.

fizik tedavi ve rehabilitasyon, FİZYOTERAPİ VE REHABİLİTASYON olarak da bilinir, vücut egzersizleri gibi fiziksel yöntemlerle kalıcı sakatlıkların tedavisini ve hareket yeteneğini yitirerek vücudunu kullanamayacak duruma gelmiş kişilerin rehabilitasyonunu amaçlayan tıp dalı. Bu uzmanlık dalı, genellikle temelde yatan sakatlık nedenini ortadan kaldırmasa da, bu gibi kişilerin kendi işlerini görebilecek duruma gelmelerini ve başkalarının yardımına bağımlı olmaksızın yaşamalarını kolaylaştırır.

İnsanın, hastalıklarına şifa bulmak amacıyla sıcak su, güneş ışığı gibi doğadaki fiziksel etkenlerden yararlanması ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllara rastlar. Bu gelişmeyi hızlandıran iki temel etken, her ikisi de çok sayıda gencin sakat kalmasına yol açan çocuk felci salgınları ve iki dünya savaşıdır. Savaş sonrası yıllarda, yaralı askerlerin ruhsal ve fiziksel yönden sağlıklı olarak topluma yeniden kazandırılmasında bu dalın büyük katkıları olmuştur. Bugün de özellikle kırık ve yanıklar, verem, sırt ağrıları, felç, inme ve omurilik yaralanmaları, şeker hastalığı, doğuştan yapı bozuklukları, artrit, görme ve konuşma bozukluklarında uygulanan fizik tedavi ve rehabilitasyon, başta ortopedi olmak üzere tıbbın bütün dallarına destek olur.

Fizik tedavi ve rehabilitasyonun başlıca amaçları ağrıyı gidermek, vücuda yeniden güç ve hareket yeteneği kazandırmak, günlük yaşamı sürdürmek için gerekli olan temel hareketleri öğretmek, vücudun çeşitli organlarının işlevlerini (örn. kas gücü, eklemlerin hareketliliği, solunum kapasitesi, kasların uyumlu çalışması) çeşitli testlerle sınamaktır.

En çok uygulanan tedavi yöntemleri ise ısı, masaj, elektrik akımları, vücut egzersizleri ve hareket alıştırmalarıdır. 1970'lerden bu yana bu fiziksel yöntemlere, hastanın sakatlığına karşın olabildiğince bağımsız ve hareketli bir yaşam sürmesini sağlayabilecek psikolojik rehberlik, uğraşı tedavisi gibi ruhsal rehabilitasyon yöntemleri de eklenmiştir.

Isı tedavisinin amacı, ısının uyarıcı etkisiyle belirli bir bölgedeki kan dolaşımını hızlandırarak ağrıyı azaltmaktır. Bu amaçla kızılötesi (enfraruj) lambalar, kısadalga ışınları, yüksek frekanslı elektrik akımları (diyatermi), sıcak su pansumanları ya da sıcak su banyoları (hidroterapi), erimiş parafin ve sesüstü (ultrason) dalgaları kullanılır. Kan dolaşımına yardımcı olarak ağrıyı hafifleten ve kas spazmlarını çözen masaj en çok elle, bazen de basınçlı su ya da mekanik araçlarla uygulanır. Morötesi ışınlar ve dokulara soğuk uygulama tekniği de fizik tedavi yöntemleri arasında sayılabilir; oysa X ışınlarının tedavi amacıyla kullanılması ayrı bir uzmanlık dalıdır (radyoterapi).

Fizik tedavinin temel yöntemi olan vücut egzersizlerinin amacı her şeyden önce eklemlerin hareketliliğini artırmak, kasları güçlendirmek ve her kasa öbür kaslarla uyum içinde kasılıp gevşeme alışkanlığını kazandırmaktır. Hasta önerilen egzersizleri ya kendisi yapar ya da fizyoterapist gerekli hareketleri hastaya kendi eliyle yaptırır. Fizyoterapistin uyguladığı egzersizler eklemlerin çalışması için yeterli olabilirse de, kasların güçlendirilip eğitilmesini amaçlayan egzersizlerde hastanın kaslarını kendi denetimiyle çalıştırması gerekir. Ayrıca vücut egzersizlerinde çeşitli araçlar kullanılabilir ya da hastaya ılık su banyosunda egzersiz yaptırılabilir. Uzun süren hastalık ve yaralanmalardan sonra kasların güçsüzleşmesini ya da eklemlerin sertleşmesini önlemek amacıyla, genellikle hasta henüz ayağa kalkmadan önce egzersizlere başlanır. Akciğer hastalıklarında solunuma yardımcı olmak, kan dolaşımını artırmak, aşırı gerilmiş kasların gevşemesini sağlamak ve vücudun duruş bozukluklarını düzeltmek amacıyla da egzersize başvurulur.

20. yüzyılın ikinci yarısında, felçli hastaların ve hareket yeteneğini büyük ölçüde yitirmiş kişilerin rehabilitasyonunda gelişmiş teknolojik olanakların kullanılmasına başlanmıştır. Omurilikteki orselenme nedeniyle beyinden gelen uyarıların kaslara iletilemediği hastalarda, elektrik impulslarıyla bu işlevi üstlenebilecek mikrobilgisayarlar geliştirilmiş ve hazırlanan özel programlarla hastanın kaslarını uyum içinde çalıştırarak oturup kalkması, yürümesi, hatta daha karmaşık hareketlerde ellerini kullanabilmesi sağlanmıştır. Henüz deneme aşamasında olan bu aygıtların maliyeti çok yüksek olsa da, sinirsel işlevlerini ve hareket yeteneğini yitirmiş hastalar için gene de büyük bir umut kaynağıdır.

Felçli hastalar için tasarlanmış daha basit araçlardan biri de, kollarını ve bacaklarını kullanamayan kişilerin bile dişleriyle çalıştırabilecekleri, özel denetim sistemleriyle donatılmış tekerlekli koltuklardır. Bu koltuklarda, hastanın evinde tehlikesizce dolaşabilmesi için video alıcısıyla donatılmış hareketli mekanik kollar da bulunur; hastanın sesli komutlarını alıp uygulayabilen bu robot kollar, bardağa su doldurmak ya da raftan kitap almak gibi çok karmaşık hareketleri yapabilir.

Hareket alıştırmalarının amacı, hastaya, vücudunu tam olarak kullanamasa bile günlük yaşamın zorunlu işlerini nasıl yapabileceğini öğretmektir. Bu eğitimle koltuk değneğinin, takma kol ya da bacağın nasıl kullanılacağı, tek kollu bir ev kadınının günlük ev işlerini yaparken ya da tek bacağı felçli birinin otobüse binerken yapması gereken hareketler gösterilir. Genellikle uzun zaman gerektiren bu eğitim, düğme iliklemeyi, çatal tutmayı ya da telefon çevirmeyi kolaylaştıran aletlerle de desteklenebilir.

20. yüzyılın ikinci yarısında, ağır yanıklar, omurilik yaralanmaları ya da başka nedenlerle sakat kalmış kişilere fizik tedavi ve rehabilitasyonun daha uzun yaşama olanağı sunması, bu tıp dalının giderek önem kazanmasında en önemli etkendir. Kısa süreli tedavilerle iyileştirilemeyen yaşlılığa bağlı kalıcı hareket bozukluklarının tedavisinde bu yöntemlerin uygulanması, tıptaki gelişmelere paralel olarak, ortalama yaşam süresinin uzamasında etkili olmuştur.

Fizik tedavi ve rehabilitasyon uygulamaları, çalışmaların uyum içinde yürütülmesini sağlayan ve hastanın kendini geliştirebileceği alanları belirleyen bir fizyoterapistin yönettiği uzmanlaşmış bir rehabilitasyon ekibince yürütülür. Fizik tedavi uzmanları hastanın kaslarını güçlendirip çalıştırmak için gerekli egzersizleri uygularken, rehabilitasyon teknisyeni bu çalışmalara yardımcı olabilecek özel mekanik araçları sağlar;

rehabilitasyon hemşiresi hastanın genel sağlık durumunu denetleyerek gerekli ilaç tedavisini uygular; psikolojik rehberlik uzmanı ise hastanın ruhsal çöküntüden ve umutsuzluktan kurtulmasına yardımcı olur. Solunum ya da konuşma güçlüğü olan hastalarda, bu alanda uzmanlaşmış hekimler de tedaviye katılabilir. Rehabilitasyon merkezinden ya da hastaneden çıkıp, günlük işlerini kendi kendine yapacağı dış dünyaya dönerken hastanın en büyük yardımcısı uğraşı tedavisi uzmanları ve sosyal hizmet görevlileridir. *Ayrıca bak.* uğraşı tedavisi.

fizikokimya *bak.* fiziksel kimya

fiziksel antropoloji, insanın evrimi, sınıflandırılması ve fiziksel farklılıklarının karşılaştırmalı incelenmesiyle uğraşan, temelde ölçme ve gözlem tekniklerini kullanan antropoloji dalı. *Ayrıca bak.* antropoloji.

fiziksel bilimler, inorganik ortamların incelenmesine yönelik bilim dalları. Bu yönüyle, organik ortamları inceleyen biyoloji biliminden ayrılan fiziksel bilimler, astronomi, fizik, kimya gibi birkaç farklı disiplin ile bunların her birinin bölündüğü altdisiplinlerden oluşur.

Temel fiziksel bilim dalı olan fizik, maddenin yapısına ve doğayı oluşturan başlıca bileşenlerin etkileşimine ilişkin sorunlarla ilgilidir. Başlıca hedefi, birbirinden farklı olguları en genel biçimde özetleyen ve matematik kesinlikte açıklamalar getiren kapsamlı ilkeler ya da fizik yasaları formüle etmektir. Fiziğin başlıca dalları, klasik mekanik, termodinamik ve ısı, elektrik ve magnetizma, optik, atom fiziği, katılar fiziği, nükleer fizik, kuvantum mekaniği, görelilik mekaniği, korunum yasaları ve temel alanlar ile kuvvetlerdir.

Öteki büyük fiziksel bilim dalı kimyadır. Kimyanın iki temel hedefi, maddelerin fiziksel ve kimyasal özelliklerini açıklamak ve belirlenmiş amaçlara yönelik kimyasal işlemler geliştirmektir. Kuramsal açıdan sınırsız sayılabilecek sayıdaki kimyasal bileşiğin araştırılması kimyanın kapsamı içindedir. Kimya bilgisi ve kimyasal etkinlikler, ilgili bileşiklerin, sistemlerin ve yöntemlerin gruplandırılmasıyla çeşitli altdisiplinlere ayrılır. Bunlar, organik ve inorganik kimya, fiziksel kimya, analitik kimya ve biyokimya dallarını kapsar.

Fiziksel bilimler arasında yer alan öteki büyük dal olan astronomi, Yer'in dışındaki tüm cisimleri ve Yer'in çevre koşullarını, Ay'ı, Güneş'i, gezegenleri, yıldızları, gökada ve benzeri dış yıldız sistemlerini, gezegenlerarası ve yıldızlararası maddeleri ve bir bütün olarak evreni araştıran bilimsel disiplindir. Astronomik cisimlerin fiziksel ve kimyasal özelliklerini inceleyen astrofizik, modern astronominin görece yeni gelişen bir koludur. *Ayrıca bak.* Yer bilimleri.

fiziksel jeoloji, Yer'in yapısının bileşimini, fiziksel özelliklerini, kayaç ve mineral bileşenlerini ve öteki özelliklerini araştıran bilim dalı. Fiziksel jeoloji temel olarak jeofizik(*), jeokimya(*), jeomorfoloji(*), mineraloji(*), petroloji(*) ve yapısal jeoloji(*) gibi disiplinleri içeren bir üstdisiplindir.

fiziksel kimya, eskiden FİZİKOKİMYA, organik ya da inorganik, yalın ya da karışım halindeki kimyasal sistemleri fizik yasaları ve yöntemleriyle inceleyen bilim dalı. Fiziksel kimyanın temel amaçları, ölçülebilen bütün özellikleri incelemek, ölçüm yapmak için gerekli olan deney yöntemlerini ve araçlarını tasarlayıp geliştirmek, yapılan ölçümleri yorumlayıp mantıksal sonuçlar çıkarmak, matematiksel ifadelerle dile getirilebilecek kuramlar geliştirmek ve kimyasal bir sistemin özelliklerine tahmini değerler yükleyip bu değerleri deneysel ölçümlerle doğrulamaktır.

1887'de Hollandalı kimyacı Jacobus van't Hoff ile Alman kimyacı Wilhelm Ostwald'ın *Zeitschrift für Physikalische Chemie*'yi (Fiziksel Kimya Dergisi) yayımlamaya başlamaları fiziksel kimyanın doğuşu olarak kabul edilebilir. Bugün bu bilim dalının temel ilgi alanları yüzey kimyası ve koloitler, katalizler ve tepkime kinetiği, faz dengesi, kimyasal denge ve çözeltiler, termodinamik, termokimya ve ısıl özellikler, kristalleşme ve kristal yapı, elektrik ve magnetik özellikler, soğurma, salma, yansıtma ya da magnetik rezonans tayfı ve öbür optik özellikler, fotokimya, ışıma kimyası, elektrokimya ve nükleer kimyadır.

fiziksel sabit, doğada gözlenen ve fiziğin temel kuramsal denklemlerinde ortaya çıkan değişmez niceliklerin ortak adı. Bu sabitlerin önemli bir bölümü, tüm maddeleri oluşturan temel parçacıklara ilişkindir. Fizik kuramlarının doğruluğunu saptamak ve bu kuramlara dayalı olarak doğru ve işe yarar öngörüler yapabilmek için, fiziksel sabitlerin duyarlı bir biçimde belirlenmesi gerekir. *Ayrıca bak.* fizik.

fizostigmin *bak.* eserin

fizyokratlar, genellikle ilk bilimsel iktisat okulu olarak kabul edilen iktisadi düşünce sistemine bağlı 18. yüzyıl yazar ve düşünürleri. Fizyokratlar ulusal güç ve güvenliğin imalat ve ticarete dayandığına inanan merkantilistlere karşı çıktılar. Fizyokratlara göre yalnızca tarım, üretim maliyetinin üzerinde bir artık üretebiliyordu. Bu nedenle servetin tek kaynağı toprak ya da tarımdı. Öteki üretim etkinlikleri tarım ürünlerini yalnızca tüketilebilir bir biçime sokuyordu. Tarım dışı alanlarda çalışan ve kısır sınıf olarak nitelendirilen işçiler, ürüne yalnızca emeklerinin değerini katıyorlardı. Tarımsal gelirin artışı net ürünün, dolayısıyla ulusal refah düzeyinin artışı anlamına geleceği için tarım ürünleri yüksek fiyattan, sanayi ürünleri ise düşük fiyattan satılmalıydı. Üretken (tarım) ve kısır (tarım ve madencilik dışı) sınıflara ek olarak toprak sahipleri de, kendileri ya da ataları toprakları tarıma hazırladıkları için, rant toplamaya hakkı olan meşru bir sınıf olarak görülüyordu. Bu anlamda fizyokrat okul toplumun devrim öncesi yapısını kabul ediyordu.

Fizyokrat okulun kurucusu, XV. Louis'nin saray hekimi François Quesnay'ydi. Quesnay'nin *Tableau économique*'i (1758; İktisadi Tablo) bütün bir ekonominin şematik bir biçimde tanımlandığı ilk yapıttır. Fizyokrasi terimi doğanın gücü anlamına gelir; ünlü deyişleri *laissez faire, laissez passer* ("bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler") de doğal ekonomi yasalarına duydukları inancı yansıtır. Fizyokratlar, merkantilizmi ekonomik düzenlemelerinin çokluğu nedeniyle eleştirmişlerdir.

Yalnızca tarımın net bir artık yarattığına inandıkları için fizyokratlar doğrudan toprak sahiplerinde toplanan net ürün üzerinden tek vergi (*impôt unique*) alınmasını ve Fransız ekonomisindeki öteki vergilerin kaldırılmasını savundular.

Anne-Robert-Jacques Turgot 1774'te maliye bakanı oldu ve fizyokratlar tarafından önerilen reformları uygulamaya başladı. Toprak sahipleri bu uygulamalara şiddetle karşı çıkınca Turgot 1776'da kral tarafından görevinden alındı. Böylece fizyokratların etkisi sona erdi.

fizyoloji, hayvan ya da bitki, tüm canlılardaki hücre, doku ve organların işleyişini inceleyen bilim dalı.

İlk kez İÖ 600'lerde, varlıkların doğasını sorgulayan Eski Yunanlı düşünürlerin felsefe bağlamında kullandıkları fizyoloji terimi ancak 16. yüzyılda insanın yaşamsal etkinliklerini içeren bir anlam yüklenerek tıp terminolojisinin bir parçası olmuştur. Bununla birlikte, özellikle sağlık ve hastalığı insan vücudundaki bazı sıvıların dengesiyle açıklayan Hippokrates tıp okulunun, vücuttaki her organın belirli bir işlev görmek üzere biçimlendiğini ileri süren Aristoteles'in ve doğru sonuçlara varmasa bile kanın vücuttaki hareketini açıklayan Pergamonlu (Bergama) Galenos'un fizyolojiye katkıları yadsınamaz. İngiliz hekim William Harvey'nin kan dolaşımını doğru olarak açıklayan *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* (1628, Hayvanlarda Kalp ve Kan Hareketleri Üzerine Anatomi İncelemesi) adlı yapıtı ise çağdaş deneysel fizyolojinin başlangıcı kabul edilir. 17. yüzyılda, araştırmacılara zengin bir bilgi birikimi ile yeni deneysel yöntemler kazandıran fizik ve kimya bilimlerinin gelişmesine karşın, anatomi ve tıbba sıkı sıkıya bağlı kalan fizyolojiyi 18. yüzyılda ilk kez ayrı bir bilim dalı olarak tanımlayan İsviçreli biyoloji ve tıp bilgini Albrecht von Haller'dir. Aynı yüzyılın sonlarında Fransız kimya bilgini Antoine Lavoisier de solunum ve vücuttaki ısı üretimi gibi fizyoloji konularına ilişkin çalışmalarıyla bu yeni dalın bilimsel temellerini atmıştır.

19. yüzyılda fizyoloji, kimya, fizik ve anatomi yöntemlerinden yararlanan ayrı bir bilim dalı olarak gelişmesini sürdürdü. Fransa'da Claude Bernard, Almanya'da Johannes Müller, Justus von Liebig ve Carl Ludwig, İngiltere'de Sir Michael Foster bu gelişmenin öncüleri oldular. Claude Bernard'ın hocası Magendie, canlı hayvanlar üzerinde deney yapan ilk bilginlerden biriydi. Bernard ve Müller, gözlemlerle derlenen bilgilerin ancak deneylerle sınandıktan sonra bilimsel temellere oturtulabileceğini vurgulayarak, Carl Ludwig ise fizik bilimlerinin yasa ve yöntemlerini fizyolojiye uygulayarak deneysel fizyolojiye güçlü bir ivme kazandırdılar.

Başlangıçta fizyolojiyi anatomiden tamamıyla bağımsız bir bilim dalı olarak gören bilim adamları, güçlü mikroskopların, özellikle elektron mikroskopunun geliştirilmesiyle, hücre ve molekül düzeyindeki yapı ve işlevlerin ayrılmaz bir bütün olduğunu kabul ettiler. Nitekim, yalnız anatomi değil, ayrı birer bilim dalı olan biyokimya ve biyofizik olmaksızın da canlı bir sistemdeki yaşamsal işlevlerin açıklanamayacağı kısa zamanda anlaşıldı.

Fizyolojinin temel özelliği, incelediği sistemlerin durağan değil dinamik olmasıdır. Hücrenin işlevleri, en yakın çevresindeki değişikliklere bağlı olarak sürekli değişir ve her canlı, gerek temel yaşam birimi olan hücrenin iç değişikliklerinden, gerek etkileşim içinde olduğu dış ortamın değişikliklerinden kaçınılmaz biçimde etkilenir. Bu nedenle, fizyolojik tepkimelerden çoğunun temel amacı, Claude Bernard'ın *milieu intérieur* olarak tanımladığı iç ortamdaki fiziksel ve kimyasal dengenin korunmasıdır. ABD'li fizyoloji bilgini Walter Bradford Cannon'ın homeostazi olarak adlandırdığı bu iç denge, hayvanlarda, canlının iç ya da dış ortamındaki değişiklikleri algılayabilen duyu alıcılarıyla düzenlenir. Bu alıcıların uyarısıyla, kas, böbrekler, karaciğer ve iç salgıbezleri gibi organlarda, değişen koşullara uygun özel yanıtlar gelişir ve canlı kendisini bu yeni duruma uyarlayabilir.

Bugünkü fizyoloji bilgilerinin çoğu, hücre ve dokuların çevredeki değişikliklere gösterdikleri tepkilerin incelenmesinden doğmuştur. Bu gözlemler ya doğrudan doğruya canlıda (*in vivo* inceleme) ya da canlının vücudundan alınarak laboratuvar koşullarında yaşatılan hücre ve dokularda (*in vitro* inceleme) yapılır. Örneğin, şahdamarında ve aortta bulunan özel duyu alıcıları, atardamarlardaki kanda oksijen miktarının azaldığını algılayabilir. Canlılar üzerinde ve laboratuvarda yapılan deneyler, bu alıcıların, bulundukları damardan geçen kandaki oksijen basıncının azalmasına duyarlı olduklarını ve oksijen azaldığı anda getirici sinirleri uyararak daha sık ve daha derin soluk alma refleksini başlattıklarını göstermiştir. Kandaki oksijen miktarını düzenleyen bu örnekte olduğu gibi, metabolizmanın hormonlarca denetlenmesi de homeostazinin en güzel örneklerinden biridir. Kandaki glikoz, pankreastaki dokulardan insülinin salgılanmasını uyarır; bu hormon da glikozun ve öbür maddelerin kas ve yağ hücrelerine girmesini kolaylaştırır. Böylece kandaki glikoz miktarı sürekli denetim altında tutulur. Vücuttaki bütün doku ve organları denetleyen fizyolojik bir mekanizma vardır; bu mekanizmaların aksaması, insan ve hayvanlardaki bütün hastalık ve bozuklukların temel sorumlusudur.

20. yüzyılda fizyolojinin sınırları yeni tekniklerle sürekli genişlemektedir; örneğin bugün, hücrelerde ve hücre dışı sıvılarda ancak eser miktarda bulunan maddeler radyoaktif izotoplarla saptanıp ölçülebilmektedir. Bağışıklık mekanizmalarına dayanan yeni teknikler de, hormonların ve bazı kimyasal maddelerin işlevlerini inceleme olanağı vererek, çevreden gelen uyaranlara yanıt olarak dokularda gelişen tepkilerin anlaşılmasını sağlamıştır. X ışınları kristalografisi, nükleer magnetik rezonans ve gelişmiş kromatografi yöntemleri, hücre fizyolojisinin molekül düzeyinde incelenmesine ışık tutmuştur. Organik kimya, doğal moleküllerle eş yapıdaki yeni moleküllerin oluşturulmasına yardımcı olarak, dokuların hormonlara ve öbür kimyasal maddelere verdikleri tepkisel yanıtların anlaşılmasına ve sonuçta çağdaş farmakolojinin doğuşuna ortam hazırlamıştır.

Bugün fizyologlar, hücre, doku ve organlardan derledikleri bilgilerin ışığında, canlının bir bütün olarak çevresine nasıl uyum sağladığını araştırırlar. Kısacası, kalıtımın biyokimyasal temellerinden ve moleküler biyolojiden başlayarak hayvanlardaki davranış özelliklerine varıncaya değin çok geniş bir araştırma alanı bugün fizyoloji teriminin kapsamına girmiştir.

fizyolojik psikoloji, davranışın fizyolojik temellerini inceleyen psikoloji dalı. Başlıca ilgi alanı, ruhsal süreçler ile bu süreçlerin temelinde yatan fizyolojik olayların, başka bir deyişle zihin ve bedenin ilişkisidir. Beynin ve sinir sisteminin, insanın ve öbür omurgalı hayvanların belirleyici özelliği sayılan zihinsel etkinliklerdeki (düşünme, öğrenme, duyumsama ve algılama) işlevi, fizyolojik psikolojinin odağını oluşturur. Başta görme ve işitme sistemleri olmak üzere, sinir sisteminin iç ve dış uyaranları algılamasının fiziksel temeli de bu bilgi dalının inceleme alanına girer. Ayrıca güdülenme, heyecan, öğrenme, bellek, biliş ve zihinsel bozuklukları inceleyen fizyolojik psikoloji, bu araştırmalarında kalıtım, metabolizma, hormonlar, hastalıklar, ilaç kullanımı ve beslenme gibi, sinir sistemini doğrudan etkileyen fiziksel koşulları da göz önünde bulundurur.

Beden ve zihin ilişkisini ilk sorgulayanlardan biri olan Aristoteles, zihin ile bedenin aynı varlığın iki ayrı boyutu olduğunu öne sürmüş ve zihni yalnızca bedenin işlevlerinden biri olarak tanımlamıştır. Fransız filozof René Descartes'ın dualizminde zihin ve ruh, insan bedeninin mekanik işlemlerinden ayrı, tinsel varlıklardır. Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz'in psikolojik paralellik kuramı da bununla bağıntılıdır. Leibniz'e göre zihin ve beden birbirinden ayrı, ama etkinlikleri paraleldir. Son yıllarda ABD'li John B. Watson (1878-1958) gibi davranışçı psikologlar, ruhsal ve zihinsel işleyişi bir yana bırakarak, tüm ilgilerini insan ve hayvanların gözlenebilir davranışları ve bu davranışların sinir sistemiyle ilişkisi üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

fizyolojik sıvılar *bak.* vücut sıvıları

fizyonomi, yüz çizgilerine ve beden yapısına dayanarak kişinin ruhsal özelliklerinin incelenmesi. Fiziksel ve ruhsal yapı arasındaki ilişkiyi saptamayı amaçlayan bu tür girişimlerin çoğu kez bilimsel bir geçerliliği olmadığından, fizyonomi genellikle falcılık gibi bir sahte bilim ya da şarlatanlık olarak kabul edilir. Bununla birlikte, bazı fiziksel özelliklerin belirli ruhsal mekanizmaların tipik göstergesi olduğuna ilişkin pek çok kanıt vardır. Örneğin bazı zekâ geriliklerinde, ruhsal ya da cinsel davranış ve duygulanım bozukluklarında gözlenen fizyonomik belirtiler, bu ilişkinin tıp alanındaki başlıca örnekleridir. İnsan kişiliğinin fizyonomik yönleri, genetik, biyokimya ve psikoloji gibi çeşitli bilim dallarının işbirliğiyle incelenir. Nitekim, tipik gözkapağı kıvrımlarıyla nitelenen Down sendromunun (mongolizm), cüceliğin ve galaktozemiden kaynaklanan zekâ geriliğinin kalıtım yoluyla aktarıldığı saptanmıştır.

Fizyonomi konusunda bilinen ilk sistemli inceleme Aristoteles'ten kalmadır. Benzerlik kurmaya dayanan bu çalışma, yüz çizgileri belli bir hayvanı andıran kişilerin huylarının da o hayvana benzediğini varsayar. Örneğin buldogunki gibi gelişmiş ve güçlü bir çenesi olan kişilerin sağlam ve dirençli olduklarını ileri sürer.

Beden yapısı da Hippokrates'ten (İÖ y. 400) bu yana fizyonomi çalışmalarına konu olmuş ve değişik beden tiplerinin ruhsal özelliklerle ilişkisi araştırılmıştır. Örneğin Alman psikiyatr Ernst Kretschmer, piknik (şişman) tiplerin taşkınlık ve ruhsal çöküntünün birbirini izlediği duygulanım bozukluklarına, astenik (zayıf) ve bir ölçüde atletik tiplerin ise şizofreniye yatkın olduklarını öne sürmüştür. ABD'li psikolog W. H. Sheldon da, embriyondaki doku katmanlarına dayanarak ektomorf, mezomorf ve endomorf diye adlandırdığı beden tiplerinden oluşan bir sınıflandırma geliştirmiştir. Ama beden tipleri ile herhangi bir ruhsal bozukluk ya da özellik arasındaki ilişki bilimsel olarak kanıtlanmamıştır.

fizyoterapi ve rehabilitasyon *bak.* fizik tedavi ve rehabilitasyon

Flacius Illyricus, Matthias, Sırp-Hırvat dilinde MATIJA VLAČIĆ ILIR (d. 3 Mart 1520, Albona, Venedik Cumhuriyeti - ö. 11 Mart 1575, Frankfurt am Main, Almanya), Luther yanlısı Reformcu ve kilise tarihçisi. Tartışmalı ilahiyat görüşleriyle, Luthercilik içinde kalıcı bir çekişmeye yol açmıştır.

Venedik'te hümanist Baptista Egnatius ile çalıştı. Öğrenimini 1539'dan sonra Basel, Tübingen ve Wittenberg üniversitelerinde sürdürdü. Wittenberg'de Reformcu Philipp Melanchthon tarafından çok iyi karşılandı (1541) ve Luther'in etkisi altına girdi. 1544'te burada İbranice profesörlüğüne atanan Flacius, temel Lutherci inanışları ortaya koyan Augsburg İnterimi (1548) ile Leipzig İnterimi'ne (1548) karşı çıktığı için Melanchthon'u öfkelendirdi ve 1549'da Magdeburg'a taşındı. Burada Melanchthon'la anlaşmazlığı giderildi; Lutherci ilahiyatçı Andreas Osiander ile günahkârların aklanması öğretisinin anlamı üzerine giriştiği tartışmada Melanchthon'u savundu.

1552'den sonra zamanının büyük bölümünü kilise tarihi üzerine başlıca yapıtı olan *Ecclesiastica historia*'yı (Kilise Tarihi) yazmakla geçirdi. 1574'te tamamlanan ve 1757'deki üçüncü baskısından sonra *Centuriae Magdeburgenses* (Magdeburg Yüzyılları) olarak adlandırılan bu yapıtta kilise tarihinin her yüzyılını birbirinden ayrı birimler olarak inceledi. Onun denetimindeki bir grup, ulaşılabilen bütün Avrupa kütüphanelerinden çok sayıda yazma topladı. Genellikle polemik üslubunda kaleme alınan bu yapıtın başlıca amacı, Katolik Kilisesi'nin savlarını çürütmekti.

1557'de Jena'da Yeni Ahit profesörü olan Flacius, çok geçmeden adiaforizma(*) konusunda Melanchthon'la yeni bir tartışmaya girdi. Melanchthon daha liberal bir tutumla Reform ilahiyatının bazı yönlerinin görece ikincil önemde ve uzlaşmaya açık olduğu görüşünü benimserken Flacius, Luther'ın düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı kalarak her türlü uzlaşmayı reddetti. Melanchthon'un kişiliğine yönelik saldırılarda bulunması üzerine görevinden alınan Flacius (1561) sırasıyla Regensburg, Anvers, Frankfurt, Strassburg ve gene Frankfurt'ta bulundu. Öteki yapıtları arasında *Clavis scripturae sacrae* (1566; Kutsal Metinlerin Anahtarı), Luther'in yazılarının bir düzenlemesi (1555) ve adiaforizma tartışmasındaki tutumunu açıkladığı Yalanlama Kitabı (1559) sayılabilir.

Flacourtiaceae, *Violales* takımından, tropik ve astropik bölgelerde dağılmış 85 kadar ağaç ve çalı cinsini içeren familya. Bazı türleri, yenebilen meyveleri ve değerli kereste leriyle ekonomik önem taşır.

Anayurdu Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika olan *Flacourtia indica*'nın (ya da *F. ramontchi*) 12 mm çapındaki küçük kırmızı meyveleri ilaç olarak, odunu ise alet saplarının yapımında kullanılır. Bir Güney Afrika türü olan *Kiggelaria africana*'nın odunu mobilyacılıkta değerlendirilir. Çit bitkisi olarak yetiştirilen *Dovyalis caffra*'nın 2,5 cm çapındaki açık sarı renkli meyvelerinden konserve yapılır.

Flagg, James Montgomery (d. 18 Haziran 1877, Pelham Manor, New York - ö. 27 Mayıs 1960, New York kenti, ABD), ABD'li grafik sanatçısı ve portre ressamı. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda asker toplamak için kullanılan "I Want You" (Seni İstiyorum) sloganlı, "Sam Amca"yı sağ elinin işaretparmağını öne doğru uzatmış olarak gösteren afişiyle ünlüdür. Bu afiş II. Dünya Savaşı sırasında yeniden basılmıştır.

Flagg ilk çizimini *St. Nicholas* adlı bir çocuk dergisine sattığında henüz 12 yaşındaydı. 1892'den sonra başka dergilere de düzenli olarak çizimler yaptı. İlüstrasyonlarının toplandığı kitaplar basıldı. Canlı çizgileri ve sağlam çizim ustalığı, yaptığı tek "ciddi" çalışma olan yağlıboya ve suluboya portrelerinde açıkça görülür. Bu çalışmaları Paris ve New York'ta sergilendi. Ama bunların çoğu ısmarlama yapılıp sahiplerinde kaldığı için Flagg halk arasında daha çok ticari nitelikli ürünleriyle tanındı. *Roses and*

Buckshot (1946) adıyla otobiyografisini yazmış ve kitapta kendisini, düzenin kısıtlayıcı bağlarından kurtulmuş bir bohem olarak tanımlamıştır.

Flagstad, Kirsten (d. 12 Temmuz 1895, Hamar - ö. 7 Aralık 1962, Oslo, Norveç), 20. yüzyıl ortalarının en büyük Wagner sopranosu.

Müzikçi bir ailenin kızıydı. Şan dersleri aldığı Oslo'da ilk kez 1913'te opera sahne-

Flagstad
Süddeutscher Verlag

sine çıktı. Bu dönemde en çok oratoryo, opera ve operetlerde hafif soprano olarak görüldü. 1928'de Göteborg'daki Storm Tiyatrosu'na girdi ve opera repertuarına daha başka roller ekledi.

İkinci evliliğinin ardından bir süre sahneden uzaklaştıktan sonra 1932'de sesinin Wagner'in *Tristan und Isolde*'sini seslendirebilecek kadar güçlenmiş olduğunu fark etti. 1933 ve 1934'te Bayreuth'ta küçük rollere çıktı; 1935'te *Die Walküre*'deki Sieglinde rolüyle New York Metropolitan Operası'nda ilk kez sahneye çıktı. Bir yıl sonra da Londra'da Covent Garden'da İsolde'yi seslendirdi. Bu rol ile Wagner'in *Der Ring des Nibelungen* (Nibelungların Yüzüğü) dizisindeki Brünnhilde rolü, Flagstad'ın büyük bir soprano olarak tanınmasını sağladı. II. Dünya Savaşı başladığında Flagstad, ABD'deydi. 1941'de kocasının yanına, Norveç'e döndü. Kocası daha sonra Norveçli Nazi işbirlikçisi Vidkun Quisling ile ilişkileri yüzünden tutuklandı. Kendisi ise bir Norveç mahkemesince aklandı. Flagstad, kocasının ölümünün ardından ABD'ye ve İngiltere'ye gitti. 1948'den 1951'e değin Covent Garden'da söyledi. 1953'te sahneden çekildi, ama radyo yayınlarını ve plak doldurmayı sürdürdü. 1958-60 arasında Norveç Kraliyet Operası'nın yöneticisiydi. Flagstad Wagner'in bestelerindeki rollerinin yanında, Gluck'un *Alceste*'si, Beethoven'in *Fidelio*'su ve Purcell'in *Dido and Aeneas*'ında unutulmaz roller canlandırdı.

Flagstaff, ABD'de Arizona eyaletinin ortakuzey kesimindeki Coconino ilinin (*county*) merkezi (1891) kent. Kentin hemen kuzeyinde, Coconino Ulusal Ormanı'yla çevrelenen üç San Francisco Doruğu yükselir. 4 Temmuz 1876'da Amerikan Bağımsızlık Günü'nü kutlayan ağaç kesimcileri uzun bir ponderosa çamının tepesine bir ABD bayrağı asarak, henüz bir ad verilmemiş olan yerleşim birimine Flagstaff (Bayrak Direği) adını koydular. 1882'de Flagstaff'a ulaşan Atlantik ve Pasifik Demiryolu yörenin gelişmesini sağladı. Keresteciliğe dayanan ekonomi kentte hâlâ egemense de, turizm, bölgedeki bilimsel gelişmeler ve Glen Canyon Barajı'nın yakın oluşu da ekonomik bakımdan önemlidir. Arizona Snow Bowl (kış kayak merkezi), astronotlar için bir eğitim alanı olarak kullanılan Arizona Meteor Krateri, Painted Desert, Günbatımı Krateri Ulusal Anıtı, Büyük Kanyon Ulusal Parkı ve önemli Yerli kalıntıları kent yakınlarında yer alır. Aynı zamanda bir astronomi merkezi olan kentte, Perkins ve ABD donanma gözlemevleri ve ay haritalarının çıkartılması amacıyla kullanılan Lowell Gözlemevi bulunmaktadır. Kuzey Arizona Üniversitesi (1966; Kuzey Arizona Öğretmen Okulu adıyla 1899'da kurulmuştur) ve Kuzey Arizona Müzesi (1928) de Flagstaff'tadır. Kent 1928'de tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1980) 34.641.

Flahaut de la Billarderie (Kontu), Auguste (-Charles-Joseph) (d. 21 Nisan 1785, Paris - ö. 1 Eylül 1870, Paris), kamu hizmetlerinden çok, aşk maceralarıyla tanınan Fransız subay ve diplomat.

Annesi Adèle Filleul, Charles doğduğu sırada Flahaut kontunun karısıydı; ama genellikle Charles'ın gerçek babasının Talleyrand olduğu kabul edilir. Fransız Devrimi sırasında, 1792'de annesi onu yanında sürgüne götürdü; 1798'e değin birlikte yurtdışında kaldılar.

Flahaut 1800'de orduya girdi ve Marengo Çarpışması'ndan sonra subay oldu. Joachim Murat'nın yaverliğini yaparken bir yandan da onun karısı ve Napoléon'un kız kardeşi olan Caroline'le gönül ilişkisi kurdu. 1805'te Avusturya'da Enns'de yaralandı. Varşova'da tanıştığı Kontes Potocka (Anna Poniatowska), Flahaut'nun metresi oldu. 1807'de Portekiz'de, 1808'de İspanya'da ve daha sonra da Almanya'da görev yaptı. Bu arada Kontes Potocka Paris'e yerleşti, ama Flahaut artık, Napoléon'un gelini Hollanda kraliçesi Hortense de Beauharnais'nın sevgilisi olmuştu. Flahaut'nun Hortense'dan, daha sonra Morny dükü olarak tanınacak bir de erkek çocuğu oldu. Flahaut 1812'de Rusya seferine katıldı ve 1813'te Napoléon'un yaverliğine getirildi.

1814'te Napoléon'un tahttan çekilmesinden sonra Flahaut emekli edildi. Yüz Gün dönemi sırasında yeniden etkin bir göreve geldiyse de, Marie-Louise'in dönüşünü sağlamak için gönderildiği Viyana'da başarısızlığa uğradı. Sürgüne gönderilmekten Talleyrand'ın yardımıyla kurtulduktan sonra İngiltere'ye yerleşti ve burada 1819'da, daha sonra Barones Keith unvanını alan Margaret Elphinstone ile evlendi. Fransız elçisi bu evliliğe karşı çıkınca subaylıktan istifa etti.

Flahaut 1827'de Fransa'ya döndü ve 1831'de, Temmuz Monarşisi sırasında Paire de France unvanını aldı. Talleyrand'ın politik çizgisine sıkıca bağlı kaldı ve 1831'de kısa bir süre için Berlin büyükelçisi oldu. Bundan sonra Orléans dükü Ferdinand'ın sarayına giren Flahaut 1841'de Viyana'da büyükelçi olduysa da 1848'de görevden alındı ve ordudan emekli edildi. 1851 hükümet darbesinden sonra gene etkin göreve getirildi ve 1860-62 arasında Londra büyükelçiliği görevinde bulundu.

Flaherty, Robert (Joseph) (d. 16 Şubat 1884, Iron Mountain, Michigan - ö. 23 Temmuz 1951, Dummerston, Vermont, ABD), ABD'li kâşif ve sinemacı. Yapıtlarıyla belgesel sinemanın öncüsü sayılır.

Çocukluğunda ailesiyle birlikte Kanada'ya yerleşti. Önce madenci olan babasıyla, sonraları da çeşitli keşif ve araştırma gruplarıyla çıktığı gezilerde Kanada'nın kuzeyindeki uçsuz bucaksız bölgeleri, burada yaşayan Yerli halkları görüp tanıma olanağı buldu. Bu gezilerden birinde, yanına aldığı kamerayla Eskimolar üzerine bir film çekti. Ama bu film kurgu aşamasında bir kaza sonucu yandı. Flaherty uzun süre uğraşıp maddi destek sağlayarak 1920'de Eskimoların arasına döndü. Onlarla birlikte 16 ay yaşayarak ilk filmi *Nanook of the North*'u (1922, Kuzeyli Nanook) çekti. Eskimoların yaşamını çarpıcı biçimde yansıtan ve dünya çapında yankı uyandıran film, belgesel sinemaya kusursuz bir ilk örnek oluşturuyor. 1930'larda İngiltere'de gelişecek belgesel sinema hareketi için de önemli ipuçları veriyordu. Flaherty, Eskimolarla anılarını *My Eskimo Friends* (1923; Eskimo Dostlarım) adlı kitabında topladı. Yapımcıların, bu kez Büyük Okyanusun güneyindeki adalarda, aynı çizgide bir film çekmesini önermeleri üzerine Samoa Adalarına gitti. Yirmi ayda tamamladığı *Moana* (1926), uygarlığın saldırısına uğramamış adalıların doğayla uyumlu yaşamını konu alan şiirsel bir yapıttı. Belgesel terimini de ilk olarak, İngiliz belgesel sinema hareketinin öncüsü John Grierson bu film üzerine yazdığı bir yazıda kullanmıştı.

Flaherty daha sonra, bir bölümü ortak çalışmalar olan filmler yaptı. 1931'de Alman sinema yönetmeni W. F. Murnau ile birlikte Tahiti'de *Tabu* adlı filmi çekti. Grierson tarafından çağrıldığı İngiltere'de belgesel sinemanın gelişimine önemli katkılarda bulundu. Grierson ile birlikte *Industrial Britain* (1932; Sanayi Ülkesi İngiltere) filmini yaptı. Titiz bir gözlemci ve yetkin bir kameraman da olan Flaherty'nın öteki filmleri arasında, İrlanda'nın batısındaki Aran Adaları'nda çektiği *Man of Aran* (1934; Aranlı Adam), ABD'de gerçekleştirdiği *The Land* (1942; Toprak) ve bazılarınca en iyi yapıtı olarak değerlendirilen son filmi *Louisiana Story* (1948; Louisiana Öyküsü) sayılabilir.

flajole (Eski Fransızca *flageol*: "düdük"), düz flüte çok yakın üflemeli çalgı. Düz flütte olduğu gibi, bir hava yolundan üflenen havanın, borunun yan tarafında açılmış deliğin keskin kenarına çarpmasıyla ses verir. Flajole adı, en az 13. yüzyıldan başlayarak bu tür flütler için kullanıldı, ama 16. yüzyıl sonlarında, çalgının özellikle o dönemlerde Paris'te geliştirilen bir modeline de bu ad verildi. Fransız modeli, önde dört ses deliği, arkada da iki başparmak deliği bulunan ve gittikçe daralan bir boruydu. Önceden kullanılan sivri ağızlı boru, 18. yüzyıl ortalarından başlayarak yerini, kemik ya da fildişinden yapılmış dar bir boruya bıraktı; bu boruda, hava basıncının sabit kalmasını sağlayan bir odacık ve içinde de soluktaki nemi alan bir sünger vardı.

Yaygın bir amatör çalgısı olan flajole, *flauto piccolo* adıyla 18. yüzyıl orkestralarında da kullanıldı. Bugün onun yerini modern pikolo flüt almıştır. 19. yüzyılda anahtarların eklenmesiyle, virtüöz Collinet'nin tanıtıp ün kazandırdığı popüler *quadrille flageolet*'si ortaya çıktı. Bu modelin değişik bir türü de, bir davul eşliğinde tek elle çalınan Katalan *fluviol*'u ya da *flaviol*'udur.

Altı ön deliği ve bazen anahtar düzeneği de bulunan İngiliz flajolesi, 18. yüzyıl sonlarında Fransız flajolesinden uyarlanmıştır. Flajoleler çoğu kez çift borulu yapılmakla birlikte, İngiliz flajolelerinin üç borulu türleri de vardır; bunların tümünde de tek ağız bulunur.

Flajolenin ses alanı çeşitlilik gösterir; ama 19. yüzyılda ses alanı genel olarak orta *do*'nun üstündeki ikinci *sol* ile dördüncü *la* arasıydı ve 12 aralık alttan yazılıyordu.

Flaman hareketi, 19. ve 20. yüzyıllarda, Belçika'da Flamanca konuşan halkın özlemlerini dile getiren milliyetçi hareket. Hareket sayıca azınlıkta olduğu halde uzun süredir başat konumda bulunan ve Fransızca konuşan Valonlarla siyasal ve kültürel eşitlik elde etmekten Valonlardan ayrılmaya kadar uzanan çok çeşitli amaçlara yönelmiştir.

Başlangıcı 1830'lara uzanan Flaman hareketi, ilk kez filoloji bilgini Jan Frans Willems'in (1793-1846) önderliğinde, Flaman edebiyat dilinin yeniden canlandırılması üzerinde yoğunlaştı. 1850'lere gelindiğinde, Flaman ve Valon ordu birliklerinin ayrılması, yönetimde ve yargıda Flamancanın da kullanılması, bu dilin okullarda ve Gent Üniversitesi'nde öğretilmesi gibi siyasal taleplere yöneldi. 19. yüzyılın sonlarında Katolik Parti ile kurduğu ittifak sonucunda giderek güç kazandı. Flaman edebiyat dili önemli gelişme gösterdi. Flamanların yaşadığı bölgelerdeki yönetim ve yargı işlerinde Flamanca kullanılmaya başladı ve 1898'de ülkenin ikinci resmi dili oldu. Uzun bir mücadeleden sonra 1930'da Gent Üniversitesi'ndeki tek öğretim dili Flamanca oldu. 1932'de Flaman ve Valon ordu birlikleri ayrıldı ve bir Flaman askeri akademisi kuruldu. Aynı yıl, Flamanların yaşadığı bölgelerdeki bütün ilk ve orta okullarda Flamanca öğretim dili olarak kabul edildi.

Ayrı bir Flaman devleti kurmayı amaçlayan küçük bir eylemci grubu iki dünya savaşında da Almanlarla işbirliğine girdi. 1950'lerden sonra sanayide ve siyasal yaşamda Flamanlar ağırlık kazanırken hareket yeni kazanımlar için mücadeleyi sürdürdü.

Flaman kapısı, alt ve üst bölümleri ayrı ayrı açılıp kapanabilecek biçimde yapılmış dış kapı. İlk kez ortaçağda ve Rönesans'ta Felemenk'te görüldü. Özellikle, üst bölümü açılarak ışık ve hava girmesi sağlanırken, alt bölümü kapalı tutularak küçük evcil hayvanların içeri girmesine, küçük çocukların da dışarı çıkmasına engel olunur.

Flaman okulu (müzikte) *bak.* Fransız-Flaman okulu

Flaman sanatı, görsel sanatlarda 14. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına değin Flandre'da ve Flandre kontlarının yönetimindeki dağınık Felemenk topraklarında ortaya konan yapıtlar. Burgonya düklerinin aynı zamanda Flandre kontları olduğu ilk yüz yıllık dönemi erken Felemenk ya da erken Flaman sanatı olarak bilinir. Flaman sanatına bu dönemin huzurlu ve barışçıl havası kadar daha sonraki dinsel kargaşa ve iç savaşlar da yansımış, son dönemin sanatında ise yönetimin Fransa ve İspanya krallarına geçmesinin etkisi görülmüştür. Flaman sanatına canlı bir maddecilik ve mutlak bir teknik üstünlük egemendir. Ressamlar yağlıboyanın bütün olanaklarını değerlendirmiş, güçlü, ayrıntılı, zaman zaman da acımasız bir anlatımla yaşadıkları dünyayı yansıtmışlardır.

Fransa kralı II. Jean, 1363'te oğlu II. Philippe'i (Cesur) Burgonya Düklüğü'nün başına getirdi. Philippe, Flandre'lı Margaret'le evlenmesinden ve kayınpederinin ölmesinden (1384) sonra topraklarına Flaman Kontluğu'nu da kattı. Flandre-Burgonya ittifakı Philippe'in en büyük kız torunu Burgonyalı Marie'nin 1482'de ölümüne değin sürdü.

Philippe düklüğün başkenti olan Dijon'u sanat yapıtlarıyla donattı. Chartreuse de Champol adıyla bilinen Chartreuse tarikatının manastır şapelinde hanedana ait bir mezarlık yaptırdı; kendisinin, çocuklarının ve torunlarının mezarları Fransız Devrimi'ne değin burada kaldı. Baş heykelcisi, y. 1340/50-1406 arasında etkinlik gösteren Claus Sluter'di(*). Çağının gerçekçi anlayışta çalışan en önemli sanatçılarından biri olan Sluter, manastırın anıtsal giriş kapısına konmak üzere dükle düşesin diz çöker pozda portre heykellerini yaptı (1385-93); ayrıca manastırın bahçesi için "Musa'nın Kuyusu" adıyla bilinen simgesel bir çeşme tasarladı (1395-1404/05). Dijon'da dükün hizmetinde olan ressamlar arasında Jean Malouel (ö. 1419), Henri Bellechose (ö. 1440/44) ve Melchior Broederlam da (ü. 1381-y. 1409) vardı. Broederlam, yapıtlarında bir yandan son derece doğalcı bir dünyayı betimleyen, bir yandan da üstü örtülü bir simgeciliği deneyen ilk ustalardan biriydi. Dijon manastırının altar panosunun kanatlarına yaptığı resimler bu nedenle farklı düzlemlerde anlamlar taşır.

Dükün torunu ve adaşı olan III. Philippe (hd 1419-67) Brugge'ü merkez yaptı; onun yönetimi sırasında sanat koruyuculuğu daha büyük boyutlara erişti. Yeni dükün tasarılarının en önemlisi yaklaşık 250 tane resimli el yazmasını içeren bir kütüphaneydi. Sanatın propaganda gücünü keşfeden III. Philippe, uzun egemenlik döneminde zafer alayları, devlet şölenleri gibi birçok görkemli gösteri düzenledi. Birçok ressam bu "kalıcı olmayan" sanat etkinliklerine katkıda bulundu. Düklük muhasebe kayıtlarında Jan van Eyck(*) adına sık sık rastlanır. Van Eyck'ın portre ve gezi resimleri yapmak için yabancı ülkelere gittiği sanılır. Onun böyle bir gezi sırasında (1428) görüp portresini yaptığı Portekizli İsabelle'i çok beğenen dük, hemen prensesle evlendi.

Van Eyck yağlıboya tekniğini yetkinleştirerek, renklerin uzun süre solmadan canlılığını korumasını sağladı. Daha sonra başka Flamanlı ustalar da bu tekniği benimsediler. Birçok ressam yapıtlarıyla 15. yüzyılda Flandre'daki zenginlikleri ve entelektüel yaşamı yansıttı. Bunların en önemlileri van Eyck'ın çağdaşı olan ve adı bilinmeyen Flémalle'li Usta ile bir sonraki kuşaktan Brükselli Rogier van der Weyden'di(*). Van der Weyden'in resimlerindeki zarif çizgisellik, hareket anlayışı, sessiz duygusallık ve yumuşak renkler, 15. yüzyıl sonlarında İtalyan sanatını olduğu kadar, Flandre'ın çevresindeki ülkelerin sanatını da etkilemiştir.

Erken Flaman ressamların doğayı betimlerken gösterdikleri özen ve duyarlılığı, içten gelen tasarım duygusunu ve üstü örtülü simgeciliği onları izleyen kuşaklar da kendi katkılarıyla geliştirerek sürdürdüler. Etkisi Burgonya-Felemenk siyasal ittifakının sonuna değin süren ressamlardan Petrus Christus(*), figürün fiziksel yapısını inceleyerek ona geometrik bir görünüm kazandırdı; Dirck Bouts ise, figürlerini içinde bulundukları mekânın oranlarına uydurdu ve tek noktalı perspektifi kullanan ilk Flaman ressam oldu. Hugo van der Goes(*), Gerard David(*) ve Hans Memling(*) bu dönem Flaman resminin öbür ünlü ustalarıydı.

15. yüzyılın sonlarında Burgonya Düklüğü'nün çökmesiyle Brugge de giderek önemini yitirdi. Bu dönemde bütün Avrupa'da yaşanan bunalım, özellikle Hieronymus Bosch'un(*) tuhaf alegorik yapıtlarında yansıdı.

16. yüzyılda Flandre'da Vasari'nin övdüğü, İtalyanlara özgü bir biçim geliştiren Jan Mabuse(*) ve Felemenkli manzara ressamlarının ilki olan Joachim (de) Patinir(*) gibi ressamların çıkmasına karşın yalnızca bir tek büyük usta, Pieter Bruegel(*) yetişti. Bruegel köy yaşamını betimlediği güçlü resimlerinde dönemin karmaşa ve vahşetini bütün canlılığıyla ortaya koyuyordu. Bosch'tan etkilenen Bruegel, yapısı sağlam, hareketleri ritmik, grotesk bir alaycılık ve ahlakçı bir bakış açısıyla yoğrulmuş bir biçim anlayışı geliştirdi.

Flaman barok sanatının büyük ustası Peter Paul Rubens(*), yağlıboyayı kullanmadaki eşi görülmemiş ustalığını ancak bir diplomata yakışan bir beceriklilik ve cana yakınlıkla birleştirerek, yakın ilişki içinde olduğu Fransız ve İspanyol krallar için akıcı ve ışıltılı resimler yaptı. Bu resimler baroğun gösterişli beğenisini çok iyi yansıtıyordu. Rubens'in atölyesinde yetişen ressamlar arasında daha sonraları İngiltere'de sarayın portre ressamı olarak ün kazanacak dahi çocuk Sir Anthony van Dyck(*), ölüdoğa ustası Frans Snyders(*), resimlerinde eğlenen köylüleri betimleyerek ün kazanan Yaşlı David Teniers (1582-1649) ve Adriaen Brouwer(*) de vardı.

Flaman Taşkını, Avrupa'da, yaklaşık 10 bin yıl önce tamamlanan son büyük buzul dönemini izleyen deniz düzeyi yükselmesi. Flaman Taşkını, yaygın buzullaşmayla birlikte görülen deniz düzeyi alçalması dönemlerinde oluşan turba ve haliç tortulları üzerindeki deniz çökelleriyle ayırt edilir. Daha yumuşak iklim koşullarının başlamasıyla, kıtasal buzullar azaldı ve deniz düzeyi turba ve haliç tortullarını kaplayarak yükseldi. Flaman Taşkını terimi, dünyanın öteki bölümlerinde rastlanan benzer ve eşzamanlı stratigrafik özellikler için de kullanılmaktadır.

Flamanca *bak.* Hollanda dili

Flamanlar ve Valonlar, Belçika'da yaşayan başlıca iki kültür ve dil grubu. 1980'lerin başında sayıları yaklaşık 5,5 milyon olan Flamanlar, Felemenkçenin, Flamanca (Vlaams) olarak bilinen bir lehçesini konuşurlar. Ülkenin daha çok kuzey ve batı kesimlerinde toplanmışlardır. Ülkenin güney ve doğu kesimlerinde yaşayan yaklaşık 3 milyon Valon ise Fransızcanın değişik lehçelerini konuşur.

Roma döneminde Galya'nın parçası olan Belçika bölgesinde başlangıçta Keltler yaşıyordu. Germen halklarından Gotlar yavaş yavaş bölgeye sızmaya başladılar. İS 3. ve 4. yüzyıllarda kuzeydoğudan yeni bir Germen dalgası, bu kez Sal Frankları inmeye başladı. Franklar Romalıları sürdükten sonra, günümüzde Flamanlar ile Valonlar arasındaki kuzey-güney bölünümüyle genel olarak örtüşen, geniş kömür ormanlarının oluşturduğu doğal bir sınırda durdular. 5. yüzyılda Roma sınır karakollarının çekilmesinden sonra, Frankların çoğu güneye doğru ilerledi ve Galya topraklarının büyük bölümüne yerleşti. Kuzey Frankları özgün Germen dillerini sürdürdüler; bu dil zamanla günümüzdeki Felemenkçeye ve Flamancaya dönüştü. Hızla güneye doğru kayan Franklar ise kültürel olarak başat durumdaki Romalılaşmış Galyalıların, sonradan bugünkü Fransızcaya dönüşen dilini benimsediler. Kuzeydeki Flamanlar ile güneydeki Valonlar arasındaki dil sınırı o tarihten bu yana hemen hiç değişmedi.

Geleneksel olarak, Flamanlar çekingen ya da kuşkucu, Valonlar ise daha canlı ve güler yüzlü olarak betimlenir. Ama bu nitelemeler, Fransızca konuşan ve Felemenkçe bilmeyen yabancı gözlemcilerin Valonları daha sıcak ve "açık" bulmasından kaynaklanmış olabilir. Örneğin Flaman ressam Pieter Bruegel'in (Yaşlı) resimleri yoğun bir enerjiyle doludur. Her iki grup da Rönesans'tan

bu yana güzel sanatlara, müziğe ve edebiyata ince bir zevkle katkıda bulunmuştur. Her iki grubun da büyük çoğunluğu Katoliktir.

Belçika nüfusunun ancak yaklaşık yüzde 3'ü tarımla uğraşır. Eskiden beri kömür madenciliğiyle tanınan Valonlar bugün büyük ölçüde çelik üretiminde çalışmaktadır. Flamanlar ağırlıklı olarak dokuma sanayisinde yoğunlaşmıştır.

Flambard, Ranulf (ö. 5 Eylül 1128), İngiltere kralı II. William'ın (hd 1087-1100) baş saray görevlisi. Norman kökenli olan Ranulf yaklaşık 1083'te Kral I. William'ın (Fatih) mühürdarlığına getirildi. II. William'ın hükümdarlığı sırasında saray rahibi, başdanışman ve bir süre *chief justiciar* (adli ve yönetsel yasaları incelemekle görevli yüksek yargıçların başı) oldu. Mali işleri de yöneten Flambard, bir yandan vergileri artırarak, bir yandan da baronlardan ve kiliseden zorla para toplayarak büyük miktarda gelir sağladı. Boşalan piskoposluklar ile manastırlara atamaları yıllarca geciktirerek, bu makamların gelirlerini William'ın hazinesinde topladı.

Ranulf 1099'da Durham piskoposu oldu. Bundan kısa süre sonra William öldü; onun yerine geçen I. Henry (hd 1100-35) William'ın halka sevimsiz gelen uygulamalarının sorumluluğunu Flambard'a yıkarak onu tutuklattı. Flambard, 1101'in başında Normandiya'ya kaçtı ve Dük II. Robert'i (Courteheuse) İngiltere'yi istila etmesi için kışkırttı. Saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Flambard 1101'de yeniden kralın gözüne girdi ve piskoposluğu geri verildi. Ama hiçbir zaman eski konumunu elde edemedi.

Flamborough Burnu, İngiltere'nin Humberside ilinde (*county*) tebeşirtaşından burun. Yorkshire Wolds'un Kuzey Denizine doğru 6 km'lik bir çıkıntı yaptığı yerde bulunur. Deniz kuşları için bir üreme bölgesi olan 120 m yükseklikteki kuzey kayalıklarının denize kavuştuğu yerler koy ve mağara gibi çeşitli biçimlerde oyulmuştur. Burnun uç kesimindeki fener denizden 65 m yüksekliktedir.

flamboyant üslup *bak.* alevli gotik

flamen, çoğul FLAMINES. Eski Roma'da, kendini tek bir tanrıya ibadete adamış rahip. Sözcük, "sunuları yakan" anlamına gelen bir kökten türemiştir. Toplam 15 *flamen*'in en önemlileri, sırasıyla Jüpiter, Mars ve Quirinus'a hizmet eden Dialis, Martialis ve Quirinalis'ti. Patriciler arasından seçilen ve *pontifex maximus* (başrahip) tarafından denetlenen *flamen*'lerin, en belirgin parçası *apex* (koni biçimli bir şapka) olan özgün bir giysileri vardı. Günlük kurbanlar sunan, katı kural ve tabulara dayalı bir yaşam süren *flamen*'lerin yardımcılığını üstlenen eşleri de (*flaminicae*) dinsel törenlerin gerekli kıldığı kurallara uymak zorundaydı. İmparatorluk döneminde tanrılaştırılmış imparatorlara tapınmakla sorumlu kılınan rahipler (*flamines Divorum*) hem Roma'da, hem de merkezi yönetimin temsilciliğini de üstlendikleri imparatorluğun uzak bölgelerinde görev yaparlardı.

flamenko, Andalucia Çingenelerinin ya da Flamenkoların müziği ve dansı. Kökleri Çingenelerin, Andalucialıların, Arapların ve hatta belki İspanyol Yahudilerinin halk şarkılarına dayanır; Bizans ve Hindistan dinsel ezgisinden kaynaklandığını ileri süren araştırmacılar da vardır. 14. yüzyıl sonrasında Çingenelerin, Arapların, Yahudilerin ve toplum dışı bırakılmış Hıristiyanların toplumun dış çevresinde kaynaşması sonucunda gelişmiştir.

Flamenkonun özü şarkıdır (*cante*); çoğunlukla gitar ve doğaçlama dans şarkıya eşlik eder. Üç sınıf flamenko vardır. Bunların en ağırbaşlısı *cante grande* (büyük şarkı) adıyla da anılan ve ölüm, keder ve din konularını işleyen *cante jondo*'dur (Andalucia İspanyolcasında "derin şarkı"). Ara sınıfta gene dokunaklı, ama daha az ağırbaşlı ve çoğunlukla Doğu müziğinden esintiler taşıyan

Flamenko
Ronny Jaques-Photo Researchers

flamenkolar yer alır. En hafif tür olan *cante chico*'nun (küçük şarkı) konuları ise aşk, kırsal yaşam ve eğlencedir. Her türün kendine özgü bir ritmi ve akor yapısı vardır; bazen aynı ritmin farklı türlerde kullanıldığı da görülür, ama vurgu, ayrıntı ve duygusal içerik farklarıyla bunlar gene birbirinden ayrılır. En ciddi tür olan *cante jondo*'da ses alanı dardır; tek bir nota resitatif tarzında (konuşur gibi) yinelenir; yoğun melodik süslemelerle dramatik etki yaratılır; Doğu müziğinde görülen yarım tondan küçük aralıklara (mikroton) yer verilir ve ince ayrımlara dayalı, çok karmaşık, dolayısıyla da yazımı neredeyse olanaksız bir ritim kullanılır.

Şarkı türlerinin birçoğunun evrimi bilinmektedir. Örneğin çok eskilerin ciddi *cañas*'ından gene ciddi bir tür olan *soleares*, ondan da hafif *alegrías* doğmuş, *alegrías* ise *bulerías* gibi başka hafif türlere yol açmıştır. *Alboreás* saf Çingene kökenlidir; yalnızca düğünlerde söylenir ve başka durumlarda söylenmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır. *Fandangos grandes* ise *fandango*(*) adlı İspanyol halk şarkı ve dansından alınmış, ama daha ciddi bir nitelik kazanarak *malagueñas* ve Arap etkileri taşıyan *cartagenaras* gibi bir dizi yeni türü doğurmuştur. *Rumbas gitanas* ve *colombianas* gibi yakın tarihli türlerde Latin Amerika etkileri görülür. Çingene geleneğiyle bağları en güçlü olanlar *siguiriyas gitanas* gibi derin şarkı örnekleri, İspanyol dinsel geçit törenlerinden alınan *saetas* ve Çingene kökenli danssız *martinetes*'tir.

Flamenko dansında büyük ustalık gerektiren erkek adımları ayağın burun ve topuk vuruşlarına (*zapateados*) dayanır. Kadınlarda ise ayaktan çok zarif el ve vücut hareketleri öne çıkar. Özellikle en ağırbaşlı tür olan *baile grande*'de (büyük dans) kol, el ve ayak hareketleri klasik Hindu dansıyla büyük benzerlik gösterir.

19. yüzyılda Çingeneler profesyonel olarak *café*'lerde dans etmeye başladılar, müzikleri ve dansları için flamenko sözcüğü de ilk kez bu sırada kullanıldı. Şarkılar önceleri gitarsız söylenirken (bugün de bazı türler gitarsız söylenir), *café* gösterilerinde gitar önem kazandı. Flamenko gitarcısı şarkıları ve dansları çok iyi bilen duyarlı bir eşlikçi olmalıydı. *Café* ortamında geleneksel biçimlerden uzaklaşarak gitarla solo yapmak da yaygınlaştı.

Geleneksel flamenko kendini tumuyle müzik ve dansın coşkusuna kaptırmaya (*duende*) dayalıdır. Gösteriye çoğunlukla *jaleo* denen karmaşık el çırpmaları, parmak şıklatmaları ve coşturucu bağırışlarla eşlik edilir. Şarkılara uygun ritimlerle *jaleo* soloları da yapılabilir. Dansçılar da parmaklarını sık sık karmaşık ritimlerle şıklatırlar. Flamenko denince hemen akla gelen kastanyet ise özgün Çingene geleneğinin parçası değildir. Flamenkonun bir gösteri sanatına dönüşmesi ve profesyonel sahne sanatları üstündeki ticari baskılar, doğaçlamanın zamanla ortadan kalkmasına ve yerini provalı, düzenli gösterilere bırakmasına yol açmıştır.

flamingo, *Ciconiiformes* (leyleksiler) takımının *Phoenicopteridae* familyasını oluşturan dört kuş türünün ortak adı. Bazı uzmanlar bu kuşları *Phoenicopteriformes* adıyla ayrı bir takım olarak sınıflandırırlar.

Flamingoların bacakları uzun, parmakları perdeli, gövdeleri mekik biçiminde, boyunları ince, uzun ve kıvrık, kanatları geniş, kuyrukları kısadır. Boyları 90-150 cm arasında değişir. Genellikle pembe olan tüyleri yer yer parlak kırmızı tonlarıyla alacalanır; yüzlerinde tüy bulunmaz.

Kalabalık sürüler halinde yaşayan bu kuşların bazen yüzlercesi su kıyılarında dolaşırken ya da havada uzun pembe kıvrımlar

Küçük flamingo (*Phoeniconaias minor*)
Norman Myers-Bruce Coleman, Inc

çizerek uçarken görülebilir. Beslenmek için sığ sularda dolaşarak çamurları karıştıran flamingolar, ince boynuzsu levhacıklarla donatılmış gagalarıyla çamurların arasından süzdükleri küçük yumuşakçaları ve kabuklu hayvanları yerler. Sığ bir su birikintisinin içine killi çamurları yığarak yaptıkları yuvaları kesik koni biçimindedir. Dişi flamingo bu koninin çukuruna bir ya da iki tane beyaz yumurta bırakır; erkek ve dişiler sırayla kuluçkaya yatarlar. Yumurtadan çıktıklarında beyaz hav tüyleriyle kaplı olan yavrular birkaç gün içinde yuvadan ayrılır ve ana-babasının kustuğu yarı sindirilmiş yiyeceklerle beslenir.

Büyük flamingonun (*Phoenicopterus ruber*) Yenidünya'da yaşayan alttürleri (Amerikan flamingosu, *P. r. ruber* ve Galapagos flamingosu, *P. r. galapagosis*) tropik ve astropik Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında, Eskidünya'da yaşayan alttürü (*P. r. roseus*) ise Afrika'da, Avrupa ve Asya'nın güneyinde kalabalık koloniler halinde urer. Türkiye'de de Sultan Sazlığında ve Tuz Gölünde üreyen büyük flamingolar, göç mevsiminde ve kışları Anadolu'nun güney, orta ve batı kesimlerindeki sulak alanlarda

görülür. Büyük Menderes, Seyhan ve Ceyhan deltaları en önemli kışlama alanlarıdır.

Güney Amerika'daki And Dağları çevresinde yaşayan And flamingosu (*Phoenicoparrus andinus*) ile James flamingosu (*Phoenicoparrus jamesi*), bir zamanlar soyu tükendiği sanılan, daha küçük yapılı iki flamingo türüdür.

En çok Afrika'nın doğusundaki göller yöresinde, ayrıca Güney Afrika, Madagaskar ve Hindistan'da yaşayan küçük flamingo (*Phoeniconaias minor*) ise en bol bulunan flamingo türüdür. Boyları yaklaşık 1 m, renkleri koyu pembe olan küçük flamingoların kalabalık sürüleri bazen milyonlarca kuşu içerir.

Flamininus, Titus Quinctius (d. İÖ y. 227 - ö. 174), diplomatik becerisiyle Roma'nın Yunanistan üzerinde protektora rejimi kurmasını sağlayan Romalı komutan ve devlet adamı.

II. Kartaca Savaşı (İÖ 218-201) sırasında, İÖ 208'de Marcus Claudius Marcellus'un komutası altında *tribunus militum* (*bak. tribunus*) ve Tarentum'da *propraetor extra ordinem* (olağanüstü *praetor* [*] vekili) oldu (İÖ 205-204). 198'deki konsüllüğü sırasında, Roma'nın Makedonya kralı V. Philippos'a karşı mücadelesinde (II. Makedonya Savaşı, İÖ 200-196) Yunanistan'ın desteğini sağlamaya çalıştı. Yunanistan'a vardığında, barışı sağlamak için V. Philippos'u küçük düşürmenin yetmeyeceğini, gücünü temelli kırmak gerektiğini anladı. Akhaia Birliği'nin desteğini kazandıktan sonra Lokris'teki Nikaia'da V. Philippos'la barış görüşmelerine başladı. Barış koşullarına ilişkin önerilerin Senato'ya sunulmuş olmasına karşın bir süre sonra görüşmeler kesildi. Yeniden başlayan savaş, Flamininus'un Kynoskephalai'deki zaferiyle (İÖ 197) sonuçlandı. Generalin önerdiği ve Senato'nun onayladığı barış koşulları V. Philippos'un tahtını korumasını, ama Makedonya dışındaki bütün bağlı toprakları terk etmesini öngörüyordu.

Flamininus İÖ 196'da, Korinthos'taki İsthmia Oyunları'nda Avrupa ve Asya'daki bütün Yunanlıların özgür olması ve kendi yasalarıyla yönetilmesi gerektiğini ilan etti. Bu davranışından ötürü birçok Yunan kentinde kurtarıcı olarak karşılandı, tanrılarla aynı ölçüde yüceltildi. Sparta tiranı Nabis'i(*) durdurduktan sonra Roma kuvvetleri 194'te Yunanistan'dan çekildi.

Flamininus 193'te, Roma'nın Anadolu'da Yunanlıların bağımsızlığını savunmasını destekledi. Yunanlıları Selevkos kralı III. Antiokhos'a karşı birleştirmeye ve Aitolialıların Selevkos yanlısı politikasına karşı koymaya çalıştı. Aitolialılar III. Antiokhos'tan yardım istediğinde, Flamininus Akhaia Birliği'ni ikna ederek birliğin her iki tarafa da savaş ilan etmesini sağladı. III. Antiokhos'un Thermopylai'de bir Roma ordusunca yenilgiye uğratılmasından (İÖ 191) sonra, Yunanistan'da barışın yeniden sağlanmasında önemli rol oynadı. İÖ 189'da *censor* oldu. İÖ 183'te Hannibal'ın Roma'ya teslim edilmesini istemek üzere Bitinya kralı Prusias'a gönderildi.

Flaminius, Gaius (ö. İÖ 217), Senato'ya birkaç kez meydan okuyan Romalı siyasal önder. Pleb kökenli olan Flaminius 232'de *tribunus*'tu. Senato'nun ve (söylenceye göre) babasının muhalefetine karşın, pleblere toprak dağıtılmasını öngören yasanın çıkarılmasını sağladı. 223'te konsül olduğu sırada Senato'nun buyruğuna karşı çıkarak Insubres kabilesine karşı savaştı ve onları yenilgiye uğrattı; gene Senato'nun muhalefetine karşın, halkoylamasıyla zaferi onaylandı. Flaminius Roma'nın Sicilya eyaletinin ilk valisi oldu. *Censor* olduğu dönemde (İÖ 220) Campus Martius'ta Circus Flaminius'u ve Ariminum'a giden Flaminius Yolu'nu (Via Flaminia) yaptırdı. 218'de senatörlerin ticari etkinlikte bulunmasını yasaklayan "Lex Claudia"nın başlıca destekleyicileri arasında yer aldı. 217'de Flaminius'un ikinci kez konsüllüğe seçilmesi, Senato'nun Hannibal komutasındaki Kartacalıların istilasına ilişkin tutumuna halkın tepkisini yansıtıyordu.

Flaminius Arretium'da (bugün Arezzo), Apenninler'in batısını bir an önce kuşatmaya çalıştı. Hannibal onunla karşılaşmadan geçip gidince, Flaminius bir olasılıkla Ariminum'dan yaklaşmakta olan Romalı komutan Servilius'la birleşmek amacıyla güneye yöneldi. Ama yol üzerindeki Trasimenus (bugün Trasimeno) Gölünde Hannibal'ın tuzağına düşerek öldürüldü.

Flamsteed, John (d. 19 Ağustos 1646, Denby, Derby yakınları - ö. 31 Aralık 1719, Greenwich, Londra, İngiltere), İngiltere'nin ilk kraliyet astronomu ve önerisi üzerine 1675'te kurulan Greenwich Gözlemevi'nin ilk yöneticisi. 3.000'i aşkın yıldızı içeren yıldız katalogu *Historia coelestis Britannica* (İngiliz Gök Tarihi) 1725'te yayımlanmıştır. Flamsteed'in gerçekleştirdiği gözlemler o döneme değin yapılanlardan çok daha duyarlı ve ayrıntılıydı. Kuğu 61 gibi birçok yıldız günümüzde, onun hazırladığı katalog numaralarıyla bilinir. Newton çalışmalarının bir bölümünü Flamsteed'in gözlem verilerine dayandırmıştır.

Sağlığının elvermemesi nedeniyle 1662'de öğrenimine ara veren Flamsteed, astronomi alanındaki çalışmalarını önce kendi kendine, daha sonra da 1670-74 arasında Cambridge Üniversitesi'nde sürdürdü. 1677'de Royal Society'nin üyeliğine seçildi. 1675'te din görevlisi oldu ve 1684'te kendisine ömür boyu gelir bağlandı. Flamsteed, birkaç armağan dışında, Greenwich Gözlemevi'nin araç gereç gereksiniminin tümünü kendi olanaklarıyla sağladı ve özel öğrenciler bularak gelirini artırmayı hedefledi. 1688'de ölen babasından kalan küçük bir mirasla, duvara monte edilen ve meridyenden geçmekte olan yıldızların yüksekliklerini ölçmeye yarayan bir alet yaptı.

Flamsteed'in yaşamının son dönemi, olağanüstü gözlemlerinin yayımı konusundaki tartışmalarla geçti. Bu gözlemleri özellikle Newton ve Edmond Halley tarafından çok ivedi olarak istendiği halde, Flamsteed tamamlanıncaya değin çalışmalarını elinde tutmaya çalıştı. Newton, Royal Society aracılığıyla bunların basılması çabasına öncülük etti. 1704'te Danimarka prensi George yayın giderlerini üstlendi. 1708'de prensin ölümüne ve Flamsteed'in itirazlarına karşın henüz tamamlanmamış olan gözlemler Halley'nin yayın yönetmenliği altında 1712'de 400 adet basıldı. Daha sonra, Flamsteed bunlardan 300 kadarını yakmayı başardı.

Flandin, Pierre-Étienne (d. 12 Nisan 1889, Paris - ö. 13 Haziran 1958, Saint-Jean-Cap-Ferrat, Fransa), Fransız hukukçu ve siyaset adamı.

Varlıklı bir senatörün oğlu olan Flandin'in önemli sanayiciler ve mali çevrelerle yakın ilişkisi vardı. 1914-40 arasında Temsilciler Meclisi üyeliğine seçildi ve birkaç kez bakanlık görevinde bulundu. Kasım 1934-Mayıs 1935 arasında başbakanlık yaptı. Mart 1936'da Almanların Ren bölgesini işgal etmesi üzerine, dönemin dışişleri bakanı olan Flandin, Fransız silahlı kuvvetlerinin harekete geçirilmesini savunduysa da kabinede azınlıkta kaldı. Fransız ve İngiliz hükümetlerini birlikte hareket etmeleri konusunda ikna edemeyince, Almanya'nın Avrupa'ya egemen olacağına, Fransa'nın ise bu kaçınılmaz durumu kabul etmesi gerektiğine inandı.

Flandin'in bozuk olan sağlığı, Vichy yönetiminde önemli bir rol oynamak için çaba göstermesini engelledi. Ilımlı işbirlikçiler Pierre Laval'in yerine Flandin'i dışişleri bakanı olarak hükümete sokmayı başardılarsa da bu görevi kısa sürdü; Şubat 1941'de yerine Amiral Jean Darlan geçti. Fransa'nın kurtuluşundan sonra, yüksek adalet mahkemesi 26 Temmuz 1946'da vatana ihanet suçlamasından beraat ettirdiği Flandin'i, "ulusa layık olmamaktan" ötürü 5 yıl hapse mahkûm etti; ama Direniş Hareketi'ne hizmetleri nedeniyle bu cezası da bağışlandı.

Flandre, Flamanca VLAANDEREN, ortaçağda Felemenk topraklarının güneybatı kesiminde yer alan prenslik. Bugünkü siyasal bölünümle Fransa'nın Nord, Belçika'nın Doğu Flandre ve Batı Flandre, Hollanda'nın da Zeeland illerini içine alır. 8. yüzyıldan beri kullanılan Flandre adının "Çukur Ülke" ya da "Taşkınlar Ülkesi" anlamına geldiği sanılır.

Toplumsal ve kurumsal gelişme. Frank İmparatorluğu döneminde bugünkü Brugge (Bruges) ile yakın çevresinde oluşan *pagus* (köy) Flandrensis adını taşıyordu. Karolenj hanedanı sırasında Frank İmparatorluğu'na özgü kurumların zayıflaması sonucunda bölgede feodal düzen yerleşti. Flandre, topraklarını silah zoruyla genişletip şatolar yaptırarak güvence altına almaya çalışan toprak sahibi zengin ve güçlü prenslerin yönetimine girdi. Tek bir prense bağlı olan halk kültürel bakımdan türdeş değildi. En güneyde ağırlıklı olarak Galya-Roma kökenliler Roman dili konuşuyor, Frank yerleşimlerinin daha yoğun olduğu kuzeyde Germen dili kullanılıyor, kıyı bölgelerinde ise ötekiler kadar uygarlaşmamış olan Sakson ve Friz kökenliler yaşıyordu. Kontlar bu halkları tek bir ulus içinde birleştirmeyi başardılar. 12. yüzyıldan sonra, eski feodal yapının yerine düzenli bir yönetim ve mali örgütlenme getirdiler. Roma hukuku temelinde merkezî bir yargı sistemi kurdular, geniş kapsamlı yasalar koymaya başladılar. Bu gelişmelerin temellerinden biri, kamu düzenini kontların sağlamış olmasıydı (*pax comitis*). Alsace'lı Philippe bu bakımdan çok önemli rol oynadı. Philippe çok sayıda kente berat (*keuren*) verdi; aynı anda komün(*) hareketi de gelişiyordu. Böylece, büyük ölçüde özerk olan çok sayıda zengin kent ortaya çıktı. Bu kentler hem yönetim, hem yargı işlevlerini üstlenmiş büyük senyörlerce yönetiliyordu. Flandre'ın kurumsal tarihini, büyük ölçüde kontlar ile komünler arasındaki yetki mücadelesi belirledi. Sonunda merkezî otorite üstün geldi; 16. yüzyılda monarşik otorite sağlam biçimde yerleşti. Temsili kurumlar ise özellikle 14. yüzyıldan sonra kontların çevresinde gelişmişti. Bu kurumlar ağırlıklı olarak, Gent (Gand), Brugge ve Ieper (Ypres) gibi üç büyük kentin denetimi altındaydı.

Kilise örgütlenmesi açısından Flandre üç piskoposluk bölgesine ayrılmıştı. Üç bölgenin de merkezi önemli Flaman kentlerinin dışındaydı: Thérouanne ile Tournai (Doornik), Reims metropolitliğinde, Utrecht ise Köln metropolitliğindeydi. 14. yüzyıldaki Büyük Bölünme(*) döneminde Flandre, Avignon'a karşı Roma'nın yanında yer aldı.

Ekonomik ve kültürel yaşam. Başlangıçta Flandre ekonomisi tarıma dayalıydı. Ama bölgede büyük koyun sürüleri otlatıldığına göre, kumaş üretimi daha o zaman yerel

boyutları aşıyordu. Ama 12. yüzyıl dolayında Flandre ticaret ve sanayisi gerçekten uluslararası önem kazandı. Tarımdaki eski malikâne sisteminin girdiği bunalım ile para ekonomisinin yaygınlaşması kentlerin birer ticaret ve sanayi merkezine dönüşmesiyle çakıştı. Kısa sürede temel olarak İngiliz yünü işlemeye başlayan ve kaliteli üretim yapan kumaş sanayisinin en büyük merkezleri, Gent ve Ieper'di. Uluslararası ticaret de çok önemli boyutlardaydı. 13. yüzyıl öncesinde Flandre tüccarları, özellikle Champagne panayırlarında başka ülkelere mal satıyordu. Ama bu tarihten sonra bütün ülkelerin tüccarları Flandre'a gelmeye başladılar. Brugge limanı dünya ticaretinin merkezlerinden biri oldu. Hem Akdeniz ile İskandinav ve Baltık ülkeleri, hem İngiltere ile Ren bölgesi (özellikle Köln) arasında aracı konumunda bulunan Flandre bunu iyi değerlendirmeyi bildi. Ortaçağın sonlarına doğru Flandre ekonomisi sıkıntıya girdiyse de bu bölge Burgonya düklerinin gelirlerinde önemli bir yer tutmayı sürdürdü.

Flandre mimarisi en önemli örneklerini kent binalarında, çan kulelerinde ve belediye saraylarında verdi. Ama bazı zarif katedraller de inşa edildi. Edebiyatta özellikle yergi ve didaktik türler gelişti. Van Eyck, Rogier van der Weyden, Hugo van der Goes gibi Flaman ressamlar dünya sanat tarihine adlarını yazdırdılar. 16. yüzyılda Flandre'da, beşeri bilimler, hukuk ve matematik de önemli ölçüde gelişti.

Siyasal tarih. Flandre hanedanının yükselişi Kont I. Baudouin'le (hd y. 864-879) başladı; o ve ardılları saldırgan ve yayılmacı bir politika izlediler. 11. yüzyılın sonuna gelindiğinde yöredeki birkaç *pagus* surlarla çevrilerek Flandrensis topraklarına katılmıştı. Böylece ülkenin sınırları doğuda Scheldt Irmağına, güneyde de Normandiya'ya kadar genişledi. Flandre kontlarının ilk kolu, VII. Baudouin'in ölümüyle 1119'da dağıldı. Onun ardından, Danimarka kralı II. Knud'un oğlu ve Baudouin'in kuzeni İyi Charles kont oldu. Bundan sonra bölgede İngilizler ile Fransızlar arasındaki çekişme gittikçe arttı. 1191'den sonra kontluğun Hainaut'lu Baudouin'e geçmesiyle Flandre, Fransız nüfuz bölgesine girdi. 1244-78 arasında ise Flandre'da Konstantinopolisli (İstanbul) Marguerite hüküm sürdü. Marguerite'in ölümünden sonra, onun ardıl olarak belirlediği oğlu Dampierre'li Guillaume ile en büyük oğlu Avesnes'li Jan arasında patlak veren veraset kavgası, Flandre ile Hainaut'nun birbirinden ayrılmasına yol açtı. Sonunda Dampierre'li Gwijde kont oldu.

Gwijde'nin daha sonra İngiltere'yle ittifak kurması yüzünden Fransız kralı IV. Philippe (hd 1285-1314) Flandre'ı işgal etti. Gwijde'nin Fransa'da yetişen oğlu Neversli Louis ise bu işgali sürekli kıldı. Louis, gittikçe güçlenen loncaları denetim altına alabilmek için bütünüyle Fransa'nın desteğinden güç aldı; böylece Flandre birkaç kuşak boyunca Fransız egemenliği altında kaldı. Ama dokuma sanayisindeki gelişme, büyük kentlerin Fransız egemenliğine karşı ayaklanmasıyla sonuçlandı. İngiltere'den yardım alan Flandrelılar Fransa'ya karşı birkaç kez savaştılar.

Bu çabalar bir ölçüde başarılı oldu. Gerçi Fransızlara bir miktar toprak kaptırıldı ama ülkenin topluca ilhakının önüne geçilebildi. Flandre 1384'te Burgonya dükü II. Philippe'in eline geçti. Burgonyalı Flandre kontlarının dördüncüsü olan Cesur Charles (hd 1467-77) Fransa'ya cephe alarak yabancı güçlerden bağımsız, kendi merkezî kurumları bulunan bir yönetim kurmaya çalıştı. Charles'ın kızı Marie'nin Avusturya arşidükü (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) I. Maximilian'la evlenmesi, Flandre'ın 15-17. yüzyıllar arasında önce İspanyol sonra da Avusturyalı Habsburgların yönetiminde kalmasına yol açtı. Flandre, XIV. Louis döneminde Fransa'ya geniş topraklar kaptırdı. Fransız Devrimi Savaşları sırasında ise siyasal bir birim olarak varlığı son buldu.

Flandre kontu unvanı bugün de Belçika kraliyet ailesine üye prenslerce kullanılmaktadır.

Flandre çoban köpeği, ilk kez Flandre'ın güneybatısı ile Fransa'nın kuzey tepelerinde, sığır sürülerini gütmek için yetiştirilen köpek soyu. I. Dünya Savaşı'nda ulak ve

Flandre çoban köpeği
Walter Chandoha

cankurtaran köpeği olarak kullanılmıştır. Belçika'da polis, ordu ya da bekçilerin yardımcısı olan bu köpekler başarılarından ötürü bir ödül kazandıklarında şampiyon unvanını alırlar. Flandre çoban köpeği iri, sağlam ve güçlü bir köpektir. Kahverengi, kara, boz, boz üstüne beyaz ya da kahverengi üstüne koyu renk alacalı olan postu, karmakarışık, sert ve kalın kıllardan oluşur. Omuz yüksekliği 58-70 cm, ağırlığı 27-32 kg arasında değişir.

flanel, çoğunlukla taranmış yünden, tafta (düz) ya da dimi (çapraz) dokuma yöntemiyle dokunan kumaş. Dokumanın her iki yüzü de genellikle havlandırılarak, dimi dokuma görünümü yok edilir. Flanel kumaşlarda elyaf bileşimi ve havlandırma oranı, kumaşın kullanım amacına bağlı olarak belirlenir. Havlandırma nedeniyle dokusunda hareketsiz hava içeren flanel, oldukça sıcak tutan bir kumaş türüdür. Dokuma elyafına bir miktar yapay elyaf katılarak kumaşın aşınmaya karşı dayanıklılığı ve esnekliği artırılır. Ayrıca, karışıma akrilik elyaf eklenerek, dokumanın buruşmazlığı sağlanır.

Soğuk iklim koşullarında kullanılan giysiler için hazırlanan flaneller, yünden ya da yün ya da yapay elyaf katılmış iplikten, tek yüzlü (kaşmir) dimi örgüsüyle dokunur. Tümüyle yün flaneller ise son derece değerli kumaşlardır; bunlara çeşitli yapay elyaf türleri katılarak, kumaşın keçeleşerek büzülmesinin önüne geçilir. Ayrıca akrilik, naylon ya da polyester elyaf kullanımıyla, yün flanellerin kolayca yıkanabilmesi ve yıkandığında çekmemesi sağlanır. Pamuklu flaneller, yumuşak bükümlü atkı iplikleriyle dokunur.

Flannagan, John Bernard (d. 7 Nisan 1895, Fargo, Kuzey Dakota - ö. 6 Ocak 1942, New York kenti, ABD), kuş, balık ve çeşitli hayvanların yanı sıra doğum temasını da konu alan ilkel görünümlü heykelcikleriyle tanınmış ABD'li heykelcı. Kil model kullanmaksızın doğrudan yontarak gerçekleştirdiği yapıtlarının, 20 yüzyıl ABD heykel sanatı içinde önemli yeri vardır.

Minneapolis Sanat Enstitüsü'nde resim öğrenimi gören Flannagan, Arthur B Davies'in yönlendirmesiyle ahşap üstüne çalışmaya başladı ve beş yıl boyunca yalnızca ahşap yonttu. New York eyaletinin kuzey bölgesinde yaşarken, buradaki yontulmamış taşların doğal güzelliğinden etkilenerek yıllarca bu çevrede çalıştı ve yontulmamış görünümü veren doğal biçimler yaratmaya çaba gösterdi. Esin kaynağı olarak bilinçaltını zorladığını belirten Flannagan, sanatını burada gizlenmiş, tuhaf ve nostaljik, büyülü fosillere benzetir. 1937'de yaptığı "Yunus ve Balina"yı bir yeniden doğuş imgesi olarak açıklar; balina, dışlık simgesi olarak

"Yumurtanın Zaferi", John Bernard Flannagan'ın granit heykeli, 1937; Modern Sanat Müzesi, New York
Museum of Modern Art, New York

kullanılmıştır. Yapıt, doğal göztaşının olabildiğince az işlenmesiyle ortaya çıkarılmıştır.

Flannagan'ın kullandığı şiirsel temalar arasında en etkileyicisi, oluşumun sarsıntı yaratıcı özelliğidir. Bu tema, "Yumurtanın Zaferi" (1937) ve olağanüstü "Ejderha Teması"nda daha belirgindir. İki çalışma da, New York kenti Modern Sanat Müzesi tarafından satın alınmıştır. Bu yapıtlarda eylemsiz duran maddedeki ruh ortaya çıkarak yontucunun yarattığı izlenimlerle kaynaşır. Flannagan, gerek biçimsel, gerek felsefi açılardan eski Hint sanatçılarını andırır. İntihar etmeden kısa süre önce, dövme tunç üzerinde yeni konular ve teknikler denemeye başlamıştı.

flashback *bak.* geriye dönüş

flaş, çok kısa süreli ve yoğun ışık sağlayan aygıtların ortak adı. Temel olarak, fotoğrafçılıkta ve hızla hareket eden cisimlerin gözlenmesinde kullanılır.

Fotoğrafçılıkta kullanılan ilk flaş 1887'de Almanya'da geliştirildi; bu aygıt, magnezyum, potasyum klorat ve antimon sülfür karışımından hazırlanan bir tozla doldurulmuş küçük bir kaptan oluşuyordu. Yakıldığı zaman toz hızla yanarak parlak beyaz bir ışık veriyor, ama aynı zamanda yoğun ve zararlı beyaz bir duman bulutu çıkartıyordu.

1920'lerde geliştirilen flaş ampulü, içine ince alüminyum, magnezyum ya da zirkon-

yum telleri yerleştirilmiş ve oksijenle doldurulmuş bir lamba biçimindedir. Ampulün içindeki metal, elektrikle ısıtılan bir filamanın ya da kimyasal bir maddenin yardımıyla tutuşturulduğunda saniyenin birkaç yüzde biri kadar kısa bir sürede parıltılı bir biçimde tümüyle yanar. Çoğu flaş ampulü hafifçe renklendirilmiş bir vernikle ya da plastikle kaplanarak kırılmaya karşı korunur ve ışığının rengi ayarlanır.

Elektronik flaş (flaş lambası), ksenonla (ya da kimi zaman başka bir soy gazla) doldurulmuş ve içine elektrotlar yerleştirilmiş saydam bir cam ya da kuvars tüpten oluşur. Bir sığaçtan (kapasitör) gelen yüksek gerilimli bir akım elektrotları yükleyerek gazın iyonlaşmasını sağlar; iyonlaşma tamamlanınca elektrotlar arasından bir akım darbesi geçerek gazın parlamasını ve sığacın boşalmasını sağlar. Parlamanın süresi bir mikrosaniye kadar kısa olabilir ve flaşın saniyede birkaç bin defa çakmasını sağlayacak elektrik devreleri düzenlenebilir. Elektronik flaş, 1931'de Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) Harold Edgerton tarafından geliştirilmiştir.

Flathead Gölü, ABD'de Montana eyaletinin kuzeybatısındaki Flathead Ulusal Ormanı'nda göl. Liard Ovasına doğru kuzey yönünde uzanan yapısal bir çöküntü olan Kayalık Dağlar çukurunun güney sınırını

Flathead Gölü, Montana
David Muench-EB Inc

oluşturur. Doğu kıyısında Mission Sıradağlarıyla, batıda da Salish Dağlarının ormanlık etekleriyle çevrelenir. 48 km uzunluğunda, 24 km genişliğinde ve 67 m derinliğinde olan gölün alanı 486-510 km² arasında değişir. Adını, gölün güneybatısındaki kampa yerleştirilmiş olan Flathead (Seliş) Yerlilerinden alır. Kalispell'in aşağısında göle giren Flathead Irmağının buzul setiyle kesilmesiyle oluşmuştur. Gölün güney ucundaki Polson yakınında bulunan Kerr Barajı (1958'de tamamlandı) enerji ve sulama hizmetleri sağlar. Gölün doğu kıyısında Montana Üniversitesi Biyoloji Merkezi yer alır.

Flathead Irmağı, Kanada'da İngiliz Kolumbiyası'nın güneydoğusundan çıkan ırmak. Güneye doğru 385 km akarak Kanada-ABD sınırını geçer ve Montana'ya (ABD) girer. Batıdaki Whitefish Sıradağları ile doğudaki Buzullar Ulusal Parkı ve Lewis Sıradağları arasından geçtikten sonra Flathead Gölüne girer ve oradan tekrar çıkarak Montana'daki Paradise yakınında Clark Fork'la birleşir. Başlıca kolları, kıta bölünümü yakınlarında doğan ve kuzeybatıya doğru 137 km boyunca akarak Coram'ın kuzeyinde ana akarsuya katılan Middle Fork ile Flathead Ulusal Ormanı'ndan çıkıp 128 km boyunca kuzey-kuzeybatı doğrultusunda akarak Flathead Sıradağlarını geçen ve Hungry Horse Barajı ve göleti aracılığıyla ana akarsuya katılan South Fork'tur. Tarım, meyvecilik, kerestecilik ve madencilik yapılan Flathead Vadisi aynı zamanda bir sayfiye yöresidir.

Flaubert, Gustave (d. 12 Aralık 1821, Rouen - ö. 8 Mayıs 1880, Croisset, Fransa), Fransız romancı. Fransız edebiyatında gerçekçiliği başlatan kişi olarak kabul edilir.

Flaubert, E. F. von Liphart'ın bir çiziminden ayrıntı, 1880; Belediye Kitaplığı, Rouen, Fransa
Bibliothèque Municipale Rouen, fotoğraf, Ellebe

En ünlü yapıtı, burjuva yaşamını gerçekçi bir anlatımla sergileyen ve ahlakdışılık suçlamasıyla dava konusu olan *Madame Bovary*'dir (1857; *Madam Bovari*, 1939/*Madame Bovary*, 1956, 1990).

Gençliği ve ilk yapıtları. Champagne bölgesinden olan babası Achille Cléophas Flaubert, Rouen'daki bir hastanenin başcerrahı ve klinik profesörüydü. Port l'Évêque'li bir hekimin kızı olan annesi ise, büyük taşra burjuvazisinde çokça görüldüğü gibi, önemli devlet memurları yetiştirmiş bir aileden geliyordu.

Gustave Flaubert yazmaya okul çağında başladı; ilk çalışmasını 1837'de, *Le Colibri* adlı pek önemli olmayan bir dergide yayımladı. Erken yaşta, genç düşünür Alfred Le Poittevin ile yakın bir dostluk kurdu; onun karamsar görüşlerinin büyük ölçüde etkisi altında kaldı. Babasının mesleği dolayısıyla tanıdığı büyük cerrahlar, bulunduğu hastaneler, ameliyathaneler ve anatomi dersleri de Flaubert'in üzerinde büyük bir etki bıraktı. Örneğin 1840'ta liseyi bitirince babası onu dönemin en önde gelen anatomi bilginlerinden Jules Cloquet ile birlikte Pireneler'i ve Korsika'yı gezmeye göndermişti. Sonradan Flaubert, Alphonse de Lamartine'in *Graziella* (1852; *Graziella*, 1934, 1970) adlı romanını okuyunca, yazarın bir hekim gözüyle bakabilmesi durumunda ortaya çok daha güçlü bir roman çıkabileceğini söyleyecekti.

Bu arada Flaubert, çevresini keskin bir gözle izlemeye, yaygın kabul gören basmakalıp düşüncelere (*idées reçues*) karşı büyük bir tiksinti duymaya başladı; eğlence olsun diye bu düşünceleri içeren bir "sözlük" bile hazırlamıştı. Le Poittevin ile birlikte "le Garçon" (Oğlan) adını verdikleri, gülünç, hayali bir karakter yaratmışlardı ve kendilerine en bayağı gelen sözleri onun ağzından dile getiriyorlardı. Falubert, zamanla "burjuva"lardan iğrenmeye başlamıştı; ona göre bu sözcük, "dar ve yüzeysel düşünen" herkesi kapsıyordu.

Kasım 1841'de Paris Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. Yirmi iki yaşındayken, tam anlaşılmamakla birlikte sara olduğu kabul edilen bir sinir rahatsızlığına yakalandığı anlaşıldı. Bu yüzden hukuk öğrenimini yarım bırakmak zorunda kaldı; artık bütün zamanını edebiyata ayırabilecekti. Ocak 1846'da babasını yitirdi, mart ayında da çok sevdiği ablası Caroline, bir kız çocuğu doğurduktan sonra öldü. Bunun üzerine Flaubert, annesi ile ablasının çocuğunu da yanına alarak Sen Irmağı kıyısında, Rouen yakınlarındaki Croisset'ye yerleşti. Yaşamının bundan sonrasını hemen hemen hep orada geçirdi.

Temmuz 1846'da Paris'e yaptığı bir ziyaret sırasında, heykelci James Pradier'nin stüdyosunda şair Louise Colet ile tanıştı. Birlikte yaşamaya başladılar. Ama Flaubert'in bağımsızlığına olan düşkünlüğü, Colet'nin de kıskançlığı yüzünden 1855'te ayrıldılar.

Flaubert 1847'de, hukuk öğrencisiyken dost olduğu yazar Maxime du Camp ile birlikte, Loire Irmağı ve Bretanya kıyılarında bir geziye çıktı. Yürüyerek sürdürdükleri bu gezi sırasında tuttukları günlüğün Flaubert'e ait olan bölümleri, onun ölümünden sonra *Par les champs et par les grèves* (1886; Kırlarda ve Kumsallarda) adıyla yayımlandı.

Olgunluk dönemi. Flaubert, olgunluk dönemi yapıtlarından bazılarında, daha önce yazmaya çalıştığı konuları yeniden ele aldı. Örneğin 1836'da tanıştığı, kendisinden 11 yaş büyük Elisa Schlésinger'e karşı beslediği acı veren gizli aşkı anlattığı *Mémoires d'un fou*'yu (Bir Delinin Anıları) 16 yaşındayken tamamlamıştı. Bir müzik yayımcısının karısı olan Elisa, Flaubert'in kendisine olan tutkusunu ancak 35 yıl sonra, dul kaldığında öğrendi. Flaubert, *L'Éducation sentimentale: Histoire d'un jeune homme* (1870, 2 cilt; *Bir Delikanlının Hikâyesi*, 1964 / *Gönül ki Yetişmekte*, 1982) romanındaki Marie Arnoux karakterini, Elisa'dan yola çıkarak yaratmıştı. Ama ancak kitabın iki ayrı versiyonu olan *Novembre* (1842; Kasım) ve *L'Éducation sentimentale*'den (1843-45; Duygusal Eğitim) sonra yapıta son biçimini vermiş, taslaklarını Fransa'nın Temmuz monarşisi sırasındaki genel görünümünü kapsayacak biçimde genişletmişti. Georges Sorel'e göre bu roman, 1851 darbesinden önceki dönemi inceleyen bütün tarihçilerin mutlaka okumaları gereken bir kitaptı.

Flaubert'in *La Tentation de Saint Antoine*'ı (1874; *Ermiş Antonius ve Şeytan*, 1968), elde ettiği ilk sonuçlarla yetinmeyen bir yazarın sürekli geri dönüp aynı konular üzerinde çalışma kararlılığının ve kusursuzluk arayışının bir başka örneğidir. Flaubert 1839'da, Fransız edebiyatına bir *Faust* kazandırma yolundaki yürekli tutkusunun ilk ürünü olan *Smarh*'ı yazıyordu. 1846-49 arasında, 1856'da ve 1870'te bu kitabı yeniden ele aldı ve sonunda 1874'te *La Tentation de Saint Antoine* adıyla yayımladı. Kitabın dört ayrı versiyonu, Flaubert'in düşüncelerinin zaman içinde nasıl değiştiğini gösterir. Spinoza felsefesinin etkilerini taşıyan 1849 versiyonu, sonu bakımından nihilist sayılabilir. İkinci versiyonda, daha derli toplu bir anlatım görülmekle birlikte, içerik değişmemiştir. Üçüncü versiyon, daha öncekilerde olmayan bir biçimde, dinsel duygulara karşı saygılı bir tutumu yansıtır. O arada Flaubert, Herbert Spencer'ı okumuş ve Spinozacı yaklaşımını Spencer'ın "bilinmeyen" kavramı ile bağdaştırmıştır; artık bilimle dini, çatışan iki şey olarak değil, düşüncenin iki ayrı kutbu olarak görmektedir. Yayımlanan versiyona ise, "bilinmeyen" alanındaki yanılgıların bir dökümünü de eklemişti. Benzer biçimde, *Bouvard et Pécuchet* (1881; *Bilirbilmezler-*

Bouvard ile Pécuchet, 1990) romanı da, bilim alanındaki yanılgıların bir dökümünü içeriyordu.

1849-51 arasında Flaubert, Maxime du Camp ile birlikte Mısır, Filistin, Suriye, Anadolu, Yunanistan ve İtalya'yı dolaştı. Ama yola çıkmadan önce *Ermiş Antonius ve Şeytan*'ı bitirmek ve arkadaşı şair Louis Bouilhet ile du Camp'ın kitap üzerine görüşlerini almak istiyordu. 1849'da onlara taslakları okudu. Bouilhet ile du Camp, "hepsini ateşe at ve bir daha da hiç sözünü etme" diyerek yazdıklarını acımasızca eleştirdiler. Bouilhet bir öğüt daha verdi: "Esin perine, ekmek ve sudan başka bir şey vermemelisin, yoksa bu şiirsellik onu öldürecek. Balzac'ın *Parents pauvres*'u (Yoksul Akrabalar) gibi, daha ayakları yere basan bir roman yaz. Örneğin Delamare'ın öyküsünü...".

Eugéne Delamare, karısı Delphine'in (eö Couturier) kendisini aldatması üzerine yıkılan ve kederinden ölen Normandiyalı bir taşra hekimiydi. Flaubert, *Madame Bovary*'yi yazarken bu öyküden yola çıkmıştı. Romanın esinlendiği bir başka kaynak ise Gabrielle Leleu'nün 1946'da Rouen kentinin kitaplığında bulduğu *Mémoires de Mme Ludovica* (Madame Lodovica'nın Anıları) adlı yazmaydı. Burada, heykelci James Pradier'nin karısı Louise Pradier (eö d'Arcet), başından geçenleri ve talihsiz yaşamını kendi ağzından anlatıyordu; Pradier'nin öyküsü, intihar dışında, Emma Bovary'nin öyküsüyle çok benzeşiyordu. Flaubert hem inceliğinden, hem de mesleki merakından ötürü, Louise Pradier yoldan çıkmış bir kadın olarak "burjuva"larca toplum dışına itildiğinde de onunla görüşmeyi sürdürmüştü; Louise Pradier'nin o garip belgeleri Flaubert'e o sıralarda vermiş olduğu sanılır. Gene de, Madame Bovary'yi yaratırken kimi örnek aldığı sorulduğunda Flaubert şu karşılığı veriyordu: "Madame Bovary benim". Daha 1837'de, kadın kahramanı Mazza'nın Emma Bovary'ye benzediği *Passion et vertu* (Tutku ve Erdem) adlı kısa ve etkileyici bir öykü yazmıştı. *Madame Bovary*'de de sıradan bir zina olayından yola çıkmış, öyküye katmayı başardığı derin insancıllık yüzünden her zaman okunacak bir kitap yaratmıştı. Romanı üzerinde çalışırken şunları yazmıştı: "Benim zavallı Bovary'm, şu anda Fransa'da 20'den fazla köyde acı çekiyor ve ağlıyor". *Madame Bovary*, karakterlerin ruh halini ve öykünün mantıki gelişimi içindeki rollerini aydınlatabilecek bütün özellikleri ya da olayları duygulara kapılmadan kaydeden katı nesnelliğiyle edebiyatta yeni bir çağın başlangıcını gösteriyordu.

Madame Bovary Flaubert'e beş yıl süren zorlu bir çalışmaya mal oldu. O sırada *Revue de Paris* dergisini kurmuş olan du Camp, elini çabuk tutmasını istediyse de, Flaubert buna yanaşmadı. *Moeurs de province* (Taşra Adetleri) altbaşlığını taşıyan roman, sonunda *Revue* dergisinde 1 Ekim-15 Aralık 1856 arasında tefrika edildi. Kısa süre sonra Fransız hükümeti, ahlakdışı olduğu savıyla romanı dava etti. Flaubert, mahkûm olmaktan zorlukla kurtuldu. Aynı mahkeme, altı ay sonra şair Charles Baudelaire'i aynı nedenle suçlu bulacaktı.

Flaubert, *Madame Bovary*'de uzun süre burjuvazinin ruhsuz ve sıkıcı dünyasıyla uğraştıktan sonra, ferahlamak amacıyla, antik Kartaca'yı konu alan *Salammbô* (1862; *Salambo*, 1935, 1985) adlı romanı üzerinde çalışmaya koyuldu. Roman, bütünüyle kurmaca bir karakter olan, Hamilcar'ın kızı Salammbô'nun üzücü öyküsünü, paralı askerlerin İÖ 240-237'de Kartaca'ya karşı ayaklanmaları gibi bir tarihsel arka planla birlikte veriyordu. Polybios'un bu konuda kuru bir uslupla kaleme almış olduğu belgeleri Flaubert'ın şiirsel açıdan zengin bir düzyazıya dönüştürmedeki başarısı, Shakespeare'in Plutarkhos'un yazdıklarını *Antonius ile Kleopatra*'daki lirik betimlemelere dönüştürmedeki başarısıyla eşdeğerli görülebilir. Flaubert'ın 1863'te yazdığı *Le Château des coeurs* (Gönül Şatosu) adlı oyunu ise, ilk kez 1880'de basılmıştır.

Son yılları. 1870 Fransız-Alman Savaşı'nın patlak vermesinden birkaç ay önce yayımlanan *Bir Delikanlının Hikâyesi*'nin değeri, o dönemde pek anlaşılamadı. Bu durum Flaubert'i büyük bir düş kırıklığına uğrattı. Benzer biçimde *Le Sexe faible* (Zayıf Cins) ve *La Candidat* (Aday) oyunları da (her ne kadar ikincisi Mayıs 1874'te dört kez sahnelendiyse de) başarı sağlayamadı. Mali sıkıntılar yüzünden Flaubert'in yaşamının son yılları üzüntü içinde geçti. Kendini çalışmalarına verdi; ayrıca George Sand, Ivan Turgenyev, Émile Zola, Alphonse Daudet gibi genç romancılarla, özellikle de arkadaşı Alfred Le Poittevin'in kız kardeşi Laure'un oğlu olan ve kendisini Flaubert'in izleyicisi olarak gören Guy de Maupassant'la kurduğu dostluklarla kendini avuttu.

Flaubert, uzun bir roman olan *Bouvard ile Pécuchet* üzerinde çalışmaya bir süre ara vererek *Trois Contes*'ı (1887; *Üç Hikâye*, 1955, 1990) yazdı. *Üç Hikâye*, sadık bir hizmetkârın sıkıcı ve basit yaşamını konu alan "Une Coeur simple" (*Saf Bir Kalp*, 1939) ve "La Légende de Saint Julien l'Hospitalier" (Konuksever Saint Julien'in Efsanesi) ve "Hérodias" adlı öykülerden oluşuyordu. İşlenen temaların çeşitliliğiyle Flaubert'in yeteneğinin bütün yönlerini ortaya koyan kitabın, genellikle Flaubert'in başyapıtı olduğu kabul edilir.

Bouvard ile Pécuchet'nin kahramanları, bir mirasa konarak birlikte taşraya çekilen iki din adamıdır. Boş zamanlarını nasıl geçireceklerini bilmezler ve birbiri ardına verimsiz deneylere girişirler. Sonunda, önce bilimsel tarım yöntemleri, sonra da arkeoloji, kimya ve tarih yazımı gibi konulara dalarlar; ayrıca terk edilmiş bir çocuğun bakımını da üstlenirler. Ama her şey ters gider; çünkü kitaplardan edindikleri bilgiler, yoksun oldukları sağduyunun yerini tutamaz.

Flaubert'in bitirmediği ve ancak ölümünden sonra yayımlanan *Bouvard ile Pécuchet*'nin derin anlamı bazı eleştirmenlerce son derece yanlış anlaşılmış, Flaubert'in bilimin değerini yadsıdığı düşünülmüştür. Oysa romanda Flaubert hem "bilimciliği", hem de analoji yoluyla, öğretilerin birbirine karıştırılmasını eleştirir. Ona göre en büyük yanılgı, bir olayı başlatan nedenle onu yöneten ereksel nedeni birbirine karıştırmak ve yüzeysel görüngüler bile tam kavranmadan, temel kavramların anlaşılabileceğine inanmaktır; bütün bunlar, bilimi kendi alanı dışına çıkarır. Boş sözcüklerle sarhoş olan Bouvard ve Pécuchet, ancak bir felaketin bütün çabalarını yok etmesi üzerine düşlerinden uyanırlar.

Flaubert, ansızın gelen bir inme sonucu öldü. Masasının üstünde, bitmemiş bir sayfa ile romanın ikinci cildi için tuttuğu notları kaldı. Bu notlardan anlaşıldığı kadarıyla, deneylerden yorulan Bouvard ve Pécuchet, din adamıyken yaptıkları transkripsiyon ve yazıya geçirme işine döneceklerdi. Flaubert, bıraktığı notlarda transkripsiyonunu yapacakları malzeme üzerinde de bilgi veriyordu. Bu, bir alıntılar seçkisi, bir *sottisier*, yani ünlü yazarlardan derlenmiş bir aptalca deyişler antolojisi olacaktı. Eldeki malzeme derlenip yayımlandıysa da, Flaubert'in bıraktığı notlarda bunların nasıl bir biçime sokulacağı belirtilmediğinden, romanın bu acı sonu üzerine pek çok tartışma çıkmıştır.

Flaubert'ın sanattaki amacı, güzelliğe ulaşmaktı. Bu güzellik kaygısı onda, gerçeği sergilerken çoğunlukla ahlaksal ve toplumsal konulara baskın çıkıyordu. Ağır, ama özenli çalışan bir yazardı, kendi sanatı konusundaki düşünceleri de zamanla daha büyük bir kesinlik kazandı. *Madame Bovary* üzerinde çalışırken Louise Colet'ye yazdığı mektuplar, tutumundaki bu değişimleri yansıtır. 24 Nisan 1852 tarihli mektubunda, amacının "şiir kadar ritmik, bilim dili kadar kesin" bir usluba ulaşmak olduğunu yazıyor, "söz düşünceye ne kadar çabuk bağlanırsa, etkisi de o kadar güzel olur" diyordu. Eşanlamlı sözcük diye bir şeyin olmadığını ve bir yazarın düşüncesini kesin bir biçimde aktarabilmesi için *le seul mot juste*'u, yani "tek doğru sözcüğü" bulup çıkarması gerektiğini sık sık yinelerdi. Ama aynı zamanda düzyazıda, dilin ritmik akışını ve sesli hecelerin uyumunu arıyordu. Böylece yazı, okurun yalnızca zekâsına değil, tıpkı müzik gibi, zihninin derinliklerine seslenebilecekti. Dolayısıyla sözcükler, düz anlamlarından daha derine işleyen bir etki bırakabilecekti. Onun için yazarlık, gerçekten zorlu ve sıkıntılı bir uğraştı.

Flaubert, yazılarında her şeyden önce nesnellik arıyordu: "Yazar yapıtında, Evren'deki Tanrı gibi her yerde hazır ve nazır olmalı, ama hiçbir yerde görünmemelidir" diyordu. Bu yüzden yapıtlarının tümünde kişiliğinin çok belirgin olması ile; bazı eleştirmenlerin, onun fazla özen göstermeden, dostane ve içten bir üslupla, çoğu kez de keyifli ve kaba bir anlatımla kaleme aldığı, incelikli bir duyarlılık ve yoğun bir sevecenlikle dolu mektuplarını başyapıtı olarak görmeleri birbiriyle çelişen iki olgudur.

Öbür yapıtları arasında *Le Dictionnaire des idées reçues* (1913; Basmakalıp Düşünceler Sözlüğü) ve *Bibliomanie* (1926; Kitap Deliliği) sayılabilir.

Flavianos I (ANTİOKHEİALI) (d. y. 320, bir olasılıkla Antiokheia [Antakya] - ö. 404), 381-404 arasında Antiokheia piskoposu. Flavianos'un piskoposluğa seçilmesi, ondan önceki piskopos Aziz Meletios döneminde Doğu Kilisesi'nde başlayan bölünmenin sürmesine neden olmuştur.

Flavianos, sonradan Tarsus piskoposu olan Diodoros'la birlikte Ariusçuluğa karşı Nikaia (İznik) Amentüsü'nü savundu. Ariusçuluğa karşı çıkan Antiokheia piskoposu Aziz Eustathios'un bu görevden alınmasından sonra yerine 360'ta Aziz Meletios atandı. Ama Meletios'un beklenmedik biçimde Nikaia Amentüsü'nü benimsediğini açıklaması, piskoposun birkaç kez sürgüne gönderilmesine yol açtı. Meletios'un görevde olmadığı dönemlerde piskoposluğu Flavianos ile Diodoros yönetti. Ama Eustathios'a bağlı kalan din adamlarının Meletios'a direnmek amacıyla oluşturduğu grup Paulinos'u piskopos seçti.

Flavianos, Meletios'un ardından 381'de piskopos oldu. Paulinos da kendi ardılı olarak, Evagrios'u atadı; Evagrios, Eustathiosçu hizbin son piskoposu oldu. Papa Aziz Siricius, Flavianos'un Antiokheia'nın yasal piskoposu olarak tanınmasını bir süre geciktirdiyse de 398/399'da Konstantinopolis (İstanbul) patriği Aziz Ioannes Khrysostomos'un araya girmesiyle ve Roma imparatoru I. Theodosius'un (Büyük) nüfuzu sayesinde konumu sağlamlaştı. Gene de bazı Eustathiosçular bölünmeyi 414'e değin sürdürdüler.

Flavianos II (ANTİOKHEİALI) (ö. y. 518, Petra [bugün Selah], Ürdün), bir olasılıkla 498-512 arasında Antiokheia (Antakya) piskoposu. Monofizitler ile kilise arasında birlik sağlanmasını amaçlayan uzlaştırıcı Henotikon (birleştirici) kararnamesini kabul etmesi üzerine İmparator II. Anastasios tarafından patrikliğe seçildi. Ama Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde Monofizitlere karşı alınan kararları açıkça reddetmeye yanaşmadı. Bu kaçamak politika her iki tarafın, özellikle de Monofizitlerin tepkisine yol açtı. 511'de toplanan Sidon sinodunda da görevde kalmayı başaran Flavianos kısa süre sonra, düşmanlarının sürekli zorlamaları sonucunda Khalkedon Konsili'ni reddetmesi yolundaki isteklere boyun eğdi. Ardından görevini bırakmaya zorlanan Flavianos, Petra'ya sürüldü.

Flavianos (AZİZ) (ö. 11 Ağustos 449, Hypaepa, Lydia; yortu günü, 18 Şubat), 446-449 arasında Konstantinopolis (İstanbul) patriği. Heretik Monofizit öğretiye karşı çıkan Flavianos, bu öğretinin aşırı bir türünü savunan keşiş Eutykhes'in mahkûm edildiği Konstantinopolis Sinodu'na (448) başkanlık etti. Papa Aziz I. Leo (Büyük) 449'da yayımladığı ünlü *Tomus*'unda (Kitap) sinodun kararını onayladı. İskenderiye patriği Dioskoros, Eutykhes'in yanında yer alarak, Doğu Roma imparatoru II. Theodosius'u Ephesos'ta (Efes) bir sinod toplamaya ikna etti (8 Ağustos 449). Ne Doğu ne de Batı kiliselerince tanınan ve "Soyguncu Sinodu" olarak anılan bu sinod Eutykhes'i eski görevine atadı, Flavianos'u görevden aldı. Üç gün sonra da Flavianos kendisine karşı olanlar tarafından dövülerek öldürüldü.

451'de toplanan Khalkedon (Kadıköy) Konsili, Flavianos'a saygınlığını geri vererek onu din şehidi ve aziz ilan etti.

flavin, LİYOKROM olarak da bilinir, bitki ve hayvan dokularında az miktarda bulunan, yeşil ışıltılı açık sarı renkte bir grup biyolojik pigmentin (biyokrom) ortak adı. Flavinleri yalnızca bakteriler, mayalar ve yeşil bitkiler bireşimleyebilir; bu nedenle hayvanlar bu maddeleri, özellikle de grubun en önemli üyesi olan riboflavini (B_2 vitamini) bitkisel besinlerden sağlamak zorundadır.

Flaviopolis *bak.* Kadirli

Flaviopolis *bak.* Uşak

Flavius HANEDANI (İS 69-96), Eski Roma'da Flavius'un soyundan gelen imparatorluk hanedanı. Vespasianus (hd 69-79) ve oğulları Titus'la (hd 79-81) Domitianus (hd 81-96) bu hanedandandır.

Neron'un düşüşü (İS 68) ve Julius-Claudius hanedanının sona ermesi üzerine bir veraset savaşı başlamıştı. Bu savaş, *Principatus*'un (*bak.* princeps) askeri temelini ve imparatorla Roma arasındaki bağın zayıflığını açığa çıkardı. Birbiri ardından iktidara gelen imparatorlardan Galba İspanya lejyonlarını, Otho muhafız alayını, Vitellius Ren Ordusu'nu, Vespasianus ise Tuna ve Fırat ordularını temsil ediyorlardı. Otho dışında bu imparatorların tümü Roma'ya girdiklerinde *de facto* (fiilen) imparatordu. Veraset savaşı sonunda, mütevazı bir aileden gelen Vespasianus tahta geçti. *Principatus*'un soyluluktan kaynaklanan saygınlığını yitirmesi nedeniyle, artık bu kurumun çelişkilerini olabildiğince ortadan kaldırmak, ona meşru ve kalıcı bir biçim vermek gerekiyordu. Bunun sonucunda, Julius-Claudius hanedanı imparatorlarının kullandıkları kişisel adların yerini ayrıntılı ve resmî bir unvan sistemi aldı. *Principatus*'un doğal yetkilerini koruma eğilimi giderek güçlendi. *Caesar*'cılığa (güçlü hükümdar yönetimi) kalıtsal bir nitelik kazandırılmaya çalışıldı. Ayrıca *Divi*'ye (tanrılaştırılmış *Caesar*'lar) tapınmak, imparatorluğun sürekliliğinin ve meşruluğunun simgesi haline getirildi.

Vespasianus dönemi, ordunun yeniden örgütlenerek daha sadık ve profesyonel hale getirilmesi; hizmet anlayışına sahip yöneticilerin katılımıyla Senato'nun üye sayısının artması; vergilerin artırılarak bir sisteme bağlanması ve çok az yeni toprak kazanılmasına karşın imparatorluk sınırlarının güçlendirilmesiyle dikkat çekmektedir. Titus'un kısa ama halkın sevgisini kazanan hükümdarlığının ardından Domitianus'un otokratik iktidarı geldi. Domitianus, senatörlerle mücadele etti. Ayrıca gösterişli yapılar, oyunlar ve gösteriler için vergilendirme ve el koyma uygulaması getirdi. Yarattığı terör dönemi (89-96) kendisinin öldürülmesiyle sonuçlandı. Flavius hanedanını Beş İyi İmparator(*) dönemi izledi.

Flavius, Gnaeus (İÖ 4. yy sonu), Romalı hukuk yazarı ve politikacı. Pleblere karşı üstün konumlarını koruyabilmek için patriciler ve *pontifex*'ler (*) tarafından gizli tutulan hukuksal işlemlere ilişkin teknik kuralları halka açıklamıştır. Flavius, önceleri *censor*, daha sonra ise konsül olan Appius Claudius Caecus'un yazmanlığı görevinde bulunduğu sırada bu hukuksal işlemleri öğrendi. Edindiği bilgileri İÖ y. 304'te yayımlayan Flavius'un bu derlemesi Flavius Hukuku (*Ius Flavianus*) olarak anılır. Böylece, Roma halkı ilk kez hukuksal işlemleri sürdürmek için gerekli yasal yolları (*legis actiones*) ve bu işlemlerin yürütülebileceği günleri (*dies fasti*) öğrenebildi.

Bu çabasıyla halkın sevgisini kazanan Flavius, aralarında senatörlüğün de bulunduğu çeşitli devlet görevlerine seçildi. Flavius İÖ 304'te, iktidarlarını zayıflattığı ve aşağı tabakadan biri ve azatlı bir kölenin oğlu olduğu için kendisini küçük gören soylıların itirazlarına karşın *curule aedilis* (kamu binaları ve bayındırlık işleri sorumlusu) görevine getirildi.

Flavius Amfitiyatrosu *bak.* Colosseum

flavonoit, bitkilerde bol miktarda bulunan, hayvanlarda ise bu bitkilerle beslenmeye bağlı olarak eser miktarda rastlanan azotsuz biyolojik pigmentlerin (biyokrom) ortak adı. Flavonoitlerin yapısında 15 karbonlu bir bileşik olan flavon (2-fenilbenzopiron) bulunur; bu bileşikteki bir ya da birkaç hidrojen (H) atomu hidroksil (–OH) ya da metoksil ($-OCH_3$) gruplarıyla yer değiştirmiştir. Canlı dokularda genellikle şeker molekülleriyle birleşerek glikozitler halinde bulunan flavonoitler sınıfının en önemli grupları antoksantinler (flavon, flavonol vb) ile antosiyaninlerdir. Antoksantinler bitkilere, örneğin çiçeklerin taçyapraklarına sarı rengi veren pigmentlerdir. Sonbahar yapraklarının erguvan ve kırmızı rengiyle, genç sürgünlerin, tomurcukların ve bazı meyvelerin kırmızı, çiçeklerin mavi rengini kırmızı, mavi ve mor renkli pigmentler olan antosiyaninler verir. Suda çözünen bu pigmentler genellikle asit ortamda kırmızı, nötr ortamda mor, alkali çözeltilerde ise mavi renktedir. Bu nedenle, aynı antosiyanin pigmentini içeren değişik çiçeklerde, hücredeki besisuyunun asitlik ya da alkalilik derecesine bağlı olarak kırmızı, mavi ve morun değişik tonlarına rastlanır.

Flavonoitlerin fizyolojik işlevi henüz tam olarak açıklanamamışsa da, bu pigmentlerin çiçeklere canlı ve göz alıcı renkler kazandırdığı, böylece tozlaşmada aracı olan arı, kelebek gibi hayvanları çekerek bitkilerin döllenmesinde rol oynadığı sanılmaktadır. Aynı biçimde, rengini flavonoitlerden alan meyvelerin hayvanlara yem olma ve tohumlarını uzağa dağıtma şansı da daha yüksektir.

flavta *bak.* flüt

Flaxman, John (d. 6 Temmuz 1755, York - ö. 7 Aralık 1826, Londra, İngiltere), İngiltere'de yeni-klasik üslubun önde gelen temsilcilerinden heykelci, tasarımcı ve ilüstratör.

Gençliğinde Londra'da, babasının alçı döküm atölyesinde çalışırken bir yandan da Antik Çağ edebiyatı üzerine öğrenim gördü; Antik Çağ edebiyatı yaşamının sonraki evrelerinde ona sürekli bir esin kaynağı sağlayacaktı. 1770'te Kraliyet Akademisi Okulları'na girdi. 1775'ten sonra çömlek ustası Josiah Wedgewood'un yanında çalışmaya başladı. Genellikle antik örnekler temel alınarak, balmumuyla yapılan ve

John Flaxman'ın Agnes Cromwell için yaptığı anıt, 1800; Chichester Katedrali, Sussex
Courtauld Institute of Art, Londra. fotoğraf F. H. Crossley

Wedgewood'un çömlek üzerine yaptığı siluet tekniğini andıran desen çalışmaları, Flaxman'da doğuştan var olan çizgi anlayışını geliştirdi. Akademideyken, gotik sanata karşı ilgisini uyandıran William Blake'le, yaşam boyu sürecek bir dostluk kurdu.

1787'de Roma'ya gitti ve burada Wedgewood'un atölyesini yönetti. Yalnızca iki yıl kalmayı tasarladığı Roma'da, aldığı siparişlerle 1794'e değin kaldı. Olgun üslubuna ulaştığı bu dönemde, antik sanatın yanı sıra İtalyan ortaçağ ve Rönesans sanatlarından da etkilenerek sürekli çizim yaptı ve sanatını ahlaki bir amaçla bütünleştirmeye çalıştı. 1790-94 arasında gerçekleştirdiği "Athamas'ın Öfkesi" (Ickworth, Suffolk) ve "Kephalos ile Aurora" (Bayan Lever Sanat Galerisi, Port Sunlight) gibi yapıtları iddialı olmakla birlikte, pek başarı kazanmadı. Kitap resimleri ise çok daha dikkat çekiciydi. *Ilyada*, *Odysseia* (her ikisi de 1793), *Aiskhylos* (1795) ve 1802'de Dante'nin *La divina commedia*'sı (*İlahi Komedya*) için yaptığı resimlerle yaygın ün kazanan

Flaxman, son derece açık çizgisel ritimleriyle İngiltere'de yeni-klasik akımın yayılmasına önemli katkıda bulundu. Sonraki yıllarda, William Blake'in 1817'de oymabaskılarını yaptığı *Hesiodos*'u resimledi.

Londra'ya dönüşünde, Mansfield kontu için tasarlayıp gerçekleştirdiği büyük anıt (1793-1801, Westminster Abbey), heykelci olarak ünlenmesini sağladı. 1800'de Kraliyet Akademisi'ne kabul edildi ve 1810'da akademinin ilk heykel profesörü oldu. 1800'den başlayarak küçük kabartma anıtlardan dev boyutlu heykellere kadar çok sayıda ürün verdi; heykelleri içinde en görkemli olanlardan biri, St. Paul Katedrali için yaptığı Nelson anıtıdır (1808-18). Bunun yanı sıra kuyumcular için de, en ünlüsü "Akhilleus'un Kalkanı" (1818) olan çeşitli tasarımlar yaptı.

Flaxman'ın başarısı temel olarak, üretkenliğinden ve üslubunun içtenliğinden kaynaklanır. Yaşadığı dönemde heykelci olarak, Antonio Canova ve Bertel Thorvaldsen gibi çağdaşlarıyla rekabet edebilecek bir üne ulaşmıştır.

flebit, toplardamar duvarlarının enfeksiyon, yaralanma ya da cerrahi girişim nedeniyle iltihaplanması. İltihaplı toplardamarın çevresinde ağrı, şişlik, kızarma ve ısı artışıyla beliren hastalık bazen yıllarca sürebilir; en önemli komplikasyonu, damarda tıkanmaya yol açabilecek kan pıhtılarının (trombus) oluşmasıdır. *Ayrıca bak.* tromboflebit.

flebotromboz, iltihaplanmamış bir toplardamarda, uzun süreli yatak istirahatinde olduğu gibi hareketsiz kalmaya bağlı olarak kan pıhtılarının oluşması. Bu durumda genellikle, toplardamar duvarına yapışık olan pıhtı damarın iltihaplanmasına yol açar ve hastalık tromboflebite(*) dönüşür.

Fleetwood, Charles (d. y. 1618, Aldwinkle, Northamptonshire - ö. 4 Ekim 1692, Stoke Newington, Middlesex, İngiltere), Oliver Cromwell'in damadı ve destekleyicisi olan İngiliz Parlamentosu yanlısı general.

Parlamento ile Kral I. Charles arasındaki İç Savaş'ın başlangıcında Parlamentocu güçlerin kurduğu Yeni Örnek Ordu'ya katılan Fleetwood, Naseby (Haziran 1645), Dunbar (Eylül 1650) ve Worcester'da (Eylül 1651) kazanılan zaferlerde yer aldı. 1650'ye gelindiğinde süvari kuvvetleri tümgeneralliğine yükselmişti. Fleetwood'un en önemli askeri katkısı, Yeni Örnek Ordu'nun örgütlenişini planlamasıydı. 1651'de Cromwell'in kızı Bridget ile evlendi. 1652'den 1655'e değin başkomutanlık ve başvekillik ettiği İrlanda'da baskı politikası uyguladı.

Cromwell'in 1655'ten 1657'ye değin İngiltere'yi yönetmesine yardımcı olan generaller arasında yer alan Fleetwood, *lord protector* (kral vekili) olan Cromwell'in kral ilan edilmesine karşı çıktı. *Lord protector*'ın Eylül 1658'de ölmesinden sonra, Cromwell'in etkisiz oğlu Richard'ı deviren subaylar grubuna önderlik etti (Mayıs 1659). 1653'te dağıtılan Artık Parlamento'yu yeniden kurma çabalarına katıldıysa da, bu kuruluşun kendisini başkomutanlıktan alma girişiminde bulunması üzerine yeniden feshedilmesi (Eylül 1659) için çalıştı. Bunun üzerine General George Monck İskoçya'dan gelerek İngiltere'yi işgal etti. Parlamento'yu topladı ve Fleetwood'un başkomutanlığına son vererek yerine kendisi geçti. II. Charles Mayıs 1660'ta İngiltere'ye dönünce, Fleetwood kamu görevlerinden sürekli olarak uzaklaştırıldı.

Flegel, Eduard Robert (d. 13 Ekim 1855, Vilna, Litvanya, Rus Çarlığı - ö. 11 Eylül 1886, Brass, Nijerya), Alman kâşif. Afrika'daki yolculukları sırasında Benue Irmağının kaynağına ulaşmayı başaran ilk Avrupalı olmuştur.

Flegel, 1879'da, Benue Irmağının 845 km yukarısına kadar çıktı ve 1880'de Nijer yoluyla Nijerya'nın kuzeybatısındaki Sokoto'ya gitti. Burada, Adamawa Platosuna bir keşif gezisi için sultandan izin aldı. Benue Havzasında incelemeler yaparken (1882-84), bugün Kamerun'da bulunan Ngaoundéré yakınlarında Benue'nin kaynağına ulaştı. Kısa bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra, Nijer ve Benue havzalarını Alman nüfuzuna açmak ve dolayısıyla buralarda İngiliz gelişmesini önlemek göreviyle Nisan 1885'te Afrika'ya döndü. Ama görevinde başarılı olamadı ve ertesi yıl öldü. Yapıtları arasında *Lose Blätter aus dem Tagebuch meiner Haussa-Freunde und Reisegefährten* (1885; Havsa Dostlarımın ve Gezi Arkadaşlarının Güncesinden Gelişigüzel Yapraklar) ve *Vom Niger-Benüe* (1890; Nijer-Benue Üzerine) sayılabilir.

fleksografi *bak.* anilin baskı

Flémalle, Bertholet, BERTHOLOT FLEMAL ya da FLEMAEL olarak da yazılır (d. 23 Mayıs 1614, Liège - ö. 10 Temmuz 1675, Liège Prensliği), ülkesinde klasik akımın öncüsü olan Flaman ressam.

Henri Trippez ve Gerard Douffet'nin yanında öğrenim gördü. 1638'de İtalya'ya gitti. Dönüşünde bir süre Paris'te kalarak Büyük Augustines ve Carmes Déchaussés kiliselerinin dekorasyonunu yaptı. Liège'e 1663'te döndü. 1670'te Paris Akademisi'ne seçildi ve Tuileries Sarayı'ndaki kabul salonunun tavan resimlerini gerçekleştirdi. Saray sonradan, 1871'de yıkılmıştır.

Flémalle, Flaman okulunun en önemli ustalarındandır. Üslubu, Poussin'den esinlenmiştir. Liège'deki kiliseler için yaptığı birçok dinsel resim, Fransız Devrimi sırasında tahrip edildi ya da kayboldu. Günümüze ulaşabilen yapıtları Saint-Jean, Saint-Barthelemy, Sainte-Croix kiliselerinde ve çeşitli müzelerde bulunmaktadır. Aynı zamanda usta bir portre ressamı olan Flémalle'ın kendi yaptığı portresinin oymabaskısı Jean Duvivier tarafından gerçekleştirildi.

Flémalle'li Usta (ü. y. 1430), Kuzey Rönesansı'nın önde gelen sanatçılarından olan ve kimliği bilinmeyen Flaman ressam. En belirgin özelliği, ortaçağ sonlarındaki bezeme nitelikli uluslararası gotik üslubun yerini alan doğalcı eğilimi ve resimlerinde üç boyutlu bir etki yaratmış olmasıdır. Flémalle'li Usta'nın kimliği uzun süre tartışılmış ve 20. yüzyıl sonlarında bazı uzmanlar, bu yapıtların Flaman ressam Robert Campin'e(*) ait olduğunu öne sürmüştür.

"Meryem ve Çocuk İsa", Flémalle'li Usta'nın yaptığı sanılan bir resim; Devlet Sanat Enstitüsü, Frankfurt am Main, Almanya

Städelsches Kunstinstitut Frankfurt am Main, Almanya, fotoğraf Verlag Joachim Blauel

Fleming, Sir Alexander (d. 6 Ağustos 1881, Lochfield, Ayr, İskoçya - ö. 11 Mart 1955, Londra, İngiltere), İskoç bakteriyoloji bilgini. 1928'de penisilini bularak, bakterilerden kaynaklanan birçok hastalığın tedavisinde antibiyotik çağını başlatan Fleming, 1939'dan başlayarak penisilini ayırmayı, arıtmayı, çözümlemeyi ve sanayi çapında üretmeyi başaran Ernst Boris Chain ve Howard Walter Florey ile 1945 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü paylaşmıştır.

Sir Alexander Fleming, Helen Mcdougall Campbell'ın kurşunkalem çizimi, 1944; Ulusal Portre Galerisi, Londra

National Portrait Gallery, Londra

Fleming, 1906'da Londra Üniversitesi'nin St. Mary Hastanesi Tıp Okulu'nu bitirdikten sonra, insan dokularına zarar vermeyen bakteri öldürücü maddeler üzerinde çalışmaya başladı. I. Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri Sıhhiye Sınıfı'nda görev yaparken de bu araştırmalarını sürdürdü ve 1918'de öğretim görevlisi olarak St. Mary Hastanesi Tıp Okulu'na döndü; 1919'da, Kraliyet Cerrahlık Yüksekokulu'nda Hunter Kürsüsü profesörlüğüne atandı.

Fleming 1921'de, hayvanların bazı dokularında ve gözyaşı, tükürük gibi salgılarında bulunan lizozimin antibiyotik etki gösterdiğini saptadı ve bu enzimi dokulardan ayırdı. 1928'de *Staphyloccus* cinsinden bakteriler üzerinde çalışırken, kültür ortamında oluşan bir küf katmanının çevresinde bakterilerin gelişemediğini gözlemledi. *Penicillium notatum* türü bu küf mantarlarının, 800 kez sulandırıldığında bile bakterilerin çoğalmasını durduran bir madde salgıladığını saptayan Fleming, bu maddeye penisilin adını verdi. Bulgularını bir yıl sonra *British Journal of Experimental Pathology*'de yayımladı. 1943'te Royal Society üyeliğine seçildi, 1944'te de "sir" unvanını aldı.

Fleming, Sir Arthur Percy Morris (d. 16 Ocak 1881, Newport, Wight Adası - ö. 14 Eylül 1960, Bonchurch, Wight Adası, İngiltere), radar donanımları üretimine yönelik teknikler geliştiren İngiliz mühendis.

1900'de ABD'ye giderek Pennsylvania'daki Doğu Pittsburg'da, Westinghouse Electric and Manufacturing Company'de eğitim gören Fleming, 1902'de İngiltere'ye döndü ve Manchester'daki British Westinghouse Company'de önce yalıtım uzmanı, sonra da transformatör (trafo) tasarımcısı olarak çalıştı.

I. Dünya Savaşı sırasında Fleming, denizaltı deteksiyon aygıtlarını önemli ölçüde geliştirdi ve bu çalışmaları nedeniyle 1920'de C. B. E. (Commander of the Order of British Empire) nişanını aldı. Radyonun geliştirilmesine önemli katkılarda bulunan Fleming, 1920'de Manchester'da günlük yayın yapan ikinci İngiliz verici istasyonunu kurdu. 1931-54 arasında Metropolitan-Vickers'da araştırma ve eğitim müdürlüğü yaptı. Bu kuruluşta bir de araştırma bölümü kuran Fleming, mühendislik eğitimi alanında önemli yenilikler gerçekleştirdi. Taşınabilir, yüksek güçlü termoiyonik lambalar üzerine yaptığı çalışmalarla, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı başlamadan birçok radar istasyonu kurabilmesini olanaklı kıldı. 1945'te "sir" unvanı aldı.

Fleming, Ian (Lancaster) (d. 28 Mayıs 1908, Londra - ö. 12 Ağustos 1964, Canterbury, Kent, İngiltere), uluslararası ün kazanmış popüler gerilim romanları yazarı. Fleming'in yarattığı şık, yaşamasını bilen İngiliz gizli servis ajanı 007 James Bond, 20. yüzyıl popüler edebiyatının en başarılı ve en çok taklit edilen kahramanlarından biri olmuştur..

İngiltere, Almanya ve İsviçre'de öğrenim gören Fleming, 1929-33 arasında Moskova'da gazetecilik yaptı. 1935-39 arasında bankerlik ve borsa komisyonculuğuyla uğraştı. II. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Deniz Kuvvetleri istihbarat servisinde yüksek düzeyde bir görev aldı. Savaştan sonra Londra'da yayımlanan *The Sunday Times*'ın dış haberler müdürü oldu.

Fleming, ilki *Casino Royale* (1953; *Ani Tehlike, James Bond 007: Royal Kumarhanesi*, 1966, 1984) olmak üzere 12 James Bond romanı yazdı. Şiddet eylemleri, kahramanın ölümden kılpayı kurtulduğu kovalamacalar, uluslararası casusluklar, terör ve entrikalarla dolu bu romanlar 18 milyondan çok sattı ve 10'u aşkın dile çevrildi. Kumara ve hızlı arabalara meraklı olan Bond, 1950'lerin sonu ile 1960'larda yakışıklı, akıllı çapkın kahraman tipinin sembolü durumuna geldi. Başta *From Russia With Love* (1957; *Rusya'dan Sevgilerle*, 1963, 1983), *Dr. No* (1958; *Doktor No: James Bond*, 1965, 1984), *Goldfinger* (1959; *Altınparmak*, 1984) ve *Thunderball* (1961; *Yıldırım Harekâtı*, 1965, 1983) olmak üzere bütün Bond romanları filme alındı ve çok tutuldu.

Fleming, Sir John Ambrose (d. 29 Kasım 1849, Lancaster - ö. 18 Nisan 1945, Sidmouth, Devon, İngiltere), elektronik, fotometri, elektrik ölçümleri ve telsiz telgraf alanlarında birçok katkıda bulunan İngiliz mühendis. En önemli buluşu, iki elemanlı (elektrotlu) radyo doğrultucusu (redresör) olan termoiyonik lambadır. Fleming'in başlangıçta termoiyonik valf olarak adlandırdığı bu lambaya vakum diyotu, kenotron ya da Fleming lambası da denir. Fleming'in 1904'te patentini aldığı bu aygıt, alternatif akım radyo sinyallerini telefon alıcısıyla alınabilen zayıf doğru akımlara çeviren ilk elektronik radyo dalgası doğrultucusuydu. Fleming'in bu buluşu, 1906'da ABD'de Lee de Forest'in geliştirdiği yükselteç ızgarasıyla birlikte, triyot lambanın ve öteki çok-elemanlı vakum lambalarının ilk örneği oldu.

Londra'daki University College'da öğrenim gören Fleming, Cambridge Üniversitesi'nde James Clerk Maxwell'den de dersler aldı. Daha sonra Londra'daki Edison Electric Light Company'de ve Marconi Wireless Telegraph Company'de danışmanlık yaptı. 1885-1926 arasında University College'da dersler veren Fleming, ilk elektrik mühendisliği profesörü unvanını aldı.

Önceleri çalışmalarını fotometri ve yüksek gerilimli alternatif akımlar üzerinde yoğunlaştıran Fleming, gemiler için ilk elektrikli aydınlatma tasarımlarını gerçekleştirdi. Fleming yüzün üzerinde bilimsel tez ve kitap yazdı. Bunların başlıcaları, *Principles of Electric Wave Telegraph* (1906; Elektrik Dalgalı Telgrafın İlkeleri) ve *Propagation of Electric Currents in Telephone and Telegraph Conductors*'tır (1911; Telefon ve Telgraf İletkenler İçinde Elektrik Akımlarının Yayılması).

Fleming, Paul (d. 5 Ekim 1609, Hartenstein, Saksonya - ö. 2 Nisan 1640, Hamburg), Alman şair. 17. yüzyıl Alman lirik şiirinin önde gelen adlarındandır.

Lutherci bir papazın oğluydu. Leipzig'de tıp öğrenimi gördüğü ve Latince şiirler yazdığı yıllarda şair Martin Opitz'le tanıştı ve onun ateşli izleyicilerinden biri oldu. Opitz'in şiir tekniğine getirdiği yenilikleri içten ve dolaysız bir üslupla sürdürdü. Ticaret amacıyla bir süre Rusya ve İran'da kaldı.

Fleming'in yapıtları yüzyılın en iyi şiirleri arasında yer alır. Lirik aşk şiirleri, duygusal derinlikleri ve canlılıkları açısından o dönemde eşine az rastlanır yapıtlardır. Dinsel ilahileri coşkulu, ama ağırbaşlı üsluplarıyla dikkati çeker. "In allen meinen Taten" (Bütün Yaptıklarımda) adlı ilahisi, günümüz ilahi kitaplarında da yer alır. Sonenin bütün olanaklarından yararlanan ilk Alman şair olan Fleming, ustalığının doruğuna da bu türle ulaşmıştır. Şiirleri mitolojik anıştırmalar, özlü sözler ve o dönem şiirinde yaygın olarak kullanılan barok tarzda zorlama eğretilemelerden arınmamış olmakla birlikte, bu yapaylıkları yumuşatan, yaşanmış olaylara dayalı, içten ve kişisel bir anlatım taşır. Fleming'in *Teutsche Poemata* (Alman Şiirleri) ve *Geist und weltliche Poemata* (Manevi ve Dünyevi Şiirler) adlı yapıtları, ölümünden sonra 1642 ve 1651'de yayımlanmıştır.

Fleming, Peggy (Gale) (d. 27 Temmuz 1948, San Jose, California, ABD), ABD'li artistik buz patencisi. 1964-68 arasında amatör bayanlarda dünyanın bir numaralı buz patencisiydi. ABD Bayanlar Şampiyonası'nda ilk birinciliğini 15 yaşında elde etti ve sonraki dört şampiyonada da birinci oldu. Kuzey Amerika Şampiyonası'nda 1965'te ikincilik, 1967'deyse birincilik elde etti. Katıldığı ilk Dünya Şampiyonası'nda (1965) üçüncü olduktan sonra üç yıl arka arkaya dünya birincisi oldu (1966-68). 1968 Kış Olimpiyat Oyunları'nda altın madalya kazandı. 1968'den sonra profesyonel olan Fleming, *Ice Capades, Holiday on Ice* (Buz Üstünde Tatil) ve *The Ice Follies* (Buz Revüsü) gibi buz pateni gösterilerinde yer aldı.

Fleming, Richard H(owell) (d. 21 Eylül 1909, Victoria, İngiliz Kolumbiyası, Kanada), Kanada asıllı ABD'li oşinograf. Kimyasal ve biyokimyasal oşinografi, okyanus akıntıları (özellikle Orta Amerika'nın Büyük Okyanus kıyısındakiler) ve oşinografinin gemicilikte kullanım alanlarında gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmalarıyla tanınır.

1931'de, California'da La Jolla'daki Scripps Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fleming, 1946-50 arasında bu kuruluşun başkan yardımcılığını yaptı, daha sonra Washington Üniversitesi'ne profesör olarak atandı.

Deniz suyundaki ve deniz canlılarındaki kimyasal elementlerin miktarlarını ölçen Fleming, okyanus akıntılarını araştırdı, gelgit akıntılarının hızını ölçtü, deniz suyu fışkırmalarını ve akıntılardaki mevsimlik değişmeleri inceledi. Ayrıca durgun ve hareketli su kütleleri içindeki tortullaşmayı araştırdı. Fleming, H. U. Sverdrup ve Martin W. Johnson ile birlikte *The Oceans* (1942; Okyanuslar) adlı yapıtı yazdı.

Fleming, Sir Sandford (d. 7 Ocak 1827, Kirkcaldy, Fife, İskoçya - ö. 22 Temmuz 1915, Halifax, Nova Scotia, Kanada), Kanada'da demiryolu ağının kurulmasına katkıda bulunan inşaat mühendisi ve bilim adamı.

1845'te İskoçya'dan Kanada'ya göç eden Fleming, mühendislik öğrenimi gördükten sonra 1857'de Ontario, Simcoe and Huron Railway şirketinin baş mühendisi oldu, 1867-80 arasında da sömürge hükümetinin baş mühendisliğini yaptı. Bu görevi sırasında sömürgeler arasında demiryolu bağıntısı kurdu ve Büyük Okyanusa açılan hattın yapımını başlattı.

1880'de emekliye ayrılan Fleming, tüm zamanını bilimsel projelere ve yazmaya ayırdı; 1888'de standart saat ayarı için uluslararası bir sistem geliştirdi. Fleming ayrıca, Britanya İmparatorluğu için bir telgraf haberleşme sistemi kurdu; bu sistemin ilk bağıntısı 1902'de Kanada ve Avustralya arasında döşenen bir denizaltı kablosuyla sağlandı. 1987'de "sir" unvanı aldı.

Fleming, Victor (d. 23 Şubat 1883, Pasadena, California - ö. 6 Ocak 1949, Cottonwood yakınları, Arizona, ABD), 1930'larda Hollywood'un en ünlü sinema yönetmenlerinden biri. Yapımcı David O. Selznick'le birlikte, sinemanın klasiklerinden biri sayılan *Gone with the Wind*'i (1939; *Rüzgâr Gibi Geçti*) gerçekleştirmiştir.

Sinemaya 1910'da dublörlükle başladı. D. W. Griffith'in filmlerinde kameramanlık yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında ordunun fotoğraf merkezinde çalıştı; Versailles'da ABD başkanı Woodrow Wilson'ın baş fotoğrafçısı olarak görev aldı. Savaş sonrasında Metro-Goldwyn-Mayer, Inc. ve 20th Century-Fox Film Corporation'ın stüdyolarında çalıştı. Clark Gable ve Spencer Tracy gibi oyuncuları yıldız yapan yönetmen olarak ünlendi.

Yönettiği ilk filmi *When The Clouds Roll By* (1919; Bulutlar Geçerken) dramatik olaylarla dolu ve yoğun bir duygusallık içeren sahneleriyle dikkati çekti. *Red Dust* (1932; Kırmızı Toz) ve *Treasure Island* (1934; *Define Adası*) adlı ilk başarılı sesli filmlerinin ardından, gerçekçilikle fanteziyi yaratıcı bir biçimde birleştirdiği *The Wizard of Oz*'u (1939; *Billur Köşk/Küçük Kızın Rüyası*) yönetti. Büyüleyici bir sanat yapıtı olarak büyük övgü toplayan bu film Judy Garland'ı üne kavuşturdu. Fleming'in sonraki filmleri arasında *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (1941; *Dr. Jekyll ve Bay Hyde*), *Tortilla Flat* (1942; *Yukarı Mahalle*), *A Guy Named Joe* (1943; Joe Adında Biri), *Adventure* (1946; Macera) ve *Joan of Arc* (1948; Jeanne d'Arc) sayılabilir.

Fleming, Williamina Paton Stevens, eö STEVENS (d. 15 Mayıs 1857, Dundee, Tayside, İskoçya - ö. 21 Mayıs 1911, Boston, ABD), yıldız tayflarının sınıflandırılmasına öncülük eden ABD'li astronom.

Williamina Fleming, 1878'de bir yıl önce evlendiği James Orr Fleming ile Boston'a taşınmış, 1879'da da Harvard College Gözlemevi'nin yöneticisi olan Edward C. Pickering'in ev işlerini yürütmeye başlamıştı. 1881'de Pickering'in araştırma kadrosuna katılarak, sonraki 30 yıl boyunca yıldız tayflarına ait fotoğrafların çözümlenmesi çalışmalarında yer aldı ve 1898'de Harvard'daki Astronomi Fotoğrafları Bölümü'nün başına getirildi.

Fleming özellikle, yıldız tayflarının (ışığın, bir teleskop merceğinin önüne yerleştirilmiş prizmada dağılmasının neden olduğu çizgi örüntüsü) sınıflandırılması konusunda yaptığı çalışmalarla tanınır. Pickering-Fleming sistemi adı verilen bir teknik kullanan Fleming, New Yorklu amatör astronomi bilgini Henry Draper'ın anısına kurulan Henry Draper Anısal Vakfı için çekilen on binlerce gök fotoğrafını inceledi. Çalışmaları sırasında 10 nova, 52 bulutsu ve yüzlerce değişen yıldız keşfetti, ayrıca, yıldızların değişken parlaklıklarını ölçmekte kullanılan ilk fotoğrafik kadir standartlarını oluşturdu.

Fleming'in başlıca yapıtları, *Draper Catalogue of Stellar Spectra* (1890; Draper Yıldız Tayfları Katalogu), *A Photographic Study of Variable Stars* (1907; Değişen Yıldızlara İlişkin Bir Fotoğraf İncelemesi) ve *Stars Having Peculiar Spectra*'dır (1912; Kendine Özgü Tayfları Olan Yıldızlar).

Fleming 1906'da Kraliyet Astronomi Derneği üyeliğine seçilen ilk Amerikalı kadın oldu.

Flemming, Walter (d. 21 Nisan 1843, Sachsenberg, Mecklenburg - ö. 4 Ağustos 1905, Kiel, Almanya), hücre genetiğinin (sitogenetik) kurucularından olan Alman anatomi bilgini. Hücre çekirdeğindeki kromozomların mitoz bölünme sırasındaki davranışlarını gözlemleyen ve sistemli biçimde tanımlayan ilk bilim adamıdır.

Fransız-Alman Savaşı'nda (1870-71) askeri hekim olarak görev alan Flemming, 1873-76 arasında Prag, 1876-1901 arasında da Kiel üniversitelerinde öğretim görevlisiydi. Yeni bulunmuş olan anilin boyalarının mikroskop gözlemlerinde kullanılmasına öncülük eden Flemming, 1879'da bu gruptan bazı boyarmaddelerle boyadığı hücre çekirdeğinde ipliksi maddelerin varlığını gözlemledi. Mitoz bölünmenin değişik evrelerindeyken öldürülmüş hücreleri bu boyalarla boyayarak, hazırladığı preparatları mikroskopta inceledi ve hücre bölünmesi sırasında çekirdekte ortaya çıkan bütün değişiklikleri sırayla izlemeyi başardı. Sonradan kromozom adı verilen bu ipliksi oluşumların önce kısaldığını, sonra uzunlamasına ikiye bölündüğünü ve her bir yarısının hücrenin karşıt kutuplarına doğru göç ettiğini kanıtladı. Mitoz olarak adlandırdığı bütün bu süreci *Zell-substanz, Kern und Zelltheilung* (1882; Hücre Maddesi, Çekirdek ve Hücre Bölünmesi) adlı ünlü yapıtında açıklayan Flemming'in kalıtımla ilgili çalışmalarının önemi ancak 20 yıl sonra, Gregor Mendel'in kalıtım ilkelerinin benimsenmesinden sonra anlaşılabilmiştir.

Flensburg, Danca FLENSBORG, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde (*Land*) kent. Ülkenin kuzey ucundaki en büyük kenttir ve Flensburg Fiyordunun başında yer alır. Adından ilk kez 1240'ta söz edilen kent 1284'te berat aldı ve 1643'ten sonra sık sık İsveçlilerce yağmalandı. 1848'de Danimarka yönetimi altındaki Schleswig'ın başkenti oldu. Danimarka ile savaştan (1864) sonra Prusya tarafından işgal edildi. 1920'de yapılan plebisitte halkın çoğunluğu Flensburg'un Almanya'da kalması yönünde oy kullandı. II. Dünya Savaşı öncesinde donanmaya ait bir tesisle akademinin bulunduğu Flensburg, AFC'nin kurulmasından sonra gene bir deniz üssü oldu.

St. Nikolaus Kilisesi, Flensburg, Almanya
Hans Huber

Kentte görülmeye değer önemli yerler arasında, ortaçağdan kalan St. Nikolaus ve St. Marie kiliseleri (1284), Kuzey Kapısı (1595), belediye müzesi, Kuzey Çarşısı (1595), Alman Evi ve çağdaş tarzda yapılmış belediye binası bulunmaktadır. Flensburg'a komşu olan Glücksburg, Baltık kıyısında bir dinlence yeridir. Glücksburg'da, Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg Düklüğü'nün merkezi olan ünlü bir şato (1582-87) vardır. Bu şato Danimarka, Büyük Britanya, Norveç ve Yunan krallık aileleriyle de ilgilidir. Mayıs 1945'te Amiral Karl Dönitz'in başkanlığındaki Alman hükümeti Müttefiklere burada teslim olmuştur.

Flensburg'da gemi yapımı, metal işleri, kâğıt ve rom imalatıyla, füme yılanbalığı üretimi gibi sanayiler vardır. Nüfus (1989 tah.) 85.830.

Fletcher, Alice Cunningham (d. 15 Mart 1838, Havana - ö. 6 Nisan 1923, Washington, D.C.), ABD'li antropolog. Bir sosyal bilimci olarak Yerli müziği üzerine yaptığı öncü çalışmalarının yanı sıra özellikle Federal hükümetin Yerlilere ilişkin politikaları üzerinde çok etkili olmuştur.

Fletcher, Amerika Yerlilerine karşı duyduğu ilginin yönlendirmesiyle, 1870'lerde Harvard Üniversitesi Peabody Müzesi'nde arkeoloji ve etnoloji üzerine çalıştı. 1881'de Nebraska'ya giderek Omaha kabilesiyle birlikte yaşamaya başladı. Yerlilerin durumunu iyileştirmeye yönelik çabaları, 19. yüzyılda yaygın olan misyonerce coşkuyu ve Yerlilere karşı koruyucu yaklaşımı yansıtıyordu.

Omahaların topraklarından çıkarılmak üzere olduklarını gören Fletcher, 1882'de Washington'a giderek Omaha kabilesinin topraklarının Yerlilere ait kişisel topraklar biçiminde bölünmesini öngören bir yasa tasarısı hazırladı ve Kongre'den geçmesini sağladı. Bunun üzerine Başkan Chester A. Arthur tarafından toprak paylaştırma işlemini denetlemekle görevlendirildi. Yerli Dairesi'nde çalışan Francis La Flesche adlı genç bir kâtibin yardımıyla 1884'te toprak parsellerinin dağıtımını tamamladı. En büyük Omaha şefinin oğlu olan La Flesche'i de evlat edindi. Fletcher'ın yanında kalan La Flesche, çalışmalarında ona yardımcı oldu.

Fletcher 1886'da, Yerlilerin eğitim gereksinimlerini incelemek üzere Alaska ve Aleut Adalarına gitti. Yerli çıkarlarını yılmadan savunarak geri kalan kabile topraklarını da bölüştüren ve sonunda Yerlilere ABD yurttaşlığı yolunu açan Dawes Genel Tahsis Yasası'nın(*) çıkarılmasına (1887) katkıda bulundu.

Fletcher daha sonra Vinebago ve Nez Percé Yerlileri arasındaki toprak bölüştürme işini yürüttü ve *Indian Story and Song from North America* (1900; Kuzey Amerika'dan Yerli Öyküleri ve Şarkıları) ve *The Hako: A Pawnee Ceremony* (1904, Hako: Bir Pavni Töreni) adlı kitapları yazdı. Francis La Flesche'le birlikte yazdığı çok geniş kapsamlı inceleme *The Omaha Tribe* (1911; Omaha Kabilesi) en önemli yapıtı sayılır.

Fletcher, Harvey (d. 11 Eylül 1884, Provo, Utah - ö. 23 Temmuz 1981, Provo, ABD), psikoakustik ve akustik mühendisliği alanlarında yaptığı çalışmalarla tanınan ABD'li fizikçi.

1907'de Utah'ta Salt Lake kentindeki Brigham Young Üniversitesi'nde öğrenim gören Fletcher, 1911'de Chicago Üniversitesi'nde fizik dalındaki doktora çalışmasını tamamladı. 1916'da Bell Laboratuvarları'nda çalışmaya başladı ve burada 33 yıl süreyle konuşma, müzik ve işitme alanları üzerinde çalıştı. Psikoakustiğe ilişkin çalışmalarının büyük bölümünü *Speech and Hearing* (1922; Konuşma ve İşitme) adlı kitabında topladı.

Fletcher'ın araştırma grubu, sesin yeniden üretimine ilişkin olarak birbiriyle bağıntılı ama ayrı iki yöntem olan binoral (çiftişitmeli) ve stereofonik ses üretimi tekniklerini geliştirdi. Fletcher ve grubu, 1934'te New York'ta ilk kez stereofonik sesle yapılan bir gösteri düzenlediler. 1949'da Columbia Üniversitesi'nde dersler vermeye başlayan Fletcher, burada akustik mühendisliği bölümünü kurdu. 1952'de Brigham Young Üniversitesi araştırma bölümünün yöneticiliğine, 1954'te de Fizik Mühendisliği Bilimleri Yüksekokulu'nun dekanlığına atandı. 1958'de fizik profesörü oldu. 1974'te emekli olan Fletcher, yaşamının sonuna değin akustik üzerine çalışmalarını sürdürdü.

Fletcher, John (v. 20 Aralık 1579, Rye, Sussex - ö. 29 Ağustos 1625, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı. I. James döneminde Francis Beaumont ve başka oyun yazarlarıyla birlikte komedi ve trajediler yazmıştır.

John Fletcher, George Vertue'nun oymabaskısı, 1729
British Museum fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd

Babası Richard Fletcher, John'ın doğduğu bölgenin papazıydı. Daha sonra kraliçenin özel papazı, Peterborough'da başpapaz ve

sırasıyla Bristol, Worcester ve Londra piskoposu oldu. İskoçya kraliçesi Mary'nin yargılanması sırasında onu ağır bir biçimde suçlamış ve idamında görevli olarak bulunmuştu. John 12 yaşına gelmeden Cambridge'deki Bene't (bugün Corpus Christi) College'a alındı; iki yıl sonra da Kitabı Mukaddes okuma görevine atandı. Babasının öldüğü yıl olan 1596 ile 1607 arasında yaptıkları konusunda bilgi yoktur, ama oyunlarından anlaşıldığına göre babası gibi yobaz değildi. Adı ilk kez Ben Jonson'ın *Volpone* (1607) oyununa Beaumont'la birlikte yazdığı övgüyle duyuldu.

1607 dolaylarında Beaumont'la çalışmaya başladı. Önceleri erkek çocukların oluşturduğu kumpanyalardan biri olan Kraliçenin Şenlik Çocukları için oyunlar yazdılar. Yaklaşık 1609-10'dan Beaumont'un ayrıldığı 1613 ya da 1614'e değin daha çok Globe ve Blackfriars tiyatrolarında Kralın Oyuncuları için çalıştılar. 1613'ten sonra Fletcher genellikle Philip Massinger'la çalıştı; ölümünden sonra da Kralın Oyuncuları'nın başyazarı olarak yerini Massinger aldı. Nathaniel Field ve William Rowley gene birlikte çalıştığı yazarlardandı. Ayrıca tek başına oyunlar da yazdı. 1625'te Londra'daki salgın sırasında vebaya yakalanarak öldü.

Beaumont ve Fletcher'ın oyunları, *Fifty Comedies and Tragedies* (1679; Elli Komedi ve Trajedi) adlı bir folioda toplanmıştır. Ama bu derlemedeki 52 oyundan biri olan *Coronation* (Taç Giyme) onların değil, James Shirley'nindir. Buna karşılık derlemede yer almayan *Henry VIII*, *Sir John Van Olden Barnavelt* ve *A Very Woman* (Tam Bir Kadın) adlı üç oyunları daha vardır. Bu 54 oyundan 14'ü Beaumont'un ya da Beaumont ve Fletcher'ındır. Geri kalan 40 oyunu Fletcher ya tek başına ya da başka biriyle, çoğunlukla da Massinger'la birlikte yazmıştır.

Phylaster (1608-10), *The Maides Tragedy* (1609-12; Genç Kızın Trajedisi) ve *A King and No King* (1611; Var Kral Yok Kral) Beaumont-Fletcher işbirliğinin yarattığı başyapıtlardır. Bunlarda, özellikle de sonuncusunda Fletcher'ın üslubunun Shakespeare, John Chapman ve John Webster'dan ayrılan özellikleri ortaya çıkar. Olay uzak geçmişte, zaman zaman tarihsel gerçeklere uymayan ya da masalsı bir dekor içinde geçer; açık ve akıcı konuşmalar zaman zaman duygusal söylevlere dönüşür; sansasyon ve şaşırtmalara dayanan olay örgüsü, karakterleri iki uç durum arasında bir seçim yapmak zorunda bırakır ve yazarın seçimine göre ya mutlu ya da acı bir sona ulaşır; sürekli değişen duyguları bir kalıba oturtabilmek ve merak uyandırıcı durumları uzatabilmek uğruna, karakterlerin tutarlı ve gerçeğe uygun olmasından vazgeçilir.

Fletcher'ın tek başına yazdığı oyunlardan altısı, onun yetkinleştirdiği oyun türünün eksiksiz örnekleridir: *The Mad Lover* (1616; Çılgın Âşık), *The Loyall Subject* (1618; Sadık Uyruk), *The Humorous Lieutenant* (? 1619; Şakacı Teğmen), *Women pleas'd* (? 1619; Hoşnut Kadınlar), *The Island Princesse* (? 1619-21; Ada Prensesi), *A Wife for a Moneth* (1624; Bir Aylığına Evlilik). Bu oyunların hepsinde olağanüstü durumlar, aşırı tutumlar, yoğun konuşmalar yer alır. Altı oyunun en iyileri *The Loyall Subject* ile *A Wife for a Moneth*'dır. Gösterişli ve bol konuşmalı bir oyun olan *A Wife for a Moneth*'da garip cinsel ilişkiler kışkırtıcı bir biçimde ele alınmıştır. Oyun, Fletcher'ın, karakterlerini bireyler olarak değil, iyilik ve kötülükleri kişileştirmek amacıyla yaratma eğilimini açıkça ortaya koyar. En iyi komedisinin ise inceliği ve tutarlı çizgisiyle *The Wild-Goose Chase* (1621; Yaban Kazı Avı) olduğu söylenebilir. Ayrıntılı entrikalardan çok, birbirini izleyen bağımsız bölümlerden oluşan bu canlı oyun, zeki ve ince bir alayla yazılmıştır.

Fletcher'ın ortak oyunları arasında sayılan *Wit at Several Weapons*'ı (Çeşitli Silahlar Kuşanan Deha) Middleton'ın tek başına yazdığı sanılır. Gene Beaumont'un yardım edip etmediği kesinlikle bilinmeyen *The Captaine* (1609-12; Kaptan) canlı ve karmaşık bir oyundur ve bir cinsel aldatmaca çevresinde, trajik ikilemler üzerinde durur. Bu gruptaki oyunların en iyilerinden biri olan *The False One* (y. 1620; İkiyüzlü), Caesar'la Kleopatra öyküsünü özgün ve oldukça usta bir biçimde işler. Massinger'la birlikte yazdığı bu oyunun Dryden'ın *All for Love* (Her Şey Aşk İçin) adlı trajedisine katkısı olabilir. Öteki önemli oyunu *The Beggars Bush* (Dilencinin Çalısı) seyirciyi, zorba bir kral olmaktansa, bir dilenci olarak kırlarda yaşamanın iyiliğine inandıran pastoral bir öykü üzerine kuruludur.

ÖBÜR ÖNEMLİ OYUNLARI. (Tarihler kesin değildir.) *The Faithfull Shepheardesse* (1608-09; Sadık Çoban Kızı), *Valentinian* (1610-14), *Monsieur Thomas* (1610-16), *The Womans Prize* (? 1611; Kadının Ödülü), *Bonduca* (1611-14), *The Chances* (? 1617; Şans), *The Pilgrim* (1621; Hacı), *Rule a Wife and have a Wife* (1624; Bir Kadına Söz Geçirebilirsen Evlen).

Beaumont'la birlikte yazdıkları: *The Women Hater* (1606; Kadın Düşmanı), *The Coxcombe* (1608-10; Züppe), *Cupids Revenge* (1611; Aşk Tanrısının Öcü), *The Scornful Ladie* (1613-17; Kendini Beğenmiş Hanımefendi), *Loves Pilgrimage* (? 1616; Aşk Hacı), *The Noble Gentleman* (1625; Soylu Beyefendi).

Beaumont ve Massinger'la birlikte yazdıkları: *Thierry and Theodoret* (1621), *Loves Cure* (yb 1625; Aşk Tedavisi).

Massinger'la birlikte yazdıkları: *The Little French Lawyer* (1619-23; Küçük Fransız Avukat), *The Custome of the Countrey* (1619; Köy Âdeti), *The Double Marriage* (1621; Çifte Evlilik), *The Spanish Curate* (1622; İspanyol Papaz), *The Sea Voyage* (1622; Deniz Yolculuğu), *The Prophetesse* (1622; Kâhin Kadın), *The Lovers Progress* (1623-24; Aşığın Gidişi), *The Elder Brother* (1625; Ağabey).

Çeşitli yazarlarla birlikte yazdıkları (Massinger'ın yanında başka yazarların da katkısıyla yazılanlar dahil): Shakespeare'le birlikte: *Henry VIII* (1613; VIII. Henry), *The Two Noble Kinsmen* (1613; İki Soylu Akraba). James Shirley'yle birlikte: *The Night-Walker* (1633). Nathaniel Field'la birlikte: *Foure Playes in One* (? 1609-12, Dört Oyun Bir Arada). Massinger ve Field'le birlikte: *The Honest mans Fortune* (1613; Dürüst Adamın Yazgısı), *The Knight of Malta* (1616-18; Malta Şövalyesi), *The Queene of Corinth* (1616-17; Korinthos Kraliçesi). Bilinmeyen bir yazarın gözden geçirmesiyle *Wit With-Out Money* (1614; Parasız Deha). Thomas Middleton'la: *The Nice Valour* (? 1616; Cesaret). William Rowley'le: *The Maid in the Mill* (1623; Değirmendeki Kız). John Ford, Massinger ve John Webster'la: *The Faire Maide of the Inne* (1626; Handaki Güzel Kız). Massinger, Ben Jonson ve George Chapman'la birlikte: *The Bloody Brother, or, Rollo, Duke of Normandy* (1617-30; Kanlı Kardeş ya da Normandiya Dükü Rollo).

Flettner, Anton (d. 1 Kasım 1885, Eddersheim, Almanya - ö. 29 Aralık 1961, New York kenti, ABD), güvertesine dikine yerleştirilen döner silindirlerle hareket eden rotorlu gemiyi geliştiren Alman mucit. Ayrıca uçaklar ve gemiler için, kendi adıyla anılan dümen kumanda düzeneklerini geliştirmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amsterdam'daki aeronotik ve hidrodinamik araştırma enstitüsünü yöneten Flettner, 1926'da Berlin'de uçak fabrikası kurdu ve II. Dünya Savaşı sırasında Alman Hava Kuvvetleri (*Luftwaffe*) için "Flettner Fl 282" modeli ve başka türden helikopterler üretti. Savaştan sonra ABD'ye gitti ve ABD Kara Kuvvetleri için helikopter araştırmaları yaptı, ayrıca New York'taki Kew Gardens'da kurduğu Flettner Air Corporation'ın yöneticiliğini üstlendi.

fleur-de-lis, FLEUR-DE-LYS ya da FLEUR-DE-LUCE olarak da yazılır (Fransızcada "zambak"), Fransa Krallığı başta olmak üzere pek çok yerde armalarda ve bezemecilikte kullanılan amblem. Üç yaprakla, bunları tutan yatay bir banttan oluşur. Ortadaki dik, yanlardaki sağa ve sola doğru kıvrılmış durumdaki yaprakların sapları da bandın

Fleur-de-lis

altından taşar. Çeşitli biçimleri vardır. *Fleur-de-lis au pied coupé* ya da *au pied nourri*'de yaprakların sapları görülmez ya da bunların yerini yamuk biçimli bir taban almıştır. *Fleur-de-lis florencée* ya da *épanouie* de denen *fleur-de-lis remplie*'de yapraklar arasında erkekorganlar göründüğü gibi, yaprakların uçları da çiçek gibi bölünür. Armacılıkta doğal biçimi çok bozulmadan betimlenen zambağa, stilize *fleur-de-lis*'den ayırmak için, *lis-de-jardin* adı verilir.

Dünyanın pek çok yerinde çok eski zamanlardan beri sanatta *fleur-de-lis*'ye benzeyen bir amblem kullanılagelmişse de bu her zaman bir çiçeği simgelemiş değildir. *Fleur-de-lis*'nin asıl önemi, öteden beri Fransız kraliyet armasında yer almasından ileri gelir. Frank kralı Clovis'e (y. 466-511) vaftiz edildiği sırada saflık simgesi olarak Cennet'ten bir zambak gönderildiği yolunda bir söylence vardır. *Fleur-de-lis* sözcüğünün de *fleur-de-Louis*'nin (Louis-Clovis) bozulmuş biçimi olduğu ileri sürülmüştür. Ama bu figür, Kutsal Ruh'u simgeleyen bir güvercinden de gelmiş olabilir. Fransa kralı VI. Louis bu amblemi hem mühründe, hem de sikkelerinde kullandı. VIII. Louis'nin kutsanma töreninde altın zambaklar işlenmiş mavi bir cüppe giymesinden kısa bir süre sonra üzerine altın renkli *fleur-de-lis*'ler serpiştirilmiş mavi bir kalkan krallık arması olarak kabul edildi. Fransa kralı V. Charles 1376'da armadaki *fleur-de-lis* sayısını Kutsal Üçleme'ye bağlayarak üçle sınırlandırdı. Amblem birçok soylunun, ayrıca yerel yönetimlerin armalarında yer aldı; Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında İngiltere kralları, Fransa üzerindeki egemenlik isteklerini göstermek için kendi armalarının içine Fransız armasını da yerleştirdiler ve bu III. George dönemine değin sürdü. Benzer bir amblem de İtalya'da Floransa kentinin amblemi olan kırmızı zambaktır (*fleur-de-lis épanouie*).

Fleurus, Belçika'nın ortagüneyinde, Hainaut iline bağlı belediye. Charleroi sanayi bölgesi ile Waterloo'ya doğru alçalan tepeler arasında yer alır. Bir Gal-Roma tarımsal yerleşimi üzerinde kurulan Fleurus'un adından ilk kez 868'de söz edildi. 1115'te berat alan kent bazı önemli çarpışmalara sahne olmuştur.

Önemli tarihsel yapılar arasında, bugün yalnızca orta nefiyle kulesi ayakta olan romanesk üsluptaki kilise (y. 1150-1200), Cistercium tarikatına ait Soleilmont Manastırı, Naveau Yel Değirmeni (1667; Waterloo seferi sırasında Napoléon'un gözlemeviydi)

ve Fransa'nın üç askeri zaferinin anısına dikilen anıt (1936) sayılabilir. 1690'da Mareşal Luxembourg komutasındaki Fransız ordusu Alman ve Felemenk ordularını Fleurus'ta yendi. Mareşal Jourdan'ın komutasındaki devrimci ordu da 1794'te Avusturyalılara karşı burada zafer kazandı. 1815'te, Waterloo öncesinde Napoléon, Feldmareşal Blücher komutasındaki Prusyalıları Fleurus'ta yendi. Kent birkaç yerel demiryolunun kavşağında yer alır. Kömür madenciliği yanında makine, ev aletleri ve mobilya imalatı başlıca sanayilerini oluşturur. Nüfus (1983 tah.) belediye, 22.245.

Fleurus Çarpışması, Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları'nın Birinci Koalisyon dönemindeki en önemli çarpışması (26 Haziran 1794). 52 bin kişilik Avusturya ve Felemenk orduları karşısında 73 bin kişilik Fransız kuvvetlerine Jean-Baptiste Jourdan ile Jean-Baptiste Kléber komuta ediyordu. Avusturya ve Felemenk kuvvetleri ise Saksonya-Coburg prensi Friedrich Josias ile Felemenk *stadhouder*'i(*) ve Oranje prensi V. Willem'in komutası altındaydı. Jourdan, Coburg'un ana kuvvetlerinin gerisinde 12 Haziran'da kuşattığı Charleroi'yı 25 Haziran'da ele geçirdi. Kentin düştüğünü bilmeyen Coburg, Charleroi'daki kuşatmayı kaldırıp artçı kuvvetlerini güvenceye almak için oraya doğru ilerlemeye başladı. Coburg'un beş koldan giriştiği saldırı önce başarılı oldu ve Fransız saflarında ağır kayıplara yol açtı. Ama Fransız kuvvetlerinin gövdesi, uğradığı büyük kayıplara karşın toparlanıp karşı saldırıya geçebildi. Coburg ertesi gün Meuse Irmağının gerisine çekildi. Coburg'un kayıpları, çarpışmayı kazanan Fransız ordusunun kayıplarının ancak yarısı kadardı. Ama Avusturyalılar bir ay içinde Felemenk'in güneyinden (bugün Belçika) çekildiler. Bölge Fransa tarafından ilhak edildi.

Fleury, asıl adı ABRAHAM-JOSEPH BÉNARD (d. 26 Ekim 1750, Chartres - ö. 3 Mart 1822, Ménars-le-Château, Fransa), Fransız tiyatro oyuncusu. Comédie-Française'de(*) oynamış ve döneminin en büyük komedyeni olarak kabul edilmiştir.

Tiyatro yaşamına Nancy kentinde başladı; babası da aynı kentte, Lorraine ve Bar dükü I. Stanisław'ın sarayında oyuncuydu. Voltaire'in yüreklendirmesiyle 1774'te Comédie-Française'de sahneye çıktı. Daha sonra sanatını geliştirmek amacıyla taşraya dönmeye karar verdi. Bu dönemde özellikle Lyon'da sahneye çıktı.

Paris'e 1778'de dönen Fleury, tam üyeliğe yükseldiği Comédie-Française'de, emekliye ayrıldığı 1818'e değin görev yaptı ve topluluğun duayeni oldu. Fransız Devrimi sırasında, siyasal tartışmalara yol açan bir oyun sahnelediği için oyuncu arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı (1793). Serbest bırakılınca bir süre çeşitli tiyatrolarda sahneye çıktı ve daha sonra yeniden düzenlenen Comédie-Française'e döndü. Gerçek bir komedi ustası olan Fleury, özellikle Molière'in *Le Misanthrope* (*Adamcıl/İnsandan Kaçan*) oyunundaki başarılı Alceste tiplemesiyle büyük ün kazanmıştı.

Fleury, André-Hercule de (d. 22 Haziran 1653, Lodève, Fransa - ö. 29 Ocak 1743, Paris), Fransız kardinal ve 1726-43 arasında Kral XV. Louis'nin başbakanı.

Bir kilise gelirleri tahsildarının oğlu olan Fleury, papaz olarak atanmasının ardından 1683'te kralın papazı, 1698'de de Fréjus piskoposu oldu. XIV. Louis'nin ölümünden kısa bir süre önce, tahtın vârisi olan beş yaşındaki Louis'nin (sonradan XV. Louis) özel öğretmenliğine atandı. XV. Louis 1726'da Fleury'yi devlet bakanlığına atadı ve krallıyet meclisinde önceliğe sahip olması için kardinal yaptı. Fleury hiçbir zaman başbakan unvanını kabul etmedi, ama gerçekte ülkenin başbakanı oldu. Sert bir yönetim kuran Fleury, XIV. Louis döneminde başlatılmış olan medeni kanunun yazıya geçirilmesi çalışmalarıyla, XIV. Louis'nin çok pahalıya mal olan savaşlarının Fransa maliyesi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesini sağlayan mali reformların kurumsallaştırılması yolundaki çalışmaları devam ettirdi. 1730'da Jansenciliği resmen mahkûm eden papalık fermanı *Unigenitus*'u (1713) zorla kabul ettirdi.

Fleury asıl başarılarını dış politika alanında kazandı. Önce İngiltere başbakanı Sir Robert Walpole ile iyi ilişkiler kurdu ve İngiltere ile İspanya arasında artmakta olan gerilimi azaltmaya çalıştı. Bu çabalarının sonucunda, İspanya ile İngiltere arasında 1727'de ortaya çıkan düşmanlıkların bir Avrupa çatışmasına yol açması önlendi. Bununla birlikte Fleury, 1731'den sonra kara Avrupa'sı üzerindeki İngiliz nüfuzunu zayıflatmaya ve Fransa ile Avusturya'yı uzlaştırmaya çalıştı. Avusturya'nın müttefiki olan Rusya 1733'te XV. Louis'nin kayınpederi Stanisław Leszczyński'nin Polonya tahtına çıkmasını engelleyince Fleury'nın planları geçici olarak altüst oldu. Savaş yanlıları bu olayı izleyen Polonya Veraset Savaşı'nda (1733-38) Avusturya ile Rusya'ya karşı Leszczyński'yi desteklemesi için Fleury'ye baskı yaptı. Fransız kuvvetleri Lorraine'i işgal etmekle birlikte, Fleury İngilizlerin tarafsızlığını sağlayıp Fransız askeri harekâtını Almanya ve İtalya ile sınırlandırarak çatışma alanını daralttı. 1738'de Leszczyński'nin Polonya tahtı üzerindeki hak iddiasından vazgeçmesi ve bunun yerine Lorraine hükümdarlığını kabul etmesi koşullarını içeren bir barış antlaşması yaptı. Leszczyński'nin 1766'da ölmesi üzerine bu anlaşmaya uygun olarak Lorraine Fransa tarafından ilhak edildi. Fleury'nin diplomatik manevraları, Fransa ile Avusturya arasında daha yakın ilişkilerin kurulmasını sağladı ve İngilizlerin kıta Avrupa'sı sorunları üzerindeki güçlü etkisini sona erdirdi.

Kutsal Roma-Germen imparatoru VI. Karl'ın 1740'ta ölümü üzerine Avusturya'daki istikrarlı durum (ve Avrupa barışı) tehlikeye düştü. Fleury, Karl'ın kızı Maria Theresia'nın Avusturya topraklarının vârisi olmasını kabul etti, ama Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtına Fransa yanlısı Bavyera elektörü Karl Albrecht'in seçilmesi için çaba harcadı. Ama artık yaşlanmış ve güçten düşmüş olan Fleury, Belle-Isle dükü Mareşal Charles-Auguste Fouquet'nin denetimi altına girmiş bulunan savaş yanlılarına karşı koyabilecek durumda değildi. Fouquet 1741'de Prusya ile ittifak yaptı ve Fransa Avusturya Veraset Savaşı'na (1740-48) girdi.

Flewelling, Ralph Tyler (d. 23 Kasım 1871, De Witt, Michigan - ö. 31 Mart 1960, Glendale, California, ABD), ABD'li idealist felsefeci. Yazıları ve dersleriyle Güney California Üniversitesi'ni (Los Angeles) kişiselcilik okulunun kalelerinden biri durumuna getirmiştir.

Boston Üniversitesi'nde kişiselcilik okulunun ABD'deki kurucusu Bordon Parker Bowne ile çalıştı. 1909'da doktora çalışmasını tamamladı. 1917'de Güney California Üniversitesi'ne geçtikten sonra, uluslararası bir felsefe, din ve edebiyat dergisi olan *The Personalist*'i kurdu (1920). 1945'te emekli olduktan sonra yazdığı *The Person* (1952; Kişi), görüşlerini kapsamlı bir biçimde yansıtır.

Flexner, Simon (d. 25 Mart 1863, Louisville, Kentucky - ö. 2 Mayıs 1946, New York kenti, ABD). ABD'li patoloji ve bakteriyoloji uzmanı. 1900'de dizanteri basilini (*Shigella flexneri*, sonradan *S. shigae*) ayırarak tanımlamış, 1907'de beyin-omurilik menenjiti için tedavi edici bir serum hazırlamıştır.

Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde (1895-99) ve Pennsylvania Üniversitesi'nde (1899-1903) öğretim görevlisi olarak çalışan Flexner, New York'taki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nün (bugün Rockefeller Üniversitesi) örgütlenmesine katkıda bulundu ve bu kurumu virüs hastalıklarında dünyanın en ileri araştırma merkezi haline getirdi. Laboratuvar (1903-35) ve enstitü başkanlığını (1920-35) üstlendiği bu kurumda, Flexner'ın yönlendirdiği araştırma ekibi maymunlar üzerinde yaptıkları deneylerle, çocuk felci virüsünün ölümcül olmayan bir tipini ürettiler ve maymundan maymuna aktararak laboratuvar çalışmalarında kullanılabilecek bir çocuk felci virüsü elde ettiler.

FLIP *bak.* Yüzer Aygıt Platformu

Flick Gruppe *bak.* Feldmuehle Nobel AG

Flin Flon, Kanada'da Manitoba-Saskatchewan sınırında kent. Athapapuskow Gölünün kuzeyinde yer alır. Adını J. E. Preston-Muddock'un *The Sunless City* (Güneşsiz Kent) romanının kahramanı olan maden arayıcısı Profesör Josiah *Flin*tabbeatey *Flon*atin'den almıştır; söylentiye göre kitabın bir kopyası Manitoba'nın kuzeyindeki yabanıl bölgede bulunmuştu. Profesörün karikatürcü Al Capp tarafından tasarımlanan grotesk heykeli kentin dışındadır. Bölgeyi 156 km güney-güneydoğusundaki The Pas'a bağlayan demiryolunun inşa edildiği 1928 yılında, Ross Gölü ve öteki küçük göllerin çevresinde ilk yerleşim kuruldu. Kısa bir süre sonra da Hudson Bay Mining and Smelting Company'ye (Hudson Körfezi Madencilik ve Ergitme Şirketi) ait bir tesis kuruldu. Flin Flon'un ekonomisi büyük ölçüde bakır ve çinko çıkarımı ve işlenmesine dayanır; kerestecilik, balıkçılık ve turizm de önemli gelir kaynaklarıdır. Nüfus (1981) 8.261.

Flinck, Govert (d. 25 Ocak 1615, Kleve, Brandenburg - ö. 2 Şubat 1660, Amsterdam), portreler, tür resimleri ve öyküsel resimler yapan barok ressam. Rembrandt'ın en başarılı izleyicilerinden birdir.

Bir süre Leeuwarden'de çalıştıktan sonra Rembrandt'ın atölyesine girdi. Dinsel ve alegorik konuları işlediği yapıtlarında öncelen Rembrandt'ın üslubunu örnek aldı; "Çarmıha Geriliş" (1643?, Basel) adlı resmi bu dönemde yaptı. Sonraları, örneğin "Prens Frederik Hendrik'in Anısına Alegori" (1654, Devlet Müzesi, Amsterdam) adlı yapıtında görüldüğü gibi Rubens'ten etkilendi ve daha gösterişli bir üsluba yöneldi. Flinck, özellikle grup portrelerinde çok başarılıydı. "Kuyumcu ve Ailesi" (Brüksel) ile "Münster Barışı Kutlamaları" (1648, Devlet Müzesi, Amsterdam) bu tür yapıtlarının en güzel örnekleri sayılır.

Flinders, Matthew (d. 16 Mart 1774, Donington, Lincolnshire - ö. 19 Temmuz 1814, Londra, İngiltere), Avustralya kıyılarının büyük bölümünün haritasını çıkaran İngiliz denizci.

1789'da Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne giren Flinders, 1795'te Avustralya'ya doğru yola çıktı. Avustralya'nın güneydoğu kıyılarını keşfederek haritasını çıkardıktan sonra, Tasmanya Adasının çevresini dolaştı. 1801'de komutasındaki "Investigator" adlı gemiyle yeniden İngiltere'den Avustralya'ya gitti. Bu gezisi sırasında, Avustralya'nın güneybatıdaki Cape Leeuwin'den, anakarayı Tasmanya'dan ayıran Bass Boğazına kadar uzanan güney kıyılarını araştırdı. 22 Temmuz 1802'de Sidney'deki Jackson limanından yola çıkarak Avustralya'nın doğu kıyılarının ve kuzeydeki Carpentaria körfezinin haritalarını çıkardı. Yolculuğunu batıya ve güneye doğru sürdürerek Avustralya'nın çevresini dolaştı ve 9 Haziran 1803'te Jackson limanına döndü.

Aynı yılın ekim ayında İngiltere'ye giderken, gemisinin kötü durumu nedeniyle Hint Okyanusunun batısındaki İle de France'a (bugün Mauritius) uğramak zorunda kaldı. Burada Fransız yöneticiler tarafından alıkondu ve 1810'a değin İngiltere'ye dönmesine izin verilmedi. Flinders'in *Voyage to Terra Australis* (Avustralya Topraklarına Yolculuk) adını taşıyan kitabı ölümünden kısa bir süre önce yayımlandı.

Flinders Adası, Avustralya'da, Tasmanya eyaletine bağlı Furneaux Adalar Grubunun kuzey ucundaki en büyük ada. Yüzölçümü 2.080 km²'dir.

Avustralya anakarasıyla Tasmanya arasında uzanan Bass Boğazının doğusunda yer alır. Adını, 1798'de kıyılarını dolaşan İngiliz denizci Matthew Flinders'dan almıştır. Tepelik bir görünümü olan ada, güneydeki Strzelecki Doruklarında 778 m'ye ulaşır. Girintili çıkıntılı kıyılarında çok sayıda koy bulunur. Batı kıyısındaki koyların çevresi *terra rossa*'la (kırmızı toprak) kaplıdır; buralarda koyun ve sığır yetiştirilir. En büyük yerleşim batı kıyısındaki Whitemark'tır. Adada 1977'de balık işleme fabrikası, 1980'de Barren Burnundaki kazlar için bir koruma alanı açıldı. Nüfus (1981) 1.039.

Flinders Irmağı, Avustralya'da, Queensland'in en uzun ırmağı. Eyaletin kuzey kesimindeki Gregory Sıradağlarının güneydoğu yamaçlarında, Charters Towers'ın 160 km batısında doğar. Batıya doğru akarak Hughenden ve Richmond'dan geçer, daha sonra kuzeybatı ve kuzeye döner. 832 km'lik çığırının sonunda iki kol halinde Carpentaria Körfezine dökülür; ikinci kol Bynoe Irmağı olarak bilinir. Saxby ve Cloncurry ırmaklarıyla beslenen Flinders 107.700 km²'lik bir alanın sularını toplar, ama bu alan mevsimlere göre değişiklik gösterir. Irmağın yalnızca en aşağı çığırındaki 112 km'lik bölümü yıl boyunca kesintisiz akar. Irmağa adı, "HMS Beagle" gemisinin kaptanı John Stokes tarafından İngiliz gemici Matthew Flinders'in anısına verilmiştir. Irmak vadisine ilk kez 1864'te yerleşildi. Irmak boyunca uzanan topraklarda, özellikle körfezin yakınlarında sığır ve koyun yetiştirilir.

Flinders Sıradağları, Güney Avustralya'da sıradağlar. St. Vincent Körfezinin güneydoğu ucundaki Jervis Burnundan Marree ve Callabonna Gölü arasındaki bölgeye doğru kuzey yönünde uzanır; burada yerini düz otlaklara bırakır. Uzunluğu 800 km'dir. Kuzeydoğu yönünde uzanan kesimi ise, Peterborough'nun ötesinde Lofty Sıradağları adını alır. Flinders Sıradağlarının yüksekliği birkaç noktada 900 m'nin üzerine çıkar; eyaletin ikinci yüksek tepesi olan St. Mary Doruğunda 1.147 m'ye ulaşır. Sıradağlarda Prekambriyen Zamandan (y. 4 milyar-5 milyon yıl önce) kalma hayvan fosillerinden oluşan Ediacara faunası bulunmaktadır. Dağlarda Germein ve Alligator vadileri, Wilpena Pound Çöküntüsü ve Arkaba Tepeleri gibi güzel görünümlü yerler vardır. Flinders Sıradağları Ulusal Parkı ve Gammon Sıradağları Ulusal Parkı gibi iki büyük park da bu bölgede yer alır. Sıradağlar adını, 1802'de Spencer Körfezinden dorukları gören İngiliz denizci Matthew Flinders'dan almıştır. Dağlarda altın, gümüş, bakır, kurşun, barit ve kömür çıkarılır; Painter Dağında uranyum yatakları vardır.

Flint, ABD'de Michigan'ın doğusunda, Genesee ilinin (*county*) merkezi (1836) kent. Flint Irmağı kıyısında ve Detroit'in 97 km kuzeybatısında yer alır. 1819'da Jacob Smith tarafından açılan bir ticaret merkezi olarak kuruldu. Kentsel düzenlemesi 1836'da yapılan kent adını, Yerlilerin "çakmaktaşı ırmağı" anlamına gelen Pawanunling (İngilizce *river of flint*) dediği ırmaktan aldı. Yerleşim kürk ticareti, kerestecilik ve tarım merkezi olarak gelişti. Kereste kaynaklarının bolluğu 1886'da, at arabası yapan Durant-Dort Carriage Company'nin gelişmesine yol açtı; 1900'lerde yılda 100 binden fazla at arabası üretiliyordu. Karoser, yay ve tekerlek üreten firmalar, 1903'te W. C. Durant tarafından kurulan Buick Motor Company'ye malzeme sağlayan üreticiler durumuna geldiler; Durant 1908'de Flint'in önemli imalatçılarını General Motors Company adı altında birleştirdi. Kent

Flint'te General Motors Enstitüsü, Michigan
Mill ve Joan Mann, CameraMann

otomobil sanayisiyle birlikte gelişti ve Detroit'in ardından en önemli otomobil ve yedek parça üreticisi konumuna geldi.

Kentte, General Motors Enstitüsü, bir mühendislik okulu (1919), Charles Stewart Mott Community College (1923'te Flint Community Junior College adıyla kuruldu), Michigan Üniversitesi'nin bir yerleşmesi (1954) ve Michigan Sağırlar Okulu (1848) bulunmaktadır. Flint Sanat Enstitüsü, Robert T. Longway Planetaryumu ve at arabalarıyla otomobillerin sergilendiği Sloan Müzesi öteki önemli kuruluşlardır. Mott Vakfı Flint'teki devlet okullarında yürüttüğü deneme programları yoluyla *community school* anlayışının öncülüğünü yapmıştır. Nüfus (1990) 140.761; Flint metropoliten alanı, 430.459.

Flint, Austin (d. 20 Ekim 1812, Petersham, Massachusetts - ö. 13 Mart 1886, New York kenti, ABD), ABD'li hekim. 1862'de, karıncıklar kasılmadan önce aorttaki kanın kalbe geri döndüğü ve bugün Flint üfürümü olarak bilinen tipik bir ses verdiği kalp hastalığını bulmuştur.

New York'taki Bellevue Hastanesi Tıp Okulu'nda profesör olan (1861-66) ve Amerikan Tıp Derneği'nin başkanlığını yapan (1883-84) Flint, ülkesinde tıbbın, özellikle kardiyolojinin gelişmesine öncülük etmiş, Avrupa'da geliştirilen tanı yöntemlerini savunmuş, çift kulaklıklı stetoskopu yaygınlaştırmıştır. En önemli yapıtı *Treatise on the Principles and Practise of Medicine*'dir (1866; Tıp İlkeleri ve Uygulamaları Üzerine İnceleme).

Oğlu Austin Flint de (1836-1915) ünlü bir fizyoloji uzmanıydı; karaciğerin işlevi üzerine araştırmalar yapmış, çalışmalarını *A Textbook of Human Physiology* (1876; İnsan Fizyolojisi) adlı kitapta toplamıştır.

flint camı, KRİSTAL ya da KURŞUNLU KRİSTAL olarak da bilinir, parlak, saydam ve ışığı kırma gücü yüksek, ağır ve dayanıklı cam türü. 1675'te George Ravenscroft(*) tarafından geliştirilen *flint* camı, cam işçiliğinde yeni bir üslup yaratmış ve böylece İngiltere dünyanın önde gelen cam üreticisi durumuna gelmiştir. Ravenscroft'un bu alandaki deneylerini, Venedik'teki Murano Adasından gelen camın niteliğinden şikâyetçi olan cam satıcılarının kurduğu Worshipful Company of Glass Sellers da desteklemişti.

İlk saydam kristali, kavrulmuş çakmaktaşından (İngilizce *flint*: "çakmaktaşı") elde eden Ravenscroft, kristalin bir süre sonra bozulması üzerine malzemeye kurşun oksit ekleyerek kurşunlu cam üretti. Bunun üzerine Glass Sellers şirketi ürün için belli tasarımlar saptadı ve ayrıntılı standartlar belirledi. İlk cam örneklerinde bir kuzgun başı damgası vardı. Zamanla geleneksel Avrupa üslubunun bu yeni cam türüne uyarlanmasıyla gerçek bir İngiliz cam işçiliği üslubu gelişti.

Flint camı, mercek ve prizma yapımında da kullanılır. Görünen ışığı az, morötesi ışığı çok soğurduğundan teleskop merceği yapımında da *flint* camından yararlanılır. *Flint* camının ışığı ayırma gücü, *crown* camınınkinden (soda-kireç bileşimli) iki kat daha fazladır. *Flint* ve *crown* camları, birlikte renkser sapıncı giderici merceklerin yapımında kullanılır.

Flint Ridge Mağara Sistemi, ABD'de, Kentucky eyaletinin ortabatı kesiminde mağaralar ve yeraltı ırmakları sistemi. Sistemin yerölçümü yapılan bölümlerinin tümü Mamut Mağarası Ulusal Parkı(*) içinde yer alır. Çoğu birbiriyle bağlantılı ve bazısına hâlâ girilmemiş olan mağaralar, kireçtaşının asitli suyla erimesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bir plato olan Flint Ridge'in altında yer alan birkaç yüz metre kalınlığındaki kireçtaşı katmanı, dayanıklı kumtaşı ve şeyl katmanlarıyla örtülüdür. Asitli su, üstteki kumtaşı ve şeyli etkilemeksizin alttaki kireçtaşını eriterek yeraltı mağaralarını oluşturmuştur.

İçlerindeki ilginç sülfat oluşumları, sarkıtlar, dikitler ve arkeolojik buluntularla dikkati çeken mağaralara Salts (Tuz), Colossal (Dev) ve Unknown (Bilinmeyen) gibi adlar verilmiştir. Sistemin merkezi ve girişi olan Floyd Collins Kristal Mağarası adını, 1917'de burayı keşfeden ve yeni bir giriş ararken yaşamını yitiren Floyd Collins'ten alır. Bu mağarada akan Blind Fish (Kör Balık) Irmağı yerüstüne çıktıktan sonra Pike Spring Suyu adıyla akar. 1972'de Mamut Mağarasıyla Flint Ridge Mağara Sistemi arasında bir bağlantı keşfedilmiş, bu ikisinin dünyadaki en uzun mağara sistemi olduğu anlaşılmıştır.

fliş, ince, sert, grovak benzeri kumtaşı katmanlarıyla, ritmik bir biçimde iç içe geçmiş yataklar halinde bulunan şeyl dizileri. Toplam kalınlıkları kimi zaman binlerce metreyi aşsa da bağımsız yataklar halinde bulunan flişler çok incedir ve kalınlıkları birkaç santimetre ile birkaç metre arasında değişir. İçlerinde ender rastlanan türden fosillerin bulunması, bunların deniz çökelleri olduğunu gösterir. Fliş fasiyesinin, orta derinlikler ile derin (2.000 m'ye kadar)

deniz sularında biriktiği sanılmaktadır. Kaba ve köşeli kumlar büyük olasılıkla bulanık akıntılar (su altındaki tortul yüklü akıntılar) tarafından çökeltilmiştir; bazı flişlerde rastlanan anormal derecede kaba taneli çamurtaşı konglomeraları, denizaltı çamur akıntılarının bir ürünü olabilir. Fliş terimi başlangıçta Alp bölgesinin kuzey kesiminde Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları için kullanılırdı. Günümüzde başka zamanlardaki ve yerlerdeki benzer çökelleri tanımlamak için de kullanılmaktadır.

FLN *bak.* Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi

Flodden Çarpışması, İngiltere'nin kuzey ucundaki Northumberland'de, Branxton yakınlarında İngilizlerin İskoçyalılara karşı kazandığı zafer (9 Eylül 1513). İskoçya kralı IV. James, Fransa'yla arasındaki anlaşma gereğince, o sırada VIII. Henry komutasında Fransa'da çarpışmakta olan İngiliz ordusunu ek kuvvetlerden mahrum bırakmak amacıyla topçu desteğinde 30 bin askerle sınırı geçti (22 Ağustos 1513). Henry'nin kuzeydeki vekili Surrey kontu Thomas Howard İskoçyalılara karşı koymak için 20 bin kişilik bir ordu topladı. İskoçyalıların sınıra doğru çekilmesinden korkan Surrey'nin, savaşmak için 9 Eylül'e değin beklemesi isteğini James kabul etti. Çarpışma akşamüstü başladı. İskoçyalılar yılmadan savaştılar, ama İngilizlerin iki buçuk metre uzunluğundaki baltalı mızrakları (ucunda çengel biçiminde kesici bir ağız bulunan kargı) İskoçyalıların dört buçuk metre uzunluğundaki mızraklarına üstün geldi. Ayrıca İngiliz okçular İskoçya ordusunun sağ kanadını büyük kayıplara uğrattılar. Gün battığında İskoçya ordusu yok edilmişti. James, aralarında yüksek kilise ve devlet görevlileri ile birçok soylunun da bulunduğu 10 bin uyruğuyla birlikte öldürüldü.

Flodoard (d. 893/894, Épernay ?, Champagne - ö. 28 Mart/17 Mayıs 966 Reims), vakayiname yazarı. 919-966 arasındaki olayları kapsayan *Annales* (Yıllık) ve *Historia ecclesiae Remensis* (Reims Kilisesi Tarihi) adlı iki çalışması o döneme ilişkin temel belgelerdir.

Papa VII. Leo'yu Roma'da ziyaret ettikten sonra, koruyucusu Artauld ile Reims başpiskoposluğuna oğlu Hugh'un getirilmesini isteyen Vermandois kontu Herbert arasında çıkan bir anlaşmazlığa karıştı. 940-941 arasında Herbert'in buyruğuyla bir süre hapiste kaldı. 948'de Ingelheim'da toplanan sinodda Papa II. Agapetus'un Artauld'u görevine iade etmesi üzerine Flodoard Reims kayıtlarını tutmakla görevlendirildi. 951'de Noyon piskoposluğuna atanma girişiminde bulunduysa da başarılı olamadı.

floem *bak.* soymukdoku

flogopit, KAHVERENGİ MİKA olarak da bilinir, bazik potasyum, magnezyum ve demir alüminosilikat [$K_2(Mg,Fe)_6(Si_6Al_2O_{20})(OH,F)_4$] yapısında bir mika minerali türü. Az miktarda demir içeren türleri elektrik yalıtkanı olarak ekonomik değer taşır. Flogopit, başkalaşım süreçlerinin sonucunda oluşur (örn. başkalaşım geçirmiş kristalin kireçtaşları içinde). Ayrıca ultrabazik korkayaçların içinde de bulunur. Biyotit ile birlikte bir kimyasal ornatma dizisi oluşturur; biyotitten temel farkı, içerdiği magnez-

Warwick'ten bir flogopit örneği, New York Field Museum of Natural History, Chicago fotoğraf: John H. Gerard-EB Inc

yum demir oranının 2:1'in üstünde olmasıdır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* mika (tablo).

Fløgstad, Kjartan (d. 7 Haziran 1941, Sauda, Norveç), Norveçli şair, roman ve deneme yazarı. Kasabalı fabrika işçilerinin ve denizcilerin yaşamlarını lirik bir gerçekçilikle işlediği *Dalen Portland* (1977; Portland Vadisi) adlı romanıyla Kuzey Ülkeleri Konseyi Ödülü'nü kazanmış, kitabında siyasal bir tutum, belgesellik ve düşsellik ile çağdaş Latin Amerika romanını anımsatan mizah ve canlılığı bir araya getirmiştir.

Fløgstad şiirlerinde simgeciliği, okuduğu çok sayıdaki çeşitli yapıtı ve mizahı ustaca birbirine kattı. *Valfart* (1968; Kutsal Yolculuk) ve *Seremoniar*'da (1969; Törenler) topladığı şiirlerinde hem kent, hem de köy yaşamına yer verdi. Deneme ve öykülerini topladığı *Den hemmelege jubel*'de (1970; Gizli Coşku) muhalif sağ ve sol görüşlere karşı edebiyat, sanat ve düş gücünü savundu. *Fangliner* (1972) adlı öykü kitabında balıkçıların ve fabrika işçilerinin yaşamlarını duygusallıktan uzak, katı bir bakış açısıyla ele aldı. İlk romanı *Rasmus* (1974) yarı otobiyografikti.

Fløgstad Latin Amerikalı yazarlara büyük yakınlık duydu. Şilili ozan Pablo Neruda'dan çevirdiği şiirleri *Dikt i utval* (1972; Seçme Şiirler) ve Kübalı şairlerden çevirdiklerini de *Dikt frå Cuba*'da (1973; Küba'dan Şiirler) adıyla yayımladı.

Floire et Blancheflor, Fransız manzum aşk öyküsü. 12. ve 13. yüzyıldan kalma iki değişik biçimi bulunan öykünün Bizans ya da Arap kökenli olduğu sanılır. Genç âşıkların önce ayrılıp sonra kavuşması temasına dayanan konusu *Aucassin et Nicolette*(*) öyküsündekiyle aynıdır. Ama, kahramanların dinleri ve rolleri yer değiştirmiştir. Floire, bir Sarazen hükümdarının oğlu, sevgilisi Blancheflor ise Hıristiyandır. Batı Avrupa'da tanınmış olan öykünün birçok Avrupa dilinde değişik biçimleri vardır. Doğu Midlands lehçesiyle yaklaşık 1250'de yazılan İngilizce uyarlaması *Floris and Blancheflur* Orta İngilizce döneminin en etkileyici aşk öykülerinden biri sayılır.

flojiston, eski kimya kuramında, bütün yanıcı maddelerde bulunduğu varsayılan ağırlıksız ve uçucu öz. Bu varsayıma göre, bugün oksitlenme terimiyle adlandırılan yanma olayı, yanıcı maddenin bileşimindeki flojistonun geride yalnızca kül ya da yanmayan artıklar kalacak biçimde açığa çıkmasıdır.

İngiliz kimyacı Johann Joachim Becher 1669'da, bütün maddelerin bileşiminde, camlaşabilen, cıva özelliğinde olan ve yanabilen üç tür toprak bulunduğunu öne sürdü. Becher'e göre, bir madde yandığı zaman, "yağlı toprak" anlamındaki Latince *terra pinguis* terimiyle adlandırdığı yanıcı toprak açığa çıkıyor, geride yalnızca yanmayan maddeler (kül) kalıyordu. Demek ki odun, bu yanıcı öz ile odun küllerinin bir karışımıydı. 18. yüzyılın başlarında Georg Ernst Stahl, bu varsayımsal yanıcı öze, Yunancadan türettiği flojiston (yanıcı) adını verdi. Metallerin hava temasıyla paslanmasını da bir tür yanma olayı olarak kabul eden Stahl, bir metalin kül (bugünkü anlamıyla oksit) haline dönüştüğünde flojistonunu yitireceğine inanıyordu. Demek ki metaller de kül ve flojistondan oluşuyordu. Havanın bu olaydaki tek rolü, yanıcı maddenin bileşiminden kurtularak serbest kalan flojistonu sürükleyip götürmekti.

Stahl'ın kuramının en çürük noktası, organik maddelerin külünün asıl maddeden daha hafif, buna karşılık metallerin külünün yanmamış metalden daha ağır olmasıydı. Ama, flojistonu gerçek bir madde olarak değil, uzamda yer kaplamayan ağırlıksız bir "öz" olarak kabul eden Stahl için bu tutarsızlığın fazla bir önemi yoktu.

Kimya, nicel ölçümlere dayanan bir bilim olarak ilerledikçe Stahl'ın kuramı iyice sarsılmaya başladı. Sonunda, flojistonu gerçek bir madde olarak kabul edip, gözlenen ağırlık değişikliklerini açıklamanın yolları araştırıldı. Bazı kimyacılar flojistonun eksi ağırlıklı bir madde olduğunu savundular. Hidrojen gazı keşfedildiğinde, kimyacıların bir bölümü, çok hafif ve son derece yanıcı olan bu maddenin saf flojiston olduğunu öne sürdüler.

Flojiston kuramını tümüyle geçersiz kılan, Antoine Lavoisier'nin 1770-90 arasındaki çalışmalarıdır. Lavoisier, indirgenme ve yükseltgenme tepkimelerine giren kalay, kurşun, fosfor ve kükürtteki ağırlık azalmalarını ya da artışlarını inceledi ve yeni keşfedilen oksijen elementinin bu tepkimelerde mutlaka yer aldığını kanıtladı. Bazı kimyacılar, özellikle oksijen elementini bulanlardan biri olan Joseph Priestley, flojiston kuramının bazı yönlerini savunmaya çalıştılarsa da, 1800'den başlayarak Lavoisier'nin oksijen kuramı bilim dünyasınca benimsendi.

flok yelkeni, yelkenli teknelerde, pruva direği (ön direk) ya da pruva gabya çubuğu ile baş bodoslama ya da cıvadra sereni (flok direği) arasına çekilen üçgen yelken.

Önceleri tek direkli gemilerde görülen flok yelkeni, 1600'lerde yaygınlaştı. 1700'lerde

Bir Fransız balıkçı teknesinde flok yelkenleri
Bjorn Landstrom: The Ship (1961) Doubleday & Company, Inc

ise daha büyük savaş gemilerinde kullanılmaya başladı. Flok yelkenleri özellikle kabasorta donanımlı (direk donanımları serenli ve seren yelkenli) gemilerde orsa seyri (yelkenleri rüzgârın estiği yöne çevirerek yapılan seyir) kolaylaştırır ve hızı artırır. Bazı teknelerde çok sayıda flok yelkeni bulunur; bu durumda cıvadra sereni, bir kuntra flok direği eklenerek uzatılır.

Modern yelkenlilerin çoğunda cıvadra ya da flok sereni bulunmaz. Flok yelkeninin alt köşesi, pruvaya yakın bir yerden geminin teknesine tutturulur.

flokülasyon *bak.* yumaksı çökelme

Flood, Henry (d. 1732 - ö. 2 Aralık 1791, Farmley, Kilkenny ili, İrlanda), İngiliz-İrlandalı devlet adamı. İngiltere'yi 1782'de İrlanda'ya yasama bağımsızlığı vermeye zorlayan hareketin kurucusudur.

İrlanda'da *King's Bench*'in (*bak.* Court of Queen's [King's] Bench) başyargıcı Warden Flood'ın evlilik dışı oğlu olan Henry, 1759'da Irlanda Parlamentosu'na girdi. Çarpıcı konuşma yeteneği sayesinde parlamentonun görev sürelerinin kısaltılmasını isteyen ve İrlanda ulusal milisinin kurulmasını talep eden küçük ama etkili bir grubun önderi oldu. Grubun uzun erimli hedefi yasama bağımsızlığıydı. Flood'ın yandaşları parlamentonun görev süresini sekiz yılla sınırlayan bir tasarının kabul edilmesini sağladılar; 1769 ve 1771'de de İrlanda'daki İngiliz yönetimine fon sağlanmasını öngören yasaları engellediler.

İlk bağımsız İrlandalı devlet adamı olmasına karşın, Flood 1775'te İngiliz kral vekili Lord Harcourt yönetiminde haznedar yardımcılığı görevini kabul ederek bu konumundan vazgeçti. Flood'dan daha usta bir konuşmacı olan Henry Grattan yurtseverlerin lideri olarak onun yerini aldı.

Flood'ın yurtseverlerin mücadelesini yanlış zamanda terk ettiği kısa bir süre sonra ortaya çıktı; Amerika'daki kolonilerin İngiltere'ye karşı ayaklanmasının (1775-83) etkisiyle İrlanda'daki yurtsever hareket büyümeye başlamıştı. Flood 1779'da yeniden eski arkadaşlarının yanına döndü ve iki yıl sonra resmi görevinden azledildi. Yandaşlarını kaybetmiş olmakla birlikte, İrlanda ticareti üzerindeki sınırlamaların kaldırılması (1779) ve İrlanda'ya yasama bağımsızlığı verilmesi (1782) için İngiliz hükümetini zorlama konusunda Grattan'a yardımcı oldu. Daha sonra liderlik için Grattan'a karşı mücadeleye karar verdi. Reformlar konusunda onun yeterince başarılı olamadığını ileri sürerek, İrlanda yasama organı üzerindeki İngiliz denetimini kaldıracak bir yasanın kabulünü sağladı. Flood'ın yeni kazandığı destek, 1784'te İrlanda Parlamentosu'nu yeniden düzenleme girişiminin başarısızlığa uğraması üzerine ortadan kalktı. Flood 1783'ten 1790'da emekli oluncaya değin hem İngiliz, hem de İrlanda parlamentolarının bir üyesi olarak kaldı. Ama, İrlanda Parlamentosu'ndaki siyasal başarılarını İngiltere'de gösteremedi.

Floquet, Charles (-Thomas) (d. 2 Ekim 1828, Saint-Jean-Pied-de-Port - ö. 18 Ocak 1896, Paris, Fransa), Fransız siyaset adamı. Cumhuriyete olan derin bağlılığı ve General Georges Boulanger'nin(*) siyasal girişimlerine karşı çıkmasıyla tanınır.

İkinci İmparatorluk rejiminin koyu bir muhalifi olan Floquet, kısa sürede cumhuriyetçi bir avukat ve gazeteci olarak ün yaptı. 1870-71'de Üçüncü Cumhuriyet'in kurulmasında etkili oldu; yeni hükümet ile Paris Komünü üyeleri arasında uzlaşma sağlamak umuduyla bütün cumhuriyetçilerin katıldığı siyasal bir birlik kurulmasına katkıda bulundu.

Bir süre Paris belediye konseyi başkanı olarak görev yapan Floquet, 1876'da Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Bir dönem meclis başkanlığı yaptıktan sonra Nisan 1888'de başbakan oldu. General Boulanger'nin önderliğindeki hareketin güçlenmesi ve cumhuriyete karşı bir darbe tehdidine dönüşmesi üzerine generale açıkça saldırdı. 13 Temmuz'da Floquet, kendisinden çok daha genç olan Boulanger'yle düello ederek onu ağır biçimde yaraladı. Ama Floquet hükümeti Şubat 1889'da, bir anayasa değişikliği önerisinin reddi üzerine devrildi.

Kasım 1889'da yeniden Temsilciler Meclisi başkanlığına getirilen Floquet, öneri düzeyindeki bir Panama Kanalı projesinde adının bazı yolsuzluklara karışması üzerine 1892'de istifa etmek zorunda kaldı. 1894'te Senato'ya seçildi ve yaşamının sonuna değin senatör olarak görev yaptı. Ateşli konuşmalarıyla tanınan Floquet'nin Temsilciler Meclisi'nde Boulanger'ye verdiği "Napoléon sizin yaşınızda ölüydü General Boulanger" yanıtı bunun en ünlü örneklerinden biridir. *Discours et opinions* (1885; Konuşmalar ve Görüşler) adlı yapıtı iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Flor, Roger de (d. 1280, Brindisi, İki Sicilya Krallığı - ö. 4 Nisan 1305, Hadrianopolis [Edirne], Bizans İmparatorluğu), Bizans imparatoru II. Andronikos'un hizmetine giren Sicilyalı paralı asker, komutan ve serüvenci.

Çocuk yaşta denize açılan Flor, Templier şövalyelerine katıldı. 1291'de Memlûklerin Akkâ'da Haçlı egemenliğine son vermesi üzerine buradan kaçan kişilere şantaj yaparak büyük bir servet edindi. Ama Templier tarikatı büyük üstadı tarafından suçlanması üzerine Cenova'ya kaçtı ve bir *almogávares* (İspanyol paralı askerleri) birliğinin komutanı olarak, Anjou hanedanı ile savaşmakta olan Sicilya'nın Aragonlu kralı III. Federico'nun hizmetine girdi.

1303'te, Katalanlar Birliği olarak bilinen 6.500 *almogávares* ile birlikte II. Andronikos'un hizmetine girdi ve Türklere karşı savaşarak bazı başarılar elde etti. Ne var ki, ordusunun talanları ve kendi prensliğini kurma niyeti 1304 sonlarında geri çağrılmasına yol açtı; ardından da öldürüldü. Paralı askerler komutanlarının intikamını almak üzere başkaldırarak Trakya topraklarına saldırdılar.

flor *bak.* flüor

Flora, Roma dininde, bitkilerin çiçeklenmesini sağlayan tanrıça. Kültünü Roma'ya Romulus ile birlikte hüküm süren Sabin kralı Titus Tatius'un getirdiği söylenir. Tapınağı, Circus Maximus'un yakınındadır. Floralia olarak adlandırılan şenliği İÖ 238'de kurumlaştırmıştır. Çiçekli bir taçla bezenen başı cumhuriyet döneminin paraları üstünde yer almıştır. Botanikte belirli bir doğal çevrenin bitki örtüsü anlamında kullanılan flora terimi onun adından gelir.

Flora, Capitolino Müzesi, Roma
Alinari Art Resource/FB Inc

Floransa, İtalyanca FIRENZE, Latince FLORENTIA (gelişen kent), İtalya'nın orta kesimindeki Toscana bölgesi ile Firenze ilinin merkezi kent. Roma'nın yaklaşık 230 km kuzeybatısında yer alır. İÖ y. 1. yüzyılda kurulan kent, 14-16. yüzyıllar arasında ticaret, maliye, bilim, özellikle de sanat alanlarında çağının en ileri merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Geçmişten günümüze değin ulaşan görkemi, burada yaşamış ve ürün vermiş olan Leonardo da Vinci, Michelangelo, Brunelleschi, Dante, Machiavelli, Galilei ve Mediciler gibi dehaların katkılarıyla gerçekleşmiştir. Yüzölçümü 102 km² olan kentin 1990 tahmini belediye nüfusu 413.069'dur.

Doğal yapısı ve görünümü. Floransa, Apennin Dağlarının Faenza ve Bologna yönlerine geçit verdiği yörede, Arno Irmağının iki yakasında kuruludur. Küçük Mugnone ve Affrico dereleri kentten geçerek Arno'ya dökülür. 1966'da Affrico'nun neden olduğu taşkın büyük kayıplara yol açmıştır. İklim ılımandır.

Günümüzde, çevredeki tepelerden bakıldığında Floransa'nın geçmişteki parlak dönemine göre çok büyük bir değişikliğe uğramadığı görülür. Kentteki en yüksek yapı 13. yüzyılda yapılan hükümet binasının kulesidir. 15. yüzyıl başlarından kalma katedralin kubbesi kentin siluetini biçimlendiren bir başka öğedir. Kent merkezi bir Roma *municipium*'u(*) olduğu dönemdeki özelliklerini bir ölçüde korumuştur.

Mimarlık ve sanat. 1528'deki siyasal karışıklık döneminde Michelangelo'nun yeniden düzenlemekle görevlendirildiği kent surlarının bir bölümü Arno Irmağının güney kıyısında hâlâ görülebilir. Surların geri kalan bölümü ise 19. yüzyıl sonlarında yerini kent merkezinin dış caddelerine bırakmıştır. Çoğu 13. yüzyıldan kalma sekiz sur kapısı bugün de ayaktadır.

Floransa siyasal tarihinin birçok önemli olayına sahne olan Signoria Meydanı adını, bir yanını kaplayan saraydan almıştır. Hükümet binası olarak yapılan ve hâlâ bu amaçla kullanılan Signoria Sarayı'na, ilk Toscana grandükü I. Cosimo'nun yeni yapılan Pitti Sarayı'na yerleşmesinden sonra Vecchio Sarayı adı verilmiştir.

1594'te Giambologna'nın yaptığı I. Cosimo'nun atlı heykeli sarayın solunda, bugün bir açık hava heykel sergisi niteliğindeki alanda durmaktadır. Ortada tunç ve mermer heykellerle bezenmiş, yaklaşık 1565'lere tarihlenen Neptün Çeşmesi bulunur. Aslı 1873'te Floransa Akademisi'ne kaldırılan Michelangelo'nun "Davud" heykelinin bir kopyası basamakların üstünde yer alır. Aşağıda ise aslı Bargello Müzesi'nde sergilenen Donatello'nun Floransa aslanı "Marzocco" heykeli bulunur.

Sarayın sağında I. Cosimo'nun mızraklı muhafızlarına ayırdığı Loggia dei Lanzi (1376-82) yer alır. Buradaki bir düzine heykel arasında Benvenuto Cellini'nin yaptı "Perseus" da (1553) bulunmaktadır.

Loggia'nın arkasından, sarayın yan kısmı boyunca Uffizi Galerisi'nin yüksek, sütunlu iki kanadı Arno'ya doğru uzanır. Giorgio Vasari'nin maniyerist üsluptaki zarif bir denemesi olan bu yapı 1560'ta, grandüklüğün resmî dairelerini barındırmak üzere

inşa edilmeye başlamıştır. 1574'te Grandük I. Francesco yapının üst katını Medici ailesinin sanat hazinelerinin sergilenmesi amacıyla yeniden düzenletmiştir. Dünyanın en değerli koleksiyonlarından sayılan Uffizi koleksiyonu, 13-18. yüzyıllar arası resim sanatından ve Floransa sanatının önde gelen adlarının çoğunun yapıtlarından örnekler içerir.

Biraz daha içeride, bir başka kuleli saray olan ve yapımı 1255'te tamamlanan Bargello yer alır. 13. yüzyılda soylu yöneticilere karşı yürütülen halk hareketlerinin sonunda zaman zaman iktidara gelen *capitano del popolo*'nun (halk önderi) oturduğu bu saray, sonraları belediye başkanına (*podestà*), ardından da emniyet müdürüne (*bargello*) ayrılmış, 1865'te ise Ulusal Müze haline getirilmiştir. 1867'de onarılan yapının salonlarında Michelangelo, Donatello, Cellini ve Della Robbia'nın yapıtları sergilenmektedir.

Floransa'nın resmî merkeziyle dinsel merkezi arasında, eski ticaret merkezi Cumhuriyet Meydanı bulunur. Ortaçağdan beri Eski Pazar olarak bilinen alanda "bakımsızlıktan kurtarılmak" üzere 1880'lerde birçok eski yapı ortadan kaldırılmıştır. *Café*'lerle çevrili meydan günümüzde kentin canlı bir köşesidir. Bir yanında kitapçıların, pahalı mağazaların, bir sinemayla merkez postanesinin de bulunduğu arkadlar vardır. Daha da içeride Floransa Vaftizhanesi'yle(*) Floransa Katedrali'nin(*) yer aldığı dinsel merkez bulunur. Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen vaftizhane, büyük bir olasılıkla Floransa'nın bugün ayakta kalmış en eski yapısıdır. Yakın çağdaşı San Miniato al Monte Kilisesi(*) (1062) gibi klasik mimarlık özellikleri de taşıyan Toscana romanesk üslubundaki bu yapının Cennet Kapıları diye anılan iki kapı kanadı Lorenzo Ghiberti'nin başyapıtıdır.

1296'da başlanan ve Toscana gotiği özellikleri de taşıyan katedralin ilk mimarı Arnolfo di Cambio'dur. Yapımı daha sonra başka mimarlarca sürdürülmüş, bir süre tamamlanmadan kalmış, daha sonra 1420'lerde Filippo Brunelleschi görkemli kubbesinin tasarımını gerçekleştirmiştir. Brunelleschi bir yandan da Rönesans'ın ilk yapılarından sayılan Yetimler Yurdu'nun (Ospedale degli Innocenti) cephesini düzenlemiştir. SS. Annunziata Meydanı'ndaki yapının giriş katında, Korent düzeninde sütunların taşıdığı ve Della Robbia'nın pişmiş toprak (*terra-cotta*) madalyonlarıyla bezenmiş yelken tonozlu bir kolonad bulunur.

Yurdun yanında, 15. yüzyılın ortasında yeniden yapılmış bir ortaçağ kilisesi olan SS. Annunziata yer alır. Cephesi yurdunkiyle uyum halinde olan kilisenin yuvarlak doğu cephesi Michelozzo tarafından Roma'daki Minerva Medica Tapınağı'ndan aynen uyarlanmıştır.

Katedral Meydanı'nın (Piazza del Duomo) bir köşesinde Floransa gotiğinin başka bir örneği olan Loggia del Bigallo (1352-58) yer alır. Buradan Borgo S. Lorenzo Caddesi izlenerek Medicilerin aile kilisesi olan San Lorenzo Kilisesi'ne(*) varılır. 1423'te Eski Sacristia üzerinde çalışmaya başlayan Brunelleschi, 11. yüzyıldan kalma kiliseyi yeniden inşa etmiştir. 1521-34 arasında Michelangelo yeni bir aile şapeli olan Yeni Sacristia'yı eklemiş ve Giuliano ile Lorenzo'nun mezarlarının, görkemleriyle yapının mimarisini gölgede bırakan kabartmalarını yapmıştır. Kilisenin solundaki Lorenzo Kütüphanesi de Michelangelo'nun yapıtıdır. Mimarisi, bazı uzmanlarca barok dönemin başlangıcı olarak görülürken, bazılarınca da maniyerizmin bir örneği olarak değerlendirilen bu kütüphane, başta Leonardo da Vinci'nin not defterleri, Petrarca'nın üstüne el yazısıyla notlar aldığı bir Horatius nüshası olmak üzere birçok değerli eşyayı barındırır. Kentin orta bölümünde Dominikenlerin yaptırdığı Santa Maria Novella Kilisesi(*) ile Fransiskenlerin yaptırdığı Santa Croce Kilisesi(*) bulunur. Bu kiliselerden birincisi Masaccio ve Orcagna'nın freskleri, ikincisi de Giotto'nun freskleri, Donatello'nun oymaları gibi değerli yapıtları barındırır. Santa Croce'de ayrıca Brunelleschi'nin Pazzi, Michelozzo'nun da Medici aileleri için yaptıkları birer şapel vardır. Michelangelo, Galilei, Machiavelli ve Gioacchino Rossini de bu kilisede gömülüdür.

Floransa'da Signoria Meydanı ve arkada Signoria (Vecchio) Sarayı, İtalya
Semra Germaner

Kentteki 57 sarayın en büyüğü ve tarihsel olarak en önemlisi Pitti Sarayı'dır. Günümüzde Raffaello, Tiziano, Tintoretto, Veronese, Rubens gibi ustaların yapıtlarından oluşan koleksiyonuyla dünyanın büyük müzelerinden biri olan sarayın yapımına 1440'ta başlanmıştır. Sarayı yaptıran Luca Pitti, ticaret ve bankerlikten edindiği servetini rakip Medici ailesine karşı giriştiği mücadelede kaybedince, yapı tamamlanamamıştır. 1549'da I. Cosimo'nun karısı Elenora'nın satın aldığı saray 1852'ye değin çeşitli eklerle büyütülmüştür. Floransa'nın başkent olduğu dönemde Kral II Vittorio Emanuele burada oturmuştur.

Kentin çevresi yeşil alan bakımından çok zengindir. Toplam 22 spor alanından başka dört büyük yüzme havuzu, parklar, çeşitli at yarışı alanları, tenis kortları ve bir modern velodrom bulunur. Mimar Luigi Nervi'nin yaptığı Giovanni Berta Stadyumu (1930-32), modern mimarlığın dönüm noktalarından birini oluşturur.

Ekonomi. Binlerce Floransalının sanayide çalışmasına karşın, kentin temel gelir kaynağı turizm ve geleneksel el sanatlarıdır. Başlıca el sanatları arasında cam, seramik, demir, değerli maden ve deri işleri sayılabilir. El sanatları ürünleri kentin her yanında satılmakla birlikte, birkaç geleneksel pazar yeri günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Kuyumcular ve mücevhercler ünlü Vecchio Köprüsü'nde toplanmıştır. Grandük I. Ferdinando, 200 yıldan beri köprü üstünde bulunan kasap dükkânlarını, görünümü bozdukları gerekçesiyle 16. yüzyılda kaldırarak yerlerine kuyumcuları yerleştirmiştir. Kent halkının geleneksel el sanatlarıyla uğraşan kesimi, çağdaş ekonomik yaşamın baskısıyla varlıklarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Kültürel yaşam. Floransa'da, çoğu resim ve heykel konusunda olmak üzere, çok sayıda müze vardır. 1870'ten bu yana İtalya'da basılan her kitabın bir kopyasının gönderildiği Ulusal Merkez Kütüphanesi'nde milyonlarca kitap, otobiyografi, yazma, mektup ve 16. yüzyıl öncesine ait çok değerli eski kitaplar (*incunabula*) bulunmaktadır. Medici-Riccardi Sarayı'nın bitişiğindeki Riccardi ve Moreni kütüphaneleri Toscana tarihine ait yapıtların en eksiksiz koleksiyonunu barındırmaktadır. G. P. Vieusseux Bilim ve Edebiyat Kütüphanesi 1819'da ünlü edebiyatçı Jean-Baptiste Vieusseux tarafından kurulmuştur.

1472'de Lorenzo de' Medici'nin "Studio Fiorentino"yu (kuruluşu 1349) Pisa'ya taşımasından sonra Floransa'da kalan tıp fakültesi, İtalya'da bilim hareketinin öncüsü olmuş ve 1923'te resmen kurulan üniversitenin çekirdeğini oluşturmuştur.

Kentteki öbür bilim ve sanat kurumları arasında gözlemevi, Güzel Sanatlar, Bilim, Edebiyat ve Tarım Ekonomisi akademileri, Etrüsk ve İtalyan Araştırmaları, Sanat Tarihi ve Optik Tarihi enstitüleri sayılabilir. Crusca Akademisi(*), İtalyan Dante Derneği, İtalyan Botanik Derneği ve Coğrafya Araştırmaları Derneği de Floransa'dadır. I Tatti Villası'ndaki Harvard Üniversitesi'ne bağlı İtalyan Kültürü Merkezi'nden başka kentte Grenoble, Paris, Syracuse, Stanford, California ve bazı Hollanda üniversitelerine bağlı başka araştırma birimleri de vardır.

Tarih. Floransa İÖ y. 1. yüzyılda, bir Roma *castrum*'u olarak, tepedeki Etrüsk kenti Faesulae'nin aşağısında kuruldu. İS 3. yüzyıla doğru Roma İmparatorluğu'nun bölgesel merkezi, İtalya Yarımadasının önemli bir yol kavşağı ve zengin bir ticaret merkezi konumuna ulaştı. Got, Bizans ve Lombard egemenliği altında kalan kent, Karolenj hanedanı döneminde, 8. yüzyıl sonlarında yeniden canlanmaya ve gelişmeye başladı. Floransa sanatının ilk tomurcukları, kent yöneticileri ve piskoposlarının 11. yüzyılda Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndan giderek daha bağımsız hareket edebilme olanağını buldukları dönemde,

romanesk kilise mimarlığı alanında ortaya çıktı.

Floransa 13. ve 14. yüzyıllarda birbirine rakip Guelfo ve Ghibellino hiziplerinin bazen açık savaşa dönüşen iktidar çatışmalarına sahne oldu ve siyasal çalkantılara karşın bu dönemde de önemini sürdürdü. Uzun süre dünyada standart sikke olarak kabul edilen flori 13. yüzyılda kesildi; Floransa bankerleri de bu dönemde Avrupa'nın en güçlü bankerleri arasına girdi. Dante, Petrarca, Bocaccio gibi ünlü Floransalı tarihçi ve şairler Toscana lehçesini İtalya'da ön plana çıkarırken, Cimabue ve Giotto gibi ressamlar görsel sanatları Rönesans'a kadar taşıdılar. Mimar Brunelleschi ve Alberti, heykelci Donatello, Ghiberti ve Della Robbia, ressam Masaccio ve Uccello gibi ustalar da onlardan teslim aldıkları mirası Rönesans'la sürdürdüler.

15. yüzyılın ilk yarısında Giovanni di Bicci ve oğlu Cosimo ile kentin siyasal yaşamını etkilemeye başlayan Medici ailesi, sonraki üç yüzyıl boyunca Floransa ve Toscana tarihinin değişmez hakimi oldular. Yüz yılı aşkın bir süre zenginliği, diplomasi becerisi ve sanata düşkünlüğüyle Rönesans Floransası'na egemen olan Medici ailesi, gücünün doruk noktasına Cosimo'nun torunu Lorenzo (1449-92) döneminde ulaştı. 1737'de hanedanın sona ermesi üzerine Floransa, Habsburg hanedanından Maria Theresia'nın kocası Lorraine dükü (sonradan Toscana arşidükü) Franz Stephan'a kaldı.

19. yüzyılda Napoléon Savaşları'nın yarattığı siyasal ve ekonomik karışıklıkların etkisi altında kalan Floransa, bir yandan modern sanayi ve teknoloji alanında gelişme belirtileri gösterirken, bir yandan da geçmişinin çekiciliğine kapılan yazarların, sanatçıların ve siyasal mültecilerin toplandığı bir kent haline geldi. 1861'de İtalyan Birliği'ne katılan ve 1865-71 arasında yeni krallığın geçici başkenti olan Floransa, aynı dönemde parlak geçmişinden gelen pek çok yapıtın da yok edilmesine sahne oldu.

1944'te İtalya'dan çekilmekte olan Alman orduları Vecchio Köprüsü'nden başka bütün köprüleri dinamitlediler. Vecchio Köprüsü'nün iki başındaki eski mahalleler de yerle bir edildi. Bunlardan biri, 16. yüzyıldaki plana göre yeniden inşa edildi.

Floransa'ya büyük zararlar veren yalnızca insan eli değildir: Kent zaman zaman Arno Irmağı ve ona bağlı derelerin taşması yüzünden büyük kayıplara uğramıştır. Bunlardan en kötü sonuçlar doğuranı Kasım 1966'daki taşkın oldu. Bazı yerlerde 7 m'ye kadar yükselen sular pek çok heykel, resim, mozaik ve kütüphanelerdeki yazmalara zarar verdi. Dünyanın birçok yerinden sağlanan mali destekle sayısız uluslararası uzman çamur, petrol ve molozlar altında kalan kentin kültür mirasını kurtarmak üzere Floransa'ya giderek çalışmalar yaptı. Gelecekte aynı felaketin yinelenmesini engelleme konusunda 15. yüzyıldan bu yana tasarlanan planlar dışında fazla bir şey yapılmamıştır.

Floransa elması, Hindistan'dan gelme, 137 kırat ağırlığında, donuk sarı renkli, saydam taş. 126 fasetalı çifte gül biçiminde kesilmiştir. Bir zamanlar Burgonya dükü Charles'ın (Cesur) elindeyken, dük 1477'deki bir savaşta yenilince Papa II. Julius'un, 16. yüzyıl başlarında da Medici ailesinin eline geçti. 1736'da Toscana dükü ile evlenen Avusturyalı Maria Theresia'nın malı oldu, sonunda Avusturya Krallığı'na ait mücevherler arasına girdi. Almanlar II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Avusturya'yı işgal ettiklerinde Floransa elmasını da ele geçirdiler. Daha sonra Amerikan 3. Ordusu taşı geri aldı, General Mark Clark da Viyanalılara teslim etti.

Floransa kanaviçesi, BARGELLO İŞİ olarak da bilinir, Floransa'daki Bargello Müzesi'nde bulunan bir 17. yüzyıl İtalyan sandalye takımında döşeme kaplaması olarak kullanılan ve 17. yüzyıldan beri yapılagelen

Floransa kanaviçesi, bir Amerikan döşeme kaplamasından ayrıntı, y. 1725; Metropolitan Sanat Müzesi, New York
Metropolitan Museum of Art, New York

işleme türü. Birçok kanaviçede olduğu gibi çapraz değil, dokumanın ipliklerine paralel olarak işlenerek oluşturulmuş zikzaklı bir deseni vardır. İşlemde aynı rengin tonlarında ya da karşıt renklerde iplik kullanılır.

Floransa Katedrali, DUOMO ya da STA. MARIA DEL FIORE olarak da bilinir, İtalya'da, Floransa kentinde 1296-1436 arasında inşa edilmiş olan katedral. İlk mimarı Arnolfo di Cambio'dur. Genel olarak geç gotik üslup özelliklerine göre tasarlanmış olan yapı, renkli mermer cephe kaplamalarıyla romanesk üslubu da çağrıştırır. Buna karşılık iç

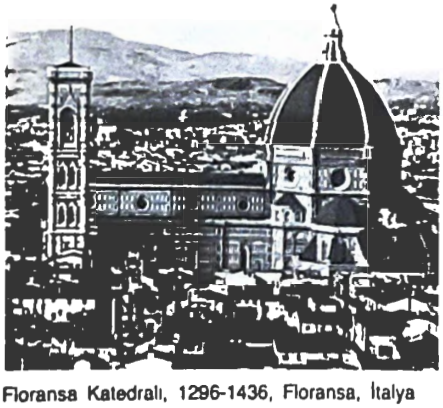

Floransa Katedrali, 1296-1436, Floransa, İtalya
Serrra Germaner

mekânında neredeyse Rönesans'ı akla getiren bir yalınlık ve açık seçiklik izlenir. Yapının planı Latin haçı biçimindedir, haçın kollarının kesişme noktası üzerinde bir kubbe bulunur. Haçın iki yan koluyla apsis yönündeki üçüncü kolu çok kısadır. Kolların her biri, bir yarım daire oluşturacak biçimde yan yana dizilmiş beşer şapelle son bulur.

Ana kütleden bağımsız olan çan kulesi (*campanile*) Giotto'nun tasarımıyla 1331-55 arasında inşa edilmiştir. 1367'den sonra yapımını bir süre Francesco Talenti'nin denetlediği katedrali bitiren ve dev kubbesini inşa ederek bugünkü görünümüne kavuşturan Filippo Brunelleschi (*) olmuştur. Onun 1420-36 arasında gerçekleştirdiği kubbe, Rönesans'ın ilk önemli mimarlık ürünlerinden biri sayılır. 42 m'lik bir açıklığı örten bu kubbe strüktür bakımından sekiz dilimli bir manastır tonozu sayılabilir. Tepesindeki aydınlık feneriyle bu kubbe yalnız Floransa'nın siluetini belirleyen en önemli öğelerden biri değil, bütün Rönesans kentlerinin ayrılmaz parçası olan benzer kubbelerin de ilk örneğidir.

Floransa mozaiği, İtalyanca COMMESSO (işlemek), ince levhalar halinde yontulmuş, parlak renkli yarı değerli taşlarla resim yapma tekniği. 16. yüzyıl sonlarında Floransa'da geliştiği için bu adla anılır. En çok kullanılan taşlar akik, kuvars, kalsedon (kadıköytaşı), jasp, granit, porfiri, taşıl ağaç ve lapis lazulidir (laciverttaşı). Lapis lazuli dışındakilerin tümü sert taşlar grubuna girer ve sertlik derecesi açısından feldispat ile elmas arasında yer alır. Floransa mozaiğiyle yapılmış resimler genellikle masa üstü ya da küçük duvar panosu olarak kullanılır. Konuları, simgesel nitelikli düzenlemelerden çiçek örgelerine ve manzaralara kadar değişebilir. Bazı ürünler, özenli işçilikleri ve

Prenses Şapeli altarındaki Floransa mozaiği pano, 17. yy,
San Lorenzo Kilisesi, Floransa
SCALA-Art Resource/EB Inc.

gerçekçi ayrıntılarıyla gerek renk, gerek gölge açısından yağlıboya resimlerle karşılaştırılabilecek düzeydedir.

Floransa tekniğiyle yapılmış bilinen en eski mozaik 14. yüzyıl sonlarında Floransa'da gerçekleştirilmiştir. Ama tekniğin gelişip yaygınlaşması, 16. yüzyılda, Medici dükleri-nden I. Francesco'nun dönemine rastlar. I. Francesco, bu teknikle ürünler vermeleri için çok sayıda usta İtalyan maniyerist ressamı görevlendirmişti. Onun ardından dük olan I. Ferdinando, 1588'de Sert Taş İşleme Atölyesi'ni (Opificio delle Pietre Dure) kurdu. Bu atölyede çalışmaya başlayan ilk sanatçılar, tekniği perspektifte yanılsama yaratacak biçimde yetkinleştirdiler. Atölye 17. yüzyıl boyunca genellikle, Medici ailesi için çalıştı ve 1605'te San Lorenzo Kilisesi'nde yapımına başlanan Medici ailesi mezarlık şapelinin bezeme işlerini gerçekleştirdi.

18. yüzyılın başlarında bu teknikle resim yapan sanatçılar bütün Avrupa'da aranır olmuştu. Floransalı ustalar kısa bir süre sonra çeşitli Avrupa saraylarında çalışmaya başladılar. Floransa'daki atölye 20. yüzyılda devlet desteğinde bir kurum olarak çalışmalarını sürdürdü ve 1920'lerin sonlarına değin teknik ve sanat açılarından üstün nitelikli yapıtlar üretti.

Floransa okulu *bak.* Roma-Floransa okulu

Floransa Platon Akademisi, Floransa'da 15. yüzyıl ortalarında, felsefe ve klasikler üzerine incelemeler yapmak ve tartışmak üzere filozof ve ilahiyatçı Marsilio Ficino önderliğinde bir araya gelen bilginler topluluğu. Dönemin koşullarına ve Hıristiyanlığa uyarladıkları Platonculuk, İtalyan Rönesans düşüncesi üzerinde derin bir etki bırakmış ve bugün de yaygın olan "Platonik aşk"

kavramına kaynaklık etmiştir. Hiçbir zaman resmî bir örgütlenme oluşturmayan topluluğun üyeleri, kendilerini Platon'un Atina'da kurduğu Akademia'ya benzer bir çevre olarak görüyorlardı. Çoğu Cosimo ve Lorenzo de' Medici'nin saray çevresiyle ilişki içinde olan topluluk üyeleri arasında, Rönesans'ın seçkin şairi ve klasik araştırmalar bilgini Poliziano Angelo, Floransa Üniversitesi'nde şiir ve hitabet dersleri veren Cristofero Landino ile Pico della Mirandola ve Gentile de' Becchi gibi bilgin ve filozoflar sayılabilir.

Floransa Üniversitesi, İtalyanca UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI FIRENZE, 1321'de Floransa'da kurulan ve aynı yüzyılın sonlarında yazar Giovanni Boccaccio'nun çabalarıyla Rönesans hümanizminin ilk merkezlerinden biri durumuna gelen üniversite. Boccaccio, *İlyada* ve *Odysseia* çevirileriyle Homeros'u İtalyan akademisyenlere tanıtan Leonzio Pilato'nun üniversitede görevlendirilmesini sağladı. Üniversitenin ilk Yunan kürsüsü 1396'da Manuel Khrysoloras için açıldı. Zamanla gerileyen üniversite 1473'te Piza'ya taşındı. Büyük ve modern Floransa Üniversitesi ise 1859'da kuruldu.

Floransa Vaftizhanesi, SAN GIOVANNI VAFTIZHANESI olarak da bilinir, İtalya'da, Floransa'daki katedralin yanında yer alan ve pek çok önemli sanat yapıtını barındıran yapı. 5. yüzyılda yapıldığı sanılmakla birlikte, bugünkü biçimini 1059'da almıştır. Sekizgen planlı, dış cepheleri Floransa'da romanesk dönemde sık rastlanan renkli mermer kaplamalı bir yapıdır. İçi 13. yüzyılda yapılmış mozaiklerle bezelidir. Vaftizhanedeki en ilginç yapıtlar, heykelci Ghiberti'nin 1402'de kazandığı yarışma üzerine 1425-52 arasında gerçekleştirilen kapı kanatlarıdır. Cennet Kapıları (Porta del Paradiso) diye anılan altın kaplamalı bu tunç kapı kanatları Rönesans heykel sanatının en önemli ürünlerinden sayılır. İki kanadın üstünde Eski Ahit'ten alınmış 10 sahne alçak kabartma tekniğiyle betimlenmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru sol kanatta Âdem ile Havva'nın Yaratılışı, Nuh Tufanı, Yakub ile Esau'nun Öyküsü, Musa'nın Sina Dağında On Emri Alışı, Davud ile Golyat, sağ kanatta da Habil ile Kabil, İbrahim'in İshak'ı Kurban Etmesi, Yusuf'un Satılması, Yeşu'nun Öyküsü ve Ceriko'nun Surları, Hz. Süleyman ile Sebâ Melikesi Belkıs sahneleri yer alır.

Floransa Vaftizhanesi (önde) ve Katedrali (arkada), Floransa, İtalya
Semra Germaner

Florence (WORCESTER LI) (ö. 1118), Anglosakson tarihinin son dönemi ile Norman İstilası sonrasının ilk dönemine ilişkin değerli bilgiler içeren *Chronicon ex Ichronicis*'in yazarı olarak kabul edilen İngiliz keşiş. Yapıtın kaynağı, İrlandalı münzevi Marianus Scotus'un Mainz'da derlediği evrensel tarihtir (yaratılıştan 1082'ye değin). Marianus gibi kronolojiye büyük ilgi gösteren dikkatli bir tarihçi olduğu anlaşılan *Chronicon* yazarı, Aziz Bede, Galli keşiş Asser, İngiliz azizlerinin yaşamları, yasalar, Anglosakson Vakayinamesi ve ayrıca yerel kayıt ve gelenekler üzerinde durarak Marianus'un İngilizlere ilişkin eksikliklerini tamamlamıştır.

Chronicon'un 1118 yılıyla ilgili bölümünde yalnızca Florence'ın ölüm tarihine (7 Temmuz) ilişkin kayıt yer alır. Worcester'lı John yapıtı 1131'e değin kesintisiz olarak sürdürmüş ve sonradan 1140'a değin yeni bilgiler eklemiştir. Florence'ın kitabın yazarı olduğu savı, 1118'e ilişkin kaydın yorumlanmasına dayanmaktadır. Dönemin bir başka tarihçisi Orderic Vitalis'in, John'un Worcester'daki çalışmaları konusunda verdiği bilgiler, John'un *Chronicon*'a katkısının öteden beri kabul edilenin ötesinde olduğunu göstermektedir. 1131'den sonra öteki manastırlarda kopyaları çıkarılan ve tarihçilerce sık sık kullanılan *Chronicon*'a zaman zaman yeni bilgiler eklenmiştir.

Yapıtın standart baskısı, Marianus'un metnini olabildiğince dışarda bırakan, William Howard'ın 1592'deki *editio princeps*'ini (ilk basım) izleyerek 1141'e değin olan eki ve ayrıca 1295'e değin olan ikinci bir eki veren *Florentii Wigorniensis monachi Chronicon ex chronicis*'tir (1848-49; 2 cilt, yay. haz. Benjamin Thorpe, İngiliz Tarih Derneği). Bohn'un *Antiquarian Library* (1854; Eski Yapıtlar Kütüphanesi) adlı yapıtında R. Forester tarafından yazılan ve 1295'e değin İngiltere ile ilgili bilgileri içeren bölümün bir çevirisi de vardır.

Florence, ABD'de Alabama eyaletinin kuzeybatısındaki Lauderdale ilinin (*county*) merkezi kent. Tennessee Irmağı kıyısında, kent, Muscle Shoals bölgesinde yer alan kent Sheffield, Tuscumbia ve Muscle Shoals ile birlikte bir metropoliten alan oluşturur. 1818'de kurulan kente, İtalyan topograf Ferdinand Sanona İtalya'daki Floransa kentinin adını vermiştir. Bu toprakların ilk sahiplerinden biri, daha sonra ABD başkanı olan Andrew Jackson'dır. Wilson Barajı'nın ve eyalet dok tesislerinin yapılması sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Florence Eyalet Üniversitesi (1872) 1974'te Kuzey Alabama Üniversitesi'ne dönüştürüldü. Kentin içindeki Yerli höyüğü, Tennessee Vadisi'ndekilerin en büyüğüdür (yüksekliği 13 m, taban çapı 95 m). Eski çağlardan kalma buluntular höyüğün bitişiğindeki müzede sergilenir. Nüfus (1990) kent, 36.426; Florence metropoliten alanı, 131.327.

Florence, ABD'de Güney Carolina'nın kuzeydoğusunda, Florence ilinin (*county*) merkezi (1889) kent. 1850'lerde Wilmington ve Manchester, Kuzeybatı, Cheraw ve Darlington demiryollarının kavşak ve aktarma noktası olarak kurulan kent, burada görev yapan bir yargıcın onuruna Wilds olarak adlandırıldı. Daha sonra Wilmington ve Manchester demiryolu şirketinin başkanı olan William Harlee'nin kızının adını aldı.

Demiryolları, sanayi ve tarım bölgeleri arasında bağlantı noktası olan kent perakende ve toptan ticaret için bir dağıtım merkezi olarak gelişti. Sanayi ürünleri arasında film, elektronik parçalar, çelik ürünler, kaynak malzemeleri, mobilya, dokuma ve kâğıt bulunur. Tütün ve pamuk bellibaşlı tarım ürünleri arasındadır.

Florence'ta, Florence-Darlington Teknik Yüksekokulu (1962), Francis Marion College (1970), Clemson Üniversitesi Pee Dee Deney İstasyonu, ABD Tarım Bakanlığı Pamuk Hortumlu Böceği Laboratuvarı bulunur. Kentin yakınlarında İç Savaş Ulusal Mezarlığı vardır. Havacılık ve Füze Müzesi havalimanındadır. Güneylilerin önemli şairi Henry Timrod'un öğretmenlik yaptığı tek sınıflı okul kentteki Timrod Parkı'ndadır. Florence Müzesi'nde klasik ve oryantal yapıtlar yanında ilk çağlara ve Amerika Yerlilerine ait sanat yapıtları ve tarihî eşyalar sergilenir. Nüfus (1990) kent, 29.813; Florence metropoliten alanı, 114.344.

Florencia, Kolombiya'nın güneydoğusunda, Caquetá ilinin (*departemento*) merkezi kent. Andlar'ın Doğu Cordillerası'nın doğu yamaçlarında, Caquetá Irmağının kolu olan Orteguaza üzerinde yer alır. 1908'de Fransisken tarikatına bağlı Kapuçin misyonerlerince kuruldu. Florencia'nın çevresinde yaygın biçimde sığır yetiştirilir ve pirinç tarımı yapılır. Kent, güney ve doğusunda yer alan sık ormanlarla kaplı ovaların da ticaret merkezidir. Andlar'da bulunan ve Huila ilinin merkezi olan, 153 km kuzeydoğusundaki Neiva'ya karayoluyla bağlıdır. Nüfus (1973) 28.056.

Florencio Varela, Arjantin'in Buenos Aires eyaletinde, Buenos Aires metropoliten alanının güneydoğu sınırında yerleşme alanı (*cabecera*) ve yönetim birimi (*partido*). 1873'te San Juan adıyla kurulan Florencio Varela kasabası 1953'te kent oldu. Yönetim birimi ise Quilmes, San Vicente ve Almirante Brown yönetim birimlerinin bazı bölümlerinin birleştirilmesiyle 1893'te oluşturuldu.

Florencio Varela yönetim biriminin yüzölçümü 206 km²'dir; kuzeydoğusunda Berazategui, güneydoğusunda La Plata, güneybatısında San Vicente ile Almirante Brown ve kuzeybatısında Quilmes yönetim birimleri vardır. Yönetim birimi içindeki önemli yerler Gobernador Monteverde ile Bosques'tur.

Ulusal başkentin büyümesi sonucunda Florencio Varela, Buenos Aires metropoliten alanının güneydoğu banliyölerine katıldı. Florencio Varela'nın yarısından küçük bölümü metropoliten alanın kentsel kesimi içinde bulunmaktadır ve nüfus yoğunluğu da öteki yönetim birimlerinin çoğundan daha azdır. Demiryolu ve ulusal karayolu yerleşim alanını Buenos Aires'e bağlar. Nüfus (1980) yönetim birimi, 173.452.

Florenski, Pavel Aleksandroviç (d. 21 Ocak 1882, Yevlah, Yelizavetpolskaya ili, Rus Çarlığı - ö. 15 Aralık 1943, Sibirya, SSCB), Rus Ortodoks ilahiyatçı, filozof ve matematikçi.

Moskova Üniversitesi'nde felsefe ve matematik öğrenimi gördükten sonra Moskova İlahiyat Akademisi'ni bitirerek burada ders vermeye başladı. 1911'de papazlığa atandı. Sovyet Devrimi sırasında ülkeden ayrıldı. 1919'da görevine yeniden başlamak üzere Moskova'ya geri döndüğünde, papazlığını reddetmeyi ya da gizlemeyi kabul etmedi. Stalin döneminde, 1930'larda birkaç kez tutuklandı ve Sibirya'ya sürüldü.

Florenski'nin Rus Ortodoks ilahiyatına en büyük katkısı, 1940'ta teodise üzerine yazdığı Hakikatin Direği ve Temeli adlı denemesidir. Florenski bu denemesinde, insanın bütün yaratılışla tözbirliği içine girerek Tanrı'nın gerçekliğini görebilmesinin ve Tanrı'nın hakikatini anlayabilmesinin tek yolunun usdışı, sezgisel deneyim olduğunu öne sürer. Ona göre, ussal çözümleme dış dünyayı birleştirmekten çok nesnelleştirdiği için, insanı yaratılıştan ayırır.

Flores, Endonezya'nın Doğu Nusa Tenggara ilindeki (*propinsi*) Küçük Sunda Adalarından biri. Cava Adasından doğuya doğru uzanan adalar zincirinin son büyük adasıdır. Biçimi dar ve uzun, yüzölçümü 14.250 km² olan adada çok sayıda koy ve körfez bulunur. Adını doğu ucundaki Flores Burnundan (Portekizcede "Çiçek Burnu") alır; buruna bu ad, çevrede çok miktarda bulunan cennet çiçeği nedeniyle verilmiştir. Ada özellikle batı kesiminde çok dağlıktır; buradaki Mandasawu Doruğu 2.400 m yüksekliğe ulaşır. Adanın orta ve doğu kesiminde çok sayıda etkin yanardağ bulunur. En önemli tarihsel kent ve bir zamanlar misyonerlik merkezi olan Ende yakınlarında, üstünde değişik renkli üç gölün bulunduğu Kelimutu Dağı yer alır. Mayıs 1974'te yakındaki Iya Dağında meydana gelen bir yanardağ patlaması bu göllerden mavi-beyaz olanının renk değiştirerek tıpkı öbür ikisi gibi kırmızımtrak bir renk almasına neden oldu. Bitki örtüsünün büyük bir bölümünü tropik ormanlar ya da savanlar oluşturur. Adanın batı ucunda eskiden dev bir keler türü yaşardı.

Adanın yerli halkı temel olarak Malaylar ve Papualardan oluşur; batıda Malaylar öteki yerlerde Papualar fazladır; bu durum adayı bir geçiş bölgesi haline getirir. Flores kıyılarının çeşitli kesimlerinde Bimalılar, Sumbalılar, Sumbawalılar, Bugiler, Makassarlılar, Solorlar, Minangkabaular ve Cavalı Çinliler yaşar. Adada, Manggarai ve Ende çevresindeki kıyılarda yaşayan Müslümanlar ve 16. yüzyılda Portekizlilerce dinleri değiştirilen toplulukların soyundan gelen Hıristiyanlar da bulunmakla birlikte, nüfusun çoğunluğu geleneksel animist dinlere bağlıdır. Batı kesiminde evler setlerin üstünde ve genellikle kazıklar üzerinde inşa edilir. Bu evlerde farklı aileler için ayrı odalar vardır. Bekâr erkekler ve yabancılar için bir de yatma koridoru bulunur. Doğuda evler daha küçüktür ve her evde bir aile yaşar. Ende'de ise kare biçiminde geniş ve iyi inşa edilmiş evler bulunur. Topraklar kabilenin ortak malıdır ve kabile şefinin büyük bir gücü vardır.

Başlıca tarımsal ürün mısırdır. Ticari amaçla, kıyı bölgelerinde hindistancevizi, tepelerde ise kahve üretilir. Flores topraklarının yüzde beşi geçici tarla olarak kullanılırken yüzde birinden az bir kısmında sulu pirinç üretimi yapılır. Ada halkının büyük bir bölümü yetersiz beslenmeyle karşı karşıyadır.

Flores eskiden Selebes prenslerine bağlıydı. 1667'de Felemenkliler prenslerin nüfuzunu kırdılar, ama 1909'a değin güçlü bir sivil yönetim kurmayı başaramadılar. Nüfus (1980), Adonara, Lomblen ve öteki küçük komşu adalarla birlikte, 1.249.052.

Flores, Guatemala'nın kuzeyinde, Petén ilinin merkezi kent. Petén, Itza Gölünün güney kesimindeki San Andrés Adasında yer alır. Deniz düzeyinden yalnızca 137 m yüksekliktedir. Eskiden Itza Yerlilerinin (İspanyolların fetih girişimlerine karşı 1697'ye değin başarıyla direnen Mayalar) başkenti olan Flores, bugün Petén bölgesinin en önemli ticaret merkezidir. Hinterlandın başlıca ürünleri zamk, kereste, kauçuk, şekerkamışı ve kakaodur. Anakarada bir havalimanı açılması ve kara trafiği için bir adaya bağlanan bir geçidin inşa edilmesiyle ulaşım olanakları gelişmiştir. Flores'ten çıkarak Petén bölgesinden geçen yollar kuzey ve kuzeydoğuda Meksika'ya, doğuda Belize'ye, güneyde de Guatemala'nın yüksek kesimlerine gider. İlde bulunan birçok Maya sitine kentten gidilir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 13.376.

Flores, Uruguay'ın ortagüney kesiminde il. Yüzölçümü 5.144 km²'dir. İl topraklarındaki tepeler, doğudan batıya uzanan Cuchilla Grande'nin aşağı bölümünde sona erer. Yi ve Chapicuy Grande akarsuları bu tepeleri akaçlar. Ekonomi, tarım ve hayvancılığa dayanır. Çok sayıdaki koyun çiftliğinde elde edilen yün bölgenin başlıca ürünüdür; ayrıca buğday, mısır, ketentohumu, yulaf ve meyve yetiştirilir. Montevideo ile Paysandú arasındaki anayol, Flores'i kuzey-güney yönünde keser. Durazno'dan gelen bir demiryolu hattı, il merkezi Trinidad'a kadar uzanır. Nüfus (1985) 24.739.

Flores Adası, Portekizce ILHA DAS FLORES, Atlas Okyanusunun kuzeyinde, Portekiz'e bağlı Asor Adalarının batı ucunda ada. Horta ili içinde yer alır ve Corvo Adasıyla birlikte Santa Cruz grubunu oluşturur. Yüzölçümü 142 km²'dir. Volkanik kökenli olan adanın orta kesimindeki Morro Grande deniz düzeyinden 941 m yüksekliğe ulaşır. Adada çok kayıda krater gölü vardır. Bu göllerde bol miktarda lezzetli balık avlanır. Zengin florasıyla ünlü olan adanın adı da buradan gelir. Ekonomi hayvancılığa ve mandıracılığa dayalıdır. Fransa, adanın merkezi Santa Cruz yakınında bir uzay ve havacılık üssü kurmuştur. Nüfus (1981) 4.352.

Flores Denizi, Endonezya dilinde LAUT FLORES. Büyük Okyanusun güneybatısında deniz. Kuzeyde Selebes (Sulawesi) Adası, güneyde ise Küçük Sunda Adalarından Flores ve Sumbawa'yla çevrilidir. Kuzeybatıda Makassar Boğazı yoluyla Selebes Denizine, batıda Cava Denizine, doğuda da Banda Denizine açılır. Yüzey alanı 240.000 km²'dir. Bone Körfezi Selebes kıyısına derinlemesine girer. Havzası birbirinden farklı dört bölgeye ayrılır. Batıda derinliği genellikle 500 m olan geniş bir plato yer alır. Buradan yükselen denizaltı dağlarının tepelerinde genellikle mercan adaları bulunur. Bölgeden iki derin kanal geçer ve Flores Adasının hemen kuzeyindeki Flores Havzasına doğru güneydoğuya yönelir. Flores Havzasında deniz en derin noktasına (5.140 m) ulaşır. Bu oluğun kuzeyinden iki sırt başlar ve daha sığ olan bir oluğu (en derin yeri 3.370 m) çevreleyerek Selebes Adasına doğru uzanır; batıdaki sırt su yüzeyine Selayar Adası olarak çıkar. Doğuda Bone Körfezinin güneyinde yer alan son bölüm Banda Denizine bitişiktir. Kışın Flores Denizindeki yüzey akıntıları güneybatıya doğru, yazın ise ters yönde akar.

Florey, Howard Walter, Baron Florey (d. 24 Eylül 1898, Adelaide, Avustralya - ö. 21 Şubat 1968, Oxford, İngiltere), Avustralyalı patolog. Sir Alexander Fleming'in 1928'de bulduğu penisilini Ernst Boris Chain ile birlikte ayırıp arıtarak tedavide kullanılmasını sağlamış, bu çalışmaları nedeniyle 1945 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Fleming ve Chain ile paylaşmıştır.

1924'e değin Adelaide ve Oxford üniversitelerinde tıp öğrenimi gören Florey, Cambridge ve Sheffield üniversitelerinde öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak çalıştıktan sonra Oxford Üniversitesi'nde patoloji profesörlüğüne getirildi (1935-62). 1962'de

Florey
Camera Press

Oxford'daki Queen's College'ın dekanlığına, 1965'te de Canberra'daki Avustralya Ulusal Üniversitesi'nin rektörlüğüne atandı ve ölünceye değin bu iki görevi birlikte yürüttü. 1944'te şövalyelik, 1965'te ise yaşamıyla sınırlı soyluluk unvanıyla ödüllendirildi.

Dokuların iltihaplanması ve mukoza salgıları üzerinde incelemeler yapan Florey, gözyaşı, tükürük gibi salgılarda bulunan ve bakteri öldürücü etkisi olan lizozim enzimini arıtarak bu enzimden etkilenen maddeleri tanımladı. 1939'da, başta penisilin olmak üzere bakteri öldürücü doğal maddeler üzerinde çalıştı ve Chain ile birlikte, penisilinin tedavi edici özelliklerini insanlar üzerinde kanıtladıktan sonra bu antibiyotiğin sanayi çapında üretim yöntemlerini geliştirdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da penisilin, tedavide yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

Flórez (de Setién y Huidobro), Enrique (d. 21 Temmuz 1702, Villadiego - ö. 5 Mayıs 1773, Madrid, İspanya), İspanya'da III. Carlos dönemindeki eğitim reformu hareketinin temsilcilerinden olan tarihçi. 18. yüzyıl tarih yazıcılığının dev yapıtı olan 51 ciltlik *España sagrada*'nın (1754-1879; Kutsal İspanya) hazırlanmasına büyük katkıda bulunmuştur.

1718'de Augustinusçu bir tarikata giren Flórez, Piedrahita papazlarının yanında felsefe öğrenimi gördü. Bir yıl sonra Salamanca'ya giderek Augustinusçuların okulunda ders verdi. Santo Tomás, Avila ve Alcalá üniversitelerinden doktorasını aldıktan sonra ilahiyattan uzaklaşarak tarih çalışmalarına ağırlık verdi. 1739'da Colegio de Alcalá rektörlüğüne atanan Flórez'e III. Carlos tarafından aylık bağlandı. 1754'te araştırmaları için ek bilgi sağlamak amacıyla İber Yarımadası çevresinde bir dizi araştırma gezisine çıktı. Yirmi dokuz cildini tek başına tamamladığı *España sagrada*'da kullandığı malzemenin çoğunu bu gezisi sırasında topladı. İspanyol arşivlerindeki kiliseye ait elyazmalarının, belgelerin ve beratların toplandığı ansiklopedik bir yapıt olan *España sagrada* eleştirel bir anlayışla ve metodolojik bir katılıkla hazırlandı. Bu yapıtın ilk 29 cildini izleyen 22 cilt Flórez'in ardıllarınca yazıldı.

Flórez, *España sagrada*'nın yanı sıra tarih yazımının yöntemlerine ilişkin bir inceleme olan *Clave historial*'i (1743; Tarihsel Yöntem İçin Anahtar) yazdı. Ayrıca Gotlardan III. Carlos'a değin uzanan dönemdeki Kastilyalı Katolik kraliçelerin soyağacını konu alan *Memorias de las reynas católicas* (1761; Katolik Kraliçelerin Yaşamöyküleri) ile

kitapların korunması ve eski yazmaların basılmasıyla ilgili birçok yazı kaleme aldı.

Florianópolis, Brezilya'nın güneyindeki Santa Catarina eyaletinin merkezi ve liman

Florianópolis'te eski liman bölgesi, geride Hercilio Luz Köprüsü
Piessner International

kenti. Santa Catarina Adasının batı kıyısında yer alır. Brezilya'nın en uzun köprüsü olan Hercilio Luz Köprüsü'yle anakaraya bağlanır.

Adaya ilk yerleşen Avrupalılar 1542'de gelen İspanyollardı. Ama adanın yönetimi 1675'te Portekizlilere geçti. Portekizliler bugünkü kentin bulunduğu yerde Desterro'yu kurdular (1700). Yerleşim 1726'da kasaba, 1823'te de kent konumu kazandı. Ada 1893'te Brezilya devlet başkanı Floriano Piexto'nun yönetimine karşı çıkan devrimcilerin eline geçti. Devrim hareketi başarısızlığa uğrayınca kente devlet başkanının onuruna Florianópolis adı verildi.

Florianópolis'in merkezi daha çok rıhtımlardan, ambarlardan ve işyerlerinden oluşur. Bu eski liman bölgesinin çevresindeki tepelerin yamaçlarında konut ağırlıklı Praia de Fora semti bulunur. Florianópolis'te Santa Catarina Federal Üniversitesi (1960) ile Santa Catarina Eyaleti Kalkınma Üniversitesi (1966) vardır. Antropoloji Müzesi ile San Jaqui Müzesi buradadır. Anakarada bulunan Serra do Paraná'nın yamaçları çok dik olduğu için iç kesimlere ulaşım güçtür; buna karşın Florianópolis eyaletin yönetim ve ticaret merkezidir. Metalurji donanımı, elektrikli haberleşme araçları, ilaç, plastik ve parfüm üretimi başlıca sanayi kollarını oluşturur. Florianópolis, Curitiba ve Pôrto Alegre gibi öteki kıyı kentlerine bütün mevsimlerde açık olan karayolları ve gemilerle bağlantılıdır. São Paulo, Rio de Janeiro ve Pôrto Alegre'ye uçak seferleri yapılır. Nüfus (1980) 153.547.

Florianus, tam adı MARCUS ANNIUS FLORIANUS (d. 19 Ağustos 232 - ö. 9 Eylül 276), Haziran-Eylül 276 arasında Roma imparatoru. İmparator Tacitus'un üvey kardeşi olan Florianus, kardeşinin ölümünden hemen sonra iktidarı ele geçirdi. Batı'daki ordular ve Senato bunu hoşgörüyle karşıladı. Ama Suriye'de bulunan birlikler kendi komutanları Marcus Aurelius Probus'u imparator ilan ettiler. Sonunda iç savaş patlak verdi. Florianus'un kendi askerlerince öldürülmesi ya da intihar etmesiyle savaş sona erdi.

Florida, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin güneydoğu ucunda, güneydoğuya uzanan yarımada ile bitişiğindeki anakara bölgesini içine alır. Yüzölçümü 151.939 km²'dir. Kuzeyde Alabama ve Georgia eyaletleri, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde Florida Boğazı, batıda Meksika Körfeziyle çevrilidir. Merkezi Tallahassee'dir.

Yöreye gelen ilk Avrupalı, İspanyol kâşif Juan Ponce de Léon oldu (1513). 1565'te, Fransız Huguenot'lara ait bir yerleşimi yerle bir eden İspanyollar, burada ABD'nin en eski kenti olan St. Augustine'i kurdular. İngilizlerin Fransız ve Yerli Savaşı'nda (1754-63) kazandıkları zaferin ardından, Florida 1763'te İngiliz toprağı oldu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra 1783'te İspanyolların yönetimine geçti ve 1812 Savaşı sırasında ABD'ye karşı bir İngiliz üssü olarak kullanıldı. Bu savaş sırasında Andrew Jackson'ın Pensacola'yı ele geçirmesi sonucunda ABD'ye bırakıldı. Seminole Yerlileriyle yapılan savaştan (1835-42) sonra Seminolelerin çoğu Oklahoma'ya sürüldü. Florida 1845'te eyalet oldu.

Alçak bir ovada kurulu olan Florida'nın büyük bölümünde yükseklik 30 m'den azdır; en yüksek nokta ise ancak 100 m'dir. Eyalet topraklarının büyük bölümü kum ve kireçtaşı çökeltileriyle kaplıdır; turbaların ve bataklık çamurunun bulunduğu alanlar eskiden tatlı su kaynaklarıydı. Toprakların

Florida'nın önemli turizm merkezlerinden Miami Beach, ABD
Amerikan Basın ve Kültür Merkezi'nin izniyle

yüzde 60'tan fazlası ağaçlarla kaplıdır. 1.700'ü aşkın akarsuyla 30 bin kadar göl bulunan eyalette, son derece zengin bir yabanıl hayvan varlığı ve doğal bitki örtüsü vardır.

İklim açısından Florida tropik ve astropik olmak üzere iki bölgeye ayrılır. Kuzeydeki bölgede yıllık sıcaklık ortalaması 20°C, güneydeyse 25°C kadardır. En yağışlı mevsim yazdır. Yıllık yağış ortalaması Key West'te 1.000 mm'den West Palm Beach'te 1.575 mm'ye kadar değişir. Ortalama yılda bir kez, genellikle eylülde, kasırga görülür.

Florida ABD'nin ekonomik açıdan en hızlı gelişen eyaletlerinden biridir. 1970-85 dönemindeki büyüme hızı ABD ortalamasının neredeyse dört katıydı. Eyalet olduğunda Florida'nın nüfusu çok seyrekti ve beyazlarla Siyahların sayısı hemen hemen eşitti. 19. yüzyıl sonunda Siyah nüfus düzenli olarak azalmaya başladı. 1980'de Siyahların toplam nüfus içindeki oranı yüzde 15'in altına inmişti. 20. yüzyıl boyunca Küba'dan çok sayıda göçmen geldi. Haitili mültecilerden başka önemli büyüklükte Yahudi toplulukları da ortaya çıktı.

ABD'nin toplam turunçgil üretiminin yüzde 75'i burada gerçekleştirilir; ayrıca sebze üretiminde Florida, California'nın ardından ikinci sıradadır. Hayvancılığın da önemli olduğu eyalette 3 milyon kadar sığır beslenir. En önemli maden fosfattır. Titanyum ve zirkonyumun yanı sıra petrol de çıkarılmaktadır.

Başta gelen ekonomik etkinlik turizmdir; 1970'lerin sonunda turizm geliri yılda 10 milyar doları geçiyordu. İmalat sanayisindeyse gıda işleme ilk sırayı alır. Merkezi, Cape Canaveral kasabasındaki John F. Kennedy Uzay Üssü olan uzay sanayisinde yaklaşık 35 bin kişi çalışır.

Florida'da üç uluslararası havalimanı ve sekiz büyük derinsu limanı vardır. Eyalete ait 800, il ve belediyelere ait 1.300 park ve tatil merkezi vardır. Bunlardan Everglades Ulusal Parkı 567 bin hektarlık bir alanı kaplar. Gözde spor olayları arasında da Orange Bowl ve Gator Bowl gibi Amerikan futbolu kupaları sayılabilir. Walt Disney Dünyası ve Geleceğin Örnek Topluluğu Deneysel Merkezi (EPCOT) eyalete çok sayıda turist çeken kuruluşlardır. Görsel sanatların merkezi olan Sarasota'daki John ve Mable Ringling Sanat Müzesi'nde uluslararası düzeyde bir güzel sanatlar koleksiyonu vardır. Sarasota'da ayrıca bir sirk müzesiyle ünlüler evi de bulunmaktadır. Nüfus (1990) 12.937.926.

Florida, Uruguay'ın ortagüney kesimindeki Florida ilinin merkezi. Santa Lucía Chico Irmağının kıyısında yer alır. 1809'da kurulan kentte çevredeki tarım bölgelerinde yetiştirilen buğday, mısır, yulaf, ketentohumu ve öteki tarımsal ürünler işlenir. Kentte ayrıca kereste, dokuma, mozaik ve çorap fabrikaları da bulunur. Florida'da kümes hayvancılığı eğitimi veren bir tarım okulu vardır. Montevideo ve Rivera'yı birbirine bağlayan ana kara ve demir yolunun üzerinde bulunan kentte bir havalimanı vardır. Nüfus (1985 geç.) 26.200.

Florida Akıntısı, Atlas Okyanusunda, Florida Boğazı ile Hatteras Burnu arasındaki sığ kara yamacını izleyerek kuzeye doğru akan hızlı yüzey akıntısı. Antil Denizinden kaynaklanır. Saniyede yaklaşık 25 milyon m³ su sürükleyen Florida Akıntısı saniyede yaklaşık 12 milyon m³ su taşıyan Antiller Akıntısıyla birleşir. Florida Akıntısının suyu, düşük tuz oranı ve 6,5°C'nin üzerindeki sıcaklığıyla ayırt edilir.

Florida Boğazı, Meksika Körfezini Atlas Okyanusuna bağlayan geçit. Kuzeyde Florida Keylerinden (ABD) güney ve güneydoğuda Küba ve Bahama Adalarına uzanır. Uzunluğu 180 km'dir. Boğaz, Gulf Stream'in ilk bölümü olan Florida Akıntısının Meksika Körfezinden saatte ortalama 4-6 mil yüzey hızıyla çıkarak doğuya doğru aktığı bölgedir; akıntının genişliği burada 95 mildir. İspanyol kâşif Ponce de Leon, 1513'te boğazdan geçtiğini kaydetmiştir.

Florida Keyleri, ABD'nin Florida eyaletinin güneyinde, çoğu Monroe ili (*county*)

sınırları içinde bulunan adalar zinciri. Meksika Körfezinin içine kadar 240 km boyunca uzanır. Mercan ve kireçtaşından oluşan adalar, Miami Beach'in hemen güneyindeki Virginia Keyinden başlar ve Key West'e kadar uzanır. Florida Yarımadasının ucunda güneybatıya doğru bir yay çizerek Florida Koyunun sınırını oluşturur. Zincirin batısında Marquesas Keyleri ve Dry Tortugas bulunur. Florida Keyleri Denizaşırı

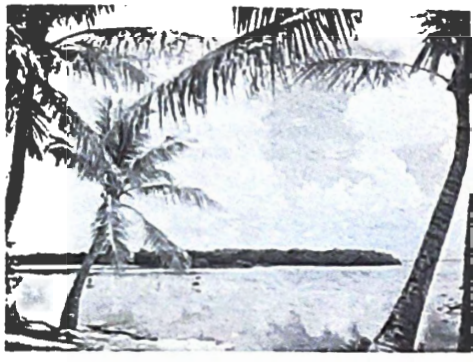

Key West yakınlarındaki Stock Adasından Florida Keylerinden birinin görünüşü, Florida
David Muench - EB Inc

Karayolu'yla birbirine bağlanmıştır; karayolu biri 11 km uzunluğunda olan 42 köprüsüyle dünyada su üstünde giden en uzun yoldur. 1938'de bitirilen yol, 1912'de Henry M. Flagler'in başlattığı ve 1935 harikanıyla yıkılan Florida Doğu Kıyısı Demiryolu'nun güzergâhı üzerinde inşa edilmiştir. Keylerin en büyüğü Largo Keyidir; uzunluğu 50 km'yi bulan bu key limon plantasyonlarıyla ünlüdür. ABD'deki ilk denizaltı parkı olan John Pennekamp Mercan Resifleri Eyalet Parkı, Largo'nun doğu kıyısı boyunca uzanır; parkın uzunluğu 37 km, genişliği 10 km'dir. Kuzey Amerika'daki en geniş canlı mercan oluşumları buradadır. Yukarı Matecumbe Keyindeki Islamorada'da, I. Dünya Savaşı'ndan dönen askerler ile 1935 harikanı kurbanları onuruna dikilmiş bir anıt vardır. Orta kesimlerdeki keylerin en büyük kentı Marathon, geniş olanakları olan bir dinlence merkezidir. Kentin yakınlarında, Kuzey Amerika Yerlileri Güneydoğu Müzesi ile bir yunus eğitim okulu vardır. Bahia Honda Keyindeki Bahia Honda Eyalet Parkı tropik palmiyelerle kaplı 31 hektarlık bir alana yayılmıştır. Kumsalı boyunca çeşitli eğlence tesisleri vardır. Aşağı adaların kuzey kıyıları, balıkçılar için koruma bölgesi olarak ayrılmıştır. Aşağı adaların en büyüğü olan, 3.116 hektarlık Big Pine Keyi, küçük key geyiği için bir koruma bölgesidir. Bu adada olağandışı kaktüs türlerine rastlanır. Keylerin sularında 600'ü aşkın balık türü bulunur.

Florida Koyu, ABD'de, Meksika Körfezi ile Florida'nın güney ucundaki Biscayne Koyu arasında kalan üçgen biçimindeki alan. Güneyinde ve doğusunda yer alan Florida Keyleri, koyu Atlas Okyanusundan korur. Derinliği genellikle 3 m'den az olan koyda bulunan çamur birikintilerinin çoğu küçük adacıklar oluşturacak kadar yüksektir. Atlas Okyanusu Kıyı Suyolunu takviye etmek için koy boyunca ulaşım kanalları açılmıştır. Koyun büyük bölümü, Everglades Ulusal Parkı içinde kalır.

Floridablanca (Kontu), José Moñino y Redondo (d. 21 Ekim 1728, Murcia - ö. 28 ? Aralık 1808, Sevilla, İspanya), İspanya kralı III. Carlos'un reform programıyla özdeşleşen devlet adamı.

Madrid'de ünlü bir avukat iken 1766'da Kastilya meclisi başsavcılığına atandı. 1767'de Cizvitlerin İspanya'dan kovulmasında etkili olduğu ve inanmış bir kralcı olarak tanındığı için, Cizvit tarikatının kapatılmasını sağlamak amacıyla 1772'de büyükelçi olarak Roma'ya gönderildi. Bu görevi başarıyla yerine getirmesinin ödülü olarak 1773'te III. Carlos ona Floridablanca kontu unvanını verdi.

Floridablanca, 1776'da Jerónimo Grimaldi'nin yerine başbakanlığa getirildi. Bu görevini sürdürürken dilencilik sorunuyla uğraştı, meslek okulları ve işlikler açılmasını destekledi, çiftçilere borç vermek amacıyla kamu kredi kuruluşları oluşturdu. Ticaret, sanayi, tarım ve bayındırlık alanlarındaki reformların çoğunda etkili oldu. Daha etkin bir yönetim kurmak isteyen Floridablanca, kralı ikna ederek *junta de estado* (devlet konseyi) adıyla bir tür kabine oluşturulmasını (8 Temmuz 1787) sağladı. Çalışma programını bizzat kendisinin hazırladığı bu kabine, izlenecek politikaları tartışıp saptamak amacıyla kralın bütün bakanlarını bir araya getiren düzenli toplantılar yapmaya başladı.

IV. Carlos tahta çıkınca (1789) Floridablanca'yı görevinde tuttu. Ama Floridablanca'nın politikası artık değişmişti. Fransız Devrimi'nden duyduğu korku gitgide büyüyerek onu ilericilikten otoriter bir çizgiye getirdi. Bu nedenle Enkizisyon'u yeniden canlandırdı, ağır bir sansür getirdi, eski kralın bakanlarına ve onun getirdiği kurumlara sırt çevirdi. Soylu kökenden gelmeyen Floridablanca'nın gücü karşısında aristokratların duyduğu tepki, Fransa'ya karşı izlediği uzlaşmaz politikanın oradaki kraliyet ailesini tehlikeye sokacağı kaygısıyla birleşince, Şubat 1792'de azledildi ve yerine Aranda kontu Pedro Pablo Abarca de Bolea getirildi. Önce doğum yeri olan Murcia'ya dönmesine izin verildiyse de temmuzda tutuklandı, Pamplona Kalesi'ne kapatıldı. Murcia'da inzivaya çekilmesine izin verilinceye değin orada kaldı. 1808'deki Fransız istilası sırasında ulusal komite (*junta suprema central*) başkanlığına atanan Floridablanca kısa süre sonra öldü.

Floridor, asıl adı JOSIAS DE SOULAS, SIEUR DE PRINEFOSSE (d. 1608?, Brie bölgesi - ö. Ağustos 1671, Paris, Fransa), Fransız tiyatro oyuncusu. Ünlü Hôtel de Bourgogne'un başında bulunmuş, Fransız tiyatrosunun büyük ustaları Pierre Corneille ve Jean Racine'in burada sahnelenen oyunlarında yarattığı tiplemelerle ünlenmiştir.

Babası Almandı. Önce Fransız ordusuna girdi. Ama bir süre sonra askerliği bırakarak oyuncu olmaya karar verdi ve sanat yaşamında kullanacağı Floridor adını aldı. Katıldığı toplulukla birlikte 1635'te Londra'da, sarayda ve dönem dönem etkinlik gösteren Fransız Oyuncuları Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Kısa bir süre birlikte çalıştığı ünlü Fransız tiyatro sanatçısı Flandre (Jean-Baptiste de Mouchaingre) ile turnelere çıktı. Bu dönemde Théâtre du Marais'de çalışan topluluğa katıldı ve Paris'te ilk kez 1640'ta bu toplulukla sahneye çıktı.

Floridor yaklaşık 1643'te Hôtel de Bourgogne'a davet edildi. (Buraya geçmesinden sonra Corneille'in de oyunlarını Marais yerine bu tiyatroya verdiği ileri sürülür.) Fransız oyuncu Bellerose'dan (Pierre le Messier) sonra topluluğun başına geçti ve hem trajedi, hem de komedilerde bütün başrolleri oynayarak Fransa'nın en iyi oyuncularından biri oldu. Topluluğu, 1658'de Molière'in gelişine değin Paris'te rakipsizdi. Molière, 1663 tarihli oyunu *L'Impromptu de Versailles*'da (*Versailles Tuluatı*) Hôtel de Bourgogne oyuncularını alaya almış, bir tek Floridor'u ayrı tutmuştu. Floridor, hastalığı nedeniyle tiyatroyu bıraktıktan kısa bir süre sonra öldü.

Flórina, PHLÓRINA olarak da yazılır, eskiden KHLOROS. Yunanistan'da, Makedonya yönetim bölgesinin (*dhiamerísma*) batısında il (*nomos*) ve il merkezi kent. Bizanslılarca kurulan kent, daha sonra Osmanlıların yönetimine girdi. 18. yüzyılda nüfusunun çoğu Türklerden ve Arnavutlardan oluşuyordu. 19. yüzyılda Flórina, Bulgaristan'ın yitirdiği toprakları geri almak amacıyla Makedonya'da yürüttüğü etkinliklerin merkeziydi. Balkan Savaşları'nın (1912-13) ardından Yunanistan'ın eline geçti. Verimli bir arazi üzerinde yer alan kent tahıl, şarap, üzüm ve sebze pazarıdır. Zarif deri işleriyle ünlü olan kentte ayrıca dokuma fabrikaları vardır.

Makedonya ve Arnavutluk sınırı boyunca uzanan Flórina ili Préspa ve Mikrá Préspa göllerinin Yunanistan'a ait bölümlerini de içine alır. İl topraklarında kaolen, mermer, linyit ve boksit çıkarılır. Nüfus (1981) kent, 12.573; il, 52.430.

Floris V, lakabı HALKIN TANRISI FLORIS. Felemenkçe FLORIS DER KEERLEN GOD (d. Temmuz 1254, Leiden - ö. 27 Haziran 1296, Muiderberg, Holland), Holland (1256-96) ve Zeeland kontu. Yönetimi sırasında Holland'ın sınırları genişlemiş ve refah düzeyi yükselmiştir.

Alman kralı ve Holland kontu Wilhelm'in oğluydu. Daha iki yaşına gelmeden, babasının ölümü üzerine Holland kontu oldu. Ama bu toprakların yönetimini ancak 1266'da reşit olunca üstlendi. 1289'da Batı Friz Adalarına kesin olarak boyun eğdirilmesi, Utrecht diyakozluk bölgesi ile Batı Friz Adalarındaki Waterland'ın ve Gooi'nin ele geçirilmesi sonucunda kontluk toprakları genişledi. Ayrıca sınır bölgelerindeki feodal beylikler de (Amstel, Woerden) Floris'in süzerenliğini kabul etti. Suyolları ile kanalların özenle korunması, ülkenin tarımsal önemini artırdı. Floris, Holland'ın kuzeyinde patlak veren bir köylü ayaklanmasını (1273-74) bastırdıktan sonra sınır bölgelerinde önemli başarılar elde etti.

Floris, yalnızca Holland'ın sorunlarıyla ilgilenmekle kalmadı; Fransa ile mücadelesinde İngiltere kralı I. Edward'ı destekleyerek, İngiltere kralından kendi ülkesi için büyük ticaret kolaylıkları sağladı. Bu dönemde Dort'ta (Dordrecht) yün satış yerleri kuruldu, Hollandlılar ile Zeelandlılar İngiltere kıyılarında balık avlama hakkı elde ettiler. Edward'la aralarında kurulan yakın dostluğun sonucunda, Floris, bir İngiliz prenses ile evlendirmeyi düşündüğü oğlu Jan'ı eğitilmesi için Edward'ın sarayına gönderdi. Ama 1296'da, kuzeni olan Hainaut kontu Jan van Avesnes'in kışkırtmasıyla saf değiştirerek Fransa kralı IV. Philippe ile ittifak kurdu. Bu ittifakın nedeni Flandre kontu Gwijde van Dampierre'in, Jan van Avesnes ile Philippe'in yanı sıra Floris'in de düşmanı olmasıydı. Bu saf değiştirme, V. Floris'in ölümüne yol açtı: Yönetimden hoşnutsuz olan soylular İngiltere kralının kışkırtmasıyla Floris'i tutsak aldılar; köylüler Floris'i İngiltere'ye götürmelerini engelleyince de onu Muiden Şatosu'nda öldürdüler. Bu olay, Hollanda'nın birçok ünlü yazarının oyunlarına konu olmuştur.

Floris, Cornelis II ve Frans, asıl adları CORNELIS DE VRIENDT II ve FRANS DE VRIENDT (sırasıyla, d. 1514, Anvers - ö. 20 Ekim

1575, Anvers; d. y. 1516, Anvers - ö. 1 Ekim 1570, Anvers), çok sayıda sanatçı yetiştirmiş bir Flaman ailenin en ünlü üyeleri. Anvers'teki atölyeleri Kuzey Rönesans üslubuna önemli katkılarda bulunmuştur. Cornelis mimar, heykelci ve madalyoncu, Frans ise ressamdı.

Her iki kardeş de 1540'larda Roma'da eğitim gördüler ve kısa bir süre sonra

"Başkaldıran Meleklerin Düşüşü", Frans Floris'in bir pano resmi; Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Anvers, Belçika

Anvers'te ünlenen atölyelerinin başına geçtiler. Cornelis, Tournai (Doornik) Katedrali'nin koro bölmesini ve Danimarka kral-larından I. Frederik (Schleswig, Almanya) ile II. Christian'ın (Roskilde, Danimarka) mezarlarını yaptı. Gotik çatı ile Floransa saray cephesini bir arada kullandığı Anvers Belediye Binası tasarımı (1561-65) çok sayıda Felemenk belediye binasına örnek oldu. Atölyesini neredeyse resim üreten bir fabrikaya dönüştüren Frans, daha çarpıcı başarılar elde etti. Ama hesapsız harcamaları ve lüks yaşamı yüzünden borç içinde öldü.

Florissant, ABD'de, Missouri eyaletinin ortadoğu kesimindeki St. Louis ilinde (*county*) kent. Missouri Irmağının yakınında yer alır. St. Louis'in kuzey banliyölerinden biridir. 1785 dolayında Fransızların kurduğu yerleşime İspanyollar St. Ferdinand adını verdi; 1939'da adı Florissant (Fransızca *fleurissant*: "çiçek açan") olarak değiştirildi. Eski St. Ferdinand ziyaret yeri 1821'de, St. Stanislaus İlahiyat Okulu ise 1831'de Cizvitlerce kuruldu. St. Louis Christian College 1956'da öğrenime açıldı. Alverez Evi (y. 1790) Missouri Fransız mimarisinin bir örneği olarak ayaktadır. Nüfus (1990) 51.206.

Florissant Oluşuğu, ABD'de, Oligosen Bölümde (y. 38-26 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının orta ve üst bölümleri ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Colorado'nun orta kesimlerinde bulunan Florissant Oluşuğu, White Irmağı Grubunun üstünde yer alır. Adı, Colorado'da Florissant yakınlarında saptanan yüzey oluşumlarından gelir. Florissant, kıvrımlı akan akarsuların düz taşkın ovalarında biriktirdiği şeyllerden oluşur. Bu şeyller zengin ve çok çeşitli türden fosil toplulukları içerir. Florissant Oluşuğunda, başta kıyı sekoyası ile çitlembik dalları ve yaprakları olmak üzere, çeşitli Oligosen bitki türlerine rastlanır. Bu kalıntılar, Oligosen Bölüm sırasında bölgeye ılıman iklim koşullarının egemen olduğunu ve bir yayla ormanının bulunduğunu gösterir. İnce taneli Florissant tortulları içinde, iyi korunmuş balık iskeletlerinin yanı sıra tatlı su yumuşakçaları ve kusursuz bir biçimde sınıflandırılabilen Oligosen Bölüm böcek ve örümcekleri de yer alır. Günümüzde Afrika'da görülen çeçe sineğinin ilk örneklerine Florissant'ta rastlanmıştır. Florissant Oluşuğunda bazı memeli fosilleri de bulunmuştur.

Florus, Publius Annius (d. Afrika - ö. Roma ?; ü. İS 1. yy sonu ve 2. yy başı), tarihçi ve şair. 2. yüzyılda Latin edebiyatını önemli ölçüde etkileyen Afrikalı yazarların ve bir önceki kuşağa göre daha ince ve zarif ölçüler kullanan Hadrianus dönemi "yeni akım" şairlerinin ilkidir.

Florus daha çok Livius'tan yola çıkarak, kuruluşundan Augustus dönemine değin Roma tarihinin kısa bir dökümünü yaptı. Bazı yazmalarda *Epitome de T. Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo* adıyla anılan yapıtta retorikli bir dille Roma'nın büyüklüğünü anlattı. Yapıtın tarihsel değeri olmamakla birlikte ortaçağda çok kullanıldı. Günümüze kalan yazmalarda yazarının kimliğine ilişkin olarak çeşitli adlardan söz edilir, ama, Publius Annius Florus'un yazdığı bilinen ve bir bölümü günümüze ulaşan *Vergilius orator an poeta* (Hatip ya da Şair Vergilius) başlıklı diyalogla olan biçim benzerliği, söz konusu tarihi de onun yazdığını kanıtlamaktadır. *Vergilius*'ta belirttiğine göre Florus, Jüpiter onuruna düzenlenen geleneksel şiir yarışmasına katıldı, ama Afrika eyaletlerinden gelenlere yönelik önyargı yüzünden ödül alamadı ve İspanya'nın Tarraco (bugün Tarragona) kentine giderek retorik dersleri verdi. Ama bir süre sonra Roma'ya dönmüş olmalıdır, çünkü Hadrianus'un Spartianus tarafından aktarılan "Florus Olmak İstemem" başlıklı yergili parodisine yol açan ve Hadrianus'a hitaben söylenmiş "Caesar Olmak İstemem" sözleriyle başlayan ünlü dizelerin Florus'a ait olduğu kabul edilir. Bir uzun bir kısa iki heceli dörtlü ölçüyle yazılmış 26 dizeden oluşan *De qualitate vitae* (İyi Yaşam Üzerine) ile altılı ölçüyle yazılmış beş zarif dizeden oluşan *De rosis* de (Güller Üzerine) gene ona atfedilir.

Flory, Paul J(ohn) (d. 19 Haziran 1910, Sterling, Illinois - ö. 9 Eylül 1985, Big Sur, California, ABD), ABD'li fiziksel kimyacı. Yapay ve doğal makromoleküllere ilişkin araştırmalarıyla 1974 Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.

Indiana eyaletinin North Manchester kentindeki Manchester College'da ve Ohio Eyalet Üniversitesi'nde öğrenim gören Flory 1934'te doktora derecesini aldı. Daha sonra Cincinnati Üniversitesi'nde, New York eyaletinin Ithaca kentindeki Cornell Üniversitesi'nde, Standart Oil Development Company'de ve Goodyear Tire & Rubber Company'de çalıştı. 1961-76 arası Stanford Üniversitesi'nde kimya profesörü olarak görev aldı. Naylon ve yapay kauçuk gibi sanayi açısından büyük önem taşıyan polimerlerin geliştirilmesiyle sonuçlanan araştırmalar yaptı, ayrıca polimerlerin oluşum sürecini, katı ve çözelti halindeki polimerlerin özelliklerini inceledi. Flory'nin araştırmaları, bu esnek maddelerin kimyasal yapıları ile fiziksel özellikleri arasındaki ilişkinin saptanabilmesi için, öncelikle molekül boyutlarının ve biçimlerinin incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

florya (*Carduelis chloris*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Fringillidae* familyasından, kirli yeşil ve sarı renklerle bezenmiş kuş türü. 14,5 cm uzunluğundaki floryaların erkekleri dişilerden daha iri, renkleri daha göz alıcı, ötüşü de oldukça güzel ve cıvıltılıdır. Ağaçlıklı bölgelerde yaşayan ve üreme mevsimleri dışında gruplar oluşturan

Florya (*Carduelis chloris*)
John Markham

bu kuşların başlıca besini tohumlardır. Palearktik bölgede geniş bir dağılım gösteren floryalar, Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgeleri dışındaki bütün yörelerinde ürer, kışın ve göç sırasında hemen her yerde çok sayıda görülür.

Flossenbürg, 1937'de Almanya'da Yukarı Pfalz'ın Neustadt bölgesindeki ticaret kasabası Flossenbürg'de kurulan Nazi toplama kampı. Önceleri siyasal tutukluların gönderildiği kamp, II. Dünya Savaşı'ndan önce önemli bir çalışma kampı haline geldi. Ana kampla çevresindeki ona bağlı 15 kadar başka kampta toplam 30-40 bin kadar tutuklu bulunuyordu. 1942'den sonra, Polonya'daki Nazi imha kamplarına gönderilen Yahudilerin geçici olarak barındırılmasında da kullanıldı.

Flotow (Baronu), Friedrich (d. 26 Nisan 1812, Teutendorf, Lübeck yakınları, Fransa İmparatorluğu - ö. 24 Ocak 1883, Darmstadt, Almanya), *Martha* operasıyla tanınan Alman asıllı Fransız besteci.

Flotow, J. Kriehuber'in bir taş baskısından ayrıntı, 1847
Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Diplomat olmak üzere yetiştirilmişti. On altı yaşında Paris'te Anton Reicha ile müzik çalışmalarına başladı. 1830 Temmuz Devrimi sırasında Paris'ten ayrılmaya zorlandı, ama 1831'de geri döndü. 1837'de *Alessandro Stradella* operasının ilk ve kısa biçimini sahneledi. Daha sonra bitmiş biçimiyle opera büyük bir başarı kazandı. 1839'da Albert Grisar ve Auguste Pilati ile birlikte *Le Naufrage de la méduse* (Medusa'nın Batışı) üzerinde çalıştı. 1840 ile 1878 arasında *Martha* (1847) da içinde olmak üzere 19 hafif opera besteledi. Başlangıçta bale olarak bestelenen *Lady Henriette* (1844) operasında "The Last Rose of Summer" adlı

İrlanda şarkısına da yer verdi. 1855-63 arasında yöneticisi olduğu Schwerin'deki saray tiyatrosu için de baleler yazan Flotow, Shakespeare'in *Winter's Tale*'i (*Kış Masalı*) için fon müziği besteledi.

Flourens, Gustave (d. 4 Ağustos 1838, Paris - ö. 3 Nisan 1871, Chatou, Fransa), 1871 Paris Komünü ayaklanmasının önderlerinden radikal Fransız aydını.

Ünlü fizyolog Marie-Jean-Pierre Flourens'ın oğluydu. Genç ve seçkin bir bilim adamı olarak *Histoire de l'homme* (1863; İnsanın Tarihi), *Ce qui est possible* (1864; Olanaklı Olan) ve *Science de l'homme* (1865; İnsan Bilimi) gibi yapıtlar verdi. Radikal bilimsel ve siyasal öğretilere bağlılığı nedeniyle 1867'de Collège de France'ta profesörlüğü geri çevrildi. Bu arada, Türkiye ve Yunanistan'a gitmek üzere Fransa'dan ayrılmıştı. 1866 Girit Ayaklanması'nda Osmanlılara karşı çarpıştı, bir gerilla önderi olarak kendini gösterdi. Giritliler, Flourens'ı Yunanistan Parlamentosu'na gönderilen heyetin başkanlığına getirdiler; ama Yunanistan hükümeti ve Atina'daki Fransız konsolosu, Flourens ile heyetinin parlamentoya katılmasını engellemeyi başardılar.

Flourens kısa süre sonra Fransa'ya dönerek yeniden siyasal etkinliklere girişti. Etkili solcu gazete *La Marseillaise*'de çalıştı. Sağcı gazeteci Paul de Cassagnac ile düelloya girdi. Prens Pierre Bonaparte'ın öldürdüğü (Ocak 1870) gazeteci Victor Noir'ın cenaze töreninde başarısız bir ayaklanma girişimine önderlik etti. Gene başarısızlıkla sonuçlanan bir başka ayaklanmayı yönettikten sonra Şubat 1870'te tutuklandı. Ama kısa süre sonra, Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında Alman kuşatmasına karşı Paris'in savunmasına katılması için serbest bırakıldı. Paris'in düşmesinin ardından, devrimci etkinliklerinden ötürü ekimde yeniden tutuklandı.

Mart 1871 ortalarında Paris Komünü ayaklanması başladığında Flourens özgürdü. Paris'in 19. ilçesinden (*arrondissement*) delege seçilerek hemen devrimci harekete katıldı. Komün'ün askeri yönetiminde önemli rol oynadı, savaş komisyonunda görev aldı. Kısa süre sonra Chatou'daki bir silahlı çarpışmada öldürüldü.

Flourens, Marie-Jean-Pierre (d. 15 Nisan 1794, Maureilhan - ö. 6 Aralık 1867, Montgeron, Fransa), Fransız fizyoloji bilgini. Omurgalılarda beynin başlıca bölgelerinin işlevlerini ilk tanımlayan bilim adamıdır. 1814-22 arasında, ünlü Fransız doğabilimci Georges Cuvier'nin desteğiyle beyinlerinin bazı bölümleri çıkarılmış olan güvercinlerde görülen fizyolojik değişiklikleri araştırmak üzere bir dizi deney yaptı. Beyin yarımkürelerindeki alın loblarının çıkarılmasının algılama, beynin tabanındaki beyinciğin çıkarılmasının denge bozukluklarına yol açtığını, beynin arkasındaki soğaniliğin çıkarılmasının ise ölümle sonuçlandığını saptadı. Bu deneyler sonucunda, beyin yarımkürelerinin üst düzeyde zihinsel ve duygusal işlevlerden, beyinciğin tüm hareketlerin eşgüdümünden, soğaniliğin ise başta solunum olmak üzere yaşamsal işlevlerin denetlenmesinden sorumlu olduğu kanısına vardı. Ayrıca, içkulaktaki yarımdaire kanallarının denge ve eşgüdümdeki rolünü de ilk tanımlayan kişi olan Flourens, beyin üzerindeki araştırmaların *Recherches expérimentales sur les propriétés et les fonctions du système nerveux dans les animaux vertébrés* (1824; Omurgalılarda Sinir Sisteminin Özelliklerine ve İşlevlerine İlişkin Deneysel Araştırmalar) adlı yapıtında topladı.

Flower, Sir William Henry (d 30 Kasım 1831, Stratford upon Avon, Warwickshire - ö. 1 Temmuz 1899, Londra, İngiltere), memelilerin karşılaştırmalı anatomisi ve

Flower, 1883
BBC Hulton Picture Library

yapısal antropoloji konusundaki değerli çalışmalarıyla tanınan İngiliz zoolog.

Kırım Savaşı'nda (1853-56) yardımcı cerrah olarak görev yapan Flower, Londra'ya döndükten sonra Middlesex Hastanesi'nde çalışmaya başladı. 1861'de Kraliyet Cerrahlık Yüksekokulu'na bağlı Hunter Müzesi'nin müdürlüğüne, 1870'te de Hunter Kürsüsü karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji profesörlüğüne atandı. 1884'te British Museum'a bağlı Doğa Tarihi Müzesi'nin müdürlüğünü İngiliz doğabilimci Sir Richard Owen'dan devraldı ve müzedeki örneklerin sergilenmesine yeni bir anlayış getirdi. Başta keseliler, balinalar ve maymunlar olmak üzere memelilerle ilgili önemli çalışmalar yapan Flower, makilerin maymunlar takımından olduğunu kanıtlayan ilk bilim adamıdır. Yoğun antropoloji araştırmaları sırasında 1.300'ü aşkın insan kafatasının tam ve doğru ölçümlerini yapan, 1892'de şövalye unvanı verilen Flower'ın başlıca yapıtları *Diagrams of the Nerves of the Human Body* (1861; İnsan Vücudunun Sinir Diyagramları), *An Introduction to the Osteology of the Mammalia* (1870; Memelilerde Kemikbilime Giriş), *Introduction to the Study of Mammals, Living and Extinct* (1891; Yaşayan ve Soyu Tükenmiş Memelilerin Incelenmesine Giriş) ve *Essays on Museums and Other Subjects*'tir (1898; Müzeler ve Öbür Konular Üzerine Denemeler).

Floyd, Pretty Boy, asıl adı CHARLES ARTHUR FLOYD (d. 3 Şubat 1904, Akins, Oklahoma - ö. 22 Ekim 1934, East Liverpool yakınları, Ohio, ABD), ABD'li gangster. Polisle giriştiği çatışmalar ve kanlı banka soygunları gazete manşetlerine geçmiştir.

Floyd, bir işyerinin personel aylıklarını çaldığı için 1925-29 arasında hapis yattıktan sonra Missouri eyaletinde Kansas kenti gangsterlerine katıldı ve ustalıkla kullandığı makineli tabancasıyla ün kazandı. Başka gangsterlerle birlikte Ohio, Michigan ve Kentucky'de çeşitli banka soygunları gerçekleştirdi. Oklahoma'ya dönerek yeni banka soygunlarına girişti. Ohio'da kendisini izleyen Federal Soruşturma Bürosu (FBI) ajanları tarafından bir çayırda vurularak öldürüldü.

flöre, düğmeyle kapatılmış ucuna doğru incelen, dikdörtgen kesitli, hafif ve esnek çelik namlulu dürtme silahı. 17. yüzyılda yaygın olan saray kılıçları için bir antrenman silahı olarak geliştirilmiştir. Günümüzde daha çok eskrim sporunda kullanılır.

Modern eskrim flöresinin uzunluğu en çok 110 cm, ağırlığı da en çok 500 gr olur. Daha hızlı hareket ettirebilmek için genelde daha hafif olanları yeğ tutulur. Kaliteli tavlı çelikten yapılan ve en çok 120 mm çapında bir el koruma tası olan namlunun uzunluğu 900 mm'ye kadar çıkabilir.

Başlıca iki flöre türü vardır: Hafif eğimli, sade bir kabzası bulunan Fransız flöresi ve el koruma tasının 5 cm gerisinde çapraz bir tutma çubuğu bulunan ve bir şeritle bileğe bağlanarak kullanılan İtalyan flöresi. İtalyan flöresi daha sağlam bir kavramaya olanak verirken, Fransız flöresi parmaklara ve bileğe daha geniş bir hareket özgürlüğü sağlar.

Uluslararası eskrim karşılaşmaları ile Olimpiyat Oyunları'nın temel dalları arasında uzun süredir yer alan flöre, bu karşılaşmalarda hem erkekler, hem kadınlarca kullanılan tek silahtır. Karşılaşma sırasında tuşlar silahın ucuyla, vücudun ön yüzünde çene altından kasıklara kadar, arka yüzünde ise enseden kalçaların üst sınırına kadar olan bölümlerdeki geçerli hedeflere yapılır. 1960'tan bu yana kadınlar ile erkeklerde hedef aynı tutulmaktadır. Flörecinin savunma amacıyla başlama çizgisinden 5 m'den fazla geriye çekilmesi, rakibine bir tuş kazandırır. Vücudun hedef dışındaki noktalarına yapılan tuşlar sayılmaz. Bu durumda hakem maçı durdurur ve sayılmayan (geçersiz) tuşun yapılma anıyla, vuruşmanın fiilen kesilme anı arasındaki sürede yapılan tuşlar yok sayılır; ayrıca bir ceza verilmez. Saldırı hakkını sağlayan flöreciye, rakibi karşı saldırıda bulunamaz. Savunmadaki flörecinin karşı saldırı hakkını (*riposte*) elde etmesi için saldırıyı savuşturması ya da etkisizleştirmesi gerekir. Her iki flörecinin de saldırı hakkını aynı anda sağlamaları (böyle yapılan tuşlar sayılmaz) dışında, aynı anda yapılan tuşlarda, saldırı hakkını sağlamış olan flörecinin yaptığı tuş sayılır. 1956'dan sonra uluslararası karşılaşmalarda elektrikli sayı aygıtı kullanılmaya başlamışsa da, saldırı hakkını kimin sağladığına hakem karar verir. Maçı, beş tuşu ilk tamamlayan kazanır. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (eskrim); Olimpiyat Oyunları.

Fludd, Robert, FLUD olarak da yazılır, Latince ROBERTUS DE FLUCTIBUS (d. 1574, Bearsted, Kent - ö. 8 Eylül 1637, Londra, İngiltere), İngiliz hekim, yazar ve mistik filozof. Gül-Haç Biraderleri adlı tarikata bağlılığı ve gizci bir yaklaşımla bilimsel tutuma karşı çıkmasıyla ünlüdür.

Kraliçe I. Elizabeth'in Fransa ve Felemenk'teki askeri kuvvetlerinin hazine kâtibi olan Sir Thomas Fludd'ın oğluydu. Oxford'da St. John's College'da öğrenim gördü. Daha sonra altı yıl boyunca Avrupa'da dolaştı. Oxford'a döndükten sonra 1605'te hekim unvanını aldı, 1609'da Hekimler Birliği'ne katıldı. Birlik ona hekimlik izni vermek istemediyse de Fludd sonunda Londra'da varlıklı bir hekim oldu. İlk kitabı *Apologia Compendiare Fraternitatem de Rosea Croce* (1616; Gül-Haç Biraderleri İçin Kısa Savunma) başlığını taşıyordu.

Fludd'ın yazılarının çoğu, 17. yüzyılın bilimsellikten uzaklaşan gizci eğilimlerinin bir ürünüydü. Düşüncelerini Âdem'in yaradılışı öyküsü, Kabala (Yahudi mistisizmi), simya geleneği, astroloji, büyü ve falcılık gibi çok çeşitli kaynaklardan derleyen Fludd, her ikisinin de Tanrı'nın görüntüsü olduğuna inandığı insan ve dünya arasında bir koşutluk kurmaya çalıştı. Fludd'ın yapıtlarında çok az deneysel gözlem vardı; genel eğilimi o dönemde gelişmekte olan uşçuluğun ve bilimsel yaklaşımın tam karşıtıydı. Fludd'a göre tıp, insan vücudu-

nun işleyişini ve ortaya çıkan bozuklukları, örneğin zihin ve güneş ışığı arasındaki koşutluklardan elde edilen ipuçlarıyla açıklamalıydı. Astroloji ve nümerolojinin ortaya koyduğu analojiler de başka tıbbi önsezilere yol açıyordu.

Yaşadığı dönemde Fludd büyücülükle suçlandı, gizci eğilimleri dolayısıyla eleştirildi. 19. yüzyıl İngiliz denemecisi Thomas de Quincey, Fludd'ın karanlık yazılarını, masonluğun simgesel düşüncelerinin başlıca kaynaklarından biri olarak değerlendirmiştir.

fluidik, AKIŞKAN DENETİMLİ SİSTEMLER olarak da bilinir, bir denetim sisteminin(*) çalıştırılmasında sıvıların ya da gazların akış özelliklerinden yararlanan teknoloji. Denetim amacıyla kullanılan teknolojilerin en yenilerinden biri olan fluidik, son yıllarda mekanik ve elektriksel sistemlerle yarışır duruma gelmiştir.

Fluidiğin ilkeleri uzun süredir bilinmekteydi, ama araştırmacılar 1960'ların başlarına değin bu teknolojiyi ticari olarak uygulamaya girişmediler. Romanyalı bilim adamı Henri Coandă, bugün Coandă etkisi olarak

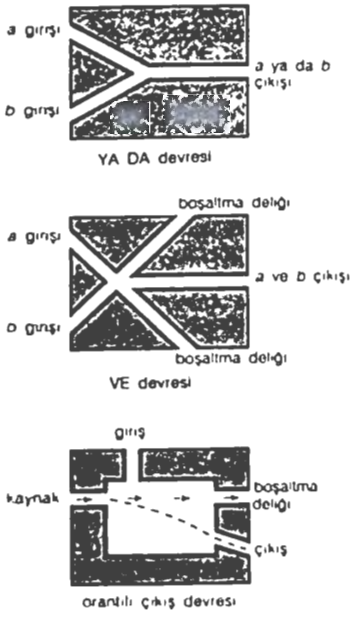

Temel fluidik devreleri

bilinen ve fluidik teknolojisi açısından temel önem taşıyan olayı 1930'larda ortaya koydu. Coandă'nın gözlediği olay, bir püskürme memesinden fışkıran jetin, yakınındaki eğimli ya da eğik yüzeyleri izleme eğilimi idi. Eğer yüzeyin eğriliği ya da eğim açısı çok keskin değilse, akışkan, bu yüzeye "yapışık" bir durumda akıyordu. Coandă bu eğilimi jet akışının yakındaki akışkan moleküllerini çekmesine bağladı. Bu moleküllerin miktarının yakındaki bir yüzey tarafından sınırlanması durumunda, jet ile bu yüzey arasında kısmi bir vakum oluşuyordu. Jetin öbür yanındaki basınç sabit ise, daha alçak basınçlı bir bölge oluşturan bu kısmi vakum, jetin eğilmesine ve duvara yapışmasına neden oluyordu.

Fluidik sistemler elektronik sistemler kadar hızlı çalışamadığından, çok yüksek hız gerektiren uygulamalarda fluidik, elektroniğin yerini almaya aday değildir. Buna karşılık birçok uygulamada fluidik daha üstündür. Günümüzde, akışkan olarak hava kullanan bir fluidik sistemle, karmaşık işlemlerin söz konusu olduğu süreçlerde sezme, kenetleme ve enerjileme gibi işlevleri gerçekleştirmek olanaklıdır. Denetim aygıtları, elektrik ya da elektronik sistemlerden anlamayan yeteneklı bir donanımcı tarafından kurulabilir. Sistemde elektrik değmelerinin (kontak) bulunmayışı olası yangın tehlikesini önler.

Pnömatik aygıtlarda hava kumandalı ve mekanik olarak çalıştırılan valflarla sağlanan basit kenetleme işlemlerine gereksinim vardır. Fluidik sistemler de aynı ortamı (hava) kullandığından, duyarlı sezme ve karmaşık denetim araçları olarak, pnömatik sistemin bir parçasını oluşturmaya elverişlidir.

Buna karşılık, farklı ortamları kullanmaları nedeniyle, hidrolik sistemler ile fluidik sistemleri birleştirmek daha zordur. Ama, her iki sistem de uzman donanımcılık gerektirdiğinden, işçilik sorunlarında belirli bir kolaylık sağlanabilir. Fluidik sinyallerle çalışan ve hidrolik basınçları denetleyebilen aygıtlar ticari olarak bulunabilmektedir.

Fluidik sistemler herhangi bir sanayi dalı için belirgin bir tercih olmaksızın sanayide geniş çapta uygulama alanı bulmuştur. Fluidik sistemler tehlikeli ortamlarda çalışabilir ve başka yöntemlerle olanaklı olmayan sezme işlemlerini gerçekleştirebilir. Uygulama alanlarına örnek olarak, imalata girmeden önce hammaddeyi 10 farklı ağırlık dilimine göre seçen bir tartma sistemi, mekanik sınama yöntemleriyle hasar görebilecek olan duyarlı malzemenin (örn. otomobil tavan astarı) hava jetiyle sınanması, boya püskürtme bölümleri gibi çok tutuşkan ve kirli ortamlarda çalışan sonik algılayıcılar sayılabilir. Bu algılayıcılar taze boyanmış yüzeylere zarar vermeden, ses dalgaları aracılığıyla çalışır.

Çalışma ilkeleri Fluidik aygıtlar sayısal (dijital) biçimde ("var" ya da "yok" durumlarından birini alır), ya da örneksel (analog) biçimde çalışır (aygıtın çıkışı, girişiyle sürekli olarak orantılıdır). Çizimde bu farklı çalışma biçimleri görülmektedir.

Bir YA DA devresinde (üst çizim), *a* girişi ya da *b* girişi bir çıkış sinyali oluşturabilir, çünkü her iki girişten de çıkışa akış sağlayabilen yollar vardır. Bu sistem mantıksal, bir başka deyişle sayısal bir sistemdir, çünkü bir giriş yokken çıkış olması olanaklı değildir. Girişlerden herhangi birinin varlığı çıkışı sağlamaya yeterlidir (çıkıştaki YA DA işlevi, girişlerden birinin ya da öbürünün, ya da her ikisinin birden, var olmasına bağlıdır).

VE devresinde (ortadaki çizim) çıkışın var olabilmesi için iki girişin birden var olması gerekmektedir, çünkü yalnızca *a*'dan ya da yalnızca *b*'den gelen bir akış, boşaltma deliklerinin birinden çıkıp gidecektir. Ancak, hem *a* hem de *b*'den giriş olduğunda, bunlar çarpışarak ortadaki ("*a* VE *b*" olarak adlandırılmış olan) çıkıştan bir akış oluşmasına yol açabilirler. Bu da mantıksal, bir başka deyişle sayısal bir işlevdir, çünkü bu girişlerden ikisi de var olmadan, bir çıkış olması olanaklı değildir. Çıkışın (VE işlevi) var olabilmesi için hem *a* girişine, hem de *b* girişine sinyal uygulanmış olması gerekmektedir.

Orantılı çıkış devresinde (alt çizim), kaynaktan giren akış, *a* girişi uygulanmadıkça, boşaltma deliğinden çıkıp gider. Bu, örneksel bir işlevdir; çünkü çıkış, *a* girişine uygulanan akışın ayarlanmasında orantılı biçimde değiştirilebilir.

Fluidik aygıtlar, böylece, hem mantıksal (sayısal), hem de örneksel (orantılı) işlevleri gerçekleştirebilmektedir. YA DA ve VE işlevleri en yaygın mantıksal işlevlerdir.

Fluidik aygıtların çoğunda düşük basınçlı ya da akışlı girişler, daha yüksek çıkış basınçlarını ya da akışlarını denetleyebilir. "Akışkan yükselteci" deyimiyle bu olgu belirtilmektedir. Aygıta giren akışkan, aygıtın içinde dikkatle tasarımlanmış bir yolu izlemeye zorlanan bir akışa dönüştürulmektedir. Çok düşük güçlü giriş jetleri bu akış üzerinde en büyük etkiyi sağlayabilecek, böylelikle de çıkışı denetleyebilecek biçimde yönlendirilir. Akışkan yükselteçleri sıcaklık ya da hız algılayıcılarından, mekanik parçalara takılan sezicilerden gelen çok zayıf akışkan sinyallerine yanıt verebilirler. Bir aygıtın denetleyebildiği aygıtların sayısına o aygıtın çıkış yelpazesi denir. Örneğin bir aygıtın çıkışı dört aygıtı aynı anda çalıştırabilecek kadar güçlü ise, çıkış yelpazesi dörde eşittir.

Teknolojik gelişmeler. Fluidiktekı son gelişmelerden biri, devrelerin moduler biçimde, bir başka deyişle, bütün bir sistemi oluşturmak üzere birbirlerine kolayca eklenebilen birimler halinde yapılabilmesidir. Örneğin motor hız denetim sistemlerinde, motordan çıkan periyodik hava darbeleri basınç düzeyi biçimine dönüştürülür, bu düzey de önceden belirlenmiş basınç değerleriyle karşılaştırılır. Aradaki basınç farkı yükselteçle yükseltilir ve motorun hızını düzenlemekte kullanılır. VAR-YOK biçimindeki darbelerin frekansının sürekli artan ya da azalan değerlere dönüştürülmesi sayısal orantısal işlem olarak adlandırılır. Fluidik aygıtlar, ortak bir kaynaktan beslenme sağlanması ve ara bağlantıların oluşturulabilmesi amacıyla katmanlar biçiminde üst üste dizilir.

Bir başka önemli gelişme, kenar sesli yükselteçtir; bir müzik aletine çok benzer biçimde çalışan bu aygıtta kama biçimli bir dile üflenen basınçlı hava çok yüksek bir frekansta (yaklaşık 5.000 hertz) titreşir ve sürekli bir çıkış oluşturur. Titreşimin (sesin) frekansı mekanik yollarla ya da havanın basıncı değiştirilerek denetlenebilir.

Bazı ses frekanslarına duyarlı kılınabilen katmanlı (laminer) akışlar oluşturularak ses algılanması da olanaklıdır. Bir ses dalgası, algılayıcı işlevi gören hava jeti tarafından en küçük bir kuvvet uygulanmaksızın uzun bir yol geçebilir.

fluksiyon, matematikte, Isaac Newton'un 1665'te ortaya koyduğu ve türev(*) anlamında kullandığı terim. Newton, değişen nicelikleri ("akan" değerleri) "akış", bunlardaki anlık değişme hızını da fluksiyon olarak adlandırmış ve sonsuzküçükler hesabında temel problemlerin, 1) akış verildiğinde (bugün kullanılan terimlerle, bir fonksiyon verildiğinde) onun fluksiyonunu (türevini) bulmak ve 2) fluksiyon (fonksiyon) verildiğinde buna karşılık gelen akışı (belirsiz integral) bulmak olduğunu belirtmişti. Eğer $y=x^3$ ise, y niceliğinin fluksiyonu, x niceliğinin fluksiyonunun $3x^2$ katı olur; bu, modern gösterimle şöyle ifade edilir: $dy/dt=3x^2(dx/dt)$. Newton'in fluksiyonlara ilişkin terminolojisi ve gösterimleri, Leibniz'in türev ve integrallerinin kullanılması sonucunda zamanla terk edildi. *Ayrıca bak.* diferansiyel ve integral hesap.

Flumendosa Irmağı, İtalyanca FIUME FLUMENDOSA, İtalya'da akarsu. Sardinya'nın güneydoğusundaki Gennargentu Dağlarından doğar. Batı ve güneydoğu doğrultusunda 127 km boyunca akarak Muravera yakınında Tiren Denizine dökülür. Bir baraj ve sulama projesi gerçekleştiren Flumendosa Bağımsız İşletmesi, Flumendosa Havzasının kaynaklarını geliştirmek amacıyla 1946'da kurulmuştur.

flügelhorn, Avrupa'daki askeri bandolarda kullanılan perdeli bakır nefesli çalgı.

1830'larda Avusturya'da geliştirilmiştir. Üç perdesi, kornetten daha geniş bir borusu vardır ve temel sesi *si* bemol, bazen de *do* olacak biçimde yapılır.

Flügelhorn, 20. yüzyıl ortalarında bazı caz orkestralarında da kullanılmıştır. Soprano ve sopranino sakshornlara da bazen *flügelhorn* denir. *Ayrıca bak.* büglü; sakshorn.

flüor (F), FLOR olarak da bilinir, periyodik tablonun VIIa grubunu oluşturan halojenler ailesinin en hafif üyesi ve bütün elementler arasında en tepkini olan kimyasal element. Olağan koşullar altında, havadan biraz daha ağır, yeşilimsi sarı renkte, solunduğunda zehirlenmeye yol açan keskin kokulu bir gazdır. −188°C'ye kadar soğutulduğunda sarı renkli bir sıvıya dönüşür, −219,62°C'de de donar. Doğada yalnızca bileşikler halinde, özellikle en önemli flüor kaynağı olan ve yaygın bir dağılım gösteren flüorit ya da flüorspat minerali (kalsiyum flüorür) halinde, ayrıca kriyolit ve flüorapatit mineralleri içinde, az miktarda da deniz suyunda, kemiklerde ve dişlerde bulunur. Yerkabuğunun yaklaşık yüzde 0,065'ini oluşturan flüorun doğadaki tek ve kararlı izotopu flüor-19'dur.

Flüoru bileşiklerinden ayırmak çok güç, hele kimyasal yollarla ayırmak hemen hemen olanaksızdır. Başka hiçbir element flüorun yerini alacak kadar güçlü bir yükseltgen değildir. Flüoru ilk kez 1886'da Fransız kimyacı Henri Moissan elektrolizle ayırarak element halinde elde etmeyi başardı; bunun için susuz hidrojen flüorürün (HF) elektrolizine başvuran Moissan, bu bileşiği elektrik akımlarını iletebilecek duruma getirmek üzere içine potasyum hidrojen flüorür (KHF_2) katmıştı. Bugün de sanayide katışıksız element halinde flüor elde etmek için Moissan yönteminden yararlanılır ve element halindeki flüor gazı roket yakıtlarında ve flüorürlerin üretiminde kullanılır. İki atomdan oluşan flüor molekülleri (F_2), helyum, neon ve argon dışındaki bütün öbür elementlerle iyon ya da ortaklaşım bağları kurarak flüorürleri oluşturur. Kimyasal etkinliğinin bu denli fazla olması, elektron çekme özelliğinin çok yüksek (en elektronegatif elementtir) ve atomlarının küçük boyutlu olmasından kaynaklanır. Flüor, bütün bileşiklerinde −1 değerliklidir. Flüorür iyonları (F^-), küçük çaplı olduğundan, artı yüklü iyonlarla birleştiğinde örneğin, heksaflüorosilikat (IV) (SiF_6^{-2}) ve heksaflüoroalüminat (III) (AlF_6^{-3}) gibi kararlı karma bileşikler oluşturur.

Flüorun sanayide kullanılan en önemli bileşiklerinden biri, flüorit ile sülfürik asidin tepkimesinden elde edilen hidrojen flüorürdür (HF). Hidrojen flüorür, ticari değeri olan çok sayıda inorganik ve organik flüor bileşiğinin hazırlanmasında kullanılır; örneğin, alüminyum metalinin elektrolizle üretiminde elektrolit olarak kullanılan sodyum aluminyum flüorür (Na_3AlF_6) ve reaktör yakıtı üretiminde uranyum-235'in uranyum-238'den ayrılması, için kullanılan uranyum heksaflüorür (UF_6). Hidrojen flüorür gazının sudaki çözeltisi olan hidroflüorik asit sanayide metallerin temizlenmesinde, camların parlatılmasında ve yüzeylerinin aşındırılmasında kullanılır.

Bor triflüorür (BF_3) ve antimon triflüorür (SbF_3) de hidrojen flüorür gibi organik tepkimelerde kullanılan önemli katalizörlerdir; kobalt triflüorür (CoF_3) ile klor triflüorür (ClF_3) flüorlama tepkimelerinde, kükürt heksaflüorür ise elektrik yalıtkanı gaz olarak kullanılır. Diş çürümelerine karşı kullanılan sodyum flüorür (NaF), aynı amaçla bazen içme sularına da az miktarda katılır (flüorürleme).

Element halindeki flüor, hidrokarbonlarla tepkimeye girerek, bu bileşiklerdeki hidrojen atomlarının yerini flüorün aldığı flüorokarbonları oluşturur. Flüorokarbonlar, son derece kararlı, kimyasal olarak eylemsiz, elektrik dirençleri yüksek, ayrıca başka kimyasal ve fiziksel özellikleriyle önem taşıyan bileşiklerdir. Hidrokarbonların flüorlanması, organik bileşikleri kobalt triflüorürle tepkimeye sokarak ya da organik bileşiklerin susuz hidrojen flüorür içindeki çözeltilerini elektrolizleyerek de yapılabilir. Doymamış flüorokarbonlardan, Teflon ticari adıyla bilinen politetraflüoroetilen ($(CF_2CF_2)_x$ gibi yapışmayan, özel ve kullanışlı plastikler üretilir. Klor, brom ya da iyotlu organik bileşiklerin flüorlanmasıyla da, örneğin buzdolaplarında ve klimalarda soğutucu, püskürtülerek kullanılan böcek ilaçlarında ve sprey boyalarda itici gaz olarak çok kullanılan diklorodiflüorometan (Cl_2CF_2) gibi bileşikler elde edilir.

atom numarası	9
atom ağırlığı	18,9984
erime noktası	−219,62°C
kaynama noktası	−188°C
yoğunluğu (1 atm, 0°C)	1,696 gr/litre
yükseltgenme durumu	−1
elektronların yerleşimi	2-7 ya da $1s^2 2s^2 2p^5$

flüor eksikliği, vücudun diş ve kemik gibi dokularında depolanan flüor elementinin su ve besinlerden yeterince alınamaması. Suda çözünen bir element olan flüorun başlıca kaynağı içme sularıdır; ayrıca sudaki ve topraktaki flüor miktarına bağlı olarak, birçok yiyecekte az ya da çok flüor bulunur. Zehirli bir gaz olan flüorun ve böcek ilaçlarının yapımında kullanılan bileşiklerinin (flüorürler) çok miktarda alınması öldürücü olabilir. Bununla birlikte bilim adamları, su kaynaklarının yeterince flüorür içerdiği bölgelerde diş çürüklerine daha az rastlandığını kanıtlamışlardır. Bu mineralin az bulunduğu yörelerde su kaynaklarına flüorür katılırsa da, bu uygulama tartışma konusudur. Araştırmalar, sağlam diş minesinde çürük bir dişin minesinden daha fazla flüorür bulunduğunu göstermiştir. Buna karşılık diş dokusundaki flüor miktarı belirli bir düzeyi aştığında, görümünden başka bir sakıncası olmasa bile diş minesinde lekeler belirir.

Flüorun ayrıca bebek ve çocuklarda raşitizm olasılığını azalttığı, yetişkinlerde bazal metabolizma hızını normal düzeyde tutmak için gerekli olan tiroit salgısını etkilediği bilinmektedir. Çok az miktardaki flüorun, ağızdaki bakterilerin asit üretimini engellediği de saptanmıştır.

flüor zehirlenmesi, FLÜOROZ olarak da bilinir, kemiklerde yapı bozukluklarına, kiriş ve bağlarda kemikleşmeye yol açan kronik flüor zehirlenmesi. Çok tepkin olan bu element genellikle başka bir elementle birleşerek flüorürleri oluşturur; uzmanlar, suda milyonda bir oranında bulunan flüorürlerin, özellikle sodyum flüorürün diş çürüklerinin önlenmesinde ve kemik gelişiminde yararlı olduğunu öne sürerler. Buna karşılık, flüorürlerin çok fazla miktarda ve bir seferde ağızdan alınması hızla ölüme yol açar (akut flüor zehirlenmesi). Suda çözünmüş flüorürlerin az miktarda (milyonda 6-8 oranında), ama uzun süre alınması çocukların diş minelerinde lekelenme yapar, ama kemikleri etkilemez. Daha fazla miktarda flüor bileşiklerinin uzun süre alınmasından ileri gelen kronik flüor zehirlenmesinde ise, zamanla kemiklerdeki kalsiyumun yerini alan flüor kemiklerin yumuşamasına, kolayca ufalanmasına, matlaşarak tebeşir rengine dönüşmesine ve olmaması gereken yerlerde kemik çıkıntılarının gelişmesine yol açar. Erken evrede pek az belirti veren bu kronik zehirlenme ileri evrelerde kas tutukluğu, omurganın hareket yeteneğini yitirmesi ve omurilik sinirlerinin ezilmesinden kaynaklanan çeşitli nörolojik belirtilerle tanımlanır.

Kronik flüor zehirlenmesi daha çok çevre kirliliği olan bölgelerde aluminyum madenlerinde, böcek ilaçları sanayisinde ve fosfatlı gübre fabrikalarında çalışan işçilerde, ayrıca doğal su kaynaklarının flüorürlerce zengin olduğu yörelerde yaşayan insanlarda görülür. İçme sularındaki flüorürlerden ileri gelen kronik zehirlenmeye Batı Yarıküre'de çok sık rastlanmaz, ama Hindistan'ın ve Arabistan Yarımadasının bazı bölgelerinde yaygın olan kemik bozukluklarının başlıca nedenlerinden biridir.

flüorapatit, kalsiyum flüorür fosfat ($Ca_5[PO_4]_3F$) yapısında yaygın bir fosfat minerali. Hemen tüm korkayaçlarda ve magnetit çökellerinde, yüksek sıcaklıklardaki hidrotermal damarlarda ve başkalaşım kayaçlarında, çok küçük, genellikle yeşil, camsı kristaller halinde bulunur. Flüorapatite ayrıca, deniz tortullarında kollofan olarak rastlanır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* fosfat mineralleri (tablo).

Flüorapatitin kristal yapısındaki flüorit iyonunun yerini çoğu kez klorür ya da bir hidroksit grubu alır. Doğada flüorapatit ile klorapatit arasında ve flüorapatit ile hidroksilapatit arasında, katı çözeltiler dizisi denilen eksiksiz kimyasal çeşitlemeler bulunur. Granit pegmatitlerden türeyen flüorapatit içindeki kalsiyumun yüzde 10'una kadar olan bölümünün yerini manganez alabilir.

flüoresan lamba, FLÜORIŞIL LAMBA olarak da bilinir, flüorışıma yoluyla ışık üreten elektrik boşalmalı lamba. Akkor lambalara oranla daha az ısınır ve daha verimlidir. Flüoresan lambalar, argon ve cıva buharı karışımıyla doldurulmuş cam bir tüpten oluşur. Lambanın her iki ucuna yerleştirilen metal elektrotlar, kolayca elektron salan bir toprak alkali metal oksitiyle kaplanmıştır. Elektronlar arasındaki iyonlaşmış gazın içinden elektrik akımı geçtiğinde, bu gaz morötesi ışınım salar. Lambanın iç bölümü, morötesi ışınımı soğuran ve flüorışıyan (enerjiyi görünebilir ışık olarak yeniden yayan) maddelerle sıvanmıştır. En yaygın olarak kullanılan flüorışıl malzemeler kalay silikat ve magnezyum tungstattır. Başlangıçta gazın iyonlaşması için gerekli olan ek gerilim (normal çalışma geriliminin dört katı) bir starter ya da balast yardımıyla sağlanır.

flüoresans *bak.* flüorışıma

flüoresein, REZORSİNOLFTALEİN olarak da bilinir, koyu kırmızı renkte, bireşimsel (sentetik) boyarmadde. Çok seyreltik (1: 40.000.000'luk) çözeltilerinde bile sarımsı yeşil renkte güçlü bir flüorışıma gösteren bu bileşiğin sodyum tuzu (uranin), yeraltındaki su kaynaklarının izlenmesinde ve işaretlenmesinde kullanılır. Flüoreseinin ezoin ve eritrozin gibi halojenli türevleri de sanayide renklendirici olarak kullanılır.

Flüoreseini ilk kez 1871'de Alman kimyacı Adolf von Baeyer ftalik anhidrit ile rezosinolü ısıtarak elde etti; bugünkü üretim yönteminin tek farkı, katalizör olarak çinko klorür kullanılmasıdır.

flüorışıl ekran *bak.* flüoroskop

flüorışıl lamba *bak.* flüoresan lamba

flüorışıma, FLÜORESANS olarak da bilinir, ışınıma tutulan bazı maddelerde görülen ve uyarıcı ışıma kesildikten hemen sonra kesilen ışık salımı. Madde atomlarının en dış kabuğundaki elektronlar, ışık (ya da morötesi ışınım, X ışını vb) fotonları etkisiyle uyarıldığında taban enerji düzeyinden, uyarılmış enerji düzeyine yükselirler. Uyarılmış düzeyler kararsız düzeyler olduğundan, elektronlar taban düzeyine kendiliğinden geri dönerler ve kazanmış oldukları enerjiyi ışık enerjisi biçiminde geri verirler. Flüorışımada ışık salımının uyarıcı ışınım kesildikten hemen sonra (y. 10^{-8} sn içinde) ortadan kalkmasına karşılık, fosforışımada ışık salımı günlerce hatta yıllarca sürebilir.

Flüorışıma terimi, bazı maddelerin, dar bir dalgaboyu aralığındaki ışığı (örn. mavi ışık) soğurduklarında, soğurulan ışıkta bulunmayan dalgaboylarında ışık (örn. sarı ışık) saldıklarının ve bu ışık salımının, maddeye düşürülen ışık kesilir kesilmez sona erdiğinin gözlemlenmesiyle ortaya atıldı (1852). Sözcüğün kökeni, üzerine morötesi ışınım düşürüldüğünde mor renkte görünür ışık salan flüorit (doğal kalsiyum flüorür) mineralidir.

Flüorışıma olayında salınan ışığın dalgaboyu, soğurulan ışınımın dalgaboyundan genellikle daha büyüktür. Morötesi ışınım soğurarak görünür ışık salan flüorışıl maddelerin en önemli uygulama alanı flüoresan lambalardır(*). Bu lambalarda uygun bir gazda elektrik boşalması oluşturularak elde edilen morötesi ışınım, lambayı oluşturan cam tüpün içine sürülen flüorışıl bir madde (örn. çinko silikat) aracılığıyla görünür ışığa çevrilir. Güneş ışığını soğurarak beyaz ışık tayfının kendi rengindeki bölümünü yansıtmanın yanı sıra, tayfın bir başka bölümünü de flüorışıma yoluyla salan boyalar ışıldayan boyalar olarak anılır; bunlar, örneğin, açık hava reklam panolarında ve morötesi ışınım altında görünür ışık salınmasına dayanan "kara ışık" etkisi oluşturmakta kullanılır. Beyaz çamaşırların yıkanmasında kullanılan kimi "ağartıcı" maddeler, Güneş'in morötesi ışınımını mavi ışığa çeviren ve olası sararmaları dengeleyerek çamaşıra beyazlık kazandıran maddelerdir. Mineralojide bazı minerallerin, özellikle bazı uranyum minerallerinin, morötesi ışınım altında flüorışıma özelliklerinden bunların varlığının çabuk ve kolay sezilmesi amacıyla yararlanılır.

X ışını soğurarak görünür ışık salan flüorışıl maddelerin en önemli kullanım alanları, tıpta X ışınlarıyla tanı (radyoskopi) ve metalurjide X ışınlarıyla malzeme denetimidir. *Ayrıca bak.* fosforışıma.

flüorışıma fotoğrafçılığı, bazı malzemelerin morötesi ışınım altında saldıkları görünür ışığı kaydetme işlemi. Morötesi ışınım, ışık kaynağına yerleştirilen bir filtreyle elde edilir; fotoğraf makinesinin merceğine eklenen bir başka filtre de, fotoğrafı alınacak cisimden yansıyan morötesi ışınları soğurarak yalnızca görünür ışığın (flüorışıma) geçmesine ve film üzerine düşmesine izin verir. Bu tür fotoğrafçılıkta normal mercekler ve siyah-beyaz ya da renkli film malzemeleri kullanılır.

Boyarmaddelerin, lekelerin, izlerin, belirli kimyasal maddelerin ve mikroskopik örnekler içindeki flüorışıl bileşenlerin saptanmasında flüorışıma fotoğrafçılığından yararlanılır.

flüorit, FLÜORSPAT olarak da bilinir, kalsiyum flüorür (CaF_2) yapısında yaygın bir halojenür minerali. Başlıca flüor mineralidir. Genellikle oldukça katışkısız haldedir, ama bazı örneklerinde kalsiyumun yerini yüzde 20'ye varan oranlarda itriyum ya da seryum almıştır. Daha çok camsı, çok renkli bir damar minerali olarak bulunan flüorit genellikle kurşun ve gümüş cevheri ile

Durham'dan bir flüorit örneği, İngiltere
Field Museum of Natural History Chicago, fotoğraf, John H Gerard-EB Inc

birlikte görülür. Ayrıca boşluklarda, tortul kayaçlarda, pegmatitlerde ve kaynarca bölgelerinde rastlanan flüoritin en bol miktarlarda elde edildiği yerler, Almanya, Fransa, İngiltere, Meksika ve ABD'nin orta kesimleridir. Flüorit, yansımalı fırın (Siemens-Martin) çeliği, alüminyum flüorür, yapay kriyolit ve alüminyum üretiminde eritken olarak kullanılır. Yanardöner camlarda, demirin ve çeliğin emayelenmesinde, hidroflüorik asit üretiminde, kurşunun ve antimonun arıtılmasında ve yüksek oktanlı yakıtların üretiminde de (katalizör olarak) flüoritten yararlanılır. Berrak, renksiz flüoritin kırma indisi ve ayırma gücü düşük olduğundan, bunlar apokromatik merceklerde kullanılır. Eskiden İngiltere'de Derbyshire'da elde edilen bir flüorit türü olan *blue john*, vazo, kupa gibi süs eşyalarının yapımında kullanılırdı. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* halojenür mineralleri (tablo).

flüoroetilen *bak.* vinil flüorür

flüorokarbon, karbon ve flüor elementlerinden oluşan bileşiklerin ortak adı. *Ayrıca bak.* flüor; halokarbon.

flüoroskop, FLÜORIŞIL EKRAN olarak da bilinir, X ya da gamma ışınlarıyla uyarıldığında ışıldama özelliği gösteren bir maddeyle kaplanmış bir yüzeyden oluşan aygıt; gözle görülmeyen ışınımlardan oluşan görüntülerin görünür ışığa dönüştürülmesinde kullanılır. Tıpta tanı amacıyla uygulandığında (flüoroskopi), vücudun belirli bir bölgesinden geçirilen ışınım demeti bir ekran üzerine düşürülür; böylece, hareket halindeki iç organların görünümü ekran üzerinde elde edilir. Flüoroskoplar ayrıca hammadelerin, imalat ürünlerinin ve kaynakların kalite kontrolünde de kullanılır.

flüoroz *bak.* flüor zehirlenmesi

flüorspat *bak.* flüorit

flüotan *bak.* halotan

flüt, nefesli çalgı. Flüt çalarken üflenen hava keskin bir kenara çarparak parçalanır; oluşan küçük burgaçlar kenarın altında ve üstünde düzenli bir biçimde dönerek çalgının içindeki hava sütununun titreşmesini ve böylece sesin oluşmasını sağlar. Kaval, ney ve panflüt gibi uçtan titreşimli dikey flütlerde çalgıcı, borunun bir ucunu ağzına alarak öbür ucuna doğru üfler. Çin, Güney Amerika, Afrika ve daha başka yerlerde sesin çıkmasını kolaylaştırmak için flütün üflenen ucuna bazen bir çentik açılır (çentikli flüt). Özellikle Okyanusya'da burunla çalınan flütlere de rastlanır. Yatay olarak tutulup yandan çalınan yan ya da çapraz flütlerde üflenen hava, ağız deliğinin karşı duvarına çarpar. Bir hava kanalının havayı çalgının kenarında açılmış bir deliğe doğru yönelttiği düz flütler düdük olarak da bilinir.

Flütler genellikle boru biçimindedir, ama okarina ya da kabaktan yapılma küresel flütler de olabilir. Alt ucu kapalı olan boru flüt, aynı boydaki açık flütten bir oktav kalın ses verir.

Batı müziğinin karakteristik flütü, çalgıcının sağ yanına doğru tutarak çaldığı yan flüttür. İÖ 200 dolaylarında Eski Yunan'da ve Etruria'da bilinen bu tür flüte daha sonraki tarihlerde Hint, ardından da Çin ve Japon kaynaklarında rastlanır. Flüt buralarda bugün de en önde gelen nefesli çalgıdır. Avrupa'da ise yan flütle ilgili ilk belgeler 1100'lere aittir. 16. yüzyılda *sol* sesli tenor flüt, *re* sesli soprano ve *do* sesli bas flütle bir arada çalınırdı. Hepsi de şimşir ağacından

Bambudan yapılmış bir Endonezya flütü; Horniman Müzesi, Londra
Horniman Museum, Londra, fotoğraf J R Freeman & Co Ltd

yapılır, altı delikli ve perdesiz olurdu. Yarım tonlar çapraz parmak hareketleriyle çıkarılırdı. Asya'daki bambudan yapılma benzerleri gibi silindir biçimli bu 16. yüzyıl flütleri, tek perdeli konik flütün çıkmasıyla ortadan kalktı. Konik flütü, Paris'in yapımcılığıyla ve çalgıcılığıyla ünlü ailesi Hotteterre'lerin çıkardığı sanılır. Konik flüt geçmeli birkaç parçadan oluşuyordu. Baştaki parça silindir biçiminde oluyor, öbür parçalar uca doğru gittikçe daralıyordu. 18. yüzyılda iki parçalı flüt yaygındı. Üstteki parça değişik boyutlarda yapılıyor, böylece farklı akortlar sağlanabiliyordu. O zamanlar daha yaygın olan düz (ya da blok) flütten ayırmak için bu çalgı *flauto traverso, traversa* ya da Alman flütü olarak anılıyordu.

Çeşitli yarım tonları daha düzgün çıkarmak için, özgün modeldeki *mi* bemol perdesine 1760'tan sonra üç kromatik perde daha eklendi. 1800'e gelindiğinde tipik orkestra flütüne, sesin *do*'ya çıkarıldığı bir uç parçası takılmış ve perde sayısı altıya çıkmıştı. Sonradan bunlara iki perdenin

daha eklenmesiyle çağdaş flütün öncüsü olan sekiz perdeli flüt ortaya çıktı. Çeşitli yardımcı perdeler katılan bu modelin bazı Alman orkestralarında kullanılması 20. yüzyılda da sürdü.

Buluşlarıyla ün kazanmış Münihli bir yapımcı ve flütçü olan Theobald Böhm'ün flütü daha kullanışlı bir çalgı durumuna getirme çabalarıyla 1832'de yeni bir konik model doğdu. Geleneksel delik düzenini akustik ilkelere göre değiştiren Böhm, tümüyle kapalı kromatik perdelerin yerine, kalkık duran perdeler kullanarak ses deliklerinde düzelme sağladı. Bunların kolayca kullanılması için uzunlamasına bir eksene bağlı halka perde sistemini geliştirdi. Bu halkalar çalgıcının bir deliği kapatırken, aynı hareketle, ulaşamadığı bir başka perdeyi de kapayabilmesini sağlıyordu.

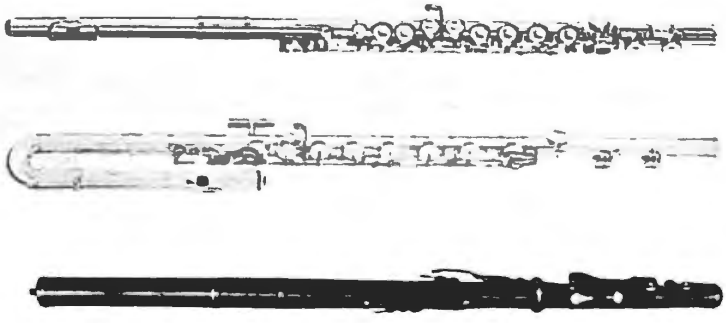

(Yukarıdan aşağıya) Çağdaş Batı flütü, bas flüt ve sekiz perdeli konik flüt
(Üst, orta) Conn Corporation, Oak Brook, Ill., (alt) Victoria and Albert Museum, Londra

Böhm 1847'de yaptığı yeni bir tasarımla flüte bugün de kullanılan biçimini verdi. Yeni modelin borusu deneme yoluyla geliştirilmiş bir silindirden oluşuyor, baş bölümü parabolik, yani gittikçe daralan bir biçimde yapılıyordu. O zamandan bu yana hep bu flüt kullanıldı. Eski konik flüte göre tonlarda belli bir derinlik ve özgünlük kaybı ortaya çıkmıştı, ama notalar düzgün ve temiz olarak çalınabiliyor, tüm ses alanı boyunca ve her türlü parmak hareketinde elde edilen etki tam olarak denetlenebiliyordu. Çalış tekniği açısından da hemen hemen sınırsız bir esneklik sağlanmıştı.

Do sesli ve *do'-do* ses alanlı çağdaş bir Böhm flütü ahşap (hindistancevizi ya da karaağaç) ya da metalden (gümüş ya da benzeri) yapılır. Boyu 67 cm, boru çapı yaklaşık 17 mm'dir ve üç parçalıdır. Gövde ya da orta bölüm ile kuyruk bölümünde (bunlar bazen tek parçalı yapılır) en az 13 ses deliği vardır. Bu delikler, boyuna bir eksene tutturulmuş, menteşeli ve tamponlu perdelerle denetlenir. Boru çapı baş bölümünde daralır. Borunun ucu ağızlık adı verilen üfleme deliğinin üst tarafından mantar ya da fiber bir tapa ile tıkanmıştır; flütün alt ucu ya da kuyruk bölümü ise açıktır. Öbür flüt boyları pikolo, *sol* sesli alto (İngiltere'de buna bazen bas flüt de denir) ve normal flütün bir oktav altında ses veren bas ya da kontrabas flüttür. Ayrıca, genellikle askeri flüt bandolarında kullanılan *re* bemol ve *la* bemol sesli çeşitleri de vardır.

Fly Irmağı, Yeni Gine'nin en büyük akarsularından biri. Hemen bütünüyle Papua Yeni Gine topraklarında akar. Orta kesimindeki kısa bir bölümü, doğuda Papua Yeni Gine ile batıda Endonezya'nın Batı Irian (Irian Jaya) ili arasındaki sınırı çizer. Ülkenin dağlık orta kesimlerinde yer alan Victor Emanuel Sıradağlarındaki Sterren, Kaban ve Hindenburg dağlarından doğan Fly Irmağı, başlıca kolları Strickland, Alice ve Palmer ırmaklarını aldıktan sonra, Mercan Denizindeki Papua Körfezine doğru güneydoğu yönünde 1.100 km'yi aşkın yol alır. Yukarı çığırındaki yağmur ormanlarında derin koyaklardan geçtikten sonra genişler ve Palmer kavşağının aşağı kesiminde yatağı derinleşir. Bu kavşaktan denize kadar 864 km boyunca, su kesimi 2,5 m'den az olan gemiler için bütün mevsimlerde ulaşıma elverişlidir. Irmağın ancak 15 m düşüş gösterdiği bu en alçak bölümün her iki yanında savan benzeri açık arazi ile üzerinde sayısız göller bulunan bataklık ovalar yer alır. Fly Irmağı bazı yıllarda ekimden nisana değin taşar. Bu taşkınlar sırasında sürüklenerek aşağıya taşınan maddeler ırmağın 64 km genişliğindeki ağzında sık sık yer değiştiren sığlıkları ve Kiwai, Wabuda, Purutu gibi adaları oluşturur. Digul gibi öteki komşu ırmaklarca taşınan maddeler de eklenince, Torres Boğazının yanında çok geniş bir ova oluşur. Irmak boyunca hiç yerleşim yeri yoktur. Yerli nüfus çok azdır ve bölgede yalnızca birkaç hindistancevizi çiftliği vardır. Timsah avcılığı yapılan ırmağın adı, ırmağın halicini 1842'de keşfeden İngiliz kaptan F. P. Blackwood'un "Fly" adlı gemisinden gelir.

Flying Dutchman *bak.* Uçan Hollandalı

Flaying Fortress *bak.* B-17

Flying Tigers *bak.* Uçan Kaplanlar

Flynn, Elizabeth Gurley (d. 7 Ağustos 1890, Concord, New Hampshire, ABD - ö. 5 Eylül 1964, Moskova, SSCB), ABD'li kadın işçi önderi, 1961'den sonra ABD Komünist Partisi başkanı.

Flynn, daha 16 yaşındayken siyasetle ilgilenmeye başladı. 1907'de Sosyalist Parti, Sosyalist İşçi Partisi (SLP) ve Dünya Sanayi İşçileri Birliği (IWW) adına konuşmalar yapmaya başladı. Özellikle dokuma ve maden sanayilerindeki grevler sırasında IWW'den yardım isteyen sendikaların desteklenmesinde etkin görev aldı. Aralık 1918'de İşçilerin Özgürlüğünü Savunma Birliği'nin kurulmasında etkili oldu. 1926-30 arasında Uluslararası İşçi Savunma Birliği'nin başkanlığını yaptı. 1936'da ABD Komünist Partisi'ne girdi ve *Daily Worker*'da köşe yazıları yazmaya başladı. 1953'te ABD yönetimini zor yoluyla devirmeye çalışmaktan Smith Yasası uyarınca 3 yıl hapse mahkûm edildi. 1961'de parti başkanlığına seçildi. Flynn, Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiği sırada öldü; cenazesi Kızıl Meydan'da devlet töreniyle kaldırıldı.

Flynn, Errol (Leslie Thomson) (d. 20 Haziran 1909, Hobart, Tasmanya, Avustralya ? - ö. 14 Ekim 1959, Vancouver, İngiliz Kolumbiyası, Kanada), özel yaşamında da, sinemada olduğu gibi romantik bir serüvenci olarak tanınan oyuncu. Yaşamına ilişkin öyküler uydurduğu bilinen Flynn, doğum yeri olarak İrlanda'nın Antrim ilini, bazen de Tasmanya'yı göstermiştir.

Bir biyoloji uzmanının oğluydu. Gençlik yıllarında denizciliğe meraklıydı ve sık sık

Errol Flynn
ABC Ajansı

kendi teknesiyle dolaşırdı; bu arada bir süre Yeni Gine Adasında altın aradı ve *Sidney Bulletin* dergisine düzenli biçimde yazılar yazdı. 1935'te Hollywood'a yerleşerek, Robert Donat'ın yerine son anda başrolde oynatıldığı *Captain Blood* (1935; *Kanlı Korsan*) filmiyle yıldız oldu. Daha sonraki birçok filmde atletik yapılı ve yakışıklı serüvenci tipini oynadı. Bunlar arasında, *The Charge of the Light Brigade* (1936; *Hafif Süvari Alayının Hücumu*), *The Adventures of Robin Hood* (1938; *Vatan Kurtaran Aslan/ Ormanlar Kralı*), *The Private Lives of Elizabeth and Essex* (1939; *Kraliçe Elizabeth*), *Dodge City* (1939; Dodge City), *The Sea Hawk* (1940; Deniz Şahini), *They Died with Their Boots On* (1941; *Sayılı Kahramanlar*) ve *Gentleman Jim* (1942) sayılabilir.

Flynn, 1942'de ergin olmayan bir kızla cinsel ilişkide bulunmak suçuyla yargılandı. Mahkeme sonunda aklanmasına karşın, bu olay yüzünden ününden çok şey yitirdi. Daha sonra oynadığı birkaç rolde başarılı olamayan Flynn, *The Sun Also Rises* (1957; *Güneş Yine Doğar*), *The Roots of Heaven* (1958; *Cennetin Kökleri*) ve *Too Much, Too Soon* (1958; Çok Fazla, Çok Erken) adlı filmlerle yeniden tutulan bir oyuncu oldu. Senaryosunu yazdığı ve yapımcılığını üstlendiği son filmi *Cuban Rebel Girls* (1959; Kübalı İsyancı Kızlar) Fidel Castro'ya adanmış bir yapıttı. Flynn, ölümünden kısa süre önce *My Wicked, Wicked Ways* (1959; Kötü, Kötü Huylarım) adlı otobiyografisini tamamladı.

Flynn, John (d. 25 Kasım 1880, Moliagul, Victoria - ö. 5 Mayıs 1951, Sidney, Avustralya), Avustralya'daki Presbiteryen Kilisesi'nin başkanı (1939-42). Ülkenin vahşi orta ve kuzey bölgelerinde misyonerlik çalışmaları yapmış ve sonradan Avustralya Kraliyet Uçan Sağlık Servisi adını alan kuruluşun temelini atmıştır (1928).

Victoria'daki Presbiteryen Misyonevi'nde çalıştıktan (1902-10) sonra, Güney Avustralya'ya geçti. 1911'de papazlığa atandı. Eylül 1912'de Presbiteryen Kilise Meclisi'ne ülkenin orta ve kuzey bölgelerinde gözlediği zor yaşam koşullarıyla ilgili bir rapor sundu. Bunun üzerine kurulan Avustralya İç Bölgeler Misyonevi'nin yöneticiliğini ölümüne değin sürdürdü. 1920'den önce tasarlamaya başladığı, uzak bölgelere uçakla tıbbi yardım sağlama planı doğrultusunda Cloncurry'de (Queensland) kurulan tıp merkezi ile kırsal birimler arasındaki ulaşım ağını geliştirdi. Uçak seferleri 1928'de hizmet vermeye başladı.

FM, İngilizce *Frequency Modulation*'ın (frekans modülasyonu) kısaltması. *Ayrıca bak.* frekans modülasyonu; modülasyon.

Fo, Dario (d. 24 Mart 1926, Leggiuno-Sangiamo, İtalya), İtalyan oyun yazarı, yönetmen, mim oyuncusu ve tiyatro yöneticisi. Gösterileri güncel sorunlardan kaynaklandığı için tiyatro karikatürcüsü, toplumsal ajitatör ve radikal palyaço olarak da nitelenmiştir.

Önceleri küçük kabare ve tiyatrolar için yergili revüler yazımında bir metin yazarına yardım etti. Oyuncu Franca Rame ile evlendikten sonra 1959'da karısıyla birlikte Dario Fo-Franca Rame Topluluğu'nu kurdu. İkili "Canzonissima" adlı televizyon programında sundukları komik skeçlerle kısa sürede tanındı. Zamanla siyasal bir ajit-prop (ajitasyon propaganda) tiyatrosu geliştirdiler. Çoğu kez küfürlü ve açık saçık da olsa oyunları temelde *commedia dell'arte*(*) geleneğine dayanıyordu ve Fo'nun deyişiyle "resmî olmayan solculuk"la kaynaşmıştı.

Fo ve Rame 1968'de İtalyan Komünist Partisi'yle bağları olan Yeni Sahne (Nuova Scena) adlı bir başka topluluk kurdular. 1970'te ise Halk Tiyatrosu Topluluğu ile fabrika, park, spor alanı gibi halkın toplu olarak bulunduğu yerleri dolaşmaya başladılar. *Morte Accidentale di un anarchico* (1974; *Bir Anarşistin Kaza Sonucu Ölümü*, 1990) ve *Non si paga, non si paga!* (1974; Ödeyemiyoruz, Ödeyemeyeceğiz!) gibi oyunları çok tutuldu. Bir oyuncu olarak Fo en çok, tek başına bir yetenek gösterisi yaptığı *Mistero Buffo*'daki (1973) rolüyle tanındı. Her izleyici topluluğu önünde değişecek kadar güncelliğe dayanan bu yapıt ortaçağ gizem oyunlarının çağdaş bir uyarlamasıdır.

Fo Aslanı, BUDA ASLANI, FO KÖPEĞİ ya da SHI-SHI (Çincede "Taş Aslan") olarak da bilinir, Çin sanatında, dişlerini göstererek hırlayan stilize aslan figürü. Budacı tapınakları koruyan bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. Fo Aslanları çoğu zaman bir çift oluşturur; erkek aslan bir topla, dişi aslan ise yavrusuyla oynarken betimlenir. Çin çanak çömleklerinin birçoğunda ve Batı taklitlerinde de Fo Aslanı örnekleri görülür.

Fo-shan *bak.* Foshan

fob (İngilizce free on board: "geminin güvertesine kadar"), satış koşullarını tanımlayan ticari bir deyim. Bu koşula göre yapılmış bir satış sözleşmesinde, satıcı malları bir tren vagonuna, gemiye, uçağa ya da başka bir taşıyıcıya, sözleşmede belirtilen yerde yükleme yükümlülüğü altına girer. Bu yer işletmenin bulunduğu kent ya da bir ihracat limanı olabilir. Mallara ilişkin risk ve giderler yükleme yapıldığı andan başlayarak alıcıya geçer.

Türk Ticaret Kanunu'nun 1138. maddesinde düzenlenmiş olan fob satışta, satıcının satış fiyatına dahil olmak üzere taşıma ve sigorta sözleşmeleri yapma yükümlülüğü bulunmamakla birlikte, isterse bu sözleşmeleri alıcının vekili sıfatıyla yapabilir. Bu durumda söz konusu sözleşmelerden doğan giderler satış fiyatına dahil değildir. Buna karşılık malların taşıma aracına yükletilmesi için gerekli muayene ve denetim işlerinden doğan giderlerle kalite kontrolü, ölçü, tartı, sayma ve yükleme giderleri, bütün harç, vergi, resim ve ihraç takasları gibi öteki yükümlülükleri satıcının karşılaması gerekir. Konşimento giderleri, navlun bedeli ile riskin alıcıya geçtiği andan sonra mallara binen giderleri ise alıcı karşılar. Alıcının belirleyeceği taşıma aracının zamanında hazır olmaması durumunda satıcının malları alıcının emrine sunduğu andan başlayarak mallara ilişkin risk ve giderler alıcıya aittir

fobi (Yunanca *phobos*: "korku"), belirli bir nesne ya da durum karşısında, mantıksal bir nedeni olmaksızın gelişen ve engellenemeyen güçlü korku bunaltısı. Nevroz türünden hafif bir ruhsal bozukluk olarak kabul edilen fobilerin öğrenilmiş duygusal yanıtlar olduğu, gerçek bir tehlikeden kaynaklanan korkunun zamanla başka nesne ve durumlara aktarılmasıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir. Örneğin, mantıksız ve aşırı bir su korkusu, sonradan unutulmuş olsa da çocuklukta geçirilmiş bir boğulma tehlikesine bağlı olabilir. Fobilerin yenilmesinde çeşitli davranış tedavisi yöntemleriyle genellikle olumlu sonuçlar alınmaktadır. Böyle bir tedavide hasta, korkusunun kaynağı olan nesne ya da durumla hiçbir tehlike yaratmayacak koşullarda sürekli karşı karşıya getirilir ve tedavi öğrenilmiş olan bu tepkisel davranış tümüyle silininceye değin sürdürülür.

Psikiyatrlar bütün fobileri tek bir nevroz tipi olarak tanımlarlarsa da, korku yaratan nesne ya da durumun Yunanca adına "fobi" sözcüğü eklenerek yüzlerce sözcük türetilmiştir. Bu terminolojinin en yaygın örnekleri akrofobi (yükseklik korkusu), klostrofobi (kapalı yer korkusu), niktofobi (karanlık korkusu), oklofobi (kalabalık korkusu), ve zoofobidir (hayvan korkusu). Açık alanlarda ya da genel yerlerde bulunma korkusu olan agorafobi, çoğu kez hastanın evden çıkmasını bile engelleyerek yaşamını kısıtlayabilir. Okul fobisi ise ana babasına aşırı bağlı olan çocuklarda görülür. *Ayrıca bak.* bunaltı.

foburdon, Fransızca FAUXBOURDON, İngilizce FALSE BASS, ortaçağ sonları ile Rönesans başlarında yaygın olan müzik dokusu. Büyük ölçüde üçlü akorun (triad) birinci inversiyonuna (üçlü akorun temel notasının bir oktav üste alınması) uygun aralıklarda birbirine paralel olarak ilerleyen üç sesten oluşurdu. Foburdonda üç ses partisinden yalnızca ikisinin, yani dinsel ezginin (*plainchant*) ve onu altı aralık alttan izleyen sesin notası yazılırdı (örn. *do*''nun altındaki *mi*). Bazen iki ses arasında bir oktavlık açıklığa da (örn. *do-do'*) rastlandığı olurdu. Orta partiyi ise, dinsel ezginin dört aralık altından (örn. *do*''nun altındaki *sol*) olmak üzere bir şarkıcı söylerdi. Müzikte daha önceleri yeğlenen geçit dissonantları ve açık sonoriteler karışımının tersine, bu yolla özellikle "tatlı" bir ses elde edilirdi.

Foburdona yazılı müzikte ilk yer verenin Guillaume Dufay (y. 1400-74) olduğu ileri sürülür. Sözlerinin tane tane söylenmesi ve kolayca anlaşılabilmesi gereken mezmur ve ilahilerde, 15. yüzyıl başlarındaki başka Burgonyalı ve Felemenkli besteciler de temelde eşsesli olan bu tekniği kullanmayı seçmişlerdi. Gilles Binchois'nın (ö. 1460) *Magnificat*'ında olduğu gibi, daha fazla işlenmiş bestelerde foburdon büyük ölçüde çeşitlendirilerek ve süslenerek kullanılıyordu. Bu nedenle, hümanizm sırasında *a cappella* çoksesliliğe geçilirken, foburdon çok önemli bir öğe oldu.

Bazı müzik araştırmacılarının görüşüne göre foburdon, İngiltere'deki doğaçlama şarkı söyleme yönteminin kara Avrupa'sındaki bir uyarlamasıdır. Bu şarkı söyleme yönteminde, bir dinsel melodiye üst ve alt sesler eklenerek § akorları oluşturulur. Bu görüş doğruysa, foburdon teriminin, 15. yüzyıl ortalarında İngiltere'deki özgün uygulamayı tanımlamak için kullanılmış olması gerekir. Ne olursa olsun, İngiliz besteciler, ana melodinin ortada ya da en üstte bulunduğu, öbür melodilerin de son derece süslendiği yazılı bestelerinde § akor dizilerini benimsememişlerdi. Bu beste tarzı da çoğu zaman İngiliz *discantus*'u, *faburden* ya da foburdon olarak adlandırıldı. İngiliz besteciler foburdonu bundan başka, kara Avrupa'sındaki biçimiyle de kullandılar. Önceleri İngiliz *discantus*'unun (dinsel ezgiye doğaçlama olarak bir üst ses eklenerek) iki sesle söylendiği ve bunların, foburdon gibi paralel değil, çoğu zaman ters yönde ilerlediği, bugün genel olarak kabul edilmektedir.

16. yüzyılda İtalya ve İspanya'da, genellikle dört ses partili olarak basit akorlarla seslendirilen mezmurlar, çoğu kez *falsobordone* diye anılırdı. Ama daha eski olan foburdonun tersine, *falsobordone*, temel durumdaki inversiyon uygulanmamış akorlara dayanıyordu.

Ayrıca 16. yüzyıl İngiliz klavye müziği de bazen, dinsel ezgilerin foburdonu olarak adlandırılan bir *cantus firmus*'a(*) (sabit tema), yani temel durumundaki melodiye dayanıyordu. Bu melodi, özgün bir dinsel ezgiden değil de (bir foburdonun ikinci sesinde olduğu gibi), onun daha pes bir sese aktarılmış biçiminden oluşuyordu. John Redford'un (ö. 1547) "O Lux on the Faburden"i bu biçimde türetilmiş bir melodi üzerine kurulmuş ünlü bir örnektir.

Foch, Ferdinand (d. 2 Ekim 1851, Tarbes - ö. 20 Mart 1929, Paris, Fransa), Fransız mareşal ve I. Dünya Savaşı'nın son aylarında İtilaf Ordular'nın komutanı. İtilaf Devletleri'nin zafere ulaşmasında önemli rol oynamıştır.

Bir devlet memurunun oğluydu. Çeşitli okullara devam ettikten sonra, Politeknik

Foch
EB Inc

Okul sınavına hazırlanmak amacıyla 1869'da Metz'deki Saint Clément adlı ünlü Cizvit okuluna girdi. Temmuz 1870'te sınavlarını geçtiğinde Fransız-Alman Savaşı başlamıştı. Foch orduya yazıldı, ama savaşa katılmadı. 1871'deki ateşkesten sonra bir Alman kentine dönüşen Metz'deki yaşamı, kenti yeniden Fransa'ya katmak için askerlik mesleğini seçmesine yol açtı.

Foch iki yıl Politeknik Okul'a gitti. 1873'te Topçu Eğitim Okulu'na girdi ve ardından Paris'teki Topçu Komitesi'ne atandı. 1885'te Savaş Akademisi'ne girdi; 1895'te binbaşı olarak genel taktik dersleri vermeye başladığı akademide çok geçmeden profesörlüğe yükseldi. *Des principes de la guerre* (1903; Savaşın İlkeleri Üzerine) ve *De la conduite de la guerre* (1904; Savaş Yönetimi Üzerine) adlı kitaplarını bu dönemde yazdı. 1908'de, tuğgeneralken Başbakan Georges Clemenceau tarafından okul komutanlığına atandı.

Foch 1911'de tümen, kısa bir süre de kolordu komutanlığı yaptıktan sonra, Ağustos 1913'te emeklilik yaşına üç yıl kala Lorraine sınır bölgesini koruyan Nancy'deki 20. Kolordu'nun komutanlığına getirildi. 2 Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca önce Lorraine'de savaştı. Savunmadaki başarılarıyla Başkomutan Joseph Joffre'un I. Marne Çarpışması'nı (1914) kazanmasını sağladı. Ağır saldırı altındaki İngiltere, Fransa ve Belçika kuvvetlerinin eşgüdümünü sağlamak için Joffre tarafından görevlendirildiği Yser (Ijzer) ve Ypres (Ieper) çarpışmalarında da başarılı oldu. Belçika kralı I. Albert'in deyişiyle Foch "ölüyü bile savaştırabilirdi".

Foch 1915 ve 1916 boyunca komuta ettiği Kuzey Orduları Grubu'yla Artois ve Somme'daki Alman hattını yarmaya çalıştıysa da donanım yetersizliğinden bunu başaramadı. 15 Mayıs 1917'de savaş bakanlığının kurmay başkanlığına atandı ve İtilaf Orduları'nın danışmanı konumuna geldi. Bu arada Rusya çökmek üzere olduğundan Almanya bütün kuvvetlerini Belçika, İngiliz ve Fransızların ayrı ayrı komuta edildikleri Batı Cephesi'ne yöneltti. Foch bu dağınık cephede tek bir komutanlık oluşturulmasını savundu. Ama, İngiltere başbakanı David Lloyd George ile Kasım 1917'de yeniden başbakanlığa atanan Clemenceau bu öneriyi dikkate almayarak İngiliz ve Fransız başkomutanları Mareşal Douglas Haig ile General Philippe Pétain arasında işbirliği yapılmasını cepheyi tutmak için yeterli buldular.

Oysa olaylar Foch'un haklı olduğunu gösterdi. 21 Mart 1918'deki Alman saldırısı sonucunda Picardie'deki İngiliz cephesi çöktü. 23 Mart'tan sonra İngiliz-Fransız işbirliği anlaşmaları altüst olmuş, Haig kendi sevkıyat limanlarını, Pétain ise Paris'i koruma telaşına düşmüştü. İki ordu arasındaki kopukluk Almanlarda zafere yaklaştıkları düşüncesini uyandırdı. Durumun ümitsiz göründüğü 26 Mart'ta, Foch'a "Batı Cephesi'nde İtilaf Orduları'nın eşgüdümü" görevi verildi. Beş hafta sonra da yetkileri İtalyan cephesini de kapsayacak biçimde genişletildi.

Böylece Foch ile Alman kuvvetlerine komuta eden Erich Ludendorff karşı karşıya geldi. Sayı üstünlüğünü elinde tutan Ludendorff saldırılarını iki katına çıkardı. Foch ise Amerikan orduları ulaşıncaya değin dayanabilmek için saldırıları savuşturmak zorundaydı. Ludendorff'u önce Picardie, sonra da Flandre'da durdurmayı başardı. 8 Mayıs'ta da resmen İtilaf Orduları başkomutanı oldu.

Foch'un Almanların denize doğru sürmekte olduğu İngilizlere destek vermek için Fransız cephesinden birlik çekmesinden yararlanan Ludendorff 27 Mayıs'ta bu cepheyi yararak Marne'a kadar ilerledi. Ardından, Amerikan birlikleri yetişmeden son darbeyi vurmak amacıyla 15 Temmuz'da Champagne'a büyük bir saldırıda bulunduysa da iki gün sonra durduruldu. 18 Temmuz ve 8 Ağustos'ta iki saldırıda bulunan Foch, Ludendorff'u geriye sürerek savunmaya itti.

6 Ağustos'ta Fransa mareşali unvanını aldığı sırada Foch saldırılarını iyice yoğunlaştırmıştı. Sonunda, zaten yorgun düşmüş ve sayıca azalmış bulunan Alman ordusu, ülkedeki siyasal kargaşalık nedeniyle dağılma tehlikesiyle yüz yüze geldi. Müttefiklerinin de desteğinden yoksun kalan Almanya ateşkes istemek zorunda kaldı. 11 Kasım 1918'de Rethondes'da yapılan ateşkes anlaşmasının koşullarını İtilaf Devletleri adına Mareşal Foch belirledi. 26 Kasım'da Foch, Alsace ve Lorraine'ı yeniden Fransa'ya kazandırmış olarak Metz'e geri döndü.

İngiltere ve Polonya tarafından da mareşal unvanı verilen Foch, Académie Française ve Yüksek Savaş Konseyi üyeliklerine seçildi. Mezarı Saint-Louis-des-Invalides Kilisesi'nde Napoléon'un mezarının yakınındadır.

Focşani, Romanya'nın ortadoğu kesiminde, Vrancea ilinin (*judeţ*) merkezi kent. Budapeşte'nin 160 km kuzeydoğusunda, bir zamanlar Moldavya ile Eflâk arasındaki sınırı oluşturan Milcov Irmağı kıyısında yer alır. Başlıca tarihsel yapılar eski sınırı gösteren bir anıt ile Paris Konferansı'nın Romanya prensliklerinin ortak yasalarını hazırlamakla görevlendirdiği komisyonun 1859-61 arasında çalıştığı binadır. 15. yüzyıldan beri Cotesti, Faraoanele, Jüristea, Nicareşti ve Odobeşti gibi yöreleri kapsayan bağlarıyla ünlü bir şarap üretim bölgesinin merkezi olan kentte, günümüzde ayrıca süt ürünleri, mobilya ve giyim eşyası üreten sanayi kuruluşları da vardır. Nüfus (1989 tah.) 101.799.

Foça, Ege Bölgesi'nde, İzmir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 247 km² olan Foça ilçesi kuzeydoğuda Aliağa, doğu ve güneyde Menemen ilçeleri, batı ve kuzeyde Ege Deniziyle çevrilidir.

Gediz Irmağının bir bölümü ilçenin güney sınırını çizer. Irmak geniş menderesler çizerek Foça kentinin güneydoğusunda denize dökülür. Gediz'in oluşturduğu verimli düzlüklerin bir kesimi ilçe sınırları içinde kalır. İlçenin Ege kıyılarındaki kesimi ve ardındaki yamaçlar zeytinliklerle kaplıdır.

Foça'da Ceneviz kalesi kalıntıları, İzmir
Fikret Adanır

Başlıca ekonomik uğraşlar turizm, tarım ve balıkçılıktır. İlçe İzmir'in başta gelen turistik yörelerindendir. Kıyı boyunca çok sayıda yazlık ev, pansiyon, tatil sitesi, kamping, otel, motel ve biri Fransızlara hizmet veren tatil köyü vardır. Bunun dışında ilçe, İzmirlilerin hafta sonlarını geçirdikleri bir sayfiye yeridir. Yazın turizm etkinliklerinin artmasıyla nüfusu birkaç katına çıkar.

Kıyı kesiminde oturan nüfusun geçim kaynaklarından biri olan balıkçılık, özellikle kış aylarında önem kazanır. Turizmin ve turistik ticaretin gelişmesi, bitkisel üretimin gitgide gerilemesine neden olmaktadır. En çok zeytin, pamuk, tütün yetiştirilir ve bağcılık yapılır. Az miktarda buğday, arpa, mısır, mandalina ve baklagiller de yetiştirilir. Bazı köylerde modern tavukçuluk tesisleri kurulmuştur. İlçedeki bitkisel üretim yapılan yerlerden biri de Foça Tarım Cezaevi'dir. Ayrıca dokuma, gıda maddeleri ve tarım araçları üreten küçük işyerleri ve bir gübre fabrikası da vardır.

İÖ 6. yüzyıl ortalarında Persler tarafından kuşatılınca kolonilere göç eden Phokaialılar, buralarda da denizcilik ve ticaretle uğraştılar. Ama Etrüsk-Kartaca donanmasına yenilince yeniden Phokaia'ya döndüler. İÖ 2. yüzyıl başlarında Selevkosların denetiminde olan kent, daha sonra Roma egemenliğine girdi. Bizans döneminde Cenevizlere satıldı ve bir süre Ceneviz korsanların barınağı oldu. Daha sonra burayı ele geçiren Timur 1402'de kenti Aydınoğullarına bıraktı. Foça 1455'te Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin Merkez (İzmir) sancağına bağlı bir kaza olan Foça, 23 Mayıs 1919'dan 12 Eylül 1922'ye değin Yunan işgali altında kaldı.

Antik adı Phokaia olan kentin İÖ 10. yüzyılda Aiolialılar ya da İÖ 8. yüzyılda Ionyalılar tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Denizcilik için önem taşıyan doğal limanlarıyla Phokaia, canlı bir ticaret merkezi olarak gelişti. Phokaialılar Karadeniz kıyılarında, Meriç Irmağı boyunda, Marsilya'da, hatta İspanya kıyılarında koloniler kurdular. Phokaia, özel bir teknikle üretilen değirmentaşıyla ünlüydü. İlçe merkezi Foça kasabası Ege'nin güzel koylarından birinde kurulmuştur. Koyun girişindeki adalardan en önemlisi Orak Adasıdır. Foça il merkezi İzmir'e karayoluyla 61 km uzaklıktadır. Kasabanın kuzeydoğusundaki Yenifoça bucak merkezi, Foça'yı yıkan Cenevizler tarafından kurulmuştur. Foça, doğal güzelliği ve eski evleriyle ilgi çeken bir kasabadır. Antik Phokaia kenti kalıntıları, Ceneviz kalesi, Roma sukemerleri ve Osmanlılardan kalma Ulucami, ilçedeki önemli tarihsel yapılardır.

Foça Belediyesi 1874'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 25.202; kent, 12.057.

fodla, Osmanlılarda ince ve özsüz undan yapılan bir tür pide.

Saray halkı, kapıkulu ocakları ve imaretler için özel fırınlarda pişirilirdi. İmaret tam fodlası 94 dirhem (300 gr), yarım fodlası 45 dirhem (144 gr) olarak çıkarılırdı. Medrese mülazımlarına bir, danişmendlere iki, vakıf meşrutası olanlara üç ya da dört tam fodla verilirdi. İmaret fodlasının özelliği kepekli undan yapılmasıydı. Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak çalışan Ayasofya semtindeki Sekban Fırını'nda çıkarılan 68 dirhemlik (218 gr) fodlalar, sekban ortası ve ocak ağalarının oğullarından oluşan süvari bölüğüne, kişi başına günde üçer çift olarak dağıtılırdı. Ocak hasekileri, turnacıbaşı, samsoncubaşı, zağarcıbaşı ile bunların sekbanları da bu fırından fodla alırdı. Günde birer fodla da sekbanların besledikleri av köpekleri için verilirdi. Sekban fırınında fodla pişiren ustaların yanında, Acemi Ocağı'ndan görevlendirilen şakirdler, anbarcı, kantarcı, fodla kâtibi ve küçük fodla kâtibi bulunurdu.

Saray fodlaları Habbazin-i Hassa adı verilen özel bir bölük tarafından pişirilir ve tablalarla birlikte dağıtılırdı. Ekmekçibaşı, pişirici, hamurkâr, elekçi ustaları ve şakirdleri, fodla ustaları ve yamakları bu bölükte görevli başlıca hizmetlilerdi. Divan muhafızlığı yapan yeniçerilere divan ve galebe günlerinde saray mutfağından çorba ve fodla dağıtılırdı. Ulufe divanlarında ise sadrazamın ve divan üyelerinin özel olarak hazırlanan yeniçeri fodlasından yemeleri bir gelenekti. Sarayda fodla pişirilmesine 1876'da son verilerek yerine somun ekmeği çıkartılmaya başladı.

foedus, çoğul FOEDERA. Eski Roma'da bir ya da birden çok devletle yapılan antlaşma ya da sözleşme. Genellikle taraflar arasında sürekli dostça ilişkileri öngören koşulları içeren bu tür antlaşmalar, *foederati* (müttefik

fikler) denen bu devletlerin Roma'ya bağlanması sonucunu doğurdu. Tarafları eşit sayan ve *foedus aequum* denen ikili antlaşmalar, taraflardan biri saldırıya uğradığında ya da destek istediğinde yardım yükümlülüğünü öngörürdü. Roma'nın bir savaştan sonra resmen teslim olmayı (*deditio*) kabul eden yenik devletle ilişkilerini düzenlemek için yaptığı *foedus*, bu devletin statüsünü belirleyerek genellikle geniş kapsamlı bir özerklikten yararlanmasını sağlardı. *Foedus*'lar tunç levhalar üzerine yazılır ve Roma'daki Capitolium'da (Capitolino) saklanırdı.

İÖ 1. yüzyılda önceleri Latium'a yakın kentler, sonraları daha uzaktaki İtalyan ve Etrüsk kabilelerinden oluşan Roma'ya bağlı İtalya halkları ve devletleri (*socii*), daha alt bir statüde tutulmalarına ve Romalı yöneticilerin sınırsız yetkilerine tepki göstererek Roma ile giriştikleri savaşlar (İÖ 90-89) sonucunda yurttaşlık hakkı elde ettiler. Roma'nın İtalya dışındaki devletlerle yaptığı ilk antlaşmalar eşitlik ilkesine dayanıyordu. Ama Akdeniz'de Roma gücünün artmasıyla birlikte bu müttefik devletler Roma'ya bağlı duruma geldiler. Zamanla yerel özerkliklerini yitirdiler ve vergi ödemek zorunda bırakıldılar. Bu durum İÖ 27'den sonra özellikle imparatorluğun batı eyaletlerinde geçerliydi. Öte yandan *socii et amici populi Romani* (Roma halkının müttefikleri ve dostları) denen bazı halklar ve hükümdarlıklar (tam özerklik ile Roma eyaleti örgütlenmesi arasında) bir statüden yararlanıyordu. Bunlar Roma'ya vergi ödedikleri gibi Roma'yı doğrudan yönetim sorumluluğundan kurtarıyordu. Böylece Roma hazinesi için bir yıkım olabilecek savunma giderlerini yüklenme zorunluluğu da ortadan kalkmış oluyordu. Değişik statüdeki bütün müttefiklerin özgürlüğü (*libertas*) sonuçta Roma'nın iyi niyetine bağlıydı.

Fogerty, Elsie (d. 16 Aralık 1865, Londra - ö. 4 Temmuz 1945, Leamington, Warwickshire, İngiltere), İngiliz diksiyon öğretmeni. Tiyatro eğitimi alanında en önde gelen adlardan biridir.

Öğrenimine Hermann Vezin'den ders alarak başladı, daha sonra da Paris Konservatuvarı'nı bitirdi. 1889'da Kristal Saray Sanat ve Edebiyat Okulu'nda, ardından Sir Frank Benson'ın Londra Oyunculuk Okulu'nda güzel ve doğru konuşma dersleri verdi. 1906'da Londra'da Merkez Diksiyon ve Tiyatro Sanatları Okulu'nu kurdu ve ölümüne değin yöneticiliğini yaptı. Sybil Thorndike, Peggy Ashcroft, John Gielgud ve Laurence Olivier öğrencileri arasındaydı. Koro halinde yapılan konuşma çalışmasının önemini ve yararını savunan Fogerty bu düşüncesini destelemek için klasik Yunan tragedyasından birçok uyarlama yaptı ve sahneye koydu. Ayrıca, en tanınmışı *The Speaking of English Verse* (1923; İngiliz Şiirinin Okunuşu) olmak üzere birkaç tane de inceleme yayımladı. Konuşma özürlülerin tedavisinde öncü sayılacak çalışmalar yaptı.

Fogg Sanat Müzesi, ABD'de Massachusetts eyaletine bağlı Cambridge'deki Harvard Üniversitesi'nde, Tarihöncesi'nden günümüze Doğu ve Batı sanatları üzerine yapılmış incelemeleri barındıran müze. 1895'te kurulan müzede ayrıca, sanat konusunda 150 bin cildi aşan önemli bir başvuru kitaplığı vardır. Fogg Müzesi özellikle çizim ve baskı koleksiyonlarıyla da ünlüdür.

Araştırma alanları arasında Eski Yunan, Roma, İslam ve Doğu sanatları, koruma, metal paralar, çizimler, baskılar ve fotoğrafçılık da bulunur. Harvard'daki Busch-Reisinger Müzesi, Fogg Sanat Müzesi'nin ek bir bölümünü oluşturur.

Foggia, İtalya'nın güneydoğusunda, Puglia (Apulia) yönetim bölgesine bağlı Foggia ilinin merkezi kent. Puglia Platosunun ortasında, Barletta'nın kuzeybatısında yer alır.

II. Kartaca Savaşı'nın (İÖ 218-201) ardından önemini yitiren Yunan ve Roma kenti Arpi'nin (Argyrippa, Yunanca Argos Hippion) yerine kurulduğu sanılmaktadır; Arpi yıkıntıları birkaç kilometre kuzeyine düşer. Adı, yörede tahıl depolamak için kullanılan çukur ya da mahzenlerden ya da günümüzde hâlâ *fogge* (Latince *foveae*) olarak anılan ve sürüleri sulamaya yarayan içme suyundan gelir. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich sonradan papanın yanında yer alması üzerine, gözde merkezlerinden biri olan kentin çevresindeki surları yıktırdı. Kenti ele geçiren Napoli ve Sicilya kralı Anjou'lu I. Carlo 1285'te burada öldü. Foggia, Napoléon Savaşları'nı izleyen Restorasyon döneminin ardından devrimci Carbonaria topluluklarının barınağı durumuna geldi. 1820, 1848 ve 1860'ta Napoli Krallığı'na karşı girişilen ayaklanmalara etkin olarak katıldı. II. Dünya Savaşı'nda kentteki askeri havaalanının ele geçirilmesi (1943), Müttefiklerin Güney İtalya'daki konumunu önemli ölçüde güçlendirdi.

1731'deki depremde bir bölümü yıkılan ve II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gören Foggia, modern bir planlamayla yeniden inşa edilmiştir. II. Friedrich'in sarayından geriye yalnızca bir kapı kalmıştır; Sicilya kralı II. Guglielmo'nun (İyi) yapımını başlattığı katedral, barok üslupta bazı değişikliklerle günümüze değin ulaşmıştır. Kentte bir müze, bir resim galerisi ve koyun vergisi arşivlerini de içeren bir kütüphane vardır.

Bologna'dan Bari'ye giden ana demiryolu hattı üzerinde bulunan Foggia, Napoli'ye de demiryoluyla bağlanır. Eski bir yün pazarı olmanın yanı sıra buğday, sebze, zeytin, üzüm, meyve, tütün ve Puglia Platosu peynirine dayalı önemli bir ticaret merkezidir. Gıda sanayisinin yanı sıra selüloz ve kâğıt fabrikaları da vardır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 159.199.

Fogo Adası, Portekizce ILHA DO FOGO. Atlas Okyanusunda Cabo Verde'ye bağlı ada. Batı Afrika kıyılarının 640 km açığında, São Tiago (Santiago) ve Brava adaları arasında yer alır. Yüzölçümü 476 km²'dir. Adanın etkin yanardağı Cano Doruğu (2.829 m) takımadanın en yüksek noktasıdır. Adanın kuzey ve batı kesimlerinde yerfıstığı, fasulye, kahve, portakal ve tütün yetiştirilir. En önemli kasaba batı kıyısındaki São Filipe'dir. Nüfus (1990 geç.) 33.860.

Foix, Fransa'nın güneybatısında, feodal dönemde, yaklaşık olarak bugünkü Ariège ilinin (*département*) topraklarını kapsayan kontluk. Foix kontları 11-15. yüzyıllar arasında kuzey ve batıda Languedoc'la güneyde Roussillon kontları ile Aragon krallarına, batıda da Comminges ve Armagnac kontlarına ait topraklarla çevrili bölgede yarı bağımsız bir yönetim sürmüşlerdir.

11. yüzyıl başlarında kontluğa adını veren Foix kasabası Carcassonne kontlarının elindeydi. Carcassonne kontu I. Roger vasiyetinde (1002) Foix, Consérans (Cousérans) ile bazı bitişik toprakları Consérans kontu ve Foix beyi unvanını alan ikinci oğlu Bernard'a bıraktı. İlk Foix kontu olan Bernard'ın ikinci oğlu I. Roger'nin (ö. y. 1064) torunları 300 yıl boyunca kontluğu ellerinde tuttular. Ailenin en ünlü kontu III. Gaston'un (Phoebus) 1398'de vâris bırakmadan ölmesi üzerine, kontluk ailenin yan kolu Foix-Grailly'lere geçti. Bu aile 15. yüzyılda evlenmeler yoluyla Navarre olaylarına karıştı. Foix, Béarn ve Navarre 1484'te akrabalık bağları nedeniyle Albret hanedanına geçti. Jeanne d'Albret (1528-72) mülklerini Bourbon'lu Antoine ile evliliğinden doğan oğlu Henri'ye (sonradan Fransa kralı IV. Henri) bıraktı. Foix, Henri'nin tahta çıkması (1589) üzerine kraliyet topraklarının bir parçası durumuna geldi.

fok, *Pinnipedia* (yüzgeçayaklılar) takımının *Otariidae* familyasını oluşturan 13 ve *Phocidae* familyasını oluşturan 18 memeli türünün ortak adı. *Phocidae* familyasının üyeleri gerçek foklar ya da kulaksız foklar olarak bilinir. *Otariidae* familyasını oluşturan kulaklı foklar öbür familyadan ayıran en belirgin özellik dışkulaklarının bulunmasıdır.

Özellikle soğuk kutup denizlerinde yaşayan, yaklaşık 1-6,5 m uzunluğundaki foklar, karada üremelerine ve deri değiştirmelerine karşın çok iyi yüzen ve dalabilen hayvanlardır. Örneğin Weddell foku 600 m'nin altındaki derinliklere dalıp, suyun altında 40 dakikadan fazla kalabilir. Fokların suda yaşamaya uyarlanmış gövdeleri mekik biçiminde, kısa bacakları ise palet ya da yüzgeç biçimindedir. Besin deposu olan denaltındaki kalın yağ katmanı aynı zamanda hayvana yüzme kolaylığı sağlar ve vücudunu dış ortamdan yalıtır. Etçil olan bu hayvanların başlıca besini balık, kabuklular ve öbür deniz hayvanlarıdır. Bazıları düzenli olarak ve geniş sürüler halinde göç eder. Dişiler, 8-12 ay süren gebelik döneminin ardından genellikle tek bir yavru doğurur. Fokların sütünde yüzde 50 oranında yağ bulunduğu için yavrular hızla gelişir. Etleri, derileri, yağları ve kürkleri için aşırı boyutlarda avlanan fokların soyunu korumak, çevre koruma hareketinin başlıca amaçlarından biridir.

Phocidae familyasında erkekler ile dişiler arasındaki büyüklük farkı türlere göre büyük değişiklikler gösterir; bazı türlerde erkekler küçük, bazılarında aynı büyüklükte, bazılarında ise dişilerden çok daha iridir. Bu foklar arka yüzgeçayaklarını sallayarak yüzer; bu uzantılar öne doğru kıvrılmadığı için hayvan yüzgeçayaklarını karada kullanamaz ve ancak gövdesini sürüyerek ilerleyebilir. Kulaksız fokların çoğu üreme mevsiminde çiftler halinde görülür. 2-4 hafta içinde sütten kesilen yavruların gövdesi yeni doğduğunda yumuşak ve beyaz tüylerle kaplıdır. Özellikle yavru Grönland foklarının postu kürk ticaretinde çok değerlidir.

Kulaklı fokların yüzgeçayakları kulaksız foklardan daha uzun, erkekleri de dişilerden iki-dört kat, bazen daha da iridir. Yüzerken büyük ölçüde arka ayaklarını, karada ilerlerken dört ayağını kullanır ve arka ayaklarını öne doğru çevirerek yeri iter. Kulaklı foklar üreme mevsiminde geniş sürüler oluşturur. Yavrular 4-6 ay süreyle emzirilir. Sirk gösterileri için eğitilen foklar da (denizaslanı) bu familyanın üyeleridir. Fok türleri ve grupları üstüne ayrıntılı bilgi için *bak*. Akdeniz foku; balonlu fok; çizgili fok; denizaslanı; fil foku; Grönland foku; halkalı fok; keşiş foku; körfez foku; kulaklı fok; mors; pars foku; sakallı fok; Weddell foku; yengeç yiyen fok.

Fokine, Michel, asıl adı MIHAİL MIHAYLOVIÇ FOKİN (d. 23 Nisan 1880, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 22 Ağustos 1942, New York kenti), 20. yüzyıl klasik bale repertuvarını derinden etkileyen dansçı ve koreograf. 1909-14 arasında Diaghilev'in Rus Balesi'nde başkoreograf olarak çalışmıştır.

Orta sınıftan varlıklı bir ailenin oğluydu. 1889'da Mariinski Tiyatrosu'nda (bugün Kirov Devlet Akademi Tıyatrosu Opera ve Balesi) Çarlık Bale Okulu'na girdi. Çok geçmeden yalnız dansta değil, müzik ve resimde de yetenekli olduğunu gösterdi.

Fokine *Medusa*'da Perseus rolünde
Dance Collection New York Public Library

Baleyle ilişkili her konuya büyük bir merakla yaklaştı. Genç yaşta koreografi çalışmalarına başladı; okul kitaplığından baleye uygun müzik parçaları bularak ön çizimler yaptı. Koreografi ve tasarım çalışmalarıyla birlikte dansını da geliştirerek ilk kez 18. yaş gününde, Rus Çarlık Balesi (bugün Kirov Balesi) ile sahneye çıktı.

1904'te Daphnis ile Khloe efsanesine dayanan ilk balesini yazdı. Koreografisini, koreograf ve yapımcıların benimseyeceklerini umduğu reform önerileriyle birlikte Çarlık Tiyatrosu'nun yöneticisine gönderdi. Bu davranışı balede sanatsal bütünlüğe ulaşmaya yönelik mücadelesinin ilk adımıydı, ama bu aşamada pek yankı uyandırmadı. Fokine bu dönemde destek bulmayan *Daphnis et Chloé*'yi (Daphnis ve Khloe) 1912'de Diaghilev için sahneledi.

Petersburg'da düşüncelerini uygulatacak kadar söz sahibi olmamakla birlikte Fokine gene de koreograf olarak çalışmaya başladı. Eski bir Sicilya efsanesine dayanan *Acis et Galatée* (Akis ile Galateia) adlı ilk balesini 1905'te öğrencileri tarafından sahnelenmek üzere hazırladı. Eskiye büyük ilgi duyuyor, ama bu ilgisi ABD'li dansçı Isadora Duncan'ın "özgür dans" düşüncesinden kaynaklanmıyordu. Gene de bale konusundaki görüşleri Duncan'ın 1905'teki Rusya gösterilerinden sonra iyice pekişti. Aynı yıl Rus balerin Anna Pavlova için *Kuğunun Ölümü* adlı tek kişilik kısa baleyi yazdı. Bu arada koreografi çalışmalarını da sürdürdü. Mariinski Tiyatrosu'nda sahnelenen yapıtlarından üçü, gözden geçirilmiş biçimleriyle Paris'teki unutulmaz 1909 sezonunda Sergey Diaghilev'in Rus Balesi'nin programına alındı. Bunlar *Le Pavillon d'Armide* (Armide Kır Evi), Diaghilev'in *Cléopâtre* adını verdiği *Une Nuit d'Egypte* (Bir Mısır Akşamı) ve *Les Sylphides* adını verdiği *Chopiniana*'ydı.

Fokine, Rus Balesi'nin Paris'te kazandığı büyük başarıda temel bir rol oynadı. Diaghilev'in büyük ustalıkla oluşturduğu sanatçı topluluklarında Tamara Karsavina, Vaslav Nijinsky ve Adolph Bolm gibi dansçılar, Alexandre Benois ve Léon Bakst gibi tasarımcılar ile besteci İgor Stravinsky arasında bağ kurar duruma geldi; başkoreograf olarak *Ateş Kuşu* ve *Petrişka* gibi olağanüstü uyumlu yapıtlar da bu ortak çabanın sonucunda ortaya çıktı.

Diaghilev'in Nijinsky'yi koreograf olarak ortaya çıkarması Fokine'in toplulukla ilişkilerinin bozulmasına yol açtı, ama Rusya'ya döndüğü 1914'e değin topluluktan ayrılmadı. Aynı yıl Londra'da çıkan *The Times*'a gönderdiği bir mektupla bale üzerine görüşlerini açıkladı. Her balede müziğin konusuna, dönemine ve karakterine uygun düşen yeni bir hareket biçiminin yaratılması gerektiğini; dans ve mimin ancak belli bir dramatik kurgu içinde anlamlı olabileceğini; alışılmış mimlerin yalnızca balenin üslubu gerektirdiği zaman kullanılmasını; bunun dışında anlamın bütün vücudun hareketiyle iletilmesi gerektiğini; bu anlatım biçiminin birey kadar topluluk, toplu danslar kadar solo danslar için de zorunlu olduğunu; baleyi oluşturan dans, müzik, sahne ve giysi tasarımı gibi sanatların tam bir eşitlik temelinde bir araya gelmesi gerektiğini savundu.

Fokine 1918'de Rusya'dan ayrıldı ve 1923'te New York'a yerleşti. ABD ve Avrupa'da çeşitli topluluklarla çalıştı; *L'Épreuve d'amour* (1936; Aşk Sınaması) ve *Don Juan* (1936) gibi yeni koreografiler yaptı, ama bu çalışmalarından hiçbiri, önceki yapıtları kadar yankı uyandırmadı. Amerikan Bale Tiyatrosu için başladığı *Helen of Troy* (1942; Troyalı Helena) adlı komediyi tamamlayamadan öldü; David Lichine'in bitirdiği yapıt 10 Eylül 1942'de ilk kez México'da sahnelendi. Birçok balesinde dans eden karısı Vera Fokine 1958'e değin yaşadı.

Fokine, daha ilk provaya ne yapacağını tam olarak bilerek gelen pek az koreografdan biriydi. Çok hızlı çalışır, büyük bir rahatlıkla yaratır, bütün bir orkestra partisyonunu aklında tutabilirdi. Çalışırken hiç ılımlı davranmazdı. Tamara Karsavina'nın otobiyografisinde yazdığına göre "Çabucak parlayan, kendini kontrol edemeyen" ama dansçıların çok sevdiği biriydi.

Klasik bale Fokine'den bu yana büyük ölçüde gelişti ve yeni seyircilerin bazen onun koreografilerini eskimiş bulduğu görüldü. Hâlâ sahnelenen baleleri ister istemez bozulmalara uğradı. Fokine de bunun kaçınılmazlığının bilincindeydi. *Memoirs* (Anılar) adlı kitabında, "Bir bale ne kadar uzun süre repertuvarda kalırsa... özgün biçiminden o kadar uzaklaşır... Ben öldükten sonra balelerimi gören izleyici, 'Fokine'in sahnelediği şu saçmalığa bak!' diye düşünecek" demişti.

Fokís *bak.* Phokis

Fokker, Anthony Herman Gerard (d. 6 Nisan 1890, Kediri, Cava, Felemenk Doğu Hint Adaları - ö. 23 Aralık 1939, New York kenti, ABD), Hollandalı havacı ve uçak yapımcısı. I. Dünya Savaşı sırasında Alman ordusu için, tasarımları Reinhold Platz tarafından gerçekleştirilen 40'tan çok tipte uçak üretmiştir. Fokker, önceleri geliştirdiği uçakları her iki tarafa da teklif etmiş ama Müttefiklerce reddedilmişti.

İlk uçağını 1910'da yaparak uçmayı öğrenen Fokker, 1912'de Berlin yakınlarındaki Johannisthal'de küçük bir uçak fabrikası kurdu. I. Dünya Savaşı sırasında, makineli tüfeklerin pervane çemberi içinden ve pervane kanatlarını vurmadan ateş edebilmesini sağlayan bir dişli düzeneği geliştirdi; parvane, bağlantı kollarının ve dişlilerin yardımıyla makineli tüfeği belirli aralıklarla ateşliyordu.

1920'lerin başlarında ABD ordusuna çok sayıda uçak satan Fokker, 1922'de New

Fokker
Ullstein Bilderdienst

Jersey'de Atlantic Aircraft Company'yi kurdu, aynı zamanda Hollanda'da da büyük uçak şirketini yönetti. ABD'yi durmaksızın baştan başa kat eden ilk uçuş, "Fokker T-2" tipi bir nakliye uçağıyla gerçekleştirildi. 9 Mayıs 1926'da Richard Byrd ve Floyd Bennett, Fokker yapımı üç motorlu bir uçakla Kuzey Kutbu üzerinden uçtular. 1920'lerde ve 1930'larda çok sayıda yolcu uçağının tasarımını ve yapımını gerçekleştiren Fokker, ABD'de henüz yaygınlaşmakta olan ticari havacılığa önemli katkılarda bulundu. Fokker'ın otobiyografisi *The Flying Dutchman* (Uçan Hollandalı) 1931'de yayımlandı.

foksteriye, TİLKİ TERİYESİ olarak da bilinir, yeraltındaki tilki yuvalarını bulmak üzere İngiltere'de geliştirilen köpek soyu. Foksteriyelerin sert ve yumuşak tüylü iki formu,

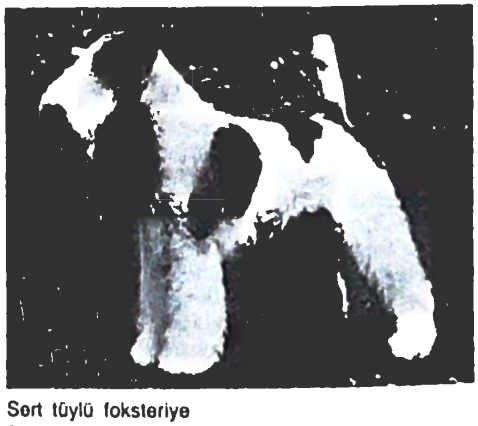

Sert tüylü foksteriye
Sally Anne Thompson EB Inc

birbirlerine çok benzemelerine karşın ayrı atalardan türemiştir. Bu iki form arasında yapılan çaprazlama çalışmaları sürdürülmemiştir. Foksteriyeler sağlam yapılı, uzun ve sivri yüzlü, canlı bakışlı, kulakları ters V biçiminde kıvrık, gözüpek ve çok hareketli köpeklerdir. Omuz yükseklikleri 38 cm, ağırlıkları 7-8,5 kg dolayındadır. Büyük ölçüde beyaz olan postlarında taba rengi ve siyah lekeler bulunur.

fokstrot, 1914 dolaylarında ortaya çıkarak Avrupa ve ABD'de yayılan salon dansı. Adını, Harry Fox adlı oyuncunun 1913'te *Ziegfeld Follies* revüsünün bir sahnesinde tırısa (İngilizce *trotting*) benzer hızlı ve kısa adımlarla yaptığı danstan aldığı söylenir. Daha sonra salon dansı olarak yapılan fokstrotta daha az çaba gerektiren adımlar kullanılmıştır. Fokstrotun *ragtime*'dan etki-

lenmiş olan müziği senkoplu ritimli ve 4/4 ölçülüdür. Adımların hızı müziğe göre değişir; ikilik notalar yavaş, dörtlük notalar hızlı adım gerektirir.

Fokstrot temel yürüyüş adımları, *chassé*'ler (yana bir adım atıp, öbür ayağı sürüyerek onun yanına getirme) ve çeyrek dönüşlerden oluşur. Çiftler birbirini genellikle salon danslarında alışıldığı gibi tutarlarsa da, çeşitli durumlarda uygulanan birçok değişik tutuş vardır. Hızlı müzik eşliğinde yapılan fokstrot çeşitleri arasında, dansın ilk ortaya çıkışından kısa bir süre sonra Irene ve Vernon Castle'ın tanıttıkları *one-step* (bir adım) ve bacakların hızla çapraz yapıldığı *peabody* bulunmaktadır.

Folard (Şövalyesi), Jean-Charles (d. 13 Şubat 1669, Avignon - ö. 23 Mart 1752, Avignon, Fransa), Fransız asker ve askerlik kuramcısı.

İspanya Veraset Savaşı'nda (1701-14) Fransız ordusuna, 1714'ten sonra da İsveç kralı XII. Karl'a hizmet etti. Bu dönemde taktik konusunda geliştirdiği görüşleri *Nouvelles Découvertes sur la guerre* (1724; Savaş

Folard, Antoine-François Sergent-Marceau'nun taş baskısı, 1790
Bibliothèque Nationale, Paris

Üzerine Yeni Buluşlar) adıyla yayımladı. Birkaç yıl sonra ikinci bir incelemesi çıktı. Zafer kazanmak için ateş gücünün tek başına yeterli olmadığını savunan Folard, çarpışma hatlarıyla birlikte harekete geçirilecek derin piyade kollarıyla şok etkisi yaratmayı öneriyordu. Dönemin ateşli silahlarının kısa menzilli oluşu nedeniyle belirli bir haklılık payı taşıyan bu kurama, Fransız Mareşal Maurice de Saxe ile Avusturyalı Mareşal Guido von Starhemberg dışındaki askeri otoritelerin çoğu karşı çıktı. 1790'ların başında Fransız orduları piyade kollarını kullanarak çeşitli zaferler kazandılarsa da, bu yöntem askeri teknolojideki gelişmeler sonunda işlerliğini yitirdi.

folasin *bak.* folik asit

Folengo, Teofilo, asıl adı GIROLAMO FOLENGO (d. 8 Kasım 1491, Mantova - ö. 9 Aralık 1544, Bassano Campese yakınları, Venedik Cumhuriyeti), İtalyanca ve Latincenin sentetik bir bileşimi olarak yarattığı makaronik(*) biçimindeki şiirleriyle tanınan İtalyan şair.

Genç yaşta Benedikten tarikatına girdi ve Teofilo adını burada aldı. Brescia, Mantova ve Padova manastırlarında yaşadıktan sonra 1525'te tarikattan ayrıldı. 1530-34 arasında Sorrento yakınlarında inzivada yaşadı. 1534'te yeniden tarikata döndü ve ölünceye değin bir daha ayrılmadı.

Folengo yazdığı çok sayıdaki şiirde çeşitli biçimleri denedi, ama Merlin Cocai takma adıyla yayımlanan başyapıtı *Baldus*'ta makaronik biçimini kullandı. Altılı ölçülü dizelerle yazdığı 20 kitaplık *Baldus*'un 1517, 1521, 1539-40 ve 1552'de yayımlanan dört baskısı bilinmektedir. 1927-28 tarihli çağdaş baskısıysa *Le Maccheronee* adını taşır. Ortaçağ destan kahramanı Roland'ın kuzeni Rinaldo'nun soyundan gelen Baldus'un serüvenlerinin anlatıldığı şiir Folengo'nun zengin yergi, mizah ve fantezi anlayışını ortaya koyar.

Folger Shakespeare Kütüphanesi, Washington, D.C.'de, William Shakespeare'le çağdaşları, Elizabeth dönemi toplumu ve kültürü, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiliz tiyatrosu, edebiyatı ve tarihi gibi konularda etkinlik gösteren araştırma merkezi. Yaklaşık 250 bin cilt kitap ve 40 bin elyazması barındıran kütüphanenin 79 tane Birinci Folio (1623), 58 tane İkinci Folio (1632), 24 tane Üçüncü Folio'yu (1663-64) kapsayan, eşi bulunmaz bir Shakespeare folioları (*Pericles* dışında Shakespeare'in bütün oyunlarını içeren büyük boy kitap) koleksiyonu vardır. 1641'den önce basılmış İngiliz kitaplarının yer aldığı dünyadaki ikinci büyük koleksiyon da buradadır. Kütüphanede ayrıca, 18. ve 19. yüzyıllardan kalma tiyatro belgeleri, (afişler, programlar, suflör metinleri ve kostümler), 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'da hazırlanmış siyasal risaleler, Martin Luther gibi çeşitli Reform önderlerinin bildirileri, Erasmus ve Dryden'la ilgili belgeler de saklanmaktadır. Yapımı 1932'de tamamlanan ve Amherst College'ın mütevelli heyeti tarafından yönetilen kütüphaneye, New York'taki Standard Oil Company'nin yöneticilerinden Henry Clay Folger'ın

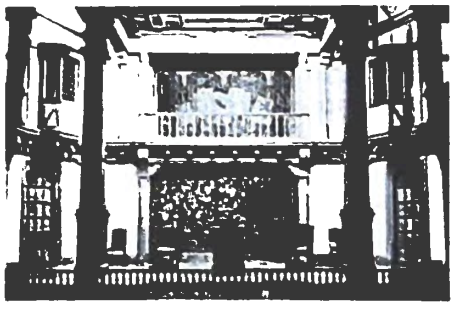

Folger Shakespeare Kütüphanesi'nde Elizabeth dönemi üslubunda yapılmış tiyatro, Washington, D.C.
Seymour Linden

adı verilmiştir. Öldükten sonra Shakespeare koleksiyonunu Amerikan halkına bırakan Folger, bu koleksiyonun içinde yer alacağı bir yapının kurulması, bakımı ve genişletilmesi için gerekli parayı da bırakmıştır. Okuma salonundan yalnızca konunun uzmanı bilim adamlarının yararlanabildiği kütüphanenin halka açık bir sergi galerisiyle Elizabeth dönemi üslubunda yapılmış bir tiyatrosu bulunmaktadır. Kütüphane sıradan okurlar için hazırlanmış kitapçıklardan oluşan bir diziyle (Folger Facsimile) *Shakespeare Quarterly* adında üç aylık bir de dergi yayımlar.

Folies-Bergère, Paris'te, Fransa'nın en önemli turistik gösteri merkezlerinden biri olan müzikhol ve varyete tiyatrosu. 1 Mayıs 1869'da, iki operet, ünlü Paul Legand'ın Pierrot rolüne çıktığı bir pantomim ve çeşitli özel gösterilerden oluşan bir programla yeni ve geniş bir salonda açıldı. Ertesi yıl Fransız-Alman Savaşı'nda Paris kuşatılınca, salon siyasal toplantılar için kullanıldı; 1871'de savaşın sona ermesi üzerine Folies-Bergère, Leon Sari'nin yönetiminde yeniden açıldı. 19. yüzyılın son 10 yılında repertuvarı büyük bir sirkten farklı değildi. Vodviller, küçük skeçler, çok çeşitli müzikal numaralar, baleler, egzantrik danslar, akrobatlar, denge ve ip cambazları, sihirbazlar ve illüzyonistler, hayvan terbiyecileri, korolar, görkemli mekanik efektlere dayanan gösteriler, operetler ve müzikal komediler Parisliler olduğu kadar turistleri de Folies-Bergère'e çekiyordu.

Lallemandlar'ın yönetimi sırasında, Édouard Marchand ilk kez gösterilerde kadınlara yer verdi. 1894'te Paris müzikhollerini çıplaklık modası sardığında bu eğilimi alabildiğine geliştiren Folies-Bergère, 20. yüzyılda da başka gösterileri unutturacak ölçüde çıplaklığa dayanan sansasyonel gösterileriyle ününü pekiştirdi.

Folies'de sunulan şovların çoğu, 10 aylık bir tasarlama ve hazırlanma süresinden sonra 40 kadar değişik sahne dekoruyla her biri ayrı ayrı düşünülmüş 1.000-1.200 tane sahne kostümünden başka, elektrikli ve mekanik efektler için kurulan sistemlerle gerçekleştirilir. Tiyatronun, masraflı ve gözalıcı gösterilerin sahnelenmesine olanak veren, gelişmiş mekanik sistemler ve çok sayıda ışıklandırma aygıtıyla donatılmış görkemli bir sahnesi vardır.

Foligno, Latince FULGINIUM, İtalya'nın orta kesiminde, Umbria yönetim bölgesine bağlı Perugia ilinde kent. Perugia'nın güneydoğusunda, Topino Irmağı kıyısında yer alır. Eski bir Umbria yerleşmesi üzerine kurulmuş Roma kenti Fulginium'un bulunduğu yeri kaplar; Romalıların düzenli cadde planı büyük ölçüde korunmuştur. Umbria Ovasıyla Adriyatik kıyısı arasındaki başlıca geçide egemen konumundan dolayı önem kazanan Foligno, ortaçağda Perugia'nın güçlü bir rakibi durumuna geldi. Papalığın yarı bağımsız temsilcileri olan Trinci ailesinin yönetiminde (1305-1439) büyük bir gelişme gösterdi. 1439'da Papalık Devletleri'ne bağlandı. 15. yüzyılda ünlü bir resim okulunun merkezi olarak tanındı. 1832'deki bir depremde büyük yıkıma uğradı; II. Dünya Savaşı'ndaki ağır bombardımanın ardından büyük ölçüde yeniden inşa edildi.

Başlıca tarihi yapıları arasında onarım görmüş bir katedral (1133-1201), romanesk üsluptaki Sta. Maria Infra Portas Kilisesi ile bir arkeoloji müzesi ve resim galerisi barındıran Trinci Sarayı (1389-1407) sayılabilir. Raffaello'nun, bugün Vatikan'da bulunan "Foligno Madonnası" adlı tablosu, İtalyan soylusu Sigismondo di Comitibus için yapılmıştır. Dante'nin *İlahi Komedya*'sının ilk basımı, Foligno'daki Orfini Sarayı'nda gerçekleştirilmiştir (1472).

Hızla gelişen bir ticaret ve sanayi merkezi olan Foligno'da şeker, metalurji, dokuma, yapı malzemeleri, kâğıt ve kereste sanayileri bulunmaktadır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 53.545.

folik asit, PTEROİLGLUTAMİK ASİT ya da FOLASİN olarak da bilinir, ıspanak gibi yaprakları yenen sebzelerde, karaciğerde ve biramayasında bulunan, B grubundan vitamin. İnsanda nükleik asitlerin bireşiminde ve alyuvarların oluşumunda temel rol oynayan folik asit, bütün hayvanlar için yaşamsal önem taşıyan, hatta bakterilerin büyümesi için gerekli olan bir maddedir. Bütün üstün yapılı hayvanlar folik asidi ya da türevlerini besinlerle almak zorundadırlar; yalnız bazı hayvanların, bağırsaklarında yaşayan ve folik asidi bireşimleyebilen bakteriler sayesinde dış kaynaklara bağımlı olmadığı sanılmaktadır. Bu hayvanlarda, mikroorganizmaların folik asidi bireşimlemesini engelleyen ilaçların, örneğin sülfonamitlerin verilmesi bu vitaminin eksikliğine yol açabilir.

İnsanda, folik asit içeren ıspanak, karaciğer gibi besinlerden yoksun yetersiz beslenme, bağırsaklardaki emilim bozuklukları, siroz ya da uzun süreli sara tedavisi gibi

nedenlerden kaynaklanan folik asit eksikliği, kansızlık ve ilerleyici mide-bağırsak bozukluklarıyla tanımlanan ağır bir hastalığa yol açar.

Folik asit eksikliğinden ileri gelen kansızlığın başlıca bulguları, öldürücü kansızlıkta olduğu gibi kemik iliğinde normalden büyük megaloblastların, kanda iri ve oval makrositlerin bulunmasıdır; kandaki alyuvar sayısı, bazen ayrıca akyuvar ve trombositler azalır, kemik iliğinde kan yapımı yavaşlar. Bu ağır kansızlık tablosuna, dilde yaraların, ağız kenarlarında çatlakların oluşması, ishal, yutak ve yemek borusu iltihabı, mide ve bağırsak ülserleri gibi sindirim yolları belirtileri eşlik eder. Gebeliğin son üç ayında ve yalnızca keçi sütü ya da süt tozuyla beslenen bebeklerde de görülebilen bu hastalığın tedavisinde ağızdan folik asit verilmesi, hatta yalnızca beslenme bozukluğuna bağlı olgularda folik asitçe zengin bir beslenme rejimi uygulanması hızla iyileşmeyi sağlar.

Tropik bölgelerde sık görülen spru(*) hastalığında da folik asit tedavisiyle çok hızlı sonuç alınabilmektedir.

folikül uyarıcı hormon, FOLİKÜLOSTİMÜLİN ya da kısaca FSH (İngilizce: "follicle-stimulating hormone") olarak da bilinir, memelilerde hipofiz bezinden salgılanan ve eşey hormonlarının salgısını denetleyen (gonadotropik) hormon. Bir glikoprotein olan FSH, dişilerde yumurtayı barındıran küçük bir kesecik biçimindeki Graaf folikülünün gelişmesini uyarır; erkeklerde ise erbezlerindeki borucukların gelişmesini ve sperma hücrelerinin farklılaşmasını sağlar.

Folkers, Karl August (d. 1 Eylül 1906, Decatur, Illinois, ABD), ABD'li kimyacı. Vitaminler üzerinde çalışmış, öldürücü kansızlığın tedavisinde bilinen tek etkili madde olan B_{12} vitaminini ayırmayı başarmıştır.

1934'te New Jersey eyaletindeki Merck and Co., Inc. şirketinin araştırma laboratuvarlarında çalışmaya başlayan Folkers'ın ilk araştırmaları kürar, eritrin alkaloitleri ve morfin alkaloitlerine ilişkindir. 1930'larda Folkers'ın başkanlığındaki araştırma ekibi B grubundan birçok vitamini bireşimleyerek kimyasal yapılarını belirledi. 1938'de öldürücü kansızlığa karşı etkin maddeyi araştırmaya başlayan Folkers ise, 1948'de, bugün B_{12} vitamini olarak bilinen kristal yapısındaki kırmızı bileşiği ayırmayı başardı. Folkers'ın araştırma ekibi ayrıca, karotenoitler, streoitler ve terpenler gibi birçok önemli biyokimyasal bileşiğin üretiminde yararlanılan mevalonik asidi buldu. Aynı ekip 1948'de, streptomisin grubu antibiyotiklerin birçoğunu ayırdı, bireşimlerini gerçekleştirdi ve kimyasal yapılarını belirledi.

1963-68 arası California'daki Stanford Araştırma Enstitüsü'nün başkanlığını yapan Folkers, daha sonra Austin'deki Texas Üniversitesi Biyokimya Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlendi.

Folkestone, İngiltere'de, Kent ilinin (*county*) Shepway ilçesinde (*district*) kent. Önceleri Cinque Ports'u(*) oluşturan ayrıcalıklı limanlardan Dover'a bağlı olan Folkestone, 1629'da ayrı bir liman kurma iznini elde etti. Demiryolu çağının başlamasıyla Fransa'nın Boulogne kentine 42 km uzaklıkta önemli bir yolcu limanı ve üst sınıfların uğrağı bir kıyı sayfiyesi olarak gelişti. Kentin batısındaki kayalıklar boyunca kıyı yolu ile bahçelere bakan ve 3 km ötedeki Sandgate'te sona eren çimlerle kaplı geniş bir gezinti yeri (Leas) uzanır. Kentte doğmuş olan 17. yüzyıl hekimi William Harvey anısına Leas'de bir heykel dikilmiştir.

1805'te Fransız istilası tehlikesine karşı kentin doğusunda üç tane Martello savunma kulesi inşa edilmiştir. Buradan Dover'a uzanan demiryolu hattı, tebeşir kayalıklar arasından yarma ve tünellerden geçen zor bir yol izler. II. Dünya Savaşı sırasındaki hava baskınlarından ve Manş ötesi bombardımanlardan Dover'la birlikte Folkestone da büyük zarar görmüştür. Kentin dışında ünlü bir yarış pisti vardır. Nüfus (1981 geç.) 43.742.

folklor *bak.* halkbilim

Folklor Araştırmaları Kurumu, Türk folklorunu bilimsel yöntemlerle araştırıp değerlendirmek amacıyla Ankara'da 15 Mart 1955'te Türk Halk Sanatlarını ve An'anelerini Tetkik Cemiyeti adı altında kurulan dernek. Kurucuları arasında Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Suut Kemal Yetkin, Orhan Acıpayamlı, Hâmit Zübeyr Koşay, M. Şakir Ülkütaşır, A. Adnan Saygun ve H. Bedii Yönetken gibi bilim adamları ve sanatçılar vardı. 1959'da Türk Etnografya ve Folklor Cemiyeti; 1962'de Türk Etnografya ve Folklor Derneği; 1972'de Türkiye Folklor Araştırmaları Kurumu; 17 Mayıs 1973'te de bugünkü adını aldı.

Kurum, Türk folkloru ve halk edebiyatı konusunda sergiler açmakta, anma toplantıları, jübileler, konferanslar, ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılar düzenlemekte, ödüller vermekte, yurt içi ve yurt dışı bilimsel toplantılara temsilciler göndermekte, kitap ve broşürler yayımlamaktadır. 1981'den beri her yıl kendi saptadığı beş kişi ve kuruluşa İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü vermektedir. Kurum ayrıca Uluslararası Türk Halk Edebiyatı seminerleri düzenlemektedir.

Folklor Kurumu, Türk folklorunun derlenmesi, araştırılması, yurt içinde ve dışında tanıtılması ve bir Milli Folklor Enstitüsü oluşturulması amacıyla İstanbul'da 12 Aralık 1964'te Yüksek Tahsil Gençliği Milli Folklor Enstitüsü Kurma Derneği adı altında kurulan dernek. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Milli Folklor Enstitüsü kurulunca, dernek 6 Kasım 1966'da adını Türk Folklor Kurumu olarak değiştirdi; 1973'te de bugünkü adını aldı. Başlıca amaçları Türk halk oyunlarını özgün yapısını bozmadan sahnelemek, halk müziği çalışmaları yapmak, üyelerinin derleme ve araştırmalarıyla bir arşiv oluşturmak, kaynak yapıtların bir araya toplandığı bir uzmanlık kitaplığı kurmak, çalışmalarını kamuoyuna duyurmak ve bir yayın organı çıkarmak biçiminde saptanmıştı.

Daha çok orta ve yükseköğretim gençliğinin ilgi gösterdiği Halk Oyunları Okulu, kurumun en canlı organlarından biridir. Okuldaki kuramsal ve uygulamalı eğitimi izleyip tez hazırlama ve sınav aşamalarından başarıyla geçenlere diploma da verilmektedir. Halk Müziği Okulu da aynı biçimde çalışmaktadır. Bu iki okuldan yetişenler sınavla seçilmek koşuluyla Halk Oyunları Grubu ve Halk Müziği Grubu çalışmalarına katılabilmektedir.

Yurt içinde ve dışında düzenlenen pek çok halk oyunu şenliğinde birincilik kazanan, halk oyunlarının yükseköğrenim gençliği arasında yaygınlık kazanmasında büyük rol oynayan Folklor Kurumu, Türkiye'ye gelen turistler için özel gösteriler düzenleyerek turizm alanında da hizmet vermektedir. Kurumun 1969'da çıkmaya başlayan yayın organı *Folklor* dergisi, düzensiz de olsa yayımını sürdürmektedir.

Follen, Adolf Ludwig, AUGUST ADOLF FOLLENIUS olarak da bilinir (d. 21 Ocak 1794, Giessen, Hessen - ö. 26 Aralık 1855, Bern), siyasal şiirleriyle tanınan Alman romantik şair. 19. yüzyıl başındaki bazı radikal öğrenci gruplarının kurucuları ve önderleri arasında yer almıştır.

1814'te, Giessen'de öğrenim görürken demokratik bir örgüt olan Alman Okuma Derneği'ni kurdu. 1815'te siyasal görüşleri yüzünden buradan uzaklaştırılınca Heidelberg'e gitti ve siyasal öğrenci derneği Teutonia'nın kurucuları arasında yer aldı. Aynı zamanda, kardeşi Karl'la birlikte radikal bir öğrenci grubu olan ve Schwarzen (Siyahlar) adıyla da bilinen Unbedingten'in (Uzlaşmazlar) önderiydi. Bu gruptan Karl Land, 1819'da tutucu oyun yazarı August Kotzebue'yi öldürdüğü için idam edildi. İdeal bir ortaçağ Hıristiyan imparatorluğu düşüncesini temel alan Follen, bütün Alman devletlerini birleştiren bir Hıristiyan cumhuriyeti kurulmasını amaçlıyordu. Şarkılarını topladığı *Freye Stimmen frischer Jugend*'de (1819; Körpe Gençliğin Özgür Sesleri) bu düşüncelerini dile getirdi.

Siyasal bir dava sonucunda sürgün cezasına çarptırılarak İsviçre'ye gitti. Buradayken Aarau'da ders verdi (1821-27) ve *Harfen-Grüsse aus Deutschland und der Schweiz* (1823; Almanya ve İsviçre'den Arp Selamları) adlı yapıtını yayımladı. Follen, siyasal nitelikli olmayan şiirler de yazmıştır. Siyasal görüşleri gibi, bu yapıtlarının da esin kaynağı, ortaçağa karşı duyduğu romantik hayranlıktır. İsviçre tarihine ilişkin baladlarında, *Malagys und Vivian* (1829; Malagys ile Vivian) adlı romanında ve *Nibelungenlied*'in(*) bir bölümü olan *Siegfrieds-Tod* (1840; Siegfried'in Ölümü) adlı baladında da bu duygu belirgindir. Follen'in son önemli yapıtı *Tristans Eltern* (1857; Tristan'ın Annesi ve Babası) adlı epik şiiridir.

Follett, Mary Parker (d. 3 Eylül 1868, Quincy - ö. 18 Aralık 1933, Boston, Massachusetts, ABD), ABD'li yazar ve sosyolog. Kişiler arası ilişkiler ve personel yönetimi alanındaki öncü çalışmalarıyla tanınır.

Meslek yaşamının ilk yıllarında sosyal hizmetlere ilgi duydu. 20. yüzyılın ilk yıllarında Boston okullarında sosyal hizmet merkezleri kurdu. Sonraları, okul sistemi içinde meslek seçimine ilişkin rehberlik programlarının geliştirilmesine katkıda bulundu. Bu deneyimleri sonunda, sanayileşmiş bir toplumda kişisel sorumluluğu vurgulayan küçük grupların önemi üzerine yeni görüşler geliştirdi. Bu düşüncelerini *The New State* (1918; Yeni Devlet) ve *Creative Experience* (1924; Yaratıcı Deneyim) adlı kitaplarında dile getirdi.

Yaşamının son yıllarında işçi-işveren ilişkileri üzerine dersler verdi; özel sektör ve kamu sektöründeki yöneticilere danışmanlık yaptı. İşçi ile işvereni karşı karşıya getiren yaklaşımlardan kaçınan Follett, işçilerle yöneticilerin yaratıcı bir biçimde etkileşim kurmasına olanak tanıyacak "bütünleşme" kavramını savundu.

Folquet DE MARSEILLE, FOULQUES DE TOULOUSE olarak da bilinir (d. y. 1155, Marsilya?, Provence - ö. 25 Aralık 1231, Toulouse), Provans dilinde yazan trubadur (*) ve din adamı. Ticaretle uğraşan Cenovalı bir ailenin oğluydu. 1180'de şiir yazmaya başlayarak tüccarlığı bıraktı. Provence ve Aragon'da yaygın bir ün ve saygınlık kazandı. Yapıtları, çoğu koruyucusunun karısına adanmış lirik aşk şiirleriyle dinsel nitelikli şarkı ve şiirlerden oluşur. Özenli şiir ölçülerinin kullanıldığı bu yapıtlarda klasik bir eğitimin izleri de belirgindir. 1195'te karısı

ve çocuklarıyla bir Cistercium manastırına kapanan Folquet, yazdığı aşk şiirlerini reddetti. Önce başkeşiş, 1205 dolayında da Toulouse piskoposu oldu. Bu görevdeyken Albi heretiklerine baskı uyguladı ve Toulouse Üniversitesi'nin kuruluşuna katkıda bulundu. Folquet'nin klasik üslubuna ve dinsel coşkusuna hayran olan Dante, ona *İlahi Komedya*'nın "Cennet" bölümünde yer verdi; böylece Folquet, bu onura ulaşan tek trubadur oldu.

Folsom kültürü, Kuzey Amerika'da ortaya çıkarılan, erken arkeolojik dönemlere ait kültür. Folsom ucu olarak bilinen yaprak biçimli özgün bir mızrak ucu ile tanınır. Kazıyıcı, bıçak ve dilgi gibi çeşitli aletlerin üretildiği Folsom kültürü, Eski Yerli avcı kültürlerinin bir çeşitlemesidir. İÖ 10000'den önce başladığı ve merkezinin Büyük Ovalar bölgesi olduğu bilinmektedir. Folsom kültürü insanları, bugün çoğunun soyu tükenmiş olan büyük hayvanları avlıyorlardı. Kültürün ilk ürünleri 1926'da New Mexico'daki Folsom'da bulundu. Bunların önemi, Amerika kıtasında, insan yapısı ürünlerle uzun zamandır soyu tükenmiş memeli türlerinin kemikleri arasında ilk kez ilişki kurulmasını sağlamalarından kaynaklanır. Colorado'nun doğusundaki Lindenmeier yerleşimi gibi yerlerde de benzer ilişkiler ortaya çıkarılmıştır (*bak.* Clovis kültürü).

Klasik Folsom ucu, kenarları yivli, sapı içbükey, sap bölümünün kenarlarında fırlatmayı kolaylaştırıcı kanatlar bulunan yaprak ya da mızrak ucu biçimli denebilecek bir uçtur. Folsom kültürü yivsiz uçlar, küt uçlu bıçaklar, kazıyıcılar ve kemik aletleri de içerir. Ürünlerinin çoğu Saskatchewan'dan Texas'a kadar Büyük Ovalar'ın çeşitli bölümlerinde bulunmuşsa da, Kayalık Dağların batısında da yüzey buluntuları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca daha doğuda, Alabama'daki Quad yerleşimi gibi yerlerde bulunan çeşitlemeleri vardır. Tarihlenebilen çoğu Folsom buluntusu İÖ 9000-8000 arası dönemden kalmadır.

folyabalığı, FULYABALIĞI ya da kısaca FOLYA olarak da bilinir, *Rajiiformes* takımının *Myliobatidae* familyasını oluşturan 25 kadar kıkırdaklıbalık türünün ortak adı. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan bu balıkların göğüs yüzgeçleri, takımın bütün üyelerinde olduğu gibi geniş ve kanat biçimindedir; kamçıya benzeyen uzun kuyruklarının dibinde zehirli bir diken bulunur. Etçil beslenen bu balıkların dişleri, yumuşakça ve kabukluları ezerek çiğneyecek biçimde yassılaşmıştır. Yüzerken göğüs yüzgeçlerini kanat gibi kullanan folyabalığı, dipte avlanmasına karşın sık sık su yüzeyine yaklaşır ya da dalgaların üstünde sekerek ilerler. Akdeniz'de folyabalıklarının üç türü yaşar: *Rhinoptera marginata*, *Pteromylaeus bovina* ve *Myliobatis aquila*.

Atlas Okyanusunda yaygın olan benekli folyabalığı (*Aetobatus narinari*) en iri türlerden biridir ve kanat açıklığı 2,1 m'yi bulur.

folyo, METAL YAPRAK olarak da bilinir, dövme ya da haddeleme yoluyla yaprak inceliğine indirgenmiş metal levha. Kuyumculukta çok eski dönemlerden beri, taklit mücevherlerin ve değeri düşük taşların görünümünü güçlendirmek amacıyla bakır-çinko alaşımı folyolardan yararlanılmaktadır. Değerli taşların renk ve parıltı özelliği de yarısaydam boyarmaddelerle sıvanmış gümüşlü folyoların yardımıyla artırılır. Foya denen bu malzemeler çoğunlukla taşın altına yerleştirilir.

Seri üretimine geçilen ve yaygın olarak kullanılan ilk folyolar kalaydan yapılıyordu; daha sonra, hemen her uygulama alanında bunun yerini aluminyum folyolar aldı. Folyo, metal levhaların bir yandan haddelerin arasında düşey doğrultuda sıkıştırılırken, bir yandan da mandrenlerin yardımıyla yatay doğrultuda gerilerek sarılması yöntemiyle üretilir. Malzemeyi sıkıştıran iş merdanelerinin üzerine dayanak merdaneleri eklenerek, malzemeye uygulanan sıkıştırma basıncı artırılır. Elde edilmek istenen kalınlığa ve genişliğe bağlı olarak haddelerde iki, üç ya da dört katlı ara merdanelerden yararlanılabilir. Çok ince yapraklar elde edebilmek için iki levha üst üste işlemden geçirilir ve daha sonra ayrılarak yeniden sarılır. Bu tür çift katlı işlemlerde folyonun bir yüzü parlak, öteki yüzü mat olarak çıkar. Alüminyum folyolar kimi zaman çeşitli renklere boyanır, üzerine çeşitli desenler basılır, başka malzemelerin yüzeyine yapıştırılır ya da plastik bir zarla kaplanır. *Ayrıca bak.* kalay folyo.

fomalhaut *bak.* Balıkağzı

fon, bir hizmetin görülmesi, bir programın yürütülmesi gibi belirli bir amacı gerçekleştirmek için, gerektiğinde kullanılmak üzere ayrılan mali kaynak. Fon terimi tarih içinde anlam değişikliği geçirmiştir. Başlangıçta özellikle Batı Avrupa'da, bir tarımsal işletmeden ya da üzerinde inşaat yapılan arazıden oluşan taşınmaz mal anlamında kullanılmaktaydı. Ticaret ve sanayinin gelişmesiyle birlikte fonun anlamı da değişti; tüccar ya da sanayiciye ait olan ve onun işini yürütmesi için gerekli olan hakların ve taşınır malların tümünü ifade etmek için kullanılmaya başladı. Bugün, bir girişimi finanse etmek ya da sigortalamak için ayrılan kaynaklar da fon teriminin kapsamı içindedir.

Fon terimi, işletmecilikte olduğu kadar kamu maliyesinde de geniş bir biçimde kullanılır. Devletin çeşitli düzeydeki kurum ve kuruluşlarının belirli amaçlı kullanımlarına ayrılan ve yönetilmeleri, gelirleri ve harcamaları özel hükümlere bağlanmış olan kamu özel hesapları ile bunları yöneten kuruluşlar genellikle fon adıyla anılır. Kamu fonları adı altında tolanabilecek olan bu tür fonlar Türkiye'de, özellikle 1984 sonrasında çok yaygınlaşmış ve kamu maliyesinin önemli bir parçasını oluşturmaya başlamıştır. Bu fonların genel bütçe içine alınması doğrultusunda çalışmalar yürütülmektedir. *Ayrıca bak.* kambiyo fonları; kamu fonları.

fon, ses şiddeti birimi. Ses şiddeti, nesnel olmaktan çok öznel bir ölçüdür; bu nedenle de fon boyutsuz bir birimdir. Herhangi bir sesin şiddetini ölçmek için frekansı 1 kHz olan bir referans sesi, ölçümü yapılan sesin şiddetinde işitilecek düzeye gelene kadar yavaş yavaş açılır. Bu noktada, ölçümü yapılan sesin fon cinsinden şiddeti, referans sesinin, işitme eşiğinin üzerinde ulaştığı desibel cinsinden göreceli şiddetine eşittir. Bir sesin şiddetindeki 1 fonluk değişim, yaklaşık olarak, normal duyma koşullarında insan kulağının algılayabildiği en küçük ses şiddeti değişimine eşittir.

fon ışıması, DOĞAL FON IŞIMASI olarak da bilinir, radyoaktif bir maddenin ölçümü sırasında çevreden kaynaklanan (ölçüm aletinin kendisi de dahil) ve ölçüm aletinde sinyaller halinde algılanan elektromagnetik ya da parçacık özellikli rasgele ışınım. Örneğin, radyoaktif bozunum sürecinde olan bir maddenin yaydığı beta ışınımını bir Geiger sayacıyla ölçmek oldukça karmaşık ve zor bir işlemdir; çünkü sayaç yalnızca ölçümü yapılan maddenin ışınımını değil, aynı zamanda kozmik ışınları da algılar. Bu nedenle çoğu kez madde, bulunduğu çevreden alınarak önce fon ışımasının ölçümü yapılır, ardından aynı ölçüm maddeyle birlikte tekrarlanarak aradaki fark maddenin ışınımı olarak kabul edilir. Güneş ışığının yoğun olduğu gündüz saatlerinde yıldızların görülememesi ya da gürültülü bir ortamda belirli bir sesin işitilememesi, fon ışımasının doğurduğu güçlüklere benzetilebilir.

fon müziği, tiyatro, sinema, radyo, televizyon ya da video banttaki bir oyunun olay akışına, ruhsal atmosferine eşlik etmek ya da bunları vurgulamak, bölümler arasındaki geçişi sağlamak, başlangıç ve bitişini belirtmek amacıyla yazılan müzik. Müzik dışı bir anlatıma zenginlik katmak amacıyla yazıldığı için, fon müziği çoğu zaman sıradan izleyiciyi pek fazla etkilemez. Ama bazı fon müzikleri başlıbaşına değer taşır. Bu gibi kalıcı yapıtların en önemli örnekleri Beethoven'ın Goethe'nın *Egmont*'u (1810) için, Felix Mendelssohn'un Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* için yazdıkları uvertürler; Georges Bizet'nın Alphonse Daudet'nin *L'Arlésienne*'i için, Edvard Grieg'in Henrik Ibsen'in *Peer Gynt*'ü için yazdıkları süitlerdir.

Fon müziğinin kökenini kesinlikle saptamak olanaksızdır. İlk kez Eski Yunan, Roma ya da Doğu tiyatrosunda kullanıldığı düşünülebilirse de, bunu doğrulayacak yeterli kanıt yoktur. Nicholas Udall'ın yaklaşık 1535'te sahnelenen *Ralph Roister Doister*'i gibi 16. yüzyıl İngiliz sahne yapıtlarında, bir perdeyi öbürüne bağlamak amacıyla şarkı ve müzik kullanmaya başlandığı bilinmektedir. Fon müziği, 16. ve 17. yüzyılların mask adı verilen gösterilerinde de vazgeçilmez bir öğeydi. Shakespeare'in *Much Ado About Nothing* (*Kuru Gürültü*), *The Tempest* (*Fırtına*), *The Merchant of Venice* (*Venedik Taciri*) ve *As You Like It* (*Nasıl Hoşunuza Giderse*) gibi birçok yapıtının da çoğunlukla halk şarkılarından, doğaçlama parçalardan ya da belli bir oyunun amacına uygun olarak derlenmiş başka melodilerden oluşan fon müzikleri vardı. Restorasyon döneminin büyük bestecisi Henry Purcell (1659-95) ününü büyük ölçüde, Shakespeare, John Dryden, Beaumont ile Fletcher, William Congreve vb'nin oyun ve uyarlamaları için yazdığı fon müziklerine borçludur. Fransa'da Jean-Baptiste Lully (1632-87) sarayda oynanan *comédie-ballet*'ler için fon müziği besteleyerek Fransız operasının ve *opéra-comique*'inin gelişimini hazırladı.

19. yüzyılda fon müziği türünün orkestra repertuarına çok büyük katkısı oldu. Gene bu yüzyılda başlayan bir gelenek 20. yüzyılda da şair ve oyun yazarı Paul Claudel'le besteci Darius Milhaud'nun ve besteci Benjamin Britten'la şair W. H. Auden'ın işbirliğiyle sürdü.

20. yüzyılda fon müziğinin gelişmesinde en büyük rolü sinemanın yaygınlaşması, daha sonra da televizyonun ortaya çıkması oynadı. Bu sanat dallarının ikisinde de, öykünün gelişmesinde ya da ruhsal atmosferin oluşturulmasında genellikle değişik müzik parçalarından yararlanılmaktadır. Örneğin Stanley Kubrick'in *2001: A Space Odyssey* (*2001: Uzay Macerası*) adlı filminde düşsel bir ortam ve bir zamansızlık atmosferi yaratmak için Richard Strauss'un Opus 30 *Also sprach Zarathustra* (*Zerdüşt Dedi ki*) senfonik şiirinin giriş ölçüleri, Oğul Johann Strauss'un *Mavi Tuna*'sı ve elektronik olarak karıştırılmış sesler bir araya getirilmiştir. Çağdaş fon müziği bestelerinin birçoğu belli bir müziksel özellik taşımaz; bunlar yalnızca, sırası gelince yeniden ele alınıp kullanılmak üzere saklanır. Son zamanlardı

sinema ve televizyonda fon müziğine hiç yer vermeme yolunda bir eğilim de doğmuştur. Ama her şeye karşın fon müziği, deneme ve yaratıcılığa açık bir alan olarak varlığını sürdürmektedir.

Fond du Lac, ABD'de Wisconsin eyaletine bağlı Fond du Lac ilinin (*county*) merkezi (1836) kent. Winnebago Gölünün güney ucunda, Milwaukee'nin 89 km kuzeybatısında yer alır. 1785'te bir Fransız ticaret merkezi olarak kurulan ilk yerleşmeye "gölün uzak ucu" anlamında bugünkü adı verildi. 1835'te çok sayıda Alman göçmeni buraya yerleşti. Önceleri kerestecilige dayanan kent ekonomisinde, günümüzde mandıracılık ve imalat sanayisi de önem kazanmıştır. St. Paul Episkopal Katedrali'nin ahşap oymaları Oberammergau'dan (Almanya) getirtilmiştir. Kentteki Marian College 1936'da, Wisconsin Üniversitesi merkezi de 1968'de kurulmuştur. Buzul kökenli ilginç jeolojik oluşumların yer aldığı Kettle Moraine Eyalet Ormanı Kuzey Birimi 27 km güneydoğudadır. Nüfus (1990) 37.757.

Fonda, Henry (Jaynes) (d. 16 Mayıs 1905, Grand Island, Nebraska - ö. 12 Ağustos 1982, Los Angeles, ABD), ABD'li tiyatro ve sinema oyuncusu.

Minnesota Üniversitesi'nde gazetecilik eğitimini sürdürürken amatör tiyatrolara

Henry Fonda
ABC Ajansı

ilgi duymaya başladı; oyuncu olmak amacıyla okulu bırakarak New York kentine gitti. 1930'larda Broadway'de bir dizi oyunda rol aldıktan sonra *The Farmer Takes A Wife* (1935; Çiftçi Evleniyor) adlı filmle sinemaya geçti. *You Only Live Once* (1937; *Günahsız Katiller*) adlı filmle başrol oyuncusu olarak tanınmaya başladıktan sonra *Young Mr. Lincoln* (1939; *Lincoln'ün Gençliği*), *The Grapes of Wrath* (1940; *Gazap Üzümleri*) ve *My Darling Clementine* (1946; *Kanun Hariçi*) gibi filmlerde Amerikan değerlerini yansıtan bir beyazperde kişiliği geliştirdi.

Yalın, doğal bir üslubu olan çok yönlü bir oyuncuydu. *The Lady Eve* (1941; *Memnu Meyve*) gibi romantik komediler; *The Wrong Man* (1957; *Lekeli Adam*) gibi gerilim filmleri ve *The Ox-Bow Incident* (1943; *Ox-Bow Olayı*) ya da *Twelve Angry Men* (1957; *On İki Öfkeli Adam*) gibi toplumsal içerikli dramlarda değişik kişilikleri başarıyla canlandırdı. Daha önce tiyatroda da oynadığı ve Tony Ödülü kazandığı rolünü aynı oyunun 1955'teki sinema uyarlaması *Mister Roberts*'ta (*Belalı Kaptan*) yineledi. Daha sonraki yıllarda aralıklı olarak *Fail-Safe* (1963; *Dönüşü Olmayan Nokta*) ve ABD-İtalya ortak yapımı *C'era una volta il West/Once Upon a Time in the West* (1969; *Batıda Kan Var*) gibi filmlerde oynayan Fonda sahne çalışmalarını da sürdürdü. Bunlar arasında 1974'te Clarence Darrow'u canlandırdığı tek kişilik oyun (*Savunma İçin Clarence Darrow*) büyük başarı kazandı. 1978'de Amerikan Sinema Enstitüsü'nün Yaşamsal Başarı Ödülü'nü alan Fonda, 1982'de de *On Golden Pond* (1981; *Altın Göl*) filmindeki rolüyle en iyi erkek oyuncu Oscar'ını aldı.

Fonda, Jane (d. 21 Aralık 1937, New York, ABD), ABD'li sinema oyuncusu. Başarılı oyunculuğu kadar siyasal etkinlikleriyle de tanınır.

Sinema oyuncusu Henry Fonda'nın kızıdır. İlk kez 1954'te Omaha'da *Country Girl*

Jane Fonda *Eve Dönüş* filminde, 1978
ABC Ajansı

(Taşralı Kız) adlı oyunda babasıyla birlikte sahneye çıktı. Daha sonra Paris'te sanat eğitimi gördü. New York'a döndükten sonra bir süre fotomodellik yaptı. 1958'de Actors Studio'da oyunculuk eğitimine başladı. 1960'ta *Tall Story* (Uzun Öykü) adlı filmle sinemaya geçti.

1965'te evlendiği Roger Vadim'in etkisiyle önceleri *Barbarella* (1968; *Barbarella*) gibi cinselliğini ön plana çıkaran filmlerde oynadıysa da, 1969'da çevirdiği *They Shoot Horses, Don't They?* (*Son Gerçek/Atları da Vururlar*) adlı filmle yetenekli bir oyuncu olduğunu kanıtladı.

Klute (1971; *Fahişe*) ve *Coming Home* (1978; *Eve Dönüş*) adlı filmlerle iki kez Oscar kazanan Fonda'nın öteki önemli filmleri arasında *Cat Ballou* (1965; *Kanunsuz Silahşör*), *A Doll's House* (1973; *Bebek Evi*), *Julia* (1977; *Julia*), *The Electric Horseman* (1978; *Elektrikli Süvari*), *The China Syndrome* (1979; *Dünyanın Kaderi*), *On Golden Pond* (1981; *Altın Göl*), *Agnes of God* (1985; Tanrı'nın Agnes'i), *The Morning After* (1986; *Ertesi Gün*) ve *Stanley and Iris* (1990; *Stanley ve Iris*) sayılabilir. Vietnam Savaşı'na karşı çıkışı ve İsrail yanlısı tutumuyla değişik çevrelerin tepkisini üzerine çeken Fonda, 1980'lerde aerobiğin moda olmasında önemli rol oynamıştır.

Fondi, Latince FUNDI, İtalya'nın ortagüney kesiminde, Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Latina ilinde kent. Aurunci Dağlarının eteğindeki Appia Yolu (Via Appia) üzerinde, Fondi Gölünün kuzeydoğusunda, Roma'nın 90 km güneydoğusunda yer alır. Önceleri Volskların (Volsci) yaşadığı bir yerleşimdi. İÖ 338'de sınırlı, İÖ 188'de tam yurttaşlık hakkı (*civitas*) kazandı ve İmparator Augustus'a bağlı bir koloni oldu. Ünlü Caecuba şarabının üretildiği bölgede yer alan Fondi, daha İS 236'da bir piskoposluk merkezi yapılmıştı. 5. yüzyılda papalığa bağlandıysa da, 17. yüzyıla değin papalık denetimi daha çok kâğıt üstünde kaldı. Kent 592'de Lombardlar, 846'da da Sarazenler tarafından yağmalandı. Sırayla l'Aquila, Caetani, Colonna ve Di Sangro prens ailelerinin eline geçti; ortaçağ sonlarında Kilise ile Napoli Krallığı arasında çekişme konusu oldu. 1378'de VII. Clemens'i karşı-papa seçerek Büyük Bölünme'ye yol açan kardinaller meclisi burada toplandı. Kent 16. yüzyılın sonlarında önemini yitirmeye başladı. Birçok tarihsel yapı da II. Dünya Savaşı sırasında hasar gördü. Bunlar arasında kentin kalesi (13-15. yy), Prenslik Sarayı (1466-77), ortaçağda yapılan ve piskoposluk 1818'de Gaeta (Caieta) Piskoposluğu'yla birleştirilinceye değin katedral olan San Pietro Kilisesi, Aquino'lu Aziz Tommaso'nun kullandığı küçük bir hücreyi de içeren geç gotik dönemde yapılmış San Domenico Kilisesi sayılabilir. Kentteki önemli Roma kalıntıları ise San Pietro Kilisesi'nin altında bulunan tapınak temeli ile kiklop örgüsü surlardır. Surların İÖ 3. yüzyıl sonları ya da 2. yüzyıl başlarından kalma bölümleri çokgen, İÖ 1. yüzyıldan kalan bölümleriyse moloz taşlarla yapılmıştır.

Fondi turunçgilleriyle ünlü bir tarım merkezidir; İtalya'nın, düzenli olarak turunçgil yetiştirilebilen en kuzey bölgesidir. Nüfus (1988 tah.) belediye, 30.649.

fondü, Emmental ve Gruyère peynirlerinin eritilmesiyle yapılan İsviçre ulusal yemeği. Sarmısakla ovulmuş ağır bir güveçte (*caquelon*) beyaz şarap ısıtılır. İçine rendelenmiş peynir, biraz mısır nişastası, koku vermesi için de çok az miktarda hindistancevizi ve vişne eklendikten sonra bu kap sıcak durması için sofradaki küçük bir ocağın üstüne oturtulur. Fondü ortadaki kaptan toplu olarak yenen bir yemektir. Herkes kabuklu küçük ekmek parçalarını uzun saplı özel çatallara geçirerek sıcak peynir karışımına daldırır. Ortadaki kapta kızgın yağ bulundurup, çatalların ucuna saplanan küçük et parçalarının bu yağda pişirilmesiyle de bir tür fondü yapılır.

Bir söylentiye göre bu yemek, 16. yüzyılda İsviçreli Protestanlar ile Katolikler arasında geçen bir çarpışmanın sonunda ortaya çıkmıştır. Tarafların bütün gün çarpıştıktan sonra ateşkes ilan ettikleri, birinin getirdiği ekmek ile öbürünün getirdiği peyniri fondü yaparak aynı kaptan yedikleri anlatılır.

fonem *bak.* sesbirim

fonetik *bak.* sesbilgisi

fonksiyon, matematikte bir değişken (bağımsız değişken) ile bir başka değişken (bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi belirleyen ifade, kural ya da yasa. Fonksiyon sözcüğü matematikte daha çok, iki küme arasındaki ilişki anlamında kullanılır. Fonksiyonların çoğunda değişkenler, belirli sayı kümelerinde değer alır. Örneğin, $A=\pi r^2$ formülü her pozitif ve gerçek r değeri için, yarıçapı r olan bir dairenin alanını verir. $a+bx+cx^2$ ve $a_0+a_1x+\ldots+a_nx^n$ ifadeleri $a,b,c,a_0,a_1,\ldots,a_n$ katsayıları verildiğinde x'in çokterimli fonksiyonlarıdır. Kısaltma amacıyla ya da fonksiyonun özelliğinin verilmeyişi ya da bilinmeyişi nedeniyle x bağımsız değişkeninin fonksiyonunu ifade etmek için $f(x)$, $g(x)$, $P(x)$ gibi semboller kullanılır. İki çokterimlinin $P(x)/Q(x)$ biçimindeki bölümüne rasyonel fonksiyon denir. Bir çokterimli, bir rasyonel fonksiyonun özel bir biçimi olarak düşünülebilir. x değişkeni bir açıyı ifade etmek üzere, $\sin x$, $\cos x$, $\tan x$ ve öteki trigonometrik fonksiyonlar, geometrik olarak tanımlanır; pratik kullanım amacıyla bunların sayısal değerleri tablolar halinde verilir. Pratikte önemi olan birçok fonksiyon (örn. istatistikte kullanılan fonksiyonlar) yalnızca tablolarla tanımlanmıştır. Örneğin belirli bir süre için yıllık ölüm oranları, hayat sigortası şirketlerince kullanılan ölüm tablolarında verilmiştir.

Ters fonksiyonlar, verilen bir fonksiyonda bağımlı ve bağımsız değişkenlerin rollerinin

değiştirilmesiyle elde edilir. Eğer $y=2x$ fonksiyonu verilmişse, bunun ters fonksiyonu $x=y/2$ biçiminde oluşturulur. Değişkenler arasındaki ilişki iki fonksiyonda da aynıdır. $y=10^x$ üstel fonksiyonu her gerçek x değeri için y'nin değerini verir. Bu değerleri, x bir tamsayı olmadıkça hesaplamak kolay değildir. Böyle durumlarda ters fonksiyon $x=\log_{10}y$ yazılır ve adi logaritma tablolarından değeri bulunur.

Matematik uygulamalarında ikiden fazla sayıda değişken içeren fonksiyonlara sık rastlanır. Örneğin, $A=\frac{1}{2}bh$ formülü, bir üçgenin alanını b tabanı ve h yüksekliği cinsinden verir.

Karmaşık değişkenli fonksiyonlar. Yukarıdaki örneklerde değişkenlerin tümü gerçek değişkendir. Karmaşık değişkenli fonksiyonların pratik uygulamalarını açıklamak kolay olmamakla birlikte bu tür fonksiyonların, başta aerodinamik ve elektrik mühendisliği olmak üzere oldukça yaygın kullanım alanları vardır. Karmaşık değişken, i sanal birim, u ve v de gerçek olmak üzere, $x=u+iv$ biçiminde gösterilirse, karmaşık değişkenli fonksiyonu, $f(x)=P(u,v)+iQ(u,v)$ biçiminde ifade etmek olanaklıdır. Örneğin burada, $P(u,v)=u^3+v^2$, $Q(u,v)=3uv^2-v$ olabilir.

Fonksiyonların geometrik gösterimi. Bir gerçek değişkenin gerçek değerli $y=f(x)$ fonksiyonunun geometrik gösterimi, René Descartes analitik geometrisi yardımıyla olanaklıdır. Bağımsız değişken x, genellikle yatay olarak alınan ve x ekseni olarak anılan ölçekli doğru üzerinde işaretlenirken, bağımlı değişken y genellikle düşey olarak alınan ve y ekseni olarak anılan bir başka ölçekli doğru üzerinde işaretlenir. Fonksiyonun grafiği, $y=f(x)$ olmak üzere, (x,y) koordinatlı noktalardan oluşur. Örneğin, $y=a+bx+cx^2$ ikinci dereceden fonksiyonunun grafiği, $c\neq 0$ ise, bir paraboldür. Bazı fonksiyonlar yalnızca grafikleriyle verilir. Sıcaklığın, hava basıncının ve rüzgâr hızının meteorolojik ölçme aygıtlarınca kaydedilen değerleri bu tür fonksiyonlara örnek olarak gösterilebilir.

Fonksiyonların tanımlanma yöntemleri. Bir fonksiyon bir kuvvet serisi yardımıyla da tanımlanabilir. Örneğin,

$$e^x = 1 + x + \frac{x^2}{2!} + \cdots + \frac{x^n}{n!} + \cdots$$

$$\sin x = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} \cdots$$

$$\cos x = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} \cdots$$

serileri, bu fonksiyonları, x'in karmaşık değerleri için tanımlamakta kullanılabilir. Fonksiyonları tanımlamada başka seriler ve belirli çarpımlar da kullanılabilir. Bunun önemli bir uygulaması, bir fonksiyonu sinüs ve kosinüsler cinsinden ifade etmekte kullanılan Fourier serisidir:

$$f(x) = a_0 + a_1 \cos x + a_2 \cos 2x + \cdots + b_1 \sin x + b_2 \sin 2x + \cdots$$

Bu gösterimlerin fizikte, dalga hareketlerinin ve başka salınım olaylarının incelenmesinde büyük önemi vardır. Bir fonksiyon x ve y değerlerini içeren bir eşitliği sağlayan y değerleriyle de tanımlanabilir. Örneğin, $y=\sqrt{x}$ fonksiyonu $y^2-x=0$ biçimindeki çokterimli bir eşitlikle ifade edilebilir. x ve y arasındaki bir çokterimli eşitlikle ifade edilen her $y=f(x)$ fonksiyonuna (örn. $x^2y^3-x^3y+x=1$) cebirsel fonksiyon denir. Transandantal (aşkın) fonksiyonlar başka türden eşitliklerle ifade edilebilir. Örneğin, $\sin x$ fonksiyonu biliniyorsa, $y=\cos x$ fonksiyonu, $\sin^2 x+y^2=1$ biçiminde ifade edilir. $x=0$ alındığında $y=+1$ olarak çözülür. $x=e^y$ denkleminin y için çözümü, $y=\log_e x$ ters fonksiyonunu verir; bu fonksiyon, x karmaşık olduğunda sonsuz sayıda değerler alabilen çokdeğerli bir fonksiyondur. Bazen fonksiyonları diferansiyel denklemlerle ifade etmek daha uygun olur. Örneğin, $y=\sin x$ fonksiyonu, $x=0$ iken $y=0$ ve $dy/dx=1$ olmak koşuluyla $d^2y/dx^2+y=0$ diferansiyel denkleminin çözümüdür. $y=\cos x$ fonksiyonu ise, aynı denklemin, $x=0$ iken $y=1$ ve $dy/dx=0$ olması koşuluyla çözümüdür.

fonksiyonalizm *bak.* işlevselcilik

fonksiyonel analiz, matematiksel analizin, fonksiyon topluluklarının özelliklerini inceleyen dalı. Bir f fonksiyonunun tek başına ele alınıp incelenmesi yerine, f'i de içeren uygun bir fonksiyonlar topluluğunun, f'in bu topluluk içindeki özel yeri ya da belirleyici niteliği de göz önünde tutularak incelenmesiyle f'in özelliklerinin daha kolaylıkla ve daha açık bir biçimde ortaya konulabileceği 20. yüzyılın başlarında anlaşıldı ve fonksiyonel analiz bu anlayışın sonucu olarak gelişti. Bu konuda ilk çalışmalar Vito Volterra ve Ivar Friedholm tarafından gerçekleştirildi. Gene aynı dönemde David Hilbert, E. Schmidt ve Frigyes Riesz, analiz ilkeleri ile klasik cebir ilkeleri arasında, fonksiyonların soyut topluluklar biçiminde ele alınmasıyla ortaya çıkan benzeşimi ortaya koydular ve bir fonksiyonun, fonksiyon uzayında bir nokta olarak göz önüne alınmasının önemini belirlediler. Hilbert'in integralli denklemler üzerinde 1909'da gerçekleştirdiği çalışmalar bu alanda önemli bir adım oldu. Maurice-René Frechet, Felix Hausdorff ve Riesz'in geliştirdiği nokta kümeleri topolojisi analizde temel önem taşıyan süreklilik ve türevlenebilirlik kavramlarının soyut ve çok genel bir biçimde ele alınabilmesini ve fonksiyon uzaylarına uygulanabilmesini sağladı. Norbert Wiener ve Stefan Banach yeni fonksiyonel yöntemlerin uygulanabildiği fonksiyon uzayı türlerini tanımladılar. Banach'ın 1932'de yayımlanan *Théorie des opérations linéaires* (Doğrusal İşlemler Kuramı) adlı yapıtı, fonksiyonel analizin o güne kadarki oluşumunu ortaya koymasının yanı sıra, ilerdeki gelişim çizgisine de önemli ölçüde ışık tuttu. Fonksiyonel analiz alanında önemli çalışmalar gerçekleştiren bir başka matematikçi de John von Neumann'dır. *Ayrıca bak.* analiz.

Fonlar, DAHOMEYLER olarak da bilinir, Benin'in (1975'e değin Dahomey) güneyinde yaşayan ve Nijer-Kongo ailesinin Kua koluna bağlı Eve dilinin bir lehçesini konuşan halk.

Fonların geleneksel ekonomisi tarıma dayalıdır. Temel gıda ürünleri mısır, manyok ve yerelması, en başta gelen ticari ürünleri palmiye yağıdır. Erkekler ekilecek alanları temizleyip çapalar; ekimi erkeklerle kadınlar birlikte yapar; ürünlerin biçilip toplanması ise kadınlara düşer. Yetişkin erkeklerden oluşan ve imece temeline dayanan bir örgütlenmeyle, tarla açma ve ev yapımı gibi işlerde yardımlaşma sağlanır. Her köyün doğaüstü nitelikler yakıştırılan, uzman bir avcı topluluğu vardır. Zanaatçılar arasında erkek demirciler ve dokumacılar ile kadın çömlekçiler sayılabilir.

Fon toplumunun temel birimi, çokkarılı ailedir; birleşik ev topluluklarında her kadın kendi çocuklarıyla ayrı bir evde oturur. Erkek tarafından birbirine akraba ailelerden oluşan soylar, genellikle birbirine komşu birkaç ev topluluğunu kapsar. En yaşlı erkek üye, soyun başı görevini üstlenir. Dahomey'in her yanında görülen ve eskiden büyük önem taşıyan babasoylu klan örgütlenmesi son yıllarda çözülmeye başlamıştır. Atalara tapma Fon dininin temel bir özelliği olarak varlığını sürdürmektedir. Doğa tanrıları, kişisel tanrılar ve güçler, büyüye inanma ve karmaşık tapınma sistemi bu dinin öteki özelliklerini oluşturur.

Fon toplumunda geçmişte temel siyasal birim olan köylerin başında babadan oğula yönetimi devralan şefler bulunurdu. 18. ve 19. yüzyıllarda Dahomey Krallığı'nın büyümesiyle bu şefler kralın temsilcileri durumuna geldi. Kralın temel görevleri savaşları yönetmek ve Yıllık Gelenek törenlerini

Silah ve savaş tanrısı, demirden yapılmış bir Fon heykelciği; İnsanlık Müzesi, Paris
Marc ve Evelyne Bernheim-Woodfin Camp and Associates

düzenlemekti. Bu törenlerde savaş tutsakları kurban edilir ve iyiliklerini esirgememeleri için kraliyet atalarına yakarılırdı. Kral ayrıca yargı işlerine bakar, vergileri toplar ve yönetici görevlere atamalar yapardı. Krala karşı komploya girişebilecekleri düşüncesiyle, kraliyet klanı üyeleri genellikle yönetimin dışında tutulurdu. Önemli görevlere, minnet borcu nedeniyle krala bağlı kalacakları düşünülen halktan kişiler getirilirdi.

fonograf *bak.* gramofon

fonokardiyografi, kanın kalpten ve kalp çevresindeki büyük damarlardan geçmesiyle oluşan sesleri kâğıt üstüne kaydederek incelemeye dayanan tanı yöntemi. Dıştan göğsün üstüne yerleştirilen küçük bir mikrofonun ya da büyük damarlardan girilerek kalbin odacıklarından birine sokulan bir sondanın ucundaki minyatür bir alıcının kalp seslerini kâğıt üstüne kaydetmesiyle, fonokardiyogram denen bir grafik elde edilir. Klinik incelemede, kalp seslerini steteskopla dinleyerek elde edilen bulgular fonokardiyografi yöntemiyle sınanır; ayrıca elektrokardiyografi yöntemiyle kalbin elektriksel etkinliğinin ölçülmesi ve nabız sayısının saptanması da kalp hastalıklarına tanı koymayı kolaylaştırır.

fonolit, nefelin ve potaslı feldispat bakımından zengin dış volkanik kayaçların ortak adı. Fonolitin en önemli bileşeni, sanidin ya da anortoklaz türünden alkali feldispattır. Bunlar, kayacın ana (matris) kütle-

sini oluşturdukları gibi, büyük porfirik kristaller (fenokristal) halinde de bulunurlar. Büyük kristallerde ender olarak rastlanan nefelin, kayacın ara boşluklarında ya da iyi gelişmiş mikrofenokristaller içinde bulunabilir. Fonolitlerdeki başlıca koyu renkli mineral piroksendir. Piroksen fenokristaller iyi gelişmiş kristaller halinde bulunur. Kayacın ana kütlesi içinde, ince uzun iğneler biçiminde görülen piroksen, genellikle kayaca yeşil bir renk kazandıracak kadar bol miktardadır. Bir alkali amfibole, hemen her zaman fenokristal biçiminde rastlanır; en yaygın görülen fenokristaller, barkevikit, ribekit ya da arfvedsonittir. Nefelinin dışındaki feldispatoitler eklenti mineral olarak bulunabilir; bunlardan en sık rastlananları nozelit, sodalit ve lösittir. Kimi zaman az miktarda cama rastlanır.

Fonolitlerin çoğu, Tersiyer (Üçüncü) (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ya da Kuvaterner (Dördüncü) (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) dönemlerde, son 65 milyon yıl içinde oluşmuştur. Bununla birlikte İskoçya ve Brezilya'daki Karbonifer Dönemde (y. 360-285 milyon yıl önce) oluşan katmanların bazı bölümlerinde kusursuz fonolit örneklerine rastlanmıştır; bu bazı fonolitlerin yaklaşık 300 milyon yaşında olduğu anlamına gelir. Tersiyer ya da Kuvaterner fonolitler, Avrupa'da, özellikle Fransa'daki Auvergne'de, Almanya'daki Eifel Platosu ve Laach Gölünde, Çekoslovakya'da ve Akdeniz bölgesinde (en çok İtalya'da) yaygındır. ABD'de Colorado'daki Cripple Creek, Güney Dakota'daki Black Hills ve Wyoming'deki Şeytan Kulesi (Devil's Tower) yörelerinde de görülen fonolitlerden volkanik tıkaç olarak bulunanlara tinguayit, volkanik akıntı biçiminde bulunanlara ise fonolit denir. Lösitli fonolitlerin en iyi örneklerine Napoli çevresinde rastlanır. ABD'de Texas'taki Apaçi Dağlarında bulunan apaşit, amfibollü fonolittir. Doğu Afrika'daki Kenya Dağı bölgesinden çıkarılan kenyit, olivin bakımından zengindir. Almanya'nın Olbrück yöresinde elde edilen ve yerel olarak çok tutulan bir yapı taşı olan fonolit, yüzde 15 nozelit ve yüzde 8 lösit içerir.

fonoloji *bak.* sesbilim

fonon, katılar fiziğinde, kristal örgüsü titreşim enerjisi kuvantumu. Fonon da ışık kuvantumu olan fotona benzetilerek parçacık benzeri nitelikleri olan bir dalga paketi olarak düşünülebilir. Fononun davranış nitelikleri katı maddelerin çeşitli özelliklerini belirler. Örneğin, fonon kavramı yalıtkanların ısıl iletkenliği kuramında özellikle yararlıdır. İyonik kristallerin metallerden daha iyi ısıl yalıtkan oldukları anlaşılmıştır. Böyle bir kristalde, fononların birbirleriyle etkileşmesine yol açan harmonik olmayan kuvvetler bulunur. Bu etkileşme, fononların ısı enerjisini kristalin bütününe iletmesine ve böylece katı içinde düzgün bir sıcaklık dağılımının oluşmasına neden olur.

Fononlar, bazı metallerin üstüniletkenlik(*) özelliklerinin açıklanmasında da temel önem taşır. Çoğu katı metallerde fononlar, katışkı maddeleri ile birlikte, elektronları saçılıma uğratır. Ama bazı koşullarda, fononlar ile elektronlar arasındaki etkileşim çok farklı bir etkiye yol açar ve elektronların birbirleriyle etkileşime girmesi sonucunu doğurur. Bu etki, enerji düzeyleri Fermi düzeyine(*) yakın elektronların birbirleriyle çiftleşmesine neden olur. Mutlak sıfıra (−273,15°C) yakın sıcaklıklarda, bu etki, elektronların ortamda uyumlu bir grup olarak hareket etmesini sağlar. Bu nedenle, ortamdan bir elektrik akımı geçirildiğinde, fononlar tek tek elektronları saçılıma uğratmak yerine, bütün bir elektron grubunun hareket doğrultusunu değiştirmek durumundadır.

Isıl uyarılma etkisindeki görece güçsüz fononlar bunu başaramaz ve elektronlar örgü içinde saçılıma uğramaksızın hareket eder. Bunun sonucu olarak, malzeme içinde başlatılan bir elektrik akımı tükenmeden sürüp gider ve metal sıfır dirençli bir üstüniletken durumuna gelir.

Fonseca, Manuel Deodoro da (d. 5 Ağustos 1827, Alagôas - ö. 23 Ağustos 1892, Rio de Janeiro, Brezilya), İmparator II. Pedro'yu deviren darbenin önderi ve Brezilya Cumhuriyeti'nin ilk başkanı.

Bir subayın oğlu olan Fonseca, askerlik eğitimi gördü. Paraguay Savaşı'ndaki (1864-70) hizmetleriyle binbaşılığa yükseldi.

Manuel da Fonseca, A. Leterre'nin portre çalışması
Arquivo Nacional do Brasil

Siyasal açıdan muhafazakâr, kişisel olarak da imparatora bağlı bir askerdi. Bununla birlikte, hükümetin baskıcı tutumuna karşı çıkmanın ve askerlerin siyasal görüşlerini açıklama hakkını savunmanın görevi olduğuna inanıyordu. Dom Pedro tarafından asi ilan edilince 15 Kasım 1889'daki ayaklanmaya önderlik etti. Ayaklanma sonucu kurulan cumhuriyette Şubat 1891'e değin geçici başkan olarak görev yaptı; bu tarihte, büyük ölçüde generallerin denetimindeki bir organ olan kurucu meclis tarafından başkan seçildi. Ama hem keyfi kararlar alan, hem de etkisiz bir devlet yöneticisiydi. Sonunda ülkeyi kararnamelerle yönetmeye girişince, kasımda istifa etmek zorunda kaldı.

Fonseca Körfezi, İspanyolca GOLFO DE FONSECA. Orta Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında korunaklı körfez. Kuzeybatıda El Salvador, kuzeydoğuda Honduras ve güneydoğuda da Nikaragua ile çevrilidir. Avrupalıların 1522'de keşfettiği körfez, karaya yaklaşık 65 km sokulur ve 1.800 km²'lik bir alan kaplar. El Salvador'daki Amapala Burnundan, Nikaragua'daki Cosigüina Burnuna kadar uzanan ağzının genişliği başlangıçta 32 km kadar olmakla birlikte, daha sonra 80 km'ye kadar genişler. Körfez, Honduras'tan gelen Goascorán, Choluteca, Negro ırmakları ve Nikaragua'dan gelen Estero Real Irmağıyla beslenir. El Salvador'da, Conchagua Yanardağının sarp biçimde yükseldiği batı kıyısı dışında, körfezin kıyıları mangrov bataklıklarıyla kaplıdır. Körfezdeki önemli adalar Zacate Grande, El Tigre ve Meanguera'dır. Bellibaşlı limanlarsa El Salvador'daki La Unión, Honduras'taki Tigre Adasında yer alan Amapala ve Estero Real Irmağının yukarı çığırında, Nikaragua'da bulunan Puerto Morazán'dır.

Font-de-Gaume Mağarası, Fransa'da, Dordogne'daki Les Eyzies yakınlarında bulunan Beune Vadisinde, zengin tarihöncesi duvar resimleriyle tanınan mağara. Yüksek ve dar bir ana galeri ile birçok yan koldan oluşur. Duvarlarında, bizon, at, mamut, Ren geyiği, Avrasya yaban sığırı, tüylü gergedan figürlerinin yanı sıra bir kurt ve bir dişi aslanı da içeren 200'e yakın kazıma ve boyama resim bulunur.

Hayvan figürleri tek renkli ya da çok renkli olarak çoğunlukla kırmızı, kahverengi ve siyah tonlarında boyanmıştır. Çoğunun daha öncekilerin üzerine yapılmış olması, resimlerin tarihsel gelişiminin izlenebilmesini olanaklı kılmıştır. Resimlerin büyük bölümü Magdalenien kültürün erken ve orta dönemlerine tarihlenirse de, bazıları 10 bin yıl kadar daha eski olabilir.

Fontaine, Hippolyte (d. 1833, Dijon - ö. 1917, Paris, Fransa), elektrik üreteçlerinin (jeneratör) tersine çalıştırıldıklarında elektrik motoru işlevi gördüğünü bulan Fransız mühendis. 1873'te de ilk olarak elektrik iletimini gerçekleştirmiştir.

Châlons-sur-Marne'daki Ulusal Yüksek Sanat ve Meslek Okulunda öğrenim gören Fontaine, Fransa'nın birçok bölgesini dolaşarak, yeni buluşların modellerini hazırladı. Daha sonra sanayi tasarımcısı olarak çalışmaya başladı ve 1857'de bir fabrikanın baş tasarımcısı oldu. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı sırasında top üretimini örgütledi. Elektrik üretecinin tersine çalıştırılabileceğini bulduktan sonra bu ilkeye dayalı bir elektrik motoru geliştirdi ve 1873'te, Viyana'da bu motordan yararlanarak ilk elektrik iletimini gerçekleştirdi. Uluslararası Elektrikçiler Derneği'nin başkanlığına da seçilen Fontaine, bu görevi sırasında *Revue Industrielle* adlı bilimsel derginin yayımını başlattı.

Fontaine, Pierre François Léonard (d. 1762, Pontoise - ö. 1853, Paris), ampir üslubunun yaratıcılarından ünlü Fransız mimar ve dekoratör. Babası da mimar olan Fontaine eğitimini Paris'te mimar Antoine-François Peyre'in yanında yaptı. 1785'te Roma'ya gitti. Peyre'in atölyesinde ve bir süre de Roma'da birlikte bulunduğu meslektaşı Charles Percier'nin çağrısı üzerine 1790'da Paris'e döndü ve onunla çalışmaya başladı. Bu ortaklık 1814'e değin sürdü. İki arkadaş Napoléon'un gözde sanatçıları oldular ve yapıtlarıyla bütün Avrupa'yı etkilediler. 1800'lerde Malmaison Şatosu'nda gerçekleştirdikleri dekoratif çalışmalar, yarattıkları üslubun en önemli örnekleri arasındadır. Buradaki ürünlerinden biri de Josephine'in, ampirin en güzel ürünlerinden biri sayılan yatak odasıydı. İki ortak ayrıca Paris'te Louvre Sarayı'nın kuzey kanadına bir ek yaptılar ve 1806-07'de Zafer Takı'nı (Arc de Triomphe du Carrousel) inşa ettiler. Gene Paris'te imparatorun isteği üzerine Rivoli Caddesi'ni açtılar (1801), Dauphiné Meydanı'ndaki çeşmeyi ve birçok başka yapının dekorasyonunu gerçekleştirdiler. Bunlar arasında Fontainebleau, Saint-Cloud, Compiègne şatolarıyla Versailles'da yaptıkları çalışmalar ve Louvre'da yeniden düzenledikleri Karyatidler Salonu özellikle önemlidir. Mobilya, dekorasyon ve mimarlıktaki çalışmalarından başka Fontaine ile Percier'nin birlikte yazdıkları kitaplar da ampir üslubunun yaygınlaşmasında önemli rol oynadı. Bunlardan biri olan *Palais, maisons et autres édifices modernes dessinés à Rome* (Roma Sarayları, Evleri ve Daha Başka Modern Yapıları) 1798'de yayımlandı. 1801'de yayımlanan ve daha çok ilgi

çeken ikinci kitapları *Recueil de decorations intérieures...* (İç Dekorasyon Koleksiyonu) birlikte gerçekleştirdikleri bütün önemli tasarımlarını içeriyordu.

Fontainebleau, Fransa'nın kuzey kesimindeki Île-de-France planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Seine-et-Marne ilinde (*département*) kasaba. Paris'in 65 km güneydoğusunda, Fontainebleau Ormanı içinde, Sen'in sol kıyısından 3 km kadar uzaktadır. Kasabanın güneydoğusundaki ünlü Fontainebleau Şatosu, Fransa krallık konutlarının en büyüklerinden biridir. Aslında ortaçağda kral için av köşkü olarak yapılmıştı. Sonradan IX. Louis (1214-70) tarafından genişletildi. I. François döneminde de (1515-47) Fransa'nın en iyi mimarları tarafından bütünüyle yenilendi (önceki yapıdan yalnızca tek bir kule kalmıştır.) Dekorasyonunun yapılmasında İtalyan ressam Francesco Primaticcio ve heykelci Benvenuto Cellini'nin de aralarında bulunduğu birçok ünlü sanatçı çalıştı. Topluca Fontainebleau okulu diye anılan bu sanatçılar İtalyan ve Fransız üsluplarından bir bireşim oluşturdular.

Fontainebleau Şatosu, Fransa
Carl Purcell-Photo Researchers

Daha sonra II. Henri (hd 1547-59), Catherine de Médicis (1519-89) ve IV. Henri (hd 1589-1610) şatoyu genişlettiler. XIV. Louis döneminde peyzaj mimarı André Le Nôtre geniş bahçeyi yeniden düzenledi. Değişik biçimlerdeki beş avlunun birbirini izlemesinden oluşan şatoda, I. François Galerisi, büyük dış merdiven, Balo Salonu ve toplantı odası özellikle ilgi çekicidir. Yapıyı, içlerinden IV. Henri döneminde bir kanal geçirilen güzel bahçeler çevreler.

Fontainebleau, 19. yüzyılda Parislilerin çok sevdiği bir tatil yeri haline gelmeden önce küçük bir köydü. Fontainebleau Şatosu, XIV. Louis'nin 1685'te Nantes Fermanı'nı geri alması, Napoléon'un 1813'te Papa VII. Pius'a baskıyla bir konkordato imzalatması ve gene Napoléon'un 1814'te tahttan çekilmesi gibi üç önemli tarihsel olaya sahne oldu. II. Dünya Savaşı'nda Almanlar şatoyu karargâh yaptılar. 1944'te ABD generali George Patton'ın Almanlardan geri aldığı Fontainebleau, 1945-65 arasında Müttefik karargâhı olarak kullanıldı. Fontainebleau Ormanı, Fransa'daki en güzel ağaçlık yörelerden biridir. Orman, yaklaşık dörtte biri kayalık olmak üzere, 17 bin hektarlık bir alanı kaplar. Nüfus (1982) 14.687.

Fontainebleau okulu, 1530'larda I. François'nın Fontainebleau Şatosu'nu yeniletmesi sırasında dekorasyon işlerinde çalışan çok sayıdaki yabancı ve Fransız sanatçıdan oluşan topluluğa verilen ad. Fontainebleau okulu, birincisi daha önemli olmak üzere iki evreden geçmiştir.

Bir ortaçağ kalesinin (bazı bölümleri olduğu gibi bırakılarak) saraya dönüştürülmesiyle ortaya çıkan Fontainebleau Şatosu'nun mimarlık açısından önemi olmasa da, ince ve pitoresk bir görünümü vardır. I. François 1528'de şatoyu yeniletmeye başladı ve 1530'da, daha sonra burada çalışacak İtalyan sanatçıların ilkı olan Rosso Fiorentino'yu (1494-1540) Fransa'da kalmaya razı etti. 1532'de Rosso'ya Primaticcio da (1504-70) katıldı. Bu iki yetenekli sanatçı renkli duvar resimleriyle alçı kabartma figürleri bir arada kullanarak yeni bir üslup oluşturdular. Ayrıca Rosso, sonradan çok taklit edilen ve "çember işi" adıyla anılan bir teknik geliştirdi. Bu teknikte alçıyı, sanki yuvarlanmış, katlanmış ve belli biçimlerde kesilmiş deri parçaları gibi kullanıyordu. Fontainebleau'ya gidememiş sanatçılar da yürütülen çalışmaları ellerine geçen oymabaskılardan öğrendiler. Bu baskılar, kaybolan yapıtlara ilişkin bilgi verme açısından bugün de değerli belgeler olarak önem taşır. O zaman yaratılan yapıtlardan bugüne kalanlar şatonun I. François Galerisi, Étampes düşesinin dairesi ve Balo Salonu gibi bölümlerinde bulunmaktadır.

Rosso'nun ölümünden sonra Primaticcio daha uzun süre Fontainebleau'da çalışmayı sürdürdü. Onun ince boyunlu, küçük başlı, uzun kollu ve bacaklı, abartılmış klasik profilli figürleri resim sanatında yüzyılın sonuna değin değişmez örnekler olarak kabul edildi. Fontainebleau'daki başka yabancı sanatçılar arasında, mitolojik manzara resimleri yapan Niccolò dell'Abbate ile en çok I. François için yaptığı tuzluk (1540, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana) ve bir *nympha* figürüyle (1543-44, Louvre, Paris) tanınan Floransalı kuyumcu ve heykelcı Benvenuto Cellini de vardı. Fontainebleau okulunun ikinci evresini oluşturanlar Ambroise Dubois (1563-1614), Toussaint Dubreuil (1561-1602) ve Martin Fréminet (1567-1619) gibi sanatçılardır. Mesleklerindeki ustalıklarına karşın düş gücü ve yaratıcılıktan yoksun olan bu ressamlar genellikle kendilerinden önceki Fontainebleau sanatçılarının belirlediği sınırların ötesine geçememişlerdir.

"Avcı Diana", kimliği bilinmeyen bir Fontainebleau okulu sanatçısının yağlıboya çalışması, y. 1550; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon - Art Resource/EB Inc

Fontana, Carlo (d. 1634/38, Bruciate, Como yakınları, Milano - ö. 1714, Roma), İtalyan mimar, mühendis ve yayımcı. Yaptığı çok sayıdaki çeşme, saray, mezar ve altarlar başka sanatçılarca örnek alınıp taklit edilmiştir. S. Marcello al Corso Kilisesi'nin (1682-83) içbükey kavisli cephesi önemli yapıtlarından biridir. Alman M. D. Poppelmann, İngiliz J. Gibbs, İtalyan F. Juvarra, Avusturyalı J. L. von Hildebrandt ve J. B. Fischer von Erlach gibi birçok ünlü mimar onun yanında yetişmiştir.

Carlo Fontana'nın yaptığı S. Marcello Kilisesi, y. 1683, Roma
Anderson - Alinari, Art Resource/EB Inc

Fontana, Sta. Maria dei Miracoli Kilisesi'nin (1662-79) yapımında G. L. Bernini'nin yanında çalıştı ve onun X. Innocentius ailesi için yapmaya başladığı Motecitorio Sarayı'nı (1650-94) tamamladı. Öğrencileri, Bernini'den gelen geleneği 18. yüzyıl boyunca sürdürdüler.

Fontana, Campitelli'deki S. Biagio Kilisesi (1665'ten önce), SS. Apostoli Kilisesi (1702-08), Casanatense Kütüphanesi (1708), Sta. Maria Maggiore Kilisesi'ndeki Sistina Şapeli, S. Andrea della Valle Kilisesi'ndeki Ginetti Şapeli (1671), Sta. Maria del Popolo Kilisesi'ndeki Cibo Şapeli (1683-87), San Pietro Bazilikası'ndaki Vaftiz Şapeli (1692-98) ve S. Sebastiano Kilisesi'ndeki Albani Şapeli (1705) gibi önemli yapılar gerçekleştirdi. San Pietro Bazili-

kası'nda İsveç kraliçesi Kristina'nın (1702), XI. Clemens'in ve XII. Innocentius'un mezarlarını yaptı. Dinsel mimarlık alanındaki en önemli yapısı İspanya'da Loyola'daki Cizvit kilisesi ve ilahiyat okuludur (1681-1738). Bu yapıyla İspanya, Avusturya ve Güney Almanya'daki mimarları etkiledi.

San Pietro Bazilikası'nın yapım işlerinin başına getirildikten sonra yayımladığı *Templum Vaticanus* (1694; Vatikan Tapınağı) adlı kitapta pek çok oymabaskısına da yer verdi. Toplam 27 cilt tutan notları, taslakları ve çizimleri bugün Windsor'daki Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Fontana, Lavinia (d. 1552, Bologna, Papalık Devletleri - ö. 11 Ağustos 1614, Roma), büyük boyutlu maniyerist resimleriyle tanınan İtalyan ressam.

Bologna okulu sanatçılarından olan Prospero Fontana'nın (y. 1512-97) kızıydı. Babasının yanında yetişti ve 16. yüzyılın sonlarında Bologna'daki en önemli portre ressamlarından biri oldu. Pek çok seçkin kişinin resmini yaptı. Dinsel konuları ele aldığı resimlerinde güzel renklerin yanı sıra giysiler ve ayrıntılarıyla verilmiş takılar da büyük hayranlık topluyordu. Bologna'da ve 1603'te gittiği Roma'da çeşitli kiliseler için büyük altar panoları gerçekleştirdi. Kocası ressam Gian Paolo Zappi, kendi sanatını ön plana çıkarmaya çalışmadan onu destekledi. Papa XIII. Gregorius'un ailesi de Fontana'yı koruması altına aldı.

En büyük boyutlu çalışması, Roma'da 1823'te yanan S. Paolo Fuori le Mura Kilisesi'ne yaptığı "Aziz Stephanus'un Taşlanması" konulu altar panosuydu. "Sebâ Melikesi'nin Ziyareti" (Ulusal Galeri, Dublin) günümüze ulaşmış resimleri içinde en iddialı olanıdır. Fontana, Roma Akademisi üyeliğine seçilmiş pek az kadından biridir.

Fontana, Lucio (d. 1899, Rosario, Arjantin - ö. 1968, Comabbio, Varese, İtalya) İtalya'da soyut sanatın ilk temsilcilerinden sayılan ressam ve heykelci. Yapıtlarıyla Avrupa'daki birçok *avant-garde* sanat topluluğunu etkilemiştir.

Ailesiyle 1905'te Milano'ya yerleşti. Orada, heykelci olan babasının atölyesinde yetişti. 1928-30 arasında Brera Güzel Sanatlar Akademisi'nde Adolfo Wildt'le (1868-1931) çalıştı. 1930'da Milano'da açtığı sergideki yapıtları, İtalya'daki ilk soyut (nonfigüratif) heykel örnekleriydi. Fontana, yaklaşık beş yıl, geleneksel sanat anlatımlarından uzak, yeni biçim ve teknik arayışları içinde, en çok seramikler ile siyah, beyaz ve altın yaldızla renklendirdiği alçı heykeller üzerinde çalıştı. 1934'te Paris'teki Soyutlama-Yaratma grubuna, ertesi yıl da İtalyan Soyut Sanatçılar Birinci Bildirgesi'ni yayımlayarak İtalya'daki ilk soyut sanatçılar sergisine katıldı.

II. Dünya Savaşı yıllarını geçirdiği (1939-47) Buenos Aires'te *avant-garde* sanatçıların önderi oldu. 1946'da Buenos Aires'teki Altamira Akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl ünlü *Manifesto Blanco*'sunu (Beyaz Bildirge) yayımladı. Bu bildirgede mekânsallık (spazialismo) akımının ilkelerini ilk biçimiyle ortaya koydu. Geleneksel tuval resminin yanılsamacı mekân anlayışı yerine, gerçek mekân içinde gelişen bir özgür renk ve biçim anlayışını savunan bu akım, hem Buenos Aires'te, hem de İtalya'da çok sayıda yandaş buldu.

Fontana 1947'de İtalya'ya döndü ve 1948-52 arasında mekânsallık üzerine bir dizi yeni bildirge yayımladı. O, sanatı, ortaya kalıcı yapıtların konduğu bir etkinlik değil, bir tavır ya da gösteri olarak kabul ediyordu. 1947'de bir odayı tümüyle siyaha boyayarak "Siyah Mekânsal Çevre"yi yarattı ve bir anlamda çevresel sanatın habercisi oldu. 1950'lerin başlarında büyük boyutlu tuvalleri tek renkle hafifçe boyadıktan sonra yer yer birbiri üstüne gelecek biçimde yerleştirerek şaşırtıcı bir yön sapması etkisi uyandırdı. Bu etkiyi ileriki yıllarda op sanat daha da yetkinleştirecekti. Fontana, kavramsal sanatın henüz duyulmadığı bir dönemde mekânsal kavramlar üzerinde çalışıyordu. 1950'den sonra tek renkli tuvallerine önce "delik"ler açmaya, ardından da "yarık"lar yapmaya başladı; amacı mekânın tuvalin arkasında da sürdüğünü ve sonsuz olduğunu vurgulamaktı.

Sanatı tam anlamıyla kavranamamış olsa da Fontana 1950'lerde büyük ün kazanmış ve ölümünden sonra da yapıtları toplu olarak pek çok ünlü müzede sergilenmiştir.

Fontane, Theodor (d. 30 Aralık 1819, Neuruppin, Brandenburg - ö. 20 Eylül 1898, Berlin), Almanya'da modern gerçekçi edebiyatın ilk ustası sayılan yazar.

Yazarlık yaşamına 1848'de gazeteci olarak başladı. Birkaç yıl İngiltere'de kalarak iki ayrı Prusya gazetesinin muhabirliğini yaptı. Burada yazdığı *Ein Sommer in London* (1854; Londra'da Bir Yaz) ve *Jenseits des Tweed* (1860; Tweed'in Ötesi) gibi yapıtlarında İngiliz yaşamını anlattı. 1860-70 arasında *Kreuzzeitung* adlı tutucu gazetede yazdı. *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* (1862-82, 4 cilt; Brandenburg Kontluğu'nda Geziler) adlı yapıtında gezi izlenimlerini anlattı. Yapıtlarında tarihsel olaylardan ve öykülerden derlediği malzemeyi, Prusya manzaralarına ve soylu ailelerin malikânelerine ilişkin betimlemelerle kaynaştırdı. *Männer und Helden* (1850; İnsanlar ve Kahramanlar) ile *Balladen* (1861; Baladlar) gibi popüler baladlarında ise, Prusya tarihinden derlenen çeşitli olayları ve kahramanlıkları coşkulu biçimde yüceltmiştir.

En iyi yapıtlarını, eski tutucu çevrenin kısıtlamalarından kurtulup *Vossische Zeitung* adlı liberal gazetede oyun eleştirmenliğine başladıktan sonra verdi. Yaşamının son döneminde romana ilgi duymaya başladı ve 56 yaşındayken tarihsel roman türünde bir başyapıt sayılan *Vor dem Sturm*'u (1878; Fırtınadan Önce) yazdı. Yapıtta Prusyalı soyluları hem eleştirel, hem de sevecen bir bakışla anlattı. Kendi sözleriyle amacı, "sürdüğümüz yaşamın, çarpıtılmamış bir yansıması"nı vermekti. Fontane, bazı romanlarında kadının toplumsal konumunu ele aldı; bu yapıtlarının en iyi örnekleri *Frau Jenny Treibel* (1893; Bayan Jenny Treibel) ve *Effi Briest*'tir (1898; *Effi Briest*, 1949). Özellikle olağanüstü karakter betimlemeleri ve Brandenburg'a ilişkin bölümleriyle dikkat çeken *Effi Briest*, 1974'te Fassbinder tarafından filme alınmıştır. Fontane'nin öbür yapıtları arasında etkileyici üslubuyla ilgi toplayan *Der Stechlin* (ös 1899) ve Prusyalı üst sınıfların zayıflıklarını sergilediği *Schach von Wuthenow* (1883; Wuthenow Şahı) yer alır.

Fontanes (Markisi), Louis (d. 6 Mart 1757, Niort - ö. 17 Mart 1821, Paris, Fransa), Fransız yazar ve siyaset adamı. Birinci İmparatorluk döneminde Katolik ve tutucu görüşleri temsil etmiş, Napoléon tarafından Paris Üniversitesi'ne yönetici (*grand maître*) olarak atanmıştır.

Gençliğinde Paris'te yaşarken dönemin önde gelen edebiyatçılarıyla yakınlık kurdu. Fransız Devrimi'ni coşkuyla destekledi ve duygularını *Poème séculaire, ou chant pour la Fédération du 14 Juillet* (1790; Dindışı Şiir ya da 14 Temmuz Federasyonu İçin Şarkı) adlı yapıtında dile getirdi; ayrıca Lyon'da *Modérateur* adlı bir gazete çıkardı. Ama zamanla devrimin aşırılıklarına tepki duymaya başladı. Terör Dönemi'nde Lyon'daki dizginsiz şiddeti Aralık 1793'te Konvansiyon'da protesto edince bir süre gizlenmek zorunda kaldı. 1795'te Direktuvar rejimi kurulduktan sonra École Collège des Quatre-Nations'a edebiyat profesörü olarak atandı. Ulusal Enstitü'nün de ilk üyelerinden biri oldu ve burada din karşıtı görüşlerle mücadele etti. Gazetelerde yayımlanan yazıları yüzünden 1797'de Direktuvar tarafından Paris'ten ayrılmaya zorlanınca Londra'ya gitti; burada geçirdiği iki yıl boyunca, Fransız romantizminin öncülerinden, kralcı Chateaubriand'la dostluk kurdu.

1799'da Fransa'ya dönen Fontanes, siyasal ve edebi bir yayın olan *Mercure de France*'ı kurdu. 1802'de yasama organı *Corps législatif*'e üye oldu ve 1804-08 arasında bu organa başkanlık etti. 1808'de Napoléon tarafından Paris Üniversitesi'ne yönetici olarak atandı. İmparatorun üniversiteyi kilise dışı ve askeri bir çizgide yeniden düzenleme planlarına karşı, bu kurumun geleneksel ve dinsel niteliğini korumaya çalıştı. Napoléon'un 1814'te tahtı bırakmasından sonra XVIII. Louis'yi destekledi ve Ferman Anayasa'yı hazırlamakla görevlendirilen komisyonda yer aldı. 1817'de kendisine marki unvanı verildi.

Fontanne, Lynn *bak.* Lunt, Alfred ve Fontanne, Lynn

Fontenelle, Bernard Le Bovier de (d. 11 Şubat 1657, Rouen - ö. 9 Ocak 1757, Paris, Fransa), Fransız bilim adamı ve edebiyatçı. Voltaire tarafından XIV. Louis döneminde yetişen en önemli evrensel düşünür olarak tanımlanan Fontenelle'in yapıtlarında Aydınlanma'ya özgü birçok düşüncenin henüz olgunlaşmamış biçimde yer aldığı görülür.

Rouen'daki Cizvit okulunda öğrenim gördü. Opera librettoları yazarı olarak ünlenip

Fontenelle, L. Galloche'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1723; Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi, Fransa
Cliche Musées Nationaux

Paris'e yerleştiğinde 30 yaşını geçmişti. 1683-88 arasındaki edebiyat çalışmaları ona büyük bir ün sağladı. İlk başarılı yapıtları *Lettres galantes* (1683; genişletilmiş basım 1685; Sevgi Mektupları) ve çağdaş okur için daha ilginç olan *Nouveaux Dialogues des morts* (1683, 2. bölüm 1684; Ölülerin Yeni Diyalogları) idi. *Dialogues*'da Lukianos'un diyaloglarını örnek alarak Sokrates ile Montaigne, Seneca ile Scarron arasında geçen konuşmaları felsefede yeni düşünceler yaymak için kullandı. Felemenkli yazar Anton van Dale'nin Latince bir inceleme-

sinden esinlenerek yazdığı *Histoire des oracles*'da da (1687; Kehanetler Tarihi) gene felsefeyi halk arasında yaygınlaştırma çabası görülüyordu. Bu yapıtında putperestliğe yönelttiği eleştiriler aslında Hıristiyanlık için de geçerliydi. Katolikler (Roma) ile Kalvenciler (Cenevre) arasındaki anlaşmazlığı Borméo'da geçen simgesel bir iç savaşla anlattığı *Relation de l'île de Borméo* (1686; Borméo Adası Notları) adlı eğlendirici yergisinde de dine karşı tutumu belirgindi.

Fontenelle'in en ünlü çalışması *Entretiens sur la pluralité des mondes*'dur (1686; Birden Çok Dünya Üzerine Söyleşi). Etkileyici ve incelikli diyaloglardan oluşan bu yapıt o tarihte genel kabul görmekten hâlâ çok uzak olan Kopernik sisteminin benimsenmesinde önemli rol oynadı. Ama bilimsel temeli yetersizdi ve kullandığı sayılardaki hata payı o gün için bile çok yüksekti. Üstelik yayım tarihi de çok şanssız bir zamana denk gelmişti; çalışmanın dayandığı Kartezyen burgaçlar kuramı bir yıl sonra Newton'ın *Philosophiae naturalis principia mathematica*'sında (Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) çürütüldü. Ama *Entretiens* gene de büyük başarı kazandı ve Fontenelle 1691'de Académie Française'e, 1701'de de Edebiyat ve Yazıtlar Akademisi'ne seçildi.

1697'den başlayarak yürüttüğü Fransız Bilimler Akademisi daimi sekreterliği Fontenelle'e çok etkili bir konum sağladı. Akademiye sunulan anıları yayımladı ve kurumun tarihini yazdı. Birçok Avrupa ülkesindeki bilim adamlarıyla yazışarak bilimsel gelişmeleri izledi. Ünlü bilim adamlarının (örn. Newton ve Leibniz) ölümleri dolayısıyla akademide okunmak üzere kaleme aldığı yazılarında, geniş okur kitlelerinin anlayabileceği açık ve rahat bir üslup kullandı.

Fontenelle, Montesquieu'nün yakın dostuydu. İnsanın evren karşısındaki küçüklüğünü ele alan *Micromégas* (1752; *Yıldızdan Yıldıza Seyahat*, 1909) adlı yapıtında onunla alay eden Voltaire ile de tanışırdı. Tarih yazımı konusundaki özgün yaklaşımını *De l'origine des fables* (1724; Fabllların Kökeni Üzerine) adlı yapıtında ortaya koydu. Benzer fabllların birbirinden bağımsız olarak çeşitli kültürlerde ortaya çıktığını gösterdiği bu çalışmasında karşılaştırmalı din konusuna da değindi.

Fontenoy Çarpışması, Avusturya Veraset Savaşı sırasında Fransızların Flandre'ı almalarını sağlayan çatışma (11 Mayıs 1745). Fransız mareşal Kont Maurice Saxe'ın en ünlü zaferi olarak kabul edilir.

Saxe komutasındaki 52 bin kişilik Fransız kuvvetleriyle İngiltere kralı II. George'un oğlu Cumberland dükü William Augustus komutasındaki İngiliz, Hannover, Felemenk ve Avusturya birliklerinden oluşan 50 bin kişilik Müttefikler ordusu Tournai'nin (Doornik) 8 km güneydoğusunda karşı karşıya geldi. Fransız kuşatması altındaki Tournai'yi kurtarmak için yürüyüşe geçmiş olan Cumberland'ı durdurmak isteyen Saxe, aceleyle kurduğu tabyalarla Müttefik saldırısını karşılamaya hazırlanmıştı. Müttefiklerin ana kuvvetleri doğrudan cepheye yüklenirken, Felemenk ve Avusturyalılar sağ kanada, İngiliz ve Hannoverliler de sol kanada saldırdılar. İlk saldırının başarısızlığa uğramasından sonra, Cumberland Fransızların sol kanadına 15 bin piyade daha gönderdi. Bu birliklerin saf oluşturmak için durduğu bir sırada, Müttefik komutanlarından Lord Charles Hay, öne fırlayarak kadehini kaldırdı ve Voltaire'in aktardığı kuşkulu bir öyküye göre, Fransızları ilk ateşi açmaya çağırdı. Bu ilk saldırı sonucunda Fransız hatlarını geçen Müttefikler, toparlanarak yeni bir ileri harekât başlatmak üzere geri çekildiler. Daha sonra Fransız topçu ateşi, süvari karşı saldırıları ve Fransızların hizmetindeki İrlanda Tugayı'nın İngilizlere sağdan saldırması, güçlü İngiliz-Hannover piyade birliğini yarı yarıya kayıp vererek geri çekilmeye zorladı. Öteki kanatta Felemenklilerin kayıpları da ağırdı. Toplam Fransız kayıpları ise yaklaşık 7.500'ü buluyordu. Cumberland Brüksel'e doğru geri çekilirken, Saxe, sonraki dört ay içinde Tournai'yi ve Flandre'ın büyük bölümünü alarak zaferini tamamladı.

Fontevrault-l'Abbaye, FONTEVRAUD olarak da yazılır. Fransa'da, Pays de la Loire planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Maine-et-Loire ilinde (*département*) köy. Vienne ve Loire ırmaklarının birleşme noktası ile Saumur'un yakınlarında, tarla ve korularla çevrili bir alanda yer alır.

Fontevrault-l'Abbaye'deki manastırın mutfağı (solda) ve kilisesi, Fransa
Bruno Barbey-Magnum

Breton keşişi Robert d'Abrissel 1099 ya da 1101'de bugünkü köyün bulunduğu yerde hem rahipleri, hem de rahibeleri barındıran Notre-Dame de Fontevrault Manastırı'nı kurdu. Beş ayrı yapıdan oluşan manastırdan günümüze kilise ile üç yapı kalmıştır.

Fontevrault tarikatı Benedikten Tüzüğü'ne göre düzenlenmekle birlikte, bütün denetim başrahibenin elindeydi. Rahibeler çoğunlukla en üst sınıf ailelerden geliyordu. 12. yüzyılda tarikatın İngiltere'de üç, İspanya'da birkaç ve Fransa'nın değişik yörelerinde de 100 kadar bağlı kuruluşu vardı.

1792'de kapatılan manastır Napoléon döneminde hapishaneye dönüştürüldü. 1963'te hapishanenin kapatılmasından sonra, manastırda onarım çalışmalarına başlandı.

Manastır kilisesi ile 12. yüzyıla ait çift sekizgen biçimli mutfak ve 16. yüzyıla ait arkadlı avlunun bulunduğu öteki yapılar halka açıktır. Kilisede İngiltere kralı II. Henry'nin, karısı Akitanyalı Eléonore'un ve oğulları I. Richard'ın (Aslan Yürekli) gömüldükleri yerleri gösteren yatık heykeller vardır. Nüfus (1982) 964.

Fonteyn, Dame Margot, asıl adı MARGARET HOOKHAM, es DAME MARGOT FONTEYN DE ARIAS (d. 18 Mayıs 1919, Reigate, Surrey, İngiltere - ö. 21 Şubat 1991, Panama), İngiliz sahnelerinin seçkin balerini.

Çocuk yaşta Hong Kong'da başladığı bale eğitimini Londra'da, Serafime Astafieva ile çalışarak ve Sadler's Wells Bale Okulu'na girerek sürdürdü. Sahneye ilk kez 1934'te, Vic-Wells Balesi (bugün Kraliyet Balesi) ile çıktı. Ertesi yıl Markova topluluktan ayrılınca, onun klasik rollerinin birçoğunu (örn. *Giselle*) üstlenerek Vic-Wells'in başbalerini

Margot Fonteyn *Ondine* balesinde
London Express

oldu. 1939'da yeniden sahnelenen *Uyuyan Güzel*'de Aurora rolüne çıktı ve rolünü hâlâ "çağın Aurora'sı" olarak değerlendirilen bir başarıyla canlandırdı.

Klasik repertuvarın dışında Fonteyn, Frederick Ashton'ın *Horoscope*, *Symphonic Variations* (Senfonik Çeşitlemeler), *Daphnis and Chloë* (Daphnis ve Khloe) ve *Ondine* gibi balelerinde dans etti. Birçoklarına göre *Ondine*'de yaratıcılığının doruğuna ulaştı. Fokine'in *Ateş Kuşu* ve *Petruşka* balelerinin yeni sahnelenişlerinde olağanüstü başarı gösterdi. MacMillan'ın *Romeo and Juliet*'i (1965) ile Cranko'nun *Poème de l'extase*'ı da (1970; Coşku Şiiri) rol aldığı önemli balelerdendi. *Kuğu Gölü*, *Raymonda* ve *Le Corsaire* (Korsan) ikili dansıyla (*pas de deux*) bir dizi klasik balede Nureyev ile birlikte dans etti; ayrıca özellikle ikisi için yeni baleler yaratıldı. Müzikselliği, teknik kusursuzluğu ve titiz yorumlarıyla uluslararası üne kavuşan Fonteyn, bir İngiliz bale okulu ve topluluğunda yetişmiş ilk büyük yıldızdı.

Fonteyn 1959'dan sonra İngiliz Kraliyet Balesi'nin gösterilerine konuk dansçı olarak katıldı ve uzun turnelere çıktı. 1960'ların ilk yıllarından başlayarak Rudolf Nureyev ile ünlü bir çift oluşturdu ve bu eşlik içinde tiplemelerini daha da zenginleştirdi. 1955'te Panama'nın eski İngiltere büyükelçisi Roberto Emilio Arias ile evlendi. 1954'te Kraliyet Dans Akademisi'nin başkanı oldu ve 1956'da D. B. E. (Dame of the British Empire) nişanını aldı. 1970'lerin sonlarında sahne gösterilerini azaltarak, televizyon programlarına yöneldi ve *An Autobiography* (1975; Bir Otobiyografi), *A Dancer's World* (1979; Bir Dansçının Dünyası) ve *The Magic of Dance* (1979; Dansın Büyüsü) gibi kitaplar yazdı.

Fontina, ilk kez İtalya'nın kuzeyindeki Valle d'Aosta bölgesinde üretilen inek sütünden yapılmış yarı sert peynir. 33-38 cm çapında ve 7,5-8,5 cm kalınlığındaki yuvarlak kalıplar halinde üretilen Fontina peynirinin üstünde kirli beyaz renkte sert bir kabuk oluşur; bazen balmumuyla kaplanan peynirin açık altın sarısı rengindeki iç bölümü az ve küçük gözeneklidir. Fontina'nın çok keskin olmayan kokusu ve tadı fındık ezmesini andırır; İsveç, Danimarka ve ABD'de üretilen Fontina peynirlerinin kokusu İtalyan Fontina'sınkinden daha hafif, kıvamı daha yumuşak, buna karşılık

gözenekleri daha fazladır. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), "Fontina" adının yalnızca Valle d'Aosta'da üretilen özgün peynir için kullanılmasını, öbür AET ülkelerinin benzer peynirlerine *fontal* adının verilmesini kararlaştırmıştır.

Fontinalis, *Bryales* takımından ılıman bölgelerdeki akarsu ve göllerde yetişen karayosunu cinsi. Uzunlukları 30-100 cm arasında değişen *Fontinalis* türleri genellikle kayalara ya da ağaç köklerine tutunur. En yaygın türlerden biri olan *F. antipyretica*'nın ince uzun dalları, 4-7 mm uzunluğunda, sarımsı yeşil ya da koyu yeşil renkte parlak yapraklarla kaplıdır. Erkek ve dişi üreme organları ayrı bitkilerde bulunur.

Fonvizin, Denis İvanoviç (d. 14 Nisan 1744/45, Moskova - ö. 12 Aralık 1792, Petersburg), soyluların kültür alanındaki özenticiliğini ve kabalığını alaylı bir dille yeren Rus oyun yazarı.

Moskova Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve 1769'a değin resmî çevirmen olarak görev yaptı. Klasik Fransız ve Alman yapıtlarına ilişkin bilgisi ve zekâsıyla II. Yekaterina'nın (Büyük) sarayında toplanan aydın çevreler arasına girdi. 1769'da anayasal bir düzeni savunan liberal Kont Nikita İvanoviç Panin'in sekreteri oldu. 1766-69 arasında yazdığı ilk önemli komedisi *Brigadir*'de (1783; Tuğgeneral) zamanın modası olan, Fransız taklitçiliğiyle alay etti. Gerçek anlamda ilk Rus sahne oyunu olarak kabul edilen başyapıtı *Nedorosl*'da (1783; Küçük) orta sınıftan toprak sahibi cahil ve kaba bir aileyi ele aldı. 1783'te siyasal reforma ilişkin bir yazısında aristokratik yönetim biçimine sert eleştiriler yöneltiği için II. Yekaterina'nın gözünden düştü. Yapıtlarının yayımlanması yasaklandı; son yıllarını çeşitli gezilerle geçirdi.

foot (ölçümde) *bak.* fut

Foot, Michael (d. 23 Temmuz 1913, Plymouth, Devon, İngiltere), Kasım 1980'den Ekim 1983'e değin İngiliz İşçi Partisi başkanlığını yürüten siyaset adamı.

Liberal Parti yanlısı bir aileden gelen Foot, Oxford'daki Wadham College'da okudu. Gazeteciliği meslek edinerek yayın yönetmenliği ve köşe yazarlığı yaptı (1937-74). 1930'lardaki yoğun işsizliğin etkisiyle sosyalizme yöneldi. 1945'te İşçi Partisi'nden Parlamento'ya girdi; 1955-60 arasındaki dönem dışında sürekli Parlamento'da yer aldı. Başbakan Harold Wilson'ın 1974'te kurduğu hükümette üstlendiği görevlerle kendini gösterdi. İstihdamdan sorumlu devlet bakanı olarak (1974-76) karmaşık ve çekişmeli bir konu olan sendikal yasalarla uğraştı. 1976-79 arasında Avam Kamarası'nda parti grup başkanlığı yaptı. İşçi Partisi başkan yardımcılığının (1976-80) ardından, 1980'deki parti kongresinde sağ kanat adayı Denis Healey'yi 129'a karşı 139 oyla yenilgiye uğratarak parti başkanlığına yükseldi. Bu gelişmeye ve parti içindeki sol eğilimin güçlenmesine tepki gösteren bazı sağ kanat milletvekilleri istifa ederek dört ay sonra Sosyal Demokrat Parti'yi kurdular. Haziran 1983 genel seçiminde alınan kötü sonuç üzerine, Ekim 1983'te Foot'un yerine Neil G. Kinnock geçti.

Sol içinde dikbaşlılığıyla tanınan Foot, uzun yıllar nükleer silahsızlanmayı ateşli bir biçimde savunan broşürler ve siyasal yazılar yazdı. İngiliz sendikalarının güçlü bir yandaşı oldu; kamu harcamalarının büyük çapta artırılmasını ve sanayilerin devlet mülkiyetine geçirilmesini savundu. Aralarında *Aneurin Bevan, a Biography*'nin de bulunduğu (1962-73, 2 cilt; Aneurin Bevan, Bir Biyografi) çeşitli kitapları vardır.

Foote, Robert Bruce (d. 1834 - ö. 1912), İngiliz jeolog ve arkeolog. Hindistan'ın Tarihöncesi'yle ilgili araştırmaların başlatıcısı olarak kabul edilir.

Yirmi dört yaşındayken katıldığı Hindistan'ın jeolojik yapısıyla ilgili araştırmaları 33 yıl boyunca sürdürdü. 1862'de arkeolojik araştırmalara geçilmesinden sonra, Hindistan'da Tarihöncesi insanlardan kalma kalıntılar üzerine yapılan ilk sistemli araştırmayı başlattı. 1863'te ilk el baltalarını buldu. Kazılardan yararlanmamasına karşın, yüzey buluntuları ve alan gözlemlerine dayanarak Hindistan'ın Tarihöncesi'ni oldukça doğru biçimde tanımlamayı başardı. Avrupa'yı örnek alarak başlıca kültürel dönemleri Paleolitik, Neolitik ve Demir çağları biçiminde adlandırdı. Tarihöncesine ait nesnelerden oluşan geniş koleksiyonunu 1903'te Hindistan'daki Madras Müzesi satın aldı. *Catalogue Raisonné* (ös 1914; Sınıflanmış Liste) ve *Indian Prehistoric and Protohistoric Artefacts* (ös 1916; Hindistan'da Prehistorya ve Protohistorya Ürünleri) adlı kitaplar yıllar süren araştırmalarını özetler ve Hindistan'ın Tarihöncesi üzerine betimlemelerini içerir.

Foote, Samuel (d. 1720, Truro, Cornwall - ö. 21 Ekim 1777, Dover, Kent, İngiltere), İngiliz oyuncu ve oyun yazarı. Hazırcevaplığı ve çoğunlukla meslektaşlarını hedef alan taklitleriyle Londra sahnelerinde hem korku, hem de keyifle izlenmiştir.

Samuel Foote, W. Greatbatch'ın Sir Joshua Reynolds'un bir resmine dayanan oymabaskısı
Mander and Mitchenson Theatre Collection

Oxford'da Worcester College'a gittiyse de diploma almadan ayrıldı. Hukukçu olmak niyetiyle The Temple'a girdi. 1744'te kendisine kalan mirası bitirince tiyatroya yöneldi. Başlangıçta başarılı değildi, ama Buckingham 2. dükünün *Rehearsal* (Prova) adlı oyununda büyük bir taklit yeteneği olduğu ortaya çıktı. 1747'de sunduğu *Diversions of the Morning* (Sabah Eğlenceleri) adlı fars dizisinde ünlü oyuncuları ve önemli kişileri alaya aldı. Daha sonra, halka açık gösteriler için başmabeyinciden izin alınmasını zorunlu kılan 1737 tarihli yasanın kısıtlamalarından kurtulabilmek için gösterilerini arkadaşlarına verdiği "çay partileri" biçiminde sürdürdü.

1753'ten sonra Foote zaman zaman tiyatro sahnelerine döndü, ama "çay partileri" gibi taklitlere ve güncel konulara dayanan kendi oyunları dışında başarılı olamadı. Her türlü olayı, hatta kendi talihsizliklerini bile amaçları doğrultusunda kullanmakta çok ustaydı. 1766'da attan düşüp bacağını kırmış, daha sonra da bacağın kesilmesi gerekmişti. Foote, kişiliğine çok uygun bir davranışla bu olayı *The Devil Upon Two Sticks* (İki Değnek Üzerindeki Şeytan) ve *The Lame Lover* (Topal Âşık) adlı oyunlarında kullandı. Ayrıca kazaya yol açan York dükünün girişimiyle aldığı izin, gösterilerini yaşam boyu kısıtlanmadan sürdürebilmesine olanak verdi.

Foote, kuşkusuz çok yönlü yetenekleri olan biriydi, ama yeteneklerini başkalarına acımasızca saldırmak dışında kullanamıyordu. Her zaman dostluk gördüğü Drury Lane Tiyatrosu'nun yöneticilerinden arkadaşı David Garrick, Foote'un alaylarına hedef olmamak için sürekli onu şımartmak zorunda kalmıştı. Foote'un zekice esprilerini çok beğenen Samuel Johnson da sonunda onun dayakla cezalandırılması gerektiğini söylemişti. Ama 1777'de Foote kendisiyle başa çıkabilecek biriyle karşılaştı: *A Trip To Calais* (Calais'ye Bir Yolculuk) ve *The Capuchin* adlı oyunlarında yerdiği Kingston düşesi ünlü Elizabeth Chudleigh'in adamları aracılığıyla sürekli karşılık vermesi yüzünden sahnelerden uzaklaşmak zorunda kaldı.

Foppa, Vincenzo (d. 1427/30, Brescia, Venedik Cumhuriyeti - ö. 1515/16), İtalyan ressam. 15. yüzyıl Lombardiya sanatının en önemli temsilcilerinden biridir. Tarihi bilinen ilk çalışması "Üç Haç" (1456, Bergamo) adlı dramatik bir resim, en ünlü freski ise "Aziz Sebastianus'un Şehit Edilmesi"dir (1485, Brera Resim Galerisi Milano). Yaşamının büyük bölümü Pavia'da, Milano dükünün hizmetinde geçirmiş, Leonardo da Vinci öncesinde Lombardiya bölgesinin en etkili ressamı olmuştur.

Foraminifera *bak.* delikliler

forat, özellikle böcek, kene ve ipliksolucanlarına karşı etkili olan çok güçlü tarım ilacı. Sinir uyarılarının iletiminden sorumlu olan kolinesteraz enzimlerinin işlevini engelleyerek etki yapan forat, kimyasal olarak *O, O'* -dietil *S*- (etiltiyo) metil fosforoditiyoat yapısında bir organofosfattır. Bütün organofosfatlar gibi sinir sistemini yıkıma uğrattığı için, insan ve öbür omurgalılar üzerinde çok güçlü bir zehir etkisi yapar.

Bitkilerin köklerinden emilerek üstteki dokulara doğru taşınan bu madde, meyve ve yapraklarda birikerek bitki özsuyunu emen zararlıların ölmesine yol açar. Toprakta uzun süre kalabildiği için, bitki köklerini emerek hastalık bulaştıran ipliksolucanlarına karşı da başarıyla kullanılır. Ama, son derece zehirli ve kalıcı olduğu için evlerde kullanılması tehlikelidir.

Forberg, Friedrich Karl (d. 30 Ağustos 1770, Meuselwitz, Saksonya-Gotha - ö. 1848, Hildburghausen, Saksonya-Coburg), Alman felsefeci ve eğitimci.

Johann Gottlieb Fichte'nin öncülüğünü yaptığı idealist okulun temsilcilerindendir. Daha çok *Uber die Entwicklung des Begriffs Religion* (1798; Din Kavramının Gelişmesi Üzerine) adlı denemesiyle tanınır. Bu denemeyi destekleyici bir kitap yayımlayan Fichte ateistlikle suçlanarak Jena Üniversitesi'nden atıldı. Forberg ateizmi savunan daha başka yazılar da yazdı.

Forbes, Edward (d. 12 Şubat 1815, Douglas, Man Adası - ö. 18 Kasım 1854, Edinburgh yakınları, İngiltere), İngiliz doğabilimci. Britanya Adalarının bitki ve hayvan topluluklarını bazı jeolojik değişikliklere bağlı olarak incelemiş ve biyocoğrafya alanında öncü çalışmalar yapmıştır.

Edinburgh Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördüğü yıllarda Norveç'te bir botanik gezisine katılan (1833) Forbes, doğabilimlerine ilgi duyarak yumuşakçalar ve denizyıldızları üzerinde kapsamlı araştırmalara başladı.

Yaşamının büyük bölümünü bu araştırmalara adayarak İrlanda Denizinde (1834), Fransa, İsviçre, Almanya ve Cezayir'de (1836), Avusturya'da (1838) ve Akdeniz'de (1841-42) yapılan tarama ve keşif gezilerine katıldı. Ayrıca, kıyı kuşaklarındaki (kıyıdan kıta sahanlığına kadar uzanan deniz bölgesi) yaşamı inceledi ve hayvanların coğrafi dağılımlarıyla ilgilendi.

1841'de *History of British Starfishes* (İngiltere'deki Denizyıldızlarının Tarihi) adlı çalışmasını yayımlayan Forbes, 1842'de Londra Jeoloji Derneği Müzesi'nin müdürlüğüne atandı; daha sonra Londra'daki King's College'da botanik profesörü (1842) ve İngiliz Jeoloji Araştırmaları Kurumu'nda paleontoloji uzmanı (1844) olarak görev aldı. 1846'da "On the Connexion Between the Distribution of the Existing Fauna and Flora of the British Isles, and the Geological Changes Which Have Affected Their Area" (Britanya Adalarının Bugünkü Fauna ve Florasının Dağılımı ile Bu Dağılım Alanlarını Etkileyen Jeolojik Değişiklikler Arasındaki İlişki Üstüne) başlıklı önemli bir inceleme yayımladı. Bu çalışmasında Büyük Britanya bitkilerini beş gruba ayırdı ve tıpkı kara hayvanları gibi bitkilerin de üç ayrı dönemde (buzul çağı öncesi, buzul çağı ve sonrası) Avrupa kıtasından Britanya Adalarına yayıldığını öne sürdü.

1851'de Kraliyet Madencilik Okulu'nda doğa tarihi profesörlüğüne atanan Forbes, ertesi yıl *History of British Mollusca* (İngiltere Yumuşakçalarının Tarihi) adlı dört ciltlik yapıtını tamamladı. 1853'te Jeoloji Derneği'nin başkanlığına seçildi; ölümünden kısa bir süre önce de Edinburgh Üniversitesi doğa tarihi kürsüsünün başkanlığına getirildi.

Forbes, George William (d. 12 Mayıs 1869, Lyttelton - ö. 17 Mayıs 1947, Cheviot, Yeni Zelanda), ekonomik bunalım yıllarında (1930-35) Yeni Zelanda'da başbakan olarak görev yapan siyaset adamı.

Hurunui milletvekili olarak 35 yıl (1908-43) Temsilciler Meclisi'nde yer aldı. Siyasal yaşamına Liberal Parti üyesi olarak başladı; bu partinin gerilemesi üzerine, 1928'de yeni kurulan Birleşik Parti'nin yöneticileri arasına girdi. Yaşlı ve hasta Sir Joseph Ward'un, İşçi Partisi'nin desteğiyle kurduğu Birleşik Parti hükümetinde toprak ve tarım bakanı oldu; bir süre fiilen başbakanlığı yürüttükten sonra, 1930'da yeni bir hükümet kurmakla görevlendirildi.

İşçi Partisi'yle anlaşmazlığa düştüğünden, Yeni Zelanda Reform Partisi'yle koalisyona gitti. 1931'deki seçim başarısının ardından derinleşen ekonomik bunalıma karşı tutucu önlemlere başvurdu. İşverenlerin işçi ücretlerinde büyük oranda indirim yapmalarına izin verdi. İzlediği deflasyonist politikalar zaten küçülmekte olan ekonominin iyice daralmasına ve işsizliğin artmasına yol açtı. 1935 seçimlerinde İşçi Partisi karşısında alınan büyük yenilgiden sonra muhalefet lideri oldu. Giderek zayıflayan Birleşik Parti'nin yerine Ulusal Parti'nin kurulmasında önemli rol oynadı; 1938'de parti başkanlığından istifa etti.

Forbes, James David (d. 20 Nisan 1809, Edinburgh - ö. 31 Aralık 1868, Edinburgh, İskoçya), ısı iletimi ve buzullar üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan İskoçyalı fizikçi.

Edinburgh Üniversitesi'nde öğrenim gören Forbes, 1833'te profesör oldu. 1836-44 arasında dört bölümlük *Researches on Heat* (Isı Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıtında, turmalin mineralinin yaydığı morötesi ısı ışınımlarının ince mika levhalardan geçmesi ve mika levhaları yığınının yüzeyinden yansıması sırasında kutuplanması olayını (dalgaların bir düzlemde titreşim yapacak biçimde sıralanması) tanımladı. 1846'da Edinburgh yakınlarında, yerkabuğunun farklı derinliklerinde ve farklı türden topraklarda sıcaklık araştırmaları yaptı. Daha sonra çubuklarda ısı iletimini inceledi ve çalışmalarının son bölümünde, demirin sıcaklığının artmasıyla ısı iletme yeteneğinin azaldığını belirledi. Isı üzerindeki araştırmaları nedeniyle 1838'de Royal Society'nin Rumford Madalyası'nı, 1843'te de Altın Madalya'sını aldı. Forbes, buzulların hareketini ve iç yapılarını incelemek amacıyla birkaç kez İsviçre ve Norveç'e gitti.

Forbes hastalığı, CORI HASTALIĞI ya da GLİKOJENOZ TİP III olarak da bilinir, ender görülen kalıtsal metabolizma hastalığı; glikojen metabolizmasındaki bir bozukluk nedeniyle glikojenin glikoza yıkımı tam gerçekleşemediği için, bu sürecin bazı basamaklarındaki ara bileşikler karaciğer hücrelerinde birikir. Hastalığın nedeni genellikle glikojen yıkımında rol oynayan enzimlerden amilo-1,6-glikozidazın eksikliğidir. Bu hastalıkla doğan çocukların yüzleri taş bebek gibi, gelişmeleri yavaştır; başlangıçta karaciğer büyümesi görülürse de genellikle ergenliğe doğru organ normal boyutlarına döner. Bazı hastalarda sık sık kandaki şeker miktarının düşmesine yol açarak zekâ geriliğine kadar varabilen şiddetli çırpınmalarla beliren Forbes hastalığı otozom genlerle aktarılan çekinik bir özelliktir.

Forbush etkisi, astronomide, kozmik ışınların Yer'den gözlemlenen şiddetinde kimi zaman ortaya çıkan azalma. Olay, Güneş püskürmelerinin yol açtığı magnetik etkilere bağlanır. 1937'de ABD'li fizikçi Scott E. Forbush tarafından bulunan olayın nedeni, 1960'ta ABD'nin insansız uzay aracı "Pioneer 5"in uçuşu sırasında açıklığa kavuştu; uzay aracı Yer'den 5 bin km yükseklikteki bir yörüngede dolanırken bir Güneş püskürmesi belirlemiş, aynı anda da Yer'de Forbush etkisi kaydedilmişti. Araştırma gemisinden elde edilen bilgilerden, Forbush etkisine yol açan olgunun Güneş'ten salınan ve Güneş'in magnetik alanının bir bölümünü Yer'e kadar taşıyan ince, kızgın bir plazmanın (yüksek oranda iyonlaşmış gaz) olduğu anlaşıldı. Bu magnetik alan dilimi, Yer'e yönelik birincil kozmik ışınları oluşturan elektrik yüklü parçacıkları saptırarak, ışınların şiddetinde azalmaya yol açmaktadır.

Forcados Irmağı, Nijerya'nın güneyinde, Nijer Deltasının ulaşıma uygun başlıca suyollarından biri. Aboh'un 32 km aşağısında Nijer Irmağının ana yatağından ayrıldıktan sonra batı yönünde 198 km boyunca tatlı su bataklıkları, mangrov bataklıkları ve kıyıdaki kum sırtları arasından geçerek Benin Körfezine dökülür. 1900'lardan beri Nijer'in ırmak ulaşımı ile Gine Körfezi arasındaki başlıca bağlantısını oluşturmuştur.

Forcados Irmağı kıyısında Benin Körfezinden 24 km yukarıda Forcados, 32 km yukarıda da Burutu limanları yer alır. Bununla birlikte Nijer yoluyla gelen yerfıstığı, pamuk, palmiye yağı ve çekirdeği, susam tohumu, kauçuk ve kereste gibi ürünlerin büyük bölümü, 40 km uzunluğundaki Warri Irmağı aracılığıyla Forcados Irmağına bağlanan delta limanı Warri'den ihraç edilir. 1964'te Burutu açıklarında petrol yatakları bulunmuş, 1965'ten sonra da deniz kıyısındaki dolum tesislerinden ham petrol ihracına başlanmıştır. Kullanımdan çıkan Forcados limanı, 1971'de boru hatlarıyla petrol yataklarına bağlanarak ışılek bir tanker terminaline dönüştürülmüştür.

Yoğun bir ticari trafiği taşıyan ırmak, suların yığdığı mil birikintileri yüzünden, 1939'dan sonra okyanus gemilerinin girişine elverişli olmaktan çıkmıştır. Irmak botları ve daha büyük tekneler, denize açılmak için, Nijer Irmağının daha kuzeydeki kolu Escravos Irmağını kullanırlar. Bu ırmak, 1961-64 arasında sualtı kesimi 7 m'ye kadar olan teknelerin geçişini sağlayacak biçimde genişletilmiştir.

Forchheimer, Philipp (d. 7 Ağustos 1852, Viyana - ö. 2 Ekim 1933, Viyana, Avusturya), 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yeraltı suyu hidrolojisine (jeohidroloji) yaptığı katkılarla tanınan Avusturyalı hidrolik mühendisi. Matematiksel fizığın temel tekniklerinin çoğunun, yeraltı suyu hareketi problemlerine uygulanabileceğini göstermiş, böylece jeohidrolojinin sağlam bilimsel temellere oturmasını sağlamıştır.

Forchheimer'in en önemli katkılarından biri, Laplace denklemini(*) yeraltı sularının akışına ilişkin olgulara uygulamasıdır. Denklem, o güne değin ısı akışına ve akışkanların akışına ilişkin olaylar çerçevesinde derinlemesine incelendiğinden, yeraltı sularının akışına ilişkin problemlere kolayca uygulanmış, böylece jeohidroloji kısa sürede matematiksel kuram temeline yerleştirilebilmiştir.

Ford, Aleksander (d. 24 Kasım 1908, Lodz, Polonya - ö. 1980, Los Angeles, ABD), Polonyalı sinema yönetmeni. II. Dünya Savaşı sırasında yok olan Polonya sinema sanayisinin yeniden kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Sinemaya 1929'da kısa filmler çekerek başladı. Sokak gazetecilerine ilişkin *Legion Ulicy* (1932; Sokak Lejyonu) ve Filistin'deki Yahudilerin yaşamını konu alan *Sabra* (1934) adlı belgeselleriyle tanındı. II. Dünya Savaşı sırasında gittiği SSCB'de Polonyalı sinemacı Jerzy Bossak'la birlikte Polonya Ordu Sinema Birliği'ni kurdu. *Bitwa Pod Lenino* (1943; Leningrad Savaşı) ve *Majdanek, Obóz Śmierci* (1944; Majdanek Toplama Kampı) bu dönemde çektiği önemli belgesellerdir.

1945'te, sinema sanayisinin kamulaştırılmasının ardından kurulan Film Polski'nin başına getirildi. 1950'lerde toplumsal gerçekçi sinema anlayışını yansıtan Młodość Chopina (1952; Chopin'in Gençliği) ve Andrzej Wajda'nın asistan olarak çalıştığı *Piątka Z Ulicy Barskiej* (1953; Barska Sokağının Beş Çocuğu) adlı filmleri yaptı. 1960'ta çektiği *Krzyżacy* (Töton Şövalyeleri) Batı Avrupa'da büyük başarı kazandı. 1964'te *Pierwszy dzień Wolności* (*Özgürlüğün İlk Günü*) adlı filmini tamamladı.

1968 olayları sırasında görevinden alındı. Önce İsrail'e, daha sonra da Danimarka'ya göç etti. Danimarka'da Soljenitsin'den uyarladığı *The First Circle*'ı (1972; *İlk Çember*) çektikten sonra ABD'ye yerleşti.

Ford, Edmund Brisco (d. 23 Nisan 1901, Papcastle, Cumberland - ö. 22 Ocak 1988, Oxford, İngiltere), doğal seçme genetiğine büyük katkıda bulunan ve ekolojik genetiğin kurucularından olan İngiliz genetikçi.

1927'de Oxford Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Ford, 1963'te ekolojik genetik profesörlüğüne atandı, 1969'da da emekli profesör oldu. Genetik ve zooloji

konusundaki yapıtlarının en önemlileri *Mendelism and Evolution* (1931; Mendelcilik ve Evrim), *Ecological Genetics* (1964; Ekolojik Genetik) ve *Genetic Polymorphism*'dir (1965; Genetik Çokbiçimlilik). 1923-26 arası Julian Huxley ile birlikte büyümenin genlerce denetimi konusunda ilk araştırmaları yapan Ford, tatlı su kabukluları üzerinde çalışırken, fizyolojik süreçlerin başlama zamanını ve hızını genlerin denetlediğini saptadı. Doğadaki hayvan toplulukları üzerinde yaptığı nicel incelemeler ve laboratuvarda yürüttüğü genetik deneylerle, doğal seçmenin hangi koşullarda ortaya çıktığını belirledi. Belli bir hayvan topluluğundaki değişiklikleri izleyebilmek için topluluğun bireylerini işaretleyip sürekli sayma tekniğini geliştiren Ford'un bu yöntemleri bugün de ekolojik genetiğin temelidir.

Daha sonraki yapıtları arasında *Genetics and Adaptation* (1976; Genetik ve Uyum), *Understanding Genetics* (1979; Genetiği Anlamak) ve *Taking Genetics Into the Countryside* (1981; Genetik Araştırmalarını Doğaya Taşımak) sayılabilir.

Ford, Ford Madox, asıl adı FORD HERMANN HUEFFER, FORD MADOX HUEFFER olarak da bilinir (d. 17 Aralık 1873, Merton, Surrey, İngiltere - ö. 26 Haziran 1939, Deauville, Fransa), 20. yüzyıl edebiyatında uluslararası düzeyde etkili olmuş İngiliz romancı, yayımcı ve eleştirmen.

Alman müzik eleştirmeni Francis Hueffer'in oğlu ve Ön-Raffaellocu ressamlardan Ford Madox Brown'ın torunuydu. Kültürlü ve sanatsever bir çevrede yetişti. On sekiz yaşında ilk romanı *The Shifting of Fire*'ı (1892; Ateşin Hareketi) yazdı. 1897'de Joseph Conrad'la tanıştı. İkisi birlikte üç roman yazdılar: *Inheritors* (1901; Mirasçılar), *Romance* (1903; *Aşk Öyküsü*) ve *The Nature of A Crime* (1924; Bir Suçun Niteliği). Hueffer, 1908'de kurduğu *English Review* adlı dergide, ünlü yazarların yanı sıra o sıralarda henüz adı duyulmamış yazarlardan D. H. Lawrence, Wyndham Lewis, Ezra Pound ve H. M. Tomlinson'ın yazılarını yayımladı. Bir yandan da, İngiltere kralı VIII. Henry'nin beşinci eşi talihsiz kraliçe Catherine Howard'ı konu alan bir tarihsel roman üçlemesi ile teknik ve üslup denemelerine giriştiği, çağdaş yaşam üzerine romanlar yazıyordu. Çoğu eleştirmene göre en iyi yapıtı, rahat ve ölçülü bir anlatım tekniği ile güçlü bir içeriği kaynaştırmayı başardığı *The Good Soldier*'dir (1915; İyi Asker).

I. Dünya Savaşı'na katılan Hueffer, gaz zehirlenmesi ve ruhsal çöküntü geçirdi. Savaştan sonra adını Ford olarak değiştirdi; Sussex'te çiftçilik yapmayı, Paris'te kültür ve sanat çevrelerinin yaşamına katılmayı denedi. Joyce ve Hemingway'in yapıtlarına da yer veren *Transatlantic Review* dergisini (1924) yayımladı.

Ford, uzun edebiyat yaşamı boyunca, dönemin birçok önemli yazarıyla işbirliği yaptı; aynı zamanda genç yazarları özendirici tutumuyla tanındı. Uzun yıllar değeri bilinmeyen yapıtları 1950'lerde yeniden eleştirmenlerin dikkatini çekti. Yayımlanmış 70'i aşkın yapıtı arasında, *The Good Soldier* dışında en çok ilgi göreni, *Some Do Not* (1924; Bazıları Yapmaz), *No More Parades* (1925; Artık Geçit Törenleri Yok), *A Man Could Stand Up* (1926; Birisi Ayağa Kalkabilir) ve *Last Post* (1928; Son Görev) adlı kitaplardan oluşan dörtlemesi *Parade's End*'dir (ös 1950; Geçit Töreninin Sonu).

Ford, Gerald R(udolph, Jr.), asıl adı LESLIE LYNCH KING, JR. (d. 14 Temmuz 1913, Omaha, Nebraska, ABD), ABD'nin 38. başkanı (1974-77). ABD tarihinde seçilmeden başkan olan ilk kişidir.

Küçük yaşta annesiyle babası boşanınca, annesiyle Michigan'a taşındı ve üvey babasının adını aldı. Michigan Üniversitesi'nde

Gerald Ford, 1974
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

okurken Amerikan futbolu yıldızı oldu. 1941'de Yale'den hukuk diploması aldı.

1948'de ABD Temsilciler Meclisi'ne seçildi; 1965'te azınlık grubunun önderi oldu. Başkan Yardımcısı Spiro T. Agnew'un istifasından sonra Başkan Nixon tarafından onun görevine atandı (12 Ekim 1973).

Nixon'ın istifasından sonra 9 Ağustos 1974'te başkan oldu. Nixon yönetiminin son dönemlerindeki gizlilik havasına karşılık kamuoyuna "açıklık ve dürüstlük" sözü verdi. Ama 8 Eylül'de, Nixon'ın görev süresince işlemiş olabileceği "ABD'ye yönelik tüm kusurlarından ötürü" bağışlandığını ilan etmesiyle olumsuz tepkiler aldı. Bunun üzerine, davranışının gerekçesini açıklamak için Temsilciler Meclisi'nin bir alt komitesinde kendi isteğiyle ifade verdi. Böylece ilk kez bir başkan, görevi sırasında Kongre'nin bir komitesi önünde resmen tanıklık yapıyordu.

Ford, Kongre'ye antienflasyonist bir program önerdi, ama beklediği desteği göremedi. Bunu izleyen aylarda gittikçe büyüyen işsizlik sorununa karşı da etkili önlemler alamadı. Ford'un, 1976'nın sonuna değin 50'yi aşkın yasa tasarısını veto etmesi, Kongre'yle ilişkilerini açık biçimde ortaya koyuyordu.

Ford, dışişleri bakanı Henry A. Kissinger ile birlikte 1974'te Japonya'yı ziyaret etti. Ardından Avrupalı önderlerle yaptığı dört toplantıdan sonra Mayıs-Haziran 1975'te Brüksel'deki NATO zirvesine katıldı; aralıkta da Çin'i ziyaret etti. Nisan 1975'te Vietnam Savaşı'nın sonlarında, toplam sayısı 237 bine varan mültecilerin uçaklarla taşınması için emir verdi; mültecilerin çoğu ABD'ye getirildi. Birkaç hafta sonra, ABD yük gemisi "Mayaguez"e Kamboçya tarafından el konması üzerine bu olayın "korsanlık eylemi" olduğunu ilan eden Ford, gemiyi ele geçirmek için bir deniz gücü gönderdi. Aynı yıl başarısız iki suikast girişimine hedef oldu.

Ağustos 1976'da Cumhuriyetçi Parti kongresinde yapılan çetin bir mücadeleden sonra Ford, güçlü rakibi Ronald Reagan'a karşı aday olmayı başardı. Aynı yılın sonbaharında, rakip partinin başkan adayı (Jimmy Carter) ile kamuoyu önünde tartışmayı kabul eden ilk başkan oldu. Ama kampanyanın başından beri açık farkla geride gözüken Ford seçimi yitirdi (Kasım 1977).

Ford, Henry (d. 30 Temmuz 1863, Dearborn - ö. 7 Nisan 1947, Dearborn, Wayne, Michigan, ABD), geliştirdiği hareketli bant sistemiyle büyük ölçekli üretimde çığır açan ABD'li otomobil sanayicisi.

İrlanda göçmeni çiftçi bir ailenin sekiz çocuğundan biri olan Ford, 16 yaşında öğrenimini yarıda bırakıp gittiği Detroit'te üç yıl makinist çırağı olarak çalıştı. Dönüşünde babasının çiftliğinde kurduğu küçük bir makine atölyesinde tamirciliğe başladı. Eldeki malzemelerle bir traktör yapmayı başardı. Evlendikten (1888) sonra Detroit'e yerleşerek 1893'te Detroit Edison Company'de başmakinist oldu. Aynı yıl gerçekleştirdiği benzinle çalışan motoru kullana-

Henry Ford, 1933
Ford Archives Henry Ford Museum, Dearborn, Michigan

rak 1896'da ilk dört tekerlekli arabasını tamamladı. Daha önce bunu başarmış otomobil mucitlerinin tersine, yaptığı araçları satarak çalışmalarını geliştirdi. 1899'da bazı ortaklarla birlikte Detroit Automobile Company'yi (sonradan Henry Ford Company) kurdu. Sürekli yeni modeller üzerinde çalıştığı için, bir an önce piyasaya bir yolcu arabası çıkarmak isteyen ortaklarıyla anlaşmazlığa düştü. Bu dönemde çeşitli yarış arabaları da yaptı. 1902'de sonradan Cadillac Motor Car Company olarak yeniden düzenlenen Henry Ford Company'den ayrıldı. Ertesi yıl düşündüğü modeli bulunca halktan kişilerin sermaye katılımıyla Ford Motor Company'yi kurdu.

Ford, çok geçmeden Ruhsatlı Otomobil İmalatçıları Birliği'nin engellemesiyle karşılaştı. Güçlü sermaye çevrelerinin yer aldığı bu örgütün elindeki patente dayanarak şirket aleyhine açtığı davada inatçı bir mücadele yürüttü. Altı yıl süren mahkemeden çıkan olumsuz karara karşı temyize başvurarak sonunda 1911'de davayı kazandı. Bu başarısı otomobil sanayisinde yeni bir dönem açmanın yanı sıra halk arasında kahramanlaşmasını sağladı.

Ford'un Ekim 1908'de gerçekleştirdiği T modeli ticari araba, sonraki 19 yıl içinde ABD'de 15,5 milyon, Kanada'da yaklaşık 1 milyon, İngiltere'de de 250 bin sattı. Bu miktar dünya otomobil üretiminin yaklaşık yarısını buluyordu. Ekonomide ve kentleşmede büyük bir dönüşüm sağlayan bu başarının temelinde, Ford'un 1913-14 yıllarında Highland Park'taki yeni fabrikasında geliştirdiği üretim teknolojisi yatıyordu. Çeşitli aşamalara ayrılan üretimin hareketli bir montaj bandı üzerinde daha kısa sürede tamamlandığı bu sistem, üretkenliği yüksek bir düzeye çıkardı. Ford Motor Company 1914'te işçilerine ödediği asgari ücreti iki katına çıkardı ve çalışma süresini sekiz saate indirerek üç vardiyalı üretime geçti. Bu arada maliyetin sürekli düş-

mesiyle göreli olarak ucuzlayan otomobil yaygın bir tüketim malı durumuna geldi.

Kuruluşundan sonraki beş yıl içinde sekiz değişik model çıkaran Ford Company, 1908'de günde 100 araba düzeyinde bir kapasiteye ulaşmıştı. Şirketin yüzde 58 hissesini elinde tutan Ford, yalnızca T modelini üreterek bu kapasiteyi artırmak isteyince, öteki hissedarların direnişiyle karşılaştı. Ayrı bir şirket kurmakla birlikte hâlâ Ford hissedarı olan Dodge kardeşler, 1916'da şirketin kârını düşürdüğü gerekçesiyle Ford aleyhine dava açtı. Üç yıl süren mahkeme davacıların lehinde sonuçlandı. Aralık 1918'de şirketin yönetim kurulu başkanlığını tek oğlu Edsel'e bırakmış olan Ford, yeni bir şirket kurma tehdidini ustaca kullanarak öteki hisse senetlerini ele geçirdi. Böylece 1920'de yeniden düzenlenen Ford Motor Company dev bir aile şirketi kimliğini kazandı.

Dodge davasının bir gerekçesi de River Rouge'da yeni bir fabrika kurma planıydı. Bu plan üretimde kendi kendine yeterliliği öngörüyordu. Savaşın yol açtığı hammadde sıkıntılarını ve yan sanayilerden düzensiz mal akışının yarattığı aksaklıkları göz önüne alan Ford, üretimle ilgili bütün işleri kapsayacak bir kuruluşlar zinciri oluşturmaya yöneldi. Bu amaçla bir demiryolu hattı, 16 kömür ocağı, 285 bin hektarlık ormanlık alan, bir şilep filosu ve cam fabrikası satın aldı. Tasarının en önemli bölümünü oluşturan River Rouge'daki entegre tesisler 1927'de açıldı. Gücünün doruğunda olduğu dönemde varlıkları Michigan'ın kuzeyindeki demir ocaklarından Brezilya'daki cangıllara kadar uzanan şirket, toplam 33 ülkede etkinlik gösteriyordu.

Ford'un şirket üzerinde kurduğu mutlak denetim, aynı zamanda şirketin gerilemesine yol açan bir etken oldu. Başarısını sağlayan düzenlemeleri tek doğru olarak görmeye başlayan Ford, öteki otomobil üreticilerinin geliştirdiği vites, hidrolik fren, altı ve sekiz silindirli motor, boyada siyah dışında da renkler kullanma gibi yenilikleri izlemekten kaçındı. Sonunda piyasa talebinin değişmekte olduğunu görünce, fabrikalarını beş ay kapatarak yeni model arayışına girdi. Aralık 1927'de piyasaya sunduğu A modeli, tutmakla birlikte, beklenen ölçüde bir başarı sağlayamadı. Böylece şirket otomobil piyasasındaki önderlik konumunu yitirdi. General Motors Corporation'ın Chevrolet, Chrysler Corporation'ın Plymouth modellerinden daha az satan A modelinin üretimine 1931'de son verildi. 1932'de çıkarılan Ford V-8 modeline karşın gerileyişi süren Ford Motor Company, 1936'da otomobil sanayisinde üçüncü duruma düştü.

Ford benzer bir tutumu işçileriyle olan ilişkilerde de ortaya koydu. 1932'de satışlardaki düşmenin ve Büyük Bunalım'ın yarattığı para darlığının da etkisiyle otomobil sanayisindeki düzeyin altında bir ücret vermeye başladı. İşçilerin sendikalaşma çabalarını önlemek için en sert yöntemlere başvurdu. Sonunda 1941'de Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası'yla (UAW) sözleşme imzalamak zorunda kaldı. 1943'te oğlunun ölümü üzerine yeniden üstlendiği şirketin yönetim kurulu başkanlığını 1945'te torunu Henry Ford II'ye bıraktı.

Ford, iş yaşamı dışında sergilediği şaşırtıcı kişiliğiyle de toplumda ilgi uyandırdı. 1915'te "sürekli arabuluculuk" yoluyla Avrupa'da savaşı sona erdirmek için bir grup savaş karşıtıyla birlikte özel bir gemi tutması birçok çevrede alay konusu oldu. 1918'de Başkan Woodrow Wilson'ın desteğiyle Michigan'dan senatörlüğe adaylığını koyduysa da, muhaliflerinin kişisel saldırılarıyla geçen bir kampanyanın ardından az farkla seçimi kaybetti. Aynı yıl bir gazete satın alarak, savaşı finanse etmekle suçladığı hayali bir kişilik olan "Uluslararası Yahudi"ye yönelik, küfürlerle dolu makaleler yayımladı. İlginç dans toplantıları düzenleme, soyafasulyesiyle denemeler yapma, küçük köy fabrikaları kurma, "sade halk"a seslenen radyo yayınları hazırlatma, gençlik döneminin Amerikan el aletleri ve antika eşyalarının yer aldığı bir müze kurma gibi çoğu kez yakın çevresince de garip karşılanan işlerle uğraştı. Ölümünden sonra Ford Company'deki bütün varlıkları şirket üzerindeki aile denetimini sürdürmek için 1936'da oluşturulan ve sonradan dünyanın en zengin vakfına dönüşen Ford Vakfı'na geçti.

Ford'un Samuel Crowther ile birlikte yazdığı *My Life and Work* (1922; Yaşamım ve Yaptıklarım) ve *Today and Tomorrow* (1926; Günümüz ve Gelecek) adlı iki kitabı vardır.

Ford, Henry II (d. 4 Eylül 1917, Detroit - ö. 29 Eylül 1987, Detroit, ABD), dünyanın ikinci büyük otomobil üreticisi olan Ford Motor Company'yi 34 yıl süreyle (1945-79) yöneten ABD'li sanayici. Çökmekte olan şirketi eski gücüne kavuşturmuştur.

1940'ta Yale Üniversitesi'nde sürdürdüğü öğrenimini yarıda bırakarak büyükbabası Henry Ford'un kurduğu aile şirketinde çalışmaya başladı. Bir yıl sonra Deniz Kuvvetleri'ne katıldıysa da 1943'te babası Edsel Ford'un ölümü üzerine ordudan ayrılarak Ford Motor Company'nin başkan yardımcısı oldu. Büyükbabasının gözetimi altında yöneticilik konusunda sıkı bir eğitim aldıktan sonra 1945'te şirketin başkanlığını üstlendi.

Henry, şirketin başına geçer geçmez Ford Motor Company'yi günün koşullarına uygun hale getirmek için çalışmalara başladı. İlk işi 1930'larda sendikayı şirketten uzaklaştırmak için kaba kuvvete başvurarak Ford Motor Company'ye kötü bir ün kazandıran güvenlik şefi Harry Bennetti'yi işten atmak oldu. Ardından Hava Kuvvetleri'nden bir grup yetenekli sistem analistini işe aldı; "harika çocuklar" olarak tanınan bu uzmanlar arasında sonradan Ford Motor Company'nın başkanı, daha sonra da ABD savunma bakanı olan Robert S. McNamara da bulunuyordu. Henry'nin yönetimi sırasında piyasaya çıkartılan otomobillerden "Edsel" büyük bir başarısızlığa uğradı, ama daha sonra geliştirilen "Mustang"ler hızla tutunarak klasik modellerden biri haline geldi.

Ford, John (d. Nisan 1586, Ilsington, Devon, İngiltere - ö. 1639 ?), İngiliz oyun yazarı. Shakespeare sonrası dönemde yazdığı intikam trajedilerinde insan tutkularını derinden kavrama gücü, yalın bir güzellik anlayışı ve üstün bir şiir dili görülür.

1602'de hukuk eğitimi için Middle Temple'a girdi. Cezalı olduğu 1606-08 dışında 1617'ye değin burada kaldı. 1620'lerin başında üçü günümüze ulaşmamış bir dizi oyunda Thomas Dekker ile birlikte çalıştı; *The Sun's Darling* (1624; Güneşin Sevgilisi) ve bir olasılıkla *The Welsh Embassador* (1623; Gal Elçisi) adlı oyunları onunla yazdı. Ayrıca Thomas Middleton ile Samuel Rowley'nin *Spanish Gipsie* (1623; İspanyol Çingenesi), John Fletcher'in *The Faire Maide of the Inne* (1626; Handaki Güzel Kız) ve Francis Beaumont ile Fletcher'in çeşitli oyunlarının yazımına katıldı.

Ford'un yaklaşık 1627-38 arasında tek başına yazdığı oyunlardan yalnızca ikisinin kesin tarihi bilinir: *The Broken Heart* (Kırık Kalp) ve *The Lover's Melancholy* (1628; Aşığın Hüznü). *Tis Pitty Shees a Whore* (Ne Yazık ki Orospu), *Perkin Warbeck*, *The Queen* (Kraliçe), *The Fancies, Chast and Noble* (Saf ve Soylu Hayaller), *Love's Sacrifice* (Aşkın Özverisi) ve *The Ladies Triall* (1638; Kadının Sınanması) ise bu dönemde yazdığı öbür oyunlardır. Ford, bu oyunlarından özellikle ilk dördü ile ünlenmiştir.

19. yüzyıl başlarında neredeyse bütünüyle unutulan Ford'un yapıtları değişik eleştirmenler tarafından çok farklı biçimlerde değerlendirilmiştir.

Ford, John, asıl adı SEAN ALOYSIUS O'FLENEY ya da O FEARNA (d. 1 Şubat 1895, Cape Elizabeth, Maine - ö. 31 Ağustos 1973, Palm Desert, California, ABD), ABD'li sinema yönetmeni. Hollywood'un en ünlü *western* filmleri yönetmenidir. Etkileyici kurgu, renkli tiplemeler, duygusal bir biçimde canlandırılan geçmiş, eyleme verilen önem ve ustalıkla yaratılan atmosfer, üslubunun belirgin özellikleridir.

Ford 1914'te Hollywood'daki kardeşi Francis'in yanına gitti ve Universal Stüdyoları'nda aksesuarcı olarak çalışmaya başladı. Sonra adını değiştirdi, yönetmen yardımcısı oldu ve kısa filmlerle *western*'lerde görev aldı. Uzun metrajlı film yönetmeni olarak ilk büyük başarısını, demiryolunun Amerika'yı baştan başa geçmesinin öyküsünü anlattığı *The Iron Horse*'la (1924; *Demir At*) kazandı. Bu filmden sonra yüksek bütçeli "büyük *western*"ler yaygınlaştı. Ford, *The Informer* (1935; *Muhbir*), *The Grapes of Wrath* (1940; *Gazap Üzümleri*), *How Green Was My Valley* (1941; *Vadim O Kadar Yeşildi Ki*) ve *The Quiet Man* (1952; *Kadın Satılmaz*) adlı filmleriyle en iyi yönetmen dalında dört kez Oscar kazandı.

Önemli filmlerinin çoğunda toplumsal konuları ele almasına karşın, Ford daha çok *Stagecoach* (1939; *Cehennem Dönüşü/Posta Arabası*), *My Darling Clementine* (1946; *Kanun Harici*), *Wagonmaster* (1950; *Vahşiler Hücum Ediyor*), *Rio Grande* (1950; *Arslanlar Diyarı*), *The Searchers* (1956; *Çöl Aslanı*), *The Man Who Shot Liberty Valance* (1962; *Kahramanın Sonu*), *How the West Was Won* (1962; Batının Ele Geçirilişi) ve *Cheyenne Autumn* (1964; *Baharda Hücum*) gibi *western*'leriyle tanınmıştır.

Ford Motor Company, ABD'de, 1903'te Henry Ford(*) ve 11 ortağının kurduğu otomotiv şirketi. 1919'da Henry Ford, karısı Clara ve oğlu Edsel şirketin tümünü ele geçirdiler. Hisse senetlerinin halka ilk kez satıldığı Ocak 1956'ya değin bu kişiler, mirasçıları ve Ford Vakfı (kuruluşu 1936) dışında şirketin başka hissedarı yoktu. Firmanın bugünkü etkinlikleri arasında otomobil (Ford, Mercury, Lincoln ve Continental), kamyon, traktör, yedek parça ve aksesuar imalatı, montajı ve satışı ile malı hizmetler sayılabilir. Şirketin merkezi Michigan'ın Dearborn kentindedir.

Henry Ford ilk otomobilini 1896'da Detroit'te, evinin arkasındaki bir atölyede ürettı. Ford Motor Company'nin kurulmasından sonra Ford marka ilk otomobil Temmuz 1903'te Mack Caddesi Montaj Tesisi'nde üretildi. Beş yıl sonra 1908'de büyük başarı kazanan T modeli piyasaya sürüldü; Ford 1911'de, Missouri'nın Kansas kentinde, otomobil sanayisinde özelleşmiş ilk montaj tesisini kurdu. 1913'te dünyada ilk kez üretim zincirinin otomobil imalatında kullanılmasını sağladı. İş ilişkilerini geliştirmek amacıyla 1914'te 8 saatlik işgünü için 5 dolar

ücret ödemeye başladı (eskiden 9 saat için 2,34 dolar ödeniyordu).

1914'ün ortalarında 500 binden fazla T modeli otomobil satılmıştı. 1923'te şirket ABD'nin motorlu taşıt üretiminin yarısını karşılıyordu. 1920'lerin sonunda şirketin Avrupa, Latin Amerika, Kanada, Asya, Güney Afrika ve Avustralya'daki montaj fabrikalarının sayısı yirmiyi geçmiş, Ford dünyanın en çok tanınan markası olmuştu.

1927'de T modelinin yerine A modeli otomobillerin üretimine geçildi. 1932'de de Ford V-8 modelinin üretimine başlandı. Lüks Lincoln ve Continental modelleri Ford'un 1922'de ele geçirdiği Lincoln Motor Company (kuruluşu 1917) tesislerinde üretildi. Ford 1938'de ilk Mercury'yi piyasaya sürdü. Şirketin öteki bağımsız markası Edsel, ticari açıdan başarı kazanamadı ve yalnızca üç yıl üretildi (1957-59).

Henry Ford daha 1906'da şirketin yüzde 58,5'ini ele geçirmişti. Öteki hissedarlar, Dearborn'da yapılması planlanan büyük ve pahalı River Rouge Montaj Tesisi'ne karşı çıkınca, Ford bütün hisseleri satın aldı ve oğlu Edsel Ford'u (1893-1943) şirketin başkanlığına getirdi (1918). Ama Edsel 1943'te ölünce gene kendisinin üstlendiği başkanlığı, 1945'te torunu Henry Ford II'ye(*) devretti. Henry Ford II yönetim kurulu ve şirket başkanlığını 1979'a değin sürdürdü.

1950'ler ile 1960'larda bazı yeni alanlara el atan Ford Motor Company 1990'lara gelindiğinde etkinliklerini yeniden otomotiv sanayisinde ve mali hizmetlerde yoğunlaştırmıştı. 1989-90'da da İngiliz lüks otomobil yapımcısı Jaguar'ı satın aldı.

Ford Vakfı, 1936'da ABD'de, Henry Ford ve oğlu Edsel Ford'un bağışlarıyla oluşturulan hayır kuruluşu. Varlığı 4 milyar dolardan fazladır. Temel ilgi alanları, gıda yardımı ve nüfus kontrolü gibi dünya ölçeğindeki sorunlar, başta reklam almayan televizyon kanalları olmak üzere iletişim, kültür ve sanattır. Vakıf, 1970'lerden sonra doğal kaynaklar ve çevre sorunları ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Forde, (Cyril) Daryll (d. 16 Mart 1902, Tottenham, Middlesex - ö. 3 Mayıs 1973, Londra, İngiltere), İngiliz fiziksel antropolog. Ekoloji ve teknolojinin ilkel kültürler üzerindeki etkileri konusunda yaptığı araştırmalarla tanınır. Arizona ve New Mexico'nun beşeri coğrafyası üzerine karşılaştırmalı bir inceleme olan *Habitat, Economy and Society* (1934; Yaşam Ortamı, Ekonomi ve Toplum) adlı yapıtı, ekoloji alanında klasik bir başvuru kaynağı oldu. Forde daha sonra, Nijerya'nın güneydoğusunda yaptığı alan çalışmasıyla Cross Irmağı yöresinde yaşayan Yako halklarıyla ilgili geniş kapsamlı bir dizi araştırma başlattı. Böylece, daha sonra Afrika toplumlarının özellikle akrabalık ve siyasal yapıları üzerine yapılacak çok sayıda araştırma için bir örnek oluşturdu.

Londra'daki University College'da coğrafya ve Tarihöncesi arkeolojisi öğrenimi gören Forde, 1928'de doktora çalışmasını tamamladı. 1930'da Büyük Britanya'nın en genç profesörü olarak Galler Üniversitesi'ne atandı. Uluslararası Afrika Enstitüsü'nde 1944'ten ölümüne değin sürdürdüğü başkanlık görevi boyunca, hızla gelişen Afrika antropoloji çalışmalarını yönetti. 1945'te Londra'da University College'daki yeni antropoloji kürsüsüne atanmasıyla birlikte Afrika araştırmalarına destek sağlamada önemli rol oynayan bir araştırma ve yayın projesi başlattı. Ayrıca *Africa* ve *African Abstracts* dergilerinin de yönetmenliğini yaptı.

Foreign Affairs, ABD'nin New York kentinde yılda beş kez yayımlanan ve kendi türünde dünyanın en saygın süreli yayınlarından olan uluslararası ilişkiler dergisi. 1922'de Dış İlişkiler Konseyi tarafından kendi yayın organı olarak kuruldu. Dünya sahnesindeki siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri dikkatli bir biçimde ve derinlemesine araştırarak uluslararası ün kazandı. Yazarları arasında ABD'nin önde gelen gazetecileri, bilim adamları ve devlet adamları vardır. Dergi, ABD dış politikasının gayri resmi sözcüsü durumundadır. Burada ortaya konan ve *Foreign Affairs* çevresince benimsenen düşünceler, ABD'de izlenen politikayı ya da çıkartılan yasaları da belirlemektedir.

Forel, Auguste-Henri (d. 1 Eylül 1848, La-Gracieuse, Morges yakınları - ö. 27 Temmuz 1931, Yvorne, İsviçre), beynin yapısına ilişkin araştırmalarıyla tanınan İsviçreli nöroanatomi ve psikiyatri uzmanı.

1866-71 arası Zürich Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gören Forel, daha sonra Viyana Üniversitesi'nde nöroanatomi konusunda çalışarak 1872'de bu üniversiteden tıp doktorasını aldı. 1879'da Zürich'teki Burghölzli Akıl Hastanesi'nin yöneticiliğine ve Zürich Üniversitesi'nde psikiyatri profesörlüğüne atandı. 1877'de beyindeki bilinmeyen birçok yapıyı tanımlayarak beynin anatomisine değerli katkılarda bulunduğu ilk önemli incelemesini, 1887'de de nöronları (sinir hücresi) beynin işlevsel birimleri olarak tanımladığı en önemli çalışmasını yayımladı. 1889'da Zürich'te alkolizm tedavisi için bir enstitü kurarak, frengi, alkolizm gibi akıl ve ruh sağlığını tehdit eden etkenlerin önlenmesine yönelik toplumsal reformlar üzerinde çalıştı. 1893'te emekliye ayrılarak, yaşamının geri kalan bölümünde toplumsal reformlar ve karıncaların psikolojisiyle ilgilendi.

Forel, François-Alphonse (d. 2 Şubat 1841, Morges - ö. 7 Ağustos 1912, Morges, İsviçre), limnolojinin (gölbilim) kurucusu İsviçreli fizikçi ve bilim adamı. Lozan Üniversitesi'nde fizyoloji ve anatomi dersleri veren Forel, bir yandan da başta Cenevre Gölü olmak üzere göl araştırmalarına başladı. Araştırma sonuçlarını *Le Léman: Monographie limnologique* (1892-1904, 3 cilt; Cenevre Gölü: Limnolojik Monografi) adlı yapıtında yayımladı. Limnolojinin temel başvuru kitabı durumuna gelen *Handbuch der Seenkunde* (1901; Tatlısu Bilimi Elkitabı) adlı yapıtında ise, göl sularındaki ses hareketlerini (kapalı sularda suyun ritmik salınım hareketi) inceledi.

Alp göllerinde, buzul kökenli akarsuların sıcaklığı düşürmesinin yoğunluk farkı akıntılarına yol açtığını bulan Forel ayrıca, seşlerin nasıl oluştuğunu açıkladı, depremler ve İsviçre Alpleri'ndeki buzullar üzerine çalışmalar yaptı.

Foreman, George (d. 22 Ocak 1948, Marshall, Texas, ABD), ABD'li dünya ağır sıklet boks şampiyonu. 22 Ocak 1973'te Jamaika'nın Kingston kentinde Joe Frazier'ı ikinci rauntta nakavtla yenerek kazandığı bu unvanı 30 Ekim 1974'te Zaire'nin Kinşasa kentinde Muhammed Ali'ye sekizinci rauntta nakavtla yenilerek kaybetti. 24 Ocak 1976'da ABD ağır sıklet şampiyonluğu maçında Ron Lyle'ı yendi ve bu uvanını 15 Haziran 1976'da Joe Frazier'la yaptığı maçta korudu.

188 cm boyunda ve 99 kg ağırlığındaki Foreman, Texas'ın Houston kentindeki Siyah gettosunda büyüdü ve boksu Oregon'da bir kampta öğrendi. 1968 México Olimpiyat Oyunları'nda ağır sıklette altın madalya aldı. 23 Haziran 1969'daki ilk profesyonel maçından Muhammed Ali'ye yenilmesine değin yaptığı 40 maçı, 24'ü üst üste nakavtla olmak üzere kazandı. 1977'de boksu bıraktı ve gezici vaiz oldu. 1987'de, yeniden dünya ağır sıklet boks şampiyonluğunu ele geçirmek amacıyla profesyonel boksa döndü.

Forest of Dean, İngiltere'nin ortagüney kesimindeki Gloucestershire ilinde (*county*) ilçe (*district*). İlin batısında 528 km²'lik bir alanı kaplar. Güneydoğuda sınırını Severn Irmağının geniş halici, güneybatıda ise Galler sınırının büyük bölümünü oluşturan Wye Irmağı çizer. İlçenin adı, İngiltere'nin en eski ve büyük ormanlarından (İngilizce: *forest*) birinden gelir. Bu orman, hâlâ ilçenin ortagüney kesiminde, yükseklikleri 150-250 m arasında değişen kumtaşı tepelerini ve vadileri kaplamaktadır. 1939'da ulusal park yapılan orman çoğunlukla meşe, dişbudak, huşağacı ve eğreltiotlarından oluşur; burada ayrıca 1960'ların başından bu yana çok az işletilen bir kömür yatağı ve Haçlılar tarafından kullanılmış bir demir ocağı vardır. Ormandan elde edilen kereste 16-18. yüzyıllar arasında gemi yapımında kullanılmıştır.

Tümü de eskiden kömür madenciliği merkezleri olan Cinderford, Mitcheldean ve ilçe merkezi Coleford, bugün hayvancılık yapılan kasabalardır. Mandıracılık, Severn kıyıları boyunca uzayıp giden verimli topraklardaki en önemli ekonomik uğraştır. Ayrıca Wye Irmağı vadisi üzerindeki tepelerden kireçtaşı çıkarılır. Forest of Dean'in kuzeyindeki Gloucester kentinin batısına düşen Newent Vadisinin verimli killi ve kireçli toprakları da hayvan otlatmaya elverişlidir. Burada marul, salatalık, domates gibi sera ürünleriyle şıra yapımında kullanılan elma ve armut yetiştirilir. Newent bölgesi yabani nergisleriyle tanınır. Araba parçaları ve plastik ürünleri ilçenin hafif sanayisini oluşturur. Nüfus (1986 tah.) 75.200.

Forester, C(ecil) S(cott) (d. 27 Ağustos 1899, Kahire, Mısır - ö. 2 Nisan 1966, Fullerton, California, ABD), İngiliz romancı ve gazeteci. Özellikle tarihsel romanlar yazmıştır. *The Happy Return* (1937; Mutlu Dönüş) romanı ile başlayan bir dizinin kahramanı olan Horatio Hornblower'ın yaratıcısı olarak tanınır. Dizi boyunca Hornblower'ın deniz harp okulu öğrenciliğinden başlayıp Napoléon Savaşları sırasında amiralliğe yükselişi ve soylular arasına girişi anlatılır.

Yazarlık için hekimlikten vazgeçen Forester, ilk romanı *Payment Deferred* (1926; Gecikmiş Ödeme) ile başarı kazandı. Öteki romanları arasında *Brown on Resolution* (1929), *The General* (1936; General) ve *The*

Forester
Penguin Publishing Co Ltd

Ship (1943; Gemi) yer alır. Romanlarından pek çoğu filme alındı. İçlerinde en önemlisi 1952'de James Agee ve John Huston tarafından sinemaya uyarlanarak olağanüstü başarı kazanan *The African Queen*'dir (1935; *Afrika Kraliçesi*, 1972). Romanları dışında, yaşamöyküleri, tarih ve bir de oyun yazdı. *Hornblower Companion*'da (1964; Hornblower Rehberi) Hornblower dizisinin doğuşunu ve gelişimini anlattı. İç Savaş sırasında İspanya'da ve Alman işgali altındaki Çekoslovakya'da *The Times* (Londra) muhabiri olarak bulundu. II. Dünya Savaşı'nda Büyük Britanya ve ABD'de propagandacı olarak görev yaptı. Hornblower dizisinin 12'ncisi ve sonuncusu olan *Hornblower and the Crisis* (1967; Hornblower ve Bunalım), ölümünden sonra yayımlandı. Türkçe'de ayrıca *Bismarck'ı Batırınız* (1978) adlı yapıtı yayımlanmıştır.

Forestier Yarımadası, Avustralya'da, Tasmanya'nın güneydoğusunda yarımada. Uzunluğu 19 km, genişliği 14 km kadardır. Doğuda Tasman Denizi, batıda Norfolk Körfeziyle çevrilidir. Kuzeyden bir kıstakla anakaraya, güneyden de 400 m genişliğindeki Eaglehawk Kıstağıyla Tasman Yarımadasına bağlanır.

Forez, FORES ya da FOREST olarak da yazılır, Fransa'da Massif Central'in doğu tarafında bulunan bugünkü Loire ilinin (*département*) sınırları içinde eski bölge. Adı, Loire Irmağının suladığı zengin bir tarım alanında, Roanne'ı Saint-Étienne'e bağlayan yol üzerindeki bölge merkezi Feurs'den (Roma döneminde Forum Segusiavorum) gelir. Forez kontları 10. yüzyılın ikinci yarısından sonra Lyonnais'de denetim kurmak için Lyon piskoposlarıyla çatıştılar; 1173'te Forez Kontluğu dışındaki topraklar üzerinde hak öne sürmekten vazgeçtiler. Forez, 1368'den 1527'ye değin Bourbon topraklarının bir parçası oldu. 1527'de Kral I. François tarafından ele geçirilerek o dönemde yeni kurulmuş olan Lyonnais eyaletine bağlandı.

forezi, kene, kuş biti gibi küçük asalakların, aynı konakta yaşayan daha iri ve uçucu bir asalağın, örneğin atsineğinin kıllarına tutunarak yeni bir konağa taşınması.

forklift, ÇATALLI YÜKLEYİCİ olarak da bilinir, yüklerin kaldırılıp indirilmesinde ve yüklenmesinde kullanılan sanayi arabası türü. *Ayrıca bak.* sanayi arabası.

Forlandet Ulusal Parkı, Norveççe FORLANDET NASJONALPARK, 1973'te Norveç Çevre Bakanlığı'nca Svalbard'da kurulan ulusal park ve kuş sığınağı. Parkın güney ve güneydoğu bölümlerinde yer alan altı tane kuş sığınağı, Svalbard Takımadalarının en zengin kuş varlığını barındırır.

Forlì, Latince FORUM LIVII, İtalya'nın kuzeyinde, Emilia-Romagna yönetim bölgesindeki Forlì ilinin merkezi kent. Bologna'nın güneydoğusunda, Montone Irmağı ile Aemilia Yolu (Via Aemilia) üzerinde yer alır. Romalıların Forum Livii diye andıkları kentin İÖ 2. yüzyılda konsül Livius Salinator tarafından kurulduğu söylenir. Forlì 12. yüzyılda Ravenna'yla ittifak kurdu; 13. yüzyılda, Romagna eyaletine bağlı bir kontluk merkezi oldu ve bu konumuyla, Guelfo ile Ghibellino partileri arasındaki çatışmaların odağı durumuna geldi. 1315'ten sonra Ordelaffi ailesince yönetilen Forlì, 1500'de kardinal ve askeri önder Cesare Borgia tarafından ele geçirilerek 1504'te Papalık Devletleri'ne bağlandı. 1860'ta İtalya Krallığı'nın bir parçası oldu.

Kentteki önemli tarihsel yapılar arasında, kökeni Forlì'nin 4. yüzyıldaki ilk piskoposlarına değin uzanan S. Mercuriale Manastırı (12. yy); Caterina Sforza Riario'nun kenti Borgia'ya karşı savunmakta kullandığı kale (15. yy); 19. yüzyılda bütünüyle yeniden yapılan katedral ve belediye binası (1459) sayılabilir. Kentte yaşamış ressam Melozzo da Forlì'nin en önemli yapıtları Roma ve Loreto'da bulunmakla birlikte, Melozzo'nun, gene Forlìli olan öğrencisi Marco Palmezzano'nun yapıtları Forlì'deki sanat galerisindedir. Belediye müzesi ve kütüphanesinde değerli koleksiyonlar bulunur.

Forlì, Milano'dan Bari ve Brindisi'ye giden ana demir ve kara yolları üzerindedir; ayrıca bir havaalanı vardır. Çevredeki topraklar çok verimli olduğundan tarım başlıca ekonomik uğraştır. Başlıca sanayi ürünleri sentetik dokuma, kimyasal madde, ayakkabı ve metal ürünlerdir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 109.986.

formaldehit (HCHO), METANAL olarak da bilinir, aldehitlerin en basit üyesi olan organik bileşik. Kimya sanayisinde birçok bileşiğin üretiminde büyük çapta kullanılan formaldehit, metil alkolün (metanol) buhar fazında yükseltgenmesiyle elde edilir. Saf formaldehit renksiz, keskin ve yakıcı kokulu, mukozaları aşırı derecede tahriş eden ve kolayca alevlenen bir gazdır. Gaz halindeyken kolayca polimerleştiği için, genellikle yüzde 37'lik sulu çözelti halinde (formol) piyasaya sürülür. Formolden su giderilmesiyle, kristalsi bir trimer olan trioksana ya da amorf bir polimer olan paraformaldehite geçilir; paraformaldehitin ısıtılmasıyla da yeniden gaz halindeki formaldehit elde edilir.

Formaldehit amonyak ile tepkimeye girdiğinde, idrar yolları antiseptiği olarak kullanılan heksametilentetramini (metenamin) verir. Metenaminin nitrolanmasıyla da patlayıcı bir bileşik olan siklonit (RDX) elde edilir. Formaldehitin kalsiyum hidroksit eşliğinde asetaldehit ile tepkimesinden oluşan pentaeritritolün tetranitratı, kısaca PETN adıyla bilinen güçlü bir patlayıcıdır. Formaldehit sanayide özellikle üre-formaldehit, fenol-formaldehit ve asetal reçinelerinin üretiminde kullanılır. Ayrıca proteinlerle tepkimeye girme özelliği nedeniyle, derilerin sepilenmesinde, elyaf olarak kullanılacak bazı bitkisel proteinlerin işlenmesinde, dokumaların dezenfekte edilmesinde ve topraktaki mikroorganizmaların öldürülmesinde kullanılır.

formalizm *bak.* biçimcilik

Forman, Miloš (d. 18 Şubat 1932, Čáslav, Çekoslovakya), Çekoslovak sinemasında "Yeni Dalga" olarak bilinen 1960'lardaki canlanmanın önde gelen temsilcilerinden olan ve daha sonra ABD'de önemli yapıtlar veren sinema yönetmeni.

Prag Sinema Okulu'nu (FAMU) bitirdikten sonra senaryo yazarlığı ve yönetmen yardımcılığı yaptı. İlk filmi *Konkurs* (1962; Yetenek Sınavı) kısa metrajlı bir belgeseldi. Filmin eleştirmenler tarafından beğenilmesi üzerine Forman ilk uzun metrajlı filmini gerçekleştirme olanağı buldu. *Černý Petr* (1963; *Maça Aşı*) adlı bu hafif komedide baba-oğul ilişkisini işledi. Genç bir fabrika işçisinin aşklarını konu alan *Lásky jedné plavovlásky* (1965; *Bir Sarışının Aşkları*) filmi ise ona dünya çapında bir ün kazandırdı. Bunu izleyen *Hoří, má panenko!* (1967; *Koşun İtfaiyeciler*) adlı komedisinde taşrada bir baloyu konu aldı. Özgür bir teknikle çektiği bu filmlerinde daha çok çağdaş Çekoslovak gençliğinin sorunlarını ele aldı; günlük yaşamın üzüntülerini, sevinçlerini ve mizahını duyarlı bir biçimde yansıttı.

1969'da Çekoslovakya'dan ayrılarak ABD'ye giden Forman, ası Amerikan gençliğiyle ana babalarını konu alan *Taking Off*'un (1971; Kalkış) ardından Münih Olimpiyat Oyunları'nı oldukça kişisel bir

Forman
Lüfi Özkök

bakışla görüntüleyen *Visions of Eight*'in (1973; Sekizin Görüntüleri) bir bölümünü yönetti. *One Flew over the Cuckoo's Nest* (1975; *Guguk Kuşu*) ve *Amadeus*'la (1984; *Amadeus*) en iyi yönetmen dalında Oscar alan Forman'ın *Hair* (1979; *Hair/Bırak Güneş İçeri Girsin*) ve *Ragtime* (1981) adlı filmleri de büyük övgü topladı.

formel sistem *bak.* biçimsel sistem

Forment, Damián (d. y. 1475, Valencia, Aragon - ö. y. 1541, Santa Domingo de la Calzada, Kastilya), 16. yüzyılın en önemli İspanyol heykelcilerinden biri. İlk yapıtlarında Rönesans ilkelerini en yetkin biçimde yansıtmış, son dönemlerindeyse maniyerizmin İspanya'daki ilk örneklerini vermiştir.

Forment'in Floransa'da eğitim gördüğü sanılır. 1500'de Valencia'ya geri döndü. 1509'da taşındığı Zaragoza'da bir atölye açtı. Yaşamının sonuna değin bu atölyede çalışarak (çoğu albatrdan) büyük boyda birçok altar gerçekleştirdi.

Forment, en erken tarihli yapıtlarından olan El Pilar Kilisesi altarında (1509-12, Zaragoza) Rönesans üslubundaki figürlerle gotik bezemeleri bir arada kullanmıştır. Huesca Katedrali'ne (1520-24) yaptığı maniyerist üsluptaki altar incelendiğinde, gotik bezemeyi kullanmayı 1520'lere değin sürdürdüğü izlenir. Daha eski altarlarında Donatello'dan etkilendiği figürlerini, denge ve simetriye büyük önem vererek düzenlediği gözden kaçmaz. Huesca'daki altarın figürlerinin daha ince uzun hale geldiği, kabartmaların yüzeyinin hareket kazandığı görülür. Forment'in son çalışması olan Santo Domingo de la Calzada'daki (1537-40) altarda ana çizgiler Rönesans anlayışı içinde verilmişse de, figürler iyice burkulmuş, incelip uzamıştır. Kendisinden sonra gelen İspanyol heykelcilerini büyük ölçüde etkileyen Forment'in yapıtlarında, onun gotikle başlayıp maniyerizme kadar ulaşan sanat çizgisi açıkça izlenir.

Formia, eskiden MOLA DI GAETA, Latince FORMIAE, İtalya'nın ortagüney kesiminde, Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Latina ilinde kasaba. Gaeta Körfezinde, Garigliano'nun ağzı ile Gaeta Yarımadası

arasında yer alır. Napoli'nin kuzeybatısına düşer. Eski Volskların (Volsci) kurduğu yerleşme, daha sonra Roma yönetimine girdi ve ünlü Caecuba ve Falernia şaraplarıyla Roma'nın gözde bir yazlık sayfiyesi oldu. 842'de Sarazenlerin saldırıları sonunda yıkıldı. Formia'da Tarihöncesi'ne ait megalitik (büyük taş) sur yıkıntıları ile İÖ 43'te kasabanın yakınlarında öldürülen Cicero'nun villası ve onarım görmüş anıtmezarı gibi Roma kalıntıları vardır. II. Dünya Savaşı'ndaki ağır yıkım nedeniyle yeniden inşa edilmiştir. Roma-Napoli demiryolu hattı üzerinde yer alan ve Ponza Adalarına (*isole*) gemi seferlerinin yapıldığı kasabada işlenmiş besin, şarap ve zeytin üretilir. Nüfus (1981) belediye, 30.306.

formid (botanikte) *bak.* formiyum

Formigny Çarpışması, Yüz Yıl Savaşları'nın son evresinde Fransızların İngilizlere karşı kazandığı zafer (15 Nisan 1450). Fransızların ilk kez sahra topçusu kullandığı bu çarpışma Normandiya'nın yeniden ele geçirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Normandiya'da sürekli ilerleyen Fransız kuvvetleri 1449 sonbaharında da Rouen'a girmeyi başarmıştı. Ama Caen ve öteki yerler hâlâ İngilizlerin elindeydi. Caen'daki kuvvetleri desteklemek üzere Mart 1450'de Cherbourg'da karaya çıkan Sir Thomas Kyriel komutasındaki 3.500 kişilik İngiliz kuvveti, doğrudan Caen'a yönelmek yerine, Valognes'a saldırarak 10 Nisan'a değin oyalandı. Beş gün sonra Clermont kontu (sonradan Bourbon dükü II. Jean) komutasındaki bir Fransız birliği, Kyriel'in kuvvetlerini Valognes ile Caen'ın yarı yolundaki Formigny'de yakaladı. Bir çay ile hendek arasında savunma pozisyonuna geçen İngiliz okçuları üç saat boyunca Fransızları yaklaştırmadılar. Hatta Jean ve Gaspard Bureau kardeşlerin Fransız kraliyet ordusu için döktüğü iki topu kısa bir süre için ele geçirdiler. Ama Richemont kontunun takviye kuvvetleriyle savaş alanına yetişmesi üzerine, İngiliz savunması çöktü. Haziranda Caen, ağustos başında da Normandiya'nın geri kalan bölümü Fransızların eline geçti.

formik asit (HCO_2H), METANOİK ASİT ya da KARINCA ASİDİ olarak da bilinir, karboksilli asitlerin en basit üyesi. Deri ve dokuma sanayilerinde kullanılan formik asit, karbon monoksit ile sodyum hidroksitin tepkime ürünü olan sodyum formiyatın sülfürik asitle işlenmesiyle elde edilir.

Formik asit, kuvvetli bir asit ve indirgen bir madde olması, anhidrit oluşturmaması gibi özellikleriyle öbür karboksilli asitlerden ayrılır; indirgenliği, bu bileşiğe aldehitlerin bazı özelliklerini kazandıran $-CH=O$ grubundan ileri gelir. Sanayide etil ve metil esterleri de kullanılan formik asit, derişik sülfürik asit etkisiyle suyunu kaybederek karbon monoksite dönüşür.

Saf formik asit, 8,4°C'de donan, 100,7°C'de kaynayan, keskin ve yakıcı kokulu, renksiz bir sıvıdır; mukozayı tahriş eder ve deride kabarcıklar oluşturur.

formika, daha çok mobilyaların kaplanmasında kullanılan sert, düzgün yüzeyli, ince lamine plastik levhaların ticari adı.

Melamin gibi yapay bir reçineye emdirilen özel kâğıtların ortalama yedi tanesi, ısı ve basınç uygulanarak yaklaşık 1,5 mm kalınlığında, sert ve dayanıklı bir kaplama malzemesi oluşturmak üzere birleştirilir. En üst kat renklendirilir ve üstüne desen çizilir; bunun üstü de parlak ya da mat cilayla kaplanır. Yüzü ağaç damarları taklidi biçiminde olan parlak ve mat formikalar da mobilya kaplaması olarak çok yaygındır. Formika genellikle kontrplak gibi bir alt kaplama malzemesinin üstüne yapıştırılır.

Isıya, kaynar suya, besinlerin içerdiği asitlere, alkole, evlerde bulunan alkalilere dayanıklı olan formikanın temizlenmesi de kolaydır. Lokanta gibi ticari yerlerde kullanılmak için yapılan formikaların ısıya karşı dayanıklılığını artırmak amacıyla içine çok ince bir metal yaprak da katılabilir.

formiyum (*Phormium tenax*), Portekizce FORMID, *Agavaceae* familyasından bir bitkiye ve bu bitkinin yapraklarından elde edilen liflere verilen ad. Anayurdu Yeni Zelanda olan formiyumun, bazen "Yeni Zelanda keneviri" olarak da adlandırılan lifleri çok eskiden beri bu ülkede sicim, dokuma ve sepet yapımında kullanılır. Önce İrlanda'nın güneyinde süs bitkisi olarak yetiştirilmeye başlanan, sonradan Avrupa'nın başka bölgelerine de yayılan bu bitki, bugün lif üretimi için Asor Adaları, Avustralya, Güney Afrika, Japonya, Brezilya, Şili ve Arjantin'de yaygın olarak yetiştirilir.

Formiyum, bir köksaptan çıkan 8-12 kadar gövdeden oluşur; her gövdede, yelpaze biçiminde dizilmiş, koyu yeşil renkte ve mızrak biçiminde en az beş yaprak bulunur. Yaklaşık 1-4 m uzunluğundaki sert yaprakların 5 cm genişliğindeki tabanı uca doğru daralarak sivrileşir. Bitkinin ortasından 3,5-4,5 m uzunluğunda bir çiçek sapı çıkar ve tepesinde yaklaşık 4 cm uzunluğundaki sarı çiçeklerin oluşturduğu bir demet bulunur. Meyvelerinin içinde çok sayıda siyah, parlak ve yassı tohum vardır.

Özellikle iyi akaçlanmış, gevşek ve orta zenginlikteki topraklar ile ve çok yağış almayan ılıman iklimlerde iyi yetişen formiyum, genellikle olgun bitkinin köksaplarının sürgünlerinden, bazen de tohumlarından çoğaltılır. Dikimden dört-altı yıl sonra çıkan ilk yapraklarla başlanan ve bir-dört yıl arayla sürdürülen hasatta, her gövdenin dıştaki üç ya da dört yaprağı alınır. Kalite ve uzunluklarına göre ayrılan yapraklar makinelerle ezilir, parçalanır ve elde edilen lifler yıkanıp güneşte kurutulduktan sonra ağartılarak parlatılır. İyi işlendiğinde çok uçuk sarımsı beyaz renkte olan formiyum lifleri parlak, esnek, sağlam ve tuzlu suya dayanıklıdır; daha çok halat, sicim, çuval, torba, paspas ve ayakkabı tabanı yapımında kullanılır.

formol, gaz halindeki formaldehitin piyasa için hazırlanmış sulu çözeltisi. *Ayrıca bak.* formaldehit.

formonitril *bak.* hidrojen siyanür

Formosa, Arjantin'in kuzey kesiminde eyalet. Akaçlaması zayıf, büyük bir alüvyon ovası olan Gran Chaco'da yer alır. Orman, otlak ve bataklıkların egemen olduğu 72.066 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey ve doğuda Paraguay'la çevrilidir. Kuzey, güney ve doğu sınırlarını sırasıyla Pilcomayo, Bermejo ve Paraguay ırmakları çizer. Pilcomayo ve Paraguay ırmaklarının birleşme noktasının yakınında, Pilcomayo kıyısı boyunca uzanan 50 bin hektar genişliğindeki Pilcomayo Irmağı Ulusal Parkı'nda çok sayıda Yerli yaşar. Parkın zengin hayvan varlığı yeleli kurt, La Plata susamuru ve dev karıncayiyenler gibi türleri kapsar.

Sebastian Cabot ve Diego García de Moguer önderliğindeki bir İspanyol kâşif grubu 1528'de yöreyi keşfetti. 1590'da kurulan Cizvit *reducción*'u(*) 1632'de Yerlilerce yıkıldı. Uzun yıllar yalnızca Pilcomayo ve Bermejo ırmaklarını izleyen keşif gruplarının uğradığı yörelerde 1763'te ikinci bir *reducción* kuruldu. Dört yıl sonra Cizvitlerin Yenidünya'dan atılmasıyla yeniden terk edilen yöre, Yerli akınlarına karşı düzenlenen cezalandırma seferleri dışında ıssızlığını korudu. Paraguay Savaşı'nın (1864-70) ardından Arjantin'e bağlandı. 1884'te ulusal toprak, 1955'te de eyalet oldu.

Eyaletin başlıca ekonomik uğraşları olan tarım (pamuk, pirinç, muz, avokado) ve sığır besiciliği sık sık ortaya çıkan kuraklıklardan ve su baskınlarından zarar görür. 1970'lerde El Riacho Irmağı üzerinde büyük bir su denetleme projesi başlatılmıştır. Ormanlarda yabani olarak yetişen ve tanen elde edilen *quebracho* ağaçları bir başka gelir kaynağıdır. Nüfus (1991 geç.) 363.035.

Formosa, Arjantin'in kuzeydoğusunda, Formosa eyaletinin merkezi kent. Paraguay Irmağının (*rio*) batı yakasında, Paraguay'daki Asunción kentinin güneybatısında yer alır. Paraguay Savaşı'nın (1864-70) ardından Gran Chaco'nun istilası sırasında kuruldu (1879). Formosa, önce ulusal toprak olarak düzenlenen Gran Chaco'nun, ulusal toprağın bölünmesinden sonra da Formosa eyaletinin merkezi oldu.

Bir ırmak limanı ve tarım ürünleri işleme merkezi olan Formosa, 1960'lar ile 1970'lerde hızlı gelişme göstermiştir. Çevresinde hayvancılık yapılır, pamuk ve pirinç yetiştirilir. Nüfus (1980) 95.100.

Formosus (d. y. 816, Roma ? - ö. 4 Nisan 896, Roma), 891-896 arasında papa. Öldükten sonraki yargılanma biçimi papalık tarihinin en yadırgatıcı olaylarından biridir.

Papa Aziz I. Nicolaus, Formosus'u 864'te İtalya'daki Porto başpiskoposluğuna getirdi; daha sonra Bulgaristan'da Hıristiyanlığın yayılmasını hızlandırmakla görevlendirdi. Papa II. Hadrianus 869'da, Papa VIII. Johannes de 875'te Formosus'a Fransa'da misyonerlik görevleri verdiler. Formosus 876'da Papa VIII. Johannes'in güvenini yitirince Roma'dan kaçtı ve aforoz edildi. Papa I. Marinus döneminde bağışlandı, 883'te Porto piskoposluğundaki görevine geri getirildi. Aziz III. Hadrianus, Papa Marinus ve V. (VI) Stephanus dönemlerinde saygınlığı artan Formosus, 6 Ekim 891'de Stephanus'un ardından papa seçildi. Roma'yı Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda hak iddia eden Spoletolu Guido ile oğlu Lamberto'dan kurtarma çabası içinde, Doğu Frank kralı Arnulf'tan İtalya'yı istila etmesini istedi. Formosus, 896'da Roma'da Arnulf'a imparatorluk tacı giydirdi. Ama Spoleto'ya saldırmaya hazırlandığı sırada Arnulf'a felç geldi, kısa bir süre sonra da Formosus öldü.

Papa VI. (VII) Stephanus'un Roma'da topladığı ve halkın "Kadavra Sinodu" olarak adlandırdığı bir sinod sırasında Formosus'un düşmanları cesedini mezardan çıkararak bir piskoposluk sandalyesine oturttular; ceset adına bir diyakozu konuşturarak onu yargıladılar. Mahkeme sonunda Formosus'un papalığa seçilmesi geçersiz ilan edildi, kararları yürürlükten kaldırıldı ve takdis parmakları kesildi. Cesedi önce bir mezara bırakıldı, daha sonra buradan alınıp Tiber Irmağına atıldı. Roma'da siyasal bölünmeye yol açan bu olaylar, Stephanus'un tutuklanmasına ve boğularak öldürülmesine kadar vardı. Papa II. Theodorus, Formosus'un atamalarını yeniden geçerli saydı ve onun için resmî bir cenaze töreni düzenledi. Papa IX. Johannes, Stephanus'un sinodunu mahkûm ederek alınan kararları yaktı. Formosus'un mektupları, J. P. Migne'nin *Patrologia Latina*'sının (Latin Kilise Babaları'nın Metinleri) 129. cildinde derlenmiştir.

Formoza *bak.* Tayvan

Formoza dilleri, Tayvan (eskiden Formoza) yerli halkının konuştuğu diller. Günümüzde esas olarak adanın iç kesimlerindeki küçük topluluklar bu dilleri konuşmaktadır.

Formoza dilleri Malezya-Polinezya dil ailesine bağlıdır. Birbirinden farklı bu diller Tayal (Atayal), Tson ve Payvan olmak üzere üç büyük kola ayrılır. Bunların içinde en büyük kolu oluşturan Payvan dilleri, Ami, Bunun, Payvan ve Saaroa dillerinden oluşur.

Formstecher, Solomon (d. 28 Temmuz 1808, Offenbach, Hesse - ö. 24 Nisan 1889, Offenbach, Almanya), idealist Yahudi düşünür. 1842'de Offenbach'da haham oldu. Felsefi görüşlerini eksiksiz dile getiren *Die Religion des Geistes* (1841; Tinin Dini) adlı yapıtı, Yahudiliği kapsamlı bir biçimde sistemleştirmesi bakımından önemlidir. Formstecher'a göre yalnızca iki temel din vardı: Doğa dini (putperestlik) ve tin dini (Yahudilik). Yahudiliğin özünde etik nitelik taşıdığını belirtti. Sanat yapıtları ve mitoslar yüzünden arılığını yitirmiş olan Yahudi etiğinin, Hıristiyanlık ve İslam tarafından da benimsendiğini, ama en arı biçimiyle gene Yahudilikte bulunabileceğini ileri sürdü.

Formstecher, birçok felsefe ve ilahiyat kitabının yanı sıra Yahudi gettolarındaki yaşamı konu alan *Buchenstein ve Cohnberg* (1863) adlı bir de roman yazdı.

formula, Roma hukukunda, adi mahkemeler düzeninde (*ordo indiciorum privatorum*) uygulanan dava usulü. İÖ 110'da kabul edilen bu yöntem, bir davada yüksek düzeydeki yöneticinin uyuşmazlığın türüne göre bir *formula* hazırlayarak tarafları yargıca göndermesine dayanıyordu. *Formula*'da önce tarafların üzerinde uyuştukları yargıç ya da yargıçların adları yazılır, *intentio* denen bölümde davacının iddiası belirtilir, *condemnatio* denen bölümde de söz konusu iddianın kanıtlanması durumunda davalının mahkûm edilmesi, tersi durumda aklanması yolunda bir yönerge yer alırdı.

formül ağırlığı, bir bileşiğin kimyasal formülünde belirtilen bütün atomların ağırlıklarının toplamı. Formül-gram cinsinden belirtilen formül ağırlığı, genellikle, ayrı moleküllerden oluşmayan bileşiklere uygulanır (örn. iyon bağıyla bağlanmış sodyum klorür). Bu tür maddeler, bileşiği oluşturan elementlerin atom sayıları arasındaki basit oranı tanımlayan kimyasal bir formülle gösterilir.

fornaldar saga (Eski İzlanda dilinde "Antik Çağ sagası"), Germen ülkelerinin eski mitlerini ve kahramanlık efsanelerini, Vikinglerin serüvenlerini ya da yabancı ülkelerde başlarından geçen ilginç olayları konu alan İzlanda sagaları. Bu sagalar kara Avrupa'sında, İzlanda'ya yerleşilmeden önceki dönemde geçer. Günümüze ulaşan bu tür sagalar, 1200-20 arasında yazılan İzlanda aile sagalarından sonra 1250-1350 arasında yazıya geçirilmişse de, sözlü olarak çok daha eski tarihlerde ortaya çıktıkları sanılmaktadır. Fantastik içeriklerine karşın, aile sagalarında görülen özlü ve nesnel üslupla yazılmışlardır. Edebi değerleri açısından İzlanda aile sagalarının düzeyine ulaşamazlar. Ama günümüze ulaşamamış kahramanlık şiirlerine dayanmaları, onlara Antik Çağa ilişkin önemli birer belge niteliği kazandırır. Bu bakımdan en önemli örnek *Völsunga saga*'dır (Völsung'un Sagası). Völsung'un torunu Sigurd'un öyküsünü anlatan bu saga, Orta Yüksek Almanca dönemine ait *Nibelungenlied* (Nibelungların Şarkısı) destanında Siegfried'i ve Burgonyalıların yok edilişini anlatan öykünün Kuzey ülkelerindeki versiyonudur. Gene de pek çok açıdan *Nibelungenlied*'den ayrılır. *Ayrıca bak.* saga.

Forner, Juan Pablo (d. 23 Şubat 1756, Mérida - ö. 17 Mart 1797, Madrid, İspanya), İspanya'da 18. yüzyılın önde gelen edebiyat polemikçisi.

Salamanca'da Yunanca, Latince, İbranice dilleriyle felsefe ve hukuk alanlarında öğrenim gördü. Parlak zekâsı ve keskin alaycılığı, ilk yapıtlarından *Sátira contra los abusos introducidos en la poesía castellana*'da (1782; Kastilya Şiirindeki Kötü Kullanıma Karşı Yergi) belirgin biçimde görülür. Yapıt, şair Luis de Góngora'nın adından türetilen aşırı süslü *Gongorismo* (Gongoracılık) gibi üslup yeniliklerine karşı bir saldırıydı. Hırçın bir kişiliği olan Forner, eleştirilerini çoğu kez kendi çağdaşlarına yöneltti. *El asno erudito* (1782; Allâme Ahmak), oyun yazarı Tomás de Iriarte'ye ve yapıtlarına karşı ağır bir saldırıydı. 1785'te yergi yazması yasaklanan Forner, en önemli iki yapıtından biri olan *Exequias de la lengua castellana*'da (1795; Kastilya Dilinin Cenaze Töreni) Kastilya edebiyatını savundu. Öbür önemli yapıtı *Oración apologética por la España y su mérito literario*'da (1786; İspanya'yı ve Edebiyat Değerlerini Savunmak İçin Konuşma) ise, İspanyol edebiyatının, öteki Avrupa edebiyatları karşısında bir değer taşımadığı görüşüne karşı çıktı. Şiirleri büyük ölçüde yergisel ve didaktik niteliktedir.

Forrer, Ludwig (d. 9 Şubat 1845, Islikon - ö. 28 Eylül 1921, Bern, İsviçre), iki kez federal başkan seçilen İsviçreli devlet adamı. İsviçre hukuk reformunun önde gelen sözcüleri arasındadır.

Zürich radikallerinin önderi ve ülke çapında ünlü bir avukat olan Forrer 1873-1900 arasında federal yasama organı *Nationalrat*'ta (ulusal konsey) görev yaparken hukuk sisteminin standartlaştırılması için sürekli çaba gösterdi. 1888'de ceza yasası reformu için bir tasarı sundu. 1891 ve 1893'te sanayi sigortası yasa tasarısı üzerinde çalıştıysa da bu tasarı reddedildi (1900).

Bundan sonra Forrer kısa bir süre için siyasal yaşamdan çekildi. Ama 1902'de *Bundesrat*'a (federal konsey) seçildi. Daha sonra iki kez (1906, 1912) federal başkan olarak görev yaptı. 1907'de posta ve demiryolları yöneticisi olarak ünlü Gotthard hattının kamulaştırılmasını tamamladı.

Forrester, Jay Wright (d. 14 Temmuz 1918, Anselmo, Nebraska, ABD), günümüzde sayısal (dijital) bilgisayarların çoğunda kullanılan bilgi saklama aygıtı olan rasgele erişimli magnetik çekirdek belleği geliştiren ABD'li elektrik mühendisi ve yönetim uzmanı.

Lincoln'daki Nebraska Üniversitesi'nde ve ardından Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) elektrik mühendisliği öğrenimi gören Forrester, daha sonra bu enstitüde ders vermeye ve araştırma yapmaya başladı. 1945'te enstitüde Sayısal Bilgisayar Laboratuvarı'nı kurdu ve ilk genel amaçlı bilgisayar örneklerinden biri olan "Whirlwind I"in yapımına katıldı. Bu çalışmalar sırasında, dönemin sayısal bilgisayarlarında kullanılan yavaş ve güvenilmez bilgi saklama sistemlerinin bilgisayarların geliştirilmesini engellediği sonucuna vardı. 1949'da, bilgiyi üç boyutta saklayan bir bellek sistemi geliştiren Forrester, bu buluşunda, depolama ve anahtarlama işlemlerinin ikisi için de bir magnetik gözeden yararlandı.

1951-56 arasında MIT'nin denetiminde federal hükümet için elektronik teknolojisini ulusal savunma sorunlarına uygulamaya yönelik çalışmalar yapan Lincoln Laboratuvarı'nda görev aldı.

Yönetim sorunlarının çözümünde bilgisayarlardan yararlanmaya yönelik deneylere girişen Forrester, iş ilişkilerinin ve süreçlerinin, örneğin bir fabrika içindeki ürün akışının bilgisayara girilebilecek biçimde bir dizi matematiksel denklem halinde ifade edilebildiği, bilgisayarlı benzetim tekniğini geliştirdi.

1956'da MIT'ye bağlı Sloan Yönetim Okulu'na profesör olarak atanan Forrester'ın başlıca yapıtları *Industrial Dynamics* (1961; Sanayi Dinamiği), *Principles of Systems* (1968; Sistemlerin İlkeleri), *Urban Dynamics* (1969; Kent Dinamiği) ve *World Dynamics*'tir (1971; Dünya Dinamiği) *Collected Papers* (1975; Toplu Makaleler) adlı yapıtı 1975'te yayımlanmıştır.

forsa, PAYZEN olarak da bilinir, eskiden gemilerde kürek çeken tutsak ve mahkûmlara verilen ad.

Forsalar, kürekle ya da kürek ve yelkenle yürütülen gemilerin başlıca kürekçileriydi. Kaçmalarını önlemek ilçin zincirle yere bağlanırlardı. Savaş tutsaklarının yanı sıra kürek mahkûmları da forsa olarak kullanılırdı. Tutsaklara güvenilmediği için savaş sırasında kürekçilerin yarısı mahkûmlardan oluşurdu. Osmanlı gemilerindeki forsaların âmirine gardiyanbaşı ya da vardiyanbaşı denirdi. Gemilerden kaçan forsalar da forsa zindanlarına kapatılırdı. 15. ve 16. yüzyıllarda, yalnızca yelkenle seyreden gemilerin yaygınlaşmasıyla forsaların sayısında bir azalma oldu. Buharlı gemilerin ortaya çıkmasıyla da forsalık giderek ortadan kalktı.

forseps, doğum sırasında bebeğin başını dölyoluna doğru çevirmeye ya da ikı yandan kavrayıp çekmeye yarayan, kolları çapraz olarak birleştirilmiş iki metal kaşıktan oluşan alet. Annenin dölyatağının kasılmaları bebeğin kendiliğinden doğmasını sağlayamayacak kadar güçsüzse, annenin doğum kanalında ya da bebekte doğumu güçleştiren yapı bozuklukları varsa, bebeğin başı annenin leğen bölgesinden geçemeyecek kadar büyükse ya da annenin doğumda fazla zorlanmamasını gerektirecek nedenler (örn. kalp hastalığı, verem) varsa forseps kullanmak gerekebilir.

Forssmann, Werner (d. 20 Ağustos 1904, Berlin - ö. 1 Haziran 1979, Schopfheim, Almanya), 1956 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü André F. Cournand ve Dickinson W. Richards ile paylaşan Alman cerrah. Kardiyolojinin öncülerinden olan Forssmann, dirseğin iç bölgesindeki bir toplardamardan sokularak kalbe uzatılan ve kalbin içinin incelenmesini sağlayan kalp kateterinin (kalp sondası) geliştirilmesine katkıda bulundu. 1929'da, Berlin'de cerrahi dalında uzmanlık öğrenimini sürdürürken bu tekniği ilk kez kendi üzerinde denedi ve flüoroskop ekranının önüne bir ayna tutarak kateter denen borunun damarlarında ilerleyişini gözledi. Büyük bir cesaret örneği olan bu deneyinin çılgınca ve tehlikeli bir serüven olarak nitelendirilip ağır eleştirilere uğraması üzerine kardiyoloji araştırmalarını bırakarak ürolojiye yöneldi.

Forssmann'ın geliştirdiği bu yöntemi, 1941'de Richards ve Cournand bir iki küçük değişiklikle uygulamaya başladılar. O tarihten bu yana kalp hastalıklarının tanı ve araştırılmasında en değerli araçlardan biri

olan kalp kateteri, kalp içindeki kan akımının ve basıncının ölçülmesini, kalbin içine ilaç ve X ışınlarını geçirmeyen maddelerin şırınga edilmesini, kalp atımlarını düzenlemek amacıyla kalbe elektrot yerleştirilmesini sağladı.

Tıp öğrenimini 1928'de Berlin Üniversitesi'nde tamamlayan Forssmann, Berlin ve Mainz'da üroloji alanında uzmanlık eğitimi yaptı. Dresden-Friedrichstadt'taki belediye hastanesinde ve Düsseldorf'taki Evanjelik Hastanesi'nde cerrahi bölümü başkanı (1958) olarak görev aldı.

Forster, E(dward) M(organ) (d. 1 Ocak 1879, Londra - ö. 7 Haziran 1970, Coventry, Warwickshire, İngiltere), İngiliz romancı, deneme yazarı ve edebiyat eleştirmeni. *Howards End* (1910) ve *A Passage to India* (1924; *Hindistan'a Bir Geçit*, 1961, 1984) adlı romanlarıyla ve eleştiri yazılarıyla ünlüdür.

Henüz bebekken babası öldüğü için, annesi ve halaları tarafından büyütüldü. Baba

E. M. Forster
BBC Hulton Picture Library

tarafı, ahlaki sorumluluk duygusu çok gelişmiş, katı Protestan; anne tarafı ise, daha esnek ve geniş görüşlüydü. Bu değişik görüşler Forster'ın küçük yaşta aile içi gerilimlerin doğasını kavramasını sağladı. Öğrenim gördüğü Kent'teki Tonbridge Okulu daha sonra İngiliz özel liselerini eleştiren pek çok yazısının esin kaynağı oldu. Cambridge'deki King's College'da ise özgürlük duygusunu tattı. Düşünsel eğilimlerini geliştirip uygulamakta kendisini ilk kez özgür hissediyordu. Böylelikle, bireyin benzersiz, ılımlı kuşkuculuğun sağlıklı olduğunu ve Kuzey Avrupa ülkelerindeki katı tutumlara karşı bir denge öğesi olarak Akdeniz uygarlığının önemini kavradı.

Cambridge'den ayrılırken yaşamını edebiyata adamaya karar vermişti. İlk romanları ve öyküleri, Victoria döneminin katı kurallarını yıkmaya çalışan yeni bir çağın izlerini taşıyordu. George Meredith gibi daha eski İngiliz romancılardan, kadınların kendi başlarına önemi gibi belirli birtakım temaları aldıysa da, 19. yüzyılın sonlarında gözde olan ayrıntılı ve süslü üsluplara ilgi göstermedi. Daha serbest, konuşma diline yakın bir üslupla yazdı. Romanları, ilkinden başlayarak, orta sınıf yaşamı üzerine keskin gözlemlere dayalı, güçlü bir toplumsal yorum boyutu içeriyordu. Forster ayrıca, Akdeniz'de gelişmiş pagan kültürlere duyduğu ilgiyle bağlantılı olan daha derin bir inanç da taşıyordu: Erkekler ve kadınlar, eğer doyurucu bir yaşam sürmek istiyorlarsa, dünya ile ilişkilerini koparmamalı ve düş güçlerini kullanıp geliştirmeliydiler. Forster, ilk romanlarından *The Longest Journey*'de (1907; En Uzun Yolculuk), bu iki koşuldan birini tek başına yerine getirmenin yeterli olamayacağını öne sürdü; yalnızca dünyaya yaslanmak kaba bir zevk düşkünlüğüne, düş gücünün aşırı gelişmesi de bireyin gerçeklikten kopmasına yol açabilirdi.

Aynı tema, Forster'a ilk önemli başarısını kazandıran ve daha iddialı bir roman olan *Howards End*'de de baştan sona kendini gösterir. Roman, özgür düş gücünün en iyi örneğini oluşturan Margaret ve Helen Schlegel kardeşler ile kuşaklar boyu dünya ile içli dışlı olmuş Howards End Malikânesi'nin sahibesi Ruth Wilcox arasındaki ittifak üzerine kuruludur. Yaşama bakışı temelde ticari olan Henry Wilcox ve çocuklarının savunduğu değerlere karşı, bu üç kadın kendi aralarında manevi bir yakınlık olduğunu sezerler. Romanın simgesel sonunda Margaret Schlegel, Henry Wilcox ile evlenir ve bu kolu kanadı kırılmış adamı yeniden Howards End'e getirir; burada çevrelerini saran pozitivist ilerlemeci güçlerin yoğun tehdidine karşın, düş gücü ile dünya arasındaki bağı yeniden kurmaya çalışırlar.

Ama Forster'ın önerdiği bu çözüm pek güven verici değildir: I. Dünya Savaşı ise bu çözümü daha da güvenilmez kılmıştır. Forster, savaş sırasında üç yıl boyunca İskenderiye'de cephe gerisi hizmette bulundu ve iki kez de (1912-13 ve 1921) Hindistan'a gitti. Savaş sonrasında yazdığı *Hindistan'a Bir Geçit* romanında yeniden eski temalara döndü ama, bunlara artık olumsuz bir açıdan bakıyordu: Dünyanın kendisinin de insana yabancı olduğu Hindistan gibi büyük ve karmaşık bir ülkede, dünya ile düş gücü arasında bir uzlaşmaya varılması, neredeyse olanaksızdı. Romanda yalnızca, yeni deneyimlere en açık kişi olan Adela Quested adlı genç kız bu ikisi arasındaki uyumu, o da ancak bir an için, yakalamayı başarır. Adela Quested, bir İngilizle bir Hintli arasında süren davanın en önemli tanığıdır. Aslında romanın büyük bölümü, İngiliz yöneticilerden Fielding'in temsil ettiği ciddilik ve doğruluk gibi değerlerle İngiliz konuk Bayan Moore'da kendini gösteren girişken, iyi kalpli bir duyarlık gibi daha gösterişsiz değerlere ayrılmıştır. Ne Fielding, ne de Bayan Moore tam anlamıyla başarılı olabilir; ama başarısız da değillerdir. Roman, pek rahatlatıcı olmayan bir dengenin kurulmasıyla sona erer. Hintlilerle İngilizler arasındaki anlık uzlaşma sona ermiştir; ancak Adela'nın edindiği deneyimde gizli olan başka uzlaşma fırsatları, bir belirsizlik ve karışıklık ortamında gerçekleşen Hindu şenliği sırasında, Aşk Tanrısı'nın doğum töreninde yankısını bulur. Roman 1985'te David Lean tarafından filme alınmıştır.

Daha sonra Forster'ın düşüncesinde, doğruluk ve incelik değerleri ağır basmaya başladı. İnsanlığın dünyasıyla ve kendi düş gücüyle uyumu, ulaşılmak istenen sonul amaçsa da, Forster, kendini gitgide daha çok teknolojik ilerlemeye veren bir uygarlıkta, bunun kaybolmaya yüz tuttuğunu gördü. Öte yandan sağduyu, iyi niyet ve bireye saygı gibi değerlerin hâlâ geliştirilebileceğine inanıyordu; bunlar, sonradan savunacağı daha geniş özgürlüklerin temelini oluşturdu. II. Dünya Savaşı sırasında, hiçbir totaliter düşünceyi desteklememesiyle özel bir saygınlık kazandı. Onun savunduğu kişisel ilişkiler ve basit dürüstlük kurallarının faşizme karşı mücadelenin ardında yatan bazı önemli ortak değerlerin temelini oluşturduğu görüldü. 1946'da Cambridge'in kendisine onursal öğretim üyeliği görevi vermesi üzerine buraya yerleşen Forster, ölümüne değin hem yaşlılarla, hem de gençlerle iletişimini koparmadı.

Forster'ı, 20. yüzyıl ortalarının önemli kültür adamlarından biri yapan özellik, onun esnek, bağımsız, abartılmamış ahlak anlayışı olmakla birlikte asıl ünü romanlarına dayanır; romanları da, kendinden önceki romantik gelenek bağlamında düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilir. Forster'ın romanları, romantik geleneğin merkezinde yer alan, "yürekten gelen duygular" kültünü sürdürür; ama bundan da öte, ilk romantiklerin, insanın doğadaki yerine ve düş gücüne dayalı yaşama duydukları ilgiyi de paylaşır. Romantizmin birçok yönüne karşı çıkılan bir çağda, bu ilgi büyük önem taşımaktadır.

Forster'ın deneme, öykü ve roman dışındaki yapıtları, büyük halasının yaşamöyküsü *Marianne Thornton* (1956), Hindistan deneyimlerinin belgesel bir dökümü olan *The Hill of Devi* (1953; Devi Tepesi) ve *Alexandria: A History and a Guide*'dır (1922; yb 1961; Bir İskenderiye Tarihi ve Rehberi). Forster ayrıca 1951'de, Benjamin Britten'ın *Billy Budd* operası için E. Crozier ile birlikte bir libretto yazdı. Eşcinsellik temasını işleyen *Maurice* romanı, yıllarca önce yazılmış olmasına karşın, ancak ölümünden sonra 1971'de yayımlandı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *Where Angels Fear to Tread* (1905; *Meleklerin Uğramadığı Yer*, 1982), *A Room with a View* (1908; Manzaralı Bir Oda). Eleştiri. *Aspects of the Novel* (1927; *Roman Sanatı*, 1982). Deneme. *The Collected Tales of E. M. Forster* (1947; E. M. Forster'ın Toplu Öyküleri), *Abinger Harvest* (1936). *Two Cheers for Democracy* (1951; Demokrasi İçin İki Tezahürat). Öykü. *The Life to Come and Other Stories* (ös 1972; Önümüzdeki Yaşam ve Başka Öyküler).

Forster, Georg, tam adı JOHANN GEORG ADAM FORSTER (d. 26 Kasım 1754, Nassenhuben, Gdańsk yakınları - ö. 12 Ocak 1794, Paris), gezi türünün Alman edebiyatında kökleşmesine katkıda bulunan kâşif ve bilim adamı.

Babası Johann Reinhold Forster ile birlikte 1766'da İngiltere'ye göç etti. Baba oğul, Kaptan James Cook'un dünya çevresindeki ikinci yolculuğuna (1772-75) katıldılar. Georg Forster'ın bu yolculukla ilgili kitabı *A Voyage Round the World* (1777; Dünya Çevresinde Bir Yolculuk) babasının güncelerine dayanıyordu. Kitap daha sonra *Reise um die Welt* (1778-80) adıyla Almanca yayımlandı. Bilimsel ve edebi bakımdan da önem taşıyan bu yapıt, Forster'in yalnızca döneminin en ileri Alman düşünürlerinden ve en yetkin üslupçularından biri olarak ün kazanmasını sağlamakla kalmadı, aynı zamanda Goethe, Johann Gottfried von Herder ve Alexander von Humboldt gibi yazarları da etkiledi. Forster, başka yazılarında Güney Denizlerine ilişkin bilimsel bilgilere özellikle botanik alanında katkıda bulundu.

Forster, Kassel Üniversitesi'yle (1778-84) Litvanya'daki Vilnius Üniversitesi'nde (1784-87) profesörlük yaptıktan sonra Mainz Üniversitesi'nin kütüphane müdürlüğüne getirildi. Fransız Devrimi'ne duyduğu yakınlık nedeniyle, 1792'de Fransa'nın işgal ettiği Mainz'da kurulan cumhuriyetçi yönetimi savundu. 1793'te bu yönetim adına görüşmelerde bulunmak üzere Paris'e gitti. Ama bu arada Almanlar Mainz'ı ele geçirdi. Forster son günlerini hem Almanlarca bir hain gibi görülerek, hem de Fransa'da Terör Dönemi'nin aşırılıkları yüzünden düş kırıklığına kapılmış olarak Paris'te geçirdi.

Forster, Thomas (d. y. 1675 - ö. 3 Kasım 1738, Boulogne, Fransa), İngiltere'nin kuzeyi ile İskoçya'da patlak veren ayaklanmaya (1715) önderlik eden, Katolik Kral II James yandaşı (Jacobusçu).

1708-16 arasında Parlamento üyeliği yaptı. Jacobusçu olduğu anlaşılınca 1715'te Avam Kamarası Forster hakkında tutuklama emri çıkardı. Ama Forster tutuklanmasına fırsat vermeden kaçtı. 6 Ekim 1715'te Northumberland'daki Greenrig'de, II. James'in oğlu James Francis Edward Stuart'ı III. James adıyla kral ilan etti. Yandaşlarından oluşan küçük bir çetenin başına geçen Forster'ın iyi bir komutan olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Newcastle'ı ele geçirmeyi başaramayınca, ayaklanmanın bir dizi amaçsız yürüyüş biçiminde yozlaşmasına seyirci kaldı. İskoçya'nın güneyinden gelen Lord Kenmure yönetimindeki ayaklanmacılar da ona katıldı. Roxburghshire'daki Kelso'ya kadar ilerleyen birleşik kuvvetler, orada 22 Ekim'de Borlum'lu General William Mackintosh komutasında Kuzey İskoçyalılardan oluşan bir müfrezenin katılmasıyla daha da güçlendi. Olağanüstü askeri yetenekleri olan Mackintosh, İskoçya'da Kenmure'un, ayaklanmacıların İngiltere'ye girmesinden sonra da Forster'ın beceriksiz yönetimi altında görev yapmak zorunda kaldı. Forster, İngiltere'nin kuzeybatı kesimindeki Katolik orta sınıftan takviye gelmesini beklediyse de umduğunu bulamadı. Subaylarının protestolarına karşın 17 Kasım'da Preston'da teslim oldu. Hapishaneden Fransa'ya kaçtı, 23 yıl sonra orada öldü.

Forster, William Edward (d. 11 Temmuz 1818, Bradpole, Dorset - ö. 5 Nisan 1886, Londra, İngiltere), İngiliz devlet adamı. Ülkede ilkokul sisteminin temellerini atan 1870 Eğitim Yasası'yla ünlüdür. 1880-82 arasında İrlanda'dan sorumlu devlet bakanı olarak radikal Toprak Birliği'nin ayaklanmasını bastırdığı için "Gülle Forster" adıyla anılır.

Quaker mezhebine bağlı bir aileden geliyordu. Devlet adamı Sir Thomas Fowell Buxton'un yeğeni, şair ve bilim adamı Matthew Arnold'un da kayınbiraderiydi. 1861'den yaşamının sonuna değin Avam Kamarası üyeliği yapan Forster, 1866'da seçim sistemi reformunun bütünleyicisi olarak zorunlu ilköğretimi savunmaya başladı. 1868'de ilköğretim yasa tasarısını hazırlamakla görevlendirildi; tasarı, dinle ilgili maddeleri uzun süre tartışıldıktan sonra 9 Ağustos 1870'te kabul edildi.

Ocak 1875'te W. E. Gladstone'un başbakanlıktan ayrılması üzerine, Forster'ın Liberal Parti önderliğine aday olması Avam Kamarası'nda geniş destek buldu. Ama Forster, Hartington markisi (sonradan Devonshire 8. dükü) karşısında adaylıktan çekildi. 1880'de Gladstone'un başbakanlığa dönmesi üzerine, Forster İrlanda'dan sorumlu devlet bakanlığına atandı. Radikal eğilimlerine uyarak, İrlanda'da geniş kapsamlı bir toprak reformu yapılmasını destekledi. Ama İrlanda tarım devriminin şiddeti karşısında, düzenin korunması için Parlamento'nun baskı önlemleri almasını istedi. Bu politika tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bu arada Dublin ile Londra arasında sık sık yaptığı yolculuklar onu bitkin düşürmüştü. 1881 sonbaharından sonra İrlanda'daki yaşamı sürekli tehlike içinde geçti. Ama Forster, Mart 1882'de en çalkantılı bölgelerden bazılarını dolaşarak öfkeli kiracı çiftçilerle konuştu. 2 Mayıs 1882'de İngiliz hükümeti Charles Stewart Parnell ile öteki İrlandalı milliyetçi önderleri Kilmainham hapishanesinden serbest bırakmaya karar verince, Forster bunu fırsat bilerek istifa etti.

Bundan dört gün sonra onun yerine geçen Lord Frederick Cavendish, Dublin'deki Phoenix Parkı'nda İrlandalı teröristlerce öldürüldü. Forster'ın, eski görevine geçici olarak dönme önerisi reddedildi. Daha sonra, İrlandalı çeşitli kişilerle ilgili bazı ölçüsüz konuşmalar yaptı. Gladstone'un İrlanda'ya yönetsel özerklik verme politikasının koyu bir muhalifi olarak öldü.

forsterit-fayalit dizisi, olivinler ailesinin en önemli mineral grubu. Yermantosunun en önemli bileşenleri olarak kabul edilir. Diziye bağlı mineraller şunlardır.

forsterit	
arı magnezyum silikat,	
Mg_2SiO_4	yüzde 0-10 Fe
krizolit	yüzde 10-30 Fe
hiyalosiderit	yüzde 30-50 Fe
hortonolit	yüzde 50-70 Fe
ferrohortonolit	yüzde 70-90 Fe
fayalit	
arı demir silikat, Fe_2SiO_4	yüzde 90-100 Fe

Forsterit-fayalit dizisi mineralleri, çoğu bazik ve ultrabazik kayaçlar içinde yeşilden sarıya kadar değişen renklerde, camsı kristaller halinde yaygın olarak görülür. Ayrıca kumlu göktaşlarında da bol miktarlarda bulunur. Forsterit tipik bir dünittir. Krizolit ve hiyalosiderit, gabro, dolerit, bazalt ve trakit içinde yaygındır. Daha az yaygın olan hortonolit ile ferrohortonolite ise dolerit, gabro ve granofirde rastlanır. Potasyumdan çok sodyum içeren çoğu volkanık kayaçta küçük miktarlarda fayalit vardır. Forsterit-fayalit dizisi mineralleri, dolomitli kireçtaşlarında, mermerlerde ve başkalaşım geçirmiş, demirce zengin çökellerde de bulunur. Erime sıcaklıkları oldukça yüksek olan bu minerallerin eritilebilmesi için 1.500°C'nin üzerine çıkılması gerekir. Dizinin bazı üyelerinden ateş tuğlası yapımında yararlanılır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* olivin (tablo).

Forsyth, Alexander John (d. 28 Aralık 1769, Belhelvie - ö. 11 Haziran 1843, Belhelvie, Aberdeenshire, İskoçya), ateşli silahlarda çarpma etkisiyle ateşlenen barut bileşiğini geliştiren İskoçyalı Presbiteryen papaz ve mucit. Bu buluşla, daha önceleri çakmak kıvılcımıyla ateşlenen ateşleme barutu (ağızotu) kullanımına gerek kalmamış; mermi, itici barut ve kapsülden oluşan cephanenin tek bir metal fişek halinde birleştirilmesi olanaklı duruma gelmiştir.

Bir papazın oğlu olan Forsyth, babasının mesleğini seçti ve 1790'da babası ölünce onun yerine geçti. Boş zamanlarında ateşli silahlar üzerinde geliştirme çalışmaları yapmaya girişti ve önce daha etkili ateşleme barutu türleri yapmaya yöneldi. 1805'te ise ilk çarpmalı (müsademeli) ateşleme düzeneğini geliştirdi; bu düzenekte, namlunun kuyruğuna, içine cıva fulminat sarılmış küçük bir kapsül yerleştiriliyor, ardından kapsül tüfeğinin çekiciyle patlatılıyordu. Patlamanın oluşturduğu kıvılcım ise, namludaki asıl itici barutu ateşleyerek mermi çekirdeğinin fırlamasını sağlıyordu. Ertesi yıl buluşunu Londra'da sergileyen ve ordudonatım komutanının desteğini sağlayan Forsyth'a çalışmalarını sürdürebilmesi için Londra Kulesi'nde yer ayrıldı. Forsyth 1807'de buluşunu geliştirerek dönemin alaybozan tüfeklerine uyguladı. Ne var ki, Forsyth'ı destekleyen ordudonatım komutanının görevden ayrılması üzerine işbaşına gelen komutan bu çalışmaya son verdi ve masraflarını ödeyerek Forsyth'ı geri gönderdi. Çok sonraları buluşunun orduda uygulanmaya başlaması üzerine Forsyth, hükümetten kendisine patent hakkı ödemesini istedi. Sonunda hükümet Forsyth'a küçük bir maaş bağladı, ama maaşı eline geçmeye başlamadan öldü.

Forsyth, Peter Taylor (d. 12 Mayıs 1848, Aberdeen, İskoçya - ö. 11 Kasım 1921, Londra, İngiltere), Kongregasyonal Kilise'ye bağlı İskoç din adamı ve yazar.

Bir postacının oğlu olan Forsyth, Aberdeen Üniversitesi ile Göttingen'de öğrenim gördü. Göttingen'de bulunduğu sırada Protestan Alman ilahiyatçı Albrecht Ritschl'in etkisinde kaldı. İngiltere'de, Cambridge'deki Emmanuel Kilisesi gibi pek çok Kongregasyonal kilisede görev alan Forsyth daha sonra Londra'daki Hackney İlahiyat Yüksekokulu'nun müdürü oldu. Başlangıçta ilahiyatta liberal sayılabilecek bir tutum izlediyse de giderek Almanya'daki "pozitif ilahiyat"a yakınlaştı. *Positive Preaching and the Modern Mind* (1907; Kural Koyucu Vaaz ve Çağdaş Anlayış) ve *Lectures on the Church and the Sacraments* (1917, Kilise ve Ayinler Üzerine Dersler) adlı yapıtları Protestanlara, bir yandan liberalizmin, bir yandan da katı Protestanlığın etkisiyle unutmaya bıraktıkları kendi kilise öğretilerini hatırlattı. *The Person and Place of Jesus Christ* (1909; Hz. İsa'nın Kişiliği ve Yeri) adlı en ünlü yapıtı, "dogmayı ahlaklaştırma" ve İsa'nın tanrılığı öğretisini çağdaş kişisel deneyimlerle dile getirme yolunda bir çabaydı. *Christ on Parnassus* (1911; İsa Parnassos Dağında) adlı yapıtında ilahiyat ve sanatı ele alan Forsyth, *The Justification of God*'da (1916, Tanrı'nın Doğrulanması) Hıristiyan inancını zamanının sorunlarıyla ilişkili olarak ele aldı. Kayra kavramını Protestan ilahiyatına yeniden sokan ve Hz. İsa'nın sevgisini Tanrı'nın hükümranlığının açımlanması olarak ele alan Forsyth, Karl Barth'a özgü pek çok düşüncenin öncülüğünü yapmıştır. Döneminde genellikle yanlış anlaşılan Forsyth, Barth'ın yapıtları dolayısıyla yeniden ilgi görmeye başladı.

Forsythia *bak.* altınçanağı

Fort, Paul (d. 1 Şubat 1872, Reims - ö. 20 Nisan 1960, Argenlieu, Fransa), Fransız şair. Yenilikçi ve deneysel tutumuyla tanınan Fort, genellikle simgecilik akımı içinde değerlendirilir.

On sekiz yaşında doğalcı tiyatro anlayışına karşı çıkarak Théâtre d'Art'ı (sonradan Théâtre de l'Œuvre) kurdu. 1890-93 arasında etkinlik gösteren bu tiyatroda, gerçekçi dekorlar ve oyunculuk yerine, fon perdesi ve stilize bir oyunculuk kullandı. Ayrıca, Paul Valéry ve öteki önemli simgeci yazarların yapıtlarını yayımlayan *Vers et Prose* (1905-14) adlı dergiyi kurarak yayın yönetmenliğini üstlendi. 1897'den 1924'e değin baladlarından oluşan 30 kitap yayımladı. Baladları, türün geleneksel özelliklerini taşır; ama kıtalar, ritim ve asonansın uyaktan daha önemli olduğunu vurgulamak amacıyla düzyazı paragraflar biçiminde düzenlenmiştir. Bu biçimsel yeniliğin okur açısından bir zorluk yaratmadığı, 1912'de bir gazetenin soruşturması sonucunda Fort'un "şairlerin prensi" seçilmesinden anlaşılmaktadır.

Fort Collins, ABD'de Colorado eyaletinin kuzeyinde, Larimer ilinin (*county*) merkezi kent. Cache la Poudre Irmağı (eyaletin "Alabalık Yolu") kıyısında, Kayalık Dağlar'ın Front Sıradağlarında 1.525 m yüksekliktе, Denver'in 89 km kuzeyinde yer alır.

1864'ten sonra, adını kumandanından (Wyoming'deki Laramie Kalesi'nden Teğmen William O. Collins) alan bir askeri karakolun çevresinde gelişti. Karakol 1872'de terk edildiyse de yerleşim yeri kaldı ve bir emlak firması tarafından geliştirildi. 1883'te tüzel kimlik kazanan kent, demiryolunun buraya ulaşması ve sulamaya dayanan başarılı bir şeker pancarı sanayisinin kurulması ile büyüdü. Bağışla sağlanan arazide 1870'te kurulan yüksekokul da (bugün Colorado Eyalet Üniversitesi) bu sanayinin gelişmesine yardımcı oldu. Geniş çapta kuzu yetiştirilen kentte tarıma ve taşocaklarına dayalı sanayiler ile hafif imalat sanayisi ve turizm de gelişmiştir. Öncü Müzesi'nde, buralara ilk gelip yerleşen kişinin kulübesi ve askeri karakoldan kalan eşyalar bulunur. Fort Collins birkaç kilometre batıdaki Roosevelt Ulusal Ormanı'nın yönetim merkezidir. Kentin doğusunda ise Pawnee Ulusal Çayırı yer alır. Nüfus (1990) kent, 87.758; Fort Collins-Loveland metropoliten alanı, 186.136.

Fort-de-France, Fransız Batı Hint Adalarında, denizaşırı il (*département*) Martinik'in merkezi kent. Adanın batı kıyısında, Fort-de-France Koyunun kuzey girişinde ve Madame Irmağının ağzında yer alır. Tepelerle deniz arasında dar bir düzlükte kurulu olmakla birlikte, kente adanın her yerinden karayoluyla ulaşılabilir. Eskiden Fort-Royal olarak anılan Fort-de-France, 1680'den bu yana Martinik'in merkezidir. Ticari açıdan gelişmeye başladığı 1918'e değin, kentin su kaynakları kıttı; bir bölümü bataklıklarla çevrili olduğundan sık sık sarıhumma görülürdü. Bir bölümü 1839'daki depremle, bir bölümü de 1890'daki yangınla harap olmuştu. Günümüzde bataklıklar kurutulmuş, banliyöler genişleyerek özellikle doğu yönünde, Monsieur Irmağının ötesindeki Le Lamentin'e doğru yayılmıştır.

Fransız Batı Hint Adalarının en büyük kenti, başlıca limanı ve en işlek ticaret merkezi durumundaki Fort-de-France, uzun yıllar Batı Hint Adalarındaki Fransız filosu için barınak olmuştur. Başlıca ihraç ürünleri şekerkamışı, kakao ve romdur. Kent merkezindeki Savane Parkı'nda, koyun güney kıyısındaki Trois-Îlets'de doğmuş olan Napoléon'un eşi İmparatoriçe Josephine'in bir heykeli bulunur. Kentin yakınında kaplıcalar vardır. Nüfus (1982) 96.649.

Fort Dodge, ABD'de Iowa eyaletinin ortakuzey kesimindeki Webster ilinin (*county*) merkezi (1851) kent. Des Moines Irmağı ile Lizard Çayının birleştiği yerde, Des Moines'in 145 km kuzeybatısında yer alır. Fort Dodge, 1850'de kurulan ve ertesi yıl, Black Hawk ve başka Yerli savaşlarında çarpışan Wisconsin senatörü Henry Dodge'un anısını yaşatmak üzere yeniden adlandırılan Clarke Kalesi'nin çevresinde oluştu. Kale 1853'te kapatılınca, Binbaşı William Williams buradaki toprakları ve binaları satın aldı. 1854'te kasabayı yeniden planladı ve buranın hem belediye başkanı, hem de posta müdürü oldu. Yerleşim yeri çevredeki çiftlikler ve alçıtaşı ocakları için bir pazar merkezi olarak gelişti ve 1869'da tüzel kimlik kazandı.

Binghamton'lı (New York) George Hull ile Marshalltown'lı (Iowa) H. B. Martin tarafından düzenlenen ünlü "Cardiff Devi" şakası, Fort Dodge'daki alçıtaşı ocaklarıyla ilgilidir. Beş tonluk bir alçıtaşı bloğu Chicago'ya nakledilmiş, orada yontularak insan biçimine sokulmuş ve Cardiff (New York) yakınlarına gömülmüştür (1868). Bu gömü, kuyu kazıcılar tarafından "keşfedilmiş" (1869) ve 1900'lerin başlarında Yale Üniversitesi'nden Othniel C. Marsh tarafından bunun bir şaka olduğu ortaya çıkarılana değin, Cardiff Devi'nin 3 m boyunda taşlaşmış bir tarihöncesi insanı olduğuna inanılmıştır.

Günümüzde kentin ekonomisi et paketlemeciliği, alçıtaşı, çiftlik aletleri ve kimyasal gübre sanayilerine dayanır. Fort Dodge Tarih Müzesi ve Kalesi'nde yöreye ilk gelenlerle ilgili sergiler vardır. Kent yakınlarında John F. Kennedy Anısal Parkı, Kalsow Çayırı, İkiz Göller ve Dolliver Anısal eyalet parkları bulunur. Iowa Central Community College'ın (1966) ana yerleşmesi de buradadır. Nüfus (1990) 25.894.

Fort Lauderdale, ABD'de Florida eyaletinin güneydoğusundaki Broward ilinin (*county*) merkezi (1915) kent. New Irmağının Atlas Okyanusuna döküldüğü yerde, Miami'nin 45 km kuzeyinde yer alır. II. Seminole Savaşı (1835-42) sırasında 1838'de buraya inşa edilen kaleye, kale komutanı Binbaşı William Lauderdale'in adı verilmiş, 1895'te kurulduktan sonra bir gemicilik, ticaret merkezi ve konut alanı olarak gelişen kent de adını bu kaleden almıştır. Atlas Okyanusu kıyı suyolu, kentin Bahia Mar Yat Limanı ve Port Everglades ile bağlantılıdır. Atlas Okyanusu kıyılarının Norfolk'un güneyinde kalan kesiminin en derin limanı olan Everglades, bir giriş kapısıdır. Çoğunlukla tankerlerin taşıdıkları akaryakıttan oluşan kargo hacmi bakımından, Jacksonville ve Tampa limanlarıyla aynı sıradadır. Dinlenceye dönük suyolu ağına sahip olan Fort Lauderdale'deki yatçılık olanakları canlı bir denizcilik sanayisinin gelişmesine

Fort Lauderdale, Florida
Joseph Brochas-Shostal/EB Inc

yol açmıştır. Kentin 10 km uzunluğundaki kumsalı, öteden beri kış ve bahar tatilleri sırasında binlerce üniversite öğrencisinin akınına uğrar. Kentteki eğitim kurumları arasında Broward Community College (1960), Nova Üniversitesi (1964) ve Fort Lauderdale College (1968) sayılabilir. Nüfus (1990) kent, 149.337; Fort Lauderdale-Hollywood-Pompano Beach metropoliten alanı, 1.255.488.

Fort Myers, ABD'de Florida eyaletinin güneybatısındaki Lee ilinin (*county*) merkezi (1887) kent. Caloosahatchee Irmağının kıyısında, Tampa'nın 193 km güney-güneydoğusunda yer alır. Bölgeye yerleşen beyazları Seminole Yerlilerinin saldırılarından korumak üzere 1839'da kurulan kaleye daha sonra General Abraham Myers'in adı verildi. Florida eyaletinin içinden geçen ve Atlas Okyanusunu Meksika Körfezine bağlayan Okeechobee suyolunun batıdaki son durağı olan Fort Myers bir miktar turist çeker. Turunçgiller ve sığır yetiştiriciliği de içinde olmak üzere, ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanan kentte büyük çapta glayöl ve krizantem yetiştirilir. Fort Myers'de emeklileri barındırmak için iki büyük site yapılmıştır. Mucit Thomas A. Edison'un kışlık evi ve laboratuvarı müze olarak korunmaktadır. Kentte her yıl şubat ayında Edison'un anısına bir Işık Gösterisi düzenlenir. Kentteki yüksekokul (1962) da adını bu ünlü mucitten almıştır.

Fort Myers'in 24 km güneyinde, Estero Koyu ile Meksika Körfezi arasında yer alan

Fort Myers yakınlarında glayöl tarlaları, Florida
Shostal Assoc.-EB Inc.

Estero Adasındaki Fort Myers Plajı 11 km uzunluğundadır. Nüfus (1990) kent, 45.206; Fort Myers-Cape Coral metropoliten alanı, 335.113.

Fort Peck Barajı, ABD'de, Montana eyaletinin kuzeydoğusunda, Missouri Irmağı üzerinde baraj. Bayındırlık İdaresi tarafından yaptırılan baraj 1940'ta tamamlandı. Su baskınlarını önlemede, su ulaşımını düzenlemede ve hidroelektrik enerji elde etmede gelişmeler sağlamıştır. Dünyadaki en büyük toprak dolgu barajlardan biridir. Yüksekliği 76 m, uzunluğu 6,4 km'dir.

Fort Pierce, ABD'de Florida eyaletinin güneydoğusundaki St. Lucie ilinin (*county*) merkezi (1905) kent. Atlas Okyanusuyla bağlantılı bir lagün olan Indian Irmağı kıyısında West Palm Beach'in 93 km kuzeyinde yer alır. II. Seminole Savaşı (1838-42) sırasında inşa edilen kale, bu savaşta bir müfrezeye kumanda eden Binbaşı (sonradan yarbay) Benjamin K. Pierce'in (Başkan Franklin Pierce'in kardeşi) adıyla anıldı. Beyazlar 1860'larda Pierce Kalesi'nin çevresinde yerleşmeye başladılar ve Cantown ile Edgartown adlı iki de balıkçı köyü kurdular. 1901'de bu üç yerleşim yeri Fort Pierce kenti olarak birleşti ve tüzel kimlik kazandı. Atlas Okyanusu kıyı suyolu üzerinde bulunan ve federal hükümetçe işletilen Fort Pierce limanı ekonomik yönden büyük bir önem taşır. Karides avcılığı da dahil, ticari balıkçılık önemli boyuttadır. Her yıl ocak ayında düzenlenen Sandy Shoes Şenliği sığırcılık, tarım, turunçgiller ve eğlence temalarını işler.

1960'ta kurulan ve 1965'te Lincoln Junior College ile birleştirilen Indian River Community College bu kenttedir. 1959'dan beri kıyı açıklarında yapılan çalışmalarda,

1715'te bir kasırga sırasında batan İspanyol "Gümüş Filosu"na ait çok miktarda altın ve gümüş paralar, külçeler, sanat yapıtları ve kalıntılar çıkarılmıştır. Nüfus (1990) kent, 36.830; metropoliten alan, 251.071.

Fort Pillow Kıyımı, ABD İç Savaşı'nda, Tennessee'deki Fort Pillow'da konaklamış Siyah askerlerden oluşan Kuzeyli birliklerin Güneyli askerlerce katledilmesi olayı (12 Nisan 1864)

Güneyliler, Kuzey'in Siyah asker kullanmasına savaşın başından beri büyük tepki duyuyordu. Güneyli önderler, savaşta ele geçirilen Siyah askerlere isyancı birer köle olarak mı, yoksa Kuzey'in savunduğu gibi savaş tutsağı olarak mı davranılması gerektiği sorunuyla karşı karşıyaydı. Konfederasyon (Güney) albaylarından W. P. Shingler 1864'te emrindeki askerlere, artık Siyah tutsak getirmemeleri buyruğunu verdi.

General Nathan B. Forrest komutasındaki Konfederasyon kuvvetleri, 12 Nisan 1864'te Fort Pillow'u ele geçirerek kaledeki Siyah askerleri yok etmeye başladılar. Bazı askerler diri diri gömüldü, bazıları da yakılarak öldürüldü. Kongre'nin oluşturduğu bir soruşturma kurulu, kale ele geçirildikten sonra, kadın ve çocuklarla birlikte 300'ü aşkın Siyahın öldürüldüğünü saptadı. Bu olaydan sonra cephedeki Siyah askerler "Fort Pillow'u Unutma!" diye bağırarak savaştılar. Aynı yılın sonlarına doğru Güney, Siyahlara savaş tutsağı olarak davranmayı kabul etti.

Fort Smith, ABD'de Arkansas eyaletinin batısındaki Sebastian ilinin (*county*) kuzey bölge merkezi (1852) kent. Arkansas Irmağı üzerinde, Oklahoma eyalet sınırında yer alır. İlk Fransız kâşiflerinin Belle Point adını verdikleri yerde 1817'de kurulan askeri kale, General Thomas A. Smith'in adını

Fort Smith'te yargıç Isaac C. Parker'ın kullandığı duruşma salonu, Arkansas
William R. Wilson-FPG/EB Inc

aldı. 1821'de planlı olarak kurulan kasaba, 1876'da demiryolunun gelişiyle büyüdü. ABD Batı Arkansas Federal İlçe Mahkemesi Fort Smith'te kuruldu. Mahkeme, Beş Uygar Kabile'nin (Çerokiler, Çikasovlar, Çoktavlar, Krikler ve Seminoleler) yaşadığı ve ayrıca kanun kaçaklarının sığındığı Yerli Toprakları (bugün Oklahoma) üzerinde yargı yetkisine sahipti. "İdamcı Yargıç" lakabıyla tanınan yargıç Isaac C. Parker 1875-96 arasında, federal yasaları uygulamak gibi zor bir görevi burada yürüttü. Kullandığı duruşma salonu, Fort Smith Ulusal Tarih Alanı'nın bir parçası olarak restore edilmiştir.

Fort Smith gelişen bir sanayi bölgesinin (kömür ve doğal gaz yatakları) merkezindedir ve eyaletin imalat alanında önde gelen kentlerinden birini oluşturur. At ve katır pazarıyla ünlü Fort Smith'te her yıl Arkansas-Oklahoma Rodeosu düzenlenir (mayıs-haziran). Westark Community College'ın (1928) bulunduğu kentin yakınlarında, günümüzde kapalı olan Chaffee Kalesi adlı bir askeri üs vardır. Nüfus (1990) kent, 72.798; metropoliten alan, 175.911.

Fort Stanwix Antlaşmaları, ABD'de bugünkü Pennsylvania eyaletinin batı kesimi ile Kentucky, Batı Virginia ve New York eyaletlerindeki toprakların İrokua Birliği'nce beyazlara terk edildiği antlaşmalar (1768, 1784). Bu antlaşmalar sonucunda, Apalaş Dağlarının ötesindeki geniş bir bölge beyazların yerleşim ve kullanımına açılmıştır.

Son Fransız ve Yerli Savaşı'nı izleyen 1763 Kararnamesi'nden(*) kısa süre sonra İngiliz yetkilileri, bu kararnameyle belirlenen batı sınırının, toprak açlığı içindeki beyazlar ile kürk tüccarları açısından hem gerçeklere aykırı, hem de haksız bir düzenlemenin ürünü olduğu görüşüne vardılar. Sir William Johnson'ın temsil ettiği İngiliz hükümet yetkilileriyle yeni bir antlaşma imzalamak için Kasım 1768'de 3.400 İrokua Yerlisi Ft. Stanwix'te (bugün Rome, New York) toplandı. Toplam değeri 10 bin sterlini aşan armağanlardan etkilenen İrokualar, Ft. Stanwix'ten güneyde Delaware Irmağına, batıda Susquehanna Irmağına (genel olarak batı kolunun güneyine), gene batıda Allegheny Irmağına kadar, Ohio ve Tennessee ırmaklarının akış yönünde çekilen çizginin güney ve doğusundaki toprakları beyazlara bırakmayı kabul ettiler.

Bu toprakların güney parçası gerçekte İrokua topraklarının dışındaydı. Dolayısıyla İngilizlerin, bugünkü Batı Virginia'dan geçen bu sınırları Çerokilere onaylatabilmek için onlarla da ayrıca anlaşmaları gerekiyordu. Bu amaçla İngilizlerle Çerokiler arasında Kürek Cezası (Ekim 1768) ve Lochaber (Ekim 1770) antlaşmaları yapıldı. Bu üç antlaşma, İngilizler arasında olduğu kadar Amerikalılar arasında da yoğun bir arazi spekülasyonu başlattı. Bölgede çiftlik kurmak isteyenler de Ohio Irmağı vadisine akın ettiler.

İkinci Ft. Stanwix Antlaşması, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan hemen sonra yapıldı. Savaş boyunca Amerikalıların sınır saldırıları yüzünden çok zayıflayan İrokualar daha fazla direnmeden, 1768'de saptanmış olan doğu sınırlarını istemeye istemeye geri çekmeyi kabul ettiler. Ekim 1784'te Ft. Stanwix'te yapılan ikinci bir görüşmede İrokualar, New York'un batısındaki küçük bir toprak parçasının yanı sıra, Pennsylvania'nın batısında, bu eyaletin dörtte birini oluşturan büyük ve verimli bir bölgeyi bırakmaya razı oldular. Ama İrokuaların Ohio Irmağının batısındaki topraklar üzerindeki iddialarından vazgeçmesini komşu kabileler, özellikle Şavniler kabul etmedi. Bu bölgede çekişmeler ve kanlı çarpışmalar yıllarca sürüp gitti.

Fort Walton Beach, ABD'de Florida eyaletinin kuzeybatısındaki Okaloosa ilinde (*county*) kent. Choctawhatchee Koyunun batı ucunda, Pensacola'nın 64 km doğusunda yer alır. Santa Rosa Adası kumsallarından Santa Rosa Boğazıyla ayrılır. Kale Seminole savaşları sırasında kuruldu ve adını, Batı ve Doğu-Batı Florida bölge sorumlusu (1821-26) Albay George Walton'dan aldı. Kale çevresinde gelişen balıkçı köyü 1920'lerde yatçılık merkezine dönüştü. Fort Walton Belediyesi 1937'de kuruldu, 1941'de kasaba olarak tüzel kimlik kazandı. 1947'de ve adının Fort Walton Beach kenti olarak değiştirildiği 1953'te yeniden berat aldı. 1950'den sonra, bazı hafif sanayi etkinlikleri de olan bir kıyı yerleşimi olarak gelişti.

Kentte Kolomb öncesi bir Yerli Tapınak Höyüğü ve Müzesi bulunur. Okaloosa-Walton Junior College (1964) yerleşmesi kent yakınlarındaki Niceville'dedir. Kentin hemen kuzeyinde, II. Dünya Savaşı sırasında General James Doolittle'ın Tokyo akıncılarının eğitildiği Eglin Hava Kuvvetleri Üssü vardır. Kentte yılda bir kez, Reis Billy Bowlegs'in korsanlık eylemlerinin anıldığı bir şenlik düzenlenir. Nüfus (1990) kent, 21.471; Fort Walton Beach metropoliten alanı, 143.776.

Fort Wayne, ABD'de Indiana eyaletinin kuzeydoğusundaki Allen ilinin merkezi (1824) kent. St. Marys ve St. Joseph ırmaklarının birleşerek Maumee Irmağını oluşturdukları noktada, Indianapolis'in 190 km kuzeydoğusunda yer alır. Üzerlerinde 21 tane köprü bulunan bu akarsular kenti üç bölgeye ayırır. Fort Wayne ABD tarihinde önemli rol oynamıştır. 17. yüzyılın sonlarında, Fransızlar doğal korunaklı bu yörede, eskiden Miami Yerlilerinin başlıca yerleşim yeri olan Kekionga'da bir ticaret merkezi (sonradan kale) kurdular. Yerleşim önce İngilizlerin (1760), daha sonra da Pontiac önderliğindeki Yerlilerin (1763) eline geçti. Kesik Ağaçlar Çarpışması'ndan (20 Ağustos 1794, Yerliler kesilmiş ağaçlar arkasında mevzilendikleri için bu adla anılır) sonra, General "Çılgın" Anthony Wayne tarafından 1794'te, bugünkü Toledo (Ohio) yakınında bir kale kuruldu (1975'te yeniden yapılmıştır) ve bugünkü kente adını bu kale verdi. Fort Wayne 1829'da kasaba, 1840'ta da kent olarak tüzel kimlik kazandı.

1830'larda Wabash ve Erie Kanalının yapımıyla gelişmeye başlayan sanayi 1850'lerde demiryolunun gelmesiyle hız kazandı. Hammadde kaynaklarına ve pazarlara kolayca ulaşılması, çok çeşitli makine yapımına olanak sağladı. Bunların başlıcaları arasında otomotiv ve elektrik donanımı ve parçaları ile takım tezgâhları için elmas kesiciler sayılabilir. Tanınmış bir yükseköğrenim merkezi olan Fort Wayne'de Concordia İlahiyat Okulu (1839'da kurulan ve Finlandiyalı mimar Eero Saarinen tarafından 31 binalı bir Kuzey Avrupa köyü biçiminde yeniden tasarımlanan bir Lutherci kurum), Fort Wayne Sanat Enstitüsü (1897), Fort Wayne Bible College (1904), Indiana Teknoloji Enstitüsü (1930), Indiana-Purdue üniversiteleri ortak yerleşmesi (1964) ve St. Francis College (1890) gibi kuruluşlar vardır. Lincoln Ulusal Yaşam Vakfı, Lincoln'a ait çok sayıda eşyayı barındırır.

John Chapman (meyve ağacı yetiştirmede öncülük yapmış olan Johnny Appleseed), Savaş Anısal Coliseum'u yakınında gömülüdür. Nüfus (1990) kent, 173.072; metropoliten alan, 363.811.

Fort Worth, ABD'de, Texas eyaletinin kuzeyindeki Tarrant ilinin (*county*) merkezi kent. Trinity Irmağının Clear ve West adlı kollarının birleştiği yerde kurulmuştur. Dallas-Grand Prairie-Arlington-Fort Worth kentsel yığışmasının batı bölümünü oluşturur. 1849'da Binbaşı Ripley Arnold tarafından Komançi akınlarına karşı bir ileri karakol olarak kuruldu; adını o dönemde Texas'taki ABD birliklerinin komutanı olan Tümgeneral William J. Worth'ten aldı. 1853'te askeri birlik gittikten sonra sönükleşen yerleşim, 1856'da yapılan bir halkoylamasıyla komşu Birdville'in yerine il merkezi seçilince yeniden canlandı.

1870'lerin başlarında, Chisholm Yolu üzerinde büyükbaş hayvanlar için bir konakla-

ma noktasıydı. 1876'da Texas-Pasifik Demiryolu'nun kentten geçmesiyle birden zenginleşip gelişerek bir sığır yükleme merkezi oldu. Daha sonra da Güneybatı'nın başlıca et paketleme merkezi durumuna geldi. Petrol bulunmasıyla, 1920'de petrol arıtma ve 1949'da uçak yapım sanayileri gelişti.

Kentin Dallas'la bütünleşmiş olan ekonomisi çeşitli kaynaklara dayanır. Uçak yapımı, uzay gereçleri, elektronik aygıtlar ve makine üretimi gibi değişik etkinlikler görülür. Günümüzde de büyükbaş hayvancılık

Fort Worth, Texas
Amerikan Basın ve Kültür Merkezi'nin izniyle

sanayisinin merkezi olan Fort Worth, aynı zamanda gıda sanayisi, taşımacılığı ve toptancılığı ile petrol alanlarında canlılığını korumaktadır.

Kentteki yükseköğrenim kuruluşları arasında Texas Hıristiyan Üniversitesi (1873), Texas Wesleyan College (1891), Güneybatı Baptist İlahiyat Okulu (1908) ve Tarrant County Junior College (1965) sayılabilir. Texas Üniversitesi Arlington kampusu (1895) kentin doğusundadır. Carswell Hava Kuvvetleri Üssü de yakında yer alır. Kentte bulunan Will Rogers Anısal Merkezi içinde, geniş bir Batı ABD resim koleksiyonu, özellikle Frederic Remington ile Charles Russell'a ait tabloların sergilendiği Amon Carter Batı Sanatı Müzesi (1961) ve yarım daire biçimindeki kemerleriyle ünlü Kimbell Sanat Müzesi yer alır. Kent merkezinde 14 bina blokunu içine alan Tarrant İli Kongre Merkezi (1968), Fort Worth'teki en dikkat çekici yapılardandır. Başlıca eğlence ve dinlenme yerleri arasında botanik bahçeleri, birkaç göl ve bir bütün oluşturan Güneybatı Sergisi, Büyükbaş Hayvan Sergisi ve ocak ayında düzenlenen rodeo sayılabilir. Nüfus (1990) kent, 447.619; Fort Worth-Arlington metropoliten alanı, 1.332.053.

Fort Worth Zooloji Parkı ve James R. Record Akvaryumu, ABD'de, Texas eyaletinin Fort Worth kentinde 1923'te kurulmuş hayvanat bahçesi ve akvaryum. 15 hektarlık bir alanı kaplayan ve Fort Worth belediyesince yönetilen bu hayvanat bahçesinde yaklaşık 500 türden 2.000'i aşkın örnek bulunur. Oldukça zengin olan sürüngen koleksiyonu, soyu tükenmek üzere olan bazı kaplumbağa türlerini de içerir. 1954'te eklenen ve 320 türden 3.000'i aşkın örneği kapsayan James R. Record Akvaryumu'nda, Brezilya manatisi ve Amazon yunusu gibi çok ender bulunan tatlı su memelileri de yer alır. Akvaryum, balık türlerinin bölgelere göre dağılımını gösterecek biçimde düzenlenmiştir.

Fortaleza, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Ceará eyaletinin merkezi liman kenti. Kıyı şeridinin hilal biçimli bir girintisinde, Pajeú Irmağı ağzında yer alır. Başlangıçta Yerli saldırılarından korunmak amacıyla yapılmış bir Portekiz kalesinin bitişiğinde küçük bir köy olarak başlayan yerleşim, 1654'te Villa do Forte da Assumpção adını aldı. 1810'da Ceará bölgesinin merkezi oldu, 1823'te kent statüsüne geçti ve Fortaleza Nova de Bragança adıyla il (sonradan eyalet) merkezi oldu.

Kent geniş caddeleriyle çağdaş bir görünüme sahiptir. Uzun süre bir dış liman olarak kalan Fortaleza, 6 km doğusundaki Ponta de Mucuripe'de yapılan dalgakıran ve liman tesisleriyle günümüzde korunaklı bir liman haline gelmiştir. Başlıca ihraç ürünleri şeker, kahve, mahun cevizi, ıstakoz, tuz, kauçuk, pamuk, karnauba mumu, *oiticica* yağı, rom, pirinç, *feijão* (fasulye), meyve ve deridir. Fabrikalarda boya, porselen yalıtkanlar ve yapay köpükten ambalaj malzemesi üretilir. Denizyosunları işlemden geçirilerek gübre, hayvan yemi, agar ve karaginin yapımında kullanılır. Karayoluyla Sobral, Recife ve Pernambuco'ya bağlanan Fortaleza'dan Virgin Adalarına bir denizaltı telefon kablosu uzanır. Fortaleza kentini ve limanını güneybatıdaki verimli topraklara bağlayan Baturité Demiryolu güneydoğuda Paraíba eyaletindeki Patos'a uzanır.

Fortaleza 1854'te kurulan bir piskoposluk bölgesinin merkezidir. Ceará Federal Üniversitesi (1955) ile Fortaleza Üniversitesi de (1973) buradadır. Nüfus (1985) 1.582.414.

Fortas, Abe (d. 19 Haziran 1910, Memphis, Tennessee - ö. 6 Nisan 1982, Washington, D.C., ABD), 1965-69 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi. 1795'ten beri Senato'nun onaylamadığı ilk başyargıç adayı, ayrıca hakkındaki suçlamalar nedeniyle Yüksek Mahkeme üyeliğinden istifa eden ilk yargıç olmuştur.

Memphis'teki Southwestern College'da öğrenim gördü. Yale Üniversitesi Hukuk Okulu'ndan 1933'te birincilikle mezun oldu. Aynı okulda William O. Douglas'ın asistanlığını yaptı. 1937'de Menkul Değerler ve Borsa Komisyonu'nun (SEC) önerdiği bir görevi kabul etti; avukatlık yaşamına atıldığı 1946'ya değin çeşitli kamu görevlerinde bulundu. Ortaklarından biri olduğu avukatlık bürosu, Washington'da en büyük Amerikan şirketlerinin işlerinin takipçiliğini yaparak gelişti.

Başkan Lyndon Johnson eski ve güvenilir dostu Fortas'ı 1965'te ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine atadı; üç yıl sonra da 1953'ten beri başyargıç olan liberal Earl Warren'ın emekliye ayrılmasıyla boşalan başyargıçlık görevine aday gösterdi. Yüksek Mahkeme üyeliği sırasında genellikle mahkemenin liberal çoğunluğunun yanında yer almış olan Fortas'ın aday gösterilmesi hemen çeşitli saldırılara neden oldu. Johnson "dost kayırmakla", Fortas ise hukuk dışı etkinliklerden para kazanmakla suçlanıyordu. Adaylık önerisi onaylanmak üzere Senato'ya geldiğinde engellemelerle karşılaştı. Bir süre sonra adaylıktan çekilmek zorunda kaldı.

Fortas'ın 1960'ların sonlarında tahvil piyasasında yolsuzluk yaptığı için sonradan tutuklanan bir bankerle iş ilişkisine girmesi, Kongre'de hakkında soruşturma açılması tehlikesini doğurdu. Bunun üzerine 1969'da Yüksek Mahkeme üyeliğinden istifa ederek avukatlığa döndü.

Fortes, Meyer (d. 25 Nisan 1906, Britstown, Kaaprovinsie, Güney Afrika - ö. 27 Ocak 1983, Cambridge, İngiltere), Batı Afrika toplumları üzerine araştırmalarıyla tanınan İngiliz sosyal antropolog.

Güney Afrika'da Cape Town Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, 1930'da İngiltere'de, London School of Economics'te psikoloji dalında doktora yaptı. 1932'de antropolojiye yöneldi ve London School'da Rockefeller Bursu kazanarak Bronisław Malinowski'nin öğrencisi oldu. 1934-37 arasında Gana'da çalışmalar yaptı. İngiltere'ye döndüğünde London School'da sosyal antropoloji dersleri vermeye başladı. Daha sonra Oxford'da Afrika sosyolojisi dalında araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1950'den 1973'e değin Cambridge Üniversitesi'ne bağlı King's College'da sosyal antropoloji dersleri verdi.

Fortes'in özel ilgi alanı, başta Talensiler olmak üzere çeşitli Afrika kabilelerinin siyasal antropolojisi ve akrabalık sistemleriydi. Psikanalitik antropolojiyle de ilgilenen Fortes, Afrika, Çin ve Japonya'daki ata kültlerini inceledi. Araştırmalarının çoğunu Afrika'nın Gine kıyısında yaşayan uluslar arasında yürüttü. Başlıca yapıtları *The Dynamics of Clanship Among the Tallensi* (1945; Talensilerde Klan Sisteminin Dinamikleri), *The Web of Kinship Among the Tallensi* (1949; Talensilerde Akrabalık Ağı), *Kinship and Social Order* (1969; Akrabalık ve Toplumsal Düzen) ve *Time and Social Structure, and Other Essays*'dir (1970; Zaman ve Toplumsal Yapı ile Öteki Makaleler).

Fortescue, Sir John (d. y. 1385, Norris, Somerset - ö. y. 1479, Ebrington, Gloucestershire, İngiltere), İngiliz hukukçu. Taht-tan indirilen İngiltere kralı VI. Henry'nin oğlu Galler prensi Edward'ın eğitimine yardımcı olmak için yazdığı *De laudibus legum Angliae* (y. 1470; İngiliz Yasalarına Övgü) adlı hukuk kitabı ile tanınır. Ayrıca, Angloamerikan hukuk sisteminin temelini oluşturan "suçlunun cezadan kurtulması, suçsuzun cezalandırılmasından daha iyidir" ilkesini ortaya atmıştır.

1442'de *Court of King's Bench* (Kraliyet Yargı Kurulu) başkanlığına getirildi; ertesi yıl soyluluk unvanı aldı. Lancaster ve York aileleri arasındaki taht mücadelesi sırasında Lancaster ailesinden gelen VI. Henry'yi destekledi. VI. Henry'ye bağlı ordunun Yorkshire'ın Towton yöresinde yenilmesinden (29 Mart 1461) sonra Henry ile birlikte İskoçya'ya kaçtı ve bazı kaynaklara göre sürgün yönetiminde adalet bakanlığı (*lord chancellor*) görevini yürüttü. 1463-71 arasında Henry'nin karısı Margaret d'Anjou'nun Fransa'daki sarayında kaldı. Lancaster hanedanının yeniden başa geçmesi durumunda tahta çıkacak olan Prens Edward'ı ülke yönetimi için hazırladı. İngiltere'ye döndükten sonra, Lancaster ordularının kesin yenilgiye uğradıkları savaş sırasında (4 Mayıs 1471) Gloucestershire'in Tewkesbury yöresinde tutsak düştü. York hanedanından Kral IV. Edward'a bağlılığını bildirmesi üzerine serbest bırakıldı.

Fortescue, *De laudibus* adlı yapıtında o dönemdeki egemen görüşün tersine, Roma hukukuna dayanan medeni hukuku küçümserken, İngiliz anayasasını, yasalarını ve hukuk eğitimini övmüş ve bu alanlarda bazı yeni önerilerde bulunmuştur. Kitap, konu-

nun uzmanı olmayanların bile anlayacağı ölçüde yalın ve anlaşılır bir dille yazılmış ilk hukuk kitabı olarak kabul edilir.

Forth, İskoçya'nın doğusunda ırmak ve körfez. Forth Irmağı Ben Lomond'un doğu yamaçlarından doğar ve Kincardine yakınlarındaki Forth Körfezine kadar batıdan doğuya doğru akar. Irmağın, dağlık alandaki yatağına oranla daha uzun olan düzlük alandaki yatağı 90 km boyunca yalnızca 25 m'lik bir alçalma gösterir. Links of Forth diye adlandırılan yer, 1314'te meydana gelen ünlü Bannockburn Çarpışması'na sahne olmuş, burada İngiliz birlikleri İskoçlar önünde büyük bir bozguna uğramıştır. Stirling'deki gelgit sınırı yakınlarında Forth Irmağına sol kıyıdan Allan ve Teith kolları katılır. 1790'da tamamlanan Forth-Clyde Kanalı bugün artık kullanılmamaktadır.

Forth Körfezi, Kincardine'dan May Adasına kadar 77 km uzunluğundadır. 1936'da tamamlanan bir köprüyle Kincardine karşı kıyıya bağlanmıştır. Ayrıca, Forth Demiryolu Köprüsü (1890) ve Forth Karayolu Köprüsü (1964) Kuzey ve Güney Queensferry'i birbirine bağlar.

FORTH, son yıllarda yaygınlaşmakta olan, hızlı ve kapsamlı bir bilgisayar programlama dili. Bir etkileşimli dil türü olan FORTH, dördüncü kuşak bilgisayarlarda kullanılmak amacıyla geliştirilmiş, bu nedenle de adını İngilizcede "dördüncü" anlamına gelen *fourth* sözcüğünden almıştır. Ama FORTH aslında bilgisayardan bağımsız bir dildir. FORTH'ta, normal işlem sırasını izlemeyen bir yazım (notasyon) kullanılır; bu gösterimde işleç (operatör) her zaman işlenenlerden sonra gelir. Buna göre örneğin, a+b, ab+ biçiminde ve (a+b)*c, ab+c* biçiminde yazılır. İlk bakışta izlenmesi güç gibi gözüken bu yazılım tarzının öğrenilmesi aslında oldukça kolaydır. Sözcük işlem, denetim sistemleri ve video oyunları gibi alanlarda FORTH'tan yararlanılmaktadır.

Forth (Kontu), Patrick Ruthven, BRENTFORD KONTU, ETTRICK LORDU RUTHVEN (1639-42) olarak da bilinir (d. y. 1573 - ö. 2 Şubat 1651, Dundee, İskoçya), İngiliz İç Savaşları'nın ilk dönemlerinde I. Charles'a bağlı kralcı kuvvetlerin başkomutanı.

Patrick Ruthven, 1. Lord Ruthven'in (ö. 1528) soyundan geliyordu. Yaklaşık 1606'da İsveç'in hizmetine girdi ve orada kendini gösterdi. "Ölçüsüz içtiği halde sonuna değin bilincini koruma" yeteneği sayesinde müzakereci olarak Gustaf Adolf'a (Gustavus Adolphus) çok yararlı oldu; ayrıca savaş alanında da ün kazandı. Otuz Yıl Savaşları'na (1618-48) katılıp Ulm valiliği yaptıktan sonra İsveç ordusundan ayrılarak İskoçya'ya döndü. Orada I. Charles'ın hizmetine girdi. 1640'ta kral adına Edinburgh Şatosu'nu savundu. İç Savaş patlak verdiğinde de Shrewsbury'de Charles'a katıldı. Edgehill Çarpışması'nda (1642) sol kanadı yönetti; bu çarpışmadan sonra kralcı ordunun başkomutanlığına atandı. Hizmetlerinden ötürü kendisine 1639'da Ettrick lordu, 1642'de Forth kontu, 1644'te ise Brentford kontu unvanları verildi. Aynı yıl Essex kontunu Lostwithiel'i teslim etmek zorunda bıraktı, bu arada yapılan iki Newbury çarpışmasında da yaralandı. Ama artık yetenekleri köreldiği için 1644'te yerine Prens Rupert getirildi. II. Charles adına bir görevle İsveç'i ziyaret ettikten sonra 1651'de Dundee'de öldü. Erkek çocuğu olmadığı için öldükten sonra unvanları ortadan kalktı.

Forth Irmağı, Avustralya'da, Tasmanya'nın kuzeyinde ırmak. Orta Plato'da yer alan Pelion West Dağının yakınındaki göller bölgesinden doğar; başlıca kolları olan Dove ve Wilmot ile birleştikten sonra kuzeye, Bass Boğazındaki ağzı olan Port Fenton'a doğru 95 km kadar ilerler. Yaylanın kenarından tarıma elverişli kıyı topraklarına oldukça dik biçimde inen Forth Irmağı, Mersey-Forth enerji üretimi projesinin başlıca kaynağını oluşturur. Fisher Irmağı üzerindeki Mackenzie Gölü ile Mersey Irmağı üzerindeki Rowallan Barajı'nın suları, Lemonthyme santralının yukarısında batıdaki Forth Irmağına verilir. Irmağın aşağı çığırında, batıdaki Wilmont Irmağından gelen bir derivasyon tüneli de gene Forth'la birleşir. Böylece toplanan suların üzerinde bulunan barajlar arasında Cethana, Devils Gate ve Paloona sayılabilir. Sistemden elde edilen enerji 300 bin kW'nin üzerindedir.

Forth Köprüsü, İskoçya'da, Forth Körfezi üzerinde demiryolu köprüsü. Konsol köprülerin ilk örneklerinden olan Forth Köprüsü, birkaç yıl dünyanın en büyük açıklıklı köprüsü olarak kaldı. 1880'lerin sonlarında Benjamin Baker'ın tasarladığı ve inşa ettiği köprü kullanılmaya başladıktan sonra, estetik açıdan olumsuz eleştirilerle karşılaştı. Sanatçı William Morris köprüyü "tüm çirkinliklerin doruk noktası" ilan etti. Ama bu tür yargılar daha sonra büyük ölçüde yumuşadı. Boyları 411 m olan üç tane dev konsoldan birinin ayağını körfezin ortasındaki kayalık Inchgarvie Adacığına oturtan Baker, konsolların uçlarını da araya koyduğu 107 m uzunluğunda asma parçalarla birleştirdi. Böylece, ayakların arasında, uzunluğu 518 m'yi bulan temiz açıklıklar yaratmış oluyordu. Konsolların yapımında kullanılan 3,66 m çapındaki borularda, demiryolu hattında ve köprünün iki ucunu karaya bağlayan bölümlerde toplam 58 bin ton çelik kullanılmıştı. Bu, o güne değin görülmemiş bir miktardı. Köprünün maliyeti de, dönemine göre olağanüstü bir rakam olan 3 milyon sterline ulaşmıştı.

Yapımı 1964'te tamamlanan, aynı körfez üzerindeki Forth Road Köprüsü ise ana açıklığı 990 m olan bir asma köprüdür.

Forth Köprüsü, İskoçya
A. F. Kersting

Fortner, Wolfgang (d. 12 Ekim 1907, Leipzig - ö. 11? Eylül 1987, Heidelberg, Almanya), Almanya'da çok etkili olmuş yenilikçi besteci ve öğretmen.

Leipzig Konservatuvarı'nda müzik ve Leipzig Üniversitesi'nde felsefe eğitimi gördü. Yirmi dört yaşında Heidelberg'e giderek bir Protestan kurumu olan Kilise Müziği Enstitüsü'nde profesör oldu. 1948'de Berlin Müzik Ödülü'nü kazandı. Daha sonra Detmold ve Breisgau'daki Freiburg'da öğretmenlik yaptı.

Konçertolar, orkestra yapıtları, oda ve kilise müziğinin yanı sıra opera ve sahne müziği de besteledi. Koro parçaları ve solo çalgı için besteleriyle özellikle Almanya'da başarı kazandı. Büyük ölçüde kontrapuntal bir yapı ve yalın melodiler kullandığı ilk dönem üslubunda Barok müziğin etkisi belirgindi. Sonraları, belki II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle çeşitli duyguları yansıtan daha güçlü bir müziğe yöneldi. 1947'de olgunluk döneminin saldırgan ve çarpıcı bir ürünü olan *Senfoni*'yi besteledi. Yapıtın dört bölümünde de karmaşık kontrapuanlara yer vererek armoni ve ritim açısından çok yoğun bir doku yarattı. İki piyano, dokuz solo çalgı ve orkestra için *Phantasie über B-A-C-H* (1950; B-A-C-H Üzerine Fantezi) adlı bestesinde ise on iki ton müziğindeki ustalığını gösterdi; yapıtta Arnold Schönberg'in oniki ton sistemini kendi virtüözlük anlayışına uyacak biçimde değiştirdi. Operaları içinde en önemli iki tanesi ise Federico Garcia Lorca'nın oyunlarına dayanan *Die Bluthochzeit* (1957; Kanlı Düğün) ile *In Seinem Garten liebt Don Perlimplin Belisa*'dır (1962; Don Perlimplin ile Belisa'nın Bahçede Sevişmesi).

FORTRAN, fen ve matematik problemlerine ilişkin programların yazılması için geliştirilen ama iş, eğitim ve ticaret alanlarında da yaygın olarak kullanılan bir bilgisayar programlama dili. *FORmula TRANslation* (Formül Çevirisi) terimlerinin kısaltmasıyla oluşturulan FORTRAN'ın 1958'de geliştirilen ilk biçimi olan FORTRAN II, aynı zamanda ilk probleme yönelik (yüksek düzeyli) programlama diliydi.

İlkin yalnızca IBM 704 işlemcisinde kullanılabilen FORTRAN II, kısa sürede başka işlemcilerde de kullanılabilecek biçimde değiştirildi ve 1960'ların ortalarında bu dilin birçok değişik ve genişletilmiş biçimi ortaya çıktı. Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü (ANSI) bu FORTRAN'la yazılmış programların makineden bağımsız olarak uygulanabilmesini sağlamak amacıyla 1966'da belirli bir standartlaşmaya yöneldi ve bu çabanın sonucu olarak, dilin ANSI Standart FORTRAN IV biçimi ortaya çıktı. 1977'de ise FORTRAN 77 standardı geliştirildi. Bu yeni standart oluşturulurken programların "yukarı doğru uyarlığı", bir başka deyişle ANSI FORTRAN IV diliyle yazılmış programların yeni standart altında da geçerli olabilmesi gözetildi.

FORTRAN temel olarak matematiksel türden bir programlama dilidir ve kullanılan bilgisayardan bağımsızdır. Grameri, simgeleri, kuralları ve sözdizimi genel olarak yalın ve öğrenilmesi kolaydır. Matematiksel gösterimlere ve İngilizcenin düzeyine uygunluk gösterir. FORTRAN ve öteki FORTRAN benzeri bütün programlama dil-

lerinde matematiksel ifadeler, bu ifadelerin değerini hesaplayan ve sonuçları değişkenlerin o andaki değerlerinin yerine koyan komutlarla işlemlenir. FORTRAN'da ayrıca program içindeki akış düzeninı değiştiren aktarma deyimleri, bir deyim kümesinin birçok kez uygulanmasını sağlayan döngü deyimleri ve girdi-çıktıya yönelik deyimler vardır.

Fortuna, Roma dininde, talih ya da kısmet tanrıçası. Yunan tanrıçası Tykhe'yle özdeşleştirilir. Başlangıçta Fortuna'nın, refah ve çoğalmanın simgesi olduğuna inanılırdı. Be-

Fortuna'yı bereket boynuzu ve dümen tutarken betimleyen bir heykel, Vatikan
Alinari - Art Resource / EB Inc

reket tanrıçasına benzerliğinden dolayı, toprağın cömertliği ve kadınların doğurganlığıyla da ilişkili görülürdü. Fortuna, çeşitli yöntemlerle gelecek hakkında bilgi edinmek için danışılan bir kehanet tanrıçasıydı. İtalya'da en eski çağlardan beri Fortuna'ya yaygın olarak tapınılıyordu. Praeneste'de özellikle kadınlar, Primigenia (İlk Doğan) adıyla tapınırlardı. Buradaki ve Antium'daki Fortuna tapınakları, birer kehanet merkeziydi. Fortuna, bolluk simgesi olarak bereket boynuzuyla; insan yazgısının yönlendiricisi olarak dümenle ve geleceğin belirsizliğini göstermek için de bir kürenin üstünde ayakta betimlenirdi.

Fortunatus, Venantius (Honorius Clementianus) (d. y. 540, Treviso, Venedik yakınları - ö. y. 600, Poitiers, Akitanya), şair ve piskopos. Latince şiir ve ilahilerinde klasik Latin şiiri öğeleriyle ortaçağ üslubunu kaynaştırmıştır.

Avrupa'yı dolaşarak Metz, Paris ve Tours'a gitti. Din adamları ve resmî görevlilerle dostluklar kurdu. 567'de I. Clotaire'in eski eşi Radegunda'nın bir manastır kurduğu Poitiers'ye ulaştı. Radegunda ve başrahibe Agnes'in etkisinde kalarak önce papaz, sonra da Poitiers piskoposu oldu.

Fortunatus'un günümüze kalan yapıtları, dostu Tours'lu Gregory'nin özendirmesiyle yazdığı *Vita S. Martini* (Aziz Martin'in Yaşamı), aralarında *Vita Radegundis*'in (Radegunda'nın Yaşamı) bulunduğu aziz ve azizelerin yaşamlarına ilişkin düzyazılar ile 34 şiirden oluşan bir ek içeren 11 şiir kitabıdır. Piskoposlara ve saray görevlilerine söylevler, *panegyrikos*'lar (methiye), bir *epithalamium* (düğün için yazılmış şarkı), epigramlar ve çeşitli konular üzerine yazılmış şiirlerden oluşan ilk şiirlerine güçlü bir retorik egemendir. Poitiers'de yazdığı dinsel şiirlerde de süren retoriğin etkisi, özellikle Agnes'in başrahibeliğini kutlayan şiirde belirgindir. Haç üzerine yazdığı altı şiirden *Pange lingua* (Dile Beste) ve *Vexilla regis* (Kral Bayrağı), dinsel konuların en soylu anlatımını bulduğu ilahilerdir.

Fortunatus bazı İtalyan ve Fransız piskoposlukları tarafından aziz ilan edilmiştir; yortu günü 14 Aralık'tır.

Fortune Tiyatrosu, I. Elizabeth döneminde Londra'nın kuzeyinde yapılan, halka açık tiyatro yapısı. Cuthbert Burbage'ın yeni Globe Tiyatrosu'yla yarışmak üzere 1600'de Philip Henslowe tarafından yapılmıştı. Giriş kapısının üstünde, yapıya adını veren Şans Tanrıçası Fortuna'nın bir heykeli vardı. Globe Tiyatrosu'ndan yalnızca, dışta çokgen yerine kare planlı olmasıyla ve ahşap bölümlerinin boyanmadan bırakılmasıyla ayrılıyordu.

Tiyatronun, ayrıntılı bir şartname niteliğinde olan sözleşmesi Elizabeth dönemi tiyatro yapılarının özellikleri ve yapılışı konusundaki en önemli kaynak olarak günümüze ulaştı. Henslowe 1586'da Rose Tiyatrosu'nun, 1613'te de Hope Tiyatrosu'nun yapımını üstlenen bir girişimciydi. Fortune Tiyatrosu'nun inşaatı için Globe'un müteahhitiyle anlaştı. Hazırlanan sözleşme Globe üstüne bilinenlerin büyük bölümüne de kaynaklık etti. Belgelere göre Fortune Tiyatrosu'nun, çapı yaklaşık 21 m olan daire planlı, açık bir orta alanı vardı. Burası üst üste üç kat halinde galeriyle çevriliydi. Dikdörtgen biçimindeki sahnesinin eni yaklaşık 13,5 m, derinliği 8,4 m idi ve üzeri bir çatıyla örtülüydü. Sözleşmede tuvaletlere, localara ve dinlenme ya da soyunma amacıyla kullanılan bir odaya da yer verilmişti. Henslowe, Fortune Tiyatrosu'nun ilk yapımı için 520 sterlin, 1621'deki yangından sonra ikinci kez tuğladan yapımı içinse bu paranın yaklaşık iki katını ödedi.

"La Vicaria", Mariano Fortuny'nin bir yapıtı, 1870; Modern Sanat Müzesi, Barselona
Archivo Mas Barselona

Fortune Tiyatrosu 1600'de Amiral'in Oyuncuları'nın bir gösterisiyle açıldı ve uzun yıllar bu topluluk tarafından kullanıldı. 1642'de Püritenlerin tiyatroları kapatmalarından sonra ara sıra burada gizli özel gösteriler düzenlendi. 1661'de, II. Charles'ın İngiltere'ye dönüşünden kısa bir süre sonra ise, yıktırılarak yerine 23 tane ev yapıldı.

Fortuny (y de Madrazo), Maríano (d. 11 Mayıs 1871, Granada, İspanya - ö. 3 Mayıs 1949, Venedik), ressam, mucit, fotoğrafçı ve moda tasarımcısı. En çok giysi ve tekstil tasarımlarıyla ünlenmiştir.

İspanyol ressam Maríano Fortuny'nin oğluydu. Babasının 1874'teki ölümü üzerine Paris'te büyütüldü ve bu kentte amcasının yanında resim çalıştı. 1899'da annesiyle birlikte Venedik'e yerleşti, ömrünün geri kalan bölümünü orada geçirdi. Resmin yanı sıra fotoğrafçılık ve sahne tasarımıyla da ilgilendi. Arts and Crafts hareketinin etkisiyle tasarımlarını bütün yönleriyle ele almaya başladı. Sahne ışıklandırmasında yeni teknikler ortaya attı; yeni kumaş boyaları, kumaş türleri ve kumaş üstüne desen basmak için makineler geliştirdi. Buluşları için 20'den fazla patent aldı.

1907 dolaylarında tünik ve *peplos* gibi Eski Yunan giysilerinden esinlenerek yaptığı giysi tasarımları özellikle zenginler arasında çok tutuldu. İpek giysileri, özellikle uçuk renkleri ve sağladıkları hareket kolaylığından ötürü beğenildi. Bunların bazısı dümdüzdü; bazısı ise aynı düz çizgileri taşımakla birlikte boyundan topuklara kadar inen yüzlerce ince pliden oluşmuştu. Fortuny pamuk ve kadife için tasarladığı desenlerde çeşitli kültürlerden esinlendi. Bu tasarımların tipik özelliği parlak ve canlı renkleriydi. Çalışmalarının pek çok örneği Venedik'te bugün Fortuny Müzesi olan evinde sergilenmektedir.

Fortuny (y Marsal), Maríano (José María Bernardo) (d. 11 Haziran 1838, Reus, İspanya - ö. 21 Kasım 1874, Roma), tarihsel konulu ve gündelik yaşama ilişkin resimleriyle 19. yüzyılın ortalarında büyük üne kavuşan İspanyol ressam.

Barselona Akademisi'nde gördüğü dört yıllık öğrenimin ardından 1858'de Roma Ödülü'nü kazandı ve İtalya'ya gitti. 1860'ta İspanya ile Fas arasındaki savaşı betimlemek üzere Fas'a gönderildi. Kısa bir süre sonra İspanya'ya döndü, ama Paris'te geçirdiği bir yılın (1869-70) dışında çoğunlukla Roma'da yaşadı. Paris'te ünlü sanat koleksiyoncusu Goupil ile kurduğu iş ilişkisi resimlerinden büyük kazanç sağlamasına ve uluslararası üne kavuşmasına yol açtı.

Fortuny'nin az sayıdaki büyük boyutlu resimlerinin en önemlisi "Tetúan Çarpışması"dır. Fas'taki savaştan bir sahneyi yansıtan yapıt, hareket ve enerjiyi ustaca görselleştirmiştir. Fortuny'nin asıl tipik yapıtları ise ince ve ustalıklı ayrıntılarla dolu küçük boyutlu resimleridir. Bunlarda düşsel bir 18. yüzyıl dünyasının güzelliğini ve zarifliğini yakalamaya çalışmıştır.

forum, Eski Roma kentlerinde halkın toplanma yeri işlevi gören, kamu yapılarıyla ve kolonadlarla çevrili, merkezî konumlu

açık alan. Eski Yunan kentlerindeki agora(*) ile akropolisin(*) daha düzenli yapılmış bir mekânsal uyarlamasıydı.

Forum sözcüğü Lex XII Tabularum'da (On İki Levha Yasası) mezarın giriş bölümü anlamında kullanılmıştır. Roma *castrum*'larındaysa forum, hemen yanında *praetorium*'un da yer aldığı açık bir alandı (*bak.* castrum). Terimin başlangıçta, genel olarak herhangi bir kamu yapısını ya da büyük kapının önündeki açık mekânı tanımlamada kullanıldığından kuşku yoktur.

Roma kentinde ise forum sözcüğü, Palatium ve Capitolium (Capitolino) tepeleri arasındaki eskiden bataklık olan düz alanı belirtiyordu. Roma Forumu olarak da bilinen bu alan, krallık döneminde bile Capitolino Meydanı'nın küçük geldiği toplantılar için kullanılmaktaydı. İlk başlarda gladyatör dövüşleri için kullanılan Roma Forumu'nu çevreleyen kolonadların üstünde izleyici galerileri ve çeşitli dükkânlar yer alıyordu. Roma İmparatorluğu döneminde daha çok dinsel ve dindışı gösteri ve törenlere hizmet eden bir mekân niteliği kazanan forumun

Tasarımını Damaskoslu Apollodoros'un yaptığı Trajanus Forumu, 2. yy başları, Roma
Fototeca Unione, Roma

çevresinde, kentin en önemli tapınak ve anıtları sıralanmıştır (*bak.* Roma Forumu).

İmparatorluk döneminde adli (*forum civile*) ve ticari (*forum venalicium*) amaçlı birçok yeni forum oluştu. Roma Forumu, Caesar Forumu ve Augustus Forumu ilk türden, Sığır Forumu (Forum Boarium) ve Sebze Forumu (Holitorium) ise ikinci türden forumlardı.

İÖ 1. yüzyılda mimar Vitruvius, ideal bir forumun büyük bir kalabalığı alabilecek, ama küçük bir topluluğu da yok etmeyecek büyüklükte olması gerektiğini belirtmiş, uzunluğunun genişliğine oranını 3/2 olarak vermişti. Roma'daki Trajanus Forumu(*) İS 2. yüzyılda bu orana göre yapıldı.

Pompei'deki forumun kuzeydoğu ucunda bir pazaryeri (*macellum*) ve dükkânlar, doğu kenarında ise dokumacılar çarşısı vardı; Kuzey Afrika'daki Thamugadi (Timgad) kentindeki forumun bütün kuzey bölümü dükkânlara ayrılmıştı. Tabanı genellikle taşla kaplanan forum, şenlik zamanlarında arabaların geçmesine izin verilmesine karşın, bir geçit yolu değildi ve girişleri, Pompei'de izleri bulunduğu gibi, kapılarla kapatılırdı.

Forum, Ankara'da yayımlanan (1954-1970), 15 günlük siyaset ve ekonomi dergisi. Nilüfer Yalçın'ın yönetiminde çıkmaya başlayan ve Aydın Yalçın, Muammer Aksoy, Coşkun Kırca, Turhan Feyzioğlu gibi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan bir kadroya dayanan *Forum*, ilk yıllarında farklı görüşlerin sergilendiği bir platform niteliğindeydi. Sayfalarını açtığı araştırma ve incelemelerle Türkiye'nin siyasal gündemine önemli tartışma konuları getirdi. 1960'a değin, Demokrat Parti yönetimine yönelttiği eleştirilerle tanındı. 27 Mayıs 1960 hareketi sonrasında, dergi karma ekonomiden ve ekonomide millileştirmelerden yana bir çizgiye yöneldi. Daha önceki yazar kadrosunun bir bölümü 1965 sonrasında sağ partilerde yer alırken, dergi de tümüyle sol eğilimli bir içerik kazandı. "Kapitalist olmayan yoldan kalkınma"yı öneren çizgisiyle dikkati çekti.

Forum, Hasan Hüseyin Korkmazgil'in yönetimine girdiği 1968 sonrasında ekonomi ve politika konularına Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) bakış açısıyla yaklaştı. 15 Ekim 1969 tarihli 373. sayısıyla yayımına ara verdikten sonra, TİP'teki Aybar yanlısı kanadın görüşlerini yansıtmak üzere 16 Şubat 1970'te yeniden çıkmaya başladı; ama yalnız birkaç sayı yayımlanabildi.

Foscari, Francesco (d. y. 1373 - ö. 31 Ekim/1 Kasım 1457, Venedik), Milano'ya karşı sürdürülen bir dizi uzun ve yıkıcı savaşta kenti yöneten Venedik dükü (*doge*).

Ünlü bir Venedikli aileden gelen Foscari, İtalyan kentleri arasında süren savaşlar sırasında, Venedik'in yönetici organları olan Kırklar Konseyi (1401) ile Onlar Konseyi'ne (1405-13) başkanlık ettı. 1423'te dük seçildikten kısa bir süre sonra, Floransa ile birlikte Milano dükü Filippo Maria Visconti'ye savaş açtı. 1426'da Venedikliler Brescia'yı ele geçirdi ve 1427'de barış yapıldı. 1431'de savaş yeniden başladı ve bunu izleyen Ferrara Barışı da (1433) güçler dengesini sağlayamadı. Bologna'ya karşı sürdürülen savaş 1441'de imzalanan bir antlaşmayla sona erdirildi; bu antlaşmayla topraklarını genişleten Venedik, bir süre sonra Ravenna'yı da ele geçirdi.

1443'te Milano'ya karşı yeniden savaşa girişen Foscari, Filippo Maria'nın ölümünden sonra da savaşı sürdürdü. Kuzey İtalya'nın büyük bir bölümünün tahrip edildiği bu savaş sırasında, karmaşık ittifaklar sisteminin hiçbir üyesi açık bir üstünlük sağlayamadı. Sonuçta, 1454'te yapılan Lodi Barışı ile düşmanlıklar sona erdirildi; Venedik, Floransa ve Milano'yu içine alan İtalyan Birliği oluşturuldu.

Foscari, Bastiani Lassaro'nun portre çalışması, y. 1460; Belediye Müzeleri, Venedik
Museo Civico, Venedik

Bu arada İstanbul Osmanlıların eline geçmişti (1453). Dikkatini İtalyan savaşları üzerinde yoğunlaştırmış olan Foscari, Venedik'in Doğu'daki topraklarının Osmanlıların eline geçmesini önleyemedi.

Bu gelişmeler nedeniyle Venedik ile Doğu ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler bozulunca Foscari'nin düşmanları onu iktidardan indirmeye karar verdiler. Bu amaçla, Foscari'yi Venedikli Amiral Piero Loredan'ın öldürülmesi olayına karışmakla suçladılar. Büyük bir olasılıkla haksız olan bu suçlamayı Foscari'nin oğlunun vatana ihanet suçundan sürgüne gönderilmesi izledi. Onlar Konseyi'nin resmi talebi üzerine istifa etmek zorunda kalan (23 Ekim 1457) Foscari sekiz gün sonra öldü. Yaşamöyküsü, Lord Byron'ın *The Two Foscari* (İki Foscari) adlı trajedisi ile Giuseppe Verdi'nin bir operasına konu olmuştur.

Foscolo, Ugo, asıl adı Niccolò Foscolo (d. 6 Şubat 1778, Zakinthos, Yunanistan - ö. 10 Eylül 1827, Turnham Green, Londra yakınları, İngiltere), şair ve romancı. Fransız Devrimi'yle Napoléon Savaşları'nın yaşandığı ve sonunda Avusturya egemenliğinin yeniden kurulduğu çalkantılı dönemlerde pek çok İtalyanın duygularını dile getiren yapıtları, İtalyan edebiyatının en önemli ürünlerinden sayılır.

Yunanlı bir anne ile Venedikli bir babanın oğlu olan Foscolo, Yugoslavya'nın Spalato (bugün Split) kentinde ve İtalya'daki Padova'da öğrenim gördü. 1793 dolaylarında ailesiyle birlikte Venedik'e yerleşti. Burada edebiyat çevrelerine girdi ve 1797'de, *Tieste* (Thyestes) adlı trajedisinin sahnelenmesiyle üne kavuştu.

Önceleri Napoléon'a karşı duyduğu ve *A Bonaparte liberatore* (1797; Kurtarıcı Bonaparte'a) adlı bir od yazarak dile getirdiği

Foscolo, François-Xavier Fabre'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1818; Modern Sanat Galerisi, Floransa
Alinari/Art Resource, EB Inc.

hayranlık, Napoléon'un Campo Formio Antlaşması'yla (1797) Venedik'i Avusturya'ya bırakması üzerine düş kırıklığına dönüştü. Foscolo, çok tanınmış romanı *Ultime lettere di Jacopo Ortis*'te (1802; Jacopo Ortis'in Son Mektupları) bu antlaşmayı sert bir tutumla kınayarak İtalya'nın toplumsal ve siyasal durumundan duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdi. Bazı eleştirmenlere göre yapıt, ilk modern İtalyan romanıdır.

Avusturya ve Rusya 1799'da İtalya'yı işgal edince, Foscolo öbür İtalyan yurtseverlerle birlikte Fransa saflarına katıldı. 1800'deki Cenova savunmasından sonra Fransız ordusuna bağlı İtalyan birliğinde yüzbaşı rütbesine getirildi. Bu arada Milano, Bologna ve Floransa'da görevde bulunduğu sırada pek çok gönül serüveni yaşadı.

Son olarak Fransa'da görevlendirildi (1804-06). Bu dönemde bazı klasikleri ve Laurence Sterne'in *A Sentimental Journey Through France and Italy* (1768; *Fransa ve İtalya'da Hissi Seyahat*, 1945) adlı yapıtını İtalyancaya çevirdi; odlar ve soneler yazdı.

1807'de Milano'ya döndükten sonra, Napoléon'un mezar yazıtlarını yasaklayan kararını protesto etmek amacıyla yazdığı "Dei sepolcri" (Mezarlara Dair) adlı uyaksız şiiriyle ününü pekiştirdi. 1808'de Padova Üniversitesi'nde İtalyan retoriği kürsüsüne atandı. 1809'da Napoléon kürsüyü kaldırınca Milano'ya gitti. İlk kez 1811'de sahnelenen *Aiace* (Ajax) adlı trajedisinde Napoléon'a yergili imalarda bulunması yüzünden yeniden kuşkuları üzerine çekti; 1812'de Floransa'ya yerleşerek *Ricciarda* adlı trajedisini ve ünlü bitmemiş şiiri *Grazie*'nin (1803 ve 1818'de bazı bölümleri, 1822'de bütünü yayımlandı) büyük bölümünü yazdı. 1813'te Milano'ya döndü.

1814'te Napoléon iktidardan düşünce Avusturya yeniden İtalya'ya egemen oldu. Bağlılık andı içmeyi reddeden Foscolo önce İsviçre'ye, sonra da, 1816'da İngiltere'ye sığındı. Yurtsever bir İtalyan olarak İngilizler arasında popüler olduğu dönemde öğretmenlik yaparak, *The Edinburgh Review* ve *Quarterly Review* dergilerine Dante, Boccaccio ve Petrarca'yla ilgili incelemeler yazarak geçimini sağladı. 1827'de yoksulluk içinde öldü.

fosfagen, FOSFAJEN olarak da bilinir, bir guanidino grubu ile bir fosforil grubundan oluşmuş, yüksek enerji bağı içeren kimyasal bileşiklerin ortak adı. Bütün hayvanların kas dokusunda bulunan değişik fosfagenler, kas kasılması için gerekli enerjiyi sağlar. Örneğin omurgalıların kas dokusunda bulunan fosforilkreatin ya da fosfokreatin, kreatin fosforil transferaz enziminin katalizleyici etkisiyle kreatin ve adenozin trifosfat (ATP) vermek üzere ayrışırken büyük miktarda enerji açığa çıkarır. Dinlenme halindeki iskelet kaslarında, kas kasılmasının temel enerji kaynağı olan ATP'den yaklaşık on kat daha fazla fosfagen bileşiklerinin bulunduğu ve bu bileşiklerin, saniyenin küçük bir bölümü içinde ATP'nin oluşmasını sağladığı saptanmıştır.

fosfat, fosforik asitten (H_3PO_4) türeyen tuz ya da ester yapısındaki kimyasal bileşiklerin ortak adı. Tuzların bileşiminde fosfat iyonu (PO_4^{-3}), hidrojen fosfat iyonu (HPO_4^{-2}) ya da dihidrojen fosfat iyonu ($H_2PO_4^-$) gibi eksi yüklü iyonlar ile sodyum ya da kalsiyum gibi artı yüklü iyonlar bulunur; esterler ise, fosforik asitteki hidrojen atomlarının yerine etil (C_2H_5) ya da fenil (C_6H_5) gibi organik grupların geçmesiyle oluşur. *Ayrıca bak.* fosfor.

fosfat kayacı *bak.* fosforit

fosfat mineralleri, fosforik asidin [$H_3(PO_4)$] inorganik tuzları halinde bulunan doğal mineraller grubu. Bugüne değin 200'ün üzerinde fosfat minerali saptanmıştır; bunların hepsinin kristal yapısında ayrık fosfat (PO_4) dörtyüzlü birimleri bulunmaktadır. Fosfatlar başlıca üç grupta toplanır: 1) Bir sıvıdan kristalleşmiş olan birincil fosfatlar, 2) birincil fosfatların değişimiyle oluşan ikincil fosfatlar, 3) düşük sıcaklıklarda, fosfor içeren organik maddelerden oluşan kayaç fosfatlar.

Birincil fosfatlar genellikle kristalleşmenin son evresinde oluşan sulu akışkanlardan kristalleşir. Özellikle granitik pegmatitlerde sık rastlanan birincil fosfatlar, apatit [$Ca_5(F, Cl, OH)(PO_4)_3$], trifilit [$LiFePO_4$], lityofilit ($LiMnPO_4$) ve azrak toprak fosfatlarından monazit [$(LaCe)(PO_4)$] ile ksenotimdir [$Y(PO_4)$]. Birincil fosfatlar genellikle, başta karbonatit (magmatik kökenli karbonat kayacı) ve nefelin siyenit olmak üzere ultrabazik kayaçlarda (örn. silis oranı düşük kayaçlar) bulunur. Başkalaşım geçirmiş apatite, kalsiyum silikatlı kayaçlarda ve katışık kireçtaşlarında rastlanır.

Çok sayıda değişik türü bulunan ikincil fosfatlar, düşük sıcaklıklarda, su eşliğinde ve değişik yükseltgenme durumlarında oluşur. Demirin ve manganezin genel olarak hem iki, hem de üç değerlikli yükseltgenme durumlarında bulunması, minerallere parlak bir renk kazandırır. En yaygın iki türü, strengit [$Fe(PO_4)(H_2O)_2$] ve viviyanittir [$Fe_3(PO_4)(H_2O)_8$].

Kayaç fosfatlar, kemiklerden, hayvan kabuklarından ve diyatomelerden oluşur. İnce taneli yapıları nedeniyle tanımlanmaları zordur. Bununla birlikte bu türden fosfat çökellerine yeryüzünde yaygın olarak rastlanır.

fosfatidil kolin *bak.* lesitin

fosfatit *bak.* fosfolipit

Fosfat mineralleri (*)

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
ambligonit (Li, Na) $AlPO_4(F,OH)$	beyaz ile krem beyazı arasında değişen renklerde, hafifçe gölgeli	camsı ile yağ parlaklığı arası	5½–6	3,0–3,1	iri, yarısaydam yarılabilir kütleler, küçük saydam kristaller	bir kusursuz ve bir iyi dilinim	ambligonit α = 1,578–1,611 β = 1,595–1,619 γ = 1,598–1,633	triklinal $P\bar{1}$	F'den daha büyük OH yüzdesi olan montebrazit ile birlikte katı çözeltiler dizisi oluşturur
apatit fluorapatit $Ca_5(PO_4)_3F$ hidroksilapatit $Ca_5(PO_4)_3OH$ karbonat-apatit $Ca_{10}(PO_4)_6CO_3 \cdot H_2O$ klorapatit $Ca_5(PO_4)_3Cl$	değişken, yeşiller egemen	camsı	5	2,9–3,2	prizma biçimli ya da kalın levhamsı kristaller; kaba taneli ile yoğun kütleli arasında değişen yapılarda, katılaşmış yumrular halinde	konkoit (kavkı biçimli)-düzensiz arası kırılma	n = 1,63–1,67	heksagonal $C\frac{6_3}{m}$	morötesi ışıkta ve X ışınları altında çoğu kez flüorışıma özelliği gösterir; fosforışıl, bazen güçlü biçimde ısılışıl
brüşit $CaHPO_4 \cdot 2H_2O$	renksiz ile açık sarı arasında değişen renklerde	camsı ya da inci parlaklığında	2½	2,3	saydam ile yarısaydam arası çiçeklenmeler ya da küçük kristaller	iki kusursuz dilinim	α = 1,539 β = 1,546 γ = 1,551	monoklinal A2	piezoelektrik
kollofan (kütlesel apatit)	grimsi beyaz, sarımsı kahverengi	zayıf camsı ile mat arası	3–4	2,5–2,9	yapay kristal kütleli; boynuz benzeri topraklar ve yumrular		n = 1,59–1,61		
ksenotim YPO_4	sarımsı kahverengi ile kırmızımsı kahverengi arasında değişen renklerde; ten kırmızısı, grimsi beyaz, açık sarı, ya da grimsi	camsı	4–5	4,4–5,1	küçük prizma biçimli kristaller, kaba radyal agregalar, rozetler	düzgün olmayan-kıymıklı arası kırılma	ϵ = 1,816–1,827 ω = 1,721–1,720	tetragonal $I\frac{4}{a}md$	hafif paramagnetik, görünüşte zirkona benzer, biçim ve yapı bakımından zirkonun özdeşi ama daha yumuşak
lazulit $MgAl_2(PO_4)_2(OH)_2$	gökmavisi, mavimsi beyaz, mavimsi yeşil, koyu mavi	camsı	5½–6	3,1–3,4	kristaller, pekişik kütleli, taneli	iki yarılma, düzgün olmayan kıymıklı arası kırılma	lazulit skor α = 1,604–1,639 β = 1,626–1,670 γ = 1,637–1,680	monoklinal $P\frac{2_1}{n}$	skorzalit ile birlikte, Fe'in Mg'un yerine geçtiği katı çözeltiler oluşturur
monazit (Ce, La)PO_4	sarımsı kahverengi ya da kırmızımsı kahverengi ile kahverengi arasında değişen renklerde	genellikle reçinemsi ya da mumsu, bazen camsı ya da elmas parlaklığında	5–5½	4,6–5,4, genellikle 5,0–5,2	yarısaydam, küçük yassılmış kristaller	tek belirgin dilinim	α = 1,79–1,80 β = 1,79–1,80 γ = 1,84–1,85	monoklinal $P\frac{2_1}{n}$	hafif paramagnetik
piromorfit $Pb_5(PO_4)_3Cl$	zeytin yeşili, sarı, gri, kahverengi ile portakal arasında değişen renklerde	reçinemsi ile elmas parlaklığı arası	3½–4	7,0	ince biçimli prizmalar, küresel, böbrek ya da üzüm salkımı biçimli kütleler	düzensiz-konkoit arası kırılma	ϵ = 2,030–2,031 ω = 2,041–2,144	heksagonal $C\frac{6_3}{m}$	mimetit ile birlikte, P'nin yerine geçtiği katı çözeltiler oluşturur

fosfin (PH_3), FOSFORLU HİDROJEN olarak da bilinir, renksiz, kolayca tutuşan, sarmısak kokusunda, son derece zehirli bir gaz. Kuvvetli bir bazın ya da sıcak suyun beyaz fosfor üstüne etkimesiyle ya da kalsiyum fosfür (Ca_3P_2) ile suyun tepkimesiyle oluşur. Fosfin yapısal olarak amonyağa (NH_3) benzerse de, amonyaktan çok daha zayıf bir çözücüdür ve suda çok daha az çözünür.

Fosfor-karbon ya da fosfor-hidrojen bağları taşıyan organik bileşiklere fosfin türevleri denir; fosfindeki bir, iki ya da üç hidrojen atomunun yerini organık grupların almasıyla birincil, ikincil ve üçüncül fosfinler oluşur. Örneğin, fosfindeki hidrojen atomlarından birinin yerine bir metil grubunun (CH_3) geçtiği metil fosfin (CH_3PH_2) bir birincil fosfindir. Fosfinin metal tuzlarına fosfür, bir hidrojen iyonu katılmış (proton almış) fosfin türevlerine ise fosfonyum bileşikleri denir. Fosfinin organik türevleri, genellikle fosfor triklorürden (PCl_3) yola çıkarak ornatma tepkimeleriyle elde edilir.

fosfofrüktokinaz, bir glikoz molekülünün yıkımıyla iki pirüvik asit molekülünün oluştuğu mayalanma sürecinde rol oynayan enzim. Transferazlar sınıfından olan bu enzim, yıkım sürecinin çeşitli basamaklarındaki tepkimelerde, örneğin früktoz-6-fosfat ve adenozin trifosfattan (ATP) früktoz-1,6-difosfat ve adenozin difosfatın (ADP) oluşmasında katalizör görevini üstlenir; enzimin etkinliği, hücredeki ATP/ADP oranıyla yakından bağlantılıdır.

fosfolipit, FOSFATİT olarak da bilinir, hücrenin yapıtaşlarından olan ve metabolizma süreçlerinde temel rol oynayan, lipit yapısındaki çok sayıda fosforlu bileşiğin ortak adı. Yağlar, mumlar gibi basit lipitlerden ve izoprenoitler, steroitler gibi yağda çözünen öbür hücre bileşenlerinden ayırt etmek üzere, fosfolipitler, sfingolipitler, glikolipitler ve lipoproteinlerin tümüne birden karma ya da kompleks lipitler denir. Bazı biyokimyacılar fosfogliserit terimini fosfolipit ile eşanlamlı olarak, bazıları ise fosfolipitlerin bir altgrubunu tanımlamak için kullanır.

Genel olarak, bütün fosfolipitler bir fosfat grubu, ikı alkol ve bir ya da iki yağ asıdinden oluşur. Molekülün bir ucunda fosfat grubu ile bir alkol bulunur; bu uç elektrik yüklü ve suyla birleşme eğilimindedir. Yağ asitlerinin bulunduğu öbür uç ise elektrik yükü taşımaz ve suda çözünmez, buna karşılık yağda çözünür. Fosfolipitlerin suyu hem çeken, hem iten gruplar içermesi, bu bileşiklere zarlardaki geçişme (osmoz) olaylarında önemli görevler yükler; gerçekten de, geçirgen bir zarın yapısındaki fosfolipit molekülleri, elektrik yüklü ucun suyla etkileşmek üzere her iki yüzeyde dışa dönük olduğu, yüksüz uçların ise iki katmanın arasında bulunduğu iki katlı bır yapı oluşturur. Geçirgen zarların bu yapısı iyonların ve elektrik yüklü birçok molekülün zardan geçmesini olanaksız kılar. Pek çok maddenin zardan geçmesini sağlayan, fosfolipitlerin oluşturduğu bu yapının içinde bulunan proteinlerdir.

Fosfatidil kolin yapısındakı lesıtın(*) ile fosfatidil etanolamın ve fosfatıdil serın gibı sefalinler, bitki ve hayvanlarda çok bol bulunan en önemli fosfolipıt gruplarıdır; öbür fosfolipitler arasında, beyin ve kalp dokusunda bol, bıtkı dokularında çok az miktarda bulunan plazmalojenler, beyında bulunan fosfoinozitıtler ve kalpte bulunan kardiyolipin sayılabilir.

fosfor (P), periyodik tablonun Va grubundaki azot ailesinden, ametal özelliğindekı kimyasal element.

Özellikleri, bulunduğu yerler ve kullanım alanları. Fosfor genellikle renksiz, yarısaydam, yumuşak ve karanlıkta ışıldayan mumsu bir katıdır; hava ile temas ettığında kendiliğinden tutuşarak yoğun beyaz dumanlar çıkarır. Element halindeki fosforu ilk kez 1669'da Alman simyacı Hennig Brand idrarı buharlaştırarak elde etmıştir.

Canlıların hücresel etkinlikleri için gerekli temel elementlerden biri olan fosfor, hücre sıvılarında fosfat iyonu (PO_4^{3-}) halinde bulunur. Kalıtımdan ve hücrenın öbür önemlı işlevlerinden sorumlu olan genlerin yapısındakı dezoksiribonükleik asit (DNA) molekülleri de fosfor içerir. Ayrıca, besinlerden sağlanan enerji hücrede adenozin trifosfat (ATP) molekülleri halinde depolanır; kalsiyum fosfat ise dişlerin ve kemiklerin temel bileşenidir.

ad ve formul	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	kırılma ya da dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
torbernit $Cu(UO_2)_2(PO_4)_2 \cdot 8\text{-}12H_2O$	yeşilin çeşitli tonları	camsı ile elmas arası	2–2½	3,2	levhamsı kristaller, mika benzeri kütleler	tek kusursuz düz dilinim	ε = 1,582 ω = 1,592	tetragonal $I\frac{4}{m}mm$	su içeriği sıcaklığa ve rutubete bağlıdır
trilit $LiFePO_4$	mavimsi ya da yeşilimsi gri (trilit), koyu kahverengi, bal sarısı ya da sarımsı pembe (lityolit)	camsı ile reçinemsi arası	4–5	3,3–3,6	saydam ile yarısaydam arası yarılabilir ya da pekişik kütleler	tek kusursuz dilinim	trilit: lityo α = 1,694–1,669 β = 1,695–1,673 γ = 1,700–1,682	ortorombik Pmnb	lityolit ile birlikte molekül yapısı içinde Mn'ın Fe'ın yerine geçtiği çözeltiler oluşturur; yapısı olivin benzeridir
triplit $(Mn, Fe, Mg, Ca)_2PO_4(F, OH)$	koyu kahverengi ten kırmızısı, sarımsı pembe	camsı ile reçinemsi arası	5–5½	3,5–3,9	kütlesel	tek iyi dilinim	α = 1,643–1,696 β = 1,647–1,704 γ = 1,668–1,713	monoklinal $I\frac{2}{m}$	
turkuvaz $CuAl_6(PO_4)_4(OH)_8 \cdot 4H_2O$	mavi ile yeşilin çeşitli tonları arasında; değişen renklerde yeşilimsi ile sarımsı gri arasında; değişen renklerde	mumsu	5–6	2,6–2,8	donuk, yoğun yapay kristaller ile ince taneli kütlesel arası	bir kusursuz ve bir iyi dilinim	α = 1,61 β = 1,62 γ = 1,65	triklinal $P\bar{1}$	kalkosiderit ile birlikte molekül yapısı içinde Fe'ın Al'un yerine geçtiği katı çözeltiler oluşturur
uranit $Ca(UO_2)_2(PO_4)_2 \cdot 10\text{-}12H_2O$	limon sarısı ile kükürt sarısı arasında; değişen renklerde; yeşilimsi sarı ile soluk yeşil arasında; değişen renklerde	camsı ile inci parlaklığı arası	2–2½	3,1–3,2	ince levhamsı kristaller, pulsu agregalar, kabuklar	tek kusursuz, mika benzeri dilinim	α = 1,553 β = 1,575 γ = 1,577	tetragonal $I\frac{4}{m}mm$	morötesi ışık altında sarımsı yeşil floresan
varıskıt $AlPO_4 \cdot 2H_2O$	sarımsı yeşil, soluk ile zümrüt yeşili arası; mavimsi yeşil ya da renksiz (varıskıt), açık pembe, kızıl menekşe (strengit)	camsı ile hafif mumsu arası	3½–4½	2,2–2,5	ince taneli, yuvarlak ya da üzüm salkımı benzeri agregalar, yumrular, damarlar ya da kabuklar	tek iyi dilinim	varıskıt: strengit α = 1,563–1,707 β = 1,588–1,719 γ = 1,594–1,741	ortorombik Pcab	strengit ile birlikte molekül yapısı içinde Fe'ın Al'un yerine geçtiği katı çözeltiler oluşturur; varıskıt ve strengit'in her ikisi de monoklinal biçimdedir
vavelit $Al_3(PO_4)_2(OH)_3 \cdot 5H_2O$	yeşilimsi beyaz, yeşil ile sarı arasında; değişen renklerde	camsı	3½–4	2,4	yarısaydam yarıküre ya da küre biçiminde agregalar	bir kusursuz ve bir iyi dilinim	α = 1,520–1,535 β = 1,526–1,543 γ = 1,545–1,561	ortorombik Pcmm	
vivyanit $Fe_3(PO_4)_2 \cdot 8H_2O$	ilk çıkarıldığında renksiz, daha sonra koyu mavi ya da mavimsi siyaha doğru kararma	camsı	1½–2	2,7	yuvarlanmış prizma biçimli kristaller, bobrek biçimli, boru benzeri ya da yuvarlak kütleler	tek kusursuz dilinim	α = 1,579–1,616 β = 1,602–1,656 γ = 1,629–1,675	monoklinal $C\frac{2}{m}$	

* Minerallere ilişkin ayrıntılı bilgi için kendi maddelerine bakınız.

Bazı göktaşları dışında doğada serbest olarak bulunmayan fosfor, kayaçlarda, minerallerde, bitki ve hayvanların dokusunda bileşikler halinde bulunan çok yaygın bir elementtir. Yerkabuğunda en bol bulunan elementler arasında 12. sırayı alan fosfor, apatit, vavelit ve vivianit gibi fosfatlı mineraller halinde yerkabuğunun yaklaşık yüzde 0,12'sini oluşturur.

Sanayide fosfor üretiminin en önemli kaynağı fosforittir. Element halindeki fosfor, bu fosfat kayacının kok kömürü ve silisle birlikte elektrik fırınlarında ısıtılarak indirgenmesiyle elde edilir. Sürekli yüklenen fırında bu maddeler fosfor buharına, karbon monoksit gazına ve kalsiyum silikata dönüşür. Açığa çıkan fosfor buharlarının soğutularak yoğunlaştırılmasıyla sıvı ya da katı haldeki fosfor elde edilir ve kendiliğinden tutuşmasını önlemek için su dolu kaplarda depolanır.

Fosforun, beyaz, kırmızı ve siyah olmak üzere üç ana grupta toplanan 10 kadar alotropu (ayrı biçimi) vardır. Beyaz fosforun iki alotropundan biri olan alfa biçimi oda sıcaklığında kararlı ve kübik kristal yapılı, beta biçimi ise −78°C'nin altında kararlı ve altıgen kristal yapılıdır. Çok zehirli bir madde olan beyaz fosfor, güneş ışığı ve ısı etkisiyle, ışıldama ve havada kendiliğinden tutuşma özelliği olmayan kırmızı fosfora dönüşür. Beyaz fosfora yüksek basınç uygulanmasıyla elde edilen siyah fosfor, grafit gibi yapraksı katmanlar halinde bulunur. Fosforun bütün alotropları içinde en güç tepkimeye gireni siyah fosfor, en tepkini ise beyaz fosfordur. Beyaz fosfor askeri amaçlı sis ve yangın bombalarının üretiminde, kırmızı fosfor kibritlerdeki sürtme yüzeylerinin yapımında kullanılır.

Fosforun doğada bulunan tek izotopu fosfor-31'dir. Yarı ömrü 14,3 gün olan radyoaktif fosfor-32 izotopu, bitki ve hayvanların yaşam çevrimlerinin incelenmesinde kullanılır.

Başlıca bileşikleri. Fosfor hemen hemen yalnızca bileşik halde kullanılır. Bileşiklerinde genellikle +3, +5 ve −3 değerli olarak bulunan bu element, öbür azot grubu elementlerinin tersine daha çok +5 değerli olma eğilimindedir.

Fosforun sanayi açısından önem taşıyan en önemli bileşiklerinden biri fosfin ya da fosforlu hidrojendir (PH_3). Kuvvetli bir bazın ya da sıcak suyun beyaz fosfora etkimesiyle ya da bir metal fosfürün hidroliziyle elde edilen gaz halindeki bu bileşik, çeşitli organik fosfor bileşiklerinin bireşiminde başlangıç maddesi olarak, ayrıca yarıiletken elektronik malzemelerin üretiminde kullanılır.

Fosforun oksit ve asitleri de çeşitli sanayi dallarının en önemli hammaddeleridir. Sanayide üretilen beyaz fosforun büyük bölümü fosfor pentoksit (P_4O_{10}) üretiminde kullanılır. Fosforik anhidrit olarak da adlandırılan bu bileşik, yumuşak beyaz bir toz ya da renksiz kristaller halinde elde edilir ve kimyasal çözümlemelerde su giderici, organik bireşimlerde yoğunlaştırıcı olarak kullanılır. Fosfor pentoksitin suyla tepkimesinden elde edilen fosforik asidin (H_3PO_4) sanayide geniş bir kullanım alanı vardır; pastacılıkta kabartma tozu, diş macunlarında çökelti temizleyici ya da deterjanlarda katkı maddesi olarak kullanılan fosfatlar bu asitten elde edilir. Fosforik asidin fosforitle tepkimesinden elde edilen kalsiyum dihidrojen fosfat ya da süperfosfat $Ca(H_2PO_4)_2$ ise en çok kullanılan fosfatlı gübredir.

Fosfor, halojenlerle birleştiğinde organik fosfor bileşiklerinin üretiminde kullanılan çeşitli halojenürleri, kükürtle tepkimeye girdiğinde bazı organik maddelerin ve kibritlerin yapımında kullanılan sülfürleri, bazı metal ve metalsilerle birleştiğinde ise fosfürleri verir.

Fosfor atomları ile karbon atomlarının doğrudan bağlanmasıyla oluşan organik fosfor bileşikleri yaşamsal önem taşıyan birçok biyolojik süreçte rol oynar; örneğin fosfogliseritler mayalanma olayında, adenozin fosfatlar ise fotosentezde ve kas kasılmasında temel görevler üstlenir. Sanayide, bazı organik fosfor bileşikleri plastikleştirici ve benzinler için katkı maddesi olarak kullanılır. Çok zehirli olan bazı fosfor bileşikleri böcek ilaçlarının temel bileşenidir; ayrıca fosforun zehirli organik türevleri kimyasal savaşta sinir gazı olarak kullanılmıştır.

atom numarası	15
atom ağırlığı	30,9738
erime noktası (beyaz fosfor)	44,1°C
kaynama noktası (beyaz fosfor)	280°C
yoğunluk (beyaz fosfor)	1,82 gr/cc (20°C'de)
birleşme değeri	−3, +3, +5
elektronların yerleşimi	$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^3$

fosfor, FOSFORIŞIL MADDE olarak da bilinir, morötesi ışık ya da elektron demeti gibi bir ışınım altına tutulduğunda ışıldayan, yani ışık saçan madde. Her biri kendine özgü bir renkte ışık salan ve uyarıcı ışınım kesildikten sonra ışıldama süresi değişik yüz binlerce fosfor bireşimlenmiştir. Elektron uyarımıyla yaratılan fosforışımaya elektriksel ışıldama(*) denir ve bu tip fosforlar radar ve televizyon ekranlarının yapımında kullanılır. Morötesi ve kızılötesi ışınım ile görünür ışıkla uyarılan fosforlar, çoğunlukla genel aydınlatmada uygulanan flüoresan lambalarda kullanılır.

fosfor çevrimi, çeşitli biçimlerdeki fosforun doğadaki dolaşımı. Fosfor, biyosferde çevrimi olan bütün elementler içinde en az bulunanıdır. Oysa, canlı bir sistemdeki enerji aktarımında ve bütün hücrelerde bulunan dezoksiribonükleik asit (DNA) moleküllerinde kodlanmış kalıtsal özelliklerin yeni kuşaklara iletilmesinde temel rol oynadığı için, fosfor yaşamın vazgeçilmez bir öğesidir.

Yeryüzündeki fosforun büyük bölümü kayaçlarda ve tortul birikintilerde bileşikler halinde bulunur. Doğal etkenlerle ya da maden ocaklarının işletilmesiyle açığa çıkan bu elementin bir bölümü, önce su ve topraktan bitkilere, daha sonra sırasıyla otçul hayvanlara, etçil hayvanlara ve asalaklara geçip bu canlıların ölerek doğada çürümesiyle yeniden tatlı su ve kara ekosistemlerine dönecek biçimde çevrimini tamamlarken, serbest kalan fosforun büyük bölümü denizlerde çökelir. Kıyıya yakın sığ kesimlerde çökelmiş olan fosfor kolayca çevrime girdiği halde, açık deniz ve okyanusların derinliklerinde çökelen fosfor ancak tutulan balıklarla ve deniz kuşlarının dışkılarının birikmesiyle (guano) kara ekosistemine dönebilir. Denizlerden karaya aktarılan fosfor miktarı bazı mevsimlerde artarsa da, gerçekte okyanusların derinliklerinde sürekli bir fosfor kaybı olduğu sanılmaktadır.

Fosfor çok tepkin bir madde olduğundan başka elementlerle birleşik halde bulunur. Mikroorganizmaların salgıladığı bazı asitler, suda çözünmeyen fosfor bileşiklerini çözünebilir fosfatlara dönüştürür. Algler ve karadaki klorofilli bitkilerce emilen bu fosfatlar, bitkiyle beslenen hayvanların dokularına geçer. Canlıların ölmesiyle, dokularda tutulmuş olan fosfatlar serbest kalır ve fosfor çevrimi yeniden başlar.

Doğadaki fosforun bir bölümü sürekli olarak denizlerde dağıldığından, toprağın verimliliğini ve tarımsal üretimi koruyabilmek için toprağın fosfatlı gübrelerle zenginleştirilmesi gerekir.

fosfor eksikliği, birçok metabolizma sürecinin gerçekleşebilmesi için zorunlu olan fosforun besinlerden yeterince alınamaması. Katı bir element olan fosfor, çözelti halindeyken, sodyum, potasyum, kalsiyum ve magnezyum gibi iyonlarla birleşerek tuz oluşturan bir asit gibi davranır. Vücuttaki fosforun yüzde 70'i kalsiyum fosfat halinde kemik ve dişlerin yapısında yer alırken, geri kalan bölümü azotla birleşerek yağ ve karbonhidrat metabolizmasında önemli görevler üstlenir. Fosfor, bütün hücrelerin çekirdek ve sitoplazmasını oluşturan başlıca elementlerden biridir. Vücutta en çok kemik, sinir ve kas dokularında bulunan bu elementin ayrıca dokulardaki hidrojen iyonlarının derişikliğini ve vitaminlerin emilmesini denetlediği sanılmaktadır.

Vücuttaki fosforun kalsiyuma oranı azaldığında, çocuklarda raşitizm, erişkinlerde osteoporoz ya da kemik yumuşaması gibi hastalıklar ortaya çıkar; bu orandaki dengesizliklerin ayrıca kemiklerde kırılganlığa ya da el ve ayak parmaklarında güçlü kasılmalara (tetani) yol açtığı gözlenmişse de, diş çürümelerine neden olup olmadığı henüz kanıtlanamamıştır.

Fosforca zengin en önemli besinler süt ürünleri, yumurta sarısı, baklagiller, kuru yemişler ve tahıllardır.

fosfor tuncu, eser miktarda fosfor içeren bakır ve kalay alaşımı. *Ayrıca bak.* tunç.

fosfor zehirlenmesi, zehirli fosfor bileşiklerinin ağız, deri ya da solunum yoluyla vücuda girmesinden ileri gelen zehirlenme. Fare zehiri ve savaş gazı olarak kullanılan zehirli fosfor bileşikleri vücuda girdikten hemen sonra yutak ve yemek borusunda yanma, bulantı, kusma ve ishale yol açar; ağızda ve kusmukta sarmısak kokusu duyulur. İlk belirtilerden sonra sekiz saatten birkaç güne varan bir iyileşme dönemi görülürse de, bir süre sonra sindirim sistemiyle ilgili belirtiler yeniden başlar; ayrıca karaciğerde büyüme, deride sarılık, böbreklerde işlev bozukluğu ve çırpınmalar görülür, hasta komaya girebilir. Tedavide zaman yitirmeden hastanın midesi yıkanmalı, K vitamini verilmeli, gerekirse kan nakli yapılmalıdır.

Böcek ilaçlarında kullanılan organik fosfor bileşikleri ise, asetilkolini parçalayan asetilkolinesteraz enzimini etkisiz duruma getirerek gözbebeklerinde daralma, bronşlarda büzülme ve salgı artışı, sindirim sistemindeki hareketlerde artma, halsizlik ve kaslarda seğirmelere yol açar. Tedavi için deri altına atropin şırınga edilmelidir.

fosforışıl madde *bak.* fosfor

fosforışıma, FOSFORESANS olarak da bilinir, ışınıma tutulan bazı maddelerde görülen ve uyarıcı ışıma kesildikten sonra da süren ışık salımı. Flüorışımada soğurulan ışık, uyarımdan yaklaşık 10^{-8} sn sonra bir anda salınır; fosforışımada ise daha fazla uyarı gereklidir ve ışık salımı, koşullara göre 10^{-3} sn'den günlere hatta yıllara uzayabilir.

Fosforışıma ile flüorışıma arasındaki fark, çizimde görülen enerji düzeyi diyagramlarından anlaşılabilir. Bu çizimlerde herhangi bir çizginin (düzeyin) taban düzeyine uzaklığı o düzeyde bulunan bir elektronun

enerjisini göstermektedir. A çizimi flüorışımayı göstermektedir; burada bir elektron, bir ışık fotonunun ya da başka bir ışınımın etkisiyle taban düzeyinden, uyarılmış bir düzeye yükseltilmiştir. Elektronun uyarılmış düzeyden taban düzeyine geri dönüşü, soğurulan enerjinin aynen salınmasıyla kendiliğinden gerçekleşebilir. Elektromagnetizma kuramına göre, bu geri dönüş hemen hemen aynı anda (yaklaşık 10^{-8} sn içinde)

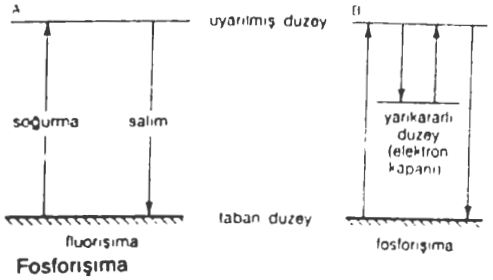

Fosforışıma

gerçekleşir. Fosforışımadaki durum ise B çiziminde görülmektedir. Burada, taban düzeyi ile uyarılmış düzey arasında yarıkararlı enerji düzeyi denilen bir ara düzey bulunmaktadır. Bu düzey elektron kapanı olarak da adlandırılır, çünkü bu düzey ile başka düzeyler arasında geçiş yasaklıdır (olasılığı çok düşüktür). Elektron, uyarılmış düzeyden (ışıma yoluyla ya da sisteme enerji aktararak) yarıkararlı düzeye düşünce, ya yasaklı bir geçiş yapana kadar ya da yeniden geçiş düzeyine çıkacak biçimde uyarılana kadar bu düzeyde kalır. Bu uyarı, yakındaki atom ya da moleküllerin ısıl kaynaşmaları sonucunda ortaya çıkabilir (bu durumda olay ısılışıldama olarak adlandırılır) ya da optik (örn. kızılötesi) uyarı olabilir. Yarıkararlı düzeyde (elektron tuzağında) kalma süresi, fosforışımanın devam ettiği süreyi belirler. Bu sürenin çok farklı değerler aldığı çeşitli fosforışıl maddeler vardır.

fosforik asit (H_3PO_4), ORTOFOSFORİK ASİT olarak da bilinir, fosforun oksijenli asitlerinin en önemlisi. Özellikle gübre olarak kullanılan fosfat tuzlarının üretiminde, ayrıca diş dolgularında, albümin türevlerinin hazırlanmasında, gıda ve dokuma sanayilerinde kullanılır.

Fosforik asit, katışıksız haldeyken 42,35°C'de eriyen kristalsi bir katı, seyreltik halde ise renksiz, şurup kıvamında bir sıvıdır. Fosfat kayaçlarının bileşiminde katışıklı fosforit asit bulunduğu halde, bu asidi yüksek saflıkta elde etmek için beyaz fosfordan yararlanılır.

Fosforik asitteki bir, iki ya da üç hidrojen atomunun metal iyonlarıyla yer değiştirmesiyle üç çeşit tuz oluşur. En önemli fosfat tuzları, çözeltilerdeki hidrojen iyonlarının derişikliğini (asitlik derecesi) denetlemekte kullanılan sodyum dihidrojen fosfat (NaH_2PO_4), sulardaki istenmeyen metal iyonlarını çöktürmeye yarayan disodyum hidrojen fosfat (Na_2HPO_4), sabun ve deterjan yapımında kullanılan trisodyum fosfat (Na_3PO_4), gübrelerin temel bileşenlerinden olan kalsiyum dihidrojen fosfat ya da kalsiyum süperfosfat ($Ca[H_2PO_4]_2$), şekerlere kıvam vermek için kullanılan kalsiyum monohidrojen fosfattır ($CaHPO_4$).

Fosforik asit molekülleri, uygun koşullarda ve genellikle yüksek sıcaklıklarda birbirleriyle birleşip çoğu kez su kaybederek daha büyük moleküller oluşturur. Örneğin, iki molekül fosforik asitten bir molekül su ayrılmasıyla difosforik asit ya da pirofosforik asit ($H_4P_2O_7$) oluşur. Bu madde, polifosforik asitler adıyla bilinen ve n'nin değeri 2'den başlamak koşuluyla genel formülü $H(HPO_3)_nOH$ olan uzun zincirli moleküllerin oluşturduğu homolog bir dizinin en basit üyesidir.

Genel formülü $(HPO_3)_n$ olan (n=3,4,5,...) metafosforik asitler ise, polimerleşmiş fosforik asitlerin halkalı molekül yapılarıyla tanınan öbür grubudur. $(HPO_3)_n$'nin halkalı ve uzun zincirli biçimlerinin karışımı olan, akışkanlığı az, yapışkan bir madde için de metafosforik asit terimi kullanılır. Fosforik asidin çeşitli polimerleri ayrıca fosfor oksitlerinin suyla tepkimeleriyle de hazırlanır.

fosforilleme, organik bir bileşiğe bir fosforil grubunun katılması. Besinlerden alınan enerjinin depolanmasını ve hücre tarafından kullanılabilir duruma gelmesini sağlayan sürece yükseltgeyici fosforilleme (*bak.* hücre solunumu), yeşil bitkilerin ışık enerjisini kimyasal enerjiye dönüştürme sürecine ise fotofosforilleme denir (*bak.* fotosentez).

fosforit, FOSFAT KAYAÇI olarak da bilinir, zengin fosfat içerikli kayaç. Kayacın içinde yumrular ya da pekişik kütleler halinde bulunan fosfatlar, aralarında kalsiyum fosfatlı kabuklar salgılayan deniz omurgasızları ile omurgalıların kemikleri ve dışkıları da bulunan bir dizi değişik kaynaktan gelişir.

En kalın fosforit yatakları, jeosenklinal çöküntü alanlarında oluşur. Fosforit burada karbonlu şeyl ve çakmaktaşı ile birlikte görülür. Genellikle karbonlu ve topak halde bulunan fosforit, iskelet kalıntıları ve fosfatlı kabuklarla karışmış durumdadır. Çökellerin kalınlığı bir metreye ulaşabilir. Fosforitler ayrıca kumtaşları ve şeyllerle bir arada kararlı alanlarda da oluşur. Karbonlu olmayan bu çökeller yumrular ve fosfatlaşmış kabuklar içerir. Tipik fosforit yatakları, yaklaşık yüzde 30 oranında fosfor pentoksit (P_2O_5) içerir ve dünya fosfatlı gübre üretiminin büyük bölümünün temel hammadde kaynağını oluşturur. ABD'deki önemli fosforit yatakları, Idaho'daki Phosphoria Oluşuğu ve California'daki Monterey Oluşuğudur. Peru'daki Sechura Çölünde de önemli yataklar vardır. Fosforitlerin değişime uğraması sırasında karbonatlar ve kükürtlü bileşenler yıkanarak çözünürler ve bunun sonucunda kayacın fosfor pentoksit içeriği yükselir. Örneğin, Phosphoria Oluşuğu derinlerde yalnızca yüzde 28 fosfor pentoksit içerirken, bu oran yüzey yakınlarında yaklaşık yüzde 34'e çıkar.

Dünya ve uluslar ölçeğinde, fosforit cevherlerinin çıkarımı, rezervi, metal arıtımı ve ticaretine ilişkin istatistiksel bilgiler için *bak.* madencilik (tablo).

fosforlu boya, çinko sülfür ya da kalsiyum sülfür gibi fosforışıl bir madde içerdiği için karanlıkta ışıldayan boya. Fosforışıl maddeler, örneğin morötesi ışınlar gibi bir enerji kaynağıyla uyarıldıktan sonra belli bir süre ışık yayar.

Sürekli ışıldaması için ayrıca bir ışıma enerjisi kaynağı, örneğin radyum tuzları katılmış fosforlu boyalar, saat kadranları gibi karanlıkta görünmesi istenen işaretlerin boyanmasında kullanılır.

fosforlu hidrojen *bak.* fosfin

fosforöz asit (H_3PO_3), ORTOFOSFORÖZ ASİT olarak da bilinir, fosforun, kimyasal çözümlemelerde indirgen olarak kullanılan oksijenli asidi. Sarmısak kokusundaki bu madde, 73°C'de eriyen beyaz ya da sarımsı kristaller halindedir. Kolayca nem çeken kararsız bir bileşik olduğu için, oksijen eşliğinde ya da 180°C'nin üstünde ısıtıldığında fosforik aside (H_3PO_4) dönüşür. Fosforöz asidin fosfit denen tuzları da indirgen olarak kullanılır. Fosforöz asit, tetrafosfor heksoksitin (P_4O_6) ya da fosfor triklorürün (PCl_3) suda çözünmesiyle elde edilir.

fosgen ($COCl_2$), KARBONİL KLORÜR olarak da bilinir, küflü saman kokusunda, renksiz, çok tepkin ve çok zehirli gaz. Organik bileşiklerin, boyarmaddelerin, poliüretan reçinelerinin bileşimine giren izosiyanatların ve polikarbonat reçinelerinin yapımında kullanılır. I. Dünya Savaşı'nda tek başına ya da klorla karışım halinde savaş gazı olarak kullanılan fosgen, etkisini birkaç saat sürdürerek gözleri ve üst solunum yollarını tahriş eder, akciğerlerde ödemlere ve doku ölümüne yol açar, vücudun sıvı dengesini bozarak şok ve kalp yetmezliği sonucunda ölüme neden olur.

İlk kez 1811'de karbon monoksit ve klorun katalizör eşliğinde tepkimesiyle elde edilen fosgen, ayrıca klorlu hidrokarbonların ısı etkisiyle ayrışmasıyla da oluşabilir; karbon tetraklorür yangın söndürücu olarak kullanıldığında fosgen açığa çıkar. Yoğunluğu havanınkinden yaklaşık üç buçuk kez daha fazla olan gaz halindeki fosgen 8,2°C'de sıvılaşır; genellikle çelik bidonlar içinde basınçlı sıvı halde ya da tolüen içinde çözelti halinde saklanır. Suyla tepkimeye girdiğinde karbon dioksit ve hidroklorik asit verir.

Foshan, Wade-Giles yazımında FO-SHAN, Çin'de, Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) iç kesimlerinde kent. Yöre düzeyinde bir belediye (*shi*) olan Foshan kenti, Zhu (İnci) Irmağı deltası ile Guangzhou'nun (Kanton) batısındaki kıyı bölgesini içine alan Foshan yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Guangzhou'nun 16 km güneydoğusundaki Zhu Irmağı deltasında, Guangzhou-Sanshui demiryoluna bağlı kısa bir hattın üzerinde yer alır. Eskiden, yakınındaki Guangzhou'ya bağlı bir yönetim birimiydi.

Guangdong yönetim bölgesinin batı kesimi ve Guangxi Zhuang özerk bölgesi ile arasındaki ırmak ulaşımının yanı sıra çok verimli ve yoğun nüfuslu bir ovanın ortasındaki konumu da Foshan'ın her zaman zengin bir ticaret merkezi olmasını sağladı. Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) dönemlerinde kentin gelişimi büyük bir hız kazandı. Bu sıralarda Foshan, ipek iplik ve dokuma üretimi ile bunlara yardımcı işleme ve boyama gibi el sanatlarının merkezi olmuştu. Ayrıca, kentte metal eşya ve kâğıt da üretilirdi. 18. yüzyılda Foshan, Çin'in dört büyük ticaret merkezinden biriydi ve Hankou ile aynı düzeydeydi. 1912'de Nanhai ilinin yönetim merkezi oldu. 20. yüzyılda, sürekli gelişen Guangzhou ile arasındaki rekabet ve suyollarının mille dolmasından ötürü yalnızca sığ sularda çalışan küçük gemilerin kullanılabilmesi kente önemli bir darbe indirdi.

Adı, "Buda'nın dağı" anlamına gelen Foshan, 1949'dan önce dinsel bir merkezdi; burada dini törenlerde kullanılmak üzere büyük miktarda kâğıt para, fişek, tasvir ve tütsü üretilirdi. 1949'dan bu yana hafif sanayide gelişmeler olmuştur; el sanatlarına yönelik işletmeler kooperatif temelinde genişlemiş durumdadır. Heykeller ve el sanatı örnekleri 1200'lerde yapılan Atalar Tapınağı'nda sergilenir. Kentin güney ucunda, güzel görünümlü Xiqiao Dağında doruklar, mağaralar ve çağlayanlar vardır. Nüfus (1989 tah.) 277.000.

fosil, TAŞIL olarak da bilinir, bir bitki ya da hayvanın eski jeolojik çağlardan bu yana yerkabuğunda korunmuş olan kalıntısı ya da izi. Yeryüzünün her yanından derlenmiş

fosil kayıtları, yaşamın başlangıcından bu yana yeryüzünde yaşamış canlılar üstüne bilgi veren en önemli kaynaktır.

Kambriyen Dönemden (y. 570-500 milyon yıl önce) günümüze değin yeryüzünde yaşamış tüm canlıların ağırlığının, Yer'in toplam kütlesiyle eşdeğerli olduğu sanılmaktadır. Organik maddelerin çoğu çeşitli evrelerden geçerek ölü bireylerden canlı bireylere taşınmakta, canlıların ancak çok küçük bir bölümü fosil olarak korunabilmektedir. Genellikle, ölen bir canlının fosilleşebilmesi iki koşulun varlığına bağlıdır: 1) Çok çabuk çürümemesi ve leş yiyicilerin saldırılarından korunabilmesi için hızla gömülmesi; 2) gövdesinde fosilleşebilen sert bölümlerin bulunması. Gerçekten de, hayvan ya da bitkilerin yumuşak dokularının bozulmadan günümüze ulaşması çok enderdir; bunun en iyi örnekleri Kambriyen Dönem Burgess Şeylindeki fosiller (Kanada) ile Geiseltal'deki (Almanya) Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) linyit fosilleridir. Ayrıca mamutların buz içinde, böceklerin kehribar içinde fosilleşmiş kalıntıları az rastlanan korunma biçimleridir.

Mesodon macropterus, 13 × 16½ cm; Eichstätt Müzesi, Almanya
Lilly Stunzi, Zürich, New York

Canlıların sert bölümleri, içine gömülmüş oldukları çökelin katılaşıp kayaç haline dönüşmesi sırasında değişikliğe uğrar. Çözeltiler kabuğun ya da kemiğin gözeneklerini mineral tuzlarıyla doldurabilir ya da özgün kristal yapı çözünüp yeniden kristalleşebilir. Bazen kabuğun erimesiyle oluşan boşluk pirit, hematit, silis gibi maddelerle dolar; şeyl içinde kabukların bıraktığı boşluklar sıkışma sonucunda özgün biçimlerini yitirdiğinden geriye yalnızca bir fosil izi kalır.

Bazı yörelerde, örneğin Arizona'daki Büyük Kanyonda, yüz milyonlarca yıldan beri deniz tabanında biriken çökeller az çok yatay ve son derece kalın bir katman oluşturmuştur. Tortul kütlelerinin her katı genellikle öbürlerinden ayrı bir fosil topluluğunu barındırırken, çok katlı tortulların bulunduğu her yerde aynı ya da benzer fosil dizilerine rastlanır.

Leonardo da Vinci fosillerin eskiden yaşamış canlıların kalıntıları olduğunu ilk kavrayanlar arasındadır. Ama paleontolojinin (fosilbilim) öbür bilimler arasında yerini sağlamlaştırması ancak 19. yüzyılın başlarına rastlar. Günümüzde 200 bini aşkın fosil hayvanın tanımlanmasına karşın bu sayı yeryüzünde yaşamış bitki ve hayvanların çok küçük bir bölümünü oluşturur.

Fosillerin araştırılması her şeyden önce soyu tükenmiş hayvan ve bitkiler üzerine bilgilenmemizi sağlar. Bu bilgiler birbirine eklendikçe evrim süreci, geniş zaman dilimlerinde yaşamın değişmesi, canlıların çevreye uyarlanması ve yeni türlerin oluşumu daha iyi anlaşılmıştır. Jeolojik zaman cetvelinde her dönem kendi fauna ve flora varlığıyla ayırt edilir. Tanıtıcı fosiller birbirinden uzak çökellerin zamanını saptamakta ve stratigrafik sınırlarını belirlemekte kullanılır. Ayrıca jeologlar kömür damarlarının konumunu saptamak, petrol ve doğal gaz yataklarını bulmak için fosillerden yararlanırlar. Fosiller oluştukları çevrenin iklimi ve yerkabuğu hareketleri hakkında da ayrıntılı bilgiler sağlar.

Mariopteris nervosa; kömür yatakları içinde korunmuş fosil bitkilerin örneklerinden, Emma Seam B, Heerlen, Hollanda
Rijks Geologische Dienst, Geologisch Bureau, Heerlen, Hollanda

fosil yakıt, yerkabuğunun iç bölümlerinde bulunan ve enerji kaynağı olarak kullanılabilen biyolojik kökenli maddelerin ortak adı.

Başlıca fosil yakıt türleri kömür, petrol, doğal gaz, petrol şeylleri ve bitümlü kumlardır. Hepsi de karbon içeren bu maddeler, milyonlarca yıl önce fotosentez yoluyla gelişen organik maddelerin artıklarının jeolojik süreçler sonucunda dönüşüme uğramasıyla oluşmuştur.

Tüm fosil yakıtlar, ısı sağlamak amacıyla hava ya da havadan elde edilen oksijenle yakılabilir. Evlerde kurulan ocaklarda olduğu gibi doğrudan uygulanabilir; türbojeneratörlere ya da benzeri elektrik üreteçlerine buhar üretmekte de kullanılabilir. Ayrıca, örneğin jet uçaklarında kullanılan gaz türbinlerinde, motorun gücünün artırılması amacıyla yanma ürünlerinin basıncını ve sıcaklığını yükseltmek için gerekli olan ısı, fosil yakıtlardan sağlanabilir.

Fosil yakıtlar, 1700'lerin sonlarından başlayarak önemli bir enerji kaynağı durumuna geldi. Bugün sanayileşmiş ülkeler, enerji gereksinimlerinin yaklaşık yüzde 90'ını kömür, petrol ve doğal gazdan sağlamaktadır. Öte yandan henüz bulunmamış geniş fosil yakıt yatakları bulunmakla birlikte, bu kaynaklar sınırlıdır. Bu yatakların ne kadarının ekonomik açıdan çıkarıma elverişli olduğu ve buralardan ne kadar yakıt elde edilebileceğini kestirmek oldukça güçtür; üstelik hangi kaynakların kullanıma açılacağını büyük ölçüde gelecekteki yakıt fiyatları ve madencilik giderleri belirleyecektir. Örneğin kömür, farklı kalınlıklarda ve derinliklerde bulunur; kalınlığı 61 cm'nin üzerinde olan kömür damarlarından çıkartılabilen kömür miktarı, 36 cm kalınlığındaki damarlardan elde edilenden çok daha azdır. Petrol rezervlerini belirlemeye yönelik tahminler de benzer güçlükler içerir. Bununla birlikte, çıkarılabilir petrol kaynakları tükendiğinde, petrol şeyllerinin ve bitümlü kumların oldukça yaygın bir biçimde ham petrol kaynağı olarak kullanılacağı sanılmaktadır.

fosilbilim *bak.* paleontoloji

Foss, Lukas, asıl adı LUKAS FUCHS (d. 15 Ağustos 1922, Berlin), Alman asıllı ABD'li besteci, piyanist ve orkestra şefi. Doğaçlama ve raslamsal müzik denemeleriyle tanınır.

Berlin ve Paris'te eğitim gördü. 1937'de ABD'ye giderek Randall Thompson, Paul Hindemith gibi besteciler ve Serge Koussevitzky ve Fritz Reiner gibi orkestra şefleriyle çalıştı. İlk bestesini 15 yaşında yayımladı. 1945'te Guggenheim Bursu'nu kazanan en genç besteci oldu. Los Angeles'ta California Üniversitesi'ndeki (UCLA) profesörlüğü ve orkestra şefliği sırasında Doğaçlama Oda Topluluğu'nu kurdu (1957). Raslamsal ve stokastik (matematiksel olasılık) müzik denemelerinin birçoğunu bu toplulukla yaptı. 1963'ten 1970'e değin Buffalo Filarmoni Orkestrası'nı yönetti.

1963'te Buffalo'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde (SUNY) Yaratıcı Sanatlar ve Gösteri Sanatları Merkezi'ni kurarak yöneticiliğini üstlendi. 1971'de Brooklyn Philharmonia'nın (sonradan Brooklyn Filarmoni Orkestrası) müzik yöneticisi ve şefi oldu. 1981'de de Milwaukee Senfoni Orkestrası'nın müzik yöneticiliği ve şefliğine getirildi.

Foss, 1969
EB Inc

Foss'un ilk dönem besteleri tonal yapıda, armoni ve kontrpuana göre düzenlenmiş yeni klasik yapıtlardır. Bunların arasında senfonik müzik (*Ode*; ilk çalınışı 1945), bale (*Gift of the Magi*, 1945; Müneccim Kralların Armağanı), konçerto (*İkinci Piyano Konçertosu*, 1951; gözden geçirilmiş biçimi 1953; 1954; Müzik Eleştirmenleri Ödülü), opera (*Griffelkin*, 1955; NBC Televizyonu için), kantat ve oda müziği örnekleri vardır. *Echoi* (1963) ve *Elytres* (1964) gibi sonraki oda müziği yapıtları ise *avant-garde*'dır; bölümlerin sıralanışı raslamsaldır; müziksel biçime ilişkin bazı düzenlemeler de seslendirenlere bırakılmıştır. Daha yakın tarihli yapıtları arasında yaylı çalgılar dörtlüsü için *Divertimento* (1972), üflemeli çalgılar beşlisi için *Cave of the Winds* (1972; Rüzgârlar Mağarası), *Folk Song* (1975; Halk Şarkısı) adlı orkestra yapıtı ve tenor, soprano, iki konuşmacı, koro ve orkestra için *American Cantata* (1977; Amerikan Kantatı) sayılabilir.

fossa (*Cryptoprocta ferox*), FUSSA olarak da bilinir. *Viverridae* familyasından, Madagaskar ormanlarında yaşayan, kediye benzer iri, etçil memeli. Yaklaşık 66 cm'lik kuyruğuyla birlikte uzunluğu 1,5 m'yi bulan fossanın bacakları kısa, içeri çekilebilen sivri ve keskin tırnaklı pençeleri güçlü, sık ve gür tüylü postu boz ile kızılımsı kahverengi arası tonlardadır. Hem yerde, hem ağaçlarda yaşayan fossa genellikle geceleri tek başına avlanmaya çıkar ve daha çok kuşlar ile makileri yeğler; bazen koyun ve sığırlara da saldırdığı olur.

Eskiden bu hayvan, bazı yapısal özelliklerine dayanarak kedigiller (*Felidae*) familyası içinde sınıflandırılırdı. Madagaskar dilindeki adının fossa olması da, zaman zaman, Latince adı *Fossa fossa* olan Madagaskar miskkedisi ya da fanaloka ile karıştırılmasına yol açar.

Fossati, Gaspare (d. 7 Ekim 1809, Morcote, Lugano - ö. 1883, Morcote, Lugano, İsviçre), Türkiye'de daha çok 19. yüzyılın ortasında yaptığı Ayasofya onarımıyla tanınan İsviçreli mimar.

Küçük yaşta ailesiyle birlikte Venedik'e gitti. Orada ortaöğrenimini tamamladıktan sonra mimarlık öğrenimine başladı. Ailesinin Morcote'ye dönmesi üzerine de Milano'ya giderek Brera Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. 1827'de mezun olduktan sonra Roma'da antik mimarlık kalıntılarını inceledi; onların karakalem ve suluboya resimlerini, taş baskılarını yaptı. Pompei, Herculaneum, Paestum, Capua gibi arkeolojik kazı yerlerini gezdi.

O günlerde Rusya'da, İtalya'dan getirtilen çeşitli mimarların da katıldığı geniş bir bayındırlık etkinliği sürdürülüyordu. Fossati de 1833'te Petersburg'a gitti. Saraydan kiliseye, hatta köprüye kadar gerçekleştirdiği çeşitli yapılarla öbür yabancı mimarlar arasında sivrildi. 1836'da resmi saray mimarı unvanını kazandı; ardından akademiye kabul edildi ve İstanbul'daki Rus Elçiliği binasını yapmakla görevlendirildi. 1837'de İstanbul'a giderek işe başlayan Gaspare Fossati'ye, iki yıl sonra, o sırada Brera Akademisi'ni bitiren kardeşi Giuseppe de (1822-91) katıldı. 1845'te açılan Rus Elçiliği (tamamlanması 1849, bugün Rusya Federasyonu İstanbul Konsolosluğu) İstanbul'da Fossati kardeşlerin ününün yayılmasına ve Ayasofya'nın onarımı işinin onlara verilmesine yol açtı. Bu 6. yüzyıl Bizans yapısı, en son 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından onarılmıştı; o günlerde zamanın ve doğa koşullarının aşındırmasıyla çok harap bir durumdaydı. 1847'de başlayan onarımda yapının çatlamış yerleri sağlamlaştırıldı, eğrilmiş sütunlar düzeltildi; sonradan yapılmış eklentiler kaldırıldı; sıvayla kapatılmış Bizans mozaikleri açılıp onarıldı, temizlendi ve üstleri yeniden örtüldü. Mozaikler 20. yüzyılın ilk yarısında yeniden açığa çıkartılacaktı (*bak.* Ayasofya). Yapı 1849'da kullanıma açıldı.

Fossati onarım sırasında Ayasofya'nın içten ve dıştan birçok resmini yapmıştı. 1852'de bunların taş baskılarını Londra'da *Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H. M. the Sultan Abdul Medjid* (Sultan Abdülmecid Hazretleri'nin Buyruğuyla Onarılan Konstantinopolis Ayasofyası) adıyla çıkardığı kitapta topladı. Fossatiler'in İstanbul'daki öbür yapıları arasında Galata Kulesi yakınındaki SS. Petrus ve Paulus Kilisesi (1841), Ayasofya'nın arkasındaki üniversite (1848, sonra Meclis-i Mebusan, daha sonra Adliye olarak kullanıldı ve 1934'te yandı) ve Beyoğlu'ndaki Hollanda Elçiliği (1858, bugün Hollanda Konsolosluğu) sayılabilir.

1854'te Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm yolladığı Kırmızı Kartal Nişanı'yla Gaspare Fossati'yi onurlandırdı. İki kardeş 1858'de İstanbul'dan Morcote'ye geri döndüler, 1869'da da İtalyan yurttaşlığına geçtiler.

Fosse, Bob, asıl adı ROBERT LOUIS FOSSE (d. 23 Haziran 1927, Chicago, Illinois - ö. 23 Eylül 1987, Washington, D.C., ABD), Amerikalı tiyatro ve film koreografı, müzikal yönetmeni.

Bir vodvil oyuncusunun oğlu olan Fosse daha çocukken dans okuluna gitti; 13 yaşında profesyonel olarak dans etmeye başladı. 1947-53 arasında dans topluluklarıyla ABD'de turnelere çıktı; Broadway müzikallerinde yer aldı. 1953'te Metro-Goldwyn-Mayer şirketiyle bir kontrat imzaladı ve aralarında *Kiss Me Kate*'in de (*Öp Beni Kate*) bulunduğu üç müzikal filmde dans etti, şarkı söyledi. Ertesi yıl Broadway'e döndü ve *The Pajama Game* (1954; Pijama Oyunu) oyunuyla ilk Tony Ödülü'nü kazandı. Zeki, sert hareketli dansçı gruplamaları, sahnelediği taptaze, abartılı üslubuyla tanındı. Broadway'de birkaç gösterinin danslarını düzenledi. *Damn Yankees* (1955), *Redhead* (1959; Kızıl Saçlı), *Little Me* (1963; Küçüğüm), *Sweet Charity* (1966; Tatlı Charity), *Pippin* (1972) ve *Dancing*'le (1978) Tony ödülleri kazandı.

Fosse *Cabaret* (1972; *Kabare*) ve *All That Jazz* (1979; Bütün O Caz) gibi başarılı filmlerin koreografilerini hazırladı, yönetmenliğini üstlendi. Komedyen Lenny Bruce'un yaşamından esinlenen *Lenny* (1974) ile *Star 80* (1983) gibi müzikal olmayan filmler de yönetti.

Fosse Yolu, Britanya'yı güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda geçen Roma yolu. Devon by Axminster'daki Axe Irmağının ağzından ve Ilchester'dan (Lindinis) başlar; önce Bath (Aquae Sulis) ve Cirencester'a (Corinium Dobunnorum) ardından 100 km'lik bir yolla High Cross'a (Venonae) ulaşır. Burada Watling Yolu ile kesiştikten sonra Leicester'a (Ratae coritanorum) varır. Newark yakınında Trent Irmağını geçerek, Lincoln'ın (Lindum Colonia) güneyindeki Ermine Yolu'na uzanır. Fosse Yolu'nun İS 47'den önceki Roma fetihlerinde ulaşılan geçici sınır boyunca bir askeri yol olarak inşa edildiği sanılmaktadır.

fosseptik, kanalizasyon sistemine bağlı olmayan yerlerde lağıma atılacak maddelerin döküldüğü hela çukuru. Genellikle, toprağa gömülmüş tek ya da çift bölmeli beton ya da çelik bir sarnıçtan oluşur. Atık sular, tuğlayla örülmüş bir kanalla akaçlama alanına aktarılır; çukurun dibine biriken katı atıklar ise, oksijene gereksinim duymayan bakteriler tarafından çürütülür. Çukurun zaman zaman vidanjörlerle boşaltılarak atıkların bir başka yere dökülmesi gerekir.

Fossey, Dian (d. 16 Ocak 1932, San Francisco, California, ABD - ö. 26 Aralık 1985, Ruanda), dünyanın önde gelen dağ gorili uzmanlarından ABD'li zoolog.

Fossey rehabilitasyon uzmanı öğrenimi gördüğü San Jose State College'ı 1954'te bitirdi. Kentucky'deki Louisville'de bir çocuk hastanesinde uzmanlık alanında çalıştı. 1963'te Doğu Afrika'yı gezdi. Orada antropolog Louis Leakey'yi tanıdı; ilk kez dağ gorilleriyle karşılaştı. Gezisi bitince ABD'ye döndü, ama Leakey 1966'da, Afrika'ya dönmesi ve dağ gorillerini uzun süre doğal ortamlarında incelemesi için onu ikna edince Afrika'ya gitti; bu amaçla 1967'de Karisoke Araştırma Merkezi'ni kurdu. Soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan dağ gorillerinin son sığınaklarından biri sayılan Virunga Dağlarında rahibe gibi yaşamaya başladı. Sabırlı çabalarıyla hayvanları kendine alıştırdı, onları yakından izlemeye başladı. İzlenimlerinden edindiği verilerle, gorillerin alışkanlıkları, iletişimleri ve sosyal yapıları hakkında daha önce bilinenlere geniş katkılarda bulundu. Fossey gözlemlerini dergilerde makalelerle ve *Gorillas in the Mist* (1983; Sisteki Goriller) kitabıyla okuyucularına aktardı. 1974'te İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladıktan sonra New York eyaletindeki Cornell Üniversitesi'nde ders verdi. Karisoke Araştırma Merkezi'yle ilişkisini de sürdürdü. Fossey, Virunga gorillerini kaçak avcılardan ve komşu çiftçilerden kormak için çok sert önlemler aldı. 1985'te kampında öldürüldü.

Foster, Abigail Kelley, eö KELLEY, lakabı ABBY (d. 15 Ocak 1810, Pelham, Massachusetts - ö. 14 Ocak 1887, Worcester, Massachusetts, ABD), köleliğin kaldırılması ve kadın hakları için mücadele eden ABD'li eylemci.

Köleliğin kaldırılması davasını 1830'larda benimseyen Abby Kelley, Lynn (Massachusetts) Kölecilikle Mücadele Kadınlar Derneği'nde etkin biçimde çalışmaya başladı. 1838'de köleliğin kaldırılması hareketinin önderi William Lloyd Garrison'la birlikte New England Şiddet Kullanmama Derneği'nin örgütlenmesinde görev aldı. Ertesi yıl uzun sürecek bir siyasal konferanslar dizisine başladı. Kadınların, erkeklerle kadınlardan oluşan "karma" dinleyici topluluklarına siyasal söylevler vermesinin tartışma konusu olduğu bir dönemde yaptığı konuşmalar, ülke çapında hem olumlu hem de olumsuz tepki aldı. Kelley'nin, Amerika Kölecilikle Mücadele Derneği'nin ticari işlerine katılmakta ısrar etmesi, 1840'ta bu grubun parçalanmasına yol açtı; kadınların kamu etkinliklerinde yer almasına muhalefet edenler örgütten ayrıldı.

1845'te, konferans gezileri düzenlediği dönemde kendisine eşlik etmiş olan kölelik aleyhtarı Stephen Symonds Foster (ö. 1881) ile evlendi. 1850'lerde içkiyle mücadele ve kadın hakları konularını da söylevlerinin kapsamına aldı. 1870'lerde, oy kullanamadığı için temsil edilmeksizin vergilendirilmiş olduğunu ileri sürerek, kocası ile birlikte vergilerini ödemeyi reddetti. Aile çiftliklerinin vergilerini sonradan dostları ödedi.

Foster, Harold, lakabı HAL FOSTER (d. 16 Ağustos 1892, Halifax, Nova Scotia, Kanada - ö. 25 Temmuz 1982, Spring Hill, Florida, ABD), özenli çizimi ve tarihsel gerçeklere uygun ayrıntılarıyla tanınan, "Prince Valiant" ("Kahraman Prens") adlı çizgi romanın yaratıcısı karikatürcü. Büro işçiliği, boksörlük ve altın arayıcılığı yaptıktan sonra 1921'de Chicago'ya yerleşti ve sanat eğitimi gördü. Edgar Rice Burroughs'un 1914'te çıkan *Tarzan of the Apes* (*Tarzan Maymun Adam*) adlı yapıtından uyarladığı ve macera türündeki çizgi romanların ilk örneklerinden olan "Tarzan" 7 Ocak 1929'da basıldı. Foster yapıtında ticari resimleme tekniklerini temel alan çizimlere, gerçekçiliğe ve iyi bir düzenlemeye önem vermişti. Deneme niteliğindeki ilk yayınlardan sonra, romanın günlük çizimlerini Rex Maxon, pazar sayfasında yer alan çizimleri ise yaklaşık altı yıl boyunca Foster gerçekleştirdi.

Foster 1936'da "Tarzan" dizisini bıraktı ve 13 Şubat 1937'de yayımlanmaya başlayan "Kahraman Prens" dizisini çizmeye girişti. Romanın kahramanı, Kral Arthur döneminde henüz çocukken ülkesinden alınıp İngiltere'ye götürülen bir Viking prensiydi. Romanda ortaçağ İngiltere'si canlandırılıyor, o döneme özgü silahlarla iç ve dış mekânlar dikkatle araştırılmış ve çok güzel çizilmiş ayrıntılarla veriliyordu. 1954'te "Kahraman Prens"in serüvenlerini konu alan bir de film çekildi. Foster 1979'da pazar sayfası çizerliğini uzun bir süredir birlikte çalıştığı John Cullen Murphy'ye devretti.

Foster, Stephen (Collins) (d. 4 Temmuz 1826, Lawrenceville [bugün Pittsburgh'da] - ö. 13 Ocak 1864, New York kenti), ABD'li besteci. Popüler minstrel şarkıları ve duygusal baladlarıyla ABD müzik tarihinde kendine saygın bir yer edinmiştir.

Foster örgün bir müzik eğitimi görmemekle birlikte, müziğe karşı doğal bir yeteneği vardı; çocuk yaşta şarkılar yazmaya başladı. Kız kardeşlerinin söylediği duygusal halk şarkıları, aile hizmetçileri Olivia Pise'la birlikte katıldığı Siyah kilise ayinleri, popüler minstrel şarkıları ve Pittsburgh'da bir ara çalıştığı depodaki Siyah emekçilerden dinlediği şarkılar bu dönemde etkilendiği başlıca kaynaklardı.

1842'de "Open Thy Lattice, Love" adlı şarkısını yayımladı. 1846'da muhasebecilik yapmak üzere Cincinnati'ye gittiyse de, bir doktorun kızı olan Jane McDowell'la evlenmek için 1850'de Pittsburgh'a döndü. 1848'de 100 dolara sattığı "Oh Susanna" adlı şarkısı, gene onun bestesi "Old Uncle Ned"le birlikte yayımcısına yaklaşık 10 bin dolar kazandırdı. 1849'da bir sözleşmeyle New York'taki Firth, Pond & Co. adlı yayımcılık şirketine bağlandı ve Edwin P. Christy'nin minstrel gösterisi için şarkılar yazdı. Büyük bir ün kazanan "Old Folks at Home" (1851) ya da öbür adıyla "Swanee River" önce Christy'nin adıyla yayımlandı. Foster'ın adı şarkının üstünde ancak 1879'da yer aldı.

Foster kendi deyişiyle "en iyi Etiyopya (Siyah minstrel) şarkıları bestecisi" olmak istiyordu. Ama minstrel şarkıları yazmakla o zamanlar popüler olan duygusal "ağırbaşlı" tarzda şarkılar bestelemek arasında kararsız kaldı. Yeteneklerini ve ürünlerini gereğince pazarlamayı hiçbir zaman becerremedi. İçinde bulunduğu para sıkıntısı yüzünden 1857'de, ileride yazacağı bütün şarkıların haklarını yayımcılara yaklaşık 1.900 dolara sattı. Şarkılarından kazandığı para daha çok birlikte çalıştığı müzikçilere ve yayımcılara gitti.

1860'ta umutsuz ve içkiye tutsak olmuş bir halde New York'a gitti. Bu tarihten sonraki şarkıları, çoğunlukla "Poor Drooping Maiden" gibi duygusal parçalar oldu. 1861'de onu terk eden karısıyla 1862'de kısa bir süre için barıştılarsa da gene ayrıldılar. Foster bundan sonra ömrünün sonuna değin borçtan kurtulamadı.

Ardında çoğunun hem sözlerini, hem de müziğini yazdığı 200 kadar şarkı bıraktı. "Camptown Races", "Nelly Bly", "My Old Kentucky Home", "Massa's in de Cold, Cold Ground", "Old Dog Tray", "Old Black Joe", "Jeanie with the Light Brown Hair" ve "Beautiful Dreamer" bunların bazısıdır.

Foster, William Z(ebulon) (d. 25 Şubat 1881, Taunton, Massachusetts, ABD - ö. 1 Eylül 1961, Moskova), ABD'li sendikacı ve Komünist Partisi başkanı. 1924, 1928 ve 1932'de ABD başkanlığına aday olmuştur.

Kendi kendini eğiten Foster 1894'ten sonra militan bir sendikacı olarak çalıştı. 1909'da, işçilerin bütün işkollarında örgütlenmesi yoluyla sosyalizme ulaşmayı amaçlayan Dünya Sanayi İşçileri Birliği'ne (IWW) katıldı. Tutucu basın tarafından "kızıl tehlike" olarak damgalanan Foster, 1919'daki kanlı çelik grevinde Amerikan İşçi Federasyonu'nun (AFL) önderi olarak tüm ülkede ün kazandı. Foster'ın 1920'de kurduğu Sendika Eğitim Birliği, 1921'de Rusya'da Sovyet iktidarını kuran Bolşeviklerin önderliğindeki Uluslararası Kızıl Sendikalar Orgütü'nün (Profintern) ABD kolu olarak belirlendi. Böylece ABD komünist hareketinin en yüksek yöneticisi konumuna gelen Foster, kapitalizme son verilmesini ve bir işçi cumhuriyetinin kurulmasını öngören bir platformla üç kez başkan adayı oldu.

1932'de ağır bir kalp krizi geçiren ve parti başkanlığını Earl Browder'a devreden Foster, Browder'ın özellikle II. Dünya Savaşı sırasında izlediği politikayı onaylamadı. 1945'te uluslararası komünist hareket de Browder'dan hoşnutsuzluğunu belirtince, Browder'a karşı olan tutumunu iyice ortaya koydu. Bir kez daha parti başkanı olan Foster, 1948'de yıkıcı etkinliklerde bulunmakla suçlanan parti yöneticileri arasında yer aldı. Ama sağlık durumunun çok kötü olması nedeniyle mahkemeye çıkarılmadı.

1956'da Sovyetler Birliği'nde Stalin'in mahkûm edilmesi ve Kızıl Ordu'nun Macar Ayaklanması'nı bastırması parti içinde çalkantılara yol açınca, Foster'ın da parti üzerindeki denetimi tehlikeye girdi. Sovyetler'e bağlılığı ısrarla savunan Foster, partinin New York kentinde yapılan ulusal kongresinde (Şubat 1957) onursal başkan seçildi; böylece fiilen iktidardan indirilmiş oldu.

Fothergilla, *Hamamelidaceae* familyasından, kışın yapraklarını döken beş çalı türünü içeren cins. Anayurdu ABD'nin güneydoğusu olan bu bitkiler, baharda açan çiçekleri ve güz aylarındaki çekici renkleri nedeniyle süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Çiçeklerinin taçyaprakları olmamasına karşın, beyaz ya da uçuk sarı renkli, pomponu andıran erkekorganlarıyla güzel bir görünümü vardır. Yapraklarının rengi sonbaharda turuncu ile koyu kırmızıya döner.

foto gerçekçilik, FOTOGRAFİK GERÇEKÇİLİK, FOTOREALİZM, HİPERREALİZM ve SÜPERREALİZM olarak da bilinir, 1960'ların sonunda ABD'de görsel sanatlar alanında ortaya çıkan bir tür gerçekçilik. Doğrudan fotoğraftan çalışan ya da fotoğraf gibi net odaklı resimler yapan sanatçıların ürünlerini kapsar.

Akım bir anlamda, 1960'ların sonlarına doğru ilk etkisini yitirmeye başlayan pop sanata(*) yeni bir ivme kazandırma çabası olarak da görülebilir. Foto gerçekçilerin amacı işledikleri konuyu öznelliğe ve şiirselliğe düşmeden, belgesel fotoğrafın algısal ve kavramsal yorumdan arınmış tarafsız bakış açısıyla vermekti. Net odaklanmış bir fotoğrafa benzer etki elde etmek için foto gerçekçilerin çoğu aerosoldan ve şablonla çalıştılar; bir bölümü de fotoğrafın perspektifi kaydırma, yakın planı yok etme ya da biçim bozma gibi gerçeği değiştirme yollarını denedi.

Hurda otomobilleri konu alan John Salt (d. 1937), kartpostallardan çalışan Malcom Morley (d. 1931), Amerikan yaşamına özgü nesneleri betimleyen Ralp Goings (d. 1928), kent yaşamını ve görüntülerini yansıtan Richard Estes (d. 1936), Amerikan taşra evlerinin gizemli etki bırakan boş iç mekânlarını işleyen Lowell Nesbitt (d. 1933) ve portreler yapan Chuck Close (d. 1940) akımın önemli temsilcileriydi. Foto gerçekçilik Avrupa'da 1971'deki 2. Paris Bienali'yle tanındı. Almanya'da Dieter Asmus (d. 1939), Peter Nagel (d. 1942), Nikolaus Störtenbecker (d. 1940) ve Dietmar Ulrich'in (d. 1940) üyesi oldukları Zebra grubu sanatçıları bu akımın ilkeleri doğrultusunda çalıştılar. Öznel anlatım ve duygusallıktan uzak olmakla birlikte, konularını çoğu kez belli bir duygusallıkla seçtiler. Ayrıca çok farklı konulara yönelerek renkle biçim arasındaki doğal ilişkilerden kaçtılar; canlı varlıkları grinin çeşitli tonlarıyla verirken cansız nesneleri parlak ve canlı renklerle betimlediler.

Duane Hanson (d. 1939) ve John de Andre'nin (d. 1941) gerçek insan boyutlarındaki figürleri de bu akımın heykel alanındaki örneklerini oluşturur.

Türkiye'de de Özdemir Altan (d. 1931) ve Zekâi Ormancı (d. 1949) foto gerçekçilik doğrultusunda yapıtlar verdiler. Nur Koçak da (d. 1941) özellikle 1970'lerin ortalarından başlayarak "Nesne Kadınlar/Fetiş Nesneler" başlıklı büyük boyutlu resimlerinde ve fotoğraftan yararlandığı "Aile Albümünden" adlı dizisinde bu akımın ilkelerini uyguladı.

fotoçoğaltıcı lamba, zayıf ışık şiddetlerinin ölçülmesinde kullanılan elektron çoğaltıcı lamba. Elektronların çoğaltılmasında, fotoelektrik etki ile ikincil salımın bileşik etkisinden yararlanılır. Fotoçoğaltıcı lambalar, televizyon kameralarında, astronomide soluk yıldızların şiddetinin ölçülmesinde ve nükleer araştırmalarda zayıf ışık çakmalarının belirlenmesinde ve ölçülmesinde kullanılır. Lambada, üzerine ışık düştüğünde elektron salan ışıduyarlı bir katot ile ikincil salım gerçekleştiren bir dizi ek elektrot (dinot) bulunur; her dinotun pozitif potansiyeli bir öncekinden daha yüksektir, böylece her biri kendinden önceki dinottan salınan elektronları yakalar ve bu kez kendisi daha çok sayıda elektron salar. Dokuz dinotlu bir fotoçoğaltıcı lambayla elektron sayısı 1 milyon katına çıkartılabilir.

fotodinamizm, hayvanların derisindeki bazı maddelerin ışığın etkisiyle başka maddelere dönüşmesi. Fotodinamizmle ortaya çıkan yeni bileşikler yararlı olabileceği gibi (örn. D vitamini), bazen deri hastalıklarına da yol açabilir. Fotodinamik ya da ışığa duyarlı maddeler ya derinin doğal bileşenidir ya besinlerden özümlenerek alınmıştır ya biyokimyasal süreçlerdeki kalıtsal bir eksikliğin sonucudur ya da böyle bir dönüşümde bu etkenlerin tümü rol oynamıştır

fotodizgi, karakterlerin fotografik yoldan film üzerine aktarılması yoluyla gerçekleştirilen dizgi yöntemi. Baskı levhaları daha sonra bu filmlerden hazırlanır. Karakterler, tüm karakterleri içeren bir negatif matristen film ya da ışığa duyarlı bir kâğıt üzerine pozitif fotoğraflar biçiminde basılır; metnin tümü bu yolla dizildikten sonra film, fotomekanik bir işlemle tipo baskı, oymabaskı, ya da taş baskı klişesi haline getirilir.

Bazı fotodizgi makineleri istenilen karakterlerin negatiflerini otomatik olarak, ardı ardına hızla seçer ve yüksek hızda pozlanan bir rulo film üzerine aktarır. Projeksiyon ölçeği değiştirilerek farklı karakter büyüklükleri elde edilir. Başka makinelerde ise karakterler bilgisayar tarafından oluşturulur ve elektronik olarak filme aktarılır. Her iki tip makinede de işlem daktiloya benzer bir klavyeyle denetlenir.

Fotoğrafla dizgi düşüncesi ilk kez 1866'da ortaya atıldı. 1894'te Macar mühendis Eugene Porzolt ilk fotodizgi makinesini tasarladı ama, bu tür dizgi makineleri ancak 1950'lerde yaygınlaştı. 1960'larda fotodizgi makineleri sayısal (dijital) bilgisayarlarla donatılarak, dizgi işleminin hızı ve duyarlığı artırıldı. Günümüzde kullanılan fotodizgi makinelerinde, bilgisayarların yardımıyla satır sonları otomatik olarak hizalanabilmekte ve her türlü sayfa düzeni yapılabilmektedir. *Ayrıca bak.* bilgisayarlı dizgi.

fotoelastisite *bak.* ışılesneklik

fotoelektrik etki, IŞILELEKTRİK OLAY olarak da bilinir, ışınım enerjisi soğuran maddelerin yüklü parçacık salmaları. Fotoelektrik etki genellikle üzerine ışık düşen metal yüzeylerin elektron salması olarak bilinir, ama bu kavram gazların, sıvıların ve katı maddelerin üzerlerine görünür ya da morötesi ışık, X ışınları ya da gamma ışınları düşmesi sonucunda elektron ya da iyon (yüklü atomlar ya da moleküller) saldıkları tüm olayları tanımlar.

Bulunması ve ilk çalışmalar. Fotoelektrik etki 1887'de morötesi ışığın belirli metal elektrotlar arasında kıvılcım atlaması için gerekli potansiyel farkını azalttığını gözleyen Alman fizikçi Heinrich Rudolf Hertz tarafından bulundu. 19. yüzyılın sonunda katot ışınının (düşük basınçlı gaz ortamda elektrik boşalması yoluyla ortaya çıkan ışın) elektron adı verilen eksi yüklü temel parçacıklardan oluştuğu belirlendi. 1900'de üzerine ışık düşürülen metal yüzeyden salınan parçacıkları inceleyen Alman fizikçi Philipp Edward Anton Lenard, bunların katot ışınlarında gözlemlenen elektronlarla özdeş olduğunu gördü. Ayrıca metalden salınan elektronların oluşturduğu (ve ışık ışınları tarafından oluşturulduğu için fotoelektrik akım denen) akımın, kullanılan ışığın dalgaboyu sabit tutulduğu zaman, ışık şiddetiyle orantılı olduğu bulundu. 1902'de ise fotoelektrik etkiyle salınan elektronun sahip olabileceği en yüksek kinetik enerji değerinin ışık ışınının şiddetine değil, frekansına bağlı olduğu ortaya çıkarıldı.

Fotoelektrik etkiyle salınan elektron miktarının ışığın şiddetine bağlı olduğunu ve elektronların en yüksek kinetik enerjisinin, ışığın frekansı (dalgaboyu) tarafından belirlendiğini açığa çıkaran bu gözlemler, ışık ve madde arasında klasik fizik tarafından açıklanamayan bir etkileşim olduğunu ortaya koyuyordu. Albert Einstein 1905'te bu olguyu açıklayabilmek için o zamana değin dalgalardan oluştuğu düşünülen ışığın, enerji kuvantumuna eşdeğer kesikli (ayrık) parçacıkların hareketi olarak ele alınabileceğini ileri süren temel kuramını geliştirdi. Bu parçacıklar günümüzde foton olarak adlandırılmaktadır.

Albert Einstein fotoelektrik etkiyi açıklarken fotonun maddenin içine girerek atomlarla çarpıştığını varsaydı. Tüm atomlarda elektron bulunduğundan, fotonun enerjisi, bu çarpışma sonucunda atomdan yüksek hızla bir elektronun fırlamasına yol açıyordu. Atomundan kurtulan bu elektron, atomlar arasında hareket ederken çarpışmalara girerek kinetik enerjisinin bir bölümünü kaybediyordu. Eğer elektron yüzeye ulaşıp kaçabilirse, yüzey atomlarının çekiminin etkisiyle, kinetik enerjisi iyice azalıyordu. ω (omega) simgesiyle gösterilen bu kinetik enerji kaybına iş fonksiyonu adı verildi. Einstein'a göre her ışık kuvantumu, Planck sabiti (h) ile ışığın frekansının (ν) çarpımına eşit değerde enerjiden oluşuyordu. Einstein, fotoelektrik etkiye ilişkin kuramında, maddeden çıkan elektronun sahip olabileceği en yüksek kinetik enerji değerinin, gelen ışığın frekansı ile Planck sabitinin çarpımından iş fonksiyonunu çıkartarak bulunan değere eşit olacağını ileri sürdü. Einstein'ın fotoelektrik etki denklemi $E_k = h\nu - \omega$ olarak gösterilebilir. Bu denklemde E_k çıkan elektronun sahip olabileceği en yüksek kinetik enerji değeri, h daha sonra Planck sabitine eşit olduğu gösterilen sabit bir değer, ν gelen ışığın frekansı, ω ise iş fonksiyonudur.

Salınan elektronun kinetik enerjisi, bu elektron bir elektrik alanından geçirildiğinde elektronu durduran potansiyel ya da gerilim farkını (V) ölçerek hesaplanabilir. Bu enerji, potansiyel farkı ile, sabit bir sayı olan elektron yükünün (e) çarpımına eşittir: $E_k = eV$.

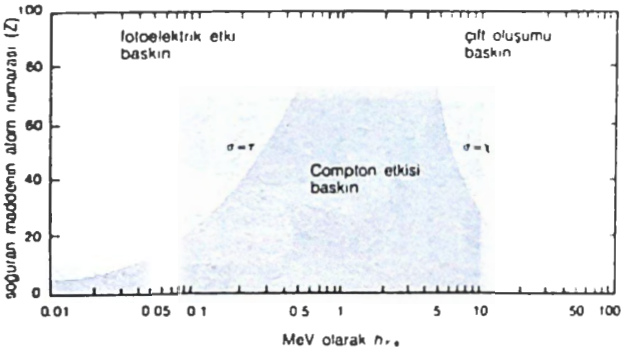

Compton etkileşimi ve fotoelektrik etkileşim için eşit tepkime kesiti eğrisi ($\sigma = \tau$) ile Compton ve çift oluşumu etkileşimleri için eşit tepkime eğrisi ($\sigma = \chi$); gelen fotonun enerjisi $h\nu_0$, Z ise foton soğuran maddenin atom numarasıdır
L. Marton, *Methods of Experimental Physics*, Academic Press Inc.

Birçok araştırmacı tarafından incelenen bu bağıntının doğru ama eksik olduğu görülmüştür. Einstein bağıntısı, salınan elektronların enerjisinin, katının sıcaklığı ile ilişkisini açıklamıyordu. Bu eksikliği, kinetik enerjisi iş fonksiyonundan büyük olan bütün elektronların maddeden kaçabileceğini varsayarak fotoelektrik akım ile sıcaklık arasında bir bağıntı kuran İngiliz matematikçi Ralph Howard Fowler giderdi (1931). Akım, sıcaklığın karesi ve gelen fotonun enerjisinin bir fonksiyonunun çarpımıyla orantılı idi: $I = aAT^2 \varphi(x)$. Bu denklemde I fotoelektrik akım, a ve A birer sabit, $\varphi(x)$ ise sayısal değerleri bir tabloyla verilen üstel bir seridir. Boyutsuz olan x'in değeri ise, salınan elektronların kinetik enerjisinin, sıcaklık ile kinetik kuramındaki Boltzmann sabitinin çarpımına bölünmesiyle elde edilir: $x = (h\nu - \omega)/kT$. Bu denklemde de x üstel serinin bağımsız değişkenini, h Planck sabitini, ν gelen ışınımın frekansını, ω maddenin iş fonksiyonunu, k Boltzmann sabitini ve T de sıcaklığı göstermektedir.

Başlangıçta ışılsalımla (fotoemisyon) ilgili incelemeler, iyi birer iletken olan katı metallerin elektron salma özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştı. Sonraları, madde içindeki ve yüzeyindeki katışkıların etkilerinin ortaya çıkarılmasıyla, yalıtkanların ve elektriği yalnızca belirli koşullarda ileten yarıiletkenlerin fotoelektrik salımları da incelenmeye başladı. Elektronların yalıtkanlardaki ve yarıiletkenlerdeki enerji dağılımı metallerdekinden farklıdır. Bunun sonucu olarak foton enerjisi ile fotoelektrik verim (bir ışınım kuvantumu başına salınan elektron sayısı) karşılaştırıldığında, iş fonksiyonları eşit olan farklı iki maddede farklı sonuçlar elde edilebilir.

Yarıiletkenlerdeki fotoelektrik etki yalnızca kuvantum mekaniği kavramlarıyla açıklanabilir. Katı maddelerin, her üç yönde de düzenli olarak dizilmiş atomlardan oluşan çok küçük kristallerin bir araya gelmesiyle oluştuğu düşünülebilir. Buradaki atom dizilişlerine örgü yapısı denir. Kristal örgüsündeki bir elektron, serbest de olsa, bir atoma bağlı da olsa, belirli bir enerji değerine sahiptir; bu enerji değerine enerji durumu (düzeyi) denir. Bu enerji durumları kristal örgüsü tarafından belirlenir. Elektronlar ayrıca, ısı enerjisi ya da elektromagnetik enerji soğurarak daha yüksek enerji durumlarına geçebilirler. Kuvantum mekaniği yasalarına göre yalnızca kesikli enerji durumları var olabilir. Bu enerji durumları enerji bantları biçiminde kümelenmiştir. Bu bantlar arasındaki bölgelere yasak bantlar, kristalin sıcaklığı mutlak sıfıra eşitken içinde elektron bulunan en yüksek enerjili banda ise değerlik (valans) bandı denir. Eğer bu bantta boş enerji durumu varsa bant, iletkenlik bandı olarak adlandırılır; iletkenlik bandının varlığı, kristalın metal olduğu anlamına gelir. Eğer tüm enerji durumları doluysa kristal ya yalıtkandır ya da yarıiletkendir. Kristalin yalıtkan ya da yarıiletken oluşunu değerlik bandındaki elektronların en yakındaki boş banda atlayıp atlayamayacağı belirler. Atlama gerçekleşirse bu bant iletkenlik bandı haline gelir. Yarıiletkenlerde ışıktan kazanılan enerji, değerlik elektronunun iletkenlik bandına geçmesini sağlayabilir. Ayrıca yarıiletkenlerde enerji durumları yasak bölgede olan ve katışkı atomları adı verilen atomlar da elektron sağlayabilir. Yalıtkanlarda ise, yasak bölge çok geniştir, bu yüzden de aşılması çok zordur.

Işıliletkenlik. Üzerine ışın düşürülen birçok maddenin elektrik iletkenliği belirgin değişiklikler gösterir. Bu durumda iletkenlik genel olarak artar, çok seyrek olarak bunun tersi de görülebilir. Metal gibi iyi iletken maddelerdeki iletkenlik değişimi önemsizdir. Bu değişiklik özellikle yarıiletkenlerde önemlidir.

Yarıiletkenlerin iletkenlik bantlarındaki enerji durumlarında belirli miktarda "serbest" elektron ve değerlik bantlarında da atomların doğal titreşimleri nedeniyle iletkenlik bandına geçen serbest elektronlardan boşalan belirli miktarda artı yüklü "delik" bulunur. Maddenin ışınlanması sırasında serbest yük taşıyıcılar (elektronlar ve delikler) çoğalarak iletkenliği artırırlar. Bu artış, foton soğurulması nedeniyle ortaya çıkan taşıyıcılar madde içinde artık hareket edemez hale gelene kadar sürer. Maddenin bant yapısına, madde içindeki düzensizliklere ve başka bazı etmenlere bağlı olan bu elektronik süreçler çok çeşitli biçimler alabilir. Işılduyarlığı (soğurulan her foton başına ortaya çıkan iletkenlik değişikliği) etkileyen en önemli etmenlerden biri serbest taşıyıcıların ömrüdür (taşıyıcının oluşumu ile ortadan kalkışı arasında geçen ortalama süre). Bu ömür eksi yüklü elektronlar ve artı yüklü deliklerin yeniden birleşmeleri (birbirlerini nötrleştirmeleri) nedeniyle sonludur, bundan ötürü de iletme sürecine katkıda bulunan elektron sayısında azalma olur. Ömür, maddelerin cinsine bağımlı olduğu gibi, belirli türden bir madde içindeki düzensizliklere ve katışkılara da bağımlıdır ve 10^{-4} saniye ile 10^{-12} saniye arasında değişir.

Işılduyarlığı belirleyen bir başka etmen de ışıliletkenlerin ışık soğurma özelliğidir. Fotonun enerjisi, katının yasak enerji bölgesinden büyükse, her foton bir serbest çift (bir serbest elektron ile bir serbest delik) üretir. Ama, fotonun enerjisi enerji bandı aralığından çok daha fazla ise (örneğin

X ışınlarının foton enerjisi) tek bir fotonun soğurulması birçok serbest çiftin oluşmasına yol açabilir.

Fotovoltaik etki. Fotovoltaik etki, ışınım soğurulması sonucunda elektromotor kuvvet oluşması, bir başka deyişle farklı iki maddenin bitişim yüzeyine ışık düşürüldüğünde bu yüzeyden akım geçmesi olgusudur. Bu olayda ışığın temel etkisi ışıliyonlaşmaya (eşit sayıda artı ve eksi yükler oluşması) yol açmasıdır. Daha sonra bu yüklerden biri ya da ikisi birden, yük ayrılımının oluştuğu bir bölgeye geçebilir. Yük ayrılımı genellikle katı maddenin iki katmanı arasındaki potansiyel engelinde (yük taşıyıcılarının aşamayacakları potansiyel duvarı) oluşur.

Fotovoltaik etkinin büyük olabilmesi için, engeldeki potansiyel değişikliğinin büyük, taşıyıcının aşması gereken uzaklığın da küçük olması gerekir. Bu etki, maddenin iletkenliğinde ya da başka bazı özelliklerinde keskin bir değişiklik bulunduğu anlamına gelir. Fotovoltaik etki ışılsalım gibi ani olmamakla birlikte oldukça kısa bir süre içinde oluşur. Fotovoltaik etkinin en önemli özelliği, ışınım enerjisinin oldukça verimli bir biçimde elektrik akımına dönüştürülmesine olanak sağlamasıdır.

Öteki fotoelektrik etkiler. Maddenin derinliklerine girebilen yüksek enerjili X ve gamma ışınlarının atomların iç kabuklarından fotoelektronlar çıkmasına yol açması nedeniyle ışılsalım ortaya çıkar. Fotoelektrik sürecin etkisiyle atomun iç kabuklarından birinden çıkan elektronun bıraktığı boşluk, atoma daha zayıf bağlı enerji durumundaki bir elektron tarafından doldurulur. Bu sırada ortaya çıkan enerji fazlası, zayıf bağlı bir başka enerji durumundan ikinci bir elektronun aynı anda salınmasına yol açabilir. Bu elektrona Auger elektronu, bu olaya da Auger olayı denir. Auger olayı çoğunlukla yüksek enerjili atomlarda gözlenir. İç kabuktaki bir boşluk art arda birçok Auger geçişine neden olabilir. Yüksek ayrımlı spektroskopideki ve düşük enerjili elektronların incelenmesi yöntemlerindeki gelişmelerden de yararlanılarak, Auger olayı aracılığıyla içdönüşüm ve kapım gibi çekirdeğe ilişkin birçok süreç incelenebilmiştir. Ayrıca, Auger elektronlarının enerjileri ve yoğunlukları incelenerek atom ve moleküllerdeki geçiş olasılıklarının saptanması olanaklı olmaktadır. Kesin enerjileri bilinen Auger tayf çizgilerinden, dönüşüm elektronlarının (çekirdek uyarılma enerjisini kaybettiğinde salınan elektronlar) enerjilerinin belirlenmesinde yararlanılabilir.

Önemli ışılsalım süreçlerinden biri de foton ve elektronun birbirleriyle çarpıştıktan sonra izledikleri doğrultular arasındaki bağıntıya ilişkin Compton olayıdır. Duran bir elektrona çarpan yüksek enerjili fotonun enerjisi ile momentumunun bir bölümü elektrona geçer ve çarpışmadan sonra foton ile elektron birbirlerinden uzaklaşacak biçimde yol alırlar. Enerjinin ve momentumun korunumu yasaları, elektronun çarpışma sonrasındaki kinetik enerjisinin fotonun enerjisine büyük ölçüde bağımlı olduğunu göstermektedir. Ne var ki, fotonun dalgaboyundaki Compton kayması fotonun enerjisinden bağımsızdır. Gelen ve saçılan fotonun dalgaboyları arasındaki fark (Compton kayması), bir başka deyişle fotonun dalgaboyunda çarpışma sonucu ortaya çıkan artış, iki terimin çarpımına eşittir. Bu terimlerden birincisi Planck sabitinin, elektronun durağan kütlesi (görelilik kuramına göre bir cisim gözlemciye göre durağan olduğu zaman kütlesi en küçük değerlerdedir) ile ışık hızının çarpımına oranına, ikincisi ise fotonun saçılım açısının kosinüsünün birden çıkartılması ile bulunan değere eşittir. Bu bağıntı $\Delta'\lambda = (h/m_0c)(1-\cos\theta)$ denklemiyle ifade edilir. Bu denklemde; $\Delta\lambda'$ dalga boyundaki kaymayı, h Planck sabitini, m_0 elektronun durağan kütlesini, c ışık hızını, θ'da fotonun geliş ve saçılma doğrultuları arasındaki açıyı gösterir. Saçılım açısı 90° olduğu zaman h/m_0c'ye eşit olan dalgaboyu kaymasına tüm elektronlar için Compton dalgaboyu denir. Temel bir atomik uzunluk birimi olan bu dalgaboyu $2{,}4262\times10^{-10}$ cm'ye eşittir.

Atomlar, elektronlar ve atom çekirdekleri elektromagnetik ışınımla çeşitli biçimlerde etkileşime girebilirler. Düşük enerjilerde fotoelektrik etki, çok yüksek enerjilerde ise çift oluşumu (fotonun bir elektron ve bir pozitrona dönüşmesi) ön plana çıkar. Aradaki geniş bir enerji bölgesinde ise ışınımın zayıflaması hemen hemen yalnızca Compton saçılımının sonucudur (*bak.* çizim).

Uygulama alanları. Fotoelektrik etkinin ışık şiddetine doğrusal olarak bağımlı olmasından ve çok kısa süre içerisinde tepki alınmasından yararlanılarak çeşitli ışılsalım aygıtları geliştirilmiştir. Bir ışılsalım aygıtı (fotodiyot) uygun bir yükselteç sistemine bağlanarak tek bir fotonu bile sezebilecek bir duyarlığa kavuşturulabilir. Bilinen en iyi yükseltici sistem olan fotoçoğaltıcı lamba, bir elektrot ile ikincil salım yapan bir dizi diyottan oluşur. Fotodiyotlar ve fotoçoğaltıcılar sanayi ürünlerinin ve üretim süreçlerinin denetiminde, ışık şiddetinin ölçülmesinde, ışıltı (sintilasyon) sayaçlarında, faksimile aygıtlarında, tayf çözümlemesinde (spektroskopi) ve daha birçok uygulama alanında yaygın olarak kullanılır.

Fotodiyotlar ve fotoçoğaltıçılar, ışılsalımcı maddenin üzerine düşen ışığın toplam etkisini gösterir. Görüntü dönüştürücüler, görüntü yoğunlaştırıcılar, televizyon kamera tüpleri ve görüntü saklama (bellek) tüplerinde ise fotokatotun her bir noktadan ayrı salım yapmasından yararlanılır. İlk iki örnekte yarısaydam fotokatot üzerine düşen optik görüntü "elektron görüntüsü"ne dönüştürülür. Işılsalımcının elemanlarından salınan elektronlar da elektron optiği yardımıyla bir flüorışıl ekran üzerine odaklanarak yeniden optik görüntü elde edilir. Bu süreç tek bir aşamada, ya da her aşamada görüntüyü büyüterek birkaç aşamada tamamlanabilir. Televizyon kamera tüplerinin en yaygın olan türlerinde ve görüntü dönüştürücülerde fotokatottan gelen elektron görüntüsü öncelikle ince bir yalıtkan hedef üzerine düşürülür. Burada, ikincil elektronlar salınması nedeniyle artı yüklü parçacıklardan oluşan bir görüntü elde edilir. Hedefi tarayan bir elektron demeti de hedefin yüzeyindeki artı yüklerden etkilenerek hedefteki bilgiyi ikinci bir elektron çoğaltıcıya aktarır. Sonuçta, güçlendirilmiş olan sinyal dış devreye aktarılır.

Işıliletkenler de çoğunlukla ince bir film haline getirilerek görüntü saklama tüplerinde, televizyon kayıt tüplerinde, göstericilerde, ışınım denetimli değişken dirençlerde, elektronik anahtarlarda, görüntü yükselteçlerinde, X ışını yoğunlaştırıcılarında ve elektrofotoğrafçılıkta kullanılır. Işınım detektörü olarak kullanılan ışıliletkenler, ışılsalımcıların algılayamadığı düşük enerjili fotonları saptayabildikleri için daha geniş bir tayf bölgesinde kullanılabilirler. İndiyum-antimonlu detektörler gibi kızılötesi detektörler 0,15 elektronvoltluk enerjiyi algılayabilirler. Ayrıca 0,030-0,040 elektronvoltluk enerjiyi saptayabilen özel kızılötesi detektörlerin ticari tipleri vardır. Silisyumlu detektörler X ve gamma ışınlarının algılanmasıyla tayf çözümlemesinde kullanılır.

Fotovoltaik aygıtlar tayfın görünür ışık bölgesinde çok verimli çalıştıkları için pozometrelerde ve benzer aygıtlarda yaygın olarak kullanılır. Bunlar gene aynı nedenle enerji dönüştürme aygıtlarında da önem kazanmıştır. Birçok elektrikli aygıta gerekli enerjiyi sağlayabilecek güçte güneş pili dizileri geliştirilmiştir.

fotoelektrik pil *bak.* fotosel

fotofisyon *bak.* ışılbölünüm

fotofor *bak.* ışık organı

Fotoform, II. Dünya Savaşı sonrasında AFC'de etkinlik gösteren fotoğraf grubu. Asıl mesleği hekimlik olan Otto Steinert'in (d. 1915) önderliğindeki grup, Bauhaus'da(*) geliştirilen fotoğraf tekniklerini yeniden canlandırdı. Grubun 1950'de Milano ve

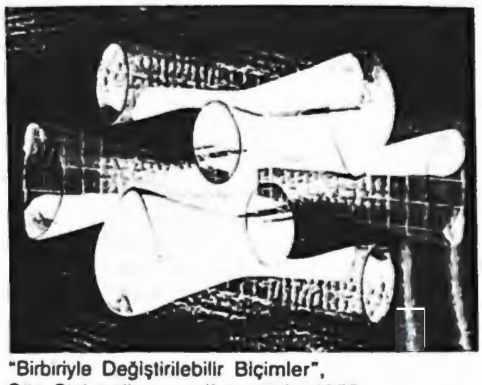

"Birbiriyle Değiştirilebilir Biçimler", Otto Steinert'in negatif montajı, 1955
Gernsheim Collection, University of Texas

Köln'de açtığı ilk iki sergide doğal oluşumlardan türetilen ya da karanlık odada elde edilen soyut biçimli görüntülere ağırlık verilmişti. Nazilerin 1933'te Bauhaus'u kapatmasından sonra fotoğraf etkinliklerinin görülmediği Almanya'da Fotoform sergisi büyük ilgiyle karşılandı.

Steinert gene de Fotoform gösterilerinin boyutlarının çok sınırlı tutulduğunu düşünüyordu. Bu nedenle "Öznel Fotoğrafçılık" adını verdiği öteki üç Fotoform sergisine soyut fotogramlardan, haber fotoğraflarına kadar, estetik değeri ve bireysel yaratıcılık izi taşıyan her türlü fotoğrafı kabul etti. Ama ağırlık gene de soyut fotoğraflardaydı. Fotoform üslubunun devrimci etkisini yitirdiğini ve katı bir formüle dönüştüğünü sezen Steinert 1958 sergisinden sonra gruptan ayrıldı. Ama bu üslubun fotoğrafçılar ve tasarımcılar üzerindeki etkisi sürdü.

fotografik gerçekçilik *bak.* foto gerçekçilik

fotogram, ışık kaynağı ile film ya da ışığa duyarlı kâğıt arasına mat, yarısaydam ya da saydam cisimlerin yerleştirilmesi yoluyla elde edilen gölgeli fotoğraf görüntüsü. Film daha sonra normal biçimde banyo edilir. 1920'lerde sanat fotoğrafçılığında fotogram tekniğinden geniş ölçüde yararlanılmıştır.

İsviçreli fotoğrafçı Christian Schad, Macar asıllı ressam-fotoğrafçı László Moholy-Nagy ve ABD'li gerçeküstücü Man Ray, bu yöntemin önde gelen uygulayıcıları olmuşlardır. Ray, fotogramlarında kullandığı değmeli ışıklama (pozlama) tekniğini sinema filmlerine de uygulamıştır.

fotogrametri, arazi ölçümünde ve harita yapımında fotoğraflardan yararlanma tekniği. 1851'de Fransız mucit Aimé Laussedat, o dönemde yeni geliştirilmiş olan

fotoğraf makinesinin harita yapımında kullanılabileceği düşüncesini geliştirdi, ne var ki bu teknik ancak 50 yıl kadar sonra başarıyla uygulanmaya başladı. I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda, daha sonraları Yer fotogrametrisi olarak adlandırılan teknik yaygın olarak kullanıldı; savaş sırasında ise çok daha etkin bir teknik olan hava fotogrametrisinden yararlanıldı. Hava fotogrametrisi, II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin temel olarak askeri amaçlarla kullanıldı, ama savaşı izleyen yıllarda bu tekniğin uygulama alanları hızla yaygınlaştı. Günümüzde fotoğrafçılık, özellikle karadan ulaşılamayan bölgelerin haritasının çıkarılmasında, çevre araştırmalarında ve ormancılıkta kullanılan başlıca yöntemdir.

Geniş alanların fotoğrafları havadan, özel fotoğraf makineleriyle hızlı bir biçimde çekilebilmekte ve böylece yer makineleriyle görülemeyen kör bölgelerin sayısı en aza indirilebilmektedir. Bu yolla çekilen her fotoğraf, referans noktalarına göre işaretlenir, daha sonra bunlar yan yana getirilerek alanın görünümü elde edilir, böylece, belki de binlerce fotoğrafı içeren bir mozaik hazırlanabilir. Uygulamada ortaya çıkan güçlükler ve sorunlar, bilgisayarların ve çizim aygıtlarının yardımıyla çözümlenir.

Günümüzde son derece karmaşık ve gelişkin fotogrametri aygıtları kullanılmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında fotogrametri alanında uydu fotoğrafçılığı, otomatik görsel tarama teknikleri, yüksek nitelikli renkli fotoğraflar, görünür tayfın ötesindeki ışınımlara karşı duyarlı filmler ve sayısal fotogrametri gibi birçok gelişme sağlanmıştır.

fotogravür, fotoğrafçılık tekniklerıyle baskı levhası hazırlama yöntemlerinin ortak adı. Temel olarak, çoğunlukla bir film görüntüsünün, ışıldıyarlı malzemeyle kaplanmış bir levhanın üzerine düşürülmesi ve ardından levhanın, kullanılacağı alana (tipo ya da çukur baskı) bağlı olarak çeşitli biçimlerde işlenmesi aşamalarından oluşur.

Tipo (yüksek) baskıda levhanın baskısı yapılacak bölgeleri, basılmayacak bölgelerin daha derinde kalacak biçimde oyulmasıyla ortaya çıkartılır; mürekkep çoğunlukla bir merdaneyle levhanın çıkıntılı bölümlerine sürülür, ardından levha kâğıda basılarak görüntü kâğıda aktarılır. Çukur baskıda (*intaglio*) ise, bunun tersi bir işlemle baskısı yapılmayacak alanlar yükseltilir; basılacak alanlar aside yedirme işlemiyle ya da oyarak derinleştirilir. Levha tümüyle mürekkebe daldırıldıktan sonra yüzeyi temizlenir ve yalnızca çukur bölümlerde mürekkep kalır; levha kâğıda basıldığında bu mürekkepli görüntüler kâğıda geçer.

19. yüzyılın başlarında, bir yandan fotoğrafçılık alanındaki ilk gelişmeler gerçekleştirilirken, öte yandan fotoğrafçılık yöntemleriyle baskı levhaları ve kimyasal aside yedirme yoluyla tipo baskı klişeleri hazırlama deneyleri yapılmış, ama fotogravür ancak 1850'lerde, yaş kollodyum işleminin geliştirilmesiyle birlikte yaygınlık kazanmıştır. 1930'lara değin uygulanan yaş kollodyum işleminde kullanılan baskı levhaları ışığa duyarlı kollodyum çözeltisiyle kaplanır, negatif görüntü bu duyarlı katman üzerinde kabartma biçiminde elde edilirdi. Bu dönemde karşılaşılan en önemli güçlüklerden biri, tipo baskıda siyah ile beyaz arasındaki ara tonların da ortaya çıkmasıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında değişik tramlı ekran türlerinin bulunmasıyla bu sorun çözüldü ve fotogravürün hızla gelişmesinin yolu açıldı. Bu yöntemde ışıldıyarlı maddeyle kaplı yüzeyin üzerine düşürülen ışık, önce desenli bir ekrandan (çoğunlukla üzeri, ya kendilerinin ya da aralarında kalan karelerin mat olduğu çizgilerle ızgara biçiminde örülmüş bir cam levha) ve baskısı yapılacak görüntüyü taşıyan saydam bir filmden (örn. bir diyapozitiften) geçirilıyordu. Ekran, görüntüyü, çeşitli büyüklüklerdeki noktalardan oluşan bir desen halinde parçalıyordu; her noktanın büyüklüğü bu noktadaki görüntüden geçen ışığın miktarına bağlıydı. Böylece levha geliştirildiğinde (genellikle katmanın pozlanmamış bölümlerinin yıkanması yoluyla), yüzeyde, görüntünün çeşitli tonlarına karşılık gelen çeşitli büyükluklerdeki noktalar kalıyordu. Duyarlı katmanın, pozlama sırasında ışık alarak sertleşen bölümleri, daha sonra uygulanan aside yedirme işlemi sırasında, asidin aşındırıcı gücünden etkilenmiyordu. Bu işlemden, hem çukur, hem de tipo baskı klişelerinin hazırlanmasında yararlanılabilmektedir. Tipo baskı klişeleri için, mat çizgilerden oluşan bir tramlı ekran ve negatif bir saydam film kullanılır. Küçük noktalara oranla daha çok mürekkep çeken büyük noktalardan oluşan alanlar, görüntünün koyu bölgelerini oluşturur. Bu yöntem çukur baskıda 1878'de kullanılmaya başladı ve fotogravür olarak adlandırıldı. Bu yöntemde, çizgileri arasındaki kareleri mat olan bir tramlı ekran ile saydam bir pozitif film kullanılarak, çeşitli derinliklerde oyulmuş gözelerden oluşan bir klişe elde edilir. Klişenin derin gözeleri daha çok mürekkep tutar ve görüntünün daha koyu bölgelerini oluşturur. Göze örgüsü ince çizgileri de parçaladığından, fotogravür yazıların basılmasında kullanışlı değildir; ama çizim ve fotoğraf gibi renk tonlarının daha yaygın olduğu görüntülerin baskı levhalarının hazırlanmasında genellikle fotogravürden yararlanılır. Bu tür baskı işlemi, kromla kaplanarak aşınmaya karşı direnci artırılan bakır merdanelerle gerçekleştirilen rotatif baskıyla yapılır (bu nedenle de işleme rotogravür denir).

Buna benzer bir başka yöntem de, çizgili çukur baskı ya da bakır levha oymabaskı (gravür) işlemidir; bu işlemde görüntüler, genişlikleri ve derinlikleri değişik boyutlarda olan çizgilerden oluşur. Bu yöntem temel olarak kâğıt para, pul, değerli evrak gibi malzemelerin basımında kullanılır. Çizgilerin kendine özgü boyutları ve netliği, bunların herhangi bir fotoğraf tekniğiyle ya da bir başka yöntemle kopya edilmesini güçleştirir.

Fotogravür işleminde en önemli güçlüklerden biri aside yedirme aşamasında ortaya çıkar; asit yalnızca derinlemesine değil, tüm doğrultularda etkidiğinden çizgilerin genişlemesine ve tram noktalarının altını oyarak zayıflamasına yol açabilir. Bu güçlük başlangıçta, kabartıların kenarlarının zaman zaman aside dayanıklı bir maddeyle sıvanması yoluyla aşıldı, ama daha sonraları magnezyum, bakır ve çinko yedirilmesinde kullanılan asitlerin yatay etkilerini denetleyen çeşitli bileşikler bulundu.

fotoğraf makinesi, bir cismin görüntüsünü ışığa duyarlı bir yüzey üstüne kaydetmekte kullanılan aygıt. Temel olarak, bir yüzünde bir deliği bulunan ışık geçirmez bir kutudur. Fotoğrafı çekilen cisimden yansıyan ışık ışınları bu delikten geçip odaklanarak ışığa duyarlı bir film ya da levha üstüne düşer ve görüntüyü oluşturur. Çok çeşitli fotoğraf makineleri bulunmakla birlikte, hepsinde başlıca beş ortak bölüm vardır: 1) Duyarlı filmi, objektiften geçen ışığın dışındaki ışıktan koruyan gövde, 2) görüntünün kaydedildiği (makaraya sarılı) filmin her çekimden sonra ilerlemesini sağlayan düzenek, 3) genellikle her ikisi de ayarlanabilir bir obtüratör ile bir diyaframdan oluşan ışık denetim düzeneği, 4) cisimden yansıyan ışık ışınlarını filme odaklayarak görüntünün oluşmasını sağlayan (ve genellikle öne arkaya hareket edebilecek biçimde yapılmış) objektif ve 5) fotoğrafı çekilen cismin görülebilmesini sağlayan vizör sistemi (*bak* çizim).

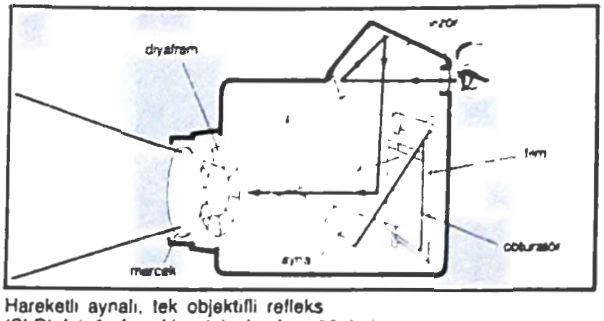

Hareketli aynalı, tek objektifli refleks (SLR) fotoğraf makinesinin başlıca öğeleri

Fotoğraf makinesi 1280'lerde ve 1830'larda Fransız Joseph-Nicéphore Niepce ve Louis-Jacques-Mandé Daguerre tarafından, karanlık kutunun(*) (*camera obscura*) kalıcı bir görüntü elde edilecek biçimde uyarlanmasıyla yaratıldı. Bunu 19. yüzyıl boyunca tekniğin ilerlemesine paralel olarak gerek fotoğraf malzemesi, gerekse fotoğraf makinesi konusunda gerçekleştirilen ilerlemeler izledi. 20. yüzyılda ise fotoğraf makinelerinin hava fotoğrafçılığından sualtı fotoğrafçılığına, belge kopya işlemlerinden bilimsel araştırmalara kadar çok değişik alanlarda kullanılan sayısız türleri yapıldı. *Ayrıca bak.* fotoğrafçılık.

fotoğrafçılık, ışığın ya da belirli türden ışınımların etkisinden yararlanarak cısımlerin görüntüsünün duyarlı malzemelerin üstüne kaydedilmesi yöntemi. İlk kez 1839'da Sir John F. W. Herschel'in kullandığı fotografi sözcüğü, Yunanca *photos* (ışık) ve *graphien* (çizmek) sözcüklerinden türetilmiştir.

TARİHİ. Fotoğrafçılık 19. yüzyıl başlarında Nicéphore Niepce ile Louis-Jacques-Mande Daguerre adlı iki Fransız ve Thomas Wedgwood ile William Henry Fox Talbot adlı iki İngiliz mucidin çabalarıyla gelişti.

Niepce'in fotoğrafçılığa katkısı taş baskıya duyduğu ilgi dolayısıyla oldu. Niepce, bir tür asfalt olan Yahuda bitümünün lavanta yağında çözünürlüğünün ışığa bağlı olarak değişmesinden yararlanarak 1826'da evinin avlusunun bir fotoğrafını çekmeyi başardı. Bu fotoğrafı elde etmek için birkaç saat kadar poz vermesi gerekmiş, bunun sonucunda da gölgelerin hareketi nedeniyle görüntü iyi olmamıştı. Ama bu, dünyanın ilk fotoğrafı olarak fotoğrafçılığın yolunu açmıştı.

Profesyonel bir manzara ressamı olan Daguerre, resim taslaklarını, bir ucunda mer-

cek, öbür ucunda buzlu cam bulunan bir karanlık kutuyla elde ettiği görüntüleri izleyerek gerçekleştiriyordu. Niepce'in çalışmalarını sürdürdüğü dönemde, o da "ışığın anında etkimesi"yle görüntüyü saptama denemeleri yapıyordu. Daha sonra *daguerreotype*(*) olarak anılan yöntem bu çalışmaların ürünüdür.

Nicéphore Niepce'in çektiği, dünyadaki ilk fotoğraf, 1826
Gernsheim Collection, University of Texas

1802'de İngiltere'de Thomas Wedgwood, gümüş nitrat sürülmüş kâğıt ya da deri üstüne görüntü kaydettiğini açıkladı; ama görüntüleri sabitleştiremedi. 1835'te gene İngiltere'de William Henry Fox Talbot, sodyum klorür ve gümüş nitrat kullanarak ışığa duyarlı kâğıt elde etti.

Daguerre'in geliştirdiği yöntem hızla bütün dünyaya yayıldı. 1830'ların sonunda Mısır, Filistin, Yunanistan ve İspanya'daki ünlü anıtların *daguerreotype*'lerinden oyma klişeler yapılarak basılan resimler, *Excursions daguerriennes* adıyla yayımlandı. *Daguerreotype* tekniği özellikle ABD'de hızla gelişen bir sanayiye dönüştü. 1840'ların sonunda ABD'de hemen her kentte bir "*daguerreotype* sanatçısı" vardı.

1840'a gelindiğinde Talbot, fotoğraf kâğıdının duyarlığını artırarak poz süresini kısaltmayı başardı. Önceleri gümüş klorürlü kâğıdın birkaç dakika pozlandırılması gerekirken, bu süre saniye düzeyine indi. Ayrıca görüntünün belirlenmesini beklemek gerekmiyor, kâğıt üstünde "gizli" kalan görüntü, daha sonraki banyo işlemleriyle görünür duruma getiriliyordu. Bu buluş Talbot'ın fotoğrafçılığa büyük katkısıydı. Talbot bu yönteme kolotip(*) (Yunancada "güzel resim") adını verdi.

Fotoğrafçılıkta devrim yapan gelişme 1851'de cam negatiflerin elde edilmesini sağlayan yaş kollodyum işlemi(*) oldu. İngiliz mucit Frederick Scott Archer'ın bulduğu bu yöntemde, *daguerreotype* ve kalotip yöntemleri birleştiriliyor, cam negatiflerden fotoğraf kâğıdına baskı yapılabiliyordu. Ama bu işlemin sakıncalı yanı, ışığa duyarlı kollodyum kurumadan negatifin hemen banyo edilmesinin gerekmesiydi. Bu nedenle, açık arazide fotoğraf çekmek isteyen kişi yanında karanlık odasını da taşımak zorundaydı.

1871'de kuru levhanın(*) bulunması, ışığa karşı duyarlılaştırılmış malzemelerin üretimini başlattı. Gümüş halojenürlerden, özellikle de gümüş bromürden oluşan jelatin kıvamında bir emülsiyonla kaplanan kuru levhalar aylarca, hatta yıllarca kullanılmadan saklanabiliyordu.

1887'de ABD'li rahip Hannibal Goodwin, gümüş bromür emülsiyonuyla kaplanmış selüloit film kullanılmasını önerdi; bu yolla hazırlanan filmler 1889'da Eastman Kodak Company tarafından hem makaralara sarılmış olarak, hem de yaprak halinde (*sheet film*) piyasaya sürüldü; daha sonra da bunun yerini ateşe daha dayanıklı olan asetat filmler aldı. 1950'lerde ve 1960'larda, polyester gibi çeşitli tabanların üstüne kaplanmış filmlerin yaygınlaşmasıyla cam levhalar tümüyle kullanılmaz oldu.

Talbot, ilk fotoğraf görüntülerini doğrudan gümüş klorürlü kâğıtlar üstüne basıyordu. 1850'de albüminli kâğıtlar geliştirildi, ertesi yıl da geliştirme banyolu fotoğraf filmleri yapılmaya başladı. 1873'te gümüş bromürlü jelatin kâğıtları üretilerek piyasaya sürüldü. 1939'da negatifteki gümüş tuzlarının pozitife yayınım yoluyla aktarılmasına dayalı baskı işlemi, 1938-48 arasında kserografi ve 1940'larda da anında (polaroid) baskı tekniği geliştirildi.

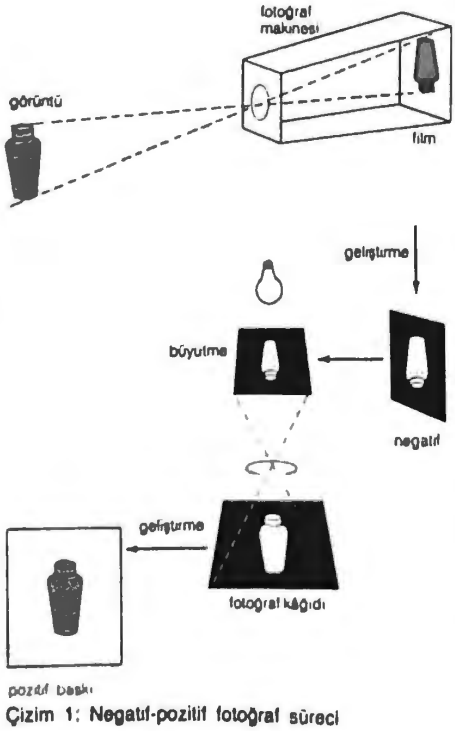

Çizim 1: Negatif-pozitif fotoğraf süreci

SİYAH-BEYAZ FOTOĞRAFÇILIK. Kullanılan en yaygın fotoğraf işlemi siyah-beyaz negatif-pozitif sistemidir (*bak.* çizim 1). Fotoğraf makinesinin objektifinin arkasına yerleştirilmiş bir obtüratör (kapatıcı), fotoğrafı çekilecek cisimden yansıyan ışığı, belirli bir süreyle filmin üstüne düşürür. Siyah-beyaz filmlerin duyarlı yüzeyi, çok küçük asıltı gümüş halojenür kristalleri ya da grenleri (çoğunlukla gümüş bromür, bazen de gümüş iyodür) içeren bir jelatin katmanından oluşur. Poz verme sırasında katmanın üstüne ışık etkidiğinde, gümüş halojenür kristalinden açığa çıkan serbest elektronlar, bu kristallerin içindeki çok küçük metalik gümüş çekirdekçiklere (duyarlı çekirdekçikler) yayılır. Böylece bu çekirdekçiklerde oluşan elektrik yükü, çevredeki gümüş halojenürden gümüş iyonlarını kendine çeker; gümüş iyonları biriktikçe metalik gümüşe dönüşerek çekirdekçiğin büyümesine yol açar. Aynı zamanda halojenür (örn. bromür) atomları gümüş halojenür kristallerinin yüzeyine doğru yayılır ve burada emülsiyondaki jelatin tarafından soğurulur. Bu duyarlı çekirdekçikleri içeren halojenür grenleri, filmin üstünde gözle görülemeyen gizli bir görüntü oluşturur. Bu görüntünün açığa çıkartılabilmesi için film bir dizi kimyasal banyodan geçirilir.

Siyah-beyaz film banyosu. Karanlık odadaki geliştirme banyosu sırasında, üstüne ışık düşen gümüş tuzu kristalleri metalik gümüşe dönüştürülerek, gözle görülebilir bir yoğunluk oluşturulur. Geliştirme banyosu genel olarak, duyarlı katmandaki gümüş tuzlarını indirgeyen ve metalik gümüşü serbest duruma getiren bir ya da birkaç kimyasal bileşikten, havanın yükseltgeme (oksitleyici) etkisini engelleyen sodyum sülfit gibi bir koruyucudan, indirgeyici bileşikleri etkinleştiren sodyum karbonat gibi bir hızlandırıcıdan (alkali) ve yalnızca ışık alan gümüş halojenür kristallerinin gelişmesini sağlayarak öteki bölgeleri ışığın etkisine karşı koruyan bir sınırlayıcıdan oluşur. Geliştirme banyosunun nitelikleri, filmin tonu ve gren yapısı üzerinde etkilidir. Geliştirme banyosu, istenen yoğunlukta ve kontrastta bir görüntü oluşana değin sürdürülür. Bu süre, seçilen geliştirme banyosunun özelliğine, sıcaklığına, çalkalama derecesine ve filmin niteliğine bağlıdır. Filmin belirli bir bölgesine düşen ışık ne kadar çok olursa, o kadar çok sayıda gümüş tuzu kristali geliştirilmeye elverişli duruma gelir ve orada oluşan metalik gümüşün yoğunluğu da o kadar artar. Bunun sonucunda filmin üstünde değişik parlaklık düzeylerinde, ama ters tonlarda, yani negatif bir görüntü oluşur. Geliştirilmiş (izhar edilmiş) filmde, fotoğrafı çekilen cismin parlak ayrıntıları koyu ya da yoğun bölgeler, koyu renkli ayrıntıları ise düşük yoğunluklu ve giderek saydamlaşan bölgeler olarak belirir.

Geliştirme banyosunun ardından yıkanan film tespit (saptama) banyosuna konur. Bu banyoda gelişmemiş (metalik gümüşe dönüşmemiş) gümüş tuzunun tümü çözünür ve böylece üstlerine ışık düşmeyen bölgelerin kararmaya devam etmesi engellenir. Tespit banyosu, çözünmez gümüş halojenürü, banyo içinde çözünen karmaşık gümüş tuzlarına çeviren bir kimyasal bileşiktir (sodyum ya da amonyum tiyosülfat). Tespit banyosu sırasında görüntünün üstünü kaplayan gümüş halojenür katmanı temizlenir

Tespit banyosuna ayrıca gelişme sürecini durduran zayıf bir asit ile jelatinin şişmesini engelleyen bir sertleştirici de eklenir. En son uygulanan yıkama işlemiyle bütün çözünür kimyasal artıklar emülsiyondan uzaklaştırılır. Film, banyo ve yıkama işlemlerinden sonra asılarak kurutulur.

Siyah-beyaz baskı. Pozitif görüntü ise, bu işlemin tekrarlanmasıyla gerçekleştirilir. Negatif görüntü bir agrandizör(*) aracılığıyla büyütülür ve ışık yardımıyla gümüş halojenür (genellikle gümüş bromür) emülsiyonu emdirilmiş bir duyarlı kâğıt üstüne düşürülür. Böylece duyarlı katmanın üstünde gene negatifin gizli bir görüntüsü oluşur. Geliştirme banyosuyla fotoğraf kâğıdının üstünde beliren pozitif görüntü, tespit banyosuyla sabitleştirilir.

Kontak baskı yönteminde ise, negatif film ile fotoğraf kâğıdı bir cam levhanın altında yüz yüze yerleştirilir ve negatifin bulunduğu taraftan uygun bir ışıkla poz verilerek görüntünün doğrudan duyarlı kâğıda geçmesi sağlanır.

RENKLİ FOTOĞRAFÇILIK. Fransız fizikçi Alexandre Becquerel ve Abel Niepce de Saint-Victor (Nicéphore Niepce'in kuzeni) 1848-60 arasında özel işlemlerden geçirilen gümüş klorürlü katmanlar üstünde renkli görüntüler elde etmeyi başardılar, ama bunları tespit edemediler. 1891'de Fransız fizikçi Gabriel Lippmann, bu ilkeye dayanarak ilk sabit renkli fotoğrafı gerçekleştirdi; yalnız yaptığı işlemler herkes tarafından uygulanamayacak derecede karmaşıktı. 1859'da İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell kırmızı, yeşil ve mavi ışığın çeşitli oranlarda karıştırılmasıyla renklerin yeniden üretilebileceğini kanıtladı. 1868'de L. Ducos du Hauron ve Charles Clos adlı Fransız mucitler her görüntünün fotoğrafının yeşil, turuncu ve mor filtreler kullanılarak üç kez çekilmesine dayalı, çıkartmalı üç renkli işlemi(*) (trikromi) geliştirdiler. Böylece elde edilen üç negatifin her biri, kendi tamamlayıcı renklerini taşıyan kırmızı, mavi ya da sarı karbon pigmentli, ince jelatin katmanlara basılıyordu. Çoğunlukla saydam olan bu üç pozitif üst üste bindirildiğinde de renkli fotoğraf ortaya çıkıyordu. 1912'de gizli gümüş görüntünün doğrudan renkli görüntüye dönüşmesini sağlayan renklendirici (kromojenik) geliştirme banyoları yapıldı; bu ilkeye dayanarak hazırlanan üç emülsiyon katmanlı ilk renkli film *Kodachrome*, 1935'te piyasaya sürüldü.

Günümüzde uygulanan renkli fotoğraf işlemleri, doğadaki değişik renklerin, üç ana rengin çeşitli birleşimleriyle üretilmesi temeline dayalıdır. Bu üç ana rengin (mavi-mor, yeşil ve kırmızı) her biri, görünür tayfın kabaca üçte birini kaplar. Üç renkli görüntüler, renkli ışıkların birleştirilmesi (toplamalı bireşim) ya da beyaz ışığın, her biri ana renklerden birini tutan bir dizi filtreden geçirilmesi (çıkartmalı bireşim) yoluyla elde edilir.

Toplamalı bireşim yönteminde, kırmızı ve mavi-mor renkli iki ışık demeti, beyaz bir görüntü düzlemine düşürüldüğünde morumsu pembe (magenta) renk oluşur; eşit oranda kırmızı ve yeşil, sarı; eşit oranda yeşil ve mavi-mor ise mavimsi yeşil (siyan) renk verir. Üç ışık demetinin üçünün birden ekrana üst üste düşürülmesiyle beyaz renk elde edilir; renklerden ikisinin ya da üçünün çeşitli oranlarda birleştirilmesiyle hemen hemen bütün öteki renkler üretilebilir.

Çıkartmalı bireşim yönteminde sarı, magenta ve siyan filtreler ya da boyarmadde katmanları, beyaz ışıktaki ana renkleri çeşitli oranlarda eksiltir. Sarı filtre beyaz ışığın mavi bileşenini soğurur ve böylece filtreden geçen beyaz ışık demetinin içerdiği mavi renk miktarını denetler. Benzer biçimde magenta filtre, geriye kalan yeşil ışığın miktarını, siyan filtre de kırmızı bileşenin miktarını denetler. Birbiri üzerine yerleştirilen siyan ve magenta filtreler, beyaz ışık demetindeki kırmızı ve yeşil bileşenleri tutar, böylece mavi ışığın ortaya çıkmasını sağlar. Benzer biçimde siyan ve sarı filtreler yeşil, sarı ve magenta filtreler de kırmızı renklerin oluşmasına yol açar. Bu türden filtrelerin ya da değişik yoğunluktaki boyarmadde görüntülerinin üst üste yerleştirilmesiyle, beyaz ışık demetine çeşitli renkler kazandırılabilir. Günümüzde renkli fotoğraflarda kullanılan başlıca yöntem, çıkartmalı üç renkli işlemdir.

Renkli filmlerin yapısı. Saydam katman üstüne çekilen pozitif fotoğraflara slayt ya da diyapozitif adı verilir. Bu film başlıca

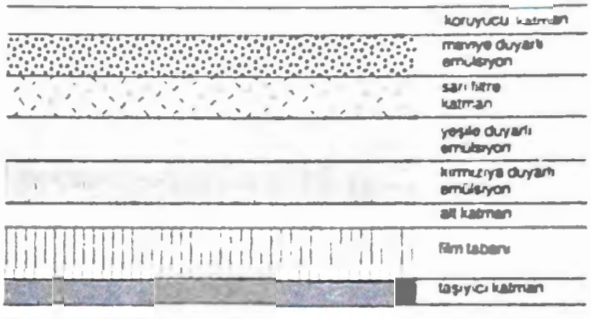

Çizim 2: Diyapozitif renkli filmin yapısı

sekiz katmandan oluşur (*bak.* çizim 2). En üstte, alttaki katmanları aşınmadan koruyan bir koruyucu katman bulunur. İkinci katman, maviye duyarlı gümüş halojenür ile sarı renklendiriciyi içeren bir emülsiyondan oluşur. Bu emülsiyon, geliştirme banyosundaki çözücülerle tepkimeye girerek gümüş görüntünün oluştuğu her yerde renk üreten renksiz bir bileşimdir. Bunun altında, mavi ışığın öteki katmanlara geçmesini engelleyen sarı filtre katmanı yer alır. Bu katman banyodaki ağartma işlemi sırasında yok olur. İkinci emülsiyon katmanı, maviye ve yeşile duyarlı gümüş halojenür ile magenta oluşturucu renklendirici içerir. Katmanın maviye duyarlılığı, sarı filtre katmanınca

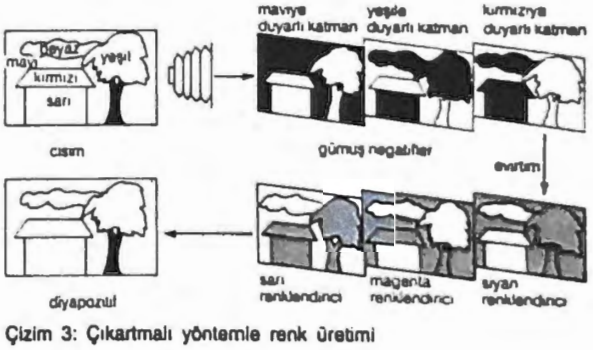

Çizim 3: Çıkartmalı yöntemle renk üretimi

yok edilmiştir. Bunu izleyen emülsiyon katmanı, maviye ve kırmızıya duyarlıdır (mavi gene yok edilmiştir) ve siyan oluşturucu renklendirici içerir. Emülsiyon katmanlarının film tabanına iyice yapışması, bir alt katmanla sağlanır. Bu katman, film tabanından yansıyan ışığın saçılımını engelleyen ışık soğurucu gümüş de içerebilir. Çoğunlukla 0,12 mm kalınlığında olan film tabanı bir selüloz asetat türevi ya da polyesterdir. Son olarak en altta, ışık soğurucu bir taşıyıcı katman bulunur.

Diyapozitifle renk üretimi, çıkartmalı üç renkli işlemle gerçekleştirilir (*bak.* çizim 3). Renkli filmin üstünde yer alan ve her biri yalnızca mavi, yeşil ya da kırmızı ışığa duyarlı üç ayrı renk katmanı, görüntünün renklerini üç ana bileşenine ayırır. Film daha sonra tersine (reversal) bir işlemden geçirilerek her katmandaki görüntünün, katmanın tayf duyarlığının tamamlayıcı rengindeki pozitif görüntüye dönüşmesi sağlanır. Böylece maviye duyarlı katman önce, orijinal görüntüde mavi olan her şeyin (örn. mavi gökyüzünün) negatif görüntüsünü, daha sonra da mavi olmayan her şeyin pozitif görüntüsünü verir. Pozitif film, sarıyla renklendirilir. Benzer biçimde, yeşile duyarlı katman yeşil renkte olmayan her şeyin magenta pozitif görüntüsünü ve kırmızıya duyarlı katman, kırmızı renkte olmayan her şeyin siyan pozitif görüntüsünü verir. Örneğin mavi gökyüzü sarı pozitif görüntüde görülmez, ama magenta pozitif görüntüde ve siyan pozitif görüntüde ortaya çıkar. Magenta ve siyan renklendiricilerin mavi gökyüzü bölgeleri üst üste biner ve böylece ortaya çıkan diyapozitiften geçen beyaz ışık, yeşil ve kırmızı bileşenlerini kaybeder, ama mavi bileşenini korur, gökyüzü mavi renk kazanır. Benzer biçimde, görüntüden yansıyan ışığın yeşil bileşenleri, maviye duyarlı katmanda sarı pozitif görüntü, kırmızıya duyarlı katmanda ise siyan pozitif görüntü oluşturur ve diyapozitifte birleşerek yeşile dönüşür. Sarı ise yeşile ve kırmızıya duyarlı katmanlarda negatif görüntü oluşturur ve böylece yalnızca maviye duyarlı katmanda sarı pozitif bir görüntü bırakır. Bütün öteki renkler, değişik yoğunluklardaki renklendiricilerin benzer birleşimleriyle elde edilebilir.

Negatif renkli filmler de benzer biçimde görüntü verir; ama bunlardan negatif renklendirici görüntüsü doğrudan geliştirme banyosuyla elde edilir. Cisimdeki mavi tonlar, maviye duyarlı katmanda kaydolur ve sarı bir negatif görüntü verir. Yeşil renk bileşenleri yeşile duyarlı katmanda magenta negatif görüntü, kırmızı bileşenler ise kırmızıya duyarlı katmanda siyan negatif görüntü oluşturur. Renkli negatifteki renkler ve renk parlaklıkları cisimdekinin tersidir.

Renkli filmlerin banyosu. Emülsiyonları renklendirici içeren çok katmanlı diyapozitif filmlerinin banyo işlemi şu aşamaları içerir:

1) Her emülsiyon katmanında negatif bir gümüş görüntü oluşturmak için geliştirme banyosu, 2) her emülsiyon katmanında arta kalan gümüş halojenürün gelişmesini engelleyen bir reversal banyo, 3) arta kalan gümüş halojenürde pozitif bir gümüş görüntü ile bir renk verici görüntünün oluşturulması için geliştirme banyosu, 4) negatif ve pozitif gümüş görüntüleri gümüş halojenüre dönüştürmek ve gümüş halojenürü emülsiyondan çözündürerek geriye yalnızca üç renk verici görüntünün kalmasını sağlamak için ağartma ve tespit banyoları, 5) çözünür kimyasal maddeleri gidermek ve renk vericilerin ışık değişimlerine karşı direncini artırmak için yıkama ve kararlılaştırma (stabilizasyon) işlemleri, 6) kurutma. Birbiri ardına uygulanan bu işlemler, kurutmanın dışında en az 30 dakika sürer.

Renkli negatif filmler de diyapozitiflere benzer biçimde banyo edilir. Bunların çoğu renk geliştirme (her emülsiyon katmanında negatif bir gümüş görüntü ile birlikte buna karşılık düşen bir renkverici görüntüsü oluşturma), yıkama ve gümüş görüntüyü gümüş halojenüre dönüştürme, bunu çözündürerek emülsiyondan ayırmak için ağartma ve tespit banyosu işlemlerinden geçirilir. En sonda uygulanan bir yıkama işlemiyle birlikte bu süreç yaklaşık 12 dakikada tamamlanır. Geliştirme banyosu sırasında zaman ve ısı denetimi büyük önem taşır. Amatör fotoğrafçılar renkli filmleri sıradan tanklarda banyo edebilirler, ama profesyonel fotoğrafçılar, çözeltinin çalkalanmasını belirli bir düzene sokan ısı denetimli su ceketlerine (benmari) yerleştirilmiş bir dizi küvetten yararlanırlar.

Renkli baskı. Renkli baskı, renkli negatif görüntünün renkli pozitif kâğıt üstüne düşürülmesiyle elde edilir. Bir baskıdaki renk denetimi, baskı ışığındaki sarı, magenta ve siyan filtrelerin renk değişikliklerivle sağlanır. Işık negatife ulaşmadan önce, agrandizörün kafa bölümündeki bir filtre gözünde bütünüyle karıştırılır. Bir başka yöntem ise sarı, magenta ve siyan filtrelerin arkasına üç ışık kaynağı yerleştirilip, bunların yoğunluklarının farklı poz süreleriyle ayarlanmasıdır.

Bu çıkarımsal ya da beyaz ışıklı baskı yöntemi, beyaz ışıktaki renk bileşenlerinin tutulması ilkesine dayanır. Ayrıca bazı baskı aygıtlarında toplamsal yöntemden yararlanılır; bunlarda yoğun kırmızı, yeşil ve mavi filtreler kullanılarak birbiri arkasına verilen pozlarla baskı yapılır. Bu pozların her biri, kâğıdın emülsiyon katmanında bir görüntü oluşturur; renk dengesi yalnızca her pozun süresine bağlıdır. Otomatik renkli baskı sistemlerinde poz süresi, negatiften geçen ışığın kırmızı, yeşil ve mavi bileşenlerinin açığa çıkarıldığı fotosellerle denetlenir.

BAŞKA TEKNİKLER. Filme poz verilmesi ile banyo işlemlerinin, fotoğraf makinesinin içinde birlikte yapılmasına yönelik anında fotoğraf tekniği 1850'lerde ortaya atıldı. Ama kimyasal maddelerin makine içinde korunmasını olanaklı kılacak yenilikler gerçekleştirilemediğinden, uzun yıllar bu tekniğin uygulanmasına geçilemedi. 1940'larda ABD'li bilim adamı ve mucit Edwin H. Land, kimyasal maddelerin hamur halinde hazırlanarak filmin üstüne eklenmesine dayanan bir yöntem geliştirdi; böylece film, kuru banyosuyla birlikte fotoğraf makinesinin içine yerleştirilebiliyor ve poz verildikten sonra bir dakika içinde pozitif baskı elde edilebiliyordu. Polaroid Corporation, bu yönteme dayalı olarak ürettiği fotoğraf makinelerini ve film malzemelerini piyasaya sürdü. 1963'te anında baskılı renkli filmler, 1972'de ise, film ile pozitif kâğıdın tek bir yapıda birleştirildiği sistem oluşturuldu. Polaroid Corporation 1977'de banyo işlemlerinin kameranın dışında, ama çok hızlı bir biçimde gerçekleştirildiği 8 mm'lik renkli sinema filmini, 1982'de de diyapozitif filmi geliştirdi.

Kızılötesi fotoğrafçılıkta cisimlerin görüntüsü, olağan ışık yerine gözle görülemeyen kızılötesi ışınıma duyarlı filmler kullanılarak kaydedilir. Sıcak cisimler kızılötesi ışınlar yayar ve bunların karanlıkta çekilen fotoğraflarıyla yüzeylerindeki sıcaklık dağılımının ayrıntıları saptanabilir. Bu yöntemle, çok uzaklardaki cisimlerin fotoğrafları da çok açık ve net bir biçimde çekilebilir, çünkü atmosferdeki sis ya da pus tanecikleri morötesi ışığı, olağan ışık kadar saçılıma uğratmaz. Bu teknik astronomide de yaygın olarak kullanılır; bulutsular ve yıldızlar puslanma nedeniyle çıplak gözle görülemez, ama bunların fotoğrafları kızılötesi fotoğraf tekniğiyle çekilebilir. Kızılötesi fotoğrafçılıktan, boyanmış ve işlemden geçirilmiş dokumalardaki hataların ortaya çıkarılmasında, eski ya da üzerinde değişiklik yapılmış belgelerin saptanmasında, akarsularda ve göllerde kirlenmenin gözlenmesinde, ormanlarda hastalıklı ağaçların belirlenmesinde ve askerlikte kamuflajın ayırt edilmesinde yararlanılır.

Morötesi ışıkla aydınlatılmış cisimlerin fotoğrafı ise, morötesi tekniklerivle çekilir. Doğrudan çekim yönteminde, morötesi ışığa duyarlı bir levha ya da film, cisimden yansıyan morötesi ışınlarla pozlandırılır. Flüorışıma yönteminde ise bir morötesi ışık demeti cisimde flüorışımaya ya da görülebilir ışığa dönüştürülür ve bu flüorışıl ışık fotoğraf için gerekli aydınlığı sağlar. Morötesi fotoğrafçılık seramiklerin, tabloların tanınmasında, kâğıtların kalitesinin ve belgeler üzerinde yapılan değişikliklerin belirlenmesinde kullanılır. Kısa dalgaboylarındaki morötesi ışık ışınları atmosferde saçılıma uğradığından, bu yöntemden topoğrafya çalışmalarında yararlanılamaz; bu yolla çekilen fotoğraflar çoğunlukla bulanık çıkar ve gölgelerin ayırt edilmesine olanak vermez.

FOTOĞRAF SANATI. Fotoğraf, görsel bir iletişim ve anlatım aracı olarak sanatçıya estetik olanaklar sunar. Yalnızca fotoğrafa özgü olan ve fotoğraf sanatını öteki görsel tekniklerden ayıran temel özellik, fotoğraf yapıtının çekim anında belirlenmesidir. Fotoğrafın ikinci bir özelliği de, sanatçının çekim anında görebildiğinden daha fazlasını içerebilmesidir. Çekimin yapıldığı kısa zaman süresinde farkedilemeyecek ayrıntılar da fotoğrafta yer alır.

Teknik alandaki gelişmelerle fotoğraf sanatının olanakları da genişlemiştir. Yüksek hızla çekim yapabilen fotoğraf makineleri gözle görülemeyecek hareketleri saptamakta, ışınıma duyarlı maddeler aracılığıyla doğanın gizli yönleri açığa çıkarılabilmektedir. Fotoğrafın öteki görsel tekniklerden önemli bir farkı da gerçeği olduğu gibi aktarmasından kaynaklanan güvenilirliğidir. Fotoğrafın gerçeği yansıtması, "kamera yalan söylemez" sözünde ifade bulur.

Fotoğrafa özgü bu nitelikler onun bir sanat biçimi olarak görülmesini olumsuz yönde etkilemiş, fotoğraf bazılarınca gazete haberine eşlik eden bir öğe ve mekanik bir işlem olarak kabul edilmiştir. Gerçekteyse fotoğraf pek çok yönden yaratıcılık gerektirir. Fotoğrafçı görüntüyü seçme, denetleme, çekim sırasında ışığı ayarlama, banyo işlemi sırasında kontrastı artırma ya da azaltma, baskı işlemi sırasında tonlama ve renk seçimi gibi konularda özgürdür. Öte yandan, fotoğrafın estetik gücünü ve olanaklarını kavramak son derece zordur. Her yıl çekilen milyarlarca fotoğraftan pek azı sanat değeri taşır; ayrıca sanat fotoğrafıyla özel olarak ilgilenen fotoğrafçı sayısı da son derece azdır.

Fotoğrafın, icadının ilk dönemlerinde elde edilen görüntülerden sonra bir sanat olarak gelişmesinde Fransız André-Adolphe-Eugène Disdéri'nin 1854'te çektiği ve boyutlarından ötürü kartvizit olarak adlandırılan portreler önemli bir basamak oluşturdu. Disdéri, çok objektifli bir fotoğraf makinesi kullanarak sekiz negatif birden elde ediyordu. Ama portre fotoğrafında asıl büyük başarıyı, Nadar adını kullanan Fransız Gaspard-Félix Tournachon ile İngiliz Julia Margaret Cameron kazandılar. Disdéri'nin portrelerinde fon olarak kullandığı süslü sütun ve kemerlere karşılık Nadar yalın görüntüleri yeğliyor ve dağılmış ışıkla portrenin bütün ayrıntılarını belirginleştiriyordu. Nadar'ın fotoğrafları ilk kez *Gazette des Beaux Arts*'da yayımlandığında büyük yankı uyandırdı. Boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla başladığı fotoğrafçılıkta Victoria döneminin önde gelen kişilerinin portrelerini çekerek ünlenen Cameron, ayrıca birçok da alegorik yapıt vermişti.

Fotoğrafçılığın estetik bir iletişim aracı olduğu düşüncesi, fotoğraf derneklerinin kurulmasıyla güç kazandı ve yaygınlaştı. 1853'te Londra'da Fotoğraf Derneği (sonradan Kraliyet Fotoğraf Derneği), ertesi yıl Paris'te Fransız Fotoğraf Derneği kuruldu.

1855'te Roger Fenton, savaş fotoğrafları çekmek üzere Londra'dan Kırım'a gönderildi. Yaş kollodyum plakalarını, bir at arabasında kurduğu karanlık odasında, bazen ateş altında hazırladı. ABD'de de, İç Savaş çıktığında New Yorklu *daguerreotype*'çı Mathew Brady çatışmaları görüntülemek üzere savaş alanına gitti.

Savaş fotoğrafçılığının yanı sıra, aynı yıllarda manzara fotoğrafçılığı da büyük bir ilerleme gösterdi. Dünyanın uzak köşelerine giden fotoğraf sanatçılarının yapıtları hayranlık uyandırıyordu. İngiliz Francis Frith Mısır çölünü, İngiliz Felice Beato Hindistan, Çin ve Japonya'yı, ABD'li John Dunmore ile Critcherton Labrador'u fotoğraflarıyla bütün dünyaya tanıttılar. Bu fotoğrafçılar yanlarında stereograflar da götürmüşlerdi. İkiz objektifli bu fotoğraf makineleriyle çekilen çift fotoğraflar stereoskopla(*) bakıldığında üç boyutluluk etkisi uyandırıyordu.

19. yüzyılın sonlarında negatif malzemelerdeki gelişmelerle poz verme süresi iyice kısaldı ve böylece fotoğraf makinesi sehpadan kurtuldu. Elde taşınıp elde kullanılabilen fotoğraf makineleri yapıldı. Bu makinelere önceleri "dedektif kamera" deniyordu, çünkü bunlarla kimseye fark ettirmeden fotoğraf çekilebiliyordu.

Fotoğraf sanatçılarının derneklerde bir araya gelmesi ve fotoğraf yarışmalarının düzenlenmeye başlaması da bu dönemlere rastlar. 1887'de bir fotoğraf yarışmasında birinci gelen Alfred Stieglitz, ABD'de fotoğraf sanatının gelişmesinde önemli rol oynadı. Stieglitz, çeşitli hava koşullarında New York'un fotoğraflarını çekerek, elde taşınabilen fotoğraf makinesinin olanaklarını ortaya koyan ilk fotoğraf sanatçılarından biri oldu. 1920'lerde Edward Weston fotoğraf makinesini daha dolaysız ve gerçekçi bir yaklaşımla kullandı. Ayrıca fotoğraflarında, konunun anlaşılmasını engellemeyecek oranda soyut biçimlere de yer verdi. Çarpıcı yakın plan çekimleri ve yarı soyut fotoğraflarıyla Paul Strand da aynı ölçüde özenli bir üslup geliştirdi. Strand, başka fotoğrafçılar-

dan çok daha fazla mekân duygusuna ağırlık veriyordu. Strand'dan etkilenen Ansel Adams, çarpıcı manzara fotoğrafları çekti, birçok teknik yenilik getirdi, özellikle de fotoğrafın bir sanat dalı olarak daha geniş kabul görmesi için çaba harcadı. Kurucularından olduğu Grup *f.64* adlı fotoğrafçılar topluluğundaki öteki önemli sanatçılar E. Weston, Willard Van Dyke ve Imogen Cunningham'dı.

Dadacı sanatçılardan Christian Schad, 1918'de fotoğraf kâğıdı üstüne çeşitli nesneler yerleştirip ışığa tutarak *schadograph* adını verdiği yapıtları oluşturdu. Man Ray ile László Moholy-Nagy benzer teknikleri kullandılar. Ray, biçimi bozulmuş, ama tanınabilir nesnelere, Moholy-Nagy ise soyut ışık oyunlarına ağırlık verdi. Ray, fotoğrafçılığa gerçeküstücülüğü, Moholy-Nagy de yapımcılığı sokmuş oldu.

Resimdeki yapıştırma (kolaj) tekniği, fotoğrafçılıkta fotomontaj tekniğini doğurdu. Fotomontajın büyük ustası Alman John Heartfield'di. Heartfield'in antifaşist içerikli fotomontaj kartları, Hitler Almanyası'nda görsel sanatçılar arasında gelişen en güçlü protestolardan biriydi.

"Yirmi Yıl Sonra", John Heartfield'in bir fotomontajı, 1934
Gertrud Heartfield

Fotoğrafçılık 1920'lerde belgesel niteliğiyle de ön plana çıktı ve bu başlık altında pek çok sanat fotoğrafı yaratıldı. Bu türün başarılı örnekleri ABD'de Büyük Bunalım sırasında Dorothea Lange, Arthur Rotstein ve Walker Evans'ın çektiği fotoğraflardı. Lange'ın göçmen işçi fotoğraflarında insanlara nasıl sevgiyle yaklaştığı hemen sezinleniyordu.

Yapma bir kompozisyon üreten fotomontajın tersine, fotoğraf makinesinin yaşamın belirli bir anını görüntülemesine dayanan enstantane fotoğrafçılığı 1920'lerde Macar André Kertész ve 1930'larda Fransız Henri Cartier-Bresson'la(*) gelişti. Cartier-Bresson'a göre fotoğraf makinesi gözün bir uzantısıydı. Çekeceği görüntüyü kendileri oluşturan öteki fotoğrafçıların tersine, Cartier-Bresson görüntünün kendiliğinden oluştuğu anı yakalamaya çalışıyordu. Bu arada 1958'de Belçikalı Pierre Cordier fotoğraf makinesi kullanmadan, fotoğraf kâğıdı üstünde ışık yerine kimyasal maddelerle etkide bulunarak oluşturduğu *chimnigramme*'larla soyut fotoğraf sanatını geliştirdi.

1960'lardan sonra fotoğraf ve resim sanatları arasında yeni bir ilişki gözlendi. Pek çok fotoğrafçı negatif ya da baskı aşamasında rötuşlar ve renklendirmelerle görüntü üzerinde oynarken, ressamlar da fotoğraftan ve fotoğraf tekniklerinden yararlanmaya (*bak.* foto gerçekçilik), bazen fotoğrafı hiç değiştirmeden kolaj tekniğiyle ya da ipek baskı yöntemiyle tuvallerine geçirmeye başladılar.

Son yıllarda renkli fotoğraf bütün dünyada amatör fotoğrafçılar arasında yaygınlaşmış olmakla birlikte, pek çok sanatçı da teknik nedenlerden çok, estetik kaygılarla siyah-beyaz çalışmayı yeğlemektedir. Fotoğrafın bir sanat olarak gelişmesi ve benimsenmesi sonucunda pek çok müzede fotoğraf koleksiyonları oluşmuştur. Dünyanın en büyük fotoğraf koleksiyonu New York'ta, Rochester'da bulunan George Eastman Evi'ndeki Uluslararası Fotoğraf Müzesi'ndedir.

TÜRKİYE'DE FOTOĞRAFÇILIK. Batı'da fotoğrafçılığın geliştiği yıllar, Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud'un ıslahat hareketleri yaptığı döneme rastladı. Daguerre'in buluşları 28 Ekim 1839 tarihli *Takvim-i Vekayi* ve 15 Ağustos 1841 tarihli *Ceride-i Havadis*'te yayımlandı; ayrıca *Ceride-i Havadis*'te *daguerreotype*'i tanıtan bir kitabın Türkçeye çevrildiğinden söz edildi.

II. Abdülhamid dönemi, Türkiye'de fotoğrafçılığın gelişmesinde önemli bir aşama oluşturdu. Çırağan Olayı'ndan sonra Yıldız Sarayı'na kapanan II. Abdülhamid için fotoğraf güvenli bir bilgi sağlama kaynağıydı. Böylece Yıldız Sarayı'nda görsel malzemeyle desteklenen bir arşiv kuruldu. II. Abdülhamid fotoğrafın etkili bir tanıtım yolu olduğuna da inanmıştı. 1893'te Washington'daki Kongre Kütüphanesi'ne 1.200'ü aşkın fotoğrafın yer aldığı bir dizi albüm yollaması bunun kanıtıdır.

Osmanlı Devleti'nde fotoğrafçılık başlangıçta ticari stüdyolardan önce, memur fotoğrafçıların ve Doğu'nun çekiciliğine kapılarak gelen yabancı fotoğrafçıların eliyle uygulandı. Gazetelerden edinilen bilgilere göre 1842'de Kompa, 1845'te de M. Naya adlı Fransız fotoğrafçılar İstanbul'a gelerek fotoğraf çektiler. Bundan kısa bir süre sonra Rabach adlı bir Alman kimyacıyla Macar asıllı Raif Efendi İstanbul'da ilk fotoğraf stüdyosunu açtılar. Basil Kargopulos, Paskal Sebah, Abdullah Biraderler, Nikolai Andreomenos, Bogos Tarkulyan (Phebus Efendi) 19. yüzyılın ünlü stüdyo fotoğrafçılarından birkaçıydı. Bu arada Yüzbaşı Hüsnü Bey (1872'de *Risale-i Fotografya* adlı bir kitap yayımlamıştır), Deniz Harp Okulu fotoğraf öğretmeni Bahriyeli Ali Sami, Servili Ahmed Emin, Alı Rıza, Ali Sami Aközer, Mekteb-i Harbiye fotoğrafhane memuru Mehmet Nasrı, Muhendishane-i Berri-i Humayun fotoğraf öğretmeni Binbaşı Ahmet Rıfat, Erkân-ı Harbiye fotoğrafhane memurlarından Miralay Osman Fevzi, 4. Ordu fotoğraf memuru Hacı Behçet Bey fotoğrafçılığı "görevli" olarak sürdürdüler. Yaygın bir görüşe göre ilk Müslüman Türk stüdyo fotoğrafçısı, Resne Fotoğrafhanesi sahibi Rahmızade Bahaddın Bey'dir. Onu 1915'te Cağaloğlu'nda açtığı Yeraltı Fotoğrafhanesi ile mimar Arif Hikmet Koyunoğlu(*) izledi. Birçok Osmanlı aydını fotoğrafa yakın ilgi duyuyordu. Burhan Felek 1917'de *Fotoğrafçılık Rehberi* adlı bir kitap hazırladı. İstanbul'un işgali sırasında Yıldız'da Hanımlar Fotoğrafhanesi adıyla açtığı stüdyoyu daha sonra Beyazıt'a taşıyan (Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in karısı) Nacıye Suman ilk Türk profesyonel kadın fotoğrafçı idi.

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in yanından ayırmadığı Esat Nedim Tengizman bütün cephelerde fotoğraf çekerek savaşı belgeledi. Bir başka Kurtuluş Savaşı fotoğrafçısı olan Etem Tem de Türk ordusunun İzmir'e girişini saptadı. (Atatürk'ün ünlü Kocatepe fotoğrafı da ona aittir.) Cemal Işıksel, Cumhuriyet dönemının ilk fotoğraf sanatçılarından biri oldu.

1930'larda bir yandan eski fotoğraf stüdyoları kapanırken, bir yandan da, resmi belgelere vesikalık fotoğraf yapıştırma zorunluluğunun getirilmesi nedeniyle, yeni stüdyolar çığ gibi çoğaldı. Türkiye'de fotoğrafçılığın bir sanat dalı olarak benimsenmeye başlaması da gene bu yıllarda oldu. 1929'da İzmir'de ilk fotoğraf sergisi açıldı, 1930'da *Sabah Mecmuası*'nca ilk fotoğraf yarışması düzenlendi. Halkevleri'nin 1939'da düzenlemeye başladığı sergiler 1950'ye değin sürdü. Bu arada fotoğraf sanatının yayılma aşamasında önemli rol oynayan sanatçılardan biri de Şinasi Barutçu'ydu. Türkiye'de ilk renkli fotoğraf sergisini açmış, ilk fotoğraf dergisini yayımlamış (*Foto*, 1945), fotoğrafçılığın kurumlaşması için çaba harcamıştı. İlk fotoğraf derneğini de 1950'de o kurdu (Türkiye Amatör Foto Kulübü-TAFK). Bugün etkinlik gösteren en eski fotoğraf derneği, 1959'da kurulan İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği'dir (İFSAK). 1977'de kurulan Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği (AFSAD) dergi yayımlama, panel, sergi ve yarışma düzenleme gibi etkinliklerini sürdürmektedir. Adana, Antalya, İzmit, Samsun, Trabzon, Bursa ve Ayvalık'ta da fotoğraf dernekleri bulunmaktadır.

II. Dünya Savaşı dönemi ve izleyen yıllar, malzeme sıkıntısı nedeniyle Türkiye'de fotoğrafçılık için bir duraklama dönemi oldu. 1960'tan sonra ise daha genç sanatçıların çalışmalarıyla değişik anlayış ve eğilimler gelişmeye, taze bir coşku egemen olmaya başladı. 1970-1980 arasında Türk fotoğraf sanatında evrensel boyutları yakalama eğilimi bilinçli biçimde yaygınlaştı. Adlarını yurt dışında da kabul ettiren çeşitli sanatçılar özgün çalışmalarıyla bu sanata ayrı birer renk kattılar.

1980'lerde dernekler ve gruplar düzeyinde yürütülen fotoğraf çalışmaları, dış ilişkilerin de etkisiyle, oldukça nitelikli bir çizgiye ulaşmıştır. Bazı deneysel yaklaşımların yanında, belirgin bir üslup arayışı da kendini göstermektedir. Reklam ve tanıtım fotoğrafçılığı da bu dönemde gittikçe daha çok önem kazanmıştır.

Bugün Türkiye'de Fotoğraf Sanatı Uluslararası Federasyonu (FIAP) tarafından unvan verilmiş birçok fotoğrafçı vardır. Bu unvanı alan ilk Türk sanatçı ise Baha Gelenbevi'dir (1960).

fotoiletkenlik *bak.* ışıliletkenlik

fotoiyonlaşma *bak.* ışıliyonlaşma

fotokatot, fotosellerde(*), üzerine ışık düştüğünde elektron salan ve böylece aygıtın içinde elektrik akımı oluşmasını sağlayan eleman. Fotokatotlarda çoğunlukla, kısmen yükseltgenmiş gümüş-sezyum alaşımı kullanılır.

fotokimyasal eşdeğerlik yasası, ışığın etkisiyle başlayan ya da gerçekleşen kimyasal tepkimelerde, soğurulan her ışınım kuvantumu için maddenin bir molekülünün tepkimeye girdiğini, başka bir deyişle soğurulan ışıma enerjisi ile dönüşen madde kütlesinin doğru orantılı olduğunu belirleyen kimya yasası. Elektromagnetik ışınım birimi olan bir kuvantumun enerjisi, ışınım frekansı (ν) ile Planck sabitinin (h) çarpımına eşittir. Kimyada maddelerin nicel ölçümleri gram-mol cinsinden gösterildiğine ve bir gram-molde $6{,}0225\times10^{23}$ (Avogadro sayısı) molekül bulunduğuna göre, fotokimyasal eşdeğerlik yasası şöyle tanımlanabilir: Tepkimeye giren bir maddenin her molü $6{,}0225\times10^{23}$ ışık kuvantumu soğurur.

Fotokimyasal eşdeğerlik yasası, fotokimyasal bir tepkimenin başlangıcında doğrudan ışığın soğurulmasına bağlı ilk kimyasal değişiklikleri kapsayan birincil süreç için geçerlidir. Bu tür tepkimelerde birincil süreci izleyen ikincil süreçler genellikle ışığı soğurmaksızın tepkimeye girebilen maddeler arasındaki normal etkileşmelerdir; dolayısıyla bu etkileşmelerde bir kuvantum-bir molekül madde ilişkisi geçerli değildir. Ayrıca bu yasanın geçerliliği, orta şiddette ışık kaynaklarının etkisiyle gerçekleşen klasik fotokimyasal süreçlerle sınırlıdır, çünkü hızlı ışılayrışma (fotoliz) ve laser deneylerinde kullanılan çok güçlü ışık kaynakları bir maddenin bir molekülünün iki ışık foton soğurmasına yol açar.

Fotokimyasal eşdeğerlik yasası, 1908-13 arasında birbirlerinden habersiz olarak çalışan Alman asıllı fizikçiler Johannes Stark ve Albert Einstein tarafından geliştirildiği için, bazen bu iki bilim adamının adıyla Stark-Einstein yasası olarak da anılır.

fotokimyasal tepkime, IŞILKİMYASAL TEPKİME olarak da bilinir, görünür, morötesi ya da kızılötesi ışımaların soğurulmasıyla başlayan kimyasal süreçlerin ortak adı. Yeşil bitkilerin karbon dioksit ve sudan yararlanarak karbonhidratları ürettikleri fotosentez, bütün canlılar dünyası için en önemli fotokimyasal süreçtir. Hayvanlardaki görme olayı da gözde oluşan fotokimyasal tepkimelerle gerçekleşir; ayrıca fotoğrafçılıkta, çamaşırların ağartılmasında, derinin Güneş ışığıyla esmerleştirilmesinde ve kimya sanayisinde kullanılan pek çok işlemde hep fotokimyasal tepkimeler rol oynar.

Fotokimyasal bir sürecin başlayabilmesi için, görünür ışık, kızılötesi ya da morötesi ışınım biçimindeki enerjinin bir madde tarafından soğurulması gerekir. Birincil fotokimyasal süreçler bu soğurmanın doğrudan sonuçlarıdır; ikincil süreçler ise birincil süreçleri izleyen daha sonraki değişikliklerdir. Fotokimya kuramının özü, temel olarak kuvantum mekaniği ile atom ve molekül fiziği ilkelerine dayanır.

Fotokimyasal tepkimelerin çoğunda, ışık enerjisi hemen hiç kayıp vermeksizin kimyasal enerjiye dönüştürülür. Bu etkin dönüşümün nedeni, ışık enerjisini soğuran bir atom ya da molekülün ısıtma gibi yöntemlerle kazanabileceğinden çok daha fazla enerji kazanmasıdır. Bu tür fotokimyasal süreçlerin en iyi örneği fotosentezdir. Fotokimyasal tepkimelere dayanan önemli doğa olaylarından biri de, atmosferin üst katmanlarındaki ozon üretimidir. Oksijenin üç atomlu alotropu olan ve Güneş'ten gelen zararlı morötesi ışınların çoğunu süzen ozon (O_3), bazı oksijen moleküllerindeki bağların Güneş ışınlarının etkisiyle parçalanması ve serbest kalan oksijen atomlarının oksijen molekülleriyle birleşmesi sonucunda oluşur.

Fotoğrafçılığın temeli olan fotokimyasal süreçte ise, fotoğraf filmindeki gümüş klorür ya da gümüş bromür tanecikleri fotoğraf makinesinin obtüratörünün açılmasıyla filmin üstüne düşen bir miktar ışığı soğurur ve bileşik haldeki gümüş, element halindeki gümüşe dönüşür. Daha sonra uygulanan kimyasal işlemler (geliştirme banyosu) ışığın fotokimyasal etkisini artırır.

Fotokimyasal etki türleri. Işık enerjisi, bir kez uyarıldığında kendiliğinden sürüp giden bir tepkimeyi başlatabilir. Örneğin hidrojen ve klor gazlarından oluşan bir karışım karanlıkta tutulduğunda tepkime vermez; ama bu karışımın üstüne mor ya da morötesi ışık gönderildiğinde iki gaz patlayarak tepkimeye girer.

Işık ayrıca, karanlık ya da az ışıklı bir ortamda son derece yavaş ilerleyen bir tepkimeyi hızlandırabilir. Bir bileşiğin molekül geometrisini değiştiren bazı düzenleme tepkimeleri bu tür fotokimyasal süreçlerin etkisiyle oluşur.

Soğurulan ışığın başka bir etkisi de, tepkimeye giren molekülleri başlangıçtaki durumlarından daha yüksek bir enerji düzeyine getirebilmesidir. Böylece kazanılan enerji, potansiyel enerjiye dönüştürülerek depolanabilir. Biyolojik sistemlerdeki fotokimyasal süreçlerin çoğu bu türdendir.

Işık enerjisi ayrıca kimyasal enerji biçiminde depolanıp, gerektiğinde elektrik enerjisi biçiminde açığa çıkarılabilir. Fotopillerin (Güneş pili) çalışması bu ilkeye dayanır.

Fotokimyasal süreçlerin bütün nicel yorumlarında, enerjinin ayrı paketler ya da kuvantumlar halinde bulunduğunu kabul eden kuvantum mekaniği ilkesi geçerlidir. Bu ilkeye göre, elektromagnetik ışımadaki her kuvantumun ya da fotonun enerjisi, bu ışıma dalgasının frekansıyla bağıntılıdır. Bu bağıntı, E fotonun enerjisi (erg olarak), ν ışımanın frekansı (saniyedeki devir sayısı), h de Planck sabiti ($6{,}625\times10^{-27}$ erg-sn) olmak üzere $E=h\nu$ denklemiyle gösterilir.

Fotokimyasal bir süreç, atom ya da moleküllerden biri bir foton soğurduğu zaman başlar. Başlangıçta oldukça düşük bir enerji düzeyinde bulunan bu atom ya da molekül fotonu soğurduğu anda, bir elektronunun daha yüksek bir enerji düzeyine yükselmesiyle uyarılmış duruma geçer. Her elektronun yapabileceği kuvantum sıçramasının belli bir sınırı vardır ve bir elektron ancak bu sıçramaya izin verecek kadar enerji taşıyan bir fotonu soğurabilir. Fotonun enerjisi ayrıca, bu fotonu soğurabilen atoma özgü soğurma çizgisine ya da bandına karşılık düşer.

Bir fotonu soğurarak uyarılan atom ya da molekül, birincil fotokimyasal süreçlerin değişik basamaklarından geçebilir. Örneğin, uyarılmış olan elektronu yeniden düşük enerji düzeyine dönerken, soğurucu atom bir foton salabilir; bu olguya ışıldama denir. Bazen de, fotonu soğurmuş olan atom ya da molekül, uyarılma enerjisini aktarabileceği ikinci bir maddeyle çarpışarak düşük enerji düzeyine dönebilir; bu olaya da ışımasız bozunum denir. Uyarılmış elektron, gerde yüklü bir tanecik ya da iyon bırakarak atom ya da molekülden uzaklaşabilir (ışılıyonlaşma ya da fotoiyonlaşma); bazen de böyle bir elektron, bir atom ya da atom grubundan uzaklaşmadığı halde kimyasal bağlarını kopararak molekülün parçalanmasına ya da ayrışmasına yol açabilir (ışılayrışma). Kimi zaman da fotonu soğurmuş olan molekülde-ki atomların yerleşim düzeni değişir ve molekülün bir stereoizomeri oluşur.

fotokolografi *bak.* kolotip

fotokopi makinesi, ışık, ısı, kimyasal madde ya da elektrostatik yüklerin etkisiyle yazı ya da çizim kopyalarının çıkartılmasında kullanılan aygıtların ortak adı. Belgelerin yaş fotoğraf baskısından başka işlemlerle çoğaltılmasına duyulan gereksinim, çeşitli yeni tekniklerin geliştirilmesine yol açtı. 1950'lerde yaygınlaşan yayınımlı aktarmalı işlemde, yarısaydam bir kâğıt üzerinde çoğaltılacak görüntünün şablonu hazırlanıyor, ardından bu şablon ışığa duyarlı negatif bir kâğıt üzerine yerleştirilerek ışıklanıyordu (pozlama). Daha sonra negatif, pozitif aktarma kâğıdının üzerine bindirilerek banyo ediliyor ve böylece pozitif görüntü aktarılmış oluyordu. Daha sonraları, görüntünün aktarma işlemi yerine doğrudan duyarlı kâğıt üzerinde elde edildiği ve geliştirme banyosu olarak amonyak buharının kullanıldığı çoğaltma teknikleri geliştirildi.

1950'lerin başlarında yaygınlaşan bir başka fotokopi yöntemi de, kızılötesi ışığın ısısından yararlanılan termografiydi. Bu yöntemde duyarlı kopya kâğıdı, aslı ile üst üste yerleştirilerek kızılötesi ışınlara tutuluyordu. Aslındaki harflerin ya da çizimlerdeki çizgilerin ve gölgelerin oluşturduğu koyu bölgeler ışınları soğuruyor ve böylece bunların görüntüsünü kopya kâğıdı üzerine aktarıyordu.

Modern fotokopi makinelerinde kullanılan en yaygın yöntem kserografidir. 1937'de ABD'li fizikçi Chester F. Carlson tarafından geliştirilen ve ancak 1950'lerde yaygınlaşan bu yöntem, elektrostatik yüklerin ve ısının etkisine dayalı bir kurubasım tekniğidir. İşlem, bazı maddelerin ışıliletkenlik(*) özelliğinden yararlanır; örneğin selenyum, zayıf bir iletken olmakla birlikte üzerine ışık düşürüldüğünde elektriksel olarak iyi bir iletken durumuna dönüşür. Kserografide genel olarak, selenyum katmanıyla sıvanmış aluminyum tamburlar kullanılır. Çoğaltılacak malzemenin içinden geçirilen ya da yüzeyinden yansıtılan ışık, üzerine negatif yüklü mürekkep tanecikleri (toner) püskürtülmüş olan selenyum katmanı üzerine düşürülerek, alüminyum tamburda metnin ya da çizimin görüntüsü oluşturulur. Bu arada tamburun yakınından bir kopya kâğıdı geçirilir; kâğıdın altındaki pozitif elektrik yükü, negatif yüklü mürekkep tanecikleri-ni çeker ve böylece görüntünün kopya kâğıdına aktarılması gerçekleştirilir. Daha sonra ısı etkisiyle mürekkebin kâğıt üzerinde sabitleşmesi sağlanır.

Günümüzde, kâğıdın her iki yüzüne de renkli çekim yapabilen, önceden belirlen-

miş sayıda kopya çıkaran ve aslından büyük ya da küçük çekim yapabilen fotokopi makineleri geliştirilmiştir.

fotoliz *bak.* ışıl ayrışma

fotolüminesans *bak.* ışılışıldama

fotometre, ışıkölçer olarak da bilinir, tayfın, kızılötesinden morötesine kadar uzanan ve görünür ışık bölgesini de içeren bölümündeki elektromagnetik ışınımların gücünü ölçmekte kullanılan aygıt. Bu aygıtlar genellikle, elektrik akımını mekanik enerjiye (örn. bir gösterge üzerinde ibrenin hareket etmesi) dönüştüren transdüktör türleridir. Akım kaynağı olarak, üzerine ışık düştüğünde elektrik akımı üreten bir selenyum pili ya da batarya gibi sabit bir elektrik kaynağı kullanılabilir; bu kaynaklardan elde edilen akım, direnci üzerine düşen ışığa bağlı olarak değişen bir kadmiyum sülfür gözesinden geçirilir.

Çeşitli uygulamalara yönelik değişik fotometre türleri geliştirilmiştir. Fotometreler fotoğrafçılıkta ışık, renk değişimi, yansıma ya da öteki özelliklerin ölçümünde doğrudan uygulanabildiği gibi, densitometre, spektrometre ya da teleskop gibi aygıtların yapımında da kullanılmaktadır.

fotometri, ışıkölçüm olarak da bilinir, astronomide, yıldızların ve öteki gökcisimlerinin (bulutsular, gökadalar, gezegenler vb) parlaklıklarının ölçülmesi. Bu ölçmeler gökcisimlerinin yapısı, sıcaklığı, uzaklığı, yaşı gibi konularda önemli bilgiler sağlar.

Yıldızların görünürdeki parlaklıklarına ilişkin ilk gözlemler Eski Yunanlı astronomlarca gerçekleştirildi. Hipparkhos'un kullandığı sistem (İÖ y. 130), yıldızları kadir denilen sınıflara ayırıyordu; en parlak yıldızlar 1. kadirden, daha az parlak olanlar 2. kadirden olmak üzere sınıflandırılıyor ve bu böyle giderek çıplak gözle görülebilen en soluk yıldızlar 6. kadire konuluyordu. 17. yüzyılda teleskop kullanılmaya başlayınca çok daha soluk birçok yıldız keşfedildi ve kadir ölçeği aşağı doğru 7., 8. vd olmak üzere genişletildi.

19. yüzyılın başlarında deneysel araştırmalar sonucunda, parlaklık dereceleri arasındaki eşit olduğu kabul edilen adımların aslında gelen ışık enerjisi oranlarına karşılık geldiği ve 5 kadirlik parlaklık farkının yaklaşık olarak 100 oranına eşdeğer olduğu belirlendi. 1856'da İngiliz astronom Norman Robert Pogson kadir ölçeğinin tanımlanmasında bu oranın temel alınmasını ve bir kadirlik parlaklık farkının ışık şiddetinde 2,512'lik bir orana karşılık tutulmasını önerdi; boylece 5 kadirlik fark $(2{,}512)^5=100$ oranına karşılık gelmiş olacaktı. Bir kadirden küçük parlaklık farkları da ondalık kesirlerle gösterilecekti. Ölçekte sıfır noktası, 6. kadirden olduğu geleneksel olarak kabul edilmiş çok sayıda yıldızın kadirlerinde yapılması gereken değişiklikleri en az ölçüde tutacak biçimde belirlendi. Bunun sonucu olarak en parlak bazı yıldızların kadirleri 0'dan küçük (negatif) oluyordu.

Fotoğrafçılığın gelişmesi yıldızların parlaklıklarının ölçülmesinde öznel olmayan yöntemlerin kullanılmasına olanak sağladı.

Fotoğraf levhalarının gözün en duyarlı olduğu yeşil ve sarı ışıktan çok, mor ve morötesi ışınımlara karşı duyarlı olması, iki ayrı kadir ölçeğinin, görsel parlaklık ve fotoğraf parlaklığı ölçeklerinin oluşturulmasına yol açtı. Belirli bir yıldızın bu iki farklı ölçekteki parlaklıkları arasındaki fark sonradan renk ölçeği(*) olarak adlandırıldı ve renk ölçeğinin yıldız yüzeyinin sıcaklığının bir ölçüsü olduğu belirlendi.

19. yüzyılda gerçekleştirilen gözlemler, özellikle Harvard Üniversitesi'nde E. Pickering'in gözlemleri, yıldızların çoğunun parlaklıklarının sabit olduğunu, ama beş tür değişen yıldız bulunduğunu ortaya çıkardı. Değişen yıldızlar arasında en dikkat çekici olanlar novalardır. Novalar birdenbire 10 (ya da daha fazla) kadır parlaklaşıp sonra yavaş yavaş sönükleşerek görünmez olan yıldızlardır. Değişen yıldızların uç turu düzenli parlaklık değişmeleri gösterir. Birinci tür örten çiftyıldızlar olarak adlandırılır; bunlar birbirlerinin çevresinde dolanan ve Yer'den bakıldığında düzenli olarak biri öbürünü örten yıldız çiftleridir. İkinci tür uzun dönemli değişen yıldızlardır. Bunlardan en tanınmışı Tansık (Mira Ceti) yıldızıdır, bu yıldızın parlaklığı 332 günlük periyotlarla 2. kadir ile 9. kadir arasında değişir. Üçüncü tür Sefeitler (Sefe türü değişen yıldızlar) olarak adlandırılır; bu ad, bu türün en tanınmış örneği olan Delta Sefe (Delta Cephei) yıldızından gelmektedir. Sefeitlerin parlaklığı daha hızlı ama daha dar sınırlar içinde değişir. Değişen yıldızların beşinci türüne giren yıldızlar belirlenebilen bir düzene uymaksızın küçük parlaklık değişiklikleri gösterir. Bu türün örnekleri arasında 1. kadirden olan İkizlerevi (Betelgeuse) vardır. Bu türler arasında en önemlisi Sefeitlerdir; bunlarda parlaklığın değişme periyodu yıldızın mutlak parlaklığıyla ilişkilidir, bu nedenle bu yıldızlardan içinde bulundukları gökadanın ya da kümenin uzaklığını belirlemekte yararlanılır.

1940'lardan bu yana fotometride, hem ölçme duyarlığı, hem de ölçülebilen dalgaboyu bölgesi bakımından büyük gelişme sağlanmıştır. Bu gelişmede fotoğraf teknikleri yerine fotoelektrik algılayıcılar kullanılmasının önemli payı vardır. Günümüzde gözlenebilen en soluk yıldızların parlaklığı 24. kadir dolayındadır. Parlaklık ölçümleri yalnızca görünür ışıkla değil, kızılötesi ve morötesi ışınımlarla da yapılabilmektedir.

En çok kullanılan fotometrik sınıflandırma sistemi UBV sistemi(*) olarak adlandırılır. Bu sistem 1950'lerin başında H. L. Johnson ve W. W. Morgan tarafından ortaya atılmıştır ve üç dalgaboyu aralığındaki ölçümlere dayanır: Morötesi (U), mavi (B) ve görünür ışık (V) dalgaboyları. Çok sayıda ölçüme dayanan, örneğin görünür ışık ve morötesi bölgelerini daha dar dilimlere ayıran ya da kızılötesi bölgesini de kapsayan daha ayrıntılı sistemler de geliştirilmiştir. Günümüzde parlaklık ölçümlerinde normal olarak erişilen duyarlık 0,01 kadir dolayındadır. Ölçümlerde karşılaşılan başlıca zorluk, üst atmosferdeki fotokimyasal tepkimelerden ötürü gökyüzünün kendisinde var olan aydınlıktır. Gözlem sınırı görünür ışıkta gök parlaklığının 1/1.000'i, kızılötesi bölgede ise 1/1.000.000'i kadardır.

Fotometri ölçümlerinde gözlem için harcanan zaman ile gözlemin karmaşıklığı arasında bir seçim yapılması sorunuyla karşılaşılır. Geniş dalgaboyu aralıkları kullanılarak az sayıda gözlem kısa süre içinde gerçekleştirilebilir, ama bir yıldızın parlaklığı ne kadar çok renk kullanılarak ölçülürse o yıldızın yapısı üzerine o kadar fazla bilgi edinmek olanaklıdır. En yalın gözlemlerle yıldızın etkin sıcaklığı belirlenebilir, ama daha ayrıntılı veriler elde edilerek yıldızın dev yıldız mı, cüce yıldız mı olduğu, yıldızda metallerin bol mu kıt mı bulunduğu, yıldız yüzeyindeki kütle çekimi değerinin ne olduğu saptanabilir, yıldızlararası tozun yıldızın ışıması üzerindeki etkisine ilişkin kestirimde bulunulabilir.

fotomikrografi, cisimlerin mikroskop altında fotoğraflarının çekilmesi yöntemi. Metal ve taş gibi mat cisimler önce ince biçimde öğütülerek asitle işlenir ve ardından metalurji mikroskopu altında yansıtılmış ışıkla bunların fotoğrafları çekilir.

Biyolojik maddeler ise öldürüldükten sonra yapılarının görülebilmesi için boyanır ve cam levhalar (lam) üzerine yerleştirilerek normal ışık mikroskopu altında fotoğraflanır; canlı ve boyanmış örneklerin fotoğrafları ise, morötesi, kızılötesi, elektron ya da X ışını mikroskoplarıyla çekilebilir. Mikroskop altında büyütülmüş görüntülerin hareketli filmleri de çekilebilir, bu sinefotomikrografi yöntemi, özellikle organizma gelişmesi, kolloit hareketleri ve kimyasal tepkimeler gibi süreçlerin incelenmesinde yararlıdır.

fotomontaj, ayrı ayrı fotoğrafların ya da fotoğraf bölümlerinin, sırayla pozlanarak ya da negatiflerin üst üste konulmasıyla birlikte pozlanarak aynı kâğıt üzerine düşürülmesi yoluyla elde edilen birleşik fotoğraf görüntüsü. 1880'lerde, ayrı ayrı görüntülerin peş peşe pozlanmasıyla oluşturulan "birleşik baskı" yöntemi özellikle yapay grup portrelerinde moda olmuştu. 20. yüzyılın başlarında dadacı ve gelecekçi sanatçılar bu tekniğin öznel, parçalanmış ve anlamsız ürün oluşturma özelliğinden bolca yararlandılar. 1960'larda ve 1970'lerde pop sanat da bu tekniği yaygın olarak kullandı. ABD'li fotoğrafçı Jerry Uelsmann ise, teknik açıdan kusursuz fotomontaj örnekleri vermiştir.

foton, ışık kuvantumu olarak da bilinir, elektromagnetik ışınımın en küçük enerji paketi. Bu kavram ilk olarak 1905'te, Einstein'ın fotoelektrik etkiye(*) ilişkin açıklamalarında yer aldı. Einstein bu açıklamalarında, ışığın iletimi sırasında kesikli (ayrık) enerji paketlerinin bulunduğunu ileri sürdü. Daha öncelen, 1900'de Alman fizikçi Max Planck, ısı ışınımının ayrı birimler ya da kuvantalar halinde yayıldığını ve soğurulduğunu açıklamıştı. 1923'te, ABD'li fizikçi Arthur H. Compton'un X ışınlarının parçacık yapısını göstermesinden sonra foton (Yunanca *phōs, phōtos*: "ışık") terimi yaygın olarak kullanılmaya başladı. Bir fotonun enerjisi ışınımın frekansına bağlıdır. Yüksek enerjili X ve gamma ışınlarından görünür ışığa ve düşük enerjili kızılötesi ışınları ile radyo dalgalarına kadar tüm enerjiler foton içerir. Tüm fotonlar ışık hızıyla hareket eder. Temel parçacıklar arasında sayılan fotonlar, elektrik yükü ve durgun kütlesi olmayan ve bir birim spini bulunan bozonlardır. Bunlar elektromagnetik alan taşıyıcıları olarak kabul edilen alan parçacıklarıdır.

fotoperiyodik etki, aydınlık ve karanlık dönemlerin gün, mevsim ya da yıl içindeki devirli değişikliklerinin canlıların yaşam süreçleri ya da davranışları üzerindeki etkisi. Canlıların bu değişikliklere karşı geliştirdikleri tepkisel yanıtlar önceden kestirilebilirse de, sıcaklık, beslenme gibi çevresel etkenler bu yanıtları değişikliğe uğratabilir.

Gece ve gündüz uzunluğunun yıl içindeki çevrimi, bitkilerin büyümesini ve çiçeklenmesini doğrudan etkiler. Örneğin kısa gün bitkisi denen bazı bitkilerde, gecelerin kısalıp gündüzlerin uzadığı mevsimde yalnızca kök, dal ve yapraklar geliştiği halde, gündüzler ya da ışık alma süresi belirli bir minimumun altına düşüp geceler uzadığında ilk tomurcuklar belirir ve bitki hızla çiçeklenir. Oysa uzun gün bitkilerinde durum tam tersidir ve bitkinin çiçeklenmesi için karanlık dönemin ya da gecelerin kısa, gündüzlerin uzun olması gerekir. Bazı bitkilerde ise, gece-gündüz uzunluğu eşitlendiğinde çiçeklenme hızlanır.

Fotoperiyodik tepkide, ışığa duyarlı organ bitkinin yapraklarıdır, ama ışığa bağlı gelişme değişiklikleri yapraklarda değil, gövde-

nin ucunda görülür. Birçok botanikçi bu olayın, fotoperiyodik etki karşısında kalan bir bitkide çiçek oluşumunu başlatan bir hormonun yapraklarda bireşimlenip sonradan gövde ucuna iletilmesinden kaynaklandığını öne sürer. Fotoperiyotların, bilinen bütün bitki hormonlarının metabolizmasını ve çiçeklenme dışındaki birçok gelişme olayını da etkilediği bilinmektedir. Örneğin *Anthoceros* cinsinden ciğeryosunları günde 4-12 saat ışık aldığında bitkinin erkek üreme organları (anteridyum) gelişir, ama ışık alma süresi daha uzadığında organın gelişmesi durur. Işık alma süresinin, bitkilerin karbonhidrat dengesi üzerinde de önemli etkileri vardır.

Hayvanlarda da, ışık alma süresi yapay olarak azaltılıp çoğaltılarak, göç, üreme, deri ya da tüy değiştirme gibi mevsime ve gece-gündüz uzunluğuna bağlı devirli etkinlikler doğal akışından saptırılabilir. Örneğin laboratuvarda yaz aylarına özgü aydınlatma koşullarında tutulan kuşların kış ortasında salıverildiğinde kuzeye göç ettiği saptanmıştır.

Hayvanların hipofiz bezi ışıkla uyarıldığında üremeyi etkileyen hormonlar salgıladığı için, gece-gündüz uzunluğu yapay olarak değiştirilerek bir türün çiftleşme mevsimi doğal zamanın dışına taşırılabilir. Örneğin ışık alma süresinin bir dönem uzun tutulup sonra kısaltılması, koyun, keçi gibi normal olarak sonbaharda üreyen türleri çiftleşmeye yöneltir; tam tersine önce kısa, sonra uzun bir ışıklı dönem de mink gibi baharda üreyen türleri çiftleşmeye hazırlar. Günün uzunluğu tavuklarda yumurtlamayı, üremeyi ve vücut ağırlığını etkilediği için fotoperiyodik etkiden özellikle kümes hayvancılığında çok yararlanılır.

fotopil, GÜNEŞ PİLİ olarak da bilinir, fotovoltaik etki uyarınca çalışan elektrik pili. *Ayrıca bak.* fotovoltaik etki.

fotoprotein, oksijen, hidrojen peroksit ya da herhangi bir yükseltgen maddeyle tepkimeye girdiğinde ışık yayan proteinlerin ortak adı. Bir fotoproteinin ışık yayması için, bu yükseltgenme tepkimesinin herhangi bir enzimle katalizlenmesi gerekmez. Örneğin ışıldayan denizanalarından *Aequorea*'da, bu türe özgü fotoprotein doğrudan doğruya kalsiyum ya da stronsiyum iyonlarıyla birleşerek ışık yayar. Oysa birçok canlıda biyolojik ışıldamanın temel maddesi olan lusiferin, lusiferaz enziminin katalizleyici etkisi olmaksızın oksijenle birleşip yükseltgenemez ve ışık yayamaz. *Ayrıca bak.* biyolojik ışıldama.

fotorealizm *bak.* foto gerçekçilik

fotoreseptör *bak.* ışık alıcı

fotosel, FOTOELEKTRİK PİL olarak da bilinir, üzerine ışık düşürüldüğünde elektron salan ışıl duyarlı bir katot ile yayılan elektronları toplayan bir anottan oluşan elektron lambası. Katot yapımında, morötesi, kızılötesi ya da görünür ışık gibi çeşitli tayf aralıklarına karşı duyarlı değişik malzemeler kullanılabilir. Karanlıkta katot elektron yaymadığından, anot ile katot arasındaki potansiyel farkı elektrik akımı oluşmasına yol açmaz. Ama katotun üzerine ışık düşürüldüğünde elektronlar uyarılır ve anot tarafından çekilen bu elektronlar, ışığın şiddetiyle doğru orantılı bir akım oluşturur. Fotoseller denetim sistemlerinde yaygın olarak kullanılır. Işık demetinin engellenmesi bir devreyi açarak gerekli işlemi yapacak olan düzeneğe güç sağlayan bir röleyi harekete geçirebilir ve örneğin bir kapının açılıp kapanmasını

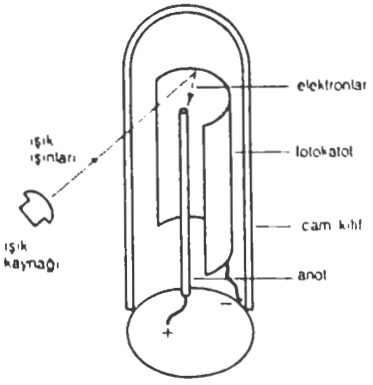

Fotoselin başlıca öğeleri

sağlayabilir. Fotometri ve spektroskopi alanlarında da bu lambalardan yararlanılır.

fotosentez, yeşil bitkilerde ve bazı başka canlılarda, ışık enerjisinin kimyasal enerjiye dönüştüğü süreç. Fotokimyasal bir tepkime olan bu süreçte yeşil bitkiler karbon dioksit, su ve mineralleri organik bileşiklere ve oksijene dönüştürebilmek için Güneş ışığının enerjisinden yararlanırlar.

Fotosentez yapan öbür canlılar arasında mavi-yeşil algler, diyatomeler ve çeşitli bakteriler sayılabilir. Bu ilk iki gruptaki fotosentez olayı yeşil bitkilerdekine benzer; oysa bakterilerde sudan başka bileşikler tepkimeye girer ve tepkime sonunda oksijen açığa çıkmaz. Halobakteriler denen küçük bir bakteri grubu dışında fotosentez yapabilen bütün canlılarda, ışığı soğuran ve bu enerjinin kimyasal bileşiklere aktarılmasında temel rol oynayan klorofil pigmenti bulunur.

Fotosentez, yeryüzünde yaşamın sürekliliği için gerekli olan temel bir süreçtir. Canlıların hemen hepsinin dolaylı ya da dolaysız besin kaynağı, bitkilerin fotosentezle ürettiği organik bileşiklerdir; bu bileşiklerde depolanmış olan enerji ise büyüme, doku onarımı, üreme, hareket ve öbür yaşamsal işlevler için gereklidir. Fotosentez olmasaydı, hem yeryüzündeki temel besin kaynakları tükenecek, hem de dünya oksijensiz kalacaktı.

Yalnızca canlıların yapısındaki organik moleküllerde değil, fosil yakıtların moleküllerinde depolanmış olan enerji de fotosentez yoluyla Güneş enerjisinden dönüştürülmüştür. Bugün kömür, petrol ve gazlardan sağlanan enerji, çok eski jeolojik dönemlerde yaşamış olan bitkilerin gerçekleştirdiği fotosentez süreçlerinin çağlar boyunca depolanmış olan ürünüdür. Fosil yakıtların yanmasıyla ve canlı hücrelerdeki metabolizma süreçleriyle açığa çıkan enerjinin büyük bölümü ısı olarak yayılır; bu enerji kaybını karşılayabilmek için, Güneş'in ışıma enerjisinin sürekli olarak bitkilerce alınması gerekir.

Bitkilerdeki fotosentez tepkimelerinin ürünü olan organik bileşiklerin en önemlisi karbonhidratlardır. Basit bir karbonhidrat olan glikozun oluşumu aşağıdaki denklemle gösterilir:

$$\underset{\text{karbon dioksit}}{6CO_2} + \underset{\text{su}}{12H_2O} \xrightarrow[\text{yeşil bitkiler}]{\text{ışık}} \underset{\text{glikoz}}{C_6H_{12}O_6} + \underset{\text{oksijen}}{6O_2} + \underset{\text{su}}{6H_2O}$$

Üretilen bu glikoz molekülleri genellikle başka moleküllere bağlanarak daha karmaşık karbonhidratları oluşturur. Tepkimeye giren bileşiklerin kimyasal bağlarının kopması ve yeni bileşikler oluşturmak üzere yeni bağların kurulması için gerekli enerji ışıktan sağlanır. Kimyasal tepkimelerde kullanılmayan fazla enerji, fotosentez

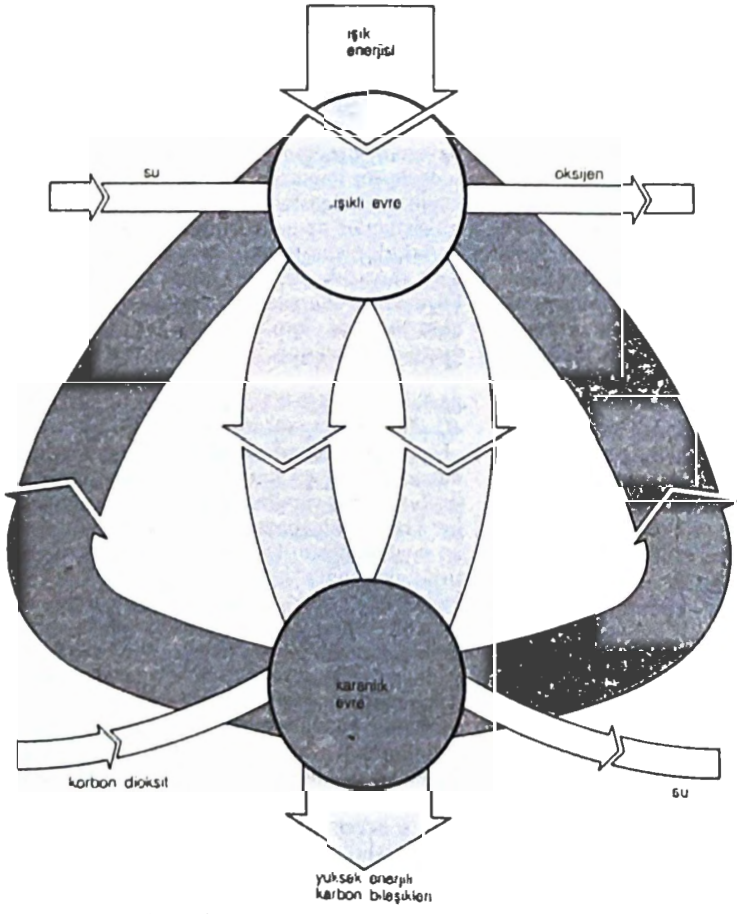

Fotosentezin iki temel evresi

ürünü olan organik bileşiklerde kimyasal enerji olarak depo edilir.

Fotosentez olayının hızı ışık şiddeti, sıcaklık, karbon dioksit, su ve bazı minerallerin varlığı gibi çevresel etkenlere bağlıdır. Ayrıca bitkinin türü ve fizyolojik özellikleri de fotosentez hızını etkiler.

Fotosentez, çok sayıda fotokimyasal tepkimeyi ve enzim tepkimelerini içeren karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşık süreç, yeşil bitkilerin kloroplast denen organellerinde gerçekleşir. Klorofil içeren bu organellerde, protein ve lipitlerden oluşmuş çok sayıda zarsı katman bulunur. Protein yapısındaki maddelerin başlıcaları, fotosentez tepkimelerini katalizleyen bazı enzim ve koenzimler, lipit yapısındaki maddeler ise ışık enerjisinin soğurulmasında görev alan iki çeşit klorofil ile çeşitli pigmentlerdir.

Fotosentez, ışığın uyarıcı etkisiyle serbest kalan elektronları yakalayabilen fotokimyasal sistemler ve enzim tepkimelerinin işbirliğiyle gerçekleşir. Bu süreç, temel olarak, karbon dioksit ile su arasında gerçekleşen bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesidir; sudaki hidrojen atomlarının karbon dioksite bağlanmasıyla karbon dioksit indirgenirken, su yükseltgenir. Bu karmaşık işlemde, suyun fotolizi (ışık etkisiyle ayrışması), fotofosforilleme ve karbon dioksitin bağlanması gibi bazı ara tepkimeler söz konusudur.

Fotosentez tepkimeleri, fotokimyasal ya da ışıklı evre ve enzimli ya da karanlık evre olmak üzere başlıca iki bölümden oluşur.

Işıklı evre. Klorofilin soğurduğu ışık enerjisi, pigment moleküllerindeki bazı elektronları uyararak daha yüksek enerji düzeyine çıkmalarını sağlar. Bu yüksek enerjili elektronlar klorofilden ayrılır ve elektron kazanan (indirgenen) ya da elektron kaybeden (yükseltgenen) bir dizi molekül arasında ondan ona aktarılır. Bütün bu tepkimeler sırasında elektronlar fotoliz yoluyla sudan ayrılır (böylece su yükseltgenir), oksijen gazı açığa çıkar, fotofosforilleme yoluyla ATP (adenozin trifosfat) bileşiğinde enerji depolanır ve $NADP^+$ (nikotin adenin dinükleotit fosfat) koenzimi NADPH'ye indirgenir.

Karanlık evre. Bu evrede karbon dioksit dokularca tutulur, indirgenir ve karbonhidratlar ile öbür organik bileşiklerin yapımında kullanılır; bu çevrim sırasında ayrıca, şeker fosfatları denen ara bileşikler oluşur. RuBP (ribuloz-1,5-bifosfat) bileşiği karbon dioksitle birleşerek fosfogliserat oluşturur. Daha sonra, ışıklı evredeki fotokimyasal tepkimelerde oluşan ATP ve NADPH'de depolanmış enerjiyi kullanan enzim tepkimeleriyle karbon indirgenir. Bu tepkimelerin ürünü olan şekerler, fotosentezin son ürünleri olan yüksek yapılı karbonhidratların, proteinlerin ve yağların bireşimlenmesinde kullanılır. Fotosentez sürecinin çeşitli basamaklardaki hızı enzimlerce denetlenir.

Bitkilerin ışık enerjisini kimyasal enerjiye dönüştürme süreci ilk kez 19. yüzyılda anlaşılmıştır. Bugün özellikle fotosentez yapan bakteri ve algler üzerinde, radyoaktif izotoplar ve flüorışıma yöntemleriyle yoğun incelemeler sürdürülmektedir.

fotosfer *bak.* ışıkküre

fototipi *bak.* kolotip

fotovoltaik etki, birbirine eklenmiş iki değişik malzemenin, üzerine ışık ya da başka bir ışınım enerjisi düşürüldüğünde, bir elektrik pili davranışı göstermesi.

Silisyum ya da germanyum gibi, elektronları kristal içindeki atomlar arasında genellikle serbestçe hareket edemeyen kristallere düşürülen ışık, bazı elektronların serbest duruma gelmesi için gerekli olan enerjiyi sağlar. Serbest elektronlar, değişik iki kristal arasındaki eklem bölgesinden, kristallerden birine doğru daha kolay geçerler ve böylece eklemin belirli bir yanında negatif yük oluşmasına, buna bağlı olarak da öteki bölüme göre negatif bir gerilimin ortaya çıkmasına yol açarlar. Bu durum, bir pilin bir elektrodunda ötekine oranla negatif bir gerilimin bulunmasına benzetilebilir. Fotovoltaik göze, ışık bu iki cismin üzerine düştüğü sürece gerilim ve akım sağlamayı sürdürür. Bu akım, düşen ışığın parlaklığının ölçülmesinde ya da modern güneş pillerinde olduğu gibi bir elektrik devresine güç sağlamakta kullanılabilir.

Fotopiller (Güneş pili) çok sayıdaki fotovoltaik gözenin bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Değişik türden iki silisyum kristalinden oluşan bir fotopil, atmosferin dışında Güneş ışığının etkisinde kaldığında, üzerine düşen enerjinin yüzde 14'ünü kapabilir ve eklem alanının metre karesi başına 170 W'lık güç sağlayabilir. *Ayrıca bak.* fotoelektrik etki.

Foucault, Jean-Bernard-Léon (d. 18 Eylül 1819, Paris - ö. 11 Şubat 1868, Paris, Fransa), ışığın mutlak hızının son derece duyarlı biçimde ölçülmesine yönelik bir yöntem geliştiren Fransız fizikçi. Ayrıca,

Jean-Bernard-Léon Foucault, bir oymabaskı
Giraudon - Art Resource / EB Inc.

Yer'in kendi ekseni çevresinde döndüğünü deneysel olarak kanıtlamıştır. Tıp öğrenimi görmesine karşın deneysel fiziğe ilgi duyan Foucault, Armand Fizeau ile birlikte ısı ve ışık üzerine bir dizi araştırma başlattı. 1850'de ışığın su içinde havada olduğundan daha yavaş ilerlediğini saptadı. Aynı yıl ışık hızını, gerçek değerinden yüzde 1'lik bir sapmayla ölçmeyi başardı.

1851'de, 67 m uzunluğundaki bir tele bağlı ağır bir demir kürenin salınım hareketini inceleyerek Yer'in kendi ekseni çevresinde döndüğünü kanıtladı. Bu tür bir Foucault sarkacı(*), hep aynı düşey düzlemde salınır; ama Yer'in dönme hareketinin etkisiyle bu düşey düzlem, sarkacın coğrafi enlemine bağlı olarak belirli bir yönde ve hızda yavaş bir biçimde değişir. Bu gösterinin yanı sıra cayraskop yardımıyla gerçekleştirdiği benzer bir deney nedeniyle Foucault, 1855'te Londra'daki Royal Society'nin Copley Madalyası'yla ödüllendirildi ve Paris'teki İmparatorluk Gözlemevi'ne fizik asistanı olarak atandı. Güçlü bir magnetik alanda hareket eden bakır bir disk içinde oluşan ve Foucault akımı olarak adlandırılan burgaçlı elektrik akımlarını bulan Foucault, 1859'da da yansıtıcı teleskoplarda kullanılan aynaların yüzey bozukluklarının belirlenmesine yönelik basit ama son derece duyarlı bir yöntem geliştirdi.

Foucault, Michel (Paul) (d. 15 Ekim 1926, Poitiers - ö. 25 Haziran 1984, Paris, Fransa), Fransız düşünür ve tarihçi. Toplumların işleyişini sağlayan kavramlar ve

Michel Foucault
Lütfi Özkök

kodlar, özellikle de bir toplumun kendi kendini tanımladığı "dışlama ilkesi" üzerine araştırmalarıyla ünlüdür. Çağdaş dil araştırmaları ile toplumsal değişmenin tarihi arasında ilişki kurarak kapitalist toplumların işleyişine yeni bir eleştirel bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Paris'teki Yüksek Öğretmen Okulu'ndan (École Normale Supérieure) 1948'de felsefe diploması alarak mezun oldu; 1950'de psikoloji, 1952'de psikopatoloji diploması aldı. Deliliğin tarihi üzerine çalışmasını doktora tezi olarak sunan Foucault, 1960-68 arasında Clermont-Ferrand Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. 1968'de Vincennes Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. 1970'te başlayan Collège de France'taki düşünce sistemleri tarihi profesörlüğünü yaşamının sonuna değin sürdürdü. Yaşamı boyunca, Avrupa'da çeşitli toplumsal ve siyasal sorunlar çevresinde gelişen aydın hareketlerinde yer aldı.

Foucault ilk çalışmalarında akıl hastalığı konusuna eğildi ve toplumda "akla aykırılık" (*déraison*) kavramının oluşmasını ele aldı. Toplumsal bir kurum olarak akıl hastanesinin gelişmesini inceleyerek, "akıl hastası" nitelemesinin, her toplumun kendisinden farklı olanı belirleme gereksinimiminin bir sonucu olduğunu öne sürdü. *Maladie mentale et personalité* (1954; Akıl Hastalığı ve Kişilik) ile *Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique* (1961; Delilik ve Akla Aykırılık: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi; bazı bölümleri, *Deliliğin Tarihine Giriş* [1982] adıyla yayımlandı) bu dönemin ürünleriydi. Foucault *Folie et déraison*'da, ortaçağda ve 17-18. yüzyıllarda cüzamın yol açtığı toplumdan dışlanmışlık konumunu inceledi, Freud ile önceki psikiyatri kuramları arasındaki ilişkiyi ele aldı.

Ardından genel tıp tarihine ve "klinik" olgusuna eğilen Foucault, hastalığın dile getirildiği mekân olarak "eğitim hastanesi" ni ele aldı. İyileştirmeye yönelik teşhis ve tedavinin, temelde bedeni düzenleyen ve denetleyen bir iktidar mekanızması olduğu sonucuna vardı. 1963'te yayımlanan *Naissance de la clinique, une archéologie du regard medical*'de (Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Bakışın Bir Arkeolojisi) tıpta hastayı inceleme yöntemlerinin değişimini ele aldı. Bu araştırmaları Foucault'yu sırasıyla çalışmayı, canlıları ve dili konu alan ekonomi, biyoloji ve dilbilim tarihlerini incelemeye yöneltti. Foucault bu bilimlerin, çağdaş bilimlerin oluşmasında etkili olan bakış açısını eleştirdi; bu bakış açısının 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da yükselen kapitalist düzenin iktidar biçimini yerleştirmeye yara-

dığını ileri sürdü. Kuramsal çalışmalarının sonucunda, "bilginin arkeolojisi" adını verdiği kendi yöntemini geliştirdi. *Les mot et les choses: une archéologie des sciences humaines* (1966; Sözcükler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Arkeolojisi) ve *L'Archéologie du savoir*'da (1969; Bilginin Arkeolojisi) bu yöntemi ortaya koydu. Söylem ve iktidar kavramları üzerinde yoğunlaşarak, tarihsel değişimde, iktidar mekanizmalarının söylem biçimleri oluşturarak geliştiğini gösterdi. Foucault'ya göre, temel eğilimi kişileri, özellikle de bedenlerini denetlemek olan iktidar, bunu gerçekleştirirken, dil aracılığıyla kendi çevresini çizen bir dizi söylem geliştiriyordu. 1971'de yayımlanan *L'ordre du discours* (*Söylemin Düzeni*, 1987) iktidar kuramı üzerine yoğunlaşan sonraki çalışmalarının temelini oluşturdu.

Foucault *Surveiller et punir: Naissance de la prison* (1975; *Hapishanenin Doğuşu*, 1992) adlı yapıtında bu yaklaşımı suçluluğun tarihine de uyguladı. 19. yüzyılın ünlü cinayet davalarından birinin sanığının güncesi üzerine *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma sœur et mon frère* (1973; *Annemi, Kız Kardeşimi ve Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Rivière*, 1991) adlı derlemeyi bir sunuşla yayıma hazırladı. Eski Yunan'dan bu yana cinselliğin tarihini altı ciltte incelemeyi planladığı *Histoire de la sexualité*'nin ancak üç cildini tamamlayabildi: *La volonté de savoir* (1976; *Cinsellğin Tarihi I*, 1986); *L'Usage des plaisirs* (1984; *Cinselliğin Tarihi II*, 1988); *Le souci de soi* (1984; Ben Kaygısı). Foucault bu incelemelerinde, cinselliğin, iktidar ilişkilerinin egemen olduğu söylemlerin üretildiği bir alan olduğunu savundu.

Foucault'nun felsefesi, Nietzsche'nin "güç istemi" kavramının ve Heidegger'in dile ağırlık veren felsefesinin izlerini taşır. Bu iki düşünürün, kişi-toplum ilişkileri üzerinde yoğunlaşan ve ilişkinin kişi yanını vurgulayan bakış açıları Foucault'da da görülür. Foucault, ideolojik bakışlardan bağımsız bir dil-gerçek dünya ilişkisi sorununu, toplumsal ve tarihsel düzeyde ele alır. Çağdaş felsefe üzerindeki etkisi, daha çok bu ilişkiden çıkardığı sonuçlara bağlı olarak, dilin ve sözün girdiği biçimlere her zaman kuşkuyla bakılması gerektiği görüşünde yoğunlaşır.

Foucault akımı, değişken bir elektrik alanının ya da magnetik alanın ya da elektromagnetik dalgaların etkisiyle iletken bir malzeme içinde indüklenen elektrik yükü hareketi. Enerji hatlarındaki trafoların çekirdek bölümlerinde indüklenen Foucault akımları, kayıp enerji oldukları için istenmez. Metalurji fırınlarında ya da evlerde kullanılan fırınlarda ısı sağlamakta bu akımlardan yararlanılabilir.

Foucault sarkacı, uzun bir tel ile bunun ucuna asılan ve herhangi bir düşey düzlemde serbestçe salınan ağır bir kütleden oluşan sarkaç. Sarkacın salınım düzlemi, Yer'in kendi çevresinde dönmesinin etkisiyle, Yer'in yüzeyine göre döner. Bu tür ilk sarkacı 1851'de Jean-Bernard-Léon Foucault Paris'te kurdu. Sarkacın 28 kg ağırlığındaki demir küresi, 67 m uzunluğundaki çelik bir telle Panthéon'un kubbesine asılmıştı ve mekanik bir düzeneğin yardımıyla sürekli salınım hareketi yapıyordu. Foucault sarkacının salınım düzleminin dönmesi, Yer'in kendi ekseni çevresinde döndüğünü kanıtlayan ilk deney oldu.

Foucault sarkacı belirli bir düzlemde ileri geri salınırken, Yer de kendi ekseni çevresinde döner ve böylece ikisi arasında bağıl bir hareket ortaya çıkar. 90° kuzey enlemindeki Kuzey Kutbu'nda, sarkacın askı düzleminden bakıldığında bağıl hareket, her 24 saatte bir Yer'in saat ibresinin tersi yönünde bir kez dönmesi biçimindedir. Foucault sarkacı Kuzey Yarküre'de daima saat ibresi yönünde döner ve dönüş hızı Ekvator'a yaklaştıkça azalır. Foucault'nun Paris'teki sarkacı saatte 11°'lik bir hızla dönüyordu, bir başka deyişle bir tam turunu yaklaşık 32 saatte tamamlıyordu. Düzlemin dönme hızı enleme bağlıdır. 0° enlemdeki Ekvator'da Foucault sarkacı dönmez. Güney Yarküre'de ise hareket saat ibresinin tersi yönündedir.

Foucault sarkacının dönme hızı matematiksel olarak, Yer'in dönme hızı ile enlem derecesinin sinüsünün çarpımı olarak ifade edilebilir. Yer günde bir kez ya da 24 saatte 360° döndüğünden, dönme hızı saatte 15° olarak alınabilir ve bu değer Foucault sarkacının Kuzey ya da Güney Kutbu'ndaki dönme hızına eşittir. Kahire ya da New Orleans gibi 30° kuzey enlemindeki merkezlerde 30°'nin sinüsü 1/2 olduğundan, sarkacın dönme hızı saatte 7½'dir. Foucault sarkacının belirli bir noktadaki dönme hızı, sayısal olarak, Yer'in dönme hızının o noktada Yer yüzeyine dik olan bileşenine eşittir.

Fouché, Joseph, OTRANTO DÜKÜ (d. 21 Mayıs 1758, Le Pellerin, Nantes yakınları, Fransa - ö. 25 Aralık 1820, Trieste, Avusturya İmparatorluğu), 1792-1815 arasında kurulan bütün hükümetlerde görev alan Fransız devlet adamı.

Nantes ve Paris'te Oratoryenlerin tarikat okullarında eğitim görmesine karşın papaz olmadı. 1791'de tarikat dağıtılınca Nantes'taki ilahiyat okulunun müdürü oldu. Burada yerel Jakoben Grubu'na katıldı ve başkanlığa getirildi. 16 Eylül 1792'de Konvansiyon üyeliğine seçilen Fouché önceleri Jirondenlerden yana tutum aldı. XVI. Louis'nin yargılanmasında kralın idamından yana oy kullandı ve giderek Montagnard'lara (Dağlılar) yaklaştı.

Şubat 1793'te İngiltere'ye savaş açılmasının ardından taşranın devrime bağlılığını sağlamak üzere çeşitli görevler üstlenen Fouché, Collot d'Herbois ile birlikte ekimde Konvansiyon'a karşı ayaklanan Lyon kentini düzene sokmakla görevlendirildi. Ayaklanmacıların giyotinle ya da kitle halinde kurşuna dizilerek öldürüldüğü, birçok yapının da yerle bir edildiği olaylarda Fouché'nin önemli payı vardı. Ama Robespierre'in baskısı altındaki Kamu Güvenliği Komitesi'ndeki çoğunluğun katliamları ve zorla Hıristiyanlıktan uzaklaştırma politikalarını eleştirmeye başlayınca Fouché de tutum değiştirerek yumuşamadan yana çıktı. Jacques-René Hébert'in yandaşlarının tasfiyesinden sonra Nisan 1794'te yeniden Konvansiyon'a çağrılan Fouché, haziranda Jakoben Grubu'nun başkanı olduysa da Robespierre'in saldırıları karşısında gruptan ayrıldı, temmuzda Robespierre'in devrilmesine yardımcı oldu. Direktuvar döneminde (1795-99) yeniden Jakobenler arasında yer aldı. 4 Eylül 1797 darbesinin kralcıları yasama konseylerinden çıkarması üzerine önce Milano, ardından da Lahey elçiliğine atandı.

20 Temmuz 1799'da polis bakanı olan Fouché, Napoléon Bonaparte'ın 18 Brumaire (9 Kasım 1799) Darbesi'ni hararetle destekledi. Daha sonra gizli polisin örgütlenmesini de üstlendi. Ama Ağustos 1802'de Senato'nun Bonaparte'ı ömür boyu konsül yapmasını engellemeye çalıştığı için bakanlığı dağıtıldı. Görevden alınması polis örgütünde başıboşluğa yol açınca, Fouché'nin imparatorluğun ilanını desteklemesi karşılığında bakanlık yeniden kuruldu. 1808'de kont, 1809'da da Otranto duku unvanlarını alan Fouché aynı yıl polis bakanlığının yanı sıra içişleri bakanlığını da üstlendi.

Fouché, bir oymabaskı, 19. yy
Bibliothèque Nationale, Paris

Sürüncemede kalan savaşlar ve özellikle İspanya'daki ayaklanmalar üzerine imparatorluk rejiminin kalıcılığından kuşkuya düşen Fouché, 1807'den sonra kralcılar ve İngiltere'yle işbirliği içinde bazı tertiplere girişti. 1809'da kendi yetkilerine dayanarak, bütün Fransa'da ulusal muhafız toplamaya girişti. Paris muhafız örgütünün başına Fouché'nin seçtiği kişilerden rahatsız olan Napoléon ekimde Fouché'yi görevden aldı ve Roma valiliğine atadı. Ama daha Fransa'dan ayrılmadan, Fouché'nin İngilizlerle yaptığı görüşmeler açığa çıkınca bütün yetkileri alındı. Üç yıl Aix-en-Provence'ta kalan Fouché'yi Fransa dışına çıkarmak isteyen Napoléon 1812'de onu Illyria valiliğine atadı. Avusturya'nın Illyria'yı işgal etmesinden sonra da görevli olarak Napoli'ye gönderildi.

Napoléon'un düşüşünden sonra Fouché Nisan 1814'te Paris'e döndüyse de XVIII. Louis'den itibar görmeyince krala karşı tertiplere girişti. Sonunda kendisine önerilen polis bakanlığı görevini reddeden Fouché, aynı görevi Napoléon'un Elbe'den dönüşünde kabul etti. Yüz Gün sırasında Napoléon'a liberal bir çizgi izlemesini öneren Fouché, hem XVIII. Louis, hem de Avusturya ile iyi ilişkiler sürdürmeye dikkat etti. Waterloo Savaşı'ndan sonra Napoléon'u bir kez daha tahttan çekilmeye razı etti ve geçici hükümet başkanlığına getirildi. XVIII. Louis'nin onu polis bakanlığına getirmesine karşın, kısa süre sonra aşırı kralcılar Fouché'yi istifaya zorladılar. Elçi olarak Dresden'e gönderilen Fouché, 5 Ocak 1816'da, XVI. Louis'nin öldürülmesi yolunda oy kullanmış olması yüzünden haklarından yoksun bırakıldı. Yaşamının sonuna değin Prag, Linz ve Trieste'de yaşadı. Stefan Zweig'ın *Fouché* (1929; *Bir Politikacının Portresi*, 1984) adlı bir yapıtı vardır.

Foucher, Simon (d. 1 Mart 1644, Dijon - ö. 27 Nisan 1696, Paris, Fransa), Descartes'çı eleştirel düşünür ve din adamı. Nicolas Malebranche'ın felsefi kuramlarını yazılı olarak eleştiren ilk düşünürdür.

Foucher, Malebranche'ın temel yapıtı *De la recherche de la vérité* (1674-75; *Hakikatin Araştırılması*, 1977) üzerine yazdığı *Critique de la recherche de la vérité*'de (1685; Hakikatin Araştırılması Üzerine Eleştiri) bir felsefe sisteminin varsayımlarından yola çıkarak çelişkili sonuçlara nasıl varılabileceğini gösterdi. Zihin ile madde arasındaki etkileşim konusunda Descartes'ın görüşlerini paylaşan Foucher, buna karşın nedenetki ilişkilerinde benzerliğin temel olduğunu, dolayısıyla Descartes'ın savının tersine, zihin ile maddenin özde birbirinden farklı olamayacağını öne sürdü. Başka bir deyişle, Descartes'ın ilkeleri çerçevesinde zihin ile madde arasında etkileşim olamazdı. Foucher, Malebranche'ın da mantıksal olarak her hakikati bir iman konusu durumuna getirdiğini ve şüpheciliğin savlarını çürütemediğini öne sürdü. Felsefenin amacının hakikatin ölçütünü bulmak olduğunu söyleyen Foucher, akademik şüpheciliğe ve doğrunun araştırılmasında ussal kuşkuya özel bir değer verdi.

fouetté en tournant (Fransızcada "dönüşlü çırpma"), balede çoğunlukla art arda uygulanan gösterişli dönüş. Dansçı bir ayağı üzerinde dönerken öbür bacağını da her dönüşte hızla dışa ve içe doğru savurur. Olduğu yerde tek bacak üzerinde bir hazırlık dönüşü yaptıktan sonra destek aldığı bacağını dizden büküp öbür bacağını yana doğru uzatır (ikinci duruş, *en l'air*: "havada"). Ardından, hareket halindeki bacağını, parmak uçları destek bacağının dizine değecek biçimde büker. Dönüş, ayak parmakları (*demi-pointe*) ya da parmak uçları üstünde (*pointe*; yalnızca kadınlarda) yapılır. Modern koreografların bir yapıtta yer verdiği *fouetté en tournant* sayısı 32'yi bulabilir.

Fougères, Fransa'nın kuzeybatısındaki Bretanya planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Ille-et-Vilaine ilinde (*département*) sanayi kenti ve turizm merkezi. Rennes kentinin kuzeydoğusunda, Nançon Irmağının kıvrımlı vadisine bakan bir yamaç üzerinde yer alır. Surlarından dolayı ortaçağda büyük önem taşıyordu. Fransa ve Bretanya arasındaki sınırda bulunan Fougères şatosu İngiltere kralı II. Henry tarafından 1166'da yıktırıldıysa da çok kısa sürede yeniden yapıldı. Sonraki yüzyıllarda birkaç kez el değiştiren şato büyük ölçüde korunabilmiştir; duvarları ve 13 kulesi bugün de ayaktadır. 19. yüzyılda Victor Hugo ve Gustave Flaubert gibi yazarların bir süre yaşadığı Fougères, bu dönemin yapıtlarında sık sık betimlenir. Kentte eski güzel evlerin yanı sıra 15. ve 17. yüzyıllardan kalma iki kilise vardır. Fougères'de halkın geleneksel ekonomik uğraşı ayakkabı yapımıdır. Hassas makine imalatı yakın geçmişte gelişmeye başlamıştır. Nüfus (1982) 24.178.

Foula Adası, Atlas Okyanusunda bulunan Shetland Adalarından (İskoçya) biri. En büyük ada Mainland'in 16 mil güneybatısında yer alır. Kayalık ve korunmasız olan Foula'nın yüzölçümü 10 km²'dir. Sarp kayalıkları 400 m'ye kadar yükselir. Bu kayalıklarda çeşitli deniz kuşları yaşar; Büyük Britanya'daki en kalabalık yırtıcı martı kolonisi de bunlar arasındadır. Kötü havalarda Foula'yla iletişim uzun sürelerle kesilebilir. 1800'lere değin adada Ortak İskandinav dili konuşulurdu. Nüfus (1981) 39.

Fould, Achille (d. 17 Kasım 1800, Paris - ö. 5 Ekim 1867, La Loubière, Fransa), Fransa'da İkinci Cumhuriyet (1848-52) ve İkinci İmparatorluk (1852-70) dönemlerinde etkili olan devlet adamı. Ekonomide liberal bir çizgi izlemesine karşın, radikal solcu önderlerin baskı altında tutulmasını savunmuştur.

Paris'in önemli bankacı ailelerinin birinden geliyordu. Mayıs 1848'de yayımladığı Ulusal Meclis'e Mali Sorunlar Üzerine Gözlemler başlıklı kitapçıkla dikkatleri üzerine çekti. Louis-Napoléon Bonaparte'ın cumhurbaşkanlığı döneminde (1849-52) üç kez maliye bakanı, III. Napoléon adıyla imparatorluğunu ilan etmesinden sonra 1852-60 döneminde ise devlet bakanı oldu. 1861-70 arasında gene maliye bakanlığı görevinde bulundu.

Fould'un mali alanda gerçekleştirdiği yeniliklerden biri, Kırım Savaşı'nın (1853-56) yarattığı yük karşısında hükümetin doğrudan kamu borçlanmalarına gitmesiydi; harcamalar üzerindeki yasama denetimini yaygınlaştıran bütçe yöntemleri de Fould'un yeni bir uygulamasıydı. 1855'te gerçekleştirilen 1. Paris Dünya Sergisi'nin hazırlıkları, Paris Operası'nın yeniden düzenlenmesi ve Louvre'a yeni yapılar eklenmesi Fould'un gözetiminde yapıldı. Fould 1860-61 yıllarında korumacı gümrük politikalarının sona erdirilmesine ve İngiltere'yle yeni bir ticaret anlaşması imzalanmasına destek oldu. Nüfuzu ve siyasal gücü imparatorun "sağ kolu" olarak adlandırılmasına yol açtı.

Fouliang *bak.* Jingdezhen

Foulis, Robert (d. 20 Nisan 1707, Glasgow - ö. 2 Haziran 1776, Edinburgh, İskoçya), çalışmalarıyla döneminin kitap yayımcılığını etkileyen İskoçyalı basımcı.

Bir bira üreticisinin oğlu olan Foulis, önceleri berberlik yaparak mesleğinde ustalık kazandı. Bir yandan da Glasgow Üniversitesi'nde Francis Hutcheson'ın felsefe derslerini izledi. Hutcheson'ın dostluğunu kazanan Foulis, hocasının yüreklendirmesiyle basımcılık ve kitap ticaretiyle ilgilenmeye başladı.

1738-39 yıllarında Foulis, kardeşi Andrew ile birlikte Fransa'ya giderek çok sayıda kitap satın aldı ve bunları Londra'da pazarladı. 1741'de Glasgow'da da kitap satmaya başlayan Foulis, kısa süre sonra bir basımevi kurdu. 1743'te Glasgow Üniversitesi'nin basımcılığına atandı ve aynı yıl Glasgow'da basılan ilk Yunanca kitap olan, sahte Phaleronlu Demetrios'un *Peri hermeneias* (Yorum Üzerine) adlı yapıtını yayımladı. Beş yıl sonra Andrew ile ortak oldu ve 1775'e değin, başta Homeros, Kallimakhos, Thomas Gray, Herodotos, Thukydides, Ksenophon ve Shakespeare olmak üzere birçok yazarın 500'ü aşkın kitabını bastı. Foulis kardeşlerin ürünleri kusursuz sayfa düzenleri, okunaklı baskıları ve zarif ciltleriyle ün kazandı. Onların bu başarısına, hurufat döküm ustası Alexander Wilson da, ince işçiliğiyle önemli katkıda bulundu.

1751-53 arasında Avrupa'ya yaptığı bir gezi sırasında çok sayıda tablo satın alan Foulis, bir yandan da çizim, tasarım ve oyma hocasını kendine bağladı. Foulis'in önerisi üzerine Glasgow Üniversitesi'nde bir galeri ve stüdyo kuruldu ve 1754'te Glasgow Sanat Akademisi açıldı. Atılımın vakitsiz olduğu meydana çıktığında Foulis kardeşlerin mali olanakları tükenmişti ve 18 Eylül 1775'te Andrew'nun ölümü üzerine akademi kapandı. Robert'ın ölümünden sonra basımevinin yönetimini oğlu Andrew üstlendi.

Foulques, lakabı GENÇ FOULQUES, Fransızca FOULQUES LE JEUNE (d. 1092 - ö. Kasım 1143, Akkâ, Filistin), 1109-31 arasında V. Foulques adıyla Anjou ve Maine kontu, 1131-43 arasında Kudüs'ün Haçlı kralı.

IV. Foulques ile Montfortlu Bertrade'ın oğluydu. 1109'da Maine'li Arenburga'yla evlendi. Vasalları üzerindeki otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra Fransız ve İngiliz kralları arasındaki hanedan çatışmalarına karıştı. 1128'de oğlu Geoffroi Plantagenet, İngiltere kralı I. Henry'nin kızı Matılda'yla evlendi ve Anjou hanedanının İngiltere kolunu başlattı. Foulques Filistin'e ilk kez 1120'de gitti; 1129'da ikinci kez giderek Kudüs'ün Haçlı kralı II. Baudouin'in kızı Melisende ile evlendi.

1131'de II. Baudouin'in ölmesi üzerine Kudüs kralı olan Foulques, hükümdarlığının ilk yılını, Antiokheia'daki (Antakya) bir anlaşmazlığı çözmekle ve Melisende'in âşığı Hugue du Puiset'nin yol açtığı bir karışıklığı bastırmakla geçirdi. 1137'de Anadolu Selçuklu sultanı I. Mesud'un desteklediği Musul atabeyi İmadeddin Zengi'ye karşı Bizanslılarla ittifak kurdu. 1140'ta, Zengi'nin ordularını püskürtmeleri için Şam Müslümanlarına yardım etti. Krak de Moab ile birlikte bir dizi kale inşa ederek Kudüs'ün güneyini koruma altına aldı.

Foumban, FOUMBAM olarak da yazılır, Afrika'nın ortabatı kesiminde, Kamerun'un Batı eyaletine bağlı Bamoun ilinin merkezi. Yaoundé'nin kuzeybatısında yer alır. Bamum Krallığı'nın tarihsel başkenti olan

Foumban'da 18. yüzyıldan kalma saray (bugün müze), Kamerun
Tomas D. W. Friedmann-Photo Researchers

kentte 18. yüzyıldan kalma bir saray vardır. Bamumların en ünlü kralı Ncoya (1889-1933) burada okullar kurmuş, bir piktografi sistemi geliştirmiş ve güzel sanatları korumuştur. Saray bugün, ahşap oymacılığının, bakırdan ve pişmiş topraktan yapılan gerçekçi maskelerin, bambu ve rafya mobilya koleksiyonlarının bulunduğu Foumban Bamum Sanatı Müzesi'ni barındırmaktadır.

Kamerun'un batısındaki zanaatçılar için en önemli ticaret merkezi olan Foumban'da yerel el sanatları ürünleri pazarlanır. Kent ayrıca kahve, kakao ve tütün toplama merkezidir. Toplanan ürünler, ihraç edilmek üzere karayoluyla Douala'ya gönderilir. Bölgede kahve işleyen fabrikalar, birkaç kilometre batıdaki Koutaba'da da çikolata fabrikası vardır. Foumban'da bir havaalanı, bir hastane ve gümrük istasyonu bulunur. Nüfus (1985 tah.) 50.120.

Fouqué, Friedrich Heinrich Karl de La Motte, Baron (d. 12 Şubat 1777, Brandenburg - ö. 23 Ocak 1843, Berlin), daha çok *Undine* (1811; *Su Kızı*, 1945) adlı masalıyla tanınan Alman romancı ve oyun yazarı.

Aristokrat bir Fransız aileden geliyordu. Yapıtlarında Napoléon dönemindeki çağdaşları arasında bir Alman geleneği ve ulusal karakter duygusu canlandırmaya yönelik kahramanca şövalye ülkülerini dile getirdi. İlk kez J. G. Fichte'nin ortaya koyduğu dilbilimsel gelişme görüşüne daya-

Fouqué; F. Fleischmann'ın, W. Hensel'in bir resmine dayanarak yaptığı oymabaskıdan ayrıntı, 1818
Historia-Photo

narak düşünce sisteminin biçimlenmesinde anadilin etkisini vurguladı.

Üretken bir yazar olan Fouqué, kullandığı malzemenin büyük bölümünü İskandinav sagalarından ve mitlerinden derledi. Oyun üçlemesi *Der Held des Nordens* (1808-10; Kuzeyli Kahraman), *Nibelungenlied* (Nibelungların Şarkısı) destanının ilk modern tiyatro uyarlamasıdır. Yapıt, Friedrich Hebbel'in oyunlarına ve Richard Wagner'in operalarına da öncülük etmiştir. Ama Fouqué'nin en kalıcı başarısı, su perisi Undine'in öyküsüdür. Undine, bir ruh kazanmak, dolayısıyla da insan olabilmek amacıyla Şövalye Hildebrand'la evlenirse de, daha sonra amcası Kuhleborn ve Lady Berthulda'nın entrikaları yüzünden aşkını yitirir.

Fouqué'nin yapıtları önceleri büyük ilgi gördüyse de, 1820'den sonra modası geçmeye başladı. İmparator IV. Friedrich Wilhelm'in ancak son dönemlerinde ilgi gösterdiği Fouqué, yoksulluk içinde öldü.

Fouquet, Jean (d. y. 1420, Tours - ö. y. 1481, Tours, Fransa), 15. yüzyılın önde gelen Fransız ressamlarından biri.

Çocukluğu ve gençliği üzerine ayrıntılı bilgi olmamasına karşın, ilk dönem çalışmalarından, Paris'te Bedford Usta'nın yanında yetiştiği anlaşılmaktadır. 1443-47 arasında Roma'da bulunduğu ve Papa III. Eugenius'un bir portresini yaptığı bilinir. Paris'e döndükten sonra yaptığı "VII. Charles Portresi"yle (y. 1447, Louvre Müzesi, Paris) ünü yayıldı. Bu yapıt büyük boy bir resim olmakla birlikte, minyatür tekniğine özgü keskin ve ince çizgiler taşıyordu. Fouquet İtalya'dayken Masaccio, Fra Angelico ve Piero della Francesca gibi bazı ressamların merkezî perspektif ve kısaltım (rakursi) uygulamalarını, figüre hacim kazandırma yöntemlerini incelemiş ve öğrenmişti.

"Yeşu ve Ceriko'nun Düşüşü", Josephos'un *Antiquités Judaiques* adıyla Fransızcaya çevrilen kitabı için Jean Fouquet'nin yaptığı bir resim, y. 1474; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

Tours'a döndükten sonra yeni bir üslup yarattı ve İtalyan resminden edindiği deneyimlerle Flaman resminin karakterleri özenle betimleme ve ayrıntıları ele alma anlayışını birleştirdi. En ünlü yapıtları olan *Très riches heures* (Dua Saatleri Kitabı) adlı kitabın resimleri ile Melun'deki Notre-Dame Katedrali'nin diptiğini 1450-60 arasında, Hazine Bakanı Étienne Chevalier için gerçekleştirdi. Büyük boyutlu bir yazma olan *Très riches heures*'te 60 kadar tam sayfa minyatür yer alır, bunlardan 40 tanesi Chantilly Şatosu'nun koleksiyonundadır. Notre-Dame Katedrali'nin kanatlarından birinde Chevalier'nin portresi (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin), öbüründe ise kralın gözdesi Agnès Sorel'in Madonna olarak betimlendiği bir resim yer alır (Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers). Kral VII. Charles'ın hükümdarlığının bu döneminde Fouquet, Boccaccio'nun *De casibus virorum illustrium* (1355-74; Ünlü Kişilerin Yazgısı Üzerine) ve *De claris mulieribus* (y. 1360-74; Ünlü Kadınlar Üzerine) adlı kitaplarının Fransızca çevirileriyle, bugün Bavyera Eyalet Kütüphanesi'nde bulunan *Cas des nobles hommes et femmes malheureux* (1458; Zavallı Soylu Erkek ve Kadınların Hali) ve Paris'teki Ulusal Kütüphane'de bulunan *Les Grandes chroniques de France* (y. 1460; Fransa'nın Büyük Vakayinameleri) adlı yazmaları resimledi. Nouans Kilisesi'ndeki "Pietà" adlı büyük boyutlu altar panosunu da aynı dönemde yaptı.

Kral XI. Louis 1469'da Aziz Michel tarikatını kurdu. Fouquet tarikatın kurallarının derlendiği yazmaları (Ulusal Kütüphane, Paris) bezemekle görevlendirildi. 1474'te kralın anıtmezarının yapılmasında heykelci Michel Colombe ile işbirliği yaptı. Ertesi yıl kendisine kraliyet ressamı unvanı verildi. Fouquet aynı yıllarda İosephos'un (Yasef ben Mattias) *Antiquités Judaiques* (Yahudilerin Tarihi) adıyla Fransızcaya çevrilmiş iki ciltlik kitabını resimlemeyi tamamladı. Bu resimlerinde minyatürde alışılmışın dışına çıkarak geniş doğal ve mimari görünümlere yer verdi; kompozisyon bütünlüğünü sağlamak için hava perspektifini ve renk farklılaşmalarını ustaca kullandı. Fouquet yapıtlarında her zaman açık ve yansız bir gözleme dayanmıştır. Bu gözlemleri karmaşık bir incelikle, bazen perspektife uygun olarak, bazen de derinliği bulunmayan bir mekânda vermiştir.

Fouquet, Nicolas, FOUCQUET olarak da yazılır (d. 1615, Paris - ö. 23 Mart 1680, Pignerol, Fransa), XIV. Louis döneminin ilk yıllarında Fransa maliye başmüfettişi (*surintendent des Finances*). Zimmetine para geçirdiği suçlamasıyla mahkûm edilmiş, bu nedenle maliye başmüfettişliği kurumu da dağıtılmıştır.

Varlıklı bir aileden gelen Fouquet, Fronde(*) döneminde (1648-53) Kardinal Mazarin'i destekledi. 1650'de Paris *Parlement*'ı (Yüksek Mahkeme) başsavcılığı görevini (dönemin geçerli yöntemini uygulayarak) satın aldı. 1653'te maliye başmüfettişliğine atandı. Mazarin'in kendisini desteklemesi karşılığında hazineye büyük miktarlarda ödünç para vererek kralın bankeri konumuna geldi. O dönemde kural dışı sayılmayan çeşitli yolsuzluklarla servetini büyük ölçüde artırdı.

Mazarin'in ölümünden (Mart 1661) sonra, Fouquet'nin kralın gözündeki saygınlığını yıkarak onun yerine geçmeye çalışan Jean Baptist Colbert, rakibinin yolsuzluklarını açığa çıkardı. Fouquet Eylül 1661'de tutuklandı. Üç yıl süren duruşması kamuoyunda büyük ilgi uyandırdı. Colbert'in, söz konusu mali işlemlerin çoğunda Mazarin'in de sorumluluğu bulunduğunu kanıtlayan belgeleri hasıraltı etmesine karşın, Fouquet'nin kendini ustalıkla savunması kamuoyunu sanıktan yana çevirdi. Fouquet 20 Aralık 1664'te sürgün cezasına çarptırıldı. Ama XIV. Louis bu hükmü ömür boyu hapse çevirdi. Pignerol Kalesi'ne gönderilen Fouquet, hakkında af çıkma olasılığının yüksek olduğu bir sırada burada öldü.

Nicolas Fouquet, R. Nanteuil'ün bir oymabaskısı, 1661
Bibliothèque Nationale, Paris

Fouquier-Tinville, Antoine-Quentin (d. 10 Haziran 1746, Hérouel, Picardie - ö. 7 Mayıs 1795, Paris, Fransa), Fransız Devrimi'ni izleyen Terör Dönemi (1793-94) sırasında Devrim Mahkemesi savcısı.

Gazeteci Camille Desmoulins'in dostu ve akrabasıydı. Devrimi başından beri destekledi. 1793'te Paris ceza mahkemesi savcı yardımcılığına getirildi. Martta Devrim Mahkemesi savcılığına atandı ve Terör Döneminin etkili kişileri arasında yer aldı. Çok çalışkan ve acımasız bir insandı. Marie-Antoinette, Desmoulins, Jirondenler ve Hébert yanlılarının da aralarında bulunduğu 2.400'ü aşkın kişi aleyhine dava açtı. Robespierre'in iktidardan düşmesinden sonra Thermidor Ayaklanması'nı yürütenlerce yargılandı ve giyotine gönderildi. Mahkemedeki başarısız savunmasında kişisel şiddet suçlamalarını kabul etmedi, yalnızca devrimci hükümetin emirlerine uyduğunu öne sürdü.

Fourdrinier makinesi, kâğıt, karton ve çeşitli türden mukavvaların üretiminde kullanılan ve temel olarak, telden ya da plastikten yapılmış elek biçiminde, hareketli sonsuz bir kayıştan oluşan aygıt. Kayışın üzerine yüklenen su ve kâğıt hamuru karışımının fazla suyu süzülür, ardından vakum, basınç ve ısı etkisiyle kurutularak ince bir katman durumuna getirilir. Daha sonra merdaneden geçirilen ürünün yüzeyi düzleştirilir ve bitirilir. Bobin halde kâğıt üreten ilk aygıt olan Fourdrinier makinesini 1799'da Fransız mucit Louis Robert buldu; buluşun patentini ise, makineyi daha sonra geliştiren İngiliz mucitler Henry ve Sealy Fourdrinier aldılar.

Fourier, (François-Marie-) Charles (d. 7 Nisan 1772, Besançon - ö. 10 Ekim 1837,

Paris, Fransa), Fransız toplum kuramcısı. Toplumun, *phalange* (Fransızcada "üyeleri birbirine çok bağlı topluluk"; Yunanca *phalanks*: "savaşta omuz omza dizilen ağır silahlı piyade alayı") olarak adlandırdığı

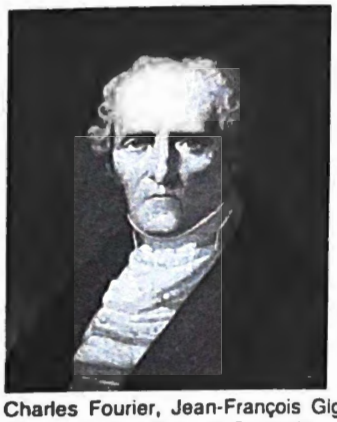

Charles Fourier, Jean-François Gigoux'nun bir resminden Samuel Sartain'in yaptığı oymabaskı
Culver Pictures

ortaklaşmacı üretici birlikleri temelinde yeniden örgütlenmesini savunmuştur (*bak.* Fourier'cilik).

Fourier, Lyon'da küçük bir memur olarak çalışırken ilk önemli yapıtı *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*'i (1808; Dört Hareketin ve İnsanın Yazgısının Kuramı) yazdı. Burada, Newton'ın evrende bulduğu fiziksel düzenle çakışan doğal bir toplum düzeninin var olduğunu, iki düzenin de aşağıdan yukarıya sekiz aşamadan geçtiğini ileri sürüyordu. En yüksek düzeyde yer alan uyum aşamasında insan, duygularını özgürce dışa vurabilecekti. Fourier'ye göre, bu aşamanın gerçekleştirilebilmesi için toplumun *phalange*'lara bölünmesi gerekiyordu.

Fourier'nin düşünce sisteminde *phalange*, bireyin toplumsal refahından sorumlu, işbirliğine dayalı bir tarım topluluğuydu. *Phalange*'ın temel özelliklerinden biri, üyeleri arasındaki sürekli görev değişimiydi. Fourier, *phalange*'ların, kapitalizmden daha eşit bir servet dağılımı sağlayacağına ve *phalange*'ın, monarşi dahil her türlü siyasal sistemde uygulanabileceğine inanıyordu. *Phalange* üyeleri, kendi *phalange*'larının toplam üretimi üzerinden bir gelir elde edeceklerdi.

1812'de annesinden miras kalan mülk sayesinde bütün zamanını yazmaya ayırabilen Fourier, *Traité de l'association agricole domestique* (1822; Tarımsal Aile Ortaklığı Üzerine İnceleme) ve *Le Nouveau Monde industriel et Sociétaire ou Invention du Procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en série passionnée* (1829-30; Yeni Sanayi ve Ortaklık Dünyası ya da Herkesin Eğilimine Göre Çekici ve Doğal Sanayi Yönteminin Bulunması) adlı kitaplarında görüşlerini daha da geliştirdi. Toplumun insan gereksinmelerine uyması gereğini ve rekabetçi kapitalist sistemin israfa yol açtığını vurgulayan Fourier'nin, böylece Karl Marx'ın görüşlerine de öncülük ettiği söylenebilir. Fransa'da ve özellikle ABD'de Fourier'den esinlenen yerleşimler kurulmuştur. ABD'dekiler arasında en ünlüleri, Massachusetts'teki kısa ömürlü Brook Çiftliği (1841-46) ile New Jersey'de Red Bank'taki Kuzey Amerika *phalanx*'ıdır.

Fourier, (Jean-Baptiste-)Joseph, Baron (d. 21 Mart 1768, Auxerre - ö. 16 Mayıs 1830, Paris, Fransa), Fransız matematikçi. *Théorie analytique de la chaleur* (1822; Isının Analitik Kuramı) adlı yapıtıyla matematiksel fiziği büyük ölçüde etkileyen Fourier, Mısır uzmanı ve yönetici olarak da tanınır. Katı cisimlerde ısı iletiminin bugün Fourier serileri olarak bilinen sonsuz seriler aracılığıyla çözümlenmesi yöntemini geliştirmiştir. Çalışmaları ısı iletimi konusunun çok ötesinde sonuçlar vermiş; Güneş lekeleri, gelgit ve hava koşulları gibi birçok doğa olayını da kapsayan sınır değeri problemlerinin çözümüyle özdeşleşen matematiksel fiziğin gelişmesine yardımcı olmuştur. Modern matematiğin ana dallarından biri olan gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramı üzerinde de Fourier'nin çalışmalarının büyük etkisi olmuştur.

Bir terzinin oğlu olan Fourier, eğitimine Benedikten keşişlerinin yönetimindeki bir

Joseph Fourier, Jules Boilly'nin bir taş baskısı, 1823; Fransız Bilimler Akademisi, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc

yerel askeri okulda başladı. Üstün matematik yeteneği daha ilk yıllarda ortaya çıktı ve sonunda aynı okulda matematik öğretmeni oldu. Fransız Devrimi'nin ülkülerini benimseyerek politikaya karıştı, bu nedenle de yaşamı birçok kez tehlikeye girdi. Paris'te 1794'te kurulan Öğretmen Okulu'nun (École Normale) ilk öğrencilerinden olan Fourier 1795'te de bu okulda öğretmenliğe başladı. Aynı yıl yeni kurulan Politeknik Okul'da, Gaspard Monge ve başka tanınmış matematikçilerle birlikte öğretim üyeliğine getirildi.

1798'de Monge ile birlikte Napoléon'un Mısır seferine katıldı. 1801'e değin burada kalan Fourier, Eski Mısır kültürü üzerinde yoğun araştırmalar yürüttü, mühendislik ve diplomasi konularında danışmanlık yaptı ve Napoléon'un Kahire'de 1798'de kurduğu Mısır Enstitüsü'nün sekreterliğini üstlendi.

Fransa'ya döndükten sonra Mısır'a ilişkin çok sayıdaki belgenin ve bilginin yayımlanmasıyla görevlendirildi. Böylece, *Description de l'Égypte* (1809-28; Mısır'ı Betimlemek) adlı yapıt ortaya çıktı (bu yapıttaki Eski Mısır uygarlığı üzerine uzun önsözü de Fourier yazmıştır). 1802-14 arasında merkezi Grenoble olan Isère ilinin valiliği görevini de yürüttü. Bir yandan Mısır'a ilişkin çalışmalarını ve matematik üzerindeki araştırmalarını sürdürürken öte yandan başarılı bir yöneticilik örneği veren Fourier'nin Isère'de gerçekleştirdiği işler arasında bataklıkların kurutulması da vardır. 1809'da Napoléon tarafından baron unvanı verilen Fourier, Napoléon'un 1815'te iktidardan düşmesi üzerine Seine İstatistik Dairesi yöneticiliğine atandı; bu görevi ona Paris'te sakin bir akademik yaşam olanağı sağladı. 1817'de Fransız Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilen Fourier, 1822'de de bu kurumun sürekli sekreterliğine getirildi. Mısır üzerindeki çalışmalarından ötürü 1826'da Académie Française ve Fransız Tıp Akademisi üyeliklerine seçildi.

Fourier, *Théorie analytique de la chaleur* üzerine çalışmaya 1807'de Grenoble'da başladı ve yapıtı 1822'de Paris'te bitirdi. Çalışmaları sonucunda iki boyutlu cisimlerde (çok ince levhalar) ısı iletimini,

$$\frac{\partial u}{\partial t} = k\left[\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2}\right]$$

diferansiyel denklemiyle ifade etmeyi başardı. Bu denklemde u, yüzeyin bir (x, y) noktasında t anındaki sıcaklık, k ise malzemenin ısıl yayınırlığıdır. Bu konuda örnek bir problem, iletken bir levhada, $t=0$ anında levhanın sınırlarında ve yüzeyinin noktalarındaki sıcaklıklar verilmişken, sonraki anlarda sıcaklığın bulunmasıdır. Fourier bu tür problemlerin tek boyutta çözülmesi amacıyla sinüslü ve kosinüslü terimlerden oluşan,

$$y = \tfrac{1}{2}a_0 + (a_1 \cos x + b_1 \sin x) + (a_2 \cos 2x + b_2 \sin 2x) + \cdots$$

biçimindeki serileri ortaya attı.

Sonradan Fourier serileri olarak adlandırılan bu tür seriler Leonhard Euler ve öteki 18. yüzyıl matematikçileri tarafından zaman zaman kullanılmıştı ama bu matematikçiler bu serilere biraz kuşkuyla bakmışlardı. Bu serilere modern matematikteki önemli yerlerini kazandıran Fourier oldu. Fourier bu serilere ilişkin temel kavramı genişleterek Fourier integrali olarak bilinen integrali de ortaya koydu. Fourier serilerinin geçerliğine ilişkin kuşkular sonraki matematikçileri gerçek fonksiyon kavramını temelden yenilemeye yöneltmiş, bu kuşkular P. G. L. Dirichlet, Bernhard Riemann, Henri Lebesgue ve başka matematikçiler tarafından tümüyle giderilmiştir.

Fourier'nin yaşamı boyunca sürdürdüğü çalışmalar hep kuramsal alanda olmuştur. Cebirsel denklemlerin köklerinin bulunması üzerinde de çalışmış ve bu alanda Fourier teoremi olarak bilinen teoremi ortaya koymuştur.

Yapıtları *Oeuvres de Fourier*'de (1888-90, 2 cilt; Fourier'nin Yapıtları) toplanmıştır.

Fourier dönüşümü, matematikte özel bir integral dönüşümü. İntegrali alınabilen, bir gerçek değişkene bağımlı, karmaşık değerli bir f fonksiyonunun Fourier dönüşümü,

$$\hat{f}(\xi) = (2\pi)^{-1/2}\int_{-\infty}^{\infty} e^{-ix\xi} f(x)\,dx$$

eşitliğiyle tanımlanan karmaşık değerli $\hat{f}$ fonksiyonudur.

$$f(y) = \int_{-\infty}^{\infty} K(x,y)\,F(x)\,dx$$

integralli denkleminde $f(y)$, $F(x)$ fonksiyonunun integral dönüşümü, $K(x,y)$ ise çekirdek fonksiyondur. Çoğu kez ters bağıntı da geçerlidir:

$$F(y) = \int_{-\infty}^{\infty} K'(x,y)\,f(x)\,dx$$

Ayrıca bak. integral dönüşümü.

Fourier serisi, periyodik fonksiyonların açılımında yararlanılan sonsuz trigonometrik seri. Fourier serisi, $\tfrac{1}{2}a_0 + (a_1 \cos x + b_1 \sin x) + (a_2 \cos 2x + b_2 \sin 2x) + \ldots$ biçiminde ifade edilir, burada $a_0, a_1, b_1, a_2, b_2, \ldots$ katsayıları Fourier katsayıları olarak anılan sabitlerdir. Bu serinin toplamı $f(x)$ ile gösterilirse, $f(x)$'in periyodik olduğu ve periyodunun da 2^{π} olduğu gösterilebilir. $f(x) = \tfrac{1}{2}a_0 + (a_1 \cos x + b_1 \sin x) + \ldots$ eşitliğinin ikı yanı $\cos nx$ (ya da $\sin nx$) ile

çarpılır ve $(0, 2\pi)$ aralığında integrali alınırsa, Fourier katsayıları için

$$a_n = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(x)\cos nx\,dx \quad (1)$$

$$b_n = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(x)\sin nx\,dx \quad (2)$$

elde edilir.

Herhangi bir periyodik $f(x)$ fonksiyonu için (1) ve (2) eşitliklerinden hesaplanan katsayılarla oluşturulan Fourier serisinin toplamı, bazı koşullar altında $f(x)$ fonksiyonuna eşittir. Örneğin, eğer $f(x)$ fonksiyonunun $0 \leq x \leq 2\pi$ aralığındaki eğrisi, sınırlı sayıda maksimum ve minimum içeriyorsa (Dirichlet koşulu), serinin toplamı $f(x)$ fonksiyonuna, bu fonksiyonun sürekli olduğu her noktada yakınsar. Fonksiyonun süreksiz olduğu x noktalarında ise, serinin toplamı, $[f(x+0)+f(x-0)]/2$ değerine yakınsar. Burada $f(x+0)$ fonksiyonun x noktasındaki sağdan limiti, $f(x-0)$ ise soldan limitidir.

Fonksiyonların trigonometrik serilerin toplamı olarak ifade edilebilmesi konusu, Fransız matematikçi J.-B.-Joseph Fourier'nin 1822'de yayımladığı *Théorie analytique de la chaleur* (Isının Analitik Kuramı) adlı yapıtında ortaya konmuş ve gerek matematiksel fiziğin, gerekse matematiksel analizin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Fourier'nin ısı iletiminin incelenmesinde yararlandığı Fourier serisi, sonradan fiziğin hemen her dalında çok yaygın uygulama alanı bulmuş, özellikle akustik, optik, elektromagnetizma, elektrikle iletim, ısı iletimi ve istatistiksel analiz gibi alanlar ile her türden titreşim hareketlerinin incelenmesinde çok önemli bir matematiksel araç durumuna gelmiştir.

Verilen bir fonksiyona karşılık gelen Fourier serisindeki a_n, b_n katsayılarının bulunması Fourier analizi olarak adlandırılır. İlkin müzikte bir sesin temel bileşeniyle harmoniklerine ayrılmasında yararlanıldığı için, Fourier analizi, harmonik analiz olarak da anılır. Fourier katsayıları (harmonikleri) bulunacak fonksiyonun yalın bir fonksiyon olmaması durumunda, gereken matematiksel işlemler çok karmaşıklaşabilir; bu gibi durumlarda yaklaşık ya da sayısal yöntemler uygulanabileceği gibi, bu amaçla dalga çözümleyicisi(*) ya da harmonik çözümleyici adı verilen özel aygıtlardan da yararlanılabilir.

Fourier'cilik, Charles Fourier'nin(*) geliştirdiği ve 19. yüzyılda ABD'de bazı komünal yaşam deneylerinde uygulama alanı bulan toplumsal reform felsefesi. Toplumun kendine yeterli, bağımsız *phalange*'lar (Fransızcada "üyeleri birbirine çok bağlı topluluk"; Yunanca *phalanks*: "savaşta omuz omza dizilen ağır silahlı piyade alayı") biçiminde örgütlenmesini öngörür. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkan çok sayıda ütopik sosyalist akımdan biridir. Fourier'ciliği ABD'ye taşıyan Albert Brisbane(*) bu akıma "ortaklaşmacılık" adını vermiştir. Aynı yüzyılda New England'da (ABD) transandantalist akım içinde birleşen düşünürler de Fourier'ciliğin etkisiyle gelecekte dünyada yaşayan bütün insanların *phalange*'lar biçiminde örgütleneceğini öne sürmüşlerdir.

Brisbane'in görüşlerinin yaygınlaşmasını *New York Tribune*'daki yazılarıyla Horace Greeley sağladı. Kısa süre sonra ABD'de *phalanx* adı verilen çok sayıda ortaklaşmacı topluluk kuruldu. Bunların en ünlüsü, George Ripley'nin 1841'de Boston yakınlarında kurduğu Brook Çiftliği'ydi(*). Brook Çiftliği 1846'ya değin yaşadıysa da ABD'deki öteki 50 kadar *phalanx* varlığını ancak iki yıl sürdürebildi.

Fourier'nin önerdiği toplum modelinin temel varsayımı, devlet müdahalesinden uzak bir doğa durumunda insanların uyum içinde yaşayabileceğiydi. ABD'deki deneylerde, tarım ve el sanatlarına dayanan her *phalanx*'ta yaklaşık 1.500 kişi yaşıyordu. Gönüllü çalışmayla üretilen ürünler *phalanx*'ın malıydı. Üyelere saat başına ücret ödeniyor, ücret düzeyi işin bunaltıcılığına göre yükseliyordu. *Phalanx* üyelerinin özel mülk edinme ve miras bırakma hakkı da vardı.

Fourneyron, Benoît (d. 31 Ekim 1802, Saint-Étienne - ö. 31 Temmuz 1867, Paris, Fransa), su türbinini geliştiren Fransız mucit.

Bir matematikçinin oğlu olan Fourneyron, 1816'da Saint-Étienne mühendislik okulundan mezun olduktan sonra Le Creusot'daki demir fabrikasında çalışmaya başladı. Bu dönemde, hocası Claude Burdin'in "türbin" olarak adlandırdığı yeni bir tür su çarkı üzerinde araştırmalara girişti. Burdin'in konuya ilişkin makalesi Bilimler Akademisi ve Sanayi Teşvik Derneği tarafından reddedilmişti ama Fourneyron, çalışmalarını sürdürdü ve 1827'de 6 BG'lik bir türbin geliştirdi. Bu donanımda akış halindeki su, bir rotorun çevresine belirli açılarda yerleştirilen kanatlara çarparak, rotorun dönmesini sağlıyordu.

Fourneyron 1837'de dakikada 2.300 devir yapabilen, yüzde 80 verimli, 60 BG'lik, çapı 30,4 cm olan ve yalnızca 18 kg ağırlığında bir türbin yaptı. Fourneyron'un, su çarkından çok daha etkili ve verimli olan türbini, dikey bir şaftla, yatay bir çark gibi kurulabiliyordu. Türbin, kısa sürede Avrupa ve ABD'deki dokuma sanayisinde yaygın olarak kullanılmaya başladı. Ama Fourneyron'un su türbininin gerçek önemi, aygıtın 1895'te Niyagara Çavlanındaki elektrik üreteçlerine yerleştirilmesiyle daha iyi anlaşıldı.

Fourneyron, buhar türbinlerinin de son derece önemli olduğuna inanıyordu, ama o dönemdeki malzemeler ve teknik bilgiler, bu tür bir türbinin geliştirilebilmesine olanak tanımadı.

Fournier, Pierre Léon Marie (d. 24 Haziran 1906, Paris, Fransa - ö. 8 Ocak 1986, Cenevre, İsviçre), Fransız viyolonselci. Paris Konservatuvarı'nda Paul Bazelaire ve André Hekking'in öğrencisi oldu. Daha sonra aynı kurumda ders verdi. Paris'te ilk kez 1928'de dinleyici önüne çıktı. Ünlü orkestralarla solo viyolonsel çaldı. 1943'te Jacques Thibaud ve Alfred Cortot'nun da yer aldığı ünlü üçlüde Pablo Casals'ın yerine geçti. Çeşitli oda müziği toplulukları ile konserler verdi. Dvořák, Strauss ve Beethoven'ın bestelerinden oluşan plaklar yaptı. Albert Roussel'in bir konçertosu ile Honegger, Poulenc ve Martinu'nun kendisi için yazdığı yapıtları ilk kez seslendirdi. 1956'da Cenevre'ye yerleşti. 1981'de Mstislav Rostropovich onun onuruna Zürich'te bir konser düzenledi. Son kez 1985'te, İngiltere'de Aldeburg Festivali'nde çaldı.

Fouta Djallon, FUTA JALLON olarak da yazılır, Batı Afrika'da, Gine'nin ortabatı kesiminde dağlık bölge. Basamaklı kumtaşı platolarından oluşan, güzel görünümlü sayısız çukur ve vadisi bulunan bölge, Batı Afrika'nın bazı büyük ırmaklarının su bölümü çizgisini oluşturur. Bölgenin yüzölçümü 77.000 km², ortalama yüksekliği 914 m'dir. En yüksek tepesi Loura Dağı (1.515 m) Mali kenti dolaylarında, Gambia Irmağı kaynağının çok yakınlarında yer alır. Bafing, Koliba (Corubal), Büyük Scarcies (Kolenté), Küçük Scarcies (Kaba) ve Konkouré ırmaklarının kaynak suları Fouta Djallon'un orta platosundan doğar. Fouta'nın doğu yamaçları Nijer Irmağının çeşitli kollarını (örn. Tinkisso) besler. Fouta Djallon'un Gine Platosu adıyla bilinen güney ucundaki uzantısında Nijer Irmağının kaynağı bulunur.

Fouta Djallon adı, bölgede eskiden yaşayan Dyalonkelerden gelir. 1720'lerin sonlarında Karamoko Alfa ve İbrahima Sori'nin önderlik ettiği Fulani ve Malinke savaşları sonucunda ayrı bir siyasal birim olarak örgütlendi. Dine dayalı bir İslam devleti olan Fouta Djallon, Gine'nin orta ve kıyı kesimlerinde egemendi; bu kesimler daha sonra Gine'de kurulan Fransız kolonisine geçti. Mamou'nun 42 km kuzeydoğusundaki Timbo 1896'da Fransız birliklerince işgal edilinceye değin Fulani (Peul) emirlerinin (*almami*) merkezi olarak kaldı.

Orta Gine bölgesinde ağırlıklı olarak Müslüman Fulani köylüleri yaşar. Bunlar çeçe sineğine dayanıklı Ndama sığırı yetiştirirler. Labé, bölgenin merkezi ve başta gelen ticaret kentidir.

Fouta-Toro, Senegal'de, Dakar'ın kuzeydoğusunda yarı çöl. Senegal Irmağının Moritanya ve Senegal kıyıları bu bölgede sulak ve verimlidir. Bölgenin engebesiz düzlüklerinin toprağı kumlu kilden oluşur; bu topraklar verimsiz ve gözeneklidir. Ancak derin olmayan birkaç çöküntü alanının yüzeye yakın yerlerinde su bulunur. Burada pek çok Fulani (Peul) devleti kurulmuştur. Fulani halkının büyük bölümü göçebedir.

fovizm (Fransızca *fauve*: "yabanıl hayvan"), Fransa'da, 1898-1908 arasında etkili olan dışavurumcu resim üslubu. Saf ve parlak renkli boyaların doğrudan tüpten çıktığı gibi resim yüzeyine uygulanmasıyla

"Bayan Matisse'in Portresi", Henri Matisse'in fovist bir yağlıboya çalışması, 1905; Devlet Sanat Müzesi, Kopenhag
Royal Museum of Fine Arts, Kopenhag

yaratılan patlama duygusu bu üslubun özelliğini oluşturur. Fovist ressamlar da izlenimciler gibi doğrudan doğayı betimlemekle birlikte, yapıtlarında yoğun bir dışavurumcu tepki izlenir. 1905'te Paris'teki Salon d'Automne'da (Güz Salonu) açtıkları ilk resmî sergilerini gezenler büyük bir şaşkınlığa uğramış, eleştirmen Louis Vauxcelles sergide yer alan resimlerdeki şiddet öğesinden ötürü sanatçılara "fovist" adını takmıştır.

Fovistlerin önderi Henri Matisse'ti. Matisse, Paul Gauguin, Vincent van Gogh ve Georges Seurat gibi ard izlenimci ustaların resimlerini inceledikten sonra bu üsluba yönelmişti. Yaptığı düzenli çalışmalar onu, üç boyutlu mekânın geleneksel yorumunu reddetmeye ve renklerin hareketiyle tanımlanan yeni bir resim mekânı aramaya yöneltti.

Matisse'in 1905 sergisinde yer alan "Şapkalı Kadın" (Walter A. Haas Koleksiyonu, San Francisco) adlı yapıtı canlı mavi, yeşil ve kırmızı renkler içeriyordu. Hızlı fırça vuruşları portreye anlatımcı bir ifade ve hareket kazandırmıştı. Matisse'in fovist üsluptaki resimlerinin tümünde olduğu gibi bunda da biçimsel düzen anlayışı sezgiyle biçimlenmişti.

Öbür fovistler arasında Fransa'nın Chatou bölgesinden gelen André Derain ve Maurice de Vlaminck vardı. Bu iki ressam Matisse'le birlikte topluluğunun çekirdeğini oluşturuyordu. Derain'in yapıtlarında manzaradaki her ton kesik ve güçlü fırça vuruşlarıyla saf renklere dönüşüyordu. Vlaminck'in resimlerinde görülen güçlü renk sarmalları ise büyük ölçüde van Gogh'un anlatım gücünden izler taşıyordu. Le Havre bölgesinden üç genç ressam da, Matisse'in güçlü kişiliğinden etkilenerek topluluğa katıldı. Othon Friesz parlak fovist renklerin uyandırdığı duygusal çağrışımlara yönelerek, daha önce uyguladığı sıradan izlenimcilikten uzaklaştı. Çalışma arkadaşı Raoul Dufy ise kendi estetik yapısına uygun olarak fovizmin bezemesel bir çeşitlemesini yarattı. Öte yandan Georges Braque küçük renk benekçikleriyle belirli bir ritim ve strüktür duygusu geliştirdi. Bunlar onun kübist üslubunun ilk belirtileriydi. 1890'larda Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda Matisse'in öğrencisi olan Albert Marquet ile yapıtlarında Parislileri betimleyen Hollandalı Kees van Dongen de topluluğun üyesiydi. Fovist üslupta çalışan başka ressamlar arasında Georges Rouault, Henri Manguin, Charles Camoin ve Jean Puy de vardı.

Bu sanatçıların birçoğu için fovizm bir öğrenme ve geçiş dönemi oldu. 1908'e gelindiğinde, Paul Cézanne'ın doğanın düzeni ve yapısına ilişkin görüş ve gözlemlerine duyulan ilgi yeniden canlanmış ve fovizmin fırtınalı duygusallığına karşı kübizmin mantık düzeni daha çok yandaş bulmaya başlamıştı. Matisse, öncüsü olduğu fovizmi tek başına sürdürdü ve betimlediği dünya ile kişisel duyguları arasında olgun ve incelmiş bir denge kurmayı başardı.

Fowler, H(enry) W(atson) (d. 10 Mart 1858, Tonbridge, Kent - ö. 26 Aralık 1933, Hinton St. George, Somerset, İngiltere), İngiliz sözlük yazarı ve filolog. İngilizcenin kullanımı ve üslubuyla ilgili yapıtları büyük bir etki yaratmış, ahlaki ve entelektüel gücüyle olduğu kadar, bütün yapıtlarına yansıyan zekâsı ve inceliğiyle de dikkati çekmiştir.

Oxford'daki Balliol College'da öğrenim gördü. 1886'da aynı okuldan lisansüstü derecesi aldı. 1899'a değin Sedbergh Okulu'nda ders verdi. 1899-1903 arasında Londra'da yaşadı; kendisine kalan küçük bir miras ve gazetelerde yayımlanan yazılarından elde ettiği gelirle geçinmeye çalıştı. Daha sonra Manş Denizindeki Guernsey Adasına yerleşti; çalışmalarını orada kardeşi Francis George Fowler'la birlikte sürdürdü.

Fowler'ların ilk yapıtı *The Works of Lucian of Samosata* (1905, 4 cilt; Samosatalı Lukianos'un Yapıtları) adlı çeviriydi. Bunu *The King's English* (1906; Doğru İngilizce) ve *The Concise Oxford Dictionary of Current English* (1911; Küçük Oxford Çağdaş İngilizce Sözlüğü) adlı yapıtları izledi. Fowler'lar I. Dünya Savaşı'nda askere alınmaları üzerine çalışmalarına ara verdiler. Vereme yakalanan Francis George 1918'de öldü. H. W. Fowler, savaştan sonra Guernsey'ye döndü ve 1924'te *The Pocket Oxford Dictionary of Current English*'i (Oxford Çağdaş İngilizce Cep Sözlüğü) yayımladı. Ertesi yıl Hinton St. George köyüne yerleşti.

Fowler'ın en önemli yapıtı, kardeşi ile birlikte tasarladıkları *A Dictionary of Modern English Usage*'dır (1926; Çağdaş İngilizce Kullanımı Sözlüğü). Dilbilgisi, sözdizim, üslup, söyleyiş ve noktalama konularının alfabetik bir dökümünü içeren yapıt, derinliği, üslubu ve mizahi anlatımıyla İngiliz filolojisinin klasik yapıtlarından sayılır. Fowler'ın öteki yapıtları arasında, denemelerinden oluşan *If Wishes Were Horses* (1929; Hayaller Gerçek Olsa) ve *Rhymes of Darby to Joan* (1931; Darby'den Joan'a Şiirler) adlı şiir kitabı vardır.

Fowler, Sir John, 1 BARONET (d. 15 Temmuz 1817, Wadsley, Sheffield yakınları, Yorkshire - ö. 20 Kasım 1898, Bournemouth, Hampshire, İngiltere), Londra Metropoliten Demiryolu'nun yeraltındaki hatlarının ve İskoçya'daki Forth Köprüsü'nün tasarım ve yapım çalışmalarına katılan İngiliz inşaat mühendisi.

1844'te Londra'da danışman mühendislik yapmaya başlayan Fowler, Manchester, Sheffield ve Lincolnshire'da birçok kısa demiryolu hattı kurdu. 1860'ta Thames Irmağı üzerindeki Pimlico Demiryolu Köprüsü'nün tasarımını gerçekleştirdi. Bu arada Metropoliten Demiryolu'nun genişletilmesi çalışmalarına katıldı. Yeni hatlar tünel açarak değil, yukarıdan aşağıya doğru kazarak yapıldı. Fowler bu hatlarda kullanılmak üzere bir lokomotif de geliştirdi. Daha sonra, Londra elektrikli tren hatlarında yaygın biçimde kullanılan derin tünel açma tekniklerini uyguladı, Victoria İstasyonu'nun yapımını gerçekleştirdi. 1866'da İnşaat Mühendisleri Kurumu'nun başkanı oldu.

Mısır'da Hıdiv İsmail'in danışmanlığını yapan Fowler, 1875'te Benjamin Baker ile birlikte, Forth Irmağının halicindeki iki ayaklı büyük köprünün tasarımını ve yapımını gerçekleştirdi. 1890'da baronet unvanı aldı.

Fowler, John (d. 11 Temmuz 1826, Melksham, Wiltshire - ö. 4 Aralık 1864, Ackworth, Yorkshire, İngiltere), buhar gücüyle çalışan pulluğun geliştirilmesine öncülük eden İngiliz mühendis. Önceleri tahıl ticaretiyle uğraşan Fowler, daha sonra mühendislik öğrenimi gördü. 1850'de Bristol'de buhar gücüyle çalışan araçlar üretmek üzere Albert Fry ile birlikte bir fabrika kurdu. Daha sonra Jeremiah Head ile birlikte buhar gücüyle çalışan bir pulluk geliştirdi ve 1858'de Royal Society'nin açtığı "saban ya da belin yerini alabilecek buharlı bir kültivatör geliştirme" yarışmasına katılarak 500 sterlinlik ödülü kazandı.

Fowler, William A(lfred) (d. 9 Ağustos 1911, Pittsburgh, ABD), günümüzde yaygın olarak kabul edilen element oluşumu kuramının geliştirilmesine yaptığı katkılarla 1983'te Nobel Fizik Ödülü'nü Subrahmanyan Chandrasekhar ile paylaşan ABD'li nükleer astrofizikçi. Fowler'ın, Sir Fred Hoyle, Margaret Burbidge ve Geoffrey Burbidge ile birlikte 1950'lerde geliştirdiği bu kurama göre, yıldızların evrimi sürecinde elementler, hafif elementlerin çekirdek tepkimeleriyle daha ağır elementlere dönüşmesi biçiminde oluşmakta ve bu tepkimeler sırasında ışık ve ısı açığa çıkmaktadır. Büyük kütleli yıldızların etkinliklerini yitirmesi sonucunda, süpernova denilen şiddetli patlamalı yapılar oluşmaktadır. bu kurama göre, yıldızın girdiği bu evre, en ağır elementlerin biçimini olanaklı kılmaktadır.

Radyoastronomi alanında da çalışmalar yapan Fowler, Hoyle ile birlikte, radyogokadaların, güçlü radyo dalgaları yayan sönmüş "süperyıldızlar"; kuvazarların da bu sönmüş süperyıldızların daha büyük türleri olduğu görüşünü ileri sürdü.

Fowler son dönemlerde, pulsarların ve kuvazarların görelilikli etkilerini inceledi, çekirdek tepkimeleri sırasında açığa çıkan temel (atomaltı) parçacıklardan olan nötrinolar üzerine de araştırmalar yaptı. Birçok bilimsel derneğin üyeliğine seçilen Fowler, 1965'te Columbia Üniversitesi'nin Barnard Madalyası'nı ve 1973'te Vetlesen Ödülü'nü de kazanmıştır.

Fowles, John (Robert) (d. 31 Mart 1926, Leigh upon Sea, Essex, İngiltere), İngiliz romancı. Yapıtlarında özellikle cinsellik ve aşk gibi konuları araştırmış, toplumsal ve felsefi bağlamı içinde insan davranışını incelemiştir. Utangaç bir adamın, umutsuz bir aşk arayışıyla bir kızı kaçırıp hapsetmesini konu alan ilk romanı *The Collector* (1963; *Korkunç Koleksiyoncu*, 1973) kısa sürede başarı kazandı ve 1965'te aynı adla sinemaya uyarlandı.

Fowles 1950'de Oxford Üniversitesi'ni bitirdi. Yunanistan, Fransa, ve İngiltere'de öğretmenlik yaptı. 1968'de filme alınan ikinci romanı *Magus* (1966; *Büyücü*, 1973), bir Yunan adasında geçer. Victoria dönemi İngiltere'sinde bir aşk öyküsünü konu alan *The French Lieutenant's Woman* (1969; *Bir Başka Kadın*, 1972), o dönemin toplumsal törelerini ayrıntılı biçimde belgeler. 1981'de romandan uyarlanan film, Türkiye'de *Fransız Teğmenin Karısı* adıyla gösterilmiştir. Fowles'un daha sonraki romanları *Daniel Martin* (1977) ve *Mantissa*'dır (1982). Fowles ayrıca şiir, bir dizi öykü ve birkaç fotoğraf albümü için metin yazmıştır. Türkçe yayımlanan bir başka romanı da *Abanoz Kule*'dir (1990).

Fox, Charles James (d. 24 Ocak 1749, Londra - ö. 13 Eylül 1806, Chiswick, Devon, İngiltere), İngiltere'nin ilk dışişleri bakanı (1782, 1783, 1806). Özgürlüğün önde gelen savunucularından olmakla birlikte meslek yaşamında fazla başarılı olamamış, Kral III. George'la mücadelesi yüzünden neredeyse sürekli muhalefette kalmıştır.

Charles James Fox, John Zoffany'nın yaptığı sanılan bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı; Henry E. Huntington Kütüphanesi ve Sanat Galerisi, San Marino, California
Henry E. Huntington Library and Art Gallery, San Marino, California

Sonradan 1. Baron Holland olan Henry Fox ile Richmond 2. dükünün kızı Lady

Caroline Lennox'un üçüncü oğluydu. Annesi, İngiltere kralı II. Charles ile Fransa kralı IV. Henri'nin soyundandı. Fox, Eton'da ve Oxford'daki Hertford College'da öğrenim gördü. 1768'de babasının sayesinde Parlamento'da bir sandalye edindi. İki yıl sonra Deniz Kuvvetleri 1. lordu yardımcılığına atandı. Ama, kraliyet ailesi üyelerinin evlenmeden önce kralın ya da Özel Danışma Kurulu'nun onayını almasını öngören yasa tasarısına (sonradan Kraliyet Evlilik Yasası) serbestçe muhalefet edebilmek için Şubat 1772'de görevinden ayrıldı. Aralıkta maliye bakanı yardımcısı olarak yeniden hükümete girdi, ama muhalefetiyle kralı kızdırdığından itaatsizlikle suçlanarak Şubat 1774'te görevden alındı.

Fox, Edmund Burke ile dostluğu nedeniyle Whig'lere katıldı ve çok geçmeden Avam Kamarası'nda Whig'lerin önderi oldu. İngiliz birliklerinin Amerika'da uğradığı yenilgiler sonucunda North hükümetinin düşmesi (Mart 1782) ve kralın Whig'leri hükümeti kurmaya çağırması üzerine Lord Rockingham başbakan, Lord Shelburne (sonradan Lansdowne markisi) sömürgeler bakanı, Fox ise İngiliz tarihinin ilk dışişleri bakanı oldu. Fox, Amerikan kolonilerinin bağımsızlığının hemen tanınmasından ve barış görüşmelerinin dışişleri bakanınca sürdürülmesinden yanaydı. Shelburne'ün kolonilerin bağımsızlığını tanımayı ertelemesi ve görüşmeleri sürdürme yetkisinin sömürgeler bakanının olduğunu ileri sürmesi üzerine istifa kararını bildirdi (30 Haziran 1782); ama kararını uygulamaya koyamadan Rockingham öldü (1 Temmuz). Kral başbakanlığı Shelburne'e teklif edince de Fox ile bazı dostları istifa ettiler. Öteden beri koalisyon hükümetlerini savunan Fox, yeni hükümeti devirmek için 14 Şubat 1783'te eski düşmanı North ile işbirliği yaptı ve 10 gün içinde amacına ulaştı. Portland dükü başkanlığında kurulan koalisyon hükümeti Hindistan'la ilgili yasa tasarısı nedeniyle düştü. Tasarı, İngiliz Hindistanı'nda denetimi elinde tutan Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yapısının değiştirilmesini, şirketin nüfuz bölgesinin, gelirlerinin ve ticaretinin denetiminin İngiliz hükümetince atanacak ve ancak Parlamento'nun isteğiyle görevden alınabilecek yedi görevliye devredilmesini öngörüyordu. Çeşitli çıkar çevrelerinin harekete geçmesi ve kralın bu tasarı lehinde oy verenleri kendi düşmanı sayacağını açıklaması üzerine, tasarı 17 Aralık'ta Lordlar Kamarası'nda reddedildi. Ertesi gün hükümet düşürüldü ve kral William Pitt'i (Genç), hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Fox 1789'da Fransız Devrimi'ni coşkuyla karşıladı. 1793'te İngiltere ile Fransa arasında savaş başladığında muhalefet içinde bölünmeler baş gösterdi. 1794'te Fox önderliğindeki 50-60 kişilik bir grup muhalefette diretirken, Portland önderliğindeki çoğunluk hükümetle uzlaştı. Fox'un grubu İngiltere tarihinin bilinen en zayıf muhalefetlerinden biri oldu. Halk egemenliğini açıkça savunduğu bir konuşmasından ötürü Fox 1798'de Özel Danışma Kurulu üyeliğinden uzaklaştırıldı; ama 8 yıl sonra kral onu yeniden kurula almak zorunda kaldı.

Fox, Amiens Antlaşması'yla (1802) sonuçlanan barış görüşmelerini onaylamakla birlikte, "kazanılmış olan her şeyin utanç verici biçimde Napoléon'a teslim edildiğini" ileri sürdü. Henry Addington (sonradan 1. Vikont Sidmouth) hükümetini (1801-04) ise barışı koruyamamakla ve 1803'te yeniden başlayan savaşın ardından Napoléon'a karşı ülke savunmasını güçlendirememekle suçladı; 23 Nisan 1804 tarihli önergesi 204'e karşı 256 oyla reddedildiyse de, birkaç gün sonra hükümet istifa etti. Bunun üzerine Pitt, geniş tabanlı bir koalisyon hükümeti kurmak istedi. Ama III. George'u dışişleri bakanlığına Fox'un getirilmesi konusunda ikna edemedi. Fox artık görev alamayacak kadar yaşlı olduğunu söyleyerek dostlarına koalisyona katılmalarını öğütlediyse de onlar, işbirliği içinde bulundukları Lord Grenville'in yandaşlarıyla birlikte muhalefeti seçtiler.

Pitt'in ölümünden (23 Ocak 1806) sonra kurulan Grenville hükümetinde kralın vetosu hiç gündeme gelmeden Fox dışişleri bakanlığına getirildi. Fransa'yla savaşın ilk aşamalarını Avrupa'daki zorba hükümdarların Fransızların yeni kazandıkları özgürlüklerini yok etme çabası olarak değerlendirirken 1806'da artık Napoléon'un bütün Avrupa'yı tehdit ettiğini anlamıştı. Bu sırada sağlığının bozulması, daha kolay bir görevi üstlenmesi ve hatta, bir soyluluk unvanı alması yolunda önerilere yol açtı. Parlamento'daki 19 Haziran 1806 tarihli son konuşmasından birkaç ay sonra ölen Fox, Westminster Abbey'de Pitt'in yanına gömüldü.

Fox görevde bulunduğu kısa süre içinde iki önemli reform gerçekleştirebildi: Bunlardan birincisi, köle ticaretinin kısa zamanda kaldırılmasını öngören Parlamento kararı, ikincisi ise 1792 tarihli İftira Yasası'ydı. Kralın, kişisel eğilimlerine ters düşse bile, başbakanı Avam Kamarası'ndaki çoğunluk partisinden ataması yolundaki görüşü ise sonraki yıllarda benimsendi. Bütün bunlara karşın Fox, bir demokrat değildi ve çoğunluğu yoksul seçmenlerin oluşturacakları demokratik bir toplumda, mülkiyetin güvence altında olmayacağına inanıyordu.

Fox, George (d. Temmuz 1624, Drayton-in-the-Clay, Leicestershire - ö. 13 Ocak 1691, Londra, İngiltere), Quaker mezhebinin kurucusu İngiliz vaiz ve misyoner. Yerleşik kilise geleneklerine karşı Tanrı vergisi bir içsel ışığa bağlanmayı önermiştir.

Bir dokumacının oğlu olan Fox on sekiz yaşında dinsel deneyim arayışı içinde evinden ayrıldı. Bu dönemde uyanan dinsel sezgilerini daha sonra *Journal*'ında (Günce) "açılışlar" olarak niteleyecekti. Katı bir Anglikan eğitimi almayan ve Püriten sayılabilecek bir terbiyeyle yetiştirilen Fox, kurulu kilise düzeninin biçimciliğine ve gelenekçiliğine karşı Püritenlerden daha aşırı tepki gösterdi. Tanrı vergisi içsel ışığı (esin) inanç belgelerinden ve kutsal metinlerden üstün tutarak kişisel deneyimi gerçek yetki kaynağı saymaya başladı. Fox'un kilise geleneklerine karşı tutumu, yerleşik siyasal ve ekonomik kabullere karşı tutumuyla da birleşiyordu.

Fox, önce İngiltere'nin Midland bölgesinde, daha sonra da kuzey illerinde tek tek kişilere ve gruplara vaaz verdi. Kuzeyde Seeker Püritenlerinden bazı gruplar onu olumlu karşıladı. Bir yandan Fox, bir yandan da kadınlı erkekli gezgin vaizler yerel cemaatler kurdular. Böylece İngiliz Uluslar Topluluğu'nun son dönemlerinde (1649-60) ilk Quaker grupları oluşmaya başladı. Fox özellikle Göller Bölgesi'ndeki Westmorland ve Lancashire kontluklarında, daha sonra da Yorkshire, Londra ve başka bölgelerde çok sayıda yandaş ve çalışma arkadaşı buldu. Fox ve arkadaşları din adamlarına hem dinsel, hem de siyasal bakımdan karşı çıkıyorlar, kiliseye ondalık vergisi ödemeyi reddediyorlardı. Grubun üyeleri bu dönem boyunca sık sık tutuklanıp hapsedildi; Fox da 1649-73 arasında sekiz kez hapse girip çıktı.

1660'ta krallığın yeniden kurulmasıyla Quaker'lara karşı özel yasalar çıkarıldı, yaygın önlemler alındı. Fox, bu ve benzeri sorunları göğüsleyebilmek amacıyla yerel Quaker gruplarını aylık ve üç aylık toplantılar düzenlemeye çağırdı. Bu toplantılar ve ulusal düzeydeki merkezi toplantılar Quaker'ların kilise yönetim biçimini belirledi. Ama baskılar gene de sürdü. Ancak Fox'un ölümünden kısa süre önce çıkarılan 1689 Hoşgörü Yasası, Quaker'lara bir ölçüde rahatlık sağladı.

Fox, 1669'da misyonerlik amacıyla İrlanda'ya yaptığı bir yolculuktan döndükten sonra, grubuna ilk katılanlardan Margaret Fell ile evlendi. 1671-73 arasında Antiller'deki İngiliz sömürgelerine ve Kuzey Amerika'ya yaptığı geziler sırasında, özellikle Maryland ve Rhode Island'daki Quaker gruplarını güçlendirdi. 1677 ve 1684'teki daha kısa yolculuklarında Felemenk'e ve birkaç başka Kuzey Avrupa ülkesine gitti. Yaklaşık 1675'te sürükleyici bir üslupla yazdırdığı *Journal*, yeni eklerle birlikte ölümünden sonra yayımlandı. Fox son 15 yılının büyük bölümünü Londra'nın içinde ya da yakınlarında dostlarının yanında konuk olarak geçirdi. Yaşamı boyunca, tartışma amacıyla çok sayıda kitapçık yayımladı. Hem toplum, hem de ilahiyat sorunlarını ele alan bu metinlerin üslubu çekicilikten yoksundu.

Fox'un *Journal*'ı bütünüyle nesnel değilse de hem kendisinin, hem de Quaker hareketinin gelişimini ayrıntılı biçimde sergiler. Fox'un Quaker hareketinin tarihsel önemini kavramış olması sayesinde, birçok eski metin günümüze ulaşmıştır.

Fox, Sir William (d. 20 Ocak 1812, South Shields, Durham, İngiltere - ö. 23 Haziran 1893, Auckland, Yeni Zelanda), Yeni Zelanda'da dört dönem başbakanlık yapan devlet adamı. Ülkeye yönetsel özerklik verilmesi yolundaki çabalarıyla Yeni Zelanda'yı iç işlerinde bağımsız kılan 1852 Anayasası'nın biçimlenmesine katkıda bulunmuştur.

1842'de Yeni Zelanda'ya göç eden Fox ertesi yıl Yeni Zelanda Kumpanyası'nın temsilcisi, 1848'de de aynı kumpanyanın baştemsilcisi oldu. 1851-52 yıllarında İngiltere'de yürüttüğü lobi etkinlikleriyle ilk beş eyaletin yanı sıra Taranaki'nin de Yeni Zelanda'ya yönetsel özerklik veren 1852 Anayasası kapsamına alınmasına katkıda bulundu. Bu çabalarını konu alan *The Six Colonies of New Zealand* (Yeni Zelanda'nın Altı Kolonisi) 1851'de yayımlandı.

Fox, Maoriler ile Avrupalı göçmenler arasında baş gösteren I. Taranaki Savaşı'ndan (1860-61) duyduğu kaygı nedeniyle 1861'de yeniden siyasete döndü. Yerli halkla ilişkilerden sorumlu bakan olarak (1863-64), Maorilere karşı kararlı bir savaş yürütülmesini ve topraklarına el konulmasını savundu. Bu politika dolayısıyla vali Sir George Gray'le anlaşmazlığa düştü. *The War in New Zealand* (1860; yb 1866; Yeni Zelanda'da Savaş) adlı yapıtında hükümetinin tutumunu savundu. 1869-72 arasında başbakan olmasına karşın, gerçekte iktidar sömürge maliye bakanı Julius Vogel'in elindeydi. Fox dört kez başbakanlık yapmakla birlikte, parlamento yaşamı boyunca hükümet başkanlığından çok, muhalefet önderliğiyle etkin oldu. 1875'te parlamentodaki görevinden çekildi; 1879'da "sir" unvanı aldı.

Fox, William, asıl adı WILHELM FRIED (d. 1 Ocak 1879, Tulchva, Macaristan - ö. 8 Mayıs 1952, New York kenti, ABD), kurduğu sinema imparatorluğu aracılığıyla, ses-

siz sinema döneminde Hollywood'da birçok filmin yapım, dağıtım ve gösterimini denetleyen işadamı.

Brooklyn'deki bir *nickelodeon*'a (beş cente film gösteren sinema salonu) ortak olmadan önce gazete satıcılığı yaptı ve giyim sanayisinde çalıştı. 1913'te en güçlü bağımsız gösterimci ve dağıtımcılardan biri olmuştu. Sinema sanayisi üzerinde tekel kurmaya çalışan Motion Picture Patents Company'ye karşı başarıyla yürütülen mücadeleye de öncülük etti. 1915'te, 20th Century-Fox Film Corporation Stüdyoları'nın öncüsü olan Fox Film Corporation'ı kurdu.

Kendi salonlarında gösterilen sessiz filmlerin org eşliğinde sunulmasını başlatan Fox, sinema salonlarının, müşterilerin rahat edebileceği biçimde düzenlenmesine de öncülük etti. Başarılı bir reklam kampanyası yürüterek sinemanın ilk vampı Theda Bara'yı(*) yıldız konumuna yükseltti. Ayrıca 1927'de gösterime giren ve ticari açıdan başarılı ilk sesli film olan haber dizisi *Movietone News* ile de adını duyurdu.

Sahibi olduğu 1.100 sinema salonunun sesli sinemaya uygun biçime getirilmesinin yol açtığı masraflar ve 1930'ların başlarındaki ekonomik bunalım, Fox'un imparatorluğunun çökmesine neden oldu. Fox, 1936'da iflas ettiğini açıkladı ve 1942'de adaleti engellemek suçundan bir süre hapis yattı. Yaşamının geri kalan bölümünü New York'a bağlı Long Island'da geçirdi. Upton Sinclair, *Upton Sinclair Presents William Fox* (1933) adlı yapıtında Fox'un yaşamöyküsünü kaleme almıştır.

Foxe, John (d. 1516, Boston, Lincolnshire - ö. 18 Nisan 1587, Cripplegate, Londra, İngiltere), *The Book of Martyrs*'in (Şehitler Kitabı) yazarı İngiliz Püriten vaiz. Protestanlık uğruna kıyıma uğrayanların öyküsünü zengin bir düş gücüyle ve polemik üslubuyla anlatan kitap, İngiliz Püritenlerince Kitabı Mukaddes'ten sonra en değerli metin sayılmıştır. Geniş bir okur kitlesine ulaşan kitap, İngiliz Püritenlerinin Katoliklikle ilgili yargılarını en azından bir yüzyıl boyunca belirlemiştir. Dönemin siyasal ortamında önemli bir etken olan, İngilizlerin İspanyollara karşı duygularının biçimlenmesinde, kitaptaki Enkizisyon tanımının önemli rolü olmuştur. Ama kitabın asıl konusu 14. yüzyıldan başlayarak Kraliçe I. Mary döneminde ve Foxe'un yaşadığı yıllarda inançları uğruna can veren Protestanlardır.

Foxe, Oxford'da öğrenim gördükten sonra yedi yıl boyunca burada ders verdi. Ama okul yetkililerinin izin verdiğinden daha aşırı bir Protestanlığı savunduğu kuşkusu doğunca görevinden istifa etti. 1547'de Londra'ya gitti, burada Norfolk dükünün torunlarının özel öğretmeni oldu. O sırada geleneksel ve reformcu eğilimlerin savaş alanı durumuna gelen İngiltere Kilisesi'nde diyakozluğa atandı. Yazdığı dinsel broşürlerle Reform hareketini destekledi. Bu arada, Protestanlık uğruna can verenlerle ilgili araştırmalarına başladı. Ama 1553'te Katolik kraliçe I. Mary'nin tahta çıkmasından sonra Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldığı için araştırmalarında ancak 1500'e değin gelebildi. Fransa'nın Strasbourg kentinde kitabı o kapsamıyla *Commentarii rerum in ecclesia gestarum* (1554; Kilise İçindeki Olaylar Üzerine Yorumlar) adıyla Latince yayımladı. Daha sonra Frankfurt'a gitti, orada John Knox'un önderliğindeki Kalvenci grubu destekledi. Ardından Basel'e yerleşti ve düzeltmenlikle geçimini sağladı. Basel'de, kraliçenin Protestanlar üzerinde yürüttüğü kıyımı önlemeleri için, *Ad inclytos ac praepotentes Angliae proceres* (1557; İngiltere'nin Ünlü ve Güçlü Soylularına) başlığıyla İngiliz soylularına bir çağrı kaleme aldı. İngiltere'den gönderilen yazmalardan yararlanarak kitabının 1556'ya değin uzanan bölümünü tamamladı ve Protestan kraliçe I. Elizabeth tahta çıktıktan bir yıl sonra da yayımladı (1559).

Londra'ya döndükten sonra bütün zamanını büyük yapıtını tamamlamaya ayırdı. Resmî kayıtları araştırarak ve tanıkların anılarını kullanarak kitabı genişletti. Çalışmanın Mart 1563'te *Actes and Monuments of these latter and perillous dayes* (Bu Son ve Tehlikeli Günlerin Eylemleri ve Anıtları) başlığıyla basılan İngilizce çevirisi kısa sürede *The Book of Martyrs* adıyla ünlendi. 1570'te kitabın genişletilmiş ikinci basımı yapıldı. Başarının doruğuna ulaşan üçüncü (1576) ve dördüncü (1583) basımlarda Foxe pek az değişiklik yaptı.

Foxe, 1560'ta Anglikan papazlığına atandıysa da Püriten kaygıları ağır bastığı için her türlü görevi reddetti; yalnızca karşılıksız bir kilise bursundan yararlandı. Sık sık vaazlar da verdi; Paul's Cross'da 1570'te verdiği *A sermon, Of Christ Crucified* (Çarmıha Gerilmiş İsa Üzerine Bir Vaaz) adlı vaazı daha sonra büyük bir okur kitlesine ulaştı. 1563'teki veba salgınında, teselli edici yazılar yazdı. Anabaptistlerin 1575'te, Cizvitlerin de 1581'de ölüme mahkûm edilmesi üzerine, Kraliçe Elizabeth'e ve danışmanlarına cezaların ertelenmesini dileyen yakarı mektupları yazdı. Foxe'un yapıtı sıkıcı, özensiz ve tek yanlı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ama dürüstlüğü ve olgulara dayanması dolayısıyla, İngiliz Reform hareketi üzerine başka hiçbir yerde bulunamayacak birinci elden malzemeleri içeren bir yapıt olarak değer taşır.

Foy, Karl (d. 1856 - ö. 1907), Alman Türkolog. Leipzig Üniversitesi'nde okudu. İstanbul'da Türkçe ve Arnavutça öğrendi. Berlin Doğu Dilleri Semineri'nde okutmanlık yaptı. Daha çok sesbilimle ilgilenen, Anadolu ve Azeri ağızlarını inceleyen Foy, Osmanlı ve Azeri Türkçesine "Güney Türkçesi" adını vermiştir. İstanbul'la ilgili şiirlerini *Lieder vom Goldenen Horn* (1888; Haliç'ten Türküler) adlı kitabında topladı. Öbür önemli yapıtları *Studien zur Osmanischen Syntax* (1899; Osmanlıca Sözdizimi Üzerine Araştırmalar), *Türkische Vokalstudien* (1900; Türkçedeki Ünlüler Üzerine Araştırmalar), *Azerbeidschen Studien mit einer Charakteristik des Südtürkische*'dir (1903-04; Azeri Araştırmaları, Güney Türkçesinin Özellikleri).

foyasit, hidratlı sodyum ve kalsiyum alüminosilikat ($[Na_2,Ca]_{3.5}Al_7Si_{17}O_{48}\cdot 32H_2O$) yapısında, ender rastlanan bir zeolit minerali. Kimyasal bileşimi, kristal yapısı ve dağılımı bakımından kabaziti(*) andırır. Almanya'da ve İsviçre'de tortul kayaçlar içinde, birbirinden ayrı foyasit örneklerine rastlanmıştır; bunlar, renksiz ya da donuk sarı renkli, yuvarlak kenarlı ve izometrik (kübik) bakışımlı, sekizyüzlüler biçimindedir. Alüminosilikat molekül örgüsü içindeki kanalların ve boşlukların öteki doğal zeolitlerde görülenlerden daha geniş olması, suyunu yitirdiğinde, mineralin içine sikloheksan boyutlarındaki organik moleküllerin sızmasına olanak tanır.

fön, Almanca FÖHN, dağ sıralarının rüzgâraltı yamaçlarından aşağıya doğru esen sıcak, kuru ve sert rüzgâr. Fön sözcüğü ilk olarak Alp bölgesinde incelenen bu tür rüzgârlar için kullanıldı. Fön, nemli havanın rüzgârüstü yamaçlar boyunca yükselmesiyle oluşur. Hava yükselirken, su buharıyla doyuncaya kadar genleşir ve soğur. Nemin, yağmur ya da kar olarak yoğunlaşması ve gizli ısı açığa çıkarması nedeniyle soğuma giderek yavaşlar. Zamanla hava zirveye ulaşır, tırmanma sona erer ve oldukça kuru bir duruma gelir. Dağların sırtları, fön duvarı denilen bulut kümeleriyle çevrilidir. Fön duvarı, rüzgârüstü yamaçlarda yağışın üst sınırını belirler. Hava rüzgâraltı bolume doğru itildikçe sıkışır, içindeki su miktarı azalır ve hızla ısınır. Bu nedenle hava, rüzgâraltı yamaçların eteğine ulaştığında, yükselme sırasındaki durumundan daha sıcak ve kuru bir özellik kazanır.

Fön rüzgârları, dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel adlarla anılır; bu rüzgârlara Kuzey Amerika'daki Kayalık Dağlarda *şinuk*, Libya'da *gibli* ve Arjantin'deki And Dağları bölgesinde *zonda* denir.

Försten, Josep Bohuslav, FOERSTER olarak da yazılır (d. 30 Aralık 1859, Prag - ö. 29 Mayıs 1951, Nový Vestec, Çekoslovakya), Antonín Dvořák ve Bedřich Smetana okulundan Çek besteci.

Org için beste yapan Josef Förster'ın oğluydu. Prag Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Prag'daki çeşitli kiliselerde org çaldı. *Národní Listy*'nin müzik eleştirmenliğini yaptı. 1893'ten 1903'e değin yaşadığı Hamburg'da Mahler'le dost oldu ve konservatuvarda öğretmenlik etti. 1903-18 arasında Viyana'da *Die Zeit*'a müzik eleştirileri yazdı. 1919'dan başlayarak Prag Konservatuvarı'nda profesör, daha sonra yönetici oldu. Yapıtlarında büyük ölçüde kişisel anılarından ve dinsel konulardan esinlendi. Beş senfoni, dört missa, en önemlileri *Nepřemoženi* (1918; Yenilmezler), *Srdce* (1923; Kalp) ve *Bloud* (1936; Ahmak) olan birkaç opera ile *Liebe* (Aşk) adlı bir şarkı dizisi yazdı.

Förster-Nietzsche, Elisabeth (d. 10 Temmuz 1846, Röcken, Lützen yakınları, Prusya - ö. 8 Kasım 1935, Weimar, Saksonya-Weimar-Eisenach), Alman filozof Friedrich Nietzsche'nin kız kardeşi. Kardeşinin koruyuculuğunu üstlenmiş ve onun yazılı düşünsel mirasını ölene değin yönetmiştir. Nietzsche'nin yapıtlarını yayımlarken yaptığı sahtekârlık, filozofun uzun süre antisemitik bir Alman milliyetçisi olarak tanınmasında ve Nazi propagandasına alet edilmesinde etkili olmuştur.

Töton ırklarının üstünlüğünü savunanlar arasında yer aldı ve bir antisemitik eylemci olan Bernhard Förster ile evlendi. 1880'lerde Paraguay'a giden karı koca, orada katışıksız bir Âri kolonisi olduğunu öne sürdükleri Nueva Germania'yı (Yeni Almanya) kurdular. Ama girişim başarısızlıkla sonuçlanınca Bernhard Förster intihar etti. Büyük bir parasal bunalımla karşılaşan Elisabeth, kocasını bir ulusal kahraman yapmaya ve koloniyi de Töton Hıristiyanlığının bir simgesi olarak korumaya çalıştıysa da başaramadı. Nietzsche'nin 1889'da akli dengesini yitirmesinden sonra, Weimar'da onun koruyuculuğunu üstlendi. Kardeşinin ölümü üzerine (1900) onun yazma yapıtlarının bütün haklarını devraldı ve ailesinin evine de Nietzsche Arşivi adını verdi. Kardeşinin yapıtlarını, başkalarının incelemesine izin vermeden ve gelişigüzel yayımladı.

Yaptığı yanlış yorumlarla geniş bir okur kitlesi elde ederken, Nietzsche'nin kendini yorumladığı yapıtı *Ecce Homo*'yu (1889; *İşte İnsan*, 1969) yayımlamaktan da 1908'e değin kaçındı. Bu arada, kardeşine ait

yazmaların bir bölümünü *Der Wille zur Macht* (Güç İstemi) başlığı altında topladı ve bu metni önce üç ciltlik yaşamöyküsünün bir bölümü olarak (Leipzig, 1895-1904), sonra tek cilt halinde (1901) ve en sonunda da tümüyle yeniden düzenleyip iki cilt halinde yayımladı (1906); bu son biçimiyle kitap, birçok kişi tarafından Nietzsche'nin başyapıtı olarak kabul edildi. Elisabeth'in ölümünden sonra Nietzsche'nin el yazılarını yeniden inceleyen uzmanlar onun yayımladıklarının çarpıtılmış ve sahte olduğunu gördüler. Elisabeth'in 30 kadar sahte mektup yazdığı ve Nietzsche'nin yazılarının bazı paragraflarını da yeniden yazdığı ortaya çıktı.

Fra Mauro, Ay yüzeyinde yer alan, oldukça aşınmış krater. Adını bir İtalyan keşiş ve harita yapımcısından alır (ö. y. 1459). Şubat 1971'de gerçekleştirilen üçüncü insanlı Ay uçuşu sırasında, "Apollo 14" kraterin birkaç kilometre kuzeyine inmişti. Yaklaşık 80 km çapında olan krater, 6° güney enlemi, 17° batı boylamında, Mare Nubium'un (Bulutlar Denizi) üzerinde yer alır.

Fracastoro, Girolamo, Latince HIERONYMUS FRACASTORIUS (d. y. 1478, Verona - ö. 8 Ağustos 1553, Casi, İtalya), İtalyan hekim, şair, astronom ve jeolog. Louis Pasteur ve Robert Koch'un deneysel çalışmalarından 300 yıl önce, hastalıkların mikroorganizmalardan kaynaklandığına ilişkin bir kuram geliştirmiştir.

Padova Üniversitesi'nde astronom Kopernik ile birlikte çalışan Fracastoro, *Homocentrica sive de stellis liber* (1538; Eşmerkezlilik ya da Yıldızlar Kitabı) adlı yapıtında gezegenlerin sabit bir merkez çevresinde küresel yörüngeler çizerek döndüğünü öne sürerek Kopernik'in Güneş sistemi modeline öncülük etti.

Verona'da özel hekimlik yaparken, frengi hastalığını ilk kez tanımlayıp adlandırdığı manzum yapıtı *Syphilis sive morbus Gallicus* (1530; Frengi ya da Fransız Hastalığı) ile ün kazandı. Salgın hastalıklar konusunda yoğun araştırmalar yaptı ve Trento Konsili'nde (1545-63) Papa III. Paulus'un hizmetinde bulunduğu sıralar, İtalya'nın kuzeyindeki Trento kentinde baş gösteren veba tehlikesi nedeniyle konsilin Bologna'ya taşınmasını önerdi.

De contagione et contagiosis morbis (1546; Bulaşma ve Bulaşıcı Hastalıklar Üstüne) adlı yapıtında salgın hastalıklar konusundaki görüşlerini açıklayan Fracastoro, bu hastalıklardan her birinin hızla çoğalan, son derece küçük ayrı ayrı canlılardan ileri geldiğini, bu canlıların doğrudan temas, hava ya da giysi ve çamaşır gibi eşyalarla hastalıklı kişilerden sağlıklı kişilere bulaştığını öne sürdü. Hastalıkların mikroorganizmalardan kaynaklanabileceği düşüncesi İÖ 1. yüzyılda Romalı bilgin Marcus Varro tarafından öne sürülmüşse de Fracastoro'nun bulaşma, enfeksiyon, hastalık yapıcı mikroorganizmalar ve bu etkenlerin taşınmasına ilişkin görüşleri, bu konudaki ilk bilimsel açıklamalardır. Fracastoro'nun kuramı o dönemde yaygın olarak benimsendiyse de, sonradan Rönesans dönemi hekimlerinden Paracelsus'un mistik öğretileri nedeniyle gölgelendi ve 19. yüzyılın ortalarında iyice unutulmuşken Pasteur ve Koch'un deneysel çalışmalarıyla kanıtlandıktan sonra yeniden önem kazandı.

Fraenkel-Conrat, Heinz L(udwig) (d. 29 Temmuz 1910, Breslau, Almanya), Alman asıllı ABD'li biyokimyacı. Virüslerin yapısındaki ribonükleik asit (RNA) ile bu "çekirdeği" saran protein "kılıfı"nın birbirini tamamlayıcı işlevlerini açıklamıştır. Uzun deneyler sonucunda tütün mozaik virüsünü, bulaşma özelliği hiç olmayan protein bölümü ile bulaşma özelliği çok az olan nükleik asit bölümüne ayıran Fraenkel-Conrat, sonradan, bu parçaları birleştirerek canlı hücreye kolayca bulaşan bir virüs elde etti. Bu deney, virüslerin hücreye girme özelliğinin nükleik asit bölümünde bulunduğunu, ama protein bölümü olmadıkça bu nükleik asidin nükleaz denen enzimlerce parçalanarak etkisiz duruma geldiğini kanıtladı.

1934'te Breslau Üniversitesi'nde tıp, 1936'da Edinburgh Üniversitesi'nde biyokimya doktorasını tamamlayan Fraenkel-Conrat, 1941'de ABD uyruğuna geçti. ABD Tarım Bakanlığı Batı Bölgesi Araştırma Laboratuvarı'nda on yıl görev yaptıktan sonra, 1958'de Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğretim görevlisi oldu.

Fragonard, Jean-Honoré (d. 5 Nisan 1732, Grasse - ö. 22 Ağustos 1806, Paris, Fransa), rokoko dönemi ressamı. Zarif bir hazcılık içeren yapıtlarıyla tanınmıştır.

Jean-Baptiste-Siméon Chardin'in yanında sağlam bir resim tekniği edindikten sonra François Boucher'nin atölyesine kabul edildi (y. 1748). Fragonard burada eğitimini tamamladıktan (1752) sonra Roma Ödülü yarışmasına hazırlanmak üzere beş yıl Kraliyet Yetenekli Öğrenciler Okulu'nda XV. Louis'nin saray ressamı Carle van Loo'nun (1705-65) yanında çalıştı. Ödül olarak verilen bursu kazandı ve eğitimini Fransız Akademisi'nde sürdürmek üzere 1756'da Roma'ya gitti.

Akademide, başta Romalı barok dönem ressamların yapıtları olmak üzere, pek

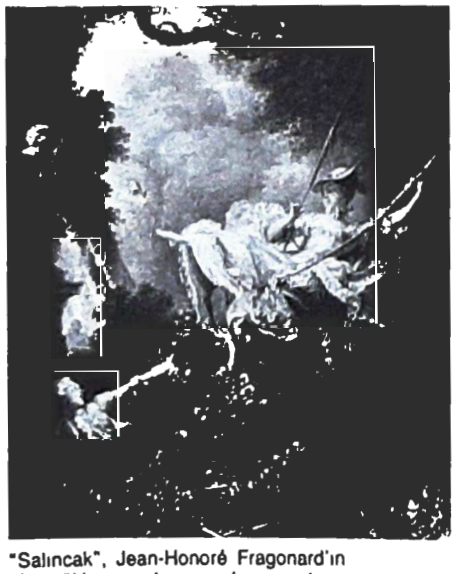

"Salıncak", Jean-Honoré Fragonard'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1766; Wallace Koleksiyonu, Londra
Wallace Collection, Londra

çok resmi kopya etti; arkadaşı Hubert Robert ile birlikte Roma kırlarından taslaklar yaptı. 1759'da bursu bittikten sonra zengin bir amatör sanatçı olan Abbé de Saint-Non'un desteğiyle iki yıl daha İtalya'da kaldı, Robert'le birlikte ülkede dolaşarak çeşitli ressamların yapıtlarını, Roma mimarlığı kalıntılarını inceledi, manzara taslakları çizdi. Bu taslakların bir bölümünü daha sonra tümüyle resme dönüştürdü, bir bölümünü de kır resimlerinde fon olarak kullandı. Geriye kalanları ise Abbé de Saint-Non oymabaskıya dönüştürerek, yazdığı *Voyage pittoresque...de Naples et de Sicile* (1781-86; Pitoresk Gezi...Napoli ve Sicilya) adlı yapıtında yayımladı.

1761'de Paris'e dönen Fragonard, dört yıl sonra birkaç manzarasıyla "Koresos'un Kallirhoe'yi Korumak İçin Kendini Feda Edişi" (Louvre Müzesi, Paris) adlı büyük boyutlu tablosunu sergiledi. Bu tablo kral tarafından satın alındı. Bu resmin bir eşini yapmakla görevlendirilen ve kendisine Louvre Sarayı'nda bir atölye verilen Fragonard, akademiye de üye kabul edildi. Fragonard 1767'den sonra resmî salonlarda hemen hiç sergi açmadı; daha çok 17. yüzyıl Felemenk ressamı Jacob van Ruisdael tarzında manzaralar ve portreler, Boucher tarzında, ama ondan daha akıcı, yarı erotik *fête galante*'lar (*bak.* fête champetre) yaptı. Rembrandt, Rubens, Hals ve Venedikli çağdaşı G. B. Tiepolo'ya duyduğu hayranlık, 1760-67 arasında yaptığı sanılan bir dizi yaşlı adam portresinde açıkça görülüyordu. Bu resimleri y. 1765-72 arasında, modelin yüz ifadesinden çok, üstündeki fantastik giysileri vurguladığı ("İspanyol Giysileri İçinde Abbé de Saint-Non"; Modern Sanat Müzesi, Barselona) bir dizi portre izledi.

1772-73 yıllarında Felemenk'e yaptığı bir gezide Rembrandt ve Hals'a karşı daha da büyüyen hayranlığı sonraki yıllarda portrelerine yansıdı. 1773-74 yıllarında gene şiirli manzaralar çizdiği ikinci bir İtalya gezisinden dönüşünde 14 yaşındaki baldızına âşık oldu. Bu olay ilgisinin yeni bir konuya yönelmesine yol açtı; Rousseau'nun ahlak felsefesinden ya da romantik romanlardan yola çıkarak aile sahnelerini ("Mutlu Aile", y. 1773-76, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) ve çocuk terbiyesini konu alan resimler ("Kadın Öğretmen", y. 1777-78, Wallace Koleksiyonu, Londra) yaptı.

Fragonard sonunda, Fransız Devrimi öncesinde yeni-klasik konulara yöneldi, pek akıcı olmayan bir yeni-klasik üslupla resimler yaptı ("Aşk Çeşmesi", 1785, Wallace Koleksiyonu, Londra). Ama sanatı, devrim öncesinin sanatıydı, devrim sırasında kabul görmedi ve gözden düştü; önce Grasse'e çekildi, ama 1791'de Paris'e geri döndü. Yeni-klasik akımın önde gelen ressamı Jacques-Louis David ona Müze Komisyonu'nda bir görev verilmesini sağladıysa da Fragonard 1797'de bu işi de kaybetti. Ömrünün bundan sonrasını bir kenarda unutulmuş olarak geçirdi. Ölümü bir yankı uyandırmadığı gibi, yapıtları da 1850'ye değin ilgi görmedi.

Fragonard, Watteau ile birlikte şiirsellikten uzak 18. yüzyıl Fransa'sının iki büyük şiirsel ressamından biri sayılmıştır. Olağanüstü verimli bir sanatçı olarak 550'den fazla resim, birkaç bin çizim (yüzlercesinin kayıp olduğu bilinmektedir) ve 35 tane aside yedirme baskı yapmıştır. Temelde Rubens'inkinden kaynaklanan hızlı, hareketli ve akıcı bir üslubu, hiçbir zaman çağdaşlarının çoğunda görüldüğü gibi sıkışık ve çok süslü olmamıştır.

Ürün verdiği dönemin büyük bölümünde yeni-klasik akımın geçerliliğini sürdürmesine karşın, Fragonard, Fransız Devrimi'nden kısa bir süre önceye değin rokoko üslubunda çalışmaktan vazgeçmemiştir. Resimlerinden yalnızca beş tanesinde tarih vardır; ama öbür resimlerinin yapılış tarihleri, sıraları, başka belgelere dayanılarak oldukça doğru biçimde saptanabilmektedir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Kör Adamın Paltosu" (y. 1748-52, Toledo Sanat Müzesi, Ohio), "Tahteravalli" (y. 1750, Thyssen-Bornemisza Koleksiyonu, Castagnola, İsviçre), "Sığır Çobanlı Manzara" (y. 1760-65, Detroit Sanat Enstitüsü), "Çamaşırcı Kadın" (y. 1761-65, Picardie Müzesi, Amiens), "Este Villası Bahçeleri" (y. 1761-65, Wallace Koleksiyonu,

Londra), "Aşk Düşü" (y. 1761-65, Louvre Müzesi, Paris), "Bir Adamın Portresi" (y. 1763-65, André Meyer Koleksiyonu, New York), "Rinaldo Armida Bahçeleri'nde" (y. 1765, özel koleksiyon, Paris), "Yıkanan Kadınlar" (y. 1765, Louvre Müzesi, Paris), "Yararsız Direnme" (y. 1765-72, Ulusal Müze, Stockholm), "Salıncak" (y. 1766, Wallace Koleksiyonu, Londra), "Müzik" (y. 1769, Louvre Müzesi, Paris), "Müzik Dersi" (y. 1770, Louvre Müzesi, Paris), "Köpekli Kadın Portresi" (y. 1770, Metropolitan Sanat Müzesi, New York), "Çamaşırcı Kadınlar" (y. 1774, Kent Sanat Müzesi, St. Louis), "Okuyan Genç Kız" (y. 1775, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.).

fraktal, matematikte, çoğunlukla kendine benzeme özelliği gösteren karmaşık geometrik şekillerin ortak adı. Fraktallar, klasik, yani Eukleidesçi geometrideki kare, daire, küre gibi basit şekillerden çok farklıdır. Bunlar, doğadaki, Eukleidesçi geometri aracılığıyla tanımlanamayacak pek çok uzamsal açıdan düzensiz olguyu ve düzensiz biçimli cismi tanımlama yeteneğine sahiptir. Fraktal terimi, "parçalanmış" ya da "kırılmış" anlamına gelen Latince *fractus* sözcüğünden türetilmiştir. İlk olarak 1975'te Polonya asıllı matematikçi Benoit B. Mandelbrot tarafından ortaya atılan fraktal kavramı, yalnızca matematik değil, fiziksel kimya, fizyoloji ve akışkanlar mekaniği gibi değişik alanlar üzerinde önemli etkiler yaratan yeni bir geometri sisteminin doğmasına yol açmıştır.

Tüm fraktallar kendine benzer ya da en azından tümüyle kendine benzer olmamakla birlikte, çoğu bu özelliği taşır. Kendine benzer bir cisimde cismi oluşturan parçalar ya da bileşenler cismin bütününe benzer. Düzensiz ayrıntılar ya da desenler giderek küçülen ölçeklerde yinelenir ve tümüyle soyut nesnelerde sonsuza değin sürebilir; öyle ki, her parçanın her bir parçası, büyütüldüğünde, gene cismin bütününe benzer. Bu fraktal olgusu, kar tanesi ve ağaç kabuğunda kolayca gözlenebilir. Bu tip tüm doğal fraktallar ile matematiksel olarak kendine benzer olan bazıları, stokastiktir, yani rasgeledir; bu nedenle ancak istatistiksel olarak ölçeklenirler. Fraktal cisimler, düzensiz biçimli olduklarından ötürü Eukleidesçi şekillerin ötelenme bakışımına sahip değildirler. (Ötelenme bakışımına sahip bir cisim kendi çevresinde döndürüldüğünde görünümü aynı kalır.)

Fraktalların bir başka önemli özelliği de, fraktal boyut olarak adlandırılan bir matematiksel parametredir. Bu, cisim ne kadar büyütülürse büyütülsün ya da bakış açısı ne kadar değiştirilirse değiştirilsin, hep aynı kalan fraktalların bir özelliğidir. Eukleidesçi boyutun tersine fraktal boyut, genellikle tamsayı olmayan bir sayıyla, yani bir kesirle ifade edilir. Fraktal boyut, bir fraktal eğri yardımıyla anlaşılabilir. Oluşturulmasının her aşamasında bu tip bir eğrinin çevre uzunluğu 4/3 oranında büyür. Fraktal boyut (D), 4'e eşit olabilmesi için 3'ün alınması gereken kuvvetini gösterir; yani, $3^D = 4$. Bu bakımdan fraktal eğriyi niteleyen boyut $\log^4/\log^3$ ya da kabaca 1,26'dır. Fraktal boyut, Eukleidesçi olmayan belirli bir biçimin karmaşıklığını ve şekil nüanslarını açığa çıkarır.

Kendine benzerlik ve tamsayı olmayan boyutluluk kavramlarıyla birlikte fraktal geometri, istatistiksel mekanikte, özellikle görünürde rasgele özelliklerden oluşan fiziksel sistemlerin incelenmesinde giderek daha yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Örneğin, gökada kümelerinin evrendeki dağılımının saptanmasında ve akışkan burgaçlanmalarına ilişkin problemlerin çözülmesinde fraktal benzetimlerden (simülasyon) yararlanılmaktadır. Fraktal geometri bilgisayar grafiklerinde de yararlı olmaktadır. Fraktal algoritma ise, engebeli dağlık araziler ya da ağaçların karışık dal sistemleri gibi karmaşık, çok düzensiz doğal cisimlerin gerçektekine benzer görüntülerinin oluşturulabilmesini olanaklı kılmıştır.

Fraktin Anıtı, Kayseri ilinin Develi ilçesine bağlı Gümüşören köyünde bulunan Hitit dönemine ait kaya kabartması.

Kabartma Hitit kralı III. Hattuşili ile (hd İÖ 1275-1250) karısı Kraliçe Puduhepa'nın betimlendiği iki ayrı sahneden oluşur. Soldaki sahnede bir sunak ve sunağın iki yanında ayakta duran kısa eteklikli ve sivri külahlı iki figür yer alır. Kabartmadaki hiyeroglifler den sağdaki figürün III. Hattuşili, soldaki figürün fırtına tanrısı olduğu anlaşılır.

Sağdaki sahnede Tanrıça Hepat tahtta oturmakta ve elinde bir kadeh tutmaktadır. Ayakta duran Kraliçe Puduhepa, ucu kalkık ayakkabıları ve bütünüyle kapalı, ayrıntıları belirsiz rahibe giysisi içinde tanrıçaya içki sunarken gösterilmiştir. Bu sahne, adı bilinen bir kraliçenin Tanrıça Hepat'a içki sunarken betimlendiği tek arkeolojik belgedir.

Fraktin Anıtı ile gene aynı dönemden kalan İmamkulu, Taşçıkaya gibi anıtlar, Hitit uygarlığının izlerini taşıyan ve dönemin sanatını yansıtan önemli kaya kabartmalarıdır. Fraktin Anıtı, Muvatalli dönemine (İÖ 1315-1282) tarihlenen bazı mühürler ve Sirkeli kabartmasından sonra, Hitit sanatının tarihlenebilen en eski yapıtıdır.

frambezi, FRAMBEZYA olarak da bilinir, Güney Amerika Yerlilerinin dilinde PIAN, dünyanın her yerindeki nemli tropik bölgelerde görülen bulaşıcı hastalık. Frambezinin etkeni, frengiye yol açan *Treponema pallidum*'a ayırt edilmeyecek kadar benzeyen *Treponema pertenue* türünden spiroket bakterileridir. Bazı frengi uzmanları frambeziyi, tropik bölgelerin kırsal kesimlerine özgü bir frengi tipi olarak kabul ederlerse de, frambezi cinsel birleşmeyle bulaşan (zührevi) bir hastalık değildir ve iyileşme döneminden sonra frengideki kadar çok ve yaygın komplikasyona yol açmaz. Bununla birlikte, frengi tanısı koymaya yarayan Wassermann ve Kahn testi frambezide de genellikle pozitif sonuç verir ve iki hastalık arasında bir dereceye kadar çapraz bağışıklık görülür. Yaralardan sızan akıntılardaki frambezi spiroketleri sağlıklı kişilere doğrudan temas yoluyla (derideki çatlaklardan), mikroplu giysilerle ya da yaraya konan sineklerle bulaşır. Daha çok küçük çocuklarda görülen hastalık, sonraki enfeksiyonlara karşı büyük ölçüde bağışıklık kazandırır.

Frambezinin başlıca üç evresi vardır. Önce deride, spiroketlerin vücuda girdiği yerde sivilce gibi bir kabarcık oluşur; ardından, karnabahar ya da çileği andıran çok sayıda çıbanımsı döküntü belirir; daha sonra da, bazı olgularda, deri, mukoza ve kemik dokusu yıkıma uğrar. İlk evredeki frambezi yarası, üstderinin kalınlaşmasıyla oluşmuş, siğile benzer sertçe bir kabartıdır; zamanla lifsi bağdokuyla kaplanan bu yara çatlayarak açılır, kolayca kanar ve serumsu bir sıvı sızdırır.

Bu yaranın kabuk tutarak iyileşmesi bir ay, bazen daha uzun sürer; bu arada ağız, burun, anüs gibi deri ile mukozaların birleştiği yerlerde ya da kasık, boyun, kol, bacak ve kalçalarda benzer döküntüler görülür. Gerek birinci, gerek ikinci evrede derideki döküntü ve yaraların tümü sarımsı kırmızı renkte, çilek ya da ahududu görünümündedir; hastalık, ahududu anlamındaki Fransızca *framboise* sözcüğünden türetilen adını da buradan almıştır. Genellikle deri üstünde yara izleri bırakarak iyileşen hastalık, bazen burunda, uzun kemiklerde, ender olarak da dalak, beyin ve büyük kan damarlarında kalıcı yapı bozukluklarına yol açan üçüncü bir evreye girer.

Frambezinin ilk iki evresinde spiroketleri kısa sürede öldüren penisilin tedavisi etkilidir; üçüncü evrede ise bizmut subsalisilatlı oksofenarzin kullanılır. Hastalıktan korunmak için alınabilecek önlemler, hastaların sağlıklı kişilerden ayrı tutulması ve zaman geçirmeden tedavi edilmesi, kişi ve çevre temizliğine özen gösterilmesidir. Bulaşmayı önlemek için deri ve mukozalardaki çatlak ve yaraları uygun antiseptiklerle temizlemek, pansuman yapmak, yaralara değen bütün giysileri sterilize etmek ya da yakmak gerekir.

frambuaz *bak.* ahududu

Frame, Janet, tam adı JANET PATERSON FRAME CLUTHA (d. 28 Ağustos 1924, Dunedin, Yeni Zelanda), Yeni Zelanda'nın önde gelen romancı, öykücü ve şairi.

Yoksul düşmüş bir demiryolu makinistinin kızıydı. Yeni Zelanda'da öğrenim gördü. Gençlik yıllarında çektiği yoksulluk, iki kız kardeşinin ölümü ve birkaç kez akıl hastanesinde yatması yazarlığa yönelmesine yol açan başlıca olaylardı. Hastanede yattığı sıralarda büyük bir hevesle edebiyat klasiklerini okudu; sonra da yazmaya başladı.

The Lagoon (1951; Lagün) adlı ilk kitabı normal bir dünyaya uygun olmadıklarını düşünen insanların güvensizlik ve yalıtılmışlık duygularını dile getiren bir öyküler derlemesiydi. *Owls Do Cry* (1957; Baykuşlar Ağlar) adlı deneysel romanında *The Lagoon*'daki temayı geliştirdi; şiirle düzyazıyı birlikte kullanarak alışılmış bir olay örgüsüne yer vermeden bireyin değerini ve deli olmakla olmamak arasındaki belirsiz sınırı araştırdı. Romanlarının hepsinde akıldışıyla ve delilikle uzlaşmayı reddettiği için bütünlükten yoksun kalan bir toplumu betimledi.

Öteki yapıtları arasında *Faces in the Water* (1961; Sudaki Yüzler), *The Edge of the Alphabet* (1962), *Snowman, Snowman: Fables and Fantasies* (1963; Kardan Adam, Kardan Adam: Fabllar ve Fanteziler), *The Reservoir: Stories and Sketches* (1963; Depo: Öyküler ve Taslaklar), *Scented Gardens for the Blind* (1963; Körler İçin Kokulu Bahçeler), *The Adaptable Man* (1965; Uyumlu Adam), *Intensive Care* (1970; Yoğun Bakım), *Daughter Buffalo* (1972; Kız Buffalo) ve *Living in the Maniototo* (1979; Moniototo'da Yaşamak) sayılabilir. *To the Is-land* (1982; A-daya) adıyla yayımladığı anılarının birinci cildinde çocukluğu ve gençliği anlatılmıştır. Frame 1984'te *An Angel at My Table* (Masamda Bir Melek) adlı anı kitabını yayımlamıştır.

Franca, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Dağlık bir kesimde deniz düzeyinden 1.010 m yüksekte yer alır. Vila Franca del Rei ve Vila Franca do Imperador gibi adlarla anılan eski yerleşme, 1824'te kasaba statüsü kazandı, 1856'da da belediye merkezi oldu. Brezilya'daki en büyük şeker rafinerilerinden birinin bulunduğu kentin yöresinde kahve, pirinç, pamuk ve *feijão* (fasulye) yetiştirilir.

Başlıca sanayi ürünleri mobilya, ayakkabı, motorlu araçlar, kimyasal maddeler ve ilaçtır. 380 km güneydeki São Paulo kenti ile São Paulo ve komşu Minas Gerais eyaletlerinin öteki merkezlerine kara ve demir

yoluyla bağlanır. Ayrıca bir havaalanı vardır. Nüfus (1980) 143.630.

France, Anatole, asıl adı JACQUES-ANATOLE-FRANÇOIS THIBAULT (d. 16 Nisan 1844, Paris - ö. 12 Ekim 1924, Saint-Cyr-sur-Loire, Fransa), kendi döneminde ideal Fransız edebiyatçısı sayılan yazar. Aynı zamanda alaycı, şüpheci ve uygarca eleştiri yazılarıyla da tanınır. 1896'da Académie Française'e seçilmiş ve 1921'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır.

Bir kitapçının oğluydu; yaşamının büyük bölümünü kitaplar arasında geçirdi. Okulda da sağlam bir hümanist kültürle yetişti ve yaşamını edebiyata adamaya karar verdi. İlk şiirlerinde klasik gelenekteki Parnasçı canlanışın izleri görülür. Pek özgün olmamakla birlikte bu şiirleri, toplumsal kurumlara karşı alaycı bir tutum takınan duyarlı bir üslupçuyu ortaya koyar.

France'ın şüpheciliği, daha ilk öykülerinde açıkça görülür: *Le Crime de Sylvestre Bonnard* (1881; *Sylvestre Bonnard'ın Cürmü*, 1939), kitaplarına âşık olan ve gündelik yaşam karşısında şaşkınlaşan bir filologu anlatır; *La Rôtisserie de la Reine Pédauque*'ta (1893; *La Reine Pédauque Kebapçısı*, 1945), gizli güçlere olan inançlarla inceden inceye dalga geçilir; *Les Opinions de Jérome Coignard* (1893; Jérome Coignard'ın Düşünceleri) ise, keskin bir zekâsı olan alaycı bir eleştirmenin gözüyle büyük devlet kurumlarının incelenmesidir. Antole France'ın çalkantılı bir özel yaşamı vardı. 1877'de Marie-Valérie Guérin de Sauville ile yaptığı evlilik, 1893'te boşanmayla sona

Anatole France
H. Roger-Viollet

erdi. 1888'de tanıştığı Madame Arman de Caillavet ile ilişkisi iki romanına esin kaynağı oldu: Eski Mısır'da geçen ve azizelik mertebesine yükselen bir kibar fahişeyi konu alan *Thaïs* (1890; *Thais*, 1937, 1985) ile o dönemin Floransa'sında geçen *Le Lys rouge* (1894; *Kırmızı Zambak*, 1936, 1984) adlı aşk öyküsü.

1897-1901 arasında *L'Histoire contemporaine* (Çağdaş Tarih) başlığıyla yayımlanan dört kitabıyla birlikte, France'ın yapıtlarında önemli bir değişiklik görülmeye başladı. İlk üç cildi oluşturan *L'Orme du mail* (1897; Gezinti Yolu), *Le Mannequin d'osier*'de (1897; Saz Sepet) ve *L'Anneau d'améthyste*'te (1899; Ametist Yüzük) bir taşra kasabasındaki entrikalar anlatılır. *Monsieur Bergeret à Paris* (1901; *Bay Bergeret Paris*'te, 1973) adını taşıyan dördüncü cilt ise önceleri kendini siyasal mücadelelerden uzak tutan roman kahramanının Dreyfus Olayı'na katılmasını konu alır. Yapıt, bir salon düşünürü ve yaşamdan kopuk bir gözlemci olmaktan vazgeçerek Dreyfus'ü tam anlamıyla desteklemeye karar veren Anatole France'ın kendi öyküsüdür. 1900'den sonra France, birçok yapıtında toplumsal konulardaki düşüncelerini yansıttı. İlk kısa öykülerinden biri olan ve kendisinin tiyatroya uyarladığı *Crainquebille* (1903) adlı üç perdelik komedi, küçük bir esnafın yaptığı haksızlıkları anlatırken, France'ı sonunda sosyalizmi benimsemeye götüren burjuva düşmanlığını da yansıtır. Yaşamının son dönemlerinde France komünizme yakınlık duymaya başladı. Bununla birlikte, *Les Dieux ont soif* (1912; *Allahlar Susamışlardı*, 1937, 1985/*Tanrılar Susamışlardı*, 1982) ve *L'Île des Pingouins* (1908; *Penguenler Adası*, 1958, 1973) adlı yapıtlarında bireyleri kardeşçe yaşayan bir toplumun gerçekleşeceğine olan inancının zayıfladığı görülür. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla karamsarlığı daha da güçlenen France çocukluk anılarında avuntu aramıştır. *Le Petit Pierre* (1918; Küçük Pierre) ile *La Vie en fleur* (1922; Çiçeklenen Yaşam) adlı yapıtları *Le Livre de mon ami* (1885; *Dostumun Kitabı*, 1967) ile başlayan çevrimi tamamlar.

Yapıtlarındaki olay örgüsünün zayıf olduğu gerekçesiyle eleştirilen France'ın canlı ve yaratıcı bir düş gücünden yoksun olduğu da öne sürülmüştür. Bununla birlikte, yapıtlarında ortaya koyduğu derin bilgisi, ince nükteleri ve alaycılığı, toplumsal adalet tutkusu ve berrak üslubuyla Denis Diderot ve Voltaire geleneğinin mirasçısı sayılır. France'ın Türkçede yayımlanan öteki yapıtları *Beyaz Taş Üzerinde* (1936), *Les Sept Femmes de la Barbe-Bleue* (1909; *Mavi Sakalın Yedi Karısı*, 1938), *Komik Hikâye* (1939), *Le Jardin d'Épicure* (1894; *Epikür'ün Bahçesi*, 1947), *La Vie littéraire* (1888-92, 4 cilt; *Edebiyat Hayatı. Seçmeler*, 1956), *La Comédie de celui qui épousa une femme muette* (*Dilsiz Kadınla Evlenenin Güldürüsü*, 1964) ve *İhtilâlin Çocukları*'dır (1975).

France-Soir, Paris'in en büyük bağımsız günlük gazetelerinden biri. II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgali altındaki Paris'te yeraltı gazetesi olarak çıkmaya başladı. Savaş sonrasında geniş kitlelere seslenme olanağı bulan *France-Soir* zamanla yalnızca Fransa'nın değil, bütün Avrupa'nın da en çok satan gazeteleri arasına girdi. Siyasal gelişmelere derinlemesine eğilen makale ve araştırmalardan çok, merak ve heyecan uyandıran haberler vererek okurları kendisine çekti. Bu yaklaşımı *France-Soir*'ın daha çok işçi okurlar arasında benimsenmesini sağladı. Haber toplama ve vermede atak ve yaratıcı olan gazete canlı, göz alıcı başlıklar ve çok sayıda resim kullanır. 1969'da Ay'a ilk kez ayak basan astronotların öykülerinin bütün yayın haklarını satın alması bu ataklığının iyi bir örneğidir. II. Dünya Savaşı sonrasında çoğu Fransız gazetesinde olduğu gibi, *France-Soir*'ın da yazı kadrosu gazetenin ortakları arasına katılmıştır.

Francesca (ROMALI AZİZE), İtalyanca SANTA FRANCESCA ROMANA (d. 1384, Roma - ö. 9 Mart 1440, Roma; azizeler listesine kabulü, 1608; yortu günü, 9 Mart), Romalı Azize Francesca Oblatusları olarak da bilinen Meryem Ana Oblatusları'nın kurucusu (*bak.* oblatus). Oluşturduğu örgüt, Sienalı soylu Bernardo Tolomei (ö. 1348) tarafından kurulan ve adını Siena'daki Oliveto Dağından alan Oliveto Benediktenleri tarikatı ile birlikte hasta ve yoksullara yardım için çalışmıştır.

Francesca hünüz 13 yaşındayken Lorenzo de' Ponziani'yle evlendirildi. Ponziani'nin akrabası Vannozza, Francesca'nın yeni tarikatın yaşam ilkelerini belirlemesine yardımcı oldu. Katolik Kilisesi'ndeki Büyük Bölünme'nin(*) yol açtığı amansız iç mücadele sırasında Ponzianiler servetlerini yitirdiler. Francesca da yıkılmış sarayının bir köşesinde yaşamını sürdürürken elinde avucunda kalanları sıkıntı içindeki insanlarla paylaştı. Lorenzo'nun da onayıyla Meryem Ana Oblatusları'nı kurdu (1425); örgüt, 1433'ten sonra Tor de' Specchi Oblatus Kongregasyonu adıyla da anılmıştır. Francesca, kocasının 1436'da ölmesi üzerine kongregasyonun başına geçti.

Francesca DA RIMINI, asıl adı FRANCESCA DA POLENTA (ö. 1283/84, Rimini, Romagna), Ravenna senyörü Guido da Polenta'nın kızı. Paolo Malatesta ile yaşadığı trajik aşk, sanat ve edebiyat yapıtlarına konu olmuştur. Siyasal nedenlerle Gianciotto Malatesta'yla evlendirilmiş, kocasının kardeşi Paolo'yla aşk ilişkisine girince aldatıldığını anlayan kocası tarafından âşığıyla birlikte öldürülmüştür.

Olaya edebiyatta ilk kez Dante tarafından yer verilmiştir. Dante, âşıklarla *İlahi Komedya*'nın "Cehennem" bölümünün 5. Kantosu'nda karşılaşır. Francesca ile Paolo'nun aşkı Silvio Pellico ve Gabriele D'Annunzio'nun oyunlarında, Hermann Götz ve Rachmaninoff'un operalarında, ayrıca pek çok yazar, ressam ve bestecinin yapıtında ölümsüzleştirilmiştir.

Francesca, Piero della *bak.* Piero DELLA FRANCESCA

Francescatti, Zino, asıl adı RENÉ-CHARLES FRANCESCATTI (d. 9 Ağustos 1902, Marsilya - ö. 17 Eylül 1991, La Ciotat, Fransa), ABD'li keman virtüözü. Paul Ben-Haim, Virgil Thomson ve William Walton gibi çağdaş bestecileri en iyi yorumlayan kemancı olarak bilinirdi. Özellikle Fransız bestecilerinden Claude Debussy ve César Franck'ın sonatlarını yorumlamasıyla ünlüydü.

Üstün yetenekli bir çocuktu. İlk derslerini profesyonel kemancı olan anne ve babasından aldı. İlk konserini beş yaşında verdi. On yaşında Beethoven'ın Opus 61 *Keman Konçertosu*'nu başarıyla seslendirdi. Yirmi beş yaşına gelmeden bir konser sanatçısı olarak ünlenmişti. 1928'de besteci ve piyanist Maurice Ravel ile birlikte İngiltere turnesine çıktı. 1929'da Paris'te École Normale Superieure'de ders vermeye başladı. 1930'dan başlayarak Avrupa ve Güney Amerika'da konserler verdi. ABD'de ilk kez 1939'da New York Filarmoni Orkestrası eşliğinde sahneye çıktı. Birçok plak dolduran Francescatti daha sonra ABD'de, Avrupa'da ve İsrail'de sayısız konserler verdi. Francescatti Türk kemancı Ayla Erduran'ı 13 yaşındayken Paris Konservatuvarı'nda dinlemiş ve onun ABD'ye gitmesine yardımcı olmuştur.

Francesco I (d. 14 Ağustos 1777, Napoli - ö. 8 Kasım 1830, Napoli), 1825-30 arasında İki Sicilya Krallığı'nın hükümdarı.

I. Ferdinando ile Maria Carolina'nın oğluydu. İngiltere'deki gibi iki meclisli bir parlamento öngören 1812 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra Napoli kral naibi (*vicario*) oldu. Başlangıçta liberal eğilimler taşıyan Francesco, 1820'de Carbonaria Ayaklanması'nı destekledi; mutlak monarşiyi yeniden kurmak amacıyla İki Sicilya Krallığı'na Avusturya askerlerinin gönderilmesini öngören 1821 Ljubljana Kongresi kararına karşı çıktı. Ama gerici güçlerin Napoli'deki başarıları karşısında görüşleri değişmeye başladı. Tahta çıktıktan (4 Ocak 1825) sonra ise liberal görüşleri

bütünüyle bırakarak babasından daha gerici bir hükümdar durumuna geldi. Ulusal Muhafız Birliği'ni dağıtarak Avusturyalılardan askerlerini 1827'ye değin krallık sınırları içinde tutmalarını isteyen Francesco, 1828'de Cliento'da başlayan bir devrimci ayaklanmayı Guglielmo de Carretto'nun yardımıyla sert bir biçimde bastırdı.

Francesco II (d. 16 Ocak 1836, Napoli - ö. 27 Aralık 1894, Arco, İtalya), 1859-60 yıllarında İki Sicilya Krallığı'nın hükümdarı. Napoli Bourbonlarından gelen son kraldır.

II. Ferdinando ile ilk karısı Maria Cristina'nın tek oğluydu. Devlet ve aile meclislerinde kolayca etki altında kalan çekingen ve kuşkucu bir yaradılışı vardı. Tahta çıktıktan sonra, Piemonte-Sardinya'nın yanında Avusturya'ya karşı savaşa girmesi ve bazı liberal reformlar yapması yolunda Kont Cavour'dan gelen önerileri reddetti. Giuseppe Garibaldi'nin Binler Seferi sırasında Sicilya'yı işgal etmesi (Mayıs 1860) üzerine paniğe kapıldı ve Fransız imparatoru III. Napoléon'un önerisine uyarak, liberallerin baskılarına teslim oldu (25 Haziran 1860). 1848 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koydu, basına özgürlük tanıdı ve seçimlere gidileceğine söz verdi. Ama monarşiyi kurtarmak için artık geç kalınmıştı. 1-2 Ekim'de Garibaldi, Bourbon güçlerini Volturno Irmağında yenilgiye uğrattı. Francesco, 21-22 Ekim'de yapılan bir halkoylamasıyla krallıktan indirildi. Piemonteliler Gaeta'yı ele geçirince (13 Şubat 1861) Papa IX. Pius'un konuğu olarak Roma'ya çekildi. Roma da düştükten sonra (1870) Paris'e yerleşti.

Francesco (I), asıl adı FRANCESCO DE' MEDICI (d. 25 Mart 1541, Floransa - ö. 19/20 Ekim 1587, Poggio a Caiano, Floransa yakınları), Toscana'nın ikinci grandükü. Fransa kralı IV. Henri'nin karısı Marie de Médicis'nin babasıdır.

1564'te, babası I. Cosimo henüz sağken Francesco hükümet başkanlığına atandı. 1574'te babasının ölümü üzerine grandük oldu. Ama grandük unvanı Cosimo'ya papa tarafından verildiğinden tam bir meşruluk taşımıyordu. Kasım 1575'te aynı unvanı Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Maximilian'dan da alarak grandüklüğünü yasallaştıran Francesco, Habsburglara hizmet ederek ailesinin Toscana'daki bütün mülkleri üzerindeki veraset hakkını elde etti. Polonya tahtına aday olması yönünde iki öneri (1575 ve 1587'de) aldı ama her ikisini de geri çevirdi. Bernardo Buontalenti'nin Livorno'yu Toscana'nın en büyük limanı yapmak için geliştirdiği planı destekledi (1577), donanmayı güçlendirdi ve Doğu Akdeniz'de çeşitli ticaret merkezleri kurdu.

Aynı zamanda bilim adamı olan Francesco kimya, mekanik ve balistikle yakından ilgilendi. Ayrıca aile geleneğini sürdürerek başta Giambologna olmak üzere bütün sanatçıları korudu; Medici ailesinin resim koleksiyonunu Floransa'daki Uffizi Sarayı'na yerleştiren ilk kişi Francesco oldu. Ama aile içindeki skandallar Francesco'nun yönetimine gölge düşürdü: Kardeşi Pietro, karısı Eleanora de Toledo'yu öldürdü (9/10 Temmuz 1576 gecesi); kız kardeşi Elisabetta, kocası Bracciano dükü Paolo Giordano Orsini tarafından öldürüldü (10 Temmuz 1576); Francesco'nun kendisi de Bianca Capello'ya âşık oldu. Ne Avusturyalı Joanna'yla olan evliliği, ne de ailesinin ve halkın tepkisi Francesco'yu bu tutkudan caydırabildi. Joanna üç çocuk doğurduktan sonra ölünce Bianca'yla evlendi ve Vecchio Meydanı'nda ona törenle taç giydirdi. Francesco ve Bianca 1587'de birkaç saat arayla sıtmadan öldüler. Ama halk, Bianca'nın, kayınbiraderi Ferdinando (I. Ferdinando) için hazırladığı zehirli pastayı yanlışlıkla Francesco'nun yemesi üzerine, kendisinin de aynı pastadan yiyerek canına kıydığı biçiminde bir öykü yarattı.

Francesco (ASSISILI AZİZ), İtalyanca SAN FRANCESCO D'ASSISI, asıl adı FRANCESCO DI PIETRO DI BERNARDONE, V. GIOVANNI (d. 1181/82, Assisi, Spoleto Düklüğü - ö. 3 Ekim 1226, Assisi; azizler listesine kabulü, 15 Haziran 1228; yortu günü, 4 Ekim), Fransisken tarikatının kurucusu, 13. yüzyıl başlarındaki kilise reformunun öncüsü. Tarihin en saygın dinsel önderleri arasında yer alan Aziz Francesco, Sienalı Azize Caterina'yla birlikte İtalya'nın başlıca koruyucu azizidir.

Francesco bir kumaş tüccarının oğluydu. S. Giorgio Kilisesi'nin yakınındaki okulda Latinceden sonra Fransızca öğrendi. Fransız edebiyatı üzerine bilgi edindi, özellikle trubadur şiirlerini okudu; Fransızca konuşmayı seviyor, Fransızca şarkılar söylüyordu. Coşkun yaşama sevinci ve dünyaya bağlılığı, onu kentin gençlerinin önderi durumuna getirdi. 1202'de Assisi ile Perugia arasındaki savaşta çarpıştı, bir yıl tutsak kaldı. Serbest bırakılmasının ardından ağır bir hastalığa yakalandı. İyileştikten sonra 1205 sonlarında Apulia'da II. Freidrich'e karşı savaşan Kont Gentile komutasındaki papalık ordusuna katılmak istedi. Ama Spoleto'da gördüğü bir düş sırasında aldığı buyruğa uyarak Assisi'ye döndü ve savaştan daha kutsal bir görev için çağrı beklemeye, sürekli dua ederek bir münzevi gibi yoksulluk içinde yaşamaya başladı. Sonunda ailesiyle de bağlarını kopardı. Bu dönemde

Assisili Aziz Franceso, Cimabue'nun bir freskinden ayrıntı, 13. yy sonları; S. Francesco Kilisesi'nin alt bölümü, Assisi, İtalya
Alinari-Art Resource, Anderson

S. Damiano Kilisesi ile Havari Aziz Petrus'a adanmış bir şapeli ve Assisi'nin altında yer alan ovada Sta. Maria degli Angeli Kilisesi'ni onardı.

Francesco, din adamı olmadığı halde bir süre sonra halka vaazlar vermeye başladı. Zamanla çevresinde toplanan müritler için yalın bir kurallar dizisi geliştirdi. 1209'da sayıları 12'yi bulan bu keşiş topluluğu Papa III. Innocentus'un onayını almak için Roma'ya gitti. Önce kesin karar veremeyen papa, ardından topluluğun kurallarını sözlü olarak onayladı. 16 Nisan günü gerçekleştiğine inanılan bu olay, sonradan Fransisken tarikatının resmî kuruluş tarihi kabul edildi. Hiçbir mülk edinmeksizin sokaklarda halka vaaz veren Fransisken keşişler başlangıçta yalnız Umbria'yla sınırlıyken, sayıları arttıkça bütün İtalya'ya yayıldı.

Aziz Francesco'nun kişiliğinin temelinde, Hz. İsa'nın yaşamına eksiksiz öykünme çabası yatıyordu. Ayrıca yoksulluk tutkusu da onun kişiliğinin bir parçasıydı. Çağdaşları, örneğin *Sacrum commercium* (Kutsal Alışveriş) adlı alegorik yapıtta, yoksulluğu Francesco'nun "hanımefendi"si olarak kişileştirdiler. Giotto da Assisi'deki S. Francesco Kilisesi'ne yaptığı fresklerde yoksulluğu Francesco'nun "gelini" olarak betimledi. Ama Francesco yalnızca dışsal yoksulluğu amaçlamıyor, benlikten bütünüyle kurtulmak istiyordu. Francesco için doğa, Tanrı'nın yansıdığı bir aynaydı ve insanı Tanrı'ya götüren çeşitli basamaklardan oluşuyordu. Francesco bütün yaratıkları kendi "kardeşi" gibi görüyordu. Uzun ve acılı hastalıkları, onun için birer "kız kardeş"ti. Uyguladığı ağır eziyetler için de kendi bedeninden özür dilerdi.

Francesco 1212'de bu kez kadınlar için, sonradan Azize Chiara'nın adıyla anılan ikinci bir tarikat kurmaya girişti. Assisili soylu bir kadın olan Chiara'ya, kendi üzerindekilere benzeyen bir giysi verdi ve onu birkaç arkadaşıyla birlikte S. Damiano Kilisesi'ne yerleştirdi. Daha sonra Assisili başka kadınlar da Chiara'ya katıldı. Francesco, evini ve ailesini bırakamayan kadınlar ve erkekler için de yaklaşık 1221'de üçüncü tarikatını kurdu. Bu topluluğa katılanlar, dünya yaşamından bütünüyle kopmaksızın ve keşişlik andı içmeksizin Fransisken kurallarını uygulayacaklardı. Üye sayısı çoğaldıkça bu tarikat da bütün İtalya'ya yayıldı.

1212 ilkbaharının sonlarında Francesco Filistin'e gitmek üzere yola çıktı. Ama gemisi Adriya Denizinin doğu kıyısında kaza geçirdiği için geri dönmek zorunda kaldı. Bir iki yıl sonra, İspanya'ya yapacağı bir yolculuktan hastalık nedeniyle vazgeçti. 1217'de Fransa'ya gitmek istediyse de Segni kardinali Ugolino (sonradan Papa IX. Gregorius) tarikatı yönetebilmek için İtalya'da kalmasını salık verdi. Francesco 1219'da Mısır'a gitti; Haçlıların kuşatma altında tuttuğu Dimyat'ta Eyyubi sultanı el-Kâmil'le görüşerek ona Hıristiyanlığı anlattı. Sultanın Francesco'dan etkilendiği ve Filistin'deki kutsal yerleri gezmesine izin verdiği söylenir.

İtalya'da tarikat içinde huzursuzluk olduğu yolunda haber gelince, Francesco geri dönmek zorunda kaldı. Erkekler tarikatının artık 5 bin kadar üyesi vardı ve bu sayı görülmemiş bir hızla artıyordu. Ama bu geniş topluluğu yönlendiren tek ortak bağ, Francesco'nun örnek yaşamı ve onun getirdiği yalın tarikat kurallarıydı. Tarikat başkanlığına vekil olarak atadığı Peter Catanii 1221'de ölünce, Francesco onun yerine Cortonalı Elias'ı getirdi; tarikat tüzüğünü gözden geçirip genişletmeye çalıştı; yeni hükümleri Papa III. Honorius'un onayına sundu. Yeni tüzük 29 Kasım 1223'te onaylandıktan sonra Francesco yavaş yavaş günlük işlerden uzaklaştı.

Francesco 1224 yazında Meryem'in Göğe Çıkışı yortusunu (15 Ağustos) kutlamak ve 40 gün oruç tutarak Aziz Mikhail Günü'ne (29 Eylül) hazırlanmak üzere tek başına, Assisi yakınlarındaki La Verna'da (Alvernia) bir dağa çekildi. Kutsal Haç Yortusu'nun (14 Eylül) arifesinde bir sabah dua ederken, inanışa göre gökyüzünden kendisine doğru altı kanatlı bir meleğin yaklaştığını gördü. Melek, Hz. İsa gibi çarmıha gerilmişti ve Francesco'ya gülümsüyordu. Fran-

cesco bu düşü yorumlayarak, Tanrı'nın kendisinden din uğruna can vererek değil, bilincini ve yüreğini Hz. İsa'yla uyumlaştırarak ona benzemesini beklediği sonucuna vardı. Ama inanışa göre, meleğin görüntüsü kaybolduktan sonra, çarmıha gerili bedenindeki yaraların tıpkısı Francesco'nun bedeninde de ortaya çıktı.

Francesco yaşamının sonuna değin bu izleri saklamaya çalıştı. Onun ölümünden sonra Elias, bu izlerin varlığını bütün tarikata duyurdu. Francesco'nun günah çıkarma rahibi olan yakın dostu Leo da ilerde bu olayı kâğıda dökerek, öldüğünde Francesco'nun sanki çarmıhtan yeni indirilmiş gibi gözüktüğünü yazacaktı.

Francesco, yaşamının son iki yılını acılar içinde geçirdi. Doğu gezisinde kaptığı bir hastalık yüzünden gözleri görmez olmuştu. Rieti'de uygulanan tedavi başarısız olunca bir süre Siena'da kaldı, sonra da Assisi'ye getirildi. Ölümünden sonra geçici olarak Assisi'deki S. Giorgio Kilisesi'ne gömüldü. 1230'da, kentin batı ucundaki bazilikada Elias'ın onun onuruna yaptırdığı kiliseye taşındı.

Francesco (PAOLALI AZİZ) (d. 27 Mart 1416, Paola, Napoli Krallığı - ö. 2 Nisan 1507, Plessis-les-Tours, Fransa; azizler listesine kabulü 1519; yortu günü, 2 Nisan), et, yumurta ve süt ürünleri yemeyi yasaklayan aşırı çileci Katolik tarikat Minimlerin kurucusu.

İtalya'da, San Marco'daki Fransisken manastırında bir yıl kaldıktan sonra 14 yaşındayken Paola'da deniz kıyısında bir mağarada inzivaya çekildi. Yaklaşık 1435'te, başkalarının da katılmasıyla Assisili Aziz Francesco'nun Münzevileri adlı ilk keşiş topluluğunu kurdu. 1492'de tarikatın adını, alçakgönüllülük ilkesini vurgulamak amacıyla Fratres Minimi (Latince *minime*: "en küçük", "en az") olarak değiştirdi. Tarikatın kuralları Fransisken Tüzüğü'ne benziyordu, ama ondan daha katıydı. 1474'te papalığın onayını aldıktan sonra bu tarikat İtalya üzerinden Fransa, İspanya, Almanya ve Bohemya'ya yayıldı. Fransa kralı XI. Louis 1483'te ölüm döşeğindeyken, Papa IV. Sixtus'tan Francesco'yu yanına göndermesini istedi. Sonraki krallar da Francesco için manastırlar yaptırarak yaşamının sonuna değin Fransa'da kalmasını sağladılar. 1506'da Papa II. Julius, Minimlerin son tüzüğünü onayladığında Francesco, rahibeler ile din adamı olmayanlar için de birer tarikat kurmuştu. 17. yüzyılda en etkili dönemini yaşayan tarikatın 9 bin kadar üyesi vardı. Francesco'nun rölikleri 1562'de Huguenot'lar (Fransız Protestanları) tarafından lahtinden çıkarılarak yakıldı. 1943'te Papa XII. Puis, Francesco'ya atfedilen mucizelerin çoğu denizle ilgili olduğu için onu İtalyalı denizcilerin koruyucu azizi ilan etti.

Francesco DI CRISTOFANO *bak.* Franciabigio

Francesco DI GIORGIO, tam adı FRANCESCO MAURIZIO DI GIORGIO MARTINI ya da DI MARTINO (v. 23 Eylül 1439, Siena - ö. 1502, Siena, Siena Cumhuriyeti), erken Rönesans İtalyan ressamı, heykelcisi ve mimarı.

Çeşitli alanlardaki etkinliğiyle bir Rönesans insanı olan Francesco, hümanist bilim adamlarının araştırmacı ruhu ile Siena okulunun tutucu lirizmini kendinde birleştirdi. İlk yapıtları kitap bezemeleri, mobilya levhaları ve iki anıtsal altar panosuydu. Her ikisi de Siena'daki Ulusal Resim Galerisi'nde yer alan "Meryem'in Taç Giymesi" (1471) ve "İsa'nın Doğumu" (1475) adlı bu altar panolarının ikincisinde başta Verrocchio olmak üzere döneminin Floransalı sanatçılarından büyük ölçüde etkilendiği görülür.

Francesco günümüzde daha çok mimar ve mimarlık kuramcısı olarak değerlendirilir. Vitruvius'un yapıtını İtalyancaya çevirmiş ve özgün bir mimarlık kitabı yazmıştı. Kent planlaması ve askeri mimarlık konularını tartıştığı *Trattato di architettura civile e militare* (Sivil ve Askeri Mimarlık Üzerine Bir İnceleme) adlı bu kitabında yüksek Rönesans dönemi mimarlık kuramlarının bazısına öncülük etti. 1477'de Urbino'da Dük Federico da Montefeltro'nun hizmetinde bulunduğu sırada büyük olasılıkla düklük sarayının bazı bölümlerinin tasarım ve dekorasyon çalışmalarına katıldı. Gene Urbino'da 136 askeri tahkimat inşa etti. 1484'te siparişini aldığı Cortona'daki Madonna del Calcinaio (Sta. Maria del Calcinaio) Kilisesi mimarlık alanındaki başyapıtıydı; yapı günümüze önemli değişikliklerle ulaştı. Heykelci olarak Francesco'nun en ünlü çalışmaları Siena Katedrali'nin (1489-97) ana altarı için yaptığı dört tunç figür ile Verrocchio'nun etkisindeki bir dizi tunç kabartmadır. (Bir değerlendirmeye göre bu yapıtlar Leonardo da Vinci'nin gençlik dönemine aittir.) Tahkimat, savaş araçları ve silah tasarımları da bulunan Francesco'nun kara mayınını icat ettiği sanılır.

Franceville, Gabon'un güneydoğusunda, Haut-Ogooué ilinin merkezi kasaba. Ogove (Ogooué) Irmağının doğu kıyısında ve ırmağın Mpassa ile birleştiği noktanın güneyinde yer alır. Fransız kâşif Pierre Savorgnan de Brazza tarafından 1880'de kuruldu. 1946'ya değin Orta Kongo'ya bağlı kaldı. Bugün bir madencilik bölgesinin merkezidir. Kuzeybatıdaki Mouanda ve Mounana'da sırasıyla manganez ve uranyum işletmelerinin açılması yörede nüfusun artmasını ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Daha önemsiz bir ihraç ürünü olan altın, kasabanın güneyinde çıkarılır. Kahve, yörenin ticari açıdan en önemli tarımsal ürünüdür. Kasaba yakınındaki Poubara'da büyük bir enerji santralı vardır. Nüfus (1970) 9.345.

Franche-Comté, Fransa'nın doğusunda Jura, Doubs, Haute-Saône ve Belfort illerini (*département*) kapsayan planlama bölgesi (*région de programme*). Merkezi Besançon, yüzölçümü 16.189 km²'dir. Güneyde Ain, batıda Saône-et-Loire, Côte-d'Or ve Haute-Marne, kuzeyde Vosges ve Haut-Rhin illeriyle çevrilidir. Doğusunda İsviçre uzanır. "Bağımsız Kontluk" anlamına gelen Franche-Comté, 12. yüzyılda Burgonya Kontluğu'na verilen addan gelir. Burgonya Krallığı 888'de kurulduğunda, başa geçen krallar Burgonya'nın Jura Dağları ötesinde kalan bölümü üzerinde zayıf bir denetim kurabildiler. Burgonya Krallığı 1032'de Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Konrad'ın eline geçtikten sonra bile bu denetim sürekli olamadı. 1127'de yerel kontlardan III. Raynald, Alman kralı II. Lothar'a (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) bağlanmayı reddetti. Lothar, Raynald'ın yerine bir rakibini geçirmeye çalıştıysa da, on yıllık mücadeleden üstün çıkan Raynald oldu. Bundan sonra kendisine *franc-comte* (bağımsız kont), topraklarına ise Franche-Comté dendi.

Birbirini izleyen kadın vârisler nedeniyle sonraki iki yüzyıl boyunca çeşitli hanedanlar arasında el değiştiren kontluk, sonunda Marguerite de Flandre'ın 1369'da evlendiği Burgonya dükü II. Philippe'e (Cesur) geçti (1384). Burgonya dükü Charles'ın (Cesur) ölümünden (1477) sonra, onun vârisi Marie, Habsburg hanedanından Avusturya arşidükü I. Maximilian (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) ile evlendi. Arras Barışı'yla (1482) Marie'nin kızı Margaret ile nişanlanan Fransa veliahtına verilen Franche-Comté, VIII. Charles olarak tahta geçen veliahtın nişanı bozması üzerine yeniden Avusturya'ya döndü (Senlis Antlaşması, 1493). Bunu izleyen 185 yıl boyunca Habsburgların yönetiminde kaldı.

V. Karl'ın (Şarlken), egemenliği altındaki toprakları vârisleri arasında paylaştırmasıyla, Franche-Comté öteki Burgonya topraklarıyla birlikte İspanya Habsburglarının eline geçti. İspanya kralı II. Felipe döneminde Protestanlar üzerinde şiddetli bir baskı uygulandı. Fransa kralı IV. Henri ile Felipe arasındaki savaşta saldırıya uğrayan Franche-Comté, bunu izleyen barışa karşın, Habsburgların Fransa'yı kuşatma politikası açısından önemli bir halka oluşturduğu için sürekli tehdit altında kaldı. XIII. Louis'nin 1635'te İspanya'ya savaş açmasıyla işgal edildi ve 1639'a değin süren saldırılarda büyük zarar gördü. Fransız-İspanyol Savaşı'nın sürmesine karşın, 1648'de Vestfalya Barışı'yla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun İspanya'nın elinde bulunan bir *fief*'i olarak kabul edildi.

İntikal Savaşı(*) sırasında Condé 4. Prensi Louis'nin ele geçirdiği (1668) Franche-Comté, Aix-la-Chapelle Barışı'yla İspanya'ya geri verildi. Felemenk Savaşı (1672-78) sırasında, 1674'te gene Condé Prensi komutasındaki Fransız birliklerince işgal edildi. Nijmegen Antlaşması'yla (1678) resmen bir Fransız eyaleti oldu. Fransız işgaline karşı tepkinin ve İspanyol sempatisinin 18. yüzyıla değin sürdüğü bölge, 1790'da illere ayrıldı.

Franche-Comté'un büyük bölümü Jura Dağlarıyla kaplıdır. Yukarı Saône Irmağı havzası dağların içlerine kadar sokulur. Yıllık yağış miktarı yüksek olduğundan orman örtüsü yaygındır. Seyrek bir dağılım gösteren bölge nüfusu 1872-1946 arasında yüzde 16'yı aşan bir azalmanın ardından ülke ortalamasına yakın bir artış oranına ulaşmıştır. Artışın en yüksek olduğu yerler, daha önce göç yüzünden neredeyse boşalmış olan Doubs ile Jura üzerindeki Belfort ve Haute-Saône'dur. Bölge nüfusunun üçte birinden fazlası, Besançon-Montbéliard-Belfort kentsel yığışımında toplanmıştır. Sanayi işçilerinin çoğu köylerde yaşar.

Dağlarda yaygın olarak yapılan hayvancılık, tarımın önünde gelir. Bölge önemli bir süt ve peynir üretim merkezidir. Ovalarda meyve yetiştirilir. Ormancılık da önemli bir uğraştır. Başlıca sanayiler Doubs Irmağı çevresinde toplanmıştır. Besançon'da duvar ve kol saatleri yapılır. Vesoul ve Montbéliard'da Peugeot firmasının otomobil fabrikaları bulunur. Öteki önemli ürünler dokuma, kimyasal maddeler ve ahşap eşyadır. Jura ilindeki Saint-Claude'da değerli pipolar yapılır ve elmas tıraşlanır. Gene Jura'da Salins-les-Bains ve Montmorot'da tuz yatakları işletilir. Kara ve demir yolları ağı Doubs Irmağı vadisinde toplanmıştır. Nüfus (1990) 1.097.322.

Franchet d'Esperey, Louis-Félix-François (d. 25 Mayıs 1856, Mostaganem, Cezayir - ö. 8 Temmuz 1942, Albi, Fransa), I. Dünya Savaşı'nın en etkili komutanlarından olan Fransız mareşal. Bulgaristan'ın savaş dışı bırakılarak İtilaf ordularına Viyana yolunun açılmasını sağlamıştır.

Saint-Cyr'de öğrenim gören Franchet savaş öncesinde Cezayir ve Tunus'ta görev yaptı. I. Dünya Savaşı patlak verince Lille'deki I. Kolordu'nun başına getirildi. Bu

görevdeki başarısı, önce doğu (Mart 1916), sonra da kuzey ordu grupları (Ocak 1917) komutanlığına getirilmesini sağladı. Ama Almanlar karşısında Chemin des Dames'da uğradığı yenilgiden sonra Makedonya'daki çok uluslu İtilaf orduları komutanlığına gönderildi. Burada Bulgaristan'a karşı kesin bir zafer kazandı (15-29 Eylül 1918). Bulgaristan'ın savaş dışı kalmasından sonra Tuna'ya yöneldi ve Rusya'dan ivedilikle buraya sevk edilen Alman birliklerini yenilgiye uğratarak Macaristan'ın teslim olmasını sağladı. Mütareke döneminde iki yıl kadar İstanbul'da Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanlığı yapan Franchet, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye'nin yok edilmesi için Padişah'a ültimatom verdi. 1921'de mareşalliğe yükseltildi. 1934'te Académie Française üyeliğine seçildi.

Francia, asıl adı FRANCESCO DI MARCO DI GIACOMO RAIBOLINI (d. 1450, Bologna - ö. 5 Ocak 1517/18, Bologna), İtalyan Rönesans ressamı. 15. yüzyıl sonları Bologna resminin en önemli temsilcisidir. Önceleri Lorenzo Costa, Francesco del Cossa ve Ercola de' Roberti gibi Ferraralı ressamlardan etkilenmiştir. Geç dönem yapıtları ise Perugino ve Raffaello ile Umbrialı ressamların etkilerini yansıtır. Olgunluk dönemi resimlerinden "Meryem'in Göğe Çıkışı"nda (1504) pitoresk kaya oluşumları ve narin ağaçlarıyla arka plandaki yumuşak manzara Umbria tarzında, ince uzun figürler ise Costa'yı anımsatacak biçimdedir. Francia'nın atölyesinde "Madonna ve Çocuk İsa İki Melekle" (Eski Pinakotek, Münih) gibi birbirine benzeyen çok sayıda Madonna resmi üretilmiştir. Ama onun incelmiş ve gelişmiş özgün üslubunu en iyi yansıtan yapıtları,

"Meryem'in Göğe Çıkışı", Francia'nın ahşap üstüne yağlıboya çalışması, y. 1504; savaşta kaybolmadan önce Berlin Devlet Müzeleri, Almanya
Staatliche Museen zu Berlin

"Çocuk Federico Gonzaga'nın Portresi" (1510, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) gibi birkaç portre çalışmasıdır.

Francia, José Gaspar Rodríguez de (d. 6 Ocak 1766, Asunción, Río de la Plata - ö. 20 Eylül 1840, Asunción, Paraguay), Paraguaylı diktatör. Aşırı kişisel yönetimi ve kendine yeterlilik politikası ülkeyi yalnızlığa ittiği gibi, almaşık siyasal kurumların gelişimini de engellemiştir.

Francia ilahiyat öğrenimi gördüğü halde sonradan avukatlığa başladı. 1811'de Paraguay'daki İspanyol egemenliğine son veren cuntanın sekreterliğine getirildi. 1813'te cunta üyeleri arasına katıldı. 1816'da yaşam boyu diktatörlük yetkisini elde etti.

İspanyol egemenliğinden kurtulmayı yeterli görmeyen Francia 1813'te Arjantin'e karşı da bağımsızlık ilan etti. Oysa Paraguay'ın dış dünyayla tek bağlantısı, Buenos Aires'ten geçen ırmak yoluyla sağlanıyordu. Ülkesinin bağımsızlığını korumakta kararlı olan Francia, bütün dış ticaret etkinliklerini ve Arjantin'e giden ırmak ulaşımını yasakladı. Böylece kendi içine kapalı bir ülke durumuna düşen Paraguay'a giriş ve çıkış için pek az kimseye izin verildi.

"El Supremo" (Yüce) unvanını alan Francia, devlet gelirleri üzerinde denetim kurdu. Ülkeyi kendine yeterli duruma getirmek için ulusal sanayiyi özendirdi; çiftçilik ve hayvan yetiştirmede yeni yöntemler getirdi; orduyu yeniden örgütleyerek donanımını güçlendirdi. İlahiyat okulunu kapattı, Enkizisyon'u, ondalık vergisini ve soyluların ayrıcalıklarını kaldırdı.

Francia sade ve dürüst bir devlet adamı olmakla birlikte despot bir yöneticiydi. Onun yönetimi altında Paraguay, yaşam düzeyi düşük ama kendine yeterli bir ülke olmanın bedelini siyasal özgürlüklerden yoksun kalarak ödedi.

Franciabigio, FRANCESCO DI CRISTOFANO, FRANCESCO GIUDINI ya da GIUDICI olarak da bilinir (d. 1482/83, Floransa? - ö. 1525, Floransa), erken ve yüksek Rönesans ile erken maniyerizmden öğeler taşıyan portreleri ve dinsel konulu resimleriyle tanınan İtalyan ressam. İlk dönem yapıtlarında 15. yüzyıl İtalyan resmini çağrıştıracak biçimde betimleyici ayrıntılara ve harekete önem vermiş, daha sonra "Pozzo Madonnası"nda (y. 1508, Floransa Akademisi) olduğu gibi Raffaello'nun Floransa döneminin etkisinde kalmıştır.

Franciabigio 1513'te fresklerinin çoğu Andrea del Sarto'nun yapıtı olan Floransa'daki SS. Annunziata Manastırı ve Kilisesi avlusundaki "Meryem'in Evlenmesi" adlı resmi yaptı. Ama daha bitmeden papazların resim üstündeki örtüyü kaldırmasına çok öfkelenerek eline geçirdiği bir çekiçle Meryem'in ve öbür figürlerin başlarına vurdu. Böylelikle de fresk türündeki başyapıtı olabilecek bu resim önemli ölçüde hasar gördü.

Franciabigio birkaç yıl Andrea del Sarto ile aynı atölyeyi paylaştı. İki sanatçı, Andrea'nın öğrencisi Pontormo ile birlikte Poggio a Caiano'daki Medici Villası'nı bezediler. Franciabigio'nun buradaki yapıtlarından biri de onun öykürsel resim alanındaki yeteneğini gösteren "Cicero'nun Zaferi"ydi. "Aziz Eyyub Altarı" (1516, Uffizi Galerisi, Floransa) adlı resminin koyu, dumanlı arka planı ile yumuşak ve dramatik ışık kullanımında ise Andrea'nın etkisi belirgindi.

Francis, James Bicheno (d. 18 Mayıs 1815, Southleigh, Devon, İngiltere - ö. 18 Eylül 1892, Lowell, Massachusetts, ABD), İngiliz asıllı ABD'li hidrolik mühendisi. Düşük basınç gerektiren uygulama alanlarında kullanılmak üzere, kendi adını taşıyan, radyal ve eksenel akışlı türbinlerin birleştirilmiş bir türü olan karışık akışlı türbini geliştirmiştir.

1833'te ABD'ye giden Francis, mühendis G. W. Whistler'ın yanında, Connecticut'taki Stonington Demiryolu inşaatında çalışmaya başladı. Daha sonra, Lowell'daki Merrimack Irmağı Kanal Havuzları ve Kanalları Hissedarları adlı bir grubun teknik ressamı oldu ve 22 yaşında şirketin başmühendisliğine getirildi. Kırk yıl süreyle bu şirketin hidrolik enerji alanındaki yatırımlarını yöneten ve fabrikalarına danışmanlık yapan Francis, Lowell'ın bir sanayi merkezi durumuna gelmesine önemli katkılarda bulundu.

Tomrukların korunması, dökme demir kirişlerin denenmesi ve tasarımı, yangından korunma sistemleri gibi birçok alanda çalışmalar yapan Francis, kendi adıyla anılan türbinin yanı sıra savakların üzerinden su akışına ve öteki hidrolik problemlerine ilişkin formüller de geliştirmiştir. Boston İnşaat Mühendisleri Derneği ile Amerikan İnşaat Mühendisleri Derneği'nin kuruculuğunu ve başkanlığını yapmış, 200'ün üzerinde teknik makale yazmıştır. Resmi bir öğrenim görmemiş olan Francis, döneminin önde gelen inşaat mühendislerinden biri olarak kabul edilir.

Francis, Sir Philip (d. 22 Ekim 1740, Dublin - ö. 23 Aralık 1818, Londra), İngiltere'nin Hindistan'daki ilk genel valisi Warren Hastings'le mücadele eden siyaset adamı.

Bir din adamının oğlu olan Francis, Dublin ve Londra'da öğrenim gördü. 1756-73 arasında çeşitli devlet görevlerinde bulundu. 1769-72 arasında bir Londra gazetesinde *Letters of Junius* (Junius'un Mektupları) başlığıyla Kral III. George yönetimini hedef alan yergileri, savaş bakanlığındaki memuriyeti sırasında Francis'in yazdığı da öne sürülür.

Haziran 1773'te Başbakan Lord North, Francis'i, Genel Valı Hastings'le birlikte Hindistan'daki İngiliz varlıklarını yönetmek üzere yeni oluşturulan dört kişilik bir konseyin üyeliğine atadı. Francis, iki konsey üyesini de yanına alarak Hastings'e karşı mücadeleye başladı. Francis bir bakıma Hastings'in yerine göz dikmişti. Ama iki rakip arasında, toprak vergilerinin tahsili gibi bazı konularda görüş ayrılıkları da vardı. Aleyhindeki iki konsey üyesinin ölümüyle Hastings 1776'da konseyde ağırlık kazandıysa da Francis saldırılarını sürdürdü. Genel Vali 1780'de bir düelloda Francis'i yaraladı. 1781'de İngiltere'ye dönen Francis imzasız bir broşür yayımlayarak kamuoyunu Hastings'e karşı çevirdi. 1784'te Parlamento'ya girdi. 1788'den sonra, Hastings'in dokunulmazlığının kaldırılması için girişimlerde bulundu. Hastings'in 1795'te aklanması Francis'i derinden yaraladı ve Parlamento seçimlerinde yenilgiye uğramasına yol açtı. Francis 1802'de yeniden Parlamento'ya girdi, 1807'de siyaseti bıraktı. 1806'da "sir" unvanı aldı.

Francis, Sam (d. 25 Haziran 1923, San Mateo, California, ABD), ikinci kuşak soyut dışavurumcuların en önde gelen temsilcilerinden biri.

1941-43 arasında Berkeley'deki California Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. Resim yapmaya 1945'te II. Dünya Savaşı'nda yaralandıktan sonra yattığı hastanede başladı. Aynı yıl San Francisco'daki California Güzel Sanatlar Okulu'nda David Parks ile resim çalışmaya başladı. 1950-57 arasında Paris'te Fernand Léger'nin atölyesine devam etti, Serbest Biçimli Sanat'ı uygulayan ressamlarla ilişki kurdu. Bu sanatçıların ve birinci kuşak soyut-dışavurumcuların J. Pollack'ın etkisi altında kaldı. 1957'de Tokyo'da çiçek düzenleme eğitimi veren Sofu Okulu'na, 1959'da New York kentindeki Chase Manhattan Bank'e duvar resimleri yaptı. 1962'de Tokyo'da düzenlenen Uluslararası 3. Özgün Baskı Bienali'nde birincilik ödülünü kazandı.

1958'de yapmış olduğu "Bir Noktanın Üstünde Mavi" adını taşıyan resmi Francis'in taşist (Fransızca *tache*: "leke", "nokta") üslubunu yansıtır. Francis 1960'ların ortalarında Doğu sanatının yalınlığına yaklaşarak bazı minimal sanat örneklerini çağrıştıran yapıtlar gerçekleştirdi. 1970'ten sonra yoğunlaştırdığı özgün baskı çalışmalarını 1980'lerde de sürdürdü; taş ve aside yedirme baskının yanı sıra, daha saydam renklere ulaşmak için leke baskıdan da yararlandı. Tuvallerinde görülen parlak renkler özgün baskılarının da tipik özelliği oldu.

"Orta Mavi", Sam Francis'in yağlıboya çalışması, 1957
Martha Jackson Galerisi, New York
Martha Jackson Gallery, New York

Francis, Thomas, Jr. (d. 15 Temmuz 1900, Gas kenti, Indiana - ö. 1 Ekim 1969, Ann Arbor, Michigan, ABD), ABD'li mikrobiyoloji ve epidemiyoloji uzmanı. 1934'te A, 1940'ta B tipi gribe yol açan virüsleri ayırarak, her ikisinde de etkili olan bir aşı geliştirdi. Ayrıca zatürree tedavisinde kullanılan antiserumların geliştirilmesiyle sonuçlanan araştırmalar yaptı.

1925'te Yale Üniversitesi'nde tıp doktorasını tamamlayan Francis, sırasıyla Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (1928-36), Rockefeller Vakfı'nda (1936-38) ve New York Üniversitesi Tıp Okulu'nda (1938-41) çalıştı. Daha sonra Michigan Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu'na geçti. 1954'te Çocuk Felci Ulusal Vakfı'nca geniş ölçekli alan çalışmalarının yönetiminde görevlendirildi; bu çalışmalar Salk aşısının çocuk felci hastalığına karşı yaygın olarak kullanılmasına olanak sağladı.

Francisco Morazán, Honduras'ın orta kesiminde il. 7.946 km²'lik dağlık bir alanı kaplar. Eskiden Tegucigalpa olan adı, 1943'te Orta Amerika Federasyonu başkanının anısına değiştirilmiştir. Verimli vadi ve havzalarda mısır, fasulye, patates ve pamuk gibi ürünler yetiştirilir, ayrıca kümes hayvanları, sığır ve domuz beslenir. İlin yaklaşık üçte biri ormanlarla kaplıdır. İl merkezi ve başkent Tegucigalpa çevresinde, Valle des Angeles'de ve Tatumbla'da gümüş, altın, kurşun ve çinko çıkarılır. Zengin demir yataklarından elde edilen cevher, Tegucigalpa'nın 30 km kuzeyinde Agalteca'da bulunan çelik tesislerinde işlenir. Başlıca sanayi ürünleri gıda maddeleri, içecek, kereste, dokuma ürünleri, puro, ayakkabı ve mobilyadır. İl nüfusunun yaklaşık yarısı Tegucigalpa'nın da bulunduğu iç kesimde oturur. Ulaşım yaygın bir karayolu ağıyla sağlanır. Tegucigalpa'da uluslararası bir havalimanı vardır. Nüfus (1991 tah.) 878.000

Franck, César (Auguste) (d. 10 Aralık 1822, Liège, Hollanda Krallığı - ö. 8 Kasım 1890, Paris), Belçikalı-Fransız orgcu ve besteci. *Re Minör Senfoni* ve piyano ve orkestra için *Senfonik Çeşitlemeler* gibi teknik açıdan ustalıklı, romantik yapıtlarıyla ünlenmiştir.

Babası Valon, annesi Alman asıllıydı. Sekiz yaşında Liège Konservatuvarı'na girdi. Piyanoda şaşırtıcı bir hızla ilerleyince 1834'te babası onu Aix ve Brüksel'i de kapsayan bir konser turnesine çıkardı. Ertesi yıl Paris'e gönderilen Franck, Paris Konservatuvarı öğretmenlerinden Bohemyalı besteci Anton Reicha'dan ders aldı. 1836'da, keman çalan kardeşi Joseph ile birlikte bütün ailesi Paris'e taşındı. 1837'de Paris Konservatuvarı'na girdi ve bir yıl geçmeden hazırlıksız çalma (deşifraj) sınavındaki başarısıyla piyanoda büyük ödülü kazandı. Bunu, 1840'ta füge birincilik, 1841'de de orgda ikincilik ödülleri izledi. Franck için bir sonraki adım bir yıl süreyle Roma'da öğrenim olanağı sağlayan Roma Ödülü yarışmasına hazırlanmaktı; ama babası birlikte konser veren oğullarının virtüöz olmalarına karar vererek eğitimini tamamlamadan César'ı konservatuvardan aldı.

Franck babasını hoşnut etmek ve para kazanarak ailenin sıkıntılarını gidermek için konserler verdi. Programda çoğunlukla kendi gösterişli fantezilerini ve o dönemde çok tutulan opera potpurilerini alıyordu. 1840'ta orgla ilgilenmeye başladıktan sonra daha ciddi yapıtlar besteledi. Bu dönemde yazdığı üç tane üçlüsünü Macar besteci Franz Liszt çok beğendi. İlk kez 4 Ocak 1846'da konservatuvarda seslendirilen *Ruth* kantatı daha da iddialıydı.

Gönülsüzce çaldığı konserler, basında çıkan birkaç kötü eleştiri ve ek gelir sağlamak için verdiği derslerle enerjisinin çoğunu tüketen Franck, ancak yeteneklerinin babası tarafından amansızca sömürülmesinden kurtulduktan sonra olgunlaşıp huzur bulabildi. Bir süre sonra Desmousseaux diye bilinen Félicité Saillot adlı bir tiyatro oyuncusuna âşık oldu. Kızın annesiyle babasının da tiyatroda çalışmaları yüzünden baba Franck evlenmelerini uygun bulmayınca Franck evden ayrıldı. 1848'de Félicité Saillot ile evlendi ve izleyen 42 yıl boyunca yaşam biçiminde büyük bir değişiklik olmadı. Sade bir yaşam sürdü; geçimini org çalarak ve müzik öğretmenliği yaparak sağladı.

1851'de Saint-Jean-Saint-François Kilisesi'nin, 1858'de de koro şefliğini yaptığı Sainte-Clotilde Kilisesi'nin orgcusu oldu. Ünlenmesini sağlayan doğaçlamalarını ve bunların org ve koro yapıtları olarak geliştirilmiş biçimlerini Sainte-Clotilde orgunun başında yarattı. Resmî görevinin ürünü olan bu müzik, yumuşak ve tatlı bir kilise müziğinin yeğlendiği bu dönemin beğenisinin izlerini taşıyordu. Böyle olmasına karşın, Franck ile besteci arkadaşı Charles Gounod kilise yöneticileri tarafından ciddi ve zor kilise müziği bestelemekle suçlandılar.

César Franck, J. Rongier'nin portre çalışmasından ayrıntı; özel koleksiyon
C. Caroly-J. P. Ziolo

Franck'ın 1872'de beklenmedik bir biçimde konservatuvara org profesörü olarak atanması bestecilik yaşamı açısından önemli sonuçlar doğurdu. Açıkyürekliliği ve sadeliği ona meslektaşları arasında birçok düşman, öğrencileri arasında ise bir o kadar dost kazandırdı. Org derslerinin çok geçmeden kompozisyon derslerine dönüşmesi, öğrencilerinin de çoğu kez asıl kompozisyon öğretmenlerinin öğrencilerinden daha başarılı olması bu düşmanlığı gittikçe artırdı.

Fransız müziğinde Franck'ın öğrencilerinden oluşan okulun çekirdeği, onun 1860'ların sonlarında özel ders verdiği Henri Duparc ve Alexis de Castillon ile ortaya çıktı. Ama Franck'ın yazmayı amaçladığı ve öğrencilerinden beklediği ciddi, duygusal bağları ve teknik temelleri sağlam müziğin asıl geleceği 25 Şubat 1871'de kurulan Ulusal Müzik Derneği'ndeydi. 1872'de Fransız besteci Vincent d'Indy, Franck'ın öğrencileri arasına katıldı ve coşkusu, dışa açılma çabası ve Franck'a duyduğu hayranlıkla onun piyanistlikteki ve bestecilikteki başarısızlıkları yüzünden sarsılan güvenini yeniden kazanmasında büyük rol oynadı. Franck'ın çevresi, Ernest Chausson, Pierre de Bréville, Charles Bordes ve Guy Ropartz'ın katılmasıyla 1880'lerin başında tamamlandı. Daha sonra d'Indy'nin *César Franck* (1906) adlı yaşamöyküsünde ileri sürdüğü aşırı iddialar, bir süre için Franck'a "öğrencilerinin yarattığı besteci" gözüyle bakılmasına yol açtı.

Franck'ın son 10 yılına rastlayan besteleri, bu görüşün yanlışlığını kanıtlar. İlk döneminde çaldığı ve bestelediği virtüözlük gerektiren müzik, hiç kuşkusuz beğenisini kalıcı biçimde etkilemiştir; piyano için *Prelude, aria et final*'in (tamamlanışı 1887) son bölümünde piyano ve orkestra için *Senfonik Çeşitlemeler*'inde ise çok kısa bir süre için bu etki kendisini açıkça hissettirir. Daha zayıf sayılabilecek bazı yapıtlarında ise yüzeyselliğe karşı neredeyse aşırı bir tepki ve ne pahasına olursa olsun yer verilen duygusal bir yoğunluk vardır; bunlarda Franz Liszt, Richard Wagner ve uzaktan uzağa Beethoven örnek alınmıştır.

Fransız müziğinde 19. yüzyılın son çeyreğinde görülen yeni ağırbaşlılık bütünüyle Franck ve öğrencilerinden kaynaklanır. Franck'ın yumuşak, sade, bencillikten uzak ve masum kişiliği zaman zaman müziğinde yer alan düşüncelere ters düşmüştür. 1870'lerde bestelediği, ama ancak ölümünden sonra çalınan *Les Béatitudes* (Ahiret Mutlulukları) oratoryosuyla *Le Chasseur maudit* (1882; Lanetlenmiş Avcı) ve *Les Djinns* (1884; Cinler) adlı senfonik şiirleri buna örnektir. *Keman Sonatı* (1886) ve *Senfonik Çeşitlemeler* ise sıcak ve soylu bir müziksellikle güçlü ve kusursuz bir tekniği birleştiren anıtsal yapıtlar olarak günümüze değin çekiciliklerini korumuştur.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Koro yapıtları. *Üç Motet* (1858), *Messe à trois voix* (1860; Üç Ses İçin Missa), *Trois Offertoires* (1871; Üç Offertorium), tenor, org, arp, viyolonsel ve kontrbas için *Panis Angelicus* (1872), *Rédemption* (1873; Kefaret). Senfonik şiir. *Les Éolides* (1876), *Psyché* (1888). Oda müziği. *Piyano ve Yaylı Çalgılar İçin Fa Minör Beşli* (1879), *Re Majör Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* (1889), *Keman ve Piyano İçin La Majör Sonat* (1886). Org. *Six Pièces* (1862; Altı Parça), *Trois Pièces* (1878; Üç

Parça), *Trois Chorals* (1890; Uç Koral). Piyano. *Prélude, choral et fugue* (1884).

Franck, James (d. 26 Ağustos 1882, Hamburg, Almanya - ö. 21 Mayıs 1964, Göttingen, AFC), atomların elektron bombardımanı yoluyla uyarılması ve iyonlaştırılması üzerine çalışmalarıyla 1925'te Gustav Hertz ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü paylaşan Alman asıllı ABD'li fizikçi. Bu araştırmayla, belirli bir atomun normal enerji düzeyinden uyarılmış duruma yükseltilmesi için, çarpan elektronun belirli bir minumum enerjiye sahip olması gerektiği ortaya çıkartılmıştır.

James Franck
Bavaria-Verlağ

1920'de Göttingen Üniversitesi'ne fizik profesörü olarak atanan Franck, ödül kazanan çalışmalarını da burada gerçekleştirmişti. 1933'te Nazileri protesto amacıyla görevinden ayrıldı ve Danimarka'ya geçti. 1935'te ABD'ye yerleşen Franck, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. 1938'de Chicago Üniversitesi'nde fizikokimya profesörü oldu. Fotokimya ve atom fiziği alanlarında araştırmalar yapan Franck, moleküllerin ayrışması sürecindeki enerjinin, molekül bandı tayflarından belirlenmesi yöntemini geliştirdi. II. Dünya Savaşı sırasında atom bombasının geliştirilmesinde çalıştı. Bununla birlikte bu bombanın savaşta kullanılmasını önlemek amacıyla çaba gösterdi ve bombanın gücünün anlaşılması için insansız bir yerde patlatılmasını önerdi.

Franck, Sebastian (d. y. 1499, Donauwörth, Bavyera - ö. y. 1542, Basel, İsviçre). Alman Reformcu ve ilahiyatçı. Katoliklikten Lutherciliğe dönmüş, daha sonra Luther'in görüşlerinden de uzaklaşarak dogmatik inançlara karşı mistik bir tutum benimsemiştir.

Heidelberg'de Reformcu din adamı Martin Bucer'in öğrencisi olan Franck, 1516'dan kısa süre sonra Katolik Augsburg piskoposluğunda papaz yardımcılığına atandı. Yaklaşık 1525'te Nürnberg'de Luthercilere katıldı, Reform için çalışmak üzere papazlıktan ayrıldı. Ama 1529'da, Simon Fish'in ruhbanlığa ve Lutherciliğe şiddetle saldıran *Supplycacyon of the Beggars* (Dilencilerin Yakarışı) adlı kitabının bir basımını yaptı. Bu, Franck'ın Luthercilikten uzaklaşmaya başladığını gösteriyordu. Nürnberg'de Anabaptist önderlerden Hans Denck'in müridleriyle ilişki kuran Franck, kısa süre sonra da Anabaptistliği dogmatik ve sığ olmakla suçladı. Ama Anabaptistlere karşı zor kullanılmasına karşı çıktı. Lutherci öğretiyle, genel olarak dogmatizmle ve kurumsal kilise kavramıyla gitgide daha çok çatışan Franck, 1529'da o dönemde Protestanlık içindeki ruhani hareketin merkezi olan Strassburg'a taşındı. Burada Reformcu mistik Kaspar Schwenckfeld'le tanışması Franck'ın dogmatizme karşı görüşlerini iyice pekiştirdi. Temel yapıtı *Chronica: Zeitbuch und Gechichtsbibel* (1531; Olayların Dökümü: Zaman Kitabı ve Tarihsel Kitabı Mukaddes) heretik akımları Katolikliğe karşı bir gözle ele alan kapsamlı bir çalışmaydı.

Franck, görüşlerinden ötürü kısa bir süre hapis yattıktan sonra kilise dışı yetkililerce Strassburg'dan sürüldü. Bunun üzerine Almanya'da bir geçim yolu bulmaya çalıştı. 1533'te Ulm'a taşınarak basımcılığa başladı, ama kendi kitaplarını, yayımlanmak üzere başkalarına gönderdi. Bu kitaplarından *Die goldene Arche*'da (1538: Altın Sandık) Hıristiyanların, On Emir ve Havariler Amentüsü dışında hiçbir öğretiye gereksinimleri olmadığını öne sürdü. Kitabı Mukaddes'in, yazılı bir metin olarak gerçek ve ölümsüz öğretisini örten çelişkilerle dolu olduğunu savunan Franck'a göre dogma tartışmaları anlamsızdı. Ayinler de kilisenin ilk dönemlerinde ortaya çıkmış birer oyalanma aracıydı; Franck'a göre ilk dönemlerinde kilise henüz yeterince Kutsal Ruh'un kılavuzluğu altında değildi.

Sonunda Luther, Franck'ın inanç ve bağlılıktan kaçınmaya çalıştığı kanısına vardı. 1539'da Ulm'daki Lutherciler Franck'ı kentten ayrılmaya zorladılar. Basel'e giden Franck orada barışçılığı savunan *Kriegsbüchlein*'ı (1539; Küçük Savaş Kitabı) yazdı. Çağdaşlarınca inançla ilgili konularda yalpalamakla suçlanan Franck, bir yazar ve felsefeci olarak modern eleştirmenlerin övgüsünü kazanmıştır.

Franck-Hertz deneyi, atomlardaki kesikli (ayrık) enerji düzeylerinin varlığını kanıtlayan ilk deney. Deney 1914'te James Franck ve Gustav Hertz adlı Alman asıllı fizikçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu deneyde, bir elektron lambasına doldurulan gazın içinden başlangıçta düşük enerjili elektronlar geçirilir. Elektronların enerjisi yavaş yavaş artırıldığında, enerji belirli bir değere ulaşana değin elektron akışı kesintisiz olarak sürer. Bu kritik değere ulaşıldığında ise, elektron akışı neredeyse bütünüyle kesilir. Gaz atomları elektronların enerjisini, bu enerji belirli bir kritik değere ulaştıktan sonra soğurabilmektedir; bu da gaz atomlarındaki elektronların daha yüksek değerdeki bir kesikli enerji düzeyine atladıklarını gösterir. Bombardıman elektronlarının enerjileri bu kesikli değerin altında iken, atomdaki elektronların daha yüksek enerji durumuna atlamaları olanaksızdır. Bu nedenle gaz atomu enerji soğuramaz ve elektron akışını engellemez. Enerjileri tam bu değere ulaşan elektronlar, enerjilerinin tümünü tek bir çarpışmayla gaz atomu elektronlarına aktararak dururlar. Atomdaki elektronlar ise, kazandıkları bu enerjiyi daha yüksek bir enerji düzeyine atlayarak depolarlar.

Francke, August Hermann (d. 22 Mart 1663, Lübeck - ö. 8 Haziran 1727, Halle, Brandenburg, Almanya), Alman Pietizminin gelişmesine katkıda bulunan Protestan önder, eğitimci ve toplum reformcusu.

Philipp Jakob Spener'in dinsel coşku hareketinden etkilenen Francke, Doğu dilleri ve ilahiyat dersleri verdiği (1695-1727) Halle Üniversitesi'nde Pietist gruplar oluşturdu. Francke'nin kurduğu dinsel topluluğun etkinlikleri, özellikle de yoksullar için bir okul ile yetimlerevi, sağlık ocağı ve bir basımevinden oluşan Halle'deki Francke Vakfı'nın kuruluşu, geleneksel Lutherciler tarafından öteki dinsel canlanma hareketlerine benzerliği ve toplumsal eylemciliği dolayısıyla eleştirildi. Resmî kilisenin de dışladığı Francke, daha sonra Prusya kralı I. Friedrich Wilhelm'den yakınlık gördü. 1713'te vakfa yaptığı ziyaretten çok etkilenen kral, egemenliği altındaki topraklarda benzeri eğitim merkezlerinin kurulması için kararlar çıkarttı.

Francke Usta (ö. 1410-25), Alman altar panosu ressamı. Adı ilk kez, Hamburg'daki Johanneskirche'ye konacak Thomas Altar Panosu'nun yapımı için düzenlenmiş 1424 tarihli bir sözleşmede geçer. Bu panonun bölümlerinden dokuzu bugün Hamburg'daki Sanat Salonu'ndadır. Bunların dışında onun elinden çıktığı söylenebilen pek az resim vardır. Leipzig Müzesi'nde ve Hamburg'daki Sanat Salonu'nda bulunan iki resimde Hz. İsa'yı "Acıların Adamı" olarak betimlemiştir. Francke'nin, güçlü kişiliğinin yansıdığı üslubu ile dönemin başka okulları arasında bir bağ kurulamamıştır. Francke, rengi bezemesel nitelikleriyle kullandığı ve deseni iki boyutlu olarak ele aldığı yapıtlarında, ayrıntılı bir işçilikle abartılı bir duygusal anlatımı birleştirmiştir. Kuzey Almanya'daki birçok altar panosu onun üslubunu anımsatır. Çok sayıda sanatçıyı etkilediği sanılmaktadır.

Francke Usta'nın Hz. İsa'yı "Acıların Adamı" olarak betimleyen bir pano resmi, 1424; Hamburg Sanat Salonu
Hamburger Kunsthalle

Franco, Francisco, tam adı FRANCISCO PAULINO HERMENEGILDO TEÓDULO FRANCO BAHAMONDE, lakabı EL CAUDILLO (Önder) (d. 4 Aralık 1892, El Ferrol - ö. 20 Kasım 1975, Madrid, İspanya), demokratik cumhuriyetin yıkılmasıyla sonuçlanan İspanya İç Savaşı'nda (1936-39) milliyetçi güçlere önderlik eden general. İç Savaş'ın ardından 36 yıl boyunca ülkeyi diktatörlükle yönetmiştir.

Gençliği ve orduda yükselişi. Akranlarından daha disiplinli bir ortamda yetişen Franco, sefih bir yaşam süren babasından çok, sofu ve tutucu bir Katolik olan annesine yakınlık duyuyordu. Ailenin önceki dört kuşağının çocukları ve ağabeyi gibi Francisco'nun da deniz subayı olması öngörülmüştü. Ama Deniz Akademisi'ne alınacak öğrenci sayısının sınırlanması yüzünden Franco karacı olmak zorunda kaldı. 1907'de daha 14 yaşındayken girdiği Toledo Piyade Akademisi'ni üç yıl sonra bitirdi.

Sömürgeci İspanyol birliklerinin 1909'da Fas'ta başlattığı askeri harekâta katılmak için gönüllü yazılan Franco, 1912'de bu ülkeye gönderildi. Ertesi yıl üsteğmen rütbesiyle, seçkin Faslı askerlerden oluşan bir süvari alayına katıldı. 1915'te İspanyol ordusunun en genç yüzbaşısı olan Franco ertesi yıl karnından ağır yaralandı ve tedavi için İspanya'ya gönderildi. 1920'de yeni kurulmuş olan İspanyol Yabancılar Lejyonu'nun komutan yardımcılığına getirildi; 1923'te aynı lejyonun komutanlığını üstlendi. Aynı yıl Carmen Polo'yla evlendi. Faslı yurtseverlere karşı yürütülen zorlu harekât sırasında komuta ettiği lejyon, ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Bu

Franco, 1970
Keystone

başarısı üzerine ulusal kahraman durumuna gelen Franco 1926'da tuğgeneralliğe yükseltildi. 1928'in başlarında, yeni kurulmuş olan Zaragoza Askeri Akademisi'nin komutanlığına atandı.

1931'de İspanya'da krallığın devrilmesinden sonra kurulan cumhuriyet yönetimi koyu bir antimilitarist politika izlemeye başladı. Zaragoza Askeri Akademisi kapatıldı ve Franco kızağa çekildi. Franco, kralın özel danışma kuruluna kabul edilmiş olmasına ve kralcı olarak tanınmasına karşın hem yeni yönetimi, hem de rütbesinin geçici olarak indirilmesini kabullendi. 1933'te tutucu güçler yeni cumhuriyetin denetimini ele geçirince, Franco komutan olarak eski etkin görevine döndü, 1934'te de tümgeneralliğe yükseltildi. Aynı yılın ekiminde, hükümete üç sağcı üyenin alınmasına karşı çıkan Asturiaslı maden işçilerinin ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Bu harekâttaki başarısı, ününün daha da artmasını sağladı. Mayıs 1935'te genelkurmay başkanlığına getirilen Franco, antimilitarist yönetim sırasında zayıflamış olan disiplini ve askeri kurumları yeniden güçlendirmeye girişti.

Merkez sağ hükümet kırsal bölgeleri denetleyemez duruma gelince Ocak 1936'da *Cortes* (Parlamento) dağıtıldı ve yeni seçimlerin Şubat 1936'da yapılacağı açıklandı. Seçimlerde cumhuriyetçi ve sol eğilimli partilerin oluşturduğu Halk Cephesi, kralcı Milliyetçi Cephe'ye karşı büyük bir zafer kazanarak iktidar oldu. Bunun üzerine Franco, ülkede karışıklıkların giderek arttığını ileri sürerek, hükümetten olağanüstü durum ilan etmesini istedi. Ama, başvurusu reddedildi ve Franco genelkurmaydan uzaklaştırılarak Kanarya Adalarında önemsiz bir komutanlığa atandı. Bir süre sonra, Halk Cephesi iktidarını devirmek için planlar yapan sağcı subaylarla ilişki kurarak darbe hazırlıklarına girişti.

İç Savaş. Franco'nun askeri ayaklanmayı ilan eden bildirgesi 18 Temmuz 1936 gününün şafağında, Kanarya Adalarında radyodan yayımlandı; o sabah anakarada ayaklanma başladı. Ertesi gün Fas'a giden Franco, hem bu bölgenin hem de buradaki İspanyol ordusunun denetimini 24 saat içinde ele geçirdi. Ardından ordusuyla birlikte İspanya'ya çıktı ve Madrid'e doğru ilerlemeye başladı. Madrid ve Barselona dışındaki garnizonların çoğunun ayaklanmaya katılmasıyla üç yıl sürecek İspanya İç Savaşı(*) başlamış oldu. Madrid'in varoşlarına kadar ilerleyen milliyetçi güçler burada durduruldu. Bunun üzerine, kente düzenleyecekleri son saldırıyı yönetmesi ve gerekli hazırlıkları yapması için bir başkomutan (*generalissimo*) seçmeye karar verdiler. Bu göreve getirilecek kişi hem orduları yönetecek hem de milliyetçi hükümete başkanlık edecekti. Yeni milliyetçi yönetimin başkanlığına, 1 Ekim 1936'da, Nazilerin iktidarda bulunduğu Almanya ile faşist yönetim altındaki İtalya'dan da yardım sağlayabileceği anlaşılan Franco getirildi. Ama Franco hükümeti, üç yılı aşkın süre boyunca ülke çapında tam bir denetim kuramadı.

Franco, askeri bir diktatörlük kurmakla birlikte, halkın desteğinin sağlanması için sivil bir yapının da gerektiğini kavramıştı. Bu destek ancak, sola karşı olan orta sınıflardan sağlanabilirdi. Franco, 19 Nisan 1937'de Falanj'ı(*) yeniden örgütleyerek, milliyetçi yönetimin resmî siyasal hareketi durumuna getirdi. Bir yandan, kendisini destekleyen çeşitli grupları Falanj içinde birleştirip partiye görünürde de olsa çoğulcu bir yapı kazandırırken, öte yandan da partinin hükümeti değil hükümetin partiyi yönlendireceğini açıkça ortaya koydu. Böylece kurumlaşmış otoriter bir yapı kazanan yönetim sistemi, bu yönüyle, faşist parti devletleri olan Alman ve İtalyan modellerinden farklıydı.

İç Savaş'ın başlarında üstünlük Halk Cephesi'nin elindeydi. Ama Avrupa devletlerinin İç Savaş'a müdahale etmeme kararı, buna karşılık İtalya ve Almanya'nın milliyetçilere açık ve doğrudan destek sağlaması savaşın gidişini değiştirdi. Franco'nun yönetimindeki birliklerin 1 Nisan 1939'da Halk Cephesi karşısında kesin bir zafer kazanmasıyla İç Savaş sona erdi. Bunu izleyen ilk yıllarda on binlerce kişi idam edildi.

Franco'nun diktatörlüğü. Franco'nun ilk hedefi, ülkeye İç Savaş'tan önceki gücünü yeniden kazandırmaktı. Ama tüm ülkede denetimi sağlamasından yalnızca beş ay sonra başlayan II. Dünya Savaşı Franco yönetimini bir ölçüde sarstı. Hitler'in, Katolik bir ülke olan Polonya'ya nedensiz ve gerekçesiz olarak saldırması karşısında ilk anda şaşkınlığa düşen Franco, savaşa karışmaktan titizlikle kaçındı. Belki de en önemli siyasal başarısı savaş boyunca soğuk bir gerçekçilik ve dikkatli bir zamanlamayla yürüttüğü diplomasiydi. Franco, Hitler'e görece daha yakın bir çizgi izlemekle birlikte, diplomatik ve askeri alanlarda doğrudan bir taahhütten dikkatle kaçındı. Ama Hitler'in kısa zamanda kesin bir zafer kazanma şansı olsaydı, Franco'nun Almanya yanında savaşa katılacağını doğrulayan bazı kanıtlar da vardır. Hitler'in, 1940'ta Fransa'nın Hendaye kentinde Franco ile yaptığı görüşmeden sonra, böylesi bir pazarlığa bir kez daha oturmaktansa "üç-dört dişini çektirmeye" razı olacağını söylediği ileri sürülmüştür.

Franco yönetiminin en zor dönemi II. Dünya Savaşı sonrasında, yeni kurulan Birleşmiş Milletler'in (BM) İspanya hükümetiyle ilişkileri kesmesiyle başladı. "Son faşist diktatör" olarak nitelenen Franco bir dönem boyunca, en çok nefret edilen Batılı devlet başkanı oldu. Ama Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler iyice kötüleşip Soğuk Savaş doruk noktasına ulaşınca, İspanya'yı dışlama politikası da sona erdi. 1948'de İspanya'nın Batılı ülkelerle ilişkileri düzelmeye başladı. 1953'te İspanya ile ABD arasında 10 yıllık bir askeri yardımlaşma paktının imzalanmasıyla Franco'nun uluslararası kamuoyundaki konumu daha da iyileşti.

1950'ler ve 1960'larda Franco'nun iç politikasında bazı liberalleşme eğilimleri görüldü. Ama Franco, bu dönemde de eleştirilere aldırış etmeden yönetimini sürdürdü. Ayrıca yönetiminin yaşayabilmesi için desteğini aradığı, ılımlı liberallerden aşırı gericilere kadar uzanan bir yelpaze içindeki çeşitli eğilimleri tartıp dengelemede belirgin bir siyasal beceri gösterdi. Bu gruplar arasındaki dengeyi özenle koruyup yürütme erkini büyük ölçüde atadığı kişilere bırakarak, günlük siyasal çatışmaların üstünde yer almayı ve bir hakem rolü üstlenmeyi başardı. Bu nedenle de başarısız uygulamaların faturası, büyük ölçüde Franco'nun kendisinden çok, tek tek bakanlara yüklenmeye başladı. 1940'ların başlarında gözden düşmüş olan devlet partisi Falanj, sonraki yıllarda yalnızca "Hareket" adıyla anılmaya ve başlangıçtaki yarı-faşist kimliğini yitirmeye başladı.

Sağcı otoriter önderlerin çoğunun tersine Franco, yönetiminin kendi ölümünden sonra da sürmesi için önlemler aldı. 1947'de yaptırdığı referandumla İspanya'da monarşi yönetimi yeniden kuruldu ve Franco yaşam boyu kral naibi ilan edildi. 1966'da yürürlüğe koyduğu bir düzenlemeyle devlet ve hükümet başkanının yetkilerini birbirinden ayıran Franco, 1967'de az sayıda *Cortes* üyesinin seçimle belirlenmesine izin verdi. 1969'da XIII. Alfonso'nun o sırada 32 yaşında bulunan torunu Juan Carlos'u veliaht ilan etti. 1973'te başbakanlık görevini bıraktıysa da devlet başkanlığını, silahlı kuvvetler başkomutanlığını ve "Hareket" liderliğini sürdürdü. Franco uzun bir hastalık döneminin ardından ölünce, Juan Carlos 30 Ekim 1975'te devlet başkanlığı yetkilerini üstlendi.

Franconi, Antonio (d. 5 Ağustos 1737, Udine, Venedik Cumhuriyeti - ö. 6 Aralık 1836, Paris, Fransa), Fransız sirkinin kurucusu kabul edilen emprezaryo. İngiliz at cambazı Philip Astley ile birlikte modern sirkin öncüsü olmuştur.

Venedikli soylu bir ailenin oğluydu. Bir düelloda rakibini öldürdükten sonra Fransa'ya kaçtı ve 1756'ya değin orada kaldı. Sirk gösterilerine Lyon'da aslan terbiyecisi olarak başladı; daha sonra Fransa ve İspanya'da eğitilmiş kanaryalarla gösteri yaptı; 1773'te de Rouen'da bir boğa güreşi düzenledi. Bir süre Paris'te Astley Cambazhanesi'nde çalıştıktan sonra 1793'te bu sahneyi Philip Astley'den kiralayarak adını Franconi Cambazhanesi olarak değiştirdi. Gösterilerini genişletmeye ve çeşitlendirmeye çalıştı; özellikle de bir ölçüde yetenekli olduğu binicilik numaralarına ağırlık verdi. Daha sonra inşa ettiği Franconi Olimpik Sirki'nin yönetimini 1805'te oğulları Henri ve Laurent'a devretti. En küçük oğlu Victor'un Paris'te kurduğu gözalıcı sirk ise özellikle Ringling Kardeşler'le ABD'deki Barnum & Bailey sirklerini etkiledi.

Franconia Geçidi, ABD'de New Hampshire eyaletinin kuzeybatısındaki Beyaz Dağlarda manzaralı geçit. Franconia ve Kinsman sıradağlarının yüksek dorukları arasında uzanır. Grafton ili sınırları içinde, North

Woodstock'un hemen kuzeyinde yer alır. Uzunluğu 13 km kadardır. Buzul hareketlerinin ilginç bir örneğini oluşturan geçidin güney ucunda dar bir boğaz olan Flume bulunur. Liberty Dağı (1.338 m) yamacı boyunca uzanan 21 m derinlikteki Flume'a basamaklarla ve tahta bir platformla ulaşılabilir. Yörenin görülmeye değer öteki yerleri Profile Gölünün 360 m yukarısında bulunan ve insan yüzünü andırdığı için "Profil", "Büyük Taş Surat" ya da "Dağların Yaşlı Adamı" adlarıyla anılan granit oluşum ile doruğuna Franconia köyünün 8 km güneyindeki hava hattıyla çıkılan, kayak tesislerine sahip Cannon Dağıdır (1.260 m). Geçidin başlangıcında bulunan, üç yanı dağlarla çevrili Echo Gölü yüzme, kürek ve balıkçılık sporlarıyla ünlüdür. Geçitten doğan Pemigewasset Irmağı, güney yönünde 96 km kadar aktıktan sonra Winnipesaukee Irmağıyla birleşerek Merrimack'ı oluşturur. Yöre 1925'te eyalet ormanı olarak düzenlenmiştir.

Françaises Libres *bak.* Özgür Fransa Hareketi

François I (d. 11 Mayıs 1414, Vannes - ö. 19 Temmuz 1450, Fransa), 1442-50 arasında Bretanya dükü. V. (ya da VI.) Jean'ın oğluydu. İngiltere'yle savaştığı sırada (1449-50), İngiliz casusu olduğu gerekçesiyle kardeşi Gilles'i hapse attırdı, sonra da öldürttü. Savaşın sonunda Fransa kralının araya girmesiyle İngilizler Normandiya'dan atıldı.

François II (d. 23 Haziran 1435 - ö. 9 Eylül 1488, Couëron, Bretanya), 1458-88 arasında Bretanya dükü. Fransa'ya karşı ülkesinin bağımsızlığını korumaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır.

Amcası III. Arthur'un ardından Bretanya dükü olan François 1465'te Fransa kralı XI. Louis'ye karşı oluşturulan Halkın Mutluluğu İçin Birlik adlı ittifaka katıldı. 1467'de XI. Louis'nin kardeşi Charles adına Normandiya'yı işgal etti. 1468'de İngiltere kralı IV. Edward'la ittifak kurdu. Ama Fransızlar karşısında yenilgiye uğradı ve Ancenis Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. 1475'te Edward'la yeniden ittifak kurduysa da sonradan gene Fransa'yla anlaşmak zorunda kaldı. XI. Louis 1480'de Penthièvre ailesinin Bretanya Düklüğü üzerindeki haklarını satın alınca, François 1481'de büyük kızı Anne'ı Galler prensiyle evlendirmek üzere Edward'la bir anlaşma daha yaptı. Ama bu evlilik gerçekleşmedi ve Anne daha sonra Fransa kralıyla evlendi.

François'nın başdanışmanı Pierre Landais, başkâtip Guillaume Chauvin'i öldürtünce Breton soylularının nefretini kazandı. Soylular, Fransa kral naibi Anne de Beaujeu'nün desteğiyle Landais'yi astırdılar (1485). Ama Anne Bretanya'ya Fransız birlikleri gönderince soylular dükün yanında yer aldılar. 1488'de Fransızlar karşısında yenilgiye uğrayan François, Le Verger Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Erkek çocuğu olmayan François'nın, kızları Anne ve Isabelle'i evlendirebilmek için Fransa kralının iznini almasını öngören bu antlaşmayla, Bretanya'nın Fransa dışındaki bir ülkenin egemenliğine girmesi engellenmiş oluyordu.

François I, FRANÇOIS D'ANGOULÊME (1515'e değin) olarak da bilinir (d. 12 Eylül 1494, Cognac - ö. 31 Mart 1547, Rambouillet, Fransa), 1515-47 arasında hüküm süren Fransa kralı. Valois hanedanının Angoulême kolundan gelen beş hükümdarın ilkidir. Rönesans dönemi sanatçı ve bilginlerinin koruyucularından, hümanist ve şövalye ruhlu bir kral olarak tanınır.

Angoulême kontu Charles de Valois-Orléans ile Louise de Savoie'nın oğluydu. Babasının kuzeni XII. Louis'nin 1498'de tahta çıkması üzerine tahtın vârisleri arasına girdi ve Valois dükü oldu. François'ya güvenmeyen XII. Louis, onu devlet işlerine karıştırmadı ve henüz 18 yaşındayken saldırı altındaki sınır bölgelerine gönderdi. Ölümünden kısa süre önce de François'yı 15 yaşındaki kızı Claude ile evlendirdi. François I Ocak 1515'te Fransa kralı oldu. Devlet yönetimindeki deneyimsizliğini işlek ve keskin zekâsı, inanılmaz belleği ve öğrenme tutkusuyla kapattı. Ama dost canlısı olması, herkese güvenmesi ve düşüncelerini gizlemeyi becerememesi yüzünden iyi bir siyaset adamı olamadı.

XII. Louis, Milano Düklüğü'nü geri almak üzere hazırlanmış bir ordu bırakmıştı. Büyükbabasının annesi Valentina Visconti'den kalan ve durmaksızın el değiştiren bu mirası yeniden ele geçirme isteği François'yı sardı. Çevresindeki genç soyluların da yüreklendirdiği François, komşularıyla barışı güvence altına aldıktan sonra İtalya üzerine

François I, Jean Clouet'nin bir çiziminden Pierre Dumonstier'nin yaptığı portre; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

yürüdü. Kanlı Marignano Çarpışması'nda (1515) süvarilerinin başına geçerek Dük Massimilano Sforza ve müttefiki Papa X. Leo'nun kiraladığı ve yenilmezliğiyle ün salmış paralı İsviçre askerlerini bozguna uğrattı. Papa, François'yı Bologna'da göz kamaştırıcı bir biçimde ağırlayarak değerli armağanlar verdi. Varılan anlaşma uyarınca papa Fransız Kilisesi'nin *beneficium*'larını (geliri belirli bir kilise kademesine ayrılmış toprak mülkü) yeniden elde ederken, piskoposların atanması krala kalıyordu. Böylece François, fazlasıyla mülk edinerek bağımsızlaşmış din adamları üzerindeki otoritesini güçlendirmeyi başarmış oluyordu.

Sarayını başyapıtlarıyla donatan, Leonardo da Vinci ve Sforza gibi sanatçılara cömertçe mülkler bağışlayan François, İsviçrelilerle bir sürekli barış anlaşması imzaladıktan sonra İngiltere kralı VIII. Henry'den de Tournai'yi geri aldı. Tahta çıktıktan sonra doğan ilk kızı Prenses Louise'i, 16 yaşındayken İspanya kralı olan, Felemenk topraklarının vârisi Habsburglu Carlos'la (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru ve François'nın başdüşmanı olan V. Karl) nişanladı.

François yaz kış Fransa'yı at sırtında dolaşarak, yaşamlarında hiç kral görmemiş olan halkının karşısına çıktı. Yolculukları sırasında cezaevlerini boşalttı, yargı gücünün soylularca kötüye kullanılmasını önlemeye çalıştı, cömert ihsanlarda bulundu.

Halkının artık yakından tanıyıp bağlandığı François, Kutsal Roma-Germen imparatoru Maximilian'ın öldüğü 1519 yılında bütün Hıristiyan dünyasının en güçlü hükümdarıydı. Maximilian'ın torunu Karl'ın imparator olması ise François için bir yıkım oldu: Zaten İspanya kralı olan Karl, şimdi elinde bulundurduğu topraklarla bütün Fransa'yı kuşatmış bulunuyordu.

V. Karl'ın (Şarlken) evrensel bir monarşi kurma projesinin karşısındaki en büyük engel ise Fransa kralıydı. V. Karl ile Fransa arasındaki çatışmalar 1521'de kuzeyde ve Pireneler'de başladı. Fransız ordusu, askerlerin ücretleri ödenemediği için dağılmak üzereydi. François danışmanlarına kulak vermiyor, emirlerinin yerine getirilip getirilmediğiyle de ilgilenmiyordu. Yolsuzlukların önüne geçmek için birkaç vekilharcın idam edilmesine karşın hazine durmadan boşalıyordu.

1523'te François, Bourbon 8. dükü III. Charles'ın karısının mirası olarak kabul ettiği geniş Bourbon topraklarını dükten geri istedi. Bu isteğe uymadığı için topraklarına el konan Charles, krala ihanet ederek V. Karl'ın hizmetine girdi. Karl'ın imparatorluk ordusunun başına geçen Charles'ın, Provence'ı istila girişimi Marsilya yakınlarında durduruldu ve Charles İtalya'ya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Ama İngilizler ile Almanlar kuzeyde ilerliyordu. Sonunda François 1525'teki Pavia Çarpışması'nda yenilgiye uğrayarak yaralı durumda esir düştü.

François'yı serbest bırakmanın bedeli olarak V. Karl, Fransa'nın üçte birinin kendisine verilmesini, bu ülkenin İtalya üzerindeki hak iddiasından vazgeçmesini, Bourbon düküne topraklarının geri verilmesini ve bunlara Provence'ın da eklenmesini istedi. François buna, "krallığıma zarar verecek koşulları kabul etmektense Tanrı'nın layık gördüğü sürece hapiste kalmaya kararlıyım" biçiminde karşılık verdi. Madrid'de bir kuleye hapsedilen kral, ağır yenilgi, ülkesinin içinde bulunduğu tehlikeli durum, tutsaklık, vücudundaki eski yaralar ve yeni tutulduğu frengi yüzünden sağlığını yitirdi. Sonunda iyileşti ama kişiliğinde önemli tutarsızlıklar ortaya çıktı.

V. Karl sınır tanımayan isteklerinde ısrarlıydı. Hapishanede ölmeye kararlı olan François, en büyük oğlu lehine tahttan feragat etti. Bu karar Fransa'da kötü karşılandı. François'nın yurduna dönmesini sağlamak üzere onun adına hareket eden elçiler, Karl ile çok ağır koşullar taşıyan Madrid Antlaşması'nı imzaladılar. François ise Ocak 1526'da antlaşmayı onaylarken, tutsak bir şövalyenin imzasının geçersiz olduğunu ve krallığını parçalamaya kendi gücünün de yetmeyeceğini söyledi. Ama hasta yatağında yatarken, antlaşma hükümleri çerçevesinde iki hükümdarın uzlaşmasının bir göstergesi olarak, Portekiz kralının dul eşi ve Karl'ın kız kardeşi Eleanor'la nişanlandı. Antlaşmanın son koşulu olarak da yedi ve sekiz yaşlarındaki en büyük iki oğlunu rehine olarak bıraktı.

Teslim edilen eyaletler Fransa'dan ayrılmayı reddettiler. Yemininden dönen krala öfkelenen V. Karl, çocukları dört yıl hapiste tuttu. Karl'ın ordusu İtalya'yı yağmalayarak Papa VII. Clemens'i tutsak aldı. François, V. Karl'a karşı her yerde patlak veren savaşlara açıkça katılabilecek ve örneğin Osmanlılar gibi gizli müttefiklerine verdiği sözleri yerine getirebilecek durumda değildi. Onların yolladıkları elçilerden kaçmak için ormanlarda uzun av gezilerine çıkıyor, ülke içindeki yolculukları sırasında yalnızca

birkaç gün kalacağı şatolar yaptırıyordu. Collège de France da bu sırada kuruldu.

Aralarındaki derin nefret, Karl ile François'nın birbirlerini düelloya çağırmalarına bile yol açtı, ama düello önlendi. Kralın sarayın uzağında olduğu bir sırada annesi, Karl'ın halası Margaret ile bu ölümcül mücadeleyi durdurmak üzere bir anlaşmaya vardı. Bunun sonucunda 1529'da imzalanan Cambrai Antlaşması(*) Madrid Antlaşması'nın koşullarını hafifletiyordu. Çocuklarını geri alması için François'nın müttefiklerinden ayrılması, İtalya'dan vazgeçmesi ve 2 milyon altın kuron ödemesi gerekiyordu. François'nın hesapsız harcamaları yüzünden hazine boşaldığından tazminat bedeli zorla toplanabildi. Ama sonunda küçük prensler, babaları 1530'da Eleanor'la siyaset gereği evlenirken serbest kaldılar.

Fransa'da din mücadeleleri baş gösterince, hoşgörülü dünya görüşünü sürdüren François, ülkede artan bağnazlığı yatıştırmaya çalıştı. Bakanlarının katı Katolik olmalarına karşın François'nın gerek kardeşi, gerek metresi Reform hareketini destekliyorlardı. Ama cumhuriyet yanlısı olarak görülen Reformcular çok geçmeden kazığa bağlanıp yakılmaya başladı. François, Valdocu Protestan tarikatın ortadan kaldırılmasını beş yıl geciktirdiyse de yok etme emrini ölüm döşeğinde, okumadan imzaladı.

V. Karl ile savaş 1536'da yeniden alevlendi. Bu arada aile içindeki felaketler de birbirini izlemeye başlamıştı. Veliaht 18 yaşında öldü. Kralın en sevdiği üçüncü oğlu da vebadan öldü. François'nın son diplomatik başarılarından biri, 1525'ten beri ilişki içinde olduğu Osmanlılarla Karl'a karşı resmen ittifak kurmak oldu. 1535'te Fransa ile Osmanlı Devleti arasında ilk ticari ve hukuki ayrıcalık anlaşmaları (kapitülasyonlar) imzalandı. I. Süleyman (Kanuni) François'ya denizden de askeri yardımda bulundu. 1543'te Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Fransız donanmasıyla birlikte Nice kuşatmasına katıldı ve kenti ele geçirdi.

François'nın ölümünden önceki son önemli uygulamaları arasında Le Hâvre limanını kurmak, Jacques Cartier'yi Kanada'ya göndermek, yargı sistemini gözden geçirmek ve bütün yasal belgelerde Fransızca kullanılması için ferman çıkartmak sayılabilir.

François II (d. 19 Ocak 1544, Fontainebleau - ö. 5 Aralık 1560, Orléans, Fransa), 1559-60 yıllarında Fransa kralı. Krallığı süresince güçlü Guise ailesinin etkisinde kalmıştır.

François II, L. Limosin'in mine işi portre çalışması, y. 1560; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux

II. Henri ile Catherine de Médicis'nin en büyük oğluydu. Nisan 1558'de, Guise 2. dükü François de Lorraine ile Lorraine 2. kardinali Charles'ın yeğeni olan İskoçya kraliçesi Mary Stuart'la evlendi. Huguenot'ların (Fransız Protestanları) krallık içindeki etkisini kırmak isteyen Guise'ler, güçlerini artırmak için hasta ve zayıf iradeli bir genç olan François'yı kullandılar. Huguenot'ların önderi Condé 1. prensi Louis I de Bourbon, Guise'leri yenilgiye uğratmak amacıyla Mart 1560'ta Amboise Komplosu'nu(*) düzenledi. Huguenot'lar, Amboise Şatosu'nu kuşatarak François'yı ele geçirmeye çalıştılar. Başarısızlığa uğrayan darbe acımasızca bastırıldı. Guise'lerin bu olaydan sonra daha da güçlenmesinden endişe eden Catherine de Médicis bir denge kurmak amacıyla saray kâtipliğine ılımlı Michel de L'Hospital'in getirilmesini sağladı. Ardından barışı sağlamak ve mali durumu düzeltmek için *États-Généraux*'yu toplantıya çağırdı. Orléans'da başlayan oturumlar bitmeden François öldü. Bundan sonra Guise ailesinin etkinliği bir süre için sona erdi; ihanet suçuyla ölüm cezasına çarptırılmış olan Condé prensi kurtuldu. François'nın yerine kardeşi IX. Charles geçti.

François (MEYRONNES'LU), Fransızca FRANÇOIS DE MEYRONNES, Latince FRANCISCUS DE MAYRONIS (d. y. 1285, Meyronnes, Provence Kontluğu - ö. 1328'den sonra, Piacenza, Lombardiya), 14. yüzyılın önde gelen skolastik filozofları arasında yer alan Fransisken keşişi. Skolastik İngiliz düşünürü Johannes Duns Scotus'un geliştirdiği gerçekçiliği savunmuştur.

Paris Üniversitesi'nde Duns Scotus'un öğrencisi olan François 1323'te Magister Artium derecesini aldı. Pierre Lombard'ın, o dönemin temel felsefi ilahiyat metni sayılan *Sententiarum libri IV* (1148-51; Hükümler, 4 kitap) adlı yapıtı üzerine ders vermeye başladı. Papa XXII. Johannes'in elçisi olarak da görev yapan François 1324'te Fransa kralı IV. Charles ile İngiltere kralı III. Edward arasındaki barış görüşmelerine aracılık etti. Gene aynı dönemde, papanın huzurunda takdis ilahiyatını konu alan bir vaaz vermek üzere Avignon'a çağrıldı.

François'nın başlıca felsefi çalışmaları, Aristoteles'in *Peri hermeneias* (*Organon II Önerme*) ve *Kategoria* (*Organon I Kategoryalar*) adlı yapıtları üzerine yorumlar ile *De Formalitatibus* (Usul Üzerine) ve *De univocatione Entis* (Varlığın Tekanlamlılığı Üzerine) adlı özgün incelemeleridir. İlahiyat yapıtları arasında da Pierre Lombard'ın *Sententiarum*'u üzerine önemli bir yorum olan *Quaestiones quodlibetae* (Çeşitli Konularda Sorular) ile o dönemde tartışma konusu çeşitli sorular ve siyasal kuramlar üzerine bir grup inceleme sayılabilir. Bu incelemelerden birinde, papanın yönetiminde evrensel bir monarşi kurulması önerilir.

Maddi şeylerin soyut özler içerdiğini yadsıyan Duns Scotus'un öğretisini desteklemesine karşın François, öncesiz ve sonrasız bir idea olarak bile özün gerçekten var olduğunu kabul etmediği gerekçesiyle Ockhamlı William'ın adcılığına kesinlikle karşı çıktı. Ayrıca Duns Scotus'un iradeciliğini (iradenin usa önceliğini) vurguladı; Tanrı, yaradılış ve vahiy gibi ilahiyat kavramlarındaki tüzel boyuta daha büyük önem verdi. Fransiskenliğin coşkulu ibadet okulunun temsilcisi olarak, Bakire Meryem ve Günahsız Doğum öğretilerini savundu.

Duns Scotus'un görüşlerini özgün bir biçimde geliştirmesi sonucunda Meyronnes'cu bir düşünce okulu (*Maronitae*) doğdu. Bu okul 14-15. yüzyıl skolastik düşüncesini etkiledi. François'nın toplu yapıtları 1520'de Venedik'te bir araya getirildi.

François (SALES'Lİ AZİZ), Fransızca SAINT FRANÇOIS DE SALES (d. 21 Ağustos 1567, Thorens-Glières, Savoie - ö. 28 Aralık 1622, Lyon; azizler listesine kabulü, 1665; yortu günü, 24 Ocak), Katolik Cenevre piskoposu ve kilise bilgini. Kalvenciliğe karşı mücadelede etkin olmuş, Chantal'lı Azize Jeanne'la birlikte rahibe tarikatı Visitandines'i kurmuştur. Dinsel bir klasik sayılan *l'Incroduction à la vie dévote* (son biçimini almış 3. basım, 1609; Dine Adanmış Bir Yaşama Giriş) adlı kitabı, yalnızca toplumdan elini eteğini çekmiş kişilerin değil, dünya işleriyle uğraşanların da tinsel yetkinliğe ulaşabileceğini vurgular. Papa XI. Pius 1923'te François'yı yazarların koruyucu azizi ilan etmiştir.

François önce Paris'teki Clermont Cizvit Yüksekokulu'nda öğrenim gördü (1580-88). Daha sonra İtalya'ya giderek 1591'de Padova'da hukuk doktoru oldu. Kısa bir süre hukukçuluk yaptıktan sonra dine yöneldi, 1593'te memleketi Savoie'nın en büyük kenti Annecy'de papaz oldu. Cenevre'nin piskoposluk merkezi, Reform hareketi sırasında Cenevre'den uzaklaştırılan manastırlarla birlikte 1535'te buraya taşınmıştı. François, Savoie'dan ayrılarak önce Kalvenciliği benimsemişken Katolik Savoie dükü Charles Emmanuel tarafından yeniden kazanılan Chablais'de yoğun bir misyonerlik çalışmasına başladı. Dükün koruması altında François, Chablais halkının büyük bölümünü yeniden Katolikliğe döndürdü. 8 Aralık 1602'de Cenevre piskoposluğuna atandı. 1610'da Chantal'lı Jeanne'la birlikte, öncelikle eğitimi amaçlayan Visitandines tarikatını kurdu.

Roma'daki San Pietro Bazilikası'nda resmi törenle kutluluk mertebesine yükseltilen (1661) ilk kişi François'ydı. 1877'de kilise bilgini unvanını kazanan ilk Fransız yazar gene François oldu. Ruhani konulardaki yapıtlarının yanı sıra François'nın yazıları arasında Kalvencilere karşı polemikler, mektuplar, vaazlar ve piskoposluk yönetimine ilişkin belgeler de sayılabilir.

Franju, Georges (d. 12 Nisan 1912, Fougères - ö. 5 Kasım 1987, Paris, Fransa),

Franju
Lutfi Özkök

Fransız sinema yönetmeni. Filmleri, geleneksel Fransız sineması ile 1950'lerin Yeni Dalga akımı arasında önemli bir köprü oluşturmuştur.

Eğitimini tamamladıktan sonra kısa sürelerle bir sigorta şirketinde ve bir gıda maddeleri fabrikasında çalıştı. Askerlik görevini Cezayir'de tamamladı. 1932'de Fransa'ya döndükten sonra tiyatro dekoru konu-

sında eğitim gördü. Aynı sırada Folies-Bergere ve Casino de Paris müzikhollerinin sahnelerinde çeşitli işler yaptı. 1934'te tanıştığı Henri Langlois ile birlikte, Langlois'nın ailesinden alınan borç para ile *Le Métro* (1934; Metro) adlı kısa filmi çekti. İkili, ertesi yıl bir sinema dergisi çıkardılar ve Sinema Çevresi adlı bir sinema kulübü oluşturdular.

Franju ve Langlois 1937'de Fransız Sinemateki'ni kurdular. Franju bir yıl sonra, Uluslararası Film Arşivleri Federasyonu'nun (FIAF) genel sekreterliğine getirildi. Paris mezbahalarını konu alan *Le Sang des bêtes* (1949; *Hayvanların Kanı*) adlı belgesel filminin gösterime girmesiyle birlikte, Franju'nün adı Fransa'nın önde gelen yönetmenleri arasında anılmaya başladı. Franju'nün sonraki 10 yıl içinde çektiği bir düzine kadar kısa belgesel film arasında *Monsieur et Madame Curie* (1953; Bay ve Bayan Curie), *Le Saumon atlantique* (1955; Atlantik Alası) ve *Notre Dame-Cathédrale de Paris* (1957; Paris Notre Dame Katedrali) sayılabilir. Franju'nün daha sonra çektiği *La Tête contre les murs* (1958; Duvarlara Vurulan Baş), *Judex* (1963; *Fantoma*) ve *L'Homme sans visage* (1974; Yüzü Olmayan Adam) gibi konulu filmler, değişik yapılarından dolayı belirli bir türün içine sokulamazlar. Daha az başarı kazanan bu filmler, Franju'nün anarşist ve kimi zaman da nihilist dünya görüşünü yansıtır.

frank, eski Fransız parası; günümüzde Fransa, Belçika, Lüksemburg, İsviçre, Fransız ve eski Belçika denizaşırı bölgeleri ile bazı Afrika devletlerinin para birimi.

Frank adı ilk kez 1360'ta Fransa kralı II. Jean tarafından bastırılan ve bir yüzünde *Johannes Dei gratia Francorum rex* (Tanrı'nın izniyle Frankların kralı Johannes) yazısı bulunan altın bir paraya verildi. Kralın at sırtında bir resmini de taşıyan bu paraya, daha sonra V. Charles'ın bastırdığı aynı değerdeki başka bir parayla karıştırılmaması için, *franc à cheval*, V. Charles'ın bastırdığı paraya ise üstünde kralın sayvan altında ayakta duran bir resmi bulunduğu için *franc à pied* dendi. 17. yüzyılda altın frankların basımı durdu; ama 20 *sol*'e bölünen yeni altın para *livre tournois* için halk arasında çoğu kez frank adı kullanıldı. 1795'te cumhuriyet hükümeti piyasaya Fransız Devrimi'ni izleyen siyasal değişiklikleri simgeleyen frank adlı yeni bir para birimi sürdü. Önceleri beş franklık gümüş, daha sonra da bol miktarda 20 franklık altın paralar (*napoléon*) basıldı. *Livre tournois* 1834'e değin dolaşımda kaldı ve frankla yaklaşık olarak aynı değerden işlem gördü.

1799'da Fransa'nın resmi para birimi kabul edilen frank, *décime* (=0,1 frank) ve *centime* (=0,01 frank) adlı daha küçük birimlere ayrılmış ve günümüze değin Fransız para sisteminin temeli olarak kalmıştır.

İsviçre Frangı, İsviçre kantonlarından oluşan, Fransa'nın bağımlı devleti Helvetia Cumhuriyeti tarafından 1799'da, Belçika Frangı 1832'de, Lüksemburg Frangı da 1848'de Hollanda Guldeni yerine kabul edilmiştir.

Frank, Anne, asıl adı ANNELIES MARIE FRANK (d. 12 Haziran 1929, Frankfurt am Main - ö. Mart 1945, Bergen-Belsen toplama kampı, Hannover yakınları, Almanya), Yahudilere karşı Nazi zulmünden kaçan ailesinin, Amsterdam'da gizlenerek geçirdiği iki yılı anlatan anılarıyla ünlü Yahudi genç kız.

Anne Frank'ın, bir işadamı olan babası Otto Frank (1889-1980), Nazi rejiminin ilk yıllarında karısı ve iki kızıyla birlikte Amsterdam'a yerleşti. 1941'de, Alman kuvvetleri Hollanda'yı işgal edince Anne, öğrenimini bir Yahudi okulunda sürdürmeye zorlandı. Büyük olasılıkla bir çalışma kampına gönderilmek üzere sınır dışı edilme tehlikesiyle karşılaşan Frank ailesi, 9 Temmuz 1942'de, dört başka Yahudiyle birlikte Otto Frank'ın işyerinin arkasındaki buroda ve eşya deposunda gizlenmeye başladılar. Yahudi olmayan bazı dostları onlara gizlice yiyecek ve gereksinim duydukları başka malzemeleri getiriyordu. Frank ailesi ve öbür Yahudiler, 4 Ağustos 1944'e değin hiç dışarı çıkmadan burada yaşadılar; bu tarihte, bazı Hollandalıların ihbarı üzerine harekete geçen Gestapo tarafından yakalandılar.

Frank ailesi, Polonya'daki Auschwitz toplama kampına gönderildi ve Anne'ın annesi 1945'te orada öldü. Anne ve kız kardeşi daha sonra gönderildikleri Bergen-Belsen toplama kampında tifusten öldüler. Otto Frank, Rus birlikleri Auschwitz'i kurtardığında bulunarak hastaneye yatırıldı.

Frank ailesinin yakalanmasından sonra, gizlendikleri yeri araştıran dostları, Gestapo'dan kalan kâğıtları sonradan Otto Frank'a verdiler. Frank, bu kâğıtlar arasında Anne'ın tuttuğu günlüğü buldu ve bunu 1947'de, *Het Achterhuis* adıyla yayımladı. Gerek üslup gerek olaylara bakış açısından erken gelişmiş bir zihnin ürünü olan yapıt, Anne'ın pek çok güçlük arasında geliştirdiği duygusal dünyasının izlerini yansıtır. Anne'ın defterine yazdığı "Her şeye karşın, insanların gerçekten iyi yürekli olduğuna inanıyorum" sözü ünludür.

Anne Frank'ın günlüğü otuzu aşkın dile çevrildi ve geniş bir okur kitlesine ulaştı. ABD'de, Frances Goodrich ve Albert Hackett'a ödül kazandıran bir oyuna ve bir filme konu oldu. Yapıtın Türkçe çevirisi *Anne Frank'ın Hatıra Defteri* (1958, 1992) adıyla yayımlandı. Frank ailesinin Amsterdam'da, Prinsengracht Kanalı kıyısında gizlendiği yer daha sonra müze haline getirildi.

Frank, Erich (d. 6 Haziran 1883, Prag - ö. 22 Haziran 1949, Amsterdam), Almanya'da varoluşçu hareketin gelişmesinde rol oynayan düşünür. Felsefenin görevini, ruhani bir yaşamla ya da bilimsel deneylerle değil, us aracılığıyla "iman"ı aramak biçiminde tanımlamıştır.

Freiburg ve Berlin üniversitelerinde, dilbilimin kökenleri ve ilkçağ araştırmaları üzerine öğrenim gördü. Daha sonra Heidelberg Üniversitesi'ne geçerek Heinrich Rickert ve Wilhelm Windelband'ın yanında felsefe araştırmaları yürüttü (1907-10). Marburg Üniversitesi'nde 1928'de başladığı görevinden 1935'te alındı. 1939-48 arasında Harvard Üniversitesi'nde, tarih ile felsefenin iç içeliğini vurgulayan araştırmaları yönetti. Sonunda ABD uyruğuna geçti. Ölümünden önce Pennsylvania Üniversitesi'nde dersler verdi. Başlıca yapıtları arasında *Plato und die sogenannten Pythagoreer* (1923; Platon ve Sözde-Pythagorasçılar), *Philosophical Understanding and Religious Truth* (1945; Felsefi Anlayış ve Dinsel Hakikat) ve *Wissen, Wollen, Glauben* (1955; Bilmek, İstemek, İnanmak) sayılabilir.

Frank, (Alfred) Erich (d. 28 Haziran 1884, Berlin - ö. 13 Şubat 1957, İstanbul), Alman asıllı Türk hekim. Kan hastalıkları ve şeker hastalığı konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

İlk ve orta öğrenimini Breslau'da (bugün Wrocław) yaptı. Aynı yerde başladığı tıp öğrenimini Strasbourg'da tamamladı. Uzmanlığını da orada aldı. 1908-11 arasında Wiesbaden kent hastanesinde Wintradt'ın yanında çalıştıktan sonra, Breslau Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği'ne asistan olarak girdi. 1925'e değin bu klinikte kalarak 1913'te doçent, 1919'da profesör oldu. 1928'de aynı kentteki Winzel-Hancke kent hastanesinin başhekimliğine getirildi. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, Yahudi asıllı olduğu için baskıya uğradı ve Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Çağrılı olarak geldiği Türkiye'de 1 Eylül 1934'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Vakıf Gureba Hastanesi'nde, II. İç Hastalıkları Kliniği yöneticisi oldu. Ölünceye değin de bu görevde kaldı.

İlk araştırmalarında yüksek tansiyonun nedenleri üzerinde duran Frank, Breslau

Erich Frank
Ana Yayıncılık Arşivi

Tıp Fakültesi'nde Minkowski'nin yanında çalıştığı sırada kan hastalıkları konusunda önemli araştırmalar yaptı. İstanbul'daki araştırmalarını ise asıl ilgi alanı olan şeker hastalığının tedavisi ve insülinin etkileri üzerinde yoğunlaştırdı. Ayrıca kalıtsal bir kansızlık türü olan Akdeniz kansızlığı üzerinde durdu ve karbonhidrat metabolizmasına ilişkin araştırmalar yaptı.

Tıp Fakültesi'ndeki yönetici-hocalığı sırasında geniş bilgisi ve araştırıcı özelliğiyle ün kazanan Frank, çok sayıda uzmanın yetişmesine katkıda bulundu. Yaşamının son yıllarında Alman Tıp Akademisi'ne üye seçilerek altın liyakat madalyasıyla ödüllendirildi. Türkiye'ye geldikten bir süre sonra Türk uyruğuna geçen Frank'ın *Dahili Böbrek Hastalıkları* (1941), *Az Tanınmış Hastalıklar Grubu Hakkında* (1944), *Karbonhidrat Metabolizması Patolojisi* (1949), *İç Hastalıkları Dersleri* (1951-56, 3 cilt) gibi yapıtları vardır.

Frank, Hans (d. 3 Mayıs 1900, Karlsruhe - ö. 16 Ekim 1946, Nürnberg, Almanya), Alman siyaset adamı ve hukukçu. II. Dünya Savaşı sırasında Polonya genel valisi olarak görev yapmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda cephede görev aldıktan sonra ekonomi ve hukuk okudu. 1921'de Alman İşçi Partisi'ne (sonradan Nazi Partisi) üye oldu. Zamanla partinin baş hukuk danışmanı ve Hitler'in kişisel avukatı durumuna geldi. Nazi yönetiminde *Reichstag* (Parlamento) başkanlığı ve adalet bakanlığı gibi önemli görevlerde bulundu.

Almanların 1939'da Polonya'yı işgal etmesinden sonra, bu ülkede kurulan sivil yönetimin başına genel vali olarak atandı. Irkçı Nazi ideolojisini hararetle savunan Frank yüz binlerce Polonyalının öldürülmesi, mülklerine topluca el konması, gene yüz binlerce Polonyalı işçinin zorla çalıştırılmak üzere Almanya'ya gönderilmesi ve Polonya Yahudilerinin çoğunun katledilmeden önce büyük gruplar halinde gettolara doldurulması yönünde emirler verdi. 1942'de Hitler tarafından öteki görevlerinden alınmasına

karşın, genel valilik görevini savuş sonuna değin sürdürdü.

4 Mayıs 1945'te ABD birliklerince yakalandı ve yargılanmak üzere Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'ye sevk edildi. 1 Ekim 1946'da savaş ve insanlık suçlarından idama mahkûm edildi.

Frank, İlya Mihayloviç (d. 23 Ekim 1908, Petersburg - ö. 22 Haziran 1990, Rusya Federasyonu), Çerenkov ışınımı(*) olgusunun açıklanmasına ilişkin çalışmalarıyla 1958'de Nobel Fizik Ödülü'nü Sovyet fizikçiler Pavel A. Çerenkov ve İgor Y. Tamm ile paylaşan Sovyet fizikçi. 1934'te Çerenkov, ışığın, çok yüksek hızlarla hareket eden yüklü parçacıklar tarafından yayıldığını buldu. Nükleer fizik alanındaki araştırmalar üzerinde önemli etkide bulunan bu buluşun ardından, yüksek hızlı parçacıkların hızını belirlemeye ve ölçmeye yönelik yeni yöntemler geliştirdi. 1937'de Frank ve Tamm, bu etkinin kuramsal açıklamasını yaptılar.

Çerenkov ve Tamm ile birlikte, elektron ışınımı üzerine yaptığı araştırmalarla 1946'da Stalin Ödülü'nü de kazanan Frank, ayrıca gamma ışınlarını ve nötron demetlerini inceledi. 1944'te Moskova Devlet Üniversitesi'nin fizik bölümünün başkanlığına atandı ve ölümüne değin üniversitede ders verdi. 1946'da da SSCB Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Son çalışmalarını daha çok gamma ışınları ve nötron yayılımı üzerinde yoğunlaştırdı.

Frank, Jacob, asıl adı JACOB LEIBOWICZ (d. 1726, Berezanka ya da Korolowka, Galiçya, Polonya - ö. 10 Aralık 1791, Offenbach, Hessen, Almanya), bedeninde Sabetay Sevi'nin (1626-76) ruhunu taşıdığını iddia eden sahte mesih. Haham otoritesine karşı çıkan Zoharcılık mezhebinin kurucusudur.

Eğitim görmemiş bir kâhin olan Frank, Balkanlar'daki yolculukları sırasında Sabetay'ın müritleriyle karşılaştı. Sabetay'ın dirilmesini bekleyen pek çok kişi onun çevresinde toplandı. Frank yaklaşık 1751'de mesihliğini ilan etti. Dört yıl sonra Polonya'da, Tanrı'nın seçkin kullarının ahlak yasalarına uymak zorunda olmadığını savunan bir mezhep kurdu. Bu mezhep, Yahudi mistisizminin (Kabala) en önemli metinlerinden *Sefer ha-zohar*'a dayalı "daha üstün bir şeriat" benimseyerek Yahudilikten uzaklaştı. Zoharcıların, bir tür sefahat âlemi biçimini alan ayinleri 1756'da mezhebin sapkınlıkla suçlanıp yasaklanmasına yol açtı. Katolik Kilisesi'nin Yahudileri Hıristiyanlaştırmak için bir araç olabileceği düşüncesiyle koruduğu Zoharcılar, ruhban temsilcileriyle halkın önünde açık tartışmaya girdiler; Talmud'un küfür sayılarak bir yana atılması gerektiğini savundular. Yahudilerin, Pesah (Hamursuz) törenlerinde Hıristiyan kanı kullandıkları yolundaki asılsız söylentinin yeniden yayılmasında bir ölçüde Zoharcıların da payı oldu.

Bu arada Frank, müritlerini korumak amacıyla topluca vaftiz edilmelerini sağladı. Kendisi de Varşova'da vaftiz oldu; Polonya kralı III. Augustus, Frank'ın vaftiz babalığını yaptı. Ama Zoharcılar kendi mezhep ayinlerinden de vazgeçmediler. Bunun sonucunda Enkizisyon, Frank'ı Częstochowa Kalesi'ne kapattırdı (1760).

1773'te kaleyi fetheden Rusların serbest bıraktığı Frank, sonunda Offenbach'a yerleşerek kendini baron ilan etti. Ölümünden sonra yerine kızı Eve geçti. Eve, Zoharcılardan aldığı bütün parayı harcadığı için sonunda iflastan tutuklandı. Eve 1816'da öldükten sonra tarikat hızla dağıldı. Vaftiz edilmiş olan tarikat üyelerinin çocukları Katolik halkın içinde eridi.

Frank, Karl Hermann (d. 24 Ocak 1898, Karlsbad, Avusturya-Macaristan ö. 22 Mayıs 1946, Prag), Çek köyü Lidice'nin yok edilmesi emrini veren Südetli Alman Nazi.

Prag Üniversitesi'nde öğrenim gören Frank, siyasete atılmadan önce kitapçılıkla uğraştı. Çekoslovakya'nın, Südet gibi Almanca konuşulan yörelerinin Almanya'yla birleşmesi için yürütülen çalışmalara katıldı. Südet Alman Partisi kurulunca hemen bu partiye girdi. Zamanla parti yönetimine yükselen Frank, 1935-38 arasında Çekoslovakya Parlamentosu'nda Südet Almanlarını temsil etti. 1938 Münih Anlaşması'nın ardından Hitler'in Südet'i ilhak etmesinden sonra, Frank'ın partisi de Nazi Partisi'ne (NSDAP; Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) katıldı. Frank ertesi yıl, Nazi rejiminin Bohemya ve Moravya protektora yöneticisinin yardımcılığına atandı ve bakan oldu. 1942'de dönemin Bohemya ve Moravya protektora yöneticisi Reinhardt Heydrich'in Çekoslovak yurtseverlerce öldürülmesi üzerine Frank, Lidice ve Lezaky köylerindeki tüm erkeklerin topluca öldürülmesi için emir verdi. 9 Mayıs 1945'te, Pilsen yakınlarında ABD kuvvetlerine teslim oldu. Prag'da kurulan bir halk mahkemesince, Lidice toplu kırımı ve öteki savaş suçlarından dolayı idama mahkûm edildi, Pankrac Cezaevi'nin avlusunda asıldı.

Frank, Leonhard (d. 4 Eylül 1882, Würzburg, Almanya - ö. 18 Ağustos 1961, Münih, AFC), dışavurumcu Alman romancı ve oyun yazarı. Yapıtlarında, sık sık kullandığı, bireysel ruhun burjuva toplumu tarafından yok edilişi temasını duyarlı ve yalın bir üslupla yansıtmıştır. 1904'te Münih'te resim öğrenimi gördükten sonra bir süre piyasa ressamlığı yaptı; ardından edebiyata yöneldi. Savaşa açıkça karşı çıktığı için 1914'te İsviçre'ye kaçmak zorunda kaldı. Burada, René Schickele önderliğindeki barış yanlısı gruba katıldı. Aynı yıl yayımladığı ilk kitabı *Die Räuberbande* (1914; Soyguncular Çetesi), Almanya'da Fontane Ödülü kazandı. İdeal bir toplum kurmayı amaçlayan asi gençlerin sonunda "iyi yurttaşlar" olmasını anlatan yapıt, Frank'ın gözde teması olan orta sınıfın darkafalılığını gerçekçi betimlemeler ve mizahi bir dille yansıtıyordu. Frank'ın İsviçre'de yayımladığı öbür kitapları, baskıcı eğitim sistemlerine saldırı niteliğindeki *Die Ursache* (1915; Neden) ve savaşı devrimci bir bakışla suçladığı *Der Mensch ist gut*'tur (1917; İnsan İyidir). Bu ikinci yapıt yazara 1920 Kleist Ödülü'nü kazandırdı.

Frank 1918'de Almanya'ya döndü. *Der Burger* (1924; Kentli) ve *Das Ochsenfurter Männerquartett* (1927; Ochsenfurt'lu Erkekler Dörtlüsü) adlı romanlarında iyi ve barış dolu bir dünya için kapitalizmi yıkarak sosyalizmi kurmak gerektiğini dile getirdi. Ardından, yoldaşının karısını baştan çıkaran bir askerin gerçekçi ve aynı zamanda duygusal öyküsü olan *Karl und Anna* (1926; Karl ve Anna) adlı başyapıtını yayımladı. Sonradan *Der Absturz* (Düşüş) adıyla yeniden yayımlanan dışavurumcu romanı *Im letzten Wagen* de (1925; Son Vagonda) bu dönemin ürünüdür.

Frank, 1927'de Alman Edebiyat Akademisi'ne seçildi, ama 1933'te kitapları Naziler tarafından yasaklanarak yakıldı. Yeniden İsviçre'ye göç eden Frank, buradan Paris'e gittiyse de 1940'ta yakalanarak bir toplama kampına gönderildi. Birkaç başarısız girişimden sonra ABD'ye kaçmayı başardı. 1950'de Almanya'ya döndü; iki yıl sonra, üstü kapalı bir otobiyografik roman olan son önemli yapıtı *Links, wo das Herz ist*'i (1952; Solda, Yüreğin Bulunduğu Yerde) yayımladı.

Frank, Robert (d. 9 Kasım 1924, Zürich, İsviçre), 1950'lerin en önemli fotoğrafçılarından biri. Amerikan yaşam tarzını alaya alan fotoğraflarıyla tanınmıştır.

Frank 22 yaşında profesyonel olarak sanayi fotoğrafçılığına başladı. 1947'de ABD'ye gitti ve *Harper's Bazaar* dergisi için çektiği moda fotoğraflarıyla kısa sürede adını duyurmayı başardı. Ama çok sınırlı bulduğu moda fotoğrafçılığını 1948'de bıraktı ve 35 mm'lik fotoğraf makinesinin anlatım olanaklarını keşfetmek amacıyla bir Peru gezisine çıktı.

1950-53 arasında Avrupa'da çalıştıktan sonra ABD'ye döndü. 1955 ve 1956'da Guggenheim Bursu'nun sağladığı olanakla çektiği bir dizi fotoğrafı ABD'li yazar Jack Kerouac'ın yazdığı bir metinle birlikte *The Americans* (1959; Amerikalılar) adlı albümünde yayımladı. Albümde yer alan "Chicago, 1956" gibi fotoğraflar Frank'ın cesurca ele alınmış kompozisyonlar ve alaycı,

"Chicago, 1956", Robert Frank'ın bir fotoğrafı
Robert Frank

hatta bazen acı yorumlarla belirginlik kazanan üslubunu ortaya koyuyordu. Bu albüm onun yaratıcı fotoğrafçılar arasında önemli bir yer edinmesinde yardımcı oldu. 1959'dan sonra Frank sinema çalışmalarına ağırlık verdi. Kerouac'ın bir oyunundan uyarladığı ilk filmi *Pull My Daisy*'de (1959; Papatyamı Kopart) Allen Ginsberg, Gregory Corso ve Peter Orlovsky gibi şairlerle ressam Larry Rivers'a yer verdi. Eleştirmenler bu filmi beğendilerse de, *The Sin of Jesus* (1960; İsa'nın Günahı), *OK End Here* (1963; Buraya Kadar), *Me and My Brother* (1969; Ben ve Kardeşim) gibi sonraki filmleri aynı derecede başarılı olmadı. Franck 1980'de yönettiği *Life Dances On* (Ve Yaşam Dans Ediyor) adlı filmin aynı zamanda senaryosunu yazdı ve görüntü yönetmenliğini yaptı.

Frankel, Zacharias (d. 30 Eylül 1801, Prag, Çekoslovakya - ö. 13 Şubat 1875,

Breslau, Prusya), geliştirdiği ilahiyat sistemiyle Tutucu Yahudiliğin doğuşuna öncülük eden haham.

1831'de Budapeşte Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Almanya'daki çeşitli Yahudi cemaatlerinde hahamlık yaptı. 1836'da Dresden başhahamı oldu. Bu dönemde, kendi tanımıyla, kural koyucu ve tarihçi bir ilahiyat kuramı geliştirdi. Bu yaklaşım, bilimsel ve tarihsel araştırmayı kabul etmesi, ayinlerle ilgili bazı değişiklikleri olumlu karşılaması bakımından Gelenekçi Yahudilikten; gelenekleri korumaya, Yahudiliğin ulusal yanlarına bağlı kalmaya çalışmakla da Reformcu Yahudilikten ayrılıyordu.

Frankel 1854'te Breslau'da yeni kurulan Yahudi ruhban okulunun başkanlığına seçildi. Bu okul, Avrupa'da haham eğitimine yönelik en önemli modern kurumlardan biri olma özelliğini Nazi dönemine değin korudu. Breslau okulundaki öğretim üyeleri ve öğrenciler aracılığıyla Frankel'in görüşleri Orta Avrupa'da etkili olmaya başladı. 20. yüzyılda ABD'ye sıçrayan bu akım orada Tutucu Yahudilik adıyla gelişti.

Frankel ilk başyapıtı *Die Eidesleistung der Juden*'de (1840; Yahudilerin Yemini) Saksonya'daki mahkemelerde tanıklık eden Yahudilerin uğradığı ayrımcılığa karşı çıktı; Yahudilerin yeminlerine güvenilmemesi gerektiği yolundaki yaygın inanışın çürütülmesine önemli katkıda bulundu. Ayrıca *Vorstudien zur Septuaginta*'yla (1841; Septuagint Üzerine Ön Araştırmalar) 19. yüzyılda Septuagint (Tevrat'ın İÖ 3-2. yüzyıllarda hazırlanan Yunanca çevirisi) üzerine ürün veren ilk önemli Yahudi bilgini oldu. Klasik bir çalışma olarak değerlendirilen bu yapıtında Talmud ve Septuagint yorumları arasındaki zorunlu bağlantıyı göstermeye çalıştı. İbranice *Darke ha-Mişna* (1859; Mişna'ya Giriş) ve *Meba ha-Yeruşalmi* (1870; Filistin Talmudu'na Giriş) adlı yapıtları ise Yahudi dinsel düşüncesinin gelişmesine önemli bir katkı niteliğindedir.

Franken, ortaçağ başlarında Almanya'daki beş büyük kabile (*Stamm*) dükülüğünden biri. Öteki dördü Saksonya, Lothringen (Lorraine), Schwaben ve Bavyera idi. Franken bugün Rheinland-Pfalz, Baden-Württemberg ve Hessen eyaletlerini (*Land*) içine alan Ren Frankeni ile Baden-Württemberg ve Bavyera eyaletlerini içine alan Doğu Franken olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

İS 6. yüzyıldan sonra zor kullanarak yerleşen Frankların ardından Franken'i 8. yüzyıl başlarında Merovenj hanedanı kraliyet toprağı ilan etti. Karolenj İmparatorluğu'nun 843'te Verdun Antlaşması uyarınca bölünmesinden sonra Franken, Doğu Frank (Alman) Krallığı'nın çekirdeğini oluşturdu; Karolenj hanedanının ortadan kalkmasından sonra da Franken dükü, I. Konrad adıyla, elektörlerce seçilen ilk Alman kralı oldu (911-918). 919'da Alman tahtı bir Sakson hanedanının eline geçti. Güçlü dükler çıkartamayan Franken, bir kraliyet toprağı olarak kaldı ve Alman kralları ile Kutsal Roma-Germen imparatorları için bir tür destek görevi yaptı. 12. yüzyıldan sonra Franken adı yalnızca Doğu Franken'i belirtmek için kullanıldı.

Bölgede her zaman güçlü olan kilisenin piskoposlukları arasında Mainz başpiskoposluğuyla (Ren Frankeni) Bamberg ve Würzburg başpiskoposlukları (Doğu Franken) vardı. 13. yüzyıl ortalarından sonra Franken'in laik ve dinsel prenslikler halinde bölünmesi süreci hızlandı. 1340'ta bu topraklarda (16. yüzyıl başlarındaki Franken yönetim bölgesinin temelini oluşturacak olan), *Landfriedensbund* (bölgesel barış birliği) kuruldu. Napoléon'un Almanya'da yeni düzenlemeler yaptığı sırada Franken bölgesi Bavyera ve Württemberg krallıkları ile Baden Grandüklüğü arasında bölüştürüldü. Bavyera kralı I. Ludwig 1837'de Yukarı, Orta ve Aşağı Franken eyaletlerini kurarak Franken adını yeniden canlandırdı. Bu eyaletler bugünkü Bavyera eyaletinin kuzeybatı ucunu oluşturmaktadır.

Franken Ormanı, Almanca FRANKENWALD. Orta Almanya'nın doğusunda, Bavyera eyaletinin (*Land*) kuzey ucunda geniş ve yüksek bir alanı kaplayan sık orman. Fichtel Dağlarıyla (Fichtelgebirge) Thüringen Ormanı (Thüringer Wald) arasında coğrafi ve jeolojik bir bağlantı oluşturur. Yaklaşık 50 km boyunca uzanan Franken Ormanı, kuzey ve doğuda hafif bir eğimle Saale Irmağına, batıda ise dik bir biçimde Bavyera Ovasına doğru iner. En yüksek noktası Döbra Dağıdır (795 m). Main ve Saale ırmaklarıyla Ren ve Elbe sistemlerinin su bölümü çizgisi ormanın içinden geçer. Main Irmağının başlıca kolları Rodach ve Hasslach ile Saale'nin önemli kolu Selbitz buradan doğar. Fundalık, bataklık ve ormanlık olan arazinin açıklık yerlerinde küçük köylere rastlanır. Yörenin en önemli kenti doğuda bulunan Hof'tur. Franken

Franken Ormanındaki küçük yerleşimlerden Lauenstein, Almanya
Schuster-De Wys Inc.

Ormanı Doğal Yaşamı Koruma Bölgesi'nin yönetim merkezi Kronach, Kulmbach ve Bayreuth kentleri ise batıdaki düzlükte yer alır.

Frankenstein, FRANKENŞTAYN ya da FRANKEŞTAYN olarak da yazılır, korku filmlerinin en ünlü canavarlarından. Cesetlerden alınan parçalardan oluşturulmuş yapay bir insan olan Frankenstein tipi, Mary Wollstonecraft Shelley'nin gotik bilimkurgu romanı *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*'a (1818; *Frankeştayn*, 1976) dayanır. Ama romanda Frankenstein, canavarın değil, onu yaratan kişinin adıdır. Gizli bilimlerle uğraşan İsveçli öğrenci Frankenstein, sonunda kendi yarattığı canavar tarafından öldürülür. Frankenstein adı sonradan yaygın biçimde canavarın kendisi için kullanılmıştır.

1910'da çekilen ilk Frankenstein filminin yapımcısı Thomas Edison'dı. *The Golem* (1914; Golem) ve *Homunculus* (1916; Homongolos) adlı iki Alman filminde de Yahudi folklorundan alınan benzer bir tema işleniyordu. Başrolünde Boris Karloff'un oynadığı Hollywood yapımı *Frankenstein* (1931) Shelley'nin romanından olduğu kadar *The Golem*'den de esinlendi. Bu filmin ardından *Bride of Frankenstein* (1935; *Frankeştayn'ın Nişanlısı*), *Son of Frankenstein* (1939; Frankenstein'ın Oğlu), *Ghost of Frankenstein* (1941; *Frankeştayn'ın Hayaleti*), *The Revenge of Frankenstein* (1958; *Frankeştayn'ın Intikamı*) ve Japon yapımı *Frankenstein Conquers the World* (1969; *Frankeştayn Dünyayı Fethediyor*) gibi, aynı temadan türetilen sayısız film çevrildi. Son

Boris Karloff *Frankenstein* filminde, 1931
Universal City Studios Inc. fotoğraf Brown Brothers

yıllarda Frankenstein tipi *Abbott and Costello Meet Frankenstein* (1948; *İki Açıkgöz Frankeştayn'a Karşı*) ve Mel Brooks'un yönettiği *Young Frankenstein* (1974; Genç Frankenstein) gibi filmlerde bir mizah öğesi olarak kullanılmıştır.

Frankenthal, Almanya'nın güneybatısında, Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) kent. Mannheim'ın hemen kuzeybatısında yer alır; Ren Irmağına 1772-81 arasında yapılmış 5 km'lik bir kanalla bağlanır. Önceleri Franconodal adlı bir balıkçı yerleşmesinin bulunduğu yöre, 1119'dan sonra güçlü bir Augustinusçu manastırın denetimine girdi. 1562'de Pfalz'a bağlandıktan sonra buraya Felemenkli Protestan göçmenler yerleştirildi. 1577'de berat alan kent, Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618-48) büyük zarar gördü ve 1689'da yıkıma uğradı. 1755-94 arasında porselen eşya imalatıyla yeniden gelişti. II. Dünya Savaşı sırasında ağır hasar gördüğünden yeniden inşa edildi. Önemli yapıları arasında 12. yüzyıl manastır kilisesinin yıkıntıları, 1772'den kalma iki kent kapısı ve yeni Belediye Binası (1954) sayılabilir. 1870'ten sonra gelişen sanayisi büyük ölçüde kimyasal madde üretimine ve işlenmesine dayanır. Nüfus (1989 tah.) 45.408.

Frankenthaler, Helen (d. 12 Aralık 1928, New York kenti), ABD'li soyut-dışavurumcu ressam. Parlak renklerin ağırlıkta olduğu resimleri lirik ve duygusal nitelikleriyle hayranlık uyandırmıştır.

İlk sanat derslerini Meksikalı ressam Rufino Tamayo'dan aldı. Daha sonra New York kentindeki Dalton Okulu'nda ve Vermont'taki Bennington College'da kübist ressam Paul Feeley'nin yanında öğrenim gördü. 1949'da mezun olduktan sonra döndüğü New York'ta Arshile Gorky ve Jackson Pollock'un resimlerinden etkilendi. İkinci kuşak soyut-dışavurumcular olarak anılan genç sanatçılara katılarak ilk kişisel sergisini 1951'de New York kentinde açtı.

"Dağlar ve Deniz" (1952) adlı önemli bir erken dönem yapıtında inceltilmiş boyayı astarlanmamış tuvale uygulayarak şiirsel ve saydam renkler elde etti. 1960'larda tuvalde bıraktığı boyanmamış alanlar "Arkadia" (1962), "Kum Tepecikleriyle Deniz Manzarası" (1962) ve "İnsanlığın Sınırı" (1967)

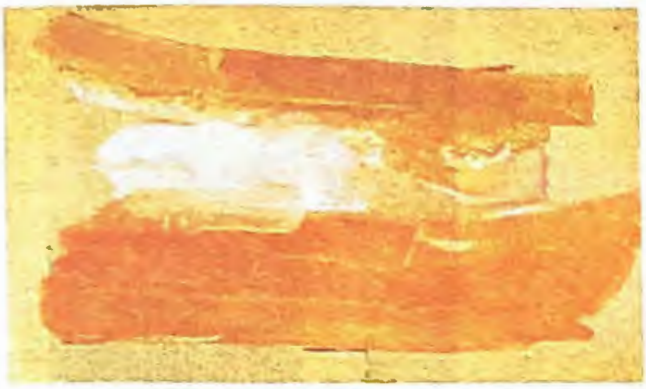

"Okyanus Çölü", Helen Frankenthaler'in tuval üstüne akrilik boyayla yaptığı bir resim, 1975; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston, Mildred ve Herbert Lee'nin armağanı

gibi resimlerinde özel bir önem kazanmaya başladı. Doğa soyutlamaları yapmamakla birlikte resimlerinde çoğu kez güçlü bir manzara duygusu yarattı.

Özgün renk kullanımıyla renk alanı resminin öncülerinden sayılan Frankenthaler, 1970'lerde Yale ve Princeton üniversiteleriyle Hunter College'da ders vermiş, 1974'te Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü'ne üye seçilmiştir. 1958-71 arasında ABD'li ressam Robert Motherwell ile evli kalmıştır.

Frankfort, ABD'de, Kentucky eyaletinin (1792'den bu yana) ve Franklin ilinin (*county*) merkezi kent. General James Wilkinson'ın 1786'da Kentucky Irmağı kıyısında

Frankfort'ta Eyalet Meclisi Binası, Kentucky
Art Resource-EB Inc.

kurduğu yerleşmeye 1780'de Yerlilerle çarpışırken ölen Stephen Frank'ın anısına verilen Frank's Ford (Frank'ın Geçidi) adı, sonradan bozularak Frankfort biçimini aldı.

Bluegrass bölgesinin ticaret merkezi durumunda olan Frankfort yöresinde tütün ve mısır ekimi yapılır, safkan at yetiştirilir. Başlıca sanayi ürünleri Bourbon viskisi, şekerleme, mobilya, elektronik parçalar, makine ve dokumadır. Kentucky Eyalet Üniversitesi (1886), başlangıçta Siyahlar için kurulmuştur. Kentteki tarihsel yapılar arasında bugün Kentucky Tarih Derneği'ni barındıran, mimari açıdan Yunan canlandırmacılığı üslubunu yansıtan Eski Eyalet Meclisi Binası (1827-30), Liberty Hall (y. 1796) ve Orlando Brown Evi (1835) sayılabilir. Nüfus (1990) 25.968.

Frankfort, Henri (d. 24 Şubat 1897, Amsterdam - ö. 16 Temmuz 1954, Londra), ABD'li arkeolog. Eski Mezopotamya kültürüyle sanatını eksiksiz biçimde belgeleyerek tanımlamayı başarmış, Mısır ile Mezopotamya arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmış ve her iki uygarlık üzerine var olan bilgilerdeki önemli boşlukları doldurmuştur.

Tarih, Mısır dili ve arkeoloji konularında gördüğü üniversite öğrenimini, Mısır'da

Frankfort, 1934
Oriental Institute, University of Chicago

yaptığı kazılar (1922), Balkanlar ve Ortadoğu gezileriyle (1922, 1924-25) bütünledi. *Studies in Early Pottery of the Near East* (1924-27, 2 cilt; Yakındoğu'nun Erken Dönem Çömlekçiliği Üzerine Çalışmalar) bu dönemin ürünüdür. Mısır'da Abydos, Tel el-Amarna ve Armant kazılarını yönettikten (1925-29) sonra Chicago Üniversitesi'ne bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği Irak keşif gezisine başkanlık etti (1929-37). Daha sonra, *Cylinder Seals; A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East* (1939; Silindir Mühürler; Eski Yakındoğu Sanatı ve Dini Üzerine Belgesel Bir Deneme) adlı kitabını yayımladı.

1938-54 arasında Chicago Üniversitesi'nde ders verdi ve Londra Üniversitesi Warburg Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı. İnsanlık tarihine duyduğu derin ilgi, Mısır ve Mezopotamya çalışmalarına yönelmesini sağladı. Arkeolojik bulgulara yaklaşımında antropolojik, estetik ve felsefi sorunlara da yoğun bir ilgi gösterdi ve dinsel olgular konusunda az rastlanır bir kavrama yeteneği sergiledi. Öbür yapıtları *Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature* (1948; Krallık ve Tanrılar: Toplum ve Doğa Bütünleşmesi Olarak Eski Yakındoğu Dini Üzerine Bir Araştırma), *Ancient Egyptian Religion: An Interpretation* (1948; Eski Mısır Dini: Bir Yorum) ve *The Art and Architecture of the Ancient Orient*'tir (1954; Eski Doğu Sanatı ve Mimarlığı).

Frankfurt am Main, Almanya'da, Hessen eyaletinin (*Land*) en büyük kenti. Kanallarla akışı yönlendirilmiş olan Main Irmağı kıyısında, Mainz'da ırmağın Ren ile birleştiği yerin yaklaşık 30 km yukarısında yer alır.

Yörede İÖ 1. yüzyılda Kelt ve Germen kabilelerinin yerleştiğini gösteren izlerin yanı sıra İS 1. ve 2. yüzyıla ait Roma kalıntıları bulunur. Frank Geçidi (Almanca *Furt*: "geçit") anlamına gelen Frankfurt adı yöreye büyük olasılıkla İS 500 dolayında verildi; bu tarihte Franklar, Alamanları buradan güneye doğru sürmüştü. Charlemagne'ın yaşamöyküsünün yazarı Einhard'a ait bir metinde de, bu ad Franconofurt biçiminde geçer; 8. yüzyıldan kalan metin, yöreden söz eden en eski yazılı kaynaktır. 9. yüzyılda yapılan Pfalz, Doğu Frank hanedanı Karolenjlerin ikametgâhı oldu; Frankfurt'taki ilk imparatorluk seçimi de 856'da yapıldı.

Frankfurt, 1372'den 1806'ya değin imparatorluğa bağlı özgür bir kent olarak kaldı. Daha sonra, Ren Konfederasyonu başpiskopos prensinin yönetim merkezi yapıldı ve 1810'da, Napoléon'un kurduğu Frankfurt Grandüklüğü'nün başkenti oldu. 1815'te Napoléon'un devrilmesinden sonra yeniden özgür bir kent olan Frankfurt, 1816-66 arasında Almanya'nın başkenti olarak Federal Meclis'i (*Bundestag*) barındırdı. Yedi

Frankfurt'ta Main Irmağı kıyısındaki geleneksel evler ve arkada modern iş merkezi, Almanya
ABC Ajansı

Hafta Savaşı'ndan (1866) sonra Prusya tarafından ilhak edilerek özgür kent statüsünü yitirdi. II. Dünya Savaşı'nda büyük ölçüde yıkılan kentte 1945'ten sonra pek çok modern bina inşa edildi. Tarihsel yapılar arasında 47 m yüksekliğindeki Eschenheim Kapısı (1426-28), 1239'da Aziz Bartholomeus'un anısına yapılan kırmızı kumtaşından katedral ve antik belediye binası Römer sayılabilir.

1240'tan bu yana ticari fuarlar düzenlenen Frankfurt, bugün önde gelen bir ticaret ve finans merkezidir; kentteki borsa 1585'te kurulmuştur. Rothschild ailesine ait uluslararası bankacılık imparatorluğunun temelleri de burada atılmıştı. Kentte yıl boyunca birçok fuar düzenlenir; içlerinde en çok ilgi görenleri otomobil ve kitap fuarlarıdır. Başlıca sanayi dalları makine imalatı, kimya ve eczacılık, baskı malzemeleri ve deri eşya imalatı ile gıda işlemedir. Irmak üzerinde önemli bir yükleme limanı olan Frankfurt, gelişkin bir kara ve demir yolu ağının da odağıdır. Yakındaki Ren-Main Havalimanı Avrupa'nın en işlek havalimanlarından biridir.

Kentin ilgi çekici yerleri arasında Städel Sanat Enstitüsü, Senckenberg Doğal Tarih Müzesi, Liebig Evi Heykel Müzesi, Goethe Evi, Goethe Müze ve Kütüphanesi sayılabilir. Kentte bulunan Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi (1914) Almanya'nın en büyük üniversitelerinden biridir. Nüfus (1990 tah.) 625.258.

Frankfurt am Main Hayvanat Bahçesi, resmî adı FRANKFURT AM MAIN KENTİ ZOOLOJİ BAHÇESİ, Almanya'nın Frankfurt am Main kentinde belediyeye ait hayvanat bahçesi. 1858'de, Alman filozof Arthur Schopenhauer'in çabalarıyla Frankfurt Zooloji Derneği'nce kurulmuştur. Kurucuların "canlı bir doğa tarihi kitabı" oluşturma amacı başarıya ulaşmışsa da, parkın kullanım alanı canlı hayvan varlığını genişletmeye yetecek büyüklükte değildi. Bu nedenle 1874'te 14 hektarlık yeni yerine taşınan hayvanat bahçesi, I. Dünya Savaşı yıllarında belediyenin mali desteğiyle varlığını sürdürebildi. 1944'te Müttefiklerin hava bombardımanlarıyla binaları ve koleksiyonları büyük kayıplara uğramış, ertesi yıl yeniden ziyaretçilere açılmışsa da yapım ve onarım çalışmaları 1950'lerin sonuna değin sürmüştür.

Bugün Frankfurt Hayvanat Bahçesi 600'ü aşkın hayvan türünün 4.750'den fazla örneğini barındırır. Bir akvaryum ile sürüngen ve böceklerin sergilendiği bir bölüm de vardır. Avrupa'da okapi, siyah gergedan ve bongo antilopu yetiştirilen ilk hayvanat bahçeleri arasında yer alır. İnsan eliyle bakılan ova gorillerinin ikiz doğum yapması yalnız burada görülmüştür. Hayvanat bahçesinde söz konusu ender türlerin soy kayıtları da tutulmaktadır.

Frankfurt an der Oder, Almanya'nın doğusunda, Brandenburg eyaletinde (*Land*) kent. Oder Irmağının batı kıyısında, Polonya'daki Słubice kentinin karşısında yer alır; Słubice, 1945'ten önce Dammvorstadt adıyla Frankfurt'un banliyösüydü. Ortaçağ başlarında Franken Düklüğü'nden tüccar ve kolonicilerin yerleştiği Frankfurt, 1253'te berat aldı ve 1368'de Hansa Birliği'ne katıldı. 1379'da Oder üzerinde serbest taşımacılık yapma hakkını elde ettikten sonra fuarlarıyla ün kazandı. 1506'da kurulan üniversitesi 1516-39 arasında Kottbus'a taşındı. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında kapatılan ve sonradan Brandenburglu Friedrich Wilhelm (Büyük Elektör) tarafından yeniden kurulan üniversite, son olarak 1811'de Breslau'a (bugün Wrocław) taşındı.

II. Dünya Savaşı sırasında SSCB birliklerince kuşatılan ve ağır hasar gören kent, savaştan sonra büyük ölçüde yeniden kuruldu. Önemli tarihsel yapılar arasında 15. yüzyıldan kalma Marienkirche (Meryem Ana Kilisesi), 1607-09 arasında yeniden yapılan belediye binası, Nikolaikirche (St. Nikolaus Kilisesi), eski üniversite binaları ile şair Heinrich von Kleist'ın anısına dikilen ve içinde büyük bir kütüphane bulunan Kleist Evi sayılabilir.

Frankfurt, Doğu Avrupa ile ticarette önem taşıyan işlek bir kara ve demir yolu aktarma noktasıdır. Oder üzerinde, ırmağın Oder-Spree Kanalı ile kesiştiği noktanın yaklaşık 10 km kuzeyinde bir iç liman bulunur. Kentte makine, mobilya, hazır gıda, ayakkabı ve tekstil sanayileri vardır. Nüfus (1989 tah.) 87.863.

Frankfurt Anayasası, birleşik bir Alman devleti kurmak amacıyla toplanan Frankfurt Ulusal Meclisi'nin (1848-49) hazırladığı, ama uygulama olanağı bulunamayan anayasa. *Ayrıca bak.* Frankfurt Ulusal Meclisi.

Frankfurt okulu, 1930'ların başında, Almanya'da Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı Sosyal Araştırma Enstitüsü'nde (Institut für Sozialforschung) Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ve Herbert Marcuse gibi kuramcıların geliştirdiği bağımsız Marksist düşünce akımı. "Üstyapısal" etkenleri ve Hegelci diyalektiğin önemini vurgulamasıyla geleneksel Marksizmden ayrılan görüşleri, eleştirel kuram olarak da bilinir.

Sosyal Araştırma Enstitüsü, kurucu üyelerden Felix Weil'ın ailesinin yardımlarıyla 1923'te kuruldu. Kurumun ilk yöneticisi, işçi hareketi tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Marksist profesör Carl Grünberg'di. Grünberg döneminde enstitünün asıl çalışma konuları siyasal iktisat ve sosyalist hareketin tarihiydi. Bu dönemde György Lukács ve Karl Korsch gibi komünist kuramcıların yazıları da enstitü dergisinde yayımlandı.

1930'da emekliye ayrılan Grünberg'in yerine, akademik açıdan en kıdemli üye olan Max Horkheimer atandı. Horkheimer döneminde, enstitünün çalışma alanı siyaset ve hukuk kuramlarını, felsefeyi, psikoloji ve toplumbilimi, kültür ve sanat eleştirisini de kapsayacak biçimde genişletildi. Ayrıca Horkheimer çevresinde toplanan yeni bir kadro öne çıktı. Marcuse, Erich Fromm, Friedrich Pollock, Adorno, Leo Lowenthal gibi adlardan oluşan bu çekirdek kadroya daha sonraki yıllarda Franz Neumann, Otto Kirchheimer ve Walter Benjamin de katıldı.

Horkheimer'in yönetimi altında enstitünün siyasal çizgisinde başlangıçta bir değişme olmadı. Kurumun yeni yayın organı *Zeitschrift für Sozialforschung*'un (Sosyal Araştırmalar Dergisi) ilk sayısına (1932) yazdığı önsözde, kuramsal çalışma ile siyaset arasında kaçınılmaz bir bağ olduğunu belirten Horkheimer, amaçlarının, "çeşitli bilimlerin yöntemlerini bugünün toplumunun çelişkilerine uygulamak ve toplumsal yaşamın (...) değişmesi açısından önem taşıyan bir kavramsallaşmaya ulaşmak" olduğunu açıklıyordu. Horkheimer'e göre bilim tarihsel olarak koşullanmıştı ve toplumsal sonuçlarından bağımsız olarak kendi başına bir amaç taşımıyordu. Gene de kuramsal çalışmanın uymak zorunda olduğu siyaset dışı bilimsellik ölçütleri vardı ve bu ölçütler her zaman günlük siyasetin gereklerine denk düşmeyebilirdi.

Derginin ilk sayısında Horkheimer'in "Geschichte und Psychologie" (Tarih ve Psikoloji) ve "Bemerkungen über Wissenschaft und Krise" (Bilim ve Bunalım Üzerine Notlar) adlı yazılarının yanında iktisatçı Henryk Grossmann'ın Marksist siyasal iktisatta "kapitalizmin çöküşü" sorunu üzerine bir incelemesi, Fromm'un Marksizm-psikanaliz ilişkisi üzerine bir yazısı, Lowenthal'ın edebiyat sosyolojisiyle ilgili bir denemesi de yer aldı. Derginin en ilginç yazısı Adorno'nun kendi alanında bir ilkörnek olan müzik sosyolojisine ilişkin yazısıydı.

1933'te Naziler Almanya'da iktidarı ele geçirince, Frankfurt okulu üyeleri ABD'ye geçtiler. Enstitü, burada ABD'nin savaşa katıldığı 1941'e değin, Columbia Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdürdü. Enstitü dergisi bu tarihe değin *Studies in Philosophy and Social Science* (Felsefe ve Sosyal Bilim İncelemeleri) adıyla yayımlandı. Savaşın ABD'de radikal girişimleri kısıtlamasıyla Frankfurt okulu üyeleri de dağıldı. Yalnızca Horkheimer ve Adorno, kuramsal çalışmalarını birbirleriyle yakın ilişki içinde sürdürdüler. İkisinin ortak ürünü olan ve bugün de okulun başyapıtı sayılan *Dialektik der Aufklärung* (1947; Aydınlanmanın Diyalektiği) bu dönemin ürünüydü. Okulun dağılmasında ve Neumann ile Kirchheimer'in uzaklaşmasında belirleyici olan faşizm tartışması da bu yıllara rastladı. Neumann Nazi ekonomisi ve devlet sistemi üzerine bugün de en sistemli çalışmalardan biri olan *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (1942; Behemoth: Nasyonal Sosyalizmin Yapısı ve Uygulaması) adlı yapıtını yazdı. Enstitü üyelerinin ortak ürünü olan *Studies in Prejudice*'ın (Önyargı Üzerine Araştırmalar) ilk cildi de 1950'de *The Authoritarian Personality* (Otoriter Kişilik) başlığıyla yayımlandı.

1950'lerin başında Horkheimer, Pollock ve Adorno Federal Almanya hükümetinin çağrısı üzerine Frankfurt'a döndü. Marcuse, Neumann, Kirchheimer, Fromm ve Lowenthal ise ABD'de kaldı. Enstitü 1953'te Frankfurt'ta yeniden kuruldu. Horkheimer enstitü müdürlüğünün yanı sıra Frankfurt Üniversitesi rektörlüğüne getirildi. Horkheimer ve Pollock 1958'de emekli olunca enstitünün yönetimi Adorno'ya kaldı. Bu dönemde Alfred Schmidt, Jürgen Habermas, Claus Offe, Oskar Negt, Albrecht Wellmer gibi genç kuşaktan kuramcılar da enstitünün çalışmalarına katıldılar. Bunlardan Habermas ve Offe, eleştirel kuramın günümüzdeki en etkili temsilcileridir.

1960'larda Frankfurt okulu üyeleri arasında beklenmedik bir çelişki ortaya çıktı. Öğrenci hareketi eleştirel kuramda yeni bir esin kaynağı ve kuramsal temel bulurken, Adorno ve özellikle Horkheimer, görüşlerinin gündelik siyasete karıştırılmasına karşı çıktılar. Horkheimer öğrenci hareketine açıkça cephe aldı. Batı'daki liberal demokratik sistemin, "totaliter rejimlere karşı bir ehveni şer" olduğunu savundu. ABD'de Lowenthal ve Marcuse ise yeni köktenci ve devrimci hareketlerle bağlarını güçlendirdiler. Özellikle Marcuse'nin görüşleri 1960'ların sonunda ABD ve Batı Avrupa'daki yeni sol gruplar üzerinde çok etkili oldu.

Eleştirel kuramın tarihinde üç evreden söz edilebilir. 1930'lardan II. Dünya Savaşı'na değin süren ilk evrede daha çok Horkheimer ve Marcuse'nin yazıları etkili olmuş, hem Marksizmin ekonomi ağırlıklı yorumundan, hem de idealist "burjuva" düşüncesinden ayrışmaya çalışılmıştır. Horkheimer'in deneyci Anglosakson felsefesini ve Almanya'da etkili olan vitalist felsefeyi eleştiren yazıları, Adorno'nun

Kierkegaard eleştirisi, Marcuse'nin liberalizm ile faşizm arasındaki sürekliliğe işaret eden yazıları bu dönemin ürünleridir. Horkheimer'in deyişiyle bu dönemde görüşleri kısaca "maddeci"dir: Eleştirel kuram, mutluluk ve özgürlüğün ancak bu dünyada bulunabileceğini ve bundan başka bir dünya olmadığını savunmaktadır. Okulun üç önemli düşünürü de Kierkegaard tarzı bir "içselciliğe" karşı çıkar; tinsel yaşantının dış dünyadaki eksiklik ve çelişkileri aşamayacağını savunurlar. Öte yandan eleştirel kurama göre tinsel ve kültürel olgular bütünüyle maddi gerçekliğe de indirgenemez; göreli bir özerklikleri vardır. Bu, özellikle sanat yapıtları için geçerlidir. Adorno'ya göre sanat yapıtı, içinden çıktığı toplumun bütün çelişkilerini taşır; bu çelişkileri aşamaz, ama aşma ya da değişme potansiyelinin "bekçiliğini" yapar.

Frankfurt okulunun ikinci evresi savaş yıllarından 1960'lara değin uzanır. Bu dönemde, eleştirel kuramın daha çok Adorno'nun katkılarıyla geliştiği söylenebilir. Adorno, *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben* (1951; Minima Moralia: Zedelenmiş Yaşamdan Çıkarılan Yansımalar) ve *Negative Dialektik* (1966; Olumsuz Diyalektik) gibi yapıtlarında, Hegel'in "belirlenmiş olumsuzlama" kavramını felsefesinin merkezine yerleştirir. Bir düşüncenin yadsıdığı, olumsuzladığı, aştığı düşünceler tarafından belirlenişini anlatan bu kavram Adorno'ya göre, Marksizm ile kendinden önceki düşünce sistemleri arasındaki ilişkiyi de anlatmaktadır. Horkheimer ve Adorno, *Dialektik der Aufklärung*'da toplum ile doğa arasındaki ilişkiyi incelerken de aynı kavramdan yararlanırlar: Aydınlanma, bilimsel düşünce ve teknolojik gelişme, insanın özgürleşmesinin önkoşullarını yaratır, ama bunu yaparken yeni bir tutsaklığa da yol açabilir. Toplumsal özgürlüğe giden yolda araçların mutlaklaştırılması, amaçların unutulmasına ve tersine dönmesine yol açar. Eleştirel kuram bu noktada Hegel'in ve György Lukács'ın geliştirdiği bir düşünceden yararlanır: İnsanlar, doğanın baskısından kurtulmak için, en az birincisi kadar baskıcı olan bir "ikinci doğa" yaratmışlardır. Toplumsal kurumlardan ve denetlenemeyen teknolojiden oluşan bu ikinci doğa, insanın kendi içindeki doğayı yok etmesinin bedelidir. Bu dönemde, özellikle Horkheimer'in yapıtlarında karamsar bir eğilim egemendir. Buna karşılık Adorno, pratik alanda değilse de düşünsel düzeyde çıkış yolları arar. Adorno olumsuz bir diyalektiğin, körlük ve tutsaklığa karşı düşünceye bir direnme gücü sağlayacağını ileri sürer. Horkheimer'den farklı olarak, yalnızca faşist ve komünist sistemleri değil, ABD ve Batı Avrupa'daki liberal demokratik rejimleri de "totaliter toplumlar" kategorisine sokar. Bu totaliterlik, her şeyin kavramsallaşmasında, bütün evreni açıklayan ve içeren kavramsal sistemlerin kurulmasında ifade bulmaktadır. Olumsuz diyalektiğin görevi, felsefeyi kendine karşı kullanmak, nesnel gerçekliği kilitleyen kavramsal kabuğu gene kavramların yardımıyla çatlatmaktır.

Frankfurt okulunun üçüncü evresi 1960'ların sonunda başlamıştır. Bu dönemde ABD'de Marcuse, eleştirel kuramın 1930'larda biçimlenen ana gövdesi üzerinde, dönemin devrimci gelişmelerini ve toplumsal dönüşüm olasılıklarını kavrayabilecek yeni ve daha somut bir yaklaşım oluşturmaya çalıştı; psikanaliz kuramı üzerine araştırmalarından da yararlanarak özgürlük felsefesine biyolojik-psikolojik bir temel kazandırmayı denedi. Ama eleştirel kuramı asıl yenileyen, Almanya'da Habermas ve Offe'nin siyasal çözümlemeleri oldu. Habermas, Frankfurt okulunun çalışma konularında iki önemli değişiklik yaptı: Bir yandan iktisat ve siyaset bilimini yeniden eleştirel kuramın gündemine getirirken, bir yandan da okulun daha önce yeterince önem vermediği bir alana, iletişim ve dile yöneldi. Kapitalist toplumun kendini kitlelerin gözünde meşrulaştırmasını sağlayan ekonomik, siyasal, ideolojik ve psikolojik mekanizmaları inceledi. Offe'yle birlikte, dönüşüme yol açacak bunalımın ekonomik değil, siyasal ve ideolojik düzeyde bir "meşruluk bunalımı" olarak patlak vereceğini ileri sürdü.

Frankfurt Ulusal Meclisi, resmî adı ALMAN ULUSAL MECLİSİ. Almanca FRANKFURTER NATIONALVERSAMMLUNG ya da DEUTSCHE NATIONALVERSAMMLUNG (Mayıs 1848-Haziran 1849), 1848 Devrimleri sırasında birleşik bir Alman devleti kurma çabası başarısızlıkla sonuçlanan Alman ulusal meclisi.

Avusturya'nın da dahil olduğu bütün Alman devletlerindeki liberal önderlerin zorlamasıyla Mart 1848'de Frankfurt am Main'da bir Ön Meclis (*Vorparlament*) toplandı ve Ulusal Meclis (*Nationalversammlung*) seçimini gerçekleştirmek üzere 50 kişilik bir komite oluşturuldu. Seçim yasaları ve yöntemleri devletten devlete önemli ölçüde değişmekle birlikte, seçimler öngörülen tarihte yapıldı. 18 Mayıs'ta Frankfurt'taki Paulskirche'de Ulusal Meclis toplandı. Tek tek Alman devletlerinin meclisleri ile Frankfurt Ulusal Meclisi için yapılan seçimlerde ılımlı liberallerin başarı kazanması, ayrıca nisanda Almanya'nın güneybatısındaki radikal ayaklanmanın yenilgiye uğratılması, bütün Almanya'da liberallerin bir birleşik Almanya anayasasının kolayca hazırlanabileceği konusunda umutlanmasına yol açtı.

Frankfurt Ulusal Meclisi, daha çok anayasanın genel ilkeleri ile birleşik Almanya'da güvence altına alınacak temel insan hakları üzerinde tartıştı. Ama yürütme erkinin yapısı ve Almanya'nın toprak genişliği gibi ivedi pratik sorunlarla ilgili kararlar da almak zorundaydı. İlk sorun, Avusturya imparatoru Ferdinand'ın amcası ve Habsburg hanedanının en liberal üyesi Arşidük Johann'ın 29 Haziran'da kral naipliğine atanmasıyla geçici olarak çözüldü. Kraliçe Victoria'nın üvey kardeşi Leiningen prensi Karl'ın yönetiminde bir hükümet oluşturuldu. Ama Frankfurt Ulusal Meclisi'nce atanan yöneticinin, her devletin hükümetince ona devredilen yetkiler dışında hiçbir gücü olmadığı kısa süre sonra ortaya çıktı. Frankfurt Ulusal Meclisi, Schleswig ve Holstein düklükleri dolayısıyla Danimarka'yla sürdürülen savaşın yönetimini de eline almaya çalıştı. Ama Prusya, meclisi yok sayarak ağustosta bir anda savaşı sona erdirdi. Bu kararın Frankfurt'ta yarattığı hoşnutsuzluk üzerine Leiningen prensi 5 Eylül 1848'de istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Avusturyalı ılımlı bir liberal olan Anton von Schmerling geçti; aralıkta da onun yerini Heinrich von Gagern aldı.

Bu arada Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm, liberaller karşısında bütün sabrını yitirmişti ve gittikçe daha tutucu danışmanların etkisi altına giriyordu. Avusturya'da ise İmparator Ferdinand tahtı terk ederek yerini gene tutucu bakanlarla çalışan yeğeni Franz Joseph'e bırakmıştı. Almanya'nın iki büyük devletinde tutucu hükümetlerin kurulması, Almanya'da egemen erkin yapısı ve ülkenin toprak genişliği konusunda Frankfurt Ulusal Meclisi'nde sürdürülen tartışmalara kaçınılmaz biçimde yansıdı. 1848'in sonunda, meclis anayasa kapsamına girecek temel haklarla ilgili görüşmeleri tamamladı. Ocak 1849'da, merkezî yürütme erkinin niteliği ya da erkin kimin elinde toplanacağı konusunda bir karar verilmeden önce, görüşlerini almak üzere taslak bütün Alman devletlerine dağıtıldı. İkinci kez gözden geçirilen anayasa 27 Mart'ta kabul edildi. Anayasaya göre Almanya bir Konfederasyon olmaktan çıkıyor, Alman devletleri arasında daha sıkı işbirliği sağlayacak bir federasyona dönüşüyordu. Alman imparatoru kalıtsal yolla tahta çıkacak, ama yürütme yetkilerini kullanırken aldığı bütün kararlar hükümet başkanınca imzalanacaktı. Savaş ve barışa imparator karar verecek, meclisin açılması, kapanması ve dağıtılması da imparatorun kararına bağlı olacaktı. Parlamento iki meclisten oluşacaktı: Devletler Kamarası (Staatenhaus) ve Avam Kamarası (Volkshaus). Bunlardan birincisinde federe devletlerin temsilcileri, ikincisinde ise halkın doğrudan seçtiği temsilciler bir araya gelecekti. Frankfurt Anayasası, ayrıca İmparatorluk Yüksek /Mahkemesi'/nin (Reichsgericht) görev ve yetkilerini belirliyor, anayasanın üstünlüğünü ve yasaların anayasaya aykırı olamayacağını vurguluyordu. Anayasanın korunması ve değiştirilmesi usulü de düzenlenmişti. Bundan sonraki aşama bir imparatorun seçilmesiydi.

Bu arada, 4 Mart'ta ilan edilen yeni Avusturya Anayasası'yla yeni Almanya'nın sınırları da bir ölçüde belirlenmişti. Bu anayasa Avusturya İmparatorluğu'nu tek bir bütün olarak ele alıyor, imparatorluğun yeni Almanya'ya ya bir bütün olarak katılacağı ya da hiçbir bölümünün katılmayacağı açıklıkla belirtiliyordu. Bu karar, Avusturya'nın en azından Alman eyaletlerinin katılacağı bir "Grossdeutschland" (Büyük Almanya) kurmayı uman liberaller için tam bir darbeydi; böylece Prusya önderliğinde bir "Kleindeutschland" (Küçük Almanya) kurmak isteyenler inisiyatifi ele geçiriyordu. Sonuç olarak, 28 Mart'ta Ulusal Meclis'teki imparator seçiminde 248 çekimsere karşılık 290 delege Friedrich Wilhelm'e oy verdi. Friedrich Wilhelm 3 Nisan'da meclis başkanı Eduard Simson'un başkanlığında bir heyeti kabul etti. Öteki Alman prenslerinin dışında hiç kimsenin elinden Alman imparatorluk tacını almayacak kadar koyu bir tutucu olan Friedrich Wilhelm heyetin kendisine önerdiği imparatorluğu reddetti. Önerilen anayasayı Prusya da reddetti.

Frankfurt Ulusal Meclisi Prusya ya da Avusturya'nın desteği olmaksızın artık yaşayamazdı. Mayısta Gagern'in kabinesi dağıldı. Delegelerin çoğu kendi devletlerinin hükümetlerince geri çağrıldı. Meclisin geri kalan bölümü Stuttgart'a taşınmak zorunda kaldı; sonunda 18 Haziran'da Württemberg birlikleri ve polis Ulusal Meclis'i dağıttı. Böylece Frankfurt Ulusal Meclisi ve ona esin kaynağı olan devrimler son buldu. Frankfurt Anayasası yaşama olanağı bulamadıysa da 1871 ve 1919 anayasalarına birçok bakımdan örnek oldu.

Frankfurter, Felix (d. 15 Kasım 1882, Viyana, Avusturya-Macaristan - ö. 22 Şubat 1965, Washington, D.C., ABD), 1939-62 arasında ABD Yüksek Mahkemesi üyesi. Yüksek Mahkeme'nin kendi yetkilerini sınırlaması ilkesinin başlıca savunucularındandır. Yargıçların kendi düşüncelerine bakmaksızın emsal kararlara uymaları ve yasa koyucunun belirli bir durumda hangi yolu izleyeceğini takdir etmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

On iki yaşında ABD'ye yerleşen Frankfurter, New York City College ile Harvard Hukuk Okulu'nda öğrenim gördü. 1914-39 arasında aynı okulda ders verdi. Güney New York savcısı (1906-09) ve Başkan William Howard Taft'ın savaş bakanı (1911-13) Henry L. Stimson'ın yardımcılığını yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında Stimson'ın yeniden savaş bakanı olmasında (1940) Frankfurter'ın Başkan Franklin D. Roosevelt üzerindeki etkisinin büyük payı olacaktı. Frankfurter, Paris Barış Konferansı'nda (1919) Başkan Woodrow Wilson'ın hukuk danışmanlığını üstlendi. Savaş sonrasında ABD'deki en etkin Siyonistler arasında yer aldı. Amerika Medeni Özgürlükler Birliği'nin (ACLU) kurulmasına (1920) katkıda bulundu. Sacco ile Vanzetti'nin mahkûmiyetini kınayan çıkışlarda bulundu. Frankfurter'i bu konuda ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı Louis Brandeis'in desteklediği ve ikisi arasında gizli bir anlaşma olduğu, mektuplarının yayımlandığı 1982'de açığa çıkacaktı. Brandeis, göreve başladığı 1919'dan Frankfurter'in Yüksek Mahkeme'ye atandığı 1939'a değin onunla sık sık mektuplaşmış, yasamayla ilgili araştırmalar ve Sacco ile Vanzetti'nin savunması gibi siyasal-toplumsal çalışmalar için Frankfurter'e her yıl düzenli olarak para göndermişti.

Frankfurter, Roosevelt'in New York valisi olarak görev yaptığı sırada ona danışmanlık etti. Roosevelt 1933'te başkan olunca, bu kez New Deal (Yeni Düzen) yasaları ve öteki konularda başkanın danışmanlığını üstlendi. 5 Ocak 1939'da Roosevelt tarafından Yüksek Mahkeme'ye atandı. Yargıdaki adaletsizlikten çok, yönetimin bütünlüğüyle ilgilenen Frankfurter, dostu yargıç Oliver Wendell Holmes gibi federal ve eyalet yasalarına ilişkin davalara karışmama yanlısıydı. Düşünce özgürlüğünü ısrarla savunmasına karşın, 1950'lerdeki "solcu avı" sırasında radikallerin, özellikle de Komünist Parti üyelerinin yurttaşlık haklarını desteklemekten kaçınarak bu tutumundan saptı. Bununla birlikte 1957'de sosyalist bilim adamı Paul M. Sweezy'nin, hakkında bir soruşturma başlatan New Hampshire eyaletine karşı açtığı davada akademik özgürlüğü destekledi.

1962'de emekli olan Frankfurter temmuz 1963'te Başkan John F. Kennedy tarafından Özgürlük Madalyası'yla ödüllendirildi. Yapıtları arasında *The Business of the Supreme Court* (1927; James Landis ile birlikte, Yüksek Mahkemenin Görevi), *Mr. Justice Holmes and the Supreme Court* (1938; Yargıç Holmes ve Yüksek Mahkeme), *The Case of Sacco and Vanzetti* (2. basım, 1954; Sacco ve Vanzetti Davası) ve *Felix Frankfurter Reminisces* (1960; Felix Frankfurter'ın Anımsadıkları) sayılabilir.

Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), Almanya'nın en saygın ve etkili günlük gazetelerinden biri. Frankfurt am Main'da yayımlanır.

Hitler'in 1943'te kapattığı *Frankfurter Zeitung*'da çalışan bir grup gazeteci savaş sonrasında Müttefik işgal kuvvetlerinin yönetimi altındaki Almanya'da *Allgemeine Zeitung* adıyla bir başka gazete yayımlamaya başladı. 1949'da AFC'nin kurulmasıyla basın yayın organlarının denetimi de yeni Alman hükümetine geçti. Aynı yıl *Frankfurter Allgemeine Zeitung* adını alan gazete doğru haber, nesnellik ve karşıt görüşlere eşit yer verme ilkeleri çerçevesinde yayın yaşamına başladı.

AFC'nin ülke çapında yayımlanan ilk günlük gazetesi olan FAZ, kısa sürede sorumlu habercilik anlayışı ile saygınlık kazandı. Yalın sayfa düzeni ve az sayıda fotoğraf kullanması, FAZ'a dünya ve yurt haberlerine yaklaşımına da uyan ağırbaşlı bir görünüm kazandırır. Haberlere geniş yer verme kaygısını önde tutan sayfa düzeni anlayışını değiştirmemiş tek gazete sayılabilir.

Gazete yazı işlerinin merkezci olarak nitelediği FAZ'ın yayım politikası, özel girişimi savunan çizgisinden dolayı genelde tutucu olarak kabul edilir. Okuyucularının onda birinden fazlasını Almanya dışında yaşayanlar oluşturur. Almanya'da siyasete yön veren çevreler, FAZ'ın dünya ve yurt olaylarıyla ilgili yetkin ve çoğu kez bilimsel yorumlarına büyük önem verirler.

Frankland, Sir Edward (d. 18 Ocak 1825, Churchtown, Lancashire, İngiltere - ö. 9 Ağustos 1899, Golaa, Norveç), yapısal kimya araştırmalarının öncülerinden olan İngiliz kimyacı.

1849'da Marburg Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayan Frankland, 1851'de

Frankland
Hulton Picture Library

Manchester'daki Owens College'ın ilk kimya profesörü oldu; 1863'te Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde Michael Faraday'dan boşalan kimya profesörlüğü görevine atandı; 1865'ten başlayarak 20 yıl boyunca Kraliyet Madencilik Okulu'nda ders verdi.

Yaklaşık 1850'de başladığı araştırmalarıyla, bir elementin bir atomunun, öbür elementlerin yalnızca belirli ve sınırlı sayıdaki atomlarıyla birleşebileceği sonucuna varan Frankland, 1852'de, çağdaş yapısal kimyanın temeli olan bir değerlik kuramı geliştirdi.

1868'den başlayarak, akarsuların kanalizasyon ve sanayi artıklarıyla kirlenmesi ve suların arıtılması konusunda çok önemli çalışmalar yaptı. Gene 1868'de, Güneş atmosferinde helyumun varlığını saptayan Joseph Norman Lockyer'ın bu çalışmalarına katılan Frankland'a 1897'de "sir" unvanı verildi.

Franklar, İS 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nu istila eden Germen halklarından biri. Bugünkü Fransa ile Almanya'nın batı kesimindeki topraklarda hüküm süren Franklar, ortaçağın başlarında Batı Avrupa'nın en güçlü Hıristiyan krallığını oluşturdular. Fransa (Latince Francia) adı Frank sözcüğünden türemiştir.

Franklar üç gruba ayrılmıştı: Saller, Ripuarialılar ve Kattiler. İS 3. yüzyılda Ren bölgesinde yaşayan Franklar bunu izleyen 200 yıl boyunca birkaç kez Galya'yı işgal ettiler; çoğu da Roma ordularında görev aldı. 428-480 arasında Sal Frankları Loire Irmağının kuzeyindeki Galya topraklarının büyük bölümünü ele geçirdiler. Ripuarialılar ve Kattiler ise Almanya'da ve Galya'nın kuzeydoğusunda kaldılar. Saller, Kral I. Clovis (hd 481-511) döneminde Hıristiyanlığı benimsediler. Clovis öteki Frankları egemenlik altına alarak Galya'nın geri kalan bölümünü büyük ölçüde fethetti. Onun ardından hüküm süren Merovenjler (Merovenj adı Clovis'in büyükbabası Merowech'ten gelir) 8. yüzyılda yerini Karolenj hanedanına bırakana değin Frank topraklarını yönetti. Karolenjlerden Charlemagne (hd 768-814) papalıkla da işbirliği yaparak Batı Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırıp Hıristiyanlığı Almanya'nın orta ve kuzey kesimine yaydı. Imparatorluk 9. yüzyılın ortalarında dağıldı. Sonraki yüzyıllarda batıdaki Frank Krallığı'nın halkı, o topraklardaki eski halklarla kaynaşmış olmasına karşın Frank adını sürdürdü. Almanya'da ise Frank adı, Franken biçiminde, Ren bölgesinden doğuya doğru Main Irmağı boyunca uzanan bir düklüğün adı olarak yaşamaya devam etti.

Franklin, Aretha, lakabı SOUL KRALIÇESI (d. 25 Mart 1942, Memphis, Tennessee, ABD), ABD'li *gospel* ve *blues* şarkıcısı, besteci. Beyaz dinleyiciler arasında da yaygın ün kazanan ilk "*soul*" şarkıcılarındandır.

İki yaşındayken ailesiyle birlikte Detroit'e yerleşti. Ünlü bir dinsel uyanış hareketi vaizi olan babasının görev yaptığı kiliseye birçok tanınmış Siyah şarkıcı gelirdi. Franklin'lerin konukları arasında Mahalia Jackson, James Cleveland, B. B. King, Dinah Washington gibi yıldızlar vardı.

İlk plağını 12 yaşındayken dolduran Franklin, liseyi bitirdikten sonra profesyonel şarkıcı olmaya karar verdi. Önceleri yalnızca Siyahların gittiği ve Siyah müzikçilerin çalıştığı, *chitlin circuit* denen kulüplerde şarkı söyledi. *Gospel*, caz ve *blues*'un bileşimi olan bir müzik yapıyordu. Bu tür müzik öteden beri beyaz şarkıcılarca, oldukça sulandırılmış bir biçimde beyaz dinleyici kitlelerine sunuluyordu. Franklin 1967'de büyük bir ilgiyle karşılanan "I Never Loved a Man", "Baby, I Love You" ve "Respect" gibi bir dizi şarkıyla popüler müzik piyasasının en önemli şarkıcıları arasına girdi. "Respect" adlı şarkısı yurttaşlık hakları hareketinin marşı haline geldi. Franklin sonraki yıllarda da popüler müzik alanındaki yerini korudu ve birçok Grammy Ödülü kazandı.

Franklin, Benjamin, takma adı RICHARD SAUNDERS (d. 17 Ocak 1706, Boston - ö. 17 Nisan 1790, Philadelphia), Amerikalı basımcı, yayımcı, yazar, mucit, bilim adamı ve diplomat. Amerikan kolonilerinin İngiltere'den bağımsızlığını kazanması ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile ABD Anayasası'nın hazırlanmasındaki rolüyle tanınır. Franklin sobasını, çift odaklı gözlüğü ve paratoneri icat etmiş, elektrik alanındaki deneyleriyle bilime katkıda bulunmuştur.

On yedi çocuklu bir sabun ve mum imalatçısının onuncu oğluydu. On yaşında okulu bıraktı, 12 yaşındayken ağabeyi William'ın yanına çırak olarak girdi. Önce Philadelphia'da, daha sonra gelecekteki kayınpederi Pennsylvania valisi Sir William Keith'in yardımıyla 1724'te gittiği Londra'da basım işinde çalıştı.

1725'te *A Dissertation on Liberty and Necessity, Pleasure and Pain*'i (Özgürlük ve Zorunluluk, Zevk ve Acı Üzerine Bir Tez) yazdı. Sonradan, yaşamındaki yanlışlardan biri olarak niteleyeceği bu kitapçıkta, insanın aslında gerçek bir seçme özgürlüğü bulunmadığı için, ahlaki olarak davranışlarından sorumlu tutulamayacağını savunuyordu. 1726'da gezici yüzme öğretmenliği yapmak üzere Londra'dan ayrılmaya karar verdi. Ama Londra'ya gelirken gemide tanıştığı Quaker tüccar Thomas Denham'dan, yüklü bir komisyon karşılığında onun

Benjamin Franklin, Joseph-Siffred Duplessis'in portre çalışması, y. 1784
New York Historical Society

Philadelphia'daki dükkânında çalışması için öneri alınca Amerika'ya döndü. 1727'de, siyaset, felsefe, bilim, iş ilişkileri gibi konuların tartışıldığı Junto ya da Deri Önlük Kulübü'nü kurdu. O sırada, Londra'ya gitmeden önce tanıştığı Keith'in kızı Deborah ile yeniden karşılaştı. Deborah evlenmiş, ama kocası onu terk etmişti. Franklin, onunla evlenmek üzereyken bir başka kadınla evlilik dışı ilişkisinden bir oğlunun olacağını öğrendi. Gene de oğlu William'ın doğumundan önce 1 Eylül 1930'da Deborah'yla evlendi. İki çocukları oldu; William da aynı evde büyüdü.

Franklin yaklaşık 1729'da Pennsylvania ve öteki bazı koloniler için kâğıt para basmaya başladı. 1729'da bir koloni gazetesi olan *Pennsylvania Gazette*'i, 1732'de de basiret, çalışkanlık ve dürüstlüğü öven özdeyişlerin yer aldığı *Poor Richard's Almanac*'ı yayımlamaya başladı. Yarattığı Poor Richard (Yoksul Richard) tipi, eğitimsiz, ama görmüş geçirmiş, çekirdekten yetişme bir filozoftu. Franklin 1732-57 arasında yönetmenliğini yaptığı *Almanac*'ta Richard Sounders imzasıyla yazılar yazdı. Önceleri sönük ve şaşkın bir astronomi bilgini olan Richard tipi, kısa zamanda Franklin'in ünlü Poor Richard'ına dönüştü.

1740'larda elektrik yeni ve gözde bir buluştu. Philadelphialılar elektriği Franklin'in mektuplaştığı bir İngilizin gönderdiği elektrik motoruyla tanımışlardı. 1746-47 kışında Franklin ve üç arkadaşı elektrik konusunda deneylere başladılar. Yaptıkları deney ve makineleri İngiltere'deki arkadaşlarına yazdıkları mektuplarda anlattılar. Bu mektuplar Londra'daki Royal Society'ye ulaştırıldı ve *Gentleman's Magazine*'de yayımlandı, daha sonra da 1751'de *Experiments and Observations on Electricity* (Elektrik Üzerine Deneyler ve Gözlemler) adı altında bir kitapta toplandı. 1752'de Fransızcaya çevrilen kitabın daha sonra dört İngilizce baskısı ve iki Fransızca baskısı daha yayımlandı; kitap 1758'de Almancaya, 1774'te İtalyancaya çevrildi.

Franklin bilim adamı olarak da hızla ünlendi. Şimşek ile elektrik arasındaki özdeşliği saptadığı deneyi, fırtınalı bir havada uçurtma uçurarak gerçekleştirmişti. Bu deneyden hareketle paratoneri buldu. Elektrikle ilgili birçok terimi de (örn. pozitif, negatif, elektrik pili, iletken) ilk kez o kullandı. 1736-51 arasında Pennsylvania meclisinde kâtip, 1737-53 arasında Philadelphia posta müdürü olarak görev yaptı. 1743'te tüm kolonilerdeki bilim adamlarına "sürekli mektuplaşma" çağrısında bulundu. 1748'de kurduğu Franklin and Hall Yayınevi kendisine büyük servet kazandırdı. Etkinlik alanını sürekli genişleten Franklin, paralı güvenlik örgütü, gönüllü bir itfaiye, bir kitaplık, bir hastane, bir sigorta şirketi ve daha sonra Pennsylvania Üniversitesi'ne dönüşen Philadelphia Akademisi'ni (1751) kurdu. 1753'te tüm kuzey kolonilerinin posta hizmetlerinden sorumlu posta müdürü yardımcısı oldu.

Franklin'in 1748 öncesindeki en önemli siyasal girişimi, koloniyi olası bir Fransız ya da İspanyol saldırısına karşı savunmak amacıyla bir milis örgütü kurmaktı. O tarihten sonra koloniler arası ilişkilerle yakından ilgilenmeye başladı. 1754'te Albany Kongresi'nce benimsenen "Birleşme Planı"nda, Fransız tehlikesine karşı ortak bir savunma örgütlemek ve Yerlilerin yeni yerleşenlerle ilişkilerini denetlemek üzere birkaç koloninin temsilcilerinden oluşan bir genel meclis öneriyordu. Ama ne koloni meclisleri, ne de kralın danışmanları bu birliğe hazırdı. Önerisi mantıklı olsa da siyasal güç yapısı ona karşıydı. Kimilerine göre bu, Franklin'in tüm siyasal yaşamını yönlendiren bir çelişki oldu.

Franklin 1757 ilkbaharında, koloni meclisinin temsilcisi olarak Londra'ya gitti; meclisin amacı, koloninin beratına göre Pennsylvania topraklarının sahibi durumunda olan Penn ailesinden vergi almaktı. Bu sorunu bir çözüme bağlamak için Ağustos 1762'ye değin Londra'da kaldı. Meclis, Fransız ve Yerli Savaşı'nda (1754-63) sınır savunması için gerekli kaynakları bulmak amacıyla bu toprakları vergilendirmek istiyordu. Penn ailesi ya bunu kabul edecek ya da yönetim biçimi değişecekti. Sonunda Franklin bir uzlaşma sağladı. Penn'ler işlenmiş topraklar için vergi ödemeyi kabul ettiler. Franklin bu ilk diplomatik görevinde *The Interest of Great Britain Considered with Regard to Her Colonies and Acquisitions of Canada and Guadeloupe*'u (1760; Büyük Britanya'nın Kolonileri Konusundaki Çıkarlarının Değerlendirilmesi ve Kanada ile Guadeloupe'un Alınması) yazdı. Kitapta savaş sona erdiğinde Kanada'nın ilhak edilmesi gerektiği görüşünü savundu. Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-63) ardından imzalanan Paris Antlaşması'yla (1763), Kanada İngiltere'ye bırakıldı.

Birleşme Planı'nda da, vergilendirme konusunda seçilmiş meclislerin yetkili olduğunu savunan Franklin, Damga Yasası tasarısına önceleri şiddetle karşı çıktı. Ama tasarı yasalaştığı zaman muhalefet etmekten vazgeçip yasanın uygulanmasına katılması koloni içinde büyük tepkilere yol açtı. Hatasını anlayan Franklin yasanın iptali için Londra'da bir kampanya başlattı. Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmalarla saygınlığını yeniden kazandı. Yarı dost, yarı düşman bir topluluğun karşısında 174 soruyu yanıtlarken sürekli olarak kolonilerin kendi vergilerini kendi meclislerinin koyması gerektiğini vurguladı.

1764'te yeni bir berat için gelmiş olduğu Londra'da kalarak Pennsylvania'nın yanı sıra Georgia (1768), New Jersey (1769) ve Massachusetts'in de Londra temsilciliğini yürüttü. İngiltere'de, Parlamento'da reform yapılmasını savunan sanayiciler ve muhaliflerin oluşturduğu Whig Partisi'nin de desteğini kazandı. Bu arada kendi kendini yöneten uluslardan oluşan bir Britanya İmparatorluğu düşüncesinin gerçekleşmeyeceğini yavaş yavaş anlıyordu. Amerikalıların isteklerini İngiliz dostlarına ve kamuoyuna iletebilmek için elinden geleni yaptı. 1765-75 arasında güncel sorunlar üzerine gazetelerde 126 makale yazdı. Bunlardan biri "Rules by Which a Great Empire May be Reduced to a Small One" (Büyük Bir İmparatorluğu Küçük Bir İmparatorluğa Dönüştürmenin Yolları) başlığını taşıyordu.

1775'te, savaş çıkabileceğini hissederek Londra'dan ayrıldı. Philadelphia'ya gelir gelmez İkinci Kıta Kongresi'ne delege seçildi. Bu kongrede Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlayan, Kanada'yı Amerika'nın yanında savaşa sokmaya çalışan komisyonlarda görev yaptı.

Eylül 1776'da Kongre, ekonomik ve askeri yardım istemek üzere aralarında Franklin'in de bulunduğu üç kişilik bir komisyonu Fransa'ya gönderdi. Franklin, Fransız dışişleri bakanı Charles Gravier ile görüşmelere başladı ve kısa zamanda Fransa'da kahraman oldu. Diplomatlar, bilim adamları, masonlar, şık kadınlar çevresini sardı; neredeyse bir Franklin kültü doğdu.

Franklin, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın (1775-83) sonunda İngiltere ile barış görüşmelerini sürdürmek üzere seçilen diplomatlardan biriydi. 1787 Philadelphia (Anayasa) Kurultayı'nda Franklin'in tek meclis ve başkanlık sistemi yerine bir kabine hükümeti önerisi kabul görmedi. Sonunda kendisininki de içinde olmak üzere tüm karşı önerilerin geri çekilmesini ve hazırlanmış olan anayasa taslağının kabul edilmesini önerdi.

Siyaset, iktisat, felsefe, din ve bilimsel konulardaki birçok yapıtı arasında *A Modest Enquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency* (1729; Kâğıt Paranın Niteliği ve Gerekliliği Üzerine Alçakgönüllü Bir İnceleme), *Observations Concerning the Increase of Mankind* (1755; İnsan Soyunun Sayıca Çoğalması Hakkında Gözlemler), *Journal of the Negotiations for Peace* (1782; Barış Görüşmeleri Günlüğü) sayılabilir. Franklin'in *Autobiography* (1771-88) adlı özyaşamöyküsü Türkçede *Benjamin Franklin, Otobiyografi* (1944) adıyla yayımlanmıştır.

Franklin, Sir John (d. 16 Nisan 1786, Spilsby, Lincolnshire, İngiltere - ö. 11 Haziran 1847, Kral William Adası yakınları, İngiliz Kuzey Kutup Adaları), İngiliz kâşif. 1845'te çıktığı araştırma gezisi sırasında Atlas Okyanusunu Büyük Okyanusa bağlayan Kuzeybatı Geçidinin keşfedilmesini sağlamıştır.

Sir John Franklin, G. R. Lewis'in bir oymabaskısı, 1824
British Museum Londra, fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd

On dört yaşında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne katılan Franklin, Avustralya'ya yaptığı keşif gezisinde (1801-03) Matthew Flinders'a eşlik etti. Trafalgar (1805) ve New Orleans (1814) savaşlarına katıldı. 1818'de Kaptan David Buchan'ın Kuzey Kutbuna ulaşmayı amaçlayan keşif gezisinde "Trent" gemisine komuta etti.

1819-22 arasında Hudson Körfezi'nin batı kıyısından Kuzey Buz Denizine kadar olan bölgede kara üzerinde bir keşif gezisini yönetti. Kanada'nın kuzeybatısında Coppermine Irmağının doğusunda kalan kıyıların bir bölümünü inceledi. İngiltere'ye döndükten sonra 1823'te *Narrative of a Journey to the Shores of the Polar Sea, in the Years 1819, 20, 21 and 22* (1819-22 Yıllarında Kutup Denizi Kıyılarına Yapılan Yolculuğun Öyküsü) adlı yapıtını yayımladı.

1825-27 arasında aynı bölgede gene kara üzerinde yapılan ikinci bir keşif gezisini yönetti. Bu gezi sırasında, Kanada'nın kuzeybatısındaki Mackenzie Irmağının ağzından batıya doğru, bugün Alaska topraklarında kalan Point Beechey'ye kadar Kuzey Amerika kıyılarını inceledi. Bir başka keşif grubu ise kıyıyı izleyerek doğu yönünde Mackenzie'den Coppermine'a kadar gitti. Kuzey Amerika kıyı şeridinin kuzeybatı kenarının yaklaşık 1.932 km'lik bölümü hakkında yeni bilgiler edinilmesini sağlayan bu çabaların öykusunü Franklin, 1828'de yayımladığı *Narrative of a Second Expedition to the Shores of the Polar Sea, in the Years 1825, 1826, and 1827* (1825, 1826 ve 1827 Yıllarında Kutup Denizi Kıyılarına Yapılan İkinci Keşif Gezisinin Oykusü) adlı kitapta anlattı. 1829'da "sir" unvanı alan Franklin, 1836'dan 1843'e değin Van Diemen's Land (bugun Tasmanya) genel valisi olarak görev yaptı.

Franklin'in Kuzeybatı Geçidindeki keşif yolculuğu, 18 ya da 19 Mayıs 1845'te, 138 subay ve sivili taşıyan "Erebus" ve "Terror" adlı iki gemiyle İngiltere'den yola çıkmasıyla başladı. Gemileri en son 25 ya da 26 Temmuz'da, Lancaster Boğazının girişindeki Baffin Adasının kuzeyinde bir İskoç balina avcısı gördü. Gidenlerden hiç haber alınamaması üzerine 1847'de bir arama ekibi yola çıkarıldı; on iki yıl süreyle çeşitli araştırma ekipleri kâşifleri aradı. Ama 1859'a değin grupla ilgili hiçbir bilgi edinilemedi. Franklin'in ikinci eşi Lady Jane Franklin'in Kaptan Francis Leopold McClintock'un yönetiminde 1857'de yolladığı son arama ekibi 1859'da Lancaster Boğazının güneyinde ve batısında yer alan Kral William Adasına ulaştı. Adada, tayfaların iskeletleri ile 25 Nisan 1848'e değin gelen keşif notları bulundu.

Keşif notlarından öğrenildiğine göre, Kraliçe Elizabeth Adalarındaki Wellington Kanalından 77° Kuzey enlemine kadar kuzeye ilerlemiş olan "Erebus" ve "Terror", 1845-46 kışını Beechey Adasında geçirmişti. İki gemi Cornwallis Adasının batı kıyısı boyunca güneye doğru dönerken, Peel Boğazı ile Franklin Boğazından geçmiş, Eylül 1846'da Kral William Adası açıklarında, Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanus arasındaki uzaklığın hemen tam ortasında Victoria Boğazında buzlara sıkışmıştı. Franklin ve 24 kişi Haziran 1847'de orada can vermişti. Sağ kalanlar buzların parçaladığı gemileri 22 Nisan 1848'de terk etmiş, güneyde Back Irmağına doğru, Kuzey Amerika anakarasına ulaşmaya çalışmışlardı. Kuzeybatı Geçidinin varlığını Franklin'in kendisi değil, ama keşif ekibinden, Franklin'in daha önce uğradığı batı kıyılarına bağlanan Simpson Boğazına ulaşan küçük bir grup bulmuştu.

Franklin, John Hope (d. 2 Ocak 1915, Rentiesville, Oklahoma, ABD), Amerikalı tarihçi ve eğitimci. Amerikan İç Savaşı dönemini ve çağdaş Amerikalı kimliğinin biçimlenmesinde Siyah mücadelesinin taşıdığı önemi bilimsel bir yaklaşımla değerlendiren yapıtlarıyla tanınır. ABD Yüksek Mahkemesi'nin resmî okullarda ırk ayrımcılığını yasaklayan tarihsel kararı (1954) almasını sağlayan dava dilekçesinin hazırlanmasına da katkıda bulunmuştur.

Bir Siyah avukatın oğlu olan Franklin, Fisk Üniversitesi'ni (Nashville, Tennessee) 1935'te bitirdikten sonra 1936'da lisansüstü diploma aldığı Harvard Üniversitesi'ndeki doktora çalışmasını 1941'de tamamladı. Aralarında Washington, D.C.'deki Howard Üniversitesi (1947-56), New York kentindeki Brooklyn College (1956-64), Chicago Üniversitesi (1964-82) ve Kuzey Carolina eyaletine bağlı Durham'daki Duke Üniversitesi'nin bulunduğu bir dizi okulda öğretim görevlisi olarak çalıştı. Ayrıca ülke içindeki ve dışındaki birçok okulda konuk olarak ders verdi.

Franklin uluslararası düzeyde adını ilk kez *From Slavery to Freedom* (1947, 6. bas. 1988; Kölelikten Özgürlüğe) adlı kitabıyla duyurdu. Amerikan İç Savaşı'nın çeşitli yönlerini ele alan *The Militant South, 1800-1861* (1956; Militan Güney, 1800-1861), *Reconstruction: After the Civil War* (1961, Yeniden İnşa: İç Savaş Sonrası), *The Emancipation Proclamation* (1963, Özgürlük Bildirgesi) gibi başka kitaplar da yazdı. Amerikan İç Savaşı'na ilişkin üç kitabın yanı sıra, aralarında *Color and Race* (1968; Renk ve Irk) ve *Black Leaders of the Twentieth Century*'nin (1982, Yirminci Yüzyılın Siyah Liderleri) bulunduğu çeşitli kitapları yayıma hazırladı. Son yapıtları arasında *George Washington Williams: A Biography* (1985; George Washington Williams: Bir Yaşamöyküsü) ve *Race and History: Selected Essays, 1938-1988* (1989; Irk ve Tarih: Seçme Denemeler, 1938-1988) sayılabilir.

Franklin, Rosalind Elsie (d. 25 Temmuz 1920, Londra - ö. 16 Nisan 1958, Londra, İngiltere), İngiliz araştırmacı. Genetik bilginin kodlandığı dezoksiribonükleik asidin (DNA) molekül yapısının aydınlatılmasına katkıda bulunmuştur.

Franklin, 1941'de Cambridge'deki Newnham College'da fiziksel kimya öğrenimini tamamladıktan sonra, İngiliz Kömür Değerlendirme Araştırmaları Birliği'ne girerek kömürün soğurma özelliklerine ilişkin çalışmalara katıldı. 1947-50 arasında Jacques Mering ile birlikte Paris'teki Devlet Kimya Hizmetleri Merkez Laboratuvarı'nda X ışınları kırınım teknikleri üstünde çalıştı. Bu çalışmanın etkisiyle, ısıtılan karbonlarda grafit oluşumundan kaynaklanan yapısal değişiklikleri araştırarak, kok sanayisi ve atom teknolojisi açısından değerli bulgular elde etti.

1951'de Londra'daki King's College'ın biyofizik laboratuvarında çalışmaya başladı ve DNA araştırmalarında X ışınları kırınım yöntemlerini uygulayarak DNA'nın yoğunluğunu, sarmal biçimini ve öbür önemli özelliklerini saptadı.

1953-58 arasında Londra'daki Birbeck College'ın Kristalografi Laboratuvarı'nda çalışan Franklin, kömür ve DNA üzerindeki incelemelerini tamamlayarak, tütün mozaik virüsünün molekül yapısını araştırmaya başladı. Bu virüsteki ribonükleik asidin (RNA), virüsün ortasındaki boşlukta değil, protein bölümü içinde bulunduğunu ve bakteriyofajlar ile üstün yapılı canlıların DNA'sındaki gibi çift sarmal biçiminde değil, tek kollu bir sarmal biçiminde olduğunu kanıtlayan çalışmalara katıldı.

Franklin Enstitüsü, ABD'nin önde gelen bilim ve teknoloji merkezlerinden biri. 1824'te kurulan ve merkezi Pennsylvania'daki Philadelphia'da olan enstitünün bünyesindeki başlıca kuruluşlar Bartol Araştırma Vakfı, Franklin Araştırma Merkezi, Franklin Enstitüsü Araştırma Laboratuvarı, Franklin Enstitüsü Bilim Müzesi ve Planetaryumu'dur. Benjamin Franklin Ulusal Anıtı da enstitü içinde yer alır.

Amerika'daki ilk Uluslararası Elektrik Sergisi 1884'te bu enstitüde düzenlendi. Ayrıca kuruluş 1916'da ilk kıtalararası telefon görüşmesi gösterisini gerçekleştirdi. Adını Benjamin Franklin'den alan enstitü bugünkü binasına 1930'larda taşındı. Aynı yapı içinde, 1938'de açılan ve 6 m boyundaki mermer Benjamin Franklin heykeli ve kandesi de yer almaktadır. Enstitünün bilim ve teknoloji ile ilgili kapsamlı bir kütüphanesi vardır.

Franklin sobası, Benjamin Franklin'in yaklaşık 1740'ta geliştirdiği bir tür odun sobası. Yerleşim bölgelerinin dışındaki konutlarda, çiftlik evlerinde ve kentlerde 200 yıldan fazla bir süre kullanılmıştır. *Ayrıca bak.* soba.

Franklinia, çaygiller (*Theaceae*) familyasının tek bir türü (*Franklinia* ya da *Gordonia alatamaha*) içeren cinsi.

Anayurdu ABD'nin güneydoğusu olan bu küçük ağaç ilk kez 1765'te Altamaha Irmağı boyunda bulunmuş ve Benjamin Franklin'in anısına *Franklinia* adı verilmiştir. Uzun süredir yabanısına rastlanmayan bu tür bugün yalnızca kültür bitkisi olarak tanınır. Yüksekliği 9 m'ye ulaşan bitkinin geniş yaprakları, yaz ortası ile sonbahar sınırlarına doğru açan hemen hemen sapsız, büyük beyaz çiçekleri ve küremsi meyveleri vardır.

Frankliniyen Jeosenklinal, Kuzey Amerika'nın kuzey sınırları boyunca, doğuda Grönland'ın kuzey kıyılarından batıda Kuzey Alaska'ya kadar uzanan bölgelerde, Paleozoyik (Birinci) Zamanda (y. 570-225 milyon yıl önce) ve Prekambriyen Zamanın (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) geç dönemlerinde çökelen kayaçlar kuşağından oluşan ve yerkabuğunda doğrusal sürekliliği bulunan çukurluk. Ellesmere Adasının kuzeyinde, volkanik ya da derin su özelliği taşıyan ojeosenklinal kayaçlara rastlanır; öteki yerlerde bulunan kayaçların tümü miyosenklinal özellik (genellikle sığ su kumtaşları ve kireçtaşları) gösterir. Jeosenklinalin biçim değiştirme (deformasyon) süreci, dağınık magma sokulmalarıyla birlikte oluşuğun iç bölümlerinde büyük olasılıkla Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) başlamış ve Mississippiyen ya da Alt Pensilvanıyen Döneme (y. 325 milyon yıl önce) değin miyosenklinalin içinde sürmüştür. Bu biçim değiştirme sonucunda Kuzey Kutup Adalarında oluşan çeşitli kıvrılma kuşakları Inuyitiyen Sistem olarak adlandırılır.

Frankoniyen Kat, Kuzey Amerika'da Kambriyen Dönemin (y. 570-500 milyon yıl önce) geç dönemlerinde oluşan kayaçlar ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Dresbahiyen Katın üzerinde, Trempealeauyen Katın altında yer alır. Adını, Minnesota'daki Franconia bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alan bu özgün Frankoniyen Kat, ince taneciklı kumtaşlarından, şeyllerden ve kireçtaşlarından oluşur. Bu bölgedeki Frankoniyen kayaçları içinde glaukonit mineralı çok yaygındır. Batıda ise kalın kireçtaşları egemendir. Frankoniyen kayaçlarına özgü fosil faunası, *Dikelocephalus*, *Ptychaspis* ve *Conaspis* cinsi trilobitlerden oluşur.

Franks, Sir Augustus Wollaston (d. 20 Mart 1826, Cenevre - ö. 21 Mayıs 1897, Londra), British Museum'daki ortaçağ ve İngiliz eski yapıtları ile etnografya bölümlerinin ilk müdürü (1866-96). Çeşitli yapıtları özenle toplayarak ve kendisine ait değerli koleksiyonları bağışlayarak müzenin koleksiyonlarını büyük ölçüde genişletmiştir.

Yaşamının ilk yılları daha çok Roma ve Cenevre'de olmak üzere kara Avrupa'sında geçti. 1849'da Cambridge'den mezun oldu

ve 1852'de aynı üniversitede lisansüstü öğrenimini tamamladı. Ardından Kraliyet Arkeoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. British Museum'da eski yapıtlar bölümü asistanıyken (1851-66) ortaçağ İngiliz yapıtları konusunda önde gelen uzmanlardan biri oldu ve Roma sonrası sanatı, çanak çömlek, cam, ilk insanların maddi kültürü gibi konularda uzmanlaştı. Ayrıca, Japon ve Çin porselenlerinden olabildiğince geniş bir koleksiyonu derlemek için de çaba harcadı. İçtenliği, pek çok koleksiyoncunun ona iyi niyetle ve yardımseverlikle davranmasını sağladı; örneğin, banker ve etnolog Henry Christy, kendisine ait büyük koleksiyonu 1883'te müzeye verdi. Müzenin koleksiyonlarının düzenlenmesi ve sınıflandırılması için çok uğraşan Franks ayrıca çeşitli kataloglar, rehberler ve makaleler yayımladı. 1894'te "sir" unvanı aldı.

Fransa, resmi adı FRANSA CUMHURİYETİ, Fransızca RÉPUBLIQUE FRANÇAISE. Avrupa'nın ikinci büyük ülkesi. Kıtanın batı ucunda, 42° ve 51° kuzey enlemleri arasında yer alır. Kabaca altıgeni andıran 543.965 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Lüksemburg, Belçika ve Manş Denizi, batıda Atlas Okyanusu ve Biskay Körfezi, güneyde İspanya ve Akdeniz, doğuda da İtalya, İsviçre ve Almanya ile çevrilidir. Başkenti Paris, metropoliten alanıyla birlikte toplam nüfusun yaklaşık beşte birini barındırır. Köklü bir tarihe dayanan ve kültür dünyasında her zaman önemli bir yer tutan Fransa, günümüzde de uluslararası siyasette ağırlığı olan ve Avrupa birliğinde kilit rol oynayan bir ülkedir. 1991 tahmini nüfusu 56.942.000'dir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. Fransa jeolojik bakımdan üç ana bölgeye ayrılır: Plato görünümlü masifleri oluşturan yaşlı dağ kalıntıları, kuzey ve batıdaki tortul ovalar, güney ve güneydoğudaki genç dağlar ile bunların arasında uzanan dar ovalar.

Yaşlı dağlar. Fransa'nın egemen yüzey şekli olan yaşlı dağlar, Hersiniyen dağoluşumu (y. 345-225 milyon yıl önce) kıvrımını izleyen dev bir V biçimli iki kol üzerinde sıralanır. Doğu kolunun en kuzeyinde bulunan Ardennes'in yalnızca batı kesimi Fransa içinde kalır. Sambre ve Meuse (Maas) ırmaklarının dar vadileriyle yarılmış olan bu tortul kayaçlı platonun güneyinde, dik kayalıklarla Alsace Ovasına inen Vosges Dağları uzanır. Güney kesimi daha yüksek olan bu aşınmış sıradağ, Guebwiller Doruğunda 1.424 m'ye ulaşır. Ülkenin ortagüney kesiminde her iki kol üzerinde yayılan Massif Central, yaklaşık 91.000 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeybatısındaki kristal kayaçlı ve basamaklı platolar, çok sayıda boğazla parçalanmıştır. Orta kesime doğru yükselen platoları, volkanik Massif Central ve Dore Dağları izler. Massif Central'ın en yüksek noktası olan Sancy Dağı (1.886 m) buradadır. Daha güneyde kireçtaşı oluşumlu bir plato olan Causses uzanır. Kütlenin güneye doğru kıvrılarak ilerleyen doğu kenarı Morvan Dağlarından başlar, Beaujolais, Lyonnais, Vivarais ve Cévennes gibi granit dağları izleyerek, Massif Central ile Pireneler arasındaki Carcassone Geçidine egemen olan Kara Dağlara ulaşır. Bu geçit Akdeniz'e ve Atlas Okyanusuna açılan bir vadi yolu biçimindedir. Kristalli kayaçlardan oluşan Armorik masifi Bretanya'yı Normandiya'yı ve Vendée Tepelerini kapsar. Masifin en yüksek noktası (417 m) Normandiya'daki Perche Tepelerindedir.

Tortul ovalar. Massif Central'ın kuzey ve kuzeybatısında uzanan Paris Havzası, tortul yatakların birikmesiyle oluşmuştur. Alçak ve düz olan orta kesimi lös katmanlarıyla kaplı bir dizi platoyla çevrilidir. Kuzeyinde geniş tebeşir ovalar bulunur. Paris Havzasının güneybatısında Loire Vadisini izleyen ovalar başlar. Bu bölgenin platoları Loire ve kollarının açtığı geniş vadilerle parçalanmıştır. Güneyde Pireneler, kuzeyde de Massif Central'ın etekleriyle çevrili olan Akitanya Havzası, Dordogne ve Garonne ırmaklarının vadilerini kapsar. Kuzeyindeki kireçtaşı oluşumlar arasında verimli ovalar yer alır. Güneyinde Pireneler'den inen geniş bayırlar akarsularla parçalanarak bir yelpaze gibi açılır. Atlas Okyanusu kıyısında kumul ve bataklıklardan oluşan Landes uzanır.

Bretanya kıyılarından tipik bir görünüm, St. Michel yakınları, Fransa
Ersin Alok

Fransa'nın kuzey ve batı kıyıları büyük bir çeşitlilik gösterir. Kuzeyde Artois Tepelerinin oluşturduğu burnun batısındaki tebeşir yarlar Sen Irmağının ağzına kadar uzanır. Normandiya kumsallarından sonra Cotentin ve Bretanya yarımadalarının girintili çıkıntılı kıyıları başlar. Batı kıyılarının kuzeyinde derin Loire ve Gironde haliçlerinin yanı sıra sivri burunlar ve adalar bulunur. Landes kıyı şeridi dümdüz bir çizgi izleyerek güneye iner.

Genç dağlar ve komşu ovalar. Fransa ile İspanya arasında 450 km'lik doğal bir set oluşturan Pireneler'in daha yüksek olan orta kesimi paralel sıradağlar biçimindedir. Bu sıradağların sarp yamaçları arasında az sayıda geçit vardır. İsviçre sınırındaki Jura Dağları kıvrılmış kireçtaşı katmanlarından oluşmuştur. En yüksek noktası Crêt-de-la-Neige'dir (Karlı Sırt) (1.723 m). Alpler'in Fransa'da kalan bölümünde Avrupa'nın sürekli kar ve buzulla kaplı iki büyük bölgesi yer alır. Bu bölgelerin birinde ülkenin en yüksek doruğu Mont Blanc (4.807 m) bulunur. Alpler'in dört paralel bölümden oluşan kuzey kesiminde buzul hareketleriyle oluşmuş büyük vadiler vardır. Yükseltilerin daha düzensiz olduğu güneyde vadiler dar ve dolambaçlı boğazlar biçimindedir.

Genç dağlar ile Massif Central arasında Saône ve Rhône gibi bir dizi ova uzanır. Bu ovalar Akdeniz'e doğru açılarak üçgen biçimli Rhône Deltası ve Languedoc Düzlüklerine dönüşür. Güneydoğuda Alp eteklerinden sonra yükselen masifler küçük koy ve burunların süslediği güzel bir kıyı şeridi oluşturur.

İKLİM, BİTKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Akdeniz, okyanus ve kara iklimi özelliklerinin buluştuğu Fransa'da genelde ılıman bir iklim görülür. Atlas Okyanusundan esen rüzgârlar ülkenin büyük bölümünü etkiler. Ülkenin kuzeybatısında okyanus iklimi hüküm sürer. Bu bölgede ortalama sıcaklık ocakta 6°C, temmuzda 16°C'dir. Nem oranı çok yüksek, ortalama yağış miktarı ise 900 mm dolayındadır. Okyanus iklimi kuzeye doğru yerini kışların daha ılık geçtiği bir kuşağa bırakır. Güneydeki Akitanya Havzasında ise kışların daha soğuk, yazların daha sıcak olduğu bir okyanus iklimi görülür.

Okyanus ve kara iklimleri arasında bir geçiş bölgesi olan Paris Havzasında yıllık sıcaklık ortalaması 12°C'dir; yaz aylarında sıcaklık 33°C'ye kadar çıkar. Yıllık yağış miktarı (600 mm) ülke ortalamasının altındadır. Yaz aylarında fırtınanın eşlik ettiği yağışlar görülür. Benzer bir iklimin hüküm sürdüğü Pireneler'in batı kesimi ile Ardennes, Vosges ve Massif Central'ın batı yamaçlarında yaz-kış farklılığı daha belirgindir. Genelde 1.000 mm'yi geçen yıllık yağış miktarı Pireneler'de 2.000 mm'ye ulaşır.

Kara iklimi özellikle doğudaki korunaklı ovalarda etkilidir. Sert geçen kış aylarında don görülen günlerin sayısı 80'i aşar; kar haftalarca yerde kalır. Yıllık sıcaklık farklılığının en yüksek olduğu yer Alsace'tır.

Akdeniz ikliminin etkisi güneydoğu ve Aşağı Rhône Irmağı ovalarının yanı sıra Alpler'in güney kesimi, Massif Central'ın güneydoğu yamaçları ve Pireneler'in doğu kesimine kadar uzanır. Bu bölgede kış aylarının sıcaklık ortalaması 6°-8°C arasında değişir. Sağanak biçimindeki yağışlar daha çok ilkbaharda ve sonbaharda düşer. Kuzeyden soğuk mistral rüzgârları eser.

Fransa topraklarının dörtte birinden fazlası ormanlarla kaplıdır. Çayır ve otlakların oranı dörtte bire yaklaşır; ekili ve dikili alanların oranı ise üçte biri geçer. Ülkenin kuzey kesiminde meşe ve kayın ormanları ağırlıktadır. İç bölgelerde daha çok huşağacı, çam ve kavak ağaçlarına rastlanır. Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgelerde dikenli bitkilerin yanı sıra yaygın zeytin ve incir ağaçları bulunur.

Bütün dağlık bölgelerde kahverengi ayı yaşar. Ormanlık alanlar yaban domuzu, tilki ve kunduz gibi çeşitli küçük memeli hayvanları barındırır. Güneyde flamingo ve beyaz balıkçıllara rastlanır.

AKARSULAR VE GÖLLER. Bir bölümü Alsace sınırından geçen Ren Irmağının iki büyük kolu Moselle ve Meuse, Paris Havzasının doğu kesiminin sularını, Artois tepelerinden doğan suları ise Kuzey Denizine dökülen Escaut (Schelde) Irmağı toplar. Aube, Marne, Oise ve Yonne kollarıyla beslenen ve Paris Havzasındaki akarsu ağının eksenini oluşturan Sen Irmağı düzenli ve ağır akışıyla ulaşıma son derece elverişlidir; 780 km'lik bir çığırdan sonra Manş Denizine dökülür. Fransa'nın en uzun (1.020 km) akarsuyu olan Loire Irmağının su toplama alanı yaklaşık

117.000 km²'yi bulur. Irmak, Massif Central'dan doğduktan sonra dik yamaçlar ortasından geçerek çok sayıda kolla birleşir ve Armorik masifini parçalayarak Atlas Okyanusuna ulaşır. Taşıdığı su miktarı yıl içinde büyük değişiklikler gösterir. Yalnızca aşağı kesimi ve Maine kolu ulaşıma elverişlidir. Pireneler'den doğan Garonne, Akitanya Havzasından geçerken Massif Central'dan inen çeşitli kolların sularını alır. Daha sonra Dordogne ile birleşerek Gironde Halicini oluşturur. Cenevre Gölünden çıkan Rhône Irmağı, Saône'un yanı sıra birçok kaynaktan beslenir. Su miktarı en yüksek ırmak olan Rhône'dan sulama ve enerji üretiminde geniş bir biçimde yararlanılır.

Büyük ırmakların dışında kaynakları denize yakın birçok küçük akarsu vardır. Buzulların oyduğu çöküntüler ve yapısal kırılmalarla oluşmuş göllerin yanı sıra volkanik kökenli göllere ve lagünlere de rastlanır.

NÜFUS

YAPISAL ÖZELLİKLER. Fransızlar güçlü bir ulus duygusu taşımakla birlikte, tek bir etnik kökenden gelmezler. Tarih boyunca birçok göç dalgası, istila ve savaşa sahne olan Fransa, Akdeniz yoluyla Ortadoğu ve Afrika'dan gelen göçmenlerle Asya ve Kuzey ülkelerinden gelip, Avrupa'yı geçerken kıtada sürekli olarak yerleşen değişik halkların üst üste yığılmasıyla çeşitli etnik özelliklerin iç içe geçtiği bir dizi bölgeyi kapsar. Bu karışım, çelişik gibi görünse de, bütünsel bir yapıdan yoksun olan toplulukların kaynaşmasını kolaylaştırmıştır.

Ulusal dil olan Fransızca bütün ülkede konuşulur. Dil bütünlüğünü koruma devletin titizlikle izlediği bir politikadır. Bununla birlikte son yıllarda hâlâ canlı olan bölgesel lehçeleri de yaşatma yönünde bir tutum

Başkent Paris'in simgesi Eiffel Kulesi, 1889, Fransa
Oral Ülkümen

benimsenmiştir. Kuzey ve doğuda konuşulan Flaman ve Alsace dillerinin Germen dilleriyle yakınlığı vardır. Güneyde konuşulan Provans, Korsika ve Katalan dilleri Latincenin etkisini taşır. Breton ve Bask dilleri köken olarak Fransızcadan farklıdır. Bu dillerden bazıları güçlü bir edebi geleneğe dayanır.

Fransa halkının yaklaşık dörtte üçü Katoliktir. Ama dinin etkili olduğu yerler belirli bölgelerle sınırlı kalır. Daha çok doğuda toplanmış olan Protestanlar çeşitli mezheplere ayrılmıştır. Kuzey Afrika'dan gelen göçmenler dolayısıyla Müslümanlar önemli bir azınlık oluşturur. Paris, Marsilya ve Alsace'ta küçük Yahudi topluluklar vardır.

1801'de Avrupa'nın en kalabalık ülkesi olarak Avrupa nüfusunun altıda birini barındıran Fransa, 1936'ya gelindiğinde nüfus sıralamasında beşinci durumda bulunuyordu. Bu değişimin temelinde 18. yüzyıl sonlarında başlayan doğum kontrolü, Fransız Devrimi'nin aile kurumunda yarattığı köklü dönüşüm ve birbirini izleyen kanlı savaşlar gibi etkenler yatıyordu. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde uygulanan yeni aile politikası, savaş kayıplarına karşın nüfusun hızla artmasını sağladı. Savaş sonrasında bağımsızlaşan sömürgelerden bir milyonu aşkın Fransızın dönmesi, bu eğilimi daha da güçlendirdi. Daha sonra nüfus artış hızında başlayan düşüş özellikle 1960'ların ortasında belirginleşti. Bununla birlikte doğum oranının ölüm oranından daha yüksek olması ve dışardan göçlerin yoğunlaşması nedeniyle nüfus mutlak olarak artmaya devam etti.

Savaş sonrasında ortalama binde 6 düzeyinde seyreden doğal nüfus artış hızı, 1990 verilerine göre binde 4,2'dir. Doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 13,5 ve binde 9,3'tür. Kuzey ve doğu kesimlerinde doğum oranı orta ve güney kesimlere göre daha yüksektir. Ortalama ömür (1990) kadınlarda 80,9 yıl, erkeklerde 72,7 yıldır.

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında yaşlıların oranı oldukça yüksektir; 1990 verilerine göre 60 yaşın üzerindekilerin oranı yüzde 20'ye yaklaşır. Büyük bir oranı bulan genç nüfus eski kuşaklardan köklü bir kopuşun özelliklerini taşır. Kadın nüfusu erkek nüfusundan biraz daha fazladır.

Fransa'dan dışarıya göçler tarih boyunca sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Sömürgecilik döneminden kalma başlıca Fransız yerleşme merkezleri Québec (Kanada), Louisiana (ABD) ve Latin Amerika'daki bağımlı adalardır. Afrika ve Asya'daki Fransız göçmenlerin çoğu dönmüştür. Günümüzde özellikle Bretanya ve Normandiya'dan Kanada'ya yönelik küçük çaplı göçler görülür. Basklar arasında da Arjantin, ABD ve Avustralya'ya göç eğilimi vardır.

Geleneksel olarak dışardan göçlere açık bir ülke olan Fransa'ya gelen göçmenlerin sayısı 1850-1914 arasında 4,3 milyona, iki dünya savaşı arasında da 3 milyona ulaşmıştı. Bu göçmenler arasında Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen işçilerin yanı sıra siyasal nedenlerle ülkelerinden kaçanlar da önemli bir yer tutuyordu. Genellikle özümlenen göçmenlerin bir bölümü küçük topluluklar biçiminde varlıklarını sürdürmüşlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle eski sömürgelerden gelen yabancı işçilerin çoğu Fransız uyruğuna geçmiştir. Günümüzde Fransa'da yaşayan başlıca yabancı topluluklar Cezayirliler, Portekizliler, Faslılar, İspanyollar ve İtalyanlardır.

Ülke içinde dağlık kesimlerden ovalara, kırsal alanlardan küçük kasabalara ve küçük kasabalardan büyük kentlere sürekli bir akın vardır. Bu göç dalgası en yoğun biçimde I. Dünya Savaşı sonrasında ve 1960'larda yaşanmıştır. Metropol alanlardaki nüfus hareketliliği çok çarpıcıdır. Örneğin Paris ve çevresinde yaşayanların hemen hemen yarısı başka yerlerde doğmuştur. Her gün çalışmak üzere çevredeki yerleşmelerden sanayi kentlerine gidenlerin sayısı da son derece yüksektir. Bu sayı Paris'te iki milyonu bulur. Sınır bölgelerinde *frontaliers* denen yabancı işçiler benzer bir grubu oluşturur. Tatil dönemlerinde de büyük bir nüfus hareketliliği görülür.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 104,7 kişidir. Bu oran dünya ortalamasının üzerinde olmakla birlikte komşu ülkelere göre düşüktür. Genelde ülkenin doğusu, batısına oranla daha sık nüfusludur. Paris Havzası ile Massif Central arasındaki kuşakta, Fransa-İtalya ve Fransa-İspanya sınır bölgeleri ile güneydeki Atlas Okyanusu kıyılarında nüfus oldukça seyrektir. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerler büyük kentleri çevreleyen bölgeler ile kıyılar ve vadilerdir. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 74,3'tür.

EKONOMİ

Karma bir yapıya dayanan gelişmiş Fransız ekonomisinin en önemli özelliği, 1950'lerde koruyucu gümrük duvarları ve yüksek dev-

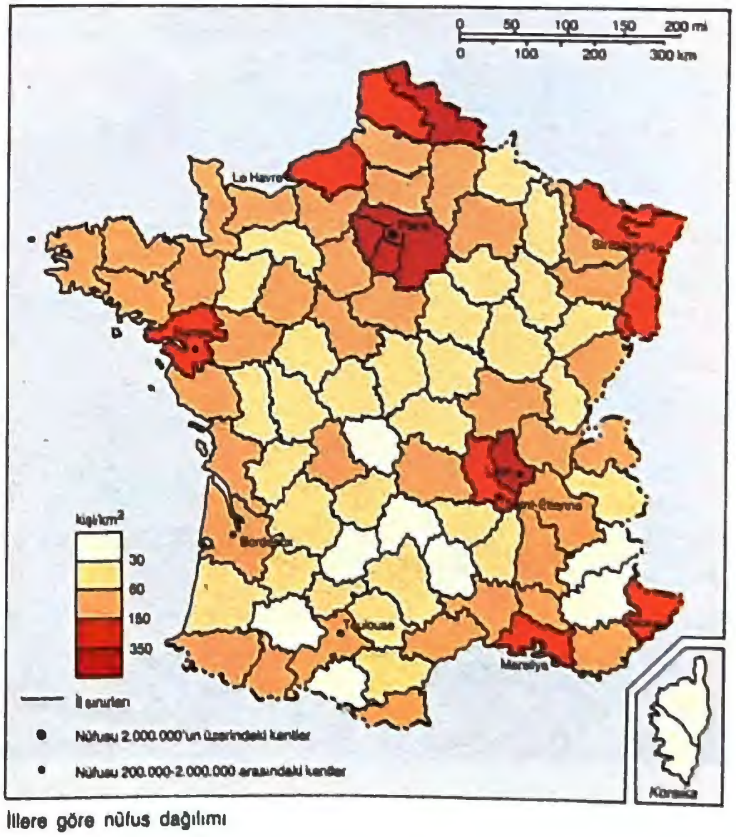

İllere göre nüfus dağılımı

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir

PLANLAMA BÖLGELERİ VE İLLER

ALSACE
1 Bas-Rhin
2 Haut-Rhin

AKİTANYA
3 Pyrénées-Atlantiques
4 Dordogne
5 Gironde
6 Landes
7 Lot-et-Garonne

AUVERGNE
8 Allier
9 Cantal
10 Haute-Loire
11 Puy-de-Dôme

AŞAĞI NORMANDİYA
12 Calvados
13 Manche
14 Orne

BRETANYA
15 Côtes-du-Nord
16 Finistère
17 Ille-et-Vilaine
18 Morbihan

BURGONYA
19 Côte-d'Or
20 Nièvre
21 Saône-et-Loire
22 Yonne

CENTRE
23 Cher
24 Eure-et-Loire
25 Indre
26 Indre-et-Loire
27 Loiret
28 Loir-et-Cher

CHAMPAGNE-ARDENNE
29 Ardennes
30 Aube
31 Haute-Marne
32 Marne

KORSİKA
(Haritada gösterilmemiştir)
33a Corse-du-Sud
33b Haute-Corse

FRANCHE-COMTE
34 Doubs
35 Haute-Saône
36 Jura
37 Belfort

YUKARI NORMANDİYA
38 Eure
39 Seine-Maritime

LANGUEDOC-ROUSSILLON
40 Aude
41 Gard
42 Hérault
43 Lozère
44 Pyrénées-Orientales

LIMOUSIN
45 Corrèze
46 Creuse
47 Haute-Vienne

LORRAINE
48 Meurthe-et-Moselle
49 Meuse
50 Moselle
51 Vosges

MIDI-PYRÉNÉES
52 Ariège
53 Aveyron
54 Gers
55 Haute-Garonne
56 Hautes-Pyrénées
57 Lot
58 Tarn
59 Tarn-et-Garonne

NORD-PAS-DE-CALAIS
60 Nord
61 Pas-de-Calais

LOIRE BÖLGESİ
62 Loire-Atlantique
63 Maine-et-Loire
64 Mayenne
65 Sarthe
66 Vendée

PICARDIE
67 Aisne
68 Oise
69 Somme

POITOU-CHARENTES
70 Charente
71 Charente-Maritime
72 Deux-Sèvres
73 Vienne

PROVENCE-CÔTE D'AZUR
74 Alpes-Maritimes
75 Alpes-de-Haute Provence
76 Bouches-du-Rhône
77 Hautes-Alpes
78 Var
79 Vaucluse

İLE DE FRANCE
80 Essonne
81 Hauts-de-Seine
82 Paris
83 Seine-et-Marne
84 Seine-Saint-Denis
85 Val-de-Marne
86 Val-d'Oise
87 Yvelines

RHÔNE-ALPES
88 Ain
89 Ardèche
90 Drôme
91 Haute-Savoie
92 Isère
93 Loire
94 Rhône
95 Savoie

let sübvansiyonları sayesinde öteki ileri sanayi ülkelerinin çoğunu geride bırakan bir büyüme hızı göstermiş olmasıdır. Bunu izleyen dönemde de sanayiye dünya piyasalarında rekabet gücü kazandırmak amacıyla, yeniden yapılanma yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bununla birlikte sanayi sektörü, Almanya ve İngiltere gibi ülkelere oranla hâlâ dar bir temele dayanmaktadır. Tarım ekonomide önemli bir yer tutar. Fransa mandıracılık ürünleri, buğday ve şarap üretiminde dünyada ilk sıralarda yer alır. Ekonominin dış ticarete bağımlılığı öteki Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerine göre düşüktür. Son yıllarda ekonomide karşılaşılan başlıca sorunlar işsizlik ve enflasyon olmuş, ödemeler dengesinde de güçlükler yaşanmıştır. 1981 öncesindeki hükümetler bu sorunların üstesinden gelmek için ekonomiyi daraltma politikası izlerken, daha sonraki sosyalist yönetim ekonomiyi canlandırarak işsizliği azaltmayı temel almıştır. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 1.000 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 17.830 ABD Doları'dır.

DOĞAL KAYNAKLAR. Fransa'nın verimli toprakları ve ılıman iklimi tarım için güçlü bir temel oluşturur. Su kaynakları oldukça boldur. Başlıca maden kaynakları demir cevheri, boksit ve kömürdür. Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış çinko, kurşun, bakır, altın, tungsten ve antimon yatakları vardır. Petrol ve doğal gaz rezervleri iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Yüksek hidroelektrik enerji potansiyeli büyük ölçüde değerlendirilmektedir.

TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK. Fransa tropik ürünler ve hayvan yemi dışında tarım açısından temelde kendine yeterli bir ülkedir. En önemli tahıl ürünü olan buğdayı arpa ve mısır izler. Rhône Deltası ve çevresinde pirinç ekilir. Bağların büyük bölümü güney ve güneydoğuda toplanmıştır. En kaliteli şaraplar Bordeaux ve Burgonya'da üretilir. Ülkenin çeşitli yerlerinde yürütülen meyvecilik ve sebzecilik son derece gelişmiştir. Başlıca kök bitkiler şeker pancarı, patates ve şalgamdır. Güneybatıda ve Alsace'ta tütün yetiştirilir. Parfüm ve ilaç yapımında kullanılan bitkilerin üretimi de yaygındır. Hayvancılık Fransa'nın büyük bölümünde bitkisel üretimden önde gelir. Çiftlik hayvanlarının yaklaşık yarısını oluşturan sığır, Akdeniz bölgesi dışında ülke düzeyinde dengeli bir dağılım gösterir. Süt sığırcılığı özellikle batıda ve kuzeyde yapılır; besi sığırcılığı ise Massif Central ve Normandiya'da öne çıkar. Etinden, sütünden ve yününden yararlanılan koyunlar, daha çok orta ve güneydeki dağlık kesimlerde beslenir. Fransa dünyanın önde gelen peynir ve yağ üreticileri arasında yer alır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) yüzde 6 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 7,8'i çalışır. Çiftlikler genelde çok küçüktür; modern tekniklerin benimsenmesi de yavaş bir süreç izlemektedir. Hükümet son yıllarda çiftliklerin daha büyük birimler altında toplanmasını özendirici önlemler almıştır. Ayrıca bazı alanlarda aşırı üretimin önüne geçmek için çiftçileri et üretimine yönlendirme ve konserveciliği geliştirme yoluna gidilmiştir.

Ormanların ekonomiye katkısı önemlidir. Fransa tomruk üretiminde Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden biridir. Ormanların dörtte birinden fazlası merkezî ve yerel yönetimlerin elindedir. Ulusal Orman Dairesi geniş çaplı bir ağaçlandırma çalışması başlatmıştır.

Balıkçılık özellikle iç tüketim açısından büyük önem taşır. Avlanan başlıca balıklar morina, ringa, halibut, sardalye, uskumru ve kolyozdur. Biskay kıyılarındaki haliç ve lagünlerde önemli miktarda istiridye yetiştirilir. Balıkçıların yaklaşık yarısı Bretanya kıyılarında yaşar.

MADENCİLİK, İMALAT, FİNANS HİZMETLERİ VE DIŞ TİCARET. Madencilik sektöründe 1960'lardan beri sürekli bir üretim düşüşü görülmektedir. Maden ocaklarında devlet desteğinde geniş bir modernleştirmeye gidilmiştir. Belçika sınırında toplanmış olan kömür ocakları demir-çelik sanayisini beslemekten uzaktır. Başta Lorraine olmak üzere Normandiya, Anjou Havzası ve Pireneler'den çıkarılan demir cevheri düşük derecelidir. Son yıllarda önemli miktarda demir ithalatı yapılmıştır. Öteki madenler iç gereksinimin ancak küçük bir bölümünü karşılar. Fransa Avrupa'nın önde gelen altın üreticilerinden biri olmakla birlikte dünya üretiminin ancak yüzde 1'ini elinde tutmaktadır. Tuz, potas ve kükürt üretimi önemli miktarları bulur. İthal hammaddeye dayanan petrol arıtma sanayisi oldukça gelişmiştir.

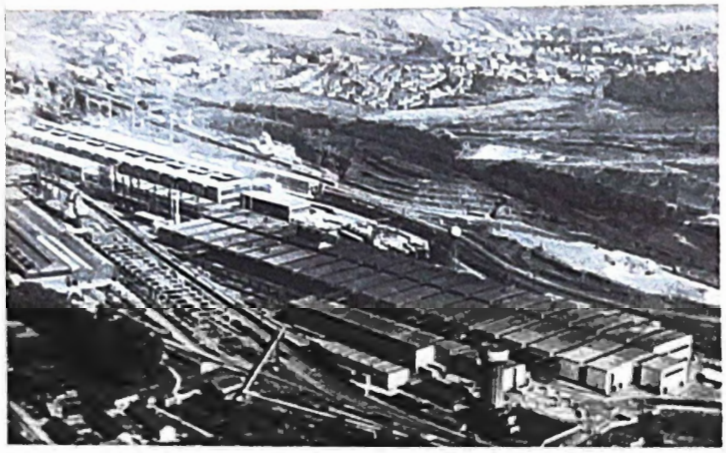

Moselle yakınlarında demir-çelik tesisleri, Fransa
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle

Fransa, ABD, Japonya ve Almanya'dan sonra dördüncü büyük sanayi ülkesidir. Madencilik ve imalat sektörleri topluca GSYİH'nın yüzde 18,8'ini oluşturur ve işgücünün yaklaşık yüzde 16,3'ü bu sektörde çalışır. İmalat sektörünün başlıca sorunu şirketlerin genelde küçük ölçekli olmasıdır. Büyük şirketlerin çoğu ya devlet yönetimindedir ya da uluslararası sermaye gruplarına bağlıdır. Bununla birlikte hükümet birçok alanda şirket birleşmelerini destekleyici etkin bir politika izlemektedir. Seçilmiş belirli sanayilerin dünya piyasalarında rekabet edebilmesi için geniş sübvansiyonlar da uygulanmaktadır. Son yıllarda yatırım için gerekli sermaye miktarının artması ve kaynak bulma güçlükleri sanayinin büyüme hızını yavaşlattığı gibi, araştırma ve geliştirme çalışmalarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Başlıca sanayi dalları çelik, motorlu araç, uçak, makine, elektrikli alet ve kimyasal madde üretimi ile dokumacılık ve gıda işlemedir. Devlet denetiminde olan elektrik üretimi (1989) 406,8 milyar kW-sa düzeyindedir. İthal petrole bağımlılığı azaltmak amacıyla termik ve nükleer enerji üretimini artırmaya ağırlık verilmiştir. Kömür üretimi ve petrole dayalı sanayiler de devletin elindedir.

Büyük bankalar ve bazı finans kuruluşları devletleştirilmiştir. Toplam aktif ve pasiflerin yarısı az sayıdaki devlet bankalarının elindedir. Ticari bankaların yanı sıra uzmanlaşmış kredi kurumları, tasarruf ve yatırım bankaları da etkinlik gösterir. Son yıllarda bankacılık sisteminde yapılan reformlar rekabeti geliştirerek modern uygulamalara geçilmesini sağlamıştır. Paris Borsası'nın gelişmesiyle hisse senedi piyasası bir ölçüde canlanmıştır.

İthalat ihracattan daha büyük bir hızla gelişmektedir. İthalat içinde en önemli kalemleri yakıtlar, makineler ve kimyasal maddeler oluşturur. Başlıca ihracat ürünleri taşıt araçları ve donanımı, mamul mallar ve gıda ürünleridir. Dış ticaretin yarısından fazlası AET üyeleri ve Afrika ülkeleriyle yapılır. ABD, Irak, Suudi Arabistan ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile ticari ilişkiler de gelişmektedir.

EKONOMİNİN YÖNETİMİ. Özel sektörün sınırlı bir ağırlığının olduğu ekonomide devletin hazırladığı beş yıllık planlar önemli bir rol oynar. Geniş bir katılımla hazırlanan planlar yatırım, kredi, fiyat ve vergi kolaylığı gibi araçlarla ekonomiye yön verir ve oldukça uyumlu bir gelişmeyi sağlar. Yürürlüğe girmeden altı ay önce ana hatları saptanan bütçe, ekonominin işleyişini belirlemede önemli bir işlev görmez. Bu durum görünüşte yüksek bir bütçe açığına yol açarsa da, gerçek bütçe açığının GSYİH içindeki oranı öteki sanayi ülkelerine göre oldukça düşüktür. Artan oranlı gelir vergisi sisteminde çeşitli etkenler göz önüne alınır. Vergi gelirlerinin üçte ikisinden fazlası dolaylı vergilerden sağlanır. 1980'lerin başında yüksek gelir gruplarını kapsayan ek vergiler getirilmiştir. Kamu harcamalarında sosyal hizmetler büyük bir yer tutar.

İşkolu yerine bölgesel birimler temelinde örgütlenmiş olan sendikalar çeşitli siyasal eğilimleri yansıtır. Fransız İşverenleri Ulusal Konseyi ise işkolu birimlerinin de yer aldığı bölgesel bir örgütlenmeyi benimsemiştir. Toplu pazarlık görüşmeleri kamu ve özel kesimi kapsayacak biçimde yürütülür.

ULAŞIM. Fransa'da üretim ve tüketim merkezlerinin dağınıklığı, ulaşım sistemini karmaşıklaştıran ve maliyetleri artıran bir etken olmuştur. Yüzey şekilleri nedeniyle anayollar genellikle ırmak vadilerini izler. Ekonomik etkinliklerin yoğunlaştığı Paris, doğal olarak ulaşım sisteminin odağını oluşturur. Temeli 19. yüzyıla dayanan ulaşım ağına hızla gelişen sanayiye uygun bir yapı kazandırma gereği, önemli güçlükler yaratmıştır. Yük taşımacılığında sevk edilen malın hacmine göre boru hattı, tren, kamyon ve gemi gibi değişik araçlar kullanılır. Konteyner kullanımı hızla gelişmektedir. Bu amaçla limanlarda modern tesisler kurulmuştur. Yolcu taşımacılığının büyük bölümü özel araçlara dayanır. Toplu kara ve demir yolu taşımacılığı sınırlıdır.

Fransa'nın yaygın ve gelişkin karayolu ağının uzunluğu (1989) 800.000 km'yi geçer. Karayoluyla yük taşımacılığı 1950'lerden

beri sürekli bir artış göstermektedir. Toplam uzunluğu (1989) 35.000 km'yi bulan demiryolu ağının en belirgin özelliği coğrafik bir merkezilik göstermesidir; hatların kesiştiği başlıca kavşak Paris'tir. 1938'de kurulan Fransa Ulusal Demiryolları Şirketi (SNCF) bütün demiryollarını işleten bir devlet kuruluşudur. Hatların dörtte birinde elektrikli trenler işler. Yüksek hızlı trenlerin devreye girmesi demiryolu taşımacılığını önemli ölçüde canlandırmıştır. Eski bir geçmişe dayanan suyollarından özellikle sanayi bölgelerinde yararlanılır. Pek geniş olmayan kanallar küçük kapasiteli gemilerin ulaşımına elverişlidir. 1940'lardan sonra Rhône ve Sen ırmaklarıyla bağlantılı kanallar geliştirilmiştir. Havayollarının iç taşımacılıktaki payı küçük olmakla birlikte, dış hat seferleri son derece işlektir. Dünyanın en büyük havayolu şirketlerinden biri olan Air France'ın yaygın bir sefer ağı vardır. Paris'in başlıca havaalanları Charles de Gaulle, Orly ve Le Bourget'dir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

DEVLET YAPISI. Anayasal çerçeve. Fransa'nın parlamenter cumhuriyet yönetimi, yürütme gücünün ağırlıkta olduğu çok partili bir demokrasiye dayanır. 1958'de kabul edilen ve 1962'de bazı değişiklikler yapılan Beşinci Cumhuriyet Anayasası uyarınca yürütme gücünün başında yedi yıllık bir dönem için genel oyla seçilen cumhurbaşkanı bulunur. Bakanlar Kurulu'nu, yüksek kamu görevlilerini ve yargıçları atayan cumhurbaşkanının yönetimle ve yasalarla ilgili konularda halkoylamasına başvurma ve Ulusal Meclis'i dağıtma yetkisi vardır. Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık ederek önemli kararları imzalar. Ayrıca olağanüstü durumlarda bütün yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplayabilir.

Yasama yetkisi Ulusal Meclis ve Senato'dan oluşan parlamento tarafından kullanılır. 577 üyeli Ulusal Meclis beş yılda bir genel seçimle belirlenir. Dar bölge sistemine dayanan seçimler iki tur üzerinden yapılır; birinci turda hiçbir adayın salt çoğunluğu elde edememesi durumunda en yüksek oyu alan iki adayın katılmasıyla ikinci tura geçilir. Senato'nun 321 üyesi dokuz yıllık bir dönem için her ilde ve ayrı bir seçmenler kurulunca seçilir; bu kurullar temelde belediye meclisi üyelerinden oluşur. Seçmen yaşı 1974'te 18'e indirilmiştir. Ülkenin başlıca partileri, ılımlı sol eğilimli Sosyalist Parti (PS), de Gaulle'cü Cumhuriyet İçin Birlik (RPR), merkezci bir eğilimi temsil eden Fransız Demokrasisi İçin Birlik (UDF), aşırı sağcı Ulusal Cephe ve solcu Fransız Komünist Partisi'dir (PCF).

Yasama çalışmalarında Senato'nun sınırlı bir ağırlığı vardır; Ulusal Meclis daha üstün bir konumdadır. Parlamentonun ulusal savunma, eğitim ve maliye konuları ile toplumsal ve ekonomik programlarla ilgili yasama yetkisine belirli sınırlamalar getirilmiştir. Hükümet parlamentodan belirli bir süre için kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi alabilir. Parlamento hükümet üzerindeki denetimini soru, soruşturma ve güvensizlik önergeleri aracılığıyla uygular.

Hükümet hem cumhurbaşkanına, hem parlamentoya karşı sorumludur. Anayasa ülke yönetimiyle ilgili politikaları "belirleme ve yürütme" görevini hükümete vermiştir. Bununla birlikte kurumsal yapılar, dış politika ve savunma gibi konularla ilgili önemli kararlarda cumhurbaşkanlarının belirgin bir ağırlığı vardır.

Cumhurbaşkanı, Ulusal Meclis ve Senato'nun dokuz yıllık bir süre için atadığı dokuz üyeden oluşan Anayasa Konseyi, seçimleri denetlemenin yanı sıra devlet yapısını ve parlamentonun işleyişini ilgilendiren yasa ve tüzüklerin anayasaya uygunluğunu inceler ve uluslararası anlaşmalar, hükümet ile parlamento arasındaki uyuşmazlıklar gibi konularda görüş bildirir. İş dünyası ile meslek gruplarının temsilcilerinden oluşan Ekonomik ve Sosyal Konsey, uzun vadeli program ve planların hazırlanmasında bir danışma organı işlevini görür.

Yerel yönetim. Fransa yönetsel bakımdan 22 planlama bölgesine (*région de programme*), bu bölgeler 96'sı Fransa'da, 4'ü denizaşırı topraklarda olmak üzere 100 ile (*département*), iller de bucaklara (*commune*) ayrılmıştır. Dört denizaşırı ili de (Guadeloupe, Martinik, Fransız Guyanası, Réunion) kapsamak üzere bütün illerde en önemli yönetim organı, altı yılda bir seçilen *canton* temsilcilerinin oluşturduğu Genel Meclis'tir. Merkezi hükümetin temsilcisi olan vali (*préfet*) aynı zamanda Genel Meclis'in yürütme görevlisidir. İllerin bölündüğü ilçelerin (*arrondissement*) başında vali yardımcıları (*sous-préfet*) bulunur. En küçük yönetim birimi olan bucaklar altı yılda bir seçilen, en az dokuz üyeli belediye meclislerince yönetilir. Meclisin seçtiği belediye başkanı merkezi hükümete karşı da sorumludur. 1972'de bölgesel düzeyde eşgüdümü sağlamak amacıyla birkaç ili içine alan planlama bölgeleri oluşturulmuştur. Fransız Polinezyası ve Yeni Kaledonya gibi denizaşırı toprakların özerk bir yönetim yapısı vardır.

Ülkenin önemli suyollarından Sen Irmağı üzerindeki Rouen limanı, Fransa
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle

Yargı sistemi. Medeni hukuk davalarına alt mahkemeler (*tribunal d'instance*) ve üst mahkemeler (*grande instance*) bakar. Ceza mahkemeleri hafif ve ağır suçlara göre çeşitli kademelere ayrılır. Ayrıca iş mahkemesi, askeri mahkeme gibi uzmanlık mahkemeleri de vardır. Bütün bu mahkemelerin kararları *Cour de Cassation*(*) denen temyiz mahkemesince denetlenir. Devlete yönelik suçlara bakan *Cour de sûreté de l'État* (Devlet Güvenlik Mahkemesi) 1981'de kaldırılmıştır. Bağımsızlıkları anayasayla güvence altına alınmış olan yargıçların atama ve disiplin işleriyle *Conseil Supérieur de la Magistrature* (Yargı Yüksek Kurulu) görevlidir. Kamu savcıları ise Adalet Bakanlığı'na bağlıdır. İdare hukuku alanındaki uyuşmazlıklara bakan *Conseil d'État* (Devlet Şûrası), aynı zamanda yasa tasarıları ve kararnameler konusunda görüş bildirmeye yetkilidir.

Silahlı kuvvetler. Ulusal savunma, anayasa uyarınca başkomutan konumunda olan cumhurbaşkanının sorumluluğu altındadır. Silahlı kuvvetler yönetsel açıdan Savunma Bakanlığı'na bağlıdır. Bağımsız bir savunma politikası izlemeye özen gösteren Fransa, NATO üyesi olmakla birlikte örgütün askeri kanadında yer almaz. Bu çerçevede nükleer silah yapımına ağırlık verilerek çeşitli stratejik ve taktik füzeler geliştirilmiştir. Kara, deniz ve hava kuvvetleri ayrımı yerine çeşitli işlevleri temel alan ve bu kuvvetlere ait birlikleri barındıran bir örgütlenme oluşturulmuştur. Zorunlu askerlik sisteminin uygulandığı Fransa'da askere alma yaşı 19, hizmet süresi 12 aydır.

EĞİTİM. Eğitim 6-16 yaş arasında zorunlu ve parasızdır. Beş yıllık ilköğrenimin ardından öğrenciler ortaöğrenimin birinci basamağını oluşturan okullara devam ederler. Bu okullardan 15 yaşında mezun olan öğrenciler, iki yıllık teknik okullardan *brevet d'études professionelles* (mesleki eğitim diploması) alarak doğrudan meslek yaşamına atılabilecekleri gibi, daha sonra yüksek öğrenimi sürdürmek üzere üç yıllık liselere de girebilirler. Yüksekokullara yalnızca *baccalauréat* (bakalorya) sınavını veren lise mezunları alınır. Fransa'da en tanınmışı Sorbonne olmak üzere çok sayıda büyük ve köklü üniversitenin yanı sıra Siyasal Bilimler Enstitüsü gibi saygın meslek yüksekokulları da (*grandes écoles*) vardır. Büyük bölümü Katolik Kilisesi'ne bağlı olan özel öğretim kuruluşları üzerinde devlet belirli bir denetim uygular. 1968'deki öğrenci olayları sonrasında Fransız üniversitelerinin merkeziyetçi ve disiplinli yapısı önemli ölçüde yumuşatılmıştır. Öğretmenler ve öğrenciler geniş bir örgütlenme özgürlüğünden yararlanmaktadır.

SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ. Sağlık koşulları öteki gelişmiş Avrupa ülkelerinin düzeyindedir. Bulaşıcı hastalıklara tutulma oranı oldukça düşüktür. Sağlık personeli ve hastaneler yeterli bir hizmet sunar. Hastaneler ile tıp fakülteleri arasında yakın bir işbirliği vardır. Bebek ölüm oranı (1990) binde 7,4'tür. Hemen hemen bütün, çalışanları kapsayan sosyal sigorta sistemi, işçi ve işveren payları dışında devletten de önemli bir destek görür. Yaşlı, sakat, emekli, dul ve yetim aylığı dışında sağlanan sosyal hizmetler, iş kazası, işsizlik ve annelik gibi durumlarda verilen yardımları içerir. Sağlık giderlerinin bir bölümü de sigortadan ödenir. Kentleşme ve sürekli göçler konut açığına neden olmuştur. Konutların önemli bir bölümünün eski oluşu, bu sorunu daha da ağırlaştırmaktadır. Son yıllarda kent planlaması düzen altına alınmıştır.

KÜLTÜREL YAŞAM

Fransa'nın Kelt, Yunan-Roma ve Germen öğelerini uyumlu bir biçimde kaynaştıran köklü bir kültürel mirası vardır. Manastır ve üniversitelerin geliştirdiği zengin ortaçağ kültürü, 15. yüzyıl sonlarında bilimsel ve teknik gelişmenin önünü açan güçlü bir hümanizm geleneğine kaynaklık etmiştir. Bununla birlikte uzun yıllar dar bir çevre içinde kalan Fransız kültürünün geniş kitlelere açılması II. Dünya Savaşı sonlarına rastlar. Bu dönemde eğitim olanaklarının genişlemesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması kültür kaynaklarına ilgiyi de canlandırmıştır. Bu sürece Fransız halkının güncel olayları ve dünyadaki gelişmeleri daha yakından izlemesi de eşlik etmiştir.

Çağdaş Fransız kültürünün en önemli öğelerinden biri olan edebiyat alanında, geçmişin düşünsel ve hümanist mirası etkisini yitirmemiştir. Deneme türünün babası Montaigne, 17. yüzyıl oyun yazarları P. Corneille, Molière, J. Racine, fabl şairi La Fontaine, Voltaire, D. Diderot, V. Hugo, C. Baudelaire, G. Flaubert ve E. Zola gibi dünya çapında ün yapmış ustaların etkisi günümüz yazarları üzerinde bile sürmektedir. Bunlara P. Valéry, S.-J. Perse, Colette, A. Gide, F. Mauriac, H. de Montherlant ve M. Proust gibi yakın dönemin parlak adları da eklenebilir. II. Dünya Savaşı sonrasında da birçok etkili edebiyatçı ortaya çıkmıştır.

Resim alanında Fransa'yı temsil eden seçkin sanatçıların başında J.-L. David, E. Delacroix, G. Courbet, P.-A. Renoir, C. Monet, E. Manet, E. Degas, P. Cézanne, H. Matisse, M. Duchamp, Y. Tanguy ve G. Braque gelir. Bu arada J. Duvivieur, J. Renoir, J. Delanoy, F. Truffaut, J.-L. Godard, E. Rohmer ve C. Lelouch gibi yönetmenlerle sayısız oyuncu sinemanın bir sanat olarak gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Fransa'da güzel sanatlar eğitimi devletten geniş bir destek görmektedir. Paris ressam, heykelci ve müzikçilerin çalışma ve gelişme olanağı bulduğu bir merkezdir. Büyük özen gösterilen müzeler çok sayıda değerli yapıtı barındırmaktadır. Tarihsel anıtların çoğu onarılarak koruma altına alınmıştır. Son yıllarda yerel halk geleneklerini canlandırmaya yönelik çabalar artmıştır.

Kültürel etkinlik gösteren kurumlar çeşitli bakanlıklara bağlıdır. Bütün önemli kentlerde bulunan kültür merkezlerinde değişik gösteriler ve etkinlikler yürütülür. Başka ülkelerle kültürel alışverişe büyük önem veren Fransa, başta Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) olmak üzere birçok uluslararası kültür kuruluşunun da merkezidir.

Basın ve yayın dünyası kültürel zenginliği yansıtan canlı bir yapı gösterir. Sosyalist hükümet 1989'da radyo ve televizyon yayımlarını denetlemek üzere bir yüksek kurul oluşturmuştur. Kamu ve özel radyo ve televizyon istasyonları vardır. Gazete yayıncılığının eski ve köklü bir geçmişi vardır. Başlıca gazeteler arasında *Le Monde*, *Le Figaro* ve *France-Soir* sayılabilir.

TARİH

Fransa, Avrupa'da insanlığın evrimini yansıtan en kapsamlı kalıntıları barındıran birkaç ülkeden biridir. Arkeolojik kazılarda 100 bin yıl öncesine tarihlenen aletler bulunmuştur. Tarihsel bakımdan bu aletleri izleyen buluntular, ülkede Paleolitik Çağdan beri sürekli yerleşme olduğunu göstermektedir.

GALYA. Romalıların Galli adını verdiği Kelt kökenli halklar İÖ 1500'lerde Ren Vadisinden güneye ve batıya doğru göç ederek bugünkü Fransa ve Kuzey İtalya topraklarına girmeye başladılar. İÖ 5. yüzyılda Akdeniz kıyılarına, İÖ 4. yüzyılda da Po Vadisine kadar ulaştılar. Bu arada İonyalıların İÖ 625'te kurduğu Massilia (bugün Marsilya) gibi canlı ticaret kolonileriyle ilişkiye girdiler. Galya kabilelerinin Kuzey İtalya'daki ilerleyişini durduran Romalılar, bir dizi savaş sonunda İÖ 2. yüzyıl başlarında Gallia Cisalpina adını verdikleri toprakları denetim altına aldılar. Ardından İÖ 123'ten başlayarak Alpler'in ötesindeki Galya kabilelerine boyun eğdirmek için savaşlara giriştiler. Galya'nın fethi Julius Caesar'ın yönettiği, İÖ 57-54 arasındaki seferlerle tamamlandı. Galyalıların İÖ 52'de başlattığı genel ayaklanma sert bir biçimde bastırıldıktan sonra, dört eyalete ayrılan bölge adım adım Roma uygarlığının etkisi altına girdi.

Romalıların kurduğu koloniler ve yaygın yol ağı tarım, ticaret ve el sanatlarının gelişmesini sağladı. İS 1. yüzyıl sonlarında otoriter yönetime karşı çıkan sivil aristokrasi ile askeri çevreler arasında baş gösteren çekişmeler, sık sık karışıklıklara neden oldu. 2. yüzyıl başlarında Hıristiyanlığın yayılmasıyla Galya yeni dinin Batı Avrupa'daki önemli bir merkezi durumuna geldi. 3. yüzyılda Roma yönetiminde başlayan genel çözülme, çok geçmeden Galya'da da etkisini gösterdi. Ekonomideki çöküntü sonunda küçük çiftçilerin toprakları aristokratların elinde toplandı. Orta Ren'in doğu yakasındaki Alamanlar ile Frankların 235'ten sonra Galya içlerine düzenledikleri akınlar, Roma ile bağların bir süre kopmasına yol açtı. Bu dönemde Barbar saldırılarına karşı oluşturulan, Galya, İspanya ve Britanya'yı içine alan bağımsız devletin merkezi Augusta Treverorum'du (Trier). Roma'nın 273'te denetimi sağlamasından sonra alınan önlemler, Germen istilalarını durdurdu. Ama 350'de patlak veren iç savaş yeni akınlara zemin hazırladı. Meuse ve Schelde ırmakları arasına yerleşen Sal Frankları, antlaşma yoluyla *foederatus* (müttefik) konumunu elde ettiler. Roma ordusunda görev alan Franklar kısa sürede üst kademelere yükseldiler. 406'da Vandalların ve başka kabilelerin büyük istilaları başladı. Bu halklara karşı başarılı savaşlar yürüten Romalı komutan Aetius, 451'de Vizigotların ve Frankların desteğiyle Hun ordularını durdurdu.

MEROVENJLER. 5. yüzyılın ikinci yarısında Loire Irmağının kuzeyindeki Galya toprakları Frankların eline geçti. Bu sırada Vizigotlar Akitanya ve Provence'a, Burgonlar da Rhône Vadisine yerleşmiş bulunuyordu. Armorica Yarımadasında Britanya'dan gelen Bretonlar, Alsace'ta da Alamanlar oturuyordu. Yönetsel kurumlarının çoğunun çökmesine karşın ayakta kalan Roma uygarlığı, bu halkları değişen ölçülerde özümlemeyi başardı.

Kuzey kıyılarındaki çok sayıda küçük Frank krallığından birinin başında bulunan I. Clovis (hd 481-511), Soissons'da (Augusta Suessionum) bulunan Roma yöneticisi Syagrius'u 486'da yendikten sonra topraklarını güneye doğru genişletti. Bu arada öteki Frank krallıklarını ortadan kaldırdı. 496'da Hıristiyanlığı benimseyerek, Arıusçu ya da pagan olan öteki Germen halklara karşı Katolik kilisesinin desteğini kazandı. Ren bölgesinde giriştiği birkaç sefer sonunda, 506'da Alamanlara ve Thüringenlilere boyun eğdirdi. Ertesi yıl Burgonların desteğiyle Vizigotları yenerek Akitanya'nın büyük bölümünü aldı. Ama Ostrogotların müdahalesi yüzünden Akdeniz kıyılarına inemedi. Daha sonra başkent seçtiği Paris'e yerleşerek yönetimini güçlendirmeye ağırlık verdi.

Clovis'in ölümünden sonra krallık dört oğlu arasında paylaştırıldı. Böylece ortaya

Roma Döneminde Galya, İS 1-3. yüzyıllar
Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte, George Westermann Verlag, Braunschweig

Tuc d'Audoubert Mağarası'nda kilden yapılmış tarihöncesi bizon kabartmaları, IÖ y. 15.000 - 10.000, Ariège, Fransa
J. Vertut - Ziolo

Reims, Soissons, Paris ve Orléans krallıkları çıktı. Bu bölünmeye karşın Frankların güney ve doğu yönündeki fetihleri sürdü (532-534). Burgonya Krallığı'nın yıkılmasıyla Septimania dışındaki Akdeniz kıyıları Frank egemenliğine girdi. I. Clotaire'in kanlı iç çekişmeler sonunda 558'de sağladığı birlik, onun ölümüyle (561) yeniden bozuldu. Bu yeni bölünmeyi izleyen çatışmalardan, I. Sigebert'in başında bulunduğu Austrasia ile I. Chilpéric'in başında bulunduğu Neustria krallıkları doğdu. Bu arada Armorica'nın batısındaki Bretonların, güneyde Vizigotların önünden kaçan Gaskonların, İtalya'ya giren Lombardların ve Tuna kıyılarına yerleşen Avarların akınları Frank yayılmasının durmasına yol açtı.

Neustria kralı II. Clotaire (hd 613-629) Austrasia ve Burgonya tahtlarının boşalmasıyla 613'te bütün Frank topraklarına egemen oldu. Kilisenin ve soyluların ayrıcalıklarını genişleten Clotaire'in yerine geçen I. Dagobert (hd 629-639), dış saldırılara karşı birliği korumaya önem verdi. 631'de Vizigotları vergiye bağladı; 638'de Bretonları ve Gaskonları egemenlik altına aldı. Ölümünden sonra oğullarının başa geçtiği Neustria ve Austrasia krallıklarının yönetimi, naiplik görevini üstlenen saray nazırlarının eline geçti. Austrasia naibi II. Pépin 687'de Tertry'de Neustria kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra iki tahtın yeniden birleşmesini sağladı. Buna karşılık daha önce düklük konumu kazanan Akitanya'nın ardından Provence'ın da özerk bir düklük olması ve Burgonya'nın bölünmesi güneydeki Frank egemenliğini zayıflattı.

KAROLENJLER. II. Pépin'in ölümünden (714) sonra Austrasia çeşitli iç ve dış saldırılarla karşı karşıya geldi. Yönetime egemen olan Pépin'in oğlu Charles Martel, Neustrialıları bir dizi savaş sonunda sindirdi; ardından İspanya'dan gelen Müslümanların ilerleyişini Poitiers'de (Limonun Pictonum) durdurarak (732) Akitanya ve Provence'a boyun eğdirdi. Kuzey ve doğu sınırlarındaki Germen halkları denetim altına aldı. Papanın desteğiyle bu bölgelerde yaygın misyoner çalışmaları başlattı. Konumundan yararlanarak geniş araziler elde etti ve bunların bir bölümünü yakın çevresine ve komutanlarına dağıttı. 741'de ölen Charles Martel'in yerine iki oğlu geçti. 747'de kardeşi Carloman'ın bir manastıra çekilmesiyle yönetimi tek başına ele geçiren III. Pépin (Kısa), son Merovenj kralı III. Childeric'i tahttan indirerek soylulardan ve din adamlarından oluşan bir meclise kendisini kral seçtirdi (751). Lombardlara karşı desteklediği papadan *patricius Romanorum* unvanını aldı. Septimania'daki Müslüman egemenliğine son verdi (752-759). Papanın başvurusu üzerine İtalya'ya yaptığı seferler sırasında papalığın siyasal düzeyde örgütlenmesinin temelini attı.

III. Pépin'in oğullarından Charlemagne (hd 768-814), kardeşi Carloman'ın ölümünden (771) sonra tek başına kral oldu. 774'te Pavia'yı ele geçirerek kendisini Lombard kralı ilan etti. Babasının girişimini sonuçlandırarak bir papalık devleti kurdu. 778'de İspanya'ya karşı giriştiği seferden bir sonuç alamadı. Daha sonra doğuya ağırlık vererek Saksonları, Bavyeralıları ve Thüringenlileri Karolenj egemenliği altına aldı. Bu halkları acımasız yöntemlerle Hıristiyanlığı benimsemeye zorladı. Bir dizi savaş sonunda Avarlara ve Slavlara boyun eğdirdi. 800'de Roma'da papanın elinden imparatorluk tacı giydi. Bu nedenle Bizans'la baş gösteren çatışma 812'de uzlaşmayla noktalandı. Charlemagne'ın iki büyük oğlu kendisinden önce ölünce, yerine hayatta kalan tek oğlu I. Ludwig (Louis) geçti.

İmparatorluğun bölünmesini önlemek isteyen I. Ludwig (hd 814-840), *Ordinatio Imperii* (imparatorluk yetkilerinin düzenlenmesi) (817) olarak bilinen bir düzenleme yaptı. Buna göre imparatorluk unvanı en büyük oğlu Lothar'da (Lothaire) kalmak üzere toprakları üç oğlu (ötekiler Pépin ve Ludwig) arasında eşit olarak paylaştırılacaktı. Ama, daha sonraki bir evlilikten doğan dördüncü oğlu Karl'a da (Dazlak Karl) pay vermek istemesi, öteki oğullarıyla çatışmaya girmesine yol açtı. Bu durum iç savaşa ve imparatorluğun zayıflamasına neden oldu. Pépin'in ölümü üzerine Karl'a verilen Akitanya'da ayaklanma patlak verdi.

I. Ludwig'in ölümünü izleyen çekişmeye Verdun Antlaşması'yla (843) son verildi. II. Ludwig Doğu Frank; I. Lothar Orta Frank; II. Karl (II. Charles) ise Batı Frank kralı oldu. Lothar'ın sembolik olarak imparator unvanını koruması kararlaştırıldı. Ama toprakların sürekli bölünmesi ve giderek büyüyen yerel ayaklanmalar imparatorluğun dağılmasını hızlandırdı. Lothar'ın ölümüyle (855) oğulları arasında paylaştırılan toprakların büyük bölümü sonradan iki kardeşinin eline geçti.

Clovis'in 551'de ölümünden sonra Frank Krallığı'nın oğulları arasında bölünüşü
R. Grousset ve E. Leonard, *Histoire Universelle*

Uzun süre kuzeydeki Norman saldırıları ve Akitanya'daki karışıklıklarla uğraşan Karl, 875'te papadan imparator unvanını aldıktan sonra 877'de öldü. Onun oğlu II. Louis (Kekeme) yalnızca iki yıl hüküm sürdü. Bu arada II. Louis'nin ölümünü izleyen dönemde imparatorluk unvanını alan (881) ve kardeşlerinin ölümüyle tek başına Doğu Frank kralı olan (882) III. Karl, 885'te feodal beylerin desteğiyle Batı Frank tahtını da ele geçirdi. Ama Norman saldırılarına karşı başarısızlığından dolayı 887'de tahttan indirildi.

FRANK TOPLUMU. Germen halklarının Galya'ya girişi iki ayrı uygarlığın izlerini taşıyan ve Hıristiyanlıktan güçlü bir biçimde etkilenen özgün bir toplumsal yapı doğurdu. Eski toprak sahibi Roma aristokrasisi Germenlerin askeri aristokrasisiyle kısa sürede kaynaştı. Saray görevlilerinin ve büyük din adamlarının bu çevrelere katılmasıyla ortaya çıkan feodal sınıf, sürekli iktidar çekişmelerinden de yararlanarak siyasal ve toplumsal konumunu giderek güçlendirdi. Büyük ölçüde ortadan kalkan köleliğin yerini toprak ve hizmete dayalı kişisel bağımlılık biçimleri aldı. Charlemagne'ın yönetsel bir işlev de yükleyerek bütün topluma yaymaya çalıştığı feodal bağımlılık, zamanla babadan oğula geçen bir nitelik kazandı. Kral adına kullandıkları yetkileri doğrudan üstlenmeye başlayan feodal beyler, kraliyet otoritesini zayıflatan yerel güç odakları durumuna geldiler.

Mutlak yetkiler taşıyan Frank kralları, Germenlerin seçim geleneğine son vererek krallığa bir hanedan yapısı kazandırdılar. Kralların piskoposlarca kutsanması, otoritelerinin kaynağını Tanrı'ya bağlama anlayışını doğurdu. Charlemagne'ın papanın huzurunda taç giymesi bunu daha da pekiştirdi. Bu uygulama aynı zamanda imparatorun belirlenmesinde papanın üstün bir konum elde etmesine yol açtı. Bu arada devlet işlerinin yönetiminde Germenlere özgü meclislerin yerini dar bir maiyet aldı. Yerel yönetimde de askeri, mali ve yargısal yetkiler kentlerde oturan kontların eline verildi. Zamanla belirli bir bölgedeki kontların üzerinde düklükler oluşturuldu. Merkezî yönetimin denetimini sağlamak için önlemler alındı.

Frank toplumunda ekonominin temeli tarımdı. Büyük malikânelerin çevresindeki topraklar kiracı çiftçilerce ekilip biçiliyordu. Germen akınları tarihçiler arasındaki genel kanının tersine ticareti baltalamadı. Ama Müslümanların ilerleyişiyle Akdeniz ticaretinin önemli ölçüde aksaması, kuzeydeki ticaret yollarının kullanılması sonucunu doğurdu. Roma vergi sistemini sürdüremeyen Frank krallarının başlıca gelir kaynakları kraliyet mülkleri, yağma, haraç ve ticaretten alınan vergilerdi.

Kilise örgütlenmesinin temeli geniş topraklara ve nüfuza sahip piskoposluklardı. 7. yüzyılda piskoposların kral tarafından atanmaya başlaması, papalıkla bağlarının zayıflamasına yol açtı. Karolenj döneminde başpiskopostan bölge kiliselerine uzanan sıkı bir hiyerarşi oluşturuldu. Bu arada Benedikten manastırlar da gelişti. Azizlere ve kutsal yerlere dayalı kültler toplumda kök saldı. Charlemagne ve I. Ludwig din eğitiminin düzeyini yükseltmeye büyük önem verdiler.

Merovenj döneminde azizlerin yaşamına ilişkin yapıtlar yaygınlaşmakla birlikte, edebiyatın genel düzeyi giderek düştü. Dinsel mimaride Erken Hıristiyan üslup sürdü. Heykelcilik 7. yüzyılda doruğuna çıkarken, metal işlemeciliği de gelişti. Karolenj döneminde kurallara bağlı ve birörnek bir yazı biçimi geliştirildi. Düşünsel yaşamın zenginleşmesine paralel olarak edebiyat ve tarih yazımı canlandı. Bu arada 9. yüzyıl ortalarında imparatorluk içindeki çeşitli halklar arasında kültürel benliğe dönüş eğilimi güçlenmeye başladı. Mimarlık alanındaki denemeler yeni üslupların doğuşuna zemin hazırlarken, süsleme sanatları daha incelmiş bir yapı kazandı.

FRANSA'NIN DOĞUŞU. Batı Frankların ayrı bir krallık olarak biçimlenmesi sürecine, feodal yapı doğrultusunda siyasal bir parçalanma eşlik ettı. 9. yüzyıl ortalarından güçlü bir krallığın doğduğu 12. yüzyıl sonlarına değin süren bu şiddet ve karışıklık dönemi köklü değişikliklere de sahne oldu.

Ortaçağ başları. 9. yüzyıl ortalarında Viking ve Müslüman akınlarının yarattığı karışıklık ortamında tek birleştirici etken olarak öne çıkan Hıristiyanlık, gelişen disiplinli manastırların öncülüğünde toplumun bütün katmanlarında güçlü bir dayanışmanın doğmasını sağladı. Dinsel etki büyük feodaller arasındaki çekişmelerin yatışmasında da önemli rol oynadı. Gelişen istikrarlı yapı, 11. yüzyılda manastırlar çevresinde bir kültürel canlanmaya zemin hazırladı. Skolastik düşünce ve yeni eğitim kurumları gelişti. Latinceden doğan kuzeydeki Langue d'Oil ve güneydeki Langue d'Oc lehçeleri edebiyat dili niteliğini kazandı.

Ortaçağ başlarındaki koşullar nedeniyle kapalı ve kendine yeterli birimler halinde örgütlenen tarım ekonomisi, feodal beylerin kiracılar üzerinde her alanda egemenlik kurmasına elverişli bir temel sağladı. Bu feodal sistem Loire'ın kuzeyinde en saf biçimiyle sürmesine karşın, güneyde küçük çiftliklerle ve canlılığını koruyan kentlerle bir arada bulunuyordu. Feodal ekonomi değişime bütünüyle kapalı değildi. Nüfus artışıyla birlikte yeni topraklar tarıma açılırken, gelişen ticaret feodal beylerin gücünü sarsmaya başladı.

Feodal yapının gelişmesini sağlayan bir etken de merkezî otoritenin zayıflığıydı. 9. yüzyıl sonlarında Aşağı Sen Vadisine yerleşen Normanların sürekli akınlarının krallar tarafından durdurulamaması, yerel bir savunma sisteminin doğmasına yol açtı. 10. yüzyıl başlarında şatolar inşa eden büyük feodal beyler, giderek özerk bir yönetim oluşturdular. 12. yüzyıl başlarında feodal sistemi zayıflatan toplumsal ve ekonomik etkenler, kralların bu parçalanmış yapıya büyük ölçüde son vermesini sağladı.

Siyasal yapı ve gelişmeler. Ortaçağ başlarında krallığa ait topraklar Paris'i çevreleyen küçük bir bölgeyle sınırlıydı. Bu bölge dışındaki topraklar dük ve kontların elindeydi. Ekonomisi yün dokumacılığına dayanan, ülkenin en kuzeyindeki Flandre Kontluğu, 11. yüzyıl sonlarında bağımsız ve merkezî bir devlet durumuna geldi. 911'de kurulan Normandiya Düklüğü, William'ın

Karolenj İmparatorluğu ve (çerçeve içinde) Verdun Antlaşması'ndan (843) sonraki bölünme

J. R. Strayer ve D. C. Munro, *The Middle Ages 395-1500* (1970) Appleton-Century-Crafts Meredith Corporation

İngiltere'yi fethetmesinden (1066) sonra, bu krallığın kara Avrupa'sındaki başlıca dayanağı oldu. Anjou Kontluğu ve Bretanya Düklüğü de 12. yüzyılda İngiltere tahtına bağlandı. 12. yüzyıl başlarında krallığı tehdit edecek bir güç durumuna gelen Blois-Champagne Kontluğu, sonradan bölünerek zayıfladı. Geniş toprakları kapsamakla birlikte merkezî yönetimden yoksun kalan Akitanya Düklüğü, 1154'te evlilik yoluyla İngiliz tahtının eline geçti. Loire'ın güneyinde bulunan Provence, Auvergne, Toulouse ve Barselona kontlukları 12.yüzyılda zayıf ve bölünmüş bir yapı gösteriyordu.

Doğu Frankların 887'de tahttan indirdiği Karolenj hükümdarı III. Karl'ın ölümünden (888) sonra, Fransa'daki feodal beyler Anjou ve Blois kontu Robert'in soyundan gelen Eudes'yi kral seçtiler. 893'te Reims'te kral ilan edilen Karolenj kökenli III. Charles (Saf), iç savaşta yenilgiye uğramasına karşın, Eudes'nin ölümü (898) üzerine tahta geçmeyi başardı. Normanlara yerleşme izni veren Charles'a karşı başlayan yeni bir ayaklanma sonunda, tahta Eudes'nin kardeşi I. Robert getirildi (922). Ertesi yıl ölen Robert'in yerini damadı Radolphe (Raoul) (hd 923-936) aldı. Radolphe'un ardından yeniden Karolenj hanedanına geçen taht, Hugues Capet'nin 987'de kral seçilmesiyle bir kez daha el değiştirdi.

Hugues Capet'nin (hd 987-996) tahta geçirilmesinin asıl nedeni topraklarının azlığından dolayı güçsüz olmasıydı. Ama onu izleyen ilk Capet kralları, hükümdarlık yetkilerini ustaca kullanarak cezalandırma, el koyma ve veraset gibi yollardan toprklarını sürekli genişlettiler. Büyük feodal beyler arasındaki çekişmelerden de yararlanarak konumlarını sağlamlaştırdılar. Ayrıca saray hizmetinde çeşitli makamlar oluşturarak merkezî bir yönetimin temelini attılar.

CAPET HANEDANI. Krallığın güçlenmesi. İlk büyük Capet hükümdarı olan II. Philippe (Auguste) (hd 1179-1223), Frankların kralı (*rex Francorum*) yerine Fransa kralı (*rex Francia*) unvanını aldı. Akitanya ve birkaç kıyı bölgesi dışında İngiltere'nin elindeki bütün toprakları tahta bağladı. Kuzeyde krallık otoritesini Flandre sınırına kadar genişletti. Güneydeki kontlukların çoğuna süzerenliğini kabul ettirdi. Sarayda düzenli bir resmî kayıt sistemi oluşturdu ve tahta ait topraklarda *baillis* denen yerel görevliler aracılığıyla güçlü bir denetim kurdu. Din adamları ve soylular üzerindeki feodal haklarını kararlı bir biçimde kullandı. Kentleri koruma altına aldı.

VIII. Louis (hd 1223-26) Languedoc bölgesini tahta bağladı ve geniş mülklerin kraliyet ailesinin denetimine girmesini sağlayan *appanage*(*) sistemini kurdu. Onun yerine geçen IX. Louis (Aziz Louis) (hd 1226-70), adil yönetimiyle krallığın otoritesini genişletti. Koyu bir Hıristiyan olarak daha çok haçlı seferleriyle uğraştığından, tahtın konumunu pekiştirmeyi temel alarak geniş müdahalelere girişmedi. Ama 1243'te güneydeki ayaklanmayı bastırdıktan sonra küçük soyluların topraklarına el koymaktan da kaçınmadı. Saray yönetimine bürokratik bir yapı kazandırarak, çevresinde çok sayıda danışman topladı. *Parlement*'ların(*) yargı yetkisini genişletti; yazılı kararnamelerle toplumsal ve ekonomik yaşama düzen getirmeye çalıştı.

IX. Louis'den sonraki Capet hükümdarları krallığa yeni topraklar kattılar. Bu dönemde Toulouse (Tolosa) (1271), Champagne ve Navarre (1284), Güney Flandre ve Lyons (1312) ile başka kontluklar tahta bağlandı. Son büyük Capet kralı olan IV. Philippe (Yakışıklı) (hd 1285-1314) merkezî yönetimi işlevlere dayalı birimlere ayırarak daha etkili bir yapıya kavuşturdu. Savaşların ve devlet giderlerinin yol açtığı ağır yükü hafifletmek için, askeri hizmet yükümlülüğünü genişletti ve çeşitli yeni vergiler getirdi. Siyasal desteğini genişletmek amacıyla kilise, aristokrasi ve yerel birim temsilcilerini zaman zaman toplantıya çağırması, *États-Généraux*'nun(*) doğuşuna zemin hazırladı. Bu arada vergi ödemeyi reddeden kilisenin direnişini sert bir biçimde bastırdı. IV. Philippe'in krallığı güçlendirme girişimleri ülkenin kaynaklarını ve toplumun dayanma gücünü önemli ölçüde zorladı. Onu izleyen krallar da aynı politikayı sürdürmekle birlikte baskılar karşısında yetkilerini sınırlamak zorunda kaldılar. Fransız egemenliğini genişletmek için çeşitli taht entrikalarına girişen IV. Charles (hd 1322-28) erkek vâris bırakmadan ölünce, yerine III. Philippe'in torunlarından VI. Philippe' (hd 1328-50) geçti.

Dış ilişkiler. Capet hanedanı Fransa'nın Hıristiyan-Avrupa'da etkili bir konum elde etmesine de öncülük etti. Angevinleri İngiltere tahtından uzaklaştırmaya çalışan II. Philippe, İngiltere kralları ile sürekli bir çatışma içinde oldu. Kutsal Roma-Germen imparatoru ve papanın desteğini alarak 1214'te Fransa'ya saldıran İngiltere kralı John'u bozguna uğrattıktan sonra, kara Avrupa'sında önemli bir üstünlük sağladı. Buna karşılık torunu IX. Louis Hıristiyan dünyasında uzlaştırıcı bir rol üstlendi. Corbeil (1258) ve Paris (1259) antlaşmalarıyla Aragon ve İngiltere ile toprak çekişmelerine son verdi. Haçlı Seferleri'nde ise bütün çabalarına karşın hiçbir sonuç elde edemedi. Onun oğlu III. Philippe'in (Cesur) (hd 1270-85) Aragon'a karşı giriştiği sefer tam bir bozgunla noktalandı. IV. Philippe dikkatini Fransa'daki İngiliz topraklarına yönelterek Gaskonya'da saldırıya geçti ve Flandre Kontluğu'yla ittifak yapan I. Edward'ı 1297'de yenilgiye uğrattı. Bunu izleyen ateşkes döneminde ayaklanan Flaman kentlerinin kararlı direnişi İngiltere ile yeni sürtüşmelere kaynaklık etti. Sonunda Paris Antlaşması'yla (1327) bir uzlaşmaya varıldıysa da birçok sorun çözülmeden kaldı.

Ekonomik ve toplumsal yaşam. Capet döneminde 13. yüzyılın en önemli özelliklerinden biri sürekli nüfus artışıydı. Bu toplumsal hareketlilikle birlikte geleneksel bağların yerini sınıf ve bölge düzeyinde bütünleşmeler ve buna uygun yeni kurumlar aldı. Büyüyen kentler, tarıma bağımlılıktan ve kırsal görünümden bütünüyle kurtulmamakla birlikte, güçlü bir ekonomiye dayanmaya başladı. Giderek genişleyen ticarete bağlı olarak para dolaşımı yaygınlaştı. Yerel pazarlardaki malların çeşidi artarken, uzak yörelerle ticari bağlar gelişti. Metal, tahta, deri ve cam eşyaların imalatında çarpıcı bir ilerleme sağlandı. Toplumsal katmanların belirginleşmeye başladığı kentlerde yeni zenginler yönetimde belirli bir ağırlık kazandı. Değişimin daha yavaş olduğu kırsal kesimde üretim fazlasını pazara sunma olanağı bulan toprak sahibi soyluların zenginliği genelde artmakla birlikte, toprakların bölünmesi ve ağır borçlar çok

Fransa kralları ve devlet başkanları

Karolenj hanedanı	
I. Charles (Charlemagne, Frank Krallığı)	768-814
I. Louis (I. Ludwig, Frank Krallığı)	814-840
İç Savaş	840-843
II. Charles (II. Karl, Batı Frank Krallığı)	843-877
II. Louis (II. Ludwig, Batı Frank Krallığı)	877-879
III. Louis (Batı Frank Krallığı)	879-882
Carloman (Batı Frank Krallığı)	879-884
(III.) Charles (III. Karl, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu)	884-887
Capet hanedanı	
Eudes	888-898
Karolenj hanedanı	
III. Charles	893-898-923
Capet hanedanı	
I. Robert	922-923
Rodolphe	923-936
Karolenj hanedanı	
IV. Louis	936-954
Lothaire	954-986
V. Louis	986-987
Capet hanedanı	
Hugues Capet	987-996
II. Robert	996-1031
I. Henri	1026-60
I. Philippe	1059/1060-1108
VI. Louis	1108-37
VII. Louis	1137-79
II. Philippe	1180-1223
VIII. Louis	1223-26
IX. Louis (Aziz)	1226-70
III. Philippe	1270-85
IV. Philippe	1285-1314
X. Louis	1314-16
I. Jean	1316
V. Philippe	1316-22
IV. Charles	1322-28
Valois hanedanı	
VI. Philippe	1328-50
II. Jean	1350-64
V. Charles	1364-80
VI. Charles	1380-1422
VII. Charles	1422-61
XI. Louis	1461-83
VIII. Charles	1483-98
Valois hanedanı (Orléans kolu)	
XII. Louis	1498-1515
Valois hanedanı (Angoulême kolu)	
I. François	1515-47
II. Henri	1547-59
II. François	1559-60
IX. Charles	1560-74
III. Henri	1574-89
Bourbon hanedanı	
IV. Henri	1589-1610
XIII. Louis	1610-43
XIV. Louis	1643-1715
XV. Louis	1715-74
XVI. Louis	1774-93
(XVII.) Louis	1793-95
Birinci Cumhuriyet	
Ulusal Konvansiyon	1792-95
Direktuvar	1795-99
Konsulluk (Napoléon Bonaparte)	1799-1804
Birinci İmparatorluk	
I. Napoléon (Napoléon Bonaparte)	1804-14,1815
(II.) Napoléon	1815
Bourbon hanedanı	
XVIII. Louis	1814-24
X. Charles	1824-30
Orléans hanedanı	
Louis-Philippe	1830-48
İkinci Cumhuriyet	
Louis-Napoléon Bonaparte	1848-52
İkinci İmparatorluk	
III. Napoléon (Louis-Napoléon Bonaparte)	1852-70
Üçüncü Cumhuriyet	
Adolphe Thiers	1871-73
Mac-Mahon kontu ve Magenta düku Marie-Edmé-Patrice-Maurice	1873-79
Jules Grévy	1879-87
Sadi Carnot	1887-94
Jean Casimir Périer	1894-95
Félix Faure	1895-99
Émile Loubet	1899-1906
Armand Fallières	1906-13
Raymond Poincaré	1913-20
Paul Deschanel	1920
Alexandre Millerand	1920-24
Gaston Doumergue	1924-31
Paul Doumer	1931-32
Albert Lebrun	1932-40
Fransız Devleti (Vichy yönetimi)	
Philippe Pétain	1940-44
Geçici hükümet	1944-47
Dördüncü Cumhuriyet	
Vincent Auriol	1947-54
René Coty	1954-58
Beşinci Cumhuriyet	
Charles de Gaulle	1959-69
Georges Pompidou	1969-74
Valéry Giscard d'Estaing	1974-81
François Mitterrand	1981

sayıda soyluyu yıkıma uğrattı. Tarımda kiracılık ve ücretli işçilik gibi biçimler ortaya çıktı. Bütün bunlara karşın feodal malikâne sisteminin temelleri komşu ülkelere göre hâlâ güçlüydü.

Dinsel alanda kilisenin ve manastırların toplum üzerindeki ağırlığı gerilemeye başladı. Özellikle güneyde heretik akımlar giderek güçlendi. Papalığın girişimiyle bu akımlara karşı başlatılan savaş büyük kıyımlara yol açtı; Enkizisyon mahkemeleri acımasız bir biçimde heretikleri ortadan kaldırdı. Bu arada Fransisken ve Dominiken tarikatları etkili bir konum kazandı.

Edebiyat, mimarlık ve güzel sanatlarda açıklığa ve uyuma yönelik üsluplar gelişti. Eğitim kurumlarında ders programlarının kapsamı genişletildi. Kilisenin ilahiyat alanındaki yeni görüşlere karşı çıkan baskıcı tutumuna karşın, aydın çevrelerde akılcı ve kuralcı bakış açısı sağlam bir temel buldu.

14. VE 15. YÜZYILLAR. Yüz Yıl Savaşları'nın birinci dönemi (1337-1429). Valois hanedanının kurucusu VI. Philippe (hd 1328-50) başa geçtiğinde, Fransa Avrupa'nın en güçlü krallığı durumundaydı. Philippe'in ilk yıllarında Flandre'ı denetim altına alarak İngiltere ile kurduğu iyi ilişkiler, bir süre sonra bozulmaya yüz tuttu. Gaskonya ve Bretanya üzerindeki anlaşmazlıklar, Flandre'daki karışıklıklar ve İngiltere kralı III. Edward'ın Fransa tahtı üzerinde hak iddia etmesi 1337'de savaşın patlak vermesine yol açtı. Edward bazı askeri başarılara karşın Fransa topraklarında giriştiği iki seferden de sonuç alamadı. Ama savaşın getirdiği mali yükler, giderek rakip soylu grupların etkisi altına giren Phillippe'in siyasal konumunu önemli ölçüde sarstı. İngiltere'yi istila hazırlıkları da Büyük Veba Salgını'yla (1348-50) boşa çıktı. Onun yerine geçen II. Jean (hd 1350-64) Fransa tahtı üzerinde hak iddia eden Navarre kralı II. Charles'ın kışkırttığı ayaklanmayla güç duruma düştü. Bundan yararlanarak güneyden Fransa içlerine ilerleyen İngiliz kuvvetlerini durdurmayarak Poitiers'de tutsak düştü (1356). Naipliği üstlenen Veliaht Charles ile kapsamlı yönetsel değişiklikler isteyen *États-Généraux* arasındaki çatışma, karışıklıkların sürmesine yol açtı. İngiltere ile uzun görüşmelerden sonra II. Jean'ı kurtarmak için imzalanan Brétigny ve Calais antlaşmaları (Mayıs ve Ekim 1360) *États-Généraux*'da onaylanmadığı için uygulanamadı.

Ortaçağdan kalma Valentré Köprüsü, Cahors Fransa
French Government Tourist Office

II. Jean'ın ölümü üzerine doğrudan tahta geçen V. Charles (Bilge) (hd 1364-80), Burgonya ve Flandre'ın kardeşi II. Philippe'in (Cesur) eline geçmesini sağladı. 1369'da İngiltere ile yeniden başlayan savaşta, başarılı yıpratma taktiği ve Kastilya'nın denizde sağladığı destek sayesinde İngiliz egemenliğini birkaç kıyı kentiyle sınırladı. Orduyu ve vergi sistemini düzene koydu. Bu arada Avignon'da rakip bir papa seçtirmesi Büyük Bölünme'ye yol açtı.

Küçük yaşta taç giyen VI. Charles (hd 1380-1422), yönetimi ancak 1388'de üstlenebildi. Bu arada naipliği yürüten amcası Burgonya dükü II. Philippe, Flandre'daki konumunu güçlendirmeye yönelik baskıcı bir politika izliyordu. Karışıklıklara son vermek için yönetsel reformlara girişen ve İngiltere ile ateşkesi sağlayan VI. Charles'ın 1392'den sonra sık sık delilik nöbetlerine tutulması, tahta yön vermek isteyenlerin yol açtığı iç çekişmelere neden oldu. Orléans dükünü öldürterek (1407) üstünlük kuran Burgonya dükü Jean (Korkusuz), Paris halkının 1413'teki ayaklanmasının ardından yönetimi Armagnac kontunun başını çektiği soylular grubuna kaptırdı. Bunun üzerine İngiltere kralı V. Henry'den yardım istedi. Henry'nin 1415'te Fransa'da kazandığı askeri zaferlerden sonra, Burgonya grubu 1418'de denetimi yeniden ele geçirdi. Armagnac grubunun önderliğini üstlenen *dauphin* (veliaht prens) Charles, Güney Fransa'ya çekilerek kendisini naip ilan etti. Burgonya grubunun etkisi altına giren VI. Charles Troyes Antlaşması'yla (1420) Henry'yi Fransa tahtının vârisi yaptı. 1422'de birkaç haftalık arayla iki kralın da ölmesi, küçük yaştaki VI. Henry'yi İngiltere ve Fransa kralı durumuna getirdi.

Kendisini kral ilan eden VII. Charles (hd 1422-61), askeri başarısızlıklar üzerine Burgonya düküyle uzlaşma yolları aramaya başladı. Ama görüşmelerden bir sonuç alınamadı ve yeni topraklar kazanan İngiliz kuvvetleri Orléans'ı kuşattı (1428). Bu sırada Jeanne d'Arc'ın(*) ortaya çıkmasıyla canlanan Fransız direnişi, savaşın gidişini değiş-

Fransız krallık topraklarının büyümesi, 1180-1328
W. Shepherd, *Historical Atlas* (1964), Harper & Row, Publishers New York

tirmeye başladı. Charles 1429'da Reims'e giderek resmen taç giydi.

Birliğin yeniden sağlanması ve toparlanma (1429-83). Jeanne d'Arc'ın yakalanarak yakılmasına (1431) karşın İngilizlerin Fransa'daki konumu giderek sarsıldı. Arras Antlaşması'yla (1435) Burgonya dükü Philippe ile ilişkilerini düzelten VII. Charles, 1437'de Paris'e döndü. Ülkede karışıklıklar yaratan soyluları ve haydut çetelerini denetim altına alırken, bir yandan da İngiliz kuvvetleriyle çarpıştı. 1444'te sağlanan ateşkesten yararlanarak askeri durumunu güçlendirdi. 1449'da savaş yeniden başlayınca Normandiya ve Guyenne'da İngiliz işgaline son verdi. Bu arada Bretanya da Fransa tahtına bağlılığını bildirdi. 1453'teki Castillon Çarpışması'ndan sonra Yüz Yıl Savaşları fiilen sona ermiş oldu. Fransa'da İngilizlerin elinde yalnızca Calais kaldı.

VII. Charles çatışmaların aralıklarla sürdüğü 1435-49 arasında yönetimde geniş kapsamlı bir düzenlemeye girişti. Adım adım vergi koyma yetkisini kurumsallaştırarak mali açıdan tam bir bağımsızlık elde etti. Taşrada yaygın bir bürokrasi ağı oluşturdu. Askere alma işlemlerini, birliklerin kuruluş ve denetimini belirli kurallara bağlayarak düzenli bir ordu yarattı. Yeni topçu birliklerinin desteğiyle, paralı askerlerin oluşturduğu haydut çetelerini temizledi. Papalığın Fransız Kilisesi üzerindeki yetkilerini kısıtladı ve kilise üzerinde güçlü bir denetim kurdu.

Büyük soylu ailelerin savaş içinde artan gücüne son vermek ve kentlere dayanarak ticareti geliştirmek isteyen XI. Louis'nin (hd 1461-83) izlediği sert politikalar 1465'te bu ailelerin birleşmesine yol açtı. XI. Louis, *États-Généraux*'nun desteğine dayalı bir naiplik kurulu oluşturma girişimi karşısında, rakipleri arasındaki çekişmelerden yararlanma yoluna gitti. Normandiya, Bretanya ve Gaskonya'da denetimi sağladıktan sonra 1477'de Burgonya'yı tahta bağladı. I. René'nin (Anjou'lu) ölümüyle kontluğun elindeki topraklar ve haklar Fransa tahtına geçti.

Ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeler. Uzun ve yıpratıcı savaş, nüfusun yaklaşık üçte birini yok eden Büyük Veba Salgını ve çetelerin talanları tarımsal üretimi büyük ölçüde düşürmüştü. Bu yıkım içinde serflikten kiracılığa geçiş süreci de hızlandı. Malikâneler ayakta kalmakla birlikte feodal bağımlılığın temeli zayıfladı. Ağır vergilerin sık sık ayaklanmalara yol açtığı kentlerde ticaret ve el sanatları loncaların tekeline girdi. Avignon, Bordeaux ve Paris dışında eski ticaret merkezleri geriledi.

Kilise öteki kesimlere göre ekonomik gücünü önemli ölçüde artırdı. Bununla birlikte kilisenin nüfuzunu güçlendirme girişimleri sonuçsuz kaldı. Halk arasında mistik akımlara sığınma eğilimi güç kazandı. Kültürel çevrelerde aristokratik değerlere ve geçmişe bağlılık ağırlığını korudu. Resim ve goblenler gösterişli bir yaşamın izlerini yansıtmaya başladı. Klasik yapıtların çevirileriyle evrensel kültüre kapılar açıldı. 15. yüzyılın ikinci yarısında hümanizm öne çıktı. Taşrada güçlü soyluların ve zenginlerin koruması altında eğitim, kültür ve sanatta bir canlanma başladı.

16. YÜZYIL. VIII. Charles'ın (hd 1483-98) Anjou hanedanından geçen veraset hakkına dayanarak Napoli Krallığı'nı ele geçirmek amacıyla 1494'te İtalya'ya karşı giriştiği sefer, İspanya'da da hüküm süren Habsburg hanedanıyla bir dizi savaşa yol açtı. Öteki Avrupa devletlerinin çeşitli aşamalarda değişik saflarda katıldığı bu savaşlar Cateau-Cambrésis Barışı'yla (1559) noktalandı. Bunu, Fransa'nın iç sorunlara dönmesine neden olan Din Savaşları (1562-98) izledi. 16. yüzyıla damgasını vuran her iki olay da Fransız monarşisinin geçirdiği değişikliklerde önemli rol oynadı.

Askeri ve mali örgütlenme. İngilizlerin Fransa topraklarından sökülmesi sürecinde ortaya çıkan düzenli ordunun çekirdeğini hâlâ soylular oluşturuyordu. Bununla birlikte piyade gücünün sayıca artmasıyla alay sistemine geçilmesi ordu üzerindeki denetimi güçlendirme yolunu açtı. Büyüyen ordunun giderlerini karşılama zorunluluğu, mali kaynaklarda yeni bir düzenlemeyi gündeme getirdi. I. François (hd 1515-47) feodal haklardan ve vergilerden sağlanan gelirleri tek bir sistem altında birleştirdi ve mali yönetimi düzenli bir yapıya kavuşturdu. Vergi toplama işinin bir pay karşılığında belirli kişilere verilmesi, gelirleri önemli ölçüde artırdı. Ama *taille*'in(*) yanı sıra gümrük ve satış vergisi gibi önemli gelir kaynaklarına karşın, mali sıkıntılar bütünüyle çözülemedi. Bu nedenle krallar gerekli durumlarda ek vergi toplamak için meclislerden onay alma koşulunu kaldırma yolunda yoğun bir çaba gösterdiler. Böylece meclislerin gücü yalnızca miktar konusunda pazarlık yapmakla sınırlandı.

Bürokrasinin büyümesi. Kralların yeni bir gelir kaynağı da 16. yüzyıl başlarında yaygınlaşan memurlukların para karşılığında satılmasıydı. Bu durum bürokrasinin genişlemesinde önemli bir etken oldu. Öte yandan uzmanlaşmanın gelişmesiyle birlikte merkezi yönetim daha karmaşık bir yapı kazandı. Saray görevlileri ile büyük soyluların ve din adamlarının yer aldığı *Conseil d'État*'da meslekten yöneticilerin ağırlığı artmaya başladı. Özellikle geniş yetkilerle donatılan sarayın dilekçe görevlileri (*maîtres des requêtes de l'hôtel*), devlet bakanları (*secrétaire d'état*) ve maliye başmüfettişleri (*Surintendent des Finances*) devlet yönetiminde önemli yerler edindiler. Kralın çevresindeki yöneticiler arasında yetenek, soyluluğun önüne geçti. Bu arada memurluğun yanı sıra soyluluk unvanı da satın alma olanağı bulan varlıklı aileler, aristokratlaşarak krallık düzeniyle bütünleşme yoluna gittiler.

Reform hareketi ve Din Savaşları. 16. yüzyıl başlarında hümanist çevreler aracılığıyla Fransa'ya giren Lutherci görüşler özellikle yoksul kesimler arasında geniş destek gördü. Fransa Kilisesi Bologna Konkordatosu'yla (1516) papalığın nüfuzundan çıktığı için Reform hareketine yakınlık göstermemekle birlikte, doğrudan cephe de almayan I. François, 1534'ten sonra Katoliklerin baskısıyla tutumunu sertleştirdi. II. Henri (hd 1547-59) aynı politikayı sürdürerek daha baskıcı önlemler aldı. Bu sırada Cenevre'de bulunan Jean Calvin'in gizlice gönderdiği din adamları aracılığıyla Huguenot'lar (Fransız Protestanları) yaygın bir yeraltı örgütlenmesi gerçekleştirmişti. II. François'nın kısa süreli hükümdarlığında (1559-60) yönetim Katoliklerin önderi Guise ailesinin eline geçti. Küçük yaşta tahta geçen IX. Charles'ın (hd 1560-74) naibeliğini üstlenen Ana Kraliçe Catherine de Médicis, dinsel çatışmalara son vermek amacıyla Poissy Görüşmeleri'ni düzenledi. Bir uzlaşmaya varılamamasına karşın, 1562'de Kalvencilere karşı hoşgörüyü öngören bir ferman yayımladı. Katoliklerin gösterdiği sert tepki savaşa yol açtı.

Paris'i denetim altına alan Guise kuvvetleri ile Orléans'ı merkez edinen Huguenot'ların birbirlerine üstünlük sağlayamadığı birinci savaş, bir uzlaşma sağlayan Amboise

1453'te Fransa

W. Shepherd, *Historical Atlas* (1964) Harper & Row, Publishers New York

Fermanı'yla (1563) sona erdi. Katoliklerin kışkırttığı ikinci savaşı (1567-68) izleyen Longjumeau Barışı'nın uygulanmaması üçüncü savaşa yol açtı. Saint-Germain Antlaşması'nın (1570) ardından tarafların yönetimi ele geçirmeye yönelik entrikaları öne

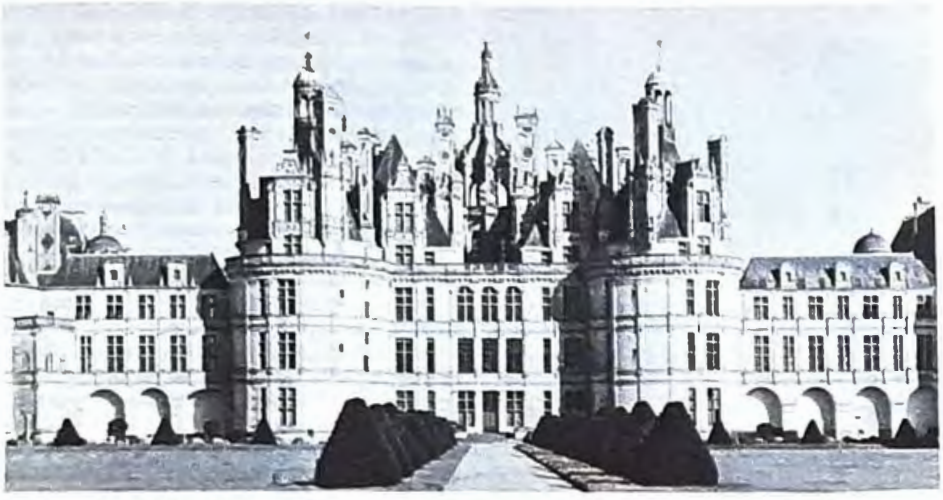

I. François ve II. Henri döneminde yaptırılan ünlü Rönesans şatosu, 1519-47, Chambord, Fransa
Archives Photographiques, Paris

çıktı. Bu, entrikaların yol açtığı Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı'yla(*) (1572) başlayan dördüncü savaşın sonunda imzalanan Monsieur Barışı'nın (1576) Huguenot'lara sağladığı dinsel özgürlük, III. Henri'nin (hd 1574-89) 1577'de giriştiği savaşla ortadan kaldırıldı. Anjou dükü François'nın ölümünden sonra Huguenot önderi Navarre kralı Henri'nin tahta vâris olmasıyla patlak veren beşinci savaş (1585-89), Katolik önderlerin ve III. Henri'nin öldürülmesiyle noktalandı. Tahta geçerek Fransa'daki Bourbon hanedanını başlatan IV. Henri (hd 1589-1610), İspanya'nın müdahalesini boşa çıkardıktan sonra Nantes Fermanı'yla (1598) Huguenot'lara geniş özgürlükler tanıdı.

Din Savaşları birçok bakımdan krallık otoritesini sarstı. Ticari çevrelerin ve küçük soyluların desteğini kazanan Kalvencilik, kitlesel bir muhalefet biçimini aldı. Feodal hakları koruma temelinde ortaya çıkan Katolik Kutsal Birliği de çok geçmeden krallıktan bağımsız bir kitle örgütlenmesine gitti. Bu hareket tahta bir Huguenot'nun vâris olmasından sonra düzen karşıtı bir niteliğe büründü. Bu ortam kraliyet otoritesinin kaynağına ilişkin yeni siyasal görüşlerin doğmasına da zemin hazırladı. Gerçekte dünyevi otoriteye boyun eğmeyi öngören Kalvencilik, acımasız baskıların etkisiyle Tanrı'nın buyruklarına uymayan hükümdara karşı ayaklanma hakkını savunma noktasına yöneldi. Barış ve birlik için dinsel özgürlükten yana olan ılımlı Katolik çevreler de güçlü bir monarşi görüşünden hareketle hükümdarın Tanrı'ya karşı sorumlu olması gerektiği anlayışını işlediler. Din Savaşları'nın sonuna doğru her iki çizgi de monarşiyi destekleme noktasında birleşti. Bu arada tanrısal hak üzerine kurulu ve yalnızca doğal hukukla sınırlanabilen mutlak egemenliği savunan Jean Bodin, monarşik bir otoritenin kuramsal temelini attı.

17. YÜZYILIN İLK YARISI. Tahta geçtikten sonra Katolikliğe dönmesine karşın Huguenot'lara dinsel özgürlüğün yanı sıra varlıklarını koruyacak güvenceler de veren IV. Henri, barış ortamından yararlanarak krallık otoritesini yeniden kurmaya yöneldi. Henri'nin yönetimde geniş yetkiler verdiği Sully dükü, öncelikle tahtın alacaklarını toplayarak mali durumu düzeltti. Ardından kapsamlı değişikliklere gitmeden mali yönetime işlerlik kazandırdı. 1604'te memurlukların babadan oğula geçmesini sağlayan *paulette* adlı yeni bir vergi koydu. Yol, kanal ve köprü gibi bayındırlık işlerine girişti. Sully'nin muhalefetine karşın ekonomide müdahaleci bir tutum benimseyen Henri, işçi ücretlerini sabit tutarak özellikle dokuma sanayisinin gelişmesine destek oldu. İngiltere ve İspanya ile yaptığı ticaret antlaşmalarıyla tarım ürünlerinin ihracatını geliştirdi. 1602'deki bir ayaklanma girişimini şiddetle bastırdıktan sonra, *intendant* denen mülki yöneticiler aracılığıyla sıkı bir denetim kurdu.

Henri'den sonra genç oğlu XIII. Louis'nin (hd 1610-43) tahta geçmesiyle yeniden çekişmeler baş gösterdi. Bu ortamda önce Ana Kraliçe Marie de Médicis'nin, ardından kralın güvenini kazanarak sarayda etkili bir konum kazanan Kardinal Richelieu, krallık otoritesinin pekiştirilmesinde önemli rol oynadı. 1624'te üstlendiği başbakanlık (*premier ministre*) görevi boyunca tahta ve kendisine yönelik saray komplolarını ustalıkla boşa çıkardı. Giderek bağımsız bir güç odağı durumuna gelen Huguenot'ların askeri gücünü kırdı. Ekonomide kendine yeterliliği sağlamak amacıyla çeşitli imalat dallarını geliştirdi. Denizaşırı ülkelere açılan kumpanyalara ayrıcalıklar tanıdı ve sömürge ticaretini korumak üzere güçlü bir donanma kurdu. Sınırlardaki kilit noktaları ele geçirerek Fransa'nın sınırlarını güvence altına aldı. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında Habsburgları zayıflatmayı hedef alan başarılı bir dış politika izledi. 1635'te Habsburglarla başlayan savaşta önemli askeri zaferler sağladı. Elinde topladığı iktidarı acımasız ve keyfi bir biçimde kullanmakla birlikte krala bağlı kalan Richelieu'nün ölümünden (1642) bir yıl sonra yönetimde otorite boşluğu doğdu. Aynı yıl XIII. Louis de öldü.

Küçük yaştaki XIV. Louis'nin (hd 1643-1715) naibeliğini üstlenen Anne d'Autriche, başbakanlığa Richelieu'nün yardımcılarından Kardinal Mazarin'i getirdi. Savaşın getirdiği mali sıkıntıları çözmek için baskıcı önlemlere başvuran Mazarin, önce *Parlement*'ların, ardından soyluların giriştiği Fronde(*) çatışmalarını (1648-53) siyasal manevralarla boşa çıkarmayı başardı. Fransa'nın bazı topraklar kazanmasını ve Louis'nin IV. Felipe'nin kızı Marie Thérèse ile nişanlanmasını sağlayan Pirene Antlaşması'yla (1659) İspanya ile savaşa son verdi.

XIV. LOUIS DÖNEMİ. Merkezî yönetimin gelişmesi. Yönetim yapısında köklü bir değişikliğe gitmeyen XIV. Louis, Mazarin'in ölümünden (1661) sonra başbakanlık unvanını kaldırarak devlet işlerini kendisine sıkı sıkıya bağlı az sayıda bakan aracılığıyla yürüttü. Bu bakanlardan Michel Le Tellier, asker sayısı 400 bine ulaşan düzenli ve disiplinli bir krallık ordusu kurdu. Birçok görevi elinde toplayan Jean-Baptiste Colbert, uyguladığı mali politikalarla hazineye büyük miktarda gelir sağladı. Gümrük vergisi sisteminde korumacı önlemler getirdi. Sanayilerin gelişmesini destekleyerek çeşitli devlet işletmeleri kurdu. Ticaret filosunu güçlendirdi ve kumpanyalar aracılığıyla sömürge ticaretini korudu.

XIV. Louis, birlikte çalıştığı dar kabinenin dışında yönetim, maliye ve yargı alanlarındaki kurumları denetleyen ve yönlendiren konseyler oluşturdu. Merkezî yönetim kararlarının uygulanmasında doğrudan kendisine bağlı ve geniş yetkilerle donatılmış *intendant*'lara dayandı. Soyluları sıkı bir denetim altına alırken, *Parlement*'ların da hareket yeteneğini kısıtladı.

Din politikası ve mutlakıyetçilik. Huguenot'ları devletin birliği için bir tehdit olarak gören XIV. Louis, Protestan Felemenk Cumhuriyeti ile savaşın sona erdiği 1678'den sonra ağır baskılara girişti, 1685'te de Nantes Fermanı'nı iptal etti. Bunu izleyen kitlesel sürgünler ticaret, sanayi ve askerlik alanlarında ülkeye ağır darbeler indirdi. Louis'nin resmî öğreti dışına çıkan Jansencilik akımına karşı papalıkla ittifaka girmesi, Fransa Kilisesi içinde bölünmelere ve kendisinden sonra da devam eden dinsel huzursuzluklara yol açtı.

XIV. Louis döneminde doruğuna ulaşan mutlak monarşi, bütün yetkileri elinde toplayan kralın kişiliğiyle bütünleşen bir noktaya ulaşmakla birlikte, sınırsız bir üstünlüğe dayanmıyordu. Krallığın kurumsal çerçevesi yerleşmiş hukuksal kurallara ve dinin buyruklarına bağlı kalmayı ve belirli kurumlar aracılığıyla onay almayı gerektiriyordu. Merkezden uzak bölgeler özerkliklerini bir ölçüde koruyordu. Soyluların, din adamlarının ve kentlerin küçümsenmeyecek ayrıcalıkları vardı. Bunlardan daha önemli bir etken de mali sıkıntılardı; gerekli kaynakları elde etmek için uzlaşmalara gitmek kaçınılmazdı. Mutlak monarşiyi ayakta tutan toplumsal tutuculuk, aynı zamanda bu sorunların ortadan kaldırılması önünde bir engel olarak dikiliyordu.

Dış politika. Mazarin'in ve XIV. Louis'nin izlediği dış politika Avrupa'da üstünlüğü ele geçirmeye yönelik olduğundan, Fransa'yı bir dizi ittifakla karşı karşıya getirdi. Başlangıçta Habsburgların aleyhine değişen güç dengesinden yararlanarak durumunu güçlendiren Fransa, aynı dönemin sonlarına doğru gerilemeye başladı. Avrupa'da 17. yüzyıl başlarındaki genel savaşlara son veren antlaşmalar çerçevesinde imzalanan Münster Barışı (1648), Fransa'nın kuzeydoğu sınırındaki Metz, Toul ve Verdun piskoposluklarını resmen topraklarına katmasını ve Alsace'ta bazı feodal haklar elde etmesini sağladı. Bu toprakları genişletmek amacıyla İspanya ile sürdürülen savaş, 1655'te İngiltere ile kurulan ittifakın da yardımıyla Fransa lehine sonuçlandı. Pirene Antlaşması Fransa'yı Avrupa'nın en önemli devleti durumuna getirdi. 1667'de İspanyol Felemenki'ne karşı başlatılan saldırı, Felemenk Cumhuriyeti, İngiltere ve İsveç arasında kurulan Üçlü İttifak nedeniyle sonuçsuz kaldı. Bu ittifakın dağılmasından sonra, Fransa en büyük ticari rakip olarak gördüğü

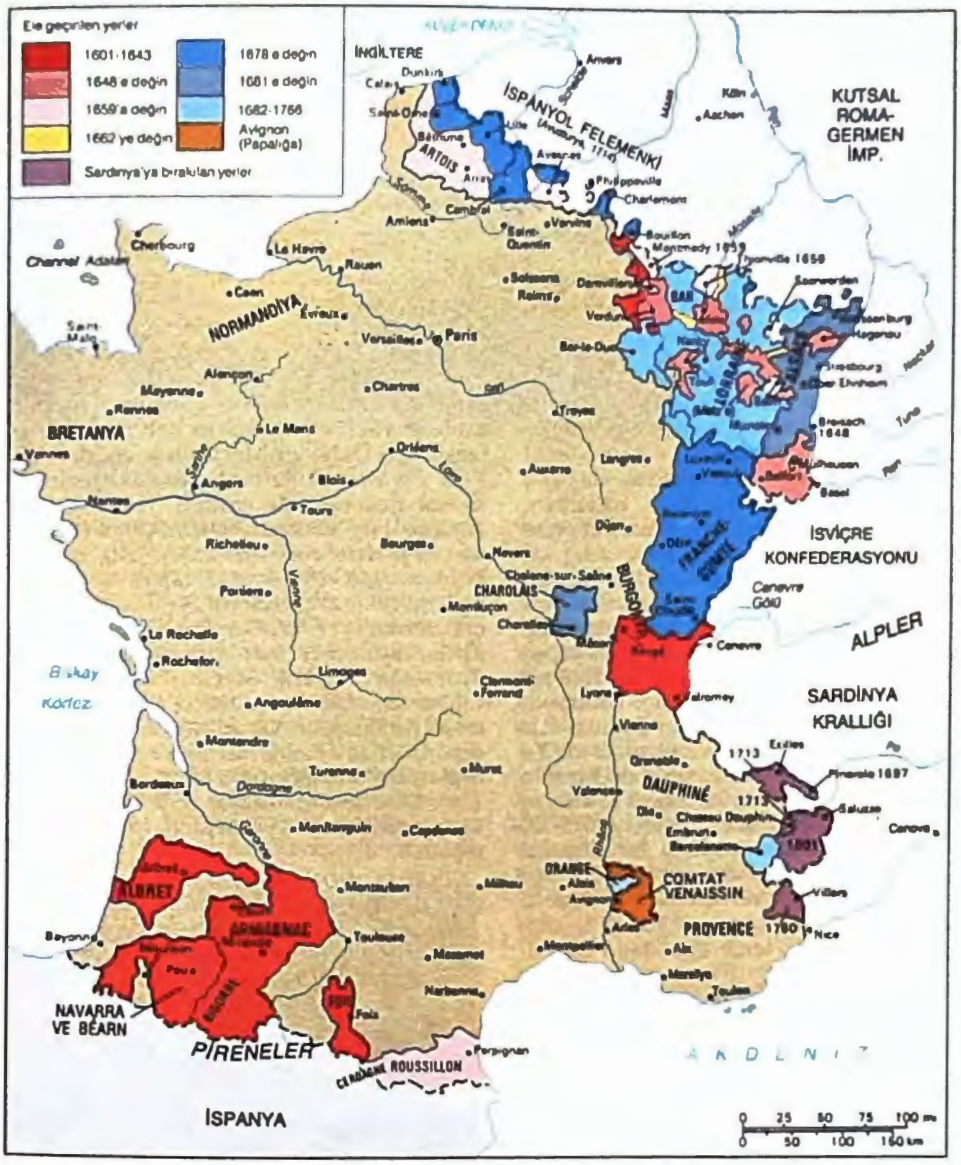

1600-1766 arasında Fransız yayılması
W. Shepherd, *Historical Atlas*, Harper & Row, New York

Felemenk Cumhuriyeti'ne savaş açtı (1672). Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile İspanya'nın Felemenk safında yer aldığı bu savaştan üstün çıkan Fransa, Nijmegen Antlaşmaları sonucunda (1678-79) Flandre'ın bir bölümüyle, Lorraine ve Franche-Comté'yi resmen kendisine bağladı.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Osmanlılarla savaşmasından yararlanmak isteyen XIV. Louis, 1680'lerde Alman prensleri üzerinde nüfuz kurmaya yönelik bir politika izlemeye başladı. Fransa'nın Pfalz'a girmesiyle patlak veren Büyük İttifak Savaşı (1689-97) hızla genişleyerek uzun ve yıpratıcı bir nitelik kazandı. Fransa'nın denizlerde üstünlüğünü yitirmesinde bir dönüm noktası olan, ama iki tarafın da üstünlük sağlayamadığı savaşa, sorunlara kesin çözüm getirmeyen Rijswick Antlaşması'yla son verildi. XIV. Louis'nin torunu V. Felipe'nin 1701'de İspanya tahtına geçmesiyle başlayan İspanya Veraset Savaşı (1701-14), önceki çatışmaların bir uzantısı olarak gelişti. Başlangıçta ağır yenilgiler alan Fransa'nın 1710'dan sonra dengeyi sağlaması ve karşı ittifakın iç sorunlar nedeniyle sarsılması Utrecht Antlaşması'nın (1713) imzalanmasını kolaylaştırdı. Fransa bu savaş sonunda eski toprak kazanımlarını korumakla birlikte Avrupa'daki üstünlüğünü İngiltere'ye kaptırdı.

17. YÜZYIL FRANSIZ KÜLTÜRÜ. Fransa 17. yüzyılda kültür, edebiyat ve sanat alanında parlak bir dönem geçirdi. IV. Henri özenli kent planlaması ve büyük yapılarla yeni bir görünüm kazandırdığı Paris'i soylularla edebiyat çevrelerinin kaynaştığı bir merkez durumuna getirdi. Mimarlara ve ressamlara kanat geren Richelieu, 1634'te Académie Française'i kurdu ve tiyatronun gelişmesini destekledi. Onun ardılı Mazarin de sanatçıları koruma geleneğini sürdürdü. Versailles Sarayı'nı monarşinin görkemini yansıtan bir anıta dönüştüren XIV. Louis, bahçe düzenlemesinin yanı sıra müzik ve tiyatroya büyük önem verdi. Genelde hükümdarların, bakanların ve soylıuların koruması altında gelişen sanat dallarında düzenlilik ve yalınlık temel alan klasik bir üslup egemen oldu. Bilim ve felsefede ise usçu bir yaklaşımın filizleri boy atmaya başladı.

DEVRİM ÖNCESİ FRANSA. 18. yüzyıla girerken Fransa'da görünüşte uyum ve düzenin egemen olduğu güçlü bir monarşik yapı vardı. Devlet ve toplumun iç içeliğini belirtmek için *ancien régime* (eski rejim) olarak nitelendirilen bu yapı, gerçekte belirli çıkar çevrelerine dayalı bir denge üzerinde durmaktaydı. Bu yapının ekonomik, toplumsal ve düşünsel gelişmelere ayak uyduramayan hantallığı, Fransız monarşisinin ortaçağdan modern çağa geçme şansını yitirmesine ve reform kapısını araladığı 1770'lerden kısa bir süre sonra şiddetli bir devrim dalgasıyla yerle bir olmasına yol açtı.

Ancien régime'in odak noktasında yer alan kral, merkezi ve mutlak bir otoriteye sahip olmakla birlikte, dayandığı toplumsal çevrelerin çıkarlarını gözetmek zorundaydı. 1614'ten beri toplanmayan *États Généraux* ile bazı yerlerde ayakta kalmış olan yerel meclislerin gücünün kırılmış olmasına karşın, *Parlement*'lar kralın gücünü sınırlayan önemli bir kurumsal yapı oluşturuyordu. Makamlarını babadan oğula geçmek üzere satın alan *Parlement* üyeleri, aristokrasiyi temsil ediyordu. Toplumsal değişime karşı direnişin örgütlü bir kalesi olan *Parlement*'ların siyasal gücü vergi ve yasa değişikliklerini onaylama yetkisinden kaynaklanıyordu. Öte yandan kiliseye tanınan haklar ve mülk sahiplerine verilen ekonomik ayrıcalıklar da dokunulmaz bir nitelik taşıyordu.

18. yüzyılda özgür düşüncenin ve ticaretin hızla geliştiği kentler, geleneksel yapıyla çatışan ve *ancien régime*'in bütünlüğünü sarsan merkezler durumuna geldi. Kırsal kesimde yargı sisteminin de desteğiyle topraklarını ve feodal haklarını genişleten aristokratlar, 1720'lerden sonraki hızlı fiyat artışlarıyla varlıklarını daha da artırdılar. Buna karşılık topraksız köylüler ve tarım işçileri başta olmak üzere köylülerin çoğu giderek artan bir yoksulluğa itildiler. Kentlerin bu işgücü fazlasını eritebilecek bir

Vaux-le-Vicomte Şatosu'nun 17. yüzyıl tasarımlarına göre 19. yüzyılda düzenlenmiş bahçesi, Fransa
Alain Perceval, Paris

düzeyde olmaması, kırsal kesimdeki çatışmayı daha da yoğunlaştırmaktaydı.

Kırsal kesimdeki ekonomik gelişmenin bir başka yönü de, toprak sahibi aristokrasinin güçlü konumundan dolayı ticari çevrelerle ittifaka yönelmemesiydi. Mülk sahibi sınıfların yeni kapitalist zenginlik temelinde bütünleşmemesi, İngiltere'dekine benzer çatışmasız ve evrimci bir dönüşümün önünü kapatmaktaydı.

18. yüzyılda tarımsal üretimin artmasıyla yükselen mal talebi, sanayi üzerinde de canlandırıcı bir etki yaptı. Sanayide yıllık üretim artışı hızı yüzde 2'ye ulaştı. Bu oran kömür madenciliği gibi öncü sektörlerde daha da yüksekti. Fransız sanayisi üretim düzeyi bakımından öteki ileri kapitalist ülkelerden geri olmakla birlikte, büyüme hızı bakımından İngiltere'nin bile önünde bulunuyordu. Öte yandan denizaşırı sömürgelerle ticaret büyük bir gelir kaynağı oluşturuyordu. Yedi Yıl Savaşı'yla (1756-63) birlikte İngiltere karşısında başlayan gerilemeye karşın, Antiller'in en zengin kolonileri hâlâ Fransa'nın elinde bulunuyordu. Plantasyonlardan elde edilen şekerkamışı ve kahve milli gelirin dörtte birine yaklaşan bir ihracat geliri sağlıyordu. Bununla birlikte 1750'lerde sömürge ticaretinin Fransa'nın gerilediği Doğu'ya kayması, belirli bir durgunluğa yol açtı. Sanayi ve ticarette ortaya çıkan hızlı gelişme, artan para dolaşımının da katkısıyla bölgeler arasındaki geleneksel engelleri zorlamaya başlayarak ülke düzeyinde ortak bir pazarın oluşma sürecini hızlandırdı.

DEVRİMİ HAZIRLAYAN GELİŞMELER. 18. yüzyılda *ancien régime*'i sarsan ekonomik ve toplumsal gelişmelerle birlikte yozlaşmış mutlakıyetçi yönetime, ayrıcalıklara, baskı ve kısıtlamalara karşı tepki giderek güçlendi. Siyasal katılıma olanak vermeyen sistem, aşağıdan yukarıya doğru toplumsal bir hareketi kaçınılmaz hale getirdi. Başta aristokrasi ile burjuvazi, toprak sahipleri ile köylüler olmak üzere toplumsal sınıflar arasındaki çatışmanın şiddetlenmesi, geniş kesimleri ortak hedefler temelinde birleştirdi. Bu ortamda Aydınlanma'nın(*) Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin yapıtlarında ifadesini bulan usçuluk, bilime inanç, bireysel ve toplumsal hakları üstün tutma gibi ilkeleri üzerinde yükselen milliyetçilik, özgürlük ve eşitlik düşünceleri hızla yaygınlaştı. Aydınlanma'nın yarattığı yeni düşünsel yaşamın da etkisiyle eğitim sistemi ulusal ve bilimsel bir temele oturmaya başlarken, okuryazarlık oranı ve kitap okuma alışkanlığı çarpıcı bir biçimde gelişti.

Merkezi ve mutlak otoritenin yerine ulusun egemenliğini geçirme düşüncesinde somutlaşan milliyetçilik, aynı zamanda Fransa'nın ulusal çıkarlarını savunmayı da kapsıyordu. XV. Louis'nin (hd 1715-74) 1740'tan sonra Avrupa'da güç dengesini korumayı, dünyada da İngiltere'nin yayılmasını durdurmayı temel alan dış politikası, Yedi Yıl Savaşı sonunda ağır bir darbe yedi. Bir süre sonra İngiliz yönetimine karşı başlayan Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) Fransız toplumunda coşkulu bir destekle karşılandı ve kurulu düzenden kurtulma eğiliminin güçlenmesinde önemli rol oynadı.

Bu arada toplum içinde dayanağı zayıflayan krallığın 1770'lerde ağırlaşan mali bunalımın üstesinden gelmek için giriştiği reformlar, ayrıcalıkları zedelenen soyluların ve kilisenin sert direnişiyle karşılaştı. XVI. Louis'nin (hd 1774-93) ilk yıllarında A. R. J. Turgot'nun öncülük ettiği, ekonomiyi liberalleştirme çabaları sonuçsuz kaldı. Serflik kalıntılarının kaldırılması (1779), işkencenin yasaklanması (1780), keyfi tutuklama uygulamasına son verilmesi (1784) ve ordunun modernleştirilmesi (1786) gibi sınırlı reformlar, krallığın giderek sarsılan konumunu düzeltmede yetersiz kaldı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında kolonicilere yapılan yardımlarla artan borç yükü, krallık gelirlerinin yarısını aşan bir düzeye ulaştı. Bunun üzerine hazırlanan geniş kapsamlı vergi reformu, 1787'de soylular, ruhban sınıfı ve yüksek yargıçların katılımıyla toplanan İleri Gelenler Meclisi'nde reddedildi. Paris *Parlement*'i ile başlayan çekişmelerde siyasal denetimi de yitiren XVI. Louis, Ağustos 1788'de *États-Généraux*'yu toplantıya çağırmak zorunda kaldı. Bu kararla birlikte canlı bir siyasal tartışma ortamı başladı. Liberal çevrelerin ağır basmasından çekinen saray, *États-Généraux*'yu oluşturan üç meclisin ayrı ayrı toplanmasını, ama *Tiers-États*'ın (Halk Meclisi) soyluların ve ruhban sınıfının toplamına eşit üye sayısıyla temsil edilmesini kararlaştırdı. Bu arada denetimin zayıfladığı kırsal kesimde köylü ayaklanmaları birbirini izlemeye başladı. *États-Généraux* 5 Mayıs 1789'da düzene karşı muhalefetin yükseldiği bir ortamda toplandı.

MEŞRUTİ MONARŞİ. *États-Généraux*'nun tek meclis olarak toplanmasını isteyen *Tiers-États*, 17 Haziran 1789'da kendini Ulusal Meclis ilan etti ve kralın engellemelerini boşa çıkararak 9 Temmuz'da Kurucu Meclis adını aldı. Kralın zor kullanarak meclisi dağıtma girişimi üzerine ayaklanan Paris halkı 14 Temmuz'da *ancien régime*'in sembolü olarak görülen Bastille'i ele geçirdi. Paris'in ardından öteki kentlerde de resmi görevliler uzaklaştırılarak yeni yerel yönetimler oluşturuldu. Silahlı köylülerin malikânelere karşı giriştiği saldırılarla kırsal kesimde soyluların egemenliği yıkıldı. Kurucu Meclis 4 Ağustos'ta aldığı kararlarla bütün feodal kurum ve ayrıcalıklara son verdi; ama bir süre sonra da mülkiyet haklarını korumaya yönelik önlemler aldı. 27 Ağustos'ta İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi(*) kabul edildi. 2 Kasım'da kilise mülkleri millileştirilerek satışa çıkarıldı. 1790'da yerel yönetim, yargı ve maliye alanında yapılan düzenlemelerin yanı sıra seçim ilkesine dayalı bir kilise örgütlenmesi kuruldu. Ekonomide ulusal pazarın bütünleşmesini sağlayacak önlemler alındı. İki yıllık bir çalışma sonunda hazırlanan anayasanın 14 Eylül 1791'de kabul edilmesiyle, ulusal egemenlik ve güçler ayrılığı temeline dayalı bir meşruti monarşiye geçildi. Bununla birlikte seçim sistemiyle siyasal haklara önemli kısıtlamalar getirildi. Kurucu Meclis 1 Ekim'de yerini yeni seçilen Yasama Meclisi'ne bıraktı.

DEVRİMİN RADİKALLEŞMESİ (1791-93). Kurucu Meclis'e damgasını vuran burjuvazi ile liberal aristokrasi arasındaki uzlaşma, köylülerin feodal sistemin bütün kalıntılarına son verme yönündeki kararlılığı ve krala bağlı aristokrasinin inisiyatifi ele geçirme yönündeki girişimleri karşısında giderek çıkmaza girdi. Haziran 1791'de kaçmaya çalışan XVI. Louis'nin yakalanarak Paris'te oturmaya zorlanması ve Avusturya'nın Fransa'ya askeri müdahale tehdidinde bulunması, dengenin bozulmasında bir dönüm noktası oldu. Yasama Meclisi'nde büyük burjuvaziyi temsil eden Jirondenler, savaşı

1789'da Fransa'daki iller
W. Shepherd, *Historical Atlas*, Harper & Row, New York

États - Généraux'nun Versailles Sarayı'ndaki toplantısı
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle

aristokrasinin gücünü kırmak için bir fırsat olarak görmeye başladı. Aristokrasi ise yenilginin eski düzene dönüşü sağlayacağını umuyordu. 20 Nisan 1792'de Avusturya'ya savaş açıldı. Bunu izleyen yenilgilerle birlikte milliyetçi dalganın yükselmesi, halk hareketini yeniden canlandırdı. Toplumun alt kesimlerini siyaset sahnesine çıkaran bu süreçte, burjuvazinin daha radikal kanadını oluşturan Montagnard'lar (Dağlılar) halk hareketinin başına geçti. Avusturya birliklerinin Fransa topraklarına girmesinden sonra, Paris'te 10 Ağustos'ta patlak veren ayaklanmayla 1791 Anayasası askıya alındı.

XVI. Louis'nin idama götürülüşü
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle

Yeni seçilen Konvansiyon, 21 Eylül'de meşruti monarşiye son vererek cumhuriyet ilan etti. Bu sırada Avusturya saldırısını durduran Fransız kuvvetleri karşı harekâta geçtiler. Maximilien Robespierre öncülüğündeki Montagnard'lar ve Jakobenlerin ağırlıkta olduğu Konvansiyon, savaş yoluyla devrimi Avrupa'ya yayma politikasını benimsedi. Kralın vatana ihanetten yargılanması Jirondenler ile Montagnard'lar arasındaki çekişmeyi uzlaşmaz bir noktaya getirdi. XVI. Louis 21 Ocak 1793'te Konvansiyon kararıyla idam edildi. 1 Şubat'ta İngiltere'ye ve ardından başka ülkelere savaş açılmasıyla oluşan Birinci Koalisyon karşısında alınan yenilgiler ve karşıdevrimci ayaklanmalar, Jirondenlerin Konvansiyon'dan uzaklaştırılmasını hızlandırdı.

TERÖR DÖNEMİ. Montagnard'ların denetimindeki Konvansiyon çok geçmeden dış yardımlarla canlanan karşıdevrim ile pahalılık ve yiyecek kıtlığıyla birlikte yükselen halk hareketinin baskıları arasında kaldı. Devrim hükümetinin yürütme organı durumuna gelen Kamu Güvenliği Komitesi, radikal burjuvazi ile halk kitleleri arasında bir ittifak oluşturmaya yöneldi. 1793 yazı boyunca halk hareketine dayanarak ekonomik ve siyasal alanda aldığı sert önlemlerle konumunu pekiştirdi. Sonbaharda sağ muhalefeti sindirmeye yönelik bir terör dalgası başladı. Bu durum, aşırı devrimci grupların öne çıkmasında önemli rol oynadı. Savaşta sağlanan başarıların ardından Aralık 1793'te duruma egemen olan Robespierre, bütün yetkilerin çeşitli komiteler aracılığıyla çalışan Konvansiyon'un elinde toplandığı merkezî ve bütünleşmiş bir yönetim aygıtı oluşturdu. Savaşın gerekleri doğrultusunda sıkı bir toplumsal dayanışmayı temel alan bu yönetim, ekonomide de denetleyici ve yönlendirici bir rol üstlendi. Özel mülkiyete ve kârlara kısıtlamalar getirerek, toplumun alt kesimlerini koruyucu ve üretimi artırıcı önlemler aldı. Asker sayısı bir milyonu aşan disiplinli Devrim orduları, örgütlenme biçimi ve izlediği yeni savaş stratejisiyle önemli zaferler kazanmaya başladı.

Düzenin sağlanmasıyla birlikte Konvansiyon üzerinde denetimini yitiren Devrim hükümeti, Danton'un başını çektiği ılımlıların yanı sıra aşırı sol grupların muhalefetine hedef olmaya başladı. 1793-94 kışında karşılaşılan ekonomik güçlükler ve demokrasiye getirilen kısıtlamalar, Devrim hükümetinin kitle desteğini önemli ölçüde zayıflattı. Giderek keskinleşen çatışmaların önüne geçmek isteyen Devrim hükümeti sert yöntemlerle önce aşırı sol grupları, ardından ılımlı kanadın önderlerini tasfiye etti. Bunu izleyen baskıcı tutum halk kitlelerinin sinmesine yol açtı; Devrim hükümetini ayakta

Robespierre ve yandaşlarının tutuklanışı
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle

tutan devrimci coşku ve kitle bağları zayıfladı. Komiteler arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar baş gösterdi. Temmuz 1794'te Konvansiyon'da işbirliği yapan çeşitli muhalefet grupları, Robespierre ve yandaşlarını tutuklatarak giyotine gönderdi.

THERMIDOR GERİCİLİĞİ VE NAPOLEON'UN YÜKSELİŞİ. Devrim takvimine göre Thermidor ayında gerçekleştirilen darbeyle açılan yeni dönemde, siyasal yaşama "Seçkinler" denen yeni varlıklı çevreler egemen oldu. Güdümlü ekonomiye son verilmesiyle çığırından çıkan enflasyon ve vurgunculuk, 1794-95 kışında yoksulluğu dayanılmaz boyutlara ulaştırdı. "Ekmek ve 1793 Anayasası" için ayaklanan Paris halkına şiddetle karşılık verildi. Bu sırada cephedeki başarılarını sürdüren cumhuriyetçi ordular Felemenk'in büyük bölümünü ele geçirdi. Birinci Koalisyon'un kendi içinde dağılmasıyla Prusya, Felemenk ve İspanya barış masasına oturdu. Ama Thermidorcuların benimsediği ilhakçı politika, İngiltere-Avusturya ittifakının daha da pekişmesine ve savaşın sürmesine yol açtı.

Ağustos 1795'te birçok bakımdan devrimin kazançlarını ortadan kaldıran III. Yıl Anayasası kabul edildi. Temelde tutucu bir çizgiyi yansıtan bu anayasa uyarınca yasama yetkisi *Conseil de Cinq-Cents* (Beş Yüzler Konseyi) ile *Conseil des Anciens*'e (Yaşlılar Meclisi), yürütme yetkisi ise beş kişilik *Directeurs*'e (Direktörler Meclisi) verildi. Halk kitlelerinin yanı sıra aristokrasi ve eski burjuvaziyi de yönetimin dışında tutan yeni Direktuvar rejimi, dar bir toplumsal temele dayandığından yaygın bir hoşnutsuzlukla karşılaştı. Mayıs 1796'da eski anayasaya dönüşü amaçlayan Babeuf'çüler ile Jakobenlerin ayaklanma girişiminin açığa çıkarılarak bastırılması, Direktuvar rejiminin daha sağa kaymasına yol açtı. Para sisteminin iflasıyla ekonomik bunalım derinleşti. Güçsüz Direktörler Meclisi ağırlığını yitirirken, askeri zaferlere dayanan komutanların gücü artmaya başladı. İtalya seferiyle (1796-97) Avusturya'yı dize getiren Napoléon Bonaparte, Campo Formio Antlaşması'nın koşullarını kendi başına belirleyecek ölçüde bağımsız bir güç odağı durumuna geldi. Kralcıların kazandığı Nisan 1797 seçimlerini Napoléon'a dayanarak iptal eden Direktörler Meclisi, bu kez sağa karşı bir sindirme hareketine girişti. Ertesi yıl yapılan seçimlerde Jakobenlerin galip çıkması üzerine, gene seçimleri iptal ederek atama yoluyla her iki meclise de kendi adaylarını yerleştirdi.

Kısa bir süre için iktidarını pekiştiren Direktörler Meclisi, gerçekleştirdiği mali reformlarla ekonomiye belirli bir istikrar getirdi. Ama fiyatların düşmesi ve faiz oranlarının yükselmesiyle birlikte, iç ve dış ticaret daraldı. Sanayiyi canlandırma girişimleri cılız sonuçlar verdi. Bu ekonomik güçlükler nedeniyle yayılma politikasına ağırlık verilmesi ve Napoléon'un giriştiği Mısır seferi, İngiltere'nin başını çektiği İkinci Koalisyon'un doğmasına neden oldu. 1799 ilkbaharında birbirini izleyen askeri yenilgilerle birlikte Jakobenler hızla güçlenmeye başladı. Direktörler Meclisi'nin dağıtılmasından sonra iktidarı alan cumhuriyetçilerin uygulamalarından korkuya kapılan burjuvazi, Napoléon'un 18 Brumaire Darbesi'ne bütün gücüyle destek verdi.

KONSÜLLÜK VE İMPARATORLUK (1799-1815). 18 Brumaire Darbesi'nin ardından kabul edilen yeni anayasanın öngördüğü göstermelik temsili sistem çerçevesinde birinci konsül unvanıyla bütün yetkileri elinde toplayan Napoléon, öncelikle vergi sistemini ve mali yönetimi düzene koydu. Bütçe açığını kapatmaya ve savaş giderlerini karşılamaya yönelik önlemler alarak, geniş yetkiler taşıyan Fransa Merkez Bankası'nı kurdurdu. Yerel meclislerin yetkilerini kısıtlayarak merkezî yönetimi güçlendirdi. Yargı sisteminde yaptığı köklü değişikliklerle sıkı bir devlet denetiminin temelini attı. Bu arada konumunu güçlendirmek için 1800 ilkbaharında yeni bir askeri sefer başlattı. Prusya ve Rusya'yı tarafsızlaştırdıktan sonra, Avusturya'yı yenilgiye uğratarak kara Avrupa'sında savaşa son verdi. Ardından tek başına kalan İngiltere ile Amiens Antlaşması'nı (1802) imzalayarak

Devrim sırasında belirlenen sınırları koruyan ve bazı sömürgelerin geri alınmasını sağlayan bir barış gerçekleştirdi.

Savaşa son verme girişimleri sırasında iktidarını da pekiştirmeye çalışan Napoléon, Aralık 1800'de Jakobenleri tasfiye ettikten sonra, 1801 sonlarına doğru Bretanya'daki kralcı ayaklanmayı bastırdı. Karşıdevrimi etkili bir silahından yoksun bırakmak amacıyla, kilise-devlet ilişkilerini düzenleyerek din adamlarının desteğini sağladı. Eğitim sistemi aracılığıyla güçlü bir dayanak oluşturmak için yeni devlet okulları açtı. Mülkiyet, miras ve aile hukukunu düzenlemek üzere Fransız Medeni Kanunu'nu hazırlama çalışmalarını başlattı. Napoléon'un giderek belirginleşen otoriter eğilimleri, 1802'de temsili meclisler ve ordu içinde bir muhalefet doğurdu. Amiens Antlaşması'nın yarattığı elverişli ortamdan yararlanan Napoléon, plebisitle ömür boyu konsül seçilmesini sağladı ve yetkilerini genişletti.

Barışın ardından canlanan Fransız ekonomisinin İngiliz ticaretini tehdit etmeye başlaması, Mayıs 1803'te bu ülkeyle savaşın yeniden başlamasına yol açtı. Ertesi yıl İngiltere'den destek gören kral yanlısı bir komplonun açığa çıkarılması, Napoléon'a diktatörlük yolunda son adımı da atma fırsatını verdi. Meclislerin kararı ve halkın onayıyla imparator unvanını alan (Mayıs 1804) Napoléon, papanın elinden taç giyerek krallığa dönüş umutlarına son vermek istedi. Ama aristokratik Avrupa'nın gözünde Napoléon hâlâ Fransız Devrimi'ni temsil ediyordu. Bu nedenle İngiltere, Fransa'ya karşı Üçüncü Koalisyonu oluşturmayı başardı.

Napoléon 1805'te Ulm ve Austerlitz'de kazandığı zaferlerle Üçüncü Koalisyon'u parçaladı. Ama denizlerde üstünlüğünü sürdüren İngiltere, Trafalgar'da Fransız donanmasına ağır bir darbe indirdi. Ren Konfederasyonu'nun oluşturulmasından sonra İngiltere ile ittifaka giren Prusya ordularını kısa sürede imha eden Napoléon, 1806'da İngiliz mallarının Avrupa'ya girmesini önlemek için Kıta Ablukası'nı (*Blocus Continental*) oluşturdu. Rus ordularını yenilgiye uğratarak Çar I. Aleksandr'ı Tilsit Antlaşması'nı (1807) imzalamaya zorladı. 1808'de İspanya'da Fransız yönetimine karşı başlayan ayaklanmayı fırsat bilerek yeniden savaşa giren Avusturya'ya bir kez daha boyun eğdirdi (1809).

Fransa, imparatorluk yönetimi altında daha merkezi bir devlet yapısına yöneldi. Siyasal özgürlükler geniş kısıtlamalar altına alınırken, eğitimden kiliseye kadar bütün alanlarda yoğun bir devlet denetimi başladı. Yönetime ve topluma hiyerarşik bir yapı egemen oldu. Kardeşlerini ve yakınlarını Fransa'ya bağlı krallıkların başına geçiren Napoléon, yeni soyluluk unvanlarıyla imparatorluğa bağlı bir aristokrasi oluşturmaya çalıştı. Toplumsal ağırlığını pekiştiren burjuvazi, sistemle bütünleşerek nüfuzunu artırdı. Ama savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar bu varlıklı çevrelerde hoşnutsuzluklar doğurmaya başladı. Bu arada geniş halk kitleleri üzerindeki askerlik ve vergi yükü dayanılmaz bir düzeye çıktı. Bu ortamda girişilen Rus seferi Napoléon'un sonunu getirdi.

Kara Avrupa'sındaki son direnişi kırmayı amaçlayan Rus seferinde (1812) Moskova'ya kadar ilerleyen Büyük Ordu, bozgunu izleyen geri çekilme hareketi sırasında dağılarak yok oldu. Prusya ve Avusturya'nın savaşa girmesiyle Almanya'daki Fransız işgali sona erdi. Yeni bir ordu oluşturan Napoleon, bazı başarılara karşın Leipzig Çarpışması'nın (Ekim 1813) ardından Ren'in gerisine çekildi. Müttefik kuvvetlerin Mart 1814'te Paris'e girmesi üzerine imparatorluktan çekildi ve Elba Adasına sürgüne gönderildi. XVIII. Louis'nin tahta geçmesinden sonra kralcıların yol açtığı karışıklıklar Napoléon'un geri dönmesine fırsat yarattı. Yüz Gün olarak bilinen bu dönem, Waterloo Çarpışması'nda (Haziran 1815) alınan yenilgiden sonra Napoléon'un Sainte-Helena Adasına sürülmesiyle noktalandı.

RESTORASYON. Müttefiklerin Yüz Gün sonrasında dayattığı yeni Paris Antlaşması (1815), Saar ve Savoie gibi toprak kayıplarına ve ağır savaş tazminatının ödenmesine değin Fransa'nın doğusundaki işgalin sürdürülmesine yol açtı. XVIII. Louis ülkede Beyaz Terör estiren aşırı kralcı Ultraların baskılarına karşın meşruti bir monarşiyi öngören 1814 Anayasası'nı korudu. Ağustos 1815'te yapılan seçimlerde Ultraların çoğunluğu ele geçirdiği Temsilciler Meclisi dışında ılımlı kralcıların ağırlıkta olduğu bir hükümet oluşturdu. Eylül 1816'da dağıtılan Temsilciler Meclisi'nin yeni bir seçimle ılımlı kralcıların denetimine girmesi, bir istikrar dönemi başlattı. İngiliz ve Felemenkli bankerlerden alınan borçlarla savaş tazminatı ödendi ve Müttefik işgali kaldırıldı. Yeni siyasal saflaşmada liberaller giderek güçlendi. Şubat 1820'de kralın yeğeni Berry dükü Charles-Ferdinand'ın suikasta uğraması, ılımlı Decazes hükümetinin düşmesine ve Ultraların iktidara gelmesine yol açtı. Gericiliğin yükselmesi üzerine yeraltına geçen bazı liberallerin 1822'deki ayaklanma girişiminin bastırılmasından sonra baskılar daha da yoğunlaştı. 1823'te İspanya'daki liberal ayaklanmaya son vermek için öteki Avrupa devletlerinin desteğinde girişilen müdahale, Ultraların konumunu sağlamlaştırdı. Ertesi yıl Louis'nin ölümü üzerine katı bir monarşiden yana olan X. Charles tahta geçti.

Devrim sırasında mülklerine el konan soylulara tazminat ödeyen ve kilisenin yetkilerini genişleten Charles, liberallerin ve ılımlıların 1827 seçimlerinden güçlenerek çıkması üzerine sertlik yanlısı Ultralara dayanma yoluna gitti. Kuzeni Orléans dükü Louis-Phillipe çevresinde toplanan ve daha örgütlü bir hale gelen muhalefetin hükümeti istifaya zorlaması karşısında, Mart 1830'da Temsilciler Meclisi'ni dağıttı. Temmuzda yoğun baskı altında yapılan seçimler muhalefetin zaferiyle sonuçlanınca, bir dizi kararnameyle monarşiye dönüşü sağlayacak bir darbe hazırlığına girişti. Sokaklarda barikatlar kurarak ayaklanan Paris halkı, bazı ordu birliklerinin de desteğiyle kısa sürede duruma egemen oldu. Cumhuriyet isteyen radikallerin burjuva liberal önderlerin peşinden gitmesi, tahttan çekilen Charles'ın yerine Louis-Philippe'in başa geçirilmesine ve toprak sahibi aristokrasi yerine büyük burjuvaziye dayanan bir meşruti monarşinin kurulmasına yol açtı.

Siyasal özgürlüklerde sınırlı bir genişleme sağlayan Temmuz monarşisiyle birlikte, değişim sürecini daha ileri götürmek isteyen merkez sol ile yeni yönetim yapısını yeterli gören merkez sağ arasındaki çekişme öne çıktı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Lejitimistlerin (eski Ultralar) 1832'de Vendée'de başlattığı ayaklanma halktan destek görmedi. Ama büyük kentlerde işçilerden destek gören cumhuriyetçi ayaklanmalar ancak sertlikle bastırılabildi. 1836'dan sonra Napoléon'un yeğeni Louis-Napoléon'un öncülük ettiği Bonaparte'çılar etkili bir güç durumuna geldi. 1840'ta karışıklıklara son veren François Guizot başkanlığındaki hükümet, içeride yönetimi sağlamlaştırmaya çalışırken, dışarıda da genelde büyük devletlerle çatışmaktan kaçınan ılımlı bir politika izledi. 1830'da başlayan Cezayir'i sömürgeleştirme girişimini daha ileriye götürdü. 1846'da İspanya'yı nüfuz altına alma çabası, İngiltere ile ittifakın bozulmasına yol açtı.

İKİNCİ CUMHURİYET. Temmuz Devrimi'nin yarıda kalmasına büyük tepki duyan cumhuriyetçiler arasında 1840'larda sosyalist düşünceler yayılmaya başladı. Öte yandan burjuvazi içinde de siyasal katılımın genişletilmesi yönünde talepler ortaya çıktı. Özellikle edebiyat çevrelerinin etkisiyle yeni kuşaklarda Büyük Devrim'e karşı güçlü bir sempati gelişti. Bu ortamda 1846'daki kötü hasadı izleyen ekonomik bunalım ve yönetici çevrelerin yolsuzlukları halk arasında da yaygın hoşnutsuzluklar doğurdu. 1847'den sonra liberal reformlar için hükümeti zorlamaya başlayan muhalefet önderleri, yasaklanmış olan siyasal toplantıları "ziyafet" görüntüsü altında yaymaya yönelik bir kampanyaya girişti. 22 Şubat 1848'de kampanyanın son aşaması olan büyük bir ziyafetin hükümetçe iptal edilmesi, sokak çatışmalarına neden oldu. Hızla genişleyen hareketin hedef aldığı Guizot'nun evi önünde göstericilere ateş açılması, olayları toplu bir ayaklanmaya dönüştürdü. İç savaş tehlikesiyle karşılaşan Louis-Philippe 24 Şubat'ta tahttan çekilerek İngiltere'ye kaçtı.

Ayaklanmacıların Temsilciler Meclisi'ni işgal etmesi üzerine oluşturulan ve Louis Blanc gibi radikal önderlerin de yer aldığı geçici hükümet, cumhuriyet ilan etti. Bunu izleyen günlerde radikal kanadın baskısıyla herkese iş sağlamaya yönelik ulusal atölyeler sistemi kuruldu. Genel oy hakkı tanınarak yeni seçim hazırlıklarına girişildi. Bir süre sonra ılımlı ve radikal kanatlar arasında çatışmalar baş gösterdi. Hızla bozulan ekonomik durumu düzeltmek için emlak vergisinin artırılması köylüleri devrimden uzaklaştırdı. Böylece seçimler sonunda Kurucu Meclis'te ılımlı ve tutucu adaylar çoğunluğu oluşturdu. Ulusal atölyelerin dağıtılması üzerine ayaklanan Parisli işçilerin bastırılmasıyla radikal kanadın gücü kırıldı. Meclis altı aylık görüşmelerden sonra yetkili cumhurbaşkanlığı kurumuna da yer veren, temsili demokrasiye dayalı bir anayasayı kabul etti.

Aralık 1848'deki seçimlerde cumhurbaşkanlığına değişik çevrelerden destek gören Louis-Napoléon Bonaparte seçildi. Mayıs 1849'daki Yasama Meclisi seçimlerinde ise ılımlı cumhuriyetçiler büyük bir gerileme gösterirken, monarşi yanlıları ile radikal sol güç topladı. Monarşi yanlıları, çoğunlukta olmakla birlikte, iki ayrı hizbe bölünmüştü. Monarşi yanlılarını karşısına almaktan kaçınan Louis-Napoléon, oy hakkını ve siyasal özgürlükleri daraltan ve kiliseyi yeniden güçlendiren yasaları direnmeden onayladı. Ama ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilemeyeceğini görünce, Aralık 1851'de bir darbeyle monarşi yanlılarını tasfiye etti. Bunu izleyen direnişi kırdıktan sonra, cumhurbaşkanlığına geniş yetkiler veren yeni bir anayasayı plebisite sundu. Halkın büyük çoğunlukla otoriter yönetimi onaylamasından cesaret alarak, 2 Aralık 1852'de Senato kararıyla kendisini imparator ilan ettirdi.

İKİNCİ İMPARATORLUK. Toplumsal desteğini köylülerden, iş çevrelerinden, yerel eşraftan ve kiliseden alan Louis-Napoléon, 1859'a değin demokratik kurumları göstermelik bir duruma getiren baskıcı bir yönetim sürdürdü. Düzeni korumanın reform kaygısının önüne geçtiği bu dönemde ekonomi büyük bir canlanma gösterdi. Sanayi üretimi iki, dış ticaret üç, buhar enerjisi kullanımı beş, demiryollarının uzunluğu ise altı kat arttı. Yatırımlar Fransa sınırını

aşarak bütün Avrupa'ya yayıldı. Bu gelişmede denizaşırı ülkelerden gelen altının etkisiyle dünya ekonomisinin düzelmesinin yanı sıra özel girişime sağlanan elverişli koşulların da önemli bir etkisi oldu. Louis-Napoléon, imparatorluğa dönüş yapan Fransa'ya karşı Avrupa'da duyulan kuşkuları dağıtmak için ılımlı bir dış politika izlemeye özen gösterdi. İngiltere'nin yanında Kırım Savaşı'na (1853-56) katılarak Fransa'nın saygınlığını yeniden artırdı.

Haziran 1858'de Avusturya'nın İtalya'daki egemenliğine son vermek için Piemonte ile yapılan anlaşma bu ülkenin Nisan 1859'da Fransa'ya savaş açmasına yol açtı. Avusturya'ya karşı önemli başarılar kazanan Louis-Napoléon, yeni dış politikayı onaylamayan tutuculara karşı liberal ve radikal muhalefetin desteğini almaya yöneldi. Daha önceki başarılarla sağlanan istikrara da güvenerek, liberalleşme yönünde adımlar atmaya başladı. Siyasal kısıtlamaları yumuşatmanın ve Yasama Meclisi'nin yetkilerini artırmanın yanı sıra, İngiltere ile gümrük antlaşması imzalayarak ekonomide koruyuculuğa son verdi. İşçilere örgütlenme hakkı tanıdı; eğitim sistemini modernleştirdi. Yumuşama politikasından yararlanarak güçlenen muhalefet, 1863 ve 1869 seçimlerinde önemli başarılar elde etti. Bu arada Meksika'da imparatorluk kurma girişimi ve Prusya ile baş gösteren çatışma dış politikada yönetime güçlükler çıkarmaya başladı. Liberal muhalefetle uzlaşma yolunu seçen Louis-Napoléon, yarı parlamenter bir sisteme geçmek amacıyla Mayıs 1870'te yeni bir anayasayı halkoylamasına sundu. Bu anayasayla Yasama Meclisi'ne dayanan hükümet yürütme mekanizmasında önemli bir rol üstlendi.

Bu gelişmeler sırasında Danimarka (1864) ve Avusturya'yı (1866) yenerek Avrupa'daki güç dengesini değiştiren Bismarck yönetimindeki Prusya, Fransa için ciddi bir tehdit durumuna gelmişti. Temmuz 1870'te İspanya tahtının veraseti konusunda patlak veren anlaşmazlık, çok geçmeden Fransız-Alman Savaşı'na(*) dönüştü. Hantal Fransız ordularını yenilgiye uğratan Prusya kuvvetleri Louis-Napoléon'u tutsak alarak Fransa içlerine ilerlemeye başladı. Yenilgi haberinin Paris'e ulaşması üzerine 4 Eylül'de kansız gösteriler arasında cumhuriyet ilan edildi.

ÜÇÜNCÜ CUMHURİYET. Teslimiyet ve Paris Komünü. Savaşı sürdürmek için oluşturulan geçici hükümet, Paris'in kuşatılmasından sonra Tours'a çekilerek sürdürdüğü direnişin sonuç vermemesi üzerine, 28 Ocak 1871'de ateşkes antlaşması imzaladı. Barış görüşmelerini yürütmek için oluşturulan Ulusal Meclis'te çoğunluğu ele geçiren monarşi yanlıları, yürütme gücünün başına Louis-Napoléon'un önde gelen muhaliflerinden Adolphe Thiers'i getirdi. Thiers 1 Mart 1871'de yüklü bir savaş tazminatı ile Alsace'ın ve Lorraine'in yarısının Almanya'ya bırakılmasını öngören Frankfurt Antlaşması'nı onayladı. Hükümetin antlaşmaya tepki gösteren Paris'i denetim altına almak için gönderdiği birlikler sert bir direnişle karşılaştı. Çarpışmalar sonunda hükümet kuvvetlerini püskürten Paris halkı, 26 Mart'ta yönetimi üstlenmek üzere bir meclis seçti. Paris Komünü adını alan meclis çeşitli radikal ve sosyalist akımların temsilcilerinden oluşuyordu. Komün içindeki ayrılıklar, girişilen toplumsal reformlarda uyumsuzluklara yol açmanın yanı sıra etkili bir silahlı örgütlenmeyi de önledi. Aynı dönemde Lyons, Marsilya ve Toulouse gibi kentlerde oluşturulan komünler kısa sürede bastırıldı. Almanların desteğinde savaş tutsaklarından yeni bir ordu oluşturan Thiers, 21 Mayıs'ta Paris'e karşı saldırıya geçti. Kenti sokak sokak savunan Komüncüler son bireyine kadar çarpıştı. Tarihe Kanlı Hafta olarak geçen bu çarpışmalarda 20 bin Komüncü öldürüldü. Daha sonra binlercesi de ceza adalarına sürgün edildi.

Düzenin biçimlenmesi (1871-1905). Paris Komünü'nün acımasızca bastırılması, Fransız toplumunda cumhuriyet eğiliminin güçlenmesi sonucunu doğurdu. Ulusal Meclis'te hâlâ çoğunluğu oluşturmakla birlikte Bourbon ve Orléans hanedanları arasında bölünmüş olan monarşi yanlıları, bir anlaşmaya varamadıklarından Thiers'yi başta tutma yoluna gittiler. Thiers'nin bir süre sonra cumhuriyetçi saflara geçmesi üzerine, Mayıs 1873'te yerine Başkomutan Patrice de Mac-Mahon'u geçirdiler. Ulusal Meclis'in 1875'te kabul ettiği bir dizi temel yasayla yeni yönetim yapısı belirlendi. Buna göre yasama yetkisi Senato ve Temsilciler Meclisi'nin elinde olacak, Bakanlar Kurulu Temsilciler Meclisi'ne karşı sorumlu olacaktı. İki meclisin yedi yıllık bir dönem için seçeceği cumhurbaşkanı devletin birliğini temsil eden bir makam olacaktı. Anayasa Napoléon döneminde biçimlenen merkezî yönetim ve yargı sistemini büyük ölçüde koruyordu.

1876'da Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu ele geçiren cumhuriyetçiler, 1879'da Senato'da da üstünlük sağlayarak Mac-Mahon'u istifaya zorladılar. Daha sonra başa geçen cumhurbaşkanları genelde ikinci planda kaldılar. Siyaset sahnesine egemen olan cumhuriyetçiler çok geçmeden Radikaller ve Oportünistler olarak bilinen iki kanada ayrıldılar. Kendilerini Jakoben geleneğinin uzantısı olarak gören Radikaller güçlü ve merkezileşmiş bir yönetim, kararlı bir kilise karşıtlığı, atak bir dış politika, anayasanın monarşik kalıntılardan arındırılması ve çalışma yaşamı ile vergi sisteminde toplumsal reforma dayanan bir program savunuyordu. Gevşek bir örgütlenme yapısı olan Oportünist kanat ise devlet müdahaleciliğinin sınırlanmasından ve her alanda liberalleşmeden yanaydı. 1889'a değin süren dönemde genellikle Oportünist kanadın ağırlıkta olduğu kararsız ve kısa ömürlü hükümetler birbirini izledi. 1880'lerde Marksistlerin öncülüğünde gelişen sosyalist hareket, bölünmelere uğramakla birlikte önemli bir muhalefet odağı durumuna geldi. 1884'te yasal olarak örgütlenmeye başlayan ve 1895'te Genel İş Konfederasyonu (CGT) adı altında toplanan sendikalar, genel grev yoluyla toplumu dönüştürmeyi savunan devrimci sendikalizm çizgisine yöneldi. 1890'ların başlarında anarşistler giriştikleri terör eylemleriyle adlarını duyurmaya başladılar.

1880 sonrası dönemin bir başka özelliği de birbirini izleyen siyasal bunalımlardı. 1885'te cumhuriyetçiler arasındaki bölünmeden yararlanarak siyaset sahnesinde öne çıkan General Georges Boulanger, Bonaparte'çılara ve kralcılara dayanarak otoriter bir yönetim kurmaya girişti. Boulanger'nin manevraları 1899'da boşa çıkarıldı. Aynı yıl Fransız Panama Kanal Kumpanyası'nın iflas etmesiyle çok sayıda hisse senedi sahibi güç duruma düştü. 1892'de kumpanya yöneticilerinin bazı milletvekili ve senatörlere rüşvet verdiğinin açığa çıkmasıyla bir skandal patlak verdi. Bu olay Oportünist kanadın önderlerine önemli bir darbe vurdu. 1894'te casuslukla suçlanarak ömür boyu hapse mahkûm edilen Alfred Dreyfus(*) adlı yüzbaşının haksızlığa uğradığının anlaşılmasıyla 1898'de açılan kampanya, siyasal ve toplumsal güçlerin yeniden saflaşmasına yol açan bir çalkantıya neden oldu.

Bu bunalımların etkisiyle toplumda geleneksel kurumlara karşı güçlenen tepki, 1899'dan sonra radikal, sosyalist ve merkez grupların oluşturduğu Cumhuriyetçi Blok'un istikrarlı bir yönetim kurmasını sağladı. Bu dönemde ordu ve kiliseyi sivil yönetimin denetimi altına almaya yönelik sert önlemler alındı. Dinsel tarikatların çoğu dağıtılarak devlet ve din işleri resmen birbirinden ayrıldı. Eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapıldı. 1900'den sonra J. Guesde ve J. Jaurès öncülüğündeki iki partide toplanan sosyalist gruplar, 1905'te de İşçi Enternasyonali Fransa Bölümü (SFIO; Sosyalist Partı) adı altında birleştiler.

Dış politikada 1880'den başlayarak sömürgecilik yarışına etkin biçimde katılan Fransa 1885'e doğru Tunus, Annam ve Tonkin üzerinde protektora kurmanın yanı sıra Kongo Havzası ve Madagaskar'a girdi. Avrupa'da Bismarck'ın oluşturduğu Üçlü İttifak'ı bozma yönündeki çabalar, 1891'de Rusya, 1902'de de İtalya ile varılan antlaşmalarla sonuca ulaştı. Sömürgecilik rekabeti nedeniyle özellikle Güney Afrika Savaşı (1899-1902) sırasında İngiltere ile başlayan çekişme, Almanya'nın giderek artan tehdidi üzerine yerini işbirliğini öngören Entente Cordiale'e (1904) bıraktı. Bu yeni ittifak Fransa'nın Fas üzerinde protektora kurma yönünde önemli adımlar atmasını sağladı.

Savaş öncesi dönem. Kilise karşıtlarının saldırıları karşısında Katoliklerin başlattığı direniş 1907'de büyük ölçüde kırıldı. Buna karşılık aşırı sağcıların Action Française adı altında giriştiği şiddet eylemleri sınırlı düzeyde kalmakla birlikte varlığını sürdürdü. Hükümete yönelik ciddi bir tehdit de giderek yaygınlaşan işçi grevleriydi. 1906-10 arasında CGT'nin öncülük ettiği bu hareketler sindirme yöntemleriyle bastırıldı. İşçiler arasındaki desteği giderek artan SFIO, Cumhuriyetçi Blok'tan çekilerek etkili bir muhalefete geçti. Ama Jaurès'in önderliği altında reformcu ve ılımlı bir çizgiye girdi.

Sosyalistlerin muhalefete geçmesi Radikallerin sık sık merkez partilerle koalisyonlara girmesine neden oldu. 1907'de başbakanlığı üstlenen Georges Clemenceau, grevlere karşı izlediği sert politikaya karşın, çeşitli toplumsal reformlara girişti. Ama iş çevrelerinin ağırlıkta olduğu meclisten istediği yasaları geçiremedi. 1907'de İngiltere ile Rusya'nın yakınlaşmasını sağlayarak Üçlü Antant'ın kurulmasına ön ayak oldu. Clemenceau'nun istifasından (1909) sonra kurulan hükümetlerin dış politikada yumuşama çizgisini benimsemesi ve II. Fas Bunalımı'nda Almanya ile uzlaşma yoluna gitmesi, milliyetçi tepkilerin güçlenmesine yol açtı. 1912'de başbakanlığı üstlenen ve 1913'te cumhurbaşkanı seçilen Raymond Poincaré, eski ittifak politikasına dönerek silahlı kuvvetleri güçlendirmeye başladı. Buna karşılık SFIO ile Radikal Cumhuriyetçi ve Radikal Sosyalist partilerin büyük bölümü militarizm karşıtı bir tutum takındı. 1914 seçimlerinde sol partiler az farkla çoğunluğu elde etti.

I. Dünya Savaşı. Yeni siyasal dengenin hükümete yansımasına fırsat kalmadan I. Dünya Savaşı patlak verdi. Hükümetin Balkanlar'daki çatışmada Sırbistan ve Rusya'nın yanında yer alması üzerine, Almanya 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya savaş açtı. Daha önce savaş karşıtı bir çizgi izleyen SFIO ve sendikalar yükselen milliyetçi dalgaya katılmada gecikmedi. Bir ulusal birlik hükümeti oluşturularak Başkomutan General Joseph Joffre'ye geniş yetkiler verildi. Alman kuvvetlerinin Belçika üzerinden Fransa topraklarına girmesi üzerine, Alsace ve Lorraine'e yönelik saldırı hareketinden vazgeçen Joffre, Alman ilerleyişini durdu-

rarak bir cephe savaşı başlattı. 1916'da Alman kuvvetlerinin Verdun çevresindeki müstahkem mevzilere karşı giriştiği geniş çaplı saldırı püskürtüldü. Ama savaşın beklenenin ötesinde uzaması siyasal çevrelerde bölünmelere ve ordu içinde de ayaklanmalara yol açtı. Mayıs 1917'de başkomutanlığı üstlenen Verdun kahramanı P. Pétain, orduyu düzene koyarak savunma savaşını

I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Birleşik Krallık donanması Fransız donanmasıyla buluşmak üzere Ren Irmağına giriyor, 1919
ABC Ajansı

sürdürdü. Kasımda başbakanlığa getirilen Clemenceau, bütün kaynakları savaşı kazanma hedefine yönelten bir program benimsedi. İtilaf Devletleri'ni ortak bir komutanlık oluşturmaya ikna etti ve Pétain'in yerine getirdiği F. Foch aracılığıyla saldırı stratejisini uyguladı. Alman direnişinin kırılmasıyla 11 Kasım 1918'de ateşkes imzalandı.

Savaşta cepheye 8 milyon asker süren Fransa'nın insan kaybı 1,3 milyondu. Yaralı sayısı da 1 milyonu buluyordu. Öte yandan sanayi ve tarım bakımından en gelişmiş bölge olan ülkenin kuzeydoğusu, işgal altında büyük yıkıma uğradı. Sanayi üretimi savaş öncesi düzeyin yüzde 60'ına kadar düştü. Ağır savaş harcamaları uzun yıllar sürecek bir ekonomik bunalıma zemin hazırladı.

Paris Barış Konferansı'nda (1919) Fransa adına görüşmeleri yürüten Clemenceau, Alman tehdidini ortadan kaldırmayı temel alan bir politika izledi. Ama ABD ve İngiltere ile işbirliğini sürdürmek için toprak ilhaklarından ödün veren Versailles Antlaşması'nı (1919) imzaladı. Yoğun eleştirilere karşın, Temsilciler Meclisi antlaşmayı onayladı.

İki savaş arası dönem. Kasım 1919'da yapılan seçimlerde çoğunluğu Ulusal Blok adı altında birleşen sağcı partiler elde etti. Kurulan hükümet öncelikle ülkenin yeniden inşasına yönelik bir program başlattı. İşgücü açığını kapatmak için sınırların açılması yoğun bir yabancı işçi akınına yol açtı. 1921 sonlarında İngiltere'nin Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatını indirmek istemesiyle bir siyasal bunalım başladı. Başbakanlığı üstlenen Poincaré, Almanya'yı zorlamak için 1923 başlarında Ruhr Vadisini işgal etme yoluna gitti. Bu girişimin yol açtığı vergi artışı ve enflasyon ortamında yapılan 1924 seçimlerini Sol Koalisyon kazanınca, Radikaller yeniden iktidara geldi. 1926'ya değin birbirini izleyen yedi hükümet, Fransız Frangı'nın hızla değer kaybetmesiyle baş gösteren mali bunalımın üstesinden gelemedi. Sonunda başbakanlığı üstlenen Poincaré, aldığı sıkı önlemlerle istikrarı sağladı. Yönetimde yeniden sağcı partilerin egemenliği başladı.

Bu dönemde Fransız dış politikasında önemli yer tutan savaş tazminatları sorunu, araya giren ABD'nin hazırladığı plan doğrultusundaki uzlaşmalarla 1929'da önemli ölçüde çözüldü ve 1930'da Ren bölgesindeki Fransız işgaline son verildi. Savaşın hemen ardından Belçika, Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya aracılığıyla Almanya'yı bir askeri ittifaklar çemberiyle kuşatmayı temel alan Fransa, Locarno Paktı'yla (1925) Fransız-Alman ilişkilerinin yumuşamasından sonra Milletler Cemiyeti çerçevesinde ortak güvenlik sistemini savunmaya yöneldi.

1920'lerde Fransa'daki sendikal ve sosyalist hareketler de önemli bir değişim geçirdi. Mayıs 1920'deki genel grev girişiminin bastırılmasından sonra CGT'nin gücü kırılırken, 1919'da Katolik, 1921'de Komünist eğilimli iki yeni federasyon ortaya çıktı. SFIO'nun Aralık 1920'deki kongresinde sosyalist hareket bölünmeye uğradı. Parti çoğunluğu Fransız Komünist Partisi (PCF) adı altında yeni bir örgütlenmeye giderken, Léon Blum öncülüğündeki grup SFIO'yu sürdürdü. İki parti arasındaki çekişmede zamanla SFIO'nun ağırlığı arttı.

1929'dan sonra Avrupa'yı sarsan Büyük Bunalım, başlangıçta yüksek gümrük duvarlarıyla korunan Fransa'yı pek etkilemedi. Ama 1931'de bunalımın etkileri kendini duyurmaya başladı. 1932'de Temsilciler Meclisi'nde çoğunluk Radikaller ile Sosyalistlerin eline geçti. Sosyalistlerin dışardan desteklediği Radikal hükümet, sağcıların başlattığı karışıklıklar üzerine 1934'te yerini ara hükümetlere bıraktı. 1935'te Radikal Parti, SFIO ve SFIC'nin katılımıyla oluşturulan Halk Cephesi, son derece çekişmeli geçen 1936 seçimlerinde Temsilciler Meclisi'nde büyük çoğunluk kazandı. Léon Blum başkanlığındaki hükümet 40 saatlik haftalık çalışma süresi, toplu sözleşme hakkı, Fransa Merkez Bankası'nın devletleştirilmesi gibi önemli reformlar gerçekleştirdi. Özel sanayiyi denetim altına almaya yönelik girişimler, dışarıya yoğun bir sermaye kaçışına neden oldu. Artan işsizlik ve pahalılığın önüne geçmek için öngördüğü yetkileri alamayan Blum, Haziran 1937'de istifa etti. 1938'de Halk Cephesi'nin dağılmasından sonra iktidar Radikal Édouard Daladier başkanlığındaki bir merkez koalisyonun eline geçti. Bu dönemde Halk Cephesi reformlarının çoğu askıya alınarak, iş çevreleri lehine politikalar benimsendi.

Hitler tehdidinin ortaya çıkmasından sonra yeni ittifaklara yönelen Fransa, İngiltere'nin yatıştırmacı politikası, İtalya'nın Almanya'ya yanaşması ve SSCB ile ilişkilerin soğuması nedeniyle giderek yalnızlaştı. Bu nedenle Hitler'in Mart 1936'da Ren bölgesini işgal etmesine ses çıkaramadı. İspanya İç Savaşı'nda da "müdahaleden kaçınma" politikası izledi. 1938'de Almanya'ya Çekoslovakya'nın Südet bölgesini işgal etme olanağını veren Münih Anlaşması'nı imzaladı. Almanya'nın 3 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesi üzerine, İngiltere ile birlikte Almanya'ya karşı savaşa girmek zorunda kaldı.

Hollanda ve Belçika'yı hızla geçen Nazi orduları Mayıs 1940'ta Sedan yakınlarındaki Fransız savunma hattını kısa sürede yardı. Pétain başkanlığındaki yeni hükümet haziranda Almanya'yla ateşkes imzaladı. Fransa'nın kuzeyi ve batı kıyıları işgal bölgesi ilan edilirken, Fransız donanması silahsızlandırıldı ve kara ordusunun asker sayısı 100 bine indirildi.

1940 SONRASI. Savaş dönemi. Kuzey Afrika'da bir sürgün hükümeti oluşturma girişiminin önlenmesinden sonra Vichy'de toplanan parlamento, Üçüncü Cumhuriyet'i sona erdirerek Pétain'e yeni bir anayasa hazırlama yetkisini verdi. Ademimerkeziyetçiliğe dayalı korporatif bir devlet yapısını temel alan Pétain, sağcı ve otoriter yönetim yanlısı unsurlardan oluşan sözde bağımsız bir hükümet kurdu. Nisan 1942'de Nazilerin baskısıyla başbakanlığa getirilen Pierre Laval, Fransa'nın kaynaklarını Almanya'nın hizmetine sunan bir işbirliği politikası izledi. Naziler Kuzey Afrika'daki Müttefik çıkarmasından sonra, Kasım 1942'de bütün Fransa'yı işgal etti.

Küçük grupların askeri istihbarat, propaganda ve sabotaj eylemleriyle başlayan Direniş Hareketi, Hitler'in Haziran 1941'de SSCB'ye saldırmasından sonra Fransız Komünist Partisi'nin etkin mücadeleye katılmasıyla örgütlü ve güçlü bir yapı kazandı. 1940'ta Londra'ya kaçmış olan General Charles de Gaulle, Mayıs 1943'te direnççi grupların Ulusal Direniş Konseyi adı altında toplanmasını sağladı. Bu arada de Gaulle'ün kurduğu Özgür Fransa Hareketi'nin yönetim organı Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi zamanla bir sürgün hükümeti biçimini aldı.

Müttefiklerin Normandiya Çıkarması'nın (Haziran 1944) ardından daha etkili bir rol oynamaya başlayan Direniş Hareketi, kurtarılmış bölgelerde yerel yönetimi üstlendi. Alman işgaline karşı düzenlenen Paris ayaklanmasından sonra Fransa'ya dönen de Gaulle, geçici hükümet aracılığıyla duruma egemen oldu. 1944 yazında Vichy görevlileri ve yandaşlarına karşı girişilen misillemelerde yaklaşık 10 bin kişi öldürüldü. Daha sonra kurulan özel mahkemelerde 125 bin dava görüldü ve çok sayıda insan çeşitli cezalara çarptırıldı.

Dördüncü Cumhuriyet. Ekim 1945'te eski düzene dönüşün yüzde 96'lık bir çoğunlukla reddedildiği halkoylamasıyla birlikte oluşturulan Kurucu Meclis'te büyük ölçüde Direniş Hareketi'nin adayları yer aldı. Yeni yönetimin biçimi konusunda, biri güçlü bir yürütmeden yana olan, öbürüyse seçmenlerin denetimine bağlı tek meclisli bir yönetimi savunan iki eğilim ortaya çıktı. Bu tartışmada tarafsız kalan ve kamuoyunun baskısıyla istediği yönetim biçimini kabul ettirmek isteyen de Gaulle, Ocak 1946'da geçici cumhurbaşkanlığından çekildiğini açıkladı. Beklediği tepkiyi göremeyince arka planda kalma yoluna gitti. Mayısta yapılan birinci halkoylamasında reddedilen

anayasa tasarısının yerine büyük ölçüde Üçüncü Cumhuriyet'i temel alan yeni bir tasarı hazırlandı. İkinci tasarı ekimde az farkla kabul edildi.

Yeni seçilen Ulusal Meclis'teki güç dağılımı nedeniyle Fransa bir kez daha güçsüz koalisyonlar dönemine girdi. Siyasal alandaki kararsızlığa karşın, ekonomide hızlı bir büyüme başladı. Bu büyümenin yarattığı tek sorun enflasyonist etki yüzünden ihracatta rekabet gücünün zayıflamasıydı. Bu arada savaş sırasında Fransa'nın kurtuluşuna önemli katkılarda bulunan sömürge halkların beklentilerinin yeterince karşılanmaması, bağımsızlık hareketlerinin yükselmesine neden oldu. Japon işgalinden sonra Vietnam'ın kuzeyinde komünistlerin öncülüğünde kurulan bağımsız yönetime karşı girişilen savaş, 1954'te Fransa'nın yenilgisiyle noktalandı. Altı ay kadar sonra Cezayir ayaklanması patlak verdi. Ayaklanmanın yayılmasını önlemek için 1956'da Tunus ve Fas'a bağımsızlık verildi. Cezayir'deki direnişi kırmak için alınan sert önlemler, zamanla Fransız iç politikasını da etkiledi. Mayıs 1958'de sağcı grupların ordu birliklerinden destek gören şiddet eylemlerinin yol açtığı siyasal bunalımdan yararlanan de Gaulle, iktidarı üstlenmeye hazır olduğunu açıkladı. Askeri darbe ve iç savaş tahlikesinden çekinen Ulusal Meclis, 1 Haziran'da de Gaulle'ü altı aylık bir dönem için tam yetkiyle göreve çağırdı.

Beşinci Cumhuriyet. De Gaulle'ün bir komisyonla birlikte hazırladığı yeni anayasa eylülde yapılan halkoylamasında yüzde 76'lık bir çoğunlukla kabul edildi. Böylece yerel yönetim temsilcileri tarafından seçilen cumhurbaşkanının geniş yetkiler taşıdığı bir yönetime geçildi. Kasımda yapılan seçimlerde Ulusal Meclis'te de, de Gaulle'cü Yeni Cumhuriyet İçin Birlik (UNR) birinci parti oldu.

Öncelikle sıkı para politikasıyla enflasyonu bir ölçüde durduran de Gaulle, Cezayir sorununu da Fransa'nın çıkarlarının korunacağı bir uzlaşmayla çözmeye çalıştı. Sağcı çevrelerin baskılarına karşın sağlanan anlaşma, Nisan 1962'de yüzde 90'lık bir çoğunlukla halk tarafından da onaylandı. Cezayir bunalımıyla birlikte öteki sömürgelerde de güçlenen bağımsızlık akımı, 1961'de sömürgeciliğin büyük ölçüde tasfiyesine yol açmıştı. Ama de Gaulle'ün eski sömürgelerle askeri ve ekonomik ilişkileri geliştirmesi, Fransa'ya dünya siyasetinde önemli bir ağırlık kazandırdı.

Başbakan Michel Debré'nin istifasından (1962) sonra bu göreve yakın danışmanlarından Georges Pompidou'yu getiren de Gaulle, parti liderlerinin yetkilerini kısıtlama hazırlıklarına girişmesi üzerine, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi yönünde bir anayasa değişikliğini gerçekleştirdi. 1965'te yapılan seçimlerde François Mitterrand karşısında ikinci turda az farkla başarıya ulaştı. İkinci cumhurbaşkanlığı döneminde ekonomide sağladığı istikrarla Fransa'nın AET içindeki konumunu güçlendirdi. NATO'nun askeri kanadından çekilme kararı alarak ABD'den bağımsız bir dış politika izlemeye başladı. Her alanda düzen ve istikrar görüntüsünün egemen olduğu bir sırada, Fransa beklenmedik gelişmelerle alt üst oldu.

Mayıs 1968'de Paris üniversitelerinde başlayarak hızla yayılan öğrenci gösterileri, polisin sert müdahalesiyle birlikte sokak çatışmalarına ve işgal eylemlerine dönüştü. Bu sırada fabrikalarda milyonlarca işçiyi kapsayan grev dalgasıyla bütün ülkede yaşam felce uğradı. Mayıs sonlarında radikal gruplar devrim hedefine yöneldi. De Gaulle inisiyatifi yitirmek üzereyken Komünist Partisi ve sendika önderleri ayaklanma girişimine karşı tavır aldı. Başlangıçta harekete sempatiyle bakan orta sınıf, kurulu düzenin yıkılması tehlikesi karşısında nemen desteğini çekti. Değişen bu koşullar altında de Gaulle'ün kısa bir radyo konuşmasıyla Ulusal Meclis'i dağıtarak seçim kararını açıklaması, direnişin sona ermesini sağladı. Seçimler sonunda Cumhuriyet İçin Demokratların Birliği (UDR) milletvekilliklerinin dörtte üçünü kazandı.

1968 olayları gene de önemli sonuçlar doğurdu. Hükümet işçilere ödünler vererek kapsamlı bir üniversite reformu başlattı. De Gaulle kendisine rakip olarak görmeye başladığı Pompidou'yu görevden aldı. Düzenin normale dönmesine karşın sarsılan otoritesini yeniden sağlamak isteyen de Gaulle, Nisan 1969'da önemsiz bir halkoylamasında istifa tehdidinde bulunarak kişisel ağırlığını ortaya koymaya kalktı. Anayasa değişikliklerinin yüzde 53'le reddedilmesi üzerine cumhurbaşkanlığından çekildi.

Haziran 1969'da cumhurbaşkanlığına seçilen ve J. Chaban-Delmas'yı başbakanlığa atayan Pompidou, dış politikada ABD ile ilişkileri yumuşatarak ekonomide iş çevrelerinin çıkarlarını yansıtan bir liberalleştirme hareketi başlattı. 1972'de Chaban-Delmas ile görüş ayrılıkları ortaya çıkınca, başbakanlığa Pierre Messmer'yi getirdi. Bu arada çeşitli grupların birleşmesiyle Sosyalist Parti'nin yeniden kurulmasını sağlayan Mitterrand, Komünist Parti ile Ortak Program temelinde ittifak kurdu. Mart 1973'teki Ulusal Meclis seçimlerinde Sol İttifak çarpıcı bir başarı kazandı. Ertesi yıl Pompidou'nun ölümü üzerine yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, Chaban-Delmas'nın önüne geçen Bağımsız Cumhuriyetçiler Birliği'nin (FNIR) adayı Valéry Giscard d'Estaing ikinci turda yüzde 50,8'lik bir oy oranıyla Mitterrand'ı saf dışı bıraktı.

Giscard tutucu iş çevreleriyle yakın bağlarına karşın başbakanlığa atadığı Jacques Chirac'la birlikte liberal bir reform programı uygulamaya başladı. Ama petrol bunalımının da etkisiyle sanayi üretiminin duraklaması ve işsizlik ile enflasyonun yeniden hızlanması konumunu sarstı. 1976'da Giscard ile anlaşmazlığa düşen Chirac bölünmüş olan de Gaulle'cüleri, Cumhuriyet İçin Birlik (RPR) altında toplayarak sağın adaylarından biri durumuna geldi. Ertesi yıl Komünist Parti'nin oy tabanının kaymasından duyduğu kaygılar Sol İttifak'ın da bozulmasına yol açtı. Bu ortamda yapılan 1978 seçimlerinde RPR birinci parti olurken, Giscard'ın başında bulunduğu Fransız Demokrasisi İçin Birlik (UDF) en kazançlı parti oldu. Bölünmüş sol azınlıkta kaldı. 1981 cumhurbaşkanlığı seçimlerine sol ve sağ ikişer adayla girdi. İlk turda en çok oyu alan Giscard ile Mitterrand ikinci turda karşı karşıya geldi. Solun oy bütünlüğünü koruması sonucunda, Mitterrand cumhurbaşkanı seçildi. Bunu izleyen Ulusal Meclis seçimlerinde Sosyalist Parti yeterli bir çoğunluk elde etti. Pierre Mauroy başkanlığında kurulan ve dört komünistin de yer aldığı hükümet, özel bankalarla önde gelen bazı sanayi kuruluşlarını devletleştirdi. İşçilerin lehine ücret düzenlemeleri yaptı; yeni bir iş ve konut programı başlattı; yerel yönetimin yetkilerini genişletti. İdam cezasını kaldırarak yargı sisteminde reforma girişti. Dış politikada da Üçüncü Dünya'ya yakın bir çizgi benimsedi.

Ekonomiyi düzeltmede pek başarılı olamayan hükümet, ihracat gelirlerinin düşmesi üzerine 1982'de devalüasyona giderek ücret ve fiyatları geçici olarak dondurdu. Mitterrand 1984'te komünist bakanları hükümetten uzaklaştırarak Komünist Parti ile ittifaka son verdi. Başbakanlığa Laurent Fabius'un geçmesinden sonra, ekonomide liberalizme belirli bir dönüş başladı. Enflasyon oranının düşmesine karşın, işsizlik ve dış borçlar sorun olmaya devam etti. Yerel seçimler sağın güçlenmeye başladığını gösterdi. Bir yıllık ertelemeden ve seçim sisteminin tek tura göre değiştirilmesinden sonra, 1986'da yapılan Ulusal Meclis ve Senato seçimlerinde sağ partiler az farkla çoğunluğu ele geçirdi. Mitterrand, Chirac başkanlığında sağ bir hükümetle birlikte ülkeyi yönetmek zorunda kaldı.

1988'de yeniden cumhurbaşkanı seçilen Mitterrand başbakanlığa Michel Rocard'ı getirdi. Mali skandallar, ekonomik sorunlar, banliyölerdeki şiddet olayları ve hükümete yönelik protesto eylemleri Mitterrand'ın Mayıs 1991'de Rocard'ı görevden alarak yerine Edith Cresson'u atamasına yol açtı. Fransa'nın ilk kadın başbakanı olan Cresson, sanayiyi güçlendirmeye ve banliyölerdeki şiddet eylemlerini yatıştırmaya çalıştı. Sosyalistler Mart 1992'deki yerel seçimlerde oy kaybedince Cresson başbakanlıktan çekildi. Yerine Pierre Bérégovoy geçti. Eylül 1992'de AT ile daha bağlayıcı bir birliği öngören Maastricht Antlaşması halkoyuna sunuldu. Antlaşma çok küçük bir farkla kabul edildi.

Mart 1993'teki Ulusal Meclis seçimlerinde Sosyalist Parti büyük bir yenilgiye uğradı. RPR ile UDF 577 üyeliğin 460'ını kazandı. Mitterrand RPR üyesi Edouard Balladur'u başbakanlığa atadı. Bérégovoy, seçim yenilgisi ve yolsuzluk suçlamaları nedeniyle mayısta intihar etti.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Fransa-Felemenk Savaşı *bak.* Felemenk Savaşı

Fransa Merkez Bankası, Fransızca BANQUE DE FRANCE. Devrim döneminin mali karışıklıklarının ardından Fransız bankacılık sistemine yeniden güvenilirlik kazandırmak amacıyla 1800'de kurulan ulusal banka. Merkezi Paris'tedir.

Bankanın kurucuları arasında Napoléon Bonaparte, Bonaparte ailesinin üyeleri ve zamanın birçok önde gelen kişisi de bulunuyordu. Temelde özel sermayeye dayanmasına karşın devlet kaynaklarından belirli bir destek gören ve kuruluşundan başlayarak devletle yakın ilişki içinde olan bankanın yönetiminde, hükümeti atama yoluyla gelen başkan ve iki başkan yardımcısı, hissedarları ise en büyük 200 hissedarca seçilen 15 vekilin oluşturduğu yönetim kurulu temsil ediyordu.

Başlangıçta 15 yıllık bir dönem için Paris'te kâğıt para basma ayrıcalığı verilen bankaya, sonradan ticari gereksinmelerin zorunlu kıldığı kentlerde senetlerin kırdırılabileceği şubeler açma yetkisi verildi. Ardından para basmak da dahil bütün ayrıcalıklarını bu şubelerin açıldığı kentlerde de kullanma iznini aldı. Para basma yetkisi olan dokuz yerel bankanın da şube olarak bağlanmasıyla 1848'de bütün Fransa'da para basma yetkisine kavuştu. 1946'da devletleştirildi ve para basma yetkisi süresiz olarak uzatıldı.

Banka, günümüzde normal merkez bankacılığı işlevlerinin tümünü yerine getirmektedir. Yasal olarak bu görevleri Ulusal Kredi Kurulu ve Bankacılık Denetleme Komisyonu ile paylaşmakla birlikte, uygulamada para ve kredi politikalarının saptanması ve uygulanması ile bankacılık sisteminin düzenli işleyişinden birinci derecede sorumludur. 1945'te oluşturulan Ulusal Kredi Kuru-

lu, Fransız ekonomisinde krediye ilişkin bütün sorunlarla ilgilenir. 1941'de oluşturulan Bankacılık Denetleme Komisyonu ise bankacılık sektörüne ilişkin yasa ve yönetmeliklerin uygulanmasını denetlemekle görevlidir.

Fransa Reform Kilisesi, 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında ve sonrasında Fransa'da ortaya çıkan çeşitli grupların birleşmesiyle 1938'de kurulan kilise.

Reform hareketinin ilk döneminde Protestanlık Fransa'da ağır adımlarla ilerledi. Buna karşılık Katolik Kilisesi içindeki reformcu eğilimler çok daha erken belirdi. Almanya'da Martin Luther'in ortaya çıkmasından önce Fransa'da hümanistlerin önderliğinde Kitabı Mukaddes araştırmaları geniş ilgi uyandırmaya başlamış, arı bir Hıristiyanlık arayışı doğmuştu. Kral I. François'nın kız kardeşi Marguerite d'Angoulême'in çevresinde toplanan ve Meaux Grubu olarak anılan hümanistler kilise reformunu güncelleştirdiler. Bu grubun Kitabı Mukaddes ve ilahiyat araştırmaları Protestanlarca da kullanıldı; grubun bazı üyeleri ise Protestan oldu.

Fransa'daki Protestan cemaatlerini örgütleme yönünde ilk girişim ancak 1555'te gerçekleşti; bundan sonra ülkede Reform hareketi hız kazandı. 1562'de patlak veren din savaşları Fransız Protestanlarına (Huguenot'lar) hem zaferler, hem de yenilgiler getirdi. Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı'nda(*) ve başka çatışmalarda binlerce Protestan öldürüldü. Protestan önder Navarre'lı Henri'nin, IV. Henri (hd 1589-1610) adıyla tahta çıkarak Katolikliği benimsemesiyle ülkede barış sağlandı. Böylece Katoliklerin yatışması üzerine Henri 1598'de çıkardığı Nantes Fermanı'yla Huguenot'lara din özgürlüğü tanıdı. Bundan sonra Fransa'da Protestanlık, o güne değin uğradığı kıyımların üstesinden gelerek başarıyla toparlandı. Ama 1685'te XIV. Louis'nin Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırması, Protestanların yeniden baskı görmesine yol açtı. 250 bini aşkın Huguenot, göç yasağı getiren düzenlemelere karşın Almanya, Hollanda, İngiltere, İsviçre ve Amerika'ya kaçtı. Fransa'da kalan Protestanlar bir yeraltı hareketi biçiminde örgütlendiler ve ancak 1789 Devrimi'yle bütün haklarına kavuşabildiler.

Ülkedeki Reform kiliseleri arasındaki birlik 1848'de bozuldu. İtikatnamelere sıkıca bağlı kalınmasını öneren gelenekçiler ile bireysel özgürlüğü savunan liberaller arasındaki anlaşmazlık bölünmelere yol açtı. 20. yüzyıl başlarında Fransa'da dört büyük Reformcu grup ortaya çıktı. 1905'te çıkarılan bir yasayla bütün dinsel gruplar ile devlet arasındaki bağlantıya son verilmesi, bütün kiliseleri yalnızca kendi güçlerine dayanmak zorunda bıraktı. Reform kiliselerini birleştirme çabaları sonucunda, dört büyük grubun ulusal sinodları arasında 1933'te görüşmelere başlandı, 1936'da ortak bir inanç bildirgesi yayımlandı. Böylece Fransa Reform Kilisesi 1938'de örgütlendi.

Alsace-Lorraine'deki Reform Kilisesi ile Lutherci Kilise, Fransız devletince kurulmuştur ve devletçe desteklenmektedir. Bölgenin 1870-71 Fransız-Alman Savaşı ardından Almanlarca ilhak edilmesinden önce geçerli olan bu statü, I. Dünya Savaşı ertesinde yeniden Fransa'ya geçmesinden sonra da sürdürülmüştür.

Fransa Turu, dünyanın en önemli bisiklet yarışı olarak kabul edilen yarış. İlk olarak Fransız bisikletçi ve gazeteci Henri Desgrange (1865-1940) tarafından 1903'te düzenlendi. Her yıl düzenlenen yarışa 120'yi aşkın profesyonel yarışmacı katılır. 4.000 km dolayındaki parkur kimi yerde düz, kımı yerde inişli çıkışlı yollardan oluşur ve çoğu bölümü Fransa ile Belçika sınırları içinde kalır; ama İspanya, İtalya, Almanya ve İsviçre'ye de kısa sürelerle uğranır. Yarışçıların önünden bir reklam araçları konvoyu gider. Organizasyon giderlerinin büyük bölümü reklamcı kuruluşlarca karşılanır. Yarışçıları çok sayıda resmi araç, basın ve tamir aracı izler. Ortalama 21 günde tamamlanan yarışta her gün bir etap koşulur ve yarışçıların her etaptaki dereceleri kaydedilir. Yarış sonunda her yarışçının bütün etaplardaki zamanları toplanır ve en düşük toplam zamana sahip yarışçı birinci ilan edilir. Fransa Turu'nu beşer kez kazanan iki yarışçı Fransız Jacques Anquetil (1957 ve 1961-64) ile Belçikalı Eddy Merckx'tir (1969-72 ve 1974). Turu kazananlar için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (bisiklet).

Fransa Ulusal Demiryolları Şirketi *bak.* Société Nationale des Chemins de Fer Français

Franschetti-Klein sendromu *bak.* yüzaltçene dizostozu

Franscini, Stefano (d. 23 Ekim 1796, Bodio - ö. 19 Temmuz 1857, Bern, İsviçre), İsviçreli devlet adamı ve reformcu. "Demokrasi, çoğunluğun oylarından çok, azınlığın düşüncesine saygı göstermektir", ilkesini ortaya atmasıyla ünlüdür.

Bir köylü ailesinden geliyordu. 1819'da Milano'daki ilahiyat okuluna girdi. Yirmi

Franscini, Vincenzo Vela'nın taş baskısından yapılmış bir mezzotint
Bibliothèque Nationale Suisse, Bern

üç yaşında öğretmen oldu. 1829'da Ticino kantonuna geri döndü; orada liberal bir yönetim kurulması (1830) için mücadele etti. 1848'e değin yeni hükümette bakanlık yaptı. Daha sonra İsviçre hükümetinde başladığı görevi yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Franscini, Ticino'da devlet okullarını düzenlemek için büyük çaba gösterdi. Federal politeknik okulunun kurulmasını destekledi; İsviçre'de istatistik derleyen ilk kişi oldu. Montaigne, Adam Smith, Jeremy Bentham ve Melchiorre Gioia'nın yapıtlarını okuyarak kendini eğiten Franscini, örnek bir liberal ve hümanistti. Ticino halkında bir görev duygusunun gelişmesini ve öteki İsviçre kantonlarıyla işbirliği gereğinin kavranmasını ilk kez Franscini sağladı.

Franscini, *La svizzera italiana* (1837; İtalyan İsviçresi), *Statistica della svizzera* (1827; İsviçre İstatistikleri), *Annali del Canton Ticino* (ös 1953; Ticino Kantonu'nun Tarihi) gibi çalışmalarının yanı sıra birçok küçük yapıtıyla, siyasal ve toplumsal sorunlarla ilgilenen dürüst ve kolay anlaşılır bir yazar olarak tanınmıştı.

Fransız-Alman Savaşı, FRANSIZ-PRUSYA SAVAŞI olarak da bilinir, kara Avrupa'sında Fransız hegemonyasına son veren ve Prusya egemenliği altındaki Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunu belirleyen savaş (19 Temmuz 1870-10 Mayıs 1871).

Fransa imparatoru Louis- Napoléon, Fransız ordusunun Prusya'yı yenebileceğini ve böyle bir zaferin Fransa'da azalmakta olan saygınlığını geri getireceğini belirten danışmanlarının etkisiyle savaşa yöneldi. Prusya şansölyesi Otto von Bismarck ise Napoléon'un emellerinden yararlanarak Güney Alman devletlerini Prusya önderliğindeki Kuzey Alman Konfederasyonu'yla birleştirmeyi ve güçlü bir Alman İmparatorluğu kurmayı amaçlıyordu. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, Prusya kraliyet ailesiyle akraba olan Hohenzollern-Sigmaringen soyundan Prens Leopold'un İspanya tahtına çıkartılmak istenmesi nedeniyle Temmuz 1870'te gerginleşti. Bu girişim, Fransa tarafından Prusya ile İspanya'nın kendisine yönelmiş düşmanca bir ittifakı olarak yorumlandı. 14 Temmuz'da Bismarck kışkırtıcı nitelikte bir mesaj yayımladı (*bak.* Ems telgrafı). Bu mesaj Fransız hükümetini sert tepki göstermeye yönelterek her iki ülkede de savaş için tehlikeli bir ortam yarattı. Fransa beş gün sonra savaş ilan etti. Napoléon umduğunun tersine hiçbir destek elde edemezken, Güney Alman devletleri Prusya'nın yanında yer aldı.

Fransızlar kuvvetlerini seferber etmede gecikirken, General Helmuth von Moltke komutasında gelişen Alman saldırısı son derece başarılı oldu. Almanlar dört hafta içinde Mareşal Bazaine komutasındaki bir Fransız ordusunu Metz Kalesi'nde kuşatmaya aldı. Bazaine bundan önce de Mars-la-Tour ve Gravelotte çarpışmalarında yenilmişti. Mareşal Mac-Mahon komutasında bulunan ve Napoléon'un da eşlik ettiği asıl Fransız ordusu Mareşal Bazaine'i kurtarmaya çalıştıysa da 31 Ağustos'ta Sedan'da Almanların tuzağına düşerek kuşatıldı. 1 Eylül'de kuşatmayı yarmaya yönelik harekâtın başarısızlığa uğraması üzerine, ertesi gün 83 bin Fransız askeri, başlarında Napoléon ve Mac-Mahon olduğu halde teslim oldu.

Fransız direnişi, 4 Eylül 1870'te Paris'te iktidarı ele geçiren ve imparatoru tahtından indirerek Üçüncü Cumhuriyet'in kuruluşunu ilan eden yeni ulusal savunma hükümetinin çaresizlik içindeki girişimleriyle sürdürüldü. Almanlar 19 Eylül'de Paris'i kuşatmaya başladılar. Yeni hükümetin dışişleri bakanı Jules Favre'ın Bismarck'la yürüttüğü görüşmeler, Almanya'nın Alsace-Lorraine'i istemesi nedeniyle kesildi. Geçici hükümetin önde gelen adlarından Léon Gambetta, kuşatma altındaki Paris'ten bir balonla kaçarak taşrada yeni birlikler örgütledi. Bu birlikler Almanlarla çatışmaya girdilerse de yenildiler. Bunun üzerine Bazaine 27 Ekim'de Metz'de teslim oldu. 28 Ocak 1871'de de Paris düştü.

Almanların Paris'in düştüğü gün dayattığı ateşkes antlaşması kesin barış imzalamaya yetkili bir Fransız Ulusal Meclisi'nin seçilmesini öngörüyordu. Adolphe Thiers ve Favre'ın sonunda kabul ettiği bu antlaşma, 26 Şubat'ta imzalanarak 1 Mart'ta resmen onaylandı. Bu tarihten, 10 Mayıs 1871'deki Frankfurt Antlaşması'na değin geçen dönemde cumhuriyetçi hükümet Paris'te çıkan bir ayaklanmayla karşı karşıya geldi. Radikallerin oluşturduğu Paris Komünü, iki aylık bir direnişten sonra kanlı bir biçimde yıkıldı ve ardından Frankfurt Antlaşması'nın sert koşulları yürürlüğe kondu. Almanya Metz'le birlikte Lorraine'in büyük bölü-

münü ve Alsace'ı ilhak etti; Fransa ağır bir savaş tazminatı ödemeyi ve bu tazminat ödeninceye değin Fransa'nın kuzey illerini işgali altında tutması öngörülen Alman ordusunun giderlerini karşılamayı kabul etmek zorunda kaldı. Bismarck'ın başarıları Prusya kralı I. Wilhelm'in eski Fransız krallarının sarayı olan Versailles'da Alman imparatoru ilan edilmesiyle doruğuna ulaştı. Böylece Prusya'nın Almanya'daki egemenliği pekiştirilirken, Alman devletleri üzerindeki Fransız etkisi de sona erdi.

Fransız yenilgisinin iki büyük yan etkisi oldu. 1867'den beri Napoléon'un askerleriyle ayakta duran papalık yönetimi çöktü ve İtalyan birlikleri 20 Eylül 1870'te Roma'ya girdi. Öte yandan Rusya Karadeniz'deki donanmasını kısıtlayan Paris Antlaşması'nın (1856) ilgili maddelerini tanımayı reddetti ve Avrupa'nın doğusunda saldırgan bir politika izlemeye başladı. Fransız-Alman Savaşı ile I. Dünya Savaşı'nın başlaması arasında geçen 40 yıllık dönemde, Avrupa'nın başlıca devletleri arasında son derece istikrarsız bir barış yaşandı.

Fransız Altıları, Fransızca LES SIX. 20. yüzyıl başlarının Fransız besteci grubu. Müzikleri hem Richard Wagner ve Richard Strauss'un ağır Germen romantizmine, hem de Claude Debussy'nin "gür" izlenimciliğine karşı güçlü bir tepki niteliğindedir. Darius Milhaud, Francis Poulenc, Arthur Honegger, Georges Auric, Louis Durey ve Germaine Tailleferre'den oluşan grubun adı Fransız eleştirmen Henri Collet'nin Ocak 1920'de *Comoedia*'da çıkan "Rus Beşleri, Fransız Altıları ve Bay Erik Satie" adlı makalesinden kaynaklanır. Collet, 19. yüzyıl sonlarının ulusalcı beste okuluna bağlı ünlü Rus Beşleri'yle (Nikolay Rimski-Korsakov, Modest Mussorgski, Aleksandr Borodin, Mili Balakirev ve César Cui) benzeşen ve Erik Satie'nin müziğiyle Jean Cocteau'nun şiirlerinden esinlenen bu Fransız besteciler arasında bir paralellik kurmak istemiştir.

Eleştirmenler Collet'nin, söz konusu besteciler arasında yapay bir birlik kurduğuna sık sık dikkat çekmişlerdir. Altı besteciden her birinin, kendi eğilim ve yeteneklerine en uygun olan yolu izlediği kesindir. Bununla birlikte, yalın ve kuru sesler, son derece geliştirilmiş modlar ve caz ritimleri kullanmak gibi, bu bestecilerin müziğini başlıbaşına bir okul olarak değerlendirmeye olanak veren bazı ayırt edici öğelerin varlığı da yadsınamaz.

Fransız-Amerikan İttifakı, Fransa'nın İngiltere'ye karşı ayaklanan 13 Amerikan kolonisine acil askeri yardımda bulunmayı ve kredi gereksinimini karşılamayı kabul ettiği anlaşma (6 Şubat 1778). Genellikle Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın dönüm noktası olarak kabul edilir. Fransız ve Yerli Savaşı'nın (1754-63) ardından Kuzey Amerika'daki topraklarını yitiren Fransa için İngiltere'nin Yenidünya'daki konumunu sarsma bakımından önemli bir fırsat yaratmıştır.

Fransa, tarafsız bir tutum takındığı 1775-77 arasında bile gizli yollardan Amerikan kolonilerine silah ve para sağlıyordu. Kıta Kongresi de daha 1776'da Bourbon monarşisinden siyasal tanıma ve mali yardım sağlamak üzere Benjamin Franklin, Silas Deane ve Arthur Lee'den oluşan bir ortak diplomatik komisyon kurmuştu. Kolonilerin 17 Ekim 1777'de Saratoga'da kazandıkları askeri başarı, yurtseverlerin savaşı nihai zafere değin sürdürme kararlılığını gösteren bir olay oldu. İngilizlerin Carlisle Komisyonu aracılığıyla yürüttüğü barış girişimlerinin kolonileri yatıştırmasından çekinen Fransız dışişleri bakanı Vergennes kontu, hemen harekete geçerek ertesi yılın şubatında bir ittifak kurmayı başardı.

İmzalanan iki antlaşmadan birincisi kolonileri yeni bir devlet olarak resmen tanıyan ve Fransız-Amerikan ticaretini özendirecek hükümler içeren bir dostluk ve ticaret antlaşmasıydı. İngiltere'ye karşı askeri bir ittifak kurulmasını ve barışı sağlamanın koşulu olarak kolonilerin mutlak bağımsızlığının tanınmasını öngören ikinci antlaşma ise, ayrıca barışa varılmadan önce iki tarafın da onay vermesi koşulunu getiriyordu. Fransa, Mississippi'nin doğusuyla Bermuda'daki bütün hak iddialarından vazgeçtiği gibi, savaşın sonunda sınırların alacağı son biçimi de tanıma güvencesi veriyordu. Buna karşılık koloniler de Batı Hint Adalarındaki Fransız topraklarının güvence altında kalacağını kabul ediyordu.

İttifak, kolonilerin bağımsızlık kazanmasını büyük ölçüde kolaylaştırdı. İngilizlerin Kuzey Amerika karasularındaki denetimine meydan okumaya başlayan Fransız filosu yurtseverlerin Yorktown'da savaşı sona erdiren bir zafer kazanmasına büyük katkıda bulundu.

Söz konusu antlaşmalar ABD'yi Fransız Devrim Savaşları'na karıştırma tehlikesi doğurduğundan, ABD açısından sorun yarattı. Fransa ile ABD, birkaç yıl süren bir gerginlikten sonra Morfontaine Antlaşması'nı (30 Eylül 1800) imzalayarak 1778'deki iki antlaşmayı da yürürlükten kaldırdılar.

Fransız Batı Afrikası, Fransızca AFRIQUE OCCIDENTALE FRANÇAISE (AOF). 1895-1958 arasında Batı Afrika'daki Fransız topraklarına verilen ad. Bu topraklar Senegal, Fransız Ginesi, Fildişi Kıyısı ve 1899'dan başlayarak Dahomey'i de içine alan Fransız Sudanı'ydı. Sudan'daki bazı topraklar 1903'te, Senegambia ve Nijer (Sénégambie-Niger) adı altında ayrı bir birim durumuna getirildi; bu bölge 1904'te Yukarı Senegal ve Nijer (Haut-Sénégal-Niger) adını aldı. Aynı dönemde Moritanya da Fransız Batı Afrikası'na katıldı. 1909'da kurulan Yukarı Volta (Haute-Volta) kolonisi 1932'de Fildişi Kıyısı'na, 1947'de ise yeniden federasyona bağlandı. Yukarı Senegal ve Nijer'e 1920'den sonra gene Fransız Sudanı adı verildi. 1960'ta eski koloniler artık bağımsız birer cumhuriyet olmuştu; Fransız Sudanı, Mali adını aldı. Yukarı Volta ise adını 1984'te Burkina Faso olarak değiştirdi.

Fransız Bilimler Akademisi, Fransızca ACADÉMIE DES SCIENCES. 1666'da Jean-Baptiste Colbert tarafından oluşturulan Fransız bilim kurumu. Aralarında René Descartes, Blaise Pascal, Pierre Gassendi ve Marin Mersenne'in bulunduğu bir grubun, 1662'de Paris'te başlattıkları ve belli aralıklarla sürdürdükleri özel toplantıları kurumsallaştırmak amacıyla oluşturulmuştu. İlk toplantısını Colbert'in desteğiyle kraliyet kütüphanesinde yapan grup, 1666'da Kraliyet Bilimler Akademisi olarak adlandırıldı. 1699'da ise sarayın koruması altında yeniden örgütlenerek bugünkü adını aldı ve Louvre'a taşındı. Akademi, daha 1721'de çeşitli ödüller vermeye başlamıştı; bunların sayısı giderek arttı. Fransız Devrimi'nden sonra, 1793'te Konvansiyon yönetimi öteki kraliyet akademilerinin yanı sıra Bilimler Akademisi'ni de kapattı. 1795'te, o sıralarda yeni kurulmuş olan Ulusal Enstitü'nün bir bölümü, akademinin işlevlerini üstlendi. Akademi 1816'da yeniden eski adını aldıysa da, Fransız Enstitüsü'ne bağlı bir bölüm olarak kaldı.

Akademi, matematik ve fizik bilimleri ile kimya ve doğa bilimlerini kapsayan iki ana bölüme ayrılır. Bu bölümler içinde geometri, mekanik, astronomi, coğrafya ve denizcilik, fizik, kimya, jeoloji, botanik, zooloji, köy ekonomisi, tıp ve cerrahi birimleri vardır. Fransız Bilimler Akademisi üyesi olmuş ünlü yabancı bilim adamları arasında Benjamin Franklin ve Albert Einstein sayılabilir. Akademinin yaklaşık 130 asıl, 160 muhabir ve 80 yabancı üyesi vardır.

Fransız Birliği, Fransızca UNION FRANÇAISE. Dördüncü Fransız Cumhuriyeti'ni başlatan 1946 Anayasası'nca kurulmuş siyasal birlik. Fransız sömürge imparatorluğunun yerine denizaşırı il ve topraklardan oluşan sömürgeleri merkezi yönetime bağlayan ve eski protektoralara yerel özerkliğin yanı sıra Paris'teki karar alma mekanizmasına bir ölçüde katılma olanağı sağlayan yarı federal bir yapı getirmiştir. 1958 Anayasası'yla birlikte yerini Fransız Uluslar Topluluğu'na(*) bırakmıştır.

Fransız-Cantabria okulu, İÖ y. 40 binle 10 bin arasında Fransa'nın güneybatısıyla İspanya'nın Kuzey Cantabria Dağları bölgesindeki çeşitli Paleolitik Çağ sanat gelenekleri içinde en eski ve ileri düzeyde olanı. Üst Paleolitik Çağın iki önemli evresi olan Aurignacien ve Magdalenien kültürleri içine alır. Yaklaşık 30 bin yıl kesintisiz devam etmiş olması nedeniyle okul olarak anılır. Kuzey İspanya'daki Altamira(*) ve OrtagüneyFransa'daki Lascaux Mağarası(*) gibi eski avcı topluluklara barınak olmuş büyük kireçtaşı mağaralarda gelişmiştir. Önemli ürünleri arasında son derece doğalcı bir anlayışla yapılmış küçük oyma heykelcikler, büyük boyutlu resimler, kazıma ve kabartmalar vardır.

Belki de mağaraların içinde geniş duvar yüzeylerinin bulunmasından ötürü, Fransız-Cantabria sanatında özellikle duvar resmi gelişmiş, kabartmadan çok, çizgisellik vurgulanmıştır. Bağımsız heykelcilik ürünleri enderdir. Küçük oyma heykelciklerin ayrıntıları çizgilerle verilmiş, hacimlendirme yönteminin bilindiği geç Magdalenien evrede bile anıtsal sanat örnekleri, büyük ölçüde çizginin ritmine ve düz renk alanlarına dayanılarak tasarlanmıştır.

Fransız-Cantabria okulunun bir özelliği de hayvanların son derece canlı olarak betimlenmiş olmasıdır. Temelde büyüye dayanan bir dinin ürünü olan bu resimlerin neredeyse hepsi, birbiriyle ilişkili olmayan tek hayvan figürlerinden oluşur. Görünüşe bakılırsa bunlar birer ikon işlevi görmüştür. Bazısı, avın bereketli geçmesini sağlamak amacıyla düzenlenen dinsel törenlerde önemli rol oynamış olabilir.

Fransız Cumhuriyet Takvimi, DEVRIM TAKVIMI olarak da bilinir, Fransız Devrimi sırasında, Gregoryen takvimin yerine daha bilimsel ve mantıklı bir sistemi geçirmek, ayrıca Hıristiyanlığın etkisinden kurtulmak amacıyla benimsenen takvim. 5 Ocak 1793'te Konvansiyon tarafından onaylanmış, başlangıç günü, Gregoryen takviminde 22 Eylül 1792'ye denk düşen "1 Vendémiaire 1" olarak belirlenmiştir.

Fransız Cumhuriyet Takvimi'nde yıl 12 aya, aylar da 10'ar günlük üç alt birime bölünmüştü; yıl sonunda ayrıca beş (artık yıllarda altı) ek gün yer alıyordu. Aylar sırasıyla Vendémiaire, Brumaire, Frimaire, Nivôse, Pluviôse, Ventôse, Germinal, Floréal, Prairial, Messidor, Thermidor ve Fructidor adlarını taşıyordu. Gregoryen takvimin günleriyle ilişkilendirilen aziz adlarının yerini tohum, ağaç, çiçek ve meyve adları aldı. Fransa'da Gregoryen takvim,

1 Ocak 1806'da Birinci İmparatorluk döneminde yeniden yürürlüğe kondu.

Fransız danteli, Fransızca POINT DE FRANCE. Fransa'da 17. yüzyılda çok yaygınlaşan ithal malı dantel satın alma merakını önlemek amacıyla XIV. Louis'nin bakanlarından Jean-Baptiste Colbert'in kurduğu sanayinin ürünü olan dantellere verilen ad. Colbert, Venedik ve Flandre'dan dantel

Bir Fransız danteli örneği, 17. yy sonları; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

işçileri getirterek, bunları eskiden beri dantel üretilen Sedan ve Alençon gibi kent merkezleriyle çevrelerine yerleştirdi. Hem kalite, hem de fiyat bakımından ithal mallarıyla rekabet edebilecek düzeyde dantel üretebilmelerini sağlamak için de 1665'te bu işçilere 10 yıl süreli bir tekel ayrıcalığı tanındı.

Fransız Demokratik İş Konfederasyonu, Fransızca CONFÉDÉRATION FRANÇAISE DÉMOCRATIQUE DU TRAVAIL (CFDT), 1919'da Fransız Hıristiyan İşçiler Konfederasyonu adıyla kurulan Fransız işçi örgütü. Kurucuları, dönemin sendikalist ve komünist hareketlerine karşı olan Katolik işçilerdi. Katoliklerin toplumsal ve anti-Marksist ilkelerini temel alan konfederasyon, sınıf mücadelesi kuramını reddetmekle birlikte, grevlerde zaman zaman Genel İş Konfederasyonu'yla (CGT) işbirliği yaptı. 1964'te başlayan örgütü laikleştirme girişimi sırasında, adındaki Hıristiyan sözcüğü çıkarıldı. Üyelerinin çoğu özel sektörde çalışmaktadır.

Fransız Devrim ve Napoléon Savaşları, 1792-1815 arasında Fransa'yı öteki Avrupa devletlerinin değişen ittifaklarıyla karşı karşıya getiren ve Avrupa'nın büyük bir bölümü üzerinde kısa süreli bir Fransız hegemonyası kurulmasını sağlayan bir dizi savaş. Başlangıçta Fransız Devrimi'ni savunma ve devrimin kazançlarını yayma amacını temel alan savaşlar, Napoléon'un mutlak iktidarı ele geçirmesinden sonra Fransa'nın nüfuz ve topraklarını genişletme hedefine yönelmiştir.

Fransız Devrimi'nin getirdiği köklü değişiklikler 1791'de XVI. Louis'nin başarısız kaçma girişiminin hemen ardından Avrupa'daki monarşik yönetimleri kaygılandırmaya başladı. Avusturya ve Prusya tehdit edici ve kışkırtıcı bir nitelik taşıyan Pillnitz Bildirgesi'ni yayımladı. Devrimi sindirmeye yönelik girişimlerin artması üzerine, Fransa Nisan 1792'de bu iki ülkeye savaş açtı. Fransa içlerinde ilerlemeye başlayan Braunschweig dükü komutasındaki Prusya-Avusturya kuvvetleri, Charles-François Dumouriez ve François-Christophe Kellermann komutasındaki Fransız kuvvetlerince 20 Eylül 1792'de Valmy'de durduruldu. Saldırı konumuna geçen Fransız kuvvetleri kasım sonuna doğru Avusturya Felemenki (bugün Belçika ve Lüksemburg) ve başka toprakları işgal etti. 1793 başlarında Avusturya, Prusya, İspanya, Felemenk Cumhuriyeti ve İngiltere Fransa'ya karşı Birinci Koalisyon'u oluşturdu. Savaşın Fransa aleyhine dönmesi üzerine, devrim hükümeti genel seferberlik ilan etti. Böylece daha önce benzeri görülmemiş büyüklükte ordular kurularak cepheye gönderildi. 18. yüzyıl ortalarında kara Avrupa'sındaki savaşlar genelde 60-70 bin kişilik ordularla yürütülürken, 1800'de Napoléon'un emrinde her an harekete geçirebileceği 250 bin kişilik ordular bulunuyordu. 1812'deki Rus seferine katılan Napoléon orduları 600 bin kişiye yaklaşıyordu.

1795'in başlarına gelindiğinde, Fransa Müttefikleri her cephede yenmiş, Amsterdam, Ren ve Pireneler'in gerisine kadar sürmüştü. Ayrıca Prusya'yı ittifaktan çekilmeye ve 1806'ya değin süren ayrı bir barış anlaşması imzalamaya zorlamıştı. İşgal altına giren Felemenk Cumhuriyeti sonradan Fransa'nın etkisi altındaki Batav Cumhuriyeti'ne dönüştü. Kuzey İtalya'da da güçlü bir konum elde eden Fransız ordusu, Avusturya ve Sardinya mevzilerini tehdit edecek bir düzeye ulaştı. Mart 1796'da harekete geçme konusunda isteksiz davranan ordu komutanının yerini alan Napoléon Bonaparte, yürüttüğü parlak sefer sonunda Avusturya'yı Campo Formio Antlaşması'nı imzalamaya zorladı. Böylece Avusturya Felemenki Fransa'ya katılırken, Kuzey İtalya'da Fransız etkisi altında Cisalpine ve Ligurya cumhuriyetleri kuruldu.

Napoléon'un Mayıs 1798'de Mısır'da giriştiği sefer ise başarısızlıkla sonuçlandı. Küçük Fransız Donanması'nın Nil Çarpışması'nda (1 Ağustos 1798) Amiral Horatio Nelson karşısında yenilgiye uğramasıyla yeterli donanma desteğinden yoksun kalan Napoléon, 1799'da Akkâ'yı da ele geçiremeyince Fransa'ya döndü. Geride bıraktığı ordu 1801'e değin Mısır'daki işgali sürdürdü. Bu arada öteki Fransız kuvvetleri yeni topraklar ele geçirerek Roma, İsviçre (Helvetia Cumhuriyeti) ve Piemonte'de (Partenopea Cumhuriyeti) cumhuriyetçi yönetimler kurmuşlardı. Bunun üzerine İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti, Napoli, Portekiz ve Avusturya'nın katıldığı İkinci Koalisyon oluşturuldu. Müttefiklerin ilk başlarda elde ettiği başarılar, izlenecek strateji konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden kalıcı olmadı. Napoléon, Cumhuriyet Takvimi'ne göre VIII. Yıl'da 18 Brumaire Darbesi'yle (9 Kasım 1799) konsül olduğunda, Devrim'e yönelik yabancı müdahale tehdidi büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunuyordu. 1800'de Marengo'da Avusturya'ya karşı kazanılan zafer ve bunu izleyen Lunéville Antlaşması (1801), Fransa'ya kara Avrupa'sında üstünlük sağladı. Sonraki iki yıl boyunca yalnızca güçlü bir donanması olan İngiltere Napoléon'a karşı koyabildi. Nelson'ın Trafalgar'daki ezici zaferi (21 Ekim 1805) İngiltere'yi işgal etmeye yönelik Fransız tehdidini ortadan kaldırdı. 1805'te İngiltere, Rusya ve Avusturya arasında Üçüncü Koalisyon kuruldu. Napoléon 1805'te Ulm ve Austerlitz'de Avusturya'ya, 1806'da da Jena, Auerstadt ve Lübeck'te Koalisyon'a yeni katılan Prusya'ya karşı büyük zaferler kazandı. Ardından imzalanan Tilsit Antlaşması'yla (1807) Prusya Elbe'yi temel alan bir sınırla ikiye ayrıldı ve Polonya'nın bir bölümünü yitirdi. Avusturya'daki kısa süreli bir ayaklanmadan sonra 1809'da imzalanan Schönbrunn Antlaşması Avusturya'yı zayıflatan toprak düzenlemeleri getirdi. Böylece Manş Denizinden Rus sınırına kadar Portekiz, İsveç, Sardinya ve Sicilya dışındaki bütün Avrupa toprakları ilhak, denetim ya da ittifaklar yoluyla Fransız hegemonyası altına girmiş oldu.

Fransa'nın denetimindeki limanlarını kullanarak İngiltere'yi abluka altına almak isteyen Napoléon, 1806'da Berlin Kararnamesi'ni yayımlamıştı. İngiliz limanlarına uğradıktan sonra Fransa denetimindeki limanlara gelen gemilere el konmasını öngören ve Kıta Ablukası (*Blocus Continental*) olarak adlandırılan bu politika, başarılı sonuçlar vermedi. İngiltere'nin misilleme olarak Fransız limanlarına giden gemilere el koymasıyla Avrupa ticaretinde başlayan genel duraklama ve Fransız hükümetinin İngiltere'yle ticaret yapmak için Fransız tüccarlarına ruhsat verirken izlediği kayırmacı politika, Napoléon'un siyasal desteğini önemli ölçüde yitirmesine yol açtı. Öte yandan Avrupa'daki güçlüklere karşın sömürge pazarlarını genişletmeyi başaran İngiltere, ticaret savaşından zenginleşmiş olarak çıktı.

Napoléon'un askeri başarıları, ordularını hızlı bir biçimde harekete geçirerek çoğu kez beklenmedik darbeler indirmeye dayanan saldırı stratejisinden kaynaklanıyordu. Böylece karşısındaki kuvvetlerin eşgüdüm sağlamasına zaman tanımadan onları birer birer yenilgiye uğratıyordu. Özellikle de hızlı harekete geçmenin ikmal bağlantılarını güçleştirdiği ve harekât alanındaki kaynaklara zorla el koymayı zorunlu kıldığı bu strateji, savaş alanının çok iyi tanınmasını gerektiriyordu. Napoléon'un karşısındaki kuvvetler bu stratejiye karşı, eşgüdüm sağlanıncaya değin çatışmadan kaçınmaya dayanan bir oyalama stratejisi geliştirdiler. Güçlü ikmal hatları bulunan Müttefik ordularının, kendilerini izleyen Napoléon birliklerinin ikmal bağlantısını yitirerek sorunlarla karşılaşmasından sonra saldırıya geçmelerini öngören bu strateji, ilk kez 1811'deki Yarımada Savaşı sırasında uygulandı. Portekiz'den geçen ikmal yollarını kullanan Wellington dükü İspanya'da Fransız kuvvetlerini geriletmeyi başardı. Napoléon'un 1812 Rus seferinde, Rus ordularına komuta eden Barclay de Tolly ve Bagration aynı stratejiyle çarpıcı başarılar elde ettiler. Paralel bir hat üzerinde sürekli geri çekilen Rus kuvvetleriyle 7 Eylül'de Borodino'da giriştiği büyük çaplı çarpışmada kesin bir zafer kazanamayan Napoléon, sonunda geri çekilmek zorunda kaldı. Tam bir felaketle sonuçlanan bu seferde Napoléon 500 bin askerini, müttefiklerinin güvenini ve düşmanları üzerindeki moral üstünlüğünü yitirdi.

1813'te yeni bir koalisyon kuruldu ve Fransız ordusundan daha kalabalık ordular toplandı. Müttefikleri birer birer teslim olan Napoléon, 1813'ün sonlarında Ren'in gerisine çekilmek zorunda kaldı. 1814 başlarında Fransa'ya giren Koalisyon kuvvetleri, martta Paris'e ulaştı; Napoléon 6 Nisan'da imparatorluk tahtından çekildi. Ama Elba Adasında bir yıla yakın sürgün kaldıktan sonra, Mart 1815'te Fransa'ya dönerek yeni bir ordu topladı. Bu kez karşısında İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın katıldığı bir koalisyon vardı. Napoléon, Fransa'ya ayrı kollardan giren Wellington komutasındaki İngiliz ve Felemenk kuvvet-

leri ile Blücher komutasındaki Prusya kuvvetlerinin birleşmesini önleyemeyerek, 16-18 Haziran 1815'te Waterloo'da kesin yenilgiye uğradı. Napoléon'un 22 Haziran'da ikinci kez çekilmesinden kısa bir süre sonra, XVIII. Louis'nin başa geçmesiyle Bourbon monarşisi yeniden kuruldu.

Fransız Devrimi, 1789 DEVRİMİ olarak da bilinir, 1787'den başlayarak Fransa'yı sarsan, ilk doruk noktasına 1789'da ulaşan ve değişik aşamalardan geçerek 1799'a değin süren devrimci hareket. Fransa'da *ancien régime*'e (eski rejim) son vermiş ve Avrupa tarihinde yeni bir çağ açmıştır.

Devrime yol açan nedenler konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel olarak üzerinde durulan başlıca etkenler şunlardır: 1) Avrupa'nın en kalabalık ülkesi olan Fransa'da yaşam koşullarının giderek kötüleşmesi, 2) gelişmekte olan varlıklı burjuvazinin başka ülkelerdekinden daha sistemli bir biçimde siyasal iktidarın dışında tutulması, 3) köylülerin, üzerlerinde ağır bir yük oluşturan çağdışı feodal sisteme duyduğu tepkinin güçlenmesi, 4) toplumsal ve siyasal reformu savunan düşünürlerin Fransa'da başka yerlere göre daha yaygın bir etki uyandırması, 5) Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na sağladığı yoğun mali ve askeri destek yüzünden devletin iflasın eşiğine gelmesi.

Bastille
Fransız Kütüphanesi'nin izniyle

Aristokratların başkaldırısı (1787-89). Fransız maliyesini düzene sokmakla görevlendirilen Charles-Alexandre de Calonne, Şubat 1787'de üst düzey din adamları, büyük soylular ve yüksek yargıçlardan oluşan İleri Gelenler Meclisi'ni toplantıya çağırarak bütçe açığının kapatılması için ayrıcalıklı kesimlerin vergi yükümlülüğünü artıracak reformlar önerdiğinde, Fransa'da devrimin ilk kıpırdanmaları başladı. Meclis, reformları reddederek ruhban sınıfı, soylular ve halkın temsilcilerinden oluşan ve 1614'ten beri toplanmamış olan *États-Généraux*'nun(*) toplantıya çağrılmasını talep etti. Calonne'dan sonra Fransız maliyesini yönetenlerin, direnişe karşın reformları uygulama yolundaki çabaları, aristokratik kurumların, özellikle de Mayıs 1788'de çıkarılan yasa ile yetkileri kısıtlanmış olan *Parlement*'ların(*) başkaldırısına yol açtı. 1788'in bahar ve yaz aylarında Paris, Grenoble, Dijon, Toulouse, Pau ve Rennes'de huzursuzluklar baş gösterdi. Ödün vermek zorunda kalan Kral XVI. Louis, Jacques Necker'i maliyenin yönetimine getirdi ve *États-Généraux*'yu 5 Mayıs 1789'da toplayacağını açıkladı. Kralın basın özgürlüğüne de göz yummasıyla Fransa bir anda devlet yapısının yeniden düzenlenmesine ilişkin tasarıları içeren kitapçıklarla dolup taştı. Ocak-Nisan 1789 arasında yapılan *États-Généraux* seçimleri, kötü geçen 1788 hasadının neden olduğu karışıklıklarla aynı zamana rastladı. Temsilcilerini belirlemekte herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmayan üç toplumsal zümre de kendi sorunlarını ve isteklerini dile getiren dilek listeleri ya da "şikâyet defterleri" (*cahiers de doléances*) hazırladılar. *Tiers État* (Halk Meclisi) için 600, soylular ve ruhban kesimlerinin her biri için de 300 temsilci seçildi. Kırsal alanlarda iki, kentlerde ise üç dereceli seçimler sonunda belirlenen *Tiers État* temsilcileri bütünüyle burjuvalardan oluşuyordu.

1789 olayları. 5 Mayıs 1789'da Versailles'da toplanan *États-Généraux*, daha başlangıçta, oylamaların toplam temsilci sayısına mı, yoksa *état* esasına göre mi yapılacağı konusunda ikiye bölündü. Bu yöntem sorunu üzerindeki şiddetli mücadelede *Tiers État* temsilcileri çok geçmeden çoğu halk kökenli küçük papazların da desteğini kazandı. Ardından krala da meydan okuyarak *Jeu de Paume* salonunda toplandı (20 Haziran) ve Fransa'ya yeni bir anayasa getirilinceye değin kesinlikle dağılmayacağına ant içti. XVI. Louis bu duruma istemeyerek boyun eğdi ve ruhban kesimiyle soyluları Kurucu Meclis'i oluşturmak üzere *Tiers État*'ya katılmaya çağırdı; bir yandan da meclisi dağıtmak üzere asker toplamaya girişti.

Gıda maddesi sıkıntısının doruk noktasına ulaştığı bir döneme rastlayan bu iki aylık kaçamak dövüş, kentlerde ve taşrada kızgınlıklar yaratmaya başladı. Ayrıcalıklı kesimlerin kralla anlaşarak Kurucu Meclis'i dağıtacak bir "aristokratlar komplosu" hazırladığı söylentileri, Temmuz 1789'da köylülerin arasında Büyük Korku denen (*Grande Peur*) paniğe neden oldu. Askeri birliklerin kralın emriyle Kurucu Meclis'in çevresini sarması ve Necker'in görevinden alınması meclisin tepkisine, kralın buna kayıtsız kalması da Paris halkının ayaklanmasına yol açtı. Silahlanan Paris halkı 14 Temmuz 1789'da krallık baskısının simgesi olarak gördüğü Bastille'i ele geçirdi. Bu hareketle ayaklanma devrime dönüştü. Yeniden boyun eğen kral, kentte dolaşırken krallığın beyaz renginin yanı sıra Paris'in renkleri olan mavi ve kırmızıyı da içeren üç renkli kokart takarak halkın egemenliğini tanıdığını gösterdi.

Taşrada Büyük Korku köylülerin de feodal beylere karşı ayaklanmalarına ve şatoları hedef alan saldırılara girişmelerine yol açtı. Soylular ve burjuvazi dehşete kapıldı. Kurucu Meclis, köylüleri denetim altına almak için 4 Ağustos'ta feodal vergi ve ayrıcalıkları ortadan kaldırdı. Ardından İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi(*) ilan edilerek (26 Ağustos) özgürlük, eşitlik, mülkiyet dokunulmazlığı ve baskıya karşı direnme hakları tanındı.

Kral, toplumsal yapıyı altüst eden 4 Ağustos kararları ile İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni onaylamayı reddetti. Bunun üzerine Paris'te halk kitleleri yeniden ayaklanarak 5 Ekim'de Versailles'a yürüdü. Ertesi gün, kraliyet ailesi Paris'e getirilerek Tuileries Sarayı'nda oturmak zorunda bırakıldı. Kurucu Meclis de Paris'te yeni anayasa üzerinde çalışmalarını sürdürdü.

Yeni rejim. Kurucu Meclis, feodalizmin tasfiyesini sürdürerek eski zümreleri (*ordre*) kaldırdı, sömürgelerde köleliğe son vermemekle birlikte en azından Fransa'da yurttaşlar arasında eşitliği sağladı ve kamu görevlerine girişteki eşitsizliklere son verdi. Kamu borçlarının ödenmesi amacıyla kilise topraklarının devletleştirilmesi kararını mülklerin yaygın bir biçimde yeniden dağıtılması izledi. Bundan en çok yararlanan, burjuvaziyle toprak sahibi köylüler oldu; ama bazı topraksız köylüler de arazi satın alabildi. Kiliseyi mal varlığından yoksun bırakan Kurucu Meclis, ardından yeni bir düzenlemeye girişerek Fransız Kilisesi Temel Yasası'nı çıkardı. Yasa, papa ve Fransız ruhban sınıfının çoğunluğu tarafından reddedildi; ortaya çıkan ayrılık, çekişmelerin şiddetini artırdı.

Kurucu Meclis, *ancien régime*'in karmaşık yönetsel sistemini yıkarak yerine seçilmiş meclislerce yönetilen il (*département*), ilçe (*arrondissement*), kanton (*canton*) ve bucak (*commune*) bölünmesine dayalı akılcı bir sistem geçirdi. Adalet mekanizmasının temelini oluşturan ilkeler de köklü bir biçimde değiştirildi ve sistem yeni yönetsel birimlere uyarlandı; yargıçların da seçilerek göreve gelmesi ilkesi kabul edildi.

Kurucu Meclis'in çerçevesini çizdiği yeni düzen, yasama ve yürütme güçlerinin kralla meclis arasında paylaşıldığı bir monarşiyi öngörüyordu. Ama bütünüyle aristokrat danışmanlarının etkisi altında olan XVI. Louis ülkeyi yeni güçlerle birlikte yönetme yolunu seçmedi. 20-21 Haziran 1791'de ülkesinden kaçma girişiminde bulunduysa da Varennes'de yakalanarak Paris'e geri getirildi.

Fransa ve Avrupa'da devrim ve karşıdevrim. Fransa'daki olaylar, birkaç yıl önce Felemenk Cumhuriyeti, Belçika ve İsviçre'de yenilgiye uğratılmış olan devrimcilere yeni umutlar verdi. Bunun yanı sıra İngiltere, İrlanda, Almanya, Avusturya ve İtalya'da değişiklik isteyen çevreler de devrimi sempatiyle karşıladı. Bu ülkelerin tümünde devrimci kulüpler oluşturuldu.

Çok sayıda Fransız karşıdevrimci ise (soylular, din adamları ve bazı burjuvalar) ülke içinde mücadeleden vazgeçerek dışarıya kaçtı. Fransa'nın kuzeydoğu sınırlarına yakın yerlerde silahlı gruplar oluşturan bu devrim göçmenleri (*émigré*'ler), Avrupalı yöneticilerden yardım sağlamaya çalıştılar. Önceleri devrime karşı kayıtsız kalan Avrupalı yöneticiler, Kurucu Meclis'in her halkın kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğunu ilan etmesi üzerine, kaygı duymaya başladılar. Papalık egemenliğindeki Avignon, 13 Eylül 1791'de bu ilkeye dayanarak Fransa ile yeniden birleşti. Fransa ile Avrupa'nın geri kalan bölümü arasındaki uçurum genişlerken, Fransa dışında, topluca Jakobenler olarak adlandırılan devrim yanlılarına yapılan baskılar arttı. Sonunda Fransa, 20 Nisan 1792'de Avusturya ve Prusya'ya savaş ilan etti.

Savaş, kralın idamı ve Terör Dönemi. Savaşın ilk aşaması (Nisan-Eylül 1792) Fransa'ya bir dizi yenilgi getirdi; Avustur-

ya-Prusya orduları, sınırı geçerek hızla Paris'e doğru ilerledi. Kralın ve aristokratların kendilerine ihanet ettiğine inanan Fransız devrimcileri, 10 Ağustos 1792'de ayaklanarak, XVI. Louis'nin bulunduğu Tuileries Sarayı'nı işgal ettiler; kraliyet ailesi Le Temple'da hapsedildi. Parisli kitleler eylül başında hapishanelere girerek soylularla din adamlarını kıyımdan geçirdi. Bu arada uyanan milliyetçilik duygularının etkisiyle gönüllüler yığınlar halinde orduya yazılmaya başladı. 20 Eylül 1792'de Fransız kuvvetleri son bir çabayla Prusya ordusunu Valmy'de durdurdu. Aynı gün yeni bir meclis olan Konvansiyon toplandı. Konvansiyon 21 Eylül'de monarşiyi kaldırarak cumhuriyetin kurulduğunu ilan etti.

Savaşın ikinci aşaması (Eylül 1792-Nisan 1793), devrim hükümetinin başarılarına sahne oldu. Avusturya Felemenki (bugün Belçika), Ren bölgesi, Savoie ve Nice'i işgal eden Fransız orduları buralarda feodal düzene de son verdi. Fransa'da Konvansiyon, Jirondenler ile Montagnard'lar (Dağlılar) arasında ikiye bölündü. Jirondenler, Fransa'da bir burjuva cumhuriyeti kurmak ve devrimi bütün Avrupa'ya yaymak istiyorlardı; Montagnard'lar ile Robespierre ise alt sınıfları siyasal ve ekonomik açılardan daha da güçlendirmeyi, ayrıca devrim hareketini Fransa ile sınırlamayı savunuyordu. Jirondenlerin bütün çabalarına karşın, XVI. Louis Konvansiyon tarafından yargılanarak vatana ihanetten ölüme mahkûm oldu ve 21 Ocak 1793'te idam edildi.

1793 ilkbaharında savaşın üçüncü aşaması başladı ve Fransa yeni yenilgiler aldı. Avusturya, Prusya ve İngiltere, Avrupalı yöneticilerden çoğunun da desteklediği bir koalisyon (sonradan Birinci Koalisyon olarak adlandırıldı) oluşturdu. Fransa, Belçika ile Ren bölgesini yitirdi; ilerleyen Koalisyon orduları Paris'i tehdit eder duruma geldi. Durumun Fransa aleyhine dönmesi, 1792'de olduğu gibi aşırı uçların güçlenmesine neden oldu. Jirondenler Konvansiyon'dan atıldı ve cumhuriyet yanlısı olan işçiler, zanaatçılar, küçük esnaf, küçük çiftçiler ve tarım işçilerinin desteğini elde eden Montagnard'lar, iktidarı ele geçirerek 9 Thermidor II. Yıl'a (27 Temmuz 1794) değin yönetimde kaldı. Montagnard'lar da Jirondenler gibi burjuva liberalleriydi. Ama bir yandan cumhuriyetçilerin baskısı, öte yandan savunma gereksinimleri altında radikal ve ilerici bir ekonomik ve toplumsal politika benimsediler. Bu dönemde fiyatlara tavan getiren *Maximum* yasası çıkarıldı, varlıklılar vergilendirildi, yoksullarla sakatlara destek sağlandı. Eğitim ücretsiz ve zorunlu hale getirildi. Ocak 1792'ye değin ülkeye dönmeyen *émigré*'ler gıyaplarında idama mahkûm edilerek mülklerine el kondu. Bu olağanüstü önlemler, şiddetli tepkilere yol açtı. Vendée Savaşları (1793-96), Normandiya ve Provence'ta "federalist" başkaldırılar, Lyon ve Bordeaux ayaklanmaları ve Bretanya'da Chouans isyanı gibi bir dizi devrim karşıtı hareket, Terör Dönemi uygulamalarıyla bastırıldı. En az 300 bin şüpheli kişi tutuklandı; bunlardan 17 bini ölüme mahkûm edildi. Daha çok sayıda kişi ise cezaevlerinde öldü ya da hiçbir biçimde yargılanmaksızın öldürüldü. Aynı dönemde devrim hükümetinin topladığı asker sayısı 1 milyonu aştı.

1794 ilkbaharından başlayarak dördüncü aşamasına giren savaşta, Fleurus'de Avusturyalılara karşı kazanılan parlak zaferle (26 Haziran 1794), Belçika yeniden Fransız kuvvetlerinin eline geçti. Zafer, Terör Dönemi ile ekonomik ve toplumsal kısıtlamaların varlık nedenini ortadan kaldırdı. Terör Dönemi'ne damgasını vuran Robespierre, 9 Thermidor II. Yıl'da (27 Temmuz 1794) iktidardan düşürüldü, ertesi gün de giyotine gönderildi. Kısa bir süre sonra da *Maximum* kaldırıldı, toplumsal içerikli yasaların uygulanmasına son verildi ve ekonomik eşitliğe yönelik çabalardan vazgeçildi.

Karşıdevrimci hareket yeniden güç kazanmaya başladı. Konvansiyon'un yeni bir anayasa üzerinde görüşmelere başladığı sırada, batı ve güneydoğuda kralcı "Beyaz Terör" patlak verdi. Kralcılar, Paris'te iktidarı ele geçirmeye çalıştılarsa da, 13 Vendémiaire IV. Yıl'da (5 Ekim 1795) genç general Napoléon Bonaparte tarafından bozguna uğratıldılar. Bundan birkaç gün sonra Konvansiyon dağıldı.

Direktuvar ve devrimci yayılma. Konvansiyon'un onaylamış olduğu III. Yıl Anayasası, yürütme yetkisini beş üyeden oluşan *Directeurs*'e (Direktörler Meclisi), yasama yetkisini ise *Conseil des Anciens* (Yaşlılar Meclisi) ile *Conseil de Cinq-Cents*'dan (Beş Yüzler Konseyi) oluşan yasama organına (*Corps Législatif*) veriyordu. Avrupa genelinde devrimciler ile karşıdevrimciler arasında süren şiddetli mücadele, Direktörler Meclisi ile yasama organı arasındaki çelişkileri giderek artırdı. Bu anlaşmazlıklar, iki hükümet darbesine yol açtı. V. Yıl'da 18 Fructidor Darbesi'yle(*) (4 Eylül 1797) kralcılar Direktörler Meclisi ile yasama organından atıldı; III. Yıl'daki 18 Brumaire Darbesi'yle(*) (9 Kasım 1799) ise, Direktuvar rejimi son buldu.

Bu arada Fleurus zaferinden sonra Fransız ordularının Avrupa'daki ilerlemesi sürdü. Ren bölgesi ve Felemenk toprakları işgal edildi. 1795'te Felemenk, Toscana, Prusya ve İspanya barış görüşmelerine oturdu. Bonaparte komutasındaki Fransız ordusu İtalya'ya girdiğinde (1796), Sardinya da boyun eğdi. Barışa yanaşan en son ülke Avusturya oldu (Campo Formio Antlaşması, 1797). Fransız ordularının işgal ettiği ülkelerin çoğu Fransa'yı örnek alan kurumlarla "kardeş cumhuriyetler" olarak örgütlendi. Avrupa kıtasında sağlanan barış, devrimci yayılmayı sona erdirmedi. Direktuvar içinde yer alanların çoğu, devrimi bütün Avrupa'ya yayma konusunda Jirondenlerin geleneğini izleyerek Fransa dışındaki Jakobenlerin çağrılarına kayıtsız kalmadı. Fransız birlikleri 1798 ve 1799'da İsviçre, Papalık Devletleri ve Napoli'ye girerek İsviçre, Roma ve Parthenopea cumhuriyetlerini kurdu. Fransa ile savaş hali süren İngiltere'ye asker çıkarma düşüncesini uygulamaya koyamayan Direktuvar, Bonaparte'ın talebi üzerine Mısır'ı işgal edip Hindistan kozunu kullanarak İngiltere'yi zorlamaya karar verdi. Bonaparte'ın komutasındaki Fransız ordusu, Malta ve Mısır'ı kolayca işgal etti; ama orduya destek olan küçük donanma, 1 Ağustos 1798'de Horatio Nelson'ın filosu tarafından Ebu Kir Körfezindeki Nil Çarpışması'nda yok edildi. Bu çarpışma devrimin yayılmasından çekinen devletler arasında İkinci Koalisyon'un oluşturulmasına da zemin hazırladı. Avusturya, Rusya, Osmanlı Devleti ve İngiltere'den oluşan bu koalisyon, 1799 ilkbahar ve yazında büyük başarılar kazanarak, Fransız ordularını sınır bölgelerine geri sürdü. Bonaparte, askeri yenilgiler sonunda hükümetin zor duruma düşmesinden yararlanmak amacıyla Fransa'ya döndü. 18 Brumaire'deki hükümet darbesiyle Direktuvar rejimine son vererek konsüllük dönemini başlattı. Devrimin sona erdiğini ilan eden Bonaparte, daha sonra devrimi yeni biçimler altında bütün Avrupa'ya yaymayı sürdürdü.

Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası (Compagnie Française des Indes Orientales), Fransa'nın Hindistan, Doğu Afrika ve Madagaskar ticaretini yürütmek üzere kurulan kumpanya (1664-1719).

XIV. Louis'nin maliye başmüfettişi Jean-Baptiste Colbert'in kurduğu kumpanya, başlangıçta Fransız tüccarların mali desteğini sağlamada güçlüklerle karşılaştı. Bunun üzerine Colbert, Académie Française üyesi François Charpentier'ye, kumpanyaya katılmanın yararlarını anlatan ve Fransızları altın, biber, tarçın ve pamuğu yabancılar yerine kumpanyadan almaya çağıran bir reklam yazısı yazdırdı. XIV. Louis de 119 kentteki tüccarlara gönderdiği emirle, bir araya gelerek kumpanyaya katılma kararı almalarını istedi. Ama tüccarların çoğu bunun gizli bir vergilendirme olduğunu düşünerek emre uymadı. 1668'e gelindiğinde kumpanya en büyük ortağı durumunda olan kralın denetimi altında bulunuyordu.

Daha önce kurulmuş olan Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'yla sürekli rekabet etmek zorunda kalan kumpanyanın düzenlediği seferler çoğu kez Felemenklilerin saldırısına uğradı ve mallarına el kondu. Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası, 1670-75 arasında kısa bir süre geliştiyse de, 1680'lerde kazanç sağlayamayan ve gemilerinin çoğu sefere çıkamaz durumda olan bir kuruluşa dönüştü.

Fransız edebiyatı, Fransa'da Fransızca ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. Fransa dışındaki ülkelerde Fransızca yazılan yapıtlar da bu edebiyat içinde ele alınabilir. Fransız edebi geleneği, kendine özgü çizgilerini klasikçilikle kazanmıştır. Duygudan çok akla seslenmesi, biçimsel kusursuzluğa önem vermesi ve duru, akılcı bir anlatıma bağlı kalması, bu geleneğin başta gelen özellikleridir. O dönemde bütün Avrupa'ya örnek olan Fransız edebiyatı, bugün de en etkili ulusal edebiyatlardan biridir.

Kökenleri ve başlangıç dönemi. Fransızca, İÖ 50'de Romalıların Galya'yı almasından sonra bölgede yayılan halk Latincesinden türemiştir. Charlemagne'ın torunlarının içtikleri andın metni olan *Serment de Strasbourg* (842; Strasbourg Yemini) Fransız dilinin en eski belgesi sayılır. Yaklaşık 1100'den önceki dönemden günümüze ulaşan az sayıdaki öteki metinlerin hepsi dinsel içeriklidir.

Özgün Fransız edebiyatı, 12. yüzyılda *chanson de geste*(*) adı verilen yapıtlarla başladı. Müzik eşliğinde söylenen bu anonim epik parçalar, Karolenj imparatoru Charlemagne'ın efsaneleşen savaşlarını konu alıyor ve askeri bir aristokrasinin bağlılığa dayalı ahlak anlayışını yansıtıyordu. Günümüze ulaşan 80'den fazla *chanson de geste*'in en eski ve en parlak örneği, yaklaşık 1100'e tarihlendirilen *La Chanson de Roland*'dı (Roland'ın Şarkısı).

12. yüzyıl ortalarında *roman* (romans) adı verilen bir tür ortaya çıktı. Buradaki *roman* sözcüğü, halk diliyle yani Fransızcayla yazılmış manzum öykü anlamına geliyordu. Hemen hepsi okul eğitimi görmüş şairlerin ürünü olan bu romanslar, topluluk eylemlerinden çok, bireysel kahramanlıklardan beslenmeleri, Hıristiyan inançları yerine pagan Kelt efsanelerini ve şövalye aşklarını konu almaları, psikolojiye önem vermeleri ve betimleme yönünden daha ayrıntılı olmalarıyla *chanson de geste*'den ayrılıyorlardı. Ayrıca *chanson de geste*'ler söylenmek için yaratılmış ürünlerdi; romanslar ise okunmak için yazılmış yapıtlardı. Başlangıçta manzum olarak yazılan söz konusu romanslar, konularına göre birkaç çevrime ayrılıyordu. Konularını Anglosakson ve Breton efsanelerinden alan Kral Arthur ve Yuvar-

lak Masa Şövalyeleri bu çevrimlerin en ünlüsüydü. Arthur efsanelerini Fransa'da 1165-82 arasında şair Chrétien de Troyes işledi. Kral Arthur çevriminden türeyen bir romans da, şövalyelerin Kutsal Kâse'yi arayışlarını anlatan Kutsal Kâse çevrimiydi. Robert de Borron'un *Joseph d'Arimathie* adlı uzun manzum yapıtına konu olan bu romans, daha sonra dinsel konulu düzyazı yapıtlarda da işlendi. Bir Kelt efsanesine dayanan Tristan ve Iseult efsanesi de, 12. yüzyılın ikinci yarısında Anglonorman şair Thomas ile Norman şair Béroul tarafından ayrı ayrı işlendi.

12. ve 13. yüzyıllarda, romanslardan farklı olarak, konularını tarihten değil de, güncel yaşamdan alan ve şövalye aşklarını dile getiren bir lirik şiir de gelişti. Trubadur(*) adı verilen şair-müzikçilerce söylenen bu şiirler, güneyde Akitanya, Languedoc ve Provence bölgelerinde ortaya çıktı. Çoğu soylulardan oluşan trubadurlar arasında, din adamlarına ve kadınlara da rastlanıyordu. Yeni lirik şiir, 11. yüzyılda savaşlara ara verilmesinden sonra Fransa saraylarında yaşanmaya başlayan görece zengin ve huzurlu dönemin bir ürünüydü. Askeri değerlerin yerini saray yaşantısının erdemleri almakta, davranışlar incelmekte, kültür başlıbaşına bir değer olarak görülmekteydi. Bu koşullarda, kadın ve aşkla ilgili görüşler de değişmekteydi. Trubadur şiirinde kadın, erkeğin istediği gibi kullanabileceği bir eşya olmaktan çıkarak, erkeğin ancak uzun süreli bir "aşk çıraklığı"ndan sonra sevgisini kazanabileceği saygın bir varlığa dönüştü. Usta trubadurlar arasında Bernard de Ventadour, Arnaud Daniel, Jaufré Rudel ve daha taşlamacı bir nitelik taşıyan *sirventès* türündeki ürünleriyle ünlü Bertran de Born sayılabilir.

13. yüzyılda, Fransa'nın kuzeyinde de truver(*) adı verilen şair-müzikçilerle lirik şiir büyük bir gelişme gösterdi. Şiirin gerek temalarında, gerek biçimlerinde bir çeşitlenme görüldü. Pastoral şiir ile *lai*(*), *rondeau*(*) ve şövalye aşkını işleyen *canzo* gibi şiir biçimleri bu dönemde gelişti. Kuzeyde, aristokrat şairlerin yanı sıra, günlük yaşamın konularını daha kişisel bir üslupla işleyen Rutebeuf gibi burjuva kökenli şairler de önem kazandı.

Ortaçağ Fransa'sında, lirik şiirin yanı sıra, taşlama ve gülmece öğelerine yer veren, "kaba ve çirkin" konulara girmekten kaçınmayan türler de gelişti. Toplumun kötülüklerini, yöneticilerin adaletsizliğini ve rahiplerin ikiyüzlülüğünü eleştiren çok sayıda dinsel ve didaktik, manzum ve düzyazı yapıt ortaya çıktı. 12. yüzyılda gelişen yeni bir tür, insan zaaf ve çılgınlıklarını daha çok gülmece amacıyla işleyen manzum *fabliau*'ydu(*). Çoğu anonim olan bu kısa öyküler, dinsel ve ahlaksal değerleri gizlice alaya alıyor, "müstehcen" sahneler içeriyor ve gülmece etkisini sözcük oyunlarıyla sağlıyordu. *Fabliau*'ların yanı sıra gene çok sevilen bir tür de hayvan fabliları ve hayvan öyküleriydi. Bu türün ilk örneği, Pierre de Saint-Cloud'un yaklaşık 1175'te yazdığı *Roman de Renart*'dı. Tilki Renart ile kurt Isengrin'in çekişmelerini anlatan bu manzum yapıt, konularını hayvanlar krallığının günlük yaşamından alan ve keskin bir toplumsal taşlama öğesi içeren geniş bir hayvan destanları çevriminin doğmasına yol açtı.

Alegorik şiir de 13. yüzyılda *Roman de la rose* (Gülün Romansı) ile parlak örneklerinden birini verdi. Bu uzun yapıtın Guillaume de Lorris tarafından yaklaşık 1240'ta yazılmış olan sekiz heceli 4.058 dizeden oluşan ilk bölümü, incelikli alegorik oyunlar aracılığıyla aşk yaşantısını anlatıyordu. Yaklaşık 1280'de Jean de Meun'ün yazdığı, gene sekiz heceli 17.722 dizeli ikinci bölümde ise bu yumuşak atmosferin yerini daha karamsar ve daha gerçekçi bir hava aldı; aşkı üremeyle bir tutan kadın düşmanı bir eğilim kendini gösterdi. 13. yüzyılda ayrıca, *dit* olarak adlandırılan didaktik bir şiir türü ortaya çıktı.

Düzyazıda 12. ve 13. yüzyıllarda, çeşitli romansların düzyazı uyarlamaları ile vakanüvislerin yapıtları dikkati çekti. Geoffroi de Villehardouin'in IV. Haçlı Seferi'ni anlatan *Histoire de l'empire de Constantinople* (Konstantinopolis İmparatorluğu'nun Tarihi) vakayiname türünün en ayrıntılı örneklerindendi.

14. ve 15. yüzyıllar. Bu yüzyıllarda lirik duyuş, gittikçe daha katılaşan şiir kalıpları ve alegori gibi sanat oyunlarının karşısında ikinci plana düştü. Bu, dönemin en başarılı şair-müzikçilerinden Guillaume de Machaut'nun şiirlerinde belirgindi. Balad, *rondeau* ve *virelai*(*) gibi türler, kesin biçimlerini Machaut'nun şiirlerinde kazandı. *Roman de la rose*'dan sonra başlayan tartışmada kadın haklarını savunan Christine de Pisan ise, şiirlerinde daha kişisel ve daha kederli bir lirik sesi dile getirdi. Yüz Yıl Savaşları'nın damgasını vurduğu bu dönemde, saray şiiri genellikle bu kargaşa ve vahşet ortamında duyulan huzur özlemini yansıttı.

Dönemin ve bütün Fransız edebiyatının en büyük şairlerinden biri, François Villon'dur. Yayımcıların *Le Petit Testament* (1456; Küçük Vasiyet) adını verdikleri *Le Lais* (Miras) ile *Le Grand Testament* (1461; Büyük Vasiyet) olarak bilinen *Le Testament* (Vasiyet) adlı yapıtlarında, geleneksel şiir kalıplarıyla günlük dili ve argoyu bütünleştirerek, Baudelaire ve Rimbaud gibi "kötülük şairleri"ne esin kaynağı olmuştur. Villon'un şiirlerindeki hüzünlü alaycılık, isyan duygusuyla iç içe geçen kadercilik ve bütün yapıtlarına egemen olan "darağacı kahkahası", onu kendi döneminin şairlerinden çok, 19. ve 20. yüzyıl şiirine yaklaştırır.

14. ve 15. yüzyıllar, düzyazı ile tiyatronun da bağımsızlaşma ve gelişme dönemiydi. Antoine de la Sale'in *Histoire de Petit Jehan de Saintré*'si (1456; Küçük Jehan de Saintré'nin Öyküsü) talihsiz bir saray aşkını kadın düşmanı bir bakış açısıyla ele alıyordu; psikolojik gözleme ağırlık veren gerçekçiliğiyle bu yapıt, Fransız romanının kaynaklarından biri sayılır.

Ortaçağ tiyatrosu, Katolik Kilisesi törenleri içinde gelişti. Paskalya ve Noel'de kiliselerde Kitabı Mukaddes'ten sahnelerin canlandırılması geleneği, 14. yüzyılda canlı diyaloglar içeren mucize oyunlarına(*) dönüştü. Ama asıl gelişme, 15. yüzyılda, Hıristiyan dininin gizlerini daha zengin boyutlu bir dramatik yapı içinde temsil eden gizem oyunlarıyla(*) oldu. Arnoul Gréban'ın *Mystère de la Passion*'u (1453/54) türün anıtsal örneğiydi. Kilise dışı tiyatroda ise, 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra komediler popüler oldu. *Fabliau*'lardan etkilenen bu yapıtların en başarılısı *Maistre Pierre Pathelin*'di (y. 1465; *Pierre Pathelin*).

16. yüzyıl, Rönesans edebiyatı. 16. yüzyıl, edebiyat yaşamı açısından Fransa'nın en zengin dönemlerinden biridir. Ortaçağdan bu yüzyılda çıkıldı, Rönesans ve dinde Reform hareketi bu yüzyılda yaşandı. Bu iki felsefi-kültürel hareket, bazen uyum içinde, bazen de birbirlerine karşıt olarak 16. yüzyıl Fransız kültürünü belirledi.

Rönesans'ın başlangıcında Fransız edebiyatında büyük retorikçiler (*grand rhétoriqueurs*) ya da retorikçiler (*rhétoriqueurs*) olarak anılan tarihçilerin ve genellikle tarihsel konuları işleyen şairlerin yapıtları yayımlandı. Rönesans'ın zengin alaşımı içinde temel çizgilerden biri olan "tarihsel kökenlere inme" eğilimi, bu yazarların çalışmalarına da yön veriyordu. Jean Lemaire de Belges *Illustrations de Gaule et singularités de Troie* (1513; Galya Betimleri ve Troya'nın Benzersiz Yönleri) adlı duzyazı romansında, Fransız ulusunun, Hektor'un oğlu Francus'un soyundan geldiğini öne sürüyordu. Büyük retorikçilerin yapıtlarında, şanlı bir geçmişi vurgulayan ve kalıcılık isteğini yansıtan tumturaklı bir düzyazı göze çarpıyordu.

Fransız Rönesansı'nın ilk büyük şairi olan Clément Marot, şiir yaşamına büyük retorikçilerin etkisi altında başladı. Saray yaşamını ve günün olaylarını konu alan epigram ve manzum mektup türündeki yapıtlarının yanı sıra Eski Ahit'teki Mezmurlar'ı Fransızcaya çevirdi. 16. yüzyıl, ilahiyat ve felsefede yazı dili olarak Latincenin, yerini yavaş yavaş Fransızcaya bıraktığı dönemdi. Edebiyatta da La Pléiade(*) grubu olarak bilinen yedi şair, gerek şiirleriyle, gerek kuramsal yazılarıyla, Fransızcaya klasik dillerin saygınlığını kazandırmaya çalıştılar. Bu grubun en başarılı şairleri Joachim du Bellay ve Pierre de Ronsard'dı. La Pléiade şairleri, aşkı bireysel bir duygu olmanın ötesinde kozmik bir sevgi olarak gördüler ve evreni oluş halinde bir bütün olarak ele alan Yeni-Platoncu felsefenin etkisiyle felsefi, hatta "bilimsel" bir şiire yöneldiler. La Pléiade'in dışındaki şiir akımlarından Lyon okuluna bağlı şairler, gene Yeni-Platonculuktan ve Petrarca'nın yapıtlarından etkilenmiş olmakla birlikte, daha geleneksel tarzda aşk şiirleri yazdılar. Grubun en parlak temsilcileri Louise Labé ile Maurice Scève'di. 16. yüzyılda, dinsel temalı şiirler de yazıldı. Théodore-Agrippa d'Aubigné'nin *Les Tragiques* (yay. 1616) adlı uzun şiiri, Protestan inançlarına dayalı bir tarih felsefesini savunmak için bütün bir söz sanatları geleneğinden yararlanıyordu.

Şiirdeki bu zenginliğe karşın, yüzyılın asıl özgün yazarları düzyazı alanından çıktı. François Rabelais'nın *Pantagruel* (1532) ve *Gargantua* (1534; *Gargantua*, 1959) adlı yapıtları, Antik Çağ kaynaklarıyla halk öykülerini, yabancı dillerden sözcüklerle günlük konuşma dilini kaynaştıran, sınıflandırılması güç kitaplardı. Dünya kültürünü bütün karmaşıklığı ve çoksesliliğiyle ele almayı deneyen Rabelais, Protestanlıktan etkilenmiş olmakla birlikte, her türlü dogmatizme karşıydı; yapıtının büyük gücü, bütün katı inançları çökerten kahkahasından ve dilinin o zamana değin görülmemiş özgürlüğünden kaynaklanıyordu. Bu özgürlük ve deneycilik duygusu, farklı bir biçimde, Michel de Montaigne'in *Essais*'inde de (1580; *Denemeler*, 1947) görülür. Ama Montaigne'de araştırmanın konusu yazarın kendi ruhudur. Montaigne için insan ruhu dipsiz bir kuyu gibidir. Kendi derinliklerine eğilen insan, sürekli yeni görünümlerle karşılaşacaktır ve bunların hiçbiri de "asıl gerçek" olmayacaktır. İçebakış sonu gelmez bir araştırmadır. Montaigne her türlü kesin inancı yadsırken, kendi kuşkuculuğuna en uygun edebi biçimi de yaratmıştır. Bu, yazara bir konudan ötekine atlama, hiçbir noktaya bağlı kalmadan sonu gelmez bir düşünsel serüven yaşama özgürlüğünü tanıyan deneme türüdür. Denemede önemli olan, herhangi bir görüş açısından çok, bu görüş açıları arasında serbestçe dolaşan araştırmacı ruhun kendisidir.

16. yüzyıl tiyatro alanında da yeniliklere tanık olmuştur. La Pléiade şairlerinden

Etienne Jodelle'in *Cléopâtre captive*'i (1553; Tutsak Kleopatra), Fransız trajedisinin ilk örneği sayılır. Robert Garnier'nin yapıtları ise bu yeni türün kurallarını daha da kesinleştirmiştir.

17. yüzyıl klasikçiliğinin gelişmesi. Klasikçilik, Antik Çağın klasik yapıtlarına ve ölçülerine bir geri dönüş olarak alındığında, Rönesans'ın da klasikçi bir dönem olduğu söylenebilir. Ama 17. yüzyılın klasikçiliği, Rönesans'ın sevincini, huzurlu coşkusunu taşımaz. Rönesans felsefesinde görülen kozmik oluş düşüncesi, bütün varlıkları evrensel bir etkileşim içinde birbirine bağlayan sürekli yeniden doğuş düşüncesi, şimdi yerini René Descartes'ın usçuluğuna bırakmıştır: Us varlığın dışındadır ve onu yöneten genel kuralları bulmakla yükümlüdür. Bu genel kurallar da bütün tekil oluşumlar için geçerlidir. İşte, 17. yüzyıl klasikçiliğini Rönesans'tan ayıran da bu sert kuralcılıktır. Rönesans, Antik Çağın klasik yapıtlarını büyük bir hayranlık ve coşkuyla okumuş ve ondan etkilenmiştir. 17. yüzyıl ise, bu yapıtların genel kurallarını saptayarak bunları bütün zamanlar için geçerli modellere dönüştürmek istemiştir. Bununla birlikte, bu yüzyılda, katı kuralcılığa karşı duyarlığın ve bireysel yaratıcılığın haklarını koruyanlar da vardır. Bugün klasikçilik adı verilen akımın en başarılı ürünleri de bu iki karşıt eğilim arasında belirli bir denge sağlayabilenler olmuştur.

Öte yandan, 17. yüzyılda, sistemli bir felsefe niteliğini kazanmasa da, bütün felsefeleri etkileyen yeni bir kültür atmosferi egemen oldu. Aristokratik toplumun Avrupa ölçüsünde bir dengeye kavuşmasının sonucu olan bu atmosfer, güzel sanatlarda kendini bir düzen, denge ve zarafet eğilimi olarak gösterdi. Salonlarda gelişen görgü, nezaket ve incelik, edebiyatta 17. yüzyılın temel değerleriydi. Bu yeni zevki yansıtan ilk yapıt, Honoré d'Urfé'nin İtalyan ve İspanyol pastoral edebiyatını örnek alarak yazdığı *L'Astrée*'ydi (1607-27).

Şiirde kuralcı yaklaşımı benimseyenlerin en önemli temsilcisi François de Malherbe, şiiri coşkulu bir esinin ürünü olarak gören La Pléiade'ın tersine, yalın, dengeli, süsten uzak, açık seçik kurallara bağlı bir şiirden yanaydı; onun için şiirde önemli olan düş gücü değil, ustu. Malherbe'in etkisi altında Fransa'da iki yüzyıl boyunca zarif ve dengeli, ama ne ruhsal derinliği yansıtan, ne de düş gücünün oyunlarına yer veren bir şiir geleneği egemen oldu. Buna karşın, Malherbe'in geliştirdiği 12 hecelik bir dizeden oluşan aleksandren ölçüsü, Pierre Corneille'in manzum oyunlarında çok başarılı bir uygulama alanı buldu.

Şiirde duyarlılığın ve düş gücünün temsilcisi ise Malherbe'in çağdaşı Théophile de Viau'ydu. Şiirinin içtenliği, kendiliğindenliği ve duygusal aşırılığıyla Malherbe'in tam karşısında yer alan Théophile, 17. yüzyılın ilk önemli trajedisi olan *Pyrame et Thisbé*'nin de (1623; Pyramos ile Thisbe) yazarıdır.

Klasikçilik en parlak ürünlerini tiyatroda verdi. Fransız tiyatrosunun üç klasik temsilcisinden Pierre Corneille'in ilk yapıtı *Le Cid* (1637; *Le Cid*, 1961, 1974) bir trajikomediydi. Yapıt, duygusal yoğunluğuyla büyük ilgi görmesine karşın, klasik trajedi kalıplarının dışına çıktığı için tepki çekti ve iki yıl önce Kardinal Richelieu'nün desteğiyle kurulmuş olan Académie Française'de bir jürinin değerlendirmesine sunuldu. Corneille, bu tepkilerden sonra, *Cinna* (1641) ve *Polyeucte martyr* (1643; Şehit Polyeucte) gibi yapıtlarında klasik trajedi kurallarından sapmamaya dikkat etti. Trajikomedi ise Jean de Rotrou'nun *Le Véritable Saint-Genest* (1647; Gerçek Saint-Genest) gibi popüler oyunlarıyla etkisini sürdürdü. Corneille'in yapıtlarında iradenin ve bireysel kahramanlığın yüceltilmesine karşılık, klasik tiyatronun ikinci büyük temsilcisi Molière'in komedilerinde ılımlı, ölçülü ve dengeci bir felsefe egemendi. Molière, *L'École des femmes* (1662; *Kadınlar Mektebi*, 1941), *Le Tartuffe* (1644; *Tartuffe*, 1944), *Le Bourgeois gentilhomme* (1670; *Kibarlık Budalası*, 1937) ve *Les Femmes savantes* (1672; *Bilgiç Kadınlar*, 1944) gibi yapıtlarında, klasik komedi kurallarıyla farsa özgü karikatürleştirme arasında bir denge kurdu. Bugün, klasik Fransız tiyatrosunun en büyük adı sayılan Jean Racine'in trajedileri Corneille'inkilerden çok farklı bir ruhsal atmosferi yansıtıyordu. Racine'de kahramanlık idealinin yerini karamsar bir kadercilik almış, olay örgüsü de yalınlaşmıştı. Oyun, kriz anıyla açılıyor, ilk adımın atılmasıyla birlikte kahraman kaçınılmaz yıkıma doğru ilerliyordu.

Düzyazı alanında yüzyılın en seçkin temsilcilerinden Blaise Pascal da Racine'in dünya görüşünü paylaşıyordu: Dünya kötüdür, Tanrı insanları yalnız bırakmıştır. Pascal'ın özdeyişler ve notlar biçiminde yazılmış *Pensées* (1670; *Düşünceler*, 1942) adlı yapıtı, sert, kuru ve mantıkla ruhsal yoğunluğu birleştiren kısa cümleleriyle, Fransız edebiyat geleneğinin temel taşlarındandı. Ama Racine ve Pascal, 17. yüzyılın yalnızca bir yüzünü temsil ediyordu. 17. yüzyıl, Jean-Louis Guez de Balzac'ın ve Madeleine de Scudéry gibi kadın yazarların yapıtlarında, yazıyı bir değerli taş gibi işlemek isteyen, duygusal ve edebi aşırılıktan ve özentili bir üsluptan çekinmeyen bir "incelik" akımına da tanık oldu. Ama klasikçiliğin merkezinde, temel erdem olarak ölçülülüğü, ılımlılığı alan, inançlarda ve zevklerde aşırılığa karşı çıkan Molière ve La Rochefoucauld gibi yazarlar yer alıyordu. Aynı kültürel havayı solumakla birlikte, bu "centilmen" yazarlar dünya görüşleriyle "incelik" akımından daha karamsardılar. La Rochefoucauld'ya göre, insan davranışlarının temelinde bencillik yatıyordu. Bu durumda, azgın hırs ve arzuların toplumu parçalamasını önleyecek tek etken "centilmenlik" ve görgü kurallarıydı. Molière gibi La Rochefoucauld'nun da özgünlüğü ve gücü, bu kuralların da fazla derine inemeyeceğini görmüş olmalarından kaynaklanıyordu. La Rochefoucauld'nun *Maximes*'i de (1665; *Özdeyişler*, 1959) Pascal'ın yapıtı gibi, yalınlığı ve sözcük tasarrufu ile Fransız klasikçiliğinin parlak bir örneğidir.

Roman 17. yüzyılda henüz "düşük" bir tür sayılmakla birlikte, Madame de La Fayette'in *La Princesse de Clèves*'i (1678; *Prenses de Clèves*, 1944) roman çağının artık açıldığını gösteren bir başyapıttı. *Prenses de Clèves*, bireyle toplum arasındaki ilişkiyi incelemesi, parlak retorik yerine gerçekçi çözümlemeye ve ince ayrıntılara öncelik vermesiyle, 19. yüzyıl romanının öncülerindendi. Kadın yazarlar arasında, elden ele dolaşan ve dönemin edebi zevkini etkileyen mektuplarıyla Madame de Sévigne de önemliydi.

1680'lerden sonra Fransa'da Aydınlanmanın habercisi sayılabilecek edebi eğilimler ve tartışmalar ortaya çıktı. Jacques-Bénigne Bossuet vaazlarında ve *Discours sur l'histoire universelle* (1681; Evrensel Tarih Üstüne Konuşma) gibi yapıtlarında, edebiyata ve kültüre yeni ideolojik boyutun girmesine temel hazırladı. Bossuet'ye göre edebiyatın görevi inançları sağlamlaştırmak ve insanları eğitmekti. Daha ılımlı bir kilise adamı olan Fénelon ise, Bossuet'nin bağnazlığına karşı liberal bir tutumu temsil ediyordu. Romanı *Les Aventures de Télémaque* (1699; *Telemakhos'un Başından Geçenler*, 1967) pedagojik niteliği ve insan doğasına güven duyma gibi özellikleriyle 18. yüzyılda etkili oldu.

Klasikçiliğin kuramcılarından biri olan La Bruyère'in *Les Caractères* (1688; Karakterler, 1982) adlı yapıtı, Eski Yunan toplumunun bazı özelliklerini betimlerken, kendi çağının yapmacıklığını, maddi hazlara düşkünlüğünü, anlaksal çöküntüsünü eleştiriyordu. La Bruyère yüzyıl sonundaki klasik-modern tartışmasında(*) da klasik yazarları savunmuştu. Ama klasikçiliğin en ateşli savunucusu, *L'Art poétique* (1674; Şiir Sanatı) adlı yapıtıyla Nicolas Boileau'ydu. Boileau ve yandaşları, edebiyatta yetkinliğin ancak Antik Çağ yapıtlarına öykünmekle sağlanabileceğini öne sürerken, *Parallèle des anciens et des modernes*'iyle (1688-97; Klasik ve Modern Yazarların Karşılaştırılması) Charles Perrault ve *Digression sur les anciens et les modernes*'iyle (1688; Klasik ve Modern Yazarlar Üzerine Görüşler) Fontenelle, yeni başyapıtların daha üstün olduğunu, çünkü insan düşüncesinin zaman içinde olgunlaştığını savundular.

18. yüzyıl: Aydınlanma. Mutlak iktidarın simgesi haline gelen XIV. Louis'nin 1715'te ölmesiyle bir çağ kapandı. Artık genel eğilim, bireysel ve siyasal özgürlük yönündeydi. Yazarlar halka bilgi vermek, bilinç aşılamak istemekte, salonlarda güzel konuşma çabasının yerini ideolojik tartışmalar almaktaydı. Aydınlanmacılar için edebiyat bir güzel sanat değil, görüşlerini açıklamaya yarayan bir araçtı.

Aydınlanmanın öncülerinden biri Pierre Bayle'di. Bu Protestan yazar, Katolik Kilisesi'ne ve usçu felsefenin mutlakçılığına yönelttiği saldırıların yanı sıra, vicdan özgürlüğüne dayalı bir hoşgörüyü savunmasıyla da 18. yüzyılın düşünsel iklimine önemli bir katkı yaptı. Aydınlanmanın ilk büyük yazarı Montesquieu'ydü. Montesquieu, ilk yapıtı *Lettres persanes* (1721; *İran Mektupları*, 1963) ile dönemin en etkili yazarlarından biri oldu. Bütün yapıtlarında, toplumdaki farklı çıkarların bir arada yaşamasına ve karşılıklı saygıya dayalı bir çoğulculuğu savundu. Voltaire ise hem uzun ve enerjik yaşamıyla, hem de edebiyat ve felsefenin her alanında ürün veren evrensel yazar kimliğiyle Aydınlanma hareketinin özeti gibidir. Voltaire'in en çok okunan yapıtı *Candide ou de l'optimisme* (1759; *Kandıde yahut İyimserliğe Dair*, 1944), mutlak doğrular aramanın boşluğunu anlatan bir uzun öyküdür. Voltaire, edebiyata katkısından çok, dönemin ideolojik çatışmaları içindeki yeriyle önemlidir.

Aydınlanmanın bir başka evrensel kişisi, ünlü *L'Encyclopédie*'nin (1751-72) yazarı ve yayımcısı Diderot'ydu. Diderot'nun asıl önemli yapıtları ölümünden sonra yayımlandı. Pikaresk roman türündeki *Jacques le fataliste et son maître*'de (1796; *Kaderci Jacques ile Efendisi*, 1949) ve diyalog biçiminde yazılmış *Le Rêve de d'Alembert*'de (1830; *D'Alembert'in Rüyası*, 1968) Diderot, tanrısız, maddeci, ama enerjiyle kaynaşan bir dünyayı dile getirdi; bu dünyada hiçbir şey insanın denetiminde değildi. Diderot, *Encyclopédie*'nin "güzel" maddesi ve *Essai sur la peinture* (1765; Resim Üzerine Deneme) adlı yapıtıyla da dönemin önde gelen sanat eleştirmenleri arasına girdi. *Encyclopédie*'ye yazanlar arasında d'Alembert, Gabriel Bonnot de Mably, d'Holbach, Condillac, Helvetius, Rousseau, Voltaire gibi Aydınlanmanın başka büyük düşünürleri de vardı.

Diderot, burjuva oyunu(*) olarak adlandırılan türün kuramcısıydı. Ondan önce La Chaussée acıklı komedi türünde ürünler vermiş, Philippe Destouches da ciddi ve ahlaksal bir komedi yaratmaya çalışmıştı. Diderot *Le fils naturel* (1757; Evlilik Dışı Oğul) adlı oyunuyla bu eğilimleri toparladı ve *Entretiens sur le fils naturel*'de (1757; Evlilik Dışı Oğul Üzerine Tartışma) klasik tragedyanın tumturaklı diyalogları yerine daha doğal bir dil kullanılmasını ve seyirciyi etkileyecek ciddi, gerçekçi konuların işlenmesini önerdi.

18. yüzyılda tiyatroya en büyük katkıyı, çoğu 1720-40 arasında olmak üzere 30'dan çok komedi yazan Marivaux yaptı. Marivaux, gururla içgüdülerin çatışmasını çok sağlam bir dramatik yapı içinde işlediği *Le Jeu de l'amour et du hasard* (1730; *Gönül ve Kısmet Oyunu*, 1946) gibi komedileriyle Corneille, Racine ve Molière'den sonra Fransız tiyatrosunun dördüncü klasiği sayılır. Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais ise bugün, klasikçi dönemin sonunda görülen şen havayı yansıtan iki oyunu ile anımsanır. *Le Barbier de Séville* (1775; *Sevilla Berberi*, 1944) ve *Le Mariage de Figaro* (1784; *Figaro'nun Düğünü*, 1942) adlı bu oyunlar içerdikleri keskin mizah öğesiyle 18. yüzyılın genellikle sıkıcı olan oyunlarından çok farklıdır.

Aydınlanma, klasikçiliğe egemen olan mutlak usu eleştirse de, duygulardan çok usa önem verdi. Bu çizgiden ayrılan en önemli düşünür, *Du Contrat social*'in (1762; *Toplum Sözleşmesi*, 1965) yazarı Jean-Jacques Rousseau'ydu. Rousseau, radikal bir özgürlük idealini benimsemesiyle Aydınlanmanın öteki yazar ve düşünürlerinden ayrılıyordu. Ama onu kendi çağından ayıran asıl sorun, toplumsal ilerleme düşüncesine inanmamasıydı. Rousseau'ya göre, uygarlık insanın doğa ile bağlarının kopmasına yol açmıştı: Uygar toplum, insanın doğal iyiliğini bozan bir sahtelikti. Rousseau, bu düşünceleriyle kendi çağından çok, 19. yüzyıl romantizmine yaklaştı. *Julie: ou la nouvelle Héloïse*'de (1761; *Julie yahut Yeni Héloise*, 1943), evliliğin toplumsal değil, aşktan kaynaklanan doğal bir bağ olması gerektiğini öne sürdü. *Émile: ou, de l'éducation* (1762; *Emile yahut Terbiyeye Dair*, 1932) adlı romanında da kişinin toplumun yozlaştırıcı etkilerinden uzakta yetiştiği sürece ahlaksal yönden kusursuzlaşacağını göstermeyi amaçladı. Rousseau'yu modern çağa yaklaştıran iki önemli yapıtı *Les Confessions* (1782-89; *İtiraflar*, 1943) ve *Les Rêveries du promeneur solitaire* (1782; *Yalnız Gezerin Hayalleri*, 1944) içebakışı öne çıkarıyordu. *İtiraflar*'da Rousseau, kişiliğin oluşumunda çocukluk deneylerinin oynadığı role, bilinçdışının ve cinsellğin etkisine dikkat çekiyordu.

Şiirin cılızlığına karşılık, roman 18. yüzyılda hızla gelişti. Bu alanda en önemli adımlar Alain-René Lesage'ın *Histoire de Gil Blas de Santillane*'ı (1715-35; *Gil Blas de Santillane'ın Maceraları*, 1945), Prévost'nun *Histoire du Chevalier des Grieux et de Manon Lescaut*'su (1731; *Manon Lesko*, 1938), Marivaux'nun *Le Paysan parvenu*'sü (1734-35; Sonradan Görme Köylü) ve yüzyıl sonuna doğru da Pierre Choderlos de Laclos'nun *Les Liaisons dangereuses*'üdür (1782; *Tehlikeli Alâkalar*, 1944).

Devrimler dönemi ve romantizm. 1789 Devrimi ile III. Napoléon'un hükümet darbesi (1851) arasındaki 60 yıllık süre, romantizmin de yükseliş ve düşüş dönemi oldu. Fransız Devrimi, kültürel yaşamda çelişik tepkiler doğurdu. Bir yanda yeniliğin baş döndürücü açılımı vardı, bir yanda da tarihsel süreklilikteki kopuş yazarlarda yalnızlık ve temelsizlik duygusuna yol açmıştı. Bu iki eğilim de, romantizmin öncülerinden olan Chateaubriand'ın yapıtlarında görülebilir. Devrime karşı olan bu yazar, gençliğin yalnızlık ve mutsuzluğunu lirik ve ritmik bir düzyazıyla anlattığı *René*'yle (1802) romantik edebiyat için bir model oluşturdu. Devrim sırasında İngiltere ve Almanya'ya giden yazarlar, bu ülkelerde daha önce başlamış olan romantizm akımıyla karşılaştılar. Bu yazarlardan Madame de Staël, Almanya'da etkisi altında kaldığı romantik düşünür Friedrich von Schlegel'in görüşlerini, Fransa'ya döndükten sonra yazdığı *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (1800, 2 cilt; *Edebiyata Dair*, 1952) gibi kitaplarla yaymaya girişti. Devrime karşı olmadığı halde devrimcilerin giyotine gönderdiği André Chénier, şiirde romantizmin öncüsüydü. Romantikler çıkışlarını şiirde, Alphonse de Lamartine'in *Méditations poétiques*'iyle (1820; Şiirsel Düşünüşler) gerçekleştirdiler. Lamartine'in yapıtı, melodik ölçüsü ve buğulu havasıyla eski şiirden hemen ayrılıyordu. Romantiklerin önderi ise Victor Hugo'ydu. Hugo, dizginsiz coşkusu, peygamberce edası, zengin esin kaynakları ve yeni teknikleri denemedeki cesaretiyle Fransız şiirinde yepyeni bir sesti. Daha dar kapsamlı ve sıkı dokunmuş bir şiir ortaya koyan Alfred de Vigny, romantizmin daha karanlık bir yönelişini temsil ediyordu. Acıyı stoacı bir tavırla kabullenen Vigny'nin şiiri, yoğun simgeselliği ile öteki romantiklerden ayrılıyordu. Alfred de Musset'nin şiirlerinde ise romantizm adeta kendi duygusallığını alaya almaya başlamıştı. Romantikler içinde en az dikkat çeken şair Gérard de Nerval'di. Uzun bir süre yalnızca bir Goethe çevirmeni olarak görülen Nerval'in şiirlerindeki mistik arayışın gücü ancak 20. yüzyılda, gerçeküstücü şairler tarafından kavranabildi.

Romantizm, tiyatroda şiirdeki kadar başarılı olamadı. Bu dönemden 20. yüzyıla kalabilen oyunlar, Hugo'nun *Hernani*'si (1830; *Hernani*, 1956), Musset'nin *Lorenzaccio*'su (1834; *Lorenzaccio*, 1944) ve Vigny'nin *Chatterton*'udur (1835).

Buna karşılık, 19. yüzyılın ilk yarısı roman açısından en verimli dönemlerden biri oldu. Benjamin Constant, yoğun ruhsal çözümlemeye dayalı *Adolphe*'u (*Adolf*, 1935) 1816'da yayımladı. En başarılı örneği Hugo'nun *Notre-Dame de Paris*'si (1831; *Notre-Dame'ın Kamburu*, 1958) olan tarihsel roman da bu dönemde gelişti. Charles Nodier ve Prosper Mérimée öykü türünde, özellikle de fantastik öyküde başarılı oldular. George Sand ise *Indiana* (1832; *Indiana*, 1964) gibi, o dönemde kadınların durumunu ele alan yarı otobiyografik yapıtlar verdi. Fransız romanının iki büyük "tutkulu gerçekçi"si, *Le Rouge et le noir* (1830; *Kırmızı ve Siyah*, 1941-42, 2 cilt) ve *La Chartreuse de Parme*'ın (1839, *Parma Manastırı*, 1943) yazarı Stendhal ile *La Comédie humaine* (İnsanlık Komedisi) başlığı altında topladığı roman ve öyküleriyle ünlü Balzac da bu dönemin yazarlarıydı.

Romantizm ve devrimler döneminde tarih duygusu da güçlendi. Jules Michelet, François Guizot ve Alexis de Tocqueville gibi tarihçilerin yapıtları edebi nitelikleriyle de önem taşıyordu. Edebiyat eleştirisi alanında ise Saint-Beuve, biyografik inceleme yöntemini geliştirdi.

19. yüzyılın ikinci yarısı: Romantizmin sonu. Romantizm, 1850'lere doğru liberal ve demokratik akımlara yaklaştı. Bu yeni eğilim, Pierre-Jean de Béranger'nin şiirlerinde, Hıristiyanlıkla sosyalizm arasında bir bireşim yaratmak isteyen Saint-Simoncuların yapıtlarında belirgindi. Ama 1848 Devrimi'nin yenilgisi bu gelişmeyi durdurmuş, romantizmle toplumsal ilerleme düşüncelerinin yolları bir kez daha ayrılmıştı. Şiirde, romantizmin büyük, coşkulu temalarına, şiirin bir iç dökme yoluna dönüşmesine karşı bir tepki doğdu. Bu, "sanat için sanat" anlayışında ve Théophile Gautier'nin mınyatürü andıran, ince ince işlenmiş, süslü dizelerinde ifadesini buldu. Büyük, duygusal temaların yerini, bilinçli olarak "küçük", sıradan temalar aldı. Leconte de Lisle de, şiirinde yüzey güzelliğini yücelttı. Ama Parnasçıların(*) savunduğu şiir anlayışının kurucusu olarak tanınan Gautier, şiirin içeriğinin de önemli olduğuna inanıyordu. Şiir, bilgiyi daha yüksek bir doğruluğa dönüştürmeli, bunun için şair yapıtını yazmadan önce sistemli bir araştırmaya girmeliydi. Leconte de Lisle'in yanı sıra, José María de Heredia, Théodore de Banville, Sully Proudhomme ve François Coppée gibi şairlerin yapıtları da romantizmin parçalanmasını, biçimin katılaşmasını ve içeriğin belirsiz bir reformculukla güçsüz bir karamsarlık arasında gidip gelişini yansıtıyordu.

Dönemin ve belki de bütün Fransız edebiyatının en büyük şairlerinden biri, *Les Fleurs du mal*'in (1857; *Kötülük Çiçekleri*, 1966) yazarı Charles Baudelaire'dir. Baudelaire, romantiklere özgü şiir tavrını sürdürür. Artık şair yaşamını şiire emanet etmiş, benliğini yitirmek pahasına onun kılavuzluğunu benimsemiştir. Ama Baudelaire'in asıl özgünlüğü, bütün karşıtlıklarıyla büyük kentin şiirini yaratmasıdır. Devrimcilik ve gericilik, ateizm ve Hıristiyanlık, çilecilik ve bedensel hazlar, içe kapanış ve topluluk yaşamına duyulan özlem, sınırsız bir içtenlik ve kendini gizleme gibi karşıtlıklar Baudelaire'in şiirinde, romantiklerden çok, klasikçileri anımsatan bir biçimsel denge içinde bir araya gelmişti. Ama bu dönemde "özgürlük ve insanlık ideallerinin coşkulu şairi" olarak yeni bir ün kazanan Hugo'nun şiirinde daha karanlık bir yöneliş de sürüp gidiyordu. Bu çizgi, onun *Les Châtiments* (1853; Azaplar) ve özellikle de ölümünden sonra yayımlanan *La Fin de Satan* (1886; Şeytanın Sonu) gibi gizemci şiirlerinde belirgindir.

Düzyazıda romantizm Hugo'nun dev romanı *Les Misérables* (1862; *Sefiller*, 1930) ile sürmüşse de dönemin egemen eğilimi gerçekçiliktı. Bu genel tanım içinde değerlendirilebilecek Champfleury, Edmond Duranty, Edmond Goncourt ve kardeşi Jules Goncourt gibi birbirinden oldukça farklı yazarlar, romanın belgesel araştırmaya dayanmasından ve yaşamı, olabildiğince aslına bağlı bir biçimde yansıtmasından yanaydı. Daha sonraki yıllarda doğalcılığı kuracak olan Emile Zola ve Guy de Maupassant gibi yazarlar da, genel olarak bu çizgiye bağlı kalacaklardı. Buna karşılık, bugün en büyük gerçekçi yazarlardan biri kabul edilen Gustave Flaubert sanata, yalnızca gerçekliği yansıtmanın ötesinde görevler de yüklemekteydi. Flaubert'le birlikte düzyazı bir emek, bir işçilik haline geldi. Flaubert gazetecilik, edebiyat, aşk, siyaset ve bilim gibi farklı alanlarda konuşulan dillerin (gerçekliği nesnel olarak yansıttıklarını ileri sürmelerine karşın) aslında öznel bir bakış açısını ifade ettiklerine inanıyordu. *Madame Bovary* (1857; *Madame Bovary*, 1939) ve *L'Éducation sentimentale* (1870; *Bir Delikanlının Hikâyesi*, 1964) gibi romanlarında, her cümleyi yüzlerce kez yeniden yazarken, hem gerçekliğin boşluğunu ortaya koyacak, hem de güzelliğivle

edebiyatın varlığını haklı gösterecek bir üslup yaratmayı amaçlıyordu.

Doğalcılık 1880'de Zola, Maupassant ve Joris-Karl Huysmans gibi yazarların öykülerinden oluşan *Les Soirées de Médan* (Médan Akşamları) adlı kitapla başladı. Gerçekçiliğe daha bilimsel bir temel kazandırmak isteyen bu yazarlardan Zola, 20 romanlık *Les Rougon-Macquart* dizisinde, kendi döneminin toplumsal ve ahlaksal tarihini, giderek simgeselleşen bir teknikle anlattı. Zola'nın yapıtlarında görülen "karşı konulmaz kader" duygusu, Maupassant'ın *Une vie* (1883; *Bir Hayat*, 1947) gibi romanlarında da etkisini duyurdu. Ama Maupassant asıl ustalığını öykülerinde ortaya koydu. Huysmans ise *À rebours* (1884; Tersine) romanıyla doğalcılıktan izlenimciliğe kaydı. Doğalcılığın etkisinde ürün veren bir başka yazar da, duygusallıkla gerçekçiliği birleştirmeye çalışan Alphonse Daudet idi. Yüzyılın sonuna doğru bütün edebi türlerde doğalcılığa karşı bir tepki kendini gösterdi. Huysmans'ın, Léon Bloy'nın, Paul Bourget'nin romanlarında yeni bir dinsellik ortaya çıktı. Bourget, psikolojik çözümlemeyi sağcı bir siyasal görüşle birleştirdiği romanlarıyla, 20. yüzyılda Maurice Barrès gibi yazarların temsil edeceği sağcı edebiyatın ilk önemli yazarıydı. Bu dönemde Fransız aydınlarını ikiye bölen bir olgu da Dreyfus Davası oldu. Bourget ve Barrès, Dreyfus karşıtı cephede yer alırken, Dreyfus yanlılarının sözcülüğünü Zola ve bir ölçüde de Anatole France üstlendi. France, liberal bir kuşkuculuğu dile getiren *L'Île des Pingouins* (1908; *Penguenler Adası*, 1958) gibi romanlarıyla Voltaire geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilir.

19. yüzyılın ikinci yarısında asıl önemli gelişme şiirde görüldü. Paul Verlaine'in deyimiyle bu dönem, "lanetli şairler"in(*) çağıydı. Verlaine'in kendisi, Arthur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Lautréamont, Tristan Corbière ve Jules Laforgue gibi şairler, şiir tekniğine ve temalarına getirdikleri yeniliklerle şiiri ve genel olarak bütün edebiyatı farklı bir düzleme taşıdılar. Edebiyat bu şairlerin yapıtlarında us ve sağduyu ile açık bir çatışmaya girdi. 20. yüzyılda yalnız edebiyat değil, eski usçu felsefe ile hesaplaşmaya giren yeni düşünce akımları da köklerini bu "lanetli şairler"de buldular. Usun sınırlarının parçalanmasını, bütün duyguların birbirine karıştırılmasını savunan Rimbaud ve benliği eriten tüyler ürpertici bir vahşeti hayvan imgeleri aracılığıyla dile getiren Lautréamont, gerçeküstücülüğün de öncüleri sayılır. Mallarmé ise, yakın çevresinde kurulan simgeci okulun ötesinde, 20. yüzyılda Maurice Blanchot ve Jacques Derrida gibi "filozof-edebiyatçılar"ın yapıtlarında en parlak anlatımını bulacak bir "yokluk metafiziği"nin asıl kurucusudur.

Simgecilik, Mallarmé'nin yaşamının son yıllarında, onun evinde bir araya gelen Jean Moréas, Henri de Régnier, Francis Viélé-Griffin, Francis Jammes, Georges Rodenbach ve Émile Verhaeren gibi daha genç kuşak şairlerin oluşturduğu bir hareketti. Bu şairler, Rimbaud'nun ve Lautréamont'un yırtıcılığına uzak kaldıkları gibi, Mallarmé'nin şiirindeki soğuk boşluğa da yabancıydılar. Simgeciliğin tiyatroya da katkısı oldu. Belçikalı şair, denemeci ve oyun yazarı Maurice Maeterlinck'in oyunları, bugün sahnelenmemekle birlikte, 19. yüzyıl sonunun duyarlığını en iyi yansıtan yapıtlar arasındaydı. Fransa'da edebiyat eleştirisi de, yüzyılın ikinci yarısında Saint-Beuve ve Hyppolite Taine'in biyografik ve sosyolojik inceleme yöntemleriyle kurumlaştı.

20. yüzyılın ilk yarısı. Flaubert, Baudelaire, Mallarmé ve Rimbaud gibi yazarlarla birlikte bir "yaşama yolu" haline gelen edebiyat, 20. yüzyılın ilk yarısında, art arda ortaya çıkan akımların savaşlarına sahne oldu. Yüzyılın başında, bir süre önce başlamış olan Katolik canlanma Paul Claudel, Charles Péguy, François Mauriac ve Georges Bernanos gibi şair ve romancıların yapıtlarında sürdü. Claudel, Rimbaud esiniyle Katolik öğretiyi bütünleştirmeyi deneyen uzun düzyazı şiirleriyle kısa sürede Fransız "klasikleri"nden biri oldu.

I. Dünya Savaşı'ndan önce bazı yazarlar da *La Nouvelle Revue Française* dergisi çevresinde toplandılar. Siyasal bağlantılardan kaçınan, gelenekle yenilik arasında bir denge kurmaya çalışan bu dergi, André Gide, Valéry Larbaud, Paul Valéry, Saint-John Perse, Alain-Fournier ve Marcel Proust gibi Fransız edebiyatının en büyük şair ve yazarlarını bir araya getirdi. Gide'in *Les Nourritures terrestres* (1897; *Dünya Nimetleri*, 1936) ve *L'Immoraliste* (1902; *Ayrı Yol*, 1960) gibi yapıtları, bütün bir dönem boyunca Fransız gençlerinin geleneksel ahlak değerlerini sorgulamasına yol açtı. Gide, *Les Faux-Monnayeurs*'le (1926; *Kalpazaniar*, 1942) 19. yüzyıl romanının kapalı biçimini kırarak, farklı yorumlara elverişli açık bir yapıt yaratmayı denedi. Alain-Fournier, ergenlik çağının büyülü havasını yansıtan *Le Grand Meaulnes* (1913; *Adsız Köşk*, 1944) adlı romanıyla o dönemde çok etkili oldu. Paul Valéry, Mallarmé çizgisini sürdüren şiirleriyle olduğu kadar, zihinle beden arasındaki yoğun gerginliği işlediği düzyazı yapıtları ve ortaya koyduğu "saf şiir" kuramıyla da 20. yüzyılın en etkili edebiyat adamlarından biriydi. Marcel Proust ise bütün zamanların en büyük romanlarından biri kabul edilen *À la recherche du temps perdu*'de (1913-27; Geçmiş Zaman Peşinde) yitirilmiş bir zamanı irade dışı anımsama yoluyla yeniden kurarken, çağdaş toplumsal davranışların da keskin bir eleştirisini yaptı. Bütün yapıta, sonunda boşlukla, ikiyüzlülükle, budalalıkla karşılaşacağını bile bile her şeyi çözümlemeye yönelen hüzünlü, çaresiz bir gerçekçilik egemendir. Proust'un romanı, en küçük ayrıntılara bile büyüteçle bakan, uzun, parçalı cümleleriyle Fransız düzyazısına hiç yaşamadığı bir deney yaşatmıştır.

Bu dönemde, 19. yüzyıldaki gerçekçiliği sürdüren romancılar da vardı. Romain Rolland 10 ciltlik *Jean-Christophe*'la (1904-12; *Jean Christophe*, 1944-45, 3 cilt) ırmak roman(*) türünün ilk örneğini verdi. Roger Martin du Gard *Les Thibault* (1922-40; 1. cilt *Thibault'lar*, 1982) dizisiyle, tarihsel-psikolojik roman çizgisini sürdürdü. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Georges Duhamel, Jules Romains gibi yazarlar da geleneksel kalıpların içinde başarılı romanlar yazdılar. Raymond Radiguet'nin *Le Diable au corps* (1923; *İçimizdeki Şeytan*, 1965) adlı romanı bütünüyle kişisel bir dünya kurarken, André Malraux ve Antoine de Saint-Exupéry bireyin tarihle yüz yüze gelişini anlatan "eylem romanı" ile yeni bir alan açtılar. Fransız toplumundan nefret ettiği için sonunda Nazileri destekleyen Louis-Ferdinand Céline de, bu eylem romanı çizgisinin uçtaki bir örneği olarak düşünülebilir.

Şiirde yenileşme, Guillaume Apollinaire'in Villon'a ve La Pléiade grubuna uzanan klasik geleneğe, çağdaş imgeler ve kübist teknikler kullanarak taze bir soluk kazandırdığı *Alcools* (1913) kitabıyla başladı. 1920'lerin başında Rumen asıllı Tristan Tzara ile André Breton, Louis Aragon, Paul Éluard, Philippe Soupault gibi şairler gerçeküstücülük hareketini başlattılar. Bütün eski kültürü ve toplumsal değerleri yıkmaya yönelen bu akım, 1930'larda Aragon ve Éluard'ın Komünist Parti'ye girerek daha geleneksel bir şiir anlayışına dönmeleriyle sarsıldı. Ama gerçeküstücülüğün etkileri, René Char, Henri Michaux ve Robert Desnos gibi şairlerle II. Dünya Savaşı sonrasına da yayıldı. İlk gerçeküstücülerin şiirlerinde, bilinçdışını dile getirmeyi amaçlayan "otomatik yazı" tekniği şiir sanatına yer bırakmadığı halde, Michaux ve Char'ın yapıtlarında usdışı olanla bilinçli yaratış arasında duyarlı bir denge sağlanmıştı.

Gerçeküstücüler, Alfred Jarry'nin bütün tiyatro geleneklerini yıkan *Ubu roi* (1896; *Ubü*, 1963) oyununu yücelttilerse de, kendileri bu alanda önemli yapıtlar vermediler. Yalnızca Antonin Artaud vahşet tiyatrosu(*) ile özgün bir çıkış yaptı. Bu dönemin önemli oyun yazarları Jean Giraudoux ve Jean Cocteau ise, Oscar Wilde'ın estetikçi yaklaşımını anımsatan yapıtlarıyla dikkati çektiler.

II. Dünya Savaşı sonrası. Savaş yıllarında Fransa'nın işgal edilmesi, ülkede bir direniş edebiyatının doğmasına yol açtı. Şiirde Paul Éluard ve Louis Aragon'un en parlak örneklerini verdikleri bu eğilimin düzyazı alanındaki en ünlü temsilcisi Vercors'un *Le Silence de la mer*'iydi (1942; *Susan Deniz*).

Savaş sonrasında Parisli genç aydınlar Jean-Paul Sartre'ın varoluşçu felsefesinin etkisi altına girdiler. *La Nausée* (1938; *Bulantı*, 1961) romanı, Sartre'ın edebi açıdan en başarılı yapıtıydı. Sartre, daha sonraki yıllarda Marksizme yaklaştı. Buna karşılık varoluşçu edebiyatın öteki önemli temsilcisi Albert Camus, karşıt siyasal akımların tehdit ettiğini düşündüğü insanlık onurunu ve özgürlük düşüncesini savunmayı sürdürdü. Edebi açıdan en başarılı yapıtlarından biri, bu düşüncelerle ilgili kuşkularını da dile getirdiği *La Chute*'tü (1956, *Düşüş*, 1961).

Sartre'ın romanları, bir felsefenin savunulması amacına yönelik olduğu için edebi yönden etkisiz bulunmuştur. Buna karşılık, savaş sonrasında bütün felsefeleri yadsıyan iki yazarın, Jean Genet ve Samuel Beckett'in romanları bu türün yaklaşılması güç, ama başarılı yapıtları arasındadır. Genet, Villon'dan Baudelaire'e ve Rimbaud'ya uzanan "lanetli şairler" kuşağının son temsilcisidir. Hırsızlık, serserilik ve sapkınlıklarını anlattığı romanlarında klasik şiir dili ile argo arasında benzersiz bir denge kurmuştur. Beckett'in durduğu yer ise romancının anlatma yetisinin, anlatma isteğinin tükendiği noktadadır.

1950'lerde çok popüler olan bir roman da Françoise Sagan'ın *Bonjour tristesse*'ıydı (1954; *Günaydın Hüzün*, 1960). Bir ilk gençlik aşkını her türlü hayalcilikten arınmış bir katılıkla anlatan bu yapıt, romanda geleneksel biçimlerin hâlâ etkili olduğunu gösteriyordu. Ama aynı dönemde, Nathalie Sarraute, Claude Simon, Alain Robbe-Grillet ve Michel Butor, kendilerinden önceki Proust, Joyce, Faulkner ve Beckett gibi yazarları izleyerek bütün geleneksel anlatı biçimlerini altüst etmeye yöneldiler. Zaman akışı, olay örgüsü, karakter incelemesi ve psikoloji gibi geleneksel roman öğelerini bir yana iten bu romancıların yapıtları Yeni Roman(*) akımının doğmasına yol açtı. Marguerite Duras, Raymond Queneau, Robert Pinget ve Claude Mauriac da bu akım içinde yer aldılar. Académie Française'e seçilen ilk kadın yazar Marguerite Yourcenar ise *Mémoires d'Hadrien* (1951; *Hadrianus'un Anıları*, 1984) gibi

yapıtlarıyla tarihsel roman türüne yeni bir duyarlık kazandırdı.

Tiyatroda Beckett, Eugène Ionesco ve Arthur Adamov, oyunlarında anlam ve anlamsızlık sorununu işlediler. Genet'nin oyunlarında da gündelik yaşamın ters yüz edildiği görülür. Bütün bu yazarların oyunları, okunmaktan çok, sahnelenmek için yazılmış yapıtlardır. Jean Anouilh ise daha geleneksel komedileriyle dönemin en popüler oyun yazarlarından biridir.

Şiirde, yumuşak ve alaycı bir gerçeküstücülüğü sürdüren Jacques Prévert, şiire tanrısal bir esinleniş olarak bakan Pierre Emmanuel, gündelik nesnelerin gizini arayan Guillevic, varoluşçu felsefenin etkisi altındaki Yves Bonnefoy, yazma eylemini şiirin konusu haline getiren Francis Ponge ve en başarılı yapıtlarını 1950'lerden sonra yazan René Char bu dönemin önemli adlarıdır. 1960'lardan sonra, Jacques Roubaud ve Georges Perec gibi hiçbir biçimsel kaygı taşımayan deneysel şairler de Fransız şiirinin yenilikçiliğini korumuşlardır.

1960'ların ve sonrasının belki de en şaşırtıcı yeniliği, edebiyat eleştirisinin de bir tür yaratıcı edebiyat olarak görülmeye başlamasıdır. Georges Bataille, Maurice Blanchot, Georges Poulet ve Roland Barthes gibi eleştirmenlerin, Claude Lévi-Strauss, Michel Foucault, Litvanya asıllı Algirdas Julien Greímas ve Jacques Derrida gibi antropolog, göstergebilimci ve felsefecilerin elinde eleştiri, ele aldığı metni açıklamanın yanı sıra, kendi başına edebi haz da veren yeni bir yazı tarzına dönüşmüştür.

Fransız Ekvator Afrikası, Fransızca AFRIQUE ÉQUATORIALE FRANÇAISE (AEF). 1910-59 arasında Orta Afrika'da Fransız egemenliği altında bulunan dört bölgenin ortak adı. Çad'ın da 1920'de bağlandığı eski Oubangui-Chari bölgesi 1960'ta Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad Cumhuriyeti adlı iki devlete dönüştü. Aynı yıl Orta Kongo (Moyen-Congo), Kongo Cumhuriyeti (bugün Kongo Halk Cumhuriyeti); Gabon ise Gabon Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını kazandı.

Fransız-Flaman okulu, FLAMAN OKULU olarak da bilinir. 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın ortalarına değin Avrupa müziğinde egemen olan beste okulu. Önde gelen müzikçilerinin çoğunun Felemenk, Flandre ya da Kuzey Fransa'da doğmuş ya da yetişmiş olması nedeniyle bu ad verilir. Fransız-Flaman okulunun müziği öncelikle vokal bir kontrapuntaldir (birbiriyle örülü melodi dizeleri üzerine inşa edilmiş); genellikle çalgı eşliğinde yorumlandığı halde, sonraları ideal *a cappella* (*bak.* çalgısız koro) beste olarak kabul edilmiştir.

Fransız-Flaman okulunun başlıca müzik türleri dinsel müzikte missa ve bir ölçüde de motet, dindışı müzikte ise şanson yani çok sesli (çok partili) Fransız şarkısıydı. Jean d'Okeghem'in missaları ve Burgonyalı Guillaume Dufay'nin son dönem yapıtlarından sonra üç yerine dört ses partisi yazılması kural haline geldi. 16. yüzyılda ise beş ve altı partili besteler yaygınlaştı. Bazen üç ya da iki sesli akorlu kısa bölüm ya da geçitlerle çeşitlenen sürekli, sağlam örgülü bir kontrpuan dokusu geliştirildi. 16. yüzyıl başlarında özellikle motetlerde, melodik taklide çok yer veriliyordu.

Bu üç tür arasında geleneklere en bağlı olanı missaydı. Motet daha fazla anlatım olanağı sağlıyor ve sözlerinin insancıl çağrışımları olabiliyordu. Ama bu tür çağrışımlara bazı besteciler daha çok, bazılarıysa daha az yer veriyordu. Özellikle Josquin des Prez'nin bu tür yapıtları bir önceki Fransız-Flaman besteciler kuşağının mistik, çoğunlukla daha karmaşık biçimli dinsel müziğinin özünü oluşturan geç ortaçağ üslubu ile 16. yüzyılın daha geç dönemlerinin daha dünyevi ya da daha insana yönelik müziği arasındaki geçiş aşamasını oluşturur. Şanson alanında yapılan birçok denemeyle halk öğelerini kontrapuntal tekniklerle kaynaştıran, açık, kısa cümleleri ve daha "modern" armonileriyle göze çarpan bir şanson tipi ortaya çıktı.

16. yüzyıl ortalarında ulusal üsluplar gelişmeye başladı. Flaman geleneği varlığını korudu, ama örneğin İspanyol besteci Tomás Luis de Victoria'nın motetlerinde görüldüğü gibi, ulusal nitelikler sık sık ön plana çıktı. Orlando di Lasso gibi Flaman besteciler hem birkaç ulusal üslubu, hem de uluslararası Flaman üslubunu uyguladılar. Flaman üslubunun teknikleri dindışı Alman ve İtalyan şarkılarına uyarlandı. Bunun sonucunda, İtalya'da Flaman üslubundan çok uzak olan ve yaklaşmakta olan barok dönemi haber veren madrigal ortaya çıktı.

Fransız Genel İş Konfederasyonu, Fransızca CONFÉDÉRATION GÉNÉRALE DU TRAVAIL (CGT). Fransa'nın en büyük işçi sendikası konfederasyonu. 1895'te kuruldu, 1902'de Fédération des Bourses du Travail (FBT) ile birleşti. Konfederasyon, ekonomik amaçlara ulaşmak için toplu sözleşme ve genel grev gibi yöntemleri benimsemekle birlikte, sınıf mücadelesi yoluyla devrimci toplumsal değişiklikler gerçekleştirmeyi de amaçlıyordu. 1906'da yönetimi ele geçiren sendikalistler, aşırı tutumlarına karşın, I. Dünya Savaşı'nda hükümeti destekleme yoluna gittiler. CGT içindeki anarşist, sendikalist ve komünist grupların yönettiği daha radikal sendikalar, 1921'de konfederasyondan atıldı. Bunun üzerine bu gruplar Genel Birleşik İş Konfederasyonu'nu kurdular; bu örgüt 1936'da yeniden CGT'ye katıldı. Bu dönemde Halk Cephesi hükümetini destekleyen CGT, haftada 40 saatlik çalışma ve yüzde 7-15'lik bir genel ücret artışı gibi başarılar kazandı. II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Fransız Komünist Partisi'yle (PCF) yakın ilişkiye girdi. 1947'de Léon Jouhaux ile birlikte yönetim kurulundan ayrılan dört üye, 1948'de Fransız Genel İş Konfederasyonu-İşçi Gücü'nü (CGT-FO) kurdular.

İmalat sanayisi işçileri ile mavi yakalı memurlar arasında, öteki iki büyük sendika federasyonundan daha etkili olan CGT, Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu'na (WFTU) üyedir.

Fransız Genel İş Konfederasyonu-İşçi Gücü, Fransızca CONFÉDÉRATION GÉNÉRALE DU TRAVAIL-FORCE OUVRIÈRE (CGT-FO). özellikle beyaz yakalı memurlar ve büro personeli arasında etkili olan işçi sendikaları federasyonu. Genel İş Konfederasyonu'nun (CGT) 1947'deki genel grevde açıkça ortaya koyduğu komünist yanlısı siyasal tutum üzerine yönetim kurulunun dört üyesiyle birlikte konfederasyondan ayrılan Léon Jouhaux'nun başkanlığında 1948'de kuruldu.

Sosyalist bir bakış açısı taşımakla birlikte, Sosyalist Parti'yle (PS) resmi bir bağı yoktur. CGT-FO, kuruluşuna Jouhaux'nun da katkıda bulunduğu Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (ICFTU) üyedir.

Fransız Guyanası, resmi adı FRANSIZ GUYANASI DENİZAŞIRI İLİ. Fransızca GUYANE FRANÇAISE ya da DÉPARTEMENT DE LA GUYANE FRANÇAISE. Güney Amerika'nın kuzeydoğu kıyısında, Fransa'ya bağlı denizaşırı il (*département d'outre mer*). Güneyde ve doğuda Brezilya, batıda Surinam, kuzeydoğuda da Atlas Okyanusuyla çevrilidir. Yüzölçümü 86.504 km², yönetim merkezi Cayenne, 1991 tahmini nüfusu 120.000'dir.

Doğal yapı. Fransız Guyanası, jeolojik bakımdan kristal oluşumlu bir masif olan Guyana Platosunun bir parçasını oluşturur. Ama çoğu kuzeydoğu yönünde akan akarsuların platoyu aşındırmaları nedeniyle genelde alçak ve düz bir yüzey şekli vardır. Güneyde, Brezilya sınırında yer alan Tumuc-Humac Dağlarının yüksekliği ancak 700 m'ye ulaşır. Yakın dönemde kıyıda biriken alüvyonlu tortular, güneydoğuda mangrov ve otların yetişmesine elverişli bir bataklık bölge oluşturmuştur. Eski alüvyonlu tortuların batıda oluşturduğu düzlük-

FRANSIZ GUYANASI

te ise savanlar yetişir. Kıyı düzlükleri dışında kalan kesiminin beşte dördünden fazlası, genellikle sertodunlu ağaçlardan oluşan sık tropik ormanlarla kaplıdır.

Genelde sıcak bir iklimin egemen olduğu Fransız Guyanası'nda ortalama sıcaklık 25°-27°C arasında değişir. Aralık-temmuz arasında şiddetli yağışlar görülür; Cayenne ve çevresinde 3.800 mm olan yıllık ortalama yağış miktarı kuzeydoğuya doğru azalır. Hayvan varlığı tapir, kayman, oselo, tembelhayvan, dev karıncayiyen ve armadillo ile çeşitli maymun, yılan, kuş, balık ve kemirici türlerini kapsar. Başlıca yeraltı kaynakları altın ve boksittir.

Nüfus. Nüfusun büyük bölümünü Kreoller oluşturur; bölgede ayrıca Siyah, Amerikan Yerlisi, Fransız, Lübnanlı, Çinli, Doğu Hint Adalı, Laoslu, Hintli, Brezilyalı ve Vietnamlı azınlıklar yaşar. Başlıca diller resmî dil olan Fransızca ile Kreol dilidir; bölgede konuşulan öteki diller arasında Siyahların konuştuğu Taki-Taki (Sranan), çeşitli Amerikan Yerli lehçeleri ve göçmenlerin dilleri sayılabilir. Nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı Katoliktir; Güneydoğu Asyalılar ve Doğu Hint Adalılar arasında Müslümanlık ve Budacılık yaygındır. Nüfus daha çok Cayenne çevresinde ve kıyı düzlüklerinde toplanmıştır; nüfus yoğunluğu (1990) km² başına ancak 1,4 kişidir. Doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 17,2 ve binde 5,1'dir. En büyük yerleşme 41.067 (1990) nüfuslu Cayenne'dir; öteki önemli yerleşmeler Rémire ile Matoury'dir.

Ekonomi. Fransız Guyanası'nda Fransa'yı örnek alan ve büyük ölçüde tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerine dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1987 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 179 milyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 1.820 ABD Doları'dır.

Toplam işgücünün yaklaşık altıda birinin çalıştığı tarım, genelde iç tüketime dönüktür. Başlıca ürünler manyok, gölevez, tatlıpatates, mısır ve muzdur. Çiftçilerin kendi topraklarını işledikleri küçük çiftlikler yaygın olmakla birlikte, Fransa'ya ihraç edilmek üzere şekerkamışı, muz ve çeşitli tropik meyveler yetiştiren bazı büyük işletmeler de vardır.

Topraklarının beşte dördünden fazlası ormanlarla kaplı olan Fransız Guyanası'nda ticari açıdan değerli bazı ağaç türleri yetişir. Ülkenin yüzde 1'inden daha az bir bölümünü kaplayan çayır ve meralarda sığır, domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir. Her yıl, 5 bin tonu aşkın balık avlanır; en önemli deniz ürünü karidestir.

Ülkenin son derece sınırlı olan imalat sanayisi balık, et ve tahılların işlenmesine, rom üretimine ve bıçkıcılığa dayanır. Sermaye ve tüketim mallarının büyük bölümü ithal edilir. 1989'da 300 milyar kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin tümü ithal petrolden sağlanır. Başlıca ithalat kalemleri gıda maddeleri ile işlenmiş petrol, ihracat ürünleri ise karides, orman ürünleri ve altındır. Dış ticarette en önemli yeri tutan ABD'yi Fransa ve Fransız Antilleri izler.

Fransız Guyanası'nın 1.137 km (1990) uzunluğunda bir karayolu ağı vardır. Ülkenin suyollarının 460 km'lik bölümü açık deniz gemilerinin, 3.218 km'lik bölümü de küçük gemilerin ulaşımına elverişlidir. Cayenne'de bir uluslararası havalimanı, Kourou'da da Avrupa Uzay Ajansı'na ait bir roket üssü vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Fransız Guyanası, Fransız Anayasası'nın denizaşırı illere ilişkin hükümlerine göre yönetilir. Fransız Ulusal Meclisi'ne iki, Fransız Senatosu'na bir temsilci gönderme hakkı vardır. Yerel yönetim, Fransız hükümetince atanmış bir vali ile 19 üyeli Genel Konsey ve 31 üyeli Bölgesel Konsey'den oluşur. Fransız Guyanası'nda bir de yerel temyiz mahkemesi vardır. En büyük siyasal parti, Guyana Sosyalist Partisi'dir. Öteki siyasal partiler de Gaulle'cü Cumhuriyet İçin Birlik (RPR), Fransız Demokrasisi İçin Birlik (UDF), Marksist eğilimli, bağımsızlık yanlısı Guyana Birliği ve şiddet eylemlerini benimsemiş olan yasadışı Guyana Ulusal Kurtuluş Cephesi'dir.

Fransız sosyal sigorta sistemi Fransız Guyanası'nda da uygulanır. Sağlık koşulları genelde iyidir; başlıca ölüm nedenleri kanser ve dolaşım sistemi hastalıklarıdır. Tropik ve endemik hastalıklar üzerine araştırmalar yapan Cayenne'deki Pasteur Enstitüsü, Latin Amerika çapında ün kazanmıştır. Ortalama ömür (1984) erkeklerde 63 yıl, kadınlarda ise 70 yıldır; bebek ölüm oranı ise (1989) binde 24,2'dir.

Fransız Guyanası'nda 6-16 yaşları arasında öğrenim zorunlu ve parasızdır. Basın üzerinde doğrudan bir devlet denetimi olmamakla birlikte, yayın için izin alma zorunluluğu ve devletçe sağlanan bazı yardımlar bir tür otokontrol sisteminin gelişmesine yol açmıştır. En önemli gazete Cayenne'de yayımlanan *La Presse de la Guyane*'dır.

Kültürel yaşam. Fransız Guyanası'nın kültürel yaşamı ülkedeki etnik toplulukların çeşitliliğini yansıtır. Amerikan Yerlileri ve Siyahlar arasında Afrika ve Yerli sanatları ile gelenekleri yaygındır. Metropoliten alanlara ise Doğu Hint Adaları, Afrika ve 18. yüzyıl Fransa'sının izlerini taşıyan dansları, renkli ve değişik giysileri ve şenlikleriyle melez Kreollerin kültürleri damgasını vurur; bu şenliklerin en ünlüsü Büyük Perhiz öncesinde düzenlenen ve dans yarışmalarına, giysi ve müzik gösterilerine sahne olan karnavaldır. 1920'lerde Antiller'deki *modernismo* edebiyat akımının öncülüğünü yapmış olan Léon Damas Fransız Guyanası'nda doğmuştur.

Tarih. İspanyol kâşif Vicente Yáñez Pinzón'un 1500'de Guyana kıyılarını bulmasından sonra, bölgeye efsanevi El Dorado'yu (Altın Kent) arayan çok sayıda Avrupalı serüvenci gelmeye başladı. Rouen'dan gelen Fransız tüccarlar 1624'te Sinnamary'de bir ticaret merkezi oluşturdular. Bölgeye daha sonra gelen Rouenli ve Parisli tüccarlar bugünkü Cayenne kentinin bulunduğu yerde La Revardière adını verdikleri bir yerleşme kurdular. Fransızların bölgeyi sömürgeleştirme girişimleri başarısızlığa uğrayınca, kente Felemenkliler yerleşti. Ama bölge Breda Antlaşması'yla 1667'de yeniden Fransa'ya geçti ve Felemenkliler 1676'da Cayenne'i terk etmek zorunda kaldı. Fransızlarla Portekizliler arasında baş gösteren sınır anlaşmazlığı, Portekiz'in Amazon Irmağı bölgesini güneydoğu sınırı kabul etmesiyle sona erdi (1700); 1713'te Utrecht Antlaşması'nın hükümleri uyarınca bu sınır 60 km kuzeye alındı. 1762'de Cizvitlerin bölgeden sürülmesi ve onların kurdukları misyonlarda yaşayan Yerlilerin dağıtılması ayaklanmalara neden oldu.

Fransız Devrimi'nin sömürge yönetimi üzerinde pek etkisi olmadı. 1794'te köleliğin kaldırılması üzerine, köleliğin yeniden yürürlüğe girdiği 1802'ye değin bir tür zorunlu çalışma uygulamasına gidildi. Fransız Guyanası 1794-1801 arasında siyasal sürgünlerin gönderildiği bir yer oldu. Kısa süreli (1809-17) Portekiz yönetiminin ardından ekonomi bir ölçüde gelişti ve bölgenin iç kesimlerine seferler başladı. Cluny'li Aziz Joseph cemaatinin başı olan Anne-Marie Javouhey 1827-46 arasında, Mana'da kurduğu kolonide azat edilmiş Siyah köleleri ve kadınları eğitmeye başladı. 1848'de kölelik kaldırıldı ve sömürge halkı Fransız yurttaşı yapıldı. Binlerce kölenin serbest bırakılması plantasyonlara büyük zarar verdi. Bunun üzerine göçmen işçi getirme yoluna gidildiyse de sorun tam olarak çözülemedi. 1855'te bölgede altın bulunması bir yandan görece bir kalkınma sağlarken, bir yandan da işçilerin tarım kesiminden madenciliğe kaymaları nedeniyle plantasyonlardaki durumu daha kötüleştirdi. Fransa, 1852'den sonra bölgeyi ceza kolonisi olarak kullanmaya başladı. 1852-1939 arasında bölgeye 70 binden fazla suçlu gönderildi. Başta Şeytan Adasındaki hapishane olmak üzere, Fransız Guyanası'na son derece kötü bir ün kazandıran hapishaneler II. Dünya Savaşı'nın sonunda, 1945'te kaldırıldı.

1870'te Fransız Parlamentosu'nda temsil edilme hakkı elde eden Fransız Guyanası, 1946'da denizaşırı il oldu. 1950'lerde özerkliği ve bağımsızlığı savunan çeşitli gruplar ortaya çıktı. Savaş sonrasında görülen ekonomik durgunluk Avrupa Uzay Ajansı'nın bölgede bir roket üssü kurması, 1968'de Kourou'da yeni bir kentin kurulması ve 1970'lerin sonunda tarım ve ormancılık alanlarında üretimin artırılmasını öngören *Plan Vert*'in (Yeşil Plan) yürürlüğe konmasıyla düzelmeye başladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak*. ANAYILLIK.

Fransız Güney ve Antarktika Toprakları, Fransızca TERRES AUSTRALES ET ANTARCTIQUES FRANÇAISES. Hint Okyanusunun güneyindeki Kerguelen, Crozet, Saint-Paul ve Nouvelle Amsterdam adaları ile Antarktika'daki Adélie Kıyısından oluşan Fransız toprakları. Büyük bölümünde insan yaşamayan ve 1924-55 arasında yönetsel nedenlerle Madagaskar'a bağlı kalan bu topraklar, daha sonra genellikle Paris'te oturan üst düzeyde bir yöneticiye bağlı ve özel statülü bir Fransız toprağına dönüştürüldü. 1949-50 yıllarında bilimsel heyetlerin çalışmalarıyla birlikte bölgede daha yaygın bir yerleşim başladı.

Fransız haberalma örgütü *bak*. DGSE

Fransız Havayolları *bak*. Air France

Fransız Hindistan Kumpanyası (Compagnie Française des Indes), Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası'nın devamı olarak 1720'de kurulan ticari ve siyasi amaçlı kumpanya.

Kumpanya, 1721'de İle de France (Mauritius), 1724'te Malabar'daki Mahé sömürgelerinin yönetimini üstlendi. 1740'a gelindiğinde Hindistan'la ticareti, değer olarak İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nınkinin yarısına yaklaşıyordu.

Kumpanyanın başarılı yöneticilerinden Joseph François Dupleix, 1742'de Fransız Hindistanı genel valiliğine atandı. 1746'da Madras'ı ele geçirmekle birlikte komşu İngiliz limanı St. David'i alamayan Dupleix, İngiliz kumpanyasını yıkmak için yerel güçlerle çeşitli ittifaklara girdi. İngilizler de Hintliler arasındaki düşmanlıklardan yararlanarak karşı güçleri destekleyince iki kumpanya arasında savaş başladı. 1751'de Paris'e geri çağrılan Dupleix, Hindistan'da kumpanya için harcamak zorunda kaldığı paraları geri almak üzere dava açtıysa da kazanamadı.

İngiltere'yle Fransa arasındaki Yedi Yıl Savaşları (1756-63) sırasında savaşın galibi İngilizler, Fransız Hindistanı'nın merkezi Pondiçeri'yi 1761'de ele geçirdiler. Batı Hint Adaları ticaretinin Fransız ekonomisi-

ne daha çok kazanç getirmesi nedeniyle, Doğu Hindistan Kumpanyası devlet desteğini yitirerek güçsüzleşti ve 1789'da Fransız Devrimi sırasında ortadan kalktı.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi *bak.* İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

Fransız Kamayösü, Fransızca GRAND CAMÉE DE FRANCE, PARİS KAMAYÖSÜ olarak da bilinir, Paris'teki Ulusal Kütüphane'de bulunan Süleyman taşından kamayö. İmparatorluk soyundan kişilerin betimlendiği bir dizi çarpıcı Roma kamayösünün en güzellerinden biridir. Öbür kamayöler arasında Augustus Kamayösü'yle(*) Londra'daki British Museum'da bulunan Blacas oniks (damarlı akik) kamayösü vardır. Fransız Kamayösü'nün Caligula'nın egemenliği döneminde (İS 37-41) yapıldığı sanılır. Ovalimsi bir biçimi vardır. Üstünde İmparator Tiberius'un tanrılaştırılmasını betimleyen üç sıra oyma figür yer alır.

Fransız Kıyısı, Newfoundland Adası kıyılarının bir bölümü. Fransa'nın 1713'te ada üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçmesinden sonra, burada Fransız balıkçıların avlanmalarına ve yakaladıkları balıkları kurutmalarına izin verilmiştir. Newfoundland daha önce İngiliz işgali altındaydı, ama Fransızlar ada üzerinde hak iddia ediyordu. 1783 Paris Antlaşması'nda tanımlandığı biçimiyle Fransız Kıyısı, ada çevresinde, kuzeyde St. John Burnundan güneybatıda Ray Burnuna kadar uzanıyordu.

1880'lerde Newfoundland'de ıstakoz avcılığı gelişmeye başladı ve Fransız Kıyısı'nda fabrikalar kuruldu. Fransa bu etkinliğin anlaşmayla kazandığı haklara müdahale niteliğinde olduğunu ileri sürerek 1886'da bir protesto gönderdi. Bir Fransız savaş gemisi 1887'de Port Saunders'da, 1889'da da Meagher's Cove'da yapıları topa tuttu. 1888'de Newfoundland, Fransızların iç işlerine karışmalarını ve adada ıstakoz fabrikaları kurmalarını protesto etti.

1889'da geçici bir anlaşma yapan Fransa ve İngiltere, İngiliz ve Fransız tuğamirallerinin denetimi altında her ıstakoz ambalajcısına kıyı şeridinin belli bir bölümünün ayrılmasını kararlaştırdıysa da, Newfoundland anlaşmayı tanımaya yanaşmadı. Sonunda Fransa, 8 Nisan 1904'te haklarını 1.375.000 frank karşılığında sattı.

Fransız Kilisesi Temel Yasası, Fransız Devrimi sırasında, Katolik Kilisesi'ni ulusal temelde yeniden örgütlemeyi amaçlayan yasama girişimi (12 Temmuz 1790). Fransız Kilisesi içinde bölünme yaratan Temel Yasa (*Constitution Civile du Clergé*) birçok Katoliğin devrime karşı çıkmasına yol açmıştır.

Devrimin yasama organı Ulusal Meclis, uyguladığı öteki reformların yanı sıra kilisenin ondalık vergisi toplamasını yasaklamış ve kilise topraklarına el koymuştu. Bu durum, Fransız Kilisesi'nin yönetiminde ve mali işleyişinde yeni bir düzenlemeyi gerektirdi. Bu amaçla hazırlanan yasa önerisi piskoposların sayısını 135'ten 83'e indiriyor ve her piskoposluk bölgesinin, Ulusal Meclis'in temel yönetim birimi olarak düzenlediği illerden (*département*) biriyle çakışmasını öngörüyordu. Öneriye göre piskoposlar ve kilise bölgelerinin papazları, o bölgede seçme hakkı olan yurttaşlarca seçilecek ve din adamları devletten aylık alacaktı.

12 Temmuz 1790'da büyük bir çoğunlukla meclisin, 24 Ağustos'ta da Kral XVI. Louis'nin onayladığı yasa kısa sürede büyük tepkiye yol açtı. Birçok din adamı, kilisenin katı kurallarla devlete bağımlı kılınmasına ve papanın Fransız Kilisesi üzerindeki yetkilerinin ruhani alanla sınırlandırılmasına karşı çıktı. 27 Kasım 1790'da Ulusal Kurucu Meclis, din adamlarından Temel Yasa'ya bağlılık yemini etmelerini istedi. Bazı piskoposlar Temel Yasa'ya karşı olduğu için, bağlılık yemini eden papazlar piskoposlarla çatışmaya girmeyi, etmeyenler de bölgelerindeki görevlerinden uzaklaştırılmayı göze alacaklardı. Sonunda yedi piskopos ile papazların yarısı bağlılık yemini etti. Böylece Fransa'da kilise, yeminliler (*assermentés*) ve yeminsizler (*insermentés*) olmak üzere ikiye bölündü. 1791 ilkbaharında Papa VI. Pius'un da Temel Yasa'yı mahkûm etmesi çatışmanın giderilmesini önledi. 1790'ların başlarında kurulan devrimci hükümetler, yeminsizleri devlet düşmanı sayarak sert önlemler aldılar. Buna karşılık, özellikle Fransa'nın batı kesimlerinde ve başka yerlerde halk yeminsizleri destekledi. Çatışma, Napoléon Bonaparte döneminde 1801 Konkordatosu'nun(*) imzalanmasıyla sona erdi.

Fransız Komünist Partisi, Fransızca PARTI COMMUNISTE FRANÇAIS (PCF), Fransa'nın başlıca siyasal partilerinden biri. Geniş seçmen tabanı ve Fransa'nın Avrupa devlet sistemi içindeki önemli konumu dolayısıyla, uzun yıllar hem Fransa, hem de uluslararası komünist hareket içinde önemli bir yer tutmuştur. Son yıllarda partinin seçmen tabanında ve gücünde belirgin bir düşüş gözlenmektedir.

1920'de Sosyalist Parti'nin (PS) sol kanadı tarafından kurulan PCF, Léon Blum'un solcu Halk Cephesi koalisyon hükümetine katıldığı 1936'ya değin seçimlerde önemli bir başarı sağlayamadı. II. Dünya Savaşı sırasında, özellikle Nazi Almanyası'nın Haziran 1941'de SSCB'ye saldırısının ardından Fransız Direniş Hareketi içinde etkin bir rol üstlendi.

1945'te, II. Dünya Savaşı sonrasındaki ilk genel seçimlerde oyların yüzde 25'ini kazandı ve 1946'da kurulan Dördüncü Cumhuriyet'in ilk hükümetinde yer aldı. Sertleşen siyasal tutumlar sonucu komünistlerin kabineden çıkarıldığı Mayıs 1947'den sonra uzun bir süre hükümetlerde yer almadı. Bununla birlikte Haziran 1951'den Haziran 1968'e değin yapılan altı genel seçimde oyların ortalama yüzde 22'sinden fazlasını topladı ve Ulusal Meclis'te güçlü bir biçimde temsil edildi.

1958'de, General Charles de Gaulle'ün Beşinci Cumhuriyet'in cumhurbaşkanı olmasıyla yükselen sağcılık ve milliyetçilik dalgası karşısında gücünü önemli ölçüde yitirdi. Eylül 1965'te öteki sol partilerin Demokratik ve Sosyalist Sol Federasyon'u kurma çalışmalarına destek verdi. Bu ittifak, 1965 seçiminin ilk turunda de Gaulle'ün salt çoğunluğu elde etmesini engelledi. Haziran 1968 genel seçimlerinde önemli ölçüde oy kaybetti. Haziran 1969'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda PCF adayı Jacques Duclos oyların yüzde 21'ini alarak üçüncü oldu. PCF 1973 seçimlerinde Ulusal Meclis'te 73 sandalye kazandı (ilk turda oy oranı yüzde 21,5). 1970'lerin ortalarında Sol İttifak içinde ciddi sorunların ortaya çıkması üzerine 1978'de ittifaktan ayrıldı. 1972'den beri partinin genel sekreterliğini yürüten George Marchais 1981'de PCF'nin cumhurbaşkanı adayı olarak seçimlerin ilk turunda oyların ancak yüzde 15,1'ini alabildi. Aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde PCF yeniden Sosyalist Parti'yle ittifak kurdu. Bu seçimlerin ilk turunda oy oranının yüzde 16,1'e, Ulusal Meclis'teki milletvekili sayısının ise 44'e düşmesine karşın, Mauroy'nın yeni sosyalist hükümetinde dört devlet bakanlığı elde etti. 1984'te yapılan hükümet değişikliği sırasında bu bakanlıkları yitirdi. Tek turda yapılan 1986 seçimlerinde PCF'nin oy oranı yüzde 9,8'e, milletvekili sayısı 35'e düştü. Nisan 1988'de PCF'nin cumhurbaşkanı adayı André Lajoinie ilk turda oyların ancak yüzde 6,8'ini alabildiği halde, haziranda parlamento seçimlerinin ilk turunda PCF oyları umulmadık bir artışla yüzde 11,3'e çıktı, ama milletvekili sayısı 27'de kaldığı için parti Ulusal Meclis'te grup kuramaz duruma düştü. Avrupa Parlamentosu için 1989'da yapılan seçimlerde PCF'nin oy oranı gene yüzde 7,1'e düştü. Aynı yıl yerel seçimlerde de parti büyük kentlerin çoğunda başarısızlığa uğradı.

Kuruluşundan başlayarak genellikle Sovyet yanlısı bir çizgi izleyen PCF 1968'de Varşova Paktı ülkelerinin Çekoslovakya'yı işgaline karşı çıkarak farklı bir tutum aldı. 1970'lerde Avrupa komünizmi(*) akımı içinde yer aldı, partinin ve sosyalizm programının ulusal niteliğini vurguladı. 1976'da proletarya diktatörlüğü kavramını belgelerinden çıkardı. 1980'lerde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'yle (KPSS) ilişkileri düzelmeye başladı. PCF yönetimi, 1980'lerin sonlarında SSCB'de başlayan *perestroika* (yeniden yapılanma) sürecini önce tereddütle karşıladı; ardından da bu ülkede sosyalizmden uzaklaşılmasını açık bir dille eleştirerek komünist hareketin geleneksel çizgisini savunan bir tutum izledi.

Disiplini ve merkezileşmiş yapısıyla tanınan PCF'nin üye sayısı 1986'da 600 binin üzerindeyken, 1990'ların başlarında 300 binin altına inmişti. Ama partinin Genel İş Konfederasyonu (CGT) yönetimindeki ağırlığı sürüyordu. PCF'nin günlük yayın organı *L'Humanité*(*) gazetesidir.

Fransız Kongosu, Fransızca CONGO FRANÇAIS, Afrika'nın Ekvator bölgesinde, 1897-1910 arasında Fransa'nın elinde olan topraklara verilen ad. 1910'da Gabon, Orta Kongo (Moyen-Congo) ve Oubangui-Chari-Tchad'ın Fransız Ekvator Afrikası (Afrique Équatoriale Française-AEF) adlı federal bir birlik altında toplanmasından sonra, Fransız Kongosu terimi Orta Kongo için kullanılmaya başladı. Orta Kongo 1960'ta bağımsızlığını kazanarak Kongo Cumhuriyeti, 1968'de de Kongo Halk Cumhuriyeti adını aldı.

Fransız Medeni Kanunu, NAPOLÉON YASASI olarak da bilinir, Fransızca CODE NAPOLÉON, Fransa'da, 1804'ten günümüze değin bazı değişikliklerle yürürlükte kalan ve medeni hukuk ilişkilerini düzenleyen yasa. Çoğu kara Avrupa'sı ve Latin Amerika ülkelerinde 19. yüzyılda kabul edilen medeni kanunların başlıca kaynağı olmuştur.

Fransa'da medeni hukuka ilişkin kuralların bir yasa altında toplanması gereksinimi ve bu yolda yürütülen çalışmaların geçmişi Napoléon öncesi döneme değin iner. Devrim öncesindeki hukuk düzeninin en belirgin özelliği, çeşitli hukuk sistemlerini içermesiydi. Güney Fransa'da Roma hukuku uygulanırken, Paris'i de içine alan kuzey illerinde büyük ölçüde feodal Frank ve Germen kurumlarına dayanan bir gelenek hukuku gelişmiş bulunuyordu. Katolik Kilisesi'nin sıkı denetimi altında olan evlilik ve aile yaşantısıyla ilgili konular kilise hukukunun alanına giriyordu. Bütün bunlara ek olarak 16. yüzyıldan sonra krallık kararnameleri ile buyruklarına ve *Parlement*'ların (yüksek mahkeme) geliştirdiği içtihat hukukuna göre düzenlenen hukuksal konuların kapsamı da giderek genişliyordu. Her bölgenin kendine özgü gelenekleri vardı. 16. ve

17. yüzyıllarda ayrı ayrı bölgelerde yerel gelenek hukuklarını düzenleyerek yasalaştırma yolunda gösterilen çabalara karşın, ülke düzeyinde birlik sağlama yönünde atılan adımlar sınırlıydı. Çıkar çevreleri, reformun ayrıcalıklarına son vereceği kaygısıyla, yasa derleme çalışmalarına engel oluyordu.

Devrim sonrasında ortaya çıkan koşullar hukuksal kuralları tek bir yasada toplamayı olanaklı, hatta kaçınılmaz hale getirdi. Feodal mülk sahipleri ve loncalar gibi güçlü denetim grupları ortadan kaldırılmış, kilisenin dindışı konulardaki yetkilerine son verilmiş ve başına buyruk iller yeni ulusal devletin alt birimlerine dönüştürülmüş bulunuyordu. Bu bakımdan Fransız Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında, tarihte ilk kez, bütün eski önyargılardan arınmış, kaynağını "saf sağduyu"dan alan ve bütünüyle akla dayanan bir yasa oluşturma ana ilkesinden yola çıkıldı. Kanunun ahlaki dayanakları eski gelenekler ya da monarşik koruyuculuk değil, aklın ilkelerine uygunluk olacaktı.

Fransız Medeni Kanunu bütün yurttaşların eşit olduğunu, büyük evlat olma hakkı, soyluluk ve sınıf ayrıcalıklarının ortadan kaldırıldığını, sivil kurumların kilisenin denetiminden kurtarıldığını ve kişi özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü ile özel mülkiyetin dokunulmazlığının temel ilkeler olduğunu belirtir.

Kanunun kişi hukukunu düzenleyen birinci kitabı medeni haklardan yararlanma, kişiliğin korunması, ikamet, vesayet, velayet, ana baba ile çocuklar arasındaki ilişkiler, evlilik, eşler arasındaki kişisel ilişkiler ve evliliğin iptal ya da boşanma yoluyla sona erdirilmesi gibi konuları kapsar. Eşya hukukuyla ilgili olan ikinci kitap mülkiyet, intifa ve irtifak haklarıyla ilgili düzenlemeleri içerir. Üçüncü kitap veraset, bağışlama, evlilik sözleşmesi ve yükümlülükler yoluyla mülk edinme haklarını, son bölümlerde de çeşitli vekâlet sözleşmelerini, yasal ve göreneğe dayalı ipotek işlemlerini, fiillere getirilen sınırlamaları ve hakların sınırlandırılmasını düzenler.

Kanun yükümlülükler açısından sözleşme, sözleşme benzeri, suç ve suç benzeri gibi geleneksel Roma hukuku kavramlarına yer verir. Sözleşme özgürlüğü, açıkça belirtilmemekle birlikte, birçok hükmün temelini oluşturan bir ilke olarak kabul edilmiştir.

1804'te Belçika, Lüksemburg, Almanya'nın bir bölümü, Kuzeybatı İtalya, Cenova ve Monako gibi Fransız denetimi altında olan bölgelerde de yürürlüğe giren Fransız Medeni Kanunu, sonraki yıllarda Napoléon'un fethettiği İtalya, Felemenk, Hansa Birliği toprakları, Almanya'nın öteki kesimleri ve İsviçre gibi yerlerde de uygulanmaya başladı. Belçika, Lüksemburg ve Monako'da kanun günümüzde de yürürlüktedir.

19. yüzyılda bir dizi Avrupa ve Latin Amerika ülkesi, gönüllü olarak ve doğrudan çeviri ya da bazı değişiklikler yoluyla Fransız Medeni Kanunu'nu benimsedi. İtalya'nın birliğinin sağlanmasından sonra çıkarılan 1865 tarihli İtalyan Medeni Kanunu'nun dolaylı da olsa Fransız Medeni Kanunu'yla yakın bir bağı vardı. 1942'de kabul edilen yeni İtalyan Medeni Kanunu'nda ise bu geleneksel bağdan büyük ölçüde uzaklaşıldı. Latin Amerika'da 19. yüzyıl başlarında Haiti ve Dominik'te Fransız Medeni Kanunu doğrultusunda çıkarılan yasalar bugün de yürürlüktedir. Bolivya ve Şili, kanunun düzenleniş biçimini sıkı sıkıya izlemenin yanı sıra esasından da önemli ölçüde yararlandı. Ekvador ve Kolombiya, Şili Medeni Kanunu'nu aynen benimserken, Uruguay ve Arjantin de bunu temel alan medeni kanunlar çıkardı.

20. yüzyıl başlarında, Alman Medeni Kanunu'nun (1900) ve İsviçre Medeni Kanunu'nun (1912) çıkarılmasıyla Fransız Medeni Kanunu'nun etkisi giderek azalmaya başladı. Japonya Alman örneğini, Türkiye ise İsviçre örneğini izledi. 20. yüzyılda Brezilya, Meksika, Yunanistan ve Peru gibi ülkeler medeni kanunlarını hazırlarken karşılaştırma yöntemiyle Alman, Fransız ve İsviçre örneklerinden değişik yönlerde yararlanma yoluna gittiler.

Fransız Pasteur Hastanesi, İstanbul'da 1896-1991 arasında etkinlik gösteren özel yabancı hastane. 1896'da II. Abdülhamid'in izniyle ve onun Fransız hükümetine armağan ettiği (üstünde bugün Fransız Konsolosluğu bulunan) Taksim'deki arsada kuruldu. Fransız dışişlerine bağlı olan ve Giffard adı verilen hastanede önceleri yalnızca Fransızlar tedavi ediliyordu. Daha sonra, başvuran bütün hastalara hizmet verilmeye başladı.

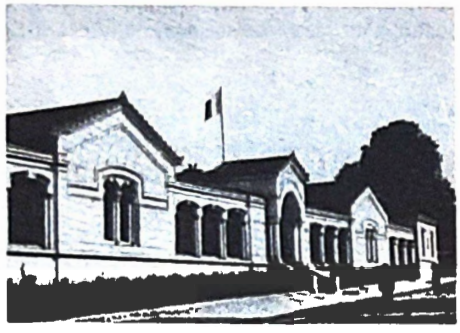

Fransız Pasteur Hastanesi'nin ilk yapısı, eski bir kartpostaldan ayrıntı
Ana Yayıncılık Arşivi

Yüz yatakla hizmete giren hastane I. Dünya Savaşı'na değin Saint Vincent de Paul Rahibeleri'nce yönetildi.

1914'te Osmanlı Devleti ile Fransa arasında savaş durumu ortaya çıkınca hastanenin yönetimi ve koruması, o dönemde tarafsız olan ABD'nin Türkiye'deki yetkililerine bırakıldı. 1916'da ABD'nın de savaşa katılması üzerine Osmanlı hükümeti hastaneye el koydu ve kurum Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne bağlandı. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul İtilaf Devletleri'nce işgal edilince hastanenin yönetimi yeniden Fransızlara geçti ve kuruma o dönemde İstanbul'daki Fransız işgal ordusu komutanı olan Franchet d'Esperey'nin adı verildi. Fransızlar 1920'de, savaşta yenik düşen Avusturya'ya ait Avusturya Sankt Georg Hastanesi'nin(*) Elmadağ'da, Taşkışla karşısındaki binasına el koyarak kendi hastanelerini buraya (bugünkü yerine) taşıdılar. Hastane 1925'te, Fransa'nın Avusturya'dan istediği savaş tazminatının bir bölümünün karşılığı olarak resmen Fransız hükümetine devredildi. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde anatomi dersi veren Aimè Mouchet de aynı yıl hastanenin başhekimliğine getirildi. Bu arada, bir bilim adamının adını taşımasının daha uygun olacağı düşünülerek hastaneye Pasteur adı verildi. 1963'te Saint Vincent de Paul Rahibeleri'nin yerini Türk hemşireler aldı. Fransız Pasteur Hastanesi Mayıs 1991'de kapandı.

Fransız Polinezyası, resmî adı FRANSIZ POLİNEZYASI TOPRAKLARI. Fransızca TERRITOIRE DE LA POLYNÉSIE FRANÇAISE. Büyük Okyanusun güneyinde, Fransa'ya bağlı denizaşırı topraklar (*territoire d'outre mer*). 7°-27° güney enlemleri ve 134°-155° batı boylamları arasında, geniş bir alana yayılmış 130 adadan oluşur. Adalar beş büyük takımadaya ayrılır: Société (Sosyete) Adaları, Tuamotu Takımadaları, Gambier Adaları, Markiz Adaları, Tubuai Adaları. En büyük ada 1.040 km²'lik bir alanı kaplayan Tahiti'dir. Toplam yüzölçümü 4.182 km² olan Fransız Polinezyası'nın yönetim merkezi Papeete. 1991 tahmini nüfusu ise 203.000'dir.

Doğal yapı. Adalar coğrafi açıdan iki gruba ayrılabilir: Sayıca daha az olmakla birlikte daha geniş bir alana yayılan, yüksek, volkanik adalar (Société, Tubuai, Markiz, Gambier) ile sayıca daha fazla, alçak mercan adaları (Tuamotu). Dağlık bir yapısı olan volkanik adaların başlıca özellikleri kayalık doruklar, hızlı akan ırmaklar ve dar kıyı şerididir; verimli topraklarla kaplı olan bu adaların sık bir bitki örtüsü vardır. Adaların en yüksek noktası Tahiti'deki Orohena Dağıdır (2.237 m). Mercan adalarında ekime elverişli toprakların ve yıl boyu akan ırmakların azlığı tarım ve içme suyu açısından çeşitli sorunlar yaratır; başlıca bitki örtüsü hindistancevizi plantasyonlarıdır.

Tropik bir iklimin hüküm sürdüğü Fransız Polinezyası'nda yıllık ortalama sıcaklık 26°C'dir. Soğuk ve kuru mevsimde (mayıs-ekim) 21°C olan hava sıcaklığı, sıcak ve yağışlı mevsimde (kasım-nisan) 33°C'ye yükselir. Kıyı bölgelerinde 3.050 mm olan yıllık ortalama yağış miktarı dağlık kesimlerde 4.060 mm'ye ulaşır. Oldukça yüksek olan ortalama nem oranı yüzde 80-90 arasında değişir. Her yıl kasım ve şubat ayları arasında görülen tayfunlar büyük zarara yol açar. Başlıca ürünler muz, kahve, ananas ve portakaldır. Tek önemli maden Tuamotu Takımadasında çıkarılan fosfattır.

Nüfus. Doğum oranının yüksek (1990'da binde 27,4), buna karşılık ölüm oranının oldukça düşük (1990'da binde 4,6) olması nedeniyle, yıllık ortalama nüfus artışı, yüzde 2,8 gibi yüksek bir düzeydedir. 1960'larda ve 1970'lerde yürütülen nükleer deneme çalışmaları ve gelişmekte olan turizm, çevre adalardan çok sayıda kişinin Fransız Polinezyası'nın belli başlı adalarına göç etmesine yol açmıştır. 1970'lerde Yeni Kaledonya'ya yapılan göçler de nüfus artışını etkilemiştir. Nüfusunun yarıdan fazlası 15 yaşın altındadır.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 57,7 kişidir; toplam nüfusun yarıdan fazlası Tahiti'de yaşar. 1970'lerde öteki adalardan Tahiti'ye çok sayıda göçmenin gelmesi, adanın ekonomik ve toplumsal yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Kentlerde yaşayanların toplam nüfus içindeki payı yüzde 55 dolayındadır.

Nüfusun üçte ikisini Polinezyalılar, yaklaşık yüzde 18'ini ise Demiler olarak bilinen melezler oluşturur. Fransızların ve Polinezyalıların karışımından oluşan Demiler, ülkenin ekonomik ve siyasal yaşamında söz sahibi olan başlıca güç durumundadır. Bölgede ayrıca nüfusun yüzde 4'ünü oluşturan Çinliler ile nüfusun yüzde 10'unu oluşturan Avrupalılar yaşar. Resmî dil Fransızca olmakla birlikte Tahiti dilinin çeşitli lehçeleri yaygın olarak konuşulur. Nüfusun yarıdan fazlası Protestan (Polinezya Evanjelik Kilisesi), yüzde 30'u ise Katoliktir; bölgede ayrıca küçük topluluklar halinde Mormonlar, Yedinci Gün Adventistleri, Yehova Şahitleri ve Budacılar yaşar.

Ekonomi. Ülke ekonomisi büyük ölçüde hizmet sektörü ile hafif sanayiye dayanır. Fransız askeri personelinin harcamaları da bölge ekonomisine büyük katkıda bulunur. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasıla

(GSMH) yaklaşık 2,48 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 12.920 ABD Doları'dır.

Ekonomiye katkısı sınırlı olan tarım, ihracata dönük kopra ve vanilya ile yerel tüketim için yetiştirilen sebze ve tropik meyveleri kapsar. Kopra ürününün tümü hisselerinin çoğunu yerel yönetimin elinde tuttuğu bir şirkete satılır. Kopra ihraç edilen ülkelerin başında ABD, eski Sovyet cumhuriyetleri ve Hindistan gelir. Yeni Zelanda ve Avustralya'dan getirilen sığırlarla hayvancılık gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte hâlâ önemli miktarda süt, et ve yumurta ithal edilmektedir. Halkın çoğunluğu geçimini tatlı ve tuzlu su balıkçılığı ile istiridye ve karides üretiminden sağlar. Tuamotu ve Gambier'de üretilen kültür incisinin ihracatı, 1977'den sonra hızla artmış ve dış ticaret gelirlerinde önemli bir kaynak durumuna gelmiştir.

Madencilik fazla gelişmediğinden petrol, maden cevherleri ve çeşitli metaller ithal edilir. İmalat sanayisi büyük ölçüde gıda, inşaat malzemesi, giysi, bakır eşya üreten ve yayımcılıkla uğraşan küçük ölçekli işletmelere dayalıdır. 1978'de yerel zanaatları ve sanayileri geliştirmeyi amaçlayan bir şirket kurulmuştur.

1990'da 290 milyon kW-sa olan elektrik üretiminin büyük bölümü ithal petrolden sağlanır. 1981'de Tahiti'de bir hidroelektrik santral kurulmuştur.

1960'ta uluslararası, ardından da adalar arası hava taşımacılığının hizmete girmesiyle turizm alanında önemli gelişmeler sağlanmış ve çoğunluğu ABD, Fransız ve Avustralya'dan gelen turistlerin sayısı, 1980'lerin başlarında yılda 100 bin kişiye ulaşmıştır. Papeete yakınlarındaki Faaa'da bir uluslararası havaalanı vardır. İç ulaşım daha çok adalar arasındaki düzenli gemi seferleriyle sağlanır. Başlıca liman Papeete'dir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Fransa'nın denizaşırı toprakları statüsündeki Fransız Polinezyası'nın Fransız Parlamentosu'na iki milletvekili ve bir senatör gönderme hakkı vardır. Özerkliğinin genişletilmesi yönündeki baskılar sonunda, 1977'de yeni bir anayasa yürürlüğe konmuştur. Buna göre, Fransa'nın dışişleri, savunma, para politikası ve yargı alanlarındaki denetimi korunurken, öteki alanlarda yerel yönetimin yetkileri artırılmıştır. Yasama erki Fransız hükümetince atanan bir yüksek komiser ile beş yıl için doğrudan yapılan seçimlerle işbaşına gelen 41 kişilik Topraklar Meclisi'nin elindedir. Topraklar Meclisi'nin seçtiği ve yüksek komiserin başkanlık ettiği Yönetim Konseyi başta ticaret olmak üzere, çeşitli alanlarda geniş yönetsel yetkiler taşır.

Sağlık hizmetlerinin yeterli bir düzeyde olduğu Fransız Polinezyası'nda gene Fransa'dan sağlanan mali yardımlarla oldukça yüksek bir yaşam standardına ulaşılmıştır. 1947'de kurulan Louis Malarde Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü endemik hastalıklar üzerindeki araştırmalarını sürdürmektedir.

Resmî okullar ile devletten mali destek gören kilise yönetimindeki ilk, orta ve teknik okullarda öğrenim parasız ve zorunludur. Nüfusun hemen hepsi okuryazardır. Fransızca yayımlanan gazeteler üzerinde sansür yoktur; radyo ve televizyon yayınları yerel yönetimin elindedir.

Kültürel yaşam. Fransız Polinezyası kültürünün temelini halk sanatları ve gelenekleri oluşturur. Ama gazetelerin Tahiti dilinde yayımlanmaması, radyo yayınlarında Tahiti diline pek az yer verilmesi ve öteki yerel dillerin resmen tanınmaması Yerli kültürlerini korumayı güçleştirmektedir. Tahiti'deki Gauguin Müzesi'nde, Polinezya el sanatları sergilenir. Ayrıca otel ve limanlarda turistler için geleneksel törenler ve halk dansları gösterileri yapılır. Merkeze uzak adalarda geleneksel kültürler büyük ölçüde korunmuştur. Maiao'ya yabancıların yerleşmesi yasaklanmıştır. Mercan parçalarından oluşan ve eskiden Fransız Polinezyası'nın en kutsal yeri olarak kabul edilen Taputapuatea yakınlarındaki tapınak tarihsel bir anıt olarak onarılmıştır.

Tarih. Arkeolojik bulgular Tonga ve Samoa'dan gelen Polinezyalıların İS y. 300'de Markiz Adalarına yerleştiğini göstermektedir. Polinezyalılar zamanla Markiz Adalarından bugün Fransız Polinezyası'nı oluşturan öteki adalara yayıldılar. Tahiti, Bora-Bora ve Raiatea'da kurulan krallıkların en güçlüsü olan Tahiti Krallığı 1700'lerin sonunda bölgeyi denetim altına aldı.

Bölgeyi ilk keşfeden Avrupalı 1521'de Tuamotu Takımadasındaki Pukapuka'ya ulaşan Portekizli denizci Fernão de Magalhães oldu. Bunu 1525'te Markiz Adalarının keşfi izledi. Felemenkli kâşif Jacob Roggeveen 1722'de Makatea, Bora-Bora ve Maupiti'yi, İngiliz denizci Samuel Wallis ise 1767'de Tahiti, Moorea ve Tubuai-Manu'yu buldu. Kaptan James Cook ilk seferinde (1769) keşfettiği adalara sefere mali destek sağlayan Royal Society'nin onuruna Society (Société) adını verdi. Tubuai ise Cook'un son yolculuğu (1777) sırasında keşfedildi.

Société Adalarının tarihi aynı zamanda Tahiti'nin de tarihidir. 1797'de Tahiti'ye gelen misyonerler, 1815'te Tahiti kralı II. Pomare'ye Hıristiyanlığı kabul ettirdiler. Tahiti 1842'de Fransız protektorası, 1880'de de sömürgesi oldu. 1844'te protektora olan Gambier Adaları da 1881'de Fransız sömürgesi ilan edildi. Rimatara ve Rurutu ise 1889'da Fransız protektorası, 1900'de de sömürgesi oldular. 1847'de Tahiti'ye bağlanan Tuamotu Takımadaları 1880'de sömürgenin bir parçası durumuna geldi. Markiz Adaları şefleri de 1842'de Fransa'ya bağlılıklarını bildirdiler.

Önceleri Fransız Okyanusya Sömürgesi'nin bir parçası olan Fransız Polinezyası II. Dünya Savaşı'ndan sonra denizaşırı topraklar statüsü kazandı. Pouvanaa a Oopa önderliğindeki, özerklik yanlısı Tahiti Demokratik Halk Birliği (RDPT) 1953 ve 1957 seçimlerinde Bölge Meclisi'nde çoğunluğu

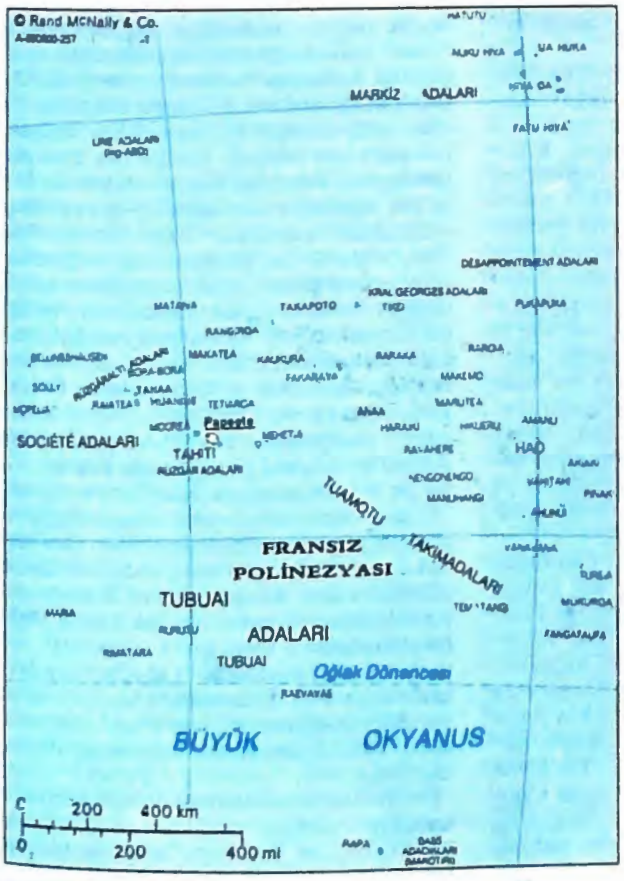

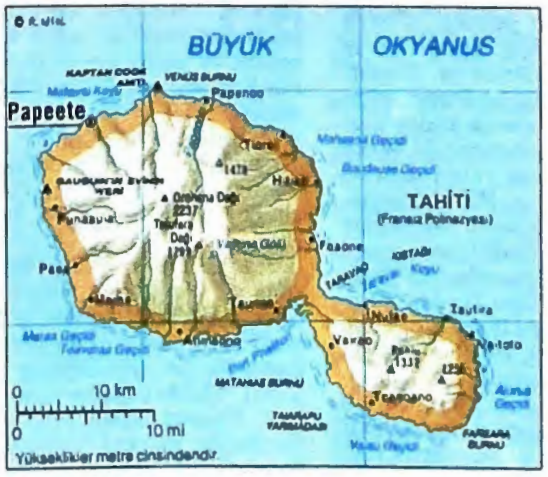

FRANSIZ POLİNEZYASI

kazandı. 1960'ta Pouvanaa Fransız yetkililerce tutuklandı ve sürgüne gönderildi. 1960 ve 70'lerde özerklik yanlısı hareketin önderliğini John Teariki ve Francis Sanford üstlendi. 1971'de serbest bırakılan Pouvanaa ise Fransız Polinezyası temsilcisi olarak Fransız Senatosu'na seçildi. 1963'te Fransızlarca kurulan, merkezi Papeete'deki Pirae'de, destek üssü ise Tuamotu Takımadalarındaki Hao'da bulunan Büyük Okyanus Araştırma Merkezi, 1966'da Mururoa Atolünde nükleer denemelere başladı. Bu ada ile komşu Fangataufa Adası 1964'te Bölge Meclisi tarafından Fransa'ya bırakıldı. Nükleer denemelere karşı dünya çapında başlayan yaygın muhalefet karşısında, Fransa nükleer denemelerini 1975'ten sonra Fangataufa'da yeraltında sürdürmeye başladı. Özerklik yanlısı hareketin 1970'lerin sonlarında güçlenmesi üzerine Fransa ülkeye sınırlı özerklik tanımak zorunda kaldı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK

Fransız-Provans lehçeleri, Orta Fransa'nın doğusunda, kabaca Burgonya'da ve İtalya'yla İsviçre'nin buraya komşu bölgelerinde konuşulan Roman lehçe öbeği. Yalnızca kırsal kesimlerde konuşulan ve standart bir yapıya kavuşturulmamış olan bu lehçeler, konuşma biçimleri açısından, bölgedeki kentlerde birkaç yüzyıldır egemen olan standart dil Fransızcadan büyük ölçüde etkilenmiştir. Fransız-Provans lehçelerini konuşan genç nüfusun sayısı çok azdır. Bölgesel ya da yerel lehçeler birbirinden büyük farklılıklar gösterir. Bunlar Lyon, Neuchâtel, Dauphiné, Savoie ve İtalya'daki Valle d'Aosta lehçe öbekleri olarak sınıflandırılabilir.

Fransız-Provans lehçeleri, dilbilgisi ve ses sistemi açısından Oksitan (Provans) diliyle Fransızca arasında yer alır. Genel olarak ünlüler Oksitan dilindekilerle, ünsüzlerse daha çok Fransızcadakilerle benzerlik gösterir. Eskiden Cenevre'de konuşulduğu ve İsviçre Cumhuriyeti'nin resmi dili olduğu kısa dönem dışında, Fransız-Provans lehçelerinin hiçbir zaman standart ya da edebi biçimleri olmamıştır. Bu lehçelerde edebiyat örnekleri oldukça sınırlıdır; en eski metin, 11. ya da 12. yüzyıla ait bir şiirden kalma bir parçadır.

Fransız-Rus İttifakı *bak.* İkili İttifak

Fransız Ulusal Coğrafya Enstitüsü, Fransızca INSTITUT GÉOGRAPHIQUE NATIONAL (IGN), Fransa'nın önde gelen haritacılık ve coğrafya araştırmaları merkezlerinden biri. Hava ve kara haritalarında uzmanlaşmıştır. Paris'te bulunan IGN'nin geçmişi 1719'da Ordular ve Ordugâhlar İçin Mühendis ve Coğrafyacılar adıyla örgütlenen ve Fransa'nın birçok yüzey ve nirengi haritasını çıkaran bir grup harita yapımcısına kadar uzanır. Bu grup XV. Louis döneminde bütün Fransa'nın haritasını çıkardı. Deri üzerine çizilmiş bu ilk Fransa haritası IGN kütüphanesinde bulunmaktadır. 1794'te Politeknik Okulu olarak yeniden örgütlenen grup, 1887'de Ordu Coğrafya Hizmetleri ve Ordu Tarih Hizmetleri olarak ikiye ayrıldı. Bunlardan ilki 1940'ta Fransız Ulusal Coğrafya Enstitüsü'ne dönüştürüldü, 1967'de de devlete bağlı bir kamu kuruluşu oldu. Kütüphanesinde bir milyonu aşkın harita ve 50 bini aşkın kitap bulunan IGN, ayrıca Ulusal Coğrafya Bilimleri Okulu'nu yönetir. Creil'de hava araştırmalarında kullanılan küçük bir uçak filosu vardır.

Fransız Uluslar Topluluğu, Fransızca LA COMMUNAUTÉ. Fransa'da Beşinci Cumhuriyet'i başlatan 1958 Anayasası'nca, dış politika, savunma, para ve ekonomi politikaları ile yükseköğrenim işlerini düzenlemek üzere Fransız Birliği'nin yerine oluşturulan devletler birliği. Fransa'nın eski sömürge imparatorluğunu Fransız Cumhuriyeti ile "bağlı" topraklar ve devletler olarak bir araya getiren Fransız Birliği'nin yerini almıştır. 1970'lerin sonlarında işlerliğini yitirmiş ve anayasanın toplulukla ilgili maddeleri yürürlükte kalmakla birlikte uygulamadan çıkmıştır.

Fransız ve Yerli Savaşı, Fransa ile İngiltere arasında dünya çapında yürütülen dokuz yıllık (1754-63) savaşın Amerika'daki bölümü. Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-63) bir evresi olarak kabul edilen Fransız ve Yerli Savaşı, Kuzey Amerika'daki geniş koloni toprakları için yürütülen mücadelenin sonucunu belirlemiştir. Denizaşırı topraklar üzerinde üstünlük kurmaya yönelik uzun çatışmanın daha önceki gelişimi, Kral William Savaşı (1689-97), Kraliçe Anne Savaşı (1702-13) ve Kral George Savaşı (1744-48) biçiminde üç ayrı evreye ayrılır.

Savaşın başlamasına yol açan görünürdeki sorun, İngilizlerin Virginia ile Pennsylvania göçmenlerinin yerleşme ve ticaretine açık olması gerektiğini öne sürdüğü Yukarı Ohio Vadisi konusundaki anlaşmazlıktı. Ama bunun gerisinde Kuzey Amerika'ya egemen olma kaygısı yatıyordu. Bu bölgede İngiliz kökenli göçmenlerin çoğunlukta olmasına karşın, Fransız kâşifleri, tüccarları ve Fransızların Yerlilerle kurdukları ittifaklar ağır basıyordu. 1749 başlarında Yeni Fransa genel valisi, İngiliz yerleşim alanlarını Appalaş Dağlarının doğusuyla sınırlamak amacıyla, bölgenin bütün İngilizlerden temizlenmesi için özel emir çıkarttı. 1754 ilkbaharında Fransızlar bir Virginia birliğini Ohio Irmağı çatalından attılar. Bu arada Albay George Washington da çatışmaya girmişti. Çok geçmeden Washington'ın birlikleri Pennsylvania'daki Fort-Necessity'de kuşatılarak teslim olmaya zorlandı. Sonunda savaş iki ülkeye ait toprakların bulunduğu her yere yayıldı.

İlk dört yıl boyunca, Fransızların Yenidünya'daki kara kuvvetlerinin üstünlüğü nedeniyle, İngiliz düzenli birlikleri ve Amerikan koloni kuvvetleri ciddi kayıplar verdi. Kolonilerin savaşa destek vermemesi İngilizlerin durumunu daha da güçleştirdi. 1757 sonlarında ortaya çıkan yeni etkenlerle savaşın gidişi değişmeye yüz tuttu. Birincisi, İngiliz başbakanı William Pitt (Yaşlı) Kuzey Amerika'da elde edilecek zafere dünya çapındaki mücadele açısından belirleyici bir önem vererek, bu doğrultuda etkili önlemler aldı. İkincisi, Fransa'da giderek artan bir mali iflas ve ekonomik durgunluk yaşanırken, İngilizler mali ve sınai kaynaklar, erzak temini ve deniz kuvvetleri bakımından üstün konuma geçti. Son olarak, İngilizler ve Amerikalılar yabancı topraklarda savaşmayı öğrenmeye başladılar.

İngilizler, 1758-59 yıllarında St. Lawrence Körfezi ile Fransa açıklarında uygulanan ablukanın da yardımıyla Louisbourg, Fort-Frontenac, Fort-Carillon (sonradan Ticonderega), Crown Point ve Fort-Duquesne (bugün Pittsburgh) ile Fort-Niagara'da önemli zaferler kazandılar. İngiliz kuvvetlerinin başarıları Abraham Ovalarındaki çarpışmayla en üst düzeye çıktı (13 Eylül 1759). Québec teslim olmak zorunda kalırken, Fransız komutanlar James Wolfe ile Montcalm markisi ölümcül yaralar aldılar. Bir yıl sonra Montreal ve bütün Kanada düştü. 10 Şubat 1763'te imzalanan Paris Antlaşması'yla Fransa, Kuzey Amerika'daki bütün askeri ve siyasal gücünü yitirdi. Ama bu zaferin ürünü olan geniş bir koloni imparatorluğunun yönetimi, yerleşimi ve savaş borçları gibi sorunlar sonraki on yılda İngilizlerin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı yitirmesini hazırlayan etkenler oldu.

Fransızca, Fransızca FRANÇAIS. Fransa, Belçika, İsviçre, Kanada (özellikle Québec) ve ABD'de New England'ın kuzeyinde, ayrıca eskiden ya da günümüzde Fransız yönetimi altındaki ülke ve bölgelerde konuşulan Roman dili. Yirmi beşten fazla ülkenin resmi dilidir.

Günümüze ulaşan ilk Fransızca metin, 842 tarihli *Serment de Strasbourg*'dur (Strasbourg Yemini). Bu metin, Charlemagne'ın torunlarının içtiği bir andın Roman dilinde yazılmış bir versiyonudur. Eski Fransızcayla yazılmış en eski ikinci metin, 29 dizelik kısa bir kilise şarkısı olan *Séquence de Sainte-Eulalie*'dir (Azize Eulalia'nın Şarkısı). 880-882 arasına tarihlenen bu metin Picardie lehçesiyle yazılmıştır. 10. yüzyıla ait *Passion du Christ* (İsa'nın Çektikleri) ve *Vie de St. Léger* (Aziz Léger'nin Yaşamı) adlı metinler Kuzey ve Güney lehçelerinin özelliklerini birleştirir. Daha sonraki yıllarda Norman lehçesiyle yazılmış yapıtlar ağırlık kazanmıştır; ama bu yapıtlarda dilin gitgide büyük lehçe farklılıklarından arınarak standart bir yapı kazandığı görülür. Ülkenin batı ve en kuzey kesimlerinde de yazma yapıtlar yaygınlaşmıştır. Daha sonra egemen olan Fransiyen(*) adlı Paris lehçesinin, bu iki elyazması geleneğinin kaynaşmasıyla geliştiği sanılmaktadır.

Standart Fransızca, Fransiyen lehçesine dayanır. 12. yüzyılın ikinci yarısında önem kazanan ve 16. yüzyıl ortasından başlayarak resmi standart dil durumuna gelen Fransiyen, Fransa'nın kuzey ve iç kesimlerinde konuşulan ve *langue d'oïl*'i oluşturan lehçelerin yerini almıştır. *Langue d'oïl* adı, "evet" anlamında *oïl* (bugün *oui* olarak yazılır) sözcüğünü kullanan Fransızcayı belirtir. Standart Fransızca, Fransa'nın güneyinde konuşulan ve *langue d'oc* olarak da bilinen Oksitan dilinin(*) kullanımını da büyük ölçüde azaltmıştır; *langue d'oc* adı, "evet" anlamında Provans dilindeki *oc* sözcüğünü kullanan Fransızcayı belirtir. Oysa Oksitan dilinin ana lehçesini oluşturan Provans dili, ortaçağda yaygınlıkla kullanılan bir edebiyat diliydi. Fransa'nın kuzeyinde konuşulan Picardie-Valon lehçesi ile Fransa'nın batısında konuşulan Norman lehçesi ortaçağda Fransiyene karşı büyük ölçüde direnmişlerse de, Fransızcanın bölgesel lehçeleri günümüzde daha çok eğitim oranının düşük olduğu kırsal kesimlerde varlığını sürdürmektedir; Valon lehçesi Belçika'da hâlâ konuşulmaktadır. Fransızcanın öteki lehçeleri arasında da iç kesimlerde Orléans, Bourbonnais ve Champagne; doğuda Lorraine, Burgonya, Franche-Comté; batıda Anjou ve Maine; güneybatıda Poitou, Saintonge ve Angoumois lehçeleri sayılabilir.

Fransızcanın ses sistemi büyük değişimler geçirmiştir; Fransızca sözcükler, ses yapısı bakımından, hem türemiş oldukları Latince sözcüklerden, hem de öteki Roman dillerindeki akraba sözcüklerden büyük ölçüde farklılaşmıştır. Örneğin Latincedeki *securum* ("emin, korunaklı") sözcüğü İspanyolcada *seguro*'ya, Fransızcada ise *sûr*'e dönüşmüştür; Latincedeki *vox* ("ses") İspanyolcada *voz*, Fransızcada *voix* (vua okunur) olmuştur.

Öteki Roman dillerinde olduğu gibi, Fransızcanın dilbilgisi de, Latince dilbilgisinin büyük ölçüde basitleştirilmesiyle oluşmuştur. Fransızca dilbilgisinde ad çekimine rastlanmaz. Eskiden sonlarına getirildikleri adları çoğul yapan *-s* ya da *-es* ekleri, bugün

yazımda korunmuş olmakla birlikte, konuşmada genel olarak ortadan kalkmıştır. Eril ve dişil ayrımı vardır; ama bu ayrım genellikle adın kendisinde değil, ona eşlik eden tanımlık ya da sıfatta belirtilir. Çoğul durumu da, konuşma dilinde genellikle benzer bir biçimde belirtilir. Fransızcada eylem, üç kişi için, tekil ve çoğul olarak çekilir; yazılışları farklı olsa da bu biçimlerin bazılarının okunuşu aynıdır. Fransızcada eylemin bildirme, buyrum ve dilek kipleri, şimdiki, gelecek, geçmiş, hikâye, birleşik ve koşul birleşik zamanlar ile geçmiş ve gelecek zaman için kullanılan bazı başka biçimleri, ayrıca edilgen ve dönüşlü kuruluşları vardır.

Fransiskenler, 13. yüzyıl başlarında Assisili Aziz Francesco'nun(*) kurduğu Hıristiyan tarikatı. Tarikatın bugün üç bağımsız kolu vardır: Fratres Minores, Fratres Minores Conventuales ve Fratres Minores Capucinorum.

Aziz Francesco vaaz, tövbe ve yoksullukla dolu yaşam yoluna büyük olasılıkla 1207'de girdi. Kısa süre içinde ona katılan ilk müritlerini kısa ve yalın bir tarikat tüzüğü çevresinde topladı. 1209'da Roma'ya giderek Papa III. İnnocentius'tan tarikat tüzüğü için sözlü onay aldı. Her türlü mülkten yoksun olan Fransisken keşişleri önce Umbria'da, ardından İtalya'nın öteki bölgelerinde ve zamanla ülke dışında sokak sokak dolaşarak vaaz vermeye çalıştılar. Fransisken keşişlerinin sayısı 10 yıl içinde 5 bine ulaştı. 1212'de Azize Chiara'nın(*) Assisi'de kurduğu rahibe tarikatının üyeleri de Aziz Francesco'nun yönlendirmesi altındaydı. Bu rahibe tarikatı daha sonra Azize Chiara'nın adıyla anılır oldu.

Fransiskenliğin ilk yıllarında, Francesco'nun kişisel yaşamı tarikatın gerçek yaşam kurallarını belirliyordu. Ama topluluk genişledikçe tarikat tüzüğünün yenilenmesi kaçınılmaz oldu. Francesco'nun 1221'de hazırladığı tüzük çok katı bulundu; bunun üzerine Francesco, birkaç hukuk bilgininin yardımıyla gönülsüzce de olsa 1223'te daha ılımlı bir tüzük oluşturdu. Bu tüzük Papa III. Honorius'tan onay aldı.

Daha Francesco ölmeden (1226) önce, yoksulluk yemini konusunda tarikat içinde karşıt görüşler oluşmaya başladı. Zamanla üç değişik görüş belirginleşti. Bağnaz bir kanat, hem kişisel hem de ortaklaşa yoksulluk konusunda ilk tüzüğün harfi harfine uygulanması gerektiğini savunurken, yenilikçiler tarikat kurallarının birçok bakımdan yumuşatılmasını öneriyordu; ılımlı grup ise tarikatın ortaklaşa mülk edinebilmesine izin veren bir yapıdan yanaydı. Aziz Bonaventura'nın(*) genel başkanlığı sırasında (1257-74) üç görüş arasında bir denge kuruldu. Tarikatın ikinci kurucusu olarak da nitelenen Bonaventura, tüzüğe ustaca ılımlı bir yorum getirdi. Bu dönemde Fransisken keşişleri bütün Avrupa'ya yayılırken, misyonerler de Suriye ve Afrika'ya ulaştılar. Paris ve Oxford gibi üniversite kentlerindeki keşiş ocakları da çok kısa sürede Avrupa'nın en ünlü ilahiyat okulları arasına girdi.

Bonaventura'nın ölümünden sonra tarikat içindeki çekişmeler yeniden alevlendi. Fraticelli (Tinciler) adını alan bağnaz kanat mutlak yoksulluk ilkesini savunuyordu. Conventuales (Manastırcılar) olarak anılan ılımlılar ise öğrenim ve vaaz çalışmalarına uygun, daha ılımlı bir cemaat yaşamından yanaydı. Papalığın ılımlıları desteklemesi üzerine 1325'ten sonra Fraticelli tarikat içinde önemli bir grup olma özelliğini yitirdi.

14. yüzyıl sonlarında Fransisken keşişlerinin dinsel yaşamında büyük bir gevşeme görüldü. Ama aynı yüzyıl boyunca, tarikat kurallarını titizlikle gözeten bir dizi reformcu din adamının çabaları sonucunda, Observantes (Kuralcılar) adıyla çoğunluktaki Conventuales'ten ayrı katı çileci bir yaşam süren gruplar da ortaya çıkmıştı. Observantes, Sienalı Aziz Bernardino(*) ile Capistranolu Aziz Giovanni'nin önderliğinde bütün Avrupa'da yayıldılar. Bu grubu Conventuales'le birleştirmek için pek çok girişimde bulunulduysa da, 1517'de iki grup birbirinden bütünüyle ayrıldı. Reformcu cemaatlerin tümü Observantes adıyla tek bir tarikatta birleştirildi. 1517'de Observantes'ın üye sayısı 30 bin, Conventuales'inki ise 25 bin dolayındaydı.

Daha katı bir yaşam biçimi öneren çeşitli grupların ortaya çıkmasıyla Observantes'ın de birliği kısa süreli oldu. Bu gruplardan Kapuçinler (Capucini) 1525'te Observantes'ten ayrıldı, 1619'da Fransisken tarikatının üçüncü bağımsız kolunu oluşturdu. Öteki gruplar da 1897'de Papa XIII. Leo tarafından yeni bir tüzükle Observantes'le birleştirildi; böylece ortaya çıkan yeni cemaat Fratres Minores adını aldı. Fransiskenlerin üç kolu da Fransız Devrimi sırasında zayıfladı, ama 19. yüzyılda yeniden güç kazandı.

Fransiskenler Katolik Kilisesi'ndeki birçok ibadet kuralına halkın benimseyeceği bir biçim verdiler. Geleneksel vaaz çalışmalarının yanı sıra misyonerlik etkinliklerinde bulundular, öğrenim ve araştırma alanlarında önemli katkıda bulundular.

Fransiyen, Eski Fransızcanın bir lehçesi. Çağdaş standart Fransızcanın temelini oluşturmuştur. Eskiden yalnızca, Paris'i de içine alan İle-de-France bölgesinde konuşuluyordu. Paris'in 13. ve 14. yüzyıllarda Fransa'nın siyasal ve düşünsel yaşamında ağırlık kazanması sonucunda, ülkenin ulusal dili durumuna gelmiştir. *Ayrıca bak.* Fransızca.

fransiyum (Fr), periyodik tablonun Ia grubundaki alkali metallerin en ağır üyesi olan ve doğada yalnızca kısa ömürlü radyoaktif izotoplar halinde bulunan kimyasal element. Bütün yerkabuğunda ancak 25 gr kadar bulunan doğal fransiyum, bugüne değin görülebilir ve tartılabilir miktarlarda bile elde edilememiştir. Bu elementi ilk kez 1939'da Marguerite Perey aktinyum-227 izotopu üzerinde çalışırken buldu; aktinyum-227, negatif beta bozunumuyla elektron salarak toryum-227 izotopuna, yaklaşık yüzde 1 oranındaki bölümü de alfa parçacığı salarak fransiyum-223 izotopuna dönüşür. Aktinyum bozunum dizisinin parçalanma ürünü olduğu için bir zamanlar aktinyum K (AcK) olarak adlandırılan fransiyum-223, elementin en uzun ömürlü izotopu olmasına karşın yarı ömrü yalnızca 21 dakikadır. Kütle numaraları 204 ile 224 arasında olan izotopları yapay olarak elde edilmiştir. Doğada çok az bulunduğu için yeterli miktarda ayrılamayan fransiyum da yapay yoldan üretilir ve radyumun nötron bombardımanına tutulmasıyla aktinyum, bu elementin bozunumuyla da eser miktarda fransiyum oluşur. Elementin kimyasal özellikleri de ancak bu eser miktarlar üzerinde özel yöntemlerle incelenebilmiştir. Bu incelemelerde gözlenebilen tüm kimyasal davranışları ve +1 değerlikli olması, fransiyumun bir alkali metal olduğunu ve periyodik tabloda sezyumun hemen altında yer alması gerektiğini ortaya koymuştur.

atom numarası	87
en kararlı izotopu	(223)
birleşme değeri	1
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-18-8-1 ya da $(Rn)7s^1$

Františkovy Lázně, Almanca FRANZENSBAD. Çek Cumhuriyeti'nde kaplıca kasabası. Almanya sınırındaki düz bir plato üzerinde kurulu Batı Bohemya (Západočeský) ilinde (*kraj*) yer alır. Ortaçağdan bu yana, karbon dioksit ve Glauber tuzu (sodyum sulfat) açısından zengin kaplıcalarıyla tanınır, kaplıcalarda yer yer radyoaktif maddeler de bulunur. 16. yüzyılda simyacı Paracelcus suları incelemeye girişti ve kaynaklar içinde en ünlüsü olan Frantisek'ten alınan variller dolusu su yakındaki Cheb'de satılmaya başladı. Bununla birlikte Františkovy Lázně ancak 18. yüzyılın sonunda bir kaplıca olarak ünlendi. 1793'te Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Franz'ın adını alan yerleşim, 1865'te kasaba oldu. Ununu büyük ölçüde, kadın-doğum hastalıklarına iyi gelen ve çamur banyolarıyla çamur sargılarında kullanılan, kükürt-demir açısından zengin çamura borçludur; bu çamur hemen yakındaki Soos bataklıklarından elde edilir. 1939 öncesinde nüfusu ağırlıkla Alman olan kasabaya, günümüzde çoğunlukla Çekler yerleşmiş durumdadır. Nüfus (1980) 5 932.

Franz I (d. 8 Aralık 1708, Nancy, Lorraine Düklüğü - ö. 18 Ağustos 1765, Innsbruck, Avusturya), Kutsal Roma-Germen imparatoru (1745-65), Lorraine düku (François Stéphan ya da Franz Stephan; 1729-35) ve Toscana grandükü (Francesco Stephano, 1737-65). Avusturya arşidüşesi, Macaristan ve Bohemya kraliçesi Maria Theresia'nın kocasıydı.

Avusturya Habsburglarıyla yakın akraba olan Franz, 1723'ten sonra Kutsal Roma-Germen imparatoru VI. Karl'ın Viyana'daki sarayında yaşamaya başladı. 12 Şubat 1736'da Karl'in vârisi Maria Theresia'yla evlendi. Fransızlar, Polonya Veraset Savaşı'nı (1733-38) sona erdirmek için, Lorraine'i Stanisław Leszczyński'ye (I. Stanisław) vermek istiyorlardı. Karl, Lorraine'i Stanisław'a bırakması koşuluyla, kızının Franz'la evlenmesine izin verdi. Buna karşılık Franz, Medici ailesinden son Toscana grandükü Gian Gastone'nin vârisi ilan edildi. Bütün bu düzenlemeler, 1738 Viyana Antlaşması'yla onaylandı.

Maria Theresia, babası VI. Karl'ın ölümü üzerine tahta geçince kocasını ortak hükümdar ilan etti. Franz, Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) sırasında Avusturya ordusuna komuta etmek istediyse de, Maria Theresia onun yaşamını tehlikeye atmamak için buna izin vermedi. Maria Theresia'ya karşı Avusturya tahtı üzerinde hak iddia eden Bavyera elektörü Karl Albrecht'in ölümünden sonra Franz, Kutsal Roma-Germen imparatoru seçildi (13 Eylül 1745). Ekonomik konular dışında, hükümet üzerinde etkili olamayan Franz, daha çok kültürel konularla ilgilendi.

Franz II, Macarca FERENC (d. 12 Şubat 1768, Floransa - ö. 2 Mart 1835, Viyana), son Kutsal Roma-Germen (1792-1806) ve Avusturya (1804-35) imparatoru. Ayrıca Macaristan (1792-1830) ve Bohemya kralı (1779-1835) olarak hüküm sürmüş, Viyana Kongresi'nden (1814-15) sonra Metternich'in izlediği muhafazakâr politikayı desteklemiştir.

Daha sonra imparator olan II. Leopold ile İspanyol prenses Maria Luisa'nın oğluydu. Amcası İmparator II. Joseph'ın gözetimi altında yetişti. 1790'da II. Joseph'ın, 1792'de de babası II. Leopold'un ölümü üzerine tahta çıkan Franz, Fransız Devrimi'nden kaynaklanan sorunları devraldı. Meşrutiyetçiliğin her biçimine karşı çıkan

bir hükümdar olarak I. Koalisyon Savaşları (1792-97) sırasında Fransa'ya karşı Avusturya'yı destekledi ve zaman zaman kendisi de cephede çarpıştı. Ama savaş Fransa'nın zaferiyle sonuçlanınca Avusturya, Campo Formio Antlaşması'yla (1797) Lombardiya'yı ve Ren'in batı kıyılarını

Franz II, Josef Kreutzinger'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1815
Bild-Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. II. Koalisyon Savaşları (1798-1802) sırasında Fransa karşısında bir kez daha yenilgiye uğrayan Franz, Napoléon'un imparator unvanı almasından kısa bir süre sonra, kendini Avusturya imparatoru ilan etti. 1805'te Fransa'ya karşı yeni bir sefere girişen Avusturya, III. Koalisyon Savaşları olarak bilinen bu seferin sonunda bir kez daha yenilgiye uğradı. Bu savaşın sonunda, Almanya'nın topraklarının büyük bölümünün Fransa'nın egemenliği altına girmesi ve Napoléon'un Ren Konfederasyonu'nu kurmasıyla birlikte, Kutsal Roma-Germen imparatoru sıfatı boş bir unvana dönüşünce, Franz bu unvandan vazgeçti (1806).

1809'da Napoléon'a karşı dördüncü kez savaşa giriştiyse de gene yenilgiye uğradı. Yalnızca devrimci akımlara değil, halk hareketlerine de kuşkuyla yaklaşan Franz, bu savaş sırasında Habsburg yanlısı Tirollu ayaklanmacıları Fransızlara ve Bavyeralılara teslim etti. Napoléon'u küçümsemesine karşın, onun, kızı Maria-Louisa (Marie-Louise) ile evlenme isteğini geri çeviremedi; böylece Maria-Louisa ile Napoléon 1810'da evlendiler. Franz, bu evlilik bağından ötürü 1812 Savaşı'na Fransa'nın safında katıldı; ama Fransa'nın Rusya'da yenilmesi üzerine bu dayanışma son buldu. Ardından Rusya, Prusya, İngiltere ve İsveç'in oluşturduğu ittifaka katılan Franz, 1813-14 yıllarında Fransa'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaşların çoğunda yer aldı.

1815'te sonuçlanan Viyana Kongresi'nin ardından Başbakan Metternich'in baskıcı ve muhafazakâr yönetimini destekledi. Metternich Sistemi olarak adlandırılan bir yönetim biçiminin yürürlüğe konduğu bu dönemde, liberal eğilimleri bastırmaya ve Katolik Kilisesi'ne II. Joseph döneminde yitirdiği gücünü yeniden kazandırmaya yönelik önlemler alındı. Bütün bu uygulamalarına karşın sanat ve bilimin koruyucusu olan Franz, Tuna Irmağı üzerinde buharlı gemilerin işletilmesi gibi yenilikçi düzenlemeleri destekledi ve demiryolu taşımacılığına önem verdi.

Franz, Robert (d. 28 Haziran 1815, Halle - ö. 24 Ekim 1892, Halle, Saksonya), Alman müzikçi. Bestelediği şarkılar, Schubert ve Schumann geleneğinin önde gelen izleyicilerinden sayılmasına yol açmıştır.

1835-37 arasında Dessau'da org eğitimi gördü. Daha sonra Halle'ye dönerek Wilhellm Osterwald ile dost oldu ve onun birçok şiirini besteledi. İlk şarkılarının yayımlandığı 1843 sıralarında ağır işitmeye başladıysa da önce Ulrichskirche'de orgcu, ardından kentin Şan Akademisi'nde orkestra şefi, son olarak da Halle Üniversitesi'nde müzik yöneticisi oldu. 1861'de aynı üniversiteden müzik doktoru unvanını aldı. Sağırlığının artması ve sinirlerinin bozulması yüzünden 1868'de emekliye ayrılmak zorunda kaldı ve ömrünün geri kalan yıllarını Arnold von Pilsach adlı bir şarkıcının yardımlarıyla sürdürdü. 1872'de Liszt, Joachim ve daha başka tanınmış müzikçiler onun yararına konserler düzenlediler. Franz son yıllarında Bach, Handel, Mozart ve Schubert'in yapıtları için düzenlemeler yaptı.

Franz, duyarlı müziksel ritimleriyle dikkati çeken 350 kadar şarkı yazmış, bunların yaklaşık dörtte birinde Heinrich Heine'nin şiirlerini kullanmıştır. Şarkılarının çoğu strofiktir, her kıtada aynı müzik yinelenir; ses genişliği sınırlı mezzosoprano sesler için yazılmışlardır. Franz ayrıca dinsel konulu ve koro için yapıtlar da bestelemiştir.

Franz Ferdinand, AVUSTURYA-ESTE ARŞİDÜKÜ, Almanca FRANZ FERDINAND, ERZHERZOG VON ÖSTERREICH-ESTE (d. 18 Aralık 1863, Graz, Avusturya - ö. 28 Haziran 1914, Saraybosna, Bosna-Hersek), Avusturya arşidükü. Bir suikast sonucu öldürülmesi I. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur.

İmparator Franz Joseph'in kardeşi Arşidük Karl Ludwig'in en büyük oğluydu. 1896'da babasının, 1899'da da Avusturya veliahtı Rudolf'un ölümü üzerine Avusturya-Macaristan tahtının vârisi oldu. Ama 1890'larda sağlığı bozulunca, küçük kardeşi Otto, tahta daha yakın bir aday olarak görülmeye başladı. Kendisi kadar soylu olmayan Kontes Sophie Chotek ile evlenmek istemesi, Franz Ferdinand'ın imparatorla ve saray çevresiyle arasının açılmasına neden oldu. Saray ancak, Franz Ferdinand'ın, doğacak çocuklarının taht üzerindeki haklarından vazgeçmesiyle bu evliliğe izin verdi (1900).

Franz Ferdinand, Almanya ile aralarındaki ittifakı tehlikeye düşürmeden, Avusturya-Rusya ilişkilerinde karşılıklı anlayış sağlamaya çalıştı. Ülke içinde ise, imparatorluk topraklarında yaşayan çeşitli toplulukların ulusal taleplerinin, çok uluslu Habsburg İmparatorluğu'nun geleceğini tehlikeye düşüreceğine inanıyordu. Bu nedenle, tahtı güçlendirecek, ama Macarların öteki uluslara göre konumlarını zayıflatacak siyasal düzenlemeler önerdi. Bu konuda İmparator Franz Joseph'e sürekli baskı yapması aralarındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı. 1906'dan sonra Franz Ferdinand'ın askeri konulardaki etkisi arttı; 1913'te ordu genel müfettişi oldu.

Franz Ferdinand ve karısı Haziran 1914'te Saraybosna'da Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından öldürüldü. Bir ay sonra da Avusturya bu olayı gerekçe göstererek Sırbistan'a savaş ilan etti ve böylece I. Dünya Savaşı başladı.

Franz Josef Toprakları, Rusça ZEMLYA FRANTSA-IOSIFA, Rusya'nın en kuzeyinde, Barents Denizinin kuzeydoğusunda takımadalar. 191 adadan oluşan takımadaların kara alanı 16.134 km²'dir. Rusya Federasyonu'nun Arhangelsk yönetim birimine (*oblast*) bağlıdır. Franz Josef Toprakları üç gruptan oluşur: En doğudaki grupta Rusya'nın en kuzey noktası olan Fligeli Burnunun yer aldığı Rudolf Adası ile Vitçeka Toprakları (Zemlya Vitçeka) ve Graham Bell Toprakları (Ostrov Greem Bell) adlı büyük adalar bulunur. Bu grup, takımadaların çoğunu içine alan orta gruptan Avusturya Boğazıyla (Proliv Avstriyski) ayrılır. Takımadaların geri kalan bölümünden İngiliz Kanalı (Britanski Kanal) ile ayrılan batı grubunda, 2.849 km²'lik alanıyla en büyük ada George Toprakları (Zemlya George) yer alır.

Franz Josef Toprakları'nın yüksekliği genel olarak düşüktür; en yüksek noktası Viner-Nyoyştadt Adasındadır (620 m). Bir dizi alçak platodan oluşan takımadaların yüzeyinin yüzde 85'i buzlarla kaplıdır. Adalar genellikle Orta ve Üst Jura dönemlerindeki (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) deniz çökellerinden oluşmuştur. Bu çökeller kalın, bazaltlı kabuklarla örtülüdür. Bunun dışında Alt Kretase (Tebeşir) Dönemi (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce) çökellerine ve yer yer linyit çökellerine rastlanır; bunlar da bazaltla örtülüdür. Üst Jura Döneminde tek bir kara parçası olan Franz Josef Toprakları, Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) şiddetli bir kırılmaya uğramıştır. Bu nedenle adaların arasındaki boğazlar genellikle çok derindir ve bazı yerlerde, adaları çevreleyen Barents Denizinden 500 m daha derine iner.

Takımadalarda iklim serttir. Sıcaklık ortalaması kışın −22°C, yazın ise 1,5°C'dir; gene de yaz aylarında sıcaklığın 6°C'ye çıktığı görülmüştür. Bitki örtüsü özellikle likenlerden, yosunlardan ve çiçek açan 37 tür Kuzey Kutup bitkisinden oluşur. Hayvan varlığı arasında kutup ayıları ve Kuzey Kutbu tilkisi ile çok sayıda kuş türü sayılabilir. Kuş türlerinden 15'inin adada yuva yaptığı sanılmaktadır. Yöredeki başlıca deniz canlıları deniz aygırı, ayıbalığı ve sakallı ayıbalığıdır.

Franz Josef Toprakları, Julius von Payer ile Karl Weyprecht'in önderliğindeki Avusturya-Macaristan keşif heyetince 1873'te bulundu. Adını, Avusturya imparatoru Franz Joseph'ten aldı. Takımadaları 1926'da ilhak eden Sovyetler Birliği burada sürekli meteoroloji istasyonları kurmuştur.

Franz Joseph (d. 18 Ağustos 1830, Schönbrunn Sarayı - ö. 21 Kasım 1916, Schönbrunn Sarayı, Viyana yakınları), 1848-1916 arasında Avusturya imparatoru, 1867-1916 arasında Macaristan kralı. Avusturya ve

Franz Joseph, 1908
British Museum, Londra, fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd

Macaristan'ın eşit haklara sahip olduğu İkili Monarşi'yi kurmuş, 1914'te Sırbistan'a verdiği ültimatomla Avusturya ve Almanya'yı I. Dünya Savaşı'na sokmuştur.

Gençliği. Arşidük Franz Karl ile Bavyera kralı I. Maximilian'ın (Bavyera elektörü IV. Maximilian Joseph) kızı Sophie'nin en büyük oğluydu. Amcası İmparator I. Ferdinand'ın çocuğu olmadığı için, onun vârisi olarak yetiştirildi. Lombardiya-Venedik'in.

Sardinya kralı Carlo Alberto'nun desteğini alarak Avusturya egemenliğine karşı ayaklandığı 1848 ilkbaharında, Franz Joseph İtalya'daki Avusturya birliklerinde görev aldı. Devrimin Avusturya İmparatorluğu'nun başlıca kentlerine sıçraması üzerine, tahttan çekilen İmparator Ferdinand'ın yerine, 2 Aralık 1848'de Olmütz'de (bugün Olomouc) imparator ilan edildi. Franz Joseph'in tahta çıkması güçlü bir monarşiden yana olan çevrelerin umutlarını artırdı.

Franz Joseph'i yetiştirenler arasında onun üzerinde en kalıcı etkiyi bırakan kişinin eski dışişleri bakanı Metternich olduğu söylenebilir. Ama 1854'te evlendiği ve fırtınalı evlilik yaşamı boyunca derinden bağlı kaldığı karısı Bavyeralı Elisabeth'in Franz Joseph üzerindeki etkisi çok daha güçlüydü.

Yeni mutlakıyetçilik, 1849-60. Franz Joseph, hükümdarlığının yeni mutlakıyetçilik dönemi olarak adlandırılan ilk 10 yılında neredeyse tek kişilik bir rejim kurdu. Schwarzenberg prensi (1852'ye değin) Felix, Thun kontu Leo ve Bach baronu Alexander gibi önemli danışmanlarının da yardımıyla gerek dış politikada, gerek öteki stratejik konularda kararları bizzat kendi verdi. 1848'de başbakan ve dışişleri bakanı olan Schwarzenberg'le birlikte ülkede düzeni sağlamak için harekete geçti.

Schwarzenberg dışişlerinde Avusturya'yı güçlü bir konuma getirdi. 1850'de imzalanan Olmütz Anlaşması'yla Prusya, Avusturya'nın Almanya'daki üstünlüğünü tanıdı. Ama Schwarzenberg'in iç politikadaki sert tutumu ve acımasız bir polis örgütünün kurulması, ülkede içten içe büyüyen bir ayaklanma havasının doğmasına yol açtı. 1849'daki devrim çalkantılarının baskısı altında verilen anayasa sözü 1851'de geri alınınca, bu ayaklanma havası daha da tehdit edici bir nitelik kazandı. Anayasa sözünün geri alınması, uzun süre gündemde kalan sorunların doğmasına ve Liberallerin Franz Joseph yönetimine sürekli güvensizlik duymasına yol açtı. 1853'te Viyana'da imparatora karşı bir suikast girişiminde bulunuldu. Aynı yıl Milano'da bir ayaklanma çıktı.

Franz Joseph 1852'de, Schwarzenberg öldükten sonra yerine yeni bir başbakan atamadı ve siyasal sorunlarla daha doğrudan ilgilenmeye başladı. Avusturya'nın 1853-56 Kırım Savaşı sırasında izlediği yanlış politikanın sorumluluğu büyük ölçüde onundu. 1849'da Macaristan'da patlak veren bir ayaklanmayı bastırmada ona yardımcı olan Rusya'ya şükran borcunu ödemekle, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almanın sağlayacağı yarar arasında kararsız kalan Franz Joseph, sonunda Avusturya ordusunu Rusya sınırındaki Galiçya'da savaş durumuna geçirdi. Ciddi bir hata olduğu sonradan anlaşılan bu kararı, Avusturya'ya Batılı devletler arasında dost kazandırmadığı gibi, Çar I. Nikolay'ın Franz Joseph'e beslediği iyi niyetin büyük ölçüde azalmasına yol açtı.

Franz Joseph'in imparatorluğunun ilk 10 yılında ülkede uzman kişilerin değerlendirildiği bir devlet memurluğu sistemi kuruldu. İmparatorun yüksek taleplerini karşılamaya çalışan bu memurların da yetersizliği, 1859-60'ta ülkenin karmaşık mali sorunlarını çözmeye giriştiklerinde gitgide belirginleşti. Yenilgiyle sonuçlanan savaşların Avusturya'nın askeri saygınlığını zedelediği bir dönemde, askeri harcamalarda kısıtlamaya gitmek zorunda kalındı (1859). Öte yandan ülkenin uzun süre polis rejimiyle yönetilemeyeceği anlaşılmıştı. Maliye ve içişleri alanlarındaki sorunların üst üste yığıldığı bu koşullarda hükümet önemli askeri kararlar aldı. Bu kararların, özellikle 1859'da Piemonte-Sardinya ile Fransa'ya açılan savaşta uğranılan yenilginin sorumlusu Franz Joseph'ti.

Avusturya'yı bu savaşa kışkırtan Piemonte-Sardinya başbakanı Kont Cavour'un planı, Fransız ordusunun yardımıyla Avusturya'nın İtalya'daki varlığına son vermekti. İmparatorluk orduları başkomutanının savaşı kazanamayacağının anlaşılması üzerine başkomutanlığı Franz Joseph üstlendi. Ama 24 Haziran 1859'daki Solferino yenilgisinin önüne geçemedi. Prusya'nın, Avusturya'nın yanında savaşa girmek için Avusturya ordusunun komutasının Prusya'ya bırakılmasını şart koşmasından telaşlanan Franz Joseph, Temmuz 1859'da imzaladığı Villafranca Barışı'yla Lombardiya'yı Sardinya'ya bıraktı. Ama ardından Avusturya'ya İtalya ve Almanya'daki eski konumunu kazandırmak umuduyla, bu ülkelerle savaşın koşullarını hazırlayan bir dış politika izlemeye başladı.

Karar yılları, 1860-70. 1859 yenilgisini izleyen bunalım ortamı Franz Joseph'i yeniden anayasa sorununa eğilmek zorunda bıraktı. Meşruti yönetime geçmek amacıyla yapılan merkeziyetçi ve federal denemeler, ülkede 1867'ye değin sürekli bir bunalıma yol açtı. 1863'te Frankfurt'ta toplanan ve Prusya kralı dışında bütün Alman hükümdarlarının katıldığı prensler kongresi Franz Joseph'in siyasal yaşamının dönüm noktalarından biri oldu. Prusya kralının kongreye gelmemesi bu ülkenin artık Avusturya'yı Alman devletlerinin önderi olarak görmediğini gösteriyordu.

Franz Joseph 1864'te Danimarka'ya karşı savaşta Prusya'yla ittifak kurarak Almanya üzerindeki egemenlik mücadelesinin sonuçlanmasını ertelemeye çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Savaşın zaferle sonuçlanmasına karşın iki ülke arasındaki sürtüşmeler arttı ve Prusya'yla savaş kaçınılmaz duruma geldi. Bu sırada İtalya ile Prusya bir ittifak antlaşması imzaladılar. Bu durumun her iki ülkeyle aynı anda savaşmak gibi ciddi bir tehlike yaratabileceğini gören Franz Joseph hiç değilse İtalya'yla silahlı bir çatışmayı engellemek için harekete geçti. Haziran 1866'da Fransa imparatoru III. Napoléon'la, Avusturya'nın Prusya'yla yapacağı savaşın sonucu ne olursa olsun Venedik'in Sardinya Krallığı'na bırakılmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Ama ardından, savaşmadan toprak yitirmeyi ordunun onuruyla bağdaşmaz görerek antlaşmaya karşın İtalya'ya karşı savaşa girdi. Aynı tarihte Prusya'yla başlayan savaş Avusturya'nın kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Bu yenilgiyle Avusturya kuzeyde toprak yitirmemekle birlikte, Almanya üzerindeki hegemonyasını yitirdi. Avusturya ordusunun güneyde kazandığı zaferler ise Venedik'in yitirilmesinin önüne geçemedi; böylece Avusturya'nın İtalya üzerindeki egemenliği de son bulmuş oldu.

Franz Joseph'in eski Saksonya başbakanı Kont Beust'u 1867'de Avusturya başbakanlığına ataması, başlangıçta bu durumu kabullenmediğini gösteriyordu. Ama Beust'un Avusturya, Fransa ve İtalya arasında Prusya'ya karşı bir ittifak kurma tasarısı hiçbir zaman gerçekleşmedi. Öte yandan Prusya'nın birbirini izleyen askeri başarıları ve Macaristan başbakanı Kont Gyula Andrássy'nin ısrarlı tutumu, Avusturya'nın 1870'te başlayan Fransız-Alman Savaşı'nda Fransa'nın yanında yer almasını engelledi. 1871'de Beust'un görevden alınmasının ardından dışişleri bakanlığına getirilen Andrássy ise, ileride Franz Joseph'in dış politikasının temel taşı durumuna gelecek olan Almanya ile yakın işbirliği politikasını başlattı.

1867 Uzlaşması ve İkili Monarşi. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün milliyetlerin benimseyeceği federal bir çözüme varılamaması çeşitli milliyetler arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti. İmparatorluk yönetiminde söz sahibi olmak için güçlü bir mücadele yürüten Macarlarla uzlaşma gereği, Avusturya'yı 1867'de İkili Monarşi'nin kurulmasını kabul etmek zorunda bıraktı. Böylece, Avusturya İmparatorluğu toprakları üzerinde, Avusturya ve Macaristan'ın eşit haklara sahip olduğu ortak bir monarşi kurulmuş oldu. Ama bu uzlaşma, Macarların nüfuzunu artırırken Slavları her tür ayrıcalıktan yoksun bırakarak, imparatorluk sınırları içinde yaşayan milliyetler arasındaki eşitliğin bozulmasına da yol açıyordu. Bu yüzden iç huzursuzlukların sonu gelmedi. Slav dillerini Macarca ve Almancayla eşit konuma kavuşturmak için yapılan son bir reform girişimini de Alman ve Avusturyalı milliyetçilerin baskısı altındaki Franz Joseph veto ettı. Öte yandan Çeklerin tarihsel haklarının geri verilmesi sorunu da iç ve dış politikada ciddi bir bunalım yaratıyordu. Macarların 1867'den sonra izlemeye başladığı Hırvatları Macarlaştırma politikası ise, Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan'ın en büyük düşmanlarından biri durumuna getirdi.

1867 Uzlaşması'nı (*Ausgleich*) İkili Monarşi'nin anayasası olarak yürürlüğe benimseyen Franz Joseph, bu oldukça karmaşık belgenin olumsuz yanlarını kavramaktan uzaktı. Asıl ilgi alanı dış politika ve askerlik olduğundan, milliyetler sorununu bütün ciddiyetiyle kavrayacak ölçüde içişleriyle ilgilenmedi. Özellikle de Avusturya-Macaristan'ın içişlerinin, Rusya'yla ilişkiler ve Balkanlar'daki siyasal durum üzerindeki etkilerini görmedi.

Barış politikası. Franz Joseph'ın dış politikayı hep kendi uzmanlık alanı olarak görmesine karşın, gerçekte bu alanda onu dışişleri bakanları Kont Gyula Andrássy, Kont Gusztáv Kálnoky von Köröspatak ve Kont Aloys Lexa von Aehrenthal yönlendiriyordu. Andrássy yalnızca 1879'da Almanya'yla ittifakı sağlamakla kalmadı, ayrıca Bosna-Hersek'in işgalini de gerçekleştirerek imparatorluğun Balkanlar'daki ilk büyük dış politika başarısını elde ettı. Her türlü muhalefete karşın Almanlarla ittifakı savunan Franz Joseph, Avusturya'nın öteki müttefikleri İtalya ve Romanya'ya çok güvenmiyordu. Bu tutumu, sonunda her iki müttefikle de ilişkilerin bozulmasında etkili oldu.

Franz Joseph dış politikada kişisel ilişkilerini kullanan bir imparatordu. 1873'te Berlin'de Çar II. Aleksandr'ın yanında yer alarak Üç İmparator Birliği'nin (*Dreikaiserbund*) kurulmasına önemli katkıda bulundu. Ayrıca her iki ülke arasındaki uzlaşmaz çelişkinin temelini kavramaksızın kurduğu kişisel ilişkiler yoluyla, Rusya ile ülkesi arasında çıkabilecek olası anlaşmazlıkların önüne geçmeye çalıştı. Gerek 1897'de Petersburg'a yaptığı yolculuk sırasında, gerek Çar II. Nikolay'ın 1903'teki Avusturya ziyaretinin ertesinde, Balkanlar'da Avusturya ve Rusya arasındaki güç dengesini korumaya uğraştı. Ama Dışişleri Bakanı Aehrenthal, Avusturya işgali altındaki Bosna-Hersek'in 1908'de ilhak edilmesiyle sonuçlanan bunalım sırasında Franz Joseph'in korumaya çalıştığı barışı ciddi bir biçimde tehlikeye soktu. Bu olay, dış politikanın artık hükümdarlar arasındaki dostluk ilişkileriyle yürümediği ve çıkar çelişkilerinin hükümdarların kişisel uğraşlarıyla çözülemediği yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu.

Franz Joseph, Sırbistan ya da İtalya'ya karşı önleyici bir savaş açılmasını savunan Genelkurmay Başkanı Kont Franz Conrad von Hötzendorf'un uyarılarına karşın, 1908-14 arasında barış politikasını sürdürmekte ısrar etti. Ama Dışişleri Bakanı Kont Leopold Berchtold'un etkisinde kalarak Temmuz 1914'te Sırbistan'a ağır bir ültimatom verilmesine karşı çıkmadı. Doğuracağı sonuçları önceden değerlendiremediği bu ültimatom, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açtı.

Değerlendirme. Franz Joseph, asker olmak üzere yetiştirilmesine ve yaşamı boyunca üniforma giymesine karşın başarılı bir strateji uzmanı değildi. Askerlik ve devlet adamlığı alanlarındaki yetersizliğini belgeleri titizlikle inceleyerek, olağanüstü güçlü belleğini ve insan tanıma yeteneğini kullanarak gidermeye çalıştı. Memurları için eşi bulunmaz bir doğruluk, göreve bağlılık ve titizlik örneğiydi. Onun yönetimi sırasında Avusturya-Macaristan, Avrupa'nın en iyi işleyen memurluk sistemine sahip ülkesi olarak tanındı. Dış politikayı ve askerlikle ilgili her konuyu denetimi altında tutan Franz Joseph, dış politikaya yöneltilen her tür eleştirinin gerçekte kendisini hedef aldığını sık sık yinelerdi. Hükümdarlığının başlarında dürüstlüğünden dolayı saygı duyulan ama soğukluğu nedeniyle az sevilen Franz Joseph, yaşamının sonuna doğru, bütün kusurlarına ve yetersizliklerine karşın, dağılmakta olan bir imparatorluğu ayakta tutmayı başardığı için bütün dünyanın saydığı bir kişi durumuna gelmişti.

Kişisel ilişkilerinde çok çekici ve ince biri olmasına karşın ailesine karşı çok sert ve katıydı. Bu tutumunu hanedanın geleceğine ilişkin kaygıları belirliyordu. Tahtın tek vârisi olan oğlu Arşidük Rudolf'un 30 Ocak 1889'da sevgilisiyle birlikte intihar etmesinde Franz Joseph'in tutumunun etkisi oldu. İmparator, dul kalan gelini Stephanie'nin yaptığı ikinci evliliği de konumuna uygun bulmayarak ona acımasız biçimde davrandı. Bu tür evliliklerin hanedana karşı suç işlemek olduğuna inandığı için, tahtın yeni vârisi yeğeni Arşidük Franz Ferdinand'ın evliliğini de hiçbir zaman kabullenmedi. Hatta Ferdinand ile karısının 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesini, tanrısal bir ceza olarak değerlendirdi.

İmparatorluğun yıkılmasına yol açabilecek 1848-49 bunalımını aşan Avusturya, Franz Joseph'in tahtta bulunduğu 68 yıllık sürede iniş ve çıkışlarla dolu uzun bir değişim sürecinden geçti. Franz Joseph çok sayıda hata yapmasına karşın, birçok önemli işin başarılmasına da katkıda bulundu. Başbakan Taaffe kontu Eduard'ın 1880'lerde yürürlüğe koyduğu toplumsal içerikli yasalar, 1852'deki yeni ceza yasası, 1859 ticaret yönetmelikleri ve 1862 ticaret yasası bütün Avrupa'da saygı uyandıran uygulamalardı.

Franzén, Frans Mikael (d. 9 Şubat 1772, Uleåborg, İsveç Finlandiyası - ö. 14 Ağustos 1847, Härnösand, İsveç), İsveç dilinde yazan Finlandiyalı şair. İsveç'teki romantik hareketin öncülerindendir. Finlandiya'daki Åbo'da (Turku) öğrenim gördü; 1798'de aynı yerde felsefe dersleri vermeye başladı. Rusya'nın Finlandiya'yı ilhak etmesi üzerine İsveç'e gitti (1811). 1831'de Härnösand piskoposu oldu ve yaşamının sonuna değin orada kaldı.

İsveç edebiyatındaki yeni şiir üslubunun ustalarından olan Franzén, Shakespeare, Milton ve Gray'den etkilenmiştir. Genellikle basit, pastoral şiirlerden oluşan yapıtları, romantik dönemin canlı düş gücünü yansıtır. İlahileri sakin, ama neşeli bir hava taşır.

Frascati, İtalya'nın orta kesimindeki Lazio (Latium) yönetim bölgesine bağlı Roma ilinde kent ve piskoposluk bölgesi. Roma'nın 21 km güneydoğusunda, Alban Tepelerinin kuzey yamaçlarında yer alır. 9. yüzyılda büyük bir malikânenin çevresinde geliştiği ve 2,5 km kuzeydoğusundaki eski Tusculum kentinin 1191'de yıkılmasından sonra halkın buraya sığınmasıyla genişlediği sanılır. Ortaçağda papalığın mülkü olan kent, Rönesans'la birlikte Romalı soyluların gözde bir dinlence yeri olmuştur. Frascati'deki önemli malikâneler arasında Falconieri, Torlonia, Lancellotti, Aldobrandini ve Mondragone sayılabilir. Stuartların İngiltere tahtında ciddi biçimde hak iddia eden son üyesi Charles Edward'ın (*The Young Pretender*) cesedi bir süre kentin katedralinde gömülü kalmıştır; katedralde onun onuruna yapılmış bir anıt vardır. Charles Edward'ın kardeşi York dükü Kardinal Henry Stuart da Frascati piskoposluğu yapmış ve burada Biblioteca Eboracence adlı bir koleksiyon bırakmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Alman mareşali Albert Kesselring'in karargâhı olan kent, Müttefik bombardımanlarından büyük hasar görmüştür. Kiliseler ve malikâneler olanaklar elverdiğince onarılmıştır. Roma'ya demiryolu ve otobüs servisleriyle bağlanan Frascati günümüzde bir konut alanıdır. Başlıca ekonomik etkinlikleri turizm ve şarap üretimidir. Nüfus (1981) belediye, 18.998.

Frasch, Herman (d. 25 Aralık 1851, Gaildorf, Württemberg, Almanya - ö. 1 Mayıs 1914, Paris, Fransa), Alman asıllı ABD'li kimyacı. Kükürt madenlerini işletmek için, bugün kendi adıyla anılan bir yöntem geliştirmiştir. 1891'de patent verilen Frasch yöntemi ilk kez Louisiana ve Doğu Texas'ta başarıyla uygulanmış ve geniş kükürt yataklarının çok daha düşük maliyetle işletilebilmesine olanak sağlamıştır.

1868'de ABD'ye göç eden Frasch, Philadelphia ve Cleveland'da kimyacı olarak çalıştıktan sonra, 1885'te Ontario eyaletinin Petrolia kentinde Empire Oil Company'yi kurdu. Ham petrolden kükürtü ayırmaya yarayan bir yöntem geliştirdi; ayrıca beyaz kurşunun, sodyum karbonatın ve elektrik ampullerinin flamanlarında kullanılan karbonun üretim yöntemlerine ilişkin patentler aldı. Başkanlığını yaptığı Union Sulphur Company'yi, dünyanın en büyük kükürt üreticisi şirketi haline getirdi.

Frasch yöntemi, derin yataklardaki kükürt cevherlerini işletmek üzere, Alman asıllı ABD'li kimyacı Herman Frasch'ın geliştirdiği madencilik yöntemi. Kükürtün erime noktasının (y. 116°C) üstündeki sıcaklıklara kadar ısıtılmış kaynar su yatağın derinliklerine basınçla gönderilerek kükürt eritilir. Yüzde 99 arılıktaki bu sıvı kükürt yukarıya pompalanarak bidonlara doldurulur ve katılaştığında sudan ayrılır.

Frasch bu yöntemi ilk kez 1894'te Louisiana'daki kükürt madeninde uyguladı. 1895'te Frasch'ın katkılarıyla kurulan Union Sulphur Company, ardından da başka şirketler Texas ve Louisiana'daki kükürt yataklarını Frasch yöntemiyle işletmeye başladı.

Fraser (North Cape), Bruce Austin, Fraser, 1. Baron (d. 5 Şubat 1888, Acton, Londra yakınları - ö. 12 Şubat 1981, Londra), II. Dünya Savaşı'na katılmış İngiliz amiral, deniz kuvvetleri komutanı ve birinci lordu (1948-51).

1902'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne girdi. I. Dünya Savaşı'nda topçu subayı olarak hizmet etti. Savaştan sonra da topçuluğa olan ilgisini sürdürerek 1933'te Deniz Kuvvetleri ordudonatım bölümünün başına getirildi. II. Dünya Savaşı başladığında donanma müfettişi yapıldı; 1939-41 yıllarında deniz kuvvetlerindeki genişleme büyük ölçüde onun katkısıyla gerçekleşti. Bunun ardından Fraser, Anayurt Donanması başkomutanlığına getirildi ve temelde SSCB'ye giden konvoyların korunması ile ilgilendi. Komutasındaki sancak gemisi "Duke of York" ile 26 Aralık 1943'te Norveç'in Kuzey Burnu (North Cape) açıklarında, Alman savaş gemisi "Scharnhorst" ile çatışmaya girdi ve radar yardımıyla çoğunlukla gece sürdürülen mücadele sonunda Alman gemisini batırdı. 1944'te amiral olarak İngiliz Pasifik filosu başkomutanlığına atandı ve 2 Eylül 1945'te Tokyo Körfezinde Büyük Britanya adına Japonya'nın teslim belgelerini imzaladı.

1946'da baron yapılan Fraser, 1948'de filo amirali oldu; 1948-51 arasında ise Kraliyet Deniz Kuvvetleri birinci lordu görevinde bulundu.

Fraser, Dawn (d. 4 Eylül 1937, Balmain, Sidney yakınları), Avustralyalı yüzücü. Olimpiyat Oyunları'nda art arda üç kez (1956, 1960 ve 1964) altın madalya kazanan ilk kadın yüzücüdür. 1956'dan 1964'e değin 100 m serbestte üst üste dokuz kez dünya rekoru kırdı. 29 Şubat 1964'te Kuzey Sidney'de elde ettiği 58,9 sn'lik derece ancak 8 Şubat 1972'de, Sidney'de, gene bir Avustralyalı olan ve 58,5 sn'lik bir derece yapan Shane Gould tarafından geçildi.

Fraser 1956'daki Melbourne Olimpiyat Oyunları'nda, biri 100 m serbestte, öteki 400 m serbest bayrak yarışında olmak üzere iki altın madalya kazandı. 100 m serbestteki başarısını 1960 Roma ve 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda da yineledi. Ayrıca 400 m serbestte (1956), 400 m serbest bayrak yarışında (1960 ve 1964) ve 400 m karışık bayrak yarışında (1960) gümüş madalya kazandı. 1964 Olimpiyat Oyunları'nda, kısa bir süre önce trafik kazası geçirmesine ve ağır bir biçimde yaralanmasına karşın başarılı oldu.

1957'de serbestte 110 yardada (yaklaşık 100 m) ABD'de birinci oldu. 100 m'de uzun süre koruduğu dünya rekoruna ek olarak serbestte, 220 yardaya kadar beş farklı mesafenin her birinde ilk dünya rekorunun sahibiydi; bu rekorlar ancak 1970'lerin başında kırıldı. Harry Gordon'la birlikte yazdığı otobiyografisi *Below the Surface* (Suyun Altında; Avustralya'da *Gold Medal Girl* [Altın Madalyalı Kız] adıyla) 1965'te yayımlandı.

Fraser, (John) Malcolm (d. 21 Mayıs 1930, Nareen, Victoria, Avustralya), Avustralyalı siyaset adamı. Avustralya Liberal Partisi'ne (LP) başkanlık etmiş, 1975-83 arasında başbakanlık yapmıştır.

Oxford'daki Magdalen College'da öğrenim gördü. 1955'te LP'den Parlamento'ya girdi. LP ile Vatan Partisi'nin (1982'den sonra Avustralya Ulusal Partisi [NPA]) kurduğu koalisyon hükümetinde ordu bakanı (1966-68), eğitim ve bilim bakanı (1968-69, 1971-72) ve savunma bakanı (1969-71) olarak görev yaptı.

Mart 1975'te LP'nin başkanlığına seçilen Fraser, 1972'den beri iktidarda bulunan Avustralya İşçi Partisi (ALP) hükümetinin kasımda düşmesi üzerine başbakanlığa atandı. LP ile Vatan Partisi aralıktaki seçimlerde çoğunluğu sağlayınca Fraser yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Başbakan olarak, enflasyonu düşürmek için kamu harcamalarını kısmak ve sendikaların aşırı

ücret artışı isteklerine karşı durmak gibi yerleşik yöntemlere başvurdu. Avustralya'nın ANZUS Paktı çerçevesindeki savunma yükümlülüklerini de kararlılıkla destekledi. Fraser'ın koalisyonu 1977 ve 1980 seçimlerini de kazandı. Ama Mart 1983'te yapılan seçimlerde İşçi Partisi karşısında yenilgiye uğradı. Bu yenilginin hemen ardından parti başkanlığından istifa eden Fraser, kısa süre sonra da Parlamento üyeliğinden ayrıldı.

Fraser, Peter (d. 28 Ağustos 1884, Fearn, Ross, İskoçya - ö. 12 Aralık 1950, Wellington, Yeni Zelanda), 1940-49 arasında Yeni Zelanda başbakanı. Fraser'ın II. Dünya Savaşı sırasındaki yönetimi, Yeni Zelanda'nın uluslararası plandaki ağırlığını artırmıştır.

Fraser, Londra'da çalıştığı sırada 1908'de Bağımsız İşçi Partisi'ne girdi. Ama işsiz

Peter Fraser
High Commissioner for New Zealand

kaldığı için 1910'da Yeni Zelanda'ya göç etti. Burada çeşitli limanlarda ve doklarda çalıştı. Auckland'daki sendikalaşma etkinliklerinin ön safında yer aldı; Fraser'ın da önderlik ettiği 1912-13 Waihi ve Wellington grevleri sert bir biçimde bastırıldı. 1913'te Sosyal Demokrat Parti'nin, 1916'da da onun devamı niteliğindeki İşçi Partisi'nin kuruluşuna katılan Fraser, I. Dünya Savaşı için asker toplanmasına karşı çıkınca bozgunculuk suçuyla hapse atıldı (1916-17).

1918'de Parlamento'ya giren Fraser, hemen ardından İşçi Partisi'nde sekreterliğe getirildi. 1935'te İşçi Partisi iktidara gelince eğitim, sağlık, denizcilik ve polis bakanı oldu. Bu görevi sırasında, özellikle ortaöğretim düzeyinde eğitim sistemini yeniden düzenleyen yasalarla, ulusal bir sağlık servisinin kurulmasını ve emekli gelirlerinin artırılmasını öngören Sosyal Güvenlik Yasası'nın (1938) çıkarılmasını sağladı.

1940'ta Michael Joseph Savage'ın ardından başbakan olan Fraser ülkesini savaş koşullarına hazırladı. Müttefiklerin Pasifik'teki askeri stratejisinde Yeni Zelanda'ya da söz hakkı sağladı. Maliye Bakanı Walter Nash'in savaş sırasında hazırladığı fiyat istikrar programını başarıyla yönetti. Birleşmiş Milletler düşüncesinin gelişmesine katkıda bulundu, kuruluş bildirisinin yazımına katıldı. Burada küçük devletlerin sözcülüğünü üstlenen Fraser, büyük devletlerin veto hakkına karşı çıktı, saldırıya uğrayabilecek ülkeler için yardım güvencesi elde etmeye çalıştı. Ama bu çabalarında başarılı olamadı.

Sendikalardaki huzursuzluk, ekonomik denetimlerin yarattığı hoşnutsuzluklar ve barış döneminde askerlik hizmetiyle ilgili olarak yapılan yasal düzenlemeler 15 yıllık İşçi Partisi iktidarını 1949'da sona erdirdi. Bundan sonra Fraser, Parlamento'da muhalefet lideri olarak görevini sürdürdü.

Fraser, Simon *bak.* Lovat, Simon Fraser, 11. Lord

Fraser, Simon (d. 1776, Bennington, New York - ö. 19 Nisan 1862, St. Andrews, Batı Kanada), Kanadalı kurk tüccarı ve kâşif. İngiliz Kolumbiyası'ndaki Fraser Irmağını keşfetmiştir.

İngiltere yanlısı olan babası New York'taki Albany'de bir savaş tutsakları kampında ölünce, Fraser 1784'te ailesiyle birlikte Kanada'ya göç etti. 1792'de çalışmaya başladığı Kuzeybatı Kumpanyası'na 1801'de ortak oldu. 1805'te şirketin Kayalık Dağların batısındaki işlerinin sorumluluğunu üstlendi ve dağları aşarak elverişli ticaret yolları, özellikle de Büyük Okyanusa bir çıkış aramak üzere yola koyuldu. Kayalık Dağların batısındaki Trout Gölü kıyısında bir kürk alım merkezi oluşturdu (McLeod Kalesi). 1806'da Columbia Irmağına ulaşmak amacıyla ikinci bir geziye çıktı. Fraser Gölü kıyısında da bir kürk alım merkezi oluşturduktan sonra, yanlışlıkla Columbia Irmağı sandığı Fraser Irmağının aşağı bölümlerine ilerledi. 1808'de ırmağın ağzına ulaştı ve ulaşıma tümüyle elverişsiz olduğunu gördü. Ayrıca bu ırmağın Columbia Irmağından daha kuzeyde olduğunu fark etti.

Fraser 1810'da Athabasca bölgesinin sorumluluğunu üstlendi. Bu sırada Hudson Körfezi Kumpanyası da rakip olarak belirmişti. Bu şirketin yeni yöneticisi Lord Selkirk, Kuzeybatı Kumpanyası'nın ticaret bölgesinde bulunan Red Irmağı vadisine göçmenler yerleştiriyordu. 1811'de Red Irmağı bölgesinin sorumluluğunu üstlenen Fraser, Haziran 1816'da göçmenlere karşı girişilen Seven Oaks Katliamı'na katıldığı iddiasıyla Lord Selkirk tarafından tutuklandı. Dört arkadaşıyla birlikte yargılanmak üzere Montreal'e gönderildi ama aklandı. 1818'de bugünkü Ontario'da bulunan Cornwall'da aldığı çiftliğe yerleşti.

Fraser Adası, GREAT SANDY (Büyük Kum) ADASI olarak da bilinir, Avustralya'da Queensland'in güneydoğu kıyıları açığında ada. Anakara ile Maryborough limanından Hervey Koyu ve Great Sandy Boğazıyla ayrılır. Uzunluğu 120 km, yüzölçümü 1.620 km²'dir. Ada üzerinde, yer yer 250 m'ye ulaşan kum tepeleri ve balık bakımından zengin çok sayıda tatlı su gölü bulunur. Adanın güneybatı kesimi turistik bölgedir. Adanın bir bölümü, 1908'den beri orman alanı olarak korunmaktadır. Fraser'ın yaklaşık dörtte biri 1971'de ulusal park ilan edilmiş, 1976'da Great Sandy Ulusal Parkı adını alarak genişlemiş ve bugün adanın üçte birine erişmiştir. Ada, çeşitli çam türleri ve kerestelik ağaçlarla kaplıdır. İngiliz Uluslar Topluluğu'nun kum ihracını yasakladığı 1977'ye değin, adada kum çıkarımı yapılıyordu. Fraser Adasını ilk kez, burayı dağlık bir burun sanan Kaptan James Cook saptamış ve adaya ilk kez 1802'de Matthew Flinders ayak basmıştır. Ada, adamlarıyla birlikte 1836'da Yerliler tarafından burada öldürülen Kaptan James Fraser'ın adını almıştır.

Fraser Irmağı, Kuzey Amerika'nın batı kesimindeki en büyük akarsu. İngiliz Kolumbiyası'nın orta bölümünde 238.000 km²'lik çok geniş bir alanın sularını toplar. Bu alanın yaklaşık yüzde 70'inin yüksekliği 900 m'nin üzerindedir. Görece yakın geçmişe değin el değmemiş olan bu bölgede altın madenlerinin büyüsüne kapılan öncü yerleşimciler pek çok serüven yaşamıştır. Irmak yatağının doğal güzellikleri (özellikle görkemli kanyon kesimi) ve onu çevreleyen kırlar gene de bozulmadan kalabilmiştir. Irmağın adı, akarsuyu izleyerek ilk kez denize ulaşan (1808) Simon Fraser'dan gelir. Cariboo Dağlarındaki altına hücum hareketi 1858'de Fraser Irmağı havzasında başlamıştır.

Fraser Irmağı, İngiliz Kolumbiyası-Alberta sınırındaki Yellowhead Gölünden doğar ve Georgia Boğazındaki ağzına kadar 1.368 km yol alır. Dağdaki kaynağından çıktıktan sonra, önce kuzeybatı yönünde, Kayalık Dağlar çukuru boyunca hafif bir eğimle alçalarak akar. 54° kuzey enlemi yakınlarında, İç Platoyu ve Kıyı Dağlarını geçebilmek için güneye doğru büyük bir kavis çizer; gitgide daha çukur ve eğimli bir arazide akmaya başlar. Kıyı Dağlarına varınca köpüre köpüre yaklaşık 1.530 m derinliğinde bir kanyondan geçer. Bu kanyonun aşağısında batıya dönerek, Vancouver (İngiliz Kolumbiyası) yakınlarındaki ağzına kadar, bir alüvyon ovası içinde durgun bir biçimde akar. Irmağın kollarından çoğu geniş dağ göllerinden çıkar; bunların en önemlisi, ağzına 233 km kala Fraser'a katılan Thompson Irmağıdır. Ulaşım yalnızca, açık deniz gemilerinin barındığı New Westminster limanında, gelgit olaylarının görüldüğü ırmak ağzında önemlidir.

Havzada ekonomik yaşam ormancılığa dayanır. Kozalaklı ağaçların bulunduğu ormanlar, güneyde aşağı yamaçları dar otlak şeritleriyle kaplı kurak vadiler dışında, İç Platonun büyük bölümünü kaplar. 1940'a değin, havzadan geçen üç demiryolu hattı boyunca küçük bıçkıhaneler çalışırdı. 1950'den sonra Pasifik Büyük Doğu Demiryolu'nun (sonradan İngiliz Kolumbiyası Demiryolu) kuzeye doğru uzaması ve karayollarının artması üzerine ormanlara ulaşmak kolaylaştı; küçük şirketlerin birleşmesi ile yonga ve küçük ağaçları kullanarak kâğıt hamuru üreten imalathanelerin ortaya çıkması sonucunda orman kaynaklarından daha çok yararlanılabildi. Orman ürünleri bugün ya denizaşırı pazarlara gönderilmek üzere Vancouver'a ya da demiryoluyla Kanada'nın orta kesimleri ile ABD'nin Ortabatı kesimlerine taşınmaktadır. Burgaçlı Fraser Irmağından, kütüklerin bıçkıhanelere taşınması için bile yararlanılamamaktadır.

Irmak havzasında tarım çok gelişmemiştir. Yalnızca Fraser Irmağının batısındaki Chilcotin Platosunda ve Thompson Irmağının güneyindeki Nicola Vadisinde otlaklarda sığır çiftliklerine rastlanır. 1860'larda altın arayıcılarının gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan bu çiftlikler, altın madenciliği önemini yitirdikten sonra, gittikçe büyüyen Vancouver kentinin et gereksinimini karşılamaya başlamıştır.

Fraser Irmağı, İngiliz Kolumbiyası'nın en büyük somalığı kaynağıdır. Irmağın kolları ile bunları besleyen göllere somalığının çeşitli türleri yumurta bırakır. Bu balıklar yaz sonlarına doğru ırmağın kaynağına yüzüp orada yumurtlar, ertesi yıl aşağı inerek bundan sonraki iki ya da üç yılı okyanusta geçirir. Bu göç alışkanlıkları yüzünden somalığı avcılığı temel olarak Fraser Irmağı ağzı açıklarında yapılır; ırmak havzasında avlanma hakkı ise yalnızca Yerlilere tanınmıştır. Irmakta kurulan hidroelektrik santrallar gelecekte bu balık göçlerini tehdit edebilecek niteliktedir.

Fraser Kanyonu, Kanada'nın İngiliz Kolumbiyası eyaletinde, Lytton ile Yale arasında Fraser Irmağının oluşturduğu derin kanyon. Fraser Irmağı burada, dağların 900 m yüksekliği aştığı yabanıl ve görkemli bir çevrede akar. Hell's Gate (Cehennem Kapısı) ırmağın bu kesiminde yer alır. 1955'ten sonra uygulamaya konan taşımacılığı geliş-

tirme projesi çerçevesinde, Fraser Kanyonunda Alexandra Kuzey Kemeri inşa edilmiştir. Hope'un kuzeyinde, kayalar içine oyulmuş ve uzunlukları 600 m'ye ulaşan yedi karayolu tüneli vardır.

Frasniyen Kat, Devoniyen Dönemde (y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan deniz kayaçlarının dünyanın her yerinde görülen standart bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Üst Devoniyen Dönemde oluşan başlıca iki katın altta olanıdır. Adını, Belçika'daki Frasnes yakınlarında saptanan yüzey oluşumlarından alır. Temel olarak *Manticoceras* cinsi ammonit fosilleriyle ayırt edilir. Frasnes bölgesinde Frasniyen Kat, marnların arkasına sıkışmış şeyllerden ve kireçtaşlarından oluşur. Katmanlar fosil bakımından zengindir. Kireçtaşlarında *Brachiopoda* filumundan *Spirifer, Athyris, Atrypa, Rhynchonella* ve *Orthis* cinsleri boldur; buna karşılık şeyllerde ammonitler çok görülür. İngiltere'de Frasniyen Katı simgeleyen Saltern Cove Yatakları zengin fosil faunasıyla (bazı ammonit kafadanayaklılar) göze çarpar. Frasniyen Kat bölümlerine Almanya'da, zengin ve değişik faunaların egemen olduğu mercanı kireçtaşı, marn ve kumtaşı katmanlarıyla eski Sovyetler Birliği'nde, volkanik kayaçların da bulunduğu Avustralya'da ve Kuzey Amerika'da rastlanır.

Fratellini AİLESİ, sirk gösterileriyle tanınan Fransız aile. En ünlü üyeleri olan Fratellini Kardeşler, Paul, François ve Albert (sırasıyla 1877-1940; 1879-1951; 1886-1961), bir palyaço üçlüsü oluşturarak zekâları, sevimlilikleri ve üstün oyunculuk teknikleri ile I. Dünya Savaşı sonrasında sirk dünyasına duyulan ilginin yeniden canlanmasını sağlamışlardır.

Giuseppi Garibaldi'nin yandaşı olan babaları Floransalı Gustavo Fratellini (1842-1905), trapez cambazı ve akrobattı. En büyük ağabeyleri Louis (1867-1909), Paul ile birlikte palyaço olarak çalıştı. François ile Albert de mesleklerine bir ikili olarak başladılar. 1909'da Louis ölünce geride hiçbir maddi dayanağı olmayan bir aile ve rol arkadaşını kaybetmiş bir kardeş bıraktı. İki sorunu birden çözebilmek için öbür kardeşler üç kişilik bir gösteri hazırladılar: François, kendini beğenmiş, zarif, beyaz suratlı palyaço olarak geleneksel rolünü sürdürdü. Albert, hemen hemen kendinden sonraki bütün palyaçoları etkileyecek yeni bir makyaj tasarlayarak pejmürde kılıklı bahtsız "Auguste" tipini geliştirdi; makyajı, yüksek siyah kaşlar, abartılı bir ağız ve soğan biçiminde kırmızı bir burundan oluşuyordu. Paul ise bu gösteriye yeni bir rolle, daha az makyaj ve kardeşlerinden daha az komik bir üslupla katıldı.

Fratellini ailesi, I. Dünya Savaşı sırasında Paris'te Medrano Sirki'ne katılmadan önce Avrupa ve Rusya'da turnelere çıktı. 1923'te, aile artık bütün Paris'in sevgilisi olmuş, hem halkın, hem entelektüellerin, özellikle de Raymond Radiguet ve Jean Cocteau gibi oyun yazarlarının hayranlığını kazanmıştı. Bu iki yazar daha sonra oyunlarında Fratellini ailesinden esinlenen karakterler yarattılar.

Fratellini Kardeşler'in çocuklarından çoğu sirk yıldızı oldu. Bunların arasında Paul'ün oğlu Victor ve Victor'un kızı Annie Fransa'daki aile geleneğini sürdürerek başarılı palyaçolar oldular. Albert 1955'te, *Nous, les Fratellini* (Biz, Fratelliniler) adlı anılarını yayımladı.

Fraticelli, TINCİLER olarak da bilinir, ortaçağda, Fransisken tarikatının aşırı bir kolu. Fransiskenliğin bu koluna bağlı din adamları, Aziz Francesco'nun ilk tüzüğünün öngördüğü çilecilik ve yoksulluk kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınmasını istiyorlardı. En büyük Fransisken ilahiyatçılarından Aziz Bonaventura, Fraticelli'ye bir ölçüde karşı çıktı. Daha sonra papalığın Fraticelli'ye cephe almasıyla, grup üyelerinden bazıları sapkınlıkla suçlanarak idam edildi. Bu grubun üyelerinden Fioreli Gioacchino'nun (y. 1130/35-1201/02) yazıları önemli etkı yarattı. Fraticelli, 16. yüzyıl Reform hareketinde Protestan mistiklerine esin kaynağı oldu.

Fratres Arvales (Latincede "Arval Kardeşler"), Eski Roma'da, başlıca görevi ürünün bereketli olması için her yıl kamu adına kurban sunmak olan kurul ya da ruhban grubu. Kökeni çok eski çağlara dayandığı sanılan bu kurul Roma'da cumhuriyet döneminde unutulmaya yüz tutmuştu. İmparator Augustus döneminde canlandırıldı ve bir olasılıkla I. Theodosius dönemine (379-395) değin etkinliğini sürdürdü. En yüksek düzeydeki kişiler arasından, ömür boyu görevde kalmak üzere seçilen 12 üyeli kurulda, imparator da yer alırdı. Fratres Arvales'ten söz eden edebi metin çok azdır. Ama Roma yakınındaki Dea Dia Korusunda, kurulun törenlerine ilişkin, taş üzerine kazınmış 96 *acta* (tutanak) bulunmuştur.

Fratres Militiae Christi (Latincede "Mesih'in Savaşçı Kardeşleri"), Almanca SCHWERTBRÜDERORDEN ("Kılıç Kardeşliği Tarikatı"), KILIÇ ŞÖVALYELERİ, LİVONYA TARİKATI ya da LİVONYA ŞÖVALYELERİ olarak da bilinir, 1202-37 arasında Livonya'yı (bugünkü Letonya ve Estonya'nın büyük bölümü) ele geçirerek halkı Hıristiyanlaştırmayı amaçlayan şövalye tarikatı.

12. yüzyıl ortalarında Lübeck'li ve Bremenli tüccarlar, Dvina Irmağı ağzı yöresinde ticaret yapmaya başlayınca Alman misyonerler de bölgeye geldiler. 1202'de Livonya'nın üçüncü piskoposu Albrecht von Buxhoevden, papanın izniyle Fratres Militiae Christi tarikatını kurdu. Tarikat, Livonya'da kalıcı bir askeri güç işlevi görecek ve bir yandan kilisenin ele geçirdiği toprakları korurken, öte yandan pagan yerli halkları zorla Hıristiyanlaştıracaktı.

1204'te papa tarafından kutsanan tarikat, Templier Şövalyeleri örgütünün ilkelerini benimsedi: Tarikata girecek şövalyelerden, soylu olmalarının yanı sıra, yoksul kalmaya, evlenmemeye ve itaat etmeye ant içmeleri isteniyordu. Kılıç ve haç motifleri işlenmiş beyaz pelerinler giydiklerinden, tarikat üyelerine Kılıç Şövalyeleri de deniyordu. Şövalyeler, tarikatın büyük üstadınca seçilen bir askeri komutan ile kendi kurullarının yönetimindeki yerel şatolarda, küçük topluluklar halinde yaşardı. Yaşam boyu görev yapan büyük üstadı ise, şövalyelerin genel kurulu seçiyordu. Bu kurul, yıllık toplantıları sırasında öteki görevlileri de seçmekle görevliydi. Tarikatın üyeleri arasında, şövalyelerden başka askerler, zanaatçılar ve din adamları da vardı.

1206'da tarikat, Dvina ve Gauja ırmaklarının ağızlarında yaşayan Fin-Ugor kökenli Livlerin topraklarında üstünlüğünü artık kesin olarak kabul ettirmiş, 1217'ye gelindiğinde ise Dvina Irmağının kuzeyindeki Let kabilelerinin yanı sıra Güney Estonya'ya da egemen olmuştu. Ardından Dvina'nın güneyindeki toprakları ele geçirmeye yöneldiyse de, burada yaşayan Kurlar ile Zemgallerin güçlü direnişiyle karşılaştı. Eylül 1236'da Litvanya bölgesinden ganimetle yüklü olarak dönen tarikat ordusu, Zemgal topraklarından geçerken Litvan ve Zemgal güçlerinin saldırısına uğradı (Saule Çarpışması). Saldırı, tarikat için ağır bir yenilgiyle sonuçlandı; büyük üstat Volquin öldürüldü ve şövalyelerin askeri güçleri kırıldı.

Paganlara olduğu kadar Hıristiyanlığı yeni kabul etmiş gruplara karşı da acımasız davrandıkları için daha önce hem Papa, hem Kutsal Roma-Germen imparatoru tarafından kınanan ve kilise adına Hıristiyanlığı yaymaktan çok, kendi feodal düzenlerini kurup geliştirmekle uğraşan tarikat, 1237'de papa tarafından dağıtılıp Töton Şövalyeleri'nin bir kolu olarak yeniden örgütlenmeye zorlandı. Bundan böyle Livonya'nın yerel üstadı (*Landmeister*), merkezi Prusya'da olan Töton Şövalyeleri'nin büyük üstadınca atanacaktı. Livonya Şövalyeleri, Livonya'daki fetihlerini sürdürdüler ve 1525'ten sonra yeniden özerk bir tarikat olarak bölgeyi yönettiler. Livonya'nın bölünmesinden sonra 1561'de tarikat da dağıldı.

fratri, antropolojide, ayrı sib, klan ya da akraba gruplarının bir araya gelmesiyle oluşmuş topluluk. Bu gruplar, ortak bir ataya duyulan inançtan ötürü bir araya gelebilecekleri gibi, ortak törenleri ve akrabalık uygulamalarını benimsedikleri için de aynı örgütlenme içinde yer alabilirler; bununla birlikte sibler ya da klanlar içinde gerçekten kan bağına dayalı bir örgütlenme yoktur. Böylesi bir örgütlenmenin fratri olarak adlandırılabilmesi için en az üç gruptan oluşması gerekir; iki grup söz konusu olduğunda, topluluk ikili örgütlenme özellikleri gösterir ve her bir gruba yarım adı verilir.

Fratrinin sib ve yarım ile bağıntılı olarak tanımlanması gerekir. Sib, üyeleri ortak bir atadan geldiklerini öne süren teksoylu bir gruptur; anasoylu ya da babasoylu olabilir. Sib terimi daha çok ABD'li antropologlarca kullanılır; Avrupa'da ise bunun yerine klan terimi benimsenmektedir. Soy ve sibden daha büyük bir toplumsal grup oluşturan fratri örgütlenmesi, akrabalık iddialarına, ortak çıkarlara ya da törensel uygulamalara dayanır. Yarım ise, iki geniş birimden oluşan, daha da büyük bir örgütlenmedir; her yarım birçok sibi ve kimi zaman fratrileri kapsar. Öte yandan, eğer üç ya da daha çok sayıda fratri, yarımlara ayrılmış durumda değilse, farklı fratrilerin üyeleri arasındaki ilişkiler, ikili örgütlenme özelliği göstermez. İkili örgütlenmenin gerçekleşmesi için, bir topluluğun iki yarıma bölünmüş olması gerekir. *Ayrıca bak.* ikili örgütlenme; klan.

Frauenfeld, İsviçre'nin kuzeyinde, Thurgau kantonunun merkezi (1803) kent. Murg Irmağı kıyısında ve bu ırmağın Thur ile birleştiği noktanın yakınlarında yer alır. Zürich'in kuzeydoğusuna düşer. Kiburg kontu ve Reichenau başkeşişi tarafından başkeşişe ait topraklarda kurulan ve tarihte ilk kez 1246'da adından söz edilen Frauenfeld (Anamızın Toprakları), 1264'te Habsburgların eline geçti. 1460'ta İsviçre Konfederasyonu'nun yönetimine girdi. 1712-98 arasında federal meclisin (*Diet*) merkezi oldu. 1771 ve 1788'deki iki büyük yangında bugün kanton müzesini barındıran, 13. yüzyıldan kalma kale, bir ev ve 14. yüzyıla ait vitraylarla bezenmiş pencereleri olan Protestan Kilisesi dışında bütün kent yandı. Bir kara ve demir yolu kavşağı olan Frauenfeld'de dokuma, metal ürünler ve konserve üretilir. Almanca konuşan nüfusun yaklaşık dörtte üçü Protestandır. Nüfus (1986 tah.) 18.944.

Frauenlob, asıl adı HEINRICH VON MEISSEN (d. y. 1260, Meissen, Thüringen - ö. 29 Kasım 1318, Mainz, Franken), Orta Yüksek Almanca dönemi şairi. *Minnesinger*(*) adı verilen aşk şairlerinin yerini alan ve bu geleneği tanrısal gizem, bilimsel bilgi ve felsefe konularındaki şiirlere uyarlayan bir orta sınıf şairler topluluğunun ilk temsilcilerindendir.

İyi bir öğrenim gördü. On üç yaşındayken bir şiir atışmasına katıldığını gösteren bir kayıt vardır. Daha sonra gezginci saray şairi oldu, bir süre Prag'da kaldı. Yaklaşık 1312'de Mainz'a yerleşti ve orada ilk *Meistersinger*(*) okulunu kurdu. Bu okul 15. yüzyıldaki, lonca örgütlenmesine benzeyen *Singschule* (şarkı okulları) kadar katı bir yapıda olmamakla birlikte, Frauenlob'un şiirlerindeki yaratıcılık ve ustaca eğretilemeler, onun *Meistersinger*'lerin gerçek örneği sayılmasına yol açmıştır. Meryem Ana'yı övdüğü en ünlü şiiri *Marienleich*'de (Mary'nin Şarkısı) geleneksel dinsel imgeler, çifte anlamlar ve felsefenin içsel yorumlarına göndermelerle örülen karmaşık bir dille ustalığını etkileyici bir biçimde sergilemiştir.

Fraunhofer, Joseph von (d. 6 Mart 1787, Straubing, Bavyera - ö. 7 Haziran 1826, Münih, Almanya), Güneş tayfındaki, Fraunhofer çizgileri denen, siyah soğurma çizgilerini ilk kez inceleyen Alman fizikçi.

Fraunhofer, bir oymabaskıdan ayrıntı
Historia-Photo

Ayrıca, prizmalarda olduğu gibi ışığı ayıran kırınım ağlarını da geniş ölçüde kullanmış ve bu alandaki çalışmalarıyla spektroskopinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Münih yakınlarındaki Benedictbeuern'de kurulu Untzschneider Optik Enstitüsü'nde optikçi olarak çalışmaya başladı; 1818'de bu kuruluşun yöneticiliğine getirildi. Çeşitli cam türlerinin ışığı bükme özelliğini ölçen Fraunhofer, sodyum alevinin tayfındaki siyah çizgileri fark etti ve başka elementlerde de bu çizgilerin bulunup bulunmadığını araştırmaya girişti. Bu çalışmaları sonucunda yüzlerce çizgi buldu ve bunların dalgaboylarını ölçtü. Ayrıca, tayf ister doğrudan Güneş'in kendi ışığından ya da bir gezegen ya da Ay'dan yansıyarak gelen ışıktan, ister bir gazdan ya da laboratuvarda ısıtılan bir metalden elde edilsin, elementlerin tayflarındaki çizgilerin birbirlerine göre konumlarının sabit kaldığını buldu.

Fraunhofer çizgileri, astronomi spektroskopisinde, Güneş ya da bir başka yıldız tayfında gözlemlenen koyu çizgilerin (soğurma çizgileri) ortak adı. Güneş'in ya da yıldızın ışınımının belirli dalgaboylarındaki bölümlerinin, atmosferde gaz halinde bulunan çeşitli elementlerce soğurulmasından kaynaklanır. Bu çizgileri ilk olarak 1802'de İngiliz fizikçi William Hyde Wollaston gözlemledi; Alman fizikçi Joseph von Fraunhofer ise 1814'te 500'den çok soğurma çizgisini inceleyerek bunların bir dökümünü hazırladı. Fraunhofer'in bu çizgilerin tanımlanmasına ilişkin olarak, en parlak çizgiden başlamak üzere *A*'dan *G*'ye kadar değişen harflerden yararlanarak hazırladığı sistem, günümüzde de kullanılmaktadır. Bugüne değin Güneş tayfının 2.950-10.000 angström ($1Å = 10^{-8}$ cm) dalgaboyları arasında yaklaşık 25 bin Fraunhofer çizgisi saptanmıştır.

fravaşi, Zerdüşt dininde, kişinin (bazı kaynaklara göre, ayrıca tanrıların ve meleklerin) kendisinden önce ve kendisi dışında var olan yüksek ruhu ya da özü. Yaratılışın başından beri yüce tanrı Ahura Mazda'nın (Bilge Efendi) yanında olan *fravaşi*'ler, onun arı ışığından ve sonsuz cömertliğinden pay alırlar. Tanrının son zaferinde yeniden dirileceklerini bilerek, özgür seçimleriyle, acı çekmek ve kötü güçlerle savaşmak için dünyaya inerler. Her insanın *fravaşi*'si, bedene bürünmüş ruhundan ayrı olarak daha yüce doğasını gerçekleştirmesi için yaşamda ona yol gösterir. Kurtarılmış ruh, ölümden sonra *fravaşi*'siyle birleşir. Kozmik düzeyde *fravaşi*'ler canlı, ölü ve doğmamış olarak üç gruba ayrılır. Ahura Mazda, evreni iblisler ordusuna karşı korumak için *fravaşi*'lerden güç alır. Kutsal ateşi koruyan *fravaşi*'ler karanlığı hapsederler.

Halk arasında, dürüst bir yaşam sürmüş ölülerin ve ataların *fravaşi*'leri, insanları korumaları için yardıma çağrılır. Parsilerin her yılın son 10 gününde düzenlediği Fravartigan şenliğinde, her aile dua, ateş ve tütsülerle kendi ölülerinin *fravaşi*'lerini anar.

Fraxinus *bak.* dişbudak

Fray Bentos, Uruguay'ın batısında, Río Negro ilinin merkezi kent. 1859'da kurulan Fray Bentos, Uruguay'ın ilk büyük ölçekli et paketleme fabrikasının 1861'de burada açılmasıyla önem kazandı. Sanayideki büyümeyle birlikte genişletilen soğutma tesisleri soğuk hava depoları sayesinde, et paketleme sektöründe önemli bir yer edindi. Kentte bir televizyon istasyonu vardır. Modern limanı, Uruguay Irmağının Uruguay tarafındaki en derin limanıdır. 1969'da bir ABD firması ile bir Arjantin-Uruguay şirketince inşa edilen Puerto Unzué Köprüsü Uruguay ve Arjantin arasındaki ticareti kolaylaştırmıştır. Fray Bentos'un Montevideo'yla demir, kara ve hava yolu bağlantısı vardır. Nüfus (1985) 20.135.

Frazer, Sir James George (d. 1 Ocak 1854, Glasgow, İskoçya - ö. 7 Mayıs 1941, Cambridge, İngiltere), İngiliz antropolog,

Frazer, 1933
T & R Annan & Sons Ltd Glasgow

halkbilimci ve klasik edebiyat bilgini. *The Golden Bough; a Study in Magic and Religion* (*Altın Dalı*, 1992) adlı yapıtıyla büyük ün kazanmıştır.

Dumbarton'daki Helensburgh'da öğrenim gördükten sonra, 1869'da Glasgow Üniversitesi'ne, 1874'te Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'a girdi. 1879'da aynı okulun öğretim kadrosuna alındı. 1907'de Liverpool Üniversitesi'nde sosyal antropoloji dersleri vermeye başladı; öğretim yılının sonunda Cambridge'e döndü ve yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Antropoloji alanındaki saygın konumunu, 1890'da yayımlanan *Altın Dalı*'na borçludur. 1907-15 arasında 12 cilt olarak yeniden yayımlanan ve 1922'de tek ciltlik kısaltılmış basımı yapılan yapıt, Frazer'ın, düşünce biçimlerinin genel gelişimine ilişkin kuramını içerir. Frazer düşüncenin gelişimini geniş bir evrim şeması içine yerleştirmiştir; evrimin en alt basamağında bulunan büyüsel düşüncenin yerini zamanla dinsel, daha sonra da bilimsel düşünce almıştır. Frazer'a göre büyü, olayları denetleyip yönlendirmeyi amaçlayan, ama yanlış akıl yürütmelere dayanan teknik bir eylemdir; din ise, ruhani varlıkların yardımına başvurmaktır. Frazer'ın büyü ile din arasında yaptığı bu ayrım, kendinden sonraki antropologlar tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Bununla birlikte düşüncenin evrimine ilişkin kuramı artık kabul görmemektedir; genellemelere dayanan bu psikolojik kuramın yetersizliği ortaya konmuşsa da, Frazer bu genel kuram sayesinde, dinsel ve büyüsel uygulamalara ilişkin, hiçbir antropologun tek başına bir araya getiremediği kadar çok bilgi derlemiş ve bunları karşılaştırmalı olarak inceleyebilmiştir.

Frazer *Altın Dalı*'nda Afrika ve başka yerlerde yaygın olarak rastlanan "ilahi krallıklar"da rahip ve kral yetkilerinin aynı kişide toplandığına dikkati çeker. Frazer'a göre bu krallıklar, toplumsal düzenin ve doğanın bereketinin kralın gücüne bağlı olduğu inancına dayanır; bu yüzden güçsüz düşen kralın öldürülmesi ve yerine daha güçlü birinin getirilmesi zorunludur.

Frazer, çağdaş Avrupalı düşünürlerin ilkel toplulukların çeşitli âdetlerini anlamasını sağlamış ve edebiyatçıları da önemli ölçüde etkilemiştir. Kendisi çok az geziye çıkmakla birlikte, yakın ilişki içinde olduğu misyoner ve yöneticilerden edindiği bilgileri yorumlayarak çalışmalarında kullanmıştır. Öbür yapıtları arasında *Totemism and Exogamy* (1910; Totemcilik ve Dıştan Evlenme) ile *Folk-Lore in the Old Testament* (1918; Eski Ahit'te Halk Kültürü) sayılabilir. Frazer, 1914'te "sir" unvanı almıştır.

Frazier, E(dward) Franklin (d. 24 Eylül 1894, Baltimore - ö. 17 Mayıs 1962, Washington, D.C., ABD), ABD'li sosyolog. Siyah aile, Siyah burjuvazi ve Siyahların iş dünyasındaki konumu üzerine çalışmalarıyla ABD'deki Siyahların sorunlarını çarpıcı biçimde yansıtmış, özgün çözümler öne sürmüştür.

1916'da Howard Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, 1920'de Clark Üniversitesi'nde sosyoloji dalında lisansüstü çalışmasını tamamladı. Siyahlar konusundaki lisansüstü çalışmaları kendisine New York Sosyal Hizmetler Okulu'nda bir araştırma bursu sağladı (1920-21). Ardından, Amerikan-İskandinav Vakfı Bursu'yla Danimarka'ya giderek yetişkinler için açılmış halk okulları ve Kooperatif Hareketi üzerine araştırmalar yaptı (1921-22). Atlanta'daki Morehouse College'da sosyoloji dersleri verirken (1922-24) Siyahlar için Atlanta Üniversitesi Sosyal Hizmetler Okulu'nu kurdu ve sonradan okulun müdürü oldu. Ama, *Forum*'da "The

Pathology of Race Prejudice" (Irksal Önyargının Patolojisi) adlı yazısı yayımlanınca (1927) Atlanta'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Aynı yıl Chicago Üniversitesi'nden bir burs kazandı ve doktora çalışmasını burada tamamladı (1931). Doktora tezi olan *The Negro Family in Chicago*'nun (Chicago'da Siyah Aile) yayımlanması, üniversitenin Frazier'ın Siyah aileyi konu alan araştırmalarıyla daha çok ilgilenmesini sağladı. Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu, *The Negro Family in the United States* (1939; ABD'de Siyah Aile) araştırmasının gerçekleştirilmesi ve bulguların yayımlanması için kendisine destek sağladı. Frazier bu araştırmasını, Fisk Üniversitesi'nde ders verdiği yıllarda (1929-34) ve Howard Üniversitesi'nde ders verip, bir yandan da 1934'te atandığı sosyoloji bölümü başkanlığını yürüttüğü sırada yazdı.

Frazier'ın *Negro Youth at the Crossways* (1940; Yol Ayrımında Siyah Gençlik) adlı çalışması onun canlı araştırma yönteminin iyi bir örneğidir. Frazier, 1951-53 arasında UNESCO'nun Uygulamalı Sosyal Bilimler Bölümü'nün Paris şubesinin yöneticisi olarak Gerginlik ve Toplumsal Değişim Projesi'nde çalıştı. Bu proje çerçevesinde farklı ırk ve kültürlerden gelen insanlar arasındaki etkileşimi ve bunun toplum üzerindeki etkilerini araştırdı. Londra Üniversitesi'nde verdiği bir dizi konferans daha sonra "Theoretical Structure of Sociology and Sociological Research" (Sosyoloji ve Sosyolojik Araştırmanın Kuramsal Yapısı) adlı altında *British Journal of Sociology*'de (Aralık 1953) yayımlandı.

1953'te Howard Üniversitesi'nde Ford Vakfı'nın parasal desteğiyle bir Afrika araştırmaları bölümü kurulunca Frazier, *Race and Culture Contacts in the Modern World*'ü (1957; Çağdaş Dünyada Irk ve Kültür İlişkileri) yazma olanağı buldu. Frazier'ı başkan seçen Amerikan Sosyoloji Derneği kendisine MacIver Ödülü verdi.

Frazier, Joe, tam adı JOSEPH FRAZIER (d. 12 Ocak 1944, Beaufort, Güney Carolina, ABD), ABD'li dünya ağır sıklet boks şampiyonu. 16 Şubat 1970'te, New York kentinde Jimmy Ellis'i beşinci rauntta nakavt ederek kazandığı unvanı 22 Ocak 1973'te Jamaika'nın Kingston kentinde 1968 Olimpiyat Oyunları şampiyonu George Foreman'a yenilerek kaybetmiştir.

1964'teki Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda ağır sıklet şampiyonu olduktan sonra, Ağustos 1965'te profesyonelliğe geçti. 1967'de ABD ordusunda zorunlu askerlik hizmetini yapmayı reddeden Muhammed Ali'nin (Cassius Clay) şampiyonluk unvanını kaybetmesi üzerine, 4 Mart 1968'de New York kentinde yapılan ve New York Eyaleti Spor Komisyonu ile öteki birkaç eyaletteki benzer kuruluşun onayladığı unvan maçında Buster Mathis'i 11. rauntta nakavt etti. Bir ay sonra, Frazier'ın katılmayı reddettiği ve Dünya Boks Birliği'nin (WBA) onayladığı turnuvada Ellis şampiyon oldu. New York şampiyonu unvanını dört kez başarıyla koruyan Frazier, sonunda Ellis'i de yenerek tek dünya şampiyonu kabul edildi. Ardından 8 Mart 1971'de New York kentinde eski şampiyon Muhammed Ali ile yaptığı 15 rauntluk unvan maçını kazandı. Foreman'a yenilinceye değin yaptığı 27 profesyonel maçtan (23'ü nakavtla) galip çıktı. 1976'da ayrıldığı ringlere 1981'de başarısız bir dönüş girişiminde bulundu. 178 cm boyunda ve 93 kg ağırlığında tıknaz bir boksör olan Frazier, saldırgan dövüş tarzı ve güçlü sol kroşeleriyle eski dünya ağır sıklet boks şampiyonu Rocky Marciano'ya benzetilmiştir.

Fréchet, (René-)Maurice (d. 2 Eylül 1878, Maligny - ö. 4 Haziran 1973, Paris, Fransa), özellikle gerçek analiz alanındaki katkılarıyla tanınan ve soyut uzay kuramının kurucusu kabul edilen Fransız matematikçi. Matematikteki geleneksel uzay tanımını şekillerin karşılaştırılmasında yararlanılan bir geometrik yer olarak genelleştiren bu kuram, uzayı, Fréchet'nin deyimiyle, bir nokta kümesi ve bu noktalarla ilgili bir bağıntılar kümesi olarak tanımlıyordu.

1910-19 arasında Poitiers Üniversitesi'nde mekanik profesörlüğü yapan Fréchet, 1927'de Strasbourg Üniversitesi'ne yüksek matematik profesörü olarak atandı. Daha sonra Paris Üniversitesi'nde olasılık hesabı dalında öğretim üyesi (1928-33), genel matematik profesörü (1933-35), diferansiyel ve integral hesap profesörü (1935-40) ve olasılık hesabı profesörü (1940-48) olarak görev yaptı.

Soyut uzay konusundaki öncü çalışmalarına ek olarak topoloji (geometrik şekillerin esnek biçim bozulmaları altında değişmeyen özelliklerini inceleyen matematik dalı) üzerinde çalışmalar yaptı. Ayrıca istatistik ile diferansiyel ve integral hesaba da önemli katkılarda bulundu.

En önemli yapıtları, *Les Espaces abstraits* (1928; Soyut Uzaylar), *Récherches théoriques modernes sur la théorie des probabilités* (1937-38; Olasılık Kuramı Üzerine Modern Kuramsal Araştırmalar), *Les Probabilités associées à un système d'évenements compatibles et dependants* (1939-43; Birbiriyle Uyumlu ve Bağımlı Olaylar Sistemine İlişkin Olasılıklar), *Pages choisies d'analyse générale* (1953; Genel Analizden Seçilmiş Konular) ve *Les Mathématiques et le concret*'dir (1955; Matematik ve Somut).

Fréchette, Louis-Honoré (d. 16 Kasım 1839, Lévis, Québec - ö. 31 Mayıs 1908, Montreal), 19. yüzyılda, Fransızca yazan Kanadalı şairlerin en ünlülerinden. Özellikle yurtseverlik temalarını işleyen şiirleriyle tanınır.

Québec'teki Laval Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1864'te baroya kabul edildi. Bu arada gazetecilik de yaptı. Liberal görüşleri yüzünden barodan çıkarılınca 1866'da Chicago'ya gitti. Burada yazdığı *La voix d'un exilé* (1866-68; Bir Sürgünün Sesi) adlı şiirinde, konfederasyon döneminde Québec'teki dinsel ve siyasal uygulamalara saldırdı ve Kanada'da bir Fransız cumhuriyeti kurulmasını savunarak yurtsever görüşlerini dile getirdi. 1871'de Lévis'ye döndükten sonra siyasete atıldı ve Avam Kamarası'nda Lévis'yi temsil etti (1874-78). 1889'dan ölümüne değin de Québec kentindeki Yasama Konseyi'nde kâtip olarak çalıştı.

Liberal milliyetçiliğin tartışmalı bir temsilcisi olan Fréchette, *Les Fleurs boréales* (1879; Kuzey Çiçekleri) ve *Les Oiseaux de neige* (1879; Kar Kuşları) adlı yapıtlarıyla 1880'de Montyon Ödülü'nü kazandı; böylece Académie Française tarafından ödüllendirilen ilk Kanadalı oldu. Daha sonra Kanada tarihi üzerine destansı bir vakayiname olan ünlü şiir çevrimi *La Légende d'un peuple*'ü (1887; Bir Halkın Efsanesi) yazdı. Öbür önemli yapıtları *Poésies choisies* (1908; Seçme Şiirler); öykülerini topladığı *Originaux et détraqués* (1892; Acayipler ve Deliler) ile *Le Noël au Canada* (1899; Kanada'da Noel); *Félix Poutré* (1871), *Papineau* (1880) ve *Véronica* (1908) adlı oyunları ve polemiklerini içeren *Lettres à Basile*'dir (1872; Basileios'a Mektuplar).

Fredegarius (ü. İS 7. yy), 658-661 arasında yazılmış, Frank tarihine ilişkin bir vakayinamenin yazarı olduğu varsayılan kişi. Vakayinamenin günümüze ulaşan yazma metinlerinin hiçbirinde yazar adı belirtilmemiş olmakla birlikte, 1579'da Claude Fauchet tarafından yapılan basımında, yapıt Fredegarius'a atfedilmiştir. Yapıt, genel bir çerçeve içinde o dönemin ayrıntılı bir tarihçesini içerir; Merovenjlerin ilk dönemlerine ilişkin bilgiler, Tours'lu Aziz Gregorius'un 591'de, yani azizin ölümünden üç-dört yıl önce sona eren ünlü *Historia Francorum*'undan (Franklar Tarihi) alınmıştır. Frank krallıklarında 584-642 arasında gerçekleşen olaylar ise ilk ağızdan anlatılır. Kaba bir Latinceyle ve çok sıkıcı bir dille yazılmış olmakla birlikte, dönemin olaylarını ayrıntılı biçimde ortaya koyan tek kaynak olması açısından, Fredegarius vakayinamesi büyük önem taşır. Yazarın milliyeti ve mesleği üzerine birçok varsayım öne sürülmüştür. Metinleri inceleyenlerin birçoğu onun Burgonya asıllı olduğunu ileri sürmüş, bazıları da yaşamının büyük bölümünü Austrasia'da geçirdiğini ya da en azından Austrasialı saray nazırlarına yakınlık duyduğunu savunmuştur. Başka bir varsayım ise, Fredegarius'un, Neustria kralı II. Clotaire'in maiyetinde önemli bir görev almış olduğudur.

Fredegunde, Fransızca FRÉDÉGONDE (ö. 597, Paris), Soissons'un Merovenj kökenli Frank kralı I. Chilpéric'in karısı. Tarihte benzerine az rastlanan kan dökücülüğü ve açımasızlığıyla tanınır.

Önceleri hizmetçi olan Fredegunde, Chilpéric'in karısı Galswintha'yı (Galswinthe) öldürmesinden (y. 568) sonra kralın gözdesi oldu. Chilpéric'in üvey kardeşi, Austrasia kralı I. Sigebert'in karısı Brunhild'in (Brunhilde) kız kardeşi olan Galswintha'nın öldürülmesi, Fredegunde ile Brunhild arasında 40 yıldan fazla süren büyük bir düşmanlığa yol açtı. 575'te Sigebert'i öldürten Fredegunde, kayınbiraderi olan Burgonya kralı Guntram'ı, Sigebert'in oğlu II. Childebert'i ve Brunhild'i de öldürtme girişiminde bulundu. Chilpéric'in 584'te karanlık bir biçimde öldürülmesinden sonra, onun servetine el koyarak Paris'teki katedrale sığındı. Oğlu II. Clotaire'le birlikte Guntram'ın koruması altına girdi. Guntram'ın 592'de ölmesinden sonra Burgonya tahtını ele geçiren II. Childebert, Clotaire'e saldırdıysa da başarılı olamadı. Childebert'in ölümünden (595) sonra oğullarından II. Theodebert Austrasia tahtına, II. Theoderich Burgonya tahtına çıktı. Brunhild'in bu krallar aracılığıyla yönetimde söz sahibi olmaya çalışması üzerine, Fredegunde oğlu Clotaire'in çıkarlarını korumak için ölünceye değin Brunhild'e karşı entrikalarla uğraştı.

Fredericia, Danimarka'da, Jutland'ın doğusunda Vejle iline (*amtskommune*) bağlı kent ve liman. Küçük Boğaz kıyısında yer alır ve iki köprüyle Fyn Adasına bağlanır; 1970'te inşa edilen ikinci köprü İskandinavya'daki en uzun asma köprüdür. III. Frederik'in Jutland'ı savunmak amacıyla 1650'de bir kale olarak kurduğu ve berat verdiği kent, ibadet özgürlüğü ve vergi bağışıklığı gibi özel ayrıcalıklar da kazandı. 1849'da Prusya ve Schleswig-Holstein kuvvetlerinin kuşatması sırasında büyük yıkıma uğradı. O dönemden kalma toprak tahkimat hâlâ ayaktadır; savunma sırasında ölen Danimarkalıların ortak mezarları Trinitatis Kilisesi (1689) mezarlığındadır. Öteki Danimarka kentlerinden farklı olarak Fredericia'nın eski mahallelerindeki sokaklar dik bir biçimde kesişir. Günümüzde de garnizon kenti olan Fredericia, aynı zamanda bir demiryolu kavşağıdır. Başlıca ürünleri

gümüş sofra takımları, dondurulmuş balık, dokuma, tütün ve makinedir. 1960'larda petrol rafinerisinin kurulması kentin sanayi temelini genişletmiştir. Kentte her yıl Danimarka sanayi fuarı düzenlenir. Trinitatis dışında dört eski kilisesi, modern bir tiyatrosu ve sağır-dilsiz enstitüsü vardır. Nüfus (1986 tah.) belediye, 45.803.

Frederick, ABD'de Maryland eyaletinin ortakuzey kesiminde, Frederick ilinin (*county*) merkezi (1748) kent. Baltimore'un 72 km batısında, Monocacy Irmağının bir kolu üzerinde kuruludur. Yöreye Avrupalılar ilk kez 1733'te yerleşti; 1745'te bir kent planı yapıldı ve yerleşime Frederick Town

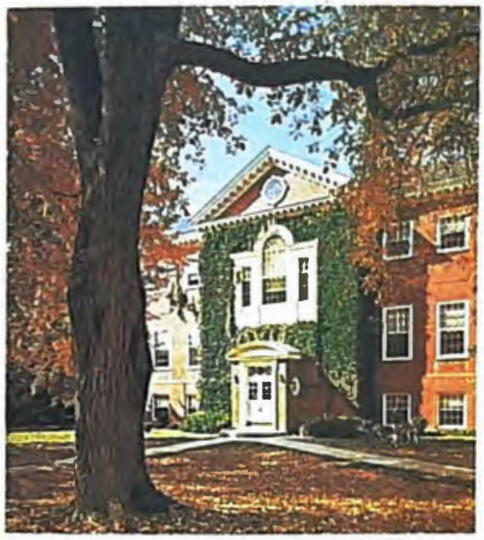

Frederick'teki Hood College'a bağlı Joseph Henry Apple Kütüphanesi, Maryland
Syd Greenberg - Photo Researchers

adı verildi. Bu adın, Maryland kolonisinin yöneticisi Lord Baltimore'un oğlu Frederick Calvert'tan geldiği sanılır. Buradaki il mahkemesi üyesi hukukçular, İngiliz Damga Yasası'nı ilk reddedenler oldu (23 Kasım 1765). Bağımsızlık Savaşı'nda Frederick, Boston'a iki bölük gönüllü asker, Valley Forge'a da George Washington'ı desteklemek üzere 1.700 kişilik bir kuvvet yolladı.

Konfederasyon güçleri, Frederick Kavşağı'nın güneyinde yapılan Monocacy Çarpışması'nda (9 Temmuz 1864) üstünlük sağladılarsa da, Birlik destek güçlerinin Washington kentine ulaşmasını engellemekte geç kaldılar. Çarpışmanın ardından, Konfederasyon Ordusu'ndan General Jubal Early kenti yakıp yıkmama karşılığında halktan 200 bin dolarlık fidye topladı; bu borcun son senedi ancak 1 Ekim 1951'de ödenebildi.

Bir tarımsal ticaret merkezi ve küçük sanayi kenti olan Frederick, ülkede kireçli çimento ve fırça üretimiyle tanınır. Fort Detrick ABD Kara Kuvvetleri Araştırma Laboratuvarı da (1943) kentin ekonomisinde önemli rol oynar. Başlıca eğitim kurumları Hood College (1893), Frederick Community College (1957) ve Maryland Sağırlar Okulu'dur (1867).

ABD ulusal marşının ("The Star Spangled Banner") yazarı Francis Scott Key kentin yakınında doğmuştur ve Mount Olivet Mezarlığı'nda gömülüdür. Dred Scott davasındaki kararıyla (1857) yörede köleliği yasallaştıran Başyargıç Roger Brooke Taney, Frederick'te yaşamıştır; yargıcın 1799'dan kalma evinde kendisine ve Scott Key'ye ait hatıra eşyalar bulunur. "Stonewall" Jackson'ın (Thomas Jonathan) "isyancı güruhu" Frederick'ten geçerken onlarla alay etmesiyle ünlü Barbara Frietchie, John Greenleaf Whittier'in "Barbara Frietchie" adlı şiiriyle ölümsüzleşmiştir; Frietchie'nin evi müze olarak yeniden inşa edilmiştir. Nüfus (1990) 40.148.

Frederick Louis, GALLER PRENSİ Almanca FRIEDRICH LUDWIG (d. 6 Ocak 1707, Hannover, Hannover - ö. 20 Mart 1751, Londra), İngiltere kralı II. George'un (hd 1727-60) en büyük oğlu ve III. George'un (hd 1760-1820) babası. Babasıyla arasındaki çatışma, Başbakan Sir Robert Walpole'un 1742'de iktidardan düşmesine yol açmıştır.

Frederick, büyükbabasının 1714'te I. George adıyla Büyük Britanya kralı olmasından sonra, Prusya kralı I. Friedrich Wilhelm'in kızı Wilhelmina Sophia Dorothea ile nişanlandı. Ama iki tarafın da ana babalarının isteksiz oluşundan ötürü bu evlilik gerçekleşmedi. II. George'un tahta çıkması (1727) üzerine İngiltere'ye dönen Frederick'e önce Cornwall dükü, 1729'da da Galler prensi unvanları verildi.

Baba ile oğul arasındaki ilişkiler çok geçmeden bozuldu; anlaşmazlığın başlıca nedeni, kralın Frederick'e yeterli ödenek vermeyi reddetmesiydi. Frederick, 1735'te kral ve kraliçeden alaycı bir dille söz eden *Histoire du Prince Titi*'yi (Prens Titi'nin Öyküsü) yazdı ya da bu kitabın yazılmasına önayak oldu. Frederick'in, Nisan 1736'da Saksonya-Gotha dükü II. Friedrich'in kızı Augusta ile evlenmesinden sonra, kral, oğluna yılda 50 bin sterlin tutarında bir maaş bağlamayı önerdi; ama Frederick bu miktarı yetersiz buldu. Frederick'in, kralın muhalifi olan dostlarının bu konuyu Parlamento'ya götürmelerine izin vermesiyle (1737), baba ile oğulun arası bir daha düzelmeyecek bir biçimde bozuldu. Bunun üzerine Frederick, ilk çocuğunun babasıyla aynı çatı altında doğmasını engellemek için hamile karısıyla birlikte Hampton Court'tan ayrıldı.

Bu küstahça davranışı nedeniyle Frederick saraydan kovuldu ve yabancı büyükelçilerden onu ziyaret etmemeleri istendi. Frederick'in yerleştiği Leicester Evi, siyasal muhalefetin merkezi oldu. Özellikle Başbakan Sir Robert Walpole'a düşmanlık duyan Frederick, onun iktidardan düşmesinden sonra babasıyla resmen barıştı; ama yaşamının sonuna değin hükümet üyelerine muhalefet etmeyi sürdürdü. Kral George, 1745'te Frederick'in Jacobusçu Ayaklanma'yı bastırmakla görevlendirilen orduya komuta etmesine izin vermedi. Frederick 1751'de öldü, oğlu 1760'ta III. George adıyla tahta çıktı.

Fredericksburg, ABD'de, Virginia eyaletinin kuzeydoğusunda Spotsylvania ilinde (*county*) yönetsel bakımdan bağımsız kent. Rappahannock Irmağındaki ulaşımın başlangıcında yer alır. Yörede ilk yerleşim 1671'de başladı. 1727'de planı yapılan ve Kral III. George'un babası Frederick Louis'in adı verilen kent, İngiltere ile ticaret yapılan işlek bir liman olarak gelişti. Rappahannock Irmağının karşı kıyısındaki Ferry Çiftliği'nin sahibi olan George Washington'ın babası, 1732'de kentte üç parça arazi satın aldı.

Washington ve Richmond kentlerine eşit uzaklıkta bulunan ve stratejik bir konumu olan Fredericksburg, Amerikan İç Savaşı sırasında Kuzeylilerin ve Güneylilerin önemli hedeflerinden biri olarak yedi kez el değiştirdi. 13 Aralık 1862'de kanlı bir çarpışmaya sahne oldu. Savaşın sona ermesinden önce yöresinde Chancellorsville (1-4 Mayıs 1863), Wilderness (5-7 Mayıs 1864) ve Spotsylvania Courthouse (8-21 Mayıs 1864) çarpışmaları gerçekleşti. Bu dört çarpışmanın geçtiği alanların bazı bölümleri, 15 bin Birlik askerinin gömülü olduğu ulusal mezarlık ve bir müze, günümüzde 2.023 hektarlık bir alanı kaplayan Fredericksburg ve Spotsylvania Ulusal Askeri Parkı'nın içinde yer alır.

Mandıracılık ve sığır besicilliği yapılan tarımsal bir bölgenin alışveriş merkezi olan kentte hafif sanayi kuruluşları da vardır. Mary Washington College (1908) ile Germanna Community College (1970) buradadır. Tarihsel yerler arasında Washington'ın annesi Mary Ball Washington'ın evi ve mezarı, daha sonra ABD başkanı olan James P. Monroe'nun avukatlık bürosu, 1760'larda Washington'ın kardeşi Charles'ın yaptırdığı Rising Sun Taverması ve gene Washington'ın arkadaşı Hugh Mercer'in eczanesi sayılabilir. George Washington'ın Doğum Yeri Ulusal Anıtı, kentin 61 km doğusundadır ve yakınında James Monroe'nun doğum yeri bulunur. Nüfus (1990) 19.027.

Fredericksburg Çarpışması, Amerikan İç Savaşı sırasında Fredericksburg'da (Virginia) yer alan kanlı çarpışma (13 Aralık 1862). Çarpışmanın sonunda Birlik (Kuzey) kuvvetlerinin büyük bir yenilgiye uğraması, Güney'in durumunu güçlendirmiştir.

Kuzey orduları başkomutanlığına yeni atanmış olan E. Burnside, 120 bin kişilik ordusuyla Rappahannock Irmağını geçerek Güney'in başkenti Richmond'ı ele geçirmeyi tasarlıyordu. Bunun üzerine Güneyli General Robert E. Lee, yaklaşık 78 bin kişilik ordusuyla Fredericksburg'un gerisindeki yüksek yamaçlarda mevzilendi. 13 Aralık'ta başlayan saldırı Kuzey'in yenilgisiyle sonuçlandı; bu çarpışma sırasında Kuzey'in 12.500 kişiden fazla kayıp vermesine karşın, düzenli bir biçimde mevzilenmiş olan Güney'in kaybı yalnızca 5 bin kişi oldu. Ertesi ay komutanlıktan alınan Burnside, çarpışmada gösterdiği kötü yönetim nedeniyle sonraları tarihçiler tarafından sert bir dille eleştirildi. Kuzeyliler, bu çarpışmayla temel hedefleri olan Kuzey Virginia ordusunu yok etme girişiminde bir kez daha yenilgiye uğradılar; Richmond'ı ele geçirmeleri ise olanaksızlaştı. Eylül ayında Antietam'da uğradıkları yenilgiden sonra geri çekilmeye başlayan General Robert E. Lee komutasındaki Güneyliler ise Fredericksburg'daki zaferle, yitirdikleri güveni yeniden kazandılar.

Fredericton, Kanada'da, New Brunswick eyaletinin (1785'ten sonra) ve York ilinin merkezi kent. Eyaletin ortagüney kesiminde, Saint John Irmağının kıyısında ve ırmağın ağzından 135 km içeride yer alır. Fransız kalesi Nashwaak (1692) ile Acadia yerleşmesi St. Anne's Point'in (1731) bulunduğu yerde, ABD'nin bağımsızlığından sonra göç

Fredericton'daki Beaverbrook Sanat Galerisi, New Brunswick, Kanada
Canadian Government Travel Bureau, Ottawa. fotoğraf: M. Marie

eden kralcılar tarafından 1785'te kuruldu. Adı III. George'un oğlu Frederick'ten gelir. 1825'ten sonra bir İngiliz garnizonu olan kentin askeri tesisleri federal bir sit alanı olarak düzenlenmiştir. Kanada'nın ilk üniversitesi olan New Brunswick Üniversitesi (1785) ile St. Thomas Üniversitesi de (1910) günümüzde bir yönetim ve eğitim merkezi olan Fredericton'dadır. Anglikan İsa Kilisesi Katedrali (1845-53), İngiltere'nin Norfolk iline bağlı Snettisham'daki gotik St. Mary Katedrali'nin bir modelidir. George üslubunda yapılmış olan Eyalet Yasama Binası'nda Audubon'un bir dizi kuş resmiyle Domesday Kitabı'nın 1783'e ait bir kopyası bulunur. Yasama Binası'nın yakınındaki Beaverbrook Sanat Galerisi'nde ise, aralarında Winston Churchill'in yağlıboya tablolarının da bulunduğu 18-20. yüzyıl arasındaki döneme ait seçkin koleksiyonlar vardır. Kanada Kraliyet Atlı Polisi'nin (önceleri Kuzeybatı Atlı Polisi) bölgesel merkezi, Kanada ordusuna ait Gagetown Kampı ve bir tarımsal araştırma istasyonu da Fredericton'ın yakınındadır. New Brunswick'in orta kesimi için alışveriş ve dağıtım merkezi olan kentte üretilen başlıca ürünler ayakkabı, kano, ahşap gereçler ve tuğladır.

Fredericton edebiyat dünyası açısından da önemli bir yerdir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı döneminin yergici yazarı Jonathan Odell burada yaşamış, romancı Julia Catherine Hart (1796-1867) ile ünlü şairlerden Sir Charles Roberts (1860-1945), Bliss Carman (1861-1929) ve Francis Sherman (1871-1926) Fredericton'da ya da yakınlarında doğmuşlardır. New Brunswick Tiyatro Topluluğu'nun salonu Playhouse'ta yıl boyunca oyunlar ve müzikaller sahneye konur. Nüfus (1981) 43.723.

Frederik I (d. 7 Ekim 1471, Danimarka - ö. 10 Nisan 1533, Gottorp, Schleswig), Danimarka (1523-33) ve Norveç (1524-33) kralı.

Danimarka ve Norveç kralı I. Christian'ın küçük oğluydu. Schleswig (bugün Almanya ve Danimarka'da) ve Holstein (bugün Almanya'da) düklüklerini 1481'de Danimarka tahtına çıkan ağabeyi Hans'la paylaştı (1490). Norveç topraklarının yarısı ile Danimarka'nın kimi bölümlerinde egemen olamayınca Gottorp'a yerleşerek bu bölgenin yönetiminde çeşitli reformlar yaptı. Bu arada hem Kral Hans'a, hem de Hans'ın 1513'te Danimarka tahtına çıkan oğlu II. Christian'a karşı düşmanca tutumunu sürdürdü.

Frederik, 1522'de II. Christian'a karşı ayaklanmış olan Jutland soylularının, tahta çıkması için yaptığı öneriyi kabul etti. Ertesi yıl taç giyerek Danimarka kralı oldu. Tahta çıktıktan sonra, dikkatli bir denge politikası izleyerek hem soyluları, hem de köylüleri yatıştırmaya çalıştı. 1524'te Norveç kralı olarak da tanındı ama Gottorp'ta yaşamayı sürdürdü.

Frederik, Luthercilerle savaşmak üzere başlangıçta Katolik soylularla anlaştıysa da sonradan Danimarka'daki Luthercileri, özellikle de saray rahibi Hans Tavsen'i gitgide daha çok destekledi. Luther yanlısı politikasıyla köylüler arasında da saygınlığını artıran Frederik'in bu tutumu, Danimarka Kilisesi'ne karşı sarayın gücünü artırma amacıyla açıklanır.

Frederik'in bu politikasına karşın *Rigsråd* (Devlet Konseyi) sürgündeki II. Christian'a karşı onu desteklemeyi sürdürdü. 1531'de Norveç'i istila girişiminde bulunan Christian, Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) desteğiyle Danimarka'yı ele geçirmeyi amaçlıyordu. Frederik, Christian'ı tutuklayıp V. Karl ile diplomatik bir anlaşma yaparak yaşamının sonuna değin barışı korudu. Gitgide güçsüzleşen Katolikler Frederik'in ölümünden sonra başlayan iç savaş sonunda kesin bir yenilgiye uğradılar.

Frederik II (d. 1 Temmuz 1534, Haderslev - ö. 4 Nisan 1588, Antvorskov, Danimarka), 1559-88 arasında Danimarka ve Norveç kralı. Ülkesiyle İsveç arasında patlak veren ve Kuzey'in Yedi Yıl Savaşı (1563-70) olarak bilinen savaşta Baltık Denizine egemen olma amacını gerçekleştirememiş, ama daha sonra Baltık ticareti üzerinde denetim kurarak ülkesinin refahını artırmıştır.

Schleswig ve Holstein dükleri olan amcaları Hans ve Adolf ile birlikte Haziran 1559'da Dithmarschen'i (bugün Almanya'da) ele geçirdi. Aynı yıl babası III. Christian'ın ölümü üzerine Danimarka ve Norveç kralı oldu. Baltık Denizine egemen olmak için Danimarka ve İsveç arasında sürdürülen mücadele 1563'te açık savaşa dönüştü ve böylece Kuzey'in Yedi Yıl Savaşı başladı.

Frederik, İsveç'in yönetimini ele geçirerek Danimarka, Norveç ve İsveç'in katıldığı Kalmar Birliği'ni yeniden canlandırmayı umuyordu. Ama savaşta askeri bir üstünlük sağlayamadı ve İsveç'le Stettin Barışı'nı (1570) imzalamak zorunda kaldı. Böylece İsveç bağımsızlığını korudu ve Baltık kıyısındaki toprakların denetimi Danimarka ile İsveç arasında paylaştırıldı.

Frederik, savaştan sonra çok zarar görmüş olan ekonominin ve savunma sisteminin yeniden inşası için çalıştı. Başdanışmanı Peder Okse'nin önerisi üzerine soyluları vergilendirdi ve Baltık Denizi girişindeki Øresund'dan (Sund Boğazı) geçen gemilerden ücret almaya başladı. Kuzey Avrupa ülkelerinin ticareti açısından büyük önem taşıyan bu boğazdan elde edilen gelirler Danimarka ekonomisine büyük destek sağladı. Hansa Birliği'ne bağlı ticaret merkezleri ile Danimarka arasındaki rekabetin azalmasının da ekonomiye yararı oldu. Frederik, Danimarka'nın Baltık kıyıları üzerindeki denetimini sağladı, ülkesinin karasularını korsanlardan temizledi ve Øresund'u korumak için Elsinore'de (Helsingør) Kronborg Kalesi'ni yaptırdı. Bilim ve sanatın koruyucusu olan Frederik, Danimarkalı astronom Tycho Brahe'ye Kopenhag yakınlarındaki Ven (eskiden Hven) Adasını verdi, orada bir gözlemevi kurması için araçlar sağladı.

Frederik III (d. 18 Mart 1609, Haderslev - ö. 9 Şubat 1670, Kopenhag, Danimarka), 1648-70 arasında Danimarka ve Norveç kralı. Hükümdarlığı sırasında, 1848'e değin süren mutlakıyetçi bir yönetim kurulmuştur.

Frederik III, Karel van Mander III'ün portre çalışmasından ayrıntı
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Danimarka

Gençlik yıllarında Almanya'nın sırasıyla Bremen, Verden ve Halberstadt'taki piskoposluk bölgelerinde piskopos yardımcısı olarak görev yaptı. İsveç'e karşı sürdürülen ve Danimarka'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaş (1643-45) sırasında Schleswig-Holstein'daki Danimarka kuvvetlerine komuta etti. Babası IV. Christian'ın ölümünden (1648) kısa süre sonra, kralın yetkilerini sınırlayan bir antlaşmayı kabul ederek tahta çıktı.

İsveç kralı X. Karl Gustaf'ın Polonya'yla savaşa girmesinden (1655) iki yıl sonra İsveç'e karşı saldırıya geçti. Amacı, Danimarka'nın 1645'te İsveç'e kaptırdığı toprakları geri almaktı. Ama, Karl, Danimarka'nın Jutland ilini ele geçirip Sjælland'ı (Zealand) tehdit etmeye başlayınca Frederik bu planlarını gerçekleştiremedi. Bundan kısa bir süre sonra, Roskilde Antlaşması'nı (26 Şubat 1658) imzalamak zorunda kaldı. Antlaşma, Danimarka'nın Skåne, Blekinge ve Halland illeri ile Bornholm Adasını ve Norveç'in Trondheim ilini İsveç'e bırakmasını öngörüyordu.

Karl, antlaşmanın imzalanmasından sonraki beş ay içinde Danimarka'yı yeniden işgal etti. Ama Kopenhag halkının İsveç kuşatmasına karşı direnmesiyle savaşın gidişi Danimarka'nın lehine döndü. Felemenk gemileriyle desteklenen Danimarka filosu, İsveçlileri Øresund'dan (Sund Boğazı) sürmeyi başardı ve Danimarka, Kopenhag Antlaşması'yla (1660) Bornholm ve Trondheim'ı İsveç'ten geri aldı.

Frederik, savaş sırasında büyük borç yükü altına giren Danimarka'nın borç sorununu bir çözüme bağlayabilmek için çeşitli sınıfların temsilcilerini 1660'ta toplantıya çağırdı. Bu toplantı sırasında ruhban sınıfı ve burjuvalar *Rigsråd* (Devlet Konseyi) üyeleri ile soyluları mali ayrıcalıklarından vazgeçmeye ve yeni bir anayasanın yürürlüğe konması için kralla görüşmeler yapmaya zorladılar. Burjuvalarla din adamlarının istekleri arasında, krallık sözleşmesinin iptal edilerek Frederik'in veraset yoluyla tahta çıkan bir hükümdar olarak tanınması ve hükümdarların bundan böyle sözleşmelerle değil, veraset yoluyla tahta geçmeleri de bulunuyordu. Hükümet Ocak 1661'de krala mutlak yetki tanıyan bir yasa çıkardı. Kasım 1665'te de yeni anayasa imzalanarak yürürlüğe girdi. Ama Peder Schumacher'in (sonradan Kont Griffenfeld) kaleme aldığı ve kralın mutlak yetkisini onaylayan Kral Yasası (*Kongeloven*) 1709'a değin halka açıklanmadı.

Frederik, danışmanı Hannibal Sehested'ın yardımıyla devlet yönetimine ilişkin geniş kapsamlı reformlar yaptı. Yeni düzenlemelere göre hükümetin beş ayrı bölüm halinde örgütlenmesi ve izleyeceği politikanın Özel Danışma Kurulu'nun önerilerine göre belirlenmesi öngörülmüştü. Özel Danışma Kurulu ise bölüm başkanları arasından seçilen üyelerden oluşuyordu. Bu dönemdeki düzenlemeler sonunda güç kazanan burjuvalar, kraliyet mülklerinin büyük bölümünü satın aldılar ve Danimarka tarihinde ilk kez önemli hükümet görevleri üstlendiler.

Frederik IV (d. 11 Ekim 1671, Kopenhag - ö. 12 Ekim 1730, Odense, Danimarka), 1699-1730 arasında Danimarka ve Norveç kralı. Babası V. Christian'ın ardından tahta çıkan Frederik, Christian'ın Gottorp hanedanının İsveç'le bağını koparma çabasını sürdürdü. Ama bu yoldaki ilk girişimi, 1700'de Büyük Kuzey Savaşı'nın (1700-21) patlak vermesiyle İsveç kralı XII. Karl tarafından engellendi. Frederik, Traventhal Antlaşması'nı (1700) kabul etmek zorunda

kaldıysa da 1709'da yeniden savaşa girdi. Savaşın sonunda imzalanan Frederiksborg Barışı'yla (1720) Danimarka, yönetsel bakımdan ayrı kalmakla birlikte, Schleswig Düklüğü'nün tek sahibinin Danimarka kralı olduğu konusunda İngilizler ile Fransızlardan güvence aldı. Frederik, ülke içinde

Frederik IV, Hyacinthe Rigaud'nun yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Danimarka

çeşitli reformlar gerçekleştirdi. 1701'de yerel bir milis gücü oluşturuldu; 1702'den sonra Sjælland'da (Zealand) serflik kısmen kaldırıldı. Frederik ayrıca kraliyet malikânelerinin savunmasını yeniden örgütledi ve 240 ilkokul kurdu. Buna karşılık özel yaşamındaki davranışlarıyla tepkilere yol açtı. Frederik'in onaylanmayan davranışlarının başında, 1695'te evlendiği karısı Mecklenburg-Güstrow düşesi Louisa hayattayken, soyluluk açısından kendisinden daha aşağıda olan iki kadınla daha evlenmesi geliyordu. Frederik, bu evliliklerden ikincisini, Reventlow kontu Konrad'ın kızı Anna Sophia ile yaptı (1712). Louisa'nın ölümünden (1721) sonra da kraliyet ailesinin muhalefetine karşın Anna Sophia'yı kraliçe ilan etti.

Frederik V (d. 31 Mart 1723, Kopenhag - ö. 14 Ocak 1766, Kopenhag), 1746-66 arasında Danimarka ve Norveç kralı. Babası VI. Christian'ın ölümü üzerine tahta çıkan Frederik sevilen ama etkisiz bir hükümdardı. Onun döneminde, Yedi Yıl Savaşı (1756-63) sırasında tarafsız bir politika izlendi ve savaşın ardından ülkenin dış ticaretinde belirgin bir gelişme görüldü. Ayrıca Rusya ile Danimarka arasında beliren savaş tehlikesi (1762) önlendi. 1757'de bir tarım komisyonu kurularak tarım tekniklerinde hükümet desteğiyle reformlar yapıldı. Öte yandan dinsel kısıtlamaların kaldırılması çeşitli sanat dallarının gelişmesini sağladı. Frederik'in hükümdarlığı sırasında gerçek iktidar hükümetin ağırlıklı iki üyesinin, Moltke kontu Adam Gottlob ile Bernstorff kontu Johann Hartwig Ernst'in elindeydi.

İlk evliliğini 1743'te İngiltere kralı II. George'un kızı Louisa'yla yapan Frederik, karısının ölümünden (1751) sonra Braunschweigh-Wolfenbüttelli Juliana Maria ile evlendi.

Frederik VI (d. 28 Ocak 1768, Christiansborg Şatosu - ö. 3 Aralık 1839, Kopenhag, Danimarka), 1808-39 arasında Danimarka, 1808-14 arasında da Norveç kralı.

Akli dengesi bozuk olan Kral VII. Christian ile Kraliçe Caroline Matilda'nın oğluydu. Babasının üvey annesi olan Dul Kraliçe Juliana Maria tarafından yetiştirildi. Juliana Maria, kendi oğlu Prens Frederik ve Ove Höegh-Guldberg'le birlikte 1784'e değin Danimarka'yı fiilen yönetti. Nisan 1784'te veliaht prens Frederik, yönetimde değişiklikler yaparak ülkenin gerçek yöneticisi durumuna geldi. Köylülere kişisel özgürlük ve yasal koruma getiren düzenlemeleri destekledi, çeşitli toplumsal ve ekonomik reformlar yaptı. 1790'da Hesse kontu Karl'ın kızı Maria Sophia Frederika ile evlendi. 13 Mart 1808'de babasının ölümü üzerine tahta çıktı.

Frederik'in, tahta çıktıktan sonra bütün kararları tek başına almaya başlaması hükümetin etkisinin giderek azalmasına yol açtı. Napoléon Savaşları'nın başında tarafsızlık politikası izleyen Frederik, 1807'de İngilizlerin Kopenhag'ı bombalaması üzerine Napoléon'u desteklemeye başladı. Yetenekli bir diplomat olmadığı için, Napoléon'u gereğinden de uzun süre destekledi ve 1809'da İsveç'in içinde bulunduğu güçlüklerden yararlanmayı başaramadı. Napoléon

Frederik VI, C.W. Eckersberg'in portre çalışmasından ayrıntı
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Danimarka

yanlısı politikasının sonucunda, Ocak 1814'te imzalanan Kiel Antlaşması'yla Norveç'i İsveç'e, Heligoland'ı ise İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Bu yenilgiye karşın, Viyana Kongresi'ni (1814-15) izleyen ekonomik bunalım yıllarında "ülkenin babası" sıfatını hak eden enerjik, sorumlu ve dürüst bir hükümdar olduğunu gösterdi. Frederik, Fransa'daki Temmuz Devrimi'nin (1830) etkisiyle 1834'te dört yerel danışma meclisi kurdu. Bu düzenleme Danimarka'da parlamenter sistemin başlangıcını oluşturmuştur.

Frederik VII (d. 6 Ekim 1808, Amelienborg Şatosu - ö. 15 Kasım 1863, Glücksburg Şatosu, Danimarka), 1848-63 arasında Danimarka kralı. Hükümdarlığı sırasında

Frederik VII, D. Monies'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1847; Frederiksborg Şatosu, Danimarka
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Danimarka

mutlak monarşiye son verilerek parlamenter sisteme geçilmiştir.

Danimarka veliahtı Christian ile Mecklenburg-Schwerinli Charlotte'un oğluydu. 1839'da Fyn Adası valiliğine atandı. Aynı yıl babasının VIII. Christian adıyla tahta çıkması üzerine veliaht prens oldu. 1828'de evlendiği VI. Frederik'in kızı Wilhelmina Maria'dan ayrıldıktan (1837) sonra 1841'de Mecklenburg-Strelitzli Caroline ile evlendi; bu evliliği de 1846'da sona erdi.

20 Ocak 1848'de babasının ölümü üzerine tahta çıkan Frederik Mart 1848'deki halk gösterilerinden sonra hükümette liberallere yer verdi. 5 Haziran 1849'da ise iki meclisli bir parlamentonun oluşturulmasını öngören yeni anayasayı imzaladı. Ama anayasa konusu, Schleswig-Holstein sorununun yanında ikincil kaldı. Frederik, Schleswig'in bölünmesi ve güneyin Prusya'ya bırakılması önerisini reddederek (1848) Schleswig'i Danimarka topraklarına kattı. Bunun üzerine Schleswigli Almanlar, Prusya'nın yardımıyla Danimarka yönetimine karşı ayaklandılar; 1848'de başlayan ayaklanma ancak 1850'de bastırılabildi.

Frederik'in, düşük bir soylu tabakadan olduğu için unvan ve miras hakkı vermeksizin evlendiği (1850) üçüncü karısı Louise Christine Rasmussen, Bondevenner'i (Köylü Partisi'nin Dostları) destekledi. Frederik ise, 1854'ten sonra hükümette daha çok üyeyle temsil edilen Ulusal Liberallerle çatışmaya girdi. Ulusal Liberallerle arasındaki başlıca çatışma konusu, çocuğu olmadığı için Glücksburglu Christian'ı ardıl seçmesi ve krallığa bağlı bütün toprakların tek bir anayasa altında birleştirilmesini savunmasıydı.

Frederik'in ölümünden tam iki gün önce, Danimarka ile Schleswig Düklüğü için hazırlanan ortak bir anayasa, *Rigsråd* (Devlet Konseyi) tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu düzenleme 1864'te Alman devletleriyle Danimarka arasında bir savaşın çıkmasına yol açtı.

Frederik VIII (d. 3 Haziran 1843, Kopenhag - ö. 14 Mayıs 1912, Hamburg), 1906-12 arasında Danimarka kralı.

Danimarka ile Alman devletleri arasında 1864'te patlak veren ve Danimarka'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaşa katıldı. Danimarka bu savaşın sonunda Schleswig, Holstein ve Lauenburg düklüklerini yitirdi. Savaştan sonra babası IX. Christian'a devlet işlerinde yardımcı olan Frederik, Christian'ın ölümü üzerine tahta çıktı. 1907'de İzlanda Adasına kısmi özerklik tanıyan yasa tasarısının hazırlanması için bir komisyon oluşturduysa da herhangi bir sonuç elde edemedi. Buna karşılık siyasetteki içtenliği, cana yakınlığı ve sade bir yaşam sürmesiyle halkın sevgisini ve desteğini kazandı.

Frederik IX (d. 11 Mart 1899, Sorgenfri Şatosu, Kopenhag yakınları - ö. 14 Ocak 1972, Kopenhag), 1947-72 arasında Danimarka kralı. II. Dünya Savaşı sırasında, Alman işgaline karşı Danimarka direnişini

Frederik IX, Johannes Glob'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1954
Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Danimarka

desteklemiş, 1943-45 arasında babası X. Christian'la birlikte Almanlarca tutuklanmıştır.

Danimarka veliahtı Christian ile Mecklenburg-Schwerin'li Alexandrine'nin en büyük oğluydu. 1912'de babasının X. Christian adıyla tahta çıkması üzerine veliaht oldu. 1917'de Danimarka Deniz Kuvvetleri'ne katılan Frederik 1935'te albaylığa, 1946'da da tümamiralliğe yükseldi. 1935'te, İsveç veliahtı Gustaf Adolf'un tek kızı Ingrid ile evlendi. Margrethe, Benedikte ve Anne-Marie adlı üç çocuğu oldu.

1942'de ve 1947'de naip sıfatıyla babasının yerine ülkeyi yöneten Frederik, 20 Nisan 1947'de babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Haziran 1953'te kadınların da tahta geçebilmelerini sağlayan ve Parlamento'nun iki meclisinden biri olan *Landsting*'in kaldırılmasını öngören yeni anayasayı onayladı. Kızı Anne-Marie, sonradan sürgüne gönderilen (1967) Yunanistan kralı II. Konstantin ile 1964'te evlendi. Ocak 1972'de ölen Frederik'in yerine kızı Margrethe geçti.

Frederik Hendrik, ORANJE PRENSİ, NASSAU KONTU. Felemenk dilinde PRINS VAN ORANJE, GRAAF VAN NASSAU (d. 29 Ocak 1584, Delft - ö. 14 Mart 1647, Lahey, Felemenk), 1625-47 arasında Felemenk Cumhuriyeti'nin üçüncü *stadhouder*'i (vali).

İspanya'ya karşı Felemenk bağımsızlık mücadelesine önderlik eden I. Willem'in (Sessiz) oğluydu; babasının öldürülmesinden altı ay önce dünyaya geldi. Huguenot'ların (Fransız Protestanları) önderi Gaspard de Coligny'nin kızı olan annesi, onu Fransa'nın hizmetine girmek üzere yetiştirmişti. Ama *stadhouder* olarak babasının yerine geçen üvey kardeşi Oranje prensi Maurits ve Genel Meclis (*Staten Generaal*) Frederik'in Felemenk'e hizmet etmesinde ısrar ettiler. Bunun üzerine Leiden Üniversitesi'nde öğrenim görmeye başlayan Frederik 17 yaşında devlet konseyi üyesi oldu. Ardından Maurits'in askeri seferlerinin çoğuna katılmaya başladı ve diplomatik görevle çeşitli ülkelere gönderildi. 1617-19 arasında Kalvenci Reform Kilisesi içinde görüş ayrılıkları nedeniyle patlak veren siyasal-dinsel bunalım sırasında annesiyle birlikte tarafsızlığını korumayı başardı.

Frederik Hendrik, Gerrit van Honthorst'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Mauritshuis, Lahey
Mauritshuis, Lahey

Kırk yaşına gelinceye değin evlenmeyen ama kadınlara düşkünlüğüyle tanınan Frederik, yasal vârisi olmayan Maurits'in ölüm döşeğinde yaptığı baskı sonunda evlendi. Sürgündeki Bohemya kraliçesinin nedimesi olan karısı, çok geçmeden geniş bir siyasal nüfuz elde etmeyi başardı; ayrıca çıkar sağlama merakıyla bütün dünyada ün kazandı. Bu arada Lahey'de saray yaşamına barok bir hava kazandırdı.

Maurits'in 1625'te ölümü üzerine Frederik, toplam yedi eyaletten oluşan Felemenk Cumhuriyeti'nin (Birleşik Felemenk Eyaletleri) beş eyaletinin *stadhouder*'i oldu. 1640'ta bunlara Groningen'in de eklenmesiyle Frederik'in yönetimi altındaki eyaletlerin sayısı altıya çıktı. Yedinci eyalet Friesland'ın *stadhouder*'liğine ise Frederik'in oğlu Willem'in (d. 1626) getirilmesi kararlaştırıldı. Felemenk'te, eyaletlerin başına yerel ya da genel meclislerce atanacak kişilerin getirilmesi geleneği yerleşmişti. Orange prensleri ise *stadhouder*'lerin kalıtsal bir ardıllık çizgisiyle belirlenmesi sistemini getirerek kendilerine hükümdar statüsü kazandırma yolunda önemli adımlar attılar.

Frederik Hendrik, izlediği stratejiyle üvey kardeşi Maurits'in yolundan yürüdüğünü gösterdi. İspanyollara karşı sürdürülen savaşın genç Avrupalı soylular için bir tür askeri akademi olarak kullanılması onun döneminde de sürdürüldü. Frederik'e ün kazandıran bir başka özelliği de meydan savaşlarından kaçınıp önemli kale ve kentleri ele geçirmeyi yeğlemesiydi. Bugünkü Belçika ve Hollanda arasındaki sınırlar, büyük ölçüde Frederik Hendrik'in başardığı ve başaramadığı seferlerin sonuçlarıyla belirlendi.

Frederik'in iktidarı çeşitli etmenler arasında hassas bir dengeye dayanıyordu. Bütçe gelirlerinin yüzde 58'den çoğunu karşılayan Holland eyaletine karşı dengeyi sağlayabilmek için öteki altı eyaletin ve Holland'daki Püritenlerin desteğini sağlamaya çalıştı. Öte yandan dinsel hoşgörüden yana olduğu için, geleneksel yandaşlarından çok Holland doğrultusunda bir din politikası izledi. Ama bu yakınlık Holland'ın siyasal tutumunu etkilemedi; Holland, Felemenk ile İspanya arasındaki savaşa karşı çıkmayı sürdürdü. Frederik bu nedenle yıllık seferlerini siyasal bakımdan büyük zorlukla kabul ettirebildi. Ama bu çekişmeye karşın ustaca bir taktik izleyerek, üvey kardeşi Maurits'in ve yerine geçen oğlu II. Willem'in tersine, Holland Meclisi'yle açık bir çatışmaya girmekten kaçınmayı başardı.

Frederik Hendrik, yaklaşık 1640'a değin Felemenk Cumhuriyeti'nin dış politikasını tek başına yönlendirdi. Oğlu veliaht prens II. Willem'in 1641'de Büyük Britanya kralı I. Charles'ın en büyük kızı Mary'yle evlenmesi Oranje hanedanının konumunu güçlendirdi. İngiliz İç Savaşı sırasında Holland yönetimi bu evlilik nedeniyle Parlamento'nun yanında yer alırken, Frederik koşulsuz biçimde I. Charles'ı destekledi.

Frederik Hendrik, Fransa'ya karşı da bir yakınlaşma siyaseti izledi. 1635'te, İspanya'nın elinde bulunan Güney Felemenk'e karşı ortak bir sefer düzenlenmesi ve sefer sonunda bu toprakların iki ülke arasında paylaştırılmasını öngören bir antlaşma imzalandı. Antlaşma ayrıca Fransa'nın Felemenk'e her yıl önemli miktarda para yardımında bulunmasını da öngörüyordu. Holland Meclisi'nin savaşı finanse etmekteki isteksizliğine karşın, Frederik bu yardım sayesinde savaşı sürdürebildi. Ama birleşik Fransız-Felemenk ordularının Frederik Hendrik komutasındaki ilk seferi neredeyse felaketle sonuçlandı. Frederik daha sonra Breda ile Hulst kentlerini ele geçirdiyse de Fransa'yla aralarındaki ittifak hiçbir zaman eski gücüne ulaşamadı. Öte yandan İspanya'yla barış yapılmasını savunanların baskıları yoğunlaştı ve sonunda Frederik'in kendisi bile, büyük ölçüde karısının etkisiyle barıştan yana olanların safına geçti. Uzun yıllar önce yakalandığı gut hastalığı nedeniyle zamanından önce yaşlanan Frederik Hendrik, Ocak 1648'de imzalanan barış antlaşmasını göremeden öldü.

Frederiksberg, Danimarka'da, Sjælland'ın (Zealand) kuzeydoğusunda, Kopenhag metropoliten alanında bağımsız belediye. 1651'de III. Frederik tarafından, yakınlardaki Amager Adasına getirilen Felemenkli köylülerin yerleşmesi için kuruldu. 1857'de tüzel kimlik kazandı. 20. yüzyıl başlarında giderek genişleyen Kopenhag ile çevrildi. Belediye sınırları içinde Kopenhag Hayvanat Bahçesi, Kraliyet Veterinerlik ve Tarım Üniversitesi (1856), devlet yayın dairesi, bir ticaret okulu ve 18. yüzyıl başlarından kalma Frederiksberg Şatosu'nda bulunan Askeri Akademi yer alır. Başlıca sanayi kuruluşları, Royal Copenhagen (Kraliyet Porselen Fabrikası), Carlsberg bira fabrikaları, kablo ve tel fabrikalarıdır. Nüfus (1990) 85.611.

Frederiksborg, Danimarka'da, Sjælland'ın (Zealand) kuzeydoğusunda il (*amtskommune*). Ise Fiyordu ile Øresund (Sund Boğazı) arasında yer alır. Buzul kumlarından ve killerinden oluşan dalgalı yüzeyi çok sayıda göl ve sık ormanlarla kaplıdır. Verimli toprakları karma çiftçiliğe olarak verir. Yüzölçümü 1.347 km²'dir. İle adını veren ve günümüzde ulusal tarih müzesi olarak kullanılan Frederiksborg Şatosu (1560), ilin yönetim merkezi Hillerød'dadır. İlin en büyük kenti Helsingør limanı yakınlarındaki Kronborg Şatosu, geçmişte Øresund'un kuzey girişini kontrol ederdi. Kraliyet ailesi sonbahar aylarında Hillerød'un kuzeydoğusunda bulunan Fredensborg Şatosu'nda (1719-26) kalır. Nüfus (1990 tah.) 341.067.

Frederikshavn, Danimarka'da, Jutland'ın kuzeyindeki Nordjylland iline (*amtskommune*) bağlı kent ve liman. Kattegat'ın kıyısında ve Hjørring'in doğusunda yer alır. 16. ve 17. yüzyıllarda bir balıkçı köyü olan yerleşme, Norveç'e giden yolu korumak üzere 17. yüzyılın sonunda tahkim edilerek Fladstrand Kalesi adını aldı. 1818'de tüzel kimlik kazanınca, adı Frederikshavn olarak değiştirildi. Norveç ve İsveç'e denizyoluyla bağlanan Frederikshavn, denizaşırı ticaret, gemi yapımı, balıkçılık ve bunlara bağlı sanayi kollarında önemli bir merkez olmanın yanı sıra turistler için de bir geçiş noktasıdır. Günümüzde de ayakta olan kalenin baruthanesi askeri müze olarak kullanılmaktadır. Devlet adamı Johan Knudsen'in (1865-1942) oturduğu, 18. yüzyıla ait Bangsbo Malikânesi'nde de bir müze vardır. Nüfus (1981) kent, 24.938; (1982 tah.) belediye, 35.398.

Fredholm, (Erik) Ivar (d. 7 Nisan 1866, Stockholm - ö. 17 Ağustos 1927, Stockholm, İsveç), modern integralli denklem kuramını geliştiren İsveçli matematikçi.

1886'da Uppsala Üniversitesi'nde öğrenim görmeye başlayan Fredholm, burada ve daha sonraları Stockholm Ünilversitesi'nde (1888-93) temel olarak matematiksel fizik üzerinde çalıştı. 1898'de Uppsala Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladıktan sonra integralli denklemler konusuna yöneldi. Stockholm Üniversitesi'nde kuramsal fizik profesörlüğüne atandığı 1906'ya değin aktüer olarak çalıştı.

1900'de yayımlanan "Sur une nouvelle méthode pour la résolution de problème de Dirichlet" (Dirichlet Probleminin Çözümü İçin Yeni Bir Yöntem Üzerine) başlıklı

makalesinde, günümüzde Fredholm integralli denklemleri olarak bilinen kuramın temellerini oluşturdu ve ikinci türden Fredholm denklemini çözdü.

Çok az makale yayımlamasına karşın Fredholm'ün ünü kapsamlı çalışmaları sayesinde bütün Avrupa'ya yayıldı. Çalışmalarının önemli bir bölümü daha sonra Alman matematikçi David Hilbert'in araştırmalarının temelini oluşturdu.

Fredrik (I), Almanca FRIEDRICH (d. 17 Nisan 1676, Kassel, Hessen-Kassel - ö. 25 Mart 1751, Stockholm), 1720-51 arasında İsveç kralı. Bütünüyle parlamentoya dayalı hükümetlerin işbaşına gelmesine izin vererek, "Özgürlük Çağı" olarak adlandırılan dönemi başlatmıştır.

Hessen-Kassel kontunun hayatta kalan en büyük oğluydu. İngiltere adına çarpıştığı İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sırasında üstün başarı gösterdi. 1700'de evlendiği Prusyalı Luise 1705'te ölünce, ikinci evliliğini İsveç kralı XII. Karl'ın kız kardeşi Ulrika Eleanora'yla yaptı (1715). 1718'de XII. Karl'ın ölümü üzerine karısı İsveç tahtına çıktı. Ama Fredrik'e çok bağlı olan Ulrika, 1720'de kocasının lehine tahttan çekildi. Böylece Fredrik, daha önce Ulrika'nın seçilmesinde etkili olan parlamento yanlısı güçlerin desteğiyle, I. Fredrik adıyla kral seçildi.

Otuz bir yıl süren hükümdarlığı boyunca gerçekte iktidarın dışında olan I. Fredrik, zamanını avcılık ve aşk serüvenleriyle geçirdi. Metresi Hedvig Taube'den birkaç çocuğu olmakla birlikte, Ulrika ile evliliğinden hiç çocuğu olmadı.

Fredro, Aleksander (d. 20 Haziran 1793, Suchorów, Galiçya - ö. 15 Temmuz 1876, Lvov [Lwów], Polonya), Polonyalı komedi yazarı. Molière ve Goldoni'nin etkisini taşıyan yapıtları başarılı tiplemeleri, sağlam dramatik yapıları ve nazım ölçülerinin ustaca kullanılmasıyla dikkat çeker.

Toprak sahibi zengin bir ailenin çocuğu olan Fredro, özel öğrenim gördü. On altı yaşında süvari olarak Polonya ordusuna girdi. Napoléon Savaşları sırasında Fransızların yanında çarpıştı ve Moskova seferine katıldı. 1814'te Paris'te kaldığı birkaç ay içinde Fransız tiyatrosunu inceleme ve birçok oyunu izleme olanağı buldu. 1815'te ordudan ayrılarak topraklarının başına geçince, kendini tümüyle yazarlığa verdi. Bu dönemde yazdığı yapıtlar arasında, evlilikte sadakatsızlık üzerine bir komedi olan ve 1882'de sahnelenen *Mąż i żona* (Karı ile Koca), psikolojik gelişmeyi ele alan *Śluby panieńskie* (1833; Genç Kızların Andı) ve başyapıtı kabul edilen *Zemsta* (1834; Öç) adlı komedi sayılabilir. Ateşli bir romantik olan Seweryn Goszczyński, bir dergide Fredro'nun yapıtlarının ulusal nitelik taşımadığını ve bir sürü saçmalıkla dolu olduğunu yazınca, Fredro yazarlığı bıraktı. On dokuz yıl aradan sonra yeniden ilginç oyunlar yazdıysa da ilk dönem yapıtlarındaki düzeyi tutturamadı. Yaşamının sonuna doğru, Laurence Sterne'inkini andıran pikaresk bir üslupla yazdığı yazıları *Trzy po trzy* (Baş Aşağı Konuşma) Polonya edebiyatının en iyi düzyazı örneklerinden sayılır.

free jazz, 1950'lerin sonunda ortaya çıkan ve caz müziği içindeki önemini bugün de koruyan, doğaçlamaya dayalı akım. Piyanist Cecil Taylor ile Ornette Coleman, John Coltrane, Archie Shepp, Albert Ayler ve Sam Rivers gibi saksofoncuların önderliğindeki gruplar ve merkezi Chicago'da bulunan Yaratıcı Müzikçiler Geliştirme Derneği, akımın yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamıştır. *Free jazz*'da müzikçiler olçu kalıpları, alışılagelmiş solo ve eşlik ilişkileri ya da önceden belirlenmiş armoni düzenlemeleri (akor yürüyüşleri) gibi eskiden uyulan biçimlere bağlı kalmadan doğaçlama yaparlar. Bu tür özgürlüklere karşın, *free jazz* dendiğinde genellikle doğaçlamacının yalnızca önceden belirlenmiş bir armoniye bağlı kalmadan müzik yapması akla gelir. *Free jazz* çok ender durumlarda gerçekten atonal ya da aritmiktir. *Free jazz* son derece enerjik toplu doğaçlama ile özdeşleşen bir deyimdir. Bu toplu doğaçlamalarda öfkeyle seslendirilen ardışık notalardan yoğun ses dokuları yaratılır. Daha önceki caz usluplarına özgü lirizm ile kolay fark edilen melodi gelişimi *free jazz*'da bulunmaz.

Freedman, Maurice (d. 11 Aralık 1920, Londra - ö. 14 Temmuz 1975, Londra, İngiltere), İngiliz sosyal antropolog. Yaşadığı dönemde Çin antropolojisi üzerine dünyanın önde gelen uzmanlarından biri olmuştur. Yahudi araştırmaları, din sosyolojisi, hukuksal antropoloji ve siyasal antropolojiye olan katkılarıyla da tanınır.

Londra'daki King's College'da İngilizce öğrenimi gördü. II. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Topçu Birliği'nde görev yaptı. Daha sonra London School of Economics'te antropoloji lisansüstü programına katıldı. Singapur'da alan araştırması yaptıktan sonra 1951'de aynı üniversitede ders vermeye başladı. 1965'te profesör oldu. Bu süre içinde Yale, Malaya ve Cornell üniversitelerinde de konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1970'te Oxford'da kürsü sahibi oldu ve ölümüne değin bu üniversitede kaldı.

Freedman'ın Çin üzerine çalışmaları dört döneme ayrılabilir. Singapur'da yaptığı araştırmalarla başlayan ilk dönemin ürünleri Çin'de aile yapısı ve evlilik, Çin hukuku, Çin dini ve Çin'de toplumsal örgütlenme üzerine çalışmalarıdır. Freedman daha sonra 1950'lerin başında, edebi kaynakları kullanarak özellikle akrabalık ve evlilik kurumları temelinde geleneksel Çin toplumunu yeni bir bakış açısıyla inceledi. Ardından Çin'in "kalıntısı" olarak adlandırdığı yerler, özellikle de Hong Kong ve Tayvan üzerine çalıştı. Çalışmalarının son döneminde de antropolojik Sinoloji çalışmalarının tarihini araştırdı, Çin toplumu üzerine yapılmış önceki araştırmaların tarihsel bir dökümünü çıkardı.

Freedman birçok alanda çok sayıda yapıt vermiştir. Yapıtları arasında *Chinese Family and Marriage in Singapore* (1957; Singapur'da Çin Ailesi ve Evliliği), *Chinese Lineage and Society* (1966; Çin'de Soy ve Toplum), *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences* (1972; Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalarında Temel Eğilimler) ve *Social and Cultural Anthropology* (1973; Sosyal ve Kültürel Antropoloji) sayılabilir.

Freeman, Sir Ralph (d. 27 Kasım 1880, Londra - ö. 11 Mart 1950, Londra, İngiltere), İngiliz inşaat mühendisi. 1932'de, dünyadaki en uzun (ayak açıklığı 500 m) çelik kemer köprülerden biri olan Yeni Güney Galler'deki Sidney Limanı Köprüsü'nün yapımını gerçekleştirmiştir.

Freeman 1901'de Londra'da bir mühendislik danışmanlık şirketinde çalışmaya başladı; bu şirket daha sonraları Freeman, Fox & Partners adını aldı. Zimbabve ve Zambia sınırında, Zambezi Irmağı üzerindeki Victoria Çavlanı Köprüsü'nü, II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri Barut Fabrikası'nı, Lancashire'daki Furness Tersanesi'ni ve Afrika'nın güneyinde beş büyük köprü inşa etti. Ayrıca, Yeni Zelanda'daki Auckland limanı için köprü tasarımları hazırladı.

1928-36 arasında bir İngiliz kuruluşu olan Çelik Yapılar Araştırma Komitesi'nin üyeliğini yapan Freeman, komitenin tasarım önerileri hazırlama komisyonuna başkanlık etti. 1947'de "sir" unvanı aldı.

Freer Sanat Galerisi, Detroit'li sanayici Charles Lang Freer'in 1906'da ABD hükümetine bağışladığı seçkin Doğu sanatı koleksiyonunun yerleştirilmesi için Washington, D.C.'de kendi olanaklarıyla inşa ettirdiği müze. Yönetim açısından Smithsonian Institution'un bir bölümü olan galeri 1923'te halka açılmıştır.

Galeride 19. yüzyıl Amerikan resimleri ile dünyanın en büyük Whistler koleksiyonu yer alır. Whistler'in ünlü Tavuskuşu Odası da buradadır. Whistler'in "Gül ve Gümüş, Porselen Ülkesi Prensesi" (1864) adlı resmini satın alan bir İngiliz gemi yapımcısı, resmi astığı yemek odasının Whistler tarafından resme uygun olarak yeniden dekore edilmesini istemişti. Tavuskuşu temasını işleyen Whistler da Doğu kilimlerinden kestiği bordürleri kullanarak ve deri duvar kaplamalarının üstünü boyayarak altın ve turkuvaz renklerden oluşan egzotik bir atmosfer yaratmıştı. Resmin karşısındaki duvarı altın renkli, kristal gözlü iki tavuskuşu süslüyordu. Freer odanın tamamını 63 bin dolara satın almıştı.

Freesia *bak.* frezya

Freetown, Batı Afrika'da, Sierra Leone'nin başkenti, en büyük kenti ve ana limanı. Kayalık Sierra Leone Yarımadasında, Portekizli gemici Pedro da Sintra'nın 1462'de Batı Afrika kıyısını keşfettiği sırada Serra Leôa (Aslan Dağları) adını verdiği ormanlık dağ sırasının denize yakın ucunda yer alır. 1650'lerde İngiltere, Fransa, Felemenk ve Danimarka'ya bağlı ticaret şirketlerinin rekabetinin artmasıyla, Portekiz'in kıyı ticareti üzerindeki sınırlı denetimi son buldu. Köleliğin kaldırılmasından yana olan İngiliz bilgini Granville Sharp, 1787'de Sierra Leone Irmağı ağzının güneyine düşen yöreyi İngiltere'de bulunan azat edilmiş ve yoksul Afrikalı köleler ("Siyah Yoksullar") için bir yerleşme merkezi olarak seçti. 1792'de yörenin yönetimini üstlenen Sierra Leone Kumpanyası, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlere yardım eden Nova Scotialı kölelerin, Jamaika'dan kaçan kölelerin ve ele geçirilen köle gemilerinden alınarak azat edilen kölelerin buraya yerleşmesini sağladı. Bu kölelerin torunları olan Kreollerin sayısı, günümüzde iç kesimlerden gelen Mende ve Temne göçmenlerinden azdır. 1821'de İngiltere'nin Batı Afrika'daki bütün topraklarının yönetim merkezi olan Freetown, bu konumunu küçük değişikliklerle 1874'e değin korudu. 1893'te belediye tüzel kimliği kazandı. 1961'de ülkenin başkenti ilan edildi.

II. Dünya Savaşı sırasında önemli bir deniz üssü olan kentin korunaklı, doğal limanında bulunan Kralıçe II. Elizabeth Rıhtımı'nda açık deniz gemilerinin yanaşmasına elverişli dok tesisleri vardır. Başlıca ihraç ürünleri palmiye yağı ve tohumu, kakao, kahve, zencefil ve kola tohumudur. Ülkenin ticaret ve ulaşım merkezi de olan kentin sınırlı sanayisi elmas kesimi, şekerleme, boya, ayakkabı, pirinç unu imalatı ve balık paketlemeyi kapsar. Guma Barajı'nın yapımı öteden beri var olan su sorununu çözmüş ve elektrik üretimini artırmıştır. Kentin 16 km güneydoğusundaki Hastings Havaalanı'ndan

ülke içi uçak seferleri yapılır; Lungi'deki uluslararası havalimanı Sierra Leone Irmağının karşı yakasındadır.

Freetown'daki yükseköğrenim kurumları, Aureol Dağındaki Fourah Bay College (1827'de kuruldu; 1967'de kurulan Sierra Leone Üniversitesi'ne bağlıdır), Njala University College (1965), Goderich'teki Milton Margai Training College, Freetown Yükseköğretmen Okulu ve bir teknik enstitüdür. Resmî ortaöğrenim kurumlarının yanı sıra çeşitli Hıristiyan ve Müslüman okulları vardır. Günümüzde hükümet binası ve devlet başkanlığı konutu olarak kullanılan Thornton Kalesi (1796) ile Temsilciler Meclisi Binası Tower Tepesindedir.

Çok sayıda cami ve kilisenin bulunduğu kentin en önemli yapısı Anglikan St. George Katedrali'dir (1852). Eski Cotton Tree İstasyonu'ndaki Ulusal Müze'de tarihsel belgelerle geleneksel tahta ve taş heykeller sergilenir. Nüfus (1985) 496.776.

fregatkuşu, FIRKATEYNKUŞU olarak da bilinir, *Pelecaniformes* takımının *Fregatidae* familyasını oluşturan, iri yapılı beş deniz kuşu türünün ortak adı. Kuyrukları uzun ve derin çatallı, tüylerinin büyük bölümü kara, dişilerin göğsü ve karnı ak lekelidir. Çiftleşme mevsiminde erkekler, tüysüz ve parlak

Fregata cinsinden bir fregatkuşu
Jen and Des Bartlett - Bruce Coleman Inc

kırmızı renkteki gırtlak keselerini balon gibi şişirerek dişilere kur yaparlar.

Fregatkuşu, yelyutanlar dışında belki de havada en uzun süre kalan kuşların başında gelir; yorulmadan süzülerek uçar ve yalnızca uyumak ya da yavrularına bakmak için yere konar. En iri albatroslarınkinden geri kalmayan kanat açıklığı da yaklaşık 2,3 m'yi bulur. Adını bir savaş gemisinden almasının nedeni, havada korsanlığa çıkarak öbür deniz kuşlarının avladığı balıkları zorla ele geçirmesidir. Ayrıca suyun üstünde alçaktan uçarak balıkları ya da plankton hayvancıklarını avlar.

Bütün tropik ve yarı tropik bölgelerdeki deniz kıyılarında ve adalarda yaşayan fregatkuşları uçarken genellikle karadan fazla uzaklaşmaz ve tünemek için mutlaka karaya döner. Üreme mevsiminde adalarda kalabalık koloniler oluşturan bu kuşların dişisi ve erkeği, beyaz renkli tek bir yumurta üstünde sırayla kuluçkaya yatar. Yaklaşık 115 cm'lik uzunluğuyla fregatkuşlarının en irisi olan *Fregata magnificens* Amerika kıyılarında, Antil Denizinde ve Cabo Verde'de yaşar.

Frege, (Friedrich Ludwig) Gottlob (d. 8 Kasım 1848, Wismar, Mecklenburg-Schwerin - ö. 26 Temmuz 1925, Bad Kleinen, Almanya), modern matematiksel mantığın kurucusu olan Alman matematikçi ve mantıkçı. Matematik felsefesi ve matematiksel mantık üzerine ilk bilimsel çalışmalarıyla mantığın modern gelişimini olanaklı kılan temel kavramları ortaya çıkarmıştır.

Wismar'daki bir kız lisesinin yöneticisi olan Alexander Frege ile Polonya asıllı Auguste Frege'nin (eö Bialloblotzky) oğluydu. 1869'da Jena Üniversitesi'ne girdi; iki yıl burada okuduktan sonra iki yıl da Göttingen Üniversitesi'nde matematik, fizik, kimya ve felsefe eğitimi gördü. Bütün meslek yaşamını Jena Üniversitesi'nde matematik dalında ders vererek geçiren Frege 1896'da profesör oldu. Matematiğin bütün dallarında, bu arada kendi mantık sistemi konusunda dersler verdi. Yayımlarının pek çoğu ise felsefi nitelikteydi.

Frege dinsel inançları yönünden liberal bir Lutherci, siyasal görüşleri yönünden ise gerici idi. Monarşiye ve Mecklenburg hanedanına karşı büyük bir sevgisi vardı; I. Dünya Savaşı yenilgisine ve Versailles Antlaşması utancına yol açtığına inandığı sosyalizm ve demokrasiden ise nefret ediyordu. Son yıllarında tuttuğu günlüğü, Fransızlardan ve Katoliklerden de nefret ettiğini ve bütün Yahudilerin Almanya'dan çıkartılması gerektiğine inanacak ölçüde Yahudi düşmanı olduğunu gösteriyordu.

Matematiksel mantık sistemi. Frege 1879'da yayımladığı *Begriffsschrift* (Kavram Notları) adlı yapıtında ilk kez modern anlamda bir matematiksel mantık sistemini ortaya koydu. Ama o dönemde ister matematikçi, ister felsefeci hiç kimse onun gerçekleştirmeyi başardığı işi kavrayamadı; konu 20-30 yıl sonra yaygınlaşmaya başladığında da Frege'nin görüşleri araştırmacılara ancak Peano gibi başka bilim adamları aracılığıyla ulaşabildi. Bertrand Russell sağlığında Frege'nin önemini anlayabilen birkaç kişiden biriydi. *Begriffsschrift*, alışılmamış görüşleri alışılmamış ve karmaşık bir simgeler sistemiyle ortaya koyuyor ve okuyucunun daha baştan gözünü korkutuyordu. Yapıtının bilim dünyasınca kabul görmemesinden henüz fazla etkilenmeyen Frege ikinci kitabını hiç simge kullanmaksızın yazmaya karar verdi.

Mantık felsefesi ve matematik felsefesi üzerine yoğun bir çalışma döneminden sonra *Die Grundlagen der Arithmetik*'i (1884; Aritmetiğin Temelleri) adlı ikinci kitabını yayımladı. Gerçek bir felsefe başyapıtı olmasına karşın kitap hakkında bir tek eleştiri yazısı çıktı. Görüşleri Frege'ninkilere en yakın düşen matematikçi George Cantor bu saldırgan ve düşmanca yazısında yapıtı anlamak zahmetine bile katlanmadan haksız yere tümüyle küçümsüyordu.

Grundlagen'e gösterilen tepkiye çok üzülen Frege, izleyen 10 yıl içinde yayımladığı bir dizi önemli makalede mantık felsefesine yöneldi. Bu makalelerde konunun temellerine ilişkin birçok önemli görüşe yer vermekle birlikte, kuramlarını sistemleştirdikçe bir tür skolastisizme de yöneldi. Ardından *Grundgesetze der Arithmetik* (1893; Aritmetiğin Temel Yasaları) adlı yapıtının

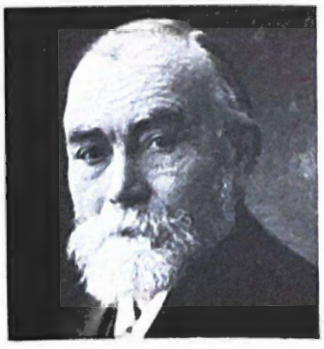

Frege
Universitätsbibliothek Jena Almanya

birinci cildini yayımlayarak yeniden matematik felsefesine döndü. Bu yapıtında, *Grundlagen*'da ortaya koyduğu kavramı, *Begriffsschrift*'teki simge sisteminin değişik bir biçimini kullanarak, özenle geliştirdi. Bu yapıt hakkında da yalnızca Peano bir eleştiri yazısı yayımladı. Başyapıtının görmezlikten gelinmesine duyduğu kızgınlığı bu yapıtının önsözünde dile getirdi. *Grundgesetze*'nin 1903'te yayımlanan ikinci cildinde ise Frege'nin saldırıları acımasız ve aşağılayıcı bir havaya büründü; bu eleştirileriyle Frege kendisini görmezlikten gelen bilim dünyasından sanki öç alıyordu.

Frege sistemindeki çelişkiler. Frege, kendisini izleyen ve çalışmalarına değer veren birkaç kişiden biri olan Bertrand Russell'dan 16 Haziran 1902'de bir mektup aldığında *Grundgesetze*'nin ikinci cildi baskıdaydı. Russell mektubunda alçakgönüllü ama kesin bir dille Frege'nin mantık sisteminde bir çelişkinin ortaya konabileceğini belirtiyordu. Bu çelişki, sonradan Russell'ın adıyla anılacak olan ünlü paradokstu. Frege ile Russell bu konuda birçok kez mektuplaştılar ve Frege, sistemini tutarlı duruma getirmek amacıyla aksiyomlarından birini değiştirdi; kitap baskıya girmeden önce yaptığı bu değişikliği yapıta koyduğu bir ekte açıkladı. Aksiyomun bu değişik biçiminin de sistemi çelişkiden kurtaramadığını Frege'nin ölümünden sonra Polonyalı mantıkçı Stanisław Leśniewski gösterdi. Kitabın birinci cildindeki teoremlerin kanıtlarına şöyle bir bakılması bile önemli bazı kanıtların geçerli olmadığını anlamaya yeterliydi ve Frege de bunu görmüş olmalıydı.

1903'ten sonra Frege bilimsel üretkenliğini sürdüremedi. *Grundgesetze*'nin tasarlanan üçüncü cildi yayımlanmadı; kurduğu matematiksel mantıkta önemli gelişmeler görülürken Frege, bu konuda başka bir çalışma yapmadı. Birkaç polemik yazısı yayımladı ve savaşın bitmesinden sonra mantık felsefesi alanında yayımladığı üç makale dışında yeni bir ürün ortaya koymadı. 1912'de Russell'ın Cambridge'deki bir matematik kongresinde konuşma yapmasına ilişkin çağrısını derin bir bunalımı yansıtan bir ifadeyle geri çevirdi. Yaşamının son yıllarında, önceki çalışmalarının başlıca temellerinden biri olan aritmetiği mantığa dayalı olarak kurma çabasının yanlış olduğu sonucuna vardı ve matematik felsefesi üzerinde yeniden çalışmaya başladı, ama bu çalışma fazla ilerlemedi ve yayımlanmadı.

Etkisi. Frege'nin çalışmaları, niceleyicilerin ve değişkenlerin gösterimini bulmuş olmasından ötürü modern mantığın başlangıcı olarak kabul edilir. (Doğal dillerde, genellik niteliği, yüklemin yönetilen deyim kesimine "her" ya da "bazı" gibi bir deyim eklenerek belirtilir; Frege'den bu yana gelişen mantık gösteriliminde ise yönetilen deyim kesimine bir değişken simgesi, örneğin x konur ve böylece ortaya çıkan deyimin önüne de "Her x için" ya da "Bazı x'ler için" gibi, bu değişkeni "bağlayan" bir niceleyici getirilir.) Bu gösterim sayesinde Frege, ortaçağdan bu yana mantıkçıları çıkmaza sokan ve mantığın ilerlemesini engelleyen sorunu, yani birden çok genellik içeren cümlelerin analizi sorununu çözdü. Mantık yasalarının biçimsel nitelenişiyle semantik doğrulanması arasındaki ilk kesin ayrımı da Frege ortaya koymuştur. Onun felsefe alanındaki çalışmaları, bunları doğrudan uygulamış olduğu matematik felsefesindeki öneminin çok ötesinde bir öneme sahiptir; gerçekte Frege, René Descartes'ın 17. yüzyılda gerçekleştirdiği devrim kadar önemli bir devrim gerçekleştirmiştir. Descartes bilgi felsefesini tüm felsefenin başlangıç noktası yapmıştı, Frege de anlam kuramını ya da dil felsefesini aynı yere koydu.

Felsefenin sınırlı bir bölümünü bütün felsefeye temel yaptığı için, yapıtları kendinden sonrakiler üzerinde etkili oldu. Ama bu etki daha çok başka felsefeciler tarafından sağlanmıştır, bunların başında da Frege'yi 1914'te ziyaret eden ve ona büyük saygı duyan Wittgenstein gelir. *Grundlagen*'in 1950'de John Austin tarafından İngilizceye çevrilmesinden bu yana Frege'nin Anglosakson felsefesi üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Frege'nin hiçbir konuda son sözü söylediği iddia edilemez ama çağdaş dil felsefesinde onun görüşlerinin hiç olmazsa en iyi başlangıç noktasını oluşturmadığı bir sorun yok gibidir.

Frei (Montalva), Eduardo (d. 16 Ocak 1911, Santiago - ö. 22 Ocak 1982, Santiago, Şili), Şili'nin ilk Hıristiyan Demokrat başkanı (1964-70).

1933'te Şili Katolik Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Öğrencilik yıllarında Ulusal Katolik Öğrenciler Birliği başkanlığı (1932-33) yaptı. 1934'te Roma'da toplanan Katolik Gençlik Kongresi'ne delege olarak katıldı. 1935'te Muhafazakâr Parti gençlik kolunu örgütleme çalışmalarında yer aldı. 1937'ye değin liman kenti Iquique'de *El Tarapaca* gazetesinin yayın yönetmenliğini yürüterek Marksizme karşı yazılar yazdı. Muhafazakâr Parti'de umduğunu bulamayınca, 1938'de partinin öteki gençlik kolu önderleriyle birlikte antifaşist ve Sosyal Hıristiyan eğilimli bir parti olan Ulusal Falanj'ı kurdu. 1940-45 arasında Katolik Üniversitesi'nde iş hukuku profesörü olarak görev yaptı. 1941, 1943 ve 1945'te Falanj'ın başkanı seçildi. 1945-46 arasında başkan José Antonio Ríos'un, 1946'dan 1949'a değin de başkan Gabriel Gonzáles Videla'nın koalisyon hükümetlerinde bayındırlık bakanı olarak büyük başarı gösterdi. 1949'da Senato'ya seçildi.

Falanj ile Sosyal Hıristiyan Muhafazakârlar 1957'de birleşerek, programı Fransız Katolik düşünür Jacques Maritain'in düşüncelerinden ve Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat hareketlerden esinlenen Hıristiyan Demokrat Partı'yi (PDC) oluşturdular. Muhafazakârlar aleyhine giderek güçlenen partinin başkan adayı olan Frei, 1958 seçimlerinde üçüncü sırada yer aldı. Sağın tek etkili adayı durumuna geldiği 1964 seçimlerinde, solcu koalisyonun adayı Salvador Allende'nin millileştirme programına karşı, ekonomik istikrarı, daha dengeli bir gelir dağılımını ve Şili'deki Amerikan bakır şirketlerinin "Şililileştirilmesi"ni temel alan ılımlı bir programla ortaya çıktı. Büyük bir farkla başkanlığı kazandıktan sonra, 1965 seçimleriyle Millet Meclisi'nde çoğunluk desteğini elde etti. Büyük değişiklik beklentileri yaratmış olmasına karşın, başkan olarak sınırlı bir başarı sağladı. Bakır madenleri hisselerinin yalnızca yüzde 51'inin Şili'ye devredilmesini öngören planı, ABD şirketlerinin çıkarlarını gözeten bir düzenleme olarak eleştiriye uğradı. İşçilerin hoşnutsuzluğu ve sürekli yüksek enflasyon nedeniyle önemli ölçüde yıprandı. Tarım reformu politikaları beklenen hedeflere ulaşamadığı gibi, "komünleştirme"ye dayalı halk katılımına ilişkin Hıristiyan Demokrat düşünce de gerçekleşmedi. Öte yandan başkanlık döneminde yoksullar için eğitim olanaklarının genişletilmesinde önemli ilerlemeler sağlandı. 1970 seçimlerinde Allende karşısında yenilgiye uğrayan Frei, aynı yıl siyasetten çekildi. Ekonomik ve siyasal konular üzerine çok sayıda makalesi ve birkaç kitabı vardır.

Frei testi, *Chlamydia trachomatis* türü riketsiyalardan ileri gelen ve cinsel birleşmeyle bulaşan lenfogranulomatoza (Nicolas-Favre hastalığı) tanı koymaya yarayan yöntem. Hastalık etkeni riketsiyalar, dollenmiş tavuk yumurtasının sarısında kültüre alınarak ısıyla etkisiz duruma getirildikten sonra, bu karışımdan çok az bir miktar kola deri altından şırınga edilir. Test uygulanan kişinin hastalığı taşıdığını ya da geçirmiş olduğunu gösteren pozitif tepkimede, genellikle 48 saat sonra deride en az 6 mm çapında, çevresi kırmızı, altıhaplı bir şişlik belirir.

Freiberg, Almanya'nın doğusunda Saksonya eyaletinin (*Land*) orta kesiminde kent. Freiberger Mulde Irmağı kıyısında ve Erzgebirge'nin (Cevher Dağları) kuzeydoğu eteğinde kuruludur. Dresden'in güneybatısında yer alır. Yaklaşık 1190'da kurulup 13. yüzyıl başlarında berat alan yerleşim, ilk dönemlerinden beri bir gümüş madenciliği merkezi olarak gelişti. 1296-1307 arasında uygulanan *Freiberger Stadtrecht* adlı madencilik yasası, yöredeki özgür madencilere geniş haklar tanıyordu; kentin adı da (*frei* "özgür") bu yasayla tanınan haklara dayanır. Freiberg, 16. yüzyıla kadar Saksonya'nın hem en büyük kenti, hem de ekonomik merkeziydi. Reform hareketi burada, kentte yaşayan Dindar Heinrich önderliğinde 1536'da başladı. Kent, 17. yüzyıldaki Otuz Yıl Savaşları'nda ve 1806-14 arasındaki Fransız işgalinde büyük hasar gördü. Eski Kent, üç ayrı bölgeden oluşur. En eski bölge olan ve Nikolaikirche (Nikolaus Kilisesi) çevresindeki karmakarışık dar sokaklardan oluşan Civitas Saxonum (Saksonya Yurttaşı); merkezinde modern katedralin bulunduğu ticaret bölgesi Aşağı Pazar; başlıca yapıları Belediye Sarayı'yla St. Peter Kilisesi olan Yukarı Kent. Ortaçağdan kalma başlıca yapılar belediye binası (1410-16), Freudenstein Şatosu (1566-69 arasında yeniden yapıldı), kapısı (Altın Kapı; 1230) 1484'de yanan Marienkirche'den (Meryem Ana Kilisesi) alınmış olan katedral (1484-1501) ve Donat Burcu başta olmak üzere eski kent surlarının bazı bölümleridir. Freiberg Madencilik Okulu (1765) kendi alanında dünyanın en eski eğitim kurumudur. Clemens A. Winkler ve Abraham G. Werner gibi ünlü jeologlar burada ders vermiştir. Bunun dışında kentte radyum, demirdışı metaller, yakıt ve deri enstitüleri bulunur.

Yöredeki gümüş madenleri, verimsiz oldukları için 1913'te terk edildi; öbür madenler de (kurşun, pirit ve çinko) 1936'da kamulaştırıldı. Madencilik dışındaki başlıca etkinlikler makine, elektronik ve duyarlı aletler, deri, tekstil ve porselen imalatıdır. Nüfus (1989 tah.) 51.341.

Freiburg, Almanya'nın güneybatısında, Baden-Württemberg eyaletinin (*Land*) güneybatısında il (*Regierungsbezirke*). Güneyinde İsviçre, batısında Fransa, kuzeyinde Karlsruhe ili, doğusunda da Tübingen ili yer alır. Yüzölçümü 9.357 km² olan il, tarihsel Baden bölgesinin güney bölümü üzerinde kuruludur.

Baden kontluğu unvanı 1112'de verilmeye başladı. Baden, Napoleon'un 1806'da Almanya'daki yönetsel yapıyı yeniden örgütlediği sırada grandüklük, 1919 Anayasası'yla da Alman Devleti'nin bir eyaleti oldu. II. Dünya Savaşı sonrasında AFC'nin üç eyaleti, Baden, Württemberg-Baden ve Württemberg-Hohenzollern 1952'de birleştirilerek bugünkü Baden-Württemberg eyaleti oluşturuldu. Baden'in, kabaca bugünkü Freiburg ilini kapsayan güney bölümü, yeni eyaletin güneybatısındaki Güney Baden ili oldu. 1973'te yürürlüğe giren yönetim reformuyla Güney Baden'in sınırları değiştirildi; ile en büyük kent ve yönetim merkezi olan Freiburg'un adı verildi.

Almanya'nın en büyük ormanlı bölgesinin odağı ve Tuna'da Sekizarımaklarının karşısı olan Kara Ormanlar'ın (Schwarzwald) güneyi, Freiburg ilinin hemen hemen tümünü kaplar. Bölgeye adını veren ikiçam ormanları, yuvarlak tepelerin de bulunduğu granit ve gnaysten oluşan dalgalı bir plato üzerinde yer alır. Platoyu kesen birçok vadi içinde en derin olanı Kara Ormanlar'ın kuzey bölümüyle güney bölümü arasındaki sınırı çizen Kinzig Irmağı vadisidir. Freiburg'un batısında, plato dik bir uçurum halinde 800 m yükselerek verimli Yukarı Ren Ovasından ayrılır. Orman, platonun daha yumuşak eğimli olan doğu yamaçları Baar Platosunda yukarı Tuna ve Neckar ırmaklarının vadileriyle birleşmeden önce 60 km genişliğe ulaşır. Schwaben Jurası, Baar Platosunun doğu sınırını oluşturur. Kara Ormanlar'ın en yüksek noktası olan Feldberg, Freiburg'un güneybatısında 1.493 m yüksekliğe ulaşır; çevresinde, doğal güzellikleriyle ünlü Titi ve Schluch buzul gölleri vardır. İklim sert olduğu için, bölgede ancak soğuğa dayanıklı tahıllar yetiştirilebilir. Batıdaki dağ sıralarını kesen vadilerde meyve ekilir, başlıca meyveler üzüm, erik ve ünlü Kara Orman *brandy*'si (*Kirschwasser*) yapımında kullanılan kirazdır.

Uzmanlaşmış bazı sanayiler Kara Ormanlar ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturur. Doğal su enerjisinin bulunduğu vadilerde kereste ve ağaç kesimi yaygındır. Ama mobilya ve kâğıt gibi ağaca dayalı büyük sanayiler pazar bölgelerine taşıma giderlerini azaltmak amacıyla platonun batı kesiminde toplanmıştır. Saat, duyarlı aletler ve optik aygıt yapımı gibi modern sanayiler geleneksel ahşap oymacılığı ve guguklu saat üretiminin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. En tanınmış saat fabrikaları Schramberg, Villingen ve Schwenningen'de bulunur. Trossingen, orgları ve akordeonlarıyla ünludur. Tekstil sanayisi güneydeki köylere İsviçre'den yayılmıştır; bu bölgede turizm de gelişmektedir. Çeşitli kaplıcalar ve yıl boyu hizmet veren tatil yerleri, Kara Ormanlar'ın Avrupa'nın en çok turist çeken bölgelerinden biri olmasını sağlamıştır. Batı yamaçlarında bulunan Freiburg im Breisgau, Kara Ormanlar'ın ekonomi, kültür ve sürekli gelişen bir turizm merkezidir. Elektrikli aygıt ve kimyasal madde üretimi yapılan kent, ayrıca önemli bir kereste ve şarap ticaret merkezidir.

Kara Ormanlar'ın batısındaki Yukarı Ren Ovasının Ortenau ve Breisgau bölgelerinde, yoğun tarıma elverişli ılıman iklim ve verimli löss toprakları yer alır. Çok sayıda çiçekli sebzecilikte, tütün, şeker pancarı, şerbetçiotu ve malt üretiminde, bağcılıkta ve meyvecilikte uzmanlaşmıştır. Offenburg, şarap ve meyvecilik bölgesi Ortenau'nun başlıca kenti ve yayımcılık merkezidir. Volkanik Kaiserstuhl Dağının çevresinde ve Kara Ormanlar'ın güneybatı sınırındaki Markgrafler Land'da bulunan bağlardan Almanya'nın en iyi şarapları elde edilir. Freiburg'un güneyinde Dinkelberg ve Hotzenwald, Ren Irmağıyla sınırlanır, güneydoğusunda bulunan volkanik tepeleriyle ünlü Hegau bölgesi Almanya'nın en büyük gölü olan Konstanz'a kadar uzanır. Göl kıyısındaki en önemli kent olan Konstanz'ın ekonomisinde turizm, ticaret, elektrik, tekstil ve maden işleme sanayileri önemli yer tutar.

Freiburg nüfusunun çoğu, IS 3. yüzyılda bölgeyi işgal eden Suev kavminin Alamanlar kolundan gelmedir. Bölgede en çok kullanılan dil Alaman lehçesidir, doğuda bu

lehçe Schwaben lehçesiyle karışır. Kara Ormanlar'da tek tek çiftlikler ve küçük köyler, en çok rastlanan kırsal yerleşim biçimidir. Evler genellikle sert kışlara dayanıklı biçimde inşa edilmiştir. Yukarı Ren Ovasında düzensiz, sıkışık köyler yaygındır. İl nüfusunun büyük bölümü Katoliktir. Nüfus (1989 tah.) 1.896.377

Freiburg im Breisgau, Almanya'nın güneybatısında, Baden-Württemberg eyaletinde (*Land*) kent. Kara Ormanlar'ın (Schwarzwald) batı yamaçları üzerinde, Dreisam Irmağının Ren Vadisine girdiği güzel manzaralı bir yörede yer alır. 1120'de Zähringen dükleri tarafından özgür pazar kenti olarak kuruldu; özgür kent anlamındaki adı buradan gelir. Kentin yönetimi, 1218'de, Freiburg kontları adını alan Urach kontlarına geçti. 1368'den sonra Habsburgların yönetimine geçen kent 1648-1805 arasında Avusturya'nın sınır bölgelerinin yönetim merkezi oldu. 1525'te Bauernbund'un (Köylü ve Çiftçi Birliği); 1632 ve 1638'de İsveçlilerin; Otuz Yıl Savaşları sırasında 1644'te Bavyeralıların; 1677, 1713 ve daha sonraki tarihlerde de, kenti tahkim eden Fransızların eline geçti. 1806'da Breisgau ve Ortenau yöreleriyle birlikte yeniden Baden yöneticilerine bağlandı. II. Dünya Savaşı sırasında kentin eski bölümü (ortaçağdan kalma Innenstadt) hemen tümüyle yıkıldı. Freiburg'daki Albert-Ludwig Üniversitesi, 1457'de VI. Albrecht tarafından kurulmuştur.

Freiburg'un yönetim alanı yaklaşık 80 km²'lik bir bölgeyi kapsar. Bunun ancak dörtte bir kadarı konutlara ayrılmıştır; öteki kesimlerde meşe ve çam ormanları, çiftlik alanları ve parklar yer alır. Eskiden Basel Katedrali'nin papazlar meclisi binası olan Basel Sarayı'nda bugün kentin resmi daireleri bulunmaktadır. Yapımına 13. yüzyılda başlanmış olan Münster, 12. ve 16. yüzyıllar arasında gotik üslupta yapılmış tek Alman katedralidir ve 1827'den beri bir Katolik başpiskoposluğunun merkezidir; 113 m yüksekliğindeki kulesi, zengin süslemeleri bulunan girişi ve Hans Baldung Grien'in ana altardaki triptiği özellikle kayda değer. Kentin öteki ilginç yapıları arasında Fransiskenlere ait 13. yüzyıldan kalma St. Martin Kilisesi, 16. yüzyıldan kalma belediye binası, Cizvit kilisesi (1685-1701) ve bugün Devlet Müzik Yüksekokulu'nun yer aldığı 18. yüzyıldan kalma Wenzingerhaus bulunmaktadır. Augustine Müzesi'nde Yukarı Ren bölgesine ait değerli ortaçağ ve barok sanat yapıtları sergilenir. Kentte ayrıca doğa bilimleri, folklor ve tarihöncesi müzeleri vardır.

Freiburg im Breisgau'da Schwaben Kapısı, Almanya
K. Praedel ZEFA/EB Inc

Kara Ormanlar'ın kültürel ve ekonomik odağı olan Freiburg, bir turizm ve konferans merkezidir. Kereste ve şarap ticareti de önem taşır. Nüfus (1989 tah.) 183.979.

Freidank (ü. 1230), Alman didaktik şair. Yapıtları, ahlak kuralları için standart başvuru kaynağı kabul edilmiştir. Freidank, Alaman ya da Schwaben topraklarında doğduğu sanılan, kent kökenli bir minstreldi. 1228-29 yıllarında II. Friedrich'in düzenlediği VI. Haçlı Seferi'ne katıldı. Bu deneyimlerinden edindiği izlenimlerini, özdeyiş biçimindeki şiirlerinden oluşan yapıtı *Bescheidenheit*'ta (Alçakgönüllülük) yansıttı. Ünü tümüyle, 1230 dolayında yazıldığı sanılan ve fabllar, atasözleri gibi anonim ürünlere yer veren bu yapıta dayanır. Freidank'ın asıl başarısı, halkın sağduyusundan kaynaklanan gelişigüzel deyişleri, bir atasözü gücündeki veciz ifadelere dönüştürmesinde yatar.

Freie Bühne (Almancada "Özgür Sahne"), eleştirmen ve yönetmen Otto Brahm'ın yeni ve doğalcı oyunlar sahnelemek amacıyla 1889'da Paris'te kurduğu bağımsız tiyatro. Antoine'ın Paris'teki Théâtre-Libre'inde(*) (Özgür Tiyatro) olduğu gibi, Brahm da gösterilerini yalnızca tiyatronun abonelerine sunuyordu. Freie Bühne'nin ilk oyunu olarak Eylül 1889'da Ibsen'in *Gengangere*'si (*Hortlaklar*) sahnelendi. Bir ay sonra Brahm, bir işçi sınıfı trajedisi olan Hauptmann'ın ilk oyunu *Vor Sonnenaufgang*'ı (Güneş Doğarken) hazırladı. Sonraki sezonlarda tiyatronun repertuvarında Arno Holz'un yozlaşmış aile temasını doğalcı bir biçimde ele alan *Die Familie Selicke*'si (1890; Kutsal Aile) başta olmak üzere Tolstoy, Zola ve Strindberg gibi yazarların yapıtlarına yer verdi. Freie Bühne başarı kazandıysa da, o arada Berlin'deki ticari tiyatrolar da bu yeni anlayış doğrultusunda oyunlar oynamaya başladığından, üç sezon sonra kapandı. Ama Berlin, Münih ve Viyana'da onu örnek alan yeni özel tiyatrolar ve amatör topluluklar kuruldu.

Freikorps, Almanya'da I. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından Aralık 1918'de ortaya çıkan gönüllü yarı askeri birliklere verilen ad. Eski askerlerden, işsiz gençlerden ve toplumdaki öteki hoşnutsuzlardan oluşan ve başlarında eski subaylar ile başka askeri görevliler bulunan bu birlikler, 1919'un ilkbahar ve yaz aylarında Almanya'nın her yanına yayılarak sayıca 65'i geçti. Çeşitli adlar taşıyan, farklı büyüklük ve özellikteki birliklerin çoğuna milliyetçi ve aşırı tutucu görüşler egemendi; bu nedenle Berlin, Bremen, Braunschweig, Hamburg, Halle, Leipzig, Silezya, Thüringen ve Ruhr'daki işçi ayaklanmalarını bastırmada etkin bir biçimde kullanıldılar. Ayrıca küçük çapta savaşlara girişerek bazen yağma ve kargaşa çıkarma yoluna da gittiler. Başlangıçta Savunma Bakanı Gustav Noske ile General Paul von Hindenburg'un onayladığı ve hatta desteklediği *Freikorps*'lar sonunda bir bela ve tehdit olarak görülmeye başladı. Zamanla işlevlerini düzenli ordu ve polis kuvvetleri ile Nazilerin ve öteki siyasal partilerin oluşturduğu yeni birimler üstlendi. Bir *Freikorps* komutanı olan Ernst Röhm "Kahverengi Gömlekliler" olarak da bilinen Nazi SA (*Sturmabteilung*) milis gücünün önderi oldu.

Freiligrath, (Hermann) Ferdinand (d. 17 Haziran 1810, Detmold, Vestfalya - ö. 18 Mart 1876, Cannstatt, Stuttgart yakınları, Almanya), 19. yüzyılın önde gelen Alman şairi. Genellikle siyasal içerikli şiirleriyle tanınmıştır.

Amsterdam'da bir bankada muhasebe görevlisi olarak çalışırken *Gedichte* (1838; Şiirler) adlı yapıtının başarı kazanması üzerine kendini bütünüyle edebiyata verdi. Victor Hugo'nun etkisini taşıyan ve parlak bir düş gücü, yarı egzotik görüntüler ve kusursuz bir teknikle dikkati çeken bu ilk şiirleri, Prusya kralı IV. Friedrich'in kendisine aylık bağlamasını sağladı. Ama giderek radikal görüşleri benimsediğinden, siyasal içerikli şiirlerini içeren *Glaubensbekenntnis*'in (1844; Bir Vicdan Bildirimi) yayımlanmasının ardından bu aylığı almaktan vazgeçti. Şiirlerinin yasaklanması üzerine, Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Belçika'ya, İsviçre'ye ve oradan da İngiltere'ye gitti. 1848 Devrimi'nin ardından Almanya'ya döndü. Daha önce yayımlanan *Ça ira* (1846) ile Devrim'i öven *Neuere politische und soziale Gedichte* (1849, 1851; Yeni Siyasal ve Toplumsal Şiirler) adlı kitaplarında güçlü bir monarşi karşıtlığını ve sosyalist eğilimi yansıtan şiirlere yer verdi. Tutkulu inançlarını retorikli bir dille ve görüntülerle anlattığı bu şiirler, dönemindeki devrimci Alman şiirinin en güzel örnekleri arasında kabul edilir. *Die Toten an die Lebenden* (1848; Ölülerden Dirilere) adlı şiirinden dolayı yıkıcılıkla suçlanarak tutuklandıysa da, yargılama sonunda aklandı. Daha sonra Köln'e yerleşti ve burada kalıcı bir dostluk kurduğu Karl Marx'la birlikte *Neue Rheinische Zeitung, Organ der Demokratie* gazetesini çıkardı. Siyasal baskılardan kurtulmak için 1851'de İngiltere'ye gitti. 1856'dan 1865'e değin İsviçre Merkez Bankası'nın Londra temsilciliğini yaptı. 1868'de Almanya'ya döndü.

Freiligrath'ın öbür önemli yapıtları arasında William Wordsworth, Henry Wadsworth Longfellow, Walt Whitman, Robert Burns ile Fransız şairler Victor Hugo ve Molière'den yaptığı toplumsal içerikli şiir çevirileri sayılabilir. Şiirlerdeki duyarlığı ustalıkla yansıtan çevirileriyle Alman halkının bu şairleri tanımasında önemli rol oynadı.

Freising, Almanya'nın güneyinde, Bavyera eyaletinde (*Land*) kent. Münih'in kuzeydoğusunda, Isar Irmağı kıyısında, 8. yüzyılda var olan bir şatonun bulunduğu bölgede kuruludur. Aziz Bonifatius'un 739'da burada piskoposluk oluşturmasından sonra Bavyera'nın dinsel ve kültürel merkezi durumuna geldi. Piskoposluk bölgesinin yönetimi 1803'te sivilleştirildi; ama daha sonra eski statüye dönüldü ve piskoposluk 1821'de Münih'e taşındı. Bir katedralin (1160-1205), St. Johann Kilisesi (1319-21) ile Benedikten Kilisesi'nin (y. 1160, 1716'da yenilendi) bulunduğu Domberg (katedral tepesi) kente egemen konumdadır. Freising'deki öteki önemli yapılardan Weihenstephan Benedikten manastırı bugün tarım ve biracılık fakültesidir. 1040'tan bu yana ruhsatlı olan manastıra ait bira fabrikası ise dünyanın en eski bira fabrikalarından biridir. Eski piskoposluk sarayı da günümüze ulaşmıştır. Freising'de biracılık, elektrik makineleri, dokuma ve kimyasal madde üretimi önemlidir. Nüfus (1989 tah.) 35.201.

Fréjus, Fransa'nın güneydoğusunda Provence-Alpes-Côte-d'Azur planlama bölgesine (*région de programme*) bağlı Var ilinde

(*département*) kent. Estérel tepelerinin güneyinde ve Cannes'ın güneybatısında yer alır. Antik bir deniz üssü olan kent, İÖ y. 50'de Julius Caesar tarafından Forum Julii adıyla kurulmuştur. Kentteki Roma kalıntıları arasında 3. yüzyıldan kalma bir amfitiyatro, bir sukemeri ve antik surlar sayılabilir. Saint-Étienne ve Notre-Dame Katedrali'nde (13. yy) 5. yüzyıldan kalma bir vaftizhane vardır. Romalı şair Gaius Cornelius Gallus ile Fransız devrimci devlet adamı E.-J. Sieyès'nin (1748) doğum yeri olan kent, 1959'da yakınındaki Malpasset Barajı'nın çökmesiyle oluşan taşkında büyük yıkıma uğramıştır.

Fréjus'nün başlıca ekonomik etkinlikleri turizm, flüorit ve barit çıkarımı, şarap ve meyve (özellikle şeftali) üreticiliği ile inşaat malzemeleri ve metal eşya imalatıdır. Nüfus (1982) 28.489.

frekans, fizikte, sabit bir noktadan birim zamanda geçen dalga sayısı ya da periyodik hareket(*) yapan bir cismin birim zamandaki salınım sayısı. Periyodik hareket yapan bir cisim, bir dizi konumdan geçtikten sonra, ilk konumuna dönmesiyle bir salınımını (periyodunu) tamamlamış olur. *Ayrıca bak.* açısal hız; basit harmonik hareket.

Bir salınımı tamamlamak için geçen süre (periyot) ½ saniye ise, titreşimin frekansı saniyede 2'ye eşittir; periyot 1/100 saat ise, frekans saatte 100'e eşittir. Genel bir tanımla, frekans, periyodun tersine eşittir (frekans=1/periyot). Ay'ın Yer çevresindeki dolanım frekansı yılda 12 dönüşten biraz fazladır; kemanın *la* telinin titreşim frekansı ise saniyede 440 salınımdır.

Frekans f ya da ν (nü) simgelerinden biriyle gösterilir. ν simgesi daha çok elektromagnetik dalgalar (örn. ışık, X ışınları, gamma ışınları) için kullanılır. Elektrik mühendisliğinde ise alternatif akımlar için kullanılan açısal frekans, ω (omega) ile gösterilir ($\omega=2\pi f$). Frekans birimi olarak kullanılan ve adını 19. yüzyıl Alman fizikçisi Heinrich Rudolf Hertz'den alan hertz (Hz), periyodu 1 saniye olan periyodik bir hareketin frekansıdır, bir başka deyişle saniyede 1 salınıma karşılık gelen frekanstır. Bu birimin sıkça kullanılan katları, 1.000 hertze eşit olan kilohertz (kHz) ve 1.000.000 hertze eşit olan megahertzdir (MHz).

Spektroskopide, dalga sayısı(*) olarak adlandırılan frekans birimi kullanılır.

frekans modülasyonu (FM) (İngilizce Frequency Modulation), taşıyıcı bir dalganın frekansının, çoğunlukla bir radyofrekansın, belirli bir sinyaldeki, örneğin insan sesinin ya da müzik aletlerinin ses frekanslarınca üretilen sinyallerdeki değişmeler uyarınca ayarlanması. *Ayrıca bak.* modülasyon.

frekansmetre, elektrikte alternatif akımların frekansını (saniyedeki periyot sayısı) ölçmekte kullanılan aygıt. Frekansmetrelerin çeşitli türleri vardır. Bunlar arasında en yaygın olanı, çoğunlukla alçak frekansları ölçmekte kullanılan ama 900 Hz'e kadar frekansları da ölçebilen sapmalı frekansmetredir. Bu aygıtın çalışma ilkesi iki karşıt kuvvetin dengelenmesine dayanır. Ölçülecek frekanstaki değişmeler karşıt kuvvetler arasındaki dengeyi bozarak kadran üzerindeki ibrenin sapmasına neden olur. Sapmalı frekansmetreler, rezonans devreli aygıtlar ve oran ölçen aygıtlar olmak üzere iki türe ayrılır.

Basit bir rezonans devreli frekansmetre, döner bobinli bir ölçü aygıtıdır. Bu tür aygıtların bir türünde farklı frekanslarda rezonansa gelecek biçimde ayarlanmış ve birbirlerine dik olarak tespit edilmiş iki bobin (sargı) vardır. Bu bobinler ve bunlara bağlı bir ibre birlikte dönebilecek biçimde yerleştirilmiştir. Aygıtın ölçme aralığının ortasına düşen frekanslar iki bobinde birbirine yaklaşık olarak eşit akımlar oluşmasına yol açar ve ibre de kadranın ortasını gösterir. Frekanstaki değişme bobinlerdeki akımların dengesinin bozulmasına ve ibrenin sapmasına neden olur.

Bir başka frekansmetre türü de rezonanslı dilli frekansmetredir. Genellikle 10-1.000 Hz arasındaki frekansların ölçümünde kullanılan bu tür aygıtların daha alçak ya da daha yüksek frekansları ölçebilen özel türleri de vardır. Bu aygıtlarda elektrik akımının etkisiyle titreşebilen ve her biri belirli bir frekansta rezonansa gelecek biçimde yapılmış çelik diller (yassı çubuklar) vardır, bu dillerden yalnızca ölçülecek frekansta rezonansa gelenler görünür biçimde titreşirler, böylece de uygulanan gerilimin frekansını gösterirler.

Freleng, Friz, asıl adı ISADORE FRELENG. FRELENG olarak da bilinir (d. 21 Ağustos 1906, Kansas, Missouri, ABD), 300'den fazla çizgi filmiyle ünlü Amerikalı canlandırma sanatçısı. Bu filmlerin çoğunu Warner Brothers şirketinin Looney Tunes ve Merry Melodies dizileri için hazırladı.

Freleng, Armour Packing, United Film Ad Service, Walt Disney ve başka bir çizgi film şirketinde kısa süreler çalıştıktan sonra, 1930'da Warner Brothers şirketinin baş canlandırma sanatçısı oldu. 1933'te yöneticiliğe getirildi. Looney Tunes ve Merry Melodies dizilerinde, hareketle sesi eşlemede uzmanlaştı. Önceleri şirketin müzik ürünlerini pazarlamak amacıyla hazırlanan bu dizilerdeki çeşitli tipleri yarattı ya da geliştirdi. Pembe Panter tipini de yaratan Freleng, bu dizinin ilk filmi *The Pink Phink* (1964; Pembe Phink) ile beşinci Oscar Ödülü'nü kazandı. 1963'te bir ortağıyla birlikte DePatie-Freleng Enterprises şirketini kurdu; kısa çizgi filmlerden reklam filmlerine kadar çeşitli filmler yönetti.

Frelimo, tam adı FRENTE DE LIBERTAÇAO DE MOÇAMBIQUE, MOZAMBİK KURTULUŞ CEPHESİ. Mozambik'in Portekiz'den bağımsızlığını kazanması için mücadele eden ve 1975'te bağımsızlığın kazanılmasından sonra iktidara gelen partiyi kuran siyasal ve askeri hareket.

Frelimo 1962'de, ülkelerindeki Portekiz sömürge yönetimini kovmak isteyen, Mozambik'ten sürülmüş Afrikalılar tarafından komşu ülke Tanzanya'da kuruldu. Hareketin ilk önderi Eduardo Mondlane gelişen örgütü toparladı. Komünist ülkelerle Batı Avrupa ülkelerinden yardım aldı. Kuzey Mozambik'te eyleme geçen birkaç bin kişilik bir gerilla gücü oluşturdu. 1969'da öldürülen Mondlane'nin yerine, Frelimo eylemlerini orta Mozambik'e yayan pragmatik komutan Samora Machel geçti. Portekiz sömürge yönetimi ayaklanmayı bastırmak için 1960'ların ortalarından başlayarak Mozambik'te 70 bin kişilik bir güç bulundurmak zorunda kaldı, ama başarı sağlayamadı. 1974'te Portekiz'deki sol eğilimli askeri darbenin ardından Mozambik, Machel başkanlığındaki Frelimo hükumeti yönetiminde, 1975'te bağımsızlığına kavuştu. Frelimo bir Marksist-Leninist parti olarak yeniden örgütlendi. 1970'lerin sonlarında Frelimo yönetim karşıtı Renamo'nun direnişiyle karşılaştı.

Fremantle, Batı Avustralya'da kent ve liman. Hint Okyanusu kıyısında, bir iç liman oluşturan Swan Irmağı ağzında yer alır. Bugün Perth metropoliten alanının bir parçasını oluşturan Fremantle, Avustralya'nın en büyük limanlarından biri ve Avrupa'dan gelen gemilerin ilk uğrağıdır. Planlı yerleşime 1829'da açıldı ve Fransa ile ABD'nin bölgeye müdahalesini önlemek amacıyla ırmak ağzının çevresini ele geçirmiş olan İngiliz deniz subayı Yüzbaşı Sir Charles Fremantle'ın anısına Fremantle olarak adlandırıldı. Sis, fırtına ve güçlü gelgitlerden etkilenmeyen limanı, zamanla büyük bir balina avcılığı merkezi durumuna geldi. Kıyıdan 515 km içerdeki Coolgardie-Kalgoorlie altın madeninin alışveriş merkezi olarak 19. yüzyıl sonlarında gelişti. 1901'de liman tesislerinin genişletilmesiyle, 370 km güneydoğudaki Albany limanından daha önemli bir duruma geldi. II. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin Güney Yarıküre'deki en önemli denizaltı üssü oldu.

1929'da kent tüzel kimliği kazanan Fremantle, bugün büyük bir sanayi merkezidir. Başlıca ürünleri süperfosfatlı gübre, mobilya, şeker, işlenmiş yün, deri, gemi, çelik, otomobil, çimento, petrol ürünleri ve alüminyumdur. Trans-Avustralya Demiryolu'nun bitiş noktasında yer alır ve demiryollarıyla bölgenin bellibaşlı tarım alanlarına bağlanır. İhraç ürünleri arasında petrol, tahıl, un, yün, maden konsantreleri ve dondurulmuş et sayılabilir. Büyük bir sanayi kompleksi olan Kwinana kent yakınlarındadır. Dış limanı 190 km²'lik bir alanı kaplar. 1897'de açılan, Swan Irmağı ağzındaki iç limanına 1969'da dünyanın en büyük konteyner vinçlerinden birini barındıran bir konteyner terminali eklenmiştir. Fremantle aynı zamanda Batı Avustralya'nın en büyük ticari balıkçılık filosunun üslendiği yerdir. Nüfus (1986) 23.540.

Fremont, ABD'de, California eyaletine bağlı Alameda ilinde (*county*) kent. San Francisco Körfezinin güneydoğu kıyısında, Dumbarton Köprüsü'nün ve Hetch Hetchy Kemeri'nin bulunduğu noktada yer alır. San José de Guadalupe Misyonu'nun (1797) yerine kurulu olan kent, adını Batı kâşiflerinden John C. Frémont'tan alır. 1956'da beş yerleşim merkezinin (Centerville, Irvington, Niles, Mission San José ve Warm Springs) birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yaygın otoyol bağlantıları Fremont'un San Francisco Körfezindeki gelişme çerçevesinde bir konut ve sanayi bölgesi olarak büyümesini sağlamıştır. Ohlone (Junior) College (1965) buradadır. Nüfus (1990) 173.339.

Frémont, John C(harles) (d. 21 Ocak 1813, Savannah, Georgia - ö. 13 Temmuz 1890, New York kenti, ABD), California'nın fethinde önemli rol oynayan ve Uzakbatı'ya keşif seferleri düzenleyen ABD'li haritacı ve kâşif.

Yukarı Mississippi ve Missouri ırmaklarının haritalarını çıkarmasına yardımcı olduğu (1838) Fransız bilim adamı Jean-Nicolas Nicollet'den jeoloji, topografi ve astronomi konusunda gerekli bilgileri edindi. Nicollet'nin Des Moines Irmağının haritasını çıkarmakla görevlendirdiği keşif heyetine başkanlık etti (1841). Kayınpederi olan Missouri senatörü Thomas Hart Benton'ın desteğiyle, sonraki birkaç yıl içinde Mississippi Vadisinden Büyük Okyanusa kadar uzanan bölgenin büyük bir bölümünün haritasını çıkardı. 1842'de Savaş Bakanlığı tarafından Wyoming'in batısındaki yolu araştırmakla görevlendirdi. 1843'te ünlü kılavuz Kit Carson ve dağlarda yaşayan Thomas Fitzpatrick ile birlikte Columbia Irmağının ağzında sürdürdüğü araştırmaları tamamladı. Kuzeybatının büyük bir bölümünü dolaştıktan

sonra, kışın Sierra Nevada'lar üzerinden California'ya ulaşmayı başararak ününü daha da pekiştirdi.

Texas'ın ilhakı nedeniyle ABD ile Meksika'nın savaşın eşiğine geldiği 1845 ilkbaharında, bazı kaynaklara göre, savaş durumunda harekete geçme yolunda gizli bir emirle batıya doğru üçüncü seferine çıktı. California'ya vardığında, kendiliğinden ayaklanarak Bear Flag Cumhuriyeti'ni kurmuş olan Sonoma yakınlarındaki Amerikalı göçmenleri destekledi ve Meksikalı yetkililere meydan okudu. Meksika'ya savaş ilan edildiği (Mayıs 1846) haberi California'ya ulaştıktan sonra. Tuğamiral Robert F. Stockton tarafından binbaşı rütbesiyle tabur komutanlığına atandı. Stockton ile birlikte California'nın fethini tamamladı. Bu sırada General Stephen Watts Kearny'nin eyalet yönetimini kurmak üzere California'ya gönderilmesi, bir otorite çatışmasına neden oldu. Kearny, Los Angeles yakınlarındaki Cahuenga Geçidinde Meksikalı yetkililerden California'yı resmen teslim aldıktan sonra California askeri valiliğine atanan Frémont'u tutuklatarak askeri mahkemeye verdi. 1847-48 yıllarında Washington, D.C.'de emre itaatsizlikten yargılanan Frémont hakkında ordudan uzaklaştırma kararı verildi. Başkan James K. Polk'un bu cezayı iptal etmesine karşın ordudan ayrıldı; ama bütün bu gelişmeler sırasında kamuoyundaki saygınlığını korudu.

1848'de California'daki altın yataklarından büyük servet edinen Frémont, 1850 seçimlerini kazanarak eyaletin ilk iki senatöründen biri oldu. Köleliğe karşı takındığı kararlı tutumla, 1856'da Cumhuriyetçi Parti'den başkanlığa aday gösterildi. Demokrat Parti adayı James Buchanan karşısında yenilgiye uğradıysa da, Kuzeyli ve Batılı seçmenleri Güney'e karşı birleştirme konusunda önceki adaylardan daha başarılı oldu.

Amerikan İç Savaşı başlayınca Birlik ordularında görev aldı; ama başarılı olamayınca ordudan ikinci kez ayrıldı (1862). 1864'te başkanlık seçimlerine katılması yönündeki isteklere karşın, partiyi bölmemek için adaylığını koymaktan kaçındı. Daha sonra siyasetten çekilerek yalnızca Batı'daki demiryolu projeleriyle ilgilendi. Bütün servetini yitirdikten sonra, 1878'de Arizona Toprakları valiliğine atandı ve bu görevi 1883'e değin sürdürdü. Yaşamına ilişkin başlıca kaynak, Allan Nevins'in *Frémont: Pathmaker of the West* (1955; Frémont: Batı'nın Kâşifi) adlı yapıtıdır.

Frémy, Edmond (d. 28 Şubat 1814, Versailles - ö. 3 Şubat 1894, Paris, Fransa), flüor bileşiklerine ilişkin araştırmalarıyla tanınan Fransız kimyacı. Joseph-Louis Gay-Lussac'ın öğrencisi olan Frémy çeşitli kurumlarda ders verdikten sonra 1850'de Paris'teki Doğa Tarihi Müzesi'nin kimya kürsüsünde Gay-Lussac'ın yerine geçti, 1879-91 arasında bu müzenin yöneticiliğini yaptı.

Osmik asit, ozon, demir, kalay ve kurşun bileşikleri üzerinde incelemeler yapan Frémy, element halindeki flüoru ayırmaya çalışırken hidrojen flüorürü ve bazı tuzlarını buldu. Bitkilerin yaprak ve çiçeklerindeki pigmentleri, hayvansal maddelerin bileşimlerini inceledi. Demir, çelik, sülfürik asit, cam, kâğıt ve sabun teknolojilerine de katkıda bulunan Frémy, alüminyum oksit kristalleri üstünde çalışmış ve yapay yakut elde etmeyi başarmıştır.

fren, bir cismin hareketini durdurmak ya da hızını azaltmak için kullanılan aygıt. Frenlerin çoğu döner mekanik parçalar üzerine etki yaparak mekanik, hidrodinamik ya da elektriksel yolla kinetik enerji soğururlar.

En yaygın fren türü olan mekanik frenlerde kinetik enerji ısıya dönüştürülerek yok edilir; bu düzeneklerde sabit bir sürtünme elemanı, hidrolik ya da pnömatik yolla döner bir kampanaya ya da diske bastırılarak mekanik sürtünme oluşturulur. Kampanalı (tamburlu) frenlerin sürtünme elemanları, bir yüzü içbükey pabuçlardır; disk frenlerinde ise yastıklardan ya da halka biçimindeki kelepçelerden yararlanılır. Bu elemanlar organik maddelerden, metalden ya da seramikten yapılabilir; çoğunlukla da asbest kullanılır.

Tekli frenler, sert bir bağlantı elemanı aracılığıyla mekanik olarak çalıştırılabilir ama örneğin bir otomobilde olduğu gibi tek bir merkezden birkaç fren birden harekete geçirilecekse, bütün tekerleklerde eşit frenleme etkisini elde etmek zordur; bu nedenle bütün frenlerde aynı yağ basıncıyla etki eden hidrolik kumanda sistemi kullanılır. Demiryolu vagonlarının frenlerinde, doğrudan tekerleklerin çevresine çembersel olarak basan ve sıkıştırılmış havayla çalışan dökme demir pabuçlar kullanılır (*bak.* hava freni).

Hidrodinamik (akışkanlı) frenin bir rotoru (döner eleman), bir de statoru (duran eleman) vardır, bunlar hidrolik kavramadaki kanatlı çark ile türbine benzetilebilir. Bu frenlerde harekete karşı direnç, sıvının (çoğunlukla su) rotordaki bir dizi cepten, statordaki ceplere doğru dolanımı ve akışkan sürtünmesiyle oluşturulur. Dönmeye karşı direnç yani frenleme gücü rotorun hızına bağlı olduğundan, hidrodinamik frenler döner bir elemanı tamamen durduramazlar; ama sıvı yeterince soğutulabilirse, büyük miktarlarda kinetik enerji yok edilebilir. Hidrodinamik frenler özellikle dağlık bölgelerde çalışan ağır kamyonlarda oldukça kullanışlıdır.

French, Daniel Chester (d. 20 Nisan 1850, Exeter, New Hampshire - ö. 7 Ekim 1931, Stockbridge, Massachusetts, ABD), yapıtları ABD'de geniş kitlelerce tanınan heykelci.

Heykelci Thomas Ball ve William Rimmer'ın yanında öğrenim gördü. İlk önemli siparişini Massachusetts eyaletine bağlı Concord yerleşiminin yönetiminden aldı. Yüz yıl önceki Concord Çarpışması'nın anısına yaptığı "Hazır Birlik Milisi" (1875) adlı bu tunçtan heykel savunma tahvillerinde, posta pullarında ve II. Dünya Savaşı afişlerinde kullanılan bir simge haline geldi. Yaklaşık 50 yıl sonra da French'in Washington, D.C.'de, Lincoln Anıtı için yaptığı mermerden, oturan Lincoln heykeli açıldı. Aradaki yarım yüzyıl boyunca French, Amerika ve Amerikalılığa ilişkin çok sayıda yapıta imzasını attı. U.S. Grant'ın Philadelphia'da ve Washington'ın Paris'te at üstünde heykellerini yaptı. Boston Halk Kütüphanesi'nin üç çift tunç kapısı ile Nebraska eyaletinin merkezi Lincoln'daki "Ayakta Duran Lincoln", Concord'daki halk kütüphanesi için "Emerson", Columbia Üniversitesi için "Alma Mater" ve New York Gümrük Binası için "Dört Kıta" adlı heykelleri de önemli yapıtlarındandır.

French, David Henry (d. 30 Mayıs 1933, Bridlington, İngiltere), Anadolu'da çeşitli kazılar yöneten İngiliz arkeolog. Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini yapmıştır.

1952-55 arasında Cambridge Üniversitesi'nde arkeoloji öğrenimi gördü. 1966'da Anadolu ve Ege'de İlk Tunç Çağı konulu doktorasını tamamladı. Anadolu'da 1957'de R. S. Young'ın yönetimindeki Gordion ve 1958-60 arasında J. Mellaart'ın yönetimindeki Hacılar kazılarına katıldı. 1960'ta İran'da Yarım Tepe, Irak'ta Nemrud ve Resü'l-Amya kazılarında çalıştı. 1961-70 arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Konya Ovasında Karaman yakınlarındaki Can Hasan'da(*) (bugün Alaçatı) kazılara başladı. Toplam üç höyükte kazı yaptı. Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait çok önemli bulgular ele geçirdi. 1965'te Urdün'de John Henessey ile Gassul, 1968'de Yunanistan'da C.W. Blegen'le Navarin kazılarına katıldı. 1968'de Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürlüğüne atandı. 1968-73 arasında Elazığ'da ODTÜ'nün yürüttüğü Keban kazıları projesi çerçevesinde Aşvan Höyüğü kurtarma kazılarını yönetti. 1974'te Anadolu'daki Roma yolları konusunda bir araştırmaya girişti ve bunun sonuçlarını 1981'de *Roman Roads and Milestones in Asia Minor* (Anadolu Roma Yolları ve Miltaşları) adıyla yayımladı. 1979'da başladığı Tillehöyük kazıları, Aşağı Fırat Projesi kapsamında, Adıyaman'da Karakaya Baraj Gölü sınırları içinde yer alan bir başka kurtarma kazısıdır.

French, John (Denton Pinkstone), YPRES 1. KONTU (d. 28 Eylül 1852, Ripple, Kent - ö. 22 Mayıs 1925, Deal, Kent, İngiltere), İngiliz mareşal. I. Dünya Savaşı'nın başladığı Ağustos 1914'ten, baskılar sonucunda istifa ederek yerini General (sonradan mareşal) Douglas Haig'e bıraktığı 17 Aralık 1915'e değin Batı Cephesi'ndeki İngiliz ordusuna komuta etmiştir. Belçika'nın Ypres (Ieper) kentinde ve başka yerlerde komutanlık yaptığı çarpışmalarda, İngiliz kuvvetlerinin ağır kayıplar vermesine neden oldu; örneğin Ypres'deki ilk iki çarpışmada 110 bin İngiliz askeri ölmüştü.

Askerlik mesleği 1874'te başlayan French, Boerlere karşı Güney Afrika Savaşı (1899-1902) sırasında, İngiliz süvari birliklerine komuta etmedeki başarısıyla kamuoyunda tanındı. 1907'de ordunun genel müfettişliğine, 1913'te de İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı'na atandı.

23 Ağustos 1914'te, Belçika'nın Mons (Bergen) kenti yakınlarında İngiliz kuvvetlerinin savaştaki ilk büyük çarpışmasına komuta etti. Üstünlük sağlayan Alman kuvvetleri İngilizleri geri çekilmeye zorladıysa da, French'in tek amacı Fransızların 5. Ordusu'nun geri çekilmesi sırasında düşmana karşı koruma sağlamaktı ve geciktirme harekâtı açısından çarpışmanın sonucu başarılıydı. Ama French, iki kolordusunun hareketlerinde eşgüdüm sağlayamadığı, hatta bu birliklerin komutanlarıyla bile iletişim kuramadığı için eleştirildi. 26 Ağustos'ta Fransa'nın Le Cateau kentindeki çarpışmada ağır kayıp verilmesi üzerine cesaretini yitirmiş ve Sen Irmağının güneyinden, belki de Fransa'dan tümüyle çekilmeyi planlamıştı. İngiliz savaş bakanı Lord Kitchener, French'i görevde kalmaya, Fransız ve Belçika ordularıyla daha sıkı bir işbirliğine girmeye ikna etti.

19 Ekim 1914'te French, o sırada üç kolorduya çıkmış bulunan kuvvetlerine Ypres'den doğuya doğru iki koldan saldırı başlatmaları emrini verdi. İngilizler ertesi gün, kendileri de saldırıya girişmiş olan Almanlarla karşılaştılar ve çarpışmalar başladı. 22 Kasım'daki I. Ypres Çarpışması'nda iki taraf da üstünlük kuramadı. 1915'te Neuve-Chapelle (10 Mart'tan sonra), gene Ypres (22 Nisan'dan sonra) ve Loos (25 Eylül'den sonra) çarpışmalarında da hiçbir olumlu sonuç elde edilemedi.

French'in Loos'taki yedek kuvvetlerini kullanmada gösterdiği kararsızlık görevinden alınmasına yol açtı. Daha sonraki yıllarda French, Birleşik Krallık başkomutanı ve ardından İrlanda valisi (*lord lieutenant*) oldu (1918-21). 1919'da I. Dünya Savaşı'nı anlattığı yapıtı *1914*'ü yayımladı. 1922'de "kont" unvanı aldı.

French Broad Irmağı, ABD'de akarsu. Kuzey Carolina eyaletinin batısında, Transylvania ilindeki Blue Ridge (Mavi Sırt) Dağlarından doğar. Kuzeydoğu yönünde akarak Brevard'ı geçtikten sonra, kuzeybatıya yönelerek Asheville'i aşar ve Büyük Smoky Dağlarının arasından Tennessee'ye ulaşır. Burada batıya döndükten sonra Knoxville yakınlarında Holston Irmağıyla birleşerek Tennessee Irmağını oluşturur. Knoxville'in doğusunda ırmak üzerinde kurulan Douglas Barajı ve Baraj Gölü, Tennessee Vadisi İdaresi'ne (TVA) bağlıdır. Kuzey Carolina'daki Broad Irmağından ayırt etmek için French Broad adı verilen ırmak, geçmişte Batı'ya giden Fransız göçmenlerin izlediği bir yoldu. Başlıca kolları Pigeon ve Nolichucky ırmaklarıdır.

Freneau, Philip (Morin) (d. 2 Ocak 1752, New York kenti - ö. 18 Aralık 1832, Monmouth County, New Jersey, ABD), şair, gazeteci ve yayın yönetmeni. "Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın şairi" olarak tanınır.

1771'de Princeton Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, bir süre öğretmenliğin yanı sıra papazlık öğrenimi gördü. Bağımsızlık Savaşı'yla birlikte İngilizleri ve kralcıları hedef alan keskin yergiler yazmaya başladı. İki yıl kadar kaldığı Antiller'de en iddialı şiirlerinden "The Beauties of Santa Cruz" (Santa Cruz'un Güzellikleri) ve "The House of Night"ı (Gecenin Evi) yazdı. 1778'de New Jersey milislerine katıldı. 1780'de özel izinli bir korsan gemisiyle İngiliz kuşatmasını yararak Batı Hint Adalarına varmaya çalışırken İngilizlere tutsak düştü. Serbest bırakıldıktan sonra acılı bir üslup taşıyan *The British Prison-Ship* (1781; İngiliz Hapishane Gemisi) şiirini yazdı.

Birkaç yıl Philadelphia'daki *Freeman's Journal*'a yazılar yazdı. Ardından kaptan olarak çalıştı. 1790'da yeniden gazetecilige döndü ve 1791-93 arasında Philadelphia'da çıkan *National Gazette* adlı ateşli Cumhuriyetçi gazetenin yayın yönetmenliğini yaptı.

Şiir yazmak için gerekli ortamı bulmak amacıyla zaman zaman gazete çalışmalarına ara vererek denize açıldı. 19. yüzyıl başlarında Monmouth ilindeki çiftliğine çekildi.

Klasiklerin yanı sıra dönemin yeni-klasik İngiliz şiirini çok iyi bilen Freneau, özgün ve yeni bir Amerikan üslubu yaratma çabasında, birkaç şiir dışında pek başarıya ulaşamadı.

frengi, SİFİLİS olarak da bilinir, bir spiroketten (*Treponema pallidum*) ileri gelen, vücudun çeşitli dokularında yapı ve işlev bozukluklarına yol açan bulaşıcı hastalık. Frengi genellikle cinsel birleşmeyle bulaşan (zührevi) bir hastalıktır; ama hastalıklı annelerin çocuklarına etene yoluyla bulaşarak doğuştan görülebileceği gibi, bejel(*) denen ve cinsel birleşmeyle bulaşmayan başka bir tipi de, ekonomik ve toplumsal koşulların elverişli olmadığı bazı sıcak bölgelerde yerleşik (endemik) olarak görülür.

Cinsel birleşmeyle bulaşan frenginin tarihte ilk kez ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Avrupa'da bu hastalığa ilişkin ilk kesin kayıtlar, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşif yolculuğundan sonrasına rastlar. Ayrıca, Kolomb öncesi dönemde yaşamış Amerika Yerlilerinin iskelet kalıntılarında *Treponema* enfeksiyonuna ilişkin belirtilerin bulunması, hastalığın Yenidünya'dan kaynaklandığı görüşünü desteklemiştir. Öte yandan, 1500'den önce Avrupa'da "cüzam" olarak tanımlanan son derece bulaşıcı, cinsel birleşmeyle yayılan ve cıvalı ilaçlarla tedaviye yanıt veren pek çok olgunun aslında cüzam değil frengi olduğu düşünülmektedir.

Kolomb'un Avrupa'ya dönüşünden sonra baş gösteren salgınlar, frengi konusundaki bilgilerin artmasını sağladı. Önce cıva tedavisi yaygınlaştı, 1836'da da potasyum iyodür piyasaya sürüldü; ama hastalığın tedavisinde büyük başarı sağlayan ilk etkili ilaç, Alman bakteriyoloji bilgini Paul Ehrlich'in 1909'da geliştirdiği Salvarsan (606) oldu. 1943'te ABD'li hekim J. F. Mahoney ve çalışma arkadaşlarının, hastalığın erken evrelerinde bir haftalık penisilin tedavisinin başarılı olduğunu göstermelerinden sonra, frengi tedavisinde antibiyotiklerin kullanımına başlandı.

Tedavi edilmeyen frengi üç evrede gelişir. Bulaşmadan sonraki 10 gün ile 10 hafta içinde başlayan ilk evrede, mikrobun vücuda girdiği yerde küçük, sert, ağrısız bir çıban oluşur; sert şankr ya da frengi şankrı denen bu çıban zamanla büyür; ortası çatlayarak yüzeysel bir yaraya dönüşür. Şankr, kolay fark edilemeyecek kadar açık renkte olsa bile, yaradan sızan serumda spiroketlerin bulunması frengi tanısını kolaylaştırır. İlk evredeki bu yaralar, tedavi uygulanmadığı durumlarda bile 10-40 gün içinde iz bırakmadan iyileşir.

Olguların yaklaşık yarısında, hastalığın ikinci evresi özellikle mukoza döküntüleri, deri lezyonları, kemik, eklem, göz ve sinir sistemi bozuklukları gibi klinik belirtiler vermeye başlar. Şankrın belirmesinden dört-sekiz hafta, bazen aylar sonra başlayan ikinci evre birkaç ay sürdükten sonra genellikle deride yara izi bırakmadan kendiliğinden sona erer.

İkinci dönemi izleyen ve birkaç ay içinde sona erebileceği gibi yaşam boyu da sürebilen gizil evrede, gözle görülebilen hiçbir frengi belirtisi olmamasına karşın, serum testleri uzun süre pozitif sonuç verir. Gizil evredeki hastaların çoğunda, tedavi uygulanmasa bile, hastalığın daha ileri evrelerine özgü belirtiler görülmez; ama, her dört hastadan birinde üçüncü evre frengi belirtilerinin ortaya çıkma olasılığı yüksektir.

Frenginin üçüncü evresi olguların yaklaşık yarısında oldukça hafif geçerken, öbür yarısında genel çökkünlük ya da ölümle sonuçlanır. Bu evrede hastalık vücudun herhangi bir bölgesini tutabilir. Kalp-damar sistemine, özellikle aorta yerleştiği zaman esnek bağdokunun yıkımına yol açarak damar duvarının incelip dışarıya doğru balonlaşmasını (anevrizma) kolaylaştırır ve aort kapakçıklarında ağır yapı bozukluklarına neden olur. Öbür sinir sistemi bozukluklarına benzer belirtiler veren sinir sistemi frengisi sakatlık ya da ölümle sonuçlanır. Bütün beyin dokusu yıkıma uğradığında, giderek artan kişilik bozuklukları, dikkati yoğunlaştırma ve düşünce yetilerinin yitimi, sanrılar, yönelim bozuklukları, bellek yitimi, duyumsamazlık (apati) ya da öfke nöbetleri gibi akıl ve ruh bozuklukları görülür. Bütün sinir sistemini ciddi boyutlarda etkilediği için genel felç adıyla anılan bu beyin frengisi ya da frengili meningoensefalit, daha çok 35-50 yaş arasındaki erkeklerde görülür ve tedavi edilmediğinde genellikle ölümle sonuçlanır. Yüksek ateş, frengiye yol açan mikroorganizmaları öldürdüğü için, 1917'de Avusturyalı hekim Julius Wagner-Jauregg frengiyi sıtmayla tedavi etmeyi önermiş, daha sonra bu yöntemin yerini antibiyotik tedavisi almıştır. Frengi-nin sinir sistemini tutmasıyla ortaya çıkan ağır bir hastalık da, omuriliğin arka kordonundaki hücrelerin yıkımı sonucunda şiddetli sırt ağrısı, özellikle yürürken hareketlerde eşgüdüm bozukluğu ve kas erimesiyle tanımlanan tabes dorsalis ya da lokomotor ataksıdır. Daha hafif geçen üçüncü evre olgularında ise deri, mukoza, kemik, karaciğer, erbezi ve beyin gibi bazı organlarda gom denen tipik yumrular oluşur.

Doğuştan frengide bebeklerin bir bölümü frengiye özgü yaralarla doğar, bir bölümü doğduğu anda sağlıklı görünür ama birkaç ay içinde frengi yaraları belirir, bazılarında da ergenliğe değin hiçbir belirti vermeyen hastalık genellikle ileri evreye özgü gelişmelerle birden ortaya çıkar.

Bazı uzmanlar, *Treponema* cinsinin başka türlerinden ileri gelen ve cinsel yoldan bulaşan frengiyle aynı serum tepkimelerini veren frambezi(*), pinta(*) gibi hastalıkları da, cinsel birleşmeyle bulaşmayan yerleşik frengi grubundan sayarlar.

Frengi tanısı için pek çok laboratuvar yöntemi geliştirilmişse de en çok kan serum testleri uygulanır. Bu testler, hastalığın başlamasından hemen sonra kan serumunda beliren iki ayrı maddenin, frengi reajini denen bir tür antikor ile *Treponema pallidum*'a karşı oluşan özgül antikorların araştırılmasına dayanır. En yaygın yöntem, genellikle sığır kalbinden özütlenen lipit yapısındaki bir antijenle tepkimeye girerek serumda gözle görülebilir bir kümelenmeye (flokülasyon ya da yumaksı çökelme) yol açan frengi reajininin araştırılmasıdır.

Bu çökelme testlerinin, yöntemi geliştiren kişinin (Kahn, Kline, Hinton, vb) adıyla anılan pek çok türü vardır. Bunlardan en çok kullanılanı, çok çabuk ve oldukça kesin sonuçlar veren VDRL (*venereal disease research laboratory* / zührevi hastalık araştırma laboratuvarı) testidir.

Frengi serum testlerinin en bilinen örneği ise, çökelme testlerinin değişik bir uygulaması olan Wassermann testidir. Alman bakteriyoloji bilgini August von Wassermann'ın 1906'da geliştirdiği bu yöntemde, sığır kalbinden özütlenen lipit yapısındaki antijen, kan serumunun doğal bileşenlerinden olan ve antijen-antikor ikilisiyle birleşen kompleman ile birlikte kullanılır. Frengili hastalarda, antijen-antikor ikilisi kompleman tutarak kendisine bağlar (pozitif Wassermann tepkimesi); oysa hastalığa yakalanmamış kişilerin kanında frengi antikoru bulunmadığı için kompleman serbest olarak kalır.

Frengi reajini yerine, *Treponema pallidum*'a karşı oluşmuş özgül antikorların araştırılmasına dayanan öbür serum testlerinde, ya doğrudan doğruya bakterilerin ürettiği ya da kimyasal yöntemlerle bakterilerden özütlenmiş maddelerden elde edilen antijenler kullanılır. Bu tip testlerin özü bakterinin hareketsizleştirilmesine, çökeltilmesine ya da komplemanın bağlanmasına dayanır.

Bütün bu serum testlerinin hiçbiri yalnızca frengiye özgü değildir; bulaşıcı mononükleoz, sıtma gibi birçok hastalıkta da yanıltıcı pozitif sonuçlar alınmıştır. Serum testleri genellikle bulaşmadan 4-6 hafta sonra ya da ilk deri belirtilerinin görülmesinden 1-3 hafta sonra pozitif yanıt verir. Erken evrede, frengi şankrından ya da o bölgedeki lenf bezinden alınan doku örnekleri karanlık alan mikroskopunda incelendiğinde *Treponema pallidum* görülebilir. Daha sonraki belirtisiz evrede ise, merkez sinir sisteminde

bir bozukluk olup olmadığını anlamanın en güvenilir yolu beyin-omurilik sıvısını incelemektir.

frenkasması (*Cissus*), asmagiller (*Vitaceae*) familyasının, tropik ve astropik bölgelerde dağılmış odunsu tırmanıcı bitkileri içeren cinsi. Bu bitkilerin yaprakları genellikle etlidir. ABD'nin orta ve güney

Cissus sicyoides türü frenkasması
Phil Clark

bölgelerinde kendiliğinden yetişen *C. incisa* 9 m'ye kadar uzayabilir; üç yaprakçıklı bileşik yaprakları, yaklaşık 2 cm çapında kara meyveleri vardır. *C. rhombifolia* ve *C. antarctica* türleri genellikle bahçe sarmaşığı olarak yetiştirilir.

frenkinciri (*Opuntia ficus-indica*), HINT İNCİRİ ya da FIRAVUNİNCİRİ olarak da bilinir, kaktüsgiller (*Cactaceae*) familyasının *Opuntia* (kaynanadili) cinsinden yassı gövdeli, dikenli bir kaktüs türü ve bu bitkinin

Frenkinciri (*Opuntia ficus-indica*)
Anadolu Yayıncılık Arşivi

yenebilen meyveleri. Anayurdu Batı Yarıküre olan frenkinciri, meyveleri nedeniyle bütün ılıman bölgelerde yaygın olarak yetiştirilir; Türkiye'de de Akdeniz ve Ege bölgesinde yabani olarak yetişir.

Yaklaşık 5,5 m'ye kadar boylanabilen frenkincirinin 7,5-10 cm genişliğinde büyük sarı çiçekleri ve beyaz, sarı ya da kırmızımsı mor renkli, yumurta biçiminde meyveleri vardır. Bu meyvelerin hem içindeki yumuşak öz yenir, hem de tohumlarından yağ çıkarılır; ayrıca, özellikle dikensiz çeşitlerinin bol sulu gövdeleri kuraklık dönemlerinde hayvan yiyeceği olarak kullanılır.

frenkmaydanozu (*Anthriscus cerefolium*), maydanozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyasından biryıllık otsu bitki. Anayurdu Karadeniz'in kuzey kıyıları, Hazar Denizi yöresi ve Asya'nın batısıdır. Avrupa'da, kurutulduktan sonra baharat olarak kullanılan kokulu yaprakları nedeniyle tarımı yapılır. Kurutulduğunda rengi soluk yeşil olan frenkmaydanozunun hoş bir

Frenkmaydanozu (*Anthriscus cerefolium*)
G R Roberts

kokusu ve anasonu andıran bir tadı vardır. Yaprakçık damarlarının yanındaki kanallarda uçucu yağ bulunur.

Bazı Avrupa ülkelerinde kökleri sebze olarak yenen frenkmaydanozunun çiçekli dallarının idrar artırıcı ve balgam söktürücü etkisi vardır.

frenkmenekşesi (*Hesperis matronalis*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, menekşe kokulu çiçekleri nedeniyle bahçelerde yaygın olarak yetiştirilen süs bitkisi. Anayurdu Avrasya'dan dağılarak başka iklimlere de alıştırılmış olan frenkmenekşesi yaklaşık 90 cm uzunluğunda bir bitkidir; yaprakları ince uzun ve dişli kenarlı, leylak, mor ya da beyaz renkteki çiçekleri dört taçyapraklı ve genellikle belirgin damarlıdır. Bitkinin idrar artırıcı, terletici ve balgam söktürücü etkisi vardır.

frenksalatası *bak.* hindiba

frenküzümü, *Grossulariaceae* familyasının *Ribes* cinsinden çeşitli çalı türlerinin ve bunların tatlı ya da hafif ekşimsi, sulu meyvelerinin ortak adı. Anayurdu Kuzey Yarıküre'nin ılıman bölgeleri ile Güney Amerika'nın batısı olan frenküzümünün 1600'den önce ilk kez Hollanda, Danimarka ve Baltık Denizi yöresinde yetiştirildiği sanılmaktadır.

Genellikle dikensiz çalı biçiminde olan frenküzümlerinin üç-beş loplu yaprakları ve salkım oluşturan çiçekleri vardır. Meyvelerinin rengine göre başlıca siyah, kırmızı ve beyaz olmak üzere üç gruba ayrılan frenküzümlerinin ana türlerden geliştirilen pek çok çeşidi vardır. Bu bitkiler özellikle serin ve nemli kuzey iklimleri ile killi ve milli topraklarda çok iyi gelişir.

Frenküzümü (*Ribes*)
Walter Chandoha

Çoğaltma genellikle çelikleme yoluyla yapılır; sonbaharda alınan 20-30 cm uzunluğundaki çelikler hemen ya da ilkbaharda birbirinden 7,5-15 cm arayla fidanlığa yerleştirilir ve köklenen fidanlar tarlada birbirlerinden 1,8-2,4 m uzaklıktaki sıralara 1,2-1,5 m arayla dikilir. Gölgeli ortamları sevdikleri için üzüm, şeftali, kiraz ve armut ağaçlarının altında da yetiştirilebilir.

Frenküzümleri bol miktarda C vitamininin yanı sıra kalsiyum, fosfor ve demir gibi mineralleri de içerir. Çiğ olarak pek yenmeyen meyveler daha çok reçel, jöle, marmelat, meyve suyu, dondurma, pasta ve likör yapımında kullanılır. Yapraklarının idrar artırıcı ve terletici etkisi vardır.

Türkiye'de yer yer süs ve çit bitkisi olarak yetiştirilen, ama önemsenecek düzeyde tarımı yapılmayan frenküzümlerinin en çok yetiştirildiği ülkelerin başında İngiltere gelir. Bektaşiüzümü gibi frenküzümleri de veymut çamlarına zarar veren kabarcık pası hastalığının yayılmasında önemli bir etken olduğundan, özellikle ABD'nin bazı bölgelerinde yetiştirilmesi yasaklanmıştır.

frenleme ışınımı, Almanca BREMSSTRAHLUNG, atom çekirdeğinin güçlü elektrik alanının etki bölgesinden geçen yüklü parçacıkların (özellikle elektronların) ani yavaşlamaları ya da sapmaları sonucunda ortaya çıkan ışınım. X ışınları tayfının sürekli niteliği (bir maksimum enerji değerinden düşük enerji değerlerine kadar bütün tayf bölgesini kaplayan X ışınları) frenleme ışınımının sonucudur. X ışını tüpünde bir metal hedefe yöneltilen elektronların bir bölümü bir çekirdekle doğrudan çarpışarak durur; bunların kinetik enerjilerinin tümü ışınıma dönüşür, böylece de enerjisi en yüksek değerde olan ışınımlar ortaya çıkar. Aynı elektron demetindeki öteki elektronlar ise artı yüklü çekirdeklerin etkisiyle birkaç kez sapmaya uğradıktan sonra durur. Her sapmada, enerjisi en yüksek değerden daha düşük olan bir elektromagnetik enerji darbesi (foton) ortaya çıkar.

Kozmik ışınların enerjilerinin bir bölümünü atmosferde kaybetmelerinin bir nedeni frenleme ışınımıdır. Güneş'in yaydığı X ışınlarının, Güneş atmosferinin renkküre (kromosfer) bölgesinde madde içinden geçen hızlı elektronlarca oluşturulan frenleme ışınımları olduğu sanılmaktadır.

Kararsız çekirdeklerin elektron (ya da pozitron) salmaları ya da kendi çevrelerinde dolanan elektronlardan birini kapmaları

yoluyla oluşan beta bozunumu sürecinde ortaya çıkan iç frenleme ışınımı, bu elektronların kendi çekirdeklerinin etkisiyle sapmaya uğramalarından ileri gelir.

frenoloji, kafatası biçimini inceleyerek zihinsel yetilerin ve kişilik özelliklerinin saptanması. Viyanalı hekim Franz-Joseph Gall (1758-1828) ile 19. yüzyıldaki izleyicileri Johann Kaspar Spurzheim (1776-1832) ve George Combe (1788-1858) tarafından geliştirilmiştir. 20. yüzyıl ortalarına değin büyük ilgi görmüşse de, bilimsel açıdan kesinlikle geçersiz olduğu kanıtlanmıştır.

Frenoloji beş ilkeye dayanıyordu: 1) Beyin, düşünme (zihin) organıdır, 2) insanın zihinsel yetenekleri, belirli sayıda bağımsız yetiler biçiminde incelenebilir, 3) bu yetiler doğuştan gelir ve her biri beynin yüzeyindeki belli bir bölgede yer alır, 4) her bölgenin büyüklüğü, o bölgede yer alan yetinin ne ölçüde önemli bir kişilik öğesi olduğunu gösterir, 5) kafatasının dış yüzeyi ile onun altında yer alan beynin yüzeyi arasında, kafanın dış yüzeyini inceleyerek çeşitli organların büyüklüklerinin kıyaslanmasını olanaklı kılacak kadar yakın bir paralellik vardır.

Gall, sistemini tümüyle deneyci bir yöntemle oluşturmasına karşın, sözünü ettiği organları belirleme yöntemi oldukça aldatıcı bir temel üzerine kuruluydu. Bir yetinin konumlandığını düşündüğü yeri rasgele seçtikten sonra, aynı özelliği paylaşan kişilerin kafa yapılarını inceleyerek bu kişilerin ayırt edici kişilik özelliğini belirleyen kafa biçimlerini bulmaya çalışıyordu. İlk çalışmalarından bazılarını hapishanelerde ve akıl hastanelerinde gerçekleştirdi; böylece "suça yatkın" diye nitelediği bazı kişilik özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlıyordu. Bu özelliklerin aşırı ölçüde dışavurulduğu davranışları gözleyerek cinayet, hırsızlık gibi davranışlara yol açan organların haritasını çıkarmaya çalıştı. Ama onun bu organlara verdiği adlar ahlaki ve dinsel kaygılardan ötürü Spurzheim tarafından değiştirildi. Gall, yaptığı kafa modelinde 26 organın yerini göstermişti; bunların her biri dairesel alanlar kaplıyordu ve birbirlerinden boşluklarla ayrılmıştı. Spurzheim ve Combe ise kafatasının tümünü, birbirine bitişik, dörtgen biçimli bölgelere ayırdılar. Her bölge, sevme yatkınlığı, çocuk sevgisi, dikkati toplama yeteneği, bağlanma yeteneği, kavgacılık, yıkıcılık, ketumluk, açgözlülük, yapıcılık, özsaygı, beğenilme isteği, ihtiyat, eliaçıklık, saygı, vicdan, metanet, umut, merak, idealist olmak, nüktedanlık, taklitçilik, bireysellik, biçim algısı, büyüklük algısı, ağırlık algısı, renk algısı, konum algısı, sayı algısı, sıra algısı, bellek, zaman algısı, ses algısı, dilsel algı, karşılaştırarak kavrama yeteneği ve metafizik ruh gibi kişilik özelliklerini belirliyordu.

Frenssen, Gustav (d. 19 Ekim 1863, Barlt - ö. 11 Nisan 1945, Barlt, Holstein), Alman romanında *Heimatkunst* (Yurt Sanatı) akımının önde gelen savunucusu.

İlahiyat öğrenimi gören Frenssen, yaşamının 10 yılını Lutherci papaz olarak geçirdi. Katı kilise öğretisine yönelik eleştirel tutumu, zamanla Hıristiyanlığın tümüyle reddine dönüştü. *Jörn Uhl* (1901) adlı üçüncü romanı da büyük başarı kazanınca din adamlığını bırakarak bütün zamanını yazarlığa verdi. Ara sıra yaygın beğeniye seslenen romanlar yazdıysa da, büyük ölçüde, karakterlerinin canlılığı ve romanlarının geçtiği Kuzey Denizi kıyılarını betimlemedeki başarısı yüzünden ünlendi. Başlıca yapıtları arasında *Die drei Getreuen* (1898; Üç Arkadaş), *Hilligenlei* (1905; Kutsal Toprak), *Peter Moors Fahrt nach Südwest* (1907; Peter Moor'un Güneybatı Afrika Yolculuğu), *Klaus Heinrich Baas* (1909), *Der Untergang der Anna Hollmann* (1911; Anna

Frenssen, 1933
Staatsbibliothek, Berlin

Hollmann'ın Düşüşü), *Der Pastor von Poggsee* (1921; Poggsee Papazı) ve bir otobiyografi olan *Otto Babendiek* (1926) sayılabilir.

Freon (ticari marka), karbon ve flüor elementlerini, çoğu kez başta klor olmak üzere öbür halojenleri ve hidrojen elementini içeren alifatik organik bileşiklerin ortak adı. Freon adı, Du Pont Company(*) adına tescil edilmiş ticari bir markadır.

Renksiz, kokusuz, kolay tutuşmayan ve aşındırıcı olmayan, az zehirli gaz ya da sıvı halindeki Freonlar ilk kez 1930'larda soğutucu olarak piyasaya sürülmüştür; ayrıca aerosollerde itici olarak kullanılan bu bileşiklerin çeşitli teknik uygulamalarda yaygın bir kullanımı vardır. Kaynama noktalarının, yüzey gerilimlerinin ve ağdalılıklarının (viskozite) düşük olması, Freonlara soğutucu olarak aranan bütün özellikleri kazandırır; üstelik moleküllerinde flüor atomları bulunduğu için son derece kararlı ve eylemsiz olan bu bileşiklerin insan sağlığına da hiçbir zararı yoktur. Nitekim soğutma ve klima sistemlerinde kullanıldıklarında dışarıya koku sızdırmaları ya da yangın tehlikesi yaratmaları söz konusu değildir. Bu grubun en önemli üyeleri, diklorodiflüorometan (Freon 12), trikloroflüorometan (Freon 11), klorodiflüorometan (Freon 22), diklorotetraflüoroetan (Freon 114) ve triklorotriflüoroetandır (Freon 113).

1970'lerin ortalarında, halojenli organik iticilerin stratosferde bulunan ve deri kanserine yol açabilecek zararlı morötesi ışınları soğuran koruyucu ozon katmanını kimyasal tepkimelerle yok edeceği öne sürülmüştür. *Ayrıca bak.* ozonosfer.

frer (Latince *frater*: "kardeş"; Fransızca *frère*), yalnızca halkın sadakalarıyla geçinen Katolik tarikatlarının üyelerine verilen ad. Başlangıçta frer adı, örneğin *Romeo* ve *Juliet*'teki Friar Laurence gibi, bu tarikatların üyelerine verilen bir unvandı. Günümüzde ise unvan olarak kullanılması enderdir. Sadakacı 10 Katolik tarikatı şunlardır: Dominikenler, Fransiskenler, Augustinusçu Keşişler, Karmelitler, Triniterler, Nolaskenler, Servitler, Minimler, Saint Jean Şövalyeleri ve Töton Şövalyeleri'nin Avusturya kolu.

Frere, Sir (Henry) Bartle (Edward) 1. BARON (d. 29 Mart 1815, Brecknockshire, Galler - ö. 29 Mayıs 1884, Wimbledon, Surrey, İngiltere), Hindistan'da ve Güney Afrika'da görev yapan İngiliz sömürge yöneticisi. Güney Afrika'daki yüksek komiserliği sırasında izlediği politika büyük tartışmalara yol açmıştır.

Yükseköğrenimini Haileybury'de 1834'te tamamlayan Frere Hindistan'da memurluğa başladı. 1850'de Sind'de yüksek yönetici oldu. Bu görevde kaldığı dokuz yıl boyunca bölgenin ekonomik gelişmesini sağlamak için önemli çalışmalarda bulundu. 1857'deki büyük Hint Ayaklanması sırasında Sind görevli olarak sakin kaldığından, Frere komşu Pencap'a destek birlikleri yollayabildi. Bu başarıları kendisine "sir" unvanı verilmesine ve Kalkuta'daki kral naibi konseyine (1859-62) seçilmesine yol açtı. Beş yıl Bombay valiliği yapan Frere, Hindistan Konseyi üyesi (1867-77) olarak İngiltere'ye döndü. Bu görevi sırasında Hindistan'da tarım, iletişim ve eğitimin gelişmesi için çaba gösterdi. 1876'da baron unvanı aldı.

İngiliz sömürgeler bakanı Lord Carnarvon, İngiliz Güney Afrikası ile Boer cumhuriyetleri arasında kurulması planlanan konfederasyonu gerçekleştirmesi için Frere'i vali ve yüksek komiser olarak 1877'de Kap Kolonisi'ne gönderdi. Frere oraya varır varmaz, olayların olumsuz yönde gelştiğini gördü. Zulular ayaklanmıştı; beyazlar federasyona karşıydı; Transvaal Boerleri ise, Frere'ın gelişinden hemen önce Transvaal'in İngilizler tarafından ilhak edilmiş olması yüzünden ayaklanmaya hazırlanıyordu. Asyalıları yönetmeye alışmış olan Frere hızla uygulamalarını başlattı. Mızraklı Zulu kabilelerini sürekli bir tehdit olarak görüyordu. Bunların ortadan kaldırılması federasyonu kolaylaştıracaktı. Aralık 1878'de Zululara bir ültimatom göndererek savaşı başlattı. İngilizlerin savaşın başlarında Isandhlwana'da yenilmesi Frere'in sonu oldu. Parlamento içinde ve dışında yapılan ateşli siyasal tartışmalardan sonra Frere resmen kınandı ve sonra da Temmuz 1880'de geri çağrıldı.

Frere, John (d. 10 Ağustos 1740, Roydon Hall, Diss yakınları - ö. 12 Temmuz 1807, East Dereham, Norfolk, İngiltere), Tarihöncesi arkeolojisinin kurucularından biri olan İngiliz eski yapıtlar uzmanı.

Taşra ileri gelenlerinden olan Frere, 1771'den sonra Kralıyet Eski Yapıtlar Derneği'nin etkin bir üyesi oldu. 1790'da Diss yakınlarındaki Hoxne'da soyu tükenmiş hayvan kemikleri arasında Paleolitik Çağa ait çakmaktaşı aletler buldu. Sonraki yıllarda biçimlenen arkeolojik araştırma yöntemini sezgileriyle uygulayarak, ortaya çıkardığı katı özenle not etti ve tanımladı. (Bu kattan dolayı Hoxne, İngiltere'de Pleyistosen Bölümü ilişkin jeolojik incelemelerde önemli bir sit alanı olmuştur.) Dünyanın İÖ 4004'te yaratıldığı yolundaki yaygın görüş karşısında pek ileri gidemeyen Frere, gene de bulgularını rapor ederken (1797) kalıntıların İÖ 4004'ten çok daha eski bir tarihe ait olabileceğini ima etti. Frere'in raporu nezaket gereği kabul edildiyse de, değerinin anlaşılması için 60 yıl geçmesi gerekti.

Frere, John Hookham, takma adı WILLIAM AND ROBERT WHISTLECRAFT (d. 21 Mayıs 1769, Londra - ö. 7 Ocak 1846, Valletta, Malta), İngiliz diplomat ve edebiyatçı. Devrim karşıtı *The Anti-Jacobin* (1797-98) adlı haftalık dergide yazdığı alaycı yazıları, başarılı çevirmenliği ve şiir ölçülerindeki denemeleriyle tanınır. Ustaca yedirilmiş bir uyak kalıbı içeren ve sekiz dizelik bir kıta düzeni olan İtalyan *ottava rima*'sını İngiliz şiirine yeniden kazandırmış ve bunu Arthur efsanesi(*) üzerine alaylı bir kahramanlık şiiri olan *The Monks and the Giants*'da (1817-18;

Keşişler ve Devler) başarıyla kullanmıştır. Aristophanes'ten çevirdiği dört oyunla ölçü konusundaki ustalığını kanıtlamıştır.

Eton College'da öğrenim görürken tanıştığı George Canning'le birlikte *The Anti-Jacobin*'de çalıştı. Dışişleri örgütüne girdi ve 1799'da dışişleri bakanı müsteşarı oldu. 1800'de olağanüstü elçi olarak Portekiz'e gitti. 1808'de Sir John Moore'u, Fransızlarla çarpışırken İspanya'da La Coruña'ya çekilmekten caydırarak, İngiliz ordusunu tehlikeye atmakla suçlandı. Diplomatlık mesleğini sona erdiren bu olayın ardından geri çağrıldı. Gözden uzak ve yalnızlık içindeki son yıllarını 1820'den sonra Malta'da geçirdi.

Frère-Orban, Hubert Joseph Walther (d. 22 Nisan 1812, Liège, Fransız İmparatorluğu - ö. 1 Ocak 1896, Brüksel), Belçikalı siyaset ve devlet adamı. İki kez (1868-70, 1878-84) başbakanlık yapmıştır.

Serbest ticaretin güçlü bir savunucusu olan Frère-Orban, Liège'de avukatlık yaparken

Frère-Orban, Louis Gallait'nin yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1880; Merkez Bankası, Brüksel
A.C.L., Brüksel

Liberal harekette önemli rol oynadı. 1847'de bu kentten Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1847'den 1894'e değin mecliste Liberal gruba öncülük etmenin yanı sıra birçok bakanlık görevinde bulundu. Maliye bakanlığı sırasında (1848-52) Merkez Bankası'nı kurdu, gazete vergisini kaldırdı, posta ücretlerini düşürdü ve kararlı bir serbest ticaret politikası doğrultusunda gümrük vergilerini azalttı. Yeni bir ticaret antlaşması görüşmelerini kolaylaştırmak için Fransa'ya telif hakkıyla ilgili ödünler vermesi, büyük tepki yarattı. Bunun üzerine istifa etti; kabinenin öteki üyeleri de kısa bir süre sonra onu izledi. 1857'de yeniden maliye bakanı olunca, İngiltere ve Fransa'yla yapılan ticaret antlaşmalarında serbest ticaret ilkelerini uygulama olanağını buldu. *Octroi* adı verilen yerel ithalat vergilerini ve karayollarında ücretli geçişi kaldırdı.

1868'de başbakan olduktan sonra Fransızların Lüksemburg Demiryolları'nın denetimini ele geçirme girişimini boşa çıkardı (1869). İkinci başbakanlığı sırasında ilköğretimi laikleştirdiği (1879) ve Vatikan'la diplomatik ilişkileri kestiği (1880) için Katolik Parti'nin şiddetli saldırılarına hedef oldu. Gönülsüz bir biçimde de olsa oy verme hakkını genişletmeyi kabul etmesine (1883) karşın, Radikallerin düşmanlığı ve mali bunalımın yol açtığı hoşnutsuzluklar yüzünden 1884 seçimlerinde yenilgiye uğrayarak başbakanlıktan düştü.

Frerichs, Friedrich Theodor von (d. 24 Mart 1819, Aurich, Hannover - ö. 14 Mart 1885, Berlin, Almanya), deneysel patolojinin kurucularından olan Alman hekim. Fizyoloji ve tıbbi biyokimya öğretimine büyük önem vererek klinik tıbbın bilimsel bir temel kazanmasına katkıda bulunmuştur.

1851-59 arasında Breslau (bugün Wrocław) Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevi yapan ve 1859'dan ölümüne değin Berlin Üniversitesi'ne bağlı Charité Hastanesi'nin

Frerichs, y. 1880
Archiv für Kunst und Geschichte Berlin

yöneticiliğini üstlenen Frerichs, titiz laboratuvar incelemelerine ve deneylerine dayanan klinik tıbbın en büyük temsilcilerindendir. Bağışıklık konusundaki araştırmalarıyla 1908 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü alan Paul Ehrlich'in ve öbür öğrencilerinin gelişmesini derinden etkilemiş, patolojik biyokimya araştırmalarıyla karaciğer ve şeker hastalıklarının tanı ve tedavisindeki gelişmelere öncülük etmiştir.

Fréron, Louis(-Marie-Stanislas) (d. 17 Ağustos 1754, Paris - ö. 15 Temmuz 1802, Santa Domingo, Hispaniola), Fransız Devrimi'nin Thermidor gericiliği döneminde *jeunesse dorée* (yaldızlı gençlik) çetelerine önderlik eden gazeteci.

Voltaire ve öbür Aydınlanma filozoflarının görüşlerine karşı çıkan *L'Année Littéraire*'in yayın yönetmeni olan babasının ölümünden (1776) sonra, yayın organının yönetimini üstlendi. Devrimin patlak vermesinin hemen ardından çıkardığı *L'Orateur du Peuple* gazetesinde meşruti monarşiye şiddetli eleştiriler yöneltti. XVI. Louis'nin Haziran 1791'deki kaçma girişimi üzerine idamını istedi. Tutuklanmamak için monarşinin yıkıldığı 10 Ağustos 1792'ye değin saklanmak zorunda kaldı. Eylül 1792'de toplanan Konvansiyon'da Montagnard'lara (Dağlılar) katıldı. Mart 1793'te karşıdevrimci hareketleri bastırmak üzere Marsilya ve Toulon'a gönderildi. Her iki kentte de yüzlerce ayaklanmacıyı toplu olarak idam ettirdi. Bu yüzden Mart 1794'te Robespierre tarafından geri çağrıldı. İdam edilmekten çekindiği için 9 Thermidor'da (27 Temmuz 1794) Robespierre'i iktidardan düşüren komploda etkin biçimde yer aldı. Bunu izleyen Thermidor gericiliği döneminde *L'Orateur du Peuple*'de Jakobenlere şiddetle çattı; sokaklarda Jakoben işçilere saldırılar düzenleyen *jeunesse dorée* çetelerini örgütledi. Paris Jakoben Kulübü'ne karşı düzenlediği saldırıyla, hükümetin Kasım 1794'te bu kulübü kapatmasına gerekçe hazırladı. Napoléon Bonaparte'ın iktidara gelişinden sonra, Kasım 1801'de Santo Domingo vali yardımcılığına atandı.

Louis Fréron
Bibliothèque Nationale Paris

Frescobaldi AİLESİ, ortaçağda Floransalı aile. Floransa'nın iş ve siyaset çevrelerinde ün kazanan ve İngiliz kralları I. ve II. Edward'ın savaşlarını finanse eden bankerler yetiştirmiştir.

12. yüzyıldan başlayarak Floransa kamu yaşamında önem kazanan Frescobaldi ailesi zengin ve nüfuzluydu. Floransa'da günümüzde de adlarını taşıyan bir sokakta oturan Frescobaldiler 1290'larda Beyazlar ve Siyahlar olarak iki hizbe bölündü. Birinciler, imparatorluk yanlısı olan Ghibellino partisiyle, ikinciler de Guelfo partisiyle ittifak kurdu. 14. yüzyılın başlarında artık yalnızca Beyaz Frescobaldiler kalmıştı. Tutuculuğu yüzünden aile 1285-1433 arasında yönetimden hemen hemen tümüyle dışlanmıştı.

1270'lerde İngiltere'de bir şube açan Frescobaldi firması kraliyet bankeri konumuna yükseldi. Daha önce kraliyet bankerliğini, I. Edward'a Galler ve Fransa'daki savaşlar için açtığı krediler yüzünden iflasa sürüklenen Lucca'lı Riccardi şirketi yapıyordu. 1302-10 arasında Frescobaldi firması I. ve II. Edward'a toplam 150 bin sterlin kredi açtı. Bunun karşılığında darphane ve gümrük de içinde olmak üzere İngiltere'nin gelir kaynaklarının denetimini ele geçirmekle kalmadı, toprak, unvan ve ayrıcalıklar da elde etti. 1310'da II. Edward'ın baronları İtalyanların nüfuzunu çekemeyerek gümrük vergilerinin yabancılara tahsis edilmesini yasaklayan, yabancı tüccarların tutuklanmasını ve mallarına el konmasını öngören yasalar çıkardılar. Frescobaldiler, daha bu kararlar uygulamaya konamadan kaçarak önce Avignon'a, sonra da Floransa'ya sığındılar.

Frescobaldi ailesi 1343'te Floransa'da nüfuzlu çevrelerin başarısız kalan bir başkaldırı girişiminde etkin rol oynadı ve bu nedenle, duruma tekrar egemen olan demokratik yönetimin dışında bırakıldı.

Ailenin birçok üyesi edebiyat alanında ün kazandı. Bunlar arasında şair Dino Frescobaldi (ö. y. 1316) ve 1384'te Mısır ile Kudüs'e giden ve tarihçilere gördüğü ülkelerin toplumsal ve ekonomik yaşamıyla ilgili değerli bilgiler bırakan Leonardo Frescobaldi sayılabilir.

Frescobaldi, Girolamo (d. Eylül 1583, Ferrara, Papalık Devletleri - ö. 1 Mart 1643, Roma), İtalyan orgcu ve org için beste yapan ilk büyük ustalardan biri. Öğrencileri J. J. Froberger ve Franz Tunder aracılığıyla Alman barok okulu üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. Frescobaldi'nin ünü çalgısal yapıtlarından kaynaklanır. En çok klavyeli çalgılar için beste yapmıştır, ama sürekli bas ve türü belirlenmemiş çalgılar için yazdığı *canzona*'lar, üçlü sonatın gelişiminde çok önemli rol oynamıştır. Üçlü sonat bu geçiş yapıtlarının gelişmesiyle ortaya çıkmış ve yerini yaylı çalgılar dörtlüsüne bırakıncaya değin oda müziğinin temel biçimi olarak kalmıştır.

Sanat yaşamına 1607'de, Roma'da Sta. Maria in Trastevere Kilisesi'nin orgcusu olarak başladı. Aynı yıl Felemenk'e gitti ve Anvers'te madrigallerden oluşan ilk yapıtını yayımladı. 1608'de Roma'da San Pietro Bazilikası'nda orgcu oldu ve Floransa'da saray orgculuğu yaptığı 1628-34 dönemi dışında ölümüne değin San Pietro'da kaldı.

1608'de çeşitlilikleri ve ustalıklı kontrpuan kullanımıyla dikkati çeken açık partisyonlu (her partinin ayrı portede gösterildiği) 12 fantezi yayımladı. 1624'te gene açık partisyonlu 10 *ricercare*, 5 *canzona* ve 11 kapriçyodan oluşan bir derleme yayımladı. Derlemenin önsözünde de seslendirmeye ilişkin değerli bilgiler verdi: "Çalgıcı bir parçayı başından sonuna kadar çalmayı sıkıcı bulursa, ana tonalitede bitirmek koşuluyla, yalnızca dilediği bölümleri çalabilir... Giriş bölümleri yavaş çalınmalı, böylelikle izleyen bölümlerin daha canlı gelmesi sağlanmalıdır. Çalgıcının kadanslarda tempoyu yayması gerekir..." *Toccate d'intavolature di cimbalo e organo* (1637;

Girolamo Frescobaldi, Christian Sas'ın bir oymabaskısı, y. 1619
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd

Klavsen ve Org'a Giriş Tokataları) biçimindeki başlığından da anlaşıldığı gibi Frescobaldi'nin klavyeli çalgı müziğinin büyük bölümü klavsen için düşünülmüştü. Aynı yapıtta çeşitli melodiler üzerine partitalara ve sürekli baslı parçalara da yer vererek gerçek klavye müziğindeki yaratıcılığını ortaya koydu. İlk kez 1627'de yayımlanan başka bir derlemesinin önsözünde, barok çalgı müziğinin yorumlanışı konusunda gene çok değerli bilgiler verdi. 1635'te yayımlanan *Fiori musicali* adlı yapıtında ise dinsel törenler için yazdığı org müziği yer alıyordu.

Frescobaldi'nin üslubunda dramatik yaratıcılık ve çarpıcı bir kromatizm kullanımı belirgindir, ama bu özellikler parçanın mantıksal yapısını kesinlikle bozmaz. Frescobaldi, *ricercare* ve *canzona*'lardaki gibi birkaç temayı hızla sunmak yerine tek temalı modern besteye yönelen ilk bestecilerden biriydi.

Fresenius, Carl Remigius (d. 28 Aralık 1818, Frankfurt am Main - ö. 11 Haziran 1897, Wiesbaden, Prusya), Alman analitik kimyacı. Nitel çözümleme (1841) ve nicel çözümleme (1846) konusundaki ders kitapları birçok kez basılıp çeşitli dillere çevrilmiş, uzun yıllar temel başvuru kaynağı olmuştur.

Fresenius, bir fotoğraftan yapılmış oymabaskı
Bavaria - Verlag

Fresenius bir eczanede çırak olarak yetiştikten (1836) sonra, 1841'de Giessen Üniversitesi'nde Justus von Liebig'in asistanı oldu, 1843'te de doçentliğe yükseldi. 1845'ten başlayarak Wiesbaden'de bilimsel ve teknik eğitim ve araştırma konularıyla ilgilendi. 1862'de kurduğu ve ölünceye değin editörlüğünü yaptığı *Zeitschrift für Analytische Chemie*'de (Analitik Kimya Dergisi) pek çok makalesi yayımlandı.

Freshfield, Douglas William (d. 27 Nisan 1845, Londra - ö. 9 Şubat 1934, Forest Row, Sussex, İngiltere), İngiliz dağcı, kâşif, coğrafyacı ve yazar. İngiliz üniversitelerinde coğrafyanın bir bilim dalı olarak okutulmasını savunmuştur.

Kafkas Dağlarının orta kesimindeki bir keşif yolculuğunda (1868), Avrupa'nın (bugün Ural Dağlarının batısında kalan eski SSCB toprakları dahil) en yüksek noktası olan Elbruz Dağına (5.642 m) ilk tırmanışı gerçekleştirdi. Himalayalar'daki Kançenjonga (1899) ile Orta Afrika'daki Ruwenzori Sıradağlarına (1905) tırmanma girişimlerinde başarısızlığa uğradı. Kraliyet Coğrafya Derneği sekreterliği (1881-94) ve başkanlığı (1914-17) ile Yazarlar Derneği başkanlığı (1908-09) yaptı. Kitapları arasında *Italian Alps* (1875; İtalyan Alpleri), *The Exploration of Caucasus* (1896; Kafkasların Keşfi), *Round Kangchenjunga* (1903; Kançenjonga Çevresinde) ile *Murray's Guide to Switzerland*'ın (Murray'nin İsviçre Kılavuzu) iki baskısı sayılabilir.

fresk (İtalyanca *fresco*: "taze"), doğrudan yeni uygulanmış ıslak sıvanın üstüne yapılan duvar resmi. Ezilip toz haline getirildikten sonra suyla karıştırılan boyalarla ıslak sıva üstüne yapılan resim, sıvayla birlikte kuruyarak duvarın kalıcı bir parçası olur. Tarihöncesinden beri uygulanagelen fresk,

Boya hazırlayan ve fresk yapan İtalyan ustalar, Maso Finiguerra'nın olduğu sanılan bir baskıdan ayrıntı, 15. yüzyıl ortası; British Museum, Londra
British Museum, Londra, fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd

16. yüzyılda *buon' fresco* (gerçek fresk) yöntemiyle en üstün noktasına ulaşmıştır. Cennini'nin *Il libro dell'arte*'si (1437; Ustanın Elkitabı) bu tekniği ayrıntılarıyla anlatan ilk yazılı kaynaktır.

Fresco secco (kuru fresk) olarak bilinen en eski fresk tekniğinde, duvar yüzeyi söndürülmüş kireçle sıvanır, sonra bu sıva kurumadan üstüne kirece dayanıklı boyalarla resim yapılır. Bu teknikte, fresk kuruduktan sonra renkler özgün tonlarından daha soluk bir görünüme bürünür. Boya yüzeye tam anlamıyla emdirilemediğinden, Giotto'nun bazı fresklerinde görülüdüğü gibi, zamanla kabarır ve yer yer dökülür. Ortaçağda ve Rönesans'ın başlarında çok uygulanan bu teknik, 18. yüzyılda Tiepolo, Boucher ve Fragonard tarafından yeniden canlandırılmıştır.

Buon' fresco olarak bilinen ikinci yöntemdeyse sıva, boyayı tümüyle emer ve resim duvarla tam anlamıyla bütünleşir. Bu teknikte çıplak duvar önce bir kat kaba sıvayla örtülür, bunun üstüne kireç-kum karışımı bir sıva (*arriccio*) sürülür, yapılacak kompozisyonun ana çizgileri ruletli şablonla ya da kazınarak bu yüzeye aktarılır. Sonra kırmızı aşıboyasıyla üstünden gidilerek bu çizgiler daha belirgin hale getirilir. En üste, çizgileri yok etmeyecek kadar ince bir kat sıva (*intonaco*) daha çekilir. Boyanın bu son kat kurumadan sürülmesi ve resmin hızla bitirilmesi gerekir. Sönmüş kireçle hazırlanan sıva, sulu kireç çözeltisiyle doymuş duruma gelir; kireç çözeltisi, havadan karbonik asit alarak boyanın dokusuna işler. Böylece oluşan kireç karbonat, kalıcı bir pigment bağlayıcısı özelliği kazanır. Boya dana ya da domuz kılından fırçayla sürülür. Renklerin tonu, çabuk kuruyan sır katlarıyla ayarlanır. Mavi gibi kirece dayanıklı olmayan mineral renkler yüzey kuruduktan sonra uygulanır.

Fresk tekniğinde son kat ancak o gün boyanacak yere sürülür. İki ayrı günde yapılmış çalışmaların birleşme noktasının fark edildiği bazı örnekler vardır. Bunun önüne geçmek için birleşme yerleri anında kazınarak ya da ıslatılarak düzeltmeler yapılır. Küçük düzeltmeler kazein ve yumurtalı tempera(*) ile yapılabilir; büyük düzeltmelerde yüzeyin bütünüyle kazınıp son kat sıvanın yeniden uygulanması gerekir.

Eski Yunan'dan günümüze *buon' fresco* ile yapılmış hiçbir resim ulaşmamıştır. Ama Roma dönemi Pompei evlerinde (İS 2. yy), Mançurya'da Liaoyang'daki Çin mezarlarında ve Hindistan'daki Ajanta mağaralarında (6. yy) günümüze kalmış fresk örnekleri vardır. Bu tekniği en yetkin biçimde Michelangelo(*) ve Raffaello(*) uygulamışlardır. Andrea Orcagna, Gozzoli ve Domenico Ghirlandajo da *buon' fresco* yöntemiyle çalışmış sanatçılardır. 20. yüzyılda ise Meksikalı Orozco, Rivera ve Tamayo gibi duvar ressamları bu teknikle yapıtlar vermişlerdir.

Yapıların dış cephesindeki freskler *graffito* (İtalyanca *graffiare*: "kazımak") yöntemiyle yapılır. Duvara kaba sıvadan sonra üst üste ince sıva katları çekilir. Bunların her biri kirece dayanıklı, ayrı renkte pigmentlerle renklendirilmiştir. Kompozisyona göre nerede hangi renk elde edilmek isteniyorsa, o renkteki sıva katının üstünde bulunan katlar sivri uçlu bir aletle kaldırılır. Ortaçağdan beri geleneksel bir halk sanatı türü olarak süren *graffito* tekniği 13. yüzyılda Almanya'da yaygınlaşmıştır. 20. yüzyılda ise kuzey ülkelerinde yeniden canlandığı görülür.

Kuzey ülkelerinde, nem ve soğuk gibi elverişsiz hava koşulları freskin yapıların içinde pek fazla kullanılmaması sonucunu doğurmuştur. Bugün her yerde, hava kirliliğiyle artan sülfürün olumsuz etkileri, yüzyıllardır güzelliğinden hiçbir şey kaybetmemiş olan fresklerin korunmasında önemli bir sorun oluşturmaktadır. *Ayrıca bak.* duvar resmi.

Fresnay, Pierre, asıl adı PIERRE-JULES-LOUIS LAUDENBACH (d. 4 Nisan 1897, Paris - ö. 9 Ocak 1975, Paris, Fransa), çok yönlü Fransız tiyatro ve sinema oyuncusu. Tiyatro oyuncusu olan amcası Claude Garry'nin yanında yetişti. Sahneye ilk kez 1912'de çıktı. Daha sonra Paris Konservatuvarı'na girdi.

1915'te *pensionnaire* (koşullu üye) olarak Comédie-Française'e alındı. Seksen kadar oyunda oynadı; özellikle Alfred de Musset'nin oyunlarında başarı kazandı. 1927'de *sociétaire*'liğe (tam üye) kabul edildi. İzleyen 10 yıl içinde Fransa'dan başka ABD ve İngiltere'de de sahneye çıkmayı sürdürdü. Bu dönemdeki *Cyrano de Bergerac* (1928) ve *Don Juan* (Londra, 1934) en ünlü rolleriydi. Fresnay'nin İngilizce oynadığı ilk oyun Noël Coward'ın *Conversation Piece*'i (1934) oldu. New York ve Londra'da sahnelenen bu oyunda karısı Yvonne Printemps'la karşılıklı oynadı. Karı koca daha sonra Paris'teki Théâtre de La Michodière'in başına getirildiler (1937).

Fresnay, şansını sinemada denemek amacıyla 1931'de Comédie-Française'den ayrıldıktan sonra birçok sessiz filmde rol aldı. Ama sinema oyuncusu olarak asıl ününü, Marcel Pagnol'un üçlemesinden uyarlanan *Marius* (1931), *Fanny* (1932) ve *César* (1936) filmlerinde canlandırdığı Marius tipiyle kazandı. Jean Renoir'ın *La Grande illusion* (1937; *Harp Esirleri/Büyük Aldanış*) adlı (Erich von Stroheim'ın da rol aldığı) filmindeki genç Fransız subayı rolüyle sinema oyunculuğunda doruğa yükseldi. *Monsieur Vincent*'la (1947; Bay Vincent) Venedik Bienali Ödülü ve *Dieu à besoin des hommes*'la (1950; Tanrı'nın İnsanlara Gereksinimi Var) daha başka ödüller kazandı.

Fresnel, Augustin-Jean (d. 10 Mayıs 1788, Broglie - ö. 14 Temmuz 1827, Ville-d'Avray, Fransa), optik alanındaki çalışmalarıyla tanınan Fransız fizikçi. Thomas

Fresnel, çağdaş bir portreden Ambroise Tardieu'nün yaptığı oymabaskı, 1825
H. Roger - Viollet

Young'ın geliştirdiği ışığın dalga kuramının kanıtlanmasına yönelik araştırmalar yapmıştır.

Fransa'nın çeşitli illerinde mühendislik yapan Fresnel, Napoléon'un 1814'te Elba'dan dönmesinden sonra bir süre için işini kaybetti. Optik alanındaki çalışmalarına da bu dönemde başladı. Işığın sapmasını inceledi, girişim saçakları oluşturmaya yönelik çeşitli aygıtlar geliştirdi ve matematiksel analiz yöntemlerinden yararlanarak, dalga kuramına karşı yapılan eleştirilerin bir bölümünü geçersiz kıldı.

François Arago ile birlikte kutuplanmış ışığın girişimine ilişkin yasaları araştıran Fresnel, dairesel biçimde kutuplanmış ışık elde etti ve deniz fenerlerinde ayna yerine bileşik mercek kullanımını başlattı.

Fresnel merceği, halka biçiminde hazırlanmış cam malzemenin, düz bir yüzey üstünde, eşmerkezli olarak iç içe yerleştirilmesiyle elde edilen kısa odak uzunluklu mercek (*bak.* çizim). Fresnel mercekleri özellikle deniz fenerlerinde ve ışıldaklarda (projektör) saçılmayan, dar ışık demeti oluşturmakta kullanılır. Deniz fenerlerinde kullanılan büyük mercekleri tek parça halinde üretmek, bu tür bir malzeme çok kalın ve son derece ağır olacağından hemen hemen olanaksızdır. Buna karşılık ham camdan kesilen halkaların cilalandıktan sonra birleştirilmesiyle hazırlanan Fresnel mercekleri oldukça hafiftir.

Tek parça halinde dökülen cam Fresnel mercekleri, spot ışıklarında, aydınlatma ve donatma ışıklarında, demiryolu ve trafik

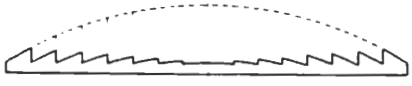

Fresnel merceğinin enkesit görünümü

işaretleri ile yapıların dekoratif amaçlı ışıklandırmasında kullanılır. Gemilerin ışıldaklarında ise, görüş erimini artıran silindir biçimindeki Fresnel merceklerinden yararlanılır.

Zar kalınlığındaki plastik halkalardan üretilen ince Fresnel mercekleri, küçük ışıldaklarda ve fotoğraf makinelerinde, buzlu cam ekranlar ile birlikte, ekranın dış bölümlerinin parlaklığını artırıcı sahra mercekleri olarak kullanılır.

Merceklerin ağırlığını azaltmak amacıyla yüzeylerinin eşmerkezli halkalara bölünmesi önerisini ilk olarak 1748'de Georges-Louis Leclerc de Buffon geliştirdi. 1820'de Augustin-Jean Fresnel bu düşünceyi deniz feneri merceklerinin yapımında uyguladı.

Fresnillo, tam adı FRESNILLO DE GONZÁLEZ ECHEVERRÍA, Meksika'nın ortakuzey kesiminde, Zacatecas eyaletinde kent. Yüksekliği 2.100 m'yi geçen bir iç platoda, eyalet merkezi Zacatecas kentinin kuzeybatısında yer alır. 1554'te kurulmuştur. 1569'dan beri önemli bir gümüş madenciliği merkezidir. Ayrıca sınırlı miktarda altın, bakır, kurşun ve çinko da çıkarılır. Sulama sistemlerinin geliştirilmesi, yöredeki tahıl ve sebze üretimini artırmıştır. Sömürge döneminden beri hayvancılık yapılır. Önemli bir demiryolu hattının yakınında yer alan kentin kara ve hava yolu bağlantıları da vardır. Nüfus (1980) 132.365.

Fresno, ABD'de, California eyaletinin orta kesiminde Fresno ilinin (*county*) merkezi (1874) kent. San Joaquin Vadisinde yer alır. Merkez (sonradan Güney) Pasifik Demiryolu üzerinde bir istasyon olarak 1872'de yerleşime açıldı. 1880'lerde kurulan sulama sistemiyle bir tarım merkezi durumuna geldi. Günümüzde dev bir kurutulmuş meyve işleme tesisi olan Sun Maid Raisin'in bulunduğu kentte pamuk, tahıl, meyve, şarap, şeker pancarı ve süt ürünleri işlenip pazarlanır. İspanyolcada "dişbudak ağacı" anlamına gelen Fresno, Sierra Ulusal Ormanı'nın yönetim merkezi ve Sierra Nevada'lardaki sayfiye yerlerine giden yolun başlangıç noktasıdır. California Eyalet Üniversitesi'nin (1911) merkezi ve Fresno City College (1910) buradadır. Nüfus (1990) kent, 354.252; Fresno metropoliten alanı, 667.490.

Freud, Anna (d. 3 Aralık 1895, Viyana - ö. 9 Ekim 1982, Londra), Avusturya asıllı İngiliz psikanalist. Çocuk psikanalizinin kurucusu ve önde gelen uygulayıcılarından biri olarak tanınır. Kişinin, acı veren düşünce, dürtü ve duygularla baş edebilmesini sağlayan benlik (ego) mekanizmalarının anlaşılmasına da önemli katkılarda bulunmuştur.

Sigmund Freud'un en küçük kızıydı. Kendini babasına ve onun çalışmalarına adadı; psikanalizin kuram ve uygulama açısından geliştirilmesinde onunla yakın işbirliğine girdi. Gençliğinde ilkokul öğretmenliği yaparken çocuklar üzerine gündelik gözlemleri, onu çocuk psikolojisine yöneltti. Viyana Psikanaliz Derneği'nin başkanıyken (1925-28), ana hatlarıyla çocuk psikanalizine yaklaşımını özetleyen bir çalışması yayımlandı (1927).

Das Ich und die Abwehrmechanismen (1936; Benlik ve Savunma Mekanizmaları) adlı yapıtı, benlik psikolojisinin gelişmesine önemli bir katkı niteliğindedir. Ama Freud'a göre insandaki en önemli savunma mekanizması bastırmadır; bilinçdışı bir süreç olan bastırma, küçük yaşta, çocuğun bazı uyarılara yanıt vermesinin kendisi için olumsuz sonuçlar doğurabileceğini öğrenmesiyle gelişir. Freud'un tanımladığı öteki savunma mekanizmaları arasında, kişinin kendi duygularını bir başkasına yansıtması; saldırgan

Anna Freud, y. 1970
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

uyarıları kendine yöneltmesi (bunun en aşırı örneği intihardır); kendinden daha güçlü bir saldırganla özdeşleşme ve düşüncelerin duygulardan ayrılıp yalıtılması yer alır. Bu çalışma ayrıca, ergenlik psikolojisinin gelişmesine de öncülük etmiştir.

1938'de Anna Freud, uzun süredir bakmakta olduğu hasta babasıyla birlikte Nazi egemenliğindeki Avusturya'dan kaçarak Londra'ya yerleşti. 1945'e değin Hampstead'deki bir çocuk yuvasında çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında, ABD'li arkadaşı Dorothy Burlingham ile birlikte yürüttüğü çalışmaların ürünü olan *Young Children in Wartime* (1942; Savaş Sırasında Küçük Çocuklar), *Infants Without Families* (1943; Ailesiz Bebekler) ve *War and Children* (1943; Savaş ve Çocuklar) adlı kitapları yayımladı.

1947'de Hampstead Çocuk Tedavisi Eğitim Merkezi ve Kliniği'ni kurdu; 1952'den 1982'ye değin de yöneticiliğini yaptı. Ona göre oyun, çocuğun kendini gerçekliğe uyarlamasıydı, ama mutlaka bilinçdışı çatışmaları yansıtması gerekmiyordu. Freud,

analizin, çocuk üzerinde eğitici bir etkisinin olabilmesi için ana babalarla yakın ilişki içinde yürütülmesi gerektiğini savundu. *Normality and Pathology in Childhood* (1968; Çocuklukta Normallik ve Patoloji) adlı yapıtı düşüncelerinin özetini içerir.

Freud, Sigmund (d. 6 Mayıs 1856, Freiberg, Moravya, Avusturya İmparatorluğu [bugün Pribor, Çekoslovakya] - ö. 23 Eylül 1939, Londra, İngiltere), psikanalizin kurucusu olan Avusturyalı nörolog. Yalnızca psikolojiyi değil, sanat, eğitim, antropoloji gibi alanları da derinden etkileyen ve geniş tartışmalar yaratan psikanaliz kuramıyla 20. yüzyıla damgasını vuran düşünürler arasında yer alır.

Ailesi ve çocukluğu. Orta halli Yahudi bir yün tüccarının, 40 yaşlarındayken, kendisinden 20 yaş küçük bir kadınla yaptığı

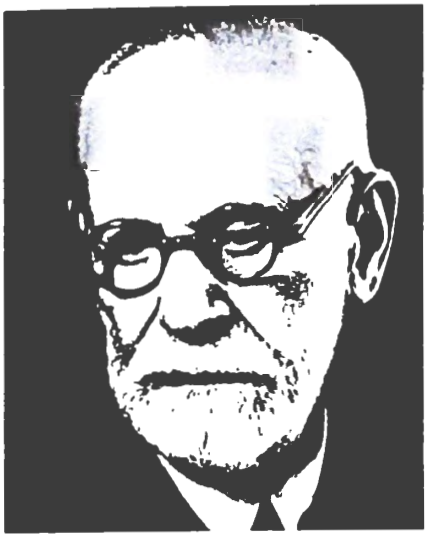

Freud, 1938
Ernst L. Freud

ikinci evliliğinden dünyaya geldi. Bu evlilikten doğan ilk ve yaşayan tek erkek çocuktu. Freud'un kapsamlı bir yaşamöyküsünü yazan İngiliz psikanalist Ernest Jones'a göre "mizah duygusunu, kurnazlığını, ahlak dersi vermek istediğinde Yahudi anekdotları anlatma alışkanlığını ve özgürlükçü düşüncelerini" babasından, "duygusallığını" annesinden almıştı; "aklı" ise tümüyle kendisinindi. Freud'un küçük yaşta yaşadığı ve hiçbir zaman unutmadığı dört olay, kişiliğinin biçimlenmesinde etkili oldu. Önceleri annesinin ilgisi hemen tümüyle kendisine yönelikken, erkek kardeşinin doğumuyla birlikte bu ilgiyi paylaşmak zorunda kaldı. Kendi deyimiyle çok kötü duygular beslediği kardeşinin sekiz aylıkken ölmesi, onda sürekli bir kendi kendini yerme huyunun yerleşmesine yol açtı. Freud, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905; *Cinsiyet Üzerine Üç Deneme*, 1962) adlı yapıtında da, küçükken annesini çıplak görmesinin kendisini cinsel yönden uyardığını anlatır. Böylece, psikanaliz kuramında en çok kafa yorduğu sorunlardan ikisini, kendisi de ilk yıllarında yaşamıştır. Anımsadığı bir başka olay da yedi yaşındayken ana babasının odasında kasten işemesi ve bunun üzerine babasının, "Bu çocuk asla adam olmaz" demesidir. Sonradan Freud, bu olaya göndermelerin düşlerinde şaşmaz biçimde yinelendiğini ve kendisini "bir şeyler başarırken" gördüğü sahnelerin buna eşlik ettiğini anlatır. Çocukluğunda onu etkileyen dördüncü olay ise babasının, Yahudi olduğu için kendisine hakaret eden bir adam karşısında sesini çıkarmamasıdır. Bu olay, 12 yaşındaki Sigmund'un kafasında güçlü baba imgesinin yıkılmasına yol açmıştır.

Eğitimi ve bilime yönelişi. 1860'ta Freud ailesi Viyana'ya taşındı. Sigmund, dokuz yaşında girdiği Sperl Gymnasiumu'ndan (lise) en üstün başarı derecesiyle mezun oldu. Bu yıllarda okulda Latince, Fransızca ve İngilizce okudu; ayrıca kendi kendine İtalyanca, İspanyolca ve İbranice öğrendi. Kültür ve felsefe alanlarına derin bir ilgisi olan Sigmund, Darwin'den ve onun doğal seçme kuramından da çok etkilenmiştir. O dönemde Viyana'daki Yahudi gençlerin meslek seçimi dört alanla sınırlıydı: Hukuk, tıp, sanayi ve ticaret. Önceleri bunların hiçbiri ona çekici gelmediyse de, Goethe'nin doğayı, "gözde çocuklarına gizlerini araştırma olanağı tanıyan cömert bir anne" olarak niteleyen denemesinin etkisiyle tıbbı seçti; bu seçimdeki temel güdü insanların acılarını dindirme isteği değil, insan doğasını tanımaktı.

Böylece Freud, 1873'te Viyana Üniversitesi'nde tıp okumaya başladı. Öğrencilik yıllarında, mekanikçi fizyolog Ernst Brücke'nin laboratuvarında bilimsel araştırmalar yaptı. Brücke, canlılarda genel fiziksel ve kimyasal güçler dışında başka hiçbir gücün etkili olmadığı görüşünü savunuyordu. Freud, mezun olduktan sonra da üniversitede Brücke Enstitüsü'nde çalışmayı sürdürdü. Yaşamındaki önemli dönüm noktalarından biri, bu sırada Martha Bernays ile tanışıp ona âşık olmasıdır. 1882 yazında evlenmeye karar verdiler. Ama, öğretim görevlilerinin aldığı ücretler çok düşüktü ve Yahudi olduğu için Freud'un ilerleme olanakları kısıtlıydı. Bu yüzden, özel hekimlik yapabilme yetkisi almak üzere enstitüden ayrılıp Viyana Genel Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Bir türlü ev geçindirecek kadar para kazanamadığından Martha'yla evlilikleri sürekli ertelendi. Bu arada Freud Martha'ya 900 tane aşk mektubu yazdı; bu mektupların Freud hakkında yaygın biçimde yerleşmiş soğuk bilim adamı imgesini çürüten sıcak ve coşkulu bir üslubu vardır.

1883'te Freud, döneminin en büyük beyin anatomisi ve nöropatoloji uzmanlarından olan Theodor Meynert'in yönetimindeki psikiyatri kliniğinde asistan (*Sekundararzt*) olarak çalıştı. Meynert'ten etkilenerek nöropatolog olmaya karar verdi. Bu dönemde üstünde çalıştığı ve Meynert'in tanımladığı varsanılı psikoz ona ilerde *Die Traumdeutung* (1900; *Düşlerin Yorumu*, 2 cilt, 1991-1992) adlı yapıtında geliştireceği doyurum mekanizması konusunda ilk ipuçlarını sağladı. Freud 1885'te nöropatoloji doçenti oldu. Aynı yıl kokain üzerine araştırmalar yapmaya başladı ve bu maddenin ağrı kesici, uyuşturucu, bağımlılık yapıcı etkilerini keşfetti. Uzun süredir ayrı kaldığı nişanlısı Martha'yı görmeye gittiğinde, başlamış olduğu deneyler başkalarınca tamamlandı. Böylece kokain konusundaki varsayımları doğrulandı, ama Freud, bu buluşun öncülüğünü de arkadaşı Carl Koller'e kaptırmış oldu. Aynı yıl, Paris'teki Salpêtrière Hastanesi'nin yöneticiliğini yapan ve onun psikolojiye yönelmesinde de etkili olan dünyaca ünlü nörolog Dr. Jean Martin Charcot ile tanışma olanağı buldu. 1886'da Martha Bernays ile evlendi.

Psikanalizin gelişimi. Freud'un 1882'den beri dostu olan Viyanalı hekim ve fizyolog Josef Breuer'in hastası olan genç bir kadın, psikanaliz tekniğinin geliştirilmesinde önemli rol oynadı. Anna O. olarak tanınan bu kadın babasının ölümünden sonra histeri belirtileri göstermeye başlamıştı; görme ve konuşma yetilerini yitiriyor, kol ve bacaklarına felç geliyor, yemek yiyemiyordu. Breuer, Anna kendisine bu rahatsızlıklardan söz ettikçe belirtilerin yok olduğunu gözlemledi ve bunun üzerine hipnoz uygulamaya karar verdi. Freud, bu konuda Breuer ile yaptığı tartışmalar sonucunda "hastayı konuşturarak tedavi" yöntemini geliştirdi. Bu arada Paris'e giderek Charcot ile çalışmaya başladı. Charcot'nun, histerinin bir nevroz olduğu, hipnoz durumuyla büyük benzerlik taşıdığı ve sanıldığı gibi yalnızca kadınlarda görülmediği yolundaki düşünceleri Freud'u derinden etkiledi. Ama Charcot, histerinin kalıtsal bir bozukluk nedeniyle beyindeki doku yıkımı sonucu ortaya çıktığını düşünüyor, Freud'un ruhsal etkenler üzerine düşüncelerini onaylamıyordu. Freud 1895'te Breuer ile birlikte *Studien über Hysterie* (Histeri Üzerine Araştırmalar) adlı yapıtı yayımladı. Bu yapıtta histerinin ruhsal acı veren bir olayın bastırılması sonucu geliştiği ve tedavinin bu acıya boşalım olanağı veren "katarsis" ya da hipnoz yöntemleriyle tedavi edilebileceği belirtiliyordu. Ama Freud, hipnozun her zaman işe yaramadığını ve ancak geçici iyileşmeler sağladığını görünce bu yöntemi bıraktı. Bir süre sonra psikanaliz tekniğinin temel öğesi olan serbest çağrışım yöntemini geliştirdi. Bu tedavi yönteminde hasta bütünüyle gevşeyerek ve çağrışım zincirlerini izleyerek düşünce ve anıları arasında dolaşıyor, sonunda kendisini rahatsız eden sorunla ilintili bir noktaya geliyordu. *Ayrıca bak.* psikanaliz

1893-1902 arasında Freud Berlin'de kulak-burun-boğaz uzmanı olarak çalışan Wilhelm Fliess ile yazıştı ve onun insanın doğası ve ruhu konusundaki görüşlerinden etkilendi. Bu dönemde, ruhsal bozuklukların ortaya çıkış nedenleri arasında cinsel etkenlere ağırlık vermeye başladı. Breuer gibi destekçileri tarafından da eleştirilip yalnız bırakıldığı için Fliess'le yazışmaları ona büyük destek sağladı. Bu arada nöroloji alanından gittikçe uzaklaşmış ve klinik psikolojiyle ilgilenmeye başlamıştı. Hastalar üzerinde çalışmaları sonucunda, nevrozun temelinde cinsel çatışmaların yattığı konusundaki inancı pekişti. Histerinin ise çocuklukta yaşanan sarsıcı bir cinsel deneyimden, örneğin aile bireylerinden birinin cinsel saldırıda bulunması nedeniyle ortaya çıktığına inanıyordu; pek çok hastasından benzer bir öykü dinlemişti. Ama sonra çok önemli bir şey keşfetti: Hastalarının anlattığı öyküler tümüyle uydurmaydı ve böyle bir saldırıya hiç uğramamışlardı. Böylece çalışmalarını çocukluktaki cinsel fanteziler üzerine yoğunlaştırdı.

1896'da babasının ölümü üzerine yaşadığı bunalımdan sonra, 1897'de sistemli biçimde kendi kendini analiz etmeye başladı. Günümüzde de birçok psikanalistin neredeyse olanaksız diye nitelediği bu süreç ve histeri üzerine çalışmaları sonucunda, çocuk cinselliği üzerine önemli bulgular elde etti ve Oidipus karmaşası(*) kavramını geliştirdi. Bu yıllarda bir yandan da *Düşlerin Yorumu* adlı yapıtını yazıyordu. Yapıtında, rüyaların temel işlevinin isteklerin doyurulması olduğunu, bu isteklerin rüyalarda, yoğunlaşmış ya da yer değiştirmiş biçimlerde dışavurulduğunu ve bilinçdışı mekanizmalarla çeşitli simgeler biçiminde ortaya çıktığını öne sürdü. Rüyanın örtük içeriği olan bu simgelerin çözümlenmesiyle kişinin bilinçdışındaki arzuları ve çatışmaları hakkında önemli bulgular elde edilir. Dolayısıyla rüya yorumları, psikanaliz tekniğinde önemli yer tutar.

Freud daha sonra yayımladığı *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*'de (1901; *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, 1984), dil sürçmeleri, küçük unutkanlıklar gibi gündelik yaşamda önemsiz görünen davranışların ardında bilinçdışı süreçlerin bulunabileceği-

ni belirtti. 1902'de öğretim üyeliğine atandı. 1905'te yayımladığı *Cinsiyet Üzerine Üç Deneme*'de cinsellik ve üremenin ayrı kavramlar olduğunu ele alarak insanlardaki cinsel dürtülerin bebeklikten başlayan gelişim evrelerini ortaya koydu. Buna göre insanda cinsel ve ruhsal gelişim ağızcıl, dışkıl, fallik, gizil ve üreyimsel olmak üzere beş döneme ayrılır. Her dönemin kendine özgü gelişim biçimi, özellikleri ve sorunları vardır. Örneğin, bir çocuğa uygulanan ilk psikanaliz olan ve 1909'da yayımladığı "Küçük Hans Vakası"nda Freud, fallik dönemdeki fobinin Oidipus karmaşası ile iğdişlik bunaltısından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Freud'un kişilik kuramı ise üç katmandan oluşan bir sisteme dayanır. Bu üç katman ilkel benlik (id), benlik (ego) ve üst benliktir (süper ego). Freud'un "haz ilkesi" kavramıyla ilintili olan ilkel benlik kalıtımla aktarılan biyolojik öğeleri içerir; toplumsal normları yansıtan ve "gerçeklik ilkesi"ni temsil eden üstbenliğin gelişiminde önemli rol oynar. Freud bu konudaki görüşlerini *Das Ich und das Es* (1923; Benlik ve İlkel Benlik) adlı yapıtında sistemli biçimde aktarmıştır. *Ayrıca bak.* kişilik.

Freud, Otto Rank, Ernest Jones, Sandor Ferenczi, Max Kahane, Wilhelm Stekel, Carl Gustav Jung, Alfred Adler ve Karl Abraham gibi izleyicileriyle 1902'den başlayarak her çarşamba günü çalışma odasında toplanırdı. Bu ünlü "Çarşamba Toplantıları" sonucunda Viyana Psikanaliz Derneği doğdu. 1909'da konferanslar vermek için ABD'ye çağrılan Freud, giderek uluslararası ün kazandı ve psikanaliz hareketi örgütlü bir yapıya kavuştu. Sonraki yıllarda, cinsel etkenlere ağırlık verilmesi ve libido kavramı nedeniyle topluluk içinde çelişkiler başladı. Adler ve Jung'un birbirini izleyen ayrılmalarına karşın hareketin önderliğini ve gelişmesini sürdüren Freud, 1913'te psikanalizi antropolojiye uyguladığı geniş kapsamlı bir çalışma olan *Totem und Tabu*'yu (*Totem ve Tabu*, 1942) yayımladı. Bu çalışmada, ilkel topluluklarda Oidipus karmaşasıyla ilintili suçluluk duygusunun bastırılmasının, tüm insan kültürünün, dinlerin ve sanatın kaynağı olduğunu öne sürdü.

1923'te Freud'a üstçene ve damakta kanser tanısı kondu ve sonraki yıllarda bu nedenle 33 kez ameliyat edildi. Sürekli bir protez takması gerekti; konuşurken ve yemek yerken çok güçlük çekiyordu. Ayrıca işitmesi de zorlaşmıştı. Bu dönemde yazdığı *Die Zukunft einer Illusion* (1927; *Bir Yanılsamanın Geleceği*, 1985), *Das Unbehagen in der Kultur* (1930; Uygarlığın Huzursuzlukları) ve *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (1939; *Musa ve Tektanrıcılık*, 1976) adlı yapıtlarında, sosyoloji ve dini psikanaliz açısından inceledi. 1938'de Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine Viyana'dan ayrılarak Londra'ya yerleşti. Bir yıl sonra da ilerleyen hastalığı sonucu öldü.

Değerlendirme. Freud bütün yaşamını, insan ruhunun yapısını kavramaya çalışmakla geçirdi. Wilhelm Reich, Karen Horney, Erich Fromm, Melanie Klein ve R. D. Laing gibi, onun öğrencisi olan ya da ondan önemli ölçüde etkilenen birçok bilim adamı onun kuramlarını geliştirmiş ya da çeşitli biçimlerde değiştirmiştir. Sonraki dönemlerde geliştirilen kuramlarda Freud'un ağırlık verdiği biyolojik etkenler yerini toplumsal ve ekonomik etkenlere bırakmıştır. Bu arada psikanalizin temelde bilimdışı olduğu da savunulmuştur. Bununla birlikte bütün bu eleştiriler, Freud'un 20. yüzyıl kültürüne yön veren önemli bir düşünür olarak konumunu değiştirmez. Freud, geliştirdiği kuramlar, tedavi yöntemleri ve insan ruhunun karanlıkta kalmış yanlarını anlamaya yönelik araştırmalarıyla psikolojide yeni bir alan açmıştır. Sonuçta, insan doğasına ilişkin egemen anlayışları kökten değiştiren bir düşünür olduğu söylenebilir.

Freud'un en kapsamlı yaşamöyküsü Ernest Jones'un *The Life and Works of Sigmund Freud* (1953-57, 3 cilt; yb 1981; Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtları) adlı kitabıdır. Freud üzerine yazılmış pek çok eleştiri ve incelemeden Türkçeye çevrilenler arasında Erich Fromm'un yapıtı, *Greatness and Limitations of Freud's Thought* (1979; *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, 1981) sayılabilir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (1905; Şaka ve Bilinçdışıyla İlişkisi), *Zur Geschichte der Psychoanalytischen Bewegung* (1914; Psikanalitik Hareketin Tarihi Üzerine), *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1917; Psikanalize Giriş Üzerine Dersler), *Jenseits des Lustprinzips* (1920; Haz İlkesinin Ötesinde), *Selbstdarstellung* (1925; *Hayatım ve Psikanaliz*, 1944), *Hemmung, Symptom und Angst* (1926; Ketvurma, Belirti ve Bunaltı), *Gesammelte Werke* (1940, Toplu Yapıtlar).

Freud'cu eleştiri, Sigmund Freud'un psikanaliz kuramını temel alan edebiyat eleştirisi. Bir yapıt bu eleştirel yaklaşımla yorumlanırken, yazarının bilinen psikolojik çatışmaları hareket noktası olarak alınır ya da yapıtında ortaya çıkan bilinçaltı öğelerden yararlanarak yazarın ruhsal yaşamı ortaya çıkarılır.

Freud'cu eleştirmenler bir yazarın yapıtlarını temel alarak onun ruhsal yaşamını ortaya çıkarmayı amaçlarken geleneksel eleştiri anlayışından uzaklaşırlar. Eleştirmen Edmund Wilson *The Wound and the Bow* (1941; Yara ve Boyunduruk) adlı yapıtında yazarın ruhsal yaşamını araştırırken, Van Wyck Brooks bu yaklaşımı *The Ordeal of Mark Twain* (1920; yb 1933; Mark Twain'in Çilesi) gibi yaşamöyküsü türündeki yapıtlarında kullandı. Psikanalistler aynı tekniği edebiyata da uygulamışlardır. Hamlet'in ünlü kararsızlık sorununu Shakespeare'in kendi Oidipus karmaşasına bağlayan Ernest Jones'un *Hamlet and Oedipus* (1910; yb 1949; Hamlet ve Oidipus) adlı yapıtı bunun dikkate değer bir örneğidir.

Freudenthal, Axel Olof (d. 12 Aralık 1836, Sjundeå, Finlandiya - ö. 2 Haziran 1911), İsveçli milliyetçi filolog. 19. yüzyılda Finlandiya'daki İsveçli azınlığa dayalı milliyetçi hareketin başlıca kuramcısı olmuştur.

1850'lerde daha öğrenciyken paniskandinav akıma katılan Freudenthal, bu akımın önderlerinden August Sohlman'ın yoğun etkisi altında kaldı. Fin milliyetçi akımının savlarına karşı, Finlandiya'da başat azınlık durumundaki İsveçlilerden yana ırkçı bir savunma yayımlayan Sohlman'ın görüşlerini temel aldı. Helsinki Üniversitesi'nde İsveç dili ve edebiyatı profesörü (1878-1904) olduktan sonra, milliyetin her şeyden önce dille belirlendiğini, bu yüzden de İsveçce yerine Finceyi benimseyen aydınların Finlandiya'daki İsveçli topluluğu yok ettiğini öne sürdü. Ayrıca Finlandiya'nın kültürel gelişmesinin İsveçlilerin etkisinden kaynaklandığını, İsveçli öğenin yok olmasının genel bir çöküşe yol açacağını savundu. Fin milliyetçiliği akımına tepki olarak 1860'larda ortaya çıkan Svecoman (İsveç milliyetçiliği) akımı temelde Freudenthal'ın görüşlerini benimsedi.

Frey, Roger (d. 11 Haziran 1913, Nouméa, Yeni Kaledonya), de Gaulle yanlısı Fransız siyaset adamı. Reformculuktan yana ve üstün nitelikli bir yönetici olarak tanınır.

II. Dünya Savaşı sırasında, 1940'ta Charles de Gaulle'e katılarak İtalya, Fransa ve Almanya'daki çarpışmalarda görev aldı. 1945-46 yıllarında resmî görevli olarak Uzakdoğu'da bulundu. De Gaulle'cü partinin çekirdeğini oluşturan Fransız Halkının Birliği'nin (RPF) önde gelen üyeleri arasında yer aldı (1945-52). Frey, Dördüncü Cumhuriyet döneminde, de Gaulle'ü yeniden iktidara getirme hareketinde ağırlıklı rol oynadı. De Gaulle yanlısı farklı ve karşıt grupları kusursuz ikna yeteneğiyle toparlayarak Yeni Cumhuriyet İçin Birlik (UNR) adı altında birleştirdi. 1958-59 arasında bu partinin genel sekreterliğini yaptı. De Gaulle'ün iktidara gelmesinden sonra hemen her kabinede görev aldı; enformasyon (1959), içişleri (1961-67) ve devlet (1967-72) bakanlıklarında bulundu. 1962'den sonra her dönem milletvekili seçilen Frey, 1974'te Ulusal Meclis üyeliğinden ayrıldı. 1983'e değin Anayasa Konseyi başkanlığı yaptı.

Frey-Wyssling, Albert F(riedrich) (d. 8 Kasım 1900, Küssnacht, İsviçre), İsviçreli botanikçi. Mikroskopaltı ölçeklerdeki öncü morfoloji çalışmalarıyla moleküler biyolojinin temellerini atmıştır.

Zürich'teki Federal Teknoloji Enstitüsü'nde, Jena ve Sorbonne üniversitelerinde öğrenim gören Frey-Wyssling 1928-32 arasında Sumatra'daki Medan kentinde bitki fizyolojisi uzmanı olarak çalıştı. 1932'de öğretim kadrosuna katıldığı Federal Teknoloji Enstitüsü'nde 1938'den 1970'e değin botanik ve bitki fizyolojisi profesörlüğü, 1957-61 arasında da enstitünün rektörlüğünü yaptı.

Frey-Wyssling 1938'de, mikroskopla görülemeyecek kadar küçük boyutlardaki yapıların varlığını dolaylı yoldan kanıtlamak amacıyla, polarlama mikroskopundan ve ileri optik tekniklerden yararlanarak mikroskopaltı ölçeklerdeki morfoloji araştırmalarına başladı. Bu arada, mikroskopla görülebilen yapıları inceleyen dokubilim (histoloji) ile mikroskopla görülemeyen yapıları inceleyen fizyolojik kimya gibi iki ayrı biyoloji dalının makromoleküler kimya düzeyinde birleştirilmesini savundu. Sonradan moleküler biyoloji olarak tanınan bu dalın doğuşu, biyoloji araştırmalarında elektron mikroskopunun kullanılmaya başlamasıyla (1940) gerçekleşti. Frey-Wyssling'in dolaylı yöntemlerle elde ettiği ve birçok kitabında derlediği temel bulgular, mikroskopaltı ölçeklerdeki yapıların elektron mikroskopuyla saptanmasından sonra doğrulandı.

Freyberg (Wellington ve Munstead), Bernard Cyrill Freyberg, 1. Baron, SIR BERNARD CYRILL FREYBERG (1942-51) olarak da bilinir (d. 21 Mart 1889, Richmond, Surrey - ö. 4 Temmuz 1963, Windsor, Berkshire, İngiltere), II. Dünya Savaşı'nda Yeni Zelanda kuvvetleri başkomutanı ve 1946-52 arasında Yeni Zelanda genel valisi.

1891'de ailesiyle birlikte Yeni Zelanda'ya göç etti ve Wellington College'da eğitim gördü. 1911-12 yıllarında yerel orduda askerlik yaptıktan sonra, 1913'te Amerika'ya gitti. 1914'te California'da bulunmakla birlikte, öne sürüldüğü gibi Meksika Devrimi çarpışmalarına katılmadı.

Ağustos 1914'te Londra'ya geçti. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Anvers'ten geri çekilişte bir İngiliz deniz birliğinde görev aldı. Gelibolu harekâtında başından sonuna değin yer aldı. Daha sonra Fransa'daki çarpışmaların en şiddetlilerinin çoğuna katıldı ve Victoria Haçı nişanıyla ödüllendirildi (16

Aralık 1917). Yirmi yedi yaşında tuğgeneralliğe yükseldi; o sırada İngiliz ordusunda bu rütbede bulunan en genç subaydı. 1917-18 yıllarında 29. Tümen'e komuta etti. Dokuz kez yaralandı ve kahramanlığı efsane haline geldi.

İki dünya savaşı arasında İngiltere'de yüksek kurmayda görev aldı ve komutanlık yaptı. II. Dünya Savaşı'nda tümgeneral rütbesiyle Yeni Zelanda Sefer Birlikleri'ne komuta etti (1939-45); 1941'de Girit Çarpışması'nda Müttefik kuvvetler komutanlığı yaptı. Savaşın sonraki aşamalarında Afrika'da ve İtalya'da Montgomery ile Alexander'ın komutasında savaştı. İtalya seferi sırasında Distinguished Service Order (D.S.O.) nişanına üçüncü bir şerit eklendi. 1942'de "sir" unvanı aldı.

Freyberg, 1946'da Yeni Zelanda genel valisi oldu ve bu görevde altı yıl kaldı. 1951'de baron yapıldı. 1953'te de Windsor Şatosu yönetici yardımcılığına atandı.

Freycinet, Charles-Louis de Saulces de (d. 14 Kasım 1828, Foix - ö. 15 Mayıs 1923, Paris, Fransa), dört kez başbakanlık yapan ve 12 değişik hükümette görev alan Fransız

Charles de Freycinet, Nadar'ın fotoğrafı
Archives Photographiques Paris

siyaset adamı. 19. yüzyılın son 10 yılında gerçekleştirilen askeri reformlarda önemli rol oynamıştır.

Politeknik Okul'dan mezun oldu. 1863'te madenler genel müfettişliğine yükseldi. Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında, Tarn-et-Garonne ili askeri valisi olarak gösterdiği örgütsel ve yönetsel beceriyle ün kazandı ve Léon Gambetta'nın sağ kolu durumuna geldi. Yaşadığı olayları aktaran *La Guerre en Province pendant le siège de Paris, 1870-71* (1870-71 Paris Kuşatması Sırasında Taşrada Savaş) adlı yapıtı 1871'de yayımlandı.

1876'da Senato'ya seçildi. Ertesi yıl Jules Dufaure hükümetinde bayındırlık bakanı oldu. Kendi adıyla anılan bir plan çerçevesinde özel demiryollarını devletleştirdi, yeni demiryolları ve suyolları inşa ettirdi. Aralık 1879'da kurduğu birinci hükümet dinsel örgütlere devlet desteği verme konusu yüzünden kısa bir süre sonra düştü.

Ocak-Ağustos 1882 arasında başta kalan ikinci hükümetinde dışişleri bakanlığını da üstlendi. Bu kez de Süveyş Kıstağını işgal kararı yüzünden düştü. Bunu izleyen 17 yıl boyunca çeşitli hükümetlerde yer aldı; iki kez başbakanlık yaptı. 1887 cumhurbaşkanlığı seçiminde Sadi Carnot karşısında yenilgiye uğradı. Nisan 1888'de, 1848 sonrasının ilk sivil savaş bakanı oldu. Birbirini izleyen beş hükümetin orduda kapsamlı reformlara girişmesine ön ayak oldu. Üç yıllık askerlik hizmeti getirilmesini ve bir genelkurmay ile yüksek savaş konseyinin oluşturulmasını sağladı. Panama'da açılması tasarlanan bir kanalla ilgili mali skandal yüzünden Ocak 1893'te istifaya zorlandı. 1899'da kısa bir süre için yeniden savaş bakanı oldu. 1915-16 yıllarında devlet bakanı olarak görev yaptı. 1882'de Fransız Bilimler Akademisi, 1890'da da Académie Française üyesi olan Freycinet'nin birçok teknik ve bilimsel yapıtının yanı sıra *Souvenirs, 1848-1878* (1912, Anılarım, 1848-1878) adlı bir kitabı vardır.

Freycinet, Louis-Claude de Saulces de (d. 7 Ağustos 1779, Montélimar - ö. 18 Ağustos 1842, Loriol yakınları, Fransa), Fransız deniz subayı ve haritacı. Avustralya'nın belirli bölgelerini ve Büyük Okyanustaki bazı adaları keşfetmiştir.

1800'de Nicolas Baudin'le birlikte Avustralya'nın güney ve güneybatı kıyıları ile Tasmanya'ya yönelik bir keşif seferine çıktı. 1804'te Paris'e döndükten sonra, bu seferin haritalı bir dökümünü *Voyage de découvertes aux terres australes* (1807, Güney Topraklarına Keşif Yolculuğu) adıyla yayımladı.

1817'de Büyük Okyanusta magnetik alan ve okyanus araştırmaları yapmak üzere "l'Uranie" gemisiyle çıktığı sefere, denizci kılığında gizlice gemiye sokulan ve sonradan 1827'de seyir günlüğünü yayımlayan karısı Rose da katıldı. Rio de Janeiro'da bir mola verdikten sonra Umit Burnunu dolaşan "l'Uranie", Timor'a, Avustralya'nın kuzey kıyılarına ve Mariana ile Hawaii adalarına uğradı. Freycinet, Samoa'daki adalardan birine karısının adını verdi. Gemi Sidney'den Horn Burnu yoluyla Fransa'ya dönerken Falkland Adalarında kazaya uğradıysa da, gemideki bilimsel veriler ve toplanmış örnekler kurtarıldı. Freycinet satın aldığı ve "La Physicienne" adını verdiği bir Amerikan balina gemisiyle Fransa'ya döndü. Sefere ilişkin gözlemlerini 13 cilt olarak ve dört atlasla birlikte *Voyage autour du monde... sur les corvettes de S.M. "l'Uranie" et "La Physicienne"* (1824-44; Majestelerinin "l'Uranie" ve "La Physicienne" Korvetleriyle Dünya Çevresinde Yolculuk) adı altında yayımladı.

Freycinet Yarımadası, Avustralya'da Tasmanya'nın ortadoğu kesiminden Tasman Denizine doğru güney yönünde uzanan yarımada. Uzunluğu 23 km, genişliği 6,5 km, yüzölçümü ise 65 km²'dir. Hazards (tehlikeli bölge) adı verilen ortadaki yüksek granit kaya silsilesindeki dağ doruklarından biri olan Freycinet Dağı (613 m) en yüksek noktasıdır. Yarımada anakarayla iki kumluk dil aracılığı ile birleşir. Güney ucunun açıklarında Schouten Geçidi ile Adası, batısında da Oyster Koyu yer alır. Dağlık burun 1802'de Fransız amirali Nicolas Baudin tarafından incelenerek haritası çıkarılmış ve onun yardımcısı Claude de Saulces de Freycinet'nin adını almıştır. 1916'da yarımadanın bir bölümü ulusal park yapılmıştır. Bu parka, Hobart'ın 185 km kuzeydoğusunda bulunan Coles Bay adlı dinlence kentinden geçerek girilir.

Freyja (Eski İzlanda dilinde "Hanım"), Kuzey ülkeleri mitolojisinde en ünlü tanrıça. Tanrı Freyr'in kız kardeşi ve dişi karşılığı olan Freyja aşk, bereket, savaş ve ölüm tanrıçasıdır. Babası Deniz Tanrısı Njörd'dür. Kutsal hayvanı domuz olan Freyja altın kıllı bir yabandomuzuna ve kimi zaman da kedilerin çektiği iki tekerlekli bir arabaya binerdi. Fólkvangar'daki büyük salonu için, savaşta ölen kahramanların yarısını seçme ayrıcalığına sahipti; öbür yarısını da tanrı Odin Valhalla'ya götürürdü. Düzenbaz tanrı Loki tarafından çalınan, ama tanrıların bekçisi Heimdall'ın geri aldığı *Brísinga men* adında ünlü bir kolyesi vardı. Aesir'e(*) büyücülüğü öğretenin de hırslı ve şehvete düşkün bir tanrıça olan Freyja olduğuna inanılırdı. Tıpkı Eski Mısır tanrıçası Isis ve Eski Yunan tanrıçası Aphrodite(*) gibi dünyayı dolaşıp kayıp kocasını aramış ve altın gözyaşları dökmüştür. Mardoll, Horn, Gefn ve Syr takma adlarıyla da anılırdı.

Freyr, FREY olarak da yazılır, FROI olarak da bilinir, İskandinav mitolojisinde barışın ve bereketin, yağmurun ve güneşliğin efendisi. Deniz Tanrısı Njord'un oğludur. Bay langıçta Vanir tanrı obeğinde yer alırken, daha sonra Aesir obeğine katılmıştır. Karısı, Gymir adlı devin kızı Gerd'di. Freyr'e özellikle İsveç'te tapınılırdı. Norveç ve İzlanda'da da önemli bir veri vardı. Freyr'in kız kardeşi Freyja aşk, bereket, savaş ve ölüm tanrıçasıydı. Yabandomuzu, bu ikilinin kutsal hayvanı olarak görülürdü. Freyr ve Freyja, ortaçağda birçok İzlanda ezgi ve öykusunde yer almıştır.

Freyre, Gilberto de Mello, FREIRE olarak da yazılır (d. 15 Mart 1900, Recife - ö. 18 Temmuz 1987, Recife, Brezilya), Brezilyalı sosyolog. Brezilya'nın geri ve yoksul kuzeydoğu bölgesi üzerine sosyolojik çalışmalarıyla tanınmıştır.

Yüksekoğrenimini ABD'de gördü. Baylor Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, 1923'te Columbia Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmasını tamamladı. 1926'da Recife'te ilk kuzeydoğu bölgesi kongresini düzenleyerek, "Bölgeci Manifesto"yu yayımladı. Öteki kuzeydoğulu yazarlar Jorge de Lima, José Américo de Almeida, José Lins do Rego ve Luís Jardim de bu çabalarına katıldı.

Freyre'nin çok sayıdaki sosyolojik incelemesinde üzerinde durduğu başlıca konu, Brezilya'nın kuzeydoğu bölgesinin sosyoekonomik gelişmesi ve bu gelişme biçiminin Portekizce konuşan Afrika ülkelerine uygulanabilirliğidir. Portekiz'in Brezilya'nın keşfinden önce edindiği geniş kapsamlı Afrika-Avrupa kültür deneyiminin, Yeni Dünya'da, başka yerlerde de örnek alınacak başarılı bir çok-kültürlü toplum yarattığı yolundaki görüşü *Luso-tropicologia* olarak bilinir. İngilizce ve Portekizce yayımlanmış yapıtlarının en ünlüleri arasında *Casa-grande e senzala* (1933; Büyük Ev ve Köle Odaları), *Sobrados e mucambos* (1936, Malikâneler ve Gecekondular), *Brazil: An Interpretation* (1945; Brezilya: Bir Yorum), *Nordeste* (1937; Kuzeydoğu) ve *Ordem e progresso* (1959; Düzen ve İlerleme) sayılabilir. Brezilya'da ve öteki ülkelerde en çok okunan yapıtı olan *Casa-grande e senzala*, Ataerkil Aile Düzenine Göre Brezilya Ailesinin Oluşumu alt başlığını taşır. *Sobrados e mucambos* ise, kentleşme ve ataerkil kırsal toplum düzeninin dağılması süreçlerini inceler.

Brezilya'nın çeşitli üniversitelerinde sosyoloji bölümleri kuran Freyre, 1934'te ilk Afrika-Brezilya Araştırmaları Kongresi'nin toplanmasına da öncülük etti. Columbia Üniversitesi ile başka yabancı üniversitelerden onursal doktor unvanı aldı. 1949'da BM Genel Kurulu'nda Brezilya'yı temsil etti.

Freyssinet, (Marie-) Eugène (-Léon) (d. 13 Temmuz 1879, Objat - ö. 8 Haziran 1962, St. Martin-Vesubie, Fransa), yapılarda kullanılan öngerilimli betonu geliştiren Fransız inşaat mühendisi.

1905'te Moulins'de köprü ve yol mühendisi olarak çalışmaya başladı. Çok sayıda betonarme köprünün tasarımını ve yapımını gerçekleştirdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1928'e değin bir müteahhitlik şirketinde çalıştı. 1930'da, Brest'teki Elorn Irmağı üzerine, dönemin en uzun (294 m) betonarme köprüsü olan Plougastel Köprüsü'nü kurdu.

1928'den sonra çalışmalarını, öngerilimli betonların geliştirilmesi ve yüksek dayanımlı beton üretimi üzerinde yoğunlaştırdı. Bu çalışmaları sırasında betonlarda kalıcı öngerilimin yalnızca çok iyi gerilmiş yüksek

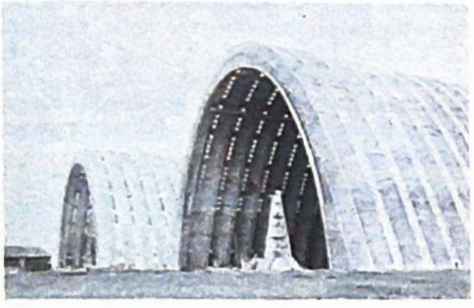

Orly Havalimanı'nda tasarımını Eugène Freyssinet'nin yaptığı hangarlar, 1916-24, Paris
Musée de l'Air, Paris

dayanımlı çelik malzemeyle elde edilebileceğini buldu. Önceleri fazla önemsenmeyen bu yöntem, 1933'te Le Havre limanının inşaatında başarıyla uygulandı ve zamanla başka ülkelerde de denenmeye başladı. 1938'de Freyssinet'nin çeliği germek için pratik bir aygıt geliştirmesi üzerine öngerilimli beton kullanımı hızla yaygınlaştı.

Freytag, Gustav (d. 13 Temmuz 1816, Kreuzburg, Silezya, Prusya - ö. 30 Nisan 1895, Wiesbaden, Almanya), orta sınıfın erdemlerini öven gerçekçi romanlarıyla tanınan Alman yazar.

Breslau ve Berlin'de filoloji öğrenimi gördü. 1839'da Breslau (bugün Wrocław) Üniversitesi'nde Alman edebiyatı dersleri vermeye başladı. Sekiz yıl sonra bütün zamanını yazmaya ayırabilmek için bu görevden ayrıldı. 1848 devrimlerinden çok etkilendi. Julian Schmidt'le birlikte Leipzig'de haftalık *Die Grenzboten* dergisini çıkardı ve dergiyi orta sınıf liberallerinin önde gelen yayın organına dönüştürdü. Freytag, hem *Jungdeutschland* (Genç Almanya) hareketinin demokratik köktenciliğine, hem de romantiklerin eylemsizliğine karşıydı. 1867'den 1870'e değin Kuzey Almanya *Reichstag*'ında (Parlamento) Ulusal Liberal Parti'nin temsilcisi olarak bulundu. 1870 Fransız-Alman Savaşı sırasında da, Sedan Çarpışması'na değin 3. Ordu karargâhında görev yaptı.

Freytag edebiyat çalışmalarında gençliğinde okuduğu İngiliz romancılardan, özellikle de Sir Walter Scott ile Charles Dickens'tan ve Fransız oyunlarından etkilendi. Günümüzde de Alman komedisinin en başarılı örneklerinden sayılan *Die Journalisten* (1854; *Gazeteciler*, 1956) adlı komedisiyle adını duyurdu. Pek çok dile çevrilen *Soll und Haben* (1855; Borç ve Alacak) adlı romanı ise ona uluslararası bir ün kazandırdı. Alman tüccarların sağlam burjuva değerlerine övgü niteliğindeki bu romanda, kişilerin karakterleri ile yaptıkları iş arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koydu. Romanın kazandığı büyük başarı, döneminin en önde gelen Alman yazarı sayılmasına yol açtı. Aynı gerçekçi yaklaşımla bu kez Leipzig Üniversitesi'ndeki yaşamı yansıtmaya çalıştığı *Die verlorene Handschrift* (1864; *Kayıp El Yazmaları*, 1950) adlı romanı ise, olay örgüsü yeterince güçlü olmadığından, görece başarısız kaldı. *Die Ahnen* adlı 6 ciltlik roman çevrimi ise (1873-81) en iddialı yapıtıydı. Romanda bir Alman ailesinin İS 4. yüzyıldan o güne değin uzanan öyküsünü anlattı. *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* (1859-67; Alman Yaşamından Betimlemeler) adlı beş ciltlik yapıtının bazı bölümleri önce *Die Grenzboten*'de yayımlandı. Alman tarihinin canlı ve kolay anlaşılır bir anlatımı niteliğindeki bu yapıtında Freytag, "halk karakteri"nin tarihteki belirleyici rolünü vurguladı. Yirmi iki ciltten oluşan toplu yapıtları *Gesammelte Werke* (1886-88), E. Elster tarafından 12 ciltte derlenerek 1926'da yeniden yayımlanmıştır.

Freytag-Loringhoff, Bruno von (d. 1912, Bilderlingshof, Riga yakınları, Prusya [bugün Letonya]), Alman felsefeci ve mantıkçı. Matematiksel mantık akımına karşı klasik mantığı savunmuş, yalın bir simgesel sistem geliştirmiştir.

Günther Jacoby ve Nicolai Hartmann'ın öğrencisi olan Freytag-Loringhoff matematik, fizik ve felsefe öğrenimi gördü, ayrıca kimya ve müzik üzerine çalıştı. 1936'da doktor unvanını aldı. 1948'de doçent, 1955'te Tübingen Üniversitesi'nde profesör oldu. Çeşitli dönemlerde İstanbul Üniversitesi'nde ders verdi, ayrıca 1975'te bir yıl süreyle Hacettepe Üniversitesi'nde konuk profesör olarak görev yaptı.

Freytag-Loringhoff, 20. yüzyılda yaygınlaşan ve mantığı yeni temeller üzerinde yeniden kurma amacını taşıyan matematiksel mantık anlayışına karşı çıkarak "saf mantığın", Aristoteles'in temellendirdiği biçimiyle geçerliliğini koruduğunu savundu. Çağdaş mantık sistemlerinin, Aristoteles'in mantığında bulduğu eksikliklerin gerçekte eksiklik olmadığını göstermeye çalıştı. Yalın bir simgesel sistem geliştirdi.

Freytag-Loringhoff'un önemli yapıtları arasında *Die ontologischen Grundlagen der Mathematik* (1937; Matematiğin Ontolojik Temelleri), *Logik als Lehre von Identität und Verschiedenheit* (1953; Aynılık ve Farklılık Öğretisi Olarak Mantık), *Logik* (1955, I. cilt; 1957, II. cilt, Mantık), *Werbung für Philosophie* (1973; Felsefeye Çağrı) sayılabilir.

freze, bir dizi kesici ağızdan oluşan ve kendi ekseni çevresinde dönen bir takımın yardımıyla parça işleyen tezgâhların ortak adı. Tezgâhın tablası üzerine yerleştirilmiş bir mengeneye ya da bir başka donanıma tutturulan iş parçası, üç dik doğrultuda hareket ettirilebilir. Disk ya da silindir biçimli takımlar, tezgâhın ana miline bağlı malafaya tutturulur. Dişleri yan yüzeyinde bulunan ve çevresel frezeleme yapan takımlara silindirik freze, dişleri alın yüzeyde bulunan takımlara ise alın freze denir. Silindirik frezeler malafaya giren bölümü konik olan ve alın bölümünde kesici dişleri, yan yüzeyinde ise helisel ağzı olan kalem biçimindeki takımlardır.

Frezeleme sırasında işlenen parça, tablanın elle ya da başka bir makinenin yardımıyla hareketlendirilmesi yoluyla takımlara beslenir. Freze tezgâhlarında çoğunlukla düz yüzeyler elde edilir, ama çeşitli takım türlerine bağlı olarak değişik profiller de işlenebilir. Dişli çarklara diş açmakta, kesici ağzı çarkın dişlileri arasındaki oyuk biçiminde olan disk biçimli frezeler kullanılır.

frezya (*Freesia*), KAYISIÇIÇEĞİ olarak da bilinir, süsengiller (*Iridaceae*) familyasından, 20 kadar süs bitkisi türünü içeren cins. Anayurdu Güney Afrika olan bu bitkilerin soğansı toprakaltı bölümleri (kormus), otsu yaprakları ve beyaz, sarı, turuncu ya da mavi renkli, çan biçiminde çiçekleri vardır. Bu limon kokulu çiçekler, gövdeye dik konumlu, yaklaşık 60 cm uzunluğunda gösterişli çiçek başakları oluşturur.

Sarı ya da beyaz çiçekleri olan *F. refracta* ile pembemsi mor çiçekli *F. armstrongii*

Frezya (*Freesia*)
Vesile Buket

melezlemede en çok kullanılan iki türdür. Frezyalar evlerde ve bahçelerde yaygın olarak yetiştirilir.

Fria, Batı Afrika'da, Gine'nin batısında il ve il merkezi kasaba. Fria kenti Konkouré Irmağı üzerinde kurulmuş Amaria Barajı yakınlarında yer alır. Fria Şirketi'nin yakındaki Kimbo'da bulunan boksit arıtma fabrikası Afrika'nın ilk alüminyum oksit işleme tesislerinden biri ve Gine'nin en büyük sanayi işletmesidir. Boksit yatakları 1954'te bulunmuş ve alüminyum oksit ilk olarak 1960'ta 88 km (demiryoluyla 147 km) güneydeki başkent Conakry'ye demiryoluyla yollanmıştır. Ülkedeki en büyük teknik eğitim kuruluşunun yer aldığı Fria'da bir hastane, bir stadyum, bir cami ve 1959'da kurulmuş bir Katolik misyonu bulunur. Kent, çoğunlukla Susu halkının yaşadığı bir bölgenin de başlıca ticaret merkezidir. Fria ilinin yüzölçümü 2.175 km²'dir. Nüfus (1983) il, 70.413.

fribord, tam yüklü bir gemide, su ya da yükleme hattı ile fribord güvertesi arasındaki düşey uzaklık. Teknenin yan yüzünde tam ortadan aşağıya doğru ölçülür. Fribord güvertesinin altında kalan tüm gemi bölmeleri sugeçirmez olarak yapılır, bunun üstündeki bölmeler için böyle bir önlem almak gerekmez. Fribord, geminin ne yükleyeceğine, nereden ve hangi mevsimde geçeceğine bağlı olarak, değişik koşullarda ne kadar yük alabileceğini gösteren güvenlik sınırıdır. Fribord, geminin özellikle sugeçirmez bölümünün biçimine ve boyutlarına, sağlamlığına, yolcu gemilerinde ise sugeçirmez bölmelerin bölümlenmesine göre belirlenir. Fribord kuralları, ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında, toplumsal reformcu İngiliz politikacı Samuel Plimsoll'un çabalarıyla saptanmıştır.

Fribourg, Almanca FREIBURG, İsviçre'nin batı kesiminde kanton. Batı ve güneyde Neuchâtel Gölü ile Vaud Kantonu, doğuda da Bern'le çevrilidir; bazı toprakları Vaud kantonu içinde yer alır. Yüzölçümü 1.670 km²'dir. Yüksek bir ova olan İsviçre Platosunda uzanır; batıdaki düz arazi yükselerek yerini güney ve doğudaki Ön Alpler'e doğru sokulan tepelik bir bölgeye bırakır. En yüksek tepeler güneyde La Gruyère'dedir; bunlardan Vanil Noir 2.389 m'ye ulaşır